

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TURKISH STUDIES

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

TARİH

EDITÖR
Sibel ÜST

Turkish Studies

International Periodical For The Languages, Literature and History of
Turkish or Turkic

ACADEMIC JOURNAL

TARİH SAYISI

Turkish Studies Dergisi, üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Turkish Studies Dergisi*'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları **www.turkishstudies.net**'e aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları
yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Gönderilen yazılar iade edilmez.

Turkish Studies; EBSCO, DOAJ, ICAAP, Scientific Commons, MLA, ASOS, AMIR (Access to Mideast and Islamic Resources), Journal Directory, DJS (Dayang Journal System), ULAKBİM indeksleri tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1308-2140

Volume 8/5 Spring 2013

TURKISH

STUDIES

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

Sahibi/Owner

The European Youth, Economic and Social Studies Association
Avrupa Gençlik, Ekonomik ve Sosyal Çalışmalar Derneği

Editor

Sibel ÜST

Misafir Editörler/Guest Editors

Cemal KURNAZ
Yaşar AYDEMİR
Halil ÇELTİK

Editor Yardımcıları/Assistant Editors

Ramazan BÖLÜK-Muhammet Raşit MEMİŞ-Yaşar ŞİMŞEK
Hanife ALKAN-Mehmet Burak ÇAKIN

Yayın Kurulu/Editorial Board

Fatma S. KUTLAR OĞUZ - Orhan K. TAVUKÇU
Ali AKAR-Dursun Ali TÖKEL
M. Vefa NALBANT-Caner KERİMOĞLU
Ülkü ELİUZ-Mitat DURMUŞ
Yavuz BAYRAM-İsrafil BABACAN
Mehmet Dursun ERDEM – Tuncay BÜLBÜL
Cemalettin KÖMÜRCÜ

Danışma Kurulu/Board of Advisory

Ahmet BURAN- Gürer GÜLSEVİN
Turgut KARABEY-Mehmet AYDIN-Ramazan KORKMAZ

Genel Koordinatör/General Coordinator

Yavuz BAYRAM

Kaynakça Sorumluları/Persons for Bibliography Process

Süleyman Kaan YALÇIN
Murat ŞENGÜL - Veysel İbrahim KARACA
Kadri H. YILMAZ

Yabancı Dil Uzmanları

Yusuf AYDIN - Muhammet Raşit MEMİŞ

Baskı Sorumluları/Persons for Print Process

Özgür AY
Önder SEZER

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Dış Temsilciler Koordinatörü/General Coordinator of Foreign Editors

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Dış Temsilciler/Representative of Foreign Country

USA	Robert DANKOFF
Germany	Marcel ERDAL-Zeki KARAKAYA
Greece	Fatih KEMİK
Japan	Yuu KURIBAYASHI
Norway-Swedish	Bernt BRENDAMOEN
England	Fikret TURAN
Albania	Xhemile ABDÛ
Central Asia	Seadet SHİKHİYEVA
Kazakhstan	Gülnar KOKUBASOVA
Kyrgyzstan	Ulanbek ALİMOV-Osman KÖSE
Azerbaijan	Vusale MUSALİ
Uzbekistan	Cabbar İŞANKUL
Halab-Aleppo (Syria)	Ahmet DEMİRTAŞ
Hungary	Bülent BAYRAM
Poland	Öztürk EMİROĞLU

Hakemler/Referees

Prof. Dr. Marcel ERDAL	Frankfurt University
Prof. Dr. Han-woo CHOİ	Eurasia University
Prof. Dr. Bernt BRENDAMOEN	Oslo University
Prof. Dr. Robert DANKOFF	Univercity Of Chicago
Prof. Dr. Walter ANDREVS	Washington University
Ass. Prof. Yuu KURIBAYASHI	Okayama University
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞGIN	Konya Üniversitesi
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AKAR	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Alimcan İNAYET	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR	Karadeniz Teknik Ü.
Prof. Dr. Atabey KILIÇ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan BOZ	Eskişehir Osmangazi Ü.
Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret TURAN	Manchester University
Prof. Dr. Filiz KILIÇ	Nevşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Funda TOPRAK	Yıldırım Beyazıt Ü.
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Halûk Harun DUMAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan AKAY	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice AYNUR	Yıldız Teknik Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN
Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Prof. Dr. İlhan GENÇ
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN
Prof. Dr. Mehmet AYDIN
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI
Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL
Prof. Dr. Menderes COŞKUN
Prof. Dr. Metin AKKUŞ
Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ
Prof. Dr. Mukim SAĞIR
Prof. Dr. Mustafa UĞURLU
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR
Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
Prof. Dr. O. Kemal TAVUKÇU
Prof. Dr. Osman YILDIZ
Prof. Dr. Öcal OĞUZ
Prof. Dr. Pervin ÇAPAN
Prof. Dr. Ramazan GÜLENDAM
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ
Prof. Dr. Songül TAŞ
Prof. Dr. Şener DEMİREL
Prof. Dr. Yakup ÇELİK
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR
Prof. Dr. Zeki KARAKAYA
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ

Doç. Dr. Abdullah İLGAZİ
Doç. Dr. Abdülhalim AYDIN
Doç. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK
Doç. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
Doç. Dr. Ahmet YİĞİT
Doç. Dr. Alaattin KARACA
Doç. Dr. Alparslan CEYLAN
Doç. Dr. Bahir SELÇUK
Doç. Dr. Bayram Ali KAYA
Doç. Dr. Bekir ÇINAR
Doç. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU
Doç. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Doç. Dr. Ercan ALKAYA
Doç. Dr. Erdal ŞAHİN
Doç. Dr. Erdoğan ERBAY
Doç. Dr. Erhan AYDIN
Doç. Dr. Fatma AÇIK
Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR
Doç. Dr. Gül TUNÇEL
Doç. Dr. Güray KIRPIK
Doç. Dr. Hatice ŞİRİN USER
Doç. Dr. Hikmet KORAŞ

Uludağ Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Dokuz Eylül Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Atatürk Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Atatürk Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ü.
Kırıkkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Girne Amerikan Ü.
Hacettepe Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Gazi Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Ankara Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Goethe University
Ege Üniversitesi

Dumlupınar Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Hacette Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Niğde Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Doç. Dr. Hüseyin GÜFTA
Doç. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK
Doç. Dr. İsmail TAŞ
Doç. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Doç. Dr. Mehmet ÇOG
Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Doç. Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ
Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK
Doç. Dr. Mehmet Naci ÖNAL
Doç. Dr. Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ
Doç. Dr. Mehmet Vefa NALBANT
Doç. Dr. Mehmet ZAMAN
Doç. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN
Doç. Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA
Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR
Doç. Dr. Muharrem DAYANÇ
Doç. Dr. Musa ÇİFÇİ
Doç. Dr. Mustafa ALKAN
Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Doç. Dr. Mustafa GENCER
Doç. Dr. Mustafa ÖZSARI
Doç. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK
Doç. Dr. Nadir İLHAN
Doç. Dr. Nesrin T. KARACA
Doç. Dr. Osman KÖSE
Doç. Dr. Osman GÜNDÜZ
Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU
Doç. Dr. Sami KILIÇ
Doç. Dr. Serkan ŞEN
Doç. Dr. Şahin KÖKTÜRK
Doç. Dr. Tarık ÖZCAN
Doç. Dr. Turgut TOK
Doç. Dr. Ülkü ELİUZ
Doç. Dr. Ülkü GÜRSOY
Doç. Dr. Yaşar ŞENLER
Doç. Dr. Yavuz BAYRAM
Doç. Dr. Yunus BALCI
Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG

Yrd. Doç. Dr. Abdullah KÖK
Yrd. Doç. Dr. Abdullah ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Adem İŞCAN
Yrd. Doç. Dr. Adem ÖGER
Yrd. Doç. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan SİNAN
Yrd. Doç. Dr. Ali YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Ali Emre ÖZYILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. Alpaslan OKUR
Yrd. Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Alptekin YAVAŞ
Yrd. Doç. Dr. Aydın KIRMAN
Yrd. Doç. Dr. Ayfer YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Bülent BAYRAM
Yrd. Doç. Dr. Cafer GARİPER
Yrd. Doç. Dr. Cahit BAŞDAŞ

Mustafa Kemal Ü.
Adıyaman Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Çankırı Karatekin Ü.
Karadeniz Teknik Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.
Fatih Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Ü.
Uşak Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Balıkesir Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Atatürk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.
Fırat Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ü.
Gazi Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Pamukkale Üniversitesi
Fatih Üniversitesi

Niğde Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Ü.
Nevşehir Üniversitesi
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Ahi Evran Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
İstanbul Arel Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Ordu Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Muğla Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

Yrd. Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL	Ondokuz Mayıs Ü.
Yrd. Doç. Dr. Ebru Burcu YILMAZ	İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN	Muğla Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul AYDIN	Doğu Akdeniz Ü.
Yrd. Doç. Dr. Esen DURMUŞ	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih AYDIN	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih USLUER	TOBB Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Faysal Okan ATASOY	Erzincan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Filiz ÇOLAK	Uşak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Funda KARA	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Galip GÜNER	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gökhan ARI	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Halil ERDEMİR	Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Halit KARATAY	Abant İzzet Baysal Ü.
Yrd. Doç. Dr. Hasan BAKTİR	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hilmi DEMİRKAYA	Mehmet Akif Ersoy Ü.
Yrd. Doç. Dr. Huriye ALTUNER	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KOPAR	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İlyas YAZAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İsmet ŞANLI	Eskişehir Osmangazi Ü.
Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER	Dumlupınar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Fatih KANTER	Ardahan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet EKİZ	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI	Gaziantep Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEMİZKAN	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mesut TEKŞAN	Ç. Onsekiz Mart Ü
Yrd. Doç. Dr. Metin ARIKAN	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat KACIROĞLU	Bozok Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Musa Şamil YÜKSEL	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARSLAN	Yıldırım Beyazıt Ü.
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ERTÜRK	Muğla Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜSTÜNOVA	Uludağ Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mutlu DEVECİ	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muvaffak DURANLI	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mücahit COŞKUN	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nafi YALÇIN	Melikşah Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nedim BAKIRCI	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nergis BİRAY	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nesime CEYHAN	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nurullah ULUTAŞ	Muş Alparslan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ	Trakya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk SÖNMEZ	Gaziosmanpaşa Ü.
Yrd. Doç. Dr. Özgür AY	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özlem NEMUTLU	Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Refika ALTIKULAÇ DEMİRDAĞ	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Rıdvan CANIM	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU	Balıkesir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sedat MADEN	Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN	Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selma BAŞ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sema ÇETİN BAYCANLAR	Çukurova Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sema ÖZHER KOÇ	Osmaniye Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Yrd. Doç. Dr. Serdar Uğurlu
Yrd. Doç. Dr. Seval ŞAHİN GÜMÜŞ
Yrd. Doç. Dr. Seyit Battal UĞURLU
Yrd. Doç. Dr. Sezai COŞKUN
Yrd. Doç. Dr. Sibel ÜST
Yrd. Doç. Dr. Soner AKPINAR
Yrd. Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN
Yrd. Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ
Yrd. Doç. Dr. Şaban DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Şevkiye KAZAN
Yrd. Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN
Yrd. Doç. Dr. Tacettin ŞİMŞEK
Yrd. Doç. Dr. Tuba Işinsu İSEN-DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Tuğça Poyraz TACOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Tuncay BÜLBÜL
Yrd. Doç. Dr. Turhan ÇETİN
Yrd. Doç. Dr. Türkan GÖZÜTOK
Yrd. Doç. Dr. Yasemin MUMCU AY
Yrd. Doç. Dr. Yunus AYATA
Yrd. Doç. Dr. Zehra GÖRE
Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK

Dr. İlyas KARABIYIK
Dr. Murat ŞENGÜL
Dr. Nezir TEMUR

Sakarya Üniversitesi
Mimar Sinan -GS Ü.
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Ü.
Eskişehir Osmangazi Ü.
Fırat Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Mehmet Akif Ersoy Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.
Atatürk Üniversitesi
TOBB Ekonomi ve Tek. Ü.
Hacettepe Üniversitesi
Dumlupınar Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Adnan Menderes Ü.
Cumhuriyet Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi

Erzincan Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Gazi Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. H. Dilek BATIŞLAM
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR

Çukurova Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ
Doç. Dr. İsmail BABACAN
Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Doç. Dr. Mehmet KÖÇER
Doç. Dr. Mustafa ALKAN
Doç. Dr. Mustafa TALAS
Doç. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN

Erciyes Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Ahi Evran Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Abdülmecit MUTAF
Yrd. Doç. Dr. Ali KOZAN
Yrd. Doç. Dr. Aydın BEDEN
Yrd. Doç. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Durmuş AKALIN
Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Yrd. Doç. Dr. Erhan ÖRSELLİ
Yrd. Doç. Dr. Ersoy SOYDAN
Yrd. Doç. Dr. Filiz ÇOLAK
Yrd. Doç. Dr. Gürbüz ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Halil ERDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Hamza ALTIN
Yrd. Doç. Dr. Hilal YAKUT
Yrd. Doç. Dr. Huriye ALTUNER
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÜREten
Yrd. Doç. Dr. Mehmet EKİZ
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Sait DİLEK
Yrd. Doç. Dr. Muhammet Ali KÖROĞLU
Yrd. Doç. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK
Yrd. Doç. Dr. Muhammet Fatih GENÇ
Yrd. Doç. Dr. Nedim YALANSIZ
Yrd. Doç. Dr. Nevzat TOPAL
Yrd. Doç. Dr. Nurgün KOÇ
Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL
Yrd. Doç. Dr. Sibel ÜST
Yrd. Doç. Dr. Süleyman TURAN
Yrd. Doç. Dr. Türkan POLATCI
Yrd. Doç. Dr. Veli ÜNSAL
Yrd. Doç. Dr. Yaşar BEDİRHAN
Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK

Balıkesir Üniversitesi
Nevşehir Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Muş Alparslan Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Kastamonu Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Süleyman Demirel Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Adnan Menderes Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Gümüşhane Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Cumhuriyet Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Ü.
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Ahi Evran Üniversitesi
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi

Dr. Bülent DURGUN
Dr. Haktan BİRSEL
Dr. Muammer ÖZTÜRK
Dr. Rana İGNECİ SÜZEN
Dr. Songül ULUTAŞ

Akdeniz üniversitesi
Mersin Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Editörden...

Değerli Tarih Araştırmacıları,

8. Yılımızda başlattığımız ve 2. Cildini Volume 8 Issue 5 olarak çıkardığımız Turkish Studies/TARİH sayımızı sizinle paylaşmanın mutluluğu içindeyiz.

Turkish Studies Dergisi, daha önce de duyurduğumuz gibi sizlere ve bilim dünyasına daha iyi hizmet verebilmek için; yeni programlar satın almış ve uygulamaya da en kısa sürede başlamıştır. Crosscheck işlemlerinden dolayı da Haziran ayında yayımlanmasını planladığımız sayı Temmuz ayında yayımlanabilmiştir. Bu gecikmeden dolayı siz değerli yazarlarımızdan ve okurlarımızdan özür diliyoruz.

Bu sayıda; Tarih, Tarih Eğitimi alanlarındaki çalışmalar yayımlanmıştır.

Dergimize destek veren başta yazarlarımız olmak üzere, değerli vakitlerini bize ayıran hakemlerimize ve çalışmaların size ulaşmasını sağlayan arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Bundan sonraki Turkish Studies – Tarih sayımız Eylül 2013'te 8/8 olarak yayımlanacaktır. İlgili sayıya son makale gönderim tarihi 15 Ağustos 2013'tür.

Dr. Sibel ÜST
30.07.2013, ANKARA

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

DOĞU BATI ALGISINDA ATTİLA
ATİLLA IN EAST WEST'S PERCEPTION

Ahmet ADIGÜZEL

1-29

OSMANLI BASIN TARİHİNE BİR KATKI: GAZETELERİN YAYINLANMA AMAÇLARI
ÜZERİNE (1831-1876)

*A CONTRIBUTION TO OTTOMAN PRESS HISTORY: PUBLICATION AIMS OF THE
NEWSPAPERS (1831-1876)*

Uğur AKBULUT

31-57

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK POLİS TEŞKİLATINDA RÜTBELER
FROM PAST TO PRESENT POLICE RANKS IN TURKISH NATIONAL POLICE

Bülent AKKAYA

59-72

CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NİN HALKÇILIK UYGULAMALARI: SOYADI KANUNU ÖRNEĞİ
POPULISM PRACTICES IN REPUBLICAN TURKEY: SURNAME LAW AS AN EXAMPLE

Zakir AVŞAR

Ayşe Elif Emre KAYA

73-90

BALKAN SAVAŞLARININ 100. YILINDA
BOLAYIR MUHAREBESİ VE ŞARKÖY ÇIKARMASI YENİLGİSİ VE YAPILAN TARTIŞMALAR
*BOLAYIR BATTLE AND ŞARKÖY LANDING DEFEATS IN THE CENTENARY OF BALKAN
WARS AND DEBATES TAKEN PLACE ON THEM*

İhsan Sabri BALKAYA

91-100

XVIII-XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA GEBZE MENZİLHANESİ
GEBZE RANGE AREA (MENZİLHANE) DURING FIRST HALF OF THE 18TH-19TH CENTURIES

Yaşar BAŞ

101-126

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013*

OSMANLI BAHRIYESİ'NDE YABANCI DANIŞMANLAR (1808-1918)
FOREIGN ADVISORS IN THE OTTOMAN NAVY (1808-1918)

Yaşar BEDİRHAN
Figen ATABEY
127-139

KARADENİZ JEOPOLİTİĞİNE DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERİN ETKİSİ
IMPACT OF DEMOGRAPHIC VARIABLES ON BLACKSEA GEOPOLITICS

Haktan BİRSEL
141-150

TRABLUSGARB VE BALKAN SAVAŞLARI'NIN OSMANLI DEVLETİ'NİN TİCARET-İ
HARİCİYESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
*THE IMPACTS OF TRIPOLITANIAN AND BALKAN WARS ON THE OTTOMAN FOREIGN
TRADE*

Filiz ÇOLAK
151-164

EĞİTİM KURUMU OLARAK İSLAMİ MEDRESELER
THE ISLAMIC MADRASSAS AS EDUCATIONAL INSTITUTION

Hüseyin DEMİR
165-171

AN EXAMPLE TO THE QUEST OF IDENTITY OF THE SECOND CONSTITUTIONALIST
PERIOD: THE CHARTER, STRUCTURE AND AIMS OF COMMITTEE OF THE UNITY OF
OTTOMAN ETHNIC ELEMENTS

*II. MEŞRUTİYET'İN KİMLİK ARAYIŞLARINA BİR ÖRNEK: İTTİHÂD-I ANÂSİR-I OSMANİYE
HEYETİ, NİZAMNAMESİ, YAPISI VE AMAÇLARI*

Cem DOĞAN
173-192

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA YAŞANAN GIDA SIKINTISI VE EKMEK KARNESİ
UYGULAMASI

FOOD SHORTAGE AND PASS IN BREAD DURING THE WORLD WAR II

Sabit DOKUYAN
193-210

1929 DÜNYA EKONOMİ KRİZİ VE ULUSAL EKONOMİYİ GÜÇLENDİRME
MÜCADELESİNDE KADINLAR
*THE IMPACT OF 1929 WORLD ECONOMIC CRISIS ON TURKEY AND WOMEN IN
BOLSTERING NATIONAL ECONOMY*

Doğan DUMAN
211-224

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013*

XX. YÜZYILIN BAŞINDA NASTURİLER: KÜLTÜRLERİ, KÜRTLER VE MERKEZİ OTORİTE
İLE İLİŞKİLERİ
*THE NESTORIANS AT THE BEGINING OF THE 20TH CENTURY: THEIR CULTURE AND
THEIR RELATIONS WITH THE KURDS AND CENTRAL AUTHORITY*
Abdurrahman YILMAZ
225-242

MİLAS (MESUDİYE) BAKIR MADENİ (1750-1816)
MILAS (MESUDIYE) COPPER MINE (1750-1816)
İlhan EKİNCİ
243-259

“ATATÜRK’Ü KORUMA KANUNU”NUN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ’NDE
TARTIŞILMASI
*DEBATE OF THE “LAW ON PROTECTION OF ATATÜRK” IN GRAND NATIONAL ASSEMBLY
OF TURKEY*
Barış ERTEM
261-278

OSMANLI DEVRİNDE VİZE SANCAĞINDAKİ SELÂTİN VE ÜMERA VAKIFLARI (1530-
1613)
*SELATIN AND UMER A FOUNDATIONS IN THE DISTRICT OF VIZE DURING THE OTTOMAN
EMPIRE (1530-1613)*
Volkan ERTÜRK
279-300

ERMENİ PAPAZ ESTEFAN YARBUZELYAN’IN MEKTUBU
THE ARMENIAN PRIEST ESTEFAN YARBUZELYAN’S LETTER
Ahmet GEÇER
301-309

KANUNÎ’NİN MACARİSTAN SEFERİNE IŞIK TUTAN BİR ESER: ENİSÜ’L-GUZZÂT
*A WORK SHEDDINGLIGHT ON SULEIMAN THE MAGNIFICENT’S HUNGARY CAMPAIGN:
ENİSÜ’L-GUZZÂT*
Meltem GÜL
311-319

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ONE MIGRATION, TWO DIFFERENT HISTORIOGRAPHIES:
THE MIGRATION OF THE UZBEKS AND KAZAKHS IN THE 15TH CENTURY
BİR GÖÇ İKİ FARKLI TARİH YAZIMI:
ÖZBEKLERİN VE KAZAKLARIN ON BEŞİNCİ YÜZYILDAKİ GÖÇÜ
Yunu Emre GÜRBÜZ
321-329

OSMANLI DEVLETİ - FİLİPİN TİCARİ İLİŞKİLERİ
THE TRADE RELATIONS BETWEEN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE PHILIPPINES
Adem KARA
331-343

YEREL DOKUSUNU YİTİRMekte OLAN BİR KENT: MALATYA
A CITY LOSING ITS LOCAL TEXTURE: MALATYA
Zaliha İnci KARABACAK
345-355

BALIKESİR'DE SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NINTEŞKİLATLANMASI VE BELEDİYE
SEÇİMLERİ (1930)
LIBERAL REBUPRICAN PARTY ORGAZATION IN BALIKESİR AND LOCAL ELECTIONS
(1930)
Ömer KARAKAŞ
357-375

“ERMENİ MESELESİNİN ENTERNASYONALİZASYON SÜRECİNE DAİR TESPİTLER VE
OSMANLI DİPLOMASİSİ”
*“SOME DETERMINES ON THE PROCESS OF INTERNATIONALIZATION OF ARMENIAN
ISSUE AND OTTOMAN DIPLOMACY”*
Yakup KARATAŞ
377-386

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA SİYASİ ÖRGÜTLENMEDE DİN OLGUSU
RELIGION IN THE POLITICAL STRUCTURE OF ANCIENT MESOPOTAMIA
Yusuf KILIÇ
Şeyma AY
387-403

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇILDIR SANCAĞI'NIN SOSYO-EKONOMİK DURUMU
*THE SOCIO-ECONOMIC STATUS OF THE CILDIR SANJAK IN THE MIDDLE OF THE 19TH
CENTURY*

Oktay KIZILKAYA

405-423

OSMANLI MİNYATÜR SANATINDA PADİŞAH PORTRECİLİĞİNİN İLK ÖRNEKLERİ VE
GELENEĞE KATKILARI
*IN OTTOMAN MINIATURE ART, THE FIRST EXAMPLES OF SULTAN PORTRAITURE AND
CONTRIBUTIONS TO THE TRADITION*

Ruhi KONAK

425-439

THE DILEMMA OF THE OTTOMAN STATE: ESTABLISHING NEW *GEDİKS* OR
ABOLISHING THEM

OSMANLI DEVLETİNİN İKİLEMİ: GEDİK İHDASI YA DA İLGASI

Miyase KOYUNCU KAYA

441-463

HZ. ALİ'NİN MENKİBEVİ HAYATINA DAİR BİR DESTAN: DÂSTÂN-I EJDERHÂ VE İSLÂMÎ
DÖNEM ANADOLU TÜRK KÜLTÜRÜNE YANSIMALARI
*A LEGEND ABOUT THE LIFE OF ALİ: THE LEGEND OF DRAGON AND REFLECTIONS ON
THE ANATOLIAN TURKISH CULTURE IN ISLAMIC PERIOD*

Ali KOZAN

Rumeysa BİLGİLİ

465-490

ANADOLU'DA DİNİ HAYAT: BOLVADİN İLÇESİ ÖRNEĞİ
RELIGIOUS LIFE IN ANATOLIA: THE CASE OF BOLVADİN DISTRICT

Cemile Zehra KÖROĞLU

491-514

20'İNCİ YÜZYILDAN 21'İNCİ YÜZYILA GEÇİŞTE JEOPOLİTİK KIRILMALAR VE YENİ
DENGELERİN OLUŞUMU
*GEOPOLITICAL FLUCTUATIONS AND FORMATION OF STABILITY DURING THE
TRANSITION PHASE FROM 20TH TO 21ST CENTURY*

Laziza NURPEİS

515-529

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013*

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE AVUSTURYA CUMHURİYETİ ARASINDA 28 OCAK
1924 TARİHİNDE İMZALANAN DOSTLUK ANTLAŞMASI, İKAMET VE TİCARET
MUKAVELELERİ

*THE TREATY OF FRIENDSHIP, AND ESTABLISHMENT AND TRADE AGREEMENTS
SIGNED ON JANUARY 28, 1924 BETWEEN THE REPUBLIC OF TURKEY AND THE
REPUBLIC OF AUSTRIA*

Ali Servet ÖNCÜ
Erkan CEVİZLİLER
531-557

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA NEVŞEHİR'DE BANKACILIK FAALİYETLERİ;
NEVŞEHİR BANKASI T.A.Ş VE ÜRGÜP ZÜRRA VE TÜCCAR BANKASI T.A.Ş
*BANKING ACTIVITIES IN THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC OF TURKEY IN
NEVŞEHİR; NEVŞEHİR BANK AND ÜRGÜP ZÜRRA AND TÜCCAR BANK*

Emin ÖZDEMİR
Ali ÇAKIRBAŞ
559-575

OSMANLI'DA İPEKBÖCEKÇİLİĞİ EĞİTİMİ: BURSA HARİR DÂRÜTTALİMİ VE
DÂRÜLHARİRLERİN AÇILMASI
*SERICULTURE EDUCATION IN THE OTTOMAN EMPIRE: THE OPENING OF HARİR
DÂRÜTTALİM AND DÂRÜLHARIRS*

Mehmet Ali YILDIRIM
577-594

1929 DÜNYA EKONOMİK BUNALIMI ÇERÇEVESİNDE YERLİ MALİ VE TUTUM HAFTASI
KUTLAMALARI
*CELEBRATIONS OF DOMESTIC GOODS AND ECONOMY WEEK IN THE FRAME OF 1929
WORLD ECONOMIC CRISIS*

Sevilay ÖZER
595-613

ESTEREBADİ'DE KADI BURHANEDDİN
KADI BURHANEDDİN IN ESTEREBADI

Mehmet ÖZMENLİ
615-630

İBRAHİM SÜREYYA BEY (YİĞİT) 'İN HAYATI VE PARLAMENTER FAALİYETLERİ
İBRAHİM SÜREYYA BEY (YİĞİT)'S LIFE AND PARLIAMENTARY ACTIVITIES

Vicdan ÖZTÜRK
631-643

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013*

ZİŞTOVİ VE YAŞ ANTLAŞMASI ARASINDA TUNA KIYISINDA BİR OSMANLI KENTİ:
SİLİSTRE (1791-1793)
THE DANUBE COAST BETWEEN THE TREATY OF ZİŞTOVİ AND YAŞ AN OTTOMAN CITY:
SILISTRA (1791 – 1793)
Hava SELÇUK
645-674

SĀSĀNİLERDE ASKERİ TEŞKİLAT, SİLAH TEKNOLOJİSİ VE SAVAŞ STRATEJİLERİ
ARMY ORGANIZATION, WEAPON TECHNOLOGY AND WAR STRATEGIES IN SASSANID
EMPIRE
Ulaş Töre SİVRİOĞLU
675-703

XI. YÜZYILDA TAO-KLARCETİ BÖLGESİNDE TÜRK HÂKİMİYETİ
TURKISH DOMINANCE IN TAO- KLARCETI REGION IN XITH CENTURY
Ömer SUBAŞI
705-731

KIBRIS'TA BM TARAFINDAN GERÇEKLEŞTİRİLEN TOPLUMLARARASI GÖRÜŞMELERİN
SAFHALARI VE ANALİTİK ÖZELLİKLERİ
THE STAGES AND ANALYTICAL CHARACTERISTICS OF THE INTER-COMMUNAL TALKS
HELD THROUGH THE UNITED NATIONS IN CYPRUS
Soyalp TAMÇELİK
733-778

8. SINIF İNKILÂP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİNDE GAZETE KULLANIMININ
ÖĞRENCİLERİN BU DERSE İLİŞKİN TUTUM VE BAŞARISI'NA ETKİSİ
THE USE OF NEWSPAPER IN 8TH GRADE REVOLUTION AND KEMALISM COURSES AND
ITS EFFECTS ON STUDENTS ATTITUDE AND SUCCESS
Zafer TANGÜLÜ
779-788

RISE IN AĞNAM (SHEEP) TAX IN THE RECENT YEARS OF OTTOMAN STATE
OSMANLI DEVLETİNİN SON YILLARINDA AĞNAM VERGİSİNE YAPILAN ZAMLAR
Ünal TAŞKIN
789-796

NİĞDE BASIN TARİHİNDEN BİR KESİT (1924-1931)
SECTION FROM THE HISTORY OF NİĞDE PRESS (1924-1931)
Nevzat TOPAL
797-813

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

KARAMAN MERKEZ VAİZİ AHMET NEŞET EFENDİ'NİN İSTİKLÂL MADALYASI TALEBİ
VE YETKİLİ MAKAMLARCA VERİLEN KARAR
*REQUEST OF KARAMAN CENTRAL CLERIC AHMET NEŞET EFENDI FOR THE MEDAL OF
INDEPENDENCE AND DECISION GIVEN BY THE COMPETENT AUTHORITIES*

Alaattin UCA
Aytunç ÜLKER
815-839

ETNO-DİNSEL BİR TOPLULUK OLAN EZİDİLERİN BATMAN VE ÇEVRESİNDEKİ SON
YERLEŞİM YERLERİ VE NÜFUSLARI ÜZERİNE
*ON FINAL SETTLEMENT PLACES AND POPULATION OF EZIDIS, AN ETHNO-RELIGIOUS
COMMUNITY, IN BATMAN AND NEARBY VICINITY*

Muammer ULUTÜRK
841-848

REFİK HALİT KARAY ÜZERİNE BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ
A BIBLIOGRAPHIC STUDY ABOUT REFİK HALİT KARAY

Yenal ÜNAL
849-899

ERMENİLERİN KONTROL NOKTASI: İSKENDERUN LİMANI
ALEXANDRETTA PORT - CHECKPOINT FOR ARMENIANS

Naim ÜRKMEZ
901-917

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA SOVYET TEHDİDİ KARŞISINDA KALAN
TÜRKİYE'NİN BATI İLE İŞBİRLİĞİ YAPMA SÜRECİ
*AFTER THE SECOND WORLD WAR AGAINST THE SOVIET THREAT IN WESTERN TURKEY
TO COOPERATE WITH THE REMAINING PROCESS*

Osman YALÇIN
919-958

XVI. YÜZYIL TÜRKİYESİ'NDE AHİ ADLI ZAVİYELERİN DAĞILIŞI
THE DISTRUBUTION OF AKHI LODGES IN XVI. CENTURY TURKEY

İlker YİĞİT
959-973

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013*

DOĞU BATI ALGISINDA ATTİLÂ*

*Ahmet ADIGÜZEL***

ATTİLÂ (406-453)

ÖZET

İki yaşam tarzı, iki farklı kültür, iki ayrı dünya ve iki zıt anlayış: yerleşik hayat ve göçebe yaşam tarzı, insanlık tarihi ile eş zamanlı kabul

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğrenci-Doktora, Girne Amerikan Üniversitesi, El-mek: aadiguzel@hotmail.com

edilebilir bu durum insanlık tarihinin başlamasıyla ortaya çıkar. Aynı durum lokal da olsa hala çok az yerde devam ediyor. Lokal olmayan aynı hal modern çağımızda da devam etmektedir. Eylemsel olarak günümüz dünyası bir yerleşik bir de göçebe toplum unsuru barındırmamaktadır. Sakin dünyanın yerleşik insanları bu iki zıt anlayışın temsilciliğini ve savunuculuğunu, miras olarak gördükleri geçmişlerini uygarlıkları adına sahiplenmektedirler.

İnsanlığın geçirdiği süreç, evrimle, beşeri ve tabii felaketler; bu iki zıt kutbu biraz daha yakınlaştırmış görünmektedir. Daha doğrusu büyük uçuruma köprüler atılmıştır. Hatta insanlık zaman tüneline kuş bakışı baktığımız zaman aydınlanma çağından günümüze doğru gittikçe rafinize edilmiş anlayış ve düşünceler bir sentez olma yolundalar. Bu anlayışın yansıması olarak hem Doğu'nun hem de Batı'nın değerlerini önemseyen düalist düşünceler tezahür etmeye başlamıştır.

Bu makalemizde her ne kadar temel parametre olarak aldığımız Attilâ'nın Doğu-Batı edebiyat ve sanatlarına olan yansıması ise de tarih ilminin vesikalarından da istifade etmeye çalıştık.

Hun Hükümdarı Attilâ: Barbar mı, Kahraman mı?

Attilâ, Avrupa Hunlarının yenilmez hakanı, yaptığı fetihlerle ülkesinin sınırlarını muazzam büyüklükte genişletmekle kalmayan bu şanlı hükümdar, Avrupalılar tarafından henüz yaşarken bir efsane olarak kabule edilmiştir. Tarih ışığında; gerçekler, efsaneler ve iddialar ile Doğu ve Batı'nın Attilâ'yı algılama anlayışlarını inceleyelim.

Anahtar Kelimeler: Attilâ, Doğu-Batı Algısı, Hunlar, Edebiyat ve Sanat

ATİLLÂ IN EAST WEST'S PERCEPTION

ABSTRACT

Two different life, two different culture, two different World and two opposite perceptiveness: Settled life and nomadic life style, which are accepted as the same period with human history. This situation continues as local in some places, the same situation goes in on our modern era. The current orld haven't had both settled society and nomadic society. Settled people of slient World have done these two opposite perceptiveness as defender and representative. The process the human have had approaches more these two opposite sides with evolution, humanity and natural disasters. Meanwhile, the the bridges are built fort he loig gap. Even when we look at the human period, the understanding and thoughts are on the way from illumination era till the current. With this perceptiveness dualism thoughts start to appar in both east and West.

In this article, however much I mentiond about as the reflection of Attilâ's the east and the West literacy and art, I also tried to benefit from history books. The king of Hun, Attilâ: Was he a barbarian or hero? Attilâ who was the hero of the Europa Hun, expanded not only his country's borders but also was accepted a legend by Europeans. We

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

need to investigate Attilâ the West's and the East's perceptiveness the claims in the history light.

Key Words: Attilâ, East-west's perception, Huns, Literatur and art

Giriş

Batı ve Doğu algılarının Attilâ hakkındaki düşünce ve değerlendirmeleri hemen hemen birçok noktada büyük farklılıklar arz etmektedir. O günün koşullarında yaşanan tarihi hadiseler, bu iki uygarlık tarafından irdelenirken siyasi, ideolojik ve ırksal kaygıların gölgesinde yapılmış olabileceğinin en müşahhas kanıtı, bu iki uygarlık neredeyse ortak bir paydada hem fikir olamamaktadır. Batılı müverrihler epistemolojik olarak, Attilâ ve Hunları değerlendirdiklerini, öznel bir amaç gütmediklerini iddia ederler. Bununla yetinmeyip Doğu kaynaklarını tarafgirlikle ve bilimsel gerçekleri yansıtmamakla suçlayarak Doğu algısında, analojiden yola çıkılarak ampirik bilgilerle fantastik ve popülist bir yaklaşım sergilediğini ve ayrıca Doğu tarihi kaynakların, hem Batı hem de Çin tarihi kaynaklarıyla çeliştiğini iddia etmektedirler. Doğu müverrihleri ise Batıların birçok tarihi gerçeği manipüle ederek pejoratif bir algı ile Attilâ ve Hunları yorumladığı ve Türk fobisi, korkusu, taşıdığı tezini savunmaktadırlar. Hangi zaviyeden bakılırsa bakılsın ister Doğu, ister Batı, bizler temel parametre olarak iki tarihi bakış açısını kaynaklardan yorumlamaya çalışacağız. Batı'da Attilâ üzerine hem geçmişte hem de günümüzde birçok ilmi disiplinde (edebiyat, tiyatro, heykeltıraşlık, müzik, tarih...) çalışma yapılmıştır.

Doğu'da, gerek tarih, gerek edebiyat tarihi, halk edebiyatı ve diğer ilmi disiplinlerde, böyle bir şahsiyet ve onun insanlık tarihinde bıraktığı iz ya maalesef ihmal edilmiştir, ya da çok yüzeysel olarak ele alınmıştır. Türk Edebiyat Tarihi'nde Attilâ, Attilâ'nın yaşam tarzı ve liderlik sırları çok esas, cins malzeme (dil, edebiyat, sosyoloji, psikoloji, folklor, musiki...) unsuru barındırmasına rağmen ne yazık ki hak ettiği kadarıyla tarih ve sanatta yeterince işlenmemiştir. Peyami Safa'nın 1946'lı yıllarda kaleme aldığı "Attilâ" romanı da hak ettiği ilgiyi görememiş ve nazarları yeterince Attilâ ve Hunlara çevirememiştir. Marcel Brion'un 1931 yılında yazdığı Attila romanı, Atatürk'ün beğenisini kazanır. Bu durum, Atatürk'ün Attilâ'ya özel ilgi ve hayranlığının bir göstergesidir, Atatürk, büyük bir hükümdar, büyük bir stratejist olan Attilâ'yı hep takdir etmiştir. Peyami Safa Atatürk'ün Attilâ'ya olan bu teveccühünden dolayı romanını kaleme almış olabilir Bu çalışma dışında, Türk edebiyat tarihi olarak daha külliyetli bir çalışma yapılmamıştır. Yaptığımız çalışmalarda Türk milletinin Attilâ'ya karşı son zamanlarda yoğun bir teveccühünün oluşmaya başladığını gördük. Hüseyin Adıgüzel'in "Attilâ'nın Romanı, Gök Tanrı'nın Kılıcı" romanı Safa'dan sonra Türkler tarafından Attilâ hakkında yazılan ikinci tarihi romandır. Adıgüzel eserinde "Batı'nın bilinçaltındaki Türk korkusunun sebepleri temini işliyor. Attilâ'dan ilham alınarak Türklük şuuru taşıyan ve günümüz Avrupa'daki Türkleri anlatan "II Attilâ (Doğuş), Sanal Dünyanın Gerçek Hakanı" eseri Türk'ün modern çağda Avrupa'daki mücadelesini anlatıyor. Türk tarihi ve Türk edebiyat tarihi sahalarında Attilâ'nın portresi çok kısa ve öz birer biyografik çalışma olarak ele alınmaktadır. Bu yüzden Doğu'da özellikle biyografik/tarihi roman sahasında çoklu seçeneklere sahip değiliz. Bu durumun niçin böyle olduğunu irdelemeyeceğiz ve nedenlerini tespitte çalışmayacağız, yazımızın amacı da bu değildir.

Vicdanın ve aklın egemen olduğu bir disiplinle sentezci yaklaşım ve analitik bir araştırma-inceleme yapma gayreti içerisinde olunmalı. Bireysel menkıbe, totemsal ve tabusal algıların oluşturduğu anlayış algısını ve yanlı bakış açısını aşarak, ya siyah ya da beyaz tercihinin tarihsel olmayan doğrular ve açıklamalar üzerlerine inşa edilen iddiaların, birer yanılgı olabileceği ihtimali yüksektir. Tarih ve tarihin yansıması veya türevi olan her eser kendi doğruluğunu veya yanlışlığını içinde barındırır. Bu sapmalar, tarihsel süreç içerisinde, bir gün tarihi doğrular ile yüzleştiklerinde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

üzzerlerindeki yanlış veya eksik bilgi perdesi aralanır. En iyi müfessir olan zaman, tarihi hiçbir gerçeği gün ışığından mahrum bırakmaz.

Hristiyan ve Avrupa Sanat ve Edebiyatlarında Attilâ

Attilâ ve Hunlar, Batı'da birçok alana nüfuz etmiştir, bu etki çok boyutlu olup onun bu şümüllü (menfi veya müspet olarak algılanan) tesirini günümüzde de görmek mümkündür. Macarlar tarafından kahraman olarak görülen Attilâ, bugün Macar çocuklarına bir kahraman olarak anlatılmakta ve Attilâ ismi çocuklara konulmaktadır. Oysa çoğu Avrupa halkları, uyumayan veya yaramazlık yapan çocuklara "sizler uyumazsanız, uslu durmazsanız sizi Attilâ'ya vereceğim veya Attilâ sizi alıp götürecektir" ürkütücü ve abartılı ifadeleri ile çocuklar korkutulmaktadır. Batı'nın Attilâ'ya olan ilgi ve merakının yansıma ve tesirlerini birçok farklı alanda görmek mümkündür. Onun hayatı ve kahramanlığı, Hristiyanlık ve Avrupa destanlarına (İslav, Cermen, Macar, Fin, Fransız...) aksetmesine rağmen Türk diliyle Attilâ destanı ne yazık ki, yazıya geçirilmemiştir. Doğu'da sadece destan değil, diğer sanat ve edebiyatlara bakıldığında ne var ki Türk ve Dünya tarihinin büyük şahsiyeti olan Attila, bu ilmi disiplinlerde de işlenmemiştir. Bu bakire, büyük ve zengin saha Türk sana hayatına çok nitelikte eserler kazandırabilir.

Attilâ'nın sarayı, bir kısım savaşları ve aşk hayatı Cermen destanı Nibelungen'a işlenmiştir. Kendi destanın ise yazıya geçmeyişi bir müthiş cihangirin 454 yılında ölmesiyle Batı-Hun devletinin süratle çökmesi yüzünden olabilir." (Banarlı 2004) "Türk ve Dünya tarihinin büyük şahsiyetlerinden olan Attilâ hakkında asırlarca anlatılan ve bazıları günümüze kadar gelen efsaneler türemiş, romanlara, resimlere, heykellere, tiyatrolara konu olmuş, hakkında çok sayıda opera bestelenmiştir (S.Eckhardt 1981, 9).

Attila, Cengiz Han'dan önce gelen dünya hâkimiyetine inanan en büyük örgütçü olarak ün kazandı. Ortaçağın Germen Hristiyan efsanelerinin kahramanıdır. Yeni Çağ edebiyatında da ayrıcalıklı yeri vardır. Verdi'nin ATTILÂ operası, İspanyolların Attila Furiosa (Çıldırmış Attila 1609), Attila Azote de dios (Tanrının kırbağı Attila) adlı tragedyası ve Fransız Corneille'in Attila tragedyası ünlüdür. Macar edebiyatında da Attila üzerine birçok yapıt vardır." (Dinç, 2002, 75). Hun, Germen ve Hristiyan efsanelerinde Attila , " Tanrının Cezası" olarak kabul ediliyordu. Germen efsaneleri ise ona; halkların çobanı, yiğit ve baba savaşçı gibi güzel sıfatlar da vermiştir. "Waltharried" (Walter'in Şarkısı) destanı onu yenilmez bir fatih hatta bir dünya hükümdarı olarak tanıtır. 435 yılında Hunlar ve Burgundular arasında korkunç bir çarpışma oldu. Burgundlar, 20 bin kişiyi kayıp verdi ve kral Günther de öldürüldü. Yüksek Almanca'nın orta dönemine ait olan Nibelungenlied, Burgun krallarının başkenti Wormu ve çevresinde geçer. Almanlar'ın bu şiirsel destanında bir yandan Frank kahramanı Siegfried ve sevgilisi Brünhild'in ölüm şarkısı, diğer yandan da Aburgund krallarının yok oluşu ile Attila'nın ölüm şarkısından söz edilir. Drünhild'in şarkısı tarihi olayları çarpıtmıştır. Burgundların batması ile Attila'nın ölümü gibi olaylar Frank şövalyesi Siegfried lehine yorumlamıştır. O dönemde yazılmış olan Germen efsanelerinde Hunlar karanlık varlıklar gibi gösterilir (Dinç, 2002, 81).

Alman destanı Lied'e göre Attila Hunlar ve Germenlerden oluşan büyük bir devlet kurmak istiyordu. Bu Hun-Germen Devleti de Batı Roma İmparatorluklarını kendine bağlayacak ve onlardan haraç alacaktır. Ancak Attila bütün Germenleri aynı bayrak altında birleştiremedi. Ostrogotlar, Attila'ya yardımcı oldularsa da diğer kavimler ona karşı çıktılar. Attila'nın Galya'da durdurulması ve ani ölümü Hun-Germen devleti kurma davasını yarım bıraktı. Germen efsanelerinde dikkat çeken diğer bir konu da Germen kralı Ermanarık'ın Attila'ya nazaran zalim bir hükümdar sıfatıyla canlandırılmasıdır (Dinç 2002, 82). Germen mitolojisinde Attila'ya çok önem verilmiştir. Attila adının Godcha'dan alındığına dair söylentiler vardır (F.Altheim, 1989). Attila romanı hakkında şu sözleri söylüyor; Attila'nın hayatı bin yıldan bu yana Alman halk ozanlarının

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

şarkılarına konu olurken birçok yazar ve sinema yapımcısına da ilham vermeye devam ediyor (Tomski 2005).

Yukarıda yaptığımız alıntılarla da Batı uygarlığında Attilâ, edebiyat tarihinde birçok eserin muhtevasını oluşturmaktadır. Bizler ulaşabildiğimiz bu tarihi, biyografik romanların, edebiyat tarihi eserlerinin listesini çıkarmaya çalıştık: bu kadar zengin ve geniş bir yelpaze içerisinde Thomas R. P. Mielke'nin eserini tercih ettik. Bu eseri seçmemizin birçok nedeni bulunmaktadır. Bunları kısaca izah etmeye çalışalım. Attila gibi karizmatik bir lider, bir eserde merkez olarak alındığında onu bir veya birkaç cephesiyle ele almak, prematüre bir eserin doğması demektir, ayrıca, eksik ve yanlış bir bilgi aktarımının da kaçınılmaz olduğu çok açıktır. Bu yüzden böyle tarihi bir şahsiyet yorumlanırken, ilmi kaidelere tam riayet bir zorunluluktur. Tarihte iz bırakmış, Avrupa'nın kültürel, dini coğrafi ve etnografik kimliklerinin şekillenmesinde büyük bir rol oynamış, Doğu-Batı uygarlıklarına mal olmuş milletler ve şahsiyetler anlatılırken, bu hassasiyet ve tarafsızlık daha ince, canlı ve uyanık bir dikkat gerektirmektedir. İnceleme fırsatı bulabildiğimiz çoğu batılı eser maalesef bu niteliklerden ve vasıflardan ya tamamen uzaklaşmış ya da birçok doğru bilgiyi ideolojik, inanç eksenli veya ırksal kaygılarla yorumlanarak şartlı ve önyargılı Doğu potasında eritilerek ve manipüle edilerek, ezber bozulmadan yazılmışlardır.

Yazar, iddialı ve tarafsız bir çalışma yaptığını kitabının girişinde izah ediyor:

Tanrının kırbağı Attilâ, bu romanda geleneksel kalıplar çerçevesinde değil, aksine tarihsel gerçekler dikkate alınarak kendisi gibi tasvir edilmiştir (Mielke 2004, 1).

Attilâ/Hunlar Hakkında Olumsuz Algılar

Çoğu Batı algısı, Attila ve Hunları tek bir cepheden ele alarak değerlendiriyor. Bu sabit bakış açısının çok sağlıklı olmadığını yine batılı kaynaklardan öğreniyoruz, bu kaynakların temeli hatta canlı şahidi olan Priskos'tur. Ayrıca Hristiyanlık ve diğer bazı batılı sanat eserlerine bakıldığı zaman olumsuz taraflar kadar olumlu tarafların da olduğu bariz bir şekilde görülmektedir. Ne yazık ki şu tutarsızlık ortaya çıkmaktadır: sanata konu edilen Attila, daha çok liderlik yönü ve kahramanlığı ile yani olumlu vasıfları ile tarihte konu edinilen Attila ise gaddarlığı ve acımasızlığı ile öne çıkarılmaktadır.

İç Asya'nın hiçbir halkı, hatta Moğollar bile, Avrupa tarih yazımcılığında Hunlarınkı kadar kötü bir ün edinmemiş; Hun adı, yıkıcı ve zalim istilacı ile özdeş olmuştur. Tıpkı, Germen Vandallarının adından "Vandallizm" teriminin üretilmesi gibi, Hun adı da yırtıcı, vahşi düşmanları damgalamak için aşağılayıcı olarak kullanılmıştır. En büyük hükümdarları, "Tanrı'nın Kırbağı" Attilâ, barbarlarının acımasız, zalim önderinin efsanevi kişileşmesi haline gelmiştir (Sinor 2002, 245).

Birçok Batılı eser, Attilâ ve Hunları irdelerken duygularını bilimin önüne koyup hislerinin yüreklerinde biçimlendirdiği bir imaj oluşturmuştur. Adeta Attilâ ve Hunlar tümel, toptancı bir algı ile hiçbir insani unsur taşımayan, insanlık değerlerinden izole bir perspektif ile gayri insani bütün vasıflara malik, acımasız, zalim ve altını, ganimeti canı pahasına arzulayan, kana susamış insanımsı bir birey ve grup olarak iddia, tasvir, tasavvur ve tahayyül etmektedirler. Grigori Tomski, Attila romanı hakkında yaptığı yorumda şu ibretlik itirafta bulunuyor; "Bu roman Hunların düşünce tarzlarını, gelenek ve göreneklerini mümkün olan en gerçek şekilde yansıtmada amaçta. Çünkü ben bir Sibiryalıyım..."

Ben Sibiryalıyım, mümkün olan en gerçek şekilde, Attilâ ve Hunları yansıtırım; ama yok eğer ben Avrupalı olsaydım- demek ki Avrupalılar böyle yapmıyor- o zaman gerçekleri sumen altı edip Türk fobisi, Türk korkusu algısı ile Attila ve Hunların düşünce tarzlarını, gelenek ve göreneklerini mümkün olan en yanlış şekilde yansıtmada amaçta olurum, mantığı çıkmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Batı algısının Attila ve Hunları değerlendirirken kullandığı parametre, değerlendirilen unsur, şahıs veya milletin Avrupalı olup olmadığıdır. İyi ya da kötü, belirleyici olan unsurun ne kadar bilimsel, tarafsız, adilane ve insafli olduğu(!) bu alıntıdan anlaşılmaktadır. Eğer Avrupalı ise taraflı, Avrupalı değilse o zaman objektif ve tarafsızdır. Bu durum ister istemez zihinlere “Avrupa’nın Barbar Gömleği” yakıştırmasını getirmektedir.

Chelchal, başkanları çağırdıktan sonra şu şekilde bir konuşma yapmaya başladı: komutanın ikamet etmek için kesinlikle toprak vereceğini ki, bu toprak parçasının onların faydasına ve çıkarına olmadığını, fakat toprak parçasının yararının tek tek Hunlar için olduğunu söyledi. Zira bunların toprak tarımını reddetmekte olduklarını ve kurtlar gibi Gothlar’ın mallarını yağmaladıklarını ki, bizzat kendilerinin köle şartlarına maruz kalarak onlara erzak hazırlamaya zorladıklarını, her iki ırkın arasında hiçbir anlaşma tespit edilmemesine rağmen, Hunların birleşmesinden kaçındıkları için başkanlarını yemin ettirerek mecburiyet altına alındıklarını bu sebepten dolayı sadece mallarından yoksun bırakılmadıklarını aynı zamanda kutsal vatanlarına da itibar ettikleri söyledi (Priskos, Frangment, 39).

Çoğu Avrupalı ilim insanı ısrarla Attila’nın fethetme amacının olmadığını savunurlar. Onlara göre yapılan savaşların gayesi; yağmalama, talan etme ve adam öldürmedir. Hunların yerleşik hayata geçmek istemediklerini, çünkü bu yaşam tarzı emek gerektiren, emeğin de hazıra konmaktan çok daha meşakkatli ve külfetli bir iş olduğunu iddia ederler.

Bu istilaya yol açan nedenler konusunda ancak tahminlerde bulunulabilir, fakat amacın toprak kazanmak olmadığı açıktır. Hunların istenilmeyen ziyaretler yaptıkları ülkelerde yerleşmek için herhangi bir niyetleri yoktu. ...Anadolu’da ya da Tuna eyaletlerinde harekât yapan Hunların talandan başka bir amaçları yoktu, eğer bu yağmacı seferlerin arkasında ortak bir güdü varsa muhtemelen yukarıda değindiğimiz kıtlık gibi, ekonomik nitelikte olmalıdır. Hunlar, fiyatını(para ve talan cinsinden) ödemeye razı ve muktedir olan herkesin yararlanabileceği bir askeri yedek ordu oluşturuyorlardı (Sinor 2002, 255-256).

Mielke, eserin bazı yerlerinde Hunların, Attilâ’nın davranışları, yaşam tarzları ve alışkanlıklarının soğuk, kaba ve hatta kimi zaman gayri insani bir vasfı olduğunu olayların akışı içerisinde vermektedir: “Hunlar gündüzü ve geceyi, zaman dilimlerine bölmüyorlardı, fakat Attila Romalıların saat ve dakikalarına göre düşünmeyi çok çabuk öğrenmişti. Romalıların günleri, gece yarısından sonraki altıncı saatte başlıyordu. Yedinci saat, günün ilk saatiydi (Mielke, 2004, 8). Son zamanlarda dostun Aetius’tan söz edildiğini duydun mu hiç?” diye sordu şaman. Bir yandan da sağ elinin orta parmağını içi kese yoğurduyla tahta bir çanağa daldırıyor, sonra da ağzına götürüp afiyetle yalıyordu (Mielke 2004, 481). Attilâ’nın öldüğü sıralarda, Hunlar ciddi güçlükler içindeydiler. Attilâ, eğer imparatorluğa katılmak ya da sınırdan ona tabî bir devlet kurmak istemişse bunu başaramamıştır. Ama Hunların, başlıca geçim kaynağını savaşın oluşturduğu bir yaşam biçimini değiştirmek istediklerine dair hiçbir belirti yoktur (Sinor 2002, 272).

“Hiungnuların göçebe yaşam biçimlerini ilk olarak Çin tarih yazımının babası olan Sema Kien’in Şi ki, yani ‘‘ Tarihi kayıtlar ’’ isimli eserini 110. bölümünde tasvir etmiştir. Bu tanımlama öylesine isabetli ve ifade yüklüdür ki Çinli tarih yazarları göçebeler hakkındaki genel tanımlamalar için uzun zamanlar boyunca bu kayıtlara başvurmuştur. Bu kayıtlara bir göz atmak bizim içinde faydalıdır:

Kuzeyli barbarların topraklarında yaşıyorlardı ve hayvanlarını otlatarak bir yerden diğerine göç ediyorlardı. Özellikle at, inek ve koyun besliyorlar; fakat deve, eşek, katır, yaban atı(...) gibi ender hayvanları da bulunuyor. Su ve otlak arayarak sürekli yol kat ediyorlar; duvarlarla çevrili şehirleri veya daimi iskân yerleri yoktur ve hiçbir tür tarım işi ile uğraşmıyorlar. Toprakları ise bölümlere ayrılmıştır ve bunlar çeşitli yöneticilerinin kontrolü altında bulunuyor. Yazıları yoktur;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

vaatleri ve sözleşmeleri de sadece sözlüdür; ata binmeyi yay ve okla kuş ve sıçanları vurmaya küçük yaşlarda, koyunlar üzerinde öğreniyorlar. Artık biraz büyüdüklerinde yiyecek olarak faydalandıkları tilki ve tavşan avlıyorlar. Böylece her genç adam yay kullanmayı biliyor ve savaş durumunda silahlı atlı olarak hizmet edebiliyor. Barış zamanlarında sürülerini otlatmak ve avcılıkla hayatlarını idame etmek, bunula beraber kriz dönemlerinde silah kullanmak ve yağma-soygun savaşlarına çıkmak gelenekleridir. Öyle görünüyor ki bu doğuştan gelen bir mizaçtır. Uzun erimli silah olarak ok ve yay kullanıyorlar; yakın muharebede ise kılıç ve kargı. Savaş usullerinin özelliği ani saldırı ve ardında ihtiyaç durumunda hızla kaçmaktır. Çatışmanın gidişini belirsiz olduğu gördüklerinde düzensiz hatlar halinde kaçmaya başlıyor, düşman saflarını dağıtıyor ve ardından, düşmana büyük korku vererek aniden geri saldırıyorlardı. Savaşta şövalyelik kuralları tanımıyorlardı; onlar için her ne pahasına olursa olsun zafer önemliydi. Çoğu defa yerleşiklerin, dolayısıyla Çinlilerin, göçebeleri erdem sahibi olmadığı yönündeki sözleri buradan kaynaklanıyor. (Vasary 2007, 53-54)

Milattan önce 174 yılında Yüecilerin yenilgiye uğratılması, önceden kestirilemeyen sonuçlar doğurmuştur. Yenilgiye uğrayan bu kavim, yazılı kaynaklardan bilebildiğimiz kadar, Doğu İç Asya'da cereyan eden bu karakterdeki ilk kavim göçü dalgasını harekete geçirmiştir. Bu muazzam bir göç dalgasıydı: neredeyse beş yüz yıl boyunca, yani Milattan sonra 350 civarındaki Hun kavim harekâtına kadar İç Asya'nın etnik görünümünü belirlemiştir. Çinliler bu kavim hareketinin bir sonucu olarak, Aral gölü bölgesine kadar, kendi sınırlarından batıya doğru uzanan ülkeleri tanımıştır. Doğu ve Batı Türkistan'ın ilk tasvirlerini onların ayrıntılı ve kesin raporlarına borçluyuz (Vasary 2007, 57).

Coğrafi anlamda Avrupa'da beliren ilk İç Asya göçebe boy birliği Hunlardır. 370'li yıllarda ilk olarak Avrupa'nın doğu sınırlarında ortaya çıktıklarında eli kalem tutan Avrupalıların zihnini epeyce meşgul etmişlerdi. Herodot tarafından oluşturulan coğrafi konsept içerisine, orada rol oynamayan bu bilinmeyen barbarlar nasıl yerleştirilecekti, bu esrarengiz meseleye açıklama arayanların fantastik teorilerinin ardı arkası gelmiyordu. Onları öncelikle İskitlerle ve Kimerler'le özdeşleştirdiler; buna pek de şaşmamak gerekiyor, zira bu dönemde İskit terimi doğulu barbarları niteleyen genel bir kavram haline gelmişti. Bu mesele özdeşleştirme fantezilerine kapı aralamıştır.” (Vasary 2007, 83) “Hun imparatorluğu böyle şuradan buradan toplanmış pervasız bir gürhün zorbalığı ile ayakta duran bir devlet değildi, tersine olarak orada cemiyetin en küçük birliği olan aileye varıncaya kadar bütün nizam ve teşkilat vardı. Toprağa işlemezler, bu işi hakir görürlerdi. Bununla beraber devlet erkânının hepsi ve savaşçılar da kendilerine bir arazi parçası ayırırlardı; toprağı işlemeğe esirleri ve borçlandırdıkları yabancıları mecbur ederlerdi.” “Onlar için hayat gayesi savaştı, irili ufaklı birlikler halinde toplanarak düşman üzerine, hep de şaşırtıcı bir hızla baskınlar yaparlardı. Priskos taarruzlarını İtil'den Kuban tarafına kadar genişleten Hunlar, Dinyeper sahillerinde beklemekte olan Vizigotlar (Batı Gotlar)'a karşı ansızın saldırıya geçtiler Vizigot Kralı Atanarikh kendisine bağlı küteler ile batıya doğru kaçtı (375). Bu hareketin neticesi olarak, Hunların önünden büyük bir korku ile kaçan çeşitli kavimler, birbirlerini yaşadıkları coğrafi sahalardan çıkararak, Roma İmparatorluğu'nun Kuzey eyaletlerini alt üst ettiler, böylece Galya, İspanya, Kuzey Afrika'ya kadar tesir eden ve Avrupa'nın etnik cehresini değiştiren kavimler göçü başlamış oldu (Kafasoğlu 1984, 70).

Attilâ'nın Şahsiyeti

“Büyük askeri liderler, daima yağma ve toprak genişletmenin ötesinde hedefler gütmüşlerdir; İskender ve Napolyon bunun örnekleridir.” Laidlaw

Peyami Safa, eserine Attilâ'ya düzenlenmek istenen suikast ile başlıyor. Thomas R. P. Mielke ise eserine Attilâ'nın kişiliğinin inşa edildiği çocukluk yılları ile başlıyor.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Batı algısının yansımaları ve eserleri içerisinde insaf ve tarafsızlık düsturlarına riayet ettiğini eserin başında açıklayan Mielke bu biyografik çalışmasında Attila'yı merkeze almakla birlikte sadece Hunları değil diğer Avrupa milletlerini ve Roma devletlerini de asrın konjonktürüne uygun olarak resmetmeye çalışmıştır.

Bu eserde, Attila'nın çocukluğunun oluşumu ve Roma'ya esir verilmesinden ölümüne kadar –kimi zaman çok ufak ayrıntılara inilerek çocukluğunda yaşadıkları ve bunların bıraktığı izler- olan olay dizim her zaman en ufak ayrıntısıyla veriliyor-Attila'nın çocuk iken olaylara bakışı, onları değerlendirişi; kişilik inşasının profilini bize veriyor. Attila'nın Roma'ya rehine olarak verileceği zamanki haleti ruhiyesi tasvir edilmektedir.

Attila'yı etraflıca anlatan yazar, onun hem bir halkın lideri, bir fatih, bir komutan bir hakan hem de bir erkek, bir âşık, bir baba olarak ele almış. Onu her cephesiyle tanıtmaya çalışmıştır. Yani hem beşeri hem insanüstü vasıflarıyla ele almıştır.

“Hey, Attila! Kes şu bağırma!” dedi üçünün yaşça en büyük görüneni. Anlaşılan küçük grubun lideri oydu.

-Sen bir Hun musun, yoksa cırtlak bir Vandal mı?

Genç atlı kibirli bir tavırla güldü.

-Ben senden çok daha fazla Hunum, kardeşim Bleda... Oysa sen... pis kokulu bir Ostrogot karısının oğlu değil misin?

Bir kemendin kısa ucu korkunç bir şaklamayla havayı dövdü. Uzun ucu ise hızla ileri atıldı, daha uçarken bir çembere dönüştü ve ansızın delikanlının vücuduna sarıldı. Attila kollarının bir anda dizginlerden koptuğunu ve vücuduna yapıştığını hissetti. Sert, acı veren bir çekiş, onun öfke dolu bir çığlık atmasına neden oldu. Ne atın tahta koşumları, ne de geniş üzengiler onu koruyamazdı. Attila, bundan sonra ne olacağını çok iyi biliyordu (Mielke, 2004.10) . Attila ise neredeyse hayatına mal olacak bu olay hakkında konuşmamayı yeğliyordu. Bu arada onun istediği takdirde cesur, eli açık, yardımsever ve çok sabırlı olabileceğini öğrenmişlerdi. Bir kuşu avuçlarının arasına alıp okşuyor, onun şarkılarını zevkle dinliyordu. Fakat ondan sıkıldığı anda ise tereddüt bile etmeden kafasını kopartıveriyordu (Mielke, 2004, 31).

“Bekle...” dedi, Notarius yarı korku, yarı sevinç dolu bir sesle. “Cermenlerin tüm tanrıları adına...” Gözlerinde saygılı bir ifade belirmişti. “Yoksa Yunanların tanrıları mı?” Gözlerini tekrar üç delikanlıya çevirdi. “Mısırlıların... Perslerin? Tamam, şimdi buldum, Hristiyanlar... O yasaklanmış Aryanlar! (Mielke, 2004 29).

Özgürce hareket etmeyi seven, yaşamda sınır kavramını fitraten kabul etmeyen Attila, rehine olmayı hiçbir zaman içselleştiremediği:

”Rehine olmak, kölelikten daha kötüdür.” diyor. Cümlesinden anlaşılmaktadır.

Rehinelik süresince bunalan, daralan ve ruhu sıkılan Attila, özgürlüğe kavuşacak anı sabırsızlıkla beklerken kadim Roma yaşam tarzını, kültürünü ve uygarlığını menfi-müspet her yönüyle tanımaya çalışıyordu. Kablel vuku hissedercesine “Hakanlığın inşası için gerekli her malzemeyi ve unsuru belleğine kazıyordu. Roma'nın en iyi öğretmenlerinden; diyalektik ve retorik derslerini de almayı ihmal etmiyordu.

Son haftalarda hiç kimse söylentilerle gerçeği ayırt edebilecek durumda değildi. Belki de bu yüzden hatırlaması gereken noktayı bir türlü aklına getiremiyordu. Yine de karmakarışık düşünce ve hatıralarını bir düzene koymak için çabalıyordu. Soylu bir tutsak olarak geçirdiği o lanetli bir yıl boyunca öğrendiği en önemli şey buydu. Romalılar buna “Mantık” ismini

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

veriyorlardı. Oysa bu kavram kendilerine değil Yunanlılara konuşabilmesi, ona bundan sonra da yardımcı olacak mıydı? Attila bu soruya cevap veremiyordu (Mielke, 2004, 49).

Attila rehine iken bile halkını düşünen bir kahramandır ki, o kahraman henüz çocuk denilebilecek yaşıydı. Roma'dan kaçmayı düşünen Attila, kadim Romanın zengin hazinelerini nasıl halkına ulaştırabileceğinin kaygısını taşıyordu. Bütün yolların çıktığı yer, yani dünyanın merkezi, direği olan Roma, Attila'nın komutanlık ettiği öncü Hun birliği, kapıları açarak Roma'nın Gotların eline geçmesini sağladı. Attila, yaşına rağmen ilk önemli başarısını kanıtlayarak zafer duygusunu tattı. Roma kapılarını açtıktan sonra özgürlüğe yelken alan Attila, çocuklarının annesi olacak kadın ile bu yolculuğunda tanışıp birlikte oluyor. Çoğu batılı müverrihin bulunduğu ortak payda evet Attilâ "Tanrı'nın Kırbağı"dır. O fesada uğramış Roma devletini hizaya getirme için Tanrı tarafından gönderildi, kanısını taşıyor.

Allah tarafında vazifeli gönderilen her insanın sıra dışı yetenek veya donanımı, materyali olmalıydı. Böylece insanlar tarafında ilgili şahsın kutsiyeti perçinlenmiş oluyordu. Bu lütuftan mahrum edilmeyen Attilâ'ya da savaş tanrısı Mars'ın kılıcı verilmişti. Semavi afetleri hayra yormayan Şarki-Garbi Roma felaketler silsilesinin devam edeceğinden endişelendikleri hengâmda Attilâ, kıvrak siyasi manevralarla dönemin siyasi ve yönetim aktörlerini şaşırtacak aksiyonlarda bulunuyordu, ilmi siyasetle ufku siyaside iz bırakacak, şaşırtıcı ve garip faaliyetler sürdürüyordu.

"Haklısın, beyim" dedi alçak sesle. "Sana tüm gerçeği söylemedim. Ne yapmam gerektiğini ilk olarak kardeşime danıştım. O da bana bu kılıcın çok uzun zaman önce savaş tanrısı Mars veya Ares'e adanmış olduğunu söyledi.

-Sen de Mars'a adanmış olduğu söylenen bu kılıcın şimdi bana ait olmasını düşünüyorsun, öyle mi? Bunu sadece ben ve kardeşim değil, savaş tanrısının kılıcını gören herkes söylüyor. Senden başka hiç kimse bunu yapabilecek güç, kudret ve şerefe sahip değil.

Kardeşim Bleda da mı? O Kara Hunların ve diğer bütün kavimlerin Büyük Kağanı...

Kardeşim, bu kılıca sahip olan kişinin; gerçek kağan olduğunu söylüyor!

Bir an için koca çadırdaki sadece korların çatırtıları işitildi. Hatta görünmez eller ateşten duman yükselmesinin bile engelliyor gibiydi.

-Kardeşin şimdi nerede? diye sordu Attila duygularını belli etmeyen bir sesle.

Hemen o gece öldü... Kılıca el sürdüğü anda vücudunda açılan yara yüzünden... (Mielke, 2004, 504)

Safa, Prisküs'ün Attilâ'yı beklerken yaptığı tasvir, Doğu algısının da fevkinde olan bir portrenin çizilmesidir. Attilâ'ya yüklenen mana; nebilere özgü, insanüstü ve kutsal bir miti, kültü tanımlayan bir tasavvur ile ve ilahi argümanlarla tasvir ve tezyin etmektedir.

Gözleri yavaş yavaş bu toz duman içinde bir karartı seçti, sonra bunu tekrar kaybetti. Biraz sonra görünüp kaybolan karartı ön ayakları havalanmış dört nala gelen, şaha kalkmış bir ata benziyordu. Bu karartı gene göründü ve gene kayboldu. Hayalperest ve hassas müverrih, bu hayaletin her tecellisinde kalbinin durduğunu ve sonra daha şiddetle çarptığını hissediyordu. Bu ona Tur-ı Sina'da ilahi tecelliye beklemek kadar güç gelmişti. Kulağından beynine ve beyinden kalbine kandan daha çabuk gidip gelen ve belki de Rustiçyüs'ün ihtarından kalma bir ses vardı, bu ses, gizli bir uğultu ile adeta damarlarının içinde bile çağılıyordu:

- Attila geliyor! Attila geliyor!

Bütün insanların kudretlerinin mecmuunu kendisinde taşıyan adam, insanlardan ziyade ilahlara yakın adam geliyordu. Tarihi vakaların en küçük teferruatına ve intibalarına ehemmiyet

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

veren Prisküs için Attila'yı ilk göreceği anın şiddetli tesirine mukavemet mümkün değildi (Safa, 2010, 36).

Yazarın nazarında Attilâ'nın hüviyet ve mahiyeti tüm çıplaklığıyla en abartılı biçimde anlatılmaktadır. Hunların ve toplumların muhayyilesinde Attila sıra dışı bir liderdi. Yunan mitolojisindeki yarı tanrı yarı insan vasıflarına haiz bir şahsiyetten farksız olmadığını ve müverrih Prisküs'te dini bir ritüele hazırlanmış, duygu ve heyecan yüklü bir din mensubu; sadık ve ihlaslı bir dindarın izlenimini veriyor.

“Genç kızlar şarkılarına başladılar:

Aslanlar dostlarıdır, kaplanlar arkadaşı;

Atlar, ona âşıktır.

Karabulut tahtıdır, yıldırımlar kırbacı;

O, Hunların baş tacı.

Cermen, Roma... her millet,

Ona esir doğmuştur.

Karabulut tahtıdır, yıldırımlar kırbacı;

O, Hunların baş tacı!” (Safa, 2010, 37).

Bleda ve Attila'nın devlet adamlılık vasfı ve siyasi yetenekleri, Doğu Roma ile kağan olarak yaptıkları ilk antlaşmayla vuzuha kavuşuyor. Mielke ve Safa, iki yazar da Attila'nın liderlik vasfına, siyasi dehasına, ileri görüşlülüğüne ve kıvrak taktiklerine genişçe yer vermektedirler. “Ve Attila ansızın her şeyi anladı. Bleda'nın Romalılarından talep ettiği tüm bu aptalca lüks, imparatorluk lejyonların karşısında kazandıkları büyük zaferi küçük ve anlamsız kılıyordu. Bu duruma bir son vermesi gerekiyordu. Attila derin bir nefes aldı. “Yeter!” diye bağırды, sonunda sert bir sesle “Bu faslı da kısaltabiliriz!”

Yassı tepenin üzerindeki atlılardan pek çoğu bu sesi duyunca irkildi.

-Yıllık yüz yetmiş beş kilo altın tutarındaki haracı, üç yüz elli kiloya çıkartıyoruz, dedi Attila.

-Bunun yanı sıra, Doğu Roma İmparatorluğunun bize karşı düşmanca bir tutum takınmış olan boy, kabile ve kavimlerle hiçbir şekilde bir anlaşma imzalamasını veya ittifak kurmasını istemiyoruz!

-Kabul ediyoruz!

Plinthis'in cevabı Attila'yı bile şaşırtacak kadar kısa ve kesin bir şekilde gelmiştir.

-Her iki talebi de mi?

-Her iki talebi de!

-Pekâlâ, bunlar kayda geçirilsin!” dedi Attila Bleda'nın yüzüne bile bakmadan. “Bunlara ek olarak her tutsak karşılığında sekiz altın Solido talep ediyoruz...”

-Aynı şekilde önceki miktarın iki katı! Bu da kabul edilebilir bir istek...

Attila ancak şimdi ağabeyine yan gözle kısa bir bakış fırlattı. Bleda başını belli belirsiz bir şekilde öne eğmiş, şaşkınlık ve hayretle Attila'nın herhangi bir pazarlığa gerek görmeden peş peşe sıraladığı talepleri dinliyordu (Mielke, 2010, 520-521).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Mielke, tarihi ve biyografik romanın ikinci cildine, Bleda ve Attilâ'nın rekabetiyle başlıyor. Kırk yaşlarına giren kardeşlerden büyük olan Bleda idi ve doğal olarak kağan olma yetkisi ona verildi. Attilâ Doğu kağanıydı, Attila'nın yetkileri ile yetenekleri makûssan mütenasip bir durumdaydı. Hun imparatorluğunun iç işlerinde Bleda'nın işlevsizliği, yetkinsizliği yabancı devlet heyetlerinin ziyaretinde gün ışığı gibi ortaya çıkıyordu. Bu durum da Attilâ'yı hem huzursuz hem de tahrik ediyordu. Her insanın fitratında taht merakı vardır, ama Attilâ Roma'da rehine iken bile milletini düşünüyordu. Belki de ondaki bu ulus şuuru tahşidatı, ona tahtı cazip kılıyordu. Attilâ kardeşi Bleda'nın 445'te ölmesi ile iktidarının zirvesine ulaştı. Hâkim olduğu ne Batı Asya ne de Doğu Avrupa'da karşılaştıracak hiçbir kuvvet kalmadı. Tanrı Ares kılıcının ortaya çıkması ile de, cihan hâkimiyetinin tanrı tarafından kendisine tevdi edildiğine inanarak dünyanın fethine karar verdi (O. Turan 1980, 156-157)

Attila, Afrikalara kadar elçiler gönderiyor, birçok siyasi ittifaklar yapıyor, Tuna ovalarında silahlı Hunların takım takım ilerlemekten bir gün bile hali kalmadıkları haber alınıyordu. Hunların bütün bu hazırlıklarına rağmen kimlerle harp edecekleri bilinmiyordu. Attila ne Şarki, ne de Garbi Roma'ya henüz harp ilan etmemişti. Hatta Garbi Roma ile dostane muhaberetta bulunması, felaketin Şarki Roma'ya teveccüh edeceğini zannettiriyor, fakat Attila'nın siyasi usullerini bilen politika adamları, onun harp edeceği devletin imparatoruna muvakkat dostluk alameti izhar ettiğini hatırlatıyorlardı (Safa, 2010, 116). Attila henüz ne bir taarruz emri vermiş, ne de orduya istikamet tayin etmişti. Hunların hakanı düşmanlarından harb hedefini gizlemek için eşsiz bir zekâ ve fetanete malikti. Garbi Roma imparatorunu fasılasız aldatıyordu.” (Safa, 118) “Her gece dehasıyla ördüğü muhayyirü'l-ukûl istila ağının yeni bir parçasını daha tamamlıyordu. Hiç kimse, hatta başvekil bile, Attila'nın planlarını tahmin edemiyorlardı. Hunların hakanı ancak teferruata ait emirler veriyor, tasavvurlarının esas çizgilerini en yakın adamlarına karşı bile meçhul bırakıyordu (Safa, 2010, 119).

Attilâ'yı hemen hemen her konuda pozitif anlatmaya çabalayan Safa, onu kusursuz ve sıra dışı kişiliğine her cephenin olumlu taraflar ve iyilikler atfediyor. Attila, birçok, tarafgir Latin müverrihlerinin iddiasına rağmen, yağmaya ve kıtale şiddetle muarızdı. Ancak mukavemet eden şehirlere harben giren ve teslim olanlara azami rahm ü şefkatle muamele eden bir hakandı. Fakat muhtelif kavimlerden mürekkep olan ordusu içinde, Burgontlar gibi, Attila'nın bu arzusunu yerine getirmeyen milletler de vardır. Hun hakanının adalet aşkına rağmen bütün Gol, bilhassa Belçika eyaletleri dehşet içinde idiler. Yığın yığın ahali, neferleri birer yıldırım olan bu muazzam istila ordularından kaçıyor. Küçük şehirler halkı büyük şehirlere iltica ediyorlar ve orada da selamete çıkmadıklarını görerek sahralara, oradan da dağlara sığınıyorlardı.” (Safa, 2010, 151-152 153).

Eserin ileriki sayfalarında, Safa, Attilâ/Hun korkusunun tsunami dalgaları gibi tüm Avrupa'ya nasıl yayıldığını, köy kasaba ve şehirleri nasıl bir korku zelzelesi ile hercümerç olduğunu birçok pasajda anlatıyor. Attilâ korkusu sıtma hastalığı gibi Avrupa'yı titretiyordu.

“Attila geliyor! Kelimeleri bütün bir şehir halkını yerinden oynatarak dağlara, vahşi ormanlara atmağa kâfiydi.

...

Fakat Attila geliyor! Kelimeleri Paris'te en cesurların bile gözlerini yıldırı. Ve herkes, kurtuluş için bir çare gördü: Fırar!

...

Bütün bu korkudan ayakta bile duramayacak hale gelmiş... sokak ortalarında yuvarlanan ve kaçmaya bile takati olmayan insanlar,” (Safa, 2010, 154-155) “Attila'nın ordusunu İtalya'ya yürüttüğü haber alındığı vakit, hiç kimse mukavemeti hatırlanmaktan geçirmedir. Muasırlardan birinin tabiriyle: korku İtalya'yı müdafaasız bırakmıştı.” (Safa, s.219) “Bazı Fransız müverrihlerinin,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

sebepleri kolayca tahmin edilebilecek bir tarafgirlikle, Attilâ'nın bu şehri yağma ve tahrip ettiği hakkındaki iddiaları doğru değildir. Attilâ, her vakitki gibi yağmayı ve katliâmı şiddetle menetmişti, ancak hâlâ yatışmayan kinlerle ve mukavemet edenleri ve mezburhâne bir müdâfaada ısrar edenleri tenkil etmekte bir saniye tereddüde düşmemiştir (Safa, 2010, 224).

Peyami Safa, Roma'nın Hunlar tarafından ele geçirilmemesi için devreye giren papaz Leon'nun Attilâ ile olan muhaveresini aktarırken Attilâ'nın öngörüsüyle Batı algısının Attilâ hakkındaki menfi imajını izale edecek bir açıklama yapma ihtiyacı hissediyor. Beni daima bir vahşi olarak âleme tanıtmak isteyen senin yalancı mütefekkirlerin, ihtimâl ki yarın birer yalancı müverrih kesilerek, düzenbaz kalemleriyle benden intikam almak isteyeceklerdir. İhtimal ki Roma'ya karşı göstereceğim müsamahayı bile tamamıyla itiraf edemeyeceklerdir (Safa, 2010, 229). Gerçekleştirilen bu akınlar, planlı olmuş ve yerleşilerek vatan haline getirilecek en müsait toprakları bulma gayesi taşımıştır. Bu durum Roma İmparatorluğu kadar Sasanileri de telaşlandırmış ve korkuya sevk etmiştir (Ahmetbeyoğlu, 1995, 9)

Birçok Batılı tarihçinin aksine Doğulu tarihçiler Hunların ve Attilâ'nın amacının fetih olduğu vurgusunda hem fikirdirler.

Uldız 409 yılında tekrarladığı bu sefer ile Bizans ile olan münasebetler iyice bozularak yanına gelen Bizans elçilerini, güneşin battığı yere kadar her tarafı fetih etmekle tehdit etti (Kafesoglu, 1952, 35).

Attila çocukluk çağında kadim Roma İmparatorluğu saraylarında dünyanın direği olarak iz bırakan gösterişli bir kültür ve zengin bir medeniyet içerisinde eğitim görmüş olmasına rağmen sıradan bir yaşam yeğledi. Konuklarından hiçbir lüksü ve debdebeyi esirgemeyen Attila, onlara altın tabak ve bardaklarda yedirip içirmesine karşın kendisi tahta tabak ve bardaklarda yer içerdi.

Peyami Safa tarihi romanı olan Attila'da tarih kitaplarından alıntı yapmakta ve yararlandığı kaynakları göstermektedir. Safa, Bizans heyetinde yer almış, resmi sıfatta Attilâ'yı ziyaret eden meşhur müverrih Prisküs ile ilgili bilgi vermektedir.

“İşte o zaman dizleri bükülen imparatorunuz harp tazminatı olarak 6.000 ve senevi 2.000 ölçek altın vermeğe razı oldu.

Prisküs tashih etti:

- 2.100.

- Hakikati Roma'dan daha çok seviyorsun, Prisküs!” (Safa, 2010, 22). Her saniye değişen ve cihangirin muhayyilesinde birbirlerini fasılasız takip eden bu levhaların hepsinde de, sabit ve müşterek bir tek hayal vardı: esmer tenli, kurum renginde siyah gözlü ve sık uzun siyah kirpiklerinde bir ormanın ağaçlıkları arasından görünen uzak bir yangın gibi kudretli ve ateşin ruhunun heyecanlı manzarası temaşa edilen, şehvetli ve cüretkâr, daima büyük şeyler isteyen ve daha büyüğü oldukça ona doymayan, ikballere aç, dilber ve haris bir kadın hayali (Safa, 2010, 80).

“İçlerinde birisi bütün zamanını tarihi yazmakla geçirdi.

- Hangisi?

- Prisküs.

- Yazdıklarını gördünüz mü?

- Hayır, herhangi bir tesir altında kalmaması ve mülâhazatında istiklâlini muhafaza edebilmesi için, Hunların ananesine tebaan düşmanın hürriyet-i fikriyesin riayet ettim (Safa, 2010, 170).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Safa, Attilâ şahsiyetini kadın cephesini irdelerken umumiyetle müspet ve narin duygular beslediğini, hissiyatlarında kadına yönelik daha rikkatli ve müşfik olduğunu ifade etmekle beraber Attilâ'nın adeta psiko-analizini tahlil ettiğine dair izlenimler uyandıran yorumlarında farklılık arz eden neticeler hissedilebiliyor.

Attila, ona baktıktan sonra gözlerini yumdu.

Zekâsının en büyük silahı şüphe idi. Hiç kimseye inanmaz ve en yakınlarının bile kendisine karşı muhabbet duygularında menfaat saikleri arardı. Bunun için etrafının tabasbuslarından nefret eder; kendisine en küçük bir cemîle yapıldığı zaman yine haşin bir bakışla cevap verirdi. İnsanlara karşı olan itimatsızlığı, kadınlara karşı birkaç misline çıkar ve bu irice kemikli, yumuşak etli, küçük kafalı mahlûkların, ekseriya hedeflerine desise ile vardıklarına zâhip olurdu (Safa, 2010, 86). Şövalye ile muaşakasinda, hatta onun penceresine kadar getirişinde bile kadınlığının büyük bir hassasını buluyor ve kıskançlığın fevkinde bir hayranlıkla beğeniyordu. Zira Attila için “Harika” ahlâki ölçülerle mesaha edilmeyen yüksek ve hudutsuz bir mefhumdu (Safa, 2010, 176).

“Attilâ prensibini söyledi:

Bütün kadınlara karşı müsavi derecede itimatsızlık besliyorum. Bence her kadın pek ziyade mecbur olunca, yegâne silahı olan hileye müracaat eder. Aşk bile bana itimat veremez. (Safa, 2010, 183). Kerka Hunların istikbâlini doğurmuştur, o benim baştâcımdır. Onun tacı başından alınamaz. Fakat Kerka benim başımda ise Onorya da kalbimdedir. Ben başsız ve kalbsiz yaşayamam ve sıhhatte bir vücut gibi her uzvun diğerleriyle âhenkdar olmasını isterim. Kerka ve Onorya düşünmelidirler ki, baş ve kalb en kıymetli uzuvlardır ve Attilâ'yı seven yüzlerce kadın, bu iki tahttan birine mâlik olamamışlardır. Attilâ kıymetli zevcesine ve sevgili maşukasına diyor ki: Bu tahtlarında bahtiyar olsunlar, hallerinden şikâyet etmesinler. Onorya burada kalacaktır. Zira Attilâ'nın kalbi buradadır. Kerka Attilâ'nın başından inmeyecektir. Attilâ iki güzel kadına da rica eder: Ayaklarının arasına düşmeye çalışmasınlar (Safa, 2010, 211). Attilâ kadınsız yaşayamazdı. Bu, kadınlar arasında bile o kadar malum bir şeydi ki, hiçbiri kıskançlık sahnesi yapmaya cesaret edemezler ve ıstıraplarını gizlerler, için için kendilerini avuturlardı (Safa, 2010, 239). Onorya... Ben kendime, erkek olarak insanların en büyüğünü aradım ve seni buldum. Benim için, şimdiye kadar Garbi Roma'da nice asilzadeler döğüştiler ve can verdiler. Hiçbirini sevmedim. Zekâ ve kılıç ancak sende güzel şeylerdir. Siyasetin, diplomatları; kılıcın da kahramanları yere serdi. Daha ben, on dört yaşında iken, dadım bana seni anlatırdı (Safa, 2010, 209).

Peyami Safa, Attilâ'nın kadın perspektifin romantik bir zaviyeden değerlendiriyor, kadına karşı son derece nazik, kibar ve centilmen olduğunu yorumluyor. Mielka'de bunu görmek doğrusu pek bu derece yoğun değil. O, daha çok Attilâ'nın kadını karşı bir cins olarak gördüğü, yorumunu yapıyor. Ayrıca Attilâ'nın kadına karşı kibar ve onun güzelliğini önemseydiği vurgusunu da ihmal etmiyor.

Attila bu kızlarının pek çoğunu kollarının arasına almış ve zevk dolu geceler geçirmişti. Aradan birkaç gün geçtikten sonra ise genellikle bu kızların isimlerini bile hatırlayamaz oluyordu; çünkü onlar aslında Attila için güzel bir et kızartması veya sızıp kalana kadar kafayı çektikleri bir şölen akşamı kadar doğal ve olması gereken şeylerdi (Mielke, 2004, 901). Attilâ bir köye gidecek ve bu köyde Esca (Escam'nın) kızı ile evlenecekti aslında kendisinin çok karısı vardı ve İskit âdetine göre bunu da eş olarak alabilirdi (Priskos, Fragment, VIII). Attila ile Svanhild üç, birlikte harika, olağanüstü geceler geçirmişlerdi. Gündüzleri mümkün olduğu kadar birlikte olmaya çalışıyor, birbirlerine sarılarak bir çalılık tarafından durduruluncaya kadar, çimenli çayırardan aşağı yuvarlanıyorlardı (Mielke, 2004, 444). Attila'nın içkiyle arası pek iyi değildi. Asla kaldıracabileceğinden fazla içmiyordu. Bazı geceler hoşuna giden bir kadınla veya obaya yeni gelen bir kızla yurtlardan birine girerek gözden kayboluyordu. Bu kadınlara daima yumuşak davranıyordu. Sabahleyin yanlarından ayrıldığı zaman onlara mutlaka armağanlar veriyor, fakat

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

aynı kadınla bir daha asla birlikte olmuyordu. Onlarla birlikte olmasının, Greka'nın kendisine tattırdığı zevklerle uzaktan yakından bir ilgisi yoktu (Mielke, 2004, 538). Laudarich'i yıllardan beri görmemiş olması, Attila için bugünün önemini daha da artırıyordu. Bu sempatinin sebebi, belki de iki Gepid kralının kız kardeşlerini armağan olarak Attila'ya getirmiş olmalarıydı. Kızıl-sarı saçlı, artık pek de genç olmayan bu Cermen kadını kağanın o kadar hoşuna gitmişti ki, daha ilk geceyi onunla birlikte geçirmişti. Fakat önceden ilk uygun fırsatta onu yasal karısı yapacağına dair Ardarih ve Laudarich'e söz vermişti (Mielke, 2004, 567).

Başlarına baktıkça bunların benim tohumumdan olduklarını düşünesim geliyor” dedi, oğluna gülerek:

-Bu yaşta hala kısıraklarla oynaşacak kadar güçlü olduğunu mu sanıyorsun?” diye sordu İlek dudaklarında ince bir gülümsemeye. Attila ona bir tokat atmak istermiş gibi elini kaldırdı.

-Sakin beni küçümsemeye kalkma, sevgili oğlum İlek! Canım isterse yatağında en vahşi Cermen güzelini bile evcilleştirebilirim! (Mielke, 2004, 675).

Köyün sahibesi Beleda'nın dul karılarından birisi idi. Bu kadın bizim geldiğimizi duyunca bize yiyecek ve güzel kadınlar gönderdi ki, İskitlerde bu bir saygı ifadesi idi. Biz bu hanımları önümüzde olan yiyeceklerle misafir ettik. Fakat onlarla eğlenceye girmedik (Priskos fragment, VIII). Attilâ, tasavvurlarından bahsetmeği kat'iyen sevmeyen bir adamdı. Seciyesi her türlü ifşaata gayrı müsaitti. Attilâ gayet iyi hissederci ki, söz hâline gecen bir tasavvur, irâde kuvvetlerinden bir kısmını dışarıya atar ve boş yere sarf eder; ikincisi de etraf üzerindeki saltanatı zaafa uğratar.” (Safa, 2010, 212). O zaman Hunlara tabiatın fevkinde bir kuvvet geldi. Attila Akile'yi zapt etmeğe azmetti. Dehâsi cehennemi bir makine gibi işliyor ve gayri mümkün şeyleri öğretmek için, muhayyirü'l-ukül bir kudret gösteriyordu.” (Safa, 2010, 221). Leon, altınlarla işlenmiş ipek bir elbise giymişti. Attilâ'nın huzuruna girer girmez, yere doğru bir hareket yaparken, civanmerd Hun hakani, ruhaniyi kollarının altından tutarak kaldırdı ve tâzimâtında mübalâğaya düşmek zilletinden onu kurtardı (Safa, 2010, 227).

Priskos/Prisküs kimdir, yazdıkları niçin bu kadar önemlidir? Priskos, beşinci asırda yaşamış Bizans diplomat ve tarihçisidir. Attila'yı ziyaret eden heyette bulunması onun şahsiyetinin kıymet ve ehemmiyetini daha da arttırmaktadır. Attila'yı anlatan birinci elden bir kaynağın yazarıdır. Priskos'un tarihi eseri sekiz kitaptan oluşmaktadır. Priskos, iyi bir hatip ve sofist olan Priskos, Propontis (Marmara denizi) kıyısında, Heraclea (Marmara ereğlisi) şehrinde biraz uzakta Trakya'daki Panion'da dünyaya gelmiştir.(C. Müller, 1870, 69) Priskos 'un 410-420 yılları arasında doğduğu, tarihi eserindeki son sözüne bakarak da Priskos'un 472'de öldüğü tahmin edilmektedir (G.Moravcsik,1958, 480).

Attilâ bir an için duraksadı, sonra gülmeye başladı.” Yoksa bir Hun kağanın sadece bir yöne akın edebileceğini mi düşünüyorsunuz? Yoksa biz yüzyıllardan beri sadece batıya doğru gitmeye mi lanetledik (Mielke, 2004, 702).

Attilâ, yani Hunlar veya Türk halkaları bunların amacı neydi, birçok sosyoloğun, mürevvihin sık sık sorduğu bir soru, amaçları nedir; bir ülkü ve gaye-i hayal uğruna mı, yoksa daha rahat yaşamak ve için mebzul ganimete ulaşmak için mi, savaşıyorlardı. Attilâ, biz insanları yönetmek için savaşmayız, bu İmperium Romanum'un işi dedi. Biz de fetih etmek ve ganimet elde etmek istiyoruz; fakat tüm dünyaya hükmetmek isteyen bir politikaya asla hizmet etmeyiz (Miekeley, 2004, 715).

“Yakıp yıkacak mısın, yoksa ganimet mi toplayacaksın?” diye sordu, Onegesios gülümseyerek.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

-Bu sadece ve sadece o şehirlerde oturan insanlara bağlı. Bizi uysal bir şekilde ve cömert hediyelerle karşılayacak olurlarsa, onlara kendi lejyonelerinin pek çoğundan daha yumuşak davranırız.

-Peki ya tanrılarına ve yüksek duvarlarına fazla güvenecek olurlarsa?

-O zaman iki ihtimal var: Ya onların altınlarına ve kadınlarına el koyarak, fidye için tutsak ederek, en iyi zanaatkarlarını köle yaparak, sonra da şehirlerini yakarak cezalandıracağız...

-İkinci ihtimal nedir?

...ya da yine aynı şekilde altınlarına, kadınlarına ve zanaatkarlarına el koyacak, fakat resmi yapıları, evleri ve kulübeleri esirgeyeceğiz...

Fetih, çığlık, ganimet ve tecavüz dolu gecelerin yanı sıra, Hun ordusunda öyle saatler de yaşanıyor ki, Attila bataklıklardan sadece salgın hastalıkların değil, Imperium Romanum'un on yüzyıllık birikiminin de yayıldığını düşünür gibi oluyordu (Mielke, 2004, 876-877).

Attilâ, bazı kralları öldürdü diğerlerini itaat altına aldı ve fetih ganimetlerinden hissesini alsın diye Curidachus'u huzuruna davet etti fakat Curidachus bir tuzak sanıp, insanın Allah'ın huzuruna çıkmasının zor bir iş olduğunu söyledi, eğer insan güneşe bakamazsa tanrıların en büyüğüne nasıl bakabilir ki? Diyerek memleketinde kaldı krallığını muhafaza etti (Priskos Fragment, VIII). Attilâ'nın konaklarından birinin ayrıntılara kadar inen tasvirinin Priskos'a borçluyuz. Attilâ'nın bu ordugâhı Macar ovasında bir yerlerde bulunuyor olmalıydı; ahşap çitlerle ve ahşap kulelerle tezyin edilmiş bir şehirdi. Attilâ'nın verdiği ziyafette Priskos'un dikkatini altın ve gümüş bolluğu, yanı sıra debdebe çeker; fakat aynı zamanda Attilâ'nın pürüzlülüğü de vurguluyor: az yiyip içiyordu, üstelik sıradan ağaç kaplardan (Vasary, 2007, 88). Birkaç ırmaktan geçtikten sonra büyük bir köye geldik söylendiğine göre burada Attilâ'nın bütün sarayları arasında en muhteşemi bulunuyordu. Saray çok süslü güzel, direklerle inşa edilmiş ahşap binalar idi. Etrafı tahta, çit ile çevrilmişti müdafaa için değil süs olmak üzere yapılmıştı... çitin yakınında bir hamam vardı bunu Attilâ'dan sonra en zengin olan Onegesius yaptırmıştır. Bunun taşlarını Paeonia'dan getirmişlerdi çünkü bu taraflarda oturan barbarların ne taşları ne de ağaçları bulunuyordu ve başka taraflardan getirilen tahtaları kullanıyorlardı bu hamamın mimarları Sirmium'ın istilası sırasında esir düşmüş birisiydi (Priskos, Fragment VIII).

Burasının bir şehre dönüşmesini istemiyorum" dedi yalancı bir öfkeyle. Sarayının önünde büyük bir meydan oluşturmak istiyordu. Tam ortada duran iyi bir okçunun tüm gayretine rağmen okunu tahta saraya ulaştırmayı başaramayacağı büyüklükte bir meydan..."

Ordugâhına uzun süreden beri Transilvanya'nın Orman Şehri adı veriliyor" dedi, İrnek. (Mielke, 2004,898). Romalı tarih yazarı Ammianus Marcellinus'un isabetli ifadesi ile Hunlar "Neredeyse atlarının üzerine yapışmışlardır." Bu geleneksel göçebe toplumu ve ekonomisi, giderek artan fetihlerle birlikte dönüşüm geçilmeye başlamıştır. Daha yüksek medeniyetlerle ilişkiye geçtikten sonra, zenginlikleri savaş ganimetleri ve vergilerle önemli oranda artmıştı; bunu, toplumsal yapılanmanın güçlenmesi takip etmiştir. Askeri yönetimde ve devlet yönetiminde ki, bu ikisi göçebe imparatorluklarında aynı anlama geliyordu, daimi mevkiler oluşmuştur; bu mevkileri boy aristokrasisi üyeleri dolduruyordu. Mutlak hâkimiyet sahibi Attilâ, boyların üzerinde bulunuyordu. Bununla beraber, Hun toplumunun gelişimi, Attilâ'nın beklenmeyen ölümünden sonra sekteye uğramıştır; ayrıca, Attilâ benzeri karizmatik bir yönetici olmaması ve daimi kurum sisteminin gelişmemiş olması fetihlerin sürdürülmesini imkânsız kılmıştır. Hunlar, fetihleri sırasında aşırı şekilde dağıldıklarından, çevrelerindeki yerleşik medeniyetleri askeri olarak etkili bir şekilde kontrol edemediler ve fethedilen çeşitli kavimleri bile imparatorluklarına organik bir şekilde entegre edemediler. Hun imparatorluğu muhtemelen her hâlükârda yıkılacaktı; Attilâ'nın ölümü bu süreci ancak hızlandırmış olabilir... Hunlar tarafından harekete geçirilen kavim göçü

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

dalgaları Avrupa'nın görünümünü tamamen değiştirmiştir; Batı Avrupa'nın etnik haritası, bu kavim hareketleri ile özellikle Cermen kavimlerinin yerleşmesiyle şekillenmiştir. Buna benzer büyük bir etnogenetik süreç, Doğu Avrupa'da dört yüz yıl sonra, 9.-10.yüzyılda Slav kavimlerinin ve Macarların nihai olarak yerleşik hayata geçmesi ve devlet kurmasıyla yaşanmıştır." (Vasary 2007, s. 90-91)

...Buna karşı tüm bu halklar dünyanın kaderini nasılda etkilemişlerdir! Herkes Cengiz Han İmparatorluğunu hiç kuşkusuz dünyanın en büyük ve çılgın macerasının dünyayı alt üst ettiğini bilir. Tarih sahnesinde ilk başrolleri oynayan onca kahramanın Orta Asya'dan çıktığını nasıl unutabiliriz? İşgalleri ile batıda büyük Kavimler Göçüne neden olan Attilâ'nın ve Hunların atalarını, milliyetçi Çin'i Nankin'e hapseden barbarları, Yakın Doğuya yerleşmeleri Haçlı seferlerinin başlamasına neden olan Selçukluları, dünyanın en güçlü imparatorluklarından birini kuran Osmanlıları ve ardıllarını, Çin'de Vey adı altında Longmen Mağaraları'nı yaptıran Tabgaçları, Hindistan da Müslümanlığı yayan Gaznelileri, Büyük Moğol ve Hindistan imparatorluklarını kuran Timur'u ve yandaşlarını nasıl unutabiliriz! Büyük zaferleri, henüz yeni yeni ağlamaya başladıkları beşiklerine eğildiğimizde bile aklımızda olacaktır (Roux, 2006, 18).

Attilâ, inanç ve din ekseninde engin bir hoşgörüyü sahipti. İnancından dolayı kimseyi hor görmez dışlamazdı. Bu durumun etkisi de olacak ki birçok Avrupalı kavmi egemenliğinde barındırmayı başarabildi.

"... Ben bir Roma imparatoruyum ki böyle bir şeyi yasaklayayım; diye göldü Attilâ bu kez yüksek sesle: Bizde herkes dilediği dine girmekte serbesttir. Biz sadece tanrıların isimleri bizimkilerde farklı diye kimseyi öldürmeyiz!" (Mielke, 2004, 350). Milli dinleri olmayan (Hun)lar fethettikleri memleketler ahalisinin bütün ayinlerini, ibadetlerini müsamahakâr bir zihniyetle kabul ederek benimserlerdi. Attilâ, bütün ithamlara ve dışlamalara rağmen Hunluğundan bir an bile tereddüt etmedi. Denizlere egemen olmak; hızlı, çabuk ve daha kolay ganimet elde etmek için, tevessül ettiği denizcilik sevdası umulan getiriyi karşılamayınca, bu sevdadan vazgeçti. Attilâ, o gün gemilerinin kendisinin umduğu hedefe götürmediğini fark etti. Savaş yapmadan bol ganimet elde etmeyi başaramamıştı. "Gemileri ateşe verin!" diye emretti adamlarına. ... Attilâ taş kesilmiş bir yüzle, kıyıda duruyordu. Üç gün boyunca kimse onunla konuşmaya cesaret edemedi (Mielke, 2004, 355).

Attilâ siyasi dehası ile stratejik öneme sahip bölgeleri önemseyerek isabetli bir öngörüyle kendisine parlak bir istikbal zemini hazırlıyordu. Attilâ, Batı Roma'ya saldırmadan önce Vizigotlar'la hesaplaşmanın şart olduğunu inanarak keskin zekâsı ile siyasi hileler planladı. Batı Gotları'na haber göndererek, hareketini tamamen Batı Roma'ya karşı olduğu kanaatini uyandırdı. Roma'ya yolladığı elçiler vasıtası ile kendisinden korkmamalarını, imparatorluğun dostu sıfatı ile Roma arazisine girdiğini ve esas hedefinin Vizigotlar olduğu intibahı verdi. Bu kurnazlığı ile her ikisinde hazırlıksız yakalamak ve birlikte hareketlerine mani olmak istiyordu (P.Vaczy, 1982, 113).

Attilâ'nın İnanç Sorunu

Attilâ'nın hangi dine, inanca mensup olduğuna dair birçok teorisyenin farklı yorumları, yaklaşımları bulunmaktadır, hatta Attilâ'nın Hristiyan olduğuna dair güçlü iddialarda bulunmaktadır. Fakat Attilâ, bozkır yaşam tarzının temsilcisi, ata dini olan Gök Tanrı inancını hayatın her safhasına zerk etmiştir. Bundan dolayıdır ki amcası meşhur şaman Aybars'a ihtiram eder, onu önemser ve ona saygı duyardı. Onun yorumlarını, haberlerini dikkat nazarına alarak yol haritasını belirlerdi. Bu durum öyle bir hal alır ki, Attilâ savaş meydanlarına çıkmadan önce muharebenin neticesi hakkında şamanların yorumunu mutlak alırdı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Safa da Mielke gibi Attilâ'nın metafizik tarafını eserinde işliyor. Safa, Attila'nın şahsiyetinin bünyesinde barındırdığı bazı öngörü ve sezilerinin Şamanizm ile ilişkilendiren Mielke'den farksız düşünmüyor. Attilâ bu ruh haletini ilk kez rehine iken Roma'da kaçıış esnasında hissetmiş ve bu duyguyu garip karşılamakla beraber ona ciddi bir ehemmiyet vermiştir. Attila fala çok inanır. Kâhinler ona demişlerdir ki, öteki çocuklarında kendisinin zürriyeti devam etmeyecektir. Fakat Erlak Attila'nın neslini idame ettirecektir (Safa, 2010, 50).

Attila, rüyaya çok inanır, büyük harplere girmeden evvel, yanındakilere ne rüya gördüklerini sorardı (Safa, 2010, 120).

“Sonra kraliçeyi çağırarak onunla bir çadır içinde baş başa kaldı:

-Dün gece rüya gördün mü? Diye sordu.

“Haydi, Ostrogot, Roj ve Hun falcılarına söyleyiniz. Ovanın gerilerinde çadır kursunlar ve tertibat yapsınlar. Ben de geliyorum. Harbin sonunu şimdiden tefe’ül etmek istiyorum! O asrın bütün kavimleri gibi Hunlar ve Attila da bazı hurafelere inanıyorlardı. Attila, birçok defalar, harbeden evvel neticeyi tefe’ül etmek istemiş ve daima zaferi haber veren bu fallar ve büyüler onu aldatmamıştı (Safa, 2010, 160-161).

“Bu civar ormanlarda yaşayan bir münzevi idi; İstikbali keşif hususundaki muvaffakiyetleriyle halk arasında peygamber zannediliyordu.

-Ey Hakan, dedi, emrin nedir?

Attila, irade etti:

-Alevden çıkan kemiklere bak ve istikbalimi haber ver! Zinhar, benden korkarak hakikati gizleme!

Ateşten kaburgalar çıkarıldı ve bir müddet soğuk suda bırakıldı. İhtiyar, kemiklerden birini alarak, üstündeki çatlakları tetkik etti ve Attila'ya döndü, muhteşem bir sesle:

-Sen Allah'ın kamçısıydın, dedi, senin sapın Allah'ın elindedir... Ve O, kudret-i samedaniyesini arzın günahkârlarına senin vasitanla izhâr eder. Fakat bazen, Hak Taâlâ, semavi intikamlarına fasıla verir. Nitekim Romalıları karşı muharebede galip olmayacaksın, tâ ki, sen, kudretinin Hak'tan geldiğini idrâk edinceye kadar. Fakat kaybedeceğin bu muharebede en büyük Roma kumandanı da mahvolacaktır (Safa, 2010, 162-163).

Buna rağmen Attila Konstantinopolis üzerine yürümekten ısrarla kaçınmıştı. Fakat onu buna zorlayan ne orduda baş gösteren ufak tefek salgınlar, ne de Hristiyanların lanetleriydi. Attila sadece şamanın uyarılarını göz önünde bulunduruyordu (Mielke, 2010, 624).

İncelediğimiz eserlerde Attila'da olağan dışı hallerin mevcut olduğu kanaati bizde hâsıl oldu. Hatta kimi zaman Attila, kendisi yüksek bir sezgi yeteneğine sahip olduğunu keşfederek şamanlığın irsi olup olmadığını sorgular. Şamanların gizli duygularının bir kısmına sahip olduğunu anladı, derin bir nefes aldıktan sonra... (Mielke, 2004, 118).

“Ayrıca rüyaları da önemsemektedir. Aybars'ın Şaman yeteneklerini yakınında hissediyor. Rehine bulunduğu Roma'dan kaçarken:

Etrafına bakınarak etrafta gizli güçlerin büyücüsü, tanrıların ve rüzgârların arkadaşı, toprağın ve suyun gizemli seslerinin efendisi olan şamanı görmeye çalıştı: Aybars... bana yardım et... (Mielke, 2004, 50).

Kısa süre sonra Attila'nın en çok ihtiyaç duyduğu durumda Aybars'ın gelmesi bir tesadüf olmazsa gerek.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Her Hun gibi Attila da gökyüzündeki binlerce yıldızın adını tek tek biliyordu. Gotlarda, Yunanlılarda ve Romalılarda farklı isimler taşıyor olsalar bile, en belirgin takımyıldızlar binlere yıldan beri herkes tarafından aynı kavramlarla ifade ediliyordu (Mielke, 2004, 62).

Diyaloglarla Doğu-Batı

Mielke, eserinde kimi zaman yerleşik-göçebe, yani Roma ile bozkır yaşam tarzlarını, bakış açılarını ve uygarlıklarını münazaralı bir biçimde, Yunan hatip Scottas ile şaman Aybars'ın diyalogları vasıtasıyla izaha çalışıyor.

Anladığımız kadarıyla Mielke, bu diyaloglarda iki uygarlığın farklılıklarını adeta seviyeli, bilgi yüklü ve bire bir ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Yapılan karşılıklı konuşma ve mukayeselerde, daha çok Batı'nın taktığı gözlüğün değişmesi hedeflenmektedir. Aybars Hunları tanıtırken, Romalıların belki de farkında olmadıkları kültür ve uygarlıklarının olumsuz tarafını sergilemektedir. Burada kullanılan metodoloji ve zaviye, tarafsızlığın sembolü olabilir. Şu alıntıyla gözlemimizi somutlaştıralım:

Buna rağmen bizim Yunan Haydut-Kralları adını verdiğimiz adamlardan daha iyi değilsiniz.” Dedi Scottas neredeyse itham edercesine.

-Bir kralın halkı tarafından büyük ve başarılı bir haydut olarak saygı göstermesinde kötü olan nedir ki,” diye sordu şaman gülererek. “Onun görevi bu ve sadece bu değil mi?”

-Hayatta yenmek ve yenilmekten başka şeylerde var! Hukuk ve yasa gibi daha yüksek değerlerin varlığını unutuyorsun!”

-Elbette bunlar da var! Fakat biz Hunların altın'dan başka bir değer, daha yüce bir dünya ve asalet tanımadığımızı da nereden çıkartıyorsun?”

-Evet, kırlarda birtakım taşları üst üste koyup Obos adını verdiğiniz sunaklar hazırlıyor, bazı çalılara cam parçaları ve renkli bezler bağlıyorsunuz... sonra vecde geçerek şarkılar söylüyor, davul çalıyorsunuz...”

-Yoksa siz tapınaklarınızda ve kiliselerinizde daha iyi şeyler mi yapıyorsunuz ?” diye sordu şaman alaycı bir sesle.

-Siz göçebesiniz” diye cevap verdi Scottas neredeyse çaresiz bir itirazla. “Buldukları her şeyi alan hayvan çobanları! Bir devlet hakkında... İlerleme, bilim ve teknik hakkında... bizim uygarlığımız hakkında nasıl bir fikre sahip olabilirsiniz ki? (Mielke, 2004, 143-144)

“Ve kırk yıl önce hakkında hiçbir şey bilinmeyen bir kavme ait olduğu için, sen bile benim çocuk yiyen bir barbar olduğumu düşünüyorsun...”

-Barbar benim dilimde bir hakaret anlamına gelmez, dedi hatip hızla, konuşmanın seyrinin yavaş yavaş elinden kaçmakta olduğunu hissediyordu.

-Bu kelime: bla-bla veya lall-lall gibi bizim dilimizi konuşmayanları tanımlamak için kullanılır (Mielke, 2004, 60).

Bu diyalog dışında kitabın birçok yerinde Mielke, Doğu-Batı uygarlıklarının okuyucu tarafından daha doğru anlaşılması ve diyalogların tarihe ışık tutması için başka kahramanları da konuşturuyor.

Ben soyu ta tarih öncesi devirlere kadar takip edilen çok eski bir Kelt ailesinden geliyorum” dedi Vetus catalaunum piskoposu.

-Yunanlar ve Romalılar tarafından hor görülerek barbar olarak nitelendirilen dört kavimden birine mensup olmak da benim için ayrı bir gurur kaynağıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

-Sadece dört kavim mi?” diye sordu Attilâ şaşırarak “ oysa ben Romalıların kendilerinden olmayan herkese barbar dediklerini sanıyordum!”

-Biz o kavimlerin ilkiydik” dedi piskopos gururla “Afrika’daki Libyalılar, doğudaki Persler Pontos Euxinos kıyısındaki İskitler ve Yunanların Keltol olarak adlandırdığı bizler.” (Mielke, 2004,726).

Batı algısı mensubu çok sayıda bilim insanı ne yazık ki Doğu uygarlığını ve onun en büyük temsilcisi olan Türk milletini sürekli pejoratif bir nazarla irdilemiştir. Bunu yaparken de “Barbar “ yakıştırmasını bu uygarlıkla özdeşleştirmiştir. Bu noktada barbar kavramının algı biçimi bir turnusol vazifesi görmektedir. Bu kavramla yapılan tevilin menfi ya da müspet olduğu aşîkârdır.

Attila sahsında Bozkır uygarlığının yansımalarını ve yaşam biçimini farklı yöntemlerle izah etmeye çalışıyor. Yazar bunu yaparken aslında, burada da iki uygarlığın karşılaştırmasını yapıyor.

Safa, V. asır Roma halkının hurafelere olan inancını resmediyor. Doğal felaketlerin algılanma biçimlerini, bu olaylarının etkilerini ve yorumlarını ilginç bir tablo ve diyalog ile verdikten sonra determinist bir yaklaşımla insana birer yol gösterici, rehber, nebi ve resul olarak gelen din temsilcileri iyilik ve güzellikle toplumun ıslahına nasıl çalışıyorsa, diyalektik bir yaklaşımla Attilâ’nın gelişimini ve varlığını hüsnü-tevil ederek ya da hüsnü- tahlil yaparak bir kısım Doğu –Batı algısını aynı zaviyede buluşturuyor. Mitolojik unsurlarla konuyu zenginleştiriyor.

“Piskopos, hâşiyet içinde mezarların üstüne kapandı ve inledi:

-Ey Havariyyun! Necat ümidi yok mudur? Bu Attila kimdir? Semalar onu himaye mi ederler?

-Attila taraf-ı Haktan gönderilmiştir; vazifesi küre-i arzın çürümüş insan köklerini sökerek, yerine yeni nesillerin ve yeni medeniyetlerin tohumlarını atmaya müsait bir zemin vücuda getirebilmektir (Safa, 2010,115).

“Greka, sol bileğini onun burnuna doğru uzattı. Attila, kızın bileğini öptüğü anda burnuna keskin bir koku bulutunun çarptığını ve dilinin ucunun yandığını fark etti.

-Lanet olsun! Buda nesi?

-Galya parfümü” diye cevap verdi, Greka irkilerek.

-Neyin var?

-Bunu sakın bir daha yapayım deme!” diye kızdı Attila yarı şaka, yarı ciddi.

-Dilimi bir ısırgan otu gibi yakıtı ve çok kötü kokuyor!

-Sen zaten etten başka ne bilirsin ki? diye karşılık verdi Greka korkusuzca. Meyve ve sebze yemek bile istemiyorsun!

-Ben bir insanım, otçul bir hayvan değil!

-Tamam, tamam... pasta ve ekmek yemeyi de bu yüzden reddediyorsun...

-Ben bir Hun’um! Galyalılar ve Romalılar gibi beyaz ekmek yiyen bir anne kuzusu değil!” “İşte senden en fazla hoşuma giden bu” dedi Greka Attila’ya sokularak. “Demek ki bundan sonra sadece sevgilin olarak kalacağım ve asla yoldaşın olmayacağım...”

-Bu da nereden çıktı?” diye homurdandı Attila.

-Romalılar, bir erkeğin ekmeğini paylaştığı insana cumpâne adını verirler... Bunu bilmiyor muydun?”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

“Hayır,” dedi Attila. “Ben Roma’dayken böyle bir şey yoktu (Mielke, 2004, 183-184).

-Hunların göçleri mecburiyettendi “Açlıktan ya da savaşta ölmek arasında bir fark yoktu.

Birçok günümüz Avrupalı gibi, eski Avrupalılar da Doğu konusunda ya ön yargılıydı ya da yanlış bilgi sahibiydi. Mielke bu yanlış ve eksik algıları panoramik tablolarla izah ettiği ya da birçok yanlış anlamının ve önyargının önüne geçmeye çalıştığı kanısındayız. Kendisine getirilen çiğ et parçasını bile hakaret olarak kabul etmemişti. “Küçük Hun” gösterilen bu tür dostluklara” Roma’dan alışkindi. İmparatorluğun pek çok vatandaşı pişmiş hiçbir şey yemediklerine ve karınlarını eyerlerin altında yumuşattıkları yaban hayvanı etleriyle doyurduklarına inanıyorlardı (Mielke, 2004, 230).

“... Henüz küçük bir kızken, bu hikâyeyi bambaşka bir şekilde dinlemiştim, dedi. Belki bu sadece bir efsaneydi; fakat kuzeydeki Kehribar Denizi ile Karadeniz arasında yaşayan kadınlarımız, Hunların cinlerin soyundan geldiğine inanırlar. .

-Sonra? ... Diye sordu Attilâ. Bu basit ama etkili hikâye onun gülmesine neden olmuştu. Got kralı Filimer veya danışmanlarının nasıl bir oyun oynadıklarını çoktan anlamıştı.”

Cinler tüm Halirurunları (sanırım yazım yanlış yapılmış Hunları olmalı) yakalamışlar ve tutsak etmişler ve sonra kendilerine eş yapmışlar ve böylece vahşi temiz olmayan çirkin başlangıçta Maotia bataklıklarında saklanan yeni bir ırk ortaya çıkmış korkunç birer karabasana benzeyen bu iğrenç yaratıklar av peşinde koşmaktan kafayı çekmekten ve yiyip içmekten başka hiçbir şey düşünmezlermiş. Hayvanlara benzeyen bu varlıklar, bir kavim teşkil edecek kadar çoğalınca, gerçek bir tehlike olmaya başlamışlar... (Mielke, 2004, 262-263-265)

Mielke, Doğu’yu hakir gören onu barbarlık ve yağma ile suçlayan Romalıların zaman zaman komplekslerine ve insani zaaflarına da değinmektedir. Soylu kökenli bu Romalılar, kendilerini başkalarından çok; ama çok daha üstün görmekle en zayıf noktalarını nasıl açığa vurduklarının farkında bile değillerdi.” (Mielke, 2004, 238).

Attila tiksintiyle başını salladı.

-Siz Avrupalılar... hepiniz birer sahtekarsınız! Tüm zamanların en büyük hırsız ve haydutlarısınız, bunu da güya kilise ve yasaların koruyuculuğu altında yaptığınızı iddia ederek kendinizi aklamaya çalışıyorsunuz (Mielke, 2001, 685). İmparatorluğun adı verilen o zalim ülkede görüp duyduklarını asla unutma! Sen bin yıldır insanları, kavimleri ve hatta toprağı boyunduruğu altına alan ve elindeki tüm insanlarla sömüren bir kudretin tam ortasındayız (Mielke, 2004, 308).

“... İmparatorluk locasının sağ tarafında kendilerini Maviler olarak adlandıran soylular otururken Yeşiller olarak bilinen diğer arenanın sol tarafıyla yetinmek zorundaydılar (Mielke, 2004, 408).

Bir erken iç Asya veya Bozkır dini olarak bilinen Şamanizm’in eski çağlarda Roma’da da yaşayan bir din veya bu dinin yansımalarının olabileceği benzer bir inanç anlayışının da olasılığı izlenimi veriliyor. Bu izlek çok net bir şekilde anlatılıyor. Ne var ki şu ihtimal de akla gelmiyor değil, acaba rahipler veya Hristiyan diğer din insanları şamanların vasıflarına mı haiz idiler: Hayır, Aybars Amca... Bugün bile pek nadir olsa da birkaç lejyonda hala şamanlar bulunuyor. Onlara “kâfir rahipler” adı veriliyor. Genellikle hayvanların iç organlarından geleceği okumak işiyle meşgul oluyorlar. Bazıları tıpkı senin gibi koyunun kürek kemiklerini kurban olarak ateşe atıyor, sonra da üzerlerindeki çatlak ve yarıkları inceleyerek savaşların gidişatının nasıl olacağı hakkında generale bilgi veriyorlar... (Mielke 2004, 273).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Attilâ ve Bleda

Hakan Muncuk'un iki oğlu Bleda ve Attilâ iki kardeş hiçbir zaman birbirilerini sevmедiler, ilerde oturulacak taht, onların kıskançlıklarını sürekli besledi, rekabetlerini diri tuttu. Ailenin Bleda'ya meyli bu işi daha da körüklüyordu.

"Gücümü kardeşlerimle kıyaslamak istemiyorum" dedi. Attilâ alışılmadık sertlikle bir sesle: "Aramızdaki hesap henüz kapanmış değil. Bunu Bleda da biliyor, bu da, fakat bunun zamanı henüz gelmiş değil."

Attilâ'nın bu kadar agresif ve tepkili olmasının nedenleri bir hayli çok olsa gerek; çünkü Attilâ rehine olarak verildi, olumsuz ve riskli tercih, yani gözden çıkarılma Attilâ için söz konusuydu, dönmeme, öldürölme ihtimali yüksekti. Doğal olarak tahta çıkma ibresi Bleda'yı işaret etmişti. Ayrıca Bleda yaşça büyük olanıydı. Bütün bunlara rağmen Attilâ gerek askeri, siyasi gerekse ilim ve zekâsıyla Bleda'nın bir hayli ilerisindeydi. Bu sebeplerden ötürü Attilâ, Kağanlık, belki Hakanlık kadehini, badesini içmeyi kendisinin hak ettiğini düşünüyor ve arzu ediyordu.

Attilâ'nın ailesi, özellikle babası tarafından sevilmediğine kaç kez şahit olmuştuk. Bu hoşnutsuzluk en ufak bir hadisede bile dışa vuruluyordu. Attilâ'nın Roma'da bir yıl rehine olarak kalması bile çoğu zaman kendisini dışlamak, hakir görmek ve alay konusu etmek için yeterli oluyordu. Attilâ'nın rehine olarak Roma'da geçirdiği zaman dilimi, hayvanlara vurulan damgalardan veya Mısırlıların kölelerinin kulaklarını delip taktıkları kölelik küpelerinden çok daha kalıcı ve derin izler bırakmıştır.

Roma'dan döndüğünden bu yana, seni izliyorum." Diye devam etmişti, babası sözlerine. Kafanın ve kalbinin Limes'in ardındaki sahte ışıltı tarafından zehirlendiğini biliyoruz. Aklın Romalıların işe yaramaz bilgileriyle dolu... Roma'nın bahçeleri, caddeleri ve sarayları aklından çıkmıyor! Bal gibi tatlı, fakat sahte sözler... Tüm bunlara bir son verilmeli, artık! Bu pisliği kafandan söküp atmanın vakti geldi de geçiyor! İcabında kan ve at teri yardımıyla olsa bile... (Mielke, 2004, 314).

"-Doğu Hunlarının kağanı tekrar Attilâ'ya döndü.

Bakıyorum Romalılar hiç aklında çıkarmıyorsun! dedi, kınayan bir sesle

-kendini bir Roma hatibi hissediyorsan üzerinde bizim elbiselerimiz çıkar ve şuradaki cüce gibi soytarılık yap!

Attilâ, derin bir nefes aldı. Babası onu reddediyordu! Vandal Geiseric ve Gepid Caudarich ile olan dostluğunun yanı sıra Greka ile olan evliliğinden olan beş yaşındaki oğlu İlek üç yaşındaki Dengizik'de bu nefretin bir parçasıydı. Doğu Han kağanın diğer oğullarının sadece kız çocukları olmuştu (Mielke, 2004, 339-340).

Bozkır töresi açıktı, büyük olan kardeş tahtın varisiydi ve sistem aynen böyle işleyecekti. Bu duruma ailenin Attilâ'ya olan olumsuz bakışı da eklenince kendisinin kağan olma şansı tamamen ortadan kalkıyordu ve öyle de oldu. Ruga'nın ortanca yeğeni hemen aynı akşam öldürüldü, hatta isminin anılması bile kesin olarak yasaklandı. Çünkü Hun kavmi, daha önce üç kağandan söz edildiğini hiç duymamıştı. Tüm örf ve adetlerin izin verdiği rakam, sadece iki sayıydı. İki hükümdara sahip olmak, çok eskiden beri süregelen bir gelenektir (Mielke, 2004, 498). Bu kıvılcımlar da gökten düşen ateşin bir parçasıydı" dedi şaman atının üzerinde her iki kağanın boynuna altın hükümdar ziynetlerini taktığı esnada, Bleda, büyük kardeş olarak Ruga'nın ağır zincirlerini, Attilâ da küçük kardeş olarak Doğu Kağan'ın hafif zincirlerini kuşanmıştı. Fakat kimsede şölen yapacak hal yoktu. Salgın her tarafta yeniden baş göstermişti. İnsanlar ve hayvanlar, büyük acılar içinde birbirleri ardına düşüp ölüyorlardı." (Mielke, 2004, 501).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Bleda ile Attilâ arasında taht çekişmesi su yüzüne çıkmıştı. Bleda tahtın varisi olduğunu töre gereği biliyordu, fakat Attilâ bunu bir türlü hazmedemiyordu, yaşça büyüğü olan Bleda'nın Hakan olma kabiliyetine sahip olmadığını düşünüyordu. Bu düşünceyi besleyen etkenler gerçekten çoktu. İki kardeş küçüklüklerinden beri sürekli bir çekişmenin ve çatışmanın içerisindeydiler. Bleda'nın kağanlık hele hele hakanlık yapabileceği bir yetkinlikte olmaması da sorunu daha da derinleştiriyordu. Yazar kardeş katliyle neticelen bu hadiseyi çok detaylı bir biçimde işliyor.

“Demek ki kendin için de kement istiyorsun... bugün ve şimdi!

-Hayır!” diye bağırdı Büyük Kağan korku dolu bir sesle. “Attan düşmek istemiyorum... onursuz ve topal bir hiç olarak... yaşamaya devam edemem! Beni soğuk demirle cezalandır... Burada etrafımızda toplanmış olan herkesin önünde, ayakta ölmeme izin ver!”

-Seni katletmemi istiyorsun!

-Hayır, beni iyi bir avcı gibi vurmanı istiyorum! Tam kalbimden...

-Aslında ben bambaşka bir şey düşünmüştüm!” dedi Attila ve sağ kolunu havaya kaldırdı. Elinde bir Hun atlısının sahip olabileceği bıçakların en uzununu vardı. Diğerleri put gibi donup neler olduğuna bakarken, Attila derin bir nefes aldı. Sonra da sesinin olanca gücüyle, her oka ve her bıçağa ruhların gücünü veren o korkunç savaş narasını attı:

“Çakkar!”

Büyük Kağan'ın tam kalbine inen darbe ne çok şiddetli, ne de çok hınç doluydu. Attila'nın bıçağının kabzasına kadar göğsüne gömülmesiyle birlikte Bleda olduğu yerde sendeledi. Bir süre bir heykel gibi Attila'nın önünde durdu, sonra gözleri büyüdü ve yüzünde son bir duygu dalgalanması oluştu. Kardeşinin kollarının arasına yığılmadan önce, çoktan ölmüştü bile... (Mielke, 2004, 588-589).

Yazar, bir tablo gibi tasvir ettiği bu kardeş katlinin Attilâ tarafından verilen fetvanın psikolojik arka boyutunu teğet geçerek şöyle diyor:

“Çünkü bol ganimet ve uzun bir yaşam, bizim için her şeyden önemlidir” diye karşılık verdi Attila.

-Bir Hun günah işlemez!” dedi Attila. “Bu nedenle affetmesini de bilmez!”

Böylece mesele Attila açısından kapanmış oldu. Buna rağmen ağabeyinin adamlarının pek çoğunun bir an olsun düşünmeden kendisinden yana tavır almış olması, göğsünü kabartmıştı. Bleda'nın yazıcı ve tarihçi olarak görevlendirdiği Romalılar başta olmak üzere, en iyi adamlardan bir kısmı onu yeni bir umut olarak selamlıyorlardı (Mielke, 2004, 590-591).

Attilâ, kardeşi bir ayak bağı gördüğü için ortak yönetim meyvelerini toplamanın daha bereketsiz ve sıkıntılı olacağını, çok başlılık yerine bireysel iktidarla tek başına daha fazla ve kolay ürün almak için tohum olarak bireysel iktidar olma anlayışını benimsedi.

Evlilik ve Gerdek Gecesinde Ölüm

“Attilâ, artık sadece akıncı birlikleri ile beraber hücumla kalkarken kendisini bir nebze olsun büyük kağan gibi hissediyordu. Gelecek yılların bu kadar kolay geçemeyeceğinin farkındaydı, fakat bu şenliğin sadece bir bereket şöleni olmasını da istemiyordu.

Ve ansızın Oktar'ı düşündü.

Varsın buradakiler vahşi sevinç naralarıyla kendisini ve Hildiko'yu sesleri kısılana kadar göklere çıkarsınlar... varsın Kamos, Medos ve tatlı Trakya şarabını sızana kadar içsinler... kendisi uyanık kalacak ve ölçüyü kaçırmayacaktı-düğün gecesinde olsa bile!” (Mielke, 2004, 908).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

“Kan!” diye inledi itidalini tümüyle kaybederek. “Ağzından ve burnundan kan boşanmış! Fakat bu kan artık kırmızı değildi. Düğün yatağının ipek yastıkları ve keten çarşafı kapkaraydı. Kara kan her tarafa bulaşmıştı. Gelinin şeffaf denecek incelikte ipek elbisesine güzel göğüslerine, vücuduna, yüzüne ve sarı saçlarına dahi... O garip gürültü öylesine yükselmişti ki, Onegesios kendisini bir arı kovanının içindeymiş gibi hissetmeye başlamıştı. “Hayır!” diye bağırdı sonra büyük bir çaresizlikle. Gördüğü şeye inanmak, izin vermek istemiyordu. Hızla belindeki hançeri çekti. İntikam almak için elinde bir kılıç olmasını yeğledi. O bir savaşçı, bir süvari ve bir okçu değildi. Fakat soylu kocasını zifaf gecesinde öldüren bu kadın, hiçbir geleneğin, göreneğin ve yasanın ardına sığınamazdı.

Onegesios kadının üzerine atıldı. Sağ elindeki hançer ısıltılar saçıyordu. Kadının gözlerinde ise korkudan eser bile yoktu; sadece derin bir üzüntünün ve her türlü kadının kadere tevekkülle razı olmanın izleri...

-Dur! O suçsuz!

Birisi Onegesios'un kolunu tutmuştu. Hançer hemen hemen dolu bir şarap testisine çarparak yere düştü. Onegesios bir hamlede kolunu kurtardı ve çok yaşlı bir adamın yüzüne bakmaya başladı. Çekik gözlü ihtiyar, öfkesinden ve nefesinden daha güçlü bir kudretle ona bakmaya başlamıştı.” (Meilke, 2004, 913). Kara Hunların Büyük Kağan'ının gövdesi bizzat Aybars tarafından açılmış ve temizlenmişti. Cesedin tahnit edilmesi ve içinin bahar yastıklarıyla doldurulması tam üç hafta sürmüştü. Ölü kağan ancak ondan sonra kırmızı ılgın ağacı dallarının üzerine yatırılmış ve savaşa hazırlanır gibi silahlanmış beş savaşçı tarafından önce altın bir tabutun, sonra da ince işlemelerle süslenmiş tahta bir tabutun içine yerleştirilmişti (Meilke, 2004, 917). O zaman için müverrih Jurnades diyor ki: ‘Zira böyle bir ölüye kadınlar gibi gözyaşlarıyla değil, erkek kanıyla ağlamak lâzımdı.’ (Safa, 2010, 262).

Adları tarihe kazınmış şahsiyetler olan İskender ve Cengiz Han gibi Attila'nın da mezar yeri bilinmemektedir. Mezar yerlerinin bilinmemesi, gizli kalınması için de her türlü tedbir alınmıştır. Aynı durum bu büyük şahsiyetin mezarı için de geçerlidir. Attila'nın cenaze merasimine katılan savaşçılar ve diğer görevlilerin mezar yerini kimseyle paylaşmamaları, mezar yerini bilen kimsenin hayatta kalmaması için gerekli tedbirler alınmıştı.

Savaşçıların hiçbiri, şamanın beyaz tozunun burun ve ağız yoluyla içlerine nüfuz ettiğinin farkında değildi. Beyaz toz, iç organlara ulaştığı anda, etkisini göstermeye başlayacaktı...” (Mielke, 2004, 924). “1453 Imperium Romanum'un doğu yarısı, 1453 yılında, yani Attila'nın ölümünden tam bin yıl sonra Türkler tarafından fethedilinceye kadar, yaşamaya devam etti (Mielke, 2004, 939). M.V. asırda Avrupa'ya korkulu yıllar yaşatan Attilâ Rusya'yı Polonya'yı Macaristan'ı ve Avusturya'yı Balkanları almış; Bizans'ı haraca bağlamış; Fransa'dan Orleans'a yürümüş; Chalons 'da Romalı komandan Aetius'un orduları önünde kanlı bir savaş vererek durmuştu. Sonra Tuna kızlarından Bourgont'lu bakire İldiko ile evlendiği gece düğün neşesiyle coşup çok içtiğinden bir burun kanamasıyla ölmüştür (Banarlı, 2004, 23).

Attila'nın ölümü muhtelif ve müteadit rivayetler içermektedir. Attila öldü mü, yoksa öldürüldü mü? Doğu ve Batı algıları bu noktada da farklılık arz etmektedir. Bu farklılığın temelinde yatan nedenin diğer noktalara olan nedenlerden farklı olmadığı aşikârdır. Batılı ilim insanları; Attila'nın zaten sık sık nüks eden burun kanamaları vardı, düğün gecesi çok içki içmesi ve gerdek heyecanı, onun ölümüne neden oldu, görüşündeler. Doğu bilim adamları ise böyle bir kahramanın ölüm döşeğinde kendi eceli ile ölemeyeceğini, bu ölüm tarzının ona yakışmayacağını, O, at sırtındayken cenk meydanında, kendisine yakışır bir tarzda ölmeliydi, görüşündeler. Ayrıca, Avrupalıların iddialarının gerçeği yansıtmadığını, gerekçelerinin de uydurma olduğunu; çünkü Attila'nın yeni eşi Hildiko (İldiko) tarafından zehirlendiğini, Avrupalıların intikam korkusundan dolayı Hunların gazabını çekmemek için böyle bir olayı uydurduklarını dile getirmektedirler.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

SON SÖZ

“Sadece bize yabancı oldukları için Hunları barbar olarak nitelendirmeyi reddediyorum. Hun akınlarının kalıplarını kim bilmez ki? Doğunun sonsuz bozkırlarından küçük atlarının üzerinde kopup gelerek Cermenlerin yaşadıkları bölgeyi istila eden, karşılarına çıkan insanları acımasızca katleden, tecavüz eden ve yok eden, yağmacı Vandall, Slav ve Türk boylarıyla birlikte hareket eden sert savaşçılar.

Buna karşın Vizigot, Ostrogot, Galyalı, Burgund ve Alman gibi kavramlar kulağa ne kadar yakın ve yumuşak geliyor, değil mi? İmparum Romanum’un hukukunu ve yasalarını savunan lejyonerlerden, Yukarı Tuna boyunca Viyana ve Budapeşte üzerinden, bugünkü Sırbistan ve Romanya’ya kadar düzenli bir sıra halinde uzanan Limes kalelerinden, yabancı barbarlara karşı oluşturulan bu savunma hattından söz edildiğini sık sık duyarız. Bilinçli veya bilinçsiz olarak bugüne dek kafamızda taşıdığımız tasavvur ve hatıralar, tarihin genellikle devir ve kasıt gözetilerek tanımlanan gerçekleri kadar tek yanlıdır. Biz ahlak, hukuk, yasa ve tarihlerin mutlak değerler olmaları gerektiğini öğrendik. Fakat böyle bir şey asla olmadı.

Attila ve Hunları, çağdaşları olan Romalılardan, Vermenlerden, Burgundlardan veya Gotlardan daha cani, zalim veya barbar değillerdi. Belki bir parçacık daha yabancı o kadar. Yunanlıların ve Romalıların kendilerini ilahlaştırdıkları, idealize edilmiş mermer heykellerden farklı bir görünüme sahiptiler. Ve onları Cermen kavimlerinin göçünün başlangıç ve sona eriş nedeni olarak gösteren tarihin ısrarlı sahtekârlıklarından daha iyisine layıktırlar

Felix Dahn ve Gustav Freytag’dan başlayan, C.D. Gordon, Franz Altheim, Louis Homeyer ve Otto Menchen Helfen’le devam eden, Heinrich Pleticha ve Hermann Schreiber’le süregelen yeni tarih yazımı, bir konuda görüş birliğindedir: Hiçbir çağ kavimleri (Cermenlerin) kavimler göçü, yani herkese karşı verilen o ölümcül savaş kadar çabuk tüketmemiştir. Ve bu kavimlerin hiçbirisi, hatta Vandallar bile, bugüne kadar okul, eğitim, medya ve kamuoyu tarafından Hunlar kadar büyük haksızlığa uğramamışlardır (Mielke, 2004, 943-944).

SONUÇ

Hunlara yıllık vergi vermek zorunda kalan Doğu Romalılar Margus Barış antlaşması ile Attilâ’nın 441-442 ve 447 yıllarında düzenlediği Balkan seferleri ve bunların sonucunda yine Bizanslılar ile yapılan anlaşmalar hakkında Priskos’un kaydettiği teferruatlı bilgilerinden, Doğu Roma’nın kesin olarak Hun hâkimiyeti altına girdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Priskos, Hun-Batı Roma ilişkileriyle ilgili çeşitli bilgiler de vermektedir. Attila, kendisine yıllık vergi veren Roma’ya karşı düşündüğü askeri müdahaleyi meşru kılmak amacı ile gündeme taşıdığı Honoria ile evlenme meselesinin anlatılması da, Attilâ’nın zeki ve kıvrak diplomatik yönünü ve faaliyetlerini göstermesi bakımından bir hayli dikkate değerdir. Zaten Hunlar için eşsiz bir lider ve kahraman olan Attilâ’nın Batı için de bir ıslahatçı, mürrid, düzen kurucu ve daha doğrusu yozlaşmış, dalaletle düşmüş Roma’yı doğru yola koymak için Tanrı tarafından gönderildiği imajını somutlaştırmak için bir mucize gerekmekteydi. Evet, Tanrı Ares kılıcı, bu kutsal kılıç, Attila’ya Tanrı tarafından gönderilmişti. Bu kılıcın bulunarak Attilâ’nın eline geçmesiyle Attilâ, artık bir cihan fatihi olarak görülmüştür. İtalya, Sorosguslar, Acatirler, Asimutlar, Doğu ve Batı Roma ile diğer kavimler, bu mucize karşısında hayrete düşmüşlerdi.

“Priskos’un Maksiminus’un başkanlığındaki Bizans elçilik heyetine dâhil olarak geldiği Hun ülkesindeki müşahedelerini ihtiva eden ve eseri daha da orijinal hale getiren kısımda Hun ülkesinin coğrafi ve etnografik tasvirlerinin yanında Hunların hayat tarzları, konuştukları diller, örf ve adetleri, misafirperverlikleri öğretimleri, yiyecek ve içecekleri hakkında kayıtlar bulunmaktadır. Ayrıca, Attilâ’nın hanımı Arıka’nın sarayı elçileri kabul etmesi, onlara ziyafet vermesi ve Bleda’nın dul eşinin bir köyünün hâkimi olması gibi, Türk siyaset ve idaresinden kadının yeri ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

değeri gösteren dikkat çekici izahatlar da vardır. Priskos'la Hun ülkesinde yaşayan bir Grek arasındaki karşılıklı konuşmanın geçtiği yerler ise, Türk devlet teşkilatı, adalet sistemi ve Türk'ün insana verdiği kıymet ile bunların Roma'daki tatbikini mukayese imkânı sağlayacak bulunmaz bir vesika niteliği taşımaktadır. Priskos, Attilâ'nın şahsiyeti, mütevazi hayatı, sarayı, ziyafet sofrası ve orada uygulanan protokol, idare tarzı, devletlerle münasebetlerine dair de kıymetli bilgiler vermektedir.

Priskos'un eserinin Doğu-Batı Roma devletleri, Gotlar, Vandallar ve diğer Asya ve Avrupa kavimleri tarihlerinin hususi ile beşinci asır Doğu Avrupa Türk tarihi ve kültürünün öğrenilmesi bakımından ana kaynak olarak ne kadar ehemmiyet arz ettiğini göstermektedir (Ahmetbeyoğlu, 1995, 79-80).

Yoğun olarak Batı'da gördüğümüz Doğu'ya karşı olan insani duyarlılık perhizi dokusu aşınarak deforme olma yoluna girmiştir.

Geçmişte, biri ötekinin zararına kendi hayatını kurtarma veya yaşam düzeyini yükseltme uğraşı gerçeği, göz ardı edilemez. Milattan önce dördüncü yüzyılda başlayan ve inşası üç yüzyıl süren Çin Seddi ve milattan sonra beşinci yüzyılda yapılan İstanbul surları bunun en somut ve kadim kanatlarıdır.

Epistemolojik bir zaviyeden bakıldığı zaman bu yaşananların tarihsel birer gerçeklik olduğunu görebilmekteyiz. Bu durum, çağın gerekleri ve koşullarının gerçeği idi. Bizler bu durumu irdelerken iki bilimsel gerçeği parametre olarak kabul etmeliyiz.

-Art zamanlılık (o günün koşulları)

-Tarihi eserlerin, kanıtların, objektif değerlendirilmesi

Bu ilkelere sadık kalındığı sürece, insanlık ortak bir paydada buluşma imkânı yakalayabilir.

Göçebe toplumun şah damarı, can simidi, güttüğü hayvanlarıdır. Zira otlaklar () elverişsiz olduğu zamanlar ya çaresiz ölümü bekleyecekler ya da yaşamını idame ettirecek ihtiyaçlarını yerleşik toplumdan mecburen tedarik edecekler. Yerleşik toplum da haklı olarak emeğine buyur ettirmeyecektir. Doğal olarak yaşam için, savaş kaçınılmaz olacaktır.

Batılı bazı bilim insanları olayı ampirik, duygusal ve siyasi temeller üzerine inşa ederek tamamen yanlış ve pejoratif bir muhayyile ile irdelemektedirler:

“... olan barbarlar gelip yerleşik emeğin meyvelerini alabilirler.

Hunlar, açgözlü ve hırslıdırlar; alacağına şahin vereceğine karga

Hun seferlerini asıl kışkırtanın yağma çekiciliği olduğu besbellidir. “

Bu tür haksız ve yanlış yaklaşımlar insanlığın bir tarafını oluşturan Doğu kanadında tahşidat yapar onu tahrik eder. Yapılan tahkir doğal olarak sert bir reaksiyona sebebiyet vererek var olan radikalleşmeyi daha da sivriltilir. Evet, Doğu'da insani olarak nahoş hadiseler ve istenmeyen olaylar yaşanmıştır. Bu yaşanmışlıkları insaf ve hak ölçüleriyle adalet terazisinde değerlendirmeliyiz. Peki, Batı'da her şey gül gülistanlık mıydı, şu an işkence müzesi olarak sergilenen utanç aygıtlarına nasıl bir yorum yapılabilir.

Yazımızın amacı gereği bu konuları daha fazla irdeleme ihtiyaç ve gereğini duymuyoruz. Doğu ve Batı algısında nasıl bir bakış açısı olmalı konusunda, maksadımızın hâsıl olduğu kanaatindeyiz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

Attila, sevabıyla günahıyla insanlığa mal olmuş, iki uygarlıkta da iz bırakmış bir şahsiyettir. Bu şahsiyet eşsiz bir lider, bir kahramandır. Attila, şahsiyetinde bütün insani unsurları, vasıfları barındırabilmiştir. Attila, oyunu sadece çağın kurallarına göre oynamak zorunda kalmıştır. Attila Burgundlardan, Vandallardan ve Gotlardan daha zalim ve acımasız değildir. Bu kadar büyük bir tarih yapan şahsiyetin eleştirilecek bir tarafı / tarafları elbette olabilir. Ama toptancı bir zihniyet ve mantık ile meseleler müzakere edildiğinde o zaman ya hep ya hiç anlayışı ortaya çıkacaktır. Bu durum da ne ilmi disiplinlerle ne de insani değer yargılarıyla bağdaşmaktadır.

Attila döneminde Hun toprakları (turuncun ile gösterilmiştir.)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

KAYNAKÇA

- ALTHEİM , Franz : Attila und die Hunnen , Baden-Baden , 1991 Aries, Phillipe ve Duby, Georges : Geschichte des privaten Lebens, Cilt I., Vom Römischen Imperium zu Byzantinischen Reich , Frankfurt 1989
- ALTHEİM, F., Geshichte der Hunnen, Berlin, I, 1959, II, 1960, III, 1961, IV-V, 1962.
- BANARLI, Nihat Sami, Resimli Türk Resimli Türk Edebiyatı, İstanbul, 2002,
- BAŞTAV, Ş., Attila'nın Hayatı ve Ölümü, Türk Kültürü, sayı 1, 1952.
- Attila ve Hunları, bk. Tarihte Türk Devletleri, I, Ankara, 1987.
- BONA, Istvan: Das Hunnenreich, Stuttgart 1991
- BOOR, Helmut de: Das Attila-Bild in Geschichte, Legende und heroischer Dichtung, Bern 1932 (ND Darmstadt 1963)
- BRİON, Marcel, Asya ve Avrupa'da Hunlar (Hunların Hayatı), Çev. Dr. Reşat Uzman, Çatı Kitapları, İstanbul, 2005,
- BRİON, Marcel, Attila, İleri Yayınları, İstanbul, 2006
- BRİON, Marcel, Attila Han'ın Liderlik Sırları, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2012
- CHİSTLEİN, Reiner: Die Alamannen, Stuttgart/Aalen 1991
- CORD, Ernst: Attila – Flagellum dei, Etzel, Atli. Zur Darstellung des Hunnenkönigs in Sage und Chronistik. Quaderni del Ist. Di Filologia Germanica, Triest 1984
- CUNLIFFE, Barry: Rom und sein Weltreich, Bergisch Gladbach 1979
- CURTİS, Michael, Attila, Goa Basım Yayın, 2006
- Die Bajuwaren von Severin bis Tassilo 488-788, Begleitbuch zur Ausstellung, Rossenheim / Mattsee 1988
- “Die Skythen und ihr Gold”, in: Zwei Gesichter der Eremitage, Ausstellungskatalog, Bonn
- DAHN, Felix: Attila (Roman), Berlin/Leipzig o. J.
- DİNÇ, İhsan, Attila Hayatı, Savaşları ve Uygarlığı, 2002 Kastaş Yayınevi, İstanbul (Biyografi)
- DİNDORF, L., Historici Graeci Minores, I, Lipsiae, 1870.
- DONUK, A., Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler, İstanbul, 1988.
- DROYSEN, H. (Hrsg.): Paulus Diocanus, Historia Romana, Berlin 1879
- DELOR, Jean-Paul: Voies Romaines, Auxerre 1993
- ELBE, Joachim von: Die Römer in Deutschland, München 1984
- ECKHARDT, S./ Türk terc./, Efsanede Attila ve Hunları, Ankara, 1982.
- SAMUK, Fevzi, Attila Sendromu/Batı Hristiyanlığının Şuur Ötesi, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2007
- FREYTAG, G, Gesammalta Werke, Bd. 17, Leipzig, 1988.
- FABBRİ, Paolo: “II bassopiano Ravennate” , in: Roma, Ravenna e le residenze imperiali tardo-antiche, Milano, 1992
- FREYTAG, Gustav: Attila (Roman), Berlin/Leipzig 1927

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

- GORDON, C.D. The Age of Attila, Michigan 1960
- GORDONYİ, Geza, Kölelikten Kahramanlığa, Hunların arasında, Yurtbay Yayınları. 2005 Ankara
- GREK Seyyahı Priskos (V. Asır)'a göre Avrupa Hunları, Ali AhmetBeyoğlu Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı İstanbul, 1995.
- GRANT, Michael: Die Geschichte Roms, von den Etruskern bis zum Untergang des Römischen Reiches, Bergisch Gladbach 1986
- GROUSSET, Rene: Die Steppenvölker, Attila – Dschingis Khan – Tamerlan, in: Kindlers Kulturgeschichte Bd. 28, München 1970
- GUİLHAUME, Philip: Attila Le Fleau de Dieu, Paris 1994
- HEİNE, Alexander (Hrsg.): Jordanis Gotengeschichte nebst Auszügen aus seiner Römischen Geschichte, Essen 1985
- HARHOIU, Radu: Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien, Bukarest 1997
- HOFFMANN, D.: Das spätromische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum, Düsseldorf 1969
- HOMMEYER, Helene: Attila, Der Hunnenkönig von seinen Zeitgenossen dargestellt, ein Beitrag zur Wertung geschichtlicher Grösse, Berlin 1951
- IVANKA, Endre v. (Hrsg.): Byzantinische Geschichtsschreiber, Bd. IV: Byzantinische Diplomaten und östliche Barbaren, Graz-Wien-Köln, 1955
- JONES, A.H.M: The Later Roman Empire 284-602 (Karten), Cambridge o.J.
- KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Milli Kültürü, İstanbul, 1984.
- XII. Asra Kadar İstanbul'un Türkler Tarafından Muhasaraları, İstanbul Enstitüsü Dergisi, III, 1957. Bulgarların Kökeni, Ankara, 1985.
- KARNAS, Mustafa, Attila/Mitoloji ve Tarih Dizisi, Anonim Yay. İstanbul, 2010
- KELLY, Christopher, Attila, Hunlar ve Roma İmparatorluğunun Çöküşü, Turkuvaaz Kitap, İstanbul, 2011
- KNAPP, Fritz Peter (Hrsg.): Nibelungenlied und Klage, Passauer Nibelungengesprache 1985, Heidelberg 1987
- KURAT A. N. ,IV-XIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, 1972.
- LAIDLAW, Ross/ Türkçe Tercüme/, Tanrı'nın Kılıcı ATTİLA, Truva Yayınları, İstanbul, 2005
- LİGETİ, L.İ /Türk. Terc./, Attila ve Hunların Menşei, bk. Attila ve Hunları, Ankara, 1982.
- MCGOVERN, W. M., The Early Empires of Central Asia, Chapel Hill-North Carolina, 1939.
- MENCHEN-HELFEN, Otto: Die Welt der Hunnen, Wien, Köln 1987
- MENGHİN, Wilfried: Die Langobarden, Stuttgart 1985
- MİELKE, R.P. Thomas, Attila Tanrı'nın Kırbağı, Yurt kitap-yayın, Ankara, 2004
- MİQUEL, Pierre/Le Gall, Yvonne: Au Temps de Romains, Paris 1978
- MORAVCSIK, Gy., Byzantinoturcica, I-II, Berlin, 1958.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- MÜLLER, C., *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Paris, IV, 1851, V, 1870.
- NİCOLE, David, *Attila ve Göçer Kavimler*, Türkiye İş Bnk. Yay, İstanbul, 2011
- NACK, Emil: *Germanien*, Wien/Heidelberg 1958/1977
- NAPİER, Willam, *Attila, Remzi Kitabevi*, İstanbul, 2006
- NEMETH, Gy., /Türk. Tercüme/, *Hunların Dili*, bk. *Attila ve Hunları*, Ankara, 1982.
- ORKUN, H.N., *Attila ve Oğulları*, İstanbul, 1933.
- Türk Tarihi*, II, Ankara, 1946.
- Out of Rome – Augusta Raurica/Aquincum – Das Leben in zwei Römischen Provinztadten*, Begleitbuch zur Ausstellun, Budapest 1997
- OSTROGORSKY, G., *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara, 1986.
- RASONYI, L., *Tarihte Türklük*, Ankara, 1971.
- ROBERTS, Wess, *Hun Attila'nın Zafer Sırları*, Say Yayınları, İstanbul (?)
- SAFA, Peyam, *Attilâ*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010
- SAMOLIN, W., *A Note on Kidara and The Kidarites*, *Central Asiatic Journal*, II, 4, 1956.
- SZABO, K., *Priszkosz Szonak es Bölcsesz eleterol S Törtenetirata Töredekeiröl*, O, Peşte, 1878.
- TOMSKI, Grigori, *Attila İlk Avrupalı*, Papirüs yayınevi, 2005
- TURAN, O., *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, I-II, İstanbul, 1980.
- VACZY, P. / Türk. Tercüme/, *Hunlar Avrupa'da*, bk. *Attila ve Hunları*, Ankara, 1982.
- VASILIEV, A.A. / Türk Tercüme/, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, Ankara, 1943.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

OSMANLI BASIN TARİHİNE BİR KATKI: GAZETELERİN YAYINLANMA AMAÇLARI ÜZERİNE (1831-1876)*

*Uğur AKBULUT***

ÖZET

Bu çalışmada, ilk Türkçe gazete olan Takvim-i Vekayi'den başlayarak I. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1876 yılına kadar, gazetelerin yayınlanma amaçları üzerinde durulmuştur. Türk basın tarihinin ilk otuz yıllık döneminde, biri resmi, diğeri yarı resmi olmak üzere sadece iki gazete yayınlanmıştı. Bunların yayınlanma gerekçeleri ve yayın politikaları, özel sermayeli Türkçe gazetelerden farklıdır. Resmi gazete olan Takvim-i Vekayi, kamuoyu oluşturma ve kamuoyunu bilgilendirme gibi amaçlara hizmet ederken, William Churchill adlı bir İngiliz'in sahibi olduğu yarı resmi vasıflı Ceride-i Havadis, halkın eğitimi gayesini öne çıkarmıştır. 1860 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan ilk özel gazetelere genel olarak Yeni Osmanlılar hâkimdi. Meşrutiyet rejimini tesis etmek için çaba saf eden Yeni Osmanlılar, bu yolda halkın desteğini alabilmek için gazeteleri araç olarak kullanmışlardı. Gazete ve medenileşme arasındaki ilişkiye dikkat çeken gazete sahipleri, verilmek istenen mesajı, halkın daha rahat anlayabilmesi için sade bir Türkçe kullanmaya özen göstermişlerdi. Nitekim bu düşünce gazetelerin ilk sayılarında dile getirilmiştir. Öte yandan bilhassa Yeni Osmanlılar, yayın amaçları içerisinde vatana ve millete hizmet etme duygusunu hep öne çıkarmıştı. Gazetelerin yaptığı yayınlar ve bazı sert eleştirilerden rahatsız olan hükümet, bazı hukuki düzenlemeler yaparak gazeteleri susturma yoluna gitmişti. Baskı, kapatma ve sürgün gibi cezalar artınca Yeni Osmanlılar yurtdışına çıkmış ve faaliyetlerine Londra'da devam etmiştir. Türlü sıkıntılara rağmen Yeni Osmanlılar, gazeteler aracılığıyla yürüttükleri mücadelelerini kazanmıştır. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin ardından, önce V. Murat ve ardından II. Abdülhamit'in tahta çıkışı, basına hissedilir bir rahatlama getirdiği gibi 1876 yılında ilan edilen Meşrutiyet, gazeteler aracılığıyla yapılan mücadeleye gerçek anlamda zafer kazandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gazete, basın, Takvim-i Vekayi, Ceride-i Havadis, Yeni Osmanlılar, Muhbir, Hürriyet, Namık Kemal

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Yrd. Doç. Dr. Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, El-mek: uakbulut@erzurum.edu.tr

A CONTRIBUTION TO OTTOMAN PRESS HISTORY: PUBLICATION AIMS OF THE NEWSPAPERS (1831-1876)

ABSTRACT

This study examines publication aims of the newspapers starting from first Turkish newspaper Takvim-i Vekayi to 1876 when the constitutional monarchy has been declared. During the first thirty years of Turkish press history only two newspapers, one official and one semi-official have been published. Their publication aims and press policy differentiate from those private capital newspapers. Official newspaper Takvim-i Vekayi aims to manufacture and inform public opinion, while semi-official newspaper Ceride-i Havadis owned by a British citizen named William Churchill, aims to educate public.

First private newspapers started to be published in 1860, most of them were owned by New Ottomans. New Ottomans, who try to establish constitutional monarchy, used newspaper as a tool for this aim in order to get public support. Newspapers owners, who draw attention to connection between newspapers and civilization, used plain language in order to be easily understood. This opinion was expressed on the first issues. On the other hand, especially New Ottomans, always highlighted their aim to serve motherland and public among others.

Ottoman government tried to silence newspapers due to their harsh criticism by establishing new juristic regulations. New Ottomans had to flee abroad and continue their work in London due to pressure, closing, and exile coming from Ottoman Government. Despite all these hardship New Ottomans won this struggle, which they carried through the medium of the press. In place of dethroned Sultan Abdulaziz, first Murad V, and then Abdulhamid II ascended the throne and all these developments brought a noticeable easement for the press. The establishment of constitutional monarchy in 1876 was a clear victory for this long struggle which carried through the medium of the press.

Key Words: Newspaper, press, Takvim-i Vekayi, Ceride-i Havadis, Young Turks, Muhbir, Hurriyete, Namik Kemal

Giriş

İlk çağlardan günümüze kadar insanoğlu, etrafında ne olup bittiğine dair dinmez bir merak içerisinde olmuştur. Tarihçiler ve sosyologlar bunu, haberin insanın temel dürtülerini tatmin eden bir araç olmasına bağlıyorlar. İnsanın, kendi başına göremediği olaylardan, başkaları aracılığıyla da olsa haberdar olması, olup bitenin farkına varabilmesi, ona kendi yaşamını kontrol edebilme, kendini güvende hissetme duygusu kazandırmaktadır. İnsanlar yaşantılarını sürdürmek, kendilerini koruyabilmek, birbirleriyle bağlar kurabilmek, dostlarını ve düşmanlarını ayırt edebilmek için hep habere gereksinim duymaktadır.¹ İlk insanlar için iletişim ve haberleşme, hafıza ile sınırlıydı. Fakat zamanla, yaşamın daha karmaşık bir hal alması üzerine önemli şeyleri hatırlamak veya iletmek için hafızadan daha fazlasına ihtiyaç duyulmuştur. Böylece iletişimdeki artış, yeni haberleşme

¹ Mehmet Özçağlayan, "Gazetelerin Gelişimi ve Gazeteciliğin Geleceği (Yeni Teknolojiler ve Medya Ekonomisi Açısından Genel Bir Değerlendirme)", *Marmara İletişim Dergisi*, S. 13, Temmuz 2008 İstanbul, s. 132.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

araçlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Prehistorik çağda oluşturulan kemikten aletler, heykeller ve duvar resimleri şimdilerde, sadece ihtiyaç veya sanat malzemesi olmaktan başka bir çeşit iletişim aracı olarak da ele alınmaktadır.²

Bilginin kalıcı olarak depolanması ve aktarılması, yazının icadı ile mümkün olmuştur. Yazı sayesinde, haberin unutulması veya anlam değiştirmesi gibi sorunlar da ortadan kalkmıştır.³ Haber iletimi, daha çok hükümdarlar ve yöneticiler tarafından önemsendiği için, resmi haberleşmenin mümkün olduğu kadar hızlı yapılabilmesi amacıyla devrin şartlarına göre bütün imkânlar seferber ediliyordu. Bir yandan yollara ilişkin düzenlemeler yapılırken bir yandan da daha hızlı binekler bulunmaya çalışılıyordu. Hükümdarlar, bir taraftan uzak bölgelerdeki yöneticileriyle hızlı haberleşebilmenin yollarını ararken, bir taraftan da alınan kararlardan halkı haberdar etme kaygısındaydılar. Nitekim bilgilendirme amacıyla daha MÖ. 2000-1750 gibi erken dönemlerde Çin’de ve Mısır’da resmi bültenler hazırlanarak halka dağıtılmıştır.⁴

İnsanlar, etraflarında olup bitenleri merak ederler. Hatta mümkünse ilk kendileri öğrenmek isterler. Dolayısıyla haber tazeyken kıymetlidir. Üzerinden belli bir süre geçtikten sonra alınan haberin değeri düşer. Bu durum haberi, kıymetli bir ürüne dönüştürmüştür. İşte insanoğlunun habere duyduğu bu açlık ve gereksinim gazete ve gazeteciyi doğurmuştur. Gazetecilik, haber malzemesi sayılan bilgilerin toplanması, düzenlenmesi ve dağıtılmasını içeren bir işlemken, gazeteci ise erişmek istediği kitle için en önemli diye nitelendirdiği bilgileri toplayarak, haber olarak seçen, kişileri bilgi olarak düşünmeye sevk eden kişi olarak tanımlanabilir.⁵

Haber, iktidarlarını güçlendirmek isteyen hükümdarlardan başka, ticari faaliyetlerini geniş alanlarda sürdüren tüccarların da ilgisini çekiyordu. Bu nedenle XIV. yüzyıldan itibaren Avrupa’da görülmeye başlayan tüccar mektupları ve raporlar büyük ilgi görüyordu. Yine bu dönemde tertip edilen Haçlı Seferleri ile şehir kültürünün kuvvetlenmesini sağlayan Rönesans uzak diyarlardan haber alma ihtiyacını artırmıştır. Öte yandan Osmanlılarla yapılan savaşların sonuçlarını öğrenme arzusu, haberin değerini artıran diğer bir faktör olmuştur. Bu nedenle eş, dost ve ticari ortaklardan gelen haber mektupları, artan ilgi üzerine çoğaltılarak satılmaya başlanmıştır.⁶

Venedik’te doğan ve ardından İtalya ve İngiltere’de yaygınlaşan haber mektuplarına asiller ve zenginler yüksek ücret ödüyorlardı. Bu ilgi nedeniyle, matbaanın icadından sonra, haber mektupları matbaada çoğaltılmaya başlandı. Fakat matbaanın resmi makamlar tarafından kolaylıkla denetlenebiliyor olması, ortaya “sansür” denilen unsuru çıkarmıştı. Sansürün kolu, elle yazılan haber mektuplarına uzanamadığından bunlar daha değerli oluyor ve pahalıya satılıyordu. Özellikle Venedik’te Avvisi adı verilen haber mektupları bir ticari metaya dönüşmüştü. Avvisiler, “gazzetta” denilen bakırdan, en küçük Venedik parası karşılığında satıldığından, sonraları haber toplayan ve bu haberleri yayan basın ürünlerine “gazzetta” denilmiştir. Haber mektupları, gelişigüzel zamanlarda yayınlanıyor ve herhangi bir tertip ve düzene tabi olmadan yazılıyordu. Bunlar, sadece basit haberler verip, yorumdan yoksun oldukları için gazete olarak kabul edilmemişler, ancak gazeteye giden yolu açmışlardır.⁷

Avrupa’da matbaanın yaygınlaşması ile artan okuma yazma oranı habere olan ilgiyi artırmıştır. Bu durum daha nitelikli yayınlara olan ihtiyacı ortaya koyarken, zaman içinde ilk süreli yayınlar da görülmeye başlanmıştır. Gerçek anlamda ilk süreli yayınlar XVII. yüzyılın başında

² David Crowley, Paul Heyer, **İletişim Tarihi, Teknoloji-Kültür-Toplum**, çev. Berkay Ersöz, Phoenix Yayınevi, Ankara 2010, s. 18.

³ Korkmaz Alemdar, **Türkiye’de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri**, Ankara 1981, s. 16.

⁴ M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınevi, İstanbul 2002, s. 32.

⁵ Oya Tokgöz, **Temel Gazetecilik**, AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 10.

⁶ Nermin Abadan, “Gazeteciliğin Gelişim Safhaları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 16, S. 1, 1961, s. 119.

⁷ M. Nuri İnuğur, s. 41-44.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ortaya çıkmıştır. Bu türün ilk örneği Hollanda'nın Anvers kentinde 1605 Mayısından itibaren düzensiz olarak basılan Nieuwe Tydinghen adlı gazete olmuştur. Bunu Londra ve Paris'te ortaya çıkan benzerleri takip etmiştir.⁸

Gazetelerin sayısı artarken, onları kontrol etmek isteyen hükümetlerin uyguladığı sansür, gelişmelerine mani oluyordu. 1695 yılında İngiltere'de sansürün kaldırılması, İngiliz basının büyük gelişme göstermesine neden oldu. Bu özgür ortam bir süre sonra günlük gazetelerin ortaya çıkmasına fırsat verdi. Nitekim 11 Mart 1702'de ilk günlük gazete olan The Daily Courant yayınlanmaya başlamış⁹ ve bunu diğer günlük gazeteler takip etmiştir. Gazeteler zamanla birbirlerinden farklı konulara yoğunlaştılar. Bir kısmı eğlence ve kültürel olaylara eğilirken, bir kısmı ise ticari, toplumsal ve siyasi yorumları öne çıkarmayı tercih etmişti.¹⁰ İngiliz basını, sansürün kaldırılması ve basına daha rahat çalışma ortamı sunulması açısından diğer Avrupa devletlerinin önünde yer almıştır. Bu durum özellikle günlük yayınlanan gazetelerin yayın tarihlerine bakıldığında net bir şekilde göze çarpmaktadır. Zira Fransa'nın ilk günlük gazetesi olan Journal de Paris, ilk İngiliz günlük gazetesinden üç çeyrek yüzyıl sonra, 1 Ocak 1777'de yayınlanmaya başlamıştır.¹¹ Avrupa'da basın yayın faaliyetleri, XVIII. yüzyılda hızla gelişme gösterirken, Osmanlı toprakları gazete ile tanışmak için uzun bir süre daha beklemek zorundaydı.

Osmanlı Topraklarında Gazetelerin Yayınlanması

İlk Osmanlı gazetesi olarak kabul edilen Takvim-i Vekayi 1831 yılında yayın hayatına başlamıştı. Fakat Osmanlı topraklarında çok daha önce bazı bülten ve gazeteler dikkat çekmektedir.

Fransızca ilk bülten ve gazeteler iki farklı dönemde yayınlanmıştır. Birinci grup, ihtilal sonrası Fransız sefareti tarafından İstanbul'da, ikinci grup gazeteler ise 1820'li yıllarda İzmir'de Fransız tüccarlar tarafından çıkarılmıştır.

Osmanlı sınırları içerisinde iletişim amaçlı ilk yayın organı olarak Fransızca üç bülten dikkat çeker. Bunlardan ilki Eylül 1795'ten Mart 1796'ya kadar yayınlanmış olan "Le Bulletin de Nouvelles", ikincisi Eylül 1796'dan Mayıs 1797'ye kadar çıkarılan "La Gazette Française de Constantinople", üçüncüsü de Mayıs 1797'den Temmuz 1797'ye kadar yayınlanan "Mercure Oriental"dir. Bunlar Fransız elçiliğinde kurulan özel bir matbaada basılmıştı.¹² Bu bülten ve gazeteler, Fransız devrimini ve yeni fikirlerini basın yoluyla ülke dışında yaşayan Fransızlara iletmek, bu vatandaşları da yeni cumhuriyet rejimine kazandırmak amacını taşıyordu. Dolayısıyla hedef kitleleri Fransızlar olan bu yayınları, Türk basın tarihinin bir parçası saymak mümkün değildir.¹³

Fransızca yayın yapan gazeteler için ikinci aşama, 1821 yılında İzmir'de başladı. Şehirde yerleşik olan Fransız tüccar kolonisiye yönelik başlayan bu dönem gazetelerinin ilki, 24 Mart 1821'den itibaren Charles Tricon adlı Fransızın yayınladığı "Le Spectateur Oriental"dir. Gazete, esas gayesi olan şehirdeki Fransız kolonisi ve ticari faaliyetlerle ilgili yayın yapmak yerine, bu sırada başlayan Rum isyanına yoğunlaşmıştı. Gazetenin sütunlarında sık sık Batı Anadolu'daki

⁸ Jean-Noel Jeanneney, **Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi**, çev. Esra Atuk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 26.

⁹ M. Nuri İnuğur, s. 66-73.

¹⁰ David Crowley, Paul Heyer, s. 177.

¹¹ M. Nuri İnuğur, s. 73-78; Jean-Noel Jeanneney, s.39.

¹² Ali Budak, "Fransız Devrimi'nin Osmanlı'ya Armağanı: Gazete, Türk Basınının Doğuşu", **Turkish Studies**, Volume: 7/3, Summer 2012, s. 664.

¹³ Gerard Groc, "Türkiye'de Fransızca Basın", **Türkiye'de Yabancı Dilde Basın**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 57; Ali Budak, 665; Ziyad Ebüzziya, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkçe Dili Dışındaki Basını", **Türkiye'de Yabancı Dilde Basın**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 38; Selim Nüzhet, **Türk Gazeteciliği 1831-1931**, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 15.

Yunan tarihiyle ilgili makalelere yer veriliyor ve Rum asileri hararetle destekleniyordu. Spectateur Oriental'in yayınları Osmanlı hükümetini rahatsız edince, reisülküttap harekete geçmiş ve gazete 17 Mart 1824'te askıya alınmıştır. Bunun üzerine bir müddet sonra yine Charles Tricon, "Le Smyrnéen" adlı gazeteyi çıkararak Rumlar lehine yayın yapmaya devam etmiştir. Bu gazete reisülküttabın emri ile kapatılınca Le Spectateur Oriental tekrar yayınlanmaya başladı. Fakat gazete, bu kez yayın politikasını değiştirerek Rum aleyhtarı bir tavır takınmıştı. Aslında bu yeni politika Rum korsanlarının saldırılarından zarar gören tüccarların duygularına da tercüman oluyordu. Gazetenin ortağı olan Alexandre Blacque (Türklerin ifadesiyle Blak Bey), yazdığı yazılarla dikkatleri üzerine çekmeye başlamıştı. Blak Bey, Osmanlı Devleti lehine yazdığı yazılarla büyük devletlerin tepkisine neden oluyordu. Blak, tüm suçu Rum korsanlara yüklüyor ve Osmanlılara yönelik hiçbir eleştiride bulunmuyordu.¹⁴

Blak Bey, hem bu gazetede hem de daha sonra çıkardığı "Le Courier de Smyrne" adlı bir diğer gazetede yoğun bir Osmanlı Devleti yanlısı kampanya yürüttü. Avrupa basınında da yer bulan makaleleri, aynı zamanda Sultan II. Mahmut tarafından çevriltilip okunuyordu. İstanbul'daki Fransız, İngiliz, Rus, Avusturya ve Prusya elçileri hükümetlerine yönelik eleştirilere şiddetle karşı çıkıyor, gazetenin kapatılması için Bâbîâli'yi sıkıştırıyorlardı.¹⁵ Blak Bey, özellikle İstanbul üzerinde yoğunlaşan Rus baskısı karşısında eleştirilerini bu ülke üzerine yoğunlaştırmıştı. Bu sırada, Sultan II. Mahmut'un reformlarının başarıya ulaşamamasının sorumluluğunu da Rusya'ya yükleyince baskı daha da artmıştı. Blak Bey, baskılara göğüs germeye çalışırken İstanbul'dan gelen yeni bir gazete çıkarma isteğini kabul ederek İstanbul'a gitti.¹⁶ İzmir'de yayınlanan gazeteleri Türk basın tarihinin bir parçası olarak kabul etmek mümkün değilse de, bunlar Türk basınının doğuşuna yaptıkları katkı dolayısıyla önem taşırlar. Zira II. Mahmut, Blak Bey'in yazıları ve bunun Avrupa'da uyandırdığı tesiri gördükten sonra basının gücünü ve ondan nasıl yararlanabileceğini anlamıştı.¹⁷

Takvim-i Vekayi

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, 1828 yılında, yarısı Türkçe yarısı Arapça olan bir gazete çıkarmıştı. "Vekayi-i Mısıriyye" adlı gazete ile Paşa, Mısır'da oluşturmaya çalıştığı düzeni halka anlatmayı amaçlıyordu.¹⁸ İşte bu gazete hiç olmazsa yarısının Türkçe olması hasebiyle özel önem arz eder. Fakat Mısır, nihayetinde Osmanlı Devleti'nin eyaletlerinden birisiydi ve dolayısıyla Vekayi-i Mısıriyye bir vilayet gazetesinden başka bir şey değildi. Sultan II. Mahmut ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa aynı dönemde birbirine benzer yenilikler yapıyordu ve gazete de bunlardan biriydi. Osman Nuri (Ergin), Pertev Paşa ile birlikte Mısır'a giden Mustafa Reşit Bey'in (sonradan Paşa), Vekayi-i Mısıriyye'yi gördükten sonra İstanbul'da da böyle bir gazete çıkarılmasına lüzum gördüğünü ifade etmişse de,¹⁹ Takvim-i Vekayi'nin çıkarılmasını sadece buna dayandırmak mümkün değildir. Çünkü Osmanlı yönetimi, yukarıda da belirtildiği üzere bu dönemde gazetenin taşıdığı önemin farkına varmıştı. Özellikle Blak Bey'in İzmir'de Türkler lehine yaptığı yayın ve bunun Avrupa'da yarattığı tesir, II. Mahmut üzerinde Vekayi-i Mısıriyye'den çok daha büyük etki yapmıştır.²⁰

Gazete çıkarma fikri bir süredir II. Mahmut'un kafasında zaten vardı. Hatta bu durum çeşitli meclislerde görüşülmüş ve tartışılmıştı. Bu tartışmalar neticesinde şer-i şerif ve nizama

¹⁴ Orhan Koloğlu, *Osmanlı Basının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi*, çev. Erol Üyepazarcı, Müteferrika Yayınları, İstanbul 1998, s. 10-13.

¹⁵ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006, s. 22.

¹⁶ Orhan Koloğlu, *Osmanlı Basının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi*, s. 32.

¹⁷ Gerard Groc, s.58.

¹⁸ Orhan Koloğlu, *İlk Gazete İlk Polemik Vekayi-i Mısıriye'nin Öyküsü ve Takvimi Vekayi ile Tartışması*, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara 1989, s. 37.

¹⁹ Osman Nuri (Ergin), "İlk Gazete", *İstanbul Şehremâneti Mecmûası*, Sene: 4, S. 41, Kanunisâni 1928, s. 276.

²⁰ Orhan Koloğlu, *Osmanlı Basının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi*, s. 32.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

aykırı olmadığı, aksine ülkeye pek çok faydasının olacağı anlaşıldığından gazete çıkarılmasına karar verilmişti.²¹ Gazetenin basımı için mevcut matbaanın yeterli olmayacağı anlaşıldığından, Serasker Kapısı civarında Takvim-i Vekayihâne-i Âmile adıyla yeni bir matbaa kurulmuştu. Bu iş için Vakanüvis Es'ad Efendi nazır, Sârim Efendi ve Said Bey de onun hizmetine memur olarak tayin edilmişti.²²

Gazetenin ismi üzerine yapılan incelemeler sonrası Es'ad Efendi birkaç öneride bulunmuş ve bu isimlerden biri olan “Takvim-i Vekayi”, Serasker Paşa ve Sadaret Kaymakamı'nın da görüşleri alınarak padişah tarafından kabul edilmişti. Böylece Türk basın tarihinin ilk Türkçe gazetesinin Takvim-i Vekayi adıyla çıkması kararlaştırılmıştır.²³

Takvim-i Vekayi'nin çıkış sebepleri ve amacı mukaddimesinde izah edilmiştir. Es'ad Efendi'nin yazıp²⁴ Sadaret Kaymakamının da çeşitli düzeltmeler yaptığı “mukaddime”, Takvim-i Vekayi'nin çıkış tarihinden üç hafta kadar önce 8 Ekim 1831'de yayınlanmış ve ardından gazetenin ilk sayına ilave olarak 1 Kasım 1831 günü tekrar dağıtılmıştır.²⁵

İki sayfadan oluşan mukaddimenin başında ilk olarak, tarihin önemi ve devlet için gerekliliğine değinilerek uzun uzadıya tarih ilminden bahsedilmiştir. Geçmişte yaşanan olayları kaydeden tarih ilminin, haleften selefte ibret alınacak örnekler naklettiği ve devletin kanunlarını taşıyıp koruduğu için bazı âlimlere göre bu ilmi öğrenmenin neredeyse vacip derecesinde olduğu ifade edilmiştir. Burada esas vurgulanan nokta, tarih ilmi sayesinde bir çeşit devlet hafızasının oluşması ve gerektiğinde bundan istifade edilmesidir.²⁶ Esasında tarih ilminin önemi vurgulanırken, onun yerini tutması beklenen gazetenin üstleneceği rol ortaya konulmuştur.

Takvim-i Vekayi'nin mukaddimesinde, üzerinde önemle durulan ikinci husus, toplumu doğru bilgilendirmek ve bundan kaynaklanan asayişsizliğin önüne geçmektir. Bu hususun izahı yapılırken de tarih ve tarih yazıcılığından yola çıkılmıştır. Osmanlı Devleti'nin geçmişten beri tarih kaydı tutma işine özel önem verdiği belirtilerek önceleri şehnâme-hân ardından da vakanüvis²⁷ adıyla müstakil memurlar tayin edilerek olayların kayıt altına alındığı ifade edilmiştir. Vakanüvisler göreve başladıklarında birikmiş olan 20-30 yıllık evrakı inceleyip bir kitapta topluyorlardı. Bu gecikmeden dolayı, özellikle tayin ve azillerin gerçek sebebi halka zamanında duyurulmadığı için, bilhassa kahvehanelerde, “devlet sohbeti” denilen popüler siyasi söylentilere

²¹ Ahmed Lütfi Efendi, **Tarih-i Lütfi**, C. III, Matbaa-i Âmile, Dersaadet 1292, s. 156-157.

²² **Takvim-i Vekayi**, Mukaddime, 25 Cemaziyelevvel 1247, Def'a: 1; Ahmed Lütfi Efendi, s. 157.

²³ Nesimi Yazıcı, **Takvim-i Vekayi 'Belgeler'**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983, s. 42.

²⁴ Takvim-i Vekayi mukaddimesinin yazarına ilişkin farklı görüşler ortaya konulmuştur. Mukaddimenin tam metninin yer aldığı Muharrerât-ı Nâdire'de yazının Mustafa Reşit Paşa'nın kaleminden çıktığı bilgisi yer almaktadır. (**Muharrerât-ı Nâdire**, C. 8, İstanbul 1289, s. 328-333.) Dolayısıyla birçok yazar bu bilgiye dayanarak mukaddimenin yazarı olarak Mustafa Reşit Paşa'nın ismini vermiştir. Fakat Nesimi Yazıcı, arşiv belgelerine dayanarak mukaddimeyi Es'ad Efendi'nin yazdığını ortaya koymuştur. (Nesimi Yazıcı, s. 46.)

²⁵ Nesimi Yazıcı, “Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis'in Mukaddimelerinin Tahlil ve Karşılaştırılması”, **Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Dergisi**, 1984, S. 6, s. 70.

²⁶ Tarih ilminin resmi uygulamalarda sağladığı yarara ilişkin mukaddime de bir de örnek verilmiştir: “Hicri 422 senesinde Hayber Yahudileri neslinden gelen bazı kimseler, Abbasi halifesine başvurarak atalarının Hayber'in fethi sonrası haraçtan muaf tutulduğunu belirterek bunun belgesini gösterdiler. Sa'd bin Muaz ile Muaviye'nin şahitliği ile Hz. Ali tarafından yazılan kâğıdı gören halife talebi onaylamak istedi. Fakat asrın reisülküttabı konumundaki Ebu'l Kasım bin Mesleme şüphelenerek kâğıdı tarihçi Hatip Bağdâdî'ye götürdü. Tarihçi bu belgenin sahte olduğunu söyledi. Zira Hayber'in fethi hicretin yedinci senesinde gerçekleşmiş ve Muaviye'nin ashaptan olması dokuzuncu yılda olmuştur. Öte yandan Sa'd ise hicretin beşinci yılında ölmüştü.” Bu örnekten yola çıkılarak tarihin resmi işlemler için taşıdığı önem vurgulanmıştır. (Takvim-i Vekayi, Mukaddime, 25 Cemaziyelevvel 1247, Def'a: 1.) Aynı örnek, Ahmed Cevdet Paşa tarafından da kullanılmıştır. Bkz. Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet, I**, Matbaa-i Osmaniyye, Dersaadet 1309, s. 17.

²⁷ Vakanüvisler, görevleri ve eserlerine dair detaylı bilgi için bkz. Bekir Kütükoğlu, “Vekayi'nüvis”, **Vekayi'nüvis**, İstanbul 1994, s. 102-138.

dedikodu malzemesi oluyordu.²⁸ Alınan idari kararlar ve sair haberler gazete yoluyla vakit geçirilmeden halka ilan edilirse hem dedikoduların hem de bu dedikodulardan kaynaklanan huzursuzlukların önleneyeceği tahmin ediliyordu.²⁹

Kamuoyuna büyük önem veren Sultan II. Mahmut, halkı daha yakından tanımanın ve yaşam şartlarını yerinde görmenin yollarını aramıştı. Bu nedenle memleket gezilerine çıkarak halkla doğrudan görüşme imkânı bulmuştu. Bu geziler aynı zamanda ona, kamuoyunu ıslahatlar için hazırlama ve ıslahatları halka bizzat anlatmak için de fırsat oluşturmıştır.³⁰ Padişah, farklı diller konuşan bir topluluğu yönetmekte olduğu için herkese kendi dilinde ulaşmak istemiştir. Mukaddimede de belirtilen bu husus bir süre sonra hayata geçirilmiş ve Türkçe Takvim-i Vekayi dışında Arapça, Farsça, Rumca, Ermenice ve Bulgarca nüshalar da yayınlanmıştır.³¹ Bu dillerde yapılan yayınlar tek bir kalıbın, Türkçe Takvim-i Vekayi'nin aynen çevirisi değildi. Hitap edilen her gruba göre içerik değiştiriliyordu. Bazı ortak ve her çevrenin bilmesi gereken bilgiler dışında hemen her birinde ayrı bir gazete çıkarılıyordu. Takvim-i Vekayi, "Moniteur Ottoman" adıyla Fransızca olarak da yayınlanmış ve sorumluluğu yukarıda belirtildiği üzere İzmir'den getirtilen Blak Bey'e verilmişti. Moniteur Ottoman, diğer nüshalardan farklı bir amaç taşıyordu. Zira Türkçe dâhil bütün dillerde yapılan yayınlar, Osmanlı tebaasına yönelikti. Buna karşılık Moniteur Ottoman, Avrupa kamuoylarına Osmanlı devlet görüşünü ve yapılan ıslahatları anlatmak amacıyla çıkarılmıştı.³² Böylece Osmanlı yönetimi Fransızca nüsha ile yurt dışını, diğer nüshalarla yurt içini hedeflemiş oluyordu.

Takvim-i Vekayi'nin halkı farklı konularda bilgilendirme ve bilinçlendirme görevi de vardı. Gazetede ülke içinden ve dışından alınan siyasi haberlerin yanı sıra bir takım faydalı ilimler, sanayideki gelişmeler, ticarete dair bilgiler, yeni öğretim usulleri, bazı mesleki bilgiler ve halkı yakından ilgilendiren yiyecek maddelerinin fiyatları gibi konulara da yer verileceği mukaddimede belirtilmişti. Böylece Takvim-i Vekayi bir anlamda klasik resmi gazete formatının da dışına çıkmış oluyordu.

Mukaddimesinde haftada bir kere yayınlanacağı söylenmesine rağmen Takvim-i Vekayi bu hedefe ulaşamamıştır. Bazı yıllar çıkan toplam sayı 8'e kadar inerken, nadiren 30'u geçmiştir.³³ Fakat ne olursa olsun Takvim-i Vekayi, 1840 yılında Ceride-i Havadis yayınlanıncaya kadar ülkedeki tek gazete olma vasfını korumuştur.

Ceride-i Havadis

Türk basın tarihinin ikinci gazetesi olan Ceride-i Havadis, tüccar ve aynı zamanda bazı İngiliz gazetelerinin İstanbul muhabirliğini yapan William Churchill tarafından çıkarılmıştır. 1836 yılında Kadıköy taraflarında avlanırken defterhâne kâtiplerinden Necati Efendi'nin oğlunu yaralayan Churchill, şikâyet üzerine hapsedilmişti. İngiliz elçiliğinin müdahalesi ile serbest bırakılan Churchill'e, özür mahiyetinde olmak üzere, on bin kantar zeytinyağı satın alma ruhsatı

²⁸ Bu hususta bkz. Ahmet Yaşar (ed.), *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

²⁹ Takvim-i Vekayi, Mukaddime, 25 Cemaziyelevvel 1247, Def'a: 1.

³⁰ Abdülkadir Özcan, "II. Mahmut'un Memleket Gezileri", *Prof.Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1991, s. 361-362; Cengiz Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Journalleri" (1840-1844)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 27.

³¹ Orhan Koloğlu, *Takvimi Vekayi Türk Basımında 150 Yıl 1831-1981*, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara bty, s. 32 vd; Nesimi Yazıcı, *Takvim-i Vekayi 'Belgeler'*, s. 59 vd.

³² Orhan Koloğlu, *Takvimi Vekayi Türk Basımında 150 Yıl 1831-1981*, s. 34.

³³ Takvim-i Vekayi'nin 1860 yılına kadar yıllık sayı istatistiği için bkz. Orhan Koloğlu, *Takvimi Vekayi Türk Basımında 150 Yıl 1831-1981*, s. XIII.

verilmiş ve o da bu imtiyazı yüksek bir meblağ karşılığında bir Rus tüccara satmıştı.³⁴ Bu hadise sırasında Churchill'e bir de gazete çıkarma imtiyazı verildiğine dair oldukça yaygın olarak kullanılan bir bilgi bulunmaktadır. Ancak bu hususta yapılan son araştırmalar, 1836 yılında böyle gazete çıkarma imtiyazını kanıtlayacak bir bilgiye ulaşamadığını göstermektedir.³⁵ Muhabirlikle meşgul olduğu için kendisine ait bir gazete çıkarabileceğine kanaat getiren Churchill, bu isteğini yerine getirebilmek için Mayıs 1840'ta bir dilekçe vermişti.

Takvim-i Vekayi'nin bir türlü istenilen seviyeye getirilememesi nedeniyle Tanzimat yöneticileri, yapılan yenilikleri içeriye ve dışarıya gerektiği gibi duyuramıyordu. İşte bu sırada William Churchill'in gazete çıkarmak istediğine dair dilekçesi geldi. Churchill dilekçesinde, gazete sayesinde devlet tarafından yapılan ve yapılmak istenen hayırlı işlerin kamuoyuna daha iyi duyurulması hususuna ve haber akışının yönetime sağlayacağı faydalara değinmişti. Bu sırada Tanzimat yöneticileri, kendilerini tam olarak halka ifade edememenin sıkıntısını çektikleri için, Churchill'in talebini olumlu karşılamış ve gerekli izni vermişlerdi.³⁶

Gazetenin bütün masrafı Churchill'e ait olmakla beraber, kendisine üç yıl süreyle ayda beş bin kuruş hazine yardımı yapılmaya başlanmıştı.³⁷ Böylece Türk basın tarihinde yeni bir sayfa daha açılmış ve 31 Temmuz 1840 (1 Cemâziyelâhir 1256) günü Takvim-i Vekayi'den sonra ikinci gazete olan Ceride-i Havadis yayın hayatına başlamıştır.

Ceride-i Havadis'in mukaddimesi bizzat gazetenin sahibi olan William Churchill tarafından yazılmıştır.³⁸ Churchill, iki sütun ve tam bir sayfadan oluşan yazısında bilhassa eğitimin önemine vurgu yapmıştı. Eğitimin bütün toplumlar için gerekli olduğunu ifade eden Churchill, insanın kendisine Allah tarafından verilen kabiliyeti meydana çıkarması, iyi ve kötüyü birbirinden ayırt edebilmesi, devlet, millet ve memleket düzeninin ne demek olduğunu anlayabilmesi, her şeyden önemlisi kişinin kendisini daha iyi anlayabilmesi için eğitime muhtaç olduğunu belirtmiştir. Eğitim sayesinde kişi, bilmediklerini bilir ve öğrenmeye çalışır. Öte yandan hiçbir fen ve maarif tahsiline çalışıp çabalamayan, ömrünü cehaletle geçiren, tembellik ve uyuşukluğu huy edinenler, dünyadan habersiz olanlar, varlık âleminde lezzet alamadıkları gibi dünyaya nasıl gidip geldiklerini dahi bilemezler. Kişiye düşen vazifenin cehaleti ortadan kaldıracak olan eğitimi almak, millet ve vatan sevgisinin ne demek olduğunu bilmek, yaşananları anlayabilmek, hadiselerden haberdar olmak ve diğer memleketlere ilişkin bilgi edinmeye çalışmak olduğunu belirten Churchill, bunun bir yolu olarak gazeteyi işaret etmektedir.³⁹

Anlama ve bilgi seviyesi yeterli olmayanların işittikleri şeylerin menfaat veya zararını kendi kendilerine kavrayamadıkları için hangisinden bahsedilirse derhal tasdik ettiklerini belirten Churchill, buna karşılık bilgi sahiplerinin kendilerine söylenen şeyin iyilik ve kötülüğünü akıllarıyla ölçüp tartıklarını ve iyi olan şeyler için ne kadar kötü söylense de aldanmadıklarını ifade etmiştir. Ayrıca bir memlekette bilim ve sanat faaliyetlerinin ne kadar çoğalırsa halkın o ölçüde kendi yaşamını düzenleyebileceğini ve memleketlerinin her yönden gelişmesine çalışıp gayret edeceklerine değinmiştir. Bu hususlarda Osmanlı Devleti'nde gelişmeler yaşandığını, başta İstanbul olmak üzere, ülkenin birçok yerinde okullar açıldığını, tahsil görenlerin halkın refahı için

³⁴ Selim Nüzhet, s. 36; M. Nuri İnuğur, s. 182; Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 17.

³⁵ Bu hususta bkz. Nedim İpek, "Churchill Vak'ası (1836)" **Belleten**, C. LIX, S. 226, Aralık 1995, s. 661-713; Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, 31 Ekim-3 Kasım 1989, TTK, Ankara 1994, s. 55-84.

³⁶ Ali Budak, s. 677; Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme", s. 58.

³⁷ Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme", s. 59.

³⁸ Ceride-i Havadis'in mukaddimesi, Nesimi Yazıcı tarafından "Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis'in Mukaddimelerinin Tahlil ve Karşılaştırılması" adlı makalede günümüz harflerine aktarılmıştır.

³⁹ **Ceride-i Havâdis**, Mukaddime, Gurre-i Cemâziyelâhir, 1256 Nr: 1.

çalışmaya başladığını belirten Churchill, II. Mahmut devrinden itibaren yaşanan gelişmeleri övmüştür. Avrupa'daki sanayi, ticaret ve zenginliğin eğitim ve bilime verilen önemden kaynaklandığını belirten Churchill, Osmanlı halkının da sahip olduğu akıl ve meziyeti eğitimle birleştirmesi halinde diğer milletlerden daha bayındır hale geleceğine olan inancını dile getirmiştir. Eğitim ve bilimin gelişmesi ile gelişmişlik düzeyi arasında bağlantı kuran Churchill, eğitimin çoğalması ve yayılmasında gazetenin önemli bir rolü olduğuna vurgu yapmıştır.

Churchill, bir İngiliz vatandaşıydı. Doğal olarak başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne olan ekonomik ve bilimsel üstünlüğünü çok daha net bir biçimde görebiliyordu. Bu nedenle yazısında Osmanlı toprakları dışında meydana gelen gelişmeleri öğrenmenin ne kadar önemli olduğunun altını çizmiştir. İşte bunları öğrenmenin yolu gazete okumaktan geçiyordu. Diğer ülkelerde meydana gelen siyasi, askeri, ticari ve sair konulardan bahseden gazeteler okundukça, hangi iş ve sınıftan olursa olsun okuyucunun mutlaka kazanç elde edeceğine olan inancını dile getirmişti.

Churchill, yazısının sonlarına doğru kendi çıkaracağı gazete ile halen yayınlanan Takvim-i Vekayi arasındaki farkı da izah etmektedir. Takvim-i Vekayi'nin resmi gazete olduğu için her çeşit bilgiyi orada bulmanın mümkün olmadığını ifade eden Churchill, kendisinin Takvim-i Vekayi'de yayınlanmayan ufak tefek haberlere de yer vereceğini belirterek iki gazete arasındaki farkı ortaya koymuştu.⁴⁰

Devletten aldığı destekle birlikte yayın hayatına başlayan ve bu nedenle “yarı resmî” bir yapısı olan Ceride-i Havadis, ikinci sayısına bir evlilik haberi ile başlamıştır. II. Mahmut'un kızı ve Padişah Abdülmecit'in kız kardeşi Atiye Sultan ile Ticaret Nazırı Ahmet Fethi Paşa'nın düğünlerine ilişkin verilen detaylar, Churchill'in belirttiği gibi Takvim-i Vekayi ile olan farkını ortaya koymaktadır.⁴¹

Ceride-i Havadis'in mukaddimesinde Churchill'in eğitime yaptığı vurgu öne çıkmıştı. Bu nedenle gazete sık sık eğitim ve okuma yazmanın önemine ilişkin yazılar yayınlamaya başladı. Gazetenin beşinci sayısında Avrupa'da okuma yazma oranı çok düşükken sonradan okullara verilen önemle bu oranın yükseldiği şu şekilde ifade edilmiştir: *Avrupa'da birkaç yüz sene evvel papazlardan başka okuyup yazma bilen kimseler pek azdı. Beyzâdeler dahi yalnız ata binme ve harp işlerine hevesli olduklarından okuma yazma bilmez, önemsemezlerdi de. Bu devirde Avrupa devletlerinin bazısının hazinelerinde bile defter ve kayıt tutma yerine bazı bakkal ve ekmekçilerin kullandığı gibi bir tahta parçasını bıçakla kertip çetele tutarlar, hesaplarını bu minval üzere görürlerdi. Fakat iki üç yüz yıldan beri Avrupa ahalisi okuyup yazmaya önem verip sayısız mektepler açmaya başladılar. Zenginler mallarını okullara bağışlayıp okulların sürekli gelir elde etmesini sağladılar. Okullara yedi yaşından on dört yaşına kadar çocuklar devam etmekte olup ana babaları tek kuruş para harcamazlar. İngiltere'de bütün fakir çocuklara eğitim verildiğinden yaşı genç olanlar arasında okuma yazması olmayan kimse çok nadirdir. Hele beyzâdeler arasında okuma yazma bilmeyen hiç yoktur. Kişizâdelerin mektepleri başka türlü fenni tahsil eylediklerinden bu okullarda başka birkaç lisan da öğrenirler. Hatta içlerinden bazıları başka ülkelere giderek birkaç yıl kalır, çok daha farklı bilgiler öğrenirler.*⁴²

Avrupa'da okuma yazmanın geçirdiği dönüşümü ortaya koyan Ceride-i Havadis, yazının devamında doğal olarak konuyu Osmanlı Devleti'ne getirerek okuma yazma oranının düşüklüğüne dair şu görüşü öne sürmüştür: *Avrupa'da okuyup yazmak pek kolaydır. Türkçe gibi yazı lisanı başka konuşma lisanı başka değildir. Kibâr ile hamalın lakırdısı birdir. Harfler birbirinden ayrı yazıldığı için kolayca okunup yazılır. Osmanlı Devleti'nde de yavaş yavaş kolaylıklar sağlanır ve*

⁴⁰ Ceride-i Havâdis, Mukaddime, Gurre-i Cemâziyelâhir, 1256 Nr: 1.

⁴¹ Ceride-i Havâdis, 11 Cemâziyelâhir 1256, Nr: 2.

⁴² Ceride-i Havâdis, 11 Receb 1256, Nr: 5.

*cesaret verici şeylere teşebbüs edilirse okuma yazma bilmeyen kimsenin kalmayacağı muhakkaktır.*⁴³

Ceride-i Havâdis, ilk sayısından itibaren hemen hemen hiç ilgi görmemiş ve bu nedenle ilk üç sayısı bedava dağıtılmıştı. Daha sonra da ancak 150 adet satılabilmişti.⁴⁴ Belki de bu nedenle gazete, okuma yazma bilme oranı ile gazete satışı arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir yazıya sütunlarında yer vermek zorunda kalmıştır: *Frengistan'da okuyup yazma bilenler gayet çok olduğundan gazeteler bir hayli fazladır. Amerika'da bin beş yüzü aşkın gazete yayınlanmaktadır. Okuma yazma bilmeyen neredeyse yok seviyesinde olduğundan çok sayıda gazete basılıp satılabiliyor. Osmanlı Devleti'nde okuma yazma oranı arttığı takdirde gazetelerin okunma oranı da aynı ölçüde artacaktır. Eğer okuma yazma oranı yüksek olsaydı Osmanlı Devleti'nin her yerinde farklı gazeteler yayınlanır ve bu vesile insanlar hem gazete okuyarak ondan istifade eder hem de bu iş kolunda türlü hizmetlerde çalışırlardı.*⁴⁵

Ceride-i Havadis, okuma yazmanın kişiye her tür uhrevî ve dünyevî fayda sağlayacağını, buna karşılık cehaletin ise aynı ölçüde zarar getireceğini belirttikten sonra sütunlarında şu yoruma yer vermiştir: *Herkesin okuma yazmaya ihtiyacı vardır. "Zanaat sahiplerinin okuma yazmaya ihtiyacı yoktur" diyenler yanlış düşünüyorlar. Bir çiftçi dahi okuma yazmayı bilmelidir. Bu sayede ziraat fennine dair yazılan kitapları okuyarak bilgisini artırır. Böylece cahil çiftçiye göre daha fazla verim alır.*⁴⁶

Dış haberlere her zaman daha fazla yer veren Ceride-i Havâdis, Kırım Savaşı'na kadar pek rağbet görmemişti. Fakat bazı İngiliz gazetelerinin savaş muhabiri olarak Kırım'a giden Churchill'in gönderdiği haberler gazeteye olan ilgiyi artırmış ve Rûznâme-i Ceride-i Havâdis adıyla ilave yayınlanmaya başlanmıştır. Devletten aldığı destek ve sahibinin İngiliz olması nedeniyle Tercüman-ı Ahval tarafından eleştirilse de Ceride-i Havadis, Osmanlı Devleti'nde gazetecilik mesleğinin ortaya çıkmasını sağlayarak bir anlamda okul vazifesi görmüştür.⁴⁷

William Churchill, Tercüman-ı Ahval gazetesinin yayınlanmaya başlaması üzerine sahip olduğu üstünlüğü kaybetmemek için Ceride-i Havadis'in eki olarak dağıtılan Rûznâme-i Ceride-i Havadis'i günlük gazete olarak çıkarmaya başlamış ve oğlu Alfred'i bu gazetenin başına getirmişti. 1864'te William Churchill ölünce oğlu Alfred Churchill, Ceride-i Havâdis'in yayınına son vermiş ve Rûznâme-i Ceride-i Havâdis'i haftada beş gün olarak düzenli yayınlamaya başlamıştır.⁴⁸

Tercüman-ı Ahval

1860'lı yıllara girilirken ilk Türkçe gazetenin yayınlanmasının üzerinden yaklaşık 30 yıl geçmiş olmasına rağmen gazeteler beklentileri karşılayamamıştı. Biri resmî diğeri yarı resmî olmak üzere var olan iki Türkçe gazete de halkın ilgisini çekmiyordu. İşte bu eksikliği hisseden Agâh Efendi, yeni bir gazete çıkarmak için harekete geçti.

Agâh Efendi, Türkçe gazete çıkarmak istediğine dair bir dilekçe yazarak Meclis-i Maarif-i Umûmiye'ye başvuruda bulundu. Gazetenin mukaddimesinde de belirtildiği üzere bu dilekçe Meclis-i Maarif-i Umûmiye tarafından onaylanarak Meclis-i Hass-ı Vükela'ya iletilmişti. Burada

⁴³ Ceride-i Havâdis, 11 Receb 1256, Nr: 5.

⁴⁴ M. Nuri İnuğur, s. 182-183.

⁴⁵ Ceride-i Havâdis, 21 Receb 1256, Nr: 6.

⁴⁶ Ceride-i Havâdis, 21 Receb 1256, Nr: 6.

⁴⁷ M. Nuri İnuğur, s. 183-184.

⁴⁸ Hıfzı Topuz, s. 17-18; Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi 1728-1922, 1831-1922*, Birinci Kitap, Yeni Adım Matbaası, Ankara 1968, s. 78-79; Server İskit, *Hususî İlk Türkçe Gazetemiz 'Tercümani Ahval' ve Agâh Efendi*, Ulus Basımevi, Ankara 1937, s. 9.

da gerekli onayı alan Ağâh Efendi'nin dilekçesi padişaha takdim edilmiş ve gazetenin çıkan her sayısından bir nüsha padişaha sunulmak üzere gerekli irade alınmıştır.⁴⁹

Ağâh Efendi'nin sahibi olduğu ve Şinasi'nin de yayınına katkı sağladığı Tercüman-ı Ahval, 22 Ekim 1860 (6 Rebûlâhır 1277) günü yayın hayatına başlamıştır. Tercüman-ı Ahval'in mukaddimesi Şinasi tarafından yazılmıştır. Mukaddimenin sonuna imza konulması, gazetenin getirdiği ilklerden birisi olmuştur. Zira daha önce yayınlanan gazetelerden, ne Takvim-i Vekayi'de ne de Ceride-i Havâdis'te mukaddimenin sonuna isim konulmamıştı.

Şinasi, mukaddimeye gazetenin yayınlanma amacını belirterek giriş yapmıştır. Ona göre, toplumsal bir varlık olan insan, bir takım hukukî sorumluluklar üstlenmiştir. Kişi bu sorumlulukları yerine getirirken bir takım haklara kavuşmaktadır. İşte bu haklardan birisi de kişinin kendi vatanının menfaatine olan düşüncelerini yazılı ve sözlü olarak açıklamasıdır. İşte gazete, toplum içerisinde yaşayan ve sorumluluklar yüklenmiş olan kişiye vatanın menfaatine olan düşüncelerini açıklama imkânı vermektedir. Bunun kanıtı olarak da medeni ülkeler örnek gösterilmiştir. Eğitim sayesinde zihni açılmış medeni milletler faydalı bilgileri politika gazeteleri sayesinde halka ulaştırmaktadır.⁵⁰

Şinasi, gazete gibi topluma faydalı bir hususa “millet-i hâkime”nin yani Türklerin neden teşebbüs etmediğini anlayamadığını belirterek bir anlamda girişimlerinin önemini ortaya koymaktadır. Ardından yukarıda belirtildiği üzere gazete için nasıl ruhsat alındığına dair süreç kısaca anlatılmıştır. Ayrıca tıpkı Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havâdis'in mukaddimelerinde olduğu gibi bazı dâhili ve hârici hadiselerle maarif, bayındırlık ve fenne dair gelişmelere gazetede yer verileceği, bundan dolayı da isminin Tercüman-ı Ahval olduğu belirtilmiştir.

Şinasi'nin üzerinde durduğu önemli bir nokta da gazetenin kullanacağı dile ilişkindir. Zira kendilerinden önce çıkan gazeteler, halkın ilgisini çekmede başarılı olamamışlardı. Bu nedenle Tercüman-ı Ahval'in bütün halkın kolaylıkla anlayabileceği şekilde sade bir Türkçe kullanacağı özellikle belirtilmiştir. Şinasi, mukaddimeyi gazetenin amacını kısaca özetleyen şu şiirle bitirmiştir:

Değil mi Tanrı'nın ihsânı akl ü kalb ü lisân

Bu lutfi itmelidir fikr ü şükr ü zikr insân⁵¹

Tercümân-ı Ahval isminin altında yer alan kısımda gazetede, dâhili ve hârici bazı havadislerle maarif, sanayi, ticaret ve diğer başka faydalı hususlarda bilgiler verileceği ve şimdilik haftada bir kere Pazar günleri çıkacağı yazılıydı. Bu kısımda aboneliğe ilişkin bazı bilgiler verildikten sonra, okuyucuların maarife dair hususlarla topluma faydalı haberleri göndermesi halinde kabul edilebileceği belirtilmiştir.⁵² Bu durum Tercüman-ı Ahval yöneticilerine, okuyucuyla daha aktif bir ilişki kurmanın yanında, halkın önceliği ve gazeteden neler beklendiği gibi hususları öğrenme fırsatı vermiştir.

Tercüman-ı Ahval'in getirdiği bir yenilik de tefrika usulünü başlatmış olmasıdır.⁵³ Her sayıda birinci ve ikinci sayfaların alt tarafında karşılıklı olarak yer alan ve istenmesi halinde kesilip biriktirilebilecek olan bu kısım, gazete okur sayısını artırmış ve edebiyatseverleri gazeteye bağlamıştır.⁵⁴

⁴⁹ Tercüman-ı Ahval, Mukaddime, 6 Rebûlâhır 1277, Nr: 1.

⁵⁰ Tercüman-ı Ahval, Mukaddime, 6 Rebûlâhır 1277, Nr: 1.

⁵¹ Tercüman-ı Ahval, Mukaddime, 6 Rebûlâhır 1277, Nr: 1.

⁵² Tercüman-ı Ahval, 6 Rebûlâhır 1277, Nr: 1.

⁵³ Birinci sayıda tefrikanın ne olduğu soru cevap şeklinde okuyucuya anlatıldıktan sonra, ikinci sayıdan itibaren Şinasi'nin Şair Evlenmesi adlı piyesine yer verilmiştir. Piyes iki ve beşinci sayılarda toplam dört kısımda tamamlanmıştır.

⁵⁴ Selçuk Çıkla, “Tanzimat’tan Günümüze Gazete-Edebiyat İlişkisi”, *Türkbilgi*, 18, 2009, s. 37.

Yirmi beşinci sayıya kadar haftada bir kere yayınlandıktan sonra Ağâh Efendi, bunun yetersizliğinin farkına varmıştı. Bu husus gazetede şu şekilde izah edilmişti: *Tercüman-ı Ahval şimdiye kadar haftada bir kere çıkarılmıştır. Fakat yayın hayatına başladığımız andan beri diğer gazetelerin kat ettiği ilerleme karşısında bizim mevcut durumumuzu muhafaza etmemiz uygun düşmezdi. Önceden vaat edildiği gibi beş günde bir neşri dahi yeterli olmayacağından daha sık yayınlanması gerekmektedir. Zira zamanımızda telgraf vasıtasıyla birkaç saniye zarfında dünyanın her tarafından haber alınabiliyor. Bu nedenle önem arz eden haberleri duyurmak için hafta başına kadar bekletmek çağa ve insanlığa uygun düşmez. Bu nedenle Tercüman-ı Ahval artık haftada üç kere Pazar, Salı ve Perşembe günleri yayınlanacaktır.*⁵⁵ Böylece gazete, haberin değerinin hedefe ulaştırılacağı hızla doğru orantılı olduğunun farkına varmıştı. Bu dönemde yaygınlaşan telgraf hatları, habere tarihte hiç olmadığı kadar büyük bir hız kazandırmıştı. Diğer gazeteler haberi verdikten sonra onları arkadan takip ederek gazete çıkarmak okuyucuyu kaybetmek anlamına geleceği gibi mesleğin özüne de ters düşmektedir.

Tercüman-ı Ahval'e kadar gazetelerde başmakale usulü bulunmuyordu. İmzasız olarak her türden haber gazetelerde yer almasına rağmen başmakaleye yer verilmiyordu. Tercüman-ı Ahval gazetesi de başlangıçta aynı yolu izledi. Fakat 3 Mayıs 1861 (22 Şevval 1277) tarihli otuzuncu sayıda ilk başmakaleye yer verildi. "Politika-i Zamâneye Dair Bend-i Mahsûsdur" başlıklı imzasız makale bu sayıda başlamış ve otuz birinci sayıda tamamlanmıştır.⁵⁶ Şinasi'nin bu sırada Tercüman-ı Ahval'den ayrıldığı hesap edilirse başmakaleyi bizzat Ağâh Efendi'nin yazmış olması muhtemeldir.⁵⁷

Tercüman-ı Ahval'de Ağâh Efendi ile birlikte çalışan Şinasi, yaklaşık altı ay sonra ayrılarak Tasvir-i Efkâr adlı gazeteyi yayınlamaya başlamıştır.

Tasvir-i Efkâr

Türk gazeteciliğinin ikinci dönemini açan ve gerçek anlamda fikir gazeteciliğini başlatan Tercüman-ı Ahval'i, Tasvir-i Efkâr takip etmiştir. Ağâh Efendi ile yollarını ayıran Şinasi, bir süredir hazırlığını yaptığı kendi gazetesini çıkarmaya başladı. 27 Haziran 1862 (30 Zilhicce 1278) günü yayın hayatına başlayan Tasvir-i Efkâr, kendisini "Havâdis ve Maârif Dair Osmanlı Gazetesi" olarak tanımlamıştır.⁵⁸

Meclis-i Maârif azası olan Şinasi, gazeteyi yeni bir tertip ve düzen ile çıkarmış ve birçok kimse gazete hakkında olumlu düşünceler ortaya koymuştur.⁵⁹

Tasvir-i Efkâr'ın kısa mukaddimesi Şinasi tarafından yazılmıştır. Burada gazetelerin önemine ve amacına vurgu yapan Şinasi, ilk olarak devletin devamlılığı için kalıcı milli mecmua heyetlerinin varlığının gerekliliğine değinmiştir. Böylece kısa süreler içerisinde kapanan gazeteler yerine, gelişmelere hâkim, ileriye gören, gerektiğinde iktidara uyarılarda bulunan, kurumsal ve örgütlü basın varlığına duyulan ihtiyaç dile getirilmiştir. Şinasi, devlet menfaatine uygun çareler aradıkları için gazetelerin gerekli olduğuna inanıyordu. Ayrıca ona göre gazeteler, iktidarı kuvvetlendiren birer araç durumundadır. Burada bilhassa Takvim-i Vekayi'nin mukaddimesinde üzerinde durulan, iktidarın kamuoyuna kendi icraatlarını anlatması, yönlendirmesi, halkın beklentilerini ve önceliklerini kavrayabilmesi hususu öne çıkarılmıştır.

Şinasi, gazete ile medenileşme arasındaki bağa da dikkat çekmiştir. Gazetenin medeni bir toplumun göstergesi olduğuna değinen yazar, gazeteler yoluyla halkın, kendi menfaatleri için ne

⁵⁵ *Tercüman-ı Ahval*, 11 Şevvâl 1277, Nr: 25.

⁵⁶ *Tercüman-ı Ahval*, 22 Şevval 1277, Nr: 30.

⁵⁷ Server İskit, s. 22.

⁵⁸ *Tasvir-i Efkâr*, Selh-i Zilhicce, 1278, Nr: 1.

⁵⁹ Münîf, "Zuhûr-ı Tasvir-i Efkâr", *Mecmûa-i Fünûn*, No: 1, Birinci Sene, Mâh-ı Muharrem, İstanbul 1279, s. 46.

kadar çaba sarf ettiği, yönetenlerden neleri talep ettiğinin kolaylıkla anlaşılabilirliğini belirtmiştir. Yani bir anlamda halk kendisiyle ilgili konularda duygu ve düşüncelerini gazete vasıtasıyla aktarma fırsatına erişmiş oluyordu. Şinasi, bu beklentilerle Tasvir-i Efkâr adını verdiği gazeteyi çıkarırken temel gayesinin devlet ve millete hizmet etmek olduğunun altını çizmiştir.⁶⁰

Batıyı ve Batı edebiyatını yakından tanıyan Şinasi, Tasvir-i Efkâr'ı bir çeşit edebiyat ve politika merkezi haline getirmişti. Özellikle edebiyatı, o zamana kadar belli bir zümrenin eğlence aracı olmaktan kurtarıp geniş halk kitlelerinin kullanımına sunmuştur.⁶¹ Bunu da büyük oranda başta Tasvir-i Efkâr olmak üzere çeşitli gazetelerde yayınladığı yazılarla başarmıştır.

Kendisinden önce yayınlanan gazeteleri nitelik olarak geride bırakan Tasvir-i Efkâr, Şinasi'nin kalemi aracılığıyla o tarihe kadar kullanılmamış çeşitli kelime ve kavramlara sütunlarında yer vermiştir. Yazılarında millet, milliyet, hürriyet, meşrutiyet gibi kelimelere yer veren Şinasi, halka kendi yararlarını düşünmeyi, kendi sorunları üzerinde durmayı öğretmek istemiştir.⁶²

Tasvir-i Efkâr ile hemen hemen aynı tarihlerde Mecmûa-i Fünûn adlı dergiyi çıkaran Münîf Paşa, gazetecilikteki gelişmelerden duyduğu memnuniyeti bir yazısında dile getirmiştir. Takvim-i Vekayi'den itibaren yaşanan gelişmelere değinen Münîf Paşa, yazısında gazetecilikte daha kat edilmesi gereken çok yol olduğu görüşünü de ortaya koymuştur. Paşa, haberin tazeyken makbul olduğuna dikkat çekerek, telgraf sayesinde bilginin bu kadar çabuk yayıldığı bir dönemde haftada bir veya iki defa çıkan gazeteler için haberi bekletmenin çağa uygun olmadığını ifade etmiştir. Aynı dönemde Avrupa'da yayınlanan politik gazetelerinin birçoğunun sabah ve akşam olmak üzere günde iki baskı yaptığına vurgu yaparak aradaki farkı göstermiştir.⁶³

Şinasi, 1863 yılında, hükümet aleyhine yazdığı yazılar nedeniyle Meclis-i Maârif'teki görevinden azledilmişti. Bu tarihten sonra iki yıl daha İstanbul'da kalan ve gazetesini yayınlayan Şinasi, 1865 yılında Paris'e kaçtı.⁶⁴ Bu kaçışın gerçek nedeni tam olarak bilinmemekle beraber, Şinasi'nin arkadaşı olan Said Seremedî'nin Âli Paşa'ya suikast tertip etmek suçundan tutuklanmasıyla bağlantılı olduğu tahmin edilmektedir. Şinasi'yi çekemeyenler, onun da ihtilalci olduğu iddiasını ortaya atınca, tutuklanma endişesine kapılan Şinasi, Paris'e kaçmak zorunda kalmıştır. Şinasi'nin gidişinden sonra Tasvir-i Efkâr'ın yönetimi Namık Kemal'e geçmiştir.⁶⁵

Muhbir

1860'lı yıllarda yayınlanan önemli gazetelerden birisi de Muhbir'dir. Gazetenin sahibi, gerekli sermayeyi koyan Filip Efendi olmasına rağmen, idare bütünüyle Ali Suavi'nin elindeydi. Zaten Muhbir'i önemli kılan da devrimci bir ruh ve batılı bir düşünceye sahip olan atılgan ve tartışmacı bir yazar olan Ali Suavi'nin varlığı olmuştur.⁶⁶

1 Ocak 1867 (25 Şaban 1283) günü ilk sayısı çıkan Muhbir'in imzasız mukaddimesi Ali Suavi tarafından yazılmıştır.⁶⁷ Burada gazetenin önemi ve maksadı derinlemesine bir tahlille ortaya

⁶⁰ **Tasvir-i Efkâr**, Mukaddime, Selh-i Zilhicce, 1278, Nr: 1.

⁶¹ E.J. Wilkinson Gibb, **Osmanlı Şiir Tarihi III-V**, çev. Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 528; A.D. Jeltyakov, **Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın (1729-1908 Yılları)**, çev. Orhan Koloğlu, Nauka Yayınevi, Moskova 1972, s. 54.

⁶² M. Nuri İnuğur, s. 193.

⁶³ Münîf, s. 49-50.

⁶⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2003, s. 186.

⁶⁵ M. Nuri İnuğur, s. 196.

⁶⁶ M. Nuri İnuğur, s. 207.

⁶⁷ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 401.

konulmaya çalışılmıştır. Saadet, gayret, medeniyet ve ihtiyaç gibi kavramlar üzerinden hareket eden Ali Suavi, yazının sonunda gazetelerin çıkarılma amacına ulaşmıştır.

Ali Suavi, yazısında arzu edilen hedef olarak “saadet”i göstermiştir. Ona göre, herkesin isteği olan saadete ulaşmak, faydalı ve hayırlı işleri yapmakla, buna karşılık kötülükleri uzaklaştırmakla mümkün olur. Saadet için gerekli olan şeyleri medeniyet bildirir ve kişiyi gayret ve çalışmaya sevk eder. Gayret, ihtiyaçları karşılamaya yarar. Ali Suavi, bu durumu basit bir örnekle izah etmeye çalışmıştır: *Kaya kovuklarında yaşamaya alışmış bir vahşi adam, dört duvar ve bir kapıdan ibaret bir odaya konsa buraya kanaat eder ve daha başka nelere ihtiyacı olduğunu bilemez. Dolayısıyla ihtiyaç duymadığı şeyler için gayret ve çaba sarf etmez. Gayret olmadığı için de faydalı şeyleri bulmak zararlıları da uzaklaştırmaktan yani saadetten mahrumdur. Fakat öte yandan saadetten haberdar olan bir köylü veya bir başka kimse bahsedilen boş odaya konsa ateş, ateş için baca, kapıya kanat, pencere, oturmak için kilim ve başka lüzumlu şeyleri bilir ve tedariki için gayret eder. Bu gayretler sonrası ihtiyaçlarını karşılayınca da saadete erişir. Bütün arayışlar ve gayretler bu mesken örneği üzerinden gösterilebilir. Bu nedenle medeniyeti bir ihtiyaç olarak bilip gayret edenler daha çok çaba sarf edip yoruluyor gibi görünse de emniyet, refah ve lezzet gibi faydalı şeyleri temin edip zararlı olanları kendinden uzaklaştırdığından bunlar saadet ehli olmuştur. Bu da demek oluyor ki saadet gayret etmekle olur ve ihtiyaçlar ne kadar çoğalırsa gayret de o derece çoğalır. Yaşanılan çağda ilim ve amelde görülen artış ihtiyaçların artışıyla ilgilidir.*⁶⁸

Mukaddimedede bahsi geçen süreçten anlaşıldığı üzere saadete ulaşmanın yolu bilgiden geçiyor. Bilgiye ulaşmak için ise ondan haberdar olmak gerekiyor. Dünyanın yapılan keşiflerle, özellikle de gemi yolculukları ve telgraf sayesinde adeta bir mahalleye dönüştüğünü belirten Ali Suavi, diğer kavimlerin uzun yıllar içerisinde elde ettiği tecrübeye kısa zamanda ulaşıldığını, bu irtibat ve temasların ihtiyaçları çoğalttığını belirtmiştir. Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu şartlar itibarıyla Avrupalılarla rekabet edemeyeceğinin farkında olan Ali Suavi, “*sahip olduğumuz değerleri kaybetmeden ve suistimallere fırsat vermeden her nerede ve her kimde görürsek marifet, hikmet ve sanatı almak lazımdır*” diyerek küçülen dünyayı yakından tanımanın önemini vurgulamıştır.

Dünyayı tanımanın en önemli ve en kolay yolu gazetedir. Gazete sayesinde insanlar dünyayı gezmiş gibi olur, asla göremeyecekleri şeyleri görür ve duyamayacakları şeyleri de duyarlar. Böylece Ali Suavi yazının başında belirttiği noktaya ulaşmış olur. Artık gazete sayesinde dünyayı yakından tanıyan, gelişmelerden ve yeniliklerden haberdar olan insan, ihtiyaçlarının farkına varmıştır. Kaya kovuğundan alınıp bir boş odaya konulan, ihtiyaçlarının neler olduğunu bilmediği için gayret etmeden bekleyen insan gibi davranamaz. İhtiyaçlarının farkına varan çağın insanı, gayret ederek ihtiyaçlarını giderecek ve böylece saadete ulaşmış olacaktır. İşte bu yolda onun rehberi gazetedir.

Tercümân-ı Ahvâl ile başlayan özel Türkçe gazeteciliğinin öneminin arttığını ve itibarının her geçen gün yükseldiğini belirten Ali Suavi, Muhbir adıyla bir gazete çıkararak faydalı hizmetler yapmayı amaçladığını ifade etmiştir.⁶⁹

Ali Suavi, yeni yayınlanmaya başlayan gazetede iki nokta üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki gazetede kullanılacak dil meselesidir. Muhbir’i, “*söylenmesi caiz olan her şeyi söylemeye talip olan gazete*” diye tanıtan Ali Suavi, her şeyden önce anlaşılır olmanın önemine değinerek gazetede, herkesin anlayabileceği biçimde İstanbul’da kullanılan basit Türkçe’nin tercih edileceğini ifade etmiştir. Üzerinde durulan ikinci husus, gazetenin aynı zamanda bir eğitim aracı olmasıdır. Muhbir’in okullarda okunmaya elverişli bir gazete olduğunu belirten Ali Suavi, bu nedenle eğitime

⁶⁸ Muhbir, Mukaddime, 25 Şaban 1283, Nr. 1.

⁶⁹ Muhbir, Mukaddime, 25 Şaban 1283, Nr. 1.

destek vermek amacıyla İstanbul'da on beş kadar okula ücretsiz olarak gazete gönderileceğini belirtmiştir. Hatta yazısında, hayır sahiplerine seslenerek daha fazla okula gazete ulaştırılabilmesi için yardım talebinde bulunmuştur.⁷⁰

Devletin izlediği dış politikayı beğenmeyen Ali Suavi, bir yandan gazetesinde hükümete şiddeti eleştiriler yöneltirken diğer yandan Şehzadebaşı Camii kürsüsünde yenilikçi fikirler ortaya atıyordu.⁷¹ Özellikle Girit meselesi sırasında hükümetin tutumunu yetersiz bulan Ali Suavi, bir yandan Girit'te ezilen Türkler için kampanya düzenleyerek para toplarken, diğer yandan okuyucu mektuplarına yer verdiği bölümde hükümete sorular yöneltiyor ve sert eleştiriler getiriyordu. Nitekim Belgrat Kalesi'nin elden çıkışı ve Mısır Valisi İsmail Paşa ile ilgili yazdığı iki yazı nedeniyle Muhbir bir ay süreyle kapatılmış ve Ali Suavi Kastamonu'ya sürülmüştür. Gazetesini kaybeden Ali Suavi, Mustafa Fazıl Paşa'nın daveti üzerine gizlice Paris'e kaçmıştır.⁷²

Basına Yönelik Hukuki Düzenlemeler

Başta Tercüman-ı Ahval olmak üzere yayınlanan ilk Türkçe özel gazeteler, 1860'lı yıllarda Türk siyasal ve kültürel hayatına yeni bir çehre kazandırmıştır. Bilhassa liberal eğilimli fikirlerin olduğu bu dönemde, gazeteler siyasal muhalefetin merkezleri haline gelmiştir.⁷³ İşte bu muhalefete bağlı olarak yazılan yazılar hükümeti tedbir almaya sevk etmiştir.

Takvim-i Vekayi'nin çıkarılmasını takip eden dönemde, uzun yıllar gazetelere yönelik bir hukuki düzenleme yapılmamıştı. Kitap basmak amacıyla kurulan matbaalar, gittikçe artan gazete ve dergi gibi süreli yayınları da basmaya başlayınca yeni bir hukuki düzenleme yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Doğrudan doğruya basınla ilgili olmamakla birlikte basını da içine alan ilk düzenleme 1857 yılında çıkarılan "Matbaalar Nizamnamesi" olmuştur.⁷⁴ Genel olarak kitap ve broşürlere, basılmadan önce sansür getiren bu nizamnameyi, 1858 yılında Ceza Kanununa eklenen üç madde izlemiştir. Buna göre herhangi bir millet aleyhine yapılan yayınlar, genel adaba aykırı yayınlar ve başkalarına yapılan asılsız isnatlar suç kapsamına alınmıştır.⁷⁵ 1864 yılında ise basına hukukî bir düzen vermek amacıyla Matbuat Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu nizamname ile gazetelerin geçici veya sürekli olarak kapatılması mahkeme kararı yerine idari tasarrufa bırakılınca gazeteler, idari baskı ve müdahalelere karşı güvenceden mahrum kalmıştır.⁷⁶ Nitekim Namık Kemal, Tasvir-i Efkâr'da kaleme aldığı bir yazıda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın baskılarına maruz kalan hükümetin içine düştüğü aczi ortaya koyunca,⁷⁷ Sadrazam Âli Paşa'nın öfkesini üzerine çekmiş ve bu nedenle gazetecilikten men edilerek Erzurum vali muavinliğine tayin edilmiştir.⁷⁸

Namık Kemal'in yazdığı yazının ardından Tasvir-i Efkâr'ın bir sonraki sayısında, yürürlükteki matbuat nizamnamesi gereği yayınlanması zorunlu olan bir ilana yer verilmiştir. Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından gönderilen yazıda, bir süredir gazetelerin esas gayelerinden uzaklaşarak umumi menfaatlere aykırı yazılar yayımladığı, gazetelerin bu menfaatlere yapılan saldırıları def etmeleri gerekirken bunlara alet olduğu, yalan ve uydurma haberlerle kamuoyunun olumsuz etkilendiği belirtilerek hükümetin bu tür yayınlara izin vermeyeceği dile getirilmiştir. Yazının devamında, ıslahat ve yenilikler anlamında kayda değer gelişmelerin yaşandığı bir dönemde, devlete ve millete verilmesi muhtemel zararın önüne geçilmek için yürürlükte olan

⁷⁰ Muhbir, 25 Şaban 1283, Nr. 1.

⁷¹ Şerif Mardin, s. 401.

⁷² M. Nuri İnügür, s. 208-209.

⁷³ A.D. Jeltyakov, s. 65.

⁷⁴ Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, I*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 193.

⁷⁵ M. Nuri İnügür, s. 201.

⁷⁶ M. Nuri İnügür, s. 201-203.

⁷⁷ Namık Kemal, "Şark Meselesine Dair Bir Layihadır", *Tasvir-i Efkâr*, 4 Zilkade 1283, Nr. 465.

⁷⁸ Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1943, s. 24.

matbuat nizamnamesinin hükümleri dışında başka tedbirlere de başvurulacağı vurgulanarak gazete ve gazeteciler açıkça tehdit edilmiştir.⁷⁹

Namık Kemal'in yazısından sonra basının gücünden daha fazla çekinmeye başlayan Sadrazam Âli Paşa, yeni bir kararname hazırlatarak gereken tedbirleri almaya çalışmıştır. Basın özgürlüğüne ciddi bir darbe indiren 1867 tarihli bu kararname, Âli Paşa'ya izafeten "Âli Kararname" olarak anılmaktadır. Bu kararname, umumi menfaatler icap ettirdikçe, matbuat nizamnamesinin haricindeki nedenlerle hükümete gazete kapatma yetkisi vermiştir. Nitekim hükümet, çok geçmeden bu yetkisine dayanarak Muhbir, Ayine-i Vatan ve Utarit gibi gazeteleri birbiri ardına kapatmıştır.⁸⁰ Hâlbuki daha beşinci sayısında kapatılma kararı alınan Utarit gazetesinin mukaddimesinde, basına gösterilen müsaadeye vurgu yapılmış, devlete, millete ve vatana hizmet için bu işe girildiği ifade edilmişti.⁸¹ Yine bu sırada kapatılan Ayine-i Vatan'ın mukaddimesinde de, Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışından sonra yapılan ıslahatlar sayesinde gazetelerin sayısının arttığına vurgu yapılmış ve bu uygun ortamda vatana küçük de olsa bir hizmet edebilme amacıyla gazetenin çıkarılmaya başlandığı yazılmıştı.⁸²

Esasında Âli Kararname, 1865 yılında kurulan ve sonradan kendilerini "Yeni Osmanlılar" olarak adlandıran cemiyete karşı bir silah olarak kullanılmıştır. Esas gayeleri mutlakiyet idaresini meşruti idareye dönüştürmek olan bu cemiyet,⁸³ Namık Kemal, Ziya Bey, Ali Suavi gibi yazarlar vasıtasıyla "mümkün olduğu kadar" Âli Paşa ve hükümetine eleştiriler getiriyordu. Sadrazam da çıkarılmış olan kararname vasıtasıyla bu muhalif sesleri susturmaya çalışıyordu. Yukarıda belirtildiği üzere Girit meselesi üzerinden Tasvir-i Efkâr'da hükümeti eleştiren Namık Kemal Erzurum'a, Ziya Bey Kıbrıs'a, Muhbir'deki yazıları ve Girit mültecileri için başlattığı yardım kampanyası sonrası Ali Suavi de Kastamonu'ya sürülmüştü.⁸⁴

İstanbul'dan uzaklaştırılan Yeni Osmanlılar, bir süre sonra Mustafa Fazıl Paşa tarafından Paris'te yeniden bir araya getirildiler. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın torunu ve Hıdiv İsmail Paşa'nın kardeşi olan Mustafa Fazıl Paşa, neredeyse tüm yaşamını İstanbul'da geçirmiş ve bu esnada Maarif Nazırlığı, Maliye Nazırlığı ve Meclis-i Hazain Reisliği gibi görevlerde bulunmuştu. Mısır'da uygulanan mevcut veraset usulüne göre İsmail Paşa'nın ölümünden sonra yerine Mustafa Fazıl Paşa'nın geçmesi gerekiyordu. Mustafa Fazıl Paşa, Meclis-i Hazain reisi iken Sadrazam Fuat Paşa'nın mali politikalarını eleştiren bir rapor hazırlayınca hemen görevinden alınmış ve ardından yirmi dört saat içerisinde ülkeyi terk etmesi istenmişti. Kısa bir süre sonra da Mısır veraset sistemi değiştirilerek Mustafa Fazıl Paşa devre dışı bırakılmış ve hıdivliğe geçiş hakkı İsmail Paşa'nın çocuklarına devredilmişti. İşte bu tarihten sonra Paris'te yaşamaya başlayan Mustafa Fazıl Paşa, hesapsız serveti sayesinde anayasal bir idare arzu eden Yeni Osmanlıların koruyuculuğunu üzerine almıştı.⁸⁵

Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısı üzerine Namık Kemal, Ziya Bey ve Ali Suavi'nin de aralarında bulunduğu Yeni Osmanlılar, Paris'te Mustafa Fazıl Paşa'nın konağında bir toplantıda bir araya gelmişti. Toplantıda meşruti idareye geçme mücadelesine devam edilmesi kararı alınmış ve

⁷⁹ **Tasvir-i Efkâr**, 8 Zilkade 1283, Nr. 466.

⁸⁰ Server İskit, s. 24-25.

⁸¹ Utarit'in mukaddimesinde, diğer gazetelerde söz edilmeyen, "insanları küçük düşürücü tartışmalara girilmeyeceği, açık veya gizli olarak hiç kimsenin namusuna dokunur yazılara yer verilmeyeceği" gibi hususlar dikkat çekmektedir (**Utarit**, 10 Muharrem 1284, Nr. 1).

⁸² **Ayine-i Vatan**, 8 Ramazan 1283, Def'a: 1.

⁸³ Şerif Mardin, s. 21.

⁸⁴ Şerif Mardin, s. 52; Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, s. 69-70.

⁸⁵ Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, yay. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 15 vd; Şerif Mardin, s. 37 vd.

bunun en iyi bildikleri yöntemle, gazete ile yapılması hususunda anlaşılmıştı. Yeni Osmanlılar, Muhbir'i tekrar çıkarma kararı alırken, Mustafa Fazıl Paşa da gerekli sermayeyi sağlama sözü vermişti. Nitekim çok geçmeden cemiyete masraflar için 250.000 frank tahsis edildiği gibi üyeler de maaşa bağlanmıştı.⁸⁶

Muhbir'in ilk sayısı 31 Ağustos 1867 günü Londra'da yayınlandı. Paris yerine Londra'nın tercih edilmesinin altında, III. Napolyon'un basına uyguladığı baskı ve ağır cezalara karşılık Londra'da gösterilen müsamahanın etkisi vardı.⁸⁷

Muhbir (Le Mukhbir)

Londra'da, haftada bir kere olmak üzere yayın hayatına başlayan Muhbir (Le Mukhbir)'in idaresi Ali Suavi'ye bırakılmıştı. İlk sayı ile birlikte dağıtılan "Umûm" başlıklı ilanda, gazetenin yayınlanmasına ilişkin iki amaca işaret edilmiştir. Bunlardan ilki eğitim ve medeniyetin gelişmesini sağlayacak yeni fikirlerin ortaya çıkmasına cesaret vermek, ikincisi de Avrupalıların zihnindeki Osmanlı toplumuna ilişkin olumsuz fikirleri düzeltmekti.⁸⁸

Gazetelerin birinci sayfasında içeriğe ilişkin kısa bir tanıtıcı cümleye yer verilmesi adettendi. Genel olarak, "maarif, edebi veya siyasi haberlere yer verilecektir" türünde bilgi verilirdi. Muhbir'de de bu gelenek devam ettirilmişti. Fakat geleneğin aksine Ali Suavi, burada bilgi vermek yerine, "neden bahsedeceği içinden anlaşılır" demeyi tercih etmiştir. Ardından da iki sütun üzerine basılı gazetenin ilk cümlesini İstanbul'da bulunan hükümete mesaj verir nitelikte şu şekilde yazmıştır: "(Muhbir) doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur yine çıkar."⁸⁹

Muhbir'in ilk sayısında, her ne kadar "mukaddime" başlığı altında ifade edilmese de, gazetenin yayın amaçlarını anlatan bir kısım yer almaktadır. Bu kısmı, gazeteyi neredeyse tek başına çıkaran Ali Suavi'nin yazdığına şüphe yoktur. Geçici olarak Avrupa'da ikamet edildiğine değinen Ali Suavi, kendilerini "Yeni Osmanlılar" olarak ifade eden ve bizzat içinde bulunduğu grubu "*Cemiyet-i İslâmiye*" olarak adlandırmış ve amaçlarını, Osmanlı topraklarındaki eğitimin gelişmesine çalışmak şeklinde özetlemiştir. Hedeflerinin, okullarda okutulması lazım gelen kitapları kısa ve faydalı bir şekilde yazmak olduğuna değinen Ali Suavi, medreselerin eski usul veya Hint'te uygulanan modele göre tekrar düzene sokulmasını tavsiye ederek, okullarda okutulabilecek uygun kitapları yayınlacaklarını belirtmiştir. Gayelerini millete hizmet etmek olarak ifade eden Ali Suavi, haklarında kimlerin ne diyeceğini umursamadan millete hizmet etmekten geri durmayacaklarını dile getirmiştir.⁹⁰

Muhbir'in Londra'da yeniden yayınlanmaya başlaması, Paris'te alınan ortak bir karardı. Fakat Ali Suavi, gazetenin ilk sayısında ne Yeni Osmanlılar'dan bahsetmiş ne de gazeteye buna dair bir ibare koymuştu.⁹¹ Öte yandan, esas olarak meşruti yönetimi ülkeye getirme amacını güden ve bu uğurda yurtlarını terk eden Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin bu temel gayesine ilk sayıda değinilmemişti. Ayrıca hiç hesapta yokken, cemiyet üyelerinin Londra'da yeni ders kitabı hazırlığında olduklarını yazması da anlaşılır değildir.

⁸⁶ Ebuzziya Tevfik, s. 148.

⁸⁷ Ebuzziya Tevfik, s. 149; Cavit Orhan Tütengil, "Yeni Osmanlılar'dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (1867-1967), Belge Yayınları, İstanbul 1985, s. 5

⁸⁸ Muhbir (Le Mukhbir), "Ulûm", 31 Ağustos 1867, Nr. 1.

⁸⁹ Muhbir (Le Mukhbir), 31 Ağustos 1867, Nr. 1.

⁹⁰ Muhbir (Le Mukhbir), 31 Ağustos 1867, Nr. 1. Ali Suavi tarafından eğitim, okul ve ders kitaplarına dair hedef ve önerilerin anlatıldığı Muhbir'in bu ilk sayısında, Yeni Osmanlıların koruyucusu ve para kasası olan Mustafa Fazıl Paşa tarafından İstanbul'da büyük ve mükemmel bir mektep yaptırılacağına ilişkin bir habere yer verilmiştir.

⁹¹ Yedinci sayıdan itibaren Muhbir'in sonuna Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin mührü basılmaya başlanmıştır (A. Mecit Canata, Muhbir Gazetesinin Sistematik Tahlili, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 1995, s. 4).

Yeni Osmanlılarla Ali Suavi arasında istenen uyum bir türlü yakalanamadığı gibi Mustafa Fazıl Paşa'nın Fuat Paşa tarafından ikna edildikten sonra İstanbul'a dönmesi cemiyet üyeleri arasında belli bir hoşnutsuzluğa neden olmuştu. Muhbir'in bir türlü arzu edilen çizgiye gelememesi ve Ali Suavi'nin kendisini beğenmiş hali, işi başka bir gazete ile yola devam edilmesi noktasına getirdi. Muhbir'in yayınları Mustafa Fazıl Paşa'yı da rahatsız ediyordu. Bu nedenle Paşa, Namık Kemal'e bir mektup göndererek başka bir gazetenin çıkarılması talimatını verdi.⁹²

Hürriyet

Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Muhbir'i kendi yayın organı olarak görmüyordu. Hatta gazetenin sonunda yer alan cemiyet mührünün kaldırılması için Ali Suavi'ye defalarca uyarıda bulunmuşlardı.⁹³ Bu nedenle Mustafa Fazıl Paşa'nın da desteği ile "Hürriyet" adıyla yeni bir gazetenin çıkarılmasına karar verilmişti. Yapılan hazırlıklar neticesinde 29 Haziran 1868 günü Hürriyet, Londra'da yayın hayatına başlamıştır. Üzerinde Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin yayın organı olduğu yazılan Hürriyet'in, millet ve devlet menfaatini gözetir nitelikte yayın yapacağı ifade edilmiştir.⁹⁴

Hürriyet'in ilk nüshasında diğer pek çok gazetede olduğu gibi görülen "mukaddime" başlığı yer almaz. Fakat Namık Kemal'in kaleme aldığı "Hubbü'l-Vatan Mine'l-İman",⁹⁵ adlı başmakalede gazetenin amaçlarına ve izleyeceği yayın politikasına dair bilgiler yer almaktadır.

Namık Kemal, yazısına vatan sevgisi ve bunun nedenleri üzerinde durarak başlamıştır. Vatanın dünyada her şeyden daha fazla sevgiye layık olduğunu belirten Namık Kemal, vatanın sunduğu nimetler karşısında kişinin onu kendi varlığından bile aziz tutması gerektiğini ifade etmiştir. Vatan sevgisi ve vatana hizmet etmeyi Osmanlıların herkesten daha fazla bilmesi gerektiğini belirten Namık Kemal: *"Allah tarafından bir nimet olarak verilen bu vatan, verilen canlar ve dökülen kanların eseridir. Bu uğurda şehit olan ecdadımızın kemikleri topraktan çıkarılsa ülkenin her tarafında nice ehramlar, belki de hürriyetimizi düşman taarruzundan koruyacak istihkâmlar yapılabilir"* diyerek vatanın niçin değerli olduğunu izah etmiştir.

Hürriyet gazetesinin yayına başladığı dönemde, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zaafiyet, Avrupa devletlerinin müdahaleleri ve her geçen gün artan ekonomik bunalım moralleri bozmakta, insanların kendilerine ve devlete olan güvenini zedelemekteydi. İşte bu nedenle Namık Kemal, çareyi geriye dönüp tarihe bakmakta bulmuştur. Topluma, vaktiyle ne kadar büyük bir devlet ve millet olduklarını hatırlatarak, geçmişte vatan için canını hiçe sayan padişahlardan, devlet adamlarından ve en sonunda da ahaliden örnekler vermiştir. Böylece bir taraftan geçmişte yapılanların tekrar yapılabileceğini ifade ederek geleceğe yönelik umut mesajı verirken, bir taraftan da bu başarıları yakalayan padişah, devlet adamı ve teker teker bireylere karşılık, kendi döneminde kimsenin üzerine düşen vazifeyi tam olarak yerine getirmediğini belirterek genel bir eleştiri yapmıştır.

Geçmiş şan ve şerefle dolu olan devletin, içinde bulunduğu acze değinen Namık Kemal, aynı zamanda toplumun eğitim ve kültür olarak gelişmiş diğer topluluklar karşısında ne denli geri kaldığına vurgu yaparak bundan görevlerini layıkıyla yerine getirmeyen gayretsiz yöneticileri sorumlu tutmuştur. Milletin ve devletin haklarını ayaklar altına aldırarak, malını mülkünü

⁹² Şerif Mardin, s. 58. Türk halkının gazeteye bakışı, Ceride-i Havadis'in çıkmaya başladığı dönemle mukayese edildiğinde bir hayli değişikliğe uğramıştı. Muhbir'in Londra'da basıldığı dönemde halk gazetesinin önemini kavramıştı. Nitekim Muhbir'in ülkeye girişini engellemeye yönelik yapılan tüm çabalara rağmen halk, esasında satış fiyatı bir buçuk kuruş olan gazeteyi alabilmek için yeri geldiğinde yüz kuruş verip okuyordu. (Cavit Orhan Tütengil, s. 50).

⁹³ Ali Suavi, son sayısına kadar Muhbir'den cemiyet mührünü kaldırmamıştır (Cavit Orhan Tütengil, s. 53).

⁹⁴ Hürriyet, 29 Haziran 1868, Nr. 1.

⁹⁵ Vatan sevgisi imandandır.

yağmalatan, şehit kanıyla sulanan toprakları sırf makamlarını korumak için bağışlayan bu kimselere karşı bir kenara çekilip kalmayacaklarını da ifade etmiştir.

Yöneticilerin artık gerçeği saklayamayacakları bir çağda yaşandığını söyleyen Namık Kemal; halkın bilinçlendiğini, Yeni Osmanlılar sayesinde hürriyet havasının ülkenin her tarafına yayıldığını belirtmiş ve Osmanlı şan ve şerefine yenileneceğine dair umudunu ortaya koymuştur. Adalet, eşitlik, hak gibi kavramlara değinen Namık Kemal, kabul ettirilmesi amaçlanan meşrutiyet sayesinde gerçek anlamda adaletin sağlanacağını ifade etmiştir. Adalet gibi mukaddes bir amaca ulaşmanın en makul yolunun kamuoyu oluşturmaktan geçtiğini belirten Namık Kemal, bunun da ancak gazeteler yoluyla başarılacağını ifade ederek, Hürriyet'i yayınlamadaki gayelerine açıklık getirmiştir. Bu durumda Yeni Osmanlılar, gazete sayesinde fikirlerini kamuoyuna ulaştıracak, oluşacak ortak akıl da gelecekte meşrutiyeti sağlayacak zemini hazırlayacaktı.

Bu sırada Ali Suavi'nin çıkardığı Muhbir'e de değinen Namık Kemal, bu gazetenin halk nezdinde yarattığı olumlu tesire dikkat çekmiştir. Hükümetin, halkın artan galeyanını teskin için bazı adımlar attığını ifade eden Namık Kemal, elde edilen başarılı sonuçlardan sonra Yeni Osmanlılar cemiyetinin farklı araçlarla mücadelesini sürdürdüğü, bu nedenle de yeni bir gazete çıkarma ihtiyacı hissedildiğini yazmıştır. Böylece Namık Kemal, Ali Suavi ve Yeni Osmanlılar arasında yaşanan tatsızlıkları kamuoyuna yansıtmadan, ikinci bir gazete çıkarılmasının nedenini izah etmiş oluyordu.

Namık Kemal, Hürriyet'in Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin fikir ve görüşlerini açıklayacağını belirttiikten sonra ağırlıklı olarak üzerinde duracakları hususun "meşrutiyet" olacağını altını çizmiştir.⁹⁶ Böylece Namık Kemal, gazetenin ilk sayısında, Yeni Osmanlıların amaçlarını kısaca okuyucusuna anlatırken, Ali Suavi'den de övgüyle bahsetmiş ve böylece cemiyet üyeleri arasında birlik ve beraberliğin devam ettiği mesajını da vermiştir.⁹⁷

Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'da hükümetle gittikçe artan samimiyeti, Hürriyet'in yayın politikasını etkilemiştir. Nitekim daha birinci sayıda Ziya Bey'in kaleme aldığı ve hükümeti sert bir şekilde eleştirdiği yazısı Mustafa Fazıl Paşa'yı kızdırmıştı.⁹⁸ Bir süre sonra artan gerginlik nedeniyle Mustafa Fazıl Paşa'nın ödeneği kesmesi ilişkileri kopma noktasına getirdi. Bu sırada Sadrazam Âli Paşa ve Hıdiv İsmail Paşa arasında yaşanan çekişme ile Mustafa Fazıl Paşa için yeniden Mısır valiliği umudunun yeşermesi Hürriyet'in kaderine de tesir etti. Hürriyet'in Hıdiv İsmail Paşa'dan maddi destek aldığı dedikodularının yayıldığı sırada Ziya Bey, İsmail Paşa'yı destekler yazılar yazmış, Namık Kemal ise tam aksine sert eleştiriler getirmiştir. Artan gerginlik ve uyumsuzluk bir süre sonra Ziya Bey ve Namık Kemal'in yollarının ayrılmasına neden olmuştur.⁹⁹

Namık Kemal, 64. sayıya kadar Hürriyet'in başında kaldıktan sonra kendisine verilen taahhüt üzerine 1870 yılının sonlarına doğru İstanbul'a gelmiştir.¹⁰⁰ Ziya Bey ise gazetenin merkezini Londra'dan Cenevre'ye taşımış ve 100. sayıya kadar çıkarmıştır.¹⁰¹

Basiret

Türk basın tarihinin önemli gazetelerinden olan Basiret, 22 Ocak 1869 tarihinde İstanbul'da yayın hayatına başlamıştır. Sahibi Ali Efendi olup, basın dünyasında "Basiretçi Ali" olarak tanınmıştır. Esasında Ali Efendi, iki yıl önce gazete imtiyazı için Hariciye Nezareti'ne

⁹⁶ Namık Kemal, "Hubbû'l-Vatan Mine'l-İman", **Hürriyet**, 29 Haziran 1868, Nr. 1.

⁹⁷ ... bu hakikati tamamıyla idrak etmiş olan Ali Suavi Efendi ki fazail-i marûfesi cihetiyle vatana bâis-i iftihar olan erbâb-ı hamîyyet ve marîfetin güzîdelerindendir. İstanbul'da doğruları söylediği için zulmen kapatılmış olan Muhbir'i Londra'da çıkarmıştır (Namık Kemal, "Hubbû'l-Vatan Mine'l-İman", **Hürriyet**, 29 Haziran 1868, Nr. 1).

⁹⁸ Şerif Mardin, s. 58; Cavit Orhan Tütengil, s. 57.

⁹⁹ Şerif Mardin, s. 64-65.

¹⁰⁰ Şerif Mardin, s. 67.

¹⁰¹ Cavit Orhan Tütengil, s. 55.

başvurmuştu. Fakat Fuat Paşa, o sıralar Girit meselesi dolayısıyla gergin olan ortamda gazete çıkarmak için talepte bulunan Rumların isteklerinin reddedildiğini, şayet Ali Efendi'ye ruhsat verilirse bunun dedikodulara neden olacağını belirterek beklemesini istemişti. Bu nedenle iki yıl sonra Ali Efendi, ortam yumuşayınca talebini yenilemiş ve bu kez hem izin hem de 300 altın hibe almıştır.¹⁰² Vezir Hanında Tatyos'un matbaasında basılan Basiret gazetesi kendisini, vatanın menfaatine genel haberler veren millet gazetesi olarak tanımlamıştır.¹⁰³

Basiret'in mukaddimesi, Yeni Osmanlıların düşünceleriyle pek de örtüşmeyen biçimde başlamaktadır. Geçici veya daimi olarak kapatılan gazetelerden dolayı hükümete yönelik sert eleştirilerin yapıldığı bir dönemde Ali Efendi, gazetesinin yayına başlamasını matbuatın özgürlüğüne bir delil olarak okuyucusuna sunmuştur. Öte yandan gazetenin yayın istikameti izah edilirken de bir orta yol tutulacağı görüntüsü verilmiş ve bu nedenle de yayın politikası; “*ne azgınlık derecesinde hürriyet ve ne meskenet mertebesinde esaret mürevviciyiz*” şeklinde ifade edilerek, kurtuluş ve selamete ancak bu şekilde ulaşılabileceği belirtilmiştir.¹⁰⁴ Gazetenin, imkânlar ölçüsünde ilim ve fenne dair faydalı konulara yer vereceği belirtildikten sonra, komşu devletler ve gelişmiş ülkelerdeki yeniliklerin, topluma örnek olması için nakledeceği ifade edilmiştir. Bu noktada medeniyet kavramına vurgu yapan Ali Efendi, Osmanlı toplumunun medeni toplumlar karşısındaki eksikliklerine işaret ederek, gazetesinin bu eksikliklerin giderilebilmesi için gösterilmesi gereken gayrete dikkat çekeceğini ifade etmiştir.

Gazetelerin medeni toplum olmanın bir göstergesi olduğunu belirten Ali Efendi, medenileşme noktasında yaşanacak gelişmelerin karşılıklı fikir alışverişi ile mümkün olabileceği kanaatindedir. İşte bu alışverişin ancak gazeteler yoluyla gerçekleşebileceğini dile getiren Ali Efendi, medeniyeti arzu eden milletlerin gazetelerin sayıca çoğalması için çaba sarf etmesi gerektiğini belirtmiştir. Avrupa'nın esaretten kurtulup hürriyete ve medeniyete ulaşmasını matbuattaki gelişmelere bağlayan Ali Efendi, serbest matbuat olmayınca medeniyete ulaşamayacağını ifade etmiştir. Bu nedenle matbuat hususunda hizmet ve gayret etmenin herkesin birinci vazifesi olduğu uyarısında bulunmuştur.¹⁰⁵

Mukaddimede ilim ve fende ileri olan ülkelerden verilecek haberlerle topluma örnek olma gayreti güdüleceği ifade edildikten sonra, “Malumat-ı Muhtasara” başlığı altında “*medeniyet*” ve “*bedeviyet*” kavramları açıklanmıştır. Medeni ve bedevi toplumların mukayesesinin yapıldığı bu yazıda medeniler, şehir ve kasabalarda huzur içerisinde yaşayan insanlar olarak tasvir edilirken; bedeviler, yazı, sanat ve eğitimden nasibini almayan serseriler olarak gösterilmiştir. Medeniyet, insanlık için büyük bir nimet, refah ve mutluluk kaynağı olarak tarif edilirken, bedevilik, sefalet ve cehalet sebebi olarak anlatılmıştır.¹⁰⁶ Bu arada “*servet*” başlığı altında yazılan yazıda da zenginliğin yolu olarak hüner ve marifet gösterilmiş, bunun da ilim ve fen tahsili ile mümkün olduğuna işaret edilerek, ilim olmadan hiçbir alanda ilerlemenin mümkün olmayacağı belirtilmiştir.

Daha önce birçok gazetede vurgulanan okuma yazma oranının düşüklüğü noktasına Basiret gazetesi de işaret etmiştir. Avrupa'da okuma yazma bilmeyenlerin oranının % 10'u dahi bulmadığı, bunun da servet, refah ve medeniyeti beraberinde getirdiği ifade edilerek ilim tahsili için geceyi gündüze katıp çalışılması gerektiği uyarısında bulunmuştur. Bunun için zaten çok geç kalındığı ifade edildikten sonra, “*Avrupalıları kendimize güldürmeyelim*” denilerek yazı bitirilmiştir.¹⁰⁷

¹⁰² Ali (Basiretçi), *Yarım Asırlık Vakayı-i Mühimme*, Matbaa-i Hüseyin Enver, Dersaadet 1325, s. 4-5.

¹⁰³ *Basiret*, 20 Şevval 1286, Nr. 1.

¹⁰⁴ *Basiret*, “Mukaddime”, 20 Şevval 1286, Nr. 1.

¹⁰⁵ *Basiret*, “Mukaddime”, 20 Şevval 1286, Nr. 1.

¹⁰⁶ *Basiret*, “Malûmat-ı Muhtasara”, 20 Şevval 1286, Nr. 1.

¹⁰⁷ *Basiret*, “Servet”, 20 Şevval 1286, Nr. 1.

Basiretçi Ali Efendi, 1870 yılında başlayan Fransa-Prusya savaşı sırasında Prusya yanlısı bir yayın takip etmiştir. Savaş sonrası Bismark tarafından Berlin'e davet edilen Ali Efendi, burada yaklaşık bir ay misafir edilmiş ve dönüşte kendisine son model bir baskı makinesi hediye edilmiştir.¹⁰⁸

Ali Efendi, Almanya dönüşü yeni bir basımevi kurarak Basiret'i daha büyük boy çıkarmaya başlamıştı. Haberleri ve yazıları ile halk tarafından rağbet gören bir gazete olan Basiret'te Ali Suavi de yazılar yazmıştır. 1869-1878 yılları arasında toplam 2.376 sayı yayınlanan Basiret, Çırağan Baskını sonrası hükümet tarafından kapatılmış ve sahibi Ali Efendi de Kudüs'e sürgün edilmiştir. Türk basını içerisinde önemli bir yeri olan Basiret, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönebilen Ali Efendi tarafından tekrar çıkarılmaya başlanmışsa da, ömrü pek uzun olmamış ve birkaç ay sonra kapanmıştır.¹⁰⁹

İbret

Fransa ve Prusya arasında 1870 yılında başlayan savaş Paris'i yangın yerine çevirince, şehirde bulunan Türkler yer değiştirmek zorunda kalmıştı. Bu nedenle Paris'te bulunan Namık Kemal de arkadaşı Nuri Bey'le birlikte Brüksel'e gitmişti. Yazı hayatından bir süre uzak kalan Namık Kemal, "İstikbâl-i Ümmet" adıyla yeni bir gazete çıkarmak için hazırlık yaparken, Sadrazam Âli Paşa'nın mühürdarı Mustafa Bey'den kendisini İstanbul'a davet eden bir mektup almıştı. Bu mektupla Namık Kemal, İstanbul'a davet ediliyor ve önceki yazılarından dolayı sorumlu tutulmayacağı garantisi veriliyordu. Bu davetten oldukça memnun kalan Namık Kemal, 1870 yılının sonlarına doğru İstanbul'a gelmiştir.¹¹⁰

Sadrazam Âli Paşa'nın Eylül 1871'de ölümünden sonra Yeni Osmanlılar'dan Mehmet Bey'in amcası Mahmut Nedim Paşa sadrazam tayin edilmişti. İşte bu sırada ilan edilen umumi af sonrası yurt dışında bulunan Yeni Osmanlılar'dan geride kalanlar da İstanbul'a gelmişti. Mehmet, Nuri ve Reşat Beylerin İstanbul'a gelmesi üzerine Namık Kemal, yeni bir gazete çıkarmanın planlarını yapmaya başladı. Önce İstiklâl adıyla bir gazete çıkarmaya giriştiyse de, kapatılmış bir gazetenin sahibi olduğu için, mevcut basın kanunu gereği yeni bir gazete çıkarması mümkün değildi. Bu nedenle İbret adıyla çıkmakta olan bir gazeteyi kiralamak zorunda kaldı.¹¹¹

İbret gazetesinin ilk sayısı, 13 Haziran 1872 (1 Haziran 1288) günü okuyucuyla buluştu. Altında toplam beş imza bulunan başlıksız kısa bir ilanla gazetenin yayın amaçları okuyucuya açıklanmıştı.¹¹² Bu yazıda ilk olarak her birinin kitabet mesleğinden, yani kâtiplik ve yazıcılıktan yetiştikleri hatırlatılarak, gazeteyi hem vatana hizmet etmek hem de geçimlerini bu yolla sağlamak için çıkarmaya başladıkları ifade edilmiştir. Vatana hizmet etme gayesi diğer bazı gazetelerde de ifade edilmişti. Şimdi Namık Kemal ve arkadaşları, vatana hizmet etmenin bir yolu olarak yeniden gazete çıkarma işine girişmişlerdi.¹¹³

Yukarıda da belirtildiği üzere aslında Namık Kemal, yeni bir gazete çıkarmak niyetindeydi. Bu hususa ilanda da yer verilmiştir. Esasında basının gelişmesine hizmet etmek amacıyla yeni bir gazete çıkarma niyetinde olduklarını, bu mümkün olmayınca da hiç olmazsa belirli bir süreliğine İbret'in idaresini aldıklarını ifade etmişlerdi.¹¹⁴

¹⁰⁸ Ali (Basiretçi), s. 16 vd.

¹⁰⁹ M. Nuri İnügür, s. 213.

¹¹⁰ Ebuzziya Tevfik, s. 384.

¹¹¹ Şerif Mardin, s. 68.

¹¹² İmza sahipleri şu şekildedir: Müdür Mahir, Muharrir-i Evvel Kemal, Muharrirler Tevfik, Nuri ve Reşat. İlk sayıda bulunan bu yazı, aynen ikinci ve üçüncü sayılarda da tekrarlanmıştır.

¹¹³ İbret, 1 Haziran 1288, Nr. 1.

¹¹⁴ İbret, 1 Haziran 1288, Nr. 1.

İbret yazarları, yıllardan beri gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında çıkardıkları gazetelerle, mevcut düzeni değiştirip yerine meşrutiyet, yani anayasa ve halkın seçtiği kişilerden oluşan bir meclisin hâkim olduğu düzeni getirmenin çabası içerisindeydiler. Dolayısıyla esasında İbret de bu çabanın bir parçası olmaktan öte bir şey değildir. Bu nedenle Namık Kemal ve diğer imza sahipleri, İbret'e, maksatlarına ulaşmak için bir araç gözüyle bakıyorlardı.

Osmanlı basın tarihine bakıldığı zaman, gazetelerin birer medenileşme aracı veya göstergesi olduğuna dair yaygın bir görüş öne çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan yeniliklere dair verilen haberlerin, toplumsal dönüşüme katkı düşüncesi Namık Kemal ve arkadaşlarında da mevcuttu. Bu nedenle gazetelerin en büyük görevinin, medeniyete ilişkin gelişmelerden ve siyasal kurallardan halkı haberdar etmek olduğuna inanıyorlardı.¹¹⁵ Bu kutsal görevi yerine getirirken mevcut Matbuat Nizamnamesi'nin kendilerine tanıdığı imkânlar ölçüsünde de doğruları yazacaklarını ifade etmişlerdi.¹¹⁶

İbret gazetesi halkın büyük ilgisini çekmiştir. İlk sayısı gün içerisinde iki baskı yapmış ve bir günde 25.000 tiraja ulaşmıştı. Başta Namık Kemal olmak üzere İbret gazetesi yazarları her sayıda önemli bir soruna değiniyor ve sert eleştiriler kaleme alıyorlardı.¹¹⁷ Nitekim Namık Kemal'in 9 Temmuz 1872 (27 Haziran 1288) tarih ve on dokuz numaralı sayıda kaleme aldığı "Garaz Marazdır" ve yine aynı sayıda Reşat Bey'in "İstikraz" başlıklı yazıları sonrası gazete geçici olarak dört ay süreyle tatil edilmiştir.¹¹⁸ Fakat bu süre dolmadan padişahın affına mazhar olunmuş ve 30 Eylül 1872 günü yayınlanan yirminci sayıyla İbret yeniden yayınlanmaya başlamıştır. Bu kapatma cezası İbret'i sindirememiş, aksine gayesi uğruna mücadelesine daha kararlı bir şekilde devam ettirmiştir. Nitekim kapatma cezası sonrası yayınlanan ilk sayıda, "İfade-i Meram" başlıklı yazıda kapatılma cezası zalimlik olarak değerlendirilmiş ve uğranılan haksızlık uzun uzadıya anlatılmıştır. Padişahın emri ile verilen cezanın süresi dolmadan zulmün durdurulduğunun ifade edildiği yazıda, mevcut matbuat nizamnamesine göre mahkeme edilerek verilmesi gereken cezanın keyfi olduğunun altı çizilmiştir.¹¹⁹

İbret'in geçici kapatma cezası almasından sonra Gelibolu mutasarrıflığına tayin edilen Namık Kemal, başmuharrir kelimelerinin ilk harfleri olan "B M" rumuzuyla yazı yazmaya devam etmiştir. Bir süre sonra görevinden azledilen Namık Kemal, İstanbul'a dönmüş ve yeniden kendi adıyla yazılarına başlamıştır.

Namık Kemal, kendi imzasıyla çıkan ilk yazısında gazete ve gazetecilik üzerinde durmuştur. Gazetenin halk nazarında gittikçe artan bir itibarı olduğuna dikkat çeken Namık Kemal, buna rağmen kalbinden geçenleri açıkça yazıya dökmemekten şikâyetçi olmuştur. Gerek mevcut nizamnameler gerekse yöneticilerden kaynaklı zorlamalar nedeniyle karşılaşılan zorluklara değinen Namık Kemal, ne gazetelerin ne de gazetecilerin gelecek garantisi olmadığına vurgu yapmıştır.¹²⁰

Namık Kemal'in yeniden kendi imzasıyla yazılar yazmaya başladığı bu dönemde Güllü Agop Tiyatrosu, "Vatan Yahut Silistre" oyununu sahneye koydu. Türk seyircisini çok etkileyen bu oyun sonrası birçok kimse sokaklara dökülmüştü. Hem bu gösteriler hem de Namık Kemal'in

¹¹⁵ İbret gazetesinin yazarlarından olan Ebuzziya Tevfik de gazetenin amacını şu şekilde açıklamıştır: "İbret, belirli bir fikir gazetesiydi. Genel amacı, Osmanlı kamuoyunu siyasi ve sosyal konularda aydınlatmak, toplumu bu meselelere alıştırmaktır" (Ebuzziya Tevfik, s. 417).

¹¹⁶ **İbret**, 1 Haziran 1288, Nr. 1.

¹¹⁷ Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, s. 54.

¹¹⁸ **İbret**, 27 Haziran 1288, Nr. 19. İbret'in aldığı geçici kapatma cezasına ek olarak dört yazarı da İstanbul dışında çeşitli görevlere tayin olunmuşlardı. Buna göre Namık Kemal, Gelibolu mutasarrıflığına; Nuri Bey, Ankara mektupçuluğuna; Tevfik Bey, İzmir'de mahkeme başkâtipliğine; Reşat Bey de Bilecik kaymakamlığı tayin edilmişti (Ebuzziya Tevfik, s. 426).

¹¹⁹ **İbret**, "İfade-i Meram", 18 Eylül 1288, Nr. 20.

¹²⁰ **İbret**, 8 Kanunisâni 1288, Nr. 97.

Şehzade Murat'ı tahta çıkarmak isteyenlerle olan irtibatı hükümeti kızdırdığı için 5 Nisan 1873 günü İbret kapatılmış ve yazarları sürgüne gönderilmişti. Bu çerçevede Namık Kemal de Kıbrıs'a sürülmüş, yaklaşık iki buçuk yıl sürgün hayatı yaşadktan sonra Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle İstanbul'a dönebilmiştir.¹²¹

Sabah

Türk basın tarihinin uzun soluklu gazetelerden biri olan Sabah, Şemseddin Sami'nin idaresinde yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin imtiyaz sahibi E. Papadapulos, müdürü ise Mihran Efendi idi. Şemseddin Sami, hem gazetenin idarecisi hem de başyazarı idi. Bazı isim değişiklikleri ve kesintilere rağmen gazete, 1922 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir.¹²²

9 Mart 1876 (13 Safer 1293) günü ilk sayısı yayınlanan Sabah'ın yayın politikası Şemseddin Sami tarafından yazılan mukaddimede ortaya konulmuştur. Gazetelerin ülkelerin gelişmesinde önemli hizmetleri olduğuna vurgu yapan Şemseddin Sami, ilk çıkışından itibaren gazetelerin pek çok faydası olduğuna dikkat çekmiştir.

Şemseddin Sami, toplumun gazeteden yeteri kadar istifade edebilmesi için iki hususa özellikle dikkat edilmesi gerektiği kanaatindeydi. Bunlardan ilki, herkesin anlayabileceği bir lisanla ve okuyucuyu sıkmadan mümkün olduğu kadar kısa yazmak; ikincisi de, herkes tarafından kolaylıkla satın alınabilecek kadar ucuz olmak. Böylece gazete, daha geniş kitlelere ulaşma ve etkilme imkânına kavuşmuş olacaktı.¹²³

Gazetelerin mukaddimelerinde sıklıkla karşılaşılan vatana hizmet etme gayesi Şemseddin Sami tarafından da dile getirilmiştir. Şahsi gayelerini öne çıkarmadan, esas gaye olan toplum yararını gözetme çabası, belirledikleri gazete fiyatı ile de kendisini göstermekteydi. Diğer gazetelerle mukayese edildiğinde oldukça düşük görünen fiyat, gazete idarecilerinin esas maksadının şahsi değil, toplum yararı olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim altıncı sayıda yer verilen bir okuyucu mektubunda, gazetenin fiyatının düşük olması, haberler arasında boşluk bırakılmaması ve ebadının küçük olması gibi eleştiriler üzerine şöyle bir cevap verilmiştir: “Bizim maksadımız herkesin kolaylıkla alıp okuyacağı surette bir gazete çıkarmaktır. Gayemiz topluma hizmet olduğundan mümkün merteye çok havadisle faydalı bilgiler yayınlamaktır. Bunun için gazete kâğıdını fazla büyütmeden fiyatını da düşük tutmayı amaçladık. Gazetenin kenarlarının çok ve haberlerin arasının açık olmasında nasıl bir güzellik vardır? Kâğıdın fazla olması halka nasıl bir yarar sağlar, bunun için niye daha fazla para versin? Biz kâğıtçı değiliz ki, beyaz kâğıt satalım. İleride haber çoğalır da bizim kullandığımız alana sığmazsa daha küçük harflerle dizer, lakin gazetenin ebadını ve fiyatını asla değiştirmeyiz. Biz vatana ve millete hizmet etme gayesindeyiz. Hiçbir akliselim sahibi fiyatının azlığından dolayı gazeteye hakaret nazarıyla bakamaz. Gazetemizin fiyatı on para ise de kıymeti ondan fazladır. Bununla iftihar ediyoruz. Üstelik medeni memleketlerde halkın en çok rağbet ettiği gazeteler ucuz gazetelerdir.”¹²⁴

Sabah gazetesinin yayınlanmaya başladığı sırada yaşanan Hersek isyanı bütün gazetelerin en önemli gündemini oluştuyordu. Nitekim hemen her sayıda bu konuya uzun uzadıya yer veriliyor, mesele enine boyuna tartışılıyordu. Sabah'ın üçüncü sayısında Hersek isyanı uzun bir başyazı ile okuyucuya aktarılırken, basının isyanın seyri üzerindeki rolüne de değinilmiştir. İsyanın başlangıçta pek ehemmiyeti yokken gazeteler sayesinde büyüdüğü ve bunun da halkın korkunç rüyalar görmesine neden olduğu ifade edilmişti. Yazıda “artık sabah oldu, efkâr-ı umumiye

¹²¹ Şerif Mardin, s. 80.

¹²² Filiz Ferhatoğlu, **Sabah Gazetesinin (1876-1877) İnceleme Açıklamalı İndeks ve Seçilen Metinlerin Latin Harflerine Aktarımı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 9-10.

¹²³ **Sabah**, 12 Safer 1293, Aded: 1.

¹²⁴ **Sabah**, 17 Safer 1293, Aded: 6

karanlıktan kurtuldu” denilerek bir taraftan Sabah gazetesine ismen gönderme yapılmış, bir taraftan da bundan sonra işin aslının halka izah edileceği anlatılmak istenmiştir.¹²⁵

Sabah gazetesinin yayınlanmaya başlamasından kısa bir süre sonra Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş ve yerine 30 Mayıs 1876 günü Sultan V. Murat tahta çıkmıştı. Bu taht değişikliği basın üzerinde büyük bir rahatlama yol açmış, bu arada sürgündeki gazeteciler İstanbul’a geri dönmüşlerdi. V. Murat’ın kısa saltanatı sonrası tahta çıkan Sultan II. Abdülhamit, Kanun-i Esasi’yi ilan etmiş ve böylece hem Osmanlı Devleti için hem de Türk basını için yeni bir devir başlamıştı.

Sonuç

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti’nde ilk matbaanın kurulması ve ilk Türkçe kitapların basılması, Avrupa’dan en az iki buçuk asır sonra olmuştur. Matbaayla doğrudan bağlantılı olan gazetelere bakıldığında da durum bundan farklı değildir. Avrupa’da ilk günlük gazetelerin çıkmaya başladığı tarihten iki asır sonra, ilk Türk gazetesi olan Takvim-i Vekayi yayınlanmaya başlamıştı. Üstelik bu gazete, devletin resmi yayın organıydı ve son derece düzensiz aralıklarla çıkıyordu. Takvim-i Vekayi’nin ardından da yarı resmi mahiyetteki Ceride-i Havadis çıkmış ve ilk otuz yıllık dönemde başka da Türkçe gazete yayınlanmamıştı. Dolayısıyla 1860 yılında çıkarılan Tercüman-ı Ahval ile birlikte, halkı eğitime gayesi güden, yerine göre muhalif tavır takınan, yönetime mevcut yasalar içerisinde eleştiriler getiren ve sermayesi gazete sahiplerine ait olan gerçek anlamda gazeteciliğin başladığı söylenebilir.

Gazetelerin yayınlanma amaçlarına bakıldığında, çeşitli benzerlikler ve farklılıklar dikkat çeker. Bir kere resmi gazete olması hasebiyle Takvim-i Vekayi’yi diğerlerinden ayrı tutmak gerekmektedir. Mukaddimesinde, genel olarak kamuoyu oluşturmak ve kamuoyunu bilgilendirmek gibi hususları öne çıkaran Takvim-i Vekayi, yönetimin sesi konumundadır. Fakat bir yandan da, halkı kendisini ilgilendiren konularda bilgilendirmek ve Avrupa’da ortaya çıkan yeniliklerden haberdar etmek gibi amaçları da gözettiğinden diğer gazetelere yaklaşmış oluyordu. İkinci Türkçe gazete olan Ceride-i Havadis ise eğitim ve okuma yazma oranının düşüklüğü üzerine yoğunlaşmıştı. Mukaddimesinde özellikle eğitimin önemine vurgu yapan bu gazete, eğitim sayesinde ortaya çıkacak gelişmelere dikkat çekmişti. Gazetenin sahibinin bir İngiliz olması, Ceride-i Havadis’in Avrupa’daki gelişmelere daha fazla yoğunlaşma nedenini açıklamaktadır. Gazete Avrupa’dan verilecek haberler sayesinde toplumun değişmesini umuyordu.

1860’lı yıllarda yayınlanan ilk özel gazeteler üzerinde, genel olarak Yeni Osmanlıların hâkimiyeti vardı. Tasvir-i Efkâr başta olmak üzere Yeni Osmanlıların çıkardığı gazeteler, vatana ve millete hizmet etme amacını hep ilk planda tutmuştu. Meşrutî yönetime geçmek için çaba harcayan Yeni Osmanlılar, halkı bu yönde bilinçlendirebilmek için hem İstanbul’da hem de Londra’da gazeteler yayınlamışlardı.

Gazetelerin mukaddimelerine bakıldığında genel olarak iki ortak nokta dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki halkın kendilerini daha iyi anlayabilmesi için sade bir Türkçe kullanılması, ikincisi de gazetenin bir medeniyet göstergesi olduğu gerçeğidir. Gazete sahipleri, satılan gazete sayısının farkındaydı. Okuma yazma oranı düşüktü. Dolayısıyla amaç her ne ise bunu en açık şekilde anlatmak gerekiyordu. Özellikle Şinasi’nin başlattığı bu çaba, Türkçe’nin sadeleşmesine büyük hizmet etmiştir. Yine bilhassa Şinasi’nin üzerinde durduğu ve sonradan diğer gazete ve gazetecilerin destek verdiği husus, gazete ile medenileşme arasındaki ilişkidir. Gazete sayesinde, ortaya çıkan gelişmelerden ve yeniliklerden haberdar olunması, toplumun medenileşmesi için zorunluluk olarak görülüyordu.

¹²⁵ Sabah, 14 Safer 1293, Aded: 3.

Avrupa'ya oranla oldukça geç sayılacak bir dönemde başlayan gazeteciliğin Osmanlı topraklarında kısa zamanda büyük bir gelişme gösterdiği açıktır. Günlük gazete satışlarının çoğu zaman birkaç yüzü geçmediği bir ortamda, gazetecilerin toplumu yönlendirmeleri ve ona şekil vermeleri mümkün değildir. Buna rağmen gazeteler, önce halka gazete okuma alışkanlığını kazandırmış, buna bağlı olarak gazete satışları artmış ve zamanla kamuoyu oluşturulacak noktaya gelinmiştir. Nitekim böyle bir ortamda ilk özel gazetenin çıkış tarihinden sadece 16 yıl sonra, Yeni Osmanlıların görmek istediği Meşrutiyet yönetimine geçilmiştir. Bu değişim, gazete ve gazetecilerin gösterdiği başarının açık bir kanıtıdır.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Ayine-i Vatan

Basiret

Ceride-i Havadis

Hürriyet

İbret

Muhbir

Muhbir (Le Mukhbir)

Sabah

Takvim-i Vekayi

Tasvir-i Efkar

Tercüman-ı Ahval

Utarit

Araştırma ve İnceleme Eserleri

ABADAN, Nermin, "Gazeteciliğin Gelişim Safhaları", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 16, S. 1, 1961, s. 118-140.

Ahmed Cevdet, Tarih-i Cevdet, C. I, Matbaa-i Osmaniyye, Dersaadet 1309.

Ahmed Lütfi Efendi, Tarih-i Lütfi, C. III, Matbaa-i Âmire, Dersaadet 1292.

ALEMDAR, Korkmaz, Türkiye'de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri, Ankara 1981.

ALİ (Basiretçi), Yarım Asırlık Vakayi-i Mühimme, Matbaa-i Hüseyin Enver, Dersaadet 1325.

Bekir Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", Vekayi'nüvis, İstanbul 1994, s. 102-138.

BUDAK, Ali, "Fransız Devrimi'nin Osmanlı'ya Armağanı: Gazete, Türk Basınının Doğuşu", Turkish Studies, Volume: 7/3, Summer 2012, s. 663-681.

CANATAK, A. Mecit, Muhbir Gazetesinin Sistemik Tahlili, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 1995.

CROWLEY David, Paul Heyer, İletişim Tarihi, Teknoloji-Kültür-Toplum, çev. Berkay Ersöz, Phoenix Yayınevi, Ankara 2010.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- ÇIKLA, Selçuk, “Tanzimat’tan Günümüze Gazete-Edebiyat İlişkisi”, *Türkbilig*, 18, 2009, s. 34-63.
- EBUZZİYA Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, yay. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.
- EBÜZZİYA, Ziyad, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Türkçe Dili Dışındaki Basını”, *Türkiye’de Yabancı Dilde Basın*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 29-45.
- ERTUĞ, Hasan Refik, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, I, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970.
- FERHATOĞLU, Filiz, *Sabah Gazetesinin (1876-1877) İnceleme Açıklamalı İndeks ve Seçilen Metinlerin Latin Harflerine Aktarımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.
- GİBB, E.J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi III-V*, çev. Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- GROC, Gerard, “Türkiye’de Fransızca Basın”, *Türkiye’de Yabancı Dilde Basın*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 49-71.
- İNÜĞÜR, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2002.
- İPEK, Nedim, “Churchill Vak’ası (1836)” *Belleten*, C. LIX, S. 226, Aralık 1995, s. 661-713;
- İSKİT, Server, *Hususî İlk Türkçe Gazetemiz ‘Tercümani Ahval’ ve Ağâh Efendi*, Ulus Basımevi, Ankara 1937.
- İSKİT, Server, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1943.
- JEANNENEY, Jean-Noel, *Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi*, çev. Esra Atuk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.
- JELTYAKOV, A.D., *Türkiye’nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın (1729-1908 Yılları)*, çev. Orhan Koloğlu, Nauka Yayınevi, Moskova 1972.
- KIRLI, Cengiz, *Sultan ve Kamuoyu Osmanlı Modernleşme Sürecinde “Havadis Jurnalleri” (1840-1844)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- KOLOĞLU, Orhan, *İlk Gazete İlk Polemik Vekayi-i Mısıriye’nin Öyküsü ve Takvimi Vekayi ile Tartışması*, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara 1989.
- KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlı Basının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi*, çev. Erol Üyepazarcı, Müteferrika Yayınları, İstanbul 1998.
- KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006.
- KOLOĞLU, Orhan, *Takvimi Vekayi Türk Basınında 150 Yıl 1831-1981*, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara bty.
- MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Muharrerat-ı Nâdire, C. 8, İstanbul 1289.
- MÜNİF, “Zuhûr-ı Tasvir-i Efkâr”, *Mecmûa-i Fünûn*, No: 1, Birinci Sene, Mâh-ı Muharrem, İstanbul 1279, s. 46-50.
- Namık Kemal, “Şark Meselesine Dair Bir Layihadır”, *Tasvir-i Efkâr*, 4 Zilkade 1283, Nr. 465.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- ORAL, Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi 1728-1922, 1831-1922, Birinci Kitap*, Yeni Adım Matbaası, Ankara 1968.
- Osman Nuri (Ergin), “İlk Gazete”, *İstanbul Şehremâneti Mecnûası*, Sene: 4, S. 41, Kanunisânî 1928, s. 276-280.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “II. Mahmut’un Memleket Gezileri”, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi*, İstanbul 1991, s. 361-379.
- ÖZÇAĞLAYAN, Mehmet, “Gazetelerin Gelişimi ve Gazeteciliğin Geleceği (Yeni Teknolojiler ve Medya Ekonomisi Açısından Genel Bir Değerlendirme)”, *Marmara İletişim Dergisi*, S. 13, Temmuz 2008, s. 131-159.
- PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974.
- Selim Nüzhet, *Türk Gazeteciliği 1831-1931*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2003.
- TOKGÖZ, Oya, *Temel Gazetecilik*, AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.
- TOPUZ, Hıfzı, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan, “Yeni Osmanlılar”dan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği (1867-1967), *Belge Yayınları*, İstanbul 1985.
- YAŞAR, Ahmet (ed.), *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.
- YAZICI, Nesimi, “Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis’in Mukaddimelerinin Tahlil ve Karşılaştırılması”, *Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Dergisi*, 1984, S. 6, s. 69-78.
- YAZICI, Nesimi, “Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 31 Ekim-3 Kasım 1989, TTK, Ankara 1994, s. 55-84.
- YAZICI, Nesimi, *Takvim-i Vekayi ‘Belgeler’*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK POLİS TEŞKİLATINDA RÜTBELER*

*Bülent AKKAYA***

ÖZET

Kolluk görevi Osmanlı Devleti ve daha önceki dönemlerde askerler ve diğer görevliler tarafından yerine getirilmiştir. İç güvenlik hizmetini yürüten birimlere polis adı verilene kadar asker kimseler tarafından bu görev yerine getirilmiştir. Bu nedenle bugünkü anlamda polis teşkilatı tarihini çok eskilere götürmek mümkün değildir. Polis kelimesinin günümüzdeki anlamında kullanılması ise 1845 yılında Polis teşkilatının kurulması ile olmuştur.

Rütbe sözcüğü polislerin sahip olduğu derece, mevki anlamlarına gelmektedir. Emniyet Teşkilatında rütbe, personelin eğitim durumu, başarılı çalışması, iyi sicil alması ile sahip olunan hiyerarşik meslek unvanını ifade etmektedir. Polislik bir kariyer mesleğidir. Polislerin hiyerarşik bir düzen içerisinde olması gerekmektedir. Emir komuta sistemi içerisindeki polislerin bir meslek dereceleri ve rütbeleri olmak zorundadır. Bu nedenle polis teşkilatında rütbelerin önemi oldukça büyüktür.

Emniyet teşkilatının kuruluşu, gelişimi ile pek çok bilimsel çalışma yapılmış ve halen yapılmaktadır. Ancak Türk Emniyet Teşkilatında kullanılmış rütbelerin tarihi gelişimi toplu bir şekilde ortaya konulmamıştır. Bu çalışma ile polis teşkilatının kuruluş tarihi olan 1845'den itibaren mevzuat metinleri taranarak rütbe isimleri, meslek dereceleri hakkında bilgi verilmiştir. Emniyet müdürü, emniyet amiri, komiser gibi temel rütbe isimlerinin Osmanlı bürokrasisinden Cumhuriyete intikal ettiği anlaşılmaktadır. Bu rütbelerin kendi aralarında sınıflara ayrılmış olması mevzuat metinleri ile bir devamlılık göstermektedir. Türk polis teşkilatında kullanılan rütbe isimlerinin tarihi gelişimi hakkında verilen bilgilerden sonra günümüze faydalı bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Emniyet Teşkilatı, Polis, Rütbe.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. Emniyet Amiri, Nevşehir İl Emniyet Müdürlüğü, El-mek: bulentakkaya98@yahoo.com

FROM PAST TO PRESENT POLICE RANKS IN TURKISH NATIONAL POLICE

ABSTRACT

Law enforcement (police) as the Ottoman State and previous periods was carried out by soldiers and other officials. Until it is called internal security service, military police units in carrying out this task. For this reason, the current sense, the police are not able to drive a very old history. The use of present-day of the word police was in 1845 with the establishment of the Turkish National Police.

That rank highly with the word police, meaning owned degrees and position. Law enforcement the rank of staff education, successful operation, owned by a good record to take the title refers to the hierarchical profession. Policing is a career profession. Police officers must be in a hierarchical structure. Of command within the police system degrees and ranks of police officers has to be a profession. For this reason, police ranks are quite important in a police organization.

Many scientific studies are still being made about Turkish National Police with the establishment and the development of it. However, historical developments of ranks in Turkish National Police have not been revealed in a collective manner. In this study scanning the police ranks of legislative texts, names, profession and evaluation were performed. Police ranks like Police chief, the Commissioner came from Ottoman bureaucracy to Turkish Republic. These police ranks classes in each other and show continuity with the texts of the legislation. After giving information about police ranks which used in Turkish National Police, some useful assessments were made for today.

Key Words: Turkish National Police, Police, Rank.

Giriş

Toplum düzeninin ve güvenliğinin sağlanması devletin en başta gelen görevlerinden birisidir. Güvenlik faaliyetlerinin başlangıcı devletlerin kuruluşu ile paraleldir. Güvenliğin sağlanması devletlerin asli görevlerinden birisi olmuştur. Devletin yaptığı hizmetler için bir teşkilatın kurulması gerekmektedir¹.

Türk devletlerinde ve Osmanlı Devleti'nde polis (kolluk) görevini yapan asker kişiler bulunmaktaydı. İç güvenlik hizmetini yürüten birime polis adı verilene kadar asker kimseler tarafından bu görev yerine getirilmiştir. Bu nedenle bugünkü anlamda polis teşkilatı tarihini çok eskilere götürmek mümkün değildir.

“Asayiş ve istirahatı umumiyeyi ve ahalininin hukuku medeniye ve tasarrufiyeleriyle can ve malca emniyetlerini muhafazaya memur²” olan kimseler devletin kolluk güçlerini oluşturmuştur.

Bireylerin güvenlik ihtiyacı da hemen karşılanması gereken bir husustur. Güvenlik ve kamu düzenin sağlanması için sadece polisler, jandarmalar ve bekçiler görevlendirilmiştir. Kanun

¹ Nurettin Akman, *Yönetimde İç Güvenlik ve Jandarma*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1991, s. 31.

² Süheyp Derbil, “Polis Kavramı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, Sayı 4, 1944, s. 475.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ve nizamla uygun olmayan hareketlerin işlenmesini önlemek idari görevini ve işlenen suçlar hakkında da adli takibat yapmak polisin adli görevini oluşturmaktadır³.

Güvenlik işlerini yerine getirenlerin hiyerarşik bir düzen içerisinde olması gerekmektedir. Polislik bir kariyer mesleğidir. Kariyer mesleği olarak polislerin bir meslek dereceleri ve rütbeleri olmak zorundadır. Rütbe sözcüğünün sözlük anlamı mertebe, derece, paye ve subay, astsubay ve polislerin sahip olduğu derece, mevki anlamlarına gelmektedir⁴. Emniyet Teşkilatında rütbe, personelin eğitim durumu, başarılı çalışması, iyi sicil alması ile sahip olunan hiyerarşik meslek unvanını ifade eder⁵.

Emniyet teşkilatının kuruluşu, gelişimi ile pek çok bilimsel çalışma yapılmış ve halen yapılmaktadır. Ancak emniyet hizmetlerinde ya da polis teşkilatlarındaki rütbelerin tarihi gelişimi toplu bir şekilde ortaya konulmamıştır. Bu çalışma ile polis teşkilatının kuruluş tarihi olan 1845 tarihinden itibaren mevzuat metinleri taranarak Emniyet teşkilatında var olan polis rütbelerinin tarihi gelişimi incelenmiştir.

1. Tarihsel Süreçte Türklerde Polis Rütbeleri

Eski Türklerde polis ve amirlerine Yargan (Yarkan) denilmekteydi. Türk devletlerinde Yarkan kelimesi polis, dedektif, cellât anlamında kullanılmıştır⁶. Moğol idari teşkilâtında idarî, malî ve siyasî yetkilere sahip olan askerî valilere verilen unvan olan Daruga kelimesi kullanıldığı yöre ve siyasî teşekküllere göre değişiklik göstermiştir. Celayirliler, Timurîlular, Karakoyunlular ve Akkoyunlular zamanında Daruga kelimesi “herhangi bir şehrin veya idarî birimin idare ve inzibat işlerine bakan büyük memur” anlamında kullanılmıştır⁷. Daruga kelimesi Orta Asya ve Azerbaycan’da gece bekçisi, Altınordu devletinde ise polis karşılığında kullanılmıştır. Eski Türklerde güvenliği sağlayan zabıtalara amiri konumunda subaşılar da vardı. Subaşı kelimesi ordu ve asker anlamında kullanılan “su” kelimesinden gelmektedir. Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde asayiş ve askeri görevli olarak subaşılar görev yapmışlardır⁸.

Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde İstanbul’daki güvenlik işleri Yeniçeriler ile Kaptan-ı Derya askerleri tarafından yerine getirilmekteydi. Osmanlı Devleti’nde bugünkü anlamda polis teşkilatı kurulana kadar kolluk-zabıta hizmetlerini yürütenler yaptıkları zabıta görevlerine göre değişik isimler almışlardır⁹.

Sadrazam; en yüksek devlet görevlisi olarak kurumlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlardı. Bulunmadığı zaman yerine Kethüda vekâlet ederdi.

Yeniçeri Ağası: sadrazamdan sonra emniyet işlerini yürüten en yüksek rütbeli kimseydi.

Cebeciler: Kapıkulu askerlerindendirler. Ayasofya, Hoca paşa ve Ahırkapı civarının emniyet ve asayişini sağlamakla görevliydi.

Kaptanpaşa: Kasımpaşa, Galata civarının ve deniz ve tersanelerin emniyet ve asayişini sağlamakla görevliydi.

³ Derbil; a.g.m., s. 484.

⁴ <http://tdkterim.gov.tr/bts/> Erişim tarihi 25.12.2012

⁵ A. Alper Durmuş, “Emniyet Teşkilatında Disiplin Cezalarının Affı ve Rütbe Terfi ile İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Polis Dergisi**, Y. 7, S. 28, 2001, s. 3.

⁶ Yılmaz Yaşar, **Açıklamalı Polis Meslek Hukuku**, Başkent Kışe ve Matbaacılık, Ankara 1999, s. 3.

⁷ İbrahim Yılmazçelik, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilatının Önemli Merkezlerinden Biri Olan Diyarbakır’da Bazı Görevlilerle İlgili Tespitler”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 31, 2012, s. 230.

⁸ Veysel K. Bilgiç, Muhittin Karakaya, “Türk Polis Teşkilatının Tarihi Gelişimi”, **Polis Bilimleri Dergisi**, C. 4, S. 1-2, s. 172-173.

⁹ Bilgiç, Karakaya, a.g.m., s. 174-175.

Topcular: Tophane ve Beyoğlu'nun emniyet ve asayişini sağlamakla görevliyidiler.

Bostancılar: Padişahın şahsını ve sarayın korunması görevini üstlenmişlerdir.

Kadı: Sadrazam ve Yeniçeri Ağasından sonra gelen kadılar hem adli hem de idari görevleri vardı.

Çavuşbaşı: Saray çavuşlarının başı olarak görev yapardı.

Muhzırağa: Çavuşbaşının yardımcılığını ve sadrazamın muhafızlığını yapardı. Aynı zamanda sadrazamın kararlarını takip ederdi.

Asesler: Şehirde emniyet ve asayiş sağlamakla görevliyidiler.

Kapıcılar: Sarayları korumak için özel olarak yetiştirilmiş olan görevlilerdi.

Esnaf Paspanları: Subaşının emrinde esnafın mallarını hırsızlığa karşı korumak amacıyla geceleri devriye görevi yaparlardı.

Böcekbaşı: Suçluları izleme ve yakalama ile görevliyidiler.

Şatırlar: Vezirler ve üst düzey görevlileri korumakla görevli kimselerdi.

Yasakçılar: Yaşlı ve tecrübeli Yeniçerilerin arasından seçilirdi. İstanbul'da Subaşılarla bağlı olarak görev yaparlardı.

Kır Serdarları: Şehir ve kasabalar dışındaki yerlerdeki emniyet ve asayiş işlerini yaparlardı.

Tomruk Ağası: Hapishanelerin güvenliğinden sorumlu kimselerdi.

İhtisap Ağası: İhtisap Ağaları zabıta işlerini de yürüten belediye başkanı gibi görev yaparlardı.

Derbentçi: Hanlara gelen yolcuların can ve mal güvenliğini sağlayan kimselerdi.

Osmanlı devletinin sınırlarını gelişmesi ile başkent İstanbul dışındaki eyalet ve sancaklardaki kolluk hizmetleri, eyaletlerin başında bulunan Beylerbeyi, sancakların başında bulunan Sancak Beyleri vasıtasıyla kendisine bağlı askerlerle (sipahilerle) yerine getirilmiştir¹⁰. Eyalet ve sancaklara bağlı küçük kasaba ve köylerin idari amiri subaşılar idi. Subaşıların bir görevi de bulundukları yerde asayiş sağlamak¹¹.

Yeniçeri teşkilatının kurulması ile birlikte askeri görevlerinin yanında emniyet işleri yeniçeriler tarafından yerine getirilmiştir. Yeniçeri Ağası yeniçeri askerinin komutanı ve başkent in asayişini sağlamakla görevliyidiler. Sadrazamdan sonraki en büyük kolluk amiri durumuna gelmişlerdir. Yeniçeri ağaları yanlarında kendilerine bağlı olan falakacısıyla dolaşmışlardır¹².

1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye teşkilatı kurulmuş ve başına Yeniçeri Ağasının yetkisine sahip Serasker getirilmiştir. Yine bu dönemde İstanbul'un güvenliğini sağlamak amacıyla Hassa, Asakir-i Muntazama-i Bahriye ve Topçu ocakları görevlendirilmiştir. Yeniçeri Ocağının yerine kurulan İhtisap Nezareti hem belediye hem de güvenlik hizmetlerini yerine getirmiştir. 1845'te Polis Teşkilatı kurulunca İhtisap nezareti sadece belediye hizmetlerini yerine getiren kurum halini aldı¹³.

¹⁰ Yılmaz Yaşar, a.g.e., s. 5.

¹¹ Ömer Toraman, "Osmanlı Taşra İdaresi", *Türk İdare Dergisi*, Yıl 74, S. 437, Aralık 2002, s. 192.

¹² Bilgiç, Karakaya, a.g.m., s. 173-174.

¹³ Bilgiç, Karakaya, a.g.m., s. 177.

2. Osmanlı Döneminde Polis Rütbeleri

2. 1. 1845 Tarihli Polis Nizamnamesine Göre Polis Rütbeleri

10 Nisan 1845¹⁴ tarihli 17 maddelik Polis Nizamnamesi¹⁵ ile birlikte hem polis kelimesi ilk defa metinlerde kullanılmaya başlanmış hem de görevleri ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

1846 yılında yayınlanan bir genelge ile zabıta hizmetlerinin tek elde toplanmasını ve askeri görevlerden ayrılmasını sağlamak amacıyla seraskerlikten bağımsız Zaptiye Müşiriyeti kurulmuştur. Zaptiye Müşiriyeti, Divan-i Zaptiye ve Meclis-i Tahkik olarak iki komisyondan oluşuyordu. Zaptiye Müşiriyeti'nin kurulması ile İlk Zaptiye Müşiri olarak görevlendirilen Hâfız Mehmet Paşa ilk polis müdürü olarak düşünülmektedir¹⁶.

Zaptiye Müşiriyeti 1846-1879 yıllarında zabıta hizmetlerinden tek başına sorumlu kuruluş olmuştur. 1879 yılında yeniden Seraskerliğe bağlanan Zaptiye Müşiriyeti'nin taşradaki teşkilatlanması ise jandarma usulüne göre olmuştur.

1879 yılında sadece İstanbul'un emniyet işlerini yürütmek üzere Zaptiye Nezareti kurulmuştur. Diğer illerdeki kolluk işleri ise Seraskerliğe bağlı olarak yürütülmüştür. 1881 yılında İstanbul'da bölük düzeyinde polis birlikleri kurulmuştur. İstanbul'un güvenliğinden sorumlu olan Zaptiye Nezareti 1885 yılına gelindiğinde Osmanlı ülkesindeki taşra teşkilatlanmasını da tamamlamıştır. Zaptiye nezareti 1909 yılına kadar Emniyet Genel Müdürlüğünün fonksiyonunu yerine getirmiştir. 1881'de İstanbul Polis teşkilatı kurulmuş 1894 yılına gelindiğinde 15 vilayette Polis Teşkilatı kurulmuş bulunuyordu. 1898 yılında İstanbul'da sivil polis, polis müfettişliği, süvari polisi, 1899 yılında da deniz polisi hizmetleri başlatılmıştır¹⁷.

Bu dönemde, İstanbul ve taşranın güvenlik hizmetleri zaptiye alayı şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Her sancağın birer tabur zaptiye askeri mevcut olup, bunlar kazalara bölük düzeninde dağıtılmışlardır. Taburun komutanı Tabur Ağası, bölüğün komutanı da Bölük Ağasıdır. Vilayetteki taburların yöneticisi ise, Alay Beyi'dir¹⁸.

Emniyet Teşkilatı bu denli gelişmiş olmasına rağmen polisin görev ve yetkilerini belirleyen hukuki bir metin hazırlanamamış, hazırlanmış olanlar ise taslak halinde kalmıştır. 1845 yılında ilk polis teşkilatı kurulurken hazırlanmış Polis Nizamnamesinin uygulanmasına devam edilmiştir. Polis teşkilatının görev ve yetkilerini düzenleyen ilk hukuki metin 1896 tarihinde yayınlanmıştır. "Asayiş Vazifesiyle Mükellef Olanların Nizamiye ve Jandarma Asakiri Şahanesiyle, Polis Memurlarının Sureti Hareketine Dair Talimat" adlı 16 maddelik talimat ile polisin görev ve yetkileri düzenlenmiştir¹⁹.

¹⁴ Türk polis teşkilatının, 10 Nisan 1845 (12 Rebiyülevvel 1261) tarihli Polis Nizamnamesinin yayınlanması ile kurulduğu söylene de Polis Nizamnamesinin 11 Rebiyülevvel 1261'de (20 Mart 1845) çıkarıldığı, nizamnamenin yazı ile 21 Rebiyülevvel 1261'de (30 Mart 1845) gönderildiği dolayısıyla polis teşkilatının kuruluş tarihinin 10 Nisan 1845 olamayacağına dikkat çekilmektedir. Bkz. Ali Birinci, "Emniyet Teşkilatında İlkler", **Polis Bilimleri Dergisi**, C. 1, S. 3, 1999, s. 10.

¹⁵ 17 maddelik Polis Nizamnamesinin esin kaynağı 1 Temmuz 1800 tarihli "Paris Emniyet Müdürü'nün Görevlerini Düzenleyen Kararname'dir. Geniş bilgi için bkz. Mesut Gülmez, "Polis Örgütünün İlk Kuruluş Belgesi ve Kaynağı", **Amme İdaresi Dergisi**, C. 16, S. 4, Aralık 1983, s. 1-15.

¹⁶ Birinci, a.g.m., s. 10.

¹⁷ Yaşar, a.g.e., s. 11.

¹⁸ A. Nihat Dünder, "Türk Polisi'nin Koruma, Kollama, Huzur ve Güveni Sağlama Amacıyla Verdiği Hizmette 141 Yıl", **Türk İdare Dergisi**, 1986, s. 125.

¹⁹ Dünder, a.g.m., s. 126.

2. 2. 1907 Tarihli Polis Nizamnamesine Göre Polis Rütbeleri

1907 yılında 167 maddelik polisin görev ve yetkilerini düzenleyen bir nizamname²⁰ çıkartılmıştır. Bu nizamname ile polisin teşkilat yapısı, görev ve yetkileri, jandarma ile ilişkileri, levazım ve ödenek gibi konular ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

Bahse konu nizamname ile polis, genel emniyet ve asayişin devam ve istikrarının sağlanmasından sorumlu tutulmuştur. Bu görevi yapabilmesi için idari, siyasî ve adlî polis olmak üzere üç hizmet birimine ayrılmıştır. Meslek derecesi olarak da beş kısma ayrılmıştır. Polislerin rütbeleri sırasıyla Polis Memuru, Komiser Muavini, Üçüncü Komiser, İkinci Komiser ve Serkomiser, olarak beş meslek derecesine ayrılmıştır.

Polis birliklerinin teşkilatlanması Askerî teşkilatlanma sistemine göre yapılmıştır. Her bir polis bölüğü başında bir Serkomiser olmak üzere yeteri kadar İkinci Komiser, Üçüncü Komiser ve Polis Memurlarından oluşmaktaydı.

Vilayetlerde, müstakil livalarda, kazalarda ve nahiyelerde polis teşkilatı kurulmuştur. Vilayetlerde polis teşkilatı, başlarında rütbe olarak birinci, ikinci, üçüncü sınıf polis müdürlerinin bulunduğu ve makam olarak da birinci, ikinci, üçüncü sınıf polis müdüriyetleri şeklinde teşkilatlandırılmıştır²¹.

İstanbul'da kurulan polis teşkilatı, Başkent İstanbul Polis İdaresi, Üsküdar, Beyoğlu mutasarrıflıkları şeklinde üç daireye, bu daireler de polis merkezlerine, polis merkezleri de polis mevkileri şeklinde teşkilatlandırılmıştı. Polisler bölük şeklinde teşkilatlandırıldı.

Başkent İstanbul polis merkezi ve polis mevkileriyle teşkilatlandırılmıştır. Suç ve suçlularla mücadele yöntemli olarak bu uygulama 1920 yılına kadar devam etmiştir. İstanbul Polis Müdüriyeti Umumiye sorumluluk alanında 34 polis merkezi ve 228 polis mevkii vardı²².

1907 Tarihli Polis Nizamnamesi ile Polislerin meslek dereceleri ve rütbeleri şu şekilde oluşturuldu.

Meslek dereceleri	Polis Rütbeleri
1	Serkomiser
2	İkinci Komiser
3	Üçüncü Komiser
4	Komiser Muavini
5	Polis Memuru

2. 3. 1913 Tarihli Polis Nizamnamesine Göre Polis Rütbeleri

İttihat ve Terakki Fırkasının bir önceki yönetimi iktidardan uzaklaştırması ve 2.Meşrutiyetin ilan edilmesi ile pek çok alanda değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden etkilenen kurumlardan birisi de Zaptiye Nezareti olmuştur. Fransız ve Alman polis teşkilatlarının yapısı incelenerek Türk polisinin teşkilat yapısında yeni bir düzenlenme yapıldı. 2.Meşrutiyetin ilânından bir yıl sonra 22 Temmuz 1909 tarih ve 111 numaralı İstanbul Vilayetine ve Emniyeti Umumiye Müdüriyetinin Teşkilatına Dair Kanun²³ yürürlüğe konuldu²⁴.

²⁰ Kanunun metni için bkz. **Düstur**, Birinci Tertip, İstanbul, 1329, C. 8, s. 666-692.

²¹ Hasan Yağar, **Mevzuat Metinlerinde Polis Teşkilatında Yapı ve Görev (1845-1923)**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1988, s. 87-88.

²² Eyüp Şahin, "Türk Zabıtasının Polis Adıyla Yapılandırılması", **Çağın Polisi**, S. 109, 2010, s. 27.

²³ Kanunun metni için bkz. **Düstur**, İkinci Tertip, İstanbul, 1329, C. 1, s. 410-416.

²⁴ İlhan Akbulut, "150. Kuruluş Yıldönümünde Türk Polisi", **Türk İdare Dergisi**, S. 465, Mart 1995, s. 88.

1909 yılında çıkarılan “İstanbul Vilayeti ve Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Teşkilatına Dair Kanun” ile doğrudan Dâhiliye Nezaretine bağlı Osmanlı Devletinin asayiş ve güvenliğinden sorumlu Emniyeti Umumiye Müdüriyeti kurulmuş oldu. Bu kanun ile merkezi İstanbul olmak üzere İzmit, Çatalca, Beyoğlu ve Üsküdar sancakları ile Şehremaneti’ne bağlı altı kazadan meydana gelen İstanbul vilayeti, 2. sınıftan bir vilayet olarak teşkil edildi. Zaptiye Nezareti kaldırıldı, yerine Dâhiliye Nezareti’ne bağlı Emniyet-i Umûmiye Müdürlüğü kuruldu. İstanbul’daki asayiş ve güvenlik hizmetlerinin İstanbul Polis Müdüriyeti tarafından yerine getirileceği tüm vilayetlere bildirildi. Emniyet-i Umumiye Müdürlüğünün ise “idare-i umumiye-i zabıtasıyla mükellef ve nezaret-i vilâyât polis müdüriyetlerine şâmil olmak üzere” kurulduğu Osmanlı devletindeki vilayetlere bildirilmiştir. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’ne ise Miralay Galip Bey müdür tayin edilmiştir²⁵.

1909 yılında Emniyeti Umumiye Müdüriyetinin kurulmasıyla Polis Teşkilatı yeni bir kurumsal yapıya kavuşmuştur. Emniyeti Umumiye Müdüriyeti 1913 tarihli Polis Nizamnamesi çıkarılıncaya kadar 1907 tarihli nizamnameye göre görev yapmaya devam etmiştir.

Osmanlı Devleti’nde vilayet Polis Müdüriyetleri ve Serkomiserlikler hükümet merkezi İstanbul’daki Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine bağlı olarak görev yapmaya başlamışlardır. Başkent İstanbul’daki asayiş ve güvenlik hizmetlerinin, İstanbul Polis Müdüriyetinin mi yoksa Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin mi yapacağı tartışmaları olmuştur²⁶. 21 Mayıs 1911 tarihli Meclis-i Vükela kararı ile Osmanlı Devleti’nin başkentindeki asayiş işleri İstanbul Polis Müdüriyeti’ne bağlanmıştır²⁷. 5 Ekim 1912 tarihli Meclis-i Vükela kararı ile de jandarma, İstanbul’da asayişinin sağlanması hususunda İstanbul Polis Müdüriyeti’ne bağlanmıştır²⁸.

2. Meşrutiyetin ilânından sonra dönemin ihtiyaçlarını karşılayacak yeni polis nizamnamesi hazırlanması amacıyla Viyana’ya bir heyet gönderilmiştir²⁹. Gönderilen heyetin inceleme ve araştırmalarından sonra 12 Mayıs 1913 tarihinde yeni bir polis nizamnamesi yayınlanmıştır³⁰. Osmanlı döneminde polis ile ilgili son düzenleme olan ve 1932 yılına kadar geçerliliğini koruyacak olan 1913 tarihli Polis Nizamnamesi ile polis memuru olabilmenin temel şartlarının yanı sıra üst rütbelere terfi etmenin şartları, hangi görev unvanına hangi polis rütbesindeki kişinin nasıl atanacağı gibi hususlar belirlenmiştir.

12 Mayıs 1913 tarihli nizamname ile polisin teşkilatlanması, polisin görev ve yetkiler ile dereceleri, sınıfları, mesleğe giriş, yükselme gibi özlük konuları yeniden düzenlenmiştir. Nizamname ile polis, piyade, süvari ve sivil olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştı. Rütbe sıraları düzenlenmiştir.

1913 Tarihli Polis Nizamnamesinin 5. maddesi ile Polislerin meslek rütbeleri Polis Namzedi (Adayı), Polis Memuru, Komiser Muavini, Komiserlik, (bunların üstünde ve bu silsileden madud olmak üzere) Merkez Memurluğu, Polis Müdürlüğü, Kısım-i Adli ve Kısım-i İdari Riyaset (başkan) ve Müdürü, Emniyet Müdürü, Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü ve İstanbul Polis Müdür-i umumiliği şeklinde oluşturuldu. Nizamnamesinin 7. maddesi ile de Komiserlik ve merkez memurluğu iki sınıf, polis müdürleri üç sınıf olarak düzenlenmiştir.

²⁵ Güler Yarcı, “Osmanlı Polis Kıyafetleri ve Mütahhit Terziler (1908-1923)”, *ActaTurcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2/2, Temmuz 2009, s. 16.

²⁶ Yarcı, a.g.m., s. 16.

²⁷ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Meclis-i Vükela Mazbataları, (BOA, MV), Dosya Numarası/Gömlek numarası 152/61, 21 Mayıs 1911 (22.Ca.1329).

²⁸ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Meclis-i Vükela Mazbataları, (BOA, MV), Dosya Numarası/Gömlek numarası 155/23, 5 Ekim 1911 (11.Ş.1329).

²⁹ Eyüp Şahin, “Türk Zabıta Yapılanmasının Tarihi Gelişimi”, *Polis Dergisi*, Yıl 10, S. 38, (Ocak-Şubat-Mart 2004), s. 46.

³⁰ *Düstur*, İkinci Tertip, İstanbul, 1329, C. 5, S. 385-403.

1913 Tarihli Polis Nizamnamesinin 21. Maddesine göre 1. Sınıf Polis Müdürlüğüne 2. Sınıf Polis Müdürleri, 2. Sınıf Polis Müdürlüğüne 3. Sınıf Polis Müdürleri, 1. Sınıf Merkez memurluğuna 2. Sınıf Merkez memurları, 2. sınıf Merkez Memurluğuna³¹ Serkomiserler kıdem ve tecrübelerine göre mülki idare amirlerinin görüşü alınarak Emniyet-i Umumiye Müdüriyetince atanmaktaydılar.

1913 Tarihli Polis Nizamnamesinin 8'inci maddesi ile Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olan Emniyeti Umumiye Müdüriyeti ve sadece İstanbul'un asayiş ve güvenliğinden sorumlu olmak ve doğrudan İstanbul valiliğinin emri altında olmak üzere ayrıca İstanbul Vilayeti Polis Müdüriyeti kurulmuştur. Beyoğlu ve Üsküdar polis Müdürlükleri İstanbul Polis Müdüriyetine bağlandı. Vilayetlerde genel olarak polis müdürlerinin, müstakil livalarda polis müdürlerinin, bağlı livalar ile kazalarda nüfus ve mahalli emniyetine göre bir amir ve yeteri kadar polis görevlendirilmiştir.

1913 tarihli Polis Nizamnamesi 46. Maddesi ile Emniyet-i umumiye Müdüriyeti kâtipleri beş sınıfa ayrılmıştır. En üst derece olarak mülazimin, dördüncü sınıf ketebe, üçüncü sınıf ketebe, ikinci sınıf ketebe, birinci sınıf ketebe şeklindedir.

1913 tarihli Polis Nizamnamesi ile yapılan düzenlemelere göre meslek dereceleri ve polis rütbeleri şu şekildedir.

Meslek dereceleri	Polis Rütbeleri
1	Emniyet İşleri Umum Müdürü
2	1. Sınıf Emniyet Müdürü
3	2. Sınıf Emniyet Müdürü
4	3. Sınıf Emniyet Müdürü
5	1. Sınıf Merkez Memuru
6	2. Sınıf Merkez Memuru
7	Serkomiser
8	Komiser
9	Komiser Muavini
10	Polis Memuru
11	Polis Adayı

3. Cumhuriyet Dönemi Polis Rütbeleri

3. 1. 2049 Sayılı Polis Teşkilat Kanununa Göre Polis Rütbeleri

Meşrutiyetin ilânından Cumhuriyet dönemine kadar güvenlik hizmetleri Umum Jandarma Kumandanlığı, Emniyeti Umumiye Müdüriyeti ve İstanbul Polis Müdüriyeti Umumiyesi tarafından yürütülmüştür. İstiklâl Savaşı sırasında biri İstanbul'da Osmanlı Devleti'ne bağlı diğeri Ankara'da TBMM'ye bağlı olarak görev yapan Polis Müdüriyeti vardı³². Görev alanı İstanbul ile sınırlı olan İstanbul Polis Müdüriyeti Umumiyesi, 24 Şubat 1923'de kaldırıldı. Emniyeti Umumiye Müdürlüğüne bağlı il teşkilatı düzeyinde İstanbul Polis Müdürlüğü kurularak iki başlı idareye son verildi³³.

³¹ Birinci Sınıf Merkez Memurluğu ve İkinci Sınıf Merkez Memurluğu şeklinde iki kısımdan oluşan bu rütbe, 1931 yılında kaldırılmış ve yerine Emniyet Amirliği rütbesi ihdas edilmiştir. Ali Dikici, "Osmanlı'dan Devralınan Uygulama: Mülki İdare Amirlerinin Polis Yöneticisi, Polis Yöneticilerinin Mülki İdare Amiri Olması", **Türk İdare Dergisi**, S. 466, Mart 2010, s. 124.

³² Dündar, a.g.m., s. 126.

³³ Akbulut, a.g.m., s. 89.

Cumhuriyet'in ilânından itibaren her alanda olduğu gibi Emniyet hizmetlerinde de yeni düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. 1923 yılında Emniyet Teşkilatı 8 kanun, 9 tüzük ve 1 yönetmelik ile görev yapmaktaydı. 1927 yılında ülke genelinde 59 Polis birimi ile emniyet hizmetleri verilmekteydi. Polis teşkilatı Cumhuriyetin ilk yıllarında 4 Daire Başkanlığı ve 9 Şube Müdürlüğü şeklinde teşkilatlandırılmış idi³⁴.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Emniyet hizmetleri teşkilat kanunu olmadan devam ettirilmiş idi. 19 Mayıs 1930 tarih ve 1624 sayılı Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkındaki Kanun³⁵ çıkarılmış ve Emniyeti Umumiye Müdürlüğü'nün ismi Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir.

1624 sayılı kanunla Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü beş şube olarak teşkilatlandırılmıştır. 1. Şube memleketin genel güvenlik ve asayişine ait işlerden sorumlu, 2. Şube idari, beledi ve adli zabıta işlerinden sorumlu, 3. Şube personel özlük işleri, polis okulundan, teşkilatın teşkilatlanması ve saymanlık işlerinden sorumlu, 4. Şube yabancılarla ilgili işlemlerden sorumlu, 5. Şube teknik, istatistik ve yayın işlerinden sorumluydu. Ayrıca haberleşme ve iş sahiplerinin başvurularıyla ilgilenen Evrak Bürosu oluşturuldu³⁶.

Cumhuriyetin ilanının ardından 1932 yılına kadar geçen dönemde emniyete ilişkin hizmetler 1907 ve 1913 yıllarında çıkarılan Polis Nizamnamelerinin hükümlerine göre yürütülmüştür.

30 Haziran 1932 tarihinde 2049 sayılı Polis Teşkilatı Kanunu³⁷ kabul edilerek yürürlüğe girmesi ile 1913 tarihli Polis Nizamnamesinin bu kanuna aykırı hükümleri yürürlükten kaldırılmış ve Emniyet Teşkilatının da cumhuriyet dönemi kanuni mevzuatlara uygun yeni teşkilat esasları kurulmuştur. Yürürlüğe giren bu kanun ile merkez ve taşra kuruluşlarına ait ilkeleri, kadroları ve derecelerini, mesleğe giriş şartlarını, seçme, atama, yükselme, yer ve görev değiştirme usullerini ve teşkilat içinde görevli kurullar ile disiplin suç ve cezaları düzenlenmiştir.

2049 sayılı Polis Teşkilatı Kanununun birinci maddesiyle polis; üniformalı ve sivil polis olmak üzere önce ikiye ayrılmıştır. Üniformalı polis de atlı ve piyade olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.

1932 yılında illerin bazılarında Emniyet Müdürü, bazılarında emniyet amiri olarak çeşitli rütbelerden komiser bulunmaktaydı³⁸. Yürürlüğe giren Polis Teşkilatı Kanunu 2'inci maddesi ile illerde polis amirinin "Emniyet Müdürü" veya "Emniyet Memuru" olduğu hüküm altına alınmıştır. Vilayetlerin nüfusu, asayiş durumu ve büyüklükleriyle orantılı olmadıkları dikkate alınarak, birinci derecedeki vilayetlere emniyet müdürleri, ikinci derecedeki vilayetlere emniyet memurları görevlendirilmeye başlandı.

1932 Tarihli Polis Teşkilâtı Kanunu ile Polislerin merkez teşkilatındaki meslek dereceleri ve görev unvanları şu şekilde oluşturuldu.

³⁴ A. Nihat Dünder, "Cumhuriyet Polisi", **Türk İdare Dergisi**, S. 421, Haziran 1997, s. 462.

³⁵ Resmi Gazete Tarihi: 24 Mayıs 1930, Sayısı: 1501.

³⁶ Resmi Gazete Tarihi: 24 Mayıs 1930, Sayısı: 1501.

³⁷ Resmi Gazete Tarihi: 6 Temmuz 1932, Sayısı: 2143.

³⁸ Ali Dikici, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Polis Teşkilatı", **Türk İdare Dergisi**, S. 454, 2007, s. 229.

Meslek dereceleri	Görev Unvanları
1	Emniyet İşleri Umum Müdürü
2	Emniyet İşleri Umum Müdür Muavini, Polis Başmüfettişi
3	Emniyet İşleri Şube Müdürleri, Polis ve Emniyet Müfettişleri
4	Polis ve Emniyet Müfettiş Muavinleri, Emniyet İşleri Şube Şefleri
5	Memurlar
6	Kâtipler

1932 Tarihli Polis Teşkilâtı Kanunu ile Polislerin illerdeki meslek dereceleri ve unvanları şu şekilde oluşturuldu.

Meslek dereceleri	Görev Unvanları
1	Emniyet Müdürleri, Polis Mektepleri Müdürleri, Emniyet Müdürlükleri şube müdürleri
2	Emniyet Müdürlükleri Şube Müdür Muavinleri, Emniyet Memurları, Emniyet Müdürlükleri Şube Reisleri, Üniformalı ve Sivil Merkez Memurları
3	Üniformalı ve Sivil Komiserler.
4	Polis Memurları
5	Polis Namzetleri

İstanbul Emniyet Müdürünün, 1'inci Sınıf Emniyet Müdürlüğünden 2 derece, Ankara Emniyet Müdürünün ise 1'inci Sınıf Emniyet Müdürlüğünden 1 derece üstünde olduğu Polis Teşkilatı Kanunun 4'üncü maddesi ile düzenlenmiştir.

Polis Teşkilatı Kanunun 20'inci maddesi ile Mülkiye ve Hukuk mezunu olan merkez memurları hizmet müddetlerini tamamladıkları zaman doğrudan doğruya üçüncü sınıf emniyet müdürlüğüne tayin edilebilmekteydi. Böylece mülkiye ve hukuk mezunlarına 2,5 yıllık bir stajdan sonra doğrudan doğruya polis müdürlüğüne veya benzer görevlere atanma imkânı sağlanmış³⁹.

Meslek derecelerini günümüze uyarladığımız 1932 tarihli Polis Teşkilatı Kanunu ile meslek dereceleri ve polis rütbeleri şu şekilde düzenlenmiştir.

Meslek dereceleri	Polis Rütbeleri
1	Emniyet İşleri Umum Müdürü
2	Emniyet İşleri Umum Müdür Muavini, Polis Başmüfettişi
3	1. Sınıf Emniyet Müdürleri
4	2. Sınıf Emniyet Müdürleri
5	3. Sınıf Emniyet Müdürleri
6	1. Sınıf Emniyet Memuru

³⁹1934 tarihli Emniyet Teşkilat Kanunu'nun 15. Maddesi ile de "Beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci meslek derecelerine dâhil emniyet teşkilâtı mensuplarından yüksek mektep mezunu olanlar kaymakamlıklara muadildir. Bunlar arasında Siyasal Bilgiler Okulu veya lise muadili tahsil görmüş hukuk mezunları kaymakamlıklara ve aynı derecedeki kaymakamlar da emniyet müdürlüklerine naklen veya terfiyen tayin edilebilirler" hükmü ile Mülki idare amirlerinin polis amiri olabilmesi uygulamasına devam edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ali Dikici, "Osmanlı'dan Devralınan Uygulama: Mülki İdare Amirlerinin Polis Yöneticisi, Polis Yöneticilerinin Mülki İdare Amiri Olması", *Türk İdare Dergisi*, S. 466, Mart 2010, s. 121-142.

7	2. Sınıf Emniyet Memuru
8	Üniformalı Merkez Memurları, Sivil Merkez Memurları
9	Üniformalı 1. Komiser, Sivil 1. Komiser
10	Üniformalı 2. Komiser, Sivil 2. Komiser
11	Üniformalı 3. Komiser, Sivil 3. Komiser
12	Üniformalı Polis Memuru, Sivil Polis Memuru
13	Memurlar
14	Kâtipler

3. 2. 3201 Sayılı Emniyet Teşkilat Kanununa Göre Polis Rütbeleri

1932 yılında 1913 tarihli polis nizamnamesinin eksikliklerini tamamlamak amacıyla Polis Teşkilat Kanunu kabul edilmiştir⁴⁰. 1934'de Polis Teşkilatı Kanunu'nda 2531 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik ile Genel Güvenlik işleri için 6. Şubenin, hudut işlemleri için 7. Şubenin kurulmasıyla Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'nün şube âdeti yediye çıkartılmıştır.

Polis Teşkilat Kanunu da yeterli görülmemiş Avrupa devletlerindeki polis örgütleri, eğitim ve öğretim kurumları incelenerek daha kapsamlı ve zamanına göre oldukça ileri hükümler taşıyan, 4 Haziran 1937 tarih 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu⁴¹ kabul edilmiştir. Dönemin Emniyet Genel Müdürü olan İbrahim Şükrü Sökmensüer, Cenevre seyahatinde gördüğü İsviçre Polis Enstitüsü'nü beğenmiş ve Türk Polisine bir teşkilat kanunu çıkarılması için büyük bir gayret göstermiştir⁴².

Değişikliklere uğramasına rağmen halen yürürlükte olan bu Kanun⁴³ ile Emniyet Teşkilatının merkez ve taşra kuruluşları, görevleri, yapıları, merkezle ve mülki makamlarla olan ilişkileri, personelin giyimi, özlük hakları yeniden düzenlenmiştir⁴⁴.

29 Haziran 1938 tarihli ve 3534 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanununa ek bir kanunla, lüzumu halinde, Emniyet Genel Müdürü kadrosunun bir vali kadrosu ile değiştirilmesine imkân verilmiştir.

Emniyet Teşkilat Kanunu'nun geçici 3. maddesi ile de halen hizmette bulunan memurların bu kanun hükmüne göre alacağı görev unvanları şu şekilde belirtilmiştir.

“1- Üçüncü komiserler: Komiser muavinliğine,

2- İkinci komiserler: Komiserliğe,

3- Birinci komiserler: Başkomiserliğe,

4- Birinci sınıf emniyet memuru ve birinci sınıf polis müfettiş muavini ve bu derecede olan diğer memurlar: Birinci sınıf emniyet amirliğine,

5- İkinci sınıf emniyet memuru ve polis müfettiş muavini ve bu derecede olan diğer memurlar: İkinci sınıf emniyet amirliğine,

6- Birinci sınıf emniyet müdürlüğü: İkinci sınıf emniyet müdürlüğüne,

⁴⁰ Halim Alyot, **Türkiye'de Zabıta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum**, Kanaat Basımevi, Ankara 1947, s. 653

⁴¹ Resmi Gazete Tarihi: 12.06.1937, Sayısı: 3629.

⁴² **Cumhuriyetin 50. yılında İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Kuruluşu: Tarihi Gelişimi, Görev ve Yetkileri ve 1923-1973 Çalışmaları**, II. Kitap, EGM Yay., Ankara 1973, s. 22-25.

⁴³ 1937 tarihli Emniyet Teşkilatı Kanununda, 1938, 1943, 1949, 1959, 1960, 1961, 1972, 1980, 1981, 1982, 1984, 1988, 1989, 1991, 1992, 1993, 1996, 2000, 2001, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2009, 2010 yıllarında değişiklik yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz. A. Nihat Dündar, “Emniyet Teşkilatının Kuruluş ve Gelişmesini Sağlayanlar... (1845-2010), **Çağın Polisi**, S. 99, 2010, s. 2-6.

⁴⁴ Alâaddin Yüksel, “Türk Polis Teşkilatının Yeniden Yapılandırılması”, **Türk İdare Dergisi**, S. 413, Aralık 1986, s. 1.

- 7- İkinci sınıf emniyet müdürlüğü: Üçüncü sınıf emniyet müdürlüğüne,
 8- Üçüncü sınıf emniyet müdürlüğü: Dördüncü sınıf emniyet müdürlüğüne,
 9- Merkez memuru: Tetkik başmemurluğuna,
 10 - Birinci, ikinci sınıf memurlar tetkik memurluğuna tekabül eder.”

Emniyet Teşkilatında yazı, hesap, levazım vb. işleri yerine getiren fakat polisin sahip olduğu hak ve yetkilere sahip olmayan sivil memurlar da görev yapmaktaydılar. Emniyet Teşkilat Kanunu’nun 14. Maddesi ile sivil memurlar beş dereceye ayrılmıştı. Bu sayede sivil memurlar, 5. dereceden başlayıp, 1. dereceye kadar yükselebiliyorlardı. Anılan maddenin 28 Aralık 1972 tarih ve 1649 sayılı kanun ile yürürlükten kaldırılması ile sivil memurlar arasındaki kıdem ortadan kalkmış oldu.

19 Haziran 2010 tarih ve 27616 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 5997 sayılı “Bazı Kanunlarda ve 190 sayılı KHK de Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” Emniyet Teşkilatına önemli bir değişiklik getirmiştir. Polis Memuru rütbesinin üstü olan Başpolis Memuru ve onun üstü olan Kıdemli Başpolis Memuru adıyla 2 yeni rütbe oluşturulmuştur.

Emniyet Teşkilâtı Kanuna göre mevcut meslek dereceleri ve polis rütbeleri şu şekildedir.

Meslek dereceleri	Polis Rütbeleri
Derece üstü	Sınıf Üstü Emniyet Müdürü
1	1. Sınıf Emniyet Müdürü
2	1. Sınıf Emniyet Müdürü
3	2. Sınıf Emniyet Müdürü
4	3. Sınıf Emniyet Müdürü
5	4. Sınıf Emniyet Müdürü
6	Emniyet Amiri
7	Başkomiser
8	Komiser
9	Komiser Yardımcısı
10	Kıdemli Başpolis Memuru
11	Başpolis Memuru
12	Polis Memuru

Sonuç

İç güvenlik hizmetini yürüten birime polis adı verilene kadar asker kimseler tarafından bu görev yerine getirilmiştir. Bu görevi yerine getirenlerin hiyerarşik bir düzen içerisinde olması gerekmektedir. Emniyet teşkilatı bir kariyer mesleğidir. Kariyer mesleği olarak polislerin bir meslek dereceleri ve unvanları olmak zorundadır.

Emniyet Müdürü, Emniyet Amiri, Komiser gibi temel rütbe isimlerinin Osmanlı bürokrasisinden Cumhuriyete intikal ettiği anlaşılmaktadır. Bu rütbelerin kendi aralarında sınıflara ayrılmış olması mevzuat metinleri ile bir devamlılık göstermektedir.

Emniyet Teşkilatı Kanuna göre Türk Polis Teşkilatında rütbe isimleri polis memurları, başpolis memurları, kıdemli başpolis memurları, komiser yardımcıları, komiserler, başkomiserler, Emniyet Amirleri ve dört sınıftan oluşan Emniyet Müdürleri ve Emniyet Genel Müdürü şeklindedir.

Cumhuriyet döneminde iç güvenliğin sağlanması için en yüksek mevkide Emniyet Genel Müdürü’nün olduğu merkeziyetçi bir teşkilat yapısı oluşturulmuştur. Teftiş Kurulu Başkanlığı,

Hukuk Müşavirliği, Trafik Hizmetleri ve Özel Güvenlik Denetleme Başkanlığı, daire başkanlıkları, Trafik Araştırma Merkezi Müdürlüğü, Özel Kalem Müdürlüğü Emniyet Genel Müdürlüğü'nün merkez teşkilatını oluşturmuştur. Polis eğitim kurumları, polis moral eğitim merkezleri, kriminal polis laboratuvarları, il emniyet müdürlükleri, ilçe emniyet müdürlükleri ve ilçe emniyet amirlikleri taşra teşkilatını, emniyet müşavirlikleri ve emniyet ataşelikleri yurtdışı teşkilatını oluşturmuştur.

Polis amirleri, Polis Akademisi mezunları, üniversite mezunu olup Polis Akademisi'nde özel eğitim alanlar, polis memuru olup Komiser Yardımcılığı kursunu bitirenler şeklinde değişik kanallardan gelerek Emniyet teşkilatının üst kademe yöneticileri oluşturmaktadır.

Türk Emniyet Teşkilatında artan personel sayısı ve değişik yükselme sistemleri nedeniyle rütbe piramidinde bozulmalar başlamıştır. Emniyet Teşkilatındaki Polis Memuru sınıfının %80'i yüksek öğrenimli personelden oluşmaktadır. Polis memurlarının görevde yükselme sorununu çözmek için getirilen Başpolislik uygulamasının da sorunu çözüp çözemeyeceği belli değildir.

Bu nedenle köklü bir teşkilat yapısına sahip olan Emniyet teşkilatı, meslek derecelerini ve rütbelerini günümüz şartlarına uygun bir yapıya kavuşturmalıdır.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

BOA, MV, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükela Mazbataları) Dosya Numarası/Gömlek numarası 152/61, 22.Ca.1329.

BOA, MV, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükela Mazbataları), (Dosya Numarası/Gömlek numarası 155/23, 11.Ş.1329.

B. RESMÎ YAYINLAR

Düstur, Birinci Tertip, İstanbul, 1329.

Düstur, İkinci Tertip, İstanbul, 1329.

T. C. Resmi Gazete.

C. TETKİK ESERLER (Kitaplar, Makaleler)

AKBULUT, İlhan; "150. Kuruluş Yıldönümünde Türk Polis Tarihi", Türk İdare Dergisi, S. 465, Mart 1995, s. 69-91.

AKMAN, Nurettin; Yönetimde İç Güvenlik ve Jandarma, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1991.

ALYOT, Halim; Türkiye'de Zabıta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum, Kanaat Basımevi, Ankara 1947.

BİLGİÇ, Veysel K., KARAKAYA Muhittin; "Türk Polis Teşkilatının Tarihi Gelişimi", Polis Bilimleri Dergisi, C.4, S. 1-2, s. 171-186.

BİRİNCİ, Ali; "Emniyet Teşkilatında İlkler", Polis Bilimleri Dergisi, C.1, S. 3, 1999, s. 9-16.

Cumhuriyetin 50. yılında İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Kuruluşu: Tarihi Gelişimi, Görev ve Yetkileri ve 1923-1973 Çalışmaları, II. Kitap, EGM Yay., Ankara 1973.

DERBİL, Süheyp; "Polis Kavramı", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 4, 1944, s. 473-485.

DİKİCİ, Ali; "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Polis Teşkilatı", Türk İdare Dergisi, S. 454, 2007, s. 223-248.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- DİKİCİ, Ali; “Osmanlı’dan Devralınan Uygulama: Mülkî İdare Amirlerinin Polis Yöneticisi, Polis Yöneticilerinin Mülkî İdare Amiri Olması”, *Türk İdare Dergisi*, S.466, 2010, s. 121-142.
- DURMUŞ, A. Alper, “Emniyet Teşkilatında Disiplin Cezalarının Affı ve Rütbe Terfi ile İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Polis Dergisi*, Y. 7, S. 28, 2001, s. 3-13.
- GÜLMEZ, Mesut; “Polis Örgütünün İlk Kuruluş Belgesi ve Kaynağı”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 16, S. 4, Aralık 1983, s. 1-15.
- DÜNDAR, Nihat; “Cumhuriyet Polisi”, *Türk İdare Dergisi*, S. 421, Haziran 1997, s. 461-471.
- DÜNDAR, A. Nihat Dünder; “Türk Polisi’nin Koruma, Kollama, Huzur ve Güveni Sağlama Amacıyla Verdiği Hizmette 141 Yıl”, *Türk İdare Dergisi*, 1986, s. 119-145.
- DÜNDAR, A. Nihat Dünder; “Emniyet Teşkilatının Kuruluş ve Gelişmesini Sağlayanlar...(1845-2010), *Çağın Polisi*, S. 99, 2010, s. 2-6.
- ŞAHİN, Eyüp; “Türk Zabıtasının Polis Adıyla Yapılandırılması”, *Çağın Polisi*, S. 109, 2010, s. 24-28.
- ŞAHİN, Eyüp; “Türk Zabıta Yapılanmasının Tarihi Gelişimi”, *Polis Dergisi*, Yıl 10, S. 38, (Ocak-Şubat-Mart 2004), s. 91-198.
- TORAMAN, Ömer; “Osmanlı Taşra İdaresi”, *Türk İdare Dergisi*, Yıl 74, S. 437, Aralık 2002, s. s.192-200.
- YARCI, Güler; “Osmanlı Polis Kıyafetleri ve Müteahhit Terziler (1908-1923)”, *ActaTurcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2/2, Temmuz 2009, s. 15-43.
- YAŞAR, Yılmaz; *Açıklamalı Polis Meslek Hukuku*, Başkent Kiş ve Matbaacılık, Ankara 1999.
- YILMAZÇELİK, İbrahim; “XIX. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilatının Önemli Merkezlerinden Biri Olan Diyarbakır’da Bazı Görevlilerle İlgili Tespitler”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 31, 2012, s. 225-242.
- YÜKSEL, Alâaddin; “Türk Polis Teşkilatının Yeniden Yapılandırılması”, *Türk İdare Dergisi*, S. 413, Aralık 1986, s. 1-6.

D. TEZ

Yağar, Hasan; *Mevzuat Metinlerinde Polis Teşkilatında Yapı ve Görev (1845–1923)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1988.

E. İNTERNET ADRESİ

<http://tdkterim.gov.tr/bts/> Erişim tarihi 25.12.2012

CUMHURİYET TÜRKİYESİ’NİN HALKÇILIK UYGULAMALARI: SOYADI KANUNU ÖRNEĞİ

*Zakir AVŞAR**

*Ayşe Elif EMRE KAYA***

ÖZET

Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından, Batılı bir yönetim anlayışı benimsenmiş ve toplumun bu yönde dönüştürülmesine girişilmiştir. Bu noktada temel alınan bazı ilkeler belirlenmiş, bunlar bugünkü bilinen haliyle altı temel başlıkta toplanmıştır. Bunların içerisinde ön plana alınan, devletin ve toplumun yapılanmasında esas alınan halkçılık prensibi olmuştur. Eşitsizliklerin kaldırılmasına, ayrılıkların önlenmesine ve halkın kendisinin hâkim konuma getirilmesine dayanan bu görüş çerçevesinde, mevcut yapılanmadaki var olan aksaklıkların bertarafı yoluna gidilmiştir. Bu anlamda girişilen adımlardan biri de, soyadı kullanımının mecburi hale getirilmesi, lakap ve unvanların kaldırılmasıdır. Soyadı kullanımının öteden beri var olan bu toplulukta, yasal bir zorunluluğa dönüştürülme girişiminde başarılı olunabilmesi için yönetimin siyasal bir ikna süreci içine girdiği ve bu yönde dönemin kanaat önderleri olarak kabul edebileceğimiz öğretmenleri, din adamlarını, memurları ve basını kullandığı görülmüştür.

Çalışma, soyadı kanununun hazırlanma ve çıkış süreci ile soyadlarının kayıt altına alınması için verilen yasal sürenin bitimine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Çalışmada, konuya ilişkin mevcut literatür incelenmiş ve bunun yanı sıra, TBMM Zabıt Cerideleri ve dönemin basını üzerinde taramalar yapılmıştır. Çalışmada, kanunun çıkışından, kanunda öngörülen sürenin dolmasına kadar geçen sürede yürütülen siyasal iletişim ortaya konmaya çalışılmış, böylelikle hem konunun siyasi amaçları, hem de bu amaca giderken kullanılan araçlar incelenmiştir. Bu yönüyle çalışma, siyasi ve basın tarihine bir katkıyı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Halkçılık, Soyadı Kanunu, Lakap ve Unvanların Kaldırılması, Siyasal İletişim, Basın

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, El-mek: zakiravsar@gmail.com

** Dr. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Bölümü, El-mek: aemre@gazi.edu.tr

POPULISM PRACTICES IN REPUBLICAN TURKEY: SURNAME LAW AS AN EXAMPLE

ABSTRACT

After the proclamation of the republic, a western government approach has been adopted and the public, administrative and social structure was attempted to be in line with the said approach. Principles were determined and these were classified under six titles that are still known today. Among these principles, populism on which structuring of state and the society based, was placed in the forefront. Within the frame of this approach based on eliminating inequality, preventing distinctions and making the public become dominant, malfunctions available in then current structure were eliminated. One of the most important steps taken to achieve this was obliging the citizens to use surnames and abolishing various titles and by-names that had been used to that date in the social structure. In order to be successful in obliging the citizens to use surnames in a society that had been present for a long time, the government started a political convincing and communication process and made use of teachers, theologians and civil servants, who were the opinion leaders of those days, and the press. In the present study, the aim was to introduce the political convincing and communication efforts set forth from the date the law was enacted until the time the legal term foreseen in the law expired. In this study, we examined the existing literature about the subject and we also scanned the Parliamentary reports and the press of the period. Thus, both the political goals and the tools to reach the said goals were studied thoroughly. In this way, the present study aimed at contributing to the history of politics and the press.

Key Words: Surname law, Abolishment of titles and by-names, Political Convincing, Political Communication, Press

Giriş

Çalışmanın konusu, toplumsal alanda yapılan inkılâplardan biri olan Soyadı Kanunu'dur. 24 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen 2525 sayılı Soyadı Kanunu, halk arasında var olan fakat yasal bir zorunluluğu olmayan soyadı kullanımının, resmi bir çerçeveye oturtulması girişimidir. Yeni kurulan ülkenin kuruluş prensipleri gereğince, eski uygulamaların oluşturduğu sorunları çözmeye ve modern toplumun inşası için gerekli olan yasal düzenlemelerin bir an evvel hayata geçirilme isteği, bu yasal düzenlemeyi gerekli kılmıştır. Bu bakımdan konu ele alınırken öncelikli olarak kanunun çıkmasına yön veren siyasi yapılanma ve kanunun öncesinde toplumda var olan uygulama biçimleri verilmeye çalışılmış, böylelikle de kanunun çıkış amacı ve uygulama biçimlerinin mantığının anlaşılması hedeflenmiştir. Bunun dışında çalışma, soyadı kanununun hazırlanma ve çıkış süreci ile soyadlarının kayıt altına alınması için verilen süre bitimine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Çalışmada literatür çalışmasının yanı sıra, TBMM Zabıt Cerideleri ve dönemin basınına ilişkin taramalardan yararlanılmıştır. Bütün bu yönleriyle çalışmanın siyasi tarih alanına ve basın tarihi çalışmalarına ve Cumhuriyet rejiminin erken dönemi siyasal iletişimini anlamaya bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Cumhuriyet'in İlanı ve Cumhuriyet Türkiye'sinin Halkçılık Prensibi

Birinci Dünya Savaşı, Sevr, Mondros antlaşmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun fiilen bitmesi ve Milli Kurtuluş Savaşı'nın ardından kurulan yeni Türk devleti, yönetim biçimi olarak Cumhuriyet'i benimsemiş ve 29 Ekim 1923 tarihinde bu durumu resmen ilan etmiştir. Cumhurbaşkanlığı görevini Mustafa Kemal Paşa'nın, Başbakanlığı İsmet Paşa'nın üstlendiği Cumhuriyet rejimi, eski sistem ve devirleri çağrıştıran, yönetim yapısının üzerinde ağır bir gölge gibi duran birçok simge, sembol ve oluşumdan kurtulmak ve hedefledikleri yeni devlet ve toplum biçimini inşa etmek için çeşitli alanlarda "devrim" niteliğinde değişikliklere yönelmiştir. Çünkü bu eskiyi çağrıştıran her şeye mesafeli, hatta mümkün olduğunca bunlardan kurtulmaya azimli ekip için Cumhuriyet, "... imkan demektir, Cumhuriyet yalnızca adıyla bile birey özgürlüğünü aşıl原因an sihirli bir aşı idi... Kendisine bağlı olanları en ileri aşamalara götürme imkanı verirdi"¹. Bu düşünce ile ilk iş olarak Cumhuriyet'in ilanına rağmen muhafazasına bir süre devam eden hilafet kurumu kaldırıldı ardından da, Cumhuriyet'in yeni anayasası kabul edildi². Her geçiş sürecinin çalkantıları ve mücadeleleri olduğu gibi bu dönem de zorlu geçti, fakat Mustafa Kemal'in liderliğindeki ekip, karşılarında beliren çeşitli sorunları, her türlü ikna ve benimsetme yöntemlerini kullanma, uygulama ve kararlılıklarını göstermek suretiyle bertaraf etmiş ve kısa bir süre zarfında siyasal hâkimiyetlerini ülke genelinde tesis etmiştir. İşte bu noktada, henüz kurulmuş bu yeni devleti, Batılı devletlere denk duruma getirebileceği düşünülen muazzam bir yenileşme programının uygulanmasına girişilmiştir. Toplumu modernleştirmeyi ve devlet yapısını laikleştirmeyi hedefleyen bu reformların kaynağında, o güne değin toplumsal alanda sorun teşkil eden fakat çözüme bir türlü ulaştırılamamış olan işlere, bir hal çaresi önermesi fikri yatmakta idi³. Mustafa Kemal, eskiden kalma bazı temel yapısal unsurları değiştirip, onların yerine Batı uygarlığından esinlenmiş bir topluluk kurma amacına yönelen bu dünya görüşünü, birkaç temel noktada odaklayarak, devlet politikasına dönüştürmüştür. Bunları kendi ifadesiyle, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, devletçilik, laiklik, inkılâpçılık ve halkçılık olarak da vasıflandırmıştır⁴. Topluma kimliğini ve haklarını verme hedefi olarak belirlenen devrimler işte bu ilkelerden doğmuşlardır⁵. Bu altı ana ilkenin arasında özellikle halkçılık ilkesinin ülkenin yeniden düzenleniş biçiminde, toplumsal yapının inşa sürecinde ayrı bir yere ve öneme sahip olduğu ise muhakkaktır.

Halkçılık kavramına bakıldığında, öncelikle kelimenin, halkın yönetimi, daha geniş bir ifadeyle halkçılık; halkın kendine hâkim olması anlamına geldiği görülmektedir. Bir ülkede halkçılığı hâkim olması demek, bütün bireyler arasında eşitliğin sağlanması, vatandaşlar arasında çalışma ve kazanmadan dolayı hal ve mevki farkından başka hiçbir surette hiçbir imtiyazın bulunmaması ve bütün fertlerin kanun önünde aynı seviyede bulunması, hiç kimsenin diğeri üzerinde baskısının olmaması, insanların kanunun tayin ettiği mevkiinden başka hiçbir başka mevkiinin olmaması demektir⁶. Bu haliyle de halkçılık, bir taraftan birey ile hükümet arasında

¹ Utkan Kocatürk, "Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri", İnternet Adresi: <http://www.atam.gov.tr>.

² "Bütün olarak bakıldığında, reformlar binlerce defa ilan edilmiş bir hedefi açığa çıkarıyor, ülkenin dört bir yanında şunu haykırıyordu: "Çağdaş uygarlığa yetişmek". Öte yandan "gericilik ya da geçmiş olarak nitelenen düşmana gelince o aslında geleneksel kültürün tümüydü ve tabii din de bunun ayrılmaz bir parçasıydı. Bu modern uygarlık mutlak maddeli ve bu haliyle hiçbir etkiyi, hiçbir siyasi ya da kültürel bağ taşııymıyordu" (Stefanos Yerasimos, "Tek Parti Dönemi", Geçiş Sürecinde Türkiye. Der: İrvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak. Çev: Aydın Pesen. Dördüncü Baskı. İstanbul: Belge Yayınları, 2003, s.102)

³ Şerif Mardin, "Atatürk Devrimlerini Hazırlayan Faktörler (Siyasi Batılılaşmamızda Üç Engel)", Türkiye'de Toplum ve Siyaset. Makaleler 1. (Der: Mümtaz'er Türköne/Tuncay Önder. 9. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 162.

⁴ Şerif Mardin, "Atatürkçülüğün Kökenleri", Türkiye'de Toplum ve Siyaset. Makaleler 1. (Der: Mümtaz'er Türköne/Tuncay Önder. 9. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 181.

⁵ Tahsin Yücel, "Atatürk ve Devrimleri", Atatürkçü Düşüncenin Bilimsel ve Felsefi Temelleri, Der. Nazife Güngör, Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, 2007, s. 154-155.

⁶ Halil Nimetullah, *Halkçılık ve Cumhuriyet ve Türk Halkçılığı ve Cumhuriyeti*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1930, s. 18.

kurulan münasebetlerde, diğer taraftan fertlerin de kendi aralarında gerçekleştirdikleri ilişkilerde düzeni sağlayacak ilkelerin kaynağı ve toplum hayatını en sağlam ve en doğru bir surette tesis edecek yol olarak görülmüştür⁷. Mustafa Kemal, daha Milli Mücadele yıllarında “halkçılık toplumsal düzeni, emeğe dayandıran bir toplumsal öğretilerdir” diyerek konuya bakışını net bir biçimde ortaya koymuş ve yeni devletin ilk günlerinde de Türk devletini bir halk devleti, halkın devleti olarak inşa etmeyi hedeflediğini açıklamıştır⁸. Mustafa Kemal, Türkiye’de Batı’da olduğu gibi, çıkarları birbirleri ile çatışan sınıfların bulunmadığını ve benimsediği kalkınma yolunun bütün sınıfları bir arada zenginleştiren bir kalkınma olması gerektiğini de sürekli vurgulamıştır. Bütün halkı “imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitle” olarak tek parti içinde toplamanın fikri temeli de budur⁹.

Bu noktada, Ziya Gökalp’in ve Durkheim’in halk içinde sınıfların olmadığı, meslek gruplarının var olduğu yönündeki görüşlerini hatırlamak yararlı olacaktır¹⁰. Çünkü Cumhuriyet rejiminin, bir toplum ve siyaset modeli olarak benimsediği halkçılık düşüncesinin temelleri Batı korporatizmine ve bundan etkilenen Ziya Gökalp’in düşüncelerine bağlı olarak biçimlendirilmiştir. Bu düşünceye göre toplum, birbirine karşılıklı olarak bağımlı ve işlevsel açıdan birbirini tamamlayan bir bütündür. Gökalp, halkı eşit siyasal hakları ve yasalar önünde eşit statüsü olan yurttaşlar bütünü olarak tanımlamıştır¹¹.

Toplum düzeninin sınıf ayrılıklarına dayandırılmasını toplum huzuruna ve insanlık onuruna aykırı sayan bu görüş, bütün meslek ve hizmetlerin itibar görmesini sağlayıcı şartları hazırlayarak sınıflaşma eğilimini engellemeyi hedeflemiştir¹². Bu şartları sağlama iki yönden olacaktır. İlki, ekonomik yönden, halka insan onuruna yaraşır bir hayat düzeyi ve güvenliği sağlamak, herkesi iyi kazançlı bir iş sahibi yapmak; ikincisi kültürel seviye ve eğitim yönünden, halka insan ve vatandaş olma hakkının onurunu değerini ve bilincini veren geleceği için umudunu güvence altına alan aydınlığı, bilgi ve beceriyi kazandırmak. Halkçılık ülküsünü getiren Mustafa Kemal, bunları sağlamanın yollarını göstermeye açmaya ve uygulamaya çalışmıştır¹³. Bu yönde bir dizi inkılâp gerçekleştirilmiştir. Altı kategori altına toplanabilecek olan bu düzenlemeler şu şekildedir. Siyasi alandaki İnkılâplar: Saltanatın kaldırılması, Ankara’nın Başkent Olması, Cumhuriyetin İlanı, Halifeliğin Kaldırılması, Çok Partili Rejim Denemeleri, Kadınlara Siyasal Hakların Verilmesi. Toplumsal alandaki İnkılâplar: Şapka ve Kıyafet Devrimi, Lakap ve Unvanların Kaldırılması, Soyadı Kanunu, Laiklik, Milletlerarası Takvim ve Saatin, Yeni Rakamların Kabulü ve Ölçülerde Değişiklik, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması. Eğitim Alanındaki İnkılâplar: Millet Mekteplerinin Açılması, Öğretimin Birleştirilmesi, Medreselerin Kapatılması, Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun, Harf Devrimi, Güzel Sanatlarda Yenilikler, Türk Tarih ve Dil Kurumlarının Kurulması, Dil Devrimi, Üniversite Reformu, Üniversite Öğreniminin Düzenlenmesi. Ekonomi Alanındaki

⁷Nimetullah, a.g.e. s.22

⁸ Rauf M. İnan, “Gazi’nin (Atatürk’ün) Halkçılık Ülküsü Halkevleri ve Sonrası”. *Belleten, Atatürk Özel Sayısı*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurumu, Cilt: LII , Sa. 204, Kasım 1988, s. 877; Şerafettin Turan, “Atatürkçülük/Kemalizm”, Atatürkçü Düşüncenin Bilimsel ve Felsefi Temelleri, Der. Nazife Güngör, Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, 2007, s. 59-60.

⁹ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*.5. Baskı. Ankara : İmge Kitabevi. 2001, s. 118.

¹⁰ Şerif Mardin, “Türkiye’de Gençlik ve Şiddet”, Türkiye’de Toplum ve Siyaset. Makaleler 1. (Der: Mümtaz’er Türköne/ Tuncay Önder. 9. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.282; Şerafettin Turan, “Atatürkçülük/Kemalizm”, Atatürkçü Düşüncenin Bilimsel ve Felsefi Temelleri, Der. Nazife Güngör, Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, 2007, s. 63-64.

¹¹ Hürriyet Konyar, *Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler*. Birinci Basım. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1999, s.192-193.

¹²CHP Genel Sekreterliği Yayın Bürosu. *CHP’nin Temel İlkelerinden. Devletçilik - Halkçılık*. Ankara: Rüzgârlı Matbaa, 1965, sayfa numarasız.

¹³ Rauf M. İnan, “Gazi’nin (Atatürk’ün) Halkçılık Ülküsü Halkevleri ve Sonrası”. *Belleten, Atatürk Özel Sayısı*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurumu, Cilt: LII , Sa. 204, Kasım 1988, s. 881.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

İnkılâplar: İzmir İktisat Kongresi, Aşar Vergisinin Kaldırılması, Çiftçinin Özendirilmesi, Örnek Çiftliklerin Kurulması, Tarım Kredi Kooperatiflerinin Kurulması, Kabotaj Kanunu, Sanayi Teşvik Kanunu, Toprak Reformu, I. ve II. Kalkınma Planları, Yüksek Ziraat Enstitüsünün Kurulması, Ticaret ve Sanayi Odalarının Kurulması. Hukuk Alanındaki İnkılâplar: Mecellenin Kaldırılması, Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Yeni Anayasanın Kabulü, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Şer'iyeye Mahkemelerinin Kapatılması¹⁴.

Soyadı Kavramı ve Soyadı Kullanımının Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi ve Soyadı Kanunu

Toplumsal alanda yapılan inkılâplardan biri olan Soyadı Kanunu'nun kabulü, ülkenin yeniden yapılanmasında temel prensip olan halkçılığın önünde bulunan bir eksikliğin giderilmesine hatta üzerinde duran bir 'kambur'a yönelik müdahale olarak ele alınmalıdır. Fakat bu konuyu derinleştirmeden evvel, soyadı kavramına ve tarih içindeki gelişimine ana hatlarıyla bakılmasında yarar bulunmaktadır. Buna göre, soyadı kavramı olarak kişinin varlığına bağlı ve kişiyi diğerlerinden ayıran genel ve özel hususiyetleri kendi içinde ifade eden bir kelimedir. Ad, kişinin aile ve sosyal hayat içinde iktisap ettiği bir sıfattır. Ad, bir tanıtmaya vasıtasıdır. Herhangi bir kişinin adı bize onun cinsiyetini, dini inancını, milliyetini, hatta bir ölçüde sosyal hayattaki mevkiini ortaya koyar. Kişinin öz adı, bir kimsenin doğumu ile kendisine takılırken, soyadı kendisinden evvel mevcut olan aileden fertlere intikal eden bir addır¹⁵. İnsanların tek başına yaşadığı dönemlerde soyadı kavramı yoktur. Ne zaman ki insanlar arasında mücadeleler başlamış ve bireyler kendilerini korumak için birlikte hareket edip, kabileler teşkil ettiklerinde o topluluğa ait olduklarını gösteren işaretler kullanmışlardır. Topluluğun yavaş yavaş ilerlemesi ile birlikte kabile sistemindeki ad keyfiyetini aileye intikal ettirmiş ve nihayet günümüzdeki halini almıştır. Soyadının kaynağını Roma hukukuna dayandırmak mümkündür. Aile hayatında babanın mutlak hâkimiyeti söz konusudur. Bu nedenle de babanın adını bütün aile fertleri taşırdı. Aile reisinin taşıdığı ad, ecdattan intikal eden, hiç değişmeyen ve bugünkü anlamıyla soyadı olan addır¹⁶.

Türkiye'ye bakılacak olursa; her ailenin öteden beri bir isme sahip olduğu bilinmektedir. Bunlara lakap ya da şöhrat denilirdi. Öyle ki, bir kimsenin anılıp tanınması, mensup olduğu aile ismiyle olurdu. Mesela Molla'nın oğlu Ali, Kötü Osman'ın kızı Fatma gibi. Aile ayrıcalıklarını belirtmek için zade, zadeler, gil veya giller, ler ve lar takılarının lakapların sonuna getirilerek kullanımı da mevcuttu. Örneğin Kasnak lakabı, Kasnakzadeler veya Kasnaklar, Saraç lakabı Saraçoğlu, Çıkılı lakabı, Çıkılılar veya Çıkılıgiller gibi¹⁷. Ayrıca daha çok yazar grubunda yaygın olan, kişisel özelliklerine, düşünce ve görüş eğilimlerine uygun olarak kendi seçtikleri ya da başkalarının önerdiği takma adların kullanımı da söz konusu idi¹⁸. Türklerde aile adlarının geçirdiği devreleri şu şekilde de sınıflandırılmıştır. Birinci devre, aile adı (boy) isminden ibaretti. Oğuz Türklerinde herkes kendi boyunun adıyla tanınıyordu (Avşar, Salur, Kazan gibi). İkinci devirde ise, aile adı (soy) isimleri idi. Soyadından sonra (oğlu) geliyordu. Mesela (Sepetçi oğlu) gibi. Üçüncü devirde Osmanlılık devrinde oğlu yerine (zade) kullanmak adet oldu. Dördüncü devir ise, Avrupalıları taklit devri oldu. Aile adı küçük addan sonra konulmak moda oldu¹⁹. Görüldüğü üzere, Türkiye'de uzun zamandır bir çeşit soyadı kullanımı söz konusudur. Fakat eski uygulamalarda sicile geçirilmesi hakkında bir hüküm bulunmamakta idi. Cumhuriyet Türkiye'si'ne gelindiğinde ise bu durum, değişen dünya şartları altında bireylerin birbirlerinden farkını ve devlet hizmetleri

¹⁴ <http://tr.wikipedia.org>.

¹⁵ Naim Tezmen, *Tatbikatta İsim – Yaş Tashihi Davaları ve İlgili Mevzuat*. İstanbul: Aklaya Matbaası, 1962, s. 18-19.

¹⁶ Tezmen, a.g.e.s.34

¹⁷ M. Kemal Çalık, *Türk Ad ve Soyadı Sözlüğü*. İstanbul: Kastaş Yayınları. 1989, s.9; Naim Tezmen, *Tatbikatta İsim – Yaş Tashihi Davaları ve İlgili Mevzuat*. İstanbul: Aklaya Matbaası, 1962, s.35).

¹⁸ Gündüz Artan, *Takma Ad- Soyadı – Rumuz Dizinleri (Tanzimattan Günümüze)*, Mersin: Türk Kütüphaneciler Derneği İçel Şubesi Yayınları: 1, 1994, s. 3.

¹⁹ Enver Behnan Şapolyo, *Türk Soyadı. 3396 Türk Adı*. Ankara: Köyhocası Matbaası. 1935, s.11-12.

önünde eşitliklerini, yeterince anlatmaya imkân vermiyordu. Bireyler arasında bir duvar gibi soğuk ve ayırıcı, eşitsizlik intibai veren birtakım unvanlar, lakaplar, uygulamalar hedeflenen çağdaş Türkiye'ye yakışmıyordu. Enver Behnan Şapolyo o gün içinde bulunulan durumu ve ulusal kültürün sağlanmasını gerektiren tabloyu şu şekilde ortaya koymaktadır:

“...Türk arı dilini öz adını 10. asırdan 20. asra (Kemal Atatürk)’e kadar kaybetmişti. Diğer Müslüman olan Perslerin ve Arapların ve diğer Sami kavimlerin dillerinden kelimeler almışlar ve bütün bu kavimlerin adlarını da bir moda gibi kabul etmişlerdi. Bugünkü adlarımızın çoğu, Arapça, Acemce, Yahudice, Asuricedir. Osmanlılık devrinde Türk budununda pek az Türk adı köylülülerimize kalmıştı. Türk muhakkak suretile bir soyadile anılırdı. Bunu da kaybetmişiz, yalnız yine budunun arasında soy adları bulunuyordu”²⁰.

Bu duruma müdahale gecikmemiştir. Öncelikli olarak, soyadı kanununa zemin hazırlayan önemli bir yasal gelişme olarak 1926 yılında Medeni Kanun kabul edilmiştir. Kanunun 25. ve 26. maddelerine göre, aile isimlerinin alınması hükmü konulmuş, fakat bütünüyle hayata geçirilmemiştir²¹. Anılan maddeler, soyadı alımını bir zorunluluk olarak öngörmemiş, yaptırım düzenlememiş, dolayısıyla da uygulama alanında istenilen olmamıştır. Bir müddet sonra ise, Muğla milletvekili Nuri Bey, mevcut nüfus kanununa eklenmek üzere bir kanun tasarısı teklif etmiştir²². Bunun üzerine, teklif daha evvelden Adliye Encümeni’nde müzakere edilmekte olan soyadı kanunu ile ilgili görülmüş ve Adliye Encümeni’ne havale edilmiştir²³. Yaklaşık iki buçuk ay sonra, gazeteler Adliye Encümeni’nin herkesin soyadı taşıması mecburiyetini ve soyadının isimden sonra yazılmasını kararlaştırıldığını haber veriyorlardı²⁴. Buna göre, soyadlarının ailede kocalar tarafından intihap edilmesi (seçilmesi), mümeyyiz olanların kendilerine soyadı seçmeye muhtar oldukları, rütbe, memuriyet, aşiret, yabancı ırk isimlerinin ve aile büyükleri ve ataların isimlerinin soyadı olarak kullanılmaması kabul edilmiştir. Encümen, kanunun daha çabuk tatbik edilebilmesini temin için layihaya cezai müeyyideler koymuştur. Soyadlarının nüfus kütüğüne ve doğum kâğıtlarına yazılmasında ihmal gösteren memurlar hakkında kaymakamlar bir haftaya, valiler on beş güne kadar maaş kat’ı cezası vereceklerdir. Soyadlarını iki senelik müddet içinde memurlara bildirmeyenlerden beş liradan on beş liraya kadar ceza alınması hükmü getirilmiştir. İhtiyar heyetleri azaları ve belediye memurlarına verilecek vazifelerde ihmali görülenlerden on liradan elli liraya kadar hafif para cezası alınacaktır. Kanunun tatbiki için bir nizamname yapılacak, neşrinden altı ay sonra mer’iyete girecektir²⁵.

²⁰ Şapolyo, a.g.e. s. 3-4.

²¹ Yasemin, Doğaner, “Toplumsal Alanda Yapılan İnkılâplar”, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, ed: Ayten Sezer, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003, s.334.

²² Bu noktada şu eklenmelidir ki, söz konusu kanunun Meclis’e teklif edilmesinden önce, kamuoyunda soyadı meselesinin varlığı söz konusudur. Öyle ki, gazetelerin okurlarından soyadı kanunun düzenlenmesine ilişkin öneriler gelmektedir (“Soy Adı ve Bir Teklif”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Ocak 1934; “Soy Atları”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Şubat 1934).

²³ *Cumhuriyet*, 8 Mart 1934.

²⁴ Erik Jan Zürcher, soyadı kanunun kabulünü, “nüfus kaydı açısından ileriye doğru büyük bir adım”olarak yorumlamıştır (*Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*.7. Baskı. Çev: Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim, 2000, s.273). Yasemin Doğaner’e göre ise, soyadı kanunu daha önce yapılan toplumsal düzenlemelerin tamamlayıcısı niteliğindedir (“Toplumsal Alanda Yapılan İnkılâplar”, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, ed: Ayten Sezer, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003, s.333).

²⁵ *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1934. Bireylerin öz ve soyadlarına ilişkin düzenlemeler, çıkarılan 2525 sayılı kanunun yanı sıra Medeni Kanunun 158. ve 264. maddeleri ile de belirlenmiştir. Medeni Kanunun 158. Maddesinin ilk düzenlemelerine göre; kadın kocanın soyadını taşırdı; günümüzde ise, kadın evlilik soyadının önünde babasından gelen soyadını da kullanabilmektedir. Yine aynı kanunun 264. Maddesinin ilk düzenlemelerine göre, çocuğun soyadı babasının soyadıdır. Fakat bu madde de değişikliğe uğratılmış ve çocuklar annelerinin soyadını alabilme hakkına sahip olmuşlardır (Ayrıntılı bilgi için bkz: “Çocuk annesinin soyadını taşıyabilecek”, Internet Adresi: <http://www.sabah.com.tr>, Erişim Tarihi: 21.05.2013).

TBMM, Nuri Bey'in verdiği kanun teklifini, ilk olarak 16 Haziran 1934 tarihinde, ardından da 18 Haziran 1934 tarihinde görüşmüştür. 18 Haziran da gerçekleştirilen görüşmelerde önce Refet Bey söz almış ve konuşmasında; "Türkiye'de mevcut halkın %95'inde muhakkak aile ismi olduğunu ve bunun %80'inin tescil edildiğini ifade etmiş, ardından da şu öneriyi sunmuştur:

*"Bir defa nüfus sicillatında kaydedilmiş olan aile isimleri başka muameleye hacet kalmaksızın mecburen kullanılsın. Resmi muamelede kullanacak, imzasında kullanacak. Bunlar % 85, % 90'ını teşkil eder. Mütebakisi aile ismi mevcut olup, ta şimdiye kadar tescil ettirmemiş olanlar. Bunlar da herhangi bir vesika ile mesela, şöyle bir tapu senedim vardır, yahut mahkemeden şöyle ilamım vardır. Burada aile ismim şöyledir der. Bu vesikalara istinaden nüfus dairelerinde tescil yaptırırlar. Bunun haricinde üçüncü kısım vardır ki, şimdiye kadar hiç aile ismi kullanmamış olanlar. Bunlar da pek cüzidir. %3 ve 5 arasındadır. Onlar da doğrudan doğruya bir beyanname yapar, o beyannameyi tasdik ettirir ve tecil ettirirler"*²⁶.

Bu konuşma üzerine söz alan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ise, Refet Bey'in konuşmasının girişi ile sonucu arasındaki bağlantıyı anlayamadığını ifade etmesinin ardından, kanunun çıkış amacını net bir biçimde ortaya koyan şu konuşmayı yapar:

*"...Türklerin aile ismi vardır, zaten yok diyen yoktur, fakat kullanmıyorlar. Bu kanunun maddesi, Türkleri bu adları kullanmağa mecbur edecektir. Soyadı olan onu kullanacak, olmayan da kendine yeni bir ad bulacaktır. Türkler, kendi asıl adlarını unutmuşlar ve bir takım sıfatlar kullanmışlardır. Müftizade... her kazada bir müftü olduğuna göre ve her müftünün yirmi beş sene yaşadığını farzederek bir asırda dört müftü sülalesi ve her müftünün de beşer çocuğu olduğunu kabul edersek, bir kazada yirmi tane müftüzade olacaktır. Buna mukabil şehzade, binbaşızade, kaymakamzade, valizade diye namütenahi bir takım sıfatlar takarak kendi asıl isimlerini unutmuş olanlar çoktur. Hatta sarayın verdiği adları kullananlar da vardır. Bunları kurtarmak istiyoruz"*²⁷.

O günkü oturumda kanunun birinci maddesine eklenmesi istenen ikinci teklif ise, Ziya Gevher Bey'den gelmiştir. Ziya Bey, kanunun ilk maddesine *"Bu ad, yeni ad alan veya değiştirenler için yabancı hiçbir dilden olamaz"* ifadesinin eklenmesini önermiştir. Fakat o oturumda teklif üzerine konuşma yapanlar, böyle bir kayıt alma gerekliliği üzerinde anlaşamamışlar, nihayetinde de Meclis reisinin böylesi bir ekleme yapılırsa dahi bunun kanunun ilk maddesine değil de, üçüncü maddesine eklenmesi yönünde bir teklifi olmuş ve oturum bu şekilde sona ermiştir²⁸.

Meclis'in konuya ilişkin ikinci toplantısı ise, 21 Haziran 1934 tarihindedir. Bu oturumda kanunun üçüncü maddesi üzerinde yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Kanun teklifinde geçen; rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle umum edeplere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılamaz" ifadesi muğlak bulunmuş, neyin bu kapsam dâhiline girip, kimin bu nitelemelere karar vereceği yönünde itirazlarda bulunulmuştur. Sorulara Dâhiliye Vekili Şükrü Bey cevap vermiş, Şükrü Bey kanunun maksadının fiilen artık olmasa da hayallerde var olan ve haricinde yakın zamanlara kadar istifade ettiği ayrılıkları kaldırmak olduğunun bir kez daha altını çizmiştir²⁹. Oturumun devamında teklifte yer alan diğer 12 maddede görüşülmüş ve gelen

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, Cilt 23, İçtima: 3, 18 Haziran 1934, s.222- 223.

²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, Cilt 23, İçtima: 3, 18 Haziran 1934, s.223.

²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, Cilt 23, İçtima: 3, 18 Haziran 1934, s.224. 1935 yılında Soyadı Kanununun çıkmasının hemen ardından yapılan bir çalışmada Ziya Bey'in bu teklifine destek veren ifadeler yer almaktadır. Çalışmada Türk olan Türk adı kor düsturuyla her Türk çocuğunun adının Türk adı konması gerektiği belirtilmiş ve Türkçe ad koymayan, Türk değildir denmiştir (Enver Behnan Şapolyo, Türk Soyadı. 3396 Türk Adı. Ankara: Köyhocas Matbaası. 1935, s. 18).

²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, Cilt 23, İçtima: 3, 21 Haziran 1934, s.246.

itirazlar dikkate alınarak, bir takım kelime tahsisleri ve ifade değişiklikleri sonrasında hepsi kabul edilmiştir³⁰.

Kanunun Meclis'ten geçmesi ile birlikte, gözler halka çevrilmiştir. Dönemin gazeteleri, soyadı konusuna büyük önem vermişler³¹ ve halkın bir an evvel soyadını almasını sağlamak için konuyu canlı tutmuşlardır. 22 Kasım 1934 tarihli *Cumhuriyet* bu durumu, "Herkes soyadı aramakla meşgul..." şeklinde bir haberle okuyucularına duyuruyordu. Haberin devamında, memurların ve öğretmenlerin, 28 Aralık'ta yürürlüğe girecek olan soyadı kanununda halka örnek olmaları için 31 Ocak'a kadar mutlaka soyadı almaları ve sicile yazılmaları gerektiğinin vilayete bildirildiği belirtiliyordu³². Aynı haberde, birçok kimsenin soyadlarını tescil ettirmek için harekete geçtiği bildirilmiş, aile ismini seçmede ufak tefek bazı aksaklıkların yaşandığı ifade edilmiştir³³.

O günlerde en fazla merak edilen, gerek Çankaya sofrasında, gerekse de CHP Meclis grubunda en çok konuşulan ise, Mustafa Kemal'e soyadı bulmak idi. Bunun için, bazı ileri gelen dil ve tarih uzmanları toplantılar yapmışlar, bu toplantılarda değişik teklifler ileri sürmüşlerdir³⁴. Nihayet, 25 Kasım 1934 tarihinde ise, Mustafa Kemal'in "Atatürk" soyadını aldığı manşetten, "Gazi Hazretleri dün Meclisten çıkan kanunla "Atatürk" soyadını aldılar" şeklinde duyuruluyordu³⁵. Kanun teklifini Meclis'e İsmet Paşa vermiştir³⁶. İsmet Paşa, alkışlar eşliğinde yaptığı tarihi konuşmasında şöyle diyordu:

*"Arkadaşlar Büyük Önderimiz Cumhurreisimizin soyadı için kanun teklif ediyoruz. Düşündük ki, soyadı kanunu tatbik olunurken Büyük Önderin taşıyacağı adı tayin Büyük Meclisin borcudur. Bu kanunla Atatürk adını teklif ediyoruz. İnanyoruz ki, ulusun en değerli varlığı olan Cumhuriyetimizin adını söylerken derin saygı ve sevgi duygularımızı birlikte sezdirmiş olacağız. İnanyoruz ki, Atatürk adı ile büyük Türk Ulusu en büyük oğluna en büyük saygılı hitabını yapmış olacaktır"*³⁷.

Cumhuriyet'te İsmail Müştak, Mustafa Kemal'e niçin Atatürk soyadının verildiğini değerlendirdiği yazısında şunları söylemiştir:

"Ona niçin Atatürk dedik? Niçin mi? Daha iyisini diyemez, daha büyüğünü veremezdik de onun için. Türklükten daha temiz bir soy, atalıktan daha yüce boy tanımıyorduk da onun için. Gönüllerimizde yaşamış, gözyaşımızda büyümüştü de onun için. Onun hamuru Türk sızılarının ateşile, onun fidanı Türk acununun güneşile pişmişti de onun için. Türklük onda öz benliğini

³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, Cilt 23, İçtima: 3, 18 Haziran 1934, s.259.

³¹ Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Haziran 1934.

³² Yasemin Doğaner, soyadı kanununun uygulanmasında öğretmenlerin yanı sıra CHP Genel Merkezi'ne ve Halkevlerine de büyük görevler düştüğünü ve kişi ve kurumlar aracılığıyla soyadı alma işinin hızla hayata geçirilmesinin sağlandığını ifade etmiştir ("Toplumsal Alanda Yapılan İnkılaplar", Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, ed: Ayten Sezer, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003, s.335).

³³ *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1934; *Milliyet*, 18 Kasım 1934.

³⁴ Nuri Köstüklü, "Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2004, 264.

³⁵ *Cumhuriyet*. Aynı zamanda fazla olan Arapça olan Mustafa'yı atıp, hayatının geri kalan kısmında ve sonrasında tanındığı Kemal Atatürk oldu, Kemal yerine de daha Türkçe görüldüğü iddia edilen "Kamal" kondu, fakat bu kısa sürdü ve genel bir kullanıma erişemedi(Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev: Metin Kırıralı. 8. baskı. Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV. Dizi – Sayı 8, 2000, s. 287-288). "Kamal" olarak kullanımına ilişkin örnekler için bkz. *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1935; 21 Şubat 1935; *Ulus*, 2 Mart 1935.

³⁶ www.biyografi.net, internet adresinde, TBMM'ne Atatürk soyadını teklif eden kişinin Agop Dilaçar olduğu belirtilmiştir. Asıl adı Agop Martanyan olan bu kişiye soyadı kanunun kabulünden sonra bizzat Atatürk Dilaçar soyadını kendisine vermiştir.

³⁷ *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1934; *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Kasım 1934; TBMM Zabıt Ceridesi, İ:7, C: 1, 24 Kasım 1934.

*bulmuş o Türklükte kendi yolunu görmüştü de onun için. Onun dileğile Türkün yüreği bundan daha ünlü bir ad üzerinde birleşemezdi de onun için. Geçmiş geleceğe bağlayan büyük yol üstünde onun hızına Türk atasının sesinden başkası yetişemezdi de onun için. Atatürk derin biri inançla sonsuz bir kıvançtan doğdu. Onun adını düşünmeden koyduk, konuşmadan anlıyoruz. Atatürk Türkün ta kendisidir, Türke kutlu olsun*³⁸.

Hâkimiyet-i Milliye'de, Falih Rıfkı, "Atatürk" başlıklı yazısında da, şunları söylüyordu:

*"En büyük Türk odur. Atatürk onun soyadı değildir; Atatürk onun kendisidir. Bu ad Türk tarihinin üstünde bir sancak gibi dalgalanacaktır; Türk tarihinin dünü, bugün gibi, yarını onun gölgesi altındadır. Mustafa Kemalsiz Türk, Türksüz Mustafa Kemal anlaşılamaz: İkisi biri birinde buluşmalar, biribiri içinde sürüp gideceklerdir. Mustafa Kemal, ona babasının taktığı Arapça bir ad, Gazi, ona, ulusunun verdiği Arapça bir sandı. Soyunu ölümden kurtarmış olanı, soy dilinin en öz, en arı sözü ile bezemek gerekti. Ata'dan öz türk'ten arı ne söz bulunabilir? Türklük, tükenmez bir kaynaktır. O, bir sızıntının izinden giderek, bu kaynağın üstünde yüzlerce kat bağlayan taş toprak yığınlarını kaldırıp attı. Yaz güneşi gibi aydın, yaz aydınlığı gibi güler, içeni kandıran, dokunduğunu diriltiren, bir Türk türküsünün sesi ile akan bu su, işte o kaynaktan geliyor. Adı, kendine, kendi, adına kutlu olsun*³⁹.

Aynı gün gazeteler, Atatürk'ün Başbakan İsmet Paşa'ya "İnönü" soyadını verdiğini yazıyorlardı⁴⁰. Atatürk'ün Başvekâlete hitaben yazdığı metin şu şekilde idi: "Başvekil İsmet Paşa Hazretlerinin, inkılâp tarihimizin ilk şerefli ve parlak sayfası olan İnönü meydan muhaberelelerinin başkahramanı olmuş bulunması itibarıyla soyadı kanunu icabı olarak alacağı aile isminin İnönü olmasını çok yerinde bulduğumdan kendilerine bu soyadını tevcih ettiğimi bildiririm"⁴¹.

İlerleyen günlerde de, Kocaeli Milletvekili İbrahim Süreyya Yiğit, Atatürk soyadının yalnızca Mustafa Kemal'e ait olmasına ilişkin bir kanun teklifi sunmuştur. İbrahim Süreyya Meclis'te konuya ilişkin şu konuşmayı yapmıştır:

*"Arkadaşlar geçen ayın 24. Günü Büyük Kurultay bir yasa çıkardı. Bu yasa ile Türk ulusunun ulu kurtarıcısına bir soyadı verdi. Atatürk dedi. Bu çıkan kanunda Atatürk adının başkası tarafından her hangi bir şekilde kullanılmaması için bir engel yoktur. Hatıra gelebilir ki, saygı sayarlar bu adı kullanmazlar. Bunun aksi de vardır. Bazıları da sevgi ile bu adı takarlar ve kullanırlar... Bu adı öz ve soyadı olarak kullanmaktan başka bir de herhangi bir kuruma, yapıya vermekte olabilir. Bunun da önüne geçmek lazımdır. Netekim bir süthaneye Atatürk süthanesi demişler işittim. Yarın bir motör, bir vapur da herhangi bir şey de bu adı alabilecektir. Bu kanun bütün bunlara mani olabilecektir. İkinci maddeye gelince, Atatürk adının başına ve sonuna ekler koyarak ta isim alanlar olabilir. Netekim oluyor. Ben Türkata şeklinin alınmasını da muvafık bulmuyorum. Bu madde bütün bunların önüne geçecektir. Üçüncü maddesi de, şimdi arz ettiğim gibi, bundan evvel bazı müesseselere konmuş isimlerin de bununla önüne geçmiş oluyoruz... Bu kanun Yüksek Kurultay heyetinizce onaylanacak olursa, Türkün ulu sevgilisi ve kurtarıcısının adı da kendi gibi eşsiz kalacaktır"*⁴².

Konuşma sonunda teklifi oy birliği ile kabul edilerek; Atatürk ismi, ön ad veya soyadı olarak kimse tarafından kullanılmamasına karar verilmiştir.

³⁸ 27 Kasım 1934.

³⁹ 25 Kasım 1934. Bu konuda benzer bir yazı için bkz. Necip Ali, "Atatürk", *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Kasım 1934; Burhan Belge, "Atatürk, Soyadı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Kasım 1934, Ahmet Şükrü Esmer, "Atatürk", *Milliyet*, 26 Kasım 1934.

⁴⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Kasım 1934.

⁴¹ *Cumhuriyet*, "Atatürk'ün Başbakana Verdiği Soyadı: İnönü", 27 Kasım 1934. Oysa daha 21 Kasım 1934 tarihli *Cumhuriyet* de, Başbakan İsmet Paşa'nın soyadı olarak İnönü verildiği duyurulmuştur. Aynı şekilde *Milliyet* de 23 Kasım 1934 tarihli sayısında İnönü soyadının alındığını bildirmiştir.

⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima:4, Cilt 25, İ: 18, C: 1, 17 Aralık 1934, s.202.

Gazetelerde o gün öne çıkan bir diğer haber ise, soyadı inkılâbının bir diğer ayağının gerçekleştirilmesi olarak değerlendirebileceğimiz lakap ve unvanların kullanımını yasaklayan kanunun Meclis'ten geçtiği yönünde idi. Meclis'te yapılan görüşmelerde kanunun gerekçesini Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya şu sözlerle açıklamıştır: "...eski devirlerden kalma, bugünkü demokrasi esasına uymayan bazı lakaplar, unvanlar, rütbelere, nişanlar, madalyalar var. Bunların bir an evvel resmi belgelerden kanunun karşısında kaldırılması inkılâbımıza uygun bir hareket olacaktır"⁴³. Bu kanun ile ağa, efendi, bey, paşa, hacı, hafız, hoca, molla, hanımefendi gibi toplumsal üstünlük oluşturan ve sınıf farkı anlayışına yol açabilecek lakap ve unvanların soyadı olarak alınmasını ve resmi belgelerde kullanılması engelleniyor ve rütbelere, nişanlar ve madalyalar tarihe karışıyor. Bu gelişme basına ise, "eski devirlerin artığı lakap ve unvanlar kaldırıldı" manşetleri ile yansıyor⁴⁴. Yunus Nadi konuya bir başyazı kaleme almış ve yazısında hem yeni kanunu hem de soyadı kanununu değerlendirmiştir. Nadi, "bey, ağa efendi hele beyefendi, hanımefendi gibi sözler budununun erkek ve dişi bütün kişileri arasında göze çarpan bir ayrımın yapılmadığını, bu ayırdımın fena kullanış yüzünden ıpsız sapsız bir anlamsızlığa doğru gittiğini" ifade etmiş, başta biraz afallanabileceğini fakat böylesi "iyiye giden" bir süreçte bunların normal olduğuna işaret etmiştir. Soyadı kanunu uygulamalarına da değinen Nadi, soyadı alımlarının biraz "uluorta" gittiğini, bu durumun kanunla hedeflenen "toplumsal karışıklık ve kargaşanın" azaltılması durumunu zora soktuğunu, bir soyadını pek çok kimsenin alma durumunun sıkıntı yaratacağını ifade etmiştir. Yazar, metotlu bir çalışmanın gerekliliğinin altını çizdikten sonra şu öneriyi getirmiştir:

*"Devlet merkezinde bir büro yaparak, tutulacak kocaman bir kütükle bütün yurttaşların soyadlarını orada gözden geçirmek, doğru bulunanları olduğu gibi, doğru bulunmayanları ise, düzeltilme yolunu da göstererek geri göndermek... Bir de soyadlarının ancak yeni buluşlarla daha iyi olacağı düşüncesinde çok ileri gitmemek daha uygun düşecektir. Herkesin öteden beri var olan soyadlarından şimdi dahi kullanılmasında hiçbir fenalık görülmiyenlerin olduğu gibi bırakılmaları elbet en doğru yoldur. Bunu ulusal bir dille buduna (halka) açık söylemek pek yerinde bir iş olacaktır"*⁴⁵.

Soyadı bulmak ve birilerine soyadı vermek konusu ile hayli ilgili olan Atatürk, sevdiği pek çok yakın arkadaşına, dostuna onların özelliklerine göre bulduğu soyadını eliyle yazdığı kâğıtlara imzalayarak, "hediye" etmiştir⁴⁶. Atatürk, İktisat Bakanı sonra da Başbakanı olan Üçüncü Cumhurbaşkanı Mahmut Celal Bey'e "Bayar", çok sevdiği arkadaşlarından, Besim Bey'e "Atalay", tanınmış siyaset adamlarından Hüseyin Vasıf Bey'e uzun boyundan ve kuvvetli bünyesinden dolayı "Çınar", Hasan Tahsin Bey'e Uzer, Ali Saib Bey'e Urfa'da Fransızlara karşı savaşta gösterdiği yararlıklar dolayısıyla "Ursavaş", İbrahim Süreyya Bey'e "Yiğit", Hüsrev Bey'e "Gerede", yakın çalışma arkadaşlarından olan Mazhar Müfit Bey'e "Kansu", eski yaveri ve arkadaşı Salih Bey'e "Bozok", 13 yıl Dışişleri Bakanlığı yapan Dr. Tevfik Rüşti Bey'e Türkiye ile İran arasında sınır olarak kabul edilen Aras nehrinden dolayı "Aras", Ankara Valisi Nevzat Bey'e "Tandoğan" soyadını vermiştir. Vali Nevzat Bey, sistemli, düzgün ve metotlu çalışan, çok erken kalkıp işe başlayan bir insandı. Atatürk ona bu erkenciliğinden dolayı "Tandoğan" soyadını uygun görmüş ve kendi el yazısı ile "Nevzat oldu Tandoğan" ibaresini yazmıştır. Yine, ilk kadın hava

⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İ: 8, C: 1, 26 Kasım 1934, s.40-41.

⁴⁴ *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1934. *Milliyet*'in konuya ilişkin manşeti ise şu şekildedir: "Mecliste Büyük Gün- Sınıf Farkını Gösteren Unvanlar Yıkıldı"(27 Kasım 1934).

⁴⁵ Yunus Nadi, *Cumhuriyet*, "Ulusal Bir Yürüyüş Daha: Adlar ve Lakaplar", 28 Kasım 1934. Bu konuda benzer içerikli bir başka yazı için bkz. Ahmet Şükrü Esmer, "Bey, Efendi, Ağa..." *Milliyet*, 28 Kasım 1934.

⁴⁶ Nuri Köstüklü, "Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2004,263.

pilotu Sabiha Hanım'a "Gökçen" soyadını vermiştir⁴⁷. Atatürk'ün soyadını belirlediği bir diğer ünlü kadın ise, Keriman Halis'tir⁴⁸. Atatürk'ün soyadı verdiği bir diğer Cumhurbaşkanı ise Fahri Korutürk'tür. 1935 yılında, Deniz Harp Akademisi Mezunları olan Fahri Sabit Bey, bir akşam Karpiç'te yemek yerken maiyetiyle aynı mekâna gelen Atatürk'le karşılaşır, sivil giyimli olan Fahri Bey'i Atatürk'ün yanında olanlar yabancı birisi zannederler. Fakat Atatürk, onun bir Türk genci olduğundan şüphe etmez. Aralarındaki sohbetten sonra soyadı alıp almadığını sorar, Fahri Sabit Bey, henüz soyadı almadığını söyleyince, Atatürk: "Biz bu memlekette bir takım inkılâplar yaptık ve bunların korunmasını şahsiyet sahibi Türk Gençliğine emanet ettik. İşte bu gençlerden biri de sensin, sana Korutürk soyadını versek ne dersin". Fahri Sabit Bey, şükranla kabul edeceğini ve bu soyadını taşımakla, hayatının en büyük şerefini bulacağını söyler. Mustafa Kemal Atatürk, soyadı meselesinde çok hassastır. Kendisinden habersiz veya izinsiz alınan soyadlarını tenkit bile eder. Hatta merhum Fevzi Çakmak'ın "Çakmak" soyadını benimsemesini çok garip bulduğu, yakışmadığını düşündüğü de bilinir⁴⁹.

Halk, kanunla öngörülen idari para cezasının ağırlığı, diğer yandan da medya vasıtasıyla yürütülen yoğun kampanyalar neticesinde, kendisine soyadı aramaya koyulmuştur. Gazeteler öz Türkçe soyadı alanların çoğaldığını, bütün millet derin bir merakla bu işe sarıldığını haber veriyorlardı. Özellikle milletvekillerinin soyadı almaları halka duyuruluyor, bu kimselerin isimleri sütunlarda paylaşıyordu⁵⁰. Gazeteler ve mecmualarda, halkın da bir an evvel olan Arapça, Farsça adları bırakmaları, Öz Türkçe soyadları almaları ve bunun çabuklaştırılması teşvik ediliyor⁵¹, memurlardan ve öğretmenlerden kısa zamanda birer soyadı alarak halka örnek olmaları ve halkın da bir an evvel soyadı alması konusunda önder olmaları isteniyordu⁵². Soyadı kanununun önemi her vesile ile anlatılıyor ve bir an önce soyadı almaları için vatandaşlar öğütleniyorlardı. Öyle ki, kimi gazeteler yorumlarını abartarak, o zaman kullanılan aile lakaplarının bir kısmını diline dolayarak, "utanılacak kadar çirkin" olarak tanımladıkları bu türden adlandırmaları⁵³, Arapça ve Farsça kökenli aile, sülale adlarını bırakmalarını istiyorlardı. Soyadı inkılâbı, halkın yaşamında bir canlılık da meydana getirmiştir. Herkes kendisine, ailesine uygun bir soyadı aramak telaşına düşmüş⁵⁴, özellikle memurlar kanunun akabinde hızla kendilerine soyadı alırken, esnaf da yeni soyadlarına uygun olarak, "dükkanlarına da öz dilden adlar verip, tabelalarını değiştirmişlerdir"⁵⁵. Bu durum, Türkiye'de yaşayan azınlıklara mensup vatandaşları ve İslam dışı cemaatleri de sarmış, bir makalede Türkiye'de yaşayan Yahudilerin de kendilerine öz Türkçe soyadı aldığı konu edilmiştir⁵⁶. "Batu" soyadını alan bu kişinin, diğer Yahudi asıllı kimselere de ön ayak olmak istediğinden bahsedilen yazıda, Yahudilerin bu soyadlarını öz Türkçe olarak seçerek, Türkleşmeğe doğru bir adım attıkları ifade edilmiştir. Yazıda Rum, Ermeni ve Yahudi yurttaşların öz Türkçe adlar takınmakta gayretli olmaları, böylelikle kanunun onları Türk vatandaşlarından ayırmadığına dair sevinçlerini gösterme fırsatları bulunacağı tavsiye edilmiştir⁵⁷.

⁴⁷ Eren Akççek, "Atatürk'ün Verdiği İsimler ve Soyadları Üzerine Bir Deneme"den aktaran "Atatürk'ün Verdiği İsimler ve Soyadları".[http:// www.isteaturk.com](http://www.isteaturk.com). Erişim Tarihi: 22.03.2013.

⁴⁸ Aysun Köktener, *Bir Gazetenin Tarihi. Cumhuriyet*. İstanbul: YKY, 2004, s.38.

⁴⁹ Eren Akççek, "Atatürk'ün Verdiği İsimler ve Soyadları Üzerine Bir Deneme"den aktaran "Atatürk'ün Verdiği İsimler ve Soyadları".[http:// www.isteaturk.com](http://www.isteaturk.com). Erişim Tarihi: 22.03.2013

⁵⁰ *Cumhuriyet*, "Bütün Ulus Soyadı Bulmakla Meşgul", 28 Kasım 1934; *Milliyet*, "Herkes Soyadı Almağa Başladı", 17 Kasım 1934.

⁵¹ "Soyadı Almayanlara..", *Buç*, 23 Mayıs 1936.

⁵² "Herkes Soyadı Aramakla Meşgul", *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1934.

⁵³ "Soy Adı", *Ankara Haftası*, 22 Kasım 1934

⁵⁴ "Herkes Soyadı Aramakla Meşgul", *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1934.

⁵⁵ "Soy adı", *Ankara Haftası*, 22 Kasım, 1934; "Soyadları, Levha ve Tabelalar", *Zaman*, 22 Aralık 1934

⁵⁶ Gayri Müslim vatandaşların "işlerini tıkırında götürmek isteyenlerin", "Öztürk" gibi soyadları aldıkları iddia edilmiştir (Melih Pekdemir, *Kemalistler Ülkesinde Cumhuriyet ve Diktatörlük -1-*, Ankara: Doruk Yayıncılık, 1997, s.237).

⁵⁷ "Yurttaşlar Sıra Sizin", Hem Nalına, Hem Mihına, *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1934. Benzer içerikli bir başka yazı için bkz. (Tekinalp, "Soyadı Yasası ve Ulusal Birlik", *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1934).

Kısa sürede bütün ev ve iş yerlerinin sohbette ve ilgi konusu soyadı edinmek olmuştur⁵⁸. Kanunun nizamnamesi yayınlanmadığı ve tescil işlemleri başlamadığı halde halktan gelen yoğun ilgi sonucunda hükümet harekete geçmiş ve İçişleri Bakanlığı vilayetlere bir emir vererek, alınan soyadların kütüklere geçirilmesine yol verilmiştir. Nizamname çıkmadığı halde, ileride karışıklıklar yaşanmaması için üretilen bu çözüm, vilayet buyruğuyla bütün kütük memurluklarına yayılmıştır⁵⁹. Bir müddet sonra da soyadı nizamnamesi kabul edilmiş ve gazeteler uygulamaların netlik kazanması için nizamnamenin tam metnini yayınlamışlardır⁶⁰. Hükümet kanunun yürürlüğe girmesinden sonra da, yapılacak değişiklik ve düzenlemelerin kolaylaştırılmasının önünü açmıştır. Kanunun nasıl uygulanacağını ortaya koyan bir tüzük çıkarılması, soyadının daha kolay kayıt altına alınması için yöntemler geliştirilmesi, beyannameler hazırlanması, dükkân ve ticaret evlerinin tabelalarındaki adların değiştirilmesinden damga resmi alınmaması, din adamlarının hutbeler yoluyla halkın bir an evvel soyadı almasını hızlandırması için görevlendirilmeleri bunlardan bir kaçıdır⁶¹.

Soyadı seçmek için vatandaşa basın yoluyla “adresler” belirtiliyordu. Dil Tarama Dergisi, Besim Atalay’ın “Türk Büyükleri veya Türk Adları” kitabında yer alan Türk isimleri listesi, Türk Dili Araştırma Kurumu’nun Yayınları bunlardan bazıları idi⁶². Öte yandan, İçişleri Bakanlığı’nın talimatıyla dönemin gazeteleri alınabilecek soyadı örnekleri yayınlıyor⁶³ bir yandan da soyadlarını seçenlerin listesini paylaşarak, hatta belli bir ücret karşılığında (30 kuruş), kişi isterse fotoğrafı ile de vererek kampanyayı destekliyorlardı⁶⁴.

Kimi zaman bazı karışıklıklar da yaşanıyordu. Aynı ad, ayrı ayrı kimseler tarafından alınıyordu. *Hâkimiyeti Milliye*’de yayınlanan bir yazıda, konuya değiniliyor ve kanunun çıkış amacını da bir iki kelime ile özetleyen şu uyarıda bulunuyordu: “Soyadı almaktan maksat birbirimize karışmak değil, birbirimizden ayrılmaktır. Bir ad almış olanlar, bir aileden sayılacaklardır. Ondan sonra herkes kendi adını benzerinden ayırmak için bazı Avrupalı isimlerde olduğu gibi okunmaz harfler kullanmaya başlayacaktır. Türk kelimelerinden sayısız adlar yapılabilir. Henüz başlangıçta iken bu kargaşalığın önüne geçmeliyiz”⁶⁵. Soyadı seçiminde titiz davranılması ve gelişigüzel tercihler yapılmaması konusuna da oldukça önem veriliyordu. Halk basın yoluyla sürekli bilgilendiriliyordu. Gazetelerin başlıklarının altında soyadlarının titiz seçilmesi için uyarılar bulunuyordu. Zaman zaman soyadı konusu başyazılara da taşınmış, halkın soyadlarını seçerken kanunun amacının dışına çıkılmaması yönünde uyarılarda bulunulmuştur. Bu yöndeki yazılardan biri de Ahmet Şükrü Esmer’in “Soyadları” başlıklı yazısıdır. Kanunun vatandaşlarca tam manasıyla anlaşılmadığını eleştiren yazar, bireylerin soyadları seçimlerini öz ad alır gibi yaptıklarını, bundan dolayı da benzerlikler ve bundan doğan karışıklıkların olacağına işaret etmiştir. Yazar, bir soyadının, bir (aynı) soydan gelenler tarafından alınması gerekliliğinin ve başkalarından ayırt edecek, başkasınıninkine benzemeyen bir soyadının seçilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Ülke nüfusuna göre aynı soyadının alınması sorununun kontrol edilemeyeceğini belirten Esmer, çözüm yolu olarak bir vilayette bir soyadının bir familya tarafından alınmasının temin edilmesini sunmuştur. Yurttaşlara da bu konuda büyük görev düştüğünü ifade eden yazar, soyadları

⁵⁸ *Milliyet*, 26 Kasım 1934.

⁵⁹ *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1934; *Milliyet*, 23 Aralık 1934.

⁶⁰ *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1934; *Milliyet*, 20 Kasım 1934.

⁶¹ *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1934; *Milliyet*, 28 Kasım 1934, 23 Ocak 1935.

⁶² *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1934, 9 Aralık 1934; *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Kasım 1934

⁶³ *Milliyet*, 26 Kasım 1934.

⁶⁴ *Kurun*, 29 Kasım 1934.

⁶⁵ 29 Kasım 1934.

seçiminde kafa yorulması sırf güzel ya da beğenilen diye benzer isimlerin seçilmemesini istemiş ve hükümetin bu işi düzene koyması gerektiği sözleri ile yazısını bitirmiştir⁶⁶.

Toplumsal hayatı düzenleme konusunda yapılan bu devrim, dış ülkeler ve dış basın tarafından da ilgiyle izlenmiş ve girilen bu soyadı kampanyası hakkında “övgü” dolu değerlendirmelerde bulunulmuştur. Örneğin;

Adverol , “Türkiye’de bir soyadı alma kanunu yapıldı. Geçmişe aid ne varsa onu kaldırıp atmakta Türklerin ve yeniliğini gösteren ve andıran her şeyi ulusa mal etmeğe çalışmaktadırlar. Türkler Arap harfleri yerine Latin harflerini aldıkları zaman “büyük değişme” dedik. Bunun bu kadarla kalmayacağını hiç kimse aklına getirmemişti. Hâlbuki şimdi onlar adları yerine eski Türk tarihinden çıkarılmış adları koyuyorlar. Dil temizleme savaşında haklı olan dost Türklerin bu soyadı işi de yeni ve büyük bir değişim daha yapmaktadır”. Kurentol: “Türkiye’nin soyadı kanunu burada birçok kimsenin teaccübünü uyandırdı. Fakat Türkiye’de bizim buralardakine benzemiyen bir realite olduğunu bilenler, Atatürk’ün her teşebbüsünde bir filozof ve bir tarihçi gibi hareket ettiğini takdir ederler. Tarih, bize Türkleri yalnız iyi savaş bilen bir ırk olarak gösterir, aynı zamanda çalışan, seciye sahibi, doğru bir ulus olarak gösterir. Herkesin gördüğü ve kıskançlıkla beğendiği bir şey varsa o da, Türk değişiminin muvaffakiyetidir. Demokrasinin tembel ve miskinçe sallanışın arkasından gitmeğe mahkûm olan bizler için, Atatürk’ün her teşebbüsü bir ışık gibi doğmaktadır⁶⁷.

Bir müddet sonra ise, kamuoyunun gündemini, “soyadı kavgaları” meşgul etmeye başlamıştır. Basına yansıyan bu çekişmelerden bir örnek, “Çubukçuoğlu” soyadına ilişkindir. Gazeteler bu soyadını iki kişinin aldığını haber verirler. Tartışma o hale gelir ki, taraflardan biri *Kurun*’a bir yazı gönderip, diğerinin vazgeçmesi gerektiğini uzun uzun anlatır. Bu durum başyazılara da konu olmuştur⁶⁸. Asım Us’un, “Soyadı Çekişmeleri” başlıklı yazısında, insanların başkalarının soyadını beğenip, onu almanın kanunun amacının dışında hareket edilmesine yol açtığını, aynı zamanda da bir belediye çevresi içerisinde aynı soyadı alınamayacağı yönündeki kanun maddesinin de çiğnendiğini belirtmiş ve halkı bu konuda titiz davranıp, duyarlı olmaya davet etmiştir⁶⁹.

Gazete ve dergiler, soyadı kanunu tarafından tanınan sürenin (2 Temmuz 1936) dolmasına yakın bir zaman diliminde, başyazı ve duyurularla halka uyarılarda bulunmuşlardır. Bunlardan biri şu şekildedir:

“Soyadı Almayanlara”. Soyadı kanununun 2 Temmuz’a kadar soyadı seçerek tescil ettirmeyenler hakkındaki ceza tayin eden maddeleri aynı tarihte meriyet mevkiine girmiş olacaktır. Öğrendiğimize göre; İçişleri Bakanlığı vilayetlere gönderdiği bir tamimde işlerin bitirilmesi için gereken bütün tertibatın alınmasını istemektedir. 2 Temmuz’a kadar soyadı almamış olanların listeleri yapılacak ve bunlara mahallin en büyük mülkiye amirleri soyadı bulup takacaklardır. Bununla beraber 2 Temmuz’a kadar soyadı almayanlar hakkında kanunda para cezası da vardır. Bunlardan 1 liradan 10 liraya kadar ceza alınacaktır. Sicilleri başka yerlerde olanlar, mesela Tekirdağlı olup Edirne’de kaydı olmayan bir yurttaş seçeceği soyadına aid beyannameyi şimdi oturduğu muntikanın nüfus memurluğuna verecek, orası da beyannameyi Tekirdağ’na göndermek suretiyle tescil muamelesi tekemmül ettirilecektir. Gayri Müslim vatandaşlara gelince bunlar mevcut soyadlarını tescil ettirecekler veya başkasını alacaklardır. Para cezası vermemek ve

⁶⁶ Milliyet, 27 Ocak 1935.

⁶⁷ Aktaran Ulus, 21 Aralık 1934, 1-2.

⁶⁸ *Kurun*, 30 Kasım 1934; 5 Ocak 1934.

⁶⁹ *Kurun*, 5 Ocak 1934.

devletin işini kolaylaştırmak isteyen yurttaşlarımıza bir an evvel soyadı alıp tescil ettirmelerini tavsiye ederiz”⁷⁰.

“Ceza” sözünü duyan halkın nüfus dairelerine hücum etmesi ve işlerin daha karmaşık hale gelmesi üzerine bu defa da şu duyuru ilan ediliyordu:

*Soy Adı- Müracaat Edenler Ceza Vermeyecek- Soyadı için verilen mühlet 2 Temmuz’a kadar olduğundan dün nüfus daireleri haddinden fazla kalabalık olmuş, cezadan kurtulmak isteyen birçok kimseler müracaat etmiş olmak için birer numara almak üzere nüfus dairelerini doldurmuşlardır. Elinde numarası olanlar cezadan kurtulacaklar ve bunların soyadları şimdiden sonra da temsil edilecektir. Hiç müracaat etmiş olanlar mahalle mümessillerince tespit edilip, alakadarlara bildirilecek ve bunlar cezalandırılacaklardır. Kaymakamlar bunlara birer soyadı verecektir. Soyadı işlerinin umumi neticesi yakında dâhiliye vekâletine bildirilecektir*⁷¹.

Soyadı Kanunu’nun uygulanması için öngörülen sürenin bitmesine yakın, nüfus müdürlüklerinin önlerinde çoğalan kuyruklar, artık soyadı esprilerini de beraberinde getirmişti: Tezer, Tezol, Tezver, Tezgör, Tezcan, Tezelden, Canitez, Tezgel... gibi. Halkın yapılan uyarılar karşısında acele edip, bir an evvel soyadı alma telaşesine kapılması ise, fırsatçıların da harekete geçmesine yol açmıştır. 3 Temmuz 1936 tarihli *Açık Söz* şu haberi paylaşıyordu:

“Soyadı Hilekârlığı Yapmışlar”. Soyadı için tayin edilen müddet dün akşam bitmiştir. Bu münasebetle dün akşam memurlar geç vakte kadar çalışmış ve müracaat edenleri tescil etmişlerdir. Şehrimizin muhtelif yerlerinde herkes soyadı almıştır. Kalabalık yüzünden adlarını tescil ettirmeyenler de nüfus dairelerinden birer müracaat vesikası alarak cezadan kurtulmuşlardır. Bugünden itibaren mahalle mümessillerinden de yardımla soyadı almış olanların tesbitine başlanacak ve netice Dâhiliye vekâletine gönderilecektir. Diğer taraftan bazı açığözler halkın telaşından istifade ederek soyadı kâğıtlarını 25 kuruşa kadar satmağa kalkışmışlardır. Hâlbuki bu kâğıtların kıymeti 100 paradır. Bu gibiler hakkında kanuni tatbikata başlanmıştır”.

Kanunun öngördüğü süre dolmasına karşın, soyadı konusu, eskisi gibi sık olmamakla birlikte kamuoyunun gündeminde yer bulmaya devam etmiştir. Örneğin 16 Mayıs 1937 tarihli *Açık Söz*, “Soyadı Almayan Kimse Kalmayacak” başlıklı haberde, soyadı kampanyasına katılmamış kişilerin gündelik hayatlarında karşılaştığı güçlükler dikkat çeken şu ifadelerle yer veriyordu:

“Şimdiye kadar soyadı almamış olanlar, resmi dairelerde işlerini takip edememektedirler. Bu gibiler, postaca da mektupları kabul edilmediğinden soyadı almaya mecbur kalmıya başlamışlardır. Bu sebeple son günlerde nüfus dairelerine soyadlarının tescili için yapılan müracaatlar çok artmıştır. Bunların istidaları nüfus dairelerince; mazeretlerinin tetkiki için idare heyetlerine gönderilmektedir”.

Kanun çıkar, insanlar soyadlarını alırlar, fakat uygulamada sorunlar devam etmiştir, hatta öyle ki, kanunun en büyük teşvikçisi olan gazetelerde Yunus Nadi gibi bazı köşe yazarlarının dahi soyadı kanununa tam manasıyla uymadıkları dile getirilmiştir⁷². Bunun üzerine *Cumhuriyet*

⁷⁰ Buç, 23 Mayıs 1936; 6 Haziran 1936.

⁷¹ *Açık Söz*, 2 Temmuz 1936.

⁷² Yunus Nadi’nin soyadı serüvenini torunu Emine Uşaklıgil şu şekilde aktarmaktadır: “... (Yunus Nadi) gazetesi *Cumhuriyet*’te okurlarına “nadi” sözcüğünün öztürkçede “söz eri” anlamına geldiğini ve bunu soyadı olarak koruduğunu açıklama ihtiyacı duyar. Yunus Nadi, *Cumhuriyet* Gazetesinin 17 Ağustos 1936 tarihli sayısında, makalesinin sonuna düştüğü notta şöyle bir açıklama yapar : “Acaba henüz bir soyadı almadım mı diye düşünen okuyucularıma cevaben, öztürkçede söz eri manasına geldiği tahkik ve tesbit edilen Nadi’yi soyadı olarak dahi aynen muhafaza etmiş bulunduğumu beyan ederim”. Dino ailesinden naklen öyküyü aktaran Yaşar Kemal’e göre ise, Aralık 1893 ila Mart 1906 arasında Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti’nin valisi olan Abidin Paşa, her yıl Mekri’deki ahabî Faralyalı Hacı Halil’in de yardımıyla gelecek vaat eden çocukları saptayıp bunları Rodos’taki Süleymaniye Medresesi’ne gönderir ve orada

Gazetesi Kurucusu Yunus Nadi, "Abalıoğlu" soyadını almak ve soyadı ile yazmak zorunda kalmıştır. Ancak, gazetelerin soyadları üzerine bütün teşvik edici yönlerine rağmen, ihmalkârlıkları o kadar devam eder ki, 1940 yılında bile Basın Yayın Umum Müdürü Burhan Belge tarafından yayın organlarına, haber ve yorumlarda kişilerin soyadlarının verilmesine yönelik bir uyarı tamimi göndermek zorunda kalmıştır⁷³.

Soyadı Kanunu'na halk tarafından kayda değer hiçbir itiraz yöneltilmemiştir. Çünkü bu kanun ile insanların tanınması kolaylaşmış, karışıklıkların önüne geçilmiştir. Bu konudaki değişiklikler aile reisliğinin erkeğin üzerinden alınması ve kadına kızlık soyadını da taşıyabilme hakkının verilmesi ile evliliğin feshi veya boşanma hallerinde çocuğun babasının seçtiği veya seçeceği adı alacağına ilişkin hükmün iptal edilmesidir. Mernis, e-devlet uygulamaları, elektronik nüfus cüzdanları derken günümüzde artık pek çoğumuz için neredeyse hiçbir şey çağrıştırmayan, sanki binlerce yıldan beri böyle bir soyadı ile anılıyormuşuz gibi, üzerinde bile durmaya gerek duymadığımız soyadı konusu, aslında Atatürk Cumhuriyeti'nin en son ele aldığı inkılâplardan birisidir ama en yerleşik hale gelenidir⁷⁴.

Sonuç

Milli Mücadele ile birlikte yeni, çağdaş bir devlet kurma idealini benimsemiş olan Mustafa Kemal ve arkadaşları, savaşın hemen sonrasında oluşturdukları yeni devletle birlikte, arzu ettikleri yeni toplumun inşası mücadelesine de girişmişlerdir. Sınıfsız, imtiyazsız ama çağdaş bir toplum kurma hedefinin önündeki engelleri kaldırma çabalarından biri de soyadı kullanımının zorunlu hale

okumalarını sağlamış. Günlerden bir gün Abidin Paşa'ya mükemmel hatim indirerek ünlenmiş bir gençten söz edilmiş. "Getirin bakalım onu, bu çocuğu bir de ben dinleyeyim" demiş paşa, Sonra da sesinin güzelliği nedeniyle "nıdadan" mülhem "Nadi" adını önermiş. Yakıştırsa olsa dahi, öykü hoş. belki de Mesnevi Şerif'i tercüme ve şerh etmiş, tasavvuf yoluna girip Halvetiyye tarikatının İstanbul'daki Merkez Efendi dergahının potnişini Nureddin Efendi'nin müridi olmuş Abidin Paşa'nın bizzat kendisi, yazar olmaya niyetli ve bu konuda kabiliyetli gördüğü ve desteklediği gence hem Yunus hem Nadi takma adlarını önermiştir. Şunu da düşünmek mümkündür: Abidin Paşa onun ülkenin zor zamanlarında kalemini kendisinin değer verdiği ilkeler için oynatabileceğini düşünmüş, ümit bağladığı ve benimsediği bu gence yakışacak bir isim bulmak istemişti. Dayım Nadir Nadi, anılarında Nadi-Abalıoğlu soyadı meselesine açıklık getiriyor. Anlattıkları, dedemin İnönü'yle arasındaki tatsız ilişkilere delil. Bir gün CHP Genel Sekreterliği'nden Yunus Nadi'ye bir haber gelir: Milli Şef soyadını kullanmayan yazarlara sinirlenmektedir. Kısa zamanda bir soyadı almayanlar yakında yenilenecek seçimlerde aday gösterilmeyecektir. Hatta bu konuyu son derece önemseyen İnönü işini gücü bırakıp Halide Edib ile eşi Adnan'a Adivar soyadını kendisi bulmuştur. Gençliğinden beri Yunus Nadi adını kullanan dedem, yorgun, üzgün ve hastadır. Böyle bir mesele nedeniyle bir kez daha İnönü'nün hışmına uğramayı göze alamaz ve 14 Şubat 1939'da yayımlanan yazısını ilk defa Yunus Nadi Abalıoğlu olarak imzalar. 1943 seçimlerine gelince, sandık başına giden Muğla halkı, İnönü'nün dedemden hoşlanmadığını bildiğinden, neme lazım diyerek Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi yerine İnönü tarafından aday gösterilen Cumhuriyet gazetesi yazı işleri müdürü Feridun Osman Menteşoğlu'nu seçer. Menteşoğlu'nun adaylığını koyan da yine "değişmez genel başkan" değil midir? O halde mesele yoktur" (Emine Uşaklıgil, *Benim Cumhuriyet'im*. İstanbul: Everest Yayınları, 2011, s.21-23; Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Dördüncü Basım, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1991, s.239-240).

⁷³Günvar Otmanbölük, *Babıali'nin Yarım Asırlıkları*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1986, s.216.

⁷⁴Erik Jan Zürcher, devrimlerin benimsenmesi hususunda farklı düşünmektedir. Ona göre, yazarlar Türk toplumundaki değişimin kapsamını olduğundan fazla değerlendirmekteydiler. Reformlar, Türk halkının büyük çoğunluğunu oluşturan köylülerin yaşamını hemen hiç etkilememişti. Anadolu'da bir köylü ya da çoban hiç fes giymemişti, bu yüzden fesin kaldırılmasından dolayı özel bir endişeye düşmemişti. Karısı peçe örtünmezdi, bu nedenle peçe örtünmenin engellenmek istemesi o ve karısı için bir anlam ifade etmiyordu. Ne okuyabiliyordu ne de yazabiliyordu, bu sebepten harflerin dünyası onun için önemsizdi. 1934 yılında soyadı almak zorunda kalmıştı, ama bütün köylüler (bugün de) ilk isimlerini kullanmayı sürdürmekte ve sadece resmi amaçla kullanmaktadır (*Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*.7. Baskı. Çev: Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim, 2000, s.281). Bu görüşe karşılık olarak, devrimlerin ve buna bağlı uygulamaların İslamiyet'in Türk toplumundaki gücünün idari ve yasal alanlar ile zayıflatıldığı ve bunların İslamiyet'in toplumdan tasfiyesi açısından yeni rejimin en devrimci eylemleri idi. Alfabenin, haftalık tatil gününün ve takvimin değiştirilmesi ile fes giymenin yasaklanması önemsiz gibi gelse de, aynı doğrultuda atılmış adımlardı. Bir bütün olarak alındığında bu reformlar Osmanlı İslam uygarlığının simgelerini yıkıp yerine, Batıdaki karşılıkları koymayı amaçlamaktaydı (Binnaz Toprak, "Dinci Sağ", Geçiş Sürecinde Türkiye. Der: İrvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak. Çev: Aydın Pesen. Dördüncü Baskı. İstanbul: Belge Yayınları, 2003, s. 244).

getirilişi olmuştur. Kullanılabilen lakap, unvan vb. eski soyadı biçimlerinin toplum içerisinde yarattığı eşitsizlikler ve resmi işlemlerde yaşanan kargaşalıklar, Batı modernleşmesini benimseyen bir yönetim için ciddi bir engel teşkil etmekte idi. Bu nedenle yönetim bu konuda hemen harekete geçmiş ve bir karar almıştır. Pek çok araştırmacının da günümüzde ifade ettiği gibi, Türk modernleşmesi kaynağını halktan alan bir süreç olmaktan uzaktır. Daha ziyade alınan kararların halka kabul ettirilmesi ve uygulattırılması biçiminde yaşanmıştır. Soyadı kullanımının zorunlu hale getirilmesi de böyle okunması gereken bir düzenlemedir. Soyadı Kanunu'nun Meclis'e teklif olarak sunumundan önce başlayan bu "siyasal iletişim" süreci, kanunun Meclis'ten geçirilmesi ile hız kazanmış, yönetimin direktifleri ile şekillendirilerek halk konuya kanalize edilmiştir. Bu iletişim sürecinde basının rolünü göz ardı etmek ise mümkün değildir. Basının, kuşkusuz biraz da yöneticilerin bu yöndeki yönlendirmeleriyle, konuya ilgisi büyük olmuş, kamuoyunun gündemini, ilgi ve katılımını bu yönde canlı tutmuşlardır. Basının burada haber verme, haberdar etme ya da bilgilendirme işlevlerinin bir adım ötesine geçip, kamuoyu yaratma, toplumsallaştırma ve eğitim işlevlerini de üstlendiğine tanık oluyoruz. Günümüzde soyadı kullanımının yerleşikliği ve dolayısıyla resmi işlemlerin oldukça düzgün işlediği göz önüne alındığında ise, bu siyasal iletişim kampanyasının hedefine ulaştığı kanaati yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

- ARTAN Gündüz, **Takma Ad- Soyadı - Rumuz Dizinleri (Tanzimat'tan Günümüze)**, Türk Kütüphaneciler Derneği İçel Şubesi Yayınları: 1, Mersin 1994.
- CHP GENEL SEKRETERLİĞİ YAYIN BÜROSU, **CHP'nin Temel İlkelerinden. Devletçilik – Halkçılık**, Rüzgârlı Matbaa, Ankara 1965.
- ÇALIK M. Kemal, **Türk Ad ve Soyadı Sözlüğü**, Kastaş Yayınları, İstanbul 1989.
- DOĞANER Yasemin, "Toplumsal Alanda Yapılan İnkılaplar", (Ed: Ayten Sezer), **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2003, s.316-343.
- İNAN Rauf M., "Gazi'nin (Atatürk'ün) Halkçılık Ülküsü Halkevleri ve Sonrası", **Belleten Atatürk Özel Sayısı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Cilt: LII, Sa. 204, (Kasım 1988), s. 869- 911.
- KOCATÜRK Utkan. "Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri", İnternet Adresi: <http://www.atam.gov.tr>).
- KONYAR Hürriyet, **Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler**, Birinci Basım, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1999.
- KÖKTENER Aysun, **Bir Gazetenin Tarihi.Cumhuriyet**, YKY, İstanbul 2004.
- KÖSTÜKLÜ Nuri, "Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar", (Yazarlar: Durmuş Yalçın vd.), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s.249-267.
- LEWIS Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev.:Metin Kıratlı, 8. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV. Dizi - Sayı 8, Ankara 2000.
- MARDİN Şerif, "Atatürk Devrimlerini Hazırlayan Faktörler (Siyasi Batılılaşmamızda Üç Engel)", (Der.: Mümtaz'er Türköne/ Tuncay Önder), **Türkiye'de Toplum ve Siyaset. Makaleler 1**, 9. baskı. İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 161- 180.

- MARDİN Şerif, “Atatürkçülüğün Kökenleri”, (Der.: Mümtazer Türköne/Tuncay Önder), **Türkiye’de Toplum ve Siyaset. Makaleler 1**, 9. baskı. İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 181-188.
- MARDİN Şerif. “Türkiye’de Gençlik ve Şiddet”, (Der.: Mümtaz’er Türköne/ Tuncay Önder, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset. Makaleler 19**. baskı, İletişim Yayınları İstanbul 2002, s. 251-289.
- NADİ Nadir, **Perde Aralığından**, Dördüncü Basım, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1991.
- NİMETULLAH Halil, **Halkçılık ve Cumhuriyet ve Türk Halkçılığı ve Cumhuriyeti**, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1930.
- OTMANBÖLÜK Günvar, **Babıali’nin Yarım Asırlıkları**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1986.
- PEKDEMİR Melih, **Kemalistler Ülkesinde Cumhuriyet ve Diktatörlük -1**, Doruk Yayıncılık, Ankara 1997.
- ŞAPOLYO Enver Behnan, **Türk Soyadı, 3396 Türk Adı**, Köyhocas Matbaası, Ankara 1935.
- TEZMEN Naim, **Tatbikatta İsim – Yaş Tashihi Davaları ve İlgili Mevzuat**, Aklaya Matbaası, İstanbul 1962.
- TİMUR Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2001.
- TOPRAK Binnaz, “Dinci Sağ”, (Der.: İrvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak, Çev.:Aydın Pesen), **Geçiş Sürecinde Türkiye**. Dördüncü Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 2003, s. 237-254.
- TURAN Şerafettin, “Atatürkçülük/Kemalizm”, (Der.:Nazife Güngör), **Atatürkçü Düşüncenin Bilimsel ve Felsefi Temelleri**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara 2007, s. 25- 88.
- UŞAKLIGİL Emine, **Benim Cumhuriyet’im**, Everest Yayınları, İstanbul 2011.
- YERASİMOS Stefanos, “Tek Parti Dönemi”, (Der.: İrvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak, Çev.:Aydın Pesen), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Dördüncü Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 2003, s. 76- 111.
- YÜCEL Tahsin, “Atatürk ve Devrimleri”, (Der.: Nazife Güngör) Atatürkçü Düşüncenin Bilimsel ve Felsefi Temelleri, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara 2007, s.153-156.
- ZÜRCHER Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (Çev.: Yasemin Saner Gönen), 7. Baskı, İletişim, İstanbul 2000.

Arşiv

TBMM Zabıt Cerideleri, TBMM Kütüphanesi arşivinden elde edilmiştir.

Gazeteler

Açık Söz, Ankara Haftası, Buç, Cumhuriyet, Kurun, Milliyet, Hakimiyet-i Milliye, Ulus, Zaman gazeteleri TBMM Kütüphanesi arşivinden taranmıştır.

İnternet Adresleri

[http:// www. biyografi .net](http://www.biyografi.net).

[http:// www.isteaturk.com](http://www.isteaturk.com).

[http: www.sabah.com.tr](http://www.sabah.com.tr).

[http: //www. tr.wikipedia.org](http://www.tr.wikipedia.org).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

BALKAN SAVAŞLARININ 100. YILINDA BOLAYIR MUHAREBESİ VE ŞARKÖY ÇIKARMASI YENİLGİSİ VE YAPILAN TARTIŞMALAR*

*İhsan Sabri BALKAYA***

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıran savaşlar silsilesinin en önemlilerinden birisi de Rumeli topraklarının kaybedildiği Balkan Savaşlarıdır. Osmanlı Devleti ilk defa kendi bünyesinden doğmuş dört devlete karşı savaşmak zorunda kalmıştır. Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'ın sınırlarını genişletmek amacıyla başlatmış oldukları savaşın bu devletlerin lehine gelişmesi bütün devletleri şaşırtmıştır. Bu şaşkınlığın temel sebebi İstanbul'un bile işgal edilebileceğinin görülmesidir. Yani savaşın hemen hemen her cephesinde yenilgiler alınmış ve Osmanlı ordusu Çanakkale Boğazının Gelibolu Yarım adasının dar boğazına sıkıştırılmıştır.

Çanakkale Boğazının Marmara Denizine açılan en önemli stratejik kapılarından biri olan Bolayır bölgesinde görev alan Ali Fethi ve Mustafa Kemal, burada savaşın ikinci devresinde yapılan çok önemli bir muharebe olan Bolayır Muharebesinin hareket kurmay başkanlığını Ali Fethi, hareket şube müdürlüğünü Mustafa Kemal yapmıştır.

Balkan Savaşları tarihine Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarması olarak geçen bu hareket yenilgiyle sonuçlanmıştır. Yenilgi üzerine ciddi tartışmalar yapılmıştır. Aslında bütün cephelerdeki yenilgiler o günden bugüne tartışılan ve sebepleri ortaya koyulmaya çalışılan bir öneme sahiptir. Fakat Bolayır Muharebesi'ni farklı kılan İttihat ve Terakki'nin önde gelen etkili şahsiyetleri, Enver Paşa, Mustafa Kemal ve Ali Fethi gibi komutanların aynı cephe ve çıkarmada görev almış olmalarıdır. Hatta Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarması ile ilgili biri Ali Fethi tarafından yazılmış olan iki eser kaleme alınmıştır. Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarmasında yenilginin sebeplerinin ve suçlunun kim olduğu konusunda yapılan tartışmalar, sorumlu komutanları görevlerinden hatta askerlik mesleğinden istifanın eşğine taşımıştır. Günümüzde dahi komutanlar üzerine yeni yorum ve tartışmalar yapılmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bolayır Muharebesi, Şarköy Çıkarması, Makedonya, Rumeli, Ali Fethi, Mustafa Kemal, Enver Paşa,

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, El-mek: balkaya@atauni.edu.tr

BOLAYIR BATTLE AND ŞARKÖY LANDING DEFEATS IN THE CENTENARY OF BALKAN WARS AND DEBATES TAKEN PLACE ON THEM

ABSTRACT

One of the most important series of wars which accelerated the collapse of the Ottoman Empire is the Balkan Wars after which Balkan lands were lost. The Ottoman Empire was forced to fight first time against four state was born from within their own. The development favor of these states the war that Greece, Bulgaria, Serbia and Montenegro were initiated in order to expand the boundaries confused all states. The main reason for this confusion come out even Istanbul's may be occupied. In almost every field of this war, the Ottoman Empire was defeated and the Ottoman army was trapped to the narrow strait of Gallipoli peninsula of the Dardanelles.

Of Ali Fethi and Mustafa Kemal who were charged in Bolayır region, one of the most strategic gates of the Dardanelles opening to the Sea of Marmara, Ali Fethi served as the operation chief of staff and Mustafa Kemal as the operation section chief of staff of Bolayır Battle which was a really important battle took place in the second half of the war.

This operation recorded in the history of Balkan Wars as Bolayır Battle and Şarköy Landing resulted in defeat. However, serious debates on the defeat took place and even, two works, one by Ali Fethi, were written about it. In fact, defeats on all fronts have a special importance that to put forward the reasons discussed and studied since then. However, the Battle of Bolayır makes it different is that they took part in the front and subtraction as commanders Enver Pasha, Mustafa Kemal and Ali Fethi that they are leading influential personalities of Union and Progress.

The debates on the reasons of the defeats and on who were responsible for them, caused the commanders almost to resign their positions and even military occupations. Even today, new interpretations and debates about these commanders are taking place.

Key Words: Bolayır Battle, Şarköy Landing, Macedonia, Rumelia, Ali Fethi, Mustafa Kemal, Enver Paşa.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 1912-1913 Balkan Harbi'nde kendinden koparılan topraklar üzerinde kurulmuş Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'a karşı dört cephede savaşmıştır. Trakya'da Bulgarlara karşı, Makedonya'da Bulgar, Yunan ve Sırlara karşı, Kosova ve Kuzey Arnavutluk'ta Sırp ve Karadağlılara karşı, Güney Arnavutluk'ta Yunanlılara karşı yapılan savaşlarda; Trakya, Batı Rumeli'de ise Manastır, Selanik, İşkodra, Yanya, Kosova, Priştine, Kavala, Vardar Ovası savunulmuştur¹.

¹ Taha, Akyol, Rumeli'ye Elveda, 100.yılında Balkan Bozgunu, Doğan Kitap, İstanbul, 2013, s.36.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Bütün cephelerde ağır yenilgiye uğrayan Osmanlı Orduları Çatalca'ya kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Trakya ve bütün Makedonya kaybedilmiştir. Ordumuzun bu kötü durumu Kamil Paşa Hükümetini harekete geçirmiş ve 3 Aralık 1912'de Çatalca'da imzalana mütareke gereğince ateşkes sağlanmıştır. Buna göre 10 gün sonra Londra'da başlayan barış görüşmelerinden den bir sonuç alınmadan 29 Ocak 1913'de konferans dağılmıştır. Bulgar ordusu 4 Şubat 1913 günü itibarıyla Çatalca hattı boyunca büyük bir taarruz başlatmıştır. Boğazın dar kısmına sıkışmış olan Osmanlı ordusu 13 gün sürecek olan bu savaşta Bulgar ordusuna çok ağır zayıat verdirmiş ve Çatalca hattını aşırılamamıştır². Ancak Osmanlı ordusu da Çatalca hattından bir adım öteye hareket edemiyordu. Çatalca hattını aşamayan Bulgar ordusunun bir taraftan da Gelibolu Yarımadasına doğru harekete geçmesi üzerinedir ki İşte bu noktada, Bolayır Muharebesi ve Şarköy çıkarması planlanmıştır.

1. Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarması

Mustafa Kemal, Enver ve Ali Fethi'nin de içinde bulunduğu bir grup genç subay Balkan Savaşı başladığında, Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı savaşıyorlardı. Bu vatansever subayların çok zor şartlarda göstermiş oldukları kahramanlıkları karşısında sadece İtalyanlar değil bütün Avrupa devletleri şaşkına dönmüştü.

Hatta Balkan Savaşı'nın planlanandan daha önce başlatılmış olmasında Trablusgarp'taki beklenmedik direnişin olduğunu söyleme cesaretini gösteren yabancılarda vardır³.

Karadağ'ın 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devletine ilan etmesiyle başlatılan Balkan Savaşı'nda sırasıyla Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan da yerlerini almışlardır. Dört devlete karşı Osmanlı orduları savaşmak durumunda kalmıştır.

Savaş Batı ve Doğu Rumeli'nin bütün şehir, kasaba ve köylerinde, dağlarında ve ovalarında acımasız bir şekilde Osmanlı'nın aleyhinde geliyordu. Bütün cephelerde tarifsiz bir yenilgi alan ordu birlikleri geri çekiliyor, kaçıyor darmadağın oluyordu.

Bulgarlar karşısındaki Doğu Ordusu bütün Trakya'yı terk ederek Çatalca'ya kadar çekilmişti⁴. Ordumuz Sırbistan'a Kumova'da yenilmiş, Yunanlılar Selaniki ele geçirerek, Ege adalarından Bozcaada, Limni, Samotraki ve Taşoz'u işgal etmişlerdi⁵.

Trablusgarp'tan dönen Ali Fethi İstanbul'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye (Genelkurmay Başkanlığı)'de görevlendirilmişti⁶. Harbiye Nazırı (Milli Savunma Bakanı)'na çıkarak cephede görev istemişti. Harbiye Nazırı Nazım Paşa bunu içtenlikle kabul etmiş ve Ali Fethi 25 Kasım 1912 tarihli emirle Bahr-i Sefid Boğazı (Çanakkale Boğazı) Kuvâ-yı Mürettebe Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne (Komutanlığı'na) tayin edilmiştir⁷.

² İhsan Sabri, Balkaya, Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880- 7 Mayıs 1943), Türk tarih Kurumu yayınları, Ankara, 2005, s.22.

³ Alman Askeri şahsiyeti Von der Goltz şöyle der: "Düşmanları, Genç Türkler'in ortaya koyduğu neticenin, millî ruhlarını ve Gölgelemiş gözüken haysiyetlerini şuurlandırarak eski günlerine dönüşlerinden endişeye düştüler ve Balkan Harbini tasarladıkları tarihten önce çıkarttılar". Kutay, Cemal, "Milli Mücadele'nin Gerçek Öncüleri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sy:4, (15 Nisan 1987), s.27.

⁴ Rauf, Orbay, "Hatıraları" Yakın Tarihimiz, c:II, (26 Temmuz 1962), s.306.

⁵ ATASE, Klasör:80, Dosya:32, Dolap:302-1; Tahsin Uzer, Makedonya'da Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1987, s. 314-316.

⁶ T.C.K.K.K.Arşivi, 3 Nolu Erkân Defteri, No:423.

⁷ ATASE Arşivi, Klasör:21, Dosya:42, Dolap:301-10; Klasör:266, Dosya:130, Dolap:4; K.K.K. Arşivi, 3 Nolu Erkân Defteri, s.423.

Ali Fethi'nin kurmay başkanı olarak tayin edildiği bu kolordunun görevi; denizden ve karadan Bolayır üzerinden yapılacak olan düşman saldırılarına karşı Çanakkale'yi ve Gelibolu yarımadasını savunmaktır.

Çatalca'ya kadar ilerlemiş Bulgar ordusunun karşısında konuşlanan kolordunun komutanı Tuğ.Gen. Hurşit Paşa, Kurmay Başkanı Binbaşı Ali Fethi, Hareket Şube Müdürü Binbaşı Mustafa Kemal idi⁸.

Çanakkale Boğazını korumakla görevli bu kolordunun karşısında Çatalca'ya kadar ilerlemiş olan Bulgar ordusunun birlikleri Bolayır'a doğru yavaş yavaş ilerlemeye başlamıştı. Her an Gelibolu ve Çanakkale bir saldırıyla uğrayabilirdi. Ayrıca Edirne'de Bulgar ordusu tarafından kuşatma altına alınmış olduğundan her an işgale uğrama tehlikesi içerisindeydi.

Ali Fethi, Bulgar ordusunun Kavak suyunu zayıf kuvvetlerle geçerek ilerlediğini görmesi ve büyük kuvvetlerinin kavak suyunun kuzeyinde olduğunu tahmin etmesi üzerine hem düşmanın bu zayıf durumundan hem de Kavak suyunun geriye çekilmeye pek müsait olmamasından istifade ederek henüz mevzilerine yerleşmemiş Bulgar ordusuna karşı bir taarruzu uygun görmüştür. Bu durumu Kolordu komutanı Fahri paşaya 5/6 Şubat 1913'te bildirmiş ve emrindeki 27. Tümene de harekete hazır olma emrini vermiştir.

Müretteb kolordu komutanı Fahri paşa da aldığı telgraftaki bilgiler ışığında taarruzun uygun olacağına karar vermiştir. Ancak yanlış bir iş yapmamak için Karârgâh-ı Umûmî'ye durumu bildirmeyi uygun görmüş ve 5/6 Şubat 1913'te Ali Fethi'den aldığı bilgileri ileterek, durumu da bizzat yerinde gördükten sonra taarruz hareketini icra edeceğini, donanmanın da kendinin vereceği tebligat doğrultusunda hareket etmesini ve kendilerinden sabah 7'ye kadar emirlerini beklediğini yazmıştır⁹. İşte bu tarih ve saat itibarıyla Bolayır Muharebesi ve Şarköy çıkarması planının ve uygulanmasının süreci başlamıştır.

Karârgâh da denizden bir çıkarma düşündüğünden bu kara hareketini uygun bulmuş ancak birlikte bir taarruzun olacağını ve gerekli istihbarat çalışmalarının yapılmasını, denizden çıkarma için uygun yerin belirlenmesini istemiştir. Ali fethi'nin verdiği bilgiler ışığında Şarköy'den yapılacak çıkarmanın uygun olacağı planlanmıştır. Şarköy'den yapılacak çıkarma için kurulan 10. Kolordu'nun komutanı Hurşit Paşa ve Erkân-ı Harbiye Reisi ise Enver Paşa idi¹⁰. Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarması'ndaki gaye; Bulgar kuvvetlerinin geriye çekiliş hattını keserek iki ateş arasında bırakıp yenilgiye uğratarak Çanakkale Boğazını, Gelibolu Yarımadasını ve kuşatma altındaki Edirne'yi kurtarmaktır¹¹.

Başkomutanlık, Bolayır'da yapılacak taarruz ve Şarköy'den yapılacak çıkarma için müretteb komutanlığından ve onun kurmay başkanı Ali Fethi'den geniş bir şekilde kendi durumları ve karşıdaki düşman hakkında bilgi istemişti.

Zaten bu sırada karşıdaki düşman hakkında keşif yaptırmış olan Ali Fethi, tekrar bir keşif yaparak başkomutanlığa 5/6 Şubat 1913'de durumu bir raporla bildirmiştir. Raporda; düşmanın Kavaksuyu'nun güneyinde zayıf kuvvetlerle geçtiğini, diğer büyük kuvvetlerin kuzeyde

⁸ATESE Arşivi, Klasör:266, Dosya: 130-322, Dolap: 4-306-15.

⁹ Hüsnü, Ersü, 1912-1913 Balkan Harbinde Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebeleri, Askeri Mecmua, Yıl:2, sy:50, (Haziran 1988), s.61.

¹⁰ ATASE, Klasör: 266, Dosya: 130-322, Dolap: 4; Münir Aktepe, "Atatürk'ün Sofya Ataşeliğine Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alakalı Bir Belge", *Belleten*, c:XXXIII, sy:150, (Nisan 1974), s.281. Orbay Rauf, a.g.e., s.306-307.

¹¹ Ali Fethi Okyar, Bolayır Muharebesinde Adem-i Muvaffakiyetin Esbabı, İstanbul, 1330 (1914), s.5; Orbay Rauf, a.g.e., s.307; Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Sena Matbaası, İstanbul, 1980, s.66-69.

bulunduğunu, düşmanın büyük kuvvetlerinin (Keşan-Malkara)'da bulunması ve Kavaksuyu'nun geriye çekilişe pek müsait olmadığı iletilerek, Mürettep Kuvvetlerin zaman kaybetmeden taarruza geçeceğini ve kendilerinden cevap beklendiği yazılmıştır¹².

Fahri Paşa, Ali Fethi ve Mustafa Kemal'in önceden düşündüğü taarruzu Başkomutanlıkta düşünmüş olmalı ki bilgi isteniyordu. Fakat Başkomutanlık gelen bilgiler ve keşifler ışığında Bolayır Kolordusuna tek başına taarruz etmesinin sakıncalı olacağını, İstanbul'dan gönderilecek 10.Kolordu ile koordineli olarak 8 Şubat 1913 tarihinde yapılacağı şeklinde planlandığını müretteb kolorduya bildirmişti¹³.

Ali Fethi, Bolayır Muharebesi ile ilgili yazdığı küçük kitapçığın 8. sahifesinde düşmanın bu zayıf durumunun böyle devam edemeyeceğini 8 Şubat 1913'de durumun farklı olacağını yazıyor. Gerçekten de 5/6 Şubat'taki durum değişmiş ilk keşiflerin haricinde düşmanın 1 piyade alayı ve 14 bataryalık topçu kuvveti Sarazköy ile Sivritepe (hariç) arasındaki bölgeyi, 6 batarya ile takviyeli diğer piyade alayı da Sivritepe (dahil) Marmara'ya kadar olan sırtları işgal etmiş durumdaydı¹⁴.

Bolayır Kolordusu ile Karârgâh-ı Umûmî arasındaki yazışmalar tamamlanmış ve 8 Şubat 1913 sabahı başlayacak taarruz için birlikler hazır duruma getirilmiştir. 7 Şubat 1913 günü akşamı gelen emir üzerine Kuvâ-yı Mürettebe komutanlık karârgâhında komutan Fahri Paşa, Kurmay Binbaşı Erkân-ı Harbiye Reisi Ali Fethi, hareket şube müdürü Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal ve 10. Kolordu'nun irtibat subayı Binbaşı Tevfik ve diğer karârgâh subayları toplanıp durum değerlendirmesi yapmıştır. Binbaşı Tevfik 10. Kolordu'nun bütün hazırlıklarını tamamlayarak yarın sabah şafakta Şarköy bölgesinde olacağını ve birlikte yapılacak taarruz için kararlı olduğunu söylemiştir¹⁵. Yapılan bu toplantıda fikirler ortaya atılıp tartışıldıktan sonra herkes dağılıp tümeninin başına gitmiştir.

Ali Fethi, 10. Kolordu'nun hazırlığına rağmen çıkarmanın hayli zaman alacağını irtibat subayına söyleyerek, bir gecikme ihtimaline karşı irtibat subayının kati ve kesin konuştuğunu, bunun üzerine müretteb kolorduya taarruz emri verildiğini belirtmektedir¹⁶.

Müretteb Kolordu taarruza hazırlanırken 10. Kolordu'da durum şu merkezde idi; 10.Kolordunun 1.kademesi vapurlara bindirilip harekete hazır hale getirilmişti. Saat 18.00'de hareket edilecekti. Fakat Güzel Girit Vapuru ortalarda yoktu. Arandı bulunamadı. Saat 19.00'da hareket eden Kolordu Komutanı Hurşit Paşa ve Erkân-ı Harbiye Reisi Enver (Yarbay)'in bulunduğu vapur (Nilüfer) Haydarpaşa açıklarına geldiğinde 31. Tümen'den bir telgraf aldılar. Telgrafta 61. ve 62. şirket vapurlarının Şarköy'e asker götürmeyecekleri bildiriliyordu. Enver Bey Haydar Paşa telgrafhanesinden cevabî telle gerekirse zor kullanılmasını ve Güzel Girit Vapurunun aranmasını eğer hareket etmişse Şarköy'e doğru gelmesini emretmişti¹⁷.

İki üç saatlik gecikmeyle 31. Tümen de hareket etmişti. Sabah olduğunda (8 Şubat 1913) Saat 8'de Enver ve Hurşit Paşa'nın vapuru İnceburuna gelmişti. 31. Tümeni taşıyan vapurla, havanın da rüzgarlı ve denizin dalgalı olması nedeniyle ancak 1,5-2 saat sonra buluşmuşlardı. Diğer vapurlardan haber yoktu¹⁸.

¹² Ersü, Hüsnü, a.g.m., s.61-62; Okyar, Fethi, a.g.e., s.8; Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, Balkan Harbi (1912-1913), T.C.Gen.Kurm, Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara, 1993, s.129-130.

¹³ Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, Balkan Harbi, II. Kitap, II. Kısım, Ankara, 1981, s.129.

¹⁴ Okyar Ali Fethi, age, s. 8. Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, s.129.

¹⁵ Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, s.143; Okyar, Ali Fethi, a.g.e., s.12-13.

¹⁶ Okyar Fethi, a.g.e., s.13-14; Fethi Bey'in irtibat subayının bu kesin tavrına ait söylediklerini, Bolayır Muharebelerini en geniş şekilde hazırlayan Genelkurmay'ın yayınında da görmek mümkündür.

¹⁷ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, s.206-207.

¹⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, s.211.

Tabii bütün bu olumsuzluklardan haberi olmayan Fahri Paşa ile Ali Fethi, Müretteb Kolordu'ya sabah erkenden taarruz emri vermiştir. Yoğun bir çarpışma ve top ateşi içerisinde taarruza devam ederken bir taraftan da Şarköy'de yapılacak çıkarma heyecanla bekleniyordu. Ama ne yazık ki saatler geçmesine rağmen bir haber gelmemiş ve Şarköy'den tam tersine Bulgar kuvvetleri saldırıya geçmiş, ordumuz perişan olmuş ve çok kayıp vermiştir¹⁹.

Bu arada İnceburun'daki 10. Kolordu'nun vapurlardaki askeri bekliyordu. Enver Paşa Nilüfer vapurundan Bolayır'a bir mesaj hazırlamış tam göndereceği an Binbaşı Tevfik gelmiştir. Enver Paşa, vapurların tam zamanında gelmediğinden dolayı taarruzun ertesi güne (9 Şubat 1913) ertelenmesi istediğini bildirmekten son anda vazgeçmiştir²⁰.

10. Kolordu'nun irtibat subayı Binbaşı Tevfik, hiç değilse eldeki mevcut kuvvetlerin çıkarılmasını söyledi. Bu teklif kabul edilip Bolayır'a saat 10'da çıkarma yapılacağı bildirildi²¹.

Fakat çıkarma bir türlü gerçekleştirilemiyordu. Hava muhalefeti dolayısıyla çıkarma 1,5 saat geç yapılabilirdi. Bu durumda iş işten geçmiş ve Bolayır Kolordusu ağır yenilgiye uğramış çokça kayıp vermişti²². İstanbul'dan yardım talep edilerek hiç değilse, Gelibolu'dan kuvvet takviyesi yapılarak buranın Bulgarların eline geçmesinin önlenmesi istenmiş ve aynı zamanda 10. Kolordunun arzusuna rağmen bu vakitten sonra beraberce bir taarruz yapacak durumlarının olmadığı da başkomutanlığa bildirilmiştir²³.

Şarköy'e çıkan Enver Bey illa da bir taarruz yapmak için ısrar etmişti. Durumu yerinde görmek isteyen Enver Bey Bolayır karargahına gitmiş, durumun o kadar da fena olmadığı kanaatini oradakilere söylemiştir²⁴. Enver Beyin yeni bir taarruz fikrine Fahri Paşa, Ali Fethi ve Mustafa Kemal karşı çıktığı gibi, başkomutanlık da razı olmamıştır.

Böylece kısa sürede planlanan bir taarruz olumsuz sonuçlanmış, Balkan Savaşları'nda Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarması yenilgisi olarak kayda geçmiştir. Ancak yenilginin sorumluları kimdir tartışması komutanlar arasında o gün yapıldığı gibi bu günde araştırmacılar arasında tartışılan bir konu olmaya devam etmektedir.

2. Tartışmaların Günümüze Yansımaları

Günümüzde yakın tarih üzerine, tarihçilik sıfatından çok araştırmacı sıfatlarıyla çalışmalar yapanlar hayli çoğalmış bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda Mustafa Kemal ve yaptığı devrimler üzerine oldukça eleştirel, hatta küçültücü bazen hakarete varan kitaplar, güncel gazete sayfalarında makaleler görmek gün geçtikçe artmaktadır.

Bu çalışmalardan Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarması da nasibini almış bulunmaktadır. Hem de çok yakın bir tarihte gündeme taşınmıştır. 7 Ekim 2012 tarihli Zaman gazetesinde Mustafa Armağan “Mustafa Kemal’in Hayatında Yazılmayan Bir Sayfa” başlığı ile konuyu ele almıştır.

Armağan bu yazısında, Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarmasının yenilgiyle sonuçlanmasının resmi tarih kitaplarında ve inkılâp tarihi ders kitaplarında, Atatürk'ü savunanların yazmış oldukları eserlerde olayın geçirtilildiği, atlandığı, Balkan Savaşı yenilgimizin suçlularının hep başkaları gösterildiği şeklinde bir yorum yapmıştır. Kendince

¹⁹ ATASE, Klasör:86, Dosya:53, Dolap:302-1; Okyar, Ali Fethi, a.g.e., s.14-15.

²⁰ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, s.212-213.

²¹ Okyar, Ali Fethi, a.g.e., s.16; T.S.K. Tarihi, a.g.e., s.214-215.

²² ATASE, Klasör:136, Dosya:64, Dolap:304-13.

²³ ATASE, Klasör:86, Dosya:53, Dolap: 302-1; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, s.226.

²⁴ ATASE, Klasör:136, Dosya:64, Dolap:304-13.

gerçek tarihi ortaya koyan bir edayla “sıkı durun şimdi gerçeği öğreneceksiniz” heyecanıyla mesele ele alınmıştır.

Armağan’a göre Bolayır muharebesinin yenilgiyle sonuçlanmasının da, Edirne’nin kaybedilişinin müsebbibi de Mustafa Kemaldir. Hatta Mustafa Kemal’in taarruz tarihini beklemeden bir gün önce harekete geçmesinin bu yenilginin alınmasının temel sebebi olarak göstermiştir. Yukarıda Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarmasının nasıl planlandığı ve tarihinin nasıl belirlendiği anlatımı dikkate alındığında, Armağan’ın nasıl vahim hatalarla gerçeği saptırdığı görülür.

Oysa biraz araştırmacılığın vicdani ve ahlaki sorumluluğu ile hareket edilmiş olsaydı, tarihi bir gerçeğin bütün belgeleriyle ortada olduğu görülmüş olurdu.

Mustafa Kemal Trablusgarp harbinden döndüğünde Balkan Savaşı bütün cephelerde kaybedilmiş, Bulgar orduları Çatalca hattına ulaşmışlardı. Mustafa Kemal 25 Kasım 1912’de Müretteb Kolorduya hareket şube müdürü olarak atanmış ve 2 Aralık 1912’de görevine başlamıştır.

Armağan’ın yazısında Mustafa Kemal’i aynı anda hem müretteb kolordunun kurmay başkanı hem de 10. Kolordu’nun kurmay başkanı ilan ediliyor. Ciddi tarihi hatalar yapılıyor, bu hatalara Fahrettin Altay, Lord Kinross, Altan Deliorman, Andrev Mango şahit tutularak ve onlardaki bilgiler tarihe yalan söyletme amacı için kullanıyor.

Yukarıda teferruatıyla açıklanan Bolayır Muharebesi ve Şarköy çıkarması 8 Şubat 1912’de gerçekleşiyor. Kara taarruzunu yapan Mürettep Kolordu, bu ordunun komutanı Tuğ. Gen. Fahri Paşa, Kurmay Başkanı Binbaşı Ali fethi, Hareket Şube Müdürü is Mustafa Kemal’dir.

Denizden çıkarma yapması gereken ama zamanında yapmayan 10.Kolordu’nun Komutanı Tüm. Gen. Hurşit Paşa, Kurmay Başkanı Yarbey Enver Bey ve hareket şube müdürü Binbaşı Ali İhsan’dır.²⁵

Bu taarruzun yenilgiyle sonuçlanmasından sonra komutanlar arasındaki çatışmayı, çekişmeyi, görevlerinden istifayı önleme girişimlerinden sonra yeni bir düzenleme yapılmıştır.

Mürettep kolordu Bolayır Kolordusuna dönüştürülmüş (17 Şubat 1913), Fahri Paşa kolordu komutanı ve kurmay başkanı da Mustafa Kemal’dir. 10. Kolordu Komutanı Hurşit Paşa, kurmay başkanı Enver Beydir.²⁶ Bu yeni düzenlemeden sonra işgal altındaki Edirne’yi kurtarmak için bu ordu ve bağlı birlikler harekete geçerek 21 Temmuz 1913’de Edirne’yi Balkan Devletlerinin kendi aralarındaki savaşı fırsat bilerek geri almıştır. Kısa ve öz şekliyle olaylar bu şekliyle gerçekleşmiştir. Arşiv kayıtları ve resmi yazışmalar ve komutan atama görevlendirmeleri açık seçik bir şekilde ortadadır.

İlgili gazetenin yazarının yazdıklarının tarihi gerçeklerle bir alakası olmadığı gün gibi ortadadır. Mustafa Kemal’e bir suç, bir başarısızlık yetersizlik atfetme amacıyla tarihi gerçekleri kendi siyasi emelleri için nasıl çarpıttığı, yanlış bilgilere amacına hizmet edeceği için sıkı sıkıya sarıldığı açıkça görülmektedir.

Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarmasının gerçekleştiği tarihte İttihatçı subayların arasında yaşanan siyasi çekişmelerin, bugün aynı olayın Mustafa Kemal için siyasi

²⁵ ATASE. Kalasör: 266, Dosya: 130-322, Dolap: 4-306-15. Bahr-i Sefid Boğazı Kuvâ-yı Mürettebesi Kumandanlığından Harbiye Nezaretine yazılan 20 Kanunuevvel 1328 (02 Ocak 1913) tarih ve 723 sayılı yazı ile kolordu kumandanlığının komuta düzeyinin kimlerden oluştuğunun isim listesi sunulmuştur.

²⁶ İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 31-34.

hesaplaşma argümanı olarak kullanılması, değişmeyen hakikatin acı bir gerçeğe dönüştüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

SONUÇ

Günlerce büyük ümitlerle hazırlanan Bolayır ve Şarköy çıkarması, neticede ordumuzun yenilip moralinin çökmesine sebep olduğu gibi, Ali Fethi ve Mustafa Kemal ile Enver Paşa ve diğer ittihatçıların ileri gelenleri arasındaki anlaşmazlığın da tamamen su yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Söz konusu komutanlar bu yenilginin suçunu birbirlerine atmaya uğraşmışlardır²⁷.

Hatta 1913 yılında yazarı belli olmayan " Askeri Mağlubiyetlerimizin Esbabı" adlı bir eser kaleme alınmış ve bu eserin 82. sahifesinde Şarköy ve Bolayır muharebesi yenilgisinin sebebi, "Tabya Hatası" ve "Bolayır'daki Kolordu'nun yalnız başına muzaffer olma hevesinden kaynaklandığı" ifade edilmiştir. Bunu okuyan Ali Fethi çok üzülmüş ve cevap olarak 26 sahifelik bir kitapçık hazırlamıştır. Bu küçük kitapçıkta hadiseyi olduğu gibi anlatan Ali Fethi, bu yenilginin sebebinin 10. Kolordunun zamanında çıkarma yapmamasından kaynaklandığını ifade etmiştir ki, bunun da hadisenin gelişimi incelendiğinde doğru olduğu ortaya çıkmaktadır²⁸.

Orduda komuta düzeyindeki karşılıklı bu suçlama ve tartışma o kadar ileri bir safhaya ulaşmıştır ki görevden hatta meslekten istifalar gündeme oturmuştur. X. Kolordu Kumandanı Hurşit Paşa 14 Şubat 1913 tarihli Genel Kurmaya yazdığı yazıda; güvenini kaybettiğinden kurmay başkanı Enver Beyin istifa ettiğini bildirmiştir²⁹.

Benzer bir bilgi de Bolayır Kolordu Komutanı Fahri Paşa tarafından, Ali Fethi ve Mustafa Kemal'in istifa edecekleri şeklinde Genel Kurmay Başkanlığı'na iletilmiştir. Genel Kurmay da durumu Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya iletmıştır.

Bu gelişmeler komutanlar arasındaki tartışmanın süratle büyüdüğünü gösteriyordu. Ordu komutasındaki fikir ve siyasi ayrılıkların devletin zirvesinde soğuk rüzgarlar estiriyordu.

Artık devletin en üst yetkilileri bu durumun bir an önce çözülmesi için harekete geçmeleri gerekiyordu.

Sadrazam Mahmut Şevket Paşa hemen harekete geçmiş, Enver ve Hurşit Paşaları alarak Bolayır'a gitmiştir. Her iki tarafı bir araya getirerek barıştırmaya uğraşmıştır. Sadrazamın huzurunda Fahri ve Hurşit paşaların şiddetli tartışmaları olmuştur.³⁰ Devletin en üst makamını cepheye kadar götüren bu gerginlik Balkan savaşının hangi şartlarda yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

İstifalar önlenmiş mevcut komutanların görevleri ve görev yerleri değiştirilerek huzur sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat bu kırınglık ve kırılğanlık bir türlü düzelmemiştir. Bu kavga bize Ali fethi ile Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki içerisinde ki Enver, Talat ve Cemal Paşalar karşısında muhalif olmalarının cepheye yansımaları göstermesi bakımından da

²⁷ Ahmet Turan, Alkan, İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Cedit Yayınları, Ankara, 1992, s.160; Fahrettin, Altay, "Balkan Felaketi", *Hayat Tarih Mecmuası*, sy:8, (Eylül, 1972), s.39.

²⁸Daha geniş bilgi için bkz. Balkan Harbinde Askeri Mağlubiyetlerimizin Esbabı, (Kapakta elif harfi vardır, yazar belli değildir, daha sonraki yıllarda bu kitabı Ali İhsan Sabis kendisinin yazdığını belirtmiştir. Ali İhsan bey denizden çıkarma yapması gereken 10. Kolordunun hareket şube müdürüdür.), Tabi' ve Neşri. Tüccarzade İbrahim Hilmi, İstanbul, 1329; Ali Fethi Okyar, Bolayır Muharebesinde Adem-i Muvaffakiyetin Esbabı, 1330(1914), İstanbul; Suat İlhan, Atatürk ve Askerlik, Düşünce ve Uygulamalar, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Ankara 1990), s.46.

²⁹ ATESE, Klasör: 136: Dosya: 64, , Dolap: 304-13. Aktepe Münür, agm, s.283.

³⁰ Aktepe, Münir, agm, s. 285. Fahrettin Altay, agm, s. 39.

önemlidir. Hatta ilerleyen zaman içerisinde bu kavga'nın yansımaları Ali Fethi'nin Sofya elçiliğine, Mustafa Kemal'in Sofya'ya ateşemiliter olarak tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırmaları şeklinde görülmektedir.

Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarması üzerine tartışmalar sadece bürokratik düzeyde kalmamış, yayın yoluyla da kamuoyuna yansıtılmıştır. Bu anlamda ilk eser yazarının ismini açıkça yazmadığı 1329(1913) tarihli "Askeri Mağlubiyetlerimizin Esbabı" adlı eserdir. Bu kitapta yazar; Balkan Harbindeki yenilgilerimizin sebeplerini ele almış ve oldukça teferruatlı açıklamalar yapmıştır. Bolayır ve Şarköy çıkarması ile ilgili değerlendirmesinde de; Fahri Paşa, Ali Fethi ve Mustafa Kemal'i isim zikretmeden, bizzat kendilerinin tek başına zafer kazanma hevesine düştükleri şeklinde yorumlamıştır. Bu kitabın yayınlanması üzerine Ali Fethi'de adı geçen muharebenin nasıl planlandığı ve hangi şartlarda gerçekleştirildiğini belgeleriyle ele alan "Bolayır Muharebesinde Adem-i Muvaffakiyyetin Esbabı" adlı kitabını 1330(1914) tarihinde yayınlamıştır. Tartışmalar bu şekliyle günümüze kadar uzanmıştır.

Ali Fethi Bolayır yenilgisinin sebeplerini yazdığı kitapçığın 24. sahifesinde "Balkan Harbi'nde mağlubiyetlerin esbabını (sebeplerini) araştırmak gülistan vatanın güzel bir çiçeği olan Rumeli'nin kaybedilmesinden ders ve ibret almak hepimiz için bir borçtur" der³¹.

İşte bu duygularla dolu olan Ali Fethi savaştan sonra İstanbul'a döner ve 14 Eylül 1913 tarihinde askerlikten istifa eder³².

Balkan Savaşı'nın her cephesinde yenilgilerimiz var. Ancak orduyu idare eden komutanlar arasındaki siyasi, şahsi ve fikri anlamda yaşanan ayrılıkların askere ve cepheye yansması yenilgilerimizin temel sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bugünde aynı mantık ve amaçlarla yola çıkarak yenilgimizin sebeplerini gündeme taşıırken onarılmaz hatalar ve yaralar açıldığının farkında olunmalıdır.

Bu vesileyle tarihi şahsiyetler Türk milletinin ortak değerleridir. Her değer hatalarıyla, başarılarıyla, hizmetleriyle kabul edilmelidir. Yazarken konuşurken tarafgir bir mantıkla yaklaşıp tarihi gerçeklere yalan söyletmeye hiç bir araştırmacı veya yazarın hakkı yoktur.

KAYNAKÇA

1. Arşivler

K.K.K. Arşivi 3 Nolu Erkân Defteri s.423.

B.O.A. İradi Asker Tasnifi, 4569/827/30, 19 Rebiülahir 1326 (20 Mayıs 1908).

B.O.A. HRC. İRADE, 3040/13, 19.2.1326 (12 Ocak 1909).

ATASE Arşivi, Klasör:80, Dosya:32, Dolap:302-1.

ATESE Arşivi, Klasör:266, Dosya: 130-322, Dolap: 4-306-15.

ATASE Arşivi, Klasör:21, Dosya:42, Dolap:301-10.

ATASE Arşivi, Klasör:86, Dosya:53, Dolap: 302-1.

ATASE Arşivi,Klasör:266, Dosya:130, Dolap:4.

³¹ Okyar, Ali Fethi, a.g.e., s.24.

³² K.K.K. Arşivi 3 Nolu Erkân Defteri, No:423.

ATASE Arşivi, Klasör:136, Dosya:64, Dolap:304-13.

2. KİTAP VE MAKALELER

- AKTEPE, Münir, "Atatürk'ün Sofya Atışeliğine Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alakalı Bir Belge", *Belleten* ,c:XXXIII, sy:150, (Nisan 1974).
- AKYOL, Taha, , Rumeli'ye Elveda, 100.yılında Balkan Bozgunu, Doğan Kitap, İstanbul, 2013.
- ALKAN, Ahmet Turan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Yayınları, Ankara, 1992.
- ALTAY, Fahrettin, "Balkan Felaketi", *Hayat Tarih Mecmuası*, sy:8, (Eylül, 1972).
- ARMAĞAN, Mustafa, " Mustafa Kemal'in Hayatında Yazılmayan Bir Sayfa", *Zaman Gazetesi*, 7 Ekim 2012.
- ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Sena Matbaası, İstanbul, 1980.
- BALKAYA, İhsan Sabri, , Ali fethi Okyar (29 Nisan 1880- 7 Mayıs 1943), Türk tarih Kurumu yayınları, Ankara, 2005, s.22.
- ERSÜ, Hüsnü, "1912-1913 Balkan Harbinde Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebeleri", *Askeri Mecmua*, Yıl:2, sy:50, (Haziran 1988).
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- İlhan, Suat, "Atatürk ve Askerlik, Düşünce ve Uygulamalar", Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Ankara 1990).
- (OKYAR), Ali Fethi, *Bolayır Muharebesinde Adem-i Muvaffakiyetin Esbabı*, İstanbul, 1330 (1914).
- Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, Balkan Harbi, II. Kitap, II. Kısım, Ankara, 1981.
- Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, Balkan Harbi (1912-1913), T.C.Gen.Kurm, Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara, 1993.
- KUTAY, Cemal, "Milli Mücadele'nin Gerçek Öncüleri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sy:4, (15 Nisan 1987).
- ORBAY, Rauf, "Hatıraları" *Yakın Tarihimiz*, c:II, (26 Temmuz 1962).
- TEVETOĞLU, Fethi, "Ali Fethi Okyar'ın Günlük Hatıraları" *Türk Tarihi Belgeleri Dergisi*, T.T.K. Yayını c:XII, sy:16, (Ankara, 1987).
- UZER, Tahsin, Makedonya'da Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1987.
- Balkan Harbinde Askeri Mağlubiyetlerimizin Esbâbı, (Kapakta elif harfi vardır, yazar belli değildir, daha sonraki yıllarda bu kitabı Ali İhsan Sabis kendisinin yazdığını belirtmiştir. Ali İhsan bey Bolayır Muharebesinde denizden çıkarma yapması gereken 10. Kolordunun hareket şube müdürüdür.), Tabi' ve Neşri. Tüccarzade İbrahim Hilmi, İstanbul, 1329.

XVIII-XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA GEBZE MENZİLHANESİ*

Yaşar BAŞ**

ÖZET

Haberleşme ve konaklama ihtiyaçlarının karşılanması için geçmiş zamanlarda muhtelif teşkilat ve tesisler oluşturulmuştur. Bunlardan biri de menzil teşkilatı ve menzilhanelerdir. Bu teşkilat, haberleşme, ulaşım, konaklama, dinlenme, hayvan temini gibi hususlarda önemli roller oynamışlardır. Osmanlı Devri'nde, özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziri Lütfi Paşa, teşkilatı geliştirmiş ve belli esaslara bağlamıştır. XVII. yüzyılın sonlarına doğru, aynı teşkilatın yapısı, idaresi ve işleyişi günün şartlarına uyumlu hale getirilmiştir. Buna göre, Anadolu ve Rumeli tarafında mevcut menziller yanında, belli aralıklarla yeni menziller açılmıştır. Söz konusu merkezler arasında, ana yolların birleşip kesiştiği kavşaklarda bulunan ve merkezi büyük şehirlere yakın olanları önem kazanmıştır. Bu bakımdan Gebze Menzilhane, benzerleri arasında Anadolu'da öne çıkan en önemli müessese olmuştur. Merkezi konumu dolayısıyla ulak, hac ve sefer menzili görevi yapmıştır. Ancak ulak menzilhane özelliği öne çıkmıştır. Sivil kişilerin de kullandığı bir mekân özelliğini taşımıştır. Bu mevkide, eskiden beri menzil hizmeti verilmekle beraber, Menzilhane'nin kuruluşu tahminen XVII. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir. Tanzimat İdaresi'nin getirdiği yeni sistem ve zamanın ihtiyacı göz önünde bulundurulmak suretiyle bu dönemden itibaren postahane şeklinde emaneten veya kiraya verilerek idare edilmeye başlanmıştır. Bununla beraber, eski sistem ve idare şeklini kısmen muhafaza etmiştir. Kuruluşundan kapanışına kadar, kalabalık bir görevli grubu ve ziyaretçileri eksik olmamıştır. Menzilhane hakkında bol miktarda belge ve defter kaydı bugüne kadar ulaşmıştır. Ulak, hac ve sefer organizasyonlarındaki önemine binaen incelemeye değer görülmüştür. 27 Ekim 1862 tarihinde lağvedilmiş ve demirbaş eşyası satılmak suretiyle geliri hazineye devredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gebze Menzilhane, haberleşme, ulak, ulak beygiri, menzilci

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, , El-mek: yasarbas2000@hotmail.com

GEBZE RANGE AREA (MENZILHANE) DURING FIRST HALF OF THE 18TH-19TH CENTURIES

ABSTRACT

To meet communication and accommodation needs, various facilities and organizations were created in the past times. One of them is range organizations and range areas. This organization played an important role in such matters as communication, transportation, lodging, recreation and pet supplies. During the Ottoman Period, especially the vizier of Sultan Süleyman the Magnificent, Lutfi Pasha, developed the organization and ascribed it to certain principles. Towards the end of 17th century, the structure of the same organization, administration and operation were harmonized with conditions of the day. Accordingly, besides the existing range areas of Anatolia and Rumelia side, new range areas were periodically opened. Among the centers concerned, those united the intersection of the main roads and centrally located at the intersections and close to the big cities gained importance. In this regard, Gebze Range Area had been the most important institution of its kind in Anatolia. Due to its central location, it served as a messenger, pilgrimage and excursion range. But its feature of being a range area of messenger came to the fore. It is also featured to be a place used by civilians. In this capacity, besides serving as a range service, its foundation is supposedly estimated to be at the end of the 17th century. Taking into consideration the need of the new system and period of Tanzimat Reforms of Administration, it began to be administered in the form of post office given in trust or lease from this period of time. However, it partly maintained its old system and the government shape. From its establishment till its closure, it welcomed a large group of charge and visitors. Plenty of registration documents and files about it were reached so far. Because of the importance of messenger, pilgrimage and excursion, they were worth being checked out. It was abolished on 27 October 1862 and was transferred to the treasury income by inventory stock sale.

Key Words: Gebze Range Area, Communication, Courier, Messenger Horse.

GİRİŞ

XX. yüzyıl başlarında İzmit Körfezi sahilinde küçük bir kasaba merkezi olan Gebze (Genbuze, Gekbuze, Gekvize),¹ Osmanlı Devri'nde bazen İstanbul, bazen Kocaeli Eyaleti'ne bağlı bir kaza merkezi olmuştu. Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında² Üsküdar Kazası'nın bir kasabasıydı. Daha sonra, bir ara Gebze, Kocaili Sancağı'na bağlanmıştı.³ 1740'lı yıllarda, yine

¹ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-Alâm*, Dersaadet 1314, s. 3870.

² BA, A. E. SAMD. III, (Ali Emiri. III. Ahmed), nr. 70/7064.

³ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1992, s. 120; *İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 930-936/M. 1524-1530)*, varak. 42a, hüküm. 5

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Üsküdar'ın kazasıydı.⁴ Daha sonra, idarî olarak genellikle İstanbul Üsküdar ile ilişkilendirilmişti. 1907 yılında İstanbul Vilayeti'nin bir kaza merkeziydi.⁵

Gebze kasabası, Osmanlı Devri'nde önemli bir gelişme gösterememişti. Ancak ana yolların üzerindeki konumu dolayısıyla Anadolu'nun en önemli konaklama/menzil merkezi olarak öne çıkmıştı. Menzil teşkilatı veya menzilhaneler, İslam ve Türk devletlerinde mevcut olmakla beraber,⁶ Osmanlı posta ve haberleşme teşkilatının önemli kurumlarından biri olmuştu. Bu konaklarda ulakların ve beygirlerinin, konaklama, dinlenme, iâşe, imate vb. temel ihtiyaçları karşılanmış, ulakların atlarını değiştirmeleri sağlanmıştı. Menzillerden, başta ulaklar olmak üzere,⁷ tüccarlar, özel işi olanlar, vezir, beylerbeyi, mütesellim, sancak beyi emri ile hareket edenler,⁸ elçilik görevlileri,⁹ asker ve zahire nakli gibi hususlarda gelip geçenler yararlanmaya, dinlenmeye ve atlarını değiştirmeye başlamıştı.

Osmanlı coğrafyasında bulunan menziller, XVII. yüzyılın sonlarında yapılan büyük düzenlemeyle yeniden teşkilatlanmış ve bir çatı altında toplanmıştır. Bu bağlamda, menzil hizmet birimlerinin, finansmanları ve idareleri hususunda yapılan düzenlemelerin kesin çizgilerle belirlendiği 1698 yılı da dikkati çekmektedir. Bu tarihten itibaren menziller, “menzilhane” adı ile kullanılmaya başlanmıştır. Daha öncesinde menzil beygirlerini kimlerin ve ne şekilde temin edeceği ve besleyeceği konusunda farklı uygulamalar mevcut iken, bu tarihten itibaren menzil beygirlerinin tedariki, beslenmesi ve ulaklara verilmesi; menzillerin, menzilcilere iltizama verilmesi vs. konularındaki uygulamalar ve menzil idareleri tek çatı altında toplanmıştır.¹⁰

Osmanlı haberleşme kurumunun önemli dallarından biri olan menzilhaneler, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren önemini yitirmeye başlamıştır. XIX. yüzyılın ortalarına doğru Sultan II. Mahmut zamanında 23 Ekim 1840 yılında menzilhanelerin yerini Posta Teşkilâtı almıştır.¹¹

I.GEBZE MENZİLHANESİ

1. Tarihçesi

Gebze Menzilhanesi'nin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Kasabanın Üsküdar'a bağlı olduğu zamanlarda bile Menzilhane'nin idaresi Kocaili Sancağı'na ait olmuştur.¹² Osmanlı coğrafyasında

⁴ BA, A. E. SMHD. I (Ali Emiri. I. Mahmud), nr. 11586.

⁵ M. Nasrullah - M. Rüştü - M. Eşref, *Osmanlı Atlası, XX. Yüzyıl Başları*, Haz. Rahmi Tekin-Yaşar Baş, İstanbul 2003, s. 19.

⁶ Ali Açıklı, “Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhanesi”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XIX, Sayı. 2, Aralık 2004, s. 2.

⁷ BA, A. E. SABH. I (Ali Emiri. I. Abdülhamid), nr. 50/3563.

⁸ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, İstanbul 2010, s. 293.

⁹ Selânikî'nin bir kaydına göre, 1598 yılı başlarında Özbek Hanı, Semerkand ve Buhârâ Hâkimi Abdullah Han'ın elçilik heyeti, elçi ve on adamı ile birlikte İstanbul'a doğru ilerlemekte iken, Gebze Konağı'nda dinlenmek istemişler; ancak bu sırada kıymetli eşyaları çalınmıştı. Halk arasında, bu işin içinde yeniçerilerin parmağı olduğuna dair dedi kodu yayılmıştı. Elçi, çalınan eşyanın bulunması için direktmiş, ancak karşılıklı görüşmeler ve hediyeleşmelerle sorun çözülmüştü (Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, Haz. Mehmet İpşirli, İstanbul 1989, C. II, s. 725, 726). Evliya Çelebi, 1638 yılında ulak olarak Şam'dan İstanbul'a giderken, gecenin bir yarısı vardıkları Gebze'de, Menzilci Acem'in evinde konakladıklarını ifade etmektedir. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Mehmed Zillioğlu, Üçdal Neşriyat, C. III-IV, İstanbul 1996, s. 56; Bkz. Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2009, s. 35, n. 115.

¹⁰ Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 15 vd.

¹¹ Necdet Aysal, “Çöküşten Mütarekeye Osmanlı'da Haberalma”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı. 40, Kasım 2007, s. 527; Nesimi Yazıcı, “II. Mahmud Döneminde Menzilhaneler: Ref-i Menzil Bedeli”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, (28-30 Haziran1989)*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1990, s. 157; Nesimi Yazıcı, “Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı. 3, s. (333-377) 336.

¹² BA, MAD (Maliyeden Müdevver Defterler), nr. 9943. s.8.

menzil teşkilatının gelişimine paralel¹³ uyum sağlamıştır. Menzilhane ilgili kayıtların en erken tarihi, XVII. yüzyılın sonlarına gidebilmektedir. Menzilhane ile ilgili tespit edilebilen en erken tarihli kayıt, 1691 tarihli dir. Ancak konu ile ilgili pek çok belge ve bilgi arasında erken tarihli kayıtların sayısı 3-5 kadardır. **Osmanlı coğrafyasında bulunan menziller hakkında 1698 yılında yapılan büyük düzenlemeden sonra, Menzilhane ile ilgili bilgilerin daha çok görülmeye başlaması, Menzilhane'nin XVII. yüzyılın sonlarında teşkilatlanmış olduğunun bir işaretidir.** Ancak bu durum, Gebze gibi yoğun yolculuk yapılan bir kasabada, daha önce menzil hizmetinin verilmemiş olduğu anlamına gelmez.

Gebze Menzilhane'si, konumu dolayısıyla XVIII. yüzyılın ortalarında başlayan olumsuz etkilerden kurtulabilmiştir. Ancak Tanzimat Devri'nde başlayan değişimden nasibini alarak önce "Gebze Posta Menzili", daha sonra "Gebze Postahanesi" adını almıştır. Bu adıyla XIX. yüzyılın ortalarına kadar varlığını devam ettirmiş ve 27 Ekim 1862 tarihinde tamamen kapatılmıştır.¹⁴ Aşağıda bu önemli kurumun tarihi seyri, idaresi, teşkilatı vs. durumu hakkında bilgi verilmiştir.

2. Coğrafi Konumunun Önemi

Üsküdar'dan sonra, doğu yönünde 9 saatlik mesafede bulunan Menzilhane, Anadolu menzilhanelerinin ayrılma ve birleşme noktasında idi. Ulaklar, buradan itibaren yönlerini tayin eder; Üsküdar yönüne gidenler, burada birleşirlerdi. Bu sebeple Anadolu'daki en yoğun Menzilhane idi.¹⁵ İran ve Anadolu kervan yolu Bolu, İzmit, Gebze üzerinden İstanbul'a ulaşırdı. Ankara Eskişehir üzerinden gelen yol da İzmit civarında bu yolla birleşirdi. Arabistan, Şam, Halep ve Konya üzerinden gelen hac yolu, İznik ötesinde bugün Dil İskelesi denilen yerden İzmit Körfezi'ni geçtikten sonra, Gebze'de İran ana yoluna ulaşırdı. XV. ve XVI. yüzyıllarda, İstanbul-Bursa ulaşımı Mudanya üzerinden sağlanırdı. Ancak XVII. yüzyılda, Dil İskelesi'nden geçerek Gebze'ye, oradan Bursa'ya ulaşan yol önem kazanmıştı.¹⁶

Osmanlı Devri'nde Gebze, asker, hac, surre, sefir ve ulak konaklamalarının ana birleşim ve dağıtım menzili idi. "Ulu yol" ya da "hâc yolu" olarak isimlendirilen Anadolu'nun sağ kolu, Üsküdar'dan başlayarak, Gebze-Dil İskelesi veya İznikmid üzerinden, İznik, Yenişehir, Bozöyük, Eskişehir, Seyitgâzi, Hüsrev Paşa Hanı, Akşehir, Ilgın, Konya, Karapınar, Ereğli, Adana ve Antakya'ya ulaşır, Antakya'dan itibaren bir kol Haleb'e, bir kol da Şam'dan Hicaz ve Mısır'a ulaşacak şekilde iki ayrı güzergâh takip ederdi. Yolun Üsküdar'dan başlayıp Antakya üzerinden Haleb'e uzanan güzergâhı ana yolu oluşturmakta idi.¹⁷ 5 Temmuz 1796 tarihli hatt-ı hümayunda diğer yolların bozuk olması dolayısıyla sürrenin, Gebze, İznikmid ve Lefke yolunu tercih ettiği beyan edilmiştir.¹⁸ 6 Mart 1817 tarihli hatt-ı hümayun ekinde ise, Surre Emimi Said'in, Şam'dan hareket eden surre ve hacı kafilisinin Dil İskelesi'nden geçmek suretiyle Gebze'ye gelmiş oldukları, buradan İstanbul'a doğru hareket edeceklerine dair tahriri sunulmuştur.¹⁹

¹³ Osmanlı ulak-menzil teşkilatının kuruluşu ve gelişimi için bkz. Ali Açık, "Osmanlı Ulak-Menzilhane Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhane'si", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XIX, Sayı. 2, Aralık 2004, s. 5 vd.

¹⁴ BA, Meclis-i Vâlâ (BA, MVL), nr. 725/50.

¹⁵ Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 69, 70.

¹⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2008, s. 152.

¹⁷ Mehmet Fatih Müderrisoğlu, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", *Türkler*, C.X, Ankara 2002, s. 921; Sema Altun, "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler", *Türkler*, C. X, Ankara 2002, s. 913; Yusuf Halaçoğlu, "Ulaşım ve Yol Sistemi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. III, İstanbul 1991, s. 127; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 65 vd. İzzet Sak, Cemal Çetin, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, Güz 2004, 182.

¹⁸ BA, HAT (Hatt-ı Hümayun), nr. 1415/57806.

¹⁹ BA, HAT, nr. 760/35892.

Her biri birbirinden farklılık arz edebilen askerî, hac-surre ve ulak menzilleri, Gebze'de kurulmasına karşılık, sadece ulak menzilhanesi, belli bir mekâna sahip olmuştur. Bu Menzilhane, kasaba sınırları dahilinde geçici ve geniş arazide kurulan konaklama menzillerinin oluşturulması, dayanağı, haberleşme, yardım ve bağlantı noktası, Anadolu'nun en işlek, en önemli ve en dikkati çeken ulak menzilhanesi idi. Bugün Kocaeli İli Gebze İlçesi'nde, Menzilhane Caddesi, Menzilhane Mahallesi ve Menzilhane Hamamı adlı yer ve mekan isimleri mevcuttur. Aynı mahalde bulunan bu adlandırmalar, Gebze Menzilhanesi'nin de bu mevkide, muhtemelen Menzilhane Hamamı civarında kurulmuş olduğunu gösteren ip uçları olsa gerektir.

XVIII. yüzyıl tespitlerine göre, Gebze Menzilhanesi'nin İznikmid'e 9, İznik 15-16, Üsküdar'a 9 saat mesafede üç kolu bulunmakta idi.²⁰ 1710-1719 yılları arasında menzilhanenin 15 saat uzaklıkta bulunan Yenipazar bağlantısı oluşturulmuştu.²¹ 1719-1738 yılları arasında 16 saat uzaklıkta Genceli, 8 saat mesafede Yalakâbad (Yalova), 6 saat uzaklıkta Karamürsel ve Şile yolları bağlandı. Böylece, kol sayısı 8'e toplam mesafe 83 saate (783 km) ulaşmıştı.²² Yolculuklar genellikle esas güzergahı oluşturan İznik, İznikmid ve Üsküdar'a yapılmış, Yalakâbad, Karamürsel ve menzilhanesi olmayan Yenipazar'a ise çok az beygir gönderilmişti. Buna göre, Gebze Menzilhanesi'nin hizmet verdiği yolların toplam uzunluğu 68 saate (387 km) ulaşmış idi.²³

3.Fiziki Yapısı ve Müştemilatı

Menzilhanelerin aslî görevlerinden biri, binek hayvanı temini olduğuna göre, bu mekânların olmazsa olmazı, ahırlar ile hayvanların ot, arpa veya saman ihtiyacını karşılayacak depo, samanlık veya benzeri bölümlerdi. Buradaki görevliler, ulaklar veya konaklayanların kalması veya temel ihtiyaçlarını karşılaması için, kısmen hayvanların kaldığı yerlerle bitişik, duruma göre, insan veya hayvanların kaldığı ayrı kısımlardan oluşabilen bina, oda, mescit, mutfak, tuvalet, banyo, çeşme veya kuyular ise, ikinci grup bölümleri teşkil etmişlerdi. Kışın ısınma durumu dikkate alınacak olunur ise, görevliler veya yolcuların kaldığı odaların en azından bir kısmının, hayvanların kaldıkları ahır bölümü ile yarı bağlantılı olmasına dikkat edilirdi.²⁴

Gebze Menzilhanesi, konumu dolayısıyla benzerlerine kıyasla daha özenle tanzim edilmişti. Tamir ve bakımına özen gösterilmekte idi. Diğer menziller, pek çok yönden bu Menzilhane'yi örnek almakta idi. Mesela 3 Eylül 1758 tarihli emirnamede, Üsküdar Menzilhanesi'nin, Gebze Menzilhanesi gibi tanzimi talep edilmişti.²⁵

Gebze Menzilhanesi'nin yapısı ve müştemilatı hakkında bazı bilgilere rastlamak mümkündür. Mesela 8 Temmuz 1729 tarihinde Menzilci Mehmed'in ölümü üzerine evinde ve Menzilhane'de mevcut eşya hakkında düzenlenen defterde mevcut olan iki liste bunlardan bir kısmıdır. Bu listelerden *ilki*, Menzilci Mehmed'in evinde bulunan eşyayı göstermektedir. 8 Temmuz 1729 tarihinde Gebze kadısı tarafından düzenlenmiştir. Bu liste, Mehmed'in mülkü olarak Menzilhane'de bulunan beygir, beygir donanımları, tefrişat ve mutfak eşyası ile hububat ve samanı gösteren 36 parçalık eşyanın listesidir (Bkz. Tablo 1).²⁶ Menzilhane'nin mefruşat kaydı ile ilgili diğer bir örnek, Giritî Hüseyin'in, Üsküdar ve Gebze menzilhanelerini 1806 yılında Hancızade

²⁰ BA, C. NF (Cevdet Nafia), nr. 25/1230, BA, MAD, nr. 3217, s. 5a; BA, *Mevkufat Kalemî Defterleri (D. MKF)*, nr. 28277, s. 4, 12, 13, 19; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 70.

²¹ BA, MAD, nr. 3217, s.5b-6a; 4004, s.20-24; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 70.

²² BA, MAD, nr. 10492, s.17; 10322, s.18; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 70.

²³ BA, MAD, nr. 3217, s. 5b-6a; 4004, s.20-24; 10322, s.18-23; 10492, s.17-18; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 70.

²⁴ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002, s. 177; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 31-37.

²⁵ BA, A. E. SOSM. III (Ali Emiri. III. Osman), nr. 16/1044.

²⁶ BA, MAD, nr. 10492, s.20; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 31 vd.

Salih Ağa'ya devri sırasında hazırlanan 6 Mayıs 1806 tarihli 39 parçadan oluşan mefruşat listesidir (Bkz. Tablo 1).²⁷

Tablo 1: Gündelik İhtiyaçların Giderilmesi İçin Menzilhanede Kullanılan Eşya²⁸

Adı	İşlevi	1729	1806
Beylik (bir tür battaniye)	Örtünme	1	6
Cezve (cezbe)	Kahve pişirme	-	1
Fıçı	Saklama kabı	-	1
Fincan	Kahve servisi	-	8
Leğen, İbrik	Temizlik	1	2
Yastık(Kadife)	Yaslanma	-	8
Kahve Güğümü	Kahve pişirme	-	1
Kahve İbrigi	Kahve servisi	-	1
Kâse	Servis	-	1
Kefçe (Kepçe)	Karıştırma ve servis	-	1
Kilim	Döşemelik	8	-
Körük (Ocak)	Ateş yakma	5	-
Leğen (Çorba)	Yemek servisi	1	-
Lenger (Yayvan, kenarları geniş kap)	Yemek servisi	-	2
Maşa	Ateşi karıştırma	1	-
Minder	Oturma veya Yaslanma	7	12
Minkal	Tekne	-	2
Sacayak	Piştirme Aparatı	4	-
Sahan	Piştirme, ısıtma	3	5
Seccade (Halı)	İbadet amaçlı örtü	-	1
Sini	Servis gereci	-	2
Sitil (kulplu su kabı)	Taşıma ve saklama	3	-
Şamdan	Aydınlatma gereci	1	2
Şilte	Oturma	-	2
Tava (Tabe)	Piştirme	2	1
Tencere	Piştirme	17	4
Velense (Yünlü, ağır battaniye)	Döşemelik veya örtü	1	-
Yastık (Beledi)	Yaslanma	14	12
Yastık (Baş)	Yatma	-	2

²⁷ BA, MAD, nr. 10492, s. 20; BA, D. MKF, 31174, s. 1; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 31 vd.

²⁸ Tablo 1: Bkz. Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 37, 38; BA, MAD, nr. 10492, s.20; Tablo'da 1806 yılı tespiti olarak gösterilen eşya listesi, aynı olmakla beraber, asıl defterinde sıralaması farklıdır (Bkz. BA, D. MKF, nr. 31174, s. 19).

Tablodaki eşyaya bakılınca, bunların esas itibariyle dörde ayrıldığı görülmektedir. Bunların *birinci* grubu dinlenme, oturma, uyuma ve ibadet etme ile ilgili kilim, yorgan, yasdık, battaniye, minder ve seccade gibi oda veya sofa eşyasıdır. *İkincisi* yemek ve servis hizmetleri için kullanılan tabak, tencere, sahan, cezve, sini gibi eşyadır. *Üçüncüsü*, ısıtma, ısınma ve yemek pişirmek için kullanılan sac ayak, körük, maşa gibilerdir. *Dördüncü* grup ise, diğer hizmetler, yani aydınlatma, su temini, temizlik, yemek veya daha başka işler için kullanılan şamdan, leğen, ibrik, sitil gibi eşyadır. Kullanılan eşyaya bakılırsa, Anadolu'nun en merkezi yerlerinden biri konumunda bulunan Menzilhane'nin, aynı anda ortalama 5-10 yolcunun ihtiyacını karşılayabilecek şekilde, bir sofa veya bir kaç oda, mutfak, banyo, tuvalet, ahır, samanlık, depo, ambar, çeşme veya kuyu gibi bölümleri olduğu; merkezi ve yoğun yolculuk yapılan bir konumda bulunmasına rağmen, sade bir şekilde tefriş edildiği, mutfak, ısınma ve temizlik malzemeleri gibi temel ihtiyaç maddelerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu haliyle menzilleri, gayet tabii Gebze Menzilhanesi'ni hayvanların ve insanların kaldığı bölümler ile samanlık ve depo gibi kısımlar olmak üzere üçe ayırmak yanlış olmaz.²⁹ Esasen bu yapı ve mefruşat şekli, hemen her han veya benzeri görevleri üstlenmiş menzilin esaslarından olduğu kabul edilmektedir.³⁰ Bu noktada mirî tarafından da desteklenmiş ve yönlendirilmişlerdir. Mesela 1764 ve 1774 yılları arasında Gebze Menzilhanesi'nin yeniden ve hızlı bir şekilde tanzimi ve bu düzenlemeden kaynaklanan giderlerinin karşılanması emredilmiştir.³¹

Menzilhane'nin eşya ve mefruşatına dair başka listeler de mevcuttur. Alemdar Ahmed Ağa'nın menzilci olduğu 15 Muharrem 1223/13 Mart 1808 tarihinde, Menzilhane'nin mirî adına kayıtlı 32 kalemlik; Ahmed Ağa adına 11 kalemlik toplam 28 beygir ve eşya listesi kaydedilmiştir.³² 22 Temmuz 1820 tarihli ve takip eden tarihlere ait başka bir defterde ise, Menzilci İbrahim Efendi ile Gebze Ayanı ve Dergah-ı Ali Gediklisi el-Hac Ali Ağa zamanında Üsküdar, Dilbaşı ve Gebze menzilhanelerinde bulunan, satın alınan, yeni kayda geçen muhtelif eşyanın kaydı tutulmuştur.³³ Asım Bey tarafından 5 Mart 1840 tarihinde yapılan tespitlerde demir, katran, semer, koşum takımı, beygir ve araba sayısı vs. ile ilgili 20 kalemlik varlık listesi çıkarılmıştır.³⁴ Bu kaynaklardan hareketle Menzilhane'nin müstemilatı hakkında daha elle tutulabilir bazı tahminler ve tespitlerde yapmak mümkün olabilmektedir. Listeler karşılaştırıldığında, farklı dönemlere ait olmalarına rağmen, Menzilhane'de, önemli oranda benzer şeylerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

19. yüzyıla gelindiğinde, menzilhane idareleri ve fizikî ortamında değişim yaşanmıştı. 30 Nisan 1822 tarihinde Gebze Menzilhanesi'nin tamiri için maliyet araştırması talep edilmişti. Bu dönemde Gebze Menzilhanesi, mirî üzerine kayıtlı bir han binasından ibaret idi.³⁵ Bakım onarım işlerinin takibi ve giderleri, devlet tarafından karşılanıyordu. Belirtilen tarihten 10 yıl sonraki tespitlere göre, İzmit'te, Gebze Menzilhanesi beygirlerine mahsus bir han daha bulunmaktaydı. Hanın tamiri için, 1832 yılında, İzmit mimarlarından Mehmed Raşit ve Ali Halife tarafından bir keşif defteri hazırlanmış, tahmini tamir masrafı tespit edilmişti.³⁶

4. Menzil İdaresi ve Görevlileri

Menzilhanelerin iş yoğunluğu, merkezi konumları ve olağanüstü hallerdeki katkılarına göre değişmekte idi. Gebze Menzilhanesi ve benzeri menzilhaneler, bu sebeplerle daha kalabalık çalışanlar grubunu barındırmaktaydı. Mükelleflerin en önde gelenleri, menzilhane idarecisi

²⁹ Ayrıca bkz Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 31-38.

³⁰ Yusuf Halaçoğlu, *Menziller*, s. 177. Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 31-38.

³¹ BA, C. NF, nr. 31/1539, 1540.

³² BA, D. MKF, nr. 31225, s. 2.

³³ BA, D. MKF, nr. 31473, s. 2-16.

³⁴ BA, MAD, nr.10494, s. 32.

³⁵ BA, C. NF, nr. 16/774.

³⁶ BA, C. NF, nr. 17/846.

durumunda olan menzildarlar idi. Menzildarlar, menzilin bulunduğu kasabanın ileri gelenleri arasından, genellikle bir senenin Ruz-ı Hızır³⁷ başından ertesi yılın Ruz-ı Hızır'na kadar geçen 1 yıllık süre için seçilirler, hesapları da buna göre tutulurdu. Aksine bir gelişme olmaz ise yeniden seçilebilirlerdi. Bütün işlemleri mahallin kadısının kontrolüne tabi idi.

4.1.Menzil İdaresi ve Menzildarlar

Gebze Menzildarhanesi ile ilgili muhasebe veya gelir gider kaydına dair çok miktarda defter ve belge kaydı vesilesiyle nerede ise bütün menzildarların adları ve görev yıllarını tespit etmek mümkün olabilmektedir. Söz konusu tespitlere göre, 6 Mayıs 1703-5 Mayıs 1704 arasında, Gebze Menzildarhanesi'nde Mustafa Bey menzildar idi.³⁸ 8 Haziran 1711 tarihli arizaya göre, vefat eden eski bir menzildarın veresi, menzildarlığı reddetmişti.³⁹ 1710-Mayıs 1711 tarihleri arasında menzildarlık işi Mustafa'nın idaresindeydi. Buna göre, ailesi menzildarlığı reddeden kişi Mustafa idi.⁴⁰ Onun ölümü üzerine, ailesi tarafından menzildarlıkla ilgili bir talep ve kabul gerçekleşmeyince, Gebze Menzildarhanesi'nin idaresi, 18 Mayıs 1711-17 Mayıs 1712 tarihleri arasında Deli Osman'ın idaresine verilmişti.⁴¹ Daha sonra gelen birkaç yıl içinde kimin menzildar olduğu tespit edilememiştir. Ancak birkaç yıl sonra adı geçen Mehmed Bey'in, Osman'dan sonra görevi devr almış olması muhtemeldir. Mehmed Bey, uzun süre görevde kalmıştır. 17 Mayıs 1717 -16 Mayıs 1718,⁴² 17 Mayıs 1718-16 Mayıs 1719,⁴³ 1720,⁴⁴ 1721⁴⁵, 1722 yıllarında Gebze Menzildarlığı olmaya devam etmişti.⁴⁶ Kaydedilen son yıl içinde, beygirlerinden 159 adedi telef olmasına binaen borçlanmıştı. Borçlarını taksitle ödemesi için Gebze Naibi Mehmed tarafından 14 Kasım 1722 tarihli bir ilam verilmişti.⁴⁷ Ruz-ı Hızır (6 Mayıs) 1135/17 Mayıs 1723 tarihinden başlamak üzere Gebze Menzili, 1 yıllık süre ile Hacı Osman-zade Mehmed'in uhdesine verilmişti. Bu kişinin yukarıdaki menzildar ile aynı kişi olduğuna dair bir ayrıntıya ulaşılamamıştır. Menzili'nin iltizamını alan Mehmed, 1 yıl sonra aynı şekil ve şartlarda 1828 yılına kadar görev yapmış,⁴⁸ 2 Kasım 1728 tarihinden önce vefat etmişti. Onun ölümü üzerine, muhalledatının tespiti ve menzildar tayin edilmek üzere ahali

³⁷ Ruz-ı Hızır: Belli bir yörenin iklim koşulları ve yaşamsal etkinliklerine dayalı bir şekilde uzun deneyimler sonucunda ortaya çıkan ve yerel özellikleri ifade eden bir zaman bölümlenmesidir. Esasen yöre insanının kültürel bir miras olarak edinmiş olduğu bu zaman bölümlenmesiyle ülke genelinde kabul edilen fakat yerel unsurlara göre farklılaşan durumlar ifade edilmektedir. Geleneksel tarım ve hayvancılığa ilişkin her türlü etkinlik, bu takvime göre düzenlenmiştir.

Halk takviminde yıl, Hızır günleri ve Kasım günleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu ayırım genel olarak iki mevsimin varlığını kabul etmeye dayanan eski bir takvim anlayışından kaynaklanmaktadır. Başta İstanbul olmak üzere, ülkenin her yanında yaygınlaşan bu anlayışa göre bir sene “yaz” ve “kış” olarak ikiye ayrılmış; yaz mevsimi için “eyyam-ı rûz-ı Kasım” veya “Kasım”; kış içinse “eyyam-ı rûz-ı Hızır” ya da kısaca “Hızır” denmekteydi. 186 gün olan Hızır Günleri, 6 Mayıs'tan başlayıp 7 Kasım akşamına kadar devam etmektedir. Hıdırellez'le başlayan bu mevsimin başlangıcı halk arasında “yılbaşı” olarak kabul edilerek çeşitli kutlamalarla karşılanır. 179 gün olan Kasım Günleri ise 8 Kasım'dan başlayıp 5 Mayıs akşamına kadar devam eder. Yöreden yöreye göre değişebilen –mesela yukarıda Gebze için 4 Mayıs esas alınmıştır– bu zaman bölümlenmesi, İstanbul ve çevresinde çoğu kez tarım ve hayvancılığın yanında denizle de ilişkilendirilerek İstanbul'a özgü bir halk takvimi oluşturulmuştur. Bu takvim eski müneccimler ve takvim hazırlayan kişiler tarafından yazılı hale getirilmiştir (www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/halk-kulturu/detay/envanter_id/92, Erişim tarihi: 02.06.2013; Ayrıca bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Tarifleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, C. 3, s. 59).

³⁸ BA, D. MKF, nr. 27861, s. 10

³⁹ BA, İbnülemin, Dahiliye İradeleri (İE. DH), nr. 32/2825.

⁴⁰ BA, A. E. SAMD. III., nr. 57/5714, vrk. 1b-10b.

⁴¹ BA, D. MKF, nr. 28006, s. 11.

⁴² BA, D. MKF, nr. 28235, s. 4, 16.

⁴³ BA, D. MKF, nr. 28277, s. 4.

⁴⁴ BA, D. MKF, nr. 28316, s. 2. 23.

⁴⁵ BA, D. MKF, nr. 28341, s. 2, 8.

⁴⁶ BA, İE. DH, nr. 28/2479.

⁴⁷ BA, İE. DH, nr. 28/2479.

⁴⁸ BA, A. E. SAMD. III., nr. 46/4596; 70/7064; BA, D. MKF, nr. 28466, s. 24.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

tarafından bir kişi seçilmişti. Bu kişiye beygir ücretleri ve sair giderlerin ödenmesi için talepte bulunulmuştu.⁴⁹

Daha sonra gelen menzilcilerin bir kısmının, menzilhane ihalesini müştereken aldıkları veya kısa sürede değişmiş oldukları anlaşılmaktadır. Mesela 3 Ağustos-23 Kasım 1733 arasında Mustafa, el-Hac Ebubekir ve Hacı Hüseyin,⁵⁰ 17 Mayıs 1734 tarihinden itibaren önce Mustafa,⁵¹ 4 Şubat-Mayıs 1736 arasında Mustafa Beşe,⁵² ardından kendisiyle birlikte 16 Mayıs 1736 tarihine kadar Mustafa Beşe ve Ali Beşe,⁵³ 1738-1739 yılında Mustafa Beşe, menzilci olarak görev almışlardır.⁵⁴ Bir kaç yıl sonra, 6 Mayıs 1745-5 Mayıs 1747 tarihleri arasında, iki dönem boyunca Mehmed Ali oğlu Mustafa, Şişman Mustafa, Mezarı Gaybî oğlu (Hamamcı) Mustafa tarafından menzil idaresi müştereken tasarruf edilmişti.⁵⁵ Bu tarihten on yıl sonra, 1757 yılında menzil idaresi Hacı Mustafa'da idi ve zarar ettiğini ileri sürmüştü. Görevin, es-Seyyid İbrahim'e devri söz konusu olmuştu. Ancak bir yıl daha görevine devam etmişti.⁵⁶ 1759-1760 yılları civarında, menzil idaresi önce tek başına Mehmed'e verilmişti.⁵⁷ 1760 yılı içinde, Mehmed ve el-Hâc Mustafa'nın müştereken tasarrufuna bırakılmıştı.⁵⁸ 12 Ağustos 1760 tarihinde Osman adlı menzilcinin elinde idi.⁵⁹ Takip eden dönemde, Mustafa'nın idaresindeydi.⁶⁰ Ancak bu zat 4 Temmuz 1761 tarihinden önce vefat etmişti. Mustafa Bey, ölümünden önce İlyas Bey Mescidi Vakfı'nın vakıf şartlarına muhalif olarak müstemilata yeni vakıf binaları yaptırmış, vakfın mütevellisi İshak Fakih Kızı Taç Hatun tarafından, Mustafa'nın veresesinin vakfa müdahalesinin engellenmesi talep edilmişti.⁶¹ Haziran-Temmuz 1765 tarihinde, yukarıdaki ile aynı adı taşıyan el-Hac Mustafa menzilci idi.⁶²

Gebze Menzilhanesi, 23 Mart 1773,⁶³ Mayıs 1775,⁶⁴ 8 Şubat 1777 ve 2 Temmuz 1781,⁶⁵ 1783 yılı sonları, Mayıs 1784 ve 1785 tarihinde tarihlerinde Mehmed'in idaresinde kalmıştı.⁶⁶ Muhtemelen aynı kişinin menzilci olduğu 1203/1788-1789 yılında, Hoca Fazlullah el-Kâdî el-Hurufî'nin Gebze'de bina eylemiş olduğu zaviyeyi, Gebze Menzilcisi tahrip etmiş, zaviyenin bağ, bahçe v.s varlıklarını eline geçirmişti. Mezkûr Tekke'nin Vakıf Mütevellişi ve Şeyhi İbrahim, İstanbul'a kaçmış, menzilci ile muhakemesini⁶⁷ ve gasp edilen kitapları ile vazifesinin iadesini talep etmişti.⁶⁸

1207/1793 yılı ortalarında, Üsküdar ve Gebze menzilleri idaresini elinde tutan Mehmed Ağa vefat etmişti. Mirîye ait zimmetine mukabil, bazı kimselerde olan alacağının tahsili ve hazineye teslimi talep edilmişti.⁶⁹ Muhallefatı zapt edilmiş, ancak veresesine hissesi verilmesi

⁴⁹ BA, C. NF, nr. 37/1842.

⁵⁰ BA, D. MKF, nr. 29016, s. 31.

⁵¹ BA, D. MKF, nr. 29152, s. 24.

⁵² BA, D. MKF, nr. 29170, s. 22; 29171, s. 23.

⁵³ BA, D. MKF, nr. 29045, s. 27; 29144, s. 22.

⁵⁴ BA, Kamil Kepeci Defterleri (KK), nr. 2997, s. 74.

⁵⁵ BA, A. E. SMHD. I, nr. 11586.

⁵⁶ BA, A. E. SOSM, III, nr. 17/1168; 53/3800; 96/7380.

⁵⁷ BA, MAD, nr. 10362, s. 1, 2.

⁵⁸ BA, MAD, nr. 10362, s. 1, 2.

⁵⁹ BA, A. E. SOSM, III, nr. 16/1044.

⁶⁰ BA, A. E. SOSM, III, nr. 17/1168; 53/3800; 96/7380, BA, MAD, nr. 10370, s. 2; 10353, s. 2, 3.

⁶¹ BA, Cevdet Evkaf (C. EV), nr. 43/2122.

⁶² BA, MAD, nr. 10374, s. 3, 9.

⁶³ BA, A. E. SMST. III (Ali Emiri. III. Mustafa), nr. 77/5733.

⁶⁴ BA, MAD, nr. 3995, s. 25, 26.

⁶⁵ BA, A. E. SABH. I, nr. 50/3563; 370/23756; BA, MAD, nr. 10403, s. 2.

⁶⁶ BA, MAD, nr. 3335, s. 3; 10409, s. 2.

⁶⁷ BA, C. EV, nr. 200/9984.

⁶⁸ BA, C. EV, nr. 564/28475.

⁶⁹ BA, C. NF, nr. 14/661.

emredilmişti.⁷⁰ Mehmed Ağa'nın zevcesi Ayşe ile kızı Emine tarafından, mirî tarafından zapt olunan Üsküdar ve Gebze menzillerindeki araba, saman ve hayvanların kendilerine bağışlanması talep edilmişti.⁷¹ Bu arada Mehmed Ağa'nın yerine Giridî Hüseyin tayin edilmişti. Bu tarihten sonra, 1801 yılında halen bu zat menzilci olarak görevli idi.⁷²

Bu arada Üsküdar, Gebze ve Dilbaşı menzillerinin idarî düzenlerinin sağlanması ile ilgili bir hüküm çıkarılmıştı.⁷³ Muhtemelen her üç menzilin tek elden idaresi veya başka sebepler dolayısıyla takip eden bir kaç yıl içinde menzillilerin kısa sürede değişeceği, gelen görevlilerin uzun süre kalmayacağı veya bir dahaki dönem için göreve talip olmadığı bir dönemin başlamıştı. Yıllardan beri menzillcilik yapmakta olan Giridî Hüseyin, muhtemelen bu etkilerle 1804 yılında azlolunup yerine Hancızade Salih Ağa tayin edilmişti. Yeni tayin dolayısıyla intikal eden Menzilhane eşyası hakkında müfredat defteri hazırlanmıştı.⁷⁴ 6 Mayıs 1806 tarihli bir belgede, Üsküdar ve Gebze menzilhanelerinin menzilliliğini yürüten Hüseyin'in azledildiği, menzilci tayin olunan Hancızade Salih'e kalan, 39 parçası Gebze Menzilhane'sinde bulunan toplam 60 parçalık mefruşatın, mirî üzerine geçirilmiş olduğu beyan edilmişti. Ancak Salih Ağa, bir iki dönem menzillcilik yaptıktan sonra, görevini aynı aileden Mehmed'e devretmişti. Giridî Hüseyin zamanından kalan eşyanın devri ise, Mehmed zamanında gerçekleşmişti.⁷⁵ 13 Mart 1808 tarihinde, Menzilhane'de mevcut mirî malı, halen menzilci olan Alemdar Ahmed Ağa'ya zimmetlenmişti. Söz konusu eşyayı gösterir bir de müfredat defteri hazırlanmıştı.⁷⁶ Bir süre sonra, Ahmed Ağa savaş sebebiyle orduya katılmıştı. Bu dönemde Menzilhane vekaleten idare edilmişti. Sulh akdi üzerine, ordu hizmeti sona ermiş, Üsküdar ve Gebze menzillerinin idaresi üzerinde olduğundan Eylül 1812 tarihinde terhis olunmuştu.⁷⁷

Kendisi çok istekli olmasa da 1819 yılında, Üsküdar ve Gebze menzillerinin maktûan idaresi için Hacı Ali Ağa görevlendirilmişti.⁷⁸ Hacı Ali Ağa, menzil idaresini devralmış, maaşının arttırılmasını talep etmişti.⁷⁹ Bu sırada, Hacı Ali Ağa'nın muayyen iane ile menzili idare edemeyeceğini, ahalinin kendisine menzil ianesini taahhüd ettiklerini ileri sürmek suretiyle Üsküdar, Gebze ve Dilbaşı menzilleri menzilliliğine, Gebze Ayanından Memiş de talip olmuştu. 17 Mayıs 1819 tarihinde, ahalinin öteden beri mezkûr mahallere ne şekilde imdadiye ve iane desteğinde bulunmuşlar ise aynı şekilde devam etmeleri ve Memiş'in 1 yıl süreyle menzilci olarak kabulüne dair mahalline hüküm gönderilmişti.⁸⁰ Böylece her üç menzilin idaresi Memiş Ağa'ya verilmiş ve bu iş için kendisine para gönderilmesi istenmişti. Ancak bu kişi de uzun süre görevde kalamamıştı.⁸¹ Çünkü Gebze kasabası ve köyleri ahali, Menzilhane'ye vermekle yükümlü oldukları iane akçesini ödemekten imtina etmekte idi. Ayrıca Menzilhane'nin giderleri artmış, idaresi zorlaşmış idi. Bu şartla dolayısıyla menzilci vazifesini bırakmıştı. Bir talipli çıkmaması üzerine, Eski İhtisab Emni Şakir Ağa'nın menzilliliğe tayini gündeme gelmiş, fakat gerçekleşmemiş idi.⁸²

⁷⁰ BA, A. E. SSLM. III Ali Emiri. III. Selim), nr. 208/12340.

⁷¹ BA, A. E. SSLM. III, nr. 9/435.

⁷² BA, A. E. SSLM. III, nr. 242/14112; 243/14135; 270/15591; BA. MAD, nr. 4128, s. 2.

⁷³ BA, C. NF, nr. 23/1109.

⁷⁴ BA, D. MKF, nr. 31174, s. 1; BA. MAD, nr. 4128, s. 2

⁷⁵ BA, D. MKF, nr. 31174, s. 2.

⁷⁶ BA, D. MKF, nr. 31225.

⁷⁷ BA, HAT, nr. 991/41835 j.

⁷⁸ BA, C. NF, nr. 21/1047.

⁷⁹ BA, C. NF, nr. 21/1046.

⁸⁰ BA, C. NF, nr. 42/2057; 47/2308.

⁸¹ BA, C. NF, nr. 22/1052.

⁸² BA, MAD, nr. 9031, s. 1, 2.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

24 Eylül 1819 tarihinde, Üsküdar, Gebze ve Dilbaşı menzillerinin idaresi Gebze Muhtarı Zağralızaade İbrahim Efendi'de idi. Bu zatın Sarraf Vasil'e olan borcunun tahsili söz konusu edilmişti.⁸³ Bu zat, kaza ahalisinin, yeni menzilciye taahhüd ettikleri ianeyi vermekten kaçınmalarına binaen, menzil idaresini terk etmişti. 26 Mayıs 1820 tarihinde bu konuda mahallinden bilgi verilmişti.⁸⁴ Bu arada Memiş yeniden görevlendirilmiş; 17 Mayıs 1820 tarihine kadar önce tek başına ardından İbrahim ile birlikte menzilcilik yapmıştı. Daha sonra üç menzilin idaresi ayrılarak İbrahim Efendi görevlendirilmiş, kısa süre sonra azledilmişti. 12 Temmuz 1820 tarihinde Gebze Ayanı ve Dergah-ı Ali Gediklisi, Zaim el-Hac Ali Ağa yeniden Üsküdar, Gebze ve Dilbaşı menzilci olarak tayin edilmişti. Mayıs 1822 tarihine kadar da görevde kalmıştı.⁸⁵ Bu arada, kısa bir süre menzilcilik yapan Dağdeviren-zade Hacı Mehmed ise, öldürülmek suretiyle ortadan kaldırılmıştı. Ondandır 1821 yılında menzil idaresi Muhsin'in eline geçmiş idi. Bu zatın mirîden alacağına karşılık, önceki menzilcinin muhallefâtından kendisine havale yapılmış ancak tahsil edilememişti. O da görevden imtina etmişti. etmişti.⁸⁶

Bu yıllarda, menzilhanelerin idare şeklinde değişimler gerçekleşmişti. 26 Ocak 1822 tarihli bir yazışmada, bir süreden beri Üsküdar, Gebze ve Dilbaşı menzillerinin emanet suretiyle idare edilmesi dolayısıyla masraflarının mirî tarafından karşılanmakta olduğu, bu vesileyle bir aylık giderin karşılanması talep edilmişti.⁸⁷ Böylece, Üsküdar Gebze ve Dilbaşı posta menzilleri, 1822 yılı ortalarında 250.000 kuruş nakit ve 10.000 kile arpa karşılığında, ayanlık unvanı da verilmek suretiyle adı geçen Hacı İsmail Ağa'ya ihale edilmişti.⁸⁸ Daha sonra yine Hacı Ali Ağa göreve devam etmişti. 12 Temmuz 1824 tarihli maliye kaydına göre, bu sırada menzil idaresi, emanet usulü ile idare etmek üzere, yeniden Dergah-ı Ali gediklilerinden Ali Ağa'ya ihale edilmişti.⁸⁹ Onun ardından Silahşoran-ı Hâssadan İsmail Ağa'nın, iki yıllık idaresinin ardından maktuan idare etmek üzere iki yıl ard arda Süleyman Ağa Mayıs 1826 tarihine kadar menzilcilik yapmışlardı.⁹⁰

Üsküdar, Gebze ve Dilbaşı menzillerine gönderilen 26 Nisan 1826 tarihli kararda, bilcümle menzillerin kiraya verilmek suretiyle idaresi ve beygirler için saat başına 30'a para ücret alınması bildirilmişti. Bu karar ile mirîye ait Gebze Menzilhanesi Hanı, kiralanmak suretiyle idare edilmeye başlanmıştı.⁹¹ Ancak gerekli ihtiyaçlarının karşılanması konusunda eskiden olduğu gibi yardımcı olunmakta idi. Nitekim 1829 yılı sonuna ait bir kayıta, Üsküdar, Gebze ve Dilbaşı menzillerine arpa verilmesi emri tekrarlanmıştı.⁹² 29 Eylül 1830 tarihinde ise, İstanbul, Üsküdar, Gebze ve Dilbaşı kiracı başarılarına sermaye olarak kullanmak üzere, Hazine-i Âmire'den bir miktar nakit para aktarılması söz konusu olmuştu.⁹³

⁸³ BA, C. NF, nr. 13/645.

⁸⁴ BA, C. NF, nr. 55/2735.

⁸⁵ BA, D. MKF, nr. 31473, s. 2; BA, MAD, nr. 9031, s. 2.

⁸⁶ BA, C. NF, nr. 10/460.

⁸⁷ BA, C. NF, nr. 8/365.

⁸⁸ BA, C. NF, nr. 18/879.

⁸⁹ BA, MAD, nr. 9031, s. 1.

⁹⁰ BA, MAD, nr. 9031, s. 3, 4.

⁹¹ BA, C. NF, nr. 15/750.

⁹² BA, C. NF, nr. 23/1136.

⁹³ BA, C. NF, nr. 7/344.

Tablo 2: Gebze Menzilcileri (1710-1862)

Sıra	Görevde oldukları belirlenen tarihler	Adı
1	6 Mayıs 1703-5 Mayıs 1704	Mustafa
2	1710-Mayıs 1711	Mustafa
3	17 Mayıs 1711-16 Mayıs 1712	Deli Osman
4	17 Mayıs 1717 -16 Mayıs 1723	Mehmed
5	14 Kasım 1722-6 Ağustos 1728 öncesi vefat	Hacı Osman-zade Mehmed
6	3 Ağustos-23 Kasım 1733	Mustafa, el-Hac-Ebubekir, Hacı Hüseyin
7	17 Mayıs 1734	Mustafa
8	4 Şubat-Mayıs 1736	Mustafa Beşe
9	16 Mayıs 1736	Mustafa Beşe, Ali Beşe
10	1738-1739	Mustafa Beşe
11	6 Mayıs 1745-5 Mayıs 1747	Mehmed Ali oğlu Mustafa, Şişman Mustafa, Mezarı Gaybî oğlu (Hamamcı) Mustafa
12	1757-1759	Hacı Mustafa
13	1759-1760	Mehmed, Osman
14	1760-1761	Mehmed-el-Hac Mustafa
15	1761-4 Temmuz 1461 öncesinde vefat etmişti	El-Hac Mustafa
16	Mayıs 1765-	El-Hac Mustafa
17	23 Mart 1773-1793 yılı ortası vefat	Mehmed
18	1793 yılı ortaları-1804 ortalarında azledilmişti	Giridi Hüseyin
19	1804-Mayıs 1806	Hancı-zade Salih Ağa
20	1806-1808	Hancı-zade Mehmed Ağa
21	13 Mart 1808- Eylül 1812	Alemdar Ahmed Ağa
22	1819 - Mayıs 1819	Hacı Ali Ağa
23	Mayıs 1819- 17 Mayıs 1819	Memiş Ağa
24	24 Eylül 1819-26 Mayıs 1820	Memiş, Zağralı-zade İbrahim Efendi (Gebze Muhtarı)
25	1820-1821, Görevi sırasında öldürülmüştü	Dağdeviren-zade Hacı Mehmed
26	1821-?	Muhsin
27	1822 yılı - ?, Emaneten idare dönemi başlamıştı	Hacı Ali Ağa, Sonra Hacı İsmail Ağa (Emin)
28	1822 yılı ortaları-1824	Silahşoran-ı Hassadan İsmail Ağa
29	12 Temmuz 1824-Mayıs 1826	Dergah-ı Ali Gediklisi Ali Ağa (Emin), Ardından Süleyman Ağa,
30	15 Şubat 1835	Ticaret Müşiri Mehmed Said Paşa (Genel İdare, Emin)
31	28 Nisan 1835	Vehbi Efendi (Kıracıbaşı)
32	13 Aralık 1840-12 Mart 1841	Mehmed Ağa (Postane Müdürü)
33	1861-1862	Mustafa Ağa (Kıracıbaşı)
	27 Ekim 1862	Lağvedildi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

15 Şubat 1835 tarihinde, Üsküdar, Kartal, Gebze, Hereke ve Dilbaşı postahaneleri, Ticaret Müşiri Mehmed Said Paşa'nın genel idaresi altında idi. Ancak söz konusu tarihte, artık Hazine-i Âmiye tarafından idaresi kararlaştırılmış, devir teslim yapılmıştı.⁹⁴ 28 Nisan 1835 tarihli hatt-ı hümayun ekinde, Üsküdar ve Gebze menzilleri Kiracıbaşı Vehbi Efendi'nin yerine başka bir münasibinin bulunamamasına binaen, yeniden tayini bildirilmişti.⁹⁵

Çok geçmeden posta teşkilatı kurulacak ve menziller ile ilgili daha geniş çaplı gelişmeler yaşanacaktı. 1840 yılında posta teşkilatı kurulduktan sonra,⁹⁶ 13 Aralık 1840-12 Mart 1841 tarihleri arasında 200 guruş aylık karşılığında Menzilhane (Postahane) Müdürlüğü'ne Mehmed Ağa görevlendirilmişti.⁹⁷

Daha sonraki yıllarda, postahaneler aynı şekilde idare edilmeye devam etmişti. Zamanla bunların idaresi daha sistematik ve gelir gider durumları standart bir hal almıştı.⁹⁸ 1278/1861-1862 arası 1 yıllık dönemde Gebze Kirahanesi, aylık 9.500 guruş maktu iâne ile İzmit Mutasarrıfı Hasan Efendi tarafından Mustafa Ağa uhdesine verilmişti. Müteakip dönemde, Anadolu postaları denizden gönderilmek üzere başkasına ihale kılınmıştı. Bu sebeple Gebze Kirahanesi, Postahane-i Âmiye tarafından lağvedilmiş, 27 Ekim 1862 tarihinden itibaren iane kaydı terkın ve imha edilmişti. Demirbaş eşyası satılmış, elde edilen 26.862,5 guruşluk gelir hazineye devredilmişti. Bu arada yapılan bazı usulsüzlükler dolayısıyla başta İzmit Mutasarrıfı Hasan Paşa olmak üzere birkaç kişi cezalandırılmıştı.⁹⁹

4.2. Menzilhane'nin Diğer Görevlileri

Menzilhane görevlileri, sadece menzilcilerden ibaret değildi. Hayvanların bakımını yapan *seyisler*, yola çıkan hayvanların geri getirilmesini sağlayan, yolculara rehberlik veya güvenlik hizmeti veren *sürücüler*, kalan yolculara yardımcı olan *odacılar*, yemek işlerine bakan *aşçı*, ayrıca *temizlikçi*, *nalbant*, *ahırcı* gibi görevliler de menzilhanelerin görevlileri arasındaydı. Bunların dışında muhtelif vergilerden muaf olmaları karşılığında, çevre köylerin ahalisi, menzilhanelerle ilgili bazı hizmetleri yerine getirmekle mükellefti.

Söz konusu görevliler arasında, menzilcilerden sonra en dikkati çeken kişiler *sürücüler* idi. Sürücülerin ne zamandan beri istihdam edilmeye başlandığı tam olarak bilinmemektedir. Önceleri, ulaklar bir yerden diğerine gider iken kiralamış oldukları beygirleri, sonraki menzilde bırakır, oradan yeni bir binek hayvanı alarak yollarına devam ederlerdi. Ancak bu uygulama, zamanla bazı yerlerde fazladan birikim olmasına, bazı yerlerde ise menzil hayvanı darlığı çekilmesine yol açmıştı. Bazı görüşlere göre, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yeni menziller açılmaya başlandığı sırada, sürücü kullanılması esası getirilmişti.

Ulakların beygir kullanımı sırasında her defasında sürücülere önemli işler düşüyordu. Sürücü, yol boyunca beygirlerin bakımını da üstlenirdi. Rehberlik yapmak, yol güvenliğini sağlamak asli görevleri arasında idi. Buna binaen, her menzilde yeteri kadar sürücü bulundurulmak zorunluluğu vardı. Yolculuk yapan ekibin, kalabalık olmasına göre, bir veya bir kaç sürücü verilebilirdi. Ulaklara verilecek sürücü sayısı belirlenir iken, kiralayacakları beygir sayısı dikkate alınmakta idi. Duruma göre, üç, beş ulağa bir sürücü verildiği olurdu.¹⁰⁰

⁹⁴ BA, C. NF, nr. 12/600.

⁹⁵ BA, HAT. nr. 695/33516.

⁹⁶ Necdet Aysal, "Çöküşten Mütarekeye Osmanlı'da Haberalma", 527; Nesimi Yazıcı, "II. Mahmud Döneminde Menzilhaneler: Ref-i Menzil Bedeli", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, (28-30 Haziran 1989), *Bildiriler*, s. 157; Nesimi Yazıcı, "Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *OTAM*, Sayı. 3, s. 336.

⁹⁷ BA, *Maliye Nezareti Masarifat Defteri* (BA, ML. MSF), nr. 2126, s. 2, 4, 6.

⁹⁸ BA, HAT. nr. 1254/48540.

⁹⁹ BA, MVL, nr. 725/50.

¹⁰⁰ Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 43, 44 vd.

Sürücülerin bazı usulsüzlüklere karıştıkları oluyordu. Bundan dolayı ağır cezalar verilebilirdi. Buna bir örnek olarak Üsküdar ve Gebze menzillerinin sürücülerinden üç kişinin, ulaklara eziyet etmeleri sebebiyle 1801 yılı sonlarına doğru idam edilmiş olmasıdır. Bu olay dolayısıyla menzillerde nizamla dikkat olunması hususunda ilgili mahallere hükümler gönderilmiştir.¹⁰¹ Bir başka olayda ise, sürücüler ve zaptiyeler, haksız yere bir başka çalışanı hırsızlıkla suçlamışlardır.¹⁰²

Menzilhanelerin, *ikinci* görevli grubu *odacılar* idi. Bunlar, oda temizliği, düzeni ve giriş-çıkış işlerinin takibiyle görevli kimselerdi. Gebze Menzilhanesi, sayıları bilinmemekle beraber gereği kadar odacıya sahipti. Aşağıdaki örnekten anlaşılacağı gibi, bunların bazen ehil olmamaları dolayısıyla huzursuzluklar yaşanmakta idi. Söz konusu olayda, Gebze Menzilhanesi Odacısı İsmail hakkında kendi halinde olmaması, meşru olmayan iş ve davranışlara yeltenmesi, yoldan geçen ulaklara ve saireye ağır küfürler etmesi, ahaliyi tekdır ve taciz etmesi dolayısıyla Rebiülahir 1196/Mart-Nisan 1782 tarihinde Bursa'ya nefyedilmesi emredilmişti.¹⁰³

XIX. yüzyılın ilk yarısında, menzilhane çalışanları, sayıları ve aylıklarına dair ayrıntılı birkaç muhasebe kaydı bulunmaktadır. Bu dönemle ilgili 9 Ekim-6 Aralık 1820 tarihleri arasında ait muhasebede, iki aylık toplam olarak Yazıcı Abdullah'a 100, Vekil ve Anbar Emni Mustafa'ya 100, nalbanda 60, 4 kethüdaya 160, 8 seyise 320, 2 menzil hademesine 80, 14 sürücüye 560 guruş maaş verilmişti. Bu süreçte, koyun etine 180, ekmek ücretine 35,5, 1 arabacıya 40 guruş harcama yapılmıştı. Gebze Menzilhanesi'nin menzilci hariç, toplam 31 çalışanı mevcuttu.¹⁰⁴

13 Aralık 1840-12 Mart 1841 tarihleri arasında Menzilhane'nin üç aylık maaş gideri her bir ay için sırasıyla, 1670, 1620 ve 1920 guruş olmuştu. Bu sırada, Menzilhane Müdürü Mehmed, Katip Mehmed, kahya, sürücüler ve seyisler olmak üzere, ortalama 18-20 kişilik grup çalışanı mevcut idi. Dilbaşı Menzilhanesi kahyasının aylığı da burası tarafından ödenmekte idi.¹⁰⁵

Tablo 3: Gebze Menzilhanesi çalışanlarının maaşları, üç aylık gider muhasebesi

Görevliler Grubu	13 Aralık 1840-12 Mart 1841		
Gider Kalemi (Guruş)	Kanunievvel	Kanunısanı	Şubat
Menzilhane Müdürü Mehmed Ağa'nın mahiyesi	200	200	200
Menzil Katibi Mehmed Efendi'nin mahiyesi	160	120	120
Kahya mahiyesi	150	150	150
Dilbaşı Menzilhanesi Kahyası'nın mahiyesi	110	100	100
Sürücüler ve seyislerin mahiyesi (1 kişi x 75 guruş)	14 kişi, 1050	14 kişi, 1050	18 kişi, 1350
Aylık toplam ücret tutarı	1670	1620	1920

5. Menzilhane'nin Gelir Kaynakları

Menzilhanelerin belli bir bütçesi bulunmakta idi. Bu bütçenin gelir kaynakları farklılık arz etmekte idi. Bunlardan biri, Hazine-i Âmire idi. Hazine-i Âmire'nin menzil bütçelerine yaptıkları katkılar, azalıp çoğalmakla beraber, bu ödemelerin ortalama %15 civarında olduğu ileri sürülmektedir.¹⁰⁶

¹⁰¹ BA, C. NF, nr. 47/2304.

¹⁰² BA, Sadaret Mektubi Kalemi. Nezaret Devair (A. MKT. NZD), nr. 142/67.

¹⁰³ BA, C. ADL, nr. 104/6247; BA, A. E. SABH. I, nr. 64/4464.

¹⁰⁴ BA, D. MKF, nr. 31481, s. 1.

¹⁰⁵ BA, ML. MSF, nr. 2126, s. 2, 4, 6; 1923, s. 2-3.

¹⁰⁶ Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 274.

Hazine-i Âmire adına menzilhanelere yapılan imdadiye, iane gibi ödeme şekilleri değişmekte idi. Bu ödemeler, aynî ve nakdî olduğu gibi, doğrudan veya ahalinin belli yükümlülükler karşılığında mükellef tutulmaları suretiyle yapılabilirdi. Mesela 4 Mart 1691 tarihinde, Gebze Menzili'nde mevcut 15 beygirin masrafları ve iane akçesinin karşılanması önemli bir yekûna ulaşmış; ahalinin ödemekle mükellef olduğu bu masrafların bir miktar hafifletilmesi için Üsküdar ve Gebze kadılarına emirname yazılmıştı.¹⁰⁷ Başka bir örnekte ise, 17 Mayıs 1723 tarihinden itibaren bir yıl içinde mirî tarafından Gebze Menzilhanesi için 62.500 akçe imdadiye tayin olunması emredilmişti.¹⁰⁸

Söz konusu imdadiyeler veya mükellefiyetler duruma göre değişmekte idi. Savaş ve olağan üstü hallerde, bunların yekûn meblağı oldukça yükseliyordu. Mesela 11 Haziran 1731 tarihinde, sefer hazırlıkları münasebetiyle Gebze Menzilhanesi'nin yeniden tanzimi gündeme gelmiş, mevcut ihtiyaçların öncelikle belirlenmesi için mahallinden bilgi istenmişti. Bu sırada Menzilhane'nin giderlerinin karşılanması için çevredeki kazalardan eskiden beri olağan dışı hallerde talep edilen 1000'er kuruş imdadiye tahsisi ve tahsili söz konusu olmuştu.¹⁰⁹ Bu ihtiyaç, sefer öncesinde ve sefer sırasında haber trafiği ve Gebze benzeri ulak menzillerinin yükünün artması, beygir sayısı ve tayinatın yükselmesinden kaynaklanıyordu.¹¹⁰ İmdadiye vergisi, daha sonra sürekli olarak alınmaya başlamıştı. Nisan 1817 tarihinde, ahalinin ödemekte güçlük çekmelerine ve itiraz etmelerine karşılık, ödeme yapmalarının devamına zorlanmışlardı.¹¹¹

Bazı tespitlere göre, Gebze Menzilhanesi'nin, mirî tarafından karşılanan bütçesinin en yüksek olarak hesaplandığı zaman dilimi 1731-1737 yılları arasındaki altı dönemdi. Bu dönemlerde hazineden yapılan ödeme Gebze Menzilhanesi'nin yıllık 13.270 kuruş olan bütçesinin %47'sine karşılık gelmekte idi.¹¹² 1738 yılında ise, 4000 guruşluk imdadiye geliri olmuştu.¹¹³

Gebze ve çevre ahalisinin, belli vergiler karşılığında imdadiye olarak Gebze Menzilhanesi adına yaptıkları ödemelerin veya çalışmalarının karşılığı, bir takım vergiler düşülmekte idi. Mesela, İstanbul'dan geri dönmekte olan İran elçisi konakçısının, İznikmid'e varıncaya kadar kullandığı beygirlerden 5'inin ücreti, Gebze ahalisi tarafından karşılanmıştı. Bu ödemenin karşılığının, ahalinin ödemekle mükellef olduğu tutardan düşülmesi için, elçinin mihmancı tarafından 31 Mayıs 1750 tarihinde temessük hazırlanmıştı.¹¹⁴

Menzilhanenin gelir kaynaklarından biri de avarız vergisiydi. Mesela Gebze Nahiyesi'ne bağlı Tuzla ve Darıca köyleri ahalisinden avarızları karşılığında göndermiş oldukları paranın Muharrem 1142/Temmuz Ağustos 1729 tarihinden itibaren Üsküdar Menzilhanesi'ne ocaklık olarak kaydedilmeye başlanmış olacağına dair 8 Safer 1141 tarihinde her iki kasabanın kadısına hüküm yazılmıştı.¹¹⁵

¹⁰⁷ BA, İE. DH, nr. 18/1659.

¹⁰⁸ BA, A. E. SAMD. III, nr. 70/7064.

¹⁰⁹ BA, C. NF, nr. 55/2712.

¹¹⁰ Sefer organizasyonundaki menzil ile ulak menzilleri farklıdır. Ulak menzilleri, sınırlı sayıda yolcuya hizmet vermişlerdir. Sefer menzilleri ise, on binlerce askerin çadırlarının kurulduğu, ikamet, iae ve ibatesinin sağlandığı sahralar olmuştur. Bu nedenle, bir yerleşim biriminde, sefer menzili ile ulak menzili genelde farklı olmuştur (Mustafa Nuri Türkmen, "XVII. Yüzyıl Sefer Menzillerinin Ekonomik Yönü ve Esnafın Katkısı", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, Sayı. 34, Ankara 2003, s. (135-140) 136). Durumu uygun olan bazı ulak menzillerinin sefer menzili olarak kullanılmış olabileceğini ve bunlar arasında Gebze Menzilhanesi'nin de yukarıdaki kayıtlara dayanarak sefer menzili olarak kullanılmış olduğunu söylemek doğru olsa gerektir.

¹¹¹ BA, MAD, nr. 9031, s. 12.

¹¹² BA, MAD, nr. 10322, s.18-23; Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 274.

¹¹³ BA, D. MKF, nr. 28451, s. 2.

¹¹⁴ BA, Cevdet Hariciye (C. HR), nr. 17/826.

¹¹⁵ BA, C. DH, nr. 222/11096.

Menzil gelirlerinden biri diğeri, bu merkezlerden geçen ulakların veya yolcuların saat başı hesabıyla kiraladığı beygirlerden alınan ücretti. Bu uygulamada yol hükmü ile geçen ulaklara verilen menzil beygirlerinin ücret tutarı, saman, arpa vs. bahası gibi giderler defterlere kaydedilir, mahallin kadısının kontrolüne sunulurdu. Kadı ise, ilgili defter tutarının ödenmesi talebiyle konuyu taht merkezine bildirirdi.¹¹⁶ Konu ile ilgili pek çok kayıta bu ücretlerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bazen bu ücretlerin alımında istismara gidildiği olurdu. 7 Mart 1742 tarihinde, Gebze, Hendek, Sapanca, Düzce menzillerinden geçen ulaklardan zorla fazla ücret talep edilmesi dolayısıyla ibret olmak üzere ilgili menzillerin sorumluları cezalandırılmıştı.¹¹⁷

6 Mayıs 1745-5 Mayıs 1746 tarihleri arasında geçen bir dönemlik menzil iltizamına göre, beygirlerin saat başı kiralınması karşılığında Gebze Menzili'nin geliri, 13.275 gurusu olmuştu. Bu gelirin 6750 gurusu, mirî adına halk tarafından ödenen avarız gelirleri ile karşılanmış ve menzil adına devletin toplam ödeme hanesinden düşülmüştü. Kalan 6.750 gurusundan menzilci ücreti olan 311 gurusu çıkarılmıştı. Sonuç olarak, Menzilhane'nin, mirî tarafından alacağı 6.214 kuruşluk beygir bahası, yine mirî tarafından karşılanan yıllık 3.500 gurusluk imdâdiyesi, 2000 gurusluk feryatlığı olmak üzere, toplam 13275+3.500+2.000= 18.775 gurusluk net geliri vardı.¹¹⁸ Menzillerin giderlerinin karşılanması noktasında, menzil idaresi ve hayvanların giderlerinin karşılanması vs. ihtiyaçlar karşılığında merkezî idareden doğrudan veya dolaylı olarak iane veya imdadiye adı altında karşılanan nakit para veya aynî yardımların muhtelif zamanlarda artıp eksilmekle beraber, tekrarlanmış ve ödenmeye devam edilmişti.¹¹⁹ 1755 yılı ortalarında menzilci ve beygir ücretleri hariç olmak üzere, Gebze Menzilhanesi'nin yıllık tahsisatı, 6000 kûsur kuruşluk beygir bahası ve 3000 kuruş imdadiye geliri idi.¹²⁰ 1793 yılı Martı'nda Büyük Kızıl Adalar Nahiyesi ahalisinden Gebze Menzilhanesi için 600 gurusluk menzil imdadiyesi toplanması kararlaştırılmıştı. Ahalinin bunu ödemekte zorlanacağı ileri sürülmüş, ancak bu talebe itibar edilmemişti. Zira kadimden beri Büyük Ada ya da diğer adı ile Kızıl Ada'dan imdadiye toplanmakta idi.¹²¹

XIX. yüzyıla gelindiğinde, menzillerin gelir kalemleri azalmış, bu meselenin çözüm yolları aranmıştı. Bu duruma bir çare olmak üzere Hazine-i Âmire'den yapılan imdadiye tutarının artırılması söz konusu olmuştu. Bu karara binaen, 7 Şubat 1807 tarihinde, sefer-i hümayun dolayısıyla Üsküdar ve Gebze menzillerine 15.000 kuruş imdadiye verilmesi emredilmişti.¹²² Benzer talepler, daha sonra tekrarlanmıştı. 10 Mart 1811 tarihinde, sefer dolayısıyla Üsküdar ve Gebze menzillerinden geçen ulakların çokluğuna; arpa ve saman ücretlerinin artmasına; menzilcinin mevcut tahsisatla idare edemeyip zarar etmesine binaen, ianeten 10.000 gurus yardım edilmesi kararlaştırılmıştı.¹²³ 6 Haziran 1813 tarihinde Üsküdar ve Gebze menzilleri için her sene Kocaeli Sancağı kazalarından toplanması gereken meblağın tahsili istenmişti.¹²⁴ 13 Temmuz 1816 tarihinde, menzil işlerinin iyi bir şekilde idaresi için imdadiye akçesi olarak belirlenmiş olan paranın geri kalan kısmını zamanında Üsküdar ve Gebze menzilllerine ödenmesi talep edilmişti.¹²⁵ Üsküdar, Gebze ve Dilbaşı menzillerinin, imdadiye, avcılık ve ahalinin muaveneti suretiyle iyi bir şekilde idaresi için, 14 Mayıs 1819 tarihinde menzilci Memiş'e uyarıda bulunulmuştu.¹²⁶

¹¹⁶ BA, C. NF, nr. 19/943; 2/80;

¹¹⁷ BA, C. NF, nr. 15/731.

¹¹⁸ BA, A. E. SMHD. I, nr. 11586.

¹¹⁹ BA, C. NF, nr. 21/1012.

¹²⁰ BA, C. NF, nr. 37/1846.

¹²¹ BA, C. NF, nr. 26/1261.

¹²² BA, C. NF, nr. 15/728.

¹²³ BA, C. NF, nr. 19/943.

¹²⁴ BA, C. ML, nr. 5/181.

¹²⁵ BA, C. NF, nr. 7/339.

¹²⁶ BA, C. NF, nr. 42/2057.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

24 Haziran 1819 tarihli bir emre göre, Üsküdar, Gebze ve Dilbaşı menzillerinin mirî tarafından ödenmek üzere belirlenmiş olan imdadiye tutarı yetersiz idi. Haliyle menzillerin idare edilmesi mümkün görülüyordu. Ahalinin ianesi de kendilerine ağır geliyordu. Bu sebeplerle Hazine ianesi ile gelirlerin takviyesi; Kartal ve Yoros kazalarının gelirlerinden takviye yapılarak menzillerin ianesine destek olunması talep edilmişti.¹²⁷ 27 Ağustos 1820 tarihinde, aynı menzillerin giderleri ve 200 beygirinin mirîden karşılanmak suretiyle menzil işlerinin iyi idare edilmesi emredilmişti.¹²⁸ 1821 yılı sonunda Üsküdar, Gebze ve Dilbaşı menzillerinde toplam 250 beygiri mevcuttu. Fakat bu beygirlerin yetersiz gelmesine binaen, Başbakı Kulu aracılığıyla 200 beygirin daha satın alınıp bu merkezlere dağıtılması uygun görülmüştü.¹²⁹

Bu yıllarda, İstanbul'a ayrı bir menzilhane yapılması gündeme gelmişti. Ancak bu menzil için 60 kadar beygirin tedarik edilmesi vs. giderlerinin karşılanmasının bir hayli gidere sebep olacağı ileri sürülmüş ve talep reddedilmişti. İlave olarak, arpanın fiyatının artması dolayısıyla Üsküdar ve Gebze menzilhanelerinin iane akçesi ile takviyesi için 12 Haziran 1828 tarihinde emir gönderilmişti.¹³⁰

6. Yem Tedariki ve Muhtelif Giderler

Menzilhanelerin arpa, saman, ot, vs. yem ihtiyacı, beslenen hayvanların miktarı ile doğru orantılı idi. Hayvanların sayısı arttıkça, yem ihtiyacı aynı oranda artmakta idi. Gebze Menzilhanesi beygirlerinin yem ihtiyacı olarak kullanılan arpa, zamanın rayici üzerinden, gerekli ödeme izni alınması, karşılığının menzircisi tarafından ödenmesi ve mirîden alacağına kaydedilmesi şartıyla farklı kaynaklardan karşılanıyordu. Bu kaynaklar, Hazine Âmire veya Tersane-i Âmire ambarları, İstanbul'daki Un Kapanı depoları, tüccar, askerî ve sivil kaynaklar ve köylüler idi. Bu işler için belli bir prosedür, yazışma, izin, hazırlık ve çalışma yapmak gerekliydi. Mesela Gebze menzircisinin, 6.000 kantar samanın Yalakâbad Kazası'ndan tedariki hususunda, Temmuz 1725 tarihinde arz göndermesi üzerine, nakliye masrafiyeli birlikte her bir kantarı 30 akçeden alınacak samanın Gebze'ye nakledilmesi için, Yalakâbad kadısına fermân gönderilmişti. Ancak kadının cevaben gönderdiği 6 Eylül 1725 tarihli arz üzerine, Yalakâbad Kazası'ndan, ancak 500-600 kantar saman temin edilebileceği anlaşılmıştı.¹³¹

1729 yılında vefat eden menzircinin muhalefatında kayıtlı 300 kile arpanın kilesi, 8 Temmuz 1729 tarihinde 36 akçe üzerinden hesaplanmıştı. Bazı tespitlere göre, bir beygirin günlük arpa tüketim bedeli günlük 12 akçe idi. Buna göre, her beygir için gerekli olan günlük arpa ihtiyacının aşağı yukarı 1/3 kile olduğu söylenebilir.¹³² Tarihi takiben, 800 kilelik aylık arpa ihtiyacının İstanbul'dan karşılanabilmesi için 30 Ağustos 1729 tarihinde Gebze Menzircisi'ne izin verilmiş olması, tespiti doğrular niteliktedir. 18 Mayıs 1730 tarihli bir kayıttan anlaşıldığına göre, Gebze Menzilhanesi'nin arpa ve samanın ihtiyacının karşılanmasında bazen güçlükler çekilmekte idi.¹³³ Böyle bir durum dolayısıyla 11 Temmuz 1731 tarihinde karşılığı menzil paraları ile takas edilmesi, İhtisap Emni vasıtasıyla İstanbul'dan arpa satın alınması emredilmişti.¹³⁴

Ordunun Anadolu tarafına yapacağı seferler öncesinde ve sefer sırasında, Gebze Menzilhanesi idaresinin bilgisi dahilinde önceden gıda, yem ve konaklama hazırlığı yapılması gerekliydi. Mesela 20 Safer 1146/2 Ağustos 1733 tarihinde, Şark seferine gidecek askerin günlük

¹²⁷ BA, C. ML, nr. 2/65.

¹²⁸ BA, C. ML, nr. 336/13751.

¹²⁹ BA, C. NF, nr. 21/1046.

¹³⁰ BA, C. NF, nr. 2/59.

¹³¹ BA, MAD, nr. 8470, s.211/1-2; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 54, 55.

¹³² BA, MAD, nr. 10492, s. 20; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 262.

¹³³ BA, MAD, nr.9920, s.66/2.

¹³⁴ BA, C. NF, nr. 29/1404.

tainatı için Gebze Menzilhanesi'ne nakledilmek üzere, Gençli, Kandıra, Bergama ve nahiyelerinden arpa, un, saman, araba, odun satın alınması ve mübaşirine teslimi kararlaştırılmıştı.¹³⁵ Benzer bir durum, 15 Mart 1734 tarihli emirle gerçekleşmişti. Şark seferi için yapılan hazırlıklar çerçevesinde, Gebze Menzilhanesi için İstanbul-Gebze civarındaki Şeyhler ve Kaymas nahiyelerinden zahire temini emri verilmişti. Ancak ahaliyi tahrik ve ifsat eden bazı kimseler, zahirenin satın alınmasını engellemeye çalışmışlardı. Gelişme üzerine, sorumluların durdurulması, tedibi, erzakın tahsili ve Gebze Menzilhanesi'ne gönderilmesi emredilmişti.¹³⁶

Menzilciler, duruma göre kendi kaynaklarıyla erzak veya iâşe temin edebilirlerdi. 18 Cemaziyevvel 1147/16 Ekim 1734 tarihinde, menziline bulunan beygirler için Gebze Menzilcisi'nin kendi parasıyla İstanbul'dan arpa almasına izin verilmesi talep edilmişti.¹³⁷ 1760'lı yıllara ait bazı defterlere göre, bu şekilde arpa alımı yapılan kaynaklardan biri, kapan-ı dakik tabir edilen İstanbul Un Kapanı; diğeri, Tersane-i Âmire ambarları idi. Ancak muhtelif sebeplerle bazen arpa temini zamanında yapılamıyor, satın alımı ve nakli bir iki yıl gecikme ile mümkün olabiliyordu. 1170/1757 yılında menzil idaresini yürütmekte olan Hacı Mustafa, fazlaca gelen giden ulaklar dolayısıyla gadre uğradığını, zamanında ve yeterli zahire temin edilememesi dolayısıyla 360 beygirinin telef olduğunu, bu iltizamdan zarar etmiş olduğunu ileri sürmüştü.¹³⁸ Aynı kişinin menzilci olduğu 1760 yılında yıllık arpa ihtiyacı, temin edilen kaynaklar, alım ve ödeme şekli değişmemiş idi.¹³⁹ 1759-1760 yılları civarında, Gebze Menzili'nin yıllık mutat arpa ihtiyacı 9600 kile idi. Bu gider, yıl içinde 3200 kilelik taksitler halinde satın alınarak Menzilhane'ye naklediliyordu.¹⁴⁰ 1766 yılı başında, mutat olduğu üzere Gebze Menzilhanesi'nin beygirleri için İstanbul'dan arpa nakline izin talep edilmişti.¹⁴¹ 17 Mayıs 1768-16 Mayıs 1769 döneminde sefer-i hümayun dolayısıyla Menzilhane'nin masrafı artmış, idaresi oldukça güçleşmişti. Para darlığını gidermek üzere, Hazine-i Âmire tarafından 2799 akçelik takviye yapılmıştı.¹⁴²

1208/1793-1794 ve 1213/1798-1799 yılında, Giridi Hüseyin'in menzilci olduğu yıllarda, İstanbul Gümrük Eminliği, İstanbul Un Kapanı İdaresi, Tersane Eminliği, Boyabad Kadılığı ve sair bazı ümeraya Gebze Menzilhanesi'nin ihtiyacı olan arpa, saman ve sair tainatın temini için hükümler yazılmıştı. Durumdan anlaşıldığına göre, söz konusu maddelerin temininde karşılaşılan bazı problemler halen devam etmekte idi.¹⁴³ Üsküdar ve Gebze menzilcileri, beygirlere arpa tedarikinde güçlük çekmeleri dolayısıyla, mirîden alacaklarına mahsuben, Silivri, Küçük Çekmece ve Büyük Çekmece'de askerin ihtiyacı için tutulmakta olan arpanın kendilerine verilmesi amacıyla 1803 yılında talepte bulunmuşlardı.¹⁴⁴

4 Temmuz 1808 tarihli bir tespite göre, Üsküdar ve Gebze menzilcilerine, mirî tarafından her sene 10.000 kile arpa verilmekte idi.¹⁴⁵ 19 Ağustos 1811 yılı kaydında Üsküdar ve Gebze menzillerine, İzmit'ten satın alınmak suretiyle ve senede iki taksitte karşılanmak üzere 15.000 kile arpa temini bildirilmişti. Önceki ve sonraki tespitlere bakılır ise, bu son kaydedilen miktardaki arpanın 5000 kilesi Üsküdar Menzilhanesi'ne ait idi.¹⁴⁶ Bu yıllarda, Anadolu tarafına giden

¹³⁵ BA, Cevdet Askeri (C. AS), nr. 688/28868.

¹³⁶ BA, C. AS, nr. 1167/51995.

¹³⁷ BA, C. AS, nr. 109/5429.

¹³⁸ BA, A. E. SOSM, III, nr. 17/1168; 53/3800; 96/7380.

¹³⁹ BA, MAD, nr. 10370, s. 2; 10353, s. 2, 3.

¹⁴⁰ BA, MAD, nr. 10351, s. 2; 10362, s. 1, 2; 10363, s. 2, 3; 10367, s. 2; 10374, s. 3.

¹⁴¹ BA, C. NF, nr. 8/387.

¹⁴² BA, D. MKF, nr. 30286, s. 12.

¹⁴³ BA, A. E. SSLM, III, nr. 242/14112; 243/14135; 270/15591.

¹⁴⁴ BA, C. NF, nr. 45/2232.

¹⁴⁵ BA, C. NF, nr. 10/477.

¹⁴⁶ BA, C. NF, nr. 42/2081.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ulakların beygirlerinin yem tayinatı için Üsküdar ve Gebze menzillerine gerekli olan arpa, bazen İzmit tarafından toplanmakta idi. Bu tahsilat, yukarıda ifade edildiği gibi, yılda iki veya üç taksitte yapılmıyordu ve toplam 10.000 kile idi. Nitekim bu miktarın ilk yarısı olan 5000 kile arpanın satın alınarak menzilciye teslimine dair 31 Mayıs 1815 tarihinde Kocaeli Mutasarrıfı Mustafa Paşa'ya hüküm yazılmıştı.¹⁴⁷ Üsküdar ve Gebze menzilleri için adı geçen mahallerden hayvan yiyeceği temininde güçlükler yaşanması dolayısıyla parası menzilci tarafından verilmek üzere, 21 Ekim 1816 tarihinde İstanbul Unkapanı'ndan 3500 kile arpa talep edilmişti.¹⁴⁸

Menzilhane giderleri, sadece arpa, saman ve benzerlerinden ibaret değildi. 9 Ekim-6 Aralık 1820 arasında geçen iki ay boyunca Gebze Menzilhanesi'nin geliri 724,5 guruş 5 para, gideri 2300, 5 guruş olmuştu. Bu giderin 350 guruşu muhtelif giderlere, geri kalanı görevli maaşları ve beslenmeye harcanmıştı.¹⁴⁹

Menzilhane için satın alınan eşya veya maddelerin ücretleri değişince, giderler de ona göre değişmekte idi. Bu konuda en dikkati çeken ve giderleri en çok etkileyen gelişmelerden biri arpa fiyatlarındaki değişimler idi. Mesela, önceleri, birim fiyatlar daha düşük iken, Nisan 1840 tarihinde, çeşitli nedenlerle arpanın kıyyesi 10, 10, 5 guruşu bulmuştu.¹⁵⁰ Paranın gerçek değerinin düşmesi, arz-talep veya diğer etkilerle fiyatların artması, ulak ve hizmetlerin çoğalması gibi nedenlerle giderler yükselmekte idi. 13 Aralık 1840-12 Mart 1841 tarihleri arasındaki üç aylık gideri her bir ay için sırasıyla 7970, 11959 guruş 10 para ve 16.666,5 guruş olmuştu. Bunlar, çalışanların aylık ücretleri, satın alınan saman, arpa vs. bahası ve muhtelif giderler başlığı altında üç ana grupta toplanmıştı. Giderlerin büyük bir yüzdesi, ilk ay için ortalama 2/4, son iki ay için 3/4 oranında olmak üzere arpa, saman ve benzeri kalemlerle ilgiliydi. Bu dönemde gerek duyulan arpanın beher kilesi 11-12 guruştan, samanın kıyyesi 40 paradan alınmıştı. Sair giderler arasında çivi, mum, zeytinyağı, bezir yağı, bel çekisi, yular, kaşağı, telef olan beygirlerin derilerinin yüzülmesi, beygirlere yapılan masraf, sürücü eğeri, arpa nakliyesi, mühim işler için kaza ve köylere giden beygirleri gideri, araba, nal, başka menziller için verilen yem, hademeler için alınan çizme, fener, ardıc katranı, kürek, eğer tamiri için alınan meşin, keçe, kolan, zac, küsküt, kayış, semer, sicim, paldım, aşırma, urgan bahaları ve bunların kullanılması suretiyle yapılan tamir için ödenen ücreti gibi muhtelif gider kalemleri mevcuttu.¹⁵¹

Tablo 4: Gebze Menzilhanesi Gider Muhasebesi (13 Aralık 1840-12 Mart 1841)

GiderKalemi(Guruş)	Kanunievvel	Kanunısani	Şubat
Çalışanların aylık toplam ücret tutarı	1670	1620	1920
Satın alınan saman, arpa vs. bahası	4184	8960	12059 guruş 15 para
Muhtelif giderler	2116	1379 guruş 10 para	2687 guruş 5 para
Toplam	7970 guruş	11.959 guruş 10 para	16.666,5 guruş

¹⁴⁷ BA, C. AS, nr. 431/17931.

¹⁴⁸ BA, C. NF, nr. 36/1766.

¹⁴⁹ BA, D. MKF, nr. 31481, s. 1

¹⁵⁰ BA, MAD, nr. 10494, s. 48.

¹⁵¹ BA, Maliye Nezareti Masarifat Defterleri (ML. MSF), nr. 2126, s. 2, 4, 6.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

7. Beygir Sayısı ve Kullanım Sıklığı

7.1. Beygir Sayısı

İlgili kayıtlarda, Menzilhane’de bulunan beygir sayısı ve mali değerlerine dair bilgilere yer verilmiştir. Bu tespitlere göre beygirler, genellikle mirîye ait olurdu. Menzilcinin bu iş için beygir istihdam ettiği de görülmüştü. Görev devir teslimlerinde, Menzilhane’de mevcut eşya yanında, mirî beygirlerin değeri, saatlik veya günlük kiralama ücreti tespit edilir, beygirler yeni menzilciye zimmetlenirdi. 1691 yılında, mirî sermaye ile menzilhanelere alınan beygirlerin her birinin günlük bahası, İstanbul, Silivri, Üsküdar ve Gebze menzilhanelerinde 30 akçe, diğer menzilhanelerde 20 akçe idi.¹⁵²

Gebze Menzilhane’sinin ne kadar beygire ihtiyacı olduğu, buna karşılık ne kadar beygire sahip olduğu tam olarak tespit edilememektedir. Konu hakkında farklı dönemlere ait bir kaç tespit elde edilmiştir. Bunların bir kısmı şüpheli gözükmemektedir. Mesela, yukarıdaki kayıtla aynı tarihli 4 Mart 1691 tarihli bir tespitte, Gebze Menzilhane’sinin 15 beygirinden bahsedilmiştir. Ancak bu sayıyı, Menzilhane’deki beygirlerin bütünü gibi kabul edilmesi doğru gözükmemektedir. Zira, Üsküdar’dan önce bütün yolların birleşme ve kesişme noktasında bulunan bu Menzilhane’nin, XVII. yüzyılın sonunda günlük 15 beygirle yetinmeyeceği açıktır. Aşağıda kaydedilen rakamlar da buna işaret etmektedir.¹⁵³

Yem ihtiyacı ve sair bazı ölçülerden hareketle, esas itibarıyla Menzilhane’nin farklı dönemlerde sahip olduğu beygir miktarının tahmini olarak tespit etmek mümkündür. Bazı görüşlere göre, normal bir atın günlük kuru gıda tüketimi ortalama, 6,4 kg. arpa ve 5,2 kg. saman olmak üzere 11,6 kg. civarında idi. Belli bir dönemde, menzillerde beygirler için harcanan yem miktarının bilinmesi halinde, menzillerin sahip olduğu tahminî beygir sayısına ulaşmak mümkündür.¹⁵⁴ Yem tedariki ile ilgili rakamlara bakılacak olunursa, XVII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar Menzilhane’nin yıllık ortalama arpa ihtiyacı, 9600 veya 10.000 kile civarında idi. Bu miktarın ay başına karşılığı 800 veya 833,33 kile arasındaydı. Gebze Menzilcisi’ne, İstanbul’dan 800 kilelik aylık arpa ihtiyacını karşılayabilmesi için 30 Ağustos 1729 tarihinde izin verilmiş olması da miktarı doğrulamaktadır.¹⁵⁵ Zaman ve mekana göre bazı değişimler olmuş ise de XVI. yüzyılda bir İstanbul kilesinin arpa için ortalama karşılığı 23 kg idi.¹⁵⁶ Bu rakam esas alınır ise, Gebze Menzilhane’sinin aylık 800 kile x23 kg=18.400 kg/30 gün= 1 gün için toplam 613,3333 kg arpa ihtiyacı vardı. Bu toplam, yukarıda kaydedildiği üzere, beygir başına günlük ortalama 6,4 kg arpa ihtiyacına bölünür ise, 613,3333/6,4 kg=95 rakamı çıkmaktadır. Bu sonuca göre, adetleri değişmesi her zaman muhtemel olmakla beraber, Gebze Menzilhane’sinin ortalama 90-100 beygire sahip olduğu, bu sayının, savaş ve olağanüstü hallerde arttığını kabul etmek gerekiyor. Nitekim, 1738 yılı Mayıs ayında yeni ihale yapılır iken, menzilciye (emin) ait 45 beygir vardı. Buna mirî tarafından 45 beygir daha eklenmiş, toplam beygir sayısı 90’a yükseltilmiş idi.¹⁵⁷ 1745-1747 yılları arasına ait rakamlar da bunu doğrulamaktadır. Buna göre, söz konusu yıllarda Gebze

¹⁵² BA, MAD, nr. 3858, s.44, 45, 49, 53; Cemal Çetin, *Anadolu’da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 259.

¹⁵³ BA, İE. DH, nr. 18/1659.

¹⁵⁴ Ümit Ekin, *XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi Üzerine Araştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2002, s.72; Cemal Çetin, *Anadolu’da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 53, 262.

¹⁵⁵ BA, MAD, nr. 9920, s.66/2.

¹⁵⁶ Osmanlı Devleti’nde en yaygın olarak kullanılan hububat ölçü birimlerinden biri olan kile ya da keyl, bölgelere veya mahallere göre, farklı değerlerde kabul edilmiştir. İstanbul kilesi, XVI. Yüzyılda 20 okka, yani 25, 6589 kg buğday veya un, 23,093 kg arpa alırdı. Ancak Fekete, İstanbul kilesinin, 22-28 kg arasında değiştiğini aktarmaktadır. 1565 yılından sonra kilelerin tevhidî yoluna gidilmiş, saray kilesi 60 okkaya sabitlenmiştir (Bkz. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, s. 63, 64).

¹⁵⁷ BA, D. MKF, nr. 28451, s. 2.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Menzilhanesi'nin 90 beygiri bulunmakta idi.¹⁵⁸ Beygirlerinden 159 adedi telef olan Gebze Menzilhane'si Mehmed'in borçlarını taksitle ödemesine dair Gebze Naibi Mehmed tarafından yazılan 14 Kasım 1722 tarihli ilam da belki bu sayıyı doğrular niteliktedir.¹⁵⁹ Ancak, bundan yaklaşık altı ay sonra, Mehmed Bey'in, Ruz-ı Hızır (6 Mayıs) 1135/17 Mayıs 1723 tarihinde 1 yıllığına menzil iltizamını aldığı sırada, Gebze Menzilhanesi'ne 45 beygir tahsisli olduğu ifade edilmektedir. Aynı görevlinin yeniden tayin emri verildiği sırada bu sayıya 5 eklenmek suretiyle beygir sayısı 50'ye çıkarılmıştır. Bu durumda altı ay aralıklarla Menzilhane'ye ait olduğu belirtilen iki farklı beygir sayısı ortaya çıkmaktadır.¹⁶⁰ Yukarıda gösterildiği üzere, menzilhanelerin, mirî tarafından karşılan hesap değerlerini gösteren defterlerde genellikle mirî beygir sayıları kaydedilmekte, bu sayı bazen menzilhanelerde bulunan bütün beygirleri göstermemekte idi. Mesela, 1728-1729 döneminde Gebze Menzilhanesi için 60 mirî beygir takdir edilmişti. Ancak aynı dönemde menzilhane'nin kendi mülkü olanlarla birlikte, belki özel bir hal dolayısıyla Gebze Menzilhanesi'nde 153 beygir beslenmekte idi. Bu durumun bilinmesi, çıkan farklı beygir sayılarını telif etmek bakımından önemlidir.¹⁶¹ Aynı tarihte Gebze Menzilhanesi'nde bulunan beygirlerden her birinin 1.440 akçe / 12 kuruş değeri olduğu dikkate alınmak suretiyle, menzilhane için gerekli beygirlere ne kadar sermaye bağlanmış olduğu da belirlenebilmektedir.¹⁶²

1730 yılında, artık lüzumu kalmayan 2.400 topkeşan beygirinin, bedelleri mukabilinde in'âmat ücretleriyle takas etmek suretiyle her menzilhane'ye 100'er re's olmak üzere, 24 menzilhane arasında taksimi uygun görülmüştü. Bu şekilde beygir dağıtımı yapılan menzillerden biri de Gebze Menzili'ydı. Ancak esas itibarıyla bu yıllarda Menzilhane'nin ihtiyacının iki katı beygirin, mevcutlarla birlikte nasıl istihdam edildiği ve nasıl beslendiği konusu bir sorun olarak ortaya çıkmış olmalıdır. Bu durumda herhalde bu beygirler mevcutlarla değiştirilmek veya fazla olanı çeşitli yollarla elden çıkartılmak suretiyle eritilmişti.¹⁶³

1738 yılı başlarında Rumeli tarafına sefer yapılması söz konusu olmuş idi. Bu vesileyle yolcu sayısı artmış, Menzilhane'de bulunan 70 beygir yetersiz gelemeye başlamıştı. Bu sebeplerle 7 Nisan 1738 tarihinde Menzilhane'ye 7 beygir eklenmesi, çevredeki kazaların, Menzilhane giderlerine yardımcı olmaları konusunda menzilci tarafından merkezî idareye talepte bulunulmuştu.¹⁶⁴

1755 yılı ortalarında, Gebze Menzilhanesi'nin 90 beygirinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁵ 1170/1757 yılında yeterli iaşenin sağlanamaması ve sair sebeplerle menzile ait 360 beygir telef olmuştur. Ancak bu sayı, çok tabii olarak toplam beygir sayısını göstermemektedir. Çünkü, bu sayıların içerisinde gelip geçen ulakların kullandığı, diğer menzillere ait beygirler olabileceği gibi, mevcut beygirlerin telef olması sonucu yerine getirilenlerin telef olması ile ortaya çıkan toplam rakamı göstermiş olmalıdır.¹⁶⁶

Alemdar Ahmed Ağa'nın menzilci olduğu 13 Mart 1808 tarihinde, Menzilhane'nin 23'ü ala, 5'i edna, toplam 28 beygiri bulunmaktaydı. Edna beygirlere 55 gurus, ala beygirlere 145 gurus değer biçilmişti.¹⁶⁷ 1820 yılında Üsküdar, Gebze ve Dilbaşı menzillerindeki beygir sayılarının satın

¹⁵⁸ BA, A. E. SMHD, I, nr. 11586.

¹⁵⁹ BA, İE. DH, nr. 28/2479.

¹⁶⁰ BA, A. E. SAMD, III, nr. 70/7064.

¹⁶¹ BA, C. NF, nr. 37/1842; BA, MAD, nr. 10492, s.20; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 171.

¹⁶² BA, MAD, nr. 10492, s.19; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 260.

¹⁶³ BA, C. NF, nr. 24/1180. Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 49.

¹⁶⁴ BA, C. NF, nr. 42/2057.

¹⁶⁵ BA, C. NF, nr. 37/1846.

¹⁶⁶ BA, A. E. SOSM, III, nr. 17/1168; 53/3800; 96/7380.

¹⁶⁷ BA, D. MKF, nr. 31225, s. 2.

alınmak suretiyle arttırılması istenilmişti.¹⁶⁸ 1820-1826 yılları arasında Menzilhane'nin 90 beygiri mevcuttu. Ancak her zaman olduğu gibi beygir sayısı bu devirde de sürekli artıp eksilmekteydi.¹⁶⁹

Kasım 1839 tarihinde, "Gebze Postahanesi Menzili" merkezinde 65 beygir, 13 araba ve sair eşya; 5 Mart 1840 tarihinde toplam 57 beygir bulunmakta idi. Bunların 28'i tüvana (genç, güçlü), 8'i evsat (orta), 21'i edna (işe yaramaz, güçsüz) kalitede idi. Kalitelisinden kalitesize doğru beygir başına sırayla 500, 300, 100 guruş değer biçilmişti. Bu sırada ayrıca 6'sı eski 10 araba mevcut idi. Eski arabalara 25, kullanılır olanlara 40 guruş değer biçilmişti.¹⁷⁰

7.2. Beygirlerin Kullanım Sıklığı

Gebze Menzilhane'si ulakları ile ilgili çok sayıdaki defter kaydından, belli bir dönemde inam hükmü ile geçen ulaklar ve sürücülerin sayısı hakkında, makalenin sınırlarını çok aşacak derecede ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Ancak burada birkaç örnekle yetinilmiştir. Mesela, 28 Cemaziyelahir 1115-Ruz-ı Hızır 1116/8 Kasım 1703-5 Mayıs 1704 tarihleri arasına ait yaklaşık altı aylık (179 günlük) sürede, adları ve kimlikleri kayıtlı, çoğunlukla devlet adamları veya etbandan oluşan 234 ulak ve beraberindekiler, toplam 1495 beygir kullanmak suretiyle Gebze Menzilhane'si'nden İzmit yönüne geçmişlerdi. Geçişlerde en az iki beygir kullanılmış, kişilerin ehemmiyeti ve eşyasının durumuna göre fazla beygir talep edilmişti. Süleyman Paşa, vali olarak Halep tarafına gider iken, sürücülerle birlikte 60 beygire gerek duyulmuş; Adana Valisi Mehmed Paşa'nın vilayetine yolculuğu sırasında 65 beygir kiralanmıştı. Aynı dönemde Gebze Menzilhane'si'nden İznikmid tarafına yol alan 210 ulak ise, 813 beygir kiralanmıştı. Buna göre, altı aylık süre (179 gün) içinde, Gebze Menzilhane'si'nden Anadolu tarafına yol alan 444 ulak, toplam 2308 beygir talep etmişti. Bu sayı gün bazında dikkate alınır ise, Gebze'den Anadolu tarafına geçişler için günlük ortalama 13 beygire gerek duyulmuştu.¹⁷¹ Buna karşılık, bir uç örnek olmak üzere, 22 Haziran 1759 tarihinde etbarıyla Gebze Menzilhane'si'ne gelen Muhsin-zade Mehmed Paşa'ya 100 beygir verilmişti. Musul valiliğine tayin edilen Hilmi Mustafa Paşa ise, 29 Kasım 1753 tarihinde Gebze'ye geldiği sırada daha önce emredilmiş olduğu üzere halk tarafından kendisine 150 beygir tahsis edilmişti.¹⁷²

Kaydedilen süre zarfında, Gebze Menzilhane'si'nden Üsküdar tarafına geçiş için, 414 ulak taafından 1860 beygir talep edilmişti. Bu tespitlere göre, Gebze Menzilhane'si her ne kadar doğu batı yönündeki ulaşım ağının merkezinde yer almış ise de batıda Üsküdar yönüne geçişler için daha az beygir kullanılmıştı. Bu durum, batı yönüne geçişlerde deniz yolunun daha çok kullanılmasından kaynaklanmıştı. Genel toplama bakılacak olunursa, 179 gün içinde Gebze Menzilhane'si'nden doğu-batı yönlerine geçen toplam 858 ulak için 4168 beygire gerek duyulmuştu. Buna göre, Gebze Menzilhane'si'ni kullanan ulaklar, günlük ortalama 23-24 civarında beygir talep etmişti. Ancak alınan beygirlerin bütünü, sadece ulaklar için değildi. Esas itibarıyla ulaklar tarafından 2996 beygir; sürücüler tarafından ise, 1172 beygir kullanılmıştı. Saat başı ücret hesabına göre kiralanmış beygirler için, 179 gün içinde toplam 3 yük 32.380 akçelik taşıma ücreti tahakkuk ettirilmişti. Ulaklar tarafından sonraki menzile götürülen beygirleri geri getirmek ve yol göstermekle görevli sürücüler ise, aynı süre içinde 1172 beygir istihdam etmişlerdi. Ulaklar için günlük ortalama 16-17; sürücüler için, 5-6 beygire gerek duyulmuştu. Ulakların, pek çok defa birden fazla beygire ihtiyaçları olabiliyordu. Her yola çıkış için en az iki beygirin gerekli olması bu durumdan kaynaklanmakta idi. Bunlardan biri sürücüye, diğeri/diğerleri, ulaklara ait olurdu.¹⁷³

¹⁶⁸ BA, C. NF, nr. 55/2715.

¹⁶⁹ BA, MAD, nr. 9031, s. 3, 4.

¹⁷⁰ BA, MAD, nr.10494, s. 32-35.

¹⁷¹ BA, A. E. SAMD. III., nr. 206/19941, vrk. 1b-5a.

¹⁷² BA, D. MKF, nr. 29877, s. 33/1a, 2-a.

¹⁷³ BA, A. E. SAMD. III., nr. 206/19941, vrk. 5b-8a.

Başka bir kayda göre, 17 Mayıs-28 Ekim 1710 tarihleri arasında 165 gün içinde 906'sı sürücülere, 2135'i ulaklara ait olmak üzere, Gebze Menzilhanesi'nden 3041 beygire gerek duyulmuştu. Ulakların kullanmış oldukları beygirlerin saat ücretleri hesaplanır iken, sürücülerin kullanmış oldukları beygirlerin ücreti göz önünde bulunduruluyordu. Buna göre kullanılan toplam beygir sayısından sürücülerin beygirlerinin sayısı çıkarılıyor, esas olarak ulakların almış oldukları beygirlerin ücret tutarına, sürücü beygirlerinin ücreti ekleniyordu. Ortaya çıkan toplam tutar, ulak sayısına göre ve saat başı maliyet hesabı yapılmak suretiyle ücret hesabı yapılıyordu. Mesela yukarıda kaydedildiği üzere, Hızır günlerinde ulaklar 2135 beygir kullanmıştı. Ulak emri gereğince bu beygirler ulaklara temin edilmiş, beygir başına ortalama 110 akçe olmak üzere, kullanılan beygirler için mirî tarafından ödenmek üzere, 233.610 akçelik hesap çıkarılmıştı.¹⁷⁴

Menzillerde bazı usulsüzlükler yapıldığı olurdu. Bunlardan biri, ulakların gereğinden fazla beygir talep etmesi idi. Bu hal, menzilciler ve ulaklar arasında anlaşmazlıklara yol açardı. Uygulamanın yaygınlaşmaya başladığı dönemlerde, menzil ahkamıyla geçen ulaklara birden fazla beygir verilmemesi, menzil beygirlerine tüccar eşyası yüklenmemesi ve benzeri usulsüzlükler konusunda ilgili mercilere uyarılar yapılırdı. Benzeri uyarılar, Üsküdar ve Gebze menzilcilerine de yapılmıştı.¹⁷⁵ Ayrıca menzil beygirleri ulaklara özel iken, bazı ulaklar fazladan aldıkları beygirleri başkalarına fahiş tutar ile kiralardı. Gebze Kadısı'nın konu ile ilgili 14 Kasım 1722 tarihli bir arizasında bu duruma mani olunması talep edilmişti.¹⁷⁶

Usulsüzlüklerden ikincisi, menzilhanelerin, birbirlerinin sınırları dahilinde beygir kiraya vermeleri idi. Buna dair bir örnekte, Lefke ve Gebze menzillerinin, İznik Menzilhanesi'nin sınırları dahilinde beygir kiralamaları olmuştu. On üç beygire sahip olan, ancak idarî düzensizlik görülen İznik Menzilhanesi'nin sınırlarına girilmesi tepki çekmişti. Bu girişimi takiben, 1757 yılında menzillerin sınırlarına müdahalede bulunulmaması, düzenli idare ve intizama dikkat edilmesi konusunda ilgili merciler uyarılmıştı.¹⁷⁷

Bilindiği üzere, seferler sırasında menzillerin iş yükü artmakta idi. Özellikle doğuya yapılan seferler, Üsküdar ve Gebze gibi önemli merkezî menzillerde olağan üstü hal oluşturmaktaydı. Seferler sırasında yapılan yazışmalarda konunun ehemmiyeti ve hassaslığı hissettiriliyordu. Gerekli önlemlerin alınması yolunda uyarılar yapılıyordu. Buna bir örnek olarak, İran seferi dolayısıyla menzillerin faaliyeti artmış olmasına binaen, Üsküdar ve Gebze menzillerinden geçen ulakların, fazla beygir ve sürücü istememeleri konusunda, ilgili mahaller 7 Mayıs 1777 tarihli bir yazı ile uyarılmışlardı.¹⁷⁸

Postahanelerin faaliyette olduğu 1268-1276/1851-1860 yılları arasında, İstanbul-Gebze arasında posta yüklerinin taşınmasında kullanılan mirîye ait beygirler için 100, özel kira beygirleri için 80 guruşluk saat başı ücret belirlenmişti.¹⁷⁹ 27 Ekim 1862 tarihinde bu tesis kapatılmış ve hükmî varlığı lağvedilmiştir.¹⁸⁰

II. SONUÇ

Eldeki verilere göre, Gebze Menzili'nde yüzyıllar boyu ulaklar ve sair yolculara menzil hizmeti verilmiştir. XVII. yüzyılın sonlarında, ulak menzilhanesi olmak üzere belli bir tesis faaliyete geçmiştir. Doğu-batı istikametinde devam eden yolların ayrılma, birleşme noktasında bulunan müessese, Anadolu'nun en önemli menzilhanesi olmuştur. Bölgeye gelen ulakların, surre

¹⁷⁴ BA, D. MKF, nr. 27984, s. 7.

¹⁷⁵ BA, C. NF, nr. 19/916.

¹⁷⁶ BA, İE. DH, nr. 29/2558.

¹⁷⁷ BA, C. NF, nr. 43/2124.

¹⁷⁸ BA, C. NF, nr. 29/1435.

¹⁷⁹ BA, MAD, nr. 8626. s. 2 vd.

¹⁸⁰ BA, MVL, nr. 725/50.

alaylarının veya ordunun at ve iâşe ihtiyacının karşılanması, baş müracaat merkezi olmuştur. Ancak bu durumu, Menzilhane'nin idaresini güçleştirmiştir. Konumu dolayısıyla Gebze Menzilhane'si, benzerleri için pek çok yanıyla örnek teşkil etmiştir. Öneme binaen, Menzilhane'nin idaresi varlıklı, güçlü ve tanınmış kişilerden seçilmeye çalışılmıştır. Bu görevlilerin muhasebe kayıtlarından hareketle idareden sorumlu menzilhanelerin nerede ise tamamının kimliği tespit edilebilmiştir. Menzilhane'nin diğer görevlileri, mefruşatı, fiziki yapısı ile ilgili bilgiler de az değildir. Kayıtlar vesilesiyle Menzilhane'nin fiziki konumu ve eşya varlığı tespit edilebilmiştir. Devirlere göre, gelir kaynakları ve bunların tutarları ortaya çıkarılmıştır. Giderlerin neler olduğu, yem tedarikinin hangi kaynaklardan, nasıl sağlandığı anlaşılmıştır. Farklı zamanlarda Menzilhane'de bulunan mirî malı veya menzilhane'ye ait beygir sayıları belirlenmiştir. Ulakların ve sürücülerin kullandıkları beygirlerin sayıları ile ilgili geniş bilgiler elde edilmiştir. Beygirlerin değeri, yem tutarları, saat başı kira ücretleri, bunlar için mirî tarafından karşılanan tutarlar, merkezden geçen tanınmış kişilerin kimliği, kiraladıkları beygir sayısı ve benzeri muhtelif ayrıntıya ulaşılabilmektedir. Söz konusu bilgiler, genelde iktisat tarihi ve şehir tarihi açısından, özel olarak Gebze ve Bölge Tarihi bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- A. E. SAMD. III (Ali Emiri. III. Ahmed), nr. 46/4596, 57/5714, 70/7064, 206/19941.
 A. E. SABH. I (Ali Emiri. I. Abdülhamid), nr. 50/3563, 370/23756, 64/4464.
 A. E. SMHD. I (Ali Emiri. I. Mahmud), nr. 11586.
 A. E. SMST. III (Ali Emiri. III. Mustafa), nr. 77/5733.
 A. E. SOSM. III (Ali Emiri. III. Osman), nr. 16/1044, 17/1168, 53/3800, 96/7380.
 A. E. SSLM. III (Ali Emiri. III. Selim), nr. 9/435, 208/12340, 242/14112, 243/14135, 270/15591.
 Cevdet Hariciye (C. HR), nr. 17/826.
 Cevdet Adliye (C. ADL), nr. 104/6247.
 Cevdet Askeri (C. AS), nr. 109/5429, 431/17931, 688/28868, 1167/51995.
 Cevdet Dahiliye (C. DH), nr. 222/11096.
 Cevdet Evkaf (C. EV), nr. 43/2122, 200/9984, 564/28475.
 Cevdet Maliye (C. ML), nr. 2/65, 5/181, 336/13751.
 Cevdet Nafia (C. NF), nr. 2/59, 2/80, 7/339, 7/344, 8/365, 8/387, 10/460, 10/477, 12/600, 13/645, 14/661, 15/728, 15/731, 15/750, 16/774, 17/846, 18/879, 19/916, 19/943, 19/943, 21/1012, 21/1046, 21/1047, 22/1052, 23/1109, 23/1136, 24/1180, 25/1230, 26/1261, 29/1404, 29/1435, 31/1539, 31/1540, 36/1766, 37/1842, 37/1846, 42/2057, 42/2081, 43/2124, 45/2232, 47/2304, 47/2308, 55/2712, 55/2715, 55/2735.
 Hatt-ı Hümayun (HAT), nr. 695/33516, 760/35892, 991/41835 j, 1254/48540, 1415/57806.
 İbnülemin Dahiliye (İE. DH), nr. 18/1659, 28/2479, 29/2558, 32/2825.
 Kamil Kepeci (KK), nr. 2997.
 Maliye Nezareti Masarifat Defterleri (ML. MSF), nr. 1923, 2126.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/5 Spring 2013

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), nr. 3217, 3335, 3858, 3995, 4004, 4128, 8470, 8626, 9031, 9920, 9943, 10322, 10351, 10353, 10362, 10363, 10367, 10370, 10374, 10403, 10409, 10492, 10494.

Meclis-i Vala (MVL), nr. 725/50.

Mevkufat Kalemi Defterleri (D.MKF), nr. 27861, 27984, 28006, 28235, 28277, 28316, 28341, 28451, 28466, 29016, 29045, 29144, 29152, 29170, 29171, 29877, 30286, 31174, 31225, 31473, 31481.

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair (A. MKT. NZD), nr. 142/67.

II. Yayınlanmış Arşiv Kaynağı

İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 930-936/M. 1524-1530), varak. 42a, hüküm. 5

III. Eserler

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1992.

ÇETİN, Cemal, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2009.

EKİN, Ümit, *XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi Üzerine Araştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2002.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz. Mehmed Zillioğlu, Üçdal Neşriyat, C. III-IV, İstanbul 1996.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2008.

M. NASRULLAH - M. RÜŞDÜ - M. EŞREF, *Osmanlı Atlası, XX. Yüzyıl Başları*, Haz. Rahmi Tekin-Yaşar Baş, İstanbul 2003.

ÖZKAYA, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul 2010.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Tarimleri Sözlüğü*, C. 3, İstanbul 1983.

SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ, *Tarih-i Selânikî*, Haz. Mehmet İpşirli, C. II, İstanbul 1989.

ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kâmûsu'l-Alâm*, Dersaadet 1314.

TAŞKIN, Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.

TÜRKMEN, Mustafa Nuri, "XVII. Yüzyıl Sefer Menzillerinin Ekonomik Yönü ve Esnafın Katkısı", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, Sayı. 34, Ankara 2003, s. 135-140.

IV. Makaleler

AÇIKEL, Ali, "Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhanesi", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XIX, Sayı. 2, Aralık 2004, s. 1-33.

- , “Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhanesi”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XIX, Sayı. 2, Aralık 2004, s. 1-33.
- ALTUNAN, Sema, “Osmanlı Devleti’nde Haberleşme Ağı: Menzilhâneler, *Türkler*, C. X, Ankara 2002, s. 913-919
- AYSAL, Necdet, “Çöküşten Mütarekeye Osmanlı’da Haberalma”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı. 40, Kasım 2007, s. 523-543.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Ulaşım ve Yol Sistemi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. III, İstanbul 1991, s. 127-128.
- MÜDERRİSOĞLU, Mehmet Fatih, “Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti’nde Menzil Yerleşimleri”, *Türkler*, C.X, Ankara 2002, s. 920-926.
- SAK, İzzet, Cemal Çetin, “XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Menziller ve Fonksiyonları : Akşehir Menzilleri Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, Güz 2004, s. 179-221.
- YAZICI, Nesimi, “II. Mahmud Döneminde Menzilhaneler: Ref-i Menzil Bedeli”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, (28-30 Haziran1989), Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1990, s. 157-192.
- , “Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı. 3, s. 333-377.

V. İnternet Web Sitesi

www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/halk-kulturu/detay/envanter_id/92, Erişim tarihi. 02.06.2013.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

OSMANLI BAHRİYESİ'NDE YABANCI DANIŞMANLAR (1808-1918) *

Yaşar BEDİRHAN**

Figen ATABEY***

ÖZET

XVIII.yüzyılda Osmanlı Devleti kendi içerisindeki siyasi ve ekonomik sorunları aşamadığı için Batının yükselen teknolojik değerlerine ulaşamamıştır. Osmanlı Donanması'nın 1770 yılının Temmuz ayında Çeşme/İzmir'de Rus Donanmasının baskınına uğraması sonucu tüm gemileri batmıştır. Bu yenilgi ile birlikte yaşanan olumsuz gelişmeler, Sultan III.Mustafa'yı (1757-1774) çağdaş bilgilerle donatılmış deniz subayı yetiştirilmesi konusunda harekete geçirmiş ve bu kapsamda, Baron de Tott isimli Fransız mühendis donanmayı iyileştirme çalışmalarında görevlendirilmiştir. Osmanlı bahriyesinde Sultan III.Selim (1789-1807) döneminden itibaren başlayan ve Sultan II.Mahmut (1808-1839) döneminde de süregelen ıslah hareketlerinde özellikle İngiliz uzmanlardan yararlanılmıştır. Yenileştirme çabalarının sürdüğü XIX.yüzyılda da Osmanlı Donanması büyük felaketlerle karşılaşmaktan kurtulamamıştır. Kırım Harbi, donanmadan yoksun bir kuvvetin Osmanlı İmparatorluğu'nun bekasını koruyamayacağını da bir göstergesi olmuştur. Donanmanın gelişmesine ve modernize edilmesine büyük önem veren Sultan Abdülaziz (1861-1876) bu konuda her türlü imkânı seferber etmiştir. Sultan II.Abdülhamid'in 1909 yılında tahtan indirilmesinden sonra otuz üç yıl boyunca Haliç'te atıl tutulan donanmayı yeniden canlandırmak, imkân ve kabiliyetlerini artırmak için çalışmalar başlatılmıştır. Donanmanın geliştirilip güçlendirilmesi için finansal kaynak yaratma çabalarına paralel olarak dünyadaki yenilikleri takip etmek, Osmanlı Donanmasının kuruluşunu çağdaş esaslara dayandırmak, yeni bir eğitim doktrini geliştirmek maksadıyla İngiliz Amiral Gamble'ın başkanlığında bir heyet görevlendirilmiş, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren, imparatorluğun siyasi tercihleri doğrultusunda bu kez de bir Alman Heyeti, donanmanın yeniden teşkilatlanma çalışmalarında yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Donanması, Yenileştirme Çabaları, Yabancı Danışmanlar, II. Meşrutiyet Dönemi

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, El-mek: caturalpy@hotmail.com

*** Yrd. Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, El-mek:

FOREIGN ADVISORS IN THE OTTOMAN NAVY (1808-1918)

ABSTRACT

The Ottoman State proved unable to adapt to the changing conditions or to grasp the emerging technological assets of Europe, partly because they had failed to overcome the political and economic problems in the XVIII. century. In July 1770, the Ottoman Navy of 26 ships was completely defeated and destroyed by a surprise attack by the Russian Navy in Çeşme in İzmir. Heeding the warning of that defeat, Sultan Mustafa III (1757-1774) decided to educate and train naval officers in contemporary techniques. Baron de Tott, a French engineer, was employed to supervise the rehabilitation efforts of the Ottoman Navy. Starting from Selim III (1789-1807) and following with Sultan Mahmud II (1808-1839), especially English technical personel were placed in Ottoman Navy. Even while the reconstruction efforts of the Ottoman Army were underway in the XIX. century, the Ottoman Navy continued to face some great disasters. The Crimean War demonstrated that the survival of the Ottoman Empire could not be preserved without a credible Navy. Sultan Abdülaziz (1861-1876) did his utmost to improve and modernize the Ottoman Navy. During the reign of Abdülhamid II, the Ottoman Navy, which was regarded as one of the most powerful navies in the world at least in terms of quantity, was deactivated and kept at the Golden Horn for 33 years. In parallel with the efforts of creating the financial resources to support the Navy, a committee under the presidency of an English sailor, Admiral Gamble, was tasked with investigating the world's maritime innovations. This laid the foundations for the Ottoman Navy on contemporary and fundamental principles and developed a new doctrine for the education and training of its personnel. Just after the beginning of the First World War, in concert with the political inclination of the Empire, a committee from Germany was assigned to reorganize the Ottoman Navy.

Key Words: Ottoman Navy, Innovation Efforts, Foreign Advisors, II. Constitutional Period

Giriş

Yirmi altı parçalık Osmanlı Donanması'nın Rus Donanması tarafından 06-07 Temmuz 1770 gecesi Çeşme/İzmir'de yakılması sonucu yaşanan olumsuz gelişmeler üzerine Osmanlı Bahriyesi'nin ıslahatı konusunda bazı arayışlar içerisine girildiği görülmektedir. "Çeşme Faciası" olarak adlandırılan bu olayın sonucu olarak Sultan III. Mustafa, çağdaş bilgilerle donatılmış deniz subayı yetiştirilmesi konusunda harekete geçmiştir. Dönemin Fransa Elçisi Kont de Vergennes'in yanında 1757-1763 yılları arasında memur olarak çalışan, aynı zamanda elçinin damadı da olan Baron de Tott, Osmanlı Devleti hizmetine alınarak Fen Müşaviri olarak tayin edilmiştir. Çeşme felaketinden sonra memlekette ilim ve eğitimin yayılmasının gerektiğine inanan Sultan III. Mustafa, 1773 yılında Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşanın emrinde bir tersane hendesehanesinin açılması için Baron de Tott'u görevlendirmiştir.¹ Baron de Tott'un tavsiyeleri

¹ Baron de Tott, Orduda topçu ve istihkam sınıflarının güçlendirilmesi ve geliştirilmesine memur edilmiş, bu doğrultuda Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nda yeni istihkamlar inşası ve Hasköy dökümhanesinde sürat topu denilen yeni sistem

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

doğrultusunda Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın gayretleriyle Haliç'te Tersane yakınında 18 Kasım 1773 tarihinde Batı tarzında "Tersane Hendesehanesi"² adıyla bir okul tesis edilmiş ve böylece bugünkü Deniz Harp Okulu'nun temeli atılmış oldu.³

Sultan III. Mustafa'nın ölümünden sonra 1774'te yerine geçen Sultan I. Abdülhamid'in de her yönden güvenini kazanan Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa, tersaneyi yeniden ıslah etme görevini almıştır. 1776 yılından itibaren Fransız, İsveç, İngiliz mimar ve mühendislerin Osmanlı Bahriyesi hizmetinde ve özellikle gemi inşaatında mühim rol oynadıkları göze çarpmaktadır.⁴ Sultan III. Selim (1789-1807)'in hükümranlılığı sırasında pek çok konuda olduğu gibi Bahriye'de de ıslahat çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. 1795 yılında Deniz Mühendishanesinde Fransız Brun adlı bir uzman görevlendirilmiştir.⁵ Yine Fransız Bahriye mühendislerinden Benois, İsveçli mühendis Rhode ve İstanbul tersanesinde baş mimar İsmail ile Molla Mustafa, tersaneleri ıslah ve gemi inşası ile görevlendirilmişlerdir.⁶ Uzun süre tamamen ya da geçici olarak hizmet dışı kalan on beş tersane faaliyete geçirilmiştir. 1797'de Osmanlı tersanelerinde donanmanın modernizasyonu için çalışan Fransız mühendislerin sayısı 23'e ulaşmıştır. Ancak Fransa'nın Temmuz 1798'de Mısır'ı işgal etme teşebbüsü, Bahriye Mektebi ve Tersane hizmetinde bulunan Fransızların geri çağırılmasına sebep olmuştur. Bu durum da öğrenim ve inşa faaliyetlerinin bir süre yavaşlamasına ve aksamasına sebep olmuştur.

İstanbul'da İsveç Konsolosluğunda tercüman olarak görev yapan D'Ohsson da İsveç'ten uzmanların getirilmesi konusunda girişimlerde bulunmuştur. Bunun sonucunda Mühendis Rhode ve beraberindeki on kişilik heyet 1795'te İstanbul'a gelmiştir. Bu heyette gemi inşa mühendisleri ve donanma subayları yer almıştır. İsveçli Mühendis Rhode'nin gayretleriyle 1797-1800 yıllarında yalnız donanmadaki gemilerin bakımına tahsis edilmek üzere İstanbul Tersanesinde büyük bir havuz inşa edilmiştir. Mimarı Fransız Benois olan havuzda daha birçok yabancı mühendis ve teknik eleman da görev almıştır.⁷

Sultan III. Selim döneminde Fransız ve İsveçli uzmanların özellikle gemi inşası ile tersanelerin ve Bahriye Mektebi'nin geliştirilmesi konusunda gösterdikleri gayret önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu uzmanların öğretici sıfatlarından istifade edilerek ilim ve fenlerinden faydalanılma yoluna gidilmiş, böylece yanlarında bir takım kabiliyetli gençlerin yetişmesine zemin hazırlanmıştır. Ayrıca, Sultan III. Selim döneminde tersane ve donanmanın reform çalışmalarında gösterilen gayretler, Sultan II. Mahmud döneminde yapılacak olan reformların da bir nevi alt yapısını sağlamıştır.

Sultan II. Mahmud (1808-1839) ve Sultan Abdülmecid (1839-1861) Dönemi

Yenileştirme çabalarının sürdüğü bu dönemde, Osmanlı Donanması büyük felaketlerle karşılaşmaktan kurtulamamıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından bir yıl sonra, 20 Ekim 1827 tarihinde Yunan İsyanı sebebiyle Mora'nın Navarin Limanı'nda bulunan Osmanlı Donanması, İngiliz-Fransız-Rus ortak filolarının baskınına uğrayarak, 58 gemi ve 6000 denizcisini kaybetmiştir. Navarin'de donanmanın yok edilmesi üzerine yeni bir donanma yapma girişimi başlatılmıştır. Bu

topların dökülmesi konularında çalışmıştır. Fransa'dan getirtilen topçu çavuş ve erlerinin yardımlarıyla Türk askerlerinin yeni toplarla eğitilmesi işini üstlenmiştir.

² Okul, 22 Ekim 1784 tarihinden itibaren "Mühendishane-i Bahri Hümayun" adını almıştır.

³ **Deniz Harp Okulu Tarihçesi**, Deniz Harp Okulu Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 2004, s. II-1-2

⁴ Uğur Ünal; "III.Selim Döneminde Osmanlı Bahriyesi", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:1, Ankara, 2003, s. 3

⁵ Deniz Harp Okulu Tarihçesi, a.g.e., s. II-1-8

⁶ Bahri Noyan; "III.Selim Devri'nde Yenilik Hareketleri ve Türk Bahriyesi", **Hayat Tarih Mecmuası**, C. 16, Sayı: 5, 1980, s. 20

⁷ Ali İhsan Gencer; **Bahriye'de Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985, s. 50

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

kez Fransız ve İngiliz Filolarının Osmanlı Donanması'nı yok etmeye yönelik faaliyetleri nedeniyle gemiler bu ülkelerin dışındaki ülkelere, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'ne ısmarlanmak istenmiş, ya da bu ülkenin gemi inşa mühendislerinden yararlanılmıştır. Sultan II. Mahmud, XIX. yüzyılın başından beri Osmanlı Devleti ile ilişki kurmak isteyen Amerika Birleşik Devletleri ile iktisadi ve ticari bir anlaşma yaparak, Osmanlı tarihinde yeni bir dönemin başlamasına vesile olmuştur. 1830-1839 yılları arasında kesintisiz devam eden bu ilişkiler neticesinde, Osmanlı Bahriyesi için önemli sayılabilecek gelişmeler kaydedilmiş ve Amerika Birleşik Devletleri'nin gemicilik fenninden istifade edilerek, yeni tarz gemilerin inşasına başlanılmıştır.⁸

Sultan II. Mahmud döneminde Osmanlı Donanması'nda hizmet etmiş olan Amerikalı mühendisler arasında Henry Eckworth, Forster Rhodes ve Redhouse'u sayabiliriz.⁹ Amerikalı deniz inşaat mühendisi olan Henry Eckworth 1830 yılında İstanbul'a gelmiş ve devlet hizmetine girmiştir. Mühendis Eckworth, İstanbul Tersanesinde Amerikan harp gemileri modelinde gemiler yapmaya başlamış, fakat bir müddet sonra sağlık sebebi nedeniyle Amerika'ya dönmek zorunda kalmıştır. Mühendis Henry Eckworth, Amerika'ya dönüşünde yerine aynı ustalık ve tecrübeye sahip bir mühendis olan Forster Rhodes'i göndermiştir. Forster Rhodes görevde bulunduğu süre içinde Nusretiye kalyonu ve bir de fırkateyn inşa etmiştir. Başarılı çalışmaları sayesinde Sultan II. Mahmud tarafından taltif edilen Forster Rhodes, Sultan II. Mahmud'un ölümü üzerine istifa etmiştir. 1830-1839 yıllarını kapsayan Türk-Amerikan ilişkileri neticesinde, Türk deniz gücü önemli bir aşama kaydetmiş, çağdaş gemi sanayisini yakından takip etme olanağını bulmuştur.¹⁰

Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın 8 Temmuz 1833 tarihinde imzalanmasından sonra İngiltere'nin Osmanlı Donanması'na eğitim yardımı verme gayretleri dikkat çekicidir.¹¹ Osmanlı Bahriyesi'nde 1839 yılından 1914 yılına kadar yedi İngiliz amiral görev almıştır. Bunlardan ilki "Yaver Paşa" olarak anılan Binbaşı Sir Wake Walker'dır. 1839 yılında albay rütbesi ile Osmanlı Bahriyesi'nde görevlendirilen Walker'ın en önemli hizmeti, Bahriye Mektebi'nin çağdaş düzeyde gelişmesi için yapmış olduğu çalışmalarıdır. 1840 yılında Mirliva (Tuğamiral) rütbesine terfi ettirilen Walker, kendisine Padişah Yaverliğini de tevcih edilmesi dolayısıyla "Yaver Paşa" olarak anılmaya başlamıştır. Mora ihtilalinde Türklere karşı savaşan, hatta başarılarından dolayı Yunanistan Kurtuluş Nişanı (Redeemer of Greece) ile de taltif edilen Walker, bu defa Türk denizcilğine yardım için devleti tarafından görevlendirilmiştir. 1845 yılına kadar Osmanlı Bahriyesi hizmetinde kalan Yaver Paşa, özellikle komuta konusunda uğradığı bazı güçlüklerden dolayı istifa ederek İngiltere'ye dönmüştür.¹²

1845 yılında "Daimi Bahriye Şurası" kurulmuş, tersane, deniz okulları, gemi yapımı, lojistik ve personel konuları ile ilgili olarak bir takım yeni düzenlemelere girişilmiştir. Bu kapsamda İngiliz Amiral Adolphus Slade, 1849'da "Danışman" olarak görev yapmak üzere İngiliz Hükümeti tarafından Osmanlı Devleti hizmetine gönderilmiştir. Mirliva (Tuğamiral) rütbesi ile Osmanlı Bahriyesi hizmetine giren ve "Müşavir Paşa" olarak anılan Adolphus Slade, Türkiye'de on yedi yıl kalmış ve bu sürenin beş yılını donanmada, gerisini Bahriyenin yönetimi, personel yetiştirilmesi, tersane düzeni ve Bahriye Mektebi'nin çağdaş bir düzeye getirilmesi konularında yaptığı çalışmalarla geçirmiştir.¹³

⁸ Gencer, a.g.e , s. 117

⁹ Fahir Armaoğlu; **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 1

¹⁰ Gencer, a.g.e., s. 132

¹¹ Bernard Lewis; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Basımevi, Ankara, 1984, s. 17

¹² Doğan Hacıpoğlu; **Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Harbi'ne Girişi**, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2001, EK-B (B-2)

¹³ Fahri Çoker; "Osmanlı Bahriyesi'nde İngiliz Islah Heyetleri", **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, Sayı:541, Temmuz 1988, s. 16

1854'te Ferik (Koramiral) rütbesine yükseltile Amiral Adolphus Slade, özellikle Kırım Harbi sırasında (1854-1856) Osmanlı Donanması ile Müttefik Donanması arasında başarılı bir işbirliği sağlamış, zafere katkısı Müttefik Devletlerce madalyalarla ödüllendirilmiştir. 1858'de Bahriye Şurası tarafından İnşaiye ve Liman Meclisleri kurulmuş ve 1859 yılında "Liman Meclisi" başkanlığına Adolphus Slade getirilmiştir. Beş yıl bu görevde kalarak İstanbul limanının araç, gereç ve mevzuat bakımından noksanlarını gidermiştir.

Sultan Abdülmecid döneminde gerek Bahriye Mektebi'ndeki eğitim ve öğretimin düzenlenmesi ve gerekse donanmada yapılan muhtelif yeniliklerle bir deniz kuvveti tesis edilmesine gayret edilmiştir. Ancak, 1853 Sinop Baskını'nda Ruslar tarafından kısmen de olsa Osmanlı gemilerinin yakılmış olması, asrın içinde Türk Denizciliğine indirilen üçüncü büyük darbe olmuştur. Sinop Baskını'nın verdiği en önemli ders artık ahşap gövdeli gemilerin kullanışsızlığı ve bundan böyle harp gemisi olarak kullanım çağının sona erdiği gerçeğinin görülmesidir. Bu baskın üzerine, İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'nin yanında Rusya'ya karşı Kırım Harbi'ne girmişlerdir.

Sultan Abdülaziz (1861-1876) ve Sultan Abdülhamid (1876-1909) Dönemleri

Kırım Harbi aynı zamanda, donanmadan yoksun bir kuvvetin Osmanlı Devleti'nin bekasını koruyamayacağını da bir göstergesi olmuştur. Bu harpte, Osmanlı Donanması, İngiliz ve Fransız gemileri ile birlikte harekât yapmış; bu harekâttan alınan dersler ışığında, donanmanın özellikle buharlı ve zırhlı gemiler ile güçlendirilmesi yönünde planlamalar yapılmıştır. Donanmanın gelişmesine ve modernize edilmesine büyük önem veren ve bu konuda her türlü imkânı seferber eden Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde, dış borç alınarak gerek yabancı ülke tersanelerinde, gerekse İstanbul, İzmit, Gemlik ve Mudanya Tersanelerinde 25'i zırhlı olmak üzere 100'ü aşkın gemiyi ihtiva eden bir gemi inşa programı gerçekleştirilmiş ve büyük bir deniz gücü oluşturulmuştur. Büyük çoğunluğu İngiliz yapımı olan gemilerde çalışan çarkçı sınıfı teknik personel ile tersane ve onarım kademelerinde çalışan yabancı mühendis ve işçilerin çoğunluğunu İngilizler teşkil etmiştir. Ayrıca bu teknik personel içinde İngiliz, Fransız ve İsveçli personel de bulunmuştur.¹⁴

Sultan Abdülaziz döneminde donanmanın modern tipteki harp gemileriyle yenileştirilmesinin yanı sıra, çoğunluğu İngiliz olmak üzere Deniz Kuvvetleri'nin çeşitli birimlerine yabancı danışman, teknisyen, işçi ve subay alınması konusu üzerinde ısrarla durulmuştur. 1868 yılında İngiliz Bahriyesinden Albay Augustus Charles Hobart beş yıl süre ile "Kumanda Meclisi Azalığı" görevi de verilerek, Osmanlı Bahriyesi'nde danışman olarak hizmete alınmıştır. Kendisine Mirliya (Tuğgeneral) rütbesi tevdi edilmiştir. Girit'teki başarılı görevinden sonra 1869'da Ferik (Koramiral) rütbesine terfi eden Hobart Paşa, Liman Başkanlığına atanmış, ayrıca "Bahriye Islahât Komisyonu Başkanı" olarak görevlendirilmiştir. 15 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Bahriyesi Nezareti Kurmay Dairesi'ne başkan olmuştur.¹⁵

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Hobart Paşa Karadeniz'de, Kafkasya'da Ruslara karşı Kara Kuvvetlerinin lojistik ve personel desteğini sağlamıştır. Hobart Paşa 11 Ocak 1881'de Vezirlik ve Müşirlik (Büyük Amirallik) rütbesine yükseltilerek Donanma Komutanlığına atanmıştır.¹⁶ Osmanlı Bahriyesi'nde ilk ve tek müşir rütbesine erişebilmiş yabancı olan Hobart Paşa, rahatsızlanması nedeniyle tedavi maksadıyla gittiği Milano'da 15 Haziran 1886'da vefat etmiştir. Sultan II. Abdülhamid çok sevdiği dostunun Türk topraklarında gömülme vasiyetini yerine getirmek üzere Necid vapurunu ve cenazesini yurda getirmek üzere bir kurul

¹⁴ Celalettin Yavuz; **Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Misyonlar**, İstanbul Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, İstanbul, Tarihsiz, s. 135

¹⁵ Afif Büyüktuğrul; **Osmanlı Deniz Harp Tarihi**, C.III, Deniz Basımevi, İstanbul, 1983, s. 255

¹⁶ Çoker; a.g.e., s. 17

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

görevlendirmiştir. Hobart Paşa, 10 Temmuz 1886'da askerî törenle Haydar Paşa'daki İngiliz Mezarlığında toprağa verilmiştir.¹⁷

1867 yılında İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği istasyonier gemisi Cradoc'un ikinci komutanlığına atanan Sir Henry Felix Woods, 1869 yılında Bahriye Mektebi'nde seyir öğretmeni olarak göreve başlamış, dört yıl bu görevi yaptıktan sonra 1874 yılında Binbaşı rütbesi ile Hüdavendigâr okul gemisine atanmıştır.¹⁸

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Osmanlı filolarının Karadeniz'deki deniz harekâtına katılmış; özellikle Tuna Nehri'nin kıyı savunmasındaki başarılı hizmetleri dolayısıyla Miralay (Albaylık) rütbesine yükseltilmiştir. Albay Woods, savaş sonunda Avrupa devletleri Bahriye okullarında okutulmakta olan ders kitaplarının Türkçe'ye çevrilmesi için kurulan ve Bahriye Nezareti'nde yeni teşkil edilen "Torpedo Komisyonu"na üye olarak atanmıştır. Albay Woods, 20 Mart 1883 tarihinde Mirlivalık rütbesine yükseltilerek, "Paşa" unvanını almıştır. Önceki görevlerini sürdürmekle beraber Bahriye Mektebi'nde mevcut uzmanlık sınıflarına ek olarak "Torpedo" sınıfını kurmuş ve bu sınıfın öğretmenliğini yaparak Osmanlı Bahriyesi'nin ilk torpidocularını yetiştirmiştir. Bu Woods Paşa'nın son mesleki görevi olmuştur.¹⁹

Padişahın Fahri Yaverliği ile de onurlandırılarak 10 Ekim 1886'da Feriklik (Koramiral) rütbesine yükseltilen ve 26 Eylül 1896'da Padişah emrindeki "Askeri Yüksek Teftiş Kurulu" üyeliğine atanan Woods Paşa, 1886'dan sonraki hizmetini Padişah ve saray emrinde sürdürmüş, Sultan II.Abdülhamid'in tahtan indirilmesiyle elli yıla yakın bir hizmetten sonra 1909 yılının Temmuz ayında emekliye ayrılmıştır.²⁰ 1873-1876 yılları arasında Bahriye Mektebi'nde İngiliz Morris (Seyir öğretmeni), Wells (İngilizce öğretmeni), Conolly (Top, kılıç talimi ve ordonat öğretmeni) ve Warren (Makine ve İngilizce öğretmeni) başarılı hizmetler vermişlerdir.

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909), 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde etkin bir rol oynayamadığı ve yenilgiyi önleyemediği gerekçesiyle, Osmanlı Donanmasını Haliç'te demirletmiştir. 1897 yılındaki Osmanlı-Yunan Savaşı'na kadar yaklaşık 20 yıl süre zarfında donanma Haliç'ten dışarı çıkarılmamış, yabancı mühendis ve işçilerin mukaveleleri yenilenmeyerek görevlerine son verilmiş, donanma her ne kadar sayı ve görünüm itibariyle büyük de olsa kalite ve muhtevası bakımından bitmiş ve tükenmiş bir durum arz etmiştir.²¹ Ne tatbikat, ne silah atışları ne de taktik eğitimler yapılmamıştır. Yunanistan'ın 1897 yılında Girit'i işgal etmesi ile başlayan Osmanlı-Yunan Harbi'nde ise Osmanlı Donanması Çanakkale'den Ege'ye çıkamamış sadece Çanakkale Boğazı'ndan olabilecek muhtemel bir Yunan Donanması zorlamasına karşı "Sahil Bataryası" gibi kullanılmıştır.

1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde açıkça ortaya çıkan donanmanın feci durumu padişahı, yetersiz de olsa bazı tedbirler almaya zorlamış, eski gemilerden bazılarının onarımına başlanmış, bazı yabancı uzmanlardan yararlanma cihetine gidilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Bahriyesi hizmetinde İngiliz Amiral Felix Wood ve Amiral Hobart (Hobart Paşa)'ın yanı sıra, Amerikalı Amiral Ransford D.Bucknam, Alman Deniz Kuvvetlerinden ayrılıp da görev alan Alman Von Starke ve Kalau Von Hofe görev yapmışlardır.

¹⁷ Çoker, a.g.e., s. 21

¹⁸ Doğan Hacıoğlu; **Osmanlı İmparatorluğu'nun I.Dünya Harbi'ne Girişi**, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2001, s. B-18

¹⁹ Büyüktuğrul, a.g.e., C.III, s. 256

²⁰ Uğur Çakıl; "Woods Pasha" **Deniz Mecmuası**, C.55, Sayı:368, (1 Mayıs 1943), s. 89

²¹ Hülagü Metin; "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı Çerçevesinde Sultan II.Abdülhamid Dönemi Osmanlı Donanması Hakkında Bir Değerlendirme", **Türkler**, C.XIII, Yelken Matbaası, 2000, s. 833

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Ransford D.Bucknam, Philadelphia'daki William Cramp & Sons şirketinde çalışırken, Osmanlı Devleti 1900 yılında bu şirkete Mecidiye kruvazörünü sipariş etmiştir. Geminin deneme seyirlerini icra eden Bucknam, kruvazörün Osmanlı Devleti'ne teslim edilmek üzere 1 Mart 1904 tarihinde Amerika'dan ayrılışı esnasında komutanlığı görevlerini de icra etmiştir. Uzun bir yolculuğun ardından Ransford D.Bucknam 21 Nisan 1904 tarihinde İstanbul'a getirerek, Osmanlı yetkililerine teslim etmiştir. İstanbul'da Amerikan Büyükelçisi tarafından Sultan II.Abdülhamid'in huzuruna çıkmış ve Yarbay rütbesi ile Osmanlı Donanması'nda hizmete girmiştir. İlk kontratı altı aylık olduğu hâlde bu donanmada beş yıl çalışmasını sürdürmüş, bu arada Sultan Abdülhamid'e yaver de olmuş, Yıldız Sarayında kendisine özel bir oda ve donanma müfettişliği görevi verilmiştir. Amiral Bucknam o sırada devam eden Rus-Japon Savaşı hakkında padişahın isteği üzerine devamlı rapor vermiştir.²² Sultan II. Abdülhamid'in Avrupa ve Amerika'da inşa edilen/edilmekte olan yeni sistem zırhlı kruvazörlerin ve özellikle denizaltı gemilerinin incelenerek ayrıntılı bilgi edinilmesi, bunların inşa tezgahlarında görülmesi, vasıf ve fiyatlarının, ne kadar zamanda yapıldıklarının ve devlet garantisi ile kredi temin edilip edilmeyeceğinin araştırılması iradesi üzerine refakat subayı Deniz Yüzbaşı Rauf Bey ile 7 Ekim 1904'te İstanbul'dan hareketle Fransa, İngiltere, A.B.D. ve İtalya'da araştırma ve tetkikler yaparak 1905 yılının Şubat ayı sonunda İstanbul'a dönmüş, gördükleri yenilikleri ve incelemelerinin neticelerini padişaha rapor etmişse de padişahın bahriye siyasetinde belirgin bir değişme görülmemiştir.

Amiral Bucknam Kiel'de onarımı biten Asar-ı Tevfik zırhlı korvetini 23 Ocak 1907'de İstanbul'a getirmiştir. Sultan II. Abdülhamid bu görevi başarıyla tamamlamasını takdir ederek, kendisini Miralay (Albay) rütbesine terfi ettirmiştir. 14 Kasım 1907 tarihinde Mirialvalık (Tuğamiral) rütbesine yükseltilmiştir. Bucknam Paşa, Bahriye Mirlivası olarak Donanma Müfettişliği yapmış, 1908 yılında Fransa'daki Schnaider Fabrikası'nda yapılan Samsun muhribinin muayene komisyonunda görev almış ve teslim almak için Çanakkale'ye gitmiştir. Sultan II. Abdülhamid tahtan indirilmesiyle birlikte 1909 yılında Bucknam Paşa'nın görevine son verilmiştir.²³

II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)

II.Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de ilan edilmesi ile birlikte Deniz Kuvvetleri'nin yeni baştan ele alınarak, bir takım düzenlemelere gidilmesi gerekli görülmüştür. Bu sebeple, 25 Ağustos 1908 tarihinde toplanan Şura-i Bahriye, yapılacak ıslahat için İngiltere'den bir heyet getirtilmesine karar vermiştir. Bu amaçla İngiltere'den sırası ile Amiral Douglas Gamble, Limpus ve Williams adlı üç amiral görevlendirilmiştir.²⁴

Bu dönemde Osmanlı Hükûmeti, Alman ordularının kara muharebelerindeki maharetlerinden, İngilizlerin de denizciliklerinden yararlanmayı uygun görmüştür. Bu sebeple, bir taraftan Alman subayları Kara Kuvvetlerine danışman olarak getirilirken, diğer taraftan da Deniz Kuvvetlerinin ıslah ve tensik işleri İngilizlere verilmiştir. Bu görüş ve anlayışla Osmanlı Deniz Kuvvetleri, 1909 yılı başından itibaren Amiral Gamble başkanlığındaki bir İngiliz heyetinin emir ve kontrolüne verilmiştir. Amiral Gamble'ın yanında çeşitli sınıflardan beş kişilik bir uzmanlar heyeti de bulunmuştur. Osmanlı Donanması'nın modernizasyon ihtiyaçlarını belirlemek ve eğitim eksikliklerini gidermek maksadıyla gelmiş olan Amrila Gamble ve beraberindeki heyet üyeleri, önceki dönemlerde Osmanlı Donanması'nda muhtelif şekillerde hizmet görmüş olan, o sırada

²² Ferdi Uyanıker; "Osmanlı'nın Amerikalı Paşası Amiral Ransford D.Bucknam", **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, Mayıs 2012, Sayı: 613, s. 109

²³ Hacıpoğlu; a.g.e., s. B-37

²⁴ Büyüktuğrul, a.g.e., C.III, s. 224

yedek ya da işsiz durumdaki diğer İngiliz deniz subaylarından son derece farklı bir biçimde, fiilen İngiliz Deniz Kuvvetleri'nde görev yapmakta olan muvazzaf subaylar arasından seçilmişlerdir.²⁵

Koramiral rütbesi 1909 yılının Şubat ayında ile Osmanlı Bahriyesi hizmetine giren Ferik Amiral Gamble Paşa, yapılan anlaşma gereğince katibi Darmen, Seyir uzmanı Foot, Topçu Uzmanı Tutenham, Torpido Uzmanı Gouin, Makine Uzmanı Cross Dale adındaki uzmanlarla görevine başlamış, Kasımpaşa'daki Bahriye Nezareti binasına yerleşmiştir.²⁶

Amiral Gamble kendisi ile imzalanan sözleşme gereğince Donanma Komutanı olarak atanmamıştır. Ancak kendisine verilen yetkiler onun barış zamanında Donanma Komutanı gibi görev yapabilmesine imkân verecek nitelikte olmuştur.²⁷ Amiral Gamble'a; "Yeni bir donanma programı hazırlamak, Tersaneyi yeniden düzenlemek, Kurslar açarak personel yetiştirmek, Talimnameler yayınlamak" gibi görevler tevdi edilmiştir. Görev süresi iki yıl olarak belirlenen Gamble Paşa'ya yapacağı düzenlemelerde tam yetki verilmiştir.²⁸ Amiral Gamble, Bahriye Nezareti'nin teşkilatını İngiliz Bahriye teşkilatından esinlenerek yeniden düzenlemek için çalışmalara başlamıştır. Öncelikle, heyeti ile birlikte donanmayı oluşturan tüm gemileri kontrol etmiş, neticede yaklaşık altmış adet gemiyi hurdaya çıkartmıştır. Geri kalan gemileri iki filo ve bir filotilla olarak teşkilatlandırmıştır.²⁹

Gamble Paşa bu süre içerisinde er eğitimi için Kasımpaşa'daki Gazi Hasan Paşa kışlasında Yeni Er Okulu (Efrad-ı Cedide Mektebi)'nu açtırmıştır. Bu arada çeşitli uzmanlık dallarında kurslar açılarak personelin eğitilmesi çalışmaları sürdürülmüş, Avrupa'ya silah ve ihtisas kursları için bazı subaylar gönderilmiştir.³⁰ 1909 yılı yaz mevsiminde tüm Donanma Haydarpaşa önlerinde demirlemiş, Sultan Reşad da Ertuğrul Yatı ile İngiltere'de uygulanan benzetimle harp gemilerinin arasından geçmiş ve gemiler tarafından selamlanmıştır. Osmanlı Donanması bu arada iki kez Ege Denizi'ne çıkarak eğitim yapmaya başlamıştır.³¹ Bunun dışında Osmanlı Donanması bu dönemde bir defacık olsun top ve torpido atış eğitimi yapmamış ve varsayma dayanan bir savaş manevrası bile gerçekleştirmemiştir. Bu gemilerin seyir jurnallerinde herhangi bir deniz manevrasının yaptırılmış olduğuna rastlanmadığı da belirtilmektedir.³²

Amiral Gamble Osmanlı Donanması için iki muharebe gemisi, üç kruvazör ve 10 muhrip inşasını kapsayan yeni bir gemi inşa/tedarik planı da hazırlamıştır.³³ O yıllarda Osmanlı Bahriyesi "Drednot" tipi gemilerin tedariki üzerinde yoğunlaşmışken, Amiral Gamble on bin tonluk "Muharebe Gemileri"nin tedariki üzerinde durmuştur. Başlangıçta 15 milyon lirayı aşan bu tedarik/inşa planı devletin mali gücünü aştığından ve muharebe gemilerinin Amiral Gamble'ın

²⁵ Yavuz, a.g.e., s.151

²⁶ Çoker, a.g.e., s. 21

²⁷ O dönemde Donanma Komutanlığına atanmış kimse yoktu ve bu makam "Donanma İkinci Komutanı" unvanı ile Albay Ramiz tarafından yürütülmekteydi.

²⁸ Çetinkaya Apatay, "Balkan Harbi Öncesi Osmanlı Donanmasını Güçlendirme Çabaları", **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, C.90, Sayı: 502, Temmuz 1978, s. 9

²⁹ **Birinci Filo:** Mesudiye zırhlı fırkateyni, Asar-ı Tevfik zırhlı korveti, Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleri, Berk-i Satvet ve Peyk-i Şevket torpido kruvazörleri

İkinci Filo: Avnillah, Muin-i Zafer, Feth-i Bülend, İclaliye zırhlı korvetleri, **Filotilla:** Hamidabad, Sultanhisar, Sivrihisar, Demirhisar, Musul, Tokat, Akhisar, Draç, Kütahya, Ankara, Antalya, Yunus, Hamidiye, Berk-i Efşan torpidobotları. Tri-i Müjgan gemisi donanmanın onarım gemisi olmuş, İhsaniye yatı da Donanma Komutanına tahsis edilmişti. Bu gemiler dışında güvenlik hizmetleri için gambotlar/torpido gambotlar da İzmir, Selanik, Beyrut ve Kızıldeniz'de konuşlandırılmışlardı.

³⁰ Hayati Tezel; **Anadolu Türklerinin Deniz Tarihi**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1973, s. 758

³¹ Yavuz, a.g.e., s. 158

³² Büyüktuğrul, a.g.e., s. 282

³³ Amiral Gamble, bu donanma plânını yaparken İngiliz donanmasının ilerde Akdeniz'de ciddi bir deniz gücüyle karşılaşmasına meydan vermemeyi de göz önüne aldığı bazı yazarlar tarafından ileri sürülmüştür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

öngördüğünden daha büyük (İngilizlerin dretnot tipi) olması istendiğinden dolayı kabul görmemiştir.

Amiral Gamble donanma programı konusunda Osmanlı deniz subayları ile anlaşmazlığa düşmesi sebebiyle sözleşmenin bitiminden on bir ay önce 26 Ocak 1910 tarihinde istifa ederek, İngiltere'ye dönmüştür. Amiral Gamble'in ayrılmasından hemen sonra Bahriye Nezareti İngiltere'den yeni bir ıslah heyetinin getirilmesi için teşebbüse geçmiştir. İkinci İngiliz danışman kurulu başkanlığına 3000 Osmanlı lirası yıllık ücret ve iki yıl süreli olarak 3 Mayıs 1910 tarihinde Amiral Sir Hugh Pigot Willams getirilmiştir. Osmanlı Bahriyesinde göreve başlayan Amiral Willams, heyetini Amiral Gamble ile birlikte çalışan Dermen (Katip), Seyir Uzmanı Foot, Coin (Torpido Uzmanı) ve kendi seçtiği Mc Quinon (Topçuluk Uzmanı), W.Reed, Blake ve Pache (Çarkçılık uzmanları)'den oluşturmuştur.³⁴

Bu dönemde gemilerde bütün branşlarda açılan kurslarla subay, erbaş ve erlerin eğitimlerine hız verilmiştir. Amiral Willams, Amiral Gamble'den farklı olarak Osmanlı Donanmasını komuta etmemiş; Bahriye Nezareti'nin özel bir bölümünde plan ve proje yapmakla meşgul olmuştur. Donanmaya Donanma İkinci Komutanı sıfatıyla Albay Ramiz komuta etmiş, Donanma Kurmay Başkanlığı görevini de İngiliz Albay Foot yürütmüştür. Amiral Willams'ın 3 Şubat 1911 tarihinde istifa ederek, görevden ayrılmasından sonra Osmanlı-İtalyan (Trablusgarp) Savaşı'nın başlaması ile bir süre Bahriye'de yabancı Amiral görevlendirmesi düşünülmemiş, ancak bir yıl sonra Bahriye Nezareti 3 Şubat 1912'de Hükümet'e yazdığı bir yazı ile, Amiral Gamble'in tekrar Osmanlı Bahriyesi hizmetine alınması için gerekli teşebbüsün yapılmasını arz etmiştir. Londra Büyükelçiliği aracılığı ile kendisine ulaştırılan bu öneriye karşı Amiral Gamble, Sadrazama hitaben yazdığı mektupta, özel nedenler ileri sürüp özür dileyerek bu çağrıyla kabul etmemiştir.

İngiltere Hükümeti bu kez Osmanlı Deniz Kuvvetlerine Üçüncü Danışman Heyeti Başkanı olarak Arthur H. Amiral Limpus'u yollamıştır. 3 Mayıs 1912'de görevine başlayan Amiral Limpus, kurmayı olarak Alan E.Stack (Özel Sekreter), Seyir Uzmanı Arthur L.Ashby, Frank Elliot (Top), Guy W.Halifax (Torpido Uzmanı), Gerald Moore ve Page'ı (Makine Uzmanı) görevlendirmiş, bu subaylar anlaşma gereği İngiltere Bahriyesindeki rütbelerinden bir üst rütbe ile hizmete alınmışlardır.³⁵

6 Haziran 1912'de Padişahın onayı alınarak yayınlanan Amiral Limpus ve beraberindeki heyet için hazırlanmış 13 Maddeden oluşan özel düzenlemeye göre, Amiral Bahriye Nazırının deniz işleri danışmanı olarak görev yapması kararlaştırılmıştır. Amiral Limpus, Osmanlı Bahriyesi'ni ıslah etmekle görevlendirilmiştir. Amiral Limpus göreve başladığı tarihten itibaren yaptığı incelemeler sonucu Bahriye'de yapılması gereken yenilik ve düzenlemelerle ilgili önerilerini bir rapor halinde 3 Ekim 1912 tarihinde Bahriye Nezareti'ne sunmuştur. Ancak bahse konu rapor; gerek devlet ileri gelenlerinin deniz alaka ve menfaatlerine uzak olmaları, gerekse Balkan Harbi'nin başlaması sonucu ülkenin içinde bulunduğu zor şartlar ve kısa sürelerle bahriye nazırlarının değişmesi gibi nedenlerden dolayı yeterince ele alınamamıştır.³⁶

Şubat 1914 ayı içerisinde Bahriye Nazırlığı görevine getirilen Cemal Paşa donanmanın ıslahı için süratle çalışmaya başlamıştır. Cemal Paşa gerek Amiral Limpus'un gerekse daha önceki ıslah heyeti başkanlarının öneri ve raporlarını incelemiştir. Amiral Gamble'den beri devam eden Bahriye Nezareti teşkilatına nihai şekil vermeye çalışmışlardır. Bu kapsamda Bahriye Şurası kaldırılmış, Bahriye Nezareti esas olarak dört bölümden oluşacak şekilde yeniden yapılanması sağlanmıştır. Bu nedenlerdendir ki 11 Mart 1914'de Bahriye Nazırı olan Cemal Paşa, Amiralin 30

³⁴ Büyüktuğrul, a.g.e., s. 348

³⁵ Çoker, a.g.e., s. 26

³⁶ O dönemdeki Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa görevini 14 Ekim 1912'de Hurşit Paşa'ya, o da 14 Temmuz 1913'de Çürüksulu Mahmut Paşaya devretmiştir. 11 Mart 1914'te de Cemal Paşa Bahriye Nazırı olmuştur.

Nisan 1914'te biten sözleşmesini yenilemiş, rütbesi de 30 Mayıs 1914'te Ferik Amiralliğe yükseltilmiştir.³⁷ Limpus Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın desteği ile o zamana kadar göz ardı edilen öneri ve tasarıları uygulama aşamasına getirmiş, 22 Temmuz 1914'te donanma, kendi komutasında açık deniz eğitimine başlamıştır. Ancak deniz eğitimleri Ağustos başından itibaren fiilen başlamış olan Birinci Dünya Harbi ile sekteye uğramıştır.

Islah heyetine 60 civarında İngiliz gedikli/erbaş, er ve sivil çeşitli görev ve kademelerdeki personel yardımcı olmuştur. Osmanlı hizmetindeki tüm İngiliz bahriye personeli fes dahil Osmanlı Bahriyesi'nin üniformasını giymiştir. Limpus Paşa'nın görev süresi, Osmanlı Devleti'nin savaş içinde bulunduğu bunalımlı bir döneme rastlamasına, personelin çağdaş usullere göre eğitimi ve donanmanın savaş yeterliliğinin üstün bir düzeye çıkarılması bakımından bazı tutucu direnmelere rağmen yararlı çalışmalarla geçmiştir.

1914 yılının ortalarında Avrupa'daki siyasi durum gerginleşmiş, 28 Haziran Saraybosna suikastıyla genel bir harbin ortaya çıkma ihtimali kuvvetlenmiştir. Bunu gören İngiltere Hükümeti Sultan Osman ve Reşadiye gemilerine el koymuştur. Almanya ile askeri anlaşma imzalanmış, 3 Ağustos 1914 günü Genel Seferberlik ilan edilmiştir. 10 Ağustos 1914 günü Çanakkale Boğazı'ndan giren Goeben ve Breslau gemilerinin Osmanlı Devleti tarafından satın alındıkları bildirilmiş, 16 Ağustos'ta Tuzla'da Türk Bayrağı çekilerek "Yavuz" ve "Midilli" adları verilmiştir.³⁸

Alman gemilerinin gelmesi ve Amiral Souchon'un duruma hakim olması ile İngiliz Heyetinin görevi otomatik olarak sona ermiştir. Amiral Souchon 9 Eylül 1914'te resmen Donanma Komutanlığına atanırken, aynı gün İngiliz Islah Heyetinin başındaki Amiral Limpus yeni atandığı Malta Adası'ndaki İngiliz Deniz Üssü'nde görevine başlamak üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Amiral Souchon tarafından her gemiye komutan yardımcısı olarak birer Alman subayı verilmiş, kısa bir süre sonra ise emir ve komutanın tamamı bu Alman subayların eline geçmiştir. Yine Amiral Souchon tarafından Çanakkale savunma tertibatının düzenlenmesi üzere Almanya'dan kıyı topçusu, mayıncı, torpidocu ve muharebeci olarak iki Amiral (Koramiral Guido Von Usedom ve Koramiral Merten) komutasında, 15 subay ve 281 astsubay ve erden oluşan bir Deniz Müfrezesi yurda gelmiş ve her iki Boğaz'a taksim edilmiştir. Amiral Souchon Yavuz ve Midilli gemilerinin de içinde bulunduğu Osmanlı Donanmasını 27 Ekim 1914'te Karadeniz'e çıkartarak, 29 Ekim 1914'te Rusya'nın Odesa, Novorosijski ve Sivastopol limanlarını bombardıman suretiyle Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine vesile olmuştur.³⁹

Birinci Dünya Savaşı esnasında savaş sonrası için bir donanma programı yapılmaktan da geri kalınmamıştır. Cemal Paşa Bahriye Nazırlığına ilaveten ayrıca Suriye'deki 6'ncı Ordu Komutanlığı görevlerini de yürütmüştür. Cemal Paşa'ya göre harbin sonunda imzalanacak barış antlaşmasından sonra da Osmanlı Devleti'nin düşmanlarını caydırabilmesi amacıyla ilave muhrip, denizaltılara ihtiyaç bulunmaktaydı. Bu program üzerinde 1917 yılının yaz aylarında Almanya'ya bir seyahat yapan Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile Alman makamları arasında görüşmeler olmuştur. Ancak harbin sonunda Osmanlı Devleti'nin yenilen ülkeler arasında bulunması nedeniyle Cemal Paşa'nın "Deniz Kuvveti Projesi" de bir hayalden öteye geçememiştir.⁴⁰

³⁷ Hacıoğlu, a.g.e., s. 43

³⁸ Figen Atabey; **Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 10

³⁹ Atabey, a.g.e., s. 18

⁴⁰ Celalettin Yavuz; "Birinci Dünya Harbi Sırasında Osmanlı ve Alman Deniz Subayları İlişkileri", **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2000, s. 246

Sonuç

Çalışmamızda Sultan III. Selim (1789-1807) ve Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminden itibaren Osmanlı Bahriyesinde bir takım ıslah hareketlerine girişildiği ve bu konuda özellikle yabancı uzmanlardan yararlanma yoluna gidildiği tespit edilmiştir.

1854-1856 Kırım Harbi'nden sonra ülkenin denizciliğe ne kadar muhtaç olduğu bir kez daha görülmüş, Sultan Abdülaziz tarafından bu meselenin başlı başına bir dava olduğu kabul edilerek, Deniz Kuvvetlerinin yeniden yapılanması cihetine gidilmiştir. Bu dönemde meydana getirilmiş olan buharlı makinelerle tahrikli ve zırhlılardan oluşan Osmanlı Donanması'nın en büyük eksikliği yeterli sayıda ve yeterli bilgilerle eğitilmiş Türk teknik personelinin yetiştirilememiş olmasıdır. Makine ile yürütülen gemilerin büyük çoğunluğu İngiliz yapımı olduğundan bu modern gemilerinin baş çarkçıları ile makine, kazan ve elektrik gibi teknik branşlarındaki personeli, tersanelerde makine aksamının onarımından sorumlu personelin çoğunluğunu başta İngilizler olmak üzere yabancılar teşkil etmiştir.⁴¹ Doğal olarak bu yabancı teknik personelin de görevlerindeki tekelciliği kendi ve ülkelerinin politik çıkarları doğrultusunda kullanmaktan geri kalmadığını söyleyebiliriz.

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) dönemi, gemilerde makine döneminin gelişmiş olduğu zamanlara rastlamaktadır. Sultan Abdülhamid döneminde Osmanlı Deniz Kuvvetlerinde sadece İngiliz subaylar değil, aynı zamanda Alman deniz subayları da danışman olarak görev almaya başlamışlardır. Ancak İngiliz ve Alman subaylarının sadece sarayda kalmalarına izin verilmiş, asıl görev yerleri olan Osmanlı Donanmasında kullanılmalarına olumlu bakılmamıştır. Meşrutiyet'in ilanını takiben devletin diğer kurumlarında olduğu gibi, Deniz Kuvvetlerinde de bazı reform hareketlerinin başlatılmış olduğu görülmektedir. Altı yıla yakın bir zaman Osmanlı Donanması'nda "Danışman" olarak hizmet etmiş bulunan İngiliz Amiralleri ve beraberlerindeki heyetlerinin faaliyetleri, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının araya girmesi ile hayli sekteye uğramış olsa da, otuz yıl hareketsiz kalmış bir donanmayı, ancak yürütebilecek bir duruma getirmiş, savaş yeterliliği bakımından da pek az bir şey temin etmiştir.⁴² İngiltere gibi deniz menfaat ve üstünlüğüne dayanan bir imparatorluğun Osmanlı Devleti'nin güçlü bir deniz kuvvetine sahip olmasını istemesi, ne kadar samimidir, bu da ayrı bir tartışma konusudur. Islah heyeti başkanı olarak gönderilen bu İngiliz amirallerini genel bir değerlendirmeye tabi tutacak olursak, Osmanlı Donanmasını modernleştirmede pek başarılı olduklarını söyleyemeyiz. İngilizlerin Türk Donanmasını güçlendirmeyi pek istemedikleri, ıslahat yerine oyalama yolu tuttukları da düşünülmektedir.⁴³ Birinci Dünya Harbinin eşliğinde İngilizlere ısmarlanan ve bedeli ödenen iki savaş gemisini (Sultan Osman ve Reşat) İngiltere Hükümetinin bahane ile el koyması da Osmanlı Devleti donanmasının güçlenmesini istemediklerinin bir başka örneğidir. Almanya'nın isteği ve politikası doğrultusunda girilen Birinci Dünya Savaşı süresince ise Deniz Kuvvetlerinin sevk ve idaresi Türk denizcileri yerine; ne yazık ki Alman deniz subayları eline bırakılmıştır.

KAYNAKÇA

APATAY, Çetinkaya; "Balkan Harbi Öncesi Osmanlı Donanmasını Güçlendirme Çabaları", **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, Sayı: 502, C.90, Temmuz 1978, s.9-15

ARMAOĞLU Fahir; **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara, TTK Basımevi, 1991

⁴¹ Yavuz, a.g.e., s. 141

⁴² Besbelli, a.g.m., s. 81

⁴³ Hacipoğlu, s. B-50

- ATABEY Figen; **Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006
- BESBELLİ Saim: “Meşrutiyet Donanması”, **Donanma Dergisi** , C.75, Sayı : 437, Nisan 1962
- BÜYÜKTUĞRUL Afif: “II.Meşrutiyet Sonrasında Deniz Kuvvetlerimizin Düzenlenmesi Çabaları”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:5, s.57-66
- BERKES, Niyazi; **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978
- BOZDAĞ, İsmet; **Sultan Abdülhamid’in Hatıra Defteri**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1985
- BÜYÜKTUĞRUL Afif; **Osmanlı Deniz Harp Tarihi**, C.III, Deniz Basımevi, İstanbul, 1983
- ÇAKIL,Uğur; “Woods Pasha” **Deniz Mecmuası**, C.55, Sayı:368, (1 Mayıs 1943), s.87-92
- ÇOKER, Fahri; “Osmanlı Bahriyesi’nde İngiliz Islah Heyetleri”, **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, Sayı:541, Temmuz 1988
- ÇOKER, Fahri; **Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler**, Dz.K.K. Komutanlığı Basımevi, Ankara, 1994
- Deniz Harp Okulu Tarihçesi**, Deniz Harp Okulu K.lığı Basımevi, İstanbul, 2004
- GENCER Ali İhsan; **Bahriye’de Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezâreti’nin Kuruluşu (1789-1867)**, TTK Basımevi, Ankara, 1985
- HACİPOĞLU Doğan; **Osmanlı İmparatorluğu’nun I.Dünya Harbi’ne Girişi**, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2001
- HÜLAGÜ Metin; “1987 Osmanlı-Yunan Savaşı Çerçevesinde Sultan II.Abdülhamid Dönemi Osmanlı Donanması Hakkında Bir Değerlendirme”, **Türkler** , C.13, s.830-844
- KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi, II.Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, TTK Basımevi, Ankara, 1999
- LEWIS Bernard; **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, TTK Basımevi, Ankara, 1984
- MÜTERCİMLER Erol; **İmparatorluğun Çöküşüne Denizden Bakış**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2003
- NOYAN, Bahri; “III.Selim Devri’nde Yenilik Hareketleri ve Türk Bahriyesi”, **Hayat Tarih Mecmuası**, C.16, Sayı:5, 1980
- ORTAYLI İlber; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998
- ÖZÇELİK Selahattin; **Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000
- TEZEL, Hayati; **Anadolu Türklerinin Deniz Tarihi**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1973
- UZUNÇARŞILI, Hakkı; **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, TTK Basımevi, Ankara, 1984
- UYANIKER Ferdi; "Osmanlı'nın Amerikalı Paşası Amiral Ransford D.Bucknam", **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, Mayıs 2012, Sayı: 613
- ÜNAL Uğur, "III.Selim Döneminde Osmanlı Bahriyesi", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:1, 2003

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

-
- WOODS, F.Henry; **Türkiye Anıları-Osmanlı Bahriyesinde Kırk Yıl(1869-1909)**, (Çev: Fahri ÇOKER) Yelken Matbaası, İstanbul, 1976
- YAVUZ, Celalettin; **Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Misyonlar**, İstanbul Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, İstanbul, Tarihsiz
- YAVUZ Celalettin; "Birinci Dünya Harbi Sırasında Osmanlı ve Alman Deniz Subayları İlişkileri", **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2000, s.225-253

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

KARADENİZ JEOPOLİTİĞİNE DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERİN ETKİSİ*

*Haktan BİRSEL***

ÖZET

Karadeniz coğrafyası Türkiye ve dünya için çok özel bir öneme sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirmesinden sonra Müslüman nüfusu artmış ve kısa sürede bu bölgede Müslüman ve gayrimüslimler arasında ortak bir yaşam başlamış ve uzun bir dönem problemsiz şekilde yürümüştür. Fakat demografisinde yer alan bu etnik farklılıklar özellikle 19'ncü yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasına bağlı olarak Avrupalı güçler ve Ruslar bu bölgeye hâkim olabilmek için demografik yapıyı kendi amaçlarına fayda sağlayacak şekilde kullanmaya başlamıştır. Bu bir Karadeniz demografik oyunudur ve 1923 yılında Türkiye'nin galibiyeti ile sonuçlanmıştır. 1923 yılından sonra modern bir ulus devlete dönüşen Türkiye, içinde Karadeniz bölgesi dinamik bir yapıda önemli bir gelişim göstermiştir.

1990 yılı sonrasında Hazar Enerji Havzasında çıkarılan enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılmasında hem karasal hem de su yolu üzerinden güvenilir bir çıkış sağlayan Karadeniz, Avrupa Birliği'nin Romanya ve Bulgaristan üzerinden komşu olduğu günümüzde, enerji aktarımı planlamalarında önemli bir rol oynamaktadır. Fakat 2010 yılı verilerine göre genel Türkiye nüfusu içindeki oranı oldukça düşüktür. Bu nedenle enerji stratejisinde dünya ölçeğinde kritik öneme sahip bu bölgeye gereken değerin verilmesi ve enerji odaklı iş alanlarının oluşturularak bölgenin demografik yapısı bozulmadan ama tarihi Karadeniz kültürünün canlanmasına hizmet edecek şekilde bölge nüfusunun arttırılmasına ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, Demografi, Osmanlı, Rum, Nüfus

IMPACT OF DEMOGRAPHIC VARIABLES ON BLACKSEA GEOPOLITICS

ABSTRACT

The geography of Blacksea has a special role in Turkey and the rest of the world. The Muslim population has increased after Blacksea was changed into a Turkish lake. Shortly, a commonly shared life was

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. TSK, El-mek: haktanbirsels@gmail.com

born between Muslims and believers of other religions and continued without an issue for a long period of time. The ethnical differences, with the result of a weakening Ottoman Empire during the 19th century, were used by the European countries and Russia to be able to invade the demographic structure. This was a demographic game that ended with Turkey's victory in 1923. As Turkey transformed into a modern national country in 1923, Blacksea region developed into a dynamic structure.

Blacksea has provided a safe exit on terrain and marine paths for the energy resources that were discovered around Hazar region at the end of 1990. Today, with Romania and Bulgaria being neighbors with the European Union, energy transportation plans play a critical role. However, based on data from 2010, the ratio of amount of transported energy to the Turkish population is significantly low. Since the region carries a critical importance in energy strategy of global scale, development of energy focused opportunities need to be initiated. During the execution phase; the demographic structure, as well as the historical Blacksea culture, must be protected and the population of the local community should be increased.

Key Words: Blacksea, Demography, Ottoman, Greek, Population

Giriş

Tarih boyunca Anadolu'nun kuzey sırtını oluşturan Karadeniz, ticareti, demografisi ve siyasi yapılara olan etkileri nedeniyle her dönem çok önemli bir coğrafi bölge niteliğinde olmuştur. Karadeniz, kıyılarındaki yerleşim merkezleri, boğazlardan sıcak denizlere en kolay yoldan çıkış imkânı veren güçlü konumu ve yerleşkelerin nüfus özellikleri çerçevesinde bir bütün olarak incelendiğinde, jeopolitik yapısının çok önem arz ettiği ve bu coğrafyaya hâkim olabilmek için dönemsel kıtasal güçlerin bu bölgenin her türlü özelliğinden faydalanmak istediği ortaya çıkmaktadır.

Bölgenin taşıdığı potansiyel özelliklere bu bağlamda bakıldığında bir değer ölçeğinde ilk önce ticari yapı dikkati çekmektedir. Çin'den başlayarak Orta Asya'yı kat edip İran-Anadolu hattında ikiye ayrılan tarihi İpek Yolu güzergâhının İstanbul'da sona eren yolculuğu, daha Anadolu'ya girişte ilk durağını Trabzon olarak belirlemiştir. Bu nedenle Trabzon ve buna bağlı olarak Karadeniz ve batıya uzanan kıyı şeridi dikkate değer bir şekilde kıymetlenmiştir. Dolayısıyla da Karadeniz üzerinden Avrupa'ya doğru yapılan ticaretin kontrol altına alınması her dönemde güç merkezleri için öncelikli hedef haline gelmiştir.

Bu özellik Osmanlı'nın da dikkatini çekmiş ve özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde Karadeniz ticaret yolu üzerinde hâkimiyet kurmak, Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirecek tedbirleri almak ve böylece hem Doğu Karadeniz-Avrupa ticaret hattını ele geçirmek, hem de İstanbul'un ve boğazların emniyetini sağlamak birincil görev olmuş ve aynı dönemde bu hedefe ulaşılmıştır. Özellikle Karadeniz'in Batı-Doğu uzanımındaki en önemli merkezlerden birisi olan Kırım'ın ele geçirilmesiyle Karadeniz Türk gölü haline gelmiştir (Aygün, 2010: 66). Karadeniz bölgesinin de bu tarihten itibaren demografik yapısı değişmeye başlamış ve Anadolu'nun kuzey savunma duvarını oluşturan bu bölgede devletin güç politikaları sayesinde Türk yerleşkeleri artış göstermiştir. Orta vadeli bir süreçte de Karadeniz kıyılarında önemli bir Türk popülasyonu oluşturulurken bölgede Müslüman ve gayrimüslimlerin uzun bir döneme yayılan birlikte yaşayışları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

başlamıştır. Fakat Osmanlı'nın güce dayalı hâkimiyeti 18. yüzyılın sonlarından itibaren bütün topraklarında olduğu gibi Karadeniz'de de sarsılmaya başlamıştır (Keleş, 2007: 24).

Özellikle sıcak denizlere çıkış için çok elverişli olan Karadeniz-Ege koridorunun ele geçirilmesi için Ruslar, Çar II. Petro ile Karadeniz'in Anadolu kıyılarında yaşayan Ortodoks nüfusu kışkırtmaya dayalı demografik savaşı başlatmış ve bu mücadeleyi Osmanlı'nın dağılışına kadar sürdürmüşlerdir (Lewis, 2009: 345).

Bu bağlamda demografik yapılar üzerinden yürütülen mücadeleler Karadeniz jeopolitiğinin değişkenlerini oluşturmuş ve bu coğrafyada yaşayan gayrimüslimlerin bağımsızlık peşine düşmelerine, bu amaca yönelik teşkilatlar kurmalarına, Osmanlı yönetimine karşı isyan etmelerine neden olmuş ve Karadeniz coğrafyası güç mücadelesinin en önemli taşı olmuştur.

Delaysıyla bu çalışma ile Karadeniz'in demografik yapısının ortaya konulması, Osmanlı'nın güç kaybetmesine bağlı olarak meydana gelen göçlerin Karadeniz nüfusunda nasıl bir etki bıraktığı ve 18. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanmaya başlanan demografik mücadelenin toplumu, siyasi yapıyı ve ticaret hayatını nasıl etkilediğini günümüzde çok yönlü Karadeniz jeopolitik mücadelesine örnek teşkil etmesi maksadıyla ortaya konulması hedeflenmiştir.

Karadeniz Demografisi ve Değişim Süreci

Tarih boyunca toplumların yaşayışlarına ve kültürlerine etki eden en önemli unsur demografi olmuştur. İnsanların çeşitli nedenlerle yer değiştirmeleri, uzun bir dönemde toplumların kan bağına bağlı olan yapısal özelliklerini ortadan kaldırmış ve farklı etnik özellikleri içinde barındıran kültür tabanlı sosyal yapılar ortaya çıkmıştır (Fenton, 2001: 174).

Bu sürecin sonunda da içinde farklı dil, kültür, din özellikleri barındıran ve koruyan kimlik grupları bir arada yaşamının değişik yollarını bulmuşlar ve toplumlar birer demografik karışım haline gelmişlerdir (Smith, 2010: 41). Bu demografik farklılık, toplumlarda dalgalı bir etki bırakmıştır. Toplumlar, zaman içinde meydana gelen bu demografik dalgalanmalar sonucunda iç çatışma, başkaldırma ve yer değiştirme olaylarının içine sürüklenmiştir (Gellner, 2008: 21).¹

Bu nedenle demografisini üç önemli özelliğine vurgu yapmak gerekmektedir. Bunlar, demografinin doğasında var olan birleştirici gücün farklı kimlikleri barındıran toplumları bir arada tutması, her kimliğin varlığını koruma güdüsünü üst seviyede tutması ve nüfus içindeki sayılarını arttırma eğilimidir. Bu üç özelliği diğerlerine göre daha üstün hale getiren gruplar, toplumun var olduğu coğrafyanın potansiyel yapısına bağlı olarak belirli bir sürede diğerlerine baskın gelmişler ve başat kültürü oluştururken diğerlerini de kendilerine benzemeye yöneltmişlerdir (Yinger, 1953: 14).

Bu durum Karadeniz bölgesi için de aynı şekilde cereyan etmiştir. Osmanlı'nın Anadolu'da gücünü etkili olarak ortaya koymasına bağlı olarak Karadeniz, Türk gölü haline getirilmiş ve bölgesel emniyetin sağlanmasıyla Osmanlı Müslüman tebaa, bu kıyılara yerleşmiş ve ortaya Müslüman halk ağırlıklı, Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları yerleşim merkezleri çıkmıştır. Bu süreç 15. yüzyılın ortalarından itibaren başlamış ve Fatih'in gayrimüslimlere kendi kültürleri ile yaşamalarına izin veren Millet Sistemi politikası ile Karadeniz'in gayrimüslim Osmanlı tebaaları, Müslüman ahali içinde sorunsuz olarak yaşantılarını sürdürebilmiştir (Küçük, 2001: 692). Osmanlı korumasına karşılık olarak vermeleri gereken vergi olan Cizye'nin gayrimüslimler tarafından karşılanabilmesi için de bu grupların eskiden olduğu gibi ticaret yapmalarına müsaade edilmiş ve gayrimüslimler İpek Yolu ticaretinin kendilerine sunduğu imkânlardan fazlasıyla faydalanabilmişlerdir (Kaya, 2005: 19).²

¹“Bir yurttaşın kimliği artık toplumsal yapıda tuttuğu yerde değil, onun kafasına kazınmış olan kültürle tanımlanır.”

² Cizye adı verilen verginin kaynağı Kuran-ı Kerim'dir. Tövbe Suresi 29. ayette; “Kendilerine kitap verildiği halde Allah'a ve Ahiret gününe inanmayan Allah'ın ve Resul'ünün haram ettiğini haram tanımayan ve Hak dini (İslam) din

Bu noktada iki hususun bilinmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Karadeniz'in Anadolu kıyılarında yaşayan Osmanlı tebaasının nüfusu ve bu nüfusun içindeki gayrimüslimlerin oranlarının ne kadar olduğu, ikincisi ise, bu bölgenin gayrimüslimleri hangi yollardan gelir ettiği konularıdır.

Osmanlı İmparatorluğu, 15. yüzyılın ortalarından itibaren bir dünya gücü olmaya başlamış ve art arda yapılan seferler, üç kıtaya yayılan toprakları ile geniş bir sınıra sahip olmasına imkân vermiştir. Bu dönemde güç bileşenlerinin en üst seviyede olmasının ve gayrimüslimlere yönelik tehdit algılanmaması sebebiyle bütün toplum Osmanlı tebaası sayılmış ve periyodik nüfus sayımları yapılmamıştır (Ortaylı, 2007: 63). Fakat ilerleyen yüzyıllarda Osmanlı yönetimi geniş coğrafyalara yayılmış topraklarını daha iyi kontrol edebilmek için 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren eyalet sistemini geliştirmiş ve yine bu dönemde ilk olarak Müslüman ve Gayrimüslim ayırımına dayanan nüfus sayımını gerçekleştirmiştir.

Bu çerçevede Osmanlı yönetimi, üç kıtaya yayılan topraklarını 36 eyalete bölmüştür. Günümüzdeki Karadeniz bölgesine karşılık gelen alan da iki eyalete bölünmüştür. Bu eyaletler Trabzon ve Kastamonu'dur. Her iki eyalet de dörder sancak ile teşkil edilmiştir (Karpas, 1999: 57).

Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus yapısı üzerine ortalama olarak 17. yüzyıldan itibaren çeşitli dönemlerde özellikle yabancı araştırmacılar tarafından birçok nüfus incelemeleri yapılmıştır. Fakat hepsinin üç önemli ortak özelliği vardır. İlki çalışmaların tamamı belirli bir ideolojiye hizmet etmeye yönelik olmasıdır. İkincisi gayrimüslim nüfusunun daha fazla gösterilmeye çalışılması ve böylece 19. yüzyılda başlatılan Osmanlı yenileştirme hareketleri kapsamında daha fazla özgürlük ve hak elde etme isteğidir. Üçüncüsü ise Osmanlı gayrimüslimlerini koruma altına almak isteyen dönemin Rus ve Avrupalı güçlerinin Osmanlı yönetimine demografi yoluyla baskı kurma amaçlarıdır.

Bununla beraber genel olarak kabul görmüş nüfus çalışmaları incelendiğinde Karpas tarafından yapılan çalışmanın doğruya en yakın sonuçları gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda çalışmada iki dönemin nüfus sayımı esas alınmıştır. Bunlar 1830'lu yıllarda başlanılan ilk sayım ile 1914 yılında yapılan nüfus sayımıdır. 1893 nüfus verileri Osmanlı yönetiminin üç kıtada hâkimiyet tesis ettiği dönemin verilerinin ortaya koymaktadır. 1914 sayımı ise özellikle 20. yüzyılda Osmanlı'nın kaybettiği topraklarda yaşayan Türklerin göç etmesi sonucunda Karadeniz bölgesinin değişen demografik yapısını ortaya konulması açısından önem taşımaktadır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki Karadeniz nüfusunda meydana gelen değişim kolaylıkla görülebilecektir (Karpas, 1999: 127).³

Osmanlı resmi nüfus sayımlarına göre Karadeniz demografisi incelendiğinde ortaya şu sonuçlar çıkmaktadır. 19. yüzyılda yapılan nüfus sayımına göre Osmanlı İmparatorluğu'nu nüfusu 17.338.604 civarındadır. Toplam nüfusun %72'si Müslüman, %27'si gayrimüslimdir. Bu nüfusun içinde Rumlar%13, Ermeniler %0.05, Yahudiler ise %0.01 şeklindedir. Bu değerlere göre Karadeniz bölgesinin nüfusunun genel nüfusa oranı %11'dir. Yine aynı verilerden yola çıkıldığında Karadeniz bölgesi demografisinde Müslümanların %90, gayrimüslimlerin %10 olduğu,

edinmeyen kimselerle alçalmış oldukları halde cizyeyi kendi elleriyle verinceye kadar harp edin" ifadesi mevcuttur. Cizye vergisi eli silah tutabilecek durumdaki her gayrimüslimden alınır. Kadın, çocuk, ihtiyar, sakat, kör, deli, felçli, acizlerin yanı sıra din adamları ve eli silah tutmayanlar bu vergiden muaf tutulurdu.

³ "Modern anlamda ilk nüfus sayımı 1828/29 yılının başında yapılmaya çalışılmıştır. Fakat savaş başlaması nedeniyle sayım İmparatorluk geneline yayılamadı."

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

gayrimüslim nüfus ağırlığının %8,5 ile Rumlarda bulunduğu ve neredeyse yok denecek sayıda Yahudilerin yaşadığı anlaşılmaktadır (Karpas, 1999: 57).

Çizelge-1: 1893 Yılı Trabzon Eyaleti Demografik Durumu

SANCAK	MÜSLÜMAN	RUM	ERMENİ	TOPLAM
TRABZON	442274	65530	22223	530027
CANİK	216193	64648	18028	298869
LAZİSTAN	135538	693	49	136280
GÜMÜŞHANE	79185	24168	1486	104339
TOPLAM	857280	155039	41706	1054025

Çizelge-2: 1893 Yılı Kastamonu Eyaleti Demografik Durumu

SANCAK	MÜSLÜMAN	RUM	ERMENİ	TOPLAM
KASTAMONU	347486	7535	1066	356087
BOLU	288456	1367	1446	291269
SİNOP	111524	5360	273	117157
ÇANKIRI	181834	658	298	182790
TOPLAM	931300	15000	2777	949077

Çizelge-3: 1893 Yılı Karadeniz Genel Demografik Durumu

SANCAK	MÜSLÜMAN	RUM	ERMENİ	TOPLAM
TRABZON	857280	155039	41706	1054025
KASTAMONU	931300	15000	2777	949077
TOPLAM	1788580	170039	44483	1993102

Çizelge-4: 1914 Yılı Karadeniz Genel Demografik Durumu

SANCAK	MÜSLÜMAN	RUM	ERMENİ	TOPLAM
TRABZON	1187078	260313	61507	1508898
KASTAMONU	1136583	26304	11920	1174807
TOPLAM	2323661	286617	73427	2683705

Karadeniz’de yaşayan gayrimüslimler özellikle İpek Yolu ticaret hayatının kendilerine sunmuş olduğu imkânlardan çok iyi bir seviyede faydalanmışlardır. Bu çerçevede Rumlar Trabzon üzerinden Avrupa’ya ticari malzeme gönderme, Ermeniler ise mal taşımacılığı konularında uzmanlaşmışlar ve tekelleşmişlerdir. Ayrıca tıp, ilaç ve kimyacılık konularındaki mesleki bilgileri bu grupları önemli konumlara getirmiştir. Bu sayede gayrimüslimler, seferlere katılarak önemli bir gelire sahip olan Müslümanlar kadar gelir sahibi olmuştur. Fakat zaman içinde Müslümanlar lehine olan denge bozulmaya başlamıştır. Osmanlının gerileme döneminde seferlerin azalması ve yapılan seferlerin başarısızlık ile sonuçlanması Müslüman ahaliyi de süratle fakirleştirmiş ve gayrimüslim Müslüman ekonomik dengesinin bozulmasına neden olmuştur (İnalçık, 2009: 120).

Bu gruplar Osmanlı yönetiminin çok kültürlü yaşama hizmet edecek şekilde uyguladığı millet sistemi gereği kendi dil, din ve kültürlerini geliştirerek yaşamlarını sürdürmüşler ve Müslüman ahalinin herhangi bir baskısına maruz kalmamışlardır. Bu da gayrimüslimlere Osmanlının güç kaybetmesine bağlı olarak Rus ve Avrupalı güçler ile zaman içinde siyasi ve ideolojik ilişkiler için girmelerine ve Osmanlı topraklarında Avrupalı Devletlerin ileri üslerinin ve ideolojik merkezlerinin oluşmasına fırsat vermiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

1914 yılı nüfus verilerinden yola çıkıldığında ise demografik yapının değişime uğradığı açıkça belli olmaktadır. 20. yüzyılın başından itibaren Osmanlı İmparatorluğu artık son dönemini yaşamaya başlamış ve özellikle Balkanlarda kaybettiği topraklar ve Osmanlı-Rus savaşları sonucunda alınan yenilgiler ve toprak kaybına sebep olan antlaşmalar neticesinde, kaybedilen topraklarda yaşayan Müslüman halk Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Bunun sonucunda 1914 verilerine göre Osmanlı nüfusu 18.398.571'e çıkarak bir milyon artış göstermiştir (Güler, 2004: 104). Benzer şekilde aynı göçlerden Karadeniz bölgesi de etkilenmiş ve Karadeniz bölgesinin nüfusu 700.000 kişi kadar artmıştır. Veriler incelendiğinde Müslüman ve gayrimüslim nüfuslarının yakın oranlarda arttığı ve bu nedenle de gayrimüslim oranlarının yine %10 civarında kaldığı görülmektedir.

Karadeniz bölgesinde demografik yapı Ruslar ve diğer Avrupalı devletler tarafından 20'inci yüzyılın başından itibaren güçlü bir silah olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tarihi süreç içinde sıcak denizlere çıkmanın en kolay ve emniyetli yolunun boğazlar üzerinden olması ve bu nedenle de Karadeniz'in bir Rus gölü haline dönüştürülmesi emeli Rusların birincil hedefi olmuştur (Kinross, 2008: 358).

Bu hedefe ulaşmak için Ruslar çeşitli dönemlerde Osmanlı devleti ile savaşmalarına ve önemli avantajlar sağlayan antlaşmalar yapmalarına rağmen bu tarihe kadar kendi kontrollerinde boğazlardan geçişi sağlayacak jeopolitik imkânı yaratamamışlardır. (Keleş, 2009: 130). Fakat Osmanlı devletin 1'nci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasıyla beraber yeni bir fırsat oluştuğunu algılayan Ruslar, Karadeniz kıyılarında yaşayan Ortodoks halkı kendi lehine kullanmayı düşünmüş ve bunları kışkırtmaya yönelmiştir. Bu kışkırtmalar ve yardımlar Rus devriminin gerçekleşmesi sonrasında Rus ideallerine hizmet etmemiştir. Fakat Rusların başlangıç yardımıyla Rumların kendi emellerinin peşinde koşacak güce ulaşmalarına faydası olmuştur (Çelik, 2007: 573). Bu çerçevede Rumların Ruslar ile görüşerek Samsun'a gelmeleri yönünde çağrı yapmaları ve Ruslardan iç isyana hazırlık için silah ve mühimmat almaları önem taşıyan ayrılıkçı faaliyetlerdendir (Balcıoğlu, 1999: 85). Karadeniz'de yaşayan ve sayıları küçümsenemeyecek seviyede olan Rumlar, hem dini bağları vasıtasıyla Rus desteğini sağlamışlar, hem de etnik yakınlık bakımından Yunanistan desteğini görmüşlerdir. Ayrıca Osmanlı'nın meşrutiyet dönemi özgürlük hareketlerinden de faydalanmaları sonucunda ekonomik güçlerinin de kendilerine sağladığı inisiyatifle bağımsızlık mücadelelerini başlatmışlardır.

Bu kapsamda Doğu Karadeniz merkezli bir Pontus Rum Devleti'nin kurulması için harekete geçilmesi, Trabzon, Samsun ve Amasya'da bu amaca hizmet edecek cemiyetlerin kurulması ve buralardan silahlı eylemlerin yönetilmesi, bölgesel belediye seçimlerinde üyeliklerin çoğunun ele geçirilmesi, deniz taşımacılığının kontrol altına alınması ile silah, mühimmat ve insan aktarımı yapabilme imkânını elde etmeleri, Rumları önemli bir güce dönüştürmüştür. Bunun sonucunda da Karadeniz'de ciddi anlamda Türklere karşı tedhiş hareketleri başlamıştır. Balkanlardan gelen göçmen nüfusun Rumların yoğun olarak yaşadıkları köylere yerleştirilmeleri engellenmiş, hükümete karşı protestolar ve isyanlar başlamış, tedhiş hareketleri sonucunda birçok Türk öldürülmüş ve buna karşın Osmanlı otoritesi gerekli dirayeti gösteremeyince sayıları 3000'leri bulan yerleşik Karadenizli Türk zorunlu olarak göç etmek mecburiyetinde kalmıştır (Balcıoğlu, 1999: 99).

Osmanlı yönetimi Karadeniz bölgesinde Rum tedhişini durdurmak için özellikle Trabzon ve Samsun hattında çetecilik yapan Rum gruplarının iç bölgelere tehcir edilmesi yönünde karar almış ve kısıtlı imkânlarla uygulamaya çalışmıştır. Fakat 1916 yılının ortalarında başlatılan bu çalışmalar ile istenilen mevcut gönderilemediği gibi tehcir kapsamı dışında kalan Rumlar da başkaldırı hareketlerine girişmişlerdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla ortaya çıkan yeni konjonktür, Karadeniz bölgesini de diğer Osmanlı coğrafyası gibi aynı şekilde etkilemiştir. Karadeniz’de teşkilatlanan Rum ayrılıkçılar, Doğu ve Orta Karadeniz’i içine alacak şekilde bir Pontus devleti kurma hedeflerine daha inançlı olarak yönelmişler, bu çabaları içinde İngiliz ve Yunan desteğini almışlardır (Atatürk, 2005: 512).

Atatürk’ün Samsun’a çıkışı ile başlayan Milli Mücadele döneminde bu hareketler kazanılan zaferlerin etkilerine bağlı olarak yok edilmiştir. Bu bağlamda Sakarya Zaferi’nin elde edilmesiyle önemli bir yol kat edildiğini belirtmek gerekmektedir. Yunan ve İngiliz stratejilerine göre Sakarya’da Türk direnişinin bertaraf edilmesi ayrı bir öneme haizdir. Çünkü bu şekilde Batı Karadeniz bölgesinin kontrolü ele geçirilecek ve Karadeniz kıyı şeridi üzerinden Rum ayrılıkçıları eliyle Anadolu’nun orta ve doğu hattına asker sevkıyatı yapılabilecek ve böylece Milli direniş kuvvetleri batı ve doğu hattında iki ateş altına alınabilecektir. Fakat planlanan strateji uygulama alanında tam bir başarısızlığı uğramıştır. Bu hedefe ulaşılamaması sonucunda Yunan kuvvetleri ile Rum ayrılıkçıların fiziki bağı tesis edilememiş ve Milli Mücadele hükümeti, Sakarya Zaferi sonrasında Karadeniz bölgesinin kontrolünü, özellikle Sivas’ta konuşlanmış olan üçüncü kolordunun yoğun çabaları ile kısa bir sürede sağlamıştır. (Demirözü, 2005: 35).

Milli Mücadele’nin başarıyla sonuçlanmasını Lozan Antlaşması ve Cumhuriyetin ilanı takip etmiştir. 1923 yılı sonrasında da Hristiyan azınlıkların Anadolu’yu terk etme süreci başlamış, 1’nci Dünya Savaşı esnasında Kafkaslardan ve Rusya’dan Karadeniz bölgesine getirilen Rumlar geri dönmüşler ve mübadele antlaşmaları kapsamında Rumların büyük bir kısmı Anadolu’yu terk etmiştir, (Erdal, 2006: 2003). Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türk kültürünün yeniden canlandırılması çalışmalarına başlanmıştır. Bu kapsamda azınlıkların haklarından kendi rızaları ile vazgeçmeleri, Türk vatandaşı olmaları ve Türk kültürü için gerekli olan Türkçe konuşmaları yönünde başta kendi cemaat liderlerinin telkinleri faydalı olmuştur. Özellikle Karadeniz ticaretindeki Rum hâkimiyeti önemli bir sorun olarak öne çıkmıştır. Bu kapsamda tartışmalar TBMM’ye taşınmış ve bu platformda yapılan görüşmelerde Karadeniz bölgesinde en az 800 Rum tacirin iş yaptığı ve bölgenin ticari gücüne hâkim olduğu vurgulanmıştır. Ekonomik yapıda Türk hâkimiyetinin tesisine yönelik alınan tedbirlerle bu husus zaman içinde Rum ve Türk ticari ortaklıklarına dönüşmüş, ticari faaliyetlerin artışına bağlı olarak Türkler büyük oranlarda Karadeniz’de ticari hayatta girmişler ve bölge ticareti Türklerin kontrolüne geçmiştir.

Günümüz Karadeniz’i ve Demografik Yapının Karadeniz Jeopolitiğine Etkileri

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla beraber yeni bir idari kamusal yapı oluşturulmuş ve günümüze kadar olan sürede gelişim kaydetmiştir. Bu kapsamda Karadeniz bölgesi kendi içinde üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölgeler Batı, Orta ve Doğu Karadeniz’dir. Karadeniz bölgesi doğudan başlayarak, Artvin, Rize, Trabzon, Bayburt, Gümüşhane, Giresun, Ordu, Tokat, Samsun, Amasya, Sinop, Çorum, Kastamonu, Bartın, Karabük, Zonguldak, Bolu, Düzce olmak üzere 18 şehri kapsamaktadır. 2010 yılı belirlemelerine göre Türkiye’nin nüfusu 73.722.998 kişidir.⁴ Aynı döneme ait verilere göre Karadeniz’in nüfusu da yaklaşık olarak 8.000.000 civarında tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında Karadeniz popülasyonunun genel Türkiye nüfusu içindeki oranı %11 civarında çıkmaktadır. Demografik yapı açısından bakıldığında 19 ve 20’inci yüzyıllardaki heterojen yapının ortadan kalktığı görülmektedir.

Bununla beraber özellikle SSCB’nin dağılması sonrasında değişen dünya konjonktürü çerçevesinde Karadeniz’e bakıldığında günümüz Karadeniz demografisinin daha da önem kazandığı ortaya çıkmaktadır. SSCB sonrasında Karadeniz’in Avrupa’ya bakan batı cephesi ile Rusya Federasyonu (RF)’na bakan kuzey cephesi ve Türkiye’nin kuzey doğudan komşu olduğu Kafkas coğrafyası önemli değişimler geçirmiştir. Batı Avrupa’nın AB süreci ile genişleme

⁴ <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8428>, 15 Ocak 2012.

politikalarını uygulama alanına koyması neticesinde 2004 yılından itibaren AB, Bulgaristan ve Romanya'yı bünyesine katması sonucunda Karadeniz'e komşu olmuştur. Bu yeni durum AB için Karadeniz üzerinden Hazar enerji kaynaklarına ulaşımında kestirme bir yol anlamına gelmiştir. Bunun sonucu olarak da AB tarafından Karadeniz su yolu üzerinden ve Türkiye'yi dışlayacak şekilde enerji aktarım projeleri dillendirilmiş ve Hazar kaynaklarının direk olarak AB kontrolünde Avrupa'ya ulaştırılması hedeflenmiştir.

Diğer taraftan Türkiye'nin de içinde bulunduğu ABD destekli Azeri petrollerinin dünya piyasalarına ulaştırılması projesi hayata geçirilerek Bakü- Tiflis- Ceyhan hattı Doğu Karadeniz toprakları üzerinden işletilmeye başlanmıştır. Aynı süreçte RF kontrolünde Navorosisk hattı da Karadeniz üzerinden ve boğazlar vasıtasıyla dünya piyasalarına ulaştırılmakta ve yine RF- Samsun hattı ile doğalgaz iletimi yapılmaktadır.

Bunun yanı sıra Türkiye çeşitli anlaşmalar ile Karadeniz'de önemli seviyelerde petrol ve doğalgaz arama faaliyetleri içine girmiştir. Bu çalışmaların sonucunda petrolün bulunmasına çok iyimser bakan uzmanların beklentilerinin gerçekleşmesi durumunda Karadeniz bölgesi hem dünyanın en büyük ikinci enerji kaynaklarını barındıran Hazar enerji havzasına komşu olması, hem bu kaynakların dünya piyasalarına ulaştırılmasında en kısa ve maliyetsiz güzergâhı ihtiva etmesi ve hem de potansiyel kaynaklara sahip olması nedeniyle dünyanın en kıymetli bölgesi haline dönüşeceğine kesin gözüyle bakılmaktadır.

Bu önemli jeopolitik değişkenlerin söz konusu olduğu bu coğrafyanın nüfus ve demografik yapısına bakıldığında ve yakın gelecekte değerinin çok fazla artacağı düşünüldüğünde nüfusun yetersiz olduğu ama demografik açıdan homojen bir özellikte olduğu anlaşılmaktadır. Fakat nüfusun yetersizliği önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma ile Karadeniz demografik yapısı üzerinden yapılan güç mücadelesi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Görüldüğü gibi Osmanlı döneminde neredeyse hiçbir sorun çıkarmadan Müslüman tebaa içinde yaşayan Hristiyan gruplar, Osmanlı güç bileşenlerinin azalmasına bağlı olarak bağımsızlık ideallerini gerçekleştirme peşine düşmüşlerdir. Bu sorun Milli Mücadele döneminden itibaren uygulanan politikalar ile giderilmiş ve günümüzde homojen Karadeniz nüfus yapısına ulaşılmıştır. Fakat 21. yüzyılın başından itibaren Karadeniz'in artan jeopolitik önemine karşın bölgenin nüfusu, sayısal olarak bu önemi karşılayabilecek durumda değildir. Bu nedenle gelecekte Karadeniz'in potansiyel bir dünya enerji merkezi haline geleceği düşünüldüğünde şimdiden enerji sektörüne göre sanayi ve ekonomik yapılaşmanın başlatılması ve Türkiye'nin genç nüfusunu bu bölgeye çekerek günümüzde %10 civarında olan nüfus oranını %20'lere yükseltmek gerekmektedir.

Ayrıca jeopolitik özelliklerin değer artışında insan faktörünün çok önemli olduğu gerçeğinden hareketle, İstanbul- Artvin hattını oluşturan Karadeniz otoyolunun Gürcistan, RF, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan'a kadar ulaştırılması, bu güzergâhta serbest dolaşım imkânının sağlanması, deniz taşımacılığının yaygınlaştırılması, eğitim ve spor faaliyetlerinin geliştirilmesi üzerinde durulması faydalı olacaktır. Bunun sonucunda, tarih boyunca var olan ve çeşitli demografik oyunlar ile yok edilen "Ortak Karadeniz Kültürü"nin ideolojik düşüncelerden uzak olarak yeniden canlanacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, IQ Yayınları, 2005, İstanbul.
- AYGÜN, Necmettin, “Dini Hizmetlerin Gerçekleşmesinde Devletin Rolü Üzerine Bazı Tespitler; Osmanlı Dönemi Doğu Karadeniz Örneği”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı. 22, 2008, s. 61-82.
- BALCIOĞLU, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz’de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı. 4, 1999, s. 91-99.
- DEMİRÖZÜ, Damla, “Megali İdea’dan Ankara Antlaşmasına (1930) Eleftherios Venizelos” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Mayıs-Kasım 2005, s. 30-42.
- ÇELİK, Kemal, “Milli Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana ihanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri”, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, sayı. 40, 2007, s. 65- 78.
- ERDAL, İbrahim, “Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 25, Sayı. 40, 2006, Ankara, s. 198-210.
- FENTON, Stewe, *Etnisite, Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, Çev. Nihat Şad, Phoenix Yayınları, 2001, Ankara.
- GELLNER, Ernest, “Bir Kültürel Homojenizasyon Mantığı”, Ed. Antoine Roger, *Milliyetçilik Kuramı*, Çev. A. Ufuk Kılıç, Versus Yayınları, 2008, İstanbul.
- GÜLER, Ali, *Rakamlarla Türkiye’de Azınlıklar*, Berikan Yayınları, 2004, Ankara.
- İNALCIK, Halil, “Devlet-i Aliye”, İş Bankası Yayınları, 2009, İstanbul.
- KARPAT, Kemal, H. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, Ankara.
- KAYA, Önder, *Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınları, Ekim 2005, İstanbul.
- KELEŞ, Erdoğan, “Kırım Savaşı’nda Karadeniz ve Boğazlar Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı. 23, 2008, s. 149-194.
- _____, Erdoğan, “Kırım Savaşı’nda Karadeniz ve Boğazlar Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı. 28, 2009, s. 89-142.
- KINROSS, Lord, “Osmanlı, İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü”, Altın Yayınları, 2008, İstanbul.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlı Devletinde Millet Sistemi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 38, 2001, Ankara.
- LEWIS, Bernard, “Modern Türkiye’nin Doğuşu”, Arkadaş Yayınları, 2009, Ankara.
- ORTAYLI, İlber, *Üç Kitada Osmanlılar*, Tımas Yayınları, İstanbul, 2007.
- SMİTH, Anthony, D., *Milli Kimlik*, İletişim Yayınları, 2010, İstanbul.
- YİNGER, Simpson, *Racial And Cultural Minorities*, Harper &Brothers Publishers, New York, 1953.

<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=116>, E. D. 15 Ocak 2012.

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8428>, E. D. 15 Ocak 2012.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

TRABLUSGARB VE BALKAN SAVAŞLARI'NIN OSMANLI DEVLETİ'NİN TİCARET-İ HARİCİYESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ*

*Filiz ÇOLAK***

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin son on yılı birbirini takip eden savaşlarla geçmiştir. Bu son on yıl bir Türk-İtalyan savaşı olan Trablusgarp Savaşı ile başlar, Balkan Savaşları, Dünya Savaşı ve Milli Mücadele hareketi ile sona ermiştir. Bu savaşlar devletin hem siyasi itibarını hem de ekonomik durumunu derinden sarsmış ve sonunda Osmanlı Devleti'nin tarihteki yerini almasıyla sonuçlanmıştır.

Trablusgarp ve Balkan Savaşları, meydana geldikleri süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nin hem harici siyasetini hem de iktisadını hayatını derinden etkilemiştir. İtalya'nın 1911 yılında Trablusgarp topraklarını işgal etmesi ile başlayan Türk-İtalyan Savaşı, Osmanlı-İtalyan ticari ilişkileri üzerinde kısa bir süre de olsa gerginliğin oluşmasına neden olmuştur. Daha önce, 1908'de, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgali üzerine Avusturya mallarına yapılan boykot örneği 1911 yılında İtalyan mallarına da uygulanmaya başlamıştır. Boykot fikri, ilk olarak Hükümetin İtalya'ya savaş ilan etme konusunda gecikmesi nedeniyle basında ortaya çıkmıştır. Ancak Babıâli, kapitülasyonlar nedeniyle İtalyan mallarının ülkeye girişini önleyemediği için ilk önlem olarak İtalyan mallarından alınan gümrük vergilerini yükseltme yoluna gitmiştir. Bu uygulamaya 1912'deki barış antlaşmasına kadar devam edilmiştir.

1912 yılında Osmanlı Devleti, liderliğini Bulgaristan'ın yaptığı Balkan devletlerinin aralarında oluşturdukları ittifakla (Bulgaristan-Sırbistan-Yunanistan-Karadağ) bir oldu-bitti karşısında kendisini savaşın içinde bulmuştur. Babıâli, hiçbir seferberlik hazırlığı yapamadan girdiği bu savaşta, bir yandan ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken diğer yandan da bu devletlerle ticari ilişkilerini yeniden gözden geçirerek bir takım önlemler almaya çalışmıştır. İlk olarak, Türk-İtalyan Savaşı'nda olduğu gibi, bu ülkelerle yapılan ticarete uygulanan gümrük vergileri yükseltme yoluna gidilmiştir. Ardından Bulgar mallarına boykot uygulanmıştır. 1913'deki barış antlaşmalarına kadar devam eden uygulamalara barışın ardında sona ermiştir.

Bu çalışmada, bu iki savaşın Osmanlı Devleti'nin harici ticaretini nasıl etkilediği sorusuna cevap aranmıştır. İtalya ve Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen ithalat ve ihracatta savaşların

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Uşak Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, El-mek: colakfiliz@yahoo.com

yansımalarını Osmanlı Devleti'nin Ticaret-i Hariciye İstatistikleri'ndeki verileri temel alınarak takip edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Trablusgarp, Balkan, Ticaret, Osmanlı, İtalya

THE IMPACTS OF TRIPOLITANIAN AND BALKAN WARS ON THE OTTOMAN FOREIGN TRADE

ABSTRACT

The last ten years of the Ottoman State witnessed successive wars. These ten years began with the Tripolitanian War, which was a Turkish-Italian war, and ended with the Balkan Wars, World War I and Turkish War of Independence. These wars led to deterioration of political and economic conditions of the state and eventually to its fall.

The Tripoli and Balkan Wars deeply influenced foreign policy and trade of the Ottoman State. The Tripolitanian War began in 1911 when Italy invaded Tripolitania and caused tension in the Ottoman-Italian economic relations even for a while. The same boycott, previously implemented by the Ottoman State against Austrian goods as a result of Bosnia and Herzegovina invasion of Austria-Hungary in 1908, was implemented against Italian goods in 1911. The idea of boycott initially came up in the press, because the government was late to declare war against Italy. However Babiâli could not prevent Italian goods entering the country due to capitulations, therefore resorted to increase the customs duties taken from Italian goods. This policy continued until the peace treaty in 1912.

In 1912 the Ottoman State found itself at war with the Balkan League, an alliance formed by the Balkan States (Bulgaria, Greece, Montenegro, Serbia) led by Bulgaria. Babiâli entered this war without any preparation and during the war Babiâli on the one hand tried to meet army's needs and on the other hand tried to take precautions by reviewing its economic relations with these countries. As a first step, like in the Tripolitanian War, Babiâli increased the customs duties applied during trade activities with these Balkan countries and later boycott was implemented against them by the Ottoman State. This policy continued until the peace treaties in 1913 and ended after the peace.

In this study we will try to answer how these wars affected the foreign trade of the Ottoman State. The impact of these wars on the import and export relations between Italy/Balkan States and Ottoman State will be analyzed based on the data from foreign policy statistics.

Key Words: Tripolitania, Balkan, Trade, Ottoman, Italy

Osmanlı Devleti'nin son on yılı birbirini takip eden savaşlarla geçmiştir. Bu son on yıl bir Osmanlı Devleti ile İtalyan arasındaki Trablusgarp Savaşı ile başlamış, Balkan Savaşları, Dünya Savaşı ve Milli Mücadele hareketi ile sona ermiştir. Bu savaşlar Osmanlı Devleti'nin hem siyasi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

itibarını hem de ekonomik durumunu derinden sarsmış ve sonunda bu devletin tarihteki yerini almasıyla sonuçlanmıştır.

Trablusgarp ve Balkan Savaşları, meydana geldikleri süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nin hem harici siyasetini hem de iktisadi hayatını etkilemiştir. Çalışmamızda bu iki savaş döneminin Osmanlı Devleti'nin dış ticareti üzerindeki etkileri incelenmiştir. Kronolojiye uyularak önce Trablusgarp Savaşı sonra da Balkan Savaşları ele alınmıştır.

I. TRABLUSGARB SAVAŞI

XIX. yy'ın ikinci yarısında siyasi birliği tamamlayan İtalya, yüzyılın özelliği gereği, sömürgecilik yarışına geç kalmış da olsa katılmıştır. Bu nedenle Fransa'nın Cezayir'i (1830) ve Tunus'u (1881), İngiltere'nin Kıbrıs'ı(1878) ve Mısır'ı(1881) işgal etmeleri sömürgecilik yarışında geç kalan İtalya'nın dikkatinden kaçmamıştır. Özellikle Tunus'un işgalini tepkiyle karşılamıştır. Çünkü burasını kendi yayılma alanı olarak görüyordu.

Osmanlı Devleti'nin merkez topraklarından uzakta, savunmasız bir konumda görünen Trablusgarb ve Bingazi toprakları İtalyan yayılmacılığı için çok cazip görünüyordu. Bölgenin coğrafi olarak kendisine yakınlığı bu toprakları ele geçirme konusunda İtalya'nın iştahını daha da kabartıyordu.

İtalya bu emeline ulaşabilmek için Avrupa devletlerinin desteğini alma yoluna gitmiş ve bazı gizli antlaşmalar imzalamıştır. Bu antlaşmalardan ilkin 1887'de İngiltere ile imzaladığı antlaşmadır. Bu antlaşmaya göre İtalya İngiltere'nin Mısır'daki faaliyetlerini takviyeye hazırды. İngiltere'de üçüncü bir devletin istilası halinde İtalya'nın Kuzey Afrika kıyılarından herhangi bir noktasında ve bilhassa Trablusgarb ve Bingazi'deki faaliyetlerini takviyeye hazırdır. İkinci önemli antlaşma 1900'de Fransa ile yapılmış ve antlaşmaya göre Fransa Fas'ı işgal ettiğinde İtalya ses çıkarmayacak, İtalya Trablusgarp'ı işgal ettiğinde de Fransa onu destekleyecektir¹.

İkinci önemli antlaşma 1909'da Rusya ile imzaladığı Racconigi Antlaşması'dır. Bu antlaşmanın zeminini Avusturya-Macaristan'ın 6 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i ilhakı atmıştır. Çünkü bu ilhak hareketi İtalya'nın hedeflerine ters düşmüştür. İtalya'nın hedefi Adriyatik kıyılarını ve Arnavutluk'u alarak Adriyatik'i bir "Kapalı Deniz" haline getirmek ve Trablusgarp'ı ele geçirerek sömürgesi yapmaktır. Avusturya-Macaristan'ın bölgede yayılması Rusya'nın da işine gelmiyordu. Bu nedenle iki devlet arasında 1909 antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre;

- Balkanlarda mevcut statükonun korunması. Eğer bu statüko korunamazsa her ulusa eşit gelişme hakkı verilecektir.

- İtalya Rusya'nın Boğazlardaki, Rusya'da İtalya'nın Trablusgarb'da ki menfaatlerini karşılıklı olarak tanımaya kabul edecektir.

- İki devletten biri, Yakın Doğu ile ilgili olarak üçüncü bir devletle yürürlükte olan antlaşmalardan başka bir antlaşma yapmak isterse buna diğeri de katılacaktır².

İtalya bu girişimlerden sonra Osmanlı Devleti'nin iç siyasi karışıklık içerisinde olduğu bir zamanı fırsat bilerek 23 Eylül 1911'de Babiâli'ye 24 saat süreli bir nota göndermiştir. Bu notada şunlar istenmektedir:

- “1. Trablusgarb ve Bingazi'den Osmanlı askeri kuvvetlerin çekilmesi.
2. İtalyan subayları komutasında bir jandarma birliğinin kurulmasına ses çıkarılmaması.
3. İktisadi imtiyazlar verilmesi.

¹ Hale Şıvgın, *Trablusgarb Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı*, Ankara, 1989, s.4-5

² Fahir Armaoğlu, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1789-1914)*, Ankara, 1997, s.630-634

4. Trablusgarp'a vali tayin edilirken İtalya'nın fikrinin de sorulması.

5. Gümrüklerin İtalyan memurlarına terk edilmesi.”³

Bu nota karşısında şaşkına dönen Osmanlı Devleti adamları derhal Büyük Devletlere başvurarak bu haksız istekler karşısında onların desteğini almak istemişlerdir. Ancak hepsinden de "Aranızda Anlaşınız." cevabını almaları üzerine Osmanlı Devleti iktisadi imtiyazları vermeyi kabul edip diğerlerini ret edince 29 Eylül 1911'de İtalya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş aynı gün Trablusgarp'a asker çıkarmıştır⁴.

Osmanlı Devleti hazırlıksız olarak yakalandığı bu savaşta Enver Bey, Mustafa Kemal Bey, Süleyman Askeri Bey ve Fethi Bey gibi hamiyetli Türk subaylarının kendi imkânları ile bölgeye giderek yerel kuvvetleri teşkilatlandırması ile mücadele edebilmiştir.

İtalya ile muharebeler devam ederken 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle Balkan Savaşı'nın başlaması karşısında sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa İtalya ile barış antlaşması imzalamaya razı olmuş ve 18 Ekim 1912 tarihli Uşi Antlaşması imzalanarak bu Türk-İtalyan Savaşı'na son verilmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'daki son Osmanlı toprakları olan Trablusgarp ve Bingazi'yi İtalyan emperyalizmine bırakmak zorunda kalmıştır⁵.

Türk-İtalyan Savaşı, Osmanlı-İtalyan ticari ilişkileri üzerinde kısa bir süre de olsa gerginliğin oluşmasına neden olmuştur. Daha önce, 1908'de, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgali üzerine Avusturya mallarına yapılan boykot örneği 1911 yılında İtalyan mallarına da uygulanmaya başlamıştır. Boykot fikri, ilk olarak Hükümetin İtalya'ya savaş ilan etme konusunda gecikmesi nedeniyle basında yayılmaya başlamıştır⁶. İtalya'nın harp ilanı üzerine Osmanlı Devleti öncelikle limanlardaki maden kömürleriyle her çeşit vapur levazımı için konan ihraç yasağını kaldırmıştır⁷. Kapitülasyonlar nedeniyle İtalyan mallarının ülkeye girişini önleyemeyen Osmanlı Hükümeti, İtalyan mallarından alınan gümrük vergilerini yükseltme yoluna gitmiştir. İtalya'dan Osmanlı Devleti'ne getirilecek eşyanın kıymeti üzerinden % 100 gümrük vergisi alınması kararını çıkarttı⁸. Bu karar çok önemlidir. Çünkü İstanbul Hükümeti ilk defa olarak, savaş durumundan yararlanarak da olsa, gümrük vergilerini kendisi özgürce belirleyebilmiştir.

29 Eylül 1327/1911 tarihinde alınan bu karardan birkaç ay sonra Hükümet bir başka kanun-ı muvakkat ile İtalyan mallarından alınan %100 gümrük resminden kükürdü muaf tutarak kükürtten % 11 gümrük resmi alınmasına karar vermiştir⁹.

İtalyan mallarına karşı boykot devam ederken çok daha önemli bir gelişme yaşanmıştır. Hükümet İtalya'ya verilmiş olan kapitülasyonları kaldırma planları yapmaya başlamıştır. Adliye Nezareti'nden İstanbul ve taşradaki Adliye reisliklerine bir talimatname gönderilmiştir. Talimatnamede yıllardan beri kapitülasyonlar konusunda yapılmak istenen kısıtlamaların en önemlileri yer almaktadır. İtalyan tebaası hakkında kapitülasyonlar geçersiz olacak, İtalyan suçlular doğrudan tutuklanabilip Osmanlı hapishanelerine konulabilecekti. Daha önemlisi Osmanlı mahkemelerinde ve tercümanlı yargılanabileceklerdi. Ancak bu talimatnamenin uygulanıp

³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1998, c:IX, s.267-270

⁴ Hale Şıvgın, **age**, s.33

⁵ Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara, 2002, s.2

⁶ Enver Ziya Karal, **age**, c:IX, s.274

⁷ BOA, MV, Dosya no:157/11, 10 L 1329

⁸ TAKVİM-İ VEKAYİ, 4 Teşrinvevvel 1327, nr:951, s.1

⁹ TAKVİM-İ VEKAYİ, 7 Şubat 1327, nr:1055, s.1

uygulanmadığı tespit edilebilmiş değildir¹⁰. İtalyan mallarından alınan % 100 gümrük resmi uygulamasına ise 10 Ekim 1912 tarihli kanunun 15 Ekim 1912'de resmi gazetede yayınlanması ile son verilmiştir¹¹.

Trablusgarp Savaşı, Osmanlı Hükümeti ile İtalya Hükümeti arasında 15 Ekim 1912 tarihinde imzalanan Quchy Antlaşması ile sona ermiştir. Antlaşmanın 6.maddesinde İtalyan Hükümeti diğer devletler ile yürürlükte olan ticaret antlaşmalarını yenilediği sırada, Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletler hukuku esası üzerine bir ticaret antlaşması yapmayı taahhüt etmiştir. Yani Osmanlı Devleti'ne kapitülasyonlar ve bugüne değin yapılmış antlaşmalarla kayıtlı olmayarak bütün iktisadi serbestisini ve bütün Avrupa benzeri ticaret ve gümrüğe ilişkin maddeleri uygulama hakkı vermeyi kabul etmiştir. Bundan başka İtalyan Hükümeti, Osmanlı topraklarında rayiç üzerinden alınan gümrük vergisinin % 11'den % 15'e çıkarılmasına ve petrol, sigara kâğıdı, kibrit, alkol ve oyun kâğıdına yeniden tekel koyulmasını veyahut bunları gümrük vergilerinden yararlanmasına şimdiden onay vermiştir¹².

Savaşın sona ermesinden sonra Osmanlı Devleti'ne Trablusgarp ve Bingazi'den getirilecek eşyadan % 11 ve Osmanlı Devleti'nden oralara gönderilecek eşyadan % 1 ihracat resmi alınması uygulamasına 23 Zilhicce 1330-1914 tarihinden itibaren başlanmıştır¹³.

I-A Trablusgarp Savaşı Öncesi Osmanlı Devleti'nin Ticaret-i Hariciyesinde İtalya'nın Yeri

İthalat: İtalya'nın Osmanlı Devleti'nin dış ticaretindeki payı çok fazla değildir. Aşağıda Tablo-I incelendiği zaman İtalya'nın 1878 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin ithalat yaptığı belli başlı ülkeler arasındaki yeri net bir şekilde görülmektedir. XIX. yy'da İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın epey gerilerinde olup Osmanlı Devleti'nin ithalatındaki payı % 2.2 ile % 3.3 arasında değişmektedir. 1900'den itibaren ithalattaki payı önceki yıllara göre artmaya başlamıştır. 1900'de % 5.7 olan payı 1905'de % 7.8'e ve 1910'da, Trablusgarp Savaşı'nın hemen öncesinde, % 8.6'ya yükselmiştir (Tablo-I).

İhracat: Osmanlı Devleti'nden yapılan ihracatta İtalya'nın payı, ithalatta olduğu gibi düşük oranlarda görülmekte ve İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan'ın gerisinde kalmaktadır (Tablo-III). 1878-1895 arasında İtalya'nın payı % 1.2 ile % 4.3 arasında değişmektedir. 1900'de % 3.3 olan ihracattaki payı 1905'de % 5.1'e 1910'da % 6.7'ye yükselmiştir.

I-B Trablusgarp Savaşı ve Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Ticaret-i Hariciyesinde İtalya'nın Yeri:

İthalat: İtalya'nın savaşın başladığı yıl olan 1911'de Osmanlı Devleti'nin ithalattaki payı % 5.5 olarak gerçekleşmiştir. Bu pay bir önceki yılın gerisinde kalmaktadır. Savaşın başlaması ile birlikte Babıâli'nin İtalyan mallarına karşı boykot uygulamaya başlaması ve gümrük vergilerini yükseltmesinin 1912 yılı ticaretine nasıl yansıdığı bu yıla ait ticaret-i hariciye istatistiğinin yayınlanmaması nedeniyle net olarak bilemiyoruz. 1913'deki duruma baktığımızda İtalya'nın Osmanlı ithalatındaki payının 1911'e göre, % 3.2 artış göstererek % 8.7'ye ulaşmıştır. Dolayısıyla Trablusgarp Savaşı'nın etkisiyle ortaya çıkan tepkiler çabuk etkisini yitirmiş ve Osmanlı Devleti İtalya ile ticaretine arttırarak devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin İtalya'dan ithalatının bu genel görüntüsünü mal gruplarına göre detaylandırılarak hazırlanan Tablo-II'ye bakıldığı zaman bazı ürünlerde belirli bir artış varken

¹⁰ Mehmet Emin Elmacı, **II. Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar**, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2001, s.53

¹¹ **TAKVİM-İ VEKAYİ**, 15 Teşrinevvel 1328, nr:1268, s.1

¹² Hale Şıvgın, **age**, s.143-45

¹³ **BOA, MV, Dosya no:171/75, 23 Z 1330**

bazılarında gerileme yaşandığı görülmektedir. Hayvanattan üretilen mallar, reçine ve macunlar, çeşitli silahlar, taş-toprak ürünleri, mensucat(Yün, ipek ve pamuklu dokumalar), fes-şapka, çeşitli saatler, çeşitli mücevherat ve deri ürünlerinde artış sağlanırken hububat-sebzevat, meyve-sebze, çeşitli kâğıt ürünleri ve fen aletlerinde düşüş görülmektedir.

İhracat: Savaşın başladığı yılda, 1911’de, İtalya’nın Osmanlı Devleti ihracatındaki payı bir önceki yıla göre (1910’da % 6.7) ciddi bir düşüş görülmektedir: % 2.2. 1913’de ise payını 1911’e göre artırmakla birlikte, % 4.3, savaşın hemen öncesindeki, 1910’daki rakama ulaşamamıştır. Dolayısıyla savaşın etkisi ithalattan ziyade ihracatta etkisini göstermiştir(Tablo-III).

İhracatın mal gruplara göre dağılımını gösteren Tablo-IV’e bakıldığında ise 1910 ile 1911 verileri arasında daha çok dalgalanma olduğu dikkati çekmektedir. Deri hayvanlar, hayvanattan elde edilen ürünler, hububat-sebzevat, kahve-çay-kakao, adi maden ve maden ürünleri gibi birçok alanda bir önceki yıla göre ciddi düşüşler gerçekleşmiştir. 1911–1913 arasında ise bir toparlanma durumu görülmektedir. Hububat-sebzevat, eczacı maddeleri, reçine ve macunlar, mensucat, lastik ve lastik ürünleri, adi maden ve maden ürünlerinde yükseliş görülmekle birlikte, canlı hayvan ve hayvanattan elde edilen ürünler, ağaç-tohum, kahve-çay-kakao, kimyevi maddeler ihracatında gerileme görülmektedir. İtalya, 1910 yılındaki ihracat oranlarını 1913’de, lastik ve lastik ürünleri dışında yakalayamamıştır.

II- BALKAN SAVAŞLARI

1912 yılında Osmanlı Devleti, liderliğini Bulgaristan’ın yaptığı Balkan devletlerinin aralarında oluşturdukları ittifakla (Bulgaristan-Sırbistan-Yunanistan-Karadağ) bir oldu-bitti karşısında kendisini savaşın içinde bulmuştur. Babîâli, hiçbir seferberlik hazırlığı yapamadan girdiği bu savaşta, bir yandan ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken diğer yandan da bu devletlerle ticari ilişkilerini yeniden gözden geçirerek bir takım önlemler almaya çalışmıştır. İlk olarak, Türk-İtalyan Savaşı’nda olduğu gibi, bu ülkelerle yapılan ticarete uygulanan gümrük vergilerini yükseltme yoluna gitmiştir. Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ’dan Osmanlı Devleti’ne gelen eşyanın kıymetleri üzerinden % 100 gümrük vergisi alınmasına karar verilmiştir. Bu uygulama, adı geçen devletlerin ilan-ı harp kararından itibaren geçerli olacaktır¹⁴. Aynı zamanda artan askeri ihtiyaç nedeniyle 21 Aralık 1912 tarihinden itibaren İmparatorluktan buğday ve arpa ihracı yasaklanmıştır¹⁵. Bu yasak savaşın bitimine kadar devam etmiş ve 19 Haziran 1913 tarihinde Çanakkale, Lâpseki ve Karabiga bölgeleri dışındaki diğer bölgelerden hububat ihracı yasağı kaldırılmıştır¹⁶. Bulgaristan’la imzalanan İstanbul Antlaşması sonrasında da gümrüklerden alınan % 100 vergi de 29 Eylül 1913 tarihinden itibaren kaldırılarak tekrar 1911 tarihli antlaşmada kararlaştırılan % 11 oranına çekilmiştir¹⁷. Aynı zamanda yeni bir ticaret antlaşması hazırlanması içinde müzakerelere başlanması kararlaştırılmıştır¹⁸.

Balkan Savaşları sonucunda bütün Rumeli toprakları elimizden çıkmış, yerinden yurdundan edilen binlerce Türk, İstanbul’a doğru bir sel gibi akmaya başlamıştır. İstanbul göçmenlerle dolmuş, bunların önemli bir kısmı Aydın Vilayeti’ne doğru yola çıkarılmıştır. İzmir’e gelen göçmen sayısının 100.000’in üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Bunların barınması, beslenmesi, yerleştirilmesi İzmir’deki yönetimi uzun süre uğraştırmıştır. İzmir ve çevresinde birtakım komisyonlar kurularak göçmenlerin sorunlarına çözüm aranıyordu. Hükümetin Balkan

¹⁴ TAKVİM-İ VEKAYİ, 18 Haziran 1330, nr:1864

¹⁵ BOA, MV, Dosya no:172/16, 15 M 1331

¹⁶ BOA; MV, Dosya no:178/14, 14 B 1331

¹⁷ Takvim-i Vekayi, 19 Eylül 1329, nr:1598

¹⁸ BOA, DH.KMS, Dosya no:4-13, 16 Z 1331

Savaşı göçmenlerine yardıma karar vermesi sıkıntıları hafifletmekle birlikte yine de soruna kesin çözüm getirememiştir¹⁹.

Balkan Savaşları'ndan sonra İzmir ve çevresinde Rumlara karşı boykot uygulanmıştır. Bu boykotta amaç Rumların bölgedeki iktisadi üstünlüklerine son vermek düşüncesi egemendir. Yönetimdeki İttihat ve Terakki bu hareketi desteklemesine rağmen görünüşte hükümetle boykot arasında bir ilgi yok gibiydi. Avrupa'ya karşı halkın bir tepkisi olarak gösterilmek istenmiştir. Dışarıya karşı böyle bir hava yaratılmaya çalışılırken, İttihat ve Terakki yönetimi Rumlarla Yunanlıların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde, örgütleri aracılığıyla "Türk'ün Türk'ten alışverişi" ve "Rum, Yunan tüccarlarıyla her türlü ilişkinin kesilmesi" düşüncesini halka yayıyordu²⁰. Bu girişimi İttihat ve Terakki Partisi'nin Milli İktisat politikasına doğru gidişte bir ön hazırlık olarak da değerlendirebiliriz.

II.A- Balkan Savaşları Öncesinde Balkan Devletlerinin Osmanlı Devleti'nin Ticaret-i Hariciyesindeki Yeri

İthalat: Osmanlı Devleti'nin daha önce kendi sınırları içerisinde yer alan ancak XIX. yy'da ki gelişmeler sonrasında bağımsızlıklarını ilan edebilen Balkan devletlerinden ithalatı yüksek oranlarda gerçekleşmemiştir. Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Romanya'nın 1878–1911 arasındaki Osmanlı ithalatındaki yerleri Tablo-V'de gösterilmiştir. Tablodaki veriler incelendiğinde 1878'den 1911'e kadar ki dönemde beş Balkan devletinin Osmanlı ithalatındaki payı % 5.3–13.1 arasında görülmektedir. % 10'un üzerine sadece 1880 yılında geçebilmişlerdir. Devletler olarak incelediğimizde ise Bulgaristan'ın % 0.4- 4.7, Sırbistan'ın % 0.2-1.1, Yunanistan'ın % 0.3-2.2, Romanya'nın % 1.4-7.9 arasında olup Karadağ'ın seçilen yıllarda ithalatı bir payının olmadığı görülmektedir(Tablo-V).

İhracat: Beş Balkan Devleti'nin 1878-1911 arasında, Osmanlı ihracatındaki payları % 10'u geçmemekte, % 3.6 ile % 9.4 arasında değişmektedir(Bakınız Tablo-VII). Osmanlı Devleti bu beş devlet içerisinde daha ziyade Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya'ya mal satmıştır. Bulgaristan'ın ihracattaki payı % 0.2- 3.8, Yunanistan'ın % 1.1-4.4 ve Romanya'nın % 0.1-2.9 arasında değişmektedir.

II.B- Balkan Savaşlarında Balkan Devletlerinin Osmanlı Devleti'nin Ticaret-i Hariciyesindeki Yeri

İthalat: Osmanlı Devleti'nin I.Balkan Savaşı'nın öncesinde 1910 ve 1911 yıllarında Balkan devletlerinden yaptığı ithalatın toplam ithalat içerisindeki payı % 8.9 ve % 7.4 olarak gerçekleşmiştir. Bu payı yaklaşık yarısı sadece Bulgaristan'a aittir²¹. Bulgaristan'ın 1910'daki payı % 4.7, 1911'deki ise % 3.2'dir(Tablo-V). Ancak savaş bu durumu derinden etkileyecektir. Balkan Savaşları'na kadar birinciliği Bulgaristan, ikinciliği Romanya'nın aldığı ithalatı 1913 yılında en belirgin düşüş Bulgaristan'da gerçekleşmiştir. Ortalama % 3–4 seviyesinde gerçekleşen ithalat payı, 1913'de % 0.5'e düşmüştür. Sırbistan ve Karadağ bu yıldaki ithalat yapılan devletler arasında yer almamaktadır. Romanya'nın durumu ise daha farklı cereyan etmiştir.

1910–1913 arasındaki verilerde Romanya dışında diğer Balkan devletlerinin paylarının azalma eğilimi gösterdiği belirgindir. Romanya ise 1910 ve 1911 yıllarına göre 1913'de belirgin bir şekilde artış göstermektedir. Birinci Balkan Savaşı'nda yer almayan Romanya'nın ikincisinde de

¹⁹ Zeki Arıkan, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir ", Üç İzmir, İstanbul, 1992, s.223

²⁰ Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, İstanbul, 1970, s.69

²¹ II. Meşrutiyet döneminde Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nin dış ticaretindeki yeri için ayrıntılı bilgi şu çalışmamızda bulunmaktadır: Filiz Çolak, "II.Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Devleti'nin Ticaretinde Bulgaristan'ın Yeri ve Önemi", Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, sayı:4, Konya, 2007, s.201-212

Bulgaristan'a karşı oluşturulan ve Osmanlı Devleti'nin de bulunduğu cephede yer alması Osmanlı Devleti'nin ithalatı içerisindeki payını diğerlerinin aleyhine arttırmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Balkan devletlerinden gerçekleştirdiği ithalatın mal gruplarına göre dağılımı Tablo-VI' da verilmiştir. 1911 ve 1913 yıllarının ithalat verilerine göre hazırladığımız bu tabloda Osmanlı Devleti'nin Balkan devletlerinden özellikle canlı hayvan, hayvanattan elde edilen çeşitli ürünler, hububat-sebzevat, ağaç-tohum, taş-toprak, kereste ve çeşitli ağaç ürünleri ile bitkisel ve madeni yağlar ithal ettiği görülmektedir. Burada da Osmanlı Devleti'nin ithalatındaki Romanya dışında Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın savaş öncesi ve sonrasındaki paylarının farklılığı net bir şekilde görülmektedir.

İhracat: Balkan Savaşları'nın ithalat üzerinde gördüğümüz etkisi ihracatta da kendisini göstermektedir. Yine 1910-1913 arasında Romanya dışındaki Balkan devletlerinin payı azalma eğiliminde olup en belirgin düşme Bulgaristan'da görülmektedir. Bulgaristan'ın 1910'da Osmanlı Devleti'nin ihracatındaki payı % 3,6 iken 1911'de % 2,8'e ve 1913'de yarı yarıya azalarak % 1,2'ye gerilemiştir(Tablo-VII). Sırbistan ve Karadağ'ın ithalatı olduğu gibi ihracatta da payı olmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Balkan devletlerine sattığı malların 1911 ve 1913 yıllarına toplam ihracat içerisindeki yüzde payları Tablo-VIII' de gösterilmiştir. Bulgaristan'a çeşitli makineler, kereste ve ağaç mamulâtı, bitkisel ve hayvani yağlar, çeşitli fen aletleri ve kâğıt ürünleri ihracı ön planda iken Sırbistan'a özellikle makine ihracı dikkati çekmektedir. Yunanistan'a yapılan ihracatta canlı hayvan, kereste ve ağaç ürünleri, makineler ve fen aletlerinin yüzde payı dikkati çekerken Romanya'ya gerçekleşen ihracatın şeker ve şekerleme ürünlerine yoğunlaştığı görülmektedir(1911'de % 52,1, 1913'de % 66,1). Karadağ'ın ise Osmanlı ihracatındaki yeri yok denecek kadar azdır. 1913'de Sırbistan ile birlikte Karadağ'a Osmanlı Devleti'nden hiçbir ihracat olmamıştır.

SONUÇ

Trablusgarp Savaşı, Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki ithalat ve ihracatta ciddi bir sarsıntı meydana getirmemiştir. Buna karşılık Balkan Savaşları'nın sonuçları daha ağır olmuştur. Türk-İtalyan Savaşı'nın etkisi ithalattan ziyade ihracatta görülmüş, İtalya'nın Osmanlı Devleti'nin ihracatındaki payında düşüş gözlenmiştir. Balkan Savaşları'nda yer alan beş Balkan devletinin Osmanlı Devleti'nin ithalat ve ihracatındaki payları, Romanya dışında, belirgin bir şekilde gerilemiştir. Hatta Sırbistan ve Karadağ'ın 1913 yılı Osmanlı Devleti'nin toplam ihracat ve ithalatında hiç bir payı bulunmamaktadır.

TABLO-I
ÜLKELERE GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN İTHALATI
(% PAYLARINA GÖRE)
(1878-1913)

SENE	ALM.	İTALYA	İNG.	FRS.	RUSYA	AVUS.MAC	A.B.D	HOLL.
1878	0.3	2.7	48.6	16.3	7.2	14.2	2.1	0.1
1880	0.2	2.9	41.5	15.1	8.0	14.0	1.3	0.1
1885	0.3	3.0	45.5	12.9	6.6	20.8	1.5	0.1
1890	0.3	2.2	43.3	12.4	7.4	20.1	0.3	0.5
1895	1.1	3.3	36.0	11.5	7.8	21.3	0.2	0.8
1900	2.8	5.7	34.9	11.6	8.7	18.9	0.2	1.2
1905	4.2	7.8	35.1	8.5	5.8	20.8	0.9	1.9
1910	9.2	8.6	19.9	9.2	6.6	18.0	1.5	2.0
1911	11.5	5.5	22.1	8.7	6.7	15.2	2.7	1.8
1913	11.2	8.7	19.4	8.6	8.4	14.7	3.6	1.5

KAYNAK: XIX.Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Hazırlayan: Prof.Dr.Şevket Pamuk, Ankara, 2003, s.68-77

TABLO-II
MAL GRUPLARINA GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN İTALYA'DAN İTHALATI
(% PAYLARI OLARAK)

MAL GRUBU	1910	1911	1913
1.Hayvanattanelde edilen ürünler	5.4	3.0	3.6
2.Hububat-Sebzavat-Hamur işleri	8.6	6.8	1.2
3.Meyve-sebze ve bunlardan konserveler	23.5	13.4	1.7
4. Kahve-kakao-çay	10.1	5.9	2.9
5.Alkollü içecekler, sirke ve maden suları	2.8	0.9	1.1
6.Bitkisel ve hayvani yağlar	2.0	1.09	0.5
7.Eczacı maddeleri	5.5	3.1	3.0

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

8.Reçine ve macunlar	2.2	1.6	1.9
9.Çeşitli silahlar	24.1	17.1	18.1
10.Taş-toprak ürünleri	8.9	6.4	9.6
11.Paçavra ve kağıt ürünleri	8.0	4.9	4.6
12.Yün-ipek ve pamuklu dokuma	15.0	9.8	14.4
13.Fes, şapka	7.8	6.7	13.6
14.Adı maden ve maden ürünleri	2.1	1.0	1.9
15.Asar-ı fenniye	4.6	1.1	0.6
16.Post, deri, ürünleri ve kürkleri	2.2	1.0	2.0
17.Lastik ve lastik ürünleri	2.2	1.6	1.6
18.Çeşitli saatler	2.4	0.8	1.2

KAYNAK: Osmanlı Devleti'nin 1326, 1327 ve 1329 Yıllarına Ait Ticaret-i Hariciye İstatistikleri

TABLO-III
ÜLKELERE GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NDEN İHRACAT
(YÜZDE PAYLARINA GÖRE)
(1878-1913)

SENE	ALM.	İTALYA	FRS.	HOLL.	İNG.	AVUS.MAC	RUSYA	A.B.D.
1878	0.0	1.7	30.6	0.4	42.0	9.8	4.1	1.1
1880	0.0	1.2	34.2	0.8	32.4	10.2	4.8	1.2
1885	0.0	3.1	30.8	0.7	37.7	9.4	3.2	1.0
1890	0.9	4.3	29.1	1.3	37.5	8.1	2.3	1.4
1895	2.7	3.6	25.5	3.3	41.2	12.3	2.4	2.3
1900	4.0	3.3	29.8	2.0	38.0	10.1	3.1	2.8
1905	6.2	5.1	24.5	3.0	32.3	10.9	3.0	2.5
1910	6.0	6.7	20.0	1.5	24.3	9.9	4.1	4.6
1911	6.1	2.2	18.9	1.7	24.0	13.9	3.8	6.1
1913	5.7	4.3	19.9	1.9	21.6	10.4	3.9	6.4

KAYNAK: XIX.Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Hazırlayan: Prof.Dr.Şevket Pamuk, Ankara, 2003, s.68-77

TABLO-IV
MAL GRUPLARINA GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NDEN İTALYA'YA İHRACAT
(YÜZDE PAYLARI OLARAK)

MAL GRUBU	1910	1911	1913
1. Canlı hayvan	5.6	3.2	0.002
2. Hayvanattan elde edilen ürünler	11.0	3.8	2.6
3. Hububat, sebzevat ve hamur işleri	9.6	1.8	2.1
4. Ağaç, tohum ve çeşitli bitkiler	4.3	1.1	0.6
5. Kahve, kakao, çay	4.6	0.9	0.6
6. Alkollü içecekler ve maden suları	10.4	2.7	4.4
7. Gübre, mahrukat ve çeşitli döküntüler	4.2	0.7	0.1
8. Kimyevi maddeler	9.5	6.2	4.2
9. Eczacı maddeleri	5.2	0.7	3.4
10. Reçine ve macunlar	4.8	0.9	2.5
11. Adi maden ve maden ürünleri	12.4	6.7	7.3
12. Yün-iplik ve pamuklu dokuma	10.0	3.7	9.5
13. Lastik ve lastik ürünleri	11.4	2.5	13.5

KAYNAK: Osmanlı Devleti'nin 1326, 1327 ve 1329 Yıllarına Ait Ticaret-i Hariciye İstatistikleri

TABLO-V
OSMANLI DEVLETİ'NİN BALKAN DEVLETLERİ'NDEN İTHALATI
(YÜZDE PAYLARI OLARAK)

SENE	BULG.	SIRB.	YUN.	ROM.	KARADAĞ	TOPLAM
1878	0.4	-	1.8	3.1	-	5.3
1880	2.6	0.4	2.2	7.9	-	13.1
1885	1.5	0.4	1.8	3.2	-	6.9
1890	4.2	0.4	1.6	2.0	-	8.2
1895	4.3	0.2	1.9	3.0	-	9.4
1900	3.5	0.2	1.0	2.2	-	6.9
1905	1.5	0.4	2.0	1.4	-	5.3
1910	4.7	1.1	0.6	2.5	-	8.9
1911	3.2	0.9	0.6	2.7	-	7.4
1913	0.6	-	0.3	4.6	-	5.5

KAYNAK: XIX.Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Hazırlayan: Prof.Dr.Şevket Pamuk, Ankara, 2003, s.68-77

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

TABLO-VI
MAL GRUPLARINA GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN BALKAN DEVLETLERİ'NDEN
İTHALATI
(YÜZDE PAYLARI OLARAK)

MAL GRUPLARI	BULG. 1911 1913	SIRB. 1911 1913	ROM. 1911 1913	YUN. 1911 1913	KARA D. 1911 1913
1. Canlı hayvanlar	63.5 37.6	9.0 -	0.5 5.3	0.6 0.8	0.3 -
2. Hayvanattan hasıl ürünler	14.1 5.0	2.2 -	1.0 2.7	1.4 1.6	0.1 -
3. Hububat- sebzevat	17.8 2.0	5.4 -	10.5 23.0	0.2 0.4	0.2 -
4. Ağaç, tohum vs bitkiler	14.1 1.3	4.9 -	16.5 3.5	0.2 0.02	0.6 -
5. Bitkisel ve hayvani yağlar	0.06 0.1	0.01 -	13.3 15.4	1.1 0.2	0.06 -
6. Taş-toprak ürünleri	0.0001 -	- -	0.01 0.007	2.2 0.1	0.02 -
7. Kereste ve ağaç ürünleri	1.3 0.2	0.2 -	33.8 29.0	0.3 0.03	0.04 -

KAYNAK: Osmanlı Devleti'nin 1327 ve 1329 Yıllarına Ait Ticaret-i Hariciye İstatistikleri

TABLO-VII
OSMANLI DEVLETİ'NDEN BALKAN DEVLETLERİ'NE İHRACAT
(YÜZDE PAYLARI OLARAK)

SENE	BULG.	SIRB.	YUN.	ROM.	KARADAĞ	TOPLAM
1878	0.0	-	3.8	0.1	-	3.9
1880	0.2	0.2	3.0	0.1	-	3.6
1885	0.2	-	4.4	1.0	-	5.6
1890	3.2	0.3	4.0	1.9	-	9.4
1895	2.2	0.4	1.8	1.3	0.1	5.7
1900	1.7	0.4	2.0	1.4	-	5.4
1905	3.8	0.3	1.4	2.5	-	8.4
1910	3.6	1.4	1.7	2.4	0.2	9.1
1911	2.8	0.6	1.8	2.4	0.1	7.6
1913	1.2	-	1.1	2.9	-	5.2

KAYNAK: XIX.Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Hazırlayan: Prof.Dr.Şevket Pamuk,
 Ankara, 2003, s.68-77

TABLO-VIII
MAL GRUPLARINA GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NDEN BALKAN DEVLETLERİ'NE
İHRACAT

(YÜZDE PAYLARI OLARAK)

MAL GRUPLARI	BULG. 1911 1913	SIRB. 1911 1913	ROM. 1911 1913	YUN. 1911 1913	K.DAĞ 1911 1913
1.Canlı hayvanlar	0.9 0.1	0.08 -	0.03 0.002	12.5 0.4	1.6 -
2.Hayvanattan elde edilen ürünler	6.1 4.8	1.7 -	2.9 3.8	6.4 4.8	0.006 -
3. Kahve-kakao-çay	3.2 0.2	2.3 -	0.9 0.1	0.8 0.5	0.001 -
4.Şeker ve şekerlemeler	3.8 2.3	2.4 -	52.1 66.1	2.4 5.8	- -
5.Bitkisel ve hayvani yağlar	16.8 5.7	0.2 -	14.9 12.6	1.4 2.1	0.4 -
6.Gübre ve hayvanat döküntüleri	2.8 1.7	0.2 -	2.1 2.3	1.8 1.4	0.0004 -
7. Reçine ve macunlar	3.2 1.2	0.05 -	0.7 0.4	0.004 3.3	0.0005 -
8.Silahlar	3.9 14.8	- -	0.1 0.4	0.4 7.0	- -
9. Taş-toprak mamulâtı	5.3 1.1	0.8 -	0.2 0.2	0.7 1.0	- -
10.Kereste ve ağaç mamulâtı	19.5 3.4	0.8 -	5.0 8.0	11.7 4.0	0.05 -
11.Paçavra, kağıt mamulâtı	6.4 6.8	0.09 -	2.7 3.2	2.7 20.0	- -
12. Makineler	20.4 24.3	18.2 -	2.8 0.5	10.4 11.7	5.3 -
13.Çeşitli saatler	8.3 5.5	1.5 -	7.8 8.0	1.6 5.8	0.07 -
14. Alet-i fenniye	17.1 10.2	0.05 -	3.2 4.9	10.9 24.3	0.01 -

KAYNAK: Osmanlı Devleti'nin 1327 ve 1329 Yıllarına Ait Ticaret-i Hariciye İstatistikleri

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, MV, Dosya no:157/11, 10 L 1329

BOA, MV, Dosya no:171/75, 23 Z 1330

BOA, MV, Dosya no:172/16, 15 M 1331

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

BOA, MV, Dosya no:178/14, 14 B 1331

BOA, DH.KMS, Dosya no:4-13, 16 Z 1331

Resmi Yayınlar

1323 Sene-i Maliyesi Şehremaneti İptidasından Sene-i Mezkure Şubat Nihayetine Kadar Dersaadet Gümrüklerinden Eşya-ı Ticariyenin Cins ve Miktarı İle Kıymetlerini Mübeyyin Bir Senelik İstatistik, İstanbul, 1324

1324 Senesinde İhraç ve İthal Olunan Eşyanın Cins ve Miktarı ve Kıymetlerini Mübeyyin Bir Senelik İstatistik Cetveli, İstanbul, 1325

1325 Ticaret-i Hariciye İstatistiği, Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi, İstanbul, 1326

1326 Ticaret-i Hariciye İstatistiği, Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi, İstanbul, 1328

1327 Ticaret-i Hariciye İstatistiği, Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi, İstanbul, 1329

1329 Ticaret-i Hariciye İstatistiği, Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi, İstanbul, 1331

TAKVİM-İ VEKAYİ, 19 Eylül 1329, nr:1598

TAKVİM-İ VEKAYİ, 4 Teşrinevvel 1327, nr:951, s.1

TAKVİM-İ VEKAYİ, 7 Şubat 1327, nr:1055, s.1

TAKVİM-İ VEKAYİ, 15 Teşrinevvel 1328, nr:1268, s.1

TAKVİM-İ VEKAYİ, 18 Haziran 1330, nr:1864

Kitap, Makale ve Tezler

ARIKAN, Zeki “*II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*”, Üç İzmir, İstanbul, 1992, s.219-225

ARMAOĞLU, Fahir, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara, 1997

ÇELEBİ, Mevlüt *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara, 2002

ÇOLAK, Filiz, “*II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Devleti’nin Ticaretinde Bulgaristan’ın Yeri ve Önemi*”, Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, sayı:4, Konya, 2007, s.201-212

ELMACI, Mehmet Emin, *II. Meşrutiyet’ten Lozan’a Kapitülasyonlar*, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2001

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c:IX, Ankara, 1998

ŞIVGIN, Hale, *Trablusgarb Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı*, Ankara, 1989

TAÇALAN, Nurdoğan *Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970

XIX. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Hazırlayan: Prof. Dr. Şevket Pamuk, Ankara, 2003

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

EĞİTİM KURUMU OLARAK İSLAMİ MEDRESELER*

*Hüseyin DEMİR***

ÖZET

İslam dünyasında ilk eğitim kurumu, son peygamber tarafından, hicretten sonra Medine’de, Mescid-i Nebvî’nin avlusunda inşa edilen, Suffa adı verilen müessese olarak tarihe geçmiş eğitim kurumudur. Kur’ân’ın emir ve kurallarının öğrenildiği bu müessese, daha sonra inşa edilen cami içi ve cami dışı eğitim kurumlarına örnek teşkil etmiştir. Daha sonra İslami ilimlerin belli bir kural çerçevesinde öğretime sunulması, eğitim müesseselerinin, ibadet yerlerinin dışında yapılmasını hızlandırdığını ve cami dışı yapılan eğitim kurumlarını, 11. yüzyılın İslam ülkelerinin ilk dönemlerinde görülmüştür. Selçuklular ilk medreseyi 1071’de Anadolu’ya yerleşerek kurmuşlardır. Daha sonra 1299 yılında Osmanlı Beyliği’nin kurulmasıyla bir çok medrese açılmış veya başka amaçla kullanılan binalar medreselere çevrilmiştir. Osmanlı’da ilk kurulan eğitim müesseselerinde öğretilen dersler genellikle Kur’ân tefsiri, Hadis ve İslam fıkıhı gibi dini eğitime yönelik olmuştur. Sultan Fatih, İstanbul’u feth edip, nakli ilimlerin yanı sıra, akli bilimlerin de verilmesini sağlayan, dönemin en büyük Sahn-ı Seman medreselerini inşa ettirmiştir. Bununla beraber eğitim müfredatının yenilenmesi; medreselerin eğitim düzeyini yükseltmiş, medreselerin gelişmesini sağlamış ve sayılarını arttırmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, kurdurduğu Süleymaniye Medreseleri içinde yer alan ilk müstakil tıp medresesini inşa ettirip, daha sonra mevcut olan eğitim müesseselerini, Süleymaniye Medreselerine göre yeniden teşkilatlandırdı. Bu medreseler bir süre sonra Osmanlı Devletinin en ileri durumundaki eğitim müesseseleri olarak tarihte yerini almıştır. 16. yüzyılın sonu itibari ile Osmanlılarda başlayan toprak kayıpları, ülkede ekonomik zorlukları beraberinde getirmiş ve ekonomik zorluklar sosyal değişime sebep olmuştur. Bu durum itibariyle Osmanlı medreselerinin dağılma süreci hızlandırılmış ve yeni eğitim kurumlarının açılmasına sebebiyet vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Suffa, Medrese, Osmanlı medreseleri, Osmanlıda ilim.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğretmen-MEB, El-mek: hueseyindemir@hotmail.com

THE ISLAMIC MADRASSAS AS EDUCATIONAL INSTITUTION

ABSTRACT

The first educational institution in the Islamic world was to be built by the last Prophet on the front yard of the Mescid al-Nabawi (Prophet's Mosque) in Madina after the Hijrah and named Suffa. Offering education in the prescriptions and commands of the Quran, the Suffa established itself as a model for other educational institutions set up within mosques or externally. As certain rules and standards became to govern and guide the teaching of Islamic sciences, the establishment of educational institutions outside of mosques gained momentum with first such centers emerging in Islamic countries in the early periods of the 11th century. The Seljuks founded the first madrassa having settled down in Anatolia in 1071. With the establishment of the Ottoman Fiefdom in 1299, a number of new madrassas were to be founded or existing buildings were to be refurbished as madrassas. Education in the first Ottoman madrassas was to focus on the tafsir of Quran, hadith of the Prophet and Islamic fiqh. Sultan Fatih commissioned the building of the Sahn-ı Seman Madrassa after the conquest of Istanbul in an attempt to enable education in rational sciences rather than purely focusing on traditional sciences. Along with this, the reform of the curricula raised the quality of education offered in madrassas and contributed to their evolution and expansion in numbers. Suleiman the Magnificent commissioned the establishment of the first separate medical madrassa and later ordered the reorganization of existing educational institutions after the model of Suleymaniye madrassas. These madrassas were to become the most advanced educational institutions of the Ottoman Empire. Territorial losses experienced by the Ottomans from the end of the 16th century onwards were to entail economic hardships which in turn contributed to social change. This was to accelerate the dissolution of Ottoman madrassas and give birth to the creation of new educational institutions.

Key Words: Suffa, Madrassa, Ottoman madrassa, Ottoman education.

Die Entstehung der osmanischen Bildungsstätten, der Medresen, geht auf jene Zeit zurück, in der die Türken Anatolien eingenommen haben (ab 1071). Zwischen dem 14. und 16. Jahrhundert haben die Osmanen stets an den eroberten Orten Medresen errichtet oder Gebetshäuser in solche umfunktioniert. Die erste Medrese war ohne Zweifel die, welche nach dem Einziehen des Propheten Mohammed in Medina errichtet wurde. Diese Medrese trägt die Bezeichnung *suffa*. Sie war ein Zufluchtsort für Waisen und heimlose Gefährten des Propheten Mohammed. Hier lernten sie Lesen und Schreiben und die Befehle und Regeln des Korans. Mit der Ausdehnung der islamischen Gesellschaft und dem steigenden Bedürfnis an religiösen Bildungseinrichtungen baute man später die Medresen unmittelbar an die Moscheen. In weiterer Folge auch in naheliegende Gebäude. Vor allem den Seldschuken ist es zu verdanken, dass in den islamischen Ländern überall Medresen gebaut wurden, die an den Staat gebunden waren und durch private Stiftungen finanziert wurden. Somit konnten dort die Schüler gratis mit Speis, Trank und Schlafstätte versorgt werden. Die Finanzierung erfolgte ganz nach den Anleitungen des Islam: Der Mensch hat den Wunsch, dass

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

nach dem Einzug ins Paradies über ihn berichtet wird und man ihn erwähnt, auf dass sein Name auf ewig bleibt.¹ Aus dem Wunsch heraus, Gott näher zu sein, spendet der Mensch sein Eigentum für die Menschheit. So waren es immer Stiftungen, die für Gründung und Erhaltung der Moscheen und Medresen zuständig waren. Eine solche Stiftung wurde mit einer Urkunde namens „*vaqfiye*“ eingerichtet. Diese Stiftungsurkunden wurden bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts in arabischer Sprache abgefasst und danach in Türkisch ausgestellt.² Während der gesamten osmanischen Geschichte breiteten sich Ausbildungsinstitute mittels dieses Stiftungssystems aus. Obwohl die Medresen ein Teil der staatlichen Bildungseinrichtungen waren, verursachten sie dem Staat keine Kosten.³ Durch die Unterstützungen aus dem privaten Bereich waren Ausbildung und Lehre für lange Zeit finanziell abgesichert. Zur Zeit der anatolischen Seldschuken, wurden literarische und wissenschaftliche Werke in Persisch verfasst. Zwar gab es Medresen, in denen der Unterricht auf Persisch abgehalten wurde. Trotzdem wurde in vielen Medresen Türkisch gesprochen. So verordnete der Wesir Karamanoğlu Mehmed Beg (gest. 1277)⁴, dass in seinem Land nur die türkische Sprache verwendet werden durfte.⁵ Das Türkische hatte also schon vor der Gründung des osmanischen Reiches bei den Seldschuken einen offiziellen Status. Unterrichtet wurden zunächst der Koran, die Sunna und sich daraus ergebende Lehrinhalte. Neben den Medresen, welche als allgemeine Ausbildungsstätten zu sehen waren (Grundbildung der Bevölkerung und Ausbildung im Bereich des Islam), errichteten die Seldschuken bald auch Spezial Medresen in denen Jurisprudenz, Naturwissenschaften, Medizin und Astronomie auf höchstem Niveau vermittelt wurde. Es ist also festzuhalten, dass die Seldschuken neben ihrer administrativen und politischen Entwicklung besonders im Bereich der Bildung aktiv waren und ihre Bildungseinrichtungen in der türkisch – islamischen Geschichte von immenser Wichtigkeit sind.

Organisation der Medresen

Am Beispiel der Stiftungsurkunden der Altun Aba Medresesi (Konya; erb. 1200) und Qaratay-Medresen (Konya; erb. 1251) können wir Fakten über die Ausstattung, Leitung und Ausbildungsmethode der seldschukischen Medresen ablesen. Die Schüler, in der Altun Aba Medresesi z. B. waren es 38, wurden in drei Stufen eingeteilt. Die drei Fortgeschrittenen Schüler hatten das Recht auszulegen und bekamen monatlich 15 *dirhem*. Die 15 Schüler der mittleren Stufe 10 *dirhem* und die 20 Anfänger erhielten 5 *dirhem* im Monat. Darüber hinaus bekamen alle Schüler mindestens einmal täglich eine Mahlzeit. Es gab zudem eine Bibliothek, aus der sich jeder Schüler gegen geringes Pfand Bücher ausleihen konnte. Wer nicht lernte, nicht zum Unterricht erschien oder zu wenig Begabung zeigte, wurde der Medrese verwiesen.⁶ Freie Tage waren der Dienstag und der Freitag. An den anderen fünf Tagen wurde - wie auch bei den osmanischen Medresen - unterrichtet. Außerdem gab es drei Monate Ferien im Jahr. Das Mindestalter der Schüler bei der Aufnahme in die Medrese war 14, das Höchstalter 30 Jahre. Frauen war der Besuch der Medrese

* Lehrer für islamische Religion, arabische und türkische Sprache an Wiener allgemein bildenden höheren Schulen (AHS)

Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Arapça ve Türkçe Öğretmeni-Viyana, El-mek: hueseyindemir@hotmail.com

Bu Makale 2005'de Kitap olarak yayınlanan Yüksek Lisans Tezi'min bir özetidir.

¹ Aus dem Arabischen übersetzt: „Wenn ein Mensch stirbt, werden alle seine guten Taten unterbrochen, außer er hinterlässt eine von den drei folgenden: ein nützliches Werk, ein brauchbares Wissen oder einen guten Abkömmling, der für ihn Segenswünsche spricht.“ Canan İbrahim, *Kütüb-i Sitte*, XV. Ankara 2001, p. 312. – Die hier erwähnte Stiftung ist eine Art Institution, die ein nützliches Werk darstellt, welches zur Bekämpfung der Armut dient und zu jeder Zeit an jedem Ort zu sehen ist. Siehe in Gökbilgin M. Tayyib, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*. İstanbul 1977, p. 93.

² Uzunçarşılı İ. Hakkı, „Çandarlı Zâde Ali Paşa Vakfiyesi“, in: *Belleten*, V. Ankara 1941, p. 550.

³ Akgündüz Hasan, *Klasik Dönemde Osmanlı Medrese Sistemi*. İstanbul 1997, pp. 486.

⁴ Sevim Ali/Yücel Yaşar, *Türkiye Tarihi, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*. Ankara 1989, pp. 311–314.

⁵ Küçükdağ Yusuf/Arabacı Caner, *Selçuklular ve Konya*. Konya 1994, p. 217.

⁶ Turan Osman, „Selçuklu Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri“, in: *Belleten*, XII. Ankara 1948, p. 78.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

untersagt.⁷ Sie hatten nur Zugang zu den Elementarschulen (*sibyan mektebi*) deren Lehrplan Schreiben, Lesen, den Koran und die vier Grundrechnungsarten beinhaltete. Eine Schulform, die den Volksschulen unserer Zeit entspricht. Mūderris war die Bezeichnung für einen Lehrer, der in einer Medrese oder Moschee die Schüler unterrichtete.⁸ Einerseits unterrichteten die Mūderris, andererseits verwalteten sie die Einnahmen und Ausgaben der Medrese.⁹ Als *muid* wurden die Helfer der Mūderris bezeichnet. Besonders begabte Schüler wurden als Repetitoren ausgewählt. Sie wiederholten nicht nur den Unterrichtsstoff um anderen Schülern zu helfen, sie vertraten auch die Mūderris bei Abwesenheit und waren später selbst Anwärter für eine Stelle als Mūderris. Anders als in Universitäten, wie es sie in Europa seit dem 12. Jahrhundert gibt, hatte der Werdegang der Gelehrten einen besonders hohen Stellenwert für den Ruf der Medresen. So wurden auf den Diplommurkunden der Schüler nicht die Namen der Gelehrten oder des Bildungsinstituts genannt, sondern es wurde vielmehr das Fach, die im Unterricht verwendeten Bücher und der wissenschaftliche Stammbaum des Gelehrten detailliert beschrieben.¹⁰

Blütezeit der osmanischen Medresen

Koranverse und Hadithe (Taten und Aussprüche des Propheten) leiten die Menschen zur Bildung an. Das Erlangen von Wissen bedeutet Wohlstand und Ansehen. Diesen Anleitungen durch den Islam folgten später auch die osmanischen Sultane. Um die Gnade Gottes zu erlangen, bemühten auch sie sich sehr um Bau und Förderung der Medresen. 1331: Mit dem Bau der Medrese in Iznik und im folgenden Jahrhundert, zur Zeit des Sultans Mehmed II., (reg. 1451–1481) wurden die Medresen als Bildungseinrichtungen immer bedeutender. Ihre Blütezeit erreichten die Medresen zwischen dem 15. und 16. Jahrhundert. In Istanbul nehmen noch heute die architektonisch wertvollen Bauten eine gesonderte Stellung im religiösen und kulturellen Leben ein. Die Osmanische Bildungswissenschaft entwickelte sich schnell, da sich die osmanischen Fürsten persönlich mit der Gründung der Medresen beschäftigten, um den anderen Staatsmännern nicht zu unterliegen. So lud man aus den bekanntesten Städten Anatoliens und aus der restlichen islamischen Welt Gelehrte ein.¹¹ Diese Wissenschaftler aus Ägypten, Transoxanien, Syrien und dem Iran, hatten einen großen Einfluss auf den Bildungsstand im osmanischen Kulturraum. 1331–1451 wurden in den größeren Städten wie Bursa, Edirne und Iznik jeweils 25, 13 und vier Medresen erbaut. In der gleichen Zeit befanden sich in den kleineren Städten weitere 40 Medresen.¹² Während der Regierungszeit des Sultans Murad II. (reg. 1421–1451), nahm die kulturelle Tätigkeit schnell zu. Auch wuchs der staatliche Einfluss auf das Gedankengut der Medresen. Die Finanzierung übernahmen allerdings weiterhin Stiftungen. Einen bedeutsamen Platz in dieser Zeit nimmt die Erbauung der Medizin - Medrese in Bursa ein. Die *Saatli Medrese* und die *Daru l-Hadis Medresesi* in Edirne aber stellten, bedingt durch die hier anwesenden, zahlreichen Gelehrten, auch diese bald in den Schatten. Besonders dem berühmten Dichter und Mystiker Molla Fenari ist es zu verdanken, dass das Osmanische Reich in dieser Epoche ein wichtiges Bildungszentrum war. Man hatte kein Bedürfnis nach Ägypten, Syrien etc. zu reisen, um sich dort ausbilden zu lassen.¹³ 1462–1471: Nach der Eroberung Istanbuls, ließ Mehmed II. auf einem der

⁷ Akgündüz (1977), p. 436.

⁸ Pakalın Mehmet Zeki, *OTDTS*, II. Istanbul 1946, pp. 598.

⁹ Çetin Altay, „İrfan Ordusunun Temelleri Türklerde Medreseler“, in: *Dini Araştırmalar Dergisi*, V². Ankara 1999, p. 181; Kuran Aptullah, *Anadolu Medreseleri*, I. Ankara 1969, p. 2.

¹⁰ Sayılı Aydın, „Higher Education in Medieval Islam, the Madrasa“, in: *Annales De L'Université D'Ankara*. II. Ankara 1948, pp. 45–46.

¹¹ İnalcık Halil, *The Ottoman Empire, the Classical Age 1300–1600*. London 1973, p. 166.

¹² Bilge Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*. Istanbul 1984, pp. 65–207; Baltacı Cahit, „Medrese ve Elemanları“, in: *Diyanet Dergisi*, XVI, Nr. III. Ankara 1977, pp. 20–21.

¹³ Koçer Hasan Ali, *Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*. Istanbul 1991, p. 10.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

sieben Hügel Istanbuls, dem Fatih-Hügel¹⁴, eine große Moschee und die *sahn-ı seman* Medresen erbauen. Neben der *sahn-ı seman* für höhere Bildung, die die größte dieser Zeit war, wurden noch acht vorbereitende Medresen der mittleren Bildung errichtet. Diese Lehranstalten hießen „*musila-i sahn*“¹⁵ und *tetimme* (Ergänzungsmedresen). Bis zum Antritt des Studiums in der *sahn-ı seman*, hatte ein Schüler eine Ausbildungszeit von 8–9 Jahren vor sich. Bis zum Abschluss des Studiums dauerte es dann noch sechs bis zwölf Monate. Mehmed II. beschränkte sich nicht auf den Bau der Bildungsstätten. Er befasste sich mit den Lehrplänen der Fächer, belegte die Hauptfächer mit den Gelehrten seiner Zeit und erwähnte diese auch in seiner Stiftungsurkunde. Nur in den Nebenfächern ließ er die Müderris selbstständig entscheiden. Er erläuterte auch, welche Literatur für die einzelnen Fächer verwendet werden sollte.¹⁶ Außerdem nahm er erstmals, die bis dahin im Osmanischen Reich wenig beachteten, Naturwissenschaften verpflichtend in den Lehrplan auf. 1550–1557 errichtete Süleyman I. (reg. 1520–1566) auf einem weiteren Hügel Istanbuls, dem Süleymaniye-Hügel sechs Medresen, die später zu den fortgeschrittensten gehören sollten. Dazu wurden fünf weitere Medresen errichtet, an denen theologische Fächer unterrichtet wurden.¹⁷ Die Strukturierung der Medresen wurde verändert. Nach der Neuorganisation waren es nun Bildungseinrichtungen mit zwölf Stufen. Die Unterrichtsdauer wurde von vier auf fünf Tage in der Woche angehoben. Die Lehrbücher wurden aus der Zeit Mehmed II. übernommen. Durch die Errichtung der *sahn-ı seman* und der *sahn-ı süleymaniye* Medresen befand sich das osmanische Hochschulsystem nun auf dem Gipfelpunkt. Somit war Istanbul nicht nur die politische Hauptstadt des Islam sondern auch die Hauptstadt der Wissenschaften und Kultur.¹⁸

Niedergang der osmanischen Medresen

Der Niedergang der Medresen begann Anfang des 17. Jahrhunderts. Ursachen waren das Bevölkerungswachstum, die wirtschaftliche Krise aufgrund mehrerer Kriege, sowie die daraus resultierenden Veränderungen des Militärsystems und des sozialen Lebens. Waren die Medresen ursprünglich die treibende Kraft für den Machtaufbau des Reiches, so waren sie es jetzt auch beim Verfall. Dabei spielte die fortschreitende Zentralisierung der Bildungseinrichtungen auf die Hauptstädte, besonders Istanbul, eine wesentliche Rolle. Der Ansturm der Studenten auf die hier erbauten Medresen führte zu Problemen bei Verpflegung, Unterbringung und Lehrpersonal. Die altgedienten Wissenschaftler erschwerten den neu eintreffenden Gelehrten ihren Dienstantritt indem sie, mit Hilfe guter Beziehungen zu den Verwaltungsorganen, sich und ihren Kindern unrechtmäßig Positionen und Ränge verschafften. Die Protektion gipfelte darin, dass Kinder dieser Gelehrten vor ihrem 15. Lebensjahr mit der Ausübung der Lehrtätigkeit betraut wurden.¹⁹ Die Medresen verloren an Disziplin. Studenten verschafften sich zum Beispiel durch Schmiergelder Lehrposten. Wissenschaftliche Kompetenz rückte in den Hintergrund, Begünstigungen traten an deren Stelle. So wurden zum Beispiel unter Bayazid II. (reg. 1481–1512) und Süleyman I. die Lehrer ebenfalls außerhalb der Regel, auf persönlichen Wunsch des Sultans berufen.²⁰ Diese Vorfälle wurden immer mehr zur Gewohnheit und Protegés wurden an die bekanntesten Medresen

¹⁴ İhsanoğlu Ekmeleddin, „Fatih Külliyesi Medreseleri Ne Değildi“, in: *İstanbul Armağanı Fetih ve Zamanı*. Istanbul 1995, p. 105; Gökman Muzaffer, *Fatih Medreseleri*. Istanbul 1943, p. 19.

¹⁵ Man gab ihr diesen Namen, weil die Medresen ihre Studenten für die nächsten Einrichtungen, die *sahn-ı seman*-Medresen, vorbereitet hatten. Siehe in: Emin Bey, „Tarihçe-i Tariq-i Tadrîs“, in: *İlmiyye Salnamesi*. Daru l-hilafeti l-aliye 1916, p. 644.

¹⁶ Atay Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. Istanbul 1993, p. 77.

¹⁷ Çantay Tansu, *Süleymaniye Camii*. Istanbul 1989, pp. 38–39.

¹⁸ İhsanoğlu Ekmeleddin, „XVI. Yüzyılda Osmanlı Astronomisi ve Müesseseleri“, in: *Osmanlı İmparatorluğunun Doruğu 16. Yüzyıl Teknolojisi*. Istanbul 1999, p. 217.

¹⁹ Hammer Joseph v., *Geschichte des Osmanischen Reiches*, III. Pest 1963, p. 470; Yaltkaya Şerafettin, „Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler“, in: *Tanzimat I, Yıldönümü Münasebetiyle*. Istanbul 1940, 30; Uzunçarşılı İ. H., *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: 1988, p. 67.

²⁰ Uzunçarşılı (1988), p. 69.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

berufen ohne die entsprechenden Fähigkeiten mitzubringen. Um im wachsenden osmanischen Reich den erhöhten Bedarf an Verwaltungsbeamten und Richtern decken zu können, ging man ebenfalls eigenartige Wege: So wurden die Werke im Lehrstoff gekürzt oder Diplome schon vor Ende der Ausbildungszeit verliehen. Verkürzte Studienzeiten setzten zudem das wissenschaftliche Niveau weiter herab. All diese Punkte führten zu einem Rückgang des Interesses an den Wissenschaften. Um später gute Aufstiegsmöglichkeiten zu haben, war es besser, die Medresen der Hauptstädte zu besuchen. Jugendliche aus der Provinz, auch solche, die gar nicht studieren wollten, strömten in die Medresen. Diese *çiftbozans*²¹ mischten sich unter die Studenten und stifteten Unruhe. Damit war nicht nur die Kapazität der Bildungseinrichtungen in den Hauptstädten bald überfordert, sie entwickelten sich auch zu Orten, an denen sich Räuber, Entführer und Aufständische aufhielten und versteckten. Wegen der hohen Anzahl von Studenten sank die Qualität der Bildung. Auch drohte jetzt vielen Studenten nach dem Abschluss die Arbeitslosigkeit. Es kam vermehrt zu Straftaten und schließlich zu den *suhte*-Aufständen.²² Ein weiterer, wesentlicher Grund für den Untergang der Medresen war das verloren gegangene Bildungsangebot. Naturwissenschaftliche Fächer wie Philosophie, Physik und Mathematik aber auch die scholastische Theologie wurden abgeschafft. An deren Stelle traten die üblichen Hauptwissenschaften (*ulumu aliye*). Schließlich versäumte man, den Lehrstoff an die Entwicklung der Wissenschaft und die Veränderung der Lebensumstände anzupassen. Von diesem Zeitpunkt an breitete sich der Verfall, der an den osmanischen Medresen begann, im ganzen Land und in allen Institutionen aus und zog sich bis zum Niedergang des osmanischen Reiches hin.

LITERATURVERZEICHNIS

- AKDAĞ Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*. Istanbul 1995.
- AKGÜNDÜZ Hasan, *Klasik Dönemde Osmanlı Medrese Sistemi*. Istanbul 1997.
- ATAY Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. Istanbul 1993.
- BALTACI Cahit, „Medrese ve Elemanları“, in: *Diyanet Dergisi*, XVI, Nr. III. Ankara 1977.
- BİLGE Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*. Istanbul 1984.
- CANAN İbrahim, *Kütüb-i Sitte*, XV. Ankara 2001.
- ÇANTAY Tansu, *Süleymaniye Camii*. Istanbul 1989.
- ÇETİN Altay, „İrfan Ordusunun Temelleri Türklerde Medreseler“, in: *Dini Araştırmalar Dergisi*, V². Ankara 1999.
- DURSUN Davut, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*. Istanbul 1989.
- EMİN Bey, „Tarihce-i Tariq-i Tadrıs“, in: *İmiyye Salnamesi*. Daru l-hilafeti l-aliye 1916.
- GÖKBİLGİN M. Tayyib, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*. Istanbul.
- GÖKMAN Muzaffer, *Fatih Medreseleri*. Istanbul 1943.
- HAMMER Joseph v., *Geschichte des Osmanischen Reiches*, III. Pest 1963.

²¹ Jugendliche, die von der Feldarbeit genug hatten, gingen weg, um in einem anderen Bereich arbeiten zu können, und suchten in den Städten Arbeit. Dort gefährdeten sie dann die innere Sicherheit und es entwickelte sich dadurch das Banditentum. Siehe in: Akdağ Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*. Istanbul 1995, p. 144.

²² Dursun Davut, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*. Istanbul 1989, p. 408.

- İHSANOĞLU Ekmeleddin, „XVI. Yüzyılda Osmanlı Astronomisi ve Müesseseleri“, in: *Osmanlı İmparatorluğunun Doruğu 16. Yüzyıl Teknolojisi*. İstanbul 1999.
- İHSANOĞLU Ekmeleddin, „Fatih Külliyesi Medreseleri Ne Değildi“, in: *İstanbul Armağanı Fetih ve Zamanı*. İstanbul 1995.
- İNALCIK Halil, *The Ottoman Empire, the Classical Age 1300–1600*. London 1973.
- KOÇER Hasan Ali, *Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul 1991.
- KURAN Aptullah, *Anadolu Medreseleri*, I. Ankara 1969.
- KÜÇÜKDAĞ Yusuf/Arabacı Caner, *Selçuklular ve Konya*. Konya 1994.
- PAKALIN Mehmet Zeki, *OTDTS*, II. İstanbul 1946.
- SAYILI Aydın, „Higher Education in Medieval Islam, the Madrasa“, in: *Annales De L'Université D'Ankara*. II. Ankara 1948.
- SEVİM Ali/YÜCEL Yaşar, *Türkiye Tarihi, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*. Ankara 1989.
- TURAN Osman, „Selçuklu Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri“, in: *Belleten*, XII. Ankara 1948.
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı, „Çandarlı Zâde Ali Paşa Vakfiyesi“, in: *Belleten*, V. Ankara 1941.
- UZUNÇARŞILI İ. H., *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: 1988.
- YALTKAYA Şerafettin, „Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler“, in: *Tanzimat I, Yıldönümü Münasebetiyle*. İstanbul 1940.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

AN EXAMPLE TO THE QUEST OF IDENTITY OF THE SECOND CONSTITUTIONALIST PERIOD: THE CHARTER, STRUCTURE AND AIMS OF COMMITTEE OF THE UNITY OF OTTOMAN ETHNIC ELEMENTS*

*Cem DOĞAN***

ABSTRACT

Three main doctrines were put forth and debated on account of their usefulness so as to save the state in the phase of the decline of the Ottoman Empire. The first one was Pan-Islamizm (İttihâd-ı İslâm) at which aimed reorganizing the Empire by Islamic rules in real terms. According to the Pan-Islamists, the Empire and society were in collapse for the last ages due to the ignorance of the real essence and rules of Islam. So, the thing had to be done was to adopt the Islamic Law (Şeriat) to the conditions of the day. The second one was Westernization idea and Its goal was to imitate the Western civilization specific areas and scales, perceive what kind of dynamics on the Western societal, economic, political and intellectual ideas are arising and use this in the Empire as modernization instrument. And the last ideas was *İttihâd-ı Anâsır* (Unity of the Ethnic Elements) which was designed upon the union of all Ottoman subjects. Its purpose was to unite every person under "Ottoman" supra-identity. Thus, citizens would use their sub-identity in the private spaces and they would have been regarded as Ottomans by their supra-identity in the public spaces. By this way, a sense of unity was going to be founded amongst the subjects which formed the country. In this sense, as an institution in the Second Constitutionalist Period's political life, Committee of Unity of the Ottoman Ethnic Elements was to endeavor for the union of Ottoman subjects without distinguishing sect, idea, nation, personality or gender. This article aims to enlighten the purposes and ideas of Committee of the Unity of Ottoman Ethnic Elements by considering its charter.

Key Words: Ottoman Empire, Committee of the Unity of Ottoman Ethnic Elements, The Second Constitutionalist Period, Jeunes Turcs, Pan-Islamism, Westernism, Pan-Turkism, Ottomanism.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğr. Gör. Ardahan Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, El-mek: dogancem1@hotmail.com

II. MEŞRUTİYET'İN KİMLİK ARAYIŞLARINA BİR ÖRNEK: İTTİHÂD-I ANÂSİR-I OSMANİYE HEYETİ, NİZAMNAMESİ, YAPISI VE AMAÇLARI

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu çökerken, devleti kurtarmak için başlıca üç ana doktrin öne sürüldü ve işe yararlılıkları bakımından tartışıldı. Bu fikir akımlarından ilki, İmparatorluğu gerçek anlamıyla İslâmi kaideler çerçevesinde yeniden düzenlemek amacını güden İttihâd-ı İslâm'dı. İttihâd-ı İslâmcılara göre, İmparatorluk ve toplumun son yüzyıllarda sürüklendiği yozlaşma, İslâm'ın öz prensiplerinden uzaklaşılmasının bir ürünüydü. Bu nedenle, İslâmi kaideler bütünü olarak Şeriat günün gereklerine uyarlanmalıydı. İkincisi Batılılaşma düşüncesi idi ve bu akımın gayesi de belirli alanlarda ve ölçülerde Batı uygarlığını taklit etmek, Batı'nın ne tür bir toplumsal, ekonomik, siyasi ve entelektüel birikimin üzerinde yükseldiğini kavramak ve bunu, İmparatorluğun modernizasyonu bağlamında bir araç olarak kullanmaktı. Son fikir akımı da, aynı zamanda Türk milliyetçiliğine de içkin olan ve İmparatorluktaki tüm unsurların birliği fikrine dayandırılan İttihâd-ı Anâsır'dı. İttihâd-ı Anâsır düşüncesinin ereği, Osmanlı sınırları dâhilinde yaşayan herkesi ortak bir "Osmanlı" üst kimliği altında bir araya getirmektir. Böylelikle, vatandaşlar alt kimliklerini özel alanlarda kullanırlarken, kamusal alanlarda herkese yalnızca Osmanlı gözüyle bakılacaktı. Bu yola başvurularak, ülkeyi oluşturan tüm unsurlar arasında bir birliktelik duygusu oluşturulacaktı. Bu bağlamda, II. Meşrutiyet döneminin birçok kuruluşundan biri olarak İttihâd-ı Anâsır-ı Osmaniye Heyeti, Osmanlı unsurlarının mezhep, düşünce, ulus, şahsiyet ya da cinsiyet ayrımı yapılmaksızın bir araya getirilebilmesi için çabalayacaktı. Bu makale, İttihâd-ı Anâsır-ı Osmaniye Heyeti'nin amaçlarını ve düşüncelerini, yine Heyet'in nizamnamesinden yola çıkarak aydınlatmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, İttihâd-ı Anâsır-ı Osmaniye Heyeti, II. Meşrutiyet, Jön Türkler, İttihâd-ı İslâm, Batıcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık.

Introduction

Ottoman Empire preserved its dominating condition upon the West until the surprising material leap, seen in the European countries, after Renaissance, Reform and Industrial Revolution. However, the Empire was started being shaken by the boost of mass production which was a consequence of industrialization and secularization in the Western Europe. Subsequently, the Empire began to turn its face to the West on which located its foundation the individual rights and the machine of secular progress. In addition to these developments, the Empire witnessed that all of the elements of the Empire were affected by the sentiment of nationalism and started to claim the right of *self-determination* after the *Great French Revolution*. These kinds of requisitions were indicating the beginning of the end for the multi-national and multi-religious Empire. Whereas the economy of Empire was not capable of competing with European markets and becoming dependent upon outside financial economies, the emergence of separatist movements was deteriorating the internal affairs on the other side.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

The Ottoman Empire, like the other multi-national, multi-religious empires, now had become an anachronism in a Europe dominated by nation states. Its rulers tried to meet the challenges of industrial capitalism and a rapidly emerging world market by reforming their own state and society.¹ For this purpose, three months after ascending the throne, young Sultan Abdulmecit promulgated Tanzimat in the 3rd of November in 1839.² The *Khatt* built on the innovations of Mahmud II, in the later years of whose reign the term *Tanzimât-i Khayriyye* (beneficent orderings) had already designated administrative changes. So, the *Khatt* repeated some earlier government statements of intent, but in a more formal manner. It made promises in three broad areas: there should be security of life, honour, and property, all classes of people to be treated alike, trials to be public, no-one to be put to death except after a regular sentence, and all confiscation abolished; a system of collecting fixed taxes should replace tax-farming; military conscription should be regularised and the term of service reduced from lifetime to four or five years. The edict further promised good administration, limits on military spending, adequate salaries for bureaucrats so that bribery would disappear, and a new penal code for all subjects. The most striking promise was that the reforms would apply without exception to “the people of Islam and other peoples among the subjects of our imperial sultanate”.³

This policy was preserved, used and served well from the *Tanzimat* Era to *II. Meşrutiyet* (The Second Constitutionalist Period). *İttihâd-ı Anâsır-ı Osmâniyye Hey'eti* (Committee of the Unity of Ottoman Ethnic Elements) was coalesced to this end in 10 of July, 1325 (23 of July, 1909) and defended the idea of Ottomanism, even the state was going to pieces. In this sense, we will debate about the idea of Ottomanism which tangled with Pan-Islamism and Pan-Turkism as the political ideas of the Second Constitutionalist Period in one hand, and shed light on the duties and structure of Committee of the Unity of Ottoman Ethnic Elements through its charter of which consisted 57 clauses, on the other. In addition to this, we think that it is important to examine this subject in terms of the political life of the Second Constitutionalist Period. Because as an organization, Committee of the Unity of Ottoman Ethnic Elements was not mentioned much in the documents of the period. Also, it was not examined before, too. So, it may be thought that this examination shall be useful to the Ottoman political literature.

1) Tanzimat or the Heel of Achilles

The Ottoman Empire lived and preferred to act with the idea of being supreme than the West from 1300s till 1700s. Needles to say that there were some reasonable dynamics for this kind of a behaviour. If perchance we say that the first of these dynamics was Islam, we are not wrong on that. Ottoman government and society was shaped by Islam itself and according to this, the West was infidel (*kâfir*) which was to be put on the circle of otherization. Yet, some societal and cultural leaks happened from this circle to the Ottoman communal living. Again, we know that lots of newly things had been taken from the Ottoman Empire and moved to the West when the Ottomans were at their peak, as well. So, there was a secret or sometimes compulsory interaction between the Ottomans and Western countries. But the Ottomans, as good Muslims, believed and regarded that Muhammed was the final, the perfect, and the best of the messengers whom God had sent to make His will known to man. The Muhammedan revelation contained all that man needed to know for this life and the next. The Muslim shari'ah, or law, was perfect and unchangeable. The Muslims,

¹Feroz Ahmad, “The Late Ottoman Empire” *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire* (ed: Marian Kent). London: Frank Cass, 1996, pp. 5.

²Ch. Barthélémy de Paris, *Histoire de Turquie Depuis les Temps les Plus Reculés Jusqu'à Nos Jour* (Deuxième Edition). Tours: Mame, 1859, pp. 396.

³R. H. Davison, “Tanzimât” *The Encyclopedia of Islam* (volume: 10&ed: P. J. Bearman, T. H. Bianquis, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs). Leiden: Brill Publishers, 2000, pp. 201.

then, were the best of peoples and had no need to learn from the infidels.⁴ For this reason, during the standstill period and in the first years of the recession era, Ottoman's looking at the West was in this perspective. As a natural result of this situation, it may be easily seen that the first modernization movements in the Empire was aiming to go back to the glorious *kânun-ı kadîm* (*ancien régime*) era, instead of learning what was going on in the Western world at that time.

As it is well known, in the end of the 16th and in the beginning of the 17th centuries, feudalism was disengaged in the West. After it, a new merchant group emerged in the rampart of the cities. Besides, we see that the power which was taken from the seigneurs absorbed by the kings and so the central dominance was in a swift increase in this period. People who worked for seigneurs now some were being forced to work for the king, and in order to get the king more powerful, *Enclosure Acts* implemented, too. By these acts, work forces of the seigneurs were being taken from them and serf groups were being moved to the big cities. The serf groups made an army of unemployed people in the cities after a time and they became low-pay-workers in the factories aftermath the Industrial Revolution. When it is looked at the economic structure of the Ottoman Empire, for that time, we see that it had never been a feudalism-like system in itself. In spite of the fact that the *ayans*, who were the powerful ones of the local notables were bearing resemblance to the seigneurs of the Western socio-economic structure, but it is sure that there are some certain differences between them. Henceforth, the Ottoman economy moved upon a different way from the Western style feudal system. While the feudalism was starting to end gradually in the West, and some developments such as secularization, technical inventions, formation of the big cities as were being seen, the Ottoman Empire fell far behind of these developments, already.

In this sense, the era of reign of Mahmud II has a special meaning. Genuinely, he was a sultan who perceived the real need of reformation in the Empire, profoundly. Thence, in order to be successful, he acted cruelly during his reformation movements. Also, Mahmud moved wisely and began to regain the central power, too. First thing he had done was neutrelazing the *ayans* with *Sened-i İttifak* (The Charter of Alliance). Mahmud knew that his army could not cope with the army of disobedient Mehmed Ali Pasha of Egypt. So, he formed a new army, named *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye* (The Victorious Soldiers of Muhammad). In contrast to the general idea, Ottomanism which is referred mostly to being a product of the era of Tanzimat was in effect confidentially Mahmud's period. Furthermore, the idea of Ottomanism was adopted in spite of its changing features as a determinant factor during the reign of Mahmud II and lasted after 1918. As a matter of fact, the idea of creating an Ottoman nation marks back to the words of Mahmut II who stated "I identify my Muslim subjects in the mosque, Christian subjects in the church, and my Jewish subjects at the synagogue, indeed. There is no difference between them. For, all my justice is equal and all of them are my true children".⁵ The aim of the Ottomanist state ideology was to guarantee equality between Muslim and non-Muslim citizens, thus ensuring the integrity of the state and preventing the birth of separatist nationalisms among the constituent communities of the Empire. Paradoxically, it would also give birth to the national identity of the Turkish community, which in the Western imported medium of the press was described as the *millet-i hâkime* (dominant nation).⁶

It is possible to find the initial inspirations of Tanzimat in the 17th century, when the Ottoman decline had already become obvious. Military defeats of the Ottoman armies enforced the

⁴C. Ernest Dawn, "From Ottomanism to Arabism: The Origin of an Ideology" *The Review of Politics*, vol: 23, issue: 3, 1961, pp. 380.

⁵Yelda Demirağ, "Pan-Idelologies in the Ottoman Empire Against the West: From Pan-Ottomanism to Pan-Turkism" *The Turkish Yearbook of International Relations*, Ankara University Press, vol: 36, 2005, pp. 145.

⁶Erol Koroğlu, *Ottoman Propaganda and Turkish Identity Literature in Turkey During World War I*. New York: I. B. Tauris, 2007, pp. 24-25.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

monarchs to realize Western superiority and admit the need for renovations.⁷ The Ottomans in particular faced many obstacles to the process of modernization, democratization, constitutional self-governance, centralization, and industrialization which characterized the rise of the European nation states and produced in them feelings of societal commonality and citizenship.⁸ After 1800, the attention of the Ottoman government was forcibly directed toward the question of equality in several ways. First, as Christian groups in the Empire absorbed Western ideas of liberty and nationality, and as education and literacy increased among them, they complained more frequently and loudly about the lack of equality. Second, they found ready hearers among the several great powers who traditionally acted as protectors of Christians in the Near East and who, for mixed motives of humanitarianism and power politics, magnified the volume of these complaints in the *Bâb-ı Âli*'s (Sublime Porte) ear and pressed for changes. Third, Ottoman statesmen who were concerned to check the territorial disintegration of the Empire, and its internal decline, embarked on a program of reorganization and incipient Westernization which inevitably brought them up against the same problem of equality as they moved to adopt or adapt elements of the Western state's political pattern.⁹ Eventually, among all of these conflicts, the famous *Khatt-ı Şerif* of 3 November 1839 was declared.¹⁰

Khatt-ı Şerif (The Noble Rescript) proclaimed such principles as the security of life, honour, and property of the subject, the abolition of tax-farming and all the abuses associated with it, regular and orderly recruitment into the armed forces, fair and public trial of persons accused of crimes, and equality of persons of all religions in the applications of these laws.¹¹ Gradually, increasing pressure by the European Powers in favour of the Ottoman Empire's Christians, along with subsequent growing nationalist sentiments among various ethnic groups, led to improvements in the status of non-Muslims and non-Turks.¹² In this context, the most unequivocal expression about Tanzimat could be found in the Engelhardt's words, below:

"Cependant, sous un certain rapport et si bien définie qu'elle fût dans son principe, dans ses tendances, comme dans ses procédés, la Réforme se précisait plus nettement encore, en tant qu'expression d'une nécessité politique de circonstance. Acceptée et résolue par un gouvernement aux abois que serrait aux flancs l'activité brûlante de l'Europe, elle devait avant tout satisfaire et désarmer l'Europe, et ce besoin impérieux signifiait: réhabilitation des Rayas, reconnaissance et application graduelle du principe de l'égalité entre conquérants et vaincus, entre mahométans et chrétiens".¹³

In the Empire of the Caliph of the Muslims, non-Muslim groups also numbered among the elite of the state and society. And traditional Ottoman diversity became even more evident following the Tanzimat. Jews and Muslims could not have acquired such a distinguished place in any Christian country, with not even the Anglo-Saxon traditions of the United States and Britain allowing for such diversity in society and administration.¹⁴ From without there, now came a new

⁷Seçil Akgün, "The Emergence of Tanzimat in the Ottoman Empire" *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, issue: 2, Ankara, 1991, pp. 2.

⁸Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, pp. 233.

⁹Roderic H. Davison, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century" *The American Historical Review*, vol: 59, issue: 4, 1954, pp. 845-846.

¹⁰Val. Parisot, *Petite Histoire de L'Empire Ottoman*. Paris: L. Hachette, 1843, pp. 70-71.

¹¹Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (Third Edition). New York: Oxford University Press, 2002, pp. 107.

¹²Jacob M. Landau, "Ideologies in the Late Ottoman Empire: A Soviet Perspective" *Middle Eastern Studies*, vol: 25, issue: 3, 1989, pp. 406.

¹³E. D. Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat ou Histoire des Réformes dans L'Empire Ottoman Depuis 1826 Jusqu'à Nos Jours*. Paris: A. Cotillon, 1882, pp. 4.

¹⁴İlber Ortaylı, "The Last Universal Empire and Abdülhamid II" *The Turks* (vol: 4&ed: Hasan Celâl Güzel, C. Cem Oğuz, Osman Karatay). Ankara: Yeni Türkiye Publications, 2002, pp. 262.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

influx of Europeans, seeking to benefit from new opportunities and, it was to be hoped, new permanent advantages. On the other hand, the non-Muslim subjects within the Empire itself, eager as they were for any improvement in their status, were distinctly guarded in their response to the new charter. Its much-vaunted privileges were counterbalanced by new obligations, incumbent upon them as fully qualified citizens. They were now liable for military service, from which they had hitherto earned exemption through the payment of poll tax. This faced them with the unwelcome prospect of fighting against other Christians, just as the Muslims were faced with that of fighting alongside them, perhaps under the command of Christian officers.¹⁵

As it is pointed out before, Tanzimat Rescript was a text to pave the way of better opportunities to especially non-Muslim people, put a fair justice system on effect and provide security along with economic and commercial prosperity to them, as well.¹⁶ It was a crucial step in the process of secularization, which continued until the dissolution of the Empire and beyond. While it undermined the principle of the traditional *millet* system, based on privileges for religious communities, the communities were unwilling to abandon their privileges at the same time as welcoming the equality.¹⁷ From the very start of the reform movement in the Ottoman Empire, the *Porte* strengthened the centre at the expense of ethnic and religious communities, put the individual rather than the community at the focus of its attention and tax revenues, and tried to create a new identity of Ottomanism that would replace community identity. This novel formulation reflected the 19th century concept of the modern state.¹⁸ Its main purpose was to grant equality to Christians, as promised in 1839. But 'equality' had limited grounds for implementation because of a lack of institutions and a legal framework whereby this concept could acquire tangible meaning. In fact, the 'democratic' processes it wanted to implement in the Ottoman Empire were hardly known in Europe at the time.¹⁹ The Decree of *Gülhane* was not, thus, in any way an Ottoman constitution that limited the powers of the Sultan, because he issued it and could abrogate it at will. But he did promise to limit his authority by accepting any law produced by the legislative machinery that he was creating, and it was the first step toward such a limitation. And the Decree did formalize the new interpretation of the scope and responsibility of the state to include the protection of security of life, honor, and property and the provision of equal justice for all subjects, regardless of religion. Though presented in the context of the Ottoman experience and expressing particular goals rather than abstract principles, the Decree of *Gülhane* thus encompassed many of the ideals contained in the French Declaration of the Rights of Man and the Citizen of 1789.²⁰

2) The Last Hope of Abdülhamid II: *İttihâd-ı İslâm* (Pan-Islamism)

The nationalist outbreaks and the egemergence of freedom demands that supported by some foreign powers gave birth to the idea of Ottomanism. Its purpose was to unite all the nations in the Empire. Persons who defended this idea had chosen the constitutionalism as a progressive system, while they were going for their common goal. As an outcome of the acts of the Young Turks group, Abdülhamid II ascended the throne and declared the Second Constitutionalist Period of the Ottoman Empire by promulgating *Kanun-ı Esasi* (The Constitution of 1876). The

¹⁵Lord Kinross, *The Ottoman Centuries The Rise and Fall of the Turkish Empire*. London: Perennial&HarperCollins, 2002, pp. 475.

¹⁶Soubhy Noury, *Le Régime Représentatif en Turquie*. Paris: M. Giard&E. Brière, 1914, pp. 126.

¹⁷Feroz Ahmad, *Turkey The Quest for Identity*. Oxford: Oneworld, 2003, pp. 33.

¹⁸Zafer Toprak, "From Plurality to Unity: Codification and Jurisprudence in the Late Ottoman Empire" *Ways to Modernity In Greece And Turkey Encounters With Europe, 1850-1950* (ed: Anna Frangoudaki&Çağlar Keyder). London&New York: I.B.Tauris & Company, 2007, pp. 27-28.

¹⁹Kemal H. Karpat, *Studies on Ottoman Social and Political History Selected Articles and Essays*. Leiden: Brill Publishers, 2002, pp. 47.

²⁰Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*. New York: Cambridge University Press, 1977, pp. 61.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Constitution was repeating the ideal of Ottomanism as: “Clause 8- Subjects of all of the Ottoman Empire are called Ottoman (Osmanlı), without regarding of religion and sect” and “Clause 17- All Ottomans are equal in the presence of law no matter of what religion or sect they are”.²¹ Probably the most beneficial aspect of the Constitution was its emphasis on the equality of all Ottoman subjects again an extension of the *Osmanlılık* doctrine characteristic of the Tanzimat period. The enumeration of civil liberties was subject to no qualifications as to race or creed. To be sure, Islam was designated the state religion, and the Sultan of all Ottomans was also named caliph of all Muslims and defender of the faith.²² However, Ottomanism as a state policy was unsuccessful. Since it was the Turks who had the greatest interest in preserving the Empire, they emerged as the most sincere adherents of Ottomanism. This attitude was one of the reasons for the belated emergence of Turkish nationalism.²³

As we may see, at first, Abdülhamid tried to unite the people around the idea of Ottomanism. He gave various jobs to the non-Muslims at the Palace and some official departments. Even the Armenians became one third of the Ottoman officials. But at the 1877-78 Ottoman-Russian War some certain changes of the attitude of non-Muslims caused the burst up of the idea of Ottomanism *de facto*. Any section and community go in the search of freedom. Ottomanism was no more the fulcrum of idea for Abdülhamid II.²⁴ Abdülhamid preferred to rely on the ideals more akin to the nature of the Turks, and without further attempts to win the support of his Christian subjects, he sought to strengthen the Empire on the fundamental principles of Mohammedan supremacy and the revival of the faith.²⁵ So, Abdülhamid gave up on the idea of Ottomanism and began to defend Pan-Islamizm. Now, like the registration of the failure of Ottomanism which tried to unite the elements of the Empire in one structure, Pan-Islâmizm was trying to unite all the Muslims around the Sultan. And this idea was becoming the most common doctrine of the Second Constitutionalist Period.²⁶

Sunite perception of Islam of which was generating the ethos “powerful state” in the Ottoman Empire was the dominant code of Turko-Islamism with its modernist or recovering oscillations. Correspondingly, entrance of Islamism into periodical sayings/articulations with ease was possible not only thanks to the connection of identifications of the prevailing paradigm, but also the opportunities given by invention of Sunnite tradition, too. Because of the materials from which derived the classical age, aside from how successful they were interpreted, has a considerably abundant variety, Pan-Islamist political discourses were supporting both the authoritarian/totalitarian and democratic tendencies.²⁷ Due to this characteristic of it, Islam was seen as an accessory by the liberal thinkers and it was evaluated as a shield by the Pan-Islamists.

On the other side, Islamic components are inherent in all of the doctrines put forth to save the Empire. Not that, the fully emergence of Pan-Islamism occurred at the same time as the Second Constitutionalist Period. There is no doubt that there were Islamists before that time. Yet, they were

²¹ Halil İnalcık, “Tanzimat Nedir?” *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (2nd Edition&ed: Halil İnalcık and Mehmet Seyitdanlıoğlu). Ankara: Phoenix Publication, 2006, pp. 31.

²² Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*. New Jersey: Princeton University Press, 1963, pp. 387-388.

²³ Selçuk Akşin Somel, “Ottomanism” *Historical Dictionary of the Ottoman Empire*. Maryland: The Scarecrow Press, 2003, pp. 221.

²⁴ Ramazan Hurç, “Osmanlılarda Son Devir Fikir Hareketleri” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, issue: 2, 1997, pp. 268.

²⁵ Edward S. Creasy, *Turkey*. Philadelphia: John D. Morris and Company, 1906, pp. 490.

²⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlânı İkinci Meşrutiyetin Siyasî Hayatına Bakışlar*. İstanbul: Baha Matbaası, 1959, pp. 73.

²⁷ Burhanettin Duran, “Cumhuriyet Dönemi İslâmcılığı İdeolojik Konumları, Dönüşümü ve Evreleri” *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: İslâmcılık* (vol. 6). İstanbul: İletişim Publications, 2004, pp. 130.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

scattered and did not have their own press institutions. They were not able to express their ideas.²⁸ It is probable that the autocratical years of Abdülhamid II were effective on that. Yet again, Abdülhamid came closer to Pan-Islamizm idea in the last years of his reign. Thus, Pan-Islamizm adopted, defended ve carried out as a policy in the reign of Abdülhamid II; *caliph* was used instead of using titles like *padishah*, *sultan*, *sovereign*, also an emphasis was put on caliphate's dignity and strengthening, religious education institutions were increased, some influential scholars and sheikhs were invited to İstanbul.²⁹

The Ottoman imperial tradition of statehood made it a sacred duty for a sultan to assure the survival and integrity of the state inherited from his predecessors. However, unlike his predecessors, who had believed in the state's miraculous ability to survive forever, Abdulhamid realized that the Empire was economically weak and torn by internal strife and that a resurgent Islam could not alone overcome the country's material backwardness. He initiated a variety of remedial administrative, economic, educational, and similar measures without even developing a formal theoretical, philosophical, or ideological explanation for his "modernism" which was simply a de facto *dünyevilik* (worldliness)—that is, an interest in the material aspects of human life.³⁰ In this period, some of Islamist journals entered the Ottoman press by the support of Abdülhamid. Many Islamist writers, such as Mehmed Akif Ersoy, Eşref Edip and Sait Halim Paşa, evaluated the causes of recession of the Ottoman Empire by their very own ideas. Sultan, as the Caliph of all Muslims, was holding onto Pan-Islamism now and calling for Muslims to rally around to the flag of Islam. Nevertheless, few Muslims accepted of this invitation. Indeed, the wave of nationalism which had been spread in the Arab lands showed its influence, and the Arabs firstly started revolts and then turned their back at the Ottomans in the World War I. And therefore, the dream of taking the control back of Abdülhamid II was forgotten for good.³¹

3) The Rise of Pan-Turkism and the Quest of Identity: Committee of the Unity of Ottoman Ethnic Elements

The rise of Turkish nationalism was contingent upon two conditions: the disintegration of the Ottoman *millet* system, and the decline of the idea of *ümmet* and of the Islamic *din-ü-devlet*. The beginnings and development of nationalism were conditioned by the degree to which the concepts of *millet* and *ümmet* were secularized.³² So, the development of Nationalism among the Turks was a natural phenomenon. Starting in the West, the movement had been spreading for a century through Central Europe, Hungary, and the Balkans, till from the Turks' former subjects it has passed to the Turks themselves.³³ Treaty of Berlin's (1878) verdicts about Macedonia gave rise to accelerate the process of disintegration in the Balkans on the long view, and as a result of the rise of Balkanic nationalism, seperatist movements and underground revolutionary activities began to ascend. A witness of all these incidents was saying:

"At present it looks as if Turkey were on the eve of being partitioned among the powers of Europe. The Constitution, instead of strengthening the Empire, has seemed to weaken it. In spite of the many reforms introduced by the Young Turks, subject peoples do not want to remain subject peoples if they can help it. Macedonia is crying for release, albania is in constant revolt, Arabia is

²⁸Osman Tiftikçi, *İslamcılığın Doğuşu Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Gelişimi*. İstanbul: Akademi Yayınları, 2011, pp. 199.

²⁹İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler 1*. İstanbul: Dergâh Publications, 2011, pp. 28-29.

³⁰Kemal H. Karpat, *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*. New York: Oxford University Press, 2001, pp. 156.

³¹L. de la Garde de Dieu, *Histoire de L'Islamisme et de L'Empire Ottoman*. Bruxelles: Société Belge de Librairie, 1892, pp. 247.

³²Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*. London: Hurst&Company, 1998, pp. 318.

³³Arnold Toynbee, *Turkey: A Past and A Future*. New York: Hodder and Stoughton, 1917, pp. 15.

disloyal; and on top of all these difficulties Italy precipitates a war in the endeavor to grab a slice of territory”.³⁴

Current state, brought a new kind of interior nationalism and race-based Pan-Turkism to the agenda. Yusuf Akçura, a Turkish intellectual who transmigrated from Russia to the Ottoman Empire, made this new nationalism notion a popular issue with his *Üç Tarz-ı Siyaset* (Three Kinds of Policy) in a newspaper named *Türk* in Egypt. According to this, he put forward that there were three kinds of policies to salvage the Ottoman Empire, and race-based Turkish nationalism was the most realistic one.³⁵ Thence, nationalism was seen as an alternate remedy for the Empire against Ottomanism and Pan-Islamism.³⁶ Another important representative of Turkish nationalist idea was Ziya Gökalp. He stressed nationalism as the most powerful ideal of the modern age and nations as the most highly developed species on the scale of culture groups. In the nation he thought it was possible to integrate Turkish culture, Islam, and Western techniques.³⁷ If we say his ideas with his very own terms:

“The need of modernization commands us to quote the scientific and pragmatic apparatus and technology from Europe. Like in our country, in Europe there are some spiritual needs which are nascent from religion and nationality that we do not need to borrow as apparatus and technologies from the West. Therefore, we should accept all the three of them by settling the domination circles; or rather, we should understand that these are the three multifarious phase of only one need and create (A Modern Islamic Turkishness)”³⁸

It is no mean achievement to have laid out the only plausible, comprehensive cognitive map for Turkey’s passage from a six-hundred-year empire to a new nation-state. In constructing his synthesis of Turkism, Islamism, and Modernism, Gökalp’s genius was able to do justice to all these elements. He could handle the dichotomies of tradition-modernity, continuity-change, nationalism-internationalism, and Islamism-secularism much better than his contemporaries.^{39/40}

Opposition to the Hamidian order had began almost immediately after he took power. Largely based abroad, this opposition fervently rejected the ‘despotism’ of Abdülhamid and demanded the restoration of the constitution. The Committee of Union and Progress (or the ‘Young Turks’, as they were labelled by the French press) garnered a considerable following among

³⁴Stanwood Cobb, “The Difficulties of the Young Turk Party” *The North American Review*, vol: 195, issue: 674, 1912, pp. 103.

³⁵Fahri Yetim, “II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: “Millet-i Hâkime” Düşüncesi ve Etkileri” *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, issue: 18, pp. 78.

³⁶Jacob M. Landau, *Pan-Turkism From Irredentism to Cooperation*. London: Hurst&Company, 1981, pp. 14.

³⁷Halil İnalcık, “Ziya Gökalp” *International Encyclopedia of Social Sciences* (Volume 1&ed: David L. Sills). USA: The Macmillan Company & The Free Press, 1968, pp. 195.

³⁸Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Mu’âsırlaşmak*. İstanbul: Yeni Mecmû’â Matbaası, 1918, pp. 9-10.

³⁹Taha Parla, *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp 1876-1924*. Leiden: E. J. Brill, 1985, pp. 22.

⁴⁰Another Turkish nationalist, Ağaoğlu Ahmed was giving the content of the Young Turks’ nationalist ideas as: “Le principe-conducteur qui inspirait alors les chefs Jeunes-Turcs, consistait dans la généreuse, noble idée de former un Etat moderne, qui s’appuierait sur une nationalité homogène Ottomane, laquelle, à son tour, se formerait, grace à la vertu intrinsèque du régime parlementaire, c’est- à-dire, de la liberté, de l’égalité, et de la fraternité. Pour réaliser le plus vite possible cet idéal, on poussa à l’extreme d’une part, le régime parlementaire, de l’autre, l’idée de la Souveraineté nationale. On proclama une série de lois édalitaires, comme la loi sur le service militaire, celle sur l’instruction publique etc. etc. Et c’est alors, que le passé, les réalités Ottomanes se montrèrent, se redressèrent avec toute leur force. Ce qu’on faisait, parut aux partisans du courant İslamique etre une rupture définitive avec le passé -ce qu’ils ne pouvaient guère admettre- quant aux différen les nationalités elles virent dans l’idéal d’une nationalité Ottomane, comme un coup sérieux dirigé contre leur propre personnalité, et dans les lois égalitaires, des atteintes portées à leurs immunités et privilèges. Ces nationalités commencèrent à crier à l’injustice, à l’oppression, à ce qu’on voulait les dénationaliser”, Agha Oghlou Ahmed, “Le Mouvement Nationaliste Chez les Turcs” *La Pensée Turque*, année: 1, no: 1, 16 Decembre 1916, pp. 7.

younger members of the Ottoman bureaucracy and military still based in the Empire.⁴¹ The Second Constitutionalist Régime lasted longer than the first, but it too ended in failure, bitterness, and disappointment. The dangers and difficulties, at home and abroad, were too great; the defenders of the Constitution were too few, too weak, too inept. Though the constitution remained in force and elections were still held, the régime degenerated into a kind of military oligarchy of the Young Turk leaders, which ended only with the defeat of the Ottoman Empire in 1918.⁴²

3.1. The Main Aims and Duties of *Committee of the Unity of Ottoman Ethnic Elements*

In the days of the *Meşrutiyet*, the Constitutionalist Régime, which founded by the Young Turks after the 1908 Revolution, The Turkish intelligentsia was torn between three conflicting ideologies: the liberalism of the *Tanzimat* period, which demanded assimilation to the West and hoped to save the multi-national Ottoman Empire by granting equal rights to all citizens without distinction of religion and race (*Ottomanism*); the clericalism of the orthodox Muslims who insisted that Islam must retain its dominating influence on politics, culture and social life and serve as an indissoluble link between the Muslim nations inside the Empire, particularly Turks and Arabs, and those beyond its borders (*Islamism* or *Pan-Islamism*); and Turkish nationalism which in its first, romantic period fought for closer relations between all peoples of Turkish race in the hope of eventually uniting them in one Empire (*Pan-Turkism* or *Turanism*).⁴³

The desire to create an Ottoman nation was not prompted actually, by some lofty, abstract ideal or some great expectation. The real aim was to accord the Muslim and non-Muslim inhabitants of the Ottoman State the same political rights and to make them subject to the same obligations; to give them absolute freedom of thought and religion, and taking advantage of this equality and freedom, despite their religious and ethnic differences, to intermix and give coherence to the inhabitants in question, thus bringing into existence a new nation, an *Ottoman nation*.⁴⁴ One of the organizations that worked for this purpose was *Committee of the Unity of Ottoman Ethnic Elements*. This Committee was formed to consolidate all of people who had the tag of Ottoman without distinguishing them by their nation, religion and sect. This purpose was particularly stressed in the first clause of the charter of Committee:

“The 1st Clause - Committee of the Unity of Ottoman Ethnic Elements was formed by basing on instructive principles with the aim of strengthening the bound among the people who have the tag of Ottoman without distinguishing them by their nation or sect, and fulfilling the necessary measures, stressing the equality among the people, also respecting the basis of equality by overseeing the current and future legislations of the Constitutionalist Ottoman Government”.^{45/46}

As it is seen in the first clause, the Committee was formed on the purpose of unite all of the Ottoman ethnic elements under the flag of one goal: being *the Ottomans* again, as in old glorious days. It can be said that this was some kind of a hypochondria for that time. Because, no matter how hard they tried, the Empire was being partitioned by slow degrees then. Because of some reasons, like the defeat of Tripolis, the Ottoman Empire was defeated in the Balkan Wars and most of the territories belonged to the Ottomans were lost to the Kingdoms of Bulgaria, Serbia, Grèce

⁴¹Ryan Gingeras, *Sorrowful Shores Violence, Ethnicity, and the end of the Ottoman Empire 1912-1923*. New York: Oxford University Press, 2009, pp. 14.

⁴²Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (Third Edition). New York: Oxford University Press, 2002, pp. 211.

⁴³Uriel Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism The Life and Teachings of Ziya Gökalp*. London: Luzac&Company veThe Harvill Press, 1950, pp. 71.

⁴⁴Yusuf Akçura and İsmail Fehmi, “Yusuf Akçura’s Üç Tarz-ı Siyaset (Three Kinds of Policy)” *Oriente Moderno*, year: 61, issue: 1/12, 1981, pp. 5.

⁴⁵Committee of the Unity of Ottoman Ethnic Elements, *İttihâd-ı Anâsır-ı Osmaniye Heyeti Nizamnamesi*. Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuzziya, 1328, pp. 3.

⁴⁶It will be called *Nizamname* (The Charter) hereafter.

and Montenegro. Albania also declared its independency. In midst of all these partitionary developments, thinking about getting the elements of the Empire back together as an option, was able to be a pipe dream, nothing else.

As for the duties of the Committee, they were listed in order between the 2th and the 10th clauses:

“The 2nd Clause - The Committee generally works for its aims, without pursuing the goal of sect, party, nation, personality and gender”.⁴⁷

The Committee was declaring that it would not pursue some particular ways to distinguish people from one to another. As it is seen, women could participate the fullfilment of aims. It was, in actual fact, an important side of the Committee. For, Ottoman women were not allowed to be side with men by societal works or activities. In this regard, we can say that the Committee had a progressivist structure. One of the most important clause was about involving the current policies:

“The 3rd Clause - The Committee does never deal with political issues unless they are attached with the unity of the Ottomans in terms of their equality, justice and freedom”.⁴⁸

The 4th and 5th clauses were about what it was going to do if any opposition would have emerged against the aims of the Committee:

“The 4th Clause - With the grace of God, in the cover of union and constitution, the Committee prepares what conditions and needs should be used for the Ottomans to reach to the absolute bliss and do what kind of sacrifices to dispose of the obstacles in the way of doing this. The 5th Clause - When it hears about any attempt or violence against the justice, equality and one of the principles of brotherhood, by what sort of elements they belong, after the investigation, if a consensus appears on the accuracy of the situation, the Committee announces, condemns it...”⁴⁹

The 6th Clause was about punishing the people who shows a disrespect to the general peace:

“The 6th Clause - People who act disrespectfully towards the common peace by manipulating the religions and sects or insult them will be stated to the government in require and be punished”.⁵⁰

The Committee was stressing that it was not going to apply some solutions as above. It was also declaring that it would arrange conferences and establish librarires as well, in the 7th clause:

“The 7th Clause - The Committee arranges some conferences and establish librarries to deliverance of country and the prosperity and bliss of the Ottomans in general, and overseeing the duties of the government about protecting the rights and justice of them and the obedience and duties which the people owes to the government in the presence of people”.⁵¹

The Committee was asseverating that it would open night schools, publish boks and newspapers to englighten the public opinion:

“The 8th Clause - Eradicating the sickness and disunion of ignorance and to complete the union, also to reach the constitutional government to its perfection, some night schools will be

⁴⁷Nizamname, pp. 3.

⁴⁸Nizamname, pp. 3.

⁴⁹Nizamname, pp. 4.

⁵⁰Nizamname, pp. 4.

⁵¹ Nizamname, pp. 4-5.

open. To enlighten the public opinion, night classes will be started and books and newspapers published in which contain plain expressions for everyone in general languages...".⁵²

The Committee was not only expressing that it would work in the way of education or securing the general peace, but it was also proclaiming to work for industrialization and development in terms of agricultural ways of the country. Besides, the Committee would help the unemployed persons and patients, too:

"The 9th Clause – The Committee will bring about some museums which attached to craft and agriculture and publish booklets for encouraging and embarking upon the people to education, agriculture, craft and commerce in the every corner of the Ottoman lands. Additionally, it will build hospitals for the patients and the poor, fraternal associations, factories and workshops in the interest of workers".⁵³

The 10th clause was showing a parallelism with the idea of the Young Turks' Party, *İttihat ve Terakki Cemiyeti* (Committee of Union and Progress), in point of the economics. This clause shows us that Committee of the Unity of Ottoman Ethnic Elements was in the aim of creating a new bourgeoisie by the hand of the state, as Committee of Union and Progress was:

"The 10th Clause - The Committee struggles for the circularization of craft and commerce, and of the progression of our general national wealth, also the betterment of productivity of the constitutionalism. And the success is from God".⁵⁴

To create the Turkish bourgeoisie, Committee of Union and Progress gave up on the liberal ideas, as of Smith, Ricardo, Bastiat, Beaulieu and adopted the national economic ideas, like the ideas of List, Carey, Rae and Cauwès. Accordingly, the state joined the economic life directly, and *étatisme* or with the Unionists saying "economics of the state" composed the basic path of the national economics.⁵⁵

3.2. The Board of Administration and its Incumbencies

There were five kinds of member of Committee of the Unity of Ottoman Ethnic Elements:

"The 11th Clause - Committee of the Unity of Ottoman Ethnic Elements consists of *subject members, elected members, supplementary members, assistive members and honorary members*".⁵⁶

More important than that, according to the 12th Clause, the Committee was composed of lots of different persons who belonged to several nations. 3 Armenians, 5 Roums, 3 Turks, 2 Jews, 2 Latins, 1 Chaldean, 1 Circassian, 2 Syrians, 1 Prutian, 1 Albanian and 1 Bulgarian.⁵⁷ This variety shows us that the Committee was giving a real importance so as to become a union from which consisted all the Ottomans citizens.

As of the 17th Clause, the organization and incumbencies of the Board of Administration were started to line up. If we take a look at those:

"The 17th Clause - The center of the Board of Administration is in *Dersaadet*⁵⁸ and it is assembled by gathering the subject and elected members. One more of the better part of these members is enough to deem and consider that the Committee is ready. The Committee takes it

⁵²Nizamname, pp. 5.

⁵³Nizamname, pp. 5.

⁵⁴Nizamname, pp. 6.

⁵⁵Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*. Ankara: Yurt Publishing, 1982, pp. 20.

⁵⁶Nizamname, pp. 6.

⁵⁷Nizamname, pp. 6-7.

⁵⁸It means "The Gate of Happiness", which is one of the former names of Istanbul.

decisions one more vote by the better part of these members, also. But during the debates, the issues that show an extreme important are decided by the majority.⁵⁹ The 18th Clause - The Board of Administration will be elected among the members as one headman, one vice of headman, one general secretary, one assistant of general secretary, one accountant, one benevolent-jobs person by a secret ballot and majority”.⁶⁰

The subsequent clauses are about the duties of the members above-mentioned, in general. But there are also some important points in these clauses to be mentioned as well. For example, The 26th Clause states that:

“The 26th Clause - In every end of 6 months or when it is necessary, a five man commission which elected with the secret ballot of the Board of Administration will inspect and examine the papers and registries and cash on hand of the accountant and the benevolent person. Then, the commission will submit the report of its observations to the Board of Administration”.⁶¹

Apparently, the Committee was highly strict on the possible fraud incidents. The Committee was also strict about its gatherings and the rules of act:

“The 27th Clause - The Board of Administration will assemble once in a week at least.⁶² The 29th Clause - Neither the headman and nor each of the members can not act against the Board’s decisions and if one of these persons is not charged by the Board of Administration, he can not act or talk in behalf of the Committee.⁶³ The 34th Clause - If one of the members of the Committee will not attend the invitation following one after another, he is deemed as resigned.⁶⁴ The 35th Clause - No matter who the member is being accused of opposition to the Broad Commission or the Board of Administration upon a petition for redress which submitted to the chairmanship will be invited to resign after an investigation that carried out by a five person commission which is elected by the Board of Administration. After the defence of the member is received and examined by the Board, if the Board decides that the member is guilty and he did what he did on purpose by majority of the Board, the situation will be open to discuss and in case he is found guilty in the General Assembly as well, he will resign. Or if he does not submit his defences and objections until 15 days from the time he was being accused, he will be deemed as resigned”.⁶⁵

3.3. The Tasks of the General Commission

The General Commission was coming out of the subject members, elected members and supplementary members and it had to get together for one time at least in 6 months. In accordance with the 38th Clause:

“The General Commission (which results from the subject members, elected members and supplementary members) will assemble during every 6 months leastways and in the times of extraordinary situations, the headman will be able to invite the general assembly by the decision of the Board of Administration”.⁶⁶

The 39th Clause was giving the tasks of the General Commission in short:

⁵⁹Nizamname, pp. 8.

⁶⁰Nizamname, pp. 9.

⁶¹Nizamname, pp. 10-11.

⁶²Nizamname, pp. 11.

⁶³Nizamname, pp. 11.

⁶⁴Nizamname, pp. 12.

⁶⁵Nizamname, pp. 13-14.

⁶⁶Nizamname, pp. 15.

“In the assembly of the General Commission, first of all, the explanations of current situations will be heard. Secondly, the budget will be examined and accepted. Thirdly, the issues which has extraordinary importance will be debated. Fourthly, the petition which amended by the Board of Administration will be studied and approved”.⁶⁷

The 40th Clause was about the quorum of the General Commission:

“The General Commission will be able to begin its debates with one more of the better part of its members”.⁶⁸

Another clause was about the newspapers of the Committee and the share holders of these:

“The people who are the holders of benefices of the newspapers and also the members of the General Commission’s membership would be disappeared in case of their newspapers would have closed certainly”.⁶⁹

3.4. Duties of the Branches, Assistive Members and Miscellaneous Clauses

According to the 44th Clause, where the Board of Administration would decide to be, there would some openings of branches of the Committee. Besides, the members of branches would be elected among the elements in that neighbour multifariously and the number and amount would be decided by the center as well.⁷⁰ There was also a clause in the charter to decide who would be the initiator of the branches and the term of office of the members:

“The 45th Clause - To organize the Committee of Branches, in the first instance the imam, the bishop and the chief rabbi of that neighbour and also five notable persons will be in demand, and the center will decide to form a local board of administration which will be consisting of one headman, one general secretary, one assistant of general secretary, one benevolent-jobs person and if it needs, one second headman.⁷¹ The 46th clause - The Members of the branches have a 2 years office term. At the end of the office term, they will be elected as mentioned in above 44th and 45th clauses”.⁷²

The tasks of branches are generally mentioned in the 47th Clause, but not in detail:

“The Branches are obliged to fulfill the decisions of the Center and report the ones who are in need of help of the Committee in written documents, and also prepare and send a detailed report about the general situations in the end of every month. In addition to that, it has to collect donations with the seal of the Committee, register some members and give receipts to people whom helped, and send them to the Center”.⁷³

Seemingly, the Committee was strict again on the branches it would open. The 49th Clause shows that the center of the Committee was very powerful and had no patience autocephalous movements without being instructed:

“The 49th Clause - The person who has a complaint about the branches, one or a few of the members of the Board of Administration, or on a specific subject should apply to the Center. In

⁶⁷Nizamname, pp. 15-16.

⁶⁸Nizamname, pp. 16.

⁶⁹Nizamname, pp. 16.

⁷⁰Nizamname, pp. 17.

⁷¹Nizamname, pp. 17.

⁷²Nizamname, pp. 17.

⁷³Nizamname, pp. 17-18.

case of his applying to the branch chairmanship, the branch has to send the complaint letter to the Center without doing anything about it".⁷⁴

The person who wanted to be a supplementary member of the Committee, either apply to the center or the branch in his neighbour according to the 50th Clause.⁷⁵ There was some financial obligations and prizes for a supplementary member, too:

"The 52st Clause - The person who demanded to be a supplementary member has to pay for entrance fee, 5 Gurus, at least. And the aforementioned is obligated to pay from 1 Gurus to 200 Gurus every month.^{76/77} The 53rd Clause - According to the degree of the need of cooperation for the Unity of the Elements, madals and certificates of gratitude memory are given in certain degrees".⁷⁸

In the end of the all clauses of the Charter, there were some additional and various clauses. For example, the 54th Clause was giving the names of the elements in Constantinople at that time:

"The 54th Clause - These are the Ottoman elements in Constantinople (Turk, Roum, Catholic Armenian, Jewish, Syrian, Circassian, Arabian, Albanian, Kurd, Caldenian, Prutian, Latin, Bulgarian, Serbian, Catholic Bulgarian, Wallachian). Like Maronites and Nestorians, groups who do not have an organization, in case they prove they have, will be able to be a member of the Committee as well".⁷⁹

And the 55th Clause was about the conferences:

"The person who will arrange the conferences be held in the name of the Committee has to submit the situation to the Board of Administration at first, and then if the Board accepts, it will be declared".⁸⁰

And 56th Clause stated that the club which would be formed by the Committee was going to be administrated by a special regulation.⁸¹ And the final clause, the 57th was ending the Charter by stressing that the Committee was concerned of all the clauses were located in it.⁸²

Conclusion

It is crystal clear that redefining the Ottoman identity and offering new models for the survival of the Empire were the most problematic issues facing Ottoman intellectuals of the late 19th century. "Pan- Islamism" "Ottomanism", "Pan-Turkism", and "Turanism" were among the ideologies put forth to solve the problem of national identity for the remaining nucleus of the Empire.⁸³ 'Intellectuals', who initiated both the reformist and the revolutionary movements, were that stratum of the bureaucracy who received a higher education, either abroad or in the newly established schools. In contrast to their Western counterparts, they were often products of a technical or military education designed to serve the state, but they were also influenced by the contemporary currents of European political tradition.⁸⁴ Eventually, as an ideology, Ottomanism

⁷⁴Nizamname, pp. 18.

⁷⁵Nizamname, pp. 19.

⁷⁶Nizamname, pp. 19.

⁷⁷Gurus or Kuruş is a currency unit which is worth for one in a hundred Turkish Liras.

⁷⁸Nizamname, pp. 19.

⁷⁹Nizamname, pp. 20

⁸⁰Nizamname, pp. 20

⁸¹Nizamname, pp. 20

⁸²Nizamname, pp. 20

⁸³Arzu Öztürkmen, "Individuals and Institutions in the Early History of Turkish Folklore 1840-1950" *Journal of Folklore Research*, vol: 29, issue: 2, 1992, pp. 178.

⁸⁴Çağlar Keyder, *State and Class in Turkey A Study in Capitalist Development*. London&New York: Verso Publishing, 1987, pp. 50.

was finalized by the defeat of the Ottoman Empire in the Balkan Wars. Besides, it was criticized by Yusuf Akçura and Ziya Gökalp for delaying the formation of Turkish national identity after the Second Constitutionalist Period. After all, there were no circumstances to make people believe to the applicability of this idea.⁸⁵ Besides, the ideological currents were not mutually exclusive either; many Young Turks rationally supported the idea of Ottomanism, were emotionally attached to a romantic pan-Turkish nationalism and were devout Muslims at the same time.⁸⁶ The Young Turks, however, did not attempt to reconcile Islam with modern sciences and ideas, and they developed a positivist, materialist ideology by deliberately misinterpreting Islamic sources. Theirs was an original and extreme contribution to the traditional Ottoman political thought, and it distinguishes them from members of other liberal movements among Muslims who were also trying to use Islam as a device for modernization by claiming the Islamic roots of modern European laws.⁸⁷ Their idea of Ottoman citizenship, so far as themselves were concerned, was to avoid all the obligations of that citizenship, while enjoying all the rights conferred by it and retaining all their special privileges intact. They seemed to think that the government of Turkey should be in their hands.⁸⁸

Between 1902 and 1908, the political ideas of the Young Turks who occupied leading positions in major organizations shifted from grand theories aimed at reshaping the world order to simpler and more narrowly political doctrines and tactics. While the faith of the leading Young Turks in “science” endured as an underlying element, the more the Young Turk movement engaged in practical political activity, the less its earlier yearning for a society shaped by scientific doctrines is evidenced in its activities and propaganda. By 1908 these ideas were almost completely abandoned in favor of purely political doctrines and tactics. The object of these was initially to carry out a revolution and later to administer an empire, the maintenance of which was dependent on delicate political balances and not on grand theories of long-term global organization.^{89/90} They were therefore committed to constructing a capitalist society out of the existing order. That involved creating new classes among the Turks, especially a bourgeoisie which would provide the social basis for the new state. Young Turk intellectuals like Yusuf Akçura, who being from Tsarist Russia had watched Russia’s capitalist transformation, kept issuing the warning that ‘If the Turks fail to produce among themselves a bourgeois class by profiting from European capitalism, the chances of survival of a society composed only of peasants and officials will be very slim’.⁹¹

Along with this facts, the Young Turks were trying to put the unity by supporting the individuals and organizations like Committee of the Unity of Ottoman Ethnic Elements, too. It is true that the aim of unity was prolonged almost after the Balkan Wars. Indeed, on account of the delayed evolution of the Turkish nationalism, the Young Turks did not see it as an instrument to be the key of the salvation until then. So, they encouraged and gave the Ottomanists a leg up, by the

⁸⁵Şerif Demir, “Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlılık” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, vol: 29, 2011, pp. 343.

⁸⁶Erik J. Zürcher, *Turkey A Modern History* (Third Edition). London&New York: I. B. Tauris, 2009, pp. 128.

⁸⁷M. Şükrü Hanoğlu, *The Young Turks in Opposition*. New York: Oxford University Press, 1995, pp. 203.

⁸⁸E. F. Knight, *Turkey The Awakening of Turkey the Turkish Revolution of 1908* (vol: XXI). Boston&Tokyo: J. B. Millet Company, 1910, pp. 221.

⁸⁹M. Şükrü Hanoğlu, *Preparation For A Revolution The Young Turks, 1902-1908*. New York: Oxford University Press, 2001, pp. 289.

⁹⁰As Feroz stressed, the Unionists, who constituted the most radical wing of the Young Turk movement, represented what may be described as Gramsci’s ‘subordinate class’. In the late Ottoman Empire, this class had become politically organized and articulate, demanding a place for Ottoman Muslims in the social and economic structure, a constitutional state, and a new intellectual and moral order to go with it Feroz Ahmad, “War and Society under the Young Turks, 1908-18” *The Modern Middle East* (2nd Edition&ed: Albert Hourani, Philip Khoury, Mary C. Wilson). London&New York: I. B. Tauris, 2004, pp. 127.

⁹¹Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey*. New York: Routledge, 1999, pp. 43-44.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

time they faced the realities of defeat more closely. Hereby, Committee of the Unity of Ottoman Ethnic Elements, actually, was the final breath of the Ottomanist idea.

The Committee was particularly stressing on the diversify of its members. As if it was intending to show that the Empire would not be fallen and taken apart in spite of they had seen otherwise long before. So their struggle could be named one of the last standings and emphasis on the unity of the Ottomanists in the Empire.

As a result, Committee of the Unity of Ottoman Ethnic Elements was a Young Turk institution and one of the many organizations of the Second Constitutionalist Period. It contained lots of different elements of the Empire as its members and it had a highly strict structure as well. It could be possible to think that this structure was coming from the military principles of the Young Turks. For, as it is known, the Young Turk Party (The Committee of Union and Progress) also had a center that worked by military rules. Then, as a Young Turk institution, it is normal to assume that Committee of the Unity of Ottoman Ethnic Elements was alike mostly to the Young Turk Party in terms of its administration rules and mentality of governance.

REFERENCES

- AHMAD, Feroz, "The Late Ottoman Empire" *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire* (ed: Marian Kent). London: Frank Cass, 1996, pp. 5-30.
- AHMAD, Feroz, "War and Society under the Young Turks, 1908-18" *The Modern Middle East* (2nd Edition&ed: Albert Hourani, Philip Khoury, Mary C. Wilson). London&New York: I. B. Tauris, 2004, pp. 125-143.
- AHMAD, Feroz, *The Making of Modern Turkey*. New York: Routledge, 1999.
- AHMAD, Feroz, *Turkey The Quest for Identity*. Oxford: Oneworld, 2003.
- AHMED, Agha Oghlou, "Le Mouvement Nationaliste Chez les Turcs" *La Pensée Turque*, année: 1, no: 1, 16 Decembre 1916, pp. 3-7.
- AKÇURA, Yusuf and İsmail Fehmi, "Yusuf Akçura's Üç Tarz-ı Siyaset (Three Kinds of Policy)" *Oriente Moderno*, year: 61, issue: 1/12, 1981, pp. 1-20.
- AKGÜN, Seçil, "The Emergence of Tanzimat in the Ottoman Empire" *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, sayı: 2, Ankara, 1991, pp. 1-14.
- BERKES, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey*. London: Hurst&Company, 1998.
- COBB, Stanwood, "The Difficulties of the Young Turk Party" *The North American Review*, cilt: 195, sayı: 674, 1912, pp. 103-107.
- COMMITTEE OF THE UNITY OF OTTOMAN ETHNIC ELEMENTS, *İttihâd-ı Anâsır-ı Osmaniye Heyeti Nizamnamesi*. Kostantiniyye: Matbaa-i Ebüzziya, 1328.
- CREASY, Edward S., *Turkey*. Philadelphia: John D. Morris and Company, 1906.
- DAVİSON, R. H., "Tanzîmât" *The Encyclopedia of Islam* (volume: 10&ed: P. J. Bearman, T. H. Bianquis, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs). Leiden: Brill Publishers, 2000.
- DAVİSON, Roderic H., "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century" *The American Historical Review*, cilt: 59, sayı: 4, 1954, pp. 844-864.
- DAVİSON, Roderic H., *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*. New Jersey: Princeton University Press, 1963.

- DAWN, C. Ernest, "From Ottomanism to Arabism: The Origin of an Ideology" *The Review of Politics*, cilt: 23, sayı: 3, 1961, pp. 378-400.
- DE DİEU, L. de la Garde, *Histoire de L'Islamisme et de L'Empire Ottoman*. Bruxelles: Société Belge de Librairie, 1892.
- DE PARİS, Ch. Barthélémy, *Histoire de Turquie Depuis les Temps les Plus Reculés Jusqu'a Nos Jour* (Deuxième Edition). Tours: Mame, 1859.
- DEMİR, Şerif, "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 29, Bahar 2011, pp. 331-348.
- DEMİRAĞ, Yelda, "Pan-Idelogies in the Ottoman Empire Against the West: From Pan-Ottomanism to Pan-Turkism" *The Turkish Yearbook of International Relations*, Ankara University Press, cilt: 36, 2005, pp. 139-158.
- DURAN, Burhanettin, "Cumhuriyet Dönemi İslâmcılığı İdeolojik Konumları, Dönüşümü ve Evreleri" *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: İslâmcılık* (cilt: 6). İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, pp. 129-156.
- ENGELHARDT, E. D., *La Turquie et le Tanzimat ou Histoire des Réformes dans L'Empire Ottoman Depuis 1826 Jusqu'a Nos Jours*. Paris: A. Cotillon, 1882.
- GİNGERAS, Ryan, *Sorrowful Shores Violence, Ethnicity, and the end of the Ottoman Empire 1912-1923*. New York: Oxford University Press, 2009.
- GOFFMAN, Daniel, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- GÖKALP, Ziya, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Mu'âsırlaşmak*. İstanbul: Yeni Mecmû'â Matbaası, 1918.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, *Preparation For A Revolution The Young Turks, 1902-1908*. New York: Oxford University Press, 2001.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, *The Young Turks in Opposition*. New York: Oxford University Press, 1995.
- HEYD, Uriel, *Foundations of Turkish Nationalism The Life and Teachings of Ziya Gökalp*. London: Luzac&Company veThe Harvill Press, 1950.
- HURÇ, Ramazan, "Osmanlılarda Son Devir Fikir Hareketleri" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, 1997, pp. 263-275.
- İNALCIK, Halil, "Tanzimat Nedir?" *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (2nd Edition&ed: Halil İnalcık and Mehmet Seyitdanlioğlu). Ankara: Phoenix Publication, 2006, pp. 13-35.
- İNALCIK, Halil, "Ziya Gökalp" *International Encyclopedia of Social Sciences* (Volume 1&ed: David L. Sills). USA: The Macmillan Company & The Free Press, 1968.
- KARA, İsmail, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- KARACA, İclâl, "1919 Yılı Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlılık Fikri Üzerine Değişik Görüşler" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, cilt: 2, sayı: 7, 1991, pp. 539-550.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- KARPAT, Kemal H., *Studies on Ottoman Social and Political History Selected Articles and Essays*. Leiden: Brill Publishers, 2002.
- KARPAT, Kemal H., *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*. New York: Oxford University Press, 2001.
- KEYDER, Çağlar, *State and Class in Turkey A Study in Capitalist Development*. London&New York: Verso Publishing, 1987.
- KİNROSS, Lord, *The Ottoman Centuries The Rise and Fall of the Turkish Empire*. London: Perennial&HarperCollins, 2002.
- KNIGHT, E. F., *Turkey The Awakening of Turkey the Turkish Revolution of 1908* (vol: XXI). Boston&Tokyo: J. B. Millet Company, 1910.
- KÖROĞLU, Erol, *Ottoman Propaganda and Turkish Identity Literature in Turkey During World War I*. New York: I. B. Tauris, 2007.
- LANDAU, Jacob M., “Ideologies in the Late Ottoman Empire: A Soviet Perspective” *Middle Eastern Studies*, cilt: 25, sayı: 3, 1989, pp. 405-406.
- LANDAU, Jacob M., *Pan-Turkism From Irredentism to Cooperation*. London: Hurst&Company, 1981.
- LEWIS, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey* (Third Edition). New York: Oxford University Press, 2002.
- NOURY, Soubhy, *Le Régime Représentatif en Turquie*. Paris: M. Giard&E. Brière, 1914.
- ORTAYLI, İlber, “The Last Universal Empire and Abdülhamid II” *The Turks* (vol: 4&ed: Hasan Celâl Güzel, C. Cem Oğuz, Osman Karatay). Ankara: Yeni Türkiye Publications, 2002, pp. 262-281.
- ÖZTÜRKMEN, Arzu, “Individuals and Institutions in the Early History of Turkish Folklore 1840-1950” *Journal of Folklore Research*, cilt: 29, sayı: 2, 1992, pp. 177-192.
- PARİSOT, Val., *Petite Histoire de L'Empire Ottoman*. Paris: L. Hachette, 1843.
- PARLA, Taha, *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp 1876-1924*. Leiden: E. J. Brill, 1985.
- SHAW, Stanford J. and Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*. New York: Cambridge University Press, 1977.
- SOMEL, Selçuk Akşin, “Ottomanism” *Historical Dictionary of the Ottoman Empire*. Maryland: The Scarecrow Press, 2003.
- TİFTİKÇİ, Osman, *İslamcılığın Doğuşu Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Gelişimi*. İstanbul: Akademi Yayınları, 2011.
- TOPRAK, Zafer, “From Plurality to Unity: Codification and Jurisprudence in the Late Ottoman Empire” *Ways to Modernity In Greece And Turkey Encounters With Europe, 1850-1950* (ed: Anna Frangoudaki&Çağlar Keyder). London&New York: I.B.Tauris & Company, 2007, pp. 26-39.
- TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de “Milli İktisat” (1908-1918)*. Ankara: Yurt Publishing, 1982.
- TOYNBEE, Arnold, *Turkey: A Past and A Future*. New York: Hodder and Stoughton, 1917.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

-
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Hürriyetin İlânı İkinci Meşrutiyetin Siyasî Hayatına Bakışlar*. İstanbul: Baha Matbaası, 1959.
- YETİM, Fahri, “II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: “Millet-i Hâkime” Düşüncesi ve Etkileri” *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2008, sayı: 18, pp. 71-84.
- ZÜRCHER, Erik J., *Turkey A Modern History* (Third Edition). London&New York: I. B. Tauris, 2009.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA YAŞANAN GIDA SIKINTISI VE EKMEK KARNESİ UYGULAMASI*

*Sabit DOKUYAN***

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, zor da olsa savaş dışında kalmayı başarmıştır. Fakat ülke, ekonomik anlamda büyük sıkıntılar çekmiştir. Savaş dönemine ait uygulamalar halkı zor duruma sokmuş, genç nüfusun askere alınmasıyla da üretim durma seviyesine gerilemiştir. Büyük şehirlerde yaşayan halk, temel gıda ihtiyaçlarını gideremez hale gelmiştir. Savaşı görmeyen halk, açlığı ve yokluğu en şiddetli şekilde yaşamıştır. Dönem içerisinde uygulanma imkânı bulan Milli Korunma Kanunu çerçevesinde yürürlüğe giren ekmek karnesi uygulaması, vatandaşı çok az miktarda bir ekmekle yaşayabilmeye mahkûm etmiştir. Maddi durumu iyi olanların pek de etkilenmediği karne ile ekmek dağıtım uygulaması, daha çok dar gelirli zorlamıştır. Devlet, memurunu ve askerini gıda temini konusunda olabildiğince korumaya çalışmıştır. Karaborsacılık en üst seviyelerde kendini göstermiş, kolay yoldan para kazanabilme yolları sıkça kullanılmıştır. Devlet, sıkıntılar karşısında almaya çalıştığı tedbirlerde beklenen başarıyı sağlayamamıştır. Yaşanan sıkıntılar savaşın sona ereceğinin anlaşılmasıyla birlikte bir miktar azalış gösterse de, gıda temini sıkıntısı savaş sonrası dönemde de devam etmiştir. Halk, çektiği yoklukların temel nedeni olarak iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi'ni görmüş ve 1950 yılında yapılan seçimlerle bu partiyi iktidardan uzaklaştırmıştır. Bu çalışma içerisinde; 1942-1946 yılları arasında yürürlükte olan ekmek karnesi uygulamasının gerekçeleri, uygulama şekilleri, yürürlük sürecinde gerçekleşen değişiklikler ve karne sisteminin etkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekmek Karnesi, İkinci Dünya Savaşı, Milli Korunma Kanunu, Gıda Sıkıntısı

FOOD SHORTAGE AND PASS IN BREAD DURING THE WORLD WAR II

ABSTRACT

During the World War II, Turkey has managed to stay out of the war although it was difficult. However, the country has suffered from

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Dr. Öğretmen-MEB, El-mek: sabitdokuyan@gmail.com

economic difficulties. Application of war period had difficult situations for people and the level of production decreased since young people were enlisted. The people, who lived in poverty in the big cities, could not get their own necessities. The people, who did not see the war, saw severely hunger and poverty. The application of pass in bread was applied within the framework of the national conservation law convicted citizens to be able to live with only bread. The bread distribution application, which did not influence the rich people, influenced badly the poor people. The government tried to protect its officers and soldiers on the subject of food supply. Jobbery showed itself at the top level, and the easy way of making Money often used. The government did not success on the precautions of difficulties. Although the difficulties decreased after the end of war was seen, shortage of food supply went on after the period of war. The people saw Republican People's Party as a reason of the difficulties and they powered to the party in selections, which were made in 1950. The justification of pass in bread application, which was in effect in 1942 and 1946, modes of administration, vicissitudes which occurred in the enforcement process and rationing system, are interpreted in this work.

Key Words: Pass in Bread, The World War II, National Conversation Law, The Shortage of Food Supply

Giriş

Atatürk öldüğü zaman Celal Bayar başbakan olarak görev yapmaktaydı, fakat 1939 yılı Ocak ayında Bayar istifa etmiştir ve yerine Refik Saydam Hükümeti kurulmuştur¹. Bu süreçte dünya büyük bir savaşa doğru gitmektedir. Türkiye bu savaşa ekonomik ve askeri anlamda tam manasıyla hazırlanamamıştır. Avrupa'da ise, başta Almanya olmak üzere, birçok Avrupa devleti çeşitli hazırlıklarla savaşı karşılamışlardır. Türkiye savaşın dışında kalarak uyguladığı silahlı tarafsızlık politikasıyla askeri anlamda büyük bir harcamayla karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca üretimi zayıf olan ülke, ithalatın kısıtlanması ile birlikte sıkıntılı bir sürece girmiştir. Bu gelişmeler Türk ekonomisini yeni bir dengeye oturtma zorunluluğu doğurmuştur. Askeri harcamaların artması ile üretim alanlarına yapılan yatırımlar azalmıştır². Planlı ekonomi dönemi askeri harcamalar nedeniyle askıya alınmıştır. Böylece iktisadi anlamda bir kesinti dönemi başlamıştır. Savaş öncesinde uygulanan müdahaleci devletçi ekonomi savaş sürecini de etkilemiş, geniş yetkilere sahip olan bürokrasi savaş ekonomisi içinde baskı unsuru olarak ortaya çıkmıştır³. Savaş sırasında Türkiye ekonomisi içe kapanık, kendine yetmeye çalışan, dış ekonomik ilişkileri sınırlandırmış bir görüntü çizmiştir⁴.

Almanya, İngiltere ve ABD gibi güçlü ülkeler Türkiye'nin hammaddelerini yüksek fiyatlarla satın alarak Türk tüccarı, sanayicisi ve toprak ağasını oldukça zenginleştirmiştir. Yabancı malların ithali(pamuk ürünleri, yapay elyaf, şeker, çimento, inşaat malzemeleri gibi) savaş

¹ Yalçın, Durmuş, Yaşar Akbıyık, Yücel Özkaya vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt 2, ATAM Yayınları, Ankara 2008, s. 328.

² Günver Güneş, "Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşama Etkileri", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 615-617. (Sayfa aralığı: 615-621).

³ Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir vd., **Çağdaş Türkiye(1908-1980)**, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 304.

⁴ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi (1923'ten Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları)**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1998, s. 59

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

yıllarında azalınca, Türk malları karşısında yabancı malların rekabeti de ortadan kalkmıştır⁵. Savaş sırasında sanayi sektörü de gerileme içine girmiştir. Sanayide yatırımlar azalmış, özel sektörde istihdam düşmüştür⁶. Devlet elinde bulunan sektörlerde ise daha az bir daralma yaşanmıştır. Ticaret alanında sanayi ürünlerinden çok tarım ürünleri pazarlanmıştır. Sanayi ürünlerinin fiyat artışları tarım ürünlerinin artışının çok gerisinde kalmıştır. Buğday ve tütün fiyatları aşırı derecede artmış ve tüccar için önemli bir kâr kapısı olmuştur⁷.

Türkiye, bir tarım ülkesi olmasına rağmen, ihracat yoluyla tarım ürünlerinin dışarıya satılması gibi yanlış bir politika yüzünden açlığa sürüklenmiştir⁸. Savaş sırasında küçük bir grup kolay kazanıp lüks yaşarken, toplumun büyük kısmı ise az gelirli köylü, işçi ve memurlardan oluşmuştur. Geçim sağlamanın ötesinde, yiyecek bulma konusunda dahi sıkıntı çekilen savaş yıllarında; tifüs, verem, zafiyet gibi hastalıklar yaygın olarak görülmüştür⁹. Halk kıtlık korkusuyla tüketim mallarına hücum edince bir arz-talep dengesizliği ortaya çıkmış, fiyatlar aşırı derecede artmıştır. Devlet kendi ürettiği ürünlere sürekli zam yapınca, piyasadaki diğer mallar da buna bağlı olarak fiyat artışına maruz kalmış ve karaborsacılık yaygınlaşmıştır. Kimi zaman halk yiyecek alabilmek için evindeki eşyaları dahi satmak zorunda kalmıştır¹⁰. Toplanan vergi miktarları ve türleri artırılmış, kısa vadeli bonolarla devlet halka borçlanmış, dar ve sabit gelirli için sıkıntılı bir süreç başlamıştır¹¹. Merkez Bankası imkânları savaşın ilk yıllarında ciddi manada kullanılmıştır. Dış kredi sağlanması konusunda da tavizler verilerek o döneme kadar sürdürülen borçlanma karşısındaki önleyici tedbirler bir kenara itilmiştir. Borçlanma devletin normal gelirleri arasında görülmeye başlanmıştır¹².

Milli Korunma Kanunu

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yaşanan ekonomik sıkıntıların önüne geçmeye çalışan Refik Saydam Hükümeti, mal kıtlığına bağlı ortaya çıkan sıkıntıları en aza indirmek ve haksız kazanç peşinde koşanları engellemek için büyük gayretler sarf etmiştir¹³. Saydam Hükümeti tarafından 18 Ocak 1940 tarihinde 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna dayanarak çıkarılan kararnameler, savaş döneminde Türkiye ekonomisini doğrudan yönlendirmiştir. Yasa ile ekonomik alanda kararlar verme konusunda Bakanlar Kurulu'na geniş yetkiler verilmiştir¹⁴. Kanun ile hükümete tarım ürünlerinin fiyatlarını belirleyebilme hakkı tanınmıştır. Belirlenen rakamlar ise mevcut piyasa fiyatlarından daha düşük olacak şekilde düzenlenerek, Toprak Mahsulleri Ofisi(TMO)'nin gereken ürünleri depolaması amaçlanmıştır¹⁵.

Tarım ürünlerinin fiyatlarının tespitinin dışında kanunun içeriğinde yer alan uygulamalardan bir diğeri ise; ziraatta çalışan kişilerin kendi işlerini aksatmamak kaydıyla yaşadıkları yerin 15 km çevresinde bulunan devlet ya da şahıslara ait işletmelerde uygun ücretle çalıştırılabilmesi mecburiyeti şeklinde olmuştur. Bu bir nevi angarya anlamına gelmiştir ve büyük tepki toplamıştır. Uygulamayla devlet; fabrikalarda ve işyerlerinde uygun görülen zamanlarda fazla

⁵ Yuriy Nikolayeviç Rozaliyev, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri(1923-1960)*, Onur Yayınları, Ankara 1978, s. 188-189.

⁶ Nazif Ekzen, *1946-1958-1970 Devalüasyonları*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1980, s. 12.

⁷ Tunçay vd., *age*, s. 307-310.

⁸ Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler(1938-1945)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 158.

⁹ Tefik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi(1900-1960)*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 310.

¹⁰ Akandere, *age*, s. 151-161.

¹¹ Fuat Sevim, *Dünya Uygarlığı ve Türk Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İpek Yayınevi, İstanbul 1978, s. 282.

¹² Nevin Coşar, *Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası(1926-1950)*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2004, s. 128-131.

¹³ Mustafa Yahya Metintaş ve Mehmet Kayıran, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 9, Sayı 2, s. 175. (Sayfa aralığı: 155-183).

¹⁴ Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri(1920-1946)*, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 412.

¹⁵ Oğuz Ünal, *Türkiye'de Demokrasi'nin Doğuşu*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, s. 19-20.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

mesai yaptırma ve hafta tatillerini iptal etme yoluna gitmiştir. Kadınlar ve küçük yaştaki (alt sınır 12 yaş) vatandaşlar da ağır sanayi kollarında çalışmak zorunda bırakılmıştır. Zaman içerisinde yol, köprü ve maden gibi alanlarda da zorunlu çalışma yükümlülüğü getirilerek kanun genişletilmiştir¹⁶. Hükümet, gerekli gördüğü alanlarda yapılacak tarımsal faaliyetlerin üretim cinsini de bu kanunla belirlemiştir. Ziraat yapılmayan 500 hektardan fazla toprak devlet tarafından bedel ödenerek işletilmiştir. Kanuna uymayanlar için tespit edilen cezalar ertelenmemiştir. Kanunun 41. maddesi ile 4 hektardan az toprağı olan çiftçinin bir çift öküzüne devlet tarafından el konulma hakkı tanınmıştır. Çiftçilerin büyük bölümü belirlenen miktarın altında toprağına sahip olduğu için üretim kaynağı olan öküzlere el konulmuş ve bu uygulama büyük tepki toplamıştır¹⁷. Sanayi ve maden kuruluşlarının neyi ne kadar üreteceğini belirleme, işletmelerde hedeflere yönelik değişiklikler yapma, üretim programlarını empoze etme yetkileri de devlet eline geçmiştir. Devlet gereken düzenlemeleri yapmayan ve belirlenen miktarlarda üretim sağlayamayan kuruluşlara el koyarak işletme hakkına sahip olmuştur. Bu el koyma sürecinde kurum sahibine uygun miktarda tazminat verilmesi öngörülmüştür. Devlet, maden ocaklarında gereken miktarda üretim sağlayabilmek için ise madenleri birleştirerek el koyup işletmiştir. Nakil vasıtalarının ücretleri ve nerede çalışacakları da kanun dahilinde tespit edilmiştir¹⁸.

Süreç içerisinde; ithalatın darlığı, üretimin düşüşü ve enflasyon karşısında zor duruma düşen halkın korunması için Fiyat Murakabe Komisyonları kurulmuştur. 8 Haziran 1940 tarihinden itibaren çalışmaya başlayan komisyonlar, gıda ve diğer ticari malların fiyat ve kâr miktarlarını belirleme yetkisine sahip olmuştur. Fiyat tespiti sürecinde koordinasyonun sağlanamaması sonrasında, el altından karaborsa satışlar bir şekilde devam etmiştir. Kontrol memurlarının yetersizliği ve kurumdaki teşkilatsızlık başarısızlığı artırmıştır. Çıkan sorunların çözümü ve haksız kazanç elde edenlerin yargılanması için sekiz adet Milli Korunma Mahkemesi açılmıştır¹⁹. Refik Saydam'dan sonra 1942 yılında hükümet kuran Şükrü Saraçoğlu döneminde kanunda bir miktar yumuşama gerçekleşmiştir. Hükümet % 25 kararını uygulamaya başlamıştır. Yeni sisteme göre 50 tona kadar üretim yapan çiftçi ürününün %25'ini, 50-100 ton arasında üretim yapan çiftçi ürününün %35'ini, 100 ton üstü üretimin ise %50'ini devlet satın alacak, geri kalan miktar ise mal sahibi tarafından serbestçe satılabilecektir²⁰. Kanunda yapılan gevşeme sonrasında 1942 yılı içerisinde tüketici fiyatlarında %100 artış görülmüştür²¹. Böylece 1942-43 yılları savaş döneminin en yüksek enflasyonunun yaşandığı dönem olmuştur²².

Tahıl ve Ekmek Konusunda Yaşanan Sıkıntılar, Devletin Sürece Müdahalesi

CHP iktidarı 1930'lu yıllarda stoklanan hububatın çokluğundan dolayı 1941 yılına kadar tahıl konusunda müdahaleci olmama yolunu denemiştir. Fakat TMO'nun gereken alımları yapmaması sonrasında ortaya çıkmaya başlayan fiyat artışları ve hububat kıtlığı karşısında, Milli Korunma Kanunu'nun verdiği imkânlarla piyasayı denetleme yolunu seçmek zorunda kalmıştır²³. Hükümet ilk olarak 1940 yılı Aralık ayında çiftçinin hububat ürünlerini zorunlu olarak devlete

¹⁶ Akandere, *age*, s. 193-201.

¹⁷ Mehmet Kayıran, "Türk Tarımında Modernleşme Çabaları(1923-1950)", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, Ankara 1995, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 159., Ayrıca Bakınız: Güneş, *agm*, s. 616., Cahit Talas, *Ekonomik Sistemler*, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s. 377., Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 173. Milli Korunma Kanunu'nun Halkın üretim aracı olan öküzlere el konulmasıyla ilgili 41. Maddesi şöyledir: "Ekilen her dört hektar arazi için bir çift öküz Milli Müdafaa mükellefiyetinden istisna edilir." Cahit Kayra, *Savaş-Türkiye-Varlık Vergisi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 323.

¹⁸ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974, s. 327.

¹⁹ Güneş, *agm*, s. 617.

²⁰ Kayıran, *agt*, s. 164-166., Ayrıca Bakınız: Çavdar, *Türkiye...*, s. 313.

²¹ Ekzen, *age*, s. 13.

²² Tunçay vd., *age*, s. 306.

²³ Kayıran, *agt*, s. 160.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

satması kararını almıştır. 6 Aralık 1940 tarihinde basında yer alan ve Başbakanlık tarafından yayınlanan tebligatta; buğday fiyatlarının çok yükseldiği, çiftçinin malını piyasaya sürmekte ağır davrandığı, bazı tüccarın da ellerindeki stokları piyasaya sürmek istemeyerek fiyat artışını körüklediği belirtilerek, stoklarda bulunan hububat ürünlerine el konulmasının gerekçeleri halka duyurulmuştur²⁴.

Üreticinin elinde bulunan; tohumluk ve yemeklik ihtiyacından fazlasına el konulmasının koşulları ise Bakanlar Kurulu tarafından 12 Şubat 1941 tarihinde tespit edilmiştir. Bu karara göre: Ankara, Afyon, Amasya, Burdur, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, Isparta, Kayseri, Kırşehir, Kütahya, Mardin, Niğde, Sivas, Urfa ve Yozgat illeri ile Bilecik, Çankırı, Tokat ve Konya illerinin bazı ilçelerinde bulunan çiftçiler beş gün içerisinde ellerinde bulunan buğday, arpa, çavdar ve yulaf miktarlarını bir beyanname ile bildirmekle mükellef kılınmışlardır. Beyannamede ayrıca; ilgili kişinin bakmakla yükümlü olduğu ailesi ve çalıştırdığı işçiler, sahip olduğu hayvanların sayıları, ekilmesi gereken tohumluk miktarı gibi bilgiler de yer alacaktır. Verilen beyanname çerçevesinde mal sahibinin ihtiyacı dışında kalan tüm buğday, arpa, yulaf ve çavdara el konulacaktır. El konulan mallar mal sahipleri tarafından demir yollarına en yakın ofislere kendilerince getirilecektir. Taşıma imkânları olmayanların ürünlerinin nakli resmi makamlar tarafından gerçekleştirilecek, yapılan masraf taşınan malın fiyatından düşülecektir. Belirlenen el koyma fiyatlarına mal sahibi itiraz eder ise durum TMO Genel Müdürlüğü'ne iletilecek ve Ticaret Bakanlığı ile sürdürülen istişare sonrasında fiyat konusundaki sorun çözümlenecektir. Bu uygulamaya muhalif davranan ya da gerçek dışı beyanatta bulunanlar Milli Korunma Kanunu'na göre yargılanacaklardır. Valiler illerde işlerin yürütülmesinde baş uygulayıcı olacaklardır²⁵.

Hükümet, hububatın toplanmasının dışında diğer bir tedbir çalışmasını da un stokları oluşturarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bakanlar Kurulu tarafından 30 Ocak 1941 tarihinde kabul edilen ve 14 Şubat 1941 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan karara göre TMO, un stokları meydana getirebilmek için gereken tedbirleri almaya memur edilmiştir²⁶. Bakanlar Kurulu, alınan tedbirlerin yetersiz olması ve ekmek sıkıntısının artarak devam etmesi sonrasında 24 Kasım 1941 tarihinde; buğday unundan ekmek, francala, makarna, şehriye, peksimet, bisküvi ve simit dışında bir şey üretilmesini yasaklanmıştır. Pasta, kek, sandviç ekmeği, poğaç, yufka, çörek, börek, tatlı ve benzeri yiyecekler yasaklanan ürünler arasında yer almıştır. Bu karar 27 Kasım günü Resmi Gazete'de yayınlanmıştır²⁷.

Saydam Hükümeti, köylünün elindeki ürünlere el koyma yolunu sıkça kullanmış ama bu işi yaparken, ürünlerin gerçek fiyatlarının altında bir pahaya satın alma yolunu uygulamıştır. Alınan buğday, pamuk ve şeker pancarı gibi hammaddelerden yapılan ürünler ise kırsal kesim halkına yüksek fiyatlarla satılmıştır. Kentli nüfus ise ekmek ve kömür gibi maddeleri daha ucuza alabilmiş ve böylece bütçesini fazla zorlamadan temel ihtiyaçlarını sağlayabilmiştir. Asker de uygun ve ucuz maliyetle beslenmiş ve giyim ihtiyaçlarını karşılamıştır²⁸. Kentli vatandaş ekmeğini ucuza alma gibi bir imkâna sahip olmuş fakat ekmek bulmak o kadar da kolay olmamıştır. Karaborsacılık ve istifçilik artmış, rüşvet ve nüfuz ticareti engellenememiştir²⁹.

Ülkenin en büyük kenti olan İstanbul'da ekmek konusunda yaşanan sıkıntı ise üst seviyelere tırmanmıştır. Savaş dolayısıyla buğday fiyatlarının yükselmesi, piyasaya yeteri kadar un

²⁴ **Vatan Gazetesi**, 6 Aralık 1940, s. 1.

²⁵ **Resmi Gazete**, 14 Şubat 1941, s. 2-3.

²⁶ **Resmi Gazete**, 14 Şubat 1941, s. 1.

²⁷ **Resmi Gazete**, 27 Kasım 1941, s. 1., Ayrıca Bakınız: Şinasi Sönmez, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 47, Bahar 2011, s. 617. (Sayfa aralığı: 599-629).

²⁸ Korkut Boratav, "İktisat Tarihi(1908-1980)", **Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul 2005, s. 335.(Sayfa aralığı: 297-380).

²⁹ Kayıran, **agt**, s. 163.

ulaştırılamaması sonrasında İstanbul'da bazı semtlerde ekmek bulunamamıştır. TMO piyasaya yüklü miktarda buğday verme gayreti içerisine girse de, gelen buğdaylar tüccarlar tarafından yüksek kârlarla çevre illere dağıtılmıştır. Böylece şehirdeki un stoku azalmıştır. Ayrıca Anadolu'dan getirilmesi gereken buğday için yeteri derecede vagon ayrılmamıştır. Demiryolları, öncelikle ofisin mallarını piyasaya dağıtmış, ancak boş vagon kalır ise bu vagonlarla Anadolu'dan buğday getirtmiştir. Fırıncılar ise ellerinde bulunan un stoklarının tükeneceği korkusuyla daha az ekmek çıkarmışlardır³⁰. İktidarın ekmek sıkıntısını giderebilmek için büyük çaba sarf etmesine rağmen, bazı yüksek kâr elde etme amacındaki kimseler sıkıntının devam etmesine sebep olmuşlardır. TMO, İstanbul'daki buğday sıkıntısını yenebilmek için her gün 400 ton buğdayı piyasaya sürmüştür. Çıkan sıkıntı sürecinde işi fırsata dönüştürmek isteyen bazı fırıncılar piyasadaki topladıkları buğdaylardan yaptıkları unu Fırıncılar Cemiyeti'ne satmışlar, cemiyet ise aldığı bu unu tekrardan fırıncılara satmıştır. Böylece zincirleme bir kâr döngüsü yaşanmıştır. Unu cemiyete satarak kâr eden fırıncı bu kez de satın aldığı undan yaptığı ekmekle yeni bir kâr kapısı açmıştır³¹. Karaborsacılık yüzünden sıkıntıların daha da artması, halkın hükümete olan tepkisini şiddetlendirmiştir. Vatandaş bulabildiği bir parça ekmekle idare etme yollarını zorlamıştır. Halkın, çektiği ızdırıp yüzünden en büyük tepki duyduğu kimse ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmuştur. İnönü'nün ise; halkın kendisini savaştan uzak tutan Milli Şefine büyük minnet duyacağı gibi iyimser bir kanaati taşıdığı görülmüştür³².

Ekmek Karnesi Uygulaması

Savaş sırasında yaşanan buğday sıkıntısı sırasında devletin tedbir olarak gördüğü girişimlerden birisi de tek tip ekmek çıkarılması yönünde olmuştur³³. Bu amaçla 18 Şubat 1941 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde buğdaydan elde edilen unlara en fazla %15 arpa katılarak tek tip ekmek üretilmesine başlanmıştır. Fırıncılar ve değirmenlerde bulunan mevcut unların tükenmesi ile birlikte belirlenen yeni ölçütlere uygun unlar satışa sunulmaya başlanmıştır³⁴. 6 Haziran 1941 tarihinde alınan yeni bir kararla ise ekmek içerisindeki katkı maddesi miktarı artırılmıştır. Ekmeğe %20 arpa ve %30 çavdar katılması uygulaması başlatılmıştır³⁵. Zamanla mısır unu ve patatesin de ekmek hamuruna katılması denemeleri gerçekleşmiştir³⁶. Yapılan değişiklikler sonrasında çıkarılmaya başlanan ekmek, kalite ve lezzet bakımında halkı hiç de memnun etmemiştir. Çünkü fırınlar, ekmeğin içerisine daha farklı katkı maddeleri de ekleme yolunu denemişlerdir. Böylece ekmeğin yenilebilirliği daha da azalmıştır. Şevket Süreyya Aydemir, savaş sırasında çıkan ekmeğin kalitesinin düşüklüğünü şu cümlelerle ifade etmiştir:

"İzmir'de palamudun, küspenin una karıştırılmasını gerektiren tedbirler alınmak zorunda kalınıyordu. İzmir valisi bir gün bana, İzmir'de kasasını açarak 'işte dün fırınlardan çıkan bu! Bir tanesini hatıra olarak saklayacağım!' diyerek, taşla moloz arası kara bir hamur, daha doğrusu çamur parçası göstermişti".

³⁰ Vatan Gazetesi, 6 Eylül 1940, s. 1.

³¹ Vatan Gazetesi, 9 Eylül 1940, s. 1.

³² Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, 23.

³³ Şerafettin Pektaş, *Milli Şef Döneminde(1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi*, Fırat Yayınları, İstanbul 2003, s. 263.

³⁴ Resmi Gazete, 21 Şubat 1941, s. 2.

³⁵ Fatih Tuğluoğlu, "Tek Parti Döneminde Hükümet Memur Dayanışması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 357. (Sayfa aralığı: 353-373).

³⁶ Tayfun Çınar, "1942: A'dan Z'ye Bozuk Devletin Yeniden Yapılanması Girişimlerinin Yükselişi ve Düşüşü", *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini(1940-1949)*, (Editör: Birgül Ayman Güler), AÜSBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2008, s. 242. (Sayfa aralığı: 226-357).

³⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam(1938-1950)*, Cilt II., Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 203.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Tek tip ekmek uygulaması ile bir miktar tasarruf sağlanmış olsa da un ve hububat sıkıntısının önüne geçmek pek de mümkün olamamıştır. Bu arada karaborsacılık aracılığıyla büyük para kazananların sayıları da gün geçtikçe çoğalmıştır³⁸. Halk ise kıtlık korkusuyla gıda ürünlerine daha fazla yüklenerek sıkıntıların daha da derinleşmesine neden olmuştur. Gelişmeler üzerine hükümet, ekmeği karne ile verme uygulamasına geçmek zorunda kalmıştır³⁹. Refik Saydam Hükümeti büyük kentlerde başlattığı karne uygulaması ile ekmek sarfiyatını ve fiyatını kontrol altına almayı amaçlamıştır⁴⁰. Ekmeğin karneye bağlanması kararı da Milli Korunma Kanunu'na dayandırılmıştır. Kanun'un 21. maddesinin 2. fıkrasında vesika ile ilgili şu ifadeler yer almıştır:

“Hükümet lüzum gördüğü maddelerin alım ve satımını, her ne suretle olursa olsun başkasına devrini, imalini, istihlakini, istimalini ve naklini men edebilir. Bu maddelerin ne şekil ve suretle, nerelerde, hangi, şartlar altında ve ne miktarda alınıp satılacağını, devir, imal, istihlak, istimal ve nakledileceğini tanzim ve tahdit edebilir veya vesikaya bağlayabilir.”

3. fıkra ise vesikaların alınıp satılması veya herhangi bir sebeple başkasına devredilmesi yasaklanmıştır⁴¹. Hükümet, uygulamayı planladığı karne sistemin düzenli işlemesi için gereken çalışmaların yapılabilmesi amacıyla da Ticaret Bakanlığı'na 200.000 lira tahsisat ayırmıştır⁴².

Karne uygulaması öncelikli olarak İstanbul ve Ankara şehirlerinde başlatılmıştır⁴³. Bu iki şehrin dışında uygulamanın kısa sürede başlatıldığı diğer şehirlerden bazıları ise şunlar olmuştur: Amasya, Bursa, Diyarbakır, Çanakkale, Edirne, İzmir, Kayseri, Malatya, Ordu, Samsun, Sivas, Tokat, Trabzon, Zonguldak⁴⁴. Ekmek karnesi ilk olarak İstanbul'da, 11 Ocak 1942 günü dağıtılmaya başlanmıştır. Fırınlara ihtiyaç duyulan kadar ekmek çıkaracağı, vatandaşın telaşa düşmemesi halinde ekmeklerini kolayca alabilecekleri halka duyurulmuştur⁴⁵. Karnelerin dağıtılması ardından 14 Ocak günü İstanbul halkı ilk defa ekmeklerini karneyle almaya başlamıştır⁴⁶. Dağıtımın ilk gününde büyük başarı kazanıldığı ertesi günkü gazetelerde yer almıştır⁴⁷. 17 Ocak 1942 tarihi itibarıyla İstanbul'dan sonra Ankara'da da ekmek karnesi dağıtılmaya başlanmıştır⁴⁸.

Uygulanmaya başlanan ekmek karnesi çerçevesinde dağıtılacak ekmek miktarları da tespit edilmiştir. Buna göre; 7 yaşına kadar olan çocuklara 187.5 gram, 7 yaş üstü vatandaşlara 375 gram, ağır işçilere 750 gram günlük ekmek hakkı tanınmıştır⁴⁹. Kara ekmek olarak tarif edilen bu ekmeklerin dağıtım miktarlarında zaman içerisinde çeşitli değişiklikler yapılmıştır⁵⁰. İlk değişiklik ordu mensuplarına verilen miktarlarda olmuştur. Ordu mensuplarına ilk etapta 750 gram ekmek uygun görülmüştür. Fakat askerin sürekli ağır işlerde çalışması ve manevra yapmasından dolayı verilen miktar yetersiz görülerek, Milli Savunma Bakanlığı'nın başvurusu ile Batı illerinde bulunan askerlere 900 gram, Doğu illerindekilere ise bu miktardan bir miktar daha fazlasının verilmesi kararlaştırılmıştır⁵¹. Halka dağıtılan ekmek miktarında ise taleplerin karşılanamaması sonrasında 27

³⁸ Durmuş vd., *age*, s.329.

³⁹ M. Selçuk Özkan ve Abidin Temizer, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2 / 9 Fall 2009, s. 323.(Sayfa aralığı: 319-325).

⁴⁰ Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin...*, s. 311-312.

⁴¹ Kayra, *age*, s. 307-308.

⁴² Çınar, *agm*, s. 241-242.

⁴³ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye*, Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s. 108.

⁴⁴ Tuğluoğlu, *agm*, s. 362.

⁴⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ocak 1942, s. 1.

⁴⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Ocak 1942, s. 1.

⁴⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Ocak 1942, s. 1.

⁴⁸ *Ulus Gazetesi*, 17 Ocak 1942, s. 1.

⁴⁹ Çınar, *agm*, s. 241-242.

⁵⁰ Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi(1839-1950)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, s. 427-428.

⁵¹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi(TBMMZC)*, 2 Şubat 1942, 6. Dönem, Cilt 23, TBMM Matbaası, s. 240.

Şubat 1942 tarihinde eksiltilmeye gidilmiştir. %20'lik azaltılmaya; yetişkinlere 300 gram, çocuklara 150 gram⁵², ağır işçilere ise eskisi gibi günlük 750 gram ekmeğe verilmeye başlanmıştır⁵³.

6 Mayıs 1942 tarihinden itibaren ise bir gün tam diğer gün %50 az olmak üzere ekmeğin dönüşümlü gramajla verilmeye başlanmıştır. Yani büyükler için yarı miktar verildiği gün 150 gram ekmeğe dağıtılmıştır⁵⁴. Hükümet hububat sıkıntısını el koyma yöntemiyle bir miktar aşınca, 3 Haziran 1942 günü itibarıyla ekmeğin gramajı tekrar günlük 300 gram olarak belirlenmiştir. Aynı gün ayrıca, ekmeğin içerisindeki arpa miktarı azaltılmış ve karne ile dağıtım yapılan illerde halka ekmeğlik tahıl satılması kararlaştırılmıştır⁵⁵. Ekmeğin gramajıyla ilgili yapılan diğer değişiklikler ise şu şekilde olmuştur: 29 Nisan 1944 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun almış olduğu bir kararla hükümlülere verilen ekmeğin miktarı 600 gramdan 750 grama çıkarılmıştır⁵⁶. 8 Ocak 1945 tarihinde yayınlanan Bakanlar Kurulu kararı ile iki tip ekmeğin pişirilmesine, çocuk ve yetişkinlerin ekmeğin miktarlarının 450 grama, ağır işçilerininkinin ise 900 grama çıkarılmasına karar verilmiştir⁵⁷. 24 Mart 1945 tarihinde yapılan diğer bir değişiklikle de devlet madenlerinde çalışan işçilerin günlük hakları 1.000 grama çıkarılmıştır. Verem hastalığından dolayı tedavi görenler ise 600 gram ekmeğe alabilme hakkına sahip olmuşlardır⁵⁸.

Dağıtılan ekmeğin miktarının çok düşük seviyelerde tutulmasına bağlı olarak, halkın belirlenen gramajda ekmeğe alabilmesi adına ilginç bir tedbir de alınmıştır. Fırından çıkan ekmeğin taze olarak satılması yasaklanmıştır. Ekmeğin pişirildikten sonra 24 saat bekletilmiştir. Bunun nedeni; taze satılan ekmeğin daha ağır gelmesi ve 24 saat sonra ilk ağırlığını kaybetmesinden kaynaklanmıştır. Bu nedenle taze satılan ekmeğin halkın aldatılması olarak kabul edilmiştir. Taze ekmeğin satılmaması kuralına uymayanlara 25 lira para cezası verilmiş, elinde bulunan ekmeğin ise müsadere edilmiştir. Ayrıca verilen cezanın gazetede ilan edilmesi için gereken masraf da ilgili şahıstan tahsis edilmiştir⁵⁹.

Ekmeğin satışının karne ile düzene konulmasının ardından un satışları konusunda da bir standart yakalanmaya çalışılmıştır. Ekmeğin almak istemeyenlere pazartesi günlerine ait kuponlar karşılığında ve o günün hak edilen miktarı kadar olmak üzere un dağıtılmaya başlanmıştır. Unun ekmeğe oranı şu şekilde tespit edilmiştir: 750 gram ekmeğin karşılığı 531 gram un, 375 gram ekmeğin karşılığı 265 gram un, 187.5 gram ekmeğin karşılığı 132.5 gram un verilmiştir⁶⁰. 25 Nisan 1945 tarihinden itibaren bu uygulama hayata geçirilmiştir. Dağıtım işlemi bakkallar aracılığıyla yapılmıştır⁶¹. Ununu tespit edilen zaman dilimi içerisinde alamayanlar için ise kimi zaman alım süreleri uzatılmıştır⁶².

CHP iktidarı ekmeğin dağıtımını konusunda kendi memurunu ve partinin örgütlerini önceliklendirebilmek ve onların daha kolay ekmeğin temin edebilmesini sağlayabilmek için özel bir gayret göstermiştir. Bu amaçla 22 Ekim 1942 tarihinde "*Hükümetçe Ekmeğin ve Ekmeğlik Hububat Vesair Eşya ve Maddelerin Dağıtılmasına Dair Talimatname*" Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir. İlgili talimatnamenin birinci maddesinde dağıtım yapılacak kimseler tarif edilmiştir. Bu

⁵² Kazım Karabekir, *Günlükler(1906-1948)*, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 1252.

⁵³ *Ulus Gazetesi*, 28 Şubat 1942, s. 1.

⁵⁴ Karabekir, *age*, s. 1262., Ayrıca Bakınız: İsmet İnönü, *Defterler(1919-1973)*, Cilt 1, (Hazırlayan: Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 324.

⁵⁵ *Son Telgraf Gazetesi*, 3 Haziran 1942, s. 1.

⁵⁶ *TBMMZC*, 11 Kasım 1942, 6. Dönem, Cilt 28, Ekler Bölümü, s. 4/8.

⁵⁷ Gül Yetim, "1939-1950 Arasında Türkiye'deki Sosyo-Ekonomik Durumun Çok Partili Hayata Etkileri", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2006 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.140.

⁵⁸ *Akşam Gazetesi*, 24 Mart 1945, s. 2.

⁵⁹ *TBMMZC*, 10 Nisan 1942, 6. Dönem, Cilt 24, s. 137-138.

⁶⁰ Yetim, *age*, s.138.

⁶¹ *Akşam Gazetesi*, 20 Nisan 1945, s. 2.

⁶² *Akşam Gazetesi*, 29 Haziran 1946, s. 1.

kişiler arasında; devlet memurları, köy öğretmenleri ve öğretmenleri, emekli-dul ve yetim maaşı alanlar, yardımcı öğretmenler, Anadolu Ajansı ve devlet radyosu çalışanları, CHP ve Halk Evlerinde daimi çalışanlar, bu kimselerin anne, büyükanne, eş, çocuk, torun ve kız kardeşleri gibi bakmakla yükümlü olduğu kişiler yer almıştır. Dağıtımdan yararlanacak kişiler kendileri ve bakmakla yükümlü oldukları kişileri bildiren bir beyannameyi çalıştıkları resmi kurum amirlerine ya da kaymakamlıklara vereceklerdir. Kaymakamlık aracılığıyla Valiliğe giden belgeler, burada cetvele dökülerek ne kadar ihtiyaç sahibi olduğu tespit edilip Ankara'daki TMO Genel Müdürlüğü'ne bildirilecektir. Ticaret Bakanlığı tarafından ihtiyaç nispetinde karneler hazırlanacaktır. Bakanlığın soğuk damgasını taşıyan karneler valiliklere gönderilecektir. Karne sahibi ölünce ona ait olan hak alınacak, diğer aile fertlerine karneleri geri verilecektir. Karne kullanma hakkını kaybedenler ise bu durumu kaymakamlıklara ya da valiliklere bildirmek zorunda olacaklardır. Merkezden vilayetlere ve oradan kaymakamlıklara gönderilen boş karneler görevlendirilen kimselerce doldurulacaktır. Ankara, İstanbul ve İzmir'de karnelere karne sahibinin resmini koymak mecburi(EK 1), diğer yerlerde ihtiyari olacaktır. Her resmi daire mutemedi, kendi dairesinden karne almaya hak kazananların karne numaralarının da yer aldığı Ekmek Kartı Tevzi Bordro'su(EK 2) ile belediyeye başvurarak ekmek kartlarını alacaktır. Karne numaraları, alınan ekmek kartlarına(EK 3) yazılarak bu kartlar hak sahiplerine dağıtılacaktır(EK 4). Bu kartlar yardımıyla fırınlardan ekmek alınabilmektedir. Hak sahibinin ihtiyaç duyduğu kadar un TMO tarafından belediyelere teslim edilecektir⁶³.

Yayınlanan talimatnameyi destekler şekilde 16 Kasım 1942 itibariyle ekmek iki karne ile dağıtılmaya başlanmıştır. Karnelerden birisi sabit gelire sahip memurlara diğeri ise halka tahsis edilmiştir. Memura 300 gramlık ekmek 8.50 kuruşa, halka ise aynı miktar ekmek 13.75 kuruşa satılmıştır⁶⁴.

Hükümet, ekmek karnesi ile olsa dahi ekmek alamayacak durumda olanları da dikkate almıştır. Bu amaçla; 14 Ocak 1943 tarihinde, İçişleri ve Ticaret Bakanları tarafından yayınlanan ortak bir kararname ile ekmek ve ekmeklik ihtiyaçları hükümet tarafından karşılanacak olan dar gelirliilerin tespitine dair kriterler belirlenmiştir. Kararnamede yer alan ihtiyaç sahiplerinden bir kaçı şöyledir: Asker ailelerinden muhtaç durumdakiler, emekli olmadan tazminat verilerek işten çıkarılanlardan muhtaç durumda olanlar, CHP-Kızılay-Çocuk Esirgeme Kurumu-Yardım Sevenler, Fukaraperver Cemiyetleri-Halk Evleri Sosyal Yardım Kolları gibi oluşumlardan sürekli yardım alanlar, belediyelerce sürekli yardım verilen acizler, çalışma gücünden mahrum kişiler. Yardımdan yararlanamayacaklar ise; nüfusu 2.000'den aşağı olan yerlerde yaşayanlar, devletçe yardım edilenler olarak belirlenmiştir. Dar gelirliiler için yapılacak dağıtımlarda kullanılmak üzere hak sahiplerine bir hüviyet karnesi verilecektir. Bu karnede hak sahibinin hüviyeti ve 12 aylık süreyi kapsayacak 12 bölümden oluşan bir cetvel yer alacaktır⁶⁵.

Karne uygulaması, toplum içinde eşit kalitede ve miktarda ekmek dağıtımını sağlama amacını tam olarak gerçekleştirememiştir. Parası olan daha iyi kalitede ekmeği yüksek fiyatlarla temin ederken, fakir halkın yediği ekmek kalite ve miktar olarak düşüş göstermiştir. Dar gelirliiler kalitesiz ekmek yemeye mahkûm hale gelmiştir⁶⁶. Devlet bu adaletsizliği ortadan kaldırabilmek ve haksız kazançları engellemek için Milli Korunma Kanunu'nda 1942 yılı Şubat ayında değişiklik yapmıştır⁶⁷. Karneler üzerinde değişiklikler yapanlara ya da başkalarına ait karneleri kullanmaya çalışanlara 3 yıl hapis cezası uygun görülmüştür⁶⁸. Diğer yandan ekmek ve gıda ürünlerinin

⁶³ Resmi Gazete, 27 Ekim 1942, s. 1-3.

⁶⁴ Karabekir, *age*, s. 1293.

⁶⁵ Resmi Gazete, 28 Ocak 1943, s. 5.

⁶⁶ Metinsoy, *age*, s. 115.

⁶⁷ Çınar, *agm*, s. 243.

⁶⁸ Sevilay Özer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği", *CTAD*, Yıl 8, Sayı 15, Bahar 2012, s. 35. (Sayfa aralığı: 31-49).

kartlarının dağıtımının yapılması, haksız karne dağıtımının engellenmesi, her bölgenin ihtiyaçların tespiti ve satışı yasak olan malların satışlarını engellemek için 5 Mayıs 1942 tarihinde Halk Dağıtım Birlikleri kurulmuştur⁶⁹. Ticaret Vekâleti'ne bağlı olarak açılan bu birlikler ticaret odalarına kayıtlı olan ve dağıtılan ürünün satışını yapan kimselerden oluşturulmuştur. 250 hane veya 1.000 nüfusa bir birlik tahsis edilmiştir. Okul, hastane ve hapisane gibi yerler ise kendi başına bir dağıtım birliği olarak kabul edilmiştir⁷⁰. Diğer bir tedbir ise; karne uygulanmayan yerlerden karne uygulanan şehirlere gelen halkın mağdur olmaması amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla gar ve toplu taşıma alanlarında seyahat fişleri dağıtılmıştır. Ekmek dağıtılan bir şehirde kullanılan karne başka şehirlerde de kullanılabilmiştir. Lokantalarda yemek yiyenler ise ekmeklerini yanlarında götürmüşler ya da ekmek fişlerini lokantacıya vererek ekmek almışlar, yiyemedikleri kısmı ise paket yaptırarak evlerine götürmüşlerdir⁷¹.

Karne uygulamasına rağmen, savaş sırasında yaşanan ekmek sıkıntısına kesin çözüm bulunamamıştır. Kimilerine göre karne uygulaması, ekmek tasarrufuna olanak sağlamayan yanlış bir adım olmuştur. Dönemin Ticaret Bakanı Mümtaz Ökmen, dağıtılan ekmek karneleri ile birlikte ekmek sarfiyatının daha da arttığı yönündeki iddiaları yalanlamıştır. Ökmen, yapılan uygulama sayesinde %20 oranında tasarruf edildiğini belirtmiştir. Bazı kimselerin yaklaşık 800.000 nüfuslu İstanbul'da 1.000.000'u aşkın sayıda karne dağıtıldığı ve ekmeğin sarfiyatının arttığı yönündeki iddialarının yalan olduğunu belirtmiştir⁷². Ekmek tasarrufu sağlanmış olsa da halk mevcut uygulamadan pek memnun olmamıştır. Metin Toker çekilen ekmek sıkıntısını şu cümlelerle aktarmıştır:

“Evlerde ekmek kavgaları, kim daha çok yedi, kim daha az yedi tartışmaları eksik olmazdı. Ağır işçi karneleri sözümler ona kollarıyla çalışanların karınlarını biraz daha iyi doyurmak içindi ama bunlar karaborsada bol bol satılmaktaydı... Halk ile memur iki sınıf halinde birbirinden ayrılmıştı ve devlet, kendi memurunu kısmen koruyabilmenin gayreti içindeydi...”⁷³

Dönemin canlı şahitlerinden Kazım Karabekir de ekmek karnesine rağmen yaşanan ekmek sıkıntısını 14 Ağustos 1942 tarihli günlüğünde şu cümleleri ile anlatmıştır:

“Erenköy’de ekmek derdi yine müthiş. Öğle vakti hâlâ fırının önü mahşer. Sebebi un gece yarısından sonra üçte gelmiş. Ekmek de berbat. İçinde her şey var... Herkes işini gücünü bırakıp saatlerce fırının önünde ekmek alacağım diye birbirini eziyor...”⁷⁴

Diğer bir dönem şahidi Altay Öymen ekmek karnesi uygulamasını şu cümlelerle aktarmıştır:

“Ekmekçiye gidip ekmek alma görevi bazen bana düşerdi. Herkesin karnesini alıp gider, sıraya girip fişleri verir, ekmekleri alırdım... Evde 6 kişiydik. Ama bizim yarım ekmek hakkımıza karşın kardeşleriminki(iki kardeşi var) çeyrek ekmek olduğu için, toplam hakkımız 2.5 ekmektir... Birkaç ay geçtikten sonra bir ekmeğin gramı 750’den 600’e indirildi. Herkesin hakkı ona göre azaldı. Büsbütün yetmemeye başladı. Ama yapacak bir şey yoktu. Çünkü ülkedeki buğday üretimi azalmıştı. O azalışın nedenlerinden biri kuraklıktı, öteki askere alınıp silah altında kalan nüfusun artmasıydı...”⁷⁵

Sonuç

⁶⁹ Özkan ve Temizer, **agm**, s. 323.

⁷⁰ Tuğluoğlu, **agm**, s. 265.

⁷¹ Çınar, **agm**, s. 242.

⁷² **TBMMZC**, 30 Ocak 1942, 6. Dönem, Cilt 23, s. 179.

⁷³ Toker, **age**, s. 23.

⁷⁴ Karabekir, **age**, s. 1278.

⁷⁵ Altan Öymen, **Bir Dönem Bir Çocuk**, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s. 296-297.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ereceğinin anlaşılması ile birlikte ekmek ve diğer temel gıda ürünleri üzerindeki devlet baskısı azaltılmıştır. Hükümetin hububat alımında fiyatları artırması ile birlikte, halkın TMO'ya daha fazla hububat satmasına imkan sağlanmıştır. Hammaddenin stoklarının çoğalması fiyatlarda düşüşü beraberinde getirmiştir⁷⁶. Çok katkılı ve lezzet oranı düşük ekmeğin yanı sıra, katıksız ekmek de 1945 yılı itibarıyla halkın kullanımına sunulmuştur. Has ekmeğin çıkarılmasıyla İstanbul'da yaşanan ekmek darlığı sorunu çözülmeye başlanmış ve fırınlar önündeki kuyuklar akşama doğru azalmış ve fırınlarda satılmayan fazla ekmek kalmıştır⁷⁷. Beyaz ekmek, çıkmaya başladıktan sonra halk tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Fakat miktarı az olduğu için İstanbul'da bazı yerlerde beyaz ekmek yetmemeye, esmer ekmek de bulunmadığı için halk sıkıntı çekmeye başlamıştır. Bu dengenin sağlanması halk tarafından talep edilmeye başlanmıştır⁷⁸. Hükümet yaşanan sıkıntı üzerine ve ikinci sınıf esmer ekmeğe halkın rağbetinin azalması nedeniyle bu tip fırınların sayısının azaltılıp, beyaz ekmek çıkaran fırınların sayısının artırılması kararını almıştır⁷⁹.

Ekmek işinin düzene binmesi ve kıtlık korkusunun kalkması ile birlikte karne uygulamasının kaldırılması gündeme gelmiştir. Çorum Milletvekili Mazhar Müfit Kansu, Mecliste yapmış olduğu bir konuşmada; ekmek karnesinin savaş döneminde bir tasarruf tedbiri olabileceğini ama savaşın sona ermesiyle artık gereksiz olduğunu ve israfa yol açtığını iddia etmiştir. Kansu'ya göre yıllık yaklaşık 10.5 milyon lira bu karne işlerinin düzenlenmesi için harcanmıştır. Ayrıca bazı kimseler sistemi suiistimal ederek haksız kazançlar da elde etmiştir⁸⁰.

Karne uygulamasının kaldırılması yönünde ilk ciddi adım 28 Mayıs 1946 tarihinde gerçekleşmiştir. Ticaret Bakanlığı, uygulanmaması halinde bir sorun çıkmayacağı düşünülen yerlerde ekmek karnelerinin kaldırmasına izin vermiştir. Bu karar üzerine Ankara, İstanbul ve İzmir dışında kalan yerlerde ekmek karnesiz olarak satılmaya başlanmıştır⁸¹. Bu üç şehirdeki karne uygulaması ise yine Ticaret Bakanlığı'nın bir tamimiyle kaldırılmıştır. Tamim şu şekildedir:

*“Ankara, İstanbul ve İzmir şehirlerinde karne ile ekmek satışı usulü 9 Eylül pazartesi günü sabahından itibaren kaldırılmıştır. Bu üç şehirde de, diğer yerlerde olduğu gibi, ekmek satışı miktar tahdidi olmaksızın karnesiz ve serbestçe yapılacaktır.”*⁸²

Böylece 1942 yılından beri devam eden bir uygulama tamamen son bulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı bitmesine rağmen ekmek konusundaki tartışmalar bir türlü son bulmamıştır. Özellikle Demokrat Parti ve Millet Partisi gibi iki ciddi muhalefet oluşumu, CHP iktidarı karşısında sürekli olarak halkın iyi ekmek yiyememesi ve aç kaldığı yönünde propagandalar yürütmüştür. Recep Peker Hükümeti (7 Ağustos 1946-10 Eylül 1947) döneminde 60.000 ton buğdayın ihracatının yapılmasına izin verilmesi sonrasında ülkede buğday kıtlığı baş göstermiştir. Böyle olunca da ekmeğe arpa ve mısır katılması gibi bir çözüm yolu tercih edilmiştir. Ayrıca dışarıdan buğday ithal edilmesi de çözüm yolu olarak görülmüştür⁸³. Bu amaçlarla 30.000 ton buğday ithali için Milletlerarası Zaruri Gıda Maddeleri Komisyonu'ndan izin alınmıştır. Alınan müsaade ile ABD, Kanada ve Avustralya'dan buğday ithali yapılmasının yolu açılmıştır⁸⁴.

Bu destekleme alımlarına karşın halkın ekmek sıkıntısı çektiği iddiaları gündemden hiç düşmemiştir. Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu; halkın saman ve mısır

⁷⁶ Sönmez, *agm*, s. 623.

⁷⁷ *Akşam Gazetesi*, 22 Ocak 1945, s. 2.

⁷⁸ *Akşam Gazetesi*, 27 Şubat 1945, s. 1.

⁷⁹ *Akşam Gazetesi*, 20 Nisan 1945, s. 2.

⁸⁰ *TBMMZC*, 21 Mayıs 1945, 7. Dönem, Cilt 17, s. 210-211.

⁸¹ Yetim, *agt*, s.140-141.

⁸² *Tanin Gazetesi*, 9 Eylül 1946, s. 1., Ayrıca Bakınız: *Vatan Gazetesi*, 9 Eylül 1946, s. 1.

⁸³ *Akşam Gazetesi*, 10 Nisan 1948, s. 1.

⁸⁴ *Akşam Gazetesi*, 18 Nisan 1948, s. 2.

koçanı gibi mamullerden yapılan ekmek yedikleri ve açlıktan ölümler olduğu yönündeki iddialar nedeniyle yaptığı gözlemleri ve elde ettiği bilgileri 21 Mayıs 1948 tarihli Meclis oturumunda paylaşmıştır. Gezdiği köylerde çok az insanın bahsedilen şekilde ekmek yediklerini, mısır, çavdar ve arpa karışımından yararlanan köylünün daha fazla olduğunu, buğdayın ise daha çok bulgur olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Köylülerin kıtlık zamanlarında mısır koçanı veya ahlat unu tükettiklerini belirten Bakan, yüksek bir açlık sıkıntısının olmadığını belirterek, muhalefetin bu işi propaganda aracı olarak kullanamaya çalıştığını, kimi yerlerde iddia edildiği gibi açlık çekildiği yönünde beyanatta bulunmaları karşılığı köylüye buğday yardımı yapılmasının vaat edildiğini de konuşmasına eklemiştir⁸⁵. Ekmeğin muhalefet tarafından propaganda aracı olarak kullanılması iktidarı zayıflatan unsurlardan birisi olmuş ve 1950 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde iktidar Cumhuriyet Halk Partisi'nden Demokrat Parti'ye geçmiştir.

EKLER

EK 1⁸⁶

The document is a form with a portrait of a woman on the left and a grid of 25 numbered boxes on the right. The text on the left includes 'Beslemeğe mecbur olduğu kimseler' and 'Yaşı Mülâhazat'. The grid contains numbers 1 through 25.

⁸⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 21 Mayıs 1948, 8. Dönem, Cilt 11, TBMM Basımevi, s. 410-412.

⁸⁶ Orijinal Belge

EK 2⁸⁷

Ekmek kartı tevzi bordrosu

Mayıs, Haziran/1945 Ayı

İl: **Ankara**

İlçesi: **Merkez**

Dairesi: **Başbakanlık**

B.Ş. ANLI
CUMHURİYET ARŞİVİ

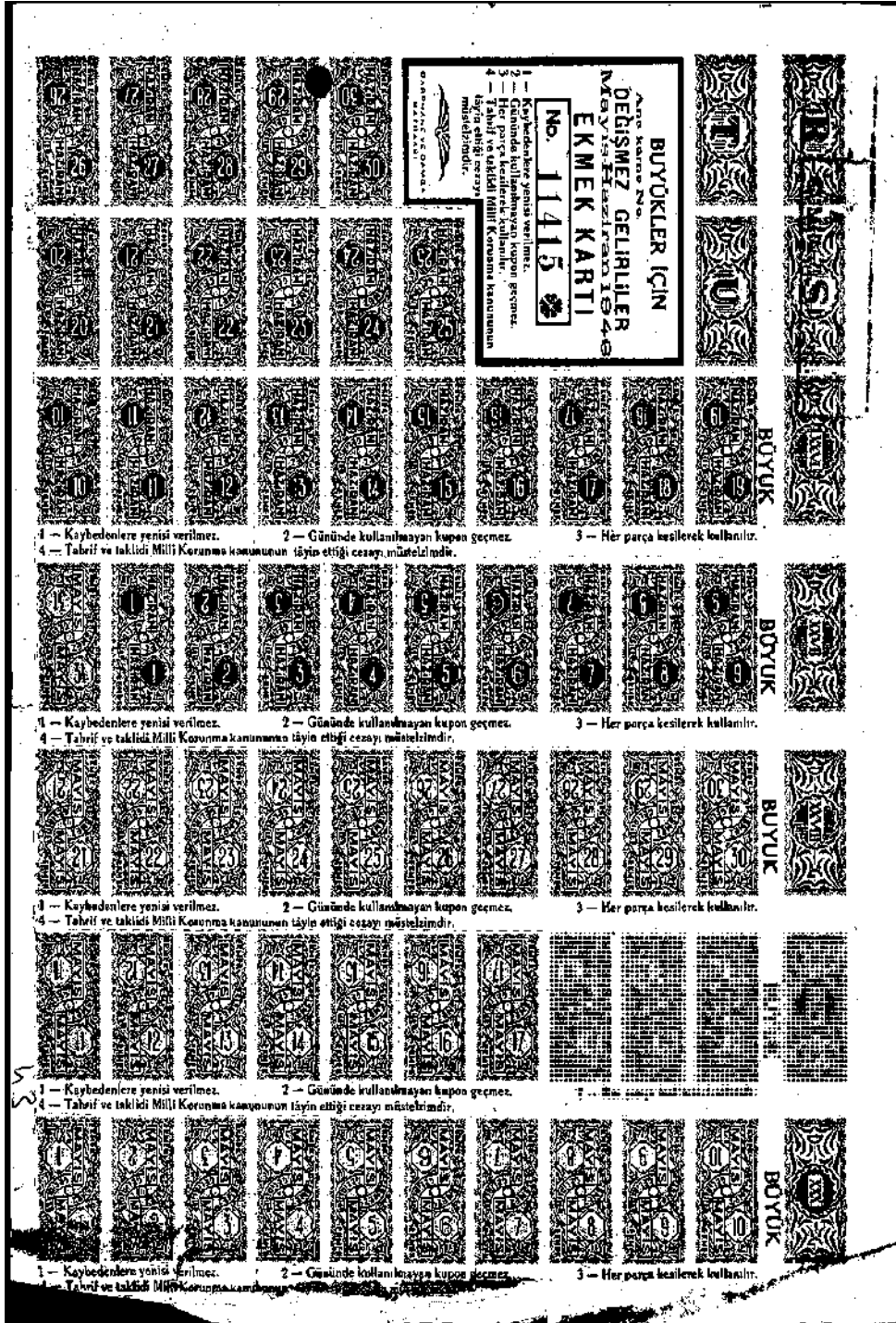
Sıra No	Aile reisinin memuriyet unvanı adı ve soyadı	Kart No	Karteye dahil nüfus		MULHAZAT
			Büyük	Küçük	
1	Başbakan Sükrü Saraçoğlu	837	5		M. Sarı
2	Müsteşar Cemal Yeşil	771	3		m. Sarı
3	"Muavini H. Kamil Beşe	379089	4		M. Sarı
4	M.E.H. Başkanı Naci Perkel	472078	2		
5	Hususi Kalem Şefi Refet Hü-	777	2		ali
6	Şifre No. Kemal Talayman	401985	1		ali
7	Memur Adnan Zafir	795	1		ali
8	Muamelât U. Md. Ekrem Şahenk	402211	2	1	Dip
9	" Muavini M. Ali Fuat Dağ-	401004	2		Dip
	(Tevkik Md.) punar				Dip
10	" Muavini Savcı Belger	476683	1		Dip
	(Kâriyer Md.)				K. Sarı
11	Raportör Kemal Taşoğlu	790	6		9. Sarı
12	" Sabri Erman	788	4	1	Dip
13	" Günhan Arkan	376675	1		Dip
14	Memur Ali Tekinçe	787	2		Dip
15	" Nejat Aysoy	786	3		Dip
16	" Kamil Kirez	423359	4	1	Dip
17	Dosya Şefi Faik Dinç	423360	3		Dip
18	Dosya Memuru Zeki Göneng	474949	1		Dip
19	Neşriyat ve Md. U. Md. Bahattin	774	4		B. Sarı
	Kutay				10. Sarı
20	" Muavini Haluk Güreli	401987	1		H. Sarı
	(Neşriyat Md., Mitercin)				
21	Neşriyat Md. Muavini M. İskender	791	2		
	der Evrenosoğlu				
	Yekûn.....		56	3	

Baskı: 10. Sarı

⁸⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA), Dosya:?, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 29.167..1.**Turkish Studies**

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

EK 3⁸⁸

⁸⁸ BCA, Dosya:?, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 29.167..1.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

EK 4⁸⁹

Gelen Evrakın Tarihi		No.	
Yazan Memur		S. Bayar	
Yazı tarihi		17/12/1945	
Beyaz eden		S. Bayar	
Beyaz tarihi		18-12-1945	
Karşılaştıranlar			
Dosya No.			
Gidiş No.		883	
Ekleri		17- XII	
Sevk tarihi		18.12.1945	
Kaydeden			
Not :			
Başbakanlık Memur ve Hizmetlileri Kasım-Aralık/945 ayları için mühtelif tarihlerde alınan 241 büyük ve 47 küçük aile olmak (288) tane ekmek kartı sahiplerine verilmiştir. Adı geçen aylara ait hesapların kapadılarak mahsubuzun yapılmasını rica ederim. Yazı İşleri ve Sicil Müdürü 17.12			
[No: 9]			

⁸⁹ BCA, Dosya:?, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 29.167..1.**Turkish Studies**

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

doi

KAYNAKÇA

1. Resmi Yayınlar ve Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA), Dosya:?, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 29.167..1

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), 30 Ocak 1942, 6. Dönem, Cilt 23.

TBMMZC, 2 Şubat 1942, 6. Dönem, Cilt 23.

TBMMZC, 10 Nisan 1942, 6. Dönem, Cilt 24.

TBMMZC, 11 Kasım 1942, 6. Dönem, Cilt 28.

TBMMZC, 21 Mayıs 1945, 7. Dönem, Cilt 17.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 21 Mayıs 1948, 8. Dönem, Cilt 11.

Resmi Gazete, 14 Şubat 1941.

Resmi Gazete, 21 Şubat 1941.

Resmi Gazete, 27 Kasım 1941.

Resmi Gazete, 27 Ekim 1942.

Resmi Gazete, 28 Ocak 1943.

2. Süreli Yayınlar

Akşam Gazetesi, 22 Ocak 1945.

Akşam Gazetesi, 27 Şubat 1945.

Akşam Gazetesi, 24 Mart 1945.

Akşam Gazetesi, 20 Nisan 1945.

Akşam Gazetesi, 29 Haziran 1946.

Akşam Gazetesi, 10 Nisan 1948.

Akşam Gazetesi, 18 Nisan 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ocak 1942.

Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ocak 1942.

Cumhuriyet Gazetesi, 15 Ocak 1942.

Son Telgraf Gazetesi, 3 Haziran 1942.

Tanin Gazetesi, 9 Eylül 1946.

Ulus Gazetesi, 17 Ocak 1942.

Ulus Gazetesi, 28 Şubat 1942.

Vatan Gazetesi, 6 Eylül 1940.

Vatan Gazetesi, 9 Eylül 1940.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Vatan Gazetesi, 6 Aralık 1940.

Vatan Gazetesi, 9 Eylül 1946.

3. Hatıralar, Telif ve Tetkik Eserler

AKANDERE, Osman, Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler(1938-1945), İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, İkinci Adam(1938-1950), Cilt II., Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

BORATAV, Korkut, 100 Soruda Türkiye’de Devletçilik, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974.

BORATAV, Korkut, “İktisat Tarihi(1908-1980)”, Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul 2005. (Sayfa aralığı: 297-380).

COŞAR, Nevin, Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası(1926-1950), Bağlam Yayınları, İstanbul 2004.

ÇAVDAR, Tevfik, Türkiye Ekonomisinin Tarihi(1900-1960), İmge Kitabevi, Ankara 2003.

ÇAVDAR, Tevfik, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.

ÇINAR, Tayfun, “1942: A’dan Z’ye Bozuk Devletin Yeniden Yapılanması Girişimlerinin Yükselişi ve Düşüşü”, Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini(1940-1949), (Editör: Birgül Ayman Güler), AÜSBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2008. (Sayfa aralığı: 226-357).

DURMUŞ, Yalçın, Yaşar Akbıyık, Yücel Özkaya vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Cilt 2, ATAM Yayınları, Ankara 2008.

EKZEN, Nazif, 1946-1958-1970 Devalüasyonları, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1980.

GÜNEŞ, Günver, “Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşama Etkileri”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002. (Sayfa aralığı: 615-621).

İNÖNÜ, İsmet, Defterler(1919-1973), Cilt 1, (Hazırlayan: Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

KARABEKİR, Kazım, Günlükler(1906-1948), Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

KAYRA, Cahit, Savaş-Türkiye-Varlık Vergisi, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.

MAKAL, Ahmet, Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri(1920-1946), İmge Kitabevi, Ankara 1999.

METİNSOY, Murat, İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye, Homer Kitabevi, İstanbul 2007.

METİNTAŞ, Mustafa Yahya ve Mehmet Kayıran, “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 9, Sayı 2. (Sayfa aralığı: 155-183).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- ÖYMEN, Altan, Bir Dönem Bir Çocuk, Doğan Kitap, İstanbul 2003.
- ÖZER, Sevilay, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği”, CTAD, Yıl 8, Sayı 15, Bahar 2012. (Sayfa aralığı: 31-49).
- ÖZKAN, M. Selçuk ve Abidin Temizer, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 2/9 Fall 2009. (Sayfa aralığı: 319-325).
- PARASIZ, İlker, Türkiye Ekonomisi (1923’ten Günümüze Türkiye’de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları), Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1998.
- PEKTAŞ, Şerafettin, Milli Şef Döneminde(1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi, Fırat Yayınları, İstanbul 2003.
- ROZALİYEYEV, Yuriy Nikolayeviç, Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri(1923-1960), Onur Yayınları, Ankara 1978.
- SEVİM, Fuat, Dünya Uygarlığı ve Türk Sosyo-Ekonomik Tarihi, İpek Yayınevi, İstanbul 1978.
- SÖNMEZ, Şinasi, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 47, Bahar 2011. (Sayfa aralığı: 599-629).
- ŞENŞEKERCİ, Erkan, Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960), Alfa Yayıncılık, İstanbul 2000.
- TALAS, Cahit, Ekonomik Sistemler, Sevinç Matbaası, Ankara 1969.
- TOKER, Metin, Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları-Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950), Bilgi Yayınevi, Ankara 1998.
- TUĞLUOĞLU, Fatih, “Tek Parti Döneminde Hükümet Memur Dayanışması”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 27-28, Mayıs-Kasım 2001. (Sayfa aralığı: 353-373).
- TUNÇAY, Mete, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir vd, Çağdaş Türkiye(1908-1980), Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.
- ÜNAL, Oğuz, Türkiye’de Demokrasi’nin Doğuşu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994.

4. Tezler

- KAYIRAN, Mehmet, “Türk Tarımında Modernleşme Çabaları (1923-1950)”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1995, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- YETİM, Gül, “1939-1950 Arasında Türkiye’deki Sosyo-Ekonomik Durumun Çok Partili Hayata Etkileri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

1929 DÜNYA EKONOMİ KRİZİ VE ULUSAL EKONOMİYİ GÜÇLENDİRME MÜCADELESİNDE KADINLAR*

*Doğan DUMAN***

ÖZET

Bağımsızlık savaşının kazanılmasından sonra Türkiye’de öncelikle köklü siyasal ve hukuksal değişiklikler gerçekleştirildi. Ekonomi alanında devralınan olumsuz tabloya rağmen ise, yeni bir devlet kurmanın verdiği coşkuyla ekonomik alanda da küçümsenmeyecek başarılar elde edildi. Fakat 1920’lerin sonunda önce Amerika Birleşik Devletleri’nde daha sonra diğer büyük kapitalist ülkelerde ortaya çıkan ve kapitalist dünyanın ilk büyük ekonomi krizi olarak nitelendirilen 1929 Dünya Ekonomi Krizi Türkiye’yi de derinden sarstı. Krizin Türkiye’ye ilk yansıması Türk lirasının hızlı bir değer kaybına uğraması şeklinde oldu. Ardından tarımsal ürün fiyatlarının aşırı düşmesiyle Türk ekonomisi krizin etkisini daha derinden hissetmeye başladı.

Bu dönemde birçok ülke gibi, Türkiye de krizden korunabilmek amacıyla kendi kendine yeten bir ekonomi politikası izlemeyi ve dışa kapanmayı bir çözüm olarak düşündü. Bu politikanın doğal sonucu olarak toplumda tasarruf bilincini uyandırmak ve yerli ürünlerin tüketimini özendirmek düşüncesiyle bir takım yasal ve kurumsal düzenlemelere gidildi. Bazı Avrupa ülkelerinden esinlenilerek, yerli ürünlerin tüketimine yönelmek ve olabildiğince tasarrufta bulunmak politikası izlendi ve ekonomi alanında adeta topyekûn bir seferberliğe girişildi. Bu mücadelede Türk kadınına da özel bir misyon yüklendi. Cumhuriyet’in modernleşme projesinin bir parçası olarak toplumsal ve ekonomik yaşamda yer almaya başlayan kadınlar, yönetici kadronun da isteği ve teşvikleriyle ulusal ekonominin güçlendirilmesi mücadelesinde aktif bir rol oynamaya başladılar. Bu makalede, 1929 Dünya Ekonomi Krizi’nin genel nedenlerine, bu krizin Türk ekonomisini nasıl etkilediğine ve krize karşı girişilen mücadelede kadınların konumuna değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1929 Dünya Ekonomi Krizi, yerli ürünler, tasarruf, kadınlar.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, El-mek: dogan.duman@deu.edu.tr

THE IMPACT OF 1929 WORLD ECONOMIC CRISIS ON TURKEY AND WOMEN IN BOLSTERING NATIONAL ECONOMY

ABSTRACT

After the independence war, Turkey went through some radical political and legal amendments. Despite the worst picture in economy, Turkey obtained significant successes as a result of the exuberance of the new Republic. However, the crisis which broke out first in the USA and then spread to the other capitalistic countries and which was considered as the first major global crisis shook and had its deep reverberations in Turkey. The first impact was the devaluation of the Turkish currency. Secondly, the prices in the agriculture field dropped and affected the economy radically.

Like many nations in a similar situation, Turkey planned to undergo a new economic policy and initiated a self sustaining policy. Hence, new measures were taken to encourage the nation to consume the local products and to start saving. As a result, to implement the policy to use the local produce and to save as possible, a lot of campaigns were launched. Turkish women had a special mission in this struggle. Women who started to take their place socially and economically in the modernization process in Republic, had an active role to bolster the national economy. This study aims at highlighting the major causes of the crisis, the impact on Turkish economy and the place of women in this struggle to overcome the crisis.

Key words: 1929 World Economic Crisis, Turkey, local products, saving, women.

Giriş

1922 yılında Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra yeni bir devlet kurma sürecine girildi. 1923 yılında kurulan yeni devlet, birçok açıdan yerini aldığı Osmanlıdan farklı olmakla birlikte, özellikle II. Meşrutiyet döneminde uygulanmaya çalışılan ve "milli iktisat" politikası¹ olarak adlandırılan ve özünde ulusal burjuvaziyi yaratma ve ulusal ekonomiyi güçlendirme politikası olarak özetlenebilecek programı büyük ölçüde değiştirmeden devam ettirdi. Bu sürekliliği, İttihatçılar ile Kemalistler arasındaki ilişki üzerine araştırmaları bulunan Erik Jan Zürcher; "Cumhuriyet'in sosyoekonomik politikaları, İttihatçıların 1913'te uygulamaya koymuş oldukları milli iktisat programının bir devamıydı" sözü ile dile getirir.² Yine Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisine dair dönemlendirme çalışmaları olan Boratav, "1923–1929 döneminin, iktisat politikaları ve resmi iktisat görüşleri bakımından 1908–1922 dönemiyle şaşılabilecek bir süreklilik içinde olduğunu" belirtir.³ Cumhuriyeti kuran yönetici kadro, İttihat ve Terakki'nin biraz da Birinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri nedeniyle başarıya ulaştıramadığı ulusal ekonomiyi kurma,

¹ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982. Bu dönemde özellikle ulusal burjuva sınıfının oluşturulması çabalarına ilişkin bkz. Toprak, *a.g.e.*, s.30-34.

² Erik Jan Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", Çev.: Özgür Gökmen, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce "Kemalizm"*, C.:2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.52. Aktaran Arzu Varlı, Murat Koraltürk, "II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.:9, S.:20-21, İzmir 2011, s.131.

³ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, 10.baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s.39. Aktaran, Varlı, Koraltürk, *a.g.m.*, s.131.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ekonomide bağımsız ve güçlü olabilme projesini tekrar yaşama geçirme çabasına girişti. Fakat yeni rejimin bu alanda başarılı olması çok da kolay değildi. Çünkü iktisadi anlamda çok kötü bir miras devralınmıştı.

Balkan savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ard arda gelmesi şüphesiz ki yeni kurulan rejimin en büyük şanssızlığıydı. Çünkü bu savaşlar sonunda ülkenin kaynakları tüketilmişti.⁴ Ülke geri, yoksul ve sermayesizdi. Aslında yetersiz olan altyapı tesisleri de uzun savaş yılları boyunca kullanılmaz duruma gelmişti. Ülkede sanayiden söz edilemezdi. İstanbul, İzmir ve Çukurova'da enkaz haline gelmiş bir kaç dokuma işletmesi ile yine enkaz halindeki birkaç askeri fabrikaya sanayi kuruluşu denemezdi.⁵ Gerçi 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile Türkiye, siyasi ve ekonomik bağımsızlığını hukuksal anlamda elde etmişti ama bu tarihlerde henüz bankacılık, dış ticaret, demir yolları ve belediye işletmeleri yabancıların denetimindeydi. İç ve dış ticaret azınlıkların elinde bulunmaktaydı.⁶

Bütün bu olumsuzluklara rağmen bağımsızlık savaşından sonra kurulan yeni rejim, eldeki olanakları kullanarak; bağımlılık yaratan, ülke ekonomisinde dengeyi bozan kurumları ortadan kaldırmayı ve ulusal bir ekonomi kurmayı hedeflemiştir. 1920'lerde bir emisyon bankasının olmamasından dolayı yerleşik yabancı bankaların vermiş olduğu kısa vadeli krediler ile parasal genişleme sağlanıyordu. Ekonomide devlet korumasının ve politikasının olmadığı bir yapı mevcuttu. Bu durumun ekonominin dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı korunmasız olması ve uygulanacak bir politikanın olmamasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.⁷

1923-1929 döneminin temel özelliği dış ticaret üzerinde bulunan sınırlamalardır. Lozan Anlaşmasına ilaveten imzalanan Ticaret Sözleşmesi gereğince; diğer ülkelerle karşılıklı ekonomi faaliyetleri 5 yıl süreliğine dondurulmuş, ithalat ve ihracat sınırlandırmaları büyük ölçüde kaldırılmış ve bu süre içinde gümrük tarifelerinin değiştirilmemesine karar verilmiştir. 1925 yılında ihracat ve ithalatta artış yaşanırken, 1926-1927 yılında düşüş olmuştur. 1928'den 1929'a gelindiğinde ithalat artmış, ihracat düşmüştür.⁸ İthalatın artmasının temel nedeni ise yeni gümrük tarifesi devreye girmeden yerli tüccarın mal stoklama isteği idi. Bu durum ekonomi krizi ile birleşince Türk ekonomisi çok olumsuz etkilenmeye başladı.

Türkiye ekonomi krizinin ortaya çıktığı ve etkisinin devam ettiği yıllarda deyim yerindeyse tam bir tarım ülkesiydi. İhracatının önemli bir kısmını tarımsal ürünler oluşturmaktaydı. Fakat kriz, tarımsal ürün fiyatlarının çok büyük ölçüde değer kaybetmesine neden oldu. İhraç ürünlerinin fiyatlarındaki düşüş, ticaret açığını azaltmak düşüncesiyle ithalatın sınırlandırılması politikasını doğursa da, dış ticaret dengesi sağlanamadı. Bunun üzerine birçok ülkenin kriz nedeniyle başvurduğu tüketimden kısmak, yerli ürünlere yönelmek ve tasarrufta bulunmak politikası izlenmeye başlandı. Bu politikanın başarıya ulaşmasında şüphesiz ki kadınlara da önemli görevler düşmekteydi. Çünkü hala geleneksel değerlerin etkisinde olan Türk toplumunda kadının aile ekonomisinin yönetilmesindeki payı büyüktü. Türk kadınının kurtuluş savaşındaki fedakârlıkları da bilinen bir gerçektir. Buradan hareketle ekonomi alanında da bir kurtuluş mücadelesi başlatılacaktı ve kadınların bir kez daha bu mücadelede de yer almaları ülke yöneticileri tarafından istenmekteydi.

⁴ Reşat Aktan, *Türkiye İktisadi*, C.:1, Ankara 1968, s.31.

⁵ M. Ögüt Yazman, *Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, 2. Baskı, Ankara 1974, s.39.

⁶ Erdiç Tokgöz, "Atatürk'ün Tasarruf Politikası", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1982, s.38.

⁷ Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001, s.48. Aktaran Erhan Duman, *Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Karşılaştırılması*, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Karaman 2011, s.66.

⁸ Kazgan, *a.g.e.*, Aktaran Duman, *a.g.t.*, s.67.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

1929 krizinin etkili olduğu dönemde yaşanan sıkıntıların aşılması konusunda kadınların farklı toplumlarda da aktif görevler üstlendiklerini gösteren örneklerle rastlamak mümkündür. Bu yıllarda Avusturya, İsviçre, Hollanda, Almanya, Fransa, Macaristan, Bulgaristan ve Yunanistan gibi ülkelerde de krize karşı Türkiye'dekine benzer önlemler alınarak, yerli ürünlerin tüketimine özen gösterilmiş ve kadınlar bu konuda öncülük etmişlerdir.⁹ Özellikle Avusturya'daki etkinlikler dikkat çekicidir. Avusturya'da krizin etkisini en yoğun biçimde gösterdiği dönemde kadın örgütlerinin öncülüğünde yerli ürünlerin tüketilmesi konusunda çalışmalar yapılmıştır. Milliyet gazetesi muhabiri K. Ömer, buradaki etkinliklere ilişkin gözlemlerini şöyle aktarmaktadır:

"... Operanın önünde indik. Orada seyrettiğimiz camekânların bir çoğu yerli mallarla süslü idi. Caddenin bir tarafından öteki tarafına çekilen ipler üzerindeki levhalarda büyük harflerle 'Avusturya malı alınız' yazılmıştır.

*Yerli malını en iyi teşhir eden mağazalar arasında ayrıca bir müsabaka tertip ve bu husus için nakdi mükâfatlar tesis edilmiştir... Avusturya kadın teşkilatı ve sairenin iştirakile bütün Avusturya'da tertip edilen bu haftadan maksat, memleketin birçok parasının harice gitmesine mani olmak ve halka yerli malını tanıtmaktır..."*¹⁰

Ekonomik bakımdan dönemin güçlü ülkelerinden biri olan İngiltere'de bile, yerli ürünlerin kullanılması için kral ve kraliçenin öncülüğünde propagandalar yapılmaktaydı. Özellikle kraliçe kullandığı bütün ürünlerin İngiliz malı olmasına büyük özen göstermekteydi. Bu nedenle de ülkesinde "yerli malı kadını" olarak adlandırılmıştı.¹¹

1929 Dünya Ekonomi Krizi ve Türkiye'ye Yansımaları

20.yüzyılın büyük ekonomik olaylarından biri olan 1929 Ekonomi Krizi'nin çok karmaşık nedenleri vardır ve bu nedenler konusunda çok farklı düşünceler de ileri sürülmüştür. Fakat bu konuda görüş belirtenler, Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçlarının krizi tetikleyen temel faktör olduğu konusunda birleşmektedirler.

1914 yılı, kapitalizmin genişlemeyi ifade eden dinamizminin tekelciliğe ve rekabetin çatışmaya döndüğü yıl olarak tanımlanabilir. Bu yılda meydana gelen Birinci Dünya Savaşı, Avrupa ülkelerini derinden etkilemiş ve savaş sonrasında ekonomik düzenin sağlanması için gerekli olan ihtiyaçların artmasına neden olmuştur. Savaşta insan kaybının fazla olması emeği değerli kılmış ve üretim faktörlerinde azalmalar meydana gelmiştir. Savaşa giren ülkelerin kaynaklarının savaş sırasında yok olması bu ülkelere çok ağır maliyetler yüklemiştir. Savaşın ekonomik faaliyetleri etkilediği, üretimin yapısını ve hızını değiştirdiği bir ortamda, savaşa giren ülkelerde enflasyonist bir süreç yaşanmasına ve bu durum ülkelerde fakirliğin artmasına neden olmuştur.¹²

Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinin krizin temel nedeni olarak kabul edilmesiyle birlikte diğer nedenler de şu şekilde verilebilir:

"Krizin sebepleri arasında ilk olarak, Amerika'daki şirketlerin mali güçleri yer almaktaydı. I. Dünya Savaşı sonrasında Amerika'da küçük şirketler birleşmek zorunda kalmıştır. Öyle ki Amerikan ekonomisinin % 50'si üzerinde 200 kadar holding söz sahibiydi. Fakat bu çok riskli bir durumdu, çünkü tek bir holdingin bile iflası ekonomiyi sarsmaya yeterliydi. İkinci olarak, bankaların kötü yapılanmış olmaları etkiliydi. Bankaların sermaye esaslarını, rezerv ve kredi oranlarını belirleyen yasalar yoktu. Bu yüzden yatırımcılar bankalar hakkında yeterli bilgiye sahip

⁹ Milliyet, 23 Mart 1929.

¹⁰ Milliyet, 23 Mart 1929.

¹¹ Hizmet, 12 Ocak 1930.

¹² J. Nere, 1929 Krizi, (Çev. Namık Toprak), AİTİA Yayınları, Ankara 1980, s.3. Aktaran Duman, a.g.t., s.50.

olamıyordu. Üçüncü bir sebep ise, Hoover yönetiminin ekonomik alandaki tecrübesizliği idi. Hoover yönetimi 1920'li yıllarda liberal ekonomi anlayışına göre ekonomiye devlet müdahalesi yapmamayı uygun görmüştü. Fakat 1929 krizine gelindiğinde ise krize müdahale etmenin toplumsal maliyeti çok büyümüştü. Son sebep ise, Amerika'nın dünya üzerindeki net kreditor olmasıydı. Çünkü Amerika hesapsızca verdiği kredileri geri alamadı.”¹³

Kriz, 24 Ekim 1929 yılında New York Borsası'nda hisse senetlerinin değerlerindeki büyük çöküşle başladı. Kısa sürede bir domino etkisi yaratarak, başta sanayileşmiş kapitalist ülkeler olmak üzere birçok ülkeyi ve bu arada Türkiye'yi de etkiledi.

Aslında Cumhuriyet yönetimi 1929 yılına iyimser girmişti. Lozan Barış Antlaşması gereğince Türk ekonomisini olumsuz etkileyen kimi sınırlandırmalar 1929'da kalkacaktı. O yıl, ekonomide karar alma gücü bütünüyle Cumhuriyet yönetiminin elinde olacak, artık gümrük ve dış ticaret rejimi bağımsız biçimde düzenlenebilecekti. Bunun bir anlamı, 1929'dan sonra, gümrük vergilerinin devlet için yeni ve önemli bir gelir kaynağı olması demekti. Ayrıca o yılki tarımsal üretimin iyi olacağı beklentisi de vardı. Beklentinin gerçekleşmesi durumunda tahıl ithalatına ayrılan para başka alanlara kaydırılacaktı. Ne var ki, 1929 yılı tuhaf sürprizlerle dolu bir yıldır. Yılın son aylarına kadar dünyada bir ekonomi krizinin işareti yoktu. Fakat Türkiye'de yeni gümrük ve dış ticaret rejiminin yürürlüğe gireceği belli olduktan sonra mal ve döviz spekülasyonları başladı. O yıla kadar süren serbest dış ticaretin yerini ılımlı oranlarda da olsa, dış ticarete korumacılık aldı. O tarihte iğneden ipliğe kadar birçok gereksinimini dışarıdan karşılayan Türkiye'de ithalat pahalılaştı.¹⁴ Buna bir de gümrük vergi oranlarının yükselecek olması dolayısıyla tüccarların stoklamak amacıyla fazla mal satın alması ilave edilince Türk parasının değeri hızla düşmeye başladı.¹⁵

Krizin Türkiye ekonomisindeki ilk etkisi Türk lirasının değer kaybıyla kendini gösterdi. Yeni gümrük tarifesinin 1929 yılı içerisinde yürürlüğe gireceği¹⁶ ve ayrıca Osmanlı borçlarının ilk taksitlerinin de aynı yılda ödenmeye başlanacağı önceden bilinmekteydi. Farklı gerekçelerle de olsa bu iki etken, yılbaşından itibaren spekülasyon ve aşırı ithalata yol açtı. Türk parasının değeri hızla düşmeye başladı.¹⁷ 1929'da yeni gümrük tarifesinin yürürlüğe girmesinden önce yapılan aşırı ithalat, Türk parasının hızla değer kaybetmesinin tek nedeni değildir. Diğer nedenler şu şekilde özetlenebilir: Toplumun tasarruf ilkesine özen göstermemesi ve özellikle bazı ithal ürünlere aşırı taleplerin olması. Devletin, gelirlerini hesaplamadan geniş harcamalarda bulunması. Para ve kredi işlemlerini, ülke düzeyinde kontrol edecek bir kurumun olmaması.¹⁸ Türk lirasının, İngiliz sterlini karşısındaki hızlı değer kaybı dönemin Türk basınında ele alınan sorunların başında gelmekte ve basın bu soruna çok geniş yer ayırmaktadır. 1928'in son aylarında tırmanışa geçen sterlin, 1929'un Aralık ayında en üst seviyeye ulaştı.¹⁹ Alınan önlemler sonucunda Türk lirası, İngiliz sterlini karşısında değer kazanmaya başlayınca bu durum basında büyük coşkuyla karşılandı. Örneğin 7 Aralık tarihli Ahenk gazetesi şu haberi vermektedir: “İngiliz belası Sterlin beynüsti gitti. Tekerlene

¹³ www. tarihbilinci.com, E.T. 03.03.2013.

¹⁴ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s.34.

¹⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1989, s.36.

¹⁶ 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'na ekli ticaret sözleşmesi, beş yıllık bir süre için Türkiye'nin etkili bir koruma politikası uygulamasını önleyen hükümler içermekteydi. Buna göre Türkiye, 24 Ağustos 1929 tarihine kadar bazı ülkelere, 1 Eylül 1916'daki Osmanlı gümrük tarifesini uygulamayı kabul etmekteydi. Bkz. S. Leman Meray, **Lozan Barış Konferansı**, C.:2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1973, s.79-80.

¹⁷ Korkut Boratav, “1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği, İstanbul 1977, s.44.

¹⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1983, s.81.

¹⁹ **Cumhuriyet**, 7 Aralık 1929. Sterlin 6 Aralıkta 1.115 kuruşa yükseldi.

tekerlene yuvarlanıyor. İngiliz lirası bu sabah (1068) kuruşta açıldı. İlk 10 dakika içinde (1062)'ye düştü. Daha fazla düşmesine intizar ediliyor.”²⁰

Ancak gazetelerde, Türk lirasının değer kaybıyla küresel kriz arasında henüz bir bağlantı kurulmadığı görülmektedir. Belli bir tarihe kadar New York'taki borsa felaketine dair herhangi bir habere gazetelerde rastlanmamaktadır. Kriz henüz kamuoyuna sunulmamıştır. Türk parasının değerindeki dalgalanmaların temelde ithalatın kısıtlanmasıyla son bulacağına duyulan aşırı inanç yüzünden ithalatın sınırlandırılmasıyla ilgili haberlerin bu dönemde basında önemli bir yer tuttuğu ifade edilebilir. Türk parasındaki değer kaybına dair ilk haberlerden de anlaşılacağı gibi siyasal iktidar, Kasım ve Aralık aylarında paranın değerindeki düşüşleri uluslararası bir krizin başlangıcı olarak değil, ithalat fazlalığından kaynaklanan suni ve geçici bir durum olarak değerlendirmiştir. Sorunun ithalat fazlasına bağlanması lüks ve gereksiz tüketimi engellemeye yönelik çalışmaları gündeme getirmiş ve hükümet bu doğrultuda çalışmalar yapmaya başlamıştır.²¹

Dünya Ekonomi Krizi Türkiye'ye olan asıl etkisini, hammadde fiyatlarındaki düşüşle belli etti. Bunun yerli ihraç ürünlerinin fiyatları üzerindeki etkisi çok büyük oldu. 1929-1932 yılları arasında fındığın ihraç fiyatı %73, buğdayınki %63, kuru incirinki %52, tütününki %50, kuru üzümünki %49, pamuğunki %48 oranında düştü. 1925 ile 1934 arasındaki toplam düşüş oranı yaklaşık %81'di.²² Krizle birlikte buğday ve hububat fiyatlarındaki aşırı düşüş nedeniyle üreticinin eline tohum parası bile geçmez olmuştu.²³

Ekonomi Krizine Karşı Türkiye’de Alınan Önlemler

Dünya Ekonomi Krizi'nin Türkiye üzerindeki etkileri, hükümeti bazı mali ve ekonomik önlemler almaya zorladı. Dış ticarete “malımızı alanın malını almak” ilkesi temel politika durumuna getirildi. Dış ticaret konusunda izlenen bir başka politika da, ihracatı azaltmayarak ithalatı düşürmektir. Bu politikanın uygulanması ise pek olanaklı değildi, çünkü her ülke çok satıp az almak çabasındaydı.²⁴ Yaşanan iktisadi sıkıntılar karşısında akla gelen diğer bir çözüm yasaklar ve kısıtlamalar koymak ve ülke ekonomisini dış dünyaya kapatmak oldu.²⁵

Kriz sürecinde ve onu izleyen yıllarda ise olağanüstü bazı vergiler konuldu. 1931-1938 döneminde halktan; “İktisadi Buhran Vergisi”, “Muvazene Vergisi”, Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi”, “Yol Vergisi”, “Askerlik Mükellefiyeti” ve “Buğdayı Koruma Vergisi” gibi olağanüstü vergiler alınmıştır.²⁶

Ayrıca bu dönemde kaçakçılığa karşı sert önlemlerin alınması da kriz ortamından kaynaklanmaktadır. 28 Kasım 1931 tarihli hükümet görüşmelerinde, kaçakçılığı önleyebilmek amacıyla çok sert önlemlerin alınması teklif edildi. Hatta bu amaçla İstiklal Mahkemesi'nin kurulması bile gündeme getirildi.²⁷ Sonuçta, kaçakçılıkla ilgilenecek özel mahkemelerin kurulmasına karar verildi ve kaçakçılar için idam da dahil olmak üzere çok sert cezalar getirildi.²⁸

²⁰ **Ahenk**, 7 Aralık 1929. Ayrıca çeşitli yorumlar için bkz. 7 1929 Aralık tarihli Milliyet, Cumhuriyet ve Hizmet gazeteleri.

²¹ Rıdvan Turhan, “1929 Ekonomik Krizi'nin Türk Basınına Yansımaları”, **Sosyoloji Dergisi**, Dizi:3, S.:14, İstanbul 2007 s.82-83.

²² Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik sürecinde Türkiye**, C.: 3, Belge Yayınları, İstanbul 1989. s.116.

²³ Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, İstanbul 1981, s.72.

²⁴ Effimianidis Yorgaki, **Cihan İktisat Buhranı Önünde Türkiye**, C.:2, İstanbul 1936, s.305.

²⁵ Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul 1989, s.82.

²⁶ Cihan Duru, “Atatürk Döneminde Olağanüstü Vergiler”, **Maliye Dergisi Atatürk Özel Sayısı**, Ekim 1981, s.262.

²⁷ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1929-1932**, C.:1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1988, s.199.

²⁸ Bkz. **Cumhuriyet**, 14 Aralık 1931.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kaçakçılıkla ilgili bu görüşmeler sırasında, 9 Aralık 1925'te kabul edilen "Yerli malının kullanımı"na ilişkin yasanın tam anlamıyla uygulanması istendi. Ülkede gereksinimi karşılayacak yerli ürünler varken, dışarıdan ürün getirilmesi sert biçimde eleştirildi. Özellikle Bursa meb'usu Rüştü Bey bu konuda çok sert önlemler alınması gerektiğini belirtti:

*"... Yerli malı kullanmak için kanunda bazı mecburiyetler vardır. Fakat çok gevşektir. Mesela, İstanbul'da bir mağazaya gidersin, yerli malı yaramaz efendim der, Avrupa malı var daha iyi der. Yaramaz ne demek? Yerli malı yaramaz diyen adam, istiklal yaramaz, esaret daha güzeldir, der gibi bir şey söylüyor. Böyle bir sözü söyleyen bir adamı mağazasının önünde asmak lazımdır. Yerli mallarını himaye hakkındaki kanunun buna göre tadili mutlaka lazımdır."*²⁹

30 Kasım 1931'deki "Milli İktisadiyatı Koruma Vergisi" hakkındaki görüşmeler sırasında toplumun fedakarlık yapması konusu tartışılırken Sivas meb'usu Rahmi Bey halktan beklentilerini şöyle dile getirmektedir:

*"Efradı milletten istediğimiz üç kelime ile hülasa edilebilir. Fedakarlık, tasarruf ve müzaharettir... Milletten istediğimiz fedakarlık şudur: Mümkün olduğu kadar yerli mamulat ve masnuatını istimal etmek, yerli mallarına iltifat eylemek... İsteddiğimiz tasarruf da şudur: Mümkün olduğu kadar sarfiyatımızda kısıkanç davranmak..."*³⁰

1929 Dünya Ekonomi Krizi Türkiye'nin ekonomi politikasında önemli değişimlere de yol açtı. Bir yandan Türk lirasının değerini stabilize edecek dış ticaret dengesini kuracak önemli kararlar alınırken, öte yandan da iktisadi alanda kurumsallaşma çabaları hızlandırıldı. Kriz sonrasında birçok yeni kurum oluştu. Bunlardan ilki Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulmasıdır.³¹

Bu dönemde Türkiye, krizden korunabilmek veya olabildiğince az etkilenmek amacıyla kendi kendine yeten bir ekonomi politikası izlemeyi ve dışa kapanmayı bir çözüm olarak gündeme getirmiştir. Bu politikanın yanı sıra toplumda tasarruf bilincini uyandırmak ve yerli ürünlerin tüketimini özendirmek düşüncesiyle bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Bazı Avrupa ülkelerinden -özellikle Avusturya'dan- esinlenilerek "Yerli Malı Haftaları" düzenlenmiş³², ve ekonomi alanında adeta topyekün bir seferberliğe girişilmiştir. Bu mücadelede Türk kadınına da özel bir misyon yüklenmiştir.

Başbakan İsmet Paşa, ekonomi krizinin aşılması ve Türk parasının değer kaybı konusunda yaptığı konuşmada tasarrufun gereğini açıklarken, kadınların bu konudaki önemine de değinmişti:

"...Şimdi iktisadi açıdan girift olan, asıl milli kısmına geliyorum. Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi menbaini yani istihsaline kifayet etmek endişesi! İşte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyerek kanaatkâr bir hayata girmek mecburiyetindedir... Güzel lavanta sürünmüş ince ipekliler içinde Türk kızlarının cılız ve ciğeri çürümüş bir hale gelmesine muvaffakat etmiyeceğiz. Anadolu dağlarının sarı çiçeklerini başına takarak gülbüz vücutla cephe taşıyan anaları gibi, kızlarımızın sağlam vücutlu ve yerli ipekleriyle dağ çiçeği kokusunu dalgalandırarak her şeyden evvel kuvvetleri, kanaatkârlıkları, tasarrufları ile kendi yuvalarını yıkılmaz kaleler gibi sağlamlaştırmalarını isteyeceğiz. Milli tasarruftan bahsederken evvela kızlarımızın vazifelerinden bahsetmem pek tabiidir. Çünkü bir

²⁹ Kuruç, a.g.e., s.200.

³⁰ Kuruç, a.g.e., s.203.

³¹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1983, s.91-92.

³² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Doğan Duman, Ulusal Ekonominin Yapılanmasında Yerli Malı Haftaları, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2001.

yuvaya milli tasarruf ve kanaatkârlık bir defa, kadının dikkati ve tekayyüdü ile yerleştikten sonra erkeğin buna mukavemet edebilmesi maddeten müşkül olacaktır."³³

İsmet Paşa'nın konuşmasına bakıldığında onun ülkede tasarruf bilincini yerleştirmeyi ve "milli iktisat" kavramını topluma aşılama istediği görülmektedir.

Başbakanın açıklamaları TBMM'de heyecanla karşılandı ve bu konuşmadan hemen sonra, TBMM Başkanı Kazım (Özalp) Paşa'nın başkanlığında "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti"nin kurulmasına karar verildi.³⁴ Bütün milletvekilleri de cemiyete üye olacaklardı. Toplumunu israfı mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmaya; yerli ürünleri tanıtmaya, sevdirmeye ve tüketimini özendirerek artırmaya çalışacak olan cemiyet 14 Aralık 1929'da kuruldu.³⁵ Cemiyet, çok kısa süre içerisinde Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük kentler olmak üzere Türkiye genelinde örgütlendi ve şubeler açtı.

Ulusal Ekonomiye Güçlendirme Mücadelesinde Kadınlar

Ekonomi krizinin Türkiye'ye yönelen olumsuz etkilerinin giderilmesinde kadınların da önemli çalışmalar içerisinde olduğunu görmek mümkündür. Topluma tasarruf bilincini aşılama ve yerli ürün kullanımını özendirmeyi amaçlayan M.İ. ve T.C'nin özellikle büyük kentlerdeki şubelerin açılmasında ve çalışmalarında kadınların aktif görevler üstlendikleri hemen fark edilmektedir. Örneğin cemiyetin İstanbul şubesi kurulurken yönetim kurulunun iki üyeliğine Nakiye ve Efzayiş Suat hanımlar seçildi.³⁶ Şube, kadınların da çabalarıyla zaman geçirmeden yoğun bir çalışma programı düzenledi ve bir takım etkinliklere girişti. Bu etkinlikler çerçevesinde sinemalarda toplantılar düzenlenip, dönemin tanınmış ekonomistlerine konferanslar verildi. Bu toplantı ve konferanslara katılanlara yurt dışından tasarruf ile ilgili getirtilen filimler gösterilmekte ve toplantılar sonunda halka yerli malı kullanacaklarına ilişkin yemin ettirilmekteydi.³⁷ Bu tür çalışmalar sonraki yıllarda da devam etti. Örneğin yine cemiyetin İstanbul şubesi 10 Ocak 1931'de sadece kadınların katıldığı büyük bir toplantı düzenledi. Toplantının amacı, yerli ürünlerden çeşitli örnekleri kadınlara tanıtmak ve böylece onların bu ürünlere olan ilgilerini artırmaktı.³⁸ Cemiyetin İzmir şubesinin açılması sırasında da kadınlardan yardım alındığı görülmektedir. Örneğin şubenin açılmasından hemen sonra kadınlardan çalışma grupları oluşturularak, semt semt ve mahalle mahalle propaganda yapmalarının sağlanması ve kadınlar arasında yerli ürün kullanımının yaygınlaştırılması yönünde kararlar alındı. İstanbul'da yapıldığı gibi, özellikle giyim konusunda yerli ürünlerin mankenler aracılığıyla tanıtılması kararlaştırıldı.³⁹

İzmir şubesinin kuruluşu genel merkez tarafından onaylandıktan sonra, Cumhuriyet Halk Fırkası binasında bir toplantı düzenlendi. Toplantıda, "Propaganda ve Neşriyat Hey'eti"nin oluşturulması kabul edilirken, ayrıca "Hanımlar Komitesi"nin kurulmasına da karar verildi. Komite başkanlığını vali Kazım Paşa'nın eşi Maide Hanım üstlenecekti. Bunun dışında, "Hey'eti Faale" oluşturulacak ve bu kurul İzmir'de yerli mal üreten ve satan tüccarlardan oluşacaktı.⁴⁰ 31 Ocak

³³ **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Aralık 1929.

³⁴ Toplumda ulusal ekonomi kavramının oluşması ve bunun halk arasında yaygınlaştırılmasını kendine görev edinen Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 12 Aralık 1929 tarihinde kuruldu. Cemiyetin amacı özetle, halkı tutumlu yaşamaya ve yerli malı tüketmeye özendirmekten oluşmaktadır. Cemiyet, bu amacını gerçekleştirmek için yerli ürünleri tanıtmak çalışmalarına girişerek, ilki 1930 yılında olmak üzere, "Tasarruf ve Yerli Malı Haftaları" düzenlemiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Doğan Duman, **Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1990.

³⁵ Bkz. **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1929.

³⁶ **Milliyet**, 24 Aralık 1929.

³⁷ **Hizmet**, 18 Şubat 1929.

³⁸ **Milliyet**, 11 Ocak 1931.

³⁹ **Anadolu**, 14 Ocak 1930.

⁴⁰ **Anadolu**, 21 Ocak 1930.

1930'da kadınların katıldığı toplantıda ise, ailede tasarruf sorunu ve biçki-dikiş yerlerinde yerli mallarının kullanılması konuları görüşüldü.⁴¹

Cemiyetin İzmir şubesinde kadınların tasarruf ve yerli malı kullanımı konusunda yapabilecekleri sadece ev içi ile sınırlandırılmayıp, daha etkin çalışmaları sağlandı. Henüz şubenin kuruluş aşamasında kadınlara aktif görevler verilmesinden bunu anlamak mümkündür. Şubenin faaliyete geçmesinden hemen sonra ise, kadınlar tarafından, "Hanımlar Komitesi" oluşturuldu ve çalışmalar zaman yitirilmeden başlatıldı. Komitenin ilk toplantısında kadınlar, çalışma yöntemlerini belirlediler. Toplantıda İzmir'in çeşitli yerlerinde, Buca ve özellikle Karşıyaka'da çalışmak üzere birer "Faal Komite" oluşturulması uygun görüldü ve cemiyetin merkez faal komitesi seçildi. Faal komite üyeleri, yerli mallarının tüketilmesine, ailede iktisat ve tasarruf düşüncesinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapacaktı.⁴²

Hanımlar Komitesi, farklı tarihlerde vali Kazım Paşa'nın eşi Maide Hanım'ın başkanlığında toplanarak, aileler arasında tasarrufun yaygınlaştırılması, çeşitli işler için kullanılan dikiş ve iş malzemelerinin yerli ürünlerden sağlanması için propaganda çalışmalarında bulunmuştur. Toplantıların birinde ise komite, milli iktisat ve tasarruf konusunda yapmayı planladığı çalışmaları şu şekilde belirlemiştir: İstanbul'da yerli ürünler hakkında hazırlanmış olan filmleri getirerek, bunları İzmir sinemalarında göstermek; tasarruf ve iktisat konusuna ait atasözlerini toplamak ve bunların gazetelerde her gün yayınlanmasını sağlamak; hazırlanacak çeşitli afişlerle yerli ürünlerin reklamını yapmak; lüks ve gereksiz ürünlerin ithalat miktarı hakkında istatistikler düzenlemek ve bunlara ilişkin yayınlar yapmak.⁴³ Ancak hemen belirtmek gerekir ki, planlanan bu çalışmaların çok az bir bölümü gerçekleştirilebilmiştir.

Türk kadınının yerli malı kullanma konusundaki duyarlılığı, M.İ. ve T.C'nin kuruluşundan önceye dayanmaktaydı. Türk Kadınlar Birliği, henüz M.İ. ve T.C. kurulmadan önce, kadınlar arasında yerli ürünlerin kullanılması için propaganda yapmaktaydı.⁴⁴ İzmir'de yerli ürünlerin tüketimini sağlamak ve toplumu bu konuda teşvik etmek amacıyla, bütün semtlerde birer "Hanımlar Encümeni" kurulması da kadınların bu konudaki başka bir etkinlikleriydi.⁴⁵ Yerli malı konusunda yapılan propagandaların kısa bir sürede başarıya ulaştığı görülmektedir. Çünkü başta İstanbul ve İzmir olmak üzere birçok yerde kadınlar arasında hızlı bir biçimde yerli malı kullanma alışkanlığı oluştu.⁴⁶

Kadınların yerli malı kullanma yönündeki kampanya çalışmaları devam ederken, Yerli Malları Koruma Cemiyeti de, Türk Kadınlar Birliği'ne başvurarak, bütün fabrikatörlerle ailelerinin, balolarda ve çeşitli törenlerde, yerli mallarından tuvalet ve kostüm giymeleri ve ülke içinde yerli ürünlerin tanıtılmasında kendileri ile birlikte çalışmalarını önerdi.⁴⁷ Kadınlar Birliği bu öneriyi desteklemenin dışında yerli malı kullanımını özendirmek için çeşitli sergiler açtı ve halkı bilinçlendirmek amacıyla konferanslar düzenledi.⁴⁸ Konferans etkinlikleri özellikle tasarruf ve yerli malı haftalarında⁴⁹ yoğunlaştırılmaktaydı. Bu hafta nedeniyle Türk Kadınlar Birliği üyelerinden Nebahat, Vecihe Ziya, Meliha Avni, Mevhibe, Feriha ve Mediha Muzaffer hanımlar konferans

⁴¹ Hizmet, 1 Şubat 1930.

⁴² Milliyet, 3 Şubat 1930.

⁴³ Anadolu, 13 Mart 1930.

⁴⁴ Milliyet, 28 Mart 1929.

⁴⁵ Hizmet, 5 Temmuz 1929.

⁴⁶ Ahenk, 15 Aralık 1929.

⁴⁷ Hakimiyyet-i Milliye, 22 Aralık 1929.

⁴⁸ Gürcan Bozkır, "Türk Kadın Birliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.:3, S.:9-10, s.109.

⁴⁹ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin 1929 yılında kurulmasıyla kutlanmaya başlanan bu hafta her yılın 12-19 Aralık tarihlerinde kutlanmaktaydı.

vermek üzere görevlendirildiler.⁵⁰ Bu faaliyetler dışında M.İ. ve T.C'nin kurulmasından sonra, bu cemiyetle birleşen Yerli Malları Koruma Cemiyeti,⁵¹ çeşitli tarihlerde düzenlediği toplantılarla kadınlara, yerli giyecek ve yiyecekleri kullanmaları çağrısında bulunmuştur. Bu cemiyetin kadınlar kolu, 1 Kasım 1929'da İzmir Türk Ocağı'nda bir toplantı yapmış, toplantı sonunda yerli tekstilin kadınlar tarafından desteklenmesi kararlaştırılmıştır. Toplantıda kadınlar, giyecek ve yiyecekleri ile kullanacakları bütün ürünlerin yerli olmasına, Kızılay yararına yapılacak baloya yerli kumaştan dikilen elbiselerle gidilmesine ve ayrıca dikiş yurtlarında dikilecek olan yerli kumaşlar için dikim fiyatı üzerinden yüzde yirmi indirim yapılmasına karar verilmiştir.⁵²

Kadınlar, yerli malı kullanımı konusundaki propagandaların yanı sıra, tasarruf hareketi içerisinde de aktif olarak yer almışlardır. İş Bankası, 5 Ocak 1930'da sadece kadınların katıldığı bir toplantı düzenlemiş, bu toplantıya çok sayıda davetli katılmıştır. Toplantıda Siirt milletvekili Mahmut Bey, ülke ekonomisi ile ilgili bilgi verirken, tasarruf hareketi içerisinde kadınlara düşen görevlerden söz etmiştir.⁵³ Öte yandan dönemin gazete ve dergilerinde kadınlara tasarruf yapmanın yöntemleri konusunda da önerilerde bulunmaktadır. Örneğin Çocuk Duygusu dergisinde "Genç kızlara ev işleri" başlığı altında dünya ekonomik krizinin etkilerine şu şekilde dikkat çekilmekte ve önerilerde bulunmaktadır:

*"Dünyanın her tarafında hüküm süren buhran herkesi iktisada fazla riayete mecbur etmiştir. Giyim eşyasını daha ziyade sağlamlaştırarak, ev eşyasını uzun müddet dayandırmak, yiyeceklerden birkaç türlü istifade etmek için çareler bulunmuştur. Onlardan bir kısmını yazıyoruz..."*⁵⁴

Yerli ürünlerin propagandasını yapmak amacıyla düzenlenen toplantı ve konferanslar dışında, kadınlar, ürettikleri yerli malları tanıtmak düşüncesiyle sergiler açılması için de çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bunların en önemlilerinden biri, İsmet Paşa Kız Enstitüsü ile ortaklaşa düzenlenen "Kadın İktisat Sergisi"dir. Başbakan tarafından açılan bu sergi, kadınların Türkiye'de düzenlediği ilk, dünyadaki on altıncı sergidir.⁵⁵ Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal de sergiyi ziyaret etmiş ve Türk kadınlarının yeteneklerinden övgü ile söz ederek, sergilenen ürünleri çok beğendiğini belirtmiştir. Toplumda yerli ürün kullanma alışkanlığı oluşturma konusunda kadınlardan aktif destek alınmasının dışında, kadınların bir reklam objesi olarak da kullanıldığı görülmektedir. 1932 yılında dünya güzeli seçilen Keriman Halis buna örnek gösterilebilir. M.İ. ve T.C. tarafından aylık olarak yayınlanan "İktisat ve Tasarruf" dergisi, Keriman Halis'in dünya güzeli seçilmesini aynı zamanda yerli tekstilin bir başarısı olarak değerlendirmiştir: *"Demek bugün ipekli ve yünlü yerli mallarımız da Avrupa malları ile müsabakaya girişebilecek bir seviyeye yükselmiştir."*⁵⁶ M.İ.ve T.C'nin bir başka yayınında ise adeta Türk ve dünya kızlarına güzelliğinin sırları verilmektedir: *"Türk güzelinin neden Cihan güzeli olduğunun sırrını hiç aramak istediniz mi? Çünkü Türk güzeli küçüklüğünden beri incir, üzüm, fındık yiyerek büyümüş ve beslenmişti de ondan..."*⁵⁷ TBMM Başkanı Kazım Paşa'nın bu konudaki yaklaşımı ise daha ilginçtir. Meclis Başkanı, "Dördüncü Yerli Mallar Sergisi"ni gezerken kumaş reyonundaki yerli kumaşları

⁵⁰ Bozkır, a.g.m., s.110.

⁵¹ Bu cemiyet 19 Nisan 1929'da İstanbul'da kuruldu. Yüksek öğretimin bütün öğretmen ve öğrencilerinin üye oldukları bu cemiyet uzun süreli faaliyet göstermeyip, 1930 yılında M.İ. ve T.C. ile birleşmiştir. Bkz. Doğan Duman, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.:1, S.:2, İzmir 1992, s.135.

⁵² *Hizmet*, 2 Kasım 1929.

⁵³ *Milliyet*, 6 Ocak 1930.

⁵⁴ Çocuk Duygusu, 7 Temmuz 1938, S.:41. Aktaran Mustafa Doğdu, *Tek Parti Döneminde Ülkemizdeki Çocuk Dergilerinde Yurttaşlık Bilincinin Oluşturulması*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007, s.96.

⁵⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Aralık 1932.

⁵⁶ *İktisat ve Tasarruf*, Eylül 1932, s.1.

⁵⁷ *Yerli Malı Ye! Yerli Malı Giy! Para Biriktir*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayını, Samsun 1933, s.11-12.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

incelemiş ve Türk güzelinin “*milli kumaştan yapılan bir tuvalet*”le jüri önüne çıktığını hatırlatarak; “*Keriman Halis Hanım bu ipekli kumaşları giydiği için kraliçe olmuştur*”⁵⁸ tespitini yapmıştır! Dönemin birçok yöneticisine göre Keriman Halis’in kraliçeliği, Türk ırkının güzelliği ve yeteneği ile Türk ürünleri ve sanayisinin bir başarısıdır. Reklamcılık tekniği açısından çok acemice kabul edilse de, bu dönemde kadının siyasal düzeyde bile bir reklam aracı olarak kullanılmaya başlandığı söylenebilir.

1929 Dünya Ekonomi Krizi birçok ülkede sadece ekonomi politikalarının değiştirilmesiyle sınırlı kalmamış, siyasal alanda da ciddi değişimlere neden olmuştur. Türkiye bu krizin yol açtığı ekonomik sorunlara, daha çok tarımsal yapı içerisinde çözüm ararken, liberal ekonomi politikasının yanı sıra devletin de yatırımlara katılması ve kalkınmada etkili bir şekilde rol alması politikasına yönelmiştir. Fakat alınan bu önlemler krizi aşmak için yeterli olmamış ve krizin etkileri 1932 yılına kadar artarak devam etmiştir. Türkiye 1933 yılından itibaren kendisini toparlayarak altyapı ve sanayi yatırımlarını gerçekleştirmeye başlamıştır.⁵⁹ Bu ekonomik sıkıntıların aşılmasında, siyasal iktidarın yasal ve kurumsal düzenlemeler yapması ve toplumu bir bütün halinde krize karşı seferber etmesi de büyük rol oynamıştır.

Sonuç

Kapitalist sistemin yaşadığı ilk büyük küresel kriz olarak kabul edilen 1929 Dünya Ekonomi Krizi başta sanayileşmiş kapitalist ülkeler olmak üzere birçok ülkeyi olumsuz etkilemiştir. Türkiye’nin diğer ülkelerle kıyaslandığında bu krizden daha az hasarla kurtulduğu söylenebilir. Bunun önemli nedenlerinden biri bu dönemde henüz küresel ekonomiyle yeterince bütünleşememesiydi. Buna rağmen, hammadde ve tarımsal ürün fiyatlarında yaşanan düşüş Türk ekonomisini de çok olumsuz etkilemiştir. Bu süreçte siyasal iktidar, krizin etkilerini azaltmak için bir yandan yasal ve kurumsal bir takım düzenlemelere giderken, diğer yandan da toplumu yerli ürünleri kullanmaya ve tasarrufla bulunmaya teşvik etmiştir. Türk parasının yabancı paralar karşısında değer yitirmesinin önlenmesi için de planlı bir iktisat politikası izlenmesi gibi kararlar almıştır. Özellikle yerli ürün kullanmak ve tasarrufla bulunmak konusunda toplumsal düzeyde adeta bir seferberlik başlatılmıştır. Bu mücadelede ise kadınlara özel bir görev verilmiş ve onlardan geniş ölçüde yararlanılmıştır. Kadınlar özellikle, ekonomi krizine bir tepki olarak kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin faaliyetlerine etkin bir şekilde katılmış, bir yandan kendileri yerli ürün kullanma ve tasarrufla bulunma politikasına uygun davranırken, bir yandan da toplumu bu konuda bilinçlendirmek için çaba göstermişlerdir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında gerçekleştirilen köklü siyasal ve toplumsal değişim şüphesiz ki kentli, okumuş kadın ve erkekler arasında daha çabuk kabul görmüştür. Fakat buna rağmen ağırlıklı geleneksel-dinsel değer yargılarının etkisiyle yüzyıllar boyunca kamusal alandan ve çeşitli toplumsal etkinliklerden uzak tutulan kadınların, henüz devrimin ilk yıllarında toplumsal ve ekonomik alandaki mücadelelerde bu denli istekli olmaları dikkat çekicidir. Öte yandan ülke yöneticilerinin biraz da bilinçli bir biçimde kadını bu tür etkinlikler için cesaretlendirdikleri söylenebilir. Böylelikle yöneticiler, bir yandan ekonomik sorunların aşılmasında kadınlardan destek alırken, öte yandan onları bu alanda giriştikleri çalışmalarıyla sosyo-politik yaşama entegre etmeyi de amaçlıyorlardı. Çünkü devrimin amaçlarından biri de geleneksel Türk-İslam kültüründe “zayıf yaratık” olarak kabul edilen kadının bilinçlenmesi, erkeklerin koruyuculuğundan çıkarak ulusal laik toplumun inşasında erkeklerle eşit bir şekilde çaba göstermelerini sağlamaktır.⁶⁰ Başta vali, belediye başkanı, milletvekilleri gibi yönetici elitin eşleri olmak üzere; kentli, eğitilmiş

⁵⁸ Cumhuriyet, 2 Ağustos 1932.

⁵⁹ Feyzullah Ezer, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı Öncesi Türk Ekonomisinin Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, C.:3, S.:3, Haziran 2005, s.31.

⁶⁰ Ayşe Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, *Tarih ve Toplum*, Mart 1988, s.42.

kadınlar ise kimi teşvik ve korumaların da katkısıyla toplumsal yaşama aktif olarak katılmışlar ve faaliyet gösterdikleri alanlarda başarı elde etmişlerdir. Bu başarılar bir yandan kadınlara özgüven kazandırırken, öte yandan krizin etkisinden daha kısa sürede kurtulmayı ve ulusal ekonomiyi güçlendirme bilincinin toplumda yaygınlaşmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Gazete ve Dergiler

Ahenk

Anadolu

Cumhuriyet

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları

Hakimiyet-i Milliye

Hizmet

İktisat ve Tasarruf

Maliye Dergisi

Milliyet

Sosyoloji Dergisi

Tarih ve Toplum

Kitap ve Makaleler

AKTAN Reşat, **Türkiye İktisadı**, C.:1, Ankara 1968.

BAŞAR Ahmet Hamdi, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, İstanbul 1981.

BORATAV Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1989.

BORATAV Korkut, "1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği, İstanbul 1977, s.39-52.

BOZKIR Gürcan, "Türk Kadın Birliği", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.: 3, S.: 9-10, s.99-116.

DOĞDU Mustafa, **Tek Parti Döneminde Ülkemizdeki Çocuk Dergilerinde Yurttaşlık Bilincinin Oluşturulması**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.

DUMAN Doğan Duman, **Ulusal Ekonominin Yapılanmasında Yerli Malı Haftaları**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2001.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- DUMAN Doğan, **Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1990.
- DUMAN Doğan, “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.:1, S.:2, İzmir 1992, s.127-141.
- DUMAN Erhan, **Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi’nin Karşılaştırılması**, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Karaman 2011.
- DURAKBAŞI Ayşe, “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, **Tarih ve Toplum**, Mart 1988, s.37-43.
- DURU Cihan, “Atatürk Döneminde Olağanüstü Vergiler”, **Maliye Dergisi Atatürk Özel Sayısı**, Ekim 1981, s.259-288.
- EZER Feyzullah, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı Öncesi Türk Ekonomisinin Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, C.:3, S.:3, Elazığ 2005, s.28-32.
- KEYDER Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, iletişim Yayınları, İstanbul 1989.
- KURUÇ Bilsay, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.
- KURUÇ Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1929-1932**, C.: 1, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1988.
- MERAY S. Leman, **Lozan Barış Konferansı**, C.: 2, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1973.
- TEKELİ İlhan, İLKİN Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1983.
- TOKGÖZ Erdinç, “Atatürk’ün Tasarruf Politikası”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1982.
- TOPRAK Zafer, **Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara 1982.
- TURHAN Rıdvan, “1929 Ekonomik Krizi’nin Türk Basınına Yansımaları”, **Sosyoloji Dergisi**, Dizi: 3/14. S.: 14, İstanbul 2007.
- VARLI Arzu, KORALTÜRK Murat, “II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.: 9, S.: 20-21, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2011, s.127-142.
- Yerli Malı Ye! Yerli Malı Giy! Para Biriktir**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayını, Samsun 1933.
- YAZMAN M. Ögüt, **Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi**, 2. Baskı, Ankara 1974.
- YERASİMOS Stefanos, **Az gelişmişlik sürecinde Türkiye**, C.: 3, Belge Yayınları, İstanbul 1989.
- YORGAKİ Effimianidis, **Cihan İktisat Buhranı Önünde Türkiye**, C.: 2, İstanbul 1936.
- ZARAKOLU Avni, “1929/30 Dünya Ekonomi Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Krizle Alınan Mücadele Tedbirleri”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s.89-104.

İnternet Erişimleri

www. tarihbilinci.com, E.T. 03.03.2013.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

XX. YÜZYILIN BAŞINDA NASTURİLER: KÜLTÜRLERİ, KÜRTLER VE MERKEZİ OTORİTE İLE İLİŞKİLERİ*

*Abdurrahman YILMAZ***

ÖZET

Nasturiler, Patrik Nastur'un İsa'nın insani kimliği ile tanrısal kimliğini birbirinden ayrı olduğu öğretisini kabul ederler. Yerleşim alanlarının merkezi bugünkü Hakkâri civarındır ve XX. Yüzyılın başlarına değin bu coğrafyada kendilerine özgü aşiret yapısı içerisinde ve yarı otonom bir şekilde yaşamlarını sürdürdüler. En parlak çağını X. Yüzyılda yaşayan Nasturiler, XIX. Yüzyılın ortalarına kadar komşuları Kürtlerle ve merkezi otorite ile ciddi bir sorun yaşamadan hayatlarını sürdürdüler. Ancak, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren misyonerlik çalışmalarının yol açtığı politik gelişmeler, Rusya ve İngiltere gibi devletlerin nüfuz çabaları ile birleşen Nasturilerin bağımsız bir devlet kurma düşüncesi, onların hem merkezi otorite ile hem de komşuları Kürtlerle ciddi çatışmalar yaşamalarına neden oldu. Nasturiler, ilki 1915, ikincisi 1924 yılında gerçekleşen ayaklanmaların ardından düzenlenen askeri harekât sonunda İngiliz kontrolündeki Irak bölgesine yerleştiler. Temel siyaset olarak etnik gruplar arasındaki ve etnik gruplarla kendi arasındaki çatışmaları ve sorunları önlemek için çaba sarf eden Osmanlı İmparatorluğunun, farklı etnik gruplar arasında, imparatorluğun dört bir yanında devam eden çatışmaların yanı sıra çok farklı cephelerde devam eden savaşlar nedeniyle bunda başarılı olmadığı görülmektedir.

Nasturiler üzerine yapılan çalışmalarda, Nasturilerin yaşadığı coğrafyanın bugünkü karşılıkları ile ilgili bir farkındalığın olmadığı anlaşılmaktadır. Böyle bir farkındalığın, geçmişle bugün arasında tarihsel ölçekte bağ kurulması, bugün yaşanan sorunların tarihsel perspektifle ele alınarak nedenlerinin daha iyi anlaşılması açısından oldukça önemli olduğu değerlendirilmektedir. Nasturilerin yaşadığı yer adlarının bugünkü karşılıkları ile beraber verildiği bu çalışmada okuyucuya tarihsel bir perspektif ile XX. Yüzyılın başında yaşanan olaylarla güncel meseleleri bir arada yorumlama imkânı da sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nasturiler, Nasturi kültürü, Nasturi nüfusu, Hakkâri, Osmanlı'da etnik sorunlar.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. El-mek: ayilmazz@hotmail.com

THE NESTORIANS AT THE BEGINING OF THE 20TH CENTURY: THEIR CULTURE AND THEIR RELATIONS WITH THE KURDS AND CENTRAL AUTHORITY

ABSTRACT

The Nestorians' beliefs are mainly based on the Patriarch Nestorius's doctrine of the diversity of Jesus Christ's human identity and Divine identity. The Nestorians central area of living was the vicinity of Hakkari and on this geography, until XX. Century, they lived a semi-autonomous tribal life which was peculiar to them. Having lived their most brilliant era in the X. Century, the Nestorians had encountered no serious problem with the Kurds, their neighbours, and with the central authority until the second half of the XIX. Century. The Nestorians' idea of having an independent state combined with the political development caused by the missionary activities of the mid XIX. Century and the domination struggle of states like Russia and Britain caused serious problems for Nestorians with the Kurds and the Central Authority. The Nestorians settled in the British-controlled region of Iraq after the military operation following the riots of 1915 and 1924. The Ottoman Empire has always followed the fundamental policy of avoiding conflicts between ethnic groups as well as conflicts between ethnic groups and itself. Because of the multiple conflicts going on between different ethnic groups over the empire and ongoing battles in so many different fronts, the Ottoman Empire could not achieve to implement this policy.

The studies on the Nestorians reveal that there is lack of awareness about the current locations of the geography inhabited by the Nestorians. It is evaluated that a such awareness is very important to establish a historical bond between the past and the present and for a better understanding of the causes of the today's problems from a historical perspective. Providing the current names of the locations inhabited by the Nestorians, this study also presents to the reader a historical perspective and the opportunity to interpret the events at the beginning of XX. Century together with the contemporary issues.

Key Words: Nestorians, Nestorian culture, Nestorian population, Hakkâri, ethnic conflicts in Ottoman Empire.

Giriş:

Çatısı altında farklı din ve etnik kökene sahip birçok topluluk barındıran Osmanlı İmparatorluğunun çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü bir İslam devleti niteliği taşıdığını söyleyebiliriz (Güvenç 2000:213). Osmanlı'nın, bu yönüyle, bir nevi Fransız Devrimi'nin "Birlik içinde çeşitlilik; Çeşitlilik içinde birlik" sloganını başarıyla uyguladığını belirten Güvenç, İmparatorluğun ekonomisinin zayıflamasıyla kültürel çeşitliliği bir arada yürütme gücünün zayıfladığını, gayri Müslimlerin birer sivil toplum örgütü gibi örgütlenmesine karşın Müslümanların ancak şeyhler ve tarikatların çevresinde toplanabildiğini belirtiyor. Güvenç'e göre bu durum "Sünni Müslümanların dine, Türklerle Türkmenlerin Aleviliğe, gayrimüslimlerin de milliyetçiliğe yönelmesine" yol açmıştır (Güvenç 2000:214). Berkes'e göre ise Rusya'nın gittikçe güçlenmesi ve Osmanlı'da yaşayan Hristiyanlar üzerindeki etkisinin artmasının yanı sıra Fransız

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Devrimi'nin "Hristiyan reayada ulus olma akımını açığa çıkarması "Osmanlı'da İslamlık bayrağının açılmasını zorunlu kılmıştır" (Berkes, (1973) 2008:147). Denilebilir ki ulusçuluk akımının yayılmasının yanında Osmanlı'nın egemenliğine karşı "sistematik bir tehdit" haline gelen ekonomik açıdan zayıflığı gelişmeleri paralel şekilde etkilemiştir (Findley, 2010:139).

Tüm bu gelişmeler Osmanlı'nın dış ilişkileri kadar özellikle 19. yüzyıldan itibaren etnik ve dini toplulukların bir biriyle çatışmalı hale gelmesi nedeniyle içişlerini (asayişini) de etkilemiştir (Ortaylı, 2006:126). Reynolds'a göre en azından Ermeni ve Kürt ilişkileri anlamında bu çatışmaların nedeni etnik ya da dini temelli değil, yerleşik olarak yaşayan, okuma yazma bilen ve Hristiyan tacirlerle ilişki kuran ve bu nedenlerle gittikçe zenginleşen Ermeniler ile göçebe olarak yaşayan Kürtler arasındaki açığın Ermeniler lehine hızlı bir şekilde artmaya başlamasıdır (Reynolds, 2011:51-52). Etnik gruplar kendi aralarında ya da merkezi otorite ile belki daha önceki yüzyıllarda da çatışma yaşamış olabilirler ne var ki 1890'lar ve 19. Yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan farklılık, bu yüzyıla kadar sadece devletlerin sahip olabildiği etkili ateşli silahlara artık devlet dışı küçük grupların da sahip olmaya başlamasıdır (Findley, 2010:135). Bu durum şüphesiz Osmanlı'daki uluslaşma hareketlerini ve etnik gruplar arası rekabeti çok ciddi bir şekilde etkilemiştir.

Bölgesel ve uluslararası etkenler nedeniyle bu çatışmalara dâhil olmuş topluluklardan biri de Hakkâri ve çevresinde yaşamış Hristiyan bir topluluk olan Nasturiler olmuştur. Osmanlı arşivlerinden anlaşıldığı üzere Nasturilerin kendi mezheplerine katılmasını sağlamak için İngiliz, Amerikan ve Rus misyonerler arasında Ortodoksluk ve Protestanlık eksenli kıyasıya bir rekabet yaşanmaktadır. Bu rekabette her ne kadar İngiliz ve Amerikalılar okul ve kilise yaptırarak öne geçmeye çalışsa da özellikle İran'da yaşayan Nasturilerin Ortodoksluğa geçişi ile beraber Rus etkisi görece ön plana çıkmaktadır.^{1,2,3,4,5,6,7} 1800'lü yılların ortalarından itibaren başlayan bu tür misyonerlik faaliyetlerinin yanında Rusya ve İngiltere'nin bölgeye egemen olma çabaları Nasturileri bölgesel ve uluslararası çekişme/çatışmaların içine çekmiştir.

Bu makalenin amacı: Nasturi tarihini ve kültürünü, Nasturilerin Kürtlerle ilişkilerini ve özellikle 20. Yüzyılın başında Hakkâri bölgesinde yaşanan olayları Osmanlı arşiv belgeleri, hatıratlar, bilimsel makaleler ve seyahatnameler gibi farklı kaynaklardan yararlanarak kapsamlı bir yorumla aktarmaktır. Makale bu niteliği ile Nasturilerin 1915'te Türkler ve Kürtler tarafından uğradıkları saldırılar sonucu "büyük sayıda şehit verdikleri" ve "Osmanlı orduları tarafından baskı

¹ "Amerikan, İngiliz ve Rus misyonerleri İran ve Osmanlı eyaletlerindeki Nasturileri kendilerine çekip buralarda karışıklık çıkarmak istediklerinden bu duruma meydan verilmemesi." 06/B/1315 (Hicri), Dahiliye Mektubi Kalemî, Dosya No: 2087, Gömlek No:7, Osmanlı Arşivleri.

² "Nasturiler'in bulunduğu Çölemerik'de (Hakkari ilinin merkezine verilen isim) yapılan Ortodoksluk telkinlerinin genişlemesini önlemek için alınacak tedbirlere dair raporun Van'dan derhal gönderilmesi." 15/Ra/1331, Dahiliye, İdare, Dosya No:116, Gömlek No: 57, Osmanlı Arşivleri.

³ "1- İngiliz Cemiyet-i Hayriyesi tarafından Nasturi çocuklarını eğitmek üzere Musul'a bağlı İmadiye Kazası Bikad karyesinde müstemilatıyla beraber iki katlı bir mektep ve bir kilise yaptırılmasına ruhsat verildiği. 2- İran Nasturileri'nin Ortodoksluğu kabul etmeye başlamaları üzerine, Osmanlı Nasturileri'nin Ortodoksluğu kabul etmemeleri için İngiliz misyonerlerinin büyük gayretler gösterdiği." 05/M/1329, Dahiliye, İdare, Dosya No:123, Gömlek No: 4, Osmanlı Arşivleri.

⁴ "Amerika tebaasından misyoner Protestan rahiplerinin Nasturilerin yaşadığı bölgelerdeki faaliyetlerine karşı gerekli tedbirlerin alınması." 29/Ca/1313, Sadaret, Mühime Kalemî Evrakı, Dosya No: 613, Gömlek No: 14, Osmanlı Arşivleri.

⁵ "İngiliz misyoneri Mr. Brown'ın Nasturileri Protestanlaştırma girişimleri. Van İngiltere Viskonsolosu'nun seyahat bahanesiyle gittiği yerlerde Ermenileri tahrik ettiği.", Yıldız, Dahiliye Nezareti Maruzatı, Dosya No:8, Gömlek No:25.

⁶ "Nasturilerin Rus himayesine girmekte ve Ermenilerin dahi bir kısmı ümitlerini o tarafa çevirmekte olduklarına dair." 03/04/1880, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, Dosya No:258, Gömlek No: 72, Osmanlı Arşivleri

⁷ "Amerikalıların Diyarbakır yöresinde kendilerine tezyikat yapıldığı iddialarının ashında Amerikalıların o yöredeki Nasturileri kendi mezheplerine koymak çabasıdan ileri geldiği.", 28/B/1269, Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemî, Dosya No:59, Gömlek No: 36, Osmanlı Arşivleri.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

altına alınmaya başladıklarında destek bulmak amacıyla Rusların yanında yer almaya karar verdiklerini” ileri süren Erol’un bu iddiası ile ilgili farklı bir yorum niteliği de taşımaktadır (Erol, 2011:132-133).⁸

Ayrıca, Nasturileri konu alan diğer makale ve araştırmalardan farklı olarak, bu makalede Nasturilerin yoğun olarak yaşadıkları Tiyyar (Hakkâri/Çukurca Kazan Köyü/Vadisi), Aşita (Hakkâri/Çukurca Çıgılı Köyü), Zavita/Tuhub (Hakkâri/Çukurca Kayalık köyü ve mezrası), yerler ile olayların yaşandığı coğrafyanın bugünkü karşılıklarına da yer verilerek okuyucuya tarihsel bir perspektif sunulmakta ve 20.Yüzyılın başında yaşanan olaylarla güncel meseleleri bir arada yorumlama imkânı sunulmaktadır.

Kaynaklar ve Kaynak Sorunları Üzerine Birkaç Not

Nasturilere ilişkin kaynakların, bazen etnik bir grup olarak Nasturi toplumunu (Yohannan, 2006; Yonan 1999; Layard, 1873; Wigram, 2004 (1914)) bazen de Nasturi inancını (Albayrak, 1997) konu aldığı görülmektedir. Yohannan ve Yonan Nasturilerin Asurlu kimliklerine vurgu yaparken, kitaplarında Kürtlerle Nasturiler arasında yaşanan karşılıklı çatışmalardan çok, “Kürtler tarafından zulme uğramış” veya “Osmanlılar tarafından soykırıma uğramış” bir halkı konu almaktadır. Nasturilerin dini yönünü ele alan Albayrak ise Nasturiliğin kökeni ve Nasturi inancının ayırt edici yanlarını konu almaktadır.

Nasturilere ilişkin birincil kaynakların başında ise 19. yy’dan itibaren bölgede sıklıkla görülmeye başlayan misyonerlerin gezi notları ve Osmanlı arşivleri gelmektedir. Beşinci İngiliz misyon heyetinde yer alan papaz Wigram’ın “İnsanlığın Beşiği: Kürdistan’da Yaşam” adıyla Türkçeye çevrilen eseri ile Fransız kökenli İngiliz arkeolog Layard’ın “Ninova ve Kalıntıları: Kürdistan’ın Keldani Hristiyanları, Yezidiler ya da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi Eski Asur’un Töre ve Sanatlarının Araştırılması” adıyla Türkçeye çevrilen eserinde aktardıkları Hakkâri’yi ve burada yaşayan halkları birinci ağızdan anlatmaları nedeni ile oldukça ilgi çekicidir (Layard, 1873; Wigram, 2004 (1914)). Diğer taraftan her iki eserden faydalanırken, eserlerin sahiplerinin misyoner olduğunu ve gezilerinin temel gayesinin bilimsel bir çalışma yapmaktan çok burada yaşayan Hristiyan nüfusla ortak bağlar kurmak olduğunu göz önünde bulundurmak gerekiyor. Ayrıca her iki kitabın isimlerinin Türkçeye biraz farklı çevrildiğini belirtmekte fayda var: Layard’ın orijinal adı “*Nineveh and Its Remains: A Narrative of An Expedition To Assyria During The Years 1845, 1846 & 1847*” (Ninova ve Kalıntıları: 1845-47 Yılları Arasında Asur Ülkesine/Topraklarına Yapılan Gezi/Gezinin Anlatımı) olan eseri “*Ninova ve Kalıntıları: Kürdistan’ın Keldani Hristiyanları, Yezidiler ya da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi Eski Asur’un Töre ve Sanatlarının Araştırılması*” adıyla Türkçeye çevrilmiş; Wigram’ın orijinal adı “*The Cradle of Mankind: Life in Eastern Kurdistan*” (İnsanlığın Beşiği: Doğu Kürdistan’da Yaşam) olan eseri ise “*İnsanlığın Beşiği: Kürdistan’da Yaşam*” adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Nasturilere ilişkin birincil kaynakların diğeri olan Osmanlı arşivleri ise genel olarak Kürtlerle Nasturiler arasında yaşanan sorunları, bu sorunların hal yollarını ve Nasturilerin misyonerlerle ilişkilerini içeren yazışmaları konu almaktadır. Bu makalede, anılan konuları ele alan yirmiden fazla Osmanlı Arşiv belgesine yer verilmiştir.

Nasturiler tez konusu olarak da ele alınmıştır. Anzerlioğlu yüksek lisans tezinde Nasturileri “1924 Ayaklanması” çerçevesinde incelemiş ve gerek bibliyografya gerekse yazım bakımından çok ciddi bir çalışmaya imza atmıştır. Anzerlioğlu tezinde İngilizlerin gerek Ortadoğu’da Süryani, Yakubi, Keldani ve Nasturilerden oluşan, “Asur Milleti” adı altında Hristiyan bir topluluk yaratma

⁸ Burada Erol’un “Doğu Süryani Kilisesi Tarihi Çerçevesinde İran Asuri-Keldanilerine Genel Bir Bakış” adını taşıyan makalesinin gerek Nasturilere ilişkin tanımlamalar ve gerekse Doğu Kilisesi’ne ilişkin oldukça ayrıntılı ve aydınlatıcı bilgiler içerdiğini belirtmek gerekiyor.

çabalarını, gerekse Musul-Kerkük meselesinin gündemde olduğu bir dönemde her iki şehri elinde tutabilmek için Nasturileri ayaklandırmalarını gayet net bir şekilde ortaya koymuştur (Anzerlioğlu, 1996). Nasturileri konu alan bir diğer akademik eser ise İleri tarafından hazırlanmıştır. İleri 1830-1920 dönemini kapsayan tezinde Nasturileri “Sorun” odaklı bir çalışmada ele almaktadır (İleri, 2000).

Nasturilere ilişkin makalelerde ise: Dalyan tarafından Nasturilerde evlilik, düğün, kadın ve kadının sosyal statüsü (Dalyan, 2009; 2011); Doğan tarafından Bedirhan Bey’in 1843-46 yıllarında Osmanlı idaresinin bilgisi ve onayı dışında Nasturilere karşı düzenlediği sefer (Doğan, 2010); Metin tarafından 1917-18 yıllarında Urmiye/İran bölgesinde Nasturi ve Ermeni faaliyetleri (Metin, 2010); Bayburt tarafından ise Milli Mücadele ve Musul meselesi döneminde Nasturi olayları incelenmiştir (Bayburt, 2010).

Nasturiliğin Kökeni ve Nasturi İnancının Temelleri

Bugünkü Hakkâri ve civarında yaşamış olan Nasturilerin kim oldukları ya da kimlere Nasturi dendiği konusunda kaynaklarda farklılıklar bulunmaktadır. Nasturi kimliği bazen bir dini inancı tanımlarken bazen de bir topluluğa, onların kökenini belirtmek için verilen ad olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendisi de bir Nasturi olan Abraham Yohannan 1916 yılında yazdığı bir eserde Nasturilerin aşağıdaki adlarla bilindiklerini ifade ediyor:

“Aramlar: Nasturiler, putperestliği çağrıştırdığı için bu adı beğenmediler ve bu sözcüğün Yahudilerin kendileri dışındaki kişilere verdikleri yanlış bir ad olduğunu ileri sürdüler,

Kildaniler: Bu ad, bazı dini belge ve ritüellerde özellikler bir ırk olarak “Kildanistan kenti Ur”dan olan, İbrahim’in soyundan geldiklerini göstermek amacıyla kullanılmıştır. 1681 yılında Diyarbakır metropoliti, Papa tarafından Kildani patriği olarak kutsandıktan sonra bu ad (Vatikan) Roma Katolik kilisesine bağlanan topluluk üyeleriyle sınırlandırılmıştır.

Asurlar: Kildanilerin Asurlarla aynı aileden oldukları konusunda pek kuşku bulunmamaktadır. Bu ırktan olan bazı kavimlerin fizyonomisi ile Ninova harabelerinde yapılan kazılarda ortaya çıkan eski yapıtlardaki Asurlar ve Kildanilerin fizyonomisi arasındaki benzerlik son derece dikkat çekicidir.

Süryaniler: Bu adın aslında kendilerine en uygun ad olan “Asurlar” sözcüğünün kısaltılmış bir Hristiyan uyarlaması olduğu, ayrıca “Süryaniler” sözcüğünden köken olarak Suriyeli olduklarının düşünüldüğü, oysa Asuristanlı oldukları ileri sürülmektedir.

Nasturiler: Tanrıbilim bir anlama sahip olan bu ad Nastur’dan olasılıkla yüzyıllar sonra onlara verilmiş olup ilk kez roma Katolikleri tarafından, bir sapkınlığı tanımlamak amacıyla kullanıldı; “Nasturiler” adı halkın kendisi tarafından istenmeyip reddedildiği halde zorla dayatılmış ve tüm dünyada bu adla bilindikleri için (Nasturi adını) kabul etmek durumunda kalmışlardır (Yohannan, 2006:16-17).

Kelimenin kökeninden yola çıkıldığında: “Nastur”un Doğu Asur Kilisesi’nin kurucusunu ya da kuruluşunda katkısı olmasa da Doğu Asur Kilisesi’nin benimsediği kristolojik görüşün sahibini “Nestorious”u (Atiya, (1968) 2005:278); “Nasturilik” sözcüğünün Nastur’un öğretilerini; “Nasturi” sözcüğünün ise Nasturilik inancını benimseyenleri ifade ettiğini söyleyebiliriz. Nastur, 382 yılında şimdiki Maraş’ta doğmuş, Antakya İlahiyat Okulunda öğrenim gördükten sonra 428 yılında İstanbul Patrikhanesine Patrik olarak atanmıştır.

Efes’te 431 yılında toplanan I. Efes Konsili Nastur ve Nasturilik inancı için bir dönüm noktası niteliğini taşımaktadır. Nastur I. Efes Konsili tarafından Patriklik makamından azledildi ve aforoz edildi. Bir süre Mısır’da yaşadıkten sonra 451 yılında öldü. Ancak öğretileri önce Urfa Okulu tarafından, daha sonra da Nusaybin’deki taraftarlarınca yayılmaya devam etti. Nasturiler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

bugünkü Türkiye, İran ve Irak sınır bölgelerine tekabül eden coğrafyada, önceleri Roma ve Pers İmparatorluklarının ardından Safevilerle Osmanlılar arasında kalan “oynak sınır bölgesinde” korunarak yaşamlarını sürdürdüler (Atiya, (1968) 2005:265-266). İ.S. 1000’li yıllarda en parlak ve Arabistan, Orta Asya, Hindistan ve Çin’e kadar taraftar toplayarak coğrafi olarak da en geniş dönemini yaşadılar (Atiya, (1968) 2005:284-292).

Nastur’un öğretisinin temelinde: İsa’nın insan olarak doğduktan sonra Tanrı tabiatını kazandığı (iki kişilik, *Diofizit*), dolayısıyla, Meryem’e Tanrı Doğuran (Theotokos) sıfatının verilemeyeceği; “Tanrı” doğmadığına göre O’nun haça gerilip acı çektiği ve ölüp daha sonra da dirildiğinin söylenemeyeceği inancı yatıyordu (Güvenç, 2000b:72; Albayrak, 1997:72; Layard, 200:185; Çelik, 1996:46). Atiya’ya göre bu *diofizitçi* görüş Nastur’un Antakya’dan yanına getirdiği bir keşişin bir Pazar ayininde Meryem için *Teotokos* (Tanrı Doğuran) ifadesinin kullanılamayacağını söylemesi ve ardından Nastur’un bu keşişe ve görüşüne sahip çıkmasıyla “belki de bilinçsizce” ortaya çıkmıştır (Atiya, (1968) 2005:277). “Meryem’den doğmuş insan İsa’nın, içindeki Tanrıyla ilişkileri” üzerinde ayrıntılı olarak duran bu görüşte “günahsız, mükemmel ve bedenlen Meryem’in oğlu İsa” ile “aynı beden içindeki Tanrı’nın kutsal kelamı logos” İsa’nın kaynaşık olmayan ayrı iki doğasını işaret ediyordu (Atiya, (1968) 2005:277). Doğu Süryani Kilisesi’ne göre ise “Tanrı Söz [*logos*]’dür ve Söz [*logos*]-Tanrı’nın Oğlu-“ “insan ırkı onu Tanrı doğasıyla kabul edemediğinden” “yarattığı insan ırkını kurtarıp öğretmek” için “Bakire Meryem’den” “bir insan gibi” dünyaya gelmiş ve “Söz [*logos*] et olup aramızda yaşamıştır” (Malik, 2012:225). Haça gerilmeye de “İnsan doğası işkence ve ölüm acılarını” duymuş ama “tanrısal doğası acı duymamıştır” (Malik, 2012:227).

1895-1896 Yıllarında Ermeni ve Kürtler arasındaki olayları yatıştırmak ve durumu incelemek amacıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesini teftişe gelen Sadettin Paşa anılarında Nasturileri ve inançlarını şöyle anlatıyor:

“Nasturiler Hristiyan iseler de bu dinin Baba, Oğul ve Ruh-ül Kudüs’ten ibaret olan üçlü inanışına değil, Allah’ın birliğine inanırlar. Hazreti İsa’ya Allah’ın ruhu derler. Allah’ın oğlu diyenleri kafirlikle suçlarlar. Kiliselerde resim bulunmasını küfür sayarlar. Çok eşlilik dinlerince gayrimeşru ise de adetlerince uygundur. Cinsi temastan sonra gusül, dini görevlerindendir. Domuz eti yemek haramdır. Sabah, öğle, akşam günde üç vakit ibadet ederler. İbadetten önce taharet şarttır. Vücut temizliklerinden şüphe edenler gusletmek, yıkanmak zorundadırlar. Zina eden kadın boşanır. Fakat boşanmadan sonra kadın da, erkek de yeniden evlenemezler. Eğer ikisinden biri ölürse yeni bir evlilik o zaman gerçekleşebilir. Bu dinde ruhani rütbeler şu derecelere göre sıralanır. Kaşe, Şemaşe, Erken, Abone, Matran, Merişhun. Sonuncu rütbe olan Merişhun rütbesinin sahibi Hakkâri’de oturur. Dediklerine göre kendisinde Padişah efendimizin ihsan buyurdukları bir ferman varmış. Bir de dini derecesinin yüksekliğini gösteren mühür varmış.” (Önal, 2004:130-131).

Albayrak’a göre Nasturilerin Hristiyanlığın diğer mezheplerinden ayırt edici özellikleri şunlardır:

- “İlk günah inancını kabul etmezler
- İznik (325) ve İstanbul (381) olmak üzere sadece iki Evrensel Konsili kabul ederler,
- Evlerinde ikon, temsili figür ve resim bulundurmazlar,
- Diğer Hristiyan kiliseleri gibi yedi adet dini ayini kabul ederler, ancak bunlardan vaftiz, evharistiya—İsa’nın çarmıha gerilmeye önce havarileriyle yediği son yemek, havarileriyle vedalaşmasının simgesel yoldan tekrarlanması—ve rahip takdisine diğerlerine göre daha fazla önem verirler,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- Ay sistemine göre düzenlenmiş Julian Takvimini ve M.S. 311 yılını başlangıç olarak alan Yunan yıl takvimini kullanırlar. Yıl içerisinde toplam 172 gün oruç tutarlar” (Albayrak, 1997:79-82).

Nasturilerde Toplumsal Yapı

Nasturilerdeki toplumsal yapının temeli, bölgedeki Kürtlerde olduğu gibi, aşiretli-aşiretsiz (reaya) ayırımına dayanmaktadır. Aşiretli Nasturiler yüksek yerlerde yaşamakta ve hayvancılıkla geçimlerini sağlamakla iken reayalar belirli bir vergi karşılığında Kürt aşiretlerin egemenliği altında yaşamakta ve tarımla geçimlerini sağlamaktaydılar.

“Aslında darıdan yapılan ekmek, ev sahibinizin ununun kalmadığını ve unla bıçkı tozunu eşit oranda karıştırdığını akla getirir! Bununla birlikte böyle olsa bile, bugünkü [1902-1912] koşullarda “darı ekmeğini yiyip, silah taşımak” Osmanlı egemenliği altında silahsız bir rayat [reaya] olmaktan daha iyidir.” (Wigram, 2004:350).

Wigram’ın da belirttiği gibi Aşiretli Nasturiler silah taşımaları ve başkaldırı şeklinde olmasa bile bir şekilde Osmanlı’ya vergi vermeme konusunda yaşadıkları coğrafyanın sarp ve kolay ulaşılabilir olmaması nedeniyle daha özgür olmaları ile ön plana çıkmaktaydılar. Her aşiretin başında “Malik” ya da “Melik” adı verilen aşiret reisi, her aşirette de bir piskopos bulunmaktaydı. Layard “Melik” sıfatını Batılı okuyucuya anlatabilmek için “kelimesi kelimesine Kral. Tiyarı’nın⁹ şeflerine verilen unvan” tanımını kullanıyor (Layard, 1873:144). Malik başka bir aşirete savaş açmak veya barış antlaşması yapmak hakkına sahipti. Meliklerin daha üstünde ise Patrik bulunmaktaydı. Patriklik hem dini hem de siyasi liderliği elinde bulunduruyordu:

“...Patrik hem dünyevi hem de uhrevi yetkilerle donatılmıştı. Türk İmparatorluğu’nda uygulanan Osmanlı millet sistemi evlenme, boşanma ve benzeri konularda cemaatlerinin işlerini yürütmeye patriklere bir ölçüde bağımsızlık tanımakla birlikte, Nasturilere gelince patriğin bütün konularda yetkili kabul edildiği anlaşıyor” (Atiya, (1968) 2005:319).

Aşiretli Nasturiler’den vergi toplamak Patrik’in temel vazifelerinden biri olduğu gibi bu aynı zamanda Osmanlı Devleti ile olan ilişkisini de belirlemektedir (Wigram, 2004:321-325).

Nasturilerde Kilise teşkilatı hiyerarşik olarak sekiz sınıftan meydana gelmekteydi: Patrik, Metropolit, Piskopos, Baş Diyakon, Papaz, Diyakonlar, Diyakon Çömezi, Papaz Çırağı. Önceleri Patrik Piskoposlar tarafından seçilmekteydi. 1552 tarihinden itibaren ise veraset yoluyla rütbe kazanma geleneği başlar ve Patriklik, Piskoposluk gibi makamlar, (Patrik, piskoposlar evlenmedikleri için çocukları olmadığından) amcadan yeğene geçmeye başlar (Atiya, (1968) 2005:319; Wigram, 2004:326; Albayrak, 1997:83). Veraset yoluyla devir, yönetim ve dini alanlarda değişmelerle birlikte kültürün diğer alanlarında da bir takım değişmelere neden olur. Örneğin Piskoposluğa aday olanlar doğuştan itibaren et yemezler. Hatta Piskopos adayı olacak çocuğa hamile olan kadının da et yememesi gerekmektedir (Albayrak, 1997:83). Wigram 20. yüzyılın başında Nasturilerin yoğun olarak yaşadığı Hakkâri bölgesine yaptığı gezide dönemin Patrik’inin, Patriklik makamının veraset yoluyla elde edilmesini şu şekilde açıkladığını ifade ediyor:

“Elbette bu *Natar-cursiya*—Süryanice’de makamın veraset yoluyla devrine verilen isim—sisteminin bir şeyin yapılabileceği kadar ilkel uygulamaya ve bizim kurallarımıza tamamen karşı olduğunu biliyoruz. Ama halkımızı ve koşullarımızı bilen biri olarak siz bana bizim için başka hangi yolun açık olduğunu söyleyebilirsiniz? Yabani aşiret adamlarımızla

⁹ Hakkâri’nin Çukurca ilçesinde yer alan ve “Kazan Vadisi” olarak bilinen, 1924 yılına kadar en yoğun Nasturi nüfusunun bulunduğu bölge. Söz konusu vadi haritalarda “Tijar Mah.” olarak belirtilmektedir. “Tijar” ve “Tiyar” arasındaki farkın İngilizce okunuş ve yazılış farkından kaynaklandığı, Türkçeye çevrilşte bunun gözden kaçtığı düşünülmektedir. Söz konusu bölge PKK’nın önemli barınma alanlarından biridir.

serbest seçim mi? Bu, her aday için serbestçe kavga anlamına gelir. Adayların Türk hükümeti tarafından atanması mı? Şansımız varsa kimseye zarar vermemiş ve asla iyilik yapmayacak zayıf ve otoritesiz yaşlı bir keşiş bulabiliriz. Bununla birlikte piskoposluğu Türk Valisi için kötü bir iş yapmanın ödülü olarak isteyen, her duruma kendini rahatlıkla uydurabilen şerefsiz birini bulmamız çok daha olası olacaktır. Bu yüzden bu babadan oğula geçme sistemine geçiverdik. Başkalarının iyi bir krala sahip olma şansları kadar bizim de iyi bir Piskoposa sahip olma şansımızın olduğunu düşünüyoruz (Wigram, 2004:326-327).

Nasturilerin Kürtlerle İlişkileri

Nasturilerdeki aşiret yapısı ve aşiret reisi gibi kavramların Kürtlerle benzerlik göstermesinin yanı sıra bazı masal ve şarkıların ortak olduğu ve diller arasında kelime alış verişi olduğu gerekçeleriyle Nasturiler, Kürtlerle benzerliklerine vurgu yapmak anlamında, “Dağlı Hristiyanlar” olarak da anılmaktadır (Nikitine, 2010:53). Hatta bu benzerliği vurgulamak için iki toplum arasında sadece “Bir saç kılı” kadar ayırım olduğu söylenmektedir (Wigram, 2004:328-329). Yine benzer bir anlatıma göre Kürtlerin, Ermenilerle Nasturileri karşılaştırırken “Nasturilerle aralarında kıl payı bir fark olduğunu, buna karşılık Ermenilerle aralarında koca bir dağ silsilesi olduğunu” söyledikleri ifade edilmektedir (Atiya, (1968) 2005:313). “Yöredeki bazı törenlerde Kürt Beyi ve Nasturi Patrik’inin—Mar Şimun: Mar Saint, Aziz, Hazreti, Efendi manasına gelmektedir. Şimun (Şimon, Şumun, Şem’un) ise Patrik Simon’dan bu yana kullanıla gelmiş, artık bir isim olmaktan çok bir ünvanı ifade etmektedir—yan yana oturdukları, aşiret reisinin herhangi bir nedenle Payitahta gitmesi gerektiğinde obasını, hatta haremini Patrik’e emanet ettiği de ifade edilmektedir—Bunu, tersinden yorumlamak da mümkün olabilir: Egemenlik alanını, bu alana saldırması en muhtemel kişiye emanet ederek bir nevi ön tedbir de alınmış olabilir—(Öke, 1995:243). Benzer şekilde, Patrik’in Nasturiler kadar Kürtler tarafından da sayıldığı Kürt ve Nasturi aşiretleri arasındaki sorunları çözmede, aşiretleri barıştırmada etkili olduğu belirtilmektedir (Wigram, 2004:328-329).

Kürt ve Nasturilerin ilişkilerinin şekil değiştirmeye başlaması, gerginliklerin kanlı çatışmalara dönmesi, misyonerlik faaliyetlerinin başladığı 19.yüzyıla rastlamaktadır (Atiya, (1968) 2005:312; Öke, 1995:244; Şimşir, 2007:89; Anzerlioğlu, 1996:56; Doğan, 2010:5). Atiya’ya göre:

“Batılı misyonerlerin Nasturiler arasındaki çalışmalarının yol açtığı politik gelişmeler, [Nasturiler için] sonun başlangıcı oldu. Bu misyonerler gelmeden önce Nasturiler kendileri kadar ilkel Kürt komşularıyla nispeten olaysız bir yaşam sürdürmüşlerdir. Din, gelenek ve aile hayatındaki farklara rağmen Nasturi ile Kürt dış görünüşü açısından hemen hemen aynıydı” (Atiya, (1968) 2005:312)

Osmanlı arşiv belgelerinden, bu yıllarda bir yandan Protestan İngiliz ve Amerikan misyonerler ile Ortodoks Ruslar’ın Nasturileri kazanmaya yönelik rekabetlerinin öte yandan Nasturilerle Kürtler arasındaki sorunların, bunlara ilave olarak İran tarafındaki bazı aşiretlerin sınır ihlallerinin Osmanlı İmparatorluğu’nu bir hayli yormakta olduğu anlaşılmaktadır.^{1011,12,13,14,15,16,17,18,19,20,21,22} Bu dönemde İngiliz ve Amerikalı misyonerler, bu

¹⁰ Hakkari’de eşkıyalar tarafından Nasturi taifesine yapılan baskı ve zulmün önlenmesi ve eşkıyaların def’i” 22/Ca/1268, Sadaret, Meclis-i Vala Evrakı, Dosya No: 51, Gömlek No: 12394, Osmanlı Arşivleri.

¹¹ “Nasturilerle Kürdler arasındaki münazaanın giderilmesi ve gasp, mukatele gibi hadiselerin tahkiki.” 23/Z/1305 (Hicri), Yıldız, Yaveran ve Maiyet-i Seniye Erkan-ı Harbiye Dairesi, Dosya No: 7, Gömlek No:115, Osmanlı Arşivleri.

¹² “Kürdler ile Nasturiler arasındaki asayişin temini için Çölemerik ve civarında askeri kuvvet bulundurulması.” 07/S/1306 (Hicri), Yıldız, Başkitabet Dairesi Maruzatı, Dosya No: 14, Gömlek No: 23, Osmanlı Arşivleri

¹³ “Kürdistan’da bulunan Nasturi çocuklarının talim ve terbiyesi için iki İngiliz muallimin gönderileceğine dair Kanjerbori Başpiskopos’undan alınan mektup hakkında.” 24/C/1303, Meclis-i Vükela Mazbataları, Dosya No: 8, Gömlek No: 78, Osmanlı Arşivleri.

coğrafyadaki Hristiyanları “keşfetmiş”ler ve “Nasturileri kendi kiliselerine döndürme konusunda hiç de yapıcı sayılamayacak bir yarışa başlamışlardı” (Atiya, (1968) 2005:309; Bruneissen, 2003:276). Layard, aynı dönemde Aşita’da (Hakkâri/Çukurca’ya bağlı Çıgılı köyü) Amerikan Misyonerleri tarafından yaptırılan ev ve okulun Kürtlerde bıraktığı izlenimi şu şekilde aktarmaktadır:

“Amerikan misyonerleri tarafından, dağlarda kısa, geçici kalma süreleri içinde yaptırılmış olan ev ve okul yıkıntılarını gezdim. Bu yapılar Kürtlerin hem çok kuşkulanasına hem de kıskanmasına, yabancıların kale inşa etmekte oldukları ve topraklarını ellerinden alacaklarını düşünmelerine neden olmuştu—Kitap “Nineveh and Its Remains” isimi ile 1873 yılında İngilizce yayımlanmıştır. Türkçe’ye “Ninova ve Kalıntıları” ismiyle çevrilmiştir. Burada “yabancıların kale inşa etmekte oldukları ve topraklarını ellerinden alacaklarını düşünmelerine neden olmuştu” cümlesi İngilizce metinde yer almasına rağmen, Türkçe’ye çeviride bu cümleye yer verilmemiştir—Çünkü tek başına duran bir tepenin doruğunda yapıldığı için tüm vadiyi gören üstün bir görüş açısına sahipti. Yer daha az gösterişli, yapı daha küçük yapılabilirdi. Aralarında oturmaya gelmiş oldukları insanların karakterlerini çok iyi bilen bu kişilerin böyle tedbirsiz davranmaları beni çok şaşırttı” (Layard, 1873:133).

Aynı tarihlerde Anglikan Kilisesi adına bölgeyi gezen W. F. Ainsworth, Nasturi-Kürt ilişkileri konusunda şu tespiti yapıyor ve bazı öngörülerde bulunuyordu:

“Özerkliklerini neredeyse yalnızca inzivada yaşamalarına ve nispeten önemsiz olmalarına borçlu olan Nesturi aşiretlerinden insanlara, Hristiyan ulusların aniden bu kadar aktif biçimde ilgi göstermeleri Nesturilerin Müslümanların gözünde yeni bir önem kazanmalarına yol açtı. Bunun onların [Nasturilerin] yıkılması için ilk adımı oluşturacağından kuşku yok.” (Ainsworth, 2004:80 aktaran Şimşir, 2007:92).

Aşiretli ya da aşiretsiz tüm Nasturilerde Müslümanların (Kürt Aşiretleri, Beyleri ve Osmanlı Devleti) egemenliğinden bir şekilde kurtulma ümidi vardı. Bu ümit, misyonerlerin bölgeye gelmeye başlamasıyla beraber gittikçe artmıştı. Bir yandan, bazı Nasturiler misyonerlerle

¹⁴ “İngiltere tebaasından Mr. Rudolf Val aracılığıyla Nasturi Patrikliği Makamı olan Kaçanes kasabasında kurulması düşünülen mektebler ve matbaa için ruhsat talebi üzerine tahkikat yapılması.” 18/Ra/1300 (Hicri) Maarif Nezareti Mektubi Kalemi, Dosya No: 79, Gömlek No: 21, Osmanlı Arşivleri.

¹⁵ “Osmanlı Devleti’ne tabi aşiretlerin İran hududu üzerindeki Nasturileri öldürmek amacıyla tecavüzlerde bulunduğu dair İran’da vuku bulan şayiayı uyduran Kavaraki civarındaki misyonerlerin buradan gönderilmeleri.” 14/R/1306, Dahiliye, Mektubi Kalemi, Dosya No:1575, Gömlek No: 59, Osmanlı Arşivleri.

¹⁶ “Amerikan, İngiliz ve Rus misyonerleri İran ve Osmanlı eyaletlerindeki Nasturileri kendilerine çekip buralarda karışıklık çıkarmak istediklerinden bu duruma meydan verilmemesi.” 06/B/1315 (Hicri), Dahiliye Mektubi Kalemi, Dosya No: 2087, Gömlek No:7, Osmanlı Arşivleri.

¹⁷ “Nasturiler’in bulunduğu Çölemerik’de yapılan Ortodoksluk telkinlerinin genişlemesini önlemek için alınacak tedbirlere dair raporun Van’dan derhal gönderilmesi.” 15/Ra/1331, Dahiliye, İdare, Dosya No:116, Gömlek No: 57, Osmanlı Arşivleri.

¹⁸ “1- İngiliz Cemiyet-i Hayriyesi tarafından Nasturi çocuklarını eğitmek üzere Musul’a bağlı İmadiye Kazası Bikad karyesinde müştemilatıyla beraber iki katlı bir mektep ve bir kilise yaptırılmasına ruhsat verildiği. 2- İran Nasturileri’nin Ortodoksluğu kabul etmeye başlamaları üzerine, Osmanlı Nasturileri’nin Ortodoksluğu kabul etmemeleri için İngiliz misyonerlerinin büyük gayretler gösterdiği.” 05/M/1329, Dahiliye, İdare, Dosya No:123, Gömlek No: 4, Osmanlı Arşivleri.

¹⁹ “Amerika tebaasından misyoner Protestan rahiplerinin Nasturilerin yaşadığı bölgelerdeki faaliyetlerine karşı gerekli tedbirlerin alınması.” 29/Ca/1313, Sadaret, Mühime Kalemi Evrakı, Dosya No: 613, Gömlek No: 14, Osmanlı Arşivleri.

²⁰ “İngiliz misyoneri Mr. Brown’ın Nasturileri Protestanlaştırma girişimleri. Van İngiltere Viskonsolosu’nun seyahat bahanesiyle gittiği yerlerde Ermenileri tahrik ettiği.” Yıldız, Dahiliye Nezareti Maruzatı, Dosya No:8, Gömlek No:25.

²¹ “Nasturilerin Rus himayesine girmekte ve Ermenilerin dahi bir kısmı ümitlerini o tarafa çevirmekte olduklarına dair.” 03/04/1880, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, Dosya No:258, Gömlek No: 72, Osmanlı Arşivleri

²² “Amerikalıların Diyarbakır yöresinde kendilerine tezyikat yapıldığı iddialarının aslında Amerikalıların o yöredeki Nasturileri kendi mezheplerine koymak çabasından ileri geldiği.” 28/B/1269, Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemi, Dosya No:59, Gömlek No: 36, Osmanlı Arşivleri.

kurdukları ilişkiler aracılığıyla bölgede nüfuz elde etmeyi umuyor, diğer yandan da Nasturilerin dini ve siyasi önderi olan Patrik Mar Şimun, daha önce hiç olmadığı kadar politik güç iddiası taşıyordu (Bruneissen, 2003:276-277).

Tüm bu gerginliklerin zirvesini ise Bedirhan Bey'in Nasturiler üzerine yaptığı sefer oluşturmuştu. Nasturiler, Patrik aracılığıyla ödedikleri yıllık vergilerini²³ ödemeyince bölgenin Miri Nurullah Bey, Cizre Beyi Bedirhan'dan yardım ister. Bedirhan Bey bölgeye ilki 1843 yılında başlayan birkaç sefer düzenler, 1845 yılında seferler sona erer. Nasturilere yönelik yapılan seferin nedenleri ve kaç Nasturi'nin öldürüldüğü konusunda farklı yorumlar yapılmaktadır. Bu yorumlardan birinde, Bedirhan Bey düzenlediği seferlerde Nasturi köyleri/aşiretleri arasında ayırım yaptığı, bazı Nasturi Köylerine zarar vermek bir yana, ödüllendirdiği ifade edilmektedir (Layard, 1873:136). Bu görüşe paralel bir şekilde Nikitine de "Kürtlerle [Bedirhan Bey] dağlı Hristiyanlar [Nasturiler] arasında bir mezhep sorunundan çok bir aşiret sorunu" olduğunu ileri sürmektedir (Nikitine, 2010:358). Yine başka bir yorumda, seferin asıl hedefinin Nasturi Patrik'i olduğu ve ödüllendirilen bu köylerin Nasturi Patrik'inin muhalifleri oldukları için bağışlandığı, ödüllendirildiği şeklinde görüşe yer verilmektedir (Bruneissen, 2003:277).

Seferlerin sonunda Bedirhan Beyin de sonu gelmiştir. Gerek Nasturileri hamiliğine soyunan İngiliz ve Fransızların Osmanlı'ya baskısı, gerekse Osmanlı'nın Tanzimatla birlikte başlattığı reformlar çerçevesinde bölgesel güçleri ortadan kaldırma politikası bu sonun başlangıcını hazırlamıştır (Bruneissen, 2003:2007). Beyliğin sonuna doğru paşa da yapılan Bedirhan Bey "Tanzimat'a ayak uyduramamıştı, uyduramazdı. Çünkü Tanzimat, o döneme göre bir "Çağdaşlaşma" hareketiydi, Bedirhan Bey ise Ortaçağ kalıntısı bir Derebeyi idi; çağdaşlaşan bir devlette derebeyliğe yer yoktu, olamazdı. Her derebeyi kalıntısı er geç tasfiye edilecekti, ediliyordu ve edildi" (Şimşir, 2007:97-105).

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içindeki otoritesinin sarsıldığı, farklı etnik grupların bir biriyle çatışmaya başladığı 20.yüzyılın başlarında Nasturiler ve Kürtler arasında da çatışmalar yaşanır. Osmanlı İmparatorluğu, temel siyaset olarak etnik gruplar arasındaki bu tür çatışmaları önlemeye gayret eder. Ancak, hem bunda yetersiz kalır hem de Nasturilerin İran ve Hakkâri civarına Ruslardan edindikleri silahlar çatışmaların çok ciddi boyutlara taşınmasına neden olur. Yaşanan bu çatışmaların bir örneğini, 1974 yılında Çukurca'nın Cevizli, Kayalık ve Kazan köylerine yapılacak olan yol ve içme suyu projelerini keşfe giden Hakkâri Köy Hizmetleri Müdürlüğü ekibinde teknik ressam olarak çalışan, iyi bir gözlemci ve fotoğrafçı olan Enver Özkahraman, bir yaşlıya atfen şu şekilde aktarıyor:

"Tiyar hakkında yaşlılardan çok şey dinledim, ufak birini yazmadan edemeyeceğim. Yürümüşler bizim Müslümanlar Asurilerin üstüne Tiyar'da (Hakkâri/Çukurca Kazan köyü/Vadisi), Tûxûb (Tuhub, Hakkâri/Çukurca Kayalık (Güzereş) Köyüne bağlı mezra) Asuri köyünde. Elinde hançerle hücumla geçen bir Müslüman kardeşimiz (taniyip konuşmuştum) bakmış ki az ilerde Asurî Hristiyanı dolma tüfeğini doldurmak üzere şişliyor. O hemen tabanları yağlayıp kaçmağa başlayınca, bunu gören Asurî erkeği bir taraftan tüfeğini şişlerken bir taraftan da kaçan Müslüman'ın peşinden; "Mereve mamê Misliman mereve□ Da ez zerbek deynime te tu biçî bihuştê. Ji bihuştê nereve□ Horî Pêviyatene..□(Kaçma Müslüman amca kaçma sana darbeyi indireyim ki cennete gidesin. Cennetten kaçma.

²³ Bazı metinlerde "haraç" olarak geçmektedir (Bkz. Bruneissen, 2003:277). "Vergi" ve "haraç" arasındaki farkın paranın/malın almasının meşruluğuna vurgu yaptığı açıktır. Osmanlı'nın, bu dönemde, vergileri bizzat kendi memurları aracılığıyla değil de vergi toplama yetkisini devrettiği bölgesel güçler aracılığıyla topladığı bilinmektedir. Bu sistemin suistimal edilmesinin, alınması gerekenden çok daha fazla vergi toplanmasına neden olduğu, "haraç"ın da bu farktan ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Huriler seni bekliyor...) demiş. Ama bizimkinin cennet, huri falan dinlediği yok, bir anda gözden kayboluyor tabi...”²⁴

Nasturi Nüfusu

Nasturilerin nüfusu hakkında farklı kaynaklarda birbirinden oldukça farklı verilere rastlanmaktadır. Bunun temel olarak iki nedeni bulunmaktadır: birincisi Van Vilayetinde yaşayan gerek Nasturiler gerekse etnik ve dini diğer grupların önemli bir bölümünün göçebe yaşamaları nedeniyle sağlıklı bir veri elde etmenin zor olması, ikincisi ise 19. yy. sonunda Osmanlı’daki gayrimüslim tebaanın Batılı ülkelerce sahiplenilmesi çerçevesinde, özellikle Ermeni nüfusun olduğundan fazla gösterilmesi çabalarının benzerinin diğer gayrimüslim azınlıklar anlamında da nüfus verilerini etkilemiş olmasıdır.

Bu durum Binbaşı Henry Trotter tarafından 1880 yılında İngiliz Dışişleri için hazırlanan karşılaştırmalı nüfus tablosunda görülmektedir:

1.	M. Konsolos Taylor, 1869	110.000
2.	Berlin Proje, 1878	14.000
3.	Sir Charles Dilke’nin memuru, 1880	84.995
4.	Elçilik Patriği, 1880	85.000
5.	Konsolos Yardımcısı, 1880	53.940
6.	Resmi Rakamlar ²⁵	61.778

(Karpas, 2003:229)

17 Eylül 1312 (Hicri, miladi 1796) tarihli “Van Vilayeti’nde Hanelerin Miktarını Gösterir Defter”de ise Van ve Hakkâri bölgesindeki 9.650 hanede toplam (kadın ve erkek) 45.193 Nasturi nüfusun yaşadığı belirtilmektedir (Osmanlı Arşivi²⁶, aktaran Anzerlioğlu, 1996:43). Erzurum’daki İngiliz Konsolosu Taylor, yukarıdaki tabloda da değinilen, 19 Mart 1869 tarihinde hazırladığı bir raporda Nasturilerin toplam sayısını 111.010 olarak verirken bunun 76.500’ünü aşiretli Nasturilerin, geri kalanını ise aşiretsiz (reaya) Nasturilerin oluşturduğunu belirtmektedir (Şimşir, 2007:83-88). Öte yandan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki Hristiyan nüfusun sayımının hiçbir zaman tam olarak yapılmadığını belirten Justin Mc Carthy’ye göre, sayımlarda Nasturiler Keldanilerle birlikte değerlendirilmiş, aralarında bir ayırım yapılmamıştır (Mc Carthy, 1998:102-108). Buna göre 1911-1912 (1330 Hicri) yıllarında yapılan genel sayıma göre Nasturi ve Keldani nüfusu toplam olarak 62.400’dür (Mc Carthy, 1998:103). Cuinet’e göre Hakkâri bölgesinde 40.000’i reaya, 51.000’i de aşiretli olmak üzere toplam 91.000 Nasturi bulunmaktadır. Aynı kaynaktan Çukurca’daki Nasturi sayısı ise 960’ı reaya, 31.000’i aşiretli olmak üzere toplam 31.960 olarak verilmektedir. Aynı dönemde ilçedeki Müslüman nüfus ise 11.930’dur (Cuinet, 1891:717-760 aktaran İleri, 2000:12).

Nasturileri Olayları ve 1924 Ayaklanması

Nasturilerin yabancılarla teması sadece misyonerlerle sınırlı kalmamıştır. Gerek istihbarat görevlileri ile gerekse elçiliklerle sürdürdükleri temaslar, Nasturileri 20. yüzyılın başındaki kaynayan uluslararası çekişmelerin ortasına çekmiştir. İngiltere’nin Erzurum Konsolosu Taylor 1869 yılında, Kont Clarendon’a: “6 yıllık görevim sırasında gerek ülke, gerekse halk üzerindeki deneyimlerime dayanan hususları iki ek halinde ilişikte sunuyorum” sözleriyle başlayan bir mektup

²⁴ <http://www.yuksekovahaber.com/yazdir/yazi/yazi/cel-cukurca-2-618.htm>, 11.02.2013,

²⁵ Bekir Paşa’nın seyahatlerinden elde ettiği veriler aynı zamanda resmi rakamları oluşturmaktadır.

²⁶ Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı, kısım: A, evrak: 23/II-d, zarf: 23, karton: 132.

gönderir. Mektubunun ekinde Nasturilerle ilgili nüfus bilgilerinin yanında, şu bilgi ve değerlendirmelere yer verir:

“Nasturiler: Ermenilerden sonra gelen en nüfuzlu Hristiyan toplumdur. Bunların önemi zengin veya akıllı olduklarından değildir. İran hududuna yakın dağlık bölgede oluşları nedeniyle, gerektiği zaman savaşçı ve pratikte bağımsız bir konumda oluşlarındandır... Bunlar Kürtlerden ve Türklerden öylesine yakınmakta ve acınacak durumdadırlar ki, kendi inanç ve yurtlarını bile feda ederek bir yabancı himayesine [girmeyi] dört gözle bakmaktadır [beklemektedirler]. Nitekim bunların dini lideri Mar Shamoon Ruslara bir uvertür yapmış durumdadır. Halen, her ne kadar bu entrikalar Osmanlı Devleti'ne zarar vermez görünürse de ileride Türkiye ve Rusya arasında çıkacak bir kapışmada Van bölgesinde harekât yapan bir Rus kuvvetine yardımcı olabilir ve onların Muş ve Diyarbakır'a sarkmasına, Türklerin de Musul ve Diyarbakır'a inmelerine yol açabilirler” (Taylor (1869) aktaran Şimşir, 1986:86-87).

Konsolos Taylor'un değerlendirmelerinin hiç de yabana atılmaması gerektiği sonraki yıllarda ortaya çıkar. Nasturilerin 1914 yılına kadar bir şekilde Ruslarla görüştüğü ve Tiyari (Hakkâri/Çukurca-Kazan Vadisi) Aşiret Reisinin iki yılda beş kez Rusya'ya gidip geldiği ortaya çıkar. Hatta 1892 yılında Van'da “Nasturi Ruhani Reisi Merşemun'un Rusya'dan himaye isteyen bir mahzarı” ele geçirilir.^{27,28,29} İstanbul ile Van arasında yapılan yazışmaların ardından, Nasturileri kazanmaya çalışan Osmanlı Devleti, Marşimun'a bir ceza verilmesi yerine olayın Marşimun'a yönelik bir ‘tertîp olduğu’ kanısı ile bu defalık affedilmesine karar verir.³⁰

Osmanlı Devleti, sorunları bölgeye ilave asker göndermeden çözmeye çalışır, vergi toplama konusunda bir takım haksızlıkların yapıldığını da kabul eder, hem buna yönelik yeni tedbirleri kapsayan hem de Nasturileri bir yandan mükâfatlandırıcı bir yandan da daha fazla kontrol altına alıcı önlemler almaya başlar.^{31,32,33,34,35,36,37} Osmanlı Devleti:

²⁷ “Nasturi Ruhani Reisi Merşemun'un Rusya'dan himaye isteyen bir mahzarının ele geçirildiği ve Karabet Nikanyan'ın Van'dan çıkarılması ile Merşemun'un İslamiyet aleyhindeki teşebbüsünün men'i hususunda Babialî'ce bir karar verilmesi gerektiği. (Belge tarihi 1310 C 30)”, 29/C/1310 (Hicri), Yıldız, Mütenevvi Maruzat, Dosya No: 73, Gömlek No:195, Osmanlı Arşivleri.

²⁸ “Van Valiliği'nce ele geçirilen, Nasturilerin ruhani reisi olan Merşemun'un iki muzır mektubuna dair.”, 11/R/1310 (Hicri), Yıldız, Hususi Maruzat.

²⁹ “Nasturi taifesinin Tayyar kavmi reisi olan Mirşemun'un bazı yolsuz hareketlerine delil olabilecek bir mektubda hükümete olan husumeti ve misyonerlerle işbirliği yapıp fesad hareketlerde bulunduğu anlaşıldığından durumun Babialî'ye bildirilmesi için Müşir Derviş Paşa ile Şakir Paşa'nın müşterek tahrirâtı.”, 26/Ra/1310 (Hicri), Yıldız, Mütenevvi Maruzat, Dosya No:69, Gömlek No:77, Osmanlı Arşivleri.

³⁰ “Başkale'ye celb edilen Nasturi Ruhani Reisi Merşemun'un kendi imzası tahtındaki mektubun husumet eseri olarak akrabasından birisi tarafından yazıldığını beyan ve tevil suretiyle hatalarını itiraf ve nedamet ettiğinden bu defalık affedilmesi.”, 13/M/1311 (Hicri), Yıldız, Hususi Maruzat, Dosya No: 278, Gömlek No: 32, Osmanlı Arşivleri.

³¹ “Nasturi taifesinin vergilerinin hafifletilmesine dair.”, 16/L/1266 (Hicri), İradeler, Meclis-i Vala, Dosya No:179, Gömlek No:5364, Osmanlı Arşivleri.

³² “Daire-i inkiyata almak için Nasturi taifesine taltiftatta bulunulması.”, 23/Z/1267 (Hicri), Sadaret, Umum Vilayat Evrakı, Dosya No: 79, Gömlek No: 57, Osmanlı Arşivleri.

³³ “Münazaalı olan Hakkâri'deki Nasturi Milleti Tayyari Taifesi'yle, Tehop Taifesi üzerine asker göndermeden, arabulucu bir memurla yatıştırılmaları hususunda Hakkari Kaymakamı Kenan Paşa ile Anadolu Ordusu erkanından Mirliya Abdurrahman Paşa'ya yazılan tahriratın takdimi.” 22/S/1276 (Hicri), Sadaret, Umum Vilayat Evrakı, Dosya No: 367, Gömlek No: 9, Osmanlı Arşivleri

³⁴ Hakkari sancağı dahilindeki Nasturi'lerin emval-i miriye bakayasının asakir-i nizamiye kullanılarak cebren tahsili yolma gidilmeyip, usul-i hakimane ile ve gaile çıkarılmadan tahsil edilmesi.”, 21/C/1276 (Hicri), Umum Vilayat Evrakı, Dosya No: 390, Gömlek No: 51, Osmanlı Arşivleri

³⁵ “1- Hakkâri'de bulunan Nasturi taifesinin Osmanlı Devletine ısındırılması için Marşımaun denilen baş rahiblerinin taltifi. 2- Nasturi taifesinin vergilerini Muş sabık kaymakamına ödedikleri iddiası üzerine tahkikat yapılarak gereğinin icrası.”, 29/Z/1276 (Hicri), Umum Vilayat Evrakı, Dosya No: 415, Gömlek No: 3, Osmanlı Arşivleri

³⁶ Hakkâri'de meskun Nasturi Taifesi'nin Reisi Zevil'e ikinci rütbeden Mecidiye Nişanı tevcihi.”, 1278 (Hicri), Sadaret, Mühime Evrakı, Dosya No: 34, Gömlek No: 96, Osmanlı Arşivleri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

“Nasturilerin yaşadıkları yerlerin ortasında bir Nahiye teşkilatı kurmaya ve bu teşkilatın başına müdür olarak 2.000 Kuruş maaşla Marşimun’un yeğeni Davut Efendinin tayinine karar vermiştir. Daha sonra bu nahiye teşkilatı kaza teşkilatı olarak değiştirilmiş ve Kaymakam olarak yine Davut Efendi görevlendirilmiştir. Kendisine muavin olarak ise, Çölemerikli Ahmet Efendi isminde bir zat uygun görülmüştür. Bunun yanında, bölgede askeri önlem alınma ihtiyacı da duyularak, bir jandarma bölüğü oluşturulması, aşiretlerin başındaki Meliklere Nahiye Müdürleri olarak maaş tahsis edilmesi için [Hakkâri] mutasarrıflık, Van Vilayeti ve Merkez arasında yazışmalar yapmıştır.” (Anzerlioğlu, 1996:84).

1914 yılında, Osmanlı-Rus Harbi başlamadan önce, Van Valisi, Nasturi Patrik’ini yanına çağırır, çeşitli hediyelerle birlikte Nasturilerin her türlü şikâyetine karşı gerekenin yapılacağına dair teminat verir. Buna rağmen Patrik, İran Azerbaycan’ına hakim olan Rus General ile anlaşır ve 10 Mayıs 1915 yılında, bir anlamda Osmanlı’ya karşı ayaklanmanın resmen tescili olarak da kabul edilen seferberlik ilan eder (Öke, 1995:245). İsyanı bastırmak için harekete geçen Osmanlı birlikleri önce Hakkâri bölgesinin Doğu ve Kuzeyindeki Nasturileri kontrol altına alır, ardından 8 Ekim 1915 tarihinde Çukurca bölgesinde de kontrolü sağlar ve bölgedeki Nasturiler Rus kontrolündeki İran’a doğru kaçarlar. Nasturiler, 1917 yılına gelinceye kadar İran’da Rus kontrolündeki bölgede kalırlar. Sosyalist ihtilalle birlikte Rus Ordusu geri çekilme kararı alır ancak çekilmeden önce silah ve cephane bakımından Nasturileri takviye eder, silahlarını Nasturilere bırakırlar. Böylece kendi cephe gerilerini de sağlama almış olurlar.

Nasturiler, Rusların ayrılmasının ardından Sevr Anlaşmasına dayanarak Musul ile birlikte Hakkâri ve civarını da egemenliği altına almak isteyen İngilizlerin kontrolüne girerler ve İngiliz hükümeti Nasturileri İran’dan Irak’a (Bakuba’ya) nakleder (Atatürk, 1938:659; Öke, 1995:246). Bir süre Irak’ta oluşturulan kamplarda yaşayan Nasturiler, Ekim 1920 yılında İngilizler’in desteğindeki Ağa Petros’un liderliğinde Türk-İran sınırında kurtarılmış bir bölge oluşturarak geri dönmeye çalışsalar da plan başarısız olur. Ancak, Mayıs 1921’den itibaren “tedrici sızma” denilen bir operasyonla Hakkâri ve Urumiye’deki yurtlarına geri dönmeyi başarırlar (Kaymaz, 2010:135).

Ne var ki iki yıl aradan sonra Nasturiler ayaklanma olmasa da isyan sayılabilecek bir olaydan dolayı tekrar merkezi otorite ile karşı karşıya kalırlar. Tek farkla: dört bir köşede himayesi altındaki toplulukların isyanları ile otoritesi zaten iyice sarsılmış olan Osmanlı Devleti yerine bu sefer karşılarında yeni bir Cumhuriyet durmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı ilk isyan, Çukurca’yı ziyarette gelen Hakkâri Valisi Halil Rıfat Bey’in 08 Ağustos 1924 tarihinde Tiyari (Çukurca/Kazan Vadisi) Nasturileri tarafından esir alınması, İl Jandarma Komutanı Binbaşı Hüseyin Tevfik, bir teğmen ve beş erin şehit edilmesiyle başlar. Halil Rıfat Bey serbest bırakıldıktan bir gün sonra Çukurca’ya gelir ve seyahatin maksadını, olayın cereyan tarzını ve İngilizlerle olan ilişkisini şu şekilde anlatır:

“...Beytüşşebap’tan sonra Çal³⁷ (Hakkâri/Çukurca) aşiretlerinin de özel teşkillerini ve Nasturilerin yerlerini ve kuvvetlerini yakından görmek ve daha bazı önemli işlerini yapmak için 7 Ağustos 1924’de Hakkâri’den Çal’a hareket edilmişti. Denetlemeye çıkan İl Jandarma Komutanı ile Çal Takımı’na atanan jandarma teğmeni, dokuz piyade, altı süvari jandarma, bir tahsildar, üç hayvan kiracısı olmak üzere dört silahlı sivil de beraberdi. Nasturilerle temas etmemek için alınan bütün tedbirlere rağmen yolumuz Nasturi sınırının en doğusunda ve güneydeki aşiretin yedi saat uzağında, fakat bunlardan ancak beş altı hanenin sakin bulunduğu derin bir dereden geçmekte idi³⁹.

³⁷ Hakkari sancağı dahilinde bulunan Nasturi Milleti Reis-i Ruhanisi Mir Şemon Efendi’nin maaşına zam yapılması.”, 14/M/1309 (Hicri), İradeler, Dahiliye, Dosya No: 1241, Gömlek No: 97203, Osmanlı Arşivleri

³⁸ Kürtçe’de “kayalık alan” anlamına gelen “Çel” olarak kullanılmaktadır.

³⁹ Muhtemelen Hakkâri/Çukurca Cevizli Köyü Han Yaylası Mevkii. Olayın yaşandığı yer ve civarı stratejik konumu nedeniyle terör olaylarının başladığı 1984’ten bu yana (2013) PKK tarafından önemli bir barınma alanı olarak görülmektedir.

Ertesi sabah erken saatlerde bu dereden geçerken birden bire on dakika süreyle dört taraftan şiddetli bir ateşe maruz kaldık. Yolcular arasında vali olduğu anlaşılınca ateş kesildi. 200 Nasturi birden etrafımızı sardı. Sağ kalan jandarmaların silah ve cephanelerinin alındığı, bizim esir olduğumuz o gün, sekiz saat mesafede Tuhup aşiretinin reisi ve bu cinayet olayının tertipçisi Gülyano adında birinin yanına sevk edildik. Ertesi gün Irak'ın İmadiye hükümetine teslim olunmak üzere yola çıkarıldık. Muhafızlar İngiliz askeri terbiyesi görmüş olacaklar ki aynı İngilizler gibi muamele ediyorlardı. Aşağı Tiyyari'ye ait Kiman köyüne gelince bu aşiretin reisi ve aşağı Tiyyari reisi en kuvvetlisi olduğu halde her vakit hükümetimize dost olduğunu hareketleriyle ispatlayan Hoşab adındaki kişi bu durumu önlemeye çalıştı. Muhafızların inat etmelerine rağmen, kuvvetle karşı koyacağını bildirdi. Bir gün sonra oraya gelen Gülyano'ya aynı şiddetle karşılıklıta bulundu ve dün özgürlüğümüzü iade etti. Bugün Çal'a geldik. Bu çatışmada İl Jandarma Komutanı Binbaşı Hüseyin ile üç jandarma eri şehit, üç'ü ağır olmak üzere beş jandarma erimiz yaralandı.

Olaya sebep caniler, Çal ve dolaylarındaki aşiretlerden bazılarının hükümetten bunlar üzerine asker gönderilmesini istediklerini iddia ediyorlardı. Tabiatıyla bunlar hareketimizi haber almış ve bir gün önce tertibat alarak bu cinayeti kasten yapmışlardır. Tuhub'da (Hakkâri/Çukurca Kayalık (Güzereş) Köyüne bağlı mezra) Gülyano'nun yanındayken iki İngiliz uçağının üzerimizden uçtuğu ve sabah da epey aşağıdan iki uçağın sınırlarımız dâhilinde dolaştığı bizim esir sıfatıyla İmadiye'ye gönderilmek istendiğimiz ve Nasturiler arasında üniformalı ve silahlı İngiliz askerlerinin görülmesi İngilizlerin son günlerde bunları hükümetimiz aleyhine kışkırtmakta olduğuna hiçbir şüphe bırakmamaktadır.

Bu elim seyahat ve olay Nasturilerin bulunduğu yerlerin geçilmesi güç ve ayakkabı ile yürünmesi mümkün olmayan yüksek dağlar, derin dereler, yolsuz ve ıssız yerlerden ibaret olduğunu ve bir askeri harekât yapılacaksa komutanların bizzat bu havaliyi görmeleri lüzumunun kesin bulunduğunu ve güneyden yardım almadıkları takdirde kuvvetlerinin iyi atıcı ve 2000'den aşağı olmaması gerektiğini bize gösterdi.

Olay bendenize kanlı yaşlar döktürmekle beraber Nasturilerin tedibi ve topraklarından atılmaları için hükümetimize gerçek bir sebep vermiş bulunmaktadır.” (Bulut, 1992:250-251 aktaran İleri, 2000:71-72).

Olayın ardından 14 Ağustos 1924 tarihinde Bakanlar Kurulu toplanır ve isyanın bastırılmasına yönelik bir dizi karar alır, Genelkurmay Başkanlığı'na isyanın bastırılması yönünde talimat verilir. İsyanın bir an önce bastırılması hem iç politik hem de Musul sorunu nedeniyle dış politik nedenlerden dolayı oldukça önemlidir. İsyanın, İngiltere'nin Musul'un yanı sıra Hakkâri bölgesini de talep ettiği İstanbul Konferansı'ndan hemen sonra meydana gelmesini rastlantı olarak nitelemek, İngiltere'nin uluslararası alandaki politikaların fazla iyimser yorumlamak olacaktır. İngiliz mandası altında kurulacak Arap devletine bağlamayı düşündüğü Musul vilayeti içerisinde Kürt ve Nasturi özerk bölgeleri oluşturmayı planlayan İngiltere, hem Ortadoğu'daki petrol yataklarını koruyacak tampon bölge oluşturmayı hem de Kürt ve Nasturi nüfus alanlarını Kuzeye doğru kaydırarak zamanla egemenlik alanını genişletmeyi amaçlıyordu (Kaymaz, 2010:114).

Genelkurmay Başkanlığı harekât sorumluluğunu 7nci Kolordu Komutanlığına verir. 7nci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa, bu olayın Musul'un geri alınması için bir fırsat olarak değerlendirilebileceğini düşünür ve Mustafa Kemal Paşa'ya şu teklifte bulunur:

“İngilizler Musul Vilayeti'ni Mütareke'den sonra bir olupbitti ile işgal ettiler. Aynı hareketi ben de yapabilirim. Eğer bu hareketim, hükümetin politikasına uygun çıkarsa, Musul Vilayeti kazanılmış ve dava halledilmiş olur, aksi halde, tarihi mesuliyet benim üzerime yüklenir. Siz de, “Kumandan Hükümetin isteğine aykırı olarak bu hareketi yapmıştır, kendisini Divan-ı Harp'e verdik, mesul edeceğiz” dersiniz ve işi yine politika ile halledersiniz.” (Öke, 1995:248).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Mustafa Kemal, Cafer Tayyar Paşa'ya cevaben: "Zaten sizi, bu işi bu tarzda yapabileceğinizi düşünerek intihap ettim. Rasgele bir kumandanın başarabileceği bir iş değildir, bu hususta sizden eminim" (Kandemir, 1965:121 aktaran Öke, 1995:248). 15 Eylül 1924 tarihinde başlayan⁴⁰, Nasturilere karşı yapılan harekâta Kürt aşiretleri de katılır. Harekât Türk birliklerinin 11 Ekim 1924'te Hezil suyu hattına ulaşması ve Nasturilerin güneye sürülmesi ile sona erer. Harekâtın bundan sonraki aşamasında, Milletler Cemiyeti toplanmadan, Kürt aşiret reisi Simko'nun önderliğindeki kuvvetlerle Revandüz'ün alınması da planlanır ancak bu plan, yaklaşan kış nedeniyle uygulamaya konulamaz (Anzerlioğlu, 1996:181).

Sonuç

Atiya'nın da belirttiği gibi Kürtler ve Nasturiler misyonerler gelene kadar uzun yıllar nispeten olaysız bir yaşam sürdürdüler (Atiya, (1968) 2005:312). Ancak, bir yandan 1800'lü yılların ortalarından itibaren misyonerlik çalışmalarının yol açtığı politik gelişmeler diğer yandan Rusya ve İngiltere gibi devletlerin nüfuz çabaları Nasturi ve Kürtler arasında ciddi çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca, Doğan'ın da belirttiği üzere Tanzimat ile birlikte "bölgenin belli başlı büyükçe şehirlerinde, daha iyi bir yönetim olmasa bile, ekonomide ve kültürde gelişmeyi destekleyen, iş gören ve sonuç alan bir idare kurmayı başaran" Osmanlı Devleti'nin, kırılık alanlarda bunu başaramamış olması "sadece Kürtlerin yeni ve modern bir düzene entegrasyonunu sağlayamamakla kalmamış; değiştirilmesi amaçlanan Müslüman-Hıristiyan güç dengesinin tehlikeli bir gerilim ilişkisine dönüşmesine de sebep olmuştur" (Doğan, 2010:4-5).

Bu dönemde Nasturilerin "bilge bir önderin ustalığından" yoksun olmaları ve ardından "Eski Asur ulusunu yeniden canlandırma ümitleri" ile "intihar sayılacak bir yola" girmeleri yaşanan olayların Nasturiler açısından trajik bir boyuta taşınmasına neden olmuştur:

"İlk olarak, yaşlı patriğin bağımsızlık düşüne kapılarak halkını yurdundan çıkarıp sonu belirsiz bir yolculuğa sürüklemesi aceleci ve budalaca bir davranıştı. Patriğin, dinsel ya da etnik ayrılıkları bir yana bırakıp, kabilelerini Irak halkının [1930'lu yıllarda] yeni oluşan siyasi yapısıyla bütünleşmekten alıkoyması da en az bu kadar yanlış. Ayrılcılık ve düşmanlık alevlerini körüklemek canice ve delice bir davranıştı. İngiliz halkının Nasturilere beslediği tüm iyi niyet ve sempatiye karşılık, Britanya devletinin ana ilkesi, bir azınlığın çıkar ve talepleri ne kadar haklı olursa olsun, azınlık çıkarlarını savunmak uğruna çoğunluğu itmemek olmuştur. Bu durumda patrik aptallığının bedelini ödemek zorunda kaldı" (Atiya, (1968) 2005:314-315, 317).

Yukarıda değinilen Osmanlı arşiv belgelerinden de anlaşılacağı üzere Osmanlı, temel siyaset olarak, Nasturiler ve Kürtler arasındaki çatışmaları önlemeye çalışmış, askeri güç kullanmayı son tercih olarak görmüş, Nasturilerin Rus egemenliğine girmelerine ve misyonerler tarafından Osmanlıdan uzaklaştırılmalarına karşı vergi ve idari anlamda onlara bir takım ayrıcalıklar tanımak ve ödül vermek dâhil farklı yöntemlerle onları kazanmaya çalışmıştır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun, sınırları içindeki etnik gruplar arasında ortaya çıkan bu gerginliklere ve çatışmalara engel olmak ve onları kazanmak istemesine, bu yönde çaba sarf etmesine rağmen bunu başaramadığı açıktır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Almanya'nın İstanbul Savaş Bürosunda görevli General Von Seeckt'in şu sözleri bu durumun bir izahı niteliğindedir: "Osmanlı Türkiye'si barış zamanında bile yılda 75.000 asker kaybediyordu; Sınırlarını genişletme çabalarında değil, sırf mevcut sınırlarını korumak için. Askerlerini bir Osmanlı milliyetini ötekine karşı korumak için kullanıyordu: Yunanlıları Sırlara karşı, Sırları Bulgarlara karşı, Arapları Kürtlere karşı korumak için. Diğer bir deyişle Osmanlı İmparatorluğu sırf polis vazifesi için yılda en iyi Türk kanından 75.000 asker kaybediyordu" (Jackh, 2008:84). Bir başka deyişle Osmanlı sınırları içerisinde o

⁴⁰ "Hakkari hareketinin 15 Eylül'de başlayacağını Cumhurbaşkanlığı'na bildirildiği.", 14/09/1924, Yer No: 1.6.8., Dosya No: 28, Fon Kodu: 30..10.0.0, Cumhuriyet Arşivleri.

kadar çok etnik çatışma yaşanıyordu ki Osmanlı yönetimi bunların tamamını önleyecek iradeyi gösterse de bu gücü bulamıyordu.

Nasturiler ve onların yaşadığı bölgeyi konu alan araştırmalar hakkında şunu da vurgulamak gerekiyor: Asurice, Kürtçe ve Türkçe yer adları arasındaki farklılıklar nedeniyle, Nasturilerin yaşadıkları bölgeyi bilmeyen bir araştırmacının adı geçen yerlerin bugünkü adları ve yerleri ile ilgili net bir kanaate varması çok zordur. Bunun, geçmişle bugün arasında tarihsel ölçekte bağ kurulması, bugün yaşanan sorunların tarihsel perspektifle ele alınarak nedenlerinin daha iyi anlaşılması açısından oldukça önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Nasturiler ve neredeyse bir asır önce yaşanan Nasturi olayları güncel sorunlarla beraber ele alındığında değişmeyen tek şeyin coğrafya olduğu görülüyor. Bu coğrafya tabii koridor hizmeti gören vadiler ve geçitlerle, çevreye bağlanan yolların kesiştiği noktada yer alan Hakkâri'nin yüzyıllar boyu bölgesel bir merkez olmasını sağlamış ve aynı nedenlerden dolayı, Asurlularla Urartular, Romalılarla Persler, Romalılarla Sasanlılar, Osmanlılarla Safeviler arasında çekişmelere neden olmuştur. Bölgesel güçlerin zayıfladıkları zamanlarda ise yerel güçler sivrilmeye çalışmışlardır. Tarihi olaylardan bu coğrafyaya tam manasıyla hakim olmanın ve burada egemenlik kurmanın çok zor olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde coğrafyanın kısıtlılıklarının, topluluklar arasında, idari yapılanmadan ziyade coğrafyanın el verdiği kültür alışverişine olanak tanıdığını söyleyebiliriz. Sonuç olarak kültürün bir ögesi olan çevresel faktörlerin/coğrafyanın, kamu gücünün en uç noktalara nüfuz edebilmesi kadar, sosyal gruplar arasındaki etkileşimi sınırlaması nedeniyle de aşılması gereken önemli bir etken olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Kadir. 1997. *Keldaniler ve Nasturiler*, Ankara: Vadi Yayınları.
- ANZERLİOĞLU, Yonca. 1996. *Nasturiler ve 1924 Ayaklanması*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Atatürk (Gazi Mustafa Kemal). 1938. *Nutuk*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- ATİYA, S. Aziz. (1968) 2005. *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, İstanbul: Doz Yayınları.
- BAYBURT, Deniz. 2010. "Lozan Barış Konferansı ve Musul Meselesi Görüşmelerinde Nasturilerin Durumu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 45, S.1-36.
- BAYBURT, Deniz. 2010. "Milli Mücadele Dönemi'nde Süryaniler", *Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 6, S.45-72.
- BERKES, Niyazi. (1973) 2008. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DALYAN, Murat Gökhan. 2009. "19. Yüzyıl Nasturi Ya da Doğu Süryani Toplumunda Kadın ve Kadının Sosyal Statüsü", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 19, S.37-48.
- DALYAN, Murat Gökhan. 2011. "XIX. Yüzyıl Nasturilerinde Evlilik ve Düğün", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of The Turkish or Turkic*, Vol. 6/3, P.661-673.
- DOĞAN, Cabir. 2010. "1843-1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 22, S.1-18.

- EROL, Su. 2011. “Doğu Süryani Kilisesi Tarihi Çerçevesinde İran Asurî-Keldanilerine Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 16, S. 129-137.
- FİNDLEY, Carter Vaughn. 2010. *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity*, Yale: Yale University Press.
- GÜVENÇ, Bozkurt. 2000. *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İBRAHİM, A. 2000. *Gönülsüz Bir Gezginin Hakkâri Günlüğü*, İstanbul: Tohum Yayınları.
- İLERİ, Cihangir. 2000. *Türkiye’de Nasturi Sorunu (1830-1926)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- JACKH, Ernest. 2008. *Yükselen Hilal: Türkiye’nin Dünü, Bugünü, Yarını*, İstanbul: İkarus.
- KARPAT, Kemal H. 2003. *Osmanlı Nüfusu (1830–1914): Demografik ve Sosyal Özellikler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KAYMAZ, İhsan Şerif. 2010. *Memleket Siyaset/Yönetim*, Cilt: 5, Sayı:14, 2010/14, s.104-149.
- KİRİŞÇİ Kemal ve GARETH M. Winrow. 1987. *Kürt Sorunu-Kökeni ve Gelişimi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- LAYARD, Austen Henry. 1873. *Nineveh and Its Remains: A Narrative of An Expedition to Assyria During The Years 1845, 1846 & 1847*, London: John Murray, Albemarle Street.
- LAYARD, Austen Henry. 2000. *Ninova ve Kalıntıları: Kürdistan’ın Keldani Hristiyanları, Yezidiler Ya Da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi Eski Asur’un Töre ve Sanatlarının Araştırılması*, İstanbul: Avesta.
- LEACH, Edmund. R. 2001. *Revanduz Kürtleri: Toplumsal ve İktisadi Örgütlenme*, İstanbul: Aram Yayıncılık.
- MCCARTHY, Justin. 1998. *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- MCCARTHY, Justin. 2006. *Osmanlı’ya Veda: İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- METİN, Barış. 2010. “Urmiye ve Havalisinde Ermeni ve Nasturilerin Faaliyetleri (1917-1918)”, *Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 7, S.153-163.
- NİKİTİNE, Basil. 2010. *Kürtler*, İstanbul: Örgün Yayınevi.
- ORTAYLI, İlber. 2006. *Osmanlı Barışı*, İstanbul: Uçar Matbaası.
- ÖKE, Mim Kemal. 1995. *Musul-Kürdistan Sorunu: 1918-1926*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- ÖNAL, Sami. 2004. *Sadettin Paşa’nın Anıları: Ermeni Kürt Olayları (Van, 1896)*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- REYNOLDS, Michael A. *Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires (1908-1918)*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ŞİMŞİR, Bilal N. 2007. *Kürtçülük: 1787-1923*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- VAN BRUINSEN, Martin. 2003. *Ağa, Şeyh, Devlet*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- VAN BRUINSEN, Martin. 2005. *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

-
- WİGRAM, T.A. Edgar ve W.A. Wigram. 2004. *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam*, İstanbul: Avesta.
- YOHANNAN, Abraham. 2006. *Mezopotamya'nın Kayıp Halkı Nasturiler*, Ankara: Beybun Yayınları.
- YONAN, Gabriele. 1999. *Asur Soykırımı: Unutulan Bir Holocaust*, İstanbul: Pencere Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

MİLAS (MESUDIYE) BAKIR MADENİ (1750-1816)*

*İlhan EKİNCİ***

ÖZET

Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasının öncesinde Milas (Mesudiye) kazasında ortaya çıkarılan bakır madeni Gümüşhane madenleri havzasının batıdaki en uç noktasında bulunuyordu. Maden bulunduktan sonra Gümüşhane Maden Eminlerinin kontrolünde kalmış, akabinde eminlerin elinden alınarak Vakf-ı Hümayun'a bağlanmıştır. Önce İstanbul merkezde bulunan ileri gelenler tarafından iltizam edilen madenin yeni statüsü, madenci, amele ve teknik eleman konusunda bağımlı olduğu Gümüşhane eminlerinin desteğinin azalmasına veya çekmesine sebep olduğunu göstermektedir. Madenin gelirleri düşüp işletilemez noktaya gelince tekrar Gümüşhane Maden eminlerine iltizam edilmiştir. Maden, merkezi hükümet ile yereli temsil eden maden eminleri arasında bir nüfuz mücadelesi alanı haline geldiği anlaşılmaktadır. Çünkü maden işletme aşamasında önemli problemlerle karşılaşmıştır. Yetişmiş teknik eleman eksikliği, madeni su basması bu problemlerden bazılarıdır. Ayrıca maden çevresinde gelişen ayanlar arasındaki mücadele üretimi olumsuz etkileyen bir başka unsurdur. Devlet, Milas Bakır Madeni Mukataasını iyileştirmek ve yükseltmek için çeşitli tedbirler almaya çalışmıştır. Gümüşhane eminlerinin madene destek çıkmalarını istemek, bölgedeki güçlü ayanların maden imtiyazını almalarını sağlamak, iltizamı kademeli bir şekilde artırmak, çıkarılan madenin naklini ve vergilendirilmesini kolaylaştırmak bu tedbirlerden bazılarıdır. Ancak XIX. Yüzyılın başlarından itibaren işletildiğine dair bir bilgiye ulaşılamayan madenin zamanla terk edildiği ve kapandığı anlaşılmaktadır. XIX. Yüzyılın ikini yarısında yeniden açıldığı anlaşılan maden Cumhuriyetin ilk yıllarında gayrimüslimlerin bölgeden gönderilmeleriyle tekrar kapanmıştır. Bu çalışma yerel ölçekte bir madenin açılması, işletilmesi ve kapanması sürecinde yaşanan ilişkileri incelemeyi amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Milas (Mesudiye) Kazası, Gümüşhane Madenleri, Bakır Madeni, Madenler

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Doç. Dr. Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih/Yakınçağ Tarihi , El-mek: ekincilhan@hotmail.com

MILAS (MESUDIYE) COPPER MINE (1750-1816)

ABSTRACT

Copper mines of *Milas (Mesudiye)* was the end point of *Gumushane* mining basin before opening of Black Sea to international trade. The mine was under the control of *Gumushane Maden Emins* and after that it controlled by *Vaqf-ı Humayun* (Foundation of Ottoman Dynasty). We can understand that *Gumushane Maden Emins* took their support about supplying miners to the mine because of this new statue. The mine became almost inoperable so Ottoman administrators gave back the tax farming right (*iltizam*) to *Gumushane Emins*. It is understood that the mine had been an area of struggle for influence between local authorities and central government. Because the mine had faced alot of problems at operation period. For example lack of qualified personel and mine flooding. İn addition struggle between *ayans* around the mine area is another negative factor about the production of the mine. The state took some precautions for making the *Milas Copper Mine* mor profitable. Requesting support for the mine from *Gumushane Maden Emins*, enabling powerful local *ayans* to receive tax farming rights, gradually increasing the taxes, facilitating the taxation and transportation are a few of those precautions. But, since there is no new information about the mine beginning forum XIX. century, we can understand that the mine was abandoned and closed. As we could follow the mine had opened again in the second half of XIXth century but it was closed after deportation of non-moslem subjects at early years of republic period. The main aim of this article is to study a local mine's opening, operating and closing processes.

Key Words: Milas (Mesudiye) District, Gumushane Mines, Copper Mine, Mines.

Giriş

Madenler, bulundukları bölgenin sosyal, ekonomik, siyasi ve askeri tarihini derinden etkileyen kaynaklardır. İnsanlık tarihinin belirli bir döneminden itibaren yalnız gündelik hayatın değil, askeri, teknolojik hayatın da vazgeçilmez birer unsuru olmuşlardır. Madenlerin bulunması, kullanıldıkları alanlar, devletlerin siyasi askeri iştahını kabarttığı gibi, işletiliş biçimleri, mülkiyetleri, çevrelerinde madene bağlı sosyal, ekonomik ve siyasi bir yaşam biçimi oluşturmalarına sebep olmuştur. Madenler çevrelerinde gelişen askeri ve siyasi faaliyetler tüm bir devleti ve ülkeyi ilgilendirdiği gibi, mülkiyet ve işletiliş biçimleriyle yerelin, bölgenin sosyal ve ekonomik tarihinin bir parçası olmuştur.

Osmanlı coğrafyasında zengin ve çeşitlilik gösteren madenlerin devlet ve toplum için önemli olduğu açıktır. Madencilik, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde devlet sanayisinin önemli bir kısmını oluşturmuştu. Bu dönem çalışan binlerce maden işçisi, madenler için kömür, odun temin edenler, onları gerekli yerlere taşıyanlar, pazarlayanlar ve madencilikle ilgili zanaatle uğraşanların sayısı dikkate alındığında bu sektörün Osmanlı ekonomisindeki yeri daha iyi anlaşılacaktır. Bu sebeple devlet madenlerin idare ve yönetilmesiyle yakından ilgilenmişti. Osmanlı Devleti, birbirine yakın olan madenleri mukâataa denilen mâlî bir birim haline getirerek yönetimini XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar maliye hazinesi tarafından gönderilen elemanlar tarafından, 1736

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

yılından sonra ise padişahın husûsî hazinesi niteliğindeki Ceyb-i Hümâyûn adına Darphane Nezareti tarafından gönderilen elemanlar aracılığıyla sağlandı. Bazı maden ocakları ise maden mukâtaası tarafından yönetilirdi¹. Devletin, madenlerin idaresinde değişik yönetim şekilleri uygulamasının sebebi, madenin cinsi, taşıdığı ekonomik değerin büyüklüğü, bulunduğu bölge ve zamanın ilerlemesiyle sosyal değişmelerden kaynaklanmaktaydı. Bununla beraber, XIX. yüzyıl başlarına kadar en fazla tatbik edilen yöntem, emanet yöntemi².

Madenler üzerindeki mülkiyet hakkı ise XIX. yüzyıla kadar devletin bizatihi kendisindeydi. Şayet kişinin tasarrufunda bulunan arazisi üzerinde maden çıkarsa, beşte birini devlete vermek kaydıyla işletme hakkına sahipti. İşletmeye gücü yetmezse devlet, servetin âtıl kalmasını önlemek amacıyla inisiyatifini kullanarak ya kendisi işletir veya bunu yürütebilecek vasıflara sahip birisine verebilirdi. Madenlerin çıktığı bölgelerdeki halk, bazı vergilerden muaf tutulmak gibi bir takım imtiyazlara sahip oluyordu. Bununla beraber, maden ocaklarında çalışmaya mecbur tutularak, bulundukları yerleri terk etmelerine müsaade edilmezdi. Geçici olarak gidecek olanlara ise yerlerine bir vekil bırakmadan ayrılmasına izin verilmezdi. Babadan oğula geçen bir meslek olduğu için madencilik, nesiller boyu devam ederdi. Maden ocaklarına gerekli zahire, odun, kömür gibi tedarikte bulunan, üretilen cevherin nakline yardım eden çevre nahiye ve karye ahalileri de maden emniyetine bağlanıp, madenciyan taifesine tanınan ayrıcalıklardan yararlanabilmekteydiler³.

Osmanlı İktisat Tarihinin önemli bir parçasını oluşturan madencilik sektörü üzerine çalışmalar aratarak günümüze kadar gelmiştir. Bu alanda son yıllarda yapılan çalışmalar ivme kazanmış ve Osmanlı madenciliğinin anlaşılmasına yönelik yayınlar artmıştır. Genel olarak Osmanlı Madenciliğini anlamaya yönelik ve maden bölgeleriyle sınırlı olan bu çalışmaların ötesinde⁴ bilgiye ulaştıkça daha yerel ölçekteki –örneğin tek bir maden- çalışma örneklerine yönelmesi kaçınılmazdır. Bu yazının konusu, XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Mesudiye’de bulunmuş ve Gümüşhane madenlerinin en batı ucunu teşkil etmiş olan bir bakır madeninin yaklaşık elli yıl süren işletilme çabası ve çerçevesinde gelişen devlet, reaya ve işletenler ilişkisini mevcut belgeler ışığında, anlamlandırmaya çalışmaktan ibarettir.

Gümüşhane Madenleri

Gümüşhane maden ocakları Osmanlı iktisâdî ve askerî bünyesinde önemli bir yer işgal etmişti. Gümüşhane mukâtaası XVII. asırda Osmanlı Devleti’nin “*en mücessem ve muazzam mukâtaalarından*” biriydi. Öyle ki, bazı araştırmacılara göre sadece Gümüşhane madenlerinden sağlanan gelir, o zamanki devlet bütçesinin yaklaşık olarak yüzde beşini karşılamaktaydı. Evliya Çelebi, çıkan gümüş madenlerinin hiçbir diyarda bulunmadığından, kimisi atıl ve kimisi işletilmekte olan yetmiş kadar maden ocağı bulunduğundan ve halkının tüm vergilerden muaf tutulduğundan bahseder. Ayrıca, maden damarlarının yedi yerden, kol kalınlığında geçtiğini ve kurşunsuz saf cevher olduğunu söylemektedir. Gümüşhane bölgesinden çıkan altın, gümüş, bakır ve kurşun, halkın gündelik ihtiyacı, devlet hazinesi, ordu ihtiyacından başka imparatorluğun muhtelif bölgelerindeki cami ve medrese kubbelerini kaplatmada da kullanılıyordu. Bakır sikke üretimi için yeterli kaynak bulamama sıkıntısı çeken devlet, bu ihtiyacını Anadolu’da iki maden ocağından karşılamaktaydı. Bunlar başta Gümüşhane ile Kastamonu –Küre madenleriydi⁵.

Osmanlı devleti, maden bölgesindeki üretimi aksatmaya yönelik hiçbir gelişmeye müsaade etmezdi. Madenciler vergilerden özellikle avarızdan muaf tutulma karşılığında merkezi hükümete

¹ Fahrettin Tızlak, “Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, *Osmanlı III*, Ankara 1999, s.313.

² Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara 1997, s. 4.

³ Osman Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, *Trabzon ve Çevresi, Uluslar arası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon 2002, s. 289; Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998*, Trabzon 1999, s.383.

⁴ Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s.380.

⁵ Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, s. 294.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

hizmet verirlerdi, ancak ücretli çalışanlar da vardı. Bu tür madencilik hizmetlerinin temelini oluşturan mantık, merkezi hükümetin bakış açısı ise “verimsiz ve dağlık bölgelerde yaşayan ve yoksullukları nedeniyle vergi yükünün tamamını kaldıramayan köylüleri, madencilikte istihdam ederek hazine için yararlı kılmak” şeklindeydi⁶. Geri hizmet sınıflarında kullanmak üzere Gümüşhane mukataasına mensup madenciler yapılan tüm önemli savaşlara çağırılıyorlardı. Buradan yapılan üretim, devlet ve toplum hayatını yakından ilgilendirdiği için, esnek olmayan ve biraz da katı olarak nitelenen kurallar imparatorluğun son dönemlerine kadar istikrarlı bir şekilde sürmüştür. Bu çerçevede maden işletilen bölgelere kervan ve yolcu kabileleri uğratılmaz ve silahlı kimseler yaklaştırılmazdı. Bundan hareketle şark seferine giden serdarlara Gümüşhane’den geçmemeleri muhkem olarak tembihlenirdi⁷.

Coğrafi yapısından dolayı Gümüşhane maden mukataasına bağlı alanlar tarıma elverişli olmayıp, koordineli biçimde organize edilen işbölümü sayesinde, bir kısmı maden hafriyatıyla ve cevherin kal edilmesiyle uğraşırken, diğer bölümü ormanlardan nitelikli kömür imali, zahire tedariki ve nakliyatıyla uğraşmaktaydılar. Maden işleri ise iklim şartlarının belirlediği ölçüde, genellikle sekiz aylık süre (Mart’tan-Kasım’a kadar) içerisinde sürdürülmekteydi. Çoğu kez de aynı madende üretilen cevherin bir kısmının tüccarlara satılmasıyla birlikte elde edilen gelir, maden ocaklarına sermaye olarak aktarılmaktaydı. Üretilen cevherin hums-ı mirî olarak tabir edilen 1/5’i devletin hakkı idi. Bunun yanında askeri ve mali kurumlarda ihtiyaç duyulduğu zamanlarda da büyük oranlarda bakır, tüccarın ödediği fiyat üzerinden madencilerden satın alınmaktaydı. Bu sebeple bakırın tüccarlara satılması denetlenmeye çalışılmış ve sıkı kurallar getirilmiştir⁸.

Devletin üretimi koruma konusundaki hassasiyetine rağmen XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı maden üretiminin bir çöküş sürecine girdiği bilinmektedir. Madenlerin gittikçe önemini kaybetmesi ve terk edilmesinin XVIII. yüzyılda savaş ve yenilgilerin hızlandığı, merkeziyetçiliğin zayıfladığı, taşrada zayıflayan güven ortamı ve sosyal hareketliliğin arttığı bir döneme rastlaması bir tesadüf olmasa gerektir⁹. Bununla beraber Gümüşhane madenleri dönemin en önemli maden ocaklarından sayılması gerektiği yapılan çalışmalarla ortaya çıkmaktadır¹⁰.

Gümüşhane Maden ocakları son dönemlere kadar “*emanet*” sistemine göre işletilmiştir. Ocaklardaki verimin azalmasıyla, geliri giderini karşılayamadığından dönem dönem ihaleye çıkarılmıştı. İhaleyi elde edenler, devlete belli bir meblağ ödemek şartıyla, madeni birkaç yıllığına işletebilmekteydiler. Fakat ihaleyi elde edenler, madencilerin muafiyetlerine aykırı işlemler yapmaya başlamaları tepkileri beraberinde getirmişti. Bundan dolayı olacak ki, 1802’de yayınlanan

⁶ Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*, İstanbul 2004, s.662.(545-758)

⁷ Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, s. 293.

⁸ Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s.384-388.

⁹ Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, s. 296.

¹⁰ Örneğin, Tirebolu ve çevresinde şekâvetin önlenmesi için Gümüşhane emini 50 bin kuruş akçe sarf etmişti. Çünkü buradaki eşkiyalık hareketleri üretim, üretimin altyapısı ve sevkîyatın güvenliği konularında Gümüşhane madenlerini yakından ilgilendiriyordu. Gümüşhane emininin bu hizmetine karşılık Darphane Nazırı’nın tavsiyesiyle daha önce Karahisar-ı şarkî ve Canik ile beraber firârî Tayyar Paşa’nın üzerinde bulunan Tirebolu kazası 1804 yılında idarî yönden Gümüşhane’ye bağlandı. Gümüşhane emini, buranın kendisi adına idaresini yürütmek üzere bir voyvoda atadı. Tirebolu, yakın muhitlerindeki maden ocakları, madenler için temin ettiği kömür, kömürcü ve baltacıları ile Gümüşhane için önemliydi. Fakat burası Trabzon ve Canik arasında sınır olması sebebiyle “nizalı” bir kazaydı. Derebeylerinin en şerirleri de burada bulunuyor ve aralarında kavga hiç eksik olmuyordu. Asâyişi temin noktasında böyle önemli bir yeri 70-80 kişilik güvenlik gücüyle Gümüşhane Emini’nin muhafaza etmesi ve aradaki mesafe sebebiyle çıkabilecek olaylara zamanında müdahale edebilmesi imkansız görünüyordu. Bu sırada Erzurum ve Trabzon valisi olan Yusuf Ziya Paşa’nın asâyişi temin karşılığında yörenin idaresinin kendisine verilmesi yönündeki mütâlaaları dikkat alınarak Tirebolu, kömür ve kömürcü ihtiyacını eskisi gibi karşılamak kaydıyla bir aylık idarî bağımlılıktan sonra Gümüşhane’den alınarak Trabzon eyaletine bağlandı. Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, s. 299; Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s. 380.

bir fermanla, Gümüşhane madenlerinin kimseye ihale olunmayıp, eskiden olduğu gibi maaşı Darphane'den ödenmek şartıyla tekrar eminlerin idaresine bırakılması şart koşuldu¹¹. Bunda XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl başlarında yerel güçlerin yükselişine karşın merkezîyetçi güçlerin yeniden hakimiyet kurma arayışlarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede yerel güçlerin (ayanların) madenleri kontrol etme veya uzun süreli olarak iltizama alma istek ve çabalarına karşın III. Selim döneminin merkezîyetçilik arayışında olan eğilimleri sebebiyle maaşlı eminlerle madenler üzerinde kontrol sağlamayı amaçlamış olması muhtemeldir.

Milas Bakır Madeni İle İlgili İlk Bilgiler

Bugün Ordu'nun bir ilçesi olan Mesudiye (Milas) kazası sahilinden 120 kilometre içeride, Melet ırmağının yukarı havzası içinde yer almaktadır. Milas kazası bir yönüyle denize diğer yönüyle Anadolu'nun iç kesimlerine açılan Çoruh-Kelkit vadisine bakmaktadır. 18. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin en önemli maden ocaklarından sayılan Gümüşhane Maden Mukataası Eminliği'ne bağlı madenler Harşit Havzası boyunca sıralanmıştı. Bununla birlikte maden merkezinin iki ucunda ve hayli uzağında doğuda Çoruh Havzasındaki Ardanuç, batı ucunda ise Ordu'nun iç kesimindeki Milas (Mesudiye) bakır madenleri de Gümüşhane Maden Emanetine bağlıydı¹².

Mesudiye'deki bakır madeni ile ilgili belgelerdeki ilk bilgilere 1762 yılında rastlanılmaktadır. Ancak belgede Karahisar-ı Şarki sancağında Milas kazasındaki bakır madeninin bu tarihten 8-9 yıl önce (1753-1754 tarihinde) ortaya çıkarıldığı belirtilmektedir. Bu tarihten itibaren idaresi ve hesapları Gümüşhane eminleri tarafından gönderilen görevlilerle yapılmıştı. Trabzon Valisi Abdurrahman Paşa'ya yazılan bir hükümde; Karahisar-ı Şarki sancağında Milas (Mesudiye) kazasında “*yakın zamanda nuhas madeni ortaya çıkarıldığı*” belirtilmekte ve madenin işletiliş usulü, şekli ve madenin nereye bağlanacağını tartışıldığı görülmektedir. Çünkü Milas kazasından Hacı Hasan adlı kişi, madenin yıllık 600 guruş mal ve 3000 guruş peşin muaccele ile kendisine malikâne suretiyle verilmesini talep etmişti. Yalnız mesele maden maddesi olunca devlet son derece ihtiyatlı davranıyordu. Gelirinin yüksek olması halinde bu teklif edilen miktar çok düşük kalabilirdi ve hazinenin kayba tahammülü yoktu. Dolayısıyla madenin vasıflarına ve gelirinin gerçek değerine vakıf olmadan teklif edilen miktarla, üstelik malikâne suretiyle verilmesinin ileride gelir kaybına sebep olacağı için sıcak bakılmamıştı. Paşa'ya emir verilerek Gümüşhane madencilerinden bilirkişi ve işbilir birkaç ustayı (mütefennin ve kâr-ı agâh) madene gönderip cevherine bakılması ve izabe edilerek ortaya çıkan bakırın derecesini ve kalitesinin tespit edilmesini, masrafını kurtarıp kurtarmayacağını, yıllık çıkarılabilecek miktarını, çıkarılmaya başlandığı takdirde kısa sürede cevhere ulaşıp ulaşılamayacağını, ayrıntılarıyla araştırılıp merkeze bilgi verilmesi istenmişti¹³.

Bu heyetin raporu elimizde bulunmamakla beraber madenin bu ilk inceleme sonrası kârlı ve verimli olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Maden, Evkaf-ı Hümayun'a dahil edilmişti¹⁴. Bir müddet resmî ve hususî hesaplarının tutulmadığı anlaşılan madenin, verilen hatt-ı hümayun gereği 1175 (1762) senesi martından itibaren her sene Evkaf-ı Hümayun mütevellisi tarafından birine iltizam suretiyle verilmesi kararlaştırılmıştı. Madene, miriye ait olmak üzere hums bedeli (1/5)

¹¹ Gümüşhane maden emini Seyyid Mehmed, 1774 yılı başında azledildiğini öğrenince, yöredeki madencilere karşı şiddetli tutum izleyerek gayr-ı hukûkî tahsilat yapmaya kalkışmış, maden ocaklarında üretim bir müddet durmuştu. Yeni maden emini Süleyman Ağa, bir aylık aradan sonra 1774 yılı Mart ayı sonunda tüm maden ocaklarının tekrar faaliyete geçmesini sağladı. 1785 yılı kayıtlarına göre Hazine-i Amire gelirlerinin % 11'lik kısmı maden kalemlerine ait bulunuyor ve Gümüşhane madenlerinden önemli bir varidat da Baş Muhasebe'ye girdi olarak kaydediliyordu. Altunbay, “1780’de Merkeze Gönderilen Bir Belgeye Göre Gümüşhane Yöresi Madenlerinin Durumu ve Madencilerin Devletten Beklentileri”, *Trabzon ve Çevresi, Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon 2002, s. 281.

¹² Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s.383.

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Darphane, 2909, Evahir-i Ş. 1175, (Mart 1762).

¹⁴ BOA, Cevdet Darphane, 3006, 13. Ra. 1176, (2 Ekim 1762).

koyulmuş, her sene sonuna kadar Vakf-ı Hümayun tarafından miriye ikişerbin guruş verilerek işletilmesi kararlaştırılmıştı. Gümüşhane eminlerinden madenin işletilmesi için gerekli amele ve levazımın karşılanması konusunda kolaylık göstermesi istenirken madenin hasılâtına ve idaresine karıştırılmaması emirleri dikkati çekmektedir. Madenin işletilmesi noktasında Vakıfıdan da müdahale ve taarruz olunmadan idare edilmesi, bölgenin hükkam ve zabitanına yazılan hükümle gerekli yardım ve kolaylığın gösterilmesi istenmişti. “*Nizamına ihtimam ve dikkat olunarak başmuhasebeye kayd olunması*” kararlaştırılan madendenin işletilebilmesi için Milas kazasının köyleri madene bağlanarak bazı vergilerden muaf tutulmuştu. Ayrıca maden emniyeti etrafında mali bir birim oluşturularak, Karahisar-ı Şarki mukataasına bağlı olan ve Milas kazasının payı olan avarız bedeli ve bedel-i nüzülhaneleri 1762 Temmuzundan itibaren, sancağın avarız malından ve Karahisar-ı Şarki mukataasından ayrılarak müstakil hale getirilmişti. Milas kazasının avarız ve nüzul bedellerinin maden emini tarafından toplanarak hazineye teslim olunması kararlaştırılmıştı. Dolayısıyla Milas’ın ayrılmasıyla Karahisar-ı Şarki mukatası bir miktar düşmüştü. Madene ilhak edilen kaza ahalisi, hizmetleri mukabili tekalif-i örfiye ve şakkadan muaf olmuşlardı. Gümüşhane eminleri maden hasılâtına ve vakfın yetki alanına giren konulara kesinlikle müdahale etmeyeceklerdi. Yalnız amele ve gerekli levazımın karşılanmasında, emin, hükkam ve zabitanaya yardımcı olunması istenmişti¹⁵. Ayrıca madene Kastamonu-Küre Bakır Madeni, Ergani, Keban, Gümüşhane gibi emsali madenlerde geçerli olan şartlar ve serbestiyetlerin tanınması için emr-i şerif verilmesi istenmişti¹⁶.

Madenin İşletilmeye Başlanması ve Yaşanan Problemler

Madenin hukuki ve idari statüsü belirlendikten sonra yıllık 20.000 guruş mal ve nısf-ı kalemiyye ile 1763 Martı’nda mirî mukataa kaydedilerek mezada verilmesi kararlaştırılmıştı¹⁷. Bundan sonra ise mezadının yapıldığı ve madenin Sabık Anadolu Kazaskeri İbrahim Efendi’ye verildiği görülmektedir. İbrahim Efendi malikâne suretiyle verilen madenin Küre-i Nuhas-ı Kastamonu ve diğer madenlerde olduğu gibi bazı serbestiyet ve şartları ihtiva ettiğini, kendisine verilen emr-i şerife ve malikâne beratına bu şartların kaydedilmesini istemişti¹⁸. 1653 yılında bulunup işletilmeye başlayan madene sekizinci yılında merkezi hükümet müdahale etmişti. Bir başka deyişle maden devletin mali, idari denetim ve kontrolü altına girmişti. Maden ilk açıldığında (Hesabının henüz tam olarak tutulmadığı, devletin doğrudan müdahale etmediği, bir nevi özel olarak işletildiği zaman) hayli değerli olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Yüksek iltizam ve mal bedeli bunun göstergesidir. Ancak devletin kontrolü altına girdikten hemen sonra iltizamı alan İbrahim Efendi arzında, malikâne olarak uhdesinde olan Karahisar sancağındaki Milas hassı ve Maden-i Nuhas Mukataası’nın reayası, madencisi, kömürçüsü ve sair amelesinin bundan önce çeşitli sebeplerle perakende ve perişan olduklarını belirterek, madenin boş ve atıl kaldığı, ekserisi Gümüşhane toprağında olan bu kesimin, şartları gereği bulundukları mahallerden kaldırılıp asli yerlerine iskan olunmaları için izin istemişti¹⁹.

¹⁵ BOA, Cevdet Darphane 121, 7. L.1176, (21 Nisan 1763).

¹⁶ “...muafiyetlerine mügayir ileri gelenler tarafından muhalefet olunmayub serbestiyet üzere olarak cümle umurları maden taraflarından müstefad görülmekle evamir-i şerife kaydıyla gelüb ve Küre-i Nuhas-ı Kastamonu madeni hizmetine tayin olunan madenciyan reayası (gibi) serbestiyet üzere olmalarıyla hizmetde olan kazalar reayalarına, mirimiran ve mirliva ve mütesellimler ve voyvodalar ve evkaf mütevellileri ve sair aher örf taifesi taraflarından ve kuzat baha ve cürmü cinayet ve sair tekalif talebiyle rencide ittirilmeyüb ... cürmü cinayet ve salbi siyaset ve sair nafia-i umur ve hususları ve zabt ve rabt ve ahz ve habs ve tedbiri kadimden alınıgeldüğü üzere madeni mezbur ümenası yedlerinde olub, kadime mügayir taraf-ı aherden vechen minel vücuh müdahale olunmamak Küre-i Nuhas Madeni mukatası şartlarından olduğuna binaen sadır olan fermanı ali mucibince zikr olunan Gümüşhane ve Küre-i Nuhas madenlerinde cari ve meri olan şürut-ı mezkure maden mazburede dahi icra ve itibar olunub mügayirleri hareket olunmamak üzere başmuhasebeye kayd...”. BOA, Cevdet Darphane 121, 7. L.1176, (21 Nisan 1763).

¹⁷ BOA, Cevdet Darphane 121, 12. Ş. 1176, (26 Şubat 1763).

¹⁸ BOA, Cevdet Darphane 121, 7. L. 1176, (21 Nisan 1763).

¹⁹ BOA, Cevdet Darphane, 2920, 19. Za. 1176. (1 Haziran 1763).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Madenin kontrolünü ele almak isteyen merkezde yapılan bu statü değişikliği yalnız madenin işleyişini bozmakla kalmamış, daha ilk andan itibaren madene bağlanılmak istenen kaza ahalisinin de tepki ve itirazlarına sebep olmuştu. Hiç kuşkusuz bu durum madenin işleyişini olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmuştu. Milas kazası 62 köyden oluşuyordu. Bunların 25'i has, 37'si zeamet, tımar ve malikâne köyüydü. Milas kazasında çıkmış olan madenin çevresindeki köyler ve mezralar umur-ı şerriyyeleri ile Maden-i Nuhas-ı Milas'a bağlanmışlardı. Bilirkişilerin arzı üzerine verilen Hatt-ı Hümayun ile 1762 (1175) senesi martından itibaren iltizamla idare olunmak üzere Vakf-ı Hümayun'a ilhak edilmişlerdi. Ancak bu durum bazı idari sıkıntılar da beraberinde getirmişti. Milas kazası köylerinden 29'u Şabhane-i Karahisar-ı Şarki mukataasına bağlıydılar. Bu köyler kendilerine müdahale edilmemesi gerekirken madene bağlanmalarına karşı çıkmışlardı. Muhalefetleri muhtemelen iki yükümlülük altında kalmaları veya maden yükümlülüğünün şabhane yükümlülüğünden daha ağır olmasından kaynaklanıyordu. Çünkü Madeni emini, madenin işlemesi için reayadan çeşitli taleplerde bulunuyordu. (Bir adet beygir ve her ay bu köylerin reayasından her neferinden ellişer para). Köyler halkı Maden eminini, teaddi ve rencidesinden dolayı perişanlıklarına sebep olmakla itham ve merkeze şikâyet etmişlerdi. Köylerin reayası eskiden olduğu gibi şabhane mukataasına bağlı kalmak istiyorlardı. Cevher çıkan mağaralar Yavşan karyesinde boş arsada olup madencilerin meskenleri Seyyid Mustafa adlı kişinin arazisindeydi. Bu köyün yarısı vakıf, yarısı zeametti ve üç tarafı Muslı (Musalı?), Azso?, Hergözi adlı köylerle çevrilmişti. Ancak maden emini ve madenciler, Milas kazası köylerinin madene bağlanmadığı takdirde idaresinin mümkün olmayacağını ifade etmişlerdi. Karahisar-ı Şarki Şabhane mukataası ise (yıllık 601 yük 700 akçe mal ile) Saliha Sultan ile İbrahim bin Ali Bey'in malikâne uhdesindeydi. Dolayısıyla bu anlaşmazlığın şabhane reayasının eski muafiyetlerine aykırı olmamak üzere bölgedeki maden eminleri marifetiyle çözülmesi istenmişti²⁰.

Madenin düzgün bir şekilde işletilmesi için gösterilen bütün çabalara rağmen problemler yaşanmaya devam etmişti. Milas kazası naibi Abdurrahman'ın Arzına göre; Milas bakır madeninin yürütülebilmesi için yeterli mikdar Gümüşhane amelesinin istihdam olunmasına ihtiyaç vardı. Peristad, işçi ve kömürcü de azdı. Gerekli vasıflara sahip madenciler her yıl Gümüşhane tarafından geliyordu²¹. Gümüşhane eminine, peristatbaşılara ve kocabaşlara hitaben emr-i şerif yazılmasını istenmişti. Gümüşhane madeni eminlerinin ihtiyaç fazlası olanlarını, ücretleri Milas nuhas madeni emini tarafından verilmek üzere göndermeleri için emir verilmesi istenmişti²². Yaşanan problemler sebebiyle madenin kötü bir şekilde işletildiği çok daha sonraki yıllara ait bir belgede itiraf ediliyordu. Belgede, Maden-i Nuhas-ı Milas mukatasının 1763 yılı Martı'ndan itibaren İvazpaşazade İbrahim Efendi'ye 20000 gurus mal ile malikâne verildiğini, ancak İbrahim Efendi'nin "durgunluk ve aczi" sebebiyle tekrar miriye terk edildiğini (geri çevrildiğini) belirtmektedir²³.

Tecrübeli madencilerin ve idarecilerin Gümüşhane madenlerinde bulunuyor olması Milas bakır madenini en azından vasıflı-vasıfsız madenciler bakımından buraya bağımlı kılıyordu. Ancak maden Vakf-ı Hümayun'a Gümüşhane eminlerinin karıştırılmaması yalnızca yardımcı olmaları şartıyla bağlanmıştı. Milas köylülerinin ise madene bağlanmaya muhalefet etmeleri (ki anlaşmazlığın çözülemediği ve devam ettiği anlaşılmaktadır) madenin işleyişini iyice güçleştirmiş

²⁰ BOA, Cevdet Darphane 2826, 23. Ca. 1177, (29 Kasım 1763).

²¹ Gümüşhane ve çevre madenlerde cevherin kal edilme işlemini yürüten teknik elemanlardan olan prustadların, 18. Yüzyıl boyunca ortalama sayıları değişmekle beraber, başta Keban ve Ergani Madenleri olmak üzere Anadolu'daki çeşitli madenlerde geçici olarak istihdam edilmeleridir. Prustad, baltacı ve diğer teknik elemanların eskiden beri diğer madenlerde istihdam edildikleri görülmektedir. Yeni önem kazanan madenleri tam kapasiteyle işletmeyi, hem de eski değerini kaybeden Gümüşhane yöresindeki profesyonel madencilerin bilgi ve becerisinden yararlanılması amaçlamıştır. Altınbay, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", s.391.

²² BOA, Cevdet Darphane, 3038, 16. R. 1178, (13 Ekim 1764).

²³ BOA, Cevdet Darphane, 744, 9.Ca.1183, (10 Eylül 1769).

dahası Gümüşhane madencilerine olan bağımlılığını artırmıştı. Gümüşhane maden emînlerinin ise idare ve mali hesaplarında hiçbir etki ve yetkilerinin olmadığı Milas madenlerine tecrübeli madenciler göndermedikleri, en azından en azından göndermek istemedikleri tahmin edilebilir. Bunun üzerine Vakf-ı Hümayun iltizamı geri alarak madeni Gümüşhane emînlerine verdikleri anlaşılmaktadır. Çünkü 1765-66 senesinde madenin Gümüşhane Emîni Mehmed Tahir'in iltizam ettiği görülmektedir²⁴. Gümüşhane emîni de iltizamına aldığı Milas Bakır madenini bir başka kişiye, Tokat sakinlerinden Gümüşhaneli Hacı Alioğlu Osman'a iltizam etmişti. Ancak, Gümüşhaneli Hacı Alioğlu Osman, mültezim olarak elde ettiği hasılâta el koyarak hem mirî hakkını hem de taahhüt etmiş olduğu iltizam bedelinin büyük bir kısmını (14026 kuruş) ödememişti²⁵. Gümüşhane Emîni, Hacı Alioğlu Osman'ın elde ettiği hasılâtı kendisine sermaye yapıp ikamet ettikleri Tokat'ta çiftlik ve sair emlak alımında kullandığını belirtiyordu. Dahası bu kişinin oğlu ve kölesi aracılığı ile Tokat'ta büyük miktarda bakır ve diğer eşya satın aldıklarına dikkati çekiyordu. Meblağ talep edildikçe firar edebilecekleri için Tokat voyvodası aracılığı ile yakalanıp hapsedilmeleri istenmiş kendisi ve kefillerinden borcun tamamı ödeninceye kadar salıverilmemesi talebinde bulunulmuştu²⁶. Keban, Ergani bölgesi de dahil olmak üzere çevrede çıkarılan madenlerin gerek işlenmesinde gerekse önemli iskelelere gönderilmesinde Tokat önemli bir noktadaydı²⁷. Milas'dan çıkarılan bakırın Tokat piyasasında ve kalhanesinde işlenerek kullanıldığı bilinmektedir. İltizama bu pazarı bilen ve Tokat'ta ikamet eden bir kişinin talip olması tabii bir gelişme olarak görülmektedir. Ancak iltizamı alanın madenden bakır çıkarılmasını sağlayıp mükellifîyetlerini yerine getirmek yerine Tokat piyasasından ucuz bakır toplayarak miriye olan borcunu bununla ödemeye çalışması ve satmaya çalışması dikkati çekicidir.

Bundan sonra madenin bir müddet atıl kaldığı anlaşılmaktadır. Gümüşhane Emîni Mehmet Tahir Efendi'nin iltizamından sonra maden için başka bir emr-i şerif verildiği veya iki yıl boyunca mukataa malından herhangi bir meblağ ödendiğine dair bir kayıt bulunamamıştı. Tahir Ağa'nın madene emîn seçmemesi, madenin hasılâtının bazı senelerde malına ve kalemiyesine yetmediği, emîn seçtiği takdirde mal ve kalemiyesinin kendisinden talep olunacağından çekindiği için böyle bir yol seçtiği belirtilmekteydi. Ancak madenin idaresi kimsenin üzerine olmadığı takdirde iyice metruk kalıp gelirinin tamamen biteceği belirtilmişti²⁸. Keza, Milas kadısına ve Karahisar-ı Şarki voyvodasına yazılan bir hükümde; Milas bakır madeni 1767-68 (1181) senesinde de kimseye verilemediği ve boş kaldığı belirtilmektedir²⁹. Madenin boş kalması, maden üzerinden fayda sağlayan başta madenciler olmak üzere bazı kişileri rahatsız ettiği ve bunların Gümüşhane Emîni Tahir Ağa'ya giderek madene bir emîn tayin edilmesi ricasında bulundukları görülmektedir. Madencilerden alınan bilgiye göre 1767 senesinde üretildiği takdirde humsundan 7500 guruş ve 1768 senesinde ise madenin tekrar düzenli üretime geçirilebileceği ve 20.000 guruş hasılât elde

²⁴ BOA, Cevdet Darphane, 744, 24. R. 1183, (27 Ağustos 1769).

²⁵ BOA, Cevdet Darphane 2397, 20. Ca.1181, (14 Ekim 1767); Altunbay, 15-18. *Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Madenler ve Madencilik*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, s.28.

²⁶ BOA, Cevdet Darphane, 3129, 11. R. 1183, (14 Ağustos 1769); 78 senesi başından itibaren idare etmek üzere Gümüşhane emîninin uhdesine kaydedilmesi için emri şerif verilmiş, o zamandan beri başka bir emri şerif verildiği veya bu mukataadan herhangi bir gelir alındığına dair bir kayıt bulunamamıştı. Cevdet Darphane, 744, 9. Ca. 1183, (10 Eylül 1769).

²⁷ Altunbay, 15-18. *Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Madenler ve Madencilik*, s.28; Cevdet Darphane 2397, 20. Ca. 1181, (14 Ekim 1767).

²⁸ Mehmed Beşirli, "Tokat Bakır Kalhanesinde Tasviye İşlemleri ve İstanbul'a Sevkiyat (1793-1840)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/1, Temmuz 2004, s.9-39; "Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.1, Elazığ 2004, s.229-258.

²⁹ BOA, Cevdet Darphane, 744, 24. R. 1183, (27 Ağustos 1769).

³⁰ Bir belgede, madenin ilgili seneye mahsuben Milas sakinlerinden madenci ustalarından Çınbioğlu? Yani adlı zımî tarafından işletildiği belirtilmişse bu işletmenin çok cüzi bir ücretle, belli bir süre için, adeta madenin ayakta kalması için yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü belgelerde "boş kaldığı" ifadeleri devam etmektedir. BOA, Cevdet Darphane, 3129, 11. R. 1183, (14 Ağustos 1769).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

edilebileceği şeklinde görüş bildirmişlerdi. Maden, mirî mukataa olduğu için devlet tarafından mutlaka emin seçilmesi gerektiği de ifade edilmişti³⁰.

Madenin atıl kalması üzerine bir kısım madenciler İstanbul'a gelmişlerdi. İstanbul'a gelen madenciler (bunlar hem haklarını aramaya hem de bu tür boş kalmalarda madencilerin yönü doğrudan İstanbul olurdu) Canikli Hacı Ali Bey'in adamlarından Bafra'da sakin Canik Muhassılı Süleyman Ağa'nın ismini vererek madenin eminliğine talip olduğunu belirtmişlerdi³¹. Bunun üzerine Rikab-ı Hümayun Defterdarı Ömer Vahid Efendi, sunulan arz ve mahzarlara istinaden 1767 ve 1768 yılı hasılatları zayi olmaması için yine Gümüşhane Emmini Tahir Ağa'ya veyahud Canik Mutesellimi Süleyman Ağa'ya verilmesi için bir takrir sunmuştu³². Bunun üzerine merkez, Milas Madenini 1181 (1767-68) senesinde (üretim yılının sonuna yaklaşıldığı için) 7500, 1182 (1768-69) senesinde de 20.000 kuruşa Canik Muhassılı vekili Süleyman Ağa üzerine kaydetmişti. Süleyman Ağa'ya, maden için belirlenmiş toplam 27500 guruş iltizam bedelinin zamanında merkeze ulaştırılması konusunda emir verilmişti. Bunun üzerine Süleyman Ağa da, bundan önce madenin emini olup Karahisar-ı Şarki canikleri kazalarından Ulubey kazası ayanı olan Hasan Efendi'yi kendisine emin olarak tayin ettiğini bildirmişti. Ancak Süleyman Ağa merkeze yazdığı yazıda kendisinin madene hiçbir şekilde talip olmadığını ve rağbet etmediğini, bu konuda kendisinin haberi de olmadığından ve hayretler içinde kaldığından bahsediyordu³³.

Geliri yüksek bir maden olsaydı talipleri olacağı ve kendisine kalmayacağını ima eden ifadelerine bakılırsa iltizamı almaya hevesli olmadığı anlaşılmaktadır. Kendisinin madene talip olmadığını tekrar tekrar vurgularken merkeze madenciler veya başkaları tarafından talip olduğu şeklinde haberler götürülmesi değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Taşrada muhassılların ve vekillerinin gelir kaynaklarını verimli bir şekilde işler hale getirmeleri böyle bir olaya sebep olmuş olabilir. Madenciler kendi inisiyatifleriyle vilayetin bütün gelirlerini şu veya bu biçimde kontrol etmeye başlayan, gittikçe güçlenen ve zenginleşen ayanların böyle bir gelir kaynağını reddetmeyecekleri düşüncesiyle de hareket etmiş olabilirler. Bu durumda madencilerin, madeni atıl kalmaktan kurtaracak ve kendilerine de iş alanı sağlayacak kişiler olarak Canik'te ekonomik nüfuzunu gittikçe güçlendirmekte olan Canik Muhassılı Ali Bey (Paşa) ve onun vekili Süleyman Ağa'nın ismini (kendilerinden habersiz) vermeleri tabii karşılanabilir. Bu merkezin de işine gelmiş olmalıdır. Atıl kalmakta olan bir mukataayı ayanlara vererek işler hale getir(t)meye çalışmak merkezin mâli uygulamalarından birisiydi. Nitekim Daha sonraki tarihli bir belgede "*Maden metruk kalmış iken bundan madencileri taraflarından verilen dört kıta arz ve mahzarları ve darbhane emininin ilamına binaen madenin hasılatı zayi olmaması için önce Canik Muhassılı Hacı Ali Bey'in vekili Süleyman Ağanın uhdesine kaydedilmişti*" ifadeleri merkezin gelen istekler doğrultusunda iltizamı habersiz bir biçimde verdiği işaret etmektedir³⁴. Bir başka husus ise gelir kaynaklarını kontrol etmek isteyen ayanların böyle bir talebin şartlarını hazırlamış olmalarıdır. Bu olayla ilgili zayıf görünmekle beraber madencilere kendisinin isminin verilmesi yönünde telkinlerde bulunulmuş olması muhtemeldir. Ancak madencilerin İstanbul'a takrir, inha ve talepleri içeren gönderdikleri dilekçelerinde Süleyman Ağa kendisinin hiçbir etkisi olmadığını ifade etmişti³⁵. Ancak ister madenciler, madeni Canik'te yükselen bir gücün ve sermayenin eline vererek

³⁰ BOA, Cevdet Darphane, 744, 24. R. 1183, (27 Ağustos 1769).

³¹ BOA, Cevdet Darphane, 744, 24. R. 1183, (27 Ağustos 1769).

³² BOA, Cevdet Darphane, 744, 24. R. 1183, (27 Ağustos 1769).

³³ Madenin işletilmesi aksayınca bazı madenciler haklarını alabilmek için İstanbul'a gitmişlerdi. İstanbul'a dönen bazı madencilerin dilekçe ve ifadelerinden 81 senesinde maden mağazalarından üretilen cevherin 1/5 inden 7500 guruş hasıl olacağını; 82 senesinde de idare olunduğu takdirde 1/5 inden 20.000 guruş hasılı olacağı bilgileri üzerine maden iltizamı bu fiyatlar üzerinden kararlaştırılmış ve Süleyman ağanın uhdesine verilmesi için emir verilmişti. BOA, Cevdet Darphane, 744, 15. R. 1183, (18 Ağustos 1769).

³⁴ BOA, Cevdet Darphane, 744, 9. Ca. 1183, (10 Eylül 1769).

³⁵ "...İstanbul'a giden madenciyanı tek bir kelime etmedim ve hiçbir şekilde talib ve rağib olmadım ancak madenciyan daha önce bir mikdar cevher çıkarmış ve kendilerine bu konuda bir kayıp verdirilmemiş- zarara uğratılmamış-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

buraya yatırım yaptırarak kendilerini ve madeni kurtarma niyetiyle hareket etmiş olsunlar, isterse bir danışıklı döğüşün sonunda maden iltizamı Süleyman Ağa'ya kalmış olsun, bu durumun sonucu ayan hiyerarşisinin ve nüfuzunun zincirleme bir şekilde bir eyaletin en ücra köşelerine kadar nasıl uzandığı ve gelirler merkezli bir hiyerarşinin nasıl oluştuğunu göstermektedir. Canik ayanı ve muhassılının hatta muhassıl vekilinin uzak bir kaza olan Milasın en ücra köşesindeki bir madenin iltizamını almaya itilmesi, teşvik edilmesi, üzerine kalması, hatta zorla verilmesi, onun da Ulubey ayanı Hasan Efendiyi emin tayin etmesi, Canik ile diğer kazaların ayanları arasında ilişki ve bağı nasıl güçlendirdiğine dair ipuçları sunmaktadır. Kaldı ki ayan mücadelelerinde her seferinde bölgedeki madenlerin bir mücadele, kavga alanı haline gelmesi bu ilişkiler ağının bir parçası olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Madenin iltizamı uhdesine verilen Süleyman Ağa, Milas madeni emini olarak atadığı Ulubey ayanı Hasan efendi ile beraber Milas kazasına gelmiş ve madenin işleyişini düzenlemeye çalışmıştı. Milas kazasının naib, ayan, ahali, köy ve ihtiyaçları, madenin ustabaşları, madenci ve amelelerinin hazır olduğu bir toplantı yapılmış merkezden gelen emir okunmuştu. 1767 senesinde maden çıkarılan mağaralarda su ortaya çıkmış ve cevher çıkarılması mümkün olmamış, yıl boyunca maden atıl kalmıştı. Sonraki yıl madencilerin gayret ve ihtimamlarıyla mağaralarda çıkmış olan su başka bir yere aktararak temizlenmiş ve eskiden olduğu gibi cevher çıkarılabilecek hale getirilmişti³⁶. Kısa zamanda bir düzen oluşturularak sekiz adet fırın yapılmıştı. Aynı ayın sonlarına doğru cevher imal edilmeye başlanmıştı³⁷. Ancak yeni mültezim Süleyman Ağa ve maden emini Hasan Efendi'nin madendeki üretimi düzenlemek için yapmış oldukları çabalar yaz ayı sonlarına kadar sürmüştü. Maden bir müddet terk olduğundan üretim durmuş, ameleleri dağılmış bir kısmı İstanbul'a gitmişti. İstanbul'a giden madenciler geri gelmemişti. Bölgede maden üretim mevsimi martta başlıyordu. Ocakların bu ayda kurulup üretime geçilmesi gerekiyordu. Bölgede kalan ustabaşı ve madencilerin yaptığı durum değerlendirmesinde 1767-68 (81) senesi çıkarılması öngörülen cevherin üretilmesi için zaman kalmadığı belirtilmişti çünkü üretime temmuz sonu ağustos başında ancak başlanabilmişti. Maden üretimi için en fazla üç aylık bir müddet kalmıştı. Bölge dağlıktı ve kışları şiddetli geçiyordu. Bütün yıl boyuca üretim yapmak mümkün değildi. Dolayısıyla 1768 yılı üretim hedefini tutturma imkanı da kalmamıştı. Üstelik madencilerin dağılmış olması sebebiyle en önemli hususlardan birisi olan kömür bulma imkanı da kalmamıştı. Bu sebeple mevcut yılın değil bir sonraki yılın dahi üretim hedeflerine ve iltizam bedelinin karşılanamayacağına dair madenciler görüş bildirmişlerdi³⁸. Nitekim elde edilen gelir iltizamı karşılamaktan çok uzak kalmıştı³⁹.

yevmiyelerinden hasıl olan haklarını kazanmak için İstanbul'a gitmiş ve inha ve istida etmişlerdir. Gerçekte maden hasılâtı çok olan bir maden olsaydı bir müddet boş kalmazdı ve herhalükarda talibi çıkardı ve iltizam ederlerdi..." BOA, Cevdet Darphane, 744, 15. R. 1183, (18 Ağustos 1769), Canik Muhassılı Vekili Süleyman'ın Arzı.

³⁶ Gümüşhane maden ocakları örneğinde, Osmanlı maden ocakları Avrupa'dakine kıyasla ilkel şartlar ile işletiliyor ve günden güne verimi düşüyordu. Avrupa'da da uzun süre madenlerde biriken sular problem olmuştu. Bu sorun teknolojik olarak çözümlendikten sonra madenciler zenginlik içinde yüzmeye başlamışlar ve pek çok gelişmeyi yönlendirmişlerdi. Altunbay, "1780'de Merkeze Gönderilen Bir Belgeye Göre Gümüşhane Yöresi Madenlerinin Durumu ve Madencilerin Devletten Beklentileri", s. 281.

³⁷ BOA, Cevdet Darphane, 744, 9. Ca. 1183, (10 Eylül 1769).

³⁸ BOA, Cevdet Darphane, 744, 15 .R. 1183, (18 Ağustos 1769).

³⁹ Milas kadısına ve Karahisar-ı Şarki voyvodasına yazılan bir hükümde; Milas bakır madeni 1767-68 (1181) senesine mahsuben kimseye verilemediği ve boş kaldığı belirtildikten sonra ilgili seneye mahsuben Milas sakinlerinden madenci ustalarından Çınbioğlu? Yani adlı zımni tarafından işletildiği; 1768-69 (82) senesinin sonuna yaklaşıldığı için 7500 guruş 1182 senesi de 20.000 guruş olmak üzere maden Canik mütesellimi Süleyman Ağa'nın uhdesine kayd ettirildiği ancak madeni 1181 senesi hodbehod adı geçen Yani zabt etmiş olduğundan 1182 senesi zarfında hasıl olan cevher iltizama yetmediği, noksanını ödemeyi taahhüt etmesinden dolayı 1182 senesine mahsuben maden mütesellimi tarafından elde edilen hasılâtın ise ancak 2000 guruşa ulaştığı belirtilmekteydi. İltizamın tamamlanması için 15500 guruş daha verilmesi gerekiyordu. Ancak mütesellim öldüğü için bu meblağın kaldığı, geride kalan 15500 guruşun Yani'den tahsil

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Uzun zamandır devam eden ve halledilememiş bir başka sorun daha vardı ki o da madene bağlanan köylerden gelen muhalefetti. Madene bağlanılmak istenen kaza ahalisinin tepki ve itirazlarının yeniden ortaya çıkmasının yeni mültezimin madeni kârlı ve işletebilir hale getirmek için göstermiş olduğu çabalardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Mültezim ve eminin zaten bir kısmı İstanbul'a gitmiş ve dönmemiş olan madencilerin yerine maden reayasının mükellefiyetlerini gündeme getirdiği ve şartları zorladıkları anlaşılmaktadır.

Süleyman Ağa bütün köyler ve ahali itaat etmiş olmasına rağmen kazada olan Karahisar-ı Şarki Şaphanesi Mukataasına dahil olan bazı köy ve köylüler biz “*müstakil şaphane reayalarıyız bizi maden hizmetinden ayırın*” diyerek maden mükellefiyetlerine karşı çıktıklarını, memur oldukları maden hizmetini yerine getirmekten imtina ettiklerinden şikayetçiydi⁴⁰. Bu karşı çıkış madeni iltizama alan Süleyman Ağa tarafından “*madeni iptal ettirmeğe*” yönelik bir hareket olarak algılanmış ve merkeze iletilmişti. Özellikle, Milas kazasındaki Yasdıra?, Arpaalan, Çavdar, Yazıcı (Barhı) ve Herise adlı köy halkı maden hizmetinden kaçınmışlar ve içlerinden Yasdıra köyünden Muzafferoğlu Abdülkerim, Arpaalan köyünden Ayucuoğlu, Çavdar ve Barhı köyünden Kordursun İsmail, Herise köyünden Ertağuloğlu diğer İsmail adlı beş kişi şabhane emini tarafına firar etmişlerdi. Süleyman Ağa, madenin iptaline sebep olurlar gerekçesiyle bunların Samsun kalesinde hapsedilmelerini istemişti. Ayrıca şabhane mukataasına tabi olan köylerin halkı aşarlarını mukataa eminine teslim edip, bunun dışındaki işlerini maden eminine müracaat etmeleri konusunda iki kıta emir yazılması istenmişti⁴¹. Yalnız ehli örften değil madenci taifesinden gelen hareketler de üretime sekte vurabiliyordu. Reayanın yükümlü olduğu hizmeten ayrılıp, başka alanlarda çalışmasına sıcak bakılmamış ve bu tür hareketlere engel olmaya çalışılmıştı. Örneğin 1796 tarihli bir belgede Gümüşhane ve Espiye maden ocaklarında istihdam edilen bir grup reaya, ocakları terk edip ticarete atılmış, madenci oldukları için eski görevlerine dönmeleri istenmiş, karara muhalefet edenlerin cezalandırılması yoluna gidilmişti⁴². Zaman zaman geri dönmeleri için teşvikler de uygulanmışsa da (devletin tahsis ettiği sermayenin artırılması veya her fırına onar guruş iane verileceğinin bildirilmesi gibi) uzun vadede bu önlemlerin etkili olmadığı ve madenci taifesinin, yavaş yavaş bölgeyi terk ederek sahillere ve batıya doğru göç etme eğilimlerinin arttığı anlaşılmaktadır⁴³.

Madenden çıkan bakırın ister Gümüşhane eminlerinin isterse Canik muhasıllarının idaresinde olsun Tokat piyasasında ve kalhanesinde değerlendirildiği görülmektedir. Milas madeninde üretilen ve Tokat pazarına gönderilen bakırın vergilendirilmesinde ve pazarlanmasında çeşitli sorunlar yaşandığı da oluyordu. Maden ocaklarında cevher satın alan tüccarların aksine, devlet kurumlarına yapılan nakliyatta iskele görevlilerinin gümrük ve bac talep etmelerinin söz konusu olmasıdır. Gümrük vekilinin talepleri tepkilere sebep oluyordu⁴⁴. Milas Maden Emni Mehmed mührüyle gönderilmiş kaimede madenden üretilen bakırın kış gelmeden Tokat'a nakli ve satışının gerçekleştirilmesi gerektiği ancak fazladan gümrük talebinde bulunduğu belirtilmişti. Tokat yakınında olan madenlerden ve Milas madeninden çıkan bakırlar Tokat'a getirildiğinde eminlerden bac ve gümrük talep edilmezdi. Eminler elinde oldukça maden, mal-ı mirî olarak kabul edilir ve eminlerden bac ve gümrük talep edilmezdi. Vergisi, satıldıktan sonra tüccardan alınır ve bir kural haline gelmişti. Zimetindeki madenin mal-ı mirî olup tüccar malı olmadığını belirten emni bac ve gümrüğünün kendisinden talep edilmemesini istemişti. Ayrıca 1770 yılında Tokat yakınlarında Milas'dan başka maden kalmamıştı. Madenler atıl kalmış madencisi dağılmıştı. Tokat

edilerek 7500 guruşa tamamlanılıp merkeze gönderilmesi istenmişti. BOA, Cevdet Darphane, 3129, 11. R. 1183, (14 Ağustos 1769).

⁴⁰ BOA, Cevdet Darphane, 744, 9. Ca. 1183, (10 Eylül 1769).

⁴¹ BOA, Cevdet Darphane, 3029, 9. Ca. 1183, (10 Eylül 1769).

⁴² Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s.383.

⁴³ Altunbay, “1780’de Merkeze Gönderilen Bir Belgeye Göre Gümüşhane Yöresi Madenlerinin Durumu ve Madencilerin Devletten Beklentileri”, s. 282.

⁴⁴ Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s.389.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

piyasasında bakır sıkıntısı çekilirken kendisinden bac ve gümrük adıyla vergi talep edilmemesi isteği⁴⁵ eminin şiddetli ihtiyaçtan kaynaklanan fazla kâr elde etme isteği ya da savaş yılları olması sebebiyle pazar gelirleri düşen eminlerin pazara giren bakır mutlaka vergilendirmek isteğinden kaynaklanmış olmalıdır.

Madenin problemleri, gelirinin düzenli olmayışı, üretim sıkıntıları, vs. sebebiyle olsa gerek işletecek eminin bulunmasında zorluk çekildiği anlaşılmaktadır. 1777 senesinde Madenin emini aynı zamanda Gümüşhane madeni emini olan Hafız Mehmed olduğu görülmektedir. Milas Bakır Madeni mukataası aslında yıllık 20.000 guruş mal kayıtlıydı. Daha sonra madendeki üretimin adeta çökerek, 1773 yılından 1777 yılına gelinceye kadar dört sene ardı ardına 666 buçuk guruş mal ile Gümüşhane emini olan Hafız Ahmed Ağa'ya kaydolunduğu görülmektedir⁴⁶. 1778 yılında mukataanın gelir ve giderlerine ait bir özet muhasebe gönderilmişti ki bu madenin pek de verimli işletilemediğini göstermektedir. Buna göre 1778 yılında Haziran başından şubat sonuna kadar 1/5 mirî payı 3513 guruş 17 para idi. Masraflar ise toplam 1157 guruştı. Mirî pay net olarak 2357 guruş 17 para olarak kalmıştı⁴⁷. Bütün bunların yanında emanetin Gümüşhane eminlerine verilmesine madenin işletilmesinde çalışan Haralanbi ve diğer ustalar bunun Gümüşhane'ye uzak olması sebebiyle idaresine hakim olunulamadığı ve iyi idare edilemediğini belirtmişlerdi. Bu sebeple 1779 (1193) senesinde başkasına verildiği, 1780 (1194) senesinde de yine Gümüşhane eminlerine değil Karahisar-ı Şarki'den olmak kaydıyla başkasına (muhtemelen ayanlardan birisine) verilmesi gerektiğini belirtmişlerdi.

Madenlerin işletilmesinde dönemin şartları gereği ayanların rolü önemli olmuştu. Yerel gelirlerin tasarrufu, vergilerin toplanması ve merkeze gönderilmesi arasında kritik bir yerde duran ayanların ve ayanlığın, madenlerin işletilmesi söz konusu olduğunda merkezle yerel arasındaki konumları onları madencilik içinde yer almaya itmiş görünmektedir. Bazen gönüllü (verimli ve düzenli geliri olan madenlerde) bazen gönülsüz (verimsiz veya çevresinde asayişin sağlanamadığı madenlerde) yer almışlardı. Bölgede zaman zaman ortalığı kasıp kavuran ayan mücadelelerinde madenler de etkilenmiş, rakiplerinin gelirlerini azaltmak veya çevresinin desteğinden mahrum bırakmak isteyen ayanlar bölgedeki halkın dağılmasına sebep olacak harekâtlar yapmaktan kaçınmamıştı⁴⁸. Madenlerle doğrudan ilgisi olmayan ayanlar bile madenler bölgesinden göçetmek zorunda kalan çeşitli gruplar ve onların yarattığı sosyal karşılıkların içinde yer almak durumunda kalmışlardı. Milas Madenin işletilmesinde etkili olmuş ayanlardan birisi de Ordu Gököy kazası ayanlarından Şihmanzadelerdi.

⁴⁵BOA, Cevdet Darphane, 3018, 23. C. 1184, (14 Ekim 1770).

⁴⁶ BOA, Cevdet Darphane, 1134, 19. M. 1194, (26 Ocak 1780); 1777 yılında emanet usulüyle kendisine verildiğini belirttiği Milas bakır madeninin 1778 yılının da girmek üzere olduğu için eskisi gibi yine Gümüşhane eminine kaydolunması için emri şerif verilmesini istemişti. BOA, Cevdet Darphane, 3236, gurre-i C. 1193, (16 Haziran 1779).

⁴⁷ “Mukataatı miriyeden Maden-i Nuhas-ı Milas mukatasının 1192 senesi Haziranı ibtidasından Şubatı gayetine gelince imal olunan furunlarından hasıl hums-ı mirî ve avaidat-ı saire defteridir ki ber vechi ati zikr olunur. Haziran ibtidasından şubatı gayetine gelince imal olunan furun 83 Aded, 83 furundan hasıl olan hums-ı mirî ve eminiye ve tefavüt-i kantar ber vezni rayic 845 kantar, Nuhas-ı merkumun bahası 2323 guruş 110 pare, 830 batman mebalighenin faizi 208 guruş 10 para, avaidatı furunhada nam-ı kitabet ve sarrafiye ve nezaret 184 guruş 17 para, Hasilâtı subaşılık 49 Guruş, Hasilâtı kantar pazar 37 guruş, Mal-ı avarız-ı kazaha-i merkum 711 guruş, yekun 3513 guruş 17 para; El mesarifat, Mesarifi...?-i eminin ve şehriye-i mutemedan 647 guruş, ücreti kitabet 150 guruş, ücreti kuzahat 360, Yekun 1157 guruş; Elbaki 2357 guruş 17 para”. Cevdet Darphane, 3236, gurre-i C. 1193, (16 Haziran 1779), Gümüşhane Kadısı Mevlana İbrahim.

⁴⁸ Örneğin, Rize yöresinde isyan eden Tuzcuoğlu, Sakaoğlu ve Kuğuoğlu eşkiyaları gibi Tirebolu yöresinde türeyen şâki Kel Alioğlu ve avanesi, Espiye dahil yöredeki maden ocaklarının faaliyetlerini sekteye uğratan silahlı eşkiyaların en meşhur olanlarıydı. Fakat bu şekâvet olayları yüzyılın sonlarına doğru kısmen ortadan kaldırılmıştı. Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, s. 296.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Canikli Ali Paşa'nın yükselmesiyle beraber Şihmanzadeler de onunla beraber yükselmişti. Şihmanzade Ali, Canikli Ali Paşa'nın yakın adamlarından (Kethüdası) olarak bilinmekteydi⁴⁹. Bölgedeki âyan ve ağalar bağlı bulundukları büyük âyanlar gözden düşünce onlar da düşüyorlardı ve çoğu defa onlarla benzer bir kaderi paylaşıyorlardı. Merkezi hükümet Canikli Ali Paşa'nın peşine düştüğü ve Ali Paşa'nın da Kırım'a firar ettiği dönemde, mallarının müsaderesine –mal ve para cinsinden ne varsa hepsine hazine adına el koyulmasına- karar verilmişti. Kendisinin yakalanması konusundaki yazılardan haberdar olan Şihmanoğlu, kaçtıysa da bir müddet sonra ele geçirildi ve sorgulanmak üzere İstanbul'a gönderildi⁵⁰. Burada kaldığı sürede merkezi hükümetin gözüne girebilmek ve affedilmek için çeşitli teşebbüslerde bulunduğu anlaşılan Şihmanzade Ali Ağa'nın Yedikule'de hapiste bulunduğu sırada bir takrir göndererek Karahisar Sancağında Bazarsuyu kazasında sahile yakın Kertboğaz olarak adlandırılan yerde dağın eteğinde (zeyl-i cebelde) birkaç yıl önce açılmış olan madenin cevherce zengin olduğunu ve yeniden işlerliğe kavuşturabileceğini belirtmişti⁵¹.

Şihmanzade Ali, bir türlü verimli bir şekilde işletilemeyen Milas bakır madenin işletilmesi ile ilgili bilgiler vererek taahhütlerde bulunmuştu. Halbuki Şihmanzade yakalanmadan önce bu madeni tasarruf etmişti. Yavşan köyünde Melet⁵² olarak adlandırılmış olan bakır madeni 1777 (91) senesine mahsuben Gümüşhane emini olan Hafız Ağa tarafından maktuen 11.000 gurus iltizam bedeli ile Şihmanoğlu uhdesine iltizam olunmuştu. Şihmanoğlu Ali, kendisi Erzurum'da bulunması sebebiyle amcası oğlu Zaim Mustafa Ağa'yı göndererek işleri yürütmüş, harc ve masraflar çıktıktan sonra 400 gurus civarında kâr elde edilmişti. Madenin yılı kârlı kapatması üzerine bir sonraki yıl, Gümüşhane emini madene kendisi adam göndermişti. Ancak üretiminde yeterli özeni göstermedikleri için madende su ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine 1779 (93) senesinde düzenlenmesi ve üretime uygun hale getirilmesi için tekrar kendisine ihale olunmuştu. Ancak kendisinin İstanbul'a getirtilmesi sebebiyle madenin işletilmesi kalmıştı. Tahminen onbeşkese masraf ile madendeki suyun temizlenebileceği ve başka yere akıtılarak yeniden cevher çıkartılabilecek duruma getirilebileceği⁵³ belirtilmişti. İçinde gümüş çıkmasının da muhtemel olduğu madenin diğerlerinden daha kaliteli olduğunu ve bakırının her batmanın diğerlerinden kırk para fazla rayıcı olduğunu belirtmişti. Kendisinin maden imali konusunda mahareti olduğunu söyleyen Şihmanzade yukarıda belirtmiş olduğu madenle birlikte kendisine ihale olunduğu takdirde hizmet edeceğini söylüyordu. Koyulhisar adlı yerin toprağının (sağ toprağı olmak takribiyle maden zuhur edeceği) maden bakımından zengin olduğu, arandığı takdirde cevherin mutlaka çıkacağını takrir ve inha etmişti. Merkez, Şihmanzadenin ifadelerini doğrulamak için kayıtlara başvurmuş ancak 1778 ve 1779 yılında Şihmanoğlu Hacı Ali Ağa'ya emaneten verilmiş olan maden hasılâtından teslimat kaydı bulunamamıştı⁵⁴.

⁴⁹ Abdullah Bay, *Trabzon Eyaletinde Müttegallibe Hareketleri ve Âyanlık*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007, s. 315-317.

⁵⁰ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003, s.114.

⁵¹ Gümüşhane madenlerinin ustabaşısı olub halen İstanbul'da olan Haralenbi adlı zımmi ile maiyetinde olan maden ustalarını getirtip bilgi alınmış, o dönem Gümüşhane emini olan Tahir ağanın emaneti sırasında çıkan cevherin deneme üretimi için başlarına bir emin verilerek alet ve edevatlarıyla beraber madenciler gönderilmiş, iki aded fırın inşa edilerek cevheri imal ve izabe olunmuş fakat elde edilen ürün masrafını kurtarmamıştı. İmale uygun olmadığı herkes tarafından görülünce burası terk edilmişti. Ortaya çıkarılan madende Gümüşhane emini vasıtasıyla üretime geçilmiş, az miktarda (üç beş vukiyye) gümüş elde edilmişti. Ancak daha sonra idaresine memur olanların eksiklikleri ve gerekli özeni göstermemeleri sebebiyle terk olunmuştu. Bu madenin yazın çalıştırılabileceği, cevherinin de gayet saf ve sıhhatli olduğu, yarı yarıya kurşun oksit içeriyorsa da iyisi olup üretime geçilirse büyük fayda sağlayacağını belirtmişti. Cevdet Darphane, 1134, 19. M. 1194, (26 Ocak 1780).

⁵² Belgelerde Maden-i Nuhas-ı Milas olarak geçen maden, ayanın yazdığı takirde "Melet Madeni" olarak geçmektedir ki madenin adının yerel kullanımı olduğu anlaşılmaktadır.

⁵³ Şihmanzade, 1766 senesinde bir defa daha madende su ortaya çıktığını fakat kendisinin marifetiyle suyun boşaltılarak dört ay zarfında 44 kese akçe ürün elde ederek Gümüşhane emini bulunan Tahir Ağa'ya teslim ettiğini belirtmektedir. BOA, Cevdet Darphane, 1134, 24. M. 1194, (31 Ocak 1780).

⁵⁴ BOA, Cevdet Darphane, 1134, 19. M. 1194, (26 Ocak 1780).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Şihmanzade Ali'nin maden ile ilgili verdiği bilgilerin ne kadarının doğru olduğunu tespit edemiyoruz. Ancak Şinhasında madenin emanetinin kendisinden alınıp başkasına verildiğine dair bilginin doğru olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 1778 yılında Gümüşhane maden emini Hafız Seyyid Mehmed Ağa'nın emaneten idaresine memur olduğu Milas Bakır Madeni mukataası için Gümüşhaneli Hacıbenioğlu Süleyman'ı emin olarak seçtiği görülmektedir. Ancak bu emanetin idare ve tahsilinde problemler yaşanmıştı. Gümüşhane emini olan Hafız Seyyid Mehmed, 1778 yılında emin olduğu mukatanın zabtı için kendisi tarafından emin olarak tayin ettiği Gümüşhaneli Hacıbenioğlu Süleyman'ın zimmetinde mirî sermaye akçesinden 1919 guruş ve kaza avarız malı olarak da 711 guruş olmak üzere toplam 2630 guruş kaldığı ve Süleyman'ın İstanbula kaçmış olduğunu belirtiyordu. Mübaşir marifetiyle Gümüşhane'ye getirtilmesi ve zimmetinde olan paranın kendisinden tahsil edilmesini istemişti. Süleyman ise Divan-ı Hümayun'a verdiği arzuhalde Gümüşhane emininin 1778 senesine mahsuben emaneten uhdesinde olan madeni 10000 guruş iltizam bedeli ile kendisine iltizam ettiği, kendisinin ilgili senenin başladığı mart ayından üç ay sonra madene geldiği, altı ay başında kaldıktan sonra tahhüt ettiği meblağın dörtte birini ödeyebilecek derecede bile maden çıkarılamayacağını gördüğünü ve bu durumu emine bildirdiğini ifade etmişti. Bunun üzerine eminin kendisini azlederek adı geçen süre içindeki hasılatı olan 3664 guruş isteyerek kendisinin yapmış olduğu masrafları hesap etmediğini, ayrıca 2000 guruş cerimesini de aldığını ve kendisine haksızlık yapıldığını söyleyerek vermiş olduğu 2000 guruş cerimenin iadesini istemişti. Bunun üzerine durumun mahallinde görülecek bir dava ile halledilmesi için Gümüşhane kadısına emir gönderilmişti⁵⁵.

Gümüşhane eminleri tarafından yürütülen maden mukataasının taşeron diyebileceğimiz ikinci seviyede bulunan taliplerine verdikleri görülmektedir. Bütün sorunlarına rağmen maden bölgedeki ayanların emanetine bırakıldığında daha iyi üretim yapıyordu. Ehl-i örf, maden üretimini olumsuz etkileyebileceği gibi, yerel kaynakları verimli bir biçimde işletmesi de söz konusu olabilir. Burada madenlerin atıl durumda kalmasının sebeplerinden birisi olarak gösterilen ehli örfün etkisi daha ziyade yerel gelir kaynaklarının merkez ile paylaşma ölçeğinde merkez-yerel tartışması ya da rekabeti çerçevesinde yaklaşmak gerekir. Çünkü yerel bir otorite olan Şihmanzadenin elindeyken maden en verimli şekliyle çalıştığı anlaşılmaktadır. Ancak bölgedeki ayan mücadeleleri veya ayan-merkez çatışmaları ortaya çıkınca madenin üretim ve denetlenmesinin de zayıfladığı ve zamanla atıl kaldığı görülmektedir.

Madenin emaneti Gümüşhane, Tokat gibi dışarıdan gelen eminler tarafından alınıp işletildiğinde gerekli yatırımları yapmadıkları, bölgenin sosyal ve ekonomik yapısına vakıf olmadıkları için iyi idare edilemiyordu. Bu ise madenin her yıl kötüye giderek gelirinin düşmesine sebep olmuştu. 1880 yılında ise maden mukataasına gerek iltizam ve gerekse emanet olarak zabt ve idaresine kimse talip olmamıştı. Bundan sonra maliye tezkerecisi olan Seyyid Ahmed Efendi daha önce hesabı görülen en düşük senelere kıyasla 6666 buçuk guruş mal ve 2500 guruş muaccele ile kendisine malikâne olarak verilmesini istemişti. Ancak mukataa Dergah-ı Ali Kapuccubaşlılarından Abdülbaki Ağa'ya teklif edilmişti. Abdülbaki Ağa ise madenin işletilir hale getirilmesi için büyük masraf yapılması gerektiğini belirterek kabulden imtina etmişti⁵⁶. Madenin başka talibi olmayınca, 1780 tarihinde Gümüşhane'den ayrılarak yıllık 6666 buçuk guruş bedelle Ahmed Efendi'de kaldığı anlaşılmaktadır. Ahmed Efendi'nin verdiği arzuhalde, Milas Bakır Madeni mukataasının, mağaraları su basmış, geçmişte tasarruf edenlerin kötü idaresi sebebiyle miriye bırakılmış ve çürük ve üretim yapılamaz durumda olduğunu belirtmişti. Bütün bu sebepler yüzünden kayıtlı malının üçte birine ve kendisine malikâne olarak verilirse kabul edebileceğini belirtmişti. Daha iyi şartlarda mukataanın verilemeyeceği anlaşıncı Ahmed Efendi'ye bırakılmıştı. Ancak o da altı yıl tasarruf ettikten sonra, madenin suyunun kesilmesinin mümkün olmadığını hatta günden güne

⁵⁵ BOA, Cevdet Darphane, 3046, 8. R. 1194, (13 Nisan 1780).

⁵⁶ BOA, Cevdet Darphane, 1134, 19. M. 1194, (26 Ocak 1780).

artarak mağaraların kazılması ve cevher çıkarılmasını tamamen imkânsız hale getirdiğini belirtiyordu. Bu sebeple madenin imal ve idare olunamayacağını ve maden iltizamını uhdesine aldığı 1785 (99) senesi sonuna gelinceye kadar birikmiş borcunu senede 2500'er guruş ödemek şartıyla tekrar miriye geri verilmesinin kabul edilmesini istemişti⁵⁷.

Malikâne olarak verilmiş olsa da Ahmed Efendi'nin de maden için gerekli yatırımları yapmadığı ve iyi idare edemediği anlaşılmaktadır. 1786 yılında madeni devlete geri iade etmişti. Ancak mevcut durum mukataanın değerini düşürmüştü. Devlet gelirlerine zarar veren bu durumu önlemek ve mukataayı yükseltmek istemişti. Bunun için de 1791 senesi martından itibaren Hazine-i Amire'ye yıllık 7500 guruş teslim olunmak ve kademeli olarak her yıl bin kuruş zam yapılarak mukataanın eski değeri olan 20000 guruşa ulaştırılması istenmişti. Madenin işleyişini etkileyen bir başka tartışma konusu ise Milas'ın nereye bağlanması gerektiği meselesi idi. Milas kazasını maden olması sebebiyle Gümüşhane'ye bağlandığı, ancak madenin kötü gidişi sebebiyle ayrılarak malikâne haline getirildiği belirtilmişti. Ancak Gümüşhane emînleri kazanın bakır madenleri eskiden olduğu gibi işletilmek, altın ve gümüş aranmak şartıyla tekrar Gümüşhane'ye bağlanmasını istemişlerdi⁵⁸. Vergilendirme problemlerine rağmen mukataa tekrar Gümüşhane ve Tevabi Madenlerine bağlanması ve yine daha önce olduğu gibi Gümüşhane emînlerine ihale edilmesi de kararlaştırılmıştı⁵⁹. Merkezin madenin yeniden işletilebilmesi ve değerini bulabilmesi için almış olduğu tedbirlerin kısmen fayda sağladığı anlaşılmaktadır. Çünkü 1793-94 Tarihli Maden Sermaye Defterine Göre Gümüşhane Madenlerinden Sağlanan Gelirin Kaynakları arasında Milas Madeni de zikredilmektedir. “An Mal-ı Avarız-ı Kaza-i Milas 1422 Guruş ve An Malikâne-i Kaza-i Milas 17.000 guruş” luk değeriyle Gümüşhane madenleri içinde en yüksek değere sahip maden olarak görülmektedir⁶⁰. Keza bu tarihten altı yıl sonra 1800 yılında yazılan bir Milas nahiyesindeki bakır madeninin mal-ı mirisi olan 17.015 guruşdan başka kalan 5249 guruşun Gümüşhane emini tarafından mübâşire teslim edilerek gönderilmesi istenmişti⁶¹. Bundan sonra Milas bakır madeninin Gümüşhane emînlerine verilmeye devam ettiği görülmektedir. 1805 yılında Karahisar-ı Şarki sancağında Milas nahiyesinde bulunan bakır madeninin 20110 guruş bedelle Gümüşhane Maden Emîni Ahmed Bey'e verilmişti⁶².

Bu düzenlemelerin ne kadar etkili olduğu ve sürdüğünü bilemiyoruz. Mesudiye Bakır Madeni ile ilgili tespit edebildiğimiz son bilgiler 1816 yılına aittir. Belge Gümüşhane'ye bağlı Milas kazası halkının 1762 yılından beri verilen Hatt-ı Hümayun gereği madene (Gümüşhane'ye) bağlandıklarını, bu sebeple Milas kazasının kayıtlı avarız ve bedel-i nüzul hanelerinin yıllık gereken 711 guruş 31 akçe her sene madeni emini eliyle tahsil ve hazineye teslim edilmesi kararlaştırıldığı, buna karşılık tekalifi örfiye ve şakkadan muaf olduklarını belirten halk kendilerinden “mübâyaa adıyla akçe talep edildiğinden” şikayet etmişlerdi⁶³. Bu tarihlerden sonra uzun süre için madenin işletildiğine dair bir bilgi ya da kayıt bulunamamıştır. Ancak madenin yerel ölçekte de olsa yüzyılın ikinci yarısında yeniden işletilmeye başlandığı tahmin edilmektedir. Mesudiye ile ilgili yerel bir tarih kaynağında madenin işletildiğine dair bilgiler vardır. “...Özellikle

⁵⁷ Mukataanın aslında 20.000 guruş mal ile kayıtlı iken hasılâtının düşmesi üzerine 6666 buçuk guruşa, 1780 senesinden itibaren Ahmed Bey'e malikâne olarak verildiği, 1786, (1200) senesine gelinceye kadar toplam olarak 39999 guruş zimmeti olduğu Başmuhasebeden derkenar olunmuştu. BOA, Cevdet Darphane, 1065, 14 .Ca. 1200, (15 Mart 1786).

⁵⁸ BOA, Cevdet Darphane, 1698, 12 Ca 1207, (26 Aralık 1792).

⁵⁹ BOA, Cevdet Dahiliye 1669, 16. S.1212, (10 Ağustos 1797); Cevdet Darphane 2642, 8. N. 1220, (30 Kasım 1805).

⁶⁰ Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s.386.

⁶¹ BOA, Cevdet Darphane, 1272, 29. Ca. 1215, (18 Ekim 1800).

⁶² BOA, Cevdet Darphane 2700 ,26. Ca. 1220, (22 Ağustos 1805), Cevdet Darphane 2642, 8. N. 1220, (30 Kasım 1805).

⁶³ BOA, Cevdet Darphane, 2764, 2. S.1231, (3 Ocak 1816); 1814 senesinde Erzurum eyaletinden 50.000 keyl buğday ve 100.000 kıl arpa tertip edilerek mübâyaaacısı İbrahim Reşid Ağa marifetiyle tahsil edilip toplanması için emir verilmişti. Erzurum'a nakl olunmak üzere çıkarılan rayic mübâyaaası, eyalet dahilinde olan kazalara dağıtılmış, ancak mübâyaaanın vergi şeklinde olmayıp satın alma ve kiralama şeklinde olduğu, muaf ve gayri muaf, havas, evkaf, derbendci, madenci bütün herkesi içine aldığı belirtilmişti. BOA, Cevdet Darphane, 2764, 6. Ra. 1231, (5 Şubat 1816).

maden köyünde demir ve bakır madeninin çıkarıldığı ve işlendiği bilinmektedir. 1922 yılının Ekim ayından sonra günümüzde Hergözü köyünün mahallesi olan Maden'deki demir ve bakır ocağının işlenmesi bırakılmıştır...” ifadeleri madenin bölgede Rumların göç etmesine kadar işletildiğini göstermektedir⁶⁴.

Sonuç

Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasının öncesinde Milas kazasında ortaya çıkarılan bakır madeni Gümüşhane madenleri havzasının batıdaki en uç noktasında bulunuyordu. Devletin madenlere olan ihtiyacı ve ticareti bu bakır madeninin işletilmesini cazip bir hale getirmişti. Maden madenci ve teknik eleman konusunda her zaman Gümüşhane maden bölgesine bağımlı kalmıştı. Maden bulunduktan sonra Gümüşhane Maden Eminlerinin kontrolünde kalmış, akabinde eminlerin elinden alınarak Vakf-ı Hümayun'a bağlanmıştır. Önce İstanbul merkezde bulunan ileri gelenler tarafından iltizam edilen madenin yeni statüsü, madenci, amele ve teknik eleman konusunda bağımlı olduğu Gümüşhane eminlerinin desteğinin azalmasına veya çekmesine sebep olduğunu göstermektedir. Madenin gelirleri düşüp işletilemez noktaya gelince tekrar Gümüşhane Maden eminlerine iltizam edilmiştir. Eminler madeni ikinci kişilere vererek işletmeye çalışmışlar ancak madende üretim konusunda bir istikrar yakalanamamış ve gittikçe düşmüştür. Bu düşüşte maden içerisinde çıkan suyun tahliye edilememesi gibi fiziki zorluklar yanında, madenci bulma konusundaki sıkıntıların da etkili olduğu görülmektedir. Ancak önemli hususlardan birisi de madene bağlanmak istemeyen Milas kazası köylerinden gelen muhalefet olduğu anlaşılmaktadır. Bölgedeki ağa ve ayanların iltizamı aldıkları dönemlerde maden üretiminde artış ve düzelme söz konusu iken, Tokat, Gümüşhane veya İstanbul'da bulunanlar tarafından iltizam edildiğinde yeterli yatırım yapılamamasına ve üretimin düşmesine sebep olduğu görülmektedir. Devlet, Milas Bakır Madenini Mukataasını iyileştirmek ve yükseltmek için çeşitli tedbirler almaya çalışmıştır. Ancak XIX. Yüzyılın başlarından itibaren işletildiğine dair bir bilgiye ulaşılamayan madenin zamanla terk edildiği ve kapandığı anlaşılmaktadır. Yerel ölçekte bir madenin açılması, işletilmesi ve kapanması sürecinde yaşanan ilişkileri görülebilir. Milas Bakır Madeni, Osmanlı merkezinin ilgisi, işletme biçimiyle, halkın kabul ve tepkileriyle, ayanlar ve eminler arasındaki rekabet ve mücadelenin bir alanı haline gelmiş, daha sonra ise kaybolup gitmiştir. Ordu yöresindeki maden havzaları XIX. Yüzyılın ikinci yarısında bölgedeki uluslararası ticaretin gelişmesi ve Osmanlı Devleti'nin batı sermayesinin hedefi olmuş, yeniden ilgi alanına girmiştir⁶⁵.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Darphane, 121, 744, 1065, 1134, 1272, 1698, 2397, 2642, 2700, 2764, 2826, 2909, 2920, 3006, 3018, 3038, 3046, 3129, 3236.

Cevdet Dahiliye, 1669.

Makale ve Kitaplar

ALTUNBAY, Mustafa, 15-18. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Madenler ve Madencilik, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998.

⁶⁴ Keza Hergözü köyünün “... bu köy Yavşan köyünün bir mezrası durumunda iken bir Türk genci ile Yavşanlı bir Rum kızının evlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır...” ifadeleri bölgedeki madencilik gayrimüslim nüfusla olan ilgisine dair ip uçları vermektedir. Mithat Baş, *Mesudiye Tarihi, Sosyal Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, İstanbul 1982, s.88, 257.

⁶⁵ Tanzimat ve sonrası bölgedeki madenlere artan ilgi konusunda bkz, Kemal Saylan, “Ordu ve Giresun Yöresinde Madenler ve Maden İşletmeciliği (1860-1914)”, *OTAM*, Sayı 25/Bahar 2009, Ankara 2011, s.167-182.

- “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998*, Trabzon 1999, s.383-391.
- , “1780’de Merkeze Gönderilen Bir Belgeye Göre Gümüşhane Yöresi Madenlerinin Durumu ve Madencilerin Devletten Beklentileri”, *Trabzon ve Çevresi, Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon 2002, s. 279288.
- BAŞ, Mithat, *Mesudiye Tarihi, Sosyal Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, İstanbul 1982.
- BAY, Abdullah, *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Âyanlık*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007.
- BEŞİRLİ, Mehmet, “Tokat Bakır Kalhanesinde Tasviye İşlemleri ve İstanbul’a Sevkiyatı (1793-1840)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/1, Temmuz 2004, s.9-39.
- “Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.1, Elazığ 2004, s.229-258.
- FROQHİ, Suraiya, “Krizler ve Değişim”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*, İstanbul 2004, s.662.(545-758)
- KARAGÖZ, Rıza, *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003.
- KÖSE, Osman, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, *Trabzon ve Çevresi, Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon 2002, s. 289-312.
- SAYLAN, Kemal, “Ordu ve Giresun Yöresinde Madenler ve Maden İşletmeciliği (1860-1914)”, *OTAM*, Sayı 25/Bahar 2009, Ankara 2011, s.167-182.
- TIZLAK, Fahrettin, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara 1997.
- “Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, *Osmanlı III*, Ankara 1999, s.313-319.

“ATATÜRK’Ü KORUMA KANUNU”NUN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ’NDE TARTIŞILMASI*

*Barış ERTEM***

ÖZET

“Atatürk’ü Koruma Kanunu”, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki uzun görüşme ve tartışmaların sonunda, 25 Temmuz 1951 tarihinde Demokrat Parti Hükümeti tarafından çıkartılmıştır. Kanunun gerekçesi, Atatürk’ün heykel ve büstlerine yapılan saldırılar olarak ifade edilmiştir. Kanunun tasarısı, 4 ve 7 Mayıs 1951 tarihlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde tartışılmıştır. Görüşmeler sonucunda Anayasa Mahkemesi’ne gönderilen tasarı, 25 Temmuz 1951 tarihinde tekrar Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine getirilmiştir. Kanun tasarısı, uzun tartışmalardan sonra kabul edilmiş ve 25 Temmuz 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun çerçevesinde, birçok vatandaş hakkında işlem yapılmıştır. Örneğin, kanun çerçevesinde 1987 yılında 110 kişi, 1988 yılında 52 kişi, 1990 yılında 60 kişi, 1993 yılında 62 kişi, 1994 yılında 89 kişi, 1996 yılında 124 kişi yargılanmıştır. Yine kanun çerçevesinde, 1998 yılında 116 dava açılmış ve 44 kişi mahkum olmuş, 1999 yılında açılan 104 davada ise 42 kişi mahkum edilmiştir. 2002 yılında ise kanun çerçevesinde açılan dava sayısında patlama yaşanmış ve bir yılda 581 kişi yargılanmıştır. Yıl içerisinde tamamlanan davalarda mahkum edilen sanık sayısı ise 39 olmuştur. Kanun çerçevesinde yargılanan sanıklar içerisinde basın mensupları, akademisyenler gibi aydınlar ya da farklı görüşlerden politikacılar da yer almaktadır.

Çıkartıldığı 1951 yılından itibaren tartışma konusu olan 5816 sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun, bugün halen yürürlüktedir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk’ü Koruma Kanunu, Demokrat Parti (Türkiye), laiklik

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. İstanbul Teknik Üniversitesi, El-mek: ertbar@gmail.com

DEBATE OF THE “LAW ON PROTECTION OF ATATÜRK” IN GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY

ABSTRACT

“The Law on the Protection of Atatürk” was issued by the Government of the Democratic Party, on July 25, 1951, after long discussions and debates in the Grand National Assembly of Turkey. Justification for the law is expressed as attacks on the Atatürk statues and busts. Law draft debated in Turkey Grand National Assembly on 4 and 7 May 1951. As a result, law draft sent to the Constitutional Court. On July 25, 1951, law draft was debated again in the Grand National Assembly of Turkey. Law draft was adopted after lengthy discussions and debates and entered into force on July 25, 1951.

Many citizens were tried under “The Law on the Protection of Atatürk”. For example, in the year of 1987, 110 people were tried under the law. In the year of 1988, 52 people, in the year of 1990, 60 people, in the year of 1993, 62 people, in the year of 1994, 89 people, in the year of 1996, 124 people were tried under “The Law on the Protection of Atatürk”.

Also, in the year of 1998, 116 cases were opened and 44 people were convicted under the law. In the year of 1999, 104 cases were opened and 42 people were convicted under the law. In the year of 2002, the number of cases has increased greatly. 581 cases were opened and 39 people were convicted under the law.

“The Law on the Protection of Atatürk” is still in force.

Key Words: The Law on the Protection of Atatürk, Democratic Party (Turkey), secularism

Giriş

Kamuoyunda genellikle “Atatürk’ü Koruma Kanunu” olarak anılan 5816 sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun’u Demokrat Parti’nin gündemine getiren öncelikli neden, “Ticaniler” olarak adlandırılan bir grubun 1951 yılının başlarında Atatürk’ün büst ve heykellerine saldırarak tahrip etmesi eylemleridir.

Ticanilik ya da Ticianiye, Kuzey Afrika kökenli bir tarikattır. 1735 yılında Fas’ın Tican kasabasında doğan Ebu’l Abbas Ahmet et-Ticani tarafından 1800’lerin başlarında kurulmuş olan tarikat, daha sonra Fas, Trablusgarp, Hicaz ve Senegal’e yayılmıştır.¹

Ticanilik, Kadirilik ile birlikte Afrika’da en yaygın tarikattır. Örneğin, 1914 yılında Senegal’de 903 Ticani halifesi², 1957 yılında da 1 milyon kadar Ticani yaşamaktadır.³

Ticani Tarikatı’nın Türkiye’ye girişi ise 1930’lu yıllarda başlamıştır. Medineli Abdülkadir isimli bir dini liderden hilafet aldığını iddia eden Kemal Pilavoğlu, tarikatı Ankara ve Çankırı

¹ Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, İstanbul: Simavi, 1991, s.254-255

² Kadir Özköse, “Batı Afrika’da Tasavvuf Akımlarının Etkisi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, no.2, 2003, s.166

³ Ünver Günay, “Zenci Afrika’da İslamiyet’in Yayılışının Temel Etkenleri”, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, 1980, s.109

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

çevresinde örgütlemeye başlamıştır. Tarikat, bütün heykelleri put olarak kabul etmekte ve dinen bunların yıkılması gerektiğini savunmaktadır.

Ticanilerin ilk ciddi eylemi, 4 Şubat 1949 tarihinde gerçekleşmiştir. Türkçe Ezan kanununu protesto eden iki Ticiani, Meclis’teki dinleyici locasından Arapça Ezan okumuşlardır. Cumhuriyet Gazetesi’nin haberine göre, Meclis polisi tarafından göz altına alınan bu “iki meczuptan” birisi tımarhaneden çıkmış eski bir memurdur. Diğeri de geçmişte akli muayeneye tabi tutulmuştur. Bu kişiler, daha önce de Arapça Ezan okudukları için mahkum edilmişlerdir.⁴

Bu tarihten sonra Ticanilerin eylemleri, özellikle CHP çevreleri tarafından Demokrat Parti’nin “laiklik karşıtı” politikalarının bir sonucu olarak gösterilmiş ve Ticanilerle DP arasında bağlantı olduğu iddia edilmiştir. 1950 Genel Seçimleri yaklaşırken, Demokrat Parti’nin yayın organı Zafer Gazetesi, CHP çevrelerinin bu iddialarını yanıtlamış ve Kemal Pilavoğlu ile pek çok Ticiani mensubunun CHP’ye kayıt yaptırarak bu partiye üye oldukları haberini yayımlamıştır.⁵ Gazetenin başka sayılarında ise Pilavoğlu ve bazı tarikat mensuplarının 1950 yılının Nisan ayında CHP Ankara İl Başkanlığı binasında partiye kayıt oldukları ve kırsal bölgelerde CHP propagandası yaptıkları iddia edilmiştir. O dönemde CHP’de siyaset yapmakta olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu da, anılarında CHP yöneticilerinin 1950 Genel Seçimleri yaklaşırken oy kaygısıyla Ticanilerle işbirliği yaptığını ifade etmiştir:

“İşte, bu tavizler, bu vaatlerdir ki Halk Partisi 1950 seçim mücadelesine doğru yola düşmüş ve bu yolda ilk adımını okullarda din dersleri okutulması kanunu çıkartarak, ikinci adımını da köy okulları, köy enstitüleri kurma hamlelerini baltalamakla atmıştı. Derken, seçimlerin gelip çatdığı günlerde karşılaştığı bazı zorluklar yüzünden Ticiani Tarikatı’yla işbirliği etmeyi de göze almaktan çekinmemişti.”⁶

Ticaniler, en çok ses getiren eylemlerini 1951 yılının Şubat ayında gerçekleştirmişlerdir. 27 Şubat 1951 günü Kırşehir’deki bir Atatürk büstü Ticaniler tarafından parçalanmıştır.⁷ Bu eylemi yenileri izlemiş ve kısa süre içerisinde ülkenin çeşitli bölgelerinde 20 kadar Atatürk büst ve heykeli tahrip edilmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar, Kırşehir’deki büste yapılan saldırıya tepki olarak, Çankaya’da Atatürk Köşkü’nde bulunan büstü Kırşehir’e göndermiş ve büst törenle açılmıştır.⁸ Ticaniler, Atatürk heykel ve büstlerine zarar vermenin yanında, Ankara’da yeni moda kolsuz elbiselerle gezen kadınlara usturayla saldırmak gibi suçlara da karışmışlardır.⁹

Atatürk heykellerine yapılan bu sistemli saldırılar Demokrat Parti yöneticilerini tedirgin etmiştir. DP kurmayları, saldırıların Atatürk heykelleri üzerinden rejime karşı olduğu sonucuna varmış, ayrıca bu eylemlerin kendilerine “mürteci” damgası vurma amacıyla girilmiş bir komplo olmasından derin kaygı duymuşlardır. DP’lilerin bu kaygıları tümüyle yersiz de değildir. Örneğin, Hüseyin Cahit Yalçın bir yazısında “Demokrat Parti’nin galebesini takip eden günlerde Atatürk aleyhine hücumla geçilmesi, memlekette derhal umumi bir nefret galeyanı doğuruyordu. (...) Atatürk düşmanlarını ilk cesaretlendiren, onlara adeta taarruz işaretini veren Adnan Menderes olmuştur. Doğrudan doğruya Atatürk inkılabına hücumla o başladı” demiştir.¹⁰

Kanun Tasarısının Meclis’e Getirilmesi ve Tartışılması

Bu kaygılar, DP yöneticilerini Atatürk’ün resim, büst, heykellerini ve Atatürk hakkındaki eserleri kanun yoluyla koruma ve böylece bu eylemlere son verme çözümüne itmiştir. DP

⁴ Cumhuriyet, 5 Şubat 1949

⁵ Zafer, 11 Nisan 1950

⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul: İletişim, 2012 (6.bsk), s.160

⁷ **Ayın Tarihi**, 1-28 Şubat 1951, s.128-130

⁸ **Milliyet**, 2 Mart 1951

⁹ İlber Ortaylı, İsmail Küçükkaya, **Cumhuriyet’in İlk Yüzyılı (1923-2023)**, İstanbul: Timaş, 2012, s.178

¹⁰ **Akşam**, 1 Mart 1951

yöneticileri, bu kanunla hem Atatürk'ün heykellerini ve reformlarını korumayı, hem de "DP Hükümeti"ne iftira edilmesini" önlemeyi amaçlamışlardır.¹¹

Bu yasal düzenleme ile ilgili ilk somut adım 4 Mayıs 1951 tarihinde atılmış ve Demokrat Parti, Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun tasarısını Meclis'e sunmuştur. Tasarı, henüz Meclis'e gelmeden, Adalet Komisyonu'nda muhalefetle karşılaşmış, tartışmalara neden olmuştur. Demokrat Partili komisyon üyelerinin önemli bir kısmı tasarıya karşı çıkarken, CHP'li üyeler de tasarının sadece yaptırım içeriyor olmasını eleştirmişler, daha kapsamlı bir yasa tasarısı talep etmişlerdir. Tasarı, komisyondan ancak 7 red oyuna karşı 9 kabul oyuyla geçebilmiştir.¹² Tasarının gerekçeleri;

"Milli Mücadelenin kahramanı ve memleketin kurtarıcısı Atatürk'ün Cumhuriyetin ve inkılaplar rejiminin sembolü olması hasebiyle hatırasına, eserlerine ve onu ifade eden varlıklara vakı olacak tecavüzlerin, bilvasıta Cumhuriyete ve inkılaplar rejimine tevcih edilmiş bir mahiyet ifade edeceği",

"Bunlara karşı işlenen ve amme efkarında derin akisler yaratmakta olan suçların failleri hakkında mavzuatımızın hususi hüküm ve müeyyideleri ihtiva etmemesi ve cumhuriyet savcılarının re'sen takibata girişmelerine müsait bulunmaması" dır.

Tasarıya göre; Atatürk'ün manevi varlığını tahkir veya tezyif ya da her ne suretle olursa olsun bu varlığa tecavüz edenler ve resim, heykel, büst gibi Atatürk'ü temsil eden eşya ve ya sair eserleri bozan, kıran ya da kirletenler bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılacak; bu suç iki ve ya daha fazla kişi tarafından topluca, umuma açık mahallerle alenen ya da basın vasıtasıyla işlenirse ceza yarı misli artırılacaktır. Ayrıca savcılar, yazılı suçlarla ilgili re'sen takibat yapabileceklerdir.¹³

Tasarı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmeye başlanmadan önce *"Atatürk kanun tasarısının müzakeresine başlanmadan önce bu tasarının gerekçesi ve metni üzerinde vakı olacak konuşmaların bir suifteyme meydan vermemesi maksadiyle ve büyük koruyucu, büyük asker ve büyük reformist Kemal Atatürk'e ve onun inkılaplarına bağlılık hislerimizin hep beraber ifadesi gayesiyle Meclisimizin üç dakikalık ayakta tazim sükutuna davet buyurulması"* na karar verilmiş ve 3 dakikalık saygı duruşundan sonra görüşmelere başlanmıştır.¹⁴

Genel Kurulda ilk söz alan, Demokrat Parti Ankara Milletvekili Salahaddin Adil olmuştur. Milli Mücadele'de görev almış eski bir komutan olan Salahaddin Adil konuşmasında özetle, şahsa özel bir kanun çıkartılmasını uygun görmediğini, bunun hiçbir ülkede örneğinin olmadığını, Atatürk için böyle bir kanun yapılırsa Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim gibi tarihi şahsiyetler için de kanun yapmak gerekeceğini, böyle bir kanunun Demokrat Parti iktidarından sonra iktidara geleceklerin de kendileri için benzer kanunlar yapmalarına örnek oluşturacağını, Türkiye'deki inkılapların doğrudan tek bir şahsa mal edilemeyeceğini, bir şahsa özel bir kanun teklifinin şeflik yönetimine son veren Demokrat Parti'nin siyasi duruşuyla uyummadığını, bu kanunun Mustafa Kemal Paşa'nın idari, içtimai ve siyasi hataları da bulunduğunu söylemeyi ve yazmayı engelleyeceğini, fikir hürriyeti, yazı hürriyeti ve vicdan hürriyetini kısıtlayacağını ifade ederek yasa tasarısının aleyhinde görüş bildirmiştir:

"(...) Bu tarzda şahsi bir kanun yapılmasının şimdiye kadar hiçbir memlekette emsali olmadığı, hukuken bunun gayri caiz bulunduğu ve mevcut kanunlarımızın teklife sebep olan

¹¹ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, (çev.) Ahmet Fethi, İstanbul: Hil, 2007 (3.bsk.), s.66

¹² Altan Öymen, **Öfkeli Yıllar**, İstanbul: Doğan Kitap, 2009 (8.bsk.), s.193-194

¹³ *"Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu"*, (S.Sayısı 142), **TBMMZC**, Dönem 9, Cilt 7, 72. Birleşim, 4.5.1951, s.1-5

¹⁴ **TBMMZC**, Dönem 9, Cilt 7, 72. Birleşim, 4.5.1951, s.40

maksadın teminine kafi geldiği hukukçu arkadaşlar tarafından dermeyan ve izah edileceğinden ben tarih, sosyal ve milli terbiye bakımından mütalaamı arz edeceğim.

(...) Ancak bunda bir memleket inkılabı değil dünyanın kurununu değiştiren, İstanbul’un fethi ile Türklüğe ebedi bir fahir ve gurur yolu açan Fatih’in, Selimlerin, Reşit ve Mithat Paşalar gibi zamanımızın da hakları yok mudur?

(...) Kanunun esbabı mucibesinde şöyle bir cümle var: Bu tasarı kanunlaştığı takdirde milletçe hissedilen büyük bir ihtiyaç tatmin edilmiş olacaktır. Arkadaşlar, 1946 yılından beri milletin köylüsü ile kasabalısı ile temas ettiniz, dileklerini dinlediniz. Aman bize bir heykel diken diyen tek bir vatandaşa rastladınız mı? (Soldan alkışlar)

(...) Arkadaşlar, inkılap ve rejimlerin bir şahsa izafesi maalesef Şarka ve bilhassa memleketimize mahsus bir haleti ruhiyedir. Dünyada hemen her millet bazan büyük felaketlere maruz kalmış, bazı önderler idaresinde ihtilaller, inkılaplar geçirmiş fakat muvaffakiyetlerin bir şahsa atıf ve isnadı doğru görülmemiş, kabul olunmamış ve son zamanlarda meçhul asker diye millete mal edilmek şekli bulunmuştur.

(...) Ben fikir ve kanaatlerin şahsa bağlılığındaki mehzaziri bittecrübe gören, şeflik ve ya diktatörlüğe nihayet veren Demokrat Parti’nin böyle zata mahsus bir kanun yapmasını bütün ruhumla bağlı bulunduğum demokrasi rejimiyle kabili telif görmüyorum.

(...) Arkadaşlar, biz, insanlar arasında fevkalbeşer, layuhti bir kimseye inanamayız. Binaenaleyh, büyük hizmetlerini takdirle karşıladığımız Mustafa Kemal Paşa’nın da idari, içtimai, siyasi hatalarının bulunduğunu söylemek ve yazmaktan menedecek bir kanunu demokratik rejimi benimsemiş olan bizlerin kabulüne bugünkü Mecliste imkan olmamak icabeder.

(...) Bu Meclis kürsüsünden acı acı şikayet ettiğimiz 27 senelik şeflik idaresi mahsurlarını, memlekete yapılan fenalıkları, hakiki Cumhuriyetin, ancak milletin sağduyusuna dayanarak mevkii iktidara gelen bugünkü hukuki bir hükümetle vücut bulduğunu yüzlerce defa tekrar eden bizler değil miydik? Halk Partisi’nin binbir yolsuzluğunu zikrederken Meclise hakim olan bu parti azalarının ne suretle intihap olunduğunu bilmiyor muyduk? Şimdi bu geçmiş idareye şeflik ve diktatörlük demek tecavüz telakki olunarak söyleyen ve yazanı hapse mi mahkum edeceğiz? (Öyle şey yok sesleri) 27 senelik devirde riyakar, menfaatperest birçok yazarlar, hatipler, şairler milletin gösterdiği feragat ve fedakarlığa, kahramanlığa hemen hiç kıymet vermeyerek (soldan alkışlar) tek şahıs için uluhiyete kadar yükselen kasideleriyle gençliğe birçok yanlış kanaatler, hakikate uymayan fikirler, kıymetler aksettirmişlerdir. Emsali atiyenin pekçok dersler alacağı bu mühim inkılab ve tecdit devrine ait bitaraf tarihi yazılardan mahrum kalmasını demokratik bir idare nasıl tecviz edebilir?

(...) Fikir hürriyeti, yazı hürriyeti, vicdan hürriyeti prensiplerimizin tatbik şekli bu mudur? Her fani gibi Onun da hem büyük hizmetlerini hem hatalarını, noksanlarını millete açıkça aksettirmeyi bir vecibei tarihiye ve bir vazifei vataniye addederim. Mustafa Kemal Paşa’nın bu inkılapdaki büyük hissesi hiçbir zaman inkar edilemez. Fakat bu tekamül ve inkılabı yalnız bir şahsın eseri saymak ve bunda milletin ve milletin diğer büyüklerinin hisselerini nazara almamak, tarihe ve millete karşı büyük bir ihmâl teşkil eder.

(...) Muhterem arkadaşlarım, Türkün yegane timsali altı asırlık al sancağı; itila yolu da hak ve demokrasi yoludur. Cenab-ı Hak bizleri bunlardan ayırmasın. (Alkışlar).”¹⁵

Salahaddin Adil’den sonra söz alan Demokrat Parti Giresun Milletvekili Arif Hikmet Pamukoğlu ise Türk milletinin Atatürk’e karşı zaten derin bir saygı duyduğunu, Atatürk

¹⁵ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 72. Birleşim, 4.5.1951, s.40-42

heykellerine yapılan saldırıların son zamanlarda durduğunu ve bu nedenle Atatürk'ü korumak için ayrıca bir kanun çıkartmaya gerek olmadığını savunmuştur:

“(...) Türklüğe has olarak istiklal ve hakimiyet aşısını vuran Atatürk’e karşı da bütün Türk milleti ve Türk gençliği maşeri vicdanında, maddi ve manevi varlığında en mukaddes yeri zaten ayırmış bulunmaktadır.

Muhterem arkadaşlar, kanun realiteye uydukça mana ifade eder. Realite bu olduktan sonra Atatürk’ün şahsını korumak için kanuna ne lüzum vardır? (Bravo sesleri)

(...) Hükümet namına, komisyonda böyle bir kanunun kabulüne zaruret olduğu öne sürülerek, zaruret olunca hukuki esaslara bakılmaz fikri ifade edildi. Muhterem arkadaşlar, naçizane kanaatimce zaruret yoktur.

(...) Bugün, son tecavüz hadisesinden sonra oldukça uzun bir zaman geçtiği halde memnuniyetle kaydedelim ki bir yenisi vakı olmamıştır. Bu da hususi bir kanunun vaz ve tedvininden ziyade hükümetin müdebbir ve müteyakkız davranması sayesinde husul bulmuştur. Demek ki öne sürülen zaruret teyyüt etmemektedir.

(...) Atatürk’ün sağlığında şahsı ve şahsi menfaatlerini korumaya kafi gelen Ceza Kanunumuz acaba şimdi niçin kafi gelmiyor? (Sağdan alkışlar.)”¹⁶

Daha sonra söz alan Demokrat Parti Ankara Milletvekili Osman Şevki Çiçekdağ da kanuna muhalif olduğunu söylemiştir. Çiçekdağ’ın kanuna muhalif olmasının nedeni ise bu kanun kabul edilirse Atatürk’ün ve değerlerinin ancak kanunla korunabildiği izleniminin oluşacağı kaygısıdır:

“(...) Bu tasarıya muhalifim. Çünkü böyle bir kanunla aradan 30 sene geçtikten sonra onun ölmez manevi varlığını, kahraman ve halaskar şahsiyetini, yaratıcı ve inkılapçı hamlelerini milletçe taziz ve takdirden uzaklaşmış; mukaddes ve müebbet inkılap ve medeniyet eserlerinin sarsıldığı ve ya sarsılmaya yüz tuttuğunu, kara kuvvetin ve kör taassubun homurdanmaya, irticain hortlamaya başladığını, her gün biraz daha yol almak iştiahiyle yolcusu olduğumuz nur ve medeniyet yoluna kara bulutların çökmekte olduğunu ikrar, kabul ve ilan etmek gibi hakikatle ilgisi olmayan bir duruma kendimizi atmış oluyoruz da ondan ve bilhassa onun için bu tasarıya muhalifim. (Bravo sesleri)

(...) Bu tasarıya 22 milyon Türkün içinden çıkmış olan birkaç meczup ve ya mecnun ve ya sarhoşun ve ya kanı bozuğun namerdane fiil ve hareketlerini, bütün millete değilse bile büyük bir ekseriyete mal etmek gibi bir kanaatin doğmasına yol açacağı içindir ki muhalifim. (Bravo sesleri, alkışlar)

Yine bu tasarıya her an bizde olan, ruh şuurumuzda yaşayan, ebedi hürmet, muhabbet ve minnetle haledar abidesi kalp ve vicdanımızda yerleşmiş bulunan Atatürk’ü bizden ayırmış gibi oluyor da onun için muhalifim. (Bravo sesleri)

(...) Anayasanın 69.maddesi, Türklerin kanun karşısında eşit olduğunu, sınıf, aile ve kişi imtiyazının kaldırılmış ve yasak edilmiş bulunduğunu prensip olarak tesbit etmiş bulunmaktadır. İşte bu maddenin bu açık ve kati hükmüne dayanarak arz ediyorum ki, tasarı bu maddeye tamamen aykırıdır”¹⁷

Demokrat Parti Çanakkale Milletvekili Bedi Enüstün de kanuna muhalif vekiller arasındadır. Enüstün’e göre tüm millete mal olmuş inkılapları bir şahsın heykellerinde aramak demokratik bir davranış değildir:

¹⁶ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 72. Birleşim, 4.5.1951, s.43-44

¹⁷ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 72. Birleşim, 4.5.1951, s.45-46

“(...) Ben şahsen bu inkılap içinde yetişmiş ve bu inkılaplardan feyiz ve ilham almış bir insan olarak Atatürk’e bir kudsiyet izafe edebilir ve mabedim olan kafamın içinde kendisine de tapabilirim. Bu kimseyi ilgilendirmez. Fakat bir millete mal olmuş inkılapları, reformları bir şahsın taştan ve ya topraktan yapılmış heykelinde arayan ve bir kağıt üzerindeki resminde sembolize eden dimağlardan ileri demokratik hamleler beklenemez.”¹⁸

Demokrat Parti Diyarbakır Milletvekili Mustafa Ekinci de kanun tasarısına muhaliftir. Ekinci’ye göre bu kanun, “putlaştırma” demektir:

“(...) Türk milletinin kalbinde mümtaz bir yer alan Atatürk’ü sevmeyenler olabilir. Bunu beşer hakikatinin tabii bir neticesi olarak telakki etmeliyiz. Bu gibi şeylere tevessül edenleri millet nefretle en ağır cezalara mahkum etmektedir. Bu durum mevcutken, bu mevki, bu saygı mevcutken bunun yerini kanuni müeyyidelerle cebri bir şekle kalbetmeye acaba kimsenin hakkı var mıdır? Sevgi ve saygı hiçbir zaman cebri yoluyla olamaz. Türk milleti, yükselme ve ilerleme azmindedir. Putlaşma gibi bir geriliği asla tecviz edemez.”¹⁹

Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu, kanun tasarısının lehinde konuşan ender vekillerdendir. Nasuhioğlu, tasarının Anayasa ve eşitlik ilkesine aykırı olmadığını savunmuş, amacının Atatürk’ün büstlerine ve değerlerine saldırıları engellemek olduğunu ifade etmiştir:

“(...) Bu iş memleket umumiyeti içinde geniş ve hisli bir mevzu halini aldı. Mahumu aliniz bundan birkaç zaman evvel, 15 gün içinde memleketin muhtelif yerlerinde Atatürk büstüne, resmine birçok tecavüzler vakı oldu. Biz bu tecavüzlerin mahiyeti ve manası önünde yüksek huzurunuzla bu kanunu getirmek lüzumunu hissettik.

(...) Bu kanunun Anayasaya mugayir olduğunu kabul etmiyoruz. Bu mevzuda konuşurken, hislerle konuşur gibi, biraz da mevzua geniş edebiyat karıştırarak, Atatürk’ün ruhundan ilham alarak, Atatürk’ün ruhuyla konuşur gibi konuşmak değil, hadiselerin ışıği altında bu milletin efkârı umumiyesine tercüman olarak konuşulması lazım gelir.”²⁰

Demokrat Parti Konya Milletvekili Abdurrahman Fahri Ağaoğlu da tasarıya karşı olan milletvekillerindendir. Ağaoğlu’na göre Ceza Kanunu zaten avukatları, hakimleri ve savcılarını bile aciz bırakacak kadar karışıkken, üzerine yeni eklemeler yapmanın demokratikleşmeyi olumsuz yönde etkileyeceğini savunmuştur. Ağaoğlu’na göre öncelikle faşist ülkelerden alınmış olan kanunlar değiştirilmelidir:

“(...) Muhterem arkadaşlar; demokrasilerde ceza kanunu insan hak ve hürriyetlerinin ve demokrasinin teminatıdır. Vatandaşlar için de ne gibi fiillerin ve ihmallerin suç olduğunu anlamak çok kolaydır. Ceza mevzuatı karışık değil basittir. Hükümet memurlarının şu ve ya bu bahanelerle vatandaşların hürriyetlerine tecavüz etmelerine imkan verilmez. Halk arasında iftira ve tezyirlere meydan verecek mücerret hareketler suç olarak kabul edilmez.

(...) Muhterem arkadaşlar; bizde durum bunun tamamen aksinedir. Ceza kanunumuz karışıktır. Faşist bir memlekette aynen alınmıştır. Suç sayısı çoktur. Bu kafı gelmiyormuş gibi, pek çok hakimleri, avukatları aciz bırakacak, temyiz hakimlerini dahi şaşırtacak kadar karışık bir haldedir. Biz hükümetten bekliyorduk ki, bütün ceza kanunlarını birleştirecek, hakiki demokrasilerde olduğu gibi mükemmel bir ceza kanunu getirsin. Görüyoruz ki, hükümet böyle yapmamıştır. Aksine, bir takım ilavelerle, tadillerle, demokrasiyi iyi adımlarla ilerletmek değil, geriletme yolunda, totaliter rejimi devam ettirmek üzere olan kanun lahiyaları getiriyor. (Alkışlar)

¹⁸ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 72. Birleşim, 4.5.1951, s.48

¹⁹ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 72. Birleşim, 4.5.1951, s.49

²⁰ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 72. Birleşim, 4.5.1951, s.51

Arkadaşlar, basit bazı zabıta vakalarına olduğundan fazla ehemmiyet ve ya siyasi bir mana vermek demokrasiye uygun değildir. Yanlış ve zararlı tedbirlerdir. Bu kanun, şahsi olmak bakımından da antidemokratiktir.

Bu kanun tezviraatı yol açacaktır. (Bravo sesleri) Matbuatta işlenecek suçlar için söyleyeceğim bir şey yok, çünkü muharrir düşünerek yazar. Eğer bir hata işlemişse, eğer fena bir kastı varsa bilirkişiler tetkik eder. Fakat halk içinde bir konuşma esnasında herhangi bir tahrik ile düşmanca tertiplerle yapılacak hataları takdirinize arz ediyorum. Dört senelik mücadele hayatımızda Cumhurbaşkanına, Büyük Millet Meclisine, hükümetin manevi şahsiyetine hakaret isnadıyla kongremizdeki samimi, asla hakaret ve tecavüz olmayan tenkidlerimizin nasıl tahrif edilip birçok arkadaşların çok defa mahkemelere gittiğini hatırlıyorsunuz. (Bravo sesleri)²¹

Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu ise kanun tasarısının tümüyle antidemokratik olduğunu ve ifade özgürlüğünü kısıtlayacağını söylemiş, hatta tasarımı Takrir-i Sükun Kanunu'na benzetmiştir:

"(...) 30 seneden beri B.M. Meclisinin çıkartmış olduğu kanunlar içerisinde buna benzer tek bir kanun vardır ki, o da Takrir-i Sükun Kanunudur. Aşağı yukarı bu kanun da onun aynısıdır.

(...) Antidemokratik değildir diyorlar. Antidemokratik kanunların başında gelir. Çünkü bu kanun bir defa hürriyeti kelamı tamamiyle selbedecektir. Mesela yarın üniversitede inkılap dersleri okutan bir hoca Atatürk'ün mevcut olan nutkunun haricinde bir şey söyleyse, hocayı mesul mu edeceğiz?

(...) Acaba kim rahat ve huzur içinde bir arkadaşıyla konuşabilecektir? Mesela o konuştuğun adam, Atatürk'e küfür etti derse ne olacaktır? Sonra şunu da düşünmemiz lazımdır: Atatürk'ün resmi olan bir gazeteyi alsak ve kazara o gazeteye helva sarsak, vay sen Atatürk'ün resmi olan bir gazeteye helva sardın diye mahkemeye mi verileceğiz? (Dikkatli ol sesleri)²²

Başbakan Adnan Menderes, tasarımı Meclis gündemine getiren hükümetin başkanı olarak tasarımı savunmuş, yasanın Atatürk'ün değerleri ve inkılaplarını korumayı amaçladığını, fikir ve ifade özgürlüğünü değil "hakaret özgürlüğünü" kısıtlayacağını ve söz konusu Atatürk olursa kişiye özel kanun çıkartılabileceğini ifade etmiştir. Dahası Menderes, heykellere yapılan saldırıların hükümete karşı bir komplo olduğunu düşünmektedir:

"(...) Atatürk ne yaptı? Hepimiz burada sevdiğimizden, saydığımızdan bahsettik. Büyük eserler yaptı dedik. Bunda hepimiz beraberiz, müttefikiz. Buna rağmen aramızdan ayrılmış, Hak'kın rahmetine kavuşmuş bir insanın, bir Türk büyüğünün maruz kalmakta olduğu hakaretleri ve bunun memlekette yarattığı teşevvüşü, fikirlerde yaptığı, vicdanlarda yaptığı huzursuzluğu önlemek için tedbir almak mevzu bahis olunca hayır diyoruz. Kanuna hacet yok, neden? Sevgi vicdanlardaymış!

Eğer dediğiniz gibi Atatürk'ün hatıraları, eserleri, başarıları bu memleket için büyük bir kıymet ifade ediyorsa ve onlara taarruz vakı olduğu takdirde milli vicdan bundan muztarip oluyorsa, onu bu gibi taarruzlardan masun kılmak icabeder.

Arkadaşlar, biz tenkid hürriyetini kaldırmıyoruz. (...) Bizim maksadımız tenkid hürriyetini, vicdan hürriyetini, fikir hürriyetini takyit etmek değil; tahkir ve terzil hürriyetini kaldırmaktır. Biz bunu istiyoruz. (Soldan bravo sesleri, alkışlar)

Atatürk demokratik inkılabı tahakkuk ettirmemiştir, yarıda bırakmıştır dediğim zaman, benim takibe uğrayacağım, benim gibi konuşan, üniversitede ders veren profesörlerin bu kanun

²¹ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 72. Birleşim, 4.5.1951, s.52

²² TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 72. Birleşim, 4.5.1951, s.56-57

çıktıktan sonra takibedileceğini bir hukukçu olarak ispat etmek lazımdır. Aksi takdirde, bu kanunun reddi için yapılanın demagoji olduğuna hüküm etmek icabeder. Böyle bir şey yoktur arkadaşlar. Tenkid hürriyetini kaldırmıyoruz. Hakaret ve terzil hürriyetini ortadan kaldırmak istiyoruz.

Ondan sonra, farklı muamele olmamış dediler. Arkadaşlar, dikkat buyurunuz, farklı muamele yokmuş. Bundan bir saat evvel, Atatürk’ün ismi zikredildiği zaman bütün vatandaşlardan ayrı bir muamele ve ayrı bir duygunun tesiri altında hareket eden Türk milletinin iradesini temsil eden bizzat Büyük Meclisiniz olmuştur.

Arkadaşlar, burada hangi zatın ismi zikredilir de Büyük Meclisiniz ayağa kalkar? Farklı muamele olmamış da, niçin böyle yaptınız? Sonra şahsa mahsus kanun olmaz deniyor. Ne ile ispat ederler? Başka memleketlerde yokmuş. Bunu nereden biliyorlar? Anayasanın imtiyaz ve fark tanımayan maddesinin, bir ölünün hatırasını hakaret ve tezyiften kurtarmak için böyle bir mana taşımadığını açıkça söyleyebilirim. Aksini düşünenler noktai nazarlarını ispat ederler.

(...) Esaslı bir tezat içinde olduklarını görüyorum muhterem arkadaşlarım. Bir taraftan onun eşsizliğini ve büyük hizmetlerini ifade ederken; diğer taraftan böyle bir kanuna lüzum yoktur diyorlar. Sebep, şahsa kanun çıkmazmış. İmtiyaz yaratmış. Sebep, Anayasaya aykırı imiş. Bu sebeplerin hiçbirisi bence sabit olmuş değildir ve şahsen beni ikna etmiş değildir. Ondan sonra, tekrar edeyim, ne fikir ne şahıs ne de tenkid hürriyetini sureti katiyede alakadar eden bir mevzu değildir. Hakaretleri önlemek için yapılmış bir kanundur. Buna niçin lüzum gördük? Arzedeyim: Kırşehir’de bir heykelin burnuna çekiç vuruluyor, İstanbul Kırşehir’e akın ediyor. Falan yerde yine bir heykelin bir tarafı kırılıyor. Bütün gazeteler bunu mevzu olarak ele alıyor. Falan yerde heykele bir hafta yapıştırılıyor, bütün gazetelerin ayakta olması için haklı bir mevzu. Bu memleketin manevi cephesini yıpratmak isteyenler elbette vardır. Bu yolla yıpratmak için birçok fedakarlıklara gayet tabii katlanabilirler.

(...) Ama dikkat edilecek olursa, burada kendileri de ifade ettiler, bu nazik zamanda buyurdular, bilhassa hükümet kuvvetinden kaybetti, düşecektir gibi söylentiler çıkartılıp hükümet kuvvetinden şüphe hissi uyandırılmak istendiği bir zamanda bu hadiselerin tekerrür etmiş olması dikkatinizden kaçmamıştır. Dünyanın hangi şartlar altında yaşadığını biliyorsunuz arkadaşlar. Bir gecede elli tane heykele hücum edebilmek ve memlekette fevkalade bir hal vardır manzarasını uyandırmak ve memleketi heyecana sevk etmek zor bir şey değildir. Bütün bunları vaktinde hesap etmek ve kanuni tedbirleri almak mecburiyetindeyiz.

Sonra arkadaşlar, hükümet tedbir aldı, almadı diye daha şimdiden bu kürsüde konuşuluyor. Bu memleketin sathına serpiştirilmiş olan heykeller taarruza uğradığı takdirde bunun günahı niçin hükümete teveccüh etmiş olsun? Demek ki, siyaseti, hükümetin siyasetini yıkmak için aleyhte bir delil olarak kullanmak kastı da mevcuttur. Bundan istifade etmek isteyenler olacaktır. Türk milleti bunu istemiyormuş da denildi. Bunların hiç birisi varit değildir.

Muhterem arkadaşlar, teşevvüşleri önlemek için Atatürk heykellerini hükümete bir hücum vasıtası olmaktan çıkartmanız çok yerinde olur kanaati ile kürsüyü terk ediyorum. (Alkışlar)²³

Adnan Menderes’ten sonra CHP Grubu adına söz alan Yozgat Milletvekili Avni Doğan ise Atatürk konusu partiler-üstü bir konu olduğundan onunla ilgili bir kanunun Menderes ve Ağaoğlu’nun sözleriyle çıkartılmasının uygun olmadığını, kanun tasarısının gerekçelerini karşılamadığını ve yalnızca taştan yapılmış heykelleri koruma altına aldığını söyleyerek tasarıya karşı çıkmıştır:

²³ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 72. Birleşim, 4.5.1951, s.56-60. Menderes, konuşmasında ayrıca, kendilerini Atatürk’ün manevi şahsiyetini ve devrimlerini koruyup devam ettirmemekle eleştiren CHP’nin, Atatürk’ün vefatından hemen sonra pullardan ve paralardan Atatürk’ün resmini kaldırdığını da ifade etmiştir.

“(...) Bilhassa sayın başbakanla sayın yardımcısı Samet Ağaoğlu gibi iki mahir siyaset adamının kelimelerden istifade ederek bahsi hakiki mecrasından çıkartmasına razı değiliz. Bu bahis, her türlü parti terbiyelerinin üstünde tutulacak bir bahis olmalıdır. Müsaade buyursunlar, bunaldıkça sık sık tekrar ettikleri ve maziye ve Cumhuriyet Halk Partisi’ne hücum yapmak suretiyle sıyrılmak oyunlari artık demode olmuştur.

(...) Huzurunuzda getirilen kanun lahiyası, gerek hükümet ve gerek Adalet Komisyonunca hazırlanmış olan gerekçelere uygun bir metin olmaktan çok uzaktır. Bu gerekçelerde, heykel ve büstlere yapılan taarruzların hedefi Türkiye Cumhuriyeti ve Türk inkılabı olduğu sarahatle kaydedildiği halde, hazırlanan metinde asıl hedef metnin dışında bırakılmış ve sadece taştan ve ya tunçtan yapılmış büst ve heykellerin korunması göz önünde tutulmuştur.

Asıl hedefi bırakıp şekli muhafazaya yarayacak olan metnin, maksada hadim bir hale konmasını ve gerekçelerde belirtilen kanaat ve zaruretlere uygun bir şekilde sokulmasını mutlak bir zaruret olarak görmekteyiz.”²⁴

Görüşmelerin ikinci oturumunda Demokrat Parti Zonguldak Milletvekili Abdurrahman Boyacıgiller, *“Şahıs için kanun çıkartamayız çünkü Anayasaya muhalif olur. Burada Ölü Türk Büyüklerini Koruma Kanunu ismini verilmesini teklif ediyorum”²⁵* derken; yine Demokrat Parti Diyarbakır Milletvekili Yusuf Azizoğlu, *“Üç yaşından itibaren Atatürk devri havasını teneffüs etmiş, feyiz ve terbiyesini bu atmosferden almış genç bir arkadaşınız olarak hem de Atatürk’ün bir takdircarıyım. Fakat taparcasına değil, mantık ve itidal hudutları içinde bir takdir. Bu itibarla, Atatürk’ün de bütün düstur ve görüşleri, karar ve hareketleri kanaatimce yüzde yüz hatadan alim ve her türlü tenkid ve ıslah ihtiyacından münezzehtir”²⁶* sözleriyle kanunun Atatürk’ün eleştirilmesini engelleyeceği ve “taparcasına” bir takdire neden olacağını ifade etmiş ve kanun tasarısına karşı çıkmıştır.

Demokrat Parti Çanakkale Milletvekili Süreyya Endik ise Atatürk devrimlerinin tehlikede olmadığını, dolayısıyla böyle bir kanunun gereksiz olduğunu ifade etmiştir:

“(...) İnkılapların tehlikede olduğu meselesine gelince, arkadaşlar, millet fes mi giymek istiyor? Arap harflerine mi dönmek istiyor? Millet kadınlarına hürmet mi etmiyor? Arkadaşlar, millete irtica damgasını vurmak için, en hafif tabiriyle, bu milleti anlamamış olmak lazımdır. (Sağdan bravo sesleri) Hakikat şudur ki, ne Atatürk sevgisi tehlikededir, ne de inkılaplarımız tehlikededir. Ancak memleketin huzuru belki de tehlikededir. Bu huzuru bozmak isteyenler de hükümetçe malum olduğuna göre, elimizdeki cezai müeyyideler bunları tepelemeğe kafi olduğuna göre, hükümeti vazifeye davet ediyoruz. Sayın arkadaşlar, sözümü bitirirken, bu kanunu kabul edersek ne kazancımız olacaktır, kabul etmezsek ne karımız olacaktır? Bir lahza da onu canlandırmak istiyorum. Bu kanunu kabul etmekle istifademiz yoktur. Belki hukukçu arkadaşlarımızın öne sürdükleri gibi hukuk esaslarını zedelemiş olacağız. Kabul etmezsek, Türk milletine, dolayısıyla vurmak istediğimiz mürteci damgasının önüne geçeceğiz. Atatürk’ü bu kanunla sevdirmek gibi bir hafiflikten kendimizi kurtarmış olacağız. Binaenaleyh, ben bu kanunun Yüksek Mecliste kabul edilmemesini temenni ediyorum.”²⁷

Görüşmelerin uzayacağının anlaşılması üzerine gelecek birleşimde devam edilmesi oya sunulmuş ve kabul edilerek birleşim sona erdirilmiştir. “Atatürk’ü Koruma Kanunu” tasarısı, 4 Mayıs 1951 günü Meclis’te yaklaşık olarak 6 saat tartışılmıştır.²⁸

²⁴ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 72. Birleşim, 4.5.1951, s.61-62

²⁵ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 72. Birleşim, 4.5.1951, s.67

²⁶ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 72. Birleşim, 4.5.1951, s.69

²⁷ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 72. Birleşim, 4.5.1951, s.70-71

²⁸ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 72. Birleşim, 4.5.1951, s.74

7 Mayıs 1951 tarihli oturumda tekrar başlayan tartışmalarda ilk sözü Adalet Komisyonu adına Demokrat Parti Ankara Milletvekili Hamid Şevket İnce almıştır. İnce, kanun tasarısının kabul edilmesi talebini savunurken, Atatürk’ün heykellerine yapılan saldırının kendisine yapılmış kadar büyük bir suç olduğunu öne sürmüştür. İnce ayrıca, daha önce Atatürk’le ilgili olarak çıkartılmış bazı kanunları örnek göstererek, şahıs adına kanun çıkartmanın mümkün olduğunu da söylemiştir. İnce’nin konuşması sırasında Meclis’te tartışmalar yaşanmış, gerilim tırmanmıştır:

“(…) Arkadaşlar, bugün taştan mamul Atatürk’e, tunçtan masnu Atatürk’e el kaldırmak, etten ve kemikten Atatürk’e suikast etmekten daha az suç değildir.(Oooo sesleri)

(...) Atatürk’e, onun maneviyatına, onun heykellerine tecavüzü yasak edici bir kanun çıkartmak lüzumuyla karşılaşmamız, filhakika bizim için acı bir kaderdir. Fakat vakı olan tecavüzler ve bundan sonra vukuagelebileceğini tahmin ettiğimiz taarruzlar, bu lüzumun yarattığı acıdan daha beterdir. Bu acıya katlanmamaya, bu hastalığı kuvvetli bir zehirle tedavi etmeye mecburuz. Bizler değil arkadaşlar, fakat bu zehri, kanuni bir zaruret haline koyanlar hicap duysunlar.

(...) Atatürk’ün heykeline yapılan taarruz, onun büstüne sıçratılan taaffün, herhangi bir ölüye karşı yapılmış maddi bir tecavüz telakki olunamaz. O taarruzda derin, korkunç bir kasıt vardır. Atatürk rejimini yıkmak kastı. İçinde yaşadığımız Kemalist rejimi biz, ırzımızı, ayalimizi korur gibi muhafazaya memuruz. İşte bunun içindir ki, arkadaşlarını genç, ihtiyar demeyerek fakat uyanık birer Türk çocuğu olarak Atatürk’ün ruhu azizini kalplerimizde olduğu kadar meydanlarımızda da ebediyen yaşatacağız. Türk Cumhuriyeti yaşadığı müddetçe kanunlariyle ve ananeleşen yasalarıyla onun büyük adını daima muhafaza edecektir. Türk milletinin inanı adına Atatürk, her nesil için en büyük teminat olacaktır.

(...) Şahıs için kanun çıkartılamaz diyen arkadaşlara kısaca şu maddi ve vakıavi eserleri taktik etmelerini rica edeceğim:

- 1. 144 no’lu Atatürk’e Başkumandanlık tevcihine dair kanun, (Tarihini söyle sesleri)*
- 2. 153 sayılı Atatürk’e Gazi ünvanının tevcihine dair kanun,*
- 3. 1596 sayılı Mustafa Kemal Köprüsü hakkındaki kanun,*
- 4. 2622 sayılı Atatürk soyadının başkaları tarafından alınamayacağına dair kanun,*
- 5. 4677 sayılı Atatürk’e anıtkabir inşasına dair kanun.*

(...) Muhterem arkadaşlar, hayalinizde acı ve çok acı olacağına inandığım bir vakıa yaratmak istiyorum. Birgün sabahleyin kalkınca Samsun’daki, Ankara’daki, İzmir’daki ve memleketin dört bucağındaki Atatürk heykellerinin parça parça edildiğini, onların kirletildiğini gazetenizde okur ve ya yine birgün Anafartalar Caddesi’ndeki Zafer Abidesi’nin Mehmetçik ve Zeynepleriyle birlikte yerlere serildiğini seyrederseniz nasıl bir duygu altında kalırsınız?”

-Ahmet Hamdi Başar (İstanbul)- “Bu nasıl söz? Türk Milleti bunu yapmaz, millete hakaret ediyorsunuz!”

-Muammer Obuz (Konya)- “Nasıl sözler! Şimdi şahsen mi konuşuyorsunuz? Kanunu mu müdafaa ediyorsunuz? Millet bunu nasıl yapar? Millete güvenmiyor musunuz?”

-Sinan Tekelioğlu (Seyhan)- “Türk Milletine hakarettir bu! Nasıl konuşuyorsunuz! Bu millet böyle şey yapmaz efendim!”

-İsmail Hakkı Akyüz (Tekirdağ)- “Bunu nasıl söylüyorsunuz Hamit Bey!”

-Muammer Obuz (Konya)- “Böyle düşünce olmaz! Türk Milletini küçümseyemezsiniz!”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013*

-Ahmet Hamdi Başar (İstanbul)- *"Bu millete hakarettir! Böyle şey olamaz!"* (Şiddetli gürültüler)

-Hamit Şevket İnce (Devamla)- *"Oldu, oldu."* (Gürültüler, masalara vurmalar)²⁹

Daha sonra söz alan Halide Edip Adıvar ise tasarının içeriğini eleştirmiş ve yeniden düzenlenerek tekrar değerlendirilmesi için komisyona iade edilmesi gerektiğini söylemiştir:

"(...) İtiraf edelim ki, Meclisin bu son günlerde olduğu gibi ateşli ve heyecanlı günler geçirdiğini görmedik. Bunun bir misali olarak, ancak Saltanatın ilgası günlerinde, istiklal mücadelesi sonlarında, o zamanki Mecliste cereyan eden ateşli, samimi, içten münakaşalar gösterilebilir.

(...) Cumhuriyetin banisi olan Atatürk'e çirkin ve hepimize kötü gelen, iğrenç tecavüzler olmuştur. Bu tecavüzleri, emin olun arkadaşlar, her sınıf halk arasında dolaşan bir vatandaş olarak söylüyorum, beş on mütecaviz müstesna, millet arasında takdir eden hiç kimse olmamıştır. (Bravo sesleri ve alkışlar) İşte bundan dolayı faillerin süratle kanun çerçevesi içinde en yüksek cezaya çarptırılmasını hükümetten temenni ve hatta talep ediyoruz.

(...) Bu noktada tasarıyı getirenlerin esas fikri ile hepimiz hemfikiriz. Herkesin kanaati bu merkezdedir. Fakat bunun için yeniden bir kanun yapmak, Atatürk'ü tarihten önceki Asuriler, Babillerin yaptığı gibi putlaştırılmış insanlar arasına koymak isteyen bir kanunla gelmek aleyhinde düşünen ve taraftar olmayan arkadaşlarımız vardır.

Asırlardan beri büyük insanlar, büyük rejimler yetiştirmiş bir millet, en nihayet yirminci asırda bizim devrimizde Atatürk'ü yetiştirmiştir. Aziz arkadaşlar, biliniz ki, Şarkın hiçbir tarafında Atatürk'ü geri kalmış Şarklı bir millet, Garp medeniyetini benimsememiş bir millet yetiştiremezdi. Binaenaleyh, bu milleti Atatürk yoktan var etmiş değildir, Atatürk bu milletin evladıdır. (Bravo sesleri)

(...) Ben hissimle, heyecanıyla bu tasarının geçmesini istemekle beraber, sükun ve mantıkla, memleketin istikbali, fikir hürriyeti gibi birçok şeyler düşünürken, hayır diyorum.

Bu kanun olduğu gibi komisyona iade edilip yeni baştan müzakeresini, daha fazla teenni, daha dramatik 'pathetique' vaziyete düşmeden sükun ile üzerine karar almamız lazımgeldiğine inanıyorum." (Alkışlar)³⁰

Görüşmelerin ikinci oturumunda söz alan Demokrat Parti Sivas Milletvekili Nurettin Ertürk de tasarıya muhalif olan vekillerdendir. Ertürk'e göre tasarı Anayasaya aykırı ve antidemokratiktir:

"(...) Antidemokratik kanunları ayırıp çıkartmak gibi çok mühim işler yaptığımız bir sırada, yine antidemokratik bir kanun tedvin etmek çok hazindir. Ceza Kanununun 516.maddesiyle 480 ve müteakip maddelerindeki hükümler kağıt görülmüyorsa, bu maddeler hükümleri tevsî ve cezalarının yalnız azami hadleri yükseltmek suretiyle çare bulmak mümkündür.

*(...) Atatürk'ü seviyorsak, ona sonsuz saygımız varsa -ki şüphemiz yoktur- onun adını günlük politikanın üstünde tutalım. Anayasaya aykırı bir kanun çıkartarak kötü bir çıkış açıp Büyük Ata'nın ruhunu tazip etmeyelim."*³¹

Demokrat Parti Isparta Milletvekili Sait Bilgiç'e göre ise tasarı hukuki değil duygusaldır ve antidemokratiktir:

²⁹ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 73. Birleşim, 7.5.1951, s.80-83

³⁰ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 73. Birleşim, 7.5.1951, s.89-92

³¹ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 73. Birleşim, 7.5.1951, s.101-103

“(…) Bu mütalaa, ilmi olmaktan çok hissidir. Zira şimdiye kadar Atatürk’ün heykellerine ve büstlerine 12 tecavüz vakası tesbit edilmiş ve bunlardan ancak ikisinin faili meydana çıkartılmıştır. Bu faillerin de ne gibi bir saikle ve maksatla hareket etmiş oldukları hususu meçhulümüzdür. Muharrik malum değildir. Gaye malum değildir. İhtimaller üzerine hüküm bina edilemeyeceği gibi kanun da vaz’edilemez.

“(…) Gelenin keyfi için geçmişe söğenlerin devrini epeyce geride bıraktığımıza kaniim. Fatihlere, Kanunilere, Yavuzlara, büyük küçük devlet adamlarına küfredilmiş fakat biz susmuşuzdur. Bu susuş onların büyük kıymetlerinden, tarihi şahsiyetlerinden birşey kaybettirmedi. Atatürk de bunlar kadar, basit şahısların taarruzuna dayanabilecek kuvvette büyük bir tarihi şahsiyettir.

Bu tasarı kanuniyet iktisap ettiği takdirde huzurun değil huzursuzluğun amili olacaktır. Bazı masum insanların yeni yeni tertiplere, isnatlara maruz kalacaklarını kabul isabetli olur. Millet, Demokrat Parti iktidarından cezai müeyyideler getiren kanunlar değil, huzur ve iktisadi refah getirecek teşebbüsler ve kanunlar beklemektedir. (Bravo sesleri)

“(…) Büyük Mustafa Kemal melek değildi. O da insandı. Belki onun da bazı beşeri zaafı vardı. Tarihi böyle bir nokta üzerinde duracak olursa bu tasarıda tayin edilen cezadan kendisini kurtarabilecek midir? Rejimlerin şahıslara izafesi, faşistlere yaraşır.

Tasarı kanun halini aldığı zaman böyle bir cümle sarfedecek olursam cezadan kendimi kurtarabilecek miyim? Komisyon sözcüsü bunu da izah etmelidir.

Hulasa arkadaşlar, tasarının naçiz görüşüme göre müdafaası hiçbir suretle kabil değildir. Ne kalem sahibinin ne de tarihçinin dilini bağlamağa hakkımız yoktur.”³²

Demokrat Parti Kastamonu Milletvekili Rıfat Taşkın’a göre ise Atatürk heykellerine yapılan saldırılar, onun vasıtasıyla “milli bünyeye” ve rejime karşı yapılmaktadır. Bu nedenle kanun tasarısının Meclis’ten geçmesi uygun olacaktır:

“(…) Aziz arkadaşlarım, Atatürk mefhumu vesilesile ve vasıta ittihaz olunarak son zamanlarda yazılan ve yapılan çirkin hareketler, ölmüş bir adama karşı değil, hep milli bünyeye tevcih olmuş bir cinayettir.

“(…) Arkadaşlar, tasvibinize sunulan kanun tasarısı, milli bünyemizi bu cinayetlerden korumak için hükümetimiz tarafından zamanında atılmış, isabetli ve basiretli bir adımdır.

“(…) Atatürk mefhumu vasıta ittihaz olunarak inkılaplara karşı bu perde altında yapılacak taarruz ve tecavüzler, Ceza Kanunumuzun çerçevesi dışında kalmakta ve kanunda yazılı olmadıkça hiçbir kimseye ceza verilemeyeceği de şüphesiz bulunmaktadır. Binaenaleyh, Atatürk’ün isim ve sembolleri bu kanunla tesisi zaruri görülen suçun kanuni unsurunu teşkil etmek zaruretindedir. Bu kelimeler kanunun metninde yazılmadıkça önüne geçilmek istenen suçun unsurlarını tesbit ve tavsife imkan yoktur.”³³

Demokrat Parti Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri ise kanun tasarısının kabul edilmesi durumunda tüm inkılapların yalnızca Atatürk’e maledilmiş olacağını, bunu doğru bulmadığını söylemiş ve tasarının ayrıca söz, din, vicdan ve yazı hürriyetini tehdit ettiğini öne sürmüştür:

“(…) Atatürk’ün hizmeti çoktur. İnkâr edilemez. Onu Türk milleti kadar düşmanları bile takdir ederler. Hizmetine mukabil millet, en büyük mevkii de kendisine vermiştir. Hulasa bu millet herşeyi onun uğruna feda etmişti. Bu geniş, hudutsuz sevgi ve itimada karşı Atatürk’ün kusurları yok mudur? Bu inkılabı Atatürk tek başına mı yapmıştır? Bu memleketi ve bu milleti tek başına mı

³² TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 73. Birleşim, 7.5.1951, s.103-104

³³ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 73. Birleşim, 7.5.1951, s.104-105

kurtarmıştır? Yoksa birçok ordu mensupları, yüksek rütbeli ve küçük rütbeli mesai arkadaşlarının bundan hisseleri, payları yok mudur? Bunların da üstünde Türk milleti değil midir? Yalnız kendisine maletmek mi lazımdır? Onun eseri, onun hakiki heykeli bu milletin kalbinde yaşamalıdır. Yoksa heykele tecavüz, büste tecavüz diyerek bunları korumak maksadiyle kanun yapmak, hem kendimizi güldürmek, hem de Atatürk'ün ruhunu daha ziyade tazip etmektir. Vatandaşların hak ve hürriyetlerine de tecavüz etmektir. Madem ki demokrasi idaresinde yaşıyoruz, elbette söz hürriyeti, vicdan, din ve yazı hürriyeti olacaktır. Bunları tehdit edemeyiz. Bu heykeller olmasa idi, bugün böyle bir kanunla da karşılaşmayacaktık."³⁴

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu ise kanunun gerekli olduğunu savunurken, ileride Atatürk'ü eleştirdiği için "kazaya uğrayarak" yargılanabilecek kişiler olabileceğini, ancak bunların az sayıda gerçekleşebilecek hatalar olacağını ifade etmiştir:

"(...) Aziz arkadaşlar, tasarının kullandığı kelimelere dikkat buyurmanızı çok rica ederim. Tecavüz, tahkir ve tezyif kelimeleri, bütün arkadaşlarımız gibi hukukçu arkadaşlarımız da çok iyi bilirler, tecavüz kelimesinin manayı adlisi çoktan taayyün etmiştir, hakaret kelimesinin manayı adlisi çoktan taayyün etmiştir, tezyif kelimesinin manayı adlisi çoktan bellidir. Jüriler teşekkül etmiş ve yıllardan beri bu jürilerin meydana koyduğu esaslar mahkemeler için çoktan içtihat haline gelmiştir. Bu kelimeler tasarıya girmiştir. Binaenaleyh bu kelimelerin ifade ettiği hukuki ve adli mana dışında herhangi bir mana tasavvur etmemek gerekir. Ama günün birinde ya bir genç hakim arkadaş ve ya müddeiumumi arkadaş ve ya şu ve bu şekilde gaflete düşmüş bir vazifeli arkadaş, tecavüz mahiyeti olmayan bir hadiseyi tecavüz addedebilir mi?

Arkadaşlar, bu bir kaza gibidir. Damdan başa düşen bir taş gibidir. Böyle bir adli hataya da, kazaya da maruz kalmak mümkündür. Olağan birşeydir. Bir kısım arkadaşlar iftiraya yol açar dediler. Beş ahlaksız kimse her zaman yan yana gelir ve hepimiz için ayrı ayrı cebimden parayı aldı der. Bizi karakola kadar götürebilir. Daha sonra iş müddeiumumiye aksedebilir. Müddeiumumi aldanmışsa mahkeme karşısına da çıkarız. İftira öyle bir çirkef dalgasıdır ki, bir kere insan kapılmasın! Müfterilik daha çok manevi bir illet olduğu için kanunlar ve dinler tarafından tel'in edilmiştir. Binaenaleyh tasarının iftiraya müsait olduğu hakkındaki tez, bunu söyleyen arkadaşlar affetsin, kabili müdafaa bir tez değildir.

*(...) İşte arkadaşlar, konuştuğumuz kanun bu adamı (Atatürk'ü) hakaretten kurtarmak, bu hatıraya saygı göstermek için yaptığımız kanundur. (Bravo sesleri, sürekli alkışlar)"*³⁵

Tartışmalardan edindikleri izlenimle, oylamaya gidilirse reddedilebileceği riskine karşı, Demokrat Partili vekiller arasında tasarının tekrar Anayasa ya da Adalet Komisyonuna gönderilmesi fikri ağırlık kazanmış ve bu konudaki dilekçeler okunmuştur. Oturumun sonunda tasarının Anayasa Komisyonuna gönderilmesi ile ilgili oylama yapılmış ve tasarı komisyona gönderilmiştir.³⁶

Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun Tasarısı Meclis'te iki gün ve yaklaşık 13 saat boyunca tartışılmıştır. Tartışmalar zaman zaman gerginliklere neden olmuş ve tasarı genel olarak, gerek CHP gerekse DP'li vekillerin muhalefetiyle karşılaşmıştır.

Tasarının Değiştirilerek İkinci Kez Meclis'e Sunulması, Tartışılması ve Kabul Edilmesi

Tasarının Anayasa Komisyonunda ya da Genel Kurulda reddedilmesinden çekinen Demokrat Parti yöneticileri, Nazi Almanyası'ndan kaçarak Türkiye'ye yerleşmiş olan ünlü hukuk

³⁴ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 73. Birleşim, 7.5.1951, s.110-111

³⁵ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 73. Birleşim, 7.5.1951, s.124-127

³⁶ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 7, 73. Birleşim, 7.5.1951, s.131; *Hürriyet*, 8 Mayıs 1951

profesörü Ernst Hirsch’ten görüş almışlardır.³⁷ Hirsch’in tasarı ile ilgili görüşü, genel hatlarıyla “Atatürk’ün ölmüş olduğundan hukuk açısından bir kişi olarak değerlendirilemeyeceği, dolayısıyla bu yasanın kişiye imtiyaz sağlayan bir yasa olmadığı” yönündedir. Demokrat Partililer, tasarıyı Hirsch’in bu yorumuna göre tekrar şekillendirerek Anayasa Komisyonuna getirmişlerdir. Komisyona gelen yeni tasarıda, Hirsch’in yorumu şu şekilde yer almıştır:

“(...) Fert, hukuki manada bir şahıstır. Yani haklardan istifade eden ve hak sahibi olabilen varlık demektir. Hak sahibi olabilmek için de şahsiyetin zeval bulmaması yani hayatta olması icabeder. Türk Kanunu Medenisinin 27.maddesi ‘şahsiyet, çocuğun sağ olarak tamamiyle doğduğu andan başlar ve ölüm ile nihayet bulur’ diyerek şahsiyetin başlangıcını ve sonunu tespit etmiştir. Atatürk de elyevm yaşamadığına göre, kendisi için 69.maddede kastedilen manada bir imtiyaz tanımak mülahazası varit olmadığı gibi, tasarıda böyle bir imtiyaz tanınması derpiş edilmiş de değildir.”³⁸

Hirsch’in görüşlerine göre yeniden şekillendirilmiş olmasına karşın, tasarının gönderildiği Anayasa Komisyonu’ndan geçmesi yine zor olmuştur. Kabul ve red oyu kullanan üyelerin sayısı 7’ye karşı 7 olarak eşitlenince, komisyon başkanının kullandığı kabul oyu iki oy sayılmış ve tasarı komisyondan bu şekilde geçebilmiştir.³⁹ Anayasa Komisyonundan yeni haliyle çıkan tasarı, 25 Temmuz 1951 tarihinde Genel Kurula gelmiştir. Tartışmalar, bu kez genellikle hukuki ayrıntılar üzerinde yoğunlaşmıştır. Örneğin, Demokrat Parti İzmir Milletvekili Avni Başman, tasarıya bazı eklemeler yapılması gerektiğini öne sürmüştür:

“(...) Efendim, ben bu maddenin bu şekilde yazılışında dahi fazla şümul görüyorum ve korkarım ki bu şekilde bazı hafiyeliklere, tezvirlere imkan verebilir. Bunun içindir ki bu maddenin (Atatürk’ün hatırasını tahkir) kısmından evvel mutlaka (alenen) kelimesinin konulmasını istiyorum. Bu konduğu takdirde herhangi bir tezvire mahal kalmaz.

İkinci fıkrada da (büst ve heykel) kelimesinin, mutlak surette umumi yerlere, fabrikalara, mekteplere, müesseselere tahsisini istiyorum. Evdeki büstleri karıştırmamalıyız.”⁴⁰

Demokrat Parti Erzurum Milletvekili Emrullah Nutku ise tasarıya “alenen” kelimesinin eklenmesine karşı çıkmıştır:

“(...) Gelelim aleniyet meselesine. Arkadaşlar, aleniyet meselesi üzerinde hissi olarak hakikaten uzunca durmamız icabeder. Fakat şunu da arzedeyim ki, bugün Atatürk’ün hatıralarına vakı olan hakaret fiilinin failleri, kasıtlarında daima kanunun pençesinden kurtulma yolunu hedef tutmuşlardır. Eğer biz bu maddeye aleniyet kelimesini koyarsak, şu halde cemiyetin cemiyet odalarında, partilerin kendi yerlerinde, Ticanilerin toplandığı gibi gizli toplantılarda Atatürk’e hakaret edilmesine meydan vereceğiz demektir.”⁴¹

Anayasa Komisyonu Sözcüsü Hamid Şevket İnce ise komisyonun tasarıda yaptığı bazı değişiklikleri açıklamış ve tasarıya “alenen” kelimesinin eklenmesi konusundaki görüşünü ifade etmiştir:

“(...) Resim tabirini kaldırdık. Resim tabirinin birçok ihtilata meydan vereceğini düşündük. Hatta şu sebebe binaen kaldırdık: Posta pulları üzerinde resimler, gazeteler üzerinde resimler vardır. Elde satılan resimler vardır. Halbuki asıl hükümetin teklif lahiyasında Atatürk’ü temsil eden resimlerin, mesela evlerimizde devairi resmiye ve hususiyeye astığımız resimlerle bürolarımızda masalarımızın başına asılan ve ihtiram ifade eden resimler kastolunmuştur. Fakat

³⁷ **Zaman**, 14 Kasım 2010

³⁸ **TBMMZC**, Dönem 9, Cilt 9, 103. Birleşim, 23.7.1951, (S.Sayısı 142’ye ek), s.2

³⁹ Altan Öymen, **a.g.e.**, s.200

⁴⁰ **TBMMZC**, Dönem 9, Cilt 9, 104. Birleşim, 25.7.1951, s.307

⁴¹ **TBMMZC**, Dönem 9, Cilt 9, 104. Birleşim, 25.7.1951, s.311

bazı arkadaşlar tarafından resim tabiri mücerret ve mutlak, bazı ihtilatlara sebep olabilir, resim tabirini kaldırahım dediler. Biz de ihtilata mani olmak için yalnız heykel, abide vs. denilmek kafidir diye düşündük ve onun için resim kelimesini çıkarttık.

(...) Aleniyet kelimesinin konulmasını teklif ediyorlar. Bizce buna lüzum yoktur. (Lüzum var sesleri, gürültüler) Zaten Türk Ceza Kanununun 480 ve 482.maddelerinde hakaret ve sövme fiilleri tarif ve tabir edilmiştir. Bu, bir ıstılahı hukuki ve cezai halini almıştır. Hakim, müdafî, avukat herkes bunu bu çerçeve dahilinde, böylece bilmektedir.”⁴²

Daha sonra kanun tasarısının maddelerinin ayrı ayrı oylanmasına geçilmiş ve vekillerin tasarı metni ile ilgili önermeleri okunarak oylanmıştır. Bu aşamada tasarı metnine “alenen” kelimesinin eklenmesi ve diğer bazı değişiklikler kabul edilmiştir.⁴³ Oylamalar sonunda tasarı son halini almış ve yasalaşmıştır. Resmi Gazete’de 31 Temmuz 1951 tarihinde yayımlanan 5816 sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun şöyledir:

BİRİNCİ MADDE- Atatürk’ün hatırasına alenen hakaret eden ve ya söven kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

Atatürk’ü temsil eden heykel, büst ve abideleri ve ya Atatürk’ün kabrini tahrip eden, kıran, bozan ve ya kirleten kimseye bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası verilir.

Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçları işlemeye başkalarını teşvik eden kimse asıl fail gibi cezalandırılır.

İKİNCİ MADDE- Birinci maddede yazılı suçlar, iki ve ya daha fazla kimseler tarafından toplu olarak ve ya umumi ve ya umuma açık mahallerde ve ya basın vasıtasıyla işlenirse hükmolunacak ceza yarı nispetinde artırılır.

Birinci maddenin ikinci fıkrasında yazılı suçlar zor kullanılarak işlenir ve ya bu suretle işlenmesine teşebbüs olunursa verilecek ceza bir misli artırılır.

ÜÇÜNCÜ MADDE- Bu kanunda yazılı suçlardan dolayı Cumhuriyet Savcılıklarınca re’sen takibat yapılır.

DÖRDÜNCÜ MADDE- Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

BEŞİNCİ MADDE- Bu kanunu Adalet Bakanı yürütür.⁴⁴

“Atatürk’ü Koruma Kanunu”ndan ilk yargılananlar, Kemal Pilavoğlu ve diğer Ticani mensupları olmuştur. Pilavoğlu, mahkeme sonucunda 15 yıl ağır hapis cezasına mahkum olmuştur. Cezası, 7 yıl hapis, 5 yıl sürgün ve 5 yıl polis gözetimi cezası olarak uygulanmıştır. Pilavoğlu, cezasını tamamladıktan sonra, 1968 yılının sonlarında Bozcaada’ya yerleşmiştir.

Sonuç

1951 yılında, Atatürk’ün heykel ve büstlerine yapılan saldırıların engellenmesi gerekçesiyle çıkartılan 5816 sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun ya da genel olarak kullanılan ifadeyle “Atatürk’ü Koruma Kanunu” çerçevesinde birçok vatandaş hakkında işlem yapılmıştır. Bir gazetenin yaptığı kapsamlı çalışmaya göre 1987-2008 yılları arasında bu kanuna dayanılarak açılan/düşen dava, sanık, beraat ve mahkumiyet sayıları şöyledir.⁴⁵

⁴² TBMMZC, Dönem 9, Cilt 9, 104. Birleşim, 25.7.1951, s.314

⁴³ TBMMZC, Dönem 9, Cilt 9, 104. Birleşim, 25.7.1951, s.316-320

⁴⁴ T.C. Resmi Gazete, 31 Temmuz 1951, no.7872

⁴⁵ Tablo, 20 Şubat 2013 Tarihli **Zaman** Gazetesi’nde yayımlanan “DP, Atatürk’ü Koruma Kanunu’nu İnönü Yüzünden Çıkardı” başlıklı yazıdaki bilgilerden derlenerek hazırlanmıştır.

Yıl	Açılan Dava	Düşen Dava	Beraat Sayısı	Mahkumiyet Sayısı
1987	110 (Sanık)			
1988	52 (Sanık)			
1989	51 (Sanık)			
1990	66 (Sanık)			
1991	57 (Sanık)			
1992	50 (Sanık)			
1993	62 (Sanık)			
1994	89 (Sanık)			
1995	94 (Sanık)	3	45	
1996	124 (Sanık)	5	28	30
1997	72 (Dava)	3	24	26
1998	116 (Dava)	5	39	44
1999	104 (Dava)	10	48	42
2000	82 (Dava)	5	34	49
2001	54 (Dava)	7	39	22
2002	581 (Sanık)	7	52	39
2003	74 (Dava)	4	40	45
2004	54 (Sanık)	5	31	36
2005	67 (Dava)		35	33
2006	72 (Dava)		50	45
2007	57 (Dava)		22	29
2008	67 (Dava)		17	34

“Atatürk’ü Koruma Kanunu” nun bir diğer etkisi de, dolaylı olarak Türkiye’deki sol siyaset üzerinde olmuştur. Din-merkezli bir grup olan Ticanilerin yargılanarak mahkum edilmesi ya da Büyük Doğu, Sebilürreşad gibi dergiler hakkında soruşturmalar açılmasının, Soğuk Savaş yıllarında kamuoyunda “sağcılar içeri atılıyor, solcular dışarıda geziyor” gibi bir izlenime neden olmasından çekinen yöneticiler, sol görüşlü siyasi çevreler üzerindeki baskıyı artırmışlardır.⁴⁶

Zaman zaman tartışmalara konu olan ve akademisyenler, yazarlar, gazeteciler gibi bazı düşünce insanlarının da yargılandığı 5816 sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun, halen yürürlüktedir.

⁴⁶ İlber Ortaylı, İsmail Küçükkaya, *a.g.e.*, s.178

KAYNAKÇA**Kitap ve Makaleler**

- AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (çev.) Ahmet Fethi, İstanbul: Hil, 2007 (3.bsk.)
- GÜNAY, Ünver, “*Zenci Afrika’da İslamiyet’in Yayılışının Temel Etkenleri*”, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, Cilt 4, 1980, s.105-118
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul: İletişim, 2012 (6.bsk), s.160
- ORTAYLI, İlber-KÜÇÜKKAYA, İsmail, *Cumhuriyet’in İlk Yüzyılı (1923-2023)*, İstanbul: Timaş, 2012, s.178
- ÖYMEN, Altan, *Öfkeli Yıllar*, İstanbul: Doğan Kitap, 2009 (8.bsk.)
- ÖZKÖSE, Kadir, “*Batı Afrika’da Tasavvuf Akımlarının Etkisi*”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, no.2, 2003
- TUNAYA, Tarık Zafer, *İslamcılık Akımı*, İstanbul: Simavi, 1991

Resmi Yayınlar

- Aydın Tarihi**, 1-28 Şubat 1951
- TBMMZC**, Dönem 9, Cilt 7
- TBMMZC**, Dönem 9, Cilt 9
- T.C. Resmi Gazete**, no.7872

Gazeteler

- Akşam**, 1 Mart 1951
- Cumhuriyet**, 5 Şubat 1949
- Milliyet**, 2 Mart 1951
- Zafer**, 11 Nisan 1950
- Zaman**, 14.11.2010
- Zaman**, 20.02.2013

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

OSMANLI DEVRİNDE VİZE SANCAĞINDAKİ SELÂTİN VE ÜMERA VAKIFLARI (1530-1613)*

Volkan ERTÜRK**

ÖZET

Bu makalede 1530 tarihli Vize sancağı muhasebe-i icmal defteri ile 1613 tarihli Vize sancağı evkaf defterinin verdiği bilgiler çerçevesinde Vize sancağı kazalarında gelir kaynakları bulunan selâtin ve ümera vakıfları incelenmiştir. Bu bağlamda vakıfların takriben 80 yıllık süreçte geçirdiği değişimler ile onların gelir miktarlarında görülen artış ve azalışlar çalışmamızda ortaya konulmaya çalışılmıştır. Vize sancağında kurulan vakıflar sayesinde sancağın sosyal ve ekonomik olarak geliştiği ve buna müteakip, kurulan bu vakıflar sayesinde bölgenin şehirleşmesini tamamladığı bilinmektedir. İstanbul ile Balkanlar arasında önemli bir köprü vazifesi gören Vize bölgesi, kısa bir sürede sultanlar, üst düzey devlet ricali ve halktan hayır sahiplerinin tahsis ettiği vakıflar sayesinde kurulan imaret siteleri ile Müslüman Türk şehri kimliğine bürünmüştür.

Vize sancağına tabi kazalarda selâtin ve ümera vakıflarına önemli oranda gelir sağlayan karyelerin olduğu çalışmamızda tespit edilmiştir. Şüphesiz ki, Vize bölgesinin imparatorluğun başkenti İstanbul'a çok yakın olması ve bu bölge topraklarının oldukça verimli ve buna bağlı olarak da gelir miktarlarının yüksek olması selâtin ve ümera vakıflarına tabi karyelerin bu bölgede yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Çalışmamızın nihayetinde, Vize sancağındaki selâtin ve ümera vakıflarının sosyo-ekonomik yapı içerisinde oynadığı roller ortaya konulmuştur. Osmanlı devri Vize sancağı vakıflarının hem gelirleri hem de nüfuz ettiği alanlar açısından Osmanlı vakıf uygulamaları içerisinde müstesna bir yer teşkil ettiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vize, selâtin, ümera, vakıf, sancak

SELATIN AND UMERA FOUNDATIONS IN THE DISTRICT OF VIZE DURING THE OTTOMAN EMPIRE (1530-1613)

ABSTRACT

This study examined *selatin* foundations (the foundations established by sultans) and *umera* foundations (the foundations established by emirs), which had sources of income in the townships of Vize district, within the bounds of possibility provided by the

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Yrd. Doç. Dr. Namık Kemal Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Tarih Böl. , El-mek: volkanerturk@mynet.com

accounting summary book of Vize district dated 1530 and the book of foundations of Vize district dated 1613. The changes experienced by these foundations as well as the increases and decreases in their sources of income in approximately 80-year period were revealed in this study. It is known that the foundations established made a great contribution to the social and economic development of Vize district, and enabled the urbanization of that region. Standing as a bridge between Istanbul and the Balkans, Vize region changed into a Muslim-Turkish city with the alms houses created by the foundations established by sultans, state dignitaries, and benefactors among the common people in a short span of time.

This study concluded that there were villages bringing a considerable amount of income to *selatin* and *umera* foundations in townships affiliated to the district of Vize. It is surely beyond doubt that the fact that Vize region was very close to Istanbul, the capital of the empire, and the soils of that region were quite productive and income-generating caused the villages subject to *selatin* and *umera* foundations to become dense in that region. At the end of our study, we tried to elaborate the roles Vize foundations played in socio-economic structure. It is understood that in the Ottoman period Vize foundations had a significant place within the practice of Ottoman foundations with regard to both their revenues and their spheres of influence.

Key Words: Vize, selâtin, ümera, foundation, district

Giriş

Marmara Bölgesi'nin Trakya kesiminde bulunan ve günümüzde Kırklareli ilinin hudutları içerisinde yer alan Vize şehrinin tarihi geçmişi antik çağlara kadar gitmektedir. Vize bölgesi üzerinde hâkimiyet sahibi olan en eski kavim Traklardır.¹ Traklar'dan sonra Romalılar, Vize ve çevresini ele geçirmişlerdir.² M.S. 338'de I. Kostantin devrinde Bizans yönetimine geçen Vize şehri Osmanlı sultanı I. Murad'ın isteği üzerine Mihaloğlu tarafından 1368'de fethedilmiştir.³ Çalışmalarında Osmanlı kroniklerini yabancı kaynaklarla mukayeseli olarak kullanan Halil İnalcık, Vize şehrinin fethinin 1369 baharında gerçekleşmiş olması gerektiğini ifade etmektedir.⁴

Osmanlı Devleti'nin Vize şehrini fethetmesinden sonra bölgede yeni bir idari yapılanmaya gidilmiştir. Rumeli Beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak tesis edilen Vize Sancağı, Gelibolu'dan sonra Rumeli eyaletinde ikinci sancak merkezi olmuştur. Doğu Trakyanın Osmanlı Devleti tarafından tamamen fethedilmesinden sonra bölge, yeni idari taksimatta Vize, Kırkkilise ve Çirmen olmak üzere üç sancağa ayrılmıştır.⁵ Coğrafi, stratejik ve askeri olarak önemli bir konumda olan

¹ Mehmet Akif Ceylan, "Vize'de (Kırklareli) Yerleşmenin Gelişimi", *Marmara Coğrafya Dergisi*, 23, İstanbul 2011, s. 53-54.

² Kadir Öztürk, *Bütünyle Vize Tarihi, Coğrafyası ve Turistik Önemi*, İstanbul 1959, s. 23-25.

³ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't Tevarih I*, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1999, s. 136-137.

⁴ Halil İnalcık'a göre, "770/1369 kışında Sultan Edirne sarayında kalır. 770/1369 baharında Sultan Bizans'a karşı yeniden harekâta geçerek Trakya'da Istranca (bugün Yıldız) dağları eteğinde önemli Pınarhisar, Kırkkilise ve Vize kalelerini ele geçirir. Kırkkilise karşı koyduğu için savaştan Rum askerini kılıçtan geçirir. Sultan Kırkkilise'yi kuşatırken Mihaloğlu doğuda Vize kalesi üzerine gider. Pınarhisar ve Kırkkilise'nin teslim olmaları üzerine Sultan Vize üzerine gelir. Bir ay direnen kale sonunda teslim olur.", Halil İnalcık, "Polunya (Apollunia)- Tanrı-Yıktdığı Osmanlı Rumeli Fetihleri Kronolojisi Düzeltmeler", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 2006, s. 49-50.

⁵ M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952, s. 6-7.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Vize sancağı, İstanbul'un en önemli müdafaa hatlarından birini oluşturduğu gibi Rumeli fetihleri için bir karargâh vazifesi de görmektedir.

1530 tarihli muhasebe-i icmal defterine göre Vize livası; Vize, Pınarhisar, Kırkkilise, Hayrabolu, Babaeskisi, Bergoz, Çorlu, Silivri, Hasha-i İstanbul kazaları ile Hatunili nahiyesinden oluşmaktadır.⁶ 1539 tarihli Vize livası ve köylerinin nüfus ve hâsılâtına dair bilgi veren mufassal defterin baş sayfasında, yine 1530 tarihli defterde olduğu gibi 9 kaza ve 1 nahiye kayıtlıdır.⁷ 1568 tarihli timar icmal defterinde ise yukarıda yazılan kazalara Hasköy kazası da eklenmiştir.⁸ 1613 tarihli evkaf defterinde ise Vize livası kayıt sırasına göre Vize, Hatunili, Pınarhisar, Bergoz, Hayrabolu, Çorlu, Silivri, Babaeski, Havass-ı Mahmud Paşa ve Kırkkilise kazalarından müteşekkildir.⁹

Vize sancağı vakıflarını ele aldığımız bu çalışmada sancağın merkez kazası olan Vize dâhil olmak üzere toplam 10 kazada kayıtlı olan vakıflar tetkik edilmiştir. Bu çalışmada 1530 tarihli muhasebe-i icmal defterindeki kayıtlar ile 1613 tarihli evkaf defterindeki kayıtlar esas alınmıştır. Sancaktaki vakıfları selâtin vakıfları, ümerâ vakıfları ve âmme vakıfları olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde Vakıf Kurumu

Vakıf, kelime olarak durdurmak, alıkoymak anlamına gelmektedir. Hukuki bir akid olan vakıf, insanın taşınır veya taşınmaz mülk veya emlakını Allah'a yakın olmak amacıyla dinî, hayrî ve sosyal bir gaye için ebediyen bağışlamasıdır.¹⁰ Bir başka deyişle vakıf, insanın yaratılışında var olan dayanışma ve iyilik yapma duygusunu hukuki statüye kavuşturarak, ona süreklilik sağlayan tüzel kişiliğe sahip hukuki ve sosyal bir kurumdur.¹¹

Osmanlı Devleti ile birlikte sistem ve uygulama sahası bakımından altın çağını yaşayan vakıf kurumu devletin hâkimiyeti müddetince imparatorluğun ulaştığı sınırlar dâhilinde yüzyıllar boyu topluma hizmet etmiştir. Osmanlı toplumunda vakıf kuran ilk padişah olan Orhan Gazi ile başlayan vakıf kurma faaliyetine¹² en alt tabakadan en üst tabakaya kadar her kesimden insan, gücü nispetinde katkıda bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nde kurulan çok sayıdaki vakıftan dolayı Osmanlı medeniyeti, vakıf medeniyeti olarak adlandırılmaktadır.¹³

Osmanlı Devleti'nde vakıf müesseselerinin bu derece yaygın olması tabiatıyla sadece padişahların kurdukları vakıflarla olmamıştır. Padişahların yanı sıra sultanlar, vezirler, beylerbeyiler, sancakbeyleri, mahalli beyler ve malî durumu yerinde olan kişiler Allah rızası için

⁶ BOA. TD 370, s. 245-318.

⁷ BOA. TD 194, s. 1.

⁸ TK. KKA. TD 310, s. 2.

⁹ BOA. TD 541, s. 1-464.

¹⁰ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", İA, XIII, s. 153-154; Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983, s. 27-30; Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996, s. 76-78; Ziya Kazıcı, *İslamî ve Sosyal Açısından Vakıflar*, İstanbul 1985, s. 27-28; Şakir Berki, "Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38/1, Ankara 1981, s. 133; Ömer Hilmi Efendi, *İthâf'ül-Ahlâf fi Ahkâmü'l-Evkâf*, Ankara 1977, s. 13; Bahaeddin Yediyıldız, "Müessese-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumuna ve Vakıf Müessesesi", *VD*, XV, Ankara 1982, s. 25-26.

¹¹ Nazif Öztürk, "Yeni Vakıfların Amaç Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler", *VD*, XXV, Ankara 1995, s. 291; Samettin Gündüz-Yunus Aydın, "İslam'da Vakıf Müessesesi: Selçuklu ve Osmanlılarda Vakıflar", *TDA*, sayı: 164, İstanbul 2006, s. 131-132.

¹² Ali Himmet Berki, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *VD*, V, Ankara 1962, s. 127-129; Orhan Gazi'nin vakfiyesine dair daha ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten*, V/19, Ankara 1941, s. 277-288.

¹³ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul 2003, s.80.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

birçok hayrî kurum kurmuş ve bu kurumların devamlılığını sağlamak için menkul ve gayr-ı menkullerinin bir kısmını vakfetmişlerdir.¹⁴

Şehirlerin kurulması ve gelişmesinde, baskı ve saldırılara karşı korunmasında vakıf sisteminin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Osmanlı şehirlerinin sosyal ve kültürel hayatında önemli rol oynayan vakıflar, bulundukları coğrafyayı ekonomik olarak cazip hale getiren unsurların başında gelmektedir.¹⁵ Vakıflar, Osmanlıların, fethettiği bölgelerdeki yerleşmelerini kolaylaştırdığı gibi buralarda yapılan cami, medrese, tekke, zaviye ve imaretler, bölgenin İslamlaşmasında büyük rol oynamıştır.¹⁶

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın başlarında toprakların 3/5'i dirlik, 1/5'i padişah hasları ve 1/5'i vakıf topraklarıydı.¹⁷ Yine 1527-1528 yılına ait toplam gelirin % 51'i merkezi bütçeye, % 37'si mahalli idareler bütçesine ve % 12'si ise vakıflara aitti.¹⁸ Bu hesaplama dâhil edilmeyen vakıfların kendilerine ait bina, para ve diğer akarlardan elde edilen gelirler de düşünüldüğünde, Osmanlı toplumunda vakıf kurumlarının ekonomik gücü daha iyi anlaşılmaktadır. Eyaletler bazında 1530-1540 yılları arasındaki tahrir kayıtlarına bakılarak vakıfların oranlarını irdelendiğinde Anadolu eyaletinde sağlanan yıllık gelirin % 17'sinin vakıfların elinde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹ Aynı dönemde genel bütçenin Rum vilayetinde % 15,7'si, Şam eyaletinde % 14'ü, Zülkadiriye'de % 5'i, Rumeli'de % 5,4'ünün vakıflara ayrıldığı bilinmektedir.²⁰ Osmanlı Devleti'nde zaman zaman vakıf gelirlerinin toplamı, devlet gelirlerinin üçte biri oranına kadar çıkmış; ülke topraklarının üçte biri de vakıf haline gelmiştir.²¹

İmparatorluğun genelinde olduğu gibi Vize Sancağı dâhilinde kurulan vakıflar sayesinde de sancağın kültürel, sosyal ve ekonomik olarak geliştiği ve bölgenin şehirleşmesini tamamladığı bilinmektedir. Coğrafi olarak İstanbul ile Balkanlar arasında yer alan Vize sancağı kazaları 1368-1369 tarihlerinde Türk idaresine geçtikten sonra, çok kısa bir zaman içinde sultanlar, üst düzey devlet ricali ve halktan hayır sahiplerinin tahsis ettiği vakıflar sayesinde kurulan imaret siteleri ile Müslüman Türk şehri kimliğine bürünmüştür.

Bu bölgede, imparatorluğun diğer bölgelerine göre daha çok, selâtin ve ümera vakıflarına gelir sağlayan vakıf köylerinin bulunmasının birçok sebebi vardı. Özellikle burası başkent İstanbul'a çok yakındı. Vakıf gelirlerinin toplanması ve vakıf köylerinin kontrolü için bu durum önem arz etmekteydi. Yine, bölge topraklarının verimli olması ve elde edilen ürünlerin ekonomik değerinin yüksek olması buradaki köyleri selâtin ve ümera vakıflarının ilgi alanına sokmaktaydı.

Selâtin vakıflarının idaresinde genellikle sadaret, şeyhülislamlık ve darüssaade ağılığı nezaretleri görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in, kurmuş olduğu vakıfların nezaretini 868/1463 tarihinde vezir-i âzamlara tevcih etmesi üzerine Sadr-ı Âli Nezâreti kurulmuştur. II. Bayezid ise vakıflarının nezaretini 1506'da şeyhülislamına tevcih etmesi üzerine Şeyhülislam Nezaretine ortaya

¹⁴ Orhan Kılıç, "1571 Tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defterine Göre Erçiş, Bargiri(Muradiye) ve Muş Vakıfları", *OA*, XXIV, İstanbul 2004, s. 243.

¹⁵ Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *VD*, IX, Ankara 1971, s. 37.

¹⁶ Mehmet Beşirli, "Vakıf Kurumunun Önemi ve Tokat'ta Hamza Bey Evkafı Üzerine Bazı Bilgiler", *History Studies*, 2/1, 2010, s. 35.

¹⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdarî Malî Muhtariyet Meselesi", *THTD*, I, İstanbul 1944, s. 15.

¹⁸ Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934(1527-1528) Yılına Âit Bir Malî Bütçe Örneği", *İFM*, XV/1-4, İstanbul 1954, s. 277.

¹⁹ Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934(1527-1528) Yılına Âit Bir Malî Bütçe Örneği", s.268.

²⁰ Ömer Lütfi Barkan, "İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi", *İFM*, XXIII/1-2, İstanbul 1963, s. 241-242.

²¹ Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrât Sistemi", *Osmanlı*, V, Ankara 1999, s. 18.

çıkıştır. Sonraki padişahlardan Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman vakıfların nezaretini yine vezir-i âzamlarına bırakmışlardır.²²

Vize Sancağı Vakıfları

1- Selâtin Vakıfları

1.1. Sultan Mehmed Han Gazi Vakfı:

Vize sancağındaki Vize, Bergoz, Hayrabolu, Çorlu, Silivri, Havass-ı Mahmud Paşa ve Kırkkilise kazalarına tabi köylerden kendisine gelir tahsis edilen vakıfların başında Sultan II. Mehmed vakfı gelmektedir. Vakıf 1530 tarihinde Vize kazasına tabi 9 karyeden 72.992 akçe, 1613 tarihinde 10 karyeden 156.305 akçe gelir elde etmiştir.²³ 1613 tarihinde Bergoz kazasına tabi 1 karyeden 7.952 akçe,²⁴ 1530 tarihinde Hayrabolu kazasına tabi 1 karyeden 2.900 akçe, 1613 tarihinde 1 karyeden 3.702 akçe,²⁵ 1530 tarihinde Çorlu kazasının merkez gelirleri ve tabi 3 karyeden 37.430 akçe, 1613 tarihinde Çorlu kazasının merkez gelirlerine ilaveten 3 karye ve 1 mezraadan 73.353 akçe,²⁶ 1530 tarihinde Silivri kazasının merkez gelirleri ve 2 karyenin hâsılı 109.590 akçe, 1613 tarihinde Silivri kazasının merkez gelirleri 2 karye ve çayır gelirlerinden 204.377 akçe,²⁷ 1613 tarihinde Havass-ı Mahmud Paşa kazasına tabi 12 karye ve 1 cemaat gelirinden 98.690 akçe,²⁸ 1530 tarihinde Kırkkilise kazasına tabi 25 karye ve 1 cemaat gelirinden 114.859 akçe, 1613 tarihinde 14 karyeden 115.512 akçe²⁹ gelir vakfa aktarılmıştır.

1530 tarihinde Vize sancağındaki Sultan Mehmed Han Gazi vakfının toplam geliri 337.771 akçe olup 1613 tarihinde bu gelir 659.891 akçeye yükselmiştir. Vakfın gelirlerindeki Takribi 80 yıllık süreçteki artış oranı % 95,3'tür. (bkz. Tablo I) Ayrıca Seragin karyesine düşülen bir kayıta³⁰ bu karyeden tahsil edilecek vergi geliri belirtilmiştir.

Vize Sancağındaki Sultan Mehmed Han Vakfı Gelir Kaynakları (Tablo I)

VİZE KAZASI					
1530			1613		
		HÂSIL		KARYE ADI	HÂSIL
1	Hasboğa	3.885	1	Hasboğa	4.974
2	Sovucak Deresi	11.710	2	Sovucak Deresi	23.544
3	Seragin	16.442	3	Seragin	43.375
4	Çibhor	6.140	4	Çibhor	17.007
5	Koponos	4.920	5	Koponos	7.940
6	Güvenç	2.979	6	Güvenç	5.814
7	Evrenlü	15.710	7	Evrenlü	13.886
8	Kurbağa Reis	5.756	8	Kurbağa reis	14.706

²² Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuât*, İstanbul 1327, s. 99.

²³ BOA. TD 370, s. 253; BOA. TD 541, s. 14-39.

²⁴ BOA. TD 541, s. 201.

²⁵ BOA. TD 370, s. 283; BOA. TD 541, s. 234.

²⁶ BOA. TD 370, s. 297; BOA. TD 541, s. 282-299.

²⁷ BOA. TD 370, s. 303; BOA. TD 541, s. 334-345.

²⁸ BOA. TD 541, s. 416-427.

²⁹ BOA. TD 370, s. 273-274; BOA. TD 541, s. 446-461.

³⁰ “Karye-i mezburede işlenüp satılan arabadan her arabaya iki ve yirmi tahtaya bir akçe ve bir araba pedavraya iki akçe ve kürek yüküne bir akçe virürlerimiş. Girü ol uslub defter-i cedide kayd olundu.” BOA. TD 541, s. 27.

9	İspatle	5.480	9	Velice	3.320
			10	Galori	21.739
Toplam		72.992	Toplam		156.305
KIRKKİLİSE KAZASI					
1530			1613		
KARYE ADI		HÂSIL	KARYE ADI		HÂSIL
1	Eriklice	13.606	1	Eriklice	36.377
2	Müsellem	1.260	2	Müsellem	2.586
3	Dolye	2.550	3	Dolye	9.128
4	Koyun Kafiri	15.280	4	Koyun Kafiri	25.972
5	Elmacık	3.434	5	Elmacık	3.993
6	Erikli	1.959	6	Erikli	4.584
7	Ulaşlar	2.516	7	Ulaşlar	4.933
8	Büyük Saruhanlu	3.094	8	Büyük Saruhanlu	3.844
9	Kozcuğaz	6.200	9	Kozcuğaz	12.115
10	Balcılar	568	10	Balcılar	2.000
11	Çeribaşı	2.563	11	Çeribaşı	2.000
12	Eski Polos	16.775	12	Keşürlük	1.355
13	Geredelü-i Büzürk	4.663	13	Küçük Kadı	1.997
14	Bahşiler	2.150	14	Ahmedci	4.628
15	Pusadlu	238			
16	Keremüddin	1.780			
17	Cemaat-i Yörükân-ı Alıç Obası	1.040			
18	Bektaşlu	2.910			
19	Söyler	1.000			
20	Hemşehri	2.300			
21	Kara Hamza	2.220			
22	Hızırçı	5.240			
23	Petre	14.595			
24	Arpacıklar	1275			
25	Tabduk	4243			
26	Küçük Hemşehri	1400			
Toplam		114.859	Toplam		115.512
BERGOZ KAZASI					
1530			1613		
1			1	İspatle	7.952
Toplam		0	Toplam		7.952
HAYRABOLU KAZASI					
1530			1613		
1	Piravca	2.900	1	Piravca	3.702

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Toplam		2.900	Toplam		3.702
ÇORLU KAZASI					
1530			1613		
1	Çorlu Kazası Merkez Gelirleri	30.000	1	Çorlu Kazası Merkez Gelirleri	50.316
2	Çandu, Papaslık, Eskice Ereğli	7.430	2	Çandu, Papaslık, Eskice Ereğli	21.427
3			3	Danışmendlü Mezraası	1.610
Toplam		37.430	Toplam		73.353
SİLİVRİ KAZASI					
1530			1613		
1	Silivri Kazası Merkez Gelirleri	85.070	1	Silivri Kazası Merkez Gelirleri	151.836
2	Bosnaköy	9.310	2	Bosnaköy	18.710
3	Yapaglu	15.210	3	Yapaglu ve Çayır Geliri	33.831
Toplam		109.590	Toplam		204.377
HAVASS-I MAHMUD PAŞA KAZASI					
1530			1613		
			1	Geredelü-i Büzürk	8.505
			2	Arpacılar	2.364
			3	Bahşiler	4.446
			4	Tabduk	1.963
			5	Cemaat-i Yörükân-ı Alıç Obası	3.031
			6	Keremüddin	5.278
			7	Müsellem	1.660
			8	Söyler	2.076
			9	Kara Hamza	4.685
			10	Eski Polos	27.591
			11	Hızırcı	6.454
			12	Hemşehri	6.155
			13	Petre	24.482
Toplam		0	Toplam		98.690
GENEL TOPLAM		337.771	GENEL TOPLAM		659.891

1.2. Sultan Süleyman Han Vakfı:

1530 tarihli muhasebe-i icmal defterinde vakfın kaydı bulunmamaktadır. 1613 tarihli evkaf defterinde ise Vize sancağında, Vize, Hatunili, Pınarhisar, Bergoz, Hayrabolu, Çorlu, Silivri ve Babaeski kazasına tabi köylerden bu vakfa gelirler tahsis edilmiştir. 1613 tarihinde Vize kazasına tabi 2 karyeden 7.860 akçe gelir kaydedilmiş iken³¹ Hatunili kazasına tabi 1 mezraadan 625 akçe,³² Pınarhisar kazasına tabi 2 mezraadan 6.240 akçe,³³ Bergoz kazasına tabi 4 karyeden 16.981 akçe,³⁴

³¹ BOA. TD 541, s. 64-65.

³² BOA. TD 541, s. 122.

³³ BOA. TD 541, s. 188-189.

³⁴ BOA. TD 541, s. 195-198.

Hayrabolu kazasına tabi 2 karyeden 13.347 akçe,³⁵ Çorlu kazasına tabi 12 karye ve 6 mezraadan 123.973 akçe,³⁶ Silivri kazasına tabi 1 karyeden 9.986 akçe,³⁷ Babaeski kazasına tabi 1 karyeden 1.489 akçe,³⁸ gelir kaydedilmiştir.

Buna göre 1613 tarihinde Vize sancağındaki 8 kazaya dağılmış 22 karye ve 9 mezraadan müteşekkil gelir kaynakları bulunan Sultan Süleyman Han vakfının toplam geliri 180.501 akçedir. (bkz. TabloII)

Vize Sancağındaki Sultan Süleyman Han Vakfı Gelir Kaynakları (Tablo II)

VİZE KAZASI				
1530			1613	
KARYE ADI	HÂSIL		KARYE ADI	HÂSIL
1			1	Tataran 4.878
2			2	Yenice 2.982
Toplam	0		Toplam	7.860
HATUNİLİ KAZASI				
1530			1613	
1			1	İkizce Mezraası 625
Toplam	0		Toplam	625
PINARHİSAR KAZASI				
1530			1613	
1			1	Hacı Yakublu Mezraası 5.740
2			2	Sevindüklü Mezraası 500
Toplam	0		Toplam	6.240
BERGOZ KAZASI				
1530			1613	
1			1	Uzun Doğan 7.625
2			2	İt Anası 2.754
3			3	Gündüzlü 2.028
4			4	Keskinlü 4.574
Toplam	0		Toplam	16.981
HAYRABOLU KAZASI				
1530			1613	
1			1	Çengerlü 7.963
2			2	Kemaller 5.384
Toplam	0		Toplam	13.347
ÇORLU KAZASI				
1530			1613	
1			1	Gündüzlü 5.474

³⁵ BOA. TD 541, s. 246-248.

³⁶ BOA. TD 541, s. 300-312.

³⁷ BOA. TD 541, s. 367.

³⁸ BOA. TD 541, s. 407.

2			2	Oflazlu	9.271
3			3	Melik Sevindik	7.152
4			4	Paşalı Ağa	13.270
5			5	Kutluca Mezraası	2.245
6			6	Pınarbeyli	7273
7			7	Güvenç Pınarı Mezraası	1.858
8			8	Germiyan	8.360
9			9	Saru İsmail Mezraası	2.968
10			10	Kara Güvendiklü	6.088
11			11	Diyadinlü	4.314
12			12	Tatar Veli Mezraası	850
13			13	Çok Sekban	24.937
14			14	Mestanlı	13.041
15			15	Kınıklı	9.950
16			16	Borugan Mezraası	3.332
17			17	Müsellem Mezraası	1.145
18			18	Kara Halil	2.445
Toplam		0	Toplam		123.973
SİLİVRİ KAZASI					
1530			1613		
1			1	Mahmudlar	9.986
Toplam		0	Toplam		9.986
BABAESKİ KAZASI					
1530			1613		
1			1	Akpınar	1.489
Toplam		0	Toplam		1.489
GENEL TOPLAM		0	GENEL TOPLAM		180.501

1.3. Sultan Murad Han Vakfı:

Vakfa, Vize sancağına bağlı Vize, Bergoz, Hayrabolu ve Babaeski kazasına tabi köylerden gelirler tahsis edilmiştir. Vakfın 1530 tarihinde Vize kazasına tabi 5 karyeden elde ettiği gelir 42.662 akçe, 1613 tarihinde ise 4 karye ve 1 mezraadan 44.261 akçe idi.³⁹ 1530 tarihinde Bergoz kazasında bu vakfa ait gelir kaydedilmezken 1613 tarihinde 2 karyeden 11.940 akçe gelir kaydedilmiştir.⁴⁰ 1530 tarihinde Hayrabolu kazasına tabi 1 karyeden 9.763, 1613 tarihinde yine 1 karyeden 21.744 akçe,⁴¹ 1530 tarihinde Babaeski kazasına tabi 2 karyeden 9.247 akçe, 1613 tarihinde 2 karye ve 1 cemaatten vakfa tahsis edilen gelir 18.959 akçe idi.⁴²

1530 tarihinde Vize sancağındaki Sultan Murad Han Gazi vakfının toplam geliri 61.672 akçe olup 1613 tarihinde bu gelir 96.904 akçeye yükselmiştir. Vakfın gelirlerindeki Takribi 80 yıllık süreçteki artış oranı % 57,1'dir. (bkz. Tablo III)

³⁹ BOA. TD 370, s. 253; BOA. TD 541, s. 40-47.

⁴⁰ BOA. TD 541, s. 199-200.

⁴¹ BOA. TD 370, s. 283; BOA. TD 541, s. 232.

⁴² BOA. TD 370, s. 288; BOA. TD 541, s. 404-407.

Vize Sancağındaki Sultan Murad Han Vakfı Gelir Kaynakları (Tablo III)

VİZE KAZASI				
1530			1613	
KARYE ADI	HÂSIL		KARYE ADI	HÂSIL
1 Hüseyin	2.779		1 Eyneller	4.565
2 Bayezidlü	5.236		2 Bayezidlü	6.084
3 Misince	27.710		3 Misince	28.301
4 Emir Ali	4.896		4 Misinlü Ahisi	2.618
5 Kepek	2.041		5 Hacılar ve Göçerler Mezraası	2.693
Toplam	42.662		Toplam	44.261
BERGOZ KAZASI				
1530			1613	
1			1 Köpek	4.128
2			1 Emir Ali	7.812
Toplam	0		Toplam	11.940
HAYRABOLU KAZASI				
1530			1613	
1 İlahna	9.763		1 İlahna	21.744
Toplam	9.763		Toplam	21.744
BABAESKİ KAZASI				
1530			1613	
1 Mesudlu	3.205		1 Mesudlu	8.295
2 Oruslu	6.042		2 Oruslu	7.405
			3 Cemaat-i Yörükân	3.259
Toplam	9.247		Toplam	18.959
GENEL TOPLAM	61.672		GENEL TOPLAM	96.904

1.4. Sultan Bayezid Han Vakfı:

Vakfa, Vize sancağı sınırları içerisindeki Hayrabolu ve Silivri kazasına tabi köylerden gelirler tahsis edilmiştir. Buna göre vakıf 1530 tarihinde Hayrabolu kazasına tabi 2 karyeden 22.103 akçe, 1613 tarihinde 3 karyeden 57.207 akçe⁴³ gelir elde etmiştir. 1530 tarihinde ise Silivri kazasına tabi 16 karyeden 55.374 akçe, 1613 tarihinde 21 karyeden 131.618 akçe⁴⁴ gelir vakfın adına kaydedilmiştir.

1530 tarihinde Vize sancağındaki Sultan Bayezid Han vakfının toplam geliri 77.477 akçe olup 1613 tarihinde bu gelir 188.825 akçeye yükselmiştir. Vakfın gelirlerindeki Takribi 80 yıllık süreçteki artış oranı % 143,7'dir. (bkz. Tablo IV)

⁴³ BOA. TD 387, s. 283; BOA. TD 541, s. 235-238.

⁴⁴ BOA. TD 387, s. 304; BOA. TD 541, s. 349-364.

Vize Sancağındaki Sultan Bayezid Han Vakfı Gelir Kaynakları (Tablo IV)

HAYRABOLU KAZASI					
1530			1613		
KARYE ADI		HÂSIL	KARYE ADI		HÂSIL
1	Çit	12.678	1	Çit	38.696
2	Sırınsılar	9.425	2	Sırınsılar	15.087
3			3	Yörükân-ı Hacı Bayram	3.424
Toplam		22.103	Toplam		57.207
SİLİVRİ KAZASI					
1530			1613		
1	Yeniceköy	3.160	1	Yeniceköy	5.617
2	Bigados	14.679	2	Bigados	22.637
3	Mermercik	2.380	3	Mermercik	10.738
4	Güvençlü	2.640	4	Güvençlü	5.865
5	Emir Ali	6.360	5	Emir Ali	13.280
6	Davudca	4.650	6	Davudca	11.476
7	Güvendiklü	1.500	7	Güvendiklü	4.500
8	Göçeri	1.310	8	Göçeri	2.962
9	Kara Sinanlı	2.820	9	Kara Sinanlı	7.871
10	Çanakçı	1.070	10	Çanakçı	1.720
11	Kara Sakal	1.170	11	Kara Sakal	2.635
12	Kösmerli	1.000	12	Nazır	2.497
13	Paşa Yiğit	2.235	13	İlduzan	2.103
14	Orçunlu	4.490	14	Kılıç	6.462
15	Otamışlu	3.270	15	Akviran	1.112
16	Kalfalı	2.640	16	Saruca Hızır	8.135
17			17	Kara Muradlu	10.179
18			18	Gökçelü	5.700
19			19	İzzüddin	1.065
20			20	Hacı Hamza	2.565
21			21	İlbasan	2.499
Toplam		55.374	Toplam		131.618
GENEL TOPLAM		77.477	GENEL TOPLAM		188.825

1.5. Şehzade Sultan Mehmed Han Vakfı:

1530 tarihli muhasebe-i icmal defterinde vakfın kaydı bulunmamaktadır. 1613 tarihli evkaf defterinde Vize sancağında Vize, Pınarhisar, Bergoz, Çorlu ve Silivri kazasına tabi köylerden bu vakfa gelirler tahsis edilmiştir. 1613 tarihinde Vize kazasına tabi 4 karye ve 1 cemaat gelirinden müteşekkil 23.823 akçelik⁴⁵ gelir vakıf adına kaydedilmiştir. Yine sancağın diğer yerleşim

⁴⁵ BOA. TD 541, s. 73-75.

yerlerinden olan Pınarhisar kazasına tabi 1 karyeden 9.568 akçe,⁴⁶ Bergoz kazasına tabi 2 karyeden 19.392 akçe,⁴⁷ Çorlu kazasına tabi 8 karye ve 1 mezraadan 63.373 akçe⁴⁸ Silivri kazasına bağlı 10 karyeden 34.917⁴⁹ akçelik gelir vakıf hesabına kayıt altına alınmıştır.

1613 tarihinde Vize sancağındaki 5 kazaya dağılmış 25 karye, 1 cemaat geliri ve 1 mezraadan müteşekkil gelir kaynakları bulunan Şehzade Sultan Mehmed Han vakfının toplam geliri 151.073 akçedir. (bkz. Tablo V)

Vize Sancağındaki Şehzade Sultan Mehmed Han Vakfı Gelir Kaynakları (Tablo V)

VİZE KAZASI					
1530			1613		
KARYE ADI		HÂSİL	KARYE ADI		HÂSİL
1			1	Gökdepeler	1.607
2			2	Mezidlü	1.744
3			3	Aşağı kurtulmuş	2.062
4			4	Çavuşlu ve Aydınlu	15.515
5			5	Akçakoyunlu Cemaati	2.895
Toplam		0	Toplam		23.823
PINARHİSAR KAZASI					
1530			1613		
1			1	Bedirci	9.568
Toplam		0	Toplam		9.568
BERGOZ KAZASI					
1530			1613		
1			1	Kuruçalı	7.287
2			2	Musa Şeyhlü	12.105
Toplam		0	Toplam		19.392
ÇORLU KAZASI					
1530			1613		
1			1	Hacı Muradlu	7.846
2			2	Yörgüçlü	6.910
3			3	İnebeyi	6.232
4			4	Pınarbeyli	7.296
5			5	İsaca	3.988
6			6	Çengerlü	16.124
7			7	Yörükan	4.825
8			8	Tatar Veli	4.940
9			9	Tatar Mezraası	5.212
Toplam		0	Toplam		63.373

⁴⁶ BOA. TD 541, s. 187.

⁴⁷ BOA. TD 541, s. 202-203.

⁴⁸ BOA. TD 541, s. 313-319.

⁴⁹ BOA. TD 541, s. 369-375.

SİLİVRİ KAZASI					
1530			1613		
1			1	İt viranı	7.659
2			2	Tahir Fakih	4.958
3			3	Depe Viran	3.053
4			4	Musa	235
5			5	Ayazma	2.519
6			6	Gölbaşı	3.600
7			7	Hisarbeyli	4.572
8			8	Hırvatlar	2.865
9			9	Hapazlıyan	1.986
10			10	Çaylu	3.470
Toplam			Toplam		
GENEL TOPLAM			GENEL TOPLAM		
0			151.073		

1.6. Sultan Selim Han Vakfı:

Vakfa, sancağın Vize ve Hayrabolu kazasına tabi köylerinden gelirler tahsis edilmiştir. 1530 tarihinde Vize kazasına tabi 3 karyeden 17.942 akçe, 1613 tarihinde 3 karyeden 28.326⁵⁰ akçe gelir kaydedilmiştir. 1530 tarihinde Hayrabolu kazasına tabi 3 karyeden 12.419 akçe, 1613 tarihinde 4 karyeden 31.113 akçe⁵¹ geliri bulunmaktadır.

1530 tarihinde Vize sancağındaki Sultan Selim vakfının toplam geliri 30.361 akçe olup 1613 tarihinde bu gelir 59.439 akçeye yükselmiştir. Vakfın gelirlerinde Takribi 80 yıllık süreçteki artış oranı % 95,7'dir. (bkz. Tablo VI) Ayrıca Ayo Pavli karyesine düşülen bir kayıta⁵² bu karyeden alınan ağaç ürünlerinden alınan vergiler ifade edilmiştir.

Vize Sancağındaki Sultan Selim Han Vakfı Gelir Kaynakları (Tablo VI)

VİZE KAZASI					
1530			1613		
KARYE ADI		HÂSİL	KARYE ADI		HÂSİL
1	Ayo Pavli	9.900	1	Ayo Pavli	16.899
2	İğdir Fakih	4.499	2	Ayo Yani	8.957
3	Tatarlar	3.543	3	Pinaye	2.470
Toplam		17.942	Toplam		28.326
HAYRABOLU KAZASI					
1530			1613		
1	Oraylu	3.950	1	Oraylu	9.162
2	Taylanlu	5.268	2	Taylanlu	10.390
3	Emirhanlu	3.201	3	Emirhanlu	-----

⁵⁰ BOA. TD 370, s. 254; BOA. TD 541, s. 68-70.

⁵¹ BOA. TD 370, s. 283; BOA. TD 541, s. 238-240.

⁵² “Karye-i mezburede satılan pedavradan ve tahta ve taban ve mertek ve gayri ağaç keresteden her yüz akçeden on akçe alınugelmiş imiş, girü vech-i meşruh üzere alına deyü defter-i cedide kayd olundu. Sınur-ı karye-i mezburenin nehr tarafında olan tarlaları vakfındır. Dereden yukarı olan Balkan tarafında olan mezranın arazisi Balçıkhisarı timarıdır.” BOA. TD 541, s. 70.

4			4	Cemaat-i Yörükân	11.561
Toplam		12.419	Toplam		31.113
GENEL TOPLAM		30.361	GENEL TOPLAM		59.439

1.7. Sultan Süleyman Han Validesi Vakfı:

Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın türbesi için kurduğu vakıftır. Adına 1613 tarihindeki evkaf kaydında rastladığımız vakfın, Vize kazasına tabi Midye karyesinin 81.750 akçelik hâsılı ile iskele mukataası ve gümrük resmi olan 20.000 akçelik⁵³ geliri mevcuttur. Midye karyesinin 1 müslüman 16 gayrimüslim mahallesi kaydedilmiştir. Söz konusu tarihte ilgili kayıtlarda yine Midye karyesinde bir kale olduğu ve Midye'ye deniz yoluyla getirilen ürünlerden ne kadar vergi alınacağına dair bilgi de bulunmaktadır.⁵⁴

1.8. Hazret-i Eyyûb Sultan Vakfı:

Vize sancağı sınırları içerisinde Vize, Kırkkilise ve Havass-ı Mahmud Paşa kazasına tabi köylerden bu vakfa gelirler tahsis edilmiştir. 1530 tarihinde Vize kazasına tabi Tatarlar karyesinden 7.710 akçe, 1613 tarihinde ise yine Tatarlar karyesi hâsılı 11.453 akçe⁵⁵ gelir kaydedilmiştir. 1530 tarihinde vakfa Kırkkilise kazasına tabi Halil Fakih karyesinden 800 akçe,⁵⁶ 1613 tarihinde Havass-ı Mahmud Paşa kazasına bağlanan yine Halil Fakih mezrasından 1266 akçe,⁵⁷ gelir kaydedilmiştir.

1.9. Valide-i Hazret-i Padişah-ı Âlem-Penah Vakfı:

1530 tarihli muhasebe-i icmal defterinde vakfın kaydı bulunmamaktadır. 1613 tarihli evkaf defterinde ise Vize sancağı sınırları içerisinde Hatunili, Pınarhisar ve Çorlu kazasına tabi köylerden bu vakfa gelirler tahsis edilmiştir.

1613 tarihinde Çorlu kazasına tabi Umurcu karyesi 8.293 akçe,⁵⁸ Pınarhisar kazasına tabi Sarmaşık karyesi 2.142 akçe,⁵⁹ Hatunili kazasına tabi karyelerden Çerilka 3.299 akçe, Mahmud 890 akçe, Korcuz 2.304 akçe, Ömerler 1.975 akçe, Malo 1.925 akçe, Aksulı 882 akçe, Gökdepe 1.619 akçe, Çaylak 2.634 akçe, Musaiçi 1.075 akçe, Akpınar 850 akçe⁶⁰ olmak üzere toplam 10 karyeden 17.453 akçe gelir kaydedilmiştir. Bu vakfa 1613 tarihinde 3 kazaya tabi 12 karyeden toplam 27.888 akçe hâsıl kayıtlıdır.

1.10. Şehzâdegân Türbesi Vakfı:

1613 tarihinde kaydına rastladığımız vakfın bu tarihte Vize sancağının Hayrabolu kazasına tabi karyelerinden gelirleri mevcuttur. Buna göre vakfın Nusretli 11.210, Emir Yakub 5.895, Galeve 9.705, Hacet Ağa 8.788 ve İzverlü karyesi 5.178 akçe⁶¹ olmak üzere toplamda 40.776 akçelik geliri bulunmaktadır.

⁵³ BOA. TD 541, s. 48.

⁵⁴ “Zıkr olunan karyede kal’a olub kadim-ül eyyâmdan kapularından çıkandan ve girenden resm alınurmuş, iskelesinde eğer galledir ve eğer şıradır gemi ile gelüb taşra çıkdıkda at yükünden birer akçe ve arabadan dörder akçe bâc otuz yıldan berü alınugelüb ve her şıra fuçısından onbeş akçe alınugelmiş...” BOA. TD 541, s. 62.

⁵⁵ BOA. TD 370, s. 253; BOA. TD 541, s. 4.

⁵⁶ BOA. TD 370, s. 274.

⁵⁷ BOA. TD 541, s. 440.

⁵⁸ BOA. TD 541, s. 323.

⁵⁹ BOA. TD 541, s. 193.

⁶⁰ BOA. TD 541, s.122-128.

⁶¹ BOA. TD 541, s. 243-246.

2- Ümera Vakıfları

2.1. Ayas Paşa Vakfı:

1530 tarihli defterde Vize sancağına tabi vize kazasının 6 köy ve iki mezrası Ayas Paşa'ya mülk olarak yazılmıştır. Danişmendlü 1000, Dumanluca 900, Çaylular 600, Pınarıç 300, Üsküdar mezrası 300, Ali veled-i Bahşayış 400 ve Üsküdar karyesi 1500 akçe olmak üzere toplamda 5.000 akçelik⁶² gelir Ayas Paşa'nın mülkü olarak kayıtlıdır.

1613 tarihli defterde ise Ayas Paşa mülklerinin vakfa dönüştürüldüğü görülmektedir. Vize kazasına tabi 13 karye ve 1 mezraadan bu vakfa gelirler tahsis edilmiştir. Vakfın, Küreci 2.527, Danişmendlü 2.739, Güvendiklü 924, Dumanluca 2.125, Çaylular 899, Pınarıç 310, Yarımca 240, Doğancı 419, Kuşkaya 3.685, Ayvacık 1.798, Kovacık 629, Dışbudak 790, Yenice 795 ve Üsküdar mezrası 300 akçe⁶³ olmak üzere toplamda 18.180 akçelik geliri bulunmaktadır.

2.2. İskender Paşa Vakfı:

1530 tarihli defterde Vize sancağına tabi Vize kazasının 4 karyesi İskender Paşa'ya mülk olarak yazılmıştır.. Karapürçek 4.212, küçüköy 5.025, Çakıllu ve Enbiyalı 5.243, Çiftlik 4.250 akçe olmak üzere toplamda 18.730 akçelik⁶⁴ gelir İskender Paşa'nın mülkü olarak kayıtlıdır.

1613 tarihli defterde ise İskender Paşa mülklerinin vakfa dönüştürüldüğü görülmektedir. Vize kazasına tabi 4 karyeden bu vakfa gelirler tahsis edilmiştir. Karapürçek 5.230, Kiçi 5.308, Çakıllu ve Enbiyalı 6.265, Çiftlik 3.670 akçe⁶⁵ olmak üzere toplamda 20.473 akçe gelir vakıf hesabına kayıt altına alınmıştır.

2.3. Sinan Paşa Vakfı:

1530 tarihli defterde Filori karyesinin 17.782 akçelik⁶⁶ geliri Sinan Paşa mülkü olarak kayıtlıdır. 1613 tarihli defterde ise Sinan Paşa mülkünün vakfa dönüştürüldüğü görülmektedir. Vize kazasına tabi Filori karyesinin 25.323 akçelik⁶⁷ geliri vakfa tahsis edilmiştir.

2.4. Mustafa Paşa Vakfı:

Vize sancağı sınırları içerisinde Vize ve Hayrabolu kazasına tabi köylerden bu vakfa gelirler tahsis edilmiştir.⁶⁸ 1530 tarihinde Vize kazasına tabi Uğurlu 1.921, Sofular 2.141, Aruk Nasuh 2.919 akçe⁶⁹ olmak üzere toplamda 6.981 akçelik meblağ vakfa gelir olarak kaydedilmiştir. 1613 tarihinde ise Uğurlu 2.226, Sofular 3.418, Aruk Nasuh 5.480 akçe⁷⁰ olmak üzere toplamda 11.124 akçe gelir kaydı mevcuttur. 1530 tarihli Muhasebe-i icmal defterinde Hayrabolu kazasından vakfa gelir kaydı mevcut değilken 1613 tarihli evkaf defterinde Hayrabolu kazasına tabi Karaca Kulaguz karyesinin 10.053 akçelik⁷¹ geliri Mustafa Paşa Vakfına bağlanmıştır.

⁶² BOA. TD 387, s. 256.

⁶³ BOA. TD 541, s. 86-96.

⁶⁴ BOA. TD 387, s. 256.

⁶⁵ BOA. TD 541, s. 81-85.

⁶⁶ BOA. TD 387, s. 256.

⁶⁷ BOA. TD 541, s. 101.

⁶⁸ Bu vakıfla alakalı deftere düşülen bir kayıta “ vakf-ı merhum Mustafa Paşa zikr olan Uğurlu nam-ı diğer Pınarbaşı, Sofular ve Aruk Nasuh ve Hayrabolu kazasında Karaca Kulaguz nam dört pare karyeleri cümle hududı ve sınırı ve yavası ve kaçkünü beytü'l mâli ve mâl-i gaib mâl-ı mefkudu ve resm-i arus ve cürm-i cinayet ve bad-i hevası ve resm-i ganem ve gallatı ve tayyârâtı ve sair mahsulâtı ve baki müteveccihâtı bilcümle hukuk-ı şer'iyye ve amme-i rüsüm-ı örfiyyeleri ile müşarünileyh merhum Mustafa Paşa'ya mülkiyet üzere merhum-ı mağfur Sultan Bayezid Han aleyh-irrahmeti vel-gufran virdükten sonra mahruse-i İstanbul'da olan imaretine ve cami-i şerifine vakf idüp..” BOA. TD 541, s. 78.

⁶⁹ BOA. TD 387, s. 254.

⁷⁰ BOA. TD 541, s. 78-79.

⁷¹ BOA. TD 541, s. 251.

2.5. Vezir-i Âzam Mehmed Paşa Vakfı:

1530 tarihli muhasebe-i icmal defterinde bu vakfın kaydı yoktur. 1613 tarihli evkaf defterinde Babaeski, Bergoz ve Hatunili kazalarından bu vakfa gelirler tahsis edilmiştir. Babaeski kazasına tabi Küçük İlyaslu karyesinden 3000 akçe⁷², Hatunili kazasına tabi Akyazılı karyesinden 3450 akçe,⁷³ Bergoz kazasına tabi Sinanlı 6.000, Oraylı 1.200, İslava 1.200 ve Saruhanlı karyesinden 3.000 akçe, araba pazarından 5.200 akçe olmak üzere toplamda 16.600 akçe⁷⁴ Mehmed Paşa vakfına gelir olarak tahsis edilmiştir. Bu üç kazadan vakfa tahsis edilen toplam gelir 23.050 akçedir.

2.6. Rüstem Paşa Vakfı:

1530 tarihli muhasebe-i icmal defterinde bu vakfın kaydı yoktur. 1613 tarihli evkaf defterinde Pınarhisar, Bergoz ve Hayrabolu kazalarından bu vakfa gelirler tahsis edilmiştir. Pınarhisar kazasına tabi Kayacık 4.150, Kışlak 4.035 ve Yaylak karyesinden 3.090 akçe⁷⁵ olmak üzere toplamda 11.275 akçe gelir kaydedilmiştir. Bergoz kazasına tabi Durıbeyli 7.947 ve Büyük Karışdırın karyesinden 13.410 akçe⁷⁶ olmak üzere toplamda 21.357 akçe, Hayrabolu kazasına tabi Dolama mezrasından 600 akçe, Şah Melek 11.459 ve Çiftlik-i Subaşı karyesinden 5.105⁷⁷ akçe olmak üzere toplamda 17.164 akçe geliri olan vakfın bahsedilen üç kazadaki toplam geliri 49.796 akçedir.

2.7. Mahmud Paşa Vakfı:

Vize sancağında Silivri, Hayrabolu ve Havass-ı Mahmud Paşa kazasına tabi köylerden bu vakfa gelirler tahsis edilmiştir. 1530 tarihinde Silivri kazasına tabi Çil Viranı, İlbasan, Bosna ve Mertenek karyelerinin 80.000 akçelik⁷⁸ geliri bu vakfa tahsis edilmiştir. 1613 tarihinde ise Silivri'ye tabi Çatalca merkez geliri 77.909, Hasan 31.840, Mertenek 10.892 ve İlbasan karyesi 3.439⁷⁹ olmak üzere toplamda 124.080 akçelik geliri vakıf adına kayıt altına alınmıştır.

1530 tarihinde Hayrabolu kazasına tabi Çene karyesinin 31.072 akçelik⁸⁰ geliri, 1613 tarihinde Hayrabolu kazasına tabi Çene 30.104, Kabacaağaç karyesi 8.217 akçe olmak üzere toplamda 38.321 akçe⁸¹ hâsıl vakfın gelirleri arasındadır. 1530 tarihinde Havass-ı Mahmud Paşa kazasına tabi Hasköy karyesinin merkez geliri 30.635, Osmanlı 4.685, Kızılca Kulaguz 3.420, İncei Halil 1.804, Süleoğlu 2.330, Arpaçlı 3.035, Sekban 2.440, Hacı Kayaoğlu 1.670 ve Rahmanlar karyesi 1.300 akçe olmak üzere toplamda 51.319 akçe⁸² 1613 tarihinde Hasköy karyesinin merkez geliri 43.422, İncei Halil 5.614, Osmanlı 7.021, Kemaller 1.200, Arpaçlı 3.652, Kızılca Kulaguzlu 5.403, Sekban 2.112 ve Hacı Kayaoğlu 1.877⁸³ akçe olmak üzere toplamda 70.301 akçe bu vakfa gelir olarak kaydedilmiştir. 1530 tarihinde 3 kazadan toplamda 162.391 akçe, 1613 tarihinde yine 3 kazadan toplamda 232.702 akçe Mahmut Paşa Vakfına gelir olarak yazılmıştır. Takribi 80 yıllık süreçte vakfın gelirlerinde % 43,3'tür.

⁷² BOA. TD 541, s. 412.

⁷³ BOA. TD 541, s. 130.

⁷⁴ BOA. TD 541, s. 218-229.

⁷⁵ BOA. TD 541, s. 190-192.

⁷⁶ BOA. TD 541, s. 204.

⁷⁷ BOA. TD 541, s. 258-259.

⁷⁸ BOA. TD 370, s. 306.

⁷⁹ BOA. TD 541, s. 378-389.

⁸⁰ BOA. TD 370, s. 283.

⁸¹ BOA. TD 541, s. 254-256.

⁸² BOA. TD 370, s. 274-275.

⁸³ BOA. TD 541, s. 431-439.

2.8. Piri Mehmed Paşa Vakfı:

Vize sancağında Silivri, Hayrabolu ve Bergoz kazasına tabi köylerden bu vakfa gelirler tahsis edilmiştir. 1530 tarihinde Hayrabolu kazasına tabi oklagulu karyesinden 6.240 akçe⁸⁴ gelir bu vakfa kaydedilmiştir. 1613 tarihinde Bergoz kazasına bağlanan Oklagulu karyesinin 10.512 akçelik⁸⁵ geliri ve Silivri kazasına tabi Şah Durı karyesinin 13.830 akçelik⁸⁶ geliri olmak üzere toplamda 24.342 akçelik gelir bu vakfa tahsis edilmiştir.

2.9. Ali Paşa Vakfı:

Vize sancağında Vize, Silivri ve Babaeski kazasına tabi köylerden bu vakfa gelirler tahsis edilmiştir 1530 tarihinde Vize kazasına tabi Düğünci karyesinin 5.742 akçe⁸⁷ geliri ile Silivri kazasına tabi kılıçlı 4.360 ve Akviran karyesi 6.280 akçe⁸⁸ olmak üzere toplamda 16.382 akçe bu vakfa tahsis edilmiştir.

1613 tarihinde Babaeski kazasına tabi Doğancılı karyesinin 9.980 akçe⁸⁹ geliri ile Silivri kazasına tabi Kılıçlı 6.386 ve Akviran karyesinin 11.294 akçe⁹⁰ olmak üzere toplamda 17.680 akçelik geliri Ali Paşa vakfına tahsis edilmiştir. Bu vakfın 1530 tarihindeki toplam geliri 16.382 akçe iken 1613 tarihinde bu gelir 27.660 akçeye yükselmiştir. Takribi 80 yıllık süreçte vakfın gelirlerinde % 68,8'lik bir artış yaşanmıştır.

2.10. Kasım Paşa Vakfı:

Vize sancağında Hayrabolu kazasına tabi köylerden bu vakfa gelirler tahsis edilmiştir. 1530 tarihinde Temrezli 6.400 ve Çırakçı 3.810 akçe⁹¹ olmak üzere toplamda 10.210 akçe gelir tahsis edilmiştir. 1613 tarihinde ise yine aynı köylerden Temrezli 10.808, Çırakçı 5.840 akçe⁹² olmak üzere toplamda 16.648 akçe vakfa gelir kaydedilmiştir. Takribi 80 yıllık süreçte vakfın gelirlerinde % 63'lük bir artış yaşanmıştır.

2.11. Ahmed Paşa Vakfı:

Vize sancağında Çorlu ve Kırkkilise kazasına tabi köylerden vakfa gelirler tahsis edilmiştir. 1530 tarihinde Çorlu kazasına tabi Türkmenlü 10.442, Kaba Kulaguz 4.610, Melik Sevindik 3.460, Osmanlı 500, Müsellem Yeri karyesi 200 akçe⁹³ olmak üzere toplamda 19.212 akçelik gelir vakfa tahsis edilmiştir. Yine aynı tarihte Kırkkilise kazasına tabi Üçpınar karyesinin 1114 akçelik⁹⁴ geliri de vakfın gelirleri arasındadır. Bu tarihte iki kazadan müteşekkil vakfın toplam geliri 20.326 akçedir.

2.12. Süleyman Paşa Vakfı:

1613 tarihli evkaf defterinde kaydı bulunmayan vakfın 1530 tarihli muhasebe-i icmal defterinde Kırkkilise ve Havass-ı Mahmud Paşa kazasına tabi köylerde gelirleri bulunmaktadır. 1530 tarihinde Kırkkilise kazasına tabi Vildancık karyesinin 6.402 akçelik⁹⁵ geliri vakfa bağlanmıştır. Yine aynı tarihte Havass- Mahmud Paşa kazasına tabi Balagay mezrası 1.364,

⁸⁴ BOA. TD 370, s. 283.

⁸⁵ BOA. TD 541, s. 211.

⁸⁶ BOA. TD 541, s. 377.

⁸⁷ BOA. TD 370, s. 255.

⁸⁸ BOA. TD 370, s. 305.

⁸⁹ BOA. TD 541, s. 408.

⁹⁰ BOA. TD 541, s. 390.

⁹¹ BOA. TD 370, s. 283.

⁹² BOA. TD 541, s. 256-260.

⁹³ BOA. TD 370, s. 299.

⁹⁴ BOA. TD 370, s. 275

⁹⁵ BOA. TD 370, s. 275.

Boyalık karyesi 400, Toros Yiğit karyesi 1.978 ve Vildancık karyesi 6.998 akçe⁹⁶ olmak üzere toplamda 10.740 akçelik gelir Süleyman Paşa vakfına tahsis edilmiştir. 1530 tarihinde vakfın iki kazaya tabi köylerden müteşekkil toplam geliri 17.142 akçedir.

2.13. Saruca Paşa Vakfı:

Vakfın sadece sancağın Kırkkilise kazasına tabi Asılbeyi karyesinden geliri bulunmaktaydı. 1530 tarihinde Asılbeyi karyesinin 4.245 akçe⁹⁷ geliri, 1613 tarihinde yine aynı karyenin 11.141 akçesi⁹⁸ vakfa gelir olarak tahsis edilmiştir.

2.14. Karaca Paşa Vakfı:

Vize sancağı sınırları içerisinde Kırkkilise kazasına tabi köylerden bu vakfa gelirler tahsis edilmiştir. 1530 tarihinde Kara İvazlu karyesinin 2.203 akçelik⁹⁹ geliri bu vakfa yazılmıştır. 1613 tarihinde Kara İvazlu karyesi 948 akçe, Küçük Ömer karyesi 1.003 akçe¹⁰⁰ olmak üzere toplamda 1.951 akçe Karaca Paşa vakfının gelirleri olarak kayıtlıdır.

2.15. Umur Bey Vakfı:

Vize sancağı dâhilinde Vize kazasına tabi Nayib İlyas¹⁰¹ karyesinin gelirleri bu vakfa tahsis edilmiştir. 1530 tarihinde Nayib İlyas karyesinin 1.345 akçe¹⁰² geliri bu vakfa tahsis edilmiştir. 1613 tarihinde yine Nayib İlyas karyesinin 2.075 akçe¹⁰³ hâsılı vakfa gelir olarak yazılmıştır.

2.16. Yakub Bey Vakfı:

Vize kazasına tabi Emiroğlu Çiftliği karyesi gelirleri bu vakfa tahsis edilmiştir. 1530 tarihinde Emiroğlu Çiftliği karyesinin 1.500 akçelik¹⁰⁴ geliri vakfa kaydedilmiştir. 1613 tarihinde yine aynı karyenin 1.440 akçelik¹⁰⁵ geliri Yakub Bey vakfı geliri olarak yazılmıştır.

2.17. Elvan Bey Vakfı:

Vize kazasına tabi Yalnızca Ziyaret karyesi gelirleri bu vakfa tahsis edilmiştir. 1530 tarihinde Yalnızca Ziyaret karyesinin 4.434 akçelik¹⁰⁶ geliri vakfa kaydedilmiştir. 1613 tarihinde yine aynı karyenin 7.851 akçelik¹⁰⁷ geliri Elvan Bey vakfı geliri olarak yazılmıştır.

2.18. Gazi Mihal Bey Vakfı:

1530 tarihinde Vize Sancağı sınırları içerisinde Pınarhisar kazasının merkez gelirleri ve 13 karyeden müteşekkil gelirler bu vakfa tahsis edilmiştir. Merkez gelirleri 11.710 akçe, Poryalu 1.799, Öyüceklü 2.039, Küçük Gerede 2.193, Büyük Gerede 1.855, Safa Şeyh 1.608, Ali Bey 2.501, Rum Beyli 1.948, Manastır 654, Sazara 9.425, Edüğe 6.394, Yeniceköy 11.244, Edüğe-i Diğer 2.010 ve Galovri 2.520 akçe¹⁰⁸ olmak üzere toplamda 69.610 akçe Gazi Mihal Bey vakfına gelir olarak kaydedilmiştir.

⁹⁶ BOA. TD 370, s. 442-444.

⁹⁷ BOA. TD 370, s. 275.

⁹⁸ BOA. TD 541, s. 462.

⁹⁹ BOA. TD 370, s. 275.

¹⁰⁰ BOA. TD 541, s. 463.

¹⁰¹ “DeFTER-i atikde on altı hane olub yol üzerinde olmağın reâyâsı perâkende olub hâli-ez reaya kayd olunub bilfiil Seyyid Mehmed nam kimesne berât-ı padişahi ile mutasarrıftır.” BOA. TD 541, s. 111.

¹⁰² BOA. TD 370, s. 255.

¹⁰³ BOA. TD 541, s. 111.

¹⁰⁴ BOA. TD 370, s. 255.

¹⁰⁵ BOA. TD 541, s. 107.

¹⁰⁶ BOA. TD 370, s. 255.

¹⁰⁷ BOA. TD 541, s. 104.

¹⁰⁸ BOA. TD 370, s. 262.

1613 tarihinde ise yine Pınarhisar kazasının merkez gelirleri ve bu kazaya tabi 12 karyenin gelirleri bu vakfa tahsis edilmiştir. Merkez gelirleri 8.744 akçe, Öyüceklü 2.380, Küçük 6.695, Manastır 2.390, Ali Bey 2.300, Yenice 22.110, Poryalu 2.121, Rumbeyli 1.829, Edüğe 13.880, Sazara 18.025, Küçük Gerede 725, Safa Şeyh 317, Büyük Gerede 1.642 akçe¹⁰⁹ olmak üzere toplamda 74.414 akçe Gazi Mihal Bey vakfına gelir olarak yazılmıştır. Vakfın gelirlerinde takribi 80 yıllık süreçte % 6,9'luk bir artış görülmüştür.

2.19. Odabaşı Behruz Ağa Vakfı:

1613 tarihli vakıf defterinde kaydına rastladığımız vakfa bu tarihte Vize kazasına tabi Yenice karyesinin 4.490 akçelik¹¹⁰ geliri tahsis edilmiştir.

2.20. Üveys Bey, Mahmud Bey, Turpaşa Hatun Vakfı:

1530 ve 1613 tarihlerinde Vize kazasına tabi karyelerden bu vakfa gelirler tahsis edilmiştir. 1530 tarihinde Sofular 3.657, Çögenlü 542, İskilülü karyesi 560 akçe¹¹¹ olmak üzere toplamda 4.759 akçe gelir kaydedilmiştir. 1613 tarihinde Sofular 8.420, Çögenlü 1.477, İskilülü mezrası 150, Saru Danişmend çiftliği 1.064, Sarıpınar mezrası 200 akçe¹¹² olmak üzere yekûn 11.311 akçe vakfa gelir yazılmıştır. Takribi 80 yıllık süreçte vakfın gelirlerinde % 137,6'lık bir artış yaşanmıştır.

2.21. Hacı Bey Vakfı:

Vize Sancağı sınırları içerisinde Kırkkilise, Babaeski ve Havass-ı Mahmud Paşa kazasına tabi köylerden bu vakfa gelirler tahsis edilmiştir. 1530 tarihinde Kırkkilise kazasına tabi Keçeli karyesi 705 akçe¹¹³, Babaeski kazasına tabi Cemaat-i Yörükân 4.070 akçe¹¹⁴ olmak üzere toplamda 4.775 akçe gelir tahsis edilmiştir. 1613 tarihinde ise Havass- Mahmud Paşa kazasına tabi Keçeli karyesi 1.868 akçe¹¹⁵, Babaeski kazasına tabi Çilingir karyesi 7.856 akçe, Cemaat-i Yörükân 6.736 akçe¹¹⁶ olmak üzere toplamda 14.592 akçe Hacı Bey vakfına gelir olarak kaydedilmiştir. Takribi 80 yıllık süreçte vakfın gelirlerinde % 205,6'lık bir artış yaşanmıştır.

2.22. Miralem Vakfı:

1530 tarihinde kaydına rastlamadığımız vakfın 1613 tarihinde Bergoz kazasına tabi Eğil karyesinin 12.910 akçelik¹¹⁷ geliri mevcuttur.

2.23. Gazi Hüdavendigâr Vakfı:

1530 tarihinde Kırkkilise kazasına tabi Erkekli karyesinin 662 akçelik¹¹⁸ geliri bu vakfa tahsis edilmiştir.

2.24. Veznedar Sinan Bey Vakfı:

1530 tarihinde Vize kazasına tabi Defterdar Kemal mezrasının 150 akçelik¹¹⁹ geliri bu vakfa tahsis edilmiştir.

¹⁰⁹ BOA. TD 541, s. 134-164.

¹¹⁰ BOA. TD 541, s.105.

¹¹¹ BOA. TD 370, s. 254.

¹¹² BOA. TD 541, s. 10-13.

¹¹³ BOA. TD 370, s. 275.

¹¹⁴ BOA. TD 370, s. 288.

¹¹⁵ BOA. TD 541, s. 440.

¹¹⁶ BOA. TD 541, s. 409-410.

¹¹⁷ BOA. TD 541, s. 212.

¹¹⁸ BOA. TD 370, s. 274.

¹¹⁹ BOA. TD 370, s. 255.

Vize Sancağındaki Selâtin ve Ümera Vakıfları (Tablo VII)

SELÂTİN VAKIFLARI		1530	1613
1	Sultan Mehmed Han Vakfı	337.771	659.891
2	Sultan Süleyman Han Vakfı	x	180.501
3	Sultan Murad Han Vakfı	61.672	96.904
4	Sultan Bayezid Han Vakfı	77.477	188.825
5	Şehzâde Sultan Mehmed Han Vakfı	x	151.073
6	Sultan Selim Han Vakfı	30.361	59.439
7	Sultan Süleyman Han Validesi Vakfı	x	101.750
8	Hazret-i Eyyûb Sultan Vakfı	8.510	12.719
9	Valide-i Hazret-i Padişah-ı Alem Penah Vakfı	x	27.888
10	Şehzâdegân Türbesi Vakfı	x	40.776
TOPLAM		515.791	1.519.776
ÜMERA VAKIFLARI			
1	Ayas Paşa Vakfı	5.000	18.180
2	İskender Paşa Vakfı	18.730	20.473
3	Sinan Paşa Vakfı	17.782	25.323
4	Mustafa Paşa Vakfı	6.981	21.177
5	Vezir-i Azam Mehmed Paşa Vakfı	X	23.050
6	Rüstem Paşa Vakfı	X	49.796
7	Mahmud Paşa Vakfı	162.391	232.702
8	Piri Mehmed Paşa Vakfı	6.240	24.342
9	Ali Paşa Vakfı	10.640	27.660
10	Kasım Paşa Vakfı	10.210	16.648
11	Ahmed Paşa Vakfı	20.326	X
12	Süleyman Paşa Vakfı	17.142	X
13	Saruca Paşa Vakfı	4.245	11.141
14	Karaca Paşa Vakfı	2.203	1.951
15	Umur Bey Vakfı	1.345	2.075
16	Yakub Bey Vakfı	1.500	1.440
17	Elvan Bey Vakfı	4.434	7.851
18	Gazi Miha1 Bey Vakfı	69.610	74.414
19	Odabaşı Behruz Ağa Vakfı	X	4.490
20	Üveys ve Mahmud Bey, Turpaşa Hatun Vakfı	4.759	11.311
21	Hacı Bey Vakfı	4.775	14.592
22	Miralem Vakfı	X	12.910
23	Gazi Hüdâvendigâr Vakfı	662	X
24	Veznedar Sinan Bey Vakfı	150	X
TOPLAM		369.125	601.526
GENEL TOPLAM		884.916	2.121.302

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Sonuç

Osmanlı Devrinde Vize sancağı coğrafi, askeri ve stratejik olarak önemli bir konumda bulunmaktadır. Bununla beraber Vize sancağının imparatorluğun başkenti İstanbul'a yakın olması, sultanların ve üst düzey devlet ricalinin kurmuş oldukları vakıfların gelir kaynaklarını çok rahat kontrol edebileceği bir bölge olması, toprakları verimli ve gelir miktarı yüksek olan karyelere sahip olması, selâtin ve ümera vakıflarına gelir getiren arazilerin bu bölgede yoğunlaşmasına sebep olmuştur.

1530 tarihli muhasebe-i icmal defterinin verilerine göre Vize sancağında 5 selâtin vakfı ve bu vakıflara ait 515.791 akçelik gelir kayıtlıdır. 1613 tarihli evkaf defterine göre ise 10 selâtin vakfı ve 1.519.776 akçelik gelir bulunmaktaydı. Takribi 80 yıllık süreçte selâtin vakıflarının gelirlerindeki artış % 194,6'dır. 1530 tarihinde 20 ümera vakfından 369.125 akçe gelir kaydedilmiştir. 1613 tarihinde yine 20 ümera vakfından 601.526 akçe gelir kaydı mevcuttur. Buna göre ümera vakıflarının gelirlerinde % 62,9'luk artış yaşanmıştır. Vize sancağı genelinde selâtin ve ümera vakıflarının toplam gelirlerinde bu süreçte yaşanan artış % 139,7'dir.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Kaynakları

- BOA. Tapu Tahrir Defteri (Muhasebe-i İcmal Defter), Defter No: 370, 1530 (M).
BOA. Tapu Tahrir Defteri (Mufassal Defter), Defter No: 194, 1539 (M).
BOA. Tapu Tahrir Defteri (Evkaf Defteri), Defter No: 541, 1613 (M).
TK. KKA. Tapu Tahrir Defteri (Timar İcmal Defteri), Defter No: 310, 1568 (M).

2- Araştırma ve İncelemeler

- AKGÜNDÜZ, Ahmet. İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, İstanbul 1996.
BARKAN, Ömer Lütfi. "H. 933-934(1527-1528) Yılına Âit Bir Malî Bütçe Örneği", İFM, XV/1-4, İstanbul 1954, s. 249-343.
BARKAN, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdarî Malî Muhtariyet Meselesi", THTD, I, İstanbul 1944, s. 11-25.
BARKAN, Ömer Lütfi. "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tazına Ait Araştırmalar", İFM, XXIII/1-2, İstanbul 1963, s. 239-296.
BERKİ, Ali Himmet. "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", VD, V, Ankara 1962, s. 127-129.
BERKİ, Şakir. "Vakıflar", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 38/1, Ankara 1981, s. 133-164.
BEŞİRLİ, Mehmet. "Vakıf Kurumunun Önemi ve Tokat'ta Hamza Bey Evkafı Üzerine Bazı Bilgiler", History Studies, 2/1, 2010, s. 32-44.
CEYLAN, Mehmet Akif. "Vize'de (Kırklareli) Yerleşmenin Gelişimi", Marmara Coğrafya Dergisi, 23, İstanbul 2011, s. 53-92.
GÖKBİLGİN, M. Tayyib. XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, İstanbul 1952.

- GÜNDÜZ, Samettin-AYDIN, Yunus. “İslam’da Vakıf Müessesesi: Selçuklu ve Osmanlılarda Vakıflar”, TDA, sayı: 164, İstanbul 2006, s. 131-138
- HOCA SADETTİN EFENDİ, Tacü’t Tevarih I, (haz. İsmet Parmaksızozğlu), Ankara 1999.
- İNALCIK, Halil. “Polunya (Apollunia)- Tanrı-Yıkdığı Osmanlı Rumeli Fetihleri Kronolojisinde Düzeltmeler”, Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul 2006, s. 27-57.
- KAZICI, Ziya. Osmanlı Vakıf Medeniyeti, İstanbul 2003.
- KAZICI, Ziya. İslamî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, İstanbul 1985.
- KILIÇ, Orhan. “1571 Tarihli Mufasssal Evkaf Tahrir Defterine Göre Erçiş, Bargiri(Muradiye) ve Muş Vakıfları”, OA, XXIV, İstanbul 2004, s. 243-255.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, Netayicü’l-Vukuât, II, İstanbul 1327.
- ÖMER HİLMİ EFENDİ, İthâfü’l-Ahlâf fi Ahkâmü’l-Evkâf, Ankara 1977.
- ÖZTÜRK, Kadir. Bütünyle Vize Tarihi, Coğrafyası ve Turistik Önemi, İstanbul 1959.
- ÖZTÜRK, Nazif. “Yeni Vakıfların Amaç Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler”, VD, XXV, Ankara 1995, s. 291-296.
- ÖZTÜRK, Nazif. Menşei ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar, Ankara 1983.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”, Belleten, V/19, Ankara 1941, s. 277-288.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya. “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, VD, IX, Ankara 1971, s. 13-37.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin. “Vakıf”, İA, XIII, s. 153-172.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Müessese-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi”, VD, XV, Ankara 1982, s. 23-53.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin. “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrât Sistemi”, Osmanlı, V, Ankara 1999, s. 17-33.

ERMENİ PAPAZ ESTEFAN YARBUZELYAN'IN MEKTUBU*

*Ahmet GEÇER***

ÖZET

Ermeni olaylarının yaşandığı yıllarda, Ermeni halkının çoğunluğu için Osmanlı toprağında Ermeni olmak demek devlete, hükümete düşman olmak; sürekli ıslahat ve toprak talep etmek demektir. Oysa devlete sadık olan sıradan Ermeni halkı, Ermeni halkı ileri gelenleri ve Ermeni ruhani liderleri de vardır. Bu kişiler devletin yanında yer almakta, fesat hareketlerine katılmadıkları gibi bu hareketlere katılanları ihbar ederek olay çıkmasını engellemeye çalışmaktadırlar. Bu kişilerin tek amacı toplumsal huzurun bozulmasına engel olmak ve vatandaşı oldukları devletin bekasını sağlamaktır. Oysa bu tür çabalar fesatçı Ermenilerin yok etmeyi istediği hususlardır. İşte bu nedenle fesatçı Ermeniler kendilerine engel olan Ermenileri de dışlamış, onlara iftiralar atarak suçlamış ve onları dünyadaki Ermeni halkı nazarında “hain” olarak damgalamışlardır. Halep vilayetinin, Antakya kazasının Süveydiye nahiyesine bağlı Yoğunluk köyü Protestan Cemaati ruhani reisi Osmanlı tebaası ve Protestan Cemaati mensubu Estefan Yarbuzelyan fesatçı Ermenilerin zulmüne uğramış, devlete sadık bir ruhani liderdir. 4 Nisan 1901'deki Hariciye Nezaretine gelen mektuba göre altı sene önce bu bölgede çalışan Estefan Yarbuzelyan, Hınçak fesat cemiyetine mensup Ermenilerin fesatlarını engellemeye teşebbüs ettiği için hakkında iftiralar atılarak, öldürülmeye teşebbüs edilmiştir. Daha sonra ilim tahsili için dört yaşındaki kızı ile Amerika'ya gitmiş, oradaki ve Avrupa'daki Ermenilerin işbirlikli çalışmaları sonucunda “hain” olmakla suçlanmış ve kızı elinden alınarak kendi de hapsedilmiştir. Estefan Yarbuzelyan bu durumu ayrıntılı bir mektupla Osmanlı Devleti'ne anlatarak kurtarılması için gerekenlerin yapılmasını talep eder.

Anahtar Kelimler: Ermeni, Antakya, Protestan Papaz, Estefan Yarbuzelyan.

THE ARMENIAN PRIEST ESTEFAN YARBUZELYAN'S LETTER

ABSTRACT

In the years of Armenian events, for the most of Armenian people, being an Armenian in Ottoman State meant being an enemy to country and the State, constantly demanding reform and land. However, there

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Okt. Niğde Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, El-mek: ahmet_gecer@hotmail.com

were ordinary Armenian people who were loyal to the State. There were leading and spiritual leading Armenians. These people were on the side of the State. They didn't participate in low-minded actions. They tried to restrain the events by telling on the participants. The only purpose of these people was to prevent social unrest and ensure the permanence of their country. But factious Armenians didn't want these things. Because of this reason, factious Armenians excluded the Armenians who tried to restrain them. They accused these Armenians by casting aspersions upon them. They stigmatized the other Armenians as "traitors" in the minds of Armenians all throughout the world. Estefan Yarbuzelyan, a member of Protestantism, an Ottoman citizen, the priest of Protestantism in Yoğunluk village which is a district in Süveydiye of Antakya in Halep is a priest who is loyal to the state and persecuted by factious Armenians. On 4 April 1901, according to the letter arrived at Foreign Affairs Ministry, Estefan Yarbuzelyan working in the region six year ago was attempted to murder by denigrating that he attempted to prevent the Armenians who were members of Hınçak mischief community. Afterwards, he went to America for his education with his four-year-old daughter. He was blamed for being a betrayer as a result of the cooperative actions of the Armenians in America and Europe and his daughter was dispossessed and he was imprisoned. Estefan Yarbuzelyan requested for further action to be rescued by describing this circumstance with a detailed letter to Ottoman State.

Key Words: Armenian, Antakya, Protestan Priest, Estefan Yarbuzelyan.

Estefan Yarbuzelyan'ın Mektubu

"Kulları Osmanlı Devleti tebaasından ve Protestan cemaatinden olup Halep Vilâyeti dahilinde Antakya kazâsının Süveydiye nâhiyesine tâbi Yoğunluk isimli köyde Protestan cemaatinin ruhani reisi olup köy ile aynı bölgede bulunan diğer beş Ermeni köyleri arasında dini hizmetlerle meşgul iken bundan altı sene önce Hınçak isimli fesat cemiyeti tarafından gönderilen Ağaser isimli eşkiya birkaç tüfek, birkaç arkadaşı ile bu köylere gelip saf ahaliyi hükûmet aleyhinde isyana tahrik etmekteyken kulunuz hayatını ölüme teslim ederek köy köy gezip ruhaniler ile yanlarındakilere sözlü olarak kiliselerde alenen bu müfsitlerin gezilerinden aldanmayıp kendi hükûmetlerine sadık ve bulunmaları için vaaz vererek çalışmasıyla ahaliyi kendileriyle müttefik bulmadıklarından bu tarafı terke mecbur kalıp Zeytun'a gitmişlerdir. Daha sonra Kıbrıs'tan gelen yirmi Hınçak birkaç cahil göçmenden başka ahaliyi yanlarına çekemediklerinden bu anarşistlerin yapmadığı kötülük kalmadı. Bir taraftan Müslüman komşuların hayvan ve eşyalarını zorla alıp zavallı yolcuları pek zalimce kulaklarını, parmaklarını [ve] burunlarını keserek, katlederek diğer taraftan kendilerine karşı olan Hristiyanların bahçelerini, harap evlerini yakıp kendilerini de katlettiler. Beni de katletmek maksadıyla gece evime gelmişler ise de bulamadıklarından ev eşyalarını alıp gitmişlerdir. Bundan korkmaktan ziyade gayretle ahaliyi bu fesatçıların tehditlerinden korkup fesatlarına teslim olmasınlar diye çalışarak bunda başarılı olmuşsam da hayatıma kastettikleri için Antakya'ya firara mecbur oldum. Birkaç hafta sonra askerler gelip bunlar kırk kadarını teslim olmaya mecbur edip bir müddet hapsedtikten sonra yabancı uyruklu olanlar sınır dışı edilmiş olup memleketin ahalişi asayişe kavuşmuşlardır. Bir sene sonra karımın vefatı üzerine dört yaşındaki kızımı yanıma alıp eğitim maksadıyla Amerika'ya gelirken Kıbrıs'ta üç Hınçak'ın kargaşa çıkarmak için tekrar o tarafa gitmiş olduklarını anlayınca vatani milleti ikinci bir beladan korumak maksadıyla Süveydiye Ermenilerinin ileri gelenlerine bildirdim. Onlar da

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

kaymakamlığa ve ondan vilâyete ihbar ile hükümet tarafından bazı incelemeler yapılarak ahalinin sadakati görülmüştür ve bu anarşistler İskenderiye'de kalarak bir fesadın önü alınmış ise de bundan bütün Ermeniler veya hususi olarak Hınçaklar ziyadesiyle gücenip Atina'da yayınlanan İttifak isimli Ermenice gazetede şu haberi aleyhimde neşr etmişlerdir. Yoğunluk Protestan ruhanisi Estefan Yarbuzelyan isimli millet haini memlekette iken hükümetden para alarak çok kimselerin hapse girmesine sebep olmuş ve bu dinsiz Müslüman olmaya karar vermiş Payas civarında Çokmerzimen'i kurtarmış olan şu millet kahramanı Şahin hakkında Kıbrıs'tan yazması üzerine Zeytun civarında üç bin Ermenileri kırmış olan zalim kaymakam Ali Bey memuriyetle gelip pek çok gadr ve zulümden sonra pek çok kimseyi hapsedmiş ve kırk kadar Ermeni dahi idama mahkum olunmuştur. Şimdi bu millet haini hükümetin bir casusu olarak Amerika'ya gitmiştir. Bu melun hakkında nasıl muamele yapmak lazım geldiğini biliyorsunuz, uyanık olunuz ve benzeri. İşbu ilan üzerine her yerde özellikle Amerika'da olan Ermeniler ve Hınçaklar bir an önce katlimi kararlaştırarak, gerçekleştirecek olanlara mükafatlar vad edilmiştir. Bunlardan heyecanla Amerika'nın Kentucky vilayetinde elli kadar Hınçakların bulunduğu New York isimli şehre gelmişken bir ay sonra kızımı şehirden iki saat uzak ve iki Ermeni kızının bulunduğu bir yetimhaneye koydum. On dört yaşında olan Ermeni kızının şehirde sakin olan annelerini azmedenler bunların akrabası olup sonra Kıbrıs'tan beni katletmek maksadıyla gönderilmiş olan Lord isimli Maraşlı gence gelip beraber sakin olan Ermenileri aleyhimde tahrik etmiştir. Diğer taraftan Antepli Kazancıyan isimli Protestan ruhanisi ve Hınçakların bir dini reisi Müslüman hükümetine ve onun nizamlarına ve millet haini olanlara karşı pek aşağı lisanla vaazlar vererek cemaati aleyhimde son derece tahrik etmiştir. Çoktan beri kızımı görmedim. Bir iki gün yanımda kalması için şehre götürdüm. Odam bir Amerikalının evinin üçüncü katında tavan arasında küçük kilitsiz ve ıssız bir oda olup arka kapıdan doğruca odaya giriliyordu. Bir Pazar gecesi kiliselerde bulunduğum bir sırada ev sahibinin oğlundan başka (on üç yaşında olup ağır işitir) kimsenin olmadığı bir zamanda birkaç kişi odama gelerek yatağında uyumuş olan beş yaşındaki masum kızımın namusunu kirletip gitmişlerdir. Kiliseden döndüğümde çocuğu uyur bulup uyandırmadım ferdası gün ne çocuk bir şey söyledi ve ne de ben bir şey bilmeden tekrar götürüp yetimhaneye teslim ettim. Beş gün sonra gece odama biri gelerek işin var diye kilitsiz odamı ve eşyalarımı açık bırakıp beni doğruca polis dairesine götürüp bir franklık odada hapsedtiler. Niçin, kusurum nedir diye sorduğumda cevabını anlamadığımdan el işaretiyle çocuğuma fenalık etmişim diye bildirmeleri üzerine birden bayıldım. Ertesi gün sorgu için bir odaya götürüldüm. Gördüm ki katlim için Kıbrıs'tan gelen genç kendiliğinden tercüman olmak üzere oraya gelmiş idi. Memur çocuğuma olan fiili yapıp yapmadığını sualine, "Haberim yoktur. O gece üç saat kadar kiliselerde olduğumu beyan ile odamın açık ve hane sahibinin oğlundan başka evde kimsenin kalmamış olduğunu söyledim. Birkaç gün sonra bir kimse yargılanmamı bir buçuk ay sonraya getürecek ve çocuğum ve onun olayına dair bir doktor ile tam bir bilgi vermek şartı ile otuz iki Osmanlı lirasına avukatım olmuşsa da parayı aldığı gibi New York'a gidip Ermenilerin tahrikiyle hiçbir şey yapmadığı gibi son güne kadar da yüzünü görmedim. Bundan sekiz gün sonra birden mahkemeye çağrıldım. Tercüman olarak Antepli Kazancıyan gelmişti. Hakkımda şahitlik yapanlardan biri odur. Maraşlıyan yetimhanede olan Ermeni kız Roza ve ev sahibi Misis Kripor o oğlanın annesi idi. Tercümana bunlar ne söylediler diye sorduğum soruya beylik cevaplar aldım ve sanıksın diye bakıldım. Memur sualden sonra çocuğuma yapılanın benim tarafımdan yapıp yapılmadığını sordu. Hayır haberim yok, o gece üç saat kilisede olup odamın açık ve evde Jorc'dan başka kimsenin kalmamış olduğunu beyan ettim. Ondan bir çarşaf gösterip bunun bazı kısımlarını yıkadın mı sorusuna hayır eğer ben yıkamış olsaydım kısmen değil tamamını yıkardım ve sonra üzerinde birkaç kan damlası olan bir gömlek gösterip buna ne dersin diye sordu. Yüzde doksan beş ihtimaldir bu kan damlaları Misis Kopur tarafından yapılmıştır. Rica ederim bu kan damlalarını doktorlar keşf etsinler insan kanı mı yoksa hayvan kanı mı? Çünkü gömleğim kilitli sandığımda iken sonradan yapılmıştır. Kızım mahkemede aleyhimde hiçbir şey söylemedi eğer çocuğum benim için söylemiş ise yanılmıştır. Fakat ihtimaldir ki Roza'nın ağzına ismimi koymuşumdur. Rica

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ederim mahkeme meselenin her sıhhatini açık olarak araştırsın o zaman suçsuz olduğum ortaya çıkacaktır. Avukatım bir iki söz mırıldandıysa da kimse işitmediğinden hâkim yüksek söyle kimse işitmiyor diye tekrar tekrar söyledi fakat o yine bir dakika mırıldanıp oturdu birkaç dakika sonra hâkim birden on beş sene için hüküm verdi. Bu kadar büyük ve mühim bir dava için birkaç dakika yeterli oldu. Açık odam ve eşyalarım Misis Kopur'un elinde kalmış olup oğlunun hatırı için işittiğini yapmaya fırsatı var idi ve yapmıştır da. Beş yaşında olup hayrı şerri bilmez olan çocuğum hasımlarımın kızının elinde kalmıştır. Gerek çocuğun ve gerek başkalarının fikri üzerinde aldığı talimatlara göre işlemeği on sekiz gün iyi bir fırsatı olmuş idi tercümanlarım usûl ve saire hakkında olan cehaletimden yararlanarak pek önemli sözlerimin bazılarını hiç tercüme etmemişler ve ettiklerinde maksatlarına yarar şekilde yapmışlardır. Mesela bu kan damlaları insan kanı mı hayvan kanı mı sözümü kadın kanımı erkek kanımı diye tercüme etmişler. Avukatım dolandırmaktan başka bir şey yapmamıştır. Otuz iki lira hayırına ilmühabersiz kırk beş lira almıştır. Bense lisansız dostsuz, sahipsiz, yavrusuz, büsbütün terk edilmiş ve gariban olarak kendimi muhafaza ediyorum. Diğer taraftan Ermeniler bütün kuvvetleriyle ellerinde olan memurlara hem şifâhen söyleyerek ve hem de hakkımda tât bir ittifakla Atina'da neşr edilen gazetede olan şu muzır makaleyi İngilizler tercüme edip beni Ermenilerin büyük bir düşmanı, kırk kişinin katili ve Osmanlı Hükûmeti'nin casusu diye beyan ederek talep etmişlerdir. Sefarethâneye vesaire yerlere göndermiş olduğum mektuplarımı kaybetmişler. Vesaire vesaire vakit ise Amerikalılar için pek buhranlı bir zaman idi. 1898 Nisan olup İspanya ile muharebenin başlangıcı idi. Bu tür şeylerden etkilenen kadı ve azâ yalnız düşmanların fena tavsiyelerine kanaatle kötü düşünceler üzerine bu memlekete geldikten beş buçuk ay sonra Milâdi 1898 Nisan'ının 6'sında on beş sene vilâyet hapisanesinde yattım. Ermeniler sevinçli olarak Amerika, Avrupa, İstanbul gazetelerinde aleyhimde gayet fena makaleler yayınlamaya nefret oluşturmışlardır ki daha sonra Ermenilerin bu iftiraları tamamen yalanlanmış ve hükümet tarafından hiç kimsenin burnu bile kanamamış olduğunu ve Estefan Yarbuzluyan'ın Amerika'da olan düşmanlarının bir tuzağına düşman olması pek ihtimal olup adalet ve insaniyet adına olarak büyük bir dikkatle meselenin teftiş edilmesini talep eden biri hükûmete verilmek ve diğeri gazetelerde yayınlanmak üzere Antakya ile civar altı Ermeni köylerinin elli kadar ruhanileri, muhtar, aza ve ileri gelenleri tarafından toplu dilekçe verilmiş ve Antakya Ermeni Murahhası eliyle onaylanmış iki adet pek güzel hatibane irsal olunmuş olup hükûmete olanı Ermeniler kaybetmiş diğeri birinde ise Ermeniler onun nüfuzunu kırmışlardır. Ben görünürde bir suçun faili diye gerçekte ise Ermenilerin büyük bir düşmanı ve hükûmetin bir casusu diye son derece zulme ve hakaretlere maruz kaldım. Rızam olmadan çocuğumun yüzünü hiç görmemek, mektup yazmamak ve nerede olduğunu bilmemek şartıyla başka birine evlat olarak verilmiştir. Bana ait olan her şey idaremden çıkmıştır. Kollarım pek işkenceli demir zincirleriyle bağlanmış, lanetli, hain Türk diye öteye beriye sürüklenmişim. Saç, sakal ve bıyığım tıraş edilmiştir. Elbisem üzerimden alınıp hakaret elbisesi giydirilmişim. Gayet gizli ve ağır kurallar altında ezilmişim. Bir örnek bunları anlatmaya yeterlidir. Hiç kimsenin bakmayıp hiç söylememesi değildir. Memurlardan başka birine şöyle iki üç seneden beri bir söz bile söylemiş değilim. Bütün gün fabrikanın ağır işlerinde çalışıp geceleri de çifte kilitli ıssız bir odada gözyaşlarımla karanlık saatlerimi geçiriyorum. İşin ağırlığından sol gözüm tamamen sekiz ay önce kör olmuş ve hiç görmez oldu. Aman Cenab-ı Hakk hatırı için olsun Resulullah aşkı için kudretli, azametli, şefkatli padişah efendimiz hazretlerinin hatırı için olsun devlet ve vatan uğrunda canını ölüme teslim ederek nice hizmet ve sadakatte bulunduktan sonra şimdi garip bir diyarda zulme kurban gitmiş ve ağır zulüm altında ezilmekte olan şu kimsesiz, terk edilmiş ve gadre uğramış kulunuzu lütfen ve merhameten şu durumdan hakkımın iadesiyle kurtulmam için gerekenin yapılmasının emredilmesini arz ederim.

15 Mart 1900

Estefan Yarbuzelyan

Amerika Birleşik Devletleri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Kentucky Vilayeti Hapishanesi

Yazılı sözlü bütün kusurlarımın affını rica edip merhametli ellerinize düşerim kulunuza şefkat ediniz efendim.”¹

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde “Millet-i Sadıka” unvanını alan Ermeniler XIX. yüzyıldan itibaren farklı birtakım nedenlerle bu sadakatini kaybeder. Emperyalist devletlerin kendi çıkarları gereği sergiledikleri oyuna gelen fesatçı Ermeniler ayrılık fikrini benimser. Bu nedenle Osmanlı coğrafyasının Ermenilerle meskûn diğer bölgelerinde olduğu gibi Antakya'da da olaylar yaşanır, o güne kadar birlik içinde ve sorunsuz yaşayan Müslümanlar ile Ermenilerin arası açılır. Batı destekli, teşkilatlı, silahlı, fesatçı Ermeniler, önce “İslahat” sonra “Muhtariyet” ve en sonunda “Bağımsız Ermenistan” ideali ile devlete ve birlikte yaşadıkları diğer unsurlara karşı mücadele vereceklerdir. Bu mücadele sırasında kendilerinin yanında yer almayan, devletlerine ve beraber yaşadıkları Müslümanlara karşı herhangi bir düşmanlık içerisine girmeyen masum Ermeniler de fesatçı Ermenilerin zulmüne uğrayacaklardır. Aslında Osmanlı Devleti, Ermeni sorunuyla alakalı pek çok işi bir arada yapmalı ve pek çok cephede savaşmalıdır. Belki de işin en kolay kısmı savaştır, çünkü toplumsal dengeyi sağlayabilmek ve Osmanlı tebaası içindeki farklı etnik kimlikleri, herkesi memnun edecek şekilde bir arada tutabilmek o dönemin şartları içinde oldukça zor gözükmetedir. Devlet, hem fesatçı Ermenileri yakalayıp olay çıkmasına izin vermemeli, hem de devletin yanında yer alan sadık Osmanlı vatandaşı Ermenileri korumalıdır; aynı zamanda da hem Müslüman halkla Ermeni halkın barış içinde yaşamasını sağlamaya çalışmalı, hem de Müslüman halkın Ermeni olaylarından dolayı tedirgin olmasını engellemelidir. Devlet hemen hemen tüm birimleri ile bu meseleyle meşgul olduğu zaman herkesin mutlu olması sağlanabilir. Ama o dönem için Osmanlı'nın tek sorunu Ermeniler değildir. İçeride ve dışarıda pek çok gaile ile aynı anda mücadele etmek zorunda kalan Osmanlı, Ermenilerle ilgili bahsi geçen hususları sağlayamamış ve Osmanlı tebaasından olan masum Ermenileri fesatçı Ermenilerin elinden kurtaramamıştır.

KAYNAK

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Fon Kodu: Y.MTV., Dosya: 213, Gömlek No: 90.

¹ BOA, Dosya: 213, Fon Kodu: Y.MTV. Gömlek No: 90.

EK

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

[illegible]

KANUNÎ'NİN MACARİSTAN SEFERİNE IŞIK TUTAN BİR ESER: ENİSÜ'L-GUZZÂT*

*Meltem GÜL***

ÖZET

Enîsü'l-Guzzât adlı manzum yazma eser, XVI. yüzyıl şairlerinden Hüseyin Fütuhî tarafından yazılmıştır. Eserde Kanunî Sultan Süleyman'ın 1526 yılında yaptığı Macaristan seferi anlatılır. XVI. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak dönemidir. Bu yüzyılda dönemin gereği olarak birçok fetihname yazılmıştır. Bunlardan biri de Enîsü'l-Guzzât'tır. Çalışmada, hakkında sınırlı bilgiye ulaşılan ve tek nüsha olan bu fetihnameye ilişkin bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Eser Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönem içinde bulunduğu durumu yansıtması açısından da dikkate değerdir.

XVI. yüzyıl Osmanlıların fikir ve sanat bakımından üst seviyeye çıktığı bir dönemdir. Çalışmamızda eserin dönemin özellikleriyle paralel giden ve uyuşmayan yönleri ele alınmıştır. Eserin tanıtımı, kaç nüshadan oluştuğu, nerede bulunduğu, içeriği anlatılmıştır. Ayrıca, özellikle dönemin özelliklerinden ayrılan yönler belirtmeye çalışılmıştır. Eserin dil özelliklerinin genel çizgileriyle Eski Anadolu Türkçesi üzerine bildiklerimize büyük yenilikler getirmediği belirtilmiştir.

XVI. yüzyılda yazılmış olan bu eserin metninin çeviri yazısı, farklı alanlarda çalışan bilim adamlarına sağlam bir malzeme sunacaktır. Eser tarihe ilişkin bir metin olması dolayısıyla edebî metinlerden farklı bir söz varlığına sahiptir. Bu söz varlığının ortaya çıkarılması bir yandan Türk dili alanında çalışan bilim adamlarına malzeme sağlarken öte yandan Türkçenin tarihsel sözlüğüne katkıda bulunacak ve XVI. yüzyıl Osmanlı tarihi üzerine çalışacak olanlara kaynak işlevi görecektir.

Anahtar Kelimeler: XV. Yüzyıl, Macaristan Seferi, Kanunî'nin Macaristan Seferi.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Yard. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: gulmltm@hotmail.com

A WORK SHEDDING LIGHT ON SULEIMAN THE MAGNIFICENT'S HUNGARY CAMPAIGN: ENÎSÜ'L-GUZZÂT

ABSTRACT

The poetic work Enîsü'l Guzzât was written by Hussein Futuhi who is one of sixteenth century poets. The work is about Suleiman the Magnificent's Hungarian expedition in 1526. Sixteenth century is the most brilliant period of the Ottoman Empire. As a characteristic of the period a lot of works had been written on conquests in this century. Enîsü'l Guzzât is one of them. The aim of this study is giving information about this work which is a single copy, and there is limited information reached about. The work is also notable because it reflects the situation of Ottoman Empire in that period.

Sixteenth century is a period in which Ottoman Empire reached to peak in terms of idea and art. In our study, aspects of the work that fit or incompatible with the characteristics of the period are discussed. Presentation of the work, how many copies it occurred, where it is located, its content are described. In addition, the points allocated to particular features of this period are stated. The work, in general lines of language features, does not bring major innovations to what we know on Old Anatolian Turkish.

The transcription text of this work written in sixteenth century will provide a solid material for scientists working in different fields. The work, because of being a historical text, has a different vocabulary from literary texts. Revealing this vocabulary provides material to scientists working in the field of the Turkish language and also it will contribute the historical dictionary of Turkish and will serve a source to whom working on sixteenth century Ottoman History.

Key Words: Sixteenth century, Hungary campaign, Suleiman the Magnificent's Hungary campaign

Giriş

Kaynaklarda, XVI. yüzyıl şairi olarak gösterilen Hüseyin Fütuhi'nin doğum ve ölüm tarihi hakkındaki bilgilere rastlanmamaktadır. Şairin İstanbul'da yaşamış veya İstanbullu olduğu bazı kaynaklarda adının Fütuhi Hüseyin Çelebi (İstanbuli) şeklinde geçmesinden anlaşıyor.¹

Tuhfetü'l Mecalis ve Nâz u Niyâz² adı verilen iki eseri daha olmasına karşın, kaynakların birçoğunda Enîsü'l-Guzzât adlı eserden bahsedildiği bu eserin Hüseyin Fütuhi'nin eserlerinin en ünlüsü olduğunu düşünüyoruz. Enîsü'l-Guzzât'ı Sadettin Nüzhet Ergun Tarama Sözlüğü için taramıştır. Eser, Ayasofya Kütüphanesi'nde 3785 numarada kayıtlıdır.

Anadolu'da Türkçe yazılmış eserlerin dili üzerine yapılmış çalışmalar genellikle Eski Anadolu Türkçesi diye adlandırılan dönem olan, XIV. ve XV. yüzyıl metinleri üzerine

¹ Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri C. I II III*, Ankara 2000, s. 362.

² Age, 362.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

yoğunlaşmıştır. Bu dönem üzerine yapılan çalışmalarda da daha çok edebi metinler tercih edilmiştir. Tarih, tıp ve çeşitli bilimlere olmak üzere farklı alanlara ilişkin bilimsel çalışmalar oldukça azdır. Bundan dolayı fütühatnameler ayrı bir önem taşır.

Eser Osmanlı İmparatorluğunun XVI. yüzyılda içinde bulunduğu durumu yansıtır. Bu yüzyılda pek çok menakıpname, manzum hicivler, şüara tezkireleri, çeviri hikâyeler, manzum kırk hadis ve yüz hadis çevirileri, dini, ahlaki, tasavvufî ve aşk mesnevileri, manzum tarihler ve fetihnameler yazılmıştır.

XVI. yüzyılda manzum tarihlerin, fetihnamelerin sayısı da Osmanlı devletinin en geniş sınırlarına ulaşmasına paralel olarak artmıştır. Priştineli Bahâhî'nin Kanunî'ye sunduğu Fetihname-i Budin'i (Süleymaniye, Hacı Mahmud), Bitlisli Şükrü'nün Yavuz'un fetihleri hakkında yazdığı Selim-nâme'si (Türk Tarih Kurumu Ktp. İstinsahı: 956; British Museum Or. 1039), Arifî'nin 60.000 beyitlik Şeh-nâme'si (Tevârih-i âl-i Osman), Hadidî'nin 930/1523'te yazdığı Tarih-i âl-i Osman'ı, Seyyid Lokman'ın I. Murad'a sunduğu Şeh-nâmesi, Seyyid Muradî'nin Fetih-nâme-i kal'a-i Nova'sı (Üniversite Kitaplığı 2475), Andelib'in I. Mehmet'e sunduğu Tarih-i Feth-i Engeruş'u (Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu . Fas. S. 130), Rumizî'nin Fütuh-ı Yemen'i (yazılışı 997) Sinan Paşa'nın Yemen fethini anlattığı eseri gibi örnekler vardır. Bu dönemde yazılan, çokça bilinen fetihnameler arasında Âgehî'nin (ölm. 985/1577) Tarih-i gazve-i Sigetvar'ı, şiirde Hüsâmî mahlasını kullanmış olan Fütuhî'nin Macaristan seferi hakkında yazdığı Enîsü'l-Guzzât'ı Âşık Çelebi'nin Sigetvar-nâme'si Üsküplü İshâk Çelebi'nin (ölm. 944/1537) Selim-nâme'si (Topkapı Ahmed 22494), Senâî'nin Süleyman-nâme'si, Sarhoş Abdî'nin Zafer-nâme-i kâl'a İstevar'ı (S. N. Ergun, Türk şairleri I. 19.) sayılabilir.³

XI. yüzyıldan başlayarak Eski Türkiye Türkçesinin yazım özelliklerinde belirli kalıpların oluştuğunu görülür. Başlarda daha çok harekenin kullanılması tercih edilirken, daha sonra eklerde ve köklerde belirli kalıplar oluşturulmuştur. Türkçe sözcüklerde imalenin çokça kullanılması ve bunun yazı üzerine etkisi manzum eserlerde nesir çeşitlerinin tersine kalıplaşmanın oluşmasını geciktirmiştir. XV. yüzyıldaki manzum eserlerde yazım kurallarını genellikle vezin belirlemektedir. Türkçe sözcüklerin köklerinde ve eklerinde ünlülerin harfle ya da hareke ile gösterilmesi doğrudan doğruya vezne bağlı olarak değişmektedir. Düzyazıda ise hareke esas olmakla birlikte sözcük sonlarında ünlü kullanılması genel kuraldır.⁴

Fikir ve sanat yönünden Türk Edebiyatı XVI. yüzyılda Osmanlı sahasında en üst seviyeye çıkmıştır. Bu dönem divan edebiyatının örnek aldığı İran edebiyatı ile denk bir seviyeye geldiği bir dönemdir. Daha iyi eserler verme kaygısıyla ağır bir dil oluşturulmuştur. Gazellerde ve mesnevilerde daha sade bir dil kullanılırken, şiirde ve bazı mensur eserlerde daha karmaşık ve ağır bir dile başvurulmuştur.

XVI. yüzyılda ise Arapça ve Farsça sözcüklerin büyük ölçüde kullanılması ve imalelerin çok azalmasıyla, düzyazıda kalıplaşan yazım manzumelerde de kullanılır olmuştur. Eserde dil özellikleri genel çizgileriyle Eski Anadolu Türkçesi üzerine bildiklerimize büyük yenilikler getirmemektedir.

Tek heceli sözcüklerde genel kural ünlünün harfle gösterilmesidir. Ancak bu kural da manzum eserlerde açık heceli sözcükler dışında ölçüye göre değişmektedir. Açık heceli bu sözcüğü, birleşik sözcüklerde ünlü harf gösterilerek kullanılır. Kapalı hecelerde ünlünün harfle mi, harekeyle mi gösterileceği ile ilgili kesin bir kural yoktur.

³ Komisyon, *Türk Ansiklopedisi*, C. XXXII, fas. 256-257, Ankara 1982, s. 120.

⁴Mustafa Canpolat. *Ömer Bin Mezîd, Mecmû'atü'n-neôâeir . Metin-Dizin- Tıpkıbasım*, Ankara 1995.

Eser manzum olarak yazılmış olup içinde beş kaside ve bir hatime bölümü bulunmaktadır. Şair giriş bölümüne sultan ve dilencinin elbisesinin bir olduğunu söyleyerek Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki adaleti ve yaşam koşullarını yansıtan şu beyitle başlar:

Kelâmı gezdüreven cār-ı h̄ized

Zî-i sulṭān u gedā yek-sān h̄ized

Bu beyit, eserin içeriğine işaret ettiği gibi, övgü bölümlerine de geçiş sağlar. Devam eden beyitlerde, Allah’a övgü bölümünün başlangıcı şöyle oluşturulur.

Sipās u ḥamd ḳayyūm-ı ḳadīmeṣt

Şenā vü şükr ‘allām-ı ḥakīmeṣt

‘Azīz ü ḳādir ü ḥallaḳ-ı ‘ālem

Raḥīm ü ḡāfir u rezzāḳ-ı ‘ālem

Bazı beyitlerde Allah’ın özelliklerini yansıtan sıfatlar, açıklama yapılmadan yan yana getirilir. Bazısında ise, kul Allah ilişkisi uzun uzadıya anlatılır ve kulun Allah’a karşı görevleri hatırlatılır. Allah’ın övgüsüne ayrılan bu bölüm, aynı zamanda şairin kendisini eleştirdiği ve bağışlanma dilediği bir bölümdür. Ardından;

Şehen-şāh-ı serāy-ı sırr-ı Sübhān

İmām-ı aşfiyā maḥbūb-ı Raḥmān

Olan i‘ zāzıla maḥşūş-ı levlāk

Olur yek pāye ḳadrinden nüh eflāk

beyitlerinde dünyanın var olma sebebi olarak gördüğü Hz. Muhammed’in özelliklerini ortaya koyacak şekilde övgüye başlar. Bu bölümün bitiminde dört halifenin güzel özelliklerinden, yaşadıkları olaylardan, Hz. Muhammed’le yakınlıklarından ve dönemin toplumu için yaptıklarından bahsedilir. Övgü bölümlerinin bitiminde “Der-münacāt Ḥaḳḳ u şikāyet-i ez-nefsi ḥaviş” başlığı altında hem Allah’a övgüde bulunur, hem de Allah’ın kendisini doğru yola getirmesi için yalvarır. Bu bölüm Allah’ı övdüğü bölüme benzemesine rağmen, duygularına daha çok ağırlık vermesi dolayısıyla ayrılır. Eseri yazma nedenini “Der-beyān-ı sebeb-i telif” başlığı altında açıklar. Şair, dünyanın geçici olduğunu, şu ana kadar yapmış olduğu, bütün işlerden elinde sadece pişmanlık kaldığını belirtir. Şahın övgüsü gibi iyi ve kalıcı bir şeyler yapmanın gerekliliğine olan inancını;

Şehī medḥ ēyle kim yokḳdur muḳābil

Bulunmaz evvel ü āḫir mūmāşil

Şehūḡ mişli ne geldi ne geliser

Pes anuḡ medḥi cāvidān ḳalısar

beyitleriyle belirtir. Bölüm başlıklar altında, dönemin değerli devlet adamları methedilir ve savaşın bütün aşamalarını anlatır. Kanunî Sultan Süleyman’ı, beş kasidelik bölümde över. Şair hatime bölümünü

Çok şükür hayrile hatm oldu kelâm

dizesiyle bitirir. Bu bölümde kendi eserini Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn adlı eseriyle karşılaştırır. Onun Nizâmî'den tercüme olduğunu ve tercümeyle aslın asla bir olmayacağını söyleyerek yazdığını öne sürer. Bununla birlikte eserin genelinde bahsedilen konuların tekrarı yapılır. Son bölümde Allah'a, Hz. Muhammed'e, Kanunî Sultan Süleyman'a övgüler yer alır. Savaşın kazanılmasından duyulan sevinç ve şehit olanların Allah katında nasıl ödüllendirildiği tasvir edilir.

Şairin mahlası eserin birkaç yerinde “Hüsâm” ve “Hüsâmî” diye geçmektedir:

Hüsâm'ı kıl zünübundan muṭahhar

Hüsâm'ı aklı bu esrâra érmez

Tîğ-i zebânıyla Hüsâm eyler 'adûña intikâm

Eserin konusu da göz önüne alındığında, bu mahlasın bilinçli seçildiği düşünülebilir. “Hüsâm” kelimesi Arapça “keskin kılıç” anlamına gelmektedir. Metinde kelime tevriyeli olarak kullanılmıştır. Şairin kaleminin gücü ve kılıç anlamlarına gelir. Öyle ki bazı yerlerde şairin hangi anlamı kastettiğini anlamak bir hayli zor olmuştur. Şair, metnin yalnız 55a/9 ve 52a/3 numaralı beyitlerinde kendi adını kullanmıştır.

Fütûḥi ḳo beyân-ı şâh-dâni

Tamâm et ḳıṣṣa'-ı şâh-ı cihânı

Fütûḥi meth'êderseñ et ḥüsâmı

Alan oldur 'adûdan intikâmı

Eserde müellifin adı ve eser adının dışında kayıt bulunmaktadır. Eser manzum olarak ta'lik yazıyla yazılmıştır. Tek bir ölçü kullanılmamıştır. Metinde 1b-13a bölümleri arasında Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün, 13a-38b arasında Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün fâ'ilün, 38b-53a arasında Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün, 53a-58b arasında mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ilün vezin kalıpları kullanılmıştır. Beyitlerdeki mevcut vezin hatalarının müstensihden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Her sayfada 11 beyit bulunmaktadır. Bazı sayfalarda dizelere dik gelecek şekilde Arapça ve Türkçe derkenarlar eklenmiştir. Beyitlerin bazılarında Arapça veya Farsça olarak yazılan bir kelimenin Türkçe anlamını, kelimenin altına, üstüne ya da yan tarafına not düşmüştür.

Çizildi ol zafer-peyker 'alemler

Ki ezelden fetḥ ü nuşretle 'alemler

Beytindeki “alemler” kelimesi ilk dizede bayrak anlamında, ikinci dize de ise işaret anlamında kullanılmış. Oluşacak herhangi bir karışıklığı ortadan kaldırmak için kelimenin üst tarafına “y'Âni el-meşhur” diye bir ifade düşmüştür.

Anlatılan olaylarla ilgili Arapça yazılmış ayetler, hadisler vardır. Eserde konuyla bağlantılı olarak Kur'ânı Kerim'den bahislere veya Hz. Peygamber döneminde yaşanmış olaylara kısa telmihler şeklinde atıfta bulunulur.

Metnin tamamı kolay okunmasına rağmen beyitlerin yan taraflarına dik olarak yerleştirilen derkenarları okumak zor hatta bazı yerlerde imkânsızdır. Metinde değişik yazı türlerinin yer alması eserin tek bir müstensihin elinden çıkmadığını gösterir. Eser harekesiz olmasına karşın yanlış

okunacağı düşünülen kelimelerde okuma yanlışlığını önlemek amacıyla kelimenin tamamında ya da sadece ilk harfinde hareke kullanılmıştır.

Ayetler ve başlıklar farklı renkte mürekkeple yazılmıştır. Yazmanın bazı yerleri siliktir. Metinde aynı sözcük kimi yerde Arapça, kimi yerde Farsça, kimi yerde ise, Türkçe karşılığıyla geçmektedir: ‘aqlum 3b/5; dimāğ ında 19b/8; usuñ dēr “Aklını başına toplamak.” 18b/5 şeklinde geçer. Metindeki bu kullanıma başka bir örnek de ay ve güneş kelimelerinin farklı dillerdeki kullanımlarıyla geçmesidir:

Ay ki ‘aks-i ḥaṇṇeründendür dirahş-ı mäh-ı fetḥ
 Şu‘ le’-yi tiğ üñ güneş gibi delîl-i rāh-ı fetḥ
 Meh ḥöd günün muḥtâcudur gün nûrî başı tâcudur
 Çün rev günün mi‘râcudur olmaz müdâvât-ı kamer
 Ger şeh bu ben şeydâ dile rahm êyleyüp rağ bet kıla
 Olam meh ü ḥürşîdile göklerde her şâm u şehir

Eserin Ayasofya Kütüphanesi’nde 128 sayfalık tek nüshası bulunmaktadır.

Enîsü’l-Guzzât’ta üç bin kırk dokuza yakın madde başı olan sözcük bulunmaktadır. Bu madde başlarının yüzde elliye yakını Arapça, yüzde yirmi beşe yakını Farsça, yüzde yirmi bire yakını Türkçe, yüzde üçe yakını Yunanca ve yüzde birlik bir kısmı ise Slavca sözcüklerden oluşmaktadır. Bir eser için yaklaşık üç bin kırk dokuz kelimelik söz varlığı, oldukça zengin bir söz varlığı sayılabilir

Türkçenin gelişim süreci içinde XVI. yüzyıl, Eski Anadolu Türkçesi döneminin bitip Osmanlı Türkçesi’nin başladığı zamandır. Enîsü’l-Guzzât, XVI. yüzyılda yazılmasına rağmen bu yüzyılın dil özelliklerini taşıdığı söylenilemez.

Genel olarak XV. yüzyılın dil özelliklerini taşıyıp bazı eklerde ise XVI. yüzyılda görülen ses değişimlerinin yer alması geçiş dönemi eseri olarak değerlendirilmesini sağlar.

Bazı ekler her iki dönemin özelliğini yansıtmaktadır. Aşağıdaki beyitler bu ses değişimlerini en iyi şekilde örnekler niteliktedir.

Çü ḥoş gelmez saña ‘Osmân u ‘Ömer
 Kimünle ḥaşr olursun sen birâder
 Anuñ dahı olursın mübtelâsı
 Çekersin ne’ise gönül belâsı

Beyitlerinde ikinci tekil kişi eki hem –sun hem de –sın şeklinde geçmektedir. Eserin tümünde ikinci tekil kişi ekinin bir kere –sun halinin yer alması bu değişimlerin henüz yerleşmediğini göstermektedir.

Katı göñlüyle yumşak döşekde
 Nazîrin yok şanur taht-ı felekde
 Süleymân-ı zamânın emrûne bâd

Olur biñ lerze vü zârile münkâd

Aynı şekilde bu beyitlerde daha önce –ı şeklinde yazılan üçüncü tekil iyelik eki gönlü ve emrüne kelimelerinde yuvarlak sesli ile yazılarak Eski Anadolu Türkçesinden ayrılır.

İkdâm ederem gece gün ki öpe rikâbuñ gündüzün

Beyler haţâ ikdâmdan çün rûz ola dutar pür qahr

Beytinde gündüzün kelimesindeki –leyin anlamı katan –ün eki daha önceki dönemden farklı olarak yuvarlaklaşmıştır.

Gehî vërmez selâm İsfendiyâr'e

Ki 'abd-ı maqbûl olmuş şehriyâre

–mış şeklinde olan belirli geçmiş zaman ekinin yer yer yuvarlaklaştığını görüyoruz.

Olan atından öldi kalma şekkde

Yæg olur esb-i lâğ ardan eşek de

Semâ-yı haşmet-i şehden şavâ' ik

İnerdi yıldırımından dañı fâik

de: tağı > dağı berkitme edatının da/de biçimine geçişi XVI. yüzyılda çok sık görülmesine rağmen metinde bir tek de ekinin dışında bütün berkitme edatları dağı şeklinde geçmektedir.

Qrâlun güşına k'êrdi bu güftâr

Yine başına geldi 'aqlı tekrâr

'Alî hõd bunlarunla haşr olısar

Şahâbe cem' olurlar gine yek-ser

Beyitlerde görüldüğü gibi, gine: yana > yene > yine belirtcinin gine ve yine şekli hemen hemen eşit sayıda geçmektedir.

Quralum ceng içün bir yahşî üslûb

Ferah îcâb êdeğ am ola meslûb

XVI. yüzyılda dar sesliyle kullanılan bazı kelimeler o dönemde yuvarlak sesle yazılmaktadır. İçün kelimesi bunun iyi bir örneğidir.

Umaram dâyim olasın şefî'üm

Vücûda gelmeye fi' l-i şenî'üm

Ne var kâfirse şâhidi mu' azzam

Dağâyık fikr eder şahş-ı mükerrem

Bir uzun a ünlüsünden sonra gelen hemze sesinin y'ye dönüşmesi beyitlerde yer alan dâyim, dağâyık gibi bazı kelimelerde görülmektedir.

Hudâ maqbûbudur bunlar bilâ-şekk

Neğ am sevmese her birin bir eşek

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Bularuñ cengine hiç olmaz ol germ

Ki bilür nâr-ı ħarb eyler anı nerm

Şular kim oldı cennetle mübeşşer

Kesilsün anlara dil uzadan ser

Daĥı şunlar kim nuķūd-ı ħalbi ħalb

Şûretâ işbât-ı Ħaķķ ma‘ nâda selb

İşaret adılarında bunlar biçimi yanında bular, şunlar biçimi yanında şular biçimi dikkat çekmektedir.

Geh olur sevinür ol nâr-ı mübârek

Tecellisin keser nûr-ı tebârek

Bu ĥîletde o mirât-ı me‘ ânî

Ne şûretden bedî‘ eyler beyânı

Beyitlerinde görüldüğü gibi o işaret zamirinin her iki şekline de rastlanmaktadır. ol > o gelişmesi bu dönem metinlerinde çok sık görülür.

Eser XV. yüzyıldan XVI. yüzyıla geçişin bir örneği olduğu için o işaret zamirinin o şekli seyrek olarak geçmektedir.

Arapça ve Farsça, tamlama ve terkiplerin çok yoğun kullanılmasından dolayı eserin dili ağırdır. Anlatımındaki sanatlı dilin eserin konusunu ikinci plana ittiği düşünülmektedir. Bu kadar karışık ifadelerin yanında bazı kelimelerin kenarlarına Türkçe anlamlarının not şeklinde düşülmesi anlaşılabilirliği sağlama kaygısı olarak düşünülebilir.

Enîsü'l-Guzzât Türkçenin tarihsel dilbilgisine katkı sağlayabilecek önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Sonuç

Bu çalışma Kanunî Sultan Süleyman'ın 1526 yılında yaptığı Macaristan seferini anlatması bakımından dikkate değerdir. Enîsü'l-Guzzât Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sefer sırasındaki durumunu yansıtmaktadır. Ayrıca XVI. yüzyılın söz varlığını ortaya çıkarmada, bu alanda çalışma yapanlar için kullanılacak önemli bir kaynaktır.

Eserin dili kendi dönemine göre Arapça ve Farsça kelimeleri fazlaca kullandığı için ağırdır. Eser dikkatle incelendiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu parlak durumu anlatmak için şairin Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunluklu olduğu bir dil kullandığı görülmektedir.

Eserin dil incelemesi sonucunda birkaç ekte farklı kullanım olmasına karşın dönemin genel özelliklerinden ayrılmadığı görülmektedir. XVI. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi özellikleri görülmektedir.

Eser, tarihsel bir metin olması dolayısıyla edebi metinlerden farklı bir söz varlığına sahiptir. Bu yönüyle Türk dili alanında çalışan bilim adamlarına malzeme sağlarken öte yandan Türkçenin tarihsel sözlüğüne katkıda bulunacak bir yapıttır. Eser, XVI. yüzyıl Osmanlı tarihiyle ilgili yapılan çalışmalara kaynaklık edecektir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

KAYNAKÇA

- CANPOLAT Mustafa, Ömer Bin Mezîd Mecmû'atü'n-ne'âîr, Metin- Dizin-Tıpkıbasım, Ankara, 1995.
- ÇAĞATAY Saadet, Ş.Türk Lehçeleri Örnekleri VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla kadar Yazı Dili, Ankara, 1963.
- DEVELLİOĞLU Ferit, Osmanlıca- Türkçe Lûgat, (Yay. Haz. Aydın Sami Güneyçal), Ankara, 1997.
- ERGİN Muharrem, Türk Dilbilgisi, İstanbul, 2005.
- GÜLSEVİN Gürer-Erdoğan Boz, Eski Anadolu Türkçesi, Ankara, 2004.
- İSEN Mustafa-İsmail Hakkı Aksoy, Vuslatı Ali Bey, Gazâ-n'Âme-i Çehrin, Ankara, 2003.
- KOMİSYON, Derleme Sözlüğü, C. I-XI, Ankara, 1993.
- KOMİSYON, Tarama Sözlüğü, C.I-VI (Düzenleyen Cem Dilçin), Ankara, 1983.
- KOMİSYON, Türk Ansiklopedisi, C. XXXII, Ankara, 1982
- KOMİSYON, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. III, İstanbul 1979.
- KOMİSYON, Türkçe Sözlük, Ankara, 2005.
- PAKALIN Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II, İstanbul, 1983.
- PALA İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, İstanbul, 2004.
- ŞEMSEDDİN Sami, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul, 2005.
- ŞÜKİN Ziya, Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya, İstanbul 1967.
- TAHİR Bursalı Mehmet, Osmanlı Müellifleri, C. III, Ankara 2000.
- TİMURTAŞ Faruk Kadri, Eski Türkiye Türkçesi XV. yüzyıl. Gramer- Metin Sözlük, İstanbul, 1994.
- TİMURTAŞ Faruk Kadri, Osmanlı Türkçesine Giriş I, İstanbul, 1998.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, C. II, Ankara 1964.

ONE MIGRATION, TWO DIFFERENT HISTORIOGRAPHIES: THE MIGRATION OF THE UZBEKS AND KAZAKHS IN THE 15TH CENTURY*

Yunus Emre GÜRBÜZ**

ABSTRACT

History education has a crucial role in training the future generations. Each nation-state teaches history according to necessities of forming national identities for its citizens. After the dissolution of the USSR, following the fail demise of the common identity, *New Soviet Man*, newly independent Central Asian states moved to find distinct national identities for their citizens. During the Soviet period the historiography was based on territoriality within the driven borders. The common past, however, cannot be delimited to contemporary borders. Kazakh and Uzbek peoples consist of some similar tribes, because they had arrived as a result of massive migrations in the 15th century. The comprehension of their past and the differences in evaluating this migration is related to their recent needs of constructing a nation, which is manifested in their history textbooks.

Textbooks present a rather secluded sphere, where the signs of political needs on education can be more clearly analyzed. Thus, this study aims to compare the evaluation of a certain migration process in the historiography of Kazakhstan and Uzbekistan through text analysis in history textbooks. Uzbekistan underlines the deeds of settled civilizations in recent Uzbekistan. Here the Timurids are being glorified, although a century later with the migrating “Uzbek” tribes pushed them away. This controversial case is solved against the nomadic Uzbeks, in favor of pre-Uzbek settled civilizations of recent Uzbekistan. In Kazakhstan this migration is evaluated positively in glorifying the legacy of Eurasian nomadic khanates parallel to their modern, political vision for Eurasia.

Key Words: Uzbekistan, Kazakhstan, Migration, History Education.

* The first draft of this paper is presented at the XXVII International Conference on Historiography and Source Studies of Asia and Africa “Local Heritage and Global Perspective”, Saint Petersburg State University Faculty of Asian And African Studies, 24-26 April 2013; and a shorter abstract has been published in the conference book.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Öğr. Gör. Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, El-mek: fromemre@gmail.com

BİR GÖÇ İKİ FARKLI TARİH YAZIMI: ÖZBEKLERİN VE KAZAKLARIN ON BEŞİNCİ YÜZYILDAKİ GÖÇÜ

ÖZET

Tarih eğitiminin gelecek kuşakları eğitmene kritik bir rolü vardır. Her ulus-devlet vatandaşları için bir ulusal kimlik oluşturma gereğiyle tarih eğitimi verir. SSCB'nin dağılışının ardından *Yeni Sovyet İnsanı* ortak kimliğinin gözden düşmesiyle, yeni bağımsızlığını kazanan Orta Asya cumhuriyetleri vatandaşları için farklı kimlik arayışlarına yöneldiler. Sovyet döneminde tarihyazımı çizili sınırlar içindeki topraklarla sınırlıydı. Ancak ortak geçmiş günümüz sınırları tarafından sınırlandırılmaz. Kazak ve Özbek halkları içinde bazı kavimler ortaktır, çünkü on beşinci yüzyıldaki kitlesel göçlerle gelmişlerdir. Geçmişlerini nasıl kavradıkları ve bu göçü nasıl değerlendirdikleri bugün inşa etme ihtiyacı duydukları ulusla ilintilidir, ki bu da tarih ders kitaplarında kendini gösterir.

Ders kitapları, görece kapalı bir alanda yer aldıklarından, eğitimle ilgili siyasi gereksinimlerin işaretlerini burada daha açıklıkla çözümlenebilir. Bu nedenle bu çalışma belli bir göç sürecinin Kazakistan ve Özbekistan tarihyazımında nasıl değerlendirildiğini karşılaştırmayı amaçlıyor. Özbekistan günümüz Özbekistan sınırları içindeki uygarlıkların yaptıklarını vurgulamaktadır. Bu çerçevede Timuriler yüceltilmektedir, oysa yüz yıl sonra göç eden “Özbek” kavimleri onları uzaklaştırdılar. Bu çapraşık durum göçer Özbeklere karşı, Özbeklerden önce günümüz Özbekistan’ında yaşayan yerleşik uygarlıkları lehine çözülmüştür. Kazakistan’da bu göç, günümüz siyasi vizyonlarına paralel olarak, göçer Avrasya hanlıklarını yüzeltmek için olumlu olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, Kazakistan, Göç, Tarih Eğitimi.

Introduction

History education has a crucial role in training the future generations. Each nation-state teaches history according to necessities of forming national identities for its citizens. The years, persons and their accomplishments in history are forgotten by most graduates, but the main idea remains. It teaches the students “who they are” through “where they stand in history”. The family backgrounds or local history of students might be different than what is being thought in the textbooks, but history education gives some of the main features about the shared identity. The shared history represented in history textbooks is more authoritative than singular histories. Citizens with different backgrounds base their interpretations and figure their position in daily political events upon the knowledge learned during the school education. Media and daily national and international events strengthen and reproduce the basic ideas about the national identity learned at school.

This was also the case during the Soviet period. The related concern of the Soviet period was creating the *New Soviet Man* (новый советский человек), who was expected to be a person stripped from her/his tribal roots (Ustryalov 1934: 6). During the Soviet period the identity of the Soviet citizen and its relation with the national identity was not static. In the first years the main

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

idea was *korenizatsiya* (taking roots through nativization), in which titular nations were supported in each republic and significant rights for minorities were acknowledged. Accordingly education and production of literary works in national languages, the study of history and ethnography of various nationalities were supported. The policy was indeed established to obtain the support of various nationalities in the USSR. The nationalities were not considered as threat to the internationalist Soviet ideal, but they were understood as roots of the gigantic Soviet tree. Strong roots would only create a stronger tree. The nationalities were not only supported culturally but national territorial delimitations were also created, where different nationalities would enjoy some level of autonomy in self-governing bodies.

During the liquidation of 1936-38, many intellectuals and politicians were condemned for their supposed bourgeois-nationalist tendencies. That was a new epoch with stress on an undeclared Russification, when Russian education was made compulsory for non-Russian schools, Latin alphabet of Central Asian republics was replaced by Cyrillic, and Russian culture was turned to be the focus for every nationality as the shared cultural legacy. Thus Russians in history education turned to “big brothers” helping the backward peoples. The Russian invasion of Central Asia was taught as a progressive movement within a discourse similar to “white man’s burden”. For the Kazakhs it was also taught that Russians were invited by Kazakh tribes and thus the Kazakh subordination was voluntary. This was in sharp contrast with the previous evaluation of Russian advance, which explained it through economic factors align with Marxism and criticized it as being capitalistic and exploitative.

New Historiographies After the Independence

After the dissolution of the USSR newly independent Central Asian states moved to found distinct national identities for their citizens. During the Soviet period the historiography was based on territoriality within the drawn borders. While the historiography was being reformulated, some main issues remained. After the delimitation of Soviet republics between 1924 and 1936, the acceptance of the new territory became one of the main concerns for creating a belonging to the created Soviet Socialist Republic. This was a challenge for nomadic societies, because even the drawing of static borders was a problem for nomadic societies, which were constantly changing their locations from summer to winter pastures crossing imposed borders.

The historiography played a role in the acceptance of national borders. History textbooks taught the past of all peoples lived within the recently drawn borders, but related peoples immediately beyond the borders were subject matter of neighboring republics. It was inclusive in terms of including historically every people and civilization within the territory until ethnogenesis, but exclusive for shared achievements or ancestors beyond the borders.

After the independence the concern for territoriality continued also in Kazakhstan and Uzbekistan. For Uzbekistan regionalization was considered a threat, where in the 19th century the republican territory was not unified but divided between Bukhara, Khiva and Kokand khanates, and in Kazakhstan the majority of the population in 1989 was non-Kazakh (http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=5). Additionally the majority of the Kazakhstani citizens living in the northern half of Kazakhstan - with shared borders with Russian Federation - were Russians.

After the independence the maps on history textbooks and school atlases continued to show historical ages within recent national borders. It is the same for Uzbekistan and Kazakhstan. In the last decade, however, although the territorial concern for ancient ages and maps for all ages remained the same, some changes about the enlargement of the sphere of historical interest are also apparent. The history of Kazakhstan recently includes information about some nomadic formations on the Eurasian Steppes. For example, The Huns (Hsiung-Nu) were also taught in Soviet period, as

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

they had ruled over the Kazakh Steppes, but recently the information given about the Huns crosses the borders of Kazakhstan, and the chapter closes with Atilla, whose powerbase was in today's Hungary (Turlugyl 2002 :71).

Also in Uzbekistan the sphere of interest of history textbooks is not only defined by territoriality any more. After the first years of independence and some debates Amir Temur obtained a central position in the Uzbekistani historiography. During the Soviet period sultans and khans were considered as feudal despots, and no pages were devoted to their glories. Today the most glorious age of Uzbekistan is accepted to be the age of Amir Temur and Temurids. The conquests of Amir Temur, which covered most of Central Asia, Iran, Afghanistan, and part of Anatolia, Iraq, India, Pakistan are used to demonstrate the grandeur of Amir Temur (Muhammadjonov 2009: 118). On the main square of the capital stands the statue of Amir Temur and next to it the Amir Temur Museum (established in 2006). All significant members of the Temurid dynasty are remembered at the museum, including Babur, who had fought against the nomadic "Uzbeks" before leaving today's Uzbekistan.

Babur's resistance against the Uzbeks (Usmonov 2006: 15-16) and the resistance against Chinggis Khan are told in history textbooks as a heroic fight against the intruders. Nejmeddin Kubro is told to have fought against the armies of Chinggis Khan by saying "Land or honorable death", which is also the subtitle of the related chapter. Another heroic fighter is Khwarzemshahid Jaloliddin Manguberdi, who is honored by patriotic sentences (Muhammadjonov 2009: 97-100). As the nomadic "Uzbek" khans were from Chinggis Khan's lineage, the confrontation of Chinggis Khan and the peoples of Uzbekistan built the first confrontation between the locals and – the forefathers of – the Uzbeks. This struggle is also evaluated for the benefit of territoriality against Chinggisid (Uzbek) lineage.

It is a fact that the past cannot be delimited to contemporary borders. It is also true that the Kazakh and Uzbek peoples arose from intermingled tribes, which is manifested in the shared names of some tribes. This can be considered as an outcome of the dynamic nomadic way of life, but also because many tribes had arrived as a result of massive migrations in the 15th century. The recent national designations of "Uzbek" and "Kazakh" was attested to modern Uzbek and Kazakh peoples – which were not nations yet - after that very migration. Some tribes known as "Uzbeks" moved to agricultural centers in recent Uzbekistan and some remained in the steppes, and because of their separation they took the name "Kazakh".

The significance of this migration is evaluated differently in Kazakhstan and Uzbekistan, which is not only based upon scientific data but also on the selection of historical data influenced by their recent needs of constructing a nation.

The Migration and Kazakh Historiography

The migration of the Kazakh tribes to today's Kazakhstan has a special role in the formation of the Kazakh ethnogenesis. The emergence of the Kazakh tribes is a well-known fact documented in historical sources. In the 15th century some tribes of the Golden Horde, who were called Uzbek (Özbek), were united under Abulkhayr Khan. The aim of Abulkhayr Khan was migrating from the north of the Caspian Sea to the south, Transoxiana, where there were more fertile regions and various cities, and where he could centralize his loose tribal union. Two of the khans in his tribal confederation, Karai Khan and Jani Beg Khan were not comfortable with Abulkhayr Khan's plans about the restoration of power and establishment of a dynasty. In 1459-1460, Karai Khan and Jani Beg Khan united nomadic and semi-nomadic groups, who were against the migration to Transoxiana and centralization, and moved to Western Jedisu. (Kumekov 1998: 67)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Mirza Muhammed Haidar Dughlat (1500-1551) transmitted Abulkhayr Khan's push for centralization and the reaction, which resulted in the separation of "Kazakh" tribes from the Uzbeks, in his work, *Tarikh-i Rashidi*, as follows:

When Abulkhayr had made himself master of the whole of the Dasht-i Kipchak, he desired to remove several of the Sultans of the race Juji, in whom he detected symptoms of seditious designs. Karai Khan and Jani Beg Khan, perceiving the intentions of Abulkhayr Khan, fled together with a few other Juji Sultans, to Moghulistan. This country was at the time under the khanship of Isan Bugha Khan, who received them favourably and assigned a corner of Moghulistan for them to live in. Here they dwelt in peace.

On the death of Abulkhayr, differences arose between the Uzbeg Ulus. As many as were able, repaired to Karai Khan and Jani Beg Khan, for the sake of peace and security: and in this way [the two khans] became very powerful. Since they have first of all separated from the mass of their people, and for some time had been in an indigent and wandering state, they got the name of Kazakh, which has clung to them [ever since] (Elias 1972 (1895): 272-73).

This separation laid the foundations of the Kazakh people. Before it became the name of a people, the term "kazakh" was used for "free and independent man, vagabond, adventurer". According to Barthold and Hazai "Kazakh" comes from the Turkic word "kaz" which means "to flee, to escape", and the suffix "akh" is used for the person, who had escaped (in modern Turkish "kaçak") (W. Barthold G. Hazai, *Encyclopedia of Islam*). Mirza Muhammed Haidar Dughlat's explanation about their process of becoming "Kazakh" also confirms this claim: "Since they have first of all separated from the mass of their people, and for some time had been in an indigent and wandering state, they got the name of Kazakh." (Elias 1972 (1895): 73)

The Uzbek tribes, who had left Abulhayr Khan, were first called "Uzbek-Kazakh" meaning "the Uzbeks, who had become kazakhs" or "the Uzbeks, who had become followers of kazakh khans". In the beginning of the 16th century, when the Uzbeks had finally moved to Transoxiana and consolidated the Kazakh Khanate around Jedisu region, the term "Uzbek" was dropped for the Kazakhs, and they came to be known as the Kazakhs (Togan 1981: 37).

Again in the beginning of the 16th century the Uzbeks migrated to Transoxiana, where they established their khanate. The separation of the Kazakhs and formation of different khanates on different territories can be considered as a very crucial step in the historical formation of the Uzbek and Kazakh peoples. In the Kazakh historiography this is the turning point in the formation of the Kazakh people. The history textbooks about the Kazakh history cover all peoples lived in Kazakhstan, starting with tribes of the Andronov culture, Saks, Sarmats and Usun (Zholdasbaev 2003: 124-125). They had all lived before the coming of the Kazakhs. It is, however, emphasized that the ethogenesis of the Kazakh people could only be achieved after the establishment of the ethno-political stability, which was at the time of the Kazakh Khanate (Zholdasbaev 2003:126).

The migration, separation and formation of the Kazakh and Uzbek tribes are taught in Kazakhstani history schoolbooks as follows:

As a result of the dispersion of clans and tribes under the Abulhayrid Khanate, this khanate was abolished and remaining clans and tribes migrated till Central Asia causing the emergence of the Uzbek people there. On the contrary, ethno-political groups in Kazakhstan united around Janibek and Kerei sultans, which firstly resulted in the formation of the Kazakh Khanate and secondly in the consolidation of the ethnic components of the Kazakh people (Zholdasbaev 2003:128).

(...)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

The clans and tribes migrating with Janibek and Kerei khans were first called Uzbek-Kazakh. Later the expression “Uzbek” had somehow become obsolete, the expression “Kazakh” was fixed and turned to the ethnic name of the Kazakh people. The clans and tribes, who were called “Uzbek” and migrated to Central Asia, became components of the Uzbek people. Thus two brotherly peoples had emerged from the ethno-political community, who were called “Uzbek-Kazakh” at the time of the Uzbek Khanate. The expression of the Kazakhs corresponding to this brotherhood “Uzbek, my blood brother” is the proof that the origins of these two peoples are the same (Zholdasbaev 2003:128).

The passages from the Kazakh history textbook clearly demonstrates that the separation of two “kazakh” khans, the subjugation of some nomadic tribes to them and the establishment of the Kazakh Khanate are accepted as cornerstones in the formation of the Kazakh people. Therefore they also enjoy a significant status in the recent Kazakh historiography.

The Migration and Uzbek Historiography

In Uzbekistan, on the other hand, the significance of this migration is very low. In Uzbekistan the most glorious age of the Uzbekistani history is accepted as the age of Amir Temur and the Temurids, but the coming of the nomadic Uzbeks brought the end of the Temurid period. The modern Uzbeks are proud with the achievements of the settled civilizations in today’s Uzbekistan, and they see themselves as the heirs of this rich legacy but not as the offspring of nomadic “Uzbeks” migrated to Uzbekistan.

The stress on the influence of the Uzbek migration is clearly rejected in official historiography. A book about the ethnic structure of Uzbekistan, *Etnicheskii Atlas Uzbekistana* (The Ethnic Atlas of Uzbekistan), about the past and present situation of the peoples of Uzbekistan (Ilkhamov 2002) triggered a strong rejection by some scholars from the Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, including the head of the institute. They published an analysis criticizing the book. Later the Head of the Institute Sh. Kamoliddin published an article in English for the wider scientific community. He chose a single counterargument for the English article, which was about the migration and ethnogenesis of the Uzbeks.

His argument, which also reflects the standpoint of the institute, is as follows:

[T]he ethnogenesis of the Uzbek nation begins in the sixteenth century, when nomadic Uzbeks migrated from the Dashti-Kipchak steppes to Central Asia, constituting the core of the future Uzbek people (...) One has to admit that this point of view indeed exists among some researchers who, guided by their preconceived and unscientific opinions, try to depict Uzbeks and other Turkic-speaking peoples of Central Asia as “uncultured nomads, herders, migrants, and conquerors, who did not have their own cultural traditions in the region and did not contribute to the development of civilization.” (Kamoliddin 2006:42-43)

We have always considered erroneous the notion that the Uzbek nation’s ethnogenesis is primarily related to the history of Dasht-i Kipchak Uzbeks and local Turkic clans and tribes who joined them. Modern Uzbeks’ ethnic and historical ancestors were the ancient settled agriculturalist and urban Turks of the Central Asian interfluvial plain who were part of the autochthonous pre-Indo-European population of the region. In subsequent historical periods, this primary Turkic-speaking substrate included many other ethnic components, both Turkic- and Iranian-speaking tribes and peoples (Kamoliddin 2006:44).

The Dasht-i Kipchak component is the latest external element in the Uzbek peoples’ history, which did not contribute anything new to the process of nation formation. Nomadic Uzbeks blended into the settled agriculturalist Central Asian population and, having adopted their language,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

partook of its high culture. Dashti-Kipchak inhabitants' erstwhile political dominion is preserved only in the ethnonym, which, after the national demarcation of 1924, started being used to refer to all Central Asian Turkic-speaking settled agriculturalists. (Kamoliddin 2006:44)

Any impact of the migration of the "Uzbeks" to "Uzbekistan" is clearly rejected in Kamoliddin's words. He strongly denies any contribution of the nomadic Uzbeks to the nation formation process. He even criticizes this point of argument as a design to belittle their civilization.

This article in English can also be considered as an academic manifesto against the constructivist evaluation of the migration in the formation of the Uzbek people. Similar sentences about the migration and ethnogenesis of the Uzbek people are also used in the history textbooks of Uzbekistan:

Turkic clans and tribes living in Dashti-Kipchak, and who accepted for themselves the name "Uzbek" came to our land. This event did not have any impact on the ethnicity [living] within our fatherland's boundaries. (...) The recent Uzbeks and Karakalpaks were living on the territories they live today since ancient ages. But they were not called "Uzbeks" or "Karakalpaks" at that period.

(...) the tribes coming from Dashti-Kipchak came naturally closer with their local brothers [in time]. (...) Eventually they improved spiritually by mixing with their local brothers. (Usmonov 2006:24-25)

The coming of the nomadic Uzbeks with a nomadic culture is not considered as something to effect the composition of the peoples living in Uzbekistan and the perennality of the culture. On the contrary the local, settled culture had influenced the newcomers, and through a natural process they were assimilated by the local people and their culture. The territoriality again supersedes over the ethnic affiliation, despite the fact that at least the designation "Uzbek" has an undeniable affiliation with the modern Uzbeks.

While the impact of the historical Uzbeks is denied, no other term is presented instead. The term "Turk" is freely used for historical periods, but for modern periods "Uzbek" is accepted. President Karimov presents the political, social and economic restructuring of post-independence Uzbekistan as the "Uzbek Model". Considering the past, he declared that they had "common cultural, historical and anthropological ties with the Tajik people. It shows that [their] culture is a unique synthesis of Turkic and Persian components." It can be argued that what is officially understood by "Uzbek" today in Uzbekistan is the culmination of ages old traditions and intermingling of cultures and peoples, which creates the uniqueness of Uzbekistan.

As a Conclusion

Uzbekistan with a vision of becoming the heir of Central Asian civilizations neglects the migration Uzbeks and underlines the achievements of settled civilization within the borders of Uzbekistan. Here the Temurids are being glorified, although a century later with the migration mentioned above the nomadic "Uzbek" tribes pushed them away. This controversial case is solved against the nomadic Uzbeks, in favor of pre-Uzbek settled civilizations of recent Uzbekistan. After the period as part of the Russian Tsardom and the Soviet years Uzbekistan aims to prove that "they" have a deeply rooted tradition of founding states and civilizations. Thus they were not in need of the civilizing role of the Russian "big brothers". They alone are the heirs of settled cultures, and they are able to revive this legacy. This legacy of settled civilizations is in fact not contradicting the facts. Yet the migration of the Uzbeks had also impact on the formation of the Uzbek society. The sheer difference in constructing the past in Uzbekistan and Kazakhstan is not only determined by differences in their historical facts, as the different evaluation of the same fact

(migration) represents. It is also determined by the past is being perceived, which is not independent than recent dilemmas.

On the contrary, in Kazakhstan the same migration is positively evaluated. The controversial significance in the evaluation of the migration in Kazakhstan, however, is not only an outcome of absence of settled civilizations or historical cities in Kazakhstan. the historiography of Kazakhstan includes the territory crossed by their nomadic ancestors as well. The glorification of the legacy of Eurasian nomadic empires is parallel to their modern, political vision for achieving a place at the heart of Eurasia. A recent book published in English and French with the official support of Kazakhstan is called “Kazakhstan: Linchpin of Eurasia”, which openly reflects the vision Kazakhstan aspires to stage for the world (Seguillon 2010). Also during the celebration of the 20th anniversary of independence (2011) Nazarbayev underlined the need for “new Eurasianism”, which he said was his political vision since 1994. This is now to be realized in the Eurasian Union with partner states of Russia and Byelorussia (Solozobov 2011; Islambek 2011).

Kazakhstani historiography is not restricted by territoriality any more, it exceeds the borders, and the direction of the expansion is to wider steppes in the north. In Uzbekistan an expansion of historical interest is also the case, but here the main direction is towards covering the settled heartland of Central Asia. It seems that this is also reflected in the history education of those two nation-states and the very evaluation of the historical migration of the nomadic “Uzbeks” and “Kazakhs”.

REFERENCES

- BARTHOLD, W., HAZAI, G. (1999). “Kazakh”, Encyclopaedia of Islam CD-ROM Edition v. 1.0. Leiden: Koninklijke Brill NV.
- ELIAS, N. (1972). A History of the Moghuls of Central Asia Being the Tarikh-i Rashidi of Mirza Muhammed Haidar, Dughlat, London: Curzon Press.
- ILKHAMOV, A. (2002). Etnicheskii Atlas Uzbekistana, Institut Otkrytoe Obshestvo, Tashkent: Fond Sodeistvia Uzbekistan.
- KAMOLIDDIN, Sh. (2006). “The Notion of Ethogenesis in the Ethnic Atlas of Uzbekistan”, Anthropology & Archeology of Eurasia, vol. 44, no. 4 (Spring 2006), pp. 42-46.
- KUMEKOV, B. (1998). “About the Term Kazak”, History of Kazakhstan Essays, (ed.) KZYBAEV, M. K., Ministry of Science-Academy of Sciences of the Republic of Kazakstan-Institute of History and Ethnology Named by Ch. Ch. Valikhanov, Almaty: Gylym, pp. 53-61.
- MUHAMMADJONOV, A. (2009). O’zbekiston Tarixi 7, Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa Aksiyadorlik Kompaniyasi Bosh Tahririyati.
- SEGUILLON, P.L. Nazarbayev, N. (2010). Kazakhstan: Linchpin of Eurasia, Paris: Prestige Communication.
- TOGAN, Z. V. (1981). Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, Istanbul: Enderun Kitabevi.
- TURLUGYL, T., Toeleubaev, E., Kunapina, K. (2002). Ezhelgi Kazakstan Tarikhy 6, Almaty: Atamura.
- USMONOV, Q., JO’RAYEV, U., (2006), *O’zbekiston Tarixi* 8, O’kituvchi Nashriyot-Matbaa Ijodiy Uyi, Toshkent.

ZHOLDASBAEV, S., BABAEV, D., (2003), *Orta Ghasyrlardaghy Kazakstan Tarikhy* 7, Atamura, Almaty.

Internet Sources:

http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=5

Islambek, D., Bondarenko, S., Otarbek, B., (2011), “President Hails Independence, Sets Ambitious Agenda for Future”, *Astana Times*.
<http://www.astanatimes.kz/index.php?uin=1299129610&pg=1324119693#news>.

Solozobov, Yu., “Nursultan Nazarbayev Unifies Eurasia”, *Kazakhstanskaya Pravda*, 05.11.2011.
<http://www.kazpravda.kz/c/1320485344>.

Ustryalov, N., (1934), *От нэпа к советскому социализму* (From NEP to Soviet Socialism)
<http://www.magister.msk.ru/library/philos/ustryalov/ustry035.htm>.

OSMANLI DEVLETİ - FİLİPİN TİCARİ İLİŞKİLERİ*

Adem KARA**

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin pek çok ülke ile ekonomik ve sosyal ilişkiler kurmuş olduğunu bilmekteyiz. Filipinlerle olan ilişkileri ise çok geç tarihli olup çalışmamızda konu edileceği gibi bu geç kalınlıkla bir takım önlem ve çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Osmanlı Devletinin bölgeye bir temsilci göndermesi sonrasında mevcut durumun tespitinin yapıldığı görülmektedir. Bölgede yaşayan Müslüman halk ile irtibata geçme yanında bölge halkının ihtiyaç duyduğu gereksinimlerin karşılanması noktasında Osmanlı Devleti'nin insiyatif alması 20 yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir.

Çalışmamıza konu olan 1910 yılına ait ticaret raporu incelendiğinde bölgeye dair pek çok önemli veriye ulaşmamız mümkündür. Manila Başşehbenderi Necip Halil'in 1910 tarihli ticaret raporu çalışmamıza esas teşkil etmektedir.

1910 senesine ait Filipinlere ait bilgilerin yer aldığı raporda pek çok mühim tespit görülmektedir. Rapordan anlaşıldığı üzere, Osmanlı Devletinin bölgeden haberdar olmadığı ortadadır. Kurulacak ilişkiler sonrası bölgenin ihtiyaçlarının karşılanması ile devlet önemli bir pazar bulacaktır.

Necip Halil Bey, bu tespitleri yerinde gözlemleyerek yapmış ve gerekli önerileri de sunmuş görünmektedir. Osmanlı Devletinin var olan potansiyeli ile bölgeye yapılacak ticaret ve bunun getirileri gayet güzel bir şekilde tespit edilmiştir.

Bugün dahi Osmanlı Devleti ile Filipinler'in ilişkileri konusunda pek bir çalışma olmadığı göz önünde tutulduğunda çalışmamızın önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu niyetle söz konusu Necip Halil tarafından hazırlanmış olan 4 numaralı ticaret raporunu incelemek suretiyle konuyu izaha çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Filipin, Ticaret, Manila, Necip Halil

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yakınçağ Tarihi, El-mek: ademkara19@gmail.com

THE TRADE RELATIONS BETWEEN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE PHILIPPINES

ABSTRACT

The Ottoman Empire is known to have made economical and social relationships with many countries. The relations with the Philippines were quite late. It is seen that some precautions were taken and some studies were carried out with this lateness as it is to be mentioned in our study.

The current situation is seen to have been detected after a delegate was sent to the area by the Ottoman Empire. It was the early 20th century when the Ottoman Empire took the initiative on communicating with the Muslims living in the area and responding the needs of the local people as well.

It is likely to gain really significant data about the area when the trade reports in 1910 are examined. The trade report dating back to 1910 forms the basis of our study. The very report was prepared by Necip Halil, the consil general in Manila.

A great deal of significant detection is seen in the report consisting of the information about the Philippines in the year of 1910. It is understood from the report that the Ottoman Empire was not aware of the area. The Empire would find an important market by responding the needs after the relations were made.

It is seen that Necip Halil observed these situations in the very area and suggested the necessary proposal. With the potential of the Ottoman Empire, the business carrying on in the area and its benefit had been determined successfully.

We think that about our study is to be important since there are few studies on the relationship between the Ottoman Empire and the Philippines. Thus, we have tried to explained the subject by examining the 4 th trade report of Necip Halil.

Key Words: the Ottoman Empire, the Philippines, Trade, Manila, Necip Halil

Filipinler¹

Filipinler, Büyük Okyanusun batısında ve Güneydoğu Asya'da yer alan bir ada devletidir. Asya kıtasından 966 km açıktaki bulunan Filipinler, “Şark denizinin incisi” olarak tanınır. Ayrıca, Asya’daki batı sömürgelerinden istiklalini kazanan ilk devlettir. Ülkede yaşayan çoğu Filipinli’nin kökeni Avusturyalı'lara dayanır. Ayrıca Çinli, İspanyol, Amerikan ve Arap kökenliler de bölgede bulunmaktadır.

Zengin bir tarihe sahip olan Filipinler, doğu kültüründen büyük izler taşır. Arkeolojik ve Paleontolojik teori, Homo Sapiens’in yaklaşık İ.Ö. 50 bin yıl önce Palawan’da (Filipin in Western Visayas bölgesinin bir ada vilayeti) var olduğunu ileri sürer. Filipinlerin geri kalan alanlarına

¹ Bu başlık altındaki bilgiler ansiklopedik bilgi veren çeşitli sitelerden derlenmiştir.

yayıldılar ve daha sonra Güney Asya kıyıları ve Batı Pasifik adalarında kolonileştirdiler. Arap, Çinli ve Hintli tüccarlar Filipinlilerle temas halindeydi.

İspanyollar, 1571'de Manila'yı Yeni İspanya'nın başşehri olarak tesis etti. Bu süreçte, Romalı misyonerler yerli halkın çoğunun dinini değiştirmelerine sebep olmuşlardır. Bölgenin hâkimi olan İspanyollar için en büyük kayıp, Yedi yıl savaşlarında Manila'nın İngilizler tarafından kalıcı işgali oldu. Filipinler, Yeni İspanya'nın bir toprağı olarak 1565'den 1821'e kadar yönetildi.

Manila Galleon (İspanyol ticaret gemisi) 16. yüzyılın başlarında yılda bir veya iki kez Manila, Acapulco, Meksika arası sefer yapıyordu. Filipinliler ise dünya ticaretine 6 Eylül 1834'te açıldılar.

Filipinlere, Malaya göçlerini, Hint ve Çinliler takip etmiştir. İslamiyet, 14. yüzyılda Borneolu tüccarlar tarafından buralara girmiştir. İslamiyeti kabul etmeyenler, kabileler halinde medeniyetten uzak bir hayat sürerken, Müslümanlar bölgenin en medeni devletlerinden birini kurmuşlardı. Magellan, çıktığı Dünya seyahatinde, 1521'de burada öldürüldü. 1542'de bir İspanya seyyahı, Kral II. Philip adına buraya Las Felipinos (Philippines) ismini verdi. İspanyol idaresine karşı isyanlar devam etti. Nihayetinde 1898 senesinde cereyan eden İspanyol-Amerikan Harbi sonucu Amerikalılar, Filipinleri 20.000.000 dolara satın aldılar.

Filipinler, Amerikan yönetiminde fazla kalmadılar. Yavaş yavaş imtiyazlar sağladılar. 1934 yılında kabul edilen bir kanunla, 10 yıl içinde tamamen bağımsızlığına kavuşmasına karar verildi. 1942 yılında adaların, Japonlar tarafından işgal edilmesi, direnme hareketlerini komünist HUK hareketi etrafına itti. Mc. Arthur Japonlarla yaptığı savaşta galip geldi ve adadaki Japon egemenliği sona erdi. 1946'da Filipinler Cumhuriyeti resmen kuruldu.

2012 verilerine göre Filipinlerin nüfusu 105 milyonu aşmıştır. Bu nüfusuyla dünyanın en çok nüfusuna sahip 12. ülkesidir. Başkent Manila ise dünyanın en kalabalık 11. başkentidir.

Güney Asya'da ticareti geliştiren Arapların teklifiyle 14. yüzyıldan kısa bir süre sonra İslamiyet'le tanıştılar. Filipinler'in yaklaşık olarak %10'u Müslüman'dır. Yerel dilde "Moros" olarak bilinirler ve genelde ülkenin güneyinde Mindanao adasında yaşamaktadırlar.

Osmanlı Devleti - Filipinler İlişkileri

Osmanlı devletinin Filipinlere olan ilgisinin 20. Yüzyılın başlarında başladığını elimizde bulunan ticaret layihāsından anlamaktayız. Fakat Osmanlı arşivinde yer alan bazı belgelerden ticari boyut yanında bölgede yaşıyan Müslüman ahalinin varlığından haberdar olan devletin bu konuda da bir takım eylemler gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

Öncelikli sorunun bölgede yaşıyan Müslümanların hac vazifelerini ifa etme konusunda düştükleri sıkıntılardır. Osmanlı Devleti özellikle hacca gelen Malay Adaları sakinleri vasıtasıyla bölgedeki İslam devletleri ile temasa geçmiş, karşılıklı ticari ve diplomatik ilişkilere girilmiştir. Malay Adaları'nda kurulan İslam Devletleri özellikle 15. asırda Sömürgecilerin saldırılarına maruz kaldıklarında, zaman zaman askeri yardım talep etmişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Hint Seferleri bir yönden de Hindistan'a ve Malay Adaları Müslüman devletlerine saldıran Portekiz ile İspanyolların saldırılarını önlemek amaçlı olmuştur.

II. Selim tahta yeni geçtiği zaman Açe Sultanı Portekizliler'e karşı Osmanlı'dan yardım istemek amacıyla İstanbul'a elçi göndermiş, bu talep değerlendirilerek Açe'ye gemi, asker ve silah gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'nin özellikle Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki Preveze Deniz Savaşı ile Avrupalılar'ın deniz gücü neredeyse yok edilmesi Malay Adaları açısından bir dönüm noktası olmuştur. Sömürgeci güçler bu hezimetten sonra uzun yıllar kendilerini toparlayamamışlardır. Bu hezimet ile Malay Adaları düşmanın hızlı ve kararlı saldırısının

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

kırılmasıyla rahat etmiştir. Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar Uzakdoğu'ya olan yardım ve ilgisini sürdürmüştür.

Bu noktada Başbakanlık Osmanlı arşivinde olan belgelerde bunu destekler mahiyettedir. Filipin adalarındaki ahali-i islamiyenin ihtiyaçları için ehil zatlardan birkaç kişinin gönderilmesi ile halife tarafından verilen elvah-ı mübarekenin Taluksanga şehrinde inşa olunan camiye asılması ile ilgili belge. Bu belgede Filipin Müslümanlarının ahvalinin takip edildiği, ihtiyaçlarının göz önünde bulundurularak giderilmeye çalışıldığını gösterir².

Osmanlı Devleti'nin Filipin'de bulunan Moro Müslümanları ile ilişkisinin var olduğu ve burada yaşayan Müslümanların haklarını korumaya yönelik tasarrufla bulunduğu da belgelere yansımıştır. Amerika ile yapılan anlaşma sonrası Filipin adalarına Mehmed Vecih Efendi Şeyhülislam tayin edilmiştir. Şeyhülislamın Hindistan ve havalisinde yaşayan Müslümanlar arasında cihad ilanını yayabileceği hususunda Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Dördüncü Ordu Kumandanlığı'na bir telgraf çekilmiştir³. Filipin Şeyhülislamı Vecihi'yi, Filipin'e sevk ve orada eline para geçinceye kadar idare etmesi için örtülü ödenekten Dördüncü Ordu Kumandanlığı'na para gönderilmesi emri verilmiştir⁴.

Filipin'de binbaşı iken Müslüman olan bir Amerikalı subay olan Con "pi" Finli, İstanbul'da Padişah tarafından kabul edilerek Filipin Müslümanları hakkında bilgi vermiştir. Con "pi" Finli Meşihat Makamına ve Osmanlı Devleti'ne bölgedeki güç dengeleri ve bölge Müslümanları hakkında önemli bir rapor sunmuştur⁵.

Sultan II. Abdülhamid dönemine ait belgede ise Endonezya'da yaşayan Müslümanların istiladan kurtulmaları için, Harbiye mektebine talebeler getirilmesi ve mukavemet kuvvetleri teşkil ettirmek ihtiyacından bahsedilmektedir. Malay Adaları'ndan Harp okuluna öğrenci alındığını, yetiştirilerek memleketlerine gönderildiğini bu belgeden açık bir şekilde öğrenmekteyiz⁶.

Osmanlı Devletinin Ada'da İngiliz ve Amerika arasındaki mücadeleyi de dikkatle takip edildiğini belirtmek gerekir. Bu konuda bir belgede, Mösyö Milin'in kabine politikasını müdafaa edeceği, Küba'da hiçbir Amerika askerinin karaya çıkmadığı, Filipinler'de ise asilerin başarı kazandıkları, Manila'da bu süreçte yiyecek sıkıntısının baş gösterdiği ve bu sebeple yakında teslim olunacağı belirtilmektedir⁷.

İspanyollar, Osmanlı vatandaşlarının Filipin ve Küba'ya gitmelerini engellemeye çalışmışlardır. Bu noktada devlet bir takım girişlerde bulunmuştur. İspanya ile ikili görüşmeler yapılarak Osmanlı tabiiyetinden olanların pasaportlarına vize verilmemesi hususunda yaşanan sıkıntıların bertaraf edilmesine çalışılmıştır⁸.

Ayrıca bölgedeki Müslümanlar üzerinde Osmanlı devletinin nüfuzundan faydanılmak istendiği de belgelere yansımıştır. Filipinlerde yaşayan İslam ahaliyi isyana teşvik etmek için San Fransisko'dan müracaat ederek Osmanlı pasaportu almak isteyen Amerikan vatandaşı İrlandalı Con Dober'in talebi ret edilmiştir⁹. Amerika tebaasından olan İrlanda asıllı Can Dober'in anarşist olduğu, Filipin adalarına giderek burada yaşayan Müslüman ahaliyi ihtilale teşvik etmek niyetinde

² BOA, MV, Dosya No: 231, Gömlek No:123, Tarih:7-C-1331 (14 Mayıs 1913).

³ BOA, DH. ŞFR, Dosya No: 52, Gömlek No:82, Tarih: 07-C-1333 (22 Nisan 1915).

⁴ BOA, DH. EUM. KLU, Dosya No: 9, Gömlek No:12, Tarih:09-Ş-1333 (22 Haziran 1915).

⁵ BOA, İ. MBH, Dosya No: 12, Gömlek No:1331/C-011, Tarih:8-C-1331(15 Mayıs 1913).

⁶ BOA, Y. PRK. MYD, Dosya No:10, Gömlek No: 60, Tarih: 28-Za-1308(4 Ağustos 1891)

⁷ BOA, Y.MTV., Dosya No:178, Gömlek No:49, Tarih: 19 M. 1316, (9 Haziran 1898).

⁸ BOA, DH. MKT, Dosya No: 1762, Gömlek No: 97, Tarih:4-S-1308, (19 Eylül 1890).

⁹ BOA, DH. TMIK. M, Dosya No:64, Gömlek No:14, Tarih: 12-S-1316 (2 Temmuz 1898).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

olduğu belirlenmiştir¹⁰. Buna benzer başka belgelerde bulunması bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir.

Tüm bu belgeler, Osmanlı Devletinin bölgeye karşı Osmanlı Devletinin hassasiyetinin arttığı ve bu doğrultuda Filipinler'e şehbender atanmasının gerçekleştiği görülmektedir. Manila'ya şehbender atanması sonrasında bölgeyle direk temasın sağlandığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti-Filipinler Ticari İlişkileri

Osmanlı Devletinin Filipinlerle ilişkilerinin 20 yüzyıl başlarına tesadüf ettiğini daha önce zikretmiştik. Manila'ya Başşehbender olarak atanan Necib Halil'in Hicri 1327 tarihli ve 4 numaralı ticaret layihası bu başlık altında zikredilecektir¹¹.

Necib Halil Efendi öncelikli olarak bölgenin coğrafi ehemmiyetinden bahsetmektedir. Adaların siyasi, coğrafi ve ticari olarak oldukça önem arz ettiğini ifade ettikten sonra Asya adaları içerisinde Filipinlerin en önemli Ada olduğunu vurgulamaktadır. Japonya, Avustralya, Amerika ve Avrupa ülkelerine ait pek çok vapurun mutlaka Manila'dan geçtiğini belirtmektedir.

1910 senesinde toplamda 1.712.642 ton yüklü 860 vapur Manila'ya uğramıştır. 296.000 km'lik bir alana sahip Filipinlerin zirai açıdan zengin olmadığı için pek çok ürün bölgeye dışardan getirilmektedir. Ada'da yetiştirilen zirai ürünler Apaka, Hind Cevizi, tütün ve şekerdir. Necib Bey bu ürünlerle ilgili bilgide vermektedir. Apakanın hind cevizi ağacının yapraklarından imal edildiğini, kalınının kuvvetli halat ve ip imalında incisinin ise bizde alpaga namıyla bilinen kumaşın imalında kullanıldığını ayrıca Avrupa ve Amerika'nın en iyi apakasının Manila'dan ihraç edildiğini ifade etmektedir.

Tütünlerinin Havana tütünlerinden daha üstün olduğunu belirttikten sonra senede 100 milyon kilo şeker ihraç edildiğini belirtmektedir. Ayrıca, prinç, sedef, kereste ve kahve ihracıda olmakla birlikte bunların toplamı 1.649.794 pesostur. Neticede Filipinlerin 1910 senesi zarfında ihraç olunan miktar ve kıymetleri şu şekilde tablolastırılabilir.

Cins	Kilo	Pesos hesabıyla kıymetin yekûnu
Apaka	17.788.629	170.404.922
Hind cevizi	116.374.851	9.153.951
Şeker	127.717.542	7.040.690
Tütün sigara vs.	Adet kilo ve paket	4.632.495
Genel Toplam		38.237.058

Başşehbender raporunda Filipinlerin ithalatından da bahsetmiştir. Pek çok ürünün dışarıdan getirildiğine dikkat çekerek artan nüfusla birlikte ihtiyaçlarında büyük oranda arttığını belirtmiştir. 1899 senesinde 33 milyon frank olan ithalat, 1900 50 ve 1910 senesinde 93 milyona kadar ulaşmıştır. Filipinlerin ithalat yaptıkları ülke ve miktarları ise şu şekildedir.

¹⁰ BOA, A.}MKT. MHM, Dosya No:544, Gömlek No:48, Tarih: 8-Ş -1316 (22 Aralık 1898).

¹¹ Ticaret Layihası no:4

Memleket	Pesos hesabıyla kıymeti
Cemahir-i müctema-i Amerika	10.776.1298
İngiltere ve müstemleketi	9.824.831
Fransa	6.487.007
Çin	2.700.560
Japonya	2.241.594
Almanya	1.974.838
İspanya	1.386.729
İsviçre	543.167
Belçika	338.314
İtalya	136.314
Avusturya	114.498
Türkiye	2.340
Diğer Memleketler	495.595
Toplam	37.061.925

Bu rakamları belirttikten sonra Osmanlı devletinin bu ithalattan payının sadece 6 bin frank olmasından dolayı ve bu rakamında burada yaşayan Osmanlı tebaasının getirdikleri olduğunu belirterek Osmanlı devletinin Filipinlilerle hiçbir ticaretinin olmadığını vurgulamaktadır.

Necib Halil Bey bu konudaki eksikliğini ortaya koyma adına da önemli fikirler vermektedir. Filipinlerde önemli bir sanayinin ve fabrikalarının olmaması dolayısıyla bölge halkının ihtiyaçlarını dışardan karşıladığını, burada ticaretle uğraşan esnafında bu ürünleri gerçek değerinin 3-4 katına sattığını belirtmektedir. Manila’da ticaret yapan Osmanlı tebaasına mensup kişilerinde bu noktada Türkiye’de üretilen emtia ve ürünleri pazarlamaya teşebbüs etmediklerine dikkatleri çekmektedir. Bunu şu şekilde ifade etmektedir.

“Filipin adalarının ehemmiyetine ve fevkalade parlak istikbaline nazaran bu memlekette ticaret her yerden karlıdır. Çünkü sanai-i mahalliyesi ve fabrikaları yoktur. Mahsulat-ı araziyesi her ne kadar mühim ise de birkaç sınıfa münhasırdır. Binaenaleyh ahali ve ecanib ihtiyaçlarının kısm-ı azamini hariçten tedarike mecburdurlar....

Filipin de tebaamız aded-i nokta-i nazardan düvel-i ecnebiye arasında Çin ve Japonya ve İspanya tebaasından sonra dördüncü derecededir. Yani İngiliz, Fransız, Almanlardan ve teba-i saireden çok olduktan başka kısm-ı azami ticaretle iştigal ederler. Mamefih tebamızdan hiç biri Memalik-i Osmaniye ile münasebat-ı ticariyede bulunmaz. Bu memlekette bütün ecnebler kendi memleketlerinin mesûât ve mahsulatını celb etmekle ticaret eyledikleri halde, tüccarımız Amerika ve Avrupadan gelen emtia ile alış veriş ederler. Bunların bazısına bu hal-i müessifin sebebini sordum. Manila’nın Osmanlı limanlarından uzaklığını ve doğrudan doğruya tarik-i mevasalatın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

bulunmadığını ve memalik-i Osmaniye mahsulat ve mesnûâtının burada satılmamasını ileri sürdüler.”

Necib Bey bu konudaki eksiklik ve yapılması gerekenleri detaylı olarak şu şekilde ifade etmektedir.

“Evvelen- burada mühim ticareti olan diğer Avrupa memleketleri Türkiye’den daha uzaktır.

Saniyen- İngiltere, Almanya, Fransa ve İspanya’nın Manila’ya doğru vapurları varsa İtalya, Avusturya, İsviçre ve Belçika’dan re’sen vapur yoktur. Mamefih bu memleketlerin burada epeyce mühim ticaretleri vardır. Memalik-i Osmaniye’nin akza-yı şarka ihracatı için Porsaid limanı pek münasip ve yakın bir vasıtaadır. Suriye limanlarından Porsaid’e giden vapurlar, haftada üç-dört defa bulunur. Ve İstanbul ve İzmir’den Hıdiviye vapurları, gerek İskenderiye gerek İskenderun’a ve Beyrut tarikiyle her hafta Porsaid’e giderler. Porsaid’den akza-yı şarka müvasalat-ı daimi surette mevcut olduktan başka İspanya “Trans Atlantikin” vapurları Porsaid ve Manila arasında muntazaman amed ü şûd ediyorlar. İmdi Porsaid’de aktarma muamelesini yapmak için pek çok acenta bulunduktan maada, hususi vekil bulmakta kabildir.

Salisen- Memalik-i Osmaniye’de hasıl olan emtia ve mahsulata müşabih bir çok şeyler başka memlekette kesretle geliyor. Ve cinsçe pek dîn olduğu halde yüksek fiyatlara satılıyor. Bu hususta malumat mufasssıla itası lazımedendir.”

İfade edildiği üzere Necib Halil Bey öncelikli olarak Manila’da ticaret yapan ülkelerin Osmanlı devletinden daha uzak olduklarının tespitini yapmaktadır. Burada ticaret yapan tüm ülkelerin bölgeye vapurları olmadığı halde gerçekleştirildiklerini ve kullanılan limanların bizim ülkemize yakınlıkları belirtmektedir. Ülkemizde yetişen ve buraya gelen ürünlerden çok daha kaliteli ürünlerimiz olduğu halde fahiş fiyatlarla piyasanın Avrupalıların elinde olduğunu vurgulamaktadır.

Rapor Osmanlı Devletinin Filipinlere ithal edebileceği ürünleri buna dair saptamaları zikrederek devam etmektedir. Bu hususu rapordan aktaracak olursa tespiti ve bir bürokratin özverili çalışmasına da şahadet etmiş olacağız.

“Masnûât-ı Osmaniye’nin en mühim kısmını teşkil eden halı ticareti henüz Filipin adalarına dahil olmadığı hayrettir. Türk halıları dünyanın her tarafında olduğu gibi bu memlekette dahi ecanib ve ahalinin mazhar-ı takdir ve istihsanıdır. Buraya getirdiğim birkaç seccadeyi zahirlerden her kim gördü ise, delail-i istihsan ve ibtihacını izhar etmeden kendilerini alamadı. Ve burada tedariki kabil olup olmadığını soran dahi çok oldu. Halis Türk halısı bu memlekette pek ender ve ecnebi evlerde bulunabilen halılar hep Amerika ve avrupadan getirilmiştir. Manila ticarethanelerinde hiçbir Türk halısı yoktur. Hindli Japonlu dükkanlarında Bombay ve avrupanın tekallid halıları Türk halısı diye yüksek fiyatla satılıyor. Bu izahattan müsteban oluyor ki eğer Manila’ya mütavassıt ve mutad cinsinden Türk halısı gelir ise, binlerce adet halı satılabilecek ve satış her yerden ziyade karlı olacaktır. Bu mühim meseleye İstanbul ve İzmir halı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

tüccarının nazar-ı dikkatini celb eder ve izahat talep edenlere muavenetde bulunacağımı tekid eylerim.

Şam ve Bursa ve Kudüs imalatı

Halıdan başka Bursa ve Şam ipekli ve sarmalı akmişe ve perdeler, Kudüs ve Beytülham edevat-ı haşbiyye ve sedefiyesi Filipin'de rağbet-i umumiyeye mazhar olacağı muhakkaktır. Zira ahali-i mahaliye ipekli ve sarmalı ve işlemeli kumaş ve edevat-ı saireye pek meyaldirler. Japonya imalatından imalat-ı Osmaniyyeye uzaktan benzeyen bazı mevadın sevki fevkalade raicdir. Kudüs ve Beytülham edevatına gelince, fevkalade dindar olan ahali dikkat-i zanaatla beraber bir yadigar dini ehemmiyetini haiz olan edevat-ı mezkurenin iştirasına rağbet edeceği pek memuldür.

Sabun ve İtriyat

Bu memlekette zeytin ağacının fıkdanı ve çiçeklerin ecnası pek mahdud ve kokusuz olması hasebiyle zeytin yağından sabun ile itriyat imal olunmaz. Bundan dolayı iç yağından yapılmış pek adi sabundan maada her nev'i sabun ile her cinsten itriyat hariçten gelir. Bundan başka ahali-i mahaliyenin kokulu sabun ve itriyata meyl ve hevesleri ifrat derecesinde olması hasebiyle sabun ve itriyat uğrunda Filipin'de mukaddir cesime sarf ve istihlal olunur. Ve herşeyden ziyade yüksek fiyatla satılıyor. Bizim Girit sabunu ile Trablus ve Nablus ve Kudüs sancağında imal olunan sade ve kokulu sabunlar bu memlekete ithal olunursa cinsinin safitine ve mutedil fiyatına binaen diğer sabunlara rekabet edebileceği muhakkaktır. İtriyata gelince bizim gül yağı burada teşhir edilirse umumen rağbetine mazhar olacak ve istanbuldaki Faruki itriyatı gibi muhtelif terkibat-ı itriyat, itidal fiyatına binaen avrupanın masnuatına rekabet edebileceği memuldür.

Zeytinyağı, zeytin ve sebze konserveleri

Balada beyan olduğuna göre, Filipin'de zeytin ağacı tamamıyla mefkuddur. Binaenaleyh bu adalarda sarf ve istihlal olunan zeytin, hep hariçten ve kısm-ı azami İspanyadan şişe içinde celb olunmaktadır. Zeytin yağının yarım kıyyelik şişesi paramız hesabıyla 25 – 30 guruşa, yeşil ve siyah zeytinin 50 dirhemlik şişesi 5 guruşa satılıyor. Ve bu hesapta kıyyesi 40 guruşa çıkıyor. Bu sınıfın sair mekulat gibi gümrük rüsumundan muaf olduğu anlaşılırsa, Memalik-i Osmaniye'den buraya ithal ne kadar gerekli olduğu bir kere düşünülün! Sebze konservelerinin buraya ithali dahi o kadar gerekli olacaktır. İstanbul'da 3 ve 4 guruşa alınan konserve kutusu 12-14 guruşa ve ekmek gibi satılıyor.

Taze ve kuru meyveler ve şekerleme

Memelik-i Osmaniyyeden Manila'ya büyük kar ile ithal olunabilecek taze meyveler 3 sınıftır: üzüm, İzmir kavunu, Yafa portakalı.

Bu memlekette üzüm ve portakalın eseri yoktur. Ve kavunu kavundan ziyade kabağa benzediğinden şekerle yenilmek üzere, yalnız fukarayı ahalinin telzizine mahsusdur. İthal olunan üzüm ve kavun tamamıyla İspanya'dan yani Memalik-i Osmaniyyeden daha uzak bir memleketten gelir. Fiyata gelince inanılmaz derecede fahiştir. Üzümün kilosu takriben 20-25 guruş ve kavunun tanesi 45-50 guruşdur. Müstefini anülbeyandır ki buraya gelen üzüm bizim üzümlerimize kıyas edilemez ve kavun İzmir kavununa benzemez. Portakal ise çok taraftan ithal olunur. Ama tanesi 2-3 guruşa olan bu portakal bizim Yafa portakalının lezzetini nede nefasetini haizdir. Yafa portakalından burada senede 10.000 sandık satılması muhtemeldir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

İzmir kavunu ve Yafa portakalı muntazam kablar derununda hıfz edilmek şartıyla gönderilecek olursa bozulmaksızın Manila'ya vasil olabilir. Üzüm ise kat' edeceği uzun mesafede muhafazası için ıspanya tüccarının ittihaz ettikleri tariki tatbik etmelidir. Oda üzüm salkımlarını birer birer talaş ile doldurup kapatmak, metin ve hamli hafif sandıklarda muhkem surette saklamaktır.

Kuruyemişlerin envai muhtelifesi fevkalade yüksek fiyatına binaen sos fakiyesi sayılır. Hurma, kuru üzüm ve incir pek nadirdir. Kayısı ile fıstık ve şam fıstığı mefkud gibidir. Türkiye'de fiyatları ehven olan meyveler, Manila'da gümrük resminden ma'füvv olduğuna nazaran burada dahi mutedil fiyatla satılabileceğinden buraya ithaline ve az bir reklam ile teşhirine teşebbüs edilirse, rağbet-i umumiyyeye mazhar olacağı pek memuldür. Şekerlemeye gelince, tamamıyla avrupadan gelen şeker enva'ından ne kadar sarf olunduğuna bakılırsa, İstanbul ve Şam şekerlemesiyle cins ve nefaset ve fiyatça mukayese edilirse, bizim şekerlerin burada revacı muhakkak olduğu hükm olunur."

Necib Halil Bey ülkede var olan ve Manila'da piyasa değeri bulunan ürünleri oldukça kapsamlı bir şekilde değerlendirmiştir. Bunların bölgeye nakilleri konusunda da gerekli olan tüm yolları belirlemiş ve oldukça önemli bir rapor hazırlamıştır.

Sonuç

Başşehbender olarak Manila'ya atanmış olan Necib Halil Efendi bölgeye vasil olduktan sonra görevini ifa etmek adına oldukça gayretli işler yapmıştır. Hazırlamış olduğu rapor bunun en açık delilidir. Raporda yer alan bilgi ve öngörüler oldukça kıymetli olmakla birlikte bugün için dahi devlet adamlarımıza örnek olabilecek niteliktedir.

Osmanlı Devletinin Filipinlerle geç başlayan ilişkilerinde bölgede yaşayan Müslümanların haklarının gözetilmesi yanında bu bölgenin ihtiyaçlarının karşılanarak ekonomik olarak nemalanma önem arzemiş görülmektedir. Devletin bölgede yaşayan Müslümanlara yönelik ihtiyaçlarının giderilmesi yanında özellikle İngiltere-Amerika arasındaki savaşta Osmanlı pasaportu ile Müslüman ahaliyi isyana teşvik edecek teşebbüsleri de bertaraf etmeye çaba sarf ettiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- BOA, A.}MKT.MHM, Dosya No:544 , Gömlek No:48, Tarih: 8-Ş -1316 (22 Aralık 1898).
 BOA, DH. ŞFR, Dosya No: 52, Gömlek No:82, Tarih: 07-C-1333 (22 Nisan 1915).
 BOA, DH. EUM. KLU, Dosya No: 9, Gömlek No:12, Tarih:09-Ş-1333 (22 Haziran 1915).
 BOA, DH. MKT, Dosya No: 1762, Gömlek No: 97, Tarih:4-S-1308, (19 Eylül 1890).
 BOA, DH. TMIK. M, Dosya No:64, Gömlek No:14, Tarih: 12-S-1316 (2 Temmuz 1898).
 BOA, İ. MBH, Dosya No: 12, Gömlek No1331/C-011, Tarih:8-C-1331(15 Mayıs 1913)
 BOA, MV, Dosya No: 231, Gömlek No:123, Tarih:7-C-1331 (14 Mayıs 1913)
 BOA, Y. PRK. MYD, Dosya No:10, Gömlek No: 60, Tarih: 28-Za-1308(4 Ağustos 1891).
 BOA, Y. MTV, Dosya No:178, Gömlek No:49, Tarih: 19 M. 1316, (9 Haziran 1898).
 Ticaret Layihası no:4, Necib Halil, İstanbul 1327, Matbaa-i Hayriye Şürekası.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/5 Spring 2013

5

مالیلا باش شهبندراکی

بولتون ماتامدا پرنچ و صدف و کراسته و قنوه اخراجی وارنده
بولنگ قیمت مجموعده ۱.۶۲۹.۷۹۴ پیسوسدن عبارتدز . بوحسابده
فلیپین اظهارینات اخراجات مجموعده سی ۳۹.۸۸۶.۸۵۶ پیسوسه بالغ
اولیورده . بایرم دولار اولان پیسوسل قیمتی اکی بقیق قرانی اولدیلندین
بوصورنگله مقدار مذکور بوز ملیون فرانقه بایین مهم بزرگون تشکیل
ایدر . ۱۸۹۹ سنهسنده یعنی آمریقانک بواصله لری ایشال ایتمیکی سنهده
اخراجاتک بکونی ۵۰ ملیونه بالغ اولدیغی اکلشیلیرسه ۱۹۱۰ نهسی
ظرفنده واقع اولان اخراجاتک همیتی آرنار .

بورالریک زراعتی سنهسنده آرتقنده اولدیلندین اولدیلندک و صدفی
و قنوه (آلباندیسی) یازدیله بر قانچ شه ظرفنده اخراجات مذکوره اکی
قات اوله جتی مأمولدر .

ادخالات

فلیپین آکلیرینک ادخالاتی . اخراجات قدر معیندر . صفت :
ایتمائی ودون بر حالده بولدیغی چیتله لوازمات حملیه لک قسم اعظمی
خارجدن جلب اولیور . لکین بر قانچ سنهسنده بری حاصل اولان ترقی
مادی و صافی اچاریک عملکده چوئالسنه نظر آتالک اچیه لک مستور -
غات و تحویلده واقع اولان احتیاج فوق العاده آرتیسدر . ۱۸۹۹
سنهسنده فلیپین اظهارینه وقوعیولان ادخالاتک قیمت تجروعه سی ۳۳
ملیون فرانقه بایین ایسی ۱۹۰۰ سنهسنده بوز بکون بردن ۵۰ ملیونه
قدر چیتس و ۱۹۱۰ سنهسنده ۹۳ ملیونه بالغ اولیسدر . بوصورنگله
اون برسته ظرفنده ادخالات اوج ملکی تجاوز ایتمسدر .

مالیلا باش شهبندراکی

6

ترت ایلیورده . محمولات ارزیه سنک ال موسی ادرت صنفه متعینسدر :
آپاکا . کورده نام هند جویزی . توتون و شکر در .

(آپاکا) بزرگوز ایلمدرکه . هند جویزی آتجه تامله و شهابه

میوه سر بر آتاجینک پراکلرکدن حکیمدر . قانبی الکوقش خلایط و اسیرک
اچماله و اچجی ژوده آپاکا و باجود « آلتا » نامیه معروف قاشاک
تسجینه استعمال اولیور . بواچ بقیقه برده پلنادر اولدیلندین وزرته
اغشا اولان بزرگوز چتی و مقدارجه پک موفیت حاصل اولدیلندین
فورویا و آمریقاده آپاکالک اعلا چاسندن صرف اولان مقدار بکون
مانیلادن اخراج اولیور .

(کوریه) نامیه معروف نوبونش هند جویزی اخراجاتکی

مهم بزرگون تشکیل ایدر . توتون اخراجاتکی مهم لوقاقه برابر
توتونکدن اعمال اولان بایزاق سغازله هر یزده بویولک بزشیرت کسیر
ایدن دواله سینه زلییه بقات ایلمیور . لکون ایسه خام ودون جفسدن
اولدیجی حالده سگده بوزملیون کاکیری متجاوز بر مقدار اخراج اولیور .
۱۹۱۰ سنهسی ظورنده اخراج اولان مقدار ایله قیسی جدول آچیدن
اکلا : یایر :

جنس	کیلر	پیسوس حسابیه شکر بکونی
آپاکا	۱۷۰.۷۸۸.۶۳۹	۱۷۵.۵۴.۹۳۳
هند جویزی	۱۱۶.۳۷۴.۸۵۱	۹.۱۵۳.۹۵۱
شکر	۱۲۷.۷۱۷.۰۴۳	۷۰.۵۰۶.۶۹۰
توتون سینه زده و سباز	« عدد کیلو و پاکت »	۴.۱۳۷.۵۹۵
بکون مجموعی		۳۸.۳۳۷.۰۵۸

۹ مانیلا باش شهبازلاری

مملکت عثمانیه دن قلیبه ادخالی قابل اولان ائتمه و مخصوص لالت

خاللی

معتنوعات عثمانیه پاك ان مهم تسعی تشکیل ایدن خالی تجارتنی هنوز قلیبن آلمانیه داخل اولدیلر شایان حیثیتدر . ترك خالیلری دنیایان هر طرفده اولدیلر کی بو مملکتده دخی اجانب واحالیك منظر تقدیر واستحسانیدر . بورایه كنوردكیم بر قاج-جاده فی زائر ندرن كیم كوردی . ایسه ، دلائل استحصان و استیجابی الطهار ایتدین كندیلری الهمدی . و بوراده تداركی قابل اولوب اولدیلر صوران دخی چوق اولدی . خاللی ترك خاللی بو مملکتده پاك ایدر واجبی اولده بوله بیلان خالیلر هیب آمریکا و اورپادن كنورلشدور ، مانیلار تجارخانه ندره هیچ ترك خاللی یوقدر . هندی ژاپونلی دكانلر ندره یومانی و آوروپالیک تقلید خالیلری ترك خاللی دیه یو كسك فایله حایلیدور . بو ایضا قانلن مستیان اولیور كه اگر مانیلاریه متوسط و معیار جیلسدن ترك خاللی كور ایسه ، یكگر چه عدد خالی حایلله بیله چاك وحالشی هر یزدن زیاده كارلی اوله جققدور ، بومهم مسئلهیه استانبول واریمیر خالی، تجارتنك نظر دخی جلب ایدر و انبساطات طلب ایدلرده معاوضنده بورسه جعی تا كید ایلرم .

شام و بروسه و قدس اعماراتی

— خالیلن بقیه بروسه و شام ایلكی و صرمه لی ائتمه و پرده لی بوقدس ویت اللحم ادوات خشتیه و سدقیه سی قلیبنده رغبت عمومییه منظر اوله جتی حقیققدور . زیر اعلای حلیه ایلكی و صرمه لی و ایشلمه لی قاش وادوات ساستویه پاك مالدلر . ژاپونیا اعمارلاندن اعمالات عثمانیه

۸ مانیلا باش شهبازلاری

بو طوغوشیدن طوغوشویه طوق موصلالانك بو لندیلر و ممالك عثمانیه مخصوص لالت وعتنوعاتك بورزاده صالیاماسی ایلر و سوزدیلر . بجه حال مذكورلك اسانی تجارمرده تشیت شخصیات ققدانی ، و اصول قدییه بی محافظه لری ، و كاری قابل . لكین قولای . امین و محدود تجارته اكتیفا ایتدیلر ندن عیارلندور . سرور اولان تملالانك مقدر واهی واسدن عاری اولدیلر بیان ایدیم :

اولا — بورزاده مهم تجارتنی اولان ديكور آوروپا مملكتلری ترك ایدن ده اوزاققدور .

ثانیاً — انگلرزه ، آلمانیا ، فرانسه و اسپانیانك مانیلاریه طوغوشی واپورلری وارمه ایتمانك ، آستریا ، اسونچیرد و بلچقانلن راساً واپورلر یوقدر . معماییه بو مملكتلرك بورزاده ایكه مهم تجارتنلری واردور . عالانك عثمانیه نك انقصابی شرقه اخر ارجاقی ایچون بورسعيد ایلانی پاك شاسب وواقین بر واسطه در . سوریه ایلانلر ندن بورسعيد كیدن واپورلر ، هفتده اوج دوت دفعه بو لوز . واستانبول و زمره دن خدیویه واپورلری ، كرك اسكندریه كرك اسكندریه و زمره دن طوقیه هر هفته یورسعيد كیدور . پورسیددن انقصابی شرقه موصلالانك دانجی صورتده موجود اولقدن بقیه اسپانیا « ترانس آتلاتیک » واپورلری پورسعيد و مانیلار اراننده مستطماً آمدو عیالیدیلر لر . ایدی پورسعيدده آقطارمه معامله سی یاتیق ایچون پاك چوق آچیتور یونقدن ماعدا ، خصوصی وکیل بو لوزده قابلدور .

ثالثاً — ممالك عثمانیه ده حاصل اولان ائتمه وخصوص لالت مشابه بر چوق شیلر بقیه مملكتلن كركلر كیلور . و خدیجه پاك دون اولدیلر حالده یو كسك فایله حایلیدور . بورخوصده معلومات مفصله اعصابی لازمه دندور .

۱۱

ماتیلایا باش نهیروملی

وقسم اعظمی اسپانیادن شیشته ایچیده جلب اولغندور. نیتون یانقلک یارم قیلک شیشته سی یارومر حساسیایه ۲۵ - اونوز شروسته ، یسبل قوسیده نیتون لایق دیر صیلاک ییتدی بش شروسته صایلوور ، وور حساسده ۲۰ شروسته چقیور ، بو حنقلک سائر مایکولات کچی کورک زومشدن معالی اولدی اکلایسایه سه ، عیلاک تئایندون بورایه ادخالی نقتدر کارلی اولدی برکوره دوشونلورون ؛ سیزه قونسر ودریلک بورایه ادخال دخی اولدز کارلی اوله حقدور ، استایولده ۳ و ۵ شروسته آنان قونسر ودر قوطوسی ۱۳ - ۱۵ شروسته واکک کی حایلوور .

تازه ووقور و میور و شکر لایمه

عیلاک تئایندون مایلایه بویورک کار ایله ادخال اولسه بیله جلت تازه میور وروج حقدور ؛ اوزوم ، ازمیر و قونق و یاقا پورتقالی .

بو عیلاکده اوزوم و پورتقال اتری یوقدور ، و قونق قوونون زیاده قاناقه کچیردیکدن شکر له جلت اوزوم ، یاکک قونق ایلیک تئایه تحور سدر . ادخال اولان اوزوم و قونق تامیله اسپانیادن یعنی عیلاک شاییدن دها اوزاق بر عیلاکدن کپور . قیایه کایجه اینیلیر ورجده فاجحدور ؛ اوزومک کله سی تقریباً ۲۰-۲۵ شروش و قونقک دایه سی ۴۵-۵۰ شروشدر ، مستقی عن اییلدور که بورایه کلان اوزوم یزم اوزومل میده قیاس ایلدی و قونق ازمیر قونق کچیر ورس ، پورتقال ایسه جوق طوقدن ادخال اولور اما دایه سی ۲-۳ شروسته اولان بو پورتقال بزمایا پورتقالک عیلاقی یاده قنایستی خا تورد ، یاقا پورتقالدن بورا دده سنده اون ییک صدوق صایلمی حقدور .

ماتیلایا باش نهیروملی

۱۰

اوزانقدن کچیرون بعضی موزک سونق الماده ورا نچدر ، قدس ویت الاحم ادواته کایجه ، فوق الماده دیندر اولان اعالی دقت صاعته برابر یزیدکار دخی اهمیت حایر اولان ادوات مذکور دایک استدر لسه رنجیت ایده چی یک ماملور .

صایون و عیلات

بو عیلاکده نیتون آتاجکت قنقدانی و چیچکلیک ایجاسی یلک حدور و قونق و سز اولسی حسیلله نیتون یانقلک صایون ایله عیلات احوال اولتاز . بولدن طولای ایچ یانقلک یانیش یلک عادی صایونل ماعدا هر یوج صایون ایله هر جسدن عیلات خاز جیدن کپور ، بولدن ایشقه اعالی عیلاک قونق صایون و عیلات یاه میل و حوسلری افرط درجه سده اولسی حسیلله صایون و عیلات اوزور یاده قیلیده مقایز جسیمه صرف و استیلاک اولور ، و مرشدین زاده یوکسک عیلاک صایلوور ، یزم کیم صایون ایله طایلمس و نالیس و قدس سجائده اعمال اولان ساده و قونق صایونل ، بو عیلاکده ادخال اولور سه ، جیستک صایقه و مستدل قیانه بئاه دیک صایونل و رقابت ایده یله چی محقدور ، عیلات یاه کایجه بزم کی یایی بورا دده شیمر ایده یله سه محومک رغایه عیلات و لایحق و استایولدی قارونق عیلات کی مختلف ترکیات عیلات ، اعتدال قیانه بئاه اوزوبالک متنوعانه رقابت ایده یله چی ماملور .

نیتون یایی ، نیتون و سیزه قونسر ودرلی

بالاده ییان اولدینجه کورده قیلدینده نیتون آتاجکی تامیله محقدور . بئاه عیله بورا ایله ودر صرف و استیلاک اولان نیت و نیتون ، هب خار جین

YEREL DOKUSUNU YİTİRMekte OLAN BİR KENT: MALATYA*

*Zaliha İnci KARABACAK***

ÖZET

Bu çalışmada; tarihi, sosyal, kültürel ve ekonomik bakımdan zengin bir mirasa ev sahipliği yapan Anadolu topraklarında kurulu Türkiye'nin yeni büyükşehirlerinden biri olan Malatya'nın bir süredir değişen çehresi ele alınmaktadır. Değişim, yaşamın gözardı edilemeyecek gerçeklerinden biridir. Toplumsal yaşamda kentler değişime maruz kalan mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Kentler; nüfus artışı, modern kentleşme politikaları, ekonomik çıkarlar gibi çeşitli nedenlerle dönüşüme uğramaktadırlar. Bazı durumlarda, kentin çehresinde meydana gelen değişim kentin özüne zarar vermektedir. Günümüzde değişim bu yönüyle birçok şehirde etkisini göstermektedir. Bu durum ülkemizdeki birçok kentin yerel dokusunu kaybetmesine neden olmaktadır. Malatya; ekonomik, coğrafi, sosyal ve kültürel birtakım özellikleri ile öne çıkan bir şehirdir. Ancak bu ayırt edici değerlerin önemli bir bölümü değişime yenik düşmektedir. Bu bağlamda çalışmada, özellikle kente dünya çapında ekonomik bir değer kazandıran kayısı meyvesinin yetiştiği yeşil alanların ve kentin yerel mimari dokusunu oluşturan geleneksel Malatya evlerinin modern bir kent oluşturmak adına kente eklenilen bulvar, kavşak, çok katlı konutlar gibi yapıların inşasında yaşadığı yaprak dökümü üzerinde durulmaktadır. Malatya'nın yitirmekte olduğu bu değerler, şehirde yakın tarihte çekilen bazı fotoğraflar aracılığıyla görsel olarak da ifade edilmektedir. Çalışmada, gündelik şehir yaşamında birçoğumuzun sıkça karşılaşarak içselleştirdiği benzeri değişimler Malatya örneği ile bir kez daha gündeme getirilmektedir. Böylece birey ve yurttaş olarak bu değişimlere daha duyarlı olma bilinci uyandırılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Evler, Kayısı, Yeşil Alan, Malatya

A CITY LOSING ITS LOCAL TEXTURE: MALATYA

ABSTRACT

Turkey is a country that was built on Anatolia's rich heritage in respect to historical, social, cultural and economical. This study approaches the changing face of Malatya which is one of the new big cities of Turkey. Change is one of the realities that can not be ignored.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, El-mek: inci@gaazi.edu.tr

In social life, cities have emerged as spaces which are exposed to changes. Cities are being transformed for various reasons such as population growth, modern urbanization policies, economic interests. In some cases, the change is damaging the essence of the city. Today, the change shows its effect in this aspect on many cities. This situation causes many cities to lose the local texture of its'. Malatya distinguishes itself as an city with some characteristics of economic, geographic, social and cultural. But a significant portion of these distinctive values are being succumbed in the face of change. In this context in the study it's elaborated on fall of; especially greenbelt which -Malatya's the worldwide economic value-apricotes are grown on and Malatya's traditional houses because of construction of boulevard, junction, multiplex housing to create a modern city. The values which are being lost in Malatya are expressed visually by nearby dated photos. In this study similar changes, which are often internalized by most of us in everyday city life, are bringing forward once again with the example of Malatya. So, it's tried to wake up the consciousness of being more sensitive to these changes as an individual and a citizen.

Key Words: Traditional Houses, Apricot, Greenbelt, Malatya

Giriş

Kentler, yalnızca insanlara ev sahipliği yapmakla kalmamakta, insanların bıraktığı sosyal, kültürel ve ekonomik mirası da gelecek nesillere taşımaktadırlar. Böylece her kent bağımsız bir organizma gibi içinde yaşayan insanların eliyle yapılan değişiklikler doğrultusunda dönüşüme uğramaktadır. Ancak zaman içinde bazı yerel değerler kent ile o denli özdeşleşmektedir ki adeta o kentin simgeleri haline gelmektedirler. İşte uygarlıklar beşiği olan Anadolu'da günümüz Türkiye'sinde bu denli özel olan yerel nitelikleri ile öne çıkan birçok kentimiz bulunmaktadır. Bu kentlerden biri de Malatya'dır. Yeşil Malatya olarak anılan bu kent tarım üretiminin başlıca kalemini oluşturan kayısı ile hem ülke içinde hem de dünya ülkeleri arasında ön sırada yer almaktadır. Ayrıca tarihi, kültürel mirası ile göz dolduran kentin yerel dokusunun önemli bir parçası olarak geleneksel evleri ön plana çıkmaktadır. Ancak günümüzde bu yerel değerlerin gittikçe yitirmeye başladığı görülmektedir.

Bir Zamanlar Malatya

Tıpkı her kent gibi Malatya'nın da bir öyküsü bulunmaktadır. Kentte Osmanlı döneminde yaşanan gelişmelerin günümüz Malatya'sına önemli etkileri olduğu görülmektedir.

1838-1839 Osmanlı-Mısır Savaşları esnasında Hafız Mehmet Paşa tarafından ordu Eski Malatya içindeki evlere yerleştirilmiştir. Yazı her sene bağlar bölgesi olarak anılan "Aspuzu"da geçiren halk yaz sonunda kente inememiş ve kışı da burada geçirmiştir. Tarihinde üçüncü kez yer değiştirme yaşayan Malatya'nın yerlileri için bu durum onların sürekli yerleşim yerini tayin eden bir gelişme olmuştur (Başgelen, 1998:5).

Malatya, geçmişten günümüze uzanan süreçte Ortadoğu'nun geçit veren kavşak noktalarından biri olma niteliğini taşımaktadır. Doğu'daki en eski ulaşım yolu, Malatya-Sivas üzerinden Erzurum'a oradan Kafkasya'ya uzanan "Karasu-Aras yolu" olarak da adlandırılan yoldur (Malatya Valiliği, 1996:20). Malatya coğrafik özellikleri ve zengin kaynakları ile sağladığı olanaklardan faydalanan birçok uygarlığın izlerini taşımaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Helmuth Von Moltke*'nin kaleminden bir dönemin Malatya'sı şöyle aktarılmaktadır (Başgelen, 1998:5):

“ ‘Malatya yazın boştur. Herkes Asbuzu'ya göçer. Burası 5000 evceğizden meydana gelme bir köydür ve kiraz, elma, kayısı, ceviz, incir ağaçlarından iki saat boyunca bir ormanın içine gömülmüştür. Beyaz ve dümdüz gövdeli narin kavaklar bu ormanın üzerinden, tıpkı bir şehirdeki minareler gibi yükseliyor ve billûr gibi duru sulu bir dağ deresi köyün bütün yolları boyunca şırıldıyor. Bu dağ deresini daha dağlarda, çıktığı yerde zaptetmişler, mümkün olduğu kadar yüksekte, dağın böğrü boyunca getirmişler. Üst tarafı bomboş taşlık bir çölden ibaret, alt tarafı ise, sayısız gümüş gibi su damarlarının akarak verimli bir hale getirdiği bereketli bir bahçe alanı. Ağaçların çiçek açtığı zaman Asbuzu'nun manzarası herhalde pek muhteşem olacak... Malatya (daha doğrusu Asbuzu) eşi az bulunur bir ordugâh yeri. Nerede 'su istiyorum!' diyecek olan senin için oraya bir ayak kalınlığında, billûr gibi bir su akıtıyorlar... İnsan kendini Lombardia ovasında sanır; burada dut ağaçları ve bağların öyle taze yeşilliği; duru, çağiltılı sularıyla öyle sayısız kanallar var ki. Benim konağım küçük ama burada bulduklarımın en zariflerinden biri... Kendim bir ağaç altındaki bir köprü üstünde kalıyorum; yani serin olsun diye bütün bu cenneti meydana getiren ve çağlaya çağlaya akan berrak dağ deresinin üzerine kurulmuş tahtadan bir sedirin üstünde. Benim sekiz adım karelik salonumun zemini halılar ve minderlerle örtülü, salkımlarla dolu muhteşem bir asma tavanını teşkil ediyor ve yanbaşımdaki ceviz ve sakız ağaçlarıyla bir olarak günün her saatinde buraya nefis bir gölge veriyor” Helmuth Von Moltke, Türkiye Mektupları, Malatya 1838.”

Moltke'nin satırlarında betimlenen Malatya silueti; bitki örtüsü, engin yeşilliği ve su kaynakları ile tıpkı bir masal diyarını anımsatmaktadır. Günümüzde su kaynaklarının bereketi devam eden Malatya'nın ne yazık ki yeşil örtüsünü yitirmekte olduğu görülmektedir.

Malatya Ekonomisinin Can Damarı: Kayısı

Sadece Türkiye için değil tüm dünya için önemli bir kayısı kaynağı olan Malatya, kentin önemli gelir kaynağı ve akciğerleri olan kayısı bahçelerini gün geçtikçe yitirmektedir.

Bahçelerinde kayısı üretimi yapan halk, kayısı ticaretinde kendileri ile büyük sermaye sahipleri arasında aracılık yapan kişilere dış pazardaki değerinin oldukça altında satmak durumunda kaldıkları kayısıdan istenilen oranda gelir elde edememektedir. Bu durum kent yerlilerinin imara açılan alanlar kapsamına giren kayısı bahçelerini daire karşılığı olarak müteahhitlere vermesinin altında yatan en önemli sebeplerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerel yönetimler, tarım politikaları ve çiftçi hakları konusunda erk sahibi olan siyasi mekanizmaların alacağı tedbirler ile üstesinden gelinebilecek bu açmazlar modern bir kent olabilmenin sözde kriterleri arasında anılan çok katlı yeni konutların gölgesinde kimliğini kaybeden bir şehrin “Yeni Malatya”nın doğuşuna neden olmaktadır. Bu “Yeni Malatya” modern olmak uğruna Malatya'yı Malatya yapan altın sarısı kayısı bahçelerinden vazgeçmektedir.

Dünyada toprak rezervi kalmamış 19 ülkeden biri olan Türkiye, tarım toprakları bakımından genişleme sınırlarında bulunmaktadır. Tarım alanlarının sadece %15'lik kısmı 1. ve 2. sınıf tarım alanı kapsamına giren Türkiye'de verimli tarım alanlarının koruma altına alınması büyük önem taşımaktadır (Karasu, 2009:138). Bu bağlamda verimli kayısı bahçelerinin, Malatya kent dokusunun yeni yüzü haline gelen çok katlı konutların üzerinde yükseldiği arsalar haline gelmesi Türk tarımı açısından da önemli bir kayıp olarak nitelenebilir.

Canlılar ve cansızların uyumlu birlikteliğini yansıtan bir ekosistem niteliğindeki kentin varlığını devam ettirebilmesi ancak kaynakların rasyonel kullanımı ve sürdürülebilirliğini koruyarak bu ekosistemin taşıma kapasitesinin üzerine çıkmamakla mümkün olacaktır (Karasu,

* II.Mahmut döneminde Osmanlı ordusunun modern bir yapıya kavuşturulması amacıyla reorganizasyona tabi tutulması için davet edilen Alman askeri heyetinde bulunan yüzbaşısıdır (dergiler.ankara.edu.tr, 2013).

2009:132). Dolayısıyla kentin can damarları olan yeşil alanların, Malatya özelinde ise kayısı bahçelerinin varlığını sürdürmesi yönünde alınacak tedbirler hayati önem taşımaktadır.

Geleneksel Malatya Evleri

Bir bölgedeki uygarlığın gelişiminde, yapılarda kullanılan araç ve gereç seçiminde içinde yaşanan doğal çevrenin özellikleri önemli derecede belirleyicidir. Çeşitli iklim koşullarının hakim olduğu ve tek mevsim içinde bile değişimlerin gözlemlendiği Anadolu topraklarında ise bölgeye göre değişen farklı yapı türleri görülmektedir. Kuzey Anadolu’da ahşap, Orta Anadolu’da taş ve kerpiç, Batı Anadolu’da taş, Güney Anadolu’da ise ahşap-taş yapılar öne çıkmaktadır (Küçükerman, 2007:38).

Bir veya iki katlı olan geleneksel Malatya evleri (Bakınız: Foto-1) meyve bahçeleri içinde, etrafı kerpiç duvarlar ile çevrili, avlulu, sokak yönü sağır bağımsız, sokak yönünde üst katlarda ahşap kirişler ya da konsollar kullanılarak oluşturulan pencereci çıkartmalara (Şahnişinlere) sahiptir (Malatya Valiliği, 1996:217).

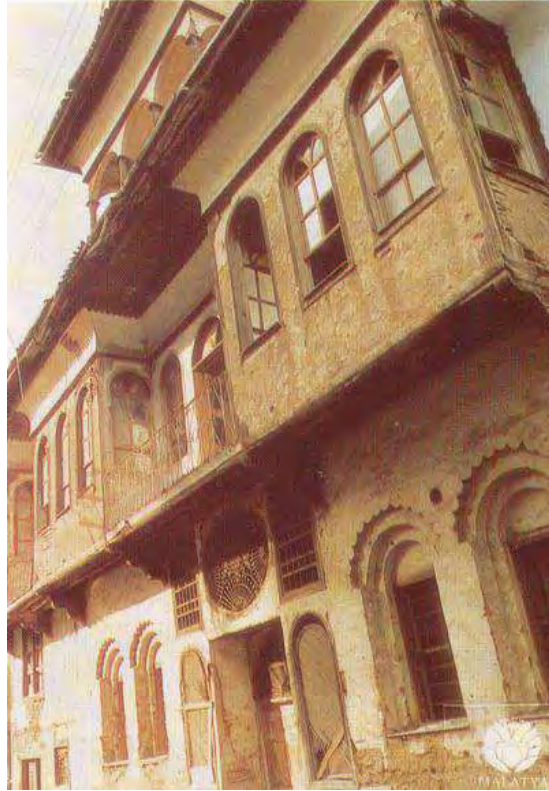

Foto-1: Azizler Sokağında Bir Ev-Malatya

Kaynak: Malatya Valiliği, 1996:217

Anadolu insanının yaz geldiğinde göçtüğü ev anlamını da taşıyan bağ evleri, geniş bir bağın ya da bahçenin ortasında kurulmaktadır. Kış mevsiminin yaklaşması ile eşyalarını toplayarak kentteki evlerine dönen yöre sakinleri için Osmanlı döneminde ve geleneksel Türk yaşantısında doğa ile iç içe sürdürülen bu gelenek önemli bir yaşam tarzı haline gelmiştir. Böylece Anadolu insanı yalnızca kendi meyve ve sebzelerini üretmekle kalmamakta doğanın değişimini ve mevsim geçişlerini tüm güzellikleri ile yaşama imkanı bulmaktadır. Türkiye’de topografya ve iklim koşullarının uygun olduğu her alanda görülen bağ evleri kışların soğuk, kar yağışlı ve sert, yazların ise kurak ve sıcak geçtiği Orta ve Güneydoğu Anadolu’da hala varlığını korumaktadır. Ankara,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Kayseri, Konya, Nevşehir, Malatya, Gaziantep, Diyarbakır gibi kentler bağ evleri ile tanınan iller arasında gelmektedir (Ankara the BEST, 2008:141-142). Malatya'nın yerel dokusunun mimari açıdan simgeleri olarak niteleyebileceğimiz geleneksel Malatya evlerinin gün geçtikçe modern yapılara yenik düştüğü görülmektedir. Çoğu bakımsız olan bu geleneksel evler (Bakınız: Foto-2) yıkılarak yerine günümüz kent yaşamına özgü yeni binalar yapılmaktadır.

Foto-2:Yıkılmakta Olan Eski Bir Malatya Evi (Kerpiç ve Ahşaptan İnşa Edilmiş)

Kaynak: 23.04.2013 tarihinde Malatya Merkez'de çekilmiştir.

Günümüzde Malatya

Mekan, toplumun kendini ürettiği, kimliğini yansıtarak gelenek ve bilinç inşasını gerçekleştirdiği bir sosyal gösterge niteliğindedir (Alver, 2007:19). Kent olarak Malatya tarihi değeri olan çeşitli mekanları ile kültürel bir hazineye ev sahipliği yapmaktadır.

Malatya sadece kayısı ile değil, kaleleri (Eski Malatya Kalesi, Doğanşehir Kalesi), müzeleri (Malatya Müzesi, Aslantepe ve Arkeoloji Müzesi), cami ve türbeleri (Ulu Cami, Arapkir Ulu Cami, Yeni Camii, Yusuf Ziya Camii, Çarşı Camii, Melik Sunullah Cami, Somuncu Baba Camii, Molla Eyüp Mescidi), doğal güzellikleri (Sultansuyu Vadisi, Levent Vadisi, Günpınar Şelalesi) ile göze çarpan bir ildir. Malatya'nın önemli zenginliklerinden biri olan ve UNESCO Dünya Kültür Mirası'nda yer alan Nemrut Dağı (Bakınız: Foto-3), Adıyaman'ın Kahta ilçesi ile Malatya'nın Pütürge ilçesi sınırlarının kesiştiği yerde bulunmaktadır. 2.150 metre yüksekliğindeki Nemrut Dağı çevresindeki Kommagene uygarlığının eserleri ile birlikte Türkiye'nin önemli milli parkları arasında yer almaktadır. Binlerce kişinin gün doğumu ve gün batımını izlemeye geldiği Nemrut, 10 metre yüksekliğini bulan heykelleri ve dev kitabeleriyle muhteşem bir manzara sunmaktadır (Uçuş Noktası, 2013:24-28).

Foto-3: Nemrut Dağı

Kaynak: hurriyet.com.tr, 2013

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Malatya'nın en önemli kültürel ve tarihi zenginliklerinden biri de Aslantepe Höyüğü'dür. Malatya'nın 7 km kuzeydoğusunda, Fırat Irmağının (Karakaya Baraj Gölü) batı kıyısı yakasındaki Ordu Beldesinde yer alan Aslantepe Höyüğü'nün kültürel dokusunun 30 km olduğu belirtilmektedir. M.Ö. 5000 ile M.S. 11000 yılına kadar yerleşim olarak kullanılmıştır. Roma köyü olarak kullanılan alanın Bizans Nekropolü (mezarlık) olarak yerleşimini tamamladığı belirtilmektedir (Şahin, <http://www.malatyakulturturizm.gov.tr/belge/1-92971/aslantepe.html>).

Kentlerin bir marka olarak anılmasında tarihleri, ayırtedici özellikleri, olanakları ve vizyonları önemli bileşenler olarak anılmaktadır (Yayinoğlu ve Susar, 2008:58).

Adını kayısı ile özdeşleştiren bir kent olan Malatya'nın, iklim koşulları, toprak yapısı vb. özelliklerinin ona kazandırdığı bu tarım ürününün yetiştigi her alanı titizlikle koruması gerekmektedir.

Günümüzde Malatya'da bir zamanlar şehir merkezinin başucundaki geniş kayısı bahçeleri yerini birbirini ardına kurulan konut sitelerine bırakmaktadır. Şehrin kendine has yerel dokusunu yitirmesine neden olan bu durum hem biyolojik hem de kültürel mirasın tarihin tozlu yaprakları arasına gömülmesine neden olmaktadır. Şehir merkezine çok yakın alanlarda hüküm süren kayısı üretiminin beşiği bağlar, sözde modern olarak nitelenen konut yığını ile yer değiştirmektedir.

(Hektar)										
	Toplam işlenen tarım alanı ve uzun ömürlü bitkiler	İşlenen tarım alanı				Uzun ömürlü bitkiler				
		Toplam	Ekilen	Nadas	Sebze	Toplam	Meyveler, içecek ve baharat bitkileri alanı	Bağ alanı	Zeytin ağaçlarının kapladığı alan	Yem bitkileri
TR Türkiye										
2002	26 579 218	23 905 693	17 935 424	5 040 042	930 227	2 673 525	1 523 525	530 000	620 000	362 300
2003	26 027 240	23 309 890	17 407 680	4 990 882	911 328	2 717 350	1 562 350	530 000	625 000	401 400
2004	26 593 178	23 812 992	17 961 650	4 956 378	894 964	2 780 186	1 616 186	520 000	644 000	808 940
2005	26 606 715	23 775 459	18 005 319	4 876 164	893 976	2 831 256	1 653 256	516 000	662 000	942 410
2006	25 876 271	22 981 020	17 439 699	4 690 841	850 480	2 895 251	1 669 573	513 835	711 843	1 215 933
2007	24 887 394	21 978 693	16 944 960	4 218 947	814 786	2 908 700	1 671 091	484 610	753 000	1 601 022
2008	24 505 223	21 555 242	16 460 257	4 259 190	835 795	2 949 980	1 692 822	482 789	774 370	1 588 746
2009	24 294 681	21 351 696	16 217 421	4 322 963	811 313	2 942 984	1 685 548	479 024	778 413	1 483 527
TRB1 Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli										
2002	632 207	536 655	346 924	176 193	13 538	95 552	78 106	17 446	-	11 945
2003	635 544	538 799	345 087	179 577	14 135	96 745	78 979	17 766	-	12 734
2004	653 078	556 732	359 731	182 784	14 217	96 346	78 742	17 604	-	20 373
2005	673 245	575 211	363 028	198 188	13 995	98 034	79 992	18 042	-	24 436
2006	667 401	566 177	361 556	191 691	12 930	101 224	82 298	18 926	-	30 232
2007	615 837	511 138	335 140	161 897	14 101	104 699	83 694	21 005	-	37 608
2008	639 489	527 904	316 414	199 772	11 718	111 585	89 044	22 541	-	37 150
2009	548 667	440 282	305 333	123 749	11 200	108 385	90 716	17 669	-	29 852
TRB11 Malatya										
2002	366 538	292 176	178 431	107 627	6 118	74 362	66 920	7 442	-	1 245
2003	362 275	287 682	171 826	109 449	6 407	74 593	67 260	7 333	-	1 310
2004	362 893	288 127	178 704	102 538	6 885	74 766	67 515	7 251	-	4 541
2005	372 189	296 693	181 627	108 407	6 659	75 496	68 346	7 150	-	4 817
2006	345 114	266 674	163 117	97 375	6 183	78 439	71 382	7 057	-	6 731
2007	337 556	258 945	154 801	98 652	5 492	78 612	71 857	6 754	-	9 904
2008	325 806	246 297	142 969	98 267	5 061	79 509	72 749	6 760	-	7 094
2009	316 986	236 340	135 108	96 450	4 782	80 645	74 196	6 450	-	5 330

Şekil-1: Alan Kullanımı, TÜİK Bölgesel Göstergeler TRB1 2010 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)[†]

Kaynak: TÜİK, 2010:100

[†] TÜİK Bölgesel Göstergeler TRB1 2010 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli), "Alan Kullanımı" tablosundan Malatya ile ilgili kısım alınmıştır.

Şekil-1'deki verilere bakıldığında Malatya'da 2002 yılında 7442 hektar olarak görülen bağ alanının 2009 yılına gelindiğinde 6450 hektara düştüğü görülmektedir.

Tecde Mahallesi ile Malatya Şehirlerarası Terminal İşletmesi (MAŞTİ) arasında inşa edilecek 50 metre genişliğindeki ve 1500 metre uzunluğundaki bulvar için Malatya Belediyesi tarafından 18'i ev olmak üzere toplam 50 parselde istimlak çalışması yapılmıştır (Bakınız: Foto-4). Malatya Belediyesi yaptığı açıklamada, alt merkez olma çerçevesinde Fahri Kayahan-Çilesiz bölgesindeki yapılaşmanın yoğun bir şekilde sürdürüldüğünü belirtmektedir (haberler.com, 2013).

Foto-4: Tecde-MAŞTİ arasında yapılacak bulvar inşaatı için istimlak edilen alan

Kaynak: haberler.com, 2013

Güvenlikli sitelerin; kenti ve kent merkezlerini kalabalık, kargaşa, trafik, hırsızlık, deprem, suç, güvensizlik, kirlilik vb. özelliklerle ilişkilendiren kent-karşıtı söylem doğrultusunda şekillendirildiği belirtilmektedir (Alver, 2007:121). Fahri Kayahan Bulvarı günümüzde Malatya'da çok katlı güvenlikli sitelerin yoğun olarak görüldüğü bir mevki olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir zamanlar geniş kayısı bahçelerinin yer aldığı toprakların yerine inşa edilen bulvarda yükselen yapılar yakın bir gelecekte Tecde-MAŞTİ arasında yapılacak bulvarın bir ön görünümü niteliğindedir.

Malatya'nın motorlu kara taşıtı bakımından Doğu Anadolu illeri içinde öne çıktığı görülmektedir. Malatya'da artan motorlu taşıt kullanımı paralelinde yollar ve ulaşım bakımından yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmaktadır.

TÜİK 2012 Kasım dönemi motorlu kara taşıtı sayılarına göre Doğu Anadolu Bölgesi illeri içinde Malatya 121.093 motorlu kara taşıtı sayısı ile birinci sırada yer almaktadır (Maldia, 2013:20).

Fahri Kayahan Bulvarı'nın devamına yapılacak olan kavşak için yürütülen inşaat çalışmalarını gösteren kare (Bakınız: Foto-5) Malatya kayısılarının serpildiği yeşil alanlara uygulanan yıkımın en iyi örneklerinden birini yansıtmaktadır. Fotoğrafın sağ tarafında görülen kayısı bahçesinin bir bölümü, yani fotoğrafın sol tarafında kalan kısım şu an asfaltlanmayı bekleyen bir taş yığını görünümündedir. Ancak bu alanda kesilen kayısı ağaçları TOKİ konutlarına

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

uzatılacak olan yol için kesilecek kayısı ağaçlarının bir bölümünü oluşturmaktadır. Aynı zamanda aynı güzergâh üzerinde geleneksel Malatya evleri de bulunmaktadır. Bu evler de yıkım tehlikesi altındadır.

Foto-5: Fahri Kayahan Bulvarı Kavşak Düzenleme Çalışması

Kaynak: 31.03.2013 tarihinde Fahri Kayahan Bulvarı Kavşak Düzenleme alanında çekilmiştir.

Malatya büyük şehir olma sıfatını hakkı ile taşıyabilmek adına hızlı bir dönüşüm süreci yaşamaktadır. Bu hızlı dönüşümde Malatya'nın aldığı göçler ile artan nüfusunun önemli bir payı bulunmaktadır.

Malatya, 2011 yılında nüfusa oranla net göç artışında Türkiye'deki iller sıralamasında 8.sırada yer almıştır (ntvmsnbc.com, 2013). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nin (ADNKS) 2011 yılındaki nüfus verilerine göre nüfusu 757.097 olan Malatya'nın, göç alım miktarı 32.925 iken göç verme miktarı 29.515 olarak belirtilmektedir. Bu verilere göre Malatya'daki Net Göç 3,41, Net Göç Hızı ise 4,51'dir (habermalatyam.com, 2013).

Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar, 10 seneden beri Malatya'da konut üretimi ve kentsel dönüşüm konusunda çalıştıklarını belirtmektedir. Türkiye'de kentsel dönüşüm zamanı olduğunu vurgulayan Bayraktar, çıkardıkları 6306 sayılı yasa ile kentsel dönüşüm bölgelerinde gerektiği durumlarda devreye girmelerini sağlamak adına valilere büyük sorumluluk ve yetki verdiklerini ifade etmektedir (Malatya Flaş Haber, 2013:30).

Günümüzde hızla yok olan geleneksel Malatya evleri arasında yer alan konakların Sinema caddesindeki "Beş Konaklar" (Bakınız: Foto-6) ve diğer mahallelere yayılmış olduğu görülmektedir (Malatya Valiliği, 1996:218). Restore edilen Beş Konaklar (Bakınız: Foto-7) geleneksel Malatya evlerinin günümüzdeki vitrinini oluşturmaktadır. Ancak şehrin birçok noktasında sayıları gün geçtikçe azalan ve korunma altına alınmayı bekleyen geleneksel Malatya evleri bulunmaktadır. Bu konuda yürütülen çalışmaların arttırılması gerekmektedir.

Foto-6: Beşkonaklar-Merkez

Kaynak: Malatya Valiliği, 1996:170

Foto-7: Restore edilen Beş Konaklar

Kaynak: basf-yks.com.tr, 2013

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Sonuç

Yaşayan bir organizmaya benzettiğimiz kentin uğradığı köklü değişimler ona has özellikleri yitirmesine ve bambaşka bir görünüme bürünmesine neden olmaktadır. Çağdaş kent dokusu ile özdeşleştirilen çok katlı konutların yer aldığı siteler daha çok kişiye yaşam alanı sağlamaktadır. Ancak bu konutlar karşılığında vazgeçilen tarihi yapılar ve yeşil alanlar kenti özünden uzaklaştırmaktadır. Malatya örneğinden hareketle ele aldığımız bu konuda tüm paydaşların daha duyarlı olması gerekmektedir. Gelecek kuşaklara yeşil ve tarihi dokusu ile barışık kentler bırakmak, ancak bugün atılacak doğru adımlar sayesinde mümkün olacaktır.

Kentsel mekanın kendi tarihselliğinden uzaklaştırılarak yeni kullanım biçimlerine kavuşturulması bu mekanın zihindeki anlamının değişmesine, mekana yüklenen sembolik anlamların kollektif bellekteki dönüşümüne ve mekana ait sürekli kodların etkisini kaybederek gittikçe yokolmasına, bunların yerine yeni bağımsız kodlar yüklenmesine neden olmaktadır (Al, 2011:19). Oysa tarihi ile var olan kenti dimdik ayakta tutacak olan şey kent sakinlerinin bu tarihe duyduğu saygı olacaktır.

Baharda tıpkı bir gelin gibi beyaz çiçeklere bürünen kayısı bahçeleri aynı zamanda birçok hayvan türüne de (kuşlar, böcekler, sincaplar vb.) ev sahipliği yapmaktadırlar. Öyle bir gün gelecek ki sessiz yaz gecelerinde serenat yapan Ağustos böceklerinin yuvaları olan kayısı ağaçları tükendiğinde, bu böceklerin sesleri de sonsuza kadar gökyüzünden silinecek. İşte o zaman Malatya tam anlamıyla modern (!) bir kent olacaktır. Kentin yeni ve modern halini yansıtan çok katlı konutlar kent çehresini bütünüyle sardığında yerel dokunun yorgun yüzleri olan geleneksel Malatya evleri vermekte oldukları ayakta kalma mücadelesini tamamıyla yitireceklerdir. Böylece kent bir bellek yıkımına uğrayacaktır. Bu en kötü senaryonun yalnızca bu satırlarda kalması, geçmişi ve bugünü ile birlikte uyum içinde yerel dokusunu kaybetmeyen, altın kayısıları güneşte sonsuza dek parlayan bir Malatya'nın ona sahip çıkan bir kamusal bilinç sayesinde tüm güzellikleri ile geleceğe taşınması dileğiyle...

KAYNAKÇA

- AL, Meltem (2011), "Kentte Bellek Yıkımı ve Kimlik İnşası-Palimpest: Ankara Atatürk Bulvarı Bağlamında Bir İnceleme", *Mekân ve Kültür*, der. Emine Onaran İncirlioğlu ve Barış Kılıçbay, İstanbul: Tetragon Kültür Araştırmaları Derneği.
- ALVER, Köksal (2007), *Siteril Hayatlar Kentte Mekânsal Ayrışma ve Güvenlikli Siteler*, Ankara: Hece Yayınları.
- Ankara the BEST (2008), "Bağ Evleri", Sayı:1, Yaz-Sonbahar 2008, s.140-144.
- BAŞGELEN, Nezih (1998), *Bir Zamanlar Malatya*, Kentbank (Bu yayın Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından Kentbank için hazırlanmıştır.).
- KARASU, Mithat Arman (2009), *Kente Karşı Suç İmar Uygulamaları Bağlamında Kente Karşı Suçlar*, Ankara: Savaş Yayınevi.
- KÜÇÜKERMEN, Önder (2007), *Turkish House In Search Of Spatial Identity-Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*, (Çev. Tamer Çelensü - Adair Mill), Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 6.Basım.
- Malatya Valiliği (1996), *Coğrafi, Ekonomik, Sosyal, Kültürel ve Tarihi Yönleriyle Malatya '96*, Ankara: Çağdaş Hizmetler Ltd. Şti.

- Malatya Flaş Haber* Aylık Siyasi Aktüel Dergi (2013), “Kentsel Dönüşüm Tüm Hızıyla Devam Ediyor”, Sayı:8, Şubat 2013, s.30.
- Maldia* Kültür-Sanat-Siyaset ve Spor Dergisi (2013), “En Çok Araç Çevreyolu Olmayan Malatya’da”, Sayı:19, s.20-21.
- TÜİK (2010), *Bölgesel Göstergeler 2010 TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)*, Yayın No:3571.
- Uçuş Noktası* (2013), “Doğu’nun Köklü ve Renkli Şehri; Malatya: Malatya Kayısını Bilmeyen Yok Peki Ya 70 Çeşit Köftesini?..”, Ocak 2013, Sayı:18, s.22-30.
- ŞAHİN, Hüseyin, “Aslantepe”, <http://www.malatyakulturturizm.gov.tr/belge/1-92971/aslantepe.html>, erişim tarihi: 19.04.2013
- YAYINOĞLU, Pınar Eraslan-Susar, Filiz A. (2008), *Kent, Görsel Kimlik ve İletişim*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/821/10430.pdf>, erişim tarihi: 26.03.2013
- <http://www.haberler.com/malatya-da-yeni-bulvar-icin-50-parselde-istimlak-3985284-haberi/>, erişim tarihi: 23.03.2013
- <http://www.ntvmsnbc.com/id/25334609>, erişim tarihi: 27.03.2013
- <http://www.habermalatyam.com/2012/03/malatyann-goc-durumu.html>, erişim tarihi: 25.03.2013
- <http://www.hurriyet.com.tr/astroloji/11530739.asp>, erişim tarihi:25.03.2013
- http://www.basf-yks.com.tr/TR/referanslar/onarim_ve_guclendirme_sistemi/Pages/bes_konaklar.aspx, erişim tarihi: 01.04.2013

BALIKESİR'DE SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NİN TEŞKİLATLANMASI VE BELEDİYE SEÇİMLERİ (1930)*

*Ömer KARAKAŞ***

ÖZET

Bu makalede, Cumhuriyet döneminde Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'ndan sonra kurulan ve ikinci demokrasi deneyimi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Balıkesir vilayetindeki teşkilatlanması ve 1930'da yapılan belediye seçimleri ele alınmıştır.

Öncelikle, SCF'nin teşkilatlanma öncesinde ve teşkilatlandığı sırada Balıkesir vilayetinin sosyo- ekonomik yapısı değerlendirilmiştir. Bahsi geçen yıllarda, zeytin, tütün gibi ihracat ürünleri ile geçimini sağlayan Balıkesir halkının zor durumda olduğu görülmektedir. Özellikle köylü, üzerine düşen vergileri ödemekte zorlanmakta, Ziraat Bankasından tarımsal faaliyetlerini sürdürmekte gerekli olan krediyi alamamaktadır. Ayrıca, vilayet halkının devlet memurlarından da bazı şikayetlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Memurların görevlerindeki bazı suistimalleri mahalli basın kaynaklarında yer almıştır. Hükümetin başta sıtma olmak üzere bulaşıcı hastalıklarla mücadelede yetersiz kaldığı görülmektedir. Söz konusu şikayet konularının SCF'nin Balıkesir' de siyasi teveccüh görmesinde önemli bir etken olduğu söylenebilir.

SCF lideri Fethi Okyar, çıktığı Ege gezisinde Balıkesir'de bir miting düzenlemiştir. Balıkesir halkının mitinge olan yoğun katılımı SCF'nin bu ildeki siyasi ağırlığını göstermesi bakımından anlamlıdır. SCF lideri konuşmasında, ağırlıklı olarak yukarıda dile getirilen halkın hükümetten şikayetçi olduğu konuları ele almıştır.

SCF Balıkesir'de hızlı bir şekilde teşkilatlanmıştır. Sadece şehir merkezinde değil aynı zamanda ilçelerde ve köylerde de teşkilatlanma çalışmaları yaptığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmalar sırasında CHF'nin muhalefeti hatta yer yer engellemeleri ile de karşılaşmıştır.

Diğer Batı Anadolu vilayetlerinde olduğu gibi Balıkesir'de de 1930 belediye seçimlerinde yolsuzluk ve usulsüzlükler olduğu vakıadır. CHF lilerle SCF üyeleri arasında yaşanan tartışmalardan sonra SCF seçimlere katılmaktan vazgeçmiştir.

Bilindiği gibi Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshinden sonra Menemen olayı meydana gelmiştir. Olaydan sonra Örfi idare ilan edilen illerden birisi de Balıkesir'dir. Balıkesir vilayetinde, SCF ile Menemen

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üni. Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi, o_karakas45@hotmail.com

olayı arasında bir ilişki var mıdır? Olaydan sonra tutuklananlar olmuş mudur? Makale’de bu soruların da cevabı aranmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: SCF (Serbest Cumhuriyet Fırkası), Balıkesir, Teşkilatlanma

LIBERAL REBUPRICAN PARTY ORGAZATION IN BALIKESİR AND LOCAL ELECTIONS (1930)

ABSTRACT

In this essay, I have mentioned about 1930 local elections in Balıkesir and organization of SCF in Balıkesir province in the period of republic. Balıkesir’s socio-economic structure has been evaluated before and meanwhile the organization of SCF. It is understood that Balıkesir’s people, whose income mainly depends export products such as olive and tobacco, were suffering from some economic problems in the years mentioned above. Especially; the villagers had difficulty in paying taxes as well as they couldn’t get loan, which they need for their productive activities, from Agriculture Bank. Besides, it is understood that people had some complaints about officials. Some officials were accused of misappropriation. It is seen that the government weren’t capable of struggling with some infectious such as malaria. It can be said that these complaints about government led to a tendency to SCF.

SCF leader Fethi Okyar organized a demonstration in Balıkesir as a part of his tour in Aegean Region. It is highly remarkable that there was a huge participation to this meeting in Balıkesir and it shows the tendency to SCF in Balıkesir. In his speech, SCF leader handled issues such as complaints about government.

SCF completed its organization in Balıkesir rapidly. They organized not only in province center but also in counties and towns. During these activities SCF encountered CHF’s opposition and obstruction. As in the other Anatolian provinces, it is a fact that there were malpractices in 1930 local elections in Balıkesir. After an argument with CHF members, SCF declared that they gave up taking part in elections.

As known, the Menemen event has occurred after the dissolution of SCF. After the event, Balıkesir was one of the cities where martial law was implemented. Was there a relationship between Balıkesir SCF organization and Menemen Event? Was someone arrested after the event? I have tried finding answers to these questions.

Key Words: SCF (Liberal Republican Party), Balıkesir, Organization

Giriş

SCF Cumhuriyet döneminde çok partili hayata geçiş aşamasında ikinci muhalefet partisidir. SCF’yi “güdümlü bir parti” olarak niteleyenler olduğu gibi dönemin hükümetinin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013*

icraatlarını eleştirecek, özellikle uluslararası alanda Türkiye’yi “dictatorial” görüntüden kurtaracak doğal bir süreçte gelişen siyasi bir olgu olarak değerlendirenler de olmuştur.¹

SCF’ye siyasi olarak yakın ilgi gösteren Samsun, Antalya, Adana, gibi kıyı şeridi illerinin yanında Balıkesir’in de en hareketli vilayetlerden birisi olduğunu söyleyebiliriz. Fethi Bey’in hem SCF ’yi Ege Bölgesinde örgütlemek hem de mitingler düzenlemek amacıyla çıktığı Ege gezisi sırasında İzmir’de olaylar çıktığı bilinmektedir. Konu ile ilgili eserlere çok yansımada da Balıkesir ilinde de küçük çaplı bazı olaylar yaşandığı anlaşılmaktadır.²

1930 yılında Balıkesir’de CHF’nin resmi yayın organı olan Türk Dili gazetesi yayınlanmaktadır. Konuyu takip etmek açısından bu gazeteden faydalandık. 1930 Eylül’ün de SCF’nin örgütlenmesi ile haberleri kendi yayın politikası çerçevesinde veren gazetenin seçimlerin başladığı tarihlerde yayından kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan SCF’Balıkesir İl İdare Heyeti Reisi İbrahim Sururi Bey tarafından, SCF’nin resmi yayın organı olarak niteleyebileceğimiz İstiklal Gazetesi’nin sayılarına bütün çabalarımıza rağmen ulaşamadık. Bu durum araştırmamızı tam da istediğimiz şekilde sonuçlandıramamıza neden oldu.

Seçimler bittikten sonra CHF İl İdare reisi ve Giresun milletvekili Hacim Muhittin Çarıklı ve diğer Balıkesir milletvekilleri Balıkesir ve kazalarını teftiş etmişlerdir. 2 Aralık 1930, 17 Aralık 1930, 20 Aralık 1930, 24 Aralık 1930, 28 Aralık 1930, 29 Aralık 1930, 3 Ocak 1931, 9 Ocak 1931 tarihlerinde yapılan teftiş gezileri sonucu 8 adet rapor yayınlanmıştır. Balıkesir vilayetinde, 1930 belediye seçim sonuçlarını, seçimler sırasında yaşananları ve vilayet halkının şikayetlerini yerinde görüp değerlendirmişlerdir. Bu raporların SCF teşkilatlanması ve belediye seçimleri ile kısımlarından faydalanma imkanı bulduk.

1. SCF’nin Kuruluşundan Önce Balıkesir’de Siyasi ve Sosyo- Ekonomik Yapıya Bakış

Balıkesir vilayeti Milli Mücadele’de önemli bir yere sahiptir. Kurtuluş Savaşı’nın tamamlanmasından sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin CHF’ye dönüşmesi sonucu Balıkesir vilayetinde de CHF siyasi hayata başlamıştır. 1938 yılında Balıkesir vilayetinde, CHF , 12 kaza, 68 kamun, 839 ocak’ta örgütlenmiştir.³ Balıkesir’de CHF’nin kurulması ve ilk yıllarındaki faaliyetleri şüphesiz ayrı bir çalışmanın konusudur.

Bilindiği gibi Milli Mücadeleyi yürüten kadrolar, Meclis’te I. Grup, II. Grup olarak ayrılma da – ki bunun sebebi Mili Mücadele’nin yöntemi konusuydu- savaş yıllarında ciddi bir parçalanma olmadı. Ancak, savaş sonrası Halk Fırkası içinde özellikle tek parti döneminde hizipleşmeler yaşanmaya başladı. Bu hizipleşmelerin sebebi siyasi ya da ideolojik olmayıp “*ekonomik iktidardan pay almaya yöneliktir.*”⁴ Balıkesir’de de daha SCF kurulmadan CHF içerisinde bazı siyasi düşünce farklılıklarının mevcudiyeti, bu hizipleşmenin aslında eskilere dayandığını ve köklü bir yapısının olduğunu göstermektedir.⁵

SCF’nin kurulduğu yıl Türkiye’yi genel olarak değerlendirdiğimizde, ekonomik yokluklar, yoksullukla birlikte gelen baskıyı üzerlerinde hisseden yığınlar ve dertlerine çare arayan halk

¹Mete Tunçay, Cemil Koçak,Hikmet Özdemir,Korkut Boratav, Salahattin Hilav,Murat Katoğlu,Ayla Ödekan, **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yay. İstanbul 1989,s.106. Koçak, Cumhuriyet dönemi siyasi tarihini değerlendirdiği bu bölümde, SCF için “Yapay ve Gündümlü Bir Demokrasi Deneyi : Serbest Cumhuriyet Fırkası” başlığını kullanmıştır.

² Cemil Koçak, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006,s.276.

³Aslı Altun, **Türkiye’de Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Örgütlenmesi**, Mustafa Kemal Üni. Sosyal Bilimler Ens. basılmamış yüksek lisans tezi, Hatay 2006, s.120.

⁴ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul 2012,s.282

⁵ Koçak, **a.g.e.s.**,435.

kitlelerini görmekteyiz.⁶ Tarımın ve çiftçinin ihtiyaçları için kurulmuş Ziraat Bankası dönem içinde bazı yanlış uygulamalar yüzünden eleştirilerin odağı haline gelmiştir. Ziraat Bankası, köylüye borç para vermemiş, çiftçi banka kapılarında adeta dilenci durumuna düşmüştür. Aynı banka, çiftçiye ve köylüye ihtiyaç duyduğu krediye sağlamazken eşrafa önemli miktarda kaynak transferinde bulunmuştur.⁷

1930'larda, Türkiye'de halkın ekonomik durumu çok iyi olmayıp özellikle "vergiler, halkı zorlamakta, her nereye gidilse vergilerin ağırlığından, alınma tarzının kötülüğünden, bu suretle yapılan zulümlerden şikâyet edilmekte,"⁸ memleket her alanda büyük bir huzursuzluk içindedir. Basın özgürlüğü oldukça kısıtlanmış, meclis iktidara yeterli muhalefeti yapmamakta, denetimsiz parlamentonun yarattığı hoşnutsuzluk, günden güne büyümekte ve ekonomik sıkıntılar şiddetlenmekteydi.⁹

Milli Mücadele boyunca diğer Anadolu vilayetlerinde olduğu gibi Balıkesir'de de günlük yaşam zor koşullar altında devam etmiştir. Pamuk, tütün, zeytin gibi tarım ürünleri üreten ve ihraç eden Karesi Sancağı savaş yıllarında erkek nüfusun silah altında olmasından dolayı harmanın ortada kalması, ulaşım imkânlarının zorluğu ve pahalılığı gibi nedenlerle sevkiyat durma derecesine gelmiştir. Kurtuluş Savaşı sürecinde şehirde murabahacılık, ihtikâr (vurgunculuk) artmış, İç Anadolu Bölgesi'nden buğdayı 3 kuruştan alan tüccar, Balıkesir'de 25-30 kuruşa halka satmıştır. Kurtuluş Savaşı içerisinde Balıkesir'de tarım ve hayvancılık sektöre uğramış, un ekmek fiyatlarında muazzam artışlar olmuş, halk ekonomik olarak büyük zorluklar yaşamıştır.¹⁰

Milli Mücadele döneminde yaşanan bu tablo, 10 yıl gibi bir süre içerisinde çok da değişmemiştir. Ayrıca, 1929 dünya ekonomik krizi gibi ilave bazı problemler de gelmiş, vilayet halkı, zeytin, zeytin yağı, pamuk, tütün gibi ihraç ürünlerini dışarıya satamamış ve aynı zamanda vergilerden de bunalmıştır. 1930 yılı Mayıs ayında Balıkesir'den İç İşleri Bakanlığı'na çekilen ve Bakanın da Başvekalet'e ilettiği telgrafta "Balıkesir Vilayeti mahsulatının ihraç edilememesinden dolayı hüküm süren iktisadi buhranın vilayetin her tarafında bedbinlik husulüne sebep olduğu'n dan bahsedilmiştir.¹¹

Ayrıca, SCF'nin kendini feshetmesinden sonra Giresun milletvekili Hacı Muhittin Çarıklı ve Balıkesir milletvekillerinin bölgeye yaptıkları teftişlerden, halkın en önemli şikâyet konularının başında ekonomik meselelerin geldiği anlaşılmaktadır. Çarıklı, bu teftişlerin birisinde Gönen'in en büyük derdinin halkın tek geçim kaynağı olan tütün olduğunu belirtmiş, raporunda şu ifadelerle yer vermiştir: "inhisar idaresinin (Tekel'in) tüccar zihniyeti ile hareket ettiğini, bir taraftan özel girişim olarak tütün tüccarlarının bölgeye girip tütün almasına zorluk çıkardıklarını diğer taraftan da tütünlerin %1 miktarını parasız diğer bir miktarını da pazarlıktan çok ucuza (pahasından düşük) alıyor." Gönen halkı, Reji İdaresi'nin (Tekel) tütün alım satım işinden vazgeçmesini; yerine tütün tüccarlarının tütünlerini almasını istiyorlar. Böyle olması durumunda tütünlerini piyasa değerinde satabileceklerini söylüyorlar. Aynı şikâyet, Sındırgı, Bigadiç, Balya ilçeleri için de söz konusudur.¹²

⁶ Tefik Çavdar, **Serbest Fırka**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, c. 8, S.2056.

⁷ Veysel Bozkurt, Cumhuriyet Döneminde Bürokrasi- Siyasi Elit Halk ilişkileri :1923-1960", **Yeni Türkiye**, c.V., s.3573.

⁸ Hikmet Çolak, **1930 Belediye Seçimleri**, Atatürk Üni. Türk İnkılâp Tarih Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s.99.

⁹ Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi -1 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri**, İstanbul 2009, s.302.

¹⁰ Engin Gülen, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Balıkesir**, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir 2007, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s.133.153.

¹¹ BCA, BKKK, 030.10/160.126.9.

¹² BCA, CHP K, 490.01.623.46.14.

Aynı yıllarda, zeytin yağı ile meşhur, 1867 Paris Uluslararası Fuarı’nda altın madalya kazanmış olan¹³ Balıkesir’in önemli zeytin ve yağ merkezlerinden Ayvalık’ta yağ fiyatlarının vapurda teslim edilmek, bütün vergi ve masrafları mal sahibine ait olmak şartı ile azami 47 kuruşa tenezzül etmesi (düşmesi) ahaliyi (halkı) müztar (çaresiz) bir mevkie düşürmüştür”¹⁴

Halkın şikayetçi olduğu konulardan birisi de Edremit ve civarında emlak ve arazi vergilerinin çok ağır ve insafsız olmasıdır. Hükümet bu bölgede, zeytin ağaçlarının tanesinden yıllık 30-40 liraya kadar vergi almaktadır. Oysa zeytin ağacının kendisi, Ayvalık’da 5-7 liraya, Havran’da azami 10-12 liraya kadar alınıp satılmaktadır. Görünen o ki hükümet zeytin ağacının reel satış fiyatından en az 5-6 kat daha fazla vergi almaktadır.¹⁵ Ayrıca, “Burhaniye ahali evleri için ve yemeklik olarak çıkartıkları zeytinyağlarından muamele vergisi alındığını ve bunun haksız” olduğunu belirtmektedirler.¹⁶

Bu dönemde kış boyunca sel felaketlerinin sık sık yaşandığı Balıkesir Vilayeti diğer Batı Anadolu vilayetleri gibi sağlık açısından kötü durumdadır. Sıtma hastalığı günden güne yayılarak tehlikeli bir hal almakta ve halk bu durumdan hükümeti sorumlu tutmaktadır. Hacim Muhittin Bey ve bölge milletvekillilerinin yaptığı teftiş çalışmalarının birisinde, Ayvalık’ta sıtmanın çok ileri boyutlarda olduğu ve bu ilçenin de “Sıtma Mücadele Mıntakası içerisine alınmasının yararlı olacağı” belirtilmektedir. Balya kazasında da hükümet tabibinden başka doktorun olmadığı, bir doktor veyahut sağlık memurunun süratli bir şekilde tayin edilmesinin çok faydalı olacağı bildirilmektedir.¹⁷ Yine, Susurluk’ta bir Frengi İstasyonu tesis edilmiş, bu istasyonda Susurluk, Ömer Köy nahiyesi, Karapürçek Köyü’ndeki hastalar tedavi edilecektir. Ayrıca Balya Kazası’na da bir Frengi Merkezi kurulacaktır.¹⁸

Tek parti döneminde şikâyetçi olunan konulardan birisi de, devlet memurlarının halka karşı olan davranışlarıdır. 1930’larda CHF asker-sivil memurların hâkimiyetindedir.¹⁹ SCF’nin kurulduğu sıralarda Balıkesir halkı devlet dairelerinde memurlardan gerekli kolaylığı görememektedir. Balıkesir I. Noteri Ruknettin İmrahoroglu’nun hazırlayıp bir nüshasının da CHF Teşkilat-ı Heyeti Reisi Hacim Muhittin Bey’e de takdim ettiği bir belgede Balıkesir vilayetindeki durum şöyle açıklanmaktadır: “Halk nazarında devairde (kamu kurumlarında) işini intac ettirebilmek (işini halledebilmek) mutlaka bir vasıta ile mümkün olabileceği kanaati umumidir. Memur sınıfı içinde vazife aşkını taşıyan pek azdır. Memurların bir kısmı kendilerine tevdi edilen vezaifi (görevleri) bir angarya telakki etmekte ve isteksiz çalışmaktadırlar. Her şubeye dal budak salmış olan bu marazın teşhisi ve acilen tedavisi ehem ve elzemdir.”²⁰

Bu anlamda Balıkesir vilayetinde bazı memurların işten el çektilirdiği haberleri zaman zaman gazetelerde yer almıştır. Örneğin, SCF belediye seçimlerini büyük bir farkla ve baskılara rağmen kazanan Susurlukta, “tapu memuru Baha Efendi hakkında vazifesini suiistimal etmek iddiası ile kaymakamlıkça hakkında tahkikat açılmış, suçu ispatlandığından işten el çektilirilmişdir.”²¹ Yine Edremit Posta Müdürü Cemal Bey, kendi kurumu ile ilgili bir işi 25 liraya ihale edebilecekken, 170 liraya ihale ettiğinden dolayı işten el çektilirilmişdir.²² Benzer bir olay, Edremit’te yaşanmış Edremit Tütün İnhisar İdaresi muhasebecisi Avni Bey, “maliyeyi yatırılan

¹³ Gülen, a.g.t.,s.137.

¹⁴ BCA. CHP K,490,01./ 46. 623.16; Türk Dili, 7 Ocak 1930.

¹⁵ BCA. CHP K, 490.01./ 46. 623.16.

¹⁶ BCA. CHP K, 490.01/492.1982.2.

¹⁷ BCA. CHP K, 490.01./46. 623.14.

¹⁸ Türk Dili, 19 Ocak 1930.

¹⁹ Muhittin Tataroglu, “Cumhuriyet Döneminde Bürokrasinin Rolü, Yeni Türkiye, c.V., Ankara s.3552.

²⁰ BCA. CHP K, 490.01./46. 623.17.

²¹ Türk Dili, 10 Ocak 1930.

²² Türk Dili, 17 Ağustos 1930.

*paranın sandık makbuzunu tahrif etmiş, makbuzu defterlere kaydederken aslından daha fazla bir miktar yazmıştır.” Bu durum teftiş sonucu tespit edilmiş, Avni Bey işten el çektirilmiştir.*²³

Kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse, Balıkesir’de 1930’da halkın ekonomik durumu iyi değildir. Diğer taraftan zaten yoksulluk içinde olan ve geçimini tarımsal faaliyetlerle sağlayan köylü, ödediği ağır vergiler yüzünden bir bezginlik içindedir. Ayrıca, devlet dairelerinde de derdini anlatmağa muhatap bulmakta zorluk çekmektedir.

Vilayette, CHF erkanı çıkar çatışmalarından dolayı bölünmüş, fikir ayrılıklarına düşmüştür. Bunun yanında, yukarıda saydığımız nedenlerle halkla siyasi ilişkileri kurmakta zorlanmaktadır. Bütün bunların sonucu olarak, halk, yeni bir idarî anlayış, yeni bir siyasi yaklaşım aramaktadır. SCF’nin Balıkesir’de büyük bir teveccüh görmesinin nedeni de bu olsa gerektir.

2.Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Balıkesir Vilayetinde Teşkilatlanması

2.1.Fethi Beyin Ege Gezisi ve Balıkesir Konuşması

Fethi Bey’in İzmir’de başlayıp, Menemen, Manisa, Akhisar, Balıkesir’de tamamlanan Ege gezisi sadece SCF için değil aynı zamanda CHF açısından da önemlidir. SCF lideri bu gezi ile hem Batı Anadolu bölgesinin teşkilatını oluşturmuş²⁴ hem de bölge halkının SCF’ye olan yakın alakasını yerinde görmüştür. Gezinin ortaya koyduğu bir başka gerçek ise CHF’nin Ege bölgesinde, halkın siyasi desteğini kaybettiğinin anlaşılmış olmasıdır.²⁵

4 Eylül 1930 tarihli olaylı İzmir mitinginden²⁶ sonra SCF Genel Başkanı Fethi Okyar, Menemen- Emir âlem yolu ile Manisa şehrine gelmiştir. Manisa’da da aynen İzmir’de olduğu gibi büyük bir kalabalık tarafından karşılanmış, 8 Eylül 1930 tarihinde bir miting düzenlenmiştir.²⁷

Manisa teşkilatını kurduktan sonra Batı Anadolu gezisine devam eden Fethi Okyar, Balıkesir’ den önce Akhisar ilçesine uğramış, kendisini bekleyen halka bir konuşma yapmıştır. Konuşmasının bir bölümünde şu sözleri söylemiştir: “*Büyük Türk milletine fes giydirmek, Arap harflerini güya tekrar geriye getirmeye çalışacakmışız. Büyük Gazi’nin Türk milletine hediye ettiği muazzam eserleri, Türk milleti ebediyen sinesinde muhafaza edecektir. Bizim uğraşacağımız şeyler bunlar değil, brelerini aramaktır. Başka bir şey değildir.*”²⁸ İnkılap Gazetesi’nin verdiği bilgiye göre Fethi Bey’i karşılayanlar arasında hocalar da varmış, “*kirli ruhlarını saklayan hoca bozuntuları siyah bez üzerine “la ilahe illallah” işlenmiş bayrakla bu mitinge iştirak etmişler.*”²⁹

Mitingden sonra Akhisar’dan ayrılan SCF lideri, 11 Eylül 1930 tarihinde Balıkesir’e ulaşmıştır. Balıkesir valisi, İzmir’de, Menemen’de ve Manisa’da, halkın Fethi Bey’e yakın alaka gösterdiğini ve bu sırada da bazı provakatif olayların yaşandığını bildiğinden “*asayışı ihlal edecek bir hadise olmaması için Balıkesir halkının, karşılama için istasyona gitmesini menetmiştir.*”³⁰ Fethi Bey’in bu tarihte Balıkesir’e ulaştığı ve akşam orada kalacağını İzmir valisi Kazım Dirik’in Başvekil İsmet Paşa’ya çektiği telgraftan da anlıyoruz. Vali Bey bu telgrafında “*Fethi Beyefendi, bu sabahki Bandırma treniyle ve mayet kâtipleri ile birlikte hareket etmişlerdir. Kumpanyadan verilen salon Balıkesir’e kadar tahsis olunmuştur. Bu gece Balıkesir’de kalacaklardır*”³¹ demektedir.

²³ **Türk Dili**, 12 Ocak 1930.

²⁴ Abdülhamit Avşar, **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul 1998,s.117.

²⁵ Çetin Yetkin, **Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Devrimi, Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul 1997,s. 185.

²⁶ Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İletişim yay. İstanbul 1994,s.63.

²⁷ Ömer Karakaş, **Dönemin Yerel Basına Göre SCF’nin Manisa Vilayeti’nde Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri**, Volume 2/3/2010. www.hisorystudies.net.

²⁸ **Hizmet**, 11 Eylül 1930.

²⁹ **İnkılap**, 11 Eylül 1930.

³⁰ **Akşam**, 13 Eylül 1930.

³¹ **BCA, BKKK**, 030.10/102.669.3.

Valiliğin aldığı önlemlerden dolayı Balıkesir İstasyonu’na Fethi Bey’i karşılamaya halktan kimse gelmemiştir.³² Fethi Beyi, istasyonda, Balıkesir SCF il başkanı İbrahim Sururi, kardeşi Nazım Efendi ve Yırcalızade Şükrü Bey karşılaşmıştır. SCF liderini askeri Mahfel Parkı’nın içinde ve Evkaf Binası’nın önünde Balıkesir halkı beklemiştir. SCF lideri, dükkânlarda bulunan halkı selamlayarak, şehir merkezine gelmiştir.³³

Fethi Bey, geceyi SCF Balıkesir Katibi Umumisi İbrahim Sururi Bey’in evinde geçirmiştir. Bir gün sonra Balıkesir stadyumunda çok kalabalık bir kitleye hitap eden Fethi Bey, konuşmasının bir bölümünde Balıkesir halkına şöyle seslenmiştir: “Ziraat Bankası’nın çiftçiye daha kolay usullerle ve daha ucuz faizle para verilecek hale konulması, ziraatımızı terakki ettirmek için fenni tesisatta bulunmağa sevk edilmesi lazımdır. Ticarete kredinin kesilmesine sebep olan ve memleketimizde tatbik kabiliyetini haiz olmadığı anlaşılan icra ve iflas kanunun ilgası lazımdır. Bu kanun, bugünkü iktisadi buhranın en büyük amillerinden biridir. Efendiler! programımız meydandadır. Münakaşa hürriyetinden ve intihap hakkından istifade ederek bu programı tatbikat sahasına çıkarmak gayemizdir.

Bazı yerlerde el’an bizim güya fes giydireceğimiz ileri sürülüyormuş, güya Arap harflerini tekrar iade edeceğimizi ileri söylüyorlarmış ve bize bütün vergileri kaldırmak isnat olunuyormuş. Benden kimse bunları bekleyemez. Kasten bana bu isnadı yapanlar er geç mahcup ve hacil mevkie düşeceklerdir. Türk milleti takati dahilinde seve seve verir. Bütün vergilerin kalkacağını esasen kimse düşünmemiştir ve düşünemez. Bu gibi şayiaları uyduranlar böyle vasıtalarla takip ettiğimiz mefkureyi küçültebileceklerini düşünüyorlar. Taşındıkları bu dar zihniyetlere acımak lazımdır. Mefkûremiz Cumhuriyet mefkûresidir. Bunlar Cumhuriyetin en tabii olan şeraitindedir.³⁴

Fethi Bey’in Balıkesir konuşmasını değerlendirildiğimizde iki konuyu ele aldığını görmekteyiz. Bunlardan birisi yukarıda da belirttiğimiz gibi Balıkesir bölgesinde halkın çektiği ekonomik sıkıntılar: Ziraat Bankası’nın halka daha kolay kredi vermesi, icra iflas kanunun uygunlaşmasındaki güçlükler gibi mevzulardır. Diğeri ise hükümet yanlısı basında SCF aleyhine yürütülen bir kampanya ile ilgilidir. Esasen İzmir mitinginden itibaren yol boyunca Hakimiyet-i Milliye, Anadolu, Akşam gibi hükümet yanlısı olan gazeteler bu arada Balıkesir’de yayınlanan ve CHF’nin resmi yayın organı olan Türk Dili Gazetesi SCF’yi irticaî faaliyetlere karşı hoş görülmeyle suçlamışlardır. SCF’nin her ne kadar açıkça dile getirmese bile halka şapka yerine fes giydireceğini, Arap harflerini tekrar geri getireceğini iddia etmişler, halkı SCF’nin “inkılapların düşmanı” bir parti olduğu konusunda ikna etmeye çalışmışlardır. Mesela Türk Dili Gazetesi’nin manşet haberlerinden bazıları şöyledir: “Yeni Fırkanın Gidişi: Bu teşekkül irticaî körüklemek, inkılap rejimlerine ve inkılap kanunlarına halkı itaatsizliğe sevk ve tarik için mi vücut buluyor? Gazinin kendi eli ile kurduğu esasları yıkmak için O’nun büyük namından istifade etmek kadar felaketli bir oyun tasavvur olunur mu? Nihayet, SCF Nakşibendi Şeyhinden mi ilham alıyor?”³⁵

Türk Dili’nde bazen de SCF adına bazı kimselerin köylerde provakatif eylemler yaptıklarına dair haberler yayınlanmıştır. SCF’yi Balıkesir’de örgütlemekle görevli olan Elazığ mebusu Nakittin Bey zaman zaman bu tür haberleri tekzip etmek zorunda kalmıştır. Bu tekziplerden birisi şöyledir: “Bazı kimselerin köylerde dolaşarak artık vergi alınmayacağı ve fes giyileceği ve Arap harflerinin tekrar kullanılacağı yolunda propagandalar yapmakta oldukları ve kendilerinin fırkamıza mensup bulunduklarını söyledikleri teessürle işitildi. Fırkamızın programı

³² Cem Emrence, “Politics of Discontent in the Midst of the Great Depression:

The Free Republican Party of Turkey (1930)”, **Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive Department of Turkish Studies**, Universiteit Leiden, New Perspectives on Turkey 23 (Fall 2000).

³³ **Akşam**, 13 Eylül 1930. **EK:1**. Yazar Aydın Ayhan’ın Özel Arşivi’nden

³⁴ **Hizmet**, 12 Eylül 1930.

³⁵ **Türk Dili**, 8 Eylül 1930.

vazıhtır. Binaenaleyh fırka namına köylerde propaganda yapanlarla bir münasebetimiz olmayacağı bedihidir. (açıktır) Bunlar hakkında hükümetimizin takibatı kanuniyede bulunmasına şiddetle intizar etmekte olduğumuzu beyan eyleriz".³⁶

Burada şunu da belirtmek gerekir ki Türk Dili Gazetesi'nin takip ettiği yayın politikası CHF'nin ta baştan itibaren SCF'ye karşı olan bakış açısı ile paraleldir. Örneğin aynı tarihlerde CHF Genel Sekreteri Saffet Arıkan, parti müfettişlerine gönderdiği bir genelgede şu ifadeler yer almıştır: "Mürtecilerin güya şapka yerine fes, yeni Türk harfleri yerine Arap harfleri, ikame olunacakmış, memleketten bihakkın kovulan saltanat ailesi tekrar memlekete gelecekmiş"³⁷

SCF lideri Fethi Bey'i dinlemeye gelen Balıkesir halkı hakkında şu yorumları yapabiliriz: SCF'nin Balıkesir mitingine gerçekten de çok kalabalık bir kitle katılmıştır.³⁸ Mitinge katılan erkek katılımcılarının neredeyse yüzde yüzü kasketlidir. Demek ki Balıkesir halkı o yıllarda şapka kanuna muhalefet etmemekte ancak Panama türü fötr şapka yerine kasketi tercih etmektedir.³⁹ SCF liderini dinlemeye Balıkesir kadınları da gelmişlerdir.⁴⁰

2.2. Vilayet Genelinde Teşkilatlanma Çalışmaları

SCF'nin teşkilatlanmasında hiyerarşik bir yapılanma söz konusudur. Köylerde "köy ocağı", mahallerde de "mahalle ocağı" nahiyelede "nahiye ocağı", ilçelerde "kaza ocağı", il merkezinde "vilayet ocağı" şeklinde örgütlenmiştir.⁴¹

Balıkesir'de SCF teşkilat çalışmalarının Fethi Bey'in Ege gezisinden önce başladığı anlaşılmaktadır. Balıkesir İl Teşkilatını kurma görevi SCF Genel Merkezi'nden Elazığ mebusu Nakittin Bey'e verilmiştir.⁴² SCF Balıkesir İl İdare Heyeti şu kişilerden oluşmuştur.⁴³

Başkan: Dr.Nefi Ethem Bey

Katip: İbrahim Sururi Bey

Üyeler: Barutçuzade Süleyman Efendi, Bozokzade Mehmet Efendi, Bezzaz Hafız Abdürrahim Efendi, Binbaşı Damadı Rifat Efendi, Hacı Eminzade Ahmet Efendi, Sürmeneli Ali Osman Efendi, Avukat Gürcü Tevfik Bey, Balyalı Mustafa Çavuş, Vatan Eczanesi Sahibi Necmeddin Bey. SCF Balıkesir İl Teşkilat üyeleri, Trabzonlu Kangalzade Hacı Mustafa Efendi'nin mağazasının ikinci katını partinin merkezi olarak kiralamışlar ve çalışmalarına başlamışlardır.⁴⁴

Teşkilat üyeleri ile ilgili bir değerlendirme yapmak gerekirse, Başkan Dr. Nef'i Ethem Bey hakkında bir bilgiye rastlamadık. İbrahim Sururi Bey, o dönemlerde Balıkesir'de yayınlanan İstiklal Gazetesi'nin sahibi olup, Balıkesir'de kadınlar şeyhi olarak tanınan Şeyh Halil Efendi'nin oğludur. Diğer üyelerinin çoğunluğu esnaftır.

SCF teşkilat çalışmalarının devam ettiği günlerde, CHF'den iki siyasinin Balıkesir'e ziyarette bulunduğunu görüyoruz. Bunlardan birisi TBMM başkanı ve Balıkesir milletvekili Kazım Paşa (Özalp), diğeri ise dönemin Dâhiliye Vekili Recep Peker'dir. Kazım Paşa, 31 Ağustos günü, CHF Balıkesir Genel Merkezi'ni ziyaret etmiş beraberinde dönemin Balıkesir milletvekilleri

³⁶ **Türk Dili**, 11 Eylül 1930.

³⁷ **BCA, CHP K**, 490.01/435.1804.2.

³⁸ **EK:1**. Yazar, Aydın Ayhan'ın Özel Arşivi'n den

³⁹ **EK:2**. Yazar, Aydın Ayhan'ın Özel Arşivi'n den

⁴⁰ **EK:3**. Yazar, Aydın Ayhan'ın Özel Arşivi'n den

⁴¹ Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul 1982, s.101.

⁴² **Türk Dili**, 8 Eylül 1930. "Naki Bey'in asıl adı Nakiyettin (Yücekök) olup Elazığ milletvekilidir. SCF'ye daha sonra kendi isteği ile katılanlardandır ve Atatürk'ün liseden Fransızca öğretmenidir."Avşar, **a.g.e.**, .s. 64.

⁴³ **Türkdili**, 9 Eylül 1930.

⁴⁴ **Türk Dili**, 11.Eylül 1930.

olduğu halde onlarla seçimlere ilişkin durum müzakeresi yapmıştır.⁴⁵ Yine Dahiliye Vekili Recep Peker’ de 8 Eylül tarihinde bu şehre gelmiş, halka, İzmir’de yaşanan olayları hatırlatarak, “*kurtuluş mücadelelerinde büyük şerefler kazanan Balıkesirlilere bir ibret neticesi çıkarır ve tahrikata karşı teyakkuz tavsiye ederim*” demiştir.”⁴⁶ Bu iki önemli siyasinin Balıkesir’e ziyaretleri muhtemelen CHF mahalli kadrolarına gerekli uyarıları yapmak, belediye seçimlerinde dikkatli olmalarını sağlamak amacına yöneliktir.

Diğer Ege vilayetlerinde olduğu gibi Balıkesir ve kazalarında da vatandaşların CHF’ye muhalefet edeceği SCF’ye yakın duracağı Dahiliye vekili Şükrü Kaya’nın 15 Temmuz 1930 tarihinde CHF katibi umumisi Saffet Arıkan’a gönderdiği yazıdan anlaşılmaktadır. Adı geçen yazıda bazı belediyelerle yakından alakadar olunması ve belediye aday listelerinin bir nüshasının Dahiliye Vekaletine gönderilmesi istenmektedir. Bu kazalar içerisinde Balıkesir bağlı Gönen ve Ayvalık kazaları da vardır.⁴⁷ Anlaşılan o ki CHF açısından Balıkesir merkez ve bazı kazaları önemli olup buralarda SCF güçlüdür ve gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

Bigadiç: SCF Bigadiç şubesi, şu kişilerden oluşmuştur: Hacı Ahmet Ağa zade Derviş Ahmet, Yağcı Cafer, Hoca Eyüp oğlu Ahmet Efendi, Ekmekçi Ahmet Efendi. SCF Bigadiç Ocağı Heyeti İdaresi, Bigadiç Yeşilli Cami’ in de bir mevlit okutarak, partinin başarılı olması için dua etmişler ve faaliyetlerine başlamışlardır.⁴⁸

Gönen: Türk Dili Gazetesi’nin 22 Eylül 1930 tarihinde verdiği habere göre, “*yeni fırkanın burada şube açmak hususundaki teşebbüsleri ilk hamlede akim kalmış ve buraya gelmiş olan Fırka Teşkilatçıları Gönen’de hiçbir şey yapamadan avdete mecbur kalmışlardır.*”⁴⁹ Balıkesir CHF Bandırma Kazası Mutemetliği’nin Ankara Cumhuriyet CHF Kâtibi Umumiliğine gönderdiği Hacim Muhitin’in (Çarıklı) imzalı rapora göre de “Gönen’de SCF’nin teşekkül edemediği”⁵⁰ kayıt olarak düşülmüştür. Bu bilgilerden hareketle, SCF’nin Gönen’de teşkilatlanamadığını anlıyoruz.

Sındırgı: Seçimlerden sonra yapılan teftiş çalışmalarında “*Sındırgı’da Serbest Fırka’nın teşekkül edememiş bir vaziyette olduğu*” anlaşılmaktadır. Yine belgeye göre, “*çok kuvvetli bir gençlik güçlü bir (CHF) teşekkülü*” olduğu anlaşılmaktadır. Burada “*Serbest Fırka gençleri sekiz on şahıstan ibaret olup onlar da memlekette o kadar sahibi itibar olmayan kimselerden terettüp etmiştir.*”⁵¹ Anlaşılan, belediye seçimleri kadar Gönen’ de olduğu gibi Sındırgı’da da SCF teşkilatlanamamış ya da teşkilatlanma fırsatı bulamamıştır.

Balıkesir’in bu dönemdeki kaza sayısı on üç olup şunlardır: Gönen, Erdek, Susurluk, Balya, Sındırgı, Dursunbey, Edremit, Burhaniye, Ayvalık, Bigadiç, Bandırma, Manyas, İvrindi. BCA arşiv belgeleri ve dönemin ulusal ve mahalli gazetelerinde Balıkesir merkez ve Bigadiç kazası dışında SCF’nin teşkilatlanmasına ait bilgiler yoktur. Her ne kadar kazalarda SCF teşkilatlarının tam olarak kurulup kurulmadığını bilmesek ya da kuruldu ise kimlerin kurduğunu tespit edemesek de Susurluk’ta ve Edremit’te Belediye seçimini SCF kazanmıştır. Havran’da SCF’nin çok güçlü olduğu bilinmektedir. Erdek’te seçime girdiği, Bandırma’da çekişmeli bir seçim olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Hacim Muhittin Çarıklı ve Balıkesir milletvekillerinin seçim sonrası bölgede yaptıkları teftişler, SCF lehine hareketli bir yapının olduğunu göstermektedir. 1950 yılında Balıkesir DP il sekreteri olan İsmail İlşekerci, “SCF balıkesir’de büyük umutlarla ve çok

⁴⁵ Türk Dili, 1 Eylül 1930.

⁴⁶ Türk Dili, 8 Eylül 1930.

⁴⁷ Koçak, a.g.e.,s.229.

⁴⁸ Türk Dili, 24 Eylül 1930.

⁴⁹ Türk Dili, 24 Eylül 1930.

⁵⁰ BCA,CHP K, 490.01/492.1982.9.

⁵¹ BCA ,BKKK, 490.01/46.623.1.

güçlü bir şekilde kurulmuştur.”⁵² Dönemin Balıkesir valisi Salim Özdemir Günday’ın 14 Ocak 1931 tarihli İç İşleri Bakanlığına gönderdiği raporda da SCF’nin Balıkesir’de her mahallede teşkilatlandığından bahsedilmektedir.⁵³

Bu bilgilerin ışığında, SCF Balıkesir’de – her ne kadar yazılı belgelere ulaşmasak da – diğer kazalarda da daha düzenli teşkilatlanmış olmalıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi o dönemde Balıkesir’de SCF konusu ile ilgili bütün olan biteni anlatan, SCF Balıkesir Katibi Umumisi İbrahim Sururi tarafından yayınlanan “İstiklal” gazetesine bütün çabalarımıza rağmen ulaşamadık. Bu gazete kuvvetle muhtemeldir ki “Hizmet” gazetesinin İzmir ve çevre vilayetleri için takip ettiği yayın politikasını münhasıran Balıkesir için takip etmiş olmalıdır.

3. Balıkesir’de 1930 Belediye Seçimleri

Bu dönemde uygulanan seçim yasasına göre belediye meclisi seçimleri 1 Eylül’de başlıyor, 20 Ekimde sona eriyordu.⁵⁴ Balıkesir’de de 1 Eylül’de başlanacağı ilan edilmiştir.⁵⁵ Belediye kanunun 33. maddesine bağlı olarak Balıkesir il merkezinde de seçmenlerin oy verecekleri mahalleler 5 şubeye ayrılmış, hangi şubede hangi mahalle sakinlerinin oy kullanacakları belirlenmiştir.⁵⁶ CHF Balıkesir il başkanlığı tarafından yapılan çalışma sonucu oluşturulan şubeler ve şubeler bağlı olan mahalleler şu şekildedir: Birinci Şube Merkezi: (Belediye Dairesi) Eski Kuyumcular, Umurbey Sahnisar, Şeyh Lutfullah, Salahattin Hamdiye Hacıgaybi mahalleleri. İkinci Şube Merkezi: (Kasaplarda Fırka Binası) Dinkçiler, Kasaplar, Yenice martlı mahalleleri. Üçüncü Şube Merkezi: (Hacı İsmail Fırka Dairesi) Hacıisak, Oruçgazi, Hacı İsmail, Okçukara Aziziye, Mirzabey Mahaleleri. Dördüncü Şube Merkezi: (Kaza Fırka Dairesi) Aygören, Karaoğlu, Börekçile, Mustafa Fakih Mahalleleri. Beşinci Şube Merkezi: (Mecidiye Fırka Dairesi) : Selimiye, Mecidiye, Osmaniye, Vicdaniye, İzmirler Mahalleleri⁵⁷

SCF Balıkesir Vilayet İdare Heyeti bu planlamaya itiraz etmiş, şubelerin sadece CHF tarafından oluşturulduğunu oysa iki partinin beraberce karar vermesi gerektiğini dile getirmiştir.⁵⁸ SCF heyetinin, İntihap Encümenliği’nden diğer bir isteği de seçim sandıklarının başında SCF’yi temsilen iki temsilcinin ve bir kâtibin bulunmasıdır.⁵⁹ Bu talepler, Balıkesir CHF İl İdaresi tarafından kabul edilmeyince SCF İl İdare Heyeti, “İntihap Encümeninin” yeniden oluşturulmasını istemişlerdir.⁶⁰

Çıkan ihtilaf üzerine CHF Balıkesir Heyeti bütün şubeleri lahv etmiş, seçim mahalli olarak sadece Belediye’yi göstermiştir. Yaşanan tartışmalardan sonra, SCF heyeti, Vali Özdemir Salim Bey’i ve Dâhiliye Vekaletini, seçmenin oyunu serbestçe kullanabilmesi için gerekli güvenliği ve adaleti sağlamadıkları için protesto etmişlerdir.⁶¹

Aslında SCF’nin istekleri seçimin tarafsızlığı ve adaleti açısından makul görünmektedir. Sonrasında gelişen olaylarda, SCF taraftarları şehirde bir gösteri yapmışlardır. Balıkesir CHF milletvekili Hayrettin Karan bu protesto gösterisini bir ayaklanma olarak değerlendirmiş, belediye seçimleri sonrasında TBMM’de yaptığı konuşmasında olayı şöyle nakletmiştir.: “*Vali bu defa bu cemaati polis kuvveti ile dağıtmak mecburiyetinde kalıyor. Bunlara alelusul nara atarak yaşasın*

⁵² Sıtkı Şeremetli, **1946- 1960 iktidardan İhtilale Balıkesirde Demokrat Parti Hareketi**, Balıkesir 2006., s.118.

⁵³ Cemil Koçak “İç İşleri Bakanlığı Olaylardan 3 Hafta Sonra Menemen Raporunu Hazırlamıştı”, **Star**, 5 Ocak 2013.

⁵⁴ Avşar, a.g.e.s, 137.

⁵⁵ **Türk Dili**, 1 Eylül 1930.

⁵⁶ **Son Posta** 1 Ekim 1930; **Yarın**, 1 Ekim 1930.

⁵⁷ **Türk Dili**, 1 Eylül 1930.

⁵⁸ **Son Posta** 1 Ekim 1930; **Yarın**, 1 Ekim 1930.

⁵⁹ **TBMM. ZC. D:3 C:22 İ:4 15.11.1930.**

⁶⁰ **TBMM. ZC. D:3 C:22 İ:4 15.11.1930.**

⁶¹ **Yarın**, 1 Ekim 1930.

hürriyet, yaşasın serbest fırka kahrolsun hükümet diye bar bar bağırarak bu defa faaliyetlerini mahallata inhisar ediyorlar. Kapı kapı dolaşarak CHFye oy verenleri tehdit ediyorlar...civar kazalardan sureti mahsusada celb ettikleri sabıkalılar, bir takım şakiler, kollarının altında birer kama, birer tabanca olmak şartıyla inkılap yapacağız, dağa çıkacağız silahlarımız hazırdır diye bar bar bağırıyorlar.”⁶²

Göstericiler, “*bu taşkınlıklarını daha ileri götürerek Aziziye mahallesindeki tecemmularında kahveci servet, ve yorgancı Hasan isimindeki şahısların Kahrolsun Cumhuriyet Halk Fırkası, Yaşasın Serbest Cumhuriyet Fırkası, vergiler verilmeyecek şeklindeki bağışmalarını alkışlarla ve kahrolsun sedaları ile tasvip etmişler, ve bundan yüz bulan bu adamlar hükümete daha çirkin sözlerle sövüp saymışlardır.”⁶³*

Baştan itibaren yaşanan olaylar ve gerginliklerden dolayı il merkezinde seçimlerin yapılamadığı ve iptal edildiği anlaşılmaktadır. Fethi Bey seçimlerden sonra yaptığı TBMM konuşmasında, Balıkesir’de oy hakkına sahip 9560 kişinin- ki bu rakam seçmenin % 95’ine tekabül etmektedir- seçimlerde yolsuzluk ve usulsüzlük olduğuna dair imzalı dilekçelerinin Dahiliye Vekaletine gönderdiklerinden bahisle buradaki seçimlerinin “*ne derece gayri kanuni ve gayri tabii olduğuna en mükemmel bir vesika teşkil ettiği*”ni dile getirmiştir.⁶⁴

Esasen bu seçimlerde, Ege bölgesinde sadece Balıkesir’de değil aynı zaman da Manisa’da⁶⁵, İzmir’de⁶⁶, Ödemiş’te⁶⁷, Aydın’da⁶⁸ usulsüzlük ve yolsuzluklar olduğu bilinmektedir.

SCF lideri Fethi Bey, 17 Kasım 1930 tarihinde Dahiliye Vekaleti’ne verdiği dilekçe ile SCF’yi fesh ettiğini ilan etmiştir.⁶⁹ Sonrasında gelişen önemli hadiselerden birisi, Menemen olayı olup Balıkesir, olaydan sonra örfi idare uygulanan iki vilayetten birisidir.

Cumhurbaşkanı Atatürk, çıktığı bir gezide 8 Şubat 1931 tarihinde Balıkesir’e de uğramıştır. Mülki idare ile görüşen Atatürk, Daha önce CHF’de iken SCF’ye geçmiş olan siyasilerle bizzat konuşmuş, bir kısmını tekrar CHF’ye geçme konusunda ikna etmiştir. Çıkan olaylarda gerekli önlemleri zamanında almadığı, üzerine düşen görevi hakkıyla yerine getirmediği gerekçesi ile valinin değiştirilmesini istemiştir. Ayrıca, Belediye başkanının da istifasını istemiş, ancak yeni seçimlerin örfi idare bittikten sonra yenilenmesini belirtmiştir.⁷⁰

Seçimler yenileninceye kadar da aşağıda isimleri yazılı olan CHF heyetinin çalışmalarına devam ettiği anlaşılmaktadır. Belediye Meclis üyeleri şu kişilerden oluşmuştur: İbrahim Bey (sabık mebus), Naci Bey (Kodanzade), Mehmet Emin Bey (Keçecizade- tüccar), Hacı Tevfik Bey (avukat), Azmi İsmail Bey (eczacı), Vasıf Bey (İspartalizade), İsmail Bey (Tiridizade), Veli Bey (manifaturacı), Niyazi Bey (çivici), İsmail Bey (Eski kuyumcular muhtarı),Hasan Bey (Kaptanzade), Ömer Edip Bey (avukat), Rasim Bey (Hacı İslam Ağa zade), Zühtü Bey (Keskin zade), Lütfi Bey (attar), Mehmet Faik Bey (Devecioğlu), Hilmi Bey (Şeremetli zade), Osman Bey (un tüccarı), Hacı Ahmet Bey , (tabak), Ali Bey (elbiseçi), Ziya Bey (manifaturacı), Ahmet

⁶² TBMM. ZC. D:3 C:22 İ:4 15.11.1930.

⁶³ Koçak, a.g.e.,s.276; Cumhuriyet, 14 Ekim 1930.

⁶⁴ TBMM. ZC. D:3 C:22 İ:4 15.11.1930.

⁶⁵ Karakaş, a.g.m.,s. 212.

⁶⁶ Koçak, a.g.e.,s.311.

⁶⁷ Cem Emrence, Buhranlı Yıllar, Ödemiş’te Serbest Cumhuriyet Fırkası, **Toplumsal Tarih**, Aralık1999, Sayı: 72, s. 31.

⁶⁸ Güneş Ünver,” SCF’nin Aydın’da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar”,**Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXV, 2007, s.132.

⁶⁹ Mete Tunçay,,T.C.’de Tek- Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931), İstanbul 1992, s. 273.

⁷⁰ Koçak, a.g.e.,s.333.

Necati Bey (Mesut Çavuşoğlu), Rıfat Bey (Öz zade), Mithat Bey (Buharalizade), İsmail Bey (Hacı Halil oğlu), Ömer Lütü Bey (avukat).⁷¹

Örfi İdarede kalktıktan sonra seçimler usulen de olsa yenilenmiş olmalı ki Mayıs ayı içerisinde bir kararname ile “*belediye Naci Beyin intihabı hakkında Balıkesir Belediyesi meclisince ittihaz olunan karar belediye kanununun 89. Maddesine tevfikana tasvip olunmuş*”⁷² Kodanzade Naci Bey, belediye başkanı olarak görevine başlamıştır.

3.1. Kazalarda Belediye Seçimleri

Balıkesir vilayetinde belediye seçimleri bittikten sonra Giresun milletvekili ve Balıkesir CHF İl İdare Heyeti Reisi Hacim Muhittin Çarıklı ile Balıkesir milletvekilleri Balıkesir ve ilçelerini teftiş etmişlerdir. Bu teftiş gezilerinde belediye seçimlerinde yaşananları, vilayette SCF ve CHF’nin durumunu, halkın ihtiyaçlarını tespit etmişlerdir. Kazalarda, seçim sonuçlarının herhangi bir yazılı kaynağa yansımamasından dolayı teftiş raporlarından- raporlara yansıdığı kadarı ile- faydalandık.

Bigadiç: Balıkesir’in ilçelerinden birisi olan Bigadiç’te belediye seçimini SCF kazanmıştır. Hacim Muhittin Çarıklı, CHF Vilayeti İdare Heyeti Reisi olarak, Bigadiç’te seçimi SCF’nin kazanmasına sebep olarak, CHF Fırka Mutemedi Kenan Bey’in “*lüzumundan fazla asabi ve şiddetli olan hareket ve icraatından dolayı bir çok kimselerin karşı fırkaya intikal ettiklerinden*” bahsetmektedir. SCF’nin kendini feshetmesinde sonra “*Bigadiç’te Belediye Heyeti C.H.F. na mensup zevattan teşekkül etmiştir.*”⁷³

Susurluk: Susurluk’ta belediye seçiminin 28 Eylül 1930 tarihinde devam ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁴ 1 Ekim tarihin de “Halk Fırkasına 6, SCF’ye 200 rey verilmiştir.”⁷⁵ 5 Ekim tarihinde CHF üyeleri ile SCF üyeleri arasında oy pusulalarının mühürlü olup olmamasından kaynaklanan bir tartışma yaşanmışsa da seçim sonuçlandırabilmiştir.⁷⁶

Susurluk’ta da Belediye seçimini SCF kazanmıştır. Bunun sebebini Hacim Muhittin Bey “*Kaza Kaymakamı’nın tecrübesizliği ve bir çoklarının infialat-ı şahsiyeye tebaiyeti (yabancı fikrilerle kapılma) ve saf halkın propagandaya kapılarak münetteffiz eşhas arkasından sürüklenmesi ve menfi ruhlu adamlarını bu vaziyetlerden istifade etmesinin bu neticeye sebep olduğunu*” belirtmektedir. Aynı rapora göre, Serbest Fırka, 500 oy alırken CHF 40-50 oy alabilmiştir.⁷⁷

Hacim Bey bu raporunda Kaymakamın bitaraf kaldığından, CHF lehine tavır takınmadığından şikayet etmektedir. Ayrıca, SCF taraftarlarını da “menfi ruhlu” adamlar” olarak değerlendirmektedir.

Bandırma: Bandırma’da seçimi CHF’nin kazandığı görülmektedir. Seçimin oldukça hareketli geçtiği gazetelere yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. Hacim Muhittin Çarıklı ve Balıkesir milletvekillerinin 03.01.1931 tarihinde CHF Genel Sekterliğine sundukları rapordan Bandırma’da CHF ’nin kazandığı bariz bir şekilde anlaşılmakta olup, Çarıklı durumu şu şekilde değerlendirmektedir: 1.“*Fırkamız belediye intihabını yüksek bir ekseriyetle kazanmıştır. İntihap neticesinde Fırkamız namına atılan 1763 reye mukabil Serbest Fırka lehine ancak 813 rey istimal edilmiştir. 2.“Bandırma’da SCF mensuplarının adedi en nihayet (110) kişi olup bunlardan 30 S. İstimal ederek (su-i istimal ederek) 80 kişi kadar kalmıştı Fakat intihap esnasında her yerde oldu*

⁷¹ **Hakimiyeti Milliye**, 24 Ekim 1930.

⁷² **BCA, BKKK**, 030.11.1./63.12.15.

⁷³ **BCA, CHP K**, 490.01.623.46.3.

⁷⁴ **Türk Dili**, 30 Eylül 1930.

⁷⁵ **Son Posta**, 1 Ekim 01930.

⁷⁶ **Son Posta**, 5 Ekim 1930.

⁷⁷ **BCA, CHP K**, 490.01.623.46.5; Koçak, **a.g.e.**,s.340.

gibi cahil ve düşüncesiz kısmın hoşun gidilecek propagandalar yapılması ve kadınların ceza-ı nakdi ve saire tehditlerine kapılmaları serbest fırka lehine (813) rey temin edebilmiştir.”⁷⁸ SCF yanlısı olan Son Posta gazetesinin haberine göre Bandırma’da Belediye seçimini SCF ekseriyetle kazanmıştır.⁷⁹ Bu bilgilerden hareketle Bandırma’da belediye seçimini en azından çekişmeli geçtiğini söyleyebiliriz.

Raporda CHF’ni kazanmasının nedeni olarak da “*Bandırma’da Heyeti İdare arkadaşlarımız Belediye intihabında mahallattan (mahallerden) namzet gösterilmesini istemek gibi iyi bir tarz – ı hareket takip etmişlerdir*”⁸⁰ diye de belirtilmiştir.

Gönen: CHF kazanmıştır. Hacim Muhittin Bey ve Balıkesir milletvekillerini teftiş raporlarında durum şu şekilde kaydedilmiştir: “*Gönen vaziyeti fırka nokta-i nazarından iyi bulduk. Gönen’de SCF teşekkül edemediği gibi Belediye intihabında da fırkamızın 960 reyine karşı aleyhine hiçbir şey yoktur. Vaka bu konuda ibtidaları (başlangıçta) biraz karışıklık olmuşsa da bu fırka aleyhtarlığından değil mahalli bazı hadiselerin efkar-ı umumiye üzerinde sui tesir (kötü etki) yapmasında neş’et etmiş evvela Müfettişlik ve Vilayet mutemetliği eski heyeti namzet gösterdiği için zaten müteesir olan efkar-ı umumiye yüz çevirmiş ve bazı arkadaşların defaten istifaya kalkmış fakat vaziyeti idrak den Müfettiş Beyefendi bazı arkadaşlarımızın ve halkın kabul edebileceği diğer bir namzet listesini gösterme üzerine hepsi yine firkada kalmışlar.*”⁸¹

Erdek: Erdek’te CHF kazanmıştır. “*Kasabanın 2600 muntehisaniden (ikinci seçmenden) 812’si Belediye intihabına iştirak etmiş bunlardan 795’i fırkamızı lehine istilam edilip serbest fırka lehine ancak 7 rey atılmıştır.*”⁸²

Edremit: Oy sayıları net olarak verilme de Edremit Kazasında da SCF’nin kazandığı anlaşılmaktadır.⁸³ Seçimden sonra 17.12.1930 tarihinde Balıkesir meb’uslarının teftiş raporunda “*Edremit Belediye intihabında fırkamız kaybederek karşı taraf listesi kazanmıştır*” demektedir, bunun sebebi olarak da “*bu vaziyetin fırka muhalefiden gelmeyip Fırkaca (CHF) namzetlerinin iraesinde (belirlenmesinde) efkar-ı umiyeyi (kamuoyunu) rencide edecek surette ısrar olunmasından ve idare heyetindeki bazı arkadaşlarımızın çok asabi davranarak bir çoklarını kırmış olmalarından ve bazı hususi menfaat tesadümünden ileri geldiğini anlaşılmıştır*”⁸⁴ demektedir. Yani, Edremit belediye seçimlerini SCF’nin kazanmasının sebebi CHF’liler arasındaki siyasi veya kişisel husumet ve gerginliklerdir. Ayrıca, raporda CHF adaylarının kamuoyunca benimsenip kabullenilen adaylardan olmadığı da anlaşılmaktadır.

Havran: Seçimin nasıl sonuçlandığını bilemiyoruz. Ancak, raporlarda şu kayıt düşülmüştür: “*Edremit Kazasının Havran Nahiyesi, o havalide muhalefet cereyanlarının en yüksek ve kuvvetli (SCF yanlısı) olduğu bir kasabadır. Oradaki muhalefet de sırf şahsi ise de adam öldürmeye kadar varmıştır.*”⁸⁵ Hizmet Gazetesi muhabirinin bildirdiğine göre, “Havran’da 2200 seçmen vardır. Bunların büyük bir kısmı SCF’ye üye olmasına rağmen 700 seçmen’in ismi defterlerde yoktur.”⁸⁶ Muhalefetin en güçlü olduğu mahallerden birisi olduğuna göre SCF kazanmış olmalıdır.

⁷⁸ BCA, CHP K, 490 01/492 1982 6.

⁷⁹ Son Posta, 8 Ekim 1930.

⁸⁰ BCA, CHP K, 490 01/492 1982 6.

⁸¹ BCA, CHP K, 490 01/492.1982. 9.

⁸² BCA, CHP K 490 01/46 623. 1.

⁸³ Hizmet, 13 Ekim 1930.

⁸⁴ BCA, CHP K 490 01/492.1982.26; Cemil Koçak; Belgeler SCF, s.340.

⁸⁵ BCA, CHP K 490 01/492.1982.28.

⁸⁶ Hizmet, 7 Ekim 1930 .

Balya: Rapordan anlaşıldığı kadarı ile her ne kadar bazı Balyalılarından SCF'ye geçenler olmuşsa da daha sonra CHF tekrar kazanılmış gibi durmaktadır. Seçimi de CHF kazanmış gibidir. Milletvekillerinin raporunda şu şekilde geçmiştir: “*Balya'nın dağlık arazisinde yetişen Çetin Türk Unsuru tahsillerinin noksanisine ve fikirlerinin layıkıyla tenevvüt etmemiş olmasına rağmen Cumhuriyet prensiplerini çok iyi kavramışlar ve Fırkamızın yeni istikametini layıkıyla benimsemişlerdir. Kaza merkezinde yapılan hasbihallere köylerden de gelmişler ve kaza merkezi halkından evvelce fırkamızdan çıkmış olan bir hayli arkadaş ana Yuvalarına avdet ve iltihakta terededdüt etmemişlerdir.*”⁸⁷

Balıkesir vilayetinde, SCF, Edremit, Susurluk, Havran, gibi muhacir yerleşim yerlerinde Gönen ve Sındırgı gibi yörük yerleşim yerlerinden daha fazla oy almıştır. Ayrıca, SCF'nin Samsun, Antalya, Manisa gibi muhacir vatandaşların çoğunlukta olduğu bölgelerde daha güçlü olduğu bilinmektedir. Özellikle İzmir, Aydın, Manisa, Edirne Ege ve Trakya bölgesi illerinde SCF'nin kazandığı görülmektedir⁸⁸ ki bu iller o dönemde çok sayıda mübadil- muhacirinin yaşadığı illerdir.

Merkezde olduğu gibi kazalarda da CHF üyeleri arasında bir takım nedenlerle ayrılıklar ve hizipleşmeler yaşandığı anlaşılmaktadır. Milletvekilleri raporlarına yansıdığı kadarı ile CHF'nin seçimleri kaybettiği kazalar da bu durum etkilidir.

Muhtemelen başka illerde ve bölgelerde yaşanan yolsuzluk ve usulsüzlükler kazalarda da yaşanmıştır.

Balıkesir'de SCF- Menemen Olayı İlişkisi

Bilindiği gibi Menemen olayı 23 aralık 1930 tarihinde olmuştur. Olaydan hemen sonraki günlerde Balıkesir Türkocağı'nda anma töreni yapılmıştır. Bu törene Kolordu zabitanı, öğretmenler ve “*yüzlerce münevver genç*” katılmıştır. Konuşmacılardan Balıkesir eski milletvekillerinden Süreyya Bey, konuşmasının bir kısmında, “*Roma'da Fransa ve Almanya gibi ülkelerde papazlar bugünkü medeni ve mütekâmil Avrupa'yı şeyhler, dervişler ve softalardan daha az yormuş değillerdir.*” Yüzbaşı Hamdi Bey nutkundan sonra Muallimler Birliği Reisi, Maarif Müdürü Münir Hayri Bey, “*inkılâp uğrunda sonuna kadar yaşamak için katılımcılara yemin ettirmiştir. Türk Dili Gazetesinin verdiği bilgiye göre bu törene Kubilay'ın oğlu Vedat ve eşi Vedide Hanım da katılmıştır. Vedide Hanım “Kubilay gitti, icap ederse ben de yavrum da inkılâp uğrunda hayatımızı feda ederiz” demiştir. Reisicumhura çekilen telgraftan sonra tören bitmiştir*”⁸⁹

Menemen olayında sonra Örfi İdare ilan edilen iki ilden birisi Balıkesir' diğer il Manisa'dır.⁹⁰ Bunun sebebi nedir? Bütün kaynaklarda olayı tertipleyenler, Manisa ve köylerinde olduğu için Manisa'nın örfi idari mıntıkası içine alınması anlaşılmaktadır. Ancak, Balıkesir'de belediye seçimleri sırasında yaşanan gösterilerin dışında “irticai” denilebilecek bir olay yaşanmamıştır.

Ne var ki CHF Balıkesir milletvekili Hayrettin Karan, Balıkesir'de belediye seçimleri sırasında yaşanan olayları naklederken TBMM'de yaptığı konuşmada SCF Balıkesir İl sekreteri İbrahim Sururi'nin kadınlar şeyhi Şeyh Halil Efendinin oğlu olduğunu, Halil efendinin ise ırz düşmanı bir sahekar olduğunu belirtmekte, konuşmasının bir bölümünde SCF İl İdare Heyet üyelerinin “*sakın halk fırkasına rey vermeyin, Serbest Fırkaya vereceksiniz. Halk fırkasına verdiğiniz takdirde düşünün, bir kısım kadınları mürit ve mürideleri bu civarda bulunan Ziya Bey Camisine doldurmuşlar; başlarına Uşşaki tarikatı şeyhlerinden, yorgancı şeyh Hasan namında*

⁸⁷ BCA, CHP K, 490 01/492.1982.28.

⁸⁸ Koçak, a.g.e., s.340.

⁸⁹ Türk Dili, 4 Ocak 1931.

⁹⁰ Anadolu, 2 Ocak 1931.

ümme bir adam bunlara direktif veriyordu.”⁹¹ “Mahallelerde hafız hanımlar tarafından mevlit okutuluyordu. Bir takım softalar bozuntuları kapı kapı dolaşarak Allah bizimle, din bizimle, peygamber bizimle, iman bizimle, Allah tarafına gelin, peygamber tarafına geliniz safsatalarla halkın akidesini tahşiş etmeye çalışıyorlardı.”⁹² Bu tür olayların yaşanıp yaşanmadığını bilmiyoruz ancak Karan SCF’nin gerek Balıkesir yönetim kadrosunun gerekse SCF taraftarının “irtica” ile beraber olduğunu ve bunların mürteci oldukları söylemektedir.

DP Balıkesir Teşkilatı kurucularından İsmail İlşekerci, Balıkesir’de gerçekte SCF ile Menemen olayı arasında bir ilişki olmadığını ama böyle bir ilişkinin varlığını iddia edenlerin CHF milletvekilleri olduğunu “Balıkesir’de Serbest Fırkanın güçlenmesinde, CHP’nin güç kaybetmesinden endişeye kapılan Balıkesir CHP milletvekilleri asılsız istinatlarda bulunarak “Balıkesir’de irtica var feryatlarında bulundular. Halbuki ne balıkesir’de ne de çevre illerde hiçbir irtica tehlikesi yoktu”⁹³ demektedir.

Mahalli basına yansıdığı kadarı ile Menemen olayından sonra Balıkesir’de mahkeme edilmek üzere tutuklanan iki kişi vardır. Bunlardan birisi Balıkesir SCF Başkatibi İbrahim Sururi diğeri ise eski mebuslardan ve Balıkesir’de SCF’ye önemli destekler verdiği anlaşılan Vehbi Beydir. Her ikisi de irtica konusunda değil SCF konusunda yargılanmışlardır.

Bu iki kişinin tutuklanmasında Türk Dili Gazetesinin, Balıkesir’de SCF ile “irtica” kavramını yan yana işlemesi ve Hayrettin Karan’ın TBMM konuşması önemli olup Menemen’de kurulan Örfi İdare Mahkemesi için delil niteliği taşıyor gibidir. Ayrıca, CHP içindeki hizipleşmelerden dolayı eski bir CHF mebusu olan Vehbi Bey’in SCF’ye geçmesini Balıkesir’li Hulusi Ağa, Haşim Remzi, Ahmet Çavuş, Mehmet Emin Bey, Avukat Ömer Edip Bey, CHF Balıkesir Mutemedi Zühtü Bey gibi adamlar sindirememiş görünmektedir.⁹⁴

Yeni Asır Gazetesinin verdiği bilgiye göre, Şubat ayında yapılan yargılamada sanıklardan Vehbi Bey, seçim çalışmaları sırasında “şapkaların atılacağı feslerin yeniden kabul edileceği” gibi iddialarla yargılanmıştır. Vehbi Bey, Mahkeme başkanının, hakkınızda söylenlere ne diyorsunuz? Sorusuna “Paşa hazretleri benim yegane cürmüm haberim olmadan SCF tarafından belediye namzet listesine dahil olmaklığım ve Halk Fırkası ile çalışmamaklılığımdır”⁹⁵ şeklinde ifade vermiştir.

Menemen hadisesinden sonra, Örfi İdare-i Mahkemede Balıkesirli zanlılarda yargılanmış, ve bu yargılanmalar 17 Şubatta bitmiştir. Menemen Divan-ı Harp Mahkemesi Balıkesirli Şeyh Halil Efendioğlu İbrahim Sururi Beyi (SCF Balıkesir Katibi Umumisi ve İstiklal Gazetesi Sahibi) 6 ay hapis 75 lira para cezasına Kahveci Servet, Arnavut Cemal ve İbrahim Sururi Beyin kardeşi Mustafa’nın 3’er hapis ve 25 lira para cezasına eski nazır ve mebuslardan Vehbi Beyin önce beratına sonra askeri bir meselede söylediği sözlerden dolayı 6 ay İstanbul’da ikametine karar verildi.”⁹⁶ SCF Balıkesir katibi umumisi İbrahim Sururi Bey’in dışında ciddi ceza alan bir zanlı olmamıştır.

SONUÇ

SCF’nin kurulduğu dönemde bir Batı Anadolu vilayeti olan Balıkesir’de ekonomik hayat oldukça kötü durumda olup vatandaşların sıkıntı içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Sağlık, eğitim

⁹¹ TBMM. ZC. D:3 C:22 İ:4 15.11.1930.

⁹² TBMM. ZC. D:3 C:22 İ:4 15.11.1930.

⁹³ Sıtkı Şeremetli, 1946 -1960 İktidardan İhtilale Balıkesir’de Demokrat Parti Hareketi, liva yayınevi, Balıkesir 2006,s.118.

⁹⁴ Yeni Asır, 18 Şubat 1931.

⁹⁵ Yeni Asır, 18 Şubat 1931.

⁹⁶ Serap Tabak, “Menemen Olayının İzmir Basınında Yankıları,” Tarih İncelemeleri Dergisi, sayı:X, 1995, s. 14.

ve diğer etkenler de katıldığında yöre halkı, örgütlü bir muhalefeti hareketini bekler gibidir. Belki bölge halkının memnuniyetsizliği sebebiyle de CHF'nin çözülmeye doğru gittiği, yer yer hizipleşmelerin olduğu görülmektedir. Bu şartlar altında ortaya çıkan SCF'ye karşı diğer Batı Anadolu illerinde olduğu gibi Balıkesir vilayetinde de büyük bir yönelme olmuştur. Ancak bu “tepkisel bir yöneliş”, olup halkın çok da bilinçli olarak SCF'nin politikalarını desteklediği anlamına gelmemelidir. Bu tepki CHF ve politikalarına karşıdır.

Belediye seçimleri sırasında yaşanan olumsuzluklar nedeniyle bazı kazalarda gerçekleştirilse de Vilayet merkezinde seçim yapılamamış, halk bu durumu mahalle aralarında gösteriler yaparak protesto etmiştir. Belediye seçimlerinde, Susurluk, Havran gibi muhacir yerleşim yerlerinin yörük yerleşimlerine göre SCF'ye daha çok oy verdiği görülmektedir.

Balıkesir'de CHF'ye karşı olan muhalefet hareketi SCF'nin fesh olması ile durmamış, daha sonraki yıllarda DP'nin bu ilde güçlü bir şekilde ortaya çıkması ile kendini göstermiştir.

Elde edile bilgiler ölçüsünde Menemen olayı sırasında Balıkesir'de örfi idare ilan edilse de bu ilden olay ile ilgili tutuklanan vatandaşların olmadığı görülmektedir. Sadece SCF'ye Balıkesir'de destek veren Balıkesir eski milletvekillerinden Vehbi Bey ile SCF Balıkesir Katibi umumisi tutuklanmışlar, yargılanmışlar ve küçük çaplı da olsa cezalar almışlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BCA, 030.10/160.126.9

BCA, 490.01.623.46.14

BCA, 490.01/492.1982.2

BCA, 030.10/102.669.3

BCA, 490.01/435.1804.2

BCA, 030.11.1./63.12.15

Süreli Yayınlar

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

İnkılap

Star

Son Posta

Türk Dili

Yarın

Yeni Asır

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Resmi Yayınlar

TBMM. ZC. D:3 C:22 İ:4 15.11.1930

Kitaplar

AĞAOĞLU, Ahmet, Serbest Fırka Hatıraları, İletişim yay. İstanbul 1994

AVŞAR, Abdülhamit, Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Kitabevi, İstanbul 1998

GOLOĞLU, Mahmut, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi -1 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri, İstanbul 2009

KOÇAK, Cemil, Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, İletişim Yay. İstanbul 2006

ŞEREMETLİ, Sıtkı 1946- 1960 iktidardan İhtilale Balıkesirde Demokrat Parti Hareketi, Balıkesir 2006

TUNÇAY, Mete, T.C.’de Tek- Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931), İstanbul 1992.

UYAR, Hakkı, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, İstanbul 2012

YETKİN, Çetin Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Devrimi, Serbest Cumhuriyet Fırkası, İstanbul 1997

YETKİN Çetin, Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, İstanbul 1982

Makaleler

BOZKURT, Veysel “Cumhuriyet Döneminde Bürokrasi- Siyasi Elit Halk ilişkileri :1923-1960”, Yeni Türkiye,c.V.,s3573.

EMRENCE,, Cem “Buhanlı Yıllar, Ödemiş’te Serbest Cumhuriyet Fırkası’ı, Toplumsal Tarih, Aralık1999, sayı: 72.

EMRENCE, Cem “Politics of Discontent in the Midst of the Great Depression: The Free Republican Party of Turkey (1930)”, Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive Department of Turkish Studies, Universiteit Leiden, New Perspectives on Turkey 23 (Fall 2000)

KARAKAŞ, Ömer, Dönemin Yerel Basına Göre SCF’nin Manisa Vilayetinde Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri, Volüme 2/3/2010 , www.hisoyorystudies.net.

TATAROĞLU, Muhittin, “Cumhuriyet Döneminde Bürokrasinin Rolü, Yeni Türkiye, c.V., Ankara s.3552

TEVFİK, Çavdar, Serbest Fırka, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, c. 8.

ÜNVER, Güneş, SCF’nin Aydın’da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar”,Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, XXV, 2007.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

Tezler

ALTUN, Aslı, Türkiye’de Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Örgütlenmesi, Mustafa Kemal Üni. Sosyal Bilimler Ens, basılmamış yüksek lisans tezi, Hatay 2006.

GÜLEN, Engin, Kurtuluş Savaşı Yıllarında Balıkesir, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir 2007, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s.133.153.

Ekler

Ek-1: SCF lideri Fethi Bey’i Çarşıda karşılayan Balıkesir halkı

Ek-2: Fethi Bey’in Balıkesir konuşmasını dinleyen halk.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

Ek-3: Balıkesir mitingine kadınların da katıldığı görülmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

“ERMENİ MESELESİNİN ENTERNASYONALİZASYON SÜRECİNE DAİR TESPİTLER VE OSMANLI DİPLOMASİSİ” *

*Yakup KARATAŞ***

ÖZET

Ermeni meselesi, Osmanlı Devleti'nin son elli yılına damgası vurmuş bir problem olarak bugüne kadar pek çok akademik ve özel çalışmaya konu olmuştur. Bu mesele, siyasi veya konjonktürel tandanslardan çok çabuk etkilenme potansiyeline sahiptir. Bu çalışmada geleneksel nüfus, mukatele veya ıslahat gibi tartışmalara çok fazla girilmeden, Ermeni meselesinin diplomatik yönü üzerinde durulmuş ve Osmanlı Arşivi'nin hariciye evrakı olabildiğince titiz bir şekilde incelenmiştir. Hariciye evrakı içerisinde, Osmanlı Devletinin resmi politik söylemine muhalif gazete tercümelerinin de olmasının, bu çalışmanın objektifliğine katkı yaptığı düşünülmektedir. İnceleme sonunda, meseleye, Osmanlı Hariciye bürokrasisi, yabancı gazeteler ile yabancı ülke sefirlerinin ve devlet başkanlarının penceresinden bakmak mümkün olmuştur. Ayrıca Osmanlı'nın bu konu ile ilgili olarak ortaya koymuş olduğu irade, diplomatik ilişkilerin seyri, kullanılan dil ve üslup ile ilgili önemli veriler ortaya çıkarılmıştır. Bu verilerin, azınlık tartışmalarının yapıldığı günümüz Türkiye'sinde daha anlamlı olacağına inanılmaktadır. Farklı ülkelere ait gazete tercümeleri ile hem ülkelerin Ermeni meselesine yaklaşımları tespit edilebilmiştir. Diğer taraftan kendi aralarındaki rekabet daha açık bir şekilde ortaya konmuştur. Hariciye evrakı üzerinde odaklanması yabancı devletlerin konu ile ilgili girişimlerine karşı Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkan reflekslerini görebilme olanağı sunmaktadır. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin ortaya koyduğu diplomasinin dışarıdan nasıl görüldüğü de yine bu evrak sayesinde tespit edilebilmiştir. Bu diplomatik ilişkiler Osmanlı Devleti'nin reformlar konusundaki çabasını da yakından etkilemiştir. Bu süreçte yapılan bazı ihmaller ve hatalar da Osmanlı ve Türkler adına telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Meselesi, Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması, Hariciye, Uluslararası İlişkiler.

* Bu çalışma “Berlin Konferansı’ndan Günümüze Büyük Güçler ve Türkiye” I. Uluslararası Tarih Sempozyumu’nda (12-14 Ekim 2011-İzmir) bildiri olarak sunulmuştur.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Yrd. Doç. Dr. Ağı Ibrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, El-mek: yakup198025@gmail.com

“SOME DETERMINES ON THE PROCESS OF INTERNATIONALIZATION OF ARMENIAN ISSUE AND OTTOMAN DIPLOMACY”

ABSTRACT

Armenian issue, as a problem which had effected the last fifty years of Ottoman State has been handled by many academic and individual works. This issue has a potential of being effected by politic and conjunctural tendencies. In this report, diplomatic aspects of Armenian Issue have been exposed by analysing the records on foreign affairs of Ottoman Archieve without attending the traditional debates on population, mutual slaughters or reforms etc. It's believed that existence of translations of some newspapers which challenge the Ottoman formal discourse, make contributions to objectivity of this work. It has been possible to look at the issue from windows of Ottoman foreign bureaucracy, foreign newspapers, presidents and ambassadors of the other states. Also some important data about the will of Ottoman power as well as processes of diplomatic affairs, language and style of communication have emerged. It is believed that these will be more meaningful in today's Turkey where minority discussions are proceeded. By the various translations of newspapers of different states, their approach has been determined through the Armenian issue. Otherwise rivalry among themselves has been clearly exposed. Focusing on Ottoman Foreign Affairs documents gets possible to be able to see the Ottoman reflexes against the attempts of the states about the issue. Also with these records it could be identified how Ottoman diplomacy looks like from abroad. These diplomatic affairs has closely effected the efforts of Ottoman Empire on the reforms. Some neglects and mistakes during this process has caused the irreversible results in the name of Ottoman and Turks.

Key Words: Armenian Issue, Ottoman Empire, Treaty of Berlin, Ministry of Foreign Affairs. International Affairs.

Giriş-Ermenilerin ilk Teşebbüsleri

Osmanlı Ermenilerinin ayrılıkçılığa eğilimli hareketleri kimi kayıtlara göre XVIII. yüzyıl başlarına (Akçura:2010, 20) dayanmaktadır. Genel kabule göre Ermeni meselesinin uluslararası bir görünüm kazanması ise 1878 Berlin Konferansından sonra gerçekleşmiştir. Nitekim bu konferans sonunda imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi, Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde ıslahatlar yapılmasını, Ermenilerin bölgedeki Kürt ve Çerkes saldırılarına karşı korunmasını, Osmanlı Devleti'nin büyük devletlere bu konuda yaptığı ıslahatlarla ilgili bilgi vermesini ve büyük devletlerin de bu ıslahat çalışmalarına nezaret etmeleri hükümlerini ihtiva ediyordu (Erim:1953, 1/423). Bir antlaşma maddesinin, devletlerin müdahalesine bu şekilde izin ve fırsat vermesi, takip eden yıllarda Osmanlı Devletinin, ne tür diplomatik krizler yaşayacağını belirtisi gibidir. Nitekim sonraki yıllarda, Osmanlı idarecilerini “*Berlin Antlaşması'nın tamâmi-icrâsı*” şeklinde sıkıştırarak olan dış kaynaklı direktiflerin ardı arkası kesilmemiştir.¹ Osmanlı

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Tercüme Odası Evrakı (BOA. HR. TO.), 136/125, 19 Temmuz 1880. Belgede, İngiltere Kraliçesinin, Osmanlı Devletinin Berlin Antlaşmasını tamamen uygulayacağına dair ümitleri yer almaktadır. Bu

Devleti ise çoğu durumda yabancı devletlerin kendi iç işlerine karışmaya hakları olmadığını sert bir üslupla bildirmiş ise de özellikle İngilizler ve Fransızlar bu meseleyi bahane ederek çeşitli müdahalelerde bulunmaktan geri durmamışlardır.²

Osmanlı arşiv kayıtları dikkate alındığında devletlerin müdahalesinin çoğu durumlarda Ermeni şikâyetlerinden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bu şikâyetler doğrultusunda Osmanlı hükümetine, Anadolu’da cinayet, yaralama, soygun, ırza geçme gibi olayların önüne geçmesi tavsiye edilerek böylece devletlerin müdahalesine meydan verilmemiş olacağı uyarısında bulunulmuştur.³ Burada himayesiz Ermenilerin, devletlerin müdahaleci tavırlarını tahrik etme konusundaki fırsatçılığı ve devletlerin de müdahale konusunda bahane aramak zorunda kalmamış oldukları ortaya çıkmaktadır.

1879 tarihinde İngiliz parlamentosunun kapanışında yaptığı konuşmada kraliçe, Osmanlı Devleti’nin Ermeniler lehine yapmayı taahhüt ettiği ıslahat⁴ konusundaki kendi teşviklerini anlatmış ve bu ısrarcı tavrını sürdüreceğini ifade etmiştir. Kraliçe, ıslahatların henüz tam anlamıyla yapılamamasını, savaşın olumsuz etkilerinin sürmesine bağlamıştır.⁵ Sultan II. Abdülhamid ise, Kraliçe’nin bu nazik yaklaşımına karşılık aynı diplomatik nezaket içerisinde bir mektup kaleme aldirarak Berlin Muahedesi hükümlerinin padişahın emelleriyle tamamen uyduğunu ifade ederek bu hükümlerin uygulama alanına konulmasının kendisi için mukaddes bir vazife olduğunu vurgulamıştır.⁶

Lord Bikonfild de 1879 tarihinde İngiliz kabinesinde yapmış olduğu konuşmasında padişahın ıslahatları icra etmediği yönündeki eleştirilere katılmadığını ifade ederek padişahı savunmuştur⁷. Savaşın henüz sona erdiği bir tarihte söylenmiş bu sözlerle karşın ilerleyen yıllarda İngilizlerin söylemlerini sertleştirdiğine şahit olunmuştur. Örneğin Lord Salisbury’nin 1895 tarihli bir nutkunda, diplomatik bir üslupla Osmanlı’yı şu ince ifadelerle tehdit ettiği tespit edilmiştir; “...elli senedir Osmanlı Devleti’nin ayakta olması ancak barış ve genel huzurun korunmasının gerekliliğine büyük devletler inandığı içindir. Bir devletin iki tehlikeli girişimden sakınması lazımdır, biri Avrupa devletler ittifadından çıkmak, diğeri başına buyruk hareket etmeye muktedir olmaktır...”⁸ Lord, üstü kapalı bu tehditkâr ifadeleriyle, Osmanlı Devleti’ni, Avrupalı devletlerin iradesine teslim olmaya davet etmekte ve Avrupalılarla birlikte hareket etmeyi hayati bir zorunluluk olarak sunmaktadır. Salisbury’nin bu ifadelerinin Osmanlı Devletinin yanı sıra diğr Avrupalı devletlere de aba altından sopa göstermek doğrultusunda olduğu aşıkârdır.

Salisbury’nin yukarıdaki nutkunda temas ettiği bir başka nokta ise, Ermeni reformları konusunda tek hâkim merciin, padişahın bizzat kendisi olduğudur. O, “...padişahın kendisi, icra-yı adalet buyurmak azm-i kararında değilse, en mahirane surette yapılmış kanun-i esasiler bile Ermenilere her hangi bir himayet bahş edemez...” sözleriyle bu noktayı teyit etmiş ve özellikle

çalışmada kullanılan arşiv malzemesinin fon adından sonra verilen ilk rakam, belgenin arşivdeki yerini gösteren Dosya Numarasını, ikinci rakam ise Gömlek Numarasını ifade etmektedir.

² BOA. Yıldız Perakende Hariciye Evrakı (Y. PRK. HR.) 19/17, 13 Nisan 1894 (1311.L.6).

³ BOA. Y. PRK. HR. 19/17, 13 Nisan 1894 (1311.L.6).

⁴ Osmanlı Devleti Berlin Muahedesinde kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmek için zaman kaybetmeden çalışmalara başlamış ve 1878 tarihinden itibaren başlattığı ıslahat çalışmalarını 1894-1899 yılları arasında daha da genişleterek ıslahatları kurumsallaştırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yakup Karataş, (2010), “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Erzurum”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 202-212.

⁵ BOA. HR. TO. 133/72, 15 Temmuz 1879.

⁶ BOA. HR. TO. 498/51, 19 Temmuz 1880. Bu mektuptan yaklaşık iki ay önce İngiliz kabinesi Berlin Muahedesi’ni imzalayan devletlere bir yazı göndererek Babıâli’ye, taahhütlerini hayata geçirmesi için tazyikte bulunulmasını teklif etmiştir. BOA. HR. TO. 498/28, 15 Mayıs 1880.

⁷ BOA. HR. TO. 131/66 13 Şubat 1879.

⁸ BOA. Y. PRK. HR. 21/31, 11 Eylül 1895 (1313.Ca.22), s. 2.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

padişahın fikirleri üzerinde nüfuz oluşturmaya çalışılması gerektiğini dile getirmiştir.⁹ Bu görüşten yola çıkarak Osmanlı Devletinin mutlakıyetçi yapısı ve II. Abdülhamid siyasetinin etkisinin, İngiliz diplomasisine karşı bir direnç oluşturduğu sonucuna ulaşılabilir. Islahatlar konusunda karma komisyon kurulmasını teklif eden Lord'un, Sultan'ın bu fikre sıcak bakmadığını fark etmesiyle bu fikirden de vazgeçtiğini ifade etmesi, yine II. Abdülhamid'in politikasının caydırıcı bir hale geldiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Görüldüğü üzere Yıldız Sarayı'nda uygulanan istikrarlı ve inatçı dış politika, Londra'daki diplomatları başka formüller aramaya itmiştir.

Gerek Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermeniler gerekse yurt dışındakiler, büyük devletleri kendi davalarına ortak etmek ve Osmanlı'yı yalnızlaştırmak için sürekli bir şekilde meseleyi canlı tutmaya çalışmışlar ve büyük devletler nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin Ermeni Patrikhanesi, Londra'da ikamet eden Agobcan isminde bir Ermeni aracılığıyla Lord Salisbury'yi tebrik ederek Ermenilerin Anadolu'da kuvvetlenmeleri ve özgürlüklerini kazanmaları için Lord'dan aracılık yapmasını istemişlerdir. Lord da bunu dikkate alacağını ifade etmiştir. Agobcan bununla yetinmeyerek Mısır'da bulunan kardeşini İstanbul'a göndermiş ve kardeşi aracılığıyla Ermeni Patriği'ni ikaz ederek kendisinin İngiltere'de oluşturduğu etkinin devam ettirilmesini istemiştir.¹⁰ Bir başka gazete haberinde de Ermenilerden oluşan iki yüz kişilik bir grubun, Amerika hükümetine sundukları bir dilekçeden bahsedilmektedir. Dilekçeyi alan hükümet yetkilisi Mr. Hovarton, Ermenilerin uğradıklarını iddia ettikleri zulme üzüldüğünü belirterek Birleşik Devletlerin bu meseleye müdahale etmeyeceğini de ifade etmiştir.¹¹

Amerika kamuoyunu kendi yanlarına çekmek isteyen Ermeniler, davalarını savunacak bir Amerika gazetesine on bin Ermeni'nin abone olacağı vaadinde bulunmuşlardır. Buna karşın Osmanlı Devleti'nin Washington Sefaretinden gönderilen takirde ise bu davayı savunacak bir Amerika gazetesi bulunmayacağı, Amerikanın doğu işleri ile bu derece ilgili olmadığı, on bin rakamının mübalağalı olduğu ve Ermenilerin, Amerika gazetelerinin görüşlerini değiştiremeyecekleri ifade edilmiştir.¹² Washington sefaretinden gelen bir başka takirde yine Ermeni gazetelerinin etkisizliği üzerinde durularak Amerika'nın Osmanlı ülkesinden uzak olduğu ve bu gazetelerin orada hiçbir etki oluşturmayacağı vurgulanmıştır.¹³

Ermenilerin Amerika'daki en önemli yayın organlarından birinin Hayk Gazetesi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu gazetenin başyazarı tarafından Amerikan Başkanına yazılan bir mektupta, Ermeni meselesinde kabahatin Osmanlı hükümetine ait olduğu, muhtariyet verildikten sonra Ermenilerin artık ihtilale kalkışmayacakları, Anadolu'daki en medeni milletin Ermeniler olduğu, kendilerinin, İsviçre veya Amerika'dakine benzer bir muhtariyet istedikleri dile getirilmiştir. Aynı gazetede yer alan bir başka makalede de 1861 yılında ilan edilen Ermeni Millet Nizamnamesi'nin Ermenilere muhtariyetin önünü açtığını ve buna mukabil Babiâli'nin Ermenilerin bu nizamnameden doğan haklarını gasp ettiği dile getirilmiştir.¹⁴ Ermenilerin ABD'deki lobi faaliyetlerinin miladı gibi görünen bu girişimleri, maalesef dönemin Osmanlı yönetici zümresi tarafından önemsenmemiştir. Ermenilerin etkisiz gibi görünen bu teşebbüsleri daha sonraki yıllarda ve günümüze kadar geçen süreçte nasıl bir mahiyet kazandığı, bugün üzerinde önemle durulan noktalardan biridir. Ehemmiyetsiz olarak görülen yayınlar yapan ve çok sınırlı bir okuyucu kitlesi olan bu gazetelerin öncüsü olduğu Ermeni lobisi bugün hem ABD'de hem diğer ülkelerde Ermeni lobi çalışmalarının ne derece etkili olduğu hakkında kanaat vermektedir. Öyle ise Berlin

⁹ BOA. Y. PRK. HR. 21/31, 11 Eylül 1895, s. 1.

¹⁰ BOA. Y. PRK. HR. 8/31, 12 Ağustos 1885 (1302.Za.1).

¹¹ BOA. Y. PRK. HR. 13/57, 1 Eylül 1890 (1308.M.16).

¹² BOA. Y. PRK. HR. 17/25, 8 Haziran 1893 (1310.Za.23).

¹³ BOA. Y. PRK. HR. 18/35, 29 Aralık 1893 (1311.C.20), s. 3.

¹⁴ BOA. Y. PRK. HR. 18/35, 29 Aralık 1893 (1311.C.20), s. 5.

konferansından itibaren dünya diplomasisine *lobi* gibi bir kavramın girdiğini iddia etmek mübalağa sayılmaz.

Rusya’nın 1890 yılı ortalarında Ermeni meselesine müdahale edeceği söylentileri üzerine Fransız Le Svar gazetesinde yer alan bir bentte bu konuya temas edilmiştir. Bu gazete yazısında Rus-Osmanlı ilişkilerinin gayet iyi olduğu, tahrikçilerin bu ilişkileri bozmak istedikleri, bu çabaların boşa çıkacağı ve Osmanlı hükümetini Berlin Antlaşması’nın hükümlerini yerine getirmemekle ilgili ithamlara karşılık aynı antlaşmanın Osmanlı lehine olan maddelerinin uygulanmasının da diğer devletlerden beklendiği dile getirilmiştir.¹⁵

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Ermeniler kendi davalarına İngiliz yardımını temin edebilmek için epey uğraş vermişlerdir. Örneğin, İngiltere’de bulunan Ermeni Cemaati tarafından İngiliz imparatoruna sunulan bir dilekçede, Osmanlı’nın gerekli ıslahatlardan hiçbirisini yerine getirmediği, kraliçenin bu noktadaki girişimlerinin semeresiz kaldığı, Doğu Anadolu’daki vilayetlerin idare ve ıslahı için dışarıdan birisinin vali olarak atanmasının gerekliliği ve Berlin Antlaşması’nı imzalayan devletlerin bu meseleyi çözmek için bir konferans düzenlemesinin istendiği belirtilmiştir.¹⁶ Yine Osmanlı’ya olan sadakatlerini ilan eden Adliye Nezareti Müsteşarı Vahan Efendi ve 36 Ermeni devlet memurunun konu edildiği gazete haberlerinde, Ermeni Islahat Komitesi tarafından bunların hain ilan edildiği dile getirilmiştir. İngiliz gazetelerine gönderdikleri yazılarla bu nitelemeye bulunan Ermeniler, bu kişilerin Ermenilerin gerçek temsilcisi olmadıklarını da ifade etmişlerdir.¹⁷

Yine Eçmiyazın Katolikosu tarafından İngiliz ve Ermeni Cemiyeti’ne bir mektup gönderilerek Ermenilerin güya duçar oldukları baskılardan bahsedilmiş ve Yozgat olaylarına karıştığı iddiasıyla tutuklanarak idama mahkûm edilen on beş Ermeni için arabuluculuk yapılması istenmiştir.¹⁸ 17 Kasım 1894’te Londra’daki Ermeni Vatanperver Cemiyeti tarafından Lord Kimberley’ye gönderilen bir dilekçede ise, Osmanlı’daki mevcut yönetimin sona erdirilmesiyle yerine Berlin Antlaşmasını imzalayan devletlerin teftiş ve nezaretinde bir yönetim usulünün konulmasını talep etmişlerdir.¹⁹ Ermeni Meselesi üzerindeki İngiliz etkisinin değerlendirildiği bir başka gazete haberinde ise, İngiltere Elçisi’nin Ermeni Patriği İzmirliyan’ı ziyaret ettiği ve bu ziyaret sırasında kendisine, Ermeni ıslahatının bir an önce bitmesi gerektiği ile İngiltere’nin bu konuda ortaya çıkabilecek her türlü engelin üstesinden gelebileceğini söylemiştir.²⁰ Sefirin bu sözlerinin Ermenileri cesaretlendirdiğine ve şımartacağına şüphe bulunmamaktadır.²¹

Ermenilerin büyük devletler nezdindeki girişimlerinin pek çok örnekleri Osmanlı arşivinde mevcut bulunmakla birlikte²², daha fazla teferruata girilmesine gerek görülmemiştir.

¹⁵ BOA. Y. PRK. HR. 13/47, 7 Ağustos 1890 (1307.Z.21).

¹⁶ BOA. Y. PRK. HR. 13/73, 6 Ekim 1890 (1308.S.21).

¹⁷ BOA. Y. PRK. HR. 14/19, 1 Şubat 1891 1308.C.21).

¹⁸ BOA. Yıldız Sadaret Hususi Maruzat (Y. A. HUS.), 294/104, 26 Nisan 1894 (1311.L.19). İngiltere idam mahkûmları için aracı olamayacağını beyan etmiştir.

¹⁹ BOA. HR. TO. 351/89, 17 Kasım 1894.

²⁰ BOA. HR. TO. 352/38, 10 Haziran 1895.

²¹ Anadolu’daki İngiliz Konsoloslarının Ermenilerle hemhal olarak onları şımartmalarının önüne geçilmesi için alınması istenen tedbirler için bkz. Y. PRK. HR. 31/25, 25 Ağustos 1901 (1319.Ca.10) ve Y. PRK. HR. 30/71, 13 Haziran 1901 (1319.S.26).

²² Bu doğrultuda ayrıca şu belgelere de müracaat edilebilir. BOA, Hariciye Nezareti, Siyasi Kısım Evrakı (HR. SYS), 2855/49, 11 Şubat 1895; HR. SYS. 30/31, 12 Mart 1895; Y. PRK. HR. 21/34, 12 Kasım 1895 (1313.Ca.25); Y. PRK. HR. 20/78, 22 Temmuz 1895 (1313.M.29); HR. TO. 356/10, 9 Mart 1899, Y. PRK. HR. 26/44, 20 Ekim 1898 (1316.C.4); Y. PRK. HR. 30/71, 13 Haziran 1901 (1319.S.26).

Meseleye Dâhil Olma Yönünde İngilizlerin Müttefik Arayışları

Osmanlı belgeleri, İngilizlerin Ermeni meselesinde yalnız kaldıkları ve bu yalnızlıktan kurtulmak için müttefik arayışlarına yöneldiklerini ortaya koymaktadır. İngilizler büyük devlet olmanın verdiği gayretkeşlikle bir taraftan sonu gelmez Ermeni isteklerine cevap verme zorunluluğu hissederken diğer taraftan bu konuda sorumluluk dağıtabileceği birliktelikler kurmaya yönelmiştir. Gazete tercümelerinden anlaşıldığı kadarıyla özellikle Sasun ve Kumkapı olaylarının yaşandığı dönemlerde (1894-1895) Osmanlı diplomasisi karşısında yalnızlıktan kurtulmak isteyen İngilizlerin başta Rusya ve Fransa olmak üzere diğer Avrupa devletlerini Ermeni meselesinde taraf olmaya zorladıkları tespit edilmiştir. Daha 93 Harbi'nin hemen ertesinde İngilizler, Berlin Antlaşmasındaki taahhütlerini yerine getirmesi için zorlamak amacıyla devletler tarafından müştereken Babıâli'ye baskı yapılmasını salık vermişlerdir.²³ Bu ilk girişimlerin ardından İngilizlerin ittifak arayışları ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Örneğin Fransız elçisi Mösyö Kanbon'un; "...İngilizlerin Ermeni meselesinde kendilerine yardım edebilecek bir devletle ittifak ve ittihat edemedikleri halde yalnız ve desteksiz bulunduklarını ve tek başlarına ciddi ve etkili bir şey yapamayacaklarını bildiklerinden işi ileri götürmeyeceklerini, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın da Osmanlı'nın içişlerine karışılmasını istemeyen Rusya ve Fransa'yı hiçe sayarak Babıâli'ye baskı kurmalarının ihtimal dışı olduğu..." şeklindeki ifadeleri²⁴ iddiamızı güçlendirmektedir. Bu ifadelere göre rüzgârın Osmanlı lehine estiği dönemler olmuştur. Osmanlı Devleti de bu havadan almış olduğu cesaretle karşı diplomatik taarruza geçmiş ve İngilizlerin söz konusu ittifak arayışlarına bir misilleme olarak Noye Prostişe Çaytung gazetesine bir telgraf gönderilerek, devletlerin, İngiltere ile ittifak halinde bulunduğunun şüpheli bir durum olduğu ve İngiliz donanmasının Akdeniz'deki nümayişinin her taraftan çirkin görüldüğü ifade edilmiştir.²⁵

İtalya'da çıkan Kurye de Katana Gazetesi'nde, İngilizlerin, İtalya hükümetini Osmanlı aleyhinde ortak bir harekete davet ettiği, İtalyan hükümetinin de İngilizlerin bu yoldaki politikalarını tasvip etmekle birlikte bu davete icabet etmeyeceğini bildirdiğini de yazmıştır.²⁶ Osmanlı Devleti'nin Roma Sefaretinden Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya, gelen bir mütalaada, girişimlerinden sonuç alamayan İngilizlerin, büyük devletlere gönderdikleri gizli bir teklifte reformların uygulama alanına konulması için ortak hareket edilmesini önerdikleri dile getirilmiştir. Buna mukabil, uygun olan her şeyin şimdilik yerine getirilmesi ve daha mutedil ve temkinli olunması tavsiye edilmiştir.²⁷ Bu tavsiyeler, daha ılımlı bir politika izlenmesi anlamını içermektedir. Rusya'nın Ermeni meselesindeki tavrının değerlendirildiği bir gazete bendinde ise, Lord Roseberry'nin Rusya'yı Ermeniler lehinde ciddi bir müdahaleye teşvik ettiği bildirilmiştir. İngilizlerin bu teşviklerinin Rusya'nın menfaatleriyle örtüşmemesinin yanı sıra Rusların, İngilizlerin bu tahrik ve teşviklerini etkili bir surette reddettiği de ilave edilmiştir.²⁸

Görüldüğü üzere İngilizler, Ermeni meselesinin ilk yirmi yılında bu mesele ile ilgili olarak yalnız hareket etmekten kaçınmıştır. İngilizlerin konuyla bu derece ilgili olmalarında, Ermenilerin İngiliz hariciyesinin kapılarını aşındırmaları kadar İngiltere'nin bu coğrafyada kendi inisiyatifinin olmadığı bir düzenin kurulmasını istememelerinin de payı bulunmaktadır.

Devletlerarasında Başlayan İngiliz Aleyhtarlığı

Aynı tarihlerde uluslar arası kamuoyunda beliren İngiliz aleyhtarlığı İngilizlerin yukarıda ifade edilen ittifak arayışlarının nedenlerini de teşkil etmekte gibidir. Özellikle gazetelerin bu

²³ BOA. HR. TO. 498/28, 15 Mayıs 1880.

²⁴ BOA. Y. PRK. HR. 19/17, 13 Nisan 1894 (1311.L.6).

²⁵ BOA. HR. SYS. 31/35, 9 Haziran 1895.

²⁶ BOA. HR. TO. 352/34, 22 Haziran 1895.

²⁷ BOA. Y. PRK. HR. 22/61, 6 Kasım 1896 (1314.Ca.30)

²⁸ BOA. HR. SYS. 31/44, 17 Haziran 1895.

durumu gayet iyi tasvir etmekte oldukları ve ortaya koydukları siyasi mülahazalarla kendi devletlerinin politik tercihlerini de ifşa etmiş oldukları gözlemlenmiştir. Örneğin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Balkanlardaki çıkarlarının değerlendirildiği bir Avusturya gazetesinde Ermeni meselesinin müzakere alanına konulabilmesi için Makedonya mevzuunun ortaya çıkarıldığından bahsedilmekte ve Avusturya’nın menfaatlerinin, Üçlü İttifak’ı oluşturan Rusya-Fransa-İngiltere’nin politikaları ile uyuşmayacağı ifade edilmektedir.²⁹ Devletlerin Osmanlı’yı ıslahat yapması konusunda şiddetli bir şekilde uyarmaları da bir başka Avusturya gazetesinde eleştirilmiştir. İlaveten, Ermenilerin, yapılacak ıslahatlarla kesinlikle yetinmeyeceklerinin de vurgulandığı bu yazıda, Ermenilerin, ıslahatlarla kazandıkları hakları padişahın ve Osmanlı hükümetinin acziyetine yükleyecekleri ve Osmanlı Devleti’nden ayrılmak için daha da cesaretlenecekleri dile getirilmiştir.³⁰ Bir başka Avusturya gazetesinde ise, Rusya’nın kendi sınırları yanında bağımsız bir Ermenistan’ın vücuda gelmesine sıcak bakmayacağını üzerinde durulmuştur.³¹

Yine Avusturya basınının analizlerine göre Rusya, İngilizlerin gayretleri sonucu bağımsız Ermenistan’ın kurulması durumunda kendi yanı başında İngilizlerin bu derece etkili bir pozisyona gelmelerini istemeyecektir. Nitekim Fırat vadisinin kilidi konumunda olan söz konusu bölgenin, burayı işgal eden devletin Mısır ve Hindistan için tehlikeli olabileceği bir konumda olduğu vurgulanmıştır.³² Bu mülahazalardan hareketle, Doğu Anadolu’da kurulması muhtemel olan bir Ermenistan’ın hangi devlet güdümünde kurulacağının daha önemli bir tartışma ve rekabet konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun da İngiliz ve Rus rekabetinin temelini teşkil ettiği ortadadır. Yine Eylül 1895 tarihli Avusturya gazeteleri, Ermeni meselesi konusunda Osmanlı’dan yana sergilenecek bir siyasi duruşun, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun lehine olacağı vurgulanmış ve Osmanlı’nın desteklenmesinin, Avrupa’nın barış içerisinde olmasına hizmet edeceği ve padişahın hukukunu kısıtlamanın Avrupa’ya bir fayda vermeyeceği ilave edilmiştir. Bu gazete tercümelerinden anlaşıldığı kadarıyla devletlerin, ıslahat işini yürütmesi için kurmayı teklif ettikleri komisyona Osmanlı Devleti başta muvafakat etmiş ise de sonradan, Babiâli’nin bağımsızlığına aykırı olduğu için bu teklifin reddedildiği görülmüştür.³³ Bu siyasi hamleler mukabilinde Avrupalı devletlerin ortak baskıları karşısında Osmanlı Devleti’nin, ortaya koyabileceği direnç mekanizmaları zayıf olmakla birlikte Babiâli’nin, devletlerin kendi aralarındaki rekabet unsurlarından faydalanmayı seçtiği ve ıslahatlar konusunda oyalama politikası uyguladığı tespit edilmiştir.

Rusya sefiri Mösyö Donlidof’un 1894 tarihli ifadelerine göre Rus İmparatoru, İngiliz iç politikasına eğilimli olmadığı gibi Osmanlı ile olan dostane münasebetlerinden de vazgeçmemiştir. Ayrıca Ermeni meselesinin büyütülmesi ve Avrupa meselesi haline getirilmesi de Ruslar tarafından doğru bulunmamıştır.³⁴ Ermeni meselesi hakkında Rusya’nın politikasının değerlendirildiği bir Rus gazetesi’nde (Moskovica Vedomosci), İngiliz politikaları sert bir şekilde eleştirilmiştir. İngiltere’nin bu meseleyi bir devlet meselesi haline getirdiğinden bahsedilen yazıda, İngilizlerin

²⁹ BOA. HR. SYS. 189/45, 15 Eylül 1895.

³⁰ BOA. HR. SYS. 189/45, 15 Eylül 1895.

³¹ BOA. HR. SYS. 189/45, 15 Eylül 1895.

³² BOA. HR. SYS. 189/45, 15 Eylül 1895.

³³ BOA. HR. SYS. 189/42, 4 Eylül 1895.

³⁴ BOA. Y. PRK. HR. 20/21, 17 Aralık 1894 (1312.C.19). Belgede, Rus sefirinin, Padişah’ın, Rus imparatorunun hastalığı sırasında ve ölümü üzerine gösterdiği alakanın, oğlu olan yeni imparator üzerinde çok olumlu tesirler bıraktığı ve bu tesirlerin, iki devlet arasında sevgi, barış ve dostluğun devamı için çok önemli görüldüğü de dile getirilmiştir. Esasen Sultan II. Abdülhamid’in diğer devlet hükümdarlarına da bu anlamda çokça tebrik ve iyi niyetlerini içeren hususi telgraf ve mektuplarını görmek mümkündür. Sultan bu politikası ile barış ve sevgiye dayalı bir dış politika izlemiş ve dış desteğe fazlasıyla ihtiyaç olduğu bir dönemde bu yoldaki bir politika oldukça anlamlı bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, İlhan Şahin (1984), “II. Abdülhamid’in Hususi Mektub ve Telgrafları”, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul, sayı 34, ss. 417-474.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Rus hükümetini kendi yanlarındaymış gibi göstermeye çalıştıkları da ifade edilmiştir. Ermeni meselesinin Osmanlı devletinin bir iç meselesi olduğunun da üzerinde önemle durulmuştur.³⁵ Yine Rus politikası ile paralel giden Tiflis gazeteleri de İngiliz politikalarını sert bir şekilde eleştirmiştir. Kafkas ve Noye Uyuzremye gazetelerinde yer alan 1895 tarihli bentlerde, İngiliz sefirinin Ermeni Patriği'ni ziyaret etmesinin Osmanlı Ermenilerini cesaretlendirmesi bakımından anlamlı olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca Lord Roseberry'nin hile ve desise dolu siyaseti söz konusu edilmiş ve İngilizlerin, Ermeni meselesi konusunda başarısız olduklarını artık kabul etmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Yazıda geçen ifadelerle göre İngilizler her şeye aldanmakta ve elleriyle kızgın ateş toplayarak bir takım karmakarışık hallerden faydalanmaya çalıştıkları dile getirilmektedir.³⁶

Almanya'nın siyasi gazetelerinden olan Echo'da çıkan bir makalede İngiliz aleyhtarlığı net bir şekilde görülmektedir. Gazetenin 1894 tarihli bir sayısında çıkan yazıda; Ermeni meselesi ile ilgili olarak İngiliz kaynaklarından elde edilen haberlere güvenilmemesi gerektiği ifade edildikten sonra İngilizlerin, Rusların Asya'daki diğer meselelerle uğraşmaması için Ermeni meselesine ilişkin önemsiz olayları sürekli abartarak lanse ettikleri kaleme alınmıştır.³⁷ Berliner Tagblatt gazetesi ise 1895 tarihli bir nüshasında İngilizlerin Ermeni politikaları için "yanlış/hastalıklı görev" tanımını yaparak bu görevde başarılı olamayacaklarını belirtmiştir.³⁸ Bu tercümede ayrıca Osmanlı'nın Petersburg büyükelçisi Hüseyin Hüsnü Paşa'nın inşa ettiği dostluk bağları ve karşılıklı güven sayesinde Ermeni meselesinde iki hükümet arasında asla görüş ayrılığı olmadığı da ifade edilmiştir. Buradan da sefirlerin dış münasebetlerde ne dereceye kadar etkili olabilecekleri hakkında fikir sahibi olunabilmektedir. Alman Correspondence Politic gazetesi ise 1895 tarihli bir nüshasında Osmanlı hükümetinin, yabancı gazetecilerin Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde gezmelerini yasakladığını ve İngilizlerin bu meselede Osmanlı aleyhine büyük devletler arasından müttefik aramasına rağmen bulamadığını eklemiştir.³⁹

Yine İngiliz karşıtlığıyla ilgili olarak yukarıda ismi geçen Fransız Elçisi Mösyö Kanbon, İngilizlerin Ermeni meselesinde yalnız kaldıkları sürece hiçbir şey yapamayacaklarını ifade ettiği belirtilmiştir. Kanbon ayrıca, Hariciye Nazırı Salih Paşa'ya, İngiliz müdahalesinin önüne geçebilmek için Osmanlı ülkesi'nde asayişin sağlanması gibi gerekli şartların oluşturulmasını da tavsiye etmiştir.⁴⁰

İngilizlerin Ermeni politikalarına yönelik eleştiriler sadece büyük devletlerin gazetelerine konu olmamıştır. Sözelimi, Romanya'da çıkan Independence Romani gazetesinin, Ekim 1895 tarihli nüshasında, İngiltere'nin Ermeni meselesindeki tavır ve hareketinin bütün Rumeli vilayetlerinde etkili olacağı dile getirilerek mesuliyetin bu devlete ait olabileceği vurgulanmıştır. Aynı fıkarda Romanya hariciye nazırının İngiliz politikalarına akıl sır erdiremediğini de ifade ettiği vurgulanmıştır.⁴¹ İngiliz politikalarına İngiliz gazetelerinin destek vermesinin doğal bir beklenti olmasına rağmen kimi zaman bu gazeteler kendi hükümetlerini de eleştirebilmektedir. Örneğin Gladiston'un Liverpool'da yaptığı bir konuşmada Osmanlı Devleti'ne Ermeni meselesinden dolayı tehditkâr ifadelerde bulunması Daily Chronicle, Standart ve Daily Telegraph gibi gazeteler tarafından faydasız ve ciddiyetsiz olarak değerlendirilmiştir.⁴²

Gazetelerin pek çoğunda ortaya konulan ve Osmanlı açısından iyi niyetli görülen bu ifadeler, devletlerin Ermenilere olan desteklerini gölgede bırakmamalıdır. Her ülkede çıkan

³⁵ BOA. HR. SYS. 30/17, 22 Şubat 1895.

³⁶ BOA. HR. TO. 352/28, 10 Haziran 1895.

³⁷ BOA. HR. SYS. 2843/58, 12 Şubat 1894.

³⁸ BOA. HR. SYS. 31/44, 17 Haziran 1895.

³⁹ BOA. HR. SYS. 30/22, 27 Şubat 1895.

⁴⁰ BOA. Y. PRK. HR. 19/17, 13 Nisan 1894 (1311.L.6).

⁴¹ BOA. Y. PRK. HR. 21/17, 4 Ekim 1895 (1313.R.15).

⁴² BOA. Y. PRK. HR. 22/44, 26 Eylül 1896 (1314.R.18).

gazetenin, o ülkenin Ermeni politikasını ele almakla birlikte kendi devletlerinin menfaatleri doğrultusunda neşriyatta bulundukları gerçeği de gözden uzak tutulmamalıdır. Nitekim Osmanlı arşivinde devletlerin bu desteğini ortaya koyan sayısız belge bulunmakla birlikte⁴³, bu çalışmada özellikle Ermeni meselesinin diğer devletlerin Osmanlı politikaları bağlamında incelemesi yapılmıştır.

Diplomasi Dili

Hariciye evrakı değerlendirilirken dikkat çeken bir başka husus da Osmanlı bürokrat veya diplomatlarının “Ermenistan” terimi yerine özellikle “Ermenilerle meskûn vilayat-ı şahane” deyimini kullanmalarıdır. Elde edilen hemen tüm belgelerde görülen bu ifadenin, devletin bu hususta kendi diplomatik literatürünü oluşturma gayreti olarak yorumlanabilir. Bu hususun değerlendirildiği 1880 tarihli bir Sadaret belgesinde; Ermenilerin Osmanlı devletinin en sadık ve itaatkâr ahalilerinden biri olduğu ve gerek İstanbul’da gerekse diğer bölgelerde Müslümanlarla eşit haklara sahip oldukları dile getirildikten sonra Ermenistan diye bir yerin mevcut olmadığı vurgulanmıştır. Belgede geçen ifadelerle göre böyle bir yerin mevcudiyeti kimse tarafından bilinmemekle birlikte Berlin Antlaşması’nda da böyle bir yer isminden bahsedilmemiştir.⁴⁴ Kaldı ki Ermenilerin nüfus itibarıyla en fazla beşte bir oranında oldukları bir yerin Ermenistan diye isimlendirilmesi son derece abes bir durum olarak kaydedilmiştir.⁴⁵ Ayrıca Ermenilerin oturduğu Osmanlı vilayetlerini Bulgaristan ile eşdeğer tutmanın da anlamsızlığı üzerinde durulmuştur. Bulgaristan emaretinde bir Müslüman’a bedel dört gayrimüslim bulunmakta ve Bulgaristan’a tanınan idari salâhiyetlerin Ermenilerin oturduğu yerlere de tanınmasının bu bölgede geniş çaplı bir huzursuzluk ve akabinde de katliama sebebiyet verebileceği dikkate sunulmuştur. Sultan II. Abdülhamid’in yer isimleri politikası dikkate alındığında Ermenilerin oturduğu Osmanlı vilayetlerinin özellikle Ermenistan diye adlandırılmaması daha anlamlı görünmektedir.⁴⁶

1879 tarihinde Dâhiliye Nezareti’ne sunulan bir askeri raporda, Erzurum ve Van vilayetlerinin “Kürdistan” adı altında birleştirilerek Ermenilerin Ermenistan kurma fikrinin önüne geçilmesi şeklinde bir teklifte bulunulmuşsa da merkezi hükümetin bu teklife itibar etmediği anlaşılmaktadır (Karataş:2010,75). Devlet, kendi topraklarının nasıl isimlendirileceği konusunda kesin tavrını ortaya koymuş ve isimlerin, içeriden veya dışarıdan gelen yönlendirmelerle değiştirilmesine sıcak bakmamıştır. Bu tavır, merkezîyetçiliğin muhafazası şeklinde ele alınabileceği gibi bu tavrın, milliyetçi söylemler açısından kuramsal temellerini bulmak da mümkündür.

Sonuç

1878’den itibaren Osmanlı Devleti’nin iç ve dış politikasına damgasını vuran ve sürekliliği ile günümüzde de muhatap olunan Ermeni meselesinin, ortaya çıktığı, olgunlaştığı ve enternasyonalize olduğu ilk yirmi yılının incelemesi yapılmıştır. Osmanlı Hariciye evrakı üzerinde yapılan incelemelerde, meselenin devletlerarası bir mahiyet kazanması için Ermenilerin verdiği uğraş ortaya çıkarılmıştır. Yine özellikle büyük devletlerin kendi aralarındaki siyasi ve ticari rekabetlerin bir aracı haline getirilen Ermeni meselesinde başta İngilizler olmak üzere hiçbir devletin tek başına inisiyatif almak istemediğine de şahit olunmuştur. Bu durum da devletleri

⁴³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi yayınları arasında çıkan Ermeni-Rus, Ermeni-Fransız, Ermeni-İngiliz ve Ermeni-ABD ilişkileri üzerine olan eserler bu hususta yeterli kanaat vermektedir.

⁴⁴ Referans olarak Berlin’in öne sürülmesi, hem Ermenilerin hem de Avrupalı devletlerin ıslahatlar ve Ermeni hakları konusunda sürekli nazara verdikleri Berlin Konferansı’na yapılmış etkili bir atıf olarak ele alınmıştır.

⁴⁵ BOA. Y. A. HUS. 164/83, 15 Mayıs 1880 (1297.C.6).

⁴⁶ Sultan II. Abdülhamid döneminde Kafkas muhacirleri için kurulan köylere Hamidiye, Orhaniye, Teşvikiye, Sultaniye veya Selimiye gibi Osmanlı-Türk kimliğine ait isimlerin verildiği görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yakup Karataş (2010); “Sultan II. Abdülhamid Dönemi’nde Erzurum” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s. 85 ve 86.

müttefik arayışlarına yönlendirmiştir. İngilizlerin Ermeni meselesindeki cüretkâr teşebbüsleri diğer devletlerde İngilizlere karşı bir aleyhtarlık oluşmasına da sebep olmuştur. Ermenilerin ve yabancı gazetelerin Doğu Anadolu için “Ermenistan” şeklindeki isimlendirmelerine mukabil bu bölge için Osmanlı diplomatik literatüründe -dikkat çekici bir şekilde- “Ermenilerin meskûn olduğu vilayat-ı şahane” deyiminden taviz verilmediği ibretle müşahede edilmiş ve bu tavrın, günümüz etnik tartışmaları kapsamında anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin ise devletlerin kendi aralarındaki rekabet unsurlarını tahrik ederek kimi zaman soğukkanlılıkla hareket ettiği kimi zaman da söylemini sertleştirdiği tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin bu dönem politikaları arasında dikkat çeken bir zafiyet ise Ermenilerin başta Amerika’da olmak üzere başlattıkları lobi faaliyetlerinin dikkate alınmaması, önemsenmemesi ve bu faaliyetlerin gelecekte ortaya çıkaracağı gailelerin hesap edilmemiş olmasıdır.

KAYNAKÇA

Kitap, Tez ve Makaleler:

- AKÇURA, Yusuf (2010), Osmanlı Devletinin Dağılma Devri, Ankara: TTK Yayınları.
- ERİM, Nihat: (1953), Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Ankara, TTK Yayınları.
- KARATAŞ, Yakup (2010), “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Erzurum”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZCAN, Abdülkadir, Şahin, İlhan (1984), “II. Abdülhamid’in Husûsi Mektub ve Telgrafları”, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi.

Arşiv Belgeleri:

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (BOA, HR. SYS); (Dosya Numarası/Gömlek Numarası): 2855/49, 30/31, 31/35, 31/44, 189/45, 30/17, 2843/58, 30/22.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (BOA, HR. TO.); (Dosya Numarası/Gömlek Numarası): 131/66, 136/25, 133/72, 498/51, 498/28, 351/89, 352/28, 356/10, 352/34.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat (BOA. Y. A. HUS) (Dosya Numarası/Gömlek Numarası): 294/104, 164/83.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Hariciye Evrakı (BOA. Y. PRK. HR); (Dosya Numarası/Gömlek Numarası): 19/17, 21/31, 8/31, 13/57, 17/25, 18/35, 13/47, 13/73, 14/19, 31/25, 30/71, 21/34, 20/78, 26/44, 19/17, 22/61, 20/21, 21/17, 22/44.

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA SİYASİ ÖRGÜTLENMEDE DİN OLGUSU*

Yusuf KILIÇ*

Şeyma AY

ÖZET

Devlet'in nasıl oluştuğu, parametrelerinin ne olduğu konusunda çeşitli görüşler bulunmakla beraber, hemen hemen hepsinin temelinde bir organizasyon bütünlüğü yatmaktadır. Bilindiği üzere, tarihi devirler Mezopotamya ve Mısır'da eş zamanlı olarak başlamakta, siyasi örgütlenmeler de gene buralarda karşımıza çıkmaktadır. Mezopotamya'da devletin merkezi, Kalkolitik ve Eski Tunç çağda karşımıza çıkan tapınak idi. Tapınak yalnızca dinin merkezi değil, iktisadi hayatın da merkezidir. Tapınağın bu çoğul fonksiyonu sebebi ile devletin siyasi ve idari mekanizmasının da dinden etkilenmesi, daha doğru bir ifade ile söz konusu mekanizmanın kendisine kaynak olarak dini göstermesi kaçınılmazdır. "En" adını taşıyan kralın asli görevi, tapınağı ve ekonomiyi tanrı adına yönetmektir. Tapınak ekonomisinin en önemli vasfı, iş gücünün kontrolünü elinde tutmasıdır. Öte yandan toplumsal organizasyonların düzenli bir şekilde devam edebilmesi ve toplum içinde düzenin ve birlikteliğin sağlanması için bir takım kurallara ihtiyaç duyulmaktadır. Din, sonuçları bakımından, bu toplumsal görevi üstlenmektedir. Eski çağ tarihi bakımından değerlendirdiğimizde iki farklı sonuç elde etmemiz mümkündür. Buna göre; "bin tanrılı halk" nitelemesinin gerisinde, dini hoşgörüyü, çeşitli halkların kendisine karşı politik bir tehlike oluşturmasını önlemek maksadıyla kullanan Hitit devleti örneğinin yanı sıra, tanrıların sayısının gittikçe azaldığı, dinin hoşgörüden ziyade merkezileştirme fonksiyonu gördüğü Sami kavimleri karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın amacı, eski çağ milletlerinin bir fetih politikası olarak din olgusunu olumlu ve olumsuz sonuçlar doğuracak yönde nasıl değerlendirdiğini gözler önüne sermektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Mezopotamya, Din, Siyaset, Mitoloji, Tarih.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

* Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: ykili@pau.edu.tr

RELIGION IN THE POLITICAL STRUCTURE OF ANCIENT MESOPOTAMIA

ABSTRACT

As we know there are various ideas about how the first states established and its parameters but we should consider that there is an integrity of an organization on the basis of its concept. Historical periods begins at the same time in Mesopotamia and Egypt and the first political organizations appears in these lands too. In Mesopotamia, the temples, called “Ziggurat”, was the center of the city-states in Chalcolithic and Early Bronze age. The temple was not only the center of religion also the center of economy. This multi-function of the temple, political and administrative mechanism was naturally affected by the religion, a more accurate expression state mechanism expresses religion as a source. The main duty of the king, called EN, was to manage the temple and the economy in the name of God. The most importance of the temple economy was to keep the control of the labor force. On the other hand, to continue the social and political life in an orderly manner, to ensure the unity and the order in society, there needed some rules. Religion, in terms of its results, had undertaken this social task. When we consider this situation in the concept of ancient history, we may have two different results. According to this, behind the qualification of “thousand of gods land”, Hittites used the religious tolerance in order to avoid a political threat against it self by the various people which it reigned, and on the other hand, rather than the religious toleration, there appeared gradually decreasing number of gods and using the religion to centralize the function of establishing the states of Semitic tribes like Akkadian, Babylonian and Assyrian States. In this study we will try to discuss the case of religion in the political organizations of Ancient Near East.

Key Words: Ancient Mesopotamia, Religion, Politics, Mythology, History.

Giriş

Eski Yakınoğu’da ilk kentlerin nasıl kurulduğu konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte¹ kentleşme olgusunun, bir toplumun ekonomik ve toplumsal yapısındaki gelişme ve değişimlerden doğduğunu kabul edersek, söz konusu görüşlerin tümünün temelinde bir değişimin yani “örgütlenmenin ve uzmanlaşmış sınıfların” varlığının olduğu kuşkusuzdur. Nitekim bu görüşlerin bazılarına göre kent iktisadi örgütlenmeden (işbirliği, birlikte eylem), kimine göre ise dini örgütlenmeden (birlikte inanma, birlikte harekete geçme) doğmuştur². Bu tartışmalar bir tarafa

¹ Hemen belirtmek istiyoruz ki, bu çalışmanın amacı kentleşmenin kökeni ve nedenlerini araştırmak değildir. Bu konu ile ilgili detaylı bilgiler şuradan bulunabilir; M. ABELES, **Devlet’in Antropolojisi**, Kesit Yayınevi, İstanbul 1998; C.B. AKAL, **Devlet Kuramı**, Dost Kitabevi, Ankara 2000.; E. Bıçakçı, “Kentleşmeye Doğru Mimari: Kalkolitik Çağ”, **Arkeoatlas**, C: 1 (2002) , İstanbul, s. 132-133.; Marcella Frangipane, **Yakınoğu’da Devletin Doğuşu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları**, İstanbul 2002.; M. Özdoğan, “ Devrimlerin Atlası (Neolitik Çağ)”, **Arkeoatlas**, C:1 (2002), s. 64-82.; M. Özdoğan, “ Devletin Kökeni (kalkolitik Çağ)”, **Arkeoatlas**, C:1 (2001), s.108-129.

² Ümit Hassan, **İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi**, DoğuBatı Yay., Ankara 2010, s.176-178. Kentlerin nasıl oluştuğuyla ilgili olarak daha farklı teoriler de vardır bunlara göre, ekonomik ve dini örgütlenmenin yanında çevresel

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

günümüze kadar yapılan arkeolojik ve tarihi araştırmalar üretimin ve ticaretin bütün aşamalarında egemen gücün, yani kralın denetiminde olduğu Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'daki Bronz Çağı kentlerinde özelleşmiş bir mekân olarak pazar yeri olgusunun henüz ortaya çıkmadığını göstermiştir. Her üç bölgede de kralın oturduğu başkentteki “büyük tapınak”, toplum tarafından üretilen toplam artık ürünün depolandığı, komşu krallara gönderilecek ve onlardan gelen hediyelerin saklandığı, tüccar eliyle ülkeye giren ve dışarıya gönderilen malların denetlendiği yerd. Başka bir deyişle, pazar ekonomilerinde büyük ölçekte ticarete konu olan her türlü malın el değiştirdiği iş merkezinin işlevini büyük tapınak yerine getirmekteydi ve gördüğü önemli işlev gereği, kent içinde kolay ulaşılabilir bir konumda bulunuyordu³. Şu halde kentlerin nasıl oluştuğu sorusuna açık ve net bir yanıt verilemezse bile, kentlerde siyasal düzenin sosyo-ekonomik yapıyla iç içe olduğu² ve ekonominin din örgütünün başı olan kral tarafından yönetildiğini söyleyebiliriz. Ayrıca iktisadi ve dini örgütün başı olan kral, bey, rahip ya da idareci, yönettiği kentin sınırları genişledikçe ve buna paralel olarak hâkimiyeti daha çok insana ulaşmaya başladıkça, idaresinin tavizsiz kabulü için, egemenliğinin yanı sıra soyunu da tanrılara dayandırma geleneğini politik bir araç olarak kullanmıştır.

Diğer taraftan Mezopotamya'da, Sümerliler döneminde gücün merkezinin tapınak olması bize yönetimin din ile yakınlığı hakkında fikir verse de, yani tapınak merkezli yönetim teokrasiyi çağırırsa da ilksel faktörün ne olduğu hala tartışmalıdır. Bu sebeple Sümer idari sistemini tamamen dini gerekçelere bağlamak eksik veya yanlış olacaktır. Bilindiği üzere bu mekânlarda yalnızca dini işler ile ilgilenilmeyip, kentin siyasi ve ekonomik durumu da buradan kontrol altında tutulmaktaydı. Nitekim Sümer kentlerinde en yüksek devlet memuru olan ve “En” unvanını taşıyan kralın asli görevi, tapınağı ve ekonomiyi tanrı adına yönetmekti. Dolayısıyla buradaki yöneticinin “rahip kral” olarak tanımlanması hiç de yanlış değildir. Bu rahip kralın, toplum içerisindeki konumu sanat eserlerindeki betimlemelere bile yansımıştır. Nitekim Uruk kentinde yapılan kazılarda çıkarılan mühürlerde, kral mühür üzerinde betimlenen diğer kişilerden fiziki görüntüsü ile farklı bir şekilde resmedilmektedir, böylece onun “egemen güç” olduğu vurgulanmaktadır⁴.

Resim 1: En sağda sakallı görüntüsü ile diğerlerinden ayrılan bey ya da rahip

Hemen belirtmeliyiz ki tapınağın bu çoğul fonksiyonu sebebi ile devletin siyasi ve idari mekanizmasının da dinden etkilenmesi, daha doğru bir ifade ile söz konusu mekanizmanın kendisine kaynak olarak dini göstermesi kaçınılmazdır.

Mitolojide İktidar-Din Olgusu

Mitoloji nedir? Bütün dünya milletlerinin kullandıkları “mitoloji” kelimesi Yunancada bir nevi masal hikâye demek olan *mythos* ile söz anlamına gelen *logos* kelimelerinden yapılmıştır⁵. Mythos söylenen ya da duyulan sözler dizisidir. Masal, efsane hikâye anlamına gelmektedir. Logos'un ise ilk anlamı söz olmakla birlikte bilim manasına da gelmektedir. Fransızca deyişi ile – loji bitimini bilim dallarından tanımaktayız. O halde mitoloji efsaneler bilimi anlamına mı?

etkenler ile askeri yönden gücün merkezi olma özelliği de ilk kentlerin oluşmasında önemli etken olmuştur Bkz: Alpaslan Aliagaoglu vd., *Şehir Coğrafyası*, Nobel Yay., Ankara 2010, s. 11-21.

³Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Demir Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003, s.10.

⁴Marcella Frangipane, *Yakınoğlu'da Devletin Doğuşu*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2002, s.222

⁵Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994, s.2.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

gelmektedir⁶. İlkçağın erken dönemlerinde “Mythologeia” diye bir fiil vardır. Bu fiil masal anlatmak demektir. Ayrıca sözlü gelenek ile dilden dile aktarılan efsanelerin ozanlarca sürdürülmesini de belirtir. “Mythologia” kavramı da aynı anlama gelir. Hem masal ve kitapların toplandığı kitap için hem de ilkçağın sonlarında “Mythographos”, yani mythos yazarı denilen derleyicilerin işi için kullanılır. Ancak mythologia ilkçağın hiçbir döneminde bugün taşıdığı anlama gelmemiştir⁷.

Şu halde Mitoloji; Çok eski zamanlarda gelmiş ve yaşanmış olan ulusların inandıkları tanrıların, kahramanların, perilerin, devlerin hayat ve maceralarından bahseden “mit” “mythe”ler ve hikâyelerdir⁸. Ayrıca mitoloji, çok sayıda ve birbirini tamamlar nitelikteki bakış açılarına göre ele alınıp yorumlanabilen son derece karmaşık bir kültür değeridir.

Bize göre ise, en geniş kapsamlı olduğu için en az kusurlu olan mitolojinin tanımı şudur: Mitoloji kutsal bir öyküyü anlatır; yani en eski zamanda “başlangıçtaki” masallara özgü zamanda olup, bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle Mitoloji doğüstü varlıkların başarıları sayesinde eksiksiz olarak ister bütün gerçeklik, yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözelimi bir kara parçası, bir tür bitki çeşidi, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatır. Demek oluyor ki, mitoloji, her zaman bir “yaratılışın” veya “oluşumun” öyküsüdür. Bir şeyin (varlığın) nasıl yaratıldığını ve nasıl var olmaya başladığını anlatır. Mitoloji, ancak gerçekten olup bitmiş, yani tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder⁹. Bu cümleden olmak üzere Sümerlerin yarattıkları ekonomik ve idari sistemin nasıl oluştuğu ve yapısal özelliklerini mitolojilerinden takip etmek mümkündür. Nitekim antik çağın mitolojik hikâyeleri yalnızca renkli hikâyeler ya da tanrılara isteklerin peşi sıra yazıldığı dua metinleri değildir. Bu belgeler içerdikleri bilgiler ile oluşturuldukları toplumların ve coğrafyaların hafızası, söz konusu toplumların, dünyayı algılama ve yorumlama kabiliyetlerinin göstergesidir. Çünkü eski çağ insanının inancına göre her şey ilk etapta yukarıda bir yerlerde planlamış ve yaşanmış daha sonra olan biten ise yeryüzündekilere bahşedilmiştir. Bu sebepten Mezopotamya toplumlarının idari ve sosyal yapısını anlayabilmek için onların düş gücünün önemli bir yansıması olan ve Akadça olarak yazılmış Yaratılış Destanı olarak bilinen, dinsel özellikler taşıyan “vaktiyle yukarıda” anlamına gelen “Enuma Eliş”teki olaylara kısaca göz atmak gerekmektedir.

“e-nu-ma e-liş la na-bu-u sa-ma-mu sap-liş am-ma-tum su-ma la zak-rat Apsu-ma res-tu-u za-ru-şu-un Mu-um-mu Ti-amat mu-al-li-da-at gim-ri-şu-un me-şu-nu is-te-nis i-hi-ku-ma”

“Vaktiyle yukarıda gök isimlendirilmemişken, aşağıda yer isimlendirilmemişken ve ilksel Apsu, onları vücuda getiren ve Mummu ve Taimat, hepsini doğurandı o. Orada onların suları birbirine karışmıştı” ifadeleri ile başlayıp evrenin nasıl var olduğu hakkında bilgi veren, tanrıların doğuşunu, mücadelelerini anlatan, Yeni Babil ve Yeni Asur dönemlerinden kalan edisyonlarından bilgi sahibi olduğumuz bu destan doğal olarak Sümerli özellikler de barındırmaktadır¹⁰. Sümerli özellikler barındırmasının sebebi kuşkusuz Sümer kent devletlerinin ortadan kalktığı ve Sami etkinliğinin söz konusu olduğu dönemlerde dahi din dilinin Sümerce olmasıdır. İlk yazılı belgelerin Sümerce olması dolayısıyla ilk dini bilgiler de Sümer dili ile kayda geçmiş ve böylece Sami kavimleri de bunu hepten ortadan kaldırmamışlardır. Bu sebeple Mezopotamya dininin ana dili Sümercedir demek hiç yanlış olmaz.

Enuma Eliş Destanının yorumlanması Mezopotamya’da kent devletinden merkezi yönetime geçiş sürecinin nasıl gerçekleştiği konusunda fikir vermektedir. Destanda “kaos” yani

⁶ Candan Türkkan, **Mitoloji**, Ankara 1976, s.3.

⁷ Mircae Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, İstanbul 1993, s.13.

⁸ Şefik Can, **age**, s.5.

⁹ Mircae Eliade, **age**, s.13.

¹⁰ C.J. Gadd, “The Gilgamesh Epic in Sumerian”, **The British Museum Quarterly**, S: 7-3 (1933), s.79-80.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Taimat (Tuzlu su okyanusu) karşısında Marduk'un tanrılar topluluğunun kralı olması Mezopotamya'daki krallığın kaynağının en önemli kanıtı kabul edilmelidir. Ayrıca Apsu (Tatlı su okyanusu), Taimat ve Mumnu'(Apsu'nun veziri) dan tanrılar topluluğu oluşmuştur. Bir zaman sonra, nüfusları oldukça artan tanrıların çıkardığı gürültü Apsu, Taimat ve Mumnu'yu rahatsız edince, Apsu ve daha sonra ona katılacak olan Mumnu tanrıları yok etmeye karar vermişlerdir. Ancak en akıllı tanrı Ea/Enki bu durumdan haberdar olup bunu diğerlerine iletğinde çoktan bir de çözüm bulmuştur. Enki Apsu'yu mağlup edip onun krallık tacı ve asasını alarak tanrıların başına geçmiştir. Bir zaman sonra Taimat, ilk doğurduğu çocuğu olan¹¹ Kingu'nun telkinleri ile Apsu ve Mumnu'nun intikamını almak için kendine oldukça güçlü canavarlardan oluşan yenilmez bir birlik kurmuştur. Bu birlik karşısında ne Enki ne de Anu başarılı olmuşlardır. Ancak Anşar'ın aklına Enki'nin oğlu, olağan üstü özellikler ile donatılmış Marduk gelmiş ve tanrıların karşısına çıkararak;

“ ‘i-ir^{ilu} Marduk akbal ilani ma-ru-ku-un Ma-ha-ris Ti-a-wa-ti lib-ba-su a-ra ub-la ip-su pi-i-su i-ta-ma-a a-na ia-a-ti sum-ma-ma a-na-ku mu-tir gi-mil-li-ku-un a-kam-me Tam-tam-ma u-bal-lat ka-su-un suk-na-ma pu-uh-ra su-ti-ra i-ba-a sim-ti i-na up-su-ukkin-na-ku mit-ha-ris ha-dis tis-ba-ma ip-su pi-ia ki-ma ka-tu-nu-ma si-ma-tam lu-si-ma la u-tak-kar mim mu-u a-ban-nu-u a-na-ku ai i-tur ai in-nin-na-a se-kar sap-ti-ia¹²”

“Marduk, tanrıların akıllısı, oğlun, öne çıktı Taimat karşısında kalbi onu devam etmek için teşvik etti. Ağzını açarak o bana şöyle dedi: Eğer ben, sizin intikamcınız, (kurtarıcınız) Taimatı bağlayacak (yenecek) ve sizi yaşatacaksam, Meclisi toplayın, kaderimi tekrar ilan edin. Mecliste birlikte memnuniyetle oturun. Ağzımı açarak sizin gibi kaderleri belirleyeceğim (sizin gibi olacağım). Ve yarattığım her ne ise değiştirilmeyecek, Ağzımdan çıkan sözler değişmeyecek ve boşuna yapılmayacak (emirlerim ve sözlerim ebedi kalacak)” demiştir.

Görüldüğü üzere, Taimat karşısında oldukça çaresiz durumda kalan tanrılar çözümü bir lider egemenliğinde Taimat'a karşı gelmekte bulmuşlar ve kendilerine lider olarak Enki'nin oğlu Marduk'u seçmişlerdir. Tanrı Marduk liderlik vasfını karşılıksız kabul etmeyeceğini, “ağzımdan çıkan sözler değişmeyecek” cümlesi ile ifade etmiş ve tanrılara onları bir değişimin beklediğinin sinyallerini vermiştir. Sözlerinin değiştirilmemesi, onun son söz söyleme yetkisine sahip olduğunu göstermekle beraber, o ne söylerse kabul ve tatbik edilmesi gerektiğini de anlatmaktadır. Bu da doğrudan krallığın oluşumuna işaret etmektedir. Burada neden lider olarak Marduk'un seçildiği sorgulanabilir? Ancak tanrı Marduk'un resmi kültü hakkında çok fazla bilgimiz olmasa da onun III. Ur Hanedanlığı (M.Ö. 2060-1960) döneminden itibaren tanrılar arasında önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Marduk kültürünün önem kazanması Babil'in bir şehir devletinden krallığa dönüşümü ile paraleldir¹³. “Sözlerim değiştirilmesin” diyerek etkinliğini vurgulayan tanrı Marduk, ayrıca kanun koyucu kral Hammurabi'nin kişisel tanrısıdır. Bu açıdan değerlendirecek olursak, Marduk ve Hammurabi ikilisi göz önüne alındığında, Marduk ve krallık arasındaki ilişki ortaya çıkmaktadır. Marduk, tufan vasıtasıyla insanlığı yok etmek isteyen tanrıların karşısında, pratik fikirleri ile insanları felaketlerden kurtarmak isteyen Enki'nin oğludur. Öyle sanıyoruz ki, aklın tanrısı Enki'nin oğlu Marduk'un kurtarıcı olarak seçilmesi, tanrılar katında babası ve sahip olduğu olağan üstü özellikler sebebiyledir. Marduk'un ışıklar saçan gözleri, her şeyi duyan kulakları ve ateşler saçan bir ağzı vardır.

Tanrıların en güçlüsü olan Marduk, sahip olduğu özelliklerinin yanı sıra, Taimat'a karşı savaşıp galip gelebilmesi için, tanrılar meclisi tarafından üstün güçlerle donatılmıştır. Ancak Marduk için önemli olan olağan üstü güçlerle donatılmak değil, ebedi lider olmaktır. O, tanrılar

¹¹ Samuel Henry Hooke, **Ortadoğu Mitolojisi**, Çev.: Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara 1991, s.44.

¹² Stephan Langdon, **The Babylonian Epic of Creation**, Oxford University Press, Clarendon 1923, s. 66-67, 116-117.

¹³ Jeremy Black , **Gods Demons and Symbols**, Texas University Press, Texas 2003, s.128.

topluluğunun başına geçip mücadeleyi ancak ve ancak yetkilerinin kendisinden bir daha alınmaması ve otoritesinin paylaşılmaması şartına bağlamış ve tanrılar da bunu kabul etmişlerdir¹⁴.

3-14 At-ta-ma kab-ta-ta i-na ilani ra-bu-tum si-mat-ka la sa-na-an se-kar-ka ^{ilu}A-num ^{ilu}Marduk kab-ta-ta i-na ilani ra-bu-tum si-mat-ka la sa-na-an se-kar-ka ilu A-num is-tu u-mi-im-ma la in-nin-na-a ki-bit-ka su-su-ku-u u su-us-pu-lu si-i lu-u ga-at-ka lu-lu ki-na-at ši-it pi-i-ka la sa-ra-ar se-kar-ra ma-am-ma-an i-na ilani i-tuk-ka la it-ti-ik za-na-nu-tum ir-sat pa-rak ilani-ma sar sa-gi-su-nu lu-u ku-un s-ru-uk-ka iluMarduk at-ta-ma mu-tir-ru gi-mil-li-ni ni-id-din-ka sar-ru-tum kis-sat kal gim-ri-e-ti

3-14 Marduk sen yüce tanrılar arasında en önemlisi oldun. Kaderinin benzeri yoktur, emirlerin Anu'ya benzer. Marduk sen yüce tanrılar arasında en önemlisi oldun. Kaderinin benzeri yoktur, emirlerin Anu'ya benzer. Bugünden itibaren sözlerin değişmeyecek. Yüceltmek ve aşağılamak (alçaltmak) için bu güçtür. Sözlerin üstün, kararların ebedi olacak. Tanrılardan hiç biri senin sınırlarını geçmeyecek. Yenilenme (yönetimsel yenilenme) Tanrı odaların ihtiyacı. Ve böylelikle o yer onların tapınağı olarak belirlenecek. Sen Marduk bizim kurtarıcımızsın. Biz sana tamamen her şeyin üzerindeki (hâkimi) krallığın evrensel gücünü verdik¹⁵”

Krallığın evrensel gücünü, yani sadece tanrılar katında değil tüm evrendeki yetkiyi kendi elinde toplayan Marduk, Taimat'ı ve beraberindekileri mağlup etmiş, yeryüzünü ve en sonunda insanı yaratmıştır. “Krallığın evrensel gücü” tanımlaması ile Sami kökenli Mezopotamya krallarının kullandığı “dört yönün kralı, dört mevsimin kralı” unvanı oldukça benzemektedir. Burada dört yön ve mevsim ile ifade edilmek istenen zamana ve mekâna hükmetmektir. Zaman ebedi, mekân ise evrendir. Marduk tanrılar katında kral olarak başa geçmiş, diğer tanrılara da bir takım görevler bahşederek dini bürokrasiyi oluşturmuştur. Yeryüzünde ise bunu tanrıların temsilcisi olan krallar yapmışlardır.

Resim 2: Taimat ile Marduk'un mücadelesi

Öte yandan, Marduk'un baş tanrı olarak seçilmesi, Marduk'u kendisinin şahsi tanrısı olarak tayin eden Hammurabi'nin kendi adı ile anılan kanunlarının Prolog bölümünde de şu şekilde geçmektedir;

“i-nu Anum(AN) ši-ru-um Sar (LUGAL) ^dA-nun-na-ki ^dEn.lil Be-el sa-me-e U er-se-tim Sa-i-im Si-ma-at matim (KALAM) a-na ^dMarduk (AMAR.UTU) marim (DUMU) re-es-ti-im sa ^eEa(EN.KI) ^dEn.lil-ut kissat(KIS) ni-si i-si-mu-sum”

“Vaktiyle Annunakilerin efendisi üstün Anum, göğün ve yerin efendisi Enlil, memleketin kaderini tayin eden, Ea'nın büyük oğlu olan Marduk için, bütün insanlık üzerine Enlilliği onun için tayin ettiler¹⁶.”

¹⁴ Torkild Jacobsen, “The Battle Between Marduk and Tiamat”, JAOS, S: 88-1 (1968), s.104-108.

¹⁵ Stephan Langdon, age, s.126-129

¹⁶ Mebrure Tosun ve Yalvaç Kadriye, Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, TTK, Ankara 1975, s. 86-87, 181.

Burada dikkatimizi çeken “Enlillik” kavramıdır. Sümer panteonunda Fırtına tanrısı Enlil oldukça önemli bir tanrı olarak yer alırken, Enlil’in başkenti Nippur şehri de Sümer kentleri arasında öne çıkmaktadır. Enlil yeryüzüne tufanı gönderen tanrı olması bakımından, insanlık açısından büyük bir öneme sahiptir. Açıkça anlaşılacağı üzere, insanların kaderi Enlil’in elindedir. Bu sebeple Marduk’un, insanların yaşamını bu denli ilgilendiren bir tanrı ile eş tutulması onun yüceltilmesini ve ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Burada hemen şuna vurgu yapmak gerekir ki, Hammurabi kişisel tanrı olarak Marduk’u seçtiği gibi, Marduk da “memleketin diline doğruluk ve adaleti koymak için¹⁷” kral olarak Hammurabi’yi seçmiştir. Çünkü krallar kendi iradeleriyle değil tanrıların onları tayin etmesi ile memleketin başına geldiklerini iddia ederlerdi. Onların sahip oldukları üstün güçleri ve memleketi idare etme otoriteleri de bu ilahi merkezden kaynaklanmaktadır.

İlk Meclis-Erken Demokratik Deneme

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız üzere Marduk, *acil bir durum üzerine* tanrılar tarafından kurtarıcı, bir titan olarak tayin edilmiştir. Dikkat etmemiz gereken ilk nokta tanrılar katında dahi olsa kralın, *acil durumlarda* bir *meclis* tarafından seçilmesidir¹⁸. Tanrı Enlil’in dahi “*En-lil pa-šu i-pu-ša-am-ma i-na pu-uh-ri ka-la i-li i-za-ak-ka-ar*. Ayrıca Tanrı Enlil ağzını açtı ve *tanrılar meclisinde* konuştu¹⁹” şeklinde ifade edildiği üzere, bir tanrının mecliste söz alması, bir kralın idaresinde olan insanların dahi kararlarını totaliter bir anlayışla almadıklarının bir göstergesidir. Eğer kararlar tek bir tanrının yetkesinde olmuş olsaydı, dönemin anlayışına göre her doğa olayını bir tanrı ile açıklamaya gerek kalmaz, dolayısıyla ne Güneş Tanrısı, ne Sağlık Tanrısı ne de Büyü Tanrısı’na ihtiyaç olmazdı. Ayrıca çeşitli tanrıların olması, bu tanrılar arasında bir hiyerarşinin doğmasına yol açması da normaldir. Çünkü her doğa olayının insan üzerinde aynı derecede öneme sahip olmaması gibi, bu doğa olaylarına sebep olan tanrılar da çeşitli önem ve derecelerine sahiptir. Ancak aynı derece ve öneme sahip tanrıların kararlarının meclislerde tartışılması bize, başlangıçta demokratik bir tutumu yansıtsa da, onlar da bir lidere ihtiyaç duymuşlardır. Her ne kadar sebep oldukları gürültü nedeniyle Apsu’nun gazabına maruz kalacakken Enki tarafından kurtarılsalar da, mücadelenin asıl sebebinin gürültü değil, tanrılar arasındaki mevki sorunundan kaynaklanıyor olması kuvvetle muhtemeldir. Tanrıların Apsu’nun ikazlarına kulak asmayıp gürültülerine devam etmeleri, onun gücünü tanımadıklarını ya da fazla ciddiye almadıklarını aklımıza getirmektedir.

Yaratılış Destanını bir yana bırakıp Mezopotamya’nın siyasi tarihine bakacak olursak, şehir devletlerinin egemen olduğu dönemde, demokratik bir kurum olarak değerlendirebileceğimiz ve yaşlılardan oluşan meclis sorunlara çözüm getiren bir mercii ve gençlerden oluşan bir diğer meclis ise askeri seferlere karar veren danışma organı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nitekim Uruk kralı Gılgamış’ın²⁰ (M.Ö. 2500), Kiş kralı Agga ile yapacağı mücadeleden önce kentteki iki ayrı meclisten (unken-ukkin AKK.²¹) görüş istemesi, karar verme otoritesinde meclislerin ne denli öneme sahip olduklarını göstermektedir²². Aşağıdaki ifadeler bunun en güzel delilidir.

¹⁷ age, s.185.

¹⁸ Torkild Jacobsen, “Primitive Democracy in ancient Mesopotamia”, JNES, S: 2-3 (1973), s. 159-172, 170 dn: 65; Henry Frankfort, **Kingship and the Gods-A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society & Nature**, University of Chicago Press, Chicago 1978, s.215.

¹⁹ Torkild Jacobsen, age, 1973, s. 167 dn: 45.

²⁰ “etlu gitmalu” mükemmel adam olarak geçmektedir. Bkz, Mehmet Ali Ataç, **The Mythology of Kingship in Neo-Assyrian Art**, Cambridge University Press, London 2010, s.167.

²¹ “unkennu” Bkz. Robert Biggs vd, **The Assyrian Dictionary 20 U-W**, University of Chicago Press, Chicago 2010, s.161.

²² Torkild Jacobsen, age, 1973, s.166.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

9 unken ğ ar-ra ab-ba iri-na-ka 10 ^dgilgameş mu-na-ni-ib-gi-gi

9-10 Şehrin toplanan meclisinde ihtiyarlar Gilgameş’a döndü (cevap verdi-söyledi)

24 unken ğ ar-ra ğuruş iri^{ki}-na-ka ^dgilgameş mu-na-ni-ib-gi-gi

24 Şehrin toplanan meclisinde genç adamlar Gilgameş’a döndü (cevap verdi-söyledi)²³.

Görüldüğü üzere, Gilgameş sadece kendi kararlarını uygulayan totaliter bir kral değil, mevcut her iki meclisten de fikir alan bir yöneticidir. Zaten çivi yazılı metinlerde geçen “*abba uru*” kent yaşlıları anlamına gelirken “*ukkin^{meş}*” meclis adamları²⁴ bugünkü anlamı ile vekiller demektir. Meclislerde görev alan vekiller bilgelikleriyle toplumda belli bir statüye sahip olmuş şahsiyetlerdir. Ancak bilgelik yalnızca meclis üyelerinin sahip olması gereken bir vasıf değildir, aynı zamanda krallar da bu vasfa sahiptirler. Zira Mezopotamya’da kralların “*Belet-DINGIR.MEŞ NIN DINGIR.MEŞ GAL.MEŞ at-ti-ma at-ti-ma tab-ni-ma LÚ.ULÚLU-a a-me-lu pi-it-gi-ma LUGAL ma-li-ku a-me-lu*” “*Belet-ili, sen büyük tanrıların hanımısın, lullu adamını yaratansın, şimdi kralı, tedbirli adamı yarat!*”²⁵ ifadesinde de karşımıza çıktığı üzere kralların birer “*maliku amelu*” yani bilge, tedbir sahibi kişiler olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak bu insanların bilgelikleri dünyayı algılamaya yönelik fikirlerinden değil, tıpkı Marduk’ta olduğu gibi sorunlara rasyonel çözümler bulan kararlarından kaynaklanmaktadır. Toplum düşüncesine göre, krallar bu özelliğe sonradan değil, doğuştan sahiptirler.

Öte yandan Yahudilerin kutsal kitabı olan Tevrat’ta Uruk kralı Gilgameş’ın izlediği politikanın bir benzeri yer almaktadır. Buna göre Süleyman’ın ölümünden sonra İsrail’in on kavmi Rehoboam’a tabi olmayı kabul etmeyerek isyan etmiş ve Süleyman döneminde aşırı vergiden bitkin düşmüş İsrail halkı, aynı duruma maruz kalmamak için Rehoboam’ın krallığını kabul etmek istememiştir. Rehoboam Yahuda tahtına geçtiği vakit, Mısır’a kaçmış olan Efraim oğullarından Yereboam, yanındakiler ile yeni kralın yanına gelmiş ve vergi yükünü hafifletirse İsrail’in bütün cemaatleri ile beraber kendisine kulluk edeceklerini söylemiştir. Yahuda kralı Rehoboam bunun üzerine yanındaki *yaşlılardan* fikir almış, yaşlılar krala bu istekleri kabul etmesi gerektiğini bildirirken, *gençler* ise krala söz konusu istekleri kabul edip halkın karşısında zayıf düşmemesi gerektiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Rehoboam gençlerin verdiği öğüde uyarak daha fazla vergi alacağını işaretlerini vermiştir. Aynı şekilde İsrail kralı Ahab, Suriye kralı Ben-Hadad Samaria kuşatmasını yaptığı vakit, ihtiyarları çağırıp durumu onlara izah etmiştir²⁶. Bununla birlikte Kitab-ı Mukaddes’ten öğrendiğimize göre Hz. Davud’ın İsrail krallığını kurmadan önce İsrail oğulları bir dönem “Hâkimler” diye adlandırılan kimselerin idaresinde yaşamışlardır. Hatta bu hâkimlerden biri de dördüncü hâkim olan Deborah isimli bir kadındır. Hâkimler olarak adlandırılan bu önderlerin toplumun bilgili kişilerinden, yani bugün kanaat önderi olarak tanımladığımız kişilerin vasıflarını taşıdıklarından hiç kuşku yoktur. Böylece gerek Mezopotamya’da, gerekse İbraniler’de krallığın ikiye bölünmesinden sonraki süreçte kralın tek başına emretme ve karar alma yetkisine sahip olmadığı, kenti ilgilendiren ve mühim sonuçlar doğurabilecek her türlü konuda kararları meclislere danışarak aldığı anlaşılmaktadır.

Mezopotamya’daki idarecilerin, kralların başlıca 3 görevi bulunmaktadır: tanrıların arzularını yorumlama (bu yorumlama daha çok rüya aracılığıyla yapılmaktadır), tanrıların huzurunda insanların vekili olma, krallığın yönetimini²⁷ sağlamaktır. Bunun yanı sıra tarım

²³ <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.1.8.1.1&display=Crit&charenc=gcirc#> (12.10.2012-21:48)

²⁴ Torkild Jacobsen, *age*, 1973, s. 167.

²⁵ Mehmet Ali Ataç, *age*, s. 167.

²⁶ Abraham Malamat, “Kingship and Council in Israel and Summer: A Parallel”, *JNES*, S: 22-4 (1963), s. 247-148, 253.; I. Krallar 20, 7-8.

²⁷ Henry Frankfort, *age*, s.252.

faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamak günlük hayat için en önde gelen uğraştır. Ekonominin temelini tarımın oluşturduğu Mezopotamya'da başlangıçta yağmura dayalı tarım yapılmasına karşın, Ur Hanedanlığı Döneminde, tarımda verimliliği artırmak için ırmaklardan tarım alanlarına giden kanal açma yöntemi bir işbirliği gereksinimini ortaya çıkarmıştır²⁸. Uçsuz bucaksız Mezopotamya ovası, her biri diğerinden sulama kanalları ile ayrılmış olan tarım toplulukları-adacıkları meydana getirmiş, böylelikle Mezopotamya'da, tıpkı Yunanistan'da olduğu gibi, coğrafya, insanların ayrı ayrı toplumlar halinde yaşama ve ayrılıkçı fikirler geliştirmesine sebep olmuştur²⁹. Ayrılıkçı fikirler farklı yöneticilerin iş başına gelmelerine neden olduğu gibi, her bir kentin kendine özgü bir tanrısının olmasını da beraberlerinde getirmiştir.

Din-Hanedan Hâkimiyeti

Sümerlerin bu birbirinden kopuk kentsel ve dini yaşantısı Sami asıllı Akkadların Mezopotamya'da bilinen ilk merkezi krallığı kurmaları ile yeni bir safhaya geçecektir⁶. Hemen belirtmeliyiz ki, Mezopotamya'da dinin yürüngesinde şekillenen Sümerlilik ile bağlantılı olan bürokratik hâkimiyet ve Samilik ile bağlantılı olan hanedan hâkimiyeti olmak üzere iki çeşit hâkimiyet tarzı dikkatimizi çekmektedir³⁰.

Çivi yazılı metinlerden anlaşıldığı üzere, Sümer'de kentin tanrısı aynı zamanda o kentin sahibi kabul edilmektedir. Tanrının kent ve bu kent içinde yaşayanların üzerindeki mülkiyeti, siyasi organizasyonların şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu mülkiyet doğrudan tanrı tarafından değil, onun temsilcisi olan kral veya bey tarafından kullanılmaktadır. Sümerlerin başlangıçta ilah kral kavramını kullanmamış olmaları belki de onların birbirinden bağımsız kent devletleri halinde organize olmalarından, su kanalları ile ayrılmış adacıklarda yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Ancak bu siyasal yapılar zaman geçtikçe güvenlik ihtiyacı ve suyun verimli-doğru kullanılması gibi sebepler yüzünden birleşecek ve mutlaki-merkezi bir yapıya doğru yönelecektir. Aynı zamanda, bu tutum özellikle Sami kavimlerin Mezopotamya'da egemen olması ile boyut değiştirecek, kentin idaresinde de kendini gösterecektir.

Sümer devrinde krallar zor zamanlarda ortaya çıkarken Sami kavimlerinin egemenliğinde artık devletin temelini krallar oluşturmaktadır. Sümerlilerin yabancı olduğu bu sürekli merkezi gücü, Sami kavimleri daim kılabilmek için, Sümer dinini ve dilini yok etmemiş ve bunu krallık mekanizmasının sarsılmazlığı için gayet başarılı bir şekilde organize etmişlerdir. Böylece Sami kavimlerinin göçünden sonra da Sümerce, Mezopotamya'da bilginlerin ve ibadetin dili olarak yaşamaya devam etmiştir. Öyle ki, Akkad kralı Sargon Akkadca'yı yazı dili olarak kabul ettikten sonra bile tüm metinler iki dilli olarak yazılmaya devam etmiştir³¹. Hatta Akkad kralları Sümer ve Akkad kültürünü birleştirip, krallık kavramını etkileyici bir hale getiren ilk krallardır³².

Akkad Devleti'nin bilinen ilk kralı ve Kiş kralı Ur-Zababa'nın sakisi olan Sargon, Kiş tahtını bir ihtilal ile ele geçirmeden önce III. Ur kralı Lugal-zaggessi'yi mağlup etmiş ve Mezopotamya'da fetih hareketlerine başlamıştır. Bu galibiyet ile hem askeri gücünü kanıtlamış, hem de yapacağı ihtilal için kendini güvene alarak, komutanları da yanına çekmiş oluyordu. Sargon, Kiş krallığını da hakimiyeti altına aldıktan sonra, dini anlam yüklü olan ve daha önceleri Anu, Enlil, ve Şamaş için kullanılan “dört yönün kralı” unvanını kullanmaya başlamıştır³³. Tanrılar için kullanılan bir unvanın ölümlü bir kral tarafından kullanılması, yeni kralın tanrılar katındaki

²⁸ Horst Klengel, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, Telos Yay., İstanbul 2001, s.36.

²⁹ Henry Frankfort, *age*, s.217.

³⁰ Brisch Nicole, “The Priestess and the King: The Divine Kingship of Su-sin of Ur”, *JAOS*, S: 126-2 (2006), s.162.

³¹ Egon Fridell, *Mısır ve Antik Doğunun Kültür Tarihi*, Dost Yay., Ankara 2006, s.207.

³² Piotr Michalowski, “Memory and Deed, The Historiography of the Political Expansion of the Akkad State”, (Ed. Mario Liverani), *Akkad the First World Empire-Structure, Ideology, Traditions*, 1993, s. 70.

³³ Henry Frankfort, *age*, s.228.

yerini işaret etmekle beraber, bu unvanın halk kitlesi üzerindeki etkisi de hâkimiyetin sağlamaştırılması için oldukça önemlidir. Sümer ve Sami topluluklarının tanrıları için kullandığı unvanların yeni kral ile birlikte anılması, Sami asıllı kralın birleştirici bir güç olmasının yanı sıra, otoritesinin gücünün de göstergesidir. Böylelikle kral gücün-iktidarın, tanrıların inayeti ile artık Sümer’den Sami kavimlerine geçtiğini söylerken esasında her iki topluluğun da kralı olduğunu ilan etmiştir.

Ancak bu iktidarın tanrı kontrolünde olması, devamlılığının pamuk ipliğine bağlı olmasına sebep olmuştur. ³⁴“*Šarru-ken (DU) šar A-ga-de ki ina pale Iš-tar i-lam-ma*” “*Akkad kralı Sargon, Iştar’ın egemenliğinde ortaya çıktı (yükseldi)*” şeklinde de ifade bulduğu gibi krallık bir kente ve onun tanrısına verilebilir, oradan da daha sonra başka bir kente onun tanrısına devredilebilirdi. Sümerliler belirli bir dönem için liderlik görevini yerine getirmeyi *bala* kelimesi ile ifade etmektedirler. *Bala* kelime karşılığı olarak “görev süresi” demektir. Akkadlar *palu* kelimesini “krali görev süresi” anlamında kullanmışlardır. Asur krallık yazıtlarında ise kelime “saltanat yılı” anlamında kullanılmaktadır. *Palu* aynı zamanda egemenlik anlamına gelmektedir³⁴.

Öte yandan Sargon her ne kadar kendini ilah ilan etmese de, onun doğumu ile de diğer krallardan ayrıldığını görmekteyiz. O, “*Sargon, güçlü kral, Akkad’ın kralı, ben. Benim annem bir rahibeydi, babamı bilmiyorum. Babamın akrabaları dağlık memleketlerde yaşıyorlar, benim memleketim, Fırat nehri kenarındaki Azapiranu. Annem yüksek rahibe, bana gebe kaldı ve gizlice beni doğurdu. Beni kamıştan bir sepete koydu ve benim kuluçkamı (sepetimi) ziftle sıvadı ve sonra o kaçamayacağım nehre bıraktı. Nehir beni taşıdı ve Aqqi’ye, su çekicisine getirdi*” diyerek kendinin efsanevi hayatını anlatmaktadır. Sargon bırakıldığı nehirde ölmemiş, tanrıların koruması altına alınmıştır. O sonraki birkaç kral gibi doğrudan krallığını beyan etmese de, doğumunu böyle bir efsaneye bağlayarak ilahi dünya ile bağlarını vurgulamakta ve krallığının köklerini sağlamlaştırmaktadır. Her ne kadar annesinden yüksek rütbeli bir rahibe olarak bahsetse de babasını bilmediğini belirtmesi sebebiyle annesinin düşük dereceli bir mevkii olan *qadištum* rahibesi olduğunu tahmin ediyoruz. Bu rahibelerin çocuk sahibi olması beklenmezken, tanrıça Iştar’ın dahi kendini *qadištum* rahibesi olarak tanımlaması hem bu rahibelerin statüsünü karıştırmakta³⁵ hem de bir *qadištum* rahibesi olduğunu düşündüğümüz Sargon’un annesinin kutsal evlilik törenlerine iştirak edip etmediği sorusunu aklımıza getirmektedir. Zira kendisini bir *qadištum* rahibesi olarak tanıtan tanrıça Iştar (İnanna) tanrı Tammuz’un hanımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Sargon Kiş krallığında bir saki ve komutan idi. Kiş kenti ise tanrılar tarafından, tufandan sonra yeryüzünde yaratılan ilk kent ve krallıktı. Bu bakımdan diğer tüm Kiş kralları gibi Sargon’un da kullandığı unvanlardan biri olan “*Šar Kişşati*” yani “*Kiş kralı*” unvanı bu bakımdan oldukça önemlidir. Bu unvan savaşlarda galip gelmeyi, adaletli olmayı, yeni kentler kurmayı ima ettiği gibi, ilahi olarak yetkilendirilmiş anlamını da içermektedir. Hatta M.Ö. 1. binyılda Yeni Asur kralları da bu unvanı “evrenin kralı” manası ile kullanmışlardır³⁶. Akkad kralı Sargon bu unvanı kullanarak kendisinden sonra gelecek krallardan bazıları gibi ilah olduğunu değil, ilahi makamlarca yetkilendirildiğini belirtmiştir. Sargon’un yeni bir idare tarzı getirmesi Mezopotamya’da büyük bir reformdur. Bu değişikliğin üzerine bir de “ölümlü, savaşan, karşılarında duran bir ilah” kavramının kullanılması, Sümer kentlerini ve Sümer toplumunu hâkimiyeti altına alıp, daha önceleri yavaş yavaş Mezopotamya’ya sızan Sami kavmi ile birleşik Akkad’ın mutlak krallığını kuran Sargon için, oldukça aceleci bir tavır olacağı kuşkusuz önemlidir.

³⁴ Torkild Jacobsen, *age*, 1973, s.170 dn.66-67.

³⁵ Gerda Lerner, “The Origin of Prostitution in Ancient Mesopotamia”, *Signs*, S: 11-2 (1986), s.242-243.

³⁶ Yigal Levin, “Nimrod The Mighty King of Kish King of Sumer and Akkad”, *Vetus Testamentum*, S: 53-3 (2002), s.359-362.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

İlah kral vasfını ise kendisinden sonra başa geçen oğulları dahi değil, torunu Naram-Sin kullanmıştır.

Sargon'un torunu, Rimuş'un oğlu Naram-Sin (Naram Suen) büyük bir kral olmasının yanı sıra, yeryüzünün efendisi olan tanrı Enlil'in tapınağı E-kur'a saldıran ve kendini ilah ilan eden bir kraldır. Babası Rimuş ülkede isyanlar yaşansa da Yukarı Denizden Aşağı Denize kadar ülkeyi Enlil adına bir arada tuttuğundan bahsederken³⁷, oğlunun Enlil'in tapınağını yok etmesi oldukça ilginçtir. Esasen Naram-Sin yeryüzünün hâkimiyetini Enlil ile paylaşmak istemeyerek kendi beğenmişliğini ortaya koymuştur. O mutlaki politik idaresini tanrı krallık vasfı ile daha da görkemli bir hale getirmiştir.

Rahip Kraldan-Tanrı Krala

Mezopotamya'da bilinen ilk ilahi kral Naram-Sin'in (M.Ö. 2334-2154) belirleyici özellikleri, isminin önündeki tanrı determinatifi, görsel sunumlarda karşımıza çıkan başına taktığı boynuzlu külahı ve günümüze kalan eserlerinde boyut olarak kendisini kompozisyondaki diğer her şeyden daha büyük göstermesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır³⁸. Fakat tanrısallık vasfı Naram-Sin'den sonra Akkad idaresine geçen oğulları ve soyundan gelen diğer idareciler tarafından bir daha kullanılmamıştır³⁹. Naram-Sin'in kendini tanrılaştırması değişik unsurları barındıran kentte bağlılık duygusunu arttırmak için olmalıdır⁴⁰. Bu yüzden merkezi siyaset bir parçası olarak algılanması doğru olacaktır. Başka bir görüşe göre ise, Naram-Sin'in ülkesine yönelik büyük tehlikelere karşı başarı göstermesi, halkının onu tanrılıkla onurlandırmasına neden olmuştur⁴¹. Diğer bir ifade ile Naram-Sin'in tanrılığı sadece kendisinden değil halkından da kaynaklanmaktadır. Esasen Naram-Sin Akkad topraklarını oldukça genişletmiş ve pek çok farklı millete egemenliğini tanıtmıştır. Bu milletler üzerindeki egemenliğini ise ilahlık vasfı ile pekiştirmeye çalışmıştır. Ancak merkezden uzak yerlerde onun bu iddiası ne kadar kabul görmüş bilinmemektedir. Bununla birlikte Naram-Sin'in;

(N 3539) *dingir en-lil il-su il-a-ba4 GURUŞ i-li il-la-at-sú [na]-ra-am-dEN.ZU [d]a-núm LUGAL [ki-ib-r]a-tim [ar-ba-i]m*

"Enlil, tanrısı, Ilaba, tanrıların genç adamı-onun destekçisi, Naram-Sin, güçlü, dört yönün kralı"⁴² unvanını kullanmış olması ya egemenliği altındaki insanların tam desteğini aldığına ya da bu konuda bir kaygı taşıdığı için halkları manipüle etmek zorunluluğuna işaret etmektedir.

Yukarıda ifade edildiği üzere, Naram-Sin "dört yönün kralı" unvanını "ülkenin tanrısı" unvanı ile birlikte kullanan ilk kraldır⁴³. Naram-Sin'in tanrısallığı yalnızca düşmanlarının üzerine saldırdığı korkudan ve üstün gücünden gelmemektedir. O aynı zamanda aşk ve savaş tanrıçası İnanna/İştâr'ın da sevgili eşidir⁴⁴.

³⁷ Joan Oates, **Babil**, Arkadaş Yay., Ankara 2004, s.35.

³⁸ Irene J. Winter, "Touched by the Gods: Visual Evidence for the Divine Status of Rulers of Ancient Near East", (Ed. Nicole Brisch), **Religion and Power-Divine Kingship in the Ancient World and Beyond**, Oriental Ins., Chicago 2012, s.76.

³⁹ Piotr Michalowski, "The Mortal King of Ur: A Short Century of Divine Rule in Ancient Mesopotamia", (Ed. Nicole Brisch), **Religion and Power-Divine Kingship in the Ancient World and Beyond**, Oriental Ins., Chicago 2012, s.34-35.

⁴⁰ Oates, **age**, s.43.

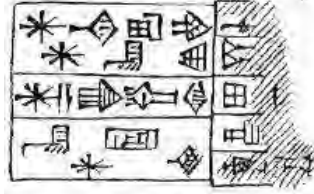
⁴¹ Amelie Kuhrt, **Eski Çağ'da Yakındoğu I**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2009, s.67.

⁴² Piotr Michalowski, "New Sources concerning the Reign of Naram-Sin", **JCS**, S: 32-4 (1980), s.234-235.

⁴³ Irene J. Winter, **age**, s.75.

⁴⁴ J.S. Copper, "Sacred Marriage and Popular Cult in Early Mesopotamia", (Ed. Eiko Matsushhima), **Official Cult and Popular Religion in the Ancient Near East**, Heidelberg 1993, s.83.

Öte yandan tüm eskiçağ toplumlarının dinlerinde olduğu gibi, Sümer toplumunun dininde de tanrılar insani özellikler taşımakta, evlenmekte, eşleri, çocukları olmaktadır. Dolayısıyla kendini tanrı ilan eden ölümlü kralların da eşleri olması gayet normaldir. Ancak bu eşler, kendileri gibi ölümlü değil, ölümsüz olan tanrıçalardır. Her fırsatta tanrıçalar ile evli olduklarını, yani onların sevgili eşleri olduklarını dile getiren krallar, ilahlılıklarını bu vasıta ile pekiştirmeye çalışmışlardır.

Resim 3 (Dingir Naram Sin) Tanrı Naram-Sin (Dingir Agade^{ki}) Akkad kentinin Tanrısı

Bu noktada kendini tanrıça İnanna'nın eşi olarak tanıtan tek kral Naram-Sin değildir. Akkad krallığının tarih sahnesinden silinmesinden sonra ortaya çıkan Yeni Sümer Devri'nin kralları da bu mühim özelliği kullanmışlardır. Lagaş kralı Eannatum (M.Ö. c.a. 2500) "Akkabalar Stel'inde" kendisini *dam^d inana, inanna'nın eşi⁴⁵* olarak tanımlamaktadır⁴⁶. Hatta krallar tanrıçanın en sevgili eşi oldukları konusunda bir birleri ile ilginç çekişmeler yaşamışlardır;

- 27 [e-ne] dinana-da e-jar-a-ka hu-mu-da-an-til
 28 [je]-/e\ dinana-da e-za-gin arattaki-ka hu-mu-da-an-til-e-en
 29 jic-nu girin-a-ka hu-mu-un-de-nu
 30 ce-er-kan dug u dug ku-ku-de hu-mu-de-nu-en
 31 e-ne dinana-da ji-a ma-mu-da igi hu-mu-ni-in-du
 32 je-e dinana-da

O İnanna ile E.gar'da beraber yaşayabilir

Ama ben İnanna ile Aratta'nın Ezagin'inde yaşayacağım.

O onunla görkemli bir yatakta uzanabilir

Ama ben onunla tatlı uykuya süslü yatakta uzanacağım.

O geceleri İnanna ile rüyalar görebilir

Ama ben onunla uyanırken sohbet edeceğim⁴⁷.

Enmerkar ve Aratta kralı arasındaki bu ilginç çekişmeyi anlatan mitolojik hikâyede, görünen sebep yalnızca tanrıçanın aşkına mazhar olmak ya da ilahi bir statülerinin olduğunu beyan etmek değil, tanrıçanın taşıdığı savaşçı vasıfların kendileri ile olduğunu diğer devletlere kanıtlamaktır. Böylelikle krallar girişecekleri her savaşta eşleri sebebiyle galip olacaklarını en başından beyan etmektedirler.

Bununla birlikte Naram-Sin'in Zafer Steli'nde, boynuna taktığı boncuklu takısı, kutsal korumayı da içeren koruyucu bir takıdır⁴⁸. Bu takının bugün Ortadoğu'nun pek çok yerinde

⁴⁵ Sümerce **ki-ag**, Akkadca **Ramu**. Bkz. Irene J. Winter, **age**, s.83.

⁴⁶ Nicole Brisch, **age**, s.170.; J.S. Copper, **age**, s.83.

⁴⁷ <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.1.8.2.4&display=Crit&charenc=j&lineid=c1824.A.25#c1824.A.25> (06.09.12/16:10)

insanların demonlardan ve kötülüklerden korumak için taktıkları ve içinde bir dua bulunan muska'ya benzemesi oldukça ilginçtir.

Resim 4 Naram-Sin ve Kötülüklerden Korunmak İçin Taktığı Kolyesi (muska?)

Bununla birlikte Eskiçağ milletlerinde başlarına gelen her kötülük ve belayı tanrılara dayandırma geleneği oldukça sık karşımıza çıkan bir olaydır. Bu bela kimi zaman bir salgın kimi zaman ordunun düşman karşısında aldığı bir mağlubiyet kimi zaman ise savaş sırasında düşman elinden gelen ölümdür. Öyle ki, babası Ur-Namma'nın (M.Ö. 2112-2095) bir savaş esnasında ölmesi üzerine tahta çıkan III. Ur Sülalesi'nin yeni kralı Şulgi, 48 yıllık (M.Ö. 2094-2047) iktidarının 21 yılını, babasını savaş esnasında terk edip ölümüne sebep olan tanrıları yatıştırmak için kült aktivitelerine ayırmıştır. O aynı zamanda, bu zaman süresinde “*hâkimiyetinin temellerini korumak*” için de çalışmıştır. Şulgi'nin, babasının aksine, isminin önünde tanrı determinatifini kullandığını görüyoruz. Şulgi ilahisinde, tanrısı Nanna aracılığı ile Enlil'den krallık lütfunu aldığını belirtmektedir⁴⁹. Öte yandan Şulgi'nin kendini ilah olarak göstermesinde Akkad Devleti'nin Guti⁵⁰ istilası sonrasında yıkılıp, Mezopotamya'nın bir dönem bu göçebe istilacıların egemenliğinde olması ve sonrasında yeniden Sümerliliğin başlamasının yattığı fikri de düşünülmektedir⁵¹. Çünkü Mezopotamya Gutiler tarafından harap edilmiştir. Bu kavimlerin geldikleri yere dönmesi ve bir kargaşa yaşayan Mezopotamya'nın tekrar istikrarı sağlaması ancak ilahi bir güçle donatılmış bir kral tarafından sağlanabilirdi.

Şulgi, ilahlığının temellerini güçlendirmek amacıyla, Uruk'tan gelen soyunun izlerini sürerek 550 yıl kadar geriye gitmiş ve Uruklu kral tanrı Gılgamış'ı kendisinin tanrı olan abisi olarak göstermiştir. Böylelikle Gılgamış'ın anne ve babası olan Lugalbanda ve tanrıça Ninsununa da onun ilahlığının kaynağı olmuştur. Nitekim Şulgi, Gılgamış'ın ölümünü kullanarak babasının ölümünü izah ettiği gibi, ilahi kralların ölümünü açıklayan kutsal bir sembolün de ortaya çıkmasına neden olmuştur⁵². Artık İkinci Er Hanedanlığı Dönemi'nde (M.Ö. 2650-2550) hüküm süren ve Uruk'un beşinci kralı olan Gılgamış bir tanrı olarak nasıl öldü ise, kralların da ölmesi gayet normaldir. Kral geçici ancak krallık kalıcıdır, o tanrılar katından gönderilmiş bir yetkilidir şeklindeki bir anlayış pek garipsenmemelidir.

Mezopotamya kralları kendilerini açık şekilde tanrı ilan etmeseler de bıraktıkları zafer stellerinde ve çivi yazılı metinlerde, çizim şekilleri ve kullandıkları ifadeler ile sıradan birer ölümlü

⁴⁸ Irene J. Winter, *age*, s.76.

⁴⁹ Samuel Noah Kramer, *Tarih Sumerde Başlar*, Kabalcı Yay., İstanbul 2002, s.332.

⁵⁰ Guti/Kutiler Zagros dağlık bölgesinde konargöçer olarak yaşamışlardır. Zaman zaman Mezopotamya'nın siyasetinde etkili olacak istilalar yapan bu topluluk M.Ö. 2150 yıllarında Akkad Devletini yıkmıştır. Gutiler üzerine yapılan çalışmalar onların Türklerle olan dil ve kültür münasebetlerini ortaya koymuştur. Geniş bilgi için bkz. Kemal Balkan, “Eski Ön Asya'da Kut (Veya Gut) Halkının Dili İle Türkçe Arasındaki Benzerlik”, *Erdem Dergisi*, S: 16-6 (1990) , Ankara, s.3-67.

⁵¹ Irene J. Winter, *age*, s.78.

⁵² Piotr Michalowski, *age*, 2012, s.36-37.

olmadıklarını ima etmişlerdir. *Hâkimiyetin temellerini koruyan*⁵³ (Frankfort 1978, 252) kral henüz cenin halindeyken kral olarak tayin edilmiştir. Hatta bu durum yazıtlarda “*Döl yatağında kutsanmış soylu bir oğulum*”, “*döl yatağında verimli bir tohum, tapınılan bir kralım ben*”⁵⁴ şeklinde ifade edilmiştir. Döl yatağında yaratılan kral ile bir adamın kral olması için yaratılmasından değil, kral olan adamın yaratılmasından bahsedilmektedir⁵⁵.

Bununla birlikte krallar ayrıca “tanrıların bir bakışı, bir göz atması” ile seçildiklerini de belirtmişlerdir. Örneğin Lagaş kralı Gudea (M.Ö. c.a. 2110):

17-24 sipad unken-na hi-li-a mu-e-ni-pad-a [...]ki maḥ-a-na mu-ni-zu [...]mu-na-an şum [...] X dug-ge-eş [...] [dba-u gu-de-a unken-na ḥi-li-a mu-e-ni-pad-a] [...] ki maḥ-a-na mu-ni-zu [...] mu-na-an-şum] [...] dug-ge-eş ...]

17-24 Onun göz alıcılığı sebebiyle çobanını mecliste seçtikten sonra, (...)da onu bildin, (...)onun yüce yerini, (...)ona verdin (...), Bau göz alıcılığı sebebiyle kutsal mecliste Gudea'yı seçtikten sonra, Onu (...)da bildin, onun yüce yerini (...), ona verdin...⁵⁶ diyerek, kendisinin meclisteki üstünlüğü sebebiyle parladığını ve tanrıçası Bau'nun hemen onu fark ederek, O'na “göz atması” ile, çoban yani kral tayin edildiğini belirtmektedir. Bilindiği üzere Sümerler metinlerde karabaşlı halk olarak geçmektedir ve kral da bu halkın çobanıdır. Sümerli Lagaş kralı Gudea gibi kendisinden sonra kral olan Sami asıllı krallar olan Babil kralı Hammurabi ve Asur kralı III. Salmannassar da tanrıların bakışı, bir göz atması ile kral olmuşlardır⁵⁷.

Gerek Naram-Sin'in Zafer Stelin'de gerekse Eannatum'un Akbabalar Stelin'de karşımıza çıktığı gibi, kralların kabartmalarında ve mühürlerinde kompozisyondaki diğer öğelerden daha büyük olarak resmedilmeleri onların ilahlığının ve üstünlüğünün sembolüdür. Hammurabi Stel'inde Hammurabi'nin ayakta pozisyonu ve onun tanrı Şamaş ile göz kontağında olması onun tanrı ile olan eşitlik göstergesidir. Hatta kanun metnin sonunda tanrı Şamaş gibi, insanlığın üzerine güneş gibi doğduğundan bahsederek, ortak özelliklere sahip olduklarına vurgu yapmaktadır. Kompozisyonlardaki özellik ise “*melammu*” olarak isimlendirilen ışık çemberidir. Asur kralı I. Tukulti-Ninurta döneminde kendini ilahlaştırma figürü *melammu* (kralı çevreleyen ışık çemberi, hale) ile karşımıza çıkmaktadır. Bu hale kralı tanrılarca koruyan bir kalkandır⁵⁸. Bu figür, daha sonraki dönemlerde Hristiyanlıkta gerek azizleri, gerekse Hz. İsa'yı çevreleyen ışık çemberi olarak kullanılmaya devam etmiştir. Ancak bu sefer koruyucu bir figür değil, kutsallığı sembolize eden bir ayrıdır.

⁵³ Henry Frankfort, *age*, s.252.

⁵⁴ Samuel Noah Kramer, *age*, s.331-332.

⁵⁵ Mehmet Ali Ataç, *age*, s.168.

⁵⁶ <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.2.3.2&display=Crit&charenc=gcirc#> (26.11.12/16:15)

⁵⁷ Henry Frankfort, *age*, s.238.

⁵⁸ Irene J. Winter, *age*, s.79-84.

Resim 5 Šamaš ile göz kontağı kuran Hammurabi

Sonuç

Mezopotamya mitolojisi ve özellikle de Yaradılış Destanında, bu memlekette ilk krallığın oluşum süreci tanrılar katında yapılan mücadele ile sembolize edilmiştir. Bu olayda diğer tanrıların bir kurtarıcı olarak tanrı Marduk'u seçmeleri, yeryüzündeki ölümlü insanların da kendi toplumları içerisinde bir koruyucu olarak krallarını seçmeleriyle paralel düşüncenin dışa yansımaları şeklindedir. Ayrıca tanrı Marduk'un tanrılar arasındaki konumu ve onun kurtarıcı seçilmesini sağlayan meziyetleri aynı şekilde ölümlü olan kralların da sahip oldukları birtakım özelliklerdir. Bununla birlikte "Tanrılar Meclisi" şeklinde bir kurum toplumda "Yaşlılar Meclisi" veya "Gençler Meclisi" şeklinde aksedilmiştir. Ancak Sümer kent devletlerindeki bu düzen zamanla merkezi devletlerin kurulmasıyla değişmeye başlamıştır. Öyle ki, Mezopotamya'ya siyasi anlamda merkezi hâkimiyetin etkin olması ile birlikte Mezopotamya dininde de bir dönüşüm yaşanmıştır. Akadların merkezi anlayışlı dünya devletinin, sosyal anlamda homojen bir toplum yapısına sahip olması sebebiyle, kralların hâkimiyetlerinin devamlılığı için, üzerinde egemenlik kurdukları ve belki de en kalabalık halk grubu olan Sümerlerin tanrılarını kendi tanrıları olarak benimsemelerine yol açmıştır. Hatta krallar toplum üzerindeki güçlerini devam ettirmek için zamanla kendilerini bile tanrı olarak ilan etmişlerdir. Bunun en bariz örneği Akad kralı Naram-Sin ve Yeni Sümer Devleti kralı Şulgi'dir.

Resimler Listesi

1. Marcella Frangipane, **age**, s.225.
2. <http://www.tali-virtualmidrash.org.il/ArticleEng.aspx?art=3> (26.11.2012/16:00)
3. http://www.cdli.ucla.edu/dl/lineart/P213566_1.jpg (26.11.12/14:46)
4. <http://0.tqn.com/d/ancienthistory/1/0/B/n/2/Naram-Sin.jpg> (26.11.12/15:06)
5. <http://doormann.tripod.com/asssky.htm> (26.11.12/15:22)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

Kaynaklar ve Kısaltmalar Listesi

- AKTÜRE Sevgi, **Anadolu'da Demir Çağı Kentleri**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003.
- ALİAĞAOĞLU Alpaslan vd., **Şehir Coğrafyası**, Nobel Yay., Ankara 2010.
- ATAÇ Mehmet Ali, **The Mythology of Kingship in Neo-Assyrian Art**, Cambridge University Press, London 2010.
- BALKAN Kemal, “Eski Ön Asya’da Kut (Veya Gut) Halkının Dili İle Türkçe Arasındaki Benzerlik”, **Erdem Dergisi**, S: 6-16 (1990), s.3-67.
- BIGGS Robert et al., **The Assyrian Dictionary 20 U-W**, University of Chicago Press, Chicago 2010
- BLACK Jeremy, **Gods Demons and Symbols**, Texas University Press, Texas 2003.
- BRISCH Nicole, The Priestess and the King: The Divine Kingship of Su-sin of Ur, **JAOS**, S: 126-2 (2006), s.162-177.
- CAN Şefik, **Klasik Yunan Mitolojisi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994.
- CANE Civilizations of Ancient Near East I-IV, (Ed. Jack M. Sasson), Newyork 1996.
- COPPER J.S., “Sacred Marriage and Popular Cult in Early Mesopotamia”, (Ed. Eiko Matsushhima) **Official Cult and Popular Religion in the Ancient Near East**, Heidelberg 1993, s.81-96.
- ELIADE Mircae, **Mitlerin Özellikleri**, Çev.: Sema Rıfat, Simavi Yay. İstanbul 1993.
- FRANGIPANE Marcella, **Yakındoğu’da Devletin Doğuşu**, Çev.: Z. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2002.
- FRANKE Sabina, “Kings of Akkad: Sargon and Naram-Sin”, (Ed. Jack M. Sasson) **CANE II**, 1996, s.831-841.
- FRANKFORT Henry, **Kingship and the Gods-A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society & Nature**, University of Chicago Press. Chicago 1978.
- FRIDELL Egon, **Mısır ve Antik Doğunun Kültür Tarihi**, Çev.: Ersel Kayaoğlu, Dost Yay., Ankara 2006.
- GADD C.J., “The Gilgamesh Epic in Sumerian”, **The British Museum Quarterly**, S: 7-3 (1933), s.79-80.
- HASSAN Ümit, **İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi**, Doğu Batı Yay., Ankara 2010.
- HOOKE Samuel Henry, **Ortadoğu Mitolojisi**, Çev.: Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara 1991.
- JACOBSEN Torkild, “The Battle Between Marduk and Tiamat”, **JAOS**, S: 88-1 (1968) , s.104-108.
- JACOBSEN Torkild, “Primitive Democracy in Ancient Mesopotamia”, **JNES**, S: 2-3 (1973), s.159-172.
- JAOS** Journal of the American Oriental Society, The Universtiy of California, Los Angeles.
- JCS** Journal of Cuneiform Studies, The American Schools of Oriental Research, University of Michigan, Ann Arbor.
- JNES** Journal of Near Eastern Studies, The University of Chicago Press, Chicago.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- KLENGEL Horst, **Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü**, Çev.: Nesrin Oral, Telos Yay., İstanbul 2001.
- KRAMER Samuel Noah, **Tarih Sumerde Başlar**, Çev.:Hamide Koyukan, Kabalcı Yay., İstanbul 2002.
- KUHRT Amelie, **Eski Çağ'da Yakındoğu I**, Çev.: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2009.
- LANGDON Stephan, **The Babylonian Epic of Creation**, Oxford University Press, Clarendon 1923.
- LERNER Gerda, "The Origin of Prostitution in Ancient Mesopotamia", **Signs**, S: 11-2 (1986), s.236-254.
- LEVIN Yigal, "Nimrod The Mighty King of Kish King of Sumer and Akkad", **Vetus Testamentum**, S:53-3 (2002), s.350-366.
- MALAMA Abraham, "Kingship and Council in Israel and Summer: A Parallel", **JNES**, S:22-4 (1963), s.247-253.
- MICHALOWSKI Piotr, "New Sources concerning the Reign of Naram-Sin", **JCS**, S:32-4 (1980), s.233-246.
- MICHALOWSKI Piotr, "Memory and Deed, The Historiography of the Political Expansion of the Akkad State", (Ed. Mario Liverani), **Akkad the First World Empire-Structure, Ideology, Traditions**, 1993, s. 69-90.
- MICHALOWSKI Piotr , "The Mortal King of Ur: A Short Century of Divine Rule in Ancient Mesopotamia", (Ed. Nicole Brisch), **Religion and Power-Divine Kingship in the Ancient World and Beyond**, Oriental Ins., Chicago 2012, s.33-45.
- OATES Joan, **Babil**, Çev.: Fatma Çizmeli, Arkadaş Yay., Ankara 2004.
- SIGNS** Signs Journal, The University of Chicago Press, Chicago.
- TOSUN Mebrure, Kadriye Yalvaç, **Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqua Fermanı**, TTK Yay. Ankara 1975.
- TÜRKKAN Candan, **Mitoloji**. Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1976.
- WEBER Max, vd., **Şehir ve Cemiyet**, Yay.Haz.: Ahmet Aydoğan, İz Yay., İstanbul 2000.
- WINTER Irene J., "Touched by the Gods: Visual Evidence fort he Divine Status of Rulers of Ancient Near East", (Ed. Nicole Brisch), **Religion and Power-Divine Kingship in the Ancient World and Beyond**, Oriental Ins., Chicago 2012, s. 75-101.
- <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.1.8.2.4&display=Crit&charenc=j&lineid=c1824.A.25#c1824.A.25> (06.09.12/16:10)
- (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.1.8.1.1&display=Crit&charenc=gcirc#> (12.10.2012-21:48)
- (<http://www.tali-virtualmidrash.org.il/ArticleEng.aspx?art=3> (26.11.2012. 16:00)
- (http://www.cdli.ucla.edu/dl/lineart/P213566_1.jpg (26.11.12/14:46)
- (<http://0.tqn.com/d/ancienthistory/1/0/B/n/2/Naram-Sin.jpg> (26.11.12/15:06)
- (<http://doormann.tripod.com/asssky.htm> (26.11.12/15:22)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇILDİR SANCAĞI'NIN SOSYO-EKONOMİK DURUMU*

*Oktay KIZILKAYA***

ÖZET

Çıldır ve çevresi, 1578 senesinde Osmanlı hâkimiyetine alınmıştır. Merkezi Ahıska olmak üzere Çıldır Eyaleti kurulmuştur. 1578'den 1844 yılına kadar Osmanlının önemli eyaletlerinden biri olmuştur. 1845 yılından itibaren Sancak Statüsüne dönüştürülmüş ve Erzurum Vilayetine bağlanmıştır. Sancak statüsüne dönüştürülmesinin sebebi 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Çıldır Eyaleti'nin topraklarının önemli bir bölümünün Rus istilasına düşmesidir. Rus istilasına uğramayan topraklarının vergi gelirinin bir eyaletin vergi gelirine eşit olmamasıdır. Eyaletin merkezi olan Ahıska'nın da Rus istilasına uğraması sancak statüsüne dönüştürülmesinde etkili olmuştur. Çıldır Sancağı 1845'te kurulduğunda merkez olarak Oltu Kazası seçilmiştir. Sancağın on kaza ve nahiyesi bulunmaktaydı. 1288 (1872)Erzurum Salnamesi'nde sancağın sahip olduğu köy sayısı 584 idi. Genel nüfusu 45.064 olup bu nüfusun 43.189'u Müslüman, 1.875'ini ise Müslüman olmayanlar oluşturmaktaydı.

Sancak genelinde tımar toprakları yaygın olup bu toprakların kullanımı bazı şahısların uhdesinde bulunmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti, tımar topraklarının kaldırmaya başladığında sancakta bazı huzursuzluklar yaşanmıştır. Çıkan huzursuzluklar, tımar sahiplerinin bir kısmının maaş karşılığında emekli edilmesi, işe yarayan ve sağlıklı olanlarında maaşlı zaptiye askeri olarak görevlendirilmesiyle ortadan kaldırılmıştır.

Çalışmada, incelenen konulardan bir diğeri Çıldır Sancağı'nda uygulanan vergi sistemi ve alınan vergi miktarlarıdır. Vergi alımı esnasında yaşanan sıkıntılar ve çözümünün ne şekilde yapıldığı incelenmiştir. Sosyal hayatın önemli unsurları olan dini, askeri, eğitim ve diğer kurumların rolü açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun dışında sosyal hayatta yaşanan olumlu ve olumsuz gelişmeler ışığında adalet ve asayiş uygulamalarına vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çıldır Sancağı, Erzurum Eyaleti, Vergi, Asayiş, Yurtluk ve Ocaklık.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: o.kizilkaya@mynet.com

THE SOCIO-ECONOMIC STATUS OF THE CILDIR SANJAK IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY

ABSTRACT

Çıldır and its surrounding area was conquered by the Ottomans in 1578. The Çıldır Province with Ahıska as its capital, was established. It had been one of the important Ottoman Provinces from 1578 to 1844. Its status was transformed into "sanjak" in 1845 and became a part of the Erzurum Province. The reason of the status downgrade to Sanjak was the Russian invasion of most of its territory as a result of the 1828-1829 Ottoman-Russian War. The uninvasion territories' tax revenue was not equal to that of a province. The Russian invasion of the Province capital Ahıska, was also influential in its status downgrade to a sanjak. When the Çıldır Sanjak was established in 1845, Oltu District was selected as the capital. The Sanjak had ten districts and sub-districts. In the 1288 (1872) Erzurum Annual, the Sanjak had 584 villages. Its general population was 45,064; 43,189 of which was Muslim, and 1,875 was non-Muslim.

Fief (timar) lands were widespread across the Sanjak, the use of which were in the responsibility of some individuals. This is why some unrest occurred when the fief system was began to be abolished. This unrest was eliminated by retiring some fief-holders with pension, and employing others, who were more useful and healthy, as salaried securityman (zabita).

Another topic, which was examined in this study, is the application of the tax system and the amount of taxes collected in the Çıldır Sanjak. The problems in tax collection and their solutions were investigated. The role of religious, military, educational and other organizations, which were important elements of the social life, were tried to be explained. Other than these, justice and security practices in the light of positive and negative developments in the social life were emphasized.

Key words: Çıldır Sanjak, Erzurum District, Tax, Security, Yurtluk and Ocaklık

GİRİŞ

Çıldır Sancağı'nın bulunduğu bölge, Osmanlı Devletine geçmeden önce Safevi Devleti'nin yüksek hâkimiyeti altında bazı Gürcü prensleri tarafında idare edilmekteydi. Ancak bölge üzerinde XVI. Yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlılar ile Safeviler arasında hâkimiyet mücadelesi yaşanmakta, bu durum devamlı surette gerginlik ve çatışmalara neden olmaktaydı. Bölgenin Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine geçiş süreci, Şevval 985 (Aralık-Ocak 1577) tarihinde Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın, padişah katına bir arz göndermesiyle başlamıştır. Hüsrev Paşa gönderdiği arz da Acem(Safevi) ülkesi şahı olan Tahmasb oğlu II. İsmail'in öldüğünü, yerine kör olup gözleri görmeyen Muhammed Hüdabende adındaki kardeşinin şah olduğunu(24 Aralık 1577) bildirmiş, bu fırsatın kaçırılmamasını isteyerek, tam düşmandan öç alınma zamanıdır, diye de eklemiştir. İran'daki durum, padişaha arz edilince, vakit kaybetmeden sefer hazırlıklarına başlanılmasını ve serdar atanmasını istemiştir. Vezir-i Azam Mehmet Paşa'nın bazı sakıncaları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ihativa eden itirazlarına rağmen Safevi Ülkesine sefer açılmıştır.¹ Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu'nun İlk hedefi Kafkasya Bölgesi olmuştur. Ardahan'dan bölgeye giren Osmanlı Ordusu ile Tokmak Han komutasındaki Safevi Ordusu arasında ilk büyük savaş, 6 Cemaziyelahir 986'da (M. 9 Ağustos 1578) Çıldır'da meydana gelmiştir. Osmanlı Ordusu üstün gelmiş, Safevi kuvvetleri dağılmıştır. Zaferin akabinde Osmanlı Ordusunu durduracak bir kuvvet kalmayınca Gürcistan'ın alınması kolay olmuştur.² Böylece, 1578'de başlayan Osmanlı-Safevi Savaşı, 1590 yılına kadar sürmüştür. Bu zaman zarfında Osmanlı Devleti, Kafkasya Bölgesi'nde hâkimiyetini tesis etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin İran ve Kafkasya bölgelerine hâkimiyet tesis ettiği 1578-1579 yılları arasında Çıldır Bölgesi de (Kuzeydoğu Anadolu-eski Atabekler Yurdu) Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra bölge, idari olarak bir eyalet haline dönüştürülmüş ve beylerbeyliğine Müslüman olan Gürcü prenslerinden Mustafa(Minuçehr) atanmıştır.³ Mustafa'nın kardeşi Greguvar'da Osmanlı hâkimiyetini tanıyıp itaat edince, kendisine Oltu Sancağı verilmiştir.⁴ Atabekler Yurdu üzerinde Çıldır Eyaleti ilk kurulduğunda, Arpalı, İmirhev, Ardanuç, Çaçarak Aspinze ve Ude olmak üzere altı sancaktan oluşurken, 1582 'de yapılan yeni bir idari düzenleme ile Livane Sancağı'nda Çıldır Eyaletine bağlanmıştır. Eyaleti, kurulduğunda merkezi Ahıska idi. 1596'da Çıldır Beylerbeyi Hızır Paşa, Ahıska'da ikamet etmekteydi.⁵ Çıldır Beylerbeyliği kuruluşunda yaklaşık otuz yıl (1609) sonra, paşa sancağı ile birlikte on dört sancağa sahip olup bu sancaklardan dördü yurtluk ve mülkiyet yoluyla tasarruf olunurdu.⁶ Çıldır Beylerbeyliği sınırları zamanla ve ihtiyaç doğrultusunda da genişletilmiştir. XVII yüzyıl'a(1630-1631) ait bir tevcihat defterinde, Çıldır Beylerbeyliği'nin on beş sancağı olduğu ve "Eyâlet-i Çıldır nâm-ı diğer Ahıska" kaydı bulunmakta olup Şah Gümrah'ın mutasarrıfı altında bulunduğu kayıtlıdır.⁷ 1653 tarihli Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi'ne göre Çıldır Eyâleti, "Eyâlet-i Çıldır nâm-ı diğer Ahıska, on üç sancakdır. Üç sancağı yurdruk ve ocaklıktır. Ma'dası umerâ-yı Osmaniye tasarrufundadır. Sancakları şunlardır: Livâ-yı Oltu, Ardahan-ı Büzürk, Hartus, Erednevuc, Posuthu, Mahcil, Şavşad, Pergerek"⁸ şeklinde kaydedilmiştir.

Çıldır Eyaleti, XVII. yüzyılın son çeyreğinde (1682–1700) yirmi iki sancaklık bir eyalet konumunda olup bu sancaklardan, on beşi ocaklık veya yurtluk olarak tasarruf olunmaktaydı. 1717–1730 dönemine ait bir tevcihat defterinde, yirmi sancak kaydedilmiş olup bunlardan altısı ocaklık olarak idare edilmekteydi. 1740 yıllarına ait diğer bir tevcihatta ise on beş sancağı olup

¹ Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi II**, (Haz:) Bekir Sıtkı Baykal, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999, s. 34-35; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, Cilt; III(I. Kısım)**, TTK Yay., Ankara 1988, s.57-58.

² Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, Cilt; III(I. Kısım)**, s.58-59; M. Fahrettin Kızıoğlu, **Kars Tarihi**, İstanbul 1953, s. 524-525.

³ Mehmet İnbaşı, "XVIII. Yüzyılın İkinci yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: VII, Sayı:1, (2006), s. 77.

⁴ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, Cilt; III(I. Kısım)**, s. 59.

⁵ Kâtip Çelebi'nin "Cihannümâ" adlı eserinde; "Çıldır Cenklerde harab olmağla Ahıska'ya ilhak edüb müstakil bir eyalet etmişler. Hududu şarkı Kars cenûbu Çıldır ve garbı Cebel-i Gürcistan şimali Tiflis ve sancakları bunlardır: Acara, Ardanuç, Ardahan-ı Büzürg, Ardahan-ı Küçük, Sevka/Soka?, tabi Oltu, Petkerek Ocaklıktır. Penek, Posthov, Tavuker, Çıldır, Haçrek, Hartos, Şavşad ocaklıktır. Göle, Livane ocaklıktır. Mahcil nisf-ı Livane ocaklıktır. Mamervan, Ahılkelek, Taralet?.....Ahıska hala taht-ı vilayettir", şeklinde yer almaktadır. Feridun M. Emecan, "Çıldır Eyaleti", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt.8, İstanbul 1993, s.300-301; İnbaşı, "XVIII. Yüzyılın İkinci yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri", s.78-79;

⁶ İnbaşı, "XVIII. Yüzyılın İkinci yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri", s.78; Çıldır Beylerbeyliği Kuzeydoğu Anadolu ve Gürcistan'ın bir kısmını ihtiva etmekte olup burası Osmanlı fethinden önce Gürcüleşmiş Kıpçak kökenli Atabekler yurdunu ihtiva eden topraklar üzerinde kurulmuştur. Çıldır/Ahıska Eyaleti ilk kurulduğunda, Ahıska, Altunkala, Ersıkha, Cicerek, Asıtın?, Hirtıs, Ahakelek, Çıldır(merkezi Rabat-Yenikale), Bedre(Azgur), Büyük Ardahan, ile Küçük Ardahan olmak üzere on bir sancaktan oluştuğunu kaydetmektedir. Kızıoğlu, **Kars Tarihi**, s.525-526.

⁷ İnbaşı, "XVIII. Yüzyılın İkinci yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri", s. 79.

⁸ **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi**, (Haz.)Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1992, s. 36.

tamamı ocaklık olarak kaydedilmiştir. 1750–1800 yıllarına ait deftere göre, Çıldır Eyaleti’nin sancak sayısı yirmi bir olup bunlardan Nısf-ı Livane ve Pertekrek, Machel, Acara-i Ulyâ, Acara-i Süflâ ve Estize sancakları ocaklık, Penek Sancağı ise malikâne olarak kaydedilmiştir.⁹ Yine XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru Çıldır Eyaleti dokuz yüz bin akçe hassa sahip olup zeamet ve tımar sayısı 1.304 idi.¹⁰

XIX. yüzyılın ilk otuz yılında meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşlarında(1806-1812, 1828-1829) bölge, Rus hücumu ve istilalarına maruz kalmıştır. Özellikle 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı Çıldır Eyaleti için bir yıkım olmuştur. Savaşı sona erdiren Edirne Antlaşması(1829) ile eyaletin merkezi olan Ahıska dâhil olmak üzere kuzeyde bulunan ve önemli sancakları olan Ahalkelek, Hırtıs, Azgur, Kobliyan, Rus hâkimiyetine bırakılmıştır.¹¹ Çıldır bu savaştan sonra hem insan hem de gelirleri bakımından, Kars Eyaleti’nde olduğu gibi vezir payesine sahip bir yöneticiyi kaldıramayacak seviyeye gelmiştir.¹² Çünkü topraklarının önemli bir kısmını yitirdiği gibi önemli ölçüde insan unsuru da savaş esnasında bölgeyi terk etmişti. Rus hâkimiyetine düşen bölgede Müslüman ve Türk unsurlar yoğun olarak Osmanlı hâkimiyetinde olan topraklara göç etmiş ve büyük bir perişanlık yaşamışlardır.¹³

Çıldır Sancağı’nın İdari Yapı

Çıldır Eyaleti, merkezi Ahıska ve önemli sancaklarını yitirdikten sonra geriye kalan toprakları idari olarak merkezi Oltu Kazası olmak üzere, sancak statüsüne dönüştürülerek, Erzurum Eyaletine bağlanmıştır.¹⁴ Çıldır Sancağı, Tanzimat’ın ilanından 1845’e kadar her ne kadar eyalet olarak varlığını sürdürmüş ise de gerek sahip olduğu nüfus gerekse gelirleri bakımından bir eyalet vasfını taşımamaktaydı. Bu nedenle 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde üst derece vezir rütbesinde beylerbeyiler tarafından yönetilen Çıldır, bu savaştan sonra daha düşük dereceli yöneticiler tarafından idare edilmeğe başlanmıştır. 1839 Tanzimat Fermanı’nda sonrada yapılan idari düzenleme ile eyalet adının terk edilerek vilayet teşkilatı kurulurken Çıldır Eyaleti lağvedilerek bir alt yönetim birimi olan sancak statüsüne dönüştürülmüş ve kaymakam payeli yöneticiler atanmaya başlamıştır. 1288(1871-1872) Erzurum Salnamesine göre sancağın merkezi Oltu Kazası olmak üzere, Ardahan, Namervan, Ardanoç kazaları ile Penek, Tavusker, Göle, Posof, Çıldır ve Şavşat ise nahiyelerini oluşturmaktaydı.¹⁵

Tanzimat-ı Hayriye döneminde yeniden şekillenen Çıldır Eyaleti, sancak idari yapısında, sancağın geneli Mutasarrıfın, kazaları müdürün, köyleri ise muhtarların idaresinde bulunuyordu. Sancağın yönetiminde liva idare, liva temyiz ve belediye meclisleri önemli yer tutmaktaydı. Sancağın yönetiminde mutasarrıfa yardımcı olmak üzere naip, müftü, muhasebe ve tahrirat müdürü

⁹ İnbaşı, “XVIII. Yüzyılın İkinci yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri”, s. 82.

¹⁰ Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985, s.19.

¹¹ Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s. 549; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt; V, TTK Yay., Ankara 1988, s. 120.

¹² Bu Rus istilasından Kars, eyalet vasfını yitirmiştir. Çünkü ahalisinin büyük bir kısmı Anadolu’nun iç bölgelerine göç etmiştir. Bu göç neticesinde tarım arazilerini işleyecek nüfus kalmamış ve üretim önemli oranda düşmüştür. Bunun doğal neticesi olarak da Kars’ın vergi gelirlerinin düşmesine neden olmuştur. Bunun üzerine Kars’a vezir rütbesine sahip bir kişi yönetici olarak atandığında pek memnun kalmıyor ve en kısa sürede geliri iyi olan yerlere gitmek için büyük gayret sarf ediyordu. Bu nedenlerle Kars, 1833 yılından itibaren eyalet yerine bir sancak merkezi olarak işlev görmeye başlamıştır. Yönetici olarak da ikinci derecede vezirler atanmaya başlanmıştır. Osman Ersoy, “Bir İngiliz Konsolosunun 1846 Yılında Erzurum’dan Kars’a Seyahati”, Ankara Üniversitesi DTCF, **Tarih Araştırmaları Dergisi II**, (1964), ss. 239–247.

¹³ Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s. 549-550.

¹⁴ BOA. MVL. 230/20. (25.Z. 1265); BOA. MVL. 230/8. (26. Z. 1265)

¹⁵ Erzurum Salnamesi 1288, s. 144.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

diğer görevlilerdi. Bunun yanında menfaat sandığı bulunmakta olup devlete ait gelirlerin toplandığı ve halkın kredi ihtiyacını karşılandığı bir kurumdur.¹⁶

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Çıldır daha eyalet olmasına rağmen mutasarrıf unvanıyla yöneticiler atanmıştır. Bahsi geçen savaştan sonra ilk mutasarrıf olarak Ahmet Paşa tayin edilmiştir. Ahmet Paşa'nın Kars Muhafızlığı görevi de uhdesinde bulunuyordu.¹⁷ Diğer bazı mutasarrıflar, 1267'de Bican Paşa adlı birisidir, bölgeye yaygın bir şekilde Gürcü köleleri getirilip satılmaktaydı bu durumun önlenmesi ve tedbir için merkezden kendisi uyarılmıştır.¹⁸ 1269 senesinde bölgede haydutluk eden Pişmiş adı ile tanınan şakinin yakalanması vesilesi ile adı kaynaklarda geçen Feyzullah Bey,¹⁹ 1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi Edhem Paşa'dır.²⁰ 1284-85'li yıllarda Celal Paşa Celal Paşa'nın istifasıyla Erzurum hanedanından ve İstabl-ı Amire payelilerinden Osman Bey, Çıldır Sancağına mutasarrıf olmuştur.²¹ 1288'de Süleyman Bey mutasarrıflık makamında bulunuyordu.²²

Tanzimat-ı Hayriye'ye uygun olarak mutasarrıf, idareyi ilgilendiren her konuyu Liva İdare Meclisi'nde görüşmek ve karara bağlamak zorundaydı. Tanzimat'tan önceki dönemde olduğu gibi mutasarrıf tek yetkili değildi. 1288 Erzurum Vilayet Salnamesine göre Çıldır Sancağı'nın idare Meclisi'nin reisi Mutasarrıf Süleyman Bey olup üyeleri, Naip Mehmet Keşfi Efendi, Müftü Efendi, Muhasebeci Efendi, Tahrirat Müdürü Efendi, İstabl-ı Amire payelisi Mehmet Ali Bey, Yusuf Ziya Bey, Kirkor Ağa, Haçator Ağa'dan oluşurken kâtip olarak İsmail Efendi görev yapmaktaydı.²³ İdare Meclisi'nin yapısına bakıldığında, reis ve üyelerin büyük bir kısmı devletin resmi görevlileridir. Sivil olan Müslüman ve gayrimüslim üyelerin sancağın ileri gelen ailelerine mensup olduğu anlaşılmaktadır. Tanzimat'tan sonra adli idarede de değişiklikler yapılmıştır. Tanzimat'a kadar adli idare de tek yetkili mahkeme, şer'iyye mahkemeleri iken Tanzimat'tan sonra mahkemelerin çeşidi artmış ve karma mahkemeler kurulmuştur. Bu karma mahkemelerin bulundukları yerlerde ahalisi arasında gayri Müslim unsurlar var ise onlarında temsilcileri bu mahkemeler de görev almaya başlamıştır. Mahkemeler kuruldukları yerlerde Meclis-i Temyiz-i Liva olarak adlandırılmıştır.²⁴ Çıldır Sancağı'nın H.1288 (1271-1272)'de Meclis-i Temyiz-i Liva'yı oluşturanlar, reis olarak Naip Mehmet Keşfi Efendi olup üyeleri ise Hacı Salih Efendi, Tufan Salih Bey, Mehmet Efendi, Osip Efendi, Bedros Efendi ve Kazar Ağa'dan oluşurken, meclisin temyiz kâtipliğini Ali Efendi, cinayet kâtipliğini ise Sefer Efendi yerine getirmekteydi. XIX yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı şehirlerinde modern anlamda belediye teşkilatları kurulmaya başlanmıştır.²⁵ Çıldır Sancağı'nda beledi işler bir reis başkanlığında ve üç azadan oluşan meclis

¹⁶ Tanzimat Fermanı ile birlikte eyalet merkezi olan sancaklara birer vali, bir defterdar, eyalete bağlı livalara askeri komutanlardan livanın güvenliğini sağlamaları için zabıta memuru (emniyet amiri), muhassıl (malmüdürü), kazalara yine birer zabıta memuru, varidat memuru ve tahrirat memuru atanmıştır. Maaş olarak, valilere 75 bin, bütün muhassıllara (defterdar, malmüdürü ve varidat memurlarına) ve zabıta memurlarına 7.500-10.000 arası, kâtiplere 1.500-2.000 kuruş aylık bağlanmıştır. Tanzimat'tan sonra durum yaklaşık dört yıl kadar böyle devam etmiş, ancak bağlanan aylıkların tutarı, gelirleri tükettiğinden ve hatta bazı kaza ve sancakların bütün gelirleri, giderlerine ancak yetmiştir. Bu nedenle bu sistem daha sonra değiştirilmiştir. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat III-IV*, II. Baskı, (Haz: Neşet Çağatay), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987, s. 293.

¹⁷ BOA. HAT. 659/32177 (29. Z. 1246)

¹⁸ BOA. A. MKT. UM. 38/92. (08. M. 1267)

¹⁹ BOA. İ. DH. 277/17404, s.4. (23 Cemaziyülevvel 1269)

²⁰ BOA. İ. DH. 335/21978, s. 9. (29. R. 1272)

²¹ BOA. A. MKT. MHM. 411/39. (02. RA. 1285)

²² Erzurum Salnamesi 1288, s. 81.

²³ Erzurum Salnamesi 1288, s. 81.

²⁴ Halil Cin, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", **150.Yılında Tanzimat**, (Sempozyum Bildiriler Kitabı), TTK Yay., Ankara 1992, s. 23.

²⁵ Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde beledi işler kadı'nın sorumluluğunda bulunuyordu. Kadı'nın beledi sorumluluğu şehrin temizliğinin sağlanması, ticaretin sağlıklı şekilde yürütülmesi, esnafın kontrolü, çarşı ve pazarın denetimi, ürün fiyatlarının belirlenmesi (narh sistemi) ve kentin imar düzeninin gözetilmesi işlevlerinden oluşmaktaydı. Kadı bu görevleri yerine getirirken kendisine, subaşı, böcekçi başı, çöplük subaşı'sı, mimar başı gibi Yeniçeri Ocağı'na

tarafından yerine getirilmekteydi. H.1288'de bu meclisin reisi Mehmet Efendi olup üyeler ise Ali Efendi, Yusuf Ağa ve Bogos Ağa'dan meydana gelmekteydi.²⁶ Sancakta menfaat sandığı adıyla anılan, devlete ait gelirleri teslim alan ve ihtiyacı olanlara parasal açıdan kredi veren bir kurum mevcuttu.²⁷ XIX yüzyılın ikinci yarısında Çıldır Sancağı'nda Menfaat Sandığı'nın Sandık Emmini Hacı Sefer Efendi idi. Hacı Sefer Efendi aynı zamanda sandığın kâtipliğini de yapmaktaydı. Menfaat Sandığı'nın vekilleri Tufan Bey, Hacı Sefer Efendi, Bedros Ağa ve Haço Ağa'dan oluşmaktaydı.²⁸

Haberleşme alanında telgrafın hizmete girmesiyle bu alanda Osmanlı Ülkesinde büyük bir değişim yaşanmıştır.²⁹ Bu gelişmeden 1860'lı yıllardan itibaren Çıldır Sancağı da yararlanmaya başlamıştır. Bu dönemde Çıldır Sancağı telgrafhanesinde (Oltu merkez) Müdür Mehmet Faik Efendi, muhabere memuru Cemal Efendi görevli bulunuyorlardı.³⁰

Çıldır Sancağı kuruluşundan kısa bir süre sonra Kars Sancağı ile birleştirilerek bir vilayet haline dönüştürülmesi istenmiş ise de bu konu uzun yazışmalara sebep olmuştur. Hatta Çıldır Sancağı'nın daha önce Kars'a bağlı olduğu şimdi ayrı bir sancak olarak yönetilmesinin Kars Sancağı'nın gelirlerinin düşmesine neden olduğu bu nedenle yeniden Kars Sancağı ile birleştirilmesi gerektiği Kars Mutasarrıfı Sırrı Paşa tarafından talep edilmiştir. Kars mutasarrıfının bu isteği meclis-i vâlâya gönderilmiş buradan da maliye nezaretine havale edilmiştir. Yapılan araştırmalarda Çıldır Sancağının bulunduğu alanın hiçbir zaman Kars'a bağlı olmadığı, Kars'tan ayrılarak kaymakamlık yapıldığına dair bir kayıta bulunmadığı bununla beraber Çıldır Sancağı'nın Tanzimat-ı Hayriye'ye uygun olarak 1261(1845)'den beri kaymakamlık olarak Erzurum Vilayetine bağlı olduğu belirtilmiştir. Buna rağmen Çıldır Sancağı'nın Kars'a bağlanmasıyla Erzurum valilerinin idaredeki nüfuzlarına helal geleceği ve bu durumun yeniden ve ayrıntılı olarak düşünülmesi gerektiği bildirilmiştir.³¹ Kars Mutasarrıfı Sırrı Paşa iki defa Kars'ta idarecilik

bağlı kolluk kuvvetleri ve diğer görevliler yardımcı olurlardı. Ayrıca büyük kentlerin semt ve alışveriş alanlarında "ayak naibi" denilen ve kadıya vekâlet eden görevliler bulunurdu. XIX. yüzyılda bu sistem de bozulmuş Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile de kadılığın yaptırım gücü azaldığından belediye hizmetlerinin yerine getirilmesinde etkisiz kalmıştır. Kadı'nın şehirlerin belediye işlerini yapamayacak duruma gelmesi üzerine beledi işleri yerine getirmek amacıyla H.1242 (M.1826)'de çıkarılan bir nizamname ile İhtisap Nazırlığı kurulmuş ve en üst yetkisine de "İhtisap Nazırı" unvanı verilmiştir.²⁵ 1826'da Osmanlı Devleti'nde İhtisap Nazırlığına bağlı olarak taşrada "İhtisap Müdürlükleri" oluşturulmuştur. Bu müessesenin başındaki yetkiliye muhtesip adı verilmekteydi. Osmanlı Devleti'nde kadı'nın bulunduğu her merkezde bir de muhtesip bulundurulmaya başlanmıştır. Muhtesiplere, Osmanlı toplumunda bazen "İhtisap Emmini", bazen "İhtisap Ağası" denilmekteydi. Bkz; Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)**, Bilge Yay., İstanbul 2006, s. 36-38; Mehmet Seyidanoğlu, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010, s. 2.

²⁶ Erzurum Salnamesi 1288, s. 81.

²⁷ Sandık Emmini, Devlete ait para ve menkul kıymetleri alıp-veren ve elinde tutan ve bunların alınıp verilmesinden ve saklanmasıyla mesul olan memur hakkında kullanılan bir tabirdir. M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1983, s.122.

²⁸ Erzurum Salnamesi 1288, s. 81.

²⁹ Osmanlı Ülkesi'nde telgraf ilk defa Kırım Savaşı esnasında İngilizler tarafından kullanılmıştır. Bu savaş esnasında Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan İngilizler, İstanbul-Rumeli ve Kırım arasında haberleşmeyi sağlamak amacıyla önce İstanbul-Varna, sonra Varna-Kırım sahilleri arasında hat çekmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bu savaştaki diğer müttefiki olan Fransızlar ise savaş esnasında, Varna-Şumnu-Ruşçuk ve Bükreş üzerinden Avusturya'ya kadar bir telgraf hattı çekmeyi başarmışlardır. Osmanlılar, müttefiklerinde gördükleri bu haberleşme aracı ile tanışmış ve 13 Ağustos 1855'te Edirne-İstanbul ve Edirne-Şumnu ordu merkezleri arasında çekilen telgraf hattı ile haberleşme sağlanmıştır. İlk telgraf muhabereleleri Latin harfleri ile Fransızca yapılırken, 1861'den itibaren Osmanlıca harflerle Türkçe yapılmaya başlanmıştır. 1868'e kadar Osmanlı Ülkesi'nin belli başlı büyük kentleriyle İstanbul arasında telgrafla haberleşme sağlanabilmekteydi. 1876'da ise hemen hemen Osmanlı Ülkesi'nin her tarafıyla telgrafla haberleşme mümkün hale gelmiştir. Musa Çadırıcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991, s. 297-298.

³⁰ Erzurum Salnamesi 1288, s. 126.

³¹ BOA. A. MKT. UM. 168/6, (20. M. 1271);

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

yapmıştır. Bu nedenle Kars'ta ilk mutasarrıflık dönemi olan 1844 yılında Çıldır Sancağı'nın havi olduğu bölgeyi geçici olarak uhdesine verilmiştir. Dolayısıyla paşa bu iki sancağın tekrar birleştirilmesini talep etmektedir. Kars Mutasarrıfı Sırrı Paşa talebinin süratle yerine getirilmesinin elzem olduğunu yoksa bu haliyle Kars Sancağı'nın perişan bir vaziyette bulunduğunu ifade etmiştir.³² Bunun yanında, Kars Sancağı'nın vilayet merkezi Erzurum'a olan uzaklığından bahseden Sırrı Paşa bu durumun yönetim açısından büyük zorluklara sebep olduğunu da belirtmiştir. Buna rağmen Kars mutasarrıfının bu isteği Erzurum Vilayetine merkezi konumunu zayıflatacağı, hali hazırda yabancı devletlerin konsolosluk memurları, tüccarlarının tamamının Erzurum'u kendilerine merkez olarak seçtikleri, Çıldır ile Kars kaymakamlıklarının birleştirilmesi ile yabancı devletlerin yeni kurulacak vilayete de sirayet edecekleri ve bu durumun devletin güvenliğini zaafa uğratacağı vb. sebeplerle uygun bulunmamıştır.³³

XIX Yüzyılın ilk yarısında Çıldır Sancağı'nın idari bakımdan arazilerinin önemli bir kısmı yurtluk ve ocaklık olarak bazı kişilerin uhdesinde bunuyordu. 1833'ten başlamak üzere Osmanlı Devleti, devlete yük olmanın dışında bir yararı görülmeyen ve merkezileşme çabalarının bir gereği olarak tımar sistemini kaldırmaya girişmiştir. Tanzimat Fermanı öncesinde başlayan bu çalışmalar Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra hız kazanmıştır. Taşradaki yöneticiler, yurtluk ve ocaklık arazilerin düzenlenmesi amacıyla çeşitli layihalar hazırlayarak, maliye nezaretine ve meclis-i vâlâ'ya sunulmuştu. Çıldır Beylerbeyi ve Kars Muhafızı Ahmet Paşa, Kars ve Çıldır eyaletlerinde bulunan bu topraklara, mansure hazinesi tarafından el konulması teklifinde bulunmuştur. Bu teklifi değerlendiren yetkililer, böyle bir teklifin uygulanması durumunda Erzurum-Van çevresindeki yurtluk-ocaklıklara da uygulanması gerektiğini belirtmişlerdi. Yurtluk-ocaklık toprak sahiplerinin tek geçim yolu olan bu toprakların ellerinden alınmasının sorunlara sebep olacağı kaçınılmazdı. Bu nedenle soruna neden olmamak için bu toprakların senelik gelirinin üçte ikisinin mansure hazinesine gönderilmesini, kalanının da hayat boyu şartıyla tasarruf edenlere verilmesini tavsiye etmişlerdi. Ancak tepkilerden çekinen merkezi otorite böyle bir uygulamaya ilk aşamada cesaret edememişti. Bu nedenle eski usulün devamına karar verilmişti. Yani yurtluk-ocaklıklar, sahipleri öldüğünde, eyalet valilerinin arzları ile varislerine bırakılacaktı.³⁴

1845 yılı Temmuz ayında Kars ve Çıldır'dan Tanzimat'a karşı hoşnutsuzluğun giderek arttığı haberleri alınmaktaydı. Mesela bulundukları kazalarda yurtluk-ocaklık sahibi olan Tavusker Beyi Dursun, Ardahan Beyi Hasan, Posof Beyi Kamil, Göle Beyi Arslan, Mirho beyleri Osman ve Hüseyin, Ahmetpaşazade Şerif Bey, Livaneli Yusuf Bey ve Abdi Bey ortak hareket etme konusunda fikir birliğine vararak Tanzimat'ın bu uygulamasına direnmeye karar vermişlerdi. Bunların Tanzimat'ın uygulanmasına mani olmak için kuvvetlerini toplayarak hep birlikte Erzurum üzerine yürüyecekleri haber alınmıştı. Bekir Sami Paşa gerginliği ortadan kaldırmak için yurtluk-ocaklıklara dokunulmayacağına dair bunlara haber göndermek zorunda kalmıştı. Ancak Çıldır Sancağı'nın karışması devlet yetkililerini endişelendirmişti. Çıldır Sancağı'nın da karışması durumunda, Van çevresinde devam eden isyan nedeniyle iki tarafa birden müdahale için bölgedeki asker sayısı yeterli değildi. Bölgedeki karışıklıklar nedeniyle hem vergi toplanamamakta hem de askeri hareketlilik, masraflara neden olmaktaydı. Bu durum da mali sıkıntıları da beraberinde getirmekteydi Çıldır ve Van'dan, 1845 Mart'ından itibaren bir akçe vergi toplanamamıştı. Erzurum Eyaleti'nin gelirleri bu masrafları karşılamaya yetmemişti.³⁵ Bu gelişmeler karşısında bölgede bir huzursuzluğa ortam yaratmamak adına uygulamaya kısa süreli ara verilmiştir. Ancak Erzurum ve

³² BOA, A. MKT. NZD. 118/99, (27. M. 1271)

³³ BOA. MVL. 230/20, (25. Z. 1265)

³⁴ Fatih Gencer, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt: 30 Sayı: 49, (2011), s. 82.

³⁵ Gencer, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", s. 84-85.

Diyarbakır vilayetlerinde tımar sisteminin kaldırılmasına 1855'te yeniden başlanmıştır.³⁶ Bu çalışmalar, Çıldır ve Kars sancaklarında da uygulamaya geçirilmiştir. Tanzimatın uygulaması olarak görülen bu çalışmalar neticesinde bölgede huzursuzluk baş göstermiştir. Uzun yıllar babadan oğla geçen tımar topraklarını artık kendi mülkleri olarak algılayan yurtluk ve ocaklık sahipleri, yeniden başlayan uygulamaya olan hoşnutsuzluklarını gösterme de gecikmemişlerdir.

Huzursuzluk, Van'da isyana dönüşmüş, Erzurum, Kars ve Çıldır'da ise hoşnutsuzluk had safhaya çıkmıştır.³⁷ Hoşnutsuzlukları gidermek amacıyla ilgili vilayet ve sancakların meclislerinde alınan kararlar maliye nezareti ve meclisi vâlâ'ya gönderilmiş ve yapılan görüşmeler neticesinde, sorunun çözüm yollarından birisi olarak, tımarlılardan işe yaramayanların gelirlerinin yarısı miktarıyla emekliye sevk edilmeleri, işe yarar ve isteklilerin ise zaptiye alaylarında süvari ve piyade olarak istihdam edilmeleri istendiği, daha önce belirtilmişti. Yapılan çalışma neticesinde bu üç mahalde (Erzurum Eyaleti, Kars ve Çıldır sancaklarında) süvari ve piyade olmak üzere daimi surette kullanılacak 719 nefer zaptiye olarak belirlenmiş ve bunların bir aylık maaşları tutarının 76.510 kuruş olacağı tespit edilmişti. Tımarlı takımından olup geçici olarak zaptiye de istihdam olunanların sayısı 105 nefer olup bunların bir aylık maaşları tutarı da 12.190 kuruşa tekabül etmekteydi. Geçici olarak istihdam edilen zaptiyelerin istihdamına lüzum görülmemiştir. Bunun dışında hiç bir şekilde zaptiye istidam edilmemesi ve herhangi bir irtikâba, hileye meydan verilmemesi için ilgili yerlerin vali ve mutasarrıflarının dikkati çekilmiştir.³⁸

Böylece 1833 yılında başlayan merkezîleşme hareketinin önünde büyük bir engel olan tımarlara el konulmuştur. Bu doğrultuda, Çıldır Sancağı'nda yurtluk ve ocaklık köyleri tasarruf eden otuz beş kişinin uhdesindeki yerlere 1851'de devlet el koymuştur. Çıldır Sancağı'nda devletin el koyduğu bu yerlerin yıllık hâsılatı 126.800 kuruş olduğu tespit edilmiş, sahiplerine aylık 10.567,5 aylık tahsis edilmiştir. Yurtluk ve Ocaklıkların kesin bir kaydı bulunmadığında süreç ancak on beş yılda tamamlanabilmiştir. Bu süreçte, 1884'de Çıldır Sancağı'nda eski yurtluk ve ocaklık sahiplerine ödenen emekli maaşı 22.754 kuruş 14 paraya yükselmiştir.³⁹

Çıldır Sancağı dâhilindeki yurtluk ve ocaklık topraklar bazen birden çok kişinin ortak (şerik) tasarrufunda bulunmaktaydı. Bazen ortaklardan birisi veya bir kısmı diğerlerinin hakkını gasp etmek için fırsat kolluyor ve bu durum da huzursuzluklara sebep oluyordu. Bu gibi olaylardan birisi 1273(1856-1857) yılında yaşanmıştır. Ali ve Mehmet Beyler ile diğerlerinin ortak kullanımında olan yurtluk ve ocaklık topraklarına karşılık olmak üzere kendilerine maaş bağlanması gerekiyordu. Bunların ortak tasarrufunda olan yerler Keskim ve Salahor adlı karye ve daha başka yerler bulunuyordu. Bunlara, hazinece defter harçları dışında olmak üzere maaş bağlanmıştır. Mehmet ve Ali Beyler, Livane Kazası'ndan altı yüz kadar asker toplayarak Kars'ta savaşta bulundukları bir sırada Selahor'da mutasarrıf oldukları toprakların diğer ortakları, Mehmet Dursun, Süleyman, Yusuf Tayyar, Murteza Abdullah, Mustafa ve Hamza beylerin İstanbul'a giderek verdikleri ifadeler ve Lazistan Meclisi'nin defterli mazbatasına istinaden kendilerine 7.245 kuruş maaş tahsis ettirmişlerdir. Ancak Mehmet ve Ali Beyler, kendileri dışında diğer ortakları olan Salih, Süleyman, diğer Mehmet, Galip, Osman, Hasan Dursun ile diğer ortaklardan bazılarının vefat etmiş olduklarından, haber verilen diğer Osman ve diğer Ali Beylerin mutasarrıf oldukları köylerden hisselerine düşen hâsılatı senelik 43.471 kuruş 10 para, aylığı da 3.622,5 kuruş 5 para düşmektedir. Yine Salahor hassı mutasarrıflarından Mehmet Dursun, Süleyman Sani, Yusuf Tayyar, Medet Mustafa ile vefatları haber verilen Hamza Yusuf ve Murtaza Abdullah Beyleri'nde hisselerine senelik 43.471 kuruş 10 para düşmesine rağmen bahsi geçen kişilerden Mehmed

³⁶ H. Veli Aydın, "Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi**, Sayı: 12, (2001), s. 83.

³⁷ Aydın, "Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler", s. 84.

³⁸ BOA. İ. MVL. 143/4008-s. 1-2, 27. Recep 1265, (18 Haziran 1849)

³⁹ Gencer, "Merkezîleşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", s. 90-91.

Dursun, Yusuf Tayyar ve Süleyman Sani beyler başka başka berat ile nizama aykırı olarak uhdelere almışlardır. Kendileri bölgenin sözü geçen ailelerinden olduğundan bunların uygunsuzluklarının ve haksızlıklarının durdurulmasının ancak padişah tarafından sağlanabileceği bildirilmektedir. Vefat eden kimselerin haklarının çocuklarına iade edilmesini ve daha önce hâsılâtın taksimi nedeniyle ortaklardan bazılarının almış olduğu fazla meblağın gerçek sahiplerine verilmesini talep etmişlerdir.⁴⁰ Bu talep İstanbul'a ilgili kurumlara arz edilmiştir. Burada yapılan araştırma neticesinde şikâyet konusunun gerçekliği ortaya çıkmış yapılan yanlışlıktan geri dönmüştür. Bu suretle Çıldır Sancağı'nda idari anlamda önemli bir sorun, devletin ve tımar sahiplerinin özverisi ve cesareti sayesinde çözülmüştür.

Sancağın Ekonomik Durumu

Bir bölgenin sosyal ve ekonomik durumunu, coğrafi ve iklim özelliklerinin etkilemesi doğaldır. Yine idari anlamda yerleşim yerlerinin merkezi olma- olmama durumu ile idari ve ekonomik anlamda merkezi yerlere uzaklık veya yakınlık, sosyal ve ekonomik yaşamı etkiler. Çıldır Sancağı'nın sosyal ve ekonomik durumu da coğrafyası ve ikliminden etkilenmiştir. Sancak topraklarının Rusya Hududu'nda bulunması sancağa ayrı bir önem katmaktadır.⁴¹ Sancağın merkezi olan Oltu Kazası'nın vilayet merkezi olan Erzurum'a uzaklığı 11 saat idi. Sancağın kapsadığı alanda bulunan kaza ve nahiyelerin coğrafi olarak sancak ve vilayet merkezleri olan Oltu ve Erzurum'a uzaklık bakımından en uzak nahiyesi Posof idi. Posof'un sancak merkezi Oltu'ya yirmi yedi, vilayet merkezi olan Erzurum'a uzaklığı kırk beş saat idi. En yakın idari birimi ise Oltu'ya 3, Erzurum'a 14 saat uzaklıkta bulunan Namervan(Narman) Nahiyesi idi. Çıldır Sancağı'nın kaza ve nahiyelerinin sancak merkezi Oltu'ya olan uzaklıkları genelde bir ile iki günde alınabilecek mesafede bulunmaktaydı. Sancağa bağlı kaza ve nahiyelerin sancak ve vilayet merkezine uzaklığı aşağıda (Tablo: 1) gösterilmiştir.

Yerleşim Yerlerinin Sancak ve Vilayet Merkezine Olan Uzaklığı; (Tablo:1)⁴²

Kaza ve Nahiyeler	Merkez Kazaya(Saat)	Sancak Merkezine (Saat)	Merkez Vilayete (saat)
Oltu	----	----	11
Namervan	----	3	14
Penek Nahiyesi	----	5	23
Tavusker Nahiyesi	----	7	23
Ardahan	----	18	36
Göle	5	12	30
Çıldır	7	25	43
Posof	9	27	45
Ardanuç	----	18	36
Şavşit (Şavşat)	8	22	38

Çıldır Sancağı'nın bulunduğu bölgenin coğrafyası yüksek bir özelliğe sahipti. Bu dönemde, sancağın ahalisi, coğrafi özelliği nedeniyle, tarım, hayvancılık ve sanayi bakımından kendi kendine yetebilen bir yapıya sahipti. Bu yeterlilik durumu savaş, doğal afetler ve salgın hastalıkların yaşandığı durumlar için geçerli değildir. Sancağın, Rusya Hududu'nda bulunması nedeniyle 1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı'nda sosyal bakımdan kötü etkilenmesine neden olmuştur. Hatta öşür

⁴⁰ BOA. MKT. MVL. 87/7, (5 M. 1273)

⁴¹ BOA. C. Tımar. d. 693. (12. M. 1272)

⁴² Erzurum Salnamesi 1288, s. 138.

vergisi için devlete verilmesi gereken kısmın bölgede yaşanan savaş ihtimali üzerine Anadolu Ordusuna teslim edilmesi istenmiştir.⁴³ Hatta bölgede savaşın şiddetini arttırdığı ve zahire sıkıntısı çekildiği dönemlerde, parası sonradan ödenmek üzere ahalinin elindeki arpa ve buğdaya el konulması gündeme gelebilmekteydi.

Sancakta yaygın olarak üretilen tarımsal ürünlerin başında, buğday, arpa ve bazı yörelerinde mısır üretimi gelmektedir. Sancağın iklimi uygun olan bazı mahallerinde de meyve üretimi yapılmaktaydı. Yetiştirilen başlıca meyveler, elma, armut, kiraz, vişne, dut, ayva, badem, üzüm, tütün, fasulye, zeytin, soğan, kavun ve karpuz idi. Bu ürünlerden çoğu sancağın kendi ihtiyaçlarını karşıladığı gibi ihtiyaç ve talep olması halinde yakın mahallere de sevk edilmekteydi. Sancağın arazisinin büyük bir kısmının yükseltisinin fazla olan yerlerinde arpa ve buğday, iklimi uygun olan yerlerde ise meyve yetiştirilmesine olanak sağlamaktaydı. Üretimi yapılan ve yetiştirilen tarım ürün ve meyve miktarlarına bakıldığında; 770.000 kile buğday, 9.860.000 kile arpa, 557.900 ceviz kile, 5.440.000 kıyve elma, 504.962 kıyve armut, 57.720 kıyve kiraz, 18.825 kıyve vişne, 57.665 kıyve dut, 72.580 kıyve ayva, 38.250.000 kıyve kavun ve karpuz, 400 kıyve badem, 40.000 kıyve fasulye, 30.000 kıyve zeytin, 327.200 kıyve üzüm, 67.850 kıyve soğan, 15.100 kıyve tütün tarımsal ürün ve meyvecilik gerçekleştirilmekteydi.⁴⁴

Çiftçilerin yaptığı tarımsal faaliyetler neticesinde elde edilen ürünlerden onda bir oranında öşür vergisi alınmaktaydı. Bahsi geçen dönemde Çıldır Sancağı'nın öşür vergisi yıllara göre değişmekle birlikte önemli bir yekûn tutmaktaydı. Öşür vergisinin toplanması müzayedeye usulü ile ihale edilmekteydi. Çıldır ve Beyazıt sancaklarının, 1265 (1848-1849) senesi aşar vergisinin tamamı 1.700 kese (850.000 kuruş) bedel ile ihale edilmiştir. Bu bedel bir önceki yıla göre 20 bin kuruş zamlı halidir.⁴⁵ 1268(1851-1852) senesi Öşür vergisi, 831.000 kuruşa müzayedeye çıkarılmış ise de taliplisi olmadığından, aynı miktar bedel ile bir senelik olmak üzere ahalisinden maktuen toplanması gerektiğine karar verilmiştir.⁴⁶ 1270(1853-1854) senesi sancağın, Posof Kazası dışında kalan yerlerinin aşarı bir yük (100.000 kuruş) 96.904,5 (196.904,5) kuruş bedel ile ihalesi yapılmıştır. Ancak bu ihaleye fesat karıştığı şikâyet konusu olunca inceleme yapılmış ve fesat karıştığına dair bir bulguya rastlanamamıştır. İhaleyi alan mültezimin aşarın bedelini çok bulması neticesinde pişmanlığı görüldüğünden mültezimden alınarak, hınta (buğday) ve şairin (arpa) tespit edilen bedel miktarı karşılığında ahalinin aynı olarak Orduy-u Hümayuna teslim etmesi istenmiştir.⁴⁷

Bazen aşar vergisi toplanmasında mültezimler zalimce usulsüzlükler yapmaktaydı. Bu usulsüzlüklerden biri 1276 (1859-1860) yılında Çıldır Sancağı'nın Şavşat ve Mirho kazalarında yaşanmıştır. Bahsi geçen kazalar ahali, hınta(buğday), şair(arpa) ve mısır için uhdelerine yüklenmiş aşar vergisine itirazları olmadığını ve her birinin uhdelerine düşen aşar vergisini ödemek istediklerini belirtmişlerdir. Ancak mültezimin öteden beri tohumluklardan vergi alınmaması uygulamasına riayet etmediği, tohumluk olarak ayrılan kısmından da öşür vergisi talep etmekte olduğunu, bunun dışında öteden beri bir araba ot için vermekte oldukları 10 para öşrü de kabul etmeyerek, bedelini 20'şer kuruşa yükseltmiş ve ödemeye icbar etmektedir. Mültezimin bu davranışı üzerine ahali kendisine kalan kısmın aynen ödenmesini teklif etmişlerdir. Mültezim bu teklifi kabul etmekle beraber bu defa da her bir baş ağnam(koyun) ve keçi için mültezime verdikleri 20'şer parayı 60 paraya yükseltmiştir. Bunun yanında mültezime ödeyecekleri verginin, ödeme zamanı farkıyla ödenmesini, altın ve meskûkât-ı saire'nin tedavül fiyatından eksik bir fiyata değiştirilmesini kabul etmeleri gibi mültezimin bir takım teklifleri ile karşılaşmışlardır. Kazalar

⁴³ BOA. A. MKT. UM. 178/46, (24. R. 1271)

⁴⁴ Erzurum Salnamesi 1288, s. 154-155.

⁴⁵ BOA. İ. MVL. 149/4224 (09. N. 1265)

⁴⁶ BOA. İ. MVL. 244/8854. s. 1-2. (02. 1268)

⁴⁷ BOA. MVL. 345/50. (12. L. 1271)

ahalisi bu ve benzeri zalimce uygulamaları yapan mültezimden padişah katında şikâyetçi olmuş ve bu konudaki istidayı arz etmişlerdir. Taleplerinin meclis aracılığı ile araştırılmasını ve haklarının korunmasını talep etmişlerdir.⁴⁸

Çıldır Sancağı'nın Oltu Kazası ve nahiyelerinde mamulât ve mensucat olarak, saraç, hakkâk ve çulha gibi zanaatkârlar olup çok çeşitli alet-edevat türü maddeler imal olunmaktaydı. İmalatı yapılan eşyalar arasında kadınlara özel, telkari küpe, kemer, kol bağı vb. şeylerdi. Bunların yanında, Siyah, boz, ve kırmızı olarak üç renk şal ile beyaz bez imal edilir. Yine demirci esnafı bulunup, çiftçilere mahsus olan çift aletleriyle, balta vb. şeyler yapar sancak dâhilinde satarlardı. Ahalinin ihtiyaç duyduğu zorunlu malların ustaları da bulunmakta olup terzi vb. meslek grupları da mevcuttu. Kaza ve nahiyelerde de ahalinin ihtiyaç duyduğu malların yapımı gerçekleştirilmekte ve satışı yapılmaktaydı. Bu doğrultuda, Bardız, Namervan(Narman) ve Penek nahiyelerinde her çeşit kilimler, bez vb. şeyler imal olup bunlar satışa sunulmaktaydı. Ardanuç Kazası'nda debbağ esnafı olup manda, öküz ve inek, keçi ve koyun derilerini tabaklayarak, ayakkabı, mesh ve pabuç imalatı yapmakta, ihtiyaç duyulan civar kazalarda piyasaya sürmekteydiler. Yine Arnaduç'ta çulha esnafının ürettiği her çeşit alaca ve kırmızı bez üretimi yapıp kaza dâhilinde satışa sunulmaktaydı. Adı geçen kazada demirci esnafı, çiftçilerin ihtiyacı olan aletleri yeteri kadar imalatını yaparak, bu aletlerin imali ile ahalisini başka mahallere muhtaç etmezlerdi. Şavşat Nahiyesi'nde de demirci esnafı olup rençperlerin ihtiyacı olan aletlerden, kotan(saban-pulluk), çift demirleri vb. edevattan başka balta ve saire imal edip Şavşat Nahiyesi dâhilinde satışa sunmaktaydılar.⁴⁹

Çıldır Sancağı'nın bazı yörelerinde maden bulunmaktaydı. Sancağın Hükema hududu civarında siyah kehribar madeni olup bu taştan sigara ve çubuk takımı, fincan ve enfiye kutusu vb. her çeşit ürün imal olunarak, sancak dâhilinde satışı yapıldığı gibi İstanbul'a (Dersaadet'e), merkez vilayete(Erzurum) ve diğer beldelere de gönderilerek piyasa da alıcısı bulunurdu. Ardanuç Kazası'nda Tânzut Köyü civarında değirmen taşı madeni olup bu taştan senede tahminen büyüklük-küçüklük otuz –kırk çift kadar imal olup kaza dâhilindeki değirmenlerin ihtiyacı karşılandığı gibi sancağa bağlı diğer kaza ve nahiyelere de nakledilerek satışı yapıldı. Şavşat Kazası'nda kesici aletleri keskinleştirmek için kullanılan bileği taşı madeni olup tırpan, balta vb. aletler ile köylünün ve çiftçinin taş ihtiyacını karşıladığı gibi Erzurum'a ve başka yerlere de gönderilirdi.⁵⁰

Beslenen hayvan sayısı bakımında o dönemde Osmanlı Ülkesi'nde Müslümanlar için helal olan tüm küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar Çıldır Sancağı'nda beslenmekteydi. Çıldır Sancağı'nın ekonomisin de ahali tarafından beslenen hayvanlar önemli bir yere sahiptir. Hayvancılığın gereği olarak bölge de yaylacılık hayatı da yaşanmaktaydı. Yaylacılık hayatı bazen çayır ve otlakların paylaşılmasında veya otlatılmasında sorunlara yol açmaktaydı.⁵¹ Sancak dâhilinde beslenen hayvan cinsleri ve sayıları ekonomi de hayvancılığın konumunu açık bir şekilde göstermektedir. Sancak'ta hayvan cinsleri ve sayıları; Kuzu 132.660, Dişi Koyun 177.500, Koç 1.675, Tay 3.515, Kısarak 6.990, Aygır 1.540, Dana 20.140, İnek 29.520, Boğa 1.522, Malak 2.170, Manda 4.150, Öküz 29.600, beslenmekteydi.⁵² Beslenen küçükbaş hayvanlardan ağnam(koyun) ve keçinin her biri için senelik 20 para ağnam vergisi alınmaktaydı.

Çıldır Sancağı'nın diğer bir ekonomik faaliyeti sancak dâhilindeki ormanlardı. Sancağın çeşitli yörelerinde ormanlık kısımlar bulunmaktaydı. Sancak dâhilindeki ormanlık alanlar, Oltu Kazasına tabi Heyamir adlı mahalde uzunluğu dört saat, genişliği elli dakika mesafelik bir alanda çam ve meşe ağaçlarıyla muhtelif ağaçlar olup bundan bina yapımı için tahta biçilerek kaza dâhilinde kullanılmakta ve satışı yapılmaktaydı. Yine Oltu'ya bağlı Bardız Nahiyesi'nde uzunluğu

⁴⁸ BOA. A. MK. UM. 378/63. S.1-2. (17. R. 1276),

⁴⁹ Erzurum Salnamesi 1288, s. 163-164.

⁵⁰ Erzurum Salnamesi 1288, s. 167.

⁵¹ BOA. A. DVN. 45/68. (6. S. 1265); BOA. A. DVN. 45/99. (21S. S. 1265)

⁵² Erzurum Salnamesi 1288, s. 156-157.

ve genişliği bir buçuk saat boyutlarındaki bir alanda çam ve diğer ağaçlardan oluşan bir orman olup oralar ahalisi bu ormandan yakacak odunlarını tedarik ettiği gibi tüccarlar vasıtasıyla Erzurum'a da götürülmekteydi. Sancağın diğer bir ormanlık olan kazası Ardanuç idi. Ardanuç'a bağlı, Aharşid, Hertubsi, Kaşkacı, Mereker, Lolkuhu köylerinde uzunluk ve genişlik tespiti yapılmayan, çam, köknar, kavak, pelid, kızılgağ vb. ağaçlarla kaplı ormanlık bir alan olup kaza ahalisi rençper edevati, kerestelik ve tahtalık ağaçlarını buradan temin ederlerdi. Ardanuç ahalisinin küçük bir kısmının kendilerine mahsus baltalık olarak adlandırılan ağaçlıkları da bulunmaktaydı. Yine Şavşat Nahiyesi'nin sınırları dâhilindeki köylerde çam, köknar pelid, kavak, kızıl ve ak ağaçlardan oluşan ormanlık olup nahiye ahalisi evlerinde yakacakları ağaçlar ile inşaatlarında kullanacakları odun ve keresteleri buradan sağlardı. Ayrıca Ardahan da inşası iki-üç yıldır devam eden tabyalar ve askeri istihkâmlar için gerekli kerestelik ve tahtalık ağaçlar buradan temin edilmekteydi.⁵³

Sancak dâhilinde bulunan ormanlardan yararlanan ahali den belirli bir miktar vergi alınmaktaydı. Bahsi geçen dönemde ormanlardan alınan vergiler müzayede usulü iltizama verilmekteydi. Ancak bazı seneler kerestelik ağaç kesimi ve ticareti önceki seneler gibi yaygın olmuyordu. Bu nedenle rüsumu(vergisi) da az oluyor veya hiç olmuyordu. 1271(1854-1855) senesi bu yıllardan biridir. Sancak dâhilinde kerestelik ağaç ticareti ve rüsumu da çok az olduğundan aynı senenin orman rüsumu için toptan ihaleye çıkılması mümkün olmamıştır. Bu nedenle sancağın, Penek, Tavusker ve Göle kazalarının orman rüsumuna, Penek Kazası Müdürü Mehmet Ali Bey talip olmuş ve üç kaza için 2.500 kuruş teklif etmiştir, kefil gösterdiğinden ihale kendisine verilmiştir.⁵⁴ Çıldır Sancağı'ndan alınan vergilerden bir diğeri cizye vergisi idi. Cizye vergisi Osmanlı Devleti'nde şer'i vergilere girmekte olup, nakit olarak alınır ve merkezi hazineye gönderilirdi. Osmanlı Devleti'nde alınmakta olan vergiler arasında gelir bakımından en önemli vergilerden biri olarak görülmektedir. 1528 senesinde Osmanlı Devleti'nin bütçe gelirlerinin %8'lik kısmı cizye vergisinden oluşmaktaydı.⁵⁵ Osmanlı Devleti'nde cizye vergisi, vergiye tabi olan gayri Müslimlerin hepsinden aynı oranda alınmamıştır. Vergiye tabi olanlar gelir ve ekonomik durumuna göre sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırma, âlâ (zengin-iyi gelire sahip), evsat (orta gelire sahip) ve edna (düşük gelire sahip) olmak üzere düzenlenmiştir. Cizye vergisi 1834'te yapılan bir düzenlemeyle, âlâ'dan 60, evsat'tan 30, edna'dan 15 kuruş alınması kararlaştırılmıştır.⁵⁶

Çıldır Sancağı'nda 1256(1840-1841) senesinde 2.279 kişi Cizye yükümlüsü olup bunlardan 5'i âlâ, 1.712'si evsat, 572'si edna konumundaydı. Sancak genelinde Cizye yükümlüsü olan 2.279 kişiden toplam 60.090 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir. Cizye yükümlülerinin sancağın, kaza ve nahiyelerine dağılımı, Ardanuç'ta, âlâ 5, evsat 257, edna 65 olup toplam 327 kişiden 8.985 kuruş Cizye vergisi alınmaktaydı. Mirho'da, âlâ Cizye yükümlüsü olmayıp evsat 54, edna 7 kişi olup toplam 61 kişi, 1.710 kuruş ödemekteydi. Sathil(Mahçil)'de âlâ durumunda olan bulunmayıp, evsat 281, edna olarak 60 kişi bulunmaktaydı. Bunların toplamı 341 kişi olup alınan cizye vergisi 9.330 kuruştur. Penek Kazası'nda evsat 11, edna 3 toplam 14 kişi olup bunlardan alınan vergi miktarı 375 kuruştur. Mamervan(Namervan) Kazası'nda evsat olarak 174, edna 46 kişi olup toplamda 220 cizye yükümlüsü bulunmaktaydı. Bunlardan alınan cizye vergisi miktarı ise 5.910 kuruştur. Keskim Kazası'nda evsat olarak 799, edna olarak 317 kişi bulunmaktaydı. Toplam 1.119 kişi olup 28.725 kuruş vergi alınmaktaydı. Ardahan Kazası'nda 4 evsat, 2 edna yükümlüsünden 150 kuruş vergi alınmaktaydı. Oltu merkez kazada, evsat 127, edna 56 olmak üzere 183 kişi olup, 4.650 kuruş cizye vergisi alınmaktaydı. Göle'de ise 6 evsat 5 edna konumunda bulunan kişi den 255 kuruş

⁵³ Erzurum Salnamesi 1288, s.170-171.

⁵⁴ BOA. A. M. 13/33. (11. R. 1271)

⁵⁵ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 105-107

⁵⁶ Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Vergi Sistemi**, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 45.

alınmaktaydı.⁵⁷ Sancak genelinde sadece Ardanuç'ta beş kişi âlâ sınıfına (zengin) girmektedir. Diğer kaza ve nahiyeler de âlâ sınıfına giren Cizye yükümlüsü olmayıp, tamamı evsat ve edna grubunda yer almaktadır.

Toplumsal Hayat

Toplumsal hayatı şekillendiren unsurların başında nüfus durumu gelmektedir. XIX. Yüzyılda Çıldır Sancağı'nın nüfusuna dair ilk istatistikî bilgi 1831 yılında yapılan nüfus sayımıdır. Bu sayımda Çıldır Eyaleti'nin nüfusu 78.000'dir Bu nüfusun, 73.000'i Müslüman, 5.000'i gayri Müslimlerden oluşmaktaydı.⁵⁸ Bu sayım sonuçlarına göre ahalinin büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktaydı. Ahıska'nın elden çıkmasıyla merkez olan Oltu ve köylerinin nüfusu 5.672 olup hane sayısı 1.837'dir.⁵⁹ 1843-1844 yılları arasında bölgeyi ziyaret eden bir Avrupalı seyyah Çıldır Sancağı'nın merkezi olan Oltu Kazası'nın, tek katlı ve alçak tavanlı evlerden oluşan iki yüz elli(250) hane ve bin beş yüz kişilik(1.500) bir nüfusu barındırdığını ifade etmektedir.⁶⁰ 1288(1871-1872) Erzurum Salnamesine göre 45.064 olan toplam nüfus içerisinde Müslümanlar 43.189, gayri Müslimler ise 1.875 kişiden ibarettir. Sancağın nüfus durumu salnamede ayrıntılı olarak verilmiş ve aşağıda gösterilmiştir.

Sancağı Kazaları, Köy Sayısı ve Nüfusu; (Tablo: 2)⁶¹

Kaza ve Nahiye	Köy Sayısı	Erkek Nüfus		
		İslam	Hristiyan	Toplam
Oltu	70	5.711	296	6.007
Namervan	48	3.137	339	3.476
Tavusker	28	3.041	----	3.041
Ardahan	110	6.786	----	6.786
Göle	76	2.942	19	2.961
Posof	49	3.367	----	3.367
Çıldır	31	1.995	----	1.995
Ardanuç	51	5.213	549	5.762
Şavşat	53	5.801	647	6.448
Penek	68	5.226	25	5.251
Yekûn	584	43.189	1.875	45.064

Çıldır Sancağı genelinde toplumsal hayatın şekillenmesinde önemli rolü bulunan cami, kilise, hamam, dükkân, han, medrese, okul vb. sosyal yapılar, toplumsal hayatın ihtiyacını karşılayacak seviyededir. Sancak genelinde, Müslümanlara ait 150 sıbyan mektebi, 310 medrese, 315 cami, 5 hamam, 13 han, 496 dükkân ile 13.444 hane bulunmaktaydı. Hristiyanlara ait 14 sıbyan mektebi, 19 kilise mevcuttu. Verilen istatistikî bilgileri ihtiva eden bilgiler aşağıda(Tablo:3) gösterilmiştir. Sancak dâhilindeki cami ve medreselerin çokluğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu durum toplumun muhafazakâr bir yapı da olup eğitime önem verdiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Sancak dâhilinde toplam 584 yerleşim yerinin 310'unda medrese ve 150'sinde sıbyan mektebinin bulunması sancağın ahalisinin eğitim konusuna ilgi gösterdiklerine delil oluşturmaktadır.

⁵⁷ BOA. ML. VRD. d. 1443. s. 1. (H. 1256)

⁵⁸ Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2007, s. 147.

⁵⁹ BOA. NFS. d. 2772. s. 1.

⁶⁰ Ümit Kılıç, "Oltu'da Arslanpaşa Külliyesi", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 17, Bahar 2008, ss.113-131.

⁶¹ Erzurum Salnamesi 1288, s. 144.

Çıldır Sancağı'nın Sosyal Yapıları; (Tablo:3)⁶²

Kaza Adı	Sıbyan Mektepleri		Kilise	Medres e	Cami	Hamam	Han	Dükân	Hane
	Hristiyan	İslam							
Oltu	3	20	5	50	50	2	5	150	1.883
Namervan	4	13	4	30	32	1	-	20	1.591
Tavusker	-	12	-	10	18	-	-	-	983
Penek	-	15	1	20	31	-	-	4	1428
Göle	-	8	-	5	6	-	-	-	871
Posof	-	7	-	15	13	-	1	30	938
Çıldır	-	5	-	-	20	-	-	-	600
Ardanuç	4	23	4	30	45	1	3	112	1893
Şavşat	3	17	5	50	41	-	-	20	1760
Ardahan	-	30	-	100	59	1	4	155	2007
Toplam	14	150	19	310	315	5	13	496	13.444

Bunun dışında sancağın merkezinde ve bazı kazalarında rüştiye mektepleri bulunmaktaydı. Ardanuç Kazası'nda 1292(1875-1876) senesinde bir adet rüştiye mektebi olup Darümuallimin-i Sıbyan talebesinden Süleyman Rafet Efendi'nin eğer askerlik yaşını geçmiş ve sülüs yazısı var ise mektebin muallim-i saniliğine atanmasında bir sakınca olmadığı bildirilmiştir.⁶³ Bunun dışında sancağın, Tavusker Kazası'nın Hirtis Köyü'nde bir adet mekteb-i rüştiye açılması için Sancak Meclisi'nin hazırladığı mazbata İstanbul'a gönderilmiş ve mektebin açılması için gereken işlemin yapılmasına onay verilmiştir.⁶⁴

Toplumsal yaşamda ahali arasında mültezimlerin vergi toplarken yaptıkları haksız bazı uygulamalar veya yurtluk ve ocaklık sahibi olup menfaati zarar gören bazı kişilerin yaptıkları huzursuzlukların dışında büyük çaplı olaylar meydana gelmemekteydi. Sancak ahalisinin büyük bir kısmının vatanseverlik duygularıyla dolu oldukları anlaşılmaktadır. 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırıldığında yerine kurulan Asâkir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu bölgede teşkil edilirken toplanan askerlerin çekirdeğini büyük bir kısmını Çıldır Sancağı'ndan toplanan askerler oluşturmuştur.

Bu doğrultuda, Kars ve Çıldır eyaletlerinin kazalarından celp olunan ve Kars'taki bedesten kendilerine kışla olarak tahsis edilen askerler, bedesten tamir edilip kullanıma hazır edilmediği için Kars Kalesi'nde toplanmıştır. Toplanan askerin komutası, Yüzbaşı Hasan Ağa'ya verilmiş ve eğitime alınmışlardır. Yüzbaşı Hasan Ağa'ya teslim edilen askerin; Ucan-ı Ulya Kazası'ndan 10, Ucan-ı Süfla Kazası'ndan 10, Mashil Kazası'ndan 8, Çürüksu Kazası'ndan 10, Livana Kazası'ndan 30, Evkaf Kirasından 8, Şavşad (Şavşat) Kazası'ndan 10, Ardahan Kazası'ndan 10, Göle Kazası'ndan 3, Ardanuç Kazası'ndan 10, Tavusker Nahiyesi'nden 6, Penek Nahiyesi'nden 6, Keskim Kazası'ndan 10, Oltu Sancağı'ndan 10, Mamervan Sancağı'ndan 10, Derun-ı Kars ve kurâsından gönüllü yazılanlar 49, olmak üzere toplam 200 toplanmıştır. Kars'ta eğitime alınan askerlerin 49'u dışında tamamı Çıldır Sancağı'nın kaza ve nahiyelerden toplanmıştır. Bu durum ihtiyaç olduğunda sancak ahalisinin devletin yanında olup vatanına hizmetten kaçınmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

⁶² Erzurum Salnamesi 1288, s. 150.

⁶³ BOA. MF. MKT. 25/188. (22. M. 1292)

⁶⁴ BEO. A. MKT. MHM. 257/33. (13. N.1279)

Yine İstanbul merkeze gönderilen yazılardan anlaşıldığı kadarıyla Çıldır Sancağı'nda asker alma ve tespit etme usulü olan kura-i şer'iyye'de fazla bir sorun yaşanmamaktaydı. Hatta bazen gönüllü olarak orduya yazılanlar olmaktaydı. 1265(1848-1849) senesinde yapılan kura-i şer'iyye'de tam bir olgunlukla tamamlanmış hatta elli nefer kendi istekleriyle orduya yazılmış ve durum Sancak Kaymakamı Bican Paşa tarafından ilgililere bildirilmiştir.⁶⁵

Kura-i Şer'iyye çalışmasına bazı durumlarda ise olumsuz tepkiler olabilmekteydi. Bu olumsuzlukları gösterenler ise genelde aşiret hayatını sürdüren gruplardı. Sancak dâhilinde bulunan Kocamanlu ve Türkmen aşiretleri ile Karapapak taifesi kura-i şer'iyye karşı gelmişlerdir. Bu aşiretler ve taife asker vermekle yükümlü oldukları halde kura-i şeri'ye memurunun davetine icabet etmedikleri gibi asker vermeyeceklerini de beyan etmişlerdir. Bunun üzerine oluşturulan bir heyet, bunların muhtarlarını ve sözü geçen ileri gelenlerini, nasihat etmek üzere davet etmişlerdir. Davete icabet ederek gelen Türkmen ve Kocamanlu aşiretlerinin sözü geçen ve muhtarlarına, kura-i şer'iyye kanunnamesi gereğince yükümlülükleri hatırlatılmış, hisselerine isabet eden miktarın alınmasına karşı çıkmamaları istenmiştir. Kura-i Şer'iyye icabet etmedikleri takdirde ayırım yapmaksızın, hisselerine düşen asker miktarına riayet etmeksizin, yaşları ve sağlık durumları uygun olan herkesin askere alınacağı kendilerine hatırlatılmıştır. Ayrıca kanunun gereğini yerine getirmek üzere, Kars'tan piyade askeri sevk edileceği bildirilmiştir. Davete icabet eden Türkmen ve Kocamanlu aşiretleri bu vesile ile ikna edilmiş ancak Karapapak taifesi icabet etmemiştir. Bu nedenle Karapapak taifesinin icabına sonradan bakılmak üzere, hali hazırda içinde bulunan sene için Kacamanlu ve Türkmen aşiretlerine kura-i şer'iyye uygulanmıştır.⁶⁶

Küçük boyutlu bazı asayiş olayları meydana gelmekle beraber, bu gibi durumlar haber verildiğinde sancak yöneticilerinin genel itibarıyla adil bir şekilde görevlerini yerine getirdikleri anlaşılmaktadır. Meydana gelen olumsuz olaylardan birisi 1265(1848-1849) senesinde yaşanmıştır. Çıldır Sancağı'nın Keskim Kazası'nın Hodcor Köyü'nde Katolik reayasının uhdelelerinde, kullanımında olan ve devlet tarafından verilmiş her türlü resmi belgesi bulunan yaylaklarına (yaylalarına) daha önce hiçbir yerden müdahale ve taarruz yokken 1264(1847-1848) senesinde hem civar oldukları Trabzon'a mülhak Hemşin köylerinden Cinceva adlı köy ahalisi, yaylaklarına gelerek cebren çadırlarını kurmuş, hayvanlarını ve davarlarını otlatmaya başlamışlardır. Hodcor Köyü reayası, gelenleri ikaz ettiklerinde tehdit ve baskı ile karşılaşmışlardır. Katolik Hodcor Köyü ahalisinden Bedros, Serkis, Hayrum, Agop vb. kişiler durumu bir arzuhal ile padişah katına bildirmiştir. Arzuhal'de yaşadıkları huzurun bu zamanda kaybolmasına üzüldüklerini beyan ile köylerinde bir er kişi ile altı kadının haydutların saldırısına uğradığını, öldürme, yaralama, ırza ve namusa tasallut ile Cecbağ ve Sonis adlı mahallerde olan mabetlerinin soyulduğunu vb. örnekler vererek açıklamışlardır. Bu zulmü yapanların İspir ve Hemşin köyleri ahalisi olduğunu özellikle Hemşinli Kevbaloğulları ile İspir Kazası haydutlarından Ekinlioğlu adlı şahsın olduğunu iletmışlerdir. Ekinlioğlu adlı haydudun köylerinden biri kişinin el ve ayaklarını keserek, fiil-i şen'iye cesaret eylediğini bildirmişlerdir. Bu duruma acil olarak engel olunmasını, tahammüllerinin kalmadığını yazmışlardır.⁶⁷ Yine Hodcor adlı köyün mabet hanesinden ve papazının evinden hırsızlık yapıldığına dair bir şikâyet olmuştur. Olay, 1263 senesinde meydana gelmiş ve iki seneden beri hırsızlar açığa çıkarılamamıştır. Bunun üzerine Katolik Patriği suçlunun açığa çıkarılması için İspir Kazası'nın Hunut Köyü ahalisinden Muşzade Mehmet Ağa adlı şahsın hırsızlar ve çaldıklarını nerede sakladıkları konusunda bilgisine müracaat edilmesini istemiştir.⁶⁸

Bütün bu yaşananların önlenmesi konusunu ihtiva eden arzuhal, İstanbul'da dikkate alınmış, adı geçen Hodcor Köyü Katolik reayasının senetli ve belgeli tasarrufunda olan yaylaktan

⁶⁵ BOA. İ. DH. 202/11599. S.1-2. (3. ... 1265)

⁶⁶ BOA. A. MKT. NZD. 342/83. (6. Ş. 1277)

⁶⁷ BOA. A. DVN. 45/68. (05. S. 1265)

⁶⁸ BOA. A. MKT. 186/56. (05. S. 1265)

Hemşinlilerin uzaklaştırılması, zulme meydan verilmemesi, zulüm yapanların hakkında gelmeleri konusunda Çıldır Kaymakamı ve Trabzon Valisi Hayrettin Paşaya bir kıta emr-i âli gönderilmiştir.⁶⁹

Çıldır Sancağı'nda toplumun zaruri ihtiyaçları konusunda da dikkatle durulduğu anlaşılmaktadır. Özellikle yerleşim yerlerine su getirilmesi ve bozulan kanalların tamirine ayrıca önem verilmiştir. Bu doğrultu da sancağın Mirahor(Mirho) Kazası'nda bulunan Ziyet adlı köy ahalisi verdikleri bir arzuhalde, eskiden beri köylerinden akan suyun arkı(harkı-kanal) harap olduğundan, köy ahalisi susuzluktan dolayı zor durumda kaldıklarını, tamiri için gerekli imkânları bulunmadığını, bu nedenle köylerinin su ihtiyacını karşılayan su arkının tamir ettirilmesini talep etmişlerdir. Köy ahalisinin talepleri dikkate alınmış ve bir tahkik heyeti gönderilmiştir. Tahkik heyetinin yaptığı keşif neticesinde, su arkının tamirinin on bin kuruşa mal olacağı bildirilmiştir. Erzurum Valisinin mazbata ile durumu Hazret-i Şahaneye arz etmesi üzerine, padişah tarafından hazineye masrafın acil olarak karşılanması ve tamiratın süratle bitirilmesi emri verilmiştir.⁷⁰ Devlet, topraklarının en ücra kesiminde bulunan bir köyün ihtiyacını dikkate alarak gereğini yapması, o dönem şartlarında takdire şayan bir durumdur. Osmanlı Devleti'nin sosyal sorunlara gösterdiği bir duyarlılığın da işaretidir.

Sonuç

Çıldır ve çevresine Osmanlıların ilgisi doğuya yönelik izledikleri yayılma politikası çerçevesinde olmuştur. Osmanlıların Kafkasya Bölgesine ilgisi XVI. Yüzyılın başlarından itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır. Osmanlıların ilgisinin yoğunlaştığı dönemde, bölgenin büyük bir kısmın da Safevi hâkimiyeti olup bölgedeki yöneticiler onların yüksek hâkimiyetinde yönetimde bulunuyorlardı. Osmanlı Ordusu ile Safevi Ordusu arasında 1578 yılında yapılan Çıldır Savaşı neticesinde Safevilerin yenilmesi üzerine bölge Osmanlıların hakimiyetine girmiştir. Osmanlı idaresi bölgede, merkezi Ahıska olan Çıldır Eyaletini kurmuştur. Bölge, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşına kadar eyalet konumunda kalmıştır. Bu savaş neticesinde Osmanlı Devleti yenilince eyaletin önemli bir kısmı ile merkezi Ahıska, Rus istilasına uğramıştır. Bu nedenle, toprak ve insan unsurunun önemli bir kısmını yitiren Çıldır Eyaletinin gelirleri de düşmüştür. Beylerbeyi unvanlı bir yöneticinin atanması uygun olmadığından eyalet 1845 yılına kadar eyalet adını devam ettirmişse de gerçekte bu durumun idari anlam da uygun olmadığı anlaşıldığından, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat-ı Hayriye'ye uygun olarak oluşturulan yeni idari yapılanmada statüsü sancak olarak değiştirilmiştir. Yeni oluşturulan sancağın merkezi Oltu Kazası olmuş ve Erzurum Vilayetine bağlanmıştır.

Çıldır Sancağındaki toprakların önemli bir kısmı yurtluk ve ocaklık topraklardı. Bu toprakların artık eskiden olduğu gibi ihtiyaca cevap vermemesi ve yarardan çok devlete yük olması nedeniyle 1833 yılından itibaren kaldırılmaya teşebbüs edilmiştir. Çıldır Sancağı'nda 1845 yılında başlayan yurtluk ve ocaklık topraklarının statüsünün kaldırılması çalışması, bu toprakları uhdelinde bulunduran ve geçimlerini sağlayan kişileri huzursuz etmiştir. Huzursuzluklarını da göstermede gecikmemişlerdir. Huzursuzlukların büyüüp isyana dönüşmesinden imtina eden Osmanlı merkezi otoritesi 1851 yılına kadar bölgede uygulamaya ara vermek zorunda kalmıştır. 1851 yılında tekrar başlanan uygulamada, yurtluk ve ocaklık topraklarının sahiplerinden durumu uygun olmayanlar belirli bir maaş karşılığında emekli edilmiştir. Sağlık ve yaşı itibarıyla durumu uygun olanlar zaptiye teşkilatına alınmış ve asayiş kuvveti olarak istihdam edilmiştir. Böylece muhtemel huzursuzlukların önüne geçilmiştir.

⁶⁹ BOA. A. DVN. 45/99. (25. S. 1265)

⁷⁰ BOA. A. MKT. MHM. 163/27. (21. M. 1276)

Asker alma uygulaması olan kura-i şer'iye kanunnamesine sancakta genel olarak uyulmuştur. Ancak bazı aşiret ve taifeler bu uygulamaya bazen karşı gelmiştir. Karşı gelen ve asker vermek istemeyen Türkmen, Kocamanlu aşiretleri ile Karapapak taifesidir. Bunlar ilk aşamada oluşturulan bir nasihat heyeti ile ikna edilmeye çalışılmış ve asker vermedikleri takdirde üzerlerine kolluk kuvveti sevk edilerek, yakalanan, sağlık ve yaş durumu uygun olan mensuplarının hepsinin askere alınacağı bildirilmiştir. Kocamanlu ve Türkmen aşiretlerinin ileri gelenleri, nasihat heyetinin çabaları sonucunda itaat etmiştir. Ancak Karapapak taifesi nasihat heyetinin davetine icabet etmemiştir. Karapapak taifesinin icabına sonradan bakılmak üzere diğer iki aşirete kura-i şer'i'ye uygulanmıştır.

Sancağın ekonomik yapısı genel hatları ile tarımsal üretim ve hayvan yetiştirilmesine uygun olduğundan, bu iki ekonomik faaliyet genel olarak sancağın her tarafından yapılmaktadır. Bunun dışında sancağın iklimi uygun olan kesimlerinde meyve ve sebzecilik de yapılmaktadır. En çok yetiştirilen tarım ürünleri buğday ve arpa'dır. Doğal olarak üretilen ve yetiştirilen her ekonomik faaliyetten vergi alınmaktaydı. Sancak genelinde vergi toplanmasında sıkıntılar yaşanmamaktaydı. Yaşanan sıkıntılar da vergiyi uhdesine alan mültezimlerin belirlenen birim vergi bedelinden daha fazla para istemeleri ile vergiye tabi olmayan, tohumluk olarak ayrılan kısımdan da vergi talep etmeleri konusunda yaşanmıştır.

Sancak dahilinde bulunan yerleşim yerlerinin büyük bir kısmında sosyal yapılar olan cami, medrese, sıbyan mektebi, kilise han, hamam ve dükkanlar bulunmaktaydı. Bu yapılar toplumun ihtiyacını karşılayacak seviyede idi. Sancak'taki esnaf ve zanaatkarlar, bölgenin ihtiyaç duyduğu elet ve edevatın tamamının yapımını yapmaktaydı. Yapılan alet ve edevatın bir kısmı ihtiyaç talep edilen yerlere gönderilir ve alıcısı bulunurdu.

Toplumsal yaşam da ahalinin huzur içinde olduğu ve devlete genel olarak itaat ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak bazen konar-göçer ahalinin kendilerine ait olmayan ve başka köylerin kullanımında olan yaylak ve otlakların ihlal edilmesi neticesinde ortaya çıkmaktaydı. Bunun dışında yaşanan bazı hırsızlık ve eşkıyalık olayları vardır. Sancakta bu gibi olayları yapanlar genel olarak, Hemşin ve İspir ahalisine mensup olanlardı. Bu durum devlet yetkililerine haber verildiğinde gereken tedbirler alınıyordu.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. A. MKT. MHM. 411/39, (02. RA. 1285)

BOA. A. MKT. MHM. 257/33, (13. N.1279)

BOA. A. MKT. MHM. 163/27, (21. M. 1276)

BOA. MVL. 230/20, (25.Z. 1265).

BOA. MVL. 230/8. (26. Z. 1265)

BOA. MVL. 230/20, (25. Z. 1265)

BOA. MVL. 345/50, (12. L. 1271)

BOA. İ. MVL. 143/4008, (27. Recep 1265)

BOA. İ. MVL. 149/4224, (09. N. 1265)

BOA. İ. MVL. 244/8854, (02. ... 1268)

BOA. MKT. MVL. 87/7, (5 M. 1273).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

- BOA. A. MKT. UM. 38/92, (08. M. 1267)
 BOA. A. MKT. UM. 168/6, (20. M. 1271)
 BOA. A. MKT. UM. 378/63, S.1-2. (17. R. 1276)
 BOA. A. MKT. UM. 178/46, (24. R. 1271)
 BOA, A. MKT. NZD. 118/99, (27. M. 1271)
 BOA. A. MKT. NZD. 342/83, (6. Ş. 1277)
 BOA. MF. MKT. 25/188, (22. M. 1292)
 BOA. A. MKT. 186/56, (05. S. 1265)
 BOA. A. DVN. 45/68, (6. S. 1265)
 BOA. A. DVN. 45/99, (21. S. 1265)
 BOA. A. DVN. 45/68, (05. S. 1265)
 BOA. A. DVN. 45/99, (25. S. 1265)
 BOA. İ. DH. 277/17404, (23 Cemaziyülevvel 1269)
 BOA. İ. DH. 335/21978, (29. R. 1272)
 BOA. İ. DH. 202/11599, (3. ... 1265)
 BOA. HAT. 300/17872.
 BOA. HAT. 659/32177, (29. Z. 1246)
 BOA. A. M. 13/33, (11. R. 1271)
BOA. Defterler
 BOA. ML. VRD. d. 1443, (1256)
 BOA. C. Tımar. d. 693, (12. M. 1272)
 BOA. NFS. d. 2772, (1251)

SALNAMELER

ES(Erzurum Salnamesi)1288.

KİTAPLAR

- Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi II, (Haz.) Bekir Sıtkı Baykal, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999.
 Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, (Haz.)Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1992.
 Mustafa Nuri Paşa, Netayic ül-Vukuat III-IV, II. Baskı, (Haz.) Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987.
 ÇADIRCI, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991.
 EMECAN, Feridun M., “Çıldır Eyaleti”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt.8, İstanbul 1993.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/ 5 Spring 2013

İNALCIK, Halil, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Kars Tarihi, İstanbul 1953.

KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Cilt; V, TTK Yay., Ankara 1988. .

KAZICI, Ziya, Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi), Bilge Yay., İstanbul 2006.

KAZICI, Ziya, Osmanlı'da Vergi Sistemi, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2003

ÖZKAYA, Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985.

SEYİDANLIOĞLU, Mehmet, Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.

PAKALIN, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Cilt; III(I. Kısım), TTK yayınları, Ankara 1988.

Makaleler

AYDIN, H. Veli, "Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi, Sayı: 12, (2001).

CİN, Halil, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", 150.Yılında Tanzimat, (Sempozyum Bildiriler Kitabı), TTK Yay. Ankara 1992.

ELİBOL, Numan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2, (2007).

ERSOY, Osman, "Bir İngiliz Konsolosunun 1846 Yılında Erzurum'dan Kars'a Seyahati", Ankara Üniversitesi DTCE, Tarih Araştırmaları Dergisi II, (1964).

KILIÇ, Ümit, "Oltu'da Arslanpaşa Külliyesi", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 17, (Bahar-2008).

GENCER, Fatih, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt: 30 Sayı: 49, (2011).

İNBAŞI, Mehmet, "XVIII. Yüzyılın İkinci yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: VII, Sayı:1, (2006).

OSMANLI MINYATÜR SANATINDA PADİŞAH PORTRECİLİĞİNİN İLK ÖRNEKLERİ VE GELENEĞE KATKILARI*

*Ruhi KONAK***

ÖZET

Osmanlı minyatür sanatında padişah portreleri, elyazmalarında veya bağımsız çalışmalar olarak Osmanlı padişahlarının gerçeğe uygun olarak tasvir edilmesi ve tanıtılması amacıyla üretilmiştir. Bu nedenle, padişah portreciliği Osmanlı saray nakkaşhanesinde nakkaşların çalıştığı önemli konulardan biridir.

Günümüze ulaşan belge ve bilgiler doğrultusunda, Osmanlı minyatür sanatında portreciliğin ilk örneklerinin 15. yüzyılın son çeyreğinde üretildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı padişah portreciliğinin en erken tarihli örnekleri üç adet II. Mehmed portresidir. Bu portrelerin II. Mehmed döneminde Sinan Bey ve öğrencisi Bursalı Şiblizade Ahmed tarafından üretildiği tahmin edilmektedir. Söz konusu portreler, batı resim anlayışı ve İslam ülkelerinin minyatür sanatının yansımaları ile oluşturulmuş sentez bir üslup ile karşımıza çıkarlar.

Günümüzde, II. Mehmed'den Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar geçen süreçte, Osmanlı minyatür sanatında portreciliğin gelişimi ve buna ilişkin örnekler hakkında bilgi mevcut değildir. II. Mehmed döneminden sonra karşımıza çıkan padişah portreleri Nakkaş Nigari olarak tanınan Haydar Reis'in 1560-1562 yılları arasında ürettiği portrelerdir. Sanatçı Osmanlı padişahları, Avrupa kralları ve Barbaros Hayrettin Paşa'yı tasvir ettiği on bir portre üretmiştir. Sanatçı, eserlerinde belirli bir oranda senteze yönelse de özgün yaklaşımı ile dikkat çekmektedir.

Osmanlı minyatür sanatında portreciliğin bu ilk örneklerinin saray nakkaşhanesinde padişah portreciliği geleneğinin oluşmasına belirli bir oranda katkı sağladığı söylenebilir. Bu portreler 16. yüzyılın ikinci yarısında Nakkaş Osman tarafından üretilen portreler ile karşılaştırıldığında, söz konusu katkının Nakkaş Osman'ın eserleriyle yerleşen geleneğin yönlendiricisi durumunda olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Minyatür, Portre, Sinan, Şiblizade, Nigari, Nakkaş

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Yrd. Doç. Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Eğitimi ABD, E-mail: ruhikonak@gmail.com

IN OTTOMAN MINIATURE ART, THE FIRST EXAMPLES OF SULTAN PORTRAITURE AND CONTRIBUTIONS TO THE TRADITION

ABSTRACT

Portraits of the Sultan were used to present with reign symbols of Ottoman Sultans in manuscripts or as unreliaant works. Therefore, Sultan portraiture was one of the issues the muralist s worked mainly in Ottoman Palace atelier. According to the extant documents and informations, the first examples of portraiture in Ottoman miniature art were produced at the end of 15th century. The earliest dated examples of Ottoman Sultan portraiture were three portraits of Mehmed II. These portraits are expected to be produced by Sinan Bey and his student Bursalı Şiblizade Ahmet during the period of Mehmed II. These portraits encountered with a synthesizer style. This synthesis is supported by Western form apprehension and reflections of the miniature art of Islamic countries.

Today, there is no information available about the development of portraiture in Ottoman miniature art and examples of this, during the process from Mehmed II up to Kanuni Sultan Süleyman. The Sultan portraits, encountered after the era of Mehmed II, were produced by Haydar Reis, also known as muralist Nigari, in between the years of 1560-1562. Muralist Nigari produced eleven portraits, in which he portrayed Ottoman Sultans, The kings of Europe and Barbaros Hayrettin Paşa. Although, these works of art headed towards to the synthesis at a certain extent, original approaches of artist take attention.

The first examples of portraiture in Ottoman miniature art can be said to contribute at a certain extent to the formation of the tradition of portrait at Palace atelier. But this contribution was far from being a serious directive in terms of tradition which was determined by sequences of muralist Osman, should be evaluated as reflections encounter in details.

Key Words: Miniature, Portrait, Sinan, Şiblizade, Nigari, Muralist

1. Giriş

Osmanlı minyatür sanatında portrecilik, 15. yüzyılın sonlarında başlayarak yaklaşık dört yüzyıl boyunca sürdürülmüş bir gelenektir. Bu geleneğin başlamasında doğu ve batıda portreciliğin gelişen bir trend izlemesinin etkileri olduğu söylenebilir. Sonraki süreçte Osmanlı padişah portreleri, elyazması eserlerde veya bağımsız çalışmalar olarak, padişahları saltanat simgeleri ile ülke sınırları dışında tanıtmak amacıyla kullanılmıştır.¹ Osmanlı portreciliğinin ilk örnekleri, sentezci bir yapıda karşımıza çıkmasına rağmen, sonraki evrelerde özgün bir biçim oluşturma isteğiyle sürdürülmüştür. Bu amaç doğrultusunda batı ve diğer İslam ülkelerinin portrecilik

¹Gülru Necipoğlu, “Söz ve İmge: Osmanlı Sultanlarının Portre Dizilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, **Padişahın Portresi-Tevasir-i Al-i Osman**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000, s.29

anlayışından farklı, Osmanlı Saray Nakkaşhanesi üslubunu yansıtan bağımsız ve diziler halinde padişah portreleri üretilmiştir.

II. Mehmed'in saltanat yılları Osmanlı portreciliğinin başladığı ve sentez yaklaşımların denendiği bir dönemdir. Bu dönemde II. Mehmed, Avrupalı sanatçıları saraya davet ederek onlara portre ve madalyonlarını yaptırmış; Sinan Bey olarak bilinen nakkaşı da resim eğitimi almak üzere Venedik'e göndermiştir.² Sinan Bey ve öğrencisi Bursalı Şiblizade Ahmed'e atfedilen ilk minyatür portre örnekleri de bu süreçte, üretilmiştir.³ II. Mehmed'in ölümünden sonra 1560 yılına kadar Osmanlı portreciliğinde ön plana çıkan portre örneklerine veya portre sanatçısına rastlanmaz. Bu tarihten sonra, 1560-62 yılları arasında Nakkaş Nigari tarafından üretildiği düşünülen padişah portreleri, ilk örneklerin bağlamını geliştiren eserlerdir.

Bu çalışma kapsamında Osmanlı saray nakkaşhanesinde üretilen padişah portrelerinin ilk örneklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Sinan Bey ve Bursalı Şiblizade Ahmed'e atfedilen portrelerle başlayıp Nakkaş Nigari'nin padişah portreleri dizisi ile kapsamlı örnekler gelenek, biçim ve süreç katkıları açısından incelenecektir.

2. Sinan Bey ve Bursalı Şiblizade Ahmed'e Atfedilen II. Mehmed Portreleri

İstanbul'un fethiyle birlikte büyük bir değişime ve gelişime yönelen Osmanlı'da, minyatür sanatı tamamen saraya bağımlı olarak gelişmiş ve dört yüzyıla yakın bir süre ürünler vermiştir. Bu sürecin başlangıcında, II. Mehmed'in İstanbul Sarayburnu'nda yaptırdığı yeni sarayına yerleştikten sonra kendi portre ve madalyonlarını yaptırmak amacıyla, Gentile Bellini, Mastori Pavli, Veronali Matteo de Pasti ve Costanzo da Ferrara'yı İstanbul'a davet ettiği bilinmektedir.⁴

Gelibolulu Mustafa Ali 1587 tarihli Menakıb-ı Hünerveran adlı eserinde, bu dönemin minyatür sanatçılarından bahsederken, Nakkaş Sinan Bey'in Venedikli ressam Mastori Pavli'nin öğrencisi olduğu; Sinan Beyin öğrencisi Bursalı Şiblizade Ahmed'in de portre yapan ressamların en iyisi olduğu hakkında bilgi vermiştir.⁵

Bu dönemde Osmanlı saray nakkaşhanesinde üretilmiş üç adet II. Mehmed portresi günümüze ulaşmıştır. Bu portrelerden ikisi yukarıda adları geçen ve günümüzde yaşam öyküleri hakkında fazla bilgi bulunmayan sanatçılar, Nakkaş Sinan Bey ve Bursalı Şiblizade Ahmed'e atfedilmektedir.

Bu eserlerden ilki 1480'lere tarihlendirilen II. Mehmed portresidir, (TSM. H. 1253, 145b). Julian Raby tarafından Sinan Bey'e atfedilen portrenin, (foto: 1), Costanzo da Ferrara tarafından yapılan bir madalyondan hareketle üretildiği iddia edilmiştir, (foto: 2).⁶

Portre dikey gelişen dikdörtgen bir form içinde büst olarak tasarlanmıştır. Figürün başı yandan, gövdesi ise dörtte üç profilden tasvir edilmiştir. Arka fon altınla boyanarak figürün ön plana çıkması sağlanmıştır. Figürün yüz ifadesi ve kıyafeti diğer örneklerle nazaran daha realist bir

² Julian Raby, "Öncü Girişimler (1450-1550): Oyun Başlıyor" **Padişahın Portresi – Tevasiri Âli Osman**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000, s. 70.

³ Filiz Çağman, "Anadolu Türk Minyatürü", **Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi**, Görsel Yayınları, 198, s. 931.; Nigar Anafarta, **Topkapı Sarayı Padişah Portreleri-Tablolar ve Minyatürler**, Doğan Kardeş, İstanbul 1966, s. 6.; Zeren Tanındı, **Türk Minyatür Sanatı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996, s. 11,12.; Ahmet Kamil Gören, "Resim Sanatının Gelişim Sürecinde Osmanlı Padişah Portreleri", **Antik Dekor**, S:22, 1993, s. 37.; Metin And, **Osmanlı Tasvir Sanatları:1**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s. 145.

⁴ Filiz Çağman, **age.** s. 931.; Metin And, **age.**, 145. s.; Ahmet Kamil Gören, **age.**, s. 37.; Nigar Anafarta, **age.**, s. 6.

⁵ Zeren Tanındı, **age.**, s. 11, 12; **Gelibolulu Mustafa Ali, Menakıb-ı Hünerveran**, <http://www.turkislamsanatları.com/tezhil/menakibihuner4.asp>; erişim tarihi: 04.03.2013, 17: 11

⁶ Julian Raby, **age.**, s. 90.

yaklaşım ile tasvir edilmiştir. Ancak sarıktaki detaylar, yüzün işlenişi ve sakalın taramalarından, eserin uygulamasında minyatür tekniklerinin de kullanıldığına şahit olmaktayız.

Portrede karşılaşılan biçim özellikleri dikkate alındığında, bu örneğin bir minyatür olmadığı söylenebilir: Daha çok melez bir yapıdır. Portrenin kendinden sonraki iki portre gibi daha sonraki süreçte ortaya çıkan Osmanlı portre geleneğine, II. Mehmed portrelerinin yüz anatomilerine örnek teşkil etmek dışında herhangi bir etkisi olmamıştır.

Foto-1: Sinan Bey, II. Mehmed, 1460-80'ler, (TSM. H. 2153, 145b)

Foto-2: Costanzo da Ferrara, II. Mehmed, 1481

(Oxford, Ashmolean Museum, Heberden Coin Room)

Bu döneme ait ikinci portre örneği 1470'lere tarihlendirilen, (TSM. B. 408, 15b.) II. Mehmed portresidir, (foto:3). Sanatçısı bilinmeyen portrenin Costanzo da Ferrara tarafından yapılan bir portreden hareketle üretildiği ihtimali üzerinde durulmaktadır.⁷ Ancak portre de tasvir edilen II. Mehmed figürü Avrupalı sanatçıların portre ve madalyonlarında uyguladıkları II. Mehmed yüz anatomilerden oldukça farklıdır.

Bu eserde de figür, dikey gelişen dikdörtgen bir form içinde büst olarak tasarlanmıştır. Figürün başı yandan, gövdesi dörtte üç profilden tasvir edilmiştir. Arka fon altınla boyanarak figürün ön plana çıkması sağlanmıştır. Figürün sarığındaki detaylar, yüzün işlenişi, sakal taramaları kıyafeti ve kıyafetin süslemelerinde minyatür tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir. Konu bu açıdan ele alındığında, araştırmacılar tarafından yapılan tarihlendirme doğru olmak koşuluyla, bu

⁷Julian Raby, *agm.*, s. 91.

örnek Osmanlı minyatür sanatı tarihinde karşımıza çıkan ilk minyatür portre olarak değerlendirilebilir.

Uygulamasının iki farklı sanatçı tarafından gerçekleştirildiği düşünülen portrede⁸ sanatçının uyguladığı yüz anatomisi, birbirine benzerlik gösteren diğer iki örnekten farklı görünmektedir. Özellikle uzun sakal, göz, kaş, burun ve dolgun yüz hatları bu açıdan dikkat çekicidir.

Foto-3: Anonim, II. Mehmed Portresi, 1570'ler (TSM. B. 408, 15b.)

Portrenin sakal formu ve genel renk özelliklerinden yola çıkarak, 1460 tarihli bir oyma baskı II. Mehmed portresi ile ilişkilendirilmesi de mümkündür, (foto:4). El Grand Turco, (TSM. H. 2153, 144a) isimli portrede karşılaşılan sakalın teknik ve form açısından detayları, ayrıca yüz, sakal ve kıyafetin renklendirilme şeklindeki benzerlik nakkaşın nispet edercesine baskıyı yapan sanatçı ile yarıştığını düşündürmektedir. Baskıyı yapan Floransalı sanatçının aksine portrenin yönünü sola çeviren nakkaş, figürün başlığını sarığa dönüştürmüş, yüz anatomisini değiştirmiştir. Böylece II. Mehmed'in bakışlarını yumuşatarak, doğulu zalim hükümdar imajını silmeye çalışmıştır.

Günümüze ulaşan örnekler bağlamında portrenin, Osmanlı minyatür sanatında geleneğinin şekillenmesine ciddi bir katkısının olduğu söylenemez. Gelişen süreçte, 18. yüzyıla kadar padişah portresinin büst olarak tasarlandığı herhangi bir minyatüre rastlanmaz. Diğer taraftan portredeki yüz anatomisi, burun sakal ve kıyafet özellikleri sonraki süreçte ortaya çıkan II. Mehmed portrelerini etkilememiş, üretildiği döneme ait özgün bir örnek olarak kalmıştır.

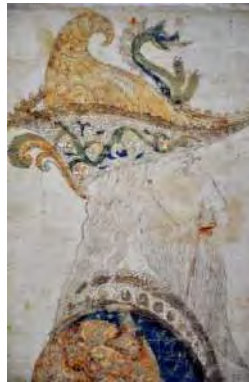

Foto-4: El gran Turco, (TSM. H. 2153, 144a)

⁸Julian Raby, *agm.*, s. 91.

Bu dönemde üretildiği düşünülen diğer örnek ise II. Mehmed'in oturur pozda gül koklarken tasvir edildiği portredir, (TSM. H. 2153, 10a.) Araştırmacıların yorumlarına bağlı olarak, Sinan Bey⁹ veya Bursalı Şiblizade Ahmed'e atfedilen portre 1480'lere¹⁰ tarihlendirilmiştir, (foto: 5).

Foto-5: Sinan Bey veya Bursalı Şiblizade Ahmed, II. Mehmed Portresi, 1580'ler
(TSM. H. 2153, 10a.)

Figür dikey gelişen dikdörtgen bir form içinde dörtte üç profilden ve tam boy portre olarak tasarlanmıştır. Arka fon zemin renginin belirleyiciliğinde boş bırakılmış; sarıgın çevresi kaftanın renginde maviyle gölgelendirilerek denge sağlanmış ve figürün baş kısmı ön plana çıkarılmıştır. Bağdaş kurmuş halde resmedilen figürün anatomisinde stilizasyon yapılmıştır. Böylece oturma biçiminden kaynaklanan derinlik ilgileri yüzeye çekilerek şemalaştırılmıştır. Figürün üst tarafı ise yine yüzeyin belirleyiciliğinde üç boyut yanılması oluşturan iki boyutlu bir tasarımla biçimlendirilmiştir. Kıyafetin kıvrımlarında uygulanan ışık gölge çalışmaları ile de bu yanılma çabası desteklenmiştir.

Portrenin ikonografisine ilişkin yorumlarda, doğu batı sentezini yansıttığı görüşü ileri sürülmüştür. Araştırmacılara göre bu sentezin doğulu bileşeninin kökeninde hem Osmanlı, hem de Timurlu, Türkmen saraylarında gelişen yerleşik Timurlu saltanat ikonografisi vardır.¹¹ Diğer bileşen ise Costanzo da Ferrara'nın madalyon veya eskizlerinin olduğu düşünülmektedir.¹² II. Mehmed'in yüzünün Gentile Bellini'nin 1480 tarihli yağlı boya resminden kopya edildiği yönünde fikir yürüten araştırmacılar da vardır, (foto: 6).¹³ Gentile Bellini'nin 1480 dolaylarına tarihlendirilen bir madalyonundaki yüz ifadesi ve elbisedeki kumaş kıvrımları ile bu portredeki benzerliği de dikkat çekicidir, (foto: 7). Diğer taraftan günümüzde Siyah Kalem olarak tanınan Türk sanatçının eserlerinde görülen elbiselerdeki kumaş dökümlerinin bu figürün kıyafetlerindeki ile benzerlikleri de dikkat çekmektedir, (foto: 8). Konu bu açıdan ele alındığında bu portrenin kıyafetindeki detayların, ilişkilendirildikleri madalyon, eskiz, vb. açısından, her ne kadar İtalyan etkisini yansıttığı varsayılsa da söz konusu etkileşimin doğulu kaynaklara da ciddi bir gönderme yaptığı söylenebilir.

⁹ Ali Karsan, "Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki Fatih Portreleri" *Sanat Çevresi*, Sayı: 130, 1989, s. 16.

¹⁰ Julian Raby, *agm.*, s. 82.

¹¹ Gülru Necipoğlu, *agm.*, s. 29.

¹² Julian Raby, s. 70.

¹³ Gülru Necipoğlu, *agm.*, s. 29.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Foto-6: G. Bellini, II. Mehmet, 1480 (Londra National Gallery, 3099)

Foto-7: G. Bellini, II. Mehmet, 1480 (Londra National Gallery),

Foto-8: Siyah Kalem, Ayakta Söyleşi, (TSM. H. 2153, 38b)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Portrede izlenen figürün poz değeri, yüz anatomisi, oturma biçimi, gül ve mendil motifleri ile sonraki süreçte II. Mehmed portrelerinin düzenine olduğu kadar diğer bazı padişahların portrelerinin düzenine de dolaylı etkilerinin olduğu söylenebilir. Bu etkilerin görüldüğü en erken tarihli örnek, Nakkaş Nigari'nin 1560-2 yıllarına tarihlendirilen, Şehzade Selim'i bir köşkün içinde sağ elinde şarap kadehi sol elinde mendil tutarken tasvir ettiği portredir, (Cenevre, prens Sadruddin Ağa Han Koleksiyonu, TM. S), (foto: 11). Diğer taraftan bazı yayınlarda da belirtildiği üzere Nakkaş Nigari'nin Barbaros Hayrettin Paşa'yı karanfil koklarken tasvir ettiği portresinde de bu portreden etkilendiği söylenebilir. Bu portreden etkilenilerek üretildiği düşünülen diğer örnekler ise Nakkaş Osman'ın 1583 tarihli Kıyâfetü'l-insâniye fî Şemâ'ili'l-Osmâniye, (TSM. H.1563) ve Zübdetü't-tevârih, (TİEM. T. 1973) elyazmalarındaki portre dizilerinde karşımıza çıkmaktadır, (foto: 9). Nakkaş Osman'ın dizilerinden sonra oluşan gelenek doğrultusunda bu etki sürece yayılmış; en azından II. Mehmed portreleri bu portredeki biçime gönderme yapar şekilde tasarlanmıştır.

Foto-9: Nakkaş Osman, II. Mehmed Portresi, 1579, Kıyâfetü'l-insâniye fî Şemâ'ili'l-Osmâniye, (TSM. H.1563)

Burada ele alınan üç portrenin varlığı, II. Mehmet'in sanata düşkünlüğü, Nakkaş Sinan Bey ve Burasalı Şiblizade Ahmed'in fırçalarındaki yetkinlik ve çizimlerdeki başarı dikkate alındığında, bu portrelerin II. Mehmed dönemi Osmanlı minyatür sanatının yegâne örnekleri olmadığı akla gelmekte; söz konusu döneme ait diğer örneklerin günümüze ulaşmadığı kanısı oluşmaktadır.

Örneklerin sınırlılığına rağmen, II. Mehmed dönemi Osmanlı minyatür sanatında sentezci bir yaklaşımın hedeflediği söylenebilir. Ancak bu sentez girişimini sonraki dönemlere aktaracak sayıda ve süreklilikte eserin üretilmemiş olması, bu dönemki gelişmelerin geleneğe katkılarını detaylarla sınırlandırmıştır.

3. Nakkaş Nigari'nin Padişah Portreleri

II. Mehmed'den Kanuni Sulatan Süleyman'a kadar geçen süreçte, Osmanlı minyatür sanatında portreciliğin gelişimi ve buna ilişkin örnekler hakkında bilgi yoktur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Nakkaş Nigari olarak tanınan Haydar Reis'in 1560-1562 yılları arasında ürettiği padişah portreleri, Osmanlı saray nakkaşhanesinde portreciliğin sürdürüldüğünü kanıtlayan önemli eserlerdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Nakkaş Nigârî (öl. 1572) hakkında kaynaklar oldukça zengin veri sağlar. Bu kaynaklara göre Nigari, nakkaşlığı yanında şair ve denizcidir. Sanatçının çağdaşı Âşık Çelebi, onun nakkaşlığının Bihzad'dan farklı olarak doğuştan geldiğini, Nigârî'nin sanatını bir ressamdan öğrenmediğini ifade eder. Kınalızâde Hasan Çelebi ise Nigârî'nin şairlik ve nakkaşlık hünerinden övgüyle söz ederken, suret çizmede ve kara kalem resim yapmadaki ustalığına değinir. Sanatçının şairliğini ve nakkaşlığını benzersiz bulan Bağdatlı Ahdî, Nigari'nin derya ilmi ve adalar hakkındakiengin bilgisiyle yazdığı ve parlak şiirlerle süslediği *Dürr-i Deryâ* adlı kitabını över. Riyâzî ise sanatçının 80 yaşlarında 980'de (1572) öldüğünü ve Eyüp'te Zal Paşa Camisinin yakınındaki bahçesinde defnolunduğunu bildirir. Gelibolulu Mustafa Âli, *Menâkıbü'l-hünerverârî* adlı eserinde Nigârî'nin özellikle Selim'in suretlerini benzetmekte yetenekli¹⁴ olan bir portre sanatçısı olduğunu belirtir.¹⁵

Nakkaş Nigari'nin günümüze ulaşmış onbir adet¹⁶ tek sayfa portresi bulunmaktadır.¹⁷ Bunlar arasında Yavuz Sultan Selim¹⁸, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, Barbaros Hayreddin Paşa, I. François ve V. Charles'in portreleri yer almaktadır.¹⁹ Sanatçının, II. Selim ve Barbaros Hayrettin Paşa portreleri, tasvirini yaptığı kişilerin daha sonraki süreçte yapılan portrelerinde yüz ikonografyasına katkılarından dolayı önemlidir.

Nakkaş Nigari'ye atfedilen üç adet II. Selim portresi mevcuttur. Bu portreler, meclis minyatürü olarak da ele alabileceğimiz çok figürlü çalışmalardır. Ancak nakkaş merkezdeki padişah figürlerine yoğunlaştığı için bu eserleri portre olarak ele almak da mümkündür. Bu minyatürlerde kompozisyon düzenleri yüzey süslemeciliği, renk ve işçilikler ortak bir duyarlılığı yansıtmaya rağmen, yüz anatomileri farklılaşmaktadır.

Sanatçı, bu portrelerden birinde (TSM. H. 2134. y. 3) II. Selim'i Kütahya'daki şehzadeler sarayında bir tabureye oturur pozda ok atarken tasvir etmiştir, (foto: 10). 1561-2 civarına tarihlendirilen²⁰ portreye ilk bakıldığında figür ayakta görünmektedir. Ancak figürün arkasındaki taburenin, düzeni zorlar şekilde kompozisyona sokulması ve figürün kalçalarının omuzdan daha geniş tasvir edilmesinden yola çıkarak, II. Selim'in bu minyatürde oturur pozisyonda tasvir edildiği söylenebilir. Diğer taraftan karşı sayfada yer alan Nakkaş Nigari figürünün boyunun daha uzun tasarlanması; arkadaki görevlinin ve Nigari'nin ayakta durur şekilde tasvirlerinde anatomik abartıya kaçmadan kalçaların normal şekliyle tasvir edilmesi de bu yorumu desteklemektedir.

Figür, dikey gelişen dikdörtgen bir form içinde tam boy portre olarak tasarlanmıştır. Figürün başı dörtte üç profilden, gövdesi ise cepheden tasvir edilmiştir. II. Selim üzerindeki yoğun süslemeli kaftanı sol koluna geçirmiş ve sağ kolu yukarda ok atmış şekilde izlenmektedir. Arka fon siyah rengin belirleyiciliğinde boş bırakılmış; figürün ayaklarının altında beyaz mermerlerden oluşan bir zemin tasarlanmıştır. Bu yapı doğrultusunda, resim alanının yüzeyi, derinlik etkisi oluşturmaya olanak vermeyecek bir şekilde kurgulanmıştır. Mekan ve mekan elemanları yüzeyin

¹⁴ Gelibolulu Mustafa Ali, **Menakıb-ı Hünerveran**, <http://www.turkislamsanatları.com/tezhıb/menakıbihune> r4.asp; Erişim Tarihi:05.02.2013: 18: 04

¹⁵ Serpil Bağcı, vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 83-85.; Zeren Tanındı, *age.* s. 30; Banu Mahir, **Osmanlı Minyatür Sanatı**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 142.; Süheyl Ünver, **Türk Süsleme Sanatçıları ve Müzehhipler**, *İşaret Yayınları*, İstanbul 2007, s.137-145.; Nigar Anafarta, *age.*, s. 8.

¹⁶ Banu Mahir, *age.*, s. 142.

¹⁷ Serpil Bağcı, vd., *age.*, s. 83-85.

¹⁸ Süheyl Ünver, Nakkaş Nigari ile ilgili yayınında sanatçı tarafından üretilmiş bir Yavuz Sultan Selim portresinin varlığından söz etmektedir. Ancak bu çalışma sırasında taranan yayınlar ve internet ortamında ilgili portreye ulaşamamıştır. Detaylı bilgi için bkz; Süheyl Ünver, *age.*, s. 151.

¹⁹ Süheyl Ünver, *age.*, 151. s.; Serpil Bağcı, vd.; *age.*, 83-85. s.; Nigar Anafarta, *age.*, s. 8, 9.

²⁰ Julian Raby, vd.; "Al-i Osman (1550-1600)", **Padişahın Portresi – Tevasiri Âli Osman**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000, s. 222.

yapısına uygun bir şekilde cepheden, üstten ve diyagonal açılardan çoklu bakışla görülerek tasvir edilmiştir.

Bir çok yayında da belirtildiği üzere bu minyatürdeki yüz anatomisi, renk ve ifade özellikleri ile daha sonraki süreçte üretilen, Nakkaş Osman ve diğer sanatçıların minyatürlerindeki II. Selim tasvirlerine prototip oluşturmuştur.

Foto-10: Nigari, Şehzade Selim Ok Atarken, 1561-2 civarı (TSM. H. 2134. y3)

Nakkaş Nigari, 1560-2 yıllarına tarihlendirilen²¹ diğer bir portresinde ise Şehzade Selim'i bir köşkün içinde sağ elinde şarap kadehi sol elinde mendil tutarken tasvir etmiştir, (Cenevre, prens Sadruddin Ağa han Koleksiyonu, TM. 5), (foto: 11).

Bu eserde figür dikey gelişen dikdörtgen bir form içinde tam boy portre olarak tasarlanmıştır. Figürün başı dörtte üç profilden, gövdesi ise cepheden tasvir edilmiştir. Bir önceki örneğin aksine bu portrede, II. Selim kaftanın sağ kolunu giymiştir. Şehzade Selim'in bu portredeki yüz anatomisi, ilk örnekten farklıdır. Bu portrede sakal, bıyık ve göz yapıları benzeşmesine rağmen figürün kaşları, burnu, uygulamada kullanılan kontur rengi ve işçiliğin değiştiği dikkat çekmektedir. Figür ikonografisine bakıldığında Bursalı Şiblizâde Ahmed'e atfedilen gül koklayan II. Mehmed portresindeki oturma biçimi, tersten alınmak koşuluyla tekrar edilmiş gibidir, (foto: 5). II. Mehmed'in kokladığı gül yerine bu kez kadeh kullanılmış, sol elindeki mendil muhafaza edilmiş ve el kol hareketleri yorumlanmıştır

Şehzade'nin üzerine oturduğu halı ve arka tarafta duvarda görülen halının şeması dikkatle incelendiğinde, Nakkaş Osman portrelerindeki şema ile uzak bir benzerlik kurmak da mümkündür, (foto: 9). Nakkaş Osman'ın dizilerinde taht mekanının yastık ve minder bölümlerini, bu örnekteki benzer şekilde yatay dikey düzlemleri aynı açıdan göstererek ayırdığı görülmektedir. Figürün taht yerine odada ve bir sedir üzerinde tasvir edilmiş olması bu yönde bir benzerliği şematik bir benzerlik olarak sınırlamaktadır. Ancak arkadaki hali ile şehzadenin oturduğu halının yüzeye çekilmiş olması Nakkaş Osman için bir fikir oluşturmuş olabilir. Diğer taraftan portre, Nakkaş Osman dizilerindeki II. Selim portreleri ile karşılaştırıldığında portrenin yüz anatomisinin Nakkaş Osman tarafından incelendiği de anlaşılmaktadır.

²¹ Julian Raby, vd., *agm.*, s. 226.

Foto-11: Nigari, Şehzade Selim, 1561-62,
(Cenevre, Prens Sadruddin Ağa Han Koleksiyonu, TM. 5).

Portre, Nakkaş Osman dizilerindeki II. Selim portreleri ile karşılaştırıldığında, Nigari'nin eserlerinin Nakkaş Osman tarafından görüldüğü anlaşılmaktadır. 1583 tarihli Kıyâfetü'l-insâniye fî Şemâ'ili'l-Osmâniye, (TSM. H.1563) el yamasındaki II. Selim portresinde sarık, yüz anatomisi, kıyafet özellikleri değiştirilse de figürün oturuş biçimi ve el, kol hareketlerinde Nakkaş Nigari'nin tasarımı tekrarlanmıştır. Nakkaş Osman, bu portreden alarak yönünü değiştirdiği gövdenin üzerine, bir önceki portrenin başını küçük değişiklikler yaparak eklemiş; böylece yeni bir II. Selim portresi sentezlemiş gibidir, (foto: 12). Nakkaş Osman'ın, Zübdetü't-tevârih, (TİEM. T. 1973) elyazmalarındaki II. Selim portresinde ise bu portredeki oturma biçimini olduğu gibi aldığı, figürün başını yine bir önceki portreden eklediği söylenebilir, (foto: 13).

Foto-12: Nakkaş Osman, II. Selim Portresi, 1579, Kıyâfetü'l-insâniye fî Şemâ'ili'l-Osmâniye,
(TSM. H.1563)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Foto-13: Nakkaş Osman, II. Selim Portresi, Zübdetü't-tevârih, 1583, (TİEM. T. 1973)

Nigari'nin bir diğer eseri ise 1561-62 yıllarına tarihlendirilen²² II. Selim'i eğlence sırasında oturur pozda gösteren portredir, (Loe Angeles County Museum of art, m.85. 237. 20).²³ Figür, dikey gelişen dikdörtgen bir form içinde, diğer figürler gibi tam boy portre olarak tasarlanmıştır. Bir iç mekanda görünen figürün başı dörtte üç profilden, gövdesi ise cepheden tasvir edilmiştir. Bir önceki portre ile karşılaştırıldığında bu minyatürde figürün sarığı dışındaki kıyafetleri ve yönü değişmiştir, (foto: 14). Kıyafetin kıvrımları verilmediği için oturma biçimine ilişkin ifade de farklılaşmıştır. Diğer örneklerdeki süslemeler bu örneğin kıyafetlerinde uygulanmamıştır. Ancak önceki iki minyatürdeki süsleyici unsurlar bu kez meclisteki diğer figürlerin üzerinde kullanılmıştır.

Foto-14: Nigari, İkinci Selim'in Sarayında Musiki Meclisi, 1561-2, (Los Angeles County Museum of art, m.85. 237. 20)

²² Julian Raby, vd., *agm.*, s. 227.

²³ Gülru Necipoğlu, *agm.*, s. 31.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Nakkaş Nigari'nin II. Selim portreleri karşılaştırıldığında üç portrenin de farklılıkları ve benzerliklerinden söz edilebilir. Her üç minyatürde de sarıklar birbirinin benzeridir. Ancak ilk iki minyatürdeki (foto: 10, 11), detaylı süslemelere nazaran, son minyatürde süsleme kullanılmamıştır. İlk iki portrede (foto: 10, 11), sakal formları birbirine benzer durumdadır, ancak üçüncü portrede sakal farklıdır, (foto:12). Diğer taraftan, ilk portredeki (foto: 10) yüz anatomisi diğer iki portreden farklıdır, (foto: 11, 14). Birinci ve üçüncü portredeki ellerde anatomik kusurlar mevcut olmasına rağmen,(foto: 10, 14), ikinci portredeki, (foto: 11) ellerin anatomisi ve işçiliği oldukça iyidir.

Nakkaş Nigari'nin II. Selim portrelerinin tasvir edildikleri mekanlar, yüzeyin yapısı bozulmadan zeminde kavramsal göndermeler yapılarak kurgulanmış bir perspektif doğrultusunda şekillenmiştir. Bu yapıyı kuran nakkaşın ciddi bir minyatür bilgisine sahip olduğu ilk bakışta sezilmektedir. Kompozisyonların konular bağlamında çeşitlenmesinden dolayı üslup da çeşitlenmiş gibi görünse de uygulama teknikleri, renk, süsleme, işçilik, vb. detaylar, üç minyatüründe aynı elden çıktığını göstermektedir.

Nakkaş Nigari'ye atfedilen portrelerden biri de 1560-1565 tarihli Kanuni Sultan Süleyman'ın yaşlılık dönemini tasvir eden bir minyatürde yer almaktadır. Bu minyatürde, (TSM. H. 2134, 8a), padişah, arkadaki silahtarın giysilerinden çok daha sade, görkemli olmaktan çok yaşlı bedenini ısıtan kürklü bir kaftan giymiş, düşünceler içinde bir bahçede dolaşmaktadır (foto:15).²⁴ Nakkaş portrede adeta Osmanlı padişahının ihtişamını ve resmiyetini hiçe sayarak, padişahı gündelik yaşamın bir kesitinde sunmuştur. Bu özgün yaklaşımıyla sanatçı öncülleri, çağdaşları ve ardılları arasında özel bir yere sahiptir.²⁵ Resim alanında, sağ alt köşesinde toprak birikintisi üzerindeki ağaç kökünden filiz vermiş yapraklı küçük bir dal ve birkaç çiçek dışında mekana ilişkin her hangi bir tanım yoktur. Figürler karanlık bir gece içinde tasvir edilmiş gibidir. Zemin rengi ve yüzeyin kullanılış özellikleriyle, Nakkaş Nigari'nin II. Selim portreleri ile benzeşen minyatür, renk, uygulama teknikleri ve işçilik detayları açısından da benzeşmektedir.²⁶

Foto-15: Nakkaş Nigari, Kanuni ve İki Hasodalısı, 1560-5, TSM. H. 2134, 8a)

²⁴Jürg Meyer zur Capellen – Serpil Bağcı , “Öncü Girişimler (-1450-1550) : İhtişam Çağı”, **Padişahın Portresi – Tevasir-i Al-i Osman**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000, s. 104.

²⁵Jürg Meyer zur Capellen – Serpil Bağcı, **agm.**, s. 105.

²⁶Barbaros Hayrettin Paşa ile Nakkaş Nigari arasındaki dostluğun muhtemelen Nigari'nin yaptığı onbir Osmanlı portresini içeren fildişi ve abanozdan yapılmış bir kutunun 1543 yılında Barbaros tarafından Marsilya'da Romalı seçkin Virginio Orsini'ye verilmesine yol açtığı sanılmaktadır. Romalı tarihçi Paolo Giovio'nun Osmanlı hanedanından bahseden tarih kitabının 1575 'li yıllardan başlayarak baskılarında bu padişah portrelerinin yer aldığı bilinmektedir. Bu örneklerin tahta baskı yoluyla çoğaltılmış seri padişah portreleri Avrupa koleksiyonlarında bulunmuş ve bunlardan yola çıkarak seri halinde yağlı boya kopyalar da yapılmıştır. Bknz: Zeren Tanındı, **age.**, s. 30.

Bazı yayınlarda Osmanlı minyatür sanatının geleneksel çizgisinin dışında bir sanatçı olarak değerlendirilse de II. Mehmed döneminden bir takım yansımalar ve kendi dönemindeki minyatürlerin biçim özelliklerine bakıldığında, Nakkaş Nigari'nin geleneğin oluşum aşamasına katkı sağlayan bir sanatçı olduğu söylenebilir.

Nakkaş Nigari, portrelerinde II. Mehmed dönemi etkilerini birazda olsa içselleştirerek yeni tasarımlara yönelmiştir. Eserlerini ürettiği süreçte, dönemin minyatürlerinde ortaya çıkan tiplerle benzeşmeyen portreler tasarlamış, Osmanlı sanatına has bir özgünlük oluşturmaya çalışmıştır. Bu nedenle Nigari'nin portrelerindeki özgün yön hem sanatçı hem de Osmanlı saray nakkaşhanesinin imajı açısından sentez arayışını sürdüren yerli bir tavidir.

Yaşadığı dönemden önceki örneklerden azda olsa etkilenen sanatçı, yaşadığı dönemdeki diğer örneklerde yer alan figür tiplerinden etkilenmemiştir. Bu nedenle Nakkaş Nigari yaşadığı dönemin özelliklerini yansıtmaması açısından değil, kendi tarzı açısından geleneği etkilemiştir. Nigari'nin portrelerindeki yüz tipleri ile şehnameci Arifi'nin Süleymannâme'sindeki tipleri karşılaştırdığımızda doğulu tiplere karşılık melez tiplerin ortaya çıkmaya başladığını görürüz. Bu yapıda Sinan Bey ve Bursalı Şiblizade Ahmet'in portrelerindeki sentezleme girişiminin Nakkaş Nigari açısından da sürdüğü, dolayısıyla portrede yerli Anadolu-Osmanlı tipinin oluşmasında Nakkaş Osman kadar Nigari'nin de katkısının olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan Nigari'nin II. Selim portrelerinin gelişen süreçte prototip olarak ortaya çıkması, kendinden sonraki dönemi etkilemiş olması açısından dikkate değerdir. Nakkaş Nigari, Osmanlı'nın ilk minyatür portre dizisini hazırlayarak geleneğe bir başlangıç oluşturmalarının yanında, Avrupa'da padişah portrelerinin kendi kalıplarından uyarlanmasına olanak sağlamıştır. Bu bağlamda "Veronese" dizisi, kısmen Nigari'nin portrelerine dayanan Giovio prototiplerinin bir uyarlamasıdır.²⁷ Konu bu açıdan ele alındığında Nakkaş Osman'ın Kıyâfetü'l-insâniye fî Şemâ'il-i'l-Osmâniye'de, (TSM. H.1563) padişah portrelerini tasarlarken yüz tiplerini karşılaştırıldığı Veronese dizisinin Nakkaş Nigari'yle ilişkilendirilmesi bile sanatçının geleneğe katkısının anlaşılması açısından önemlidir.

SONUÇ

Osmanlı minyatür sanatında padişah portreciliğinin ilk örnekleri iki farklı aşamada karşımıza çıkmaktadır. Bu aşamaların ilki II. Mehmed döneminde Avrupalı sanatçıların İstanbul'a çağırılması ve Sinan Bey'in batılı sanatçılardan resim eğitimi alması ile şekillenmiş görülmektedir. Bu aşamada üretilen eserlerde diğer İslam ülkelerinin minyatür sanatlarının da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşan eserlerinde, Sinan Bey, Bursalı Şiblizade Ahmed veya isimsiz diğer sanatçıların doğu ve batı resim sanatında portre anlayışının bir sentezini Osmanlı minyatür sanatı kapsamında ortaya çıkarma çabaları sezilmektedir. Ancak bu çaba sınırlı sayıda örnek ve sürdürülmeyen bir istek dolayısıyla ciddi bir sonuç doğuramamış, ilgili dönem eserleri ayrışan örnekler olarak Osmanlı minyatür sanatı tarihindeki yerlerini almışlardır. İkinci aşamada ise Nakkaş Nigari'nin ürettiği veya ona atfedilen padişah portreleri dizisi ortaya çıkmıştır. Nakkaş Nigari'nin eserleri erken örnekler ile sonraki süreçte ortaya çıkan eserler arasında bağ kurulması açısından önemlidir. II. Mehmed döneminden kalan sınırlı sayıdaki örneği kendi eserlerinde sentezleyen sanatçı, bu yolla sonraki süreçte geleneğin oluşmasına direkt ve dolaylı katkılar sağlamıştır. Nakkaş Osman'ın dizileriyle karşılaştırıldığında, Nakkaş Nigari'in erken evreden taşıdıkları yanında kendinden aktardıkları ile oluşturduğu etki, Osmanlı padişah portreciliği geleneğinin oluşması açısından oldukça anlamlıdır.

²⁷ Gülru Necipoğlu, *agm.*, s.39.

KAYNAKÇA

- ANAFARTA Nigar, Topkapı Sarayı Padişah Portreleri- Tablolar ve Minyatürler**, Doğan Kardeş, İstanbul 1966
- AND Metin :Osmanlı Tasvir Sanatları I.**: Minyatür, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2004
- BAĞCI, Serpil, ÇAĞMAN Filiz, RENDA Günsel, TANINDI Zeren :Osmanlı Resim Sanatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006.
- ÇAĞMAN Filiz**, “Anadolu Türk Minyatürü”, **Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi**, Görsel Yayınları İstanbul 1982, s. 929-951
- GELİBOLULU Mustafa Ali, Menakıb-ı Hünerveran**, <http://www.turkislamsanatlari.com/tezhib/menakibihuner4.asp>; 04.03. 2013, 17: 12
- REDA Günsel, Osmanlı Minyatür Sanatı**, Promete Yayıncılık, İstanbul 2001
- GÖREN Ahmet Kamil**, Resim Sanatının Gelişim Sürecinde Osmanlı Padişah Portreleri, **Antik Dekor**, Sayı: 22, 1993, s. 36-41.
- CAPELLEN Jürg Meyer zur-BAĞCI Serpil**, “Öncü Girişimler (1450-1550): İhtişam Çağı”, **Padişahın Portresi–Tevasir-i Al-i Osman**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000, s. 96-133
- KARSAN Ali**, “Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki Fatih Portreleri ” **Sanat Çevresi**, Sayı: 130, 1989, s. 15-19.
- MAHİR Banu, Osmanlı Minyatür Sanatı**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005
- NECİPOĞLU Gülrü**, “Söz ve İmge: Osmanlı Sultanlarının Portre Dizilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, **Padişahın Portresi–Tevasir-i Al-i Osman**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000, s.22-61
- RABY Julian**,“Öncü Girişimler (1450-1550): Oyun Başlıyor” **Padişahın Portresi–Tevasir-i Al-i Osman**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000, s. 64-95
- ÜNVER Süheyl**, **Türk Süsleme Sanatçıları ve Müzehhipler**, İşaret Yayınları, İstanbul 2007
- TANINDI Zeren**, **Türk Minyatür Sanatı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996

THE DILEMMA OF THE OTTOMAN STATE: ESTABLISHING NEW *GEDIKS* OR ABOLISHING THEM*

Miyase KOYUNCU KAYA**

ABSTRACT

This study aims to analyse the Ottoman state's dilemma on establishing new *gediks* or abolishing them in late eighteenth and early nineteenth centuries. This study is limited to Ottoman capital city, Istanbul which presented many examples of *gediks*. Selim III was the first sultan being aware of inflationary effect of *gedik* in commodity prices. Even if he aimed to abolish the *gedik* as a monopolistic right of artisans which was gradually interfering into the right of proprietorship, in practise state created confusion itself sometimes by forbidding new *gediks* and sometimes by giving permission to establishment of *gediks*. He also tried to put a limit on the inheritance of this right but not the inheritance of tools and equipment. As a traditional reformist, Selim III tried to preserve existing order and put an end new establishments, in practise he gave discordant decisions. Mahmud II's all attempts on *gediks* seem to find financial support for his reforms. While he was trying to give "order" to institution of *gedik* by gathering all of them under the framework of *vakıfs* and admitting limitations in some crafts/trades, he also opened the way of unrestricted *gediks* on field of new fashions. In order to understand the state's manner and artisans' attitude to developments concerning the institution of *gedik* which has been regarded as a constituent element of the Ottoman guild system, the origin of the word *gedik*, its meaning in artisans' world, the artisans' approach to the development of *gedik* rights concerning the social and economic conditions in Ottoman capital city are discussed throughout the study. Besides, in this study it is argued that *gedik* was not only an innovation imposed by the Ottoman ruling men but it was also an instrument of the artisans for preserving their livelihood. As a conclusion, the paper discusses the problem of abolishment process of *gedik* institution after Tanzimat era.

Key Words: Ottoman State, Artisans, *Gedik*, Selim III, Mahmud II, Monopoly

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Yrd. Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tarih- Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi, El-mek: miyasekoyuncukaya@gmail.com

OSMANLI DEVLETİNİN İKİLEMİ: GEDİK İHDASI YA DA İLGASI

ÖZET

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin on sekizinci yüzyıl sonu ondokuzuncu yüzyıl başlarında yeni gedikler ihdas etmek ya da gedikleri ilga etmek konusunda yaşadığı ikilemi analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, gedik konusunda çok sayıda veri bulma imkanı sunan Osmanlı başkenti İstanbul ile sınırlıdır. III. Selim, gediklerin ürünler üzerindeki enflasyonist etkisinin farkına varan ilk padişah'tır. III. Selim, esnafın tekeli haklarını bünyesinde toplayan ve giderek mülk sahiplerinin haklarına nüfuz etmeye başlayan gedikleri ortadan kaldırmayı amaçlamış olsa da, pratikte onun döneminde devlet kimi zaman yeni gedik ihdasına izin vererek kimi zaman ise yasaklama yoluna giderek kendisi de bir karmaşa yaratmıştır. III. Selim, gedik mülkle mirasına sınırlama getirmiş ancak alet edevatın mirasında geçmişte izlenen tutumu devam ettirmiştir. Gelenekçi reformist olarak tanınan sultan, gedik konusunda da mevcut durumu muhafaza edip yeni gediklerin önünü kesmeyi amaçlamışsa da pratikte birbiriyle çelişen kararlar vermiştir. II. Mahmud'un gediklerle ilgili tüm çabası, reformlarına finansal destek olarak değerlendirilebilir. Tüm gedikleri vakıflar çatısı altında toplayarak gedik kurumuna bir *nizam* vermeye ve bazı alanlarda sınırlamaları devam ettirmeye çalışırken, bir yandan da yeni moda ürünlerin üretim ve satışında sınırsız gedik ihdasının yolunu açmıştır. Çalışma boyunca Osmanlı esnaf teşkilatının temel taşı kabul edilen gedik kurumuna dair devletin ve esnafın tutumunu anlamak için gedik kelimesinin kökeni, esnafın dünyasındaki anlamı, değişen sosyal ve iktisadi koşullarda esnafın gedik haklarına yaklaşımı incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmada gedik, Osmanlı idarecileri tarafından empoze edilen bir yenilik değil, esnafın yaşamını idame ettirmek için elinde bulundurma çabası içinde olduğu bir araç olarak değerlendirilmiştir. Tanzimat sonrası gedik kurumunun ilgası ile ilgili gelişmeler çalışmanın sonuç kısmı olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Esnaf, *Gedik*, III. Selim, II. Mahmud, Tekel

1. Introduction

When a group of sweet makers demanded a state order for that would restrict anyone else from buying and selling their products in 1795, the Sultan Selim (1789-1801), refused to what he expressed to be a kind of monopolistic privilege with harmful effects for the public by referring inflationary effect of *gedik* on commodity prices. According to the Sultan, a monopolistic privilege could be justified only in the case of traders of basic necessities like bread, meat, candle... in an effort to ensure a steady supply to the public.¹ Three years later, in 1798, some of the producers and sellers of *şerbet*, owning *gedik*, appealed to the court by complaining the interference of *akide* sellers who attempted to produce and sell *şerbet*. The *şerbetcis* justified themselves by holding

¹ A decree dated by 2 N 1209/ 23 March 1795 quoted from O. Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, v.II, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yay., İstanbul, 1995, p. 648-9.

gedik granted to them previously which fixed the number of workplaces while *akide* sellers reminded the decree prohibiting monopoly on commodities except basic necessities, mentioned above. Against his previous decree in 1795, the Sultan decided in favor of *şerbetci* alleging their rights as holders of limited number of *şerbetci gediks* by an earlier decree and uttering probable quality problem by interference of others than *şerbetci*.²

This study aims to analyse the Ottoman state's discordant decisions -as in the examples of two cases above- on *gedik* in late 18th and early 19th centuries. *Gedik* is one of the most important concepts for the Ottoman guild system, it has been considered as a keystone for the Ottoman guild system after the late 17th century by many scholars. *Gedik* refers to monopolistic rights and grants some level of privilege to the artisans. In the broadest sense, *gedik* is the system of production based on the rights of monopoly. As it will be argued in this study, *gedik* was not only an innovation imposed by the Ottoman ruling men but the artisans in an effort to preserve their livelihoods also contributed to the development of the legal and institutional aspects of *gedik* which was eventually approved by the Ottoman state. Therefore *gedik* can be seen as a model which born out of the consent of both the rulers and the ruled. The Ottoman state had densely confronted with problems stemming from *gedik* rights in the economic and social context of late 18th and early 19th centuries, it seems that the state found itself in a dilemma on abolishment or establishment of *gediks* on its own without taking consent of artisans. Both the state and the artisans as representatives of the populace had good reasons to accept and, in a way, to develop *gedik* and so, for both of them to abdicate rights and responsibilities of *gedik* became a conundrum.

If we look at the historiography of *gedik*, it is clear that many historians dealing with Ottoman artisans more or less touch upon the issue of *gedik*. However, the issue of *gedik* came into scene in a different perspective in the pioneer article of E. Akarlı in 1986.³ Akarlı differs from previous scholars who generally evaluates establishment of *gediks* as transition from *ahi*-ism to *gedik*-ization.⁴ Akarlı takes *gedik* in the context of social and economic changes of Ottoman capital city and in his study *gedik* is an indicator of capital city's changing economic and social life of 18th and 19th century context because *gedik* has gained new dimensions in different time periods. He claims that *gedik* was invented by Ottoman artisans in order to defend their rights to open a shop in a given slot, which were mostly properties of pious foundations at least in the capital city. One year later after Akarlı's work, the legal aspect of *gedik* has firstly been discussed with references to Ebussuud's booklet on *sükna*,⁵ by a well known Ottoman legal historian, A. Akgündüz.⁶ In his unpublished Phd dissertation A. İnan⁷ focuses on legal aspects of *gedik* and compile several archival documents dealing with *gedik*. He repeats Akgündüz's approach but supports it with primary sources without any comment. A. Kal'a as one of the editors of *İstanbul Ahkâm Defterleri*,⁸ pays attention to *gedik* in a separate article also. He follows the way of Akgündüz but furthers the

² İKS 76, no:30, 14 CA 1213/24 October 1798.

³ E. D. Akarlı, "Gedik: implements, mastership, shop usufruct and monopoly among İstanbul artisans, 1750–1850", *Wissenschaftskolleg Berlin Jahrbuch*, 1986, s.225-231; E.Akarlı, "Gedik: A bundle of rights and obligations for İstanbul Artisans and Traders, 1750-1840", in *Law, Anthropology and the Constitution of the Social: Making Persons and Things*, ed. Alain Pottage and Martha Mundy, Cambridge University Press, Cambridge, pp.166-200.

⁴ M. Kütükoğlu, M. Kütükoğlu, "Osmanlı Esnafında Oto- Kontrol Müessesesi", *Ahilik ve Esnaf Konferanslar ve Seminerler*, İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Birliği Yay., İstanbul, 1986; N. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

⁵ Ebussuud, *Sükna Risalesi*, Süleymaniye Library. İsmihan Sultan classification (223): 115, p.134a-b

⁶ A. Akgündüz., "Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebussuud'un Bir Risalesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, no: 46, İstanbul, 1987, pp.149-165.

⁷ A. İnan, *Gedik Hakkı*, unpublished Phd dissertation, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994.

⁸ *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 1*, İstanbul Külliyyatı VIII, ed. A. Tabakoğlu, A. Kal'a, İstanbul Büyükşehir Belediyesi yay., İstanbul, 1997. *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 2*, İstanbul Külliyyatı VIII, ed. A. Tabakoğlu, A. Kal'a, İstanbul Büyükşehir Belediyesi yay., İstanbul, 1997.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

legal aspect of *gedik* with the concept of *icareteyn*.⁹ He agrees the development of *gedik* in time by gaining new legal rights. He declares that *gedik* in time gained new legal aspects and went beyond right of *sükna* and *icareteyn* and in this context the most important one is the right of credibility against the debts of artisans¹⁰, which will be argued in this paper later. Kal'a covers a lot of archival documents to support his approach. In her MA thesis, M. Koyuncu¹¹ argues that *gedik* was not only an innovation imposed by the Ottoman ruling men but it was also an instrument of the artisans for preserving their livelihood. She regards *gedik* as a model born out of the consent of both the rulers and the ruled. Onur Yıldırım¹², in his several articles, approaches the institution of *gedik* critically and he questiones the impact of *gedik* to the structure of Ottoman guilds. He agrees that the *gedik* continued to exist as a major mechanism for designating the monopoly right of a master to a certain craft until the mid-nineteenth century.¹³

In order to understand the state's dilemma on abolition of *gediks* totally or establishing new kinds in late eighteenth and early decades of 19th century, it is necessary to mention about what the *gedik* regarded as a constituent element of the Ottoman guild system meant for both the Ottoman state and its artisans. For this reason, the definition and establishment of *gedik*, the reasons of artisans accepting and, in time, desiring to hold *gedik* will be taken into consideration in the context of concerned period. The attempts of two reformist Ottoman sultans, Selim III and Mahmud II will be taken into consideration in different parts. As a conclusion, the process of abolishment of *gedik* after Tanzimat period and the state's decisions in different cases will be evaluated. This study is limited to Ottoman capital city, Istanbul which presented many examples of *gediks*.

2. The Definition and Establishment of *Gedik*

The literal meaning of *gedik* in Turkish is "gap, slot, empty place, breach, notch, a ruined place, deficient".¹⁴ In Ottoman parlance, *gedik* has different meaning in the military, administrative and economic realms.¹⁵ The usage of the word *gedik* was probably derived from the word *gedikli*,

⁹ *İcareteyn*, as an Arabic word that means the dual lease system in which the tenant of a *vakıf* property paid, first, an immediate substantial amount to dispose of the property and then a second annual rent. (H. İnalcık and D. Quataert (eds), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge, 1994, p.998.)In *icareteyn* contract, the tenant of a *vakıf* property paid a significant down payment-approximately equal to the value of that property- called *icare-i muaccele* and an insignificant prefixed annual rent called *icare-i müeccele*. (Ömer Hilmi Efendi, *İttihafü'l-Ahlaq fî Ahkâmî'l-Evkaf*, İstanbul, 1307/1890, pp.85-87.)

¹⁰ A. Kal'a, "Gediklerin Doğuşu ve Gedikli Esnaf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1990, no: 67, pp.181-187; A. Kal'a, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları, İstanbul Külliyyatı VII*, İstanbul, 1998.

¹¹ M. Koyuncu, *The Institution of Gedik in Ottoman Istanbul, 1750-1850*, Unpublished MA thesis, Institute of Social Sciences, Boğaziçi University, 2001.

¹² O. Yıldırım, *Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm 1650-1826*, no: 2, *Toplum ve Bilim*, 2000, pp.146-176; O. Yıldırım, "Transformation of the Craft Guilds in İstanbul, 1650-1860", *Islamic Studies*, 40, (2001), pp.49-66. O. Yıldırım, *Ottoman Guilds (1600-1826): A Survey, The Return of the Guilds*, Utrecht University, 5-7 October 2006 <http://www.iisg.nl/hpw/papers/guilds-yildirim.pdf>; O. Yıldırım, "Onsekizinci Yüzyılda Kurumsal bir Yenilik Olarak Gedik: İstanbul'daki Kılâpdancı Esnafı Örneği", *Osmanlı'nın Peşinde Bir Yaşam: Suraiya Faroqi'ye Armağan*, 2008, pp.373-399.

¹³ Seven Ağır, in recent study on *gedik*, analyzes transactions concerning *gedik* in İstanbul court registers from early nineteenth century. As her work was preliminary when this article began to be written, we prefer not to comment on her detailed analytical study.

¹⁴ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul, 1317/1899, p.1152

¹⁵ As a military term, *gedik* had been used for the list of permanent staff positions of the military class like guardsmen of frontiers and fortresses, and cannons who had an opportunity to become an officer by way of promotion even though they were not regarded as warrior class. The private soldiers in these ranks were capped at a certain number. In this sense, *gedikli çavuş* was a warrant officer.¹⁵ For example, BOA, Ali Emiri, Kanuni 323; BOA, Ali Emiri, Mehmed IV, n.198. In administrative realm, *gedik* meant a certain duty and privilege in the Ottoman palace. Some of the chiefs of administrative officials were called "*gedikli*". *Gedik* in administrative realm was like a vested right at the disposal of its owner. When one of the owners of this kind of right died, his right generally was granted to one from the same group who had ability to practise that duty. For instance, a tanner of palace who was taking two *akçe ulufe* daily died, his vacant

which means "the one who had a "slot" which was an established place in a household or in the public service held by a kind of feudal tenure."¹⁶ The slot was associated with the tools and equipment (*alat-ı lazime*), which in the case of the artisans referred to those who occupied specific places in the marketplace. The capital goods utilised by these artisans remained in these spots which were customarily reserved for their trade.¹⁷ In order to open up a new shop, that is, to start his own business, an artisan who had the right of mastership needed a vacant shop from among the limited number of shops reserved for that specific trade or craft. In other words, to be the owner of one of these limited number of shops meant having the privilege to practise a particular trade or craft. For this reason, during earlier times when the word *gedik* was used in the context of craft and artisans, the shops were called *gedikli shops* meaning privileged shops.¹⁸ It seems that the term *gedik-li* implies seniority and tenure or regularity of position and all of these definitions share a common point- privilege. It is probable that the modern dictionary meaning of *gedik* sounds, in a sense, deficiency, negativity whereas in the Ottoman parlance it implies seniority, tenure and privilege.

The original meaning of *gedik* as used with respect to artisans is difficult to establish. Among the artisans, *gedik* seems to have been generally used as the right of buying, producing and selling of a product and service, based on the definitions of Süleyman Sudi (*Defter-i Muktesid*) and Sıdkı (*Gedikler*). According to Süleyman Sudi, *gedik* has almost the same meaning as monopoly. He accepts that *gedik* is a Turkish word meaning deficiency. Another meaning of the word is a gap on a wall. He draws his conclusion related to monopoly based on Arabic version of *gedik* which is *ferce* means being rescued from severity. Sudi furthers his argument by claiming that the most privileged chiefs (*ağa*) at old viziers' offices were named *gedikli ağa*, so, *gedik* had the same meaning as monopoly is reasonable. Thus, *gedik* cover such privilege and monopoly that carrying out of regulations of document given by the state for a particular work could be processed only by its owner and a product could be sold only by its own seller.¹⁹

The definition used by Sıdkı in his unique book concerning the *gedik*, has been widely accepted among scholars.²⁰ Sıdkı takes the date of 1141/1727 both as the beginning of monopoly in trade and therefore, as a turning point for the definition of the *gedik* concept. He claims that the number of artisans had been limited under the name of mastership (*ustalık*), until 1727 but after this date this limit on number was named *gedik* and was used to indicate the tools and equipment used for a craft. So when a master craftsman who had the right of mastership died, the tools and equipment of his craft that could be bought, sold and transferred were called as *gedik* among artisans. Gradually, the word of *gedik* evolved to include both the right of mastership and the tools and equipment of a given craft. According to Sıdkı, although previously- he does not give an exact date- being master and tools and equipment of a craft were named as *gedik*, defining *gedik* as the right to practise a trade/craft is both appropriate and acceptable.²¹

gedik was granted to another senior tanner. This kind of grants can be seen in the examples of the documents BOA, Ali Emiri, Mehmed IV, n.521, 589, 597.

¹⁶ New Redhouse Turkish-English Dictionary, İstanbul, 1968.

¹⁷ E.D. Akarlı, "Gedik: implements, mastership, shop usufruct and monopoly among İstanbul artisans, 1750-1850", *Wissenschaftskolleg Berlin Jahrbuch*, 1986, p.225.

¹⁸ A.Kal'a, *Mahmud II döneminde sanayi in iktisadi ve sosyal organizasyonu ve bu organizasyonda Tanzimata doğru yapı değişimleri*, unpublished Phd dissertation, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988, p.105.

¹⁹ Süleyman Sudi, *Defter-i Muktesid*, İstanbul, 1307/1890, vol I, p. 96.

²⁰ Osman Nuri Ergin takes the definition of Sıdkı completely on his enormous work, *ibid*, p.638; G. Baer, "Monopolies and restrictive practices of Turkish guilds", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 1970, v. 13, p. 159; N. Çağatay, *ibid*; Sıdkı's work also has been printed in Latin alphabet by Kamil Ali Gıynaş, *Sıdkı-Gedikler*, Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi yayını, Kırşehir, 2004.; K. Ali Gıynaş, "Sıdkı Bey'in Eserine Göre Gedikler ve Gedik Kurumu", *I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, 12-13 Ekim 2004 Kırşehir.

²¹ Sıdkı, *ibid*, p. 15-21.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Based on the definitions of both Süleyman Sudi and Sıdkı, we define *gedik* as the right leading to monopoly. In fact, it will not be incorrect to mention such monopolistic rights as the limitation on the number of artisans and shops even in the era of Mehmed II (1444-46, 1451-81).²² Therefore, it is probably true that monopolistic rights constitute a base for *gedik*. In order to determine more or less the exact definition of *gedik*, it is necessary to take different periods into consideration. It is also a highly complex issue which makes giving an exact date for the first use of *gedik* among artisans difficult. The scholars for whom *gedik* has the same meaning as monopoly and thus the limitation on the number of artisans and shops have commonly accepted 1141/1727 as the year for the first use of the *gedik* concept among artisans. An exception is Osman Nuri who despite accepting *gedik* as monopoly in terms of limitation on the number of artisans and shops, he claims that *gedik* existed before 1141/1727 as it appears in a document dated 1040/1630²³ but word *gedik* became much more widely used starting from around the commonly accepted date.²⁴

At the beginning, the word of *gedik* had been used among artisans to signify the implements of a craftsman, the contents of his workshop, tools and equipment needed to exercise a certain craft or trade (*alat-ı lazime*) as it is understood from the documents.²⁵ The densely usage of the *gedik* concept in documents related to the artisans and other shopkeepers can be seen from mid-eighteenth century. Since *gedik* became much more widespread in the course of eighteenth and nineteenth centuries, many scholars have regarded it as a constitutive element of the Ottoman guild system.²⁶ By the dawn of the nineteenth century, *gedik* had come to mean the right to practise a particular trade at a specific work premise equipped with the means and tools necessary to practise that trade. Throughout the nineteenth century, the word applied to a category of legal documents which entitled the holder to full usufruct over a work premise. The adventure of this curious concept reflects the developments that affected the business life in İstanbul.²⁷ It is no doubt that the scope of the concept of *gedik* was gradually widened according to the changing economic and social conditions of the Ottoman capital city. In the broadest sense, the concept of *gedik* implies the system of production based on the rights of monopoly. This broadest implication of *gedik* word does not state that *gedik* lost its meaning of tools and equipment needed to exercise a certain trade or craft.

There were two kinds of *gediks*- *müstekar* and *hevayi*. Fixed (*müstekar*) *gediks* were attached to a specific place so, the artisans could not practise their trade or craft in another place unless he took legal permission according to *nizam* of interested artisans. Unfixed, aerial (*hevayi*) *gediks* represented nothing more than a right to practise a certain trade independently and the proprietorship of the corresponding set of tools and equipment.²⁸ Without being owner of *gedik*, even a fully trained master craftsman was not permitted to start his own business. The right of

²² This kind of examples can be seen in the laws (*kanunname*) concerning artisans in R. Anhegger and H. İnalcık (eds), *Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örfi Osmani*, TTK, Ankara, 1956.

²³ Osman Nuri Ergin, *ibid.*

²⁴ The oldest document mentioning the registration of a *gedik* shop that uses the word in reference to the right of exercising a particular craft in a given place is dated 1070/1659. BOA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 3, p.354, hüküm no 1282, quoted from A. Kal'a, "Gediklerin Doğuşu ve Gedikli Esnaf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1990, vol.67, p.185; Evliya Çelebi mentions *gedik* of water carriers in a document dated 1040/1630. This *gedik* was used to only refer to the right to carry out a certain work and it was not connected with the tools and equipment a craft or trade. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul, 1938, p.345.

²⁵ I will give only a few examples using the *gedik* concept as *alat-ı lazime*. For instance, BOA, Cevdet Belediye, 4770; 6532; İrade Dahiliye 29030; İrade Meclis-i Vala, 9911; Hatt-ı Humayun 31052. I saw *gedik* concept at the meaning of shops "(...) *gedik tabir olunur dükkânlar* (...)" in a document dated 1247/1831 in BOA, CB 4770; CB 7598.

²⁶ S. Faroqhi, "The fieldglass and the Magnifying Lens: Ottoman studies of crafts and craftsmen", *The Journal of European Economic History*, vol.20, (1991), p.49.

²⁷ E.Akarlı, *ibid.*

²⁸ Sıdkı, *ibid.*, p.31.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

mastership had been given by the consent of the guild, likewise, the right to practise a particular trade or craft named as *gedik* also could be transferred only with the consent of the guild members. In this way, *gedik* was regarded as a continuing part of the right of mastership. Gibb and Bowen claim that the term *gedik* replaced the term *ustalık* and it had been used to denote the custom by which trade implements were handed over without any payment to purchasers or inheritors of *ustalık* rights.²⁹ The rights coming from the ownership of *gedik* had been forming technical rules in accordance with production developed by the guilds; the rules for professional discipline; the regulations of social hierarchy among the members of guilds; the economic and legal rights and responsibilities given to the guilds by the state. The arrangements and applications on the right of *gedik* as a bundle of rights and obligations³⁰ had taken place in the regulations of artisans (*esnaf nizamları*)³¹, so, *gedik* also became one of the examples of reciprocal relations between guilds and the Ottoman state. Each guilds consisting of *gedik* shops was deciding whomever can be owner of *gedik* in wherever and under which conditions. The answers of these questions also constituted the regulations of artisans (*esnaf nizamları*). The role of the state was to approve these regulations.

3. The Importance of *Gedik* For The Artisans

Migration to İstanbul which had been encouraged by the Ottoman state during the period following its conquest, emerged as a problem late sixteenth century onwards. At the end of the century, the Celali rebellions caused by economic problems in rural areas led to an influx of peasants to cities, especially to İstanbul³². The flow of newcomers from countryside did not stop but increased in late seventeenth³³ and eighteenth³⁴ centuries. It is very clear in the oftenly repeated decrees of eighteenth century forbidding in-migration from countryside that İstanbul was the most favorite destination for fugitives and migrants in search of work. The most important anxiety of the Ottoman authorities was to sustain the growing population of the capital city in the face of an increasing number of great fires at times affecting two thirds of the city, scarcity of residence and unfavorable economic conditions.³⁵ The Ottoman administration of 18th century, hard pressed by wars and subsistence crises, attempted to achieve a balance between food supply and urban population.³⁶

The challenges posed by newcomers especially to the capital city had also negative impact on the economic conditions of the artisans. Starting in 1760s, as M. Genç states the Ottoman economy began to show signs of economic troubles and financial crises. Production in almost all sectors decreased.³⁷ During this century, financial problems became particularly visible and severe at times of wars.³⁸ During wartime, the requisitions of the state became much more detrimental to

²⁹ H. Gibb and H. Bowen, *Islamic Society and the West; A Study of the Impact of Western Civilization Moslem Culture in the Near East*, v. I, London, 1950; p.282; R. Mantran, *Onyedinci yüzyıl ikinci yarısı İstanbul, Kurumsal, İktisadi ve Toplumsal Tarih İncelemesi*, M. Ali Kiliçbay and Enver Özcan (trans), Ankara,1990, p. 344.

³⁰ E. Akarlı, , "Gedik: A bundle of rights and obligations for İstanbul Artisans and Traders, 1750-1840", in *Law, Anthropology and the Constitution of the Social: Making Persons and Things*, ed. Alain Pottage and Martha Mundy, Cambridge University Press, Cambridge,2004, pp.166-200.

³¹ A. Kal'a, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları, İstanbul Külliyyatı VII*, İstanbul, 1998.

³² M. Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*, 2. baskı, YKY, İstanbul, 2013.

³³ For the world of seventeenth century capital city artisans, Eujeong Yi, *Guilds Dynamics in Seventeenth-Century İstanbul: Fluidity and Leverage*, E.J.Brill, Leiden, 2004. Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul,1986, p.232

³⁴ M. Aktepe, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Dergisi*, IX/13, 1958, pp.1-30; Y. Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985.

³⁵ M. Aktepe, *Patrona Halil İsyanı*, İstanbul, 1958, p.19.

³⁶ S. Faruqi, "In Quest of Their Daily Bread: Artisans of İstanbul under Selim III", *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim Dönemi*, ed. S. Kenan, İSAM, İstanbul, 2010, pp. 167-182.

³⁷ M. Genç, "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, no: 49, 4 Nisan 1984, Ankara, p.52-61

³⁸ Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul,1986, p.232

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

the artisans when they typically tried to supply their sudden need for strategic goods like iron, sail cloth, copper, and gun powder,... at below market prices. As a result, workshops that supplied the most amount of goods during wars lost the most and were financially weakened.³⁹ In addition, whenever the army left on a campaign, a certain number of the artisans' groups had to participate in the campaign so as to meet the army's need for goods and repair during the course of the campaign. All the expenses of the artisans in the army were paid by the guilds. Each guild had to pay a sum of money to the state under the name of *ordu akçesi*. This tax was increased as a result of the heavy financial pressures of the wars and the artisans had an increasingly hard time paying these taxes.⁴⁰

During the 18th century, the documents related to the artisans in İstanbul indicates that in increasing numbers, the master artisans⁴¹ were willing to register their stewards as *gedikli* and their tools and equipments as *gedik*.⁴² Why was *gedik* as a kind of monopoly welcomed by the artisans of İstanbul and what was the meaning of *gedik* among them? While people from countryside under heavy pressure of taxes were flowing into the capital city in order to find a job, the most common complaint of the artisans of İstanbul to the courts was the migration to their city as a source of continuous pressure on their guilds. The courts continued to defend the views of artisans' organizations regarding limits to be set upon new shops.⁴³ It can be inferred from the documents that *gedik* as a monopolistic right meant so called precautions for them against the violations of outsiders-strangers coming from the countryside (*taşra*) and constantly increasing numbers of peddlers. The most important function of *gedik* was to limit and control the location of the craft or trade and to prevent its dispersion. The second important restriction controlled by *gedik* was the limitation of the number of guild members.⁴⁴ As Faroqhi points out that controlling membership of his guild through *gedik* might also be helpful from an artisan's viewpoint when raw materials were in short supply. *Gedik* should have been quite effective as a rationing device.⁴⁵

The problems accompanied with the newcomers become a new issue for the capital in 18th century. Many of the newcomers to the capital city tended work in petty crafts or/ trades without *gediks* or work as peddlers. The population growth brought about higher levels of production and consumption, which was not driven by the increased productivity of the guilds given that no major change had taken place with respect to the techniques of crafts/trades and structure of the guilds.⁴⁶ Instead the driving factor behind higher levels of production was an increase in the number of artisans and peddlers working outside the guild system because they were unable to change the structure of the guilds. According to complaints of local artisans with *gediks*, artisans coming from outside of capital city did not pay adequate attention to their work and as a result, they damaged the

³⁹ M. Genç, "Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, Ankara, 1990, pp.7,13

⁴⁰ A group of grocers were complaining from the activities of their *kethüda* who was demanding extra money for the other needs within *ordu akçesi*. It is clear that the artisans were in a difficulty to pay increased amount of taxes more than their financial capacity. A. Kal'a, (ed), *İAD I*, p. 110, doc. 3/373/1337- fi evası B 1168/23 April-2 May 1755.

⁴¹ For the quarrels between masters and journeymen as a significant problem in 18th century, look at Y. Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 21-25 Eylül 1981 kongreye sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu yay., v.2, Ankara, pp.1037-1048.

⁴² Onur Yıldırım emphasizes the importance of preservation of guild members against the increased activity of free entrepreneur on the success of *gedik* in a short time in Ottoman capital city. For general debate son Ottoman artisans, O.Yıldırım, Transformation of the Craft Guilds in İstanbul, 1650-1860. *Islamic Studies*, 40, (2001), p.49-66.

⁴³ B. McGowen, "Merchants and Craftsmen", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, H. İnalcık and D. Quatert (eds), Cambridge, 1994, p.697.

⁴⁴ G. Baer, Monopolies and Restrictive Practices of Turkish Guilds, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol.13, 1973, p.161.

⁴⁵ S. Faroqhi, *Artisans of Empire*, p.127.

⁴⁶ Mantran, *ibid*, p.363.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

quality of their products, as in the example of dyers of Galata.⁴⁷ The peddlers engaged in illegal competition with the guild members and hence, risked harm to the public. The registered artisans –owner of *gediks*- saw peddlers as rivals; peddlers restricted their livelihood and also caused an increase in prices and a decrease in the amount of taxes paid by the artisans to the state.⁴⁸

As practice, freezing the number of tools and equipment, and members of a particular guild occurred also during the 16th century and provided a monopolistic privilege to the concerned guild members. For example, according to the *nizam* of glassmakers, their numbers were limited to 31 *gediks*- 27 in İstanbul, one in Tophane, one in Üsküdar and one in Eyüp-in 1070/1658. The number of *gedikli* shops did not change in 1106/1727, in 1168/1755 and even in 1282/1865.⁴⁹ The increase in population of İstanbul is a very well known fact but the reasons for lack of change in the limited number of shops as in the case of glassmakers are not mentioned or cannot be inferred from such documents. This does not mean that there were no exceptions to the persistent limitations on the number of *gediks* in spite of the population growth. For example, in 1171/1757 due to the increase in population of Eyüp (*evvelki haline nazaran sevad-ı a'zam menzilesinde*), new houses began to be built and so there was an increasing need for mortar made of brick dust and lime (*horasan*). In order to open a new shop, complainants claimed that the existing mortar shop but was inadequate and the public had to carry mortar from other quarters in winter with a great difficulty. The state permitted for the establishment of new mortar shop due to the great public need in Eyüp but on the condition that the total number of *gediks* of mortar shop was not exceeded, which was 40 according to the *nizam*. Therefore, only when one of these 40 *gediks* became vacant (*mahlül*, its rights would be transferred to Eyüp regardless of its current location. However, state did not permit the establishment of a new *gedik*.⁵⁰

Even if there was an urgent need for the expansion of a given occupation for the sake of public, the Ottoman state seems strictly over against new *gediks* and it seems to be in favour of keeping the "*nizam*", existing order, in a sense unfashioned order. Interestingly, in almost all order related with the issues of guilds and artisans, the Ottoman state justifies its decisions by claiming welfare of public (*halkın terveh-i ahvali*). However, freezing the number of *gedik* as in the examples of glassmakers and mortar shops seems to be contradicted with the state's main concern on keeping welfare of its own public. As it is clear that when there was immense demand, the artisans should have found a way to do that, maybe without *gedik*, so, without the approval of state. This also can be argued that the state gave a way to do any needed jobs without *gedik*, at the expense of insistence on limited number of *gedik*. Consecutively the owners of *gedik* felt themselves much more privileged and embraced their rights provided by *gedik*.

Under the social and economic pressure mentioned above briefly on the artisans of Ottoman capital city, commercial credibility as the most important right of *gedik* seems to have encouraged monopolistic tendencies among artisans of İstanbul in 18th century. The artisans have to pledge their *gediks* as security for their loans either to state or traders.⁵¹ Onur Yıldırım argues the establishment and usage of *gedik* as credit against loans to one of the reasons of dissolution of craft guilds since new *gedik* holders who were the highest bidders at an auction, were not from guild

⁴⁷ "(...) giderek boyacı esnafı kesret bulup ol takrible esnafımız derununa ecanibden hamdest ve hilekâr ve kalpazan ve kul ve ibadullahın iktiza iden esvabların kalb ve redi boyadıklarından maada bazılarının esvablarını boyamak için alup ba'dehu inkâr birle ashabına gadr(...)" A. Kal'a, (ed), *İAD I*, p.265, doc. 5/230/704, Fi evahir-i L 1173/6-14 June 1760.

⁴⁸ A. Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1994, p.153.

⁴⁹ A. Kal'a, (ed), *İstanbul Ahkâm Defterleri I (İAD I)*, p.99, doc. 3/354/1282- fi evail CA 1168/13-22 February 1755.

⁵⁰ A. Kal'a, (ed), *İAD I*, p.160, document nr. 4/231/705/-fi evail Ra 1171/13-22 November 1757. İstanbul Kadı Sicilleri (İKS), 98/12 R 1220/1805 quoted from O. Nuri, *ibid*, p.657.

⁵¹ "Habbazan fırınları gedikleri zahire bahasında canib-i miriye ve kapan tüccarına olan deynleri mukabili olup..." İstanbul Kadı Sicilleri, 62-33, 28 Z 1208/27 Temmuz 1794.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

member of concerned craft but anyone who had financial power.⁵² Yıldırım's argument can be supported by some archival documents but in some cases the state was an effort to give *gedik* of artisan in bankruptcy to one of the members of his guild. Apart from the fact that new *gedik* holder became the highest bidder, it is not so clear what kind of criteria has been taken into consideration on sale of *gediks* of artisan in bankruptcy by the state and how the other members of concerned guilds behaved. On these issues the documents in our hands are silent. The question of to what extent new *gedik* holders with unknown characteristics affected the Ottoman guild structure need to be further investigations and analysis.

4. Sultan Selim III and The Dilemma of Ottoman State

The adverse effects of a monopoly in trade/craft was firstly expressed by Selim III (1789-1801). During the early years of his reign, he issued an official decree⁵³ to *Bab-ı Ali*, in which he mentioned his awareness about the inflationary effect of *gedik* on commodity prices. Selim III as the first sultan taking first step through the abolishment of *gedik* seperated the right of holding *gedik* from the estate of deceased artisan. Selim III who considered *gedik* to be an obstacle for trade/craft, took the first steps for the abolishment of *gedik*. He particularly emphasized the interference into the rights of property owners by the *gedik* holders. The sultan upheld the proprietary rights against the encroachment of the *gedik* holder. The sultan was aware of the complexity and confusion of legality of *gedik* among the *kadıs*. Some of the *kadıs* were making a decision, for example on inheritance, that the claim of *gedik* was legal but some of them were claiming its unlawfulness according to the sharia. Not only owners of property but also *gedik* holders were sometimes in difficulty especially on sale contracts due to change in Ottoman currency. According to Selim III, owing to the fact that *gedik* was harmful both for the owner of property and owner of *gedik*, only registration of fixed *gediks* for basic necessities could be allowed if it was approved both by the sultan and grand vizier. (*iki sahhlı*) Ex-registrations would be preserved and their procedures would continue as before. After the issuance of the decree the establishment of *hevayi* kinds of *gediks* (movable *gediks*) would not to be allowed. In order to prevent any loss of profit of the state, he declared that the *gedik* of a deceased artisan was not to be regarded from his estate, only material of his *gedik* could be given for his heirs. If deceased person had given money for *gedik* to the proprietor, this money would be demanded and property would be returned to its owner.⁵⁴ Within this decree, he declared that all monopolistic stipulations on existing *nizams* should be cancelled and new permission to the fixed *gediks* should be issued with utmost care and *hevayi* kinds of *gediks* were no longer recognized. What was the importance of Selim III's decree for the artisans?

The attempts of Selim III, regarded as traditionalist reformer believing that "empire was in difficulty because the traditional institutions were not being operated properly. Abuses and inefficiency had to be ended and discipline and service restored"⁵⁵, should be taken into consideration as necessity due to economic and social climate of Istanbul. When the tremendous expense of the Sultan's military reforms were combined with the activities of Balkan notables who not only cut off the Treasury's provincial revenues but also forced the Porte to spend large sums for annual expeditions against them aggravated the financial difficulties of the state. In order to find sufficient money to response the difficulties of government, the sultan chose the traditional way of his predecessors by increasing taxes, debasing the coins, seizing private properties and melting down gold and silver utensils. As Shaw asserted that the most concrete and successful of Selim's

⁵² Onur Yıldırım, Ottoman Guilds (1600-1826): A survey, The Return of the Guilds, Utrecht University, 5-7 October 2006 <http://www.iisg.nl/hpw/papers/guilds-yildirim.pdf>, 13 March 2013.

⁵³ A decree dated by 2 N 1209/1795 quoted from O. Nuri, *ibid*, pp.648-649.

⁵⁴ İstanbul Kadı Sicilleri, 98/12 R 1220/1805 quoted from O. Nuri, *ibid*, p.657.

⁵⁵ S. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, p.260

economic programs were those introduced to organize the provision of grain and coffee for the great cities of the empire.⁵⁶ The sultan's attempts aimed to securing especially the provisioning of the capital⁵⁷ as much as possible and to prevent any tension among its residents. These efforts were appropriate to the idea of ensuring the public's welfare as recurrently taken place in official documents implicitly indicating the state's crucial responsibility for the public.

From the point view of artisans the economic conditions of those days narrowed their livelihood and their counter attack was to embrace their privileged, in a sense, monopolistic rights, and to attempt the interference of any potential 'profit sharer' of their earnings. Alongside economic difficulties the artisans faced with, the artisans also felt themselves to have to struggle with newcomers of the capital city who were generally tried to gain their livelihood by the way of working as peddlers or subordinate artisans. The newcomers were not welcomed by not only the artisans of Istanbul but also by the Sultan himself.⁵⁸ He proclaimed that the capital was overcrowded and full of undesirable elements. Moreover, he ordered stringent control to document the inhabitants of different regions of Istanbul.⁵⁹ In era of Selim III, beginning with 1792, all shops, gardens, boatsmen, peddlers like portars were registered for the reason of that people who had no guarantor would be investigated and had to be send their homelands.⁶⁰

Some of the newcomers -Muslim or non Muslim- skilled in a certain craft had the opportunity to find a job with the established artisans, which would not be as a master but only as a journeyman. It will not be incorrect to presume that newcomers were not able to become the owners of *gedik* due to both their limited financial capacities and also to the strictly set and maintained number of *gediks*. The establishment of a new *gedik* was such a difficult and complicated process that the documents available to us do not provide any clear information about the conditions under which a new *gedik* could be established. It can be assumed that the number of *gediks* was determined according to the public need and the capacity of a particular craft/trade. In documents, the only information mentioned since ancient times (*ez kadimden beri*) our number has been(*bizim sayımız dır*); and the number of *gedik* cannot be more or less than the previously determined number.⁶¹ The few documents available to us do not mention any information about the factors that determined the "ancient times". The population might have been one of the important factors in the determination of the number of the tools and equipment and people of a certain craft or/trade but this claim cannot be supported by archival evidence.

Interestingly, the registration of *gedik* of artisans buying and selling state goods like tobaccoconists was not unlawful. In order to prevent any decrease on state's own revenue, the state itself made confusion on establishment or abolishment of *gediks* by creating monopolistic rights on

⁵⁶ S. Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Selim III 1780-1807*, Harvard University Press, Cambridge, 1971, p.175.

⁵⁷ For the problem of provisioning of Ottoman capital city, look at L. Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın temini meselesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat fakültesi Mecmuası*, XI/14, (1949-50), pp.397-416; M. Genç, *ibid*; S.Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, Zahir Ticareti, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2001;

⁵⁸ For the issue of population in the era of Selim III, look at Betül Başaran, *Remaking the Gate of Felicity: Policing, Social Control and Migration in Istanbul at the end of the Eighteenth Century 1789-1793*, Phd dissertation, The University of Chicago, 2006.

⁵⁹ S. Faroqi, *Artisans of Empire, Crafts and Craftspeople Under the Ottomans*, I.B. Taurus, London, Newyork, 2009, p.19.

⁶⁰ For "Esnaf Kefalet Defterleri", look at C. Kırılı, "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı, Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim Dönemi, ed. S. Kenan, İSAM, İstanbul, 2010, pp.183-212; H. N. Ertuğ, *Osmanlı Kefalet sistemi ve 1792 Tarihli Bir Kefalet defterine Göre Boğaziçi*, unpublished MA thesis, Sakarya üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1997.

⁶¹ For instance, BOA, CB 6532-16 L 1247/19 March 1832; A. Kal'a, (ed), *İAD I*, p.352, document nr. 6/278/8029-fi evail S 1177/11-20 August 1763.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

its behalf . Their registration were taken inevitably an example by a number of artisans like barbers, sellers of cloth materials and even owner of *han* rooms which could not be registered as *gedik* according to the law. Moreover, the establishment of *gedik* became so widespread that fresh coffee house *gediks* and *hevayi* kinds of *gediks* began to be established even if they were prohibited.⁶²

The artisans appealed to the Chief Account by demanding the registration of their *gediks* in order to strengthen the validity of their *gediks* alongside their *kethüda temessüks* or *hüccets*.⁶³ During the registration of *gediks* in the Chief Account since there were attempts at registering some of the *gediksiz* shops as *gedikli*, the government requested the submission of certain kinds of documents of these *gediks* and posed questions about limitation on their numbers. In this context the registration of names in *Pazarbaşı* notebook was rejected to be registered in Chief Account.⁶⁴ Besides, the cases were tried to be restricted to İstanbul courts.⁶⁵ The state demanded *gedik* registration in Chief Account may be for the reason of taking the *gediks* highlighting monopolistic privilege under its own control but it should be strengthened its legal aspects especially dealing with properties. This caused much more conflict between *gedik* holders and property owners.

5. Mahmud II and His Dilemma on Establishing New System for Gedik

The conflicts did not come to an end with the abolishment of monopolies on commodities except for basic necessities; not only inflation stemming from the monopoly in basic supplies continued but also there were recurrent conflicts, such as a conflict between grocers and green grocers for selling a kind of cheese required the abolishment of the monopoly of grocers by Mahmud II(1808-39) in 1824.⁶⁶ However, for new businesses fresh fixed *gediks* were created by the state and for this reason state declared that anyone could be the owner of their preferred *gedik* if they paid its *muaccele*- a large sum. In this context, the state ruled the establishment of 55 punch⁶⁷ *gediks* in Galata and appointed an *ustabaşı* for supervising all the activities of the punch.⁶⁸ The state stressed that these punch *gediks* could not be sold to foreign people and new owners would be only non Muslim Ottoman subjects. In order not to interfere with the rights of public houses, the sale of alcohol and especially the sale of rum –which might be especially expressed due to its newness for the Ottoman public- in punch shops were prohibited.

If we keep in mind Mahmud II (1808-1839)'s most highlighted effort on providing "nizam" mostly in military, it is understandable his conciliatory attitudes towards the artisans of capital city.⁶⁹ Mahmud II's abolishment of janissary corps was also much more interested the artisans of Ottoman capital city. The close relation between janissaries and artisans was well known fact by

⁶² O. Nuri Ergin, *ibid*, pp.648-9 For instance, BOA, CB 6532-16 L 1247/19 March 1832; A. Kal'a, (ed), *İAD I*, p.352, document nr. 6/278/8029-fi evail S 1177/11-20 August 1763.

⁶³ BOA, CB 7598-24 Z 1217/17 April 1803 *Kameri hanında kain odaların nizamları*; These kind of demands continued also in later periods.BOA, CB 7437-21 L 1247/24 March 1832. BOA, CB 7598-14 S 1217/16 June 1802 *Sabuncu esnafının nizamları*.

⁶⁴ BOA, CB 1105-13 B 1205/18 March 1791.

⁶⁵ BOA, CB 7598-14 S 1217/16 June 1802 *Sabuncu esnafının nizamları*.

⁶⁶ "(...)vakıa bu makule şeylerde inhisarın mazarratı der-kar ve def'i ibadullah hakkında hayırlı olacağı zahir ve bahir olmağla peynir hakkındaki inhisarın ref'iyle gerek manav ve gerek bakkal esnafı al's-seviyye bey' ve şıra itmelerine ruhsat i'tasıyle tanzim ve icrasına ibtidar olunsun (...)" BOA, HH 32426-1240/1824. BOA; CB 4675-11 N 1246/23 February 1830.

⁶⁷ Punch was a kind of cocktail consisting of five kinds of alcohol prepared by British in India which was called punch stemming from the Indian word-pantsh meaning five. This cocktail can be regarded the oldest one in İstanbul. The entrance of this cocktail to İstanbul was recorded as 1850 but this document indicates early dates-1820s unlike "İçki", *İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, v.5, p.133.

⁶⁸ BOA, CB 4675-11 N 1246/23 February 1830.

⁶⁹ For a detailed work on daily life of this period look at N. Turna, *The Everyday Life of Istanbul and its Artisans, 1808-1839*, unpublished Phd thesis, Binghampton University/SUNY, 2006.

the Ottoman authorities.⁷⁰ Even in earlier periods it is too difficult to separate janissaries from artisans in the market. When janissaries joined in the guilds, assimilation and discent transformed into integration.⁷¹ For this reason, there were many artisans inevitably condemned to exile due to their affiliation with janissaries, moreover they were janissaries also.⁷² Besides, financial considerations and the political tensions in the capital played a role in Mahmud II's more favorable treatment of the artisans; in return for his favourable policies, he increased the taxes and dues paid by artisans. In describing the higher taxes and dues during Mahmud II's reign Ahmed Cevdet Paşa⁷³ compares the financial burdens imposed by these taxes and dues with the pressures exerted by the janissaries to extort money from the artisans before 1826. Yet he still seems to be in favor of the reign of Mahmud II, unlike O. Nuri discusses the decree on the rebellion in Damascus that was brought about by the new tax-*ihtisap rusumu*.⁷⁴ The state used the same analogy to justify the increase in taxation and claimed that instead of the money taken by janissaries unlawfully, ordinary *ihtisap* tax would be put in place as a source of revenue for the expenditures of *ihtisap* ministry.⁷⁵

In terms of establishment of *gedik* the reign of Mahmud II should be also considered with his efforts and reforms dealing with *vakıf* properties.⁷⁶ From the second half of the 18th century all the sultans acted to centralize vakıf administration since they were aware of their revenue.⁷⁷ Mahmud II's intention was that the majority of landed and roofed property revenue which had been diverted by means of *icareteynli* semi familial evkaf into private hands should return to its original condition as property belonging to the state. Thus it can be said that the right of control of evkaf of the empire reverted to the state. Property which originally belonged to the state remained with the state and in this respect all evkaf was evkaf-ı hümayun.⁷⁸

⁷⁰ Some of the works on relation of janissaries and artisans are Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *A.Ü. DTCF Dergisi*, c. V/3, 1947, pp.291-313; R. W. Olson, "The Esnaf and The Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?", *Journal of Economic and Social History of Orient*, v. XVII., 3. part, Leiden: E. J. Brill, 1974; Cemal Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Institute of Islamic Studies, McGill University, 1981; Donald Quataert, "Janissaries, Artisans and the Question of Ottoman Decline 1730-1826", *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire 1730-1914*, İstanbul: ISIS Press:1993; Kadir Üstün, *Rethinking Vaka-i Hayriye (The Auspicious Event): Elimination of The Janissaries On The Path To Modernization*, unpublished MA thesis, Bilkent University, The Institute of Economics and Social Sciences, Ankara, 2002; M. Mert Sunar, *Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807-1826*, Unpublished Phd thesis, Graduate School of Binghamton University State University of New York, 2006; M. Mert Sunar, "When grocers, porter and other riff-raff become soldiers: Janissary Artisans and Laborers in the Nineteenth Century İstanbul and Edirne", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2009/1), pp.175-194;

⁷¹ Eunjeong Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth Century İstanbul: Fluidity and Leverage*, (Leiden, 2004), pp.137-9.

⁷² Nearly half of the exiled janissaries in İstanbul and Edirne after the abolishment of janissary corps in 1826 had a title of such artisans as carpenters, bakers, greengrocers, owner of coffee houses, tinsmiths, pastry shop owners, locksmiths, shoemakers, tanners and masons. M. Mert Sunar, "When grocers, porter and other riff-raff become soldiers: Janissary Artisans and Laborers in the Nineteenth Century İstanbul and Edirne", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2009/1), p.186.

⁷³ "(...) *tekâlif-i cedide badi-i emirde nasa hoş görünmez ise de yeniçeriler zamanında halkın duçar olduğu su-i istimalata nazaran pek hafif idi*(...)" A. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, v.12, Dersaadet, 1309/1892, p.206.

⁷⁴ O. Nuri, *ibid*, p.357.

⁷⁵ "(...) *el haletü hazihi İstanbul ihtisabı otuz sekiz bin kuruş bedel ile iltizam olunur bir mukataa olup bu defa kadimine tatbikan cesametlenmiş olduğundan masarîfının derkar olacak tekeşürüne mebni canib-i miriye hasarı mucib olmamak ve mülga yeniçeri güruhunun şuradan buradan aldıkları akçanın ve ihtisap tarafından alınması mutad olan mal-ı ihtisabın birer suret-i haseneye ifrağıyla ihtisap mukataası hissedarlarına ait olmayarak fakat ihtisap ağalığının masarîf-i zaruriyesine medar olmak üzere bir miktar irad tedariki lazım gelmekle*(...)" Divan-ı Hümayun Kanunname-i Askeri Defteri – evahir-i M 1242/1826 quoted from O. Nuri, *ibid*, p.352.

⁷⁶ For detail, M. İpşirli, "II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, n.12, 1982, pp.56-66.

⁷⁷ Bahaeddin Yediyıldız estimates the revenue of *vakıfs* in the 18th century as 1,168,167, 272 *akçe* and after 1774 the revenue of *vakıfs* exceed 1/4 of the state's budget. B. Yediyıldız, "Vakıf", *İslam Ansiklopedisi*, vol. 13, İstanbul, 1986, p.160, which roughly consisted of half of state revenue.

⁷⁸ J. R. Barnes, *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*, Leide, E.J. Brill, 1987, p. 86.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Although at early dates of his reign, Mahmud II was cautioned against legal complications generated by *gedik* and its inflationary effects on commodity prices⁷⁹, he was aware of the importance of the artisans' action for the security of the capital city. During the first ten years of Evkaf Ministry, the widespread application of *gedik* had been born of financial crises in *evkaf* under its administration. Moreover, the original sum stipulated in *vakfiyye* deed no longer sufficed as a living wage for the servants⁸⁰ or their repair due to fluctuation in Ottoman currency.⁸¹ The solution of the sultan to make up deficit of *vakıfs* was to gather all *gediks* under the framework of *evkaf*. For this reason, Mustafa Nuri Paşa gives the establishment date of *Evkaf-ı Humayun*, 1826 as the date of the creation of *gedik* system.⁸² When all *gediks* gathered under the administration of *vakıfs*, the concept of *gedik* became definitely the leasing of the state's trade monopoly over a certain commodity or the authorisation of the artisans to practice their trade/craft in a certain place. What did the sultan's effort to gain financial support to *vakıfs* by creating "nizam" on *gedik* mean for the artisans?

There were two ministries, in the name of Haremeyn and Evkaf Ministries until 1834⁸³. The owner and tenant of *evkaf* holdings under the supervision of *evkaf* Ministry, who had *gediks* with *muhakim hüccets*, *aklam surets* or *kethüda temessüks* were given *vakıf senedat* by *vakıf* of Mahmud II and the ones belonging to Haremeyn Ministry were transformed under the name of Haremeyn Vakfı. By this attempt, a number of *mülk gediks*⁸⁴ were transformed into *vakıfs* and called *nizamlı*. The transformed and/or newly establishment of *gediks* under the administration and control of *vakıfs* became so widespread in 1831 that this date was evaluated by Sıdkı as the date of great change in the procedure for the registration of *gediks*.⁸⁵

Nizamlı gediks consisted of two kinds- *müstekar* and *hevayi* which were also divided in two parts as restricted and unrestricted. The first group was generally composed of *gediks* for daily necessities. For instance, the *gediks* of the artisans who tinned copper vessels in Istanbul was restricted to one hundred and eighty. Alongside these restricted *gediks*, there were also unrestricted ones like *kunduracıs* who made shoes in European style. The unrestricted ones could be given to whoever requested and no one could perform the trade of *kunduracıs* without *gedik* as permission to work in that craft/trade.⁸⁶ The decree of 1831 proves the S. Faroqi's argument that practitioners of crafts/trades suffering contraction in eighteenth century attempted to limit the number of people entering their field because they had fewer customers than they would like⁸⁷. Moreover, the state's decision was implicitly compatible with artisans' demand. The concern of state both not to cause furor of artisans and to secure financial gain by giving permission for new jobs but under the condition of paying large sum to obtain unlimited number of *gediks*. With unrestricted *gediks*, *gedik* lost its characteristics of limitation in number of artisans and shops, so in a sense, monopoly.

It is critical to know whether the transformed *gediks* or newly established *gediks* were demanded by the artisans or not but we do not have exact information on tendencies of artisans. At first, *mülk gediks* were being transformed only at the time of their sale, transfer or pledge, that is,

⁷⁹ E. Akarlı, *ibid*.

⁸⁰ Sıdkı, *ibid*, p.25

⁸¹ The reign of Mahmud II witnessed the most rapid debasement in currency and this period can be regarded as the most inflationary period in Ottoman history. C. Issawi, *The Economic History of Turkey, 1800-1914*, Chicago, 1980, p. 321-337.

⁸² Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l Vukuat*, İstanbul, 1328/1909, vol. IV, p. 100.

⁸³ İbnülemin Mahmud Kemal, H. Hüsamettin, *Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nuzzarın Teracim-i Ahvalı*, İstanbul, 1335/1916, pp.23-26.

⁸⁴ Even if the property of fixed *gediks* were in *vakıfs*, they were called *mülk*.

⁸⁵ Sıdkı, *ibid*, p.26

⁸⁶ Mustafa Nuri Paşa, *ibid*

⁸⁷ S. Faroqi, *Artisans of Empire*, p.120.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

when they needed an official procedure. Obviously, the state was in an urgent need of cash and the sultan declared that any *gediks* could be transformed and *vakıf senedat* would be given whenever demanded. This meant literally a time of confusion. All *kethüdas* had to arrange their notebooks including the names of artisans, numbers and places of their shops and equipment belonging to their guilds and they demanded transformation of their *gedik* documents with *vakıf senedat* on behalf of member of their guilds. Any persons, regardless of his occupation, might have an opportunity to held *gedik* for his shops if he had a close contact with *kethüda*. At this time new *gediks* were also given for the shops which had no *gediks* previously. It should be noted that ex-*gedik* rights were acquired by the *vakıfs* themselves only in condition of being rented back to the masters on *icareteyn* contracts⁸⁸ because the limitations imposed by *icareteyn* on inheritance rights facilitated the reversion of leased property to the *vakıfs* to a new person if deceased person had no children. All *gediks* were submitted to the *vakıfs* in return for their *muaccele*s but their old yearly rents were doubled.⁸⁹

The state tried to take some precautions while giving order to *gediks* even if they were not be carried on properly. Before the transform or newly establishment of *gedik* to the *vakıf*, such questions should be answered as what the first date of establishment of *gedik* in concerned place was, if there was any damage around the other artisans and public, if the building was appropriate for the orders of *ebniye -i hassa müdüriyeti* or not. Although the consent of owner of the property was necessary, but any confirmation was not realised, such mistakes were made that a second *gedik* was given to some of the *gedikli* shops, *nizamlı gedik senedat* were given to the shops under the *icare-i vahideli* contract. All of these increased tension between owners of property and holders of *gediks*. The *gediks* which were transformed from the property to *vakıf* under *icareteyn* contract could not ensure any debts. However, the *gediks* of such artisans as grocers, sellers of sugar, sellers of salt who had great transactions with tradesmen and most of their *gedik seneds* were equivalent of pledge for the products they sold. If new *seneds* were not equivalent of pledge, that is, could not ensure their debts, the debts of a deceased artisan without heirs would remain to the *vakıf* and so, both the revenue of the state and profit of tradesmen would be wasted and the concerned *gedik* would lose its value. For this reason, *seneds* of *nizamlı gediks* were decided to be equivalent of debts of the artisans on their transactions with tradesmen and also on their need of cash when they borrowed from the state or else. The estate of a deceased artisan would be sold by the supervision of his *kethüda* and his debts would be paid. If his state did not suffice for his debts, remnants would be paid from *muaccele* of his *gedik*. If he had no debt or his estate was sufficient for his debts or he had no children, his *gedik* would return to the *vakıf* it belonged and its *muaccele* would be completely given to the treasury.⁹⁰

After the issuance of the decree, *gedik senedat* were begun to be given to places which engaged in every sort of trade, craft and commerce such as shops, rooms in inns, public bathhouses, large shops, underground storerooms such as granaries, cellars and cisterns. In addition to these, *gedik* documents were issued by the *Evkaf* Treasury for vegetable gardens, and were given to the masters of inns, to those in charge of the rooms of inns, to water carriers, to the sellers of pasteries and puddings at the entrance to the streets and passageways, as well as to other itinerant vendors of goods who stood in one place to sell their wares. They were also issued for fishing weirs, for large passenger boats serving the Bosphorus, for light rowboats, and for fish, mussel and oyster boats in the region of Istanbul.⁹¹

⁸⁸ A decree dated by 1831 quoted from Sıdkı, *ibid*, p.27.

⁸⁹ As an example of attachment of all *kemhacı gediks* to Nusretiye Vakfı; BOA, CB 6532- 16 L 1247/19 March 1832.

⁹⁰ A decree dated by 1831 quoted from Sıdkı, *ibid*, pp.28-9.

⁹¹ Sıdkı, *ibid*, p.40.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Mahmud II's decree mentioned above in detail furthers the concept of *gedik* from artisans' realm to property ownership. The sultan seems in pursue of finding financial support to meet expenditures of his reforms in most inflationary period of Ottoman history. The sultan established a new certificate system for *gedik* having various caharacteristics. We have a chance to know which occupation had limited and which ones did not only whenever someone appeals to the court. From these cases, it can be inferred that sultan offered everybody to carry on new fashion crafts/trades if they had financial capacity to pay large sum downpayment for *gedik*. However, the same sultan decided in favor of artisans who demanded strict regulations on their occupation as they suffered serious contraction in their fields. In order to secure daily needs of capital city, sultan was much more accurate on *gediks* of sellers/makers of basic necessities. As Selim III, Mahmud II used monopoly by limiting number of *gediks* in basic necessities especially to secure provisioning of Istanbul. Their attention on provioning of capital was compatible with Ottoman economic mind.⁹² Both sultans' attempts can be analysed in terms of their political manner rather than economic visions. Both of them were aware of danger or disadvantages of monopolistic tendencies created by *gedik* but in practise they were in a dilemma.

5. Conclusion

Selim III issued multiple decrees against the monopolistic privileges of the artisans but he was aware that the monopolistic rights given to the artisans through preceeding centuries could not be revoked. One of the most significant points in the documents concerning the monopolistic demands of artisans during his reign was that the sultan usually preferred to acknowledge the monopoly of groups in order not to spoil the existing order but only under under the condition that there was no orders against it⁹³, that is, if there were no orders forbidding monopoly.⁹⁴ It seems that at this time, the meaning of *gedik* as the tools and equipment necessary for a craft/trade was gradually giving its place to the right of performing a trade/craft. It can be also claimed that since Selim III aimed to abolish the *gedik* as a monopolistic right of artisans which was gradually interfering into the right of proprietorship, he tried to put a limit on the inheritance of this right but not the inheritance of tools and equipment.⁹⁵ Mahmud II's efforts not to limit crafts/trades in new fashions should be considered as part of his reforms, his desire to change in society. Mahmud II tried to put some limitation on use of *gedik* as pledge in theory but in practice he enlarged the scope of *gedik*. Holding *gedik* certificate opened the gate of private property ownership. As Faroqhi pointed out before 1700s if not in service of the sultan the selection of items over which Ottoman subjects could command full ownership was limited to movables, cash, gardens and houses; therefore *gedik*, over which artisans had strong ownership rights, has been viewed as one of the 'paths' by which the notion of full property gained further ground within the Ottoman legal system.⁹⁶

⁹² M. Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken yay., İstanbul, 2000, p.46.

⁹³ “(...)hilafına emr yoğ ise vech-i meşruh üzere amel olunmak için emr-i şerif verildiğün.(...)” A. Kal’a, (ed), *İAD 2*, p.388, 12/74/220-fi evail M 1208/9-18 August 1793. İKS 98-12 N 1220/1805, quoted from O. Nuri, *ibid*, p. 656.

⁹⁴ “(...)mağfurun leh Sultan Mustafa Han tabe serahu zamanında emr-i şerif virildiğün mukaddema inha ve ammüm merhum ve mağfiret-nişan Sultan Abdülhamid han aleyhi’r-rahmetü ve’l-gufran zamanında bin yüz seksen sekiz senesi evasıt-ı Şa’banında tecdiden sadır olan emr-i alıšanı ibraz ve tecdidin reca itmeleriyle hilafına emr olmayup memnu’iyyet-i inhisar-ı bey’ u şıra nizamına mugayir değilse vech-i meşruh üzere amel olunmak babında(...)” A. Kal’a, (ed), *İAD 2*, p. 375, 11/311/969-fi evasıt ZA 1206/1-10 July 1792; “(...)hudavendigar-ı sabık merhum ve mağfur leh ammüm Sultan Abdülhamid Han ala katreanu’l-gufran zamanında virilen emr-i şerifi ibraz ve tecdidin reca ve niyaz itmeleriyle hilafına emr yoğise ve memnu’iyyet-i inhisar tüccaranı şamil sadır olan hatt-ı hümayun-ı şevket makrunuma mugayir değil ise vech-i meşruh üzere amel olunmak babında (...)” A. Kal’a, (ed), *İAD 2*, p. 378, 11/323/1007-fi evahir-i Z 1206/9-18 August 1792.

⁹⁵ İKS 98-12 N 1220/1805, quoted from O. Nuri, *ibid*, p. 656.

⁹⁶ S. Faroqhi, *ibid*, p.121

With the commercial treaties signed between 1838-41 and the decree of *Tanzimat* in 1839, all monopolies were to be abolished.⁹⁷ An era of extreme confusion both for the state and the guilds began. The state's order for the abolishment of all monopolies meant that raw materials could be exported without taking into consideration the raw material needs of local artisans. The free trade liberalism, in a way, was a threat for the main structure of the guilds, who were mostly dependent on monopolistic rights. Thus, foreign tradesmen could engage in retail sale in the Ottoman territory. In many cases, the foreign tradesmen followed the orders of the Ottoman guilds and managed to acquire certain number of *gediks* from the Ottoman state by gaining power in the guilds as in the example of the French traders⁹⁸ at least in 18th century. It is certain that the local artisans were unable to compete with foreign subjects who opened shops selling all kinds of goods and hence, undermined the economic base of the guilds.⁹⁹

Even though most of the guilds gradually lost their unity and privileges against the liberal economic policies of *Tanzimat*, the fixed *gedik* ownership remained. The effect of new trends in the Ottoman economy was the liberation of the *gedik* holder from his obligations to his group with respect to his activities in his specific work area. The *gedik* holders lost the right to transfer of their rights. Thus, in other words, the individual master's usufruct of shop space turned into an exclusively personal right.¹⁰⁰ In fact, the artisans' fear of losing the *gedik senedat* usufruct right over their area of work was making the complete abolishment of the *gedik* difficult.¹⁰¹ In addition, as Kazgan notes, the lack of a class opposing the *gedik* workmen in western countries is likely to have contributed to the lack of its abolishment.¹⁰²

Government offices continued to acknowledge the transfer of fixed *gediks*, a profitable practise for government inasmuch as transfer fee was paid to the state. The re-establishment of fixed barber *gediks* should be also taken into consideration in this sense. Soon after the abolishment of janissary corps, the coffee houses in the capital were closed down and their fixed *gediks* were abolished.¹⁰³ The barbers working in coffee houses were deprived of their livelihood. Following an appeal by the barbers, fixed *gedik seneds* began to be given to coffee houses but under such conditions that they would be in determined measures (8-10 x 6-7 zira' at most) without bench and garden.¹⁰⁴ The government's justification for the re-establishment of fixed barber *gediks* was that coffee houses were abolished due to their being places of untruthful news; however, untruthful news did not arise from barber's premises and if anyone wanted to tell a lie, he/she can do it in anywhere.¹⁰⁵ The freedom in any trade or craft due to *Tanzimat* was also stressed and used as justification.¹⁰⁶

⁹⁷ For example in Anglo Turkish Convention of 1838 it was recorded that “(...)İngiltere kraliçesi ve padişahının tebası ve bunların hizmetlerinde istihdam olunanlar min ba'd memalik-i mahrusemin her bir mahallinde bi'l-istisna memalik-i mahrusse mahsulü ve karı olarak her cins ve nev'i emti'a ve eşyayı mübayaya me'zun olalar ve saltanat-ı seniyye dahi gerek ziraat ve hırsat ile hâsıl olur ve gerek sair cem'i eşya hakkında yed-i vahid usulünü bi'l külliye terk ve iptaline resmen müteahhid olmuş olmağla(...)” *Muahadat Mecmuası*, Hakikat Matbaası, vol.I, İstanbul, 1294, p.273.

⁹⁸ E. Eldem, *French Trade in İstanbul in the Eighteenth century*, Brill (Leiden, Boston, Köln), 1999, p.262.

⁹⁹ C. Issawi, *The Economic History of Turkey, 1800-1914*, Chicago, 1980, p.304-5.

¹⁰⁰ E. Akarlı, *ibid*, p.230.

¹⁰¹ O. Nuri, *ibid*, p.663.

¹⁰² H. Kazgan, “Gedik”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yurt yay, v.3, p.386-389.

¹⁰³ Sıdkı, *ibid*, ft p.79.

¹⁰⁴ like “(...)berber gediği nakl olunacak dükkânın tulen sekiz ve nihayet on zira' ve arzen altı ve nihayet yedi zira' kadar olması ve kat'an oda ve bağçesi müştemil olmamak (...)” BOA, CB 4476-22 ZA 1245/15 May 1830.

¹⁰⁵ “(...)berber dükkânı ve kahvehane mahall-i eracıf olarak anın önünü kesdirmek mütalaasından ibaret olduğuna ve eracıf maddesi ise mekandan tahaddüs ider bir şey olmayup anı söyleyecek adem her nerede olsa tefevvüh ideceğinden bu nizamın bekasında bir güna faide olmayarak (...)” BOA, İMV 126-10 R 1256/11 June 1840.

¹⁰⁶ “(...)herkes mülkün istediği gibi mutasarrıf olmak *Tanzimat-ı hayriye iktizasından olduğuna* ve nizam-ı mezkûrun bekasında bir güna faide olmayarak teba-i saltanat-ı seniyyenin iz'ar ve iz'acını mucib olacağına binaen nizam-ı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

There was some overlap of activities performed by different groups of *gedik* holders; the state favored those groups it perceived as performing their jobs well. The fashion for headgear was changing and a new style of consumption and thus production was expanding. Two groups were in conflict on fez dyeing. One group was claiming their monopoly on fez dyeing since they were trained in *Feshane* and had *gediks* related to same. The state decided against the repairmen interfering in fez dyeing.¹⁰⁷ Although from time to time the state prohibited the establishment of new *gediks* from *evkaf* and the annulment of ex registrations¹⁰⁸, the state itself permitted the establishment of new *gediks*. Based on documents, it is clear that the meaning *gedik* referring to tools and equipment continued to be relevant among artisans also in later periods in addition to shops and depositories being named as *gedik*. Various kinds of materials needed for a craft/trade continued to be called *gedik* as in the example of *tokmakçıs*. For an immediate need of *tokmakçı* in Galata, three *tokmaks* were regarded as one *gedik* by their attachment to the *vakıf* and began to be sold in return for 5000 *kuruş* as down payment and 360 *kuruş* as yearly payment.¹⁰⁹ It is uncertain whether the three *tokmaks* all belonged to one man or rather to three men. In this case, one *gedik* might be bought by a qualified man and he used *tokmaks* with his apprentices or this one *gedik* might be shared by three qualified persons.

The state was aware of the negative effects of *gedik* and even its role in restraining trade and thus lowering consumer welfare, but this did not diminish the difficulty of abolishing the *gedik*; this was expressed in 1860 decree. Within the attachment of *gediks* to *evkaf*, property and *gedik* were separated from each other and they were used by *seneds* of *vakıfs* to which they attached. There was confusion regarding ownership of property. Sometimes the owner of the *gedik* and of the property were two different people and sometimes one individual owned both the property and *gedik*. In time, although prices of commodities and property increased, *gedik* holders paid old (now very under-market) rents. Due to their monopoly, the value of *gediks* constantly increased; *gedik senedat* were sold at ever-higher prices, but the owners of property did not share in this profit, bound as they were by the old rents paid by *gedik* holders. The law also disadvantaged owners of property or *vakıfs*. The *gediks* decreased the value of properties since two thirds of *muaccele* belonged to *gedik* while only one third of it was determined to be given to the proprietor. Therefore, the conflicts between the holders of *gedik* and owners of property were widespread, with many cases brought to court regarding same. In addition, due to treaties on trade agreed with European countries, the state did not have right to continue to licence *gediks* and thus restrain trade.

In addition to financial gain to the state from the registration and transfer fee of *gediks*, the state continued to justify the preservation of *gedik* as to not harm both the *gedik* holders and owners of property due to the loss of *evkaf* revenues given that artisans usually pledged their *gediks* to *evkaf*. The state also worried if *gediks* were abolished totally; *gedik* holders would demand large *muaccele*s from the treasury. The application of a newly established system of patents in which anyone who paid all duties had the right to perform any trade/craft anywhere he wanted was regarded as too difficult for the state to administer. Since the consent of owners of property was not to be questioned, properties were often confiscated and this usurpation customarily was performed even in government offices. In order to find a solution that allowed for the preservation of value of *gediks*, it seemed to be appropriate to demand ½ or 1/3 tax from *gedikli* shops on patent system. In

mezkurun feshiyle bu makule berber gediği vaz'ına dair istida vukuunda mehzir-i mevkiyyesi olmadığı halde ruhsat itası hususu(...)" BOA, İD 2156-5 B 1257/22 August 1841.

¹⁰⁷ BOA, İMV 403-15 C 1257/3 August 1841.

¹⁰⁸ BOA, İMV (Hususi İrade Tezkiresi (Dâhiliye))10749- 24 CA 1265/18 April 1849.

¹⁰⁹ "(...)Tophane-i amire ve Galata'ya gelen astar sabagat ve tokmak ile perdaht olunmak ve üç tokmak bir gedik itibar kılınmak üzere evkaf-ı hümayun-ı şahaneye ilhaken beş bin kuruş mu'accele ve senevi üç yüz altmış kuruş icare-i müeccele ile Galata'da gösterilen mahalde icarı istid'a olunmuş (...)" BOA HH 27278-1254/1838.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

spite of all difficulties and worries of the state, at least establishment of new fixed *gediks* and the sale of equipment of *hevayi gediks* were prohibited.¹¹⁰

By the *nizamname*¹¹¹ of 1861, the practise of granting *gedik* was abolished and the issuance of *gedik* title deeds from *Evkaf* Treasury, other government offices and courts was forbidden. Only *gediks* issued or recorded before 1247/1831 were regarded valid. All records of *gediks* in any kinds of offices or courts were eliminated and claims concerning *gediks* would not to be heard by law courts. The İstanbul court was in charge of these kinds of issues. The *gediks* of tobacconists, flour dealers and bakers were exceptions and also the *gediks* issued between 1247/1831 and 1277/1861 were held as valid and their procedures could be carried out in local courts. However, the 14th item¹¹² of the *nizamname* justifies that the state formally recognised the precedence of *gedik* deed holder over the relevant property by giving the right of necessarily consent of *gedik* holder on any increase in existing rent payments. Through the end of the Ottoman state a temporary law¹¹³ of 1913 abolished all *gediks* in İstanbul. The *gedik* title deed were regarded as title of fully property ownership because most of the usufruct rights were decided in favour of *gedik* holders if owners of property and *gedik* holder was not the same person. The law of 1935 dictated that *vakıf* had to give their rights to *gedik* title deed holders in return for monetary compensation, which totally resolved, confusion caused by *gediks*. The effect and results of institution of *gedik* on properties and its adventure on private property ownership should need further researches.

REFERENCES

Başbakanlık Osmanlı Arşivi,

Ali Emiri, Kanuni 323;

Ali Emiri, Mehmed IV, n.198.

Ali Emiri, Mehmed IV, n.521, 589, 597.

Cevdet Belediye, 1105; 4476; 4675; 4770; 6532; 7437; 7598

Hatt-ı Humayun 31052; 27278; 32426

İrade Dahiliye 2156; 29030;

İrade Meclis-i Mahsus, 787

İrade Meclis-i Vala, 126; 403; 9911;

İrade Meclis-i Vala (Hususi İrade Tezkiresi (Dâhiliye)10749

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, v.12, Dersaadet, 1309/1892.

AKARLI, E. D., "Gedik: implements, mastership, shop usufruct and monopoly among İstanbul artisans, 1750–1850", *Wissenschaftskolleg Berlin Jahrbuch*, 1986, s.225-231.

AKARLI, E. D., "Gedik: A bundle of rights and obligations for Istanbul Artisans and Traders, 1750-1840", in *Law, Anthropology and the Constitution of the Social: Making Persons*

¹¹⁰ BOA, İrade Meclis-i Mahsus, 787-20 N 1276/12 April 1860.

¹¹¹ 8 Z 1277 tarihli *ber vech-i mülkiyyet tasarruf olunmakta bulunan gedikat hakkında nizamname* Düstur 1, vol. I, İstanbul 1289, p.258-262.

¹¹² *Gedikat ashabının rıza ve muvafakatlari munazzım olmadıkça kadim mülk kiraları tezyid olunamayacaktır.*

¹¹³ 1331 tarihli *Gediklerin İlgaı hakkında kanun-ı muvakkat*, Düstur ikinci tertib, vol. 5, İstanbul, 1332, p.118-120.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- and Things, ed. Alain Pottage and Martha Mundy, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, pp.166-200.
- AKDAĞ, M., "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *A.Ü. DTCF Dergisi*, c. V/3, 1947, pp.291-313.
- AKDAĞ, M., *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*, 2. baskı, YKY, İstanbul, 2013.
- AKGÜNDÜZ, A., "Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebussuud'un Bir Risalesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, no: 46, İstanbul, 1987, pp.149-165.
- ANHEGGER R., H. İnalcık (eds), *Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örfi Osmani*, TTK, Ankara, 1956.
- AKTEPE, M., "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Dergisi*, IX/13, 1958, pp.1-30.
- AKTEPE, M. *Patrona Halil İsyanı*, İstanbul, 1958.
- AYNURAL, S., *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, Zahir Ticareti, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2001.
- BAER, G., "Monopolies and Restrictive Practices of Turkish Guilds", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol.13, 1973, pp.145-165.
- BARNES, J. R., *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*, Leiden, E.J. Brill, 1987.
- BAŞARAN, B., *Remaking the Gate of Felicity: Policing, Social Control and Migration in Istanbul at the end of the Eighteenth Century 1789-1793*, Phd dissertation, The University of Chicago, 2006.
- CEZAR, Y., *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul, 1986.
- ÇAĞATAY, N., *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.
- DÜSTUR 1, vol. I, İstanbul 1289/1872-3.
- Düstur ikinci tertib, vol. 5, İstanbul, 1332/1913-4.
- EBUSSUUD, *Sükna Risalesi*, Süleymaniye Library. İsmihan Sultan classification (223): 115.
- ELDEM, E. *French Trade in İstanbul in the Eighteenth century*, Brill, Leiden, Boston, Köln, 1999.
- ERGİN, O. Nuri *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, v.II, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yay., İstanbul, 1995.
- ERTUĞ, H. N., *Osmanlı Kefalet sistemi ve 1792 Tarihli Bir Kefalet defterine Göre Boğaziçi*, unpublished MA thesis, Sakarya üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1997.
- EVLIYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, İstanbul, 1938.
- FAROQHİ, S., "The fieldglass and the Magnifying Lens: Ottoman studies of crafts and craftsmen", *The Journal of European Economic History*, vol.20, (1991), p.29-57.
- FAROQHI, S. *Artisans of Empire, Crafts and Craftspeople Under the Ottomans*, I.B. Taurus, London, Newyork, 2009.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- FAROQHI, S., "In Quest of Their Daily Bread: Artisans of Istanbul under Selim III", *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedit'e III. Selim Dönemi*, ed. S. Kenan, İSAM, İstanbul, 2010, pp. 167-182.
- GENÇ, M., "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, no: 49, 4 Nisan 1984, Ankara, p.52-61.
- GENÇ, M., "Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, Ankara, 1990.
- GENÇ, M., *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken yay., İstanbul, 2000.
- GIYNAŞ, K.Ali, *Sıtkı-Gedikler*, Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi yayını, Kırşehir, 2004.
- GIYNAŞ, K.Ali, "Sıdkî Bey'in Eserine Göre Gedikler ve Gedik Kurumu", *I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, 12-13 Ekim 2004 Kırşehir.
- GİBB H., H. Bowen, *Islamic Society and the West; A Study of the Impact of Western Civilization Moslem Culture in the Near East*, v. I, London, 1950.
- GÜÇER, L., "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın temini meselesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat fakültesi Mecmuası*, XI/14, (1949-50), pp.397-416.
- İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL, H. Hüsamettin, *Evkaı-ı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nuzzarın Teracim-i Ahvali*, İstanbul, 1335/1916.
- İNALCIK H., D. Quataert (eds), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge, 1994.
- İNAN, A., *Gedik Hakkı*, unpublished Phd dissertation, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994.
- İPŞİRLİ, M., "II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, n.12, 1982, pp.56-66.
- ISSAWİ, C., *The Economic History of Turkey, 1800-1914*, Chicago, 1980.
- İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 1*, İstanbul Külliyyatı VIII, ed. A. Tabakoğlu, A. Kal'a, İstanbul Büyükşehir Belediyesi yay., İstanbul, 1997.
- İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 2*, İstanbul Külliyyatı VIII, ed. A. Tabakoğlu, A. Kal'a, İstanbul Büyükşehir Belediyesi yay., İstanbul, 1997.
- KAFADAR, C., *Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Institute of Islamic Studies, McGill University, 1981.
- KAL'A, A., *Mahmud II döneminde sanayiın iktisadi ve sosyal organizasyonu ve bu organizasyonda Tanzimata doğru yapı değişimleri*, unpublished Phd dissertation, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988.
- KAL'A, A., "Gediklerin Doğuşu ve Gedikli Esnaf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1990, no: 67, pp.181-187.
- KAL'A, A., *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları*, İstanbul Külliyyatı VII, İstanbul, 1998.
- KAZGAN, H., "Gedik", *İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yurt yay, v.3, p.386-389.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- KIRLI, C., "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı, *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim Dönemi*, ed. S. Kenan, İSAM, İstanbul, 2010, pp.183-212.
- KOYUNCU, M., *The Institution of Gedik in Ottoman Istanbul, 1750-1850*, Unpublished MA thesis, Institute of Social Sciences, Boğaziçi University, 2001.
- KÜTÜKOĞLU, M., "Osmanlı Esnafında Oto- Kontrol Müessesesi", *Ahilik ve Esnaf Konferanslar ve Seminerler*, İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Birliği Yay., İstanbul, 1986.
- MANTRAN, R., *Onyedinci yüzyıl ikinci yarısı İstanbul, Kurumsal, İktisadi ve Toplumsal Tarih İncelemesi*, M. Ali Kılıçbay and Enver Özcan (trans), Ankara, 1990.
- MCGOWEN, B., "Merchants and Craftsmen" , *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, H. İnalcık and D.
- QUATERT (eds), Cambridge, 1994.
- Muahadat Mecmuası*, Hakikat Matbaası, vol.I, İstanbul, 1294/1877-8.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayicü'l Vukuat*, vol. IV, İstanbul, 1328/1909.
- New Redhouse Turkish-English Dictionary*, İstanbul, 1968.
- OLSON, R. W., "The Esnaf and The Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?", *Journal of Economic and Social History of Orient*, v. XVII., 3. part, Leiden: E. J. Brill, 1974.
- ÖMER HİLMİ EFENDİ, *İttihafü'l-Ahlaq fi Ahkami'l-Evkaf*, İstanbul, 1307/1890.
- ÖZKAYA, Y., "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu yay., v.2, Ankara, pp.1037-1048.
- ÖZKAYA, Y., *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985.
- QUATAERT, Donald, "Janissaries, Artisans and the Question of Ottoman Decline 1730-1826", *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire 1730-1914*, ISIS Press, İstanbul, 1993.
- SHAW, S. *Between Old and New: The Ottoman Empire under Selim III 1780-1807*, Harvard University Press, Cambridge, 1971.
- SHAW, S. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.
- SUNAR, M. Mert, *Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807-1826*, Unpublished Phd thesis, Graduate School of Binghamton University State University of New York, 2006.
- SUNAR, M. Mert, ""When grocers, porter and other riff-raff become soldiers:" Janissary Artisans and Laborers in the Nineteenth Century Istanbul and Edirne", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 17 (2009/1), p.175-194.
- SÜLEYMAN SUDİ, *Defter-i Muktesid*, vol I., İstanbul, 1307/1890.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamus-ı Türki*, İstanbul, 1317/1899.
- TURNA, N., *The Everyday Life of Istanbul and its Artisans, 1808-1839*, unpublished Phd thesis, Binghamton University/SUNY, 2006.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

- ÜSTÜN, Kadir, *Rethinking Vaka-i Hayriye (The Auspicious Event): Elimination of The Janissaries On The Path To Modernization*, unpublished MA thesis, Bilkent University, The Institute of Economics and Social Sciences, Ankara, 2002.
- YEDİYILDIZ, B., "Vakıf", *İslam Ansiklopedisi*, vol. 13, İstanbul, 1986.
- YILDIRIM, O., Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm 1650-1826, no: 2, *Toplum ve Bilim*, 2000, pp.146-176.
- YILDIRIM, O. "Transformation of the Craft Guilds in Istanbul, 1650-1860", *Islamic Studies*, 40, (2001), pp.49-66.
- YILDIRIM, O., Ottoman Guilds (1600-1826): A survey, The Return of the Guilds, Utrecht University, 5-7 October 2006 <http://www.iisg.nl/hpw/papers/guilds-yildirim.pdf>, 13 March 2013.
- YILDIRIM, O., "Onsekizinci Yüzyılda Kurumsal bir Yenilik Olarak Gedik: İstanbul'daki Kılâpdancı Esnafı Örneği," *Osmanlı'nın Peşinde Bir Yaşam: Suraiya Faroqhi'ye Armağan*, 2008, pp.373-399.
- Yİ, Eujeong, *Guilds Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul: Fluidity and Leverage*, E.J.Brill, Leiden, 2004.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

HZ. ALİ'NİN MENKİBEVÎ HAYATINA DAİR BİR DESTAN: DÂSTÂN-I EJDERHÂ VE İSLÂMÎ DÖNEM ANADOLU TÜRK KÜLTÜRÜNE YANSIMALARI*

Ali KOZAN**

Rumeysa BİLGİLİ

ÖZET

Türkler, İslâmiyet'i kabul etmelerini müteakip yeni bir inanç ve kültür yapısına da kapı aralamışlardır. İslâmiyet'le adeta özdeşleştirdikleri şahsiyetleri ise sözlü gelenek çerçevesinde kahramanlık hikâyeleriyle anmışlardır. Bu minvalde özellikle Hz. Muhammed, dört halife ve sahâbeler, bu menkıbelerin vazgeçilmez karakterleri olagelmışlerdir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Hz. Ali de söz konusu kahramanlık temalı hikâyelerde, destanlarda, menkıbelerde Hz. Muhammed'in damadı, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in babası olarak yiğit, cengâver nitelikleri ile ön plana çıkarılmıştır. Bu gelenek İslâmî Dönem Türk Tarihi'ne ait eserlerle yazıya aktarılmıştır.

Hz. Ali'nin cesaret ve yiğitliğinin anlatıldığı cenknâmelerden biri olan *Dâstân-ı Ejderhâ* da bu türden bir eserdir. Destan, mesnevi tarzında kaleme alınmış olup, aynı zamanda efsane ve masal türlerinin kimi özelliklerini de göstermektedir. *Dâstân-ı Ejderhâ* adı verilen eserde, uzak bir ülkeden Hz. Muhammed'in huzuruna gelen Müslümanların şikâyet ettikleri ejderhâdan ve Hz. Muhammed'in görevlendirmesiyle sahabelerin Hz. Ali öncülüğünde ejderhâ ile yaptığı savaştan ve ejderhâyı mağlup etmesinden bahsedilmektedir. Burada Hz. Ali, kahraman şahsiyetiyle olağanüstü güçleri bünyesinde barındıran ve bu sayede din düşmanı olarak tasvir edilen ejderhâya karşı koyan ve mücadeleden çekinmeyen bir yapıya sahiptir. Destanda Hz. Ali'nin bu uğurda ölümü bile göze alabileceğine vurgu yapılmak suretiyle Müslümanları gâzaya teşvik etme amacı güdülmüştür. Ayrıca hakikatte dinin İslâm dini olduğu ve asî olanların hazin bir son ile ortadan kaldırılacağı vurgusu ile gâzilere gazâ ve cihad ülküsü kazandırmak amaçlanmıştır.

Çalışmamızda öncelikle *Dâstân-ı Ejderhâ* adlı eserin mevcut nüshaları temin edilerek metin karşılaştırması yapılmış ve orijinal metin ortaya konulmaya çalışılmıştır. Destanın Anadolu ve Balkanlardaki yansımaları ele alınmış, daha sonra söz konusu risalenin İslâmî dönem Türk kültür tarihindeki yeri ve değeri ile ilgili bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dâstân-ı Ejderhâ, Destan, Menkıbe, Cenknâme, Hz. Ali.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Nevşehir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: alikozan@hotmail.com

A LEGEND ABOUT THE LIFE OF ALİ: THE LEGEND OF DRAGON AND REFLECTIONS ON THE ANATOLIAN TURKISH CULTURE IN ISLAMIC PERIOD

ABSTRACT

Following the conversion of Turks to Islam a new structure of belief and culture has appeared for them. They recall the individuals they consubstantiated with Islam by heroic stories in verbal custom. In this praxis especially the son in law of Prophet Muhammed, first four Caliphs and the friends of Prophet have become indispensable part of these legendary stories. In the legendary stories which our work includes, the heroic, warrior and courageous side of Ali have shown as being a son in law of Prophet and father of Hasan and Hussein. This tradition has written down by the works of Islamic Era of Turkish History. One of the “Cenknâmes” which Ali's braveness and courageous has mention is “*Destan-ı Ejderha*”, The Legend Of Dragon. The legend has written in the manner of “masnavi” and also it has some features of tale and legend genre.

In this work namely “*Destan-ı Ejderha*” a dragon which Muslims came to place of Prophet Muhammed in order to complain of it and a war which was fought between dragon and a group of “*sahabe*” under the leadership of Ali by the assignment of Prophet Muhammed and the defeat of dragon were mentioned. At the work Ali combines fantastic powers in his heroic personality therefore withstands against dragon which was symbolized as an enemy of the religion and Ali has a personality that is not avoid to struggle. In the legend Muslims were aimed to encourage to “*gaza*” by underlining Ali's face up of the death. Also it is aimed to obtain an idea that the true religion is Islam and also to make the ideal of gaza and jihad by the pointing the rebellious ones will be eradicated in a pathetic way.

In our work primarily we have compared the copies by collected the exemplars of “The Legend of Dragon” then tried to expose the original text. Epic's implications are discussed in Anatolia and the Balkans, later on an assessment is made about the value and place of the mentioned pamphlet in the history of Turkish Culture in Islamic period.

Key Words: Dastan-ı Ejderha (The Legend Of Dragon,) Legend, Menkibe, Cenknâme, Ali

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

GİRİŞ

1. Türk- İslâm Tarihi'nde Destan Kültürü

1.1. Destan Tabiri

Farsça'da “*dâstân*” şeklinde bilinen bu sözcük, “*destan, epope, hikâye, masal*” olarak da isimlendirilmektedir. Batı dillerindeki karşılığı ise Yunancadaki “*epos*” sözcüğü ile eşdeğerdir.¹ Sözlük anlamı olarak şöhet, ün anlamlarında da kullanılan destan, toplumu derinden etkileyen tarihî ve sosyal olayları konu edinen manzum hikaye olarak tanımlanır.² Bir başka tanımında ise, “*Dasitan, Şiir nevi'lerinden birinin adıdır. Kıssa, hikâye, masal demek olup bilhassa bunların manzum olanları hakkında kullanılmıştır. Halk arasında destan sûretinde telaffuz olunur.*”³ şeklinde geçmektedir.

Destanlar, çok defa savaşlar, isyanlar, afet ve felâketler, gülünç hayat sahnelerinden oluşurlar. Ayrıca ulusların ve o ulusun içinde yetişen yiğitlerin çok eski çağlardaki büyük savaşlarını, başlarından geçenleri anlatan manzum ve büyük eserler de *Destan* adını alır.⁴ Buradan hareketle destanların, ulusların dinî ve millî kahramanlık maceralarını olağanüstü bir tarzda anlatan eserler olduğu söylenebilir.⁵

1.2. Türk-İslâm Tarihi'nde Destan Kültürünün Tarihî Gelişimi

Türk-İslâm Tarihi'nde destan kültürünün ortaya çıkmasında yeni bir inancın etkisinin olduğu kaçınılmazdır. İslâmiyet'i kabul etmeleriyle Türklerin yaşam tarzlarında olduğu gibi, kaleme aldıkları eserlerde de inançlarının yansımalarını görmek mümkündür.

Bu açıdan bakıldığında destan türündeki eserlerde halkın inancı, dili, kültürü, sosyal hayatı, yaşanan dönemin özellikleri hakkında bilgi edinmemiz mümkündür. Destanlar, bu özellikleri dolayısıyla toplumların ulus olma bilincine sahip olmaları açısından özel bir değere sahiptir. Çünkü İslâm'daki cihâd ile tam bir şekilde kaynaşmış olan Türk dinamizmini bu metinlerde görmek mümkündür.⁶ Bir başka deyişle Türklerin göçebe kültüre ait yaşam tarzları ve İslâmiyet'in inanç yayma amacıyla tertib edilen savaşlarına konu olan olayların ve şahısların sentezlenmesiyle manzum nitelikteki *destan* adı verilen kültürel eserlerin oluştuğunu söylememiz mümkündür.

Bu sürece bakıldığında; İslâmî çerçevede Arapça ve Farsça olarak kaleme alınan eserler İslâmiyet'in benimsenmesi ile Türklerin bu kültüre ait eserlere merak duymalarına neden olmuştur. Söz konusu eserler İslâmiyet'ten önceki Arap ve Fars efsanelerinden izler taşısa bile bütün yönleriyle İslâmî bir anlayışla şekillenmiş ve edebiyatımızda bu yönüyle kendini göstermiştir.⁷

İslâmî devir Türk Edebiyatı'nda hikâye türünün ilk kaynağı, Kur'an'daki kıssalar, dervişler arasında yayılmaya başlayan evliyâ ve enbiyâ menkâbeleri, din ulularının efsaneleştirilmiş

¹Bilge Esirgen, **Türk Destanlarında Bilge Adam Tipi Üzerine Bir İnceleme**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2007, s. 2.

²Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2000, s. 168; Şemseddin Sami, **Kâmus-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul 2004, s. 598; Aynur Akın, **Tarihî Kaynaklar İçerisinde Destanların Yeri ve Önemi**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2008, s. 2.

³Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 406.

⁴Seyit Kemal Karaalioğlu, **Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü**, İnkılap ve Akabe Kitabevleri, İstanbul 1969, s. 154-155.

⁵İsmail Özçelik, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Nobel Yayınları, Ankara 2011, s. 66.

⁶Necla Pekolcay, Selçuk Eraydın, **İslâmî Türk Edebiyatı**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1975, s. 247.

⁷Mehmet Atalan, “*Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri*”, **e-Makâlât Mezhep Araştırmaları**, c. I, S. 2, İzmir 2008, s. 14-15.

kişilikleri ile ilgili söylencelerdir.⁸ Bu tür eserler Anadolu’da Türk edebiyatının teşekkül devresi olan XIII. yüzyılda oluşmaya başlamış, çoğunlukla da XIV. ve XV. yüzyıllarda tercüme ya da telif yoluyla yazıya geçirilmişlerdir.⁹

Söz konusu eserler bu süreçte Türk muhayyilesiyle zenginleştirilmiştir. Sade ve akıcı bir dille çevrilmiş olmasından dolayı, Anadolu Türkleri bu eserlere gereken ilgiyi göstermiş ve bu eserleri millileştirmiştir.¹⁰ Dolayısıyla bu eserlerde tasvir edilen kahramanlarda, konularda, olayların işleniş tarzında İslâmiyet’in etkileri hissedilmeye ve bu dönem itibarıyla bu türden eserler verilmeye başlanmıştır.

1.3.Destanların Tarihî Kaynak Olarak Kullanılmaya Başlanması ve Kaynak Değeri

Destanlar, sözlü gelenek döneminin tarihî, kültürel, edebî niteliklerine dair bilgi edinmemizi sağlayan eserler olup, sözlü tarihin birer ürünü olarak dilden dile aktarılagelmiş ve zaman içerisinde kayıt altına alınmış halk hikayeleridir. Bu açıdan bakıldığında destanlar, edebî ürün olmalarının yanında Türk kültürü ve tarihinin de birer kaynağı konumundadırlar. Zaman içerisinde yazıya geçirilmeleri ile tarihî anlamda daha güvenilir birer kaynak olarak kullanılmaları yaygınlık kazanmıştır.

Destanlar tarihî nitelik taşımalarına rağmen her zaman tarihî gerçekleri doğru biçimde nakletmezler. Bir başka deyişle destanlarda tarihî olay ve kahramanlar milletin ortak bilinçaltı, vicdanı, değerleri ile idealleştirilir ve bunlar eski hatıralarla birleştirilerek tarihî gerçeklermiş gibi yansıtılabilirler. Bir vakıayı hikâye eden destanların tarihin karanlık noktalarını aydınlatmak hususunda hizmetleri büyüktür.

Ayrıca yer isimlerinin tespiti, düşünce ve sosyal hayatın anlaşılması, toplumdaki sevinç ve tepkilerin tespit edilebilmesi açısından da destanlar bazen diğer kaynakların vermediği birtakım bilgileri bize naklederler.¹¹ Zikredilen tüm bu özelliklerinden dolayı destanlardan tarihî kaynak olarak yararlanmak mümkündür.

2. Hz. Ali’nin Tarihî Kişiliği ve Destanlarda Hz. Ali

Hz. Ali’nin tam adı “*Ebu’l-Hasen Ali b. Ebî Talib el- Kureyşî el-Hâşimî*” dir. Hz. Muhammed’in amcasının oğlu ve damadı olup dördüncü halifedir. Babası *Ebû Talib*, annesi Kureyş’ten *Fâtımâ binti Esed*, dedesi *Abdülmuttalib*’tir. Hicretten yaklaşık yirmi iki yıl önce, M.600’de Mekke’de doğmuştur. İslâmiyet’i ilk kabul edenlerdendir. Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere birçok gazve ve seriyyeye katılmış ve bu savaşlarda Hz. Peygamber’in sancaktarlığını yapmıştır. Dolayısıyla İslâmiyet’in yayılış döneminde gösterdiği kahramanlıklar onu Türk-İslâm kültüründe de müstesnâ bir mevkiye ulaştırmıştır. Hz. Ali ayrıca vahiy kâtipliği de yapmış ve Hudeybiye Anlaşması(M.628)’nı kaleme almıştır. İslam halifeliği döneminde Hâricî Abdurrahman bin Mülcem tarafından zehirli bir hançerle yaralanmış ve 661’de vefat etmiştir. Kufe’ ye defnedilmiştir.¹²

Türk- İslâm eserlerine yansıyan tarihî ve efsanevî şahsiyetiyle Hz. Ali, *Haydar-ı Kerrâr* (Düşman üzerine, döne döne saldıran aslan) lakabıyla sık sık zikrolunur.¹³ Hz. Ali, Türk- İslâm

⁸Gamze Kaya, **Battal Gâzî Destanının (343- 675) Çeviri Yazısı ve Metin Sözlüğü**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2011, s. 71.

⁹Mahtuz Zariç, “*Kırdeci Ali’nin Kesikbaş Destanı’nın Metin Merkezli Temel Halkbilimi Kuramları Açısından İncelenmesi*”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 22, Kayseri 2007, s.200-201.

¹⁰Necati Demir- Mehmet Dursun Erdem, “*Türk Kültüründe Destan ve Battal Gâzî Destanı*”, **Turkish Studies**, c. 1, S. 1, Summer 2006, s. 108.

¹¹Özcelik, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, s. 67.

¹²Ethem Ruhi Fırlı, “Ali”, **İslâm Ansiklopedisi**, TDV, c. 2, İstanbul 1989, ss.371-374.

¹³Pekolcay, Selçuk Eraydın, **İslâmî Türk Edebiyatı**, s. 95.

Tarihi içerisinde, diğer İslâm önderlerinden farklı ve özel bir yere sahiptir. Onun kahramanlıkları dilden dile anlatılarak, kimi zaman tarihî hakikatleri de aşarak destansı bir boyuta ulaşmıştır.¹⁴ Hz. Ali'nin destânî kişiliği hep kahramanlığı, cesareti üzerinde yoğunlaşmaktadır. Türkçe eserlerde; *Allah'ın arslanı*, *Haydar/Hayder*, *Sâki-i Kevser*, *Şâh-ı Velâyet*, *Dürr-i Necef*, *Padişah*, *Emîrü'l-Mü'minîn*, *Ebû Turâb*, *Murtezâ* gibi lakap ve isimlerle anılmıştır. İslâm tarihinde dürüstlük, fazilet, mürüvvet, fütüvvet, yiğitlik, hoşgörü, adalet konularında örnek gösterildiği bilinmektedir.¹⁵

Hz. Ali destânî kişiliği ile cesaret ve şecaâtini göz önüne sermek maksadıyla *Düldül* adı verilen bineğine biner ve *Zülfikâr* adı verilen kılıcını kuşanarak düşman üzerine hareket eder. Zülfekâr (Zülfikâr) Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye hediye ettiği ucu çatallı, çok sağlam ve uzunluğu değiştirilebilen bir kılıçtır. Hz. Ali savaşlardaki kahramanlıklarını bu kılıçla yapmış ve onunla birlikte kılıç da destanlaşmıştır.¹⁶ Bu yönüyle Türk kültür tarihine ait eserlerde de adından sıkça söz ettirmiştir.

İslâmî Dönem Türk Tarihine ait kültürel eserlerde dört halife¹⁷ ve özellikle Hz. Ali'ye atfedilen birçok destân yahut dinî mahiyette destânî eserler olarak kabul edilen menkıbe örneği bulunmaktadır. Hz. Ali ise, Türk İslâm Tarihi'ne ait destan kültüründe adından sıkça söz ettiren İslâmî şahısların başında gelmektedir. "*Hz. Ali ve çevresinde teşekkül eden hikâyeler bir yandan İslâmî an'anedan kaynaklanırken, bir yandan da İran kültür dairesinden Türk kültür dairesine geçmişlerdir.*"¹⁸ Bu şekilde XIII. asırda oluşturulan ve Hz. Ali'nin kahramanlığını konu edinen *Kesikbaş Destanı* bu konuda önemli bir örnektir.¹⁹

Hz. Ali'nin Kesikbaş'ı ve beş yüz müslümanı tutsak eden devi öldürmesi temalı bu destan örneğinde de görüldüğü gibi Hz. Ali cenknâmelerinin ana teması, İslâmiyet'in yayılmasıdır.²⁰ Ayrıca eserlerin başlangıcında Allah, Hz. Muhammed ve daha sonra dört halife sıra ile ayırım yapılmadan anılmaktadır.

Hz. Ali adına Türkçe bir destan da yazılmıştır. *Hazret-i Ali Cenknâmeleri* veya *Hazret-i Ali Destanı* olarak kaleme alınan eser, Hz. Ali'nin Türk milleti nezdinde destanlaştığını gösteren en somut örnektir.²¹ Demir'e göre, Anadolu'da ilk kaleme alınan Türkçe eser, *Hz. Ali Cenknâmeleri*'dir. Bu, Hz. Ali'nin Türk düşünce dünyasındaki önemini ortaya koymaktadır. Bunun yanında Fuat Köprülü, farklı ölçüleri dikkate alarak Hz. Ali'nin "*Salsal*" adlı bir dev ile yaptığı cengi anlatan "*Salsal-nâme*"nin Anadolu'da yazılan ilk Türkçe eser olduğunu belirtmektedir.²² Bu destanlarda Hz. Ali'nin kahramanlık ve kutsallık atfedilerek övüldüğü görülmektedir. Hz. Peygamber devrinde geçtiği bilinen olaylarda, Yaşanan bazı sıkıntılarda Hz. Ali kendi talebiyle veya Hz. Peygamberin isteğiyle görevlendirilir, keramet ve velayet gücüyle problemlerin üstesinden gelir.

¹⁴Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, s. 170.

¹⁵Demir, "*Türk Düşünce Dünyasında Hz. Ali*", s. 86.

¹⁶Adem Köpür, "*Eski Edebiyat ve Kültürümüzde Birbirini Çağrıştıran Bazı Kelimeler*", *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 9, S. 2, Manisa 2011, s. 359.

¹⁷Dört Halife ile ilgili menkıbe örnekleri için bkz: *Menâkıb-ı Cihâr Yâr-i Güzîn*, Şeyh Şemseddin Ahmed bin Muhammed Sivasî, Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası, 1312. ; *Menâkıb-ı Cihâr-ı Yâr-ı Güzîn*, Seyyid Eyyüb bin Sıddîk, Hakikât Kitabevi, İstanbul 2010.

¹⁸İsmet Çetin, "*Türk Halk Edebiyatı'nda Hz. Ali*", *İslâm İnançlarında Hz. Ali*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, TTK Yayınları, Ankara 2005, s. 201.

¹⁹Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Folklorunda Kesik Baş*, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989.

²⁰Necati Demir, "*Türk Düşünce Dünyasında Hz. Ali*", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Ankara 2011, S. 60, s. 90.

²¹Demir, "*Türk Düşünce Dünyasında Hz. Ali*", s. 86

²²M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 235.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Ayrıca İslâmî dönem Türk destan kahramanlarının çoğunun nesli Hz. Ali' ye bağlanmaktadır. Bu şekilde belki de kendi kahramanlıklarının da Hz. Ali vasıtasıyla şekillendiğini vurgulamaya çalışmışlardır. Halk arasında yaygın inanışa göre “Hz. Ali’nin darda kalan insanlara yardımcı olduğuna inanılmakta ve ondan medet umulmaktadır.”²³ Bu şekilde kaleme alınan eserlerden “Hz. Ali çerçevesinde teşekkül eden cenknâmeler, XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında tercüme, te’lif ve adapte yoluyla işlenmiştir.”²⁴

Bu minvalde İslâmiyet çerçevesinde oluşan Türk destanlarından *Museyyebnâme*’nin kahramanı Museyyeb Gâzî, *Battalnâme*’nin kahramanı Battal Gâzî, *Danışmendnâme*’nin kahramanı Danışmend Gâzî ve *Saltuknâme*’nin kahramanı Saltuk Gâzî’nin şecereleri anne veya baba tarafından Hz. Ali’ye dayandırılmaktadır.²⁵

Hazret-i Ali Cenknâmeleri’nin coğrafyası, İslâmiyet’in doğduğu Mekke ve Medine çevresidir. Yani Arabistan coğrafyasıdır. Olaylar Arap yarımadasına yayılmış, ardından İslâmiyet’in yayılması ile birlikte destanın coğrafyasına İran ve Türkistan da dahil edilmiştir.²⁶ Bu açıdan bakıldığında *Hazret-i Ali Cenknâmeleri*’nin Türk kültüründe önemli bir yeri vardır. Büyük ölçüde efsane, masal ve hikâyelere dayandığı için, her ne kadar İran Edebiyatı etkisi altında da olsa, *Kesikbaş Hikâyesi*, *Ejderhâ Destanı* gibi manzum dinî muhtevalı destanlar, daha çok halk için kaleme alınmış dinî içerikli eserlerdendir. Bu destanların bir kısmı aruz vezniyle yazılmış olup, mesnevî tarzında daha çok epik ve didaktik türde eserlerdir.²⁷ Bu eserler birer cenknâme hüviyetinde olmalarının yanı sıra birer menkıbe ve efsane niteliklerini de taşıyan bir yapıya sahiptirler.

Tespit edilebildiği kadarıyla 22 adet civarında olan *Hazret-i Ali Cenknâmeleri*, konularının kaynakları itibarıyla İslâm Tarihi, Fars Kültürü, Arap hikâye geleneği ve Türk sosyo-kültürel hayatından anlatılar içermektedir.²⁸ Hz. Ali cenknâmeleri, kaleme alındıkları dönemden itibaren manzum ve mensur olarak istinsah yoluyla ve matbaa ile birlikte baskı yoluyla çoğaltılan çok sayıda nüshaya ulaşmıştır.

3. Dâstân-ı Ejderhâ Hakkında

Dâstân-ı Ejderhâ adı verilen ve çalışmamıza kaynaklık eden eser, *Gazavât* türünden bir eser olup 57 beyitten oluşmaktadır. Hz. Ali’nin kahramanlığına vurgu yapmak amacıyla ejderhâ ile Hz. Ali’nin savaşını ve Hz. Ali’nin ejderhâya galip gelmesini konu edinen bir risâledir. Destanda Hz. Muhammed’in mucizeleri üzerinde de durulmaktadır.

3. 1. Ejderhâ Motifi

Destanların birtakım motifler üzerine örüntüldüğü görülmektedir. İncelediğimiz destanda geçen ejderhâ motifinin tasvir edilişi de, gerek Türk kültüründe gerekse diğer ulusların kültüründe benzer şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre; “*Ejderhâ, Türk kültüründe yedi başlı, elli arşın uzunluğunda, deve dişi gibi otuz iki dişli, şeklen tavusa benzeyen, uçan, bir defada elli deve yiyen, bir vuruşla yüz fil yıkan, bir kuyruk darbesiyle kayaları yerden söken, gözleri meşale gibi yanan ve ağzını açtığı zaman ateşler saçan bir yaratık*”²⁹ olarak tasvir edilmektedir.

²³ Çetin, “Türk Halk Edebiyatında Hz. Ali”, s. 198.

²⁴ İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s. 170.

²⁵ Necati Demir, *Museyyeb Gâzî Destanı*, Destan Yayınları, Ankara 2007, s. 48-52.

²⁶ Demir, “Türk Düşünce Dünyasında Hz. Ali”, s. 90-91.

²⁷ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Medeniyeti*, c. 14, Çağ Yayınları, İstanbul 1993, s. 541.

²⁸ Çetin, “Türk Halk Edebiyatında Hz. Ali”, s. 202.

²⁹ Ayşe Yücel, “*Hacı Bektaş Velâyetnâmesinde Ejderhâ Motifi*”, *Hacı Bektaş Veli Armağanı*, Gâzî Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 116- 117.

Ejderhâların “ Çeşitli hayvanların özelliklerini bünyesinde toplayan ve bundan dolayı – belki- bütün hayvanların gücünü ve niteliklerini toplu olarak sembolize eden ve kökenleri timsah ya da kertenkeleye dayanan canlılar olduklarına inanılır. Uzakdoğu’da uzun ömürleri ve büyüğü güçleri nedeniyle bilgeliğin sembolüdürler... Türk mitolojisinde ise büyük yılan biçimli olarak betimlenen ejderhâların üçten yediye kadar değişen sayıda başları bulunmaktadır.”³⁰ Ejderhâ figürü, aslında destanlarda bir mecazî misaldir. Saldırgan özelliğiyle yâd edilen ejderhâya karşı “Halk hikâyelerinde de kahramanı içinde bulunduğı güç durumdan kurtaran, karşılaştığı engelleri aşmasında yardım eden “bilge adam tipi”³¹ bulunmaktadır.

Kuvvet, savaşçılık, acizlere hoşgörü ile yaklaşma, yardımcı olma destan kahramanlarında bulunması gereken nitelikler olarak sürekli bir biçimde zikredilmektedir. Hayalî canlılar tasvir edilerek onların akla hayale sığmaz kuvvetleri karşısında kahramanın yetenekleri ile ne denli aciz bırakıldığı destanlarda motifler etrafında şekillenmektedir.

3.2. Dâstân-ı Ejderhâ adlı yazma eserin mevcut nüshaları

Dâstân-ı Ejderhâ’nın ülkemiz ve dünya kütüphanelerinde tespit edebildiğimiz yedi nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan dördü karşılaştırılarak, orijinal bir Dâstân-ı Ejderhâ metni ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Dastan-ı Ejderhâ’nın bugün kütüphanelerimizde bulunan nüshaları ve bu nüshaların künyeleri şöyledir:

1-Eser Adı: Ejderhâ Kıssası

Bulunduğı Yer: Milli Kütüphane-Ankara

Arşiv Numarası: 06 Mil Yz Cönk 25

Yazar/Müstensih:-----

İstinsah Tarihi:----

Dili: Türkçe

Yazı Türü: Harekeli Nesih

Yaprak: 31

Notlar: Ciltsizdir. Vasfı Mahir Kocatürk’ün bağışdır. İsten fazlaca kirlenmiş, yaprak kenarları kopmuş durumda. Eser mecmua şeklinde olup; 1-14 *Süleyman Çelebi Mevlidi*’nden velâdet ve vefât-ı Resûl (AS.), 14b-16b *Mevlid İlahisi*. 17b-20 *Azrail ile Arap Hacı kıssası* (manzum), 21-23 ve 23-26 arasında bir gün ve dünya redifli isimsiz iki manzum nasihat, 26-31 arasında (baştan eksik) Hz. Ali ile ejderhâ manzum kıssası yer almaktadır.

2-Eser Adı: Manzûme-i Gazave-i Hz. Alî ve Ejderhâ

Bulunduğı Yer: Milli Kütüphane-Ankara

Arşiv Numarası: 60 Zile 484/5

Yazar/Müstensih:-----

İstinsah Tarihi:----

Dili: Türkçe

³⁰Altan Armutak, “Doğru ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi II. Sürüngenler, Balıklar, Kanatlılar ve Mitolojik Hayvanlar” İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi, c. 30, S. 2, İstanbul 2004, s. 152.

³¹Esirgen, Türk Destanlarında Bilge Adam Tipi Üzerine Bir İnceleme, s. 8.

Yazı Türü: Nesih

Yaprak: 37b-41b

Notlar: Sırtı çok yıpranmış, kurt yenikli, taba kenarları yıpranmış siyah meşin, mukavva cilt, yaprakları lekeli. Mecmua içerisinde yer almaktadır.

3-Eser Adı: Mevlüd Hikâyeleri

Bulunduğu Yer: Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi

Arşiv Numarası: 05 Gü 6321/3

Yazar/Müstensih: Veysî Üveys b. Mehmed Alaşehrî (969-1037/1561-1627)

İstinsah Tarihi:-----

Dili: Türkçe

Yazı Türü: Harekeli Nesih

Yaprak: 31a-101b

Notlar: Ciltsizdir. Eser mecmua şeklindedir. 31a-35b arasında Kesikbaş Destanı, 35b-40a arasında Destan-ı Ejderhâ, 41a-45a arasında Destan-ı Şahme b. Ömer, 45a-73a arasında Hasan Hüseyin Cengi, 73a-77b arasında Vefât-ı İbrahim, 77b-101b arasında Gazavât-ı Hâlid adlı kısımlar bulunmaktadır.

4-Eser Adı: Dâstân-ı Ejderhâ

Bulunduğu Yer: Milli Kütüphane-Ankara

Arşiv Numarası: 55 Hk 458/12

Yazar/Müstensih:-----

İstinsah Tarihi: 1187 (1774)

Dili: Türkçe

Yazı Türü: Harekeli Nesih

Yaprak: 134b-136b

Notlar: Sırtı ve sertabı siyah meşin, miklebli, desenli kağıt kaplı mukavva bir cilt içerisinde. Mecmua içerisinde yer almaktadır.

5-Eser Adı: Dâstân-ı Ejderhâ

Bulunduğu Yer: Fransa

Arşiv Numarası: Mazarin/Regius, 1439

Yazar/Müstensih:-----

İstinsah Tarihi:-----

Dili: Türkçe

Yazı Türü: Nesih

Yaprak: 47

Notlar: Sırtı parşömen ciltlidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

6-Eser Adı: Dâstân-ı Hazret-i Alî

Bulunduğu Yer: Mevlana Müzesi-Konya

Arşiv Numarası: 4004/4

Yazar/Müstensih:----

İstinsah Tarihi:----

Dili: Türkçe

Yazı Türü:Nesih

Yaprak: 61a-65a

Notlar: Kenarları ve sırtı meşin, üstü ebru kaplı mukavva ciltlidir. Mecmua içerisinde yer almaktadır.

7-Eser Adı: Dâstân-ı Ejderhâ

Bulunduğu Yer: Milli Kütüphane-Ankara

Arşiv Numarası: 06 Mil Yz A 3881/7

Yazar/Müstensih :Girdecı Ali

İstinsah Tarihi:----

Dili: Türkçe

Yazı Türü: Harekeli Nesih

Yaprak: 71a-75b

Notlar: Ciltsizdir. Söz başları ve cetveller kırmızıdır. Yapraklar rutubet lekeli.

5. Destan-ı Ejderhâ Adlı Eserin İçeriği ve Değerlendirilmesi

5. 1. Yöntem Üzerine

Söz konusu *Dâstân-ı Ejderhâ* nüshalarından dört tanesi tarafımızdan incelenmiştir. Bu nüshaların incelenmesinde şu yollar izlenmiştir. Eserin mevcut nüshaları görüldükten ve gerekli sondaj işlemleri yapıldıktan sonra eldeki nüshalar mukayese edilerek aralarındaki farklar tespit edilmiş, bu suretle aslına en yakın bir metin tesis edilip farklılıkların dipnotlarda belirtilmesi yoluna gidilmiştir.

Çalışmamızda Milli Kütüphane'de bulunan dört *Dâstân-ı Ejderhâ* nüshasının incelenmesi sonucu bu risâlenin orijinal bir metni oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca tarihî kaynaklarda adı daha çok kahramanlığı ile anılan Hz. Ali'nin destanlarda geçen menkıbevi niteliğinden ne ölçüde bahsedildiğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda yaptığımız metin kritiğine geçmeden önce bazı teknik konular üzerinde durulduktan sonra eserle ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Metin tenkidine tabi tuttuğumuz elimizdeki *Dâstân-ı Ejderhâ* nüshaları incelendiğinde; Milli Kütüphane'deki dört nüshadan üçünün tarihi belli olmayıp yalnızca bir nüshanın müstensihi ve bir nüshanın da istinsah tarihi tespit edilebilmektedir. Asıl nüsha olarak kabul ettiğimiz 55 Hk 458 arşiv numaralı nüshanın H.1187/M. 1774 istinsah tarihli olduğu görülmüştür. İstinsah tarihinin belirtilmiş olması açısından bu nüsha asıl nüsha olarak kabul edilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

Metnimiz oluşturulurken diğer nüshalar asıl nüshayla karşılaştırılarak düzenlenmiştir. Bununla birlikte asıl nüshada yer almayıp da diğer nüshalarda yer alan kısımlar dipnotlarda belirtilmiştir. Bu nüshaları numaralandırmada şu yol izlenmiştir. 55 Hk 458 arşiv numaralı nüsha A, 06 Mil Yz A 3881 arşiv numaralı olan nüsha B, 60 Zile 484 arşiv numaralı nüsha C, 06 Mil Yz Cönk 25 arşiv numaralı nüsha ise D kodları ile dipnotlarda gösterilmiştir. Buradan hareketle metin kritiğine tabi tutulan nüshalar;

A: 55 Hk 458

B: 06 Mil Yz A 3881

C: 60 Zile 484

D: 06 Mil Yz Cönk 25 şeklinde kodlanmıştır.

Yaptığımız metin kritiğine göre D nüshasında, diğer nüshalara göre daha çok eksiklikler bulunmaktadır. İçerik yönüyle konu eksiklikleri ve birbirinden kopuk bir anlatım örgüsü olduğu göze çarpmaktadır. Milli Kütüphane’de yer alan diğer nüshalardan içerik olarak farklı olduğu görülen bu nüshanın sayfalarından bazıları kayıptır. Ayrıca sayfalarının yıpranmış olması dolayısıyla da bilgi örüntüsünde bir takım kopukluklar yaşanmaktadır.

Yapılan metin kritiğinde nüshalar arasındaki farklılıklar dipnot şeklinde belirtilmiştir. Araştırmacılara kolaylık sağlamak amacıyla, metin çevirisinde her beyit tarafımızdan numaralandırılmıştır. Beyitte geçen mısralar arasına --- işareti konularak cümle bütünlüğü korunmaya çalışılmıştır. Cümle düzenindeki farklılıklar da dipnotlarda belirtilmiştir. Bunun dışında manayı bozmayan ve her iki metinde de aynı anlama gelen cümleler için dipnot verilmemiştir. Harf, bağlaç farklılıklarına da dipnotta yer verilmemiştir.

5. 2. İçerik ve Değerlendirme

Dâstân-ı Ejderhâ adını taşıyan bu risâlede daha çok Hz. Ali’nin kahraman kimliğini oluşturan ejderhâ ile mücadelesinin destansı bir dille aktarıldığı görülmektedir.

Destan, *Besmele* ile başlamaktadır. Ardından Hz. Peygamber’e salavât vermenin ümmet olmanın bir gereği olduğu belirtilerek bunun karşılığında kıyamette şefaatine nail olunacağı vurgulanmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber’e övgü dolu sözlerle destan başlamaktadır. Hz. Peygamber’in sıfatları belirtilirken; “Yüz yirmi dört bin peygamberin başıdır, Üç mürseller güneşidir.”³² şeklinde İslâm Peygamberi’nin yüceltildiği görülür.

Destanın içeriğinde anlatılan olayın bir mucize niteliğinde olduğuna vurgu yapılır. Hz. Peygamber’in yaşadığı şehrin *Kâbe* olduğu belirtilerek, sahabelerin onun yolunda yürüdükleri belirtilmiştir. Uzak bir ülkeden beş yüz Arap gelerek peygamberin huzuruna çıkmışlardır. Hz. Peygamber’den yardım istemişlerdir. Ejderhânın elinden kendilerini kurtarması için niyazda bulunmuşlardır.³³ Bu şahıslar, ejderhâyı şu şekilde tanımlamaktadırlar: “... *Bir ejderhâ kopdu yedi başı var. Her başında otuz iki dişi var. Elli deve anın günlük aşısıdır... Yüz bin ok attık anın tenine biri batıp bulaşmadı kanına, ejderhâdan kaçıp size geldik, eğer gelmeseydik bizi ateşi ile yakardı, Yâ Resûlallâh sen bize şefaate eyle...*”³⁴ Hz. Muhammed, bu sözleri işitince gözleri dolar. Allah’a dua eder. Gâzilere hitaben Hz. Peygamber’in, “*Hangi mü’min ejderhâ ile savaşırsa Allah ona yardım eder*”, sözlerini söylemesi üzerine sahâbeler, ejderhâ ile savaşma isteklerini dile getirirler.

³⁵

³²Dâstân-ı Ejderhâ: Milli Kütüphane, Nr: 55 Hk 458/12, H. 1187/M. 1774, v. 134b.

³³Dâstân-ı Ejderhâ, v. 134b

³⁴Dâstân-ı Ejderhâ, v. 134b.

³⁵Dâstân-ı Ejderhâ, v. 134b.

Burada adı geçen, Arap milletin, dinsiz ancak güçlü bir yöneticinin tahakkümünden kaçarak, Hız. Peygamber'e sığınmış olması olasıdır. Belki de bu yönetici, onlara dinlerinden dönme noktasında bir baskı uygulamaktadır. Dolayısıyla zalim yöneticinin ejderhâ motifi ile örtüştüğü düşünülebilir. Bu bağlamda ejderhânın vasıfları olağanüstü nitelikler etrafında örüntülenmiş olup, onun gücü karşısında insanların acziyetine vurgu yapılmış olabilir. Burada sahabelere "gâziler" sıfatı verilmiştir. Gazanın din uğruna yapılan bir mücadele olduğu düşünülürse, destanın kurgusunun da bu amaca hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca destanın ilerleyen safhalarında zor durumda olan insanların yardım isteği üzerine Hız. Ali'nin, Hız. Peygamber'e hitâben ejderhâdan korkmadığını, onunla savaşmak istediğini, ciğerini Zülfikar ile yaralamak istediğini, kafasını kesip Kâbe şehrine asmak istediğini belirttiğini görüyoruz. Hız. Ömer de ejderhâ ile savaşmak istediğini ve onu gürz ile boğmak istediğini, Sıddık (Hız. Ebubekir)'in de bu savaşa gitmek istediğini belirtir. Hız. Peygamber, gâzilerin bu isteğine onay verir. Gâziler silahlanırlar. Gece gündüz yol alırlar.³⁶ Destanın örüntüsünde anlatıldığı üzere ejderhânın makamına gelen sahabeler yüce bir dağ görürler. Dağ üzerinde yedi tepe vardır. Her tepede yedi çıra (ateş) yanmaktadır. Bunlar birbirine uzak mesafededirler. Her tepeden çıkan duman (tütün) tutuştuğu anda yedi misgal yakar. (Çok büyük alanlara zarar verir.) Yaklaşınca kara dağın ejderhânın kürsüsü olduğu, tütünün nefsi olduğu, tepelerin ejderhânın başı olduğu, yanan çıraların gözyaşı olduğu anlaşılır. Bu heybeti görünce gâzilerin akılları başlarından gider gibi olur. Gâziler saf tutarlar. Nara vururlar³⁷. Naraları ile dağ, taş, sahra, yazı yankılanır.³⁸

Gerçekleşen savaş destanda şu şekilde tasvir edilmektedir. Hız. Ali'nin nâra sesini duyunca ejderhâ başını kaldırır ve başını kaldırmayla dağı, taşı inletir. Onun bu heybeti karşısında gâzilerden bazıları ata biner, bazıları kaçır, bazıları silahını bile atıp kaçır. Sadece Hız. Ali, Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ebubekir kalır. Ancak bunlar da tedirgin bir hâledir. Hız. Ali onlara hitaben, "Hangi mü'min ejderhâ ile savaşırsa Allah ona yardım eder. Allah, bizi ölmek için yarattı. Ya bu uğurda ölelim, ya ejderhâyı öldürelim ya da kaçır kâfirleri kendimize güldürelim, Peygamberin yardımı benimle olsun." diyerek; salavât ve tekbir getirerek zülfikârını çeker ve ejderhânın üzerine yürür. Melekler de "Allah Allah" nidâlarıyla ona eşlik ederler. Hız. Ali ile ejderhânın savaşını görürler. Hız. Ali bir nâra atar. Nârasından dağ, taş inler. Ejderhâ da bulunduğu yerden sendeleyip kalkar. Hıçkırmasıyla dağ, taş titrer. Kuyruğunu vursa Ali'yi ikiye bölecek güçtedir. Başını kaldırır Hız. Ali'yi tutmaya çalışır, ağzını açarak Hız. Ali'yi yutmaya çalışır. Hız. Ali ayağını bir taşın üzerine koyar. Üç kez kılıcını çeker ancak bir türlü alamaz. Ejderhâ Hız. Ali'nin zülfikârını alır. Hız. Ali, ne yapacağını bilemez bir hâledir.³⁹

Burada Hız. Ali'nin kılıcı iyi kullanmasına rağmen, ejderhâ karşısında güç duruma düşmesi, ejderhânın Allah'ın emri ile Hız. Ali'yi kesmemesi, ejderhânın devasa boyutu ve gücüne rağmen Hız. Ali'ye yetişen yardımlar dolayısıyla yenik düşmesi inancın inançsızlığa karşı galebesinin bir tezahürü olarak karşımıza çıkar. Bu durum destan içeriğinde şu şekilde belirtilmektedir. Ejderhâ zülfikârı çalmıştır, Hız. Ali'nin bir kılını bile kesmemesi için Allah, zülfikârâ emir vermiştir. Hız. Ali bir dava için bu savaşa gelmiştir. Geri dönmeyecektir. Zülfikârı çok iyi kullanmaktadır Hız. Ali, bu defa suç işlediğini ve cezalandırıldığını düşünür ve pişmanlık yaşar. Allah onun hatasını bağışlar ve Cebrail'e emir verir. Habibi'nin Hız. Ali'nin yardımına yetişmesi gerektiğini söyler. "Habibim Ali'ye şefa'at eylesin." şeklindeki emrini Cebrail, Hız. Peygamber'e iletir iletmez Hız. Peygamber, atına biner ve Hız. Ali'nin yardımına yetişir. Gâziler onu görünce tekbir salavât getirirler. Ona dua ederler.⁴⁰

³⁶Dâstân-ı Ejderhâ, v. 135a.

³⁷Burada nâra vurmaktan kastedilen "Allah Allah" nidâsı ile savaşa giden askerlerin hitâbidir.

³⁸Dâstân-ı Ejderhâ, v. 135a.

³⁹Dâstân-ı Ejderhâ, v. 135b.

⁴⁰Dâstân-ı Ejderhâ, v. 136a.

Hız. Peygamber, Hız. Ali'ye rahat olması gerektiğini⁴¹ zülfikârı ejderhâdan geri alıp ejderhâya cezasını vermesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine Hız. Ali nara vurup, salavât getirir ve zülfikârı alarak, ejderhâyı ortadan ikiye böler. Gâziler bu durum sonrasında ejderhânın başını keserler. Kâbe şehrine getirip asarlar. Ve bu başarı neticesinde gerçek dinin Muhammed dini olduğunu ve düşmana karşı elde edilen zaferden dolayı zafer gününün bayram günü olduğunu belirtirler. Peygamberin ruhuna okuyucunun salavât vermesi gerektiği ifadesi ile destan son bulur.⁴²

Görüldüğü üzere İslâmî nitelikler destanda ön planda olup, yapılan savaşın din uğruna yapıldığına, savaş yapanların gâzî niteliklerine, inanç sahibi olduklarına, bu inançları ile düşmana galip gelerek gerçek dinin Muhammed dini olduğuna ve karşı duranların hazin bir son ile ortadan kaldırılacağına vurgu yapılarak, gâzilerin manevî destekçilerinin onları her daim koruyacağına değinilmiştir. Destanın hitap ettiği çevre İslâmî bir yapıya sahip olduğu düşüncesiyle de destanın bitimi Hız. Peygamber'e "Salavât verelim" ifadesiyle yansımaları bulmuştur.

Destanın farklı bir versiyonu da Hız. Ali'nin Mağrib⁴³ padişahı Şâh-ı Şems-i Mağribî'nin daveti üzerine bu ülkeyi ejderhanın zulmünden kurtarmak için Hız. Ali'nin iki bin Müslüman askerle buraya giderek, ejderhayı ve yanında bulunan devleri telef ettiğine dairdir. Hız. Ali'nin bu muzafferiyeti üzerine Mağrib padişahının, otuz bin adamının ve dört yüz on dört parça kale halkının Müslüman olduğu belirtilmektedir. Tabiri diğerle, Hız. Ali hem ejderhayı öldürmüş hem de bu ülke halkını küfür illetinden kurtarmıştır.⁴⁴ Destanın bu versiyonunda da görüldüğü üzere destanda asıl vurgulanmak istenen husus, din düşmanlarına karşı yapılan mücadele ve sonrasında bölge halkının İslâmlaşmasıdır.

5. 3. Kaynak Değeri

Bir çalışmanın kaynak tahlili yapılırken öncelikle eserin orijinalliğinin tespitine yönelmek gerekmektedir. Buradan hareketle müellif nüshası bulunmayan elimizdeki nüshaların müstensah⁴⁵ olması dolayısıyla kıyas metodu kullanılarak en sıhhatli nüsha belirlenmiştir. Metin tenkidine yönelik çalışmamızda eserin kaynak ve tesirleri araştırılarak eserin kaynak değeri hakkında şu sonuca ulaşılmıştır.

Öncelikle nüshaların müstensah oluşunun tespiti hakkında bilgi verecek olursak; Elimizdeki nüshaların Milli Kütüphane'de bulunduğundan bahsetmiştik. Bu eserlerin katalog bilgilerinden öğrenebildiğimiz kadarıyla; çalışmamızda A harfi ile kodladığımız nüsha bir mecmua halinde olup, bu mecmuanın 134b- 136b aralığındaki sayfaları Hız. Ali ile Ejderhâ'nın savaşını anlatır. *Dâstân-ı Ejderhâ* adını taşıyan bu nüshanın hem katalog bilgilerinde hem de içeriğinde istinsah tarihi tespit edilmiştir. Müstensahi ise belli değildir. Ancak konu bütünlüğü, ifade tarzı bu nüshayı orijinaline yaklaştırmaktadır.

B harfi ile kodladığımız nüshanın müstensihinin ise *Girdeci Ali* olduğu belirlenmiştir. Çalışmamızda C harfi ile kodladığımız nüshanın ise 37b- 41b sayfaları *Manzume-i Gazave-i Hız. Ali ve Ejderhâ* adını taşımakta olup, müstensahi ve istinsah tarihi belirtilmemiştir. Dolayısıyla nüsha karşılaştırması yaptığımız esnada verilen bilginin ve kullanılan ifadelerin diğer nüshalarla örtüşmesi hasebiyle müstensah bir eser niteliği taşıdığını görürüz.

⁴¹Dâstân-ı Ejderhâ, v. 136a- 136b.

⁴²Dâstân-ı Ejderhâ, v. 136b.

⁴³Günümüzde daha çok Fas için kullanılan Mağrib Krallığı, Klasik İslâmî dönemde, Endülüs de dâhil olmak üzere Kuzey Afrika ülkelerini kapsıyordu.

⁴⁴Necati Demir, Mehmet Dursun Erdem, Hazreti Ali Cenklere 1, Destan Yayınları, Ankara 2007, ss. 268-285.

⁴⁵Mevcut eserin orijinal metin olmadığını, eserin kopya edilerek, tercüme yoluyla çoğaltılması yöntemine zaman zaman başvurulmuştur. Bu tür eserlere müstensah adı verilmektedir.

Çalışmamızda D harfi ile kodladığımız nüsha ise 31 varaktan oluşan bir mecmua halinde olup, bu mecmuanın 26- 31. sayfaları Hz. Ali ile Ejderhâ'nın manzum kıssası ile ilgilidir. *Ejderhâ Kıssası* adını taşıyan bu eserin baş kısımları tahrife uğramış ve şu an elimizdeki mecmuada mevcut bulunmamaktadır. Bu nüshanın hem katalog bilgilerinde hem de içeriğinde müstensihine, istinsah tarihine rastlanılmamıştır. Belgenin daha eski tarihli olduğu sonucunu çıkarsak bile, diğer nüshalara oranla bilgilerin kopuk oluşu dolayısıyla orijinal nüshaya en yakın nüshadır, diyemeyiz.

Nüshalarda konunun öz itibarıyla benzer nitelikte olduğu saptanmıştır. Ancak bazı farklılıklar metin kritiğinde belirtilmiş olsa da, asıl nüshanın sıhhatinin tespiti açısından burada değerlendirmeye tabi tutulması gerekli görülmüştür. Asıl nüshada verilen olay örüntüsü düzenli bir biçimde yansıtılmışken, diğer nüshalarda sayfalar arası karmaşa ve düzensizlik, olayı bir bütünlük içerisinde değerlendirmemizi güçleştirmektedir. Ancak asıl nüshada bulunmayan bazı kısımlar diğer nüshalarda tespit edilmiştir. Bu durumu asıl nüshanın bir eksikliği olarak yorumlamaktan ziyade diğer müstensihlerin kendi değer yargıları ve yorumlarının bir yansıması olarak düşünmemiz yerinde olacaktır.

Asıl nüshada savaşa gitmek isteyen gâziler arasında Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Ebubekir bulunmasına rağmen, C nüshasında Hz. Osman'ın da savaşa katılma temennisinde bulunduğu belirtilmiştir.⁴⁶ Aynı nüshada Ejderhâ'nın gücünü belirtmek için ejderhâ kuyruğunu yere vursa yerin yedi katını ikiye böler, ifadeleri yer almaktadır.⁴⁷

B nüshasında ejderhânın gürlemesiyle gök gürlediği sanılırdı denilerek, Hz. Ali ile savaşı anlatılırken ise bu nüshada ejderhânın Hz. Ali'ye zehir, zakkum saçtığını, kuyruğunu Hz. Ali'nin bedenine doladığını ve ona diş biletiğini belirtmiştir. Hz. Ali'nin ise ejderhâ karşısında *Seyyid-i İskender* gibi durduğu belirtilerek bir din ulusunun kahramanlığını Hz. Ali'nin temsil ettiği vurgulanmaktadır.⁴⁸ Bu ifade B ve C nüshalarında benzer ifadelerle yer alır.

A, B ve C nüshalarında sahabelerin birbirinden ayrı tutulmaması gerektiği belirtilerek bunların dinin direği olduğuna vurgu yapılmıştır. C nüshasında Hz. Ali'nin atı Döldül' den bahsedilir.⁴⁹ B nüshasında savaşın güçleştiği şeklinde yapıldığı belirtilir.⁵⁰ Hz. Ali'nin ejderhâya karşı verdiği savaşta zülfikarı eline almasına rağmen zülfikarın ejderhâyı kesmemesi üzerine Hz. Ali'nin zülfikarı yere attığı bunun üzerine zülfikarın dile gelip, "*Kesme! emrini Allah verdi*" demesi üzerine Hz. Ali'nin hatasını anladığını, zülfikârı kınına koyarak, secdeye kapanıp dua ettiğini, affedilme temennisinde bulunduğunu anlatır.⁵¹ Destanın bitiminde kişinin kendini üstün görmesinin başına felaket getireceğini, asi olup ahirette şeytanla birlikte olacağını, kendisini miskin, aciz görüp çareyi ve yardımı Allah' tan isteyenlerin galip olacağı belirtilmiştir.⁵²

Bu belirtilen farklılıklar haricinde olayın anlatılış tarzı dolayısıyla A ve B nüshaları benzer nitelikler taşımaktadır. Aynı şekilde B ve C nüshalarında da benzer noktalar ağır basmaktadır. D nüshası ise eksik bilgilerine rağmen diğer üç nüsha ile benzerlik göstermektedir. D nüshasında Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin yardımına gelmesi, Allah'ın onu bağışladığını söylemesi ve Hz. Ali'nin bunun üzerine ejderhâyı yenmesinden bahsedilir. Bu kısımlarına bakıldığında verilen bilgilerin diğer üç nüshayla aynı paralelde olduğu görülür. Yapılan çalışma göstermiştir ki incelenen dört nüsha içerisinde gerek ifade tarzları gerek cümle yapıları, olayın anlatılış sırası ve gerekse verilen tarih dolayısıyla 55 Hk 458 arşiv numaralı nüsha(A nüshası) orijinal nüshaya en yakın olan

⁴⁶Manzume-i Gazave-i Hz. Ali ve Ejderhâ, Milli Kütüphane, Nr. 60 Zile 484/5, v. 31b.

⁴⁷Manzume-i Gazave-i Hz. Ali ve Ejderhâ, v. 31b.

⁴⁸Dâstân-ı Ejderhâ, Milli Kütüphane, Nr: 06 Mil Yz A 3881/7, v. 72b- 73a.

⁴⁹Manzume-i Gazave-i Hz. Ali ve Ejderhâ, v. 33b.

⁵⁰Dâstân-ı Ejderhâ, v. 74a.

⁵¹Manzume-i Gazave-i Hz. Ali ve Ejderhâ, v. 34a, Ayrıca bkz. Dâstân-ı Ejderhâ, nr, 06 Mil Yz A 3881/7, v. 75b.

⁵²Manzume-i Gazave-i Hz. Ali ve Ejderhâ, v.34b, Ayrıca bkz. Dâstân-ı Ejderhâ, v.76b.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

müstensâhdır. Bu yargıya diğer nüshalarla yapılan karşılaştırma sonucunda ulaşılmıştır. Anlatılan olay, adı geçen şahıslar, olayın geçtiği mekân kaynağın geçerliliğini ve doğruluğunu gözler önüne sermektedir.

6. Destanın Anadolu ve Balkanlar'daki Yansımaları

Ejderhayla mücadele etme veya onu katletme şeklinde zuhûr eden Ejderhâ menkıbesinin, Anadolu'nun ve Balkanların İslâmlaşmasında da kullanılan bir anlatı olduğu görülmektedir. Burada da ejderhâ motifinin, ihtidâ hadiselerine zemin hazırlayan bir menkıbe olduğu görülmektedir. Ayrıca doğrudan ejderhayı öldürme veya ona galebe çalma şeklinde olmasa da, II. Murad devri dervişlerinden Sultan Şucâeddin'in elindeki bir *meftul*(fitil halindeki urgan)'u iki başlı ejderhaya çevirerek keramet göstermesi üzerine Laçinoğlu Paşa'nın kendisine mürid olduğu şeklinde rivayetler de bulunmaktadır.⁵³

Anadolu'da ejderhayla mücadele bağlamında ulaşabildiğimiz ilk örnek ise, Nevşehir ili Gülşehir ilçesine bağlı Tuzköyü Sarıtaş Mahallesi'nde yer alan 2 kilometre uzunluğundaki kayalık bir tepe ile ilgilidir. Anlatıya göre Kızılırmak'ın suyunu içerek tüketmek isteyen bir ejderhaya/yılana, Hacı Bektaş-ı Velî'nin kılıcıyla vurması üzerine ejderhayı/yılanı taşa çevirdiğine ve bu kayalık tepenin de günümüzde Gedikkaya olarak bilinen mevkî olduğuna inanılmaktadır.⁵⁴

Bir diğer örnek, Hacı Bektaş'ın halifesi sıfatıyla Germiyan iline(Batı Anadolu'ya) yerleşen Hacim Sultan'la ilgilidir. Hacim Sultan, Uşak taraflarında Susuz adlı bir yerin yakınlarında bir ejderhanın ortaya çıktığını duyar. Germiyan Bey'i ejderhayı öldürdüğü takdirde o bölgeyi kendisine yurt olarak vereceğini söyler. Bunun üzerine ejderhayı ağzından çıkan ateşle yakıp kül eden Hacim Sultan, Susuz'a yerleşir. Rivayetin devamında ayrıca, şimdi bile o ejderhanın başı, kuyruğu ve gövdesinin o yerde kayanın üzerinde açıkça görüldüğü zikredilmektedir.⁵⁵

Yine Balkanların İslâmlaşmasında etkili olan Sarı Saltuk'la ilgili de benzer bir rivâyet zikredilir. Bu anlatıya göre Dobruca iline bağlı Kaligra⁵⁶ adlı kalede ortaya çıkan yedi başlı ejderha, kale beyi ve kale halkının kaleden kaçmasına sebebiyet verir. Sarı Saltuk kaleye gelerek tahta kılıcını çeker ve yedi başlı ejderhayı öldürür. Daha sonra kale beyi ve halkına haber verir. Halkıyla birlikte kaleye gelen bey, Sarı Saltuk'un bu kerameti sonucunda halkıyla birlikte imana gelerek ihtidâ eder.⁵⁷

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde de, Sarı Saltuk'un Bulgaristan'ın bir diğer şehri olan Pravadi'nin Karadeniz sahilinde yalçın bir kaya üzerinde yer tutmuş olan bir ejderhayla mücadelesinden bahsedilir. Dobruca kralı, bütün reâyâ ve berâyâsını yediğinden ve sıranın iki kızına geldiğinden şikayet ettiği ejderhayı Sarı Saltuk'a şikayet eder ve kendilerini bu illetten kurtarmasını ister. Sarı Saltuk krala, Muhammed dinini hak bilip, İslâm diniyle müşerref olurlarsa kızlarını bu ejderhanın elinden kurtaracağını söyler. Bunun üzerine kral söz verir. Sarı Saltuk yetmiş kadar dervişle ve tahta kılıcıyla ejderhayı katleder. Bunun üzerine kralın yedi bin kişiyle birlikte ihtidâ ettiği ve Orhan Gâzî'ye itaatini bildirdiği zikredilir. İsmi Ali Muhtar olarak değiştiren krala Orhan Gâzî de, tuğ ve alem gönderir. Seyahatnâmede, ejderhanın Sarı Saltuk'u kayaya çarptığı yerin ve ayak izlerinin hâlâ kayada olduğu ve bu mekânda ona ait bir de tekkenin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Hacıbektaş'taki tuzun, bu mücadeleye nispetle Sarı Saltuk'un

⁵³Şucâ'eddin Velî(Sultan Varlığı) ve Velâyetnâmesi, haz. Yağmur Say, Eskişehir Valiliği, Ankara 2010, s. 120-121.

⁵⁴Aysel Çimenli, 58, Ev hanımı, Okur-yazar.

⁵⁵Hacı Bektaş-ı Velî, Velâyetnâme, haz. Hamiye Duran, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 574-577; 590-594.

⁵⁶Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde bu kelimenin Latince'de(Ejder-i Heft Ser) yani yedi başlı ejderha anlamında kullanıldığı iddia edilmektedir. Bkz. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, c.II, Dersâdet İkdâm Matbaası, 1314, s. 137.

⁵⁷Hacı Bektaş-ı Velî, Velâyetnâme, haz. Hamiye Duran, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s.357-362.

terinin tuzundan neşet ettiği rivayet olunmaktadır.⁵⁸ Bu menkıbede de görüldüğü gibi, Sarı Saltuk Balkanların İslâmlaşması için Allah yolunda cihad eden bir İslâm gâzisi olarak telakkî edilmektedir.

Velayetnâme-i Otman Baba'da da Belgrad yolu üzerinde Balçık Hisarı denilen yerde bir ejderhanın peyda olduğu ve buradan geçen bir kişiyi kuyruğuyla tutarak yere çarptığı rivayet edilir. Bu şahsın, "*Mecmû' erenler medet*" demesi üzerine Sultan II. Mehmed devri dervişlerinden Otman Baba velâyet göstererek ortaya çıkar, bir ağaç ile ejderhaya işaret eder ve ejderha derhal kaybolur.⁵⁹ Yine XVI. ve XVII. yüzyıllarda Mevlânâ'nın takipçilerinden olan Halvetiyye tarikatının bir kolu sayılan Gülşeniyye'nin kurucusu kabul edilen İbrahim Gülşenî(ö.1534) ve etrafındakilerin hal tercümelerini içeren *Menakıb-ı İbrahim Gülşenî*'de de benzer bir rivayet yer almaktadır. Bu rivayet, İbrahim Gülşenî'nin, Sultaniye civarında isyan eden Şeyh Haydar isyanını bastırmak için giderken yollarını kesen bir ejderhayı katl ettiğine dairdir.⁶⁰

XVI. yüzyılda Balkanlarda gazâ faaliyetlerinde bulunduğu bilinen Timur/Demir Baba'ya ait de benzer bir rivayet aktarılmaktadır. Bu rivayete göre Timur/Demir Baba, önce bir İslâm şehri olan Özi sahrasında ve ardından Moskov diyarında insanlara musallat olan iki ejderhayı telef etmiştir. Hatta bunun üzerine Timur/Demir Baba'yı bu sıkıntı için ülkesine davet eden Moskov kralının, ejderhadan kurtulunca kırk yedi bin Müslümanı serbest bıraktığı ve Timur/Demir Baba'ya birçok toprak, altın ve koyun verdiği belirtilir.⁶¹

Ejderhâ ritüeli ile ilgili Anadolu'da da çok sayıda efsanenin anlatılageldiği görülmektedir. Örneğin; Sivas'a bağlı Küpecik köyünde kocaman gri renkli taşların olduğu bir yer vardır. Yöre halkı tarafından anlatılan efsaneye göre bu taşlar bir ejderhânın taşlaşmış şeklidir. Onun azabından kurtulmak için bir karı-kocanın kurban adağında bulunarak Allah'a dua etmeleri sonucu ejderhânın taşlaştığı rivayet olunur. Başka bir rivayet ise Akdeniz Bölgesi'nin Toros Dağları civarında Gülek geçidi yakınlarında bir kral kızının ormanda karşılaştığı ejderhânın saldırısından kurtulmak için ettiği dua sonucunda ejderhâya yem olmaksızın taş olmayı niyaz etmesi ve taş dönüşmesiyle ilgilidir.⁶²

Dolayısıyla, bir cenknâme tarzında kaleme alındığı görülen *Ejderhâ Destanı*'nda geçen mücerred ve hayalî varlıkların Anadolu ve Balkanlar'da da mecâzî olarak kullanıldığı ve esas olarak müslim-gayri müslim mücâdelesinden hareketle ihtidâlara zemin hazırlamak ve yöre halkını gazaya teşvik etmek için aktarılan menkıbeler olduğu görülmektedir.

Sonuç

Dâstân-ı Ejderhâ adı verilen eserde, uzak bir ülkeden Hz. Muhammed'in huzuruna gelen Müslümanların şikâyet ettikleri ejderhâdan, Hz. Muhammed'in görevlendirmesiyle sahabelerin Hz. Ali öncülüğünde ejderhâ ile yaptığı savaştan ve ejderhâyı mağlup etmesinden bahsedilmektedir. Hz. Ali' nin savaşçı kimliğinden sıklıkla bahsedilen bu eserde ejderhâya karşı vermiş olduğu mücadeleyi dönemin mevcut şartlarını göz önünde bulundurarak değerlendirmemiz gerekmektedir. Nitekim sözlü ve yazılı döneme ait eserlerde adı geçen kahramanlar, o eserin kaleme alındığı ya da anlatıldığı dönemin hayat tarzını ve buna temel teşkil eden düşünce yapısını temsil etme niteliğine sahiptir. Bu nedenle İslâmî döneme dair kaleme alınan eserlere bakıldığında şahıslar genel anlamda

⁵⁸ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, s. 133-135.

⁵⁹ Yunus Yalçın, Türk Edebiyatında Velâyetnâmeler ve Otman Baba Velâyetnâmesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2008, s. 167.

⁶⁰ Menâkıb-ı İbrahim-i Gülşenî, Muhyî-yi Gülşenî, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1982, s. 194.

⁶¹ Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, Demir Baba Velâyetnâmesi (İnceleme Tenkitli Metin), Grafiker Yayınları, Ankara 2011, s.76-94.

⁶² M. Öcal Oğuz, *Türkiye' de Yaşayan Taş Kesilme Efsaneleri Mekânlar ve Anlatılar*, Gâzî Üniversitesi THBMR Yayını, Ankara 2007, s. 21.

gâzi ve veli nitelikleriyle tasvir edile gelmişlerdir. Düşünce dünyaları İslâmiyet ile şekillenmiştir. Amaçları Allah yolunda savaşmak ve İslâmiyet’i yayma düşüncesi olduğu için işlenen konu da bu esaslar doğrultusunda ele alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında Hz. Ali, mevcut destanlar içerisinde adından sıklıkla bahsettiren kahramanlar arasında yer almaktadır. Nitekim incelediğimiz destanda da Hz. Ali, kahraman şahsiyetiyle olağanüstü güçleri bünyesinde barındıran ve bu sayede din düşmanı olarak tasvir edilen ejderhâya karşı koyarak; mücadeleden çekinmeyen bir yapıya sahiptir ve bu uğurda ölümü bile göze alabileceğine vurgu yapılmak suretiyle Müslümanları gâzaya teşvik etme amacı güdülmüştür.

Ayrıca inanç sayesinde düşmana galip gelinebileceği, gerçek dinin Muhammed dini olduğu ve asî olanların hazin bir son ile ortadan kaldırılacağı vurgusu ile gâzilerin manevî destekçilerinin onları daima koruyacağına yer verilmiştir. Bu şekilde de otoriteye itaat yetisini hitap edilen kitleye benimsetme amacının güdüldüğünü söylememiz mümkündür. Nitekim bahsi geçen dönem, İslâm dininin yeni yeni yaygınlık kazandığı bir dönemdir. Din uğruna savaşlar yapılmakta ve bu da gâzi denilen mücahidlerin teşvikini gerekli kılmaktadır. Buradan hareketle Türk düşünce dünyasında da Hz. Ali’nin tarihi kişiliğinde ön plana çıkan kahramanlık vasfının menkıbevî bir dille desteklendiği görülmektedir.

Yaptığımız çalışma ve incelediğimiz nüshalar bu örüntü ile kurgulanmış olup, metin kritiği yapıldıktan sonra orijinal nüshaya en yakın nüshanın gerek olayın anlatılmasında, gerek kullanılan dilin özgünlüğünde ve gerekse istinsah tarihinin verilmesi dolayısıyla 55 Hk 458/12 arşiv numaralı ve A harfi ile kodlanan nüsha olduğu anlaşılmıştır. Bu anlamda diğer nüshalarla yapılan karşılaştırmalar temele alınarak metinler arası farklılıklar belirtilmek suretiyle orijinal bir metin oluşturulmuştur.

Son tahlilde Hz. Ali’yle ilgili olarak İslâmî dönem Anadolu Türk Kültür tarihine de yansıyan bu destan, Müjgan Cunbur’un da ifadesiyle “İslâm dininin yayılma dönemi” sürecinde ortaya çıktığına inanılan ve Türk-İslâm tarihinin “yurt edinme, devlet, kurma, geliştirme dönemi”⁶³ derviş tiplerinde de bir ritüel olarak kullanılan halk muhayyilesinde canlanarak, gazâ ve cihad duygusunu pekiştiren bir sembol olarak kullanılmıştır. Bu yönüyle Hz. Peygamber dönemindeki putperest veya müşrik olarak görülen topluluklarla mücadele olgusunun, diyârı Rûm olan Anadolu’nun İslâmlaşması sürecinde de Hz. Ali sonrası kaleme alınan diğer İslâmî dönem Türk destanlarında da aynı motifin yer alması, Hz. Ali’ye ait bu destanın diğer Türk destanlarına kaynaklık ettiğini göstermektedir.

Metin Çevirisi ⁶⁴

(Varak 134b)

Hâzâ Kitâbu Ezdehâ⁶⁵

Bismillâhirrahmânirrahîm⁶⁶

1-Dinle imdi bir hikâyat aşk ile⁶⁷. --- vir salavât Mustafâ’ya şevk ile ⁶⁸.

2-Ümmet isen salavât vir gel ânâ⁶⁹--- kıyâmette şefâat kıla sana⁷⁰. Yüz

⁶³Müjgan Cunbur, “Anadolu Gâzileri ve Edebiyatımız”, Erdem, C.3, S.9, Eylül 1987, s. 780.

⁶⁴ Nüsha karşılaştırmasında, Milli Kütüphanede bulunan 55 HK 458 arşiv numaralı nüsha esas alınmıştır.

⁶⁵B nüshasında eserin ismi “Hâzâ Kitâbu Ezderhâ-i Dâsitân” şeklinde geçer. C nüshasında bu kısım bulunmamaktadır. D nüshasında da bu kısım bulunmamakta olup bu durum bu nüshanın bazı sayfalarının kayıp olmasından ileri gelmektedir.

⁶⁶B nüshasında *Besmele* kısmı mevcut olup; C ve D nüshalarında *Besmele* kısmı bulunmamaktadır.

⁶⁷B, C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır. Bu kısımlar yerine B nüshasında “Bir Mu’cizât ideyim anlarsan” ve C nüshasında “İdeyim bir Mu’cizât Muhammedün” şeklinde geçer.

⁶⁸B, C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

3- yirmi dört bin peygamber başı⁷¹. Kim üç mürseller güneşi⁷².--- Gör ne peygamber viripdür Hakk bize⁷³. Vâcib oldu

4-kamumuza⁷⁴. Bir mu'cizât ideyin anlarsan⁷⁵. Can kulağın---açuben dinlersen⁷⁶. Mustafâ Kâ'be' de oturmuşdu.

5-Sahâbeler ayağın durmuşdu⁷⁷. Beş yüz Arab geldi--- gir içeri⁷⁸. Yüz yere uryân geldi ileri⁷⁹. Çağr-

6-işdılar yâ Muhammed dâd deyu⁸⁰. Ejderhâ'nın elinden fer--- yâd deyu⁸¹. Bir ejderhâ kopdu yedi başı var⁸². Her başında

7-otuz iki dişi var⁸³. Değme dişi sanki sinür---daşıdur⁸⁴. Elli deve günde ânın aşıdur⁸⁵. Beş yüz

8-Arab dirilüb vardık ânâ⁸⁶. Bir acaîb iderüz--- bugün sana⁸⁷. Yüz bin ok attık ânın biz tenine⁸⁸.

9-Biri batub bulaşmadı kanına⁸⁹. Ejderhâdan kaçuben--- geldik size⁹⁰. Yâ Resûlallâh şefâat kıl⁹¹ bize.

10-Od saçuben kapkara yakdı bizi. Hep bizi kırardı--- anmasaydık sizi⁹². Çün işitti Resûl iş bu

11-sözleri⁹³. Yaşla doldu mübârek gözleri⁹⁴.--- Yâ ilahî sen bana yâre ğıl bana⁹⁵. Gâzilerden kim

⁶⁹B ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

⁷⁰B ve D nüshalarında bulunmayan bu kısım C nüshasında "kıyamet" yerine "ahiret" ifadesi olarak kullanılmıştır.

⁷¹B ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

⁷²B ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır. C nüshasında "Üç yüz On üç mürseller güneşi" şeklinde geçer.

⁷³B ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır. C nüshasında "Anı nebiyi hak virdi size" şeklinde geçer.

⁷⁴B ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır. C nüshasında "Vâcib oldu salavât cümlemize" şeklinde geçer.

⁷⁵D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır. C nüshasında "Bir gazâvât ideyim anlar isen" şeklinde geçer.

⁷⁶D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır. C nüshasında "Dutuben can kulağın dinler isen" şeklinde geçer.

⁷⁷C nüshasında "Sahâbeler" yerine "ashâblar" kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁷⁸B nüshasında bu kısım "Beş yüz Arab dirilib girdi içeri", C nüshasında ise "Gir ol dem Beş yüz Arab içeri" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁷⁹B nüshasında bu kısım "Yüz yere urub girdi ileri", C nüshasında ise "Uru ben yüz yere kıldılar zârı" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁸⁰B nüshasında "Çağırışlır yâ Muhammed Bârik-i Yusevâ" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁸¹B nüshasında "feryâd" yerine "kurtar" ifadesi kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁸²C nüshasında "Kopdu bir ejderhâ yedi başı var." şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁸³B nüshasında "her bir başında" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁸⁴C ve D nüshalarında bu kısma rastlanılmamaktadır.

⁸⁵C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır. B nüshasında "Elli deve ejderhânın aşıdur." şeklinde kullanılmıştır.

⁸⁶B nüshasında bu kısım "Beş yüz Arab dirilip vardın ânâ" olarak, C nüshasında "Dirilüb beş yüz Arab vardık ânâ" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁸⁷B nüshasında "İderüz" yerine "ideyim" kullanılmıştır. C nüshasında bu kısım yerine "Bir necât bulamadık geldük sana." şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁸⁸B nüshasında "Biz" ifadesi hariç aynı şekilde kullanılmıştır. C nüshasında "Kim yüz ok vurdu ânın bir tenine" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁸⁹C nüshasında "Batub biri bulaşmadı kanına" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁹⁰B nüshasında "Ejderhâdan çok ayrı kıldık seni" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁹¹"kıl" ifadesi yerine B ve C nüshalarında "eyle" ifadesi kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁹²B ve C nüshalarında "anmasaydık biz sizi" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁹³B nüshasında "İş bu sözleri yerine bu sözleri" kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁹⁴C nüshasında "Yaşın döktü mübârek gözleri" şeklinde kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁹⁵B nüshasında "Etti yâ ilahî yâre kılğıl bana", C nüshasında "Yâ Râb sen inâyet kıl bana" olarak kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

(Varak 135a)

1-cevâb vire ânâ⁹⁶. Kangı mü'min ejderhâyla duruşa⁹⁷. --- Meğer Hakktan bir inâyet irişe. Ali eydür yâ Resûl

2-öyle dime⁹⁸. Ejderhâdan korkuben gussâyime ne olur⁹⁹.--- Şerr bir yılanın heybetini yılan için¹⁰⁰.

3-gussâyime ki katî ejderhânın cengine ben varayım.--- Zülfikâr ile cigerin yaralayın ¹⁰¹. Ejderhânın

4-yedi başın keseyim. Götürüb Kâ'be şehrine asa---yım¹⁰². Ömer eydür ben dahî varam bile¹⁰³. Boğayım

5-ejderhâyı gürz ile¹⁰⁴. Sıddîk eydür Yâ Resûl teferrüce.--- Ben dahî bile varayım ey hoca¹⁰⁵. Mustafâ işitti

6-ben kaldı sana¹⁰⁶. Düşünübün bir zaman dahî ânâ ¹⁰⁷.---Mustafa bilürdi bunlar noliser¹⁰⁸ onlar ânda varub

7-âciz kaliser¹⁰⁹. Durdular dilerse silâh hep--- aldılar. Cümlesi¹¹⁰ Ali katına geldiler¹¹¹ . Gice gündüz

8-yürüyübün gittiler¹¹². Ejderhânın makâmına yettiler¹¹³. Gördüler ki--- bir kara dağdan yüce¹¹⁴. Dağ üstünde yedi

9-depe var hoca¹¹⁵. Her depede şer çırağ yanar ¹¹⁶. Yedi yerden--- hep dahî ırak yanar¹¹⁷. Yedi yerde kapkara tütün

⁹⁶C nüshasında “Gâzilerden kim vara aceb ânâ” şeklinde kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁹⁷B ve C nüshalarında “duruşa” yerine “uruşa” kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁹⁸B nüshasında “öyle” yerine “böyle” kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

⁹⁹B nüshasında “Ejderhâdan bu kadar gussâyime” şeklinde geçer. C nüshasında “Yılan için gussâyime sen katî” şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁰⁰B, C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁰¹B nüshasında “zülfikâr ile ânı iki pare eyleyüm”, C nüshasında “Zülfikâr ile onu iki pareleyüm” şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁰²B nüshasında “götürübün” yerine “götürübün” kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁰³B nüshasında “Vara Ömer eydür ben dahî varam bile” şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁰⁴B, C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁰⁵B nüshasında “Ben varayım bile ey hoca” şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁰⁶B nüshasında “Mustafâ işiduben kıldı ânâ”, C nüshasında “İşiduben Mustafâ kıldı sana” olarak kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁰⁷B nüshasında “Dedi dahî kılub düzen bana”, C nüshasında “Dahi durdu dava kıldı dört yana” şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁰⁸B nüshasında “Mustafâ bilürdi iş nolasın.” şeklinde kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁰⁹B nüshasında “Ânlar ânda aciz kalasın”, C nüshasında “Ânlar ânda âciz kıla seni.” olarak kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹¹⁰B, C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

¹¹¹B, C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

¹¹²B nüshasında “Erte gice nice dutup gittiler”, C nüshasında “Çünkü ...(?)... gice gündüz sürdüler” olarak kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹¹³C nüshasında “yettiler” yerine “yürüdüler” ifadesi kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹¹⁴B nüshasında “Gördüler bir dağ yatur yolu yüce”, C nüshasında “Gördüler bir kara dağ durur hoca” şeklinde kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹¹⁵C nüshasında “Dağ üstünde yedi depe hoca” olarak kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹¹⁶B ve C nüshalarında bu kısım “Her depede iki çırağ var yanar.” şeklinde kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹¹⁷B, C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

10-çıkar¹¹⁸. Tutuşursa yedi misgâl yakar¹¹⁹. Ol koca--- dağ kürsüsü imiş ânın¹²⁰. Ol tütün hem nefsi
11-imiş ânın¹²¹. Ol depeler ejderhânın başıdır¹²². Ol--- yanan çırağlar göz yaşıdır¹²³. Çün gâziler
12-gördüler bu heybeti¹²⁴. Kamusunun kendü aklı takâtı¹²⁵.--- Dağ üstünde saf bağlayub
durdular.¹²⁶ Ali buyurdu
13-hep nâra urdular¹²⁷. Şunun gibi nâra urdu ol gâziler¹²⁸.--- Yankılandı dağ, taş, sahra, yazı.
Yakalayub ejderhâ

(Varak 135b)

1-kaldırdı baş¹²⁹. Çıgırışdı ditredi dağ taş¹³⁰.- --Gâziler görüben yürüdüler¹³¹. Kişi var kim at
2-üstüne irdiler¹³². Kişi var kim dönüben kaçır idi¹³³. --- Silâhın atub dahî kaçır idi¹³⁴. Şöyle
3-kim sandı Ali'nin çehresi. Ol yerde kalmadı- --hiç birisi¹³⁵. Kaldı Sıddîk, Ömer, Osmanla¹³⁶.
Tanrının
4-aslanı hem Ali ile¹³⁷. Ömer eydür yâ Ali ben nideyim¹³⁸.--- Durayum mı yohsa ben de gidelüm¹³⁹.
Kangı mü'min
5-ejderhâ ile duruşa¹⁴⁰. Meğer Hakktan bir inâyet--- erişe. Ali eydür yâ Ömer, Osman Gâzî¹⁴¹.
Ölmek

¹¹⁸B nüshasında "tütün" yerine "duman" ifadesi kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır

¹¹⁹B ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır. C nüshasında "Dokunursa meşali kabil yıkar." şeklinde geçer.

¹²⁰B, C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

¹²¹B, C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

¹²²C nüshasında "Ol depeler ejderhânın başı imiş" şeklinde kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır

¹²³B nüshasında "Ol yananlar gözleriyle dişidir"; C nüshasında "Ol yananlar gözleri imiş" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır

¹²⁴C nüshasında "Gördüler çün gâziler ol heybeti" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır

¹²⁵B nüshasında "Cümlesinin aklı gitti ki kat'ı", C nüshasında "Gitti cümlesinin aklı ki katı" olarak kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır

¹²⁶B nüshasında "Dağ üstünde saf kulub durdular", C nüshasında "Bağlayub saf dağ üstünde durdular." Olarak kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır

¹²⁷B nüshasında "hep" yerine "bir" kullanılmıştır. C nüshasında "Cümle leşker kös nâra urdular." şeklinde kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır

¹²⁸B nüshasında "urdu" yerine "virdiler" kullanılmıştır. C nüshasında "Ali bir kez nâra urdu ol gâziler" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır

¹²⁹B nüshasında "Bekledü ejderhâ getürdü başı", C nüshasında "Ejderhâ yalın idüp getürdü baş" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır

¹³⁰B ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

¹³¹B nüshasında "Gâzileri görüben yürüdü"; C nüshasında "Görüben gâzileri yürüdü" şeklinde kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır

¹³²B nüshasında "üstünde" yerine "önünde", "irdiler" yerine "irdi" şeklinde kullanılmıştır. C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

¹³³C nüshasında "Kişi var kim kaçuben kaçır idi." şeklinde kullanılmaktadır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır

¹³⁴C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır. B nüshasında bu kısım "Saz silâhcıyı saçardı." şeklinde geçer.

¹³⁵B ve C nüshalarında "yerde" ifadesi yerine "arada" ifadesi kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır

¹³⁶C nüshasında "Ebûbekir, Ömer, Osman bile" ifadesi kullanılmıştır. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır

¹³⁷B ve C nüshalarında "Tanrının Aslanı ol Ali ile" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır

¹³⁸B nüshasında "Ömer eydür biz nidelim ya Ali", C nüshasında "Ömer eydür ya Ali biz nidelüm" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır

¹³⁹B nüshasında "Durah yohsa kânde gidelüm mi, C ve D nüshalarında "Duralum mı yohsa biz de gidelüm" şeklinde geçer.

¹⁴⁰B nüshasında "Kânde mü'min ejderhâ ile uruşa", C nüshasında "Kangı mü'min ejderhâ ile uruşa" şeklinde geçer. D nüshasında "Kangı mü'min ejderhâya erişe" şeklinde geçer.

¹⁴¹C nüshasında "Ali eydür Ömer, Osman gâziler" şeklinde geçer.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

6-içün yarattı Hakk bizi¹⁴². Ya ben ölem ya ejderhâ--- öldürem¹⁴³. Ya kaçam kâfirleri güldürem¹⁴⁴. Himmetün

7-benimle olsun bile¹⁴⁵. Salavât getirün siz--- tekbîr ile ¹⁴⁶. Ali çekdi Zülfikâr yürüdü ¹⁴⁷. ferîşteler

8-Allah Allah dir idi¹⁴⁸. Ay güneş yürürken durdular¹⁴⁹.--- Ejderhâ ile Ali cengin gördüler¹⁵⁰. Şunun gibi

9-nâra urdu ol gâzî¹⁵¹. Heybetinden ditredirdi hep ---yazı¹⁵². Belikleyüb ejderhâ kaldırdı baş¹⁵³. İçkurdi,

10-ditredi dağla taş¹⁵⁴. Kuyruğunu uru ben--- yarı yarar ¹⁵⁵. Yedi başın kaldırub dem arar¹⁵⁶.

11-Baş getürdi Ali' yi dutmak için¹⁵⁷. Ağzın -- açdı uruben yutmak için¹⁵⁸. Ali şol dem

12-ayağın urdu taş¹⁵⁹. Kademi dokanmadan irdi --- hâşâ¹⁶⁰. Üç kerre çekdi Ali alamadı¹⁶¹. Kalkdı ne ide-

13-ceğın bilmedi¹⁶². Çünkü nevbet Ali'ye geldi baş¹⁶³---. Ali ayağın urmuş idi taş¹⁶⁴. Şunun gibi

(Varak 136a)

1-çal dedi zülfikârı¹⁶⁵. Ejderhâ inlerdi zârı zârı¹⁶⁶.--- Hakk Calab zülfikâra emreyledi. Bir kılını

¹⁴²D nüshasında “Hak” yerine “Allah” geçer.

¹⁴³B nüshasında “ejderhayı” şeklinde geçmektedir. C nüshasında “Ya ölem ya ejderhâyı öldürem” şeklinde kullanılmıştır.

¹⁴⁴B nüshasında “Kafirleri bana kaçan güldürem”, C nüshasında “Kafiri sana kaçan güldürem” şeklinde kullanılmıştır. D nüshasında “Kafirleri yahud bana güldürem” şeklinde geçer.

¹⁴⁵B ve C nüshalarında bu kısım “Himmetiniz olsun benimle bile” şeklinde geçer. D nüshasında “Himmetin benimle olsun senin” şeklinde geçer.

¹⁴⁶B ve D nüshalarında “hoş salavat”, C nüshasında “bir salavat” şeklinde eklemeler bulunmaktadır.

¹⁴⁷B nüshasında “Zülfikârı aldı karşudan yürüdü”; C nüshasında “Aldı Ali zülfikârı yürüdü” şeklinde geçer. D nüshasında “Tuttu Ali zülfikârı yürüdü.” şeklinde geçer.

¹⁴⁸C nüshasında “dir idi” yerine “diyordu” kullanılmıştır.

¹⁴⁹C nüshasında “güneş” yerine “gün” tabiri kullanılmıştır.

¹⁵⁰B nüshasında bu kısım yerine “İkisi de karşı karşı durdular” ifadesi vardır. C nüshasında “Ali cengin ejderhâ ile gördüler.” şeklinde kullanılmıştır. D nüshasında “Ejderhâ ile Ali cengin gördüler.” şeklinde geçer.

¹⁵¹C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁵²B nüshasında son kısım “dağla taşı” şeklinde geçer. C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁵³B nüshasında bu kısım “Belikledi ezdehâ getürdi başı”, C nüshasında bu kısım bulunmamaktadır. D nüshasında bu kısım “Gelür idi Ejderhâ yedi başla” şeklinde geçer.

¹⁵⁴C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır; B nüshasında “İçkurdi kim ditretti dağla taşı” şeklinde geçer.

¹⁵⁵B nüshasında “Kuyruğuyla uru ben yarı yara”, C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁵⁶B ve D nüshalarında “Yedi başın diküb urdu uru”; C nüshasında “Kaldıruben yedi baş kapkara” şeklinde geçer.

¹⁵⁷B nüshasında “dutmak” yerine “dutmağ” kullanılmıştır. C nüshasında “Çekerdi dem be dem Ali çün dutmağı” şeklinde bir kullanım mevcuttur. D nüshasında “Gelür idi ejderhâ Ali'yi dutmağa” şeklinde geçer.

¹⁵⁸B nüshasında “Ağzın açdı seyrüben yutmağ için”, C nüshasında “Açar idi ağzın kapmağı” şeklinde geçer. D nüshasında “Ağzı açub savurub yutmağa” şeklinde geçer.

¹⁵⁹B nüshasında “bir taş”, C nüshasında “Ali urdu ayağını bir taş” ibaresi mevcuttur.

¹⁶⁰B nüshasında “Kademi dokanmadan ayırmadı”, C nüshasında “Birbirinden ayırmadı herkes başa” şeklinde geçer. D nüshasında “Birbirinden ağır ırmez taş” şeklinde geçer.

¹⁶¹B nüshasında “Üç kez Ali çekdi alamadı”, C nüshasında “Çekdi üç kez Ali alamadı.” şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁶²B nüshasında bu kısım yoktur. C ve D nüshalarında “Kızgırı ben nidesini bilmedi” şeklinde geçer.

¹⁶³B nüshasında “Çünkü nevbet geldi başa”, C nüshasında “Bu kez nevbet değdi Ali'ye başa”, D nüshasında “Çünkü bu kez nevbet Ali'yi kıldı başa” şeklinde geçer.

¹⁶⁴B ve D nüshalarında “Ayağın urmuşdu bir taş”, C nüshasında “Ali urdu ayağını bir taş” şeklinde geçer.

¹⁶⁵C nüshasında “Şöyle kim çal dedi zülfikârı” şeklinde geçer. D nüshasında “Ol kadar çaldı Ali zülfikârı” şeklinde geçer.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

2-kesme deyu söyledi¹⁶⁷. Zira Ali dâ'va ile gelmişti.--- Mustafa'nın hatırı kalmıştı. Gitmez idi
3-Ali kaydardı¹⁶⁸. Zülfikârı yıldırım gibi oynardı¹⁶⁹.--- Ali bildi kendü özün suç işledi¹⁷⁰. Hakk Teâla
4-suçunu bağışladı¹⁷¹. Hakk Calab Cebrâil'e emr ---eyledi¹⁷². Habîbim ol araya gelsün dedi¹⁷³.
5-Arslânımı yavlak zaîf eyledim¹⁷⁴. Zülfikârı kesme--- deyu söyledim¹⁷⁵. Rahmetellilâlemin-
6-dür adım¹⁷⁶. Her kim geldi ânı mahrûm komadım¹⁷⁷. Ali' ye --- gelsün şefâat eylesün¹⁷⁸. Ohşasun
7-hem zülfikârı söylesün¹⁷⁹. Şol dem indi Cebrâil¹⁸⁰ ---gördü ben. Hakk selamın getürdü¹⁸¹
8-Peygamberüne. Kim Hakk dedi ânı hem söyledi¹⁸². Ali'nin --- hâlin hikâyat eyledi¹⁸³. Şol saat
9-bindî Mustafâ atına¹⁸⁴. Vardı erişdi ol--- makâma¹⁸⁵. Gâzîler çün Mustafâ gördüler¹⁸⁶. Kamusu
10-Tekbir salavât virdiler¹⁸⁷. Didiler kim ey bizim--- sultânımız¹⁸⁸. Sensiz yavlak oldu bizim
11-işimiz. Bizi senden Hakk ayırmasun¹⁸⁹. Bize sen---süz bir ömür virmesün¹⁹⁰. sordular
12-bunlar Resûlullâh kanı¹⁹¹. Ejderhâ katında gördüler --- ânı¹⁹². Nice kim Zülfikâr çalmıştı¹⁹³.
Ejderhâdan

¹⁶⁶B nüshasında "Ejderhâ kıldı zârı zârı", C nüshasında "İniledi ol ejderhâ zârı zârı" şeklinde geçer. D nüshasında "Ejderhâ iniledi zârı zârı" şeklinde geçer.

¹⁶⁷C ve D nüshalarında "Bir kılını kesme deyuben söyledi" şeklinde geçer.

¹⁶⁸B, C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁶⁹B ve D nüshalarında "Yıldırım gibi kılıç oynardı", C nüshasında "Oynar idi yıldırım gibi kılıç" şeklinde geçer.

¹⁷⁰B ve D nüshalarında "Ali bildi çünkü günah işledi.", C nüshasında "Ali ol dem bildi kim suç işledi." şeklinde geçer.

¹⁷¹B nüshasında "Hak Teâla suçunu bağışladı, C nüshasında "Hak Teâla günahın bağışladı" şeklinde geçer. D nüshasında "Hak câlâb suçun bağışladı." şeklinde geçer.

¹⁷²C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁷³C ve D nüshalarında bu kısım "Ol araya habibim varsun dedi" şeklinde geçer.

¹⁷⁴B ve C nüshalarında "Arslânım yavlak âciz eyledim" şeklinde geçer.

D nüshasında "Bakmayub aslanıma azab eyledi." şeklinde geçer.

¹⁷⁶B nüshasında "benim adım" eklentisi mevcuttur.

¹⁷⁷B nüshasında "Kim geldi ben onu mahrum komam", C nüshasında "Kim geldi kim ben ânı mahrum kodum" şeklinde geçer. D nüshasında "Bana kim geldi ânı mahrum kodum" şeklinde geçer.

¹⁷⁸C nüshasında bu kısım bulunmamaktadır. B nüshasında "Gelsün Ali'ye şefaat eylesün" şeklinde geçer.

¹⁷⁹C nüshasında bu kısım bulunmamaktadır. B nüshasında "Ohşasun zülfikârıyla hoş söylesün" şeklinde geçer. D nüshasında "Ali gelsün zülfikâra söylesün" şeklinde geçer.

¹⁸⁰B, C ve D nüshalarında bu kısım "Şol dem indi Cebrâil göğden yere" şeklinde geçer.

¹⁸¹B, C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁸²B, C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁸³B ve C nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır. D nüshasında bu kısım "Allah emrini dedi ol Ahmed'e" şeklinde geçer.

¹⁸⁴B nüshasında bu kısım "At duttular Mustafâ ata bindi", C nüshasında "Duttular at kalkub bindi Mustafâ" şeklinde geçer. D nüshasında "Niyet etti Mustafâ gitmeğe" şeklinde geçer.

¹⁸⁵B nüshasında bu kısım "Erişdi ol makama nuriyete", C nüshasında "Tiz irişdi ol araya ol safa" şeklinde geçer. D nüshasında "Ol Ali'ye varuben yetmeğe" şeklinde geçer.

¹⁸⁶B nüshasında "Ol gâzîler Mustafâ'yı gördüler" şeklinde geçer.

¹⁸⁷C ve D nüshalarında "kamusu" yerine "cümlesi" şeklinde geçer.

¹⁸⁸C ve D nüshalarında "Didiler kim ey bizim güneşimiz", B nüshasında "Ey yüzü güneşimiz ıssıdılar" şeklinde geçer.

¹⁸⁹B nüshasında "Bizi Hak Câlâb ayırma senden", C nüshasında "Hak Câlâb senden bizi ayırmasun" şeklinde kullanılmıştır.

¹⁹⁰B nüshasında "Bir gün ömür bize sensiz virmesün", C nüshasında "Sensiz bize bir dem ömür virmesün" şeklinde geçer.

¹⁹¹C nüshasında "Sual kıldı Mustafâ Ali katı.", B nüshasında "Sordu resûl yaranlarına kanı" şeklinde geçer. D nüshasında "Sordu resûl yaranlarına Ali- katı" şeklinde geçer.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

13-Ali artık âr idi. Mustafâ bir kez çağırur Ali¹⁹⁴.--- Gussâyime ben de geldim Yâ Velî¹⁹⁵. Hiç kayırma zülfikârı

(Varak 136b)

1-çal didi¹⁹⁶. Ejderhâdan kendi dâdın al--- didi.¹⁹⁷ Ali işitti Muhammed'in sözünü¹⁹⁸. Kaldurdu

2-şol dem yerden yüzünü¹⁹⁹. Şân oluben Ali--- bir nâra urur²⁰⁰. Ejderhâ belikleyüb oturdu.²⁰¹

3-Hoş salavât getürüb bir kez çalar. Ejderhâyı--- ortadan ikiye böler²⁰². Çün gâzîler gördüler

4-bu heybeti²⁰³. Tekbîr salavât getürdüler ganî²⁰⁴. Ejderhâ--- elinden hiffet yıldılar²⁰⁵. Gâzîler üstünde

5-gelürler²⁰⁶. Ejderhânın yedi başın kesdiler.--- Götürüb Ka' be şehrine asdılar . Didiler kim

6-din Muhammed dinidür. Vallâhî bugün bir bayram--- günüdür²⁰⁷. Fâilât fâilât fâilât²⁰⁸. Mustafâ'nın

7-rûhuna salavât²⁰⁹. Temmeti'l- kitâb²¹⁰

KAYNAKÇA

I. Yazma Eserler

Dâstân-ı Ejderhâ, Milli Kütüphane, Nr. 55 Hk 458/12

Dâstân-ı Ejderhâ, Milli Kütüphane, Nr: 06 Mil Yz A 3881/7

¹⁹²B, C ve D nüshalarında "Gördüler ejderhâ katında anı" şeklinde geçer.

¹⁹³B nüshasında "Önce kim zülfikârı çekmişti.", C nüshasında "Ali nice Zülfikâr çalmış idi." şeklinde geçer. D nüshasında "Ali şol dem kaktı zülfikârı" şeklinde geçer.

¹⁹⁴B nüshasında "Mustafâ çağırdu Yâ Ali.", C nüshasında "Çağır bir kez Mustafâ Yâ Ali" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁹⁵B nüshasında "Ol erişdüm kırmağıl Yâ Velî", C nüshasında "Ol erişdüm hiç kayırma Yâ Velî" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁹⁶C nüshasında "Çün erişdüm zülfikârı çal didi", B nüshasında "Geri hiç zülfikârı sal didi." şeklinde geçer.

¹⁹⁷B nüshasında "Ejderhâdan kendüzünü al dedi", C nüshasında "Kendü dâdın ejderhâdan al didi" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁹⁸B nüshasında "Ali çün işiddi Muhammed avazını", C nüshasında "Çün işiddi resûl sözünü" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

¹⁹⁹B nüshasında "Secde kılub toprağa urdu yüzünü", C nüshasında "Kıldı secde hakka tuttu yüzünü" şeklinde geçer. D nüshasında "Secdeye vardı kıldı yüzünü" şeklinde geçer.

²⁰⁰C nüshasında "Şâd oldu Ali bir kez nara urdu.", B nüshasında "Çağırub bir kere nâra urdu." şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

²⁰¹C nüshasında "Ejderhâ belin eğüb ururdu.", B nüshasında "Bekledi ejderhâ uru duru" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

²⁰²B nüshasında "Ejderhâyı ortadan ikiye böle", C nüshasında "Ortadan ejderhâyı ikiye yarar." şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

²⁰³B nüshasında "Çünkü gâzîler bu heybeti gördüler.", C nüshasında "Gördüler gâzîler çün bu heybeti" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

²⁰⁴B nüshasında "Kamusu tekbir salavât getirdüler.", C nüshasında "Cümlesi tekbir salavât getirdi kati" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

²⁰⁵B, C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

²⁰⁶B, C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

²⁰⁷B, C ve D nüshalarında bu kısım bulunmamaktadır.

²⁰⁸B ve D nüshalarında "Fâilâtün fâilâtün fâilât" şeklinde geçer; C nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

²⁰⁹C nüshasında bu kısım bulunmamaktadır. B nüshasında "Mustafâ'ya dasitân vir salavât." şeklinde geçer.

²¹⁰Bitiş kısmı B ve C nüshalarında sadece "Temmet" şeklinde geçer. D nüshasında bu kısım bulunmamaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Ejderhâ Kıssası Milli Kütüphane, Nr: 06 Mil Yz Cönk 25

Manzûme-i Gazave-i Hz. Alî ve Ejderhâ, Milli Kütüphane, 60 Zile 484/5

II. Sözlük ve Modern Eserler

ÇETİN, İsmet, **Türk Edebiyatında Hz. Alî Cenknâmeleri**, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1997.

CUNBUR, Müjgan “Anadolu Gâzîleri ve Edebiyatımız”, Erdem, C.3, S.9, Eylül 1987.

ÇOBANOĞLU, Özkul, **Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

DEMİR, Necati, **Museyyeb Gâzî Destanı**, Destan Yayınları, Ankara 2007.

DEMİR, Necati Mehmet Dursun Erdem, Hazreti Ali Cenkları 1, Destan Yayınları, Ankara 2007.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2000.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, c.II, Dersaadet İkdâm Matbaası, 1314.

Hacı Bektaş-ı Velî, Velâyetnâme, haz. Hamiye Duran, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.

KARAALİOĞLU, Seyit Kemal, **Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü**, İnkılap ve Akabe Kitabevleri, İstanbul 1969.

KILIÇ, Filiz, Tuncay Bülbül, Demir Baba Velâyetnâmesi(İnceleme Tenkitli Metin), Grafiker Yayınları, Ankara 2011.

KÖPRÜLÜ, M.Fuat, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Menâkıb-ı İbrahim-i Gülşenî, Muhyî-yi Gülşenî, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1982.

OCAK, Ahmet Yaşar, Türk Folklorunda Kesik Baş, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989.

OĞUZ, M. Öcal, **Türkiye’ de Yaşayan Taş Kesilme Efsaneleri Mekanlar ve Anlatılar**, Gâzî Üniversitesi THBMER Yayını, Ankara 2007.

ÖZÇELİK, İsmail, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Nobel Yayınları, Ankara 2011.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

PEKOLCAY, Necla, Selçuk Eraydın, **İslâmî Türk Edebiyatı**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1975.

SAMİ, Şemseddin, **Kâmus-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul 2004.

Şucâ’eddin Velî(Sultan Varlığı) ve Velâyetnâmesi, haz. Yağmur Say, Eskişehir Valiliği, Ankara 2010.

YALÇIN, Yunus, Türk Edebiyatında Velâyetnâmeler ve Otman Baba Velâyetnâmesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2008.

YILDIZ, Hakkı Dursun, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Medeniyeti**, c.14, Çağ Yayınları, İstanbul 1993.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

III. Tezler

- AKIN, Aynur, **Tarihî Kaynaklar İçerisinde Destanların Yeri ve Önemi**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2008.
- KAYA, Gamze **Battal Gâzî Destanının(343-675) Çeviri Yazısı ve Metin Sözlüğü**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2011.
- ESİRGİN, Bilge, **Türk Destanlarında Bilge Adam Tipi Üzerine Bir İnceleme**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2007.

IV. Makaleler

- ARMUTAK, Altan, “Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi II. Sürüngeçler, Balıklar, Kanatlılar ve Mitolojik Hayvanlar” **İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi**, c. 30, S. 2, İstanbul 2004, ss. 143-157.
- ATALAN, Mehmet, “Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri”, **e-makâlât Mezhep Araştırmaları**, c. I, S. 2, İzmir 2008, s. 7- 27.
- ÇETİN, İsmet, “ Türk Halk Edebiyatı ’nda Hz. Ali”, **İslâm İnançlarında Hz. Ali**, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, TTK Yayınları, Ankara 2005, ss. 201-207.
- DEMİR, Necati - Mehmet Dursun Erdem, “ Türk Kültüründe Destan ve Battal Gâzî Destanı”, **Turkish Studies**, c. 1, S. 1 , 2006, ss. 106-159.
- DEMİR, Necati, “Türk Düşünce Dünyasında Hz. Ali”, **Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, S. 60, Ankara 2011, ss. 85- 104.
- Fırlıklı, Ethem Ruhi, “Ali”, **İslâm Ansiklopedisi**, TDV, c. 2, İstanbul 1989, ss.371-374.
- KÖPÜR, Adem, “Eski Edebiyat ve Kültürümüzde Birbirini Çağrıştıran Bazı Kelimeler”, **Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 9, S. 2, Manisa 2011, ss. 341- 373.
- MERCAN, İsmail Hakkı “Türk Tarihinin Kaynaklarından Olan Bazı Menakıbnâme ve Gazavatnameler Hakkında”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 6, S. 10, Balıkesir, 2003, ss. 107- 130.
- ŞAHİN, Haşim “Tarih Kaynağı Olarak Evliya Menakıbnameleri”, **Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**, Ed. Abdülkerim Özyayın, Fahmeddin Başar, Ebru Altan, Bırsel Küçüksipahioğlu, Muharrem Kesik, Dünya Basımevi, İstanbul 2008, ss. 547-566.
- YARDIMCI, Mehmet, “Türk Destanlarında Tipler ve Motifler”, **Destanlar**, Ürün Yayınları, Ankara 2007, ss. 50-69.
- YÜCEL, Ayşe, “Hacı Bektaş Velâyetnâmesinde Ejderha Motifi”, **Hacı Bektaş Veli Armağanı**, Gâzî Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara 1997, ss. 115-120.
- ZARİÇ, Mahfuz “ Kirdeci Ali’nin Kesikbaş Destanı’nın Metin Merkezli Temel Halkbilimi Kuramları Açısından İncelenmesi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 22, Kayseri 2007, ss. 199- 216.

Ekler(Metin Örnekleri)

Ek-1 (Dâstân-ı Ejderhâ 55 Hk 458 12)

EK-2 Dâstân-ı Ejderhâ (06 Mil Yz A 3881)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

EK-3 Ejderha Kışası (06 Mil Yz Conk 25)

EK-4 Manzume-i Hz Ali ve Ejderha (60 Zile 484 /5)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ANADOLU'DA DİNİ HAYAT: BOLVADİN İLÇESİ ÖRNEĞİ*

*Cemile Zehra KÖROĞLU***

ÖZET

Din, hızla değişen dünya koşulları içerisinde modern Batı toplumlarında olduğu kadar, değişmeye ayak uydurmaya çalışan ancak hala geleneksel özelliklere sahip olan toplumlarda da, sosyal hayatın önemli bir parçasıdır. Aynı şekilde din, toplumsal yaşamın ayrılmaz bir ögesi durumundadır.

Bir toplumu anlayabilmek için ise, onu etkisi altına alan bütün faktörlerin değerlendirilmesi gerekir. Din de toplumsal yapıyı oluşturan önemli bir kurum olduğuna göre yapılacak araştırmalarda dini incelemeler önemli bir yekûnu oluşturmak zorundadır. Bu konuda bize ancak Din Sosyolojisi bilimi yardımcı olabilmektedir. Toplumların dini yaşamı, din ve toplum ilişkilerini karşılıklı etki -tepki mekanizmasıyla incelemeyi kendisine konu olarak alan Din Sosyolojisi, bu incelemeleri yaparken teorik olduğu kadar pratik yöntemlere de başvurmaktadır.

Fakat özellikle son zamanlarda toplumların dini yaşamının incelenmesi için teorik çalışmalardan çok, alan araştırması, mülakat ve katılma gibi deneysel yöntemlerin kullanıldığı uygulamalı çalışmalara daha çok yer verilmeye başlanmıştır. Bu durum, Batı'da olduğu gibi ülkemizde de yaygınlaşmaktadır.

Bu çalışma da hem teknolojik hem de toplumsal açıdan hızlı bir değişime sahne olan ülkemizde toplumun dini hayatının tespit edilmesine yardımcı olmak üzere gerçekleştirilmiş olan uygulamalı bir çalışmadır. Uygulama alanı olarak ise İç Batı Anadolu Bölgesinde yer alan Afyon İlinin Bolvadin ilçesi, kasaba ve köyleri seçilmiştir. Yöredeki sosyal ve dini hayat, Din Sosyolojisinin ışığında, alan araştırması yöntemine göre mülakat ve anketler yaparak tespit ve tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, toplum, alan araştırması, dini hayat, anket.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi ABD Başkanı, El-mek: cemilezehrakoroglu@gumushane.edu.tr

RELIGIOUS LIFE IN ANATOLIA: THE CASE OF BOLVADIN DISTRICT

ABSTRACT

Religion is an important part of social life, in the rapidly changing world conditions, as well as in modern Western societies, also societies trying to adapt to the changes having traditional features. In the same way religion is an inseparable element of social life.

In order to understand a society, influence of all the factors must be evaluated. By the fact that religion is an important institution that form the social structure, religious views have to form an important amount in the researches. Only science of Sociology of Religion can help us in this regard. Sociology of Religion whose issues are religious life of societies examining relations of religion and society by mutual action-reaction mechanism, while it makes these studies consults as well as theoretical also practical methods.

However especially in recent times, to examine the religious life of societies applied studies using experimental methods such as field research, interview, participating methods started to be given more space more than theoretical studies. This situation is common in Turkey as well as in the West.

This study is also a practical study to help to identify the religious life of the society in our country which is a witness of a rapid change both technological and social point of view. The district of Afyon located in West Central Anatolia Region, it's province Bolvadin and towns and villages have been selected for the application area. Social and religious life in the region, in the light of Religion Sociology according to the method of field research, trying to determine and analyze by interviews and questionnaires.

Key Words: Religion, society, field survey, religious life, survey.

Giriş

Bir toplumun dini yaşamını, din-toplum ilişkilerini ve bu ilişkilerden doğan etki ve tepkileri, dini grup ve cemaatleri kendisine konu edinen Din Sosyolojisi içerisinde din ve toplum ilişkileri ve bu ilişkilerden doğan etki ve tepkiler önemli bir yer işgal etmektedir. Bu açıdan da yaşadığımız toplum içerisinde inanç, ibadet ve toplumsal boyutuyla dinin konumunu belirlemek için yapılan araştırmalar büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırmalar, hızlı sosyal değişimler ve farklılaşmalara maruz kalan, modern toplumlarda olduğu gibi sosyal değişimlerle birlikte hala geleneksellikten kurtulamamış toplumların dini hayatının tespit edilmesi açısından da büyük önem taşımaktadır. 19. yüzyılın başlangıcından itibaren büyük bir değişimle birlikte modernleşme sürecine giren ülkemiz için de durum aynıdır. Türk toplumunun dini yaşayışını incelerken, din realitesini, içinde bulunduğumuz değişim sürecinden bağımsız tutmamız mümkün olmadığı gibi aynı şekilde Türk toplumunun dini hayatını, dini tutum ve davranışlarını tarihi, kültürel, coğrafi, ekonomik, politik vb. durum ve koşullardan da bağımsız düşünmemiz mümkün değildir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Bu düşünceden hareketle bu çalışmada İç Batı Anadolu'da önemli bir konuma sahip olan Afyon İli'nin Bolvadin İlçesi çevre köy ve kasabalarındaki sosyal ve dini yaşayışı tespit etmek üzere dinin sosyo-kültürel hayatla olan münasebetlerini ve bu münasebetlerden doğan etki ve tepkileri Din Sosyolojisi açısından incelenmesi amaçlanmış olup, yörede konu ile ilgili olarak gözlem ve anket çalışmasında bulunulmuştur. Alan araştırması yöntemine göre yapılan anket ve gözlem çalışmalarına ek olarak; teorik bağlamda literatür çalışması ve yanı sıra yöre halkıyla yapılan mülakatlar, Din Sosyolojisi bilim dalı ışığında tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma, Afyon İli'nin Bolvadin İlçesi, köy ve kasabalarıyla sınırlı olup, gerçekleştirildiği zaman dilimi süresince incelenen toplumun dini yaşamını tespit etmektedir. Bu nedenle, elde edilen veriler neticesinde ulaşılan sonuçlar, yöre ile sınırlı olup, bölgenin tamamı ya da bütün Türk toplumu için geçerli değildir.

Evren ve Örneklem

Bir araştırmanın veya gözlemin alanına giren objelerin ya da fertlerin tümü evreni meydana getirir. Bu bağlamda Karasar, “evren”i ikiye ayırmaktadır. Birincisi “genel evren”, öteki ise çalışma evrenidir. Genel evren soyut bir kavramdır. Çalışma evreni ise pratikte araştırmacının ulaşabildiği ya doğrudan ya da seçilmiş örnek bir küme üzerinde gözlemler yaparak hakkında görüş bildirdiği evrendir (Karasar,1984:115-122). Bu çerçevede araştırmanın evrenini Afyon İli Bolvadin İlçe merkezi, kasabaları olan Dışlı, Özburun, Büyükkarabağ ve Kemer kaya; köyleri arasından dağ köyü ve bunun dışında olan köylere örnek olması açısından seçilen, Derekarabağ, Dipevler, Hamidiye, Karayokuş, Kurucaova ve Ortakarabağ köyleri oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklemini belirlenirken ise 2000 yılına ait Bolvadin İlçe merkez ile kasaba ve köylerine ait nüfus miktarını göz önünde bulundurulmuştur. Nüfusun ilçe merkezi, köy ve kasabalarına dağılımına göre örneklemini tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda örneklem toplam nüfusun %5'ini oluşturmaktadır.

Örneklem kapsamında Bolvadin merkezinde sosyal ve ekonomik bakımından farklılıklar dikkate alınarak 6 mahalle belirlenerek bu mahallelerden toplam 192 kişiye anket uygulanmıştır. Araştırma kapsamına Bolvadin İlçesine bağlı bütün kasabalar dâhil edilmiş olup, Dışlı, Özburun, Büyükkarabağ ve Kemer kaya kasabalarından nüfus oranı dikkate alınarak tesadüfi örneklem yöntemine göre 159 kişi örneklem olarak alınmıştır. Köyler içerisinde ise yerleşim farklılıklarına dikkat edilerek, 6 köy tespit edilmiştir. Yine nüfusun %5'i oranında örneklem alınarak toplam 17 kişiye anket uygulanmıştır.

Sonuç olarak örneklemin tamamını ilçe merkezi, 4 kasaba ve 6 köyden basit tesadüfi örneklem metoduyla belirlenen 368 kişi oluşturmaktadır. Bu da toplam nüfusun %5'ini oluşturmaktadır.

Yöntem

“Sosyal bilimlerle uğraşanlar, bu bilimlere özgü, verimli bir araştırma usulünün bulunabilip bulunamayacağını, son yarım yüzyıl içinde çok tartışmışlardır. Söz gelimi Max Weber, tabii bilimlerde görülen nedensel-fonksiyonel tutumun sosyal bilimlere uygulanamayacağını ileri sürmüştür”(Dönmezer,1994:14).

Bununla birlikte “toplumsal olaylar olarak din olayları inceleme konusu yapılırken de, seçilen yöntemin isabetlilik payının çok önemli olduğu kuşkusuzdur(Türkdoğan, 1977:87-111). Dini olayları kendisine konu olarak seçen Din Sosyolojisi de, dini olaylar üzerinde incelemeler yaparken çeşitli metotlardan yararlanmaktadır. “Din Sosyolojisinin araştırmalarında takip ettiği metotla ilgili meselelerini onun iki temel dayanağı olan Toplum Bilimleri ve Din Bilimleri, yani sosyoloji ve ilahiyatla paylaşmakta olduğunu öncelikle belirtmekte fayda vardır”(Günay,1998:61).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Bu anlamda Din Sosyolojisinin metodundan değil, farklı metot ve tekniklerden söz etmek uygun düşmektedir.

Bu bakımdan araştırmada kullanacak yöntemi belirlerken konu üzerinde titizlikle durulmuş olup, çalışmanın bir alan araştırması olmasına karar verilmiştir. Alan araştırması, Din Sosyolojisi çalışmalarında özellikle Amerikalı din sosyologlarının sık sık yararlandıkları bir metottur. Bu tür çalışmalarda bilgilerin toplanmasında yazılı kaynakların ve açık mülakatların yanı sıra survey denilen tarama metodundan da yararlanılmaktadır (Günay,1998:66). “Tarama (survey) araştırmaları ise, olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanlarının mevcut durumlarının şartlarını ve özelliklerini gerçekteki görünüşüyle tasvir etmek amacıyla yapılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Bu araştırmalarda ilişkiler, inanışlar, görüşler, davranışlar, uygulanmaktaki süreçler, etkiler ve gelişmekte olan yön ve eğilimler üzerinde durulur(Kaptan,1982: 10,Karasar,1984:80). Bunun yanı sıra tarama (survey) tipi araştırmalar genellikle anket veya mülakat yoluyla yapılmaktadır (Karasar,1984:192).

Bu bağlamda çalışma, anket uygulaması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, incelenen yöre bütün özellikleriyle tanınmaya çalışılmıştır. Fakat Bolvadin yöresi üzerinde yapılmış tarihi, sosyolojik vb. yeterli araştırma olmadığından gözlem yapmaya da çok önem verilmiştir.

Anket uygulamasının ilk safhası olan soru kağıtlarının hazırlanmasında benzer çalışmalarda kullanılan sorular örnek alınmış olup, seçilen soruların “dile getiriliş tarzı olarak anlamca nötr ve yansız, bilgi verenleri seçmelerinde etkilemeyen, cevapları belli bir doğrultuya yöneltip yönlendirmeyen ve her cevaba eşit şans tanıyan nitelikte olması”(Sencer ve Sencer,1978:268-271)na dikkat edilmiştir.

Öncelikle 60 sorulu bir soru kâğıdı hazırlanmış olup rasgele tekniğine göre bölgeden seçilen 20 kişi üzerinde uygulanmıştır. Daha sonra ise tespit edilen eksikliklere göre soru kâğıdına 13 soru daha eklenerek 73 sorulu hale getirilmiştir. Soru kâğıtları, nüfusun %5’ini kapsayacak şekilde toplam 400 kişiye dağıtılmıştır. Ancak, 368 tanesi doldurulmuş olarak iade edilmiştir. Bu durum ihmalden kaynaklandığı gibi aynı zamanda örneklemimizde yer alan kişilerin bu çalışma sonucunda kendilerine zarar verici bir durumla karşılaşma korkusundan da kaynaklanmaktadır. Soru kâğıtlarını iade etmeyenlerin açıklamaları bu yöndedir.

Buna rağmen ankete katılma oranı %92 ile oldukça yüksektir. Bu da çalışmaya olan katılımının yadsınamayacak şekilde fazla olduğunu göstermektedir. Bütün bunlara ek olarak, yörenin sosyal ve dini hayatını tahlil ederken tek başına anket çalışması yapılarak yalnızca dini olayların istatistiksel değerlendirmelerine yer verilmemiş (Günay,1999:50), bunlara ek olarak mülakatlar yapılarak sonuçların güvenilirliği teminat altına (Kehrer , Robertson ve Durkheim: 14) alınmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda katılımcı gözlemlerle de yörenin sosyal ve dini hayatı hakkında elde edilen bilgiler pekiştirilmiştir.

Hipotezler

Sadece olayların tespiti ve değerlendirilmesi bilimde yeterli değildir. Bilimde esas amaç tümsel izahları sağlayacak teorilere ulaşmaktır. Her bilimde olduğu gibi Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde de amaç, teorilerin ve genelleştirmeler sisteminin meydana getirilmesidir. Bu da öncelikli olarak inceleme konusu alanındaki ilişkilerle ilgili ve birbirine bağlı bir hipotezler (öneriler serisi), ortaya koymakla mümkündür.

Hipotezin tanımını yapmak gerekirse “iki ya da daha çok olaylar serisi ya da sınıfı arasında varlığı farz olunan ilişkileri belirleyen bir açıklamadır” denilmesi mümkündür (Dönmezer,1994:21).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Bu açıdan bilimsel çalışmanın başlangıcında konunun sınırlarını çizdikten sonra bilimsel çalışmanın 2. aşaması olan hipotezler şu şekilde tespit edilmiştir.

- 1) Yaş arttıkça dine olan bağlılık derecesi de artmaktadır.
- 2) Yaş arttıkça geleneksel dindarlık oranı da artmaktadır.
- 3) İlçe merkezi kırsal kesime(köy ve kasabalar)göre daha dindardır.
- 4) Dini bilgi açısından erkekler kadınlara göre daha fazla dini bilgiye sahiptirler.

İncelenen Grupların Genel Nitelikleri

İlçe Merkezi

Afyon'un merkez ilçelerinden birisi olan Bolvadin, 2000 yılına ait nüfus sayımına göre 55.331 nüfusludur. İlçe merkezi, klasik tabakalaşma anlayışına göre düşünüldüğünde kesin bir ayırım söz konusu olamaz. Ancak her toplumda olduğu gibi, bu yörede de zengin ve soylu olanların yaşadığı üst tabaka, bu tabakaya nazaran daha düşük gelir durumuna sahip olanların bulunduğu orta tabaka ve gelir ve sosyal imkânlar açısından en altta olan alt tabaka bulunmaktadır. Fakat ilçe geneli düşünüldüğünde daha çok orta ve alt tabakaya mensup insanların bulunduğunu söylemek daha doğru olur.

Bu tespitlere dayanarak ilçe merkezinden sosyo-ekonomik bakımdan birbirlerinden farklılaştığını düşündüğümüz 5 mahalle seçilmiştir. Bu mahalleler, Çardaklı, Yenimahalle, Gökçeyayla, Ağılönü ve Erkmen'dir. İlçe merkezinde araştırma kapsamına alınan bu mahallelerden Yenimahalle ve Çardaklı Mahallesi genellikle orta halli ailelerin oturduğu, memur ailelerinin oldukça fazla bulunduğu iki mahalledir. Bu mahallelerde daha çok tek katlı yapılar hâkim olup, ev tipleri standarttır. Bu mahallelerde oturan halkın çoğu, yörenin yerli nüfusunu temsil etmekte olup, başka yerlerden gelen kişiler oldukça azınlıktadır. İlçe merkezine, merkezde bulunan okullara ve resmi dairelere oldukça yakın olduğundan dolayı bu mahalleler sosyo-kültürel hayat içerisinde oldukça etkindirler.

Erkmen mahallesi ise, ilçenin kuzeybatısında yer alan bir mahalle olup, daha çok gelir düzeyi düşük olan ailelerin bulunduğu bir mahalledir. Daha çok kenar mahalle diye tabir edebileceğimiz bu mahallede çoğunlukla çiftçilikle uğraşan kişiler bulunmaktadır. Bu mahallede oturan memur aile sayısı oldukça azdır. Çiftçilikle geçinen ailelerin yanı sıra işçiler ve esnaflar da bulunmaktadır.

Ağılönü mahallesi ise, ilçenin kuruluşundan bu yana yöreye bağlı olmasına rağmen zikredilen 3 mahalleden oldukça farklı görülmektedir. Bu farklılık ve yöre halkından ayrı olduğunu düşünme, bilhassa Bolvadin'in yerli halkı tarafından ortaya konulmaktadır. Ancak, bu ayırım kılık-kıyafet vb. fiziksel özellikler açısından değil, daha çok zihniyet farkıdır.

Ağılönü halkı, yörenin genel karakterinden farklı olarak geçimlerini temin etmek için yöre sınırları içerisinde bulunan Eber Gölü'nden yararlanmaktadır. Göle dayalı ekonomik faaliyetler olan balıkçılık, kındıra ve kamış işlemeciliği bu mahallede yaygındır. Mahallede yer yer ekonomik düzeyi oldukça iyi ailelere rastlanmasına rağmen, genelinin ekonomik düzeyi oldukça zayıftır.

Son olarak Gökçeyayla mahallesine bakıldığında ise bu mahallenin bahsedilen diğer 4 mahalleden bütün özellikleri bakımından oldukça farklı olduğu görülmektedir. Çünkü Gökçeyayla mahallesi, ilçenin kuzeydoğusunda yer alır, merkeze uzak olup, ilçeye sonradan eklenmiştir. Gökçeyayla mahallesinde oturan halk, asılları itibarıyla Kafkasya'dan gelmiş olup, yöre içerisinde "çerkezler" diye adlandırılmaktadır. Çoğunlukla kendi aralarında "Karaçay'ca" konuşmakta olup, değişik mesleklerle uğraşmaktadırlar. Memur ve işçi kesimi olduğu gibi, tarımla ve hayvancılıkla uğraşanlar da oldukça yaygındır. Evleri standart özelliklere sahip olup, genellikle tek katlıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Bütün bu özelliklere ek olarak, Gökçeyayla mahallesinde oturan halk, fiziksel görünüm açısından, giyim kuşam bakımından da yerli halktan farklı özelliklere sahiptirler. Örneğin ilçe merkezinde oturan orta yaş ve üstü kadınlar şalvar giyip, atkı ya da çar denilen örtülerle örtünürken onlar, günümüzün modern kadın giyimine daha yakın giyinmektedirler.

Kasabalar

Araştırma evrenine Bolvadin'e bağlı bütün kasabalar girmektedir. Bunlardan ilki ilçe merkezine 9 km uzaklıkta, 8292 nüfuslu bir kasaba olan Dişli'dir. Dişli Kasabası, Bolvadin'in kuzeyinde Konya-Eskişehir karayolu üzerinde kurulmuş bir kasabadır. İlçe'ye bağlı en çok nüfusu olan kasabadır. Özellikle önemli karayolları üzerinde bulunması ve ilçeye oldukça yakın olması hasebiyle sosyo-kültürel yaşam, ilçe merkezine oldukça benzemektedir. Ancak kasaba, geniş ve verimli arazilere sahip olduğundan ilçe merkezinden farklı olarak kasabada geçim kaynağı büyük ölçüde tarıma dayanmaktadır. Bunun yanı sıra havyacılık da oldukça yaygındır. Yine kasaba halkı arasında 1960'lı yıllarda kasabayı sel basması nedeniyle işçi bulma kurumu vasıtasıyla yurt dışına özellikle Almanya'ya göç eden aileler de oldukça yaygındır. Şu anda kasabada yurt dışında çalışmaya ve çalışanlara büyük bir rağbet vardır.

Kasaba, eğitim- öğretim olanakları açısından oldukça avantajlı olup, kasaba 'da 2 ilköğretim ve 1 ortaöğretim kurumu mevcuttur. Kasaba'da 4 cami ve 1 Kur'an Kursu bulunmaktadır. Belediyelikle yönetilen kasabada PTT ve sağlık ocağı da vardır. Her hangi bir fabrika ya da işletmenin bulunmadığı kasabada belediyeye bağlı bir petrol ofisi vardır. Çoğunlukla genç nüfusa sahip olan Kasaba'nın okuma-yazma oranı yüksektir. Geçmiş yıllara oranla kız çocuklarının eğitimine de büyük ölçüde önem verildiği görülmektedir. Nitekim erkek öğrencilerin yanı sıra kızların da kasabadaki eğitim kurumlarının yanı sıra çoğunlukla ilçe merkezindeki okullarda günlük gidip-gelme şeklinde eğitim gördüğü tespit edilmiştir.

Kılık-kıyafet açısından ilçe merkezine yakın olmakla birlikte, ilçe merkezinde sadece orta yaşta olan kadınların giyim tarzı olarak benimsediği şalvar-atkı şeklindeki giyim, Kasaba'da gençler arasında da oldukça yaygındır. Kasabanın ekonomik durumu oldukça iyi olup, her evde elektrik ve su bulunduğu gibi, kitle iletişim araçlarından radyo ve televizyonun bulunmadığı ev yoktur. Buna ek olarak kasabada kalorifer, güneş enerjisi ve uydu gibi daha çok ekonomik refahın göstergesi olan imkânlar da oldukça yaygındır.

Modern tarımın yaygın olduğu kasabada hemen hemen her ailenin bir traktörü, tarım makineleri ya da en azından kasabaya özel bir taşıt olan taşımacılıkta kullanılan pat pat denilen bir motorlu aracı vardır.

İncelenen ikinci kasaba ise; Özburun kasabasıdır. İlçe merkezine 15 km uzaklıkta bulunan kasaba, özellikleri bakımından Dişli Kasabasına oldukça benzemektedir. 5245 nüfuslu olan Kasaba 'ya ulaşım oldukça kolaydır. İlçe merkezine her gün gidip gelen servisler vardır.

Kasaba'nın geçim kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Dişli 'den farklı olarak arpa ve buğday ekiminin dışında sebze ve meyve üreticiliği de yapılmaktadır. Ancak son yıllarda üretimi ağır maliyetler getiren meyve üreticiliğinin yerini buğday ve arpa üretimi almıştır. Yine kasabada küçükbaş hayvan yetiştiriciliği de yaygındır. Buna ek olarak Kasaba'ya belediye tarafından suni bir göl yapılmıştır ve alabalık üretimine başlanmıştır.

Bu kasabamızda da eğitim olanakları fazladır. Kasaba merkezinde 1 ilköğretim kurumu vardır. Yine kasabada 3 cami, 1 Kur'an Kursu bulunmaktadır. PTT ve Sağlık ocağının bulunduğu kasabada yurt dışında işçi olarak çalışan aileler oldukça yaygındır. Bu nedenle de kasaba halkı değişime oldukça müsaittir. Okuma-yazma oranının yüksek olduğu kasabada giyim-kuşam, Dişli Kasabasıyla hemen hemen aynıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

İncelenen bir diğer kasaba da Kemer kaya'dır. Kemer kaya Kasabası Eskişehir yolu üzerindedir. Daha önce dağlık bir alanda kurulmuş olan Kemer kaya Kasabası daha sonra Eskişehir yolu asfaltına yakın bir yere taşınmıştır. Bolvadin'in kuzeyinde yer alan Kemer kaya kasabasının nüfusu 5123'tür. Afyon iline bağlı Emirdağ ilçesine de oldukça yakın bir mevkide bulunan Kemer kaya'nın Bolvadin İlçe merkezine uzaklığı 20 km'dir.

Kasaba'nın geçim kaynaklarını büyük ölçüde tarım oluşturmaktadır. Kasaba'da daha çok arpa, buğday yetiştirilmekte olup sulama imkânı fazla olmadığından dolayı haşhaş ve pancar ekimi yapılmamaktadır. Tarımın yanı sıra Kasaba'da memuriyet de oldukça yaygındır. Okuma-yazma oranının oldukça fazla olduğu Kasaba'da 1 ilköğretim, 1 ortaöğretim kurumu ve 4 cami mevcuttur. PTT ve Sağlık ocağının bulunduğu Kasaba'da yurt dışına göç olayı oldukça fazladır. Bundan dolayı bu kasabamızda değişime oldukça açıktır.

Eski adı "Çoğu" olarak anılan Kemer kaya Kasabasında giyim-kuşam bahsettiğimiz diğer iki kasabadan ve ilçe merkezinden oldukça farklıdır. Erkek giyiminde bir farklılık olmamakla birlikte özellikle orta yaşlı kadınların kıyafetleri tamamen farklıdır. Halk arasında saya ya da üçetek denilen yöresel kıyafetler giyilmektedir. Giyim-kuşam tarzı farklı olduğu gibi, kıyafetlerde kullanılan renkler de diğer kasabalara göre oldukça canlı ve çeşitlidir.

İncelenen son kasaba ise Büyükkarabağ'dır. Kasaba, ilçenin doğusunda olup, ilçeye 23 km uzaklıktadır. 3811 nüfusludur. Eber Gölüne oldukça yakın bir mevkide olduğu için geçim kaynağı olarak kındıra ve kamış işlenmektedir. Bunun yanı sıra tarımla da uğraşmaktadır. Arpa, buğday ve haşhaş tarımı oldukça yaygındır. Tarıma ek olarak küçükbaş hayvancılık da yapılmaktadır.

Kasaba'da 1 ilköğretim okulu, 1 cami ve PTT vardır. Ancak Sağlık ocağı yoktur. Ulaşımın oldukça rahat olduğu bu kasabada da tarımdaki açık ve gizli işsizlik sonucu yurt dışına gitme (Kongar,1997:431) yaygındır.

Büyükkarabağ halkının isminden de anlaşıldığı üzere Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinden geldiği söylenmektedir. Kasaba halkı bundan dolayı giyim-kuşam ve konuşma bakımından da ilçe merkezinden ve diğer kasabalardan farklılaşmaktadırlar.

Köyler

Daha önce de belirtildiği gibi araştırma evrenini oluşturan köyleri iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Yerleşim yerine göre dağ eteklerinde olan dağ köyleri ve bunun dışında kalan ikinci tip köyler.

Araştırma kapsamında 2. gruba örnek olarak Derekarabağ, Dipevler, Hamidiye ve Orta Karabağ Köyleri dâhil edilmiş iken Dağ köylerine örnek olarak ise Karayokuş ve Kurucaova köyleri seçilmiştir.

Dağ Köyleri

Dağ köyleri içinde yer alan Karayokuş köyü, ilçe merkezinin doğusunda ona 11 km uzaklıkta olup, nüfusu 912'dir. Emirdağ'ın eteklerine kurulmuş olan Karayokuş köyü, öncelikle Eski mahalle denilen mevkide yer almaktadır ancak sel tehlikesi nedeniyle 2 km güneye taşınarak bugünkü yerine yerleşmiştir.

Köy halkının geçim kaynağını büyük ölçüde tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Özellikle küçükbaş hayvancılık yapılan köyde, sulama imkânı az olduğu için arpa, buğday ekimi oldukça fazla, buna rağmen haşhaş ve pancar ekimi oldukça azdır.

Köyde 1 İlköğretim Okulu ve 1 camii mevcuttur. Köyde PTT ve Sağlık ocağı yoktur. Köyde pazar kurulmadığı için köy halkı perşembe günü ilçeye alışveriş yapmak için

gelmektedirler. Bundan dolayı da köy halkı ilçe merkeziyle sınırlı da olsa etkileşim içerisinde. Köy halkı içerisinde yurtdışına göç olayı yaygın değildir.

İkinci köy ise Kurucaova Köyüdür. Kurucaova Köyü, Bolvadin'in batısında yer almaktadır ve ona 11,4 km uzaklıktadır. Nüfusu 1248 olup, dağlık bir alana kurulmuştur.

Köyde 1 İlköğretim Okulu ve 1 cami mevcuttur. Köyde PTT ve Sağlık ocağı yoktur.

Köy halkı, genellikle tarımla uğraşmaktadır. Bunun yanı sıra küçükbaş hayvancılık da oldukça yaygındır. Evleri, çoğunlukla betonarme değildir ancak, son zamanlarda yapılanlar tamamıyla betonarmedir. İlçe merkezi ve diğer yerleşim yerleriyle ulaşımı oldukça rahattır. Köy halkının çoğunluğu, çocuklarını ortaöğretim için ilçeye yollamaktadır. Öğrenciler, servisler sayesinde ilçeye günlük gidip gelmektedirler. Bu da eğitim seviyesi açısından kayda değerdir.

Karayokuş köyünde olduğu gibi bu köyde de halk, çoğunlukla pazar için ilçe merkezine gelmektedir. Köy halkı içerisinde yurt dışına göç olayı sık rastlanan bir durum değildir.

Dağ Köylerinin Dışındaki Köyler

Bu köyler, dağ köylerinin zıttı olarak, daha kolay ulaşım imkânlarına sahip olan ve özellikle değişmeye açık olan köy toplumlarıdır. Tarihi açıdan bir köy-şehir zıtlaşması yaşamasına rağmen köy-şehir ilişkileri olumlu-olumsuz olarak devam ede gelmektedir. İşte açık köy toplumu dediğimiz bu toplumlar(Türkdoğan,1977:63), bu ilişkilerle birlikte devamlı olarak değişim sürecinde olan küçük toplumlardır. Ancak şurası da muhakkaktır ki günümüzde artık açık-kapalı toplum ayrımı özellikle bu yörede kalkmıştır. Kitle iletişim araçlarının etkisi ile artık değişim süreci her yerde ve her alanda etkili olmaktadır. Bu bağlamda araştırmada konuyla ilgili olarak Derekarabağ, Dipevler, Hamidiye ve Ortakarabağ olmak üzere 4 köy incelenmiştir.

Bu köyler kapsamında yer alan Derekarabağ köyü, ilçe merkezine 13 km uzaklıkta, 925 nüfuslu bir köydür. Eber Gölü'ne oldukça yakın bir mevkide bulunduğundan halkın gelir kaynağının büyük bir kısmını göl ürünleri oluşturmaktadır. Kındıra ve kamış üretimi yapıldığı gibi göl balıkçılığı da oldukça yaygındır.

Köy de genel olarak tek katlı, kerpiç ev tipi yaygındır. Bu durum, ekonomik imkânların kısıtlılığından kaynaklanmaktadır. Buna rağmen köyün asfalt yolla diğer köy, kasabalar ve ilçe merkezine bağlanması nedeniyle köy halkı her türlü imkândan yararlanabilmektedir.

Köyde 1 ilköğretim ve 1 cami mevcuttur. Eğitim seviyesinin çok yüksek olmadığı köyde ortaöğretime devam etmek isteyen gençler ilçe merkezine gelmektedirler. Bu da yol ve taşıt imkânlarının köylere kadar uzanmasının temel bir sonucudur. Bu sayede köyde yaşayanların şehirle bağlarının kopmamasına neden olmaktadır(Türkdoğan,1977:45).

İncelenen ikinci köy ise Dipevler'dir. Dipevler, Bolvadin'e en yakın köy merkezidir. Uzaklığı 5,2 km olup, nüfusu 559'dur. Genellikle çiftçi ailelerden oluşan Dipevler köyünde tarıma ek olarak küçükbaş hayvancılık da oldukça yaygındır. Köy halkı, hayvancılığı daha çok kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sınırlı sayıda yapmaktadır. Ayrıca pek çok kişi, ilçe merkezinde işçi olarak değişik işlerde çalışmaktadır. Genellikle yoksul ailelerin bulunduğu bu köyde, düz damlı betonarme evler yaygındır.

1 cami ve 1 ilköğretimin bulunduğu köyde okuma-yazma oranı oldukça yüksektir. İlçe merkezine yakınlığından dolayı, ortaöğretim yaşına gelen çocuklar, ilçeye günlük gelip-giderek öğrenimlerini sürdürmektedirler.

İncelenen 3. köy ise Hamidiye'dir. Hamidiye köyü, Bolvadin'in batısında ilçe merkezine 14,3 km uzaklıkta, 447 nüfuslu bir köydür. Düz, ovalık bir alana kurulmuş olan Hamidiye köyü, Afyon'un Çobanlar ilçesi yolu üzerindedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

Ovalık bir arazide bulunduğu için tarıma oldukça elverişli toprakları mevcuttur. Bundan dolayı da köyde arpa, buğday ve pancar üretiminin yanı sıra sebze ve meyve üretimi de yapılmaktadır. Buna ek olarak köyde pek çok tavuk çiftliğinin olması da dikkat çekicidir. Bu da kümes hayvancılığının oldukça yaygın olduğunu göstermektedir.

Hamidiye köyünde 1 ilköğretim okulu ve 1 de cami mevcuttur. Okuma-yazma oranının ve yüksek tahsil oranının fazla olduğu köyde, memuriyet alanında çalışanların sayısı da dikkate değerdir.

Dış göçün olmadığı bu köyde ilçe merkezlerini birbirine bağlayan yol üzerinde olması nedeniyle giyim-kuşam ve konuşma tarzı merkezdeki ile hemen hemen aynıdır.

İncelenen 4. ve son köy ise Ortakarabağ'dır. Bu köy, Derekarabağ köyüne 8 km, Büyükkarabağ kasabasına 10km, ilçe merkezine ise 21,5 km uzaklıktadır. Nüfusu 366 olan köy, inceleme alanımıza giren köyler içerisinde en az nüfusludur.

1 ilköğretim okulunun ve 1 caminin bulunduğu bu köy de Eber Gölü'ne oldukça yakındır. Bundan dolayı köyün geçim kaynağını büyük ölçüde kındıra, kamış üretimi ve göl balıkçılığı oluşturmaktadır.

Aynı zamanda Sultandağı ilçesine de oldukça yakın olan bu köyde sosyal ilişkilerin oluşumunda bu mevkisinin de önemli bir yeri vardır. Ekonomik gelir düzeyi oldukça düşük olan bu köyde bunun etkisi ile evler genellikle tek katlı, düz damlı fakat betonarmedir. Kılık-kıyafet ve şive açısından köy halkı, Büyükkarabağ Kasabası ve Derekarabağ Köyüyle benzeşmektedir.

Bulgular

Araştırmamıza Katılanların Kişisel Özellikleri

Örneklem katılanların %52,2'si (s=192) ilçe merkezinden olup, kırsal alana %47,8 (s=176) düşmektedir. İlçe merkezine ve kırsal alana bakılacak olursa; ilçe merkezinde örneklem alınan mahallelerden olan Çardaklı, Yenimahalle, Gökçeyayla mahallelerinin örneklem içindeki oranları sırasıyla %20,4, %13,6, %5,4'tür. İlçenin örneklem dâhil edilen diğer iki mahallesi olan Ağılönü ve Erkmen mahallelerinin örneklem bütünü içerisindeki oranı ise sırasıyla; %7,4 ve %5,4'tür.

Kasabaların örneklem içindeki oranlarıysa; Dişli: %12,8, Özburun: %13,4, Kemerkaya: %11,5, Büyükkarabağ ise %5,4'tür. Köylerden ise örneklem alınan kişi sayısı: 17 olup, bu da toplam içerisinden %4,7'lik bir alanı kapsamaktadır.

Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Göre Dağılım

Araştırmaya toplam 179(%48,6) kadın katılmıştır. Bu da çalışmada sık sık vurgulandığı gibi toplumsal değişme ve buna bağlı olarak da geleneksel düşünce tarzının hızla değişime uğramasıyla kadınların da artık sosyal hayata büyük bir oranda adapte olduğunu göstermektedir. Nitekim araştırmaya katılan erkeklerin sayısı ise 189 ve oranı %51,4'tür. %48,6'lık bir oranla kadınların erkeklere büyük ölçüde yaklaştığı görülmektedir.

Yaş grubu olarak örneklem içerisine 15 yaş grubundan başlayarak 61 yaş ve üstüne kadar olan kişiler dâhil edilmiştir. Yaş faktörünün de dini ve sosyal hayatın şekillenmesinde büyük etkisi olduğu düşünülerek araştırmamızın kapsamı oldukça geniş tutulmaya çalışılmış farklı yaş gruplarından kişilerin görüşlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda araştırmaya katılanların %37,5(s=138)'i 15-25 yaş grubundan, %30,1(s=111) 26-40 yaş grubundan, %26,6(s=98) 41-60 yaş grubundan, %5,1(s=19) 61 ve üzeri yaş grubundandır.

Eğitim durumuna bakıldığında örneklem büyük ölçüde okur-yazar olduğu görülmektedir. Nitekim okuma-yazma bilmeyenlerin oranı sadece %4,7'dir. Genel olarak örneklem çoğunluğu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

lise mezunu oluşturmaktadır. Oranı %27,2'dir. Buna rağmen ilkokul mezunu olanların oranı da liseye oldukça yakındır ve %25,5'dir. Eğitim düzeyinin kadınlara göre erkeklerde daha yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim yüksek tahsilli olan erkeklerin oranı %30,6, kadınların %10,1'dir. Kırsal alanla ilçe merkezini karşılaştırdığımızda ise yüksek tahsilli oranı ilçede %29,1, kırsalda ise %11,3'tür.

Mesleki Statülere Göre Dağılım

Çalışmada meslek grupları çiftçi, esnaf-zanaatkâr, işçi, memur, emekli ve ev hanımı kategorilerinde toplanmış olup mesleği olmayanlar ya da olup da şu an çalışmayanları ifade etmek üzere işsiz seçeneği şıklar arasına eklenmiştir. Diğer maddesinin ise genellikle serbest meslek sahipleri ve öğrenciler tarafından işaretlendiği tespit edilmiştir.

Bu bağlamda araştırmaya katılanların %5,4(s=20)'ü çiftçi, %6,8(s=25)'i esnaf-zanaatkâr, %6,3(s=23)'ü işçi, %23,4(s=86) memur, %25,5(s=94)'i ev hanımı, %7,1(s=26)'i işsiz, %6,0(s=22)'si emeklidir. Diğer maddesini işaretleyenlerin oranı ise %16,8(s=62)dir.

Bolvadin ve Çevresinde Dini Hayat

Dini İnançlar

İnanma duygusu insanda “fitri” bir gerçeğe dayanmaktadır. İnanç tabiri ise, bilgi, kanaat ve imanı ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. İman, bilgi ve kanaat dediğimiz şeyler arasında göze çarpar farklar vardır. Fakat bunları idare eden ortak bir faktörler bütünü ve bunların tasviri hususunda da ortak bir karakteristikleri grubu mevcuttur. İnanç tabirinin bu genel kullanılışı günlük lisandaki kullanılışına çok yakındır. Hepimiz de bir bilgi, kanaat ve iman sahibi olduğumuzu daha iyi anlatabilmek için “inanıyorum” deriz (Krech ve Crutchfield, 1980:209-212.)

Bununla birlikte “bir inanç, ferdin dünyasının bir yönüne ait idrak ve bilgilerin devamlı bir organizasyonudur. Bir inanç, bir şeyin ifade ettiği manalar bütünüdür, ferdin eşya hakkındaki bilgisinin toplamıdır (Krech ve Crutchfield, 1980:197).” “İnançların teşekkülünde iradenin ve hissiyatın rolü vardır. Fakat yalnız başına iradenin ya da hislerin inancı meydana getirmesi mümkün değildir(Pazarlı,1972:20).”

Herhangi bir inancımızın teşekkülünde olduğu gibi dini inançlarımızın ve tutumlarımızın oluşmasında da pek çok faktör etkilidir. Bunun yanı sıra, kişinin, kendine ve çevresindeki herhangi bir obje ya da olaya karşı, dini inançlarına, dayanarak organize ettiği ve onu, düşünce, duygu ve davranışlara hazırlayıcı bir eğilim(Bayyığıt,1989:7) olarak tabir edilen dini tutumlar da kişinin hayata bakış açısını etkilemektedir. Çünkü inançlar ve tutumlar, genellikle şahsiyetin değişmeyen, kararlı ve istikrarlı yanını oluşturlar(Krech ve Crutchfield, 1980:181,220-224).

Ancak dini inançlara bağlılık derecesine bakıldığında ise inanmanın pek çok derecelerde olduğu görülmektedir (Ülken,1963:51).Yine dini inançlar ve bunun yansıması olan pratiklere bağlılık, kişisel olduğu kadar aynı zamanda toplumsal bir olaydır. Her fert, kendini belli bir tutuma zorlayan bir çevrede gözlerini dünyaya açar ve yaşar. Kişinin doğduğu ve büyüdüğü çevresinin, ait olduğu toplumsal tabakası veya sınıfının, yaşadığı yerin ve çağın gelenek ve göreneklerinin, dünya görüşünün ve hatta modanın dini inançlar ve pratiklere duyduğu ilgide payının bulunduğu kuşkusuzdur (Günay,1999:32).

İncelenen yöre içerisinde de toplum yaşamı içerisinde dinin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Nitekim katılımcıların büyük çoğunluğu “dinsiz bir hayat olmayacağını, insanın yaratılış gayesinin bu” olduğunu ifade etmektedirler. Bununla birlikte, katılımcılardan bazıları da dinin gerekli olduğunu ancak “ dinde zorlama” olmadığını, dinin ancak kişiyle Allah arasındaki

özel bir hadise olduğunu ifade etmişlerdir. Yine, “dinin her şeyden önce bir inanç hadisesi olduğu” ve “Allah’a imanla başladığı” gibi ifadeler de oldukça sık duyduğumuz ifadelerdir.

Bu bağlamda katılımcıların, dinin gerekliliği ve dinin inançla başladığı konusunda hem fikir olmalarına rağmen dini inançlara bağlılık derecelerinde farklılıklar görülmektedir.

Allah İnancı

Katılımcıların büyük çoğunluğu dinin gerekliliği konusunda hem fikir olup, dinin Allah’a inançla başladığını ifade etmişlerdir. Ancak katılımcıların Allah’ın varlığı ve birliğine inanç konusunda değişik tutumları olduğu görülmektedir. Allah’ın varlığı ve birliği konusunda akli ve mantıki delillere ihtiyaç duyduğunu belirten ve Allah inancının bu delillerle açıklanmasının gerektiğini belirten deneklerimiz olduğu gibi, Allah’ın varlığına ve birliğine hiçbir delile ihtiyaç duymadan inandığını belirten deneklerimiz de vardır.

Çok cüzi olmakla birlikte Allah’a inanmadığını belirten kimseler olduğu gibi, Allah’ın varlığı konusunda şüpheleri olduğu ancak yine de inandığını belirtenler de olmuştur

Bu bağlamda katılımcıların %79,1’i “Allah’ın varlığına kesin olarak inanıyorum ve Allah inancı konusunda akli ve mantıki delillerin varlığını kabul ediyorum” demişlerdir. Katılımcıların %14,1’i ise Allah’a inandıklarını belirtmekte fakat delile ihtiyaç duymadığını ifade etmektedir. Taklidi bir şekilde Allah’ın varlığına ailesi veya çevresi inandığı için inandığını belirten denek olmamıştır. %4,6 oranında Allah’ın varlığına inanmadığını belirten, %0,3 oranında ise Allah’ın varlığına inanıyorum fakat yine de şüphelerim var cevabı verilmiştir. Ancak daha sonraki değerlendirmelerimizde bu konuda samimi olunmadığı ya da çelişkili bir ifade de bulunduğu görülmüştür.

Allah inancı değişkenlere göre değerlendirildiğinde Allah’ın varlığına akli ve mantıki delilleri kabul ederek inandığını söyleyenlerin oranı erkeklerde %86,3, kadınlarda ise %71,5’dir. Yine, Allah’ın varlığına kesin bir teslimiyetle, delile ihtiyaç duymadan inandığını belirten erkeklerin oranı %8,5, kadınların oranı ise %20,1’dir. Allah’ın varlığı konusunda şüpheleri olduğunu belirten %0,5 oranıyla araştırmamızda yer alan tek denek erkektir. Allah’ın varlığına inanmadığını belirten deneklerin oranı kadınlarda %6,2 erkeklerde ise %3,2’dir. Buradan da kadınlara nazaran erkeklerin biraz daha rasyonel bir inanca sahip olduğunu söyleyebiliriz. Geleneksel bir tavırla, herhangi bir delile ihtiyaç duymadan inanan kadınların oranı bu sonucu doğrulamaktadır. Ancak erkeklere nazaran Allah’a inanmayanların oranının kadınlarda daha fazla oluşu da oldukça dikkat çekicidir ve bir çelişki yaratmaktadır.

Konuya kırsal kesim ve ilçe merkezi açısından değerlendirdiğimizde ilçe merkezinde oturanların %81,2’si Allah’ın varlığı konusunda kesin bir inanca sahip olduğunu belirtmiş ve bu konuda akli ve mantıki delillerin varlığını da kabul etmiştir. İlçe merkezinde katılımcıların %14,1’i Allah’ın varlığına delile ihtiyaç duymadan inandıklarını belirtmişlerdir. Allah’ın varlığı konusunda şüphe duyanlara rastlanmamakla birlikte, Allah’ın varlığına inanmadığını belirtenlerin oranı da %2,6 olmuştur.

Kırsal kesimde ise, deneklerimizin %76,7’si Allah’ın varlığına inandığını ve bu konuda akli ve mantıki delillerin varlığını kabul ettiğini belirtmiş, %14,2’si Allah’ın varlığına delile ihtiyaç duymadan inandığını ifade etmiştir. Allah’ın varlığı konusunda inanmakla beraber şüphesi olanların oranı sadece %0,5’tir. Allah’ın varlığına inanmayanların oranı ise %6,8’dir. Bu açıdan kırsal kesimde Allah’a inanmayanların oranının daha fazla oluşu dikkat çekmektedir.

Dini inançlar ve yaşayışta yaş faktörünün de önemini düşünerek Allah’ın varlığı inancını buna göre değerlendirdiğimizde 15-25 yaş grubunda olanların %68,9’unun akli ve mantıki delillerle beraber Allah’ın varlığına inandığını görüyoruz. Delile ihtiyaç duymadan inananların oranı ise %21,0’dır. Allah’a inanmayanların oranı en çok bu yaş grubunda olup, %7,2’dir. Allah’ın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

varlığı konusunda şüpheleri olanların oranı bu grupta %0,8'dir. 26-40 yaş grubunda ise 1. kategoride olanların oranı %83,8, 2. kategoride olanların oranı %12,7, Allah'ın varlığına inanmayanların oranı %0,9'dur.

41-60 yaş grubunda akli ve mantıki delillerle birlikte Allah'ın varlığına inandığını ifade edenlerin oranı %85,8, delile ihtiyaç duymayanların oranı %9,1, inanmayanların oranı ise %3,1'dir.

Son yaş kategorisinde ise delillerle beraber Allah'ın varlığına inananların oranı %89,5, delile ihtiyaç duymayanların oranı %5,3'tür. Bu kategoride bu konuda şüphesi olduğunu ya da inanmadığını ifade eden olmamıştır.

Bu sonuçlar, daha çok 15-25 yaş grubunda olan deneklerimizin Allah inancı konusunda bir netlik olmadığını göstermektedir. Bu konuda inanmayanların ve şüphe duyanların bu kategoride olması bunun kanıtıdır. Yine yaş ilerledikçe inanç konusunda kararsızlık giderek kalkmakta ve daha çok rasyonel bir bakış açısı hâkim olmaktadır.

Peygamberlik, Kutsal Kitap ve Melek İnançları

“Amentü”nün diğer esaslarından birisi olan peygamberlere iman konusunda deneklerimizin %76,1'inin Allah'ın varlığıyla birlikte peygamberlere de inandığı tespit edilmiştir. Anket çalışmasının yanı sıra araştırma çevresinde yapılan mülakat çalışmalarında katılımcılara “peygamberiniz kimdir?” diye sorulmuş, deneklerin tamamı tarafından “Hz. Muhammed” cevabı alınmıştır.

Hatta özellikle kırsal kesimde Hz. Muhammed cevabıyla birlikte Aleyhisselam denmektedir. Öğrenciler arasında yine Sallallahü Aleyhi ve Selem ifadeleri kullanılmaktadır. Yine Hz. Muhammed'den bahsedilirken “Rasulullah” ifadesi de büyük çoğunlukla eklenmektedir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu, peygamberlik müessesesinin oldukça önemli olduğunu belirtmekte ve Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla insanlığa doğru yolu gösterdiğini söylemektedirler. Ancak diğer dinlerin peygamberleri sorulduğunda ise en çok hatırlanan peygamber Hristiyanlığın peygamberi olan Hz. İsa olmuştur. Musevilik dininin peygamberi olan Hz. Musa bu konuda 2. sırada gelmektedir. Kendisine “Zebur” indirilen Davud (A.S) ise genellikle hatırlanmamaktadır. Ancak, kendilerine verilen kitaplarla peygamberler eşleştirilerek, bir tekerleme halinde söylenmekte ve bu şekilde daha kolay hatırlandığı görülmektedir. Peygamberler konusunda eğitim düzeyi arttıkça daha fazla bilgiye sahip olunduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra gerek ilçe merkezinde gerekse kırsal alanda özellikle orta yaşın üzerindeki kadınlarda peygamberlik konusunda bilgilerin daha çok menkıbe türü ifadelerle teyit edildiği görülmektedir.

Yine mülakat çalışmalarında deneklere Kur'an'da adı geçen peygamberler konusunda neler bildikleri sorulduğunda en çok, Hz. Adem'in kıssasından, Hz. Musa'nın Firavun ile mücadelesinden, Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelişinden, Hz. Eyyub'un sabrından, Hz. Süleyman'ın kuş dili bilmesinden bahsedilmektedir. Şunu da eklemek gerekmektedir ki peygamberlerden bahsedildiğinde halk, devamlı tazim ve hürmetle bahsetmektedir.

Buna ek olarak araştırma alanında Kutsal kitaplara inandığını belirtenlerin oranı %73,4'tür. Gerçekleştirilen mülakatlar sonucunda yöre halkının kutsal kitaplar arasında Kur'an'a özel bir değer verdikleri görülmektedir. Son din olan İslam Dininin kitabı olarak tasvir ettikleri Kur'an'ın son kitap olduğunu belirtmekte ve Kur'an'a büyük bir saygı duyduklarını bundan dolayı da Kur'an yerine Kur'an-ı Kerim ya da Kur'an-ı Azimüşşan dediklerini söylemektedirler.

Kur'an'ın “Allah Kelamı” olduğu için çok kıymetli olduğunu belirtmektedirler. Bunun yanı sıra deneklerin %94,6'sı Kur'an-ı Kerim'in 14 asır önce nazil olmasına rağmen, hükümlerinin

bugün ve gelecekte de geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. Yine katılımcıların %95,9'unun evinde Kur'an-ı Kerim mevcuttur.

Yöre halkı Kur'an-ı Kerim'i evlerinde özellikle belden yukarı olacak yerlere koymaktadır ya da duvara asmaktadır. Daha çok "Mushaf" tabir edilen Kur'an için genç kızlar özenle dantelden kılıf örmekte ve gelin oldukları zaman da bu Kur'an'ı götürmektedirler.

Yine araştırmamıza katılanların çoğunluğu vakit bulabildiklerinde Kur'an-ı Kerim'i okumaya çalıştıklarını söylemekte, bilmeyenler ise Kur'an okumayı bilmediklerini ancak okumayı istediklerini eklemektedirler.

"Amentü"de yer alan diğer bir iman esası ise "meleklerle iman"dır. Katılımcıların tamamı dikkate alındığında meleklerle inandıklarını belirtenlerin oranı %72,5'tir. Diğer iman esaslarına nazaran burada oran biraz daha düşüktür. Yapılan mülakatlarda, katılımcılar, melekleri "Allah'ın emri ile görevlendirdiği nurani varlıklar" olarak tanımlamışlardır. Yine özellikle 15-25 yaş grubunda olanlar çoğunlukla olmak üzere melek deyince beyaz, kanatları olan varlıklar akla geldiği belirtmişlerdir. Bunun da daha çok çizgi filmlerdeki melek tasvirinin etkisiyle ortaya çıktığını eklemektedirler.

Katılımcılara "Dört büyük melek hangileridir?" diye sorulduğunda en çok halk arasında "ölüm meleği" diye tabir edilen Azrail'in hatırlandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra vahiy meleği olan Cebrail ve Kıyamet günü sur'u üfleyecek olan İsrafil'in de oldukça sık hatırlandığı görülmektedir. Tabiat işleri ile görevlendirilmiş olan Mikail isimli meleğin ismini söyleyenlerin sayısı oldukça azdır. Bu meleklerin tamamını sayanların büyük çoğunluğu, öğrenci olduğunu belirtenler ya da yüksek tahsil yapanlardır. İlçe merkezinde ve kırsal alanda kadınlar arasında bu oran oldukça düşüktür. Bu da cinsiyetin dini inançlara bağlılık üzerindeki etkisini göstermektedir.

Bunun yanı sıra insanları koruyan "Hafızun", halk arasındaki tabiriyle "Hafaza" meleklerinden, günah ve sevapları yazmakla görevli olan "Kıramen Katibin" meleklerinden, insanları kabirde sorgu-suale çekecek olan "Münker ve Nekir" isimli meleklerden bahsedenler de oldukça çoktur.

Ahiret, Kaza ve Kader İnancı

Ahiret, sözlükte "son, sonra olan ve son gün" anlamlarına gelir. Terim olarak ahiret, İsrafil'in (a.s) Allah'ın emriyle kıyametin kopması için sura ilk defa üflemesiyle başlayacak olan ebedi hayata denir.

Ahirete iman, iman esaslarında olan genellikle Kur'an'da "el-yevmü'l-ahir" (son gün) şekilde, Allah'a imanla yan yana zikredilmiştir. Bu da ahiret inancının iman esasları arasında çok önemli olduğunu göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde dünya hayatının geçici, ahiretin ise ebedi olduğu, insanların dünyanın geçici zevklerine ve aldatmacalarına kanmamaları, daha hayırlı ve kalıcı olan ahiret mutluluğunu yakalamaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bununla birlikte Kur'an, dünya hayatının da ihmal edilmemesi gerektiğini, çünkü ahiretin dünyada kazanılacağını, ahirette mutlu olmanın, dünyadaki yaşayışa bağlı bulunduğunu ifade etmektedir(Komisyon,2000:17-118).

Ahiret inancı hakkında, anketler sonucunda katılımcıların %75,3'ünün ahiret gününe inandıkları tespit edilmiştir. Bu konuda ilçe merkezi ile kırsal kesim arasında oran olarak büyük bir farklılık söz konusu değildir. Yine anket çalışmasına ek olarak, yapılan mülakatlar sonucunda katılımcıların büyük bir çoğunluğunun "bu dünyanın bir imtihan dünyası" olduğunu, yani "yalan dünya" olduğunu "insanın bu dünyada mutluluğunun çok önemli olmadığını asıl öbür dünyada mutlu olmanın önemli olduğunu" belirttikleri tespit edilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Son olarak kaza ve kader inancı değerlendirildiğinde öncelikle“ sözlükte “ölçü, miktar, bir şeyi belirli ölçüye göre yapmak ve belirlemek” anlamına gelen kaderin terim olarak “yüce Allah’ın, ezelden ebede kadar olacak bütün şeylerin zaman ve yerini, özellik ve niteliklerini, ezeli ilmiyle bilip sınırlaması ve takdir etmesi demek” olduğu söylenebilir. Allah’ın ilim ve irade sıfatlarıyla ilgili bir kavram olan kader, evreni, evrendeki tüm varlık ve olayları belli bir nizam ve ölçüye göre düzenleyen ilahi kanunu ifade eder.

Sözlükte “emir, hüküm, bitirme ve yaratma” anlamlarına gelen kaza ise Cenab-ı Hakk’ın ezelde irade ettiği ve takdir buyurduğu şeylerin zamanı gelince, her birisini ezeli ilim, irade ve takdirine uygun bir biçimde meydana getirmesi ve yaratmasıdır. Kaza, Allah’ın tekvin sıfatı ile ilgili bir kavramdır(Komisyon,2000:134).”

Kader ve kazaya inanmak iman esaslarındandır. Araştırma alanında kader ve kaza inancına bağlılık derecesine bakıldığında, katılımcıların %79,4’ünün kader ve kaza inancına sahip oldukları görülmektedir. Bununla birlikte kaza ve kader inancı yöre halkı arasında çoğunlukla kader adı altında toplanmaktadır. Yapılan mülakatlar sonucunda katılımcıların çoğunluğu bu konu için “taktir-i ilahi” yada “alin yazısı” demekte oldukları tespit edilmektedir. Kader ve kaza kelimelerini tanımlamaları istendiğinde büyük çoğunluk, kader’i tanımlamaya çalışmış, kaza kelimesini ise tam olarak tanımlayabilen çok az kişi olmuştur. Özellikle, ilçe merkezinde ve kırsalda kadınlar arasında “takdir-i ilahi” diye nitelendirilen bu inanç, sosyal hayatta etkisini gösteren bir inançtır. Çoğunlukla insanların, güç yetiremediği olaylar karşısında ya da başına gelen problemler için “kader, kısmet buymuş, elden bir şey gelmez” diyerek büyük ölçüde Allah’ın emrine tam bir teslimiyet gösterdiği görülmektedir.

Diğer dini inançlarda olduğu gibi kaza ve kader inançlarında da bu inanca bağlılık derecesinde etkili olan pek çok sosyal faktör vardır.

İbadetler

İslam dini, iman ve amel olarak iki yönden mütalaa edilir(Bakara2/25, Nahl 16/97, Meryem19/96). Ameller de ibadet ve muamelattan ibarettir. İman, insanın maneviyatını yapar, Allah’a karşı kulluk ve bağlılığımızı sözler ve hareketlerle ifade etmeye de “ibadet” denir. İbadetler de insanı kemale ulaştırır (Pazarlı,1972:189).

İbadetler, dini hisler ve heyecanların maddi tezahürleridir. Dini hayat yaşayan bir ferdin inandığı kutsal varlık karşısında duyduğu heyecanın hareket şeklinde ifadesidir(Pazarlı,1972:190). Bununla birlikte“ ibadetler, keyfi değil, belirli zaman ve erkâna tabi hareketler ve fiillerdir. Belirli zamanlarda müminleri Tanrısıyla karşı karşıya getirerek onda din hissinin kuvvetlenmesine sebep olmaktadır(Pazarlı,1972:189).”

Buna ek olarak ibadetlerin ferdi bir yönü olduğu gibi, içtimai yönleri de mevcuttur. Geçmişten günümüze bütün dinlerde, değişik ibadet şekilleri bulunmaktadır. Bu ibadet şekillerinde toplumların yapıları, gelenek ve görenekleri, arzu ve isteklerine geniş ölçüde bağlı bir eylemdir. Her dinde, dini pratiklerin kendilerine göre konuları, kadroları ve hayatı vardır(Günay,1999:31).

Bu açıdan yöre halkının geneline bakıldığında dini inançların yanı sıra pratiklere de düşkün oldukları görülmektedir. İbadetler, farz, vacip, sünnet, nafil gibi fıkhi bir ayrıma tabi tutularak yöre halkınca yerine getirilmeye çalışılmaktadır.

Katılımcıların çoğu, ellerinden geldikleri kadarıyla öncelikle farz ve vacip olan ibadetleri, daha sonra sünnetleri ve eğer imkân bulurlarsa da nafil ibadetleri yerine getirmeye çalıştıklarını belirtmektedirler.

Biz de bu açıdan İslam’daki klasik tasnife uyarak biçim yönünden ibadetleri üç kategoride incelemeye çalışacağız.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- a) Bedenle yapılan ibadetler: Namaz, oruç, dua, Kur'an okuma, kabir ziyaretleri vb.
- b) Malla yapılan ibadetler: Zekât, kurban ve sadakalar.
- c) Hem bedenle hem de malla yapılan ibadetler: Hac.

Bedenle Yapılan İbadetler

Namaz

Namaz ibadeti konusunda yöre halkı içerisinde pek çok farklı tutum mevcuttur. Ancak yapılan mülakatlarda katılımcıların çoğunluğu namazın “dinin direği” ya da “müminin miracı” olduğunu söylemektedirler.

Bu açıdan yöre halkı içerisinde beş vakit namazını devamlı kıldığını bunun yanı sıra nafile namazlara da önem verdiğini belirtenler olduğu gibi, sadece beş vakit namazı kıldığını belirtenler, günlük namazını ara sıra kıldığını belirtenler de bulunmaktadır. Buna ek olarak erkekler açısından sadece Cuma ve Bayram namazlarını kıldığını ya da devamlı cami 'ye giderek cemaatle beraber namaz kıldığını belirtenler de vardır.

Bu durumların ortaya çıkmasında, yani yöre halkının dini yaşamının şekillenmesinde elbette ki sosyal faktörlerin de etkisi büyüktür. Bu açıdan konuyu belirlenen değişkenlere göre değerlendirmek önem arz etmektedir. Bu bağlamda yörede günde beş vakit namazını devamlı kıldığını belirtenlerin oranı %36,6'dır. Bunun yanı sıra bazı nedenlerden dolayı her gün beş vakit olmasa da yine de namazlarını kılmaya çalıştıklarını belirtenlerin oranı %56,7'dir. Diğer seçeneğinde deneklerimizin %2,9'u namazlarını Ramazan'da kıldıklarını belirtmişlerdir. Hiç namaz kılmayanların oranı ise %2,4'tür.

Konu, cinsiyet açısından değerlendirildiğinde yörede erkeklere nazaran kadınlarda günlük beş vakit namaz kılma oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim bu oran kadınlarda %39,7 iken erkeklerde %33,4'tür. Yine ara sıra namaz kıldığını belirten kadınların oranı %53,7'dir. Bu oran erkeklerde daha fazla olup %60,4 ile erkeklerin günlük namazları daha çok ara sıra kıldıklarını söylemek mümkündür. Her iki cinste de günlük namazları hiç kılmadığını belirtenlerin oranı oldukça az olup, bu oran kadınlarda %1,6 iken, erkeklerde %3,0'e çıkmaktadır. Yine diğer seçeneğiyle günlük beş vakit namazı Ramazan Ayı'nda kıldığını belirten kadınların oranı %3,4 iken, bu oran erkeklerde %2,6'dır.

Konu, yaş grupları açısından değerlendirildiğinde günlük namaz kılma ibadetine bağlılığın en fazla olduğu yaş grubunun %68,4 ile 61 ve daha yukarı yaşlarda olanların bulunduğu grup olduğu görülmektedir. İkinci sırayı %37,7 ile 41-60 yaş grubu, üçüncü sırayı %35,1 ile 26-40 yaş grubu, dördüncü sırayı ise %31,4 ile 15-25 yaş grubu oluşturmaktadır. Günlük namazlarını ara sıra kıldığını ifade edenlerin oranı ise %61,2 ile en fazla 26-40 yaş grubundadır. Bu oran 15-25 yaş grubunda ise oldukça düşerek %31,5'tir. 61 ve yukarısı yaş grubunda hiç namaz kılmadığını belirten katılımcı bulunmazken, bu oran 15-25 yaş grubunda %3,6, 26-40 yaş grubunda %1,8, 41-60 yaş grubunda ise %2,1'dir. Buradan yaş ilerledikçe günlük beş vakit namaz kılma sıklığının da arttığının söylenmesi mümkündür.

Yine konu üzerinde etkisi olabileceği düşünülen diğer bir değişken de eğitim durumudur. Eğitim durumu ile günlük namazları kılma sıklığı arasındaki ilişkiye bakıldığında günlük beş vakit namaz kılma oranının en yüksek olduğu grup okuma-yazma bilmeyenler grubudur. Bu grup içerisinde hiç namaz kılmadığını belirten denek olmamıştır. Günlük beş vakit namazını kıldığını belirtenlerin oranı okur-yazar olanlar arasında %35,0, ilkokul mezunlarında %34,1, ortaokul mezunlarında %39,5, lise mezunlarında %35,0, yüksekokul ya da fakülte mezunları arasında %35,5'tir. Öğrenci olduklarını belirtip, diğer kategorisini işaretleyenler arasında ise bu oran %26,3'tür. Buradan, günlük beş vakit namazını düzenli olarak kılanların en çok okur-yazar

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

olmayanlar arasında olduğu görülmektedir. Tamamen düzenli bir şekilde olmasa da eğitim düzeyi arttıkça beş vakit namaz kılma oranında bir düşme görülmektedir.

Konu yerleşim yeri açısından değerlendirildiğinde ilçe merkezinde günlük beş vakit namaz kıldığını belirtenlerin oranı kasaba ve köylere oranla daha fazladır. Bu oran, ilçe merkezinde %38,1 iken kasaba ve köylerde %35,1'dir. Günlük beş vakit namazı ara sıra kıldığını belirtenlerin oranı ilçe merkezinde %57,6 iken kırsal kesimde %55,8'dir. Günlük beş vakit namazı hiç kılmadığını belirtenlerin oranı ilçe merkezinde %1,5 iken, kırsal kesimde %3,3'tür. Ramazan'da günlük namazlarını kıldıklarını belirtenlerin oranı kırsal kesimde %3,3 iken, ilçe merkezinde %2,6'dır. Buradan da ilçe merkezinde yaşayanların kırsal kesime göre günlük beş vakit namaz ibadetine daha çok bağlı olduğunun söylenmesi mümkündür.

Anketten elde edilen verilere ek olarak, mülakat çalışmalarında günlük namazlara, erkekler için Cuma ve Bayram namazlarına ek olarak katılımcıların bazıları nafile namazlar da kıldıklarını ifade etmektedirler. Bu durum, özellikle ilçe merkezinde ve kırsal kesimde kadınlar arasında daha yaygındır. Yine özellikle kadınlar arasında geleceğe ait bazı konular hakkında bazı ip uçları elde edebilmek için kılınan İstihare namazı, bir dileğin yerine gelmesi ümidiyle kılınan Hacet namazı, özellikle Ramazan ayında kılınan Teravih ve Tesbih namazları gibi nafile namazlar da oldukça yaygındır.

Bunların yanı sıra katılımcılardan bazıları gece namazı, kuşluk namazı gibi nafile namazlar da kıldıklarını belirtmektedirler. Yine erkek deneklerimizin çoğunluğu özellikle ileri yaşlarda olanlar iklimin kurak geçtiği dönemlerde yağmur duasına çıktıklarını ve namazını kıldıklarını belirtmişlerdir.

Oruç

Bedenle yapılan diğer bir ibadet de "oruç" ibadetidir. Oruç ibadeti, senede bir ay yerine getirildiğinden bu ibadete bağlılık oranı namaz ibadetine göre daha fazladır. Oruç ibadeti, yalnızca bireysel olmayıp, Ramazan Ayı'nda bütün İslam camiası tarafından yerine getirilmeye çalışıldığından oluşan manevi hava, insanlar üzerinde oldukça tesirli olmaktadır. Yörede de Ramazan Ayı'nda dini hayat oldukça hareketlenmektedir. Dini pratiklerin yerine getirilmesine büyük önem gösterilmektedir. Yaşlı-genç, eğitilmiş-eğitimsiz, zengin-fakir hiçbir fark olmaksızın kişiler bir ay boyunca hızlı bir ibadet temposuna girmektedirler.

Gerek kırsal kesimde gerekse ilçe merkezinde bu ay boyunca mukabeleler yapılır. Mukabelelerin yanı sıra ferdi olarak da hatim yapmaya özen gösterilir. Ev hanımları iftar için hazırlık yaparken, erkekler işten sonra büyük çoğunlukla alışveriş yapmaktadırlar. Ramazan Ayı, bundan dolayı ekonomik hayatın da canlandığı bir aydır. Bu ayda, iftardan sonra büyük ölçüde bir canlılık başlamakta, halk camilere dolmaktadır. Teravih namazından sonra ise erkeklerin çoğu sahura kadar uyumamakta, sahur yaptıktan sonra ise sabah namazını kılarak evlerine gitmektedirler.

Yörede Ramazan Ayı'nda büyük bir yardımlaşma yaşanmaktadır. Zenginler, fakir olanlara yardım ederler. Fakirlere verilmek üzere her gün toplu iftar yemekleri düzenlenir. Ancak bu faaliyet, daha çok ilçe merkezinde yaygındır. Yine yörede akrabalar arasında da iftar davetleri düzenlenir. Halk, her gün iftarda bir misafir ağırlamaya çalışır.

Yörede Ramazan Ayı boyunca oluşan manevi ortamın yanı sıra, geleneksel bir toplum olduğundan oldukça etkin bir sosyal kontrol hâkimdir. Bundan dolayı da bu ayda, cemiyet içerisinde bir şeyler yenilip, içilmesi hoş görülmez. Fakat bu ay boyunca lokantaların açık tutulduğu görülmektedir. Ancak şunu da eklemek gerekmektedir ki dünyamızın yaşamış olduğu değişim süreci, modern toplumlarda olduğu kadar incelediğimiz yöre gibi geleneksel toplumları da

büyük ölçüde etkilemektedir. Bundan dolayı da eskiye nazaran anlayışlarda da değişiklikler olmuştur. Artık oruç tutmak kadar tutmamak da normal görülmektedir.

Bu bağlamda katılımcıların oruç ibadeti ile ilgili durumları değerlendirildiğinde %54,9'unun Ramazan orucunun tamamını ve nafil oruç da tuttukları görülmektedir. Katılımcıların %19,8'i sadece Ramazan orucunun tamamını tuttuklarını belirtmişlerdir. Ramazan orucunun yarısını tuttuğunu belirtenlerin oranı %10,6'dır. Orucun çok azını tuttuğunu belirtenlerin oranı %4,8, hiç oruç tutmadığını belirtenlerin oranı ise %7,7'dir.

Yerleşim yerine göre, ilçe merkezinde oturanların %57,2'si, kırsal kesimde olanların %52,2'si Ramazan orucunun tamamını ve bunun yanı sıra diğer zamanlarda nafil oruç tuttuklarını belirtmişlerdir. İlçe merkezinde oturan katılımcıların %21,8'i Ramazan orucunun tamamını tuttuklarını belirtmişlerdir. Bu oran kırsal alanda %17,6'dır. Ramazan orucunun yarısını tutanların oranı ilçe merkezinde %9,3, kırsal alanda %11,9'dur. Ramazan orucunun çok azını tuttuğunu belirtenlerin oranı ilçe merkezinde %2,6 iken bu oran kırsalda %7,3'tür. Hiç oruç tutmadığını belirtenlerin oranı ilçe merkezinde %8,8 iken bu oran kasaba ve köylerde %6,2'ye inmektedir. Bu konuda ilçe merkezinde cevap vermeyen denek bulunmazken, cevapsızların kırsal kesimdeki oranı %4,5'dir.

Yerleşim yerine göre oruç ibadetine bağlılık derecesi bakımından, ilçe merkezinde ve kırsal alanda beş ayrı kategoride toplanan cevapların hepsi mevcuttur. İlçe merkezi ile kırsal kesim arasında davranışlar açısından büyük bir farklılık görülmemekte, yöre halkının büyük çoğunlukla Ramazan orucuna ilgi gösterdiği sonucuna varılmaktadır.

Konu cinsiyet açısından değerlendirildiğinde kadın katılımcıların %52,8'i Ramazan orucuyla birlikte, nafil oruç da tuttuğunu belirtmiştir. Bu oran erkeklerde %57,1'dir. Ramazan orucunun tamamını tuttuğunu belirten katılımcıların oranı kadınlarda %20,6, erkeklerde %19,0'dur. Ramazan orucunun yarısını tutan katılımcıların oranı kadınlarda %1,2 iken bu oran erkeklerde oldukça fazla olup %19,5'dir. Ramazan orucunun çok azını tutanlar, kadınlarda %7,2 iken, bu oran erkeklerde %2,6'dır. Son olarak hiç oruç tutmadığını belirten katılımcıların oranı kadınlarda erkeklere nazaran oldukça fazladır ve %13,9'dur. Bu oran erkeklerde %1,8'dir. Erkek katılımcılar arasında cevapsız kalan bulunmazken kadınların %4,4'ü cevapsız kalmıştır. Buradan da, yöre içerisinde erkeklerin kadınlara nazaran oruç ibadetine daha bağlı olduğunun söylenmesi mümkündür.

Oruç ibadetine bağlılık durumunu etkileyen önemli bir değişken de yaştır. Kişilerin yaşları ile oruç ibadetine bağlılık durumu arasında bir ilişkinin olduğu varsayılabilir. Yaş gruplarına göre oruç tutma durumuna bakıldığında 15-25 yaş grubunda olanların %42,1'inin Ramazan orucuyla beraber nafil oruç da tuttuklarını belirttikleri görülmektedir. Bu oran, yaş arttıkça düzenli olarak artmıştır. Ramazan orucuyla beraber nafil oruç da tuttuklarını belirtenlerin oranı 26-40 yaş grubunda %54,0, 41-60 yaş grubunda %65,3, ve son grup olan 61 ve yukarı yaşlarda olanların bulunduğu grupta ise %94,7'dir. Sadece 61 ve yukarı yaş grubunda hiç oruç tutmadığını belirten denek olmazken bu oran, 15-25 yaş grubunda %13,7, 26-40 yaş grubunda ise %7,2'dir. 41-60 yaş grubunda bu oran %1'e düşmektedir. Buradan da yaş ilerledikçe oruç ibadetine olan bağlılığın arttığı sonucunun çıkarılması mümkündür.

Dua, Kur'an Okuma ve Kabir Ziyaretleri

Bolvadin yöresinde dua, kişilerin hayatında önemli bir yer teşkil etmektedir. Yapılan mülakatlarda büyük çoğunluk, dünyanın dualar üzerinde durduğunu, dua etmenin insanın yaratıcısına sığınması ve ondan yardım dilemesi anlamına geldiğini belirtmekte, kişilerin sadece başları sıkıştığında ya da bir dilekleri olduğu zaman değil de her zaman Allah'a dua etmesi gerektiğini eklemektedirler.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Yapılan anket çalışması sonucunda katılımcıların tamamına yakını dua ettiğini söylemiştir. Ancak dua etme sıklığı sorulduğunda küçük farklılıklar görülmektedir. Nitekim katılımcıların %94,6'sı her zaman dua ettiğini belirtirken, %4,1 cevapsız kalmış, %1,3'te sıkıntılı zamanlarında dua ettiğini belirtmiştir.

Yine yöre halk arasında Kur'an okuma ibadeti de oldukça yaygındır. Katılımcıların %95,9'unun evinde Kur'an-ı Kerim mevcuttur. Katılımcılar, kutsal kitaplara iman konusunda da bahsedildiği gibi Kur'an-ı Kerim'e büyük saygı göstermektedir. Yine Kur'an'ın Allah (c.c) tarafından insanlığa bir rahmet ve hidayet kitabı olarak gönderildiğine (Araf7/204) onun Allah katından olduğu konusunun asla şüphe götürmeyeceğine ve bu konuda yine Kur'an-ı Kerim'de onu uydurdu diyenlere, "eğer gücünüz yetiyorsa onun misli gibi bir sure getirin(Yunus 10/37-38)" şeklinde büyük bir meydan okuma olduğunu ve sonucunda kimsenin onun bir harfini bile değiştirmeye gücünün yetmeyeceğine inandıklarını belirterek, Kur'an'ın kıyamete kadar hükmünün devam edeceğini ifade etmektedirler.

Yöre halkının Kur'an okumaya bağlılık durumuna bakıldığında ise farklı tutum ve davranışlarla karşılaşmaktadır. Katılımcıların %11,5'i her gün düzenli olarak Kur'an okuduklarını belirtirken, %31,8 ara sıra okuduğunu, %18,3 mübarek gün ve gecelerde, %3,8 cuma günleri, %1,9 mevlit ve Yasin toplantılarında Kur'an okuduğunu söylemiştir. Hiç Kur'an okumadığını belirtenlerin oranı ise %13,0'tür. %6,7 Kur'an okumayı bilmediğini belirtmiş, bu cevabı veren bazı katılımcılar ise "eğer bilseydim, mutlaka okurdum" şeklinde bir açıklama yapmaya ihtiyaç görmüşlerdir. %7,1 ise, Kur'an'ı fırsat buldukça okuduğunu belirtmiştir. Bu soruya cevap vermeyenlerin oranı ise %5,9'dur.

Kur'an okuma konusunda, gençlere oranla orta yaş ve üstünde, kırsal kesime oranla ilçe merkezinde bağlılık oranının daha fazla olduğu görülmektedir. Erkeklerle nazaran kadınların Kur'an okumaya daha bağlı olduğu tespit edilmiştir. Özellikle kadınlar arasında yaygın olan mevlit ve Yasin toplantılarında, Mevlit'in yanı sıra Kur'an-ı Kerim de okunmakta ve okunan Kur'an vasıtasıyla Allah'ın rızasına kavuşulmaya çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra hastalık, borç, bir isteğe nail olmak amacıyla da Kur'an-ı Kerim okunmaktadır. Kur'an'ın insanı felaketlerden koruyacağına ve başa gelen belalara dayanma gücü vereceğine inanılmaktadır.

Kabir ziyaretleri de, yöre halkı içerisinde uygulana gelen önemli pratiklerden birisidir. Ancak katılımcıların bu konudaki davranışları oldukça farklıdır. Katılımcıların %43,5'i kabirleri arefe ve bayram günleri ziyaret ettiklerini belirtmişlerdir. Fırsat buldukça ziyaret ettiğini belirtenlerin oranı ise %37,8'dir. Her gün ziyaret ettiğini belirtenlerin oranı %1,4 iken, hiç ziyaret etmediğini belirtenlerin oranı ise, %6,8'dir.

Kabir ziyaretlerine bağlılıkta ilçe merkezine oranla köy ve kasabalarda ziyaretlerin daha düzenli olduğu görülmektedir. Özellikle arefe ve bayram günlerinde kırsal kesimde kadın erkek herkes kabirleri ziyaret etmektedirler. Ancak ilçe merkezinde kadınların kabirlere gitmesi oldukça nadirdir.

Bununla birlikte kadınlara oranla erkekler daha fazla ziyarette bulunmaktadır. Yine, kabir ziyaretlerini en çok orta yaş ve üzerinde olanlar yapmaktadırlar. Kabirleri ziyaret etmek, gençler arasında yaygın değildir.

Yöre halkı, kabir ziyaretlerinin insanlara ölümü hatırlatması nedeniyle, insanların mutlaka yapması gereken önemli bir pratik olduğunu söylemektedir. Yörede kabir ziyaretlerine gidildiğinde, öncelikle yakınların veya akrabaların mezarları sulanır ve zararlı otlar temizlenir. Daha sonra ise, başta akrabalar olmak üzere, bütün mevtalar için üç İhlas bir Fatiha okunur. Ya da bazı kimseler bunun yanı sıra mevtalar için Kur'an okurlar. Bu ziyaretlerde, sükûnet içinde olmaya,

kabirleri çiğnememeye özen gösterilir. Aksi takdirde ölünün azap çekeceğine ve kemiklerinin sızlayacağına inanılır.

Malla Yapılan İbadetler

Zekât

Zekât, mali bir ibadettir. Kur'an-ı Kerim'de otuzdan fazla yerde geçmektedir (Bkz : Bakara 2/43, 83, 110, 177, 277; Al-i İmran 3/180; Nisa 4/77, 162; Maide 5/12, 55; A'raf 7/156; Tevbe 9/5, 11, 18, 34, 71).Yine hadis-i şeriflerde de zekâtın vücubiyeti vurgulanmıştır(Zebidi,1978:29). “Zekâtın kelime anlamı “artma, çoğalma, arıtma ve berekettilir.” “Doğru söylemek, sözünü tutmak”, anlamına gelen sıdk kökünden alınmış olan ve Kur'an ve Sünnette zekât anlamında da kullanılmış olan sadaka kelimesi, daha sonra devirlerde gönüllü mali ödemeler için kullanılmaya başlanmıştır. Fıkıh terminolojisinde ise zekât, Allah'ın belirli yerlere sarf edilmek üzere dince zengin sayılan kişilerin mallarından belirli bir payın alınması işlemini ifade eder (Komisyon,2000:423).”

Bu çerçevede katılımcıların zekât ibadeti ile ilgili tutum ve davranışlarına bakıldığında,%94,8'inin zekâtın dinimizce gücü yeten kişilerin vermesi gereken bir ibadet olduğunu belirtmiş oldukları görülmektedir. %1,4, devlete vergi vermekle yükümlü olduğumuz için zekât vermemiz gerekmez diye düşünmektedir. Zekâtın bir ibadet değil de bir yardımlaşma mekanizması olduğunu düşünenlerin oranı da yine %1,4'tür. Zekâtın gereksiz mekanizma olduğunu düşünenlerin oranı ise %0,8'tir. %0,8 cevapsız kalırken, %0,8 de diğer seçeneğini tercih ederek zekâtın hem bir ibadet, hem de bir yardım mekanizması olduğunu belirtmiştir.

Ancak uygulamaya gelindiğinde ise durum biraz daha farklılaşmaktadır. Bilindiği gibi zekât, mali bir ibadettir ve zekâtla yükümlü olabilecek bir insanın borcundan ve tabi ihtiyaçlarından fazla nisap miktarı artıca mala sahip olması ve bu malının üzerinden bir kameri yıl geçmesi gerekmektedir(Komisyon,2000:427).

Bu anlamda yapılan mülakat çalışması sonucunda katılımcıların çoğunluğunun zekât ibadetine büyük önem verdiği görülmektedir. Ancak, zekâtın hesaplanması konusunda ise, zekâtını dini bakımdan uygun şekilde hesaplatılarak verenler olduğu gibi, malı ne olursa olsun ancak gönlünden koparı verener de mevcuttur.

Ancak yöre içerisinde yaygın kanaate göre, eğer bir kimse nisap miktarı malı olduğu halde o malın zekâtını vermezse ya da eksik verirse Allah (c.c) o malı onun elinden alır, ya da o kişiye bu yaptığından dolayı bir musibet verir. Bundan dolayı, katılımcıların çoğunluğu zengin malında fakir ve düşkünlerin de hakkı olduğunu söylemekte ve zekâtlarını verdiklerini belirtmektedirler.

Bu konuda kadın katılımcıların %90,5'i zekâtın dinimizce gücü yeten kişilerin mutlaka vermesi gereken bir ibadet olduğunu belirtmişlerdir. Ancak kadınların çoğunluğu kendilerinin ekonomik özgürlüklerinin bulunmadıklarını, evin reisinin eşleri olduğunu söyleyerek kendi adlarına bu vazifeyi eşlerinin yerine getirdiğini söylemişlerdir. Erkeklerde ise, zekâtın dinimizce gücü yeten kişilerin mutlaka vermesi gereken bir ibadet olduğunu düşünenlerin oranı kadınlardan daha fazladır. Bu oran %96,2'dir. Yine, zekâtın bir ibadet değil de bir yardımlaşma mekanizması olduğunu düşünenlerin oranı kadınlarda %2,2 iken bu oran erkeklerde sadece %0,3'tür. Yine kadın deneklerimizin %1,1'i zekâtı gereksiz bulurken bu oran erkeklerde %3,0'tür. Bu açıdan, kadınlara nazaran erkeklerin zekât ibadetine daha fazla ilgi gösterdiklerini söylemek mümkündür.

Yerleşim açısından ise ilçe merkezinde, zekâtın dinimizce gücü yeten kişilerin mutlaka vermesi gereken bir ibadet olduğunu düşünenlerin oranı %93,7 iken bu oran kırsalda %96,0'ya çıkmaktadır. İlçe merkezinde oturanların %2,6'sı zekâtı bir yardımlaşma mekanizması olarak görürken kırsal kesimde bu düşüncede olan yoktur. Zekâtın gereksiz olduğunu düşünenlerin oranı kırsal kesimde %1,7 iken, ilçe merkezinde bu tutumda olan yoktur. Konu, gelir grupları açısından

değerlendirildiğinde ise anlamlı bir farklılık söz konusu değildir. Bütün gelir gruplarında benzer tutumlar söz konusudur.

Kurban

İslamda kurban; Allah için, ona yaklaşmak niyetiyle, belli günlerde kesilen hayvana verilen addır. Diğer ibadetlerde de olduğu gibi, ferdi olmasının yanında sosyal ve ahlaki yönleri de olan kurban, hicretin ikinci yılında emredilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de olduğu gibi (Kevser 108/2) hadislerde de kurban ibadetiyle ilgili açık ifadeler bulunmaktadır (Zebidi, 1978:33).

Kurban ibadeti ile ilgili olarak, katılımcıların %98,1'i kurban ibadetinin Allah'ın emrettiği, imkânı olan ailelerin yerine getirmesi gereken bir ibadet olduğunu, %0,3'ü kurbanın aslında bir ibadet değil de yardım amacıyla kesilmesi gerektiğini, %0,5'i de kurban kesmek yerine fakirlere para yardımı yapılması gerektiğini belirtmiştir. Cevapsız kalanlar ise %1,1 oranındadır.

Buradan da yöre halkının kurbanı büyük ölçüde bir ibadet olarak kabul ettikleri, ancak Allah tarafından ibadetin gücü yeten aileler tarafından yerine getirilmesinin emredildiğini düşündüklerini görülmektedir. Konu pratik açıdan değerlendirildiğinde kurban, senede bir defa uygulandığından dolayı bu ibadete ilgi oldukça büyüktür. Mali bir ibadet olması açısından durumu müsait olan aileler, bu ibadeti her yıl düzenli olarak yerine getirmektedirler. Durumları müsait olmadıklarında ise kurban kesemediklerini belirtmektedirler.

Yörede kurban kesen aileler, öncelikle yakın çevreden başlayarak kurban kesemeyen ailelere kurban etinden yollamaktadırlar. Daha sonra ise tanımadıkları fakat kurban kesemeyen ailelere kurban etinden yollanmaktadır.

Yörede kadınlara oranla erkeklerin daha fazla kurban kestğini yaptığımız mülakatlar sonucunda tespit ettik. Çünkü kadınların çoğu çalışmamaktadır. Ancak, ekonomik durumu müsait olan kadınlar, bu ibadeti yerine getirdiklerini belirtmektedirler. Bunu yanı sıra yörede kurban konusunda yaygın olan diğer bir uygulama da dinen uygun şartları taşımadığı halde, anne ve babaların çocuklarına da kurban kestirmeleridir. Bu uygulama, ilçe merkezine oranla kırsal kesimde daha yaygındır. Bu da yöre halkının kurban ibadetine ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Sadaka

Zikredilen zekât ve kurban gibi mali ibadetlere ek olarak bir de yoksullara, düşkünlere, ihtiyacı olanlara yardım etmek amacıyla verilen sadakalar vardır. Yöre halkında, katılımcıların tamamı yardım ettiklerini belirtmişlerdir. Bu yardım, yoksullara gönlünden koparı vermek şeklinde olduğu gibi, ihtiyacı olan kimselere borç vermek şeklinde de yapılmaktadır. Ancak, katılımcıların çoğunluğu günümüzde güvenilecek insan bulmanın zorluğundan bahsederek, borç verirken özellikle tanıdıkları ya da çok güvendikleri insanlara borç verdiklerini belirtmişlerdir.

Kendileriyle konuşulan katılımcıların çoğunluğu bir güler yüzün bile sadaka olduğunu, Müslümanların ellerinden ve dillerinden kimseye zarar gelmeyen insanlar olduğunu, bu yüzden de kimseye zarar vermemenin yanı sıra insanlara zarar veren şeyleri de engellemenin bir sadaka olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir.

Bundan dolayı yoksulların ve ihtiyacı olanların yanı sıra, kapılarına gelen dilencilere bile yardımcı olduklarını belirtmişlerdir. Bu konuda çoğunlukla iyi niyetle olmakla birlikte, çoğunluk suistimal edilmekten de korktuklarını belirtmektedir. Bu konuda gazetelerde ve televizyonlarda duydukları haberlerin ve şahit oldukları kötü olayların etkisi olduğunu söylemektedirler.

Bununla beraber katılımcıların tamamı, yardım ettiklerini belirtmiş ve bunun gerekçesi olarak yardım etmenin dini bir görev olduğunu, sevap olduğunu belirtenler olduğu gibi, herkesin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

yardıma ihtiyacı olabileceğini, bu yüzden de kimsenin asla zenginliğine güvenmemesi gerektiğini söyleyenler, bu gerekçelerin dışında yardım etmenin bir insanlık vazifesi olduğunu ve bundan dolayı da yardıma ihtiyacı olan her kim olursa olsun, bu vazifenin yerine getirilmesi gerektiğini söyleyenler ya da sadece yardım etmeyi sevdiği için yardım ettiğini belirtenler de mevcuttur.

Sadakalar konusunda gerek ilçe merkezinde gerekse kırsal alanda büyük bir yardımlaşma mekanizması kurulmuştur. Yöre halkı kendi arasında yoksul, ya da düşkünleri gözettiği gibi, Cuma günleri namazdan sonra da çeşitli vesilelerle yardımlar toplanmaktadır. Bunun yanı sıra halk, yardım cemiyetlerine de yardımlarda bulunduğunu belirtmektedir.

“Komşusu açken kendisi tok yatan bizden değildir” düsturuyla önce yakın çevreden başlayarak daha sonra tanıdık tanımadık bütün insanları kapsayan, İslam'da sadaka müessesesi diye anılan günümüzde ise yardımlaşma adını taşıyan bu müessesenin devamı için, yöre halkı ellerinden geleni yaptığını belirtmektedirler.

Hem Beden Hem Malla Yapılan Bir İbadet: Hac

Hac, ihrama girerek senenin belirli günlerinde Kâbe'yi ziyaret etmek ve Arafat'ta durmak (vakfe)tır(Al-i İmran3/97). İslam'ın beş şartından birisi olan hac ibadeti, yöre halkı arasında oldukça ilgi gösterilen bir ibadettir. Hac ibadetine gösterilen bu ilgi, geçmişten günümüze devam etmektedir. Pek çok kişi ömürlerinde bir defa hacca gitmek için yıllarca para biriktirmektedir.

Hac ibadeti, yerine getirmesi gereken kimselerin bedenlen sağlıklı, mal itibarıyla de zengin diyebileceğimiz kişilere farz olduğundan dolayı, genellikle ileri yaşlarda yerine getirilebilen bir ibadettir. Yöre halkında da durum bu şekildedir. Kişilerin maddi imkânları olsa bile genellikle bu ibadet ileri yaşlara bırakılmaktadır.

Yöre halkı içerisinde “hacı” olmak bazı yükümlülükler gerektirmektedir. Hacca giden kimselerin yalan söylememesi, yemin etmemesi, ağır başlı olmaları beklenir. Aksi takdirde, bu kişilere karşı bir güvensizlik duyulur.

Yörede son yıllarda özel seyahat şirketlerinin de, hac seyahatlerine gitmesine izin verilmesiyle birlikte hacca gitme eğilimi daha da artmıştır. Kutsal topraklara giden kimseler hac farzasını yerine getirmenin yanı sıra, yaptıkları alışverişlerle de yakınlarına hediyeler getirmektedirler.

Bu bağlamda katılımcıların hac ile ilgili tutumlarına bakıldığında, %90,5'i hacın uygun şartlara sahip olan kimselerin ömürlerinde bir defa yapmaları gereken bir ibadet olduğunu belirttiği görülmektedir. Katılımcıların %4,1'i ne kadar çok hacca gidilirse o kadar çok sevap kazanılacağını düşünürken, %2,7'si hacca gitmek yerine fakirlere yardım etmenin daha iyi olduğunu belirtmektedir. %2,7 cevapsız kalırken, hacca gitmenin ülkemizi maddi açıdan zarara uğratacağını belirten olmamıştır.

Kadın katılımcıların %89,3'ü, hacın uygun şartlara sahip olan kimselerin ömürlerinde bir defa yapmaları gereken bir ibadet olduğunu düşünürken, bu oran erkeklerde %91,5'tir. Ne kadar çok hacca gidilirse o kadar çok sevap kazanılacağını düşünenlerin oranı kadınlarda %3,9 iken bu oran erkeklerde %4,2'dir. Hacca gitmek yerine fakirlere yardım etmenin daha iyi olduğunu düşünenlerin oranı ise kadınlarda %3,3 iken bu oran erkeklerde %2,1'e düşmektedir.

Yapılan mülakatlar sonucunda yöre halkı içerisinde hacca genellikle evli çiftler beraber gitmektedirler. Ancak, beraber gitmeye imkân bulunmadığında ise kadınlara oranla erkeklerin hacca daha fazla gittiği görülmektedir. Farklı bir ülke ve ortama gidildiğinden dolayı yöre kadınları, tek başlarına hacca gitmeye cesaret edemeyeceklerini belirtmektedirler.

Konu yaş gruplarına göre değerlendirildiğinde 15-25 yaş grubunda bulunanların %87,6'sı hacca ilgili ilk ifadeyi benimsemektedirler. Bu oran 26-40 yaş grubunda %89,1, 41-60 ve 61 ve üstü

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

yaş gruplarında da %94,8'dir. Ancak 15-25 yaş grubunda olanların %5,7'si ne kadar çok hacca gidersen o kadar çok sevap kazanırsın demişlerdir. Bu oran 26-40 yaş grubunda %4,5'tir. Bu oran 41-60 yaş grubunda %2,0 iken, 61 ve üstü yaş grubunda bu görüşte olan denek bulunmaması dikkat çekicidir. Bu konuda yaşlılara oranla gençler, daha geleneksel bir mantıkla hareket etmektedirler. Bunun yanı sıra, 15-25 yaş grubunda olan deneklerimizin %4,3'ü hacca gitmek yerine fakirlere yardım etmenin daha doğru olduğunu belirtmektedirler.

Katılımcılar bu şekilde düşüncelerine rağmen, uygulamada hac ibadetinin daha çok kişilerin ileri yaşlarında yerine getirdikleri bir ibadet olduğu açıktır. Yöre halkı içerisinde bu ibadet, en çok 41 ve daha ileri yaşlarda olanların yerine getirdiği bir ibadettir. Burada ekonomik yeterlilik birinci sırada etkili iken, ikinci sırada kişilerin bu ibadetin yaşlanılınca yapılacağı şeklindeki geleneksel inanmaları etkilidir. Konu gelir durumuna göre değerlendirildiğinde birbirine benzer tutumlar görülmektedir. Düşünce olarak birbirine yakın görüşler ifade edilse de uygulamaya bakıldığında hacca mali bir ibadet olması nedeniyle ancak hacca gitmek için yeterli ekonomik koşulları olan insanlar hacca gidebilmektedir. Ancak yapılan mülakatlar sonucunda büyük çoğunlukla yöre halkının hacca gitmek istediği yönünde bir kanaate ulaşılmıştır.

Hacca gitmiş olanlar bu şekilde Allah'ın emrettiği bir ibadeti yerine getirdikleri için mutlu olduklarını, insanın ömründe bir defa mutlaka bu ibadeti yerine getirmesi gerektiğini, kendilerinin yaşadıkları bu manevi hazzın her şeyin üstünde olduğunu, bir defa hacca giden kimsenin ömrü boyunca mutlaka tekrar gitmek isteyeceğini belirtmektedirler. Ancak, yöre halkı arasında, farz olan hacca yanı sıra nafil hacca gitmek sık rastlanan bir durum değildir.

Hacca gitmediklerini ancak mutlaka gitmek istediklerini belirten kişiler ise İslamiyet'in doğduğu, Hz. Peygamber'in her karışında izinin bulunduğu, bütün dünya Müslümanlarının kendisine yönelerek namaz kıldığı "Beytullah" yani "Kabe"nin orada olması nedeniyle hacca gitmek istediklerini belirtmişlerdir. Ancak, bu kişiler hacca öncelikle Allah'ın emri olduğu için gitmek istediklerini de eklemektedirler.

Hacca gitmek istemediklerini belirtenler oldukça az olmakla birlikte, bunun nedenini hacca gitmek yerine fakir insanlara yardım etmenin daha önemli olduğuna inanmaları olarak açıklamaktadırlar. Bir insanın yanı başında asli ihtiyaçlarını bile karşılamaya insanlar dururken, ekonomik açıdan iyi durumda olan kişilerin hacca gitmelerinin doğru olmadığını belirtmektedirler.

Sonuç

Toplumların sosyal ve dini hayatları incelenirken, bu durumun sahip oldukları toplumsal koşullardan, ilişkilerden, geçmişten günümüze getirdikleri gelenek ve göreneklerden bağımsız bir şekilde düşünülmesi mümkün değildir. Bunun yanı sıra yaş, cinsiyet, eğitim durumu, mesleki durum ve ekonomik durum gibi çeşitli bireysel ve sosyal faktörlerin önemli etkisi de söz konusudur.

Bu bağlamda inceleme alanımız olan Bolvadin yöresinde gerek ilçe merkezi, gerekse kırsal kesimde dinin, sosyal hayatın önemli bir parçası olduğu ve belirtilen faktörlerin sosyal ve dini hayatın şekillenmesinde doğrudan etkili olduğu görülmektedir. Aynı zamanda yöre, dünyada yaşanan değişim sürecinden de nasibini almaktadır. Yörenin ana yollar üzerinde bulunması, ilçe merkezi ile kasaba ve köyler arasındaki ulaşım imkânları, kitle iletişim araçları bu durumu kolaylaştırmaktadır.

Buna ek olarak toplumların yaşadığı bu değişim süreci, toplumsal hayatın her biriminde etkili olarak, aile, ekonomi, siyaset, kültür vb. pek çok kurumda kendisini göstermektedir. Bu kapsamda din de bu durumdan nasibini almaktadır. Bireylerin dini olaylara bakış açıları, dini

problemlere getirdikleri çözümler, dini hayatlarını şekillendirme biçimleri bu süreç içerisinde yeniden oluşmaktadır.

Bu değerlendirmeler ışığında, çalışmanın hipotezleri ele alındığında birinci hipotez olan, yöre halkı içerisinde yaş arttıkça dine olan bağlılık derecesinin de artmakta olduğu hipotezinin doğrulandığı görülmektedir. Nitekim inanç ve ibadet esaslarına bağlılık oranlarının yaşın ilerlemesiyle beraber arttığı tespit edilmiştir.

İkinci hipotez olarak yaşın artışına bağlı olarak geleneksel dindarlık oranının arttığı ön görülmüştü. Çalışma sonucunda ve beraberinde gerçekleştirilen mülakatlarda yaşın artışına bağlı olarak dini inançlarda olduğu gibi ibadetlerde de daha çok geleneksel dini anlayışın hâkim olduğu tespit edilmiştir. Dini bilgiler daha çok sözlü gelenekten gelme olup, kitabî değildir.

Üçüncü hipotez olarak ise, ilçe merkezinin kırsal kesime göre daha dindar olduğu öngörülmüştü. Çalışma sonucunda gerek dini inanç, gerekse ibadetlere bağlılık konusunda elde edilen verilerle ilçe merkezinde dinin daha yoğun olarak yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim oldukça geniş bir coğrafyada yer alan köylerin pek çoğunun menşelerinin farklı olması nedeniyle ilçe merkezi kadar homojen bir yapı söz konusu değildir.

Dördüncü ve son hipotez olarak öngörülen eğitim düzeyi arttıkça dini bilgi düzeyi arttığı hipotezinin de doğrulandığı görülmektedir. Nitekim resmi kurumlardan alınan eğitim düzeyinin artışına bağlı olarak dini bilgilerin de arttığı ve sözlü kültürün yerine yazılı kültürün geçtiği görülmektedir. Bu durum, özellikle erkekler arasında yaygındır. Ancak yörede kız çocuklarının eğitimine de büyük önem verildiğinden kadınlar arasında da dini bilgilerin doğru kaynaklardan edinilmesi davranışı yaygınlaşmaktadır.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

BAYYİĞİT, Mehmet (1989) Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bursa.

DÖNMEZER, Sulhi(1994)Toplumbilim, İstanbul: Beta Yayınları.

GÜNAY, Ünver (1998)Din Sosyolojisi, İstanbul: İnsan Yayınları.

GÜNAY, Ünver (1999) Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat, İstanbul: Emek Matbaacılık.

KAPTAN, Saim(1982) Bilimsel Araştırma Teknikleri, Ankara: DPT Yayınları.

KARASAR, Niyazi(1984) Bilimsel Araştırma Yöntemi, Ankara: Nobel Yayınları.

KEHRER, Gunter, Robertson, Roland, Durkheim, Emile(1996) Din Sosyolojisi, Çeviren: M. Emin Köktaş, Abdullah Topçuoğlu, Ankara: Vadi Yayınları. Komisyon (2000), İlmihal (İman ve İbadetler), I, İstanbul: Divantaş,2000.

KONGAR, Emre(1997) İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, I-II, İstanbul: Remzi Kitabevi.

KRECH, David, Crutchfield, Richard S.(1980) Sosyal Psikoloji, Çeviren: Erol Güngör, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

PAZARLI, Osman(1972)Din Psikolojisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

SENCER M. , Sencer Y. (1978) Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim, Ankara: TODAI Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

-
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1977) Çağdaş Türk Sosyolojisi, Erzurum: Turan Yayıncılık.
- ÜLKEN, H. Ziya(1963) Felsefeye Giriş (I. Kısım Tabiat İlimleri ve Felsefe Metodolojisi) XLV, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- ZEBİDİ, Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latifi'z(1978) Sahih-i Buhari Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, 5, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

20'İNCİ YÜZYILDAN 21'İNCİ YÜZYILA GEÇİŞTE JEOPOLİTİK KIRILMALAR VE YENİ DENGELERİN OLUŞUMU*

*Laziza NURPEİS***

ÖZET

1990 yılında SSCB'nin dağılması ile ortaya birçok küresel sorun çıkmıştır. Bu sorunların en başında da 20'inci yüzyıla damgasını vuran Soğuk Savaş, iki kutuplu dünya düzeni, nükleer ve balistik silahlara dayalı denge ortamının yok olması ve yerine asimetrik özelliklere sahip kaotik bir ortamın çıkması vardır. Yeni başlayan süreç, hem bütün toplumların siyasi/politik yaşamsal desteklerini ve dayanaklarını ortadan kaldıracak şekilde sarsmış, hem de ortaya çıkan problem sahaları ile mücadele edebilecek jeopolitik teorilerin eksikliği hissedilmiştir. Özellikle her seviyedeki gücün yeni başlayan sürecin bilinmezliği ile mücadele edebilecek donanımına sahip olmaması, orta vadeli bir plan yapamamasına ve uzun vadede nasıl bir sürprizler zinciri ile karşılaşabileceklerine dair bir fikir oluşturmamalarına neden olmuştur.

Özellikle eski Sovyet topraklarının enerji kaynakları, birbirine karışmış halkları, toplumsal sorunları, değişik yeraltı kaynakları, etnik çatışma sorunları ve radikal terör örgütleri, bütün dünyayı kaos ortamına sokmuştur.

Dolayısı ile dünyanın 1990 yılında önemli bir kırılma noktası yaşadığını ifade etmek gerekmektedir. Bu öyle bir noktadır ki yakın ve uzak geçmişin birikimleri etkisiz kalmaktadır ve yeni bir stratejik ve jeopolitik yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Asıl sorun şudur. 20'inci yüzyıl boyunca iki güç kutbuna dayandırılmış olan denge esaslı jeostratejik teoriler yeni dönemin asimetrik kaos ortamında geçerli olacak mıdır? Yoksa yeni jeostratejik algılama ile inşa edilecek teorilere mi ihtiyaç duyulacaktır?

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, AB, SSCB, Jeopolitik

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. Sakarya Üniversitesi, E-mail: laziza84nurpeis58@gmail.com

GEOPOLITICAL FLUCTUATIONS AND FORMATION OF STABILITY DURING THE TRANSITION PHASE FROM 20TH TO 21ST CENTURY

ABSTRACT

With the collapse of the USSR in 1990, many global problems have arisen. One of the most crucial issues has been the replacement of the stability sustained by Cold War that affected the 20th century deeply, the bipolar world system, nuclear and ballistic weapons with a chaotic environment of asymmetric features. This new stage not only affected the political vital constraints of all societies but also showed the need of geopolitical theories dealing with problems that can arise.

The incapability in dealing with uncertainties of power at all levels caused a lack of compiling long and mid-term plans.

Energy sources of the former Soviet territory, merged communities, social issues, various underground resources, issues of ethnic conflicts and radical terrorist organizations, put the whole world into a chaotic environment.

Therefore, an important breaking point in 1990 was experienced by all countries. This is such a point that the near and distant past accumulations will remain ineffective and new strategic and geopolitical approaches are required. The main problem is revolved around two questions. Will the geo-strategic theories of 20th century that are based on two power poles be available in the new era of asymmetric chaos? Or, are theories, built with the new geostrategic perception needed?

Key Words: Cold War, EU, USSR, Geopolitic

Giriş

20'inci yüzyılın son çeyreği gerçek anlamda bütün dünya için sosyolojik, askeri, siyasi ve stratejik anlamda geçmiş dünya tarihi ile bağları zayıflatacak şekilde deprem etkisi bırakmıştır (Huntington, 2006: 12). SSCB'nin dağılması ile bu boşluğun doldurulması gereksinimlerinin belirmesi, ihtiyaçların tespiti için donelerin yüzeysel olması ve yeni duruma uyum sağlayabilecek güç bileşenlerinin eksikliği nedenleriyle de dünya kültür, tarih ve siyasi birikimlerinde geleceğe dönük aktarım mekanizmalarında bir kaos ortaya çıkmıştır.

Dolayısı ile bu makalede yeni bir başlangıç yapıp yapılmadığı konusu, birbirine zıt olan iki ana sav üzerinden tartışılması planlanmış ve günümüzde yaşanan jeopolitik gelişmelerin önceki jeopolitik yaklaşımlar ile ne ölçüde ilintili olduğunun araştırılması amaçlanmıştır. Bu bakımdan konu, arka plana teorik yaklaşımlardan ziyade uygulama alanına konulan ve etki/tepki algılaması ile kutupsal çatışmalar dikkate alınarak incelenecektir.

Makaleye temel tartışma zemini oluşturan bu iki savdan birincisi, tarihi süreçte yaşananlar her dönemde geleceğe yönelik etkiler bırakır ve kesinlikle kopma yaşanmaz iddiasıdır. İkincisi ise, SSCB'nin yıkılışı ile dünya yeni bir başlangıcın eşliğini geçmiş ve artık 1 ve 2'nci Dünya Savaşlarında ve 1990'a kadar olan süreçteki algılamının geçerli olamayacağı üzerine temellenmektedir (Huntington, 2006: 14). İlk savın doğruluğu konusunda temel alınan esas, toplumlar ve bu toplumların yaşamlarını sürdürdükleri coğrafyalar değişmediği sürece zaman

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

çizgisinde bir kopma olmaz ve uzak/yakın geçmiş, bugüne ve geleceğe doğrudan etki yapmaya devam eder şeklindedir. İkinci savın da merkezine genel olarak Soğuk Savaş Döneminin sona ermesi ile komünizm tehdidi ve bu tehdide bağlı olarak oluşturulan kalıpların yeni dönemin ihtiyaçlarına cevap verememesi oturmaktadır. Yani bu kalıpların nitelik ve nicelik özellikleri, yeni döneme uyum sağlayamayacaktır düşüncesi öne çıkmaktadır. Dolayısı ile bu sav direk olarak zaman çizgisindeki kırılma noktasını işaret etmekte ve geçmiş ile geleceği birbirinden ayırmaktadır.

Yakın Geçmiş Döneme Ana Esaslar Çerçevesinde Bakış

İnsanlar var oluşlarından itibaren toplumlar halinde yaşamışlardır. Toplumlar ise kendilerine özgü kimlikler yaratmışlar ve kültürel özellikler edinerek birbirlerinden farklılaşmışlardır (Albrow, 1997: 18). Kültürel öğelerin içinde doğal olarak oluşan hâkimiyet, büyüme, genişleme ve zenginleşme düşünceleri, toplumları savaşıma, çeşitli ittifaklar oluşturarak bulunulan coğrafyada koruma sistemleri teşkil etmeye itmiştir (Greenville, 2005: 20). Bu düşünceler ile beslenen toplumlara zaman içinde bulunulan coğrafyalar yetmemiş, daha fazlasını elde etme hırsı ve yaşam alanı olan coğrafyalarının dışına taşma ihtiyacı vazgeçilmez bir duygu haline dönüşmüştür (Clark, 1996: 1-10).

Temelde bu düşünceleri taşıyan insanlar, tarihin çeşitli dönemlerinde çok büyük savaşlar ve bunun sonucunda da büyük acılar çekmişlerdir. Diğer bir deyişle, insanlık, tarih boyunca çok önemli dönüm noktalarından geçmiştir. Çok gerilere gitmeye gerek olmadan bugünkü gelişmelere yön veren en önemli dönüm noktası 20'nci yüzyılda yaşanmıştır. Ulus devletlerin dünyaya hâkim olma isteklerinin gelişmiş silah ve taşıma vasıtalarıyla desteklendiği yüzyılın neredeyse tamamında insanlar fiziki bir savaş içinde kalmışlardır. Yani 20'nci yüzyıl aslında “*Savaş ve Acı Yüzyılı*” olmuştur.

Bu yüzyılın temel aktörleri, ilk yarıda Avrupalı devletleri olurken, yüzyılın ikinci yarısında, ABD ve SSCB iki kutup ve iki düşman süper güç olarak dünyayı şekillendirmeye çalışmışlardır. İki kutupluluğun doğası gereği de, dünyada iki farklı yaklaşıma sahip ülkeler ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi; bu iki kutbun herhangi birisi içinde yer almayı göze almış ve bu doğrultuda seçimini yapmış ülkeler, ikincisi ise; seçimini yapamamış ve bunun sonucu olarak da, iki tarafın baskılarına ve yaptırımlara maruz kalmış ülkelerdir. Dolayısı ile dünya üç kutba bölünmüştür. Birinci kutupta SSCB önderliğinde *Doğu bloğu*, İkinci grupta ABD önderliğinde *Batı Bloğu* ve üçüncü grupta ise her iki tarafa dâhil olmayan *Bağılantısızlar* vardır.

Yüzyılın hemen başından itibaren, Asya ve Afrika'da toprak paylaşımı, koloniler teşkili ve denizlere hâkimiyet, Avrupalı devletler tarafından önceliğe yerleştirilmiştir (Ferro, 1997: 54). Avrasya kıtasında Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve topraklarının paylaşılması mücadelesi Avrupalı devletleri, Avrasya kıtası ile Afrika'da sürekli karşı karşıya getirmiştir (Bilgin, 2003: 231). Bu dönemde kolonileşmenin temel aldığı yabancı topraklara yerleşmek ve bu toprakların yerli insanlarını kendi anavatanlarından kopararak kullanmak ile emperyalizmin özüne yerleşmiş olan yabancı topraklarda emperyal ülke ile uyumlu yerli birimler kurarak bu toprakların zenginliklerini kontrol etmek hedefleri, sistemli bir mantık içinde yürütülmüştür (Loomba, 2000: 22).

Dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı sonucunda hiçbir devlet amaçlarına ulaşamamış sadece bir sonraki savaş için tecrübeler edinilmiş ve daha iyi savaşabilmek için teknolojik ihtiyaçlar belirlenmiş ve geliştirilmiştir (Sander, 2007: 404). Böylesine bütün kıtayı etkileyen savaştan ders almayan savaşın galip devletleri, savaş sonunda merkantilist stratejilerine uygun olarak yaptıkları anlaşmalar ile bir sonraki savaşın alt yapısını hazırlamışlardır. Bunun yanı sıra, bu savaşın en büyük hedeflerinden birisi olan Osmanlı Devleti topraklarının tamamının paylaşılması, boğazların ele geçirilmesi projesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlatılan Ulusal Kurtuluş Savaşı ile Anadolu coğrafyası Türkler için yeniden şekillendirilmiş ve Misak-ı Milli ile çizilen sınırlar Lozan Antlaşması ile bütün dünyaya tasdik ettirilirken, 13 yıl sonra imzalanan Montrö Antlaşması sonucunda uluslar arası konumdaki boğazlar, Türkiye'nin kontrolüne girmiştir. Ayrıca 20'nci yüzyılın ilk çeyreğinde sonuçlanan savaş, imparatorluklar dönemini kapatarak ulusal yapılar temelinde ulus devletlerin başlangıcını teşkil etmiş ve insanlığın ulaştığı en son toplumsal yaşam biçimi olan ulus devlet sistemine geçiş yapılmıştır (Schulze, 2005: 9).

20'nci yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen dünya savaşı akabinde imzalanan antlaşmalar, kısa bir süre sonra başlayacak ve yüzyılın ilk yarısında tamamlanacak olan daha şiddetli savaşın temelini oluştururken, kin ve nefret eken antlaşmalar sonunda, yeni bir savaşın, savaşan taraflardan birisi kaybedene kadar devam edeceğinin işaretini vermiştir (Preece, 2001: 100). İki dünya savaşı arası dönem kısa sürmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nda, kazananlar tarafından parçalanmış Almanya, İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmış ve savaşın hemen başında Avrupa'yı ele geçirmiş, bir sonraki adımda, Afrika kıtasında hâkimiyet kurup Rusları yenerek kuzey yarımküreye hâkim olmak gibi büyük bir hedef belirlemiştir (Sander, 2007: 123). 1939 Eylülünde İkinci Dünya Savaşı başlamış ve beş yıldan fazla sürerek sonuçlanmıştır. Savaş gerçekten de 20'nci yüzyılın ikinci yarısının uluslar arası çehresini değiştirecek şekilde yeni bir dünya düzenine neden olmuştur (Sander, 2007: 144).

Büyük acılar ile dünyanın her köşesinde yıkıma sebep olarak biten dünya savaşının sonrasında, insanlık yeni bir döneme aynı yüzyıl içinde başlamıştır. 20'nci yüzyılın ikinci yarısında, dünyada iki süper güç ortaya çıkarken, Atatürk'ün öngörüsü gerçekleşmiş, SSCB Avrupa kıtasında ve Avrasya kıtasının büyük coğrafyasında hâkimiyet tesis etmiştir (Soyak, 2004: 129).

Komünizm, Orta Asya'ya Hazar enerji havzasına, Doğu Avrupa'ya ve Balkanlara yayılmış ve SSCB, tarihi emeli olan sıcak denizlere çıkış imkânına hem Adriyatik bölgesinden hem de antlaşmalar gereği belli sınırlamalar çerçevesinde boğazlar üzerinden kavuşmuştur. İki dünya savaşının çıkmasına sebep olan Avrupalı uluslar ise savaş sonrasında Avrupa'nın batısına sıkışıp kalırken, harabe haline gelmiş şehirler, bozulmuş ekonomik sistem ve psikolojik problemlere sahip insanlar ile zor duruma düşen en büyük grup olmuştur (Güney, 2000: 103). Emperyalizm sonrası serbest kalan Asya'daki ve Afrika'daki halklar, bağımsızlık sürecine girerek bağımsız devletlere dönüşmeye başlamışlardır¹. Bu gelişme üzerine İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra içinde bulunduğu ekonomik olumsuzluklar nedeniyle bırakmak zorunda kaldığı yerlere ABD'nin kontrol etmesini istemiştir. ABD, İngiltere'nin talep ve yönlendirmeleri doğrultusunda devreye girerek Truman doktrinini geliştirmiş, SSCB'nin Avrupa genelinde yarattığı tehlikeye karşı Batı Avrupa'ya ve sonrasında Türkiye ve Yunanistan'a yardımda bulunmaya başlamıştır.² SSCB ise, komünizmi dünyaya yayma projesi kapsamında Soğuk Savaş başlatmıştır. Nükleer silah sistemleri ile donatılmış yeni teknolojilere sahip ABD ve SSCB askeri sistemlerinin dünyanın her köşesinde karşı karşıya gelmiştir. Bu mücadele doğal olarak nükleer silah mevcudunu artışa geçirmiştir. Dolayısıyla bütün bu gelişmeler, 20'nci yüzyılın ikinci yarısına damga vuran en önemli olaylardır (Saenz, 1954: 7).

Avrupa'da başlatılan Soğuk Savaş özellikle SSCB'nin nükleer silahlara sahip olduğu 1950 yılından itibaren daha da hızlanmış, küresel güç merkezleri olan, ABD ve SSCB'nin nükleer silahlara sahip olması, iki süper gücü kontrollü bir şekilde mücadele etmeye sürüklemiştir (Sarıay, 2002: 923). Gelişen teknoloji ile nükleer ve kimyasal silahların dünyanın her köşesine savaş uçakları, denizaltılar ve uçak gemileri ile taşınabilir hale gelmesi sonucunda da iki kutup ve

¹ <http://www.un.org/fr/decolonization/declaration.shtml>, E.D. 5. 5. 2013.

² <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Halil-Erdemir.pdf>, E. D. 6 . 5. 2013.

yandaşları arasındaki hâkimiyet çabaları, dünya çapında bir mücadeleye dönüşmüştür (Tucker, 2008: 44).

Soğuk Savaş Dönemi güç mücadelesinin en önemli özelliklerinden birisi, dünya çapında hâkimiyet elde edebilmek için küresel jeostratejilerin uygulama alanına geçirilmesidir (McMahon, 2003: 54). Bu kapsamda, 20'nci yüzyılın ikinci yarısından sonra SSCB yayılmasının Avrasya kıtası dışına taşmaması, sıcak denizler ile dolaylı veya dolaysız olarak irtibatın kesilmesi maksadıyla, ABD merkezli uluslar arası ittifaklar teşkil edilmiştir (Swift, 2003: 15).

Bunlar, genel olarak bilindiği üzere\ Batı Avrupa'dan Türkiye'nin doğusuna kadar NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü), buradan Asya doğusuna kadar CENTO (Bağdat Paketi) ve SEATO (Güney Doğu Asya Antlaşması Örgütü) oluşumlarıdır (Aybet, 1999: 1). Soğuk Savaş Döneminde bu çevreleme politikasının üç ittifakı etkili olmuş sadece Türkiye, Pakistan hattı 1979'da CENTO'nun bozulması nedeniyle, etkisiz kalırken, ABD destekli NATO, mevcut jeostratejik teorilere bağlı kalarak boşlukları doldurmuş ve SSCB'ye karşı görevini yerine getirmiştir (Doğan, 2005: 71).

Orta Doğu'da CENTO'nun etkisizleşmesi sonucunda bu coğrafyada SSCB ve ABD güç mücadeleleri etkili olarak varlığını korumuştur. Hazar enerji kaynaklarının tamamına sahip olan ve sadece Doğu Bloğunda kullanılmasına müsaade eden SSCB, Orta Doğu enerji kaynaklarını da kontrolü altına almak istemesi sonucunda, ABD, bu coğrafyada özellikle 1980'den itibaren Reagan doktrinleri ile etkin varlığını korumaya çalışmıştır (Doğan, 2006: 108).³

Soğuk savaş döneminde SSCB'nin en önemli hedefi, ABD çevrelemesi ile oluşan zinciri kırmak için planlar yapmak ve uygulamak olmuştur. Çevreleme stratejisinin zayıflıklarını bularak bir delik açmak ve bir şekilde sıcak denizlere çıkmak ve bu kıyılarda üsler teşkil etmek, SSCB için hayati öneme haiz bir çabadır.

Bu kapsamda, SSCB ve ABD, Orta Doğu bölgesinde uzun bir dönem karşı karşıya geldikten sonra, SSCB'nin Afganistan'ı 1979 yılında işgal etmesi ile bu bölge, 19'ncü yüzyılda İngiliz-Rus mücadelesinden sonra, tekrar SSCB-ABD arasında mücadeleye dönüşmüş ve ABD'nin dolaylı yardımları sonucunda SSCB, Afganistan'dan çekilmek zorunda kalmıştır (Raşid, 2001: 192).

Bu dönemde Afganistan'dan Orta Avrupa'ya kadar, ABD tarafında olan Müslüman unsurlar, silahlandırılarak, eğitilerek desteklenmiş ve bu hat üzerinde ünlü yeşil kuşak teşkil edilmiştir (Kabalan 2012, 1).⁴ Yeşil kuşağın aktörleri de, bir sonraki yüzyılın hemen başında ABD'yi kendi içinde vuracak olan Taliban'a, El Kaide'ye dönüşmüş ve bu unsurlar Afganistan'dan Orta Doğu'ya kadar bütün coğrafyaya nüfuz etmiştir (Chossudovsky, 2011: 1). Bu tarihten sonra birçok küçük fakat tehlikeli unsur serbest hareket için bir fırsat doğmasını beklemeye başlamış özellikle, SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesi sonrasında bu coğrafyanın kontrolü tamamen radikal İslami unsurların eline kalmıştır (Brzezinski, 1998: 22).

Bu bağlamda yüzyıla şekil veren gelişmelere bakıldığında geçerli olan jeopolitik yaklaşımların üç önemli özelliğine dikkat çekmek gerekmektedir. Bunlardan ilki statik yapıdır. İki kutup, iki süper güç ve bunların etrafında toplanmış olan bir ülkeler grubu kolayca bozulmayacak bir denge oluşturmuştur. İkincisi nükleere ve balistik silahlara dayalı bir dengenin varlığı ve geçerliliğidir. Silahların her iki tarafta da bütün dünyaya büyük zarar verecek durumda olması

³ Reagan doktrini, demokratik rejimin ortadan kalktığı bir ülkede yeniden kurulabilmesi veya bu tür rejimin o ülkeye bizzat empoze edilmesi için askeri güç kullanımı dahil olmak üzere her türlü yardımda bulunmanın devletlerin hakkı olduğunu savunmaktaydı.

⁴ Soğuk Savaş Dönemine ait son strateji olan "Project Of Grenn Belt" yani Yeşil Kuşak Projesi ile ABD, Pakistan'ın doğusundan Mısır'ın batısına kadar olan alanda SSCB'ye karşı bir emniyet sistemi teşkil etmek istemiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

mevcut tehdidi sürekli olarak bütün ülkelerin üzerinde hissettirmiştir. Bu tehdidin varlığı da belirgin bir denge oluşturmuştur. Üçüncüsü 20'inci yüzyılın etkili "kara hâkimiyet teorisi" ve bu teoriye karşı geliştirilerek SSCB'yi Avrasya Kıtası içine mahkûm etmeyi hedefleyen "kenar kuşak teorisi" üzerine mevcut bütün stratejiler bina edilmiştir (Mackinder, 1943: 13).

SSCB'nin sıcak denizlere çıkışının engellenmesi olarak genellenebilecek olan bu stratejiler üzerine çalışmalar yoğunlaşmış ve güç mücadeleleri genel olarak Avrasya kıtasının batısından doğusuna doğru uzanan hatta gelişim göstermiştir. 1990 yılına gelindiğinde ise bütün jeostratejik düşünce sistemi ortadan kaldıracak şekilde SSCB'nin dağılması olayı gerçekleşmiştir. Bu gelişme sonucunda iki kutuplu stratejilere dayalı bütün yaklaşımlar ortadan kalkarken bölgesel çatışmalar içerikli asimetrik bir kaos ortamı ortaya çıkmıştır.

Kaotik Bir Ortamda Asimetrik Güç Mücadelesinin Ortaya Çıkması ve Yeni Stratejilerin Belirmesi Sürecine Bakış

Yaşanan Soğuk Savaşın sonunda, 1990 yılı, insanlık tarihinde belki de en önemli dönüm noktası olarak yerini aldı. 20'nci yüzyıl 1990'da tamamlandı, çünkü SSCB'nin yıkılması ile yeni bir dönem başladı. Avrasya kapılarının dünyaya açılması, Doğu Bloğunun yok olması, ABD'nin her bakımdan tek süper güç olarak bütün ihtişamı ile ayakta kalması, Avrupa, Orta Asya ve Rus topraklarında birçok halkın ve etnik unsurların kontrolsüz bir şekilde açığa çıkması, dünyanın geriye kalan kısmının her bakımdan etkilenmesine sebep oldu (Rothchild, Wingfield, 2000: 265).

Avrupa'nın batısında sıkışıp kalmış, ABD ve ABD'nin askeri gücü destekli NATO ile ayakta kalan ülkeler için tekrar geçmişte kalan hedeflere ulaşacak adımları atmak için fırsatlar doğdu (Gurr, 1993: 156). Orta Asya'da yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri'nin dünyaya açılması için bütün engeller ortadan kalktı ve en önemlisi dünyanın aktif olarak en büyük ikinci enerji kaynakları, bütün dünyanın kullanımına açılma fırsatı doğdu ve gerçek anlamda "Yeni Dünya Düzeni", 21. yüzyıla 10 yıl kala başladı (Efegil, Akçalı, Kılıçbeyli, 2004: 183). Bunun yanı sıra dünyanın en yoğun nüfusunun yaşadığı yaşlı kıtanın köklü halkları, SSCB sonrası kendi başlarına ve tanımadıkları bir dünya ile karşı karşıya kaldılar. Güç merkezlerinin dikkatlerini çekerek önemli derecede tehlike ve tehditler ile dolu bir kaos ortamının içinde kendilerini buldular (Roy, 2000: 73). Bu dönemde Orta Asya'nın yeni kurulan cumhuriyetlerinden olan Tacikistan devlet başkanının: "SSCB'nin dağılması ile bağımsızlık gökyüzünden bir meteor gibi düşmüştü üstümüze ve bizler ne yapacağımızı bilemez durumdaydık." şeklindeki açıklaması, ortaya çıkan kaos ortamını bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermiştir (Ülkü, 2004: 124).

SSCB'nin Ruslaştırma politikaları ile etnik karmaşaya sahip kılınmış, milli ve kültürel yapıları unutmış/unutturulmuş olan halklar, SSCB'nin baskıcı gücünün ortadan kalkması sonucunda kimlik bunalımlarına girmiştir (Roy, 2000: 122). Çünkü Soğuk Savaş Dönemi boyunca halklar zorunlu göçler ve baskılar ile birbirinden ayrılmış, yapay sınırlar çizilirken aynı halka mensup insanların nüfus özellikleri heterojen hale getirilmek maksadıyla bölünmeler ve bölünen unsurlara yeni kimlikler verilerek, bu gruplara yeni etnik/kültürel kodlar kazandırılmıştır (Ülkü, 2004: 101). Bunun sonucunda da SSCB sonrası ortaya çıkan etnik karmaşa kolayca çözülemeyecek noktalara gelirken tarih boyunca aynı kökene sahip olan unsurlar birbirlerine düşmanca davranmaya başlamışlardır (Kimmage, 2004: 2).

Fransız düşünür Levy; "21'inci yüzyıl kimliklere sahiplenildiği yüzyıl mı olacak" sorusuna: "Yetmişli yıllarda insanların temele sorunu haz ve hazzı nasıl engelsiz olarak tadabilirim şeklindeydi, seksenli yıllarda bu soru daha çok para ve para ede etme yöntemleri "nedir"e dönüştü, doksanlı yıllarda ise ben kimim, kimliğim nedir, onu oluşturan nedir sorusu hâkim oldu." cevabını verirken, SSCB'nin sonrası başlayan kimlik problemleri ve etnik çatışmalar ile dünyaya yayılan "kimim ben" rüzgârından bahsetmektedir (Yamul, 1997: 15).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

SSCB'nin ardından kimlik arayışı merkezinde ortaya çıkan kaos, beraberinde sınır anlaşmazlıklarını, bölgesel ölçekli güç mücadelesini ve bu mücadelenin yanında ve karşısında yer alan ve çıkarları uğruna savaşılabilecek azim ve iradede orta ve büyük güç merkezlerini de karşı karşıya getirmiştir. Üç bölge özellikle ön planı çıkmıştır.

Bu bölgeler, Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya bölgesidir. Balkanlarda Sırp aşırı milliyetçilerinin Rus desteği ile katliam derecesine varan güç kullanımlarına rağmen, Rusya Federasyonu bu güzergâhtan Adriyatik denizine çıkamamış, Balkanlar, SSCB öncesinden daha kötü bir duruma girmiş ve yapılan antlaşmalar sonucunda patlamaya hazır bir bomba haline getirilmiştir (Pratt, 2003: 132). Balkanlarda ortaya çıkan etnik temelli problem sahaları kısmen de olsa giderildikten sonra, Avrupa'nın, Avrupa Birliği oluşumu ve Avrupalılık üst kimliği çerçevesinde ulus üstü bir kurum haline dönüşümü iddiası ile yükselişi gözlenmiştir. Bu yeni bir süreçtir ve Avrupa için Doğu Avrupa'yı içine alarak eski topraklarını doğuda ele geçirmek, Rusya ile geçmişteki hesabı kapatmak anlamına gelmiştir (Arsava, 2001: 33). Avrupa Birliği, SSCB sonrası ortaya çıkan etnik problemleri körükleyen bir davranış biçimi geliştirmiş, Kopenhag kriterleri ile azınlık haklarının korunması olarak başlayan süreç, alt kimlikleri güçlendirerek ulus devletlerin yıkılması olarak devam etmiş, böylece SSCB sonrasında ortaya çıkan kimlik sorunlu problem sahaları, bütün Avrasya'ya hatta dünyaya yayılmıştır (Yenigün, 2002: 374).

Bunun yanı sıra Avrupa Birliği'nin güçlü ve sanayi bakımından gelişmiş devletleri tarafından, enerji ihtiyaçlarının karşılanması için Rusya Federasyonu'nun dış politikada tehdit olarak kullandığı enerji kartını boşa çıkarmak, en öncelikli görev olarak algılanmış ve 2007 yılında Romanya ve Bulgaristan Avrupa Birliği'ne alınarak, Karadeniz'e doğrudan çıkış imkânı sağlanmış ve enerji ihtiyacının karşılanmasında yeni açılımlar elde edilmiştir (Aktoprak, 2008: 93). 21'inci yüzyılın hemen başından itibaren 2007 yılına kadar olan süreçte, Yeni Dünya Düzeni büyük değişim yaşamıştır. Tarihe Rusya'yı yeniden ayağa kaldıran lider olarak geçen Putin, 2000 yılında Rusya Federasyonu'nun başkanı seçilmiş ve "Her kim ki SSCB. 'nin çöküşünden dolayı üzülmüyor, onun kalbi yoktur. Her kim ki onu eski şekliyle canlandırmak istiyor onun aklı yoktur." şeklindeki beyanatı ile Rusya Federasyonu'nu Yeni Dünya Düzeni'ne hazırlamaya başlamıştır (Birsell, 2007: 182). Bu kapsamda Rusya Federasyonu, Putin'in öngörülleri ile enerji akış kontrolünün ABD'nin elinden almaya yönelik adımlar atmaya başlamış, Gazprom şirketini dünya çapında bir kuruluş haline getirirken, Avrupa'ya enerji kontrolü ile her an bu devletleri enerji darboğazına sokabileceği işaretlerini vererek, bu gücü, dış politika aracı haline dönüştürmüştür (Klevement, 2004: 28).

Batı Avrupa ülkeleri, Rus enerji kontrolü ile önemli ölçüde Hazar enerji kaynaklarına muhtaç hale getirilmesini müteakip, BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu)'nun bir devamı olarak tasarlamış olduğu, Şanghay Beşlisi'nin, önce Şanghay Formu, daha sonra da Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dönüştürerek, bu organizasyonun içine gözlemci statüsünde de olsa İran, Pakistan ve Hindistan'ı dâhil etmiş ve ABD'nin Büyük Orta Doğu projesini olumsuz yönde etkilemiştir (Cohen, 1996: 98).

2006 yılında, Şanghay üyeleri ile Tataristan'ın başkenti Kazan şehrinin 1000'inci kuruluş yıldönümünde, "BDT artık tarihi misyonunu tamamlamıştır." açıklaması, Rusya Federasyonu'nun vizyonunun yakın bir gelecekte, ABD'nin tek kutuplu gücüne son verileceği, Rusya Federasyonu liderliğindeki Şanghay İşbirliği Örgütü ile Avrasya İttifakının, ikinci bir kutup olarak yükselme ihtimalinin ortaya çıktığını göstermiştir.

Son beş sene içinde Rusya Federasyonu tarafından verilen siyasi ve teknolojik destek sayesinde İran, ABD tarafından yapılan tehditlere meydan okumuş ve günümüzde nükleer kulübe katılan yeni üye olmuştur. Böylece Şanghay'ın işaret ettiği Avrasya İttifakı içinde, Rusya Federasyonu, Pakistan, Hindistan'dan sonra İran'da henüz tam üye olmasa bile nükleer güce sahip ülkeler olarak ABD'nin Avrasya kıtasına yönelik çıkarlarını durdurabilecek bir güç ittifakı görünümüne sahip olmuştur (Bailes, Dunay, 2007: 11).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Gerçekten de bu uzun süreli siyasi, askeri ve ekonomik mücadele, 1990 yılından sonra günümüze kadar geçen süreç içerisinde, gözle görülür bir ivme kazanmıştır. Rusya Federasyonu, hem ABD'ye, hem de Avrupa Birliği'ne Avrasya'da ve dünyada kendisinin devre dışı bırakılmasının veya Rusya Federasyonu dışlanarak bir plan yapılmasının mümkün olamayacağını çok iyi bir şekilde anlatabilmiştir (Dugin, 2003: 68). Dolayısı ile günümüzde Rusya Federasyonu, enerji gücü ile Avrupa'ya, Şanghay ile Çin'e kadar olan geniş coğrafyaya, geçmişten gelen asimilasyon politikalarının bir sonucu olarak halkların karışmasının verdiği inisiyatif ile Kafkaslara ve içinde barındırdığı Müslüman toplumlar vasıtası ile Orta Doğu'ya kadar olan geniş kıtayı ciddi anlamda etkileyecek duruma gelmiştir (Kaushik, 2001: 18).

ABD'ye gelince, ABD 21'inci yüzyıla erken ve tam anlamıyla beklenmedik bir şekilde dünyanın tek süper gücü olarak girmiştir. SSCB sonrasında ortada kontrolsüz bir şekilde kalan nükleer ve o dönemin en modern ve konvansiyonel silahları, özellikle Orta Asya merkezli ve Pakistan ve Orta Doğu tarafından desteklenen radikal İslami unsurların eline geçme ihtimalinin ortaya çıkması sonucunda ABD tarafından yeni dönemin başında, öncelik silah kontrolüne verilmiştir (Jafalian, 2002: 4). Özellikle, SSCB'nin nükleer silah deposu durumunda olan Kazakistan, öncelikli ülke konumuna gelirken bu ülkenin, ABD ile kıtalar arası menzillere sahip nükleer ve konvansiyonel silahlarının imha edilmesi yönünde paralel hareket etmesi (1992 SALT-2 Anlaşması), silah kontrolünde çok önemli adımlar atılmasını sağlamıştır.⁵

2000 yılının hemen başlarına kadar olan süreçte ABD, Soğuk Savaş Dönemi'nde Başkanlarının ortaya koyduğu doktrinlerle Orta Doğu'yu kontrol etmek olarak nitelendirebileceğimiz dünya hâkimiyeti amaçlı dış siyaset programını geliştirerek Cebelitarık Boğazı'ndan Çin'e kadar olan bölgede hâkimiyet kurmak anlamına gelen "*Büyük Orta Doğu Projesi*"ni dünya kamuoyuna duyurmuş ve dünyanın tek süper gücü olarak uygulamaya koymuştur. 2001 yılında ikiz kulelere yapılan saldırılar sonrasında Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'da askeri üsler oluşturarak Afganistan'a dolayısı ile Orta Asya'ya ve Avrupa kıtasının derinliklerine nüfuz etme fırsatı elde etmiştir (Cheterian, 2003: 2-3). Hatırlanacağı üzere, bu dönemde ABD'nin Afganistan'a yönelik icra edeceği harekâta ilk destek Özbekistan'dan gelmiştir (Clements, 2003: 6).

Bu kapsamda, ABD, Orta Asya'nın yeni Türk Cumhuriyetleri ile yapmış olduğu anlaşmalar gereği, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan hava sahalarını istediği şekilde kullanmaya başlamış, ayrıca, Özbekistan'ın Temriz ve Hanabat, Kırgızistan'ın Manas ve Tacikistan'ın Kulyab, Kurgan-Tuyube ve Hokand mahallerini ve hava alanlarını kendisine tahsis ettirmiş, Kırgızistan'a 3000, Özbekistan'a 1000 ABD askeri konuşlandırmıştır (Cheterian, 2003: 3).

Bu dönemde Rusya Federasyonu başkanı tarafından destek verilen harekât her iki taraftan da işine yaramıştır. Rusya Federasyonu için harekâtın anlamı; henüz askeri, siyasi ve ekonomik olarak güçsüz olunması sebebi ile Orta Asya'daki radikal İslami terör örgütlerinden kurtulmaktır. Nitekim bu dönemde Putin tarafından yapılan açıklamalarda ABD'nin harekâtı Rusya Federasyonu tarafından destek görecektir biçimdedir. Putin, "*Türkistan'da ne yapmakta olduğumuzu çok iyi biliyoruz. Eğer ABD'yi düşman olarak görseydik tabii ki farklı davranırdık. Ama gelecekte ortak ve hatta müttefik olabileceğimizi göz önünde bulundurursak anti-terörist koalisyon dâhilinde bugüne kadar yaptığımız ve hala yapmakta olduğumuz her şey doğrudur.*" sözleri ile desteğini belirtmektedir. ABD için ise harekâtın anlamı; Soğuk Savaş dönemi boyunca nüfuz edemediği bölgelere girmektir (Jafalian, 2002: 2).

ABD'nin çıkar yüklü beklentilerini, Şubat 2001'de, Colin Powel, Uluslar arası İlişkiler Komisyonu toplantısında, "*ABD, Türkistan'da daha önce hayal bile edemeyeceği bir zenginliğe ve*

⁵ <http://www.coldwar.org/articles/70s/SALTIIandII.asp>, E. D. 6. 5. 2013.

sürekli çıkarlara sahip olacaktır.” diyerek desteklemiştir. Bu nedenle Orta Asya'nın güneyinde yürütülen harekât siyasi anlamda başarılı olmuştur. Fakat zaman içerisinde Afganistan'ın işgalinin Büyük Orta Doğu Projesi'nin gerçekleşmesi için yeterli olmadığı anlaşılmış ve 2003 yılında, gerçekçi olmayan sebepler ile Irak işgal edilmiştir. Irak'ın işgali ile ABD, Orta Doğu'dan, İran ve Türkmenistan hariç Çin sınırına kadar bu geniş coğrafyaya etki edecek şekilde yayılmış ve günümüze kadar geçen beş senelik süreçte tam anlamı ile batağa saplanmıştır.

Asimetrik Bir Jeopolitik Yaklaşımın Etkisine Karşı Oluşan Tepki Jeopolitiği İçinde Yeni Bir Dünya Düzeni

ABD Başkanının 1990 yılında tek kutuplu dünya düzenini işaret eden ve dünyanın tek süper gücü söylemi ile dünyayı kendi çıkarlarına göre yönetmeye kalkışması stratejisinin üzerinden günümüze kadar çok kritik dönemlerden geçilmiştir. 2007 yılından itibaren durum değişmiş, dünya tekrar istikrarsızlaşacak biçimde hareketlenmiştir.

ABD'nin yayılmacı asimetrik stratejileri çerçevesinde, Orta Doğudan Afganistan'a kadar askeri hareketliliği beklenen etkiyi gösterememiş aksine bu hattın kuzeyinde yer alan ve özellikle Şanghay İşbirliği Örgütü ülkelerinin tepkisini çekmiştir (Bulard, 2009: 1). Avrasya coğrafyasındaki ABD baskısı, günümüze kadar olan süreçte tepki doğurmuş, bu tepki karşı grubun birçok alanda ittifak oluşturmaya sebep olmuştur.

Eylül 2008 ayı içinde meydana gelen gelişmeler kapsamında ABD, Avrasya'daki gücünü neredeyse ikiye katlayacak şekilde yığınaklanmasını artırma kararı almıştır. Afganistan'ın zorlu coğrafyasında, ABD ile tam anlamıyla hemfikir olmamakla beraber radikal terör örgütlerinin hedefi durumunda olması nedeniyle iki ABD kalesi mevcuttur. Bunlar Özbekistan ve Pakistan'dır. Pakistan Devlet Başkanı Pervez Müşerref'in görevini yeni bir başkana bırakması, ABD için, Pakistan'ın kale görevini sürdürüp sürdüremeyeceği konusunda soru işareti oluşturmıştır.

Yeni başkan ile Pakistan, radikal terör güçleri ile ılıman bir çizgi oluşturmaya kalkarsa, bu coğrafyanın ABD için mezarlık haline dönüşeceği kaçınılmazdır. Böylesi bir durumda Pakistan'ın tutumu ile bu bölgede ABD'ye karşı mücadele eden Hizb-ut Tahrir, Taliban, El-Kaide, Özbekistan İslami Hareketi ile Pakistan'ın içinde bulunan muhafazakâr unsurlar, güç birliği oluşturarak veya müstakil olarak ABD ile mücadelelerinde daha rahat bir hareket sahası elde edecekleri bir zemine kavuşabilecekleri görülmektedir.

Bununla beraber, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün lokomotifi konumundaki Rusya Federasyonu ve Çin tarafından teşkil edilen ve Taşkent Kolektif Güvenlik Teşkilatına üye olan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin de katılımı ile oluşturulan askeri güç, çeşitli dönemlerde tatbikatlar yapmaktadır. Bu tatbikatların sonucunda, Avrasya coğrafyasında dışarıdan ve içerden gelebilecek her türlü tehdide bu büyük ve yerli güçle karşılık verilebileceği, bu nedenle ABD'nin askeri oluşumunun bu coğrafyada varlığını sürdürmesine gerek olmadığı açık olarak ifade edilmektedir (Birsell, 2010: 100).

Avrasya'nın gerçek sahiplerinin yakın zamanda ABD'yi kendi kıtasına geri gönderecek her türlü tedbiri alacağı ve gerekirse örtülü bir şekilde ABD'ye karşı mücadele eden örgütlere destek verebileceği tahmin edilmektedir. Rusya Federasyonu, ABD'nin İran'a nükleer çalışmalarını engellemeye yönelik tehditlerine rağmen, açık siyasi ve teknolojik desteğini vermiş, İran'ı Şanghay İşbirliği Örgütü'ne davet etmiş ve şimdilik gözlemci statüsünde, örgütün toplantılarına katılmasını sağlamıştır.

Rusya Federasyonu, ABD karşıtı faaliyetlerini, çeşitli uluslar arası platformlarda dile getirdiği düşünceleri ile desteklemektedir. Örneğin, Şubat 2007'de Münih'te NATO Güvenlik Konferansı'nda, *“Tek kutuplu dünya nedir? Bunu ne kadar süslerseniz süsleyin, netice itibarıyla tek tip durum, tek erk, tek güç merkezi, tek efendi anlamına gelir. Tek egemenin, tek efendinin*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

olduğu bir dünya, onu elinde bulunduranlar için de ölümcüldür.” şeklinde yaptığı konuşma ile, ABD’nin Yeni Dünya Düzeninin şöyle ya da böyle sona erdiğini belirtmektedir (Gresh, 2009: 1).

ABD’nin Batı-Doğu enerji koridoru olan Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını, Gazprom şirketini ile Avrupa’ya yönlendirerek zayıflatan Rusya Federasyonu, Hazar enerji kaynaklarını da kontrol eder hale gelmiştir. ABD’nin insan hakları ihlali ile suçladığı dünyanın onuncu en büyük doğalgaz üreticisi Özbekistan’ın Rusya Federasyonu ile işbirliği içine girerek, gaz ulaşımında Gazprom ile anlaşması ve hemen arkasından, ABD için kamuoyu oluşturan SOROS Vakıflarını ülkesinin sınırları dışına çıkarması ve ABD askeri üslerinin faaliyetlerini durdurması sonucunda, ABD, Orta Asya’da hem enerji hem de aktif askeri inisiyatifini kaybetmiştir (Rekacewicz, 2010: 2).

Yeni Dünya Düzeninin yeniden yapılandırılması çerçevesinde dört ana bölgeden söz etmek mümkündür. Bunlar Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya ve Orta Doğudur. Balkanlar bölgesinde, Kosova’nın bağımsızlığının Avrupa Birliği tarafından kabul görerek tanınması sonrası, etnik unsurların bağımsızlıklarına kavuşması örneği ortaya çıkmış ve bölgeyi hareketlendirmiştir. Etnik grupların bağımsızlıklarını kazanmaları ve küçük nüfusları ile Avrupa Birliği’ne alınarak büyümenin sağlanması, bu oluşumun ana projesidir. Avrupa Birliği ise gittikçe güçlenen eski emperyal güç merkezidir. ABD, NATO imkânı ile Avrupa’da ve hatta Balkanlarda etkili olmaya çalışmakta ve füze kalkanı projesini bu amaca hizmet edecek şekilde kullanmak istemektedir.

Rusya Federasyonu ise, 2010 yılında güncelleştirdiği Askeri Doktrini kapsamında, yakın çevre olarak değerlendirdiği Romanya coğrafyasında, böyle bir oluşumu kabul etmeyeceğini belirtmekte ve Avrupa Birliği’ne baskı yapmaktadır. Tabi ki baskı aracı olarak da enerji darboğazı oluşturma tehdidini kullanmaktadır. 400 yıla yakın Osmanlı İmparatorluğu’nun toprakları içinde özerk bir muhtariyet statüsünde kalan Kosova’nın bağımsızlığının Avrupa Birliği tarafından kabul görmesi, 1990 yılından itibaren başlayan mikro-milliyetçiliğin veya diğer bir deyişle etnik başkaldırının önemli bir zaferidir.

Post emperyalizm ekonomik krizlerle uğraşsa da artık gücünü toplamış ve yeniden Avrupa’da, Avrasya’da ve daha sonra dünyada etkin olma projelerini uygulama alanına koymuştur. Dolayısı ile ABD tarafından Soğuk Savaş Dönemi boyunca doldurulan boşluklar kapatılmaya başlanılmıştır. Avrupa Birliği ve GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova) vasıtası ile ABD tarafından desteklenen Gürcistan yönetimi, Güney Osetya’nın Kuzey parçası ile birleşme maksatlı başkaldırısına askeri güç kullanarak cevap vermiştir. Fakat Rusya Federasyonu’nun sert karşılığı sonucunda bu küçük bölge kaynayan kazana dönmüş ve güvenilen güç merkezi gerekli fiili yardımı yapamadığı gibi, Gürcistan, kendi toprak bütünlüğünü de kaybetmiştir.

Etnik olarak zaten homojen bir yapıda olmayan ülke, 2000 yılından itibaren etnik azınlıklar ve askeri üsler kapsamlı Rusya Federasyonu ile sürdürdüğü tartışmalı ilişkiyi, Osetya sorunu ile koparmış, toprak bütünlüğünün ortadan kalkması gibi bir sonuçla karşılaşmıştır. Dolayısı ile Kafkaslardan geçecek enerji güzergâhlarını korumak, BDT’nin etkinliğini Kafkaslarda en aza indirmek ve Kafkasya bölgesini önce güney sonra kuzey olmak üzere el geçirerek kuzeyde Ukrayna ile coğrafi olarak birleşme sonucunda Karadeniz’i kontrolü altına almak ve Rusya Federasyonu’nu bu denizden uzaklaştırmak maksatlarıyla ABD tarafından kurulan GUAM, fiili olarak yok olmuştur.

Öncelikli olarak sorulması gereken soru şudur; ABD’nin küresel gücü tek kutuplu olarak devam edecek midir? Bunun cevabı hem evet hem de hayırdır. Çünkü ABD’nin karşısında, Rusya Federasyonu, Şanghay İşbirliği Örgütü ve Avrupa Birliği ve Orta Doğu’dan Afganistan’a kadar olan geniş coğrafyada ABD’yi yıldırma noktasına getiren dağınık radikal unsurlar mevcuttur.

Bu unsurların da kendi içlerinde çıkar kaynaklı ve kısa vadede çözülemez, etnik, sınır ve enerji kontrolü gibi önemli problem sahaları olması nedeni ile ABD’ye karşı Avrasya ittifakı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

oluşturarak ikinci bir kutup ile ortaya çıkmaları neredeyse imkânsız gibidir. Buna karşın, orta vadede, ABD'nin tek kutuplu hegemonyasına karşı, ikinci bir kutup yerine birden fazla etkili güç merkezlerinin var olması kabul edilebilir bir ihtimaldir.

Gerçekten de, 21'inci yüzyılın tek kutuplu ve ABD kontrolündeki dünyası, çok kutuplu bir dünya düzenine doğru gitmektedir. ABD'nin karşısında Soğuk Savaş döneminin ikinci süper gücü gibi bir güç merkezi beklemek yanlış olacaktır. Çünkü birden fazla güç merkezi, kendi aralarında birleşmekten ziyade, müstakil olarak çıkarları doğrultusunda güçlenme temayülü göstermektedir.

Kosova'nın bağımsızlığını tanıyan Avrupa Birliği'ne karşı hareket, Rusya Federasyonu tarafından Osetya'nın tanınması ile gelmiştir. Avrupa Birliği'nin alt kimliklere sahip unsurları önce güçlendirme, sonra ana unsurlardan koparma ve daha sonrasında kendi bünyesine alarak genişleme stratejisini, Rusya Federasyonu tarafından Kafkaslarda uygulama alanına konulmuş, Osetya, Gürcistan'dan koparılarak şimdilik bağımsızlığı tanınmıştır. Yakın bir zamanda Osetya'nın Kuzey Kafkasya'da ki Rusya Federasyonu kontrolündeki özerk cumhuriyetlere katılacağı gelecek ile ilgili seçeneklerden en kabul edilebilir olanıdır.

Rusya Federasyonu da, Avrupa Birliği gibi tehlikeli bir oyunun içerisine kendisini atmıştır. Hedef, ünlü Rus stratejisti Dugin'nin dediği gibi, Rus İmparatorluğu sınırlarında yaşayan çeşitli etnik yapılara sahip halkları Avrasya kazanında birbirine karıştırarak Rusya yanlısı Avrasyalı bir halk yaratmaktır (Dugin, 2003: 17).

Güney Kafkasya'da ki üç devletten birisinin parçalanması sonucunda, bu coğrafya, üç güç merkezinin kozlarını paylaşacakları bölge olmuştur. Gürcistan'ın kuzeyinde yer alan Osetya ile Abhazya, Rusya Federasyonu için genişleme alanı haline gelirken, Gürcistan'ın geriye kalan kısmı Avrupa Birliği'nin hedefi olmuş ve ABD'nin bu bölgede ki siyasi, askeri ve ekonomik yatırımları felç olmuştur. Dolayısıyla böyle bir coğrafyada yaşamak için her konuda güçlü olmak gerekmektedir. Gücün var olmasının en önemli şartı da, hiçbir alanda hiçbir unsura muhtaç olmamaktadır. Bu nedenle, kendi teknolojisini kendisi yenileyen ve geliştiren sanayi ve silahlı kuvvetler, sınırsız güce sahip olabilmek için öncelikli şartlardır.

SONUÇ

Görüldüğü gibi 20. yüzyılın başından itibaren içinde bulunduğumuz 21. yüzyıla ait dönemlere kadar sürekli olarak Avrasya kıtası merkezli bir güç mücadelesi yaşanmıştır. Fukiyama, Huntington gibi birçok strateji konusunda uzman olan araştırmacıların da ifade ettiği gibi 1990 yılında SSCB'nin ortadan kalkması ile başlayan süreç bir öncesine göre karşılaştırılamayacak kadar daha karmaşık ve etki bırakıcıdır. Çalışmaya temel oluşturan Soğuk Savaş Dönemi ve sonrası gelişmelerin ana nitelikleri ortaya konulduğunda yaşanan ve halen devam eden güç mücadelelerinin jeopolitik özellikleri bakımından tek ortak noktası olan coğrafyalar haricinde birbirinin devamı olduğunu gösterecek benzer niteliklerinin olmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Zira yaşanan/yaşanmaya devam eden güç mücadelelerine teorik boyutta bakıldığında bu durum açık bir şekilde görülecektir. 20. yüzyılın hemen hemen tamamına damgasını vuran Soğuk Savaşın jeopolitik yaklaşımı Mackinder'in Kara Hâkimiyet teorisine dayandırılmıştır. SSCB, Avrasya'nın genelini kendi mirası olarak görmüş ve hâkimiyet stratejini bu geniş coğrafyayı elinde tutabilmek üzerine oluşturmıştır. Fakat sıcak denizlere güvenli ve rahat çıkış perspektifini de unutmamış ve bu hedefe ulaşabilmek için çok kritik faaliyetler yürütmüştür. ABD'nin başını çektiği Batı dünyası da SSCB'nin kara hâkimiyetini kurduğu Avrasya'da etkili olamayacağı algılamasından hareketle bütün gücünü SSCB'nin sıcak denizlere çıkma projesini engellemek üzerine inşa etmiştir. Amaç bu olunca da ortaya Batı dünyasının jeopolitik yaklaşımı olan Kenar Kuşak Teorisi çıkmıştır. Böylece nükleer ve kıtalar arası balistik füzelerden oluşan devasa ordular ile teşkil edilen denge içinde dünya iki kutuplu bir statik özellikte yaşam

sürdürmüştür. Yani bu dönemin en önemli özellikleri, statik olmak, nükleer güce dayanmak ve tahmin edilebilirliktir.

1990 yılı sonrasında bu durum tamamen değişime uğramıştır. Artık yeni bir dönem başlamıştır. Yeni başlayan dönemin en önemli özellikleri bilinmezlik, asimetrik güç mücadelelerinin başlamasına imkân veren kaotik ortam ve kutupsuzluk/çok kutupluluktur. SSCB'nin dağılmasından sonra etnik milliyetçilik, yeni Orta Asya devletleri, büyük çaplı silahlara dayalı güç dengesinin yok olması, radikal terör örgütleri ve bu örgütlerin güçlenerek kısa bir sürede küresel bir tehdide dönüşeceğinin işaretini vermesi ile ortaya asimetrik özellikler sahip bir güç mücadelesi alanı çıkmıştır.

Dolayısı ile 20. yüzyılda oluşturulan ve uygulama alanına konulan bütün stratejik yaklaşımlar geçerliliğini kaybettiği gibi yeni dönemin asimetrik bir nitelik göstermesi nedeniyle de güç mücadelelerine yön verebilecek eski dönem mantığına uygun yeni jeopolitik teorilerin de oluşturulması imkânsız gözükmemektedir. Çünkü asimetrimin doğasında yer alan düzensizlik bir yapı taşı olarak her türlü uluslar arası gelişmelerin içinde yer almakta ve orta vadeli bir düzenin oluşmasına işaret edecek her türlü gelişmeleri bozmaktadır. Bu iddianın gerçekliği üzerine örnekler yakın geçmişten günümüze kadar neredeyse sayısızdır. Balkanlarda 1990 sonrasında başlayan etnik çatışmalar, BM, ve NATO'ya rağmen 1995 yılına kadar devam etmiş ve Dayton Antlaşması ile bölgeye kalıcı bir barış ortamını sağlamaktan uzak bir barış getirilmiştir. Bu barış sürecinin ne kadar olacağını da kestirmek oldukça zordur. Antlaşmanın temeline yerleştirilen küçük Balkan devletlerinin orta vadede AB içine alınması ve Balkan insanların uzun vadede AB vatandaşına dönüşmeleri düşüncesi, AB'nin yakın dönemde ekonomik krize girmesi ve genişleme projelerini askıya alması ile geriye atılmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle günümüzde ufak bir kıvılcım ile Balkanlar yeniden eski çatışma ortamına dönme potansiyeline kavuşmuştur. Benzer durumlar Orta Doğu ve Orta Asya için de geçerlidir. Günümüzde durağan bir görünüme sahip olan coğrafyalar aslında durağanlaşmaktan ziyade potansiyel sorun haline dönüşmek için birikim yapan bölgeler halindedir. Dolayısıyla standart yaklaşımların takip edilebileceği stratejilerin oluşturulması imkânı mevcut değildir. Bu noktada uzun vadede etkili olacak strateji aramak ve uygulamaya çalışmak hata olacaktır. Bu arayıştan ziyade çözüm sorunların temeline yerleşmiş olan asimetrik kaos zincirlerinde yatmaktadır. Dolayısı ile asimetrik sorun alanları ile çevrelenmiş dünya jeopolitik yapısına asimetrik stratejiler ile bakabilmek gerekmektedir.

Sonuç olarak başlangıçta ortaya koyduğumuz iki sav üzerinden hareketle ortaya çıkan stratejilerin uygulama boyutları incelendiğinde geçmiş dönemim stratejilerinin 1990 yılı sonrasında etkili olabileceği mümkün gözükmemektedir. Bunun iki ana sebebi vardır. Bunlardan ilki durağanlık ve asimetrik özelliklerdir. Durağanlık üzerine temellendirilmiş olan 20. yüzyıl stratejileri, asimetrik boyutun hâkim olduğu 21. yüzyılda etkili olması mümkün gözükmemektedir. İkincisi ise, güçlerin kutuplaşmasıdır. Artık iki kutup yoktur, hatta 1990 yılından itibaren ifade edilen tek kutup da yoktur. Gerçek anlamda çok kutupluluğa doğru bir hareketlenme gözlenmektedir. Çok kutuplu bir dünya düzeninin eski anlayışların hâkim olduğu stratejik yaklaşımlar ile oluşturulması imkânsız gözükmemektedir. Dolayısı ile yeni yaklaşımların geliştirilmesi ihtiyacı kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKTOPRAK Elçin, Avrupa Birliği ve Ulusal Azınlıklar, *Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği*, Editörler: R. Özgür Dönmez, Gökhan Telatar, Phoenix Yayınları, 2008, Ankara.
- ALBROW Martin, The Impact of Globalization on Sociological Concepts, *Living in The Global City*, Ed. John Eade, London And 1997, New York Pres.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- ARSAVA Fusun, "Hangi Avrupa İçin Ne Kadar Esneklik", Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt.1, Sayı.1, Güz 2001, Ankara.
- AYBET Gülnur, "NATO's Developing Role In Collective Security", Journale of International Affairs, March-May 1999, Vol. 4, Nu. 1, Ankara.
- BAİLES Alyson, Jean, K. Dunay, vd. "The Shanghai Cooperation Organization", SIPRI Polisy Paper No. 17, May 2007.
- BİLGİN Vedat, "Yirmi Birinci Yüzyılda Türk Modernleşmesinde Paradigma Değişimi", Yirminci Yüzyıldan Yirmi Birinci Yüzyıla Türkiye ve Dünya, Ed. Erdinç Yazıcı, Ankara, 2003.
- BİRSEL Haktan, Orta Asya Jeopolitiği, IQ Yayınları, 2007, İstanbul.
- ____Haktan, Dengesiz Güçler Merkezi Avrasya, IQ Yayınları, 2010, İstanbul.
- BREZEZİNSKİ Zbigniev, Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gerekleri, Sabah Yayınları, İstanbul, 1998.
- BULARD Martine, "Comlicite Avec Les Repoubliques D'Asie Centrale", <http://www.monde-diplomatique.fr/2009/08/BULARD/17690>, SGT 01 Ekim 2009.
- CHETERİAN Vicken, "L'Asie Central, Base Arriere Americaine", Le Monde Diplomatique, Fevriere 2003.
- CHOSSODOVSKY Michel, "Al- Qaida: La Fin D'une L'égende", <http://www.mondialisation.ca/index.php?context=va&aid=27020>, SGT 30. 06. 2012.
- CLARK David, Urban World/Global City, 1996, London And New York Pres, 2009.
- CLEMENTS Frank A, Conflict İn Afghanistan, Library Of Cataloging, Santa Barbara, California, 2003.
- COHEN Ariel, "Yeni Büyük Oyun, Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti", Avrasya Etüdleri, İlkbahar 1996, Cilt.3, Sayı.1, s. 19-29.
- DOĞAN Nejat, "NATO'nun Örgütsel Değişimi, 1949-1999: Kuzey Atlantik İttifakından Avrupa-Atlantik Güvenlik Örgütüne", *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 60, Sayı. 3, Ankara, 2005.
- ____Nejat, Cumhuriyet Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 1, 2006, s. 103-114.
- DUGİN Aleksandr, Rus Jeopolitiği, Küre Yayınları, 2003, İstanbul.
- EFEĞİL Ertan, AKÇALI Pınar, Kılıçbeyli Elif Hatun, Avrasya Jeopolitiğinde Orta Asya ve 11 Eylül, Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği, Gündoğan Yayınları, Şubat 2004, İstanbul.
- FERRO, Marc, Colonization: a Global History, London And New York Pres, London, 1997.
- GENTE Regis, Du Caucase a l'Asie Centrale, Grand Jeu, Autour Du Pétrole Et Du Gaz , <http://www.monde-diplomatique.fr/2007/06/GENTE/14807>, SGT 01 Ekim 2009.
- GRENVILLE Jess, A History Of The World From The 20 th. To The 21st. Century, London And New York Pres, 2005.
- GRESH Alain, "Fin de la Guere Froide", <http://www.monde-diplomatique.fr/mav/107/>, SGT 30. 06. 2012.

- GURR Ted, Identifying Communal Groups, Minorities at Risk: a Global View Ethnopolitical Conflict, United States Institute Of Peace Pres, Washington, 1993.
- GÜNEY Pelin, “Marshall Planı: Avrupa Birliği’nin İnşasında Amerikan Harcı”, Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt.5,Nu.3.
- HUNTINGTON Samuel P., Medeniyetler Çatışması, Us Yayınları, 2006, İstanbul.
- JAFALIAN Annie, “Russia The United States and Central Asia: The New Version of The Great Game”, French Strategical Military Yearbook, 2002-2003.
- KABALAN Marwan, “US Is No Stranger To Double-Dealing”, <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=20386>, SGT 30. 06. 2012.
- Kaushik Deventra, “Orta Asya Cumhuriyetleri: 10 Yıllık Bağımsızlık Bilançosu”, Avrasya Etüdleri, Yaz 2001, sayı. 20.
- KİMMAGE Daniel, “Terror in Uzbekistan, Preliminary Conclusions”, www.rferl.org.rfl/rl.Analytical Report, 7 April 2004, Volume. 4, Number. 4. SGT 10 Ekim 2012.
- KLEVEMENT Lutz, Yeni Büyük Oyun, Orta Asya’da Kan ve Petrol, Everest Yayınları, 2004, İstanbul.
- LOOMBA Ania, Kolonyalizm ve Postkolonyalizm, Ayrıntı Yayınları, 2000, İstanbul.
- MACKINDER Sir Halford, “The Round World and The Winning of The Peace”, Foreign Affaire, July 1943, Vol. 21, No. 4.
- MCMAHON Robert, Cold War, a Very Short Introduction, Oxford University Pres, New York, 2003.
- ORAN Baskın, Türk Dış Politikası, Cilt.1, İletişim Yayınları, 2004, Ankara.
- PRATT Jeff, Nation and Identity, Pluto Pres, 2003, London.
- PREECE Jennifer Jackson, Ulusal Azınlıklar ve Avrupa’da Ulus Devlet Sistemi, Donkişot Yayınları, İstanbul, 2001.
- RAŞİD Ahmed, Taliban İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun, Everest Yayınları, 2001.
- REKACEWICZ Philippe, “L’Asie S’Installe Au Centre Du Jeu”, <http://www.monde-diplomatique.fr/cartes/asiacentredujeu>, SGT 30. 06. 2012.
- ROTHCHILD Joseph, Wingfield Nancy, Return To Diversity: a Political History of East Central Europe Since World War II, Third Edition, Oxford University Pres, New York, 2000.
- ROY Oliver, Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi, Metis Yayınları, 2000, İstanbul.
- SAENZ Abelardo, “Science et Limitation Des Armements”, Lemonde Diplomatique, Decembre 1954, s. 2., <http://www.monde-diplomatique.fr/1954/12/>, SGT 28. 06. 2012.
- SANDER Oral, Siyasi Tarih, İlk Çağlardan-1918’e, İmge Yayınları, 2007, İstanbul.
- ____ Oral, Siyasi Tarih, 1918-1994, İmge Yayınları, 2007, İstanbul.
- SARINAY Yusuf, “Türkiye’nin NATO’ya Girişi”, Türkler Ansiklopedisi, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

SCHULZE, Hagen, Avrupa'da Ulus Devlet", Çev. Timuçin Binder, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005.

SOYAK, Hasan Rıza, Atatürk'ten Hatıralar, YKY Yayınları, İstanbul, 2004.

SWİFT John, Palgrave Concise Historical Atlas of The Cold War, Palgrave Macmillan Pres, 2003, UK.

TUCKER Jonathan, "The Proliferation Of Chemical And Biological Weapons: Past, Present And Future", Defence Against Weapons Of Mass Destruction Terrorism, Ed. Osman

AYTAÇ, Mustafa Kibaroglu, NATO Science for Peace And Security Series, Vol. 56, IOS Pres, Ankara, 2008, 32-54.

ÜLKÜ İrfan, Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya, Kum Saati Yayınları 2004, İstanbul.

YAMUL Aras, "Etnisite Konusuna Giriş", *Varlık Dergisi*, Cilt. 64, Sayı. 1072, 1997, İstanbul, s. 10-18.

YARGİN Daniel, Petrol, Para Güç ve Çatışmanın Epik Öyküsü, İş Bankası Kültür Yayınları, 2003, Ankara.

YENİGÜN Cüneyt, "Milli Egemenlik ve Supranasyonealizm İkilemi: Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Dış Politikalarının Analizi", Tüm Yönleriyle Türkiye-AB İlişkileri, Elif Yayınları, 2002, İstanbul.

"Rusya'nın Kafkasya Politikası", Dünya Gündemi, 27 Eylül-04 Ekim 2009.

"Afganistan Boş Yere Kaybediliyor", Dünya Gündemi, 20 Eylül-27 Eylül 2009.

"Fin De la Guerre Froid", <http://www.monde-diplomatique.fr/mav/107/>, SGT 01 Ekim 2009.

<http://www.coldwar.org/articles/70s/SALTIIandII.asp>, SGT 30. 06. 2012.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE AVUSTURYA CUMHURİYETİ ARASINDA 28 OCAK 1924 TARİHİNDE İMZALANAN DOSTLUK ANTLAŞMASI, İKAMET VE TİCARET MUKAVELELERİ*

*Ali Servet ÖNCÜ***

*Erkan CEVİZLİLER****

ÖZET

Osmanlı ve Avusturya Macaristan İmparatorlukları I. Dünya Savaşı'nda yenilmiş ve savaştan sonra yıkılıp parçalanmışlardır. İtilaf Devletleri'nin savaşın sonunda Osmanlı Devleti ile imzaladıkları Mondros Mütarekesi'nden sonra işgale uğrayan Anadolu'da, İtilaf Devletleri'ne karşı bir milli mücadele başlamış ve başarıya ulaşmıştır. 29 Ekim 1923 tarihinde ise Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Avusturya Macaristan İmparatorluğu'ndan ise Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya ve Yugoslavya devletleri doğmuştur. Sınırları oldukça küçülen ve zayıf bir hale gelen Avusturya Devleti önce cumhuriyet ilan etmiş sonrasında ise Almanya'ya bağlanma kararı almıştır. Fakat İtilaf Devletleri bu birleşmeyi kabul etmemiş ve Avusturya yoluna tek başına devam etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonraki dönemde siyasi ve ekonomik olarak büyük sıkıntılar yaşayan Avusturya, II. Dünya Savaşı öncesi Almanya tarafından ilhak edilinceye kadar istikrarsızlıktan kurtulamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti ve Avusturya Cumhuriyeti 28 Ocak 1924 tarihinde İstanbul'da bir dostluk antlaşması ve ikamet ve ticaret sözleşmeleri imzalamışlardır. Bu antlaşma ve sözleşmeler iki devlete ve bu devletlerin vatandaşlarına oldukça avantajlı durumlar sağlamış ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri'nin baskısı ile ilişkileri kesilmiş olan iki ülkeyi yeniden birbirine yaklaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler; Türkiye Cumhuriyeti, Avusturya Cumhuriyeti, Adnan Adıvar, Auguste Karl, Antlaşma

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilim Dalı, El-mek: aliservetoncu@atauni.edu.tr

*** Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, El-mek: erkanc@atauni.edu.tr

**THE TREATY OF FRIENDSHIP, AND ESTABLISHMENT AND
TRADE AGREEMENTS SIGNED ON JANUARY 28, 1924
BETWEEN THE REPUBLIC OF TURKEY AND THE REPUBLIC
OF AUSTRIA**

ABSTRACT

Defeated in World War I, the Ottoman Empire and the Austro-Hungarian Empire collapsed and were dissolved. A national struggle against the Allies was launched in Anatolia invaded after the Armistice of Moudros signed between the Allies and the Ottoman State, and this struggle came to fruition. The Republic of Turkey was established on October 29, 1923. The Austro-Hungarian Empire was broken into the separate countries of Austria, Hungary, Czechoslovakia, and Yugoslavia. Becoming weaker within its shrunken borders, the Austria was proclaimed as a republic, and decided to join Germany. However, the Allies rejected this union, and forced Austria to stand alone. Suffering big political and economical problems for the following period, Austria could not recover from instability until its annexation by Germany before World War II. The Republic of Turkey and the Republic of Austria signed a treaty of friendship, and trade and establishment agreements on January 28, 1924 in Istanbul. The treaty and agreements ensured both these two states and their citizens very favorable conditions, and reestablished their relationship that was severed by the pressure of the Allies after World War I.

Key Words; The Republic of Turkey, The Republic of Austria, Adnan Adıvar, Auguste Karl, Treaty

Giriş

Avusturya Macaristan İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı'nda Almanya, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan ile beraber savaşmış ve müttefikleri ile birlikte mağlup olmuştur. Ülke, savaşın bitişi ile birlikte oldukça çalkantılı bir döneme girmiştir. Savaştan sonra imparatorluk yıkılmış ve bu coğrafyada Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya ve Yugoslavya devletleri kurulmuştur.¹

I. Dünya Savaşı devam ederken, Avusturya Macaristan İmparatorluğu tahtında bir değişiklik meydana gelmiş ve 21 Kasım 1916 tarihinde ölen imparator Fransuva Joseph'in yerine yeğeni I. Karl geçmiştir.² I. Karl, ekonominin iflas noktasına geldiği, imparatorluğun içerisindeki çeşitli milletlerin isyan etmek üzere olduğu, ordunun savaşma azminin azaldığı, kıtlığın ve işçi sınıfının rahatsızlığının sürekli arttığı bir ülke devralmıştır. Almanya'yı çok da sevmediği bütün Avrupa tarafından bilinen yeni imparator, tahta çıktıktan bir süre sonra Almanya'dan habersiz olarak İtilaf Devletleriyle barış görüşmelerine başlamış, fakat bu görüşmelerden bir sonuç alamamıştır.³

¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (cilt1-2: 1914-1995)**, İstanbul, 1996, s.177.

² **Tasvir-i Efkâr**, 23 Teşrin-i Sani 1916, Numro:1931, s.1.

³ Vladimir Potyemkin, S. Baruşin, A. Efimov, E. Kosminski, İ. Mintz, A. Naroçnitski, A. Pakratova, V. Sergeyev, S. Skazin, V. Kvtosov, N. Koltchanovsky, E. Tarle, **Uluslararası İlişkiler Tarihi –Diplomasi Tarihi-**, II, (çev: Atilla Tokatlı), İstanbul, 2009, s.363-364.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Savaşa devam etmek zorunda kalan ve Almanya'nın da yardımıyla 1918 yılına kadar savaşılabilen Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun durumu bu yıl daha da kötüleşmiştir. İçerideki ekonomik sıkıntılara ilaveten, İtilaf Devletleri'nin ulusal azınlıkların bağımsızlık hareketlerini açıkça desteklemeleri ve ülke içerisindeki ayrılıkçı eğilimleri kışkırtmaları, imparatorluğu uçurumun eşiğine getirmiştir.⁴ Çekler 14 Temmuz 1918 tarihinde bağımsız bir Çek Devleti'nin hazırlıklarını yapmak üzere bir Ulusal Konsey teşkil etmişler, Sırp- Sloven- Hırvatlar da 17 Ağustos 1918 tarihinde buna benzer bir konseyi Laybach'da kurmuşlardır. Bu günlerde ülke içerisinde siyasi istikrarsızlık da baş göstermiş, bütçe görüşmeleri sırasında azınlıkta kalan Seidler Kabinesi'nin yerine Hussarek'in başkanlığındaki kabine geçmiştir. Fakat bu kabine de uzun ömürlü olamamıştır.⁵

14 Eylül 1918 tarihinde İngiliz, Fransız ve Sırp kuvvetleri Vardar Bölgesi'nde Bulgarlara karşı genel bir taarruza geçince Bulgaristan çözülmüş ve 29 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile bir ateşkes antlaşması imzalamıştır.⁶ Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi Avusturya Macaristan İmparatorluğu topraklarının İtilaf Devletleri tarafından istila edilme ihtimalini arttırmıştır. Bu durum ayrıca bu topraklarda yaşayan çeşitli milletlerin ayrılıkçı hareketlerini körüklemiştir. Avusturya Parlamentosu'nun Ekim ayının ilk günlerinde yaptığı toplantıda Polonyalılar bağımsız bir devlet kurmak istediklerini ilan etmişler, Sırp, Slovenler ve Hırvatlar da birleşmek istediklerini beyan ederek 6 Ekim 1918 tarihinde Zagreb kentinde toplanmışlardır. 14 Ekim 1918 tarihinde yapılan bir gösteride ise halk “ Yaşasın Çekoslovakya Cumhuriyeti” diye bağırmıştır. Bu gelişmeler üzerine Avusturya'daki Sosyal Demokrat ve Hristiyan Demokrat Partileri azınlıklara kendi geleceklerini kendilerinin belirlemeleri hakkının tanındığını ilan etmişlerdir. İmparator Karl da 12 Ekim 1918 tarihinde bütün partilerden katılan otuz iki temsilci ile bir toplantı yapmıştır. Fakat bu toplantıdan hiçbir sonuç çıkmamış, azınlıklar bağımsızlık haricindeki çözüm yollarını kabul etmemişlerdir.⁷ Durumun iyice kötüleştiğini gören İmparator Karl son çare olarak 18 Ekim 1918 tarihinde bir beyanname yayınlayarak Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun federal bir sisteme geçeceğini ve bu devletin topraklarında yaşayan her milletin muhtariyete kavuşacağını ilan etmiştir.⁸

İmparator Karl'ın Wilson İlkelerine dayanarak açıkladığı bu beyanname de imparatorluğun dağılmasını önleyememiş hatta hızlandırmıştır. Azınlıklar isteklerinde ısrar ederken, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson da 8 Ocak 1918 tarihinde ilan ettiği on dört ilkesinde; Avusturya Macaristan İmparatorluğu'ndaki milletler için özerklik öngörmesine rağmen, İmparator Karl'ın beyannamesini benimsememiş ve bu ulusların bağımsızlığından yana tavır koymuştur.⁹ Çek Devleti'nin hazırlıklarını yapmak üzere toplanan Ulusal Konsey Prag'da yayınladığı bir bildiriye; Çek halkının, geleceğini belirlemesi için, Avusturya ile görüşmelere gerek olmadığını ifade etmiş Sırp, Sloven ve Hırvatlar da tek bir devletin sınırları içinde birleşeceklerini ilan etmişlerdir. Aynı günlerde Transilvanya'daki Romenler de millî birlik hareketine başlamıştır.¹⁰

Karşı karşıya kalınan askeri bozgun ve imparatorluğu meydana getiren farklı milletlerin bağımsızlık talepleri, diğer taraftan Avusturya Almanlarını harekete geçirmiştir. Alman partileri Viyana'da 21 Ekim 1918 tarihinde Geçici Ulusal Meclis'i toplamışlardır.¹¹

⁴ Armaoğlu, *age*, s.142.

⁵ Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı 1914- 1918*, (çev: Adnan Cemgil), İstanbul, 1982, s.485.

⁶ Renouvin, *age*, s.467.

⁷ Renouvin, *age*, s.485-486.

⁸ *Vakit*, 21 Ekim 1918, Numro:357, s.1; *Zaman*, 21 Ekim 1918, Numro:195, s.1.

⁹ Barbara Jelavich, *Modern Austria Empire & Republic, 1800-1986*, Melbourne, 1987, s.151; *Zaman*, 23 Ekim 1918, Numro:197, s.1.

¹⁰ Renouvin, *age*, s.486-487.

¹¹ Jelavich, *age*, s.151.

Bütün bunlar olurken İmparator Karl, 24 Ekim 1918 tarihinde Heinrich Lammasch başkanlığında bir hükümetin kurulmasını sağlamış ve bu hükümet yeni bir temel üzerinde partilerle görüşmek üzere yola çıkmıştır. Yeni hükümetin politikasına göre ulusal devletler serbestçe kurulacak ve ortaklaşa bir yürütme organı aracılığıyla birbirlerine bağlı olacaklardı. Bu bir federasyon hatta bir konfederasyon teklifi idi. Ancak Avusturya'da yeni bir hükümetin kurulduğu 24 Ekim günü Macaristan'daki Wekerle Kabinesi istifa etmiştir. İmparator Karl burada yeni bir hükümet kurmaya çalışırken, parlamentoda Fransa'nın dostu olduğunu söyleyen Michael Karolyi bir Macar Ulusal Konseyi kurmuştur. Çifte krallığın sona erdiğini ve bağımsız Macaristan'ın doğduğunu ilan ederek Almanya ile olan ittifaklarının bittiğini duyurmuştur.¹² Ardından 28 Ekim 1918 tarihinde Prag'taki Ulusal Konsey, yönetimi ele alarak Çekoslovakya Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Bir gün sonra da Zagreb'teki Sloven Ulusal Konseyi Hırvatlar ve Sırplarla bir devlet kurduklarını açıklamıştır.¹³ 30 Ekim 1918 tarihinde ise sadece Avusturya Almanlarının kaldığı Ulusal Meclis, rejimin cumhuriyet mi yoksa krallık mı olduğunu belirtmeden Avusturya Devleti'nin kurulduğunu onaylamıştır.¹⁴ Geçici Ulusal Meclis'te aynı gün Sosyal Demokrat Parti'nin önderliğinde geçici bir hükümet kurulmuş ve Karl Renner şansölye olarak seçilmiştir.¹⁵

İtalyanların 1918 yılı Ekim ayı sonlarında taarruza geçmeleri üzerine, Avusturya cephesi Vittorio- Veneto'da yarılmış ve Avusturya 3 Kasım 1918 tarihinde İtalyanlarla Padua yakınlarında Villa Gusti'de mütareke imzalamıştır.¹⁶ Sade bir vatandaş olarak Avusturya'da kalmasına izin verilmeyen İmparator Karl ise 11 Kasım 1918 günü Avusturya'yı terk ederek Macaristan'a gitmiştir.¹⁷ Macaristan'ın da cumhuriyeti ilan etmeye hazırlandığını gören I. Karl, 18 Kasım 1918'de bundan sonra devlet işlerinden elini çektiğini ifade etmiştir.¹⁸ İmparator Karl ayrıldıktan bir gün sonra geçici Avusturya Parlamentosu ise cumhuriyet ilan edip Almanya'ya bağlanmaya karar vermiştir.¹⁹

Fakat bu bağlanma kararını alıp Almanlarla görüşmeye başlayan Avusturya Parlamentosu, Almanlara herhangi bir birleşmede Avusturya'nın benzersiz ve kendine has karakterine saygı gösterilmesinin şart olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Birleşme konusuna Almanlar da oldukça temkinli yaklaşmışlardır. Çünkü henüz daha Almanya ile nihai barış antlaşması imzalanmamıştı ve bu girişim İtilaf Devletleri'nin tepkisini çekebilirdi. Yine Almanya Dışişleri Bakanı Brockdorff-Rantzau'nun Avusturya Dışişleri Bakanı Bauer'e de dediği gibi; eğer bu birleşme İtilaf Devletleri'nde Almanya'nın toprak kazanımı şeklinde bir algı meydana getirirse, başta Fransa olmak üzere bu devletler Almanya'nın doğu ve batı sınırından daha çok toprak koparmak için daha fazla hevesli olacaklardı.²⁰ Aslında Avusturya Parlamentosu'nun aldığı birleşme kararı İtilaf Devletleri'nin bu konudaki tavırları olumsuz olduğu için hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Müttefik Devletler Versailles Antlaşması'nın sekseninci maddesine ve Saint Germain en Laye Antlaşması'nın seksen sekizinci maddelerine koydukları hükümlerle bu iki devletin birleşmesini, Milletler Cemiyeti'nin iznine tabi bir hale getirmişlerdir. Milletler Cemiyeti de İngiltere ve Fransa'nın kontrolünde olduğu için bu birleşme hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.²¹

¹² Renouvin, *age*, s.487.

¹³ Armaoğlu, *age*, s.143; Renouvin, *age*, s.487- 488.

¹⁴ Armaoğlu, *age*, s.143; Renouvin, *age*, s.488.

¹⁵ Jelavich, *age*, s.151.

¹⁶ *Vakit*, 5 Kasım 1918, Numro:372, s.2.

¹⁷ *Vakit*, 17 Kasım 1918, Numro:384, s.1; *Zaman*, 17 Kasım 1918, Numro:232, s.1.

¹⁸ Renouvin, *age*, s.489; Armaoğlu, *age*, s.143.

¹⁹ Jelavich, *age*, s.154; Renouvin, *age*, s.489; *Zaman*, 17 Kasım 1918, Numro:232, s.1.

²⁰ Margaret Macmillan, *Paris 1919, 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünya'yı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, (çev: Belkis Dışbudak), Ankara, 2004, s. 248-249.

²¹ Macmillan, *age*, s.249; *Condition of Peace With Austria Treaty of Peace Between The Principal Allied And Associated Powers And Austria*, Washington, 1919, s.46-47; *Treaty Of Peace With Germany*, Newyork, September 1919, s.59.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Versailles ve Saint Germain en Laye Antlaşmaları ile Almanya ve Avusturya'nın birleşmesinin önünü kapayan İtilaf Devletleri, Saint Germain en Laye Antlaşmasıyla Avusturya'ya bir de tamirat borcu yüklemişlerdir. Siyasi olarak Almanya ile birleşmesinin önü kapanan Avusturya, yaşadığı ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için İtalya'ya para ve gümrük birliği teklif etmiş, bu başta Fransa olmak üzere diğer büyük devletleri telaşlandırmıştır. Bu gibi durumları engellemek için 1922 yılı Ekim ayında İngiltere, Fransa, İtalya ve Çekoslovakya, Avusturya ile Cenevre Protokolünü imzalamışlar ve Avusturya bu protokolle herhangi bir devletle bağımsızlığını tehlikeye düşürecek bir şekilde ekonomik veya mali anlaşma yapmamayı garanti etmiştir. Milletler Cemiyeti ancak bundan sonra Avusturya'nın tamirat borcundan vazgeçmiş ve bu devlet için bir yardım programı kabul etmiştir.²²

Avusturya'da Ulusal Kurucu Meclis için 19 Şubat 1919 tarihinde seçimler yapılmıştır. Mart ayında, seçimlerden birinci parti olarak çıkan Sosyal Demokrat Parti ile ikinci parti olan Hristiyan Demokratlar Karl Renner önderliğinde bir koalisyon kurmuşlardır.²³ 12 Mart'ta Ulusal Meclis Alman Avusturyası'nı Almanya Cumhuriyeti'nin parçası ilan etmiştir. Karl Renner tarafından artarda kurulan koalisyon hükümetlerinin üçüncüsü, 10 Haziran 1920 tarihinde dağılmış ve Renner'in yeniden bir koalisyon hükümeti kurma teklifi Otto Bauer ve Hristiyan Demokratların yıldızı yeni parlayan lideri Ignaz Seipel tarafından geri çevrilmiştir. Yeni hükümet, Hristiyan Demokratların liderliğinde Sosyal Demokrat Parti ve Alman milliyetçisi partilerin katılımıyla kurulmuş ve Hristiyan Demokrat Michael Mayr yeni şansölye olmuştur.²⁴ Ülkede cumhuriyetin ilanından sonraki ilk düzenli seçimler 17 Ekim 1920 tarihinde yapılmıştır. Bu seçimlerde en yüksek oyu alan Hristiyan Demokrat Parti, milliyetçi Alman partilerinin bir araya gelip oluşturdukları Büyük Alman Halk Partisi'nin dışarıdan desteği ile hükümeti kurmuş ve Mayr tekrar şansölye seçilmiştir. Hükümette bazı teknokratlar da görev almıştır. Aynı gün bağımsız aday Michael Hainisch Avusturya Cumhurbaşkanı seçilmiştir.²⁵

Yeni hükümet kısa zaman içerisinde birçok büyük siyasal, ekonomik ve finansal sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu hükümet de fazla uzun ömürlü olamamış ve Şansölye Mayr 21 Haziran 1921 tarihinde istifa etmiştir. Bundan sonra yeni şansölye bir süredir devam eden ayaklanma ve gösterileri bastırmasıyla büyük bir şöhret kazanan Viyana Emniyet Müdürü Johann Schober olmuştur. Schober Hristiyan Demokratların ve Büyük Alman Halk Partisi'nin dışarıdan desteği ile teknokratlardan oluşan bir kabine kurmuştur. Fakat bu hükümet de hemen hemen aynı problemlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Sürekli ve ciddi bir şekilde yükselen enflasyon, kötüye giden genel ekonomik göstergeler ve dış sorunlar bu hükümetin sonunu getirmiştir.²⁶ Schober Hükümeti 27 Ocak 1922 tarihinde istifasını vermiş olmasına rağmen yeni hükümeti yine Schober kurmuştur.²⁷ İç ve dış sorunlarla mücadelede ikinci döneminde de başarılı olamayan Schober yaklaşık dört ay sonra görevi bırakmıştır. Bundan sonraki hükümeti, Hristiyan Demokrat Parti'nin en etkili ismi olan Ignaz Seipel 31 Mayıs 1922 tarihinde kurmuştur.²⁸ İşte Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Avusturya Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler, Seipel'in şansölye olduğu dönemde başlamıştır.

Avusturya'daki siyasi istikrarsızlık ülkeyi ekonomik ve sosyal açıdan daha da kötü bir duruma sürüklemiş ve partiler arasındaki rekabete bir süre sonra şiddet karışmıştır. Avusturya'nın iki temel siyasi partisinden birisi olan ve Viyana'nın Yahudi, özel girişimci, kapitalist ve bürokrat kesimine dayanan Sosyal Demokrat Partisi ile daha çok köylü nüfusuna dayanan koyu Katolik ve

²² Armaoğlu, *age*, s.178.

²³ Jelavich, *age*, s.154.

²⁴ Jelavich, *age*, s.166.

²⁵ Jelavich, *age*, s.169.

²⁶ Jelavich, *age*, s.169.

²⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 29 Ocak 1922, Numro:3358-230, s.2; *Vakit*, 29 Ocak 1922, Numro:1485, s.4.

²⁸ *Tevhid-i Efkâr*, 3 Haziran 1922, Numro:3381-353, s.2; *Vakit*, 3 Haziran 1922, Numro:1608, s.4; Jelavich, *age*, s.170.

Yahudi karşıtı Hristiyan Demokrat Partisi bu dönemde kıyasıyla mücadele etmişlerdir. Hristiyan Demokrat Parti'nin Heimwehr isimli milis teşkilatıyla, Sosyal Demokrat Parti'nin daha sonra kurulan Schutzbund isimli milis teşkilatı arasındaki çatışmalar Avusturya'yı uzun süre meşgul etmiştir.²⁹

I. Dünya Savaşı'nın bitişiyle birlikte Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki ilişkiler İtilaf Devletleri tarafından getirilen yasaklar yüzünden kopmuş ve iki devlet ancak Türkiye'de cumhuriyet ilan edildikten sonra tekrar siyasi münasebet kurmuşlardır. İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti ile imzaladığı 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin on dokuzuncu maddesindeki; "Alman, Avusturya bahri, berri ve sivil memurin ve tebaasının bir ay zarfında ve uzak mahallerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda Memalik-i Osmaniye'yi terk etmeleri" ve yirmi üçüncü maddesindeki; "Hükümet-i Osmaniye, Merkezi Hükümetlerle bilcümle münâsebatı kat edecektir." hükümleri ilişkilerin kesilmesine neden olmuştur.³⁰ Mondros Mütarekesi'nden sonra, hem iki devletin bütün ilişkileri kesilmiş hem de Avusturya uyruklular Osmanlı topraklarını terk etmeye başlamışlardır.³¹

İtilaf Devletleri Avusturya ile 10 Eylül 1919 tarihinde imzaladıkları nihai antlaşma olan Saint Germain en Laye Antlaşması'nın iki yüz kırk ikinci maddesine de; "Avusturya, kendisinin veya eski Avusturya Macaristan Monarşisi'nin Almanya, Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile 1 Ağustos 1914 tarihinden itibaren yaptığı tüm antlaşmaların, sözleşmelerin ve mukavelelerin bu antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle geçersiz olduğunu kabul eder"³² hükmünü koyarak ilişkilerin koparılması yönünde bir başka adım daha atmışlardır. Saint Germain en Laye Antlaşması'nın daha çok iktisadi hükümler içeren iki yüz dokuz, iki yüz on, iki yüz on bir, iki yüz on üç ve iki yüz kırk üçüncü maddeleri de Avusturya'nın müttefikleri ile olan ilişkilerini koparmaya yöneliktir.³³ Yine İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti ile yaptıkları 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nda da iki devlet arasındaki ilişkileri kısıtlayıcı maddeler vardır. Osmanlı Devleti, antlaşmanın yüz otuz üçüncü maddesinde; Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan'ın İtilaf Devletleriyle yaptıkları bütün barış antlaşmalarını ve ek mukaveleleri onayladığını³⁴, iki yüz yetmiş beşinci maddesinde de; 1 Ağustos 1914'den bu antlaşmanın yürürlüğe girmesine kadar geçen zaman içinde İttifak Devletleriyle yaptığı tüm sözleşme ve antlaşmaların geçersiz olduğunu kabul etmiştir.³⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Avusturya Cumhuriyeti Arasında Müzakerelerin Başlaması

1918 - 1923 yılları arasında, yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı iki devlet arasında herhangi bir siyasi ilişki kurulamamıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Ankara Hükümeti uluslararası ilişkilerini geliştirmek için harekete geçmiş, bu çabalar cumhuriyetin ilanı ile birlikte daha da hızlanmıştır. İki ülke arasında diplomatik temasın başlaması noktasında ilk adımı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti atmıştır. İktisat Vekâleti Ticaret Müdüriyet-i

²⁹ Armaoğlu, *age*, s.179.

³⁰ **Takvim-i Vakayi**, 3 Kasım 1918, Numro:3384, s.2.

³¹ Bu konu ile ilgili olarak bkz. Tülay Alim Baran, "Mondros Mütarekesi Gereğince Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Durumu", **Belleten**, LXVIII, Ankara, Nisan 2003, s.139-151; Mehmet Okur, "Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti'nde Bulunan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilmesi Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XX, Ankara, Kasım 2004, Sayı: 60, s.705-726.

³² **Condition of Peace with Austria Treaty of Peace Between The Principal Allied And Associated Powers And Austria**, s.130.

³³ **Condition of Peace with Austria Treaty of Peace Between The Principal Allied And Associated Powers And Austria**, s.115-130.

³⁴ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, Ankara, 1938, s.569.

³⁵ Erim, *age*, s.625.

Umumiyesi 31 Ağustos 1923 tarihinde İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey imzasıyla İcra Vekilleri Riyaseti'ne bir yazı göndermiş ve Türkiye'nin ticari ilişkilerinin eskiden beri yoğun olduğu ve özellikle ihracatı açısından büyük önem taşıyan, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Hollanda, Almanya, Fransa, İtalya, Avusturya ve Çekoslovakya gibi ülkelerde konsolosluklar açılmasını önermiştir. Yazıda; bu ülkelerin genel ticari durumlarını, Türkiye ile olan mevcut ticaretlerini ve ticari yönden Türkiye'ye olan alâkalarını tetkik etmek, gerek hükümete gerekse de tüccarlara rehber olmak, ticari ve iktisadi raporlar hazırlamak üzere bahsedilen ülkelerin ticaret merkezleri, liman ve şehirlerinde konsolosluk teşkilatlarının bir an önce kurulması gerektiği yazılmıştır.³⁶ İcra Vekilleri Heyeti Reisi Ali Fethi (Okyar) bu teklife olumlu yaklaşmış ve bu konuda çalışmalar başlamıştır.³⁷

Bu günlerde, yukarıdaki teşebbüsten ayrı olarak Türkiye Cumhuriyeti ile Avusturya Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkilerin kurulması gündeme gelmiştir. Hariciye Vekâleti tarafından İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne gönderilen 29 Ağustos 1923 tarihli yazıda; iki ülke arasındaki siyasi münasebetleri başlatmak üzere bir Avusturya temsilcisinin İstanbul'a geleceğinin, Hollanda Sefareti tarafından Hariciye Vekâleti'nin İstanbul Temsilciliği'ne bildirildiği yazılmıştır.³⁸ Avusturya'nın Sofya Sefiri Auguste Karl, bu günlerde Bulgaristan'daki Türk çıkarlarını koruyan Sofya'daki İspanya Elçiliği'nin refakatinde bulunmak üzere başkonsolosluk sıfatıyla Mayıs 1923'te Sofya'ya atanan Enver Bey ile temasa geçmiş ve Hariciye Vekâleti'nin İstanbul Temsilcisi Adnan (Adivar) Bey'e de bir mektup yazmıştır. Mektubunda; iki devlet arasında yapılacak antlaşmanın karşılıklı nota teatisi³⁹ şeklinde yapılabileceğini ve kendilerinin bu maksatla oldukça kısa ve öz bir metin ortaya koyacaklarını yazan Auguste Karl, bir ticaret antlaşması için de ileride müzakerelere başlanabileceğini belirtmiştir.⁴⁰

Adnan Bey ve Enver Bey bu teşebbüslerden sonra Hariciye Vekâleti'ne bir yazı göndererek Avusturya'nın Sofya Sefiri Auguste Karl'ın iki devlet arasında siyasi, ticari ve diplomatik ilişkileri başlatmak ve en çok müsaadeye mazhar devlet esası üzerine bir antlaşma yapmak üzere yetkili olarak yakında İstanbul'a geleceğini bildirmişlerdir. Bu teşebbüsü oldukça olumlu bulan Hariciye Vekâleti de Avusturya ile diplomatik ilişkileri başlatmak üzere hemen harekete geçmiştir. Hariciye Vekâleti, İcra Vekilleri Riyaseti'ne 11 Ekim 1923 tarihinde bir yazı göndererek Avusturya ile Lehistan'la yapılan dostluk antlaşmasına⁴¹ benzer bir antlaşmanın yapılmasının uygun olacağını ifade etmiştir. Vekâlet, yapılacak antlaşmada iki ülke vatandaşlarını ilgilendirecek hususlar için Lozan Barış Antlaşması'nın hükümleri üzerinden hareket edilmesinin, ticari içerikli maddelerin ise Maliye ve İktisat Vekâletlerince tespit edilecek esaslara göre hazırlanmasının uygun olacağını belirtmiştir. Yazıda ayrıca; başlanacak olan müzakerelerde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni, Hariciye Vekâleti'nin İstanbul Temsilcisi Adnan Bey'in temsil etmesi, murahhas ve hukuk müşaviri olarak Münir Bey'in, yine Maliye ve İktisat Vekâletlerince tayin olunacak diğer bir ismin de müşavir olarak görev yapması teklif edilmiştir. Aynı gün toplanan İcra Vekilleri Heyeti, Hariciye Vekâleti'nin tezkeresini kabul etmiş ve iki ülke arasında I. Dünya Savaşı'ndan sonra kopan ilişkiler yeniden başlamıştır.⁴²

³⁶ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30..10.0. / 129.930..2., Belge No:2.

³⁷ **BCA**, 30..10.0.0/ 129.930..2., Belge No:1.

³⁸ **BCA**, 30..10.0.0/ 233.574..1., Belge No:1.

³⁹ Bir ya da birkaç ülkenin, bir başka ülkenin yetkililerine yönelik önemli bir bildiriye, diplomatik temsilciler aracılığı ile karşı tarafa ilettiği imzalı diplomatik belge. (**Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, (Hazırlayan: Ülke Arıboğan, Gülden Ayman, Beril Dedeoğlu), (Derleyen: Faruk Sönmezoğlu), İstanbul, 2010, s.509.)

⁴⁰ **BCA**, 30..18.1.1/7.37..5., Belge No:1.

⁴¹ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, I, Ankara, 2000, s.254; A. Gündüz Ökçün, Ahmet R. Ökçün, **Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973)**, Ankara, 1974, s.15.

⁴² **BCA**, 30..18.1.1/7.37..5., Belge No:1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Avusturya Cumhuriyeti arasında dostluk antlaşması, ikamet ve konsolosluk mukaveleleri imzalanması için başlaması kararlaştırılan görüşmelere, 27 Ekim 1923 Cumartesi günü öğleden sonra saat iki buçukta Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekâleti'nin İstanbul Temsilcisi Adnan Bey'in (Adivar) başkanlığında başlanmıştır. Görüşmelere, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına İstanbul Mebusu ve Hariciye Vekâleti'nin İstanbul temsilcisi Adnan Bey (Adivar), müşavir olarak da Münir ve İbrahim Beyler, Avusturya Hükümeti adına da Avusturya'nın Sofya Sefiri Auguste Karl katılmıştır.⁴³

Görüşmelerin başlangıcında Adnan Bey Münir Bey tarafından Fransızca'ya çevrilen şu konuşmayı yapmıştır: “Son seneler zarfında vukua gelen azîm ve cihânşümûl hadisat-ı siyasiye neticesinde teşekkül eden Türkiye Devleti, düvel-i saire ile münasebat-ı dostanede bulunmak arzusundadır. Bu maksatla Avrupa, Asya ve Amerika devletlerinden bir kısmıyla muâhedât-ı muntazama akd edilmiştir. Avusturya Cumhuriyeti ile de aynı vechile münasebat-ı muntazama tesisine hâhişkârdır. Buna binaen Büyük Millet Meclisi Hükümeti Avusturya Cumhuriyeti tarafından aynı gayeye istihdâfen izhar eyleyen arzuyu hüsn-i kabule müsâraat etmiştir ki bu suretle iki hükümetin salâhiyyet-i kâmileyi haiz murahhasları arasında başlayacak olan mükâlemâtın bugün suret-i resmiyede İstanbul'da güşadı ile mübâhî bulunmaktayız. Hukuk-ı düvel kavâid-i umumiyesine ve muamele-i mütekabile esasına müstenid olarak akd edilecek mukavelat sayesinde iki memleket arasında münasebat-ı muntazama-i diplomasiye tesis edeceği gibi tarafeyn tebasının yekdiğeri memalikinde suret-i ikametlerine müteallik mukavelat-ı hukukiye ve her iki memleket mahsulâtının mübadelesi hususunda akd edilecek mukavelat-ı iktisadiye ve hatta münasebat-ı ticariye-i hukukiye ve sînâiyyeyi mazhar-ı inkişaf edeceği şüphesizdir. İbtidar ettiğimiz mükâlemâtın her iki memleketin menafi-i müşterekelerini temine salih mukavelat-ı mesude akdiyle neticelenir olmasını temenni ederim.”⁴⁴

Avusturya Cumhuriyeti temsilcisi ve Avusturya'nın Sofya Büyükelçisi Auguste Karl ise Fransızca olarak şu konuşmayı yapmıştır: “Evvel emirde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin murahhası sıfatıyla size teşekkür eder ve temenniyatınıza iştirak ederim. Eminim ki müzakeratımız esnasında büyük müşkilât zuhur etmeyecek ve her iki taraf mucib-i memnuniyet bir gayeye vasil olacaktır. Hukuk-ı düvel ve muamele-i mütakabile esnasından bahs buyuruyorsunuz. Biz de aynı fikirde bulunuyoruz. Hükümetin fikri de budur. Bu fırsattan bilistifâde sizi temin ederim ki bizim ile münasebatınız manen münkatı olmuş değildir. Lozan'da mukaddes prensiplerinizi müdafaa için cereyan eden mücadelatınızı büyük bir dikkatle takip ettik. Samimi hissiyatımızı muhterem Reis-i Hükümet Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne, Ankara Hükümeti'ne ve Hariciye Vekâleti Celilesine nakl ve iblağ buyurmanızı çok rica ederim.”⁴⁵

İki saat süren ilk toplantı dostluk mukavelesi görüşmeleri üzerinde cereyan etmiş ve taraflar 30 Ekim'de görüşmelere devam etmek için toplantıyı sonlandırmışlardır.⁴⁶

30 Ekim 1923 günü tekrar başlaması planlanan görüşmeler, Türkiye'deki hükümet bunalımı yüzünden ilerleyememiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci dönemi 11 Ağustos 1923 günü başlamış, 13 Ağustos tarihinde de meclis başkanlığına tekrar Mustafa Kemal Paşa, ikinci başkanlığa ise Ali Fuat Paşa seçilmiştir. Aynı gün, Lozan Konferansı boyunca Hariciye Vekili ve Baş Delege olan İsmet Paşa ile sürekli çekişen Rauf Bey, İcra Vekilleri Heyeti Reisliğinden istifa etmiş ve bu göreve 14 Ağustos'ta Ali Fethi (Okyar) Bey seçilmiştir. 9 Eylül 1923 tarihinde de Halk Fırkası kurulmuştur.⁴⁷ On hafta kadar devam eden Ali Fethi Bey Hükümeti

⁴³ **Vakit**, 28 Teşrin-i Evvel 1923, Numro:2095, s.2.

⁴⁴ **Vakit**, 28 Teşrin-i Evvel 1923, Numro:2095, s.2.

⁴⁵ **Vakit**, 28 Teşrin-i Evvel 1923, Numro:2095, s.2.

⁴⁶ **Vakit**, 28 Teşrin-i Evvel 1923, Numro:2095, s.2.

⁴⁷ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul, 1999, s.49.

bazı politikalarda meclis ve Halk Fırkası grubuyla ayrı düşmüştür. Hükümetin şekavet yüzünden Batı Anadolu'nun bazı bölgelerinde sıkıyönetim ilan etme teşebbüsünün Dahiliye Komisyonu tarafından anayasaya aykırı bulunması; İcra Vekiller Heyeti Reisliği ile Dahiliye Vekilliği görevlerini birlikte yürüten Ali Fethi Bey'in, asayişle ilgili meselelere fazla vakit ayıramadığı ve bu konuda başarısız olduğu yönündeki eleştiriler; meclisin Hariciye Vekili İsmet Paşa'ya karşı olan mesafeli tutumu, bahsedilen görüş ayrılıklarından bazılarıdır. Fethi Bey bir süre sonra, Dahiliye Vekilliği görevinden ayrılarak bu göreve Meclis Başkanı Mustafa Kemal'in de onayı ile Ferit (Tek) Bey'i, yine bu günlerde ordudaki görevine geri dönmek için Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanlığı'ndan ayrılan Ali Fuat Paşa'nın yerine de Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'i aday göstermiştir. Fakat meclis, ikinci başkan olarak Rauf Bey'i, Dahiliye Vekili olarak da Sabit Bey'i seçmiştir. Mustafa Kemal Paşa yeni seçilen bu isimlerden memnun olmamıştır.⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa'ya göre; meclis Rauf Bey'i bu göreve getirmekle Lozan Antlaşması'nı imzalayan ve hükümette Hariciye Vekilliği görevini yapan İsmet Paşa'ya bir tavır göstermiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, vekillerin mecliste teker teker seçilme yöntemini değiştirmek daha da önemlisi cumhuriyeti ilan etmek için Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa dışındaki tüm vekillerin istifasını sağlamıştır. Meclis'te yapılan yeni hükümet kurma girişimleri de bir sonuç vermeyince, Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yaptığı bazı değişikliklerin 29 Ekim 1923 tarihinde Mecliste onaylanmasıyla cumhuriyet ilan edilmiş ve kabine sistemine geçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Reis-i Cumhur, İsmet Paşa ise hem Başvekil hem de Hariciye Vekili olmuştur.⁴⁹

Böylece Ali Fethi Bey'in İcra Vekilleri Heyeti Reisi, İsmet Paşa'nın Hariciye Vekili olduğu dönemde başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Avusturya Cumhuriyeti arasındaki müzakereler, İsmet Paşa'nın Başvekil ve Hariciye Vekili olması ve cumhuriyetin ilanı, Türkiye Cumhuriyeti ile Avusturya Cumhuriyeti müzakereleri şeklinde devam etmiştir.

İşte bu hükümet bunalımından dolayıdır ki Adnan Bey'in 29 Ekim 1923 tarihi itibarıyla Ankara'dan istediği talimatlar gönderilememiştir. Bunun üzerine Avusturya murahhası Auguste Karl durumdan haberdar edilmiş ve Ankara'dan bir talimat gelene kadar görüşmelerin genel esaslar üzerinden görüş alışverişi şeklinde cereyan etmesine karar verilmiştir.⁵⁰ Türkiye'deki hükümet bunalımı aşıldıktan sonra görüşmelere devam edilmiş, 3 Kasım 1923 tarihindeki toplantıda; asıl mukavelelerin müzakere edilip neticelendirilmesi için, Hukuk Müşaviri Münir Bey hukuk, Mali Müşavir İbrahim Bey mali ve Müşavir Cemal Bey ise iktisadi birer mukavele hazırlamışlardır. Aynı meseleler hakkında birer mukavele de Avusturya tarafından hazırlanmaya başlanmıştır.⁵¹ Bundan sonraki günlerde müzakereler daha da ilerlemiş ve ilk önce Dostluk Antlaşması, Türkiye'nin Lehistan ile 23 Temmuz 1923 tarihinde imzaladığı Dostluk Antlaşması⁵² esas alınarak tamamlanmıştır.⁵³ Daha sonra Ticaret Mukavelesinin hazırlanmasına geçilmiş, Adnan Bey gerek Ticaret ve gerekse de İkamet Mukaveleleri için Ankara'dan talimat istemiştir.⁵⁴ Dostluk Antlaşması'nın hazırlanmasından sonra yapılan müzakerelerin ardından, İkamet Mukavelesinin hazırlanması da tamamlanmıştır. Bu mukavele de Türkiye'nin Lehistan ile 23 Temmuz 1923 tarihinde imzaladığı İkamet Mukavelesinin⁵⁵ maddeleri esas alınarak bitirilmiş, daha sonra Ticaret

⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938**, III, İstanbul, 1999, s.141-142; Tunçay, **age**, s.51-52.

⁴⁹ Ahmet Yeşil, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Ankara, 2002, s.118-124; Tunçay, **age**, s.52.

⁵⁰ **Vakit**, 30 Teşrin-i Evvel 1923, Numro:2097, s.1.

⁵¹ **Tasvir-i Efkâr**, 4 Kasım 1923, Numro:3876-848, s.1.

⁵² Soysal, **age**, s.254; Ökçün, **Ökçün**, **age**, s.15.

⁵³ **Tasvir-i Efkâr**, 6 Kasım 1923, Numro:3878-850, s.2.

⁵⁴ **Tasvir-i Efkâr**, 6 Kasım 1923, Numro:3878-850, s.2.

⁵⁵ Ökçün, **Ökçün**, **age**, s.78.

Mukavelesinin görüşmelerine geçilmiştir.⁵⁶ Tamamlanan Dostluk Antlaşması ve İkamet Mukavelesi Ankara'ya gönderilmiş ve Hariciye Vekâleti bu taslakları kabul etmiştir. Hazırlanacak Ticaret Mukavelesi için ise Maliye ve İktisat Vekâletleri müşavirlerine gerekli talimatlar verilmiştir.⁵⁷

Aslında imzalanacak olan Ticaret Mukavelesi Avusturya Cumhuriyeti için hem Dostluk Antlaşması hem de İkamet Mukavelesinden daha önemliydi. Çünkü I. Dünya Savaşı'ndan parçalanarak çıkan Avusturya, ekonomik olarak da çökmüştü ve ihracat bu devlet için oldukça hayati bir çıkış noktası haline gelmişti.

Avusturya murahhası Auguste Karl bu günlerde basına verdiği bir demeçte; Avusturya'nın ekonomik durumunu ortaya koymuş ve iki ülke arasındaki ticari faaliyetleri değerlendirmiştir. Türkiye'nin çok emin bir istikbale doğru gitmeye aday bir ülke olduğunu ifade eden Auguste Karl, I. Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye piyasaları ile çok sıkı ilişkileri olan Avusturya'nın, savaştan sonra eski ilişkileri tekrar kurmak için bir Ticaret Mukavelesi'ni yapmayı düşünen ilk hükümetlerden birisi olduğunu söylemiştir. Avusturya'nın savaştan sonraki dönemde birçok değişimler geçirdiğini, buna rağmen Türkiye ile olan ilişkilerini eski seviyesine çıkarmayı ümit ettiğini belirtmiştir. Avusturya'nın sanayisinin savaştan sonra gerilemediğini hatta ilerlediğini iddia eden Auguste Karl, savaştan sonra birçok kimsenin sanayi ile meşgul olmaya başladığını, çünkü Avusturya'nın sanayisini koruyup geliştirmek ve dışarıdan ithal edilen gıda maddelerinin parasını ödemek için ihracatını artırmak zorunda olduğunu ifade etmiştir. Avusturya Macaristan İmparatorluğu parçalandığı için ülkedeki sanayi tesislerinin de parçalandığını anlatan Auguste Karl, bunu bir örnekle açıklamıştır. İmparatorluk parçalandıktan sonra iplik fabrikalarının Avusturya arazisinde, dokuma fabrikalarının Çekoslovakya'da kaldığını söyleyen Avusturya murahhası, kendi sınırları dışında kalan dokuma fabrikalarının yerine ülke içinde hızla dokuma fabrikaları kurduklarını ifade etmiş ve şu an için beş ila altı fabrikaya ulaştıklarını anlatmıştır. I. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte harp sanayilerini farklı alanlarda üretim yapan fabrikalara dönüştürdüklerini söyleyen Auguste Karl, sanayilerinin hızla ilerlediğini tekrarlamış buna rağmen şeker ve cam sanayilerinin savaş öncesine göre zayıfladığından bahsetmiştir. Avusturya'nın sadece sanayi faaliyetleri ile yetinemeyeceğini söyleyen Avusturya murahhası, ülkesinin Avrupa'nın göbeğinde ve Tuna Nehri ile Adriyatik Denizi yolunun ortasında bulunması sebebiyle transit ticaretteki yerinin de gün geçtikçe arttığını söylemiş, Viyana'nın eski ehemmiyetine kavuşmaya ve civar hükümetlerin transit merkezi haline gelmeye başladığını ifade etmiştir.

Auguste Karl ülkesinde dökme, çelik, beyaz demir ve her çeşit makine sanayinin hızla geliştiğini, özellikle Türkiye için önemli olan değirmen, ziraat aletleri, maden sanayisinde kullanılan makineler, kiremit, çelik aletleri, atölye tesisatı, aydınlatma ve ısıtma alet ve edevatları üreten fabrikaların var olduğunu söylemiştir. Yine cam sanayi, araba, otomobil, kano bisiklet, lüks arabası, vagon, lokomotif sanayisinin de geliştiğini ifade etmiştir. Avusturya'da vagon ve lokomotif üreten büyük fabrikaların sadece Avusturya'nın ihtiyacını karşılamakla kalmayıp, Yugoslavya, Romanya, İtalya'ya da ihracat yaptığını anlatmıştır. Yine ülkesinde elektrik sanayi, motor, telgraf ve telefon aletleri üreten fabrikaların da gelişmeye başladığını belirtmiştir. Avusturya'nın genel olarak sanayi eşyası üretiminde önemli bir merkez olduğundan bahseden Auguste Karl, her sene Mart ve Eylül aylarında Viyana'da açılan sanayi sergisinden de bahsetmiş ve son sergideki ürün çeşitliliğini hatırlatmıştır. Avusturya sanayisinin pamuk, yün ve ipek ipliği, dokuma ürünlerini ihraç edebileceğini, basma ve kaput bezlerinin savaştan önceki kadar kaliteli olduğunu söylemiştir. Keten sanayi ve çuval imalatının gelişmeye başladığını anlatan Auguste Karl elbise, çamaşır ve tuhafiyeye eşyası, eldiven, lüks eşyası, kundura sanayi, kösele, deri ve maroken

⁵⁶ **Tasvir-i Efkâr**, 11 Kasım 1923, Numro:3883-855, s.3.

⁵⁷ **Tasvir-i Efkâr**, 17 Kasım 1923, Numro:3889-861, s.2.

sanayi, seyahat levazımatı, şerit ve kurdela, atlas, lüks ve fantazi eşyası, mücevherat ve bronz sanayi, Viyana'da üretilen meşhur güzel sanatlar eşyalarının da Avusturya'nın önemli üretim kalemleri olduğunu belirtmiştir. Bundan başka ülkesinin kâğıtçılık ve kâğıt sanayi, sabunculuk, mumculuk, itriyat ve tuvalet eşyaları, tarakçılık, spor malzemeleri, oyun eşyası, piyano ve değişik müzik aletleri sanayi, altın ve gümüş sanayi, saat ve şemsiye, Eskişehir taşından yapılan ağızlık üretiminde bir hayli ilerlediğini anlatmıştır. Auguste Karl son olarak; Avusturya'da lastik, kauçuk, mobilya, kamıştan yapılan eşya, fizik aletleri ve edavatı, kimya ve tıp, özellikle vernik sanayisinin de önemli bir yerde olduğunu ifade etmiştir.

Auguste Karl Avusturya'nın da Türkiye'den incir, üzüm, yalamuk, meyan kökü ve az miktarda afyon, halı, Eskişehir Lületaş, yün, tiftik, deri, ipek ve ipekli kumaşlar, fındık, zeytinyağı, susam ve pamuk alabileceğini ve Türkiye'nin Avusturya Tekel'ine tütün satabileceğini söylemiştir. Avusturya'nın Avrupaca tanınmış büyük ve önemli mali müesseselere sahip olduğunu ve bu müesseselerin Türkiye ticaretine de yardım edebileceğini belirten Avusturya murahhası, Türkiye'nin sanayi ve ticarete sürekli geliştiğini hatırlatmıştır. Türkiye'de iktisadi refahın artması ile dış ticaretin de artacağını savunan Auguste Karl, Türkiye'nin gayet zengin bir ülke olduğunu, münbit toprakları ve kıymetli madenleri ve müsait şartlarının bulunduğunu ifade edip, özellikle ziraatın geliştirilmesi ve zirai ürünlerin pazarlanması meselesinde iki ülkenin birlikte sistematik olarak çalışması gerektiğini söylemiştir.⁵⁸

17 Kasım 1923 günü yapılan görüşmelere Adnan Bey başkanlık etmiş ve müşavirler Münir, İbrahim ve Cemal Beyler de görüşmelere katılmıştır. Bu toplantıda taraflar, imzalanacak Ticaret Mukavelesi için anlaşmış, bir nüsha Ankara'ya gönderilirken, Avusturya Cumhuriyeti temsilcisi Auguste Karl bu konuda hükümetinin görüşlerini almak ve talimatlarını beklemek için görev yeri Sofya'ya gitmiştir.⁵⁹

Fakat Ticaret Mukavelesi'nin bazı maddeleri Avusturya Cumhuriyeti tarafından kabul edilmemiş ve bu yüzden antlaşma ve mukavelelerin imzalanması gecikmiştir. Önceleri Avusturya Cumhuriyeti'nin mukavele taslağını aynen onayladığı, fakat bu onayı içeren dosyaların Şark Şimendiferlerinde devam eden grev sebebiyle Avusturya'dan çıkmasına rağmen Bulgaristan sınırında beklediği ve Sofya'ya Auguste Karl'a ulaşamadığı iddiaları ortada dolaşmaya başlamıştır.⁶⁰ Daha sonra ise mukavenenin geldiği ama içeriğinin bilinmediği ve eğer Avusturya Cumhuriyeti Hükümeti onaylamışsa, 29 Kasım 1923 tarihinde imzalanacağı beklentisi ortaya çıkmıştır.⁶¹ Fakat sonrasında Avusturya Hükümeti'nin Türkiye'ye önemli miktarda ihracat yaptığı için, Ticaret Mukavelesi'ne kendi lehine olabilecek bazı maddeler ilave etmek düşüncesinde olduğu ortaya çıkmış ve görüşmelere 5 Ocak 1924 tarihinden sonra tekrar başlanmıştır.⁶²

Avusturya murahhası Auguste Karl, 15 Ocak 1924 tarihinde Adnan Bey'i ziyaret ettikten sonra basına verdiği demeçte; esasen müzakerelere hiçbir zaman ara verilmediğini, sadece biten taslağın onay için her iki hükümete sunulduğunu ve onların cevaplarını bekledikleri için böyle bir gecikmenin yaşandığını söylemiş, kendisinin de bir anlaşmazlık sonucu değil, hükümetlerin cevapları gelinceye kadar Noel tatilini geçirmek için Sofya'ya gittiğini ifade etmiştir.⁶³ 24 Ocak 1924 tarihinde Adnan Bey ve Auguste Karl tekrar bir araya gelmiş ve Ticaret Mukavelesi üzerinde büyük oranda anlaşmışlardır. Adnan Bey son kalan pürüzleri gidermek için İktisat Vekili Hasan Bey (Saka) ile bir görüşme yapmak istediğinden, antlaşma ve mukavelelerin imzalanması birkaç

⁵⁸ **Tasvir-i Efkâr**, 24 Aralık 1923, Numro:3926-898, s.4.

⁵⁹ **Tasvir-i Efkâr**, 18 Kasım 1923, Numro:3890-862, s.1.

⁶⁰ **Tasvir-i Efkâr**, 25 Kasım 1923, Numro:3897-869, s.1.

⁶¹ **Tasvir-i Efkâr**, 29 Kasım 1923, Numro:3901-873, s.1.

⁶² **Tasvir-i Efkâr**, 5 Ocak 1924, Numro:3938-910, s.1.

⁶³ **Tasvir-i Efkâr**, 16 Ocak 1924, Numro:3949-921, s.1.

gün daha gecikmiştir.⁶⁴ Adnan Bey'in Hasan Bey ile yaptığı görüşmeden sonra Avusturya ile her konuda anlaşma sağlanmış ve bütün konular üzerindeki görüşmeler, 26 Ocak 1924 tarihinde bitirilmiştir.⁶⁵

Dostluk Antlaşması ile İkamet ve Ticaret Mukavelelerinin İmzalanması

Görüşmelerin tamamlanmasından sonra Dostluk Antlaşması ile İkamet ve Ticaret Mukaveleleri, 28 Ocak 1924 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile Avusturya Cumhuriyeti arasında, İstanbul'da lağvedilen Hariciye Nezareti Müsteşarlık Odası ve o tarihte Hariciye Vekâleti Murahhaslığı olarak kullanılan binada imzalanmıştır. Antlaşma ve mukavelelere Türkiye Cumhuriyeti adına müzakereleri yürüten ve başkanlık eden Adnan Bey ve Avusturya Cumhuriyeti adına ise Sofya Sefiri Auguste Karl imza koymuşlardır.⁶⁶

Antlaşma ve mukavelelerin imzalanmasından sonra bir konuşma yapan Adnan Bey; I. Dünya Savaşı'ndan sonra kesilen ilişkilerin yeniden başlamasının dostluğu tesis etmesini ve antlaşma ve mukavelelerin her iki ülke için hayırlı olmasını dilemiş, Auguste Karl da bu temenniye katılmıştır.⁶⁷ Avusturya Murahhası Auguste Karl antlaşma ve mukavelelerin imzalanmasının ardından Başvekil İsmet Paşa'ya bir telgraf çekerek elde edilen iyi neticeden dolayı her iki ülkeyi tebrik ve gösterilen misafirperverlik için teşekkür etmiştir.⁶⁸ Aynı günün akşamı ise basına bir mülakat vererek hem imzalanan antlaşma ve mukavelelerle ilgili hem de Türkiye ile Avusturya ilişkilerinin geleceği hakkındaki görüşlerini ifade etmiştir. İmzalanan antlaşma sebebiyle oldukça mutlu ve iyimser olduğunu ifade eden Auguste Karl, bunun her iki ülke için hayırlı olmasını temenni etmiş ve imzalanan Ticaret Mukavelesi'ne göre tarafların diğeri için "en fazla nail-i müsaade memleket" prensibini kabul ettiğini söylemiştir. Saint Germain en Laye Antlaşması'nın hükümleri gereğince Avusturya Cumhuriyeti'nin Macaristan ve Çekoslovakya gibi kendisinden ayrılan ülkelerle karşılıklı olarak gümrük tarifelerini indirdiğini anlatan Auguste Karl, bu özel durumun Türkiye ile imzalanan Ticaret Mukavelesi için geçerli olmadığını, bunun Avusturya ile bu devletler arasında geçerli özel bir durum olduğunu belirtmiştir.⁶⁹

Dostluk Antlaşması (28 Ocak 1924)

İki devlet Dostluk Antlaşması metninin başında halisane bir niyetle dostluk ilişkileri geliştirmeyi arzu ettiklerini ve bu durumun iki milletin saadet ve refahına hizmet edeceği düşüncesini beslediklerini belirtmişlerdir.⁷⁰ Dostluk Antlaşması dört madde olarak tanzim edilmiş ve iki nüsha olarak imzalanmıştır.⁷¹

Birinci maddede;

Bundan sonraki dönemde, Türkiye Cumhuriyeti ile Avusturya Cumhuriyeti Devletleri ile iki ülke tebaaları arasında samimi ve daimi bir dostluğun ve barışın geçerli olacağı, karara bağlanmıştır.⁷²

⁶⁴ **Tasvir-i Efkâr**, 25 Ocak 1924, Numro:3958-930, s.1.

⁶⁵ **Tasvir-i Efkâr**, 27 Ocak 1924, Numro:3960-932, s.1; **Vakit**, 27 Ocak 1924, Numro:2186, s.3; **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ocak 1924, Numro:1030, s.3.

⁶⁶ **Tasvir-i Efkâr**, 28 Ocak 1924, Numro:3961-933, s.1; **Tasvir-i Efkâr**, 29 Ocak 1924, Numro:3962-934, s.1; **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ocak 1924, Numro:1032, s.1; **Vatan**, 29 Ocak 1924, Numro:289, s.1-2; **Vakit**, 29 Ocak 1924, Numro:2188, s.1.

⁶⁷ **Tasvir-i Efkâr**, 29 Ocak 1924, Numro:3962-934, s.1.

⁶⁸ **Vakit**, 29 Ocak 1924, Numro:2188, s.1.

⁶⁹ **Tasvir-i Efkâr**, 29 Ocak 1924, Numro:3962-934, s.1; **Vatan**, 29 Ocak 1924, Numro:289, s.2.

⁷⁰ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, VIII ve VIII / I, (25 Mart 1340 (1924) Tarihli Yirmi Birinci İctimadan 24 Nisan 1340 (1924) Tarihli Kırk Dördüncü İctimaa Kadar), Ankara, 1975, s.960.

⁷¹ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, VIII ve VIII / I, s.960.

⁷² **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, VIII ve VIII / I, s.960.

İkinci maddede;

İki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin devletlerarası hukuk kuralları esas alınarak tekrar kurulacağı ve iki taraf diplomatlarının bu kurallarda tespit edilen muameleye, mütekabiliyet şartıyla sahip olacakları, kabul edilmiştir.⁷³

Üçüncü maddede;

İki tarafın aralarında bir ticaret ve ikamet sözleşmesi imzalamak hususunda mutabık kaldıkları, ifade edilmiştir.⁷⁴

Dördüncü maddede ise;

Bu antlaşmanın tasdik olunacağı ve tasdiknamelerin mümkün olabilecek en kısa süre içerisinde Ankara’da teati edileceği ve antlaşmanın tasdiknamelerin teatisinden on beş gün sonra yürürlüğe gireceği, kararlaştırılmıştır.⁷⁵

İkamet Mukavelesi (28 Ocak 1924)

On iki asıl madde ve dört maddelik bir zabıtnameden oluşan ve iki nüsha olarak tanzim edilen İkamet Mukavelesi, Türk tebaasının Avusturya ve Avusturya tebaasının da Türkiye’deki ikamet şartlarını tayin etmek maksadı ile hazırlanmıştır.⁷⁶

Mukavenenin birinci maddesinde;

Her iki devlet tebaasının diğer tarafın topraklarında ikamet ve meks (durma, bekleme, kalma) hakkına sahip olacakları ve iki ülkede yürürlükte olan kanunlara ve nizamla uymak şartıyla, her iki ülkeye serbestçe gidip gelebilecekleri, karara bağlanmıştır.⁷⁷

İkinci Maddede;

Göç meselesinin bu sözleşmenin dışında bir konu olduğu ve birinci maddedeki durumun göçmenleri kapsamadığı belirtilerek, her iki devletin diğer taraftan gelecek göçmenlerle ilgili olarak kendi kanunları çerçevesinde ve istediği şekilde karar alabileceği, yazılmıştır.⁷⁸

Üçüncü Maddede;

İki taraf tebaasının diğerinin topraklarında o ülkenin vatandaşı ile eşdeğer olarak her türlü sanat ve ticareti icra etmesi ve ayırt etmeksizin bütün sanatlara ve mesleklere girme hakkına sahip olması, karara bağlanmıştır. Kanunlar ve özel düzenlemelerle sınırlama getirilen meslek ve sanatlar ve Türkiye’de uzunca bir süredir teamül haline gelmiş ve yerel halka mal olmuş olan bazı sanayi ve meslekler (Deniz Amelesi ve Mavnacılık vesaire gibi) ise bu hükmün dışında tutulmuştur. Yine bu maddede; iki taraf tebaasının diğerinin topraklarında ikamet etmek, kalmak ve her çeşit ticaret, sanat ve mesleği yapmak için her ne isimle olursa olsun o ülkenin tebaasından alınan vergilerden hariç olarak başka veya daha yüksek hiçbir vergi veya mükellefiyete tabi tutulamayacakları, yazılmıştır. İlaveten iki ülke tebaasının diğerinin arazisinde, şahısları, malları, hukuk ve menfaatleri dolayısıyla o ülkenin vatandaşlarına koyulanlardan başka veya daha yüksek hiçbir mükellefiyete, doğrudan veya dolaylı hiçbir vergiye tabi tutulmayacakları, belirtilmiştir. Maddenin sonunda ise; bu şartın bahsedilen malların ve mülklerin kazanılması, tasarrufu, gelirleri, bu mülklerden feragat

⁷³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.960.

⁷⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.960.

⁷⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.960.

⁷⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.960, 962.

⁷⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.961.

⁷⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.961.

veya mülklerin intikal etmesi, miras yoluyla başkasına devredilmesi gibi durumlarda da geçerli olduğu, yazılmıştır.⁷⁹

Dördüncü Maddede;

İmzacı devletlerden birinin, bir kanuna, bir ahlâk veya sağlık kuralına, soruşturma ile ilgili kanun ve nizamlara dayanarak veya devletin dahili ve harici emniyeti ile ilgili sebepleri gerekçe göstererek, tedbiren diğer devletin tebaasından birisini sınır dışı etmesi halinde karşı devletin bu durumu kabul edeceği, belirtilmiştir. Maddede ayrıca; sınır dışı edilenlerin sınıra kadar olan nakil masraflarının sınır dışı eden devlete ait olacağı, yazılmıştır.⁸⁰

Beşinci maddede;

İki taraf tebaasının şehir ve kasabaların dışındaki gayrimenkuller hariç olmak üzere, her çeşit mal ve gayrimenkule o ülkenin kanun ve nizamları çerçevesinde ve mütekabiliyet şartıyla sahip olması, onun üzerinde tasarruf etmesi, onu devretme hakkına sahip olması, karara bağlanmıştır. Yine aynı maddeye göre; iki taraf tebaası bu mal ve gayrimenkulleri satabilme, mübadele, hibe ve vasiyet edebilme veyahut diğer her surette o mal üzerinde tasarruf edebilme hakkına sahip oldukları gibi, kanuni sınırlar çerçevesinde veraset yoluyla veya vasiyetname hükümlerine göre de bu mallara sahip olabileceklerdir.

Maddenin sonunda ise; bu kişilerin yukarıda bahsedilen bu durumlar için, o ülkenin halkının ödediği veya ödeyeceğinden başka ve daha yüksek vergilere tabi tutulamayacağı, ifade edilmiştir.⁸¹

Altıncı maddede;

Tarafların tebaasının diğer ülkenin topraklarında hiçbir askeri hizmet veya onun yerine konulan hiçbir mecburiyet veya mükellefiyete tabi olmayacakları, belirtilmiştir. Ayrıca; her iki devletin bunlardan hiçbir şekilde zorla ödünç para alamayacağı (istikraz-ı mecburi) ve bunların savaş durumunda çıkarılan ve kanunen mahalli halka yüklenmeyen diğer bütün nakdi mükellefiyetlerden de muaf olacakları, ifade edilmiştir.⁸²

Yedinci maddede;

Merkezleri, taraflardan birinin topraklarında bulunan ve o devletin kanunlarına göre kurulan ticari, sınai, anonim veya diğer şirketlerin, diğer ülkenin kanunlarına tabi olmak için mahkemelere müracaat edip ikame-i dava ve def-i dava edebilecekleri, yazılmıştır. Bu şirketlerin diğer devletin topraklarında ticaret veya sanat icra edebilmeleri için mevcut veya çıkarılacak kanunlara uymalarının şart olduğu, belirtilmiştir. Yine diğer devletin toprağında kurulan şirketlerden, milli şirketlerden talep olunan ve olunacak olanlardan başka veya daha yüksek vergiler alınamayacağı, ifade edilmiştir. Maddenin sonunda ise; bu şirketlerin mütekabiliyet esasına ve o ülkenin kanunlarına tabi olmak şartıyla, her çeşit taşınabilen malı ve iş yapabilmeleri için gerekli olan her türlü gayrimenkulü mülk ve tasarruf edinebilme hakkına (bu durumu şirketlerinin ve ticaretlerinin esas gayesi haline getirmemek şartıyla) sahip olabilecekleri, yazılmıştır.⁸³

Sekizinci maddede;

Taraflardan birisinin tebaasının diğerinin topraklarındaki mülklerinin, kamu yararına olduğu tespit edilmeden ve önceden tazminat verilmeden istimlak edilemeyeceği ve mülk

⁷⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.961.

⁸⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.961.

⁸¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.961.

⁸² Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.961.

⁸³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.961-962.

sahiplerinin o mülklerden faydalanma haklarından geçici de olsa mahrum bırakılamayacakları ve önceden ilan etmeden hiçbir istimlâkin yapılmayacağı, yazılmıştır.⁸⁴

Dokuzuncu maddede;

Tarafların birbirinin topraklarındaki tebaalarının şahıs ve mallarının kanunlarla korunması ve yargılanması hususunda, o ülkenin vatandaşlarıyla eşit haklara sahip oldukları, yazılmıştır. Maddede ayrıca; bu kişilerin mahkemeye kolayca müracaat edebilecekleri belirtilmiş, o ülkenin vatandaşları hangi şartlarda ikame-i dava ve def-i dava edebiliyorlarsa bunların da bu haklara sahip oldukları, ifade edilmiştir. Sadece kefalet akçesi ve meccanen müzaheret-i adliye⁸⁵ bunun dışında tutulmuş, bunların da iki devletin arasında imzalayacağı özel bir mukavele ile tanzim olununcaya kadar, o ülkenin kanunlarına göre çözüleceği, yazılmıştır.⁸⁶

Onuncu maddede;

Mukaveleyi yapan taraflar tebaasının şahsi durumlarında; yani nikâh, eşlerin ortak malları, boşanma, ayrılık, çeyiz, babalık, evlatlık ve evlat edinme davaları, şahsi ehliyet, erginlik, vasilik, kayyumluk, hacir (kısıtlama) ve taşınabilir mallara bağlı vasiyet veya miras veyahut mal bölüşümü ve umumiyetle aile hukuku meselelerinde, uyuşu oldukları ülkedeki milli mahkemelerin veya diğer milli dairelerin yetkili olacağı, yazılmıştır. Maddenin sonunda ise; bu hükmün, devletlerarası hukuk kurallarına ve ileride imzalanabilecek özel sözleşmelere göre konsolosların nüfus meselelerine bağlı işlerde sahip oldukları yetkiye ve davada tarafları teşkil edenlerin milli mahkemeler veya diğer milli dairelerin yetki alanlarına girdiği yukarıda kararlaştırılan meselelere ait delil ve şahitlerini, sözleşmeyi yapan tarafların mahkemelerinin talep, kabul ve dinleme hususlarındaki haklarına halel getirmediği, ifade edilmiştir.⁸⁷

On birinci maddede;

Mukaveleyi yapan taraflardan her birinin kendi memleketinde ticaret şehirlerine meslekten yetişme konsolosluk görevlilerini (başkonsoloslar, konsoloslar ve konsolos vekilleri) tayin etme hakkını müteakabilen bahsettiği,

Yukarıda sayılan konsolosluk görevlilerinin bulundukları arazide tamamen müteakabiliyet şartıyla milletlerarası genel hukuk esaslarıyla tespit edilen muameleye sahip olacakları, yazılmıştır.⁸⁸

On ikinci maddede ise;

Bu mukavelenin, tasdiknamelerin teatisi tarihinden bir ay sonra yürürlüğe gireceği ve yürürlükte olma müddetinin bir sene olacağı; şayet adı geçen mukavele bir senelik müddetin bitiminden en az altı ay evvel mukaveleyi yapan taraflardan biri veya diğeri tarafından fesh olunmaz ise fesh olununcaya kadar yürürlükte kalacağı; bu fesh durumunun ancak altı aylık bir müddetin bitiminden sonra yürürlüğe gireceği, belirtilmiştir.⁸⁹

İkamet Mukavelesine ek olarak, mukaveledeki bazı maddeleri açıklığa kavuşturan dört maddelik bir zabıtname de taraflarca aynı anda imzalanmış⁹⁰ ve iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.⁹¹

⁸⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.962.

⁸⁵ Mahkeme masraflarını ödemekten aciz olan ve müracaatında haklı olduğuna delil gösterebilen kimselere devletçe yapılan yardım. (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat Eski ve Yeni Harflerle*, Ankara 1998, s.790.

⁸⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.962.

⁸⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.962.

⁸⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.962.

⁸⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.962.

⁹⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.962.

Zabıtnamenin birinci maddesinde; altıncı maddede geçen “istikraz-ı mecburi” tabirinden maksadın, daha sonra ödenmek şartıyla talep olunan her çeşit nakdi vergi olduğu, açıklığa kavuşturulmuştur.⁹²

İkinci maddede;

Yedinci madde de geçen “Anonim veya diğer şirketler” tabirlerinin, mali şirketleri ve sigorta şirketlerini de kapsadığı, belirtilmiştir.⁹³

Üçüncü maddede;

Yine yedinci madde de geçen “şirketlerin iş yapabilmeleri için gerekli olan her türlü gayrimenkul mülk ve tasarruf edinebilme hakkının” beşinci maddenin birinci fıkrasında geçen “şehir ve kasabaların dışındaki gayrimenkuller hariç olmak üzere” şartıyla geçerli olduğu, ifade edilmiştir.⁹⁴

Zabıtnamenin dördüncü maddesinde ise;

Beşinci maddenin birinci fıkrasındaki istisnai durumun⁹⁵ mukavelenin imzalanmasından önce kanunlara uygun olarak kazanılan hakları zayi etmeyeceği, belirtilmiştir.⁹⁶

Maddelerin içeriğinden de anlaşılacağı üzere, bu mukavele ile her iki ülke, birbirlerinin vatandaşlarına geniş bir serbest dolaşım ve oturma hakkı tanımış, ancak göç ve göçmenler meselesini bunun dışında bir konu olarak değerlendirmiştir. Ayrıca kendi topraklarında birbirlerinin vatandaşlarının her çeşit ticaret ve sanatı yapabilmesinin ve bütün haklarıyla mal ve gayrimenkul edinebilmesinin önünü açmışlardır. Vatandaşlarından başka şirketlerinin de birbirlerinin topraklarında kanunlar dairesinde faaliyette bulunabilmesini ve yine kanunlara uymak ve belirtilen esas aşmamak koşuluyla menkul ve gayrimenkul alabilmelerini kabul etmişlerdir. Bütün bu hususlar için kendi vatandaşlarından ve şirketlerinden alınan vergilerden başka her hangi bir vergi ve mükellefiyet talep etmeyeceklerini taahhüt etmişlerdir. Karşı tarafın vatandaş ve şirketlerinin edindiği mülklerin kamu yararı olmaksızın ve tazminat verilmeksizin istimlak edilmeyeceğini de garanti altına almışlardır.

Bunun yanı sıra, bireysel haklar, mükellefiyetler ve yargılamalar konusunda karşı taraf vatandaşlarının kendi vatandaşlarıyla aynı haklara sahip olacaklarını ifade etmiş, askeri hizmet gibi bir takım mecburi hizmetlere tabi tutulmayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Buna ilaveten, her iki ülke oturma ve serbest dolaşım haklarının ticaret hacmini genişleteceği öngörüsüyle, birbirlerine ticaret şehirlerine konsolosluk açma hakkını vermişlerdir. Özetle, oturma ve serbest dolaşım konularını detaylı bir şekilde ele almış, bu konuda birbirlerine oldukça önemli ve geniş haklar tanımışlardır.

Ticaret Mukavelesi (28 Ocak 1924)

On dört asıl madde ve iki maddelik bir zabıtnameden oluşan ve iki nüsha olarak tanzim edilen Ticaret Mukavelesi, karşılıklı ticari ilişkileri düzenlemek için hazırlanmıştır.⁹⁷

Mukavelenin Birinci Maddesinde;

⁹¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.963.

⁹² Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.962.

⁹³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.962.

⁹⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.962.

⁹⁵ “İki tarafın tebaası şehir ve kasabaların dışındaki gayrimenkuller hariç olmak üzere, her çeşit mal ve gayrimenkule o ülkenin kanun ve nizamları çerçevesinde ve müteakibliyet şartıyla sahip olabilirler, onun üzerinde tasarruf edebilir ve onu devr edebilirler.”

⁹⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.963.

⁹⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.963, 966.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Mukaveleyi yapan iki taraf arasında karşılıklı ticaret ve seyri sefain serbestisinin geçerli olacağı belirtilmiş, bunun için mukaveleyi yapan iki tarafın ithalat, ihracat ve transiti yasaklama ve kısıtlama ile karşılıklı ticari münasebetlerine engel oluşturmamayı taahhüt ettikleri, yazılmıştır. Ancak sözleşmeyi yapan iki tarafın;

1-Milletin yaşayışında elzem olan kaynakları muhafaza ve iktisadi faaliyetlerini korumak için,

2-Devletin emniyetine bağlı sebepler için,

3-Sağlık kurallarına bağlı sebeplerden dolayı veya hayvan ve faydalı bitkilerin hastalıklardan, haşerat ve zararlı asalaklardan korunması ve bilhassa devletlerarasında kabul edilmiş olan esaslara uygun olarak genel sağlığın menfaati için,

4-Devlet tekeline tabi mallar için,

5-Dahilde benzer yerli eşyaların üretimine, satışına, nakline veya tüketimine bağlı olarak, dahili kanunlar ile tesis edilmiş veya edilecek olan yasaklama ve kısıtlamaların yabancı eşyalara uygulanması için,

6-Altın sikke veya altın madeninin yurt dışına gönderimini men etmek için, ithalat ve ihracatta yasaklama ve kısıtlama tesis etme hakkını muhafaza edecekleri, ifade edilmiştir.

Bununla beraber mukaveleyi yapan tarafların, diğer memleketler ile yaptıkları ticarete aynı malların ithalat ve ihracatına aynı surette tatbik edilmeyen yasaklama ve kısıtlamaları, karşılıklı ithalat ve ihracatlarına koymayacakları ve devam ettirmeyecekleri, yazılmıştır.⁹⁸

İkinci Maddede;

Mukaveleyi yapan tarafların, uluslararası transite en fazla müsait olan yollarda şahıslara, özel eşyalara, mallara, her nevi eşyaya, gönderilen şeylere, gemilere ve vasıtalara, arabalara, vagonlara veya diğer nakliye vasıtalarına transit suretiyle geçiş hakkını (bu hususta bir diğerine en fazla müsaadeye sahip millet muamelesi temin ederek) karşılıklı olarak vermeyi taahhüt edecekleri,

Mukaveleyi yapan taraflardan birinin vergi arazisinden geçen her çeşit malın, istatistik ve muhafaza harçları hariç olmak üzere her türlü gümrük vergisinden muaf olacağı,

Ancak mukaveleyi yapan taraflardan hiç birinin, kendi arazisine gelmesi yasak olan şahısların transit olarak geçişlerini temine mecbur olmayacağı, belirtilmiştir.

Bununla beraber;

A-Genel emniyet ve devlet emniyetine bağlı sebeplere binaen,

B-Sağlık sebeplerine binaen, hayvan ve bitki hastalıklarına karşı korunma maksadıyla,

C-Taklit eşya ve mukaveleyi yapan taraflardan birinin arazisinde devlet tekeline tabi mallar ile ilgili olarak, malların transisinin men olunabileceği, ifade edilmiştir.⁹⁹

Üçüncü Maddede;

Memleketlerinin yetkili daireleri tarafından verilen sanayiye mahsus mahiyet belgesinin ibrazıyla, orada ticaretlerini ve sanatlarını yapmaya yetkili olduklarını ve orada kanunlar ile belirlenen vergileri ödediklerini ispat edecek olan mukaveleyi yapan taraflardan birinin tüccarlarının, fabrikacılarının ve diğer sanayi erbabının, gerek bizzat ve gerek hizmetlerinde bulunan gezici ticaret çalışanları vasıtasıyla, diğer tarafın arazisindeki tüccar veya müstahsiller

⁹⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.963.

⁹⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.963.

nezdinde veyahut umumi satış bölgelerinde mülk satın alma hakkına sahip olacakları; ticaret ve sanatlarında numuneleri cinsinden olan eşyaları kullanan tüccar ve saire nezdinde bu numunelik eşya üzerine sipariş alabilecekleri,

Memleketlerinin daireleri tarafından verilen mahiyet belgelerine sahip olan mukaveleyi yapan taraflardan birinin gezici ticaret çalışanlarının yanlarında ticari eşya değil, yalnız numune veya modeller bulundurma hakkına mütekabilen sahip olacakları; bu mahiyet belgesinin ilişik A işaretli örneğe¹⁰⁰ uygun olarak tanzim edileceği,

Mukaveleyi yapan tarafların, mahiyet belgelerini vermeğe yetkili dairelerini ve aynı şekilde gezici ticaret çalışanlarının ticaret yapmaları hususunda uymaya mecbur oldukları hükümleri, karşılıklı olarak bir diğerine bildirecekleri,

İthal yasak olan eşyalar hariç olmak üzere, bir gümrük vergisine veya benzer herhangi bir vergiye tabi olup, gezici ticaret çalışanları tarafından numune veya model olarak ithal edilecek olan eşyaların her iki tarafça ithalat ve ihracat vergisinden muaf tutulacağı; şu şartla ki; bu eşyaların beşinci maddede belirtilen müddet zarfında tekrar ihraç ve dışarı çıkış zamanlarında, hangi gümrük dairesinden geçerse geçsin mahiyetlerinin iyice tayin edileceği,

Numunelik eşya veya modellerin tekrar ihracının, ithal gümrüğü dairesinde ya nakdi kefalet ile veya muteber bir kefil gösterilmesiyle temin edileceği; tüccarlar ile sanayi erbablarının (gezici ticaret çalışanları) mukaveleyi yapan taraf ülkelerinde tabi olacakları muameleler hakkında, iki ülkenin birbirlerine en fazla müsaadeye sahip millet muamelesini karşılıklı olarak temin etmeyi taahhüt ettikleri, ifade edilmiştir.¹⁰¹

Dördüncü maddede;

Ticaret yapmak için diğer tarafın arazisinde panayır ve pazarlara giden mukaveleyi yapan taraflardan birinin tebaasının, bu mukaveleye ilişik B örneğine¹⁰² uygun olarak mensup oldukları ülke memurları tarafından verilen bir mahiyet belgesini ibraz edebildiği müddetçe, diğer taraf arazisinde yerli tebaadan daha az müsait bir muameleye tabi tutulmayacakları,

Mukaveleyi yapan tarafların, yukarıdaki fıkrada beyan edilen mahiyet belgelerini vermeğe görevli dairelerini bir diğerine karşılıklı olarak bildirecekleri; yukarıdaki fıkrada geçen hükmün gezici sanayi erbabına tatbik olunmayacağı gibi, çerçiliğe ve ne sanat ne de ticaret yapmayan kimseler nezdinde sipariş aramaya gidenlere de tatbik edilmeyeceği, bu hususta mukaveleyi yapan taraflardan her birinin kanunların uygulanmasında bütün serbestliğini muhafaza edeceği, yazılmıştır.¹⁰³

Beşinci maddede;

Bir sene zarfında tekrar göndermek ve tekrar ithal olunmak ve mahiyeti ispat edilmek mecburiyetiyle ve gerekirse gümrük vergisine karşılık depozito veya kefalet verilmesi veya gümrük vergisinin emaneten bırakılması kaydı çekinmesiyle ve umumi bir surette bu hususta yürürlükte olan kanun hükümlerine riayet şartıyla, her türlü ithalat ve ihracat vergisinden muafiyetin:

Öncelikle: Gezici ticaret çalışanlarına ait olanlar da dahil olmak üzere bir gümrük vergisine tabi olan numunelik eşyaya,

¹⁰⁰ Merbut A cetveli ekler bölümündedir.

¹⁰¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.963-964.

¹⁰² Merbut B cetveli ekler bölümündedir.

¹⁰³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.964.

İkinci olarak: Sergilere ve müsabakalara mahsus olan eşyaya karşılıklı olarak bahş olunduğu, ifade edilmiştir.¹⁰⁴

Altıncı maddede;

Mukaveleyi yapan taraflardan birinin sancağını taşıyıp yüksüz veya yüklü olarak diğer tarafa ait sulara ve limanlara girecek olan gemi ve vasıtaların, hareket veya gidişleri neresi olursa olsun, gerek giriş ve gerek çıkış ve geçip gitmelerinde milli gemilere halen yüklenmiş olan veya sonradan yüklenilecek olan devlet, vilayetler, nahiyeler veya her hangi bir heyet namına alınan harç veya vergilerden başka veya daha ağır bir harç veya vergiye (her ne isim ile olursa olsun) tabi tutulmayacakları,

Ulaşacakları yer neresi olursa olsun yüklerinin ithalat vergisinden başka veya daha yüksek vergilerle mükellef olmayacağı ve sanki milli sancak altında ithal olunmuş gibi başka mükellefiyetlere tabi tutulamayacağı,

Yolcuları ve bunların özel eşyalarının milli sancak altında seyahat eden ve sevk olunan yolcular ve özel eşyaları gibi muamele göreceği,

Gemilerin limanlarda, mersalarda, havuzlarda durması, yükleme ve tahliyeleri hususlarında, mukaveleyi yapanlardan biri tarafından benzer durumda diğer tarafın gemilerine de bahş olunmayan kolaylık ve imtiyazlardan hiç birinin milli gemilere bahş olunmayacağı,

Yukarıda bahsedilen hükmün, mukaveleyi yapan taraflardan her birinin balık avı, kabotaj ve liman hizmetlerini yani römorkörcülüğü, kılavuzluğu ve hangi mahiyette olursa olsun bütün dahili hizmetleri yalnız kendi sancağına tahsis etmesine mani olmayacağı,

Mukaveleyi yapan taraflardan birinin sancağı altında seyrüsefer edip, bu sancağın ait olduğu memleketin kanunları gereğince elde edilmesi istenilen gemi evrakına ve diğer belgelere sahip bulunan gemi ve vasıtaların (başka delillerin ibrazına lüzum kalmaksızın), diğer tarafın karasularında, dahili sularında ve limanlarında tamamıyla bu memleketin tabiiyetine sahip olarak tanınacakları,

Mukaveleyi yapan taraflardan birine mensup gemilerin hacim belgelerinin diğer tarafın limanlarında kabul edileceği ve bilhassa vergi ve harçların ödenmesi hususunda diğer tarafın belgelerine eşit tutulacağı; ancak belgenin verildiği memleketlerdeki hacim kaide ve muamelelerinin diğer tarafın belgelerini tanzime yarayan kaide ve muamelelere uygun veya eşit olduklarının tatbik edilmiş olması gerektiği; bununla beraber her iki memlekette geçerli muamele ve kaidelerin birbirine uymaması yüzünden Türk ölçüsü ile Avusturya ölçüsü arasında bir fark görülecek olursa, her iki taraf memurlarının bir geminin hacmine ait takdir ve tahmini kabul edip etmemekte serbest olacaklarının ve başlıca deniz devletleri nezdinde yürürlükte olan usul ve kaidelere dayanarak bu hacmi düzeltme yetkisine sahip bulunacaklarının taraflarca kabul edildiği, belirtilmiştir.¹⁰⁵

Yedinci maddede;

Mukaveleyi yapan taraflardan birinin vergi arazisinden çıkıp veya oradan gelip, diğerinin vergi arazisine giren ve gerek tüketime gerek iade ihracata ve gerek transite mahsus bulunan bütün mahsul ve mamullerin, bu sözleşmenin devamı müddetince en fazla müsaadeye sahip millete bahş olunan muameleye tabi olacağı; bilhassa hiçbir halde en fazla müsaadeye sahip milletin mahsul ve eşyasına yüklenilen vergiden başka veya daha yüksek vergiye tabi tutulmayacağı,

¹⁰⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.964.

¹⁰⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.964-965.

Mukaveleyi yapan taraflardan birine tahsis edilmiş ihracatın, diğeri (yani gönderen memleket) tarafından aynı eşyanın bu hususta en fazla müsaadeye sahip memlekete ihracından alınan vergiden başka veya daha yüksek vergiye tabi tutulmayacağı, bildirilmiştir.¹⁰⁶

Sekizinci maddede;

Mukaveleyi yapan taraflardan her birinin, ithal edilen eşyanın menşei olan memleketi göstermek üzere bu eşyanın adı geçen memleketin milli üretim ve imalatından olduğunu veyahut bu memlekette uğradığı değişimler dolayısıyla o suretle telakki edilmek lazım geldiğini ispat eden resmi bir belge ibrazını, ithalatta bulunan şahıslardan talep edebileceği,

Mukaveleyi yapan tarafların sonradan bir diğerine tebliğ edecekleri numuneye uygun olarak düzenlenecek menşe belgelerinin, gerek bu hususta yetkili olan vekalet ve nezaret, gerek gönderenin mensup olduğu ticaret odası ve gerek gönderilen memleketin uygun göreceği her makam veya heyet tarafından verileceği; gönderilen memleketin, menşe belgelerinin siyasi temsilcisi veya konsolosu tarafından tasdik edilmiş olmasını talep etmek hakkına sahip olacağı,

Ticari bir mahiyete sahip gönderiliş mevzu bahis olmadığı gönderilen memleketçe tasdik olunduğu takdirde, posta paketlerinin menşe belgesinden istisna edileceği, ifade edilmiştir.¹⁰⁷

Dokuzuncu maddede;

7. madde hükmünün;

1-Mukaveleyi yapanlardan biri tarafından, sınır olan memleketler ile yapılan sınır ticareti için bahş olunan ve sonradan bahş olunacak olan izinlere,

2-Türkiye ile 1923 senesinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan memleketler arasında gümrük tarifeleri ve diğer bütün ticari hususlarda halen mevcut veya sonradan tesis edilecek olan menfaatler ve hususi kazançlara,

3-Avusturya'nın "Saint Germain" Antlaşması'nın 222. maddesini tatbiken Macaristan'a veya Çekoslovakya Cumhuriyeti'ne bahşedebileceği hususi izinlere tatbik olunmayacağı,

Şu şartla ki; bu hükmün ilgili maddede belirtilen müddet zarfında her hangi diğer bir devlet hakkında tatbik olunamayacağı, izah edilmiştir.¹⁰⁸

Onuncu maddede;

Mukaveleyi yapan tarafların, kendi topraklarında bu sözleşmede yer alan hükmün uygulanmasının gerektirdiği çeşitli idari muameleler vesaire hususunda, bir diğerine karşılıklı en fazla müsaadeye sahip millet muamelesi bahşetmeğe kefalet ettikleri, bildirilmiştir.¹⁰⁹

On birinci maddede;

Mukaveleyi yapan taraflardan birinin arazisinde devlet, vilayetler, nahiye veya herhangi bir heyet hesabına olarak alınan eşyanın üretimine veya imaline veyahut bir maddenin tüketimine yüklenilen veya yüklenilecek olan dahili harç ve vergilerin, diğer tarafın mahsul, eşya veya maddelerine aynı cinsteki mahsul, eşya ve yerel maddelerden daha ağır ve daha fazla rahatsızlık veren bir surette yüklenilemeyeceği,

¹⁰⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.965.

¹⁰⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.965.

¹⁰⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.965.

¹⁰⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.965.

Bu hükmün, bu mukaveleye bağlı cetvelde¹¹⁰ sayılan mahsul ve mallar için bu cetvelde gösterilen tüketim vergisinin Türkiye'nin kendi tebaasıyla Avusturya tebaası arasında aynı eşitlik şartları dairesinde alınmasının devamına mani olmayacağı, belirtilmiştir.¹¹¹

On ikinci maddede;

Mukaveleyi yapan taraflar arasında demiryolları vasıtasıyla eşya nakliyatının, demiryolları nakliyatına dair 14 Teşrin-i Evvel 1890 tarihli uluslararası sözleşmenin belirlediği usul ve o sözleşmeye iştirak eden bütün devletler tarafından oybirliği ile ilave edilen şartlar dairesinde icra olunacağı,

Mukaveleyi yapan tarafların, kambiyo değerinin müsaadesi nispetinde hiç olmazsa yolcuların ve en alışılmış münasebetlerde mühim olan eşyanın nakli için mümkün olduğunca çabuk bir surette doğru biletle birleşik ücretleri tesis etmeğe gayret edecekleri,

Mukaveleyi yapan tarafların demir yolları idarelerinin, iki memleket arasında demiryollarıyla ulaştırma işlemlerinin, seri ve emin bir surette yapılmasını temin için gerekli bütün tedbirleri kabul edecekleri,

Malların nakline yarayıp, mukaveleyi yapan taraflar arasındaki ulaştırma ve transitte kullanılan vagonlar, arabalar ve diğer vasıtaların, vagonların karşılıklı kullanımına dair olan uluslararası sözleşme hükmüne ve onun tamamlayan sözleşmeye tabi olacağı,

Bununla beraber arabaların milletlerarası ulaştırma işlemlerinde araba ve vagonların karşılıklı kullanımına dair olan sözleşmenin fenni hükmüne ve tamamlayan sözleşmesine tabi olacağı,

Yukarıdaki fıkralarda beyan olunan bütün hükümlerin üçüncü bir devlet ile olan nakliyatı tatbik olunmayacağı; ancak o devlet ile demiryolları vasıtasıyla doğrudan doğruya ulaştırma yapılması zımında bir anlaşma yapılmış ise bu durumun geçersiz olacağı,

Mukaveleyi yapan taraflardan birinin toprağında nakil vasıtalarına teslim edilecek ve diğer tarafın toprağına veya oradan geçerek üçüncü bir devletin toprağına doğru sevk edilecek olan yolcuların, özel eşyaların ve malların, ne sevk ve gönderme hususunda ne de nakliyat ücretleri ve demiryolları vasıtasıyla yapılan göndermelere yüklenilen umumi vergiler hususlarında, aynı şartlar dairesinde, aynı mesafe ve aynı istikamet için sevk olunan yerel veya diğer herhangi bir memlekete ait yolcular, özel eşyalar ve mallardan daha az müsaadeye sahip bir muameleye tabi tutulmayacakları, ifade edilmiştir.¹¹²

On üçüncü maddede;

Bu mukavelenin, tasdiknamelerin teatisi tarihinden bir ay sonra yürürlüğe gireceği ve yürürlükte olma müddetinin bir sene olacağı; şayet adı geçen mukavele bir senelik müddetin bitiminden en az altı ay evvel mukaveleyi yapan taraflardan biri veya diğeri tarafından fesh olunmaz ise fesh olununcaya kadar yürürlükte kalacağı; bu fesh durumunun ancak altı aylık bir müddetin bitiminden sonra yürürlüğe gireceği, belirtilmiştir.¹¹³

On dördüncü maddede;

¹¹⁰ Merbut C cetveli ekler bölümündedir.

¹¹¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.965.

¹¹² Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.966.

¹¹³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.966.

Bu mukavelenin tasdik olunacağı ve tasdiknamelerin mümkün olduğunca hızlı bir surette Ankara'da teati edileceği; her iki taraf yetkili delegelerinin bu mukaveleyi imza edip mühürlemiş oldukları, bildirilmiştir.¹¹⁴

Ticaret Mukavelesine ek olarak mukaveledeki bazı maddeleri açıklığa kavuşturan ve düzelten iki zabıtname de taraflarca mukavele ile birlikte aynı anda imzalanmış ve iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.¹¹⁵

Bir numaralı zabıtnamede;

Birinci maddenin 4 numaralı, ikinci maddenin C işaretli fıkraları hükmünün, halen mevcut veya sonradan koyulacak tekelleri de kapsadığı,

Zikr edilen Ticaret Mukavelesi'nin yedinci maddesi mukaveleyi yapan tarafların tabii mahsul ve mamullerine en fazla müsaadeye sahip millet muamelesi verirken, mukaveleyi yapan tarafların kambiyo değerinin düşmesi sebebiyle, diğer tarafın tabii mahsul ve mamulleri üzerine ve diğer bütün memleketlere tatbik olunmayan ithalata mahsus ek vergi veya benzer artırımların koyulması ve tesisinin, bu mukavelenin ruhuna aykırı olacağı, yazılmıştır.¹¹⁶

İki numaralı zabıtnamede ise;

Yedinci maddenin görüşülmesi esnasında Türkiye delegesinin bazı Türk ihracat malları hakkında hususi izinler talep etmesinden dolayı, bu mallar arasında adı geçen Lületaşı ve Palamutun Avusturya'da halen ithalat vergisinden muaf olduğunu, her ihtimale göre bu vaziyette değişiklik olmayacağını Avusturya delegesinin tasdik ettiği, ifade edilmiştir.¹¹⁷

Maddelerinde de görüldüğü gibi, Ticaret Mukavelesi ile taraf ülkeler aralarında ticaret ve gidiş geliş serbestisinin geçerli olacağını belirtmiş ve ticari ilişkilerine hiçbir şekilde engel oluşturmamayı taahhüt etmişlerdir. Bu çerçevede malların ithalat ve ihracatlarında birbirlerine en fazla müsaadeye sahip millet muamelesi yapmayı kabul etmiş ve bunu detaylandırmışlardır. Uluslararası transit yollarında birbirlerinin vatandaşlarına, nakliye vasıtalarına, mallarına en fazla müsaadeye sahip millet muamelesiyle transit geçiş hakkı vermeyi ve bu konuda bazı harçlar hariç olmak üzere hiçbir gümrük vergisi uygulamamayı garanti etmişlerdir. Ayrıca her iki ülke tüccar ve sanayicilerinin birbirlerinin arazisinde mülk satın alabileceklerini ve ticaretlerinde numune üzerinden sipariş alabileceklerini belirtmiş, gümrük veya herhangi bir vergiye tabi olup ithal edilecek bu numunelerin ithalat ve ihracat vergisinden de muaf olacağını ifade etmişlerdir. İlâveten her iki ülke, vatandaşlarının ticaret yapmak için birbirlerinin arazisinde pazar ve panayırlara gidebileceğini ve bu konuda o ülkenin kendi vatandaşlarıyla aynı haklara sahip olacağını kabul etmişlerdir. Bu konularla ilgili olarak teknik detayları, gereken şartları ve istenilecek belgelerin niteliklerini ortaya koymuşlardır.

Türkiye ve Avusturya Cumhuriyetleri, Ticaret Mukavelesinde deniz ve demiryolu taşımacılığı ve geçişleri konularını da ele almışlardır. Birbirlerinin sularına ve limanlarına girecek olan yüklü veya yüksüz gemilerine, hareket noktası veya ulaşacakları yer neresi olursa olsun giriş, çıkış ve geçişlerinde kendi gemilerine yüklenen harç ve vergilerden başka harç ve vergi yüklememeyi ve gemilerin yüklerini ithalat vergisinden başka bir vergiye tabi tutmamayı taahhüt etmişlerdir. Deniz taşımacılığında yolcu ve bunların özel eşyalarının durumunu da ele almış, karşı tarafın yolcu ve eşyalarına kendi gemilerinde seyahat ediyormuş veya sevk ediliyormuş gibi muamele yapmayı ve diğer bir takım hususları kabul etmişlerdir.

¹¹⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.966.

¹¹⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.968.

¹¹⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.968.

¹¹⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.968.

Demiryolu taşımacılığı ve ulaştırma işleriyle ilgili olarak ta; yapılacak eşya nakliyatında bu konudaki uluslararası sözleşmenin esaslarına uymayı kararlaştırmışlardır. Ayrıca ulaştırma işlerinin hızlı ve güvenilir bir şekilde yapılabilmesi için gerekli tedbirleri almayı ve sevk edilecek yolcu, özel eşya, mallar ve bunlardan alınacak nakliyat ücreti ve vergi hususlarında kendi vatandaşlarına veya diğer herhangi bir devlete uygulanan muamelelerden farklı bir muamele uygulamamayı taahhüt etmişlerdir. Gerek deniz gerek demiryolu taşımacılığı ve ulaştırma işlemleriyle ilgili olarak, sağlanması gereken şartları ve bütün detayları ayrıntılı olarak ortaya koymuşlardır.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti ile Avusturya Cumhuriyeti arasında imzalanan Dostluk Antlaşmasıyla, İkamet ve Ticaret Mukaveleleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 21 Nisan 1924 tarihinde mecliste hazır bulunan yüz altmış beş mebusun tümünün oyları ile kabul edilmiş¹¹⁸ ve 24 Mayıs 1924 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.¹¹⁹ Dostluk Antlaşması, onay belgelerinin Ankara'da teatisinden on beş gün sonra, 27 Kasım 1924 tarihinde yürürlüğe girmiş,¹²⁰ İkamet ve Ticaret Mukaveleleri ise Ankara'da teati edildikten bir ay sonra, 23 Kasım 1924 tarihinde yürürlük kazanmıştır.¹²¹

Aslında imzalanan bu antlaşma ve mukaveleler bir yerde I. Dünya Savaşı'nın sonunda İtilaf Devletleri'nin müdahalesiyle koparılan ilişkilerin iadesi anlamına geliyordu. 1908 yılında Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna Hersek bölgesini kendi topraklarına ilhak etmesiyle gerginleşen Osmanlı – Avusturya Macaristan ilişkileri bir süre sonra düzelmiş ve iki devlet I. Dünya Savaşı'nda birlikte mücadele etmişlerdi. Fakat savaştan sonra İtilaf Devletleri'nin çeşitli antlaşmalarla getirdikleri bir kısım hükümler iki devlet arasındaki ilişkilerin kopmasına neden olmuştu. Şimdi imzalanan bu antlaşma ve mukaveleler bu ilişkilerin tekrar kurulması ve geliştirilmesi yolunda çok önemli bir adım olmuştur.

I. Dünya Savaşı sonuçları itibariyle her iki ülkeyi oldukça sıkıntılı bir duruma sürüklemişti. Osmanlı Devleti parçalandıktan sonra Anadolu'da Milli Mücadele başlamış ve bu mücadelenin sonunda Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu. Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra ise Avusturya Almanları Viyana merkezli bir devlet kurmuşlar, bu devlet bir süre sonra Almanya'ya bağlanma kararı almış ama bu karar İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmediği için bu teşebbüs hayata geçirilememiş ve Avusturya yoluna tek başına devam etmek mecburiyetinde kalmıştı.

Türkiye ve Avusturya Cumhuriyetleri, kurulduktan sonra hem içeride hem de dışarıda oldukça büyük siyasi ve ekonomik problemlerle karşılaşmışlardı. İçeride cumhuriyet idaresini yerleştirmek ve siyasi istikrarı sağlamak noktasında her iki devlet de benzer sıkıntılar yaşamış ve bu sorunları aşmak için bir süre mücadele etmek zorunda kalmışlardır. İmzalanan Dostluk Antlaşması her iki ülkeyi dış politikada birbirlerine yaklaştırmış ve bir dayanışma içerisinde hareket etmelerini sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu bir sanayi devleti olmadığı için yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti 1923'ten sonra sanayileşme yolunda ilk adımları atmaya başlamış, Avusturya da, imparatorluk döneminden kalan endüstri tesislerinin bir bölümü yeni bağımsızlığına kavuşan ülkelerde kaldığı için bu alanda yeniden bir yapılanma içine girmiştir. Bundan dolayı iki devletin aralarında imzaladıkları Ticaret ve İkamet Mukaveleleri her ikisinin de ekonomik gelişmesi açısından oldukça önemli olmuştur.

¹¹⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII ve VIII / I, s.969, 1009-1010.

¹¹⁹ Resmi Ceride, 24 Mayıs 1924, Numro:71, s.11.

¹²⁰ Ökçün, Ökçün, age, s.10.

¹²¹ Ökçün, Ökçün, age, s.76, 166.

Hem Dostluk Antlaşması hem de İkamet ve Ticaret Mukaveleleri her iki devlete oldukça avantajlı durumlar sağlamıştır. İki devlet Dostluk Antlaşması ile uzun süredir kesilen ilişkilerini yeniden kurmuş, aralarında bir dostluk teşkil etmiş ilişkilerini sağlam bir zemine oturtmuş ve bunu bütün dünyaya ilan etmişlerdir. İkamet ve Ticaret Mukaveleleri ile de hem vatandaşlarına, hem de tüccarlarına her iki ülkede yapacakları faaliyetler noktasında oldukça elverişli bir ortam hazırlamışlardır. İkamet Mukavelesi ile vatandaşlarına serbest dolaşım hakkı şeklinde de yorumlanabilecek geniş bir hareket alanı açmış ve birbirlerinin topraklarında mal edinme ve kalma meselelerini oldukça esnetmiş ve kolaylaştırmışlardır. Yine Ticaret Mukavelesi ile de iki taraf arasında karşılıklı ticaret ve gemilerin geçiş serbestliği sağlanmış ve iki devlet ithalat, ihracat ve transit konularında karşılıklı ticari münasebetlerine engel oluşturmamayı taahhüt ederek birçok konuda birbirlerine en fazla müsaadeye sahip millet ve devlet muamelesi yapmayı kararlaştırmışlardır.

Avusturya ile imzalanan İkamet ve Ticaret Mukaveleleri iki devletin vatandaşları ve tüccarları arasında geniş bir serbest dolaşım, ikamet ve ticaret hakkını sağladığı için önemlidir. Bugün Türkiye'nin de tam üyelik için başvurduğu ve müzakere sürecini devam ettirdiği Avrupa Birliği'nin, üye ülkelerinin vatandaşlarına ve iş adamlarına sağladığı en önemli avantajlardan birisinin serbest dolaşım ve gümrük birliği uygulaması olduğu düşünülürse Türkiye ve Avusturya'nın böyle bir birlikteliği kısmen de olsa yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleştirdikleri görülecektir. Fakat bu mukavelelerde bulunan hükümler her iki ülke tarafından sonraki yıllarda gerektiği gibi değerlendirilemediği için beklenen olumlu etkiyi meydana getirememiştir.

Ek 1.

Merbut (A)

Seyyah ticaret memurlarına mahsus hüviyet varakası.

.....Senesi için

Hüviyet varakasının numarası.....

Arma

Memalik-i ecnebi için muteberdir

Hamilinin

(İsim ve mahlası).....

Tarihinde (gün,ay,sene).....de tanzim kılındı.

Salâhiyattar Memurun (imzası) (Mühür)

Hamili varakanın.....mahalde.....namda bir (fabrika veya ticaretinin tasrihi).....ye malik olduğu.....(Fabrikanın veya ticaretinin tasrihi) bir.....Malik olan.....Mahalde.....Nam ticarethanede.

Seyyah Ticaret Memuru olduğu tasdik olunur.

Hamili varakanın kendi ticarethanesi için ve Atideki Ticarethane / Atideki ticarethaneler (Fabrikanın veya ticaretinin tasrihi) hesabı olarak mubayaatta bulunmaya veya sipariş taharrisi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

arzusunda bulunduğundan Mezkûr Ticarethane/ Mezkûr ticarethanelerinin memleketinde icra-yı ticaret (sanat) için rüsum-ı nizamiyeyi tediye eyledikleri tasdik olunur.

Hamilinin Alameti fabrikası

Sin.....

Boy.....

Saç.....

Alameti Farika.....

(İmza)

İhtar

Hamili varaka yalnız seyyahat ederek ve ancak İsmi balâda mezkûr ticarethane / İsmi balâda mezkûr ticarethaneler hesabına olarak şiparişat taharri edebilir veya mübayaatta bulunabilir. Beraberinde numune bulundurur. Fakat emtia götüremez. Her memlekette mevzu ahkâma tebaiyyet eder.

EK-2

Merbut (B)

Eşyayı ticarisiyle maan.....deki (Avusturyalılar için: Türkiye'deki ve Türkler için: Avusturya'daki) Panayır ve satış mahalleri azimet arzusunda bulunan hamili varaka.....efendinin:.....mahalde ikâmet etmekte olduğu ve ticaret ve sanayiın icrası için icabeden rüsum ve tekâlifî nizamiyeyi tediye ile mükellef bulunduğu tasdik olunur.

İşbu vesikanın hükmü.....aylık bir müddet muteberdir.

(Mahal, tarih ve şahadetnameyi ita eden makamı resminin imza ve mührü)

Ek 3.

Merbut (C)

Istihlâk Rüsumu	Kuruş
Çay kilo başına	40
Kahve kilo başına	20
Petrol kilo başına	6
Pirinç	10
Margarin, oleomargarin ve sair şuhum-ı hayvaniye kilo başına	80
Sitelerin mumları kilo başına	30
Adi sabun kilo başına	5
Yeni veya müstamel çuval kilo başına	5
Baharat kilo başına	30

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

Kibrit altmış adetlik kutu için kilo başına	1/2
Şamalı kibrit kilo başına	1
Sigara kâğıdı elli yapraklı	1
Çakmak beheri için	25
Şeker kilo başına	15
Çukulata	
Bisküvi	
Teksif edilmiş süt	Mevcut şekerin yüzdesi nisbetinde istihlâk resmine tabidir.
Şekerleme ve glikoz	
Küûlsüz Meşrubat, gazoz ve limonata	
Diğer şeker mamulâtı	
Tömbeki kilo başına	40

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30..10.0.0/ 129.930..2.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30..10.0.0/ 233.574..1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30..18.1.1/7.37..5.

ZABITLAR

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, C:VIII ve VIII / I , (25 Mart 1340 (1924) Tarihli Yirmi Birinci İctimadan 24 Nisan 1340 (1924) Tarihli Kırkdördüncü İctimaa Kadar), Ankara, 1975.

GAZETELER

Hakimiyet-i Milliye

Resmi Ceride

Takvim-i Vakayi

Tasvir-i Efkâr

Tevhid-i Efkâr

Vakit

Vatan

Zaman

KİTAP ve MAKALELER

ARMAOĞLU Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (cilt1-2: 1914-1995), İstanbul, 1996.

AYDEMİR Şevket Süreyya, Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938, III, İstanbul, 1999.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- BARAN Tülay Alim, “Mondros Mütarekesi Gereğince Osmanlı İmparatorluğu’ndan Ayrılan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Durumu”, *Belleten*, LXVIII, Ankara, Nisan 2003, s:139-151.
- Condition of Peace with Austria Treaty of Peace Between The Principal Allied And Associated Powers And Austria, Washington, 1919.
- DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat Eski ve Yeni Harflerle*, Ankara, 1998.
- ERİM Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara, 1938.
- JELAVICH Barbara, *Modern Austria Empire & Republic, 1800-1986*, Australia, Melbourne, 1987.
- MACMİLLAN Margaret, *Paris 1919, 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünya’yı Değiştiren Altı Ayn Hikâyesi*, (çev: Belkıs Dışbudak), Ankara, 2004.
- OKUR Mehmet, “Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti’nde Bulunan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilmesi Meselesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XX, Sayı: 60, Ankara, Kasım 2004, s: 705-726.
- ÖKÇÜN A. Gündüz, Ökçün Ahmet R., *Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973)*, Ankara, 1974.
- POTYEMKİN Vladimir, S. Baruşin, A. Efimov, E. Kosminski, İ. Mintz, A. Naroçnitski, A. Pakratova, V. Sergeev, S. Skazin, V. Kvotsov, N. Koltchanovsky, E. Tarle, *Uluslararası İlişkiler Tarihi –Diplomasi Tarihi-*, II, (çev: Attila Tokatlı), İstanbul, 2009.
- RENOUVİN Pierre, *Birinci Dünya Savaşı 1914- 1918*, (çev: Adnan Cemgil), İstanbul, 1982.
- SOYSAL İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, I, Ankara, 2000.
- Treaty Of Peace With Germany*, Newyork, September 1919.
- TUNÇAY Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul, 1999.
- Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, (Hazırlayan: Ülke Arıboğan, Gülден Ayman, Beril Dedeoğlu), (Derleyen: Faruk Sönmezoğlu), İstanbul, 2010.
- YEŞİL Ahmet, *Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara, 2002.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA NEVŞEHİR'DE BANKACILIK FAALİYETLERİ; NEVŞEHİR BANKASI T.A.Ş VE ÜRGÜP ZÜRRA VE TÜCCAR BANKASI T.A.Ş*

*Emin ÖZDEMİR***

*Ali ÇAKIRBAŞ****

ÖZET

Sanayi İnkılâbı ile birlikte dünya ticaretine açılan, dış ticaret ve yabancı yatırımlar gibi iktisadi süreçlerle sürekli genişleyen Osmanlı ekonomisinde bu sürecin doğal bir sonucu olarak bankacılık faaliyetleri de başladı. İstanbul Bankası (Banque de Constantinople) Osmanlı Devleti'nde 1847'de Galata Bankerleri tarafından kurulan ilk bankadır. 1856 yılında İngiliz sermayesi ile kurulan Osmanlı Bankasından sonra Mithat Paşa'nın kooperatifçilik denemesi olarak başlattığı tarımsal kredi veren sandık faaliyetleri, ilk devlet bankası olan Ziraat Bankası'nın kurulmasıyla neticelenir. Osmanlı Devleti'nde daha çok yabancı sermayenin kontrolünde olan bankacılık sektöründe II. Meşrutiyet döneminde değişim yaşanır. Bu dönemde İttihat Terakki Partisi'nin iktidara gelmesiyle Parti üzerinde etkili olan milliyetçi politikalar, ekonomik hayatta da tesirli olur. Milli bir ekonominin ancak milli sermayeye dayalı şirketlerle yürütülebileceğine inanan Parti yönetimi, bu amaca yönelik ülke genelinde yerel bankalar kurulmasında öncü olur. II. Meşrutiyet döneminde yerel bankacılık konusunda elde edilen tecrübeler Cumhuriyet dönemi ekonomik hayatına katkı sağlar. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda ekonomik kalkınmayı sağlamak için gerekli sermayeyi sağlayacak yerel bankalar kurulması kararlaştırılır. Bu meyanda Nevşehir'de Nevşehir Bankası TAŞ, Ürgüp'te ise Ürgüp Zürra Bankası TAŞ kurulur. Bölge halkına uygun krediler vermek amacıyla kurulan bu bankalar sayesinde halkın para ve sermaye piyasasına katılması ve tasarrufun artırılması da hedeflenir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Bankacılık, Nevşehir Bankası TAŞ, Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası TAŞ

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Böl., El-mek: ozdemiremin71@hotmail.com

*** Nevşehir Üniversitesi, İnkılâp Tarihi Okutmanı, El-mek: ali.cakirbas@gmail.com

BANKING ACTIVITIES IN THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC OF TURKEY IN NEVŞEHİR; NEVŞEHİR BANK AND ÜRGÜP ZÜRRA AND TÜCCAR BANK

ABSTRACT

The Ottoman economy, which was opened to the World Trade with the Industrial Revolution incomparably to the previous periods, expanded with economic processes, such as foreign trade foreign investment, and as a result of this natural processes, banking activities have started up. Istanbul Bank was the first bank to be established by Galata bankers in 1847 in Ottoman State. After the Ottoman Bank was founded in 1856 by the British capital, Midhat Pasha's initiative as agricultural credit cooperatives which started as an attempt to fund activities led to the establishment of the first state bank, Ziraat Bank. More foreign capital in the banking sector controlled by the Ottoman Empire was changed in the II Constitutional Period. During this period, the nationalist government policies that affected the Party of Union and Progress Party also had an impact on economic life. However, the party rulers believing that national economy survives with national capital companies has become a pioneer in the establishment of local banks across the country. Experience gained during II Constitutional Period regarding as local banking sector contributes to economic life in Republican Period. In accordance with the decisions made at the İzmir Economy Congress, local banks were established which provided with necessary capital so as to enable economic progress. In this respect, Bank of Nevsehir TAS in Nevsehir and Bank of Urgup Zurra and Zurra TAS in Urgup were founded. With the help of these banks set up to give credits for local community, the target is to make public participate in financial markets and to increase savings.

Key Words: Local Banking, Nevsehir Bank, Urgup Agriculturals and Merchant Bank

Giriş

İç ve dış ticaretin genişlediği modern zamanlarda, ekonominin vazgeçilmez unsurlarından birisi haline gelen bankacılığın tarihini, Mezopotamya'da kurulan Babil Devleti'ne kadar götürmek mümkündür. Bugünkü anlamda bankacılık etkinliği gösteren ilk finans kurumu 1609'da kurulan Amsterdam Bankasıdır. Avrupa'da sarraf dükkânlarının gelişmesi ve yapısal anlamda bankacılığa dönüşmesiyle hızlı bir şekilde bu sektör yaygınlaşmıştır.¹

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadarki dönemde banka veya bankacılığa benzer bir kuruluşa rastlamak mümkün değildir. 1847 yılında Galata Bankerleri tarafından kurulan İstanbul Bankası'na (Banque de Constantinople) kadarki dönemde bu alandaki boşluk, çoğunlukla Ermeni ve Yahudi tüccarların faaliyet gösterdiği "sarrafılık" mesleğiyle doldurulmuştur.² Osmanlı coğrafyasının genişliği ve birçok ülkeyle olan ticari bağlantıları, piyasada farklı paraların kullanılmasına yol açmış, ayrıca devlet tarafından çıkartılan altın ya da gümüş paraların ayar ve

¹İlker Parasız, **Para Banka ve Finansal Piyasalar**, Ezgi Kitabevi, Bursa 2000, s. 107.

²Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük Sarraflar", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 25, 1969, s. 73-74.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ağırlıklarında yapılan değişiklikler, aynı isimde fakat muhtelif kıymette paraların kullanılmasına neden olmuştur. Farklı değerlerdeki bu paraları değiştirmek veya bozmak için sarraflık mesleği doğmuştur.³ Her köşe başına tezgâh kuran ve komisyon karşılığı para değişimi yapan sarraflar, İstanbul’da Galata semtinde yoğunlaşmışlar ve zamanla faaliyet alanlarını genişletmişlerdir. Önceleri alaydan yetişen ve çoğunluğu gayrimüslim olan banker konumundaki para sahibi sarraflar, daha sonraları ailelerince Avrupa’da yüksek tahsil yaptırılarak, 1850’lerden itibaren her türlü finansal işlem yapabilecek nitelik ve itibara sahip iş adamlığı kimliği kazanmışlardır.⁴

Osmanlı’nın ilk burjuva sınıfını oluşturan ve bankacılık sistemi kuruluncaya kadar ticari faaliyetleri yönlendiren bu sarraflar⁵, bankerlikten bankacılığa dönüşüme de katkı sağlamışlardır. Osmanlı Devleti’nde 1844 yılında, İstanbul ve diğer liman kentlerinde ortaya çıkan ödeme güçlükleri ve dış ticaretin tıkanması sonucu ekonomide yaşanan aksaklıkları aşabilmek için dönemin hükümetinin teşviki ile iki Galata bankerine, Osmanlı Hükümetinin himayesi altında ilk banka olan İstanbul Bankası kurdurulmuştur. Kuruluş amacı daha çok Osmanlı Devleti’nin 1840’dan itibaren çıkarttığı kâğıt paranın değerini muhafaza etmek olan bu banka, uzun ömürlü olmamış, 1852’de iflas ederek, faaliyetlerini durdurmuştur.⁶

Yabancı sermayenin Osmanlı ekonomisi üzerinde etkinliği sonucu Avrupa banka çevreleri ya kendi şubelerini açarak ya da aldıkları imtiyazlara dayalı yeni bankalar kurarak, Osmanlı Devleti’nde doğrudan çalışma imkânı kazanmışlardır. Avrupa piyasalarına olan bağımlılığın arttığı bir dönemde, İngiliz sermaye grubunun öncülüğünde 500 bin İngiliz lirası sermaye ile 1856 yılında Osmanlı Bankası kurulmuştur. 1863 yılında Fransız sermayesinin katılımıyla banka, banknot ihracı ayrıcalığına sahip bir devlet bankasına dönüşmüştür. Avrupa emperyalizminin Osmanlı Devleti’ndeki simgelerinden birisi olan Osmanlı Bankası, imtiyaz sözleşmesi gereği, Osmanlı hukukuna bağlı olduğu halde tüzüğü gereği denetimi ve idaresi Londra ve Paris’teki komitelerce yürütülmüştür.⁷

Mithat Paşa’nın kooperatifçilik denemesi olarak başlattığı tarımsal kredi veren sandık faaliyetlerinin bir devlet bankasına dönüşmesiyle Ziraat Bankası kurulmuştur. Ancak II. Meşrutiyet dönemine kadar finans sektöründe daha çok gayrimüslim halk ve yabancılar etkili olmuşlardır. Müslüman halk ise, faizin İslam dinince yasaklanması nedeniyle bu alanlardan uzak durmuşlardır.⁸

II. Meşrutiyet yıllarında siyasette ve ekonomide değişimler yaşanmıştır. Osmanlı kültür hayatında gelişen Türkçülük düşüncesi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları gibi dış gelişmelerin de tesiriyle, kendisini siyasette olduğu kadar ekonomi alanında da hissettirmiştir. Özellikle 1913-18 yılları arasında Osmanlı siyasi hayatını kontrol eden İttihat Terakki Partisi’ne hâkim olan Türkçülük ideolojisi, milli iktisat kavramının gelişmesini sağlamıştır. Ahmet Mithat ve Musa Akyiğitzade tarafından dile getirilen devletin güdüm ve teşvikiyle oluşturulacak milli iktisat

³Serdar Sarısır, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yerel Bankacılık Girişimleri: Niğde Örneği”, *Türklük Bilimi Araştırmaları* S. 26, Aralık 2009, s. 200.

⁴Bu sarrafların en tanınanları Tubini, Korpu, Baltazzi, Stefanoviç, Shilizzi, Negroponte, Coronio ve Alberti isimli levantenlerdir. Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında ise, (Köçeoğlu, Mısıroğlu gibi) Ermeni, (Kamondo, Fernandez gibi) Yahudi ve (Ogenidi Mavrogordato, Zarifi, Zafiropulo, Bogos ve Tıngıroğlu gibi) Rum asıllı gayrimüslim sarraf ve bankerlerdir. Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara 2009, s. 14.

⁵Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, İstanbul 1991, s.19.

⁶Biltekin Özdemir, a.g.e, s. 21-22. ; Oğuzhan Altay, “Türkiye’de Liberal Politikaların Bankacılık Sektörüne Etkileri (1847-1979)”, *Ege Akademik Bakış*, S.10, İzmir 2010, s. 323-324.

⁷Yahya Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisad Tarihi*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 80-87; Kaya Bayraktar, “Osmanlı Bankası’nın Kuruluşu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* C.3, S.2, Ekim 2002, s. 80; Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul 1999, s. 89.

⁸Teoman Yazgan, *Türk Bankacılık Sistemi*, İstanbul 1973, s. 13-19.

yaklaşımı, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Tekin Alp gibi dönemin önemli düşünürleri tarafından da desteklenmiştir. Devlet mekanizmaları bu düşünürler tarafından etkilenmeye çalışılmıştır.⁹

Fikri zemindeki bu faaliyetler etkisini göstermiş, İttihatçı çevrelerde ekonomik alanda dışa bağımlılıktan kurtulma, milli bir burjuvazi ve sanayi yaratma gibi amaçları içeren milli iktisat politikalarını gerçekleştirmek için adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu adımlardan birisi de milli vasıflara sahip banka kurma düşüncesidir. Devlet bankası görevini yürüten Osmanlı Bankası'nın ülke çıkarlarıyla bağdaşmayan tutumu İttihatçılarda milli bir banka kurma düşüncesinin oluşmasında etkili olmuştur. Osmanlı Bankası, Balkan Savaşları'ndan itibaren hükümete parayla ilgili konularda güçlük çıkartmış ve savaş koşullarından yararlanarak çıkar elde etmeye çalışmıştır. Batılı finans kurumlarıyla karşılaştırılamayacak ölçüde olağanüstü yetkiler elde eden ve Osmanlı ekonomik hayatına damgasını vuracak bir güce sahip olan Osmanlı Bankası'nın Duyun-u Umumi'ye ile birlikte devlet içinde devlet görünümü, İttihat Terakki'nin milli iktisat politikasıyla tezat teşkil etmiştir.¹⁰

Bu nedenlerle İttihat Terakki hükümeti, milli sermayeli bir devlet bankası kurmak için basın yoluyla gerekli kamuoyu oluşturmaya ve toplumun desteğini sağlamaya çalışmıştır. Partinin yayın organı Tanin Gazetesi'nde kurulacak milli bir bankanın ülkeyi ekonomik bağımsızlığa taşıyacağı üzerinde durulmuştur.¹¹ Ayrıca İttihat Terakki Partisi, üyelerini bankacılığa teşvik etmiş, müteşebbislere her türlü maddi ve manevi desteği esirgememiştir. Bu çalışmalar sonuç vermiş, İstanbul ve Anadolu'da milli bankalar kurulmaya başlanmıştır.¹² Bu bankalar içerisinde 1917 yılında kurulan, Osmanlı İtibar-i Milli Bankası, Osmanlı Bankası'na alternatif olacak bir devlet bankası olarak düşünülmüştür.¹³ Batı Anadolu şehirlerinde yoğunlaşan milli bankacılık faaliyetleri, yerli üretici, çiftçi ve tüccara kredi desteği vererek, onlara yabancı ve gayrimüslim tüccar karşısında pazarlık gücü kazandırmıştır. Ancak kurulan yerel finans kurumları, ülke çapında ekonomik kalkınmayı başlatacak düzeyde millî sermaye birikimini sağlamakta yetersiz kalmışlardır.¹⁴

Osmanlı'nın son döneminde sermayenin millileştirilmesine dayalı olarak gerçekleştirilmek istenen milli iktisat prensipleri, Osmanlı'nın maddi ve manevi bakiyesi üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur.¹⁵ Uzun yıllar süren savaşlarla yıkım yaşamış bir ülke ve uluslararası sermayenin egemen olduğu yarı sömürgeleşmiş yapıdan oluşan iktisadi bir mirası devralmış olan yeni Türk Devletinin amacı siyasi bağımsızlığın yanında iktisadi bağımsızlığı da elde etmektir. Ülkedeki ticaret ve iş çevrelerine hâkim Rum ve Ermeni nüfusun göç etmesi sonucu bunların yerini alabilecek yeni bir ticaret ve iş çevresi

⁹ Turgay Akkuş, "Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa", *ÇTTAD*, VII/16-17, Ankara 2008, s. 121-122.

¹⁰ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat, (1908-1918)*, Ankara 1982, s. 136-137. ; Serdar Sarısır, a.g.m., s. 201. ; Suat Oktar ve Arzu Varlı, "İttihat Terakki Dönemi'nin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. C. 27, S. 2*, İstanbul 2009, s. 6-10.

¹¹ Zafer Toprak, a.g.e., s. 140.

¹² Birinci Dünya Savaşı yıllarında çeşitli şehirlerde irili ufaklı birçok banka kurulmuştur. Bu bankaların bir kısmı şunlardır; 1911'de İstanbul Bankası, 1912'de Konya İktisadi Milli Bankası, 1913'de Karaman Milli Bankası, 1914'de Milli Aydın Bankası, 1919'da Adapazarı Ahali Bankası'dır. Bknz: Burhan Ulutan, *Bankacılığın Tekamülü*, Ankara 1957, s.167.

¹³ Türkler tarafından kurulan ve kurucuları arasında nüfuzlu kişiler bulunan, Osmanlı İtibar-i Milli Bankası, Devlet tarafından desteklenmiş Ergani bakır İşletmeleri imtiyazı bu bankaya verilmiştir. Cumhuriyet Dönemine güçlü bir mali müessese olarak giren, banka, 1927 yılında Türkiye İş Bankası ile birleştirilmiştir. Bkz; Avni Zarakoğlu, *Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık*, Ankara 1974. s. 15-16 ; Suat Oktar ve Arzu Varlı, a.g.m., s. 17.

¹⁴ Serdar Sarısır, a.g.m., s. 202.

¹⁵ Taner Arslan, "II. Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyete Tesirleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21, 2008, s. 357.

oluşturulması gerekmektedir. Bu dönüşümün yapılabilmesi için yeni bir kredi ve banka sistemi tesis edilmeye çalışılmıştır.¹⁶

Bu amaçla milli mücadelenin kazanılmasından hemen sonra henüz cumhuriyet ilan edilmeden İzmir’de 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında yeni ülkenin ekonomi politikalarının belirleneceği bir kongre düzenlenir. Kongre’de, iktisadi gelişme için milli bankaların kurulması ve geliştirilmesinin önemine dikkat çeken İktisat Bakanı Mahmud Esad Bozkurt, milli bankacılık sisteminin kurulmadığı sürece yabancı sermayenin baskısı altında ülkenin ezileceğini ifade etmiştir. Kurulacak milli bankaların Türkiye’nin iktisadi siperleri olacağını belirterek bu bankaların Türkiye’nin inşasında alacağı rolün önemini vurgulamıştır.¹⁷ İzmir İktisat Kongresi’nde benimsenmiş olan esaslar gereği kongreyi izleyen yıllarda Türk ticari ve sanayi hayatını finanse edecek bazı bankalar kurulmuştur. Bu bankalar Türkiye İş Bankası, Türkiye Sınai ve Maadin Bankası, Türkiye Sanayi Kredi Bankası, Emlak ve Eytam Bankası ve T.C. Merkez Bankası’dır. Ziraat Bankası ise yeniden düzenlenerek ticari hayatının bel kemiğini oluşturmuştur. Bu dönemde bankacılık alanındaki diğer bir gelişme ise, Türkiye’nin muhtelif yerlerinde birçok yerel bankanın kurulmasıdır.¹⁸ Bu bankalar arasında Nevşehir bölgesinin iktisadi kalkınmasına katkı sağlamak amacıyla kurulan Nevşehir Bankası TAŞ (1927) ve Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası TAŞ (1928) bulunmaktadır.

1. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Nevşehir’in Sosyo-iktisadi Durumu

Coğrafi olarak Anadolu’nun ortasında Kızılırmak yayının güney kısmında yer alan Nevşehir, tarih boyunca çeşitli medeniyetlere merkezlik yapmış olan Kapadokya bölgesinin merkezinde yer alır. Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik ve Erken Tunç dönemlerini sırasıyla yaşadığı bölgede tarihi devirlerde Hitit, Kimmer, İskit, Asur, Pers, Kapadokya Krallığı, Roma ve Bizans İmparatorluğu hâkimiyeti görülmektedir. İslâmiyet’in yayılmasıyla birlikte Müslüman Türklerin kontrolüne giren bölgeye 1514 yılında Osmanlı Devleti hâkim olmuştur.

Osmanlı idari taksimatında Muşkara köyü adıyla Niğde Sancağı’na bağlı olan Nevşehir; Damat İbrahim Paşa’nın sadrazamlığı döneminde (1718-1730) önce kasaba sonra da şehir hüviyetine sahip olmuştur. 1725’de yeni şehir anlamına gelen “*Nevşehir*” olarak ismi değiştirilen Muşkara’nın gelişmesi için imar ve iskân faaliyetleri yanı sıra bir takım idari, sosyal ve iktisadi düzenlemeler yapılmıştır. 1725 yılında¹⁹ Ürgüp’te kurulan Pazar yerinin Nevşehir’e taşınması, nüfusu arttırmak amacıyla konar-göçer aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi, Nevşehir halkına vergi muafiyeti sağlanması, ticareti geliştirmek amacıyla İstanbul’daki gibi yirmi otuz odalı hanların yapılması, bu düzenlemeler arasındadır. Osmanlı’nın son döneminde İbrahim Paşa’nın teşvikleriyle yapılan bu düzenlemeler, Nevşehir’in sosyal ve iktisadi hayatına katkı sağlamıştır.²⁰

XIX. yüzyıla gelindiğinde Nevşehir idari açıdan Konya vilayeti Niğde Sancağına bağlı bir kaza merkezidir. Bu yüzyılın ortalarında mutasarrıflık olarak yapılandırılmış ise de 1850 yılında yine Niğde’ye bağlanmıştır. Bu dönemde Nevşehir kazasının çevresinde Ürgüp, Arapsun (Gülşehir) ve Hacıbektaş kazaları bulunmaktadır. Bu yüzyılın sonlarında Nevşehir kazasının nüfusu, 38000 kişi civarındadır. Bu nüfusun 29000’i Müslüman, 8500’ü Rum ve 500’ü Ermeni

¹⁶ Derya Bozoklu, “Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemine ve Gelişimine Genel Bir Bakış”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, S. 55, s. 1-21.

¹⁷ İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, *İzmir İktisat Kongresi 17-Şubat-4 Mart 1923*, İzmir Kent Kitaplığı, İzmir 2001, s. 53-60.

¹⁸ Özer Özçelik ve Güner Tuncer, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, S. 1, Haziran 2007,, s. 257.

¹⁹ Mehmet Kaya, “XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl Başlarında Nevşehir Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu” *1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*, C. 5, Nevşehir, 2011, s. 108.

²⁰ Ahmet Refik, “Anadolu Şehirleri: Damat İbrahim Paşa Zamanında Ürgüp ve Nevşehir” *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 14. Sene, No. 3, İstanbul 1924, s. 156-186.

olmak üzere Hristiyanlardan oluşmaktadır.²¹ Nüfus konusunda bölgeyi ziyaret eden seyyah Bela Horvart, seyahatnamesinde Nevşehir hakkında şu ifadelerle yer vermektedir: “*Kentin yaklaşık yarısı Türk, diğer yarısı da Rum. Dağın yamacında kurulan kent, verandalı, balkonlu ve sütunlu evleriyle son derece hoş bir görüntü çiziyor.*”²²

Osmanlı’nın son döneminde Nevşehir’in ekonomisi, tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Tarım ürünleri arasında özellikle üzüm başta gelmekteydi. Üzüm dışında buğday, arpa, yulaf gibi tahıl ürünleri ile nohut, fasulye gibi bakliyat ve patates yetiştirilmekteydi. Tarım yanında büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ve arıcılık da yapılmaktaydı.²³ Genel olarak tarım ve hayvancılıkla Müslüman ahali, ticaret ve zanaat işleri ile gayrimüslimlerin uğraştığı Nevşehir kazasında fırıncı, bezci, postacı, eskici, arzuhalci, astarcı, kabızmal, zahireci, sebzevatçı, poliçeci, nalbant ve bakkal esnafı bulunmaktaydı. Bunların yanında Seyyah Texier, seyahatnamesinde topraktan yıkama gübre üretimi olduğundan da bahsetmektedir.²⁴ Osmanlı’nın son döneminde Ürgüp’te de yine tarıma dayalı bir ticari hayat söz konusudur. Üretilen ürünler genellikle hayvancılıkta kullanılan çavdar, arpa, buğday, fiğ, yulaf ve burçak yanında fasulye, nohut, mercimek gibi bakliyat ürünleridir. Ayrıca Rumların şarapçılık amacıyla kurdukları üzüm bağları da geçim kaynakları arasındadır.²⁵ Genel olarak bakıldığında Osmanlı’nın son döneminde gelişmekte olan bankacılık sektörünün yaygınlaşmasına kadar, Nevşehir ve bölgesinde de yürütülen küçük çaplı iktisadi faaliyetler için gerekli finansman desteği sarraflar aracılığı ile sağlanmıştır. Osmanlı’nın merkezinde olduğu gibi bu bölgede de sarraflığın, genel olarak gayrimüslim nüfusun kontrolünde olduğunu ilgili arşiv kayıtları teyit etmektedir.²⁶

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte Nevşehir, il statüsü verilen Niğde’ye bağlanmıştır. Geçiş döneminde bölgenin sosyal ve iktisadi hayatındaki en önemli değişim, 1923’te Lozan Antlaşması çerçevesinde imzalanan Türk-Yunan mübadelesinde yaşanmıştır. Bölgede sarraflık mesleği ile uğraşan, ticaret ve finans sektörünü elinde tutan gayrimüslimlerin mübadele ile bölgeyi terk etmeleri, arkalarında ticaret, zanaat ve finans sektörlerinde bir boşluk oluşmasına sebep olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan milli iktisat programları gereğince bu bölgeye açılan yerel bankalarca ticaret ve finans sektöründeki boşluk kapatılmaya çalışılmıştır.

2. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nevşehir Bölgesinde Kurulan Yerel Bankalar

2. 1. Nevşehir Bankası TAŞ

Osmanlı’nın son döneminde uygulanan milli iktisat prensipleri çerçevesinde uygulanmaya çalışılan sermayenin millileştirilme çalışmaları, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. 1923’de toplanan İzmir İktisat Kongresi kararları gereği, ülkenin çeşitli yerlerinde yerel bankalar kurulmaya başlanmıştır. 1920-30 yılları arasında Anadolu’nun çeşitli şehir ve kasabalarında yerli

²¹ Ercüment Kuran, “XVIII.- XIX. Yüzyıllarda Nevşehir”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 15, İstanbul 1997, s. 169; Kemal Karpat, **Nüfus Dağılımı ve Osmanlıda Nüfus Sayımının Gelişimi (1800 - 1914)**, Ankara 2003, s. 69.

²² Bela Horvath, **Anadolu 1913**, Çev. Tarık Demirkan, Tarih Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 91.

²³ Halil İbrahim Çelik, **18. Numaralı Nevşehir Şeri’yye Sicili Metin Çevirisi ve Değerlendirme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2012, s. 26.

²⁴ Charles Texier, **Küçük Asya Coğrafya Tarihi ve Arkeoloji**, Çev. Ali Suat, C. 3, Ankara 2002, s. 93.

²⁵ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerini Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, T.T.K Yayınları, Ankara 1991, s. 198.

²⁶ İlgili arşiv kayıtları incelendiğinde bu kayıtlarda sarraflık mesleğiyle ilgilenenlerin büyük kısmının Gayri Müslim nüfus olduğu görülmektedir. Bu belgelerden bir kaçışunlardır. Bknz “Sarraf Damadoğulları Ohannes ve Mıgırdıç’ın Nevşehirli Ömer’de olan alacaklarının tahsili”. **BOA.,A.MKT.DV.134 63 2** ; “Sarraf Yorgi’nin Nevşehirli Hristo’daki alacağının tahsili yahut muhasebe için Dersaadet’e gönderilmesi” **BOA.,A.MKT.DV. 138 11 2**; “Sarraf Zanoğlu Yorgi’nin rusumat bedelinden dolayı Nevşehir sakinlerinden Vasiliyos zimmetinde olan alacağının tahsili”, **BOA.,A.MKT.DV.. 140 2 1**.

müteşebbis, yabancı sermaye kullanılmadan ekonominin bütün alanlarında olduğu gibi bankacılık alanında da örgütlenmeye gitmiştir.²⁷

Bakanlar Kurulunun 9 Kasım 1926 tarihinde aldığı kararla Nevşehir Bankası Türk Anonim Şirketi (T.A.Ş) kurulmuş²⁸ 10 Şubat 1927 tarihinde 100 bin lira sermaye ile banka faaliyetlerine başlamıştır.²⁹ Banka’nın kurucu üyeleri arasında ismi geçen ve aslen Nevşehirli olan Niğde milletvekili Atatullah Ata Bey’in³⁰ hükümet nezdinde, bankanın kuruluş kararının alınmasında etkili olduğu söylenebilir. Çünkü Osmanlı Meclis-i Mebusan üyesi olarak I. Meclis’e katılan Ataullah Bey, ölüm tarihi olan 1931 yılına kadar II. ve III. Yasama dönemlerinde de Niğde Milletvekilliği yapmış ise de mecliste daha çok Nevşehir’in sorunlarını dile getirmiştir.³¹

Nevşehir Bankası’nın kurucu üyeleri arasında Ataullah Ata Bey’den başka şu isimler yer almaktadır: “Ali Beyzade Nail, Çavuşzade Eyüp, Kolağasızade Ali Rıza, Küçük Halil zade Fehmi, Kolukısazade Hafız Ömer, Ahmet Hakkı Paşa, Tatarzade Hacı İsmail, Hacı Çavuşzade Hacı Salih, vd.”³² Mukavelenamesinde ismi “*Nevşehir Bankası Türk Anonim Şirketi*” olarak belirtilen bankanın merkezinin Nevşehir olduğu, gelecek tarihlerde ülke içinde ve dışında da şubeleşmeye gidilebileceği ve herhangi bir olumsuzluk olmadığı takdirde faaliyet süresinin 21 yıl olacağı kararlaştırılmıştır. Bakanlar Kurulu’nda alınan karara mütenasip olarak bankanın kuruluş amacı, mukavelenamesinde şu şekilde belirtilmiştir; Nevşehir bölgesindeki tüccar, sanatkâr ve ziraatçılara uygun şartlarda kısa vadeli borç vermek, zirai alet ve edevat imal ve tamir etmek üzere imalathane açan kişi veya şirketleri desteklemek ve bilumum bankacılık işlemlerini gerçekleştirmektir. Hisse senetlerinin Türkçe tanzim edileceğinin vurgulandığı mukavelenamede Nevşehir Bankası’nın yürüteceği işlemler, yükümlülükleri ve yönetim organizasyonu dönemin bankacılık mevzuatına göre düzenlenmiştir.³³

²⁷ A.Gündüz Ökçün, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, Ankara 1997, s. 93.

²⁸ BCA, 30. 18.1.1/ 21.68.07 (09.11.1926)

²⁹ Nevşehir Bankası Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi, 1936. s. 2.

³⁰ 1882 yılında Nevşehir’de doğdu. Kadı Mehmet Hilmi Efendi’nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Nevşehir İbtidai Mektebi ve Karaman Rüştiyesi’nde tamamladıktan sonra İstanbul Mercan İdadisi’ni bitirdi. Mülkiye Mektebi’ne girerek Temmuz 1905’de yüksek kısmından mezun oldu. Konya İl Maliyet Memurluğu’nda stajını bitirdikten sonra sırasıyla 1908’de Ürgüp Kaymakamlığı, 1910-1916 arası Karaağaç, Aziziye, Karaman Kaymakamlığı, Nisan 1916’da Yozgat, Ekim 1917’de Maraş Mutasarrıflığı yaptı. Bu görevde iken İstanbul Mebusan Meclisi’nin son dönemi için yapılan seçimlerde Niğde’den milletvekili oldu. Meclisin feshi üzerine Heyeti Temsiliye’nin talimatına uyarak Ankara’ya geldi ve 3 Temmuz 1920’de TBMM Genel Kurulu’na Niğde milletvekili olarak katıldı. II ve III üncü dönemde tekrar Niğde’den Milletvekili olarak yasama görevini ölümüne kadar sürdürdü. 1 Ocak 1931’de Ankara’da öldü. Bkz; Mehmet Öncel Koç, Milli Mücadelede Niğde, Niğde Valiliği Yayınları, Niğde 2009.

³¹ Mühahit Özçelik, “I ve II. Dönem TBMM’de Niğde Milletvekilleri ve Faaliyetleri” *Turkish Studies*, Vol: 7/4, 2012, s. 2499.

³² Diktizade Hüsnü, Kavukçu damadı Hafız Abdullah, Seferizade Hacı Derviş, Cafer Efendi zade Hayrullah, Kadızade Mustafa, Hacı Abdizade Hacı Nuri ağa mahdumu Mehmet, Ellialtı zade Ali Rıza, Ellialtızade Seyit Mehmet, Cennetlikzade Hacı Tevfik, Nalbantzade Mehmet Şemseddin, Sadık Hocaşade Tahsin, Malmüdüdü Derviş, Hacı Süleyman Ağazade Seyit, Rahdivanzade Ahmet, Ali bey zade Süleyman, Mazlum zade İbrahim, İzmirizade Asım, Hacınasuhzade Hüseyin, Tavukçuzade Nail, Hacı Kösezade Mustafa, Uçhisarlı Mustafa, Görelî Ali Çavuş, Tahirbeyzade Abdullah, Sadık Hocaşade Tahsin Efendi mahdumu Mahir, Kürt Molla velizade Hafız Mustafa, İçağasızade Mehmet, Alacaşarlı Elifoğlu Mustafa Çavuş oğlu Hacı Hüseyin Ağa mahdumu Eyüp biraderi Abdullah, Kolağasızade Mustafa, Ticaret Odasına izafeten Reis, Meb’us Ata bey mahdumu Hilmi, İsmail Beyzade İbrahim, Borluzade Bahri, Nail Beyzade Kemal, Fehmi Efendi kerimesi Fatma, Kolağasızade Sadık, Kolağasızade Ali Rıza, Kapısızoğlu Mehmet, Hacı Süleyman Ağazade Seyit Efendi mahdumu Hacı, Hafız Hasanzade Hüseyin, Seferzade Ahmet Bey; Bkz; Nevşehir Bankası Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi, 1936. s. 3.

³³ Erbab-ı ticaret, sınaat ve züraa ehven şeraitle kısa vadeli ikrazatta bulunmak, alat ve edevatı ziraiye ile terakkiyatı ziraiyeye ve sınaiyeye hadim teşebbüseta girişmek, avans yapmak, alat ve edevatı ziraiye imal ve tamir etmek üzere imalathane açacak olan eşhas ve şirketlere ikrazatta bulunmak veyahut şirketçe bu gibi teşebbüseta girişmek ve kavaidi mahsusasına tevfiakan elektrik tesisatı vücuda getirmek ve muamelatı sairei ticariye ve sınaie ile üçüncü fasılda zikrolunan bilumum banka muamelatını icra eylemek” Bkz; Nevşehir Bankası Türk anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi, s. 3 ; BCA, 30..18.1.1/ 21.68.07 (09/11/1926)

Kuruluşundan itibaren bölge ekonomisine katkı sağlamayı amaç edinen Nevşehir Bankası'nın faaliyette bulunduğu yıllara ait bilanço bilgilerinin tamamına ulaşılammıştır. Ancak mevcut iki yıllık bilanço verisindeki kâr oranlarındaki artıştan, bankanın hızlı bir şekilde büyüdüğü anlaşılmaktadır. Ana sözleşmede öngörülen 21 yıllık süre 31 Aralık 1947 tarihinde sona erdiği için bankanın tasfiyesine karar verilmiştir.³⁴

Nevşehir Bankası 1928-1929 Bilanço Durumu:³⁵

	Tevdiat	Kar	Masraflar
1928	8119	10846	
1929	23976	17466	2518

2. Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası T.A.Ş.

Lozan Antlaşması çerçevesinde gerçekleştirilen nüfus mübadelesi ve göçler ülkede ticaret ve bankacılık faaliyetleri ile uğraşan Rum ve Ermeni vatandaşların nüfuslarında hızla bir azalmaya neden olmuştur. Ekonominin işlerliğini devam ettirebilmesi için Rum ve Ermenilerin boşalttığı bu alanının doldurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır.³⁶

İzmir İktisat Kongresi sonrasında yürütülen liberal politikaların bir ürünü olarak 1923-1929 yılları arasında Türkiye'de 27 adet banka kurulmuştur. Bu bankalar milli bir özel sektör oluşturma gayreti çerçevesinde milli sermaye ile kurulan bankalardır.³⁷ Bu dönemde kurulan bankalardan birisi de Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası T.A.Ş.'dir.

Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası T.A.Ş., kuruluş izin belgesine göre 29.03.1927 tarihinde bölgenin ileri gelen tüccar ve büyük toprak sahipleri tarafından, merkezi Ürgüp olmak üzere kurulmuştur.³⁸ Kurucuları arasında dönemin Niğde Mebusu Atıullah Bey, Halit Hami Bey, Miralay Galip Bey, Ebubekir Hazım Bey, Ürgüp Belediyesi, Ticaret Odası ve Muallimler Birliği yer almaktadır.³⁹

Bankanın idare meclis başkanı olarak İsmail Bey seçilmiştir. 21 yıl süre ile kurulan bankanın sermayesi 30.000 TL olarak belirlenmiş, bunun da 12.353 lirası ödenmiştir. 5 lira kıymetinde 6000 hisse senedi basılmış, müessis hisse adedi ise 60 adet olarak kararlaştırılmıştır. Temettü tevzi oranları ise şu şekilde belirlenmiştir: Bedeli tesviye olunan sermayeye % 6 ihtiyata, % 5 idare meclisine, % 5 müdür ve memurlara, % 5 müessislere, % 70 ikinci temettü hissesi olarak hissedarlara verilmiştir.⁴⁰

İzin belgesinde de ifade edildiği üzere Ürgüp bankası, bölgedeki çiftçi ve tüccarların sermaye ihtiyacına cevap vermeyi kendisine ana hedef olarak belirlemiştir. Bu meyanda tarımsal üretim için gerekli alet ve edevatın tedarik edilmesi veya tüccar için gerekli sermayenin faiz karşılığı sağlanması gibi çiftçi ve tüccarı finansal olarak desteklemek bu hedefler arasında yer almaktadır.

Banka yönetimi, faaliyetlerini halka duyurabilmek ve daha fazla katılımcı toplayabilmek için bir takım reklam faaliyetlerinde bulunmuştur. Bunlar arasında yerel gazetelere ilan vermek ya da memurları vasıtasıyla köylerde tanıtım çalışmaları yürütmek bulunmaktadır. Bu amaçla Niğde

³⁴ A.Gündüz Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları**, Ankara 1997, s. 252-253.

³⁵ Tahsin-Saka, a. g. e., s. 306.

³⁶ Bozoklu, "Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemine ve Gelişimine Genel Bir Bakış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 19, S. 55, Ankara 2003, s. 1-21.

³⁷ Oğuzhan Altay, "Türkiye'de Liberal Politikaların Bankacılık Sektörüne Etkileri (1847-1979)", **Ege Akademik Bakış Dergisi**, İzmir 2010, s. 334.

³⁸ BCA, 30.18.1.1/ 23.20.16.

³⁹ Hamit Tahsin-Remzi Saka, **Sermaye Hareketi**, Amedi Matbaası, İstanbul, 1930, s. 304.

⁴⁰ Hamit Tahsin-Remzi Saka, **Sermaye Hareketi**, s. 304.

vilayetinde yayınlanan Bilgi gazetesinde banka ile ilgili “Ürgüp Çiftçi ve Tüccar Bankası Türk Anonim Şirketi Meclisi Riyasetinden” başlıklı bir haber yayınlanmıştır. Bu habere göre halkın elindeki nakit para ve altın gibi birikimlerini muhafaza edebilecekleri gibi uygun bir faiz oranında işletilebileceği de ifade edilmiştir. Ayrıca istenilmesi halinde her biri 5 lira kıymetinde olan bankanın hisse senetlerinden alınarak bankaya hissedar olunması tavsiye edilmiştir.⁴¹ Bu haberden anlaşılacağı üzere bankanın hisseleri herkese açıktır. Bankanın daha önceki yardım sandıklarından farklı olarak her türlü bankacılık hizmetlerini yürüteceği ifade edilmektedir. Bankanın 1928 yılına ait bilançosu aşağıda tabloda gösterildiği gibidir.⁴²

Matlubat	TL	Düyünat	TL
Esham ve Tahvilat (Henüz Tediye Edilmeyen)	12.353	Sermaye	30.000
Hülliyyat Mukabili İkrizat	1.225	Hesabı icarili Tevdiat	379
Emtia Mukabili İkrizat	1.244	Vadeli Tevdiat	9.118
Kefaleti Mütelselsile mukabili İkrizat	27.792	Alacaklı Hesabat	956
Muvakkat Borçlu Hesabat	384	İhtiyat Akçesi	57
Ziraat Bankası Hesabı Carisi	7	Safi Kar Bakiyesi	4.345
Demirbaş Eşya	206		
Kasa (Nakdi Mevcut)	1.643		
Toplam	44.856	Toplam	44.856

1930 yılında sermayesinin 12.353 TL’si ödenmiş ve daha sonra sermayesi artırılmıştır. 15 Mart 1934 tarihindeki hissedarların yaptığı genel kurul toplantısında tekrar sermaye artırımına gidilerek sermayesi 50.000 TL’ye çıkarılmıştır. Bu tarihteki ödenmiş sermayesi ise 35.000 TL’dir. Her geçen yıl ödenmiş sermayesi artırılan bankanın 1939 yılında ödenmiş sermayesi 41. 505 TL’ye ulaşmıştır.

Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası T.A.Ş.’nin 1938 yılına ait hesapların kontrolü için 02.03.1939 tarihinde Kayseri Vilayet Gazetesi’ne⁴³ verilen ilan ile Ürgüp Belediye Kiraathanesi’nde Banka Ortakları Genel Kurul toplantısı yapılmıştır. Genel kurul toplantı tutanaklarından şu bilgiler elde edilmiştir. Buna göre Hüseyin Sucu’nun başkanlığını yaptığı toplantının komiseri İktisat Vekâleti adına Ürgüp Kaymakamı Kemal Taşkıran’dır. Ayrıca toplantıda 2742 hisseye sahip 34 hissedar hazır bulunmuştur.⁴⁴

Genel kurul gündeminde görüşülen konulardan birisi de Belediye Başkanı İsmail Akıllı’nın teklifidir. İsmail Bey, bu dönemde çevre vilayet ve kazalara elektrik çekilmekte olduğunu ve Ürgüp’e elektrik bağlanmasını arzu ettiklerini ancak belediye bütçesinin buna müsait olmadığını ifade etmiş, bu konuda mümkünse bankanın bunu finanse etmesini, eğer bu mümkün olmaz ise belediyeye 20-25 bin lira kadar kredi açmasını teklif etmiştir. Bunun bankanın amaçları arasında yer alan “bölgenin gelişmesi ve kalkınmasına katkıda bulunmak” maddesine uygun olacağını ifade etmiştir.⁴⁵ Gündemin bir diğer önemli maddesi de bankanın esas mukavelenamesinin 3, 31,33, 48, 53, 54 ve 55.nci maddelerinin değiştirilmesi hususudur. Bu konuda yapılan düzenlemeler Bakanlar

⁴¹ Niğde Bilgi Gazetesi, 25 Haziran 1928, s. 4.

⁴² Hamit Tahsin-Remzi Saka, **Sermaye Hareketi**, s. 305.

⁴³ Kayseri Vilayet Gazetesi, 16.02.1939, Sayı:1312. Sene.15, s. 3.

⁴⁴ 50.000 Lira Sermayeli Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası 1939 Yılına Genel Kurul Tutulması, İzmir Tramvay ve Elektrik Türk Anonim Şirketi, 1939, s. 10.

⁴⁵ 50.000 Lira Sermayeli Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası 1939 Yılına Genel Kurul Tutulması, s. 11.

Kurulu'nun 19 Temmuz 1939 tarihli kararıyla gerçekleştirilmiştir.⁴⁶ İsmail Bey'in bu teklifi üzerine genel kurul üyeleri belediyeye 10.000 lira krediyi faizini ödemek koşuluyla uzun vadeli geri ödemeli olarak verilmesini ittifakla kabul etmişlerdir.

Bankanın 1938 yılına ait kar ve zarar tablosu aşağıdaki gibidir.⁴⁷

KAR	Lira Kuruş
İkrazat Faizleri % 18 den	4241,15
İkrazat Faizleri % 08.5 den	546,99
Komisyon	12,50
Müteferrik	0,70
TOPLAM	4801,34
ZARAR	Lira Kuruş
Maaşa	1191
Muakkip Ücreti	120
Mürakip Ücreti	30
İdare Meclisi-İdare Komitesi Hakkı Huzuru	157,50
Faiz Farklarından İdare i Hususiye Hissesi	424,11
Faiz Reddiyatı	65,82
Müteferrik Masraflar	193,25
Masraflar Toplamı	2181,68
Safi Kar	2619,66
TOPLAM	4801,34

Bu tablolardan da anlaşılacağı üzere bankanın 1938 yılını 2619,66 lira kâr ile kapattığını söyleyebiliriz. Elde edilen bu kâr banka yönetmeliğine uygun olarak dağıtılmıştır. 1938 yılı denetçi raporlarına bakıldığında banka çalışmalarının kanunlara ve esas mukavelenameye uygun olarak yürütüldüğü, bilanço, kâr-zarar hesapları, banka mevduatı, alacaklar, borçlar ve masraflara dair kayıtların doğru olarak tutulduğu anlaşılmaktadır.

Banka ortaklarının 20 Mart 1942 tarihinde Belediye Kiraathanesi'nde yapacakları Genel Kurul toplantısı için Kayseri Vilayet Gazetesi'nin⁴⁸ 16.02.1942 tarih ve 1608 sayılı nüshasında ilanlar yapılmıştır. Hüseyin Sucu'nun başkanlığı ve Ürgüp Kaymakamı Nazım Höceki'nin komiserliğinde gerçekleşen toplantıya 34 hissedar katılmıştır. Hüseyin Bey 1941 yılı bankanın kârını 4625,62 lira olarak açıklamış, murakıp Bekir Güzelgöz ise bankanın varidat ve sarfiyat evraklarının doğru ve düzgün olarak kaydedildiğini ve herhangi bir hatanın olmadığını rapor etmiştir.⁴⁹

1944-1960 dönemi II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile ekonomik hayatta görülen canlanma bankacılık sektörünü de harekete geçirmiş ve 30 özel banka daha kurulmuştur. Ancak kurulan bankaların büyük bir kısmı uzun ömürlü olmamış hatta daha önce kurulan pek çok yerel banka da faaliyetlerini sonlandırmak durumunda kalmıştır. Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası T.A.Ş

⁴⁶ B.C.A., 30..18.1./ 87.69..10.

⁴⁷ 50.000 Lira Sermayeli Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası 1939 Yılına Genel Kurul Tutulması, s. 11

⁴⁸ Kayseri Vilayet Gazetesi: 16.02.1942, Sayı: 1608. Sene.18.

⁴⁹ 50.000 Lira Sermayeli Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası 1941 Yılına Genel Kurul Tutulması, Kayseri, Sümer Basımevi, s. 5.

da bu dönemde faaliyetlerine son veren bankalar arasındadır. Bankanın 1947 yılı yönetim kurulu raporlarında, tahsilâtlarda yaşanan sıkıntılardan bahsedilerek yılsonu itibarıyla beklenen hedeflere ulaşamadığı ifade edilmiştir. Çiftçilere dağıtılan kredilerin soğuk afeti sebebiyle tamamının tahsil edilemediği ve tahsilâtların icra takibi sonucu ancak 34.272 lirada kaldığı belirtilmiştir. Bankanın 1847 yılı kar-zarar durumuna bakıldığında 451 lira zarar ettiği yine raporda yer almaktadır. Ayrıca bankanın faaliyet süresi nizamnamesinde 21 yıl olarak belirtilmiştir. Bankanın bu şartlarda faaliyetlerine devam etmesinin daha büyük zararlara neden olabileceği tartışılmış ve 1947 yılına ait yönetim kurulu raporunda bankanın faaliyet süresi dolduğunda tasfiye edilmesi yönünde görüş beyan edilmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat dönemine kadar bankacılık ve sermaye alanlarında kayda değer bir hareketlilik söz konusu değildir. Bu alanda ilk faaliyet gösterenler Ermeni ve Yahudi tüccarlar arasında sarraflık yapanlardır. Özellikle Galata bölgesinde yoğunlaşan ve her türlü para takasını yapan bu sarraflar daha sonra “Galata Bankerleri” olarak anılmıştır. Galata Bankerleri Osmanlıda Bankerlikten Bankacılığa geçiş sürecinde de önemli rol oynamışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile ekonomide takip edilen milli iktisat politikalarının bir sonucu sermayenin millileştirilmesi hedeflenmiştir. Özel sermaye birikiminin yetersiz olduğu bu dönemde esnaf, çiftçi ve tüccarın sermaye ihtiyacını karşılamak üzere yerel bankalar kurulması bu düşüncenin bir ürünüdür. Böylece sermaye ve finans alanında gayrimüslimlerin yerini Türklerin alması amaçlanmıştır.

Türkiye’de milli bankacılığın gelişmeye başladığı bu dönemde Nevşehir ve Ürgüp’te yerel bankacılık faaliyeti başlamıştır. Bölgedeki Rum ahalinin mübadele ile gönderilmesinden sonra sermaye ve bankacılık alanında oluşan boşluğu doldurmak amacıyla bölgenin ileri gelen tüccar ve toprak sahipleri tarafından kurulan Nevşehir Bankası T.A.Ş. ile Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası T.A.Ş. 21 yıllık faaliyetleri boyunca bölgeye hizmet vermişlerdir. Kıtık ve don gibi doğal afet dönemlerinde çiftçiye verdiği kredilerle bölge ekonomisine önemli katkılar sağlamışlardır. Ancak zaman içinde güçlü ulusal ve yabancı bankaların ülke genelinde yaygınlaşması yerel bankacılığın önünü tıkamış, rekabet edilemez duruma gelinmiştir. Bu süreçte hissedarlar arasında çıkan anlaşmazlıklar da bu bankaların faaliyetlerinin sonlanmasına yol açan diğer bir etken olarak söylenebilir.

Bankalar hakkında kaynaklar oldukça yetersizdir. Özellikle Ürgüp Belediyesi, Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası T.A.Ş.’nin kurucu ortaklarından birisi olmasına rağmen Ürgüp Belediyesi’nin arşivinde banka ile ilgili hiçbir belge bulunamamıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde bankaların kuruluş izin belgeleri ve kütüphanelerdeki bankaların Kuruluş Esas Mukavelenameleri dışında belgeye rastlanmamıştır. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bölgede faaliyet gösteren sarraf ve bankerler hakkındaki belgeler bölgenin ekonomik yapısını göstermesi açısından önemlidir.

Bankaların kuruluş sözleşmelerinde yer almasına rağmen yurt içi ve hatta yurt dışında herhangi bir şube tesis ettiklerine dair bir bilgiye rastlanılamamıştır. Bölgesel faaliyet gösteren ve yerel sermayenin desteği ile kurulan bu bankaların bölgenin kalkınmasına yaptıkları katkının yanında yakın dönem Türk bankacılık sisteminin anlaşılması açısından önemli birer örnek oldukları düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B.C.A., 30..18.1.1/ 21.68.07.

B.C.A., 30..18.1.1/ 23.20.16.

B.C.A., 30..18.1.2/ 87.69.10.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

B.O.A., A.MKT.DV. 138. 11. 2. / 1275. S. 23.

B.O.A., A.MKT.DV. 134. 63. 2 / 1275. C. 03.

B.O.A., A.MKT.DV. 140. 2. 1 / 1276. M. 11.

Gazeteler

Niğde Bilgi Gazetesi, 25 Haziran 1928.

Kayseri Vilayet Gazetesi, 16.02.1939, Sayı:1312. Sene.15.

Kayseri Vilayet Gazetesi, 16.02.1942, Sayı:1608. Sene.18.

Kitap ve Makaleler

50.000 Lira Sermayeli Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası 1939 Yılına Genel Kurul Tutulması, İzmir Tramvay ve Elektrik Türk Anonim Şirketi, 1939.

50.000 Lira Sermayeli Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası 1941 Yılına Genel Kurul Tutulması, Kayseri, Sümer Basımevi.

AKKUŞ Turgay, “ *Bir İktisadi Siyasa Projesi; Milli İktisat ve Bursa*”, ÇTTAD, VII/16-17, 2008, ss.119-141.

ELDEM Edhem, Osmanlı Bankası Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

ALTAY Oğuzhan, “*Türkiye’de Liberal Politikaların Bankacılık Sektörüne Etkileri (1847-1979)*”, Ege Akademik Bakış, S.10, İzmir 2010, ss. 319-350.

ARSLAN Taner, “*II. Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyete Tesirleri*”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.21, Kütahya 2008, ss. 347-380.

BAYRAKTAR Kaya, “*Osmanlı Bankası’nın Kuruluşu*”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, S. 2/ Ekim 2002, ss. 71-88.

BOZOKLU Derya, “*Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemine ve Gelişimine Genel Bir Bakış*”, Atatürk Araştırma Dergisi, S.55, 2003, ss. 269-315.

ÇADIRCI Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerini Sosyal ve Ekonomik Yapıları, T.T.K Yayınları, Ankara 1991.

ÇELİK Halil İbrahim, 18. Numaralı Nevşehir Şeri’yye Sicili Metin Çevirisi ve Değerlendirme Nevşehir-2012.

HORVARTH Bela, Anadolu 1913, Çev. Tarık Demirkan, Tarih Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir İktisat Kongresi 17-Şubat-4 Mart 1923, İzmir Kent Kitaplığı, İzmir 2001.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- KARPAT Kemal Nüfus Dağılımı ve Osmanlıda Nüfus Sayımının Gelişimi (1800-1914), Ankara 2003.
- KAYA Mehmet, “XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başlarında Nevşehir Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu” 1. Uluslar arası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler, C.5, Nevşehir 2011, ss.105-121.
- KAZGAN Haydar, Galata Bankerleri, Türkiye Ekonomi Bankası Yayını, İstanbul 1991.
- KURAN Ercüment, “XVIII.- XIX. Yüzyıllarda Nevşehir”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S.15, İstanbul 1997, ss. 167-171.
- Nevşehir Bankası Türk anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi, 1936.
- OKTAR Suat, VARLI, Arzu, “İttihat Terakki Dönemi’nin Ulusal Bankası Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. C.27, S.2, 2009, ss.1-20.
- ÖKÇÜN A.Gündüz, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, Ankara 1997.
- ÖZÇELİK, Özer ve Güner Tuncer, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt IX, S. 1, Haziran 2007, ss. 253–266.
- ÖZDEMİR Biltekin, Osmanlı Devleti Dış Borçları, Ankara 2009.
- PARASIZ İlker, Para Banka ve Finansal Piyasalar, Ezgi Kitabevi, Bursa 2000.
- REFİK Ahmet, “Anadolu Şehirleri: Damat İbrahim Paşa Zamanında Ürgüp ve Nevşehir” Türk Tarihi Encümeni Mecmuası, 14. Sene, No.3, İstanbul 1924, ss. 156-186.
- SARISIR Serdar, “ Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yerel Bankacılık Girişimleri: Niğde Örneği”, Türklük Bilimi Araştırmaları S.26, Aralık 2009, ss.199-216.
- SEVGİN Necibe, “Nasıl Sömürüldük Sarraflar”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S.13-25, 1969.
- TAHSİN Hamit, SAKA, Remzi, Sermaye Hareketi, Amedi Matbaası, İstanbul, 1930.
- TEXİER Charles, Küçük Asya Coğrafya Tarihi ve Arkeoloji, Çev.Ali Suat, Cilt.3, Ankara 2002.
- TEZEL Yahya, Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- TOPRAK Zafer, Türkiye’de Milli İktisat, (1908-1918), Ankara 1982.
- YAZGAN Teoman, Türk Bankacılık Sistemi, İstanbul 1973.
- Zürre ve Tüccar Bankası Türk Anonim Şirketi 1947 Yılına Ait Yönetim Kurulu Raporu.
- ZARAKOĞLU Avni; Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, Ankara 1974.

EKLER:

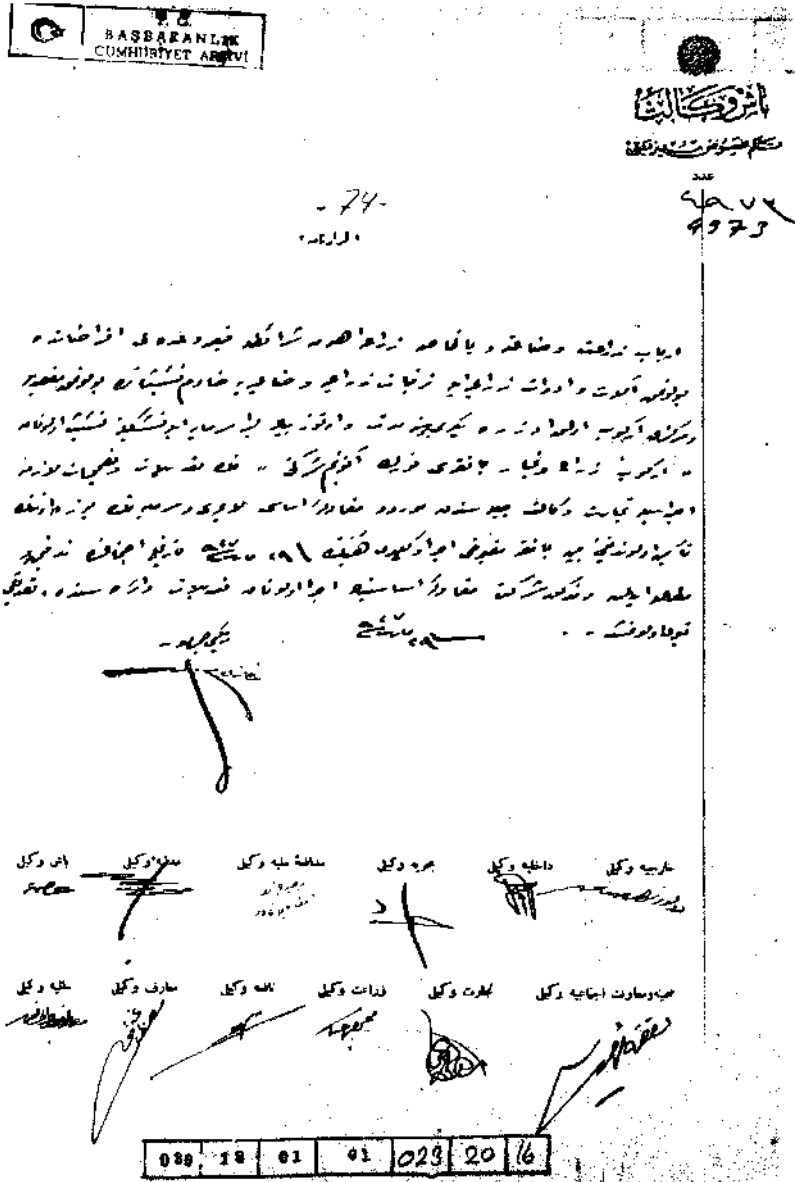
Ek-1 Nevşehir Kent Arşivi: A.MKT.DV. 134 63 2 Sarraf Damadoğulları Ohannes ve Mıgırdıç'ın Nevsehirli Ömer'de olan alacaklarının tahsili. 1275 C 03

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Ek-2 Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası Türk Anonim Şirketi'nin Kurulmasına Dair İzin Veren Bakanlar Kurulu Kararı BCA, Sayı: 4973, Dosya 131-37 Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 23.20.16 / 29/3/1927

Ek-4: Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası Türk Anonim Şirketi’ a Ait Mühür

Ek-5: Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası Türk Anonim Şirketi’ne ait Makbuz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

OSMANLI'DA İPEKBÖCEKÇİLİĞİ EĞİTİMİ: BURSA HARİR DÂRÜTTALİMİ VE DÂRÜLHARİRLERİN AÇILMASI*

Mehmet Ali YILDIRIM**

ÖZET

Osmanlı Devleti, Bursa merkezli olmak üzere XIX. yüzyılın ortasına doğru Dünya'nın önde gelen ipek üreticilerine rakip hale gelmişti. Ancak 1850'li yıllarda üretimde söz sahibi olan ülkelerin hemen tamamı ipekböceklerine musallat olan hastalıklarla uğraşmak zorunda kaldı. Bu nedenle ipek sektörü büyük bir darbe aldı ve bu işle alakası olan ahali sıkıntıya düştüğünden dolayı başka geçim sahalarına yöneldi. Öte yandan hastalıkların ilk görüldüğü yer olan Fransa'da tedavinin bulunması gecikmedi. Fransız bilim adamı Pasteur'un keşfini öğrenip uygulamaya koyan Avrupa ülkelerinde ipekçilik yeniden canlandı. Osmanlı Devleti ise Fransa ve İtalya'dan yumurta ithal etmek suretiyle kötü gidişatın önünü almaya çalıştı. Ancak mücadelede başarı sağlayamadı. Nihayet memlekette kozacılık günbegün geriledi ve üretim oldukça düştü. İpekböcekçiliği alanındaki mevcut durumun dönüşümünü ise 1881 yılında Düyûn-ı Umûmiyye'nin kurulması başlattı. Nitekim ipek vergisi, Osmanlı'nın borçlu olduğu devletler adına faaliyet gösterecek olan bu kurumun gelirleri arasındaydı. Bu nedenle Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi, gelirleri arttırmak adına Osmanlı ipekçilik sektörüne yeniden hayat verebilmek için çalışmalara başladı. Gelineen noktada ipekböceği yetiştirmenin bilinçli olarak yapılması ve bu iş için bir eğitim kurumunun gereği fikri kabul gördü. Avrupa'da ziraat eğitimi alan ve mezun olduğu ziraat mektebinin müdürü tarafından Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi'ne tavsiye edilen Torkomyan'a ait olan bu fikir, çok geçmeden hayata geçirildi. Böylece 1888 yılında Bursa Harir Dârüttalimi açılmış oldu. Mektep, açılışını takip eden yıllarda başarısını ispat etti ve devlet yıkılana kadar faaliyette bulundu. 1914 yılına kadar 1.897 mezun vererek ülkede ipekböcekçiliğinin taze bir hayat bulmasını sağladığı gibi emsali mekteplerin açılmasına da vesile oldu.

Anahtar Kelimeler: Harir Dârüttalimi, Dârülharir, İpekböcekçiliği, İpekböcekçiliği Eğitimi.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, El-mek: maliyildirim@kilis.edu.tr

SERICULTURE EDUCATION IN THE OTTOMAN EMPIRE: THE OPENING OF HARİR DÂRÜTTALİM AND DÂRÜLHARİRS

ABSTRACT

The Ottoman Empire, especially in Bursa district towards the middle of 19th century, had become one of the leading competitors of world top silkworm producing countries. However, around 1850s, almost all of the countries which had prominent position in silkworm producing, had to cope with the plagues haunting the silk worms at that time. For this reason, silk worm production industry took major hit; and since the livelihood of people in this industry were reduced at high rates, they headed for different livelihood opportunities. On the other hand, the treatment for these diseases emerged sooner than expected in France, where they were first seen. Silk producing industry revived in European countries which transferred the discovery of French scientist, Pasteur. Ottoman Empire, however, tried to reverse the bad fate by importing worm eggs from France and Italy. It couldn't succeed, though. Lastly, cocoon production decreased day by day and the industry shrunken considerably. The reversal of current bad situation in silk worm breeding started with the establishment of Duyun-ı Umumiyye (Public Debts Institution) in 1881. As a matter of fact, silk taxes were among the sources of income of this institution, which acted on behalf of creditor countries to Ottoman Empire. For this reason, Duyun-ı Umumiyye (Public Debts Institution), in order to increase the income, started to work to revive the Ottoman silk worm breeding industry. At this point, the need for an informed silkworm rearing and a school for this purpose found a wide acceptance. The idea belonged to Torkomyan, who got agricultural education in Europe and was recommended for Duyun-ı Umumiyye by the manager of the school he graduated, was put into practice not long after. Thus, in 1888, Harir Dauttallim was founded in Bursa. The school proved its success soon after the opening and kept going until the fall of the Empire. 1897 students graduated until 1914 and this highly contributed both to the revival of silk worm breeding in the country and to the opening of similar schools.

Key Words: Harir Dârüttalimi, Dârülharir, Sericulture, Sericulture Training.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde ipek, ipekböceği beslemek suretiyle koza üretmek, ipekleri kozalardan çekerek işlenebilir hale getirmek ve nihayet dokuma tezgâhlarında çeşitli ürünlere dönüştürülmek üzere üç ayrı süreç sonunda estetiğe kavuşan önemli bir gelir kalemiydi. Bu bağlamda klasik dönemde ipeğin revaçtaki iş kolu dokumacılık üzerineydi. XVI. yüzyılda ipekle özdeşleşen Bursa'daki zanaatkarlar bu mucize metadan enfes kumaşlar üretmekteydiler. Ayrıca İran'dan gelen ham ipek, gerek ipek yolunun Anadolu güzergâhında bulunan kentlerde gerekse Avrupa'ya ihracın gerçekleştiği Bursa'da ipekle ilgili işlere el atan ahaliyi ihya etmekteydi.

XVI. yüzyılın sonuna doğru ise başta Osmanlı-İran savaşları olmak üzere kalitesiz işçilik vs. sebeplerden dolayı dokumacılık ve ticaret yerini ipekböcekçiliğine dolayısıyla kozacılığa bırakmaya başladı. Nitekim Avrupa ile eşzamanlı olarak XVII. ve XVIII. yüzyıllarda sürekli

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

gelişim gösteren kozacılık, XIX. yüzyıla gelindiğinde yine Bursa merkezli olmak üzere büyük bir ilerleme kaydetmişti. Öyle ki yüzyılın ikinci yarısına girerken yaygınlaşan ve kozaların kaliteli ham ipeğe dönüşümünü sağlayan buharlı filatür fabrikalarının da etkisiyle, Osmanlı ham ipeği Lyon ve Londra piyasalarında aranır hale gelmişti.

Hal böyle iken bu kazançlı ve nispeten az zahmetli iş, yaygınlaşmakla beraber iştigal edenleri bilinçsizce koza üretmeye sevk etti. Daha fazla kâr adına ipekböcekleri, sayılarıyla oransız dar mekânlarda ve elverişsiz koşullarda yetiştirilmeye başlandılar. Böyle olunca evvela Fransa'da baş gösteren ve Pebrine (Karataban) ile Flacherie (Baygınlık) adı verilen şiddetli hastalıklar kısa sürede önce tüm Avrupa'ya ve ardından Osmanlı'ya yayılarak ipekböceklerini kırıma uğrattı. 1850'li yıllarda sadece Bursa ve havalisinde koza üretimi onda dokuz geriledi. İpekböcekçiliği önemini yitirmeye başlayınca dut bahçeleri de tarlalara dönüştürüldü. Hâlihazırda kozacılık mesleğini bırakmayanlar ise ipekböceği yumurtalarını Pasteur¹ (Pastör)'ün keşfi sayesinde hastalıkla mücadelede başarılı olan İtalya ve Fransa'dan ithal etmek suretiyle işlerini devam ettirmek zorunda kaldılar². Ancak ithalat bir müddet olumlu netice verdiyse de yumurtaların kontrol edil(e)meden alınması yeniden bahsi geçen hastalıkları yaygın hale getirdi³.

Öte yandan 1869 yılında Hüdâvendigâr Ziraat Müdürü Amasyan Efendi, sağlıklı ipekböceklerini ülkede üretmek adına girişimde bulundu ve bir rapor kaleme alarak valiliğe takdim etti. Ayrıca ipekçilik konusundaki sıkıntılar ile çözüm için alınması gereken tedbirleri içeren söz konusu rapor, gazetelerde yayımlanmak suretiyle ilgililerin dikkatine sunuldu⁴. Ancak bir netice elde edilemedi. Bunun sebebi ise devletin problemle ilgilenmemesi gibi görünse de aslında birçok alanda olduğu gibi bu alanda da ülkede yetişmiş insanın bulunmayışındaydı. Zira bu dönemde memlekette ziraatın belli başlı konularında dahi müteahhas yetiştirecek bir eğitim kurumu ve dahi böyle bir kurumda istihdam edilebilecek nitelikte bilgi ile donanıma sahip öğretim elamanı yoktu. Aynı yıl tesisi gündeme gelen ve öngörülen programında dut ve ipekböceği yetiştiriciliği bulunan Halkalı Ziraat Mektebi'nin açılması ise ancak 1891 yılında gerçekleşebildi. Oysa hastalığı kısa sürede bertaraf eden Fransa, İtalya ve Macaristan gibi ülkeler, bu işe yüz çeviren kitleyi çeşitli destek ve tedbirlerle teşvikin yanı sıra onları sağlıklı böcek yetiştirme konusunda eğiterek ipekböcekçiliğini yeniden popüler hale getirmişlerdi. Nitekim Fransa'nın güneyinde yer alan ilköğretim mekteplerinin programlarına dahi böcekçilik dersi eklenmişti⁵.

1. Bursa Harir Dârüttalimi'nin Açılış Süreci

İpekböcekçiliğinin gelişim noktasındaki kötü seyrini değiştiren ve bu iş için elzem olan çağdaş bilgi ve teknolojiyi umuma aktarabilmek için gerekli eğitim kurum ve kurumlarının tesisini sağlayan süreci ise normalin aksine devletin içinde bulunduğu ekonomik çöküntü başlattı. Şöyle ki; 1879 yılı sonlarında Doksan Üç Harbi'nin getirdiği ağır mali külfet, devleti başta iç borçlanma olmak üzere kaynak arayışına yöneltmişti. Bunlar içerisinde gümrük gelirlerinin iltizama verilmesi ya da rehin edilmesi gibi çareler bulunmaktaydı. Söz konusu tedbirler görüşülürken Bank-ı Osmani önderliğinde bir gurup Galatalı banker, hükümete kredi açmayı kabul etti. Karşılığında ise Rüsum-ı

¹ Kimyager ve Mikrobiyolog Louis Pasteur (Pastör)'ün, hastalıkların önüne geçmek için kullandığı yöntem, damızlık kelebeklerin mikroskopla incelenmesi ve bu suretle hastaliksız yumurtaların tespit edilerek sonraki yıl kullanılmasıydı. Pastör'ün çalışmaları 1861 yılı itibarıyla Fransa'da ipekböcekçiliğinin yeniden canlanmasını sağladı. Fuad, "Kozacılığa Nasıl Çalışmışlar", **İktisadiyat Mecmuası**, Birinci Sene, C.2, S.64, 14 Eylül 1333, s.3; Cafer Çiftçi, "Hüdâvendigâr Vilâyetinde İpekböcekçiliğinin Canlandırılmasında Düyn-u Umûmiyye İdâresi'nin Rolü", **Belleten**, Cilt: LXXVI-Sayı: 277-Yıl: 2012 Aralık, s.912.

² **Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi (HVS)**, def a 24, (1325/1908), s.261.

³ Mine Akkuş, "19. Yüzyılda Bursa'daki İpek Ticaretini Geliştirmeye Yönelik Bir Kurum: Vapur Kumpanyası ve Nizamnamesi" **OTAM**, S.24, Ankara 2008, s.5.

⁴ Raporun bir sureti için bkz. **Terakki**, numero 79, s.7 (8 ZA 1285/20 Şubat 1869); numero 85, s.8 (17 ZA 1285/1 Mart 1869); numero 90, s.7 (22 ZA 1285/6 Mart 1869).

⁵ Fuad, **a.g.m.**, s.4.

sitte denilen alkollü içeceklerden alınan müskirat resmi, evrak-ı sahiha, İstanbul balık avı vergisi ve üretimi hayli gerilemiş olan Edirne, Samsun ve Bursa ipek aşarı gelirleri on yıl süreyle bankerlere bırakıldı⁶. Rüsumat-ı sitte anlaşmasının imzalanmasından kısa süre sonra devlet, Avrupalı alacaklılarına çağrıda bulunarak müzakere yapmak üzere temsilci göndermelerini istedi. Önce İngiliz ve Fransız ardından Alman İtalyan ve Avusturyalı temsilcilerin İstanbul'a gelmesiyle görüşmelere başlandı. Görüşmeler neticesinde ilan edilen Muharrem Kararnamesi ile 20 Aralık 1881'de Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi resmen kuruldu ve böylece dış borçlar meselesi çözüm yoluna girdi. 13 Ocak 1882 tarihi itibarıyla de Rüsum-ı sitte anlaşması feshedilerek aralarında ipek öşrünün de bulunduğu gelirler, Düyûn-ı Umûmiyye'ye bırakıldı⁷. İşte bu durum Anadolu ve ipekçiliğin merkezi konumundaki Bursa'da sürekli düşüşte olan ipekçiliği yeniden ve modern teknikler kullanılmak suretiyle canlandırmaya vesile oldu.

Rüsumu-ı sitte içerisinde yer alan ipek gelirlerinden olan Bursa ipek öşrü 1882 yılında 14.695 kuruş idi. Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi hayli gerilemiş olan ipek gelirlerini arttırmak ve ipek üretimine olan rağbeti yeniden tesis etmek için yaklaşık dört yıl çeşitli incelemelerde bulundu. Bu hususta Bursa'da ikamet eden koza ve ipek ticareti ile meşgul ihtisas sahiplerine de müracaat etti. Nitekim 1886 yılında Alman Konsolos vekili olan Mösyö Şoler (Hermann Scholer) tarafından kozacılıktaki kötü gidişatın önünü almak adına idareye ayrıntılı bir rapor sunuldu. Raporda yumurta ve keleklerin küçük keseler içerisinde ithal edilmesi ve yumurtaların gümrükte kurulacak olan bir muayenehanede mikroskopla muayene edildikten sonra sağlam olanların ülkeye alınması tavsiye edilmekteydi. Bu öneri Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi Meclis Başkanlığı tarafından değerlendirildi ve hemen bu iş için uzman bir memur aranmaya başlandı. Tedavinin kâşifi olan Pastör'e bir mektup yazılarak yapılmak istenen anlatıldı ve yardım istendi. Pastör ise konuyu Montpellier İpekböceği Enstitüsü Müdürlüğünü yürüten Maillot (Mayo)'ya havale etti. Mayo, 14 Şubat 1886'da verdiği cevapta Fransa'dan bir uzman getirtmenin sıkıntılı ve çok masraflı olacağına işaret ederek 1880'de Osmanlı devleti adına Montpellier Ziraat Mektebi'ne gelerek eğitim alan ayrıca böcekçilik konusunda ihtisası bulunan Torkomyan Efendi'yi önerdi⁸. Nihayet görev, Halkalı Ziraat Mektebi'nin öğretim kadrosunu oluşturmak amacıyla 27 Haziran 1880 tarihinde Fransa'ya gönderilmesi kararlaştırılan sekiz öğrenci arasında yer alan⁹ ve 1883 yılında döndükten sonra Hazine-i Hassa Nezâretinde çalışmaya başlayan Kevork Torkomyan Efendi'ye 14 Şubat 1887 tarihinde teklif edildi¹⁰.

Torkomyan Efendi Düyûn-ı Umûmiyye'nin teklifini kabul ettikten sonra evvela söz konusu teklife mucip olan Mösyö Şoler'in raporu mütalaa olundu. Raporun özünde oldukça masraflı olan ipekböceği yumurtası ithaline devam edilmesi öngörülmekteydi. Dolayısıyla önerilen çözümün uygulanması pek mümkün görünmemekteydi. Buna mukabil bir rapor da Torkomyan Efendi tarafından hazırlandı ve 26 Şubat 1887 tarihinde idareye takdim edildi. Torkomyan Efendi ise ipekçilik alanında ümit edilen gelişimin, Pastör usulünün ve ipekböceği beslenmesine dair teknik bilgilerin ahali arasında yaygınlaştırılarak ülke içerisinde yumurta üretmekle sağlanabileceğine

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Hulkiender, *Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884*, İstanbul, 2003, s.121-122.

⁷ Ziya Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara, 1989, s.104-105; Hulkiender, *a.g.e.*, s.124-125. 1888 yılına gelindiğinde ise Osmanlı devletindeki ipek öşrünün tamamına yakını devlet ve kendi hesabına Düyûn-ı Umûmiyye tarafından toplanmaya başlandı. Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, (Çeviren: Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan), İstanbul, 2008, s.205-206.

⁸ Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul, 1960, s.426.

⁹ Özkan Keskin, *Orman ve Ma'âdin Nezâretinin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2005, s.62.

¹⁰ Kevork Torkomyan, *İpekböceği Beslemek ve İpekböceği Tohumu İstihsal Etmek Usul ve Kavaidi*, Def a-i sâniye, Dersaadet, 1326, s.27-28; Dalsar, *a.g.e.*, s.426; Çiftçi, *a.g.e.*, s.913.

inanmaktaydı. Bu amaçla Bursa'da bir Harir Dârüttalimi açılmasını ve burada ücretsiz eğitim verilmesini önerdi¹¹.

Torkomyan Efendi'nin raporu 1 Mart 1887'de toplanan ve kendisinin de yer aldığı Düyûn-ı Umûmiyye İdare Meclisi'nde masaya yatırıldı. Kozacılığın Osmanlı'da yeniden hayat bulması için yumurtacılık ve ipekçilik sanayiinin yaygın hale getirilmesini yegâne çare olarak gören Torkomyan, meclise de bu fikri benimsetmeyi başardı. Böylece Şoler'in raporunda yer alan tedbirlerin uygulanmasından vaz geçilerek Bursa'da bir dârülharir açılması kararı alındı¹². 25 Cemâziyelevvel 1305 (8 Şubat 1888) tarihli irade ile mektebin tesisine onay verilerek idaresi Torkomyan Efendi'ye tevdi edildi. Birkaç ay içerisinde Bursa'nın Şehreküstü mahallesinde bulunan Kazzaz Ahmet Muhtar Efendi'nin evi kiralanarak dârüttalime tahvil olundu ve bu eğitim kurumu aynı yıl Nisan ayının 14'ünde faaliyete geçti¹³.

1.1.Darüttâlîm'in Gelişimi ve Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Harir Dârüttalimi, Darülharir, Séricicole Institute ve sonradan İpekçilik ve Böcekçilik Mektebi olarak anılan bu güzide eğitim müessesesinin temel amacı Pastör'ün sağlam ipekböceği yumurtası üretme adına uyguladığı teknik ve yöntemlerin teorik ve pratik olarak öğretilmesini sağlamaktı. Amacın hâsılı halinde ülkedeki koza cinsi ıslah edilecek ipek kalemi üzerinden elde edilen gelirler yükselecekti¹⁴. Bu itibarla açıldığı yıl, müracaatta bulunan on iki öğrenci ile ipekböcekçiliği ve yumurtacılık eğitimi verilmeye başlandı. Başarılı geçen eğitim-öğretim yılının sonunda mevcut binanın ihtiyaca cevap veremediği görüldü. Bunun üzerine mektep, ertesi yıl daha geniş bir bina olan ve kentin Sedbaşı tabir olunan tarafında Karaağaç mahallesinde bulunan Burdurizade Osman Fevzi Efendi'nin evine nakledildi¹⁵.

Eğitim-öğretimin aralıksız devam ettiği mektebin kısa sürede şöhreti yayılınca derslere devam için başvuruda bulunan öğrenci sayısı her geçen yıl daha da arttı. Şüphesiz bu ilgi yeni binanın da istiap haddini zorlamaya başladı. Nihayet Torkomyan Efendi Düyûn-ı Umûmiyye İdare Meclisi'ne bir rapor sunarak mektep için geniş ve eğitime elverişli bir bina yapılması önerisinde bulundu. Bunun üzerine Eşrefler caddesinde yeni bir bina inşasına girildi¹⁶. 1894 yılında inşası tamamlanan mektep binası¹⁷, aynı yılın Nisan ayında hizmete girdi. Eksiklerin giderilmesinin ardından da resmi açılış gerçekleştirildi¹⁸.

Torkomyan -bir böcekhaneden standardın üzerinde koza almayı, böcek beslemenin esasını teşkil eden yumurtanın gayet sağlam olmasına ve sağlam yumurtadan çıkacak böceklerin mahir kimseler tarafından usulüne uygun olarak yetiştirilmesine- bağlamaktaydı¹⁹. Bu bağlamda müdürlüğünü yürüttüğü mektepte bahsi geçen hususları hakkıyla yerine getirebilecek erbab yetiştirmek için iki farklı eğitim programı uygulamaya koydu. Bunlardan ilki tam zamanlı, ikincisi ise kısmi zamanlı öğrenciler içindi. Tam zamanlı programda iki yıllık bir müfredat takip

¹¹ Torkomyan, *a.g.e.*, s.28.

¹² Torkomyan, *a.g.e.*, s.28-29.

¹³ HVS, def a 24, (1325/1908), s.262; Torkomyan, *a.g.e.*, s.29.

¹⁴ Bursa Vilâyeti Salnâmesi, 1927, s.177-178; Torkomyan, *a.g.e.*, s.29; Donald Quataert, "The silk industry of Bursa 1880-1914", *The Ottoman Empire and the World-Economy*, (Ed: Huri İslamoğlu-İnan), Cambridge, 2004, s.290-298; Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım*, s.208-210.

¹⁵ HVS, def a 24, (1325/1908), s.263.

¹⁶ "Harir Dârüttalimi" *Servet-i Fünûn*, C. 7, S.167, s.170 (12 Mayıs 1310/24 Mayıs 1894).

¹⁷ Mektebin yeri 300 Mecidi altını mukabilinde satın alınmış ve binasına 2.165 altın sarf edilmiştir. Başka bir ifadeyle Dârülharir binasının maliyeti 2.465 altın olmuştur. Bkz. BOA, BEO, 415/31070-1 (6 Z 1311/10 Haziran 1894).

¹⁸ BOA, Y. A. HUS. 301/4 (21 Z 1311-25 Haziran 1894). Binanın resmi için bkz. Ek-1. 1894 yılında şehirde bulunan ve hatratında dârülharire de deyinen Dr. Şerafettin Mağmumi, binayı "Bursa'nın cenubunda Keşiş'in eteğinde, bir dutluğun ortasında kâin iki katlı ahşap bir yapı olarak tarif etmiş ve tarz-ı inşasının pek dilnişan olduğunu zarif saçakları, taraçaları ile köşk manzarasını andırdığını" ifade etmiştir. Doktor Şerafettin Mağmûmî, *Anadolu ve Suriye'de Seyahat Hatıraları*, (Yayına Hazırlayan: Nazım hikmet Polat), Ankara, 2010, s.67.

¹⁹ Torkomyan, *a.g.e.*, s.143-144.

edilmekteydi. Süre sonunda Pastör tekniğini öğrenen ve Torkomyan ile hükümet temsilcisi uzmanların nezdinde başarılarını sınavla ispat eden öğrencilere şehâdetname yani diploma verilmekteydi. Sonradan bu program uzun bulunarak bir sezona başka bir ifadeyle bir ipek mevsimine düşürüldü. İkinci program ise kısmi zamanlı öğrencilere yönelik bir eğitim ve sertifika programıydı. Bu programın amacı da yine Pastör metotlarının öğretilmesini sağlamaktı. Pratik ağırlıklı iki aylık (Nisan-Mayıs ve Eylül-Ekim) bir eğitimin ardından Pastör usulüyle böcek yetiştirip başarılı olanlara sertifika verilmekteydi²⁰.

Kuruluşundan 1893 yılına kadar doksan dört mezun veren²¹ mektep, kısa sürede başarısını fiilen ispat etti. Nitekim Pastör usulüne göre yetiştirilen hastaliksız yumurtalar başta Bursa olmak üzere koza mahsulünü her geçen gün arttırdı. Tarlaya dönüştürülen dutluklara tekrar dut fidanları ekilmeye başlandı²². Yenişehir ve İnegöl kazaları dâhil olmak üzere memleketin birçok yerinde yeni dut bahçeleri oluşturuldu. Faaliyete geçmezden evvel Avrupa'dan tedarik edilen ve ekseriyetle bozuk çıkan yumurtaların yerini diplomalı ipek böcekçilerinin yetiştirdiği sağlıklı yumurtalar aldığı gibi yumurta ithalatına da hacet kalmadı. Ülkenin çeşitli bölgelerine dağılan mezunlar bulundukları yerlerde böcekçiliği canlandırmaya başladılar. Bunların yanı sıra bir yandan mevcut ipek fabrikaları mancınık sayılarını arttırırken bir yandan da bu fabrikalara yenileri eklendi. Her fabrikanın işçi istihdam kapasitesi üç yüz civarını buldu. Özellikle Bursa civarındaki kasaba ve köyler koza üretimindeki artış sayesinde yeniden mamur hale geldiler²³.

Bursa Harir Dârüttalimi'nin ipekböcekçiliğine kazandırdığı heyecan ile alınan müspet neticeler gerek Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ni gerek hükümeti son derece memnun etmişti. Üretimin ve gelirlerin artması tabiatıyla bu işin ehliyetli kimselerin uhdesine bırakılmasını sağladı. Nitekim idare tarafından hazırlanan ve Sultan Abdulhamid tarafından onaylanan 19 Ekim 1893 tarihli "Harir Tohumu İstihsal ve Furuhtuna Mahsus Nizamnâme" ile ipekböceği yumurtası üretmek ve satışını yapmak için diploma şartı getirildi. Dârülharir'in yanı sıra ülkede açılmış ve açılacak olan ziraat mektepleri mezunları ile yurt dışındaki ziraat mekteplerinde ipekböcekçiliği yetiştiriciliğine dair eğitim gördüğünü -şehâdetname- ile ispat edenler bu iş için yetkili kılındı²⁴. Bahsi geçen eğitim kurumlarına devam edemeyip lakin ipekböcekçiliği hakkında bilgi sahibi olanlara ise her sene Dârülharir'de açılan sınavlara girme dolayısıyla dışarıdan sertifika alma imkânı tanındı. Nizamnâmenin birinci maddesine göre elinde diploma veya sertifikası olmayanların veya denk sayılan bir mektepten aldığı diplomayı Dârülharir idaresine ibraz ederek tasdik ettirmeyenlerin ipekböceği yetiştirmesi ve satması özellikle yasaklanmaktaydı²⁵. Bu nedenledir ki nizamnâmenin ilandan yaklaşık bir ay sonra mektep tarafından açılan imtihana girip başarılı olan yirmi altı kişi sertifika/tasdikname almaya hak kazandı. Fransa'da eğitimini tamamlamış olan altı kişinin de diploması tasdik edildi²⁶. Böylece ileride dârülharir açılacak diğer vilayetlerde de referans alınması planlanan ancak ilk etapta yalnızca Bursa ve İzmit civarında uygulamaya

²⁰ Dalsar, **a.g.e.**, s.430; Quataert, **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım...**, s.208.

²¹ **HVS**, def a 19, (1310-1893), s.484. 1893 yılında şehadetname olarak mezun olanların listesi için bkz. **Burûsa** (Vilayet Gazetesi), numero 143 (13 R 1311/23 Ekim 1893), s.2.

²² 1892-1893 yıllarında Bursa'da bulunan Mehmed Ziya, bölgede yedi tür dut ağacı olduğundan bahsetmektedir. Ekimi en çok yapılanın ise yaprakları daha besleyici olduğundan dolayı mullicaule cinsi olduğuna işaret etmektedir. Mehmed Ziya, **Bursa'dan Konya'ya Seyehat**, (Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Fatih Birgül-Levent Ali Çanaklı), Ankara, 2009, s.131-132.

²³ **Burûsa**, numero 127 (19 Z 1310/4 Temmuz 1893), s.3-4.

²⁴ *Harir tohumu istihsâl ve fûruhtuna mahsus olub mer'îyyet-i ahkâmına bi'l-istizan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhi şerefmûte'allik buyrulan nizamnâme suretidir.* **Burûsa**, numero 144 (20 R 1311/31 Ekim 1893), s.1-2. Nizamnâme maddelerinin kısmen sadeleştirilmiş hali için bkz. Çiftçi, **a.g.e.**, s.919-921.

²⁵ Birinci madde yer alan bu fıkra ileriki yıllarda da tartışılmış ve üretime hâkim olmak adına son halinin bu şekilde kabulüne karar verilmiştir. **BOA.**, ŞD. 524/61-3 (11 B 1315/6 Aralık 1897).

²⁶ İsim listesi için bkz. **Burûsa**, numero 145 (27 R 1311/7 Kasım 1893), s.4.

konulan²⁷ nizamnâme ile Harir Dârüttalimi merkezli bir denetim ve kontrol mekanizması oluşturuldu. Bir yandan buradan mezun olan uzman üreticilerin menfaati gözetilirken diğer yandan *illet ve marazdan salim* hastalısız ipekböceği yetiştiriciliği planlı olarak gelişim göstermeye başladı.

Bursa Harir Dârüttalimi'nin öğretim kadrosunu Torkomyan Efendi ve ikinci müdür sıfatıyla Mösyö Şoler oluşturmaktaydı. 1895 yılından sonra yine Fransa'da ziraat eğitimi alan Yervant Beyazyan mektebin öğretim kadrosuna muallim muavini sıfatıyla dâhil edildi. Diğer hizmetler için ise iki hademe görev yapmaktaydı²⁸.

Dersler mektep açıldıktan sonra birkaç defa Fransa'ya giderek yumurta üretimi ve ipekçilik hakkındaki bilgilerini güncelleyen Torkomyan Efendi tarafından anlatılmaktaydı. Torkomyan gerek birikimini gerekse teorik derslerde ipekböceği üzerine çalışmalar yapan Batılı uzmanların eserlerine başvurarak aktardığı bilgileri kitap haline getirerek öğrencilerin istifadesine sunmakta da gecikmedi. "İpekböceği Beslemek ve İpekböceği Tohumu İstihsal Etmek Usul ve Kavaidi" başlıklı kitabı 1898 yılında Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi tarafından basıldı²⁹. Gözden geçirilmek ve yeni eklemeler yapılmak suretiyle iki defa daha yayınlanan bu eser, Dârülharir'in temel ders kaynağı olarak kullanıldı³⁰.

Başlı başına bir eğitim kurumuna dönüşen ve sürekli olarak rağbetin arttığı mektebin mezun sayısı, 1904 yılına gelindiğinde 769 kişiyi bulmuştu. Ayrıca 465 kişi de bu müessesede kurs görerek sertifika almıştı. Dolayısıyla mektep, söz konusu tarih itibarıyla kozacılık sektörüne toplamda 1.234 ehil ipekböceği üreticisi kazandırmıştı. Sektörde faaliyet göstermeye başlayan usta böcekçiler ise ülkenin dört bir tarafına yayılmışlardı. Nitekim Bursa Harir Dârüttalimi kente münhasır bir eğitim kurumu değildi. Edirne, Selanik, Kosova, Yanya, Manastır, Aydın, Ankara, Konya, Kastamonu, Trabzon, Sivas, Erzurum, Van, Diyarbekir, Bitlis, Mamûratülaziz, Adana, Halep, Beyrut ve Suriye vilayetleri ile bu vilayetlere bağlı birçok sancaktan öğrenci burada eğitimlerini tamamlayarak mezun olmuşlardı. Bu mezunlar memleketlerine dönüp fenni kaidelere göre ipekböceği besleyerek ve Pastör usulüne göre yumurta yetiştirerek kısa sürede yumurta ithalatının önünü almayı başardılar³¹.

1.2.Bursa Harir Dârüttalimi'nin Dâhili Nizamnâmesi

Abdulhamid Devrinde sürekli gelişim gösteren mektep, Meşrutiyet'in yeniden ilanından sonra da istikrarını korudu. Öyle ki 1908 yılı Eylülünde Dârüttalim'den 131 kişi mezun olmuş ve toplamda 1.051 kişiye diploma verilmişti³². Yeni dönemde eğitim kalitesini düşürmemek adına aşırı talebin önünü almak için giriş imtihanı konuldu ve gerek giriş imtihanı gerekse eğitim-öğretim faaliyetleri dâhili bir nizamnâme ile düzen altına alındı.

1911 tarihli nizamnâmenin ilk maddesi mektebin hedefi ile öğrencilerin kabulüne yönelikti. Buna göre doğrudan doğruya Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniyye İdâresi nezaret ve yönetimi altında bulunan Harir Dârüttalimi'nin tesisindeki gaye, ipekböceği yetiştiriciliğinde takip edilen en

²⁷ Neşredildiği tarihte, ipek mevsimini geçmiş olduğundan nizamnâmenin 1895 yılında yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştı. **BOA.**, BEO, 408/30530-1 (18 L 1311/24 nisan 1894).

²⁸ **HVS**, def a 20, (1311/1894), s.110; **HVS**, def a 21, (1312/1895), s.120; Quataert, **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım...**, s.209.

²⁹ Bkz. Torkomyan, **a.g.e.**, s.39-261; Kevork Torkomyan, **İpekböceği Beslemek ve İpekböceği Tohumu İstihsal Etmek Usul ve Kavaidi**, Üçüncü def a, Dersââdet, 1922, s.41-249. Kitabın giriş kısmında ipekböceği hakkında genel ve tarihi malumat ile Osmanlı'da ipekçilik sanatının gelişimi ve her baskıda güncellenmiş istatistiksel bilgiler de yer almaktadır.

³⁰ Torkomyan, **a.g.e.**, Üçüncü def a

³¹ **HVS**, def a 24, (1325/1908), s.263-266.

³² **Dersââdet Ticaret Odası Gazetesi**, 24 üncü sene (15 Teşrinisani 1324/28 Kasım 1908), s.385.

mükemmel metodu böcekçiler arasında yaygınlaştırmak ve Pastör usulüne vâkıf uzmanlar yetiştirmektir³³.

Mektebin öğrenci kontenjanı senede 50 ile sınırlandırılmıştı. Gündüzlü olarak verilen eğitim ücretsizdi. Osmanlı vatandaşı olmayanlar ile giriş sınavında başarı gösteremeyenlerin mektebe alınmaması prensip olarak kabul edilmişti.

Giriş sınavları ise her sene Rumi Şubat ayında Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi'nin baş müdüriyet veya merkez müdüriyetlerinde aynı şartlar dairesinde icra olunacaktı³⁴. Sınava girmek isteyenler bulundukları yerin bağlı olduğu baş müdüriyet, merkez müdüriyeti, müdüriyet veya merkez memuriyetine Şubat ayının on beşinden evvel müracaat edeceklerdi.

Müracaat, adayın muntazam bir dilekçeyle doğum yerini, yaşını, ikametini ve tahsil durumunu beyan etmesiyle gerçekleşecekti. Ayrıca diplomalı adayların dilekçenin ekine sahip oldukları diplomanın aslını veya örneğini ilâştirmeleri gerekmekteydi. Başvuruda istenen diğer belgeler ise namzedin Osmanlı vatandaşı olduğunu ve kayda hak kazandığı tarihte on altı yaşını tamamladığını gösteren bir *vilâdet (doğum/nüfus) kâğıdı*, ikamet ettiği yerde bulunan memurlardan aldığı *hüsn-i hal (iyi hal) belgesi* ve en geç üç yıl önce aşı olduğunu ispatlayan bir *aşı şehâdetnamesi (evrakı)* idi. Başvuru koşullarını yerine getiren adaylar Düyûn-ı Umûmiyye'nin yukarıda bahsi geçen merkezlerince belirlenen tarihte sınava davet edileceklerdi.

Adaylar heyet-i mümeyyize (sınav heyeti) önünde alenen icra edilen sınavda Türkçe konuşabildiklerini (mükâleme imtihanı), Osmanlı topraklarında konuşulan dillerden birini okuyup yazabildiklerini (imlâ) ve matematikten dört işlemi (a' mâl-i erbâ a) bildiklerini ispat edeceklerdi³⁵. İmtihana girenlere sıfır ile on arasında bir not verilecekti. Notların eşitliği durumunda ise diplomalı adaylar tercih olunacaktı.

Sınav heyeti, reis sıfatıyla Düyûn-ı Umûmiyye mahalli idaresinin en yetkili memuru veya vekili, müfettiş ya da vekili ve mahalli idarenin muhasebe veya tahrirat kâtibinden oluşacaktı. Türkçeden başka bir dilden sınava girenler için ise heyete eşraftan bir bilirkişi eklenebilecekti.

Heyet, sınava giren üyeleri başarı sıralarına göre tasnif ettikten sonra Düyûn-ı Umûmiyye Merkezi İdâresi mektebin kontenjanı nispetinde öğrenci seçimine başlayacaktı. Kabul edilen öğrenciler bulundukları yerdeki Düyûn-ı Umûmiyye idâresi vasıtasıyla bilgilendirileceklerdi. Söz konusu öğrenciler en geç 31 Marta kadar Bursa'da bulunacaklar ve geldikten sonra bizzat Dârüttalim müdüriyetine müracaat ederek kayıtlarını yaptıracaklardı.

Nizamnâme'ye göre Dârüttalim'in eğitim-öğretim süresi bir ipek mevsiminden ibaret olup Nisan başından Temmuz ortasına kadar yaklaşık üç buçuk ay aralıksız devam edecekti³⁶. Derslerde *en mükemmel usullere göre ipekböceği yetiştirilmesi, yumurtaların Pastör usulüne göre çıkarılması ve dut ağacı yetiştirmek usulüne* ait bilgiler teorik ve pratik olarak verilecekti³⁷. Müfredatın teorik kısmı hocalar (Torkomyan ve yardımcısı Beyazyazyan) tarafından anlatılacaktı. Pratik kısmında ise Dârüttalim böcekhanelerinde bir miktar yumurta yetiştirilmesi, mikroskop kullanılması ve dut

³³ Madde 1: *Dârüttalim'in hedefi-şakirdanın suret-i kabulü, Burûsa Harir Dârüttalimi'ne Mahsus Nizamnâme-i Dâhiliyedir* (Dispositions Administratives Concernant L'institut Séricicole de Brousse), 4 Şubat 1911, s.1.

³⁴ Madde 2: *Dârüttalimin duhul imtihanına iştirak şerâiti, Nizamnâme-i Dâhiliye*, s.1-2.

³⁵ Madde 3: *Duhul müsabakasının suret-i cereyanı, Nizamnâme-i Dâhiliye*, s.2.

³⁶ Madde 4: *Tedrisat, Nizamnâme-i Dâhiliye*, s.2-3.

³⁷ II. Meşrutiyet dönemine girerken eğitim-öğretim pratikte iki devreden ibaretti. Birincisi 15 Nisanda başlayıp Haziran sonuna kadar devam eden yumurtaların açılması dönemi idi. Eylül ayında başlayan ve yaklaşık iki ay süren ikinci devrede ise kelebek çıkartılması, yumurta alınması ve muayenesi gösterilmekteydi. Eğitim devresinin başlayacağı tarih gazete ilanlarıyla duyurulmaktaydı. *Bursa Harir Dârüttalimi'nin ikinci devre-i tedrisiyyesine sene-i haliye Eylülünün sekizinci pazartesi gününden itibaren başlanması mukarrer bulunduğundan şakirdan efendilerin behemehâl yevm-i mezburda Bursa Harir Dârüttalimi'nde hazır bulunmaları lazım geldiği ilan olunur.* 30 Temmuz 324. **Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi**, 24 üncü sene (9 Ağustos 1324/22 Ağustos 1908), s.273.

ağaçlarının budanması ile aşılınması gösterilecekti. Müdür tarafından düzenlenen uygulamalara öğrencilerin tamamı istisnasız olarak iştirak edeceklerdi.

Dârüttalim'in imtihanları hususi ve umumi olmak üzere iki aşamadan ibaret olacaktı³⁸. Birincisi her beş dersi takiben yapılacak ve her öğrenciye haftada bir defa isabet edecek şekilde düzenlenecekti. Teorik olarak icra edilen hususi sınavlardan başka öğrenciler ipekçilik hakkında uygulamalı sınavlara da tabi tutulacaklardı. Özellikle de mikroskobun doğru kullanılıp kullanılmadığına dikkat edilecekti.

Öte yandan hususi sınavlarda öğrenciler ders defterlerini mümeyyize (sınav görevlisi) teslim edeceklerdi. Mümeyyiz defterleri imzaladıktan sonra uygun bir not verecek ve bu notlar umumi imtihanlarda dikkate alınacaktı. Birden ona kadar sıralanan notlar ise 0 hiç, 1-2 pek fena, 3 fena, 4 zayıf, 5 mütevassıt (orta), 6 karib-i âlâ (iyiye yakın), 7-8 âlâ (iyi), 9 alıyyü'l-âlâ (pekiyi), 10 mükemmel şeklinde derecelendirilmişti.

Eğitimi tamamlama sınavı başka bir deyişle imtihan-ı umumi, Temmuz ayında Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi Genel Müdürlüğü tarafından seçilen ve tayin edilen bir sınav heyeti huzurunda teorik ve pratik olarak yapılacaktı³⁹. Sınavda başarılı olan öğrencilere diploma verilecekti. Diploma notu 8 ve üzeri olan öğrencilere bir mikroskop, 7 olanlara ise İpekçilik kitabı hediye edilecekti⁴⁰. Diploma almaya hak kazanmak için ise girilen bütün sınavlardan alınan notların ortalama 5 olması gerekmektedir.

Nizamnâmeye göre mektebin düzeninden birinci derecede sorumlu olan kişi müessesenin müdürü idi⁴¹. Müdür Dârüttalim'de işlerin yolunda gitmesi noktasında her türlü tedbiri almaya yetkiliydi. Öğrenciler müdüre ve mesai arkadaşlarına hürmet ve riayetle mükelleftiler.

Geçerli bir mazeret göstermeksizin ve müdürün izni olmadan öğrencilerin derslere gelmemesi kesinlikle yasaklanmaktaydı. Müdür izinsiz olarak üç derse katılmayan öğrencileri mektepten uzaklaştırılabilecekti. Aslında eğitim-öğretim süresinin kısa olması nedeniyle öğrencilere izin verilmemekteydi. Ancak müdürün doktor raporuna istinaden sağlık problemlerinden veya ertelenmesi mümkün olmayan acil işlerinden dolayı öğrencilere sekiz güne kadar izin verebilme yetkisi bulunacaktı. İzin uzatılmasına dair dilekçeler müdürün de görüşü eklenmek suretiyle Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi Genel Müdürlüğü'ne havale edilecekti. Herhangi bir nedenle eğitim-öğretim sezonu içerisinde on beş günden fazla izin kullanmak zorunda kalan öğrencilerin, bir sonraki sezonda yeniden derslere devam etmeleri gerekecekti. İzin süresi sona erdiğinde mektebe dönmeyen öğrenciler ise Dârüttalim'i katiyyen terk etmiş ad edilecek ve idarenin özel bir kararı olmadıkça tekrar kabul olunmayacaklardı.

Böylece eğitim-öğretim dâhili nizamnâme referans alınmak ve mümkün mertebe nizamnâmeye göre hareket edilmek suretiyle 1914 yılına kadar muntazam bir şekilde devam etti⁴². Ancak önce Balkan Savaşları ardından Birinci Dünya Savaşı devletin diğer kurumlarında olduğu gibi bu eğitim müessesesinin de gelişimini ve faaliyetini durdurdu. Memleketin içerisinde bulunduğu savaş hali ipek ticaretinin, bu alandaki insan kaynağının ve milyonlarca dut ağacının neredeyse sonu oldu. Mektep savaş süresince varlığını devam ettirdiyse de amacını ve ihtiyacını karşılayacak enstrümanlardan yoksun kaldı.

Cumhuriyetin ilk yılında Ziraat vekâletine bağlanan mektepte yirmi altı öğrenci ile eğitim-öğretime başlandı. Eğitim süresi yine bir seneden ibaret olup ikiye taksim edildi. Eskiden olduğu

³⁸ Madde 5: *Hususi ve umumi imtihanlar*, *Nizamnâme-i Dâhiliye*, s.3-4.

³⁹ *Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi*, 24 üncü sene (15 Teşrinisani 1324/28 Kasım 1908), s.385.

⁴⁰ 1908 mezunlarından ilk altıya girenler mikroskop ödülünü almaya hak kazanmışlardır. *Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi*, 24 üncü sene (15 Teşrinisani 1324/28 Kasım 1908), s.385.

⁴¹ Madde 6: *Dârüttalim'in inzibat-ı dâhiliyesi*, *Nizamnâme-i Dâhiliye*, s.4.

⁴² Torkomyan, *a.g.e.*, def a 3, s.36.

gibi Nisan ayında başlayan ilkbahar dönemi haziran ayına kadar devam etmekteydi. Bu süre zarfında öğrencilere ipekböceği beslenmesi ve Pastör usulüne göre yumurta üretilmesi öğretilmekteydi. Eylülde başlayan ve Ekimde son bulan sonbahar döneminde ise yine Pastör usulüne göre yumurtaların mikroskopla muayenesi ile dutculuk hakkında teorik ve pratik bilgiler verilmekteydi⁴³.

Tablo: 1 1923 senesinde Bursa Harir Dârüttalimi'ne ait bazı bilgiler⁴⁴

Mektebin İsmi	Binası			Tahsil müddeti		Talebe				Muallimler		
	Cinsi	Dershane	Aidiyeti	İlkbahar devresi	Sonbahar Devresi	Sene başında	Terk edenler	İmtihan arifesinde	İmtihanda terfi edenler	Muallimi	Menşei	Yaşı
Harir Dârüttalimi	3 kat kargir	1	Millete	2 Ay	2 Ay	26	8	18	18	1	Halkalı	45

2. Dârülharirlerin Yaygınlaşması

Bursa'da açılan Harir Dârüttalimi'nin mahsus binasına taşındığı yıl, Amasya, Antakya ve Selanik'te de birer Dârülharir açılması için girişimler başlamıştı. *Memâlik-i şâhânedede ipekçilik san'atının terakkisiyle bu yüzden devletçe edilmekte olan istifadenin tezyidi yolunda*, başka bir deyişle Osmanlı memleketlerinde ipekçiliğin gelişmesi ve devletin bu kaleminden daha çok faydalanması amacıyla, 15 Ağustos 1894 tarihinde bahsi geçen yerlerde dârülharirler açılmasına ve numune dut bahçeleri oluşturulmasına onay verildi⁴⁵. Mekteplerin açılması için ilk etapta gerekli olan 680.65 kuruş ile öngörülen 54.250 kuruşluk yıllık daimi masraf ise Düyûn-ı Umûmiyye tarafından *Doyçe Bank*'ın alacağına karşılık olarak tahsil edilen vergi fazlasından karşılanacaktı⁴⁶.

Anadolu'nun diğer bölgelerinde dârülharir açma keyfiyeti her ne kadar Bursa Harir Dârüttalimi'nin kaydettiği başarının yansıması olarak gözüксе de aslında Müslüman ahalinin buradan pek az istifade ettiğinin tespiti devleti bu tedbire daha hızlı yönlendirmişti. Nitekim 1893 yılına kadar mektepten mezun olan Gayrimüslimlerin oranı tüm mezunların dörtte üçünü aşkındı⁴⁷ ve öteden beri Bursa ipek sektöründe ağırlığı bulunan Gayrimüslimler⁴⁸ özellikle de Ermeniler dönemin siyasi şartları nedeniyle artık devlete güven vermemekteydiler⁴⁹. Bu nedenle başarıları

⁴³ 1339-1340 Senesi İhsaiyyat Mecmuası, İstanbul, 1341, s.80.

⁴⁴ 1339-1340 Senesi İhsaiyyat Mecmuası, İstanbul, 1341, s.80.

⁴⁵ BOA., İ.ML. 11/40 (13 S 1312/15 Ağustos 1894).

⁴⁶ BOA., İ.ML. 11/40-1 (9 S 1312/11 Ağustos 1894); Mektepler ve Halep, Adana, Konya numune çiftlikleriyle Selanik Ziraat Ameliyyat Mektebi'nde tesis edilecek dutlukların toplam masrafı ise Şûrû-yı Devlet, Maliye Nezâreti, Orman Ma' adın ve Ziraat Nezâreti ile Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi arasında gerçekleştirilen yazışmalar neticesinde belirlenmiş ve ilk seferde 88.065 kuruş, yılda 62.250 kuruş olarak hesap edilmişti. Bkz. BOA., ŞD. 354/46-1,2 (16 Z 1311/20 Haziran 1894). Amasya'da açılacak olan mektep adına öngörülen masrafın teferruatı için ayrıca bkz. İsmail Kıvrım-Süleyman Elmacı, "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik", *Turkish Studies*, Volume 6/4 Fall 2011, s.724-725.

⁴⁷ Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım...*, s.210.

⁴⁸ Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Turgay Akkuş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 2008, s.23, 24, 56, 57, 59, 60, 61, 62.

⁴⁹ Akkuş, *a.g.e.*, s.84.

takdir, öğretim kadrosu sürekli taltif edilen⁵⁰ mektep, bir yandan da teftişlerle denetlenerek öğrenci kaynağı, idaresi ve eğitim-öğretim programı gözetim altında bulundurulmaktaydı⁵¹.

Diğer taraftan ipekçilik eğitimini yaygınlaştırma teşebbüsü uzun süre hayata geçirilemedi. 1899 Martında Orman, Ma' adın ve Ziraat Nazırı Selim (Melhame) Paşa, Düyûn-ı Umûmiyye ile yapılan yazışmalarla zaman geçirilerek bir sonuca ulaşamadığı sitemiyle kaleme aldığı maruzatında Ziraat Bankası'nın desteğiyle hiç olmazsa Amasya'da bir dârülharir açılmasını gündeme getirdiyse de yine bir netice elde edilemedi⁵².

1904 tarihine gelindiğinde yine Selim Paşa'nın nazırlığı döneminde Selanik adına başka bir teşebbüste daha bulunuldu. Bu girişimin teferruatı ise Selanik Ziraat Mektebi Müdürü ile Vilayet Ziraat Müdürü tarafından kaleme alınan 20 Haziran 1904 tarihli raporda yer almaktaydı. Rumeli Vilayetleri Teftiş-i Umumiliği'ne sunulan rapora göre zaman ve durumları müsait olmadığı için Selanik'ten Bursa'ya eğitim almaya giden öğrenci sayısının sınırlı sayıda olduğu bu nedenle şehirdeki ipekböceği üretiminin, potansiyelin üçte biri civarında bulunduğu dile getirilmekteydi⁵³. Bununla birlikte 1902 yılında mektepte tesis edilen böcekhanede yetiştirilen yumurtaların hastalıklı olduğu ve ahali tarafından beğenilerek rağbet bulduğu ifade edilmekteydi. Bu suretle vilayet dâhilinde bir harir dârüttalimi açılmasının gereğine ve faydasına vurgu yapılan raporda mektebin kuruluş aşamasındaki masrafı 93.100 kuruş olarak hesap edilmişti. Bu para mektep çiftliğinin senelik tahsisatından ve hasılatından her sene tasarruf edilen ve Selanik Bank-ı Osmani şubesinde bulunan meblağdan karşılanacaktı. Mektebin 17.600 kuruş olarak öngörülen yıllık masrafı ise yirmi yatılı öğrencinin günlük üç kuruşu bulan ihtiyaçları ile muallim, aşçı ve sair giderleri için idi⁵⁴.

Açılacak mektebin eğitim süresi, Rumi Mart başından yumurtaların açıldığı Nisan ortasına kadar teorik, Ağustos sonuna kadar uygulamalı olmak üzere altı ay olacaktı. Uygulamaya ayrılan süre içerisinde; Nisanda açılan yumurtanın Mayıs ortasında askıya çıkması ve Haziran ortasında askıdan sökülmesi, kozanın diziye geçirilmesi, Haziran ortasından Temmuz on beşine kadar keleklerin çıkması ve keselere konması, Temmuz on beşinden Ağustos sonuna kadar da yumurtaların muayenesi işleri görülmüş olacaktı. Böylelikle eğitimi başarıyla tamamlayanlara diploma verilecekti⁵⁵.

Selanik Hamidiye Ziraat Ameliyyat Mektebi bünyesinde harir dârüttalimi açmak üzere Selanik valisi ve Rumeli vilayetleri müfettişliği tarafından başlatılan süreç, Orman Mâ adın ve Ziraat Nezâreti'nin desteğiyle Şûrâ-yı Devlet'in gündemine getirilerek devam ettirildi⁵⁶. Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi ipekçilik sanatının gelişimi açısından Selanik'te bir dârülharir açılması konusunu önemli buldu ve teklifi yerinde gördüyse de mektebin 17.600 kuruş olarak tahmin edilen yıllık masrafının hasılatıdan karşılanmasının mümkün olamayacağı kanaatine vardı⁵⁷. Bunun üzerine Orman Mâ adın ve Ziraat Nezâreti senelik giderlerin açılacak olan dârülharir, ziraat mektebine ait çiftlik ve Ziraat Bankası'nın üçte bir kâr fazlasından karşılanması noktasında bir çözüm üretti. Ancak inşaat, alet-edevat ve mefruşat masrafı 83.100 kuruş olarak yeniden hesaplanan mektebin

⁵⁰ Bkz. BOA., İ.TAL. 428/60 (25 ZA 1324/10 Ocak 1907).

⁵¹ BOA., BEO. 2199/164892-1 (22 B 1321/14 Ekim 1903).

⁵² BOA., ŞD. 526/26-1 (7 ZA 316/19 Mart 1899).

⁵³ Raporda öngörülen tahmine göre 50.000 kutudan fazla üretim potansiyeli olan kentte 13.000 kutu civarında ipekböceği yumurtası üretilmekte yaklaşık 40.000 kutu ipekböceği yumurtası dışarıdan alınmaktaydı. Bu şekilde tedarik edilen yumurtalar ise sağlıklı değildi. BOA., ŞD. 534/29-3 (7 Haziran 1320/20 Haziran 1904), s.1.

⁵⁴ BOA., ŞD. 534/29-3, s.2.

⁵⁵ BOA., ŞD. 534/29-3, s.3.

⁵⁶ BOA., ŞD. 534/29-2 (26 R 1322/10 Temmuz 1904); BOA., ŞD. 534/29-1 (4 C 1322/16 Ağustos 1904); BOA., BEO. 2371/177802 (3 CA 1322/16 Temmuz 1904).

⁵⁷ BOA., BEO. 2445/183348-2 (23 Ş 1322/2 Kasım 1904).

yapımına bir türlü izin çıkmadı⁵⁸. Nihayet 1906 yılında mektep binasının inşası için gerekli izin verildi ve bina 63.900 kuruşa ihaleye verilmek suretiyle inşa edildi⁵⁹. Hemen yanında dut bahçelerinin de yetiştirilmeye başlandığı Selanik Harir Dârüttalimi'ne 1907 yılı ilkbaharından itibaren öğrenci kabul edilerek faaliyete geçmesi sağlandı⁶⁰.

II. Meşrutiyet dönemine girerken ülke genelinde müstakil olarak ipekböcekçiliği eğitimi veren üç kurum bulunmaktaydı. Bunlardan ilki Bursa Harir Dârüttalimi ikincisi 1899 yılında Bursa Hamidiye Ziraat Ameliyyat Mektebi bünyesinde faaliyete geçen Dârüttahsil ve üçüncüsü biraz yukarıda açılış sürecinden bahsedilen Selanik Harir Dârüttalimi idi. Amasya ve Antakya'da dârülharir açılmasına yönelik çalışmalardan ise Abdulhamid devrinde bir netice elde edilememişti. 1910 yılına gelindiğinde Orman Mâ'adin ve Ziraat Nezâreti ipekçilik sanatının gelişmesi, ipek hasılatının artması ve ipekböceklerinin hastalıktan muhafazası adına Amasya, Ayntab, Gümüşhane ve ipekçilik tarihi oldukça parlak olan Beyrut'ta⁶¹ birer dârülharir açma çalışmalarına başladı. Ayrıca 1911 yılında Van'da, ileriki yıllarda da Bağdat, Mamuratülaziz (Elazığ), Adana, Suriye ve Diyarbakir'de dârülharirler tesis etme kararı aldı⁶².

Söz konusu kentlerde tesisine girişilen mektepler kısa sürede açıldı. Öte yandan 1913 yılında Ticaret ve Ziraat Nezâreti, Ayntab'ın zirai ve iktisadi şartlarının ipekböcekçiliğine elverişli olmadığına, Antakya'nın ise bu işte hayli mesafe kat etmiş olduğuna yönelik başvuruyu yerinde bularak Ayntab'da açılmış olan ancak gelişim gösteremeyen mektebin buraya taşınmasına onay verdi. Ayrıca Gümüşhane'de tesis edilen dârülharirin de Erzincan'a taşınması kararını aldı. 13 Mayıs 1913 tarihinde Ayntab Dârülharir'i Antakya'ya nakledildi. Aynı yılın son baharında da öğrenci alınarak eğitim-öğretim faaliyeti icra edilmeye başlandı⁶³.

1914 yılına girerken açılma süreci tamamlanmış olan son mektep ise Mamuratülaziz Dârülhariri oldu. Masrafı vilayet hususi bütçesinden karşılanan mektebin idaresi ilk etapta ziraat müdürlüğü tarafından yürütülmekteydi. Bir süre sonra müstakil bir müdür vazifelendirildi. Mektep ilk eğitim-öğretim yılında mezun verdi ve mezunların tamamı böcek tohumu, mikroskop ve para ile ödüllendirilerek çalışma hayatına dâhil edildiler⁶⁴.

Farklı yer, zaman ve koşullarda kurulan Ticaret ve Ziraat Nezâreti'ne bağlı dârülharirlerin gerek idari ve gerekse eğitim-öğretim işleri sadece bir müdür tarafından görülmekteydi. Yalnızca Beyrut Dârülhariri'nde idare heyetinin sayısı iki idi. Bunun yanı sıra temizlik hizmetini görmek üzere yine her mektepte bir hademe görev yapmaktaydı. Mamuratülaziz Dârülhariri'nde ayrıca üç müstahdem bulunmaktaydı. Bütün mekteplerin personel maaşları ile diğer senelik tahsisatı 121.000 kuruştı⁶⁵.

⁵⁸ BOA., BEO. 2621/196566 (11 ZA 1322/17 Ocak 1905); BOA., BEO. 2621/196566 (5 M 1323/12 Maart 1905); BOA., BEO. 2585/193838 (22 RA 1323/27 Mayıs 1905).

⁵⁹ BOA., ŞD. 536/36-1 (10 CA 1324/2 Temmuz 1906).

⁶⁰ BOA., TRF.I.KV. 158/15714 (28 S 1325/12 Nisan 1907); Ethem Nejad, "Selanik Ziraat Mektebi'ni Ziyaret", **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, numero 20, (11 Şubat 1325/24 Şubat 1910, s.320).

⁶¹ Bkz. Kürşat Çelik, **Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut (1839-1918)**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2010, s.202-206.

⁶² Meclis-i Meb'usan Müzâkerâtı (Orman Mâ'adin ve Ziraat Bütçesi), Birinci Celse (16 Nisan 1327/29 Nisan 1911, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, numero 101, aded 23, (28 Nisan 1327/11 Mayıs 1911), s.366.

⁶³ **Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası**, Aded 35-36, 28 Şubat 1329 (13 Mart 1914), Dersââdet, 1329, s.836; **Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası**, Aded 44-48, 28 Şubat 1330 (13 Mart 1915), İstanbul, 1331, s.444.

⁶⁴ *Teşebbüsât-ı cedide: Marîda merkezde küşâd idilecek harir dârüttahsiline talebe kaydı için teşvikatda bulunulmuştur.* **Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası**, Aded 33-34, 31 Kanunuevvel 1329 (13 Ocak 1914), Dersââdet, 1329, s.653. Elazığ Darülhariri ile ilgili olarak bkz. İshak Sunguroğlu, **Harput Yollarında**, C.2, İstanbul, 1959, s.81-82; Yurdal Demirel, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Elazığ'da Modern Eğitim (1839-1923)**, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 2012, s.238-242.

⁶⁵ **1329-1330 Senesine Mahsus Maârif-i Umûmiyye İhsâiyyat Mecmuası**, İstanbul, 1336, s.89.

1329-1330 (1913-1914) eğitim-öğretim yılı içerisinde Amasya Dârülharir'nde bulunan öğrenci sayısı beşi Müslüman ve biri Rum olmak üzere altı idi. Müslüman öğrencilerden ikisi eğitime devam etmedi. Rum olan öğrenci ise diploma alamadı. Dolayısıyla mektep sene sonunda üç mezun verebildi. Antakya Dârülhariri'nin Müslüman öğrenci sayısı yirmi altı idi. Yine burada da eğitim alan öğrencilerden biri Rum'du. Dört öğrenci eğitimlerini tamamlayamadı. Geriye kalan yirmi üç öğrencinin tamamı başarılı olarak diploma almaya hak kazandılar. Beyrut Dârülhariri'ne kayıt yaptıran öğrencilerin hepsi Müslümandı. Yalnızca biri mektebi bıraktı, on altısı diploma aldı ve üçü terfi ederek eğitime devam etti. Mamûratülaziz Dârülhariri'nde ise bu tarihte eğitim görmekte olan yirmi beş öğrenci bulunmaktaydı. Bunlardan yirmi ikisi Ermeni üçü Müslümandı. İki Müslüman on üç öğrenci mektebe devam etmediler. Diğer on ikisi ise diploma almaya muvaffak oldular⁶⁶.

3.Değerlendirme ve Sonuç

Bursa Harir Dârüttalimi eğitim süresi kısa, öğretim ve hizmetli kadrosu mütevazı, etki alanı geniş ve geri dönüşümü kusursuz bir eğitim müessesesiydi. Bu itibarla başarı kaydederek dolayısıyla süreklilik arz ederek ülkenin ipekçilik geleneğine yakışır bir hizmet sunmanın yanında modernleşme sürecinde hangi kademe ve kategoride olursa olsun eğitimin ne denli önemli olduğunun da önemli bir göstergesiydi.

Mektep, açıldığı yıldan 1914 senesine kadar 27 sene kesintisiz olarak faaliyette bulundu. Bu süre zarfında ülkenin hemen her yerinden 1.897 mezun verdi. İpekböceği besleyip Pastör usulüne göre yumurta üretme usullerini öğrenen mezunlar dört bir tarafa yayılarak ahaliyi ipekçiliğe teşvik ettiler. Kışın ahır olarak kullanılan sağlıklı mekânlarda yazın ipekböceği beslenmemesi gerektiğini, bu iş için elverişli mekânlara ihtiyaç olduğunu anlatmaya ve göstermeye çalıştılar⁶⁷. Gerek kendileri gerekse özendirdikleri kimseler dutluklar ihdas ederek ve hastalıktan azade böcekler yetiştirmek suretiyle koza üretimini arttırdılar⁶⁸. Öyle ki 1884 yılında 4.104.000 kilo olan yaş koza hasılatı, devletin aldığı teşvik tedbirlerinin de etkisiyle 1911 yılında 10.984.000 kiloya ulaştı⁶⁹.

Yeni usullerin yaygınlaşması ve faydasının görülmesine devlet desteği de eklenince her tarafta milyonlarca dut fidanı ekilmeye ve yetiştirilen böcek sayısı seneden seneye artış göstermeye başladı. Devletin ipek kaleminden elde ettiği vergi geliri günbegün yükseldi. Mektep açılmadan önce sadece İznik ve Bursa civarından yumurta ithalatı için dışarıya çıkan meblağ yüz-yüz yirmi bin civarındayken bu müessesede verilen başarılı eğitim sayesinde yumurta ithalatı son bulmakla ve bu para içerde durmakla kalmadı yerli yumurtalar Rusya, İran, Yunanistan, Bulgaristan, Türkistan ve daha birçok ülkeye ihraç edilmeye başlandı. Bursa, Amasya, Edirne, İzmit ve Elazığ'dan ihracı gerçekleştirilen yumurta miktarı yılda 25.000 kiloya ulaştı⁷⁰.

Tablo:2 1914 Yılına kadar Bursa Harir Dârüttalimi'nden Mezun olanların mensup oldukları Vilayet ve Sancaklar

Bursa Harir Dârüttalimi Mezunları			
Mensup oldukları vilayet veya sancak	Miktarı	Mensup oldukları vilayet veya sancak	Miktarı
Hüdâvendigâr	1001	Ankara Vilayeti	56
Eskişehir Sancağı	4	Konya vilayeti	25

⁶⁶ 1329-1330 Senesine Mahsus Maârif-i Umûmiyye İhsâiyyat Mecmuası, s.88.

⁶⁷ İpekböceği beslemek, mevsimsel ve az zahmetli bir iş olduğundan sebzecilikle uğraşan bazı ziraat ehli aynı zamanda senede beş altı kutu böcek beslemekteydiler. Ek gelir olarak yaptıkları böcekçiliği özensiz icra ettikleri için de verim alamamaktaydılar. Profesyonel olarak ipekböceği yetiştiren mezunlar ise doğal olarak bu gibilere yol göstermekte ve usul öğretmekteydiler.

⁶⁸ BOA., İ.TAL. 384/26 (29 L 1323/27 Aralık 1905).

⁶⁹ Bu tarihten sonra baş gösteren malum savaşlar, üretimi tekrar düşürmüştür. Bkz. Torkomyan, a.g.e., def a 3, s.40.

⁷⁰ Torkomyan, a.g.e., def a 3, s.36.

Kütahya	10	Kastamonu Vilayeti	7
Karahisar	8	Trabzon Vilayeti	13
Karesi	57	Sivas Vilayeti	60
İzmit sancağı	162	Erzurum Vilayeti	16
İstanbul Vilayeti	71	Van Vilayeti	9
Çatalca Sancağı	8	Diyarbakir Vilayeti	8
Edirne Vilayeti	141	Bitlis Vilayeti	5
Selanik Vilayeti	48	Mamuratülaziz Vilayeti	60
Kosova Vilayeti	2	Adana Vilayeti	9
Yanya Vilayeti	9	Halep Vilayeti	44
Manastır Vilayeti	16	Beyrut Vilayeti	2
Biga Sancağı	7	Suriye Vilayeti	3
Cezair-i Bahr-i Sefid	5	Cebel-i Lübnan	1
Aydın Vilayeti	20	Bağdat Vilayeti	10
Toplam			1.897

Mektebin kaydettiği başarının kısa sürede görülmesi ve ipekböceği üretiminin canlanarak sağladığı gelirin artması, ipekböcekçiliği eğitiminin bölgesel olarak kurumsallaşma sürecini de başlattı. Uzun zaman alsa da ipekçilik geçmiş parlak olan kentlerde ve yine Bursa'da eğitim görmüş mezunların katkısı ile dârülharirlerin tesisi sağlandı. Ancak Ticaret ve Ziraat Nezâreti'ne bağlı olarak tesis edilen yeni mekteplerin açılışı, Balkan Savaşlarının sonrasına ve Dünya Savaşı'nın başlangıcına denk geldiği için pek faydalı olmadılar. Nitekim savaştan kaynaklanan yıkım, başta Selanik Harir Dârüttalimi olmak üzere bir müddet faaliyet gösteren hatta mezunlar veren mekteplerin gelişimini akamete uğrattı.

Cumhuriyet devrinin ilk yıllarına gelindiğinde ise ipekböcekçiliği eğitiminin verildiği iki dârülharir bulunmaktaydı. İsimleri İpekböcekçiliği Mektebi olarak değiştirilen mekteplerden birincisi Bursa'da ikincisi Elazığ'da yer almaktaydı. Her ikisinde de eğitim-öğretim, Torkomyan'ın tesis etmiş olduğu sistem üzerine ve karma olarak verilmekteydi. Öğretim kadrolarını ise Harir Dârüttalimi ve Halkalı Ziraat Mektebi mezunu hocalar oluşturmaktaydı⁷¹.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

- BOA**, BEO, 415/31070-1 (6 Z 1311/10 Haziran 1894).
BOA, Y. A. HUS. 301/4 (21 Z 1311-25 Haziran 1894).
BOA., BEO, 408/30530-1 (18 L 1311/24 nisan 1894).
BOA., BEO. 2199/164892-1 (22 B 1321/14 Ekim 1903).
BOA., BEO. 2371/177802 (3 CA 1322/16 Temmuz 1904).
BOA., BEO. 2445/183348-2 (23 Ş 1322/2 Kasım 1904).
BOA., BEO. 2585/193838 (22 RA 1323/27 Mayıs 1905).
BOA., BEO. 2621/196566 (11 ZA 1322/17 Ocak 1905).
BOA., BEO. 2621/196566 (5 M 1323/12 Maart 1905).
BOA., İ.ML. 11/40 (13 S 1312/15 Ağustos 1894).
BOA., İ.ML. 11/40-1 (9 S 1312/11 Ağustos 1894).
BOA., İ.TAL. 384/26 (29 L 1323/27 Aralık 1905).
BOA., İ.TAL. 428/60 (25 ZA 1324/10 Ocak 1907).
BOA., ŞD. 354/46-1,2 (16 Z 1311/20 Haziran 1894).

⁷¹ Maârif Vekâleti İhsaiyyat Mecmuası, 1925-1926 ders Senesi, İstanbul, 1928, S.254.

- BOA.**, ŞD. 524/61-3 (11 B 1315/6 Aralık 1897).
BOA., ŞD. 526/26-1 (7 ZA 316/19 Mart 1899).
BOA., ŞD. 534/29-1 (4 C 1322/16 Ağustos 1904).
BOA., ŞD. 534/29-2 (26 R 1322/10 Temmuz 1904).
BOA., ŞD. 534/29-3 (7 Haziran 1320/20 Haziran 1904).
BOA., ŞD. 536/36-1 (10 CA 1324/2 Temmuz 1906).
BOA., TRF.I.KV. 158/15714 (28 S 1325/12 Nisan 1907).

2. Gazete ve Mecmualar

“Harir Darüttalimi” **Servet-i Fünûn**, C. 7, S.167, (12 Mayıs 1310/24 Mayıs 1894).

1329-1330 Senesine Mahsus Maârif-i Umûmiyye İhsâiyyat Mecmuası, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1336.

1339-1340 Senesi İhsâiyyat Mecmuası, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1341.

Burûsa, numero 127 (19 Z 1310/4 Temmuz 1893)

Burûsa, numero 143 (13 R 1311/23 Ekim 1893).

Burûsa, numero 144 (20 R 1311/31 Ekim 1893).

Burûsa, numero 145 (27 R 1311/7 Kasım 1893).

Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi, 24'üncü sene (15 Teşrinisani 1324/28 Kasım 1908).

Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi, 24'üncü sene (15 Teşrinisani 1324/28 Kasım 1908).

Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi, 24'üncü sene (9 Ağustos 1324/22 Ağustos 1908).

Ethem Nejad, “Selanik Ziraat Mektebi’ni Ziyaret”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, numero 20, (11 Şubat 1325/24 Şubat 1910).

Fuad, “Kozacılığa Nasıl Çalışmışlar”, **İktisadiyat Mecmuası**, Birinci Sene, C.2, S.64, 14 Eylül 1333.

Maârif Vekâleti İhsâiyyat Mecmuası, 1925-1926 ders Senesi, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1928.

“Meclis-i Meb’usan Müzâkerâtı (*Orman Ma’adin ve Ziraat Bûdcesî*), Birinci Celse” (16 Nisan 1327/29 Nisan 1911), **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, numero 101, aded 23, (28 Nisan 1327/11 Mayıs 1911).

Terakki, numero 79, (8 ZA 1285/20 Şubat 1869); numero 85 (17 ZA 1285/1 Mart 1869); numero 90 (22 ZA 1285/6 Mart 1869).

Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası, Aded 33-34, 31 Kanunuevvel 1329 (13 Ocak 1914), Dersaâdet, 1329.

Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası, Aded 35-36, 28 Şubat 1329 (13 Mart 1914), Dersaâdet, 1329.

Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası, Aded 44-48, 28 Şubat 1330 (13 Mart 1915), Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1331.

3. Basılı Eserler ve Salnameler

Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi, def a 19, (1310/1892); def a 20, (1311/1893); def a 21, (1312/1894); def a 24, (1325/1908).

Bursa Vilâyeti Salnâmesi, 1927.

Burûsa Harir Dârüttalimi'ne Mahsus Nizamnâme-i Dâhiliye (Dispositions Administratives Concernant L'institut Séricicole de Brousse), 4 Şubat 1911.

4.Araştırma ve İncelemeler

AKKUŞ Mine, “19. Yüzyılda Bursa'daki İpek Ticaretini Geliştirmeye Yönelik Bir Kurum: Vapur Kumpanyası ve Nizamnamesi” **OTAM**, S.24, Ankara 2008, s.1-20.

AKKUŞ Turgay **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 2008.

ÇELİK Kürşat **Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut (1839-1918)**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2010.

ÇİFTÇİ Cafer, “Hudâvendigâr Vilâyetinde İpekböcekçiliğinin Canlandırılmasında Düyûn-u Umûmiyye İdâresi'nin Rolü”, **Belleten**, Cilt: LXXVI-Sayı: 277-Yıl: 2012 Aralık, s.905-949.

DALSAR Fahri, **Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik**, Sermet Matbaası, İstanbul, 1960.

DEMİREL Yurdal **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Elazığ'da Modern Eğitim (1839-1923)**, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 2012.

Doktor Şerafettin Mağmûmî, **Anadolu ve Suriye'de Seyahat Hatıraları**, (Yayına Hazırlayan: Nazım hikmet Polat), Cedit Neşriyat, Ankara, 2010.

HULKİENDER Murat, **Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2003.

KARAMURSAL Ziya, **Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler**, TTK., Ankara, 1989.

KESKİN Özkan, **Orman ve Ma'âdin Nezâretinin kuruluşu ve Faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2005.

KIVRIM İsmail-ELMACI Süleyman, “Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik”, **Türkish Studies**, Volume 6/4 Fall 2011, s.715-728.

Mehmed Ziya, **Bursa'dan Konya'ya Seyehat**, (Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Fatih Birgül-Levent Ali Çanaklı), Bursa İl özel İdâresi, Ankara, 2009.

QUATAERT Donald, “The silk industry of Bursa 1880-1914”, **The Ottoman Empire and the World-Economy**, (Ed: Huri İslamoğlu-İnan), Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s.284-299.

_____, **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908**, (Çeviren: Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

Sultan İkinci Abdulhamid Han Devri Osmanlı Mektepleri, (Hazırlayan Osman Doğan), Çamlıca yayınları, İstanbul, 2007.

SUNGUROĞLU İshak, **Harput Yollarında**, C.2, İstanbul, 1959.

TORKOMYAN Kevork, **İpekböceği Beslemek ve İpekböceği Tohumu İstihsal Etmek Usul ve Kavaidi**, Def a-i sâniye, Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniyye Varidat-ı Mahsusa İdâresi Matbaası, Dersaâdet, 1326.

_____, **İpekböceği Beslemek ve İpekböceği Tohumu İstihsal Etmek Usul ve Kavaidi**, Üçüncü def a, Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniyye Varidat-ı Mahsusa İdâresi Matbaası, Dersaâdet, 1922.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

EKLER

EK-1 1894 yılında hizmete giren Darülharir Binası⁷²

Ek-2 Abdulhamid Devrinde Bursa Harir Dârüttalimi'nden Bir Görünüm⁷³

EK:3 Bursa Harir Dârüttalimi'nin Dâhili Nizamnâmesi (Sayfa 1)

⁷² “Harir Darüttalimi” *Servet-i Fünûn*, C. 7, S.167 (12 Mayıs 1310/24 Mayıs 1894).

⁷³ *Sultan İkinci Abdulhamid Han Devri Osmanlı Mektepleri*, (Hazırlayan Osman Doğan), İstanbul, 2007.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

1929 DÜNYA EKONOMİK BUNALIMI ÇERÇEVESİNDE YERLİ MALI VE TUTUM HAFTASI KUTLAMALARI*

*Sevilay ÖZER***

ÖZET

Sanayi inkılabıyla birlikte ortaya çıkan hammadde ve pazar arayışı sonucunda 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı Devleti, İngiltere başta olmak üzere birçok gelişmiş Avrupalı devletin açık pazarı haline gelmiştir. Bu süreci dış borçlanma ve beraberinde özellikle 1850 yılından itibaren verilmeye başlanılan demiryolu imtiyazları takip etmiştir. Lakin gelenen noktada yerli üreticinin Avrupa malları karşısında zor durumda kalması daha o günlerde yerli malı kullanımını artırma düşüncesinin sıklıkla dile getirilmesine neden olmuştur. Bu söylem iç ve dış ticarete Türk-Müslüman unsurun hakimiyetini sağlamaya çalışan İttihat ve Terakki'nin, II. Meşrutiyet sonrasında liberalizmden koparak, milli iktisat politikasını hayata geçirmesiyle daha da artmış, Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulamaya konulan birtakım kararlarla devam ettirilmeye çalışılmıştır. Ancak 1929 dünya ekonomik buhranı ile içine girilen zor süreçte, yerli malı ve tasarruf anlayışına karşı daha ciddi bir yaklaşım sergilenmek durumunda kalınmıştır. İlk iş olarak Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuş ve her yıl Aralık ayının 12 ile 19'u arasındaki yedi günün "*Yerli Malı ve Tutum Haftası*" olarak kutlanması kararlaştırılmıştır. Söz konusu kutlamalar; mekteplerden halkevlerine, camilerde okunan hutbelerden yerli malı satan müesseseler arasında yapılan vitrin yarışmalarına kadar pek çok farklı uygulamayı içine alacak şekilde yapılarak, hem halk nezdinde yerli malının hak ettiği itibarı kazanması sağlanmaya çalışılmış, hem de mali anlamda ülke ekonomisine destek olunmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yerli Malı, Tasarruf, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti

CELEBRATIONS OF DOMESTIC GOODS AND ECONOMY WEEK IN THE FRAME OF 1929 WORLD ECONOMIC CRISIS

ABSTRACT

As a result of the search for raw material and market which started with the Industrial Revolution, starting from the first half of 19th century, Ottoman Empire had become an open market for many

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: sevilayozero7@gmail.com

developed European countries including England. This process was followed by foreign borrowing and railway privilege that was especially started in 1850. However at that time, as the country's domestic producers had difficulties because of European goods, there emerged the thought of using domestic goods and this idea started to be put into words often. This discourse increased when Party of Union and Progress (*İttihat ve Terakki*), which attempted to ensure Turkish-Muslim dominance in domestic and foreign trade, separated from liberalism after the 2nd Constitutionalist Period and actualized the national economic policy and it was continued through some rulings in the first years of Republic. But during the difficult process started with the 1929 world economic crisis, a more serious approach towards the understanding of domestic goods and economy became compulsory. Firstly, National Economy and Saving Association was established and it was decided that each year, seven days between 12th and 19th of December should be celebrated as "Domestic Goods and Economy Week". These celebrations included many activities in various institutions such as schools, community centers, mosques –by telling the idea in sermons- and shops that sell domestic goods –by reflecting the idea in store windows. The aim of this process was to give domestic goods its deserved prestige in the eye of the public and financially support country economics.

Key Words: Domestic Good, Saving, National Economy and Saving Party

I.Giriş

19. yüzyılın başlarından itibaren Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak Avrupa askeri ve iktisadi alanda büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Özellikle 1820'li yıllarda sanayi devrimini tamamlamış olan İngiltere, 1820 ile 1840 yılları arasında Latin Amerika'dan Çin'e kadar pek çok ülke ile serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmalar zincirine 1838 yılında imzalan Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile Osmanlı Devleti de katılmıştır¹. Söz konusu anlaşmayla iç ve dış ticaretteki her türlü sınırlama kaldırılarak yabancı malların ülkeye girmesi sağlanmış bununla beraber Osmanlı hammaddelerinin dış ticarete açılması kolaylaştırılmıştır. Yine bu anlaşmayla yabancı tüccarlar iç gümrük vergilerinden muaf tutulmalarına rağmen yerli tüccarların bu vergileri ödemeye devam ettikleri görülmüştür. Osmanlı pazarının yabancıların denetimine geçmesiyle başlayan süreç Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinin anlaşmayı imzalamasıyla devam etmiştir².

Bu gelişmeler karşısında Osmanlı aydınları duruma tepki göstermişlerdir. Örneğin Ziya Paşa bu türlü ticaret anlaşmalarının sağladığı imkânlar sonunda Avrupa mallarının memleketi nasıl istila ettiğini şöyle anlatmaktadır: *"Verilen müsaadeler üzerine Türkiye ticareti, Avrupa tüccarına öteki bölgelerden daha kârlı ve kolay gelmekle beraber, memleketin havası, suyu ve ucuzluğu hoşgörünüp; Avrupa fabrikalarından çıkan çürük eşyayı gemi gemi getirip altına tebdil ve birçok tüccar dahi familyalarıyla beraber evlerini İstanbul'a tahvil eylediler. Bizim halk dahi cicili bicili ucuz şeylere mâil olmakla, mesela arşını altmışparaya kırmızı allı basmayı gördüklerinde, Şam çitarisinin yüzüne bakmaz oldular. Uşak ve Gördes halıları, Selanik ve Bursa ehramları artık nazarımızda kaba görünüp Avrupalıların mazharı ihtiramı oldu. Biz ise onlara bedel çiçekli frenk*

¹ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 207

² Ertuğrul Acartürk-Ramazan Kılıç, "Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi", **Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.29, S.2, 2011, s. 11.

halılarını ve ottan mamûl peşkirleri ucuz alâ zannederek aldık bu şeylerin iptidaî maddesi çürük ve kalpolarak az zamanda yıprandığından, sık sık yenilemeye mecbur olduk. Böylelikle ucuz olsun kâr edelim derken birkaç kat zararlı çıktık. Hükümet dahi mebzul tuttuğu müsaade ve imtiyazlarla bu hali desteklediğinden yerli sanayi yıkıldı. Tüccarımız iflasa çıktı.”³

Namık Kemal ise daha III. Selim döneminde kurulan Nizam-ı Cedit adlı askeri birlikten itibaren her yeni açılan ocak için yeni kıyafetler düzenlenmesinin yerli sanayinin darbe almasında rolü olduğunu hatırlatarak ilerleme ve kalkınma adına fabrikaların kurulmasının zaruri olduğunu şöyle ifade etmiştir: “Bir fabrikamız yok. Mülkümüzde san’at ne ile ileri gider? Bir şirket te’sisine muvaffak olmadık. Ticaret böyle mi terakki bulur? Bir Müslüman Bankası mı var? Beynimizde servet nasıl vücuda gelir? İyice bilmeliyiz ki, biz hâlâ ecdadımız olan abalı kebeli Türklerin mevki gibi, ahlak gibi elimize geçen mirasları sayesinde yaşıyoruz. Osmanlı şanı, terakki fikri bunu mu iktifa eder?”⁴

Dönemin yazarlarından Lütfi Efendi Balta Limanı Anlaşması’yla yerli sanayinin içine düştüğü buhranı “Çalı süpürgesi, ağaç kaşık ve tahta taraklara kadar muhtaç olduğumuz eşyanın cümlesi yabancı memleketlerden gelip ve ucuzluğu cihetince revaç bulup servetimizi ecnebiler, sülük gibi çekmekte...” diyerek ortaya koymaya çalışmıştır⁵. Osmanlı pazarlarında yer alan yabancı ürünlere karşı başlayan tepki beraberinde yerli malı düşüncesinin daha yoğun olarak tartışılmasına olanak sağlamıştır.

Çalışmamızda öncelikle yerli malı düşüncesinin ortaya çıkışı ve gelişimine değinilmiş ardından 1929 yılında bütün dünyayı etkisi altına alan ekonomi buhranının ülkemiz üzerindeki olumsuz etkisini giderebilmek amacıyla uygulamaya konulan tedbirlerden biri olarak karşımıza çıkan yerli malı ve tutum haftası kutlamalarının içeriği ve önemine yer verilmiştir. Söz konusu kutlamaların detaylarına ulaşmak adına arşiv belgeleri ışığında dönemin basınında kapsamlı bir tarama yapılmış dolayısıyla kutlamalara dair var olan bilgilerin desteklenmesi ve zenginleştirilmesi amaçlanmıştır.

II. Yerli Malı Düşüncesi’nin Gelişimi

1838 yılındaki ticaret anlaşmasını, 1850’lerden sonra yabancıların demiryolları alanındaki yatırımları takip etmiştir. Bunlara alınan dış borçlar da eklenince yabancı sermayenin Osmanlı toplum yapısı üzerindeki etki alanı hayli genişlemiştir⁶. İşte bu ortamda 20. yüzyılın başında millî iktisat kavramı, ekonomi modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha 19. yüzyıl sonlarında Ahmet Mithat, Musa Akyiğitzade tarafından dile getirilen millî iktisat yaklaşımı, sonrasında Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi yazarlar tarafından yayılmaya çalışılmıştır. İktisadiyat Mecmuası, Türk Yurdu, İktisâdiyye gibi dergilerde söz konusu düşünce sıklıkla işlenmiştir. Liberal iktisadi yaklaşımın Osmanlı Devleti için uygun bir model olmadığını söyleyen Yusuf Akçura Müslüman-Türk unsurun iktisadi alanda egemen güç olması gerektiğine dikkat çekmiştir⁷. İttihat ve Terakki’nin önde gelen ideoloğu olan Ziya Gökalp ise iç kaynaklara dayalı, dış müdahalelere kapalı olarak hem tarım hem de sanayi alanında kalkınmayı başarmış olan Almanya örneğinden oldukça etkilenmiştir. Bir ülkenin şeref ve düşkünlüğünün ithalat ve ihracatı ölçüsünde anlaşılabileceğini dile getiren Abdurrahman Vefik Paşa da Almanların bu noktada kendi vatandaşları için hazırladığı on maddelik vasiyetinin önemine işaret etmiştir⁸.

³ Adnan Giz, “Yerli Malı Sloganında Gelişme”, *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Yıl.6, S.70, 15 Aralık 1971, s.7.

⁴ Abdurrahman Siler, “İzmir İktisat Kongresi ve Türkiye’de Yerli Malı Anlayışı Üzerine”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.72, Haziran 1991, s. 131-132.

⁵ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, 1974, s. 65.

⁶ Şevket Pamuk, *Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul 2003, s. 291.

⁷ Turgay Akkuş, “Bir İktisadi Siyasa Projesi Millî İktisat ve Bursa”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII/16-17, 2008 (Bahar-Güz), s. 121-122.

⁸ Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif-i Kavaidi*, Ankara 1999, s.666. Vasiyete göre;

1908’de II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi sonrasında karşılaşılan siyasal ve iktisadi sorunlar İttihatçıların liberalizmden kopmasına sebep olmuştur. Bunun nedeni meşrutiyet sonrasındaki liberal ortamda yabancı sermaye ve gayri müslüm unsur karşısında rekabet edemeyen geleneksel Müslüman-Türk esnafın çöküşüdür. Bu dönemde ortaya çıkan siyasal gelişmelerin etkisiyle ulusçuluğu benimseyen İttihat ve Terakki o güne kadar yabancı tüccarın elinde olan iç ticareti artık Müslüman-Türk esnafa devretmiştir yani artık “*Millî İktisat*” dönemi başlamıştır⁹. I. Dünya Savaşı ile kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmış, Düyûn-u Umûmiyye’nin faaliyetleri askıya alınmış, yabancı sermayeli şirketlerin ayrıcalıklarına son verilmiş ve 23 Mart 1916’da ise yeni gümrük tarifeleri kabul edilmiştir. Böylece Osmanlı ticaret burjuvazisi içindeki gayri müslüm unsurun gücü kırılarak iç ve dış ticarete Türk ve Müslüman unsurun hakimiyeti sağlanmaya çalışılmıştır¹⁰. Bir başka deyişle savaş yıllarında devletçi bir ekonomi politikası benimsenmiştir¹¹. Ancak savaş yıllarının zorlu koşullarında bir yanda temel besin maddelerinde çekilen sıkıntı diğer tarafta savaşın olağanüstü giderlerini karşılamak için basılan karşılıksız paralar enflasyonu hızla artırmıştır¹². Zaten oldukça güç şartlar altında sürdürülen yaşam koşullarına Mondros Ateşkes Antlaşması ile işgal edilme sürecinin de eklenmesiyle Anadolu halkı çok sıkıntılı günler geçirmiştir. Ekonomik gücü tükenmiş, üretken nüfusu azalmış, yerleşim alanları zarar görmüştür. Edinilen tecrübelerden hareketle bu ortamda Cumhuriyet Türkiye’si ilk iş olarak ihtiyaçlarını karşılayacak maddelerin çoğunu yetiştirmeye yönelmiştir. İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar da bu düşünce ile örtüşmektedir.

İzmir İktisat Kongresi Lozan Konferansı’nın ara devresinde 17 Şubat 1923’te toplanmıştır. Bu kongrede yeni Türkiye Devleti’nin izleyeceği ekonomik politikanın tam bağımsız olması gerektiği vurgulandıktan sonra ekonominin ulusal bir çizgi izleyeceği açıklık kazanmıştır. Bununla birlikte yabancı sermaye karşıtı olunmadığı da hatırlatılmıştır. Kongrede kabul edilen “*Misak-ı İktisadi*”nin yerli malı ve tasarrufu kapsayan maddeleri şöyledir:

(Mad.4) Türk halkı, sarfettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Çok çalışır: vakitte, servette ve idhalâtta israftan kaçar. Millî istihsalini temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır.

1-En küçük masraflarında bile vatandaşlarının ve vatanının menâfiini asla nazardan gaib etme.

2-Bir ecnebi memleket mahsûlat ve mamûlâtından velev ki iki paralık bir şey satın alırsan vatanının servetinden o mikdar tenkis etmiş olduğunu unutma.

3-Paran daima Alman işçilerine ve pazarlarına müfid olmalıdır.

4-Ecnebi makinelerini ve ecnebi âlât ve edavâtını isti’mâl ederek Alman dârüssinâ’asını, Alman hânesini, Alman toprağını şâibedâr etme.

5-Sofranın üzerinde ecnebi etlerini, ecnebi yağlarını bulundurma. Bunlar hem Almanya’da hayvan yetiştirenleri, hem de sıhhatini rahnedâr eder. Çünkü Almanya zabita-i sıhhiyesi tarafından muayene edilmiş değildir.

6-Alman kalemi ile Alman kağıdı üzerine yazı yaz. Yazıyı da Alman sünger kağıdıyla kurut.

7-Ancak Alman kumaşlarıyla telebbüs et ve Alman serpuşlarını başına giy.

8-Yalnız Alman unu, Alman meyveleri, Alman birası Alman kuvvetini hâsıl eder.

9-Almanya’nın arpa kahvesinden hoşlanıyorsan Almanya müstemlekelerinden gelen kahveyi isti’mal et. Eğer sen ve senin gibiler çikolatayı seviyorsanız dikkat ediniz çikolatanız katiyyen Alman meta’ı olsun.

10-Ecnebilerin lafları, ilanları seni asla bu nesâyihî ma’küleden çevirmesin. Kanâ’at et. Abdurrahman Siler, **agm.**, s. 129-139.

⁹ Zafer Toprak, **İttihat-Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.165-166. Bu dönemde yerli malı kullanmanın önemine yönelik yazılardan örnekler için bkz. Hocaazade Abdurrahman, “Yerli Malına Rağbet Cümlemize Vacibtir”, **İslam Dünyası**, C.1, S.13, 15 Ağustos 1329 (28 Ağustos 1913), s. 199-203. “Yerli Malı Kullanalım”, **Kadınlar Dünyası**, C.1, S.126, 11 Kanunusani 1329 (24 Ocak 1914), s. 126.

¹⁰ Turgay Akkuş, **age.**, s. 123-124.

¹¹ Zafer Toprak, **Millî İktisat-Millî Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 153.

¹² Zafer Toprak, **İttihat-Terakki ve Devletçilik**, s. 164-165.

(Mad.5) Türkiye halkı, servet itibariyle bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vakıftır. Ormanları evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar; yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi millî istihsali için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımağa çalışır.

(Mad.6) Hırsızlık, yalancılık, riya tembellik büyük düşmanımız; taassubdan uzak dindarâne bir salâbet herşeyde esasımızdır. Her zaman yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı mukaddesâtına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşman fesat ve propagandalarından nefret eder ve daima bunlarla mücadeleleyi bir vazife bilir.

(Mad.9) Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesâtına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebetde bulunmaz. Türk ilim ve san'at yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebetde fazla mutavassıt istemez¹³.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren yerli mamüllere öncelik verilmesi yönünde çalışmaların başlatıldığı da görülmektedir. İlk etapta çok kapsamlı olmasa da 9 Aralık 1925 tarihinde kabul edilen “Yerli Kumaştan Elbise Giyilmesine Dair Kanunu” bunun en güzel örneğini oluşturmaktadır. Aksaray milletvekili Besim Atalay kanunun müzakeresi esnasında yerli malının önemini şöyle ortaya koymuştur:

“Arkadaşlar! Türkiye’de yaşayan her Türk, günde altmış para fazla Avrupa metağına vermiş olsa, senede seksen yedi milyon lira eder. Bu para ihmal edilmeyecek bir kemmiyettir. Memleketin irfanına mı sarfedilmez, sıhhatine mi sarfedilmez, nesine sarfedilmez? Hemen hepimiz - affediniz - pek lâkaydane Avrupa emtiasına, Avrupa’nın her şeyine dökülmüşüz. Elimizden geldiği kadar sarf ve istihsâl ediyoruz. Bunun neticesi ne olmuştur? Memlekette müstahsil sınıf, bilhassa dul kadınlar eskiden beri memlekette sanayi ile, şununla bununla geçinenler, acınacak bir fakru sefaletle maruz kalmışlardır. Size Maraş’ı işihad ederim. Vaktiyle beşyüz dükkândan ibaret ipek tezgâhı dükkânlarından bugün beş dükkân kalmamıştır. Size Gediz’i işha’d ediyorum. Taşların arasına sıkışmış olan o güzel yeşil memleketin ahalisi ve kadınları açtırlar, çıplaktırlar. Arkadaşlar! Bor’u size işhad ediyorum. Bunların eşyası ta Halep’e kadar giderken bugün onlar açtır.”¹⁴

Söz konusu kanunun birinci maddesi ise şöyledir: “Büyük Millet Meclisi azaları ile ordu, donanma, polis ve jandarma erkân, ümera, zabitan ve efradı, darülfünun ve mekâtib, müderris ve muallimleri darülfünun ve bilumum leyli mektep talebeleri belediye reisleri meclisi umumi azaları ve bunlardan maada muvazenei umumiye ve hususiyeden maaş alan sair memurin ve müstahdemini hükümet veya belediyelerle müşterek veyahut hükümetten ikramiye ve muaveneti nakdiye ve maliyeye mazhar olan şirket ve müesseseler memurin ve müstahdemini yerli mamulâtından elbise ve ayakkabı giymeye mecburdurlar.”¹⁵

Bu kanuna müteakiben emekli yüzbaşı Naim Bey’in girişimi ile 1926 yılının başında İzmir’de “Yerli Mamulâtı Müstehlikler Cemiyeti” kurulmuştur. Cemiyet bir taraftan yerli malının halk nezdinde itibar kazanmasını sağlamak adına, gerek gazetelerde gerekse de okul kitaplarında yazılar yayınlanmasını sağlamaya çalışmış diğer taraftan da yurdun değişik yerlerinde yerli mallarını koruma örgütlerinin kurulmasını sağlamıştır. Bu cemiyeti 1929 yılında İstanbul’da kurulan “Yerli Mallarını Koruma Cemiyeti” izlemiştir. Yükseköğretimin tüm öğretmen ve

¹³ Şaduman Halıcı, *Yeni Türkiye Devleti’nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2004, s. 233-237.

¹⁴ **TBMM ZC.**, D.II, C.20, İ. III, 21. İçtima (9.12.1341), s. 64-65.

¹⁵ **TBMM ZC.**, D.II, C.20, İ. III, 21. İçtima (9.12.1341), s. 78-79.

öğrencileri bu cemiyetin tabii üyesi sayılmıştır. Daha sonra bu iki cemiyet daha ciddi bir yapılanma olarak ortaya çıkan *Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*’nin bünyesinde birleştirilmiştir¹⁶.

III. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı

1929 Dünya ekonomik bunalımı New York borsasındaki hisse senetleri fiyatlarındaki düşüşle başlamış, bu düşüşü iflaslar takip etmiştir. Bunun üzerine ABD dışarıya verdiği krediyi de durdurunca bunalım kısa zamanda ABD’den hızla tüm dünyaya sıçramıştır¹⁷. Bunalım Türkiye’de tarımsal ürün fiyatlarındaki hızlı düşüşle kendini göstermiştir. İzmir İş Bankası’ndan Münir Evren, içinde bulunulan durumu şöyle özetlemiştir: “*Vaziyeti daha iyi canlandırmak için memleketimizi nazarı dikkate alalım. Biz harice ihraç edilmek üzere tütün, afyon, incir ve üzüm gibi birçok mahsulat yetiştiririz. Bu mahsuller 1930-1931 senesinde pazar bulamayınca fiatları birden bire düştü. Çünkü gümrüklerin yüksekliği malların ihracına mani oluyordu. Bu maniyi izale eden beyne-l-milel istikrazlar da durmuştu. Bu ihracat emtiası istihsal eden müstahsilin bu fiatlardaki sukut üzerine iştira kuvveti sıfıra indi. Diğer yerli sanayi imal ettiği ürünlerine müşteri bulamadı. İş hacmi azaldı. Hükümet masraflarını karşılamak için vergileri artırdı. Yaşayış seviyesi tenezzül etti.*”¹⁸

Şevket Bilgin Yeni Asır gazetesindeki yazısında ülkenin ekonomik duruma ilişkin görüşlerini aktarmıştır: “*İlk artırma ve yerli malı haftasına başlandığı günlerde memleketin ekonomik durumu bambaşkaydı. Tecim denkleşmemizde iç yarası gibi duran koskaca bir açık vardı. Dünyayı korkunç bir kasırga gibi sarsmaya başlayan buhranın bizi yere sermesinden korkulabilirdi. Yerli malı olarak saydığımız şeylerin çoğu toprak ürünlerinden münhasırdı. Hatta toprak ürünleri bile memleketi doyuramıyordu. Ekmeğimizi dışardan getirdiğimiz unlarla karşılıyorduk. Sözüün kısası, gerçek deyişle tarım memleketi olmadığımız gibi endüstriye de bir hayal tepesi olarak bakıyorduk. Milletin bankalardaki mevduatı bugünkü yekunlardan çok uzaktaydı. Ulusal paramızın istikrarı ise henüz sağlanmamış bulunuyordu.*”¹⁹ Yunus Nadi o günleri “*Paramız tıpkı bir dağ yamacından yuvarlanan çığ gibi adama şaşkınlık veren bir hızla düşmeğe başlamıştı.*” diyerek ifade etmiştir²⁰.

Türkiye’de liberal bir ekonomi modelinin benimsendiği dönemde dünya ekonomik buhranın etkilerinin bu denli hissedilmesi, Türk parasının değer kaybetmesi ve yanı sıra tarım ürünleri fiyatlarındaki düşüş, liberal politikalara olan güvenin sarsılmasına yol açmıştır²¹. Bu vaziyet karşısında Türkiye korumacı bir yaklaşımla dış ticareti denetleme politikasını uygulamaya başlamış ardından 1932 yılı itibarıyla devletçi ekonomi modelini yürürlüğe sokmuştur.²²

IV. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin Kuruluşu

Millî Tasarruf Cemiyeti devletin himayeci tutumunun bir sonucu olarak 1929 yılı Aralık ayında TBMM Reisi Kazım Özalp başkanlığında, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in himayesi altında kurulmuştur. Cemiyetin merkez yönetim kurulu; Trabzon Milletvekili Hasan (Saka), Erzincan Milletvekili Saffet (Arıkan), Sinop Milletvekili Yusuf Kemal (Tengirşek), İzmir Milletvekili Rahmi (Köken), yine İzmir Milletvekili Celal (Bayar), Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan), Kırklareli Milletvekili Dr. Fuat (Umay), Kocaeli Milletvekili Reşit Saffet (Atabinen), Ziraat Bankası Genel Müdürü Şükrü ve Emlak Bankası Genel Müdürü Hakkı Saffet beylerden

¹⁶ Doğan Duman, “Yerli Malı Haftaları”, *Tarih ve Toplum*, C.19, S. 111, Mart 1993, s. 144.

¹⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Yayınevi, Ankara 2000, s. 38-39.

¹⁸ Münir Evren, “Planlı İktisat ve Bizim Planımız”, *Yeni Asır*, 12 Kanunuevvel 1934.

¹⁹ Şevket Bilgin, “Bir Haftanın Millete Yüklendiği Ödevler”, *Yeni Asır*, 13 Kanunuevvel 1935.

²⁰ Yunus Nadi, “Ulusal Artırma Yedigünü”, *İktisat ve Tasarruf*, Şubat 1935, s. 10.

²¹ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge Yayınevi, Ankara 2006, s.143.

²² Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Yayınevi, Ankara 2004, s.64-65.

oluşturmuştur²³. İzmir Milletvekili Rahmi Köken cemiyete genel sekreter olarak, Vedat Nedim Tör de müşavir müdür olarak atanmıştır²⁴. Millî Tasarruf Cemiyeti'nin kuruluş amacı nizamnamede şöyle belirtilmiştir:

- Halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak
- Yerli mallarımızı tanıtmak, sevdirmek ve kullanırmak
- Yerli malların miktarını çoğaltmaya, cinslerini metanet, zerafet, nefaset ve sair evsafi itibarıyla yabancı mümasil mallar derecesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak
- Yerli mallarımızın sürümünü artırmak suretiyle milletin iyi yaşamasını temin etmek²⁵.

Aralık ayının 12'si ile 19'u arasındaki yedi gün 1929 yılından itibaren yerli malı ve tasarruf yedi günü olarak anılmıştır. Bu süre zarfında Türkiye'nin her yerinde kutlamalar yapılmıştır²⁶. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti idare heyeti azasından Kocaeli Milletvekili Reşit Bey, cemiyetin İstanbul şube teşkilatını oluşturmak üzere 20 Aralık 1929 günü İstanbul'a gelmiştir. Reşit Saffet Bey cemiyetin amacını şöyle açıklamıştır: *"Maksadımız memlekete yalnız Türk malı almaya mecbur etmek değil, aynı zamanda Türk mallarının miktarını artırmak, cinslerini daha ziyade iyileştirmek ve fiyatlarını mümkün mertebe ucuzlatmaktır. Bunlardan başka, halkın ihtiyacına kafi gelecek kadar yerli mamulât olmasına çalışmak bunun için lazım gelen iktisadi teşekküllerin vücut bulmasına yardım etmek, istihlak kooperatifleri ve millî mamulata mahsus büyük satış mağazaları açılmasını temin eylemek arzusundayız."*²⁷

Ebuzziya Zade Zaman gazetesindeki köşesinde yazdığı yazıda; *"Avrupa'nın en ileri gitmiş uluslarının en büyük güçlerinden birini tutum ve artırmanın oluşturduğunu söyleyerek örnek olarak da Fransa'yı göstermiştir. Fransızların büyük savaştan evvel tasarruf sandıklarında biriktirdikleri paranın tutarı 30 milyar frangı bulmakta idi. Bu 30 milyar frank altın hesabı ile olduğu için bugünkü para ile 150 milyar eder. Bu yekunda büyük bankalarda büyük zenginlerin koydukları senetler yoktur. Fransızlar, bu para biriktirme adetleri yüzündendir ki, eskiden beri bütün diğer uluslara ödünç para verirler ve bununla siyasi güçlerini de artırırlardı."* diyerek Avrupa ülkelerinin tasarrufa yönelik hassasiyetlerine dikkat çekmiştir. Türklerin bu konunun önemini anlamakta biraz geç kaldığını söyleyen Ebuzziya Zade para artırmak için öncelikle para kazanmanın lazım olduğunu, bunun için de ticaret etmek, sanayiye ilerlemiş olmak gerektiğinin önemine değinmiştir²⁸.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kuruluş amacı da bir taraftan fertler arasında tasarruf ve iktisat fikirlerinin geliştirilmesini mümkün mertebe temin etmek diğer taraftan da bütün vasıtalarla memlekette sınaî hayatı tesis etmektir. İsmet İnönü 13 Aralık 1930 tarihinde TBMM'de yapmış olduğu konuşmada iktisadi mücadelede lazım olan en önemli şeyin millî sermaye olduğunu belirttikten sonra tasarrufun öneminden şöyle bahsetmiştir: *"Her ailenin mütevazı varidatından artırarak bir köşeye vazedeceği meblağlarla, asıl esas olan millî sermayelerimiz kendi kendine*

²³ **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000**, (Yay. Kurulu: Hasan Ersel ve diğerleri), C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.133.

²⁴ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Bilge Kültür Sanat Yayını, İstanbul 2009, s. 93.

²⁵ **Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Nizamnamesi**, İ. Ş. Matbaası, 1929, s.3-4. Ayrıca bkz. Mahmut Soydan, "Sözden İşe", Milliyet, 22 Kânunuevvel 1929. "Millî Tasarruf Cemiyeti Şubesi Teşekkül Etti", **Milliyet**, 24 Kânunuevvel 1929. **Ayın Tarihi**, C.23, S.69, Birincikanun 1929, Devlet Matbaası, İstanbul, s. 5319.

²⁶ "Yerli Malı", **İktisat ve Tasarruf**, Nisan 1935, s. 7.

²⁷ "Tasarruf Cemiyeti Şehrimizde Teşkilat Yapıyor", **Milliyet**, 21 Kanunuevvel 1929.

²⁸ Ebuzziya Zade, "Tutum ve Artırım Haftası", **Zaman**, 14 Kanunuevvel 1934.

teşekkül edecektir. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti halkı, bilhassa büyük sermayelerin küçük tasarruflarla teşekkül ettiği hususunu tenvir etmekle mükelleftir."²⁹

Cemiyete gösterilen ilgi oldukça memnunluk verici bir boyuta ulaşmıştır. Zira çok kısa bir süre içinde ülkeye yayılmış, illerde ve ilçelerde 273 şube açılmıştır. Cemiyet faaliyetlerini millî tasarruflardan millî sermayenin nasıl birikebileceğini öğretmek ve yine millete, millî iktisat ve millî teşkilatlanmanın gerekliliği konusunda yayın ve propaganda faaliyetleri yapmak üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu çalışmaları arasında sanayi sergisi, sanayi kongresi ve ziraat kongreleri düzenlenmiştir³⁰. Cemiyet yaptığı çalışmalar neticesinde çok sayıda tebrik telgrafi almıştır³¹. Millî sanayi sergisinin açılması için gerek vilayetler gerekse ticaret odaları tarafından ilgililer nezdinde propaganda yapılması ve teşvikte bulunulması için vekillikçe tamimler hazırlanarak gönderilmiştir³². Dönemin yazarlarından Kadri Kemal 1935 yılında Ankara'daki sanayi sergisi hakkındaki düşüncelerini şöyle aktarmıştır: *"Türk sergicilik ve propaganda tarihinde hususi bir ehemmiyetle karşılanmaya ve alâka gösterilmeye değer bulunan bu salonun içerisinde gördüğümüz tablolar, grafikler, resimler, izahlar ve nihayet söyliyen ve anlatan tarih sayfaları önünde ayrı ayrı durarak istedikleri alâka ile onları tetkik ettiğimiz vakittir ki, bu salonun ihtiva ettiği değerlere haklı ehemmiyetlerini vermiş bulunuyoruz."*³³ Sanayi sergisinin yanı sıra Sıhhiye Vekaleti tarafından sağlık sergisi, Ziraat Vekaleti tarafından da ziraat sergisi düzenlenmiştir³⁴. Basında büyük kentlerde açılan bu sergilere geniş yer ayrılmıştır³⁵. Yerli malı sergileri on yıl boyunca devam etmiştir. Onuncu sergiden sonra yapılmasına gerek görülmemiştir çünkü artık halkın yerli mallarına ilişkin yeterli bilgisi olmuş ve yanı sıra yerli malları artık pazardaki yerini de sağlamlaştırmıştır³⁶.

Bütün ihtiyaç alanlarında özellikle yiyecek ürünler, giyecek malların tamamen içeriden temini meselesi büyük ilgi ve alaka ile karşılanmıştır. 1929 yılında eldeki istatistikler doğrultusunda memleketteki yiyecek gıdalar ithalatının kıymetinin bir sene zarfında 39 milyon lirayı aştığı, bunların bir kısmının ülkemizde üretilmesi yolu ile temininin mümkün olduğu, diğerlerinin şeker müstesna olmak üzere ithalatı lüzumsuz ve israf mahiyetinde olan ürünler olduğu anlaşılmıştır. 2.780.000 liralık meyve ve sebze, 4 milyon liralık hububat, 1.381.537 liralık balık ve konserve, 4 milyon 537.000 liralık kahve, 506.847 liralık çikolata, 1.826.000 liralık çay, 5000 liralık turşu, 474.615 liralık ispirotolu eşya ve 3.550.000 liralık nebati yağ ithalatının, israf aleyhtarlığı ile kısa zaman zarfında yarıya ineceği tahmin edilmiştir. Bu devrede uzmanlar gıda ithalatı yerine millî ürünlerin her tarafta revaç bulması ile 30 milyon liralık paranın memleketimizde kalacağını dile getirmişlerdir³⁷.

H. Ocakoğlu Yeni Asır gazetesindeki yazısında yerli malının önemini şöyle ifade etmiştir: *"Acunda ençok varlıklı sayılan uluslar bile paralarının dışa çıkmasına engel olmak için elden gelen her düzene başvurmaktan uzak kalmıyorlar. Yerli malı kullanmak parayı korumak acunda yaşayan ulusların hepsi için yurt borcu sayılıyor. Bu böyle olunca Türkiye'nin de bu düşünce*

²⁹ Mehmet Zeki, *Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul 1930-1932, s.763-764. Konuşmanın tamamı için bkz. *Aydın Tarihi*, C.23-24, S. 79-81, Ankara 1930, s. 6835-6838.

³⁰ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *age.*, s. 96-98.

³¹ Örnek için bkz. *BCA*, Dosya No: 1. Büro, Fon Kodu:490.1, Yer No: 237.491.4.

³² *Aydın Tarihi*, C.23, Birincikanun 1929, Devlet Matbaası, İstanbul, s.5697.

³³ Kadri Kemal, "Lozan'dan Önce ve Lozan'dan Sonraki Türkiye", *İktisat ve Tasarruf*, Mayıs 1935, s. 2

³⁴ "Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu'nun Kongresi", *İktisat ve Tasarruf*, Yıl.4, Haziran 1935, s. 4

³⁵ Mustafa Taylan, "Yerli Malı Haftaları ve Yerli Sanayi", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Yıl.6, S.70, 15 Aralık 1971, s. 11.

³⁶ *Yerli Malı*, İstanbul Millî Sanayi Birliği Neşriyatından, İstanbul 1938, s. 5

³⁷ "Yiyeceğe Ait Mevattan 30 Milyon Lira Tasarruf Edebiliriz", *Milliyet*, 19 Kanunuevvel 1929.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

dışında kalamayacağı bayıktır. [açıktır] Yerli Malı kullanmak ülküsü ilk hızını İzmir’de aldı. Genel sıkıntı genişleyince bu ülkü yurdun dört bucağına kök saldı.”³⁸

Yerli Malı ve Tutum Haftası kutlamaları uygulanan ekonomi politikası paralelinde özellikle II. Dünya Savaşı’nın sonuna değin çok yönlü bir şekilde kutlanmaya çalışılmıştır. 1929 yılında başlayan kutlamalar savaş yıllarında da aynı hassasiyetle devam ettirilmiştir. Çünkü II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla yarı seferber bir ortama geçilmiş ve yaklaşık bir milyona yakın Türk gencinin üretici konumdan tüketici konuma geçmesi bütçeyi korkunç bir açıkla karşı karşıya bırakmıştır. İşte bu ortamda tasarrufun önemi bir kat daha artmıştır³⁹. Başbakan Şükrü Saraçoğlu 12 Aralık 1943 tarihinde Ankara Halkevi’nde yapmış olduğu konuşmada savaş yılları için bu haftanın önemine şöyle işaret etmiştir:

“Derler ki, istihlak istihsalı, istihsal de istihlaki tahrik eder. Bu doğrudur. Fakat buna rağmen ben her Türk çocuğundan hergün ortalama bir kuruşluk fazla mal istihsal etmesini ve bir kuruşluk noksan mal istihlak etmesini isteyeceğim. Bu düşüncenin doğru veya mümkün olup olmadığı münakaşasını bir tarafa bırakalım. Bunu yalnız tatbik etmeye çalışalım. Şayet muvaffak olursak yılda 140 milyon liralık bir varlık yığını ile memleketimizi kuvvetlendirmiş oluruz. Onun için sizlerden bilhassa rica ediyorum. Bu harp yıllarında istihsalimizi çoğaltmak ve istihlakimizi azaltmak için çok dikkatli olalım.”⁴⁰

II. Dünya Savaşı’nın sayılan olumsuz yönleri karşısında yerli sanayiye olan güvenin artması açısından olumlu bir katkısı olmuştur. Hazım Atıf Kuyucak konuyla ilgili görüşlerini şöyle aktarmıştır: “Harpten evvel çocuk sayılan birçok sanayi şubelerimiz harp içinde memleketin birçok ihtiyaçlarını tatmin edecek istihsalı sağlamak suretiyle reşid olma yolunu tuttuklarını göstermiştir. Harpten sonra ise kendilerinden rüşdün ve gençliğin meyvelerini beklemek yerinde olacaktır.”⁴¹

V. Yerli Malı ve Tutum Haftası Kutlamaları

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin öncülüğünde 1929 yılından itibaren yerli malı ve tutum haftası kutlamaları başlatılmıştır⁴². Kutlamalar Türkiye’nin genelinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin desteği⁴³ Halkevleri’nin iştirakiyle⁴⁴ özellikle 1930’lu yıllarda oldukça canlı bir şekilde yapılmıştır. Söz konusu yıllarda kutlamaların nasıl yapıldığına bakacak olursak ;

1-Yerli mallarına gösterilen rağbetin azami hadde çıkarılması, ihtiyaçların asgari hadde indirilmesi ve bunun da mümkün olduğu kadar yerli mallarından temininin sağlanması için memleketin her tarafına tamim gönderilmiştir⁴⁵.

2-Halkın toplandığı kahvehane, sinema gibi yerlere merkezden gönderilen levhalar asılmıştır.

³⁸ H. Ocakoğlu, “Ulusal Ekonomi”, **Yeni Asır**, 12 Kanunuevvel 1934.

³⁹ **BCA**, Dosya No: A6, Fon Kodu:30.1.0, Yer No: 11.63.10. Başbakan Saraçoğlu savaş yıllarındaki iktisadi faaliyetlere 15. Tasarruf ve Yerli Malı Haftası’nı açış konuşmasında detaylı olarak yer vermiştir. Bkz. **BCA**, Dosya No: A6, Fon Kodu:30.1.0, Yer No: 11.63.9.

⁴⁰ **BCA**, Dosya No: A6, Fon Kodu:30.1.0, Yer No: 11.63.4. Vedat Nedim Tör de Ankara’da toplanan lise müdürleri kongresinde yerli malı hakkında yaptığı konuşmada “Tasarruf terbiyesi kadar mühim bir millet ve maarif işi de yerli malı terbiyesidir. Biliyorsunuz ki, paramızın düşmesinin başlıca sebebi ticaret bilançomuzdaki açıktır. Bu açığı kapatmak lazımdır. Bu açık, bir taraftan ihracatı artırarak ve kıymetlendirerek, diğer taraftan da ithalatı, bilhassa memleketimizde yapılan malların ithalatını azaltarak kapatılabilir. Bir üçüncü çıkar yol yoktur.” Vedat Nedim Tör, “Muallimlere”, **İktisat ve Tasarruf**, Birincikanun 1931, s. 13.

⁴¹ Hazım Atıf Kuyucak, “Harp Sonrası Yerli Malı Davası”, **Karınca Kooperatif Dosyası**, Yıl.12, S.109, Ocak 1946, s. 4.

⁴² Yerli malı ve tutum haftasının ülkenin değişik illerindeki kutlamaları için bkz. “Ulusal Ekonomi ve Artırma Yedi Günü Heyecanlı Kutlandı”, **Yeni Asır**, 16 Kanunuevvel 1934.

⁴³ **BCA**, Fon Kodu:490.1, Yer No: 3.11.9, **BCA**, Fon Kodu:490.1, Yer No: 4.19.23.

⁴⁴ **BCA**, Fon Kodu:490.1, Yer No: 3.15.1.

⁴⁵ **BCA**, Fon Kodu:30.10, Yer No: 166.154.1, “Yerli Mala Rağbet Artıyor”, **Milliyet**, 10 Kanunuevvel 1929.

3-Hafta süresince parti hatipler heyeti tarafından bir program dahilinde semt semt halkın toplu bulunacağı uygun yerlerde konferanslar verilmiştir⁴⁶. Bunlara ek olarak daha geniş kitlelere ulaşabilmek adına radyoda programlar düzenlenmiştir. Örneğin 1934 yılında İstanbul radyosunda ilk konferansı Vali Muhiddin Üstündağ, diğer günlerde ise Doktor Muhlis Ethem, Mediha Muzaffer, Rıza Halis, Meki Sait, Meliha Avni Sözen ve Aliye Esat vermiştir⁴⁷.

4-Okullarda yazı yarışmaları yapılarak, ekonomi ve yerli malı konusunda müsamereler tertip edilmiştir⁴⁸. Müsamerelere okulların dışında halkevleri programında da yer verilmiştir⁴⁹. Ayrıca okullarda öğrenci ve ailelerine tutumlu olmak hakkında konferanslar verilmiştir. Öğrenciler yerli malı hakkında vecizeler yazılı levhalarla kendi mintikalarını dolaşmışlardır. Yatılı okullara bu hafta süresince memleketimizde bol miktarda yetişen üzüm, incir, fındık dağıtılmıştır⁵⁰.

5-Yerli malı ve tasarruf propagandası sadece ilk ve orta öğretimle sınırlı kalmamış, millet mekteplerinde de benzer çalışmalar yapılmıştır. Öyle ki mektep öğretmenlerinden yeri geldikçe tasarruf ve yerli malına rağbet etmenin önemi hakkında telkinlerde bulunmaları istenmiştir⁵¹.

6-Yerli malı marşı ve notası Müstahkem Mevki müzikasına bütün mekteplere ve musiki evlerine dağıtılmıştır.

7-Camilerde tasarrufla ilgili hutbelerin okunmasının yanı sıra vaizlerin halka ulusal ekonomiden, yerli malından bahsetmesi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın müftülöklere yaptığı tebliğle sağlanmıştır⁵².

8-“*Yemekte, içmekte, giyinmekte, süslenmekte daima Yerli Malı Kullan*” sloganıyla önemi vurgulanan yerli malının halk nezdinde yaygınlık kazanması açısından özellikle milletvekilleri, büyük ustalar ve sanatkarlar gibi insanların bu hususta halka örnek olması istenmiştir⁵³.

9-Giyim ve kuşamda yerli kumaşların tercih edilmesine dikkat çekilmiştir⁵⁴. TBMM Reisi Kazım Paşa yeni kurulan Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ne girenlerin hem yerli malı kullanmaya hem de kullandırmaya çalışacaklarını dile getirmiştir. Zaruriyet halleri dışında yabancı malı alanların kayıtlarının cemiyetten silineceğini belirtmiştir. Hatta Atatürk'ün elbiselerini yerli malından yaptırdığı gibi köşkteki bütün eşyaların yerli malı olmasını buyurduğunu söylemiştir. Atatürk'ün bu konuya ne derece önem verdiğinden bahisle amaca hizmet edecek olan Millî İktisat Cemiyeti teşkilatı için memleketin her tarafına tebligat gönderildiğini ifade etmiştir⁵⁵.

10-Maliye, satılacak her türlü eşyanın satıcı tarafından müşterinin göreceği şekilde malın yerli yahut yabancı olduğunu bildirir etiketler konması için bir layıha hazırlamıştır⁵⁶.

⁴⁶ 1935 yılı yerli malı ve tutum haftasına yönelik olarak yapılan konuşmalardan örnekler için bkz. “Artırma ve Yerli Mal Yedigünü”, **İktisat ve Tasarruf**, Sonkanun 1935, s. 1-12. 1935 yılında konferans verenler arasında Sümerbank Genel Direktörü Nurullah Esat Sümer de bulunmaktadır. “İkinci Gün de Çok Canlı ve Hararetlî Geçti”, **Zaman**, 14 Birincikanun 1935. Ayrıca bkz. “Tasarruf Haftası Bitiyor”, **Tan**, 18 Aralık 1935.

⁴⁷ “Tutum ve Yerli Malı Haftası”, **Zaman**, 11 Kanunuevvel 1934.

⁴⁸ Beşinci yerli malı haftası için Maarif Bakanlığı'ndan gelen talimat için bkz. “Ökonomi Haftası”, **Yeni Asır**, 10 Kanunuevvel 1934, “Ulusal Ekonomi Haftası Yarın Başlayacaktır”, **Yeni Asır**, 11 Kanunuevvel 1934.

⁴⁹ “Tasarruf Haftası”, **Zaman**, 7 Kanunuevvel 1934. “Tasarruf Haftasının Cazibesi”, **Son Posta**, 16 Kanunuevvel 1930.

⁵⁰ “Tutum ve Yerli Malı Haftası”, **Zaman**, 11 Kanunuevvel 1934.

⁵¹ Doğan Duman, “1930’larda Ekonomideki Korumacılık Politikasının Okullardaki Yansımaları”, **Toplumsal Tarih**, C.7, S.40, Nisan 1997, s. 22.

⁵² **BCA**, Fon Kodu:51, Yer No: 4.36.9. “Ulusal Ekonomi ve Yerli Malı Haftası”, **Yeni Asır**, 8 Kanunuevvel 1935.

⁵³ “Vatandaş, Yerli Malı Kullan”, **Vakit**, 10 Kanunuevvel 1929.

⁵⁴ “Yerli Kumaş Giyelim”, **Vakit**, 18 Kanunuevvel 1929.

⁵⁵ “Millî İktisat Cemiyeti Şehrimizde de Teşkilata Başlıyor”, **Milliyet**, 21 Kanunuevvel 1929.

⁵⁶ “Yerli Malı Kanun Çıkıyor” **Vakit**, 19 Kanunuevvel 1929.

11-Yerli malı haftasında yerli malı satan bütün müesseseler vitrinlerini süsleyerek, hafta süresince tenzilatlı satış yapma kararı almıştır. Bu bağlamda Sümerbank'ın tutum haftası süresince ürünlerinde %10 indirimine gittiği görülmüştür⁵⁷.

12-Yerli malı mamuliyatıyla vitrinlerini en iyi süsleyen ticari müesseseler arasında vitrin müsabakaları yapılmıştır⁵⁸. Örneğin 1934 yılında İstanbul'da yapılmış olan vitrin müsabakasına 35 müessese katılmıştır. Bu vitrinler 22 kişilik bir jüri tarafından gezilerek tetkik edildikten sonra birinci ve ikinci seçilmiş, birinciliği kazanan vitrin için altın madalya ikinci ve üçüncülüğü kazanan vitrinler için de diploma verilmiştir⁵⁹.

13-Yine bu hafta münasebetiyle tayyarelerle havada tasarruf vecizeleri yazılarak, yazıların gündüz duman, geceleyin de alev şeklinde görülmesi sağlanmıştır⁶⁰. Ayrıca tasarruf haftası dolayısıyla tayyareden büyük şehirlerde örneğin İstanbul'da; Beyazıt, Taksim, Doğançılar, Kadıköy, Kuşdili meydanları üzerinden ekonomi ve tutum haftası vecizeleri ve hediyeli kartlar atılmıştır. Bu kartları Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ne götürenlere yemiş verilmiştir⁶¹.

14-Bunlardan başka yerli malı kapsamında doktorların yerli ilaç yazması teşvik edilmiş ancak doktorların buna çok itibar etmedikleri noktasındaki şikayetini Etibba Odası [Tabipler Odası] ikinci reisi Nizameddin Bey şöyle dile getirmiştir: *"Sıhhiye Vekaleti tarafından ithali menedilen müstahzarat listesini gerek vekalet ve gerek cemiyetimiz doktorlara bildirmişti. Maalesef birçok hekimlerimiz halâ bu memnu müstahzeratı mütemadiyen reçetelerine yazıyorlar. Üçüncü Tıp Kongresi tarafından yerli ilaçların takdir edilmesi alâkadarlara teşvik tesiri yapmışsa da bu takdir fiilen gösterilmemiştir. Son yaptığımız tetkikat neticesinde hekimlerimizin yazdıkları ilaçlar arasında Avrupa müstahzeratı yüzde doksan beş nisbetinde olduğu anlaşılmıştır. Buna hiçbir sebep olmadığı için doktorlarımızın esasen memnu olan müstahzeratı artık reçetelerine yazmaktan vazgeçmelerini istiyoruz"*. Bu bağlamda hükümet ve belediye hastanelerinde yerli ilaçların tercih edilmesi için bir tamim gönderilmiştir. Himaye-i Etfal ve Hilal-i Ahmer'de de yerli ilaçların tercih edildiği belirtilmiştir⁶².

15-Hatta bu dönemde yerli malına olan rağbetin artmasından dolayı Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti yerli malı yapan ve satanların isimlerini ve adreslerini içeren kataloglar düzenlemek için çalışma başlatmıştır⁶³.

16-Yerli malı ve tutum haftasında bankalar kumbara alıcılarıyla dolup boşalmıştır. Kumbara sahipleri arasında yarışma bile düzenlenmiştir⁶⁴. İş Bankası tarafından çıkarılan tasarruf kumbaraları çok rağbet görmüştür. 19 Aralık 1929 tarihine kadar dağıtılan kumbara miktarı 15000'i geçmiştir⁶⁵. Öyle ki İş Bankası Umum Müdürü Celal Bayar tasarruf haftası nedeniyle bankada bir kutlama programı hazırlatmış, bu kutlama programına anneler ve öğretmenler davet edilmiştir. Burada annelerden ve öğretmenlerden evlatlarına tasarrufun önemine ilişkin gereken eğitimi vermeleri istenmiştir. Programda İş Bankası ailesinin nasıl tasarrufa başladığı anlatılarak, bütün memurların on para bile artırsa onu kumbarada biriktirmelerinin önemine dair örnekler anlatılmıştır⁶⁶.

⁵⁷ "Tasarruf Haftası Dün Başladı", **Zaman**, 13 Kanunuevvel 1934.

⁵⁸ **BCA**, Fon Kodu:51, Yer No: 4.36.9.

⁵⁹ "Tasarruf Haftası Dün Başladı", **Zaman**, 13 Kanunuevvel 1934.

⁶⁰ "Tasarruf Haftası Dün Başladı", **Zaman**, 13 Kanunuevvel 1934.

⁶¹ "Dün de Bütün Memlekette Harareti Tezahurat Yapıldı", **Zaman**, 15 Kanunuevvel, 1934.

⁶² "Yerli Müstahzeratı Kullanmalıyız", **Milliyet**, 24 Kanunuevvel 1929.

⁶³ **Ayın Tarihi**, C.23, Birincikanun 1929, Devlet Matbaası, İstanbul, s. 5696.

⁶⁴ "Tasarruf Haftası", **Zaman**, 14 Kanunuevvel 1934.

⁶⁵ "Tasarruf Kutularına Rağbet Çok", **Milliyet**, 19 Kanunuevvel 1929.

⁶⁶ "Tasarruf Günü", **Milliyet**, 23 Kanunuevvel 1929.

17-Yerli malı ve tutum haftası münasebetiyle evlerde, kahvelerde üzüm, incir yenilmiştir⁶⁷. Hatta ikramiyeli yemiş yarışması bile düzenlenmiştir. Yarışmaya katılarak bir kilo yemiş alanlara kuponlar verilmiştir. Müsabakayı kazananlara 300 kadar çeşitli yerli malı eşya dağıtılmıştır⁶⁸.

18-İktisadi seferberlikte kahveciler cemiyeti de kahvelerde ıhlamur bulundurmak ve bunu kahve müdavimlerine hatırlatacak reklamlar yapmak suretiyle kahve ve çay sarfiyatının mümkün mertebe azaltılmasını uygun görmüştür⁶⁹. Berberler cemiyeti ise azasına yaptığı tamimle yerli kolonya, krem, pudra kullanılmasını tavsiye etmiştir. Diğer taraftan balıkçılar cemiyeti bakkalların hariçten gelen tuzlu balıklar yerine yerli balıkları satmasını temine çalışmıştır⁷⁰.

19-İstanbul vilayeti daimi encümeninin 22 Kanunuevvel 1929'da yaptığı toplantı sonucunda mekteplerin kiremitlerinin de Heyet-i Vekile kararı gereğince yerli malından alınmasına karar verilmiştir⁷¹.

20-Yerli sanayi mamulâtından %25'den fazla yün içeren dokuma, deri, pamuk ipliği ve yün ipliklerine "*Yerli Malı*" ibaresinin konulması 30 Haziran 1940 tarihli İcra Vekilleri Heyeti'nce kabul edilmiştir⁷².

21-Bu dönemde millî mahsulat ve mamulâtın sürümünü temin etmek maksadıyla İcra Vekilleri Heyeti'nin 25 Ağustos 1929 tarihli kararı ile 30 bin lira sermayeli İzmir Yerli Malları Kooperatif Şirketi kurulmuştur⁷³.

22-Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tasarrufa ait gramofon plakları hazırlatarak bu plakların kahve gibi umumi müesseselerde çalınmasını sağlamıştır⁷⁴.

23-Gazetelerde yerli malı ve tasarrufa ilişkin vatandaşa "*İki kazanıp bir yiyeceksin, kaba biçimsiz pahalı da olsa Türk malını arayacaksın, yiyeceğine hiçbir yabancı zerre karıştırmayacaksın, lüks inci boncuğa para vermeyeceksin.*" gibi tavsiyelerde bulunulmuştur. Bu tavsiyeler verilirken tüccar da unutulmamış: "*Türkiye'de yapılabilen veya çıkan hiçbir şeyi Avrupa'ya ısmarlamayacaksın, temiz mal satacaksın, rağbet çoğaldıkça fiyatları da çoğaltmayacaksın, ucuz almayı ucuz satmayı iyisini satmayı bileceksin.*" gibi çok sayıda vecizeye yer verilmiştir⁷⁵.

VI. Sonuç

1929 Dünya iktisadi buhranı bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'nin ekonomisi üzerinde de büyük etki yaratmıştır. Bununla birlikte Lozan'da kabul edilen Ticaret Antlaşması'na göre Türkiye'nin yeni gümrük düzenine geçişinin 6 Ağustos 1929 tarihi itibarıyla mümkün olacağını önceden bilinmesi yıl içerisinde, gümrük tarifelerinin yükseleceği endişesiyle aşırı ithalat yapılmasına neden olmuş bunun sonucu olarak da tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki düşüşle başlayan süreç, Türk parasının değer kaybetmesiyle devam etmiş ve iktisadi depresyon kısa süre içerisinde kendini her alanda göstermiştir⁷⁶. Kazançlarının bir bölümünü ülke dışına aktaran gayri müslim tüccarların da Türk parasının değer kaybetmesi ve cari açığın büyümesinde etkisi olduğu

⁶⁷ "Tasarruf Haftası", **Zaman**, 7 Kanunuevvel 1934. "Tasarruf Haftasının Cazibesi", **Son Posta**, 16 Kanunuevvel 1930.

⁶⁸ "Tasarruf Haftası", **Zaman**, 7 Kanunuevvel 1934. "Tasarruf Haftasının Cazibesi", **Son Posta**, 16 Kanunuevvel 1930.

⁶⁹ "Millî Tasarruf Cemiyeti Şubesi Bugün Teşkil Edecek", **Milliyet**, 23 Kanunuevvel 1929.

⁷⁰ "Yerli Mali", **Akşam**, 19 Kanunuevvel 1929.

⁷¹ "Mekteplerin Kiremitleri de Yerli Olacaktır", **Milliyet**, 23 Kanunuevvel 1929.

⁷² **BCA**, Sayı: 138392, Fon Kodu:30.18.1.2, Yer No: 91.63.19.

⁷³ **BCA**, Sayı: 8292, Dosya No: 179-29, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 5.42.20.

⁷⁴ "Tasarruf Haftası", **Akşam**, 11 Kanunuevvel 1931.

⁷⁵ "Türk'ün Vazifesi" **Milliyet**, 23 Kanunuevvel 1929.

⁷⁶ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **age.**, s. 67-73.

hatırlatılmalıdır⁷⁷. Krizin ülkedeki etkisini minimum düzeye indirmek amacıyla korumacı bir yaklaşım sergilenerek devletçi ekonomi modeli uygulamaya konulmuştur.

Bu dönemde Türkiye'nin dış ticaret politikasının başlıca temel prensipleri; malımızı alanın malını almak, memlekette üretimi milli ihtiyaçları karşılayan malların ithalini önlemek, ihtiyaca kısmen kâfi gelen malları ihtiyaç grubunda değerlendirmek, memleket dahilinde çıkmayan lüzumlu malların ithalini serbest bırakmak şeklinde özetlenebilir⁷⁸. Yeni gümrük tarifeleri belirlenirken de bu esaslar çerçevesinde hareket edilmiş yerli üretimi olan mallardan azami resim alınması temel ilke olarak benimsenmiştir. Bunun altında yatan gerçek neden hem devlete mali anlamda kaynak sağlamak hem de yerli üretimin teşvik edilmek istenmesidir⁷⁹.

Bu süreçte iç pazarda dış ticaretin payını azaltarak yerli sanayinin payını artırmak bir zorunluluk olarak görülmüştür⁸⁰. Keza bu politika sadece Türkiye'de değil buhrandan yara alan birçok ülkede uygulanmış, hükümetler ekonomik ve toplumsal yaşama müdahale ederek hem var olan mal stoklarını eritmek hem de yerli mallarını yabancı mallar karşısında korumak için çeşitli önlemler almışlardır⁸¹.

Aynı anlayış doğrultusunda Türkiye'de, yerli malı kullanımını teşvik etmek ve tasarruf alışkanlığı kazandırmak amacıyla Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuş ve her yıl Aralık ayının 12'si ile 19'u arasındaki yedi günün yerli malı ve tutum haftası olarak kutlanması kararlaştırılmıştır. 1930'lu yıllarda yerli malı ve tutum haftası kutlamaları oldukça coşkulu bir şekilde bir nevi bayram havası içinde geçmiştir. Hafta boyunca okullarda, halkevlerinde radyolarda yerli malı ve tasarruf konulu konferanslar düzenlenmiş, gazete sayfalarında konuya oldukça geniş yer verilmiştir. Kutlamalar evlerden sokaklara taşınmış vitrin ve yemiş yarışmaları gibi aktivitelerle halkın dikkati çekilmek istenmiştir.

1926-1935 yılları arasında ülkenin ithalat ve ihracat dengesi aşağıdaki verilerle net olarak ortaya konmuştur⁸²:

Sene	İthalat	İhracat	Muvazene	
1926	234.699.735	186.422.755	48.276.980	—
1927	211.398.184	158.420.998	52.977.186	—
1928	233.531.775	173.537.489	49.994.286	—
1929	256.296.379	155.214.071	101.082.308	—
1930	147.550.516	151.454.371	3.903.855	+
1931	126.659.613	127.274.807	615.194	+
1932	85.983.723	101.301.355	15.317.632	+
1933	74.675.881	96.161.855	21.485.974	+
1934	86.789.908	92.149.094	5.359.186	+
1935	88.823.480	95.861.137	7.037.657	+

⁷⁷ Tezel, Yahya, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s.155.

⁷⁸ Sait Emin Özbek, *age.*, s.101.

⁷⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *age.*, s. 76.

⁸⁰ Bilsay Kuruç, Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 423.

⁸¹ Doğan Duman, "Yerli Malı Haftaları", s. 143. İktisadi buhranın diğer ülkelerdeki etkisi hakkında geniş bilgi için bkz. "Cihan İktisadiyatı", **Akşam**, 14 Kanunusani 1931. "Malî ve İktisadi Tedbirler", **Akşam**, 16 Teşvinsani 1931.

⁸² Sait Emin Özbek, *age.*, s.171.

Görüldüğü üzere 1930 yılı ve sonrasında ithalat ve ihracat miktarlarındaki denge eksiden artıya geçmiştir. İthalat miktarındaki belirgin düşüş aslında yerli ürün tüketiminin arttığı hususundaki görüşleri destekler durumdadır. Ancak bu sonuçlar ile yerli malı kullanımı ve tasarruf alışkanlığının artırılması arasında birebir ilişkilendirme yapmak çok doğru olmayacaktır. Zira yapılan kutlamalara her ne kadar halk yoğun ilgi göstermiş ise de bu verilerin elde edilmesinde, hükümetin gümrük tarifelerinde yaptığı değişikliğe ek olarak mevduatı koruma kanunu, bankalar kanunu, Türk parasının kıymetini koruma kanunu gibi kanunlarla söz konusu politikayı desteklemesinin rolü çok büyük olmuştur⁸³.

Alınan tedbirler sonucu bankalardaki tasarruf miktarının da yıldan yıla arttığı görülmüştür. İktisat Bakanı Celal Bayar 1934 yılında yerli malı ve tutum haftası münasebetiyle yaptığı konuşmada “*Gördüm ki 1923 de üç milyondan ibaret olan milli tasarruf hesaplarının yekunu 1933 sonrası 73 milyona çıkmıştır. Bence memleketin bankalarımızda biriken parası sadece bundan ibaret değildir. Cari hesaplara bilhassa küçük cari hesaplara göz gezdirmek lazımdır. Bu takdirde 1933 sonundaki kredi hacmini genişleten genel mevduat tutarı 191 milyondan üstündür.*” diyerek tasarruf miktarındaki artışa işaret etmiştir⁸⁴. Ancak II. Dünya Savaşı’nın sonunda dış etkenlerin de etkisiyle devletçiliğin tasfiye edilmesi yerli malı ve tutum haftası kutlamalarının da canlılığını yitirmesine yol açmıştır.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

- BCA, Dosya No: 1. Büro, Fon Kodu:490.1, Yer No: 237.491.4.
 BCA, Dosya No: A6, Fon Kodu:30.1.0, Yer No: 11.63.10.
 BCA, Dosya No: A6, Fon Kodu:30.1.0, Yer No: 11.63.4.
 BCA, Dosya No: A6, Fon Kodu:30.1.0, Yer No: 11.63.9.
 BCA, Fon Kodu:490.1, Yer No: 3.11.9,
 BCA, Fon Kodu:490.1, Yer No: 4.19.23.
 BCA, Fon Kodu:490.1, Yer No: 3.15.1.
 BCA, Fon Kodu:490.1, Yer No: 4.21.31
 BCA, Fon Kodu:490.1, Yer No: 14.76.2
 BCA., Fon Kodu: 490.1, Yer No: 1453.23.1.
 BCA, Fon Kodu:51, Yer No: 4.36.9.
 BCA, Fon Kodu:30.10, Yer No: 166.154.1
 BCA, Sayı: 138392, Fon Kodu:30.18.1.2, Yer No: 91.63.19.
 BCA, Sayı: 8292, Dosya No: 179-29 Fon Kodu:30.18.1.2, Yer No: 5.42.20.
 TBMM ZC., D.II, C.20, İ. III, 21. İçtima (9.12.1341).

⁸³ Sait Emin Özbek, *Tasarruf ve Ekonomi İlminde Yeri*, Ankara 1936, s. 108. Bu kitabın Başbakanlık Cumhuriyet arşivinde bulunduğu yer için bkz. BCA., Fon Kodu: 490.1, Yer No: 1453.23.1.

⁸⁴ “Ekonomi Bakanı Dün Akşam Radyoda Bir Söylev Verdi”, *Zaman*, 14 Kanunuevvel 1934.

Ayın Tarihi, C. 23- 24.

II. Gazeteler

Akşam (1929,1931)

Milliyet (1929)

Son Posta (1930)

Tan (1935)

Vakit (1929)

Yeni Asır (1934,1935)

Zaman (1934)

III. Kitap ve Makaleler

ACARTÜRK Ertuğrul-Ramazan Kılıç, “Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi”, **Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.29, S.2, 2011, s. 1-21.

AKKUŞ Turgay, “Bir İktisadi Siyasa Projesi Millî İktisat ve Bursa”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VII/16-17, 2008 (Bahar-Güz), s. 119-141.

“Artırma ve Yerli Mal Yedigünü”, **İktisat ve Tasarruf**, Sonkanun 1935, s. 1-12.

BORATAV Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Yayınevi, Ankara 2004, s.64-65.

BORATAV Korkut, **Türkiye’de Devletçilik**, İmge Yayınevi, Ankara 2006, s.143.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, (Yay. Kurulu: Hasan Ersel ve diğerleri), C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

DUMAN Doğan, “1930’larda Ekonomideki Korumacılık Politikasının Okullardaki Yansımaları”, **Toplumsal Tarih**, C.7, S.40, Nisan 1997, s. 19-22.

DUMAN Doğan, “Yerli Malı Haftaları”, **Tarih ve Toplum**, C.19, S. 111, Mart 1993, s. 143-147.

GİZ Adnan, “Yerli Malı Sloganında Gelişme”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Yıl.6, S.70, 15 Aralık 1971, s.7-8.

HALICI Şaduman, **Yeni Türkiye Devleti’nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2004.

Hocazade Abdurahman, “Yerli Malına Rağbet Cümlemize Vacibtir”, **İslam Dünyası**, C.1, S.13, 15 Ağustos 1329 (28 Ağustos 1913), s. 199-203.

Kadri Kemal, “Lozan’dan Önce ve Lozan’dan Sonraki Türkiye”, **İktisat ve Tasarruf**, Mayıs 1935, s. 2-5.

KURUÇ, Bilsay, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

KUYUCAK Hazım Atıf, “Harp Sonrası Yerli Malı Davası”, **Karınca Kooperatif Dosyası**, Yıl.12, S.109, Ocak 1946, s. 4.

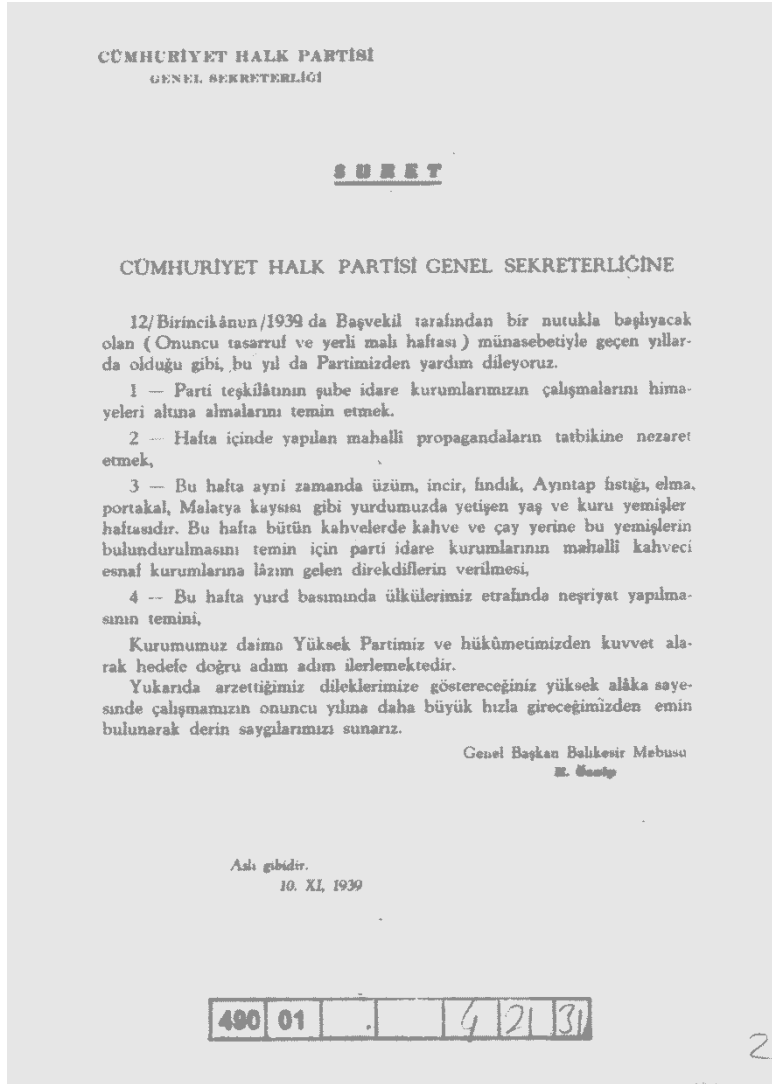
Mehmet Zeki, **Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul 1930-1932, s.763-764.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Nizamnamesi**, İ.Ş. Matbaası, 1929, s.3-4.
- MÜDERRİSOĞLU Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, 1974.
- ÖZBEK Sait Emin, **Tasarruf ve Ekonomi İlminde Yeri**, Ankara 1936.
- PAMUK Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- PAMUK Şevket, **Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul 2003.
- SANDER Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Yayınevi, Ankara 2000.
- SAYIN Abdurahman Vefik, **Tekâlif-i Kavaidi**, Ankara 1999, s.666.
- SİLER Abdurahman, "İzmir İktisat Kongresi ve Türkiye'de Yerli Malı Anlayışı Üzerine", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.72, Haziran 1991, s. 129-139.
- TAYLAN Mustafa, "Yerli Malı Haftaları ve Yerli Sanayi", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Yıl.6, S.70, 15 Aralık 1971, s. 11.
- TEKELİ İlhan-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politikaya Arayışları**, Bilge Kültür Sanat Yayını, İstanbul 2009.
- TEZEL Yahya, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yayınları, Ankara 1982.
- TOPRAK Zafer, **İttihat-Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- TOPRAK Zafer, **Millî İktisat-Millî Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- TÖR Vedat Nedim, "Muallimlere", **İktisat ve Tasarruf**, *Birincikanun 1931*, s. 12-13.
- "Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu'nun Kongresi", **İktisat ve Tasarruf**, Yıl.4, Haziran 1935, s. 2-5.
- Yerli Malı**, İstanbul Millî Sanayi Birliği Neşriyatından, İstanbul 1938.
- "Yerli Malı", **İktisat ve Tasarruf**, Nisan 1935, s. 7-8.
- "Yerli Malı Kullanalım", **Kadınlar Dünyası**, C.1, S.126, 11 Kanunusani 1329 (24 Ocak 1914), s. 126.
- Yunus Nadi, "Ulusal Artırma Yedigünü", **İktisat ve Tasarruf**, Şubat 1935, s. 10-11.

EK-2⁸⁶

⁸⁶ BCA, Fon Kodu:490.1, Yer No: 4.21.31.

Ek-3⁸⁷

(siret) DEVLET ARŞİVİ
GEMME...
BİRİNCİ TASARRUF HAFTASI PROGRAMI 4/12
Adana için

Yeni faaliyetleri:
Türk söndü ve yeni adana gazeteleri ile ticaret odası mecmuasının hafta içinde neşriyatta bulunarak , algı,yerli malı yemeğe,yerli malı gaymeğe ve tasarrufa teşvik etmek , MM

Söy faaliyetleri:
Halkevi tarafından gösterilecek hatipler yerli malı istihlâki ve tasarruf mevzuları üzerinde halkın kalabalık olduğu yerlerde aydış edileceklerdir.

Resim faaliyetleri :
Merkezden gelen resimleri , dövizleri kalabalık yerlerde asmak , gün çen seneden kalma propağanda filmini alsaray sinemasında perde aralarında halka göstermek .

Serghi faaliyetleri :
Manifaturacı , tuhafiyeci , itiriyatçı mağazalarında vitrin müsabakaları tertip edilecek , birinci gelenlere madalya ve takirname verilecektir.
Eski istasyon semtinde C.H.F. idarece ocağı binasında yerli mallar sergisi açılacak , serghi 12-birincikünun-934.çarşamba günü sabah saat(9)da açılacak ve 19/12/934. çarşamba günü akşam saat(17)de kapanacaktır. serghiye iştirak eden müesseseler arzu ederlerse satış yapabileceklerdir.

Müayin faaliyetleri
Haftanın ikinci perşembe günü ilk mektepler ellerinde kumbaralara ve döviz yazılı levhalar olduğu halde saat 13,30 da Mamakkamal mektebinin hareket ederek şehir ihilinde bir yürüyüş yapacaklardır. bu yürüyüş kolu abidin paşa cadidesi ile köprüye ve oradan kolordu caidesini takip ederek kuru köprüye varacak ,buradan borsa , belediye binası önünden geçerek hukümet caidesi tarikiile halkfırkası binası önüne varacaktır. askeri fırka bandosu bu nümeyiş kolunun başında bulunacaktır. bu nümeyişyerli mallarla süslennmiş sınaî müesseselere ait kamyonlarla iştirak edecektir. bu kafiye belediye , halk fırkası önünde durdurularak maarif müdürlüğünce tayin olunanok birer mektepli taraftından yerli malları ve tasarruf mevzuları etrafında söz edylenecektir.

Hafta zarfında kahvehanelerde ve gasinolarla çay ve kahve yerine portakal , ihlamur, üzüm , incir,fıfık ve snire verilecektir. lis ve orta mekteplerde hafta içinde yerli malı ve tasarruf mevzuları üzerinde birer temsil ve ya konferans verilecektir. gazi paşa ilk mektebinde umumî bir müsamer ve konferans verilecektir.
Her mektep hafta zarfında ayrı günlerde kumbaralarını bankalara götürerek , boğaltacaklardır.

MOKUR
Milli iktisat ve tasarruf
cemiyeti adana
şubesi

490	01			14	76	2

⁸⁷ BCA, Fon Kodu:490.1, Yer No: 14.76.2.

ESTEREBADÎ'DE KADI BURHANEDDİN*

*Mehmet ÖZMENLİ***

ÖZET

Önder, lider, yönetici neyi, nerede, ne zaman ve nasıl yapacağını bilen insandır. Kimin iktidar olduğuna bakılmamalı, iktidara gelenin nefsinin egemenliğinden arınıp arınmadığına bakılmalıdır. Arınmak da etrafındakiler yüzünden önder için oldukça zor bir süreçtir. Hükümdar çevresindeki insanları seçerken çok dikkatli olmalıdır. Zira bulunduğu mevkiye liyakat yoluyla gelmemiş insanlar, iktidar sahiplerini doğru işlere yönlendirmek yerine her söylediğini onaylayarak onun gerçekleri görme yeteneğini köreltebilirler. Her hükümdar iktidarını devam ettirmek ve mükemmelliği elde etmek için birçok şeye muhtaçtır. Her şeyi tek başına sağlaması olanaksızdır. Tersine bir ya da birçok insana gereksinim duyar.

İktidar-kul ilişkisi böyle doğmuştur. Hükümdar-kul ilişkisinde patron talep eder kul yazar. Ya da kul arzu ettiği patron idolünü ortaya koyar. Her iki halde de patron mitolojik bir kişiliğe bürünür. Konunun mihenk taşı olan kahraman yaratılması ögesi, daha çok bilim adamı ve sanatçılar eliyle yapılmıştır.

Bilim adamı ve sanatçı, patrimoniyal toplumlarda egemenin belirlediği sosyal onur, statü ve mertebe sayesinde bilimini ve sanatını icra edebilir. Bilim adamı ya da sanatçı hayatını idame ettirebilmenin egemene methiyeler yazmakla olacağını bilmektedir. Bu nedenle hükümdarlarını mesut edecek eserler vermeye çalışmışlar, hatta bu gayretleri sırasında abartılardan kaçınmamışlardır. Şairler, memduhlarını överken tarihî ve efsanevi şahsiyetlerden, tabiatüstü güçlere sahip masal kahramanlarından da yararlanırlar, onların üstün niteliklerine gönderme yaparak övülen kişinin şahsiyetinde bu kahramanları ve varlıkları bütünleştirirlerdi.

Bahsedilen bilim adamı ve sanatçılara örneklerden biri Kadı Burhaneddin "övücüsü" Aziz b. Erdeşir'dir. Aziz, Kadı Burhaneddin'i anlattığı eseri Bezm u Rezm'de öyle aşırılıklar yapmıştır ki, onu peygamberlerle karşılaştıracak üslup kullanmıştır. Ayetlerle söylediklerini desteklerken şiirinden de yararlanmıştır. Esterbadi'nin anlatımında Kadı Burhaneddin mitolojik bir kahramandır. Bu duruma Kadı'nın katkısı da azımsanamayacak düzeydedir.

Anahtar Kelimeler: Esterbadi, Kadı Burhaneddin, övgü, kul, iktidar, liyakat.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Yrd. Doç. Dr. Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, El-mek: mehmetozmenli@hotmail.com

KADI BURHANEDDIN IN ESTEREBADI

ABSTRACT

A leader is one who knows what to do where to do and how to do. Who is ruling is not important but whether the ruler has been purified from his self-matters. To be able to be purified is not an easy process for a leader. The ruler should be careful while choosing the people around him in that these people who have been promoted without any merit can blunt the ruler's abilities to see the realities by constantly confirming the ruler rather than directing towards right things. Every ruler needs many things to sustain his sovereignty and reach perfection. However he cannot achieve this on his own, he needs one or more people to do this.

The ruler-subject relationship has been born at this point. In this relationship, while the ruler demands, the subjects write or put forward his ruler idea. In both situations, the ruler has a mythological personality. The phenomenon of creation of a hero, which is the milestone of the issue, has been made by rather scientists and artists.

Scientist and artists can carry out their works thanks to social honor, status and position that the ruler has attributed in patrimonial societies. These scientist and artists are sure that to keep their lives is possible by praising the ruler. Therefore they have tried to create works to make their rulers delighted and they have not prevented themselves from exaggerate praising. While praising, the poets have employed historical and legendary figures, supernatural powers referring to their super qualities and have integrated these qualities with the praised ruler.

One of these scientists and artists is Aziz b. Erdeşir, the praiser of Kadı Burhaneddin. In his Bezm u Rezm, telling Kadı Burhaneddin, Aziz b. Erdeşir made so many exaggerations that he compared Kadı Burhaneddin with prophets. While he was supporting what he said via verses he also used poetry. In Esterbadi, Kadı Burhaneddin was a mythological hero. Kadı himself considerably contributed to this saying.

Key Words: Esterbadi, Kadı Burhaneddin, praise, subject, rule, merit

GİRİŞ

Devlet, yaşantımızın her alanında karşımıza çıkan ve varlığını binlerce yıldır koruyan, ancak çok kolay tanımlayamadığımız geniş ve kuşatıcı bir olgudur. Devlet, bazen kuvvet ve mücadele veya toplumsal sözleşme ile açıklanmaya çalışılır. Genel kanaat devlet kurmak insan olmanın özelliklerindendir. Her ne kadar bazı maddeci teorilerde gelecekte devletin kalkacağı iddia edilse de toplumsal düzen devletsiz düşünülemediğinden bu görüş ütopyadan öteye geçemeyecektir. İnsanlar toplum halinde yaşar ve olumlu ya da olumsuz her türlü insani gelişme imkânlarını toplum içinde gerçekleştirirler. Farabi'ye göre devlet, en üstün hayır, en yüksek kemal ve en yüksek saadete kendisi ile ulaşılan, kendi kendine yeten bir birliktir (Bayraklı, 1983: 25). Devlet adamında şu dört nitelik bulunmalıdır: Kültür, mantık, erdem ve cesaret. Farabi, yaratılışı ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

tabiatı gereği yöneticiliğe uygunluk arar, yöneticilikle ilgili irade ve melekelerle sahip olmalıdır demektir (Farabi, 1990: 74).

Her yöneten de devlet adamı değildir. Yani burada belirtilen ilkelere baktığımızda yönetenlerde bunlardan biri yoksa eksiktir. Bunlar birbirlerini tamamlayan ilkelere. Ancak yönetenlerin devlet adamlığıyla ilgili kamuoyu zaman zaman yanıltılır. Çünkü taraf tutanlar ve tutmayanların söylemlerinin gücü önemlidir. Propaganda yetenekleri ile halk yanıltılabilir. Taraf tutan iktidar sahibine toz kondurmazken, tutmayan ise hükmedeni yerden yere vurur.

Devlet adamları da çağlarının gereklerine uyum sağlayarak, yönettikleri kitleyi, hitap ettikleri kişileri bir arada tutmak, onlar arasında birlik sağlamak, toplum dayanışmasını korumak için ilke olarak kabul edilen sloganlara sarılırlar. Şayet çağında, dini akımlar geçerli ve kuvvetliyse ondan yararlanmak yolunu araştırırlar. Milliyetçilik veya herhangi bir ekonomik doktrin varsa ona sarılırlar. Yönettiği kitlenin psikolojisini ve çağının inançlarını göz önünde bulundurur. Kadı Burhaneddin'de egemen olmak istediği için politikalarını bahsettiğimiz şekilde belirlemiştir.

1. XIV. Yüzyılda Anadolu ve Kadı Burhaneddin

XIV. yüzyıl, tarihi ve siyasi bakımdan Türk dünyasının hareketli ve oldukça karışık bir dönemidir. Bir önceki yüzyılda İslam ülkelerinin hemen bütününe hâkim olan Moğollar, 14. yüzyılın ikinci yarısında parçalanarak dağılınca Türk dili ve kültürünün geçerli olduğu topraklarda eski güç dengesi yıkılmış, zayıflayan devletlerin yerlerini ya yeni beylikler ya da eskisinden daha güçlü çoğu Türk asıllı devletler almıştır. Yine bu yüzyılda Anadolu'da Selçuklu Devleti'nin yıkılması ve Moğol hâkimiyetinin son bulmasıyla Karamanoğulları, Osmanlıoğulları, Germiyanıoğulları, Aydınıoğulları gibi beylikler kurulmuştur. Anadolu'da beylikler arası toprak ve siyasi üstünlük kurma mücadeleleri siyasi güç, yüzyılın sonlarında Osmanlıların eline geçinceye kadar devam etmiştir.

Asıl adı Burhaneddin Ahmed olan Kadı Burhaneddin 1345'te Kayseri'de doğmuştur. Oğuzların Salur boyundan olan Kadı Burhaneddin'in ailesi daha önce Harizm'den gelerek Kayseri'ye yerleşmiştir. Babası Kayseri kadısı Şemseddin Mehmed'dir (Subaşı, 2006: s. 39).

Kadı Burhaneddin, Divan şiirinin kuruluş devresi diyebileceğimiz bir dönemde yaşamıştır. Şairin yaşadığı devir, siyasi istikrarın tam olarak sağlanamadığı, içte ve dışta bir takım sıkıntıların devam ettiği bir döneme karşılık gelmektedir. Bu kaotik durum içinde halkın çoğunlukla dini eğilimli hareketlerin yaşandığı mekânlara sığınma temayülleri göstermesi, manevi tatmin arayışlarına yönelmesi, huzuru bulma ihtiyacını giderek önemli hale getirmiştir.

Eretna Bey, 1352 yılında ölmüş ve oğlu Mehmed Bey döneminde bu Anadolu devletinin birliği zayıflamaya başlamıştır. Mehmed Bey, muhtemelen hâkimiyeti altındaki bölgelerin yönetimini verdiği, güvendiği kişiler tarafından suikast neticesinde 1365 yılında öldürülmüştür.

Onun ölümü, Orta Anadolu'nun siyasi birliğinin sona ermesi anlamına geliyordu. Birkaç mahalli lider bağımsız oldu. Bu beyliklerden bazıları, sınır bölgelerinde Hristiyanlara karşı savaşmak üzere Türkmenler tarafından kurulan gazi beylikleriydi. Diğer beylikler ise, Anadolu'daki İlhanlı Devletinin çözülmesinden faydalanan askeri valilerin ayrılıkçı talepleriyle kuruldu.

Yeni bağımsız beylerin birbirleriyle olan ilişkileri dostane değildi. Gerçekte bu dönemde ülkenin bütün tarihi her biri diğerinin aleyhine genişlemeye çalışan, bunu da aynı zamanda yapan beylerin arasındaki bir dizi savaştan ibaretti. Buna ilâveten Eratna'nın oğlunun öldürüldüğü dönemde Sivas kadısı Burhaneddin Ahmed, Orta Anadolu'yu hâkimiyeti altına alarak birliği sağlamak ve Eratna Devleti'ni tekrar kuvvetlendirmek amacıyla ortaya çıktı. Burhaneddin'in bu niyeti, bir dizi savaşa yol açtı. (Zachariadou, s. 224).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

1365'te Kayseri'de hüküm süren Eratnaoğulları'ndan Mehmed tarafından yirmi bir yaşında iken kadılığa tayin edilmiş, Mehmed Bey'in ölümünden sonra oğlu Ali Bey'in güçlü bir iktidar ortaya koyamaması sebebiyle Eratnaoğulları'nda karışıklıklar meydana gelince Kadı Burhaneddin vezir olmuş ardından 1380'de Ali Bey'in vefatıyla naipliğe atanmıştır. 1381 yılında da Sivas'ta tahta çıkıp kendi adına hutbe okutarak para bastırmıştır (Bala, 1952: 46) Yerel beylerin bazıları Kadı Burhaneddin tarafında yer alırken, diğerleri şiddetli bir şekilde ona karşı mücadeleye girdi.

Kadı Burhaneddin kendi adıyla kurmuş olduğu devlette on sekiz yıl boyunca durmadan iç ve dış güçlerle uğraşmıştır. Bir ara I. Bayezid ile de karşı karşıya gelmiş, ancak Timur'un Anadolu'ya doğru yola çıktığını haber aldığı dönemde I. Bayezid'le işbirliği içerisine girmiştir (Subaşı, 2006: 39-40).

Kadı Burhaneddin, kendisine isyan eden yeğeni Şeyh Müeyyed'i, Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman Bey'le yapmış olduğu anlaşmaya uymayarak öldürmesi üzerine, Kara Yülük Osman Bey'le karşı karşıya gelmiş ve onun tarafından 1398 yılında öldürülmüştür. Böylece Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti de son bulmuştur (Subaşı, 2006: s. 39).

2. Kadı Burhaneddin'in Eserinin Özellikleri

Kadı Burhaneddin Divanı, Türkçenin çok kıymetli hazinlerinden biri sayılmaktadır. Divanın tek nüshası Londra British Museum'da Or. 4126 numarada kayıtlı bulunmaktadır (Üçer, 1998: s. 34). Divanda 1268 gazel, 45 eksik gazel, 3 beyit, 20 rübai ve 116 tuyug ihtiva etmektedir. Türk dili ve Divan edebiyatının ilk örneklerinden olması bakımından bu eser 14. yüzyıl Türkçesi için bir hazine olarak kabul edilmektedir. Eski bir Türk nazım sekli olan tuyugda usta olan Kadı Burhaneddin, ifadelerindeki güzellik, lirizm, coşkunluk, renklilik ve samimiyetin yanında çok çetin bir şiirin de sahibidir. (Sürmeli, 2005: s. 3) Divanda atasözleri, deyimler, hikmetli sözler oldukça fazladır. (Üçer, 1998: s. 34-39) Divan, aynı zamanda arkaik ve mahalli kelimeler açısından oldukça renklidir.

Kadı, gazellerinde bir peygamberler tarihini özetler gibidir. Bu esnada hakiki aşk işlenir. Kadı Burhaneddin'in şiirlerinde sevgili için ölüm düşüncesinin ayrıntılarını da görmek mümkündür. Çoğu zaman sevgili için ölünebileceğini söyleyen şâir, sevgilinin ya da ondaki güzellik unsurlarının da öldürücü etkilerine değinmeden geçemez. Âşık, sevgili için pek çok müşküle katlanan bir yapıya sahiptir. Onun sevgiliye olan özlemi, hasreti, iştihayı aynı zamanda onu mecalsiz de bırakır, sevgiliden ayrı kaldığı her an aslında aşkın ölümü anlamına gelmektedir. Birkaç örnek:

“Kadı Burhaneddin'de sevgilinin tüm cefasını büyük bir sabırla çeken âşık, Hz. Eyyûb'a benzetilir (Dalbudak, 2008: s. 44)”.

“Kadı Burhaneddin, İbrâhim peygamber, kendi babası mesâbesinde olan Âzer veya “âzer” adıyla bilinen putu yıkmaya vesilesiyle zikredilir (Dalbudak, 2008: s. 44)”.

“Âşkın gönlünün aşk ateşiyle yanması ile Hz. İbrâhim'in Nemrûd tarafından ateşe atılması ilişkilendirilir (Dalbudak, 2008: s. 45)”.

“Kadı Burhaneddin, sevgili, sevgilinin dudağı, ağzı ve nefesi âb-ı hayât kaynağı olarak düşünüldüğünden can verme özelliği ile Hz. İsa'ya benzetilir. Kadı Burhaneddin'de sevgilinin dudağı İsa peygamber olarak düşünüldüğü zaman, yanağı, gözü ve kaşları da onun havarileri olarak anılır (Dalbudak, 2008: s. 53)”.

3. Esterebadi Hayatı

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, münşi ve şairdir. Hayatı hakkındaki çok az bilgi kendi eserinde bulunmaktadır. Ona göre, gençliğini Bağdat'ta geçirdi. Önce Celâyirîlerden Sultan

Ahmed b. Üveys'in yanında yaşadı. Timur'un 795/1392-3 tarihinde Bağdat'ı alması üzerine Meşhede, yani Kerbelâ'ya kaçtı. Fakat orada yakalanarak Timur'un oğlu Miran Şah'ın yanına götürüldü. Oradan da kaçarak 1394 yılında Sivas'a, Sultan Kadı Burhaneddin'in yanına gitti. Sivas'a gelerek Sultan Burhaneddin'in iltifatına mazhar oluyor ve ona intisap ediyor. Sultan, bir gece mecliste tarihten söz edildiği sırada, kendi Bezm u Rezm'lerini (Savaş ve Eğlence) haleflerine hatıra bırakacak bir tarih yazmasını teklif etti ve işte Bezm u Rezm bu suretle vücuda geldi.1398 yılında Kadı Burhaneddin'in ölümü üzerine oradan ayrılarak Kahire'ye göçtü ve hayatının sonuna kadar da orada yaşadı. Bundan sonraki bilgiler Mehmet Köprülü'nün Önsöz'ünde belirttiğine göre İbn Arabşah'ta geçmektedir. Köprülü, İbn Arabşah'ın eserinden alıntılarla belirttiğine göre; Mısır'a gittiği ve orada keyfine düşkün olan Aziz'in, bir gün yüksek bir yerden düşerek öldüğünü yazmaktadır.

4. Bezm u Rezm'in Önemi

İbn Erdeşir'in Bezm u Rezm adlı çalışması, Kadı Burhaneddin'in himayesi altında olan İbn Erdeşir, Sivas siyasetinden kaynaklanan olaylarla bizzat ilgili olduğu için Orta Anadolu hakkında kıymetli bilgiler verir.

Güvenilir tek kaynak, eserini Burhaneddin'in himayesinde tamamlayan Aziz İbn Erdeşir Esterabadi'nin Bezm u Rezm'dir. İbn Erdeşir'in anlatısı oldukça istikrarlıdır, Osmanlı ve Bizans kaynaklarından daha güvenilir olduğu düşünülmektedir ki, bu eser yıllar sonra yazılmıştır.

5.Kadı-Esterebadi ya da Hükümdar-Kul İlişkisi

Ortaçağ'da ki hükümdar ile ilgili İnalıcık'ın, Max Weber'den yaptığı alıntı önemlidir. "Hem Doğu'da hem de Batı'da, monarşilerde devlet; Patrimonyal yapıda olup egemenlik gücü, mülk ve tebaa, mutlak biçimde hükümdar ailesine ait sayılırdı ve yalnız onun lütuf ve inayetine erişenler, toplumun en şerefli ve zengin tabakasını oluştururdu. Hanedanlar arasında rekabet ve üstünlük yarışı, yalnız muhteşem saraylar, hadem ve haşemde değil, ilim ve sanatın hamiliğinde de kendini gösterirdi" (İnalıcık,2003: s. 9-10). Patrimonyal devlette bilgin hükümdarın prestijini, şanını yüceltmek için gerekli öğeler sayar. Bilgin bunu yaparken ideal hükümdarı arama düşüncesi, hükümdarı yönlendirme ya da koruyucusuna zıt düşmeme gibi gerekçeleri olabilir. Şair ve diğer sanatkârlarda aynı şekilde davranmışlardır. Özellikle doğu edebiyatına bakıldığında şairin himaye, inâyet arayışı, özel bir düzenleme ve kalıp içinde hükümdara sunduğu övgü, kaside nev'i içinde ifadesini bulur. Kasideler, başta öbür dünyada Tanrı'nın rızasını, peygamberin, velilerin şefaatinin ve bu dünyada Patrimonyal siyasi güç sahiplerinin himaye ve inayetine kazanmak için yazılırdı (İnalıcık, 2003: s. 23).

Bir eser veya kaside sunan yazar sahibine, hükümdarın inayeti türlü biçimlerde kendini gösterir. Sultan mesleğine göre, münşi ise kâtipliğe, ulemeden ise müderrislik, kadılık gibi bir ilmiye mansıbına veya vakıf hizmetine tayin eder; asker ise tımar, zeamet veya hassına terakki verir. Divan dilinde ulema ve şairlere yapılan para bağışına, in'âm, câ'ize, hil'ata, câme denir ve bunlar verilir.

6.Esterebadi 'de Kadı Burhaneddin

Kadı Burhaneddin'in durmak bilmeyen gayreti, cesur, saldırgan ve savaşçı ruh yapısı, onu mücadelelerle geçen sürekli ve hareketli bir hayatın içine çekmiştir. Şairin cesur kişilik özellikleri ve liderlik vasfı, mizacından ve yetişme tarzından ileri gelmektedir

6.1 Esterebadi'de Kadı'nın Soyu

Esterebadi Kadı Burhaneddin'i anlatmaya ailesinin soyluluğuna atıfta bulunarak başlamaktadır. Gerçi söze başlarken Kur'an'dan örnek vererek asaletin yersizliğini vurgulasa da atalarının asil soylu olduğunu yine de belirtmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Sultan'ın nefsinin olgunluğu, yapısının üstünlüğü, huyunun güzelliği, tabiatının cömertliği, rütbe ve makamının yüksekliği, "O gün, aralarında soy yakınlığı fayda vermez ve birbirlerine de bir şey soramazlar" (Kur'an-ı Kerim, 23/101) ayetinin de belirttiği gibi asil atalarının ve soylu ecdadının faziletlerini anlatmakla izah edilemezse de onlar, göğün yıldızları, gündüzün ve gecenin uğurları idiler. Büyük davaları kendi lehlerine çevirmede, toplumun menfaatini korumada her biri yıkılmaz bir kale ve sağlam bir sütun idi (Esterebadi 1990: s. 50, 51).

Sultan'ın yönetimdeki başarısının kendi kabiliyetlerinin sonucu olduğunu vurgular ama atalarının özelliklerinin de katkısını ihmal etmez: "Fakat o fazilet ve cömertlik örneği olan ailenin ileri gelenleri, ilim ve hikmet dostu hanedanının üyeleri, kendi devirlerinde önemli meselelerin çözücüsü, cesaret ve ıftihar yolunu birbirine bağlayan köprülerdi." (Esterebadi 1990: s. 51).

Sultan'ın soy kütüğünü âlimlik sıfatlarıyla birkaç göbek öncesini sayıp Türklerin Salur kabilesine mensup, Harizmlî olduklarını belirtir (Esterebadi 1990: s. 52).

6.2. Olağanüstü Doğum ve Çocukluğu

Esterebadi'ye göre Sultan çıplak doğmamıştır. Üzeri örtülüdür. Hatta "örtünün boyu alınından göBeyine kadar uzanıyordu" demektedir(Esterebadi 1990: s. 56).

Bezm yazarına göre bu mucize eseri doğanlar halifelerin ve meliklerin soyundan olmasalar bile, sonradan bir üne, yüksek bir makama ve rütbeye sahip olurlar. Bunlar, "temiz bir nefis ve kalple donanmışlardır. Haram ve kötü şeylerin pisliğinden, yasaklanmış çirkin olanların kötülüğünden uzaklaşmış, kusur ve günahların lekesinden içleri ve dışları korunmuştur." Yazar bu söylemlerini Kur'an ayetleri ile de desteklemektedir. (Kur'an, 12/24) Yani Hz. Yusuf kıssası ile Kadı Burhaneddin benzeştirilmektedir.

Anne rahmine düşüş tarihini doğum tarihi ile değerlendirip kutsal Zilhicce ayma rastladığını belirtir. Bunu da hadis ile kutsar: "Kutlu kimse, annesinden kutlu doğar." (Kutsi Hadis)

Yazarımız ayrıca kutsadığı hükümdarı müneccimlerin metotları ile de destekler. Müneccimlerin, insanın doğumunun uğurlu mu yoksa uğursuz mu olduğunu öğrenmek için iki tarihe başvurduklarını söyler. O iki tarihteki yıldız cetvelinin şeklinden, burçların uğurlu uğursuz seyyar ve sabit yıldızların o anda bulundukları noktaların durumundan, oluş ve yok oluş dünyasına gelen kimselerin mutluluğunu, mutsuzluğunu, cömertliğini, cimriliğini, hastalığını, sağlığını ve diğer durumlarını tespit ederler ve yıldızların o kimseler üzerindeki devamlı ve geçici etkilerini öğrenirler. (Esterebadi 1990: s. 57)

Anne rahmine düşüşü "miskat" olarak ifade eden bu müneccimlerin en ünlüleri olarak ise Batlamyus, Hüzmüz, Ma'sallah ve Zerdüş'tü örnek olarak verir. (Esterebadi 1990: s. 57)

Esterebadi, bu anlattıklarının gereksiz olduğunu düşünenler olabileceğini farz ederek izah yoluna gitmiştir. "Yüce Allah'ın tedbir ve takdiriyle ulvî varlıklar, suflî varlıkların meydana gelişinde etkili olmuş; semavi cisimler, yerel cisimlerin oluşumunda rol oynamıştır. Buna örnek olarak, güneşin bitkilerin yetişmesinden, hayvanların ve insanların gelişip büyümesinde oynadığı rolü gösterebiliriz." (Esterebadi 1990: s. 59)

Sultanın daha bir buçuk yaşında iken annesini kaybetmesini Hz. Muhammed'in (sav) hayatı il bağdaştırır.

Esterebadi, hükümdarın bizzat kendisinden duyduğu bir rüyayı nakleder: "Henüz iki yaşında süt emen bir çocukken şu rüyayı gördüm. Başımın üzerine gök kubbeden bir kandil indi. Kandil parlak bir ışık saçıyor ve hemen yanından şöyle bir ses geliyordu: 'Ben Cabbar-ı âlem'im (dünya hâkimiyim)' Bu sözü duyunca korku ve panik içinde uykudan uyandım. Korkudan vücudum tir tir titriyordu. Cabbar-ı âlem'in manasını anlayamamış, bu sözden ne kastedildiğini

bilememiştim. Fakat fakire-i Cabbar-ı Âlem adında sadece adını duyduğum, yüzünü görmediğim bir kadın vardı. O kadınla rüya arasında bir bağ kuramadım. Henüz konuşma yeteneği kazanmadığım için onu, kimseye de soramıyordum. Kendi aklım ve yeteneğim de meseleyi çözmeye yetmiyordu. Sonradan o olayın uyanırken başımdan geçmiş, onun nakışının hayat sayfasına resmedilerek rüyama girdiğini düşündüm.” (Esterebadi, 1990: s. 62).

Bu rüyasının az rastlanır mucizelerden ve ender görülür rüyalardan olduğunu belirtir. Cabbar-ı Âlem'in hükümdarlık dönemini anlattığını yazmaktadır. Yani Cabbar; galip gelen, âlim ise akıl ve bilgi yoluyla ülkeyi yönetendir. Bunu bir ayetle süsler: “Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nuru, içinde lamba bulunan, penceresiz bir oyuğa benzer. Lamba cam içerisindedir. Cam, sanki içinde bir yıldız.” (Kur'an, 24/35)

Hız. Musa'nın sıfat ve halleriyle donanmış olduğunu yazar ve “Musa'nın başına neler gelmişse Sultan'ın başına da onlar gelmiştir” demektedir (Esterebadi, 1990: s. 63).

Hız. Musa kıssasını Kur'an-ı Kerim'den örnekle anlatıp (Kur'an, 28/7, 2/49) hükümdarın çocukken yaşadığını örnekler: “O çocukken havuzun kenarında oynarken birden suya düştü. Pencereden onu gören babası, yerinden fırlayıp onu sudan çıkardı. Yüce Allah'ın Musa'yı annesi, Sultan'da babası vasıtasıyla sudan kurtarması dışında ikisinin durumu hakkında tam bir benzerlik vardır” (Esterebadi 1990: s. 64).

Övgüyü pekiştirmek için “O peygamberlerin, evliyaların ve âlimlerin sıfatlarıyla vasıflanmış, onların olgunluk, büyüklük, yücelik ve cömertlik sıfatlarını kendinde toplamıştır” (Esterebadi, 1990: s. 66).

Eğitim sürecinde elde ettiği başarıları hep Kur'an ayetleri ile desteklemiştir. Örnek: “Erginlik çağına erince ona hikmet ve bilgi verdik. İyi davranışları böyle mükâfatlandırırız.” (Kur'an, 12/22)

Yusuf suresinden alınan bu ayetin tefsirini yapan müfessirler İbn Abbas ve Razi Hız. Yusuf'un yaşının 33 ve daha üzeri olduğunu belirtmişlerdir. Bazı müfessirler olgunluk çağına erdi demektedirler. Arapça lügatlerde ulaşmak, erişmek anlamları da mevcuttur. (Çantay, 1984: s. 350) (Bilmen, 1985: s. 1551) (Züheyli 1991: s. 236) (Kesir 1985: s. 4046-4047) Elmalılı Tefsirinde “kıvamına erdi” şeklinde yazmaktadır. (Yazır, 1979: 4, s. 2854)

Polater, Razi ve İbnü'l-Arabî'ye atıfta bulunarak bu âyetteki “ilim verdik” ifadesini, onun zinanın haram olmasını bildiği; hikmet verdik ifadesinin ise, onun bu bilginin gereği olarak kendisini zinadan koruduğu anlamına geldiğini belirtir. Bilgiye, “nazari hikmet”, bu bilgileri uygulama alanına geçirmesi “amelî hikmet” denir. Çünkü “hüküm ve hikmet”, ilmin gerektirdiği şekilde insanın nefsinin şer duygulardan engellemesi demektir (Polater, 2007: s.24).

Yazar, bu ayet ile Sultan'ın ahlaken yüksek mertebesini de Hız. Yusuf ile özdeşleştirerek vermektedir.

Ömür yaşının on ikiye ulaştığı 757 (1356) yılında “Ona çocuk iken hikmet verdik” (Kur'an-i Kerim, 19/12) ayetinin belirttiği gibi dil, kelime bilgisi, sözdizimi, mana, beyan, belagat, aruz, hat gibi edebiyat ilminin bütün dallarında uzmanlık kazanıp, matematik, mantık, hikmet öğrendi (Esterebadi 1990: s. 68,69).

Yazar burada abartı sanatını mı kullanmış yoksa gerçekten Kadı on iki yaşında mı bu meziyetlere kavuşmuştur? Yusuf suresini yukarıda değerlendirdiğimizde Hız. Yusuf kıssasında Yusuf 33 yaşlarındadır. On iki yaşında bu kadar meziyet elde etmenin güçlüğü dikkate alındığında daha ileriki yaşlarda bu mümkündür. Ancak yazar, yüksek sadakati dolayısıyla Sultan'ı olağanüstü bir varlık haline getirmek için büyük çaba sarf etmektedir.

6.3. Kadı'nın Gençlik Yılları

1356 yılında çıkan karışıklıklar iyilik ve kötülük doğuran gece ve gündüzün, kötülük doğurması yüzünden Sultan, babasıyla birlikte Karaman vilayeti yolundan Suriye yolculuğuna çıktı. Musa gibi 20 gün denizi yarıp, ağaçtan bir bineğe (gemi) binerek menziller kat etti ve mesafeler aldı (Esterebadi, 1990: s. 69). Burada Hz. Musa'nın yaşadığı denizi yarma olayına benzetmek için gemiyi edebi bir üslûpla mükemmel tasvir etmektedir.

Esterebadi, Sultan'ı övmek için hayatı boyunca başından geçenleri özellikle Hz. Musa ve Hz. Yusuf kıssaları ile özdeşleştirmiştir.

H.764 (M. 1362-1363) yılında on dokuz yaşında iken Hicaz'a gitti ve hac görevini yerine getirdi. Sonra menkıbevi bir kişilik olarak bilinen Mevlana Akşehri ile kutsal yerleri gezerek onun ilminden yararlandığını ve çocukluğunda gördüğü rüyanın gerçekleştiğini anlatır.

Buraya kadar yaptığımız çalışma da dikkat çeken bir diğer nokta da rüya olgusunun sıkça tekrarlandığı ve rüyaların gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Ayrıca peygamberlerin nasıl rüyaları gerçekleşiyorsa Sultan'ın da öyle rüyaları mutlaka gerçekleşmektedir. Öyle ki gördüğü rüyadaki kandilin nuru ve kulağına gaip gelen ses, bazı bakımlardan Halil (Hz. İbrahim) ile Habib'in (Hz. Muhammed) başına gelenlerle tıpa tıp benzemektedir diyebilmektedir.

Geri döndüklerinde âlimlerin teveccühünü kazanmasına rağmen makam ve mevki sahiplerinin yüz çevirdiklerini, düşmanlık ve husumet gösterdiklerini, ayrıca büyüklük taslayıp "bizden daha kuvvetli kim var" dediklerini belirten yazar, bu durumu Peygamber (a.s)'in yaşadıklarına benzetmiştir. 'Makam ve mevki sahipleri nasıl Peygamber (a.s)'e karşı idiyeler, Kayseri'deki makam ve para sahipleri de Sultan'a karşı idiler' (Esterebadi 1990: s. 82,83).

6.4. Kadılık Makamına Gelişi

Bu kadar karşı duruşlar olmasına rağmen Sultan Kayseri'de kadılık makamına getirilmiştir. Esterebadi bu makama getirilme olayını da ilahi güce bağlamıştır: "İlahi irade tarafından kararlaştırılıp, düşünceden fiile çıktığı için Sultan'ın güçlü rakiplerinin ve kuvvetli düşmanlarının ona engel olmaları mümkün değildi" (Esterebadi 1990: s. 84).

"Sultan makamını adaletle süsledi. Üstün hizmetinin bereketi, asil tabiatının gereği olarak kısa bir süre içinde din ve diyanet işlerinde, şariat ve emniyet konularında bir düzelme oldu" (Esterebadi 1990: s. 85). Yazar, Sultan'ı överken dönemin genel durumu hakkında da bilgi vermektedir. Şöyle ki: "Daha önceki zalim kadıların ve sözde adalet mensuplarının haksız davranışları yüzünden yıllardır halk arasında yayılmış olan dine aykırı yenilikler ve kınanmış adetler ortadan kaldırıldı" (Esterebadi 1990: s. 85). "Zorbalar ve zalimler tarafından el konulup gasp edilmiş olan mescitler, mabetler, okullar, tekkeler, köprüler, zaviyeler ve hastaneler (darü's-şifa) gibi kutsal yerleri, hayır kurumlarını, vakıfların, sebillerin gelirlerini ve menfaatlerini o cahillerin ve rezillerin elinden geri aldı" (Esterebadi 1990: s. 86). Sultanın yaptıklarını şiirle taçlandırmıştır.

6.5. Karışıklıklar Karşısında Kadı'nın Tutumu

Muhammed b. Eretna'nın ölümü (M. S. 1365) üzerine ülkede fitne ve karışıklık çıkmıştı. Moğol ve Türkmen serserileri, fesat ve zorbalarla birleşerek, her tarafta başkaldırdılar (Esterebadi 1990: s. 87).

Bölgenin esas halkını teşkil eden Moğol ve Türkmen toplulukları müfsitlerle birlikte ayaklanmışlardı. Bu kanlı ayaklanmalar birçok şehirleri harabeye çevirmiş, iktisadî ve ziraî hayat durmuş, şehirli ve köylü halk kitleleri arasında huzursuzluk had şeklini almış, bölgenin Türk halkı

Güney ve Batı Anadolu'ya, göçe başlamıştı. Bilhassa Kırşehir ve Aksaray en fazla zarar gören şehirlerden idi. (Yücel,1970: s. 23)

6.6. Kadı'nın Rüyaları ve Esterebadi'nin Yorumları

Rüya ruhun en karanlık, en gizli köşelerine yerleşmiş dar bir kapıdır. Bu kapının benlik bilincinin var olmasından çok önceki bir zamana, ruhu bireysel bilincin hiç ulaşamayacağı bir yerin çok ötelere sürükleyip götüren o kökensel geceye açılır. Rüya siyasi mesajlar içeren kurucu rüyalar. Bu bakımdan da mitlerle benzerlikler göstermektedir. Sultan'da gördüğü rüyaları sürekli olarak Aziz ile paylaşmakta ve yorumlatmaktadır.

Sultanın Aziz'e anlattığı rüya "O karışık günlerde bir gece rüyamda şunları gördüm: Bana, 'Dünyada bir tufan çıkacak, dünyaya ve dünyadakilere ondan büyük bir zarar gelecek. Fakat gökyüzünden senin üzerine o tufandan seni koruyacak bir şey inecek' dediler. Yine aynı rüyada şöyle gördüm: Kulağıma korkunç bir gürültü geldi. Hemen içinde ikâmet ettiğim medresenin damına çıktım. Oradan zehirli yılanların ve haşerelerin evlerin pencere ve kapı aralıklarından içeri saldırdıklarını ve insanların korkudan feryat ettiklerini gördüm. Derhal bu rüyanın, tufan rüyası ile aynı manaya geldiğini anladım. Sonra gökten başıma inecek ve beni tufana karşı koruyacak şeyi beklemeye başladım. Bir süre sonra şeffaf bir şeyin önümde parladığını gördüm. Dikkatli bakınca onun çelik altın karışımı yapılmış, ucuna bir taç takılmış bir kemer olduğunu anladım. Onu belime takmak istedim. Fakat çok uzun olduğu için başaramadım. Aniden yanımda bir derviş belirdi ve kemeri göğsümden belime kadar vücuduma sardı. Tacı başıma, ok torbasını da koltuğumun altına taktı. Yanımda oturmuş birkaç derviş daha vardı. Onlara, "Gökten başıma kemer, taç ve okluk indiği halde bu tufan neden dinmiyor?" diye sorduğum zaman, "Onun etkisini göstermesi için yedi gün daha beklemen gerekiyor" dediler. Bu uğurlu ve hayırlı rüya, Sultan'ın iyi bir hale ve şerefli bir makama sahip olacağını göstermektedir. Esterebadi, Sultanın gördüğü bu rüyayı uzun uzun yorumlamıştır (Esterebadi, 1990: s. 93-94). Sultan sürekli bu türden rüyalar gördüğünü Aziz ile paylaşarak bunları eserine kaydetmesini sağlıyordu.

Kadı bu ve bunun gibi rüyalarını anlatarak kendisini yüceltmektedir. Bundan sonraki olaylar anlatılırken de sürekli rüyalarla Hz. Muhammed ve İslâm'ın büyüklerini gördüğünü anlatmaktadır. Anlattığı rüyada peygamberlerin kıssaları ile bağı kendisinin de kurduğu görülmektedir. Esterebadi, hamisi olan Sultan'ı yüceltmekte haklıdır. Çünkü Sultan'da kendi tarihini yazmasını istediği kuluna açık ya da kapalı yollarla kendisini yüceltici söylemlerde bulunmasını telkin etmektedir. İncelik, 'Patronun şairi dinlemesi ve takdir etmesi önemlidir' demektedir.

Rüyaların içinde hak rüyalar vardır. Ancak her rüya haktır ve her tabir de doğrudur denilmez. Rüya göre hareket ve rüyaya istinad etmek doğru değildir. Hatta fıkıh kitapları beyan ediyorlar: Şeytan her ne kadar Peygamberin suretine giremezse de Şaban'ın yirmi dokuzunda Peygamber (sav) herhangi bir kimsenin rüyasında yarın Ramazan'ın birinci günüdür oruç tutunuz diye emretse de bu rüya ile amel edilmez. Çünkü rüya ilim olmadığı gibi zabt da edilmez (Güneç, 1998: II. s. 300). Aziz, Sultan'ın gördüğü bütün rüyaları hayırlı amel derecesinde değerlendirmiştir.

"Bu tür rüyalar peş peşe onu ziyaret ediyor, evliyanın ve din büyüklerinin halleri, rüyada veya uyanırken ondan ayrılmıyordu. Sultan'ın o büyüklerden gördükleri veya duydukları şeyleri yapma isteği artıyor, ülkenin ve devletin işlerine dört elle sarılıyor, meseleleri halletme konusunda canla başla çalışıyordu. İşlerin özünü ve ayrıntılarını anlamaya çalışıyor, başlangıcını ve sonucunu ibret ve hikmet gözüyle görüyordu. İşlerin önüne çıkan engelleri ortadan kaldırmak için hiç çekinmeden kendini ortaya atıyordu" (Esterebadi, 1990: s. 95). Sultan'ın gördüğü rüyaları bir ilham kaynağı olarak algılamaktadır. Rüyasında gördükleri ile aynı halleri yaşadığına Sultan inanmakta ve Aziz de bunları anlatırken hem kendi şiirleri hem de Arap şairlerinden destekleyici örnekler vermektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Aziz, Sultan'ın gördüğü bir rüyayı şöyle yorumlamıştır. “Onun rüyasında 12'yi görmesi, Resul'den kalem alışı imanının güçlenmesine delildir. İlim ve cesaretin vârisi olan Allah'ın aslanından kılıç almak, onun Muhammed'in yoluna bağlılığının kuvvetlenmesine işarettir. Rühayı sadıka'yı uyanırken görmesi, Yusuf'un vasıflarının ona galip geldiğinin ve onun gibi yöneticilik makamına oturacağının bir işaretidir (Esterebadi, 1990: s. 97).

6.7. Esterebadi'nin, Ali Bey'i Destekleme Gerekçesini Açıklaması

Zamanın yöneticisi ve devrin hükümdarı Ali Bey b. Muhammed b. Eretna, ayyaş, içkiye düşkün ve işreti seven bir gençti. Devlet erkânı ve ülkenin emirleri, onu bu durumda görünce ona itaat etmekten el etek çektiler ve ondan uzaklaşmaya başladılar (Esterebadi 1990: s. 98-99).

Kadı Burhaneddin, kendisi için hâkimiyetin mukadder olduğu inancını yaymayı ihmal etmemiştir. Öyle görünüyordu ki Kadı Burhaneddin bu iş için dervişlerden geniş ölçüde istifade etmiş, devlet dâhilindeki zaviyelerde bunlar vasıtası ile halk yığınları üzerinde propaganda faaliyetine girişmiştir (Yücel, 1970: s. 25). Kanaatimizce gördüğü rüyaları da bir propaganda aracı olarak kullanmıştır.

Aziz, bu bölümü anlatırken; Devlet erkânı ve ülkenin emirleri, onu bu durumda görünce ona itaat etmekten el etek çektiler ve ondan uzaklaşmaya başladılar. Sonunda tabii olarak ülke ve devlet işlerinde aksamalar oldu. Din ve diyanette sapmalar meydana geldi. Yöneticinin yönetilenden, bilginin cahilden farkı kalmadı (Esterebadi, 1990: s. 97).

Aziz, Ali Bey ile ilgili güzel bir tespitte bulunmuş ve edebi bir üslupla anlatmıştır. “Padişahlık, onun elinde, görmeyenin elindeki bir mücevher gibiydi. Onun kollarına bırakılmış olan ülke gelini, bir hadımın kollarına bırakılmış genç bir kıza benziyordu. Onun ne iyi ad kazanmaya ne de cömert olmaya niyeti vardı” (Esterebadi, 1990: s. 101).

Sultan'ın Ali Bey'i desteklemesini; devlet işlerinin bozulmasına, ülkenin durumunun kötüleşmesine, namusun ve hayânın yok olmasına mecburen göz yumuyor, o kötüye gidişi ve sapıklığı görmezden geliyor, o tuzsuz çorbayı içiyor, o kusurların üzerine örtü çekiyordu. Ali Bey gibi toplumun ve özellikle İslâm inancında samimi olanların kabullenemeyeceği birini destekleme sebebi olarak “ben bunu onun iyiliği için yaptım.” sözüyle izah etmektedir (Esterebadi, 1990: s. 102).

Ali Bey'in iktidarını ayrıntıları ile anlatmaktadır. Yeni karışıklıkları Moğol askerlerinin yaptıklarını ve Karamanoğullarının Kayseri'ye gelişlerini, olumsuz önderliğine rağmen Sultan'ın Ali Beyi badirelerden kurtarışını, hatta Kayseri'yi işgal eden Karamanlıları da savaşıp yendiğini anlatmaktadır (Esterebadi, 1990: s. 102 vd). Sultan'ın Karamanlıları Kayseri'den çıkarmasını bir fetih olarak ifade ettikten sonra Kur'an ayetiyle desteklemiştir. “Biz sana apaçık bir fetih verdik” (Kur'an-ı Kerim, 48/1) Aziz, “bu müjde Sultan adına söylendi”, demektedir (Esterebadi, 1990: s. 105). Ali Bey, Kadı Burhaneddin'in elinde oyuncak bir vaziyette bulunmakta idi. Burhaneddin hem bu ayyaş hükümdardan kurtulmak ve hem de etraftaki beyleri temizlemek için Ali Bey'i ister başarılı olsun ister olmasın sefere teşvik ediyordu.

6.8. Sultan'ın Arabuluculuk Yapma Gerekliğinin Açıklaması

Eretna Beyleri arasında sürekli anlaşmazlıklar yaşanmakta idi. Aziz, Sultan'ın bu anlaşmazlıklarda hep arabuluculuk yaptığını yazmaktadır. Bunlardan biri de Amasya Beyi Hacı Şadgeldi'nin eşinin vefatı dolayısıyla taziye gelen Sivas Beyi Hacı İbrahim ile Hacı Şadgeldi arasında sözlü sataşmaya Kayseri Beyi Ali Bey, Hacı Şadgeldi'nin yanında yer alarak karışınca, ortalık daha fazla karışmasın diye Sultan müdahale de bulunmuştur.

Aslında çokta iyi anlaşılmayan Sultan ile Hacı İbrahim bu olaydan sora yakınlaşmış ve Ali Bey'i Kayseri emirliğinden azletmiş ve Kadı ile anlaşmaya varmıştır. Aziz, Sultan'ın desteklediği Ali Beyi yerden yere vuracak anlatımlarda bulunmuştur. Bundan sonraki anlatımlarında Aziz, sanki Kadı'yı anlatırken kullandığı makama taşımaktadır. "Emirlik ve yöneticilik hakkın iken, o makam ve mertebeye ulaşmak için çaba harcamamak ve o imkânı değerlendirmemek doğru bir iş olmaz" (Esterebadi, 1990: s. 110).

Sultan ile Ali Bey arasında ihtilaf ortaya çıktı. Ancak, Hacı İbrahim ile ilgili söyledikleri de iktidar olma duygusunu ortaya koyar niteliktedir. "Hayret ben tehlikelere ve felâketlere göğüs gereceğim, başka biri ondan faydalanıp onun meyvelerini toplayacak" (Esterebadi, 1990: s. 110). Bu söylediklerini duyan Hacı İbrahim hemen tedbirini almış ve Sultan'a teklifini sunmuştur. "Eğer şu anda Ali Bey'i Kayseri'den uzaklaştırır, ayağını o bölgeden kesersen, orayı senin emrin ve yönetimin altına bırakırım. Orada bulunanlara göz dikip sahip çıkmam. Aksine seni destekleyip, güçlendirmeyi kendime borç bilirim, elimden geldiği kadar sana yardımı görev sayarım" (Esterebadi, 1990: s. 112).

İnsan doğasının üstünlük, düzen ve kontrol arayışının nesnel bir göstergesi olan güç kavramının, insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Çünkü güç ile ilgili konular ve güç mücadeleleri, tarihin her döneminde ve toplumun her kesiminde görülmüştür ve görülecektir. Buradaki olaylarda da açık bir biçimde görülmektedir ki, güç elde etmek için yanardöner usullerle ittifaklar kurulabilmektedir.

Aziz, Ali Bey'in bundan sonraki sıkıntılı günlerini anlatırken Sultan'ın yine ona destek verdiğini teferruatıyla anlatmaktadır.

6.9. Kadı'nın Vezirliği

Ali Bey, Sultan sayesinde emirlik makamına getirildi ve kendisi de vezir oldu (1378) (Yücel, 1970: 34; Esterebadi, 1990: 134). Sultan, o şerefli görevi üstlendikten kısa bir süre sonra adalet ve kanuna uyarak insanlara iyilik ve yardımda bulundu. Sıradan ve seçkin kişilerin, uzaktakilerin, yakınındakilerin istek ve arzularını yerine getirmek ve onların amaçlarına ulaşmaları için gayret sarf etti. Çalışma hızını son haddine getirerek, devrin büyüklerinin boynuna iyilik ve merhamet tasmaı taktı ve onları kendine bağladı. İyi hareketler ve tatlı sözlerle herkesin gönlünü hoş tuttu. Devlet sarayının alanını, ülke arsasının göğünü, eziyet ve işkence pisliğinden arındırdı (Esterebadi, 1990: 136).

Kadı Burhaneddin, payitaht Sivas'ta vuku bulan hadiselerle birlikte beylikteki umumi durumu göz önünde tutarak Eretna tahtının büyük tehlikeler geçirdiğini hissetmiş ve fiili müdahale için takip edeceği yolun esaslarını tespit etmiş olmalıdır. Bununla beraber Kadı Burhaneddin'in çoktan beri Eretna tahtına göz koymuş olduğu ve bunun için bazı faaliyetlerde bulunduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.

6.10. Kadı'nın İktidar için Yaptıkları

Eretna beyliğinin ve nihayet Kadı Burhaneddin'in amansız rakibi olan Hacı Şadgeldi, Burhaneddin'in bir pususuna düşürölüp öldürölldü. Aziz, bu olayı da Kadı'nın rüyası ile anlatmaktadır. "Bu gece rüyamda Hacı Şadgeldiyi yenip, yanında bulunan hayvan ve malları yağmaladığını, gördüm"

O tarihten uzun bir süre önce de rüyasında, kendisine saldıran büyük bir yılanı tutup başını dizine koyarak, beyaz saplı bir hançerle ağzını yardığını, yılan ölünce, derisini yüzüp, ondan sahtiyan yapmak istediğini, yılanın yağının ve suyunun eline bulaştığını görmüştü.

O gördüğü rüya aynen gerçekleşti. Çünkü Sultan, yılan kılığında görünen Hacı Şadgeldi'ye saldırıp onu ortadan kaldırdı. Onun malım, mülkünü, hazinelerini ve definelerini ele geçirdi. Sultan'ın eline bulaşan yılanın yağı ise, dünya malını, altın ve gümüşü simgeliyordu.

Sultan, kalbine padişahlık sevdasını yerleştiren, tahtı kendinin malı gibi gören, büyüklük ve üstünlükten dem vuran, zorba ve zalim Hacı Şadgeldi'nin gailinden kurtulup, kafası, onun çıkaracağı engelleri ve ondan alacağı öcü düşünmekten rahat edince emniyet ve huzur içinde padişahlık tahtına oturdu (Esterebadi 1990: 238). Satır aralarında Kadı'nın Hacı Şadgeldi'ye nasıl bir kinle baktığı açıktır. Kadı Burhaneddin, 1381 yılı Sonbaharında, tahta oturmuştur.

Kadı Burhaneddin'in istiklâl ilân etmesi üzerine Eretna Beyliğine düşman ve düşman olmayan bütün bu bölge beyleri Burhaneddin'e karşı ittifak etmek ve yeni kurulan bu beyliği ortadan kaldırmak için birçok teşebbüslere giriştiler.

6.11. Suikast Girişimleri Karşısındaki Tutumu

Kendisine birçok suikast girişimlerini de anlatan Aziz, bu badirelerden Allah'ın izniyle kurtulduğunu anlatırken, kendisine karşı bu girişimlerde bulunanları tespit ettiği halde cezalandırmadığının gerekçelerini edebi bir usulle ifade etmektedir. Aslında bu usule baktığımızda günümüz liderleri içinde alınması gereken dersler olduğu görülmektedir.

Aziz, “cezalandırma işlerinde acele etmek, padişahlar için büyük bir ayıp ve çirkin bir davranıştır. Çünkü olayın başka türlü olması da mümkündür. O, iftira ve yalanın eseri olabilir. Öyle olursa pişmanlık fayda etmez. O iş, Allah'ın ve kulun indinde kınanıp lanetlenir. Akıllı kimseler, ‘Acele eden sonunda utanır’ demişlerdir. Şimdi yapacağımız şey odur ki, ‘Bir işe iyilikle başlayan iyi, kötülükle başlayan kötülük yapar’ sözüne uyup, sabrı ve tahammülü kendimize rehber edelim. Olanları onlardan saklayalım. Ali Paşa'ya iyi davranıp gönlünü alarak, onu makam ve mevkiine gönderelim. Sıradan ve basit kimseler olan, ellerinden hayır da şer de gelmeyen Ahi Nevruz, Mahmud Fic ve arkadaşlarının yaptıklarını büyütmeyle ve onlara göz yumalım. Çünkü bu kimselerin dayanağı ve akıl hocası Ali Paşa'dır. Ondan ayrılıp koptukları zaman yalnız başlarına ellerinden bir iş gelmez. Zaman geçtikçe bu hayal onların aklından silinir ve bu düşüncelerinden pişman olurlar. Bu ihanetin ve nankörlüğün utancı ve azabı onlara yeter ve onlara ölümden daha acı gelir.”

6.12. Sultan'ın Oğullarını Sünnet ettirmesi Esnasındaki Eğlenceler Tasviri

Eğlence sofrasını yaydı. Neş'e tahtına başı dik olarak oturdu. Emri' üzerine toplantı halka açıldı. Bülbül sesli şarkıcılar ağızlarını açtılar. Sakiler erguvan renkli şarabı sürahinin 'boğazından akıtıp altın kadehlere doldurarak meclisin her tarafına dağıttılar. Ay yüzlü sakiler kadehleri doldurup, ruhları rahatlatıyor, gam kapısını kapayarak neş'enin yüzünü açıyorlardı. Bazen bal gibi dudağıyla âşıkların ağzının suyunu akıtıyor, bazen de şeker gibi gülmesiyle orada bulunanların damağını tatlandırıyordu. Buhurdandan çıkan koku, göklerin en yüksek yerine ulaşıyor, ud'un sesi Zöhre-i zehrâ'nın sesini boğazında bırakıyordu (1990: 348).

Sarhoşlar sevinç, sakiler işve, âşıklar coşku ve çalgıcılar kendinden geçmiş bir hal almış, gül renkli şarap, içenlerin beyin alanına saldırı düzenliyor, akıl ayağı yanlışı yere basıyordu. Meyhanenin güneşi olan saki, erguvan renkli berrak sıvıyla kalplerin alanından kuruntuları temizliyor, rengi olmayan manevi şarabın kalemiyle canların elbisesini nakışla işliyor, insanların gözüne büyük ile küçüklük aynı ölçüde görünüyor, küfür ve İslâm onlara bir geliyordu (1990: 349).

Aziz, saray eğlencelerini edebi bir tarzda anlatmıştır. Debdebeyi ve İslama aykırı eğlence tarzı ustalıklı bir şekilde vurgulanmış. Tevazu iktidar sahiplerinde ne kadar kalıcıdır, sadece sünnet şöleni olan bu eğlencede görmekteyiz. Aziz sünneti anlatırken dahi abartının ötesine çıkmış: “O sırada törenin düzenlenme sebebi olan padişahın oğlunun sünnetinin yapılmasına geçildi. Sünnet

işinde eli, Musa'nın beyaz eline (yed-i beyzâ) benzeyen, o sanatın icrasında Samirî'nin büyüsunü geride bırakan, İsa'nın mucizelerine benzer mucize gösteren usta sünnetçi, üstü gümüşle kaplanmış olan usturasını alıp onu organın ucuna vurarak orada bir fiskiye meydana getirdi. Hurmayı kabuğundan ve şeker kamışını bağından kurtardı. Bu sünnetin ünü dünyanın her tarafına yayıldı (1990: 349).

6.13.Eğlence ve İşrete oturması

Osmanoğulları'yla savaşları, Moğollar ve Taceddin Beyliği ile savaşları ve daha çevresindeki birçok beylik ve devletle yaptığı savaşlar Aziz tarafından yanlış olarak anlatılmıştır. Bu mücadelelerde birçok yerleri ele geçirmiş ve bolca ganimetler elde etmişlerdi.

Artık kazançlı Sultan Kayseri'ye geldi. Saadet koltuğuna ve mutluluk tahtına gönül rahatlığıyla oturdu. Savaş yangınından çıkıp eğlence sofrasına geldi. Mücadele elbisesini, istirahat elbisesiyle değişti. Din ve millet işlerini tamamladıktan, ülke ve saltanat meselelerini hallettikten, padişahlık şartlarını yerine getirdikten, idareciliğin gereklerini yaptıktan sonra eğlence sofrasını yaydı. Utanma perdesini kaldırıp güzel kızlarla yakınlık kurdu. Üzüm suyuyla dost oldu. Kalp sayfasından efkâr ve üzüntüyü silmeye, şarabın etkisiyle beyin alanından nefsanî sıkıntıların tortusunu temizlemeye başladı. Ruhu ferahlatan badeyi, gümüş tenli sakilerin elinden içti (Esterebadi 1990: 377).

Sultan her fetih sonrası işret meclisleri oluşturuyordu. Savaş (rezm) hazırlığından kurtulup, eğlence (bezm) rahatlığına kavuştu.

Sultan, her sabah o yerlerde ve mıntikalarda sabah rüzgarı gibi gül-bahçesine salına salına yürüyor, her akşamüstü selvi gibi nehrin bir kıyısına oturuyor, gül yüzlülerin eliyle sunulan şarap kadehlerini arka arkaya boşaltıyor, kumruların ve bülbüllerin ötüşünü dinliyordu. O sırada etrafı görmek ve avlanmak için sıçrarken şimşegın harmanına ateş atan, hızlı koşup yürümekte suyun gözüne toprak saçan, fil yapılı, dağ gövdeli, demir ayaklı, rüzgâr süratli, güçlü boyunlu, geniş göğüslü, açık sineli al bir ata bindi (Esterebadi 1990: 409).

Her türlü kuşların, her cinsten vahşi hayvanın yaşadığı yer olan o sahranın çalılık ve ormanlarında atının dizginini gevşetip hızla koşturuyor, sert taşı delen okunu, şahane okluğundan çıkarıp ceylanların ve yaban eşeklerinin iç organlarını birbirine katıyor, kılıcının keskin ucuyla onların karınlarını yarıyor, kellelerini kesiyordu. Kıyıya köşeye ölüm saçıyor, yaydan saldırdığı her ok, kader oku gibi hedefine değişiyor, orada bulunanlardan aferin ve bravo sesleri yükseliyordu. O, o seslerden daha da coşuyor, av alanında durmadan yer değiştirerek canlıları yere seriyordu. Aşağıdan yukarıya ateş, yukarıdan aşağıya sel gibi giden mağrur şahinini havaya bırakıyor, o demirden tırnaklarıyla kuşları havada esir edip toprağı üzerine atıyor, çeliğı kıran gagasıyla onları vurup öldürüyor, kanadım kolunu kırıyordu. Sanki yaydan fırlamış bir ok gibi sıçrayıp kuşların vücuduna saplanıyor, kuru çöpü yakan ateş gibi onları yakıyordu (Esterebadi 1990: 410).

6.14.Sultan'ın Timur'a Karşı Tavrı

Sultan, Emir Timur olayını yeteri kadar düşünmüş, onun zararını, faydasını ölçmüş, onunla bir olmanın, dostluk ve arkadaşlık kurmanın Mısır'ın, Suriye'nin ve diğer İslâm ülkelerinin yıkımını istemek demek olacağını anlamıştı. Ona Suriye'nin ve Rum'un anahtarı ve o iki ülkenin geçit yeri olan Sivas'a giriş çıkış fırsatı doğunca, yolunun açılmış olacağını, o ülkelerinin tamamının yıkılıp yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını, bu yüzden büyük bir bölgenin harap olacağını ve insanlardan boşalacağını iyi biliyordu. Sultan, fikir ve düşünce pınarını, tereddüt ve şaşkınlık çer çöpünden temizleyerek, Emir Timur'un ülkeden kovulup uzaklaştırılması konusunda çaba harcama niyetini pekiştirdi. Onun gönderdiği elçiyi tutuklayarak, her gün ondan bir miktar vergi almaya karar verdi (Esterebadi 1990: 419).

Timur'a karşı koymak amacıyla doğuda bulunan Erzincan üzerine yürüdü ve Emir Mutaherten'i mağlup edecekken askerlerin yanılırları üzerine savaşı kaybetti. Aziz, Huneyn savaşı ile benzeştirmiştir (Kuran-ı Kerim 9/25). Sultan Sivas'a geri dönmüştür. Bundan sonra Hem Timur müttefikleri hem de bazı beylikler ile olan yeni savaşları anlatılmaktadır.

Aziz, eserini şu sözlerle tamamlar: "800 yılının Recep ayının (Mart 1398) başlarında Perşembe günü kuşluk vakti, bu kitabın yazımı ve nüshalar haline getirilme işi tamamlandı. Bu kitabın yazarı, kötü kişilerin şerrinden Sivas başkentinde (darul-mülk) oturan, fakirlere ve düşkünlere yardım eden, Allah'ın kulları hakkında sevgi besleyen Halil Sultani tarafından himaye edildi. Allah onun evinden kötülüğü uzaklaştırsın! Annesinin ve babasının günahlarını bağışlasın Allah'a hamd ve Peygamber'e, onun soylu ve pak evladına ve ashabına salat ve selam olsun!" (1990: 495).

Sonuç

Temelde liderlik ve yönetim, insan davranışlarının istenilen tarafa yönlendirilmesiyle ilgilidir. Bu da davranışları etkilemeyi gerektirir. Davranışları etkilemek ise güç kullanımı ile olabilir. Sadece bugün değil eski dönemlerde de iktidarda olanlar yönettikleri halk kitleleri ile bazı ilişki modelleri kullanmışlardır. En baskıcı yönetim modelleri bile iktidarlarını halka benimsetmek için gücün yanı sıra bazı ikna metotlarını da kullanmışlardır.

Bu metotlardan biri rüyalar. Rüyaların hepsi siyasi içerik ve kaygılar taşımaktadır. Rüyaların verdiği en önemli mesaj hiç şüphesiz siyasi olanıdır. Her şeyden önce rüyada halkın sembol dilinin kullanılması siyasi erk iddiasında bulunan kişi veya grupların bu iddialarını geniş halk kitlelerine duyurmak ve onları ikna etmek için kullanabilecekleri en etkili yollardan birisidir. İkincisi rüya içerisindeki semboller rastgele semboller olmayıp siyasi erk iddiasında olanların bu erki ya da kut'u tanrıdan aldıklarını çok sembolik ve açık bir şekilde hedef kitleye anlatmaktadır.

Güç kaynağı, bilgidir, fiziksel kuvvetten, görünümünden, paradan, yetkiden, beceriden, organizasyon içerisinde gösterilen başarıdan vb. oluşmaktadır. Ancak, gerçekte güç temeli kurmak, güçlü noktalardan kuvvet alıp, zayıf noktaları yenmeyi, kişilerin kendisiyle diğer kişi ve kişiler arasında bir bağımlılık yaratmasını gerektirir. Bu nedenle, güç kavramının tanımlanmasında bağımlılık yaklaşımı sıkça kullanılmış, hatta bazı yazarlar tarafından güç, bağımlılığın bir fonksiyonu olarak algılanmış, kişi veya kurumun birbirine bağımlılığıyla ilişkilendirilmiştir. Hükümdar ile tebaa arasındaki ilişkide böyle olmaktadır ki, tebaadan şair ve bilim adamları bu bağımlılıklarını övgüye ve belli ki iktidara şirin görünmeye kadar götürmektedirler.

Tarihin yıpranmış sayfaları arasında yazılı bir yasa maddesi olarak rastlayamamak da sanat ile saltanat arasında, birbirlerini destekleyen gizli bir anlaşma olagelmıştır, ihtişam toplumları, çıkarları uğruna daima sanatı kullanırken, sanat da ihtişamı desteklemekten kaçınmamıştır. Gerek doğu gerekse batı ortaçağlarında bu ilişki daha belirgin hâldedir ve saltanatlar sanat vasıtasıyla kendilerini sonraki kuşaklara anlatmayı hedeflerken; sanat da hem çağında, hem de sonrası devirlerde kalıcılığını saltanat ile sağlamıştır. Kadı Burhaneddin hem kendi eseriyle hem de Aziz b. Erdeşir'in eseri ile kalıcılığını gerçekleştirmiştir.

KAYNAKÇA

ALPASLAN, Ali, (1977) Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Yayın no:232 (1000 Temel Eser:73), Ankara: s. XV.

- ARAZ, Rifat, (2006) “Kadı Burhaneddin’in, Kimlik Ve Kişilik Yapısı İle Hayata Bakış Tarzının Tuyluqlarına Yansıması” Berceste Kayla Kùltür – Sanat-Edebiyat Dergisi, Aralık 5/54, Adana, s. 25-29.
- BAYRAKLI, Bayraktar, (1983) Farabi’de Devlet Felsefesi, Doğuş Yay. İstanbul.
- BİLMEN, Ö. Nasuhi, (1985) Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meal-i Âlisi ve Tefsiri, C. 3, İstanbul
- BALA, Mirza (1952) “Kadı Bùrhaneddin” maddesi, İslâm Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, Cüz. 55, İstanbul, s. 46-48.
- ÇANTAY H. Basri, (1984) Kur’an’ı Hakîm ve Meal-i Kerim, C. 1, İstanbul.
- DALBUDAK, Dursun, (2008) Kadı Burhaneddin İle Şeyhi’nin Gazellerinin Din Ve Tasavvuf Açısından Karşılaştırılması, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Edirne.
- ELMALILI M. H. Yazır, (1979) Hak Dini Kur’an Dili, Esre Neşriyat, C. 4, İstanbul.
- ESTEREBADİ, (1990) Bezm ü Rezm (Eğlence ve Savaş), Çev. Mürsel Öztürk, Kùltür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- FARABİ, (1990) El- Medinet’ül –Fazıla, Çev. Ahmet Arslan, Kùltür Bak. Yay, Ankara.
- GÜNENÇ, Halil (1998) Günümüz Meselelerine Fetvalar, C. II, Anadolu Yayınları, İstanbul, Hazar, Mehmet, (2011) “Kadı Burhaneddin Divanı’nda Geçen Tarihî Azerbaycan Türkçesine Ait Döy- ‘Dayan-’ Fiili Üzerine”, Tarihsel Gelişimi İçindeki Oğuz Türkçesi ve Kadı Burhaneddin Uluslararası Çalıştayı, TTK ve Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- İBN-İ KESİR (1985) Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri, Çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, C. 8, İstanbul.
- İNALCIK, Halil, (2003) Şair ve Patron, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- KÖYMEN, M. Altay, (1993) Büyük Selçuklu İmparatorluğu I, TTK, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin, (1978) Türk Kùltür Tarihine Giriş, c. I, Ankara.
- POLATER, Kadri, (2007), “Kur’an ve Kitabı Mukaddes’e Göre Yusuf Kıssası”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII, S. 3, Samsun, 133-161.
- SARIKÇIOđLU Ekrem, (2008) Dinler Tarihi, Fakùlte Kitabevi, Isparta.
- SUBAŞI, Muhsin İlyas (2006) “Kadı Burhaneddin Ahmed’in Siyasî Kişiliği”, Berceste, S. 54,
- SÜRMEİ, Şahin. (2005) Kadı Burhaneddin Divanı: Anlam Çerçevesi, Gaziantep Üniv. Sos. Bil. Ens. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Gaziantep.
- ÜÇER, M. (1998) Kadı Burhaneddin Ahmed Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi, Bilge, İstanbul, ss.34-38.
- VEHBE EZ-ZUHAYLÎ, (1991) et-Tefsîru'l-Münir, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, C. 12, Beyrut.
- YÜCEL, Yaşar, (1970) Kadı Burhaneddin Ahmed Ve Devleti, AÜDTCF Yayınları, Ankara.
- TANPINAR, A. Hamdi, (2009) XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Yay. Haz. Abdullah Uçman, YKY, İstanbul.
- ZACHARİADOU, ELİZABETH A., (1979) “Trebizond and Turks (1352-1402)”, ‘Αρχαίov Πόvov, “Black Sea”, Birmingham, 18-20 Mart 1978, Atina, pp. 333-358.

ZACHARİADOU, ELİZABETH A., Trabzon ve Türkler (1352-1402), Çev. Murat Keçiş, OTAM, Sayı: 22, Ankara,2007, s. 221-241,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

İBRAHİM SÜREYYA BEY (YİĞİT) 'İN HAYATI VE PARLAMENTER FAALİYETLERİ*

*Vicdan ÖZTÜRK***

ÖZET

Bu makalede Osmanlı Devletinin son döneminde hayata gözlerini açan ve imparatorluğun çöküşüne şahitlik ederek, onu kurtarma mücadelesi veren İbrahim Süreyya Bey (Yiğit)'in hayatı ve parlamenter faaliyetleri ele alınmaktadır. Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdikten sonra memuriyet göreviyle mesleğe başlayan İbrahim Süreyya Bey'in hayatının neredeyse büyük bir bölümü tehlikeli maceralarla geçmiştir. İki senelik memuriyeti sürecinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkileri, II. Abdülhamit döneminin baskıcı günlerinde onun Sinop Cezaevi'nde kalmasına neden olmuş, üç senelik mahkûmiyet sürecinden sonraki yıllarda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı ele geçirmesi ile birlikte memuriyetine idari görevlerle devam etmiştir. İbrahim Süreyya Bey, Osmanlı Devletinin Rumeli topraklarından birinde kaymakamlık görevini sürdürürken, Trablusgarp Savaşının başlamasıyla birlikte, hiç tereddüt etmeden idari görevinden istifa etmiş ve gönüllü bir nefer olarak savaşa katılmıştır. Bu savaşta Mustafa Kemal'in emrine girmiş ve aralarında yıllar boyu sürecek bir dostluk başlamıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında Gelibolu Mutasarrıfı olduğu sıralarda Mustafa Kemal ile yolları yine kesişen İbrahim Süreyya Bey, savaşın hezimetlerini bilfiil yaşamış, ülkenin parçalanmaya çalışıldığı felaket günlerinde yakın dostu Mustafa Kemal ile birlikte her türlü riski göze alarak Anadolu'daki mücadeleyi başlatan isimler arasında yer almıştır. Millî Mücadeleden sonra da Mustafa Kemal ile birlikte yürüten, savaşın yıkıntılarından yeni bir devlet yaratan isimlerden biri olan İbrahim Süreyya Bey, 1950'li yıllara dek uzanan yaşam yolculuğu boyunca önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Süreyya Yiğit, Trablusgarp Savaşı, Millî Mücadele, Yeşil Ordu, Cumhuriyet Halk Partisi.

İBRAHİM SÜREYYA BEY (YİĞİT)'S LIFE AND PARLIAMENTARY ACTIVITIES

ABSTRACT

In this article, life and parliamentary activities of İbrahim Süreyya Yiğit who first saw the light of day in the last period of Ottoman Empire

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Okt. Kocaeli Üniversitesi Rektörlük Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi, El-mek: vicdansuloglu80@hotmail.com

and who witnessed decline of the Empire and struggled to save it were addressed. Having graduated from Faculty of Political Sciences, İbrahim Süreyya entered upon his career in duty position. He lived out nearly best part of his life with risky adventures. During his biennial officialism process, his relationship with the Party of Union and Progress caused him to stay in Sinop prison in repressive days of the period of II. Abdülhamit. In subsequent years after his three year imprisonment, Party of Union and Progress came into power; therefore he continued his mission with administrative duties. While İbrahim Süreyya was a provincial district governor in one of Rumelian lands, Turco- Italian War broke out; therefore he resigned from his administrative duty without any hesitation and crusaded as a volunteer. In this war, he entered into Mustafa Kemal's service and their friendship which would last for long years began. When İbrahim Süreyya was governor of Gallipoli during First World War years, their paths with Mustafa Kemal crossed again. İbrahim Süreyya experienced trashing of war actually and he was one of the people who commenced struggle in Anatolia by taking chances with his intimate friend Mustafa Kemal during catasrtophic days in which enemies were trying to split the country. İbrahim Süreyya who took sides with Mustafa Kemal even after War of Independence and who was one of the individuals having established a state from wrecks of the war, served in the government throughout his life lasting till 1950s.

Key Words: İbrahim Süreyya Yiğit, Turco-İtalian War, War of Independence, Green Army, Republican People's Party.

GİRİŞ

Bir devletin nasıl kurulduğunu en iyi şekilde anlamak için o dönemi yaşayan kişilerin hayat hikâyesini de incelemek gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı bugüne kadar yapılmış akademik çalışmaların odak noktasını oluşturmıştır. Ülkenin kaderini belirleyen her konuda başlıca söz sahibi olan kişi olması nedeniyle bu durum gayet tabiidir. Fakat Mustafa Kemal Atatürk'ün mücadelesinde onun güvenine layık olmuş, Millî Mücadele yolculuğunda ilk adımı attığı andan son nefesine kadar onun yanında yer almış, yakın tarihimizde önemli görevler üstlenmiş değerli insanlar vardır. Her türlü riski göze alarak Mustafa Kemal Atatürk'ün yanı başında hayatını ortaya koyan bu vatansever simaların da yaşam öyküsünün gün yüzüne çıkarılması bir borçtur. Bu çalışmada o dönemin vatansever isimlerinden biri olan İbrahim Süreyya Yiğit Bey'in yaşam öyküsü ele alınarak gerek Millî Mücadele içerisindeki, gerekse Cumhuriyet dönemindeki rolü anlatılmaya çalışılacaktır.

İbrahim Süreyya (Yiğit) 1880 (1296) yılında İstanbul'da¹, Üsküdar Doğancılar'da, Açık Türbe sokağındaki büyük bir konakta dünyaya gelmiştir. Babası Gümüşsuyu Hastanesi doktorlarından Yarbay Ahmet Servet Bey, annesi ise Çerkez göçmenlerinden Emine Hanım'dır. Çok küçük yaşta babasını kaybeden İbrahim Süreyya dedesi Arif Bey tarafından yetiştirilmiştir.² Torununun kişiliğinin oluşumunda önemli bir role sahip olan Arif Bey, II. Mahmut döneminde açılan Mekteb-i Tıbbiye'yi binbaşı rütbesiyle bitirmiş, mezun olduktan sonra da üç arkadaşıyla birlikte, eğitim almak amacıyla Viyana'ya gönderilmiştir.³ Viyana'dan döndükten sonra miralaylık

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Sicil-i Ahval Defterleri (DH. SAİD. d), nr: 188/214, 29/Z/1296.

² Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s.15-18.

³ Yiğit, a.g.e. , s.14-15.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

rütbesiyle Mekteb-i Tıbbiye Nazır Muavinliği görevine getirilen Arif Bey azimli çalışmaları ve çabaları sonucunda Meclis-i Umur-ı Sıhhiye Reisliğine getirilmiştir.⁴

Dedesı Arif Bey dışında İbrahim Süreyya'nın üzerinde emeği olan bir diğer aydın fikirli kişi, ağabeyi, döneminin tanınmış eğitimcilerinden, Ali Nazima Bey'dir. Mekteb-i Mülkiye hocalarından Ali Nazima Bey "Mekteb-i Edeb" adıyla bir okul açmış, bir de sözlük yazmıştır. İbrahim Süreyya ilk ve orta öğrenimini ağabeyinin kurmuş olduğu Mekteb-i Edeb'de tamamlamış, daha sonra eğitimine Mülkiye Mektebinin İdadi kısmında devam etmiştir. 1900 yılında Mülkiye'den iyi dereceyle mezun olduktan sonra da 250 kuruş maaş ile 30 Ekim 1900 yılında Nezaret-i Mektubî-i Mühimme Kaleminde ilk memuriyet görevine başlamıştır. Bu memuriyeti esnasında mutlakıyet rejimini yıkmak amacıyla gizli çalışmalar yapmakla suçlanmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki faaliyetlerinden dolayı tutuklanmıştır. Yargılanması sonucunda Ceza Kanununun 58. maddesi gereğince "cem'iyet-i fesâdiye" kurmak suçuyla 3 yıl Sinop'ta kalebentlik cezasına çarptırılan İbrahim Süreyya Bey, Sinop Kalesi'ndeki cezasını tamamladıktan sonra İstanbul'a dönmüş ve 30 Ocak 1905 tarihinde, yabancıların denetimindeki Karantinalar İdaresi'nde yeniden memuriyete başlamıştır.⁵

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte İttihatçı kimliği onu idari bir göreve taşımış, oluşturulan Siyasi Mağdurlar Komisyonunun yaptığı inceleme sonucunda siyasi mağdurlardan ve iyi hal sahiplerinden olduğu kanaatiyle hapiste geçirdiği süre memuriyet hayatına eklenmiş⁶ ve 14 Eylül 1909 tarihinde Atranos (Orhaneli) Kazası Kaymakamlığı'na atanmıştır.⁷ Daha sonra sırasıyla 30 Kasım 1909 tarihinde Selanik'e bağlı Menlik⁸, 18 Nisan 1910'da Cuma-i Bala⁹, 27 Ocak 1911 tarihinde de Yenice-i Vardar Kaymakamlığı görevlerini üstlenmiştir.¹⁰ Bu görevi sırasında İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması üzerine kaymakamlık görevinden istifa ederek gönüllü olarak Trablusgarp Savaşı'na katılmıştır.¹¹ Derne'deki kuvvetlere katılarak Mustafa Kemal'in emrine girmiş, bir sene boyunca kaldığı Derne'de bizzat muharebelere katılmış, ayrıca Divan-ı Harp Hukuk Müşavirliği görevini yerine getirmiştir. Komutanı ile yolları daha önce Cuma-i Bala Kaymakamlığı sırasında bir tetkik gezisinde kesişen İbrahim Süreyya Bey, o sıralarda kaymakam olması vesilesiyle askeri heyete yaptığı ziyaret esnasında Mustafa Kemal ile tanışmıştır.¹² 1912 yılında Derne ve Bingazi'deki üstün hizmetlerinin sonucunda komutanlarının takdirlerini kazanarak İstanbul'a dönen Süreyya Bey, 24 Ocak 1912 tarihinde İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Tahrirat Şubesi Müdürlüğü'ne getirilmiştir.¹³ Bu görevini sürdürdüğu sırada 16 Temmuz 1914'te ek olarak vekâleten Çatalca Mutasarrıflığı'na da atanmıştır.¹⁴ Daha sonra 29 Temmuz 1914'te Hakkâri Mutasarrıflığı'na tayin edilmesine rağmen, I. Dünya Savaşının başlaması üzerine seferberlik ilanıyla Çatalca'da kalması uygun görülmüştür.

⁴ Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, s.128-131.

⁵ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C.II, Örnek Matbaası, Ankara, 1954, s. 407.

⁶ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C.III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s.828.

⁷ Zekeriya Özdemir, *Balıkesir Bölgesi'nde Milli Mücadele Önderleri*, Balıkesir Belediyesi Yayınları, Balıkesir, 1998, s.95.

⁸ Mehmet Aldan, *Ulusal Kurtuluşumuzda Atatürk Yolunda Yöneticiler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.238.

⁹ BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), nr:3736/280131, 08/R1328.

¹⁰ BOA, BEO, nr:3850/288745, 27/M/1329.

¹¹ Çoker, a.g.e. , s.829.

¹² Aldan, a.g.e. , s.240.

¹³ Çoker, a.g.e. , s.829.

¹⁴ BOA, BEO, nr:4289/321620, 07/B/1332.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

İbrahim Süreyya Bey, vekâleten yürüttüğü Çatalca Mutasarrıflığı'na 8 Eylül 1914 tarihinde resmen atanmış¹⁵, bir sene bile geçmeden 20 Haziran 1915'te savaş bölgesinde yer alan Gelibolu Mutasarrıflığı'na gönderilmiştir.¹⁶ Daha sonra sırasıyla 11 Kasım 1915'te Kırkkilise (Kırklareli)¹⁷, 30 Kasım 1916'da Karesi (Balıkesir)¹⁸, 19 Ağustos 1917'de İzmit mutasarrıflıklarına¹⁹ getirilmiştir. İbrahim Süreyya Bey İzmit Mutasarrıflığı görevinde iken, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı görevi sona eren Mustafa Kemal Paşa Adana'dan İstanbul'a dönerken, İzmit'te Çenesuyu mevkiinde İbrahim Süreyya Bey ile bir görüşme yapmış, İstanbul'daki planlarından bahsederek kendisinden İzmit'i Anadolu'nun kapısı olabilecek bir biçimde örgütlemesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a gidince Anadolu'da bir görev isteyeceğini ve kendisini de yanına çağıracağını ekleyerek İstanbul'a hareket etmiştir.²⁰

İbrahim Süreyya Bey Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri doğrultusunda İzmit'in çevre köy ve kasabalarındaki özellikle Çerkez kökenli gençleri örgütleyip Düzce ve Hendek arasındaki bölgeyi İstanbul ve Anadolu arasında güvenli bir koridor haline getirmeyi başarmıştır. Bu gizli faaliyetler sırasında sık sık İstanbul'a gidip Mustafa Kemal ve arkadaşlarıyla görüşen Süreyya Bey onlara İzmit'teki son durum ve faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir.²¹ İbrahim Süreyya Bey'in bu sıralarda Mustafa Kemal haricinde sıklıkla görüştüğü arkadaşları arasında ünlü gazeteci Yunus Nadi, Aydın'lı toprak sahibi Nazmi (Topçuoğlu) Bey²² ve Rauf Bey gibi isimler vardır. Dönemin ünlü yazarlarından biri olan Yunus Nadi Bey ile tanışmaları İbrahim Süreyya Bey'in Yenice-i Vardar kaymakamı olduğu sıralara rastlamış ve ilerleyen yıllarda dostlukları artmıştır.²³ "Kaptan Paşa" diye hitap ettiği Rauf Bey ile de Mustafa Kemal Paşa aracılığıyla tanışmış, Rauf Bey'in de Çerkez kökenli olmasının etkisiyle aralarındaki dostluk bir ömür boyu devam etmiştir. Karakol Cemiyeti üyelerinden Nazmi Bey ile ise Rauf Bey aracılığıyla tanışan Süreyya Bey onunla da uzun yıllar dostluk yapmıştır.²⁴

İttihatçı kimliğiyle tanınan İbrahim Süreyya Bey, Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında 9 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından görevden alınca İstanbul'a dönmüş, o sırada, vatanı kurtarma planları yapan Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalışmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da IX. Ordu Müfettişliği göreviyle Samsun'a gitmesinin hemen ardından İbrahim Süreyya Bey de Rauf (Orbay) Bey ile birlikte Bandırma, Denizli, Uşak, üzerinden Ankara'ya geçmiştir.²⁵

İbrahim Süreyya Bey'in 24 Mayıs 1919 sabahı başlayan Anadolu yolculuğundaki arkadaşları arasında Rauf Bey haricinde, Nazmi (Topçuoğlu), o sırada yüzbaşı olan Osman Tufan²⁶,

¹⁵ Çoker, a.g.e. ,s.829.

¹⁶ BOA, BEO, nr:4361/327014, 09/Ş/1333.

¹⁷ BOA, İrade-Dahiliye (İ.DH), nr:1517/1333/Z-44, 23/Z/1333.

¹⁸ BOA, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH. İ.U.M. EK). ,nr:104/48, 09/M/1335.

¹⁹ BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH. KMS). ,nr:45/17, 16/L/1335.

²⁰ Yiğit, a.g.e. , s.86-87.

²¹ Yiğit, a.g.e. ,s.88.

²² Aydın'ın Karapınar ilçesinde büyük bir çiftliğin sahibi olan Nazmi Bey Rauf Bey'in yakın arkadaşlarından biridir. İyi derecede Almanca ve Fransızca bilen Nazmi Bey çiftliğinden elde ettiği gelirleri ile Millî Mücadeleyi finanse eden isimlerdendir.(Yiğit, a.g.e. ,s.89.)

²³ Yiğit, a.g.e. , s.80-81.

²⁴ Yiğit, a.g.e. ,s.96.

²⁵ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2.b., 2005, s.11.

²⁶ I. Dünya Savaşı sırasında Rauf Bey'in maiyetinde bulunan Yüzbaşı Osman Tufan İzmir'in işgali üzerine düşmana karşı mücadele etme kararı almış ve bu konuda Rauf Bey'e başvurmuştur.(Osman Tufan, *Osman Tufan Paşa'nın Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, 2.b., Arma Yayınları, İstanbul, 1998, s.7.)

Hintli yedek subay Abdurrahman²⁷, Recep Zühdü²⁸ ve Rauf Bey'in eniştesi Binbaşı Aziz²⁹ Beyler de vardır. Amaçları Manisa üzerinden Aydın'a giderek işgal altındaki İzmir'i kurtarmak için milli bir teşkilat oluşturmak olan bu vatansever kişiler, Bandırma'da Çerkez Ethem'i bulmuşlar ve kendisinden o bölgede bir milis gücü oluşturmasını istemişlerdir. Ege bölgesi'ndeki köyleri dolaşarak halkın nabzını tutan İbrahim Süreyya Bey ve arkadaşları Ankara'ya XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın yanına geçmişler, hep birlikte Amasya'ya, Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gitmişlerdir.³⁰ İbrahim Süreyya Bey, Amasya'da bulunduğu sırada, Mustafa Kemal Paşa tarafından güvenliği sağlamakla görevlendirilmiş, askerliğini yapmış olan gençlerden evlerinden silahlarını getirmelerini, onbaşı ve çavuşlar ile birlikte çalışmalarını istemiştir. Yaşı küçük ve silahlı olanlara da çevreyi gözlemlemeleri, şüphelendikleri bir durum olursa silahlı olanları uyarmaları görevini vermiştir.³¹ Bu sırada Mustafa Kemal Paşa Türk halkını ihtilâl çağırıldığı Amasya Tamimi isimli tarihi belgeyi hazırlamış ve Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy) ve Refet Bele'nin de imzalamasını istemiştir. Yeni bir Türk devletinin temellerini atan bu belgede İbrahim Süreyya Bey'in imzası olmamasına rağmen toplantılarda bizzat dinleyici olarak bulunmuştur.³²

Amasya Genelgesinde Erzurum ve Sivas'ta kongreler toplanarak milli bir teşekkül oluşturulmasına karar verilmiştir. Alınan bu kararlar doğrultusunda İbrahim Süreyya Bey Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyler Erzurum'a doğru çıkmışlar, ama önce asıl büyük kongrenin yapılacağı Sivas'a uğrayarak hazırlıkları başlatmışlardır. Bu arada İstanbul hükümeti ve İngilizler Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının faaliyetlerinden rahatsız olarak kendisini İstanbul'a geri getirmeye çalışıyorlardı. Sivas'taki kongre hazırlıkları tamamlandıktan sonra 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a varan kafil Kazım Karabekir Paşa, Erzurum Valisi Münir Bey, eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey ve Erzurum halkı tarafından Ilıca mevkiinde karşılanmışlardır. Erzurum'a geldikleri zaman Refet (Bele) Bey bir telgraf göndermiş ve Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'a çağrılmaması için askerlikten istifa etmesini ve Erzurum'da kalmasını önermiştir.³³

Mustafa Kemal Paşa o gece Kale Muhafızlığı binasında Kâzım (Karabekir) Paşa, İbrahim Süreyya (Yiğit), Rauf (Orbay), Münir (Akkaya), Mazhar Müfit (Kansu), Albay Kâzım (Dirik), Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede) ve Dr. Binbaşı Refik (Saydam) Beyler ile gizli bir toplantı yaparak onların Refet Bey'in önerisi hakkındaki düşüncelerini öğrenmek istemiş ve baş koyulan bu mücadelenin ölümle sonuçlanabilme ihtimali olduğunu belirterek kendisiyle sonuna dek beraber olup olmadıklarını sormuştur. Ailevi nedenler ile affedilmesini isteyen Vali Münir Bey dışında İbrahim Süreyya Bey ve arkadaşları Mustafa Kemal Paşa'ya söz vermişler ve aralarında kendisini şef olarak seçmişlerdir.³⁴ Birkaç gün içinde İstanbul hükümeti, İstanbul'a dönmeyen Mustafa Kemal Paşa'yı görevinden azletmiş, bu karar üzerine Mustafa Kemal Paşa da bir bildiri yayımlayarak sadece görevinden değil, çok sevdiği askerlik mesleğinden de ayrıldığını tüm yurda ilân etmiştir.³⁵ Bu istifa olayından sonra Erzurum delegelerinden Kazım (Yurdalan) ve Cevat (Dursunoğlu) Beyler Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in Erzurum Kongresine katılımını

²⁷ Balkan Harbine gönüllü olarak katılmış bir Hintlidir. (Orbay, a.g.e., s. 298-299.) Eşref Sencer Kuşçubaşı kendisini Hint ihtilalcilerinin delegei olarak Osmanlı Devleti'nin istihbarat örgütü olan Teşkilat-ı Mahsusa'ya almıştır. (Cemal Kutay, a.g.e., s.52.) 1925'te İstanbul İhlamur'da kimliği belirsiz kişilerce öldürülmüştür. (Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s.124.)

²⁸ Zonguldak mebusu (Tufan, a.g.e., s.8)

²⁹ Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası*, I-II C. , 3.b., Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, s.97.

³⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, 2.b., İstanbul, 2010, s.128.

³¹ Yiğit, a.g.e., s.102.

³² Hüseyin Menç, *Milli Mücadele Yıllarında Amasya*, yy, Ankara, 1992, s.102.

³³ Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele tarihi I Erzurum Kongresi*, 2.b. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.70.

³⁴ Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 4.b., Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.50-51.

³⁵ Yiğit, a.g.e., s.103.

³⁶ Yücel Çil, *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.6.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

sağlamak için istifa etmişlerdir. Bu arada İbrahim Süreyya Bey Amasya delegesi olarak katılacağı Erzurum Kongresinin hazırlıklarıyla uğraşırken Anadolu'daki direnişin ne durumda olduğunu yerinde tespit etmek ve Ermenilere karşı verdikleri mücadelede yardım talep etmek amacıyla Bakü'den iki Bolşevik temsilci gelmiştir. Gelen kişilerin elinde Azerbaycan hükümetine ait resmi bir yazı olmadığı için de görüşmelere kimliklerini gizleyerek İbrahim Süreyya ve Rauf Beyler katılmıştır. Görüşmeler sonucunda ve İbrahim Süreyya Beylerin verdikleri bilgiler doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa gelen temsilcilerden ulusal örgütlenme için para istenmesine karar vermiştir.³⁶

23 Temmuz'da gerçekleştirilecek olan kongre için gelen delegelerle de yakından ilgilenen İbrahim Süreyya Bey, Trabzon delegeleri başta olmak üzere bir dizi görüşmeler yapmış ve kendilerini Mustafa Kemal Paşa'yı kongre başkanlığına seçmeleri konusunda ikna etmiştir. Meşrutiyet'in ilânının yıldönümü olan 23 Temmuz çarşamba günü Erzurum Kongresi açılmış ve Mustafa Kemal Paşa kongreye İbrahim Süreyya ve Rauf Beyler ile beraber gelmiştir.³⁷ Kongre çalışmalarına başladıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın en önem verdiği hususlardan biri "Hey'et-i Temsiliye" adında oluşturulacak olan kurula başkan seçilme meselesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa ordu müfettişliği ve askerlik görevinden ayrıldığı için muhakkak başkanlığa seçilmek istiyordu. Başkan olması, kongre dağıldıktan sonra alınan kararların uygulama aşamasında ona kolaylık kazandıracaktı. Bu konuda önce yakın dostlarını ikna etmek istediği için, kongre dağılmadan önce İbrahim Süreyya, İbrahim Tali, Albay Kazım, Hüsrev ve Mazhar Müfit Beyler ile bu konuda bir toplantı yapmış ne düşündüklerini öğrenmek istemiştir. İbrahim Süreyya Bey dışında toplantıda yer alan diğer isimler Mustafa Kemal Paşa'nın Hey'et-i Temsiliye içinde yer almasını sakıncalı bulmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa her birine birer kâğıt vererek görüşlerini yazmalarını isteyince İbrahim Süreyya Bey şu satırları kağıda yazarak Mustafa Kemal Paşa'ya olan sadakatini ve güvenini ortaya koymuştur.

"Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyefendi'nin Hey'et-i Temsiliyye'de bulunmasında lüzûm ve menfaat vardır. Bulunmadıkları surette hiçbir kıymeti hâiz olmayacak olan Hey'et-i Temsiliyye'den bir hizmet ve menfaat vârid değildir. Meydana gelen bu ittihad derhal inhilâl edecek, kuvvet dağılacaktır. Paşa ile Rauf Bey, hey'ette bulundukları surette gerek şahıslarına gerek bu cemiyette vuku' bulacak tearruzlar daha sehl def' edilir. Kongre'nin arzu'yi umûmîsi de müşârunileyhümâ'nın her halde Hey'et-i temsiliyye'ye dâhil olmaları cihetindedir. 5 Ağustos 1335, 11,30 sonra İbrahim Süreyya."³⁸ Mustafa Kemal Paşa kâğıtları teker teker okuyarak arkadaşlarının fikirlerini öğrenmiş ve her şeye rağmen Hey'et-i Temsiliyye'ye girmek istediğini belirterek, kâğıtları İbrahim Süreyya Bey'e vermiştir. İbrahim Süreyya Bey o geceden hatıra olan bu kâğıtları saklayarak yıllar sonra bir kopyalarını Mazhar Müfit Bey'e verecektir.³⁹ Kongrenin sonunda Mustafa Kemal'in başkanlığını yaptığı Hey'et-i Temsiliye üyeleri seçilmiş,⁴⁰ tüm yurdu ilgilendiren kararlar alınmış ve Amasya delegesi olarak İbrahim Süreyya Bey'in de imzasının bulunduğu bir bildiri yayımlanmıştır.⁴¹ Kongrenin bittiği gece Mustafa Kemal Paşa çok güvendiği iki dostunu, İbrahim Süreyya ve Mazhar Müfit Beyleri odasına davet etmiş ve onlara şimdilik sadece üçünün arasında kalması kaydıyla zaferden sonra hükümet şeklinin cumhuriyet olacağı, fesin kalkacağı ve Latin alfabesinin kullanılacağı gibi gelecekteki planlarından bahsetmiştir.⁴² Mustafa Kemal Paşa zaferden sonra yapmayı tasarladıklarını sadece İbrahim Süreyya Bey ve Mazhar Müfit Bey'e anlatmıştır. 29 Ağustos sabahı İbrahim Süreyya Bey Mustafa Kemal Paşa,

³⁶ Önal, a.g.e., s.52-58.

³⁷ Kemal Arıburnu, *Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.46.

³⁸ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.II, , Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991,s.57-58.

³⁹ Yiğit, a.g.e., s.135.

⁴⁰ Goloğlu, a.g.e., s.116.

⁴¹ Yücel Çil, *Erzurum Kongresine Katılan Delegeler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.139.

⁴² Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Kongresi*, , İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1963, s.77-82.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Rauf, Mazhar Müfit, Dr. Refik, Hüsrev, Cevat Abbas, Muzaffer (Kılıç), Osman (Tufan) Beyler ve Hoca Raif Efendi ile birlikte üç otomobil ve üç atlı araba ile Sivas'a doğru yola çıkmışlardır.

2 Eylül günü kabile Sivas'a varmış ve halkın coşkulu gösterileriyle kente girmiştir. Erzurum'dan gelen misafirler için lise binasındaki odalar hazırlanmıştır. Hazırlıkların sona ermesi ile birlikte Sivas Kongresi 4 Eylül perşembe günü açılmış ve sekiz gün boyunca çalışmalarına devam etmiştir. Kongreye İbrahim Süreyya Bey Saruhan delegesi olarak katılmış,⁴³ yakın dostu ve oda arkadaşı Denizli delegesi Mazhar Müfit Bey ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın en büyük destekçileri olmuşlardır. Kongrede Meclis-i Mebusan'ın en kısa zamanda toplanmasını sağlamak gerektiği konusu tartışılmış, bu konuda yasal yolların izlenmesini sağlamak adına çalışmalar yapmak amacıyla İbrahim Süreyya, Mazhar Müfit, Bekir Sami, Osman Nuri ve Hoca Raif Beylerin görev aldığı bir encümen oluşturulmuştur.⁴⁴ Sivas Kongresinin tarihi görevini başarıyla sonuçlandırmasının neticesinde Damat Ferit Paşa istifa etmiş, yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuş ve yeni hükümet meclisin açılması kararını kabullenerek ülkede seçimleri başlatmıştır. Mebus seçimleri vesilesiyle, hükümet Anadolu'daki direniş hareketini kontrolü altına almaya çalışırken, Sivas Kongresi'nde sayıca artan Temsil Heyeti ise Erzurum Kongresiyle başlayan iktidar yolunu hızlandırmaya çalışıyordu.⁴⁵ Hey't-i Temsiliye seçimlere alenen müdahale etmese de seçimlerin başladığı ilk günlerde kendi mebus adaylarını tespit etmiş ve gerekli yerlerle şifreli haberleşmelerde bulunmuştur. Hey't-i Temsiliye'nin mebus seçilmesini istediği kişilerden oluşan listenin başındaki isimlerden biri de İzmit'ten aday olan İbrahim Süreyya Beydir. Seçim sürecinde Hey't-i Temsiliye millî davaya hizmet eden kişileri seçtirmeye çalışırken, bazı Müdafaa-i Hukuk şubeleri Hey't-i Temsiliye'nin mebus seçimine verdiği önemin yeterince farkına varamamış, bunu millî iradeye müdahale olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle İbrahim Süreyya Bey'in de aralarında olduğu birçok isim aday oldukları yerlerden seçilememiştir.⁴⁶

İbrahim Süreyya Bey, Mustafa Kemal Paşa ve Hey't-i Temsiliye üyelerinin bazıları ile birlikte Sivas'tan Ankara'ya doğru yola çıktıkları zaman Osmanlı Mebusan Meclisi seçimleri büyük oranda tamamlanmıştı.⁴⁷ Seçim işi sona erdikten sonra milletvekilleri yavaş yavaş İstanbul'da toplanmaya başladılar. Bu arada bazı milletvekilleri iki yerden birden seçilmişlerdi ve birinden vazgeçmeleri gerekiyordu. Bu nedenle istifa eden mebusların yerine bazı vilayet ve livalarda yeniden seçim yapıldı. Hem Antalya hem de Saruhan'dan seçilen Hamdullah Suphi Bey Saruhan mebusluğundan istifa ettiği için livada yapılan yeni seçimi İbrahim Süreyya Bey kazanmış ve Saruhan Mebusu seçilmiştir.⁴⁸ Bu arada seçilen mebusların İstanbul'a ulaşmasıyla Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920 tarihinde çalışmalarına başladı. İbrahim Süreyya Bey de mazbatasını gönderildikten sonra İstanbul'a gelmiş, Rauf Bey ve arkadaşları ile beraber Ankara'da almış oldukları kararlar doğrultusunda hareket etmiştir. Rauf Bey İstanbul'a geldiğinden beri, meclis içerisindeki birliği sağlamak için bir grup oluşturmakla meşgul olmuştur. Mustafa Kemal Paşa 29 Aralık 1919'da yayımladığı bir bildiri ile seçilen mebusları İstanbul'a gitmeden önce görüşmek için Ankara'ya çağırmış, İstanbul'a gittikleri zaman kendisini Meclis başkanlığına seçmeleri, mecliste Müdafaa-i Hukuk adlı bir grup oluşturmaları ve siyasal bir program belirlemeleri konularında onlardan destek istemiştir. Fakat Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya verilen sözler İstanbul'da

⁴³ Arıburnu, a.g.e., s.70-72.

⁴⁴ Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, 2.b. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s.93.

⁴⁵ Hasan Kendirci, *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Kopuş ve Süreklilikler*, 1.b. Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s.31.

⁴⁶ Taha Niyazi Karaca, *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Geçiş Sürecinde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, s.222-232.

⁴⁷ Muhittin Ünal, *Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü*, Genişletilmiş 2.b. Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 2000, s.119-120.

⁴⁸ BOA, DH.İUM.EK., nr:119/13, 22/C/1338.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

unutulmuş, Rauf Bey tüm çabalamaları sonucunda başka bir isimle de olsa bu grubu oluşturmayı başarmıştır.

“Felâh-ı Vatan” ismiyle kurulan grubun yönetim kurulunda Rauf Bey (Orbay), İbrahim Süreyya (Yiğit), Bekir Sami (Kunduh), Kara Vasıf, Adnan (Adıvar), Cami (Baykurt), Yunus Nadi (Abalıoğlu) Beyler görev almışlardır. Rauf Bey grubu oluşturduktan sonra da Mustafa Kemal Paşa’nın meclis başkanlığına seçilmesi için oldukça çaba harcamış, fakat bu sefer başarılı olamamıştır. Mebuslar Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’a gelmeyecek olması sebebiyle başkan olmasına karşı çıkmışlardır.⁴⁹ Mustafa Kemal’in başkan seçilemediği bu meclisin ömrü uzun olmamış, bir taraftan Misak-ı Millî’nin ilânı, diğer taraftan da Maraş’ta başlayan direnişte Fransızların başarısızlığı İtilâf Devletlerinin 16 Mart 1920’de İstanbul’u işgal etmesiyle sonlanmıştır. İşgale dair duyumlar alan Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya durumu bildirip ne yapılması gerektiğini sormuş, Mustafa Kemal Paşa derhal İstanbul’dan ayrılmalrı yönünde bir telgraf göndermiştir. Mustafa Kemal’in telgrafı geldiğinde Rauf Bey Kara Vasıf’ın evinde İbrahim Süreyya, Mazhar Müfit, Yunus Nadi Beyler ile toplantı halindeydi. Toplantının sonunda Meclis kapatılınca kadar İstanbul’da kalmaya, önlem almak ihtiyacı ile de Üsküdar’daki Özbekler Tekkesi ile işbirliği yapmaya karar verdiler.⁵⁰ Yapılan plana göre Ankara’ya gidecek olanların ilk durağı Özbekler Tekkesi olacak, buraya gelenleri Üsküdar Jandarma Komutanı Remzi Bey gizlice Maltepe’ye ulaştırarak Atış Okulu Müdürü ve aynı zamanda Kuva-yı Milliye komutanı olan Yenibahçeli Şükrü Bey ile buluşturacak, o da Kocaeli bölgesindeki Kuva-yı Milliye çeteleri aracılığıyla Anadolu’ya geçirecekti.⁵¹ Sabah saatlerinde başlayan işgalle birlikte İstanbul’da çok sayıda kişi tutuklanmış, hatta Rauf ve Kara Vasıf Beylerin tevkifi mecliste gerçekleşmiştir. Tutuklama olaylarında en dikkat çeken özellik, tutuklanan isimlerin Kuva-yı Milliye taraftarı ve Misak-ı Milli’nin kabulü için uğraşmış kimseler olmasıydı.⁵²

İşgal günü İzmir Mebusu ve *Yeniğün* gazetesinin sahibi Yunus Nadi Bey, meclise gelmiş, Rauf ve Kara Vasıf Beylerin İngilizlerce tutuklanarak zorla götürüldüklerini görünce gizlenme kararı almış ve yakın dostu İbrahim Süreyya Bey’in evine gitmiştir. İki dost o gece Anadolu’ya kaçma plânları yapmışlar ve ertesi gün harekete geçmişlerdir. 17 Mart Çarşamba günü İbrahim Süreyya Bey ve Yunus Nadi Bey Beykoz’da buluşmak üzere ayrılmışlar, İbrahim Süreyya Bey Beykoz’da Yetimoğulları diye bilinen bir çetenin vasıtasıyla Anadolu yolculuğuna başlamıştır.⁵³ İbrahim Süreyya Bey kendisi ile birlikte kaçacak olan gruba öncülük edeceği için Yunus Nadi Bey’i bekleyemeden hareket etmek zorunda kalmıştır. Çünkü onun yanında yolculuk yapacak isimler arasında Mebusan Meclisi Başkanı Celalettin Arif ve Albay İsmet Beyler vardı. Bu iki isim de Mustafa Kemal Paşa’nın Ankara’da merakla beklediği isimlerdi.⁵⁴ İbrahim Süreyya Bey yanında Özbekler Tekkesi Şeyhi Atâ Efendi ve eski bir erkân-ı harp subayı olan Nevres Bey ile birlikte Kurna köyünde İsmet (İnönü) ve Saffet (Arıkan) Beyler ile buluşmuş, Kurtçalı köyüne vardıklarında Celâlettin Arif Bey, İsmail Fazıl Paşa, Keskinli Rıza Nuri ve Çerkez Reşit Beylerle birleşerek “Küçük Arslan Çetesi”nin korumasında yola devam etmişlerdir. Kafile Bolu’da biraz dinlendikten sonra dağ yolu üzerinden hareket ederek Beypazarı’na geçmiş ve Akköprü’de Mustafa Kemal Paşa ve büyük bir kalabalık tarafından coşku içerisinde karşılanmışlardır.⁵⁵ Bu arada Mustafa Kemal Paşa işgal haberini aldıktan sonra bütün büyük yabancı devlet temsilcilerine protesto telgrafları göndermiş, işgalden üç gün sonra da bir seçim bildirgesi yayımlayarak

⁴⁹ Goloğlu, a.g.e., s.61-63.

⁵⁰ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 2. Kitap Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne*, 2.b, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s.102-103.

⁵¹ Goloğlu, a.g.e., s.113-114.

⁵² Turan, a.g.e., s.106.

⁵³ Goloğlu, a.g.e., s.131-132.

⁵⁴ Yiğit, a.g.e., s.177.

⁵⁵ Yusuf Ziya Ortaç, *İsmet İnönü Bir Hayatın Romanı*, 4.b. Yeni Matbaa, İstanbul, 1962, s.62.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Ankara'da yeni bir meclisin açılması için çalışmalara başlamıştı. İstanbul'da yeniden Sadarete gelen Damat Ferit Paşa ve düşman kuvvetlerinin tüm engellemelerine rağmen milletvekillerinin çoğunluğu Ankara'ya ulaştıktan sonra 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Bir an önce çalışmalarına başlayan meclis günün şartlarına uymayan maddelerini değiştirmek suretiyle eski "Meclis İcütüğü" nün uygulanmasına ve meclis komisyonlarının kurulmasına karar vermiş, İlk Başkanlık Divanını oluşturmuştur. Mustafa Kemal Paşa Birinci Başkan seçilirken, Celâlettin Ârif Bey de İkinci Başkanlığa getirilmiş,⁵⁶ Saruhan Mebusu olarak meclise katılan İbrahim Süreyya Bey de altmış oy ile ilk başkanlık divanında idare üyeleri arasına seçilmiştir.⁵⁷ Mustafa Kemal 26 Nisan 1920 tarihinde Sovyet Rusya lideri Lenin'e bir mektup yazarak, iki hükümet arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını istemiş ve emperyalizmle mücadele için beş milyon altın lira istemiştir. Bu arada Bolşeviklerin güvenini kazanmak ve Millî Mücadele için gerekli yardımları sağlamak amacıyla İbrahim Süreyya Bey ve arkadaşları Yeşilordu Cemiyeti diye bir grup kurmuşlardır. İbrahim Süreyya Bey dışında cemiyetin genel merkez grubunda, Sağlık Bakanı Dr. Adnan (Adıvar), Maliye Bakanı Hakkı Behiç (Bayiç), Tokat Mebusu Nâzım, Muğla Mebusu Yunus Nadi (Abalıoğlu), Saruhan Mebusu Reşit, Eskişehir Mebusları, Hüsrev Sami (Kızıltan) ve Eyüp Sabri (Akgöl), Dr. Mustafa, Bursa Mebusları Şeyh Servet (Akdağ) ve Muhittin Baha (Pars), Afyon Mebusu Mehmet Şükrü (Koç), İzmit Mebusları Hamdi Namık (Gör) ve Sırrı (Bellioğlu) Beyler bulunmaktadır.⁵⁸ Mustafa Kemal'in bilgisi dahilinde kurulan cemiyetin zamanla gizli bir komünist örgüt gibi çalışmaya başlaması ve cemiyet üyelerinden bazılarının Sovyet Rusya sefaretisiyle olan ilişkileri, faaliyetlerinin durdurulmasına sebep olmuştur.⁵⁹ Fakat 14 Temmuz 1920'de gizli olarak Türkiye Komünist Partisi kurulmuştur. Mustafa Kemal gerek meclis içinde, gerekse meclis dışında gelişen komünist hareketleri kontrol altına alabilmek için 18 Ekim 1920'de yakın arkadaşlarına resmi olarak Türkiye Komünist Fırkasını kurdurmuştur. İbrahim Süreyya Bey, kendisi gibi Mustafa Kemal'in güvenine layık olmuş arkadaşlarıyla birlikte bu partinin kurucuları arasında yer almıştır. Resmi Komünist Partinin kurulmasından sonra gizli olarak kurulan Komünist parti faaliyetlerini legal hale getirmiş 7 Aralık 1920 tarihinde Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkasına dönüşmüştür.⁶⁰ Çerkez Ethem'i de etkisi altına alan bu yeni parti Mustafa Kemal'e karşı muhalefeti arttırınca tehlikeli bir durum almış, Çerkez Ethem'in tasfiyesi solu bastırma hareketine dönüşmüş, tamamen taktik nedenlerle kurulan İbrahim Süreyya Beylerin komünist partisi de yasaklanmıştır.⁶¹

Mecliste Bolşevik eğilimlerin dışında başka gruplar da vardı. 1922 yılına gelindiğinde gruplar arasındaki mücadele Mustafa Kemal'i oldukça endişelendirmiş ve meclis içinde birlik ve beraberliği sağlamak için I. Grup adında büyük bir grup oluşturmuştur.⁶² İbrahim Süreyya Bey'in de içinde olduğu grup gün geçtikçe meclistekilerin muhalefetine maruz kalmaya başlamış, muhalefet de II. Grup adı altında örgütlenmiştir. Meclisteki muhalefetin bireysel faaliyetlerden örgütlü bir teşkilata dönüşmesinde I. Grup içerisinde yer alan bazı mebusların Selamet-i Umumiye Komitesi adı altında gizli bir örgüt kurmaları etkili olmuştur.⁶³ Mustafa Kemal'in direktifi ile kurulan bu gizli örgütün üyelerinden biri de İbrahim Süreyya Bey'dir. 14 kişiden oluşan örgütün

⁵⁶ Goloğlu, a.g.e., s.171-172.

⁵⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), C. 4, İ.3 25.4.1336, s. 52.

⁵⁸ Goloğlu, a.g.e., s.264-284.

⁵⁹ Mustafa Yılmaz, *Milli Mücadelede Yeşil Ordu*, 1.b. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s.126-127.

⁶⁰ Hamit Erdem, *1920 Yılı Ve Sol Muhalefet*, 1.b. Sel Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.126-144.

⁶¹ Yılmaz, a.g.e., s.144.

⁶² İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, 1.b. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, s.171-172.

⁶³ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, 1.b. İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.381.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

amacı önemli meseleleri önce gizli toplantılarda görüşmek ve grup toplantısında grubu yönlendirerek meclisten istenilen yönde kararlar çıkartmaktı.⁶⁴

Meclis'te İçişleri, Dışişleri, İçtüzük, Program, Defter-i Hakani (tapu kadastro) gibi çeşitli komisyonlarda görev alan İbrahim Süreyya Bey II. toplantı yılında Dışişleri Komisyonu sözcülüğü yapmış, 18 Mart 1922'de Ukrayna'ya gidecek olan heyete seçilmesine rağmen, 1 Mayıs 1922'de bu görevden istifa etmiştir.⁶⁵ İbrahim Süreyya Bey, Sakarya Savaşı büyük bir zaferle sonuçlandıktan sonra 19 Eylül 1921 tarihinde altmış iki arkadaşıyla birlikte Meclis başkanlığına bir kanun teklifi sunmuş ve bu zaferde büyük rolü olan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya "gazi" ve "mareşal" unvanı verilmesini istemişlerdir.⁶⁶

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra, I. Dönem TBMM kendisini feshetmiş ve ülkede yeniden seçim yapılmıştır, Süreyya Bey Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine II. Dönem TBMM'ne Saruhan yerine İzmit'ten adaylığını koymuş ve devrimlerin temellerini atacak olan bu tarihi meclise seçilmiştir.⁶⁷ II. Dönem TBMM dört senelik görev süresi boyunca ülkede çok önemli değişiklikler yapmış, demokratik ve lâik bir yapılanmanın temellerini oluşturmuştur. İbrahim Süreyya Bey tıpkı ilk mecliste olduğu gibi bu mecliste de Mustafa Kemal'in yanında yer almış, onunla birlikte önemli işlere imza atmıştır. Mustafa Kemal'in daha Erzurum'da iken kendisine anlattığı devrimleri, örgütlü bir şekilde gerçekleştirmek, toplumda ve devlet yaşamında köklü değişiklikler yapmak amacıyla kurmuş olduğu Halk Fırkasının ilk üyeleri arasında yer almış, beraber başladıkları kurtuluş yolculuğunda, zaferden sonra da beraber yürümüştür. Fakat İbrahim Süreyya Bey'in kadim dostu Rauf Bey olmak üzere Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Adnan (Adivar), Refet (Bele) gibi isimler bir yol ayrımına girmişler ve Halk Fırkası'ndan istifa ederek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmuşlardır.⁶⁸ İlk muhalefet partisi kurulduktan sonra Süreyya Bey'in, Rauf Bey ile yakın arkadaş olmasından dolayı Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa edip Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına geçeceğine dair söylentiler çıkmış, Süreyya Bey İsmet Paşa'ya bir mektup yazarak bu tür söylentilere itibar etmemesini ve kurucuları arasında olduğu partisinden ayrılmayacağını bildirmiş, Çankaya Köşkünde Mustafa Kemal Paşa'ya da aynı yönde bir açıklama yapmıştır.⁶⁹ İbrahim Süreyya Bey yakın dostu Rauf Bey tarafından kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılmadığı gibi yıllar sonra yeni bir muhalefet denemesi olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasına da katılmayacaktır.⁷⁰ Her ne kadar Serbest Cumhuriyet Fırkası kurucu üyeleri arasında ismi geçse de⁷¹ İbrahim Süreyya Bey Cumhuriyet Halk Fırkasından ayrılmamıştır.⁷² Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün ön ayak olmasıyla Fethi Okyar tarafından 12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, tek-parti rejiminin 1920'li yıllarda toplumla olan bağlarının azaldığı, ekonomik sıkıntıların had safhaya ulaştığı bir dönemde kurulmuşsa⁷³ da uzun soluklu olamamıştır.

⁶⁴ Zeki Çevik, *Millî Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.431-432.

⁶⁵ Çoker, a.g.e., s.829.

⁶⁶ TBMMZC, c. 1, İ.79 19.9.1337, s. 263-264.

⁶⁷ Kendirci, a.g.e., s.128.

⁶⁸ Halit Kaya, *Refet Bele Askeri ve Siyasi Hayatı (1881-1963)*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010, s.173.

⁶⁹ Yiğit, a.g.e., s.243.

⁷⁰ A.g.e., s.266-267.

⁷¹ Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.64.

⁷² Çetin Yetkin Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurucu üyelerinden Kocaeli Milletvekili İbrahim Tolon'un ismini aynı dönemde Kocaeli Milletvekili olan İbrahim Süreyya Yiğit ile karıştırmış, İbrahim Süreyya Tolon olarak belirtmiştir. (Çetin Yetkin, Atatürk'ün Vatana İhanetle Suçlandığı S.C.F. Olayı, 3. B. Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004, s.75.)

⁷³ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 1.b. İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.26-33.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

İzmit Milletvekiliği esnasında Ulusal Kurtuluş Savaşına etkin olarak katılmasından ve bu süreçteki fedakârlıklarından ve başarılı hizmetlerinden dolayı Yeşil-Kırmızı İstiklal Madalyası ile şereflendirilen⁷⁴ İbrahim Süreyya Bey, uzun savaş yıllarından sonra neredeyse yok olmuş bir ekonomide, mağdur olan yüz binlerce kimsesiz çocuğa sahip çıkmak amacıyla kurulan⁷⁵ Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin (Çocuk Esirgeme Kurumu) yirmi bir kişilik ilk kurucuları arasında yer almıştır.⁷⁶ Cumhuriyet döneminin yeni atılımlarında da önemli roller üstlenmiş 1936 yılında İş Bankası yönetim kurulu üyeliğine seçilmiştir. İş Bankasının kuruluşundan itibaren idare meclisi başkanı olan Siirt mebusu Mahmut Soydan'ın 3 Aralık 1936'da vefat etmesi üzerine yerine Ahmet Fuat Bulca atanmış, 22 Aralık 1936'da boşalan yere seçilen İbrahim Süreyya Bey, bu görevi 1939 yılına kadar sürdürmüştür.⁷⁷

İbrahim Süreyya Bey, TBMM'nin kendisini feshederek dağıldığı 24 Mart 1950 tarihine kadar parlamenter faaliyetlerine devam etmiş, birçok dostunun vefatından sonra emekliye ayrılmaya karar vererek temmuz ayındaki genel seçimde milletvekilliğine adaylığını koymamıştır. Demokrat Parti'nin genel seçimi kazandığı bu dönemde, Süreyya Bey'in sağlık sorunları da başlamıştır. 1952 yılının ekim ayında kanser teşhisiyle Nişantaşı'ndaki Teşvikiye Sağlık Evi'ne yatırılmıştır. Hastanede boş oda olmadığı için arkadaşı Reşat Nuri Güntekin ile bir gece aynı odayı paylaşmış ve ertesi sabah Süreyya Bey ameliyata alınmıştır. Sağlık durumunun iyi olmadığını öğrenen Rauf Orbay, Muhittin Baha Pars, Refik Şevket İnce, Nazmi Topçuoğlu, Fuat Bulca gibi dostları tarafından ziyaret edilen⁷⁸ Süreyya Bey geçirdiği operasyonun sonucunda toparlanamamış ve kısa bir süre sonra 4 Kasım 1952'de hayata gözlerini kapatmıştır.⁷⁹

SONUÇ

İbrahim Süreyya Bey kaymakamlık görevinden istifa edip Trablusgarp Savaşına gönüllü bir nefer olarak katıldığı andan, Millî Mücadele döneminin sonuna kadar ülkesi için büyük hizmetler görmüş ve bu hizmetlerinden dolayı Mustafa Kemal Atatürk'ün "Yiğit" soyadıyla şereflendirdiği örnek bir vatanseverdir. Çevresinde aydın kimliği ve iyi kalpliliği ile tanınan, sevilen İbrahim Süreyya Bey son nefesine kadar Mustafa Kemal Atatürk'ün inkılâp arkadaşlarından biri olmuştur. Yapılacak inkılaplar konusunda Mustafa Kemal Atatürk'ü meclis'te olduğu gibi, meclis çatısı dışında da desteklemiştir. Örneğin, Mustafa Kemal Atatürk "Şapka Kanunu" yürürlüğe girmeden önce, başında şapkası ile Kastamonu halkına konuşma yaparken yanında İbrahim Süreyya Bey de vardır. Onun da orada olması çok doğaldır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa daha Erzurum Kongresi sırasında kendisine bağlılığından şüphe duymadığı İbrahim Süreyya Bey'e gelecekteki planlarından bahsederken fesin yerine şapka takılacağını söylemiştir. İbrahim Süreyya Bey, TBMM'nde devrim sürecine katkıları bakımından değerlendirildiğinde, kültürel anlamda büyük bir dönüşümü öngören devrim kanunlarının ve uygulamalarının en büyük destekçisi olmuştur.

Belgeler:

BOA, DH. SAİDd... , nr: 188/214, 29/Z/1296.

BOA, DH. İ.UM. EK. ,nr:119/13, 22/C/1338.

⁷⁴ Aldan, a.g.e. , s.245-246, 248.

⁷⁵ Cahit Kayra, *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Bir Devrimci Doktorun Anıları Dr. Mehmet Fuat Umay*, 1.b. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s.8.

⁷⁶ Makbule Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.50.

⁷⁷ Uygur Kocabaşoğlu, Güven Sak, Sinan Sönmez, Funda Erkal, Özgür Gökmen, Nesim Şeker, Murat Uluğtekin, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s.193.

⁷⁸ Yiğit, a.g.e. ,s.330-336

⁷⁹ Çankaya, a.g.e. ,s.409.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

BOA, BEO, nr:3736/280131, 08/R1328.
 BOA, BEO, nr:3850/288745, 27/M/1329.
 BOA, BEO, nr:4289/321620, 07/B/1332.
 BOA, BEO, nr:4361/327014, 09/Ş/1333.
 BOA, İ.DH. ,nr:1517/1333/Z-44, 23/Z/1333.
 BOA, DH. İ.UM. EK. ,nr:104/48, 09/M/1335.
 BOA, DH. KMS. ,nr:45/17, 16/L/1335.
 TBMMZC, c. 4, İ.3 25.4.1336, s. 52.

KAYNAKÇA

- ALDAN, Mehmet, *Ulusal Kurtuluşumuzda Atatürk Yolunda Yöneticiler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.
- ARIBURNU, Kemal, *Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- AŞKUN, Vehbi Cem, *Sivas Kongresi, İnkılâp ve Aka Kitabevleri*, İstanbul, 1963.
- AVŞAR, Abdülhamit, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- CEBESÖY, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÇANKAYA, Mücellidoğlu Ali, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C.II, Örnek Matbaası, Ankara, 1954.
- ÇİL, Yücel, *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.
- ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C.III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- EMRENCE, Cem, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- ERGİN, Osman Nuri, *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul, 1996.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi I Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- İĞDEMİR, Uluğ, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.
- KARACA, Taha Niyazi, *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Geçiş Sürecinde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004.
- KAYA, Halit, *Refet Bele Askeri ve Siyasi Hayatı (1881-1963)*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010.
- KAYRA, Cahit, *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Bir Devrimci Doktorun Anıları Dr. Mehmet Fuat Umay*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.
- KENDİRCİ, Hasan, *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Kopuş ve Süreklilikler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/ 5 Spring 2013

- KOCABAŞOĞLU, Uygur, Güven Sak, Sinan Sönmez, Funda Erkal, Özgür Gökmen, Nesim Şeker, Murat Uluğtekin, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- KUTAY, Cemal, *Çerkez Ethem Dosyası*, I-II C. , Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989.
- MENÇ, Hüseyin, *Milli Mücadele Yıllarında Amasya*, yy, Ankara, 1992.
- ORBAY, Rauf, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005.
- ÖNAL, Sami, Hüsrev *Gerede'nin Anıları*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- ÖZDEMİR, Zekeriya, *Balıkesir Bölgesi'nde Milli Mücadele Önderleri*, Balıkesir Belediyesi, Balıkesir, 1998.
- SARIKAYA, Makbule *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul. 1991.
- TUFAN, Osman, *Osman Tufan Paşa'nın Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, Arma Yayınları, İstanbul, 1998.
- ÜNAL, Muhittin, *Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 2000.
- YETKİN, Çetin, Atatürk'ün Vatana İhanetle Suçlandığı S.C.F. Olayı, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004.
- YİĞİT, Nuyan, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ZİŞTOVİ VE YAŞ ANTLAŞMASI ARASINDA TUNA KIYISINDA BİR OSMANLI KENTİ: SİLİSTRE (1791-1793)*

*Hava SELÇUK***

ÖZET

Silistre Osmanlı Devleti'nin Tuna Nehri kıyısında bulunan önemli bir liman kenti idi. Bu nedenle özellikle nehir ticareti ve donanma savaşlarında önemli görevler üslenmekte idi. Ekonomik ve askerî açıdan stratejik bir konuma sahip olan Silistre coğrafi açıdan da Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşlarının ana güzergâhı üzerindeydi. Bu nedenle Silistre gerek İbrail, gerek İstanbul'un iâşe ihtiyacının karşılanmasında(zahire, peksimet, silah vs) önemli bir fonksiyona sahipti. Bu çalışmada kaynak olarak iki antlaşma arasında kadılar tarafından tutulan 50 Numaralı Şer'iyye Sicili (1791-1793) kullanılmıştır. 50 Numaralı Şer'iyye Sicili Zıştovi ve Yaş Antlaşması öncesi ve bu antlaşmalar sonrası Silistre'nin siyasi, sosyal, ekonomik ve askerî meselelerine ışık tutacak bilgiler ihtiva etmektedir. Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı toplumunun siyasi, iktisadi, hukukî ve içtimai durumlarının ortaya çıkarılmasında önemli kaynaklardır. Bulgaristan Arşivi "Nationale Biblioteque" de bulunan 50 Numaralı Silistre Şer'iyye Sicili çalışmamızın ana kaynağını oluşturmaktadır. Söz konusu defterde miras davaları, aile, görevli tayinleri, gemi yapımı, elçilik, vergi (zahire, duhan, adat-ı ağnam) vb. konuların yer aldığı iktisadi, askerî ve içtimai olayları içeren iki yüz otuz üç belge bulunmaktadır. Askerî konulara ışık tutacak konulardaki ferman, emir, buyrulduklar şer'iyye sicillerine kayıt edilmiştir. Eşkıyalık, zahirenin gemilerle taşınması, ihtida (din değiştirme, tanassur ve Nemçe esirleri) konuları incelenmiştir. Silistre'nin 1791-1793 yıllarına ait sicil kayıtlarından hareketle bölgenin toplumsal hayatı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Sosyal Yaşamı, Vergi, Silistre, Şer'iyye Sicili, Antlaşma

THE DANUBE COAST BETWEEN THE TREATY OF ZİŞTOVİ AND YAŞ AN OTTOMAN CITY: SILISTRA (1791 - 1793)

ABSTRACT

Silistra Otoman Empire was an important port city on the banks the Danube River. Therefore, especially in the river trade and battels were important tasks. The Province of Silistra had a strategical

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Tarih Bölümü, El-mek: hselcuk@erciyes.edu.tr

importance by economical and military means. It was also on the route of Ottoman-Russian and Ottoman-Austria wars geographically. Silistra which is consulted both İbrail and rationing of İstanbul has an important function (cereal, hardtack, Weapons etc.). This study has been used as a source the book number 50 of Şer'iyye registries((1791-1793). Before and after the book number 50 in these treaties treaties from Silistra political, social, economic, and military issues contains information . Ser'iyye Sicilleri, that's court records, is an important source in revealing the political, judicial and social conditions of Ottoman society. Ser'iyye Sicili Numbered 50 of Silistra, at Bulgarian archive "National Biblioteque", forms the backbone of this paper. The record book in question includes 233 documents covering (apostasy, Austrian Prisoners) such the economic and social events as heritage cases, family, appointment decisions of some officials, ship building, embassy, tax (cereal, duhan, adat-ı ağnam). Bandit, the grain ship with move conversion topics are explored. The imperial orders (ferman) and emir which all shed light on the military issues have been recorded in the ser'iye sicilleri. Based on the court records between 1791 and 1793 of Silistra, it will be mentioned about the social life of the town.

Key Words: Ottoman Social Life, Tax, Silistra, ser'iyye sicili, the Treaty .

Giriş

Şer'iyye Sicilleri Osmanlı Devleti'nin idarî, siyasî, askerî, hukukî, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı hakkında önemli bilgiler içeren Kadıların tuttuğu zabıtlardan oluşan mahkeme defterleridir. Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyada çok sayıda Şer'iyye sicili bulunmaktadır. Şer'iyye Sicilleri kullanılarak Balkan coğrafyasında yer alan Osmanlı şehirlerinin siyasi, sosyal, ekonomik yapısını ortaya koyan çalışmalar yapılmıştır¹. Bu çalışmada Bulgaristan'daki sicillerin bir kısmını oluşturan Bulgaristan Arşivi "Nationale Biblioteque"de bulunan Silistre'ye ait R.50 numarada kayıtlı 1206–1207(1791–1793) tarihli defter araştırmamızın kaynağını teşkil etmektedir. Defter 52,2x17 ebadındadır. Dönemin Silistre Kadısı es-Seyyid el-Hac Mehmed Emin'dir. Silistre'ye ait R.50 numarada 1206–1207(1791–1793), R.51 numarada 1288(1871–1872), R. 57 numarada 1289(1872), R. 55 numarada 1298–1305(1881–1887) ve R.56 numarada 1303–1305(1886–1888) tarihli beş adet defter bulunmaktadır.² R.50 Numaralı defterde 1791'den Ocak 1793 tarihleri arasında dönemi kapsayan belgeler bulunmaktadır. Bunun dışında Osmanlı Devleti'nin daha önce yaptığı ve geçerliliği devam eden bazı antlaşma metinlerinin özellikle ticari konularda çıkan anlaşmazlıklar üzerine tekrar kadılıklara gönderilerek defterlere kayıt edildiği görülmektedir. 1718 Pasarofça antlaşmasından 6 gün sonra imzalanan 20 maddelik Osmanlı-Nemçe ticari antlaşması ile ticari antlaşmanın ardından 1739 tarihli Belgard antlaşmasını 11. maddesine binaen imzalanan 8 maddeden oluşan 24 Şubat 1784 Nemçe Ticaret Antlaşması³

¹ Meryem Kaçan Erdoğan, "Rusçuk Şer'iyye Sicili'nin Tanıtımı ve Fihristi", *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, Editör: Meral Bayrak (Ferlibaş), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s.443–476; Meryem Kaçan Erdoğan, "Tereke Kayıtlarına Göre XVIII. Yüzyılın Ortalarında Rusçuk'ta Sosyo-Ekonomik Hayat", *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, Editör: Meral Bayrak(Ferlibaş), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s.303-344; Hava Selçuk, "Vidin'de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), Haziran 2012, s.27-46.

² Yücel Özkaya, "Sofya'da Milli Kütüphane Natonale Biblioteque'deki Şer'iyye Sicilleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XII/24, s.26.

³50 Numaralı SŞS, 105–108(varak–51–52-53-54), Belge: 125; s.108-109(varak-54), Belge:126; s.109-110(varak-54-55), Belge:127.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

(Bakınız-ekler) bu deftere kayıt ettirilmiştir. Söz konusu defterde miras, davaları, aile, adli olaylar, görevli tayinleri, vergi (zahire, duhan, ağnam), elçilik, gemi yapımı vb. konuların yer aldığı iktisadî, içtimaî ve askeri olayları içeren 233 belge bulunmaktadır. Defter 99 varaktan ibaret olup toplam 199 sayfadan oluşmaktadır. Belge sayısı açısından zahire ile ilgili belgelerin çok bulunması Silistre'nin iâşe hususunda oynadığı rolden kaynaklanmaktadır. Silistre gerek İbrail, gerek İstanbul'un iâşe ihtiyacının karşılanmasında önemli bir fonksiyona sahipti. Tuna Havzasında yetiştirilen ve toplanan zahire ve Eflak Voyvodasının karşı Tuna kıyısı topraklarında temin ettiği zahireler Tuna Nehri yoluyla gemilerle savaş bölgesine veya başkent İstanbul'a gönderiliyordu.

1787 yılında Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı ele geçirmek üzere Rusya'ya savaş ilan etmesiyle başlayan 1787-1791 ve 1792 tarihlerinde Avusturya ve Rusya ile savaşmak zorunda kaldı. Neticede Osmanlı Devleti bu savaşları kaybetmişti. 4 Ağustos 1791 de Avusturya ile Ziştovi Barış Antlaşmasını, 18 Ağustos 1791 tarihinde Rusya ile Kalas mütarekesi yapılmış ve ardından da 10 Ocak 1792'de Yaş Barış Antlaşması imzalamıştır⁴. 50 Numaralı defter bu antlaşmalar öncesi ve antlaşmalar sonrası Silistre şehrinde meydana gelen siyasi, sosyal, ekonomik, askeri meselelere ışık tutacak bilgiler ihtiva etmektedir.

50 Numaralı Silistre Şer'iyye sicilinde bulunan 233 belgenin % 24.03'ünü vergi, % 12.44'ünü tereke ve miras, % 9.87'sini zahire, % 9'unu görevli tayini(dini, askeri ve devlet görevlisi) oluşturmaktadır(Bakınız-Tablo-1)

Tablo-1. 50 Numaralı Silistre Şer'iyye Sicilindeki belgelerin konulara göre tasnifi⁵

Konu	Belge Numaraları	Adet Belge
Tereke ve miras	20, 25, 35, 67, 73, 75, 85, 87, 92, 106, 116, 122, 124, 132, 151, 154, 157, 173, 191, 192, 195, 197, 199, 200, 201, 203, 204, 208, 225	29
Eşkıyalık	11, 14, 15, 16, 26, 27, 28, 32, 66, 88, 89, 99, 202	13
Boşanma	95, 96, 97, 98	4
Yaralama ve ölüm	227, 230, 231	3
İhtida	1, 72, 139	3
Kefil	7	1
Emanet	228	1
Cülus	196	1
zahire	29, 33, 48, 58, 59, 63, 82, 84, 90, 102, 103, 111, 112, 133, 174, 198, 207, 217, 218, 219, 220, 221, 222	23
gemi inşası	31, 46, 47, 65, 74, 87, 159	7
Değirmen	30, 61, 216	3
ambar inşası	41, 121, 187	3
Narh	130, 158	2
elçilik	126, 127, 210, 211, 212, 213, 214	7
Vakıf	180	1
dini görevli tayini	110, 137, 160, 161, 162, 163, 165	7
Asker firar, sevkıyat, askeri birlikler	39, 50, 55, 56, 57, 62, 71, 86, 100	8
Mühimmat	24, 34, 44, 49, 105	5

⁴ Rifat Uçarol, "Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1839'a kadar Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XI, İstanbul 1989, C.XI, s.239-245.

⁵ Bazı belgeler aynı anda 2 konuyu içerebilmektedir.

Antlaşma	125, 126, 138, 140, 149, 150, 233,	7
Liva-i Şerif	22, 36, 37, 38, 45	5
Gasb	70	1
Vergi	2, 12, 13, 17, 18, 40, 51, 52, 53, 54, 68, 60, 64, 69, 78, 79, 80, 81, 83, 86, 109, 114, 118, 120, 136, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 153, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 189, 190, 194, 206, 223, 224, 226, 229, 232	56
Dini görevli tayini ve vakıf	4, 8, 10, 76	4
İdari ve Askeri görevli tayini	9, 19, 42, 93, 107, 117, 128, 129, 134, 176, 188, 193, 205 209	14
Gümrük	21, 64, 115, 108, 118, 119,	6
Kale tamiri	215	1
Cuma ve bayram namazı için izin	5	1
Azl	135	1
İskan	91, 123,	2
Para teslimi	3, 23, 43, 104, 155	5
Adalet fermanı	141, 156	2
Tecdit-i berat	6	1
Maaş bağlanması	113	1
Menzil	152	1
Diğer	77, 131, 177, 178, 179, 101	4

A. SİLİSTRE’NİN İDARİ YAPISI

Defterin ilk sayfasında Ekim 1791 tarihinde Silistre Kadısının Mevlana el-Hac Mehmed Emin Efendi olduğu kayıt edilmiştir⁶. Silistre kadılığına tayin edilen kişinin 1205 senesi Zilhiccesinin guresinden (1 Ağustos 1791) itibaren *kazanın umur-ı kısmet-i askeriyesini görmesine dair* Rumeli Kazaskerinin buyrultusu da kayıt edilmiştir⁷.

Silistre Eyaleti vezirlere tevcih edilmiştir. Vezirler görev yerlerine gelinceye kadar veya vezirlerin bulunmadığı zamanlarda onların yerine işleri yürütmek amacıyla mütesellimler tayin edilmekte idi⁸. 1791’den 1792 Haziran ayına kadar Silistre’de mütesellimlik görevini Battal Mustafa Ağa yürütmüştür. Özellikle zahirelerin satın alınıp nakledilmesi husunda kendisine önemli görev ve sorumluluklar yüklenmiştir. Eflak Voyvadisı Mihail tarafından Eflâk’tan satın alınan zahirenin gemilerle ilgili yerle teslimi onun görevleri arasında idi ((Bakınız-Tablo-6-7-8). 7 Haziran 1792 tarihinde vezir Hasan Paşa’ya Silistre tevcih edilmiştir. Hasan Paşa tarafından kendisi oraya varıncaya kadar görevinin yürütülmesi için Silistre ayanı Koca-Adem-zâde İsmail Ağa mütesellim olarak tayin edilmiştir. 25 Haziran 1792 tarihli belge ise Vezir Arslan Mehmed Paşa’nın İçel Sancağı mutasarrıfı iken bu görevden alınarak Silistre Eyaletine kalesini korumak şartıyla tevcih edildiği ve kanun üzere mütesellim olarak Silistre sakinlerinden el-Hac İsmail

⁶ 50 Numaralı ŞŞS, s.3(varak-2), Belge:8.

⁷ 50 Numaralı ŞŞS, s.1(varak 1), Belge:10.

⁸ Mütesellim: Eskiden kendisine büyük idarî mansıplar tevcih olunanların o makamı kendi namlarına teslim almağa ve kendileri gelinceye kadar idare etmeğe memur ettikleri kimselere bu isim verilirdi.(Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2011, s.507.

Ağa'nın atandığı kayıt edilmiştir. Mütesellimlik buyrultusunun Kürt-zâde Mustafa Ağa ile beraber gönderildiği belgede ifade edilmiştir⁹.

Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşın ardından Avusturya ile Ziştovi Anlaşması imzalanmıştır. Rusya Devleti (Moskoflu) ile Osmanlı Devleti (Devlet-i Aliye) arasında sulh mütarekenamesi imzalanmış olmasına rağmen henüz bir anlaşmaya varılamadığı için bu barış anlaşmasının olmama ihtimali düşünülerek kesin olarak baharda harp varmış gibi hazırlanılması istenmektedir. Silistre kasabası şimdiki hale göre Tuna Donanması, mühimmat ve zahirenin toplandığı bir karargâh olarak tertip edilecektir. Zira mevki itibarıyla bu işe uygun bir yerdedir. Bu işlerin düzgün bir şekilde yürütülmesi için Umur-ı Mühime Nazırı olarak atanması uygun görülmüştür. Tevfik Ahmed Efendi bu memuriyet atanmıştır (26 Kasım 1791)¹⁰.

Kasım 1791 tarihinde Silistre yeniçeri zabiti ve serdarı olarak Şevket-zade Haseki Osman Ağa¹¹, 27 Mayıs 1792 tarihinde Arab-zade Süleyman Ağa¹² ve 14 Ocak 1793'de Altmış iki cemaatin Haseki Abdi Ağa serdarlığı tayin edilmişlerdir.¹³

Silistre Müftisi Müfti-zade Es-Seyyid Nafi Efendi görevini 21 Temmuz 1792'de tekrar atanmıştır.¹⁴

1.Silistre Mahalleleri

50 Nolu Silistre şer'iyye sicilinde ismi geçen 21 mahalle şu şekildedir:

Mahalle-i Zülfikar, Mahalle-i Mir-Ahur, Mahalle-i Seyyid Fakih, Mahalle-i Kara Yazıcı, Mahalle-i Çayır, Mahalle-i Topçu, Mahalle-i Hayreddin, Mahalle-i Tozkoparan, Mahalle-i Espenşah, Mahalle-i Burhan Ağa, Mahalle-i Hisarönü, Mahalle-i Rüstem Çelebi, Mahalle-i Seyyid Fakih, Mahalle-i Cami-i Atik, Mahalle-i Hasan Beğ, Mahalle-i Türbe, Mahalle-i Cedid, Mahalle-i İskele, Mahalle-i Şeyh Nasuh, Mahalle-i Yahud, Mahallat-ı Varoş¹⁵.

2.Silistre Köyleri

Silistre'ye bağlı mukataa, vakıf ve nahiyelere tabi toplam 85 köy bulunmaktadır. Fenarüstü 'e ait 34 köy, Şarvi muktasına ait 9, Abdusselam Vakfına ait 14, Pir Paşa kuraları 9, Yalı kuraları 19 köy bulunmaktadır. Bu köylerin isimleri ve bağlı oldukları nahiyeler şu şekildedir:

a.Fenarüstü

Hızır Aşık Karyesi, Berceme Karyesi, Topçu Karyesi, Ali Fakiler Karyesi, Davudlar Karyesi, Receb Karyesi, Kurd Pınarı Karyesi, Abdullah Kebir Karyesi, Düşbudak Karyesi, Kavurga Karyesi, Koyunlu Karyesi, Koçmar Karyesi, Kuyucak (Kuyucuk) Karyesi, Esirce Karyesi, Mirzık Karyesi, Fırladan Karyesi, Çelebi Tekkesi Karyesi, Bayram Pınarı Karyesi, Yakup Fakih Karyesi, Sarı Küçük Karyesi, Kilisacık Karyesi, Dalı oğlu, Karaca Evhad, Soyaklı Karyesi, Arabacı Karyesi, Ramazan Pınarı Karyesi, (...) oğulları Karyesi, Sarı Nebi Karyesi, Karapelid Karyesi, Küçük Ak Pınar Karyesi, Koca Oğulları Karyesi, Arık Etmece(?), Kara Ağa Karyesi, Kara Abdiler Karyesi.

⁹ 50 Numaralı ŞŞS, s.191(varak: 95), Belge:223; 1(varak 1), Belge:9; s.7-8(varak 4-5), Belge:13; s.112(varak-56), Belge:131; s.111(varak-55), Belge:128; s.191(varak: 95), Belge:223.

¹⁰ 50 Numaralı ŞŞS, s.27(varak-15), Belge:42

¹¹ 50 Numaralı ŞŞS, s.13(varak-7), Belge:19.

¹² 50 Numaralı ŞŞS, s.88(varak-45), Belge:107.

¹³ 50 Numaralı ŞŞS, s.176(varak-86), Belge:209.

¹⁴ 50 Numaralı ŞŞS, 115(varak-57), Belge:137.

¹⁵ 50 Numaralı ŞŞS, s.129 (varak -63), Belge:152.

b.Şarvî Mukataası

Mahmuzlu Karyesi, Yusufhanlar Karyesi, Saltıklar Karyesi, Usulşah Karyesi, Çeharyekçi Karyesi, İskederoğlu Karyesi, Çoban Nasuh Karyesi, Hasan Fakih Karyesi, Turgutlar Karyesi.

c.Abdusselam Vakfı

Akkadınlar Karyesi, Karalar Karyesi, Karakoç Karyesi, Sungurlar Karyesi, Karye-i Çuna(?), Karye-i Orman, Karye-i Söğütçük, Karye-i Baylar, Karye-i Bahar, Karye-i Kuyucak, Karye-i Tokmak, Cedid Ak Kadınlar Karyesi, (...) Karyesi, Harmanlık Karyesi.

d.Pir Paşa Kuraları

Fındıklı Karyesi, Oluklu Karyesi, (...) Karyesi, Kızılıklı Karyesi, Paşa Bali Karyesi, Akpınar Karyesi, Soğıcak Karyesi, Şahinler Karyesi, Eflator Karyesi, (...)

Yalı Kuraları

Abdurrahman Aşıklar Karyesi, Kara İsa Karyesi, Küçük Karyesi, Kayçına (?) Karyesi, Bayuk Karyesi, Doğrılar Karyesi, Çiller Karyesi, Aytemur Karyesi, Tatar (?) Karyesi, Vetrene Karyesi, Gazi Emir Karyesi, Seyyid Ali Halife Karyesi, Kara Yağmurlar Karyesi, Duraklar Karyesi, Mahalle-i Mehmed, Mahalle-i Hasan, Mahalle-i Rüstem Fakih, Mahalle-i Pirüli, Kaluvitre(?)¹⁶.

B.SİLİSTRE’NİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

1.Tereke Kayıtları

50 Numaralı defterde toplam 27 adet tereke kaydı bulunmaktadır. Tüm belgeler göz önüne alındığında tereke kayıtları belgelerin % 11.58’ini oluşturmaktadır. Bunların 22’si erkeklere, 5’si kadınlara aittir (bakınız-Tablo: 5). Bu tereke kayıtlarından 3’ü Silistre’de misafir iken vefat eden kişilere aittir. Bu kişiler aslen Anadolu’nun Gümüşhane kasabasından olan ve Silistre’deki Taşhan’da misafir iken vefat eden Mustafa adlı kişi ile aslen Vidin ahalisinden olup Silistre’de Paşa Sarayı kurbundaki cami medresede misafir iken vefat eden Nalband Ali ve aslen İstanbul’da Tophane ahalisinden olup Silistre’de Taşhan’da iken vefat eden İbrahim’e aittir¹⁷.

a.Aile

Silistre’de ailelerin genellikle tek eşli ve az çocuklu bir yapıda olduğu tereke kayıtlarından tespit edilmektedir. 27 tereke sahibinden sadece birisinin iki eşli olduğu, çocuk sayısının maddi güce bağlı olarak değiştiği görülmektedir. İdari göreve sahip olan veya mal-mülkü çok olanların daha çok çocuk sahibi olduğu tespit edilmektedir. Bu dönemde aile başına ortalama çocuk sayısı 2,3’dür (kayıtlarda vefat eden kişilerin aileleri hakkında bilgi olmadığı için sadece çocuk sahipleri değerlendirilmiştir). 27 tereke kaydından dokuz kişinin hiç çocuğu olmadığı tespit edilmiştir. Kayıtlarda yedi ailenin ikişer, 3 ailenin üçer, 2 ailenin dörder, 1 ailenin 7 çocuğu bulunmaktadır. Ailelerin sahip oldukları çocukların cinsiyeti açısından bakıldığında kız çocuklarının oranı % 48,8, erkek çocuklarının oranı % 51,1’dir. Ailelerin çoğunlukla kız çocuklarına Ayşe, Fatma, Ümmügülsüm, erkek çocuklarına ise Mehmed, Hasan, İbrahim isimlerini koymuşlardır (Bakını-Tablo- 5).

Ailelerin yaşadığı mekânın fiziksel özellikleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Tereke kayıtlarında erkeklerin nikâh sebebiyle kadına verdikleri mehr-i müeccel adı verilen paranın ne kadar olduğu tespit edilebilmektedir. Sekiz tereke kaydında bulunan mehr-i müeccel miktarı 800

¹⁶ 50 Numaralı SŞS, varak 61-62, Belge: 124-126

¹⁷ 50 Numaralı SŞS, varak 7, Belge: 13-14, 38, varak 78-79, Belge: 192, s.161-162.

ile 10.000 para arasındadır. Evlenirken 800 paralık Mehr-i müeccel bedeli alan kadın eşinin ikinci eşidir. Diğer eşine 1200 para mehr-i müeccel vermiştir. En yüksek mehr-i müeccel ödeyen kişi Tozkoparan Mahallesinden ser-Turnavi Ahmed Ağa b. Mehmed Ağa zevcesine verilen 10.000 paradır (Bakınız-Tablo: 5).

Silistre’de gündelik hayatta kıyafetler çeşitli renk ve türdeki kumaşlardan imal edilmiştir. En yaygın kumaş çukadır. Bunun yanı sıra bez, bürümcek, kadife gibi kumaşlardan kıyafetler bulunmaktadır. Çakşır ve şalvar erkekler tarafından kullanılırken, dışarıda kürk, biniş, ferace ve yağmurluk kullanmışlardır. Giydikleri kürkler sincap ve koyun derisinden yapılmıştır. Başlık olarak fes, kavuk ve destar kullanılmıştır. Kadınların yağlık ve yemeni olarak adlandırılan örtüleri kullandıkları görülmektedir (Bakınız-Tablo-5).

b.Kitaplar

Tereke kayıtlarında 12 adet kitap kayıt edilmiştir. Kitapların büyük çoğunluğu “Mushaf-ı şerif” ve “ Enam-ı Şerif”tir. Tereke sahiplerine ait kitap ve fiyatları şu şekildedir:

Şeyh Nasuh Mahallesinden Hafız Salih Efendi’nin zevcesi Emine Hatun’un 800 paralık Mushaf-ı şerif, Hasan Beğ Mahallesinden Rukiye bint-i Osman’ın 222 paralık Mushaf-ı şerif ile ismi belirtilmeyen 1 ciltlik 20 para değerinde kitap, Mir-Ahur Mahallesinde vefat eden Said b. El-Hac Ali Ağa’nın 245 para değerinde Mushaf-ı Şerif ile 425 para değerinde Kitab-ı siret-i Nebi, 160 para değerinde ismi belirtilmeyen bir ciltlik kitabı vardır. Burhan Ağa Mahallesinden İbrahim Ağa ibn-i el-Hac Mustafa’nın 400 para değerinde Mushaf-ı şerifi, Zülfikar Mahallesinde Osman Alemdar b. Ali’nin 100 para kıymetinde Mushaf-ı şerif ve 40 para kıymetinde Enam-ı Şerif, Tebe Mahallesinden İbiş Alemdar b. Ai’nin 60 para kıymetinde Enam-ı Şerifi, Hasan Beğ Mahallesinden Tabak Ali b. Hasan’ın 12 para kıymetinde Enam-ı şerif’i, yine Hasan Beğ Mahallesinden Abdi Ağa b. El-Hac Mehmed’in adı belirtilmeyen 194 para kıymetinde kitabı bulunmaktadır.

c.Silahlar

Silah sahibi on iki tereke sahibinin hepsi erkektir. En fazla silah sahibi olan kişi Mir-ahur Mahallesinden Said b. El-Hac Ali Ağa’nın çoğunluğu kılıç ve piştov olmak üzere yedi silahı bulunmaktadır. Filinta tüfenk, simli piştov, şeşhane, kesici aletler ise demir kılıç, hançer, bıçak’tır. Tereke kayıtları içerisinde kadınlara ait her hangi bir silah kayıt edilmemiştir (Bakınız-Tablo: 5).

d.Boşanma

50 Nolu Silistreye ait defterde boşanma ile alakalı bir aileye ait boşanma sürecini ihtiva eden belgeler bulunmaktadır. Seyyid Osman Ağa, eşi Zübeyde Hanım tarafından kendisinin hayatına kast ettiği ve küfür ettiği yönünde suçlaması ile Silistre mahkemesinde kadı huzuruna çıkarılmıştır. Zübeyde Hatun eşinin birkaç defa elinde bıçakla üzerine saldırdığını ve akabinde kendisine küfrettiğini vekili vasıtasıyla mahkemeye bildirmiştir. Osman Ağa’ya bu durum sorulduğunda inkar etmiştir. Fakat olayın geçtiği mahalde bulunan Hüseyin Abdullah, Emine Hatun ve Hatice Hatun Osman Ağa’nın eşine küfrettiğini ve bıçakla canına kast ettiğine şahitlik etmişlerdir. Osman Ağa eşine küfrettiği için hem nikahını hem de imanını tazelemesi gerekmektedir. Bu konu ile ilgili fetvada şu şekildedir: *Zeyd zevcesi Hindin cima lafzıyla din ve imanına şetm eylese Zeyd’e ne lazım olur?-el-cevap: Tecdidi- iman ve tecdidi-i nikah lazım olur. Bu surette Hind razı olmazsa beyinlerinde tefrik olurmu?, el-cevap: Olur.* Bu fetva üzerine Zübeyde Hatun tekrar nikâhı kabul etmeyerek eşinden boşanmıştır (5 Mart 1792)¹⁸.

¹⁸ 50 Numaralı SŞS, s.78, (varak 39).

3.Narh

Narh, bir mal veya hizmet için, ilgili resmi makamların tespit ettiği fiyattır. Osmanlı idaresinde her türlü mal ve hizmet narha tabi idi. Narhın belirlenmesi ise Kadı'nın belli başlı görevlerindendi¹⁹. 1792 yılında Silistre Eyaleti uhdesinde bulunan vezir Arslan Paşa, Silistre kadısı ve Pazarbaşı tarafından esnafa verilen narh şu şekildedir:

Silistre Kadı ve faziletli Efendi ve zabitan ve bazarbaşı inha olunur ki (Devletli Arslan Paşa hazretleriyle esnafa verilen narh 11 Safer 1207(28 Eylül 1792).

Nan-ı aziz=2, revgan-ı çerviş=20, asel=14, pirinç=14, mum=20, yağ sabunu=1, Zeytin yağı=33, leblebi=16, siyah üzüm=12, rezakı üzüm=16, fındık=12, hamur...=8, zeytin=12, sirke=8, nohud=8, fasulye=2, et sucuğı=8, lahm-ı ganem=10, lahm-ı bakar=6, simit/dirhem 100=1²⁰.

İş bu kasab esnafından verilen narh

Lahm-ı ganem=10 para, lahm-bakar: 6 para, ganem-i ciğer=6 para, Cümle marifetiyle kasaban esnafına mezkur üzre narh verildi selh ZA 1206²¹.

2.İhtida

İhtida (din değiştirme) hadisesi Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin yaşadığı her coğrafyada meydana gelen sosyal bir hadisesidir. Zamana ve mekâna göre ihtida hareketlerinde farklılık göze çarpmaktadır. İhtida eden kişilerin eski isimleri, köy veya mahalleleri, Müslüman olunca aldığı yeni isim, din değiştirdiği tarih ve bu hadiseye tanıklık eden şahitler Şer'iyye Sicillerine kayıtları edilmekte idi. Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılın sonlarında Silistre'de meydana gelen ihtida hadiselerinin farklı bir özelliği de bulunmaktadır. Silistreliler Gayrimüslimler arasından değil de sınır olduğu ve savaş yaptığı Nemçe halkından (Avusturya), Osmanlı Devletine esir düşen kişiler arasında kendi dinlerini terk edip İslamı hak din olarak kabul eden kişiler bulunmaktadır. Mesela 18 Temmuz 1792 tarihinde Silistre'de Hüseyin Beğ Mahallesinde yaşayan Çalık Mehmed Ağa'nın elinde bulunan Nemçe esirlerinden olan çocuk İslam dinini kabul etmiş ve Selim ismini almıştır²².

Ziştovi Antlaşmasının 7. maddesi Esirleri mübadelesine dairdir maddesi şu şekildedir: "Gerek askerî, gerek sivil, iki tarafın asker ve tebaasından, iki tarafta tek bir esir kalmayacaktır. Yalnız iki taraftan dinlerini tebdil edenler iade edilmeyeceklerdir"²³. Dolayısıyla her iki taraftan din değiştirenler mübadele dışı bırakılmışlardır.

İsmal dinini kendi rızalarıyla kabul eden Avusturya ve Rusyalı kişilerin eğer her hangi bir kişinin mülkiyetinde değil iseler toplanarak Osmanlı ordusunda istihdam edilmeleri istenmiştir. Aralık 1791 tarihinde kadınlara gönderilen emirde Avusturya (Nemçeli) ve Ruslardan (Moskofludan) savaş sırasında kendi rızalarıyla firar edip Tuna'nın beri tarafına gelip, yine kendi rızalarıyla İslamı kabul etmiş (Silistre, Silistre yalıları, Rusçuk'tan Vidin'e kadar bölgede) ve sahipleri bulunmayan kişiler(her hangi bir kişinin mülkiyetinde olmayan) mübaşir vasıtasıyla toplatılıp orduya dahil edilip orduda istihdam edilmeleri emredilmiştir.²⁴.

¹⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, s.656.

²⁰ 50 Numaralı ŞŞS, s.133(varak-65), Belge:158.

²¹ 50 Numaralı ŞŞS, s.111(varak-55), Belge:130.

²² 50 Numaralı ŞŞS, s.1.

²³ Mahmut Esat Bozkurt, *Devletlerarası Hak "Hukuku Düvel"*, Ankara 1940, s.82

<http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/791.pdf> 27.06.2013.

²⁴ 50 Numaralı ŞŞS, s.58(varak-29), Belge:72.

Mart 1792 tarihli belgede Osmanlı Devleti'nin tebaasının ellerinde olan Nemçe esirlerinden kendi rızalarıyla İslam dinini kabul etmeyen Nasraniyette ısrar eden kadın ve erkek esirlerin Nemçe tarafına teslim edileceği belirtilerek, Osmanlı topraklarında bulunan kendi rızalarıyla İslamı kabul edenler dışında kalan Nemçe esirlerinin Nemçeli tarafına(Avusturyaya) teslim edilmesi ahitnamenin bir gereği olduğu ifade edilmiştir. Elinde Nemçe esiri bulunan kişiler mahkemeye gelerek kendilerine verilecek 100'er kuruş karşılığı esirleri devlete teslim edeceklerdir. Bunun için Arnavutluk, Bosna, Sırb ve Rumeli havalisine görevlendirilecek bir mübaşir vasıtasıyla bu esirler toplanarak Nemçe'ye teslim edilecektir.²⁵

Rusya ile Osmanlı arasında imzalanan antlaşmada orada tanassur eden Müslümanların Rusya'ya, Osmanlı'da da Müslüman olan Rusların Osmanlı'ya teslim edilmesi gerektiği ifade edilmiştir ve 100 kuruş semenlerinin iadesi ve bundan sonra da meydana gelen olaylarda da bu şekilde davranılması ifade edilmektedir. Avusturya'ya esir düşüp orada tanassur ettirilmiş ve asker yazılan Bosnalı İbrahim Beşe adlı bir yeniçerinin rızası olmaksızın tanassur ettirilmesine binaen serbest bırakılması hakkında sefaretle Nemçe'ye gönderilen Ebubekir Ratip Efendi'den Avusturya hükümetine takrir yazılmıştır 9 Temmuz 1792²⁶.

C.SİLİSTRE'NİN STRATEJİK ÖNEMİ VE ASKERİ SEVKİYATA KATKISI

Tuna Nehri üzerinde gemi inşa edilen yerler arasında, başta Rusçuk olmak üzere Vidin, Niğbolu ve Silistre önemli bir yer tutuyordu. Tuna'da hareket eden gemiler, kalyata, fırkate, şayka, üstü açık, aktarma, şalope, çamlıca, kancabaş, çete kayığı ve işkampoye türünden idi. Tuna'nın Osmanlı denizciliği için önemi biraz da bu bölgenin ticari ehemmiyetinden kaynaklanıyordu. Genelde Osmanlı deniz taşımacılığına esas olan çeşitli maddeler içinde hububatın önemli yeri vardı ve ve hububat temin edilen yerler arasında Tuna Havzası ve Batı Karadeniz kıyılarının hinterlandı önemli bir yer tutuyordu. İhtiyaç olan maddelerin İstanbul'a taşınması ise, deniz yoluyla oluyordu. Karadeniz'den özellikle Tuna ve havalisindeki iskelelerden Unkapı'na zahire taşımak için devletle sözleşmeli çalışan Kapan tüccarlarının yanı sıra serbest tüccarlarda çalışıyordu²⁷.

1.Zahirenin Ambar Edilmesi ve Nakli

a.Zahirenin Muhafazasında Silistre

Savaş zamanında ordunun ihtiyacı olan zahire ve mühimmatta nehir yolu ile sağlanıyordu. Özellikle Rusya ve Avusturya ile olan savaşlarda Silistre Limanı ayrı bir önem taşıyordu. Eflak bölgesinden satın alma yoluyla temin edilen zahireler Silistre limanından gemilerle daha ileri noktalara taşınıyordu. Osmanlı Devleti, Tuna sahili boyundaki Vidin, Silistre, Rusçuk gibi kalelere tedbir maksadıyla büyük miktarda zahire depolamıştı. Askerin ihtiyacı olan zahire özellikle Eflak Voyvodası Mihail'in girişimleri ile Eflak taraflarında satın alınmak sureti ile temin edilmiştir. Ambarlara depolanan buğday, arpa, un, peksimet gibi ürünlerin bozulmaması için önem gösteriliyordu. Silistre ve o bölgenin Umur-ı Mühime Nazırı olan tayin edilen Ahmed Tevfik ve Silistre Mubayaacısı Battal Mustafa'ya ambar inşası hususunda ferman gönderilmiştir. Tuna Nehri'nin taşma ihtimali söz konusu olduğu için Tuna kenarında bulunan dükkân ve mahzenlerde bulunan miri zahireye zarar gelmemesi için tedbir alınması uygun görülmüştür. Buna göre masrafı devlet tarafından karşılanmak üzere 100.000 kile zahireyi muhafaza edebilecek büyüklükte bir ambar inşası kararlaştırılmıştır (6 Aralık 1791)²⁸.

²⁵ 50 Numaralı ŞŞS, s.118-119(varak-58-59), Belge:139.

²⁶ Halide Aslan, "Tanzimat Döneminde Dinî Değişim Halleri: İhtida-Gizli Din-Tanassur ve Osmanlı", *Toplum Bilimleri* • Temmuz 2012 • 6 (12), s.77.

²⁷ İdris Bostan, "Tuna Nehri ve Batı Karadeniz'deki Osmanlı Tersaneleri ve Bulgaristan'dan Sağlanan Mühimmat", *Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğler, Sofya 21-23 Nisan 2000*, İstanbul 2002, s. 263-264.

²⁸ 50 Numaralı ŞŞS, s.26(varak-14), Belge:41.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

Ambar için Silistre'ye tabi kazalardan kesilecek ağaçlar için şu bilgiler verilmiştir: Dobruca nahiyesinden tevzi ve taksim olunan kavraklar: kavrak-ı kebir: 300, beher tuli: 4,5 zira kavrak-ı sagir:230, beher tuli: 3,5 zira; ceman: 530 karvak sagir ve kebir. 15 Cemaziyelevvel 1206(10 Ocak 1791). Dobruca nahiyesinden kat olunacak kiriş: 500, araba:130, beher araba: 40, Fenariüstü kuralarından kat olunacak mertek: 2560, araba: 80, beher araba: 32'şer adet vaz. 40 araba, Piri Paşa Vakfı kuralarından kat oluncak söğüt: 1920, araba: 80, beher araba 24'er adet vaz olunacak 40, Şarvi ve Yalı Kuraları çibık, araba: 200, beher araba:40, 14 Rebiyülahir 1206(8 Şubat 1792), Piri Paşa kuralarından kiriş: 50, babalık kiriş: 40, ceman: 90, Şarvi kuraları:, Puştuvanlık:90, Yalı Kuraları:, Puştuvanlık:9029.

Ambar yapılması için gönderilen fermanın ardından gelen diğer fermanla ambar inşası için gerekli kerestenin teminin hususu konu edilmiştir. Eflak Voyvodası Mihail tarafından Dersaadete gönderilen yazıda Silistre ve Rusçuk taraflarında inşası ferman olunan ambarlar için lazım olan kerestenin daha önce köprü yapımı için tedarik edilen keresteler içinden temin edilebileceği belirtilmiştir. Mevcut kerestelere deftere kayıt ettirilerek senet karşılığı bu iş için kullanılabilecek durumda olanların getirilmesi emredilmiştir 15 Ocak 1792³⁰.

Neticede Şubat 1792'de itibaren istenen ambar yapılmıştır. Fakat boş duran ambarla ilgili olarak gündeme ambarın yanlış kullanımı hususu gelmiştir. 18 Haziran 1792 tarihinde Umur-ı Mühime Nazırı Ahmed Tevfik vasıtasıyla Silistre'de inşa edilen zahire ambarı boş olması sebebiyle buraya vüzera, hükkam ve zabitan tarafından hayvan ve bazı eşyalar konularak burasını harap olmasına sebep olduğu belirtilmiştir. Silistre kadısı ve mubayaacısı Battal Mustafa Ağa'ya gönderilen yazıda zikredilen ambar muhafaza edilerek eğer buraya bir zarar erişecek olursa sorumlusunun kendileri olacağı ifade edilmiştir³¹.

b.Zahire Naklinde Silistre

XVIII. yüzyılın sonlarına Tuna Nehrinde üzerinde iskele olan Silistre iskelesi özellikle ileri karakollarda yapılan savaşlarında önemli bir nokta idi. Osmanlı Devleti bu tarihlerde Rusya ile savaş halinde idi, bir taraftan Rusya ile anlaşma zemini hazırlanmaya çalışılıyordu. Bu nedenle her ne kadar sulh yolunda adımlar atılmış olsa da yine de meydana gelebilecek bir savaş için askeri sevkیاتlar devam etmekte, askerlerin ihtiyacı olan zahire ve mühimmatın taşınmasına önem verilmekte idi. Gemilerle taşınan zahireler ilgili belgeler şu şekildedir:

Eflak taraflarından ve oranın halkından Eflak Voyvodası Mihail tarafından satın alınarak Battal Mustafa Ağa'ya 80 bin kile hinta(buğday), 150 bin kile şair(arpa) teslim edilmiştir. 5 bin kile hinta ile 30 bin kile şair İbrail'e ve 25 bin kile şair dahi Rusçuk ve Zıstovi ve Niğbolu iskelelerine nakl edilecektir. Hintanın kile-i İstanbulisi 20 para ve şairin kile-i İstanbulisi 10 paraya olup toplam 25 bin kuruş bu zahire için sarf edilmek üzere 9 Safer 1206 (8 Ekim 1791) tarihinde gönderilmiş (Bakınız-Tablo:2)³².

Tablo- 2: Battal Mustafa Teslim edilen zahire

Tarih	Şair/kile	Hinta/kile	Kime teslim edildiği
8 Ekim 1791	150.000	80.000	Battal Mustafa Ağa
7 Kasım 1791	13.917	34.828	Battal Mustafa Ağa
7 Aralık 1791	12.530	6.132	Battal Mustafa Ağa
Toplam	176.447	120.960	

²⁹ 50 Numaralı SŞS, s.199(varak-99), Belge: 229.

³⁰ 50 Numaralı SŞS, 159(varak-77), belge: 187.

³¹ 50 Numaralı SŞS, s.101-102(varak-50-51), Belge: 121.

³² 50 Numaralı SŞS, s.21-22(varak-11-12), Belge:33.

7 Kasım 1791 tarihinde Eflak Voyvodası marifetiyle Eflak taraflarından Dergâh-ı Ali kethüdalarından Selim Ağa vasıtasıyla Silistre iskelesi mubayaacısı Battal Mustafa Ağa'ya Şair: 34.828 kile, Hint: 13.917 kile teslim edilmiştir³³. 7 Aralık 1791 tarihinde Eflak Voyvodası vasıtasıyla Eflak taraflarından Dergah-ı Ali kethüdalarından Selim Ağa marifetiyle Silistre iskelesi mubayaacısı Battal Mustafa Ağa'ya şair: 12.530 kile, hint: 6.132 kile teslim edilmiştir³⁴. Silistre kazaları mubayaa bedeli olarak Çukadar Mustafa Ağa'nın 600 kuruşa teslim olmuştur³⁵.

c.Silistreden Toplanan Zahire

2 Şubat 1792 tarihinde Silistre Nahiyelelerinin menzil zahire femanına göre üstlerine düşen zahire miktarı şu şekildedir: Boşnak Mustafa marifetiyle şairin beher keyl-i İstanbulisi 60'şar ve dakikin(un) 120'şer ve dakik-i hassının 180'er ve samanın beher kantarı 20'şer ve hatabın beher arabası 60'şar ve giyahın 180'er paradan olarak hesaplanarak ücreti gönderilecektir³⁶.

Tablo- 3: Menzil zahire fermanına göre nahiyelelerin vereceği zahire

	şair	dakik	dakik- i has	saman/kantar	hatab /araba	giyah/araba
Fener Üstü	2.400	400	50	400	50	40
Umur Fakih	1.700	250	5	300	50	30
Çardak	1.900	350	25	300	50	30
Toplam	6.000	1.000	100	1.000	150	100

Tablo-4: Silistrelili Battal Mustafa Ağa'nın satın aldığı ve Varna iskelesine nakl edilen hinta 18 Kasım 1792³⁷.

Silistre Kazaları	Hinta	araba	tarih
Şarve kazası Yusufhanlar Karyesi	102	8	3 R 1207(18 Kasım 1792)
Şarvi	746	42	3 R 1207(18 Kasım 1792)
Yalı kuralarından Abdurrahman Aşıklar	153	9	5 R 1207) (20 Kasım 1792)
Abdüsselam vakfı kuralarından Yeni Mahalle ve Çuna ve Bahar Karyelerinden	187	11	5 R 1207) (20 Kasım 1792)
Yalı kuralarından Gazi Emir Karyesinden	34	2	
Toplam	1.222	72	

Baharda yapılacak sefer için Tevfik Efendiye(Umur-ı Mühime Nazırı) 17 Aralık 1791 tarihinde gelen emirde 7.500 kile buğdayın un haline getirilerek öğütülmesi için Silistre değirmenlerine dağıtılması ve her kile buğdayın 3'er akçe'ye öğütülmesi emredilmiştir. Elde edilen

³³ 50 Numaralı SŞS, s.186-187(varak-93), Belge:220.

³⁴ 50 Numaralı SŞS, s.185-186(varak-92), Belge: 219.

³⁵ 50 Numaralı SŞS, s.192(varak-96), Belge: 224.

³⁶ 50 Numaralı SŞS, s.46-47(varak-23), Belge:58.

³⁷ 50 Numaralı SŞS, s.190(varak-95), Belge: 222

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

un Silistre değirmenlerine dağıtılarak peksimet yaptırılacaktır³⁸. 17 Ocak 1792 tarihinde yapılacak unun öğütülmesi ve peksimet yapılması için toplam 500 kuruş para ayrıldığı ifade edilmiştir³⁹.

Silistre önemli bir liman şehri olduğu için gönderilecek zahirenin bir kısmı Silistre’de bırakılıp un ve peksimet yapılırken kalan kısmı gemilerle daha ileri karakollara veya İstanbul’a gönderilmiştir.

d. Gemilerle taşınan zahire miktarı

1791 Ekim ve Aralık aylarında 33.997 kile şair, 1.066 kile dakik, 6.132 kile hinta gemi ile sevk edilmiştir.

1792 yılı Mayıs, Temmuz ve Kasım aylarında 60.295 kile 104 vukiyye dakik, 21.705 kile şair, 1238 kantar 305 vukiyye peksimet, 22.085 kile hinta yine gemilerle nakledilmiştir

1791-192 yıllarında 5 aylık süre zarfında 96 gemi ile toplam 61.361 kile 104 vukiyye dakik, 28.217 kile hinta, 55.702 kile şair, 1.238 kantar 305 vukiyye peksimet sevk edilmiştir. Tüm bu süreçte Silistre limanı kullanılmıştır. Zira Eflak voyvodası marifetiyle Eflak taraflarından satın alınan zahire ve Silistre kazalarından toplanan zahire Silistre limanında ve buralara yapılan ambarlarda muhafaza edilmiş, yine Silistre limanından gemilerle daha ileri noktalara taşınmıştır (Bakınız-Tablo:6-7-8).

2.Silistre’de Elçilik Heyeti

Devleti- Aliye tarafından Rusya tarafına Rumeli Beylerbeyi payesiyle Mustafa Rasih Efendi elçi tayin edilmiştir. Elçi Paşa ve avnesinin içerisinde hizmetlilere ve askerleri de dâhil olmak üzere yola çıkacaklardır. Yol boyunca heyetin güvenliğinin sağlanması ve ihtiyaçlarının karşılanması hususuna dikkat edilmesi için yol güzergâhı üzerindeki kadılara emirler gönderilmiştir. *Elçi Paşa fermanı* olarak isimlendirilen Ocak 1793 tarihli fermana, Rusya Devleti’nin büyükelçisi ve heyetinin İstanbul’a gelinceye kadar ki menziller üzerinde olan zahire, araba yük hayvanı ve diğer lazım olan şeylerin vaktinde tedarik edilerek, kapıcıbaşlarından Abdullah Bey’e teslim edilmesi emredilmiştir⁴⁰.

Rusya Devleti tarafından Osmanlı Devletine gönderilen elçilerin Mart ayı içerisinde sınıra gelecekleri belirtilerek elçilerin yolculuk esnasında gerekli olan her türlü ihtiyaçlarının temini hususunda kapıcıbaşlarından Ömer Paşa tayin görevlendirilmiştir⁴¹.

Ocak 1793 Rusya Devlet ile Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşma gereği iki taraf karşılıklı elçiler tayin etmiştir. Rus büyük elçileri sınıra geldiğinde - “*şan ve şevket-i saltanat-ı seniyyeye layık şekilde*” elçilerin ağırlanması emredilmiştir⁴². Onların ihtiyaçları için gerekli olan nher türlü yiyecek, at arabası, atların yemleri vs. önceden belirtilerek temin edilmiştir. *Ba-ferman-ı ali mihmandar marifetiyle Rusya elçisi tayinatı defteridir*.

Nan=2800, lahm-ı gav=250, buzağı=4, kuzu=8, lahm-ı ganem=200, tavuk=40, Hind tavuğı pelazi=16, imlik(?)=40, piliç=100, kaz palazı=12, göğercin palazı=50, yumurta=400, revgan-ı şehir=40, Tere yağı=10, süd=10, kaymak=5, soğan=15, sarımsak=15, kifayet miktar sebze baha=510, şeker=40, ala şeker=4, revgan-ı zeyd=8, Balık tuzlu=40, badem=3, kifayet mikdarı acı badem içi=20, limon (?)=40, şem-i revgan=50, kahve=6, pirinç=150, asel=30, bad-ı..(?)..=10, zeytun=5, nişasta=50, sabun=20, enva-ı hayvanat=60, tarçın=40, kakule dirhem=25,

³⁸ 50 Numaralı SŞS, s.48-49(varak-24), Belge:60.

³⁹ 50 Numaralı SŞS, s.56-57(varak-28), Belge:68.

⁴⁰ 50 Numaralı SŞS, s.179(varak-88), Belge:211.

⁴¹ 50 Numaralı SŞS, s.179-180(varak-88), Belge:212.

⁴² 50 Numaralı SŞS, s.180(varak-88), Belge:213.

karanfil dirhem=25, fülful dirhem =20, sakız dirhem =20, ceviz hindi dirhem=30, ...= 500, kömür=200, şair kile= 132, alef araba=30, hatab =kifayet miktar, bargir için düşen miktar kifayet, araba kav mikdar-ı kifaye, kifayet miktar tuz⁴³.

Osmanlı Devleti'nin elçilik kafilesi 31 Ocak 1793'de Küçükçekmece'den hareket ederek on günlük bir yolculuktan sonra 10 Şubat 1793'te Edirne'ye geldi. Mevsim kıştı, İstanbul'da fazla oyalandığından Rusya gibi bir ülkeye yapılacak yolculuk kışa rast gelmişti. Kafile Edirne'den yoluna devam ederek İstinye'ye geldi. Ancak Kazgan ağları taraflarının karlı ve fırtınalı olması dolayısıyla Çalıkavak Boğazı yolu tercih eden kafile 16 Şubat 1793'te Şumnu'ya, beş gün sonrada 21 Şubat 1793'te Silistre'ye geldi. Burada bir süre dinlendikten sonra yola devam eden elçilik kafilesi Eflak arazisine girince Eflak Voyvodası Aleksander Konstantin ve Boğdan arazisinde Boğdan Voyvodası Mihail Beğ tarafından saygıyla karşılandı. Rus elçileriyle 15 Haziran 1793'te Tombasar karşısında Turla Nehri üzerinde ve Osmanlı Salında buluşuldu⁴⁴.

3.Silistre'de Eşkîyalık

Osmanlı Devleti'nin pek çok bölgesinde görülen eşkıyalık türü hareketler Silistre bölgesinde de karşımıza çıkmaktadır. Devletin kendisine verdiği yetkiyi kötü kullanarak reaya üzerinde baskı yapan kişilerin davranışları da içerisinde değerlendirilecektedir. Halktan fazla vergi toplayan veya reayanın malını gasp eden kişiler bir şekilde devlete isyan eden, soygun yapan kişilerde bulunmaktadır.

Yaş Antlaşması imzalandıktan sonra bu savaşın son zamanlarında bilhassa Rumeli'de bir kısmı kaçak askerden bir kısmı yerini yurdunu ve geçim vasıtalarını kaybetmiş halktan bir kısmı da esasen mesleği haydutluk olanlardan mürekkep pek çok eşkıya türemiş, soygun ve vurgunlar alıp yürümüş, asayiş namına bir şey kalmamıştı. Barış görüşmeleri geciktiği sırada sadrazam ve serdar-ı Ekrem sekbanbaşı ile Silistre valisi ve Tuna Donanması başbuğu Ahmed Paşa'yı eşkıyanın en çok toplandığı Deli-Orman tarafına gönderilmişti. Buradaki haydutların pek çoğu idam edilerek kelleleri orduya ve oradan İstanbul'a gönderildi. Barış müzakereleri sona erip antlaşma nüshaları imzalandıktan sonra ordu Edirne'ye doğru yola çıktı. Mehmed ve Osman Paşalar ise Şumnu'da bırakılarak Tuna kıyılarında bulunan eşkıyanın tenkilleri kendilerine emredilmiştir. Bir taraftan da Rumeli'den ötesi berisine dağılmış ve başına birçok eşkıya toplanmış olan Kırım hanzadeleri başta Cengiz Mehmed Giray olmak üzere birer ikişer tenkil edildiler. Edirne ile Serez ve Selanik arasındaki sarp dağlarda oturdukları için "Dağlı eşkıyası" diye anılan ve etrafa zarar vermekten geri durmayan haydutların üzerinde kuvvetli askeri birlikler, top ve humbara gönderilip cemiyetleri dağıtıldı⁴⁵.

Selatin-i Cengiziyenin Rumeli yakasında fukaraya ettikleri zulüm ve baskı sınırı aşmıştı. Çiftlikleri hırsız yatağı haline gelmişti. Valiler ve hâkimler bile işledikleri suçları önlemekten aciz kalmışlardı. Bu bakımdan birer tarafa sürgün edilip cezalandırılmaları kararlaştırıldı. 24 Temmuz 1792'de Baht Giray Han Girit'e, ardından Sakız'a sürüldü. Daha sonra tekrar Midilli'ye sürgün edildi⁴⁶.

Dağlı eşkıyası yirmi seneden fazla devleti meşgul etmiş ve muhtelif zamanlarda bunların üzerlerine tayin olunan vezirler yine muhtelif sebeplerle muvaffak olamamışlardı. Dağlı eşkıyası

⁴³ 50 Numaralı ŞŞS, s.181(varak-89), Belge:214

⁴⁴ Cahit Bilim, "Mustafa Rasih Paşa'nın Rusya Sefaretnamesi", OTAM, Sayı: 7, Ankara 1996, s.21.

⁴⁵ Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, Güven Basımevi, İstanbul 1971, s.2741.

⁴⁶ Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C.3, Üçdal neşriyat, İstanbul 1994, s.1394-1395; Selatinde Cengiz Mehmed Giray Sultanın bundan akdem hilaf-ı marazi hareketine binaen Bozca Adaya nefi ilcası babında sudur eden emr-i münife adem-i itaat birle başına haşerat cem eylediği tahkik olunup bu gune emr-i itaat eylediğine mebni üzerine külliyetli, asakir ile Şumnuda memur vezir Seyyid Mehmed Paşa neferatıyla ve etraf kazaların ayanları asakirleriyle memur kılınmalarıyla top ve cebehane ile üzerie varılı... . Receb 1206(Mart 1792)50 Numaralı ŞŞS, s.72-73(varak-36), Belge:89.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

kadar muzir olan ve zaten birbirleri arasındaki rekabet sebebi ile *Kırcaali*, *Deliorman* ve Arnavutlardan eşkıya istihdam eden ve icabında bu eşkıyayı el altından hükümet aleyhine teşvik ile mütemadi surette hazinenin boşaltılmasına ve memleketin asayişsizlik içinde kalmasına sebep olan *Rumeli Ayanları* ise hükümete karşı mütehakkim bir vaziyet alacak kadar küstah olmuşlardı; bunların içinde *Gömülcine Ayanı* Tokadçıklı Süleyman Ağa, *Serez Ayanı* Siyavuş Paşazade İsmail Bey, *Turnova Voyvodası* ve *Ruscuk Ayanı* Triseniklioğlu İsmail Ağa, *Deliorman* ve *Silistre Ayanı* Yılıkoğlu Süleyman Ağa başta geliyorlardı. Daha sonra bunların nüfuzuna tabi ikinci derece ayanlar da vardı; Her büyük ayanın mıntıkası ve hududu muayyendi; Biri diğerinin hududuna taarruz etmezdi, Dağlı eşkıyası takibinde eşkıyayı tedibe memur olan, ayan, eşkıyanın kaçıp iltica ettiği mıntıkaya giremez, avdet ederdi⁴⁷. Silistre sakinlerinden Haseki emeklisi Kitancı oğlu Seyyid el-Hac Hasan ve 62 cemaatin Said el-Hac Hüseyin Yeniçeriler kendi hallerinde olmayıp eşkıya olmalarıyla sebebiyle halka zulüm etmişlerdir. Bu *kişilerin ıslah-ı nefis edinceye değin* Yerköyü kalesine gönderilerek hapis edilmeleri ferman olunmuştur (Aralık/Ocak 1792–1793)⁴⁸.

Osmanlı Devleti eşkıyalık hareketlerinin önlenmesi için bazı tedbirler almıştı. Bunlar arasında en önemlilerden biri *Nezir akçesi* olarak belirtilen reayadan alınan para idi. Nezir akçesi: Bir memleket halkından hükümete karşı hareketlerinden dolayı ceza olarak kesilen paradır⁴⁹. Devlet görevlileri ve halk, eşkıya kendi köy, kaza veya nahiyelerinde geldiğinde gerekli tedbirleri almaz, onlara yardımda bulunursa, kanuna aykırı hareket ederlerse devlet tarafından ceza olarak taahhüt ettikleri parayı vereceklerine söz vermişler ve bunu Şer’iyye sicillerine kayıt ettirmişlerdir. Mesela Şumnu kasabasında oturan yağma ve şekaveti ile kötü şöhrete sahip Sultan oğlu Mehmed, kardeşi Osman, Kel Ömer, Bayraktar, kardeşi Ahmed, Palangalı Hüseyin Bayraktar, serdengeçti ağvatından Budayova köyünden Gönli Hasan, Kovancılar köyünden Çakıroğlu Hasan ve Şumnu’da olan Kelli Solağ oğlu adlı kişiler Silistre kazalarına gelirler ise ferman-ı ali gereğince hareket edilerek onların etkisiz hale getirilmesi istenmiştir. Ocak 1792 gönderilen emirde eğer gerekli tedbirler alınmaz ise Silistre ayan ve serdarlarından 100.000 kuruş nezri canib-i miri için tahsil edilecektir.⁵⁰ Benzer şekilde Serez’de ortaya çıkan Divane Orman eşkıyasının eğer Silistre ve onun kazalarına gelirse derhal bunların durdurulması eğer bu emre aykırı hareket edilirse 25 bin kuruş nezir vereceklerine dair hazırlanan hüccet Silistre kadısına takdim edilmiştir (Ekim/Kasım 1792)⁵¹.

Serez’de ortaya çıkan ve uzun zamandan beri halkı rahatsız eden Yılıkoğlu Süleyman ve Mecik Hüseyin, Umurfakihli Kara Mehmed, Kili Kadılı Karakoloğlu Mustafa ve diğerleri halka eziyet ederek kanuna aykırı hareket etmektedirler. Eşkıya eğer Silistre ve kazalarına gelirse derhal bunların durdurulması eğer bu emre aykırı hareket edilirse 25 bin kuruş nezir vereceklerine dair hazırlanan hüccet Silistre kadısına takdim etmiştir. Silistre’ye tabi Dobruca Nahiyesi ayanı Yemişili Ali, eğer adı geçen şakiler kendi köylerine gelirse kanuna ve fermana aykırı hareket ederlerse bu takdirde iki kat nezr ödemeyi kabul ettiklerini kadı huzurunda beyan etmişlerdir (6 Kasım 1791)⁵².

Silistre kazasına tabi Fener Üstü’ye tabi köylerde bulunan devlet görevlilerine gönderilen emirde Serez’de ortaya çıkan Deli Orman eşkıyasını def etme konusunda köylüler ve devlet görevlileri eğer kanuna aykırı hareket edilirse 12.500 kuruş nezir vereceklerdir (Kasım 1791)⁵³.

Devlet görevlilerinin eşkıya durdurmak maksadıyla veya vergi toplarken yaptıkları usulsüzlüklerde mahkeme kayıtlarına yansıyan eşkıyalık olayları vardır. Zira halk bir şekilde devlet

⁴⁷ İ.Hakkı Uzunçarşılı, “Vezir Hakkı Mehmed Paşa (1747–1811)”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 6 (1939), s.179-180.

⁴⁸ 50 Numaralı SŞS, s.172–173(varak–84–85), Belge:202.

⁴⁹ Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s.517.

⁵⁰ 50 Numaralı SŞS, s.81(varak–40), Belge: 99.

⁵¹ 50 Numaralı SŞS, s.4–5(varak 2), Belge:11.

⁵² 50 Numaralı SŞS, s.8–9(varak 5), Belge:14.

⁵³ 50 Numaralı SŞS, s.9–10(varak-56), Belge:15.

görevlilerinin haksızlığına uğramış ise, malına, mülküne veya canına kast edilmişse, bu kişiler tespit edilerek devlet tarafından cezalandırılmıştır. Mesela Silistre kazasına tabi Kızılburun Mahallesi adlı köy ahalisi Silistre mütesellimi Battal Mustafa Ağanın ve adamlarının eylediği zulüm hakkında mahkemeye şikayette bulunmuşlardır. Mütesellim Battal Mustafa'nın eşkıya tedibine çıktığı zamana kendi köylerine geldiği, köylünün mekulat ve meşrubatının yanı sıra 2 re's bargirlerini almışlar üstüne de 800 kuruş talep etmişlerdir. Mahkemeye müracaat eden halk bu haksızlığın giderilmesini istemiştir (Kasım 1791)⁵⁴.

Aynı şekilde Silistre kazasına tabi Karakoç Mahallesi adlı köyde sakin Ayşe isimli kadın ordu-yu hümayuna arzuhal gönderip, Silistre sakinlerinden Battal Mustafa adlı kişi ve adamlarını bu sene eşkıya teftişi sırasında köylerine gelerek kanuna aykırı ve haksız yere 13 adet ineği, 7 adet öküzü, 24 kile hinta ve şairini gasp ettiğini bildirmiştir. Ayrıca kendisi hapsedip, kızına tecavüz edip akrabası olan bir kadını darp ederek, küçük çocuğunun ölümüne sebebiyet verdiğini bildirmiştir. Kadıya sunulan takirde durumun araştırılması, eğer haklılar ise eşya, hayvan ve zahirenin tekrar iade edilerek kanuna uygun hareket edilmesi istenmiştir (Kasım 1791)⁵⁵. Benzer şekilde Silistre kazasına tabi Karakoç Mahallesi adlı köyde sakin Zeynep Hatun isimli kadın ordu-yu hümayuna arzuhal edip, Silistre sakinlerinden Battal Mustafa adlı kişinin ve adamlarının bu sene eşkıya teftişi sırasında köylerine gelerek kanuna aykırı ve haksız yere 30 kile hinta, 20 kile şair, 190 adet koyun, 6 çift manda ineği, 2 adet bargirini fuzuli gasp etmişlerdir. Rebiyülevvel 1206 (Kasım 1791)⁵⁶.

Silistre kazasına tabi Karakoç Mahallesi adlı köyde sakin Fatma Hatun isimli kadın ordu-yu hümayuna arzuhal edip, Silistre sakinlerinden Battal Mustafa adlı kişinin bu sene eşkıya teftişi sırasında köylerine gelerek kanuna aykırı ve haksız yere eşya, hayvan ve zahiresini haksız yere aldıktan başka Arnavud sekbanları iki kızına tecavüz etmişlerdir (12 Kasım 1791)⁵⁷.

Eşkıya olarak kabul edilen kişilerin mallarına devlet tarafından el konulmuştur. Mesela Mecik Hüseyin adlı şakinin Divane Orman Nahiyesine bağlı Karakoç köyünde bulunan bir sandık eşyasıyla, köye ait olunan ve zahire ve hayvanların durumunun tespiti yapılarak, zahirenin Silistre ambarlarına konulması emredilmiştir. 5 Rebiyülevvel 1206 (2 Kasım 1791)⁵⁸. Benzer şekilde daha önce Rusçuk Ayanı iken maktulen vefat eden Tirsinkili oğlu Ömer adlı şakinin taraftarlarından olan Rusçuk kazasına tabi Asvat Karyeli Ömer adlı şakiye ait olup 20 Ocak 1792'de devlet tarafından el konulan ve satılan hayvanlarından 586 kuruş 10 para elde edilmiştir⁵⁹.

4. Gemi İnşası

Silistre özellikle ormanların yoğun bulunduğu yerlerden idi. Bu nedenle inşa edilecek gemilerde bölgenin keresteleri kullanılmakta idi. Silistre önemli bir liman olduğu için ileri karakollar için ayrı bir önemi haizdi. 1792 tarihinde Tuna Kapudanı Vezir Ahmet Paşa'dır. 29 Ekim 1791 tarihinde Tuna donanması gemilerinin Silistre'de toplanması, gemilerin içerisinde bulunan mühimmatın zayi olmaması için özen gösterilmesi istenmiştir. Rusya donanmasına eşdeğer küçük ve büyük savaş teknelerinin yapılması ve fırkateyn şeklinde gemilerin inşa edilmesi emredilmiştir. Gemilerin inşası için gerekli kereste, demir ve diğer gereçlerin temin edilmesi hususunda emir gönderilmiştir⁶⁰.

⁵⁴ 50 Numaralı ŞŞS, s.20(varak-11), belge:32.

⁵⁵ 50 Numaralı ŞŞS, s.18(varak-9-10), Belge: 26.

⁵⁶ 50 Numaralı ŞŞS, s.19(varak10), Belge:27.

⁵⁷ 50 Numaralı ŞŞS, s.19(varak-10), Belge:28

⁵⁸ 50 Numaralı ŞŞS, s.10-11(varak6), Belge: 16.

⁵⁹ 50 Numaralı ŞŞS, s.54(varak-27), Belge:66.

⁶⁰ 50 Numaralı ŞŞS, s.22-23(varak 12), Belge:34.

Açık sefine inşasına Tevfik Efendiden gelen 7 Aralık 1791 tarihli emirde *Kerestesi Silistre ve havalisi cibalin den vesair bulunan mahallerden mubayaa ve kat ettirmek üzere 10 kıta vüsta ve 10 kıta sagir açık sefineleri inşa ve hazır edilmesi için 2 bin kuruş ita ve irsal olunmasına kararlaştırılmıştı*⁶¹.

Silistrede inşasına başlanan fırkateynlerin techiz için 21 Ocak 1792’de ordu cebehanesinde bulunan 75 kantar mesamir(çiviler) ve 40 kantar ahen-i hamr gönderilmiştir⁶².

Fırkateyn yapı için gerekli ahenger kömür Silistre nahiyelerinden istenen miktarları: *Dobruca nahiyesi kuralarına 220 araba ahenger kömürü 9 Şubat 1792, Hisse-i Fener üstü kömür araba 75, beher araba fi 60 para, Hisse-i Piri Paşa kuraları kömür araba 70, beher araba fi 60 para, Hisse-i Abdüsselam vakfı kuraları kömür araba 55 beher araba 60 para, Hisse-i Şarvi mukataası kuraları kömür araba 40, Hisse-i Yalı kuraları kömür araba 40 beher araba 40 para*⁶³

Osmanlı Devleti’nin Tuna Nehrinde bulunan gemilerinin bazen fırtına yüzünden battığı da olmakta idi. Mesela 40 kıta Tombaz ve 18 kıta açıkların tamamı fırtına yüzünden batmıştır. Bu sıralarda Açıklar Ağası olarak tayin edilen Genç Abdi’nin 7 çift tombaz ve 7 kıta açık gemi alınarak emrine verilmesi ve tombazların her biri 300’er kuruşa satın alınması ve bu gemilerin beş-on gün içinde gönderilmesi emredilmiştir (10 Ocak 1792)⁶⁴.

5.Liva-i Şerif Takımı

Liva-i Şerif, Cenab-ı Peygamberin bayrağı hakkında kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine “*Liva-i Saadet, sancağ-ı Şerif*” de denilir. Liva; Arapça bayrak demektir. Sarayda “*Emanat-ı Mübareke*” arasında muhafaza olunan bu bayrak muharebe zamanında ve bazı isyanlar sırasında merasimle çıkarılır, harb ve ihtilaller bitince tekrar yerine konulurdu. *Liva-i Şerif Takımı*: Cenab-ı Peygamberin “*Liva-i Şerif*” adı verilen sancağı ordu ile harb sahasına gittiği vakit hizmet ve muhafazasına memur olan askeri kuvvet hakkında kullanılır bir tabirdir. Bu kuvvet “*Mir-i alem*” in idaresi altında bulunurdu⁶⁵. Kendisine ait mühimmatı bulnan Liva-i Şerif takımının sayımlarının yapıldığı veya bir ileri kakakol’a gönderildiği ile alakalı belgeler bulunmaktadır. 11 Ekim 1791 tarihinde Hırsova Kalesinde bulunan Liva-i Şerif takımına ait mühimmat Silistre nakl edilmiştir⁶⁶.

SONUÇ

Silistre Osmanlı Devleti’nin Tuna Nehri kıyısında bulunan önemli bir liman kenti idi. Bu nedenle özellikle nehir ticareti ve donanma savaşlarında önemli görevler üslenmekte idi. Bir taraftan da zahirenin Tuna Nehri yoluyla daha ileri karakollara taşınmasında önem taşımaktata idi. Özellikle Eflak voyvodası Mihail vasıtasıyla Eflak taraflarından elde edilen zahire gemilerle savaş bölgelerin veya Tuna Nehrinden Karadeniz’e oradan İstanbul’a gönderilmekte idi. 1791–1792 yıllarında 5 aylık süre zarfında 96 gemi ile toplam 61.361 kile 104 vukiyye dakik, 28.217 kile hinta, 55.702 kile şair, 1.238 kantar 305 vukiyye peksimet sevk edilmiştir. Tüm bu süreçte Silistre limanı kullanılmıştır. İhtiyaç duyulan savaş gemileri de burada yapılmakta idi. Rusya ve Avusturya ile imzalanan Barış Antlaşmalarının yürürlüğü girmesi döneminde de yine ordu tekrar savaşacakmış gibi hazırlıklar yapılmıştır. Dobruca ve Deliorman bölgesi eşkıyanın yoğun bulunduğu bölgelerdendir. Devlet görevlileri eşkıya ile mücadeleyi sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte zaman zaman devlet görevlilerinin eşkıya takibi yaparken halka zulüm ettikleri de görülmüştür. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında gidip gelen elçilerin yol güzergâhında olması sebebiyle gelen elçilerin en

⁶¹ 50 Numaralı ŞŞS, s.34-35(varak-17-18), Belge:46.

⁶² 50 Numaralı ŞŞS, s.59(varak-29), Belge:74.

⁶³ 50 Numaralı ŞŞS, s.71(varak-35), Belge:87.

⁶⁴ 50 Numaralı ŞŞS, s.53-54(varak-26-27), Belge:65.

⁶⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s.367.

⁶⁶ 50 Numaralı ŞŞS, s.15(varak-8), Belge:22.

iyi şekilde ağırlanması için Silistre Valiliğine önemli görevler yüklenilmiştir. Tereke kayıtlarının % 24.03'ünü vergi, % 12.44'ünü tereke ve miras, % 9.87'sini zahire, % 9'unu görevli tayini(dini, askeri ve devlet görevlisi) oluşturmaktadır. Mütesellim olarak görev yapan Battal Mustafa Ağa'nın ve Umur-ı Mühime Nazırı olarak görevlendirilen Tevfik Efendi'nin savaş ve barış sürecinde önemli görevler ifa ettikleri görülmektedir. Avusturya ile yapılan ticaret anlaşmasının uygulanmasından kaynaklanan aksaklıklar kadıların huzurunda çözümlenmiştir. Hem ticaret güzergâhında olan hem de stratejik bir nokta bulunan Silistre 1791–1793 yılları arasında Rusya ve Avusturya ile savaşlarının neticesinde yapılan Barış Antlaşmaları sırasında ortaya çıkan sorunların yoğun şekilde görüldüğü şehirlerden biri olmuştur.

Ekler ve Tablolar

Ek-1.

H. 1198/ M.1784 Tarihli Nemçe ticaret Antlaşması Sened

Nemçe elçisi dostumuzun devleti tarafından takdim eylediği takririnde Nemçe Devleti Belgrad Ahidnamesini on birinci maddesinde şuruta müsteniden taht-ı hükümet-i devlet-i aliyyede olan memalikte Nemçe reayası ve tüccarı hakkında bazı rabıta ve nizam tertibini iltimas eylediği münderic olub takrir-i mezburun mazmunu mutalaa olundukda zikr olunan birinci madde Nemçe Devletinin bu babda olan maruzatına esas olundugu mübeyyen olmaktan naşi emr-i ticarete dair en müsaade olunan milletin hakkında cari olan ve dahi ziyade muafiyat ve muselamat bi'l-cümle memalik-i imparatoriyyeden berren ve bahren ve nehren geşt ü güzar ile ticaret eden Devlet-i aliye tüccar sefineleri ve reayası haklarında dahi ale'd-devam cari olacağını elçi-i mumaileyh balada zikr olunan takririnde tasdik ve tahkik eylediğine binaen canib-i Devlet-i aliyyeden ahidnamelerin icab ettiği muahedat ale'd-devam sıdkla ifa ve kadimi dost hem-civar olan Nemçe Devletine derkar olan muhalesat ve müvalat-ı kamilenin asar-ı hakikiyyesi ibrazına salih olur ve saile ihtimam ve itina oluna gelmeğe fi-mabad Nemçe reayasının hakkına icra olunacak muamele tagayyürden masun ve düsturu'l-amel olub Devlet-i Aliye tarafından zikr olunan mevadd ve kuyud-ı atiyetü'z-zikre dikkat ile müraat olunması işbu sened ile vech-i mansus üzere taahhüt ve iltizama karar verilmiştir.

Evvelki madde: Bin yüz otuz iki senesi Pasarofça'da imza olunub marü'z-zikr Belgrad Ahidnamesinin on birinci maddesine esas ittihaz oluan ticaret muahedesi muktezası bi'l-cümle Memalik-i Devlet-i Aliyyede Nemçe Devletinin tüccar ve reayası hakkına meri ve muteber tutula ve bu babda edna mertebe inhıraf veyahud mugayeret vukuuna canib-i Devlet-i Aliyyeden ruhsat ve cevaz gösterilmeye nehren ve bahren ticaret hususunda işbu senedin altıncı maddesi muktezası üzere hareket oluna.

İkinci madde: Nemçe tüccarı ve reayası tarafından edası lazım gelen resm-i gümrük hususunda Devlet-i Aliye muahedat-ı kadimesini bu defa tecdiden beyan eder ki Nemçe tüccarının Memalik-i Devlet-i Aliyyeye bey' için idhal edecekleri bi'l-cümle emtialarının ya idhali veyahud nakli mahallerinde yalnız bir defa yüzde üçden ziyade resm-i gümrük eda etmeyeler ve keza lik Memalik-i Devlet-i Aliyyeden iştirat ve ihraç edecekleri memnuattan olmayan emtia için yalnız bir defa ve bir mahalde yüzde üç resm-i gümrük eda edeler şöyle ki Nemçe tüccarını vech-i meşruh üzere gerek idhalen ve gerek ihracen olan ticaretleri her güne sair tekliften ve ale'l-husus masdariyye ve kasabiyye ve bidat ve resm-i hadamiyyete ve reft ve bac ve yasak kavli ve sair tekliften salim ola ve marü'z-zikr Pasarofça ticaret ahidnamesinde bunlara dair tertibat gerçe tevzih ve tasrih olunmuş bulunub ancak mürur-ı zaman ile işbu nizama Memalik-i Devlet-i Aliyyede ve ale'l-husus Eflak ve Boğdan memleketlerinde adet-i müstakirreden hariç Nemçe halat-ı arız olduğu elçi-i mumaileyh tarafından kamilen meri tutulmas için Devlet-i Aliye bu mahalde nizam-ı mezkurı resmen teyid eder.

Üçüncü madde: Nemçe reayası ve tüccarı cem'-i emtianın idhalinde ve balada zikr olundugu vech üzere memnuattan olmayan emtianın ihracında ve bey' ve şirasında serbestiyet-i

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

tamme ile serbest olub hırfet ve şirket erbabı ve muhtekir ve sairleri her kim ise alenen ve hafıyyeten edna mertebe mevani ... ve bey ve şıra hususunda tevabi-i devlet-i aliyyeden tazib ve teaddi vukuu ve keزالik Devlet-i aliye tüccar ve reayasından biri Nemçe tüccarından bazı emtia ve eşya iştırta eyledikte bu bahane ile esnaf ve muhtekirler taraflarından nizamen dahl ve taarruz zuhuru tecviz olunmaya ol ecilden bi'l-cümle Memalik-i Devlet-i Aliyede amed şod veyahud meks eden Nemçe reayası hakkında ne vechle muamele iktiza edildiğini beyan siyakında eyalat ve ... ve sevhil hükkamına ve zabitanına ve gümrük ümenasına hitaben işbu senedin icrası katiü'l-... evamir-i aliye ekide ile tenbih oluna ve Nemçe Devletinin elçisi ve konsolos ve kargüzarları ve hudud kumandanları agah olub muktezası üzere amil olmaları için evamir-i aliye-i mezkurenin suretleri Nemçe Devletine ita oluna

Dördüncü madde: Nehren ve bahren ticaret hususunda Eyalat valileri ve hükkam ve zabitanına bir güne şekk ve şübhe arız olmamasıçün Devlet-i Aliye beyan eder ki ahidnameler mübtegasınca Nemçe reayası ve tüccarının bi'l-cümle memalik ve eyalat-ı Devlet-i aliyyede pasaportlarıyla bahren ve nehren serbestiyet üzere geşt ü güzar ve ticaret eylemeleri ve karada ve bahrda ve nehrde münasib gördükleri mahalde yanaşub lazım gelen rusumatı eda ile emt larını ihraç ve memnuatdan olmayanlarını tahmil etmeleri haiz ola.

Beşinci madde: Sair müstemin taifelerinin ve ale'l-husus Franca ve İngiltere ve Nederland ve Rusyalunun ve ziyade müsaide olunan sair milelin bu ana dek ve bundan böyle mütemmi oldukları müsaadat ve muselamat menaf-i ticareti bila-istisna Nemçe devletinin dahi Belgrad Ahidnamesi ve Pasarofça ticaret muahedesi muktezaları ve iki devlet beyninde derkar olan saffet kamile lazımesince kendi reayası ve tüccarı haklarında iddiaya istihkakını Devlet-i Aliye teyid eder.

Altıncı madde: Marü'z-zikr Pasarofça ticaret ahitnamesi münderic olan istisna mani olmayarak Nemçe reayası ve tüccarının nehirde bahre ve bahrden nehrde Nemçe bayrağı ve sefine ve taifesiyle li-ecl-i ticare serbestiyet üzere mürurları caiz ola ve balada zikr olunduğu idhal ve ihraç edecekleri eşya için bir defa lazım gelen resm-i gümrüklerinden gayri bir nesne edasına mecbur olmayalar.

Yedinci madde: Nemçe diyarından düvel-i saireye ve düvel-i saireden Nemçe diyarına Nemçe bayrağıyla bahren ve nehren gelüb gidüb Nemçe reayası ve tüccarının Devlet-i Aliyyeye tabi sevhil ve boğaz ve haliçlerden ve ba-husus Bahr-ı siyah Boğazından her güne rusumdan muaf olarak serbestiyet üzere mürurları ve emtialarını ihraçları cebr ve cefa ve ezadan ve hüsn-i rızalarıyla esna-yı rahda bey' için çıkardıkları emtianın resm-i gümrüğünden maada her güne teklifden salim ola zikr olunan tüccar sefineleri Rusya tüccarına ruhsat verilen sefinelerden kebir olmaya ve zikr olunan Nemçe tüccar ve reayası Devlet-i Aliyyenin dost ehlibba olan Nemçe Devletine tabi olmaları hasebiyle eyalat-ı Devlet-i Aliyyeden hin-i mürurlarında haklarında dostane muavenet ve müzaharet oluna ancak nehren seyr eden Nemçe tüccar sefinelerinin bahrde seyr ve güzara ekseriya salih olmayacakları mülhaza olunmağla zikr olunan sefinelerin bahre yakın mahallere vusullerinde derunlarında bulunan emtianın Bahr-ı Siyaha işleye gelen ahar sefinelere vaz ve tahmili caiz ola ve ve emtianın bu vechle ahar sefinelere vaz ve tahmili için bir türlü resm matlubesinden bahs olunmaya.

Sekizince madde: İşbu senedin maddelerinde bir maddesinin ve ba-husus memnuattan olan emtianın veyahud Pasarofça ve Belgrad ahidnamelerinde münderic ticaret şeraitinin muktezaları icrası hususunda ber suubet arız olduğu takdirde bu güne suubetin terazi-i canibin ile dostane ve muhikkane tesviyesine Devlet-i Aliyye tarafından rıza-dade oluna kaldığa bu vechle fasl verilmesi kabil olduğu surette geçen sene Rusya devletiyle akd olunan ticaret muahedesinin tertibatına tatbiken ve Nemçe ticaretine tevfiken zikr olunan suubetin dahi dostane tesviye ve fasl ve hatm olunmasına Devlet-i Aliye razı olur.

fi 2 R 1198.

Tablo-5: 50 Numaralı Silistre Sicilinde Yer Alan Tereke Kayıtları

Tereke sahibinin adı	Çocuk sayısı	Miras miktarı	Silah/Ziy net eşyası	Menzil, bağ, gemi, hayvan at
Gümüşhaneli Mustafa	Mirası beytü'l-mala	793 para	Filinta tüfenk=160 para, firengi demir kılıç ma palaska	-
Seyyid Fakih Mahallesinden Zeynep	Kızı Emine Hatun ile torunları (oğullarının çocukları Ahmet, Ali, Abdullah, Emetullah	4502 para	Altın küpe=220 para,	Kara sığır ineği maa buzağı=1600 para
Tuna kapudanı ve Silistre Valisi Ahmed Paşa'nın maiyetinden Sağır Ahmed Kapudan ibn-i Mehmed	-	-	Simli piştov, silah abası	-
Şeyh Nasuh Mahallesinden Hafız Salih Efendi'nin zevcesi Emine Hatun	Kızı Ümmügülsüm	136.287 para	-	Mülk menzil: 2400, Mehr: 8000
Tuna kapudanı ve Silistre Valisi Ahmed Paşa'nın maiyetinden Mehmed b. İsmail	-	699 para	Simli piştov:502, kara kabzalı sade hançer:45, simli palaska:600	Bir eseseb:3000
Hasan Beğ Mahallesinden Rukiye bint-i Osman	Kızları Aişe, Fatma ve oğlu Hasan	7475 para	Altın küpe: 400	Mehr:1600
Hotin ahalisinden olup Mahalle-i Cedid sakinlerinden İsmail b.	Kızı Zeliha	300	-	-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Abdullah				
Seyyid Fakih Mahallesinden Es-Seyyid İsmail b. Ali	Kızı Aişe, oğlu Yakup İsmail ve karısı hamile	16660	-	Bargir ve res:12200, su sığırı ineği:3240,bağ kıta:1400,
Vidin ahalisinden Cami medresesinde misafir iken vefat eden Nalband Ali	-	1211	-	-
Mir-ahur Mahallesinden Said b. El-Hac Ali Ağa	Emetullah, Emine, Ümmügülsüm, oğlu Mehmed	64055	Firengi kılıç:370, firenk kılıç:400, simli piştov:340, şeşhane ve tüfenk:221, silah ve palaska:83, firengi kılıç:515, firengi kılıç ve balta:520,	Sarç dükkar:18000, keçeci dükkamı:6400, kahve mülk:4000
Burhan Mahallesinden İbrahim Ağa ibn-i el-Hac Mustafa	Kızı Aişe, oğlu Mehmed	119910	Simli kılıç:4000, simli kadule kılıç:1200, şeşhane tüfenk:400, simli piştov ma silah: 600	Mülk menzil ve muttasıl oda:28000,
İskele Mahallesinden Emetullah b. Abdullah	Oğlu Mehmed ve İbrahim	10090	Altın yüzük: 3 adet:480,	Mehr: 3200
Espenşah Mahallesinden Hafize bint-i	Kızı Aişe, Oğlu Mehmed	14039	Altın yüzük:320, altın	-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Salih			küpr sagir:130,	
Slistre Kalesi muhafızlarıda n Ali b. Mustafa	2 zevcesi var Fatma bint-i Hsan ile Ümmügülsüm bint-i Süleyman/// Oğulları Hasan ve Hüseyin	8864	Tüfenk:6 0,	Mük menzil: 6060 Mehr: 1200, Mehr: 800
Zülfikar Mahallesinden Osman Alemdar b. Ali	Kızı Fatma	40536	Firengi kılıç:31,	Mülk menzil: 28000, bir kıta bağ:120 0, kovan:8 0: 150 adet:12 000, su sığır ineği malak:2 200, kara sığır ineği ma buzağı: 600, bir res bargir:4 400, Bağçe: 4800
Seyyid Efendi Mahallesi Serrac Hacı Hasan b. Abuz	Oğulları Numan, Süleyman, kızı Nafize	131493	Kılıç:181 , filinta tüfenk ve piştov:16 2, simli bıçak:180 , şeşhane tüfenk: 260	Mülk menzil bir adet soba ve bir miktar avlu: 4000, serraç dükkanı :5200
Zülfikar Ağa Mahallesinden Ali b.	Oğulları Ahmed, İbrahim ve Sadullah'a	30800	Piştov:80 ,	Mülk menzil: 12000, su sığır ineği ma malak: 2400, bağ dönüm:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

				10000, sefinen kırış: 8000, kovan: 80: 60 adet: 4800, dakik 200 vukiyye : 300. Mehr: 3600
Mahruse-i İbrail sakinlerinden olup Eflak canibinde vefat eden 25. bölükten Mehmed Ağa	Beytülmalâ	1950	Firengi kılıç ma silah: 122,	
Asitane-i Aliye Tophane ahalisinden olup Taşhan'da misafir iken vefat eden İbrahim	Beytülmalâ	2678	-	-
Anadoludan İremli kasabasından Silistre Valisi Arslan Mehmed Paşa hizmetinde Mehmed Ağa	Beytülmalâ	15760	Simli kılıç:480, simli hançer:29 1,	Res eseb: 8800, bargir ma semer: 3200
Hasan Beğ Mahallesinden Abdi Ağa b. El-Hac Mehmed		22689	Altın yüzük:72,	Sucuk ve pastırma:300, bir res inek:80 0
Zülfikar Ağa Mahallesinden Sofu Mehmed b. Mustafa	Kızı Fatma	23722	palaska:1 21, tüfenk: 1245, piştov:14 3	Mülk menzil: 6400, Oda:20 0, sefine:8 00, Mehr: 4000

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Hotin ahalisinden olup Tozkoran Mahallesiinde sakın ser-Turnavi Ahmed Ağa b. Mehmed Ağa	Oğlu Tahir, kızı Hatice, Fatma, Hafize	48210	Simli piştov kaburi:1600, kavala topuz:1200, simli kılıç:1600, simli palaska ve:1360, simli palaska...:1600, tüfenk:200,	Mehr:10000
Türbe Mahallesinden İbiş Alemdar b. Ali	Oğlu Hasan, kızı Ümmügülsüm	54648	Simli palaska:840, simli piştov:3000,	Bir res bargir:4400, mülk menzil:32000, bağ, zehair, inek maa buzağı:4540
Hotin ahalisinden olup Silistre valisi vezir Arslan Mehmed Paşa hizmetinde Mustafa Ağa	Beytülmalâ	3847	Kılıç mısri:220, köhne piştov:203	Bir res bargir maa takımı:1640
Hasan Beğ Mahallesinden Tabak Ali b. Hasan	Kızı Aişe,	15045	Tüfenk:240, simli bıçak:280, kılıç:241	İnek:600, Bağ:320
Cami-i Atik Mahallesinden sipahi Süleyman b. Mustafa	Oğlu Mehmed, Ahmed, Ali ve kızları Hatice, Saibe, Azize, Rukiye	12610		İnek res:720, bağ dönüm:800, bağ dönüm:1400 Mehr:2160

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Tablo-6: İbrail İskelesine Battal Mustafa Ağa vasıtasıyla nakl olunan dakik 16 Z 1206⁶⁷.

Kimin gemisi ile hangi iskeleye	Dakik İstanbul keyl	çuval	Tarih
Silistreli Türk oğlu Ahmed Reis sefinesiyle İbrail iskelesine irsal olunan zehair	837	179	16 Z 1206 (5 Ağustos 1792)
Silistreli Kör Hasa oğlu İbiş sefinesiyle İbrail iskelesine irsal olunan zehair	610 keyl, 18 vukiyye	130	16 Z 1206 (5 Ağustos 1792)
Silistreli Çengel Osman Reis sefinesiyle İbrail iskelesine irsal olunan zehair	558	135	16 Z 1206 (5 Ağustos 1792)
Silistreli Kör Hasan oğlu İbiş sefinesiyle İbrail iskelesine irsal olunan zehair	610 keyl 18 vukiyye	130	16 Z 1206 (5 Ağustos 1792)
Silistreli Kara sarıklı oğlu Memiş Reis sefinesiyle İbrail iskelesine irsal olunan zehair	516 keyl 11 vukiyye	116	16 Z 1206 (5 Ağustos 1792)
Silistreli Pehlivan oğlu İsmail Reis sefinesiyle İbrail iskelesine irsal olunan zehair	1006 keyl 5 vukiyye	235	16 Z 1206 (5 Ağustos 1792)
Silistreli Çolak İbiş sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	512 keyl 4 vukiyye	130	17 Z 1206 (7 Ağustos 1792)
Silistreli Deli İbrahim oğlu Mustafa reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	605 keyl 5 vukiyye	148	17 Z 1206 (7 Ağustos 1792)
Silistreli Keçeci oğlu Hasan Ağa sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	621 keyl 11 vukiyye	122	17 Z 1206 (7 Ağustos 1792)
Silistreli Damarlı İsmail reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	500,5	113	22 Z 1206 (11 Ağustos 1792)
Silistreli Tabakoğlu Mustafa Reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	493	110	22 Z 1206 (11 Ağustos 1792)
Niğbolulu Osman Reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	350	84	26 Z 1206 (15 Ağustos 1792)
Niğbolulu Osman Reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	844	200	26 Z 1206 (15 Ağustos 1792)
İbrail Emir Ali sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	903 keyl 2 vukiyye	233	Gurre M 1207 (19 Ağustos 1792)
Silistreli Mehmed Ali Reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	600,5	139	Gurre M 1207 (19 Ağustos 1792)
Ruşçuklu Emir Hasan Reis sefinesine	1001	252	Gurre M 1207

⁶⁷ 50 Numaralı ŞŞS, s.188-189-190(varak-94-95), Belge: 221.

vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair			(19 Ağustos 1792)
Ruşçuklu İbiş Alemdar Reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	3254	819	5 M 1207 (23 Ağustos 1792)
Ruşçuklu Ahed Reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair m	2006	510	5 M 1207 (23 Ağustos 1792)
İbrail İbrahim Reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	1019	312	9 M 1207 (27 Ağustos 1792)
Ruşçuklu Mehmed Reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	3350	843	12 M 1207 (30 ağustos 1792)
Ruşçuklu Hasan Reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	2900	752	15 M 1207 (2 Eylül 1792)
Zitovili Kara İbiş Reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	2030	447	19 M 1207 (6 Eylül 1792)
Ruşçuklu Ali Ağa'nın sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	2545 keyl 15 vukiyye	610	20 M 1207 (7 Eylül 1792)
Ziştovili Kara İsmail Reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	1515 keyl 15 vukiyye	314	22 M 1207 (9 Eylül 1792)
Ziştovili Ahmed Reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	1775	406	23 M 1207 (10 Eylül 1792)
Silistreli Hüseyin Reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	611	122	28 M 1207 (15 Eylül 1792)
Niğbolulu Yusuf Reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	2008	465	29 M 1207 (16 Eylül 1792)
Silistreli Mehmed Ali Reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	629	139	5 S 1207 (22 Eylül 1792)
Ziştovili Ali Reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	1380	310	6 S 1207 (23 Eylül 1792)
Ruşçuklu Mustafa Reis sefinesine vaz ve tahmil ve İbrail iskelesine irsal olunan zehair	838	173	6 S 1207(23 Eylül 1792)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Tablo-7: Silistre mubayaacısı Battal Mustafa'ya teslim olunan zahire

Niğbolu ve Zıştovi ve Rusçuk iskelelerinden ferman-ı ali mubayaa tahmil ve Silistrede Battal Mustafa Ağa'ya teslim olunan zehair ve sefine rüesaları müfredatı beyan. 26 S 1206⁶⁸.

Geldiği yer	Ulaştığı yer	Gemi sahibi	şair	dakik	Tarih
Niğbolu	Silistre İskelesi	Niğbolulu Mustafa Reis	787 kile-	-	26 Safer 1206(13 Ekim 1792)
Zıştovi	Silistre İskelesi	Zıştovili Ömer Reis	1440 kile	-	25 Safer 1206 (24 Ekim 1791)
Niğbolu	Silistre İskelesi	Niğbolulu Ali Reis	930 kile	101 kile	16 Safer 1206 (15 Ekim 1791)
Rusçuk	Silistre İskelesi	Rusçuklu Mustafa Reis	805	33	29 Safer 1206 (28 Ekim 1791)
Niğbolu	Silistre İskelesi	Niğbolulu Mustafa Reis	1315	-	29 Safer 1206 (28 Ekim 1791)
Niğbolu	Silistre İskelesi	Lomlu Ömer Reis	1000	-	Gurre RA 1206 (29 Ekim 1791)
Niğbolu	Silistre İskelesi	Niğbolulu İbiş Reis	1915	272	26 Safer 1206 (25 Ekim 1791)
Niğbolu	Silistre İskelesi	Niğbolulu Çukacı oğlu Ali Reis	11250(?)	418,5	22 Safer 1206 (21 Ekim 1791)
Niğbolu	Silistre İskelesi	Niğbolulu Memiş Ağa	1775	241,5	3 RA 1206 (31 Ekim 1791)
Eflak	Silistre İskelesi	Rusçuklu Güdül Reis	550		3 RA 1206 (31 Ekim 1791)
Eflak	Silistre İskelesi	Boşnak Yusuf			18 RA 1206 (15 kasım 1791)
Eflak	Silistre İskelesi	Selim Ağa			
Eflak	Silistre İskelesi	Selim Ağa			10 RA 1206(7 Kasım 1791)

⁶⁸ 50 Numaralı ŞSS, s.183-185(varak-91-92), Belge: 218

Tablo-8: İstanbul'a Sisistreden gönderilen zahire

Medine-i Silistrede sakin dergah-ı ali kapıcıbaşı Battal Mustafa Ağa hazretlerin Makbuzu olan mubayaa zehairinden nehr-i Tuna kapudan devletlü Ahmed Paşa hazretlerinin marifetiyle ve ağa-yı mumaileyh marifetiyle Nehr-i tuna donanmasında vaz ve tahmil ve Asitane-i Aliyeye irsal olunan zehair ve rüesaları müfredatıyla tahrir ve terkim defteridir ki ber-vech-i ati zikr olunur . Sabi aşer Ramazan 1206⁶⁹.

Kimin Sefinesi olduğu ve nereye gönderildiği	Dakik	Çu val	Şair	Peksimet	Hınta	Tarih
Başbuğ tayin olunan Şerif Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	-	-	2000	27 kantar 22 vukiyye	-	-
Giridî Mehmed Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	-	-	1200	21 kantar 8 vukiyye	-	-
Cezayirli Yusuf Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	1710	20	1100	15		
Yusuf kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	3926	40	1005	24 kantar 11 vukiyye		
Mustafa sefinesine vaz ve tahmil olunan	-	-	1000	13 kantar 27 vukiyye		
Giridî İbrahim Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	13671	150	-	30		
Giridî Hasan kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	2207	20	1300	30		
Ünyeli Mehmed Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	-	-	900	30		
Pir Ali Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	-	-	1100	30		
İskenderiyeli Mustafa Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	-	-	1300	10 kantar 31 vukiyye		
Ebu davud Süleyman Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	-	-	-	11 kantar 16 vukiyye	640	
Kırlangıç Mehmed Kahudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	-	-	-	28 kantar 14 vukiyye	2000	
Trabzonlu Osman kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	-	-	1450	15 kantar 16 vukiyye		
Deli Hasan kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	-	-	-	9 kantar 34 vukiyye	1000	
Kalafat-zade Mehmed Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	-	-	-	9 kantar 6 vukiyye	1100	
Galatalı Hafız Ali Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	-	-	1000	30	-	
..... Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	-	-	1200	15	-	
İskenderiyeli Ali Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	-	-	1300	20		
Kırlangıç Emrullah Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan	2354	24	1000	20 kantar 11 vukiyye		
Vidinli Osman sefinesine vaz ve tahmil olunan	-	-	-	30 kantar 12 vukiyye	1100	
Katıl olunan Eflak Voyvodası sefinesi	-	-	-	-	2000	

⁶⁹ s.193-194-195-196-197-198(varak-96-97-98-99), Belge: 226.

Kapudanı Osman Reis sefinesine vaz ve tahmil olunan						
Silistreli Selim Reis sefinesine vaz ve tahmil olunub İbrail İskelesinde Eflak Voyvodası sefinesine vaz ve tahmil için irsal olunan	-	-	-		600	20 L 1206(11 Haziran 1792)
Silistreli İbiş Reis sefinesine vaz ve tahmil olup İbrail İskelesinde Eflak Voyvodası sefinesine vaz ve tahmil için irsal olunan	-	-	-	-	400	20 L 1206 (11 Haziran 1792)
Silistreli Çengel Osman sefinesine vaz ve tahmil olunub İbrail İskelesinde Eflak Voyvodası sefinesine vaz ve tahmil için irsal olunan	-	-	-	-	400	22 L 1206(13 Haziran 1792)
Ser-asker-i Giridi Hasan kapudan sefinesine vaz ve Tahmil olunan zehair	-	-	-	30	900	5 L 1206 (27 Mayıs 1792)
Makaracı Hüseyin kapudan sefinesine vaz olunup İbrail iskelesine irsal olunan	-	-	-	30	800	5 L 1206(27 Mayıs 1792)
Kıbrızlı el-Hac Halil Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olup İbrail iskelesine irsal olan zehair	-	-	-	30	1300	5 L 1206(27 Mayıs 1792)
Saatçi Ali Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olup İbrail iskelesine irsal olan zehair	-	-	1150	30	-	5 L 1206(27 Mayıs 1792)
Kalfatçı Uzun Mustafa Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olup İbrail iskelesine irsal olan zehair	-	-	-	30	115	5 L 1206
Silivri Ali kapudan sefinesine vaz ve tahmil olup İbrail iskelesine irsal olan zehair	-	-	-	30	800	5 L 1206
Tekfurdağı Mustafa Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olup İbrail iskelesine irsal olan zehair	-	-	1100	30	-	5 L 1206
Trabzonlu Memiş Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olup İbrail iskelesine irsal olan zehair	-	-	1000	30	-	5 L 1206
Galatalı Hüseyin kapudan sefinesine vaz ve tahmil olup İbrail iskelesine irsal olan zehair	-	-	-	30	800	5 L 1206
Hotinli Mustafa kapudan sefinesine vaz ve tahmil olup İbrail iskelesine irsal olan zehair	-	-	1100	30	-	5 L 1206
Asitaneli Mehmed kapudan sefinesine vaz ve tahmil olup İbrail iskelesine irsal olan zehair	-	-	-	30	1060	5 L 1206
Deli Mustafa Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olup İbrail iskelesine irsal	-	-	500	30	-	5 L 1206

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

olan zehair						
Mehmed kapudan sefinesine vaz ve tahmil olub irsal olunan zehair -	-	-	-	30	1080	5 L 1206
Marangoz Numan Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan zehair(Eğribozlu Mehmed Beğ zehairindendir)	-	-	-	30	1200	5 L 1206
Küçük Mehmed Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan zehair(Eğribozlu Mehmed Beğ zehairindendir)	-	-	-	30	1190	5 L 1206
Varnalı Aziz Kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan zehair(Eğribozlu Mehmed Beğ zehairindendir)	-	-	-	30	1300	5 L 1206
Lazlı Osman kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan zehair(Eğribozlu Mehmed Beğ zehairindendir)	-	-	-	30	1200	5 L 1206
Kıbrıslı Mehmed kapudan sefinesine vaz ve tahmil olunan zehair(Eğribozlu Mehmed Beğ zehairindendir)	-	-	-	30	1100	5 L 1206
Yalovalı Ali Kapudan sefinesine verilen yalnız	-	-	-	30	-	7 L 1206 (29 Mayıs 1792)
Laz Hasan Kapudan sefinesine verilen yalnız	-	-	-	30	-	7 L 1206
Seranlı(?) Ali Kapudan sefinesine verilen yalnız	-	-	-	30	-	7 L 1206
Çavuş Ahmed Kapudan sefinesine verilen yalnız	-	-	-	30	-	7 L 1206
Kilili İsmali Kapudan sefinesine verilen yalnız	-	-	-	30	-	7 L 1206
Silistrelili Mehmed Kapudan sefinesine verilen yalnız	-	-	-	21 kantar 14 vukiyye		7 L 1206
Genç Ali Kapudan sefinesine verilen yalnız	-	-	-	20 kantar 16 vukiyye	-	-7 L 1206
Deli Kapudan sefinesine verilen yalnız	-	-	-	20 kantar 25 vukiyye	-	7 L 1206
Silistrelili Hüseyin Kapudan sefinesine verilen yalnız	-	-	-	20 kantar 25 vukiyye	-	7 L 1206
Bosnavi Mehmed Kapudan sefinesine verilen yalnız	-	-	-	20 kantar 10 vukiyye	-	7 L 1206
Üsküdarlı Mustafa kapudan sefinesine verilen yalnız	-	-	-	30 kantar 17 vukiyye		7 L 1206(29 mayıs 1792)

KAYNAKÇA

50 Numaralı Silistre Şer'iyye Sicili

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, C.3, Üçdal neşriyat, İstanbul 1994, s.1394–1395.

ASLAN, Halide, “Tanzimat Döneminde Dinî Değişim Halleri: İhtida-Gizli Din-Tanassur Ve Osmanlı”, *Toplum Bilimleri* • Temmuz 2012 • 6 (12), s.55-82.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- BİLİM, Cahit, “Mustafa Rasih Paşa’nın Rusya Sefaretnamesi”, *OTAM*, Sayı: 7, Ankara 1996, s.17–36.
- BOSTAN, İdris, “Tuna Nehri ve Batı Karadeniz’deki Osmanlı Tersaneleri ve Bulgaristan’dan Sağlanan Mühimmat”, *Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğler*, Sofya 21-23 Nisan 2000, İstanbul 2002, s.261-266.
- BOZKURT, Mahmut Esat, *Devletlerarası Hak “Hukuku Düvel”*, Ankara 1940, s.82, <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/791.pdf> 27.06.2013.
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan, “Ruşçuk Şer’iyye Sicili’nin Tanıtımı ve Fihristi”, *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, Editör: Meral Bayrak(Ferlibaş), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s.443-476
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan, “Tereke Kayıtlarına Göre XVIII. Yüzyılın Ortalarında Rusçuk’ta Sosyo-Ekonomik Hayat”, *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, Editör: Bayrak Meral (Ferlibaş), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s.303-344
- ÖZKAYA, Yücel, “Sofya’da Milli Kütüphane Natonale Biblioteque’deki Şer’iyye Sicilleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XII/24, s.21–29.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.2, MEB yayınları, İstanbul 1983.
- Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C.V, Güven Basımevi, İstanbul 1971, s.2741.
- SELÇUK, Hava, “Vidin’de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), Haziran 2012, s.27–46.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2011.
- UÇAROL, Rıfat, “Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan 1839’a kadar Osmanlı İmparatorluğu”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XI, İstanbul 1989,C.XI, s.239–245.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, “Vezir Hakkı Mehmed Paşa (1747–1811)”, *Türkiyat Mecmuası*; Cilt 6 (1939), s.177–285.

SÂSÂNİLERDE ASKERİ TEŞKİLAT, SİLAH TEKNOLOJİSİ VE SAVAŞ STRATEJİLERİ*

*Ulaş Töre SİVRİOĞLU***

ÖZET

Sāsāniler (224-651) dört asır boyunca Romalıların en tehlikeli düşmanları olmuşlardır. Buna karşın Sāsānilerin, antik çağların savaş standartlarını tamamen değiştiren askeri reformları, Roma-Bizans İmparatorluğu tarafından da örnek alınmıştır. Bu etkilenme neticesinde Romalıların da artık süvari sınıflarına daha fazla önem verdikleri görülmektedir. Benzer şekilde Sāsānilerin de silah teknolojisi, askeri teçhizat ve taktikler konusunda kısmen Romalılardan ve daha ziyade Orta Asya'daki Türk kavimlerinden etkilendikleri görülmektedir. Özellikle süvari sınıfının gelişiminde ve ağır zırhlı süvari birliklerinin kurulmasında Sāsāniler Orta Asya ordularını örnek almışlardır. Bu açıdan bakıldığında Sāsānilerin Akdeniz havzası ile Orta Asya steplerinin askeri birikimini bir sentez haline getirdikleri görülmektedir. Kültürlerin karşılıklı etkileşimi neticesinde Geç Antik Çağ ve Erken Orta Çağ periyodunda, Ön Asya'da uzun ve yakın menzilli silahları aynı anda kullanabilen kompozit süvari birlikleri ortaya çıkmıştır. Sāsāniler, askeri birlikler, savaş stratejileri ve silah teknolojisinde yaptıkları yenilikler haricinde karmaşık bir askeri-bürokratik sınıf oluşturmaları, ordularında din adamlarını görevlendirmeleri ve yaptıkları savaşlarda dinsel propagandaya önem vermeleriyle de Ortaçağ'daki savaş anlayışının ideolojik açıdan öncüleri olmuşlardır. Sāsāni başrahipleri olan Mobedan-ı Mobedler askeri-idarî konularda etkin bir rol oynamışlardır. Sāsānilerin askeri sistemleri, askeri bürokrasileri, casusluk ve posta teşkilatları vb gibi lojistik kurumları sonraki asırlarda İran ve çevresini yöneten Abbasi, Büveyhi, Gazneli, Selçuklu, gibi hanedanlara da örnek olmuştur. Nitekim Pehlevicenin askeri terminolojisinin İran'ı fetheden Müslüman Araplar ve sonraki Türk-İslâm devletlerince de büyük ölçüde benimsenmesi bu etkileşimin doğrudan göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Sāsāni Devleti, askeri teşkilat, silah teknolojisi, savaş stratejileri

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr. Balıkesir Üniversitesi Tarih, EL-mek: ardasir_aslan@hotmail.com

ARMY ORGANIZATION, WEAPON TECHNOLOGY AND WAR STRATEGIES IN SASSANID EMPIRE

ABSTRACT

Sassanids (224-651) have been the most potent foes of Roman Empire more than four centuries. On the contrary, their cutting edge and breakthrough innovations have been inspired by both Roman Empire and Byzantine. As a result of that influence, Romans have begun to give much importance to cavalry class more than any time in the course of Roman Empire. Yet, Sassanids have been militarily influenced by Turkish clans who have been living in the area of Mediterranean and middle Asia prairies, in terms of war tactics and armed forces. Especially, in development of cavalry class and in foundation of heavy armored cavalry legions; Sassanids have exemplified middle Asian military organizations. As a consequence of cultural integrations during late antique age and early medieval era, both long distant weapons and short distant weapons have emerged in the area of frontal Asian districts. Additionally, Sassanids have been highly developed Empire in comparison with its time. Except for their armed forces, strategies of war, innovations in manufacturing weapons; Sassanids have also had jumbled military – bureaucracy class. For instance; they have appointed clergy class to the army and due to the fact that they have given importance to religious provocations during war time, they have occurred principles of war at the age of Medieval Era in terms of ideology. Archbishops of Sassanids namely *Mobedan-ı Mobeds* have played key points in both military and political issues. Military system of Sassanids, martial bureaucracies, spying and their postal service organizations have been influenced and inspired by Persians (present time Iran) and those who were rulers of the surroundings of Iran's called; Abbasid, Buwayhid, Seljuks, Ghaznavids. Furthermore; both fundamentals of military organizations of the Sassanids and their military jargon have been mostly accepted by further conqueror governments; for instance, Turkish Muslim governments and Muslim Arabs. All in all, martial innovations and developments of Sassanid have also impacted on its own language by providing new terms in terminology of weaponry; Lately, Arabic Muslim and Muslim Turkish governments have also adopted those terms to their own languages that it shows that integration of martial terms in languages illuminate the fact that cultures lived surroundings of Iran have been mutually impressed each other.

Key Words: Sassanid Empire, army organization, weapon technology, war strategies

Kısaltmalar: Ar. Arapça, DİA. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, DGBİT, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Erm. Ermenice, İng. İngilizce, Lat. Latince, ŞKZ (Shapur's Inscriptions on Kaba of Zoroaster), Part. Parthça, Peh. Pehlevi San. Sanskritçe, Yun. Yunanca

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Giriş

Antik Çağ'dan Orta Çağ'a uzanan dönemde (MS 224-651) İran'a hâkim olan Sāsāniler Roma/Bizans İmparatorluğu ile birlikte Ön Asya'nın en önemli gücüydü. Sāsāni Devleti, Bizans ile girdiği 25 senelik yıpratıcı bir savaşın arkasından Müslüman Arapların saldırısıyla aniden yıkılmasına rağmen, devletin kültürel ve siyasal kurumları Müslümanlarca sahiplenilmiş ve ortaçağ boyunca büyük ölçüde korunmuştur. Sāsāniler, bürokrasi gelenekleri ve vergi sistemleri haricinde askerî teşkilatlarıyla da hem Bizanslıları hem de Müslüman devletleri büyük ölçüde etkilemişlerdir. Konuya bu açıdan bakıldığında Sāsānilerin askerî teşkilatlarının incelenmesi, tarihte bir dönem İran coğrafyasına hükmetmiş tekil bir devletin militarist yapısının anlaşılmasının çok ötesinde bir anlam taşımaktadır. Sāsānilerin askerî teşkilatlarının incelenmesi, aynı coğrafyaya hükmetmiş Abbasî, Büveyhî, Gaznelî, Selçuklu, vb devletlerin askerî yapılarının anlaşılması için de elzemdir. Zira mezkûr devletler tıpkı Ortaçağ Avrupa'sının Romalıları örnek alan krallıkları gibi idari ve askerî konularda Sāsānileri örnek almışlardır.

1.Sāsānilerde Savaşçı Sınıfına Verilen Önem

Sāsāni hanedanı gücünü sağlam bir vergi sistemi ve ordu disiplinine dayandırmaktaydı. Arap-İslâm kaynaklarının Sāsānilerin 19. Hükümdarı Hüsrev I Anūšīrvān'a (531–579) attettikleri cümlelerle ifade edecek olursak: “İktidarın kaynağı ordu, ordunun kaynağı mal, malın kaynağı *harac*, (Peh. *harg*)¹ *harac*ın kaynağı adalet, adaletin kaynağı memurların dürüstlüğü, hepsinin başı da hükümdarın işlerini hakkıyla yapmasıdır”.² Benzer bir ifade Ortaçağ Zerdüşî derlemelerinden biri olan *Dēnkard*'da da yer alır: “eğer ordu olmazsa köleler üzerinde hâkimiyet kurulamaz, din cemaatsiz kalır, merhamet ortadan kalkar, hazine boşalıp gider”.³ MS III. Asırda yazıldığı tahmin edilen ancak günümüze Arapça versiyonuyla ulaşan *Tansar Mektubu*'nda, insanların dört tabakaya ayrıldığı, en önemli sınıfın ruhbanlar, ikincisinin savaşçılar, üçüncüsünün kâtipler, sonuncusunun ise zanaatkârlar olduğu belirtilmektedir.⁴ *Şkand-gumānīg-wizār* adlı Pehlevice kitapta, Ahura Mazda'nın insanoğlunu dört tabakaya ayırdığı ve her tabakanın insan vücudundaki bir uzva delalet ettiği belirtilir. Buna göre rahip sınıfı (*āsrōnīh*) insanın kafasını, savaşçı sınıf (*artēštār*) ellerini çiftçiler (*wāstaryōšīh*) karnını, zanaatkârlar (*hutuxšīh*) ayaklarını oluşturmaktadırlar.⁵ *Dēnkard*'da da aynı formül tekrar edilmekte ve askerlerin dünyanın elleri olduğu söylenmektedir.⁶ Sāsānilerde Askerler –tıpkı İslâm devletlerinde olduğu gibi–⁷ ayrıcalıklı sınıflar içinde kabul edildiklerinden ruhbanlar ve kâtiplerle birlikte vergiden muaf tutulmuşlardır.⁸

Bu metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Sāsāniler, savaşçıları, ruhbanlardan sonra en önemli tabaka olarak görmekte ve iktidarlarının meşruiyetini adalet ve silah gücüne dayandığını düşünmekteydiler. *Mēnōg-ī Xrad* adlı başka bir Pehlevice metinde savaşçıları temel görevinin düşmanlara vurmak ve ülkenin huzur ve güvenliğini sağlamak olarak formüle edilmiştir.⁹

¹ Pehlevice vergi kelimesi *bāj* olmakla birlikte –muhtemelen– Akad/Arami kökenli *harg* sözcüğü de kullanılmaktaydı. *Harac* sözcüğünün gelişimi için bkz: Cengiz Kallek, “Harac” (Maddesi), Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA) Cilt 16, İstanbul, TDV Yayınları, 1997. (Bu makalede bahsi geçen bütün Pehlevice kelimeler için -aksi belirtilmedikçe– “Mc Kenzie, A Concise Pahlavi Dictionary, Oxford University Press, London, 1986” künyeli eser kullanılmıştır.)

² Mesudî, *Murûc ez-zeheb -Altın Bozkırlar* (İstanbul: Selenga Yayınları, 2004), 162.

³ Ahmad Tafazzoli, *Sasanian Society I. Warriors II. Scribes III. Dehqāns*, (New York: Bibliothica Persica Press, 2000), 5

⁴ M.Boyce, *The Letter of Tansar*, (Roma: Is. M.E. O. 1968), 37-38.

⁵ *Şkand-gumānīg-wizār* (ŞGW) *Sacred Books of the East*, volume 18, *Pahlavi Texts translated by E.W. West*, Part II (Oxford, 1882). I, 20-25

⁶ *Dēnkard*, Vol. III,42 (Bombay: D. Ardeshir & Co.1876) 57

⁷ Sadık Müfit Bilge, *Bir Toplumsal Sınıf İmtiyazı Olarak Osmanlı'da Vergi Muafiyeti*, *Düşünen Siyaset*, Sayı 28, 385-405

⁸ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Cilt III, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, 1136.

⁹ *Mēnōg-ī Xrad* From *Sacred Books of the East*, volume 24, Oxford University Press, 1885, 31,9-10. *Mēnōg-ī Xrad*, toplumu rahipler, savaşçılar ve çiftçiler olarak üç temel sınıfa ayırmaktadır. *Mēnōg-ī Xrad*, 31,1-10. Aynı şekilde Avesta'da birçok metinde üç temel sınıf üzerine durulmuştur. Örneğin Yasna 11/6'da belirgin şekilde üç sınıfın ateş

Savaşçıların görevlerini layığıyla yerine getirebilmeleri için onur ve yetenek (*hunar*) sahibi olmaları gerekir.¹⁰

2. Askerî Terimler ve rütbeler

Ortaçağ'da kaleme alınmış Pehlevice metinlerde savaşçı için kullanılan kelime olan *artēštār*'ın kökenine bakıldığında Avestik *raθaēštar* sözcüğü karşımıza çıkmaktadır. *Raθaēštar* "savaş arabası süren" anlamına gelen oldukça eski bir Hint-Avrupa sözcüğüdür. *Raθa*, Hint-Avrupa köken dilinde tekerlek ve araba (Lat. *rota*, San. *ratha*) anlamlarına gelmektedir.¹¹ Bu nedenle Aryanların en eski dönemlerinde savaşçı sınıfların savaş arabası (*raθa*) sürücülerini oldukları tahmin edilmektedir. Savaş arabaları Persler devrine kadar önemini korumuş (Resim 1) ancak bütün Ön Asya'da MÖ III. Asırdan itibaren kullanımdan kalkmaya başlamış, Romalılar tarafından sadece resmigeçitlerde ve gladyatör oyunlarında "folklorik" amaçlarla kullanılmaya devam edilmiştir.¹² Buna karşın Parthlardan itibaren İran'da savaş arabaları yerini süvari sınıfına bırakmasıyla, *raθaēštar* sözcüğü eski kökeninden sıyrılıp salt savaşçı anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Resim 1: Pers savaş arabası, Oxus Hazinesi, desen: Aleksandr Silnov (Nikoronov 1997)

Pehlevicede genel anlamıyla ordu için kullanılan sözcüklerden en yaygın eski bir Aryan kelimesi olan *spāh*'dir. *Spāh* Avesta'da *spāda/spā*¹³ olarak karşımıza çıkar. *Spāh* (ordu) ve *sālār* (komutan)¹⁴ sözcüklerinden türetilen *spāhsālār* rütbesi İslâmî asırlarda Abbasîler devrinde de kullanılmış, Büveyhîler, Samanîler, Gazneliler, Selçuklular ve Osmanlılar tarafından da

rahipleri, savaşçılar ve çiftçiler anılmaktadır. (nôit ahmi nmâne zânâite âthrava naêdha rathaêstâ naêdha vâstryô fshuyâs, Onun evinde hiçbir ateş adamı-rahibi doğmaz, hiçbir savaşçı arabada –ayakta durmaz, bir daha asla tutumlu bir çiftçi olmaz). Hint-Avrupa halklarındaki üç sınıfa dayalı toplum modeli için bkz: J.P.Mallory, Hint-Avrupalıların İzinde, Dil, Tarih, Arkeoloji, Mit, (Ankara: Dost Kitabevi). Sāsânî toplumunun dört temel sınıftan oluştuğu tezi için ise bkz: Ahmet Altungök, IV. Ve VII. Yüzyıllar Arası Sasani-Türk İlişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2007, 69-70. Ancak her hâlükarda ikinci sırada yer alan askerî sınıftır.

¹⁰ Tafazzoli, age, 1

¹¹ J.P.Mallory, age, 63.

¹² Tim Cornell & John Matthews, Roma Dünyası, İstanbul: İletişim 1998, 124, 186-187.

¹³ Bu çalışmada Avesta kökenli kelimeler için "Kavalji Edalji Kanga, English-Avesta Dictionary, Bejamji Ardeshir Dastoor Prize Essay, Bombay, 1909" künyeli eser kullanılmıştır.

¹⁴ *Sālār*, sözcüğü *komutan* olarak çevrilmekle birlikte (Bkz: Erdoğan Merçil, "Sipehsālār", DİA, Cilt 37, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, 259) kanımızca bu sözcüğü şef, lider veya baş olarak tercüme edilmesi ve ordu komutanı yerine ordu başı denilmesi daha doğrudur. Zira *sālār* askerî olduğu kadar sivil görevlerde de kullanılan bir unvandı. Örneğin Sāsânîlerde zirâi ve mali işlerden sorumlu "divân" üyesi vâstryôşân *sālār* unvanı taşıyordu. (Boyce, age, 41). Kelimenin Arami harfleriyle orijinal yazımına (srd'l) bakıldığında (Mc. Kenize, age,73) Pehlevice baş anlamına gelen *sār* kelimesiyle yakınlığı ortaya çıkmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

sahiplenilmiş hatta II. Murad devri belgelerinde Anadolu beylerbeyi için *Anatol sipehsâlârı* unvanı kullanılmıştır.¹⁵

Ordu için kullanılan diğer bir sözcük olan *gund* Arapçaya *cund* olarak geçmiştir.¹⁶ *Gund*, *spāh*’a göre daha özel birlikler için kullanılmıştır. Hükümdarı özel birlikleri (*gund ī šāhān šāh*)¹⁷ gibi. Ordu anlamındaki diğer bir sözcük *kārawān* Persler devrinde ordu/halk anlamına gelen *kāra*¹⁸ kökenlidir. Ancak Pehlevicede bu sözcük hareket halindeki askerleri tarif ettiği gibi ticaret maksatlı seyahat eden grupları (Fars. کاروان)¹⁹ da tanımlamaktadır. Kelime zaman içinde askerî anlamını yitirerek tamamen ticarî grupları tanımlar hâle gelmiştir. *Askerî kuvvetler* olarak çevrilebilecek *zāwar*, Persçe *güç* anlamına gelen *zōr/zura* kökenlidir.²⁰ Sık kullanılan ve daha ziyade *Dēnkard*’da karşımıza çıkan bir diğer kelime *laşkar* Türkçe ve Ermenice gibi komşu dillere de geçmiştir.²¹ Farklı bir ordu sözcüğü de yalnızca düşman kuvvetleri için kullanılan *hēn*’dir. *Hēn*, Avesta’da kötülüğe (Angra Mainyu’ya) hizmet eden şeytani kuvvetlerin adı olan *haēnā*’dan evrilmiştir.²² Antik İran’da “kötüler”, “inançsızlar” ve savaşılan komşular arasında net bir ayırım yapılmadığından²³ kelimenin dinsel ve siyasal anlamları birlikte taşınması olağan bir sonuçtur.

En eskileri III. Asır başlarına ait olan Sāsāni kaya yazıtlarından öğrendiğimiz kadarıyla ordunun en büyük komutanı *spāhbed* idi. Şapur I (241-272) ve Narseh’in (293-302) yazıtlarında *spāhbed*, olarak anılan bu rütbe Pehlevi metinlerinde *Erān spāhbed* olarak karşımıza çıkar.²⁴ Taberî’nin aktarımına göre Hüsrev I Anūšīrvān’ın reformları öncesinde İran ordusunun başında tek bir *spāhbed* bulunmaktaydı. Ancak Hüsrev I Anūšīrvān, Sāsāni devletinin hâkim olduğu toprakları, kuzey (Azerbaycan-Hazar), güney (Basra Körfezi Kıyıları-Yemen), doğu (Horasan), batı (Batı İran-Mezopotamya) olmak üzere dört *spāhbed*’liğe bölmüş ve bu rütbe artık idarî bir anlam da kazanmıştır.²⁵ *Bundahišn* adlı Mazdaist tefsirde de Taberî’nin verdiği bilgilerin dinsel karşılıkları vardır. *Bundahišn*’e göre evrenin hâkimi olan Ahuramazda (Ohrmazd) dört yöne her biri bir yıldızla eşleştirilen dört lider görevlendirmiş ve bunların başına *spāhbedān spāhbed* unvanlı

¹⁵ Merçil, “Sipehsâlâr”, 259-260.

¹⁶ Bazı kaynaklarda *cund* sözcüğü köken olarak Arapça kabul edilmektedir. Bkz: Mustafa Zeki Terzi, “Ordu” DİA Cilt 33, 357. Kuran’da *cund* kelimesi yedi kez tekil olarak 20 kez de çoğul olarak (cünüd) olarak geçmektedir. Bkz: Süleyman Uludağ, “Cündullah” DİA Cilt 8. Örneğin El-Şuara 94-95’de “ve İblis’in orduları topluca –cehennem-atılırlar” (وَالْغَاوُونَ هُمْ فِيهَا فَكْبَكَبُوا أَجْمَعُونَ إِبْلِيسَ وَجُنُودَهُ) suresindeki gibi. Hatta Cahiliye devri şairlerinden El Aşâ’nın (570– 625) divanında da bu kelime kullanılmıştır. Bkz. Arthur Jeffery, The Foreign Vocabulary of the Qur’ān, Baroda: Oriental Institute, 1938, 105. Buna rağmen *cund* kelimesinin Arapça kökenli olmadığına dair delillerde bulunmaktadır. Mısır’da Hüsrev II (591-628) döneminden kalan Pehlevi papirüslerde açık biçimde gwndsrdl (gundsâlâr) rütbesi okunabilmektedir. Bkz: Tafazzoli, age10. Arthur Jeffery’e göre Arapça bir fiil köküyle açıklanamayan ve muhtemelen Aramice olan hem ordu hem de kent anlamında kullanılan *gund* sözcüğü Aramiceden Pehleviye oradan da Arapçaya geçmiştir. Jeffery, age, 105.

¹⁷ Tafazzoli, age,5

¹⁸ Herbert Cushing Tolman, A Guide to the Old Persian Inscriptions, American Book Company, New York, Cincinnati, Chicago, Boston, Atlanta, 1893, 170.

¹⁹ Kadir Golkarian, Moheg, Türkçe-Farsça Sözlük, İstanbul: Alfa Publication, 2005, Kervan maddesi.

²⁰ Tolman, age, 185. Tafazzoli, age, 6

²¹ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara: Aydın Kitabevi, 2007, لشکر maddesi.

²² Avesta dilinde √-hi (bağlamak) kökünden türeyen hāēna (grup/ordu/birlik) (San. sēnā) anlamına gelmektedir. Bkz: A.V. Williams Jackson, Avesta Reader First Series Easier Texts, Notes, And Vocabulary, Stuttgart, W Kohlhammer, 1893,108. Hāēna genellikle kötü amaçlar taşıyan topluluklar veya düşman orduları için kullanılmıştır. “Ey Sraoşa...bizi, kanlı mızraklarını fırlatan kötü niyetli ordulara karşı (koru)” (âi sraoşa...pairi drvatbyô hāēnāēibyô yâ us xrūrem drafshem) Yasna 57/24.

²³ Touraj Daryaee Sasanian Persia, The Rise and Fall of an Empire, (New York I.B. Tauris, 2009), 103-104. Ayrıca bkz: dipnot 143.

²⁴ Boyce, age,41, dipnot no2.

²⁵ Taberî, age,1057

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

bir şef getirmiştir.²⁶ R. Ghirshman göre Hüsrev I Anūšīrvān, bu reformlarla generallerin yetki alanlarını sınırlayarak ve yetkileri aralarında eşit olarak dağıtarak aşırı derecede güçlenmelerine engel olmak istemiştir.²⁷ Ancak reformlar amacına ulaşamamış ve Sāsānilerin son devirlerinde generallerin isyanlarına hatta bir dönem tahtı ele geçirmeleri engellenememiş devletin yıkılmasında generallerin çıkardığı karmaşa da etkili olmuştur.²⁸

Taberî'nin bahsettiği başka bir etkin rütbe savaşçıların şefi anlamına gelen *artēštārān sālār*-Prokopios'un Pers Savaşları Kitabında adrastadaran *salānēs* olarak karşımıza çıkar.²⁹ Taberî'ye göre *artēštārān sālār*, *spāhbed*'den daha yüksek bir rütbedir ve Şahların çocuklarının kullandığı bir ünvandır. Örneğin Narseh'in (293-302) bir oğlu bu unvanı taşımaktaydı.³⁰ Muhtemelen *artēštārān sālār*, *spāhbedān spāhbed* (veya *Ērān spāhbed*) ile aynı anlama gelmekteydi. Zira Sāsāniler hakkında bilgi veren Arapça kaynaklarda Sāsāni "divânında" yer alan dört önemli memurluktan askeri işlerle sorumlu olanı bazen *artēštārān sālār* bazen ise *spāhbedān spāhbed* unvanıyla anılır. Örneğin *Kitāb al-Tāc*'da dört memurluk şu şekilde sıralanır: vergilerden sorumlu başkâtip (*katibū'l harac*), başrahip (*el-mōbedān mōbed*), büyük vezir (*reisū'l vezrā*) ve *artēštārān sālār*.³¹ Elimize Arapça versiyonlarıyla ulaşan Tansar Mektubu'nda ise başkâtip başrahip ile birlikte sayılan komutan *Ērān spāhbed*'dir.³² Birlik komutanlarına ise *gundsālār* denilmekteydi. Bu rütbe Hüsrev II (591-628) döneminden kalma papirüslerde *gwndsrdl* olarak orijinal haliyle günümüze ulaşmış ender Pehlevice rütbelerden biridir. Taberî'nin naklettiğine göre, Halife Ali'nin Hicrî 36 (Miladi 656/7) yılında komutanlarına yazdığı bir mektuptan bahsederken komutan olarak kullandığı terim *cundsallārīn*'dir.³³ Diğer bir askerî rütbe kale komutanı anlamına gelen *dizbed* (*dyzpt*) Şapur I'in Kabay-i Zerdüşt yazıtında anılır.³⁴

3. Temel Ordu Birlikleri

3.1. Süvariler (*aswāran*)

Birçok antik ordu gibi Sāsāni ordusu da temel olarak iki sınıfa ayrılmıştı; süvari ve piyadeler. Komutanlarına *aswārān sālār* denilen süvariler kesinlikle piyadeden üstün ve saygın kabul ediliyorlar ve piyadelerden daha fazla maaş alıyorlardı. En düşük maaşlar vasıfsız piyadelere verilen 100 dirhem iken bir süvarinin maaşı 4000 dirheme kadar çıkabilmekteydi.³⁵ Süvariler, İran'ın en önemli ve asil ailelerinden seçilirlerdi. Süvari sözcüğünün (*aswār*) aynı zamanda soylu anlamına da gelmesi³⁶ bu bağı kanıtlamaktadır. Başlangıçta Sāsānilerin kast sistemine bağlı olarak Sāsān ailesi/aşireti ve Sāsān ailesine bağlı altı Parth aşireti seçkin süvarilerin ana kaynağıydı.³⁷ Onları bu yedi aile kadar etkin olmayan fakat Sāsāni toplumunda önemli bir yer teşkil eden ve muhtemelen İran'ı fethedip yerli Elām halkına hâkim olan eski Aryan ailelerin neslinden gelen

²⁶ Horasan (doğu) spāhbedi Tiştar (Sirius), güney spāhbedi Sadwēs (?) yıldızıyla, batı spāhbedi Wanand (Vega), kuzey spāhbedi Haftōrig (Büyük Ayı) ile eşleştirilmiştir. Bkz. Bundahishn, from *Sacred Books of the East*, volume 5, Oxford University Press, 1897. 2. 5.

²⁷ Roman Ghirshman, *Iran from the Earliest Times to the Islamic Conquest*, Baltimore: Penguin Books, 1961, 313

²⁸ R.N. Frye, "The Political History of Iran Under the Sasanians", *Cambridge History of Iran* Vol. 3 (1), Ed. by Ihsan Yarshater, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, 163-166, 170, Frye, age, 313.

²⁹ Procopius, *History of the Wars*, English Translation by H. B. Dewing, Harvard University Press, 1971. I.16.

³⁰ Altungök, age, 77-78

³¹ Taffazoli, age, 9-10

³² Boyce, age, 41.

³³ Taffazoli, age, 9

³⁴ Taffazoli, age, 10-11.

³⁵ Taberî, age, 1139

³⁶ Arthur Christensen, *Sasanid Persia*, Cambridge Ancient History Vol. XII, Cambridge University Press, 1939, 114.

³⁷ Bahsi geçen altı Parth aşireti -ve yaşadıkları bölgeler- şunlardır Aspahbad-Pahlav (Gurgan), Karin-Pahlav, (Şiraz), Suren-Pahlav (Seistan), Spandiyadh (Nehawend), Mihrān (Rey) ve Guiv (?). Sāsāni devletinde Parthların etkinliği için bkz: Pervaneh Pourshariati, *Decline and Fall of the Sasanian Empire, The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran* (New York, I. B: Tauris) 2008

diğer soylu-özgür (*āzāta*)³⁸ aileler tâkip ediyordu.³⁹ İleriki asırlarda Anūšīrvān'ın reformlarıyla daha alt düzeyde soylu aileler olarak kabul edilen ve bazıları köken olarak İranlı olmayan *dehqan*'lar da süvari sınıfına dâhil edilmişlerdir.⁴⁰ İleride üzerinde duracağımız üzere Ermeniler, Araplar ve Türklerden de süvari sınıfına katılanlar olmuş hatta (*āzāta*) unvanı Ermeniler arasında da kullanılmaya başlanmıştır.

Persler zamanında İran'da ve Akdeniz dünyasında güçlü süvari sınıfları yoktu ve süvariler teçhizat, taktik ve sayısal açıdan savaşların sonucunu belirleyecek yetkinlikte de değillerdi.⁴¹ Antik Akdeniz ordularının temel gücü, Yunan *hoplit*'i, Makedonya *falanks*'i ve Roma *legion*'u gibi piyade sınıflarıydı-ki bunların arasında en başarılı olanlar Roma lejyonlarıydı.⁴² Buna karşın Orta Asya ve Güney Rus steplerine hâkim olan İskit toplulukları tamamen süvarilere dayanan ordulara sahiptiler ve “uzaktan savaş” taktiğini benimsemişlerdi.⁴³ Parthlar devrinden itibaren İran ordusunun da Akdeniz geleneğinden uzaklaşarak salt süvariye –bilhassa okçu süvariye dayalı- bir sistem geliştirdiği görülmektedir. Romalıların MÖ 53'te Carrhae (Harran) Savaşı'nda Parthlar karşısında aldıkları yenilgi genel olarak süvari sınıfların ve Romalıların yabancı olduğu okçu süvarilerin önemini ortaya çıkarmıştır. Carrhae Savaşı'na “yenilmez” olarak görülen Roma lejyonları Parth okçu süvarileri ve zırhlı süvarilerin saldırısı karşısında çaresiz kalmışlardır.⁴⁴ Romalı tarihçi Cedrenus'a göre İranlılar karşısında arda arda alınan yenilgiler sonucunda İmparator Gallienus (MS 260-268) ilk Romalı süvari cohort birliğini kurma kararı almıştır.⁴⁵ Bu reformlar sonucunda Romalıların daha önemsiz olan hafif süvarisinin (*equites*) yerini ünlü *cataphract* (κατάφρακτος) sınıfı almıştır.⁴⁶

Bu açıdan bakıldığında Parthlar ve onların kurumsal mirasçıları olan Sāsānilerin Antik Çağ Akdeniz dünyasının askeri sisteminin evriminde büyük bir etkiye sahip oldukları görülmektedir. Hem Parthlar hem de Sāsāniler, Avrasya steplerinde binicilikte uzmanlaşmış Saka-İskit, Sarmat, Kuşhan, Hun kabilelerinden edindikleri müttefikler sayesinde kalabalık süvari (Peh. *aswār*) kıtaları oluşturabilmişlerdir.⁴⁷ Parth-Sāsāni süvarisi temel olarak iki sınıfa ayrılmıştır: hafif, okçu süvari (Resim 2) ile ağır, zırhlı, mızraklı süvari (Resim 3). Parth ordusunda okçu süvariler ordunun temel gücünü oluştururken, Sāsāniler zaman içerisinde okçu süvarileri geri plana çekip ağır zırhlı, mızraklı süvari birliklerine dayalı bir ordu sistemi kurmuşlardır.⁴⁸ Parth-Sāsāni ağır zırhlı süvarisi bir bakıma Asya steplerinin hafif süvarisi ile Akdeniz'in ağır zırhlı piyadesinin sentezi gibidir. Atlara da zırh (Lat.*caparison*) giydirilmesinin ilk örneklerine Aral Gölü'nün güneyindeki Harizm (Xwarazm) bölgesinde Erken Demir Çağ'ında başlandığı tahmin edilmektedir.⁴⁹ Atlara zırh

³⁸ *Āzāta* kelimesi hem özgür hem de soylu olarak çevrilebilmekle birlikte Romalı yazarlar bu sınıfı “özgür İranlılar” bunlara tâbi olanları da hatalı olarak “köleler” olarak kabul etmişlerdir. A. Shapur Shahbazi, “Army, i. Pre-Islamic Iran”, *Encyclopedia Iranica* Vol. II, Fasc. 5, pp. 489-499.

³⁹ Sāsāni hanedanı kurulmasından sonra da, Parth boyları devlet teşkilatı ve ordu içinde önemlerini korumaya devam etmişlerdir. İslâm Fethileri esnasında Sāsāni ordusuna yukarıda da adı geçen (Bkz. dipnot. 28) Kārīn aşiretinin liderleri komuta etmekteydi. Pourshariati, age, 193

⁴⁰ Farrokh, age, 5

⁴¹ Farrokh, age, 3

⁴² Freeman, 138-139, Erken Roma İmparatorluk ordusu için bkz: Cornel & Matthews, *Roma Dünyası*, (İstanbul: İletişim 1998, 100-101, 548

⁴³ İlhami Durmuş, “İskitlerin Kimliği”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 624.

⁴⁴ Plutarchus. *Life of Crassus*, XX-XXIII, Plutarchu's Lives Vol III, Translated from Grek by Aubrey Stewart, London: *Formerly Fellow of Trinity College, Cambridge*, 1892

⁴⁵ *The Roman Eastern Frontier and Persian Wars (AD 226-363) A Documentary History*, Routledge, Compile and Edit by Michael H. Dodgeon & Samuel N.C. Lieu, London and New York, 2003, s.63

⁴⁶ David Nicolle, *Doğu Roma Orduları MS 306-886*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011, 13.

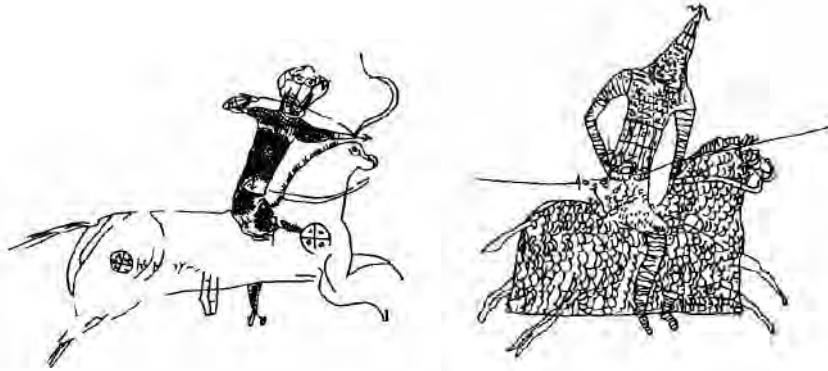
⁴⁷ A. Shapur Shahbazi, age, pp. 489-499.

⁴⁸ Farrokh, age, 42

⁴⁹ David Nicolle, *Sasanian Armies, The Iranian Empire Early 3rd to mid 7th Centuries AD*, Montvert Publications, 1996 age, 9

giydirilmesinin en önemli avantajı atları düşman okçularından korunmasıydı. Aksi halde ok yağmuru altında atlar panikliyor ve süvari safları kolayca dağılıyordu.⁵⁰

Süvariler –muhtemelen mızraklı olanlar- kendi içlerinde özel birliklere de ayrılmaktaydılar. Komutanlarına *Varthragh-Nighan Xwaday* denilen Zhayedan (ölümsüzler) birliği tahminen 10.000 süvariden oluşmaktaydı.⁵¹ Diğer bir süvari kıtası hükümdarın özel koruma birliği olan *puštībānān*'di. 1000 kadar seçme süvariden oluştuğu tahmin edilen bu birliğin komutanına *puštībānānsālār* adı verilmişti.⁵² Bunlar barış zamanında başkent Ktesiphon'unun düzenini sağarlardı. Ordu birlikleri –tıpkı Orta Asya toplumlarında olduğu gibi⁵³- onluk isteme göre düzenlenmişti. En küçük birlik (*vašt*) tahminen 100 kişiden oluşurken, her 100 kişi bir (*drafš*), her 10 (*drafš*) da 10.000 kişilik bir (*gund*) meydana getirmekteydi. Ordunun onluk sisteme dayandığı *hazarmard* (1000 adam) adlı birlik isimleri ve *hazarbad* (binbaşı) gibi rütbelere de anlaşılmaktadır.⁵⁴

Resim 2-3: Solda Sāsāni (veya Parth) hafif okçu süvarisi Dura Europos, MS III. Asır. Sağda: Sāsāni (veya Parth) zırhlı ağır süvarisi Dura Europos, MS III. Asır. Nicolle, 1996, 15.

Orijinali Pehlevice olan fakat günümüze Miskeveyh'in özetlediği Arapça versiyonuyla ulaşan *Kārnāmag ī Anūšīrawān* adlı eserde, Sāsāni ordusunun yedi tabaka/sınıf/tan oluştuğu ima edilir. Ancak buradan sayısal bir bölünmenin mi, yoksa uzmanlaşmış bir işbölümünün mü kastedildiği net değildir. Belki de bu yedi bölümlü ordudan kastedilen, yukarıda bahsi geçen yedi lider ailenin komutası altındaki birliklerdir. Grignaschi, Emevilerin de bu sistemi taklit ettiğini savunmuştur. Nitekim *Al-Siyasāt al-āmmīya* adlı bir metinde Emevi ordusunun da yedi tabakadan oluştuğu yazılmıştır.⁵⁵

3. 2. Piyadeler (*paighan*)

Tasvirlerde genellikle -soylu sınıfı temsil eden- süvarilerin betimlenmesine rağmen; Sāsāni ordusunun en kalabalık kesimini piyade (Part. *paḍag*, Peh *payg*, Erm. *payik* Ar. *ḫayc*) birlikleri oluşturmaktaydı.⁵⁶ Devletin en iyi zamanı olan Anūšīrvān döneminde Sāsāni ordusunun toplamının

⁵⁰ Nicolle, Sasanian Armies, 21

⁵¹ Farrokh, age, 6, Her ne kadar yazar bu birliği aynı isimde bir orduları olan Perslerden kalan bir geleneğe bağlamış olsa da Sāsānilerin bu orduyu Akhemenişler devrindeki geleneklerden devraldığına dair doğrudan bir kanıt yoktur.

⁵² Altungök, age, 78

⁵³ J. P. Roux, Orta Asya Tarih ve Uygarlık, Çeviren Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006, 39

⁵⁴ Farrokh, age, 7

⁵⁵ Taffazoli, age, 15

⁵⁶ Sāsāni ordusunun toplam gücü hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır ve bunlardan bazıları –örneğin Arap kaynaklarında Sāsānilerin çöküş aşamasında oldukları İslâm Fethileri dönemi için verilen 220.000 gibi sayılar (İbnü'l Esir, age, 420) - oldukça abartılıdır. Taberî'nin Anūšīrvān devri için verdiği 90.000 sayısı daha mantıklıdır. (Taberî, age, 1133).

40.000 piyade ve 23.000 süvari ile yan birliklerle birlikte profesyonel ordunun 70.000 kişi civarında olduğunu düşünülmektedir.⁵⁷ Buna rağmen orduyu nicel olarak güçlü göstermek amacıyla büyük bölümü kırsal kesimden toplanan sıradan köylülerden oluşan kuvvetlerle daha kalabalık ordular da toplanmış olabilir. Anuşirvân'ın Yemen'e Araplara yardıma gönderdiği piyade birlikleri yazılı anlatımlara göre hapishanelerden salıverilen kendilerinden kurtulmak istenen en alt tabaka insanlar ve savaş esirleriydi.⁵⁸ Piyadeler ağır piyade (*spah*), okçu piyade, mızrak atıcılar ve sapancılar gibi alt birimlere ayrılmaktaydılar.⁵⁹ Okçu piyade daha ziyade kuşatmalarda etkin olarak kullanılmaktaydı. Sāsāni okçu piyadesi düşman güçleri üzerinde oldukça etkiliydi bu nedenle Romalılar savaş esnasında Sāsāni okçularına avantaj sağlamamak için İranlıların saflarına ani ve kararlı hücumlarla savaşa başlarlar ve tecrübeli 100 kadar okçu piyade savaş esnasında şahı korurdu.⁶⁰ Okçuların komutanına *tirbad* denirdi.⁶¹

Hemen her piyade sınıfının daha makbul olduğu farklı bölgeler vardı. Örneğin en iyi sapancı ve mızrakçıların yetiştiği bölge Medya (Modern Azerbaycan) iken; ağır piyade Kuzey İran'da Mazandaran bölgesinde yaşayan Deylemî aşiretlerinden devşirilmekteydi. Romalı yazar Agathias'a göre Deylemîler kılıç (Peh.*şamşēr*) hançer (Peh.*daşnag*) savaş baltası (Lat. *ax*) sapan (Lat. *funda*) ve çatal başlı mızrak (Lat.*fuscina*) gibi farklı silahlar kullanabilen disiplinli piyade gruplarındandı.⁶² Deylemîler İslâmî asırlarda da savaşçı özelliklerini korumuş ve önemli askeri görevler üstlenmişlerdir. Selçuklu veziri Nizamü'l Mülk, Şii olmalarını eleştirmesine rağmen Deylemîleri saray muhafızı olarak görevlendirmişti.⁶³

3.3. Diğer Birlikler Savaş Filleri ve Donanma

Sāsāni ordusunun en etkin sınıfları içerisinde yer alan savaş filleri birçok kaynakta İran zaferlerinin temel nedenlerinden biri olarak gösterilmiştir. İran tarihinde savaş fillerinin kullanılması Sāsāniler devriyle başlamıştır.⁶⁴ Filleri durdurmak maharet ve tecrübe isteyen bir konuydu. Romalılar Julianus'un seferi (MS 363) esnasında filler yüzünde ağır kayıplar vermişler ve ancak ayaklarına ok atarak filleri durdurmayı başarmışlardı.⁶⁵ Ermeni tarihçi Parbetsi (VI. Asır?) Ermeni isyanlarının başarısızlığında İran ordusunda yer alan fillerin önemli roller oynadığını aktarmıştır.⁶⁶ İslâm kaynaklarında da Müslümanlarla İranlıların savaşları esnasında fillerin oldukça önemli roller oynadığı belirtilmekte ve atların fillerden ürktüğü aktarılmaktadır.⁶⁷ Özellikle Köprü Savaşı olarak bilinen çarpışmada Arap ordusunun hezimetini fillere bağlanmaktadır.⁶⁸ Taq-i Bostan'daki kabartmalarda Sāsāni ordusundaki savaş fillerinin ayrıntılı tasvirleri bulunmaktadır. (Resim 5) Her filin üzerinde iki savaşçı yer alır bunlar düşmemeleri için iplerle file bağlı olurlardı. Savaşçılardan biri fili idare ederken diğeri düşman mızrak fırlatırdı. Ancak fillerin asıl etkisi düşman saflarına yarattıkları panikti. Buna rağmen savaşta fil kullanmak aslında oldukça riskli bir tercihti zira pek çok kez fillerin kendileri de oluşan panik ortamından etkilenerek kontrolden çıkıyor ve İran ordusunun saflarına da saldırabiliyorlardı.⁶⁹

⁵⁷ Farrokh, age, 43

⁵⁸ Taberî, age, s.1125-1126. Taberî'nin aktardığı olayda sadece bu askerlerin başına komutan olarak getirilen Vahrız adlı biri esvar (süvari) olarak anılmaktadır.

⁵⁹ Farrokh, age, 23

⁶⁰ Farrokh, age, 26

⁶¹ Altungök, age, 78.

⁶² Farrokh, age, 24-25.

⁶³ Tahsin Yazıcı, "Deylem" DİA Cilt 9, 265

⁶⁴ Ghirshman, age, 313.

⁶⁵ Gibbon, age, 320, 325

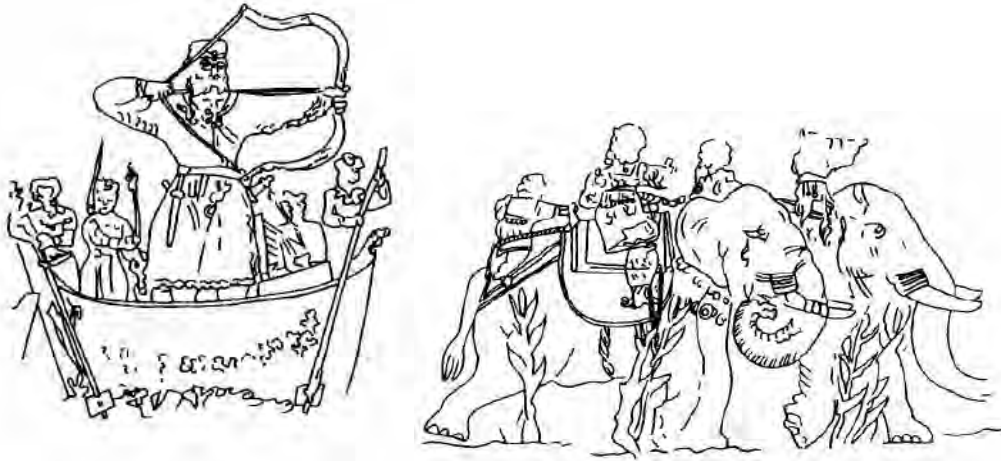
⁶⁶ Ghazar Parbetsi, History of Armenians Sources of the Armenian Tradition, New York, 1985, 130.

⁶⁷ İbnü'l Esir, age, 401.

⁶⁸ Belazurî, Fütühü'l Buldan, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1956, Cilt II, 22, 32-33, İbnü'l Esir, age, 401.

⁶⁹ A. Parviz, The Society and Civilization of the Sasanians, Published by the Central Council of the Celebration of the 2500th Anniversary of the founding of the Persian Empire by Cyrus the Great, Tehran 1971, 7.

Sāsāni donanmasının hakkındaki bilgilerimiz ise daha ziyade yazınsal kaynaklardan elde edilmektedir. Arap-İslâm kaynakları Basra Körfezi'nin her iki kıyısının da Hüsrev I Anūšīrvān devrinden itibaren Sāsānilerin kontrolünde olduğunu belirtmektedir.⁷⁰ Bu kontrolün güçlü bir donanma olmadan gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Taberî'nin anlatımına göre İranlılar, Habeşlere karşı Arapların yardımına her birinde 100'er asker bulunan 8 gemi göndermişler bu gemilerin ikisi sefer esnasında batmış ve 600 asker karaya çıkabilmiştir. Her biri 100 asker taşıyabildiğine göre -mürettebatta hesaplanırsa- bunların büyük gemiler olduğunu kabul edebiliriz. Askerlerin komutanı olan Vehrīz -daha sonraki asırlarda Vizigotlara karşı sefere komuta eden Tarık b. Ziyad'ın tekrar ettiği şekilde- askerlerin geri dönme umudunu ortadan kaldırmak için gemileri yaktırmıştır.⁷¹ Gene Taberî'nin anlatımına göre Anūšīrvān devrinde mücevherleriyle ünlü Serenderib (Seylan) adası ve Bahreyn İranlıların eline geçmiştir.⁷² Bizans anlatımlarına bakılacak olursa; Sāsāniler Seylan'a (Yun. *Taprobane*) ulaşmakla birlikte bu ada İranlıların egemenliğinde değildi. Hatta adanın Kralı İranlıların değil Bizans'ın üstünlüğünü tanımaktaydı.⁷³

Resim: 4-5, Solda: Taq-i Bostan kabartmalarında kimliği belirlenememiş bir Sāsāni Şah'ını tekne üzerinde avlanırken gösteren tasvir. Sağda yine Taq-i Bostan kabartmalarında Sāsāni ordusundaki savaş fillerinin tasvirleri. Nicole, 1996, 29.

4. Silahlar, Teçhizat ve üniforma

Parthlarda ve Başlangıçta Sāsānilerde Ordunun çekirdeğini okçu süvari oluşturduğu için ok temel silahlardan biriydi. Ok ve yay bozkır süvarilerine dayalı orduları olan tüm topluluklarda kutsal nesneler arasında en önde gelen silahlardı.⁷⁴ Ok (Peh. *tigr*, Fars. *tīr*) ve yay (Peh. *drōn*, *kamān*, *sanwar*) Mazda dininde de kutsal sayılan silahlar arasındadır ve Sirius Yıldızı olduğu düşünülen eski Aryan tanrısı Tištrya'nın da sembolüdürler.⁷⁵ Belkide bu nedenle Sāsāni şahları avlanma sahnelerinde en çok ok ve yay kullanırken tasvir edilmişlerdir. (Resim 4,14) Oklar imâl edilmesi zahmetli ve değerli savaş araçlarıydı. Bu nedenle savaşlardan sonra cesetler üzerindeki oklar mutlaka toplanırdı.⁷⁶ Yay sol elde taşınır, sağ elin işaret parmağı oku sabitler, gene sağ elin

⁷⁰ Taberî, age, 1127, 1139.

⁷¹ Taberî, age, 1120.

⁷² Taberî, age, 1127, 1139.

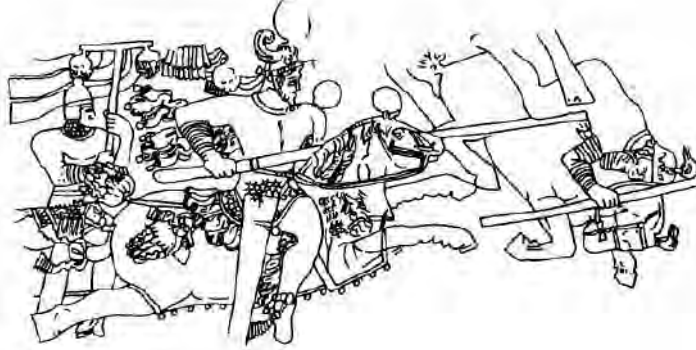
⁷³ G. Seidler, *Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni*, Özne Yayınları İstanbul, 1999, s. 17

⁷⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt I, Ankara TTK Yayınları, 1993, 322-323.

⁷⁵ Payam Nabarz, <http://www.iranian.com/main/blog/nabarz/star-sirius-tishtrya-tir-sothis>

⁷⁶ Nicolle, *Sasanian Armies* 19

orta ve yüzük parmaklarıyla da yayın kirişi çekilirdi. Oklar, 175 m. menzile kadar öldürücü olabiliyordu. Okların uzunluğu 80-85 cm kadardı. Oklar da tıpkı kılıç kınları gibi Orta Asya'dan öğrenilen teknikle kayışlarla kemere bağlanırdı.⁷⁷

Resim 6: Hörmîzd II asilerin liderini atından devirirken. (IV. Asır başları) Nakş-i Rüstem. Şah'ın arkasında ordunun sancağını (drafş) taşıyan bir süvaride göze çarpmaktadır. (Nicole, 1996, 16).

Ok ve yayın sembolik etkisine karşın erken dönem Sāsāni rölyefleri incelendiğinde yakın çarpışma sahnelerinde süvarilerin temel silah olarak uzun mızraklar kullandıkları görülmektedir. Sāsāni şahlarını ok ve yayla avlanırken gösteren çok sayıda örnek varken; şahların çarpışma sahnelerinde daima mızrak kullandıkları görülmektedir. (Resim 6) Belki de bu sahne daha etkili ve kahramanca kabul ediliyordu. Gene tasvirlerden anlaşıldığı kadarıyla mızraklar iki elle tutuluyordu. Romalı yazar Heliodorus'un aktardığına göre Sāsāni süvarisinin mızrağı aynı anda iki askeri delip geçebilecek derecede güçlüydü.⁷⁸ Roma İmparatoru Julianus (363) bir İran süvarisinin kaçarken fırlattığı mızrağın kaburgasını parçalaması nedeniyle ölmüştür.⁷⁹

Mızrak (*drafş*) aynı zamanda Sāsāni ordu birliklerinin sancak (Lat.*standard*) olarak kullandıkları silahtı. Her birliğin kendi özel *drafş*'i bulunmaktaydı. Ancak bunlardan biri Kawa'nın Mızrağı (*Kawa ī drafş*) adıyla bilineni, Sāsāni devletinin –Roma kartalı gibi- resmi standardıydı. Şehname'de aktarılan bir efsaneye göre Kawa adlı bir demirci, İranlıları üzerine deri geçirdiği bir mızrakla Hükümdar Dahhak'a karşı isyana çağırmıştır. Bu isyana liderlik eden Feridun, Kawa'nın mızrağına kırmızı, sarı ve mor kumaşlar ekleyerek buna Kawa'nın Bayrağı adını vermiştir. O günden sonra *Kawa ī drafş* Bütün İranlıları bir araya getiren ortak bir sembol olarak kabul edilmiştir.⁸⁰ Çeşitli *drafş*'leri niteleyen yazılı anlatımlar ve arkeolojik kanıtlar günümüze kadar ulaşmıştır. Örneğin Mısır'da ele geçen MS 4-5. Asırlara ait bir Kopt duvar resminde giysileri nedeniyle İranlı oldukları tahmin edilen -Romalı olmadıkları kesin olan- süvariler ellerinde *drafş* taşımaktadırlar. (Resim 7) Abbasî dönemi şairlerinden El-Buhturî (820-897) meşhur bir beytinde şöyle seslenmektedir:

*Rumlarla (Bizans) İranlılar arasındaki -savaşa ait- Antakya tablosunu görsen ürperirdin
Ölümler kol geziyor Enüşirvân Drefş'in altında safları sevk ve idare ediyor.*⁸¹

Resmî Standard, *Kawa ī drafş* olmakla birlikte, Sāsāniler geyik (Peh.*gawazn*) aslan (Peh.*şaigr*), kaplan (Peh.*babr*), kurt (Peh.*gurg*), domuz (Peh.*baraz*), ayı (Peh.*χirs*), fil (Peh.*pil*), at (Peh.*asp*), ağaç (Peh.*draxt*) sembollerini de *drafş* olarak kullanmaktaydılar.⁸²

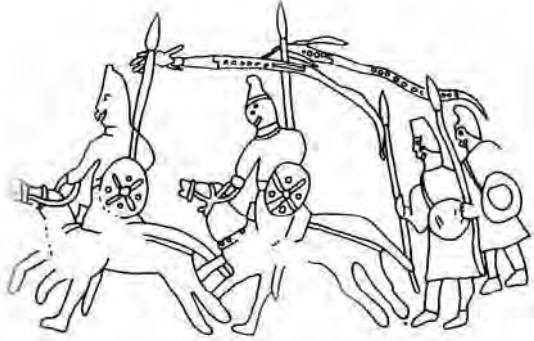
⁷⁷ Farrokh, age, 14.

⁷⁸ Shahbazi, age, 489-499.

⁷⁹ Gibbon, age, 320

⁸⁰ Firdevsi, Şehname, Cilt I, (İstanbul: MEB Yayınları, 1994), 130-133, 878-894. beyitler.

⁸¹ Nevzat Yanık, Arap Şiirinde Tasvir, Cahiliye-Abbasîler, (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2010), 167.

Resim 7: Muhtemelen *Kawa ī draṣ* taşıyan İran süvarileri Kopt duvar resmi MS 4.-5. Asır. Tasvir aslında Kızıldeniz'i geçen Firavun'un ordusunu betimlemekteyse de askerlerin görünüşleri çağdaş Samani ordusunun görünümünü yansıtmaktadır. (Nicolle, 1996, 21)

Sāsānilerin çağında bir askerin en önemli teçhizatı zırh (Peh. *zrēh*) ve miğfer (Peh. *targ*) gibi savunma araçları ve süvariler için ayrıca koşum takımlarıydı. Sāsāniler süvarilerin zırhlarına Parthlardan daha fazla önem vermişlerdir. Parth süvarilerinin zırhları bronzdan imal edilirken; Sāsānilerde bronz yerini demir almıştır.⁸³ Zırh teknolojisinde İranlılar genel olarak Romalıları iyi durumdaydılar. Zira daha öncede belirttiğimiz üzere İran zırhlı piyade ve süvarileri Romalıları tarafından örnek alınmıştır. Buna karşın İranlılar diğer hususlarda olduğu gibi zırh teknolojisinde de Orta Asya geleneklerini tâkip etmekteydiler. Sāsāniler dört çeşit zırh kullanıyorlardı. Latince ismiyle bildiğimiz *lamaller*⁸⁴ zırhlar 4.Asra ait erken tasvirlerde askerlerin üzerinde görünmektedir. *Lamaller* dikdörtgen metal veya deri plakaların birbirlerine eklenmesiyle yapılan Orta Asya kökenli bir zırh türüydü.⁸⁵ Plakaların ince tabaklanmasıyla *lamaller* zırhın hafif ve kullanışlı olması sağlanıyor, plakaların boyutları istenildiği ölçüde büyütülüp küçültülerek göğüs, bacak veya kolların örtülmesi sağlanabiliyordu. Bizans süvarisi de daha ileriki asırlarda bu zırh tipini kullanmaya başlamıştır.⁸⁶

İkinci tip daha ziyade Romalıların kullandığına benzer bir plaka tekniğine sahip katmerli (Lat. *laminated*) zırhlardı. Bu zırh modelinde yarım daire şeklindeki metal şeritler plaklar üst üste gelecek şekilde birbirlerine ipe bağlanıyordu. Bu model Sāsāniler arasında geç asırlarda yaygınlaşmıştır.⁸⁷ Üçüncü tip pullu zırhlar Dura-Europos kazılarında ele geçmiştir. Pullu zırhlar Assurlardan beri Mezopotamya'da kullanılmaktaydılar. Dördüncü tip olan zincir halkalı örgü zırhlara da Dura-Europos kazılarında rastlanmıştır. Bu tipte zırhların Sāsāni devletinin kurulduğu ilk yıllardan beri kullanıldığı düşünülmektedir. Diğer zırh tiplerine göre zincir halkalı örgü zırhların üretilmesi daha zordu fakat diğer zırhlara göre bu model, yakın çarpışmalar için çok daha esnek ve dayaklıklıydı. Şapur II (309-379) devrinde baştan ayağa zırhlı süvariler ve zırhlı atların yaygınlaşması zırhlara verilen önemin giderek arttığını göstermektedir. (Resim 17)

⁸² Farrokh, age, 21

⁸³ Nicolle, Sasanian Armies, 9

⁸⁴ Latince lamina; plaka.

⁸⁵ Farrokh, age, 16

⁸⁶ Nicolle, Doğu Roma Orduları, 17

⁸⁷ Farrokh, age, 16

Resim 8-11: Antik dönemde yaygın olarak kullanılan zırh tipleri

Zırhların önem kazanması maden kaynakları üzerindeki çatışmaların da artması anlamına geliyordu. Sāsāni İmparatorluğunun maden kaynakları merkez İran'ın dışında batıda Ermenistan ve Kafkasya bölgesinde doğuda da modern Tacikistan-Afganistan içinde yer alan Pamir Dağları mintikasında yer alıyordu.⁸⁸ Zaten Sāsānilerin genel olarak batıda Romalılarla doğuda da Türklerle savaşmalarına nedenleri arasında İpek Yolu'nun yanı sıra adı geçen coğrafi bölgelerdeki maden kaynaklarının paylaşılabilmesi de yer almış olmalıdır.

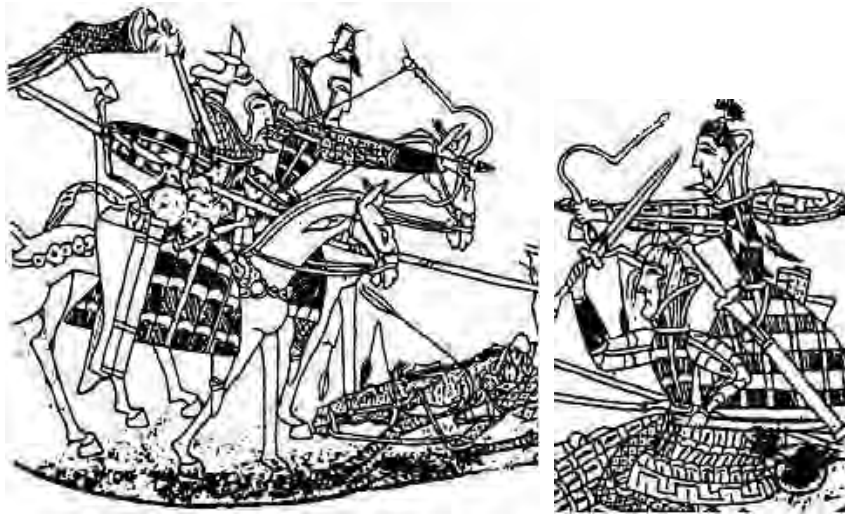
Erken dönem Sāsāni zırhlı süvarisi, genelde yüzü açıkta bırakan basık miğferler kullanırken; (Resim 6, 7, 14) MS 5. Asırdan itibaren sadece gözleri açıkta bırakan kabarık miğfer tipleri (Resim 17) üretilmiş bu model daha sonraki asırlarda Avrupa'daki şövalye sınıfları tarafından da örnek alınmıştır. Miğferler genellikle 25x16 cm. ebâtlarında iki ayrı demir parçanın demir veya bronz bir bandla birleştirilmesiyle el de edilmekteydi. Kılıçlar ise genellikle Pathlarda olduğu gibi orta uzunlukta 105 cm. boyundaydı ve demir/çelikten imâl edilmekteydi.⁸⁹ Kılıçlar hem süvariler hem de piyadeler tarafından kullanılmaktaydı. (Resim 14,18).

Sāsānilerin kılıçları metalürji yönünden sağlam olmakla birlikte kılıç kuşam takımlarının kullanışsızlığı bir dezavantaj oluşturmaktaydı. Sāsānilerin erken devirlerinde İranlılar kılıçlarını kemerlerine dikine olarak bağlı olan kınlarına asarlardı. (Resim 14) Şapur I'in Nakş-i Rüstem kabartmasından anladığımız kadarıyla süvarinin sol tarafına asılan kılıç, 45 derecelik bir açıyla atın vücuduna yaslanıyor böylece kılıcın ağırlığı atın üzerine yükleniyordu.⁹⁰ Süvariler için fazla zorluk çıkarmayan bu sistem piyadenin vücuduna dikey olarak yaslanan bir kılıçla yürümesini ve kılıcın çekilmesini zorlaştırıyordu. Buna karşın Orta Asya Heftalit-Hun savaşçıları kılıç kınlarını doğrudan kemere takmıyor, kemere takılmış kayışlara bağlı şekilde asıyorlardı. (Resim 8) Bu şekilde kılıç dikey olarak değil yatay olarak asılabilir, böylece piyadenin de kılıç taşınması ve çekmesi kolaylaşmış oluyordu. Üstelik kılıcın yatay asılması sayesinde daha uzun kılıçlar da taşınabilmekteydi. Bu sistem süvarilerinde kılıç kullanmasını da oldukça kolay hale getirmiştir.

⁸⁸ Nicolle, Sasanian Armies, 6.

⁸⁹ Farrokh, age, 9-11.

⁹⁰ Farrokh, age, 11

Resim 12-13: Orlat'dan (Özbekistan) elde edilen kemik plakada Orta Asyalı (Hun?) süvari ve piyade tasvirlerinden detay. Süvarilerin, İran süvarilerinin aksine farklı silahlar kullanabildikleri görülüyor. Piyadelerde kılıç kınlarının kemerlere yatay olarak kuşaklarla bağlandığı görülüyor. Muhtemelen MS. 3-5. Asır. <http://www.transoxiana.org>

Sāsāniler karşısında aldıkları yenilgilerin Romalıları askeri teknolojilerini yenilemeye zorlaması gibi Orta Asyalılar karşısında alınan yenilgiler de⁹¹ İranlıların silah teknolojisi konusunda Orta Asyalı rakiplerini taklit etmelerine neden olmuştur. Örneğin Taberî'nin aktarımına göre Hüsrev I Anūšīrvān'a (531–579) devrinde Sāsāni süvarileri, mızrak, gürz, ok-yay ve kılıç gibi savaş aletlerinin her birini kullanabilecek şekilde eğitime başlanmıştır.⁹² Orta Asyalı süvariler zaten çeşitli uzak ve yakın dövüş silahlarını kullanabilecek tarzda eğitilmekteydiler. Orlat'dan (Özbekistan) elde edilen bir kemik plakada Hun süvarilerinin farklı silahları kullanabildikleri açıkça görülmektedir. (Resim 12) Taberî'nin sözünü ettiği kompozit süvarilere ait tasvirler erken Sāsāni sanatında da rastlanmamıştır.⁹³ Ancak Hüsrev I Anūšīrvān zamanında Sāsāniler'in yeniden güçlendikleri, Heftalitlere vergi ödemeyi kesip doğuda sınırlarını genişletmeyi başardıkları bilindiğine göre⁹⁴ Hüsrev I'in askerî reformlarının başarılı olduğu sonucuna ulaşılabilir. Gerçi Sāsānilerin Heftalitler karşısındaki başarıları, askerî reformların yanı sıra Göktürklerle yaptıkları ittifak sayesinde olmuştur.⁹⁵ Bu nedenle Hüsrev I'in askerî reformlarının sonuçları tek başına değerlendirilmemelidir. Neticede Heftalitlere en önemli darbeyi Göktürk hakanlığı vurmuştu.⁹⁶ Benzer bir eğilim aynı yıllarda Bizans'ta da yaşanmış ve Justinianus (527-565)

⁹¹ Bunlar arasında en ciddi Şah Pērōz'un hayatına da mâl olan 484'teki Heftalit seferindeki yenilgidir. Bu yenilgi sonucu Sāsāniler Heftalitlere topraklarının bir kısmını terk etmek ve vergi vermek zorunda kalmışlardı. Chegini-Nikitin, Sasanian Iran-Economy, Society, Arts and Crafts, History of Civilizations of Central Asia, Volume III, Ed. B. A. Litvinsky, Unesco Publishing, Quétigny, 1996,39.

⁹² Taberî, age,1138-1139

⁹³ An De Waele, "The Figurative Wall Painting of the Sasanian Period From Iran, Iraq and Syria", Iranica Antiqua vol XXXIX, 2004, 339-381

⁹⁴ Esko Naskalı, Sāsāniler, DİA, Cilt 36, 175.

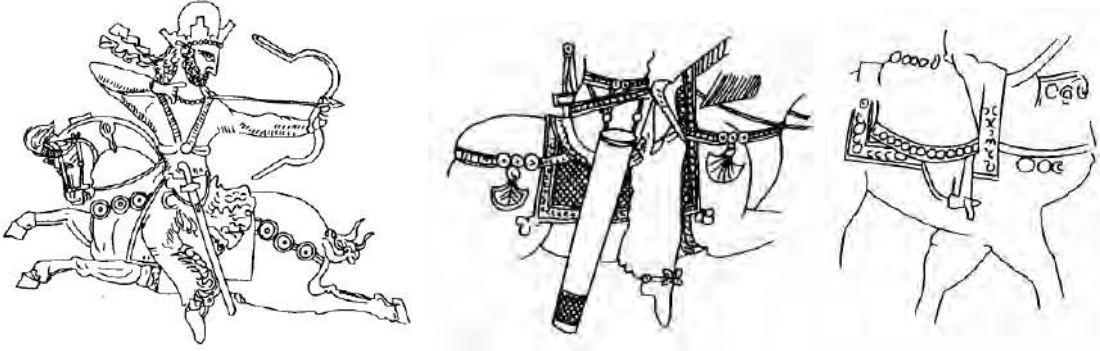
⁹⁵ Denis Sinor, "Köktürk İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yıkılışı", Çeviren Talat Tekin, Erken İç Asya Tarihi, İstanbul İletişim Yayınları, 2000, 403-404

⁹⁶ Sinor, age, 400.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

devrinde Bizans süvarileri de hem ok, hem de mızrak, kılıç, gürz gibi silahları kullanabilen savaşçılar hâline gelmişlerdir.⁹⁷

Resim 14-16: Solda: IV. Asra ait gümüş bir tabak üzerinde Şāpōr II'yi avlanırken gösteren bir sahne. Şāpōr II kılıcını doğrudan kemerine asmış şekilde atına üzensiz ve eğersiz biniyor. (Hermitaj Müzesi St. Petersburg). Ortada: Yine Şāpōr II'yi betimleyen “daha modern” bir tasvirde Orta Asya etkisi görülüyor. Kılıç kını artık doğrudan değil kuşaklarla kemere bağlanmış. Ancak hâlâ üzeni yok. (Freer Gallery of Art, Washington). Sağda: İslâmî döneme (VII. Asır) muhtemelen Sāsāni Şāhlarından Behram Gur'u betimleyen bir stuko kabartmada artık üzeni kullanıldığı görülmekte. (Boston Güzel Sanatlar Müzesi). (Nicolle, 1996, 18,24).

Erken dönemlerde Sāsāni tasvirlerinde süvarilerin kalkan kullanmadıkları görülmektedir. (Resim 6) Zaten mızraklı süvarilerin silahlarını iki eliyle tuttuklarını belirtmiştik. Geç dönemlerde Tak-i Bostan kabartmasında ise süvarinin kalkan taşıdığı görülmektedir. (Resim 17) Sāsānilerden kalan tasvirlerde erken dönem süvarilerin üzeni kullanmadıkları görülmektedir. (Resim 6,14-15) Mızrakları iki elle tutmaları ve atın sol tarafından geçirerek dayanak sağlamalarının sebebi muhtemelen üzeni kullanmamaları nedeniyle süvarinin dengesinin ancak bu şekilde korumasıydı. Buna karşın Orta Asya atlıları üzeni kullanmaktaydılar.⁹⁸ Elimizde doğrudan kanıt olmasa da Sāsānilerin tıpkı kılıç kuşanım takımları gibi son devirlerinde Orta Asyalıların örnek alarak üzeni kullanmaya başladıkları düşünülmektedir. Zira Taq-i Bostan'daki geç Sāsāni dönemine ait kabartmada –her ne kadar figürün ayakları tahrip olduğu için kesin sonuca varılamasa da- süvarinin mızrağı artık tek elle taşıdığı görülmektedir. (Resim 17). Uzmanlar ağır ve uzun bir mızrağın tek elle taşınması için ayakların mutlaka üzeneye geçirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.⁹⁹ İslâmî yazılı kaynaklar da Arap-Sāsāni savaşında İranlıların üzeni kullandıklarından söz etmektedir.¹⁰⁰ Mavrikos'un *Strategikon*'undan anlaşıldığı üzere Bizanslılar da üzeniyi 7. Asır başında tanımışlardır. Üzeni için henüz yeni bir kelime türetilmediğinden *Strategikon*'da adım/basamak anlamında skala sözcüğü kullanılmıştır.¹⁰¹ Sāsānilerin son dönemlerine ait bazı tasvirlerde ayakların “balerin duruşu” adı verilen şekilde aşağıya uzatılarak çizilmesi de (Resim 14) sanki üzeni kullanıldığına dair bir izlenim uyandırmıştır.¹⁰² İslâmî asırlardan üretilmekle birlikte geç dönem Sāsāni eserinin taklidi olması da muhtemel bir gümüş tabak üzerindeki *Pur-e Vahman* tasvirinde, süvarinin hem Orta Asyalı atlılar gibi kılıcını kemerine

⁹⁷ Mavrikos, *Strategikon*, Bizans Kültüründe Strateji Sanatı, Hazırlayan Gorge T. Dennis, (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2010), 10 (Önsöz).

⁹⁸ Üzeni'nin Çin'de icat edilip Kuşanlar, Türkler ve diğer Orta Asyalı halklar vasıtasıyla İranlılar ve Romalıları geçmesi hakkında Albert Dien, *The Stirrup And Its Effect On Chinese Military History*, <http://www.silk-road.com>. Erişim.02.05.2013.

⁹⁹ Farrokh, age, 13

¹⁰⁰ İbnü'l Esir, age, 430.

¹⁰¹ Mavrikos, *Strategikon*, 35

¹⁰² Farrokh, age, 18

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

doğrudan değil kayışlarla bağladığı, hem de üzengi kullandığı görülmektedir. Ancak bu eserin orijinal Sāsāni üretimi olup olmadığı net değildir.¹⁰³

Resim 17-18: Solda: Taq-i Bostan'daki geç Sāsāni dönemine ait kabartmada süvarinin boydan boya zırhlı olduğu mızrağı artık tek eliyle taşıdığı kılıç ve kalkan taşıdığı görülmektedir. Sağda: Sāsāni piyadesini tasvir ettiği düşünülen fresk. Dura Europos MS III. Asır. (Nicolle, 1996, 14,30).

Sāsāni piyadesinin ekipmanı hakkında bilgiler ise daha sınırlıdır. Sāsāni piyadeleri örnek alınarak çizildiği düşünülen Dura-Europos'taki bir duvar resminde piyadelerin de süvariler gibi zırh kuşandıkları ve Romalılarınkine benzeyen kısa kılıçlar kullandıkları görülmektedir. (Resim 18). Bu nedenle Sāsānilere ait olduğu düşünülen uzun kılıçların süvarilere ait olma ihtimali yüksektir. Bunlar arasında Afrodisias kazılarında ele geçen 180 cm uzunluğundaki örnek oldukça dikkat çekicidir.¹⁰⁴

Piyadeler, süvarilerin aksine erken dönemlerde itibaren kalkan taşımaktadırlar. (Resim 18) 1930'larda Dura-Europos kazılarında ele geçen Sāsāni ağır piyadesine ait kalkanlar şaşıllak derecede Persler devrindeki kalkanlarla aynı formda üretilmişlerdir.¹⁰⁵ Kalkanlar genelde ıslak derinin bir iskelete geçirilip kurutulması ve gerilmesiyle elde ediliyordu. Prokopios'un anlatımından öğrendiğimiz kadarıyla kalkanlar daha ziyade okçu piyadeler tarafından kullanılmaktaydı. Okçu piyadeler boyunlarını ve göğüslerini korumak için kalkanlarını boyunlarına asıyor veya hasırdan imal edilen kalkanları dik halde tutarak kendilerine siper yapıyorlardı.¹⁰⁶ Taberî'nin aktardığına göre Hüsrev I Anūšīrvān reformları öncesinde savaşçılar teçhizatlarını kendileri sağlıyordu. Ancak idarenin hemen her alanında merkezîleşme politikası izleyen Anūšīrvān askerlerin teçhizatlarının da devlet hazinesinden karşılanması uygulamasını başlatmıştır.¹⁰⁷

Sāsāni askerlerinin kıyafetlerinin Persler dönemiyle yakın olduğu söylenebilir. Roma İmparatoru Julianus, Sāsānilerin Xerxes gibi giyindiğini yazmıştır.¹⁰⁸ Akdeniz piyadesinin aksine Germanlar ve İskitler gibi İranlılar da pantolon giymeyi tercih ediyorlardı. İleriki asırlarda Roma

¹⁰³ Farrokh, age, 28

¹⁰⁴ Nicolle, Sasanian Army, 68

¹⁰⁵ Farrokh, age, 15-16

¹⁰⁶ Procopius, I,1

¹⁰⁷ Taberî age, 1059

¹⁰⁸ Farrokh, age, 19.

ordusu da pantolon kullanmaya başlamıştır.¹⁰⁹ Pantolon üzerine bir tunik geçiriliyor ayaklara da deri çizmeler giyiliyordu.¹¹⁰ Tunikler İskitlerde olduğu gibi (v) yakalı ve uzun kolluydular. Genel olarak asker elbiseleri oldukça renkliydi. Yaygın olarak kullanılan renkler; mavi, kırmızı, yeşildi. 549 inşa edilen Ravenna'daki St. Apollinare Bazilikası'ndaki Sāsāni elçilerinin tasvirleri Akhamaniş Pers kıyafetleriyle hemen hemen aynıdır.¹¹¹

5. Ordunun Etnik Yapısı ve Yardımcı Kuvvetler

Birçok pre-modern orduda olduğu gibi Sāsāni ordusu da etnik bir mozaik görünümdeydi. Ordunun saflarında, İranlıların egemenliğini kabul etmiş çeşitli ulusların ve krallıkların gönderdikleri birlikler, maceracı paralı askerler çeşitli müttefikler ve savaş esirleri yer almaktaydı.¹¹² Yukarıda Sāsāni süvari sınıfının daha ziyade Parth soylularından oluştuğunu ve Hazar Denizi'nin güneyindeki Mazandaran bölgesini mesken edinmiş Deylemiler -veya Deylemliler-in de orduya en seçkin piyadeleri gönderdiğini aktarmıştık. Alanlar, Sakalar, Kuşanlar gibi topluluklar da yukarıda değindiğimiz şekilde ordunun bileşenleri arasındaydılar.¹¹³ IV. Asır ortasında İranlılarla savaşan Hunlar da sonradan Sāsānilerle ittifak kurmuşlardır. Sāsānilerle Hunların barış yaptığı¹¹⁴ 358 senesinden sonra Amida (Diyarbakır) kentini kuşatan Şapur II (309-379) nin ordusunun sol kanadına Hun (Lat. Chionitae) Hakani Grumbates komuta etmekteydi.¹¹⁵

Sāsāni ordusunda İranlı olmayanlar arasında en etkin kesim Ermenilerdi. Geç Antikçağ'da Bizans ve İran arasında paylaşılmış olan Ermenistan'daki derebeylerin (Erm. naḫarar) bir bölümü Hristiyan olmalarına rağmen Bizans yerine Sāsāni devletine bağlı kalmaya devam ettiler.¹¹⁶ Ermeni derebeyleri arasında İran hâkimiyetine karşı direnenler olmakla birlikte¹¹⁷ İranlılar Ermeni feodalitesinin karşılıklı rekabetinden yararlanmayı bilmiş ve daima kendi taraftarı olan aşiretlerle ortak hareket edebilmiştir.¹¹⁸ Özellikle Hüsrev II Perviz (591-628) zamanında Sāsāni-Ermeni ittifakının güçlendiği bir dönemdir. Hüsrev II birçok Ermeni derebeyini İran ordusunda önemli görevlere getirmiştir. Bunlardan biri olan Smbat Bagratuni, Hüsrev II'nin özel muhafız alayı komutanı, Horasan *merzban*'lığı gibi önemli görevlerde bulunmuş ve Türklere karşı Sāsāni ordusuna komuta ederek büyük bir zafer kazanmıştı.¹¹⁹ Ermeni derebeylerinden bazıları Sāsāni devletinin son anlarına kadar İranlıların yanında yer almışlar ve Arap-İslâm fetihleri esnasında Sāsānilere yardımcı kuvvetler göndermişlerdir.¹²⁰ Ermeniler, hafif süvari ve piyade sınıflarına sahip olmalarına rağmen asıl olarak ağır zırhlı süvarilerle ünlüydüler.¹²¹ Bu nedenle birçok Ermeni ailesi İran atlı sınıfı *āzāta*'larla eşit derecede saygı görmekteydi, hatta yukarıda da değindiğimiz üzere İranlılarda olduğu gibi Ermenilerde de atlı asil sınıf *azadani* unvanıyla anılmaktaydı.¹²²

¹⁰⁹ Nicolle, Doğu Roma Ordusu, 17

¹¹⁰ Nicolle, Doğu Roma Ordusu, 17

¹¹¹ St. Apollinare'deki İranlı tasvirleri için: <http://www.humanitiesresource.com>.

¹¹² Örneğin Anuşirvân'ın Yemen'e gönderdiği askerler arasında Kuşan savaş esirleri de bulunmaktaydı. Savaş esirleri çeşitli lojistik ve imar çalışmalarında da kullanılmaktaydı. Altungök, age, 78-79.

¹¹³ Ghirshman, age, 313.

¹¹⁴ Ammianus Marcellinus, age, XVI, 9,4.

¹¹⁵ Ammianus Marcellinus, age, XVIII, 6, 19-22.

¹¹⁶ René Grousset, Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi, İstanbul: Aras Yayınları, 2005, 162-165, 250. Kuşkusuz bunda Bizans Ortodoks Kilisesinin Ermeni Monofizit Kilisesi'ne uyguladığı baskının da payı vardır. Ortodokslar ile Monofizit Ermeni Kilisesi arasındaki çatışma için bkz: A. Atiya, Doğu Hristiyanlığı Tarihi, Doz, İstanbul, 2005, 333-387.

¹¹⁷ Ermenilerin İranlılara karşı verdikleri mücadele için bkz: Mehmet, Tezcan, "V. Yüzyılda Ermeni-Sasani Savaşları ve Hun Desteği", A. Ü. Tükiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 32 Erzurum 2007. 183-202.

¹¹⁸ Grousset, age, 196-251.

¹¹⁹ Sebeos, History, XVIII, Sources of the Armenian Tradition, New York, 1985, 71-79

¹²⁰ Sebeos, History, XXX, 27.

¹²¹ Grousset, age, 283

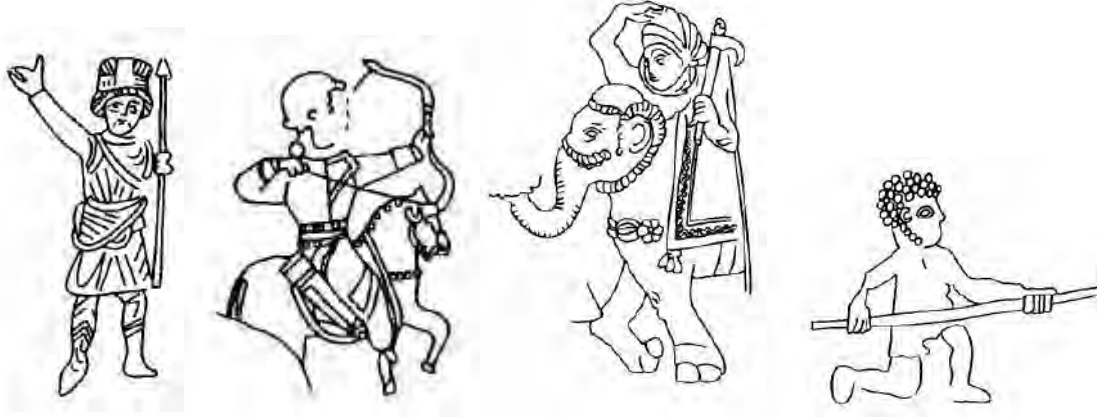
¹²² Grousset, age, 283

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Diğer bir müttefik Lahmi Arap Krallığıydı. Lahmi Krallığı, Bizans ile İran arasında bugünkü Irak topraklarında bir tampon bölge oluşturuyordu.¹²³ Bizans'ı destekleyen Gassanîler haricinde İslâm öncesi Arapların büyük bölümünün kendilerini İranlılara yakın hissettiklerini veya İran'a bağımlı olduklarını görmekteyiz. İran etkisi Arabistan'ın Romalıların etki etmekte zorlandıkları Hicaz¹²⁴ ve Yemen¹²⁵ gibi bölgelerine dek erişmekteydi. Ortaçağ'da yazılmış Pehlevice eserlerden biri olan İslâm Şahrestānīhā Ī Ērānšahr, (ŞĒ) adlı kitapta Mekke (Peh. *Makkah*) ve Medine (Peh. *Madīnag*) kentlerin de geçmişte İran İmparatorluğu/ülkesine (Peh. *Ērānšahr*) ait olduğu belirtilir.¹²⁶ İslâm öncesi Arap edebiyatı Habeş istilasına karşı Arabistan'a yardım gönderen Sāsāni Şahı Anūšīrvān'a övgülerle doludur.¹²⁷ Kuran'daki Rûm suresi ve bu sûrenin şerhlerine bakıldığında Bizans-Sāsāni savaşları esnasında Müslümanların Bizanslıları, o dönemde çoğunluğu oluşturan pagan Arapların ise İranlıları desteklediği anlaşılmaktadır.¹²⁸ Tarihçiler II. Hüsrev'in Lahmi Krallığı'ndan desteğini çekmesinin şah'ın yaptığı en büyük hatalardan biri olduğunu savunmaktadırlar.¹²⁹ Onun bu hatası Arapların İran'ı işgalini kolaylaştıran unsurlardan biri olmuştur. Buna karşın Arap-İslâm kaynakları Sāsānilerin son anlarına kadar birçok Hristiyan Arap kabilesinin İranlılara sâdık kaldığını göstermektedir.¹³⁰

Resim 19-22: Çeşitli arkeolojik eserler üzerinde Sāsāni ordusunun müttefiklerine ait tasvirler. Soldan sağa, Arap piyadesi MS 6-7. Asır (British Museum), Horasan (Transoxiana) hafif okçu süvarisi, MS 4-5. Asır. (Ermitaj Müzesi), Gandhara (Hindistan) fil sürücüsü. MS 3. Asır. (Boston Güzel Sanatlar Müzesi), Ermeni piyadesi. Erken 7. Asır. (Ptghni Ermenistan). (Nicolle, 1996, 50.58.63).

¹²³ C. E. Bosworth, *Iran and the Arabs Before Islam*, The Cambridge History of Iran Volume 3(1) Cambridge-Newyork-Melbourne, Cambridge University Press, 2000, 598-602

¹²⁴ İbn Khordādhbih'e göre Yesrib (Medine) kenti Sāsānilerin Arap yarım adasından aldıkları vergilerin toplandığı merkezlerden biriydi. Bosworth, age, 600-601.

¹²⁵ Daniel T. Potts, *The Sasanian Relationship with South Arabia: Literary, Epigraphic and Oral, Historical Perspectives*, *Studia Iranica*, 37, 2008, 197-213

¹²⁶ *Şahrestānīhā Ī Ērānšahr*, (ŞĒ) A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic, and History, With English and Persian translations and Commentary by Touraj Daryaei, California, Mazda Publisher, 2002, 47. Buna karşın Medine'den Yesrib olarak değil İslâm sonrasındaki adıyla bahsedilmesi metnin sonradan düzenlendiğini de göstermektedir.

¹²⁷ Taberî'nin anlatımına göre Arap şairlerden Ebu es-Salt Sāsāni Şah'ı "Anūšīrvān'a "Sen (Ey Kisrā) Siyah köpekler üzerine arslanlar gönderdin. Onların ürkererek kaçanları bozguna uğrayarak her yana dağıldılar" satırlarıyla başlayan bir methiye yazmıştır. Taberî, age, 1131. İslâm öncesi dönemin ünlü hatiplerinden Eksem b. Sayfî, (öl.612) Kisrā'nın huzurunda onu öven bir hutbe okumuş ve hutbesinde "Arapların başka hiç kimsesi olmasa sen yetersin" demiştir. Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi Cilt I-Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2012, s.248-249.

¹²⁸ *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti Çevirisi Ankara 1991, Rûm Sûresi.

¹²⁹ Burcher, age, 246

¹³⁰ İbn'ül Esir, age, 356-357 ve çeşitli yerlerde.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Sāsānilerin farklı etnik gruplara dayalı ordu siteminin de ileriki asırlarda Müslümanlar tarafından da benimsendiği görülmektedir. Sāsānilerin yıkılmasından 400 yıl sonra doğan - Selçukluların meşhur İranlı veziri- Nizamü'l Mülk (1018-1092) Sāsāni şahlarının idarî sisteminden övgüyle söz ettiği Siyasetnâme'sinde, bir ordunun neden asla tek bir kavim/ulustan oluşmaması gerektiğini şöyle açıklamaktadır: "Bir ordu bir soydan olduğu zaman bundan tehlikeler doğar; çok çalışmazlar. Ordunun her soydan olacak şekilde karışık bulunması gerekir...Türk, Horansalı, Arap Hindu, Gurlu, Deylemlî gibi her soydan askere sahip olmak Sultan Mahmud'un -da- âdeti idi. - Gazneliler-seferde her gece her gruptan kaç kişinin muhafız nöbetçi olarak gideceğini belli ederlerdi...Hiçbir grup birbirinin korkusundan kendi yerlerinden kımıldanmaya cesaret edemezdi. Birbirlerini gözlerlerdi ve uyumazlardı... Her soy mensubu kendi ad ve şerefeni korumak için çalışırdı -savaş- ne kadar şiddetli olursa olsun savaşlılardı. Öyle ki hiç kimse filan soy savaşta gevşeklik gösterdiler diyemezdi."¹³¹

6. Ordunun Denetimi, Askerî Bürokrasi ve Propaganda

Sāsāniler kendi çağlarının en karmaşık ve gelişmiş bürokrasi sınıfına sahip devletlerden biriydi. Bunun doğrudan kanıtı Pehlevice kökenli -taç, vezir, encümen, divan, ferman gibi- birçok siyasal-bürokratik terim ve kurumun İslâm devletlerine de geçmesidir.¹³² Sāsānilerin, asker-idarî bürokrasinin tepesindeki görevli olan (Roma-Bizans devletinde karşılığı bulunmayan) *Vuzurg-Frāmandār* -(Ar. *Reisü'l Vüzerâ*)¹³³ hükümdar seferde iken onun yerine başkentte kalır ve devleti idare ederdi.¹³⁴ *Vuzurg-Framadar*'ın kendisi de başkomutan olarak orduyu sefere götürebilirdi. Daha geç asırlarda Anuşirvân reformlarıyla bir savaş nezareti kurulmuş, başına da yukarıda andığımız *Erān spāhbed*, getirilmiştir. Sāsānilerin bu savaş divanı Arapçaya *dīwān al-ğund* (Firdevsi-Şehname) veya *dīwān al-muqātala* (Taberî) olarak geçmiştir.¹³⁵ Bu divanın başında Taberî ve Dineverî'nin Arapçaya *kâtib* olarak çevirdikleri *dibîr* unvanlı bir denetmen-memur bulunuyordu.¹³⁶ Denetleyici kâtibin görevleri, her dört ayda bir ordunun denetlenmesi, her grubun ekipmanlarının temini ve geliştirilmesi, askerî müfettişler yoluyla süvarilerin, okçuların yeteneklerinin denetlenmesi. Taberî'ye göre denetleyicilerin yetkileri oldukça geniştir. Şah'ın da bizzat katılması gereken bir denetlemeye Anuşirvân yay kirişlerini almadan gelince Pāpag (Ar.Bābek) adlı denetmen tarafından eleştirilmiş Şah da mahcup olarak memuruna hak vermişti.¹³⁷

Sāsānilerin gelişmiş bir haber alma ve casusluk şebekeleri de vardı.¹³⁸ Pehlevicede doğrudan casus olarak çevirebilecek bir kelime olmamakla birlikte haberci-elçi anlamına gelen *bayaspān* sözcüğü bulunmaktadır.¹³⁹ Bu sözcüğün diğer Hint-Avrupalı dillerdeki casus kelimesiyle (San. *spaz*, Av. *spas*, Lat. *speculatore*, İng. *spy*, Fr. *espion* vb) yakınlığı ortadadır. Bu nedenle

¹³¹ Nizamü'l Mülk Siyasetnâme, Lacivert Yayıncılık, İstanbul, 2007, 134-135.

¹³² Taç, Pehlevicede *tāj*, encümen, Peh. toplantı ve kurul anlamına gelen *hanjaman*, ferman Peh. emir anlamına gelen *framūdan* Vezir Peh. büyük anlamına gelen *bozorg* kökenlidir. Sāsānilerde Vezir'in karşılığında kullanılan terim *Bozorg Frāmandār* (Büyük Emredici) idi. Divan Pehlevicede arşiv anlamına gelen *dēwān* sözcüğünden türemez. (Kelimeler için bkz. Mc Kenzie, Pahlavi Dictionary).

¹³³ Taffozoli, age, 10

¹³⁴ Nicolle, Sasanian Army, 25.

¹³⁵ Taffozoli, age, 14. Divan Pehlevicede arşiv anlamına gelen *dēwān* sözcüğünden türemez. Arap-İslâm kaynakları Halife Ömer'in İranlı Hüzmüzan adlı birinin önerisiyle ilk divan teşkilatını kurduğunu aktarır. İbn Tiktaka'ya (öl. 1309) göre Halife Ömer divan teşkilatını, zamanında Sāsānilere hizmet etmiş bazı Medineli merbuzanların tavsiyesi üzerine kurmuştur. DGBİT, İstanbul: Çağ Yayınları 1992, Cilt II, 134-136. Belki de bu merbuzanlar İbn Khordādbih'in bahsini ettiği Medine'de Sāsāniler adına vergi toplayan İranlı memurlardı. (Bkz yukarıda dipnot 125). İbn Haldun'a göre ise divan sözcüğü Farsça deliler veya şeytanlar anlamına gelen bir kelimeden türemiştir. (İbn Haldun, Mukaddime, 135). Her halükarda İslâm Halifeliğinde divan teşkilatının kurulmasında İran etkisi olduğu görülmektedir.

¹³⁶ Taffozoli, age, 14

¹³⁷ Taberî, age, 1138.

¹³⁸ Procopius II.18-26.

¹³⁹ *Bayaspān* etimolojik olarak at (asp) kelimesi ile de ilgili görünmektedir. Nitekim Pehlevicede atlı haberci-postacı anlamına gelen *bayaspānīg* sözcüğü de bulunmaktadır. Mac. Kenzie, age, 17-18.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

kelime elçi, casus ve haberci gibi anlamları bir arada yüklenmiş gibi görünmektedir. Nitekim ortaçağlarda bu görevler birbirine karışmış haldeydi. Yunan-Roma ve İslâmî dönem yazılı kaynaklar, Sāsāni şahlarının haber alma ve diplomasi konusundaki entrikalarına oldukça geniş yer ayırmışlardır. Örneğin Sa'lebî, *Âdab-ı Mulûk* (Taht Âdabı) adlı eserinde Sāsānilerin casusluk sisteminin ayrıntılı çalışmasından dolayı halk arasında Ardeşir'e (224-241) meleklerin haber taşıdığına dair bir inanç oluştuğundan söz eder.¹⁴⁰ Arap-İslâm kaynakları "Acem" şahlarının bir ülkeye elçi gönderdikleri zaman mutlaka onu gözleyen ikinci bir kişiyi daha görevlendirdiklerini, bu ikinci kişinin elçinin her hareketini saraya rapor ettiğini belirtmektedir. Sāsāniler casuslarını tüccar kılığında komşu ülkelere gönderirlerdi. Anüşirvân İranlı bir soyluyu tüccar kılığında casusluk yapmak için Bizans sarayına göndermiş, aslında bu kişiden kurtulmak istediği için de onun casus olduğunun anlaşılmasını kolaylaştırmıştı. Pervîz'in casusları halk arasında hükümdarı kötülerler ve kimin nasıl tepki verdiğini izlerlerdi. Hükümdardan en çok şikâyet eden kimsenin Pervîz'in ajanı çıkma olasılığı yüksekti.¹⁴¹

Sāsāniler savaşlara ideolojik açıdan Ortaçağ'ın habercisi olan bir bakış açısıyla yaklaşmışlar ve yaptıkları harpleri inançlılar ile inançsızlar arasındaki bir mücadele olarak kabul etmişlerdir. Örneğin Şapur I'ın (241-272) yazıtlarında sürekli olarak Romalılar yalancı (*druj*) olmakla itham edilmektedir.¹⁴² Yalancılık, Mazda dinindeki en büyük günahlardan ve bir kişiye yöneltebilecek en ağır suçlamalardan biriydi.¹⁴³ Bu terim günümüzdeki "doğruyu söylemeyen kişiden" ziyâde "doğru yoldan sapmışları" bir başka deyişle semavî terminolojideki "kâfir-günâhkâr" kişileri tasvir etmekteydi.¹⁴⁴ İran'ı fetheden Müslümanlar da İranlılar tarafından Ehrimen'in şeytânî ordusu olarak tanımlanmışlardır.¹⁴⁵ Kendi ordularının "doğru inancı", düşmanın ise "inançsızları" temsil ettiği düşüncesi Akdeniz dünyasına yabancı bir fikirdir. Savaşlara dinsel amaçlar vermek (Yahudiler haricinde) ve karşı tarafı inançsızlıkla suçlamak Antik Çağ'da pek yaygın bir eğilim değildi.¹⁴⁶ Bu durum Mazdaist inanç gereği dünyayı iyilerle kötüler arasında mücadele alanı olarak gören¹⁴⁷ ve doğal olarak iyileri temsil ettiklerini düşünen İranlılar arasında daha yaygındı. Nitekim Avesta'nın *Vendidad* adlı bölümünde hükümdara karşı çıkanların aynı zamanda Tanrı Ahuramazda'ya da karşı çıkan dinsizler oldukları vurgulanmıştır.¹⁴⁸ Bu bakımdan Sāsāni devleti ve onun resmi dini olan Mazdaizmin Ortaçağların din-devlet ittifakının bir anlamda öncüsü olduğu düşünülebilir.

¹⁴⁰ Sa'lebî, age, 170

¹⁴¹ Sa'lebî, age, 72-73, 107-108, 128

¹⁴² ŞKZ (Inscription of Shapur at the Kaba of Zoroaster-Res Gestae Divi Saporis-, Lines 10-19, ed. and translation A. Maricq, *The Roman Eastern Frontier and Persian Wars (AD 226-363) A Documentary History*, 2003, 50

¹⁴³ Esat Korkmaz, *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2004, Yalan Maddesi.

¹⁴⁴ Daryae, age, 7.

¹⁴⁵ Tarihendirilmesi net olmayan bir Pehlevice şiirde Müslümanlar "şeytanın ordusu" olarak nitelenir. Daryae, age, 103-104, Osman Gazi Özgüdenli, "İran" Maddesi, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 22, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, 396. Firdevsi'nin Şehnamesi'nde henüz Türkçeye tercüme edilmemiş son kısımlarında Sāsāni komutanı Rüstem rüyasında ülkesinin Ehrimen'in ordusu (Müslümanlar) tarafından işgal edildiğini görür. Abolqasem Ferdowsi, *Shahnameh The Persian Book of Kings*, (USA, Penguin Books, 2006), 833-835. Benzer şekilde İslâmî kaynaklar da Müslümanların, İranlılar tarafından Deccal ordusu" olarak görüldüklerini teyit eder. İbnü'l Esir, age, 503.

¹⁴⁶ Hristiyanlık öncesinde Romalıların, düşmanlarına "kâfir, tanrısız, inançsız" vb suçlamalar yönelttiklerine dair bir kanıt bulunmamaktadır. Tam tersine düşmanları olan İranlıların, Germanlerin veya Mısırlıların tanrılarının birçoğu Roma Panteonunda da kabul görmekteydi. Bkz: Cornell & Matthews, age, 96-97. Bizim gözlediğimiz kadarıyla Romalılar düşmanları hakkında (yer, ulus veya ata adından kaynaklanan) daha seküler ifadeler kullanmışlardır. Bu tavır Hristiyanlık sonrasında da devam etmiş örneğin De Velitatione, Tactica (X. Asır) gibi seküler askeri eserlerde Müslümanlar, saracen, İsmailoğulları, barbarlar gibi isimlerle tanımlanmışlardır. Buna karşın Kilise kökenli yazarlardan Teofanes (758-818) Müslümanları "İsa düşmanları" olarak nitelemektedir. Bu konu hakkında bkz: Edward N. Luttwark, *Bizans İmparatorluğunun Büyük Stratejisi*, İstanbul: Epsilon, 2012, 423.440.444, 471

¹⁴⁷ Irach J.I., Tarapolorewala Zerdüşť Dini, Zerdüşťün Gathaları Üç Unutulmuş Din, Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm, İstanbul Avesta Yayınları, 2009, 43-50

¹⁴⁸ Avesta- Vendidad 17/11.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Savaşlarına kutsallık atfeden Sāsāniler, askerî birliklerde de din adamları (Peh.*mōbed* veya *mōbez*) bulunduran ilk devletlerden biridir. Din adamları askerî birliklerin motivasyonunda kullanılmışlardır. Savaş meydanlarında mōbedler “kutsal “atezi” yakar ve hiç sönmemesine dikkat ederlerdi.¹⁴⁹ Magi (kâhin) veya mōbedler karargâhta şahın yanında bulunurlardı. Nakş-i Rüstem’de bir magiyi Şah’ın yanında gösteren kabartma bulunmaktadır. (Resim 23) Yazılı kaynaklarda da din adamlarının reisi olan *Mobedan-ı mōbed* unvanlı başrahibin devletin danışma organında bulunduğu ve hükümdarların karar almalarında etkili oldukları aktarılmaktadır.¹⁵⁰ Daha sonraki asırlarda hem Hristiyan hem de Müslüman ordularında Sāsānileri andırır şekilde din adamları önemli roller oynar hâle gelmişlerdir. Askerleri motivasyon açısından destekleyen bir başka unsur, davullardan oluşan askerî bandoydu. Bandonun savaşın kaderinin belirlenmesinde önemli olduğu, bando şefinin ölümünün ordunun moral motivasyonunu dağıttığı yazılı aktarımlarda yer almıştır.¹⁵¹ Benzeri bandolar Sāsānilerin baş düşmanları Romalılar tarafından da kullanılmaktaydı.¹⁵² İbn Haldun’un yazdığına göre başlangıçta askerî bandoları hoş karşılamayan Müslümanlar da zamanla İranlıları ve Bizanslıları örnek alan bandolar kurmuşlardı.¹⁵³

Resim 23: Nakş-i Rüstem’de Şāpūr I’i Roma İmparatoru Valerianus’u esir alırken gösteren rölyef. Hükümdarın sağında ise bir magi veya mōbed görülmektedir. (Desen: Töre Sivrioğlu)

Yukarıda da anıldığı üzere askerlerin en azından bir kısmı maaş almaktaydı. Buna karşın Taberî’den öğrendiğimiz bilgilere göre Sāsāni şahları bazı arazileri *ikta* olarak da bağışlayabilmekteydiler.¹⁵⁴ İslâmî çağlardaki *ikta* sisteminin kökenleri net olmamakla birlikte bu sisteminde Parth-Sāsāni toprak sisteminden devralınmış olma ihtimali üzerinde durulmuştur.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Altungök, age, 78.

¹⁵⁰ Taberî, age, 1119, 1140

¹⁵¹ Nicolle, Sasanian Army, 19

¹⁵² Edward Gibbon, Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi Cilt II, Çeviren Asım Baltacıgil, İstanbul: BFS Yayınları, 1987.

¹⁵³ İbn Haldun, Mukaddime Cilt II, Ankara: Onur Yayınları, 1989, 160-162.

¹⁵⁴ Taberî, age, 1055

¹⁵⁵ Fuad Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002) 76-77

7. Askerî Strateji ve Taktikler

Sāsānilerin askerî taktiklerini Roma-Bizans ve kısmen Arap-İslâm kaynaklarından öğrenmekteyiz.¹⁵⁶ Savaş stratejileri konusunda da Sāsānilerin komşularını ve haleflerini etkilediklerini bilmekteyiz. Örneğin Arapça ilk askerî taktik kitabının Ardaşir I (226-241) devrinde yazılmış bir strateji kitabının çevirisi olduğu düşünülmektedir.¹⁵⁷ İranlıların savaş taktiklerine özel bir bölüm ayıran İmparator Mavrikios'a atfedilen Bizans savaş sanatı eseri *Strategikon*'da, İranlıların savaşlarda cesareten çok plana ve düzenliliğe önem verdikleri ve "savaşa sâkin ve kararlı bir şekilde başlayarak düzgün ve kalabalık halde adım adım ilerledikleri" belirtilmektedir.¹⁵⁸ *Strategikon*'da İranlıların yakın çarpışmalarda kötü olmalarına rağmen vur-kaç taktiğinde ve uzak mesafeden okla yaylım ateşinde çok iyi oldukları vurgulanmaktadır. Bu nedenle Bizans askerlerine İranlılara bir an önce yaklaşmak zorunda oldukları salık verilmektedir. İranlıların da aradaki mesafeyi korumak amacıyla savaş alanı olarak taşlık ve engebeli araziye tercih ettikleri aktarılmaktadır.¹⁵⁹ Sāsāniler çağındaki okların 100 ilâ 250 metre menzili olduğu tahmin edilmektedir.¹⁶⁰ Bu durumda uzaktan vuruşların ne kadar etkin olduğu görülebilir. İlginç olarak *Strategikon*'da, İranlıların İskitler gibi kaçarken geriye doğru ok atamadıkları bu nedenle peşlerinden takip etmenin zararı olmadığı vurgulanmaktadır.¹⁶¹ Hâlbuki elimizdeki arkeolojik malzemeler Sāsānilerin geriye doğru da ok atabildiklerini göstermektedir. (Resim 14, 24) Ki bu taktiğe Parth taktiği denildiği de bilinmektedir.¹⁶² Belki de *Strategikon*'da, İranlıların bu taktikte İskitler kadar iyi olmadıkları anlatılmak istenmiştir.

Resim 24: MS 5-7. Asırlara ait bir Kopt kiliminden detay. Desende İranlı olduğu tahmin edilen bir süvari "Parth vuruşu" olarak da bilinen şekilde savaşırken görülüyor. (Nicolle, 1996,51)

Bir kısmı Parthlardan miras alınmakla birlikte Sāsāniler Parth taktikleri üzerinde bazı değişiklikler de yapmışlardır. Parthlar tıpkı *Strategikon*'da belirtildiği gibi hafif okçu süvarilerin vur-kaç taktiğiyle düşmanı yakın çarpışmaya girmeden yıpratmayı tercih ederken¹⁶³ Sāsāniler,

¹⁵⁶ Arap-İslâm kaynakları Roma-Bizans kaynaklarıyla mukayese edildiğinde doğrudan gözleme dayanmadıkları için daha sorunludur. Neticede Roma ordularının seferlerine bizzat iştirak etmiş Amminaus Marcellinus, Procopius gibi yazarların aksine Arap-İslâm tarihçileri Sāsānilerin yıkılışından asırlar sonra yaşamışlardır. Üstelik nesnellığe yakın bir dille yazılmış Roma tarihçilik geleneğinden farklı olarak Arap-İslâm tarihçileri olayları menkıbelerle ve abartılarla süslemeyi tercih etmişlerdir. Arap-İslâm kaynaklarında savaş sırasında cinler ve dile gelen hayvanlar Araplara yardım ederler. İranlılardan bir günde 100 bin kişi öldürülür, bir Arap genci tek başına 80 İranlıyı esir alır, Sâfi b. Seyyad adlı biri bir tekmeyle Susa kentinin surlarının kapısını kırar vb. İbnü'l Esir, age, 416,443-444, 477, 504.

¹⁵⁷ Nicolle, Sasanian Army 6.

¹⁵⁸ Mavrikos, *Strategikon*, 152-153

¹⁵⁹ Mavrikos, *Strategikon*, 154

¹⁶⁰ Nicolle, age, 6.

¹⁶¹ Mavrikos, *Strategikon*, 154

¹⁶² Roux, age, 40.

¹⁶³ Plutarchus, age, XX-XXIII

Parthların aksine ön saflara ağır zırhlı süvari diziordu.¹⁶⁴ Sāsānilerde okçu süvariler sol hatta yer alırdı. Böylece ordunun asıl ağırlığı sol kanatta yoğunlaşmış oluyordu. En arkada ise Şah veya başkomutanın karargâhı bulunuyordu.¹⁶⁵ Sāsāni ağır zırhlı süvarisi savaşın başında ilk olarak hamle yaparak düşman piyadesini dağıtıyor okçu süvarilerde safları bozulmuş piyadeleri vurmaya başlıyordu. Roma ordusu 350 yılındaki Singara Savaşı'nda bu türden bir taarruzla karşılaşmıştı. Ağır zırhlı süvari birliğinin saldırısının hemen ardından Roma saflarında daha toparlanmadan okçu süvari dağılmış safları ateş altına almış ve hemen arkasından başka bir *savaran* birliği karışıklık hâlindeki Roma saflarına saldırmış, Ardından yine okçu süvariler atışa başlamıştı.¹⁶⁶ Ammianus Marcellinus, Sāsāni süvarisinin bu ataklarının müthiş derecede etkili olduğunu ancak bu etkinin uzun sürmediğini ağır zırhlı süvarilerin savaş esnasında yorulmaya başladıklarını yazmıştır.¹⁶⁷ Ağır zırhlı süvari savaş alanında uzun tâkip ve koşulara da uygun değildi bu nedenle bu birlikler ani ve kısa sürecek saldırılar için kullanılmaktaydı.¹⁶⁸ Bu durum *savaran* birliklerinin neden ön saflara dizildiğini de açıklamaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla bu birlikler kesin sonuç alıcı tek atımlık bir saldırı için kullanılmaktaydılar.

Bir diğer taktik de okçu atlılar ve hafif süvarilerle düşman piyadesini çembere alırken, ağır zırhlı süvari piyade ani bir saldırıyla düşman saflarını dağıtılmasıydı. Okçu atlıların düşman saflarını yıpratmalarına rağmen asıl ve sonuç alıcı saldırıyı gerçekleştirenler genellikle ağır zırhlı süvarilerdi.¹⁶⁹ Buna karşın bazı örneklerde İranlıların kesin ve netice alıcı saldırılar yapmak yerine düşmanı uzaktan takip ederek sürekli olarak yıpratmayı da tercih ettikleri olmuştur. Örneğin İmparator Julianus'un (363) ölümünden sonra Fırat Nehri'ni tâkip ederek çekilmeye başlamış olan yorgun Roma ordusu sürekli olarak İran atlıların vur-kaç taktiğiyle ve tepelere yerleştirilmiş okçuların atışıyla yıpratılmıştı.¹⁷⁰

Geç III. Asırdan itibaren Romalılar *savaran* saldırılarına karşı savunma sistemlerini reforme etmeye başlamışlardır. Buldukları yollardan biri kalkanlarını birbirlerine kilitleyerek bir duvar örmektir. Bu taktik ancak piyadeler gerçekten disiplinlilerse ve e korkuya kapılıp safları terk etmezlerse başarılı olabiliyordu. 549'daki Lazika harbinde Bizans piyadesi *savaran* saldırısını bu taktikle durdurmayı başarmıştı. Roma-Bizans kuvvetlerinin tecrübesi arttıkça Sāsāniler de yeni alternatifler üretmişlerdir. Yeni uygulanan bir taktikte klasik biçimde *savaran* birlikleriyle hücum gerçekleştiriliyor ancak son anda *savaran* geri çekilip düşmanın sağ ve sol hattını kuşatıyor, arkadan gelen okçu süvari de farklı bir saldırı bekleyen düşman hatlarını gâfil avlayıp geri çekiliyorlardı. Bütün bu sahte saldırılardan sonra dikkati yan çeperlere vermiş düşman hatlarına asıl saldırı yine yedek *savaran* birlikleri tarafından cepheden gerçekleştiriliyordu.¹⁷¹ Sāsānilerin vur-kaç taktikleri, Romalılar karşısında oldukça işe yaramasına rağmen; yukarıda da değinildiği üzere at binicilik ve ok kullanmada kendilerinden daha deneyimli olan doğulu komşuları Hunlar ve Heftalitler, karşısında yetersiz kalmıştır.

¹⁶⁴ Farrokh, age, 30

¹⁶⁵ Bu dizilimle ilgili Şehnâmede ilginç bir kısım yer almaktadır. Hikâyeye göre Anūšīrvān devrinde İran'a vergi ödemek zorunda olan Hintlilerin bir elçisi elinde satranç tahtası ve taşlarıyla saraya gelir ve Hintlilere ait olan bu oyunun kurallarını İran'da bilen bir kişi yoksa vergi ödemeyi keseceklerini belirtir. Anūšīrvān elçiden bir hafta süre ister ve veziri Bozorgmehr'den bu bilinmeyen oyunun kurallarını çözmesini ister. Bozorgmehr bir gün bir gece boyunca satranç tahtasını ve dağınık haldeki taşlarını inceler. Sonunda bunun bir savaş oyunu olduğunu kavrar ve piyade (piyon), süvari (at), kule (kale), fil, şah ve veziri doğru yerlerde dizmeyi başarır. Bunu gören Hint elçisi dünyada Bozorgmehr'in eşi olacak bir insan daha olmadığını söyler ve Hintliler vergi ödemeye devam ederler. Abolqasem Ferdowsi, *Shahnameh The Persian Book of Kings*, Translet: Dick Davies, New York: Penguin Books, 2006, s.669-701.

¹⁶⁶ Farrokh, age, 30

¹⁶⁷ Ammianus Marcellinus, XXV,1.18.

¹⁶⁸ Ammianus Marcellinus, XXV,1.18

¹⁶⁹ Farrokh, age, 30-31

¹⁷⁰ Gibbon, age,325

¹⁷¹ Farrokh, age, 32-33

İran okçu piyadesinin taktikleri ise Medler ve Persler devrinden beri değişmemişti. En önemli taktik tıpkı süvarilerde olduğu gibi düşmanı aralıksız bir şekilde düşmanı ok yağmuruna tutmaktı. Diğer bir taktik tıpkı modern piyadelerin tankları siper alarak hareket etmesi gibi, okçuların ağır zırhlı süvarilerin arasında düşmana ateş etmeleriydi.¹⁷² Böylece okçular düşman saflarına oldukça yaklaşabilmekteydiler. Sāsāni okçu piyadesinin ne kadar tehlikeli olabileceği 542 yılında Ermenistan'daki Anglon kentinde yapılan savaştan anlaşılmaktadır. Procopius'un anlatımına göre 30.000 kişilik büyük bir Bizans ordusu, Nabad adlı İranlı komutanla emrindeki 4000 kadar okçu piyadeyi Anglon'da kuşatmıştı. Nabad bilinçli olarak düşmanın şehre girmesine izin vermiş ve dar sokaklara ve binalara sakladığı askerler bir anada ellerinde gürzleriyle Bizanslılara saldırmışlardı. Dar sokaklarda Bizans süvarisinin bütün avantajı kaybolmuş Bizans saflarına panik başlayınca birbirlerini ezerek geri çekilmişlerdi.¹⁷³

Strategikon'da İranlıların savaş hazırlığı aşamasında at sürülerini asla başıboş bırakmadıkları ve onları da kurdukları müstahkem mevzilerin içinde korudukları, atların beslenmesi için dışarıdan ot taşıdıkları belirtilmektedir. Savaş zamanı ordugâhlarının etrafında hendekler kazmalarına rağmen İranlıların karargâhlarını korumada başarılı olamadıklarını da belirtmektedir.¹⁷⁴ Gene Strategikon'da savaş zamanı olarak İranlıların en sıcak günleri tercih ettiği aktarılmaktadır.¹⁷⁵ Bunun nedeni İranlıların, yaz sıcağına Romalılardan daha alışkın olmalarıyla açıklanabilir. Roma ordusunun önemli bir kısmının hayatlarında hiç çölle karşılaşmamış Galli-Germen unsurlardan oluştuğu hatırlanırsa sıcak havanın İranlılara sağlayacağı avantaj daha iyi anlaşılır. Julianus'un seferi (363) esnasında Galya'dan ve Germenya'dan gelen seçme birlikler sıcak yüzünde oldukça zorlanmışlardı.¹⁷⁶ Nitekim daha sonra Orta Asya'daki Arap ordusunun komutanı olan İbn Quteybe "savaş için en doğru zamanın kışın en soğuk günleri ile yazın en sıcak günleri olduğunu" söyleyerek "Sāsāni geleneğinin" izinden gitmiştir.¹⁷⁷ Buna karşın Strategikon'da yay kirişlerini gevşettiği için soğuk ve yağışlı günlerin İranlılar tarafından savaş zamanı tercih edilmediğini de belirtilmektedir.¹⁷⁸

Savaşın başlamasından önce bazen düşman kuvvetlerine ünlü silahşorların adam adama dövüşmesi (Ar. *mübareze*) için teklif yapılırdı. Bu türden çağrılar kural olarak kabul edilir ve yenen tarafa moral üstünlüğü sağlardı.¹⁷⁹ Arap-İslâm kaynakları Sāsānilerle Müslümanların hemen her savaştan önce *mübareze*'lerin yapıldığını öğrenmekteyiz. Hatta bu kaynaklara göre İsfahan, savaş yapılmadan sadece *mübareze* yoluyla fethedilmiştir.¹⁸⁰

Sāsāniler stratejik yerlere merkezinde şah veya kale komutanının (Peh.dyzpt -*dīzbād*) sarayı olacak şekilde daire şeklinde kale-kentler (Peh. *dīz* ve *dyz*) inşa etmişlerdir.¹⁸¹ Daha sonraki asırlarda Abbasîler de kent inşaatlarında bu planı izlemişlerdir.¹⁸² Belli başlı bütün İran kentleri surlarla çevriliydi. Bu surların arkeolojik kalıntıları bu günde yerinde görülebildiği gibi¹⁸³ Arap-İslâm yazılı kaynaklarında da Sāsāni kentlerinin güçlü surlarla çevrili olduğu bazılarının uzun süre kuşatmalara dayanabildiği aktarılmaktadır. Örneğin Behurāsîr surları yirmi mancınıkla üç ay dövülmesine rağmen Müslümanlar kenti alamaz ancak şehir halkı açlıktan kedi köpek yemek

¹⁷² Farrokh, age, 25-26, 31-33

¹⁷³ Procopius, II.18-26.

¹⁷⁴ Mavrikos, Strategikon, s.154

¹⁷⁵ Mavrikos, age, 153

¹⁷⁶ Gibbon, age, 319

¹⁷⁷ Farrokh, age, 32.

¹⁷⁸ Mavrikos, Strategikon, 153.

¹⁷⁹ Nicolle, age, 19

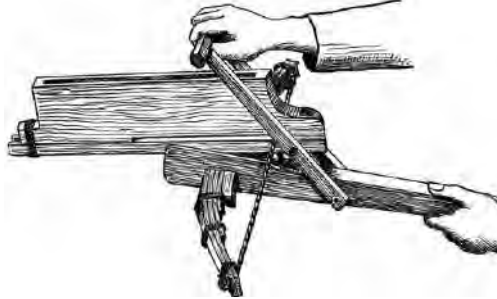
¹⁸⁰ DGBİT, Cilt II, 86

¹⁸¹ Chegini-Nikitin, age, 56

¹⁸² Oleg Grabar, İslâm Sanatının Oluşumu, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988. Şekil 10.

¹⁸³ Chegini-Nikitin, age, 56-57

zorunda kalınca teslim olurlar.¹⁸⁴ Avrupa merkezci tarihsel yaklaşımların, Sāsānilerin kale kuşatma tekniklerinde Romalıları örnek aldıklarını savunmalarına rağmen, Sāsānilerin kuşatma teknikleri ve araçları konusunda Transoxania (Maveraünnehr) kanalıyla bilgi edindikleri Çinlilerden etkilendikleri görülmektedir.¹⁸⁵

Resim 25: Çinlilerin geliştirdiği kurmalı yay chu-ko-nu <http://images.search.conduit.com>

Kuşatmalarda asıl rol askeri mühendislerindi. Kaleler, ahşap kulelerle kuşatılıp, mancınıklarla dövülürdü. Çin’de icat edilip erken VII. Asırda Transoxania’da kullanılmaya başlanan yeni bir mangonelin (bir tür mancınık) Sāsāniler tarafından Kudüs kuşatması esnasında kullanıldığı düşünülmektedir. Daha sonra aynı savaş aletini Medain’i kuşatan Müslümanlara karşı da kullanmışlardır.¹⁸⁶ İran silahlarında Çin etkisi bazı silah isimlerinden de anlaşılmaktadır. Örneğin Avesta’da bahsi geçen kurmalı yay (*cakavo*)¹⁸⁷ ile Çinlilerin icat ettiği *chu-ko-nu* (Resim 25) adlı kurmalı yay arasındaki isim benzerliği dikkat çekicidir.

Sonuç

Sāsāniler dört asır boyunca Roma-Bizans İmparatorluğu ve Orta Asya’daki çeşitli Türk devletleriyle de sürekli bir rekâbet ve çatışma içinde olmuşlardır. Batıdan ve doğudan güçlü düşmanlarla çevrilmeleri Sāsānilerin askeri alanda sağlam bir örgütlenmeye gitmek zorunda bırakmıştır. Bu örgütlenme neticesinde selefleri Parthlardan aldıkları askeri mirası sürekli olarak geliştirmişler ve hem Roma/Bizans hem de İslâm dünyasını etkileyen bir askerî sistem meydana getirmişlerdir. Bu etkilenme neticesinde meşhur Bizans süvarisi sınıfı olan *cataphract* birliklerinin ortaya çıkmış ve İran’ı fetheden Araplar, Sāsānilerin askerî-idarî mirasını büyük ölçüde benimsemişlerdir. *Leşker*, *fayc*, *cund*, *sipahi*, *piyade*, *süvari* gibi birçok Pehlevice askerî terimin Arapçaya geçmesi Sāsāni askerî örgütlenmesinin Müslümanlar üzerindeki etkisini doğrudan yansıtmaktadır. Sāsānilerin özellikle son zamanlarında eriştikleri askeri teknoloji ve askeri bürokrasi de İslâm toplumları tarafından özümsemiştir. Sāsāniler de komşularından özellikle göçebe İranîler ve Türklerden askerî alanda etkilenecek bir anlamda Akdeniz ile Orta Asya askeri teknolojisi arasında bir sentez meydana getirmişlerdir.

¹⁸⁴ İbnü’l Esir, age, 467

¹⁸⁵ Nicolle, Sasanian Army, 47.

¹⁸⁶ Nicolle, Sasanian Army, 47

¹⁸⁷ Avesta Yaşt 1/18.

KAYNAKÇA

Birincil -Klasik Kaynaklar

- AMMIANUS MARCELLINUS, Ammianus Marcellinus's Historia, English Trans. John C.Rolfe, Harward University Press, London Cambridge Massachusetts, MCMXXXV.
- AVESTA, Zerdüştilerin Kutsal Metinleri, Çev. Fahriye Adsay, İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul, 2102.
- BELĀZURĪ, Fütûhü'l Buldan, Cilt II. Çeviren: Zâkir Kadirî Ugan, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1956.
- BUNDAHISHN, Translated by E. W. West, from *Sacred Books of the East*, volume 5, Oxford University Press, 1897.
- DĒNKARD, Vol. III, English translation of volumes 2-4 by Ratanshah E. Kohiyar Edited by Dastur Peshotanji Behramji Sanjana Bombay: D. Ardeshir & Co.1876
- FERDOWSI, Abolqasem, Shahnameh The Persian Book of Kings, Translet: Dick Davies, USA, Penguin Books, 2006.
- FİRDEVSÎ, Şehnâme, Cilt I, Çeviren: Necati Lugal, İstanbul: MEB Yayınları,1994.
- HERODOTOS, Herodot Tarihi, Çeviren: Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
- İBN HALDUN, Mukaddime Cilt II, Çeviren Turan Dursun, Ankara: Onur Yayınları, 1989.
- İBN'ÜL ESİR, El Kâmil Fi't Tarih Cilt II, Çevirenler: A. Ağırakça, A. Özaydın, Y. Apaydın, Z. Tüccar, B. Eryarsoy, Gümüş Basımevi, İstanbul, 1985.
- KUR'AN-I KERİM ve Açıklamalı Meâli, Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti Çevrisi Ankara 1991.
- MAVRİKOS, *Strategikon*, Bizans Kültüründe Strateji, Hazırlayan: George T. Dennis, Çeviren: Volkan Atmaca, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2010.
- MĒNÖG-Ī XRAD From *Sacred Books of the East*, volume 24, Oxford University Press, 1885.
- MESUDÎ, *Murûc ez-zeheb-Altın Bozkırlar*, Çev: Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2004.
- NİZAMÜ'L MÜLK, Siyasetnâme, Hazırlayan Sadık Yalsızuçanlar, Lacivert yayıncılık, İstanbul, 2007.
- PARBETSĪ, Ghazar, History of the Armenians Translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian Sources of the Armenian Tradition New York, 1985.
- PLUTARCHUS. *Life of Crassus*, XX-XXIII, Plutarchu's Lives Vol III, Translated from Grek by Aubrey Stewart, London: Formerly Fellow of Trinity College, Cambridge,1892
- PROCOPIUS, History of the Wars, English Translation by H. B. Dewing, Harvard University Pres, 1971
- SA'LEBÎ, Muhammed b. Hâris: Taht Âdabı- Âdâb'ül Taht, Çeviren M. Hilmi Özey, İstanbul: Bordo Siyah, 2005.
- SEBEOS, History, XVIII, Sources of the Armenian Tradition, New York, 1985.
- ŞAHRESTĀNĪHĀ Ī ĒRĀNŠAHR, (ŞĒ) A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic, and History, With English and Persian tarnsletions and Commentary by Touraj Daryae, California, Mazda Publisher, 2002.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ŠKAND-GUMĀNĪG-WĪZĀR (ŠGW) *Sacred Books of the East*, volume 18, *Pahlavi Texts* translated by E.W. West, Part II (Oxford, 1882).

TABERÎ, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, Çeviren Cilt III, Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.

İkincil –Modern Kaynaklar

ALTUNGÖK, Ahmet, IV. Ve VII. Yüzyıllar Arası Sasani-Türk İlişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2007.

ATİYA, Aziz, Doğu Hristiyanlığı Tarihi, Çeviren: Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yayıncılık, İstanbul, 2005

BİLGE, Sadık Müfit, “Bir Toplumsal Sınıf İmtiyazı Olarak Osmanlı’da Vergi Muafiyeti” *Düşünen Siyaset*, Sayı 28, Neden Sosyoloji?

BOSWORTH, C.E, Iran and the Arabs Before Islam, The Cambridge History of Iran Volume 3(1) The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods edited by Ehsan Yarshater, Cambridge-Newyork-Melbourne, Cambridge University Press, 2000

BOYCE, M, The Letter of Tansar, Roma: Istituto Italiano per Il Medio ed Estremo Oriente, 1968

BÜRCHER, V. F, “Sāsāniler” MEB İslâm Ansiklopedisi, Cilt 10, İstanbul, MEB Yayınları, 1966.

CHEGINI-NIKITIN, Sasanian Iran-Economy, Society, Arts and Crafts, History of Civilizations of Central Asia, Volume III, Ed. B. A. Litvinsky. Unesco Publishing, Quétigny, 1996.

CHRISTENSEN, Arthur, Sasanid Persia, Cambridge Ancient History Vol. XII, Cambridge, Cambridge University Press, 1939.

CORNELL, Tim & MATTHEWS, John, Roma Dünyası, Çeviren: Şadan Karadeniz, (İstanbul: İletişim 1998

DEMİRAYAK, Kenan, Arap Edebiyatı Tarihi Cilt I-Cahiliye Dönemi, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2012.

DARYAEE, Touraj, Sasanian Persia, The Rise and Fall of an Empire, I.B. Tauris, New York, 2009.

DEVELLİOĞLU Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara: Aydın Kitabevi, 2007

DIEN, Albert, The Stirrup And Its Effect On Chinese Military History, <http://www.silk-road.com>

DOĞUŞTAN GÜNÜMÜZE BÜYÜK İSLÂM TARİHİ (DGBİT) Cilt II Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.

DURMUŞ, İlhami, “İskitlerin Kimliği”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002

FARROKH, Kaveh, Sassanian Elite Cavalry AD 224-642, Osprey Publishing, Oxford, 2005.

FRYE, R.N, “The Political History of Iran Under the Sasanians”, Cambridge History of Iran Vol. 3 (1), Ed. by Ihsan Yarsheter, Cambridge University Press, Cambridge, 2006

GHIRSHMAN, Roman, Iran from the Earliest Times to teh Islamic Conquest, Baltimore: Penguin Books, 1961.

GIBBON, Edward, Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi Cilt II, Çeviren Asım Baltacıgil, İstanbul: BFS Yayınları, 1987.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- GOLKARIAN, KADİR, Moheg, Türkçe-Farsça Sözlük, İstanbul: Alfa Publication, 2005.
- GRABAR, Oleg. İslâm Sanatının Oluşumu, Çeviren Nuran Yavuz, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
- GROUSSET, René, Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi, Çeviren Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Aras Yayınları, 2005.
- JACKSON, A.V. Williams, Avesta Reader First Series Easier Texts, Notes, And Vocabulary, Stuttgart, W Kohlhammer, 1893.
- JEFFERY, Arthur, The Foreign Vocabulary of the Qur'ân, Baroda: Oriental Institute, 1938.
- KANGA, Kavalji Edalji, English-Avesta Dictionary, Bejamji Ardeshir Dastoor Prize Essay, Bombay, 1909.
- KALLEK, Cengiz, "Harac", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 16, İstanbul, TDV Yayınları, 1997.
- KORKMAZ, Esat, Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2004
- KÖPRÜLÜ, Fuad, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002.
- LUTTWARK, Edward N. Bizans İmparatorluğunun Büyük Stratejisi, İstanbul: Epsilon, 2012
- MALLORY, J.P, *Hint-Avrupalıların İzinde, Dil, Tarih, Arkeoloji, Mit*, Ankara: Dost Kitabevi, 2003
- MERÇİL Erdoğan, "Sipehsâlâr" (Maddesi), TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 37, İstanbul, TDV Yayınları, 2007.
- MC KENZIE, D.N, A Concise Pahlavi Dictionary, Oxford University Press, London, 1986.
- MODE, Marcus, Heroic Fights and Dying Heroes - The Orlat Battle Plaque and the Roots of Sogdian Art, Ērān ud Anērān Webfestschrift Marshak 2003 <http://www.transoxiana.org/>
- NABARZ, Payam <http://www.iranian.com/main/blog/nabarz/star-sirius-tishtrya-tir-sothis>
- NASKALI, Esko, Sâsâniler, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 36, İstanbul TDV Yayınları, 2009.
- NICOLLE, David, Sasanian Armies, The Iranian Empire Early 3rd to mid7th Centuries AD, Montvert Publications, 1996.
- NICOLLE, David, Doğu Roma Orduları, MS. 306-886, Çeviren Buket Bayrı, Türkiye İş Bankası, Yayınları, 2011.
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, Cilt I, Ankara TTK Yayınları, 1993.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "İran", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 22, İstanbul, TDV Yayınları, 2000.
- PARVIZ, Abbas, The Society and Civilization of the Sasanians, Published by the Central Council of the Celebration of the 2500th Anniversary of the founding of the Persian Empire by Cyrus the Great, Tehran 1971.
- POTTS, Daniel T, The Sasanian Relationship with South Arabia: Literary, Epigraphic and Oral, Historical Perspectives, Studia Iranica, 37, 2008, 197-213
- POURSHARIATI Pervaneh, Decline and Fall of the Sasanian Empire, The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran, (New York, I. B: Tauris, 2008)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- ROUX, Jean-Paul, Orta Asya Tarih ve Uygarlık, Çeviren Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006
- SEİDLER, G, Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni, Çev: Mete Tunçay, Özne Yayınları İstanbul, 1999.
- SHAHBAZI A. Shapur, “Army, i. Pre-Islamic Iran”, Encyclopedia Iranica Vol. II, Fasc. 5, pp.489-499.
- SİNOR, Denis, “Köktürk İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yıkılışı”, Çeviren Talat Tekin, Erken İç Asya Tarihi, İstanbul İletişim Yayınları, 2000.
- TAFFAZOLİ, Ahmad, Sasanian Society I. Warriors II. Scribes III. Dehqāns, New York: Bibliothica Persica Press, 2000.
- TARAPLOREWALA Irach J.I, Zerdüş Dini, Zerdüş’tün Gathaları Üç Unutulmuş Din, Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm, Çev. Nice Damar, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.
- THE ROMAN EASTERN FRONTIER AND PERSIAN WARS (AD 226-363) A Documentary History, Routledge, Compiled and Edit by Michael H. Dodgeon & Samuel N.C. Lieu, London and New York, 2003.
- THOMSON R.W- HOWARD-JOHNSTON, J: The Armenian History, Attributed to Sebeos, Liverpool University Press, 2000
- TERZİ, Mustafa Zeki, “Ordu” TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 33, İstanbul, TDV Yayınları, 2007.
- TEZCAN, Mehmet, “Kuşanların Menşei”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002
- TEZCAN, Mehmet, “V. Yüzyılda Ermeni-Sasani Savaşları ve Hun Desteği”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 32 Erzurum 2007. 183-202.
- TOLMAN Herbert Cushing, A Guide to the Old Persian Inscriptions, American Book Company, New York, Cincinnati, Chicago-Boston-Atlanta, 1893.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Cündullah” TDV. İslâm Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul, TDV Yayınları, 1993.
- WAELE, An De, The Figurative Wall Painting of the Sasanian Period From Iran, Iraq and Syria, Iranica Antiqua vol XXXIX, 2004, 339-381
- YANIK, Nevzat, Arap Şiirinde Tasvir, Cahiliye-Abbâsîler, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2010.
- YAZICI, Tahsin, “Deylem”, TDV. İslâm Ansiklopedisi, Cilt 9, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

XI. YÜZYILDA TAO-KLARCETİ BÖLGESİNDE TÜRK HÂKİMİYETİ*

*Ömer SUBAŞI***

ÖZET

Bizans İmparatoru II. Basileios, tahta çıktığı ilk dönemlerde gerek isyanlar gerekse Balkanlardaki Bulgar tehlikesinden doğuda yaşanan olaylara fazla müdahil olamadı. Ancak İmparator, yaşanan olumsuzlukları bertaraf ettikten sonra yönünü doğuya çevirdi ve XI. yüzyılın ilk yıllarında İberia Kralı Taikli David'in ölümünü fırsat bilerek önceden imzalanan anlaşmanın gereklerini yerine getirmek amacıyla İberia bölgesine girdi. Yapılan mücadeleler sonucunda Bizans, bölge güçleri üzerinde hâkimiyet sağladı ve İmparatorun 1025 yılındaki ölümüne kadar içerisinde Tao-Klarceti bölgesinin de bulunduğu İberia sahası Bizans vasalı olarak kaldı. Kısa zaman içerisinde hem Bizans'ta hem de İberia'da yönetici değişikliğinin yaşanması, iki devlet arasındaki müttefiklik vasfının ortadan kalkmasına sebep oldu. Ancak İberia'da IV. Bagrat'ın çocuk yaşta tahta geçmesi bölgeyi yeniden iç karışıklıklara sürüklerken; Kralın annesi, kurtuluşu yeni Bizans imparatoruna gitmekte buldu. Bizans merkezine yapılan bu ziyaret sonucunda iki devlet yeniden müttefik oldu; ancak yapılan bu anlaşmalar bile Orbelyan Liparit'i taht için mücadele etmekten alıkoymadı. İberia'da yaşanan iç karışıklıklar sırasında Selçuklu kuvvetleri çoktan bu sahalara ulaşmış ve dört bir tarafa akınlar yapmaktaydılar. İlk dönemlerde yağma ve ganimet amacı güden akınlara XI. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla Selçuklu hükümdarları önderlik etmeye başladı. Sultan Tuğrul'un Anadolu seferi ile başlayan Türklerin yerleşme ve iskânı amaçlayan akınları, Sultan Alp Arslan ve Melikşah döneminde yapılan akınlar ile devam etti. XI. yüzyılın sonlarına doğru Selçuklu hükümdarlarının yaptıkları akınlar sırasında mücadele sahası olarak da karşımıza çıkan Tao-Klarceti artık konar-göçer Türk kitlelerinin hedef sahası haline gelmişti. Gürcü Kralı David'in giriştiği uzun mücadeleler sonucunda bölgeden uzaklaştırmayı başardığı göçebe Türk kitlelerinin yerine Kıpçak ailelerinin yerleştirilmesi, Tao-Klarceti bölgesinin sosyo-kültürel yapısında büyük değişikliklere sebep oldu. Bu çalışmada Tao-Klarceti bölgesinde meydana gelen siyasi olaylar ile bölgenin Türk hâkimiyetine geçişi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Kıpçak, Tao, Klarceti, Artvin, Ardanuç, Savşat

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Yrd. Doç. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: omer_190@hotmail.com

TURKISH DOMINANCE IN TAO- KLARCETI REGION IN XITH CENTURY

ABSTRACT

Byzantine Imperial II.Basileios couldn't get involved in the events happened in the East in the first years of his sovereignty because of the rebellions and Bulgarian threat in the Balkans. However, the Imperial turned his way to the East after having ruled out all the threats and in the first years of the 11st century, when the King of Iberia Taikli David died, he entered Iberia Region in order to do the necessities of the agreement signed beforehand. As a result of the interventions, Byzantine dominated over the regional forces and until the Imperial's death in 1025, the Iberian field including the Tao- Klarceti Region remained as Byzantine vassal. The change of the rulers in Iberia and Byzantine, in a short time, led to termination of the alliance between these two countries. Nevertheless, whilst IV. Bagrat's coming to the throne as a child caused internal disorder in the region, the imperial's mother found the liberation in going to the Byzantine Imperial. As a result of this visit to Byzantine center, the two countries became allies; however, even these agreements couldn't prevent Orbelyan Liparit from struggling for the throne. During the internal disorders in the Iberia Region, Seljuk States had already reached to these fields and were invading all sides. The invasions that firstly aimed at swaging and spoils continued with the pioneering of Seljuk rulers after the second half of the 11st century. The invasion of Turks for settlement started with Anatolian invasions of Sultan Tuğrul and continued with the invasions in the eras of Sultan Alp Arslan and Melikşah. Tao-Klarceti that we confronted as a field of struggle during the invasions of Seljuk rulers has now been a target field for migrant settler Turkish masses. The fact that Georgian King David settled Kypchak families instead of migrant Turkish masses that were sent away from the region as a result of long struggles caused many changes in the cultural structure of Tao-Klarceti Region. This study discusses the political events in the Tao-Klarceti Region and describes how the Turks dominated the region.

Key Words: Turkish, Kypchak, Tao, Klarceti, Artvin, Ardanuç, Savşat

Giriş

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren isminden söz ettiren Tao-Klarceti, iki farklı coğrafi bölgeden oluşmaktadır. Birçok büyük medeniyetin hâkimiyet sahasına giren ve sayısız istilalara maruz kalan bölge hakkındaki ilk yazılı kayıtlara Urartu kaynaklarında rastlanmaktadır. Urartu sınırlarına kadar yayılan, Kür Nehri kaynaklarında ve Çıldır (Palakats'io) Gölü'nün çevresinde bir federasyon şeklinde yedi krallık tarafından yönetilen bölgeyi, Urartular Diauehi (Diaohi), Yunanlılar ise Taokhoi (Tayk-Tao) olarak adlandırılıyordu. Tao, dar anlamda, Klarceti'nin güneyinde, Çoruh Nehri ile Kür Nehri kaynakları arasında, Tortum ve Oltu Nehri vadilerinin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

oluşturduğu bölgedir.¹ Urartu dokümanlarına göre Diauehi bölgesinin yanında Katarza (Katarzene) bölgesi bulunmaktadır. Sonraki dönemlerde kaleme alınmış Ermeni ve Gürcü kaynaklarının ışığında, Javakheti'nin batısında, Tayk-Tao'nun kuzeydoğusunda Klarceti bölgesinin bulunduğu tespit edilebilmektedir.² Klasik dönem yazarları tarafından farklı şekilde ifade edilen Klarceti ismi, Katarza veya Quturza'dan türediği iddia edilmektedir. Tarihi kaynaklarda sıkça isminden söz ettiren Klarceti bölgesi; Çoruh Nehri'nin aşağı kesimlerinden, Arsian Dağları'nın batısından (Yalnızçam Dağları) ve oradan Şavşat ve Nigal'ın güneyinden Karadeniz'e kadar uzanan toprakları kapsamaktadır.³ Ardauç, Şavşat, Artvin (Nigal), Borçka (P'orçxa-Bourzo), Murgul (Gür. Meruli-Murguli; Bizans Morugoule) ve Mrit (Gür. Mereti-Merceti-Muratlı)⁴ gibi vadiler Klarceti'nin sınırları içerisinde yer alır. Bölge geniş anlamda, Tayk'ın güneyindeki Bolxa bölgesinden Moschi Dağları'na kadarki coğrafyayı kapsamaktadır.⁵ Anadolu'nun kuzeydoğusunda bulunan bölge, yüzyıllar boyunca Karadeniz'in kuzeyinden gelerek büyük siyasi değişikliklere sebep olan göç kitlelerinin Anadolu'ya giriş yeri olarak kullanılmıştır. Milattan önceki dönemlerde Parnavazi sülalesi sayesinde siyasi olarak adından bahsettirmeye başlayan bölgeye sonraki dönemlerde Romalılar, Sasaniler, Bizanslılar, Araplar ve Gürcüler gibi değişik topluluklar hükmetmiştir. Ancak XI. yüzyılın başından itibaren Anadolu'da kendini hissettirmeye başlayan Türk akınları sayesinde bölgenin siyasi yapısı kalıcı olarak değişmeye başlamıştır.

A: XI. Yüzyılda Türk Hâkimiyeti Öncesi Tao-Klarceti Bölgesinin Siyasi Yapısı

X. yüzyılın son çeyreğinde Bizans tahtına geçen II. Basileios (976-1025), hâkimiyetinin ilk yıllarında baş gösteren büyük bir isyanla mücadele etmek zorunda kaldı. İmparator, 976-979 yılları arasındaki Skleros'un isyanını ancak Khaldia (Khaldea-Haldik-Gümüşhane-Trabzon-Rize havalisi) Dükü Bardas Phokas ve Taik dükü David sayesinde bastırdı.⁶ Bu isyandan yaklaşık on yıl sonra

¹ Bölgenin tam olarak nereye yerleştirilmesi gerektiğine dair farklı görüşler mevcuttur. Bunlar arasında; Yukarı Fırat ile Erzurum ve çevresiyle Güneybatı Gürcistan arasına, Çoruh Havzası ile Fırat ırmağının kaynak kesimlerinin arasındaki bölgeye, Erzurum-Erzincan ovalarından Doğu Karadeniz Dağları'nın eteklerine kadar uzanan bölgeye, Çoruh kaynak bölgesindeki Oltu ve civarına veya Sarıkamış'la Aşkale arasındaki bölgeye, yerleştirilmesi gerektiğine dair görüşler vardır. Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, Çev.: Tanju Gökçöl, İstanbul 1998, s.132-140; David Marshall Lang, *Eski Halk ve Ülkeler, Gürcüler*, Çev.: Neşenur Domaniç, Ceylan Yay., İstanbul 1997, s.52; Süleyman Çiğdem, "Urartu Krallığı'nın Doğu Karadeniz İlişkilerinde Diauehi Ülkesinin Rolü", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: IX, Sayı 1, Erzurum 2007, s.96-97; M.Diakonoff – S.M.Kashai, *Geographical Name According to Urartian Texts*, Wiesbaden 1981, p.48,49; W.E.D. Allen, The "March-Lands of Georgia", *The Geographical Journal*, Vol. 74, No. 2 (Aug. 1929), pp. 153.

² Cyril Toumanoff, *Studies in Christian Caucasian History*, Georgetown University Press, Washington 1963, p.441,442.

³ Robert H. Hews, *The Geography of Ananias of Sirak (Asxarhac'oye')*, The Long and Short Recensions, Wiesbaden 1992, p.134; Toumanoff, *A.g.e.*, p.439; Yukarı İberia'nın devam eden toprakları Acampsis (Chorokhi-Çoruh Havzası) olduğuna ve bu bölgelerinde ismi geçen Klarceti bölgesi olduğu hakkında bk., W.E.D. Allen, *A History of The Georgian People*, London 1932, p. 56.

⁴ Hews, *The Geography of Ananias of Sirak*, p. 65,210; Heinrich Hübschmann, *Die Altarmenischen Ortsnamen*, Amsterdam 1969, p. 359.

⁵ Robert H.Hews, *Armenia A Historical Atlas*, The University of Chicago Press, Chicago 2001, p.61; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, TTK Yay., Ankara 1992, s.198; Yuri Siharulidze-Alexandre Manvelişvili- J. Gogebaşvili-Tsate Batsaşı-İvane Canavhişvili-Biçi Tezelişvili-Mihako Tseretli-Mariam Lortkipanidze, *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Haklarının Tarihi ve Kültürü*, Çev.: Hayri Hayrioğlu, Sorun Yayınları, İstanbul 2005, s.97; Toumanoff, *A.g.e.*, p.457,458, dip not 93.

⁶ Bu isyana karşı bir hamle yapmak isteyen Bizans İmparatoru, Taik'li David'den yardım istedi ve vereceği yardımlar karşılığında kendisine doğuda bir çok bölgeyi vermeyi taahhüt etti. Asolik, *Histoire Universielle, (Étienne Asolik de Tarōn)*, Traduite de L'Arménien at Annotée, Par Frédéric Macler, Livre III, Paris 1917, p.59,60; Skylitzes ise bu olayı şöyle anlatır; Phokas yardım toplamak için bütün hızıyla İberia'ya gitti. Kendisini bir ordu ile desteklemesini istediği İberia hükümdarı David'in yanına geldi. Khaldia Dükü olarak görev yaptığı dönemden beri Phokas'a ile iyi ilişkileri olan David için kolayca kabul edilebilirdi. Bk. John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, (Introduction, Text And Notes Translated By John Wortley), Cambridge University Press 2011, p.309,310; Mikhail Psellos'un *Khronographia'si*, Çev.: Işın Demirkent, Ankara 1992, s.8-11; Mehmet Tezcan, "Selçuklu Fethi Öncesi II. Basileios'un İberia Seferleri (1021-22) Sırasında Trabzon'daki İkameti ve Bu Seferlerin Türk Fetihlerine Tesirleri", *Uluslararası*

Bardas Phokas isyana başladı ve yardım için Taikli David'e başvurdu. Ardından David yardım isteğini karşılıksız bırakmayarak küçük bir kuvveti Phokas'a gönderdi. Bu müttefik güçler, Taronites'i yenerek bozguna uğrattıktan hemen sonra İberia⁷ kuvvetleri kendi ülkelerine döndü.⁸ Phokas'ın öldürülerek saf dışı bırakılmasının ardından İmparatorun gönderdiği kuvvetler sayesinde Davut itaat altına alındı. David, ölümünden sonra bütün devleti ve asillerden oluşan müteşekkil ordusunu İmparatora miras bırakmak gibi ağır bir taahhütte bulunmak şartı ile affedildi.⁹ David, 31 Mart 1000'de ölünce İmparator, kendisine ilhak eden mirası almak amacıyla Doğu seferine çıktı ve bu sefer sonucunda Taik, Karin¹⁰, Basean bölgesi¹¹ ve Apahunik veya Malazgirt diyarlarını fiilen Bizans İmparatorluğuna bağladı. II. Basileios, Taik bölgesinde bir İberia themasını "katepanlık" teşkil etti.¹² İmparatorun ziyaretinden memnun olmayan İberia Kralı Gurgen, İmparatorlukla bağlarını kopardı ve 1001/1002 yılında Taik'e girerek bölgeyi istila etti.¹³ Meydana gelen olayları duyan İmparator, Magistor Koniklion'un komutasında bir orduyu doğuya gönderdi ve yapılan mücadele sonunda iki taraf Taik'i bölüştü. Taik'in kuzeyinde yer alan Artan, Kola,¹⁴ Javakheti¹⁵ ve Şavşat gibi bölgeler Gurgen'e bırakılırken; Basean ve Karin Ovaları ile güney

Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu Kültür ve Tarih Sempozyumu, 16-18 Mayıs 2006 Türk Ocakları Yay. Trabzon, s.84.

⁷Günümüzde Phasis ve Rioni Nehirleri havzasının kapladığı ve Gürcülerin Ahbazeti, Egrisi, İmereti adını verdikleri batıdaki bölgeye klasik batı kaynakları Kolkhis, Lazika, Abasgia veya İmeretia der. Ülkenin doğusu ise Gürcülerce Kartli, klasik kaynaklarda İberia ya da Hiberia olarak bilinir. İberia iki kısma ayrılır; Yukarı İberia: Acara, Nigal, Şavşat, Klarjeti, Tao, Samtskhe, Javakheti, Artan ve Kola arazilerini içerir. Aşağı İberia ve daha geniş bilgi için bk.Toumanoff, **A.g.e.**, p.438-440; İbrahim Tellioglu, **XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri**, Serander Yay., Trabzon 2009, s.1.

⁸Jonh Harper Forsyth, **The Byzantine-Arap Chronicle (938-1034) of Yahya b.Sa'id al-Antaki**, Vol. II, The University of Michigan 1977, p.438; Yahya ibn Sa'id al-Antaki, **Histoire de Yahya-ibn-Sa'id d'Antioche, continuateur de Sa'id-ibn-Bitriq**, Krachkovski I. (Ignati Iulianovich), Alexander Alexandrovich Vasiliev, Paris : Brepols, 2002, p.424,425.

⁹Olay kısaca şöyle gerçekleşmiştir; Gürcü kralı David, İmparator Basileios'dan af diledi ve itaatinin nişanesi olarak, ölümü sonrası başka varisi olmadan ülkesini imparatora bağlanmasını kabul etti, ardından devletin ileri gelenlerinden ölümü sonrası ülkenin teslim edilmesine dair gerekli vesikaları istedi ve onayladı. Bu durum İmparator Basileios'u memnun etti ve ardından imparator Gürcü kralına Kuropolates unvanı verdi. Yahya ibn Sa'id al-Antaki, **Histoire de Yahya-ibn-Sa'id d'Antioche**, p.429.

¹⁰Karin, Theodosiupolis ve Kalikala, günümüzdeki Erzurum şehrinin bulunduğu bölgedir. Ernst Honigmann, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, Çev.: Fikret Işıltan, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul 1970, s.258.

¹¹Aras boylarını teşkil eden düzlükler ve vadiler; Yukarı Pasin, Aşağı Pasin ve Kağızman Pasin'i adıyla ayrı ayrı üç bölgeden oluşan ve Pasinler Ovası ismini alan bölge, Aras Nehri'nin Arpaçay ile birleşimine kadar suladığı toprakları içerisine alır. Aras boyundan Deveboynuna kadar bütün arazi Pasinler (Basean) bölgesini teşkil eder. Pasinler Ovası'nın batı sınırı, bölgeyi Erzurum Ovası'ndan ayıran Deveboynu Geçidi iken doğu ucunda, Aras'ın üzerindeki Karaorgan ve Karakurut nahiyeleri yer yer Kağızman-Pasin'i diye adlandırılmış ve Kars bölgesi 'de Anpayt (Ormansız) Pasin diye isimlendirilirken, Soğanlı Dağları'nın ormanlık tepeleri Pasinler Ovası'nın doğudaki sınırlarını, Kars Ovası'ndan ayırmıştır. Abdurrahim Şerif Beygu, **Erzurum Tarihi, Abideleri, Kitâbeleri**, İstanbul 1936, s.202.

¹²Honigmann, David'in sahip olduğu Taik bölgesi ile Samtskhe arasındaki Klarjeti bölgesi, Ardanuç ve çevresi, Şavşat ve Acara'nın Davut'a ait olmadığını iddia etmektedir. Gürcü Kroniklerinde ismini geçen bu yerlerin sahipleri olarak bilinen Klarjeti krallarının metinde de görüleceği gibi Bagrat tarafından yakalanarak hapsedilmesi sonucunda bu bölgeler tam olarak İberia topraklarına katılmıştır. Honigmann, **A.g.e.**, s.157,158; Marie F. Brosset, **Gürcistan Tarihi**, (Eski Çağlardan 1212 yılına Kadar), Çev.: Hrand D. Andreasyan, Not./Yay.: Erdoğan Merçil, TTK. Yay., Ankara 2003, s.264; Forsyth, **A.g.e.**, p.465,466; Skylitzes, **A.g.e.**, p.321,322; Catherine Holmes, **Basil II and The Governance of Empire (976-1025)**, Oxford 2005, p.320,321,360; Tezcan, **A.g.m.**, s.86, 87; Ioannes Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, Çev.: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008, s.38; M. Halil Yınanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, Anadolu'nun Fethi**, İstanbul 1944, s. 34.

¹³Forsyth, **A.g.e.**, p.558.

¹⁴Javakheti'nin güneybatısı, Arsian dağlarının doğusunda ve Çıldır gölü batısında bulunan Artan (Ardahan) bölgesi yukarı Artan ve Aşağı Artan diye ikiye ayrılır. Kura nehrinin doğduğu yer olan Kola (Göle) ise, Artan'nın güneyinde, doğu Çıldır gölü ile batıdaki Tao bölgesi arasında bulunan bölgeye yerleştirilir. Toumanoff, **A.g.e.**, p. 439,440.

¹⁵Javakheti; Gürc. Javaxet'i, Arm. Javaxk-Jovaxk olarak ifade edilmekte ve Parnavari Gölü'nün doğusundan Arsiani (Yalnızçam) Dağlarına kadar genişleyen bölge ile Samc'xe'nin güney ve güney doğusuna lokalize edilmektedir ve Gugark'ın 9 vilayetinden birisidir. Bk. Hewsens, **The Geography of Ananias of Sirak**, p.134; Leonti Mreveli, Kart'los'un oğlu Mtzhetsos'un oğulları arasında ün yapmış Op'los, Ojrxos ve Jawaxos (Javakheti) isminde üç oğlunun

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

komşuları Bizanslıların elinde kaldı.¹⁶ 1008 yılında Gurgen'in ölümünün ardından Bagrat, İberia kralı oldu (1008-1014).¹⁷ Bagrat'ın yerine geçen oğlu Abhazia ve Kartli Kralı Giorgi (1014-1027) ile İmparator arasındaki ilişkiler bozulduğu bir sırada, doğudan Çağrı Bey üç bin kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya giriş yaptı. İlk bakışta Doğu Karadeniz bölgesi açısından herhangi bir sonuç vermeyen bu sefer, Karadeniz havzasının da dahil olduğu doğu eyaletlerindeki Bizans gücünün ne seviyede olduğunun Selçuklular tarafından görülmesi açısından büyük önem taşımaktaydı. Ayrıca, güneydoğu Karadeniz yöresinde etkili olan Ermeniler ve Erzurum-Artvin¹⁸ havalisinde siyasi ağırlığı bilinen Gürcülerin ilk defa Selçuklu askerleri ile karşılaşması ve mağlup olması, ileride başlayacak olan Oğuz göçleri için çok önemli neticeler ortaya koyacaktır.¹⁹ Bölgenin siyasi hayatının Türkler tarafından harekete geçirilmesini fırsat bilen Kral Giorgi eskiden beri süre gelen iddiaları tekrardan gün yüzüne çıkardı ve Taik arazisi üzerinde hak iddia etti.²⁰ İmparator ise babası Bagrat'a ikta olarak verdiği Artan, Kola, Javakheti ve Şavşat'ı Giorgi'den geri istedi; ancak Giorgi bu isteği reddetti.²¹ Giorgi'nin hâkimiyetinin yedinci senesi olan 1021 yılında, bizzat İmparator bütün Bizans ordusu ve birçok yabancı askerle Doğuda göründü.²² 1021 yılındaki savaşta büyük üstünlük kazanan İmparator, savaşa ertesi yıl devam etmeye karar verdi ve kışı geçirmek üzere Khaldia temasına gitti.²³

II. Basileios, 1022 baharında ikinci İberia seferine çıktı. Yapılan bütün barış müzakerelerinin sonuçsuz kalması, Gürcü Kralının barışa taraftar olmadığını gösteriyordu. İmparator, Gürcü Kralını takip ettiği sırada kralın barış elçisi, İmparatorun karşısına çıktı; ancak bu sırada meydana gelen savaşta Gürcüler büyük bir hezimet yaşadılar. Bu ağır yenilgi sonunda Gürcü Kralı, İmparatorun bütün istekleri doğrultusunda barışı kabul etmek zorunda kaldı ve iki taraf arasında bir barış akti imzalandı. İmparatorlukla giriştiği mücadeleyi kaybeden İberia kralı Giorgi, yapılan anlaşma sonucunda henüz üç yaşındaki oğlunu rehin olarak imparatora verdi.²⁴ Gelecekte IV. Bagrat olarak isimlendirilecek olan İberia prensine, üç yıllık tutsaklığının ardından İmparatorun

bulduğunu ve topraklarını bu oğullarına miras bıraktığını aktarmaktadır. Bunlardan en küçüğü olan Javakheti günümüz Ahalkelek eyaletini kapsayan coğrafyaya yerleşmiş ve bölgenin kendi ismi ile anılmasını sağlamıştır. Brosset, **A.g.e.**, s.7; Honigmann, **A.g.e.**, s. 162; Toumanoff, **A.g.e.**, p.439; M. Fahrettin Kızıoğlu ise, Küçük kardeş Cavakh'ın (Varyan, Çavak) kabilesine göre öteden beri Ahilkelek ve Göller çevresiyle Çıldır Gölü bölgesine Çavakhet-Çavakyurdu denilmekteydi ve Parnavar Gölünden Kür ırmağının kaynağına kadar uzayan yerleri sahiplendiğini ayrıca Çunda ve Artanı inşa ettiğini söylemektedir. Kızıoğlu, **Kıpçaklar**, s. 192,201.

¹⁶ René Grousset, **Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi**, Çev.: Sosi Dalanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005, s.523; Honigmann, **A.g.e.**, s.159,

¹⁷ 1008 yılında İberialı Gurgen'in oğlu Bagrat, İberia ve Abhazia birleşik krallığının ilk kralı oldu. Forsyth, **A.g.e.**, p.559.

¹⁸ Robert W. Edwards, Artvin isminin menşeiini açıklamak için Ermeniler arasında var olduğunu iddia ettiği iki rivayetten yararlanmış. Birincisi; Antik Divin şehriden gelen göçmenlerin bu bölgeye yerleşmeleri ve onların yeni kasabalarına Ar-Dvin ismini vermesi; İkincisi ise Sveti (Vazriya- Vezirköy) köyü komşularından iki Çoban tarafından kale üzerindeki bölgede eski bir kilise keşfetmelerinden sonra Sveti köyü sakinlerinin bu bölgeye göç etmesi ve daha sonra bu çobanlardan birisinin ismini -Arutin- bu bölgeye vermesi. Robert W. Edwards, "The Fortifications of Artvin: A Second Preliminary Report on the Marchlands of Northeast Turkey", **Dumbarton Oaks**, Trustees for Harvard University 1986, Vol. 40, p. 168, d.n.9.

¹⁹ İbrahim Telliöğlu, **Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler**, Serander Yay., Trabzon 2007, s.72.

²⁰ Esat Uras, Büyük Ermenistan'ı onbeş vilayete ayrılmış olup, Ondördü vilayeti olarak bahsettiği Dayk'ın (Tayk-Tao) önemli ilçeleri arasında Acara, Göle, Oltu, Tortum, Narman ve Artvin'i saymaktadır. Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yay., İstanbul 1987, s. 21,22.

²¹ Forsyth, **A.g.e.**, p.560; Honigmann, **A.g.e.**, s.159.

²² Brosset, **A.g.e.**, s.267.

²³ Müverrih Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi, (889-1269)**, Çev.: Hrand D. Andreasyan, İ.Ü.E.F. Tarih Semineri Dergisi, C.I, Sayı:2, İstanbul 1937, s.168; Holmes, **A.g.e.**, p. 321,322; Brosset, **A.g.e.**, s.268.

²⁴ Yapılan anlaşma sonucunda, önceleri David'in elinde bulunan Basean, Taik, Javakheti, Artani, Kola toprakları ve Şavşat arazileri ile birlikte takriben 14 kale Bizans'a bırakıldı. Honigmann, **A.g.e.**, s.164,165; Brosset, **A.g.e.**, s.270; Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, s.45.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ölümünden çok kısa zaman önce babasının topraklarına geri dönme izni verildi.²⁵ Prens, imparatorluk topraklarından ayrılıp Tao bölgesindeki Bana'ya (Penek) ulaştığı sırada İmparatorun öldüğü ve yerine kardeşi Konstantinos'un (1025-1028) tahta geçtiği haberi geldi (1025). II. Basileios'un ölümü ve Selçuklu akınlarının doğurduğu tehlikeler sonucunda Abhazia ve Kartli Krallığı ile Bizans'ın arasındaki düşmanlıklar ortadan kalkmış; böylece bu güçler arasında bir ittifak kurulmuştu.²⁶ Bagrat'ın gelişinden iki yıl sonra babası Kral Giorgi, 1027 yılında 31 yaşında öldü; yerine Bagrat, kral olarak tahta çıktı (1027-1072).²⁷ Bagrat, henüz dokuz yaşında tahta çıktığında kendinden önce yaşanan savaşın yıkım ve tahribatı Abhazia monarşisinin dengesini ciddi bir şekilde etkilemişti. Giorgi'nin akıllı ve görkemli dul eşi Mariam Artsruni, hem küçük Bagrat için ülkeyi yönetti hem de Bagrat'ın uzun hâkimiyet döneminde oğlu ile ülkenin siyasi hayatını da ekilemeye devam etti. Fakat Girogi'nin ölümünden sonra ülkede meydana gelen otorite boşluğu sırasında Liparit Orbelyan bütün Kafkasya yöneticileri arasında ve Abhazia Krallığı içerisindeki en güçlü adam olmuştur.²⁸

Bu sırada Tao aznavurlarından Vace Garici, Bana piskoposu ve aynı memleketin birçok aznavuru ile krala isyan ederek, büyük bir kafiyle Bizans'a gidip; İmparator Konstantinos'a ilhak ettiler. İmparator iki yıl sonra mabeyincisi ile büyük bir orduyu Doğuya gönderdi.²⁹ Mabeyinci, kısa zamanda Trialet bölgesinde eristavlar esitavı³⁰ Liparit ve oğullarının sahip olduğu Klde-Karni kalesine kadar geldi. Burada yapılan anlaşma teklifi reddedilince birkaç küçük çarpışma vuku bulduğu sırada bazı aznavurlar çekilerek kalelerini Mabeyinciye teslim ettiler. Şavşat Eristavı Çancuh Panel, Şavşat ve Klarjeti'de bulunan Tseft (Tisfet-Atalar) ve Garkloba (Garkulk-Gelklob-Çoraklı) Kalelerini terk ederek Bizanslılarla birleşti.³¹ Bu olaylar yaşanırken Şavşat'ın hazin durumunu gören Tibet Kilisesi Piskopos Saba Mtbevari, Tibet kilisesinin girişine bir kale yaptırıp; Kilisenin yerini tahkim ederek adını Sveti koydu.³² Ardından psikopos, Şavşat bölgesinin tamamını zapt edip Kral Bagrat'ın hizmetine girdi. Saba Mtbevari, 1028'de Bizans ordularının saldırılarına karşı kralı başarıyla savundu ve kısa zaman önce Bizanslılar tarafından işgal edilen Şavşat, yeniden piskopos sayesinde kralın eline geçti. Piskopos Saba'nın bu sadakati kendisine

²⁵ Forsyth, **A.g.e.**, p.581; Aristakes, İmparatorun, üç yıl sonra Abhazia kralının oğlunu pek çok hediye ile serbest bıraktığını iletmektedir. Lastivertli Aristakes, **Patmut'iwn Aristakisi Lastiverte'woy; Aristakes Lastiverte'i's History**, Trans.: Robert Bedrosian, New York 1985, p.27.

²⁶ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Ani Şehri Tarihi (1018-1236)**, Ankara 1982, s.4.

²⁷ Urfalı Mateos bu olayı kısaca şöyle iletir: Bu yılda, Gürcistan kralı Gurgi'de öldü. Bunun yerine, oğlu Bagrat tahta çıkarıldı. Bu, bütün Gürcistan'ı hâkimiyeti altına aldı. Urfalı Mateos, **Vekayi-Nâmesi (952-1336) ve Papaz Girgor'un Zeyli (1136-162)**, Çev.: Hrand D. Andreasyan, Not.: Edouard Dulaurer, M. Halil Yınanç, TTK. Yay., Ankara 2000, s.51; Brosset, **A.g.e.**, s.270,271.

²⁸ Ronald Grigor Suny, **The Making of the Georgian Nation**, Indiana Universty Press 1994, p.33; Allen, **A.g.e.**, p.88.

²⁹ Doğası itibarıyla, Şarkın zengin devletlerine mensup Bizans İmparatorluğu'nda, eyaletlerde aşağılama ve yoksulluk, kötü muamele ve yağma sürerken, öteden beri adet olduğu üzere sadece saray ve başkent servet içinde yaşıyordu. Karşılıklı çıkarları zafiyet yaratmadan sıkı bir ittifakla bağlamak varken, imparatorluğun birbirine uymayan kısımlarını muhafaza için yegâne vasıta kaba kuvvetti. Jakob Philipp Fallmerrayer, **Trabzon İmparatorluğunun Tarihi**, Ter.: Ahmet Cevat Eren, Yay. Haz.: Celalettin Yavuz-İsmail Hacıtettahoğlu, Not. İbrahim Tellioğlu, TTK Yay. Ankara 2011, s.17.

³⁰ Eristavi, Gürcüce eri-eris (Ordu, daha sonra halk anlamında da kullanılmaya başlamıştır) ve *tavi* (Baş) kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşmuştur ve zamanla mahalli idareci haline gelmiştir. Ayrıca büyük bir orduya hükmeden ve belli bir eyalete sahip olan şahıslara verilen isimdir. Tellioğlu, **Türk-Gürcü İlişkileri**, s.12; N.N. Şengeliya, "XI-XIII. Yüzyıl Gürcü Tarihçilerine Göre Selçuklular", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Çev.: Mehmet Mürselov, C. XXII, Sayı 2, Aralık 2007, s. 229; Allen, **A.g.e.**, p.237.

³¹ Mariam Lordkiphanizde, **Georgia in The XI-XII Centuries**, Tbilisi 1987, p.61.

³² Gurgen'in oğlu olup Kuh lakabını taşıyan Aşot, Şavşat bölgesine hakim olduktan sonra Şavşat'ta Tibet kilisesini inşa ettirdi. Wachtang Djobadze, **Early Medieval Georgian Monasteries in Historic Tao, Klarjet'i and Şavşat'i**, Franz Steiner Verlag Stuttgart 1992, p.218; Stephan H. Rapp, **Studies in Medieval Georgian Historiography: Early Texts and Eurasian Contexts**, Lovanii in Aedibus Peeters 2003, p. 359.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Eristavi unvanı kazandırdı.³³ Bu sırada Mabeyinci, Bana'dan manastır defterdarı ile Klarceti'den Demetre'yi, bölgenin halkını esir almak amacıyla Vitang'ın refakatinde gönderdi. Aynı dönemlerde Ardanuç bölgesi, eristav İvane Abuser tarafından işgal edilmişti. Bölgede sık sık harpler ve mücadeleler meydana gelmesine rağmen iki taraf da kesin bir başarı elde edememiş; ancak mücadele sırasında özellikle alt tabakadan birçok insan, mücadele sahasından sürülmüştür. Bu olayların yaşandığı bir sırada İmparatorun aniden hastalanarak Mabeyinciye İstanbul'a geri çağırması, bölgedeki çatışmaların son bulmasını sağladı.³⁴

İmparatorun ölümünden sonra Romanos İmparator oldu (1028-1034). İki yıl sonra Kral Bagrat'ın annesi, 1031/32'de İmparator ile sulh ve ittifak akdetmek; oğluna kuropalates unvanı tevcih edilmesini rica etmek ve ona bir eş bulabilmek için imparatorluk merkezine gitti.³⁵ İmparatorla yapılan görüşmeler sonrası iki devlet arasında ittifak kuruldu. Kralın annesi, oğlu için Kuropolutes unvanıyla Tao bölgesine geldi ve bundan sonra Bagrat, Kuropolates Bagrat olarak anılmaya başlandı. Skylitzes'e göre ise Kraliçe, İmparatorluk Sarayına gitmemiş; bu istekleri bir heyet vasıtasıyla imparatora iletmiştir.³⁶

Önceki Kral Giorgi'nin ikinci eşinden olma Demetre isimli bir oğlu vardı ve bu Prens, üvey kardeşi Kral Bagrat ile annesine karşı girişeceği bir mücadelede başarılı olamayacağını düşündüğü için 1033'de Bizans'a sığındı.³⁷ Bu sırada Gürcü monarşisinde önemli bir yere sahip olan Liparit, Kral Bagrat'a Tiflis'i zapt etme tavsiyesinde bulunmuş; yapılan iki yıllık muhasaradan sonra şehir ele geçirilmişti. Fakat gerek şehir muhasarası sırasında gerekse şehrin tesliminden sonra yaşanan gelişmeler, Liparit ile Kral Bagrat'ın arasının açılmasına sebep oldu. Bu dönemde Liparit, Krala karşı faaliyete girerek Bagrat'ın kardeşi Demetre'yi bir ordu ile Bizans'tan getirtti. 1039'da Demetre destekçileri Bizanslılar ile Samtskhe'ye³⁸ geldi ve Liparit ile birleşti. Kral Bagrat'a karşı girişilen mücadelede başarılı olamayan müttefik güçler dağıldı ve Bizanslılar Demetre'yi de yanlarına alarak memleketlerine geri döndüler. Liparit ise Kral ile barış yaptıktan sonra onun tarafından Kartli Eristavlığına atandı. Kısa zaman sonra Liparit yeniden harekete geçti ve Ani ile Ardanuç Eristavını ve Atskuer Senyörü Abuser'i ele geçirdi. Bunun üzerine Kral Bagrat Tiflis'ten hareket ederek Javakethi'ye gelince yardım kuvvetleri de krala katıldı. Bagrat'ın Fokani'yi

³³ Djobadze, **A.g.e.**, p.231.

³⁴ Aristakes yaşanan bu olayları kısaca şöyle aktarmaktadır; İkinci yıl olduğu zaman İmparator, Nikit isimli bir mabeyinci (harem ağası) bölgeye yönetici olması için gönderdi. O, bölgeye vardı ve Gürcistan arazisine geçti. Üçüncü yılın başında Parakoimonemos (Kelime anlamı İmparatorun yanında uyuyan kişi. Bu görev sadece hadımlara verilirdi ve sarayındaki hadımların reisi yüksek mabeyinci Parakoimonemos unvanına sahipti) Simon, çok sayıda askerle doğuya geldi. Gelişinin ardından Gürcistan topraklarına geçti. Ancak imparatorun öldüğüne dair kötü haber ulaştığından dolayı o hiçbir şey yapamadı. Simon bu haberi duyar duymaz bütün askerlerini toplayarak İstanbul'a geri döndü. Aristakes, **A.g.e.**, p.30; Ancak eseri Fransızca olarak yayınlayan Canard- Berberian, doğuya gönderilen ordunun başında Simon değil, imparatorun ilk mabeyincisi olan ve Scholia Domestica ve Parakoimonemos unvanına yükseltilen Nicholas'ın olduğu iddia etmişlerdir. Skylitzes'te ise gerek yaşanan olayları gerekse Simon-Symeon ve Nicolas'ın saray görevlerini ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Lastiverth Aristakes, **Patmut'iwn Aristakisi Lastiverte'woy; Aristakes De Lastivert, Recit Des Malheurs De La Natiom Armenienne**, trans.: Karen Yüzbashian, (Marius Canard-Haig Berberian) Bürksel 1973, p. 27, d.n.4; Skylitzes, **A.g.e.**, p.349,350; Robert W. Thomson, **Rewriting Caucasian History, The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicle, The Orginal Georgian Texts and The Armenian Adaptation**, Oxford 1996, p. 286,287; **Mikhail Psellos'un Khronographia'sı**, s. 261; Brosset, **A.g.e.**, s. 273,274.

³⁵ Thomson, **A.g.e.**, p.287; Brosset, **A.g.e.**, s.275; Cyril Toumanoff, "Armenia and Georgia", **The Cambridge Medieval History**, Vol. IV. The Byzantine Empire part I. Chapter XIV., Cambridge 1966, p.621.

³⁶ Skylitzes, olayı kısaca şöyle anlatmaktadır; "O ordularını düzenlemeye çalışırken, Abhazia hükümdarı George hastalandı ve öldü. Onun dul eşi, oğlu Bagrat (Pankratios) için bir eş ve barış antlaşması ricası ile imparatora hediyelerle birlikte bir heyet gönderdi. İmparator onun heyetini kabul etti; barış antlaşması teklifini onayladı ve kardeşi Basil'in kızı olan yeğeni Helen'i gelin olarak Abhazia'ya gönderdi. O damadı Bagrat'ı Kuropolates payesine yükseltti". Skylitzes, **A.g.e.**, p. 356,357.

³⁷ Brosset, **A.g.e.**, s.276; Toumanoff, **A.g.m.**, p.621; Allen, **A.g.e.**, p.88,89.

³⁸ Honigmann, Samtskhe (Samts'khe'-Samic'ihe- Samc'xe'- Samts'khe) muhtemelen Gürcü dilinde üç kale manasına gelen Samc'he'den geldiğini ve bu kalelerin ise Ozrhe (Odzrkhe), Cuarise'ihe ve Lomsiant'a olduğunu iddia eder. Honigmann, **A.g.e.**, s.163,164.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

muhasara ettiği sırada kuvvetlerinden bir kısmının Bagrat'tan ayrılarak Liparit'in tarafına geçtiğini duyan Kral, kış döneminde Şavşat'ı geçerek Kartli'ye gitti. Bagrat'ın bölgeden uzaklaşmasını fırsat bilen Liparit, Kral'ın kardeşi Demetre'yi Bizans'tan ikinci defa getirtirdi ve krallığa yeniden bir anlaşmazlık soktu. Ancak Liparit, Kralın elinde rehine olarak bulunan oğlu İvane 'ye karşı Abuser ile kalesini Krala iade etti. Girişilen bu mücadelede Kahetlilere ek olarak Ermeni Kralı David ve adamları ile Liparit güçlü bir müttefik kuvvet oluşturdu. Kral Bagrat ise yardıma gelen üç bin Varang sayesinde kuvvetlendirdiği ordusu ile Liparit ve müttefiklerine karşı Sasiret ormanının girişinde yaptığı savaşı kaybetti.³⁹

Kısa zaman sonra Kalmakh Eristavı⁴⁰ Sula ve Ardanuç Eristavı Grigor ile içerisinde Şavşat, Ardanuç, Tukharis, Kweli, Samtskhe ve Tao eristavlıklarında bulunduğu Meskheti bölgesi eristavları anlaşarak Kral Bagrat'ın ordusuna katıldılar.⁴¹ Bunu haber alan Liparit, müttefikleri olan Bizanslılar ve Ermenilerle ani bir baskın yaparak Kral Bagrat'ı kaçırmaya mecbur etti. Savaş sırasında Kalmakh Eristavı Sula ile Ardanuç Eristavı Grigor yakalandı. Yine aynı savaşta yakalanan ve Ardanuç'u teslim etmesi için ölümle tehdit edilen Abuser oğlu Girgol buna razı oldu ve ardından Ardanuç ile çevresini Liparit'e teslim etti.⁴² Mücadelenin bütün şiddetiyle devam ettiği bir sırada Bizans İmparatoru, Kral Bagrat ve Liparit'e ilişkilerini düzeltmeleri için ricada bulundu. İmparatorun teşviki üzerine, İberia bölgesinin bu iki güçlü yöneticisi arasında bir anlaşma yapıldı. Anlaşmaya göre Abhazia ve bütün İberia'nın yönetimi Bagrat'a verilirken; Liparit'e ise içerisinde Ardanuç ve Şavşat gibi eristavlıkların bağlı bulunduğu Meskheti bölgesinin yöneticiliği verildi.⁴³ Liparit'in Ardanuç ve Kalmakh hâkimiyetini kuvvetlendirdiği bir sırada, doğudan Selçuklu şehzadeleri İbrahim Yinal ve Kutalmış, büyük bir ordu ile Anadolu'ya yönelerek Aras Nehri'ni takip edip, bu doğrultuda ilerleyerek birkaç kale ve müstahkem mevki fethettikten sonra, 1048 yılında Basean bölgesine girdiler. Şehzadeler, yolları üzerinde Bizans ordusunu Karaz (Arzen) denilen ve ticaretle uğraşan ahalisinden dolayı çok zengin olan şehre çevirdiler.⁴⁴ Daha sonra batıda Khaldia themasına;⁴⁵ kuzeyde Çoruh Nehri havzasına; Sper (İspir), Taik (Tao) ve Arşarunik Kaleleri'ne; güneyde Taron (Muş), Haşteank ve Horzean'a kadar ilerlediler. Sonra Sünik'e kadar girip ardından Tercan'ın güneyindeki Simpat Kalesi'ni zapt ettikten sonra tekrardan Karaz'a yöneldiler.⁴⁶ Selçuklar, Karaz'a saldırdıktan sonra hiç beklemedikleri kadar büyük bir direnişle karşılaştılar ve bu mücadele altı gün sürdü.⁴⁷ Bu sırada üzerlerine gelen Selçuklu güçlerine karşı

³⁹ Thomson, **A.g.e.**, p.292,293; Brosset, **A.g.e.**, s.281,282; Allen, **A.g.e.**, p.89.

⁴⁰ Kalmakh kalesi, VIII. yüzyılda komşuları Syspiritis (İspir) Prenslığının nüfuzu altında Tao'da (Tayk) yaşadıkları dönemde Bagratlılar tarafından inşa edilmiştir. Kalmakh, Şirak'ın konumlandırmasına göre, yalnız yukarı Tao'daki Tortum'un doğusunda Çoruh nehri vadisi ve Parhal Dağları yakınındaki bölge olan Asis'pori veya Arseats'p'or de değil, Syspiritis'in (İspir) yakın çevresinde yer alması muhtemeldir. Toumanoff, **A.g.e.**, p.490,491; Brosset, **A.g.e.**, s. 213; Grousset, **A.g.e.**, s. 328.

⁴¹ Meskheti Bölgesi eristavlıkları için bk. Allen, **A.g.e.**, p.238.

⁴² Brosset, **A.g.e.**, s.283.

⁴³ Skylitzes, **A.g.e.**, p.421; Vardan bu olayı kısaca şöyle aktarmaktadır; Bu zamanlarda, Gürcistan kralı Georg'dan sonra oğlu Bagrat geldi. Gürcistan prensi Liparit isyan ederek kralı Aphazia'nın içlerine kadar kaçırdı ve kendisi İmparator Mihail'in rızası ile memleketini bir süre idare etti. Bk. Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi**, s.173.

⁴⁴ Yınanç, **A.g.e.**, s.47; Honigmann, **A.g.e.**, s.178.

⁴⁵ Khaldia themasının merkezi Trabzon idi. Yınanç, **A.g.e.**, s.32.

⁴⁶ Aristakes, **Aristakes De Lastivert, Recit Des Malheurs De La Nation Armenienne**, p.58,59; Aristakes, **Aristakes Lastivert's History**, p.68; Mikhael Attaleiates bu yaşananları özetle şöyle aktarmaktadır; Oğuz Türkleri (Nefthalit) yörenin bütün uluslarına büyük yiğitliklerini kanıtladıktan sonra İberia/Gürcistan ile olan sınırlarındaki doğu bölgelerine yaklaştılar ve arazilerimizden, ellerinden geldikçe çoğuna, akınlar yaptılar. Bu halk sürekli olarak Rum ülkesine, büyük felaketlere yol açarak, akınlar yürüttü. İberia ülkesinin tümünde korkusuzca bir boydan öte yana at koşturuyorlar, köyleri ve kasabaları talan ediyorlar, büyük yerleşimleri yakıp yıkıyorlar ve yörenin altını üstüne getiriyorlardı. Mikhael Attaleiates, **Tarih**, Çev.: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008, s.55,56.

⁴⁷ Skylitzes, **A.g.e.**, p.424; **Smbat Sparapet's Chronicle**, Trans.: Robert Bedrosian), Long Branch, New Jersey 2005, p.22; Mateos, **Vekayi-Nâmesi**, s.86; Xavier Jacob, **Les Turcs Au Moyen-Âge**, TTK. yay., Ankara 1990, s.83,84;

mukavemet edemeyeceklerini anlayan Vaspuragan Valisi Araon ve İberia Valisi Kekaumenos, Bizans İmparatoru'na haber gönderip yardım istediler. İmparator, o esnada Gürcistan Kralı Bagrat'ı kaçırarak Meskheti bölgesi ile Savşat, Ardanuç ve çevresini hakimiyeti altına alan ve Bizans himayesini kabul etmiş olan genç Liparit'e haber gönderip; İberia ve Abhazia'nın kuvvetleri ile imparatorluğun generallerine iltihak etmesini rica etti. Ardından İmparator kızını ve karısını Gürcülere rehin olarak gönderdi.⁴⁸ Liparit, imparatorluk valilerinin yardımına gitmek üzere Yukarı-Kartli'nın bütün askerleri ile harekete geçti.⁴⁹ Liparit'in kumandasındaki Gürcü, Ermeni ve Rumlardan mürekkep ordu ile Katakalon Kekaumenos kumandasındaki asıl Bizans ordusu birleşerek Kastrum Okomion köyünde karargâh kurdukları sırada Türk Ordusu da buraya doğru gelmekte idi.⁵⁰ Savaş, 18 Eylül 1049 tarihinde yapıldı ve başta Liparit olmak üzere birçok kumandan Türkler tarafından esir edildi. Bizans'a karşı kazanılan bu ilk büyük zaferin ardından tutsağı Liparit ile İbrahim Yınal, Rey'e gitti.⁵¹ Liparit'in esir edilerek hüküm sürdüğü bölgelerden uzaklaştırılması, Kral Bagrat'ın prestijinin artmasını sağladı. Bu ülkenin soyluları ve Liparit'in oğulları İvane ve Niania, babalarının mahkûmiyetinin ardından barış istediler ve Kralın gücünü tanıdılar.⁵²

Liparit, Türkler tarafından serbest bırakıldıktan sonra Ani'ye geldi. Kral Bagrat bu haberi aldıktan hemen sonra ona karşı yürümek üzere Kartli'den geçerek Javakheti'ye gitti. Liparit bunun üzerine eski müttefiki olan Bizans memleketine gidip imparatorla görüştü. İmparator, devlet yöneticiliği makamları vermekle onu onurlandırdı, övücü sözlerle ve armağanlarla bezedikten sonra büyük yardımlarla memleketine geri gönderdi. Bir görüşe göre ise Bagrat, Liparit'in aldığı yardımlardan dolayı ona karşı koyamadı.⁵³

Liparit, hem doğuda Selçuklu Sultanı ile olan ilişkileri hem de Bizans İmparatoru ile olan münasebetlerinden dolayı Yukarı Kartli bölgesinde büyük bir güce sahip olmuştu. Liparit bu güce dayanarak 1054'te imparatoru görmek için İmparatorluk merkezine giden ancak üç yıl orada ikamet etmek zorunda kalan Kral Bagrat'ın küçük yaştaki oğlu Giorgi'yi kral yaptı.⁵⁴ 1059'da Liparit idaresinden usanan Kalmakh Eristavı Sula ve Meskheti bölgesi yöneticileri, Liparit'i terk ettiler ve oğluyla birlikte onu Dvli'de yakaladılar. Sula, iki esiri yani Liparit'i ve oğlu İvane'yi akıbetlerinin tayini için Kalmakh'a götürdü ve Kral Bagrat'a haber gönderdi. Liparit ve oğlu Kralın

Grousset, **A.g.e.**, s.574; Marie F. Brosset, **Collection D'Historiens Armeniens,- Samouel D'Ani, Tables Chronologiques**, S-Petersbourg 1876, p.449; Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, s.90,91.

⁴⁸ Azimi Tarihi, **Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler**, Neş.: Ali Sevim, TTK. Yay., Ankara 2006, s.10; Father Michael Chamich, **History of Armenian, From B.C. 2247 to the of Christ 1780, or 1299 of the Armenia Era**, Trans.: Johannes Avdall, Calcuta 1827, p.137,138; Yınanç, **A.g.e.**, s.46;

⁴⁹ Stephanos Orbelyan eserinde takviye kuvveti olarak gelen kuvvetlerin sayısını Liparit ile birlikte 700 soylu, kendi askerlerinden 16000 kişi ve Gürcistan Kralı Bagrat'ın 1000 adamı olmasına rağmen Bizanslı komutanın ise 15000 adamı vardı. Stephanos Orbelyan, **Histoire de la Siounie**, Trans.: Marie F. Brosset, Saint- Petersburg 1864, p. 213; Brosset, **A.g.e.**, s.283.

⁵⁰ Skylitzes, **A.g.e.**, p. 423; Mateos, **Vekayi-Nâmesi**, s. 89; Jacob, **A.g.e.**, s.84,85; Speros Vryonis, **The Decline of Medieval Hellenism in Asia and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century**, London 1971, p. 86; Enver Konukçu, **Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum**, Ankara 1992, s.10.

⁵¹ Liparit'in esir düşmesi hakkında bk. Skylitzes, **A.g.e.**, p. 425,426; Jacob, **A.g.e.**, p. 85; Mateos, **Vekayi-Nâmesi**, s.89,90; Orbelyan, **Histoire de la Siounie**, p.214; Aristakes, **Aristakes De Lastivert, Recit Des Malheurs De La Nation Armenienne**, s.69,70; Aristakes, **Aristakes Lastivert's History**, p.88; İbn Kesîr, **El Bidaye Ve'n Nihaye**, Çev.: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1985, C.XII., s.156; Vladimir Minorsky, **Studies in Caucasian History**, (Cambridge, 1953), p.57; Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi**, s.175; Robert Bedrosian, **Vardan Arewelts's Compilation of History**, Long Branch, New Jersey 2007, p.55; Grousset, **A.g.e.**, s.575; Attaleiates, **Tarih**, s.55,56; Michaelis Attaliotae, **Historia**, (Invent, Descript, Correct Immanuel Bekkerus), Bonnae 1853, p.44,45.

⁵² Lordkiphanizde, **A.g.e.**, p.51.

⁵³ Attaleiates, **Tarih**, s.57; Mateos, **Vekayi-Nâmesi**, s. 89,90; Minorsky; **A.g.e.**, p.61,62; Liparit, imparator tarafından çağrıldı ve derhal gitti, ondan asker olarak Gürcistan'a geldi, Kral Bagrat'ı bağlayarak İmparatora gönderdi ve kendisi de bütün memleketi zapt etti. Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi**, s.175.

⁵⁴ Toumanoff, **A.g.m.**, p.622.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

isteği doğrultusunda Ahal-Kalak'a götürüldü. Daha sonra Sula, Javakheti'de Kralın karşısına çıkarak olan biteni anlatıp; Liparit ile oğlunu ona teslim etti. Sula, ayrıca Liparit'in sahip olduğu Ardanoç, Kuel, Uflis-Tzihe ve Tiflis bölgelerini Liparit'in adamlarından alarak Kral Bagrat'a sadakatini sunup; bu bölgeleri kendisine takdim etti. Bu el değiştirme sonrası Meskheti bölgesi ile Ardanoç ve çevresi artık Bagrat'ın eline geçmişti. Liparit, Kral Bagrat'ın karşısına çıkarıldıktan sonra papaz elbisesi giydi ve oğlu İvane'yi krala teslim etti. Ardından ordusu ile bütün serveti Kral tarafından müsadere edildi.⁵⁵

1054 yılının başlarında Sultan Tuğrul; büyük bir ordu, filler, arabalar, atlar, kadın ve çocuklar ile yurt arayan Oğuz boylarıyla birlikte Anadolu sınırlarını aşarak Van Gölü'nün kuzeydoğusunda Bargiri' yi (Bergiri-Bekeri)⁵⁶ -günümüzdeki adı ile Muradiye'yi- ve kısa zaman sonrada Erciş'i fethetti. Bölge halkının itaatini ve hediyelerini kabul ettikten sonra Apahunik Ovası'ndaki müstahkem Malazgirt Kalesi önüne gelip; şehri kuşatmak amacıyla Karaklukh (Taşbaşı) denilen yere karargâhını kurdu.⁵⁷ Malazgirt muhasarasında başarısız olan Sultan Tuğrul, cesaretini kaybetmeden, ordusunu 3 ayrı kısma ayırarak kuzeye gönderdi. Kuzeye yönelen ilk ordu; kuzeyde (Parhar) Dağları'na ve Kafkasya eteklerine; batıda Çanet (Canik) Ormanı'na; güneyde Tercan, Ilıca, Sim (Susan) dağlarına kadar ilerlediler.⁵⁸ İkinci ordu, Tao (Taik) bölgesine girerek büyük Çoruh Nehri boyunca ilerledi ve takip sonucunda Khaldia'ya ulaştı. Oradan aldıkları çok sayıda esir ve ganimetle dönüş yolu üzerinde bulunan Bayburt'a geldiler. Burada Frankların oluşturdukları bir Bizans birliği ile karşılaştılar ve giriştikleri mücadeleyi kaybederek elde ettikleri ganimetleri orada bırakarak bölgeden ayrılmak zorunda kaldılar.⁵⁹ Üçüncü ordu kolu ise Vanand bölgesinde görüldü ve Ermeni Gagik (Kakig) ile giriştikleri mücadeleyi kazanarak düşman ordusunu imha ettiler.⁶⁰

1058 senesinde Anadolu hududunda bulunan Yakuti kumandasındaki Türkmen beyleri Bizans ülkesine taarruz ederken, Dinar adındaki diğer bir Türk emirinin kumandasındaki kuvvetler Kuzey Anadolu'daki şehirlere hücum etti. Yeniden Çoruh vadisinde ve bölgede görünen bu emir,

⁵⁵ Brosset, **A.g.e.**, s.285,286; Toumanoff, **A.g.m.**, p.622.

⁵⁶ Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed el-Kazvini Hamdullah Müstevfi, **Nüzhet el-Kulûb**, Trc.,Guy Le Strange, Edt., Fuat Sezgin, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, Frankfurt 1993, p.100; Honigmann, **A.g.e.**, s.179.

⁵⁷ Attaleiates, **Tarih**, s.57,58; Mateos, **Vekayi-Nâmesi**, s.100; **Smbat Sparapet's Chronicle**, p.25; Honigmann, **A.g.e.**, s.179; Osman Turan, **Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul 1998, s.131; Chamich, **A.g.e.**, p.142; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, Süryaniceden İng. Çev.: Ernest A. Wallis Budge, Trk. Çev.: Ömer Rıza Doğrul, C.I., TTK. Yay., Ankara 1999, s.306.

⁵⁸ Aristakes, **Aristakes Lastivertc'i's History**, p.93.

⁵⁹ Yaşanan bu olaylar Skylitzes'te kısaca şöyle geçmektedir; Sultan, İbrahim'i takip için kuvvetleri ile birlikte İberia'ya geldi. Kutalmış bunu haber aldıktan sonra bölgeden hemen kaçtı. Geliş yolu üzerindeki her şeyi yakan ve yağmalayan Sultan, İberia'da iken, bu gelişmeler İmparator'un hızla batıdan Akolouthos Michale'i çağırmasına neden oldu ve imparator onu İberia'ya gönderdi. Michael oraya geldiği zaman Khaldia ve İberia'da dağınık şekilde bulunan Frankları ve Varangları bir araya topladı. Ardından Micahel'in dağınık şekilde bulunan orduları toplayarak hızla üzerine geldiğini duyan sultanın akınlarını önlemek için en iyisini yapacağını taahhüt etti. Onunla savaşmak için aceleci davrandı. Sultan, yaşanacak olayların onun avantajına olmayacağını hesapladı; eğer zafer kazanırsa sadece imparatorun bir kölesini yenmiş olacaktı, fakat kaybederse ise gözden düşecekti. Bu yüzden bütün ordusunu topladı ve Tebriz'e geri döndü. Skylitzes, **A.g.e.**, p.442.

⁶⁰ Aristakes, **Aristakes De Lastivert, Recit Des Malheurs De La Natiom Armenienne**, p.80; Aristakes, **Aristakes Lastivertc'i's History**, p.97; Honigmann, **A.g.e.**, s.176; Grousset, **A.g.e.**, s.584; Süryani Mihail, Tuğrul'un komutanının Pontus denize kadar ilerlediğinden bahsetmekte ve olayı şöyle anlatmadır; Türkler Pont'a (Karadeniz) kadar gelip halkı esir ettikleri ve memleketi ateşe verip talan icra ettiler. İmparatorunda halka, eşyalarını yükletip denizin öbür tarafına naklettirdi. Türkler, Pont mıntıkasının bütün köy ve kasabalarını yağma ettiler. Buralar halktan boşaltılmış olduğu için, Türkler istifade edip kendileri ikamet ettiler. **Süryani Patrik Mihail Vakainamesi**, İkinci Kısım (1042-1195), Türkçeye Çev.: Hrant D. Andreasyan, T.T.K. Basılmamış Nüsha, İstanbul 1944, s.18, 28.

daha ileriye giderek Kelkit ve Şarkı Karahisar'ı fethetmiştir.⁶¹ Selçuklu melik ve komutanları ile Sultan Tuğrul döneminde yapılan akınlar, Doğu Karadeniz bölgesindeki Bizans askeri gücünü yok etme noktasına getirmiş, ancak 1054 seferi ve bu harekâtın devamını niteliğindeki akınlar sırasında Şarkı Karahisar dışında başka bir bölge fethedilememiştir.⁶²

B: Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Fetihleri

Anadolu'da Türk akınlarının artarak devam ettiği bir sırada Selçuklu Hükümdarı Sultan Alp Arslan, 1064 yılın şubat ayında, her zaman yaptığı gibi ansızın Rey kentinden hareket ederek kuzeye doğru yöneldi ve Urmiye Gölünün kuzeyindeki Merend'e geldi. Bu sırada daha önceleri Rum'a gazalar yapmış olan Türkmen Beyi Tuğ Tekin gelerek Sultana fetihler yapması konusunda teşviklerde bulundu ve gazalara giderken kullanılacak yolları tarif etti. Sultan, Aras Nehri'ni Nahcivan taraflarında gemilerden yaptırdığı bir köprüden geçtikten sonra, kendisinin başında bulunduğu orduyu Gürcistan taraflarında yönlendirirken, oğlu Melikşah ve veziri Nizâmü'l Mülk'ün kumandasındaki orduyu ise Bizans sınır bölgelerine doğru gönderdi. Asıl amacı Rum gazası olmasına rağmen Tuğ Tekin'in Gürcü beldelerini küfür, isyan ve azgınlığın istila etmiş olduğunu sultana bildirmesi üzerine, Sultan buraları itaat altına aldıktan sonra Rum'a gazaya gitmeye karar verdi ve kendisine bol ganimet ve esir sunan Gürcü memleketlerine karşı yola çıktı.⁶³

⁶¹ Mikhael Attaliates'e göre, Konstantinos Dukas (1059-1067) döneminde, Anadolu'da düşmanlar her şeyi talan ettiler, yakıp yıktılar ve onların akınları sürekliydi. Türkler saldırılarıyla ağır bastılar ve ihmal edilmiş Bizans kuvvetlerine büyük kayıplar verdirdiler. İberia ülkesi işgal edildiğinden dolayı harabe yığına dönmüştü. Onunla sınırdaş olan Mezopotamya, Khaldia (Trabzon ve Çevresi), Melitene (Malatya Yöresi) ile Koloneia (Şarkı Karahisar)'a da aynı şiddette akınlara uğradı. Attaleiates, **Tarih**, s.87; Michaelis Attalioetae, **Historia**, p.78; Jacob, **A.g.e.**, p.12; Yinanç, **A.g.e.**, s.53; Tellioglu, **Osmanlı Hakimiyetine**, s.76; Urfalı Mateos, Dinar isimli bir emirin geldiğini ve Liparit'in oğlunun gelen bu kuvvetlere öncülük ederek Malatya üzerine gittiği aktarmaktadır. Mateos, **Vekayi-Nâmesi**, s.107; Simbat, aynı konuda 1056-1057 yılı içerisinde Dinar-Dinyar adlı bir emirin Malatya şehrini tahrip ettiğini ve çok sayıda esir ve çok miktarda ganimet aldıktan sonra, kışı geçirmek üzere Hantsit'e geldiğini aktarmaktadır. **Başkumandan Simbat Vekayinamesi**, Türkçeye Çev.: Hrand D. Andreasyan, T.T.K. Basılmamış Nüsha, İstanbul 1946, s.37; Süryani Mihail, Tuğrul Bey döneminde üç bin Türk askerinin Malatya'ya geldiğini ve on gün şehirde kaldıktan sonra büyük ganimetlerle geri dönerken Sason dağıni geçişleri sırasında kar fırtınasında öldüklerini aktarmaktadır. **Süryani Patrik Mihail Vakayinamesi**, s.16,17,21.

⁶² Tellioglu, **Osmanlı Hakimiyetine**, s.77.

⁶³ Şaduddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşir İbn 'Ali El-Hüseynî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye**, Çev.: Necati Lügal, TTK. Yay., Ankara 1999, s.24; İbnü'l-Esir, **El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi**, Çev.: Heyet, Bahar Yayınları, C.X., s.49-52; İbn Kesir, **El Bidaye Ve'n-Nihaye**, C.XII., s.203-204; Ahmed Bin Mahmûd, **Selçuk- Nâme I**, Haz.: Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, s.59,60; Hamdu'llah Mustawfi -i- Qazwini, **The Tarikh-i Guzide or "Select History"**, Compiled in A.H.730 (A.D.1330) And Now Abridged in English from a Manuscript Dated A.H. 857 (A.D.1453) Edward G. Browne, R. A. Nicholson, Leyden-London 1913, p.96; Bundârî bu sefer hakkında Alp Arslan'ın Nahcivan tarihiyle, Hazar memleketi içlerine daldığını ve Abhaza Meliki Bukrat bin Geyüregi (Bagratlı Giorgi) nin kızı ile evlenerek sulh yaptığını aktarmaktadır. İmad ad-dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî Al-Bundârî, **Zubdat Al-Nusra va Nuhbat al 'Usra, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)**, Çev.: Kıvameddin Burslan, TTK. Yay., Ankara 1999, s.31; Selçuknâme; Alp Arslan'ın 1064 de Ermeniyeye üstüne yürüdüğünü ve 4 ay zarfında 7 şehir ve 20 kaleyi zapt edip İslam'a mal ettiğini aktarmaktadır. Bk. **Anonim Selçuknâme, (Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III)**, Nşr.: Feridun Nafiz Uzluk, Ankara 1952, s.7; Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi**, s.177; Bedrosian, **Vardan Arewelts'i's Compilation of History**, p.57; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Câmiu'd-Düvel**, (Selçukluları Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, Yay., Ali Öngül, İzmir 2000, s.36; Reşidü'd-dîn Fazlullah, **Cami'ü't Tenvâti, Selçuklu Devleti**, Çev.: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenga Yay. İstanbul 2010, s.111; İbnü'l Cevzî'de Alp Arslan'ın Doğu Anadolu ve Gürcistan'daki fetihleri, özellikle Ani kentini fethi, bu seferde bulunmuş olan Nakibü'n-nükabâ Ebu'l Fevâris'in mektubundan istifade ile kaydedilmiştir ve eserde Sultan'ın 1064 yılındaki seferi hakkında kısaca şöyle aktarmaktadır: "Aynı yıl 1064 Ramazan ayında (Ağustos/Eylül) Selçuklu veziri Nizamülmülk'ten Bağdad'a bir fetih name geldi; mektupta şunlar yazılıydı "Sultan Alp Arslan Hazar ülkesine süratle yürüdü ve orada, şimdiye değin erişilmesi mümkün olmayan yerlere girecek büyük bir beldeyi fethetti; buralarda aşağı-yukarı 30 bin kişiyi öldürdü ve 50 binden fazla kişi de tutsak alınıp köle yapıldı, ayrıca sayısız ganimet ele geçirildi. Daha sonra sultan, muzaffer olarak buradan ayrılıp Anadolu'nun (Rum) ilk kenti olan Ani'ye gelip kuşatmaya başladı." Sibt İbnü'l Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman Fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular**, Seçme, Tercüme ve Değ., Ali Sevim, TTK Yay. Ankara 2011, s.135; Ali Sevim, "Mir'âtü'z-Zaman Fi Târîhi'l-Âyân" **Türk Tarihi Belgeler Dergisi**, C.XIV, sayı:18, TTK. Yay., Ankara 1989-1992, s.12; Bu konu El-Muntazam'da kısaca

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Sultan, Gürcistan üzerine çıktığı sefer sırasında ilk önce Kangarni bölgesine geldi.⁶⁴ Ardından yine kuzeye doğru yürüyerek Kür Nehri'nin yay şeklinde çevirdiği dağlık bir sahada bulunan Trialet'e girdi ve burasını tahrip etti.⁶⁵ Bu sırada Selçuklu atlıları batıya doğru ilerleyerek bir gün içerisinde Kür Nehri'nin kollarından birisi üzerinde bulunan Kvelis-Kur'a kadar yayıldılar. Alp Arslan, Şavşat'a girdikten sonra burayı alarak yoluna devam edip Klarceti bölgesine geçti. Sultan, Ermenistan'ın kuzeydoğusundan başladığı yürüyüşüne devam ederek kuzey-batıya doğru ilerlemesinin ardından geniş bir yay çizerek güneye doğru inmeye başladı ve Tao'nun içerisinden geçip, doğuya doğru yoluna devam etti. Ardından Oltu'nun yaklaşık 40 km kuzeydoğuda şimdiki Panaskurt çayı üzerinde bulunan Panaskert'e kadar geldi ve oradan Trialet'e geri döndü, Sultan burada üç gün kaldı. Bu sırada Tao bölgesinde bulunan Kral Bagrad, ailesi ile kuzeye doğru hareket ederken, Alp Arslan'ın öncülerinden tarafından durduruldu ancak tam vaktinde bölgeden ayrılan kral, Kartli'ye kaçtı. Alp Arslan, kaçan kralın peşine düşmektense bölgedeki diğer şehir ve kaleleri fethetmeyi tercih etti. Sultan devamında Javakheti'ye geldiği sırada Melikşah ve Nizâmü'l Mülk'de kendisine katıldı, Sultan Melikşah'ın fetihlerine çok sevindi. Ardından Haziran 1064 de Çıldır Gölü'nün kuzeyinde, Kür Nehri üzerinde, Ardahan'ın kuzeydoğusunda bulunan, doğu, batı ve kuzeyinde büyük bir dağ tarafından korunan, güneyinde uzun ve geniş bir suru ve önünde büyük bir akarsu olan, İranlıların Sapîd-Sahr (Sebîd-şehr), Türklerin Ak-Şehir ve Gürcülerin Ahal-kelek ismini verdiği şehrini kuşattı. Gürcülerin şiddetli mukavemetine rağmen Sultan büyük bir hücumla şehri aldı ve Müslümanların eline çok fazla ganimet geçti. Şehir alındıktan sonra Kral Bagrat bir çok hediye göndererek sulh talebinde bulundu ve cizye vermeyi taahhüt ettikten sonra Sultana tabi oldu. Alp Arslan kuşatmanın yaşandığı bir sırada, Lori Kralının oğlu Giorgi'yi (Kiurki) huzuruna getirtti; kızını ve yıllık vergi vermek suretiyle, onu tabiiyetine aldı.⁶⁶ Alp Arslan Çoruh boylarına ve Artvin çevresine düzenlediği bu sefer sonrası bir araya topladığı askeri ile Ani şehri üzerine yürüdü ve 16 Ağustos 1064 yılında şehri alarak Selçuklu topraklarına kattı.⁶⁷ Alp Arslan'ın bu ilk seferi

geçmektedir. Bk. Ali Sevim, "İbnü'l Cevzi'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485-13038-1092)", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C.XXVI, sayı: 30, TTK Yay., Ankara 2005, s.42.

⁶⁴ René Grousset'e göre Kangarni bölgesi, Ermenice Kukarkî-Gankarnî önceki ismi ise Gogarene olan bölgedir. Ve bu bölge Ananias'a göre dokuz vilayetten oluşmaktadır. Bunlar Jorop'or, Kolbap'or, Cobap'or, Tasir, T'relk, Kankark, Upper Jawaxk, Artanhan ve Kalarck'dır (Klarceti- Klarcet); M.Fahrettin Kırzioğlu, Ananias'ın Gugark bölgesini oluşturan vilayetlerini şöyle açıklar: Armenia (Yukarı eller) Coğrafyası'nda, eski Gogaren Eyaletine Gugark (Gugarlar) denilerek, 9 sancağın adları veriliyor: 1. Kolp Deresi, 2. Çor-Cor Dersi, 3. Çop-Deresi, 4. Terel'k, 5. Taşır, 6. Kankar'k, 7. Çavakh/Çavakh'k, 8. Artahan'k; 9. Kalarç'k/ K(a)larç'et/Kalarç-Yurdu. Yine Kırzioğlu'na göre Kangarni bölgesi Gogaren Eyaletinin 9 sancağından birisi olan ve Kankar'ni/Kankar'lar anlamında, Kars Arpaçayı başlarında, Kaygulu/Akbaba kesimi; hem Kıpçak hemde Peçeneklerde görülen Kanklı uruğunun Sakalar ile gelen kolunun yerleştiği bölgedir. Hewsens, *The Geography of Ananias of Sirak*, p. 65-65A; Grousset, *A.g.e.*, s.596; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s.66, 197,198; Honigmann, *A.g.e.*, s.184; Hübschmann, *A.g.e.*, p.354.

⁶⁵ David Marshall Lang, Trialeti'in bin yıl önce Kuzey Kafkasya'dan gelen kurgan halkları için büyük önem arz ettiğini ve oraya Treri (Ermenice Trel) diye adlandırılan bir Kimmer kabilesinin yerleştiğini ve bölgenin ise ismini bu kabilenden aldığını iddia etmiştir. Lang, *A.g.e.*, s.65,66; Trialetiyi (T'relk), Ananias'ın bahsettiği, Gogarene (Gugark) bölgesini oluşturan dokuz vilayetten birisidir., Kırzioğlu, Gogarene (Gugark) bölgesini oluşturan vilayetleri açıklarken Trialetiyi (T'relk-Terel'k) Tiflis'in güneybatısına lokalize etmektedir. Trialetiyi, Javakheti'nin kuzeydoğusu ile yukarı Ksan (Kasan Çayı) vadisi arasındadır. Hewsens, *The Geography of Ananias of Sirak*, p. 65-65A; Hübschmann, *A.g.e.*, p.354; Toumanoff, *A.g.e.*, p.440; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s.197,198.

⁶⁶ El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, 25,26; Mateos, *Vekayi-Nâmesi*, s.119; Grousset, *A.g.e.*, 596; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.155; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi- Alp Arslan ve Zamani*, TTK.Yay., Ankara 2001, s.14,15.

⁶⁷ Attaleiates, *Tarih*, s.88-91; Brosset, *A.g.e.*, s.287; Mateos, *Vekayi-Nâmesi*, s.119,120; Tellioglu, *Osmanlı Hakimiyetine*, s.77; Stephanos Orbelyan, *Histoire de la Siounie*, p. 215; Mevdüfî, *Selçuklular Tarihi I.* (Urd. Çev. Ali Genceli) Hilal Yay. Ankara 1971, s.227-229; Anili Samuel, Ani'nin Alp Arslan tarafından 513 Ermeni yılında yani 1066'da alındığını aktarmaktadır. *Samouel D'Ani, Tables Chronologiques*, p. 449; Anonim Selçuknâme' de bu sefer 1066 yılında yapıldığını yazmaktadır. *Anonim Selçuknâme*, s.7; Chamich, *A.g.e.*, p.149,150; Aristakes bu seferi kısaca şöyle aktarmaktadır; Diğer krallıkların sınırlarında, tamda Selçukluların aradığı gibi, ellerinde tuttıkları ve yönettikleri bölgeleri genişletmek amacıyla Armenia ülkesinde bir savaş vardı. Bu, bizim bölgemize (Armenian) 513 (1063/1064)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

sonrası sahip olduğu gücü kaybeden ve yeniden eski günlerine dönmeyi arzulayan Kral Bagrat, 1065 yılında Berdea'yı yağmalatmış ve ertesi yıl ise Şeddadilere saldırarak Selçuklular ile arasındaki barışı bozmuştur. Yaşanan bu olaylara bir son vermek isteyen Sultan 1068 yılının başında Arası geçerek ikici kez Aphazia'ya giriş yaptı. Mücadeleye cesaret edemeyen Kral Bagrat, kuzeye çekilirken Sultan altı hafta içerisinde Tiflis ve çevresindeki bölgeleri ele geçirdi. Kralın, Sultan ile anlaşma talebi kabul edilince haraç vermek şartıyla yeniden Gürcüler, Selçuklu devletine bağlandı.⁶⁸

Alp Arslan, Kafkaslara doğru düzenlediği ikinci seferden geri döndükten sonra bölgede Kral Bagrat ile Gence emiri arasında sıkıntılar yaşanmış ancak bu sorunlar Alp Arslan ile Kral arasında her hangi bir sıkıntıya sebep olmamıştı. Sultan'ın Malazgirt savaşı sonrası ölümünün ardından Selçuklu tahtına Melikşah geçmiş (1073-1092) yine aynı yıl Gürcü kralı Bagrat ölmüş ve yerine oğlu Giorgi (1072-1089) Gürcü kralı olmuştur. Sultan Melikşah döneminde Gürcüler üzerine ilk Selçuklu akını 1073-1074 yılında başladı. Liparit'in oğlu İvane, 1074 yılında Krala karşı yeni bir isyan tertipleledi ve Kral Giorgi'nin garnizonunun bulunduğu Gag kalesini hile ile aldıktan sonra Gence emiri Faldun'a sattı.⁶⁹ Aynı dönemde İvane ve oğlu Liparit Sultanın yanına gittiler. Sultan, yanında İvane ve oğlu ile birlikte Gürcistan'a giderek Samsvilde'yi zapt etti.⁷⁰ Ardından, Kartli'yi baştanbaşa geçerek Gence'yi Emir Faldun'dan alarak bütün bölgenin başına Savtegin'i tayin etti.⁷¹ Savtegin, Gence, Divin ve Dmanis emirlerinin askerleri ile birlikte sefere çıktı ve Giorgi'ye karşı yürüdü. Kral Giorgi ise yukarı ve aşağı Kartli'nin askerlerini toplayarak müttefiki Kaheti kralı Ağsartan ile birlikte Savtegin'e karşı koymak için harekete geçti. Phartzkhis'de (Partkhis) meydana gelen savaşı kaybeden ve çok sayıda kayıp veren Savtegin çekilmek zorunda kaldı (1074).⁷² Bundan sonra, Kral, Bizanslıların zorla zapt etmiş oldukları bütün kaleleri, Abhazia'nın başlıca müstahkem mevki olan Anakofya'yı, Klarceti, Şavşat, Javakheti ve Ardahan bölgelerinin bütün kalelerini geri aldı. Kral, sonra da Kars şehri ve topraklarını, Vanand, Kornifor ve Arsian bölgelerini alarak Türk kuvvetlerini bu bölgelerden uzaklaştırdı. Kralın gerçekleştirdiği sefer sonucunda Artvin ve çevresinin içerisinde bulunduğu Klarceti-Artvin kısa da olsa yeniden Gürcü Kralının eline geçti.⁷³

Savtegin'in Gürcüler karşısında başarısızlığa uğraması 1078-1079 tarihinde Sultan Melikşah'ın bizzat Gürcistan'a gelmesine sebep olmuştu. Sultan, Samsvilde'yi zapt ederek buranın kumandanı Liparit'in oğlu İvane'yi esir aldıktan sonra Somkheti'yi de alıp Kafkasların işlerini düzenledikten sonra Savtegin'e takviye kuvvetler bırakarak geri döndü. Savtegin yeni kuvvetlerle

sıçradı. Şimdi Kral, buraya yakın ve uzak her yere korku ve terör saçarak, çok büyük bir ordu ile geldi ve ülkemize girdi. O, Ani şehrine gelinceye kadar pek çok bölgeyi yıktı ve ezdi. O, Ani şehrinin karşısına çadırını kurdu ve ülkenin her tarafına ordularını yaydı. Geniş bilgi için bk. Aristakes, *Aristakes Lastivertc'i's History*, p.163;

⁶⁸ El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s.30-32; Brosset, *A.g.e.*, s.290,291; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.163,164; Telliöglü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.55.

⁶⁹ Rion Metreveli, *The Golden Age, Georgia from the 11 th Century to the First Quarter of the 13 th Century*, Tbilisi 2010, p.23.

⁷⁰ Samsvilde Türkçe "Kemer Mevki" demektir. Brosset, *A.g.e.*, s.6. d.n. 25.

⁷¹ Lordkipanizde, *A.g.e.*, p. 74,75; İbrahim Kafesoğlu ise bu ilk seferi 1076 yılında yapıldığını ve sultanın ikici seferinin ise 1078-1079 yıllarında gerçekleştirildiğini iddia etmektedir. İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1973, s. 107; Yınanç, ilk seferin tarihi hakkında bir malumat vermezken ikici seferin tarihini tahmini olarak 1078-1079 olarak vermişti, Yınanç, *A.g.e.*, s.110; Anonim Selçuknâme, ye göre Melikşah 1076 yılında Erran Memleketleri, Şirvan, Derbend ve Tiflis'i aldı. *Anonim Selçuknâme*, s.9; El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s.50; Minorsky, *A.g.e.*, p.67,68; Telliöglü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.58,59.

⁷² Cavakhişvili'den aktaran Roin Kavrelişvili'ye göre Sultanın gelişi ve Phartzkhis savaşının tarihini 1074'dür. Rion Kavrelişvili, "Gürcistan Kralı IV. David Ağmaşenebeli'nin Tarihçisi (XII.YY) Tarafından Selçuklular Hakkında Verilen Bilgiler", *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu*, Kayseri 27-30 Eylül 2010, s.21; Rion Metreveli de Sultanın gelişini, İvane'nin isyanının gerçekleştiği 1074 yılı ile aynı zaman dilimde gerçekleştiğini iddia etmiştir. Metreveli, *A.g.e.*, p.23.

⁷³ Brosset, *A.g.e.*, s.304; Thomson, *A.g.e.*, p.307,308; Juansher's *Concise History of the Georgians*, trans Robert Bedrosian, New York, 1991, p.106.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

yeniden Gürcülere karşı harekete geçerek Samsvilde ovasına girmesinin ardından bunu haber olan Kral Giorgi de ordusu ile oraya geldi. İki ordu yine Phartzkhis'de karşılaştılar ancak yapılan savaşta yine Kral Giorgi, Savtegin'i yenilgiye uğratarak geri çekilmek zorunda bıraktı. Kral ise Tao bölgesinde bulunan Bana Kalesi'ne gitti. Bu sırada Savtegin'in Gürcü Kralına yeniden mağlup olması Oltu, Erzurum ve Kars şehirleri ile havalisinin Bizans'ın doğu sınır kumandanı Grigol'un eline geçmesine neden oldu ve Grigol bu topraklarda bir Düklik kurduktan sonra Bana'ya giderek Krala tabiliğini bildirdi bundan sonra Kral, Kars ve çevresini Şavşat aznavurlarına bıraktı.⁷⁴

Melikşah meseleye bir son vermek niyetiyle 1080' de gönderdiği büyük kumandalardan Ahmed, Erran'a geldi. Kuvvetli bir emir ve korkunç bir cenkçi olan Ahmed, Gürcülerin "Didi Turkoba" (Büyük Türk Fehti-Büyük Türk Akınları ve Yerleşmeleri-) dedikleri akınları başlattı.⁷⁵ Ardından, Kars'ı kuşatıp kesin olarak zapt ettikten sonra Erzurum'u Oltu'yu ve Grigol'a tabi diğer kasaba ve şehirleri işgal ederek bölgede Hristiyan hâkimiyetine son verdi. Ardından komutası altındaki büyük bir kuvvetle bu sırada Koeul'in dışında bulunan krala, ani bir hücumla saldırdı ve kralı Koeul'de (Kuel-Qveli-Tyrokastron) ağır bir bozguna uğrattıktan sonra kaçmağa mecbur ederek bir çok askerini öldürüp bölgeyi kesin olarak geri aldı.⁷⁶ Ahmed fütuhata devam ettiği sırada Gürcülerden memnun olmayan Hristiyanlar da onunla birlik idiler. Gürcü Kralı bir kere daha bozguna uğratarak hazinesi, silahları, otağı, kıymetli eşyaları zapt olundu. Acara'ya çekilen kral oradan Abhazia'ya kaçmağa mecbur kaldı. Ahmed, yanında Gürcistan seferi sırasında elde ettiği zengin ganimetlerle Erran'a dönerken Türkmenlerden Ebu Yakub ve İsa Böri ile karşılaştı ve onları, yüklü oldukları büyük miktardaki altın ve serveti gösterip, Kralın yenildiğini ve Bizans ülkesine gitmek yerine ıssız ve zengin hazineler ile dolu Gürcistan ülkesine gitmeleri konusunda teşvik etti. Emirler, hemen yollarını değiştirerek S. Jean yortusu günü 24 Haziran 300-1080 de hızla Gürcistan içlerine kadar yayıldılar ardından bu iki kumandan Karadeniz'e kadar her tarafı istila ettiler. Asis-Fori bölgesi,⁷⁷ Klarjeti, deniz kıyısına kadar Şavşat, Ardanuç, Acara, Samtskhe, Karthli, ve Kutayis havalisini tamamen işgal ile maiyetlerindeki boyları buralara yaydılar ve bu bölgeler Türkler ile doldu. Türk kuvvetleri bir gün içerisinde Kutayis, Ardanuç ve Klarjeti bölgesindeki bütün manastırları yağmaladıktan sonra kışa kadar buralarda kalarak mağara ve ormanlarda saklanan bölge halkını öldürdüler. 1080 yılında yaptıkları bu ilk büyük seferden sonra kışı Moka'da geçiren Türkler bahar yaklaşınca yeni kuvvetlerle tekrar Gürcistan'a girdiler ve Çoruh Nehrinin kaynaklarını ve Trabzon'a kadar bütün sahil bölgesini ele geçirdiler.⁷⁸ Türk akınları ile iyice köşeye sıkışan ve bir kurtuluş yolu arayan Kral, soylulara danıştıktan sonra Melikşah'ın yanına gitmeye karar verdi ve 1088'de İsfahan'a Sultanın yanına gitti. Melikşah, Kaheti ve Hereti karşılığında Gürcü kralı yıllık vergiye mecbur etti ve böylece Türk-Gürcü barışı tesis edilmiş oldu. 1080-1088 yılları arasında Kartli ve Tao-Klarjeti bölgesinde yaşanan olaylar tamamen Kralın nasıl bir güç ile karşı karşıya olduğunu farkına varamamasından dolayı meydana gelmişti. Saltanatının

⁷⁴ **The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha**, text edit.: S.Qaukhchishvili, Trans.: Katharine Vivian, Amsterdam 1991, p.1,2; Kafesoğlu, **A.g.e.**, s.107; Erdoğan Merçil, **Selçuklular-Makaleler**, -Emir Savtegin- İstanbul 2011, s.81; Brosset, **A.g.e.**, s. 306; Thomson, **A.g.e.**, p.309; Tabakat-Nasiri, Melikşah'ın Memalik-i Rum'u ele geçirdiği ve Memalik-i-Türk ve Rum taraflarında bir çok gaza ve cihat yaptığını bildirmektedir. Tabakat-ı Nasiri, **Selçuklular**, Ter./Not.: Erkan Göksu, Tokat 2011, s.43;

⁷⁵ Sh. A. Meskiha, **An Outline of Georgian History**, Tblisi 1968, p.12; Peter B. Golden, "The Turkic Peoples and Caucasasia" **Nomads and their Neighbours in the Russian Steppe**, -Turks-Khazars and Qipchaqs- Variorum 2003, p.56,57.

⁷⁶ Cyril Toumanoff, Koul-Qveli- Koeul'in, Constantin Prographası'nda geçen Tyrokastron isimli yer olduğunu iddia etmektedir. Toumanoff, **A.g.e.**, p.494,945.

⁷⁷ Asis Fori bölgesi, Yukarı Tao'daki Tortum'un doğusunda Çoruh nehri vadisi ve Parhal Dağları yakınındaki bölge olan Asis'pori veya Arseats'p'or olarak ta bilir. T.A. Sinclair, **Eastern Turkey: An Architectural And Archaeological Survey C.II**, Londra 1989, p.32.

⁷⁸ Brosset, **A.g.e.**, s.306,307; **The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha**, p.2,3; Lordkiphanizde, **A.g.e.**, p.76; Vryonis, **A.g.e.**, p.283; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, s.79,80; Nikoloz Berdzenişvili -Simon Canaşa [İvane Cavahişvili], **Gürcistan Tarihi**, Çev.: Hayri Hayrioğlu, Sorun Yay., İstanbul 2000, s.136.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

sona yaklaştığı bir dönemde ülkesi neredeyse Türk yurdu haline gelmiş ve kendisi sadece Kaheti ve Hereti bölgelerini idare eden bir kral konumuna düşmüştü.⁷⁹

Ülke idaresinde pek te başarılı olamayan Kral Giorgi, 1089 yılında ülke yönetimini henüz 16 yaşındaki enerjik oğlu David'e bırakması için zorlandı. Kral David (1089-1125) tahta oturduğunda ülke büyük bir harabeye dönmüş ve birçok bölge konar-göçer Türklerin kontrolü altına girmişti. David iktidarının ilk yıllarında Kartli bölgesindeki Türk iskânını ve hâkimiyetini sona erdirip buralardan kaçıp dağlara sığınan Gürcü ahaliyi tekrar eski yerlerine döndürmek üzere harekete geçti. Bunun yanında Bizans ve Selçuklu modelinde güçlü ve merkeziyetçi bir devlet meydana getirmeyi amaçlayan David, ülkesini restore etmek ve genişletmek için hırslı ve istekli bir program takip etti. Bu sırada Melikşah'ın 1092 yılında ölümü Selçuklu devletinde iç karışıklılara neden oldu. Selçuklular arasındaki taht kavgasından ve Haçlı Seferleri'nin yarattığı kargaşa ortamından faydalanmaya çalışan Kral David, Haçlıların Antakya ve Urfa'yı ele geçirmesinin kendisine büyük bir avantaj sağlayacağını düşünerek Selçuklulara karşı harekete girişti. Kral, 1097'de Selçuklulara ödediği haracı kesti, bu diplomatik dilde savaş ilanı demekti ama sultan bu meydan okumaya karşı her hangi bir cevap vermedi. Ancak Kralda daha fazlasını yapmaya cesaret edemedi. Çünkü bunu yapabilecek kadar büyük bir orduya sahip değildi ve elindeki kuvvetler planlarını gerçekleştirmeye yetmiyordu. Kral, mevcut ordusu ile aynı anda hem kendisini korumayı, şehirleri ve kaleleri muhafaza etmeyi hem de bitmeyen savaşları sürdürmeyi başaramazdı. Ayrıca bu eksikliklere ek olarak sadece savaş döneminde ordu gönderen eristavlar her defasında kraldan gönderecekleri kuvvetler karşılığında yeni imtiyazlar talep ediyorlardı. Bu siyasi yapı içerisinde isteklerini gerçekleştirmeyeceğini anlayan Kral, Kuzey Kafkasya'da toplanmaya başlayan ve XII. yüzyılın başından itibaren yavaş yavaş Hristiyanlaşan Kıpçak unsurlar ile temasa geçmeye karar verdi. Bu sırada David, 1104'de Selçuklular ile giriştiği Ertsukhi savaşını kazanarak Kaheti ve Hereti'de kontrolünü sağladı.⁸⁰ Ardından Türklerin Gürcistan içlerine doğru sezonluk göçlerini durdurmaya çalıştı.⁸¹

1090-1110 yıllarında Karadeniz'in kuzeyindeki sahada Kıpçakların en kudretli oldukları devirde Kıpçak topluluklarının başında çok cesur ve kabiliyetli başbuğları vardı ve bunlar Bonyak (Benek), Tugorhan (Tugorkan) Altınapa (Altunopa) ve Şaruhan (Sharukan) idi.⁸² 1109 yıllarında Kıpçak başbuğlarının en kuvvetlisi olan Bonyak'ın Kiev arazisindeki bir çarpışmadan ölmesi, Şaruhan ile Tugorhan'ın sahneden çekilmeleri ve 1109, 1111, 1113 ve 1116 yıllarında Ruslar karşısında alınan mağlubiyetler Kıpçak camiasının zayıflamasına da sebep oldu.⁸³ Bu sırada Şaruhan'ın yerine geçen oğlu Atrak,⁸⁴ 1095-1096 tarihleri arasında Kıpçakların bir kısmını kavimlerinden ayırarak 750 km. doğuya göç ettirip Osetlerin yanına yerleştirdi ve böylece Kıpçaklarla güney komşuları Gürcüler arasında temaslar kaçınılmaz hale geldi. 1106'da Kral

⁷⁹ Brosset, **A.g.e.**, s.308,309; Lordkiphanizde, **A.g.e.**, p.77,78; Berdzenişvili – Canaşa, **A.g.e.**, s.136; Telliöglü, **Türk-Gürcü İlişkileri**, s.63; Allen, **A.g.e.**, s.94.

⁸⁰ Ertsukhi savaşı hakkında bk., Metreveli, **A.g.e.**, p.51-54.

⁸¹ Peter B. Golden, "Cumanica I: The Qıpcaqs in Georgia" **Nomads and their Neighbours in the Russian Steppe, Turks-Khazars and Qipchaqs- Variorum** 2003, p.57,61; Alexander Mikaberidze, **Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia**, (22 jul 2011), p.275; Lordkiphanizde, **A.g.e.**, p.95; Telliöglü, **Türk-Gürcü İlişkileri**, s.70; Golden, "The Turkic Peoples and Caucasia", p.59; Guili Alasania, "Gürcistan Kıpçakları", **Türkler**, C.II., Ankara 2002, s.794; Brosset, **A.g.e.**, s.319; Vryonis, **A.g.e.**, p.284.

⁸² **The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text**, Translated and Edited by Samuel Hazzard Cross and Olgerd P. Sherbowitz-Wetor, Cambridge, Massachusetts, 1953, p.179,183,196,203; Mustafa Safran, "Kuman/Kıpçaklar", **Türkler**, C.II., Ankara 2002, s.788.

⁸³ **The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text**, pp.180-205; Peter B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev.: Osman Karatay, Ötüken Yay., İstanbul 2012, s.290,291.

⁸⁴ Gürcistan Kroniklerinde ifade edilen Sarıkan'ın oğlu Atrak, Rus kaynaklarında geçen Saruhan'ın oğlu Otrak ile aynı kişi olması muhtemeldir. Golden, "The Qıpcaqs in Georgia", p.65.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

David, ilk eşinden boşandıktan sonra Kıpçak reisi Atrak'ın güzelliği ile ünlü kızı ile evlendi (1109-1110). Bu evlilik vasıtası ile Kıpçaklar ile Gürcüler arasında yakın münasebetler kurulmuş oldu.⁸⁵

Bu dönemde yaklaşık onbin kişiden oluşan bir Türk birliği Trialet'e geldi. Bu sırada Gürcü Kralı David maiyeti ile Naçarmagev'den ayrılarak Maslata bölgesine doğru yürüdü (1110). Burada yapılan savaşı kaybeden Türkler, çadır ve yüklerini geride bırakarak bölgeden uzaklaştılar. Kral, savaşın ardından ilerleyişine devam ederek Türklere karşı taarruza geçti ve Tao bölgesinde bulunan Göçebe Türklere saldırarak büyük bir ganimet elde etti. Kral David 1115 senesinde, Türk akınları için çok önemli olan Rostof'u aldı ve Türkleri kışlık karargâhlarından uzaklaşmaya mecbur etti. Büyük bir Türk kitlesi, kışın şiddetine ve dağ mevezilerine güvenerek çadırları ile Olur, Tortum, Narman ve Artvin'in Yusufeli ilçelerini içerisine alan Tao bölgesine gittiler. Kral askerlerine hazır olmaları doğrultusunda emir verdikten sonra kendisi Kutayis'e gitti. Kral, 1116 şubatında Kartlilere ve Meshlere, anlaştıkları zamanda Artvin, Şavşat, Ardanuç ve Borçka'yı içerisine alan Klarçeti'ye gitmeleri doğrultusunda emir verdi. Ardından Kral belirledikleri zamanda, bulunduğu mevkinden ayrılarak Çoruh Nehri vadisinde ilerlemeye başladı ve devamında Mart 1116'da Klarçeti'ye girdi ve burada bulunan Türk çadırlarına saldırdı.⁸⁶ Hatta bütün kuvvetlerini birleştiren daha da ilerleyerek Saltuk-İline girip Pasinler Ovası ve Kornifor Dağı'na (Allahüekber) dağılan ve hiçbir önlem almayı düşünmeyen Türklere saldırıp pek çoğunu öldürerek büyük bir katliam yaptı. Ardından Türklere ait olan atları, develeri, koyunları ve bütün mühimmatı alarak büyük miktarda ganimet ile bölgeden ayrılarak Çoruh Nehri boyundan geri çekildi. Kral 1116 seferi ile Tao ve Klarçeti bölgesini Türklerin elinden almış oldu.⁸⁷

Bu sırada Kıpçak başbuğu Atrak, Rus Knezi Vladimir Monomakh (1113-1125)⁸⁸ tarafından baskıya maruz kalınca 1118'de damadı Kral David'in daveti üzerine Gürcistan'a gitmeye karar verdi. David'in davetiyle ülkeye göç edenlerin sayısı kırk bin kişilik bir ordu çıkarabilecek boyuttaydı.⁸⁹ Önceden gelen beşbin kişilik ordu ile birlikte Gürcistan'daki Kıpçak aile sayısı kırk beş bine ulaştı ve bu ailelerin nüfusu takriben 200-225 bin kişi idi.⁹⁰ Bu göç harekâtı feodal Gürcistan tarihinin diplomatik-politik ve ekonomik olarak ivme kazanmasına sebep oldu. Kral, hem Kafkasya'da Gürcü hâkimiyetini kurmak hem de ülke içerisinde yönetimini sağlamlaştırmak, ayrıca planladığı fetih ve genişlemeyi gerçekleştirebilmek için bu kırk bin ailenin oluşturduğu askeri güce ihtiyacı vardı. 1118'de Kral, kuzey Kafkasya'dan gelerek yerleşen ve ona devamlı olarak ihtiyaç duyduğu insan gücünü sağlayan Kıpçak ailelerinden aldığı yardım sayesinde Gürcistan ordusunu yeniden düzenledi. Her Kıpçak ailesinin Kral'a hizmet için bir atlı asker göndermesine karşılık, Kıpçaklara yazlık-kışlık olmak üzere yurtluklar verdi. Ayrıca bu ordu paralı asker değildi, Kral tarafından silah ve atlar tedarik edildikten sonra yerleşmeleri ve göçebelik yapabilmeleri için güzel bölgeler verilmek suretiyle ödüllendirildi. Gürcistan içlerine yapılan bu Kıpçak harekâtı, dönemin şartlarında muhteşem bir nüfustu. Ayrıca savaşçı Kıpçak kabilelerden

⁸⁵ Akdes Nimet Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara 2002, s.84; Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihi'ne Giriş**, İstanbul 1981, s. 200; A. Bruce Boswell, "The Kipchak Turks", **The Slavonic Review**, School of East European Studies, V. 6.No, (London-Jun., 1927), p.77; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, s.112; Brosset, **A.g.e.**, s.319; Muallâ Uydu Yücel, **İlk Rus Yıllıklarında Göre Türkler**, TTK. Yay., Ankara 2007, s.62,63; Andrew .C.S. Peacock, "Georgia and the Anatolian Turks in the 12th and 13 th Centuries", **Anatolian Studies**, Vol.56 (2006), p.128; Peter B.Golden, "The Polovci Dikii" **Nomads and their Neighbours in the Russian Steppe**, - Turks-Khazars and Qipchaqs- Variorum 2003, p. 305; Alasania, **A.g.m.**, s.793; Ahmet Gökbek, **Kıpçak Türkleri, (Siyasi ve Dini Tarihi)**, Ötüken Yay., İstanbul 2000, s.65.

⁸⁶ Brosset, **A.g.e.**, s.317; **The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha**, p.16,17; **Juansher's Concise History of the Georgians**, p.110; Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2004, s.23; Vryonis, **A.g.e.**, p.284.

⁸⁷ Michael Pereira, **East of Trebizond**, London, 1971, p.72; Allen, **A.g.e.**, s.98.

⁸⁸ **The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text**, p.297.

⁸⁹ **Juansher's Concise History of the Georgians**, s.110; Tellioglu, **Türk-Gürcü İlişkileri**, s.74.

⁹⁰ Golden, "The Qipchaqs in Georgia", p.62; Alasania, **A.g.m.**, s.794.

oluşturulan düzenli bir Gürcistan ordusunun meydana getirilmesi, Kıpçak yerleşimi ve son olarak da Kıpçakların Hristiyanlaştırılması ile Gürcüleştirmeye çalışılması, bölge tarihi açısından meydana gelen diğer hiçbir olayla karşılaştırılamayacak kadar önemlidir.⁹¹

Sultan Melikşah'ın ölümü sonrası başlayan ve Sultan Muhammed Tapar'ın (1105-1118) son zamanlarına kadar süren Gürcü saldırıları, 1118 yılı itibarıyla Kıpçaklarında iştirak etmesiyle şiddetini artırarak devam etti. Kral, yeniden teşkilatlandırdığı ve büyük çoğunluğunu Kıpçaklardan oluşturduğu ordusu ile 1118'de Gannuh'dan Aras Nehri'ne doğru ilerledi, ardından nehri kıyısındaki Türklere saldırarak birçoğunu öldürdü ve büyük bir ganimet elde etti. 1120 yılında Kral tekrardan Kağızman-Pasin'inde bulunan Aşorn'a (Aşornek-Aşarunik-Kağızman Deresi)⁹² giderek Türkmenler üzerine saldırdı ve çok sayıda esir aldı.⁹³

1121 yılında Gürcü Kralı David'in Türk bölgelerine yaptığı akınlara bir son vermek isteyen Selçuklu Sultanı Mahmud, Artuklu Emir Necmeddin İlgazi'ye Gürcü seferine çıkmasını buyurdu. Bunun üzerine Emir İlgazi, 1120 yılında Bağdat halifesine ve Sultan Mahmud'a isyan ettikten sonra kaçarak kendisine sığınan Seyfüddeve Dübeys b. Sadaka'nın da bulunduğu bir ordu ile hareket etti ve yanındakiler ile Erzurum'a geldiğinde kadı ve vezirini burada bırakarak Kars'a doğru yoluna devam ederek Trialet bölgesine girip Tiflis'in güneybatısında bir günlük mesafedeki Didgori'nin yakınında bir ovaya karargâh kurdu. Bu sırada Aran ve Gence Meliki Tuğrul, Bitlis, Erzen ve Divin hakimi Togan Arslan'a da haber gönderip sefere iştirak etmesini ve Tiflis'in doğusundan gelmesini istedikten sonra Tuğrul, Gence tarafından, Togan Arslan ise Divin'den bölgeye doğru hareket etti. Tiflis'e doğru farklı rotalarda ilerleyen ordular Tiflis kapısı önünde toplanmayı kararlaştırmışlardı. Ancak Emir İlgazi, Melik Tuğrul ve Togan Arslan'ın orduları ile birleşmeden, 18 Ağustos 1121'de (12 Ağustos 1121)⁹⁴ Kral David'in komutasındaki Gürcü ve Kıpçak kuvvetleri ile Tiflis'e yakın Didgori isimli dar bir vadide karşı karşıya gelip savaş düzeni aldılar. Kıpçakların üstün başarıları sonucunda meydana gelen savaş sırasında İlgazi komutasında Türk birliği ağır bir yenilgi aldı. Gürcü-Kıpçak ordusunun 1120-1121 faaliyetleri sırasında Gence ile Kür ve Çoruh boylarındaki Tao-Klarceti bölümü Selçuklular elinden çıktı.⁹⁵ Saldırılarına ara vermeyen Gürcü Kralı 1122'de Türklerin elinde olan Tiflis'i kuşatarak aldı ve ardından şehirde

⁹¹ Peter B. Golden, "The Case of Pre-Chinggisid Rus' and Georgia" **Nomads in the Sedentary World**, England, Curzon 2001, p. 46; Metreveli, **A.g.e.**, p.81; Golden, "The Qipcaqs in Georgia", p.59,62,63; Telliöglü, **Türk-Gürcü İlişkileri**, s.75.

⁹² M.Fahrettin Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, İstanbul 1953, s.367.

⁹³ Brosset, **A.g.e.**, s.317.

⁹⁴ Metreveli, **A.g.e.**, p.90; Mikaberidze, **A.g.e.**, p.276.

⁹⁵ Süryani Mihail'e göre, 1021-1022, tarihinde Horasan sultanı, İberia üzerine bir general gönderdi. İberia kralı bunların içeri girince arkalarındaki bütün geçitleri kapattı ve hepsini kılıçtan geçirdi. **Süryani Patrik Mihail Vakainamesi**, s.69; Simbat Vekayinamesi'ne göre ise 1121-22 tarihinde Gürcü kralı Gazi denilen büyük İranlı emiri hezimete uğrattı. Emir 150 bin kişilik bir ordu ile Gürcistan'a yürümüşü, **Başkumandan Simbat Vekayinamesi**, s. 52; İbnü'l Ezrak, **Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısım)**, İnc./Not.: Ahmet Savran, Erzurum 1992, 34,35; **Smbat Sparapet's Chronicle**, s. 68; İbnü'l Adim, **Buygetü't-taleb fi Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi, (Seçmeler)**, Çev/Not/ Açk.: Ali Sevim, TTK. Yay., Ankara 1989, s. 145; Brosset, **A.g.e.**, s.322,323; İbnü'l-Esir, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.X, s.450; Abû'l-, **Abû'l-Farac Tarihi**, s. 357; Azimi Tarihi, **Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler**, s.53; Telliöglü, **Türk-Gürcü İlişkileri**, s.80; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, s.117; Vladimir Minorsky, "Caucasica in the History of Mayyafariqin", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies** Vol. 13, 1(1949), p.32; İbn Kesîr, **El Bidaye Ve'n-Nihaye**, C.XII., s.350-353; İbn Kalânîsî, olayları kısaca şöyle aktarmaktadır; Bu yıl (H. 515, 1121-1122) Durub'da Gürcülerin göründüğünü ve bunların Sultan Tuğrul'un arazisini işgal ettikleri rapor edildi. Halep kralı Artuk'un oğlu Emir Necmeddin'den, Türkmenlerden ve Dübes b.Sadaka b. Mazyad'dan yardım istendi. Onlar Tuğrul'un ricasını kabul etti ve ivedilikle büyük bir ordu ile ona katılmak için yola çıktılar. Gürcü orduları korkuya kapıldı, Müslümanlar onlara baskın yaptılar ve Durub'da onları kuşattılar; ama Gürcüler Müslümanları bozguna uğrattı, savaşta onları yendi ve birçoğunu öldürdüler. Bundan sonra Tiflis şehri üzerine ilerlediler ve orayı savaşıarak aldılar ve halkın birçoğunu öldürdüler. H.A.R.Gibb, M.A., **The Damascus Chronicle of The Crusades, Ext.and Trans from the Chronicle of İbn Al-Qalânsî**, London 1932, p164.

büyük bir katliam yaptı.⁹⁶ Selçuklu kuvvetlerinin Gürcü nüfuzunun etkin olduğu sahalarda başarısız olmasının ardından, Sultan Mahmud b. Muhammed (1118-1131), 1123 yılında Gürcistan seferine çıktı ve bir müddet bu bölgede kaldıktan sonra buradan ayrıldı.⁹⁷

1124 yılında Gürcüler Şirvan-Şah'ın ikametgâhı Gülistan sarayını işgalinin ardından, Dağıstan'da Şaburan şehirlerine hücum ettikten sonra Haziran ayında geri dönüşlerinde Javakhet'i, Göle'yi, Kornifor'u ve Pasinler'i alarak İspir'e ve Çoruh boylarına kadar gitti ve geçtiği yerlerdeki bütün Türkmenleri kılıçtan geçirdi veya esir aldı. Sonra oradan Oltu'ya geçerek şehri yaktı ve ardından Trialet'e geri döndü.⁹⁸ Oltu ve İspir ile Çoruh Boylarının Erzurum emirliğinden alınmasından sonra Müslümanlardan gereği gibi korunabilmesi için Kıpçaklar, Javakheti'den İspir'e kadar yeni aldıkları yerlere yerleşmeğe başladılar. 1124 yılı, Kıpçakların en geniş fetihler ile Yukarı Kür ve Çoruh boylarına rahatlıkla yerleştikleri bir dönemdir ve 1125 yılı itibarıyla Kıpçaklar bu bölgelere kendi fetih hakları olarak yerleşmişlerdi.⁹⁹ Hal böyle iken, Bagrathlıları yeniden Kür ve Çoruh boylarına hakim kılarak canlandıran ve onların Abhazia Kralı sıfat ve unvanına, Kartli, Kaheti, Somkheti, Tao ile Klarceti ve Şirvan Hakimi unvanlarını da katan Kıpçaklardır.¹⁰⁰

C: Türk Nüfusunun Tao-Klarceti Bölgesindeki Varlığı

Selçukluların 1048, 1054-55 ve 1056-57 yıllarındaki en erken seferleri Khaldia ve Tao'nun otlakları etrafında yoğunlaşmışken aynı şekilde Alp Arslan'ın hem 1064 hem de 1067 seferleri yine Tao ve Somkheti'nin yazlık otlakları yani yaylalarda, Kur nehrini boyunca Kaheti ve Kartli'nin güneyindeki, kışlık otlaklara, yani kışlak olarak bilinen bölgelerde yoğunlaşmıştı.¹⁰¹ Alp Arslan'ın 1064 seferinin Bizans İmparatorluğu ve Gürcistan üzerindeki etkileri büyük olmuştur. Bizans Devleti ile Gürcü ve Ermenilerin doğudaki askeri gücünü tamamen tükenme noktasına getiren Alp Arslan'ın 1064 seferi sırasında Doğu Karadeniz Bölgesi'nin en uç noktası olarak Artvin ve civarı da Sultanın hareket sahası içerisinde olmasından dolayı, sefer sırasında Türklerin eline geçen yerler arasında Artvin ve çevresi de bulunmaktadır. Konstaninos Dukas zamanında (1059-1067) yağma akınları ile başlayan ve fetihler ile devam eden Selçuklu yayılma döneminde, Bizans İmparatorunun doğu hududunu savunmayı tamamıyla ihmal etmesi sonucunda Türklerin akınları ile Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan halk, pek ağır şartlara tahammül etmek zorunda kalmıştır. Gürcistan'daki durum ise Bizans'ın konumundan daha ağırdır. Çünkü Selçuklu hâkimiyeti ile birlikte, bu ülkenin siyasi ve askeri vaziyetinin yanı sıra, sosyal yapısında da önemli değişiklikler başlamış, ülkenin nüfusunda büyük miktarda azalma olmuştur. Akınlar sebebiyle bölge halkı çevre memleketlere göç ederek ülkeyi boşaltmaya başlamıştır. Yerlerini terk eden halkı çiftliklerine döndürmek için krallar yoğun çabalar sarf etmiş ise de pek de başarılı olamamıştır. Bu sırada Kafkasya'ya gelen konar-göçer Türklerin bölgeye ulaşmasının ardından sürdürmüş oldukları

⁹⁶ Mateos, **Vekayi-Nâmesi**, s.269,270; Brosset, **A.g.e.**, s.324; İbnü'l Ezrak, 1153 yılında Tiflis ziyareti sırasında ki olayları aktarırken, Abhaziya Kralı David'in 1111 veya 1116 (505 veya 510) yılında büyük bir ganimetle Tiflis'e geldiğini şehri bir müddet kuşattıktan sonra surları yıkarak zorla şehri aldığını belirtmektedir. Ancak aynı eserde İlgazi'nin Tiflis seferi 515 (1121) de meydana geldiği anlatılmaktadır. İbnü'l Ezrak, **Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi**, s. 35,36; Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi**, s.195; Minorsky, **A.g.m.**, p.29.

⁹⁷ Brosset, **A.g.e.**, s.324; İbnü'l-Esir, **El-Kâmil fi't-Târih**, c.X, s.450.

⁹⁸ Ermeni Kronolojisinde Kralın, yukarı bölgeden (Taik-Tao) ilerleyerek bulduğu Türkleri imha ettiği, Basean (Pasinler) ve Sper'e (İspir) girdiğini ve Ağustos ayında büyük bir zaferle Gürcistan'a geri döndüğünü aktarılmaktadır. Thomson, **A.g.e.**, p.335,336; Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi**, s.196;

⁹⁹ Brosset, **A.g.e.**, s.326; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, s.25; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, s.119.

¹⁰⁰ Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, s.123.

¹⁰¹ Andrew C.S. Peacock, "Nomadic Society and the Seljuq Campaigns in Caucasia", **İran & Caucasus**, Vol. 9. No.2, 2005, p. 223; İbrahim Yılan'ın kendisinden yurt isteyen Oğuz boylarını Anadolu içlerine yönlendirmesi ve Sultan Tuğrul'un Anadolu seferi sırasında ordusunda kadın ve çocukların bulunması, artık Türklerin bu bölgelere yerleşmeye kararlı olduklarının kati bir göstergesidir.

göçebe hayat tarzı ve yaylak ile kışlaklarının arasında devamlı harekât halinde bulunmaları, bölgenin nüfus olarak yeniden hareketlenmesine yol açtı. Bölgeye gelen Türkler yaz aylarında yaylak olarak Ağrı Dağı'nın etekleri, Samtskhe, Şavşat ve Klarceti ile Tao Bölgesi'nde ki dağları, devamında ise hem Gürcü ordularının saldırılarından korunmak hem de kışlak olarak Tao Bölgesi'ni kullandılar. Ancak Tao Bölgesi, kış aylarındaki zor hava şartlarından dolayı devamlı bir şekilde Kışlak olarak kullanılmadı.¹⁰² Sultanın Aphazia ve Kartli seferleri sonucunda önceki dönemlerde büyük kitleler halinde Doğu Anadolu'ya giriş yapan Selçuklu Türkleri artık Doğu Karadeniz boyunca ilerlemiş ve bölgenin hızla Türkleşmesine neden olmuştur.

Kendinden önceki Selçuklu Sultanları zamanında olduğu gibi Melikşah döneminde de yapılan seferler, otlak arazisi olarak bilinen Tao ve Samsvilde etrafında yoğunlaşmıştı.¹⁰³ Büyük Türk Fethi olarak da adlandırılan 1080 yılındaki Selçuklu akınları Gürcüler için ağır sonuçlar doğurdu. Yoğun olarak tarıma dayalı ülke ekonomisi Selçuklular tarafından yapılan göçebe hayat tarzı ve yanlarında devamlı bulundurdıkları büyük hayvan sürüleri yüzünden büyük zarar gördü. Aynı zamanda yaşanan bu olaylar ülkenin sosyal ve ekonomik sistemini çökme aşamasına getiren bir tehlike doğurdu.¹⁰⁴ Melikşah dönemi seferler sırasında bölge halkı güvenli dağlık alanlara ve kalelere sığınmış, ülkedeki bütün düzlük alanlar Türkmenlerin yaylağı haline gelmişti. Hatta Ahmed'in seferi sırasında Asis-Fori Bölgesi, Klarceti, deniz kıyısına kadar Şavşat, Ardanuç, Acara, Samtskhe, Kartli ve Kutayis havalisi tamamen Türkler eline geçmiş ve bu bölgeler Türk boylarının yaylakları haline gelmişti. Zira Türkler, İlk kar yağana kadar buralarda kaldıktan sonra geri gidiyorlar ve bahar gelince yeniden gelerek bu bölgelerde kalıyorlar, kış gelince yine gidiyorlardı. Kaynağın aktardıklarından anlaşıldığı gibi büyük Türk kitleleri, özellikle Klarceti, Şavşat ve Ardanuç gibi bölgelerinde konar-göçer şekilde hayat tarzı sergiliyor, bu bölgeleri ise Yaylak olarak kullanıyorlardı.¹⁰⁵

Gürcü bölgelerinde kendinden önce başlayan Türk iskânını ve hâkimiyetini sona erdirip buralardan kaçıp dağlara sığınan Gürcü ahaliyi tekrar eski yerlerine döndürmek üzere harekete geçen Kral David, Selçuklulara haraç ödemeyi kestikten sonra Türklerin kışı Gürcistan'da geçirme alışkanlıklarına son vermek istediği bilinmektedir. Bu istekleri doğrultusunda David'in Selçukluları Avchala, Dighomi ve Kur Nehri'nin aşağı kısımları ile Rioni kıyılarındaki kışlaklarından mahrum ettiği iddia edilmesine rağmen¹⁰⁶ yine aynı kaynaktan anlaşıldığı gibi David döneminde, Göçebeler, bu bölgelerdeki sürekli yerleşim yerlerini etkilemeye devam etmişler, devamında terk edilmiş, harap olmuş bölgelere çadırlarını, aileleri ve çiftlik hayvanlarını yerleştirerek kullanışlı hale getirmişlerdir. Onlar kış geldiğinde hemen bölgeden ayrılır, yazın yüksel yerler ile kışın ovalar arasında hayvanları ve aileleri ile hızlı bir şekilde göç etmenin en güzel örneklerini sergiliyorlardı.¹⁰⁷ Kral David döneminde Türkler, daha çok kışlık otlak olarak bağbozumunda (Ekim) bütün kıtaları ile Somkheti'ye gider, ilkbaharda olduğu gibi kışın da çok güzel yerler olup otlaklar, çok miktarda odun ve su, bolca muhtelif av hayvanı bulunan, her bakımdan faydalı ve güzel yerler olan Tiflis'den Berza'ya kadar yayılırlar, Kur ve İori Nehri kıyılarında yerleşirlerdi. Sayısız at, koyun, katır ve deve sürüleri ile gelen Türkler, çadırlarını orada kuruyorlar ve hiçbir şeyden mahrum kalmaksızın avlıyorlar, rahatlık ve sevinç içinde tatlı bir hayat sürüyorlar, şehirler ile ticaret yapıyor ve aynı zamanda istedikleri zamanda bölge içerisinde dolaşarak gerekli

¹⁰² Peacock, "Nomadic Society and the Seljuq Campaigns in Caucasia", p. 221; Tellioglu, **Osmanlı Hâkimiyetine**, s.77-79; Brosset, **A.g.e.**, s.316; Allen, **A.g.e.**, p. 101; Tao bölgesindeki Parhal Dağlarında görülmeye değer yaylalar, doğuda Kaçkar Dağları ve iki üç günlük yürüyüş ile varılan Zigana Geçidine kadar gider ve ayrıca yoğun ağaçlı dağlar Karadeniz de Ardeşen'e kadar ulaşır. Djobadze, **A.g.e.**, p.178.

¹⁰³ Peacock, "Nomadic Society and the Seljuq Campaigns in Caucasia" p. 223.

¹⁰⁴ Meskhia, **A.g.e.**, p.13.

¹⁰⁵ Brosset, **A.g.e.**, 307; Vryonis, **A.g.e.**, p.284.

¹⁰⁶ Thomson, **A.g.e.**, p.317; Brosset, **A.g.e.**, s.311,312; Alasania, **A.g.m.**, s. 794.

¹⁰⁷ Speros Vryonis, "Nomadization and Islamization in Asia Minor", **Dumbarton Oaks Papers**, Vol. 29 (1975), p.51.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

ganimetleri alıyorlardı. Türkler, ilkbaharda da Somkheti ve Ağrı Dağı eteklerine çekilmeye başlarlar, bu güzel ve yeşil ovalardan yazın da büyük miktarda ot ve mambalar bulurlardı. Nüfuslarının çokluğundan dolayı hiç kimse onlara dokunamıyor veya bu bölgelerden uzaklaştırmıyordu.¹⁰⁸ Bununla birlikte 1110 yılında Mastata civarındaki savaş sırasında Tao bölgesinde konaklamış bulunan Türk kabilelerine ait binlerce çadırın bulunduğunu bildirilmektedir.¹⁰⁹ Gerek Mastata savaşından sonra gerekse Rustof'un alınmasına müteakip Türklerin kışlık karargâhlarından kral tarafından uzaklaştırıldıkları iddia edilmektedir. Ancak aynı kaynak Türklerin daha sonraki seferler ardından da Kışlık karargâhlarından mahrum kaldıklarına dair bilgiler vermekte, bu ise David'in Türkleri uzaklaştırma çabalarının uzun dönem sonuçsuz kaldığının bir kanıtı olarak gösterilebilmektedir.¹¹⁰

Kral David'in uzun uğraşlar sonucunda büyük Türk kitlelerini Tao-Klarceti bölgesinden uzaklaştırmış olmasına rağmen kısa zaman sonra bölge yeniden bir Türk zümresinin iskân yeri halinde geldi. Çünkü Kral David, yapacakları hizmet karşılığında, Kıpçaklara yazlık-kışlık olmak üzere yurtluklar vererek yerleşmeleri ve göçebelik yapabilmeleri için güzel bölgeler tahsis edip onları ödüllendirmişti. Bölgede bunlar yaşanırken 1125'de Vladimir Monomakh'ın ölümünün ardından Kıpçak reisi Atrak'ın mahiyeti ile Don nehri civarına geri dönmesi, yeni bir dönemin başlamasına neden oldu.¹¹¹ Çünkü Gürcistan'a gelen Kıpçakların bütün bir kısmı liderleri ile geri dönmemiş ve buralarda kalarak Yukarı-Kür ve Çoruh Boylarına yerleşmişlerdi. Doğu Anadolu'da Çıldır Gölü çevresindeki Kıpçaklar işte bunların halefleridir. Ayrıca Kırzioğlu'na göre, Kıpçakların yerleştiği yerler arasında Tao, Klarceti ve Şavşat'da bulunmaktadır.¹¹² Ayrıca Gürcü kaynağı, Kral David'in Tiflis'i zapt ettiği sırada Heret, Somkheti, Taşır, Javakheti, Aşağı Ardahan ve Ardahan kaleleri dışında hiçbir yerde halkın bulunmadığını hatta Tao bölgesinin Dimitri döneminde yeniden halk ile dolduğunu iddia etmiştir.¹¹³ Bu iddia, Kral David'in son dönemleri ile Dimitri zamanında, büyük bir çoğunluğu terk edilmiş bölgelere yeniden nüfus kazandırılması için katkıda bulunan ve sürekli olarak Hristiyanlaştırılması başarılan Kıpçak ve ailelerinin Tao ve çevresine yerleştirilmeleri ile açıklanabilir.¹¹⁴

Bu yerleşimlerin bir sonucu olarak, Ahılkelek, Ahıska, Ardahan, Oltu, Tortum Şavşat ve Artvin yerli halkının konuştuğu Türkçe, Kıpçak ağızına dönmüştür.¹¹⁵ Aynı şekilde özellikle Trabzon ağızlarında Kıpçak Türkçesi'nin izleri bu gün bile yaşamaktadır. Ayrıca yöredeki güneş duası, sayı kurmak gibi günümüzde de devam eden Şamanizm gelenekleri, bu gün Müslümanlığı

¹⁰⁸ Thomson, **A.g.e.**, p.323; Vryonis, **A.g.e.**, p.284.

¹⁰⁹ **Juansher's Concise History of the Georgians**, p.110.

¹¹⁰ Brosset, **A.g.e.**, s.316,317; Alasania, **A.g.m.**, s. 794.

¹¹¹ Atrak'ı geri götürmek için gelen kabiledaşları hiçbir netice elde edememişler, Bunun üzerine huzuruna gelen elçilerden biri ona bir demet kuru çimen otu göstermesi üzerine Atrak hemen otağını toplayıp Don nehri boylarına geri dönmüştür. L.N. Gumilev, **Hazar Çevresinde Bin Yıl**, Çev.: Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2003, s.270.

¹¹² Kurat, **A.g.e.**, s.84; Togan, **A.g.e.**, s. 200; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, s.112; Yücel, **A.g.e.**, s.62,63.

¹¹³ Brosset, **A.g.e.**, s. 339.

¹¹⁴ Vryonis, **A.g.e.**, p.285.

¹¹⁵ Gökbel, **A.g.e.**, s.160; Turgut Acar tarafından düzenlenen Artvin Ağızları haritasında dört ayrı bölgeye ayrılan Artvin ilinde, I. Grubu oluşturan Artvin Merkez, Ardanuç, Şavşat ve Yusufeli ilçelerinde Kıpçak özelliklerini görmek mümkündür. Turgut Acar, **Artvin ve Yöresi Ağızları**, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1972, s.31,22; Yusufeli ağızında, İstanbul Türkçesinde mevcut olmadığı için Gürcüce sanılan pek çok Kıpçakça kelime mevcuttur. Bunlar Oğuzca ile ortak kullanılan "şişek, şora tavarcuh, aluş, kete" gibi kelimelerdir. Bölgede Kıpçak varlığına bir kanıt olarak sunulabilecek kelimeler, Osoy -onun gibi tıpkısı-, Gadana- Köpeklerin boğazına takılan dişli halka-, Gatuh-Gatuh, Gatoh, Kıpçak Türkçesi sözlüğünde ekmekle beraber yenilen süt, yoğurt gibi şeylerdir. Kelime, Katık manasında olup Kıpçakcanın bir kalıntısıdır ve Kıpçak lehçelerinde "Yemek", "Yoğurt" ve "Ekşimiş Süt" manalarına gelmektedir. Sinan Uygur, "Yusufeli Ağızındaki Kıpçakça Kelimeler", **Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu**, İstanbul 2010, s.342,343; Geniş bilgi için bkz.: Erdinç Demiray, **Ahıska Türkleri Ağızı**, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2011.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

benimseyen Kıpçakların bir izi olarak hala bölgede yaşamaktadır.¹¹⁶ Hal böyleyken Gürcüce bilmelerinden dolayı bölgedeki Kıpçakların bir kısmı Gürcü olarak kabul edilmektedir. Ancak beyaz tenli, sarı saçlı, gök gözlü, uzun boylu, çengel burunlu Kıpçaklar, günümüz bu yöre insanının sarışın tipinde yaşamakta ve bu antropolojik özellikleriyle genelde esmer, siyah saçlı, ela gözlü, düz ve ince burunlu Gürcülerden kolayca ayırt edilebilmektedir. Günümüzde Müslümanlığı benimsemiş bir hâlde özellikle Artvin, Rize ve Trabzon'da Kıpçak antropolojik özelliklerine sahip Türkler çoğunluklardır.¹¹⁷

D: Sonuç

XI. yüzyılın başından itibaren İberia'daki bütün siyasi olaylara müdahil olarak yayılmacı bir politika izleyen Bizans İmparatorluğu, II.Basileios'un 1025 yılında ölümünün ardından bölgede sahip olduğu gücü yavaş yavaş kaybetmeye başladı. Ancak Bizans'taki taht değişikliği, İberia ve Kartli coğrafyasında önceden beri var olan siyasi çekişmelerinin yeniden gün yüzüne çıkmasını sağladı. Yeni İberia kralının küçük yaşta başa geçmesini fırsat bilerek taht mücadelesine girişen Orbelyan Liparit, kazandığı başarılarla hem İberia hem de Kartli'deki güçlü yöneticilerinden birisi haline geldi. Fakat IV. Bagrat ve Liparit arasındaki çekişme ve mücadeleler, bölgedeki istikrarsızlığın derinleşmesine sebep oldu. Yaşanan bu siyasi buhranlar, Bizans'ın bölgeye yeniden müdahale etmesine yol açmış ve İmparator, birbirleri ile mücadele eden iki İberia yöneticisine, anlaşma yapmaları konusunda telkinlerde bulunarak, yaklaşmakta olan Türk akınlarına karşı bir ittifak oluşturmaya çalışmıştır. Bu karışıklıklar arasında yeni ve daha etkin bir kuvvet Anadolu'ya giriş yaptıktan sonra Türkler, özellikle Pasinler savaşında aldığı başarı ile kendinden söz ettirmiştir. Uzun bir süre yağma ve ganimet amacı güden Türk akınları, Tao-Klarceti'ye kadar uzanmış ve bölgede yeni bir dönem başlatmıştır. Selçuklular, batıya doğru hareketlerinin ardından kısa zaman içinde Anadolu içlerine ve Karadeniz kıyısına kadar ilerlemiş ve karşılaştıkları bölge halkları üzerinde büyük bir üstünlük sağlayarak hâkimiyetlerini kabul ettirmişlerdir. XI. yüzyılın ikici yarısından itibaren bölgeye yönelen akınların amacında değişiklikler yaşanmış ve özellikle Sultan Tuğrul'un seferi sırasında Tao-Klarceti bölgesi ve Çoruh Havzası'nı takip eden akıncıların Trabzon'a kadar ulaşması artık ganimet değil de iskân ve yerleşme gayesi güdüldüğünün bir delilidir. Süryani Mihail, Türklerin özellikle, Karadeniz Bölgesi'nde yerleşme gayelerine değinerek, akıncıların, Karadeniz mıntıkasının bütün köy ve kasabalarını yağma ettiklerini ve buraların halktan boşaltılmış olduğu için, fırsattan istifade eden Türklerin bu boş alanlarda ikamet ettiklerini söylemiştir. Kısa zaman sonra Selçuklularda taht değişikliğinin yaşanmasının ardından, Sultan Alp Arslan, Gürcistan'a iki önemli sefer düzenlemiş, özellikle ilk sefer sonucunda bölgenin neredeyse tamamın Türkler eline geçmesi, artık Tao-Klarceti'de farklı bir yaşam tarzının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Konar-Göçer Türk kitleleri yeni fethedilen bölgelerde iskân ettirilmeye başlanması, Doğu Karadeniz coğrafyasında yaylak ve kışlak kültürünü doğururken, özellikle de Tao-Klarceti, sahil kıyısına kadar Türklerin dönem dönem yaylakları olarak kullanılmıştır. Türkler, ilkbaharda bölgeye geldikten sonra yaz boyunca hayvanları ile otlaklarda kalıyor ve ilk kar yağıp kış gelince de kışlaklarına geri dönüyorlardı. Gürcü kaynağının da dediği gibi, Ahmed'in seferi sırasında Asis-Fori bölgesi, Klarceti, deniz kıyısına kadar Şavşat, Ardanuç, Acara, Samtskhe, Kartli ve Kütayis havalisi tamamen Türkler eline geçmiş ve bu bölgeler Türk boylarının yaylakları haline gelmişti. Ancak bölgedeki Türk iskânı Gürcü Kralı David'i fazlaca rahatsız etmiş, Kral, uzun ve çetin mücadeleler sonucunda konar-göçer Türkleri bölgeden uzaklaştırmaya muvaffak olmuştur. Kısa süre iskândan mahrum kalarak ıssızlaşan Tao-Klarceti, Kralın daveti üzerine, XII. yüzyılın başlarında kırk bin ailelik Kıpçak nüfusunun, Kafkasların kuzeyinden geldikten sonra bölgeye

¹¹⁶ Günümüzde halen daha Rize ve çevresinde nişan veya düğünlerde gelin evine ilk defa gelen damada uygulanan davranışlar, Kıpçak ve çevrelerinde yaşayan halklarda sıkça karşılaşılan " güveye eziyet çektirme" geleneğinden kaynaklandığı bilinmektedir. Turgut Günay, **Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)**, Ankara 2003, s.24.

¹¹⁷ İbrahim Tellioglu, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler", **Karadeniz Araştırmaları**, S.5, Bahar 2005, 8,9; Gökbel, **A.g.e.**, s.160.

yerleşmesiyle, yeniden eski ve canlı günlerine geri dönmüştür. İşte bu göç ve iskân hareketi bölgenin bundan sonraki siyasi ve sosyo-ekonomik hayatını tamamen değiştirmiştir. Kıpçaklar yüzyıllar boyunca Gürcü siyasi hayatının vazgeçilmez bir parçası olarak yaşamlarını sürdürürken, özellikle Tao-Klarceti bölgesindeki iskânları sonucunda dil ve fiziksel özellikleriyle bölgede yaşayan toplumları derinden etkilemişlerdir. Günümüzde halen daha Artvin ve çevresinde yapılan ağız çalışmalarında Kıpçak etkilerini görmek ve yaşayan bölge halkının fiziksel yapıları tahlil edildiği zaman tipik Türk özelliklerine rastlamak mümkündür. Kaynaklar ışığında yapılan çalışma ve araştırmalar sonucunda Türklerin gerek konar-göçer kabileler sayesinde gerekse Kıpçak aileler vasıtasıyla bölgenin siyasi ve sosyal yapısına büyük etki ettiği sonucuna varılabilmektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Turgut, Artvin ve Yöresi Ağızları, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1972.
- Ahmed Bin Mahmûd, Selçuk- Nâme I, Haz.: Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.
- ALASANİA, Guili, “Gürcistan Kıpçakları”, Türkler, C.II., Ankara 2002, s.793-797.
- ALLEN, W.E.D., A History of The Georgian People, London 1932.
- _____, The “March-Lands of Georgia”, The Geographical Journal, Vol. 74, No 2 (Aug. 1929), pp. 135-156.
- Anonim Selçuknâme, (Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III) Nşr.: Feridun Nafiz Uzluk, Ankara 1952.
- Asolik, Histoire Universielle, (Étienne Asolik de Tarôn), Traduite de L’Arménien at Annotée, Par Frédéric Macler, Livre III, Paris 1917.
- Azimi Tarihi, Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler, Neş.: Ali Sevim, TTK. Yay., Ankara 2006.
- Başkumandan Simbat Vekayinamesi, Türkçeye Çev.: Hrand D. Andreasyan, T.T.K. Basılmamış Nüsha, İstanbul 1946.
- BEDROSIAN, Robert, Vardan Arewelts'i's Compilation of History, Long Branch, New Jersey 2007.
- BERDZENİŞVİLİ, Nikoloz – Canaşıa, Simon [İvane Cavahişvili], Gürcistan Tarihi, Çev.: Hayri Hayrioğlu, Sorun Yay., İstanbul 2000.
- BEYGU, Abdurrahim Şerif, Erzurum Tarihi, Abideleri, Kitâbeleri, İstanbul 1936.
- BOSWELL, A. Bruce, “The Kipchak Turks”, The Slavonic Review, School of East European Studies ,V. 6.No, (London-Jun., 1927), pp.68-85.
- BROSSET, Marie F., Gürcistan Tarihi, (Eski Çağlardan 1212 yılına Kadar), (Çev.: Hrand D. Andreasyan), Not.: ve Yay., Erdoğan Merçil, TTK. Yay., Ankara 2003.
- BROSSET, Marie F.,Collection D’Historiens Armeniens,-Samouel D’Ani, Tables Chronologiques- , S-Petersbourg,1876.
- CHAMİCH, Father Michael, History of Armenian, From B.C. 2247 to the of Christ 1780, or 1299 of the Armenia Era, Trans.:Johannes Avdall, Calcuta 1827.
- ÇİĞDEM Süleyman, “Urartu Krallığı’nın Doğu Karadeniz İlişkilerinde Diauehi Ülkesinin Rolü”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt IX, Sayı 1, Erzurum 2007.

- DEMİRAY, Erdiñç, Ahıska Türkleri Ağzı, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2011.
- DIAKONOFF, M.-M.Kashai, S., Geographical Namse According to Urartian Texts, Wiesbaden 1981.
- DJOBADZE, Wachtang, Early Medieval Georgian Monasteries in Historic Tao, Klarjet'i and Şavşat'i, Franz Steiner Verlag Stuttgart 1992.
- EDWARDS, Robert W., The Fortifications of Artvin: A Second Preliminary Report on the Marchlands of Northeast Turkey, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University 1986, Vol. 40, p. 165-182.
- FALLMERRAYER, Jakob Philipp, Trabzon İmparatorluğunun Tarihi, Ter.: Ahmet Cevat Eren, Yay/Haz.: Celalettin Yavuz-İsmail Hacitettahoğlu, Not.: İbrahim Tellioğlu, TTK Yay., Ankara 2011.
- FORSYTH, Jonh Harper, The Byzantine-Arap Chronicle (938-1034) of Yahya b.Sa'id al-Antaki, Vol. II, The University of Michingan 1977.
- GOLDEN, Peter B., "The Turkic Peoples and Caucasia" Nomands and their Neighbours in the Russian Steppe,- Turks-Khazars and Qipchaqs- Variorum 2003, p.45-67.
- _____ "Cumanica I: The Qıpcaqs in Georgia" Nomands and their Neighbours in the Russian Steppe,- Turks-Khazars and Qipchaqs- Variorum 2003, p.45-86.
- _____ "The Polovci Dikii" Nomands and their Neighbours in the Russian Steppe,- Turks-Khazars and Qipchaqs- Variorum 2003, p. 296-309.
- _____ "The Case of Pre-Chinggisid Rus' and Georgia" Nomands in the Sedentary World, England, Curzon 2001, p. 24-76.
- _____ Türk Halkları Tarihine Giriş, Çev.: Osman Karatay, Ötüken Yay., İstanbul 2012.
- GÖKBEL, Ahmet, Kıpçak Türkleri, (Siyasi ve Dini Tarihi), Ötüken Yay., İstanbul 2000.
- GREGORY, Abû'l-Farac (Bar Habraeus), Abû'l-Farac Tarihi, Süryaniceden İng. Çev.:Ernast A. Wallis Budge, Trk. Çev.: Ömer Rıza Doğrul, C.I., TTK. Yay., Ankara 1999.
- GROUSSET René, Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi, Çev.: Sosi Dalanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005.
- GUMİLEV, L.N., Hazar Çevresinde Bin Yıl, Çev.: Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2003.
- GÜNAY, Turgut, Rize İli Ağızları (İceleme-Metinler-Sözlük), Ankara 2003.
- Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed el-Kazvini Hamdullah Müstevfi, Nüzhet el-Kulûb, Trc.:Guy Le Strange, Edt.: Fuat Sezgin, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, Frankfurt 1993.
- Hamdu'llah Mustawfi -i- Qazwini, The Tarikh-i Guzide or "Select History", Compiled in A.H.730 (A.D.1330) And Now Abridged in English from a Manuscript Dated A.H. 857 (A.D.1453) Edward G. Browne, R.A.Nicholson, Leyden-London 1913.
- H.A.R.Gibb, M.A., The Damascus Chronicle of The Crusades, Ext.and Trans from the Chronicle of İbn Al-Qalânîsî, London 1932.
- HEWSEN, Robert H. The Geography of Ananias of Sirak (Asxarhac'oyc'), The Long and Short Recensions, Wiesbadan 1992.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- _____, Armenia A Historical Atlas, The University of Chicago Press, Chicago 2001.
- HOLMES, Catherine, Basil II and The Governance of Empire (976-1025), Oxford 2005.
- HONİGMANN, Ernst, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, Çev.: Fikret Işıltan, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul 1970.
- HÜBSCHMANN, Heinrich, Die Altarmenischen Ortsnamen, Amsterdam 1969.
- IOANNES Zonaras, Tarihlerin Özeti, Çev.: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008.
- İbnü'l Adim, Buygetü't-taleb fi Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi, (Seçmeler), Çev./Not./Açk.: Ali Sevim, TTK. Yay., Ankara 1989.
- İbnü'l-Esir, El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, Çev.: Heyet, Bahar Yayınları, İstanbul 1985.
- İbn Kesîr, El Bidaye Ve'n-Nihaye, Çev.: Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul 1985.
- İbnu'l-Ezrak, Meyyâfârîkîn ve Âmid Târîhi (Artuklular Kısım), İnc./Not.: Ahmet Savran, Erzurum 1992.
- İmad ad-dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî Al-Bundârî, Zubdat Al-Nusra va Nuhbat al 'Usra, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi), Çev.: Kivameddin Burslan, TTK. Yay., Ankara 1999.
- JACOB, Xavier, Les Turcs Au Moyen-Age, TTK. yay., Ankara 1990.
- John Skylitzes, A Synopsis of Byzantine History, 811-1057, Introduction, Text And Notes Translated By John Wortley, Cambridge University Press 2011.
- Juansher's Concise History of the Georgians, Trans.: Robert Bedrosian, New York, 1991.
- KAFESOĞLU, İbrahim, Sultan Melikşah, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1973.
- KAVRELİŞVİLİ, Rion, "Gürcistan Kralı IV. David Ağmaşenebeli'nin Tarihçisi (XII.YY) Tarafından Selçuklular Hakkında Verilen Bilgiler", I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu, Kayseri 27-30 Eylül 2010.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, Ani Şehri Tarihi (1018-1236), Ankara 1982.
- _____, Kars Tarihi, İstanbul 1953.
- KSENOPHON, Anabasis (Onbinlerin Dönüşü), Çev.: Tanju Gökçöl, İstanbul 1998.
- _____, Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, TTK Yay., Ankara 1992.
- KONUKÇU, Enver, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara 1992.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi- Alp Arslan ve Zamanı, TTK. Yay., Ankara 2001.
- KURAT, Akdes Nimet, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 2002.
- LANG, David Marshall, Eski Halk ve Ülkeler, Gürcüler, Çev.: Neşenur Domaniç, Ceylan Yay., İstanbul 1997.
- Lastivertli Aristakes, Patmut'ıwn Aristakisi Lastiverte'woy; Aristakes Lastiverte'i's History, trans.: Robert Bedrosian, New York 1985.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- Lastivertlı Aristakes, Patmut'ıwn Aristakisi Lastiverte'woy; Aristakes De Lastivert, Recit Des Malheurs De La Natiom Armenienne, trans.: Karen Yüzbashian, (Marius Canard-Haig Berberian) Bürksel 1973.
- LORDKİPHANİZDE, Mariam, Georgia in The XI-XII Centuries, Tbilisi 1987.
- MERÇİL, Erdoğan, Selçuklular-Makaleler, -Emir Savtegin- İstanbul 2011.
- MESKİHA Sh. A., An Outline of Georgian History, Tblisi 1968.
- METREVELİ, Rion, The Golden Age, Georgia from the 11 th Century to the First Quarter of the 13 th Century, Tbilisi 2010.
- Mevdûdî, Selçuklular Tarihi I., Çev.: Ali Genceli, Hilal Yay. Ankara 1971.
- Michaelis Attalioae, Historia, (Invent, Descript, Correct Immanuel Bekkerus), Bonnae 1853.
- MİKABERİDZE, Alexander, Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia, Vol. I, (22jul2011), <http://books.google.com.tr/books>.
- Mikhael Attaleiates, Tarih, Çev.: Bilge Umar, Ark. Sant. Yay., İstanbul 2008.
- Mikhail Psellos'un Khronographia'si, Çev.: Işın Demirkent, Ankara 1992.
- MİNORSKY, Vladimir, Studies in Caucasian History, Cambridge 1953.
- _____, "Caucasica in the History of Mayyafariqin", Bulletin of the School of Oriental and African Studies Vol. 13, 1(1949) pp. 27-35.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Câmîu'd-Düvel, (Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları), Yay.: Ali Öngül, İzmir 2000.
- Müverrih Vardan, Türk Fütuhâtı Tarihi, (889-1269), Çev.: Hrand D. Andreasyan, İ.Ü.E.F. Tarih Semineri Dergisi, c.I, Sayı:2, İstanbul 1937.
- PEACOCK, Andrew C.S. " Nomadic Society and the Seljuq Campaigns in Caucasia", İran & Caucasus, Vol. 9. No.2, 2005, p. 205-230.
- _____, "Georgia and the Anatolian Turks in the 12th and 13 th Centuries" , Anatoian Studies, Vol.56 (2006), pp.127-146.
- PEREİRA, Michael, East of Trebizond, London, 1971.
- RAPP, Stephan H., Studies in Medieval Georgian Historiography: Early Texts and Eurasian Contexts, Lovanı in Aedibus Peeters 2003
- Reşîdü'd-dîn Fazlullah, Cami'ü't Tevâti, Selçuklu Devleti, Çev.: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenga Yay., İstanbul 2010.
- SAFRAN, Mustafa, " Kuman/Kıpçaklar", Türkler, C.II., Ankara 2002, s.785-792.
- SEVİM, Ali, "Mir'âtü'z-Zaman Fî Târîhi'l-Âyân" Türk Tarihi Belgeler Dergisi, C.XIV, S:18, TTK.Yay., Ankara 1989-1992.
- SEVİM, Ali, "İbnü'l Cevzi'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485-13038-1092)", Türk Tarih Belgeleri Dergisi, C.XXVI, S: 30, TTK Yay., Ankara 2005.
- Sıbt İbnu'l Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular, Seçme, Tercüme ve Değ.: Ali Sevim, TTK Yay., Ankara 2011.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- SİNCLAİR, T.A., Eastern Turkey: An Architectural And Archaeological Survey, C.II, Londra 1989.
- Smbat Sparapet's Chronicle, Trans.: Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey 2005.
- SİHARULİDZE, Yuri - Manvelişvili, Alexandre - J. Gogebaşvili-Tsate Batsaşı-İvane Canavhişvili-Biçi Tezelişvili-Mihako Tseretli-Mariam Lortkipanidze, Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Haklarının Tarihi ve Kültürü, Çev.: Hayri Hayrioğlu, Sorun Yayınları, İstanbul 2005.
- Stephanos Orbelyan, Histoire de la Siounie, Trans.: Marie F. Brosset, Saint- Petersburg 1864.
- SUNY, Ronald Grigor, The Making of the Georgian Nation, Indiana University Press 1994.
- Süryani Patrik Mihail Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195), Türkçeye Çev.: Hrant D. Andreasyan, T.T.K. Basılmamış Nüsha, İstanbul 1944
- Şaduddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşır İbn 'Ali El-Hüseynî, Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye, Çev.: Necati Lügal, TTK. Yay. Ankara 1999
- ŞENGELİYA, N.N., "XI-XIII. Yüzyıl Gürcü Tarihçilerine Göre Selçuklular", Tarih İncelemeleri Dergisi, Çev.: Mehmet Mürselov, C. XXII, S: 2, Aralık 2007. s. 227-240.
- Tabakat-ı Nasiri, Selçuklular, Ter./Not.: Erkan Göksu, Tokat 2011.
- TELLİOĞLU, İbrahim, XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri, Serander Yay., Trabzon 2009
- TELLİOĞLU, İbrahim, Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler, Serander Yay., Trabzon 2007.
- _____, "Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler", Karadeniz Araştırmaları, S:5, Bahar 2005, s.1-10.
- TEZCAN, Mehmet, "Selçuklu Fethi Öncesi II. Basileios'un İberia Seferleri (1021-22) Sırasında Trabzon'daki İkameti ve Bu Seferlerin Türk Fetihlerine Tesirleri", Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu Kültür ve Tarih Sempozyumu, Türk Ocakları Yay 16-18 Mayıs 2006 Trabzon.
- The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha, text/edit.: S.Qaukhchishvili, Trans, Katharine Vivian, Amsterdam 1991.
- The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text, Translated and Edited by Samuel Hazzard Cross and Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor, Cambridge, Massachusetts, 1953.
- THOMSON, Robert W., Rewriting Caucasian History, The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicle, The Orginal Georgian Texts and The Armenian Adaptation, Oxford 1996.
- TOGAN, Zeki Velidi, Umumî Türk Tarihi'ne Giriş, İstanbul 1981.
- TOUMANOFF, Cyril, Studies in Christian Caucasian History, Georgetown University Press, Washington 1963.
- _____, "Amenia and Georgia", The Cambridge Medieval History, Vol. IV. The Byzantine Empire part I. Chapter XIV., Cambridge 1966, p.593-637.
- TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul 1998.
- _____, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Ötüken Yay., İstanbul 2004.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

-
- URAS, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yay., İstanbul 1987.
- Urfalı Mateos, Vekayi-Nâmesi (952-1336) ve Papaz Girgor'un Zeyli (1136-162), Çev.: Hrand D. Andriasyan, Not.: Edouard Dulaurer, M. Halil Yınanç, TTK. Yay., Ankara 2000.
- UYĞUR, Sinan, "Yusufeli Ağzındaki Kıpçakça Kelimeler", Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu, İstanbul 2010, s.341-344.
- VRYONİS, Speros, The Decline of Medieval Hellenism in Asia and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, London 1971.
- _____, "Nomadization and Islamization in Asia Minor", Dumbarton Oaks Papers, Vol. 29 (1975), pp.41-71.
- Yahya ibn Saïd al-Antākî, Histoire de Yahya-ibn-Saïd d'Antioche, continuateur de Saïd-ibn-Bitriq, Krachkovski I.(Ignati Iulianovich), Alexander Alexandrovich Vasiliev, Paris : Brepols, 2002.
- YİNANÇ, M. Halil, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, Anadolu'nun Fethi, İstanbul 1944.
- YÜCEL, Muallâ Uydu, İlk Rus Yıllıklarında Göre Türkler, TTK. Yay., Ankara 2007.

KIBRIS'TA BM TARAFINDAN GERÇEKLEŞTİRİLEN TOPLUMLARARASI GÖRÜŞMELERİN SAFHALARI VE ANALİTİK ÖZELLİKLERİ*

*Soyalp TAMÇELİK***

ÖZET

Bu araştırmada, BM'nin Kıbrıs'ta yönlendirdiği toplumlararası görüşmelerin analitik özellikleri ve safahatı ele alınmıştır. Buradan hareketle araştırmanın temel amacı, BM tarafından yapılanları ve müzakere sürecinde Kıbrıs'ta cereyan eden olayları incelemektir.

BM'nin 1959 Zürih ve Londra Antlaşmalarından sonra Kıbrıs'a bakış açısıyla toplumlararası çatışmaların başlamasından sonraki bakışı bir değildir. Zira BM, bundan böyle meselenin taraflarından birisi olmuştur.

Bundan hareketle Kıbrıs'ta taraflar arasında süren ve BM nezaretinde yapılan toplumlararası görüşmeler, uzun süreli olmuş ve inişli çıkışlı bir seyir takip etmiştir. Dolayısıyla toplumlararası görüşmelerde belirli özelliklerin olmadığını veya belirli tekniklerin uygulanmadığını söylemek mümkün değildir. Durum bu merkezde olunca kimilerine göre bu sürecin devam etmesinin, kimilerine göre ise kesilmesinin en iyi yol olduğu iddia edilmiştir.

Ancak Kıbrıs'taki taraflar, 1992 yılından sonra toplumlararası görüşme stratejilerinde birtakım değişiklikler yapmışlardır. Türk tarafı, Kıbrıs meselesinin *uluslararası forumlara götürülmeksizin* Ankara ve Atina'nın desteğinde ve toplumlararası görüşmeler yoluyla çözümlenmesini istemiştir. Rumlar ise toplumlararası görüşmelerin kesilmesinden ve Kıbrıs meselesinin uluslararası forumlara taşınmasından yana olmuşlardır. Böylece toplumlararası görüşmelerin tabii süreci, BM'den ziyade, AB nezdinde gelişmeye başlamıştır.

Buna göre BM de görüşmelerdeki stratejisini değiştirmiş ve 2002 yılından itibaren '*arabuluculuk*' ve '*iyi niyet*' misyonundan ziyade '*hakemlik*' sürecine geçen bir misyon takip ettiği görülmüştür.

Bu gerçekten hareketle araştırma, beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde BM nezaretinde yapılan toplumlararası görüşmelerin birinci safhası (1968-1974), ikinci bölümde 1975-1983 safhası, üçüncü bölümde 1983-1990 safhası, dördüncü bölümde 1990-2002 safhası, beşinci ve son bölümde ise 2002'den günümüze kadarki safhasının temel özellikleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Birleşmiş Milletler, Gali Plânı, Annan Plânı, Federasyon.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, El-mek: soyalp@hotmail.com

THE STAGES AND ANALYTICAL CHARACTERISTICS OF THE INTER-COMMUNAL

TALKS HELD THROUGH THE UNITED NATIONS IN CYPRUS

ABSTRACT

In this research, the analytical characteristics and stages of the inter-communal talks the UN conducts in Cyprus has been addressed. From this point of view, the main purpose of this research is to examine what was conducted by the UN and the events occurring in Cyprus during the negotiation process.

The UN's viewpoint on Cyprus following the 1959 Zurich and London Agreements is not the same as its viewpoint after the starting of inter-communal conflicts, because the UN has from then on become one of the parties of the issue.

However, after 1992, the parties in Cyprus have made various changes in their strategies of inter-communal talks. The Turkish side has wanted the Cyprus issue to be resolved with the support of Ankara and Athens and through inter-communal talks without being brought to international forums. On the other hand, the Greeks have opted for inter-communal talks being abandoned and the Cyprus issue being carried to international forums. Therefore, the natural course of inter-communal talks has started developing in the presence of the EU, rather than the UN.

Thus, the UN has also changed its strategy in the talks and as from 2002, is seen to pursue a mission that has passed to 'arbitration' rather than a mission of 'mediation' and 'good will'.

Based on this fact, the research is formed of five main sections. In the first section the first stage of inter-communal talks held in the presence of the UN (1968-1974), in the second section the stage of 1975-1983, in the third section the stage of 1983-1990, in the fourth section the 1990-2002 stage, and in the fifth and final section the main characteristics of the stage from 2002 until the present have been addressed.

Key Words: Cyprus, United Nations, Ghali Plan, Annan Plan, Federation.

Giriş

Birleşmiş Milletler'in (BM) Kıbrıs meselesine bakışı, dikkat çekici bir dizi olgunun ortaya çıkmasıyla değişmiştir. Özellikle 1959 Zürih ve Londra Antlaşmalarından sonra Kıbrıs'ın BM üyesi olarak bağımsız bir devlet sıfatını kazanması BM'nin Kıbrıs'a bakışı ile toplumlararası çatışmaların başlamasından sonraki bakışı bir değildir. Zira BM, 1964 yılından sonra bu meselenin içinde bizzat müdahil olmak durumunda kalmıştır.

Meseleye müdahil olan Türkiye ve Yunanistan ise 1960 öncesindeki tavrı, adadaki toplumların çatışmasını önlemek yönünde olmuştur. Bunun için de BM çatısı altında çözüm bulmaya çalışmışlardır. Ne var ki 1960 sonrasında Kıbrıs, kendini uluslararası camianın bağımsız

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

bir üyesi olarak gördüğünden, çözüm için yapılan önerileri *reddetme* ya da *kabul etme* hakkına sahip olmuştur (Tamçelik, 2008a:29). Buna istinaden Kıbrıslı Türkler, Rumların adadaki '*sui generis*' ortaklık yönetimini gözden geçirme emellerini yok edebilecek anayasal haklara sahip olduğunu düşünürken, Rumlar ise meselenin *Üçüncü Dünya* ülkelerinin desteğinde, *self-determinasyon* ve *insan hakları* perspektifine dayanarak, BM çatısı altında savunma imkânı elde etmişlerdir. Elde edilen bu imkânla Kıbrıslı Türklerle Rumlar, 1968 yılından beri kendi aralarında toplumlararası görüşmeleri sürdürmüşlerdir.¹

BM'nin nezaretinde başlayan toplumlararası görüşmeler, bugün de bir süreç hâlinde devam ettiği görülmüştür. Buna göre 1968 yılından itibaren başlayan bu süreci, *beş ana safhada* incelemek mümkündür:²

1. *Birinci Safha 1968–1974:* (Toplumlararası görüşmelerin başladığı tarihten 20 Temmuz 1974 müdahalesine kadar)
2. *İkinci Safha 1974–1983:* (Barış Harekâtı'ndan KKTC'nin ilânına kadar)
3. *Üçüncü Safha 1983–1990:* (KKTC'nin ilânından Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) AB'ye yaptığı tam üyelik başvurusuna kadar)
4. *Dördüncü Safha 1990–2002:* (AB müracaatından Annan Planı'na kadar)
5. *Beşinci Safha 2002'den günümüze kadar:* (Annan Planı'ndan günümüze kadar).

Bu araştırmada uygulanan yöntem konusuna gelince, konu esas itibarıyla süreç analizine dair bir yöntem uygulanmıştır. Dolayısıyla geleneksel hadise naklinin yerine, daha çok analitik tarih ikame edilmeye çalışılmıştır. Bu yöntemle, BM'nin Kıbrıs'ta yapılan toplumlararası görüşmelerin analitik değerlendirilmesi yapılacak ve adı geçen safhaların temel özellikleri gösterilecektir.

1. BM Nezaretinde Yapılan Toplumlararası Görüşmelerin Birinci Safhası (1968–1974):

1967 Kasım ayında, Lefkoşa ile Limasol arasında yer alan Boğaziçi ve Geçitkale köylerindeki silahlı çatışmadan sonra, Kıbrıs sorununa barışçı usullerle bir çözüm bulunması yolundaki çalışmalar, BM Genel Sekreteri U'Thant'ın girişimleri sonucunda 2 Haziran 1968 tarihinde başlamıştır (Keesing's Contemporary Archives, 1969:22657).

Ancak U'Thant, bu tarihten önce 9 Mart 1968 tarihinde Güvenlik Konseyi'nde yaptığı bir açıklamada nihai çözüme ulaşılması konusunda bir adım atılabilmesi için Kıbrıs'taki özel temsilcisi aracılığı ile Kıbrıs Türk ve Rum toplumunun temsilcilerini, Kıbrıs sorununda önerilerini öğrenmek için davet etmiş ve bu arada Türkiye ve Yunanistan'ın iki toplumu, '*uzlaşma ve anlaşma havasına*' girmesi için teşvik etmesini istemiştir (Tamçelik, 2008a:30).

Aslında 1968 yılının başlarında Türkiye Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile Yunanistan Dışişleri Bakanı Pipinellis, İsviçre'de gizli bir buluşma yaparak, Kıbrıs'taki her iki toplum arasında görüşmelerin yeniden başlamasına karar vermişlerdir. Bu mutabakatın neticesinde 1964'ten beri Türk liderliği ile görüşmeyi reddeden Makarios, bu politikasını bir tarafa bırakarak (Gürün, 1983:420), ön görüşmelere başlamak zorunda kalmıştır.

Bunun üzerine 1968'in Martında, o tarihte Türk Cemaat Meclisi Başkanı olan Rauf R. Denктаş ile Rum yönetiminin Başsavcısı Kriton Tornarites, Londra'da bir araya gelerek, toplumlararası görüşmelere temel olacak konuları belirlemeye çalışmışlardır (Cerrahoğlu, 1998:29). Buna göre ön

¹ 1968 yılında başlayan bu süreç için bkz... Greek Cypriot Anti-Federation Statements, 1998:1.

² Emekli Büyükelçi Yalım Eralp, bu safhayı dört ayrı bölümde değerlendirmektedir. Ancak Eralp'in tarihlendirme konusu yukarıdaki verilerden farklıdır. Bunun için bkz... Eralp, 2003:14.

çalışmalar tamamlandıktan sonra iki toplum arasındaki görüşmeler, 24 Haziran 1968 tarihinde başlamıştır (Necatigil, 1986:70).

Aslında bütün bu çabaların temel amacı, Zürih Antlaşması'nın uygulamada ortaya çıkan uyuşmazlıkların esaslarının saptanmasını ve bu esasların değiştirilmesi konusunda, iki toplum arasında bir anlaşmaya varılmasını sağlamaktır.

U'Thant'ın bu teşebbüsü üzerine Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf Denктаş ile Rum Temsilciler Meclisi Başkanı Glafkos Klerides, 2 Haziran 1968 tarihinde Lefkoşa'da ilk görüşmeyi yaptıktan sonra 5 Haziran'da Beyrut'ta tekrar bir araya gelmişlerdir. Bunu 24 Haziranda Lefkoşa'daki Ledra Palas Otelindeki buluşma takip etmiştir. Böylece 1963 yılında Türk-Rum halkları arasında başlayan ikili görüşmeler, BM gözetimine geçmiş ve çeşitli kesintilerle günümüze kadar devam eden toplumlararası görüşmelerin başlamasına neden olmuştur.

Ne var ki görüşmelerin başarıya ulaşabilmesi için Türkiye ve Yunanistan, görüşmelerin kamuoyunun olumsuz tesiri ve baskısı altında kalmaması için müzakerelerin gizli yapılmasını ve basına herhangi bir açıklama yapılmamasını kararlaştırmışlardır (U'Thant'ın Raporu, 1968:40-41).

Hâl bu merkezde olunca Beyrut görüşmelerinden sonra ilk resmi görüşme, 24 Haziran 1968 tarihinde Lefkoşa'da Ledra Palas Otelinde başlamıştır (Keesing's Contemporary Archives, 1969:22883; Keesing's Contemporary Archives, 1971:23635, 24041, 24117; Keesing's Contemporary Archives, 1973:24398, 24673-24674, 25033, 25367, 25700, 25979; Keesing's Contemporary Archives, 1974:26310, 26603).

Kıbrıs'a yeni bir düzen getirme amacıyla Rauf Denктаş ve Glafkos Klerides arasında başlayan toplumlararası görüşmeler, yaklaşık altı yıl kadar sürmüştür. Klerides, Türk tarafına 24 Haziran 1969 tarihinde bir öneri paketi sunmuştur. Türk tarafı ise kendi görüşlerini içeren öneri paketini 11 Ağustos 1969 tarihinde Rum tarafına iletilmiştir (Cerrahoğlu, 1998:29-30).

Bu görüşmelerde Klerides Atina'yla, Denктаş ise Ankara ile istişare hâlinindedir. Kaldı ki daha sonra Klerides öneri paketini Yunan hükümetiyle, Denктаş ise Ankara hükümetiyle birlikte hazırladığını açıklamışlardır. Karşılıklı görüş teatileri ve çözüme dair öneri paketlerinin sunulması, 1972 yılına kadar devam etmiştir. 1974 yılına geldiğinde ise en küçük bir mesafe dahi alınamadığı görülmüştür. Rumların gayesi, Türklere 1960 Anayasası'ndaki haklarını geri vermemek ve Türk toplumunu azınlık statüsü içinde tutulmasını sağlamaktır. Türklere göreyse böyle bir gayenin ilerisi mutlak Enosis'tir. Fakat 1968 yılında başlayan toplumlararası görüşmeler ilerledikçe Türk hükümeti, '*federal devlet politikasında*' değişiklikler yapma ihtiyacı hissetmiştir. Bu yeni politikanın adı, "*Bölge Muhtariyeti Esasına Dayanan Üniter Devlet*"tir (Tamçelik, 2008a:31). Bu bir çeşit '*kanton sistemi*' idi (Armaoğlu, 1989:801). Bu esasa göre Kıbrıs'ta tek bir devlet olacak,³ fakat bir kaç bölgede toplanmış olan Türkler, kendi bölgelerinin idarelerine sahip olacaklar ve kendi işlerini kendileri göreceklerdir. Dolayısıyla bu bölgelerin iç işlerine, Rumların müdahale etmesi önlenecektir.

Görüldüğü gibi 1968 yılında başlayan toplumlararası görüşmelerde Türk tezi, federasyon şeklinde ortaya çıkmıştır (Kıbrıs Sorunun Dünü ve Bugünü, 1995). Bilindiği gibi bu görüşmeler, 1971 yılının sonuna kadar çeşitli aralıklarla sürdürülmüştür.

1968-1971 yılları arasındaki görüşmeler ise üç aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşamada *yerel yönetimler* konusu ele alınmış ve ikinci aşamada *yasama, yürütme, yargı, polis ve temel haklar* konusunda görüş alış-verişinde bulunulmuş ve birçok belgeler teati edilmiştir.

³ 1970 yılında Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, ilke olarak '*yekpare devleti*' modelini kabul edebileceklerini açıklamıştır. Bunun için bkz... Sarıca, Teziç, Eskiuyurt, 1975:167-168.

Üçüncü aşama 1969 Ağustosunda başladığında ise Rumların aşırı sağcı EOKA-B isimli yeraltı teşkilâtı, adayı Yunanistan'la birleştirmek için faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır (Necatigil, 1986:70-71). Hâl bu merkezde olunca Türk toplumu bundan tedirgin olmuş ve toplumun geleceğine için güvencelerin artırılması talebinde bulunmak zorunda kalmıştır.

Bundan hareketle Büyükelçi Konstantin Panayotakos,⁴ Türklerin güvensizliğini şu şekilde dile getirmiştir:

“1968’de Denktas-Kleridis arasında başlayan toplumlararası görüşmeler, ne zaman olumlu bir sona doğru gitmişse, Makarios ateşli bir “Enosisçi” olarak sahneye çıkmış ve bütün çabaları baltalamakla kalmamış, ortalığı da bulandırmıştır. Bu davranış da Türkleri, haklı olarak bize karşı güvensizliğe itmiştir” (Başar, 1988:147).

Bunun üzerine 1971 yılında toplumlararası görüşmeler çıkmaza girince,⁵ BM Genel Sekreteri'nin önerisiyle Türkiye ve Yunanistan görüşmelere katılmaya karar vermişlerdir (Ülman, 1975:209). Özellikle anayasal sorunlar üzerinde yoğunlaşan bir dizi görüşmeden sonra olumlu denebilecek bir ilerleme kaydedilememiştir (Kranidiotis, 1975:28-30). 1972-1974 yılları arasındaki görüşmelere, Türkiye ve Yunanistan'dan uzmanların katılımıyla devam edilmiştir. Tahmin edileceği gibi bu görüşmeler, 15 Temmuz 1974 Rum/Yunan darbesine kadar sürmüştür.

BM Genel Sekreteri U'Thant dönemi boyunca (1961-1971), BM yetersiz ve kararsız bir liderlik tarafından yönlendirildiği için profesyonel bir kurum olan Sekreteryaya, oldukça itibar kaybetmiştir (Bitsios, 1975:134-135). Hatta U'Thant dönemi için BM Şartı'nı oluşturan prensiplerden tamamen uzaklaşarak, bazı politik çıkarlara uygun gelen davranışlarda bulunduğu dahi söylenmiştir (Hazard, 1991:74).

BM'nin daha sonraki Genel Sekreteri Kurt Waldheim'in, taraflara 18 Ekim 1971⁶ ve 18 Mayıs 1972 tarihlerinde sunduğu belge çerçevesinde, kendisinin de katılımıyla, 8 Haziran 1972'de Kıbrıs'ta genişletilmiş görüşmelere başlanılmıştır. Adı geçen görüşmeler, 18 Haziran 1974 tarihine kadar devam etmiştir. Taraflar hemen hemen hiçbir konuda uzlaşmaya varamamışlardır. Aslında tarafların bu uzlaşmazlığı, Demirel tarafından şu sözlerle değerlendirilmiştir: *“Kıbrıs sorunu, birçok ülkeyi ve tarafı ilgilendiren bir meseledir. Bu yüzden sadece bir tarafın isteklerinin göz önünde bulundurulmasıyla çözümlenmesi mümkün değildir”* (Bölükbaşı, 1988:147, 171).

Gerçekten de bu sorun, ilgili bütün tarafların meşru çıkarları ve hakları dikkate alınarak çözümlenebilecektir. Ancak bu meselede buna dikkat edilmediği için böyle olmamıştır. Aslında belirli dönemlerde barışçı çözüme çok yaklaşılmışsa da Makarios, görüşmeleri 1972'de sekteye uğratmıştır. Bu durum, daha sonra Klerides tarafından da 3 Nisan 1975 tarihli 'Cyprus Mail' gazetesinde açıklanmıştır (Ertekün, 1984:21).

⁴ Konstantin Panayotakos, aslında sıradan bir Büyükelçi değildir. 1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanlığı'nı kuran bir diplomattır. Kıbrıs'ta elçilik görevinde bulunmuştur. BM'de Yunanistan'ı temsil etmiş ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olarak görev yapmış değerli bir diplomattır.

⁵ İkili görüşmeler, hiçbir netice alınmadan 20 Eylül 1971 tarihinde kesilmiştir. Kesilme sebebi Makarios'un 14 Mart 1971 günü Yalusa köyünde yaptığı bir konuşmada *“Kıbrıs Grek'tir. Kıbrıs tarihin başlangıcından beri Grek'tir ve Grek kalacaktır. Onu bir bütün ve Grek olarak teslim aldık ve o şekilde muhafaza edeceğiz. Bir bütün ve Grek olarak Yunanistan'a teslim edeceğiz”* demiş olmasıdır. Türk görüşmeciler, bu konuşmanın ne manaya geldiğini resmen sormuşlar ve tatminkâr bir cevap alamayınca görüşmelere son vermişlerdir. Bunu için bkz... Gürün, 1983:421.

⁶ 18 Ekim 1971 tarihinde BM Genel Sekreteri, ilgili bütün taraflara gönderdiği bir muhtıra ile toplumlararası görüşmelerin, kendi özel temsilcisi ve Türkiye ile Yunanistan'ın birer anayasa uzmanının katılımıyla, genişletilmiş bir şekilde yeniden başlatılması teklifini ileri sürmüştür. Bu teklif, ilgili taraflarca kabul edilmiştir. Ancak Makarios'un Çekoslovakya'dan silah ve mühimmat ithal etmekte olduğunun ortaya çıkması üzerine genişletilmiş görüşmeler ancak 8 Haziran 1972 günü başlatılabilmektedir. Bunun için bkz... Gürün, 1983:420-421.

Buna rağmen Amerikalı yöneticiler, BM gözetiminde gerçekleştirilen toplumlararası görüşmeleri onayladıklarını ve devlet olarak desteklediklerini sık sık ifade etmişlerdir. Çünkü toplumlararası görüşmelerle Kıbrıs meselesinde durağanlık olması, Amerika'nın bölgesel çıkarlarına uygun düşmemektedir.⁷ Aslında Kıbrıs Türk ve Rum temsilcileri arasında gerçekleştirilen toplumlararası görüşmelerde kalıcı bir çözüme ulaşılamaması, Amerika'nın bölgesel çıkarları açısından kaygı vericidir. Zira Amerikalılar, geçen zamanın meseleyi kronikleştirmesinden ve beklenmedik bir anda Batı ittifakını zora sokmasından çekinmektedirler. Bu yüzden kısa bir süre içinde anlaşamadıkları takdirde, aralarında çıkacak sıcak bir çatışmaya müdahale edemeyeceklerini söyleyerek, tarafları korkutmaya ve kendi başlarına kalabilecekleri izlenimi vererek, çözüm yolunda adım atmalarını sağlamaya çalışmışlardır (Attalides, 1979:103).

Hâl böyle olunca 1968-1974 dönemini 'ikili ve genişletilmiş toplantılar' (Sönmezoğlu, 2000:100) safhası olarak değerlendirmek mümkündür.

Tarafların bu dönemdeki resmî pozisyonlarına bakıldığı zaman şunu söylemek mümkün olacaktır. Buna göre 1968-1974 arasında yapılan toplumlararası görüşmeler, iki tarafın yasama, yürütme ve yargı konularında çatıştıkları ve özellikle yerel yönetimler konusunda çok ciddi sıkıntılar yaşandığı görülmüştür (Bilge, 1975:178-180; Polyviou, 1976:6; Polyviou, 1980:39).

Rumlar, tezlerini uluslararası hukuka dayandırarak uluslararası kamuoyunu ikna etmeye çalışmışlardır. Ancak Rum temsilcilerinden hiçbiri, uluslararası hukuku kullanmışlarsa da toplumlararası görüşmeleri sürdürmek için istekli davranmamışlardır. En kıdemli ve deneyimli müzakerecilerden Başsavcı Criton Tornaridis bile, sürekli olarak anayasa ve anlaşmaların çalışmazlık ilkesine atıfta bulunarak müzakerelerde isteksiz davranmıştır (Stavrinides, 1975:38). Aynı zamanda Tornaridis'i, diğer Rum hukukçular da desteklemiştir.

Kaldı ki Makarios da toplumlararası görüşmeler devam ederken, Enosis'i hedeflediğinden görüşmelerin kalıcı bir çözüme ulaşmasını istememiştir. Özellikle 'salam politikası' uygulayarak, sürekli olarak taviz koparmaya çalışmıştır (Alasya, 1993:535). Böylece uzun vadeli mücadele taktiği ile etnik arındırma yolunu takip etmiştir.

Toplumlararası görüşmelerin gelişim sürecinden Makarios ve Yunanistan'ın, Enosis'i engelleyecek herhangi bir çözüm önerisine imza atmayacağı (Eroğlu, 1975:234; Cyprus, 1977:12-13) ve Enosis'i, BM'nin aracılığı ile gerçekleştirmek istediği anlaşılmaktadır (Necatigil, 1998:83).

Türk tarafının resmî pozisyonu ise bağımsız ve üniter bir devlet oluşturma temelinde, yeni bir anayasal sistem kurmak için görüşmelere davet etmektir. Aynı zamanda Anayasa ve Garanti Antlaşması söz konusu olduğunda 'packta sunt servanda' (uluslararası antlaşmalara saygı) prensibinin (Stavrinides, 1975:59), Rumların ileri sürdüğü nedenlerden dolayı terk edilemeyeceği üzerine inşa edilmiştir.

2. BM Nezaretinde Yapılan Toplumlararası Görüşmelerin İkinci Safhası (1975-1983):

Türkiye'de 26 Ocak 1974 tarihinde Ecevit Hükümeti kurulmuştur. Hükümet programında ise "Kıbrıs'ta federatif bir sistemin gerçekleştirilebileceği" (Gürün, 1983:71) hususu vardır.

Bunun üzerine 2 Nisan 1974 tarihinde yapılan müzakerelerde Klerides, Denktaş'tan "Kıbrıs'ta federatif bir sistem istemediği" yolunda bir açıklama yapmasını rica etmiştir. Ancak BM temsilcisi Tafall ile Yunanlı anayasa uzmanı Dekleris'in "karşılıklı teati edilen belgeler dışında, herhangi bir talep yoktur" (Gürün, 1983:71) şeklindeki uzlaştırıcı formülünü kabul etmeyen Klerides, görüşmeleri

⁷ Amerika'nın Kıbrıs'taki çıkarları için bkz... Coufoudakis, 1977:119-120, 123; Attalides, 1979:153; Stern, 1977:91, Aktaş and Tamçelik, 2011:63-76.

kesmiştir. Ancak daha sonraları, görüşmelerin bizzat Makarios tarafından alınan bir kararla kesildiği anlaşılmıştır.

Aslında BM Genel Sekreteri'nin müzakere sürecine müdahil olması, toplumlararası görüşmelerin yeniden başlamasına neden olmuştur. Bu yüzden ki ilk toplantı, 11 Haziran 1974 tarihinde yapılmıştır. Buna müteakip görüşmeler 9 Temmuz 1974 tarihine kadar devam etmiştir.

Türk tarafının, görüşülen konular arasında 'yerel özerkliğe' dair güvence vermesi üzerine, müzakereler yeniden başlamıştır. Rum tarafına göre adı geçen özerkliğin, 'üniter devlet esasını koruyacak' şekilde olmasına dayanmaktadır (Tamçelik, 2008c:33). Aslında Rumlara göre "devlet içinde devlet oluşturacak" veya "bölücü ve ayırıcı unsurlara dayanan" (Necatigil, 1986:71) yeni bir çözüm biçiminin kabul edilemeyeceği devamlı olarak dile getirilen bir konudur.

Kıbrıs'ta 15 Temmuz 1974 tarihinde Makarios'a karşı bir darbe gerçekleşince, toplumlararası görüşmeler bir kez daha akamete uğramıştır. Aslında darbenin sebebi, Makarios'un 4 Temmuz 1974 tarihinde Yunan Devlet Başkanı General Gizikis'e yolladığı mektup gösterilmiştir.⁸ Ancak darbenin sebebi her ne olursa olsun sonucu her şeyden çok önemlidir. Zira Türk Silahlı Kuvvetleri, 20 Temmuz 1974 tarihinde Garanti Antlaşması'nın 4. maddesine izafeten adaya müdahale etmek zorunda kalmıştır.

Bu sonuçtan sonra garantör devletlerin dışişleri bakanları, Kıbrıs'ta dengeli bir çözüme ulaşılabilmesi için sayısız formüller üzerinde görüşürlerken, Kıbrıs Türk ve Rum liderleri hiçbir toplantıda yer almamaktadır. Çünkü Cenevre'de aranan mutabakat, Kıbrıs sorununa 'nihaî bir çözümün' (Tamçelik, 2008a:34) bulunması değildir.

Aslında Cenevre'de Türkiye ve Yunanistan'ın karşılıklı önerileriyle sonuca ulaşamayınca, Callagan'ın iştiraki ile üçlü toplantılara geçilmiştir. Bunun üzerine hazırlanan tasarı, Türk ve Yunan hükümetlerinin onayına sunulmuştur. Türk hükümeti, Türk tarafı için tatmin edici bir nihaî çözüm bulunmadıkça, askerî kuvvetlerinin çekilmesinin mümkün olamayacağını, yapılan ikmal ve takviyelerin tartışma konusu yapılamayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine toplantı sırasında havası bir hayli gerilmiştir. Ancak Kissinger'in arabuluculuğu ile 30 Temmuz 1974 tarihinde Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin Dışişleri Bakanları arasında *Cenevre Antlaşması* imzalanmıştır (Göktaş, 1990:117-118).

İlginçtir ki Türk tarafı, Barış Harekâtı'nı müteakip Cenevre görüşmelerinde *çok kantonlu federasyon*⁹ tezini savunmuştur. Ancak bu tez, Rum/Yunan cephesince reddedilmiştir. Fakat yine de 30 Temmuz 1974 tarihli Birinci Cenevre Antlaşması, Kıbrıs Türk toplumu açısından siyasetî bir başarının sağlanmasına neden olmuştur. Bu başarı, Kıbrıs Cumhuriyeti'nde fiilen Kıbrıs Rum toplumu

⁸ Makarios, bu mektubunda, EOKA-B örgütünün kendisi aleyhinde çalıştığını, Atina'ca finanse edildiğini, direktiflerini de Atina'dan aldığını, Atina'daki askerî rejimin, örgütü resmen desteklediğini, ele geçen bazı belgelerin bu hususu açık şekilde ortaya koyduğunu, bu belgelerde el yazısının kime ait olduğunu bilindiğini, Millî Muhafız Ordusu'nun, örgütün gayri meşru faaliyetlerinin merkezi hâline geldiğini belirttiikten sonra, Millî Muhafız Birliklerinde görev yapan Yunanlı subayların geri çağırılmasını istemiştir. Bunun için bkz... Gürün, 1983:421-422.

Ayrıca Makarios'un Gizikis'e yazdığı mektupla ilgili bilgi için bkz... "Archbishop Makarios, The Letter Sent by Archbishop Makarios to The President of The Greek Republic, General Phaedon Gizikis", KKTC Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Dosya: Makarios'un Belgeleri, Tarih: 2 July 1974; Alasya, 1992:537-538; Halley, 1985:12-13.

⁹ Türk tarafı, sıkıntılı bir konu olan 'çok bölgeli federasyon' önerisinde bulunmuştur. Bu öneriye göre Lefkoşa-Girne-Mağusa kesiminden başka Larnaka, Baf, Poli, Lefke gibi Türk nüfusunu yoğun bulunduğu bölgelerde, özerk Türk yönetimleri kurulacaktır. Bunlar, Rum yönetimindeki kesimlerle birlikte, bir federal çatı altında toplanacaktır. Böylece hiç kimse yerinden, yurdundan ve evinden edilmeden, Kıbrıs'ta federal çözüm uygulanabilecektir. Bu teklif, Klerides ve Mavros tarafından reddedilmiştir. Kıbrıs'ta uygulanması düşünülen kantonal sistem ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz... Weintal and Bartlett, 1967:30; Adams and Cottrell, 1968:65-77; Birand, 1975:196, 253-256, 286; Ecevit, 1984:15-18; Armaoğlu, 1989:791; Gürün, 1994:173, 413; "Kıbrıs Sorunun Dünü ve Bugünü", 1995; Tülümen, 1998:81.

ile Kıbrıs Türk toplumuna ait olmak üzere iki özerk (otonom) yapının var olduğunun tescil edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Kıbrıs'ta kurulacak yeni anayasal hükümetin, bu iki otonom yönetim taraflarından kurulacağı da teyit edilmiştir.

6 Eylül 1974 tarihinden itibaren Kıbrıs'ta Denктаş-Klerides görüşmeleri yeniden başlamıştır. Ancak Makarios'un Aralık ayında adaya dönmesi ile görüşmeler yeniden kesilmiştir. Bunun üzerine Kıbrıs Türk tarafı, ileride kurulacak muhtemel bir federasyonun Kıbrıs Türk kanadını oluşturmak için 13 Şubat 1975 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni (KTFD) kurmuştur. KTFD'nin ilânını takiben toplanan BM Güvenlik Konseyi 12 Mart 1975 tarihinde, sorunun çözümünü sağlamak üzere BM Genel Sekreteri'ne iyi niyet misyonunu yükleyen ve KTFD ilânını kınayan 367 sayılı kararı kabul etmiştir (Yearbook, 1975:297-298).

Aslında BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet görevi, arabuluculuk ve hakemlikten çok, tarafları müzakere sürecinde bir araya getirmekle ve görüşmeleri kolaylaştırmakla sınırlıdır. Buna karşın Makarios, KTFD'nin ilânı üzerine iki toplum arasındaki görüşmeleri yeniden kestğini ve BM'ye şikâyet edeceğini açıklamıştır.

20 Şubat 1975 tarihinde Güvenlik Konseyi, Makarios'un müracaatını ele almış ve bunun sonucunda görüşmeler yeniden başlamıştır. Ancak görüşmeler, 12 Mart 1975 tarihine kadar devam etmiştir. Aslında alınan karar gereği Genel Sekreter'in görevi, iki toplum liderini bir araya getirip, görüşmelerin yeniden başlatmasıyla sınırlıdır.

Bu karardan sonra Denктаş ile Klerides arasındaki görüşmeler, Viyana'da başlamıştır. İlk görüşme 28 Nisan 1975, ikincisi 5 Haziran 1975, üçüncüsü 2 Ağustos 1975 ve dördüncüsü 17 Şubat 1976 tarihinde Viyana'da yapılmıştır (Gürün, 1983:431). Ancak Türk Barış Harekâtı'ndan sonra yapılan toplumlararası görüşmeler, artık farklı bir çerçeve içerisinde yürütülmekte olduğu görülmüştür. Buna göre hedef, Kıbrıs'ta federasyon çerçevesinde çözüm biçiminin *nasıl olacağıyla* ilgilidir (Tamçelik, 2008a:35).

Bununla ilgili olarak BM Genel Sekreteri'nin denetiminde başlayan üçüncü tur Viyana görüşmelerinde belli bir anlaşmaya varılmış ve bu anlaşmaya göre Rumların güneye, Türklerin ise kuzeye göç etmesi sağlanmıştır.¹⁰ Böylece BM askerleri, iki toplumu ayıran tampon bölgeye yerleşmiş ve toplumların birbirinden ayrılması iyice keskinleşmiştir. Aynı zamanda iki tarafın kendi bölgesinde ve etkili bir şekilde kendi yönetimlerini oluşturmalarının da yolu açılmıştır.

28 Nisan 1975 tarihinde başlayıp, 21 Şubat 1976 tarihine kadar çeşitli aralıklarla devam eden görüşmelerin dördü Viyana, birisi New York'ta gerçekleştirilirken, ilk beş turunda (Ertekün, 1981:35-43; Oberling, 1997:159-161) Türk tarafı, sorunun nihaî çözümüne kadar '*Geçici Ortak bir Hükümet*'in (Ertekün, 1981:273-274) kurulmasını önermiştir. Buna göre nihaî çözüm için oluşturulacak yeni yapının *iki toplumlu, iki kesimli ve gevşek bir merkezî yönetime* sahip olması gerektiği vurgulanmıştır (Tamçelik, 2008a:35).

8-10 Eylül 1975 tarihlerinde New York'ta yapılan başarısız dördüncü turun ardından, 17-21 Şubat 1976 tarihlerinde gerçekleştirilen beşinci tur görüşmeleri sırasında Denктаş ile Klerides "*altı haftalık bir süre içinde, Kıbrıs meselesinin bütün yönlerini kapsayan yazılı önerileri teati etmeyi, durumun, sınırlar ve toprak talepleriyle ilgili yönlerinin yanı sıra anayasal yönü ile ilgilenecek özel komiteler kurulmasını*" (Sönmezoğlu, 2000:105) kabul etmişlerdir. Fakat bu çerçevede Klerides,

¹⁰ Viyana'da yapılan 30 Temmuz-2 Ağustos 1975 tarihleri arasındaki üçüncü tur görüşmede '*Nüfus Mübadelesi Anlaşması*'na varılmış ve bu anlaşmanın Eylül ayı içerisinde BM gözetiminde fiilen uygulanmasıyla Güney'de kalmış 8.000 kadar Türk kendi arzularıyla Kuzey'e geçmiş, Kuzey'de kalmış Rumların birçoğu da kendi arzularıyla Güney'e gönderilmişlerdir. 1974 olayları ve sonrasında Güney'den Kuzey'e geçmiş Kıbrıslı Türklerin toplam sayısı 65.000 civarındadır. 1975 Nüfus Mübadelesi Anlaşması için bkz... Ertekün, 1979:7; Ertekün, 1984:25-44; Plümer, 1988:24; Alasya, 1993:90; Stephen, 1997:48-49; İsmail, 1998:159; Tamçelik, 2012b:227-252.

Denktaş ile söz konusu sürenin bitiminden on gün önce Rum tarafının önerilerini iletmeyi kabul eden gizli bir anlaşma yapmış ve bu durumdan, Makarios'u haberdar etmemiştir (Ertekün, 1981:42-43; Oberling, 1997:16). Bu durumun ortaya çıkması üzerine Klerides, zor durumda kalarak, görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır (Vanezis, 1977:91; Birand, 1979:216).

Sonuçta taraflar, sorunun çözümüne ilişkin genel görüşlerini anlaşmada öngörülen süre içerisinde ortaya koymuşlardır. Türk tarafının 21 Nisan 1976 tarihinde açıklanan önerileri ise iki kesimlilik ve gevşek bir merkezî federal devlet zemini üzerine dayanmaktadır (Oberling, 1997:163). Ancak bunun içinde, Kıbrıs'ta yapı oluşuna kadar '*Geçici bir Ortaklık Hükümeti*'nin kurulması da vardır (Sönmezoğlu, 2000:105).

Daha sonra Denktaş, 9 Ocak 1977 tarihinde Makarios'a bir mektup göndererek, kendisi ile BM Genel Sekreteri'nin Özel Temsilcisi'nin huzurunda görüşmeye hazır olduğunu açıklamıştır (Ertekün, 1981:289). Makarios'un da bu davete olumlu cevap vermesi üzerine liderler arasındaki ilk toplantı, 27 Ocak 1977 tarihinde BM Genel Sekreteri'nin Özel Temsilcisi Perez de Cuellar'ın katılımıyla yapılmıştır. Bunun ardından 12 Şubat'ta Genel Sekreter Kurt Waldheim'in huzurunda ikinci bir zirve gerçekleştirilmiştir (Yearbook, 1977:344). Bu toplantıda iki lider, daha sonra yapılacak görüşmelere temel oluşturmak üzere dört paragraftan meydana gelen bazı genel ilkeler (Ertekün, 1981:291) saptamışlardır. Sonradan '*Dört Yol Gösterici İlke*' (*Four Guidelines*)¹¹ olarak adlandırılan bu metinde, hangi konularda anlaşma olacağını, tarafların hangi konularda görüşebileceğini ve bu tartışmaların hangi minvalde olacağını belirtilmesi açısından önemlidir. Ancak bu anlaşmada, iki temel unsur vardır ki, her biri bir diğerinden daha önemlidir. Bunlardan biri, iki topluma dayalı '*federal bir cumhuriyetin*' (Armaoğlu, 1989:815) kurulacağını kabul edilmesidir. Buna göre yeni kurulacak devletin yapısı ve anayasa sistemi, hep bu federal sistem esasına dayanılmak suretiyle müzakere edileceği karar bağlanmıştır. İkincisi ise toprak düzenlemelerinin, "*ekonomik yeterlik veya verimlilik ile toprak mülkiyeti prensiplerine*" göre yapılacak olmasıdır (Tamçelik, 2008a:36).

Bu '*Dört Yol Gösterici İlke*'ye dair metnin kabulü, aslında Makarios açısından önemli bir tavizdir. Çünkü ikinci ilke "*her toplumun yönetimine bırakılacak topraklardan*" (Ertekün, 1981:291) söz edilmektedir ki, bu çok önemli bir konudur. Ayrıca birinci ilkede, her ne kadar da '*iki toplumlu federal bir cumhuriyetten*' söz edilmekteyse de Kıbrıs Türk tarafı, toplantıda hazır bulunan Genel Sekreter Waldheim'in bazı açıklamalarına atfen, Makarios'un görüşmeler sırasında '*iki kesimliliği*' de kabul ettiğini savunmuştur. Bununla birlikte bu terimin metinde açık bir şekilde yer almamış olması, Makarios'a önemli bir diplomatik esneklik sağladığı da unutulmamalıdır.

12 Şubat 1977 zirvesinde iki lider tarafından varılan anlaşma gereğince, toplumlararası görüşmeler 31 Mart 1977 tarihinde Viyana'da yeniden başlamıştır. Yine zirvede varılmış olan anlaşma gereği Türk tarafı, anayasaya ilişkin önerilerde bulunmuştur (Ertekün, 1981:313-317; Necatigil, 1982:213-217). Böylece Kıbrıs Türk tarafı, eşitlik ilkesine dayalı ilk federasyon önerisini 1977 yılında ortaya atmış oldu. Bu önerilere istinaden BM Genel Sekreteri'nin ifadesiyle Kıbrıs Türk tarafı, "*ilk başlarda nispeten sınırlı düzeyde bir birliktelik olmak kaydıyla, kaynaklarını eşitlik temeline dayalı bir federal yönetim çerçevesinde birleştiren, eşit iki siyasal birim arasındaki iktidar ortaklığı*" (UN Documents, S/12323, 30 April 1977) çağrısında bulunduğu görülmüştür.

¹¹ 1977 yılında Makarios ve Denktaş'ın 4 temel ilke üzerinde anlaşması o yıllarda çözüm olasılığının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Liderleri üzerlerinde anlaştığı ilkeler ise şunlardır. Birincisi, Kıbrıs bağımsız, tarafsız ve iki toplumlu federal bir cumhuriyet olacaktır. İkincisi, toplumların yönetimine bırakılacak toprak parçaları, yalnızca nüfus farklılıklarını yansıtmayacak, ekonomik yaşam, verimlilik ve toprak sahipliğini de dikkate alacaktır. Üçüncüsü, seyahat, yerleşme ve mülk edinme özgürlükleri, iki toplumlu federal sistem ve Kıbrıs Türk toplumu için ortaya çıkabilecek bazı pratik güçlükler ışığında tartışılacaktır. Dördüncüsü, Merkezî federal hükümetin yetki ve görevleri, devletin iki toplumlu niteliği göz önünde tutularak Kıbrıs'ın bütünlüğünü koruyacak derecede olacağına dayanmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz... Necatigil, 1990:29; Olgun, 1991:65; Dodd, 1994:8; Bilge, 1996:81.

Zirvede kararlaştırıldığı şekliyle toplumlararası görüşmelerin altıncı turu 31 Mart 1977 tarihinde Viyana'da başlamıştır. Başlayan toplantıda Rum tarafı, Türklere bırakılacak bölgelerin sınırlarını gösteren bir harita vermiştir. Aynı zamanda buna ilişkin açıklayıcı bir metin ve sorunun çözümü için uygulaması gerektiğini düşündüğü bazı ilkeleri kapsayan bir de metin sunmuştur (Keesing's Contemporary Archives, 1977:28579-28580). Aslında Rum tarafının ortaya koyduğu ilkeler, daha öncekilerden pek de bir farkı yoktur. Ne var ki Rum tarafının tutumu açısından önemli olan esas gelişme, Türk tarafına %20'lik bir toprak parçasının bırakmış olmasıdır. Bununla birlikte kurulması düşünülen federasyonun 'iki kesimli' bir yapıya sahip olacağının (lâfzen olmasa da) bir harita üzerinde açıkça kabul edilmiştir. Sonuçta, Türk tarafının da anayasal konularda tekliflerini sunmasının ardından, taraflar karşılıklı olarak birbirlerinin tekliflerini reddetmişlerdir. Böylece taraflar arasında belirli bir anlaşmaya varılması mümkün olmamıştır.

Aslında taraflar, Viyana'da önerilerini ortaya koymuş olsa da Lefkoşa'da temsilciler düzeyinde belge teatisine bulunsalar da somut bir sonuca ulaşmış değillerdir. Özellikle Rum tarafının, meseleyi uluslararası platforma çekme çabasına girmesi, toplumlararası görüşmelerin seyrini olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim Rum tarafının bu çabalarına tepki gösteren Denктаş, 16 Ağustos 1977 tarihinde verdiği bir demeçte 'bağımsızlık ilânının' gerekliliğinden söz etmiştir.

Şu bir gerçek ki 1977 Viyana görüşmeleri de dahil olmak üzere bütün görüşmelerde Rumlar, Türklerin politik ve ekonomik kalkınma ve refahını engellemek etmek için çalışmışlardır. Özellikle Kıbrıslı Türkleri izole etmek, onların başlıca amaçlarından olmuştur. Bu yüzden o dönemlerde iki toplum arasında "uygulanabilir bir federasyonun" (Ertekün, 1977:28) kurulup ekonomik ve politik kalkınmayı sağlayacak bir ortamın oluşması oldukça zordur.

1978 yılı ile birlikte, Türkiye'de yeni bir hükümeti kuran Bülent Ecevit'in Kıbrıs konusunda yeni bir girişimde bulunarak, toplumlararası görüşmeleri canlandırmayı amaçlaması ve BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim'in da bu açıdan uygun zeminin yaratılması, görüşmelerin tekrar başlamasına neden olmuştur. Aynı zamanda Waldheim, 15 Ocak 1978 tarihinde Denктаş ve Kiprianu ile üçlü bir toplantı yaparak, Türk tarafının soruna ilişkin "kapsamlı ve somut" (Necatigil, 1985:29-30) önerilerini sunmasına imkân sağlamıştır.

Aslında Türk tarafınca hazırlanan öneriler, 13 Nisan 1978 tarihinde Viyana'da doğrudan Genel Sekreter Waldheim'a sunulmuştur. Bir dizi görüşmenin ardından Waldheim, yaptığı açıklamada, önerileri "somut ve özli" (UN Document, S / 12723, 31 May 1978, md. 52; Birand, 1979:384-394) olarak nitelendirmiştir. Kıbrıs Türk tarafının önerilerinde, iki toplumun hür iradesiyle iki toplumlu ve iki kesimli bir federal devlet esası yatmaktadır. Ayrıca Türk tarafı, toprak konusuna ilişkin olarak yeni bir harita hazırlamış ve üzerinde bazı önerilerinde bulunmuştur. Böylece Türk tarafı, ilk defa olarak mevcut *de facto* sınırlarda birtakım düzenlemelerin yapılmasını kabul edilmiştir.

Kiprianu ise 19 Nisan 1978 tarihinde doğrudan Waldheim tarafından kendisine sunulan bu önerileri, "bütünüyle kabul edilmez" (UN Document, S / 12723, 31 May 1978, md. 53) olarak nitelendirmiş ve reddetmiştir. Aslında bu önerilerin Kiprianu tarafından reddedilmesi, ABD tarafından Türkiye'ye uygulanmakta olan silah ambargosu ile ilgilidir (Kıbrıs Anlaşmazlığı Kronolojisi..., 1978:16).

Zaten toplumlararası görüşmelerin bundan sonra yapılacak tüm safhaları, Rumların konuyu sürekli olarak başta BM olmak üzere diğer uluslararası kuruluşlara götürme ve dış konjonktüre göre değerlendirme siyasetiyle ilgilidir.

1978 Mayıs'ında ABD'ye giden Denктаş, New York'ta Genel Sekreter ile bir araya gelerek toplumlararası görüşmelerin yeniden başlaması konusundaki arzusunu dile getirmiştir. Görüşmelerin ilerlemesi hâlinde taraflar arasında varılacak anlaşma çerçevesinde Maraş bölgesinde yaşayan Kıbrıslı Rumların ev ve işlerine tekrardan geri dönebileceklerine ve ayrıca 'Uluslararası Lefkoşa Havaalanı'nın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

da sivil hava trafiğine açılabilmesine işaret etmiştir. Bunun dışında Denктаş, Türk tarafının önemli toprak düzenlemelerinin yapılmasını da kabul edebileceğini bir kez daha teyit etmiştir (Ertekün, 1981:63-65).

Bu sırada Türkiye üzerindeki ABD'nin silah ambargo kalmıştır. Bundan dolayı ABD, toplumlararası görüşmelerdeki tıkanıklığı gidermek için bu kez de kendisi aktif bir rol almak istemiştir. Hâl böyle olunca ABD, 13 Kasım 1978 tarihinde '*Kıbrıs Plânı*' (Armaoğlu, 1989:815) adında yeni bir planı BM Genel Sekreteri Waldheim'a sunmuştur. Genel Sekreter de bu plânı, Türk ve Rum tarafına iletmiştir.

Amerika'nın teklif ettiği bu plan, 12 Şubat 1977 tarihli Denктаş-Makarios anlaşması ile 1960 Anayasası'nı birleştirmiş, fakat esas itibarıyla federal sistem kabul edilmiştir. Buna karşın Genel Sekreter Kurt Waldheim da bir yıllık süre boyunca tarafları, daha doğrusu Kıbrıs Rum lideri Kiprianu'yu toplumlararası görüşmelere başlaması için ikna etmeye çalışmıştır. Nihayet Genel Sekreter'in bu çabaları sonuç vermiş ve her iki toplum lideri, 18 Mayıs 1979 tarihinde yeni bir zirveyle bir araya gelmeyi başarmışlardır.

18-19 Mayıs tarihlerinde Lefkoşa'da ve Genel Sekreter Kurt Waldheim'in gözetiminde yapılan Denктаş-Kiprianu zirvesi sonucunda '*On İlke Anlaşması*' (Ten Point Agreement) (Keesing's Contemporary Archives, 1979:29812; Yearbook, 1979:421-422; Camp, 1980:51-70) ortaya çıkmıştır.

10 maddelik bu anlaşmaya göre toplumlararası görüşmeler, Birleşmiş Milletlerin gözetimi altında 15 Haziran 1978 tarihinde Lefkoşa'da başlamış ve 1977 Denктаş-Makarios anlaşması ile Birleşmiş Milletlerin Kıbrıs'la ilgili ilkeleri çerçevesinde yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre görüşmeler, toprak ve anayasal ilkeler konusunda odaklaşması hesaplanmıştır. Ancak Maraş'ın yeniden iskâna açılmasına öncelik verileceği, olası bir anlaşma olması halinde de bunun derhal tatbik edileceği de kayda alınmıştır. Bunun dışında tarafların görüşmeleri tehlikeye sokacak her türlü hareketten kaçınacağı, iyi niyet, karşılıklı güven ve normal şartlara dönüş için her türlü tedbiri alacağı konusunda taahhüt verdikleri görülmüştür (Armaoğlu, 1989:816-817).

Bunun üzerine toplumlararası görüşmelerin yedinci turu, *On İlke Anlaşması*'nda öngörüldüğü üzere, 15 Haziran'da, Genel Sekreter Yardımcısı Perez de Cuellar'ın başkanlığında başlamıştır. Türk tarafı, '*On İlke Anlaşması*'nin ikinci maddesi çerçevesinde 1977'de Denктаş ile Makarios arasında varılan '*Yol Gösterici Dört İlke Anlaşması*'ni öne çıkardığı görülmüştür. Ayrıca bu anlaşmanın özü itibarıyla '*iki kesimlilik*' ve '*Kıbrıs Türk toplumunun güvenliği*' kavramlarını da kapsadığını savunarak, bu noktaların Kıbrıs Rum temsilcisi tarafından da onaylanmasını istemiştir (UN Document, S / 13672, 1 December 1979, parag. 44). Ancak Rum temsilcinin öncelikler meselesinin bu olmadığını belirtmesi üzerine görüşmeler başlamadan ertelenmiştir.

Bu çerçevede, 30 Temmuz 1979 tarihinde Denктаş, '*önceliklerle*' ilgili sorunlardan dolayı çıkmaza giren toplumlararası görüşmeleri başlatabilmek için Maraş'ın yeniden iskânını, iyi niyet, karşılıklı güven ve normal koşullara geri dönüşü teşvik edecek pratik önlemleri, anayasal meseleleri, toprak iddialarıyla ilgili düzenlemeleri gibi '*dört esaslı meseleyi*' eş zamanlı olarak ele alabilmek için dört ayrı komitenin kurulmasını önermiştir. Ancak Kıbrıs Rum Yönetimi, önerilerin hiçbirini kabul etmemiştir. Öncelikle Rum tarafı, Maraş'ın geleceğiyle ilgili görüşmelerin sürdürülmesi gerektiğini dile getirmiştir (Cerrahoğlu, 1998:59).

Bunun üzerine Türk tarafı, Kıbrıs Rum Yönetimi Dışişleri Bakanı Hiristofides'in 31 Ağustos 1977 tarihinde Güvenlik Konseyi'nde yapmış olduğu bir konuşmada kabul ettiği gibi toprak sorununun '*iki kesimlilik*' çerçevesinde çözülebileceği olgusunun, Kıbrıs Rum tarafınca teyidini istemiştir (UN Document, S / 13672, 1 December 1979, parag. 46). Bu arada Rum tarafı, çeşitli platformları kullanarak sorunu uluslararasılaştırmaya başlamıştır. Hâlbuki 1979 Zirve Anlaşması'nın 6. maddesinde, toplumlararası görüşmelerin sonucunu tehlikeye düşürecek bütün girişimlerden

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

kaçınılmasını öngörülmektedir. Ancak Rumlar, Kıbrıs sorununu Haziran 1979'da Kolombo, Ağustos 1979'da Losaka ve Eylül 1979'da Havana'da yapılan Bağlantısızlar Konferansları ile diğer uluslararası forumlara götürmüşlerdir (Ertekün, 1984:25). Nihayet Rumlar, konuyu BM Genel Kurulu'na getirerek, 20 Kasım 1979 tarihli ve 34/30 (1979) sayılı tek yanlı bir kararın alınmasına neden olmuşlar ve toplumlararası görüşmelere büyük darbe vurmuşlardır. Bu kararda, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenliği, toprak bütünlüğü, birliği ve bağımsızlığı desteklenmiş ve Genel Kurul'un 3212 ve Güvenlik Konseyi'nde 365 sayılı kararlarının uygulanması suretiyle, Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki bütün yabancı kuvvetlerin derhal geri çekilmesi istenmiştir. Bu yüzden çok kısa süren toplumlararası görüşmelere, ancak Ağustos 1980'de başlanabilmektedir (Yearbook, 1979: 425-427, 431-432).

Bunun üzerine toplumlararası görüşmeler, 9 Ağustos 1980 tarihinde, Lefkoşa'da BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs Özel Temsilcisi Hugo Gobi'nin gözetiminde yeniden başlamıştır. 15 Eylül 1980 ile 7 Ocak 1981 tarihleri arasında gerçekleştirilen dört oturumda, sırasıyla Maraş konusuna, görüşmelerin sonucunu olumsuz yönde etkileyebilecek davranışlardan kaçınma ve normal koşullara geri dönülmesine, karşılıklı güven ve iyi niyetin geliştirilmesi için pratik önlemlerin alınmasına ve anayasal konular ile toprak sorununa ilişkin çözümlerin üretilmesine önem verileceği kararlaştırılmıştır (Ertekün, 1981:400).

Görüşmeler sırasında Kıbrıs Rum Yönetimi, sorunun çözümüne yönelik teklifini 1 Ekim 1980 tarihinde sunmuştur (Necatigil, 1982:174-179). Esas olarak 31 Mart 1977 tarihinde, Viyana görüşmelerinin altıncısında ortaya konulmuş olan ve detaylandırılan bu önerilere göre hükümet biçimi, bir Başkan ve bir de Başkan Yardımcısı'ndan oluşacak başkanlık sisteminden mürekkeptir. Bakanlar Konseyi'nin 10 üyesinin 8 tanesi Kıbrıslı Rumlardan, 2 tanesi de Kıbrıslı Türklerden müteşekkildir. İki meclisli yasama organındaki temsil oranı, her iki mecliste de %80 Rumlardan ve %20 Türklerden mürekkep olacağı tasarlanmıştır.

Ancak imzalanan anlaşmalara rağmen tarafların görüşlerini bir noktada toplamak mümkün olmamıştır. Durum bu safhada iken Türkiye'de 12 Eylül 1980 tarihinde rejim değişikliği olmuş ve toplumlararası görüşmelerde kesintiler meydana gelmiştir. Daha sonra 5 Ağustos 1981 tarihinde Kıbrıs Türk tarafı, hem toprak, hem de anayasal konularındaki tekliflerini ihtiva eden *paketi* Rum tarafına sunmuştur (Armaoğlu, 1989:817). Fakat 18 Ekim 1981 tarihinde Yunanistan'da yapılan genel seçimler sonunda Sosyalist PASOK partisinin iktidara gelmesi, Türk-Yunan münasebetlerinin gerginlikle uğramasına, Kıbrıs meselesi ve toplumlararası görüşmelerin bir isteksizlik ve duraksama dönemine girmesine neden olmuştur. Çünkü Papandreou, Türkiye'ye karşı düşmanlık kampanyasını başlatırken, Kıbrıs meselesini toplumlararası görüşmelerin çerçevesinden çıkartıp, uluslararası platformlara taşıma çabası içine girdiği görülmüştür.

Hâl böyle olunca toplumlararası görüşmeler, 15 Eylül 1980 tarihinden sonra 4 esas üzerinde yapılmıştır. Bunlar sırası ile Maraş, iyi niyet girişimleri, anayasal yönler ve toprak düzenlemeleriyle ilgilidir (Necatigil, 1986:72).

Bunun üzerine Türk tarafı, toplumlararası görüşmeler çerçevesinde yeni bir öneri paketi daha sunmuştur. Rum tarafı ise karşı önerilerini 1980 ve 1981 yılında hazırlayıp Türk tarafına iletmıştır.

5 Ağustos 1981 tarihinde Türk tarafı anayasal konulardaki önerilerini bir anayasa taslağı biçiminde ve toprak konusunda ise iki harita aracılığı ile sunmuştur (Necatigil, 1982:165-174). '*Tartışılabilir*' nitelikte olan bu önerilerin, ancak nihaî bir anlaşmaya ulaşılması hâlinde geçerli olabileceği de belirtilmiştir. Ne var ki bu öneriler de somut bir sonuca ulaşılmasından reddedilmişlerdir.

Her iki tarafın sunduğu öneriler kapsamında müşterek hususlar belirlemek ve anlaşmaya varılmasında yardımcı olmak amacıyla Genel Sekreter Waldheim, Ekim 1981'de '*Evaluation Paper*' diye nitelendirilen bir değerlendirme paketi hazırlayıp sunmuştur (Necatigil, 1986:73).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Waldheim bu öneri paketinde, iki vilayet ve bir de hükümet merkezinin olacağı federal bir Cumhuriyet kurulmasını, ancak kuzeydeki vilayetin iki, güneydeki vilayetin ise dört idarî bölgeye ayrılmasını önermiştir (Tamçelik, 2008a:41). Waldheim'in önerileri üzerine her iki taraf da toplumlararası görüşmelerinin sürdürmesine ilke olarak kabul ettiklerini açıklamışlardır.

Kısa bir süre sonra BM Genel Sekreterliğinde görev değişikliği olmuş ve Waldheim'in yerine Javier Perez de Cuellar seçilmiştir. Cuellar, yavaş yürümekte olan toplumlararası görüşmelere hız vermek için bazı girişimlerde bulunacağını açıklamıştır. Bunun üzerine Cuellar ilk girişimi yapmış ve 'indicators' diye bilinen bazı görüşlerini taraflara 1983 Ağustos'unda sunmuştur. Aslında bu önerilerin büyük bir çoğunluğu Waldheim'in görüşleri baz alınarak hazırlanmışlardır.

Bunun üzerine toplumlararası görüşmeler, 1982 yılı boyunca devam etmiştir. Taraflar, 7 Ocak 1982 tarihinden itibaren anayasal meselelerle ilgilenmeye başlamışlardır. Özellikle federal hükümetin yapısı ile ilgili konularda, uzlaşılabilir noktaların (points of coincidence) neler olabileceği tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak 17 Marttan 18 Mayıs'a kadar yapılan müzakerelerde görüş farklılıklarının esaslı olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra mülk edinme, dolaşım ve yerleşim serbestisi gibi konuların (points of equidistance) da tartışılmış müzakere ivme kazandırmadığı görülmüştür (Armaoğlu, 1991:277). 25 Mayıs'ta ise federal hükümetin organlarının nasıl olacağı müzakere edilmiştir. Buna karşın Genel Sekreter, Güvenlik Konseyi'ne sunduğu raporda anayasanın birçok konularında görüş ayrılıklarının olduğunu, ancak görüş yarılıklarının giderek azaldığını belirtmiştir (Yearbook, 1982:377).

Taraflar 1982 yaz aylarında federal hükümet, yerel yönetimler ve geçici hükümler üzerinde çalıştıktan sonra 25 Kasım 1982 tarihinde 'toprak meselesine'¹² geçmişlerdir.

Özellikle 1983 yılı başından itibaren Kıbrıs Rum tarafının meseleyi uluslararası platformlarda ele almaya çalışması, Kıbrıs Türk tarafının sürekli itirazlarına neden olurken, sürmekte olan toplumlararası görüşmeler de giderek önemini kaybetmeye başlamıştır. Nihayet Kıbrıs Rum Yönetimi, 1983 yılı Nisanında, meseleyi BM Genel Kurulu'na götürmüş ve 13 Mayıs 1983 tarihinde 37/253 sayılı kararın kendi lehine çıkmasına neden olmuştur (Yearbook, 1983:245-248). Aslında bu kararın alınması sırasında, Kıbrıs Türk tarafın görüşlerini açıklama imkânını bulamaması, durumun daha da gerginleşmesine yol açmıştır. Bunun üzerine Türk tarafı, görüşmelere katılmamaya karar vermiştir (Yearbook, 1983:251). Bu sırada Denktaş yaptığı bir açıklamada, ilk defa olarak *siyasal tanınma*

¹² Büyükelçi Kamuran Gürün, toprak meselesi ile ilgili konularla, harita ve öncelikler meselesini anlatırken Denktaş ile dönemin Dışişleri Bakanı İlter Türkmen'in diyalogunu şöyle anlatmaktadır: "Bakanlıkta yaptığımız bir çalışmada Bakan ile ben, ayrı iki görüş ileri sürmekteydik. Bakan, mini paket denilen, bazı güven artırıcı pratik tedbirler karşılığı Maraş bölgesinin bir "enklâv" şeklinde Rumların iskânına açılması konusunun toplumlararası görüşmelere getirilmesi, böylece ortaya çıkacak yumuşak havadan istifade ile nihai çözüm görüşmelerine geçilmesi görüşünü ileri sürmekte, bunun BM Genel Sekreteri'nce de istendiğini söylemekteydi.

Buna karşılık ben, mini paket ile bir yere varamayacağımızı, sadece Maraş'ı vermekle kalacağımızı, Kıbrıs konusunu içinde bulunduğumuz askerî yönetim döneminde halledemezsek ileride hiç halledemeyeceğimizi, bu sebebi vakit kaybetmeden doğrudan anayasa ve toprak konularına girmemizi, toprak için bir oran telaffuz ederek, eğer anayasa üzerinde mutabık kalırsa bu oranın haritaya işlenmesi çalışmasına geçileceğini beyan etmemizi, ancak bu oranın diğer NATO devletlerince de makul karşılanacak bir rakam olmasını ve onlara da münasip şekilde bildirilerek, Rum tarafı üzerinde baskı yapılması gerektiğini ileri sürmekteydim.

Neticede, Devlet Başkanı nezdinde yapılarak toplantıya, bu iki görüşü de kapsayan bir telkin götürmek üzerinde durduk. Zaten nihai karar, 21 Aralık pazar günü, Konsey'de, Başbakan, Millî Savunma ve Dışişleri Bakanlarının katılacağı toplantıda alınacaktı. Bu toplantıya ben de çağırılmışım.

O toplantıda toplumlararası görüşmelere mini pakette başlanması, eğer bu yürümezse, doğrudan anayasa ve arazi sorununa geçilmesi görüşü kabul edilmişti.

Öyle zannediyorum ki, Denktaş nasıl olsa yürümeceğini bildiğinden bunu kabul etti. Aslında Denktaş, anayasa konusunda bir mutabakata varılmadan, arazi konusunda oran şeklinde bile olsa, bir rakam telaffuz etmeyi de istemiyordu. Kendisine, bunun ne gibi yararları olacağı uzun uzun anlatıldı. Gene benim hissettiğim kadarıyla, bunu istemeye istemeye kabul etti". Bu diyalog için bkz... Gürün, 1995:224.

amacına yönelik yeni bir bağımsızlık ilânından söz etmeye başlamıştır (Necatigil, 1985:68). Ancak Türkiye'nin engellemesi ile Denктаş, tutumunu bir süre için ertelemiştir. Ardından 17 Haziran'da Kıbrıs Türk Federe Devleti Yasama Meclisi, Kıbrıslı Türklerin kendi kaderlerini tayin etme hakkının olduğunu vurgulayan yeni bir karar almıştır (Keesing's Contemporary Archives, 1983:32396).

Görüleceği gibi 1975 yılında Viyana'da başlayan ve 1983 yılına kadar devam eden toplumlararası görüşmelerde Rumlar, adanın hep birleştirilmesinde, iki toplumun bir arada yaşamasında, göçmenlerin geri dönmesinde ve Türk askerinin adadan çıkmasında ısrar etmiş (Tuğ, 1999:607), Kıbrıslı Türkler ise coğrafi ayrılığın ve kendi bölgelerindeki özerk yönetimlerin kökleşmesi konusunda direnç göstermişlerdir.

Aslında 1980 ile 1983 yılları arasındaki toplumlararası görüşmelerin başarıya ulaşamamasının başlıca sebebi, Kiprianu'nun görüşmelerin devam etmesi hâlinde Denктаş'a ve onun siyasal rejimine eşitlik kazanacağına inanmasından dolayı isteksiz ve gönülsüz davranmasıdır (Oberling, 1991:15). Bu yüzden BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim'ın ve onun özel temsilcisi Hugo Gobi'nin¹³ bütün çabalarına rağmen uzun bir süreden beri yürütülmekte olan toplumlararası görüşmelerden herhangi bir sonuç elde edilebilmiş değildir.

Böylece Kıbrıs'ta ekonomik, kültürel ve politik farklılıklar, bölünmenin ana nedenini oluşturmuş ve ortaya çıkan bu durum, "*ayırım psikolojisini*" (Tuğ, 1999:608) desteklemiştir. Aslında adadaki bu *ayırım psikolojisi*, bir grubu, özellikle Kıbrıslı Türkleri kendi kimliklerini kaybetmeme duygusuna itmiş ve bu duygu, Kıbrıslı Türkleri kendi kimliğini korumak için mücadeleye iten bir psiko-motor davranış hâline gelmiştir.

3. BM Nezaretinde Yapılan Toplumlararası Görüşmelerin Üçüncü Safhası (1983-1990):

Genel Sekreter'in girişimleri sonucu 1983 yılında New York'ta dolaylı görüşmeler (proximity talks) yeniden başlamıştır. Aslında görüşmelerin ilki 10 Eylül, ikincisi 10 Ekim ve üçüncüsü de 26 Kasım'da gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla Perez de Cuellar, hem Denктаş'la hem de Kiprianu ile New York'ta ayrı ayrı görüşmeler yapmıştır. Ne var ki görüşmelerde istenilen ilerleme sağlanamadığı için tikanıklığın yaşandığı görülmüştür.

Bunun üzerine Denктаş, tikanıklığı aşmak için Kiprianu ile bir zirve toplantısında buluşup konuşmayı önermiştir (Plümer, 1988:20). Genel Sekreter de bu öneriyi olumlu karşıladığı için '*Dolaylı Görüşmeler*'in yolu tekrar açılmıştır.

Genel Sekreter, toplumlararası görüşmelerin yeniden başlatılmak için selefi Kurt Waldheim'ın 1981 yılının sonlarında Türk ve Rum tarafının kendisine sunmuş olduğu önerilere binaen hazırladığı '*Değerlendirme Çalışması*'nda (Evaluation Paper),¹⁴ sonuca bağlanamayan muhtelif meselelere bazı çözüm önerileri getirmiştir (Keesing's Contemporary Archives, 1984:32638). Genel Sekreter, '*Yol Gösterici İlkeler*' (Indicators) olarak bilinen ve 8 Ağustos'ta taraflara sunulan yasama, yürütme ve toprak¹⁵ konularına ilişkin önerileri dikkat çekicidir.

¹³ Gobi'nin çalışmaları için bkz... "Gobi Temmuzda İlerleme Bekliyor", Fileleftheros Gazetesi, 29 Nisan 1981, No:98, s. 1-2; "Kıbrıs Rum Basınından Özetler-1981", KKTC Milli Eğitim Spor ve Kültür Bakanlığı Milli Arşivi, Dosya: Rum Basın Özetleri, Tarih: 29 Nisan 1981, No:98, s. 1-2.

¹⁴ Evaluation Paper için bkz... UN Document, S / 14778 and Corr. 1, 2 and Add. 1, 1 December 1981.

¹⁵ Bu girişimin esasını, Genel Sekreter'in özel temsilcisi aracılığı ile görüşmelere yeniden hız kazandırmaya yönelik bazı "sondaj" çalışmalarını içermesinden kaynaklanmaktaydı. Bu belgede yasama, yürütme ve toprak konularında alternatifler öne sürülmekte ve bu metot, uygun görüldüğü takdirde diğer konular için de uygulanabileceği belirtilmekteydi. Buna dayalı olarak tarafların görüşlerini 15 Eylül 1983 tarihine kadar Genel Sekreter'e bildirmesi de istenmişti. Buna göre alternatifli çözüm önerileri şunlardır:

- Yürütme:

(a) Güney Eyaletinin başkanı Federal Cumhuriyetin başkanı, Kuzey eyaletinin başkanı, Federal Cumhuriyetin Başkan Yardımcısı olacak ve Eyaletlerin üyeleri, Federal yürütmede %60 / 40 oranında temsil edileceklerdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Aslında Genel Sekreter, Türk ve Rum tarafının görüşlerini yaptığı müzakerelerde almıştır. Özellikle Denктаş, toplumlararası görüşmelere mevcut ve karşılıklı olarak üzerinde durulmuş konulardan başlanılmasında yarar gördüğünü açıklamıştır (Yearbook, 1983:251-252). Kıbrıs Rum tarafı ise toplumlararası görüşmelerin yeniden başlatılması için BM Genel Sekreteri'nin Ağustos 1983'te yaptığı girişimi reddetmiştir. Zira zamanın Kıbrıs Rum Yönetimi 'Dışişleri Bakanı' Nikos Rolandis, 20 Eylül 1983 tarihindeki istifasıyla ortaya çıkan politik skandal neticesinde Kıbrıs Rum lideri Kiprianu'nun gerek görüşmelerde, gerekse çözüm konusunda ne kadar ciddiyetten yoksun bir tutum içerisinde olduğunu ortaya atmıştır.

Rolandis, Cumhurbaşkanının tutumunu sert bir dille eleştirerek, onu "...sürekli olarak kendi sabit fikirleri etrafında dönüp dolaşan, gerçeklerden tamamen kopuk..." (Cyprus Summit, 1985:4) bir kişi olarak nitelendirmiştir. Bununla birlikte Kiprianu'nun zirve sırasında izlediği uzlaşmaz tutum, Kıbrıs Rum kesimindeki çeşitli muhalefet partileri tarafından da eleştirilmiştir. Aynı zamanda bu durum, Kıbrıs Rum Parlamentosu'nda da tartışılmış¹⁶ ve ardından Kiprianu istifaya çağrılmıştır (Keesing's Contemporary Archives, 1985:34068). Özellikle DİSİ'nin lideri Glafkos Klerides'in "...Kiprianu'nun New York zirvesinde her şeyi yeniden görüşmeye kalkmasını..." (Cyprus Summit, 1985:2) onaylamadığını ve bu durumu kınadığını belirtmiştir. AKEL lideri Ezekias Papaioannou da "Cuellar dokümanı, ancak Kıbrıs sorununa federal çözüme karşı olanlar tarafından reddedilebilir. Fakat onlar unutmamalıdır ki, iki kesimli federal çözüm 1977 ve 1979 Anlaşmalarında tarafımızdan kabul edilmiş durumdadır" (Cyprus Summit, 1985:2-4) şeklinde konuşmuştur.

Rolandis'in Kiprianu'yu Genel Sekreter'in belgesini reddetmekle suçladığı ve "eğer bunlardan birini kabule hazır değilsek, BM Genel Sekreteri'ni niçin bu yola teşvik ettik?" sorusunun ortaya atıldığı gazete haberlerinden ve demeçlerinden görülmektedir. Bu çerçevede Genel Sekreter ile sık sık görüşen Kiprianu'nun, New York'a her gidişinde Atina'dan geçtiği ve toplumlararası görüşmelere karşı olan Papandreu ile sıkı temas hâlinde olduğu gözlemlenmiştir.

Genel Sekreter'in toplumlararası görüşmeleri yeniden başlatma girişimi çerçevesinde BM Kıbrıs Özel Temsilcisi'nin zirve toplantısının son hazırlıklarını yapmak için 14 Kasım'da adaya gittiği günün bir gün sonrasında, Türk tarafı, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilânını dünya kamuoyuna duyurmuştur.¹⁷ Aslında siyasî olduğu kadar tarihî olan bu olay, toplumlararası görüşmelerin kırılma noktası haline gelmiştir.

Her şeyden önce KKTC'nin ilânı, başta Kiprianu olmak üzere Rum liderliğinde şok etkisi yaratmıştır. Buna dayalı olarak GKRY'nin verdiği ilk tepki, KKTC'nin bağımsızlığının tanınması anlamına geleceğinden Türk tarafıyla Ağustos 1984'e kadar herhangi bir temasa geçmemiştir. Bunun üzerine Kiprianu, Türk halkı, KKTC ve Türkiye aleyhinde geniş bir propaganda kampanyası başlatmıştır.¹⁸

(b) Güney ve Kuzey Eyaletlerinin Başkanları rotasyon usulü ile Federal Devletin ve Federal Hükümetin Başkanı olacaklar ve Eyalet üyeleri Federal yürütmede %70 / 30 oranında temsil edileceklerdir.

- Yasama:

(a) İki meclisli bir sistem oluşturulacaktır. Alt Meclis'in üyeleri nispi temsil ilkesine uygun olarak seçilecekler, Üst Mecliste her iki Eyalet eşit şekilde temsil edileceklerdir.

(b) İki meclisli bir sistem oluşturulacaktır. Alt Meclis'in %70'i Kıbrıs Rum toplumunun ve %30'u da Kıbrıs Türk toplumunun seçecekleri üyelerden oluşacaktır. Her iki Eyalet, Üst Meclis'te eşit şekilde temsil edilecektir.

- Toprak:

(a) Güney Eyaletinin toprağı, ülkenin %77'sini, Kuzey Eyaletinin toprağı ise %23'ünü kapsayacaktır.

(b) Güney Eyaletinin toprağı, ülkenin %70'ini, Kuzey Eyaletinin toprağı ise %30'unu kapsayacaktır.

Bunun için bkz... Kıbrıs Sorunu Gelişmeler ve Görüşmeler, 1990:42-43.

¹⁶ Bunun için bkz... The Economist, March 2, 1985.

¹⁷ Bu ilân için bkz... The Declaration and Resolution..., 1983.

¹⁸ Bunun için bkz... Kıbrıs Sorunu Gelişmeler ve Görüşmeler, 1990:43; UN Document, S/15149, 1 June 1982; UN Document, S / 15502, 1 December 1982.

KKTC'nin bağımsızlık kararının ardından İngiltere, Yunanistan ve Kıbrıs Rum Yönetimi'nin başvurusu üzerine BM Güvenlik Konseyi üyeleri, 17-18 Kasım tarihlerinde bir araya gelmişlerdir. Yapılan toplantıda, Türk tarafının görüş ve tutumuna ters düşen 541 (1983) sayılı karar alınmıştır (Yearbook, 1983:245-248). Bunun üzerine Türk tarafı, Konsey kararını yumuşatmak ve tepkileri azaltmak için taraflar arasındaki görüşmeleri başlatmak arzusunda olduğunu ve bu yüzden 2 Ocak 1984 tarihinde Denktaş tarafından bazı yeni öneriler sunduğunu açıklamıştır (Keesing's Contemporary Archives, 1985:34065). Buna göre her iki taraf arasında görüşmelerin başlaması hâlinde, Türk tarafı iyi niyet girişimi olarak Maraş'ın BM yönetimi altına girmesini ve Lefkoşa havaalanının sivil hava trafiğine açılmasını kabul edebileceğini belirtmiştir. Ayrıca taraflar arasında varılabilecek bir anlaşmanın ardından Maraş'tan ayrılmış bulunan Kıbrıslı Rumların da evlerine dönebileceğine dikkat çekilmiştir (Ertekün, 1984:254). Bu öneriler, Rum tarafınca hemen reddedilmiştir. Ancak Rum tarafı, 16 Ocak 1984 tarihinde kendi sunduğu önerilerle görüşmelerin başlatılmasını istemiştir. Aslında Rum tarafının sunduğu bu önerilerde, *ön şart* olarak teşkil edebilecek talepler bulunmaktadır. Bunlar arasında Türkiye'nin etkin garantisinin ortadan kaldırılması, Mağusa ve Güzelyurt bölgelerinin Rumlara verilmesi gibi talepler vardır. Bu önerilerin kabulünden sonra iki toplum lideri arasında bir doruk toplantısı yapılması da vardır.

Bunun üzerine Genel Sekreter, 'Draft Agreement' veya 'Agenda' (Necatigil, 1986:73) diye bilinen ve her iki tarafla yapılan istişarelerden sonra hazırlanan belgeyi taraflara sunmuştur. Türk tarafının bu belgeyi kabul etmesine karşın, Kiprianu reddetmiş ve doruk toplantısı başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bundan dolayı 1984 yılının başlarında itibaren toplumlararası görüşmelerin tekrar başlatılması için BM Genel Sekreteri Perez de Cuellar'ın sayısız girişimleri olmuştur (Yearbook, 1984:242-243). Bu çerçevede 16 Mart 1984 tarihinde Denktaş ile New York'ta bir görüşme yapan Genel Sekreter, KKTC Cumhurbaşkanı'ndan tanınma konusunda girişimlerde bulunmamasını ve bağımsızlık konusunu dondurmasını istemiştir (Necatigil, 1985:133). Bu arada Genel Sekreter Perez de Cuellar, toplumlararası görüşmelerin başlaması ve bir zirve toplantısının gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak amacıyla hazırladığı beş maddelik bir senaryoyu ortaya atmıştır (Yearbook, 1984:242; Keesing's Contemporary Archives, 1985:34065-34066). KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş ise Genel Sekreter'in ifade ettiği hususların aydınlatılması amacıyla 18 Nisan'da kendi görüşlerini açıklamıştır.¹⁹ Aslında Türk tarafının ortaya koyduğu görüşler, Genel Sekreter'in senaryosuna olumlu ya da olumsuz bir cevap sağlamaktan çok, ele alınan konular hakkında öneriler sunmak için hazırlanmışlardır. Ardından KKTC Dışişleri ve Milli Savunma Bakanı Necati M. Ertekün tarafından toplumlararası görüşmelerin yeniden başlatılmasına zemin hazırlayacak öneriler dizisi hazırlanmış ve 15 Haziran 1984 tarihinde Genel Sekreter Cuellar'a sunulmuştur (Necatigil, 1985:138-140).

Rum taraf ise görüşmelerin yeniden başlamasına ilişkin en büyük engelin, Türk tarafının tek taraflı olarak gerçekleştirdiği bağımsızlık ilânı olduğunu belirterek görüşme isteğini yine reddetmiştir.

Genel Sekreter, 6 ve 7 Ağustos tarihlerinde Viyana'da tarafların temsilcileri ile ayrı ayrı sürdürdüğü görüşmelerde, başlatılmak istenen toplumlararası görüşmeler ve gerçekleştirilmesi düşünülen zirve toplantısı için bir temel oluşturmasını düşündüğü beş ana unsurdan oluşan 'Çalışma Esasları'nı (Working Points)²⁰ ortaya koymuştur. Ayrıca Genel Sekreter, taraflara atılması gereken

¹⁹ UN Document, S / 165519, Annex, 1 May 1984.

²⁰ Buna göre Maraş, hemen BM denetimine bırakılacak ve eskiden burada oturan Rumlar kademeli olarak evlerine döneceklerdir. Lefkoşa Uluslararası Havaalanı iki topluluğun ihtiyaçları için BM gözetimi ve Kıbrıslı Türklerin ve Rumların ortak yönetiminde hava trafiğine açılacaktır. Kıbrıslı Rumların sorunu uluslararası formlara götürmemeleri, Kıbrıslı Türklerin de KKTC'nin tanınması çabalarını dondurmaları yolunda bir moratoryum ilân edeceklerdir. Her iki taraf da 1977 Denktaş-Makarios ve 1979 Denktaş-Kiprianu zirve anlaşmalarının geçerliliğini teyit edecekler ve federal anayasanın detaylarını belirleyecek geçici federal bir hükümet oluşturulacaklardır. Bunun için bkz... Yearbook, 1984:249.

adımlarla ilgili olarak dört soru sormuş ve bunları cevaplandırmalarını istemiştir. 31 Ağustos 1984 tarihinde her iki tarafın da Genel Sekreter'in girişimine 'olumlu' cevap vermesi üzerine, 'Dolaylı Görüşmeler' (Proximity Talks) tekrar başlamıştır. Böylece Ağustos 1984 tarihinde Genel Sekreter'in aldığı yeni inisiyatif ile ilgili olarak iki toplum arasında 12 Aralık 1984 tarihine kadar "dolaylı görüşme" (Kıbrıs Sorunu Gelişmeler ve Görüşmeler, 1990:43) metodu ile üç tur üzerinden görüşmeler yapılacağı açıklanmıştır.

10 Eylül'de New York'ta, Genel Sekreter'in taraflarla ayrı ayrı görüşerek başlattığı müzakereler, 15-26 Ekim tarihleri arasında ikincisi ve 26 Kasım-12 Aralık tarihleri arasında üçüncü yapılmıştır.²¹ Ancak görüşmelerin ilk iki turunda, taraflar arasında temel görüş farklılıkları giderilememiştir. İkinci turun sona eriş tarihi olan 26 Ekim ile üçüncü turun başlangıç tarihi olan 26 Kasım tarihleri arasındaki bir aylık zaman süresi içerisinde ise konuya ilişkin olarak yoğun bir diplomatik trafik yaşanmıştır. Özellikle ABD, sorunun çözümü açısından Genel Sekreter'in girişimlerini belirgin bir şekilde desteklemiştir. Bu arada 5 Kasım'da Kiprianu Atina'ya giderek Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreu ile neler yapılabileceği konusunda görüşmüştür.

'Yakınlaştırma Görüşmeleri'nin üçüncü turu, 26 Kasım'da New York'ta yeniden başlamıştır. Genel Sekreter, ortaklaşa yapılacak zirvede bir anlaşmaya varılabilmesi için daha önceden üzerinde mutabakata varılmasını gerekli gördüğü 'Ön Taslağı'²² taraflara bir bütün olarak sunmuştur.

Üçüncü tura dayalı görüşmeler sürerken, 29 Kasım'da Denktaş, Genel Sekreter'in 'Ön Taslağı'nı bütünüyle kabul ettiğini açıklamıştır (Keesing's Contemporary Archives, 1985:34066). Böylece üçüncü turda Denktaş, verebileceği tüm ödünleri içeren yeni bir yaklaşımla Kiprianu'yu sıkıştırmıştır. Bu durum karşısında Kiprianu, görüşme stratejisinde kaçamak yapmamış ve Denktaş'la New York'taki müzakereyi sürdürmek zorunda kalmıştır. Bu sırada ABD, her iki tarafta da müzakerelerden bir sonuç alınması için telkinlerde bulunmuş ve bu yönde gerek Kiprianu, gerekse Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren nezdinde girişimler yapmıştır. Türk tarafı Reagan'ın bu girişimlerinden önce gerekli azami esnekliği gösterip, verilebilecek bütün ödünlerin belirlenmiş olmasında ötürü, Washington'un uzlaşma telkinlerini daha çok Kiprianu'ya yönlendirmesini istemiştir.

Bu süreç esnasında Kiprianu, iyice sıkışmıştır. Türk tarafının somut ödünleri, yumuşak davranışı, esnek ve uzlaşıcı tutumu karşısında "hayır" diyememiştir (Plümer, 1988:21-21). Bu nedenle Kiprianu, 17 Ocak 1985 tarihinde New York'ta yapılması tasarlanan zirve toplantısına katılarak, Cuellar'ın hazırladığı ve iki tarafın da kabul edeceği bir ön anlaşma taslağının imzalanmasına razı olmuştur.

²¹ Bu sunuşun içerdiği temel noktalar ise şunlardır: Kıbrıs Türklerine ait bölgenin %29'a indirilmesi, iki bölgeci federasyonun kurulması, yabancı askerlerin çekilmesi, Lefkoşa uluslararası havaalanının yeniden açılması ve seyahat, yerleşme ve mülkiyet haklarını görüşmek üzere bir çalışma grubunun oluşturulması esastır. Bunun için bkz... Keesing's Contemporary Archives, 1985:34066-34067; Necatigil, 1990:244-246; Dodd, 1994:8.

²² 'Ön Taslak' metni için bkz... UN Document, S / 16858 and Add. 1, 12 December 1984, parag. 50; Necatigil, 1985:195-199.

Genel Sekreter'in taslağı, özetle iki kesimli bir federal cumhuriyet, Kıbrıslı Türk ve Rumların eşit temsil edildiği bir Senato ile Kıbrıs Türk tarafının %30 ile temsil edildiği bir Meclis'ten oluşan iki meclisli bir yasama organı ve cumhuriyetin birliğini sembolize edecek bir Cumhurbaşkanı ile bir Cumhurbaşkanı Yardımcısı öngörüyordu. Görüşmeler sırasında Kıbrıs Rum tarafının iki kesimliliği kabul etmesine karşılık, Kıbrıs Türk tarafı da Türk kesiminin elinde bulunduracağı arazinin ada yüzölçümünün %29'u kadar olmasını kabul etmiştir. Bu arada Kıbrıs Türk tarafı, Cumhurbaşkanlığının rotasyon esasına göre bir dönem Rumlardan bir dönem Türklerden olması gerektiği konusundaki ısrarından Dışişleri Bakanının Türk olmasının kabulü ile vazgeçmiştir. Öte yandan bir Kıbrıslı Türk olacak olan Cumhurbaşkanı Yardımcısının, 1960 Anayasası'nda olduğu gibi, dışişleri, savunma ve güvenlik konularında kabine kararlarını nihai olarak veto edebilme hakkı bulunacak, ayrıca kabine basit çoğunlukla karar alabilmekle beraber, bu olumlu oylar arasında en az bir Kıbrıslı Türk üye bulunması istenecektir. Cumhurbaşkanı Yardımcısı yasama organından gelen bir kararı veya kanunu da yeniden görüşülmek üzere geri gönderebilecek veya konuya ilişkin olarak Anayasa Mahkemesi'ne başvurabilecektir.

Rum tarafı ise özellikle Cumhurbaşkanı yardımcısının veto hakkına ilişkin itirazını sürdürerek zaman kazanmaya çalışmışsa da Cuellar, 12 Aralık 1984 tarihinde Güvenlik Konseyi'ne sunduğu raporda,²³ bu durumu açıklarken, meseleye kalıcı bir çözümün bulunacağına olan ümidini yinelemiştir.

Genel Sekreter, her iki toplum liderine hazırlayıp sunduğu 'Ön Anlaşma Taslağı'nın her iki tarafça da olumlu bulunmasından sonra 17 Ocak 1985 günü iki lider arasında tertiplenecek bir zirve toplantısı için çağrıda bulunmuştur (Cyprus Summit, 1985:6). Bunun üzerine taraflar, bu zirveye katılmayı kabul ederek, BM merkezinde 17 Ocak Perşembe günü bir araya gelmişlerdir.

Nitekim Genel Sekreter 17 Aralık'ta zirveyi açarken yaptığı konuşmada da taraflara, anlaşma konusunda kararlı olmaları hâlinde "eşsiz bir fırsat"²⁴ ile karşı karşıya kalacaklarını hatırlatarak, bunun bir daha ele geçemeyebileceğini belirtmiştir. Buna karşılık Kıbrıs Rum Yönetimi lideri Kiprianu, Cuellar'ın zirvenin toplanması girişimine 'yeşil ışık' yakmakla beraber, Genel Sekreter'in 'Ön Taslağı'nı kabul ettiğini açıklamamıştır. Buna karşın KKTC lideri Denктаş ise 'Ön Taslağı' 29 Kasım'da aynen kabul ettiğini ilân etmiş ve taslağın bir bütün olarak "kabul" ya da "ret" edilebileceğini, bunun dışında bir alternatifin söz konusu olmadığını açıklamıştır (Keesing's Contemporary Archives, 1985:34067). Ancak Kiprianu, görüşme başladığında farklı bir tutum takınmıştır. Cuellar'ın ortaya koyduğu anlaşma tasarısını kabul etmek yerine, belgelerde var olan 'iki bölge' ve 'eşit siyasal statü' tabirlerini temelde ve doktrinde kabul etmediğinden her bir noktayı aşırı derecede eleştirme yoluna gitmiştir. Hatta Kiprianu, daha önce kabul ettiği birtakım konuları artık kabul etmediği de görülmüştür. Böylece Kıbrıs Rum lideri, her şeyi konuşmaya hazır olduğunu söyleyip, anlaşmaya imza atamayacağını belirtmiştir. Bu durum, yapılacak zirvenin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur.

Bu durum hakkında Yunanistan Başbakanı Papandreu, Atina Haber Ajansı'na verdiği bir demeçte "Kiprianu'nu izlediği strateji ve taktikler, mutlak anlamda ve oybirliği ile Yunan Hükümeti tarafından da desteklendiği" (Question of Cyprus, 1988:1) belirtmiştir. Dolayısıyla Kıbrıs meselesinin hâlli için ilk ve kapsamlı olarak hazırlanan bu taslak, 17 Ocak 1985 tarihinde imzalanacağı gün, bir balon gibi sönmüştür (Oberling, 1991:121; Denktash, 1992:12).

Bunun üzerine BM Genel Sekreteri, sadece Kıbrıs Rum tarafı ile istişare ederek hazırladığı 17 Ocak 1985 tarihli belgenin değiştirilmiş bir şeklini, 12 Nisan 1985'te Türk tarafına yeniden sunmuştur.²⁵ KKTC ise Rum tarafının lehine yapılan bu plânın, hazırlanış biçimini ve şeklini onaylamadığı için kabul etmemiştir.

Genel Sekreter benzer çabalarını 1986 yılında da sürdürmüştür. Şubat ayında Cenevre'de gerçekleştirilen teknik düzeydeki görüşmelerin ardından Genel Sekreter, 29 Mart 1986 tarihinde taraflara 'Çerçeve Anlaşma Taslağı'²⁶ adı altında yeni bir belge daha sunmuştur. Bunun üzerine

²³ Bunun için bkz... BM Genel Sekreteri Perez de Cuellar 12 Aralık 1984 tarihinde Güvenlik Konseyi'ne sunduğu raporda şöyle diyordu:

"Görüşmelerde, Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm için esas teşkil edebilecek konulara süratle gelindi. Kıbrıs Türk tarafı, sunduğum taslağın tüm maddelerini, olumlu karşıladığını bana bildirdi. Cumhurbaşkanı Kiprianu 10 gün için New York'tan Lefkoşa'ya gitti. Kiprianu Kıbrıs'tan dönüşünden sonra Rum tarafı, sunduğum taslağın tüm maddeleri hakkındaki görüşünü bana ilettiler. Mesafe tam olarak kapanmayınca, iki tarafla bir dizi görüşme daha yaptım. Görüşmeler sırasında mesafenin daralmasına yardımcı olan gerekli anlayışı Kıbrıs Türk heyeti gösterdi. 12 Aralık'a gelindiğinde, bir taslak anlaşması için gerekli belgelerin bir birleşik yüksek düzey toplantısında görüşmeye sunulabileceğine karar verdim. Umarım yüksek düzey toplantısında görüşmeciler, Kıbrıs Federal Cumhuriyeti'nin kurulmasını amaçlayan ve sorunun kapsamlı olarak çözülmesi için gerekli unsurları taşıyan bir anlaşmaya varırlar". Bunun için bkz... UN Document, S / 16858 and Add. 1, 12 December 1984, para. 50.

²⁴ UN Document, S / 16858 and Add. 1, 12 December 1984, para. 50.

²⁵ Taslak metin için bkz... UN Document, S / 17227 and Add. 1, 11 June 1985.

²⁶ Anlaşmanın belli başlı hükümleri ise şunlardır. Buna göre:

- Kıbrıs Federal Cumhuriyetinin (KFC) milletlerarası kişiliği vardır. Özellikle Federal Hükümet, egemenliğini tüm ülkede icra edecektir. Eyaletler veya federe devletler, kendi yetki alanları içinde Federal Anayasa'nın ilkelerine uygun

Denktaş, 21 Nisan'da Genel Sekreter'e verdiği cevapta, Türkiye'nin garantisi ve adadaki Türk askerinin çekilmesi konusuna ilişkin bazı tereddütlerini ortaya koymakla beraber, taslağı '*bir bütün olarak*' kabul ettiğini açıklamıştır (Tamçelik, 2011: 358-360). Denktaş, bunun ardından 27 Nisan'da gönderdiği ikinci bir mektupta da metinde boş bırakılmış olan bazı tarihlerin saptanmasının ardından, taslağı imzalayabileceğini belirtmiştir. Ancak Rum tarafı, hazırlanan bu metni de beğenmeyerek geri çevirmiştir.

Aslında 29 Mart 1986 tarihli '*Çerçeve Anlaşması Taslağı*'nın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından BM Genel Sekreteri, taraflarca önemli addedilen bütün konuların ele alınacağı paralel görüşmeler yapılmasına ilişkin yeni bir '*usul önerisinde*' (Tamçelik, 2008a:47) bulunmuştur. Ancak Türk tarafı, 29 Mart belgesinde yer alan usule ve belgenin bütününe aykırı olarak kabul edilmesi hâlinde Türk askerinin çekilmek zorunda kalacağını, garantiler ve üç özgürlük konusunun paketten ayırmak olacağını belirterek, bunun kendilerince uygun olmadığına işaret etmiş ve akabinde reddetmiştir.

Kıbrıs'ın her iki kesiminde, yani Güney Kıbrıs'ta 24 Mayıs ve Kuzey Kıbrıs'ta ise 28 Haziran 1988 tarihinde yapılan seçimler, toplumlararası görüşmelerin kısa bir süreliğine kesilmesine neden olmuşsa da daha sonra yeniden başlamıştır.

Bu sırada Rum kesimindeki seçimleri, birleşik sol cephenin temsilcisi Vasiliu kazanmıştır. Denktaş ise Rum tarafında Yorgo Vasiliu'nun iktidara gelmesinden dolayı onu kutlamış ve işbirliği yapma çağrısında bulunmuştur. Fakat bu çağrının pek de etkili olmadığı, daha sonra gelişen hadislerden anlaşılmıştır. Fakat Vasiliu tutumunu yumuşatmasından sonra her iki lider, 1988 Eylül ayından 1989 yılının yazına kadar çeşitli aralıklarla görüşmüşlerdir. Genel Sekreter'in teşviki ile Denktaş ve Vasiliu, 25 Ağustos 1988 tarihinde Cenevre'de bir araya gelmişlerdir. Bir araya gelen liderler, özellikle 1977 ve 1979 anlaşmalarına sadık kalacaklarını belirterek, Genel Sekreter'in 1980, 1981 ve 1984 yılında sunduğu belgelere de atıfta bulunarak, Eylül ayında Lefkoşa'da toplumlararası görüşmelere yeniden başlayacaklarını ilân etmişlerdir (Laipson, 1990a:4).

olarak hareket edeceklerdir. KFC, Kıbrıs Rum toplumu ve Kıbrıs Türk toplumundan oluşacaktır. KFC arazisi, iki eyaleti veya federe devleti içerecektir.

- 12 başlık altında (dışişleri, federal malî işler, para ve bankacılık işleri, federal ekonomik işler, posta ve ulaştırma, milletlerarası nakliyat, doğal kaynaklar, federal sağlık ve veteriner işleri, standart ölçü, ayar ve markalar, federal kaza, federal yetkililerin atanması, savunma ve güvenlik) sayılan yetki ve görevler, Federal Hükümet'e ait olup, geri kalanlar eyaletlere veya federe devletlere bırakılmışlardır. Bunun dışında iki tarafın rızası ile Federal Hükümet'e ek yetki ve görevler de verilebilecektir.

- Yasama gücü, iki meclisten oluşacaktır. Alt Meclis %70 Kıbrıslı Rum, %30 Kıbrıslı Türk, Üst Meclis ise %50/50 esasına göre şekillenecektir. Önemli sorunlarda her iki mecliste de ayrı çoğunluk sağlanması gerekecektir. Kilitlenmeyi önleyen tedbirler ise Anayasa'da öngörülmektedir.

- Federal Cumhuriyet'te, başkanlık sistemi uygulanacaktır. Başkan ve Başkan Yardımcısı, ülkenin birliğinin ve iki toplumun eşit siyasî statüye sahip olduğunun işareti sayılacaklardır. Başkan Kıbrıslı Rum, Başkan Yardımcısı ise Kıbrıslı Türk olup, her ikisinin de ayrı ayrı veya birlikte veto hakkı olacaktır. Bakanlar Kurulu, 7/3 esası üzerinden Kıbrıslı Rum ve Türk Bakanlardan oluşacaktır. Kilitlenmeyi önleyici tedbirler Anayasa'da da öngörülmektedir.

- Bununla ilgili olarak belli bir *çalışma grubu* oluşturulacak ve üç özgürlüklerin kullanışı hakkında 1977 Zirve Anlaşması'nın 3. maddesi göz önünde bulundurularak müzakere edilecektir.

- 5 Ağustos 1981 tarihli Türk tekliflerinde yer alanlar dışında yapılacak toprak ayarlamaları üzerinde anlaşmaya varılacaktır. Bu ayarlamalar, Kıbrıs Türk eyaletinin veya federe devletin ülke toprağının %29 (+) ihtiva edecek şekilde yapılacaktır.

- Kıbrıslı olmayan askerî kuvvetlerin federal cumhuriyet topraklarından çekilmesine ilişkin takvim ve bu husustaki uygun garantiler üzerinde geçici federal hükümetin kuruluşundan önce anlaşma sağlanacaktır.

- İki eyalet veya federe devlet arasında ekonomik eşitliği sağlamak amacıyla Kıbrıs Türk eyaletinde ya da federe devletinde bir Kalkınma Fonu tesis edilecektir.

- Maraş ve 5 Ağustos 1981 tarihli haritada kayıtlı 6 ek bölge, belirlenen tarihe kadar BM'nin geçici nezareti altına geçecektir.

- Lefkoşa uluslararası hava alanı BM'nin geçici nezareti altında trafiğe açılacaktır. Bununla ilgili olarak bkz... Question of Cyprus, 1988:52-55.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Bu sırada Genel Sekreter, 15 Eylül 1988 tarihinde başlayan görüşmelere yeni bir uygulama biçimi getirmiştir. Buna göre liderlerden, Lefkoşa’da BM Genel Sekreteri’nin Özel Temsilcisi Oscar Camillion ile toplanması ve zaman zaman New York’a giderek, Kıbrıs’taki gelişmeleri Genel Sekreter ile birlikte değerlendirmesi istenmiştir. Bu yöntem çerçevesinde, liderlerin 15 Eylül - 7 Kasım 1988 tarihleri arasında yaptıkları görüşmelerin birinci turu New York toplantısı ile sona ermiştir. Eylül ayındaki görüşmelerde Vasiliu, özellikle göçmenlerin eski topraklarına dönmesi konusunda ısrarlı olmuştur. İkinci tur görüşmeleri, 19 Aralık 1988 – 28 Mart 1989 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Genel Sekreter, liderlerle birisi 30 Ocak 1989 tarihinde, diğeri de 6-7 Nisan 1989 tarihinde olmak üzere iki kere buluşmuştur.

1988 Aralık’ında ise Vasiliu ve Denktaş arasında dolaylı görüşmelerin ikinci turu başlamıştır. Bu tur boyunca iki taraf arasında anlaşma taslağı ile ilgili metinler müzakere edilmiştir. Türk tarafı ise meselenin çözümü için bir dizi çözüm önerilerinde bulunmuştur. 30 Ocak 1989 tarihinde ise Vasiliu, federal cumhuriyetin yapısı hakkında önerilerini ilgili taraflara sunmuştur (Danopoulos, 1977:139). Yapılan incelemeler sonucunda yüz yüze yapılacak görüşmelerin daha faydalı olacağına karar verilmiştir.

Genel Sekreter Cuellar, bu zamana kadar taraflara siyasal pozisyonlarını ve enerjilerini formülize etmelerini ve bu uğurda cesaretli adımlar atılmalarını istemiştir. Genel Sekreter, bunun için Gustave Feissel ve Oscar Camillion’u, anlaşma metnin genel taslağının oluşturulması için iki tarafla da görüşmede bulunma yetkisini vermiştir (Laipson, 1990a:5). Aynı zamanda Genel Sekreter’den, anlaşmanın son şekli belirlenmeden taraflara sunulmayacağına da sözünü almıştır.

6-7 Nisan 1989 tarihindeki toplantıda ise Genel Sekreter, “*taraflar arasında ortak anlayışı oluşturabilmek için çok çeşitli seçeneklerin veya opsiyonların*” (The Almanac of Cyprus 1992, 1991:48) tartışılacağı ikinci tur görüşmelerinin başlayacağını bildirmiştir. Ne var ki altı ay süren bu görüşmelerin sonunda, ortaya herhangi bir uzlaşma metni çıkmamıştır. Özellikle Rum tarafı, görüşmeler süresince 1960’taki anayasal sistemin yeniden canlandırılmasına çalışmıştır. Bunun üzerine Yunan Cumhurbaşkanı Sarçetakis, Vasiliu’ya gönderdiği kutlama mesajında “*Kıbrıs Cumhuriyeti’nin üniterliğini koruma azminden*” (Armaoğlu, 1988:11) dolayı kendisini takdirle karşıladığını bildirmiştir. Bunun dışında Vasiliu, federal sistem konusunda da açık bir tutum takınmamıştır. Federal sistemde, Kıbrıs Türk kesimi için “*federe devlet*” terimini kullanmadığı da görülmüştür. Onun yerine ‘*vilayet*’ veya ‘*eyalet*’ terimlerini kullanmayı tercih etmiştir (Tamçelik, 2008a:48).

Buna karşılık Türk tarafının görüşleri, Denktaş’ın 22 Kasım 1988 günü Vasiliu’ya sunduğu tekliflerden anlaşılmaktadır.²⁷ Buna göre üç özgürlüklerden ‘*dolaşım hürriyeti*’, federasyonun anayasal sistem yürürlüğe girer girmez başlayacak, fakat *yerleşme* ve *mülk edinme serbestisi* ise 18 yıl sonra yürürlüğe girecektir. Dokuzuncu yıldan itibaren ise durum bir defa daha gözden geçirilecektir. Adadaki yabancı kuvvetler konusunda ise *Kıbrıslı olan* ve *Kıbrıslı olmayan* askerî kuvvetler arasında bir denge sağlanacak, ayrıca *Kıbrıslı olmayan* kuvvetlerin adadan çekilmesi, “*etkili güvencelerle*” (Armaoğlu, 1991:292) ve bir takvime göre yapılacaktır.

Toplumlarası görüşmelerin üçüncü turu, 9-11 Mayıs ve 10 Haziran 1989 tarihleri arasında yeniden başlamıştır. Aslında üçüncü tur görüşmelerinde, taraflar arasında önemli bir fark ortaya çıkmıştır. Rum tarafı, anlaşma taslağı için yeterince görüşme yapıldığını ve Genel Sekreter’in taslak bir metin hazırlayabilecek aşamaya geldiğini savunmuştur. Türk tarafı ise çalışmaların bitirilmediğini, bu nedenle taslağın tamamlanamadığını belirtmiştir.

²⁷ Bu teklif için bkz... “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş Tarafından 22 Kasım 1988 Tarihinde New York’ta BM Genel Sekreteri Perez de Cuellar Aracılığı ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı Yorgo Vasiliu’ya Sunulan Öneriler”, KKTC Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Dosya: Türk Önerileri, Tarih: 5 Aralık 1988.

Bunun üzerine Cuellar, üçüncü tur görüşmelerine ilişkin olarak durumu Güvenlik Konseyi'ne sunduğu raporda değerlendirmiştir. Genel Sekreter, raporunda tarafların ortaya koyduğu fikirlerin temel sorunların çözülmesinde yardımcı rol üstlendiğini belirtmiş ve liderlerle yapacağı görüşmelerden sonra Konsey'e yeni bir *anlaşma taslağı* sunabileceğini ifade etmiştir (Tamçelik, 2008a:48-49).

Üçüncü turda, temel prensip olan *gizlilik ilkesi* özellikle korunmuştur. Ancak Denktaş ve Vasiliu yüz yüze hiç görüşmemiş, Genel Sekreter'in Kıbrıs Özel Temsilcisi Oscar Camillion ve Gustave Feissel aracılığıyla görüşlerini birbirlerine sunmuşlardır. Böylece temsilciler aracılığıyla yeni bir taslak anlaşma belgesi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu süreçten memnun kalmayan Denktaş, New York'a gelir gelmez bir açıklama yapmış ve görüşmelerin devamı için yöntem değişikliği önerisinde bulunmuştur. Buna göre görüşmelerin 'BM barış görevlileri' aracılığı olmadan, eskisi gibi yüz yüze (face to face) sürdürülmesini ve gizlilik ilkesinin kaldırılmasıyla, görüşmelerin bundan sonra resmen kayda geçirilmesini, tarafların tutumlarının belirlenmesini ve bunun kamuoyuna açıklanmasını istemiştir (Cerrahoğlu, 1998:142). Aslında Denktaş'ın bu önerisi, BM yetkililerince sıcak karşılanmış; ancak hayata geçirilememiştir.

Nisan 1989 tarihinde görüşmelerin kesilmesinden sonra Genel Sekreter, farklı bir yola başvurmuştur. Özellikle 28 ve 29 Haziran 1989 tarihlerinde New York'ta Türk ve Rum liderleriyle yaptığı görüşmede 10 sayfalık bir '*açış konuşması*' yapan Genel Sekreter, Kıbrıs'ta çözüme ilişkin birtakım ipuçları vermiştir.²⁸

Genel Sekreter Cuellar, her iki tarafa da Kapsamlı Çerçeve Anlaşması'nın genel özelliklerini belirtmiş ve kendisinin '*arabulucunda*' çözüme ulaşılacağına inancı ifade etmiştir. Ayrıca Cuellar, taraflar kapsamlı anlaşma taslağındaki maddeleri karşılıklı teati ettikten sonra ideal unsurların taslağa dahil edilmesini de istemiştir (Laipson, 1990a:5; Laipson, 1990b:2-3). Bilindiği gibi Genel Sekreter, daha sonraları bu esasları '*Cuellar Planı*' olarak anılan belgede toplamıştır.

Genel Sekreter Cuellar, '*Çerçeve Tasarısı*'nın hazırlanmasına yardımcı olmak için Fikirler Dizisi'ni de açıklamıştır. Bunun üzerine Genel Sekreter, 25 Temmuz 1989 tarihinde Güvenlik Konseyi'nin kendisine verdiği görevi biraz da aşan bir şekilde, Kıbrıs sorununa ilişkin olarak hazırladığı plânı taraflara sunmuştur.²⁹ Buna göre Genel Sekreter, toplumlararası görüşmeleri bir tarafa bırakarak ve tarafların hangi noktalarda uzlaşıp uzlaşmadığına bakmaksızın, kendi kendine resmi olarak bir anlaşma ve çözüm tasarısı ortaya koymuştur. Aslında böyle bir durumda Genel Sekreter, Güvenlik Konseyi'nin kendisine verdiği yetki aştığı söylenebilir. Bu sebeptendir ki, taraflara zorla kabul ettirilmek istenen bu '*belgeyi*', Türkiye ve KKTC tepki ile karşılamışlardır. 27 Temmuz günü yaptığı basın toplantısında Denktaş, "*ortada müzakereyi gerektirecek bir belge yoktur ve böyle bir şey de söz konusu olamaz*"³⁰ diyerek tepkisini dile getirmiştir.

Aslında Kıbrıs Türk tarafının itirazının esası, tarafların bizzat kendilerinin hazırlayıp kabul edecekleri metinleri anlaşma taslağı olarak ortaya koymak istemesinden kaynaklanmaktadır (Laipson, 1990b:2-3).

Ancak BM'nin hazırladığı yeni plana göre Kıbrıs Cumhuriyeti, '*anayasal açıdan iki toplumlu*' ve '*coğrafi açıdan da iki bölge*' olacaktır. Yetki ve görev bakımından ise her iki '*federe*' devlet '*eşit*' olacak ve '*Federal Hükümet*' 1960 Anayasası'nda olduğu gibi Rum çoğunluğu esasına göre düzenlenecektir. Ancak '*üç özgürlüklerden*' dolaşım serbestisi hemen yürürlüğe girecektir. Bunun dışında Kıbrıs Cumhuriyeti askerden arındırılacak ve bu gerçekleşinceye kadar Rum ve Yunan

²⁸ Milliyet Gazetesi, 11 Temmuz 1989; Cumhuriyet Gazetesi, 11 Temmuz 1989.

²⁹ Güneş Gazetesi, 28 Temmuz 1989.

³⁰ Güneş Gazetesi, 28 Temmuz 1989.

birlikleri ile Kıbrıslı Türk ve Türk birlikleri arasında hem sayı, hem de silah ve teçhizat bakımından denge kurulacaktır. 1960 Garanti ve İttifak Antlaşmaları için bir yandan “*günün şartlarına*” uydurulmasından söz edilirken, diğer yandan “*Garanti Antlaşması’nın uygulamaları, Birleşmiş Milletler beyannamesinin ilke ve amaçlarına uygun olacaktır*” (Armaoğlu, 1991:293) gibi bir ifade kullanılmıştır. Nihayet *yer değiştirmiş* olan Rumların ve Türklerin, tekrar yerlerine dönme hakkından da söz edildiği görülmüştür.

Bunun üzerine Denktaş, BM’nin hazırladığı belgeyle ilgili olarak ve görüşmelerin seyri hakkında Cumhuriyet Meclisi’ne danışmak için New York’tan ayrılmıştır. 21 Ağustos 1989 tarihinde KKTC Cumhuriyet Meclisi’nin yaptığı toplantı sonucunda “*Türk halkının self-determinasyon hakkını vurgulayan ve iki bölgelilik, siyasî eşitlik, Türkiye’nin garantisi ve mülkiyet hakları*” konusunda taviz verilmemesi gerektiğini belirten bir karar almıştır. Bunun üzerine BM Genel Sekreteri’ne bir mektup gönderen Denktaş, BM belgesinin görüşmelerin temeli olarak kabul edilmemesine binaen, Vasiliu’yla görüşmelere devam edebileceğini açıklamıştır.

Vasiliu ise BM belgesinin reddedilmesinden yana değildir. Genel Sekreter ise hazırladığı belgeyi resmi öneri şeklinde sunmadığını, kabul edilmesinin gerekmediğini ve sadece düşünülmesi istenen fikirler içerdiğini belirtmiştir (Olgun, 1991:71; Background on The Cyprus, 1991:12; Dodd, 1994:9).

KKTC Cumhuriyet Meclisi’nin 13 maddelik bu kesin kararından sonra 11 Ekimde Cumhurbaşkanı Denktaş, Genel Sekreter’e bir mektup yazmış ve hemen hemen bu esasları belirten bir ‘*niyet bildiriminde*’³¹ bulunmuştur.

Buna rağmen 1989 yılının Ekim ve Kasım aylarında Genel Sekreter’in her iki toplum lideriyle yaptığı görüşmeden sonra hiç bir sonuç elde edememiştir. Ancak Genel Sekreter, Şubat 1990’da iki tarafı New York’ta bir araya getirmek için kararlı olduğu da görülmüştür.

4. BM Nezaretinde Yapılan Toplumlararası Görüşmelerin Dördüncü Safhası (1990-2002):

Güvenlik Konseyi, 1990 yılı içinde Kıbrıs’ta kalıcı ve adil bir barış ve yönetim biçimini kurabilmek için “toplumlararası görüşmeleri” (Kılıçkiran, 1990:13) başlatma önerisinde bulunmuştur. Bunun üzerine Genel Sekreter, iki toplum liderlerini 12 Şubat 1990 tarihinde 15 gün kadar sürecek bir toplantıya davet etmiştir. Denktaş, Kıbrıs Türk tarafının görüşü alınmadan yapılacak görüşmelerin tarihi, yöntemi ve süresi konusunda oldu-bittiye getirildiğini, bu tür davranışların Kıbrıs sorununun çözümünü daha da güçleştireceğini ve böyle bir yaklaşımın Kıbrıs Türk halkına karşı saygısızlık teşkil ettiğini ileri sürerek, Genel Sekreter’in önerisini reddetmiştir (Kıbrıs Sorunu Gelişmeler ve Görüşmeler, 1990:55). Ayrıca Denktaş, görüşme yapmak için 12 Şubat’ta New York’a gitmeyeceğini, KRY lideri ile New York’ta haftalarca buluşmasının bir anlam taşımadığını, New York’ta yapılacak 2-3 gün süreli bir toplantı dizisinin prensiplerde de anlaşmaya varılmasının mümkün olup olmayacağını tespit açısından kâfi geleceğini, eğer mutabakat sağlanırsa görüşmelere Kıbrıs’ta devam edilmesinin daha uygun olacağını, aksi takdirde görüşmelere gerek kalmayacağını belirtmiştir.³²

Buna karşın Türk tarafı, toplumlararası görüşmelerde ilerleme sağlanabilmesi için çerçeve taslak mahiyetinde yen, bir öneri paketi geliştirmiş ve bunu Genel Sekreter’e sunmuştur. Buna göre çözüm için anlaşmaya varılması gereken noktalar, şu şekilde özetlemek mümkündür: Her şeyden önce iki toplumun siyasal eşitliği, iki halkın kendi kaderini belirleme hakkının tanınması ve ayrı dinî ve millî kimliklerin bulunduğu kabulü esasına dayanmaktadır.

³¹ “Kıbrıs Görüşmeleri”, Hürriyet Gazetesi, 14 Aralık 1992, No:63352, s. 20.

³² Bu mektupla ilgili bkz... “Robin C.A. White Esq. – Professor of Law University of Leicester, England, 6 February 1990”, KKTC Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Dosya: Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş’ın Prof. Dr. Robin C.A. White’a 6 Şubat 1990 Tarihinde Yazdığı Mektup, Tarih: 6 Şubat 1990.

Bunun ardından görüşmeler, 26 Şubat ile 2 Mart 1990 tarihlerinde New York'ta başlamıştır. Denktaş ile Vasiliu arasında New York'ta yapılan görüşmelerde Vasiliu, Türk halkının kendi kaderini belirleme hakkının ve farklı kimliğinin tescillenmeyeceğinin belirtmesi üzerine görüşmeler tıkanmıştır. Aslında bu tıkanmanın en temel nedeni, tarafların görüşme prosedürü üzerinde ve amaçları konusunda takındıkları tutumlardır (Bölükbaşı, 1995:465). Her şeyden önce Türk tarafı, anayasal meseleleri görüşmek isterken, Rum tarafı aynı önceliğin adadaki Türk askerinin geri çekilmesini, oluşacak yeni yönetimin nasıl garanti edileceğini ve 'üç özgürlükler' konusunda yapılacaklara verilmesini istemiştir. Bunun yanı sıra Denktaş, yeni federasyonun "iki eşit toplumun özgür iradesi ile oluşturacağı bir birliktelik olması"³³ gerektiğine vurgu yapmış ve bunu sağlamak için de Türk tarafının kendi kaderini belirleme hakkının Rumlarca tanınmasını istemiştir. Buna karşın Vasiliu, bu isteğin KKTC'yi tanıma anlamına geldiğini ifade ederek, kabul edilemez olduğunu belirtmiştir.

Bunun üzerine Genel Sekreter, Güvenlik Konseyi'ne sunduğu raporda iyi niyet misyonu çerçevesinde bir dizi önerilerde bulunduğunu, fakat taraflar arasındaki görüş farklılığının derin olduğu için sağlıklı bir ilerleme kaydedilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Türk tarafı ise 'siyasî eşitlik statüsünün' ve 'self-determinasyon hakkının' tanınması gerektiğini belirtirken (Laipson, 1990b:2-3), BM'nin bugünkü durumda bunu kabul edecek bir misyona haiz olmadığını ifade etmiştir. Çünkü BM, bunu yaptığı takdirde kapsamlı bir anlaşma güzergâhından çıkacağını düşünmektedir. Hâl böyle olunca 26 Şubat – 2 Mart 1990 tarihi arasında New York'ta yapılan dolaylı görüşmelerden hiç bir sonuç elde edilememiştir.

1990 yılından itibaren ise *toplumlararası görüşmelerin süreci*, baştan aşağı değişen bir yapıyla karşılaşmıştır. Artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Zira Türkiye 17 Nisan'da, GKRY de 4 Temmuz 1990 tarihinde AT'ye tam üyelik başvurusu yapmışlardır. Dolayısıyla 1990 yılı, her şeyin değiştiği yıl olarak tarihe geçmiştir. Adeta bu yıl, Kıbrıs meselesi için yeni 'fay hattı' olarak değerlendirilebilir (Tamçelik, 2008a:51). Çünkü bundan sonra Türkiye üzerindeki AT/AB baskısı giderek yoğunlaşacaktır.

Aslında bu baskı ilk kez, özellikle de AT Dönem Başkanı İtalyan Dışişleri Bakanı De Michelis'in 27 Temmuz 1990 tarihli Türkiye ziyareti sırasında kendisini belli etmiştir. De Michelis, ilk kez tarafların Ağustos 1990'da masaya oturmalarını istemiştir. Ayrıca Denktaş'ın durumunun giderek zayıflamakta olduğunu, tarafların çözüm bulmadan masadan kalkmamaları gerektiğini ifade etmiştir. Kıbrıs'ın AT'a yaptığı müracaatının 17 Eylül 1990 tarihinde Bakanlar Konseyi'nde görüşüleceğini, bu nedenle Eylül'den önce sorunun hâlli yolunda ilerleme kaydedilmesi gerektiğini de belirtmiştir. İtalyan Dışişleri Bakanı'nın bu sözlerinden, AT'ın Türkiye üzerindeki baskısının giderek artacağını göstermektedir. Ancak 1990 Ağustos'unda Körfez krizi patlak vermesi bütün her şeyi değiştirmiştir.

Özellikle Özal'ın Bush'la geliştirdiği şahsî ilişkisi ve Türkiye'nin artan prestiji, AT'ın Türkiye üzerindeki baskısının hafiflemesine ve ABD'nin de Türkiye'nin yanında yer almasına neden olmuştur. Böylece Kıbrıs meselesinin, Türk tarafının lehine çözülecek uygun ortam doğmuş oldu. Camp David görüşmesi ve bunu müteakip 'Dörtlü Konferans'³⁴ önerileri işte böyle bir ortamda ortaya çıkmıştır.

Aslında *Dörtlü Zirve* önerisi, esas olarak teknik düzeyde bir çözüme ulaşamayacağının anlaşılması ve bu nedenle siyasî düzeyde bir çözüm bulunması ilkesine dayanmaktadır. Her şeyden önce Başkan Bush ile Camp David'de yapılan görüşmede, Kıbrıs sorununun tarihî gelişimi

³³ Bunun için bkz... "Robin C.A. White Esq. – Professor of Law University of Leicester, England, 6 February 1990", KKTC Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Dosya: Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın Prof. Dr. Robin C.A. White'a 6 Şubat 1990 Tarihinde Yazdığı Mektup, Tarih: 6 Şubat 1990.

³⁴ Dörtlü konferans teklifi için bkz... A Loose Translation of The Response..., 1987:32-34; Dörtlü Zirve'yi Başlatan Mektup, 1992:19; The Cyprus Question A Concise Briefing Note, 1992:60-61; Manisalı, 1992:7-9; Kırca, 1992:24-30; Ergin, 1992:14; Gürel, 1993:105-107, 121; Alasya, 1994:53-68; Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü-Yarını, 1995:159-160; Stephen, 1997:60-61; Moran, 1998:185.

anlatılmıştır. Bundan hareketle Türkiye'nin tutumu, şu şekilde tezahür etmişti: Buna göre Türkiye, BM Sekreteryası ile Eylül 1990'dan itibaren Mayıs 1991'e kadar geçen süre içinde gayri resmi görüşmelere devam etmiştir. KKTC için öncelik taşıdığı, anavatan ve garantör ülke olarak Türkiye'nin de desteklediği bu görüşmelerde, kapsamlı çözümün ana hatlarına (outline for an overall agreement) değinilmiş ve bununla ilgili kabul edilen sekiz ana başlığa açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Aslında ifade edilen sekiz başlık şu şekilde ifade edilebilir: Buna göre *genel amaçlar, temel ilkeler, federasyonun anayasal veçheleri, güvenlik ve garantiler, toprak düzenlemeleri, üç özgürlük ve iki taraftan yer değiştirmiş kişiler, ekonomik kalkınma ve güvenceler ile geçiş dönemine ilişkin düzenlemeler* olarak ifade etmek mümkündür.³⁵

Bundan hareketle Ankara, bu meselenin dış baskılara göre değil, adada yaşayan iki toplum arasında çözülmesi gereken bir mesele olduğuna dikkat çekerek, sekiz başlık altındaki sorunların çözülmesiyle Kıbrıs meselesinin çözümleneceğini belirtmiştir. Aslında bu durum, Türkiye'nin siyasi bir tercihi olmakla birlikte elde ettiği stratejik üstünlüğü korumaktan başka bir şey değildir.³⁶

Aslında Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak Genel Sekreter'in iyi niyet misyonu, 1990 yılının ilk aylarından itibaren hareketlilik kazanmıştır. Genel Sekreter'in bu çabalarına Türk tarafının aktif katkı sağlaması nedeniyle birtakım çözüm planlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Genel Sekreter, '*Fikirler Dizisi*' adını verdiği ve gayri resmi nitelik taşıyan bir metni taslak olarak hazırlamış, ardından da ilgili taraflara sunmuştur. Buna göre söz konusu belge, bir bütünü kapsamakta ve üzerinde tam olarak anlaşma sağlanmadıkça, müstakil konularda sağlansa bile anlaşmanın geçersiz olacağı belirtilmiştir (Tamçelik, 2008a:53).

Buna karşın 1992 Haziran-Kasım döneminde New York'ta yapılan müzakereler, kapsamlı çözüme ilişkin özlü konular üzerinde odaklaştığı görülmüştür. Bu çerçevedeki çalışmalar, Genel Sekreter'in iki tarafla istişare hâlinde yürüttüğü ve '*Fikirler Dizisi*' adı altındaki bir taslak üzerinde cereyan ettiği söylenebilir.

Ancak 31 Mart 1993 tarihinde AB ile GKRY arasında başlayan tam üyelik müzakereleri, işin seyrini tamamen değiştirmiştir. Aslında AB'nin Kıbrıs konusunda taraf olmaya başladığı 1990'dan bu yana, Rum tarafının lehine olan gelişmeler dikkat çekicidir. Zira BM gözetiminde yapılan toplumlararası görüşmelerin gün geçtikçe sulandırıldığı ve BM adına görüşmeleri yürüten özel temsilcilerin "*AB yaklaşımını benimseyen*" (Tamçelik, 2008a:53) bir çizgiye girdiği gözlemlenmiştir. Türkiye'nin, önce Aralık 1997'deki Lüksemburg kararları sonrasında, AB ile olan siyasi diyalogu kesmesi (Bağcı, 1998:1), AB'nin özellikle Kıbrıs konusunda Türkiye'yi devre dışı bırakmasına neden olmuştur. Ardından Kıbrıs'ın AB'ye tam üye olarak alınacak ülkelerin başında yer alması, Türkiye'nin siyasi mekanizmalarının önüne geçemeyeceği bir sorun haline gelmiştir. Bu durum, adeta bir oldu-bittiye getirilmiştir.

Hâl böyle olsa da müzakereler, 1993 yılının Mayıs ayından itibaren, BM Genel Sekreteri'nin önerdiği "*Güven Arttırıcı Önlemler*" paketi üzerinden yürütülmüştür (Kıbrıs Sorunun Dünü ve Bugünü, 1995:5). Bu paket çerçevesinde Lefkoşa Uluslararası Havaalanı (LUH) ve Maraş'ın BM idaresinde iki toplumun ortak kullanımına açılması öngörülmüştür.

1993 yılından sonra her iki taraf da toplumlararası görüşmelerde önemli strateji değişikliği yapmıştır. Örneğin Türkiye, Kıbrıs meselesinin uluslararası formlara götürülmeksizin ve toplumlararası görüşmeler yoluyla çözümlenmesini istemiştir (Erdem, 1992:12). Rumlar ise

³⁵ Daha geniş bilgi için bkz... "BM ile Gayriresmî Görüşmeler", Hürriyet Gazetesi, 14 Aralık 1992, No:100245, s. 20.

³⁶ Daha geniş bilgi için bkz... "Olayların Ardındaki Gerçek Baskıyla Çözüm...", Cumhuriyet Gazetesi, 21 Temmuz 1992, No:96332, s. 1.

toplumlararası görüşmelerin kesilmesinden³⁷ ve Kıbrıs meselesinin uluslararası forumlara taşınmasından yana olmuşlardır. Durum bu merkezde olunca toplumlararası görüşmelerin süreci, artık BM üzerinden değil, AB üzerinden belirlenmeye başladığı görülmüştür.

Özellikle taraflar arasındaki görüşmeler, 1997 Haziran'ına kadar bir sonuç vermemiştir. Daha sonra Troutbeck'te bir zirve toplantısı yapılmış ve Denktaş'la Klerides uzun bir aradan sonra tekrar bir araya getirilmiştir. Aslında Troutbeck Zirvesi, tarafların yüz yüze yaptığı son zirvelerden birisidir (Alkan, 2001a:24). Zira Kıbrıs meselesine kalıcı bir çözüm bulunmaya çalışıldığı bir sırada 'AB Katılım Ortaklığı Belgesi' açıklanmıştır. Bununla birlikte Genel Sekreter Kofi Annan, taraflara yetkisi olmadığı hâlde çözüm plânı sunmuş ve görüşmelerin akamete uğratmasına neden olmuştur (Alkan, 2001b:26).

Ayrıca 12 Aralık 1997 tarihindeki Lüksemburg Zirvesi'nde GKRY'nin AB üyeliğinin yolu açılması, toplumlararası görüşmeleri belirsiz bir tarihe kadar ertelenmesine yol açmıştır.

Denktaş, AB'nin GKRY ile tam üyelik müzakerelerini başlatması, toplumlararası görüşmeleri baltaladığını ve bu şartlar altında federasyonun gündemden düştüğünü açıklamıştır.³⁸ Bunun üzerine BM ile toplumlararası müzakereler için herhangi bir görüşme yapmayacağını açıklayan Denktaş, AB Kıbrıs temsilcisi Jilles Anouil ile ilgili olarak "KKTC'deki görevi bitti. Bizi hiçbir şekilde rahatsız etmesine gerek yok"³⁹ ifadesini kullanmıştır.

Aslında AB'nin Lüksemburg zirvesinde Türkiye'nin 'aday adaylığının' telaffuz bile edilmemesi, buna karşılık Güney Kıbrıs'ın adaylık sürecinin başlatılmasının kabul edilmesi, Cumhurbaşkanı Denktaş'ın kararlı bir şekilde "Lüksemburg benim sırtımdan bir yük kaldırdı. Bundan sonra görüşmelere, eşit şartlarda ve KKTC esası üzerinden oturacağız"⁴⁰ diyerek düşüncesini ortaya koymasına neden olmuştur.

Bunun üzerine BM'nin Kıbrıs'taki temsilcisi Gustav Feissel, AB'nin GKRY ile görüşmeleri başlatma kararının, BM denetimindeki toplumlararası görüşmeleri torpillediğini ve AB sürecinin, Kıbrıs sorunu çözüldükten sonra başlamasının çok daha yararlı olacağını belirtmiştir.⁴¹

Aslında bu durum, Türk tarafı için ciddi bir politika değişikliğine gitmesine neden olmuştur. Bu politika değişikliğini, Türkiye Dışişleri Bakanlığı eski Müsteşarı Korkmaz Haktanır 'toplumlararası görüşmeler' diye bir kavramın artık mevcut olmadığını, eski parametreler ile birlikte, şimdiye kadar sürdürülen müzakere yöntemi ve esasları da değiştiğini, bu nedenle Türk tarafı eski sisteme göre düzenlenecek müzakerelere katılmayacağını birinci ağızdan ifade etmesine neden olmuştur (Kohen, 1998:9; Koç, 1998:3).

Türk tarafının politika değişikliği, aslında bir dizi uluslararası ve politik kararın değişikliğini de beraberinde getirmesine dayanmaktadır. Özellikle toplumlararası müzakerelerin, 'devletlerarası müzakerelere' dönüştürülebilmesi için BM Güvenlik Konseyi, Türk tarafının da çok önceden beri benimsediği kararlardan başka, KKTC'nin dünya devletlerince *tanınmamasını* isteyen kararını da değiştirmesi gerekecektir. Konsey'in Batılı üyeleri, buna yanaşacak olsalar bile, eskiden beri savundukları doktrin gereği Konsey'in bağlantısız üyeleri ile Rusya'nın, bu tarz değişiklikleri kabullenmeyeceği açıktır. En azından Rus vetosu, böyle bir gelişmeyi önlemek için yeterli olacağı düşünülmektedir (Kırca(3), 1997:5). Bu şartlarda, GKRY'yle müzakerelerin tekrar başlaması için önce

³⁷ Fileleftheros gazetesinin 26 Haziran 1996 tarihli sayısında yukarıdaki başlık altında yayınlanan haberin çevirisi şu şekildedir: "Rum halkının %22'si iki toplumlu görüşmelerin devamından yanadır". Bunun için bkz... "Federasyon Taraftarları Azalıyor", Fileleftheros Gazetesi, 26 Haziran 1996, No:9854, s. 1.

³⁸ "Federasyon Da Askıda", Milliyet Gazetesi, 16 Aralık 1997, No:85546, s. 7.

³⁹ "Federasyon Da Askıda", Milliyet Gazetesi, 16 Aralık 1997, No:85546, s. 7.

⁴⁰ "Denktaş: Entegrasyon Yok", Hürriyet Gazetesi, 25 Aralık 1997, No:54261, s. 13; Tavşanoğlu, 1997:13.

⁴¹ "Avrupa Yunanistan'ın Oyunağı Oldu", Cumhuriyet Gazetesi, 28 Aralık 1997, No:85421, s. 1; Tınç, 1997:9.

KKTC'nin tanınmasını şart koşturmak ve/veya AB'nin GKRY'yle tam üyelik müzakeresine başlamasıyla KKTC'nin Türkiye'yle bütünleşmesini gerçekleştirmek yahut Maraş'ı tek taraflı olarak iskâna açmak gibi yöntemler, Türk tarafı için herhangi bir avantaj sağlamaktan çok uzaktır (Kırca(1), 1998:6). Türk tarafı için bu durum, bütün Batı âlemiyle ilişkilerini gereksiz şekilde zorlaştıracak ve sonuçta, KKTC ve Türkiye için mahcubiyet taşıyan bir risk alınmış olacaktır. Bu yüzden Türk tarafının daha itidalli davranması gerekmiştir.

Çekoslovakya'nın Kıbrıs Büyükelçisi Joseph Heiz⁴², Kıbrıs sorununun çözülmesi için en uygun usulün, toplumlararası görüşmeler olduğunu belirtse de Türk tarafında bu usulün artık işe yaramadığı görüşü ağırlık kazanmıştır.⁴³

Aslında Güvenlik Konseyi'nin, taraflar arasındaki müzakerelere 'toplumlararası' (Kırca(2), 1998:6) vasfını vermesinin iki nedeni vardır. Birisi, meseleye kalıcı bir çözüm bulmak, diğer ise meseleye üçüncü taraf olanların KKTC'yi resmen 'devlet' olarak tanımalarını önlemektir. Bunun yanı sıra Türk tarafının GKRY'yi 'devlet' olarak tanımak zorunda kalmamasını sağlamaktadır.

Bunun üzerine BM Genel Sekreteri, Denktaş ve Klerides'i 3 Aralık 1990 tarihinde üç tur üzerinden yapılacak dolaylı görüşmelere çağırılmıştır. Ancak tarafların tutumlarından dolayı bu toplantılardan bir sonuç elde edilmemiştir.

Bu dönem, inişli çıkışlı birçok şeyin yaşanmasına rağmen 12 Eylül 2000 tarihine kadar sürmüştür. Bu tarihte ise New York'ta yapılan dördüncü tur görüşmelerinde Genel Sekreter Annan, tarafların eşitliğini vurgulamış ve bir tarafın, diğer bir tarafı temsil edemeyeceğini bir kez daha teyit etmiştir. Bu durumdan Türk tarafı memnun olurken, Rum tarafı ise ilk iki gün görüşmelere katılmayarak, bu durumu protesto etmiştir.

Müzakerelerin bundan sonraki aşamalarında BM, sunmuş olduğu belge olmayan belgelerle Rum tarafının pozisyonunu güçlendiren ve Kıbrıslı Türklerin yasal taleplerini göz ardı eden bir tutum sergilemiştir.

İki lider 1-10 Kasım tarihleri arasında Cenevre'de tekrar görüşmüşler ve Genel Sekreter 8 Kasım'da on bir sayfalık yeni bir *sözlü ifadesini* sunmuştur. Genel Sekreter'in 'sözlü ifadesi', Türk tarafınca *yeni bir ortaklık kurulması, iki tarafın eşit statüsü, adil, kalıcı ve yaşayabilir bir anlaşmaya ulaşılması* hedeflerinden oldukça uzak olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Genel Sekreter'in bu sözlü ifadesinde, "tek egemenliğe ve tek uluslararası kimliğe sahip ayrılmaz bir ortaklık devleti"⁴⁴ şeklinde kurgulanması dikkat çekicidir. Esasında bu özellikler, Türk tarafınca kabul edilemez olan bir üniter devletin özellikleriyle ve yeni bir ortaklık kurulması fikriyle bağdaşmamaktadır. Bu olumsuzluklara ilaveten 8 Kasım 2000 tarihinde AB'nin yayınlamış olduğu *Katılım Ortaklığı Belgesi*'nde Kıbrıs'ı Türkiye'nin üyeliği önünde bir politik kriter ve önkoşul olarak açıklamıştır.

Bu gelişmeler ışığında Ankara'da Türk ve KKTC yetkilileriyle Cumhurbaşkanları başkanlığındaki zirve toplantısının ardından Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş, 24 Kasım 2000 tarihinde Türk tarafının 'KKTC'nin kabulü' ile 'devletten devlete görüşmeler'⁴⁵ sürecine girilmediği, Kıbrıslı Rumların, Kıbrıslı Türklerin devleti olmadığı ve Kıbrıslı Türkleri temsil edilmediği gerçekleri kabul edilene kadar görüşmelere devam edilmeyeceğini açıklamıştır.

Ayrıca Denktaş, dolaylı görüşmelerle ilgili sürecin esas amacından uzaklaştığını ve bu şartlar altında sürdürülmesi durumunda, Türk tarafının çıkarlarına zarar vereceğini belirtmiştir. Böylece 14

⁴² "Joseph Heiz: Toplumlararası Görüşmeler En İyi Yoldur", Haravgi Gazetesi, 8 Mayıs 1981, No:103, s. 1

⁴³ "Denktaş'tan İki Devlet Şartı", Milliyet Gazetesi, 29 Mart 1998, No:85567, s. 1.

⁴⁴ Bunun için bkz... <http://www.trncinfo.com/index.asp?page=345>, E.T. 6.1.2013.

⁴⁵ Bunun için bkz... <http://www.trncinfo.com/index.asp?page=345>, E.T. 6.1.2013.

Kasım 1999 tarihinde bütünlüklü bir çözüme ulaşmak amacıyla kapsamlı görüşmelere geçmek için zemin oluşturma amacıyla başlatılan görüşme süreci sona ermiş oldu.

Ancak Türk tarafı, her fırsatta, Genel Sekreter'in 12 Eylül açıklaması temelinde Rumlarla eşit statüde bir ortaklık kurmaya hazır olduğunu bildirmiştir.

Buna rağmen 1-10 Kasım 2000 tarihinde yapılan beşinci tur görüşmeleri, Rumların başarısı ile sonuçlanmıştır. Kaldı ki Annan, çözüm plânında Türk görüşlerini dikkate almamıştır. Her şeyden önce plânda Kıbrıs'ta kurulacak devletin *tek egemenliği*, *tek temsiliyeti* ve *tek vatandaşlığı* olacağının belirtilmesi Türk tarafını rahatsız etmiştir. Ancak süreç, ağır aksak olsa da ilerlemiştir.

5. BM Nezaretinde Yapılan Toplumlararası Görüşmelerin Beşinci Safhası (2002'den Günümüze Kadar):

Aslında denebilir ki taraflar, '*dolaylı görüşmeleri*' müzakere sürecinde bir teknik olarak kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu teknik, adeta Kıbrıs meselesinin ayrılmaz bir parçası olmuş gibidir. Zaten AB'nin Genişlemeden Sorumlu eski Temsilcisi Gunther Verheugen'un Sözcüsü Jean Christophe Flori'nin, *dolaylı görüşmelerin* Kıbrıs sorununun çözümü için '*vazgeçilmez*' (Güzel, 2000:26) bir unsuru olduğunu belirtmesi boşuna değildir.

Bu sırada Kıbrıs'ta tıkanan süreç, Denktaş'ın 8 Kasım 2001 tarihindeki girişimiyle aşılmıştır. Buna göre Denktaş, Rum Yönetimi lideri Glafkos Klerides'e bir mektup göndermiştir. Bu girişimle Klerides, Denktaş ile 4 Aralık 2001 tarihinde BM Kıbrıs Özel Temsilcisi Alvaro de Soto'nun *sadece not tutmak* üzere bulunacağı bir toplantıda buluşmayı kabul etmiştir. Uluslararası Lefkoşa Havaalanı yakınındaki Ara Bölge'de BM tarafından özel olarak düzenlenen bir Konferans Merkezi'nde yapılan görüşmenin ardından basına yapılan açıklamada, görüşmenin çok samimi ve olumlu bir atmosferde geçtiğini ve BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet misyonu çerçevesinde tarafları yüz yüze görüşme yapmak için davet edeceğini bildirmiştir.

Bu çerçevede müzakerelerin, Kıbrıs'taki Ara Bölge'de gerçekleştirilmesine, görüşmelerde hiçbir önkoşul olmaksızın taraflar istedikleri her konuyu masaya getirebileceklerine ve kapsamlı bir çözüme ulaşana kadar görüşmelere devam edeceklerine, ancak tüm konularda görüş birliğine varılıncaya kadar hiçbir konuda anlaşılmış sayılmayacağına vurgu yaparak kabul etmişlerdir. Böylece görüşmeler, Kıbrıs meselesine kalıcı bir çözüm bulmak amacıyla BM Genel Sekreteri Kıbrıs Özel Temsilcisi Alvaro de Soto gözetiminde 16 Ocak 2002 tarihinde yeniden başlamıştır.

Aslında 5 Aralık 2001 tarihinde, Rum lideri Glafkos Klerides 1974 Barış Harekâtı'ndan bu yana ilk kez Kuzey'e, yani KKTC'ye geçmiş ve Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda Cumhurbaşkanı Denktaş'ın vermiş olduğu akşam yemeğine katılmıştır. Yemekte, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Kıbrıs Özel Temsilcisi Alvaro de Soto da bulunmuştur. Buna karşılık Denktaş, 29 Aralık 2001 akşamı Rum lideri Glafkos Klerides'in vermiş olduğu yemeğe katılmak üzere Güney Kıbrıs'a geçmiştir. Yemek sonunda yapılan açıklamada, iki liderin 11 Ocak 2002 tarihinde '*Kayıplar*' konusunu görüşmek üzere bir toplantı yapacakları bildirilmiştir.

Hâl böyle olunca Denktaş'ın inisiyatifiyle 16 Ocak'ta başlayan *doğrudan görüşmeler* sürecinin birinci turu, 19 Şubat'ta yapılan on dört görüşmeyle tamamlanmıştır. 1 Mart-27 Mart 2002 tarihleri arasında gerçekleşmiş olan ikinci tur görüşmeleri haftada iki kez olmak üzere gerçekleşmiştir.

Buna göre birinci turda, ilgili konularda görüşlerini ortaya koyan taraflar, ikinci turda bunlarla ilgili özlü müzakerelere geçmişlerdir. Nisan ayı boyunca devam eden üçüncü tur görüşmelerinde Denktaş ile Klerides, ilk iki turda üzerinde durdukları konuların detaylarına girmişlerdir.

Dördüncü tur görüşmelerin devam ettiği Mayıs ayında BM Genel Sekreteri Kofi Annan, 14-16 Mayıs tarihleri arasında adayı ziyaret etmiştir. Cumhurbaşkanı Denktaş ile Rum lideri Glafkos

Klerides ile ayrı ayrı görüşen Genel Sekreter, akşam yemeğinde iki tarafı bir araya getirmiştir. Adadan ayrılırken basına yaptığı açıklamada ise Annan, temel konularda yoğunlaşılmasını sağlamak amacıyla adaya geldiğini, ziyaretinin oldukça tatmin edici olduğuna ve liderlerin çözüme yönelik çabalarını artırmaları yönündeki taahhütleriyle ayrıldığına dikkat çekmiştir.

Esasında yapılan görüşmelerde *güvenlik*, *toprak* ve *egemenlik* konularında odaklaşmıştır. Buna göre görüşme süreci, Annan'ın 6 Eylül'de Paris'te Denктаş ile Klerides'i bir araya getirmesiyle devam etmiştir. 6 Eylül tarihinde Paris'teki Bristol Hotel'de, BM Genel Sekreteri Kofi Annan, Cumhurbaşkanı Rauf Denктаş ve Rum lideri Glafkos Klerides arasında yapılan tarihi zirve, yeni bir zirve kararıyla sonuçlanmıştır. Böylece tarafların, 3-4 Ekim 2002 tarihinde New York'ta yeniden bir araya gelmeleri kararlaştırılmıştır.

Böylece Ekim'de bir araya gelen taraflar, teknik düzeyde iki komitenin oluşturulmasına ve Kasım'da yeniden bir araya gelmesine karar vermişlerdir. Bu sırada Denктаş, basına yapmış olduğu bir açıklamada Kıbrıs meselesinin çözümlenebilmesi için AB'nin meseleden elini çekmesi gerektiğini ve konunun, iki tarafın eşitliği temelinde ve dış müdahale olmaksızın halledilebileceğini belirtmiştir.⁴⁶ AB ise 9 Ekim 2002 tarihinde, aday ülkelerle ilgili olarak açıkladığı genişleme raporunda, GKRY'nin siyasi kriterleri yerine getirdiği ve uyum müzakerelerini tamamlama aşamasına geldiğini kaydetmekte ve bir anlamda Aralık ayında toplanacak AB Konseyi'ne GKRY'nin üyeliği için yeşil ışık yakmıştır.

Bu gelişmeler ışığında Annan, 12 Kasım 2002 tarihinde, "*Kıbrıs Sorununun Çözümüne İlişkin Görüşleri*" olarak tanımlanan çözüm plânını her iki tarafa da aynı anda sunulmuştur.

Bunun üzerine Denктаş, Annan'ın Türk ve Rum taraflarına sunduğu kapsamlı çözüm önerileri ile ilgili yaptığı açıklamada, plânı tüm yönleri ile dikkatlice inceleyeceklerini, yapıcı bir anlayışla değerlendireceklerini ve hükümet, meclis ve Türkiye ile değerlendirmeden sonra, halkın görüş ve düşüncelerine başvuracağını belirtmiştir. Ayrıca Denктаş, her iki lidere serbestçe müzakere için imkân ve zaman verilmesi gerektiğini de vurgulamıştır.⁴⁷

Aslında Denктаş, plânın içeriğinde değişmesi gereken, kabul edilemez olan ve zaman içerisinde Kıbrıslı Türkleri *azınlık* durumuna düşürecek çok şey olduğunu, takvimleme yapılmasının ve tarih sınırlaması getirilmesinin empoze anlamına geldiğini belirtmiştir.⁴⁸ Buna karşın Denктаş, Türk tarafının plânın zemin olarak kabul edilebilmesi için yapılması gereken değişiklikleri görüşebileceğini ifade etmiştir.

Özellikle Türk tarafınca yapılan değerlendirmede, BM plânının genel olarak Kıbrıs gerçeklerine uymadığı, bugüne kadar Kıbrıs Türk tarafının savunduğu veya ortaya koyduğu, egemenliğinin tanınması ve kayda geçirilmesi, iki kurucu devletin siyasî eşitliğinin her düzeyde tescil edilmesi, iki kesimliliğin değiştirilmeden devamının sağlanması, mal-mülk konularının tazminatlar yoluyla halledilmesi, 1960 Antlaşmalarından kaynaklanan Türkiye'nin etkin ve fiili garantisinin sulandırılmadan devamı gibi önerilerden uzak olduğu tespit edilmiştir. Türk tarafına göre plânda, özellikle *toprak*, *harita*, *mal-mülk* ve *yeniden göçe zorlanan Kıbrıslı Türkler'in sayısı* ve kuzeye gelecek *Rumlar* ve onlara verilecek *siyasî haklar* konusunda kabul edilmesi çok zor ve mümkün olmayan hükümler içermekte olduğu görülmüştür.

Ayrıca Türk tarafı, plânın Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasasının değiştirilmesiyle halledileceğini izlenimi veren bir yaklaşımla hazırlandığını, Rum tarafının AB'ye girişinin garanti altına alınmak istendiğini ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki dengenin bozulmaya çalışıldığını belirtmesi de dikkat çekicidir.

⁴⁶ Bunun için bkz... <http://www.trncinfo.com/index.asp?page=345>, E.T. 6.1.2013.

⁴⁷ Bunun için bkz... <http://www.trncinfo.com/index.asp?page=345>, E.T. 6.1.2013.

⁴⁸ KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı R.R. Denктаş ile yapılan 30 Ağustos 2010 tarihli mülakattan alınmıştır.

Bu göre BM Genel Sekreteri, plânın iki tarafça da ilk değerlendirmelerinin ardından, taraflara birer mektup göndererek, belgede uygun bulmayıp, değiştirmek istedikleri noktaları kendisine 30 Kasım'a kadar bildirmeleri konusunda bir davet yapmıştır. Ardından iki taraf da değişiklik yapılmasını istediği konuları, mektup aracılığıyla BM Genel Sekreteri'ne göndermişlerdir. 10 Aralık'ta, BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs Özel Danışmanı Alvaro de Soto, Annan Plânı'nı iki tarafın itirazlarını dikkate alarak revize edilmiş şekliyle taraflara sunmuştur.

Bunun üzerine Denktaş, plânın revize edilmiş şekliyle iyileştirilmiş kısımlarının bulunduğunu, ancak temelinde Kıbrıs Türkü'nün egemenlik ve devlet sorununun halledilmediğini, Rumların Kıbrıs Türkü'nün içine gelip yerleşmesinin sakıncalarının önlenmediğini, ayrıca toprak ve harita meselesinin çözüme kavuşmadığını ve bu konuların Rumlarla bir araya gelerek müzakere edilmesi gerektiğini belirtmekle birlikte belgenin henüz imza aşamasına gelmediğini ifade etmiştir.⁴⁹

AB ise Kıbrıs konusundaki tutumunu daha da sertleştirmiş ve 12 Aralık Kopenhag Zirvesi'nde GKRY'yi 'bütün Kıbrıs' adına AB'ye üye yapacağına ve bununla ilgili kararı aldığına dikkat çekerek, 16 Nisan tarihine kadar herhangi bir anlaşmaya varılamaması durumunda GKRY'nin AB üyeliğini onaylanacağını belirtmiştir.

Bu gelişmeler karşısında Genel Sekreter Kofi Annan, taraflarla istişarelerde bulunmak için 24 Şubat 2003 tarihinde Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs'ı kapsayan turuna çıkmış ve ilk durak olarak önce Ankara'ya, ardından da Atina'ya geçmiştir. 26 Şubat'ta adaya gelen Genel Sekreter, taraflarla ayrı ayrı görüşerek, üçüncü çözüm plânını sunmuştur. Annan, adadan ayrılışında basına yaptığı açıklamada, iki liderle yapmış olduğu görüşmelerde ortaya koyduğu değişiklikler ve çözüm plânı ile ilgili değerlendirmeler yapmış ve taraflardan plânda öngörülen 30 Mart tarihinde referanduma gidip gitmeyecekleri konusunda taahhüt istemiştir. Ayrıca Annan, liderlerden cevaplarını vermek üzere 10 Mart'ta Lahey'de buluşmak üzere davette bulunmuştur.

Bunun üzerine Denktaş ve Tasos Papadopoulos, heyetleriyle birlikte, 10 Mart 2003 tarihinde yanıtlarını vermek üzere Lahey'e gitmişlerdir. Görüşmelere, garantör ülke sıfatıyla Türkiye, Yunanistan ve İngiltere heyetleri de bulunmuştur. Heyetlerle, önce ayrı ayrı görüşen Genel Sekreter, ardından tarafları ortak bir toplantıda bir araya getirmiştir. Ne var ki Annan'ın ev sahipliğinde, Denktaş ve Papadopoulos'un katılımıyla, Lahey'de yapılan 'maraton görüşmelerden' bir sonuç elde edilememiştir. 19 saatlik görüşmenin ardından basına açıklama yapan Genel Sekreter, "artık yolun sonuna geldik, ne yazık ki görüşmelerin başarıyla noktalandığını söyleyemeyeceğim"⁵⁰ demiştir. Konuyla ilgili olarak Annan, Denktaş'ın ülkesinin tanınması konusundaki ısrarını ve Rum tarafının ise 29 yıl önce adanın kuzeyinden ayrılan Rumlara tüm haklarının verilmesi isteğini vurgulamıştır.⁵¹

Ardından Denktaş bir basın toplantısı düzenlemiş ve "Genel Sekreter, plânı bu haliyle kabul edemeyeceğimizi biliyordu. Çekincelerimizi hem sözlü, hem yazılı olarak bildirdik. Papadopoulos'la iki kez görüştük. O da geniş ve önemli değişiklikler istiyor, garantörlerle ilgili kısma itiraz etti. Çıkarken 'Denktaş reddetti' demiş. Bu doğru değil, her iki tarafın da itirazları vardı"⁵² demiştir.

Esasında Denktaş'a göre Genel Sekreter'in çağrısı üzerine Lahey'de gerçekleşen görüşmelerin anlaşmazlıkla sonuçlanmasının ardından bundan böyle plânın geçerliliğini yitirmesine dikkat çekmesi ilginç bir hadisedir. Zira Denktaş ile Ankara hükümeti arasında ilk kez belirgin bir şekilde algı çatışmasının doğduğu görülmüştür. Zira 28 Mart 2003 tarihinde Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Kıbrıs sorununun çözülmesi için Türkiye, İngiltere, Yunanistan, KKTC ve GKRY'nin bir araya gelmesi için öneride bulunmuştur. Aslında bu teklif, Denktaş'ın siyasî algısına

⁴⁹ KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı R.R. Denktaş ile yapılan 30 Ağustos 2010 tarihli mülakattan alınmıştır.

⁵⁰ Bunun için bkz. ... <http://www.trncinfo.com/index.asp?page=345>, E.T. 6.1.2013.

⁵¹ KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı R.R. Denktaş ile yapılan 30 Ağustos 2010 tarihli mülakattan alınmıştır.

⁵² KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı R.R. Denktaş ile yapılan 30 Ağustos 2010 tarihli mülakattan alınmıştır.

ters düşmekle birlikte Rum yönetimi tarafından da stratejik hedeflere uygun düşmediği için reddedilmiştir.

2 Nisan 2003 tarihinde Denktaş, kaybetmeye başladığı siyasî iradesini tekrar kazanmak amacıyla Papadopoulos'a 6 maddelik yeni bir öneri paketi sunmuştur.⁵³ Ne var ki Papadopoulos, aynı günün akşamı bu öneri paketini reddettiğini açıklamıştır.

İşin ilginç yanı 7 Nisan 2003 tarihinde Genel Sekreter Kofi Annan, Güvenlik Konseyi'ne Türk tarafını suçlayıcı nitelikte yeni bir değerlendirme raporu sunmuştur. Bunu fırsat bilen GKRY, Atina'da 16 Nisan 2003 tarihinde *AB Katılım Anlaşması*'nı imzalamıştır.

Bunun için karşı atağa geçen KKTC Hükümeti, 21 Nisan 2003 tarihinde KKTC ile GKRY arasındaki geçişleri belirli kurallarla serbest bırakacağını açıklamıştır. Buna göre geçişler, kimlik veya pasaport ibrazı ile yapılabilecektir. Ancak geçişler Ledra Palace, Beyarmudu ve 2.5 mil kara sınır kapılarından yapılabilecektir. Daha sonraki zamanlarda ise Metehan, Lokmacı ve Yeşilirmak kapıları da açılmıştır.

KKTC Bakanlar Kurulu'nun geçişlerin belirli kurallarla serbest bırakılması, hazırlıksız yakalanan GKRY'de tepkilere neden olmuştur. Rum yönetimi, isteyen GKRY vatandaşlarının Kuzey'e geçmekte serbest olduğunu, ancak pasaport göstererek '*Denktaş rejimini*'⁵⁴ tanımının herkesin kişisel sorumluluğu olduğunu belirtmiştir. Ancak Rum yönetimi, KKTC yurttaşları arasında doğum yerine göre bir ayırımı giderek, Kıbrıs doğumlu olmayan KKTC yurttaşlarının Güney'e geçişlerine izin verilmeyeceğini açıklamıştır. Bunun üzerine Denktaş, 29 Nisan 2003 tarihinde karşılıklı geçişlerle ilgili olarak yaşanan sorunların giderilmesi için Rum lideri Papadopoulos'a görüşme talebinde bulunmuştur. Ne var ki Rum lideri, bu talebi geri çevirmiştir.

⁵³ KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş'ın kaleme aldığı mektupta şunlar yer almaktadır. "*Lahey sonrası yapmış olduğumuz değerlendirme ışığında GKRY lideri Tassos Papadopoulos'a bugün bir mektup göndererek, Kıbrıs konusunun sosyo-psikolojik boyutunu ve özellikle iki taraf arasında var olan derin güven bunalımını uzun zamandır göz ardı ettiğimizi bildirdim. Bu değerlendirmeye dayalı olarak kendisine, iki taraf arasında çalışma ilişkisi kurulmasını sağlayacak diyalog ve danışma süreci başlatacağına inandığım bir öneri paketi teklif ettim. İki tarafça da kabul edilebilir kapsamlı bir anlaşmanın gerçekleşmesi için katalizör rolü oynayabileceğine inandığım öneri paketinin ana hatları şöyledir:*

İlk adım olarak Demokrasi Caddesinin güneyindeki Kapalı Maraş bölgesi, BM Ara Bölgesine kadar olan bölümü de kapsayacak şekilde, yeniden iskana açılmak üzere Kıbrıs Rum tarafının kontrolüne verilecektir.

Buna paralel olarak, Kıbrıs'ın her iki tarafına yönelik ve buralardan gerçekleşecek dış ticaret, ulaşım, seyahat ve kültürel ile sportif aktivitelere uygulanan tüm kısıtlamalar kaldırılacaktır. Türkiye ve Yunanistan'ın da, Kıbrıs Rum tarafına ve Kıbrıs Türk tarafına karşılıklı olarak uyguladıkları kısıtlamaları kaldırarak bu sürece olumlu katkıda bulunacaklarına inanıyorum. BM ve AB'yi de bu düzenlemeleri tescil etmeye ve uygulamaya konulmalarına yardımcı olmaya davet edeceğiz. İki taraf arasındaki geçişler asgari prosedüre bağlı olarak kolaylaştırılacaktır. Turistlerin geçişleri ile ilgili kısıtlamalar da kaldırılacaktır. İki taraf arasında ticarî ilişkilerin normalizasyonu için tedricen adımlar atılacaktır. Her iki taraftaki kurumlar ortak projeler oluşturmaları ve geliştirmeleri için işbirliği yapma yönünde teşvik edilecektir. Kıbrıs Türk tarafı, Temmuz 2000 tarihinden bu yana BM Barış Gücü'nün dolaşımı ile ilgili olarak uyguladığı tedbirleri kaldıracaktır. İki taraf arasında karşılıklı saygı, hoşgörü ve anlayışın geliştirilmesi amacıyla bir Uzlaşım Komitesi tesis edilecektir. Bu komite, ikili temaslar ve projelerin geliştirilmesi için tavsiyelerde bulunacaktır. Bu fikirler ve öneriler bir bütün oluşturmaktadır. Bu paketin uygulanması, bir yandan iki tarafın siyasî eşitliğine dayalı ve iki tarafça da kabul edilebilir kapsamlı bir anlaşmaya varma şansını önemli derecede artırırken, diğer yandan da iki tarafa önemli somut yararlar getirecektir. Paketin kabulü ve uygulanmaya konması tarafların pozisyonlarına hâle getirmeyeceği gibi, nihai bir anlaşmanın yerini de almayacaktır. Öneri paketinin uygulanmasına ilişkin olarak BM ve AB'nin katkılarını sağlayabileceğimizi düşünüyorum. Yukarıda belirtilenler çerçevesinde, iki tarafı da tatmin edecek bir sonuca ulaşmak amacıyla, kapsamlı çözüme ilişkin temel meseleleri ve AB üyeliğine ilişkin konuları da kendisiyle ele almaya hazır olduğumu Sayın Papadopoulos'a bildirdim. Her iki tarafta BM'nin iyi niyet misyonunu desteklediği cihetle, öneri paketini ayrıca BM Genel Sekreteri'ne duyurdum". Bununla ilgili olarak bkz....

"Basın Açıklaması", KKTC Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Dosya: Öneri Paketleri, Tarih: 2 Nisan 2003.

⁵⁴ Bunun için bkz... <http://www.trncinfo.com/index.asp?page=345>, E.T. 6.1.2013.

Bu sırada GKRY, Kıbrıslı Türklere yönelik birtakım yeni kararlar aldığını açıklamıştır. Buna göre 30 Nisan 2003 tarihinde GKRY, Kıbrıslı Türklere yönelik önlemler adı altında, Kıbrıs Türklerini 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti altında var olan haklarından da geri götüren ve Kıbrıs Türkleri için azınlık hakları öngören birtakım öneriler sunduğu görülmüştür. Esasında bu önerilerin temel felsefesi, Kıbrıs Türklerini birey olarak mütalaa etmesi, bugüne kadar tüm platformlarda var olan iki halkın ve iki yönetimin eşitliği ilkesinin kayda alınmamasıdır.

Özellikle öneri metninde geçen Kıbrıslı Türklerin GKRY'de istihdamının nasıl olacağı, Kuzey'deki ürünlerinin GKRY'nin izniyle üçüncü ülkelere nasıl ihraç edileceği, Kıbrıs Türklerinin KKTC'de kayıtlı federasyonlar yerine Rum Spor Federasyonları altında spor karşılaşmalarını nasıl yapacağı, Kıbrıslı Türklerin siyasî eşitliğini ortadan kaldırmak için Güney'de kısıtlı seçme-seçilme hakkının nasıl icra edileceği gibi KKTC yönetimince kabul edilmesi söz konusu olmayan birtakım hususlar bulunmaktadır.⁵⁵

24 Ocak 2004 tarihinde ise Davos'ta BM Genel Sekreteri'yle görüşen Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Genel Sekreter'e Türk hükümetinin, iyi niyet misyonu çerçevesinde ve BM belgesi temelinde görüşmeleri başlatması çağrısında bulunduğu görülmüştür.

29 Ocak 2004 tarihinde Brüksel'de bulunan Rum lideri Tasos Papadopoulos, Rum hükümetinin Annan Plânı temelinde görüşmelere başlama niyetini Genel Sekreter'e bildirmiştir. Bunun yanı sıra Yunanistan da görüşmelerin yeniden başlamasına destek verdiğini açıklamıştır.

Genel Sekreter ise 10 Şubat 2004 tarihinde görüşmeleri başlatmak üzere tarafları New York'a davet etmiştir. Genel Sekreter, gönderdiği davet mektubunda görüşmelerin nasıl başlayacağı hususunda da gerekli açıklamayı yapmıştır. Ayrıca üzerinde mutabık kalınmayan konuların kendisi tarafından doldurulacağını ve nihai şekliyle anlaşmanın 21 Nisan'da her iki tarafta da ayrı ayrı referanduma sunulacağını belirtmiştir. Aslında bu görüşleri, Kıbrıs meselesinin çözümü için ciddi bir tavır değişikliğidir. Zira bundan sonra Genel Sekreter, *iyi niyet* ve *hakem* misyonundan ziyade bir tarafmış gibi sürece doğrudan müdahale etmeye başlayacaktır. Gerçi bu durumun başlıca sebebi, AB'nin bu sürece doğrudan ve menfi bir şekilde müdahale etmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece GKRY'nin bütün Kıbrıs adına AB'ye girme önlenec ve tarafların kabul edebileceği bir anlaşmayla topyekûn girilmesi sağlanacaktır.

Ayrıca taraflar, New York'taki görüşmelerin üç safhada yapılması ve tamamlanmış şekli ile referanduma sunulması üzerinde de anlaşmışlardır. Nitekim görüşmeler, 19 Şubat'ta Lefkoşa'da ara bölgedeki Uluslararası Havaalanı'nda BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Özel Temsilcisi Alvaro de Soto gözetiminde, 1 Mayıs'tan önce kapsamlı bir çözüme ulaşılması niyetiyle başlamıştır.

Ancak görüşmelerde, plânın karmaşık ve detaylı yapısı üzerinde tarafların derin görüş ayrılıkları olması üzerine en kritik safha olan *karşılıklı al-ver* sürecine girilemediği görülmüştür. Bunun üzerine Alvaro de Soto, görüşme biçimini değiştirerek yüz yüze görüşmeleri, *dolaylı görüşme* dönüştürmüştür.

Buna karşın Denktaş, 17 Mart'ta müzakerelerde temel kriterler üzerinde hiçbir ilerleme sağlanmadığını belirterek, 24 Mart'ta İsviçre'de (Burgenstock) yapılacak görüşmelere katılmayacağını, ancak Başbakan Mehmet Ali Talat ile Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Serdar Denktaş'ın KKTC hükümetini temsilen İsviçre'de bulunacağını açıklamıştır. Rum lider Tasos Papadopoulos ise görüşmelerde bir ilerleme kaydedilmediğini belirtmişse de İsviçre'ye gideceğini belirtmiştir.

⁵⁵ Bunun için bkz... <http://www.trncinfo.com/index.asp?page=345>, E.T. 6.1.2013.

İsviçre'nin Burgenstock şehrinde bir araya gelen heyetler, Türkiye Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ile Yunanistan Dışişleri Bakanı Petros Molyviatis'in de katılımı ile başlamıştır. İlk başta teknik düzeyde ve gayri resmi yürütülen görüşmeler, 27 Mart'ta BM Genel Sekreteri'nin, 28 Mart'ta Yunanistan Başbakanı Kostas Karamanlis ve 29 Mart'ta da Türkiye Başbakanı Recep Tayip Erdoğan'ın Burgenstock'a gelmesi ile son şeklini almıştır.

Genel Sekreter de Mart 2004'te 220 sayfalık esas plân ve 9000 sayfalık ekinde oluşan Kapsamlı Çerçeve Antlaşması'nın dördüncü versiyonunu taraflara sunmuş ve ilgili tarafların plân üzerindeki son görüşlerini almak istemiştir.

Rum tarafı '*Türk yerleşikler*', kuzeyde yaşayacak olan Rumlar üzerindeki kısıtlamalar, güvenlik konusu ve Türk tarafının AB hukuku çerçevesinde talep ettiği ayrıcalıklar konularında itirazlarını bildirmiştir.

Türk tarafı ise geçiş sürecinin kısaltılması, Merkez Bankası'nın oluşumu ve görevleri, ortak para birimi, Kuzey Kıbrıs için yapılacak ekonomik düzenlemeler ve derogasyonlar konularında itirazlarını belirtmiştir.

Plân hakkındaki diğer önemli anlaşmazlıklar ise adada kaç tane Yunan ve Türk askerinin kalacağı,⁵⁶ mal-mülk konuları,⁵⁷ serbest dolaşım ve hukuki⁵⁸ konulardan oluşmaktadır.

Burgenstock'daki yoğun görüşmeler sonucunda, iki taraf ile Türkiye ve Yunanistan Başbakanları nihai kapsamlı bir anlaşma metni üzerinde mutabık kalamadıklarından plândaki boşlukların Genel Sekreter tarafından doldurulmasına kabul etmişlerdir. Boşlukların Genel Sekreter tarafından doldurulmasından sonra Kofi Annan, 31 Mart'taki kapanış töreninde Planı'nın son şeklini taraflara sunmuş ve 24 Nisan'da her iki tarafın da ayrı ayrı referandumla bu anlaşmayı değerlendireceğini duyurmuştur.

24 Nisan 2004 tarihinde adada her iki tarafta ayrı ayrı yapılan referandum sonucunda Kıbrıslı Türkler BM Genel Sekreteri'nin Kapsamlı Çözüm Plânı'nı %64.9'luk '*evet*' oyuyla kabul ederken, Kıbrıslı Rumlar %75.8'lik oy oranıyla *reddetmişlerdir*.

Nisan 2004 Referandumu'nun hemen ardından Genel Sekreter, birçok yabancı devlet adamı ve uluslararası kuruluşlar, Kıbrıslı Türklerin BM plânı lehine vermiş olduğu '*evet*' oyunu memnuniyetle karşıladıklarını ve Kıbrıslı Türklerin bu tavrının karşılıksız kalmaması gerektiğini açıklamışlardır. Genel Sekreter Annan ise 24 Nisan 2004 tarihindeki açıklamasında, Kıbrıslı Türklerin, 1 Mayıs 2004 tarihi itibarıyla AB üyeliğinin avantajlarından Rumlarla eşit koşullarda yararlanamayacaklarından üzüntü duyduğunu, fakat Kıbrıslı Türklerin kendilerinin sebep olmadığı bu kötü durumdan kurtulmaları için de yollar bulunacağını ümit ettiğini belirtmiştir.

Bununla ilgili olarak Genel Sekreter Kofi Annan, 28 Mayıs 2004 tarihinde (S/2004/437) Güvenlik Konseyi'ne sunduğu raporunda, Plânı'nın Kıbrıslı Türkler tarafından büyük bir çoğunlukla kabul edilirken, Kıbrıslı Rumlar tarafından reddedildiğini, gerçekte ise Kıbrıslı Rumların '*Plânı*' değil, herhangi bir '*çözümü*' ve '*anlaşmayı*' reddettiğini vurgulamıştır. Ayrıca Annan, referandum sonuçlarının ardından Kıbrıslı Türklere karşı uygulana *baskı* ve *izolasyon* uygulamalarının tüm nedenleriyle birlikte ortadan kaldırdığını belirtmiş ve BM Güvenlik Konseyi üyelerinin dikkatini Kıbrıslı Türklere çevirerek ikili ilişkiler kurmasını ve ekonomik izolasyonlara son vermesini istemiştir. Fakat Genel Sekreter'in raporu, Rum-Yunan ikilisinin baskıları ve Rusya'nın vetosu sonucunda Güvenlik Konseyi'nce onaylanmamıştır.

⁵⁶ Daha ayrıntılı bilgi için bkz... Tamçelik, 2011:348-377; Tamçelik, 2008c:13-39.

⁵⁷ Daha ayrıntılı bilgi için bkz... Tamçelik, 2012a:1031-1074; Tamçelik, 2012c:377-396.

⁵⁸ Daha ayrıntılı bilgi için bkz... Tamçelik, 2010:572-583; Tamçelik, 2009:55-84.

Nisan 2004 Referandumu'ndan hemen sonra AB de Kıbrıslı Türkler'in kapsamlı BM plânına vermiş olduğu desteğe karşılık vermek için Kıbrıslı Türkler için uygulanan izolasyonu kaldırma ve KKTC'nin ekonomik kalkınmasına destek vererek, Kıbrıs'ın birleşmesine yardımcı olma kararlılığını dile getirmiştir. Bu çerçevede 26 Nisan 2004 tarihinde, AB Dışişleri Bakanları Konseyi, KKTC'ye yönelik izolasyonların kaldırılmasına ilişkin bir karar almıştır.

AB Konsey kararının ardından AB Komisyonu, ticarî ve malî uygulamalardan oluşan ve AB ülkeleri ile Kuzey Kıbrıs arasında doğrudan ticareti öngören bir yardım paketi hazırlamıştır. Bu çerçevede Komisyon, 7 Temmuz 2004 tarihinde *Malî Yardım Tüzüğü* ve *Doğrudan Ticaret Tüzüğü* tasarılarını hazırlayarak, Konsey'e sunmuştur. Ne var ki bu tüzükler, sundukları tarihten itibaren Rum tarafınca söz konusu tasarıların anlamlarını yitirecek şekilde içeriklerinin değiştirilmesi yönünde çaba harcanmıştır. Dolayısıyla Rumlar, iki tüzüğün birbirinden ayrılması ve Kıbrıslı Türkler üzerinde uygulanan izolasyonun kaldırılmasında önemli bir adım olacak *Doğrudan Ticaret Tüzüğü*'nün onaylanmaması için uğraşmışlardır. Nitekim Kıbrıs Türk tarafı ve Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen, GKRY'nin engellemeleri sonucunda başta bir paket olarak sunulan tüzükler birbirinden ayrılmış, *Malî Yardım Tüzüğü* iki yıla yakın bir gecikmeden sonra Şubat 2006'da yürürlüğe girebilmiştir. Ne var ki *Doğrudan Ticaret Tüzüğü*, halen daha askıya bulunmakta ve yürürlüğe girmeyi beklemektedir.

Bu gelişmelere paralel olarak KKTC yetkilileri, tüm dünya ile ilişkilerini yoğunlaştırmaya çalışmıştır. Özellikle AB ile temaslarda referandum sonrasında verilen sözlerin tutulmasını istemiştir.

Bunun haricinde 2004 yılında Kıbrıslı Türkler için olumlu bir gelişme 14-16 Haziran 2004 tarihinde İstanbul'daki İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ) toplantısında gerçekleşmiştir. İslâm Konferansı Örgütü'ne üye ülkeler, almış oldukları bir kararla KKTC'nin statüsünü '*Kıbrıs Müslüman Türk Cemaati*'nden '*Kıbrıs Türk Devleti*'ne çıkarmışlardır.⁵⁹ Ayrıca İKÖ, almış olduğu kararda uluslararası toplumun Kıbrıslı Türkler üzerinde uyguladığı izolasyonun kaldırılması için çağrıda bulunmuş ve Müslüman ülkelere de KKTC üzerindeki izolasyonu ve ambargoyu kaldırıp, KKTC ile ekonomik ilişkiler içinde olmasını istemiştir.

Bu yüzden Azerbaycan, İKÖ'nun ve BM Genel Sekreteri'nin çağrısı üzerine 30 yılı aşkın bir süredir devam eden izolasyonu kaldırmak için 27 Temmuz 2005 tarihinde Azerbaycan'dan KKTC'ye ve 29 Ağustos 2005 tarihinde Ercan'dan Bakü'ye gerçekleşen direkt uçuşlara başlamıştır. İki ülke arasındaki uçuşların rutin bir şekilde devam etmesi kararlaştırılmasına rağmen, GKRY ve Yunanistan'ın çeşitli kanallar üzerinden Azerbaycan'a uyguladığı baskı sonucu bunun gerçekleşmesi mümkün olmamıştır.

2006 yılının başlarında Türkiye Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunamamasından kaynaklanan problemleri çözmek amacıyla yeni bir inisiyatif başlatmıştır. Buna göre Gül, 24 Ocak 2006 tarihinde yeni bir *Eylem Plânı* önermiştir. Aslında *Eylem Plânı*, on maddeden oluşmaktadır ve Türkiye'nin limanlarını ve hava alanlarını Kıbrıs Rum bandıralı gemi ve uçaklara, Kıbrıslı Türkler üzerindeki kısıtlamaların ve ambargoların kaldırılması koşuluyla açmayı öngörmektedir. Bu öneriler, her ne kadar uluslararası toplumdan destek görmüş olsalar da GKRY tarafından reddedilmiştir.

24 Ocak 2006 tarihinde adaya gelen İngiliz Dışişleri Bakanı Jack Straw, Rum yönetiminin tüm itirazlarına rağmen KKTC'ye geçmiş ve II. Cumhurbaşkanı Talat ile Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda bir araya gelmiştir. Görüşme sonrası Straw, ara bölgedeki Ledra Palas Otel'de bir basın toplantısı düzenlemiş ve Genel Sekreteri Kofi Annan'ın da kendisinin adaya ziyaretini ve

⁵⁹ Bunun için bkz... <http://www.trncinfo.com/index.asp?page=345>, E.T. 6.1.2013.

temaslarını desteklediğini vurgulamıştır. Ayrıca Straw, Kıbrıslı Türkleri AB'ye yakınlaştırmamanın herkesin çıkarına olduğunu söyleyerek, Kıbrıs Türk tarafı üzerindeki izolasyonun kaldırılması için ilerleme kaydedilmesi gerektiğini belirtmiştir.

26 Şubat 2006 tarihinde, Avusturya'nın dönem başkanlığı sırasında, *AB Genel İşler ve Dışilişkiler Konseyi*, çeşitli tarihlerde GKRY lehine yapılan değişikliklerle, *Malî Yardım Tüzüğü*'nü resmen kabul etmiştir. Böylece yekpare olan tüzük, iki kısma ayrılmış ve *Doğrudan Ticaret Tüzüğü Taslağı* daha sonraki toplantılarda görüşülmeye bırakılmıştır. Buna ilaveten Konsey, *Doğrudan Ticaret Tüzüğü* ile ilgili yasal zemini değiştirmiş ve *Katılım Anlaşması*'nın (Accession Treaty) 10. Protokolü çerçevesinde, onayının tüm AB üyelerinin oybirliği ile mümkün olacağı hükmüne bağlamıştır. Bunun üzerine Türk tarafı, tüzüklerin birbirinden ayrılmasını onaylamadığını ve bu konudaki sorumluluğun AB'ye ait olduğunu açıklamıştır. Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen, KKTC yetkilileri AB ve çözüm perspektifinden uzaklaşmamışlardır.

Bu gelişmelere paralel olarak BM, Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulmak amacıyla tarafları bir araya getirmiştir. İki lider, 8 Temmuz 2006 tarihinde BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs'taki Özel Temsilcisi ve BM Barış Gücü Misyon Şefi Michael Moller'in ara bölgedeki ikametgâhında, BM Genel Sekreteri'nin Siyasî İşlerden Sorumlu Yardımcısı İbrahim Gambari'nin himayesinde bir toplantı gerçekleştirmiştir. *8 Temmuz Anlaşması* diye de anılan bu toplantıda, Kıbrıs sorununun çözümüyle ilgili bazı önemli hususlarda mutabakata varıldığı görülmüştür.⁶⁰

Buna göre iki liderin aldığı kararları, beş maddelik '*İlkeler Dizisi*' çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla 2006 Temmuz'unun sonuna kadar insanların günlük hayatını etkileyen konularda, *Teknik Komiteler* kurulup, toplanmaya başlayacak ve iki lider arasında özlü konular ile ilgili listeler karşılıklı olarak değerlendirilecektir. Listelerin içerikleri, iki toplumlu *Uzman Çalışma Grupları* tarafından incelenecek, liderler tarafından da sonuçlandırılacaktır. Ardından her iki lider, iki toplumlu *Uzman Çalışma Gruplarına* yön verecek ve *Teknik Komitelerin* çalışmalarını gözden geçirmek için uygun görülen zamanlarda toplantıya çağıracaktır. Buna ilaveten her iki taraf da Güvenlik Konseyi'nin kararlarında belirtildiği gibi Kıbrıs'ta iki toplumlu ve iki bölgeyi bir federasyona ve bunun siyasî eşitliğine dayalı bir çözüme bağlı kalacağı belirtilmiştir.

2007 yılının ilk yarısı boyunca Türk tarafı, bir yandan izolasyonların kaldırılması ve AB Dönem Başkanı Almanya'nın görev süresi dolmadan *Doğrudan Ticaret Tüzüğü*'nün onaylanması için çaba göstermiş, diğer yandan ise 8 Temmuz sürecinden sonuç almak için her türlü girişimi yapmıştır. Fakat tüm bu uğraşlara rağmen Rum tarafı, 8 Temmuz sürecini ancak zaman kazanmak için kullanmış ve AB sürecinde Türkiye'ye daha fazla baskı uygulayıp Kıbrıs'ta daha çok taviz koparma gayreti içerisine girmiştir.

Türk tarafının kapsamlı çözüm müzakerelerinin yeniden başlatılması çabaları ve Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat'ın Rum lideri Tasos Papadopoulos'a çeşitli defalar yapmış olduğu yüz yüze görüşme daveti sonucu, bir yıl aradan sonra 5 Eylül'de iki lider BM gözetiminde ilk kez bir araya gelmiştir. Görüşme sonrası kısa bir açıklama yapan BM Kıbrıs Özel Temsilcisi Michael Möller, "*Sayın Papadopoulos ile Sayın Talat yapıcı bir atmosfer içerisinde görüştiler. Prosedürün en kısa zamanda başlaması gereği üzerinde uzlaştılar ve kapsamlı bir çözümü gündeme getirecek diğer konuları da ele aldılar. Temaslarına BM aracılığıyla devam etmeye ve uygun bir zamanda yeniden bir araya gelmeye karar verdiler*"⁶¹ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Buna karşın Cumhurbaşkanı Talat, Rum lideri Tasos Papadopoulos'la yaptığı görüşmeyi şu şekilde değerlendirmiştir: "*2-2.5 aylık hazırlık sürecinden sonra tam teşekküllü müzakerelerin*

⁶⁰ Bunun için bkz... <http://www.trncinfo.com/index.asp?page=345>, E.T. 6.1.2013.

⁶¹ Bunun için bkz... <http://www.trncinfo.com/index.asp?page=345>, E.T. 6.1.2013.

başlamasını ve 2008 sonuna dek çözümün hedeflenmesini” önerdiklerini, ancak önerilerinin kabul görmediğini açıklamıştır. Aslında Türk tarafının ivedili çözüm için hızlandırılmış bir hazırlık süreci önerisi, Rum lider Papadopoulos’un “*birkaç komite kuralım, Kıbrıs sorununu onlara havale edelim*” anlayışı karşısında yenik düşmüştür.

Bu sırada GKRY’nde Şubat 2008’de gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimini, propagandasını çözüm vaadi üzerine inşa eden Dimitris Hristofyas’ın kazanması, adada çözüme ulaşılması yönündeki çabalara ivme kazandırmıştır. Söz konusu seçimleri müteakip, Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat ve GKRY lideri Hristofyas, 21 Mart 2008 tarihinde tam teşekküllü görüşmeler hususunu ele almak üzere BM Genel Sekreteri Kıbrıs Özel Temsilcisi Michael Möller’in Ara Bölge’deki rezidansında bir araya gelmişlerdir. Liderler, üç aylık bir hazırlık sürecinin ardından tam teşekküllü görüşmelerin başlaması ve gerekli görüldüğü takdirde sıklıkta yeniden bir araya gelme hususlarında mutabık kalmışlardır.

Bunun üzerine iki liderin temsilcileri, Kıbrıs meselesine ilişkin konuları ele almak için altı tane *Çalışma Grubu* oluşturulmuşlardır. Buna ilaveten günlük konuları görüşmek üzere yedi adet de *Teknik Komitenin* oluşturulması sağlanmıştır.

Ardından da iki lider, 21 Mart 2008 tarihinde yeniden bir araya gelmiştir. Aslında Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat ile Rum lideri Dimitris Hristofyas’ın görüşmesi, Kıbrıs meselesinde yeni bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Zira her iki liderin temsilcileri, oluşturulacak teknik komite ve çalışma gruplarının sayısını ve konularını belirlemek için ilk kez bir araya gelmişlerdir. Bu süreç sonunda temsilciler, aşağıdaki *Çalışma Grupları* ve *Teknik Komiteler*’in kurulması konusunda anlaşmışlardır. Buna göre yetkililer *yönetim ve güç paylaşımı, AB, güvenlik ve garantiler, toprak, mülkiyet ve ekonomik* konularda Çalışma Grupları oluşturmuşlardır.

Bunun yanı sıra *suç ve suça ilişkin konular, ekonomik ve ticarî konular, kültürel miras, kriz yönetimi, insanî konular, sağlık ve çevre* gibi konularda Teknik Komitelerin oluşturulması sağlanmıştır.⁶²

Aslında *Çalışma Gruplarının* ve *Teknik Komitelerin* amacı, belirli konuları müzakere etmekten ziyade, karşılıklı görüş alış-verişinde bulunmak ve tarafların müzakere pozisyonlarını değerlendirmektir.

Buna göre liderler, Nisan ile Temmuz ayları arasında gerçekleştirdikleri görüşmelerde, eşit statüye sahip iki kurucu devletten oluşan, iki tarafın siyasî eşitliğine dayalı, iki kesimli, iki toplumlu ve tek uluslararası kimliğe sahip bir federasyon kurulmasına ve olası bir anlaşmanın her iki tarafta ayrı referanduma sunulması hususunda mutabakata varmışlardır. Ayrıca liderler, kurulacak federasyonun tek egemenlik ve tek vatandaşlığa haiz olacağı ve egemenlik konusunun müzakereler kapsamında yeniden ele alınması hususunda anlaşmışlardır.

Bu hususlara ilaveten 25 Temmuz tarihinde yapılan görüşmede liderler, 3 Eylül 2008 tarihinde Kıbrıs sorununu kapsamlı çözüme ulaştırmak amacıyla müzakerelerin başlatılmasında yarar gördüklerini açıklamışlardır.

Aslında tam teşekküllü yapılacak müzakerelerin amacı, Kıbrıs meselesinde karşılıklı olarak kabul edilebilecek ve Kıbrıslı Rumların ve Türklerin temel ve meşru hak ile çıkarlarını koruyacak bir çözüm bulmaktır.

Bu amaçla kurulan *Teknik Komiteler*; çevre, kültürel miras, kriz yönetimi ve suça ilişkin konularda on altı karar almıştır. Aynı zamanda liderler, bu önlemlerin derhal uygulanması için

⁶² Bunun için bkz... <http://www.trncinfo.com/index.asp?page=345>, E.T. 6.1.2013.

talimat dahi vermişlerdir. Özellikle bu konuyla ilgili olarak liderler, güvenli bir *telefon hattının* kurulması için fikir birliğine varmışlardır.

Bu sırada BM Genel Sekreteri, Alexander Downer'ı *Kıbrıs Özel Danışmanı* olarak atamıştır. Downer'ın bu atamasını her iki taraf da memnuniyetle karşılamıştır.

Bu olayın akabinde Cumhurbaşkanı Talat ile Rum lideri Hristofyas, kapsamlı müzakereleri başlatmak amacıyla 3 Eylül'de BM gözetiminde bir araya gelmiş ve yüz yüze görüşmeler yeniden başlamıştır. Ancak görüşme süreci devam ederken, KKTC'de önemli gelişme cereyan etmiştir. Buna göre KKTC'de, 19 Nisan 2009 tarihinde erken genel seçimler yapılmıştır. Seçim sonucunda Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat'ı ve CTP-BG'ı yoğun bir şekilde eleştiren Dr. Derviş Eroğlu ve hükümeti başa geçmiştir. Ancak Eroğlu, hükümeti kurar kurmaz yaptığı ilk açıklamada yeni hükümetin Kıbrıs'taki kapsamlı müzakere sürecini ve görüşmelerde Kıbrıs Türk tarafını temsil eden Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat'ı desteklediğini vurgulamıştır.

Dolayısıyla yeni seçilmiş Kıbrıs Rum lideri Dimitris Hristofyas ile KKTC Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat'ın 21 Mart 2008 tarihli bir araya gelmesi, hem adada hem de uluslararası kamuoyunda anlaşma umutlarını artırmıştır. Ancak Hristofyas'ın 1977 yılında tarafların iki toplumlu, iki kesimli bir federasyon üzerinde anlaşmalarının Rum tarafı için azami bir taviz olduğunu ve bunun ötesinde bir tavizin söz konusu olamayacağını belirtmesi, Rum tarafının siyasal tutumunu ortaya koyması açısından önemlidir. Zira Hristofyas'ın Kıbrıs'ta yeni bir *ortaklık* olgusuna taban tabana zıt olan bu görüşleri, yapılan müzakerelerin amacına uygun değildir. Aslında bu ifadelerle göre Hristofyas'ın amacı, halen devam etmekte olan '*Kıbrıs Cumhuriyeti*'nin yapısının federasyona dönüştürülmek istenmesinden başka bir şey değildir. Bu yönü ile Hristofyas'ın geçmişteki Rum liderliklerinden pek de farklı olmadığı görülmüştür.

Buna karşın 3 Eylül 2008 tarihinde başlayan müzakerelerin birinci turu, 6 Ağustos 2009 tarihine kadar sürmüş ve iki lider, bu süre içinde kırk toplantı gerçekleştirmişlerdir. Bu süreç zarfında yapılan toplantılarda *yönetim ve güç paylaşımı, mülkiyet, AB, ekonomi, toprak ile güvenlik ve garantiler* konuları ele alınmıştır. Bu başlıklardan yönetim ve güç paylaşımı, AB ve ekonomik konularda tarafların pozisyonlarında nispeten bir yakınlaşma olmuş, ancak toprak, güvenlik ve garantilerle ilgili konularda taraflar arasında herhangi bir yakınlaşma sağlanamamıştır.⁶³

Müzakerelerin ikinci turu 3 Eylül 2009 tarihinde başlamış, 30 Mart 2010 tarihinde ise sona ermiştir. Zira 18 Nisan'da KKTC'de yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimi bu sürecin kesilmesine neden olmuştur. Ancak taraflar, yeni bir durum değerlendirmesi yaparak, yakınlaşma sağlanan konularda ilerlemeye çalışmışlardır. Bu kapsamda taraflar, iki kez yoğunlaştırılmış görüşme tekniğini uygulamışlar ve toplam 71 kez görüşmüşlerdir.

Bununla ilgili olarak liderler, 30 Mart 2010 tarihinde ortak bir açıklama yaparak, yönetim ve güç paylaşımı, AB ve ekonomik konularda önemli ilerleme kaydettiklerini, bu ilerlemeden dolayı kapsamlı çözüme varılacağı hususunda ikna olduklarını belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra liderler, müzakere sürecinin başında mutabık kaldıkları gibi "*her konuda anlaşma olmadığı sürece hiç bir konuda anlaşma olmayacağı*" prensibine de vurgu yapmışlardır. Ancak Türk tarafının, süreçle ilgili olarak Rum tarafıyla birlikte daha detaylı bir açıklama yapma önerisi, Rum tarafınca reddedilmiştir. Bunun üzerine Talat, müzakerelerde geline durumla ilgili olarak kamuoyuna ayrıntılı bilgi vermiştir.

Bu durumun ardından KKTC'de yeni bir seçim sathı mahalline girmiştir. 18 Nisan 2010 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini ilk turda Dr. Derviş Eroğlu kazanmıştır. Cumhurbaşkanı Eroğlu, seçim sonuçlarının açıklanmasının hemen ardından yaptığı açıklamada

⁶³ Bunun için bkz... <http://www.trncinfo.com/index.asp?page=345>, E.T. 6.1.2013.

KKTC halkının kendisini bu göreve çözümü engellemek için değil, müzakere masasında halkın hak ve çıkarlarını azami düzeyde savunmak ve adil ve kalıcı bir çözümü gerçekleştirmek için getirdiğini ifade ederek, bu görevi yerine getirmek için iyi niyetle ve tüm gayretiyle çalışacağını belirtmiştir.⁶⁴

Bununla birlikte Eroğlu, görevi devraldığı 23 Nisan günü Genel Sekreter Ban ki Moon'a bir mektup göndermiş ve Türk tarafının Talat ile Hristofyas'ın 23 Mayıs 2008 tarihli ortak açıklamasına bağlı olduğunu, tam teşekküllü müzakerelerde temel olarak kabul edilen BM parametrelerinden iki kesimlilik, iki halkın siyasi eşitliği, iki oluşturu devletin eşit statüsü ve varılacak anlaşmanın yeni bir ortaklık yaratacağı gerçeği çerçevesinde sürdürmeye ve müzakerelere bırakılan yerden devam etmeye hazır olduğunu bildirmiştir.⁶⁵

Ne var ki toplumlararası görüşmeler devam ederken, Rum tarafınca Kıbrıslı Türklere karşı uygulanan yurtdışına seyahat, dış dünyayla temas, ticaret ve diğer ülkelerle kültürel ve sportif alanlarda ilişki kurmayı engelleyen kısıtlamalar da tüm hızıyla devam etmektedir. KKTC yetkilileri ise bir yandan bu izolasyonların kaldırılması için çaba harcarken, diğer yandan uluslararası camianın, Kıbrıslı Türklere karşı uygulanan izolasyonu sona erdirmesinin Rum tarafını çözüm yönünde motive etmek için büyük bir çaba olacağını dile getirmektedir.

Aslında uluslararası kamuoyunun Rum tarafına yönelik yıllardır sürdürdüğü destek, Rum politikalarının Kıbrıs konusunda daha katı bir tutum sergilemesine neden olmuş ve kapsamlı bir anlaşmaya varılması çabalarını sekteye uğratmıştır. Bu bağlamda Kıbrıs'ta iki halk arasında cereyan eden derin *güven eksikliği*, devam etmekte olan görüşme sürecini olumsuz yönde etkilemiştir.

Bunun yanı sıra Kıbrıslı Türkler üzerindeki izolasyon devam ederken, AB de ekonomiyi olumsuz yönde etkileyen kısıtlamaların sona erdirilmesi yönünde vermiş olduğu taahhütleri yerine getirmemiş ve *Doğrudan Ticaret Tüzüğü*'nü onaylatamamıştır. Diğer yandan AB, Türkiye'ye yönelik hava ve deniz limanlarını GKRY'ye açması için baskı yapmaktadır. Konuya ilişkin olarak Türk tarafının pozisyonu ise Kıbrıs meselesinin sürekli olarak Türkiye'nin önüne çıkartılması ve Kıbrıslı Türklerin üzerindeki izolasyonun kaldırılmasına yönelik AB tarafından atılan adımların yetersiz olması, güvensizliği daha da artırmıştır.

Sonuç

Kıbrıs'ta taraflar arasında süren toplumlararası görüşmeler, uzun süreli olmuş ve inişli çıkışlı bir seyir takip etmiştir. Dolayısıyla toplumlararası görüşmelerde belirli özelliklerin olmadığını veya belirli tekniklerin uygulanmadığını söylemek mümkün değildir. Bundan dolayı kimilerine göre bu sürecin devam etmesinin, kimilerine göre ise kesilmesinin en iyi yol olduğu iddia edilmiştir.

Aslında bu sürece karşı çıkanlar, genel olarak BM'nin arabuluculuğu ile sürdürülen toplumlararası görüşmelerin, her zaman için adet yerini bulsun diye veya netice alınamayacağı bilindiği hâlde sürdürülen bir *'gölge oyunu'*⁶⁶ olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Onlara göre bu görüşmeler, *diplomasi egzersizi* olmaktan öteye geçmemektedir.

Bu sürecin devam etmesini isteyenler ise bugünkü durumun sürdürülebilir olmadığı ve Kıbrıs Türk halkının daha iyi bir geleceğe sahip olması gerektiği tezine dayanmaktadır. Bu

⁶⁴ Bunun için bkz... <http://www.trncinfo.com/index.asp?page=345>, E.T. 6.1.2013.

⁶⁵ Bunun için bkz... <http://www.trncinfo.com/index.asp?page=345>, E.T. 6.1.2013.

⁶⁶ Bu tabir için bkz... Kılıç, 1998:15.

yüzden Kıbrıs'ta cereyan eden toplumlararası görüşmeler devam etmesi gerekmektedir.⁶⁷ Aslında bu görüşü savunanlar, hâlen devam etmekte olan toplumlararası görüşmelerde *iki toplumlu, iki kesimli, siyasî eşitliğe dayalı, Türkiye'nin etkin ve fiilî garantisini içeren federal bir cumhuriyetin* kurulmasını istemektedirler.

Bundan hareketle Kıbrıs meselesinin salt toplumlararası görüşmelerle çözülmesini beklemek oldukça zordur. Zira bu mesele, anavatan olarak Türkiye ve Yunanistan'ı da ilgilendirmektedir. Dolayısıyla her iki anavatanın, Kıbrıs'ta yaşanan siyasal sürecin içinde bulunması kaçınılmazdır.

Özellikle bu iki ülke, belirli bir mutabakata varabilirlerse Kıbrıs'taki toplumlar da sonuca varabileceklerdir. Çünkü Kıbrıs meselesi, 1950'lerden beri Türkiye ile Yunanistan'da millî bir mesele olarak görülmüştür.⁶⁸ Bu durumda Kıbrıs meselesinin hâlli, ancak Türkiye ve Yunanistan'ın uzlaşmasıyla çözümlenebilir.

Aslında bütün bunlar göstermektedir ki, *toplumlararası görüşme tekniğiyle*, Kıbrıs meselesinin halledilebileceğini düşünmek, konunun anlaşılmadığını göstermektedir. Hâl böyle olunca ilgili taraflar da oldukça zor duruma düşmektedir. Özellikle Türk tarafı bu süreçten olumsuz etkileneceği açıktır. Zira toplumlararası görüşmelerin kesintiye uğramasının sorumluluğunu Türk tarafına yüklenmesi pek mümkündür. Bu durumda Yunan hükümeti, Rumlar üzerinde hiçbir nüfuzu olmadığını veya müzakere sürecine karışmayacağını iddia edebilecektir. Bu iddia, tam manasıyla doğru olmasa da uluslararası kamuoyu, bu iddiayı kabul edebilecektir.

Buna karşın Türkiye, adadaki Türk toplumu üzerinde oldukça etkin konumda olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Yunanistan *toplumlararası görüşmelerin* sekteye uğramasıyla ilgili suçlamalardan kurtulabilecekken, Türkiye bundan mahrum kalacağı açıktır. Ayrıca Yunanistan taktiksel olarak kendini bu süreçten geri çektiği an, toplumlararası görüşmelerin iki öznesi, yani Türkiye ile GKRY arasında yeni bir sürecin yaşanabileceği unutulmamalıdır. Hâlbuki Türkiye, ne GKRY'nin statüsünü ne de sıfatını tanımaktadır.

Dolayısıyla Hitchens'in de dediği gibi adada barışı sağlamak için BM gözetiminde yapılan görüşmelere önem verilmelidir. Ancak bunun için de tarafların eşit düzeyde katkı sağlayacağı bir ortamda bir araya gelmeleri gerekecektir.⁶⁹

Bu da gösteriyor ki, Kıbrıs meselesi, dışarıdan, örneğin Washington'dan, New York'tan yahut Brüksel'den bakınca, öteki uluslararası sorunlara nazaran çok daha basit görünse bile, aslında hiç de basit bir sorun değildir. Ancak bu meseleyi karmaşık hâle getiren sebep, oldukça basittir. Her şeyden önce tarafların birbirine, özellikle de Türklerin Rumlara karşı toplumsal güveni neredeyse hiç yoktur. Zaten bu durumu da kimse inkâr etmemektedir. Hatta tam tersine Genel Sekreteri Butros Gali, BM Güvenlik Konseyi'ne sunduğu raporda bile iki taraf arasındaki *güvensizlik*⁷⁰ meselesinin derin olduğundan söz etmektedir.

Bu nedenledir ki taraflar, güvenmediği bir kesimle anlaşmaya zorlanması, onun *kuşku* histerisine girmesine neden olacaktır. Özellikle taraflar, kendini tam manası ile güvence altına almadıkça veya hissetmedikçe, herhangi bir belgeye imza atmayacağı açıktır. Aslında Kıbrıs meselesinin gerçeği, bu paradoksta yatmaktadır.

⁶⁷ Bunun için Kıbrıs'taki sağ, sol ve liberal görüşte olan siyasal ve sosyal içerikli teşkilâtlara bakılabilir. Bunun için DP Parti Tüzüğü örnek gösterilecektir. Bkz... Demokrat Parti Programı, 1992.

⁶⁸ Daha ayrıntılı bilgi için bkz... Tamçelik, 2008b:305-306.

⁶⁹ Daha geniş bilgi için bkz... Hitchens, 1997:214.

⁷⁰ Bununla ilgili olarak bkz... Ekşi, 1992:19.

Bundan hareketle ilk önce Kıbrıs'ta kurulacak barış abidesinin 'kaidesini' inşa etmek gerekecektir. Bugün Kıbrıs'ta barışa atılan adımlar, aslında bu kaidenin üzerine oturtulacak abideyi oluşturmak içindir. Bundan dolayı toplumlararası görüşmeler, barışa atılan önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Gali ve Annan plânlarına göre yapılmak istenen anlaşmalar, gerçekte Türklerle Rumları barış içinde ve bir arada yaşamasından başka bir şeyi hedeflememektedir.

Aslında ilgili taraflar, Gali ve Annan'ın girişimleriyle, Kıbrıs'ta yeni bir müzakere ve barış sürecine girmişlerdir. Dolayısıyla bu araştırma, Kıbrıs gibi sürekli kriz bölgesi olma özelliğini koruyan ve taşıdığı stratejik ve siyasî önemini hiçbir zaman kaybetmeyen bir bölgede, barışın sağlanması yolunda atılmış bir adım olarak nitelendirilen müzakerelerin iç yüzünün kavranması ve gerçeklerin ortaya konulması için hazırlanmıştır.

Gerçek şu ki uluslararası pazarlık açısından önemli bir örnek teşkil eden Kıbrıs müzakerelerinin özel şartlarının aydınlatılması ve barış sürecine etkilerinin belirlenmesi önemli bir husustur. Bundan hareketle Gali Fikirler Dizisi ve Annan Plânı, yıllardır devam eden Türk-Rum çatışmasında önemli bir merhale olduğu söylenebilir. Hatta Kıbrıs meselesi, çok bilinmeyenli bir denklem olarak değerlendirilirse, bunun çözümü için 1992 ve 2004 yılları kayda değer olarak tarihe geçecektir.

Çünkü tarafların BM çatışı altında son derece katı ve en azından 1974 savaşından beri süregelen birbirine karşıt görüşlerin uzlaşması oldukça güçtür. Ancak her iki tarafın da bugüne kadar gelen 'taviz vermez' tutumları, Kıbrıs için kapsamlı bir barışın değil, ancak Türklerle Rumlar arasında 'eksik', 'zoraki' veya 'kısmî' bir barışın gerçekleşmesine imkân sağlayacaktır. Bu ise Kıbrıs'ta bulunacak kapsamlı barışın önüne en büyük engel olarak çıkacaktır.

Bu çerçevede, Türk tarafının müzakere masasında hedeflediği nihai anlaşmanın temel ilkeleri çeşitli kereler hükümet ve hükümet yetkililerince teyit edilmiştir. Kıbrıs Türk tarafı, Kıbrıs'ta BM parametrelerinin ve bugüne kadar sürdürülen çalışmaların temelinde, geçmişte yaşanan acı olayların tekrarlanmayacağı bir anlaşmayı içermektedir. Dolayısıyla Türk tarafı için müzakerelerin hedefi iki kesimliliğe, iki halkın siyasî eşitliğine, Kıbrıs Türk kurucu devleti ile Kıbrıs Rum kurucu devletinin eşit statüsüne dayalı yeni bir ortaklığın kurulması ve Türkiye'nin etkin ve fiilî garantisinin devam ettiği bir anlaşmanın imzalanmasıdır.

Rum tarafının hedefi ise Kıbrıs Cumhuriyeti'nin devamının sağlanması, 1960 rejiminin revize edilerek yürürlüğe konması ve kurulmak istenen sisteme Kıbrıslı Türklerin entegre edilerek çoğunluk hegemonyasının kurulmasının sağlanmasıdır.

Dolayısıyla BM gözetiminde yapılan toplumlararası görüşmelerden müspet bir sonuç elde etmek oldukça zordur. Ancak BM dışındaki uluslararası kuruluşların veya aktörlerin takınacağı tavır da meselenin halli için yeterli olmayacağı kesindir. Dolayısıyla Kıbrıs'ta belli bir süre daha zorlu bir sürecin yaşanabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

"Archbishop Makarios, The Letter Sent by Archbishop Makarios to The President of The Greek Republic, General Phaedon Gizikis", *KKTC Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Dosya: Makarios'un Belgeleri, Tarih: 2 July 1974.

"Basın Açıklaması", *KKTC Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Dosya: Öneri Paketleri, Tarih: 2 Nisan 2003.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- “Kıbrıs Rum Basınından Özetler-1981”, *KKTC Milli Eğitim Spor ve Kültür Bakanlığı Milli Arşivi*, Dosya: Rum Basın Özetleri, Tarih: 29 Nisan 1981, No:98, s. 1-2.
- “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş Tarafından 22 Kasım 1988 Tarihinde New York’ta BM Genel Sekreteri Perez de Cuellar Aracılığı ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı Yorgo Vasiliu’ya Sunulan Öneriler”, *KKTC Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Dosya: Türk Önerileri, Tarih: 5 Aralık 1988.
- “Robin C.A. White Esq. – Professor of Law University of Leicester, England, 6 February 1990”, *KKTC Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Dosya: Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş’ın Prof. Dr. Robin C.A. White’a 6 Şubat 1990 Tarihinde Yazdığı Mektup, Tarih: 6 Şubat 1990.

Resmi Yayınlar:

- “Kıbrıs Sorunun Dünu ve Bugünü”, *TC Dışişleri Bakanlığı Akademisi*, 15 Mart 1995.
- “U’Thant’ın Raporu”, *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Mart 1968, No:42, s. 40-41.
- Background on The Cyprus Problem**, Directorate General of Press and Information, Ünal Ofset Matbaacılık, Ankara, 1991.
- Cyprus Summit - January 1985**, The Turkish Cypriot UN Association, Nicosia, 1985.
- Cyprus: The Paradox of Enosis**, Turkish Cypriot PIO, Lefkoşa, 1977.
- Greek Cypriot Anti-Federation Statements**, Ministry of Foreign Affairs and Defence Turkish Republic of Northern Cyprus, Nicosia, 1998.
- Keesing’s Contemporary Archives, 1967-1968**, Vol. 16, New York, 1969.
- Keesing’s Contemporary Archives, 1971**, Vol. XVIII, New York, 1971.
- Keesing’s Contemporary Archives, 1973**, Vol. XIX, New York, 1973.
- Keesing’s Contemporary Archives, 1974**, Vol. XX, New York, 1974.
- Keesing’s Contemporary Archives, 1977**, Vol. XXIII, New York, 1977.
- Keesing’s Contemporary Archives, 1979**, Vol. XXV, New York, 1979.
- Keesing’s Contemporary Archives, 1983**, Vol. XXIX, New York, 1983.
- Keesing’s Contemporary Archives, 1984**, Vol. XXX, New York, 1984.
- Keesing’s Contemporary Archives, 1985**, Vol. XXXI, New York, 1985.
- Kıbrıs Anlaşmazlığı Kronolojisi 1878-1978**, Kıbrıs Türk Tarih Kurumu Yayınları, Lefkoşa, 1978.
- Question of Cyprus, A Documented Story of 28 Years (1960-1988) – Greek and Greek Cypriots Statement**, Report of UN Secretaries General, Reports of The International Press, Agreements, Decisions, Memoirs, Nicosia, 1988.
- The Almanac of Cyprus 1992**, Published by The Press and Information Office, Republic of Cyprus, Nicosia, 1991.
- The Cyprus Question A Concise Briefing Note**, Published by The British Parliamentary Group of The Friends of Northern Cyprus, London, 1992.
- The Declaration and Resolution Adopted by The Turkish Cypriot Parliament on 15 November 1983*, For The Liberty, Equality, Dignity and Security of Our People, Lefkoşa, 1983.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

UN Document, S / 12723, 31 May 1978.

UN Document, S / 13672, 1 December 1979.

UN Document, S / 14778 and Corr. 1, 2 and Add. 1, 1 December 1981.

UN Document, S / 15149, 1 June 1982 and UN Document, S / 15502, 1 December 1982.

UN Document, S / 165519, Annex, 1 May 1984.

UN Document, S / 16858 and Add. 1, 12 December 1984.

UN Document, S / 17227 and Add. 1, 11 June 1985.

UN Documents, S / 12323, 30 April 1977.

Yearbook of The United Nations, New York, 1975.

Yearbook of The United Nations, New York, 1977.

Yearbook of The United Nations, New York, 1979.

Yearbook of The United Nations, New York, 1982.

Yearbook of The United Nations, New York, 1983.

Yearbook of The United Nations, New York, 1984.

Gazeteler:

“Avrupa Yunanistan’ın Oyunağı Oldu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Aralık 1997, No:85421, s. 1.

“BM ile Gayriresmî Görüşmeler”, *Hürriyet Gazetesi*, 14 Aralık 1992, No:100245, s. 20.

“Denктаş: Entegrasyon Yok”, *Hürriyet Gazetesi*, 25 Aralık 1997, No:54261, s. 13.

“Denктаş’tan İki Devlet Şartı”, *Milliyet Gazetesi*, 29 Mart 1998, No:85567, s. 1.

“Dörtlü Zirve’yi Başlatan Mektup”, *Hürriyet Gazetesi*, 15 Aralık 1992, No:452251, s. 19

“Federasyon Da Askıda”, *Milliyet Gazetesi*, 16 Aralık 1997, No:85546, s. 7.

“Federasyon Taraftarları Azalıyor”, *Fileleftheros Gazetesi*, 26 Haziran 1996, No:9854, s. 1.

“Gobi Temmuzda İlerleme Bekliyor”, *Fileleftheros Gazetesi*, 29 Nisan 1981, No:98, s. 1-2.

“Joseph Heiz: Toplumlararası Görüşmeler En İyi Yoldur”, *Haravgi Gazetesi*, 8 Mayıs 1981, No:103, s. 1.

“Kıbrıs Görüşmeleri”, *Hürriyet Gazetesi*, 14 Aralık 1992, No:63352, s. 20.

“Olayların Ardındaki Gerçek Baskıyla Çözüm...”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Temmuz 1992, No:96332, s. 1.

ALKAN, Hüseyin. “Türk Tarafı Ne İstiyor”, *Hürriyet Gazetesi*, 13 Ocak 2001a, No:632258, s. 24.

ALKAN, Hüseyin. “Türk Tarafı Ne İstiyor”, *Hürriyet Gazetesi*, 25 Kasım 2001b, No:87541, s. 26.

ARMAOĞLU, Fahir. “Kıbrıs’ta 2. Tur”, *Tercüman Gazetesi*, 18 Ekim 1988, No:52336, s. 11.

BAĞCI, Hüseyin. “Kıbrıs Sorununda Son Tango”, *Zaman Gazetesi*, 1 Nisan 1998, No:89965, s. 1.

Cumhuriyet Gazetesi, 11 Temmuz 1989.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- EKŞİ, Oktay. “Aynı Olay, Farklı Sonuç.....”, *Hürriyet Gazetesi*, 8 Aralık 1992, No:201145, 1 ve 19.
- ERALP, Yalım. “Stratejik Yaklaşım”, *HaberTürk Gazetesi*, 28 Ocak 2003, No:42256, s. 14
- ERDEM, Tanju. “Türk–Yunan Barışı İçin Kıbrıs’ta Gerçekçilik”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Temmuz 1992, No:85441, s. 12.
- ERGİN, Sedat. “Dörtlü Zirve ve Özeleştirme Gereği”, *Hürriyet Gazetesi*, 10 Aralık 1992, No:102251, s. 14.
- Güneş Gazetesi, 28 Temmuz 1989.
- GÜZEL, Hülya. “AB: Rauf Denktaş Masaya Geri Dönsün”, *Hürriyet Gazetesi*, 25 Kasım 2000, No:36654, s. 26.
- KILIÇ, Altemur. “Olmayacak Dualara Amin Demek!”, *Türkiye Gazetesi*, 3 Eylül 1998, No:85641, s. 15.
- KIRCA, Coşkun. “Hedef ve Taktik (3)”, *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 13 Aralık 1997, No:85994, s. 5.
- KIRCA, Coşkun. “Kıbrıs (2)”, *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 3 Nisan 1998, No:12554, s. 6.
- KIRCA, Coşkun. “Kıbrıs ve Gerçekçilik (1)”, *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 11 Mayıs 1998, No:85526, s. 6.
- KOÇ, Ferhat. “Kıbrıs Stratejisi Değişiyor”, *Milli Gazete*, 18 Ocak 1998, No:52264, s. 3.
- KOHEN, Sami. “Yeni Kıbrıs Stratejisi”, *Milliyet Gazetesi*, 15 Ocak 1998, No:75441, s. 9.
- Milliyet Gazetesi, 11 Temmuz 1989.
- Milliyet Gazetesi, 27 Kasım 1988.
- TAVŞANOĞLU, Leyla. “Avrupa Yunanistan’ın Oyuncağı Oldu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Aralık 1997, No:20145, s. 13.
- The Economist, March 2, 1985.
- TINÇ, Ferai. “İtiraf”, *Hürriyet Gazetesi*, 26 Aralık 1997, No:87551, s. 9.

Mülakat:

KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı R.R. Denktaş ile yapılan 30 Ağustos 2010 tarihli mülakat.

Basılı Eserler:

- “A Loose Translation of The Response by President Denktash to The Soviet Proposals”, *Kıbrıs Mektubu*, (1987) 2, s. 32-34.
- ADAMS, T. E. and Alvin J. COTTRELL. **Cyprus Between East and West**, The Washington Center of Foreign Policy Research School of Advanced International Studies The Johns Hopkins University, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1968.
- AKTAŞ, Hayati and Soyalp TAMÇELİK. “The Importance of Cyprus Island in Geopolitical Theories”, **The East Mediterranean and Cyprus: Economic and Political Relations: Cooperation and Integration from Past to Future (15-16 December 2010) Girne – TRNC**, GAU Press, TRNC, 2011, s. 63-76.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- ALASYA, Halil Fikret. "Consultant to The President of TRNC Cyprus, In The Light of Changes In The Turkish World from A Historical Perspective", **Cyprus International Symposium on Her Past and Present**, Publication of Eastern Mediterranean University of TRNC and Van Yüzüncü Yıl University of Turkish Republic, Ankara, 1994, s. 53-68.
- ALASYA, Halil Fikret. "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I., 2. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1992, s. 537-538.
- ALASYA, Halil Fikret. "Niçin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti?", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* (Ayrı Basım), İstanbul, 1993, s. 89-99.
- ALASYA, Halil Fikret. "Suçlu Kim?", *Türk Kültürü Dergisi*, XXXI (Eylül 1993) 365, s. 530-540.
- ARMAOĞLU, Fahir. **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980**, TC İşbankası Yay., 6. Baskı, Ankara, 1989.
- ARMAOĞLU, Fahir. **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1980-1990**, C. II., İşbankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991.
- ATTALİDES, Michael A. **Cyprus: Nationalism and International Politics**, Q Press Ltd., Edinburgh, 1979.
- BAŞAR, Cem. **Yunan Oyunu Türk – Yunan İlişkilerinin Gerçek Yüzü**, V Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- BİLGE, Suat. "The Cyprus Conflict and Turkey", **Turkey's Foreign Policy in Transition, 1950-1975**, Kemal H. Karpat and E.J. Brill (eds.), Leiden, 1975, s. 168-191.
- BITSIOS, Dimitri S. **Cyprus: The Vulnerable Republic**, 2nd ed., Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, Greece: Salonica, 1975.
- BİLGE, A. Suat. **Ankara-Atina-Lefkoşa Üçgeni**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.
- BİRAND, Mehmet Ali. **30 Sıcak Gün**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975.
- BİRAND, Mehmet Ali. **Diyet - Türkiye ve Kıbrıs Üzerine Pazarlıklar 1974-1979**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1979.
- BOLUKBASI, Suha. "Boutros-Ghali's Cyprus Initiative in 1992: Why Did It Fail?", *Middle Eastern Studies*, XXXI (July 1995) 3, s. 441-483.
- BOLUKBASI, Suha. **Superpowers and The Third World: Turkish-American Relations and Cyprus**, University Press of America, New York, 1988.
- CAMP, Glen D. "Greek-Turkish Conflict Over Cyprus", *Political Science Quarterly*, 95 (Spring, 1980) 1, s. 51-70.
- CERRAHOĞLU, Zehra Yalçinkaya. **Birleşmiş Milletler Gözetiminde Kıbrıs Sorunu İlke İlgili Olarak Yapılan Toplumlararası Görüşmeler (1968-1990)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1998.
- COUFOUDAKİS, Van. "United States Foreign Policy and The Cyprus Question", **Cyprus Reviewed: A Seminar on The Cyprus Problem**, Michael A. Attalides (ed.), Jus Cypri Association, Nicosia, 1977, s. 117-128.
- DANOPOULOS, Constantine P. "The Cyprus Problem and Prospects of Reunification", *Balkan Forum*, V (June 1977) 19, s. 126-149.
- Demokrat Parti Programı**, Demokrat Parti Yayınları, Lefkoşa, 1992.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- DENKTASH, R. R. **The Cyprus Problem and The Remedy**, Turkish Republic of Northern Cyprus Press, Nicosia, 1992.
- DODD, Clement H. **The Cyprus Issue: A Current Perspective**, The Eothen Press, Huntingdon, 1994.
- EASTON, David. **The Political System**, Alfred A. Knopf, New York, 1968.
- ECEVİT, Bülent. **Bağımsızlık ve Özgürlük**, Söz Yayınları, Lefkoşa, 1984.
- EROĞLU, Hamza. **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekâtı**, Emel Matbaacılık, Ankara, 1975.
- ERTEKUN, Necati Münir. **In Search of A Negotiated Cyprus Settlement**, Nicosia, 1981.
- ERTEKUN, Necati Münir. **Inter-communal Talks and The Cyprus Problem**, Nicosia, 1977.
- ERTEKÜN, Necati Münir. **Observations on U.N. General Assembly Resolution 34 / 30 of 20 November 1979**, Printed by The State Office of The Turkish Federated State of Cyprus, Nicosia, 1979.
- ERTEKÜN, Necati. **The Cyprus Dispute and The Birth of The Turkish Republic of Northern Cyprus**, Oxford, 1984.
- FUKUYAMA, Francis. **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Simavi Yayınları, İstanbul, 1996.
- GÖKTUĞ, Güner. **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Hazırlayan Siyasal Nedenler**, İstanbul, 1990.
- GÜREL, Şükrü Sina. **Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993)**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993.
- GÜRÜN, Kamuran. **Bükreş-Paris-Atina Büyükelçilik Anıları**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994.
- GÜRÜN, Kamuran. **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)**, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1983.
- GÜRÜN, Kamuran. **Fırtınalı Yıllar – Dışişleri Müsteşarlığı Anıları**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.
- HALLEY, Laurence. **Ancient Affections Ethnic Groups and Foreign Policy**, Published by Praeger Publishers, New York, 1985.
- HAZARD, Shirley. **Countenance of Truth – The United Nations and The Waldeim Case**, London, 1991.
- HITCHENS, Christopher. **Hostage of The History: Cyprus from The Ottomans to Kissinger**, New York, 1997.
- <http://www.trncinfo.com/index.asp?page=345>, Erişim Tarihi: 6.1.2013.
- İSMAİL, Sabahattin. **150 Sorunda Kıbrıs Sorunu**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1998.
- KAPANİ, Münci. **Politika Bilimine Giriş**, 4. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1988.
- Kıbrıs Sorunu Gelişmeler ve Görüşmeler**, SİSAV Yayınları, Reyo Matbaacılık, İstanbul, 1990.
- Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü-Yarını**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.
- KILIÇKIRAN, Osman. **Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi ve Çözümü ile İlgili Kısa Bir Deneme**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1990.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- KIRCA, Coşkun. "Kıbrıs Uyuşmazlığına Bakış Açımız Ne Olmalı? Doğrular ve Yanlışlar Nelerdir?", **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Yeni Hükümetten Beklentiler**, Kıbrıs Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 24–30.
- KRANIDIOTIS, Nicos. **The Cyprus Problem**, Athens, 1975.
- LAIPSON, Ellen B. **Cyprus: Status of U.N. Negotiations**, USA Foreign Affairs and National Defense Division – March 8, 1990, Washington, 1990a.
- LAIPSON, Ellen B. **Cyprus: Turkish Cypriot Statehood and Prospects The Settlement**, USA Foreign Affairs and National Defense Division – May 4, 1984, The Library of Congress Congressional Research Service, Washington, 1990b.
- MANİSALI, Erol. "Kıbrıs Uyuşmazlığında Gerçekler ve Toplantının Ortaya Çıkardığı Sonuçlar", **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Yeni Hükümetten Beklentiler**, Kıbrıs Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 7–9.
- MORAN, Michael. **Sovereignty Divided Essays on The International Dimensions of The Cyprus Problem**, CYREP, Nicosia, 1998.
- NECATİGİL, Zaim M. **The Cyprus Conflict: A Lawyer's View**, 2nd. Edition, Nicosia, 1982.
- NECATİGİL, Zaim M. **The Cyprus Question and The Turkish Position in International Law**, Revised 2. Edition, Biddles Ltd Guildford and King's Lynn, Oxford University Press, London, 1998.
- NECATİGİL, Zaim M. **The Cyprus Question and The Turkish Position in International Law**, Oxford University Press, Oxford, 1990.
- NECATİGİL, Zaim M. **The Turkish Republic of Northern Cyprus in Perspective**, Tezel Offset and Printing Co., Nicosia, 1985.
- NECATİGİL, Zaim. "Son 25 Yılda Kıbrıs ve Birleşmiş Milletler", **BM Örgütü'nün 40. Yıl Dönümü – 24 Ekim 1985**, BM Türk Derneği, Ankara, 1986, s. 65-81.
- OBERLING, Pierre. **Negotiating for Survival**, The Aldington Press, New Jersey, 1991.
- OBERLING, Pierre. **The Double Representation Conspiracy: How The Greek and Greek Cypriot Governments are Precipitating A New Crisis in Cyprus by Using The European Union**, Nicosia, 1997.
- OLGUN, Aydın. **Kıbrıs Gerçeği 1931-1990**, Demircioğlu Matbaacılık, Ankara, 1991.
- PLÜMER, Fazıl. **The Cyprus Problem: Religious Tolerance and All That!**, Nicosia, 1988.
- POLYVIOS, Polyviou G. **Cyprus: Conflict and Negotiations 1960-1980**, Holmes and Meier Publishers, New York, 1980.
- POLYVIOS, Polyviou G. **In Search of A Constitution - Constitutional Negotiations and Proposals 1960-1975**, Nicolaou and Sons, Nicosia, 1976.
- SARICA, Murat. Erdoğan TEZİÇ ve Özer ESKİYURT. **Kıbrıs Sorunu**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1975.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk. **Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler, Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar**, Der Yayınları, İstanbul, 2000.
- STAVRINIDES, Zenon. **The Cyprus Conflict – National Identity and Statehood**, Nicosia, 1975.

- STEPHEN, Michael. **The Cyprus Question**, The British – Northern Cyprus Published by Parliamentary Group, London, 1997.
- STERN, Laurance. **The Wrong Horse: The Politics of Intervention and The Failure of American Diplomacy**, Times Books, New York, 1977.
- TAMÇELİK, Soyalp. “Kıbrıs’ta Askersizleştirme Faaliyetleri ve Saldırmazlık Doktrinin Esasları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV (2011) 17, s. 348-377.
- TAMÇELİK, Soyalp. “Kıbrıs’ta Gobi ve Gali Plânlarına Göre Harita Meselesi”, *International Journal of Human Sciences* (Online), IX (2012a) 2, s. 1031-1074.
- TAMÇELİK, Soyalp. “Kıbrıs’ta İç Göç Hareketleri ve Olası Bir Anlaşmada Etkileri”, *Bilgi Dergisi*, (Güz 2012b) 63, s. 227-252.
- TAMÇELİK, Soyalp. “Kıbrıs’ta Olası Bir Federal Hükümetin Görev ve Yetkileri”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, (2009) 17, s. 55-84.
- TAMÇELİK, Soyalp. “Kıbrıs’ta Toprak Müzakereleri ve Tarafların Çözüm Kriterleri (1974-1990)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V (2012c) 23, s. 377-396.
- TAMÇELİK, Soyalp. “Kıbrıs’ta Türklerle Rumların Toplumsal Çatışma Düzlemi ve Bununla İlgili Ahlakî ve Mantıksal Değerleri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, V (2008b) 8, s. 285-320.
- TAMÇELİK, Soyalp. “Rum-Yunan İttifakında Ortak Savunma Doktrini ve Özellikleri”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları*, VI (Aralık 2008c) 12, s. 13-39.
- TAMÇELİK, Soyalp. “The Principals of The Planned Federal State in Cyprus”, *The Journal of International Social Research*, (2010) 10, s. 572-583.
- TAMÇELİK, Soyalp. **Kıbrıs Meselesinin Çözüm Plânları (BM’nin 789 Kararına Göre)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008a.
- TUĞ, Aydın. “Kıbrıs’ta Nasıl Bir Çözüm”, **Proceedings of The Second International Congress for Cyprus Studies 24-27 November 1998**, Volume: 2, Eastern Mediterranean University Congress for Cyprus Studies Publications, Gazimağusa, 1999, s. 603-618.
- TÜLÜMEN, Turgut. **Hayat Boyu Kıbrıs - Hatıra**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.
- ÜLMAN, Haluk. “Neden ve Nasıl Federatif Sistem”, **Kıbrıs, Dün, Bugün, Yarın**, Haz. Derviş Manizade, Kıbrıs Kültür Derneği İstanbul Bölgesi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 202-221.
- VANEZIS, N. **Cyprus, The Unfinished Agony**, Abelard-Schumann, London, 1977.
- WEINTAL, Edward and Charles BARTLETT, **Facing The Brink**, N.Y. Scribners, 1967.
- YILDIZ, Yavuz Gökalp. “21. Yüzyıla Doğru Stratejik Vizyon Arayışları Koşullar ve Ortaya Çıkan Eğilimler”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, (Ocak 2000) 36, s. 74-85.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

8. SINIF İNKILÂP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİNDE GAZETE KULLANIMININ ÖĞRENCİLERİN BU DERSE İLİŞKİN TUTUM VE BAŞARISI'NA ETKİSİ*

*Zafer TANGÜLÜ***

ÖZET

Bu çalışmada İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretiminde gazete kullanımının, öğrencilerin bu derse ilişkin tutum ve başarısına etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma 2011-2012 öğretim yılı bahar döneminde Ankara 'da 8. Sınıf öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma da deneysel yöntemlerden kontrol gruplu ön-test ve sontest modeli uygulanmıştır. Araştırma da 8. sınıf İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi 7. Ünitesi olan “Atatürk’ten Sonraki Türkiye: İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası” konusu belirlenen deney grubuna dönemle ve dönemin olaylarını yansıtan gazete kupürleri kullanılarak işlenmiş, kontrol grubunda ise geleneksel öğretim metodu kullanılarak işlenmiştir. Deney ve kontrol grubu öğrencilerine başarı testi ön-test ve son-test olarak uygulanmıştır. Öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersine yönelik tutum ve değişimleri belirlemek için tutum ölçeği iki gruba da ön-test ve son-test olarak uygulanmıştır. Araştırmanın sonucunda Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde tarihsel gazetelerin kullanılmasıyla işlenen 4 haftalık ders sonunda deney ve kontrol grubu öğrencilerinin ders hakkında olumlu tutum geliştirdikleri ve uygulanan başarı testiyle de deney grubu lehine başarılarının arttığı gözlemlenmiştir. Çalışmanın sonunda öğretmenlere gazete kullanımı konusunda hizmet içi eğitim verilmesi, derslerde kullanabilecekleri materyal hazırlanması ve bu materyallerin ücretsiz olarak sağlanması ve öğretmen adaylarının almış oldukları lisans eğitimi sırasında da gazeteleri etkin kullanma konusunda gerekli bilgi ve becerilerle donatılmaları konusunda çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi, Gazeteler, Öğrenci Başarısı, Tutum

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Yrd. Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, E-mail: zafertangulu@mu.edu.tr

THE USE OF NEWSPAPER IN 8TH GRADE REVOLUTION AND KEMALISM COURSES AND ITS EFFECTS ON STUDENTS ATTITUDE AND SUCCESS

ABSTRACT

In this study use of newspaper at teaching of History of Revolutions and Kemalism subjects and effect of it student achievement and attitude has been presented. The research was conducted on 8th grade students in Ankara in 2011-2012 school year. In the study control grouped pre-test post-test model which is one of the experimental methods has been employed. In the study, subject of “Turkey After Atatürk: World War II and afterward” which is 8th grade 7th unit of the course History of Revolutions and Kemalism has been taught with the use of newspaper clippings in the experimental group, while traditional instructional methods implemented in the control group. Achievement test has been conducted as pre-test and post-test in both experimental and control groups. It has been observed that at the end of 4 week period that historical newspapers used at the course of Revolution History of Republic of Turkey and Kemalism, students in experimental and control groups developed positive attitudes about the course and implementation of the achievement test has demonstrated that achievements increased in favor of the experimental group. At the end of the study various suggestions are made regarding providing in service training for teachers, preparation and free distribution of materials for in class use of teachers, and providing pre-service teachers with necessary skills and knowledge during their undergraduate education to use newspapers in their instructions.

Key Words: Revolution History of Republic of Turkey and Kemalism course, Newspapers, Student achievement, attitude

Giriş

Öğretim insanlık tarihi kadar eskiye dayanır. İnsanoğlu başkalarına her zaman bir şey öğretmenin kolay ve etkili bir yönünü bulmaya çalışmıştır. Bu yöndeki çabalardan kazanılan tecrübelerden de yararlanan bazı düşünür ve eğitimciler, etkili bir öğretim için bir takım görüşler ortaya koymuşlardır. Özellikle XX. yüzyılda eğitim alanında yapılan araştırmalardan da öğrencilerin nasıl öğrendiği, öğretim sırasında nelerden nasıl etkilendiği ve etkili bir öğretim için bunların nasıl uygulanacağı gibi hususlarda önemli sonuçlar elde etmişlerdir. Eğitim alanında meydana gelen olumlu gelişmelere ilaveten bilgi çağı ya da teknoloji çağı olarak ifade edilen XX. yüzyılda bilgi üretiminde, teknoloji ve iletişim alanında önemli gelişmeler olmuş ve insanların gereksinimleri bu yönde değişmiştir. Safran (1993) da XX. Yüzyılda meydana gelen bilgi artışı sürecini “XX. Yüzyılın ikinci yarısında bilgi üretimindeki gelişmeler öyle bir hal aldı ki, bir insanın hayatı boyunca herhangi bir disiplinin alt dalındaki bilgilerin tamamını öğrenebilmesi dahi imkânsız hale geldi” şeklinde değerlendirmektedir. Meydana gelen değişme ve gelişmeler; ulusları, okulların işlevini, eğitim sistemini ve müfredatların toplumun ihtiyaçlarını ne derece karşılayıp karşılamadığını sorgulamaya başlamış ve “Ne Öğretelim?”, “Nasıl öğretelim?” gibi soruların cevaplarını arama çabası içine sokmuştur (Tangülü, 2011).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Bu bağlamda öğrenme sürecinde “İnkılâp Tarihi dersinde ne, niçin öğretilmelidir?”, “İnkılâp Tarihinin içeriği nasıl öğretilir?” gibi cevap bekleyen sorular mevcuttur. Değişen ve gelişen günümüz eğitim sisteminde “orquestra şefi” rolü biçilen öğretmenin yeri, eğitim süreci içinde çok önemlidir. Öğrenme-öğretme sürecini planlayan öğretmen, bu süreci planlarken farklı öğretim yöntemleri ve materyalleri kullanarak İnkılâp tarihi derslerini ezber ve tek düze anlatımdan kurtararak, kazandırılması hedeflenen beceri ve davranışları gerçekleştirecektir (Çencen, 2011: 2-6).

İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretimi; devletin ve milletin geleceği için önemli olan daha güçlü ve sağlam temellere oturmuş bir devlet ve millet hayatı oluşturmayı amaçlamaktadır. Bunu sağlamak amacıyla; Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin temelini teşkil eden Atatürk İlke ve İnkılâplarını kavrayan, benimseyen ve devamını sağlama bilincinde öğrenci yetiştirmeye çalışan bu ders ve konularının öğretimi, hiç kuşku yoktur ki, şansa bırakılmayacak kadar ciddiye alınmayı, eğitim- öğretim sürecinde baştan sona her türlü detayın önceden planlamak kadar üzerinde çalışılmayı gerektirmektedir (Dönmez ve Yazıcı, 2008: 47). Bugün okulların çoğunda, Türkiye Cumhuriyeti Atatürkçülük Dersi öğretimi öğretmen merkezli olarak yürütülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi de diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi kimi istisnalar hariç okullarda yalnızca sunuş yoluyla öğretim stratejisi kullanılarak yapılmaktadır (Öztürk, 2005: 55). İnkılâp Tarihi dersinin öğretiminde öğretmenlerin sadece düz anlatım ve benzeri dışında yöntem çeşitliliğine gitmemeleri ve ders araç- gereçlerinden yararlanmayı çoğu kez düşünmemeleri öğrencilerin dersten sıkılmalarına ve soğumalarına neden olmaktadır. (Emiroğlu, 2005: 156). T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi günlük hayatla ilişkilendirilememektedir. Bu noktada öğrencileri motive edebilecek, dolayısıyla İnkılâp Tarihi derslerini olumsuz durumdan kurtulmasına katkı sağlayacak bir materyal grubu da gazetelerdir. Gazeteler;

- Öğrencilerin kelime bilgisini geliştirir olması,
- Öğretim faaliyetlerini canlı ve görsel hale getirmesi,
- Temel beceriler ve yaşam becerileri için birincil ve destek kaynak olarak kullanılabilir olması,
- Karakter eğitimi programlarında önemli ve gerekli bir kaynak olması,
- Güncel ders kitaplarından daha az pahalı olması,
- Ders kitaplarından farklı olarak kesilebilir, yapıştırılabilir, katlanabilir ve işaretlenebilir niteliklere sahip olması,
- Öğrencilere öğrendiklerini dünyada olup bitenlerle ilişkilendirmelerine yardım ederek, sınıftaki kuram ve gerçek arasında bağlantı kumasına katkı sağlaması,
- Öğrencilerin derslerine anlam katarak her öğrencinin ilgi duyabileceği oranda ve geniş ölçüde konu çeşitliliğine olanak vermesi (Deveci, 2005:162), sebebiyle 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretiminde öğretim materyali olarak kullanılabilirler.

Gazeteler aynı zamanda tarihi, günlük olarak aktaran kaynaklardır. Olay ve çerçevesi hakkında anında resimler sunarken, aynı zamanda tarihçiler için müthiş bir bakış açısı da oluşturmaktadır. Gazete kullanmak geçmiş ve bugünkü toplumun sosyal ve siyasal yapısı hakkında öğrencileri karşılaştırmalı olarak bilgilendirmektedir (Using the Newspaper in your Classroom, 2011).

Gazeteler aynı zamanda tarihi, günlük olarak aktaran kaynaklardır. Olay ve çerçevesi hakkında anında resimler sunarken, tarihçiler için müthiş bir bakış açısı da oluşturmaktadır. Gazete

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

kullanmak geçmiş ve bugünkü toplumun sosyal ve siyasal yapısı hakkında öğrencileri karşılaştırmalı olarak bilgilendirmektedir (Dönmez ve Tangülü, 2012: 350). Bir öğretim aracı olarak gazeteler, öğretim programındaki diğer derslere göre Tarih dersinin konularına daha kolay uyarlanabilir, (Munck, 2006)'a göre tarih derslerini güncel ve tarihsel destekli gazetelerle öğretmek öğrencide ilköğretimden üniversiteye kadar sürecek okuma alışkanlığı ve anlama becerisi kazandıracaktır. Bu yönüyle eski gazeteler kütüphanelerden elde edilerek tarih dersleri için bir öğretim materyali olarak kullanılabilir (Heitzman, 1979, Dönmez ve Tangülü, 2012). Tarih dersleri için önemli bir öğretim materyali olan gazeteler birinci el kaynak sınıfına girer. (Ata, 2002)'ya göre birinci el kaynak kullanımının bu derse kattığı en önemli katkılar;

- Öğrencilerin önemli tarihsel kavramlarla karşılaşmalarını sağlar ve öğrenci bütün yazılı tarihlerin yazarın geçmişe ilişkin yorumu olduğunu fark eder.
- Geçmişte yaşamış insanların yaşamıyla doğrudan temas kurar; bu da tarihi insanileştirir.
- Öğrencilerin önemli analiz becerileri gelişecektir. Öğrencilerin çok değişik yaklaşımları görebilmelerini sağladığı gibi bilgi, beceri ve analiz yeteneklerini geliştirecektir.
- Birinci el kaynaklara doğrudan ulaşmaları, eleştirel düşünmelerine, sorular sormalarına, zekice çıkarımlar yapmalarına, mantıklı açıklamalar getirmelerine ve olayları yorumlamalarına yol açacaktır (Ata, 2002).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük öğretiminde gazete kullanımının öğrencilerin İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersine ilişkin tutumlarına ve derse ilişkin başarısına etkisini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki alt problemler test edilmiştir.

- 1- Deney ve kontrol gruplarının ön tutum puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- 2- Deney ve kontrol gruplarının son tutum puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- 3- Deney ve kontrol gruplarının başarı testi ön uygulama puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- 4- Deney ve kontrol gruplarının başarı testi son uygulama puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, verileri toplama aracı ve verilerin analizinde kullanılan istatistiksel yöntemler üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, öntest-sontest kontrol gruplu deneysel bir desende tasarlanmıştır. Bu araştırmanın deneysel desen olarak tasarlanmasının nedeni araştırmada seçilmiş olan tutumu ve başarıyı belirlemeye yönelik yöntemin etkisini belirlemektir. Tarihsel gazeteler kullanılarak oluşturulan yönteminin etkisini belirlemek ve bir kontrol grubuyla karşılaştırmak amacıyla bu araştırma yöntemi deneysel yöntem olarak belirlenmiştir. Karasar (2008)'e göre, deneysel desenler, değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkilerini keşfetmeyi amaçlayan araştırma desenleridir. Araştırmacı bu amacını gerçekleştirmek için deneysel değişkenleri (bağımsız değişkenleri) manipüle etmek (değişimleme), iç geçerliliği korumak için dışsal (istenmedik) değişkenleri kontrol altına almak ve bağımlı değişkenler üzerinde ölçme yapmak durumundadır. Çalışmada, tarihsel

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

gazeteler kullanılarak öğretim yapıldığı grup, deney grubu olarak belirlenmiştir. Kontrol grubunda ise, öğretim uygulamasında gazete kullanımına yer verilmemiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Ankara ili merkezin de Eryaman İlköğretim Okulu'nda öğrenim gören 8 sınıftan iki şube olmak üzere toplam 57 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmaya başlamadan önce sınıflardaki öğrencilerin başarı seviyelerinin eşit olup olmadığını anlamak için her iki sınıfa da başarı testi ön uygulaması yapılmıştır. Yapılan ön uygulama sonuçlarına göre iki sınıfın başarı düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Daha sonra tesadüfi (random) yöntemle bu şubelerden biri deney diğeri kontrol grubu olarak atanmıştır. Buna göre bu araştırmada 8/A sınıfı deney grubu, 8/B sınıfı ise kontrol grubu olarak belirlenmiştir. Deney grubunda ders işleniş sürecinde gazetelerden yararlanılmış, kontrol grubunda ise ders işlenişinde gazetelere yer verilmemiştir. Araştırmacı tarafından dersin konuları ile paralel olarak hazırlanan gazete kupürleri deney grubuna sunulmuştur. Öğrenciler konuyla ilgili hazırlanan gazete kupürlerini inceleyerek konuyu anlamaya çalışmışlardır. Her konu esnasında öntutum ve sontutum uygulanarak gazete kullanımının öğrencilerin İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersine ilişkin tutumlarına etkisi ortaya konulmuştur.

Veri Toplama Aracı

Ölçek, öğrencilerin ders hakkındaki düşünceleri, dersin öğretim yöntemi ile ilgili görüşleri ve derste kullanılan materyallerle ilgili düşüncelerine yönelik maddeleri içermektedir. Bu çalışmada, Çiftçi (2012)'nin geliştirdiği Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi (TCİTA) tutum ölçeği uygulanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi tutum ölçeği 31 maddeden oluşmaktadır. Tutum ölçeğinin Alpha değeri = .82 olarak bulunmuştur. Tutum gibi psikolojik bir test için güvenilirlik katsayısının .70 ve üzeri olması test puanlarının güvenilirliği için yeterli görülmektedir (Büyüköztürk, 2008: 171). Bu nedenle tutum ölçeği güvenilir olarak kabul edilmiştir.

Ölçeğin uygulanması sırasında öğrencilerden yargılara katılım derecelerini belirlemek amacıyla 1'den 5'e kadar Ölçekte likert tipinde ifadeler için "tamamen katılıyorum (5)", "katılıyorum (4)", "kararsızım (3)", "katılmıyorum (2)", "hiç katılmıyorum (1)", puanı verilmiştir. İstatistiksel analizler göz önünde bulundurularak olumlu cümleler "tamamen katılıyorum"dan itibaren 5, 4, 3, 2, 1; olumsuz cümlelerde "tamamen katılıyorum "dan itibaren 1,2,3,4,5 puanla değerlendirilerek SPSS programına işlenmiştir.

Başarı Testi'nin Oluşturulması

Başarı testi için 8. sınıf İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi 7. Ünitesi olan "Atatürk'ten Sonraki Türkiye: İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası" konusyla ilgili çoktan seçmeli 25 tane test sorusu hazırlanmıştır. Bu sorular hazırlanırken okul müfredat programına ders kazanım ve amaçlarına bağlı kalınmıştır. Tıpkı tutum ölçeğindeki gibi başarı testindeki soruların kapsam geçerliliği için 3 uzman öğretim üyesi ve alan eğitimcisi 3 tane öğretmenin görüşleri alınmıştır. Bu görüşler doğrultusunda 4 tane soru başarı testinden çıkarılmıştır. ITEMAN programı ile toplam 21 sorunun madde analizleri sonucunda ölçme aracındaki maddelerin ortalama güçlük düzeyi % 77, ayırt ediciliği düzeyi .55 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre ölçme aracının ayırt edicilik düzeyi yüksek bulunmuştur. Bu durum ölçme aracının amacına hizmet ettiğini göstermektedir. Başarı testinin madde analizinden sonra yapılan KR20 iç tutarlılık analizi sonucunda başarı testinin güvenilirlik değerinin .71 olduğu tespit edilmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışmada öncelikle Bağımsız iki grup arasındaki farkların testi (Independent- Samples t Test) yapılması düşünülmüştür. Ancak Kolmogorov Smirnov (K - S) testi sonucunda verilerin normal dağılım göstermediği sonucu çıkmıştır. Bu nedenle, Bağımsız İki Grup Arası Farkları Testinin nonparametrik biçimi olan Mann - Whitney U Testinin uygulanmasına karar verilmiştir. Mann - Whitney U Testinde Sig. (2 - tailed) değeri % 5' ten küçük olması durumunda, gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna varılmaktadır.

Bulgular

Bu bölümde araştırma verileri doğrultusunda, araştırmanın alt problemlerine ilişkin bulgular ve yorumlar yer almaktadır.

Alt Problem 1: Deney ve kontrol gruplarının ön tutum puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Araştırmanın birinci alt probleminin analizinde deney ve kontrol grubu öğrencilerinin ön tutum puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık olup olmadığı analiz edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 1 de verilmiştir.

Tablo: 1 Öntutum Puanlarının Gruba Göre Mann Whitney U testi tablosu

Grup	N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p
Deney	27	25,40	685,8	237,421	,432
Kontrol	30	27,60	828		

Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde gazete kullanımının bu derse karşı tutumları gözlenen deney ve kontrol grupları arasında uygulama öncesinde tutum ölçeğinden aldıkları puanların Mann Whitney U testi sonuçları Tablo ... verilmiştir. Buna göre deneysel çalışma öncesi deney grubu ile kontrol grubu arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($U=237,421$, $p>.05$). Sıra ortalamaları dikkate alındığında, deney grubu ile kontrol grubu arasında bir farklılık oluşmamıştır. Bu sonuca göre, uygulama öncesi deney grubu ile kontrol grubunun derse karşı tutumları benzerlik göstermektedir. Uygulama öncesi grupların derse karşı tutumlarının benzerlik göstermesi uygulanan yöntemin sonuçları açısından olumlu bir sonuçtur.

Alt Problem 2: Deney ve kontrol gruplarının son tutum puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Araştırmanın ikinci alt probleminin analizinde deney ve kontrol grubu öğrencilerinin son tutum puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık olup olmadığı analiz edilmiştir.

Tablo: 2 Sontutum Puanlarının Gruba Göre Mann Whitney U testi tablosu

Grup	N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p
Deney	27	27,35	738,45	32	,028
Kontrol	30	16,03	480,9		

Derse karşı tutumları gözlenen deney ve kontrol grupları arasında uygulama sonrası tutum ölçeğinden aldıkları puanların Mann Whitney U testi sonuçları Tablo 2' de verilmiştir. Bu sonuca göre, dört haftalık deneysel çalışma sonucunda, deney grubu ile kontrol grubu arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($U=32$, $p<.05$). Sıra ortalamaları dikkate alındığında, deney grubu ile kontrol grubu arasında deney grubu lehine bir farklılık oluşmuştur. Bu sonuca göre, uygulama sonrasında deney grubu öğrencilerinin derse karşı tutumları üzerinde kontrol grubuna göre daha etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

Alt Problem 3: Deney ve kontrol gruplarının başarı testi ön uygulama puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Tablo: 3 Başarı testi ön uygulama Puanlarının Gruba Göre Mann Whitney U testi tablosu

Grup	N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p
Deney	27	39,13	1056,5	401,007	,248
Kontrol	30	38,97	1169,1		

Akademik başarıları gözlenen deney ve kontrol grupları arasında uygulama öncesinde başarı testinden aldıkları puanların Mann Whitney U testi sonuçları Tablo 3’de verilmiştir. Buna göre araştırma öncesi deney grubu ile kontrol grubu arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($U=401,007$, $p>.05$). Sıra ortalamaları dikkate alındığında, deney grubu ile kontrol grubu arasında bir farklılık oluşmamıştır. Bu sonuca göre, uygulama öncesi deney grubu ile kontrol grubunun akademik başarı düzeyleri benzerlik göstermiştir.

Alt Problem 4: Deney ve kontrol gruplarının başarı testi son uygulama puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır? Sorusuna cevap aranmıştır. Elde edilen bulgular analiz edilerek Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo: 4 Başarı Testi Son Uygulama Puanlarının Gruba Göre Mann Whitney U Testi Tablosu

Grup	N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p
Deney	27	46,72	1261,44	29	,032
Kontrol	30	28,19	845,7		

Tablo 4 de ki veriler incelendiğinde araştırma sürecinin sonucunda deney grubu ile kontrol grubu arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($U=29$, $p<.05$). Sıra ortalamaları dikkate alındığında, deney grubu ile kontrol grubu arasında deney grubu lehine bir farklılık oluşmuştur. Bu sonuca göre, uygulama sonrasında deney grubu öğrencilerinin dersteki akademik başarı düzeylerinin üzerinde kontrol grubuna göre daha etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bunun sebebinin deney grubunda uygulanan tarihsel gazete kullanımının dönemin olaylarını yansıtmayı ve dönemi yansıtan tarihsel gazetelerin birinci elden kaynak olması bakımından öğrenmeye olumlu yönde etki etmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde tarihsel gazetelerin kullanılmasıyla işlenen 4 haftalık ders sonunda deney ve kontrol grubu öğrencilerinin ders hakkında olumlu tutum geliştirdikleri ve uygulanan başarı testiyle de deney grubu lehine başarılarının arttığı gözlemlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının gazetelerle öğretiminde gazete etkinlikleri kullanılmasının öğretimsel geçmişi çok eskilere dayanmaz. Ancak bu araştırma da gazete kullanılarak işlenen bu dersin hem öğrencilerin derse karşı tutumunda hem de başarısında etkili olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuç genel olarak derste gazete kullanımının öğrenci başarı, tutum ve dil becerilerine olumlu etki olarak ulusal literatür çalışmalarında Ünlüler, (2008), Yahşi, (2011) ve Deveci, (2005)’nin uluslararası literatüre göre Berryman, (1971), Leblanc, (1980), Dewell, (1980), Munck, (2006), Street, (2002) ve Poindexter-Wilson, (1986) ve Olson, (1984)’nin çalışmalarıyla paralel bir sonuç ortaya çıkarmıştır.

Gazetelerin derslerde kullanılmasının sadece akademik başarı ve tutumu üzerine yapılan bu çalışma, gazetelerin öğrenci üzerinde sadece öğrenme amacını güden ders materyaller olduğunu

göstermez. Gazeteler aynı zamanda öğrencide yaşam boyu sürecek bir okuma alışkanlığı ve eleştirel düşünme becerisi de kazandırır.

Cihan (2005), Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin öğretiminde ders araç gereçlerinin yerinin tartışılmaz olduğunu, araç - gereçsiz bir dersin öğrenmeyi zorlaştırdığını belirtmektedir. Buna ilaveten Akbaba (2009)' da Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin içeriğinin soyut bir yapıda olması dersin öğrencilerin hafızalarında yer etmesini güçleştirdiğini ifade etmiştir. Tarihin laboratuvar malzemeleri olarak nitelendirebileceğimiz kaynakların, basılı görsel materyallerin, belgesel filmlerin, sözlü tarih derlemelerinin, animasyonların, simülasyonların ve bilişim teknolojilerinin kullanılması bu sorunun çözümüne katkı sağlayacağını ifade etmiştir. Çoklu ortam metinlerin yanı sıra, ders içeriğiyle ilgili birinci ve ikinci elden kaynaklar olan basılı görsel materyalleri (fotoğraf, resim, harita, karikatür, belge, gazete vb.), bu amacı en iyi şekilde sağlayacağını ifade etmiştir.

(Safran, 2004)'e göre de günümüzde yaygın medya etkisinde kalmış öğrencilerin artık derste kendilerine ulaşan bilgiyi bir tarihçi gibi iç ve dış eleştiriye tabi tutmayı öğrenmeleri gerekmektedir.

(MEB, 2008)'e göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi'nde de öğrenciler, diğer derslerde olduğu gibi yazılı ve görsel basın tarafından güncel konuların ve haberlerin etkisi altındadır. Öğretmen öğrencilerin zihinlerinin tarihle ilgili güncel meselelerle meşgul olduğu zamanlarda ve dönem başında planlanmış dersin pek verimli olmadığı durumlarda, "güncellik ilkesinden" hareket etmeli, fırsatları değerlendirmelidir. Güncel konular, öğrencilere iş ve proje olarak verilmelidir. Öğrencilerde basın okuryazarlığı becerisi geliştirilmelidir. Bu açıdan bu derste gazeteler rahatça kullanılabilir.

Gazete kullanımı yoluyla öğretimi yapılacak genelde tarih özelde İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi öğrencilerin bu derslere ilgi ve katılımını artıracak. Onlara olumlu deneyimler katacaktır. Yurt dışında yapılan çalışmalar da bunu doğrular niteliktedir. Öğrencilerin aktif olarak katıldığı, gazetelerle desteklenen öğretim uygulamaları ile işlenen ders sonucu elde edilen öğrenci başarısı, merkezinde öğretmenin ve düz anlatım yönteminin yer aldığı geleneksel yaklaşımla elde edilen öğrenci başarısından daha yüksek bulunmuştur. Bu nedenle, öğrencilerin eğitim-öğretim sürecine aktif bir şekilde katılımlarını sağlayan, anlamlı öğrenmelerine katkıda bulunan öğretim yöntem, teknik ve stratejilerine derslerde yer verilerek, öğretim basamaklarının her seviyesinde görev alacak öğretmen adaylarının; çağdaş öğretim yöntem ve teknikleri derslerinde kullanabilecek donanımlara sahip olarak yetiştirilmeleri gerekmektedir. Diğer taraftan gazetelerle desteklenen öğretim süreci bireylerin dil, okuma-yazma, empati ve iletişim kurma becerilerinin gelişimine insanî, farklılığı algılama, değişim ve sürekliliği algılama, sorgulama, farklı bakış açılarıyla olaylara yaklaşabilme, eleştirel ve yaratıcı düşünme, problem çözme, sosyal katılım ve işbirliği yapma, Türkçeyi doğru ve etkin kullanma, araştırma yapabilme gibi değer, yargı ve becerileri kazanmalarına da katkıda bulunabilmektedir (Tangülü, 2011).

Öneriler

Bu araştırmanın sonuçlarından hareketle şu önerilerde bulunulabilir;

8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programında konulara uygun öğretmenlerin kullanabileceği gazetelerin çıkarılması, öğretmenlerin hangi konuda, hangi gazeteleri kullanması ve gazete kullanırken neler yapılması gerektiği ile ilgili kılavuz kitaplar hazırlanarak öğretmenlere dağıtılmalıdır.

Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü bünyesinde programa uygun, gazetelerin daha kolay ve işlevsel bir şekilde kullanılmasını sağlamak için, kullanılabilecek

gazeteler tasnif edilip elektronik ortamlara kaydedilebilir. Bunlar bir CD haline getirilip öğretmenlere dağıtılabilir.

Bu dersi şu an ilköğretim seviyesinde ağırlıklı olarak Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü mezunları vermektedir. Bu nedenle bu alanda yetişen öğretmen adaylarının lisans öğrenimleri sırasında “Öğretim Teknolojisi ve Materyal Tasarımı” ve Özel Öğretim Yöntemleri I ve II derslerinde gazetelerle ilgili sunum ve etkinlikler yapmaları teşvik edilmelidir.

Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümüne lisans seviyesinde en azından seçmeli olarak Osmanlıca dersi koyulmalıdır.

Ders öğretmenleri öğrencilere, bu dersle ilgili gazeteleri etkin olarak kullanabileceği proje ve performans ödevleri verilebilir.

KAYNAKÇA

- AKBABA, B. (2009). Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Öğretiminde Çoklu Ortam Kullanımının Akademik Başarı ve Tutumlara Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Anabilim Dalı Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı.
- ATA, B., (2002). Tarih Derslerinde Dokümanlarla Öğretim Yaklaşımı, Türk Yurdu. S.175. S.80-86.
- BERRYMAN, C. (1971). Newspaper in the elementary school: a research report to anpa foundation, ERIC Digest Number ED058138.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2008). Sosyal Bilimler İçin İstatistik, Ankara, PegemA Yayıncılık.
- ÇENCEN, N. (2011). “11. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Tarih Öğretmenlerinin “Edebi Ürün” Kullanımına İlişkin Görüşleri” Yayınlanmamış Doktora Tezi Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Anabilim Dalı Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı.
- ÇİFTÇİ, B. (2012). 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Harmanlanmış Öğrenme Yönteminin Akademik Başarıya ve Derse Yönelik Tutuma Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı.
- DEVECİ, H. (2005). Sosyal Bilgiler Dersinde Gazete Kullanımı. The Turkish Online Journal Of Educational Technology – Tojet, 4, (3), 159-166.
- DEWELL, B. M. (1980). A test of an affective model of reading: The study of the use of newspaper in education. Ed.D Thesis. The University of Tulsa.
- DÖNMEZ, C. ve TANGÜLÜ, Z. (2012). “8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Öğretmenlerin Gazete Kullanımına İlişkin Tutumlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi” Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, c. 32, s.2, s. 347-361.
- DÖNMEZ, C. ve YAZICI, K. (2008). T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi. Nobel Yayıncılık, Ankara.
- EMİROĞLU, G. (2005). Tarih Öğretmenlerinin Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Konularının Öğretiminde Karşılaşılan Bazı Problemler ve Çözüme Yönelik Tavsiyeler. Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi. Saray, Mehmet ve Tosun, H.(Ed.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

- HEITZMANN, W. R. (1979). *The Newspaper in The Classroom. What Research Says To The Teacher*. Washington: National Education Association.
- KARASAR, N. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara, Nobel Yayıncılık.
- LEBLANC, R. M. (1980). *Affecting attitudes of seventh grade students toward reading through using newspapers*. Ed.D Thesis. Houston University.
- MEB, (2008). *İlköğretim 4-8. Sınıf Öğretim Programlarının Öğrenme-Öğretme Süreçlerinde Gazete Kupürlerinden Yararlanma*, Ankara. <http://ttkb.meb.gov.tr>.
- MUNCK, S. (2006). *Using Newspapers And News Magazines To Teach History*. Masters Of Arts Thesis. Wayne State University.
- OLSON, M. R. (1984). *A study of the uses of the daily newspaper in the curriculum of elementary and secondary schools (current events, curriculum model, mass media, methodology)*. EdD Thesis, University of Oregon.
- ÖZTÜRK, C. (2005) *İlk ve Ortaöğretim Kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi. Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi*. Saray, Mehmet ve Tosun, H. (Ed.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- POINDEXTER-WILSON, P. (1986). *The Los Angeles Times in education pilot program*. (available from the los angeles times), *Times Mirror Square*, Los Angeles: CA 90053.
- SAFRAN, M. (1993). *Değişik Öğrenim Basamaklarında Tarih Becerisine İlişkin Tutumlar Üzerine Bir Araştırma*, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 4, Ankara.
- SAFRAN, M. (2004). *Eğitim Bilimi Açısından Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Öğretimi. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihinde Yöntem Arayışları*. Yediyıldız, B., Ertan, T.F., Üstün, K. (Ed). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- STREET, C. (2002). *Teaching With The Newspaper*. *Social Studies*, 93, (3), 131-134.
- TANGÜLÜ, Z. (2011). *8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Gazete Kullanımı ve Buna İlişkin Öğretmen Görüşleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı.
- ÜNLÜER, G. (2008). *Sosyal Bilgiler Dersinde Gazete Kullanımının Öğrencilerin Akademik Başarılarına Ve Tutumlarına Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı.
- Using the Newspaper in your Classroom. (2011). <http://www.usaweekend.com/classroom/tipsforteachers.pdf>. Adresinden 23.08.2011 tarihinde indirilmiştir.
- YAHŞI, İ. (2011). *Tarih Öğretiminde Gazete Kullanımın Çok Perspektifliğe Etkisi* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Anabilim Dalı Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

RISE IN AĞNAM (SHEEP) TAX IN THE RECENT YEARS OF OTTOMAN STATE*

Ünal TAŞKIN**

ABSTRACT

People generally known as rayah in Ottoman State had some responsibilities to state. Among these responsibilities there were tax figures to be paid about agricultural and husbandry facilities. Each rayah doing husbandry facilities made payments in certain rates according to animal breed fed. Known as the tax of sheep and goat in the classical time of state, sheep tax gained a more general meaning and was subject to new regulations. It was initiated to be collected with a method called mukataa and expressing a certain amount determined in advance since the XVII. century of Ottoman State. Called as sheep tax mukataa, this income became one the most important figure of central treasury. Since the XIX. by abandoning the collection in kind method additional taxes with various names were also abolished.

The price determined as the amount of tax was too much for some regions of the state because of regional differences in sheep prices. Because of this it was initiated to determine how much income was gained from the milk and wool of sheep and goat according to each region with the new regulation since the second part of the XIX. century. Determined by local administrations seperately, the tax figure of these amounts were determined in central office.

As the rise in the taxes caused a negative effect on public, they were readjusted towards the end of XIX. century. Reasons such as the current social situation of state, the worry of fund raising and political events caused changes in the encashment of taxes called as ağnam group. In ourwork the eight fold rise in ağnam tax which is accepted as one of the most important sources for recovering budget deficit of Ottoman State is goingto be studied.

Key Words: Ağnam, Tax, Budget Deficit, Rise

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Yrd. Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, El-mek: unaltaskin@hotmail.com

OSMANLI DEVLETİNİN SON YILLARINDA AĞNAM VERGİSİNE YAPILAN ZAMLAR

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde reaya genel adıyla bilinen halkın, devlete karşı birtakım mükellefiyetleri vardı. Bu mükellefiyetler içerisinde, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden kaynaklı, ödenmesi gereken vergi kalemleri mevcuttu. Hayvancılık faaliyetlerinde bulunan her reaya, beslediği hayvanın cinsine göre belirli oranlarda ödemeler yapardı. Devletin klasik döneminde ağnam olarak bilinen koyun ve keçi vergisi, sonraki dönemlerde daha genel bir anlam kazanmış ve düzenlemelere tabi tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılından itibaren mukataa adı verilen ve önceden belirlenmiş bir miktarı ifade eden usulle toplanmaya başlanmıştır. Ağnam Mukataası denilen bu gelir, merkez hazinenin önemli bir gelir kalemi haline gelmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren aynı olarak alınma usulü terk edilerek çeşitli adlarla yüklenen ek resimler de kaldırılmıştır. Ağnam Mukataası ise, yeni teşkilatlandırılan Ağnam Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür.

Vergi miktarı olarak belirlenen fiyat, koyun fiyatlarındaki bölgesel farklılıktan dolayı devletin bazı bölgelerine ağır gelmiştir. Bu sebepten, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan düzenlemeyle her koyun ve keçinin sütü ve yapağısının bölgelere göre ne kadar gelir sağladığı tespit edilmeye başlanmıştır. Mahalli idarelerce ayrı ayrı tespit edilen bu miktarlar değerlendirilerek, vergi oranı merkezde belirlenmiştir.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru, vergi miktarlarının arttırılması halk üzerinde olumsuz etkiler yarattığından yeniden düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. Devletin içinde bulunduğu sosyal durum, mali kaynak yaratma endişesi ve birtakım siyasi hadiseler, ağnam grubu olarak adlandırılan vergilerin tahsilinde değişikliklere sebep olmuştur. Bu çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin bütçe açığını gidermeye yönelik, en önemli kaynaklardan birisi olarak kabul edilen ağnam vergisine yapılan sekiz katlık zam incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ağnam, Vergi, Bütçe Açığı, Zam

Giriş

Osmanlı Devleti'nde toprak¹, mülkiyeti ve tasarrufu devlete ait topraklar (mirî), şahıslara ait topraklar (mülk) ve vakıf toprakları olmak üzere üç başlık altında incelenebilir. Bunların arasında en büyük kısmı mirî topraklar oluştururdu. Devlet bu toprakların gelirlerini, devlete yaptıkları hizmetler karşılığında hizmet erbabına verirdi. Bu sisteme tımar, tımarı tasarruf edene tımarlı sipahi denirdi. Sipahi, tasarruf hakkına sahip olduğu tımarı, reayaya daimî ve ırsî olarak tapu bedeli denen bir ödenti ile kiraya verirdi. Bu teşkilatlanma içerisinde toprakların tasarrufu ve vergilendirilmesi kurallara bağlanmıştı.

¹Burada toprak sözcüğünün genel bir anlamı vardır ve kastedilmek istenen toprak üzerinde yapılan tarım, hayvancılık ve diğer etkinliklerdir. Dolayısıyla toprak sözcüğünü kavram olarak ele almak gerekmektedir.

Osmanlı Devletinin vergi sistemine bakıldığı zaman, yöresel ve bölgesel vergi farklılıkları görülmektedir. Her bölgenin iklimi, bitki örtüsü, hayvan yetiştirme şartları birbirinden farklı yaşam şekillerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu sebepten her sancak, devletin genel geçer kurallarını barındırdığı gibi, içinde bulunduğu şartların özelliğine göre vergi tarh ve tevziinin yapılması için ayrı kanunnamelerin düzenlenmesine sebep teşkil etmiştir². Sancaklarda toplanan vergilerin cinsi, oranı ve miktarı o bölgenin siyasi ve iktisadi durumu ile de yakından ilgilidir. Siyasi baskı, üretimin istenilen ölçüde gerçekleşmemesi, salgın hastalıklar, kıtlık ve savaş hali vergilerin oranını ya da toplanıp toplanılmayacağını belirlemektedir. Mesela, 1573 yılında Kıbrıs'ta devam eden veba salgını sırasında cizye tam olarak toplanamamıştır³.

Osmanlı Devleti'nde, reâyânın beslediği hayvanlar üzerinden de belli miktarlarda vergi alınırdı. İlgili bölgede yetiştirilen hayvan türlerine göre, sancak kanunnamelerinde belirlendiği ölçüde vergileri tahsil edilirdi. Fakat yukarıda da izah edildiği gibi birtakım sebepler, bu vergilerin tahsil edilmesinde veya miktarının belirlenmesinde etkiliydi. Çalışmamızın asıl mevzunu I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerini hisseden Osmanlı Devleti'nin ağnam resmine yapmış olduğu zam ve Ankara hükümetinin bu meseleye bakışı oluşturmaktadır. Fakat yapılan zammı incelemeden evvel, zammın uygulandığı ağnam, canavar, deve ve camus vergilerinin mahiyetini bilmek icap etmektedir. Zira bu vergiler, devletin son yıllarında ağnam grubu olarak bilinen vergi kalemini ifade ediyordu.

Zamma Konu Teşkil Eden Vergiler

Adet-i Ağnam: Osmanlı Devletinde koyun ve keçi sahibi olanlardan alınan vergidir. Resm-i ğanem, koyun resmi ve Arap coğrafyasında ise resm-i ma'ze (keçi) gibi isimlerle alınan bu verginin miktarı klasik dönemde 2 koyuna 1 akçedir⁴. Fatih Sultan Mehmet Kanunnamesine göre 3 koyundan 1 akçe alınması kararlaştırılmışken daha sonra 2 koyundan 1 akçe olarak alınması tespit edilmiştir. Adet-i Ağnam merkez hazineye ait bir koyun-keçi vergisiydi. Fakat tımar kesiminde alınan vergi dirlik sahiplerine aitti. Padişah veya vezir haslarında 1 koyundan bir akçe, diğer tımar ve zeametlerde, beylerbeyi ve sancakbeyi haslarında ve vakıflarda 2 koyuna 1 akçe alınmaktaydı. Bazı hizmet erbabı bu vergiden tamamen muaf tutulduğu gibi bazıları da kısmen muaf sayılmışlardır. Sadat, mansıp sahipleri, padişah kulları ve askerî sınıf muaf olanlardır. Bunların da 150 koyundan fazlası bu vergiye tabidir⁵.

Resm-i Camus: Camus yetiştiriciliğine uygun olan yerlerde beslenen hayvanlar üzerinden tahsil edilen vergidir. Osmanlı Devleti'nde bazı cemaatler sadece bu işle uğraştıklarından tahrir defterlerinde, cemaatler zikredilirken Cemmasin (Camuscu) oldukları vurgulanırdı. Mesela 1536 yılında Nablus'un Beni Sa'b nahiyesinin İlyas? Köyüne bağlı iki ayrı Camuscu cemaati vardır⁶. Bu verginin tahsilinde belli bir miktar yoktu ve coğrafyaya bağlı olarak değişiyordu. Bazı yerlerde 12 akçe bazı yerlerde ise 6 akçe olarak tahsil ediliyordu. Diğer yandan hiç toplanmayan yerler de vardı⁷.

²Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilceva ve Ahlat (1534-1605)*, Ankara, 1998, s. 207-208

³Orhan Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Elazığ, 2004, s. 107

⁴Ünal Taşkın, "1540 (h.947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (Ed. Prof. Dr. Gürer Gülsevin- Dr. Mehmet Dursun Erdem), Volume 2/2, Spring, s. 642

⁵Ünal Taşkın, "Osmanlı Devleti'nde Hayvanlardan Alınan Vergiler", *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri 30 Mart-1 Nisan 2006*, (edt: Abdullah Özen), Elazığ 2006, s. 233

⁶BOA, TD, 1038

⁷BOA, TD, 300; s. 1; BOA, TD, 686, s. 4

Bidat-i Hinazır: Canavar resmi olarak da bilinir. Sürü halinde beslenen domuzlardan her iki domuz için bir akçe, evde beslenenlerin her birinden 1 akçe olarak alınıyordu. Harman vaktinde toplanırdı⁸.

Vedi Resmi: Develerden alınan verginin adıdır. Önceki dönemlerde böyle bir vergi yoktur. Deve, At, Katır, Eşek gibi hayvanlar esasen taşımacılıkta kullanıldıklarından dolayı birkaç istisna dışında vergi alınmazdı. Fakat 1879 tarihinde bütçe zaruretiyle dolayı develer üzerinden onar kuruş olarak tahsil edilmesine karar verilmiş⁹ ve bu tarihten itibaren alınmaya devam edilmiştir¹⁰.

Zaman içerisinde yukarıda zikrettiğimiz vergiler, genel olarak ağnam grubu vergileri ifade eden bir anlam kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılından itibaren mukataa usulüyle toplanmaya başlanan ve Ağnam Mukataası denilen bu gelir, merkez hazinenin önemli bir kalemi haline gelmiştir. Devletin düzenli gelirleri arasına giren ağnam mukataası üzerinde, bazı dönemlerde düzenlemeler yapılmıştır. XIX. yüzyılda Ağnam Mukataacılığı, Ağnam Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür¹¹.

1839 Tanzimat'ın ilanıyla birlikte daha önce iltizam usulü ile ağnam resmi toplanması kaldırılarak hayvan başına 5 kuruş resim ve 20 para mübaşiriye denilen tahsilât ücreti alınmaya başlanmıştır. Ancak hayvanların ederinin her bölgede aynı olmaması, birtakım sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Hayvanın ederinin düşük olduğu yerlerde, yeni belirlenen vergi miktarı ağır gelmiş ve şikâyetlere yol açmıştır. Bu sebepten verginin tahsilinde yeniden bir düzenleme yapılmıştır. Hayvan başına tahsil edilen vergi, artık hayvanın süt, yapağı ve et verimleri dikkate alınarak, mahalli rayiçlere göre tespit edilecek ve ilgili bölgenin senelik hâsılatına göre vergi alınacaktı. Bu sayede vergiye, bir gelir vergisi mahiyeti verilmek isteniyordu. Memleketin çeşitli bölgelerinde tespit edilen verimler ile alınması kararlaştırılan % 10 nispetindeki verim, bölgeler arasında yıllık 1,5-4 kuruş arasında bir miktarı ifade ediyordu¹².

1841-1862 yılları arası Osmanlı bütçeleri, 1846-47 yılları hariç, sürekli açık vermiştir¹³. Bu bütçe açıklarını kapatmak için devletin çok fazla seçeneğinin olduğu söylenemezdi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bütçe gelirleri büyük ölçüde klasik vergi kaynağı olan aşar ve ağnama bağımlı kaldı. Bu iki verginin toplam bütçe içindeki payı 1887-1911 arasında % 30-40 arasındaydı. Ancak bütçe harcamalarının önemli bir kısmı savunma harcamaları ve borç ödemelerine ayrıldığından, gelirlerden daha fazla harcamayı gerektiriyordu. Giderek artan bütçe açıkları yeni dış borçlarla kapatıldı¹⁴.

Mali sıkıntılar dolayısıyla vergi miktarlarının artırılması, halk üzerinde olumsuz etkiler yaptığından dolayı, 22 Kânunusani 1313 (3 Şubat 1898) ve 1 Kânunusani 1320 (14 Ocak 1905) tarihlerinde yayınlanan nizamnamelerle yeniden düzenlenmesi yoluna gidildi¹⁵. 1909'da techizat-ı askeriye adıyla bütün vergilere yapılan % 6 zam, ağnama da uygulandı. 1919 yılına gelindiğinde, ağnam resminin devlet gelirleri içindeki oranı % 13'tü¹⁶. 9 Ocak 1919'da ağnam vergisinin iki kat¹⁷, 23 Mart 1919 ise üç kat artırılması karara bağlandı¹⁸. 31 Mart 1919 tarihli kararname ile 4

⁸Ü. Taşkın, "Osmanlı Devleti'nde Hayvanlardan Alınan Vergiler", s. 238

⁹Ziya Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara, 1999, s. 179

¹⁰M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul, 1993, s. 26

¹¹Feridun Emecen, "Ağnam Resmi", *DİA*, I, İstanbul, 1998, s. 478

¹²Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, 1994, s. 175

¹³Tevfik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Ankara, 1989, s. 19

¹⁴Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul, 2002, s. 95

¹⁵F. Emecen, "Ağnam Resmi", s. 479

¹⁶Cihan Duru, Kemal Turan, Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası I. Kitap Mondros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*, Ankara, 1982, s. 40

¹⁷BOA, MV., 250/11 1337/R/06

¹⁸BOA, MV., 250/70 1337/C/20

katına çıkarıldı. Savaş yıllarında hayvanların etleri için kesilmeleri sebebiyle bu vergiden sağlanan varidat ise oldukça gerilemiş bulunuyordu¹⁹.

1920 yılında, devletin ağnam vergisinden beklentilerinin devam ettiği görülmektedir. Zira ağnam bütün vergiler içinde en kolaylıkla tahsil edilen ve ehemmiyetsiz miktarda bakaya bırakan bir vergiydi²⁰. Bu sebepten devletin ilk müracaat kaynaklarından biri haline gelmişti. Devletin içinde bulunduğu durum ve devlet bütçesinin sürekli açık vermesi, beraberinde ağnam resmine yapılan zamları da getirmiştir. 19 Ocak 1920 tarihli bir belgede, ağnam resminin 8 kata çıkarılması için hazırlanan kanunun görüşülmek üzere Meclis-i Mebusan'a tezkir kılındığı kaydedilmiştir²¹. Bu zamanda devletin geliri 51 milyon, gideri ise 63 milyon kuruştur. Dolayısıyla 12 milyon kuruşluk bir açık vardır²². Bu zam görüşmesinin bütçe açığının giderilmesine yönelik bir çaba olduğu, daha sonra yayınlanacak olan kararnamede ortaya çıkacaktır²³.

Bu sıralarda Ankara'da, Milli Mücadele'nin teşkilatlanmasıyla ilgili çalışmalar yürütülüyordu ve TBMM'nin açılmasıyla önemli bir adım atılmış bulunuyordu. Ağnam resminin 8 kata çıkarılacağı dedikoduları, Anadolu halkı üzerinde endişeye sebep olmuştu. Halk ağnam resminin, TBMM hükümeti tarafından da aynı oranda yani 8 katlık bir artışla toplanacağını düşünüyordu. Her ne kadar 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilmiş ve kararname Bütçe Komisyonu'na kaldırılmış olsa da halkın endişesi ortadan kalkmadı.

Çünkü İstanbul hükümetinin, 12 Mayıs 1920'de aldığı kararla, 6 Mayıs 1920'de hazırlanan kararnameye göre İstanbul ve Edirne vilayetleriyle Çatalca livasında tatbikine başlanması için gerekli tedbirlerin alınması, durumun ise Dâhiliye ve Maliye nezaretlerine tebliğ edilmesi isteniyordu²⁴.

Halkın tepkisine karşın Ankara'da, meclis açılır açılmaz Ağnam Vergisi Kanunu'nu çıkarıldı. Bu kanun bir cümleden ibaretti ve eskiden olduğu gibi 4 kat alınması usulü devam ettiriliyordu²⁵. Bu açıdan bakıldığında ilk meclisin karara bağladığı bu kanun maddesinin simgesel bir anlamı vardı. Bu sayede İstanbul hükümetinin aldığı karar sadece işgal altındaki bölgelerle sınırlı kalacak ve fakat Ankara hükümetinin etki sahası belirginleşmiş olacaktı.

İstanbul'un işgali sonrası, Bütçe Komisyonu'na kaldırılan kararname, İstanbul'daki görüşmelerden sonra tekrar yürürlüğe kondu. Ağnam resmine yapılacak zammın uygun olduğuna kanaat getirildi ve ağnam resmine yapılan zammı konu alan toplam dört maddelik bir tezkire ortaya çıktı. Maliye Nezaretinde mütalaa edilen bu kararname, Hicrî 5 Şaban 1338, Rumî 15 Mayıs 1336 tarihini taşımaktadır. Bu tarih Miladî 1920 yılına tekabül etmektedir. Vesikada sadece ağnam değil, canavar, deve ve camus resimlerine de bu zammın uygulanacağına değinilmiştir²⁶.

Bu belgeye göre, yukarıda zikredilen ağnam, canavar, deve ve camus resimlerine 1920 yılı itibarıyla 8 katlık bir zam yapılacağı, 1336 (1920) malî senesi hesabına 1335 (1919) malî senesi zarfında toplananlara da teşmil edileceği belirtilmiştir. İkinci maddede elde edilecek olan gelirin yüzde beşinin eskiden olduğu gibi vilayet hissesi namına tahsil edileceği belirtilmiş olup dördüncü maddede kararnamenin uygulanmasına Maliye Nezaretî'nin memur olduğu yazılmıştır. Kararnamenin üçüncü maddesi, uygulamanın nasıl yapılacağı ile ilgilidir. Uygulanma tarihi olarak,

¹⁹ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994, s. 150

²⁰ A. du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, (Derleyen: Maliye Tetkik Kurulu), 1978, s. 456

²¹ BOA, MV., 218/24 1338/R/27

²² Ramazan Kurtoglu, *Türkiye Ekonomisi (1838-2010)*, Ankara, 2012, s. 370; Mustafa A. Ayan, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, İstanbul, 2004, s. 38

²³ BOA, MV., 254/92 1338/Ş/15

²⁴ BOA, MV., 219/31 1338/Ş/22

²⁵ Onur Eroğlu, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12 Özel Sayı, 2010, s. 71-72

²⁶ BOA, MV., 254/92 1338/Ş/15

kararnamenin yayınlandığı tarihten itibaren geçerli olacağı belirtilmiştir. Fakat bu maddeye şerh düşülerek hükümetçe ilam edilecek mahallerde, ilam tarihinden itibaren geçerli olacağı kaydedilmiştir²⁷. Bütçe açığı dolayısıyla uygulanması kararlaştırılan bu zam, siyasî egemenliğin sınırlarını belirleyen bir hale dönüşmüştür. İstanbul hükümetinin yaptığı bu düzenleme, Ankara hükümetinin kendi namına kullanabileceği bir hale gelmiştir.

12 Haziran 1920'de Adana, Aydın ve İzmit'te²⁸, 27 Haziran 1920'de Ayvalık'ta²⁹, 25 Ağustos 1920'de Hüdavendigar (Bursa) ve Karesi'de (Balıkesir)³⁰, 2 Ekim 1920'de Kala-i Sultani'de (Çanakkale)³¹ alınan kararlar gereği, uygulama Maliye nezaretine havale edilmiş ve ağnam resminin 8 kat üzerinden tahsili kabul edilmiştir. Ankara hükümetinin eskiden olduğu gibi 4 kat alınması yönündeki kararı, bu resmin bazı illerde zamlı bazı illerde eski tarife göre alınmasına neden olduğundan, Milli Mücadele'nin aynı zamanda ağnam resmi üzerinden de yürütüldüğünü söylemek çok yanlış olmasa gerektir.

Ağnam, canavar, deve ve camus resimlerinin İstanbul hükümeti tarafından 1920 yılında sekiz kata çıkarılması, sonraki yıllarda da bu oran üzerinden hesaplamalar yapmayı düşündürmüştür olacak ki, bu uygulamanın devam ettirilmesi için yeniden kararnameler çıkarılmıştır. 23 Mart 1921'de de, yine 6 Mayıs 1920'deki kararname kaynak gösterilerek, bu oranda tahsil edilmesi yönünde karar teklif edilmiştir³². Aynı durum 16 Şubat 1922 yılı için de geçerlidir³³. Her iki karar teklifinde de iki maddelik bir kanun hazırlanmış ve bu yıllarda da aynen uygulanacağı belirtilmiştir. Kanunun icracısı olarak yine maliye nezareti gösterilmiştir. Kısacası İstanbul Hükümeti kendi etki sahası içinde, aldığı kararları uygulamak için yoğun bir çaba göstermiştir.

İstanbul hükümetinin bu kararlarına benzer uygulamalar, TBMM tarafından da yapılmıştır. Sonraki yıllarda TBMM, ağnam resmi üzerinde birtakım düzenlemeler yapmış, 11 Ocak 1923 tarih ve 295 sayılı kanunla, bu resim 5 katına çıkarılmıştır³⁴. Ağnam resmi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, önemli bir gelir kaynağı olmaya devam etmiştir. Öyle ki 1924 yılında bütçe gelirlerinin % 12'sini ağnam vergisi oluştuyordu³⁵.

Sonuç

Ağnam vergisi Osmanlı Devleti'nin, önemli gelir kalemlerinden biri olarak itibar görmüştür. Devletin içinde bulunduğu siyasal ve sosyal hadiselerden kaynaklı birtakım değişiklikler ve düzenlemeler geçirmiştir. Özellikle devletin son yıllarında, içinde bulunulan mali durumun düzeltilmesi için ilk elden başvurulacak kaynaklardan biri olmuştur. Devletin ağnamı gelir vergisi kapsamına almaya çalışması ile rahat bir şekilde ve çabuk toplanabilir olması, bu vergi kalemi üzerinde çeşitli tasarrufların yapılmasına imkân vermiştir.

I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkileri azaltma, bütçe açıklarını giderme ve malî kaynak yaratma çabası, ağnam resmi miktarının sürekli zamlanmasına sebep olmuştur. Milli Mücadele yıllarında, TBMM'nin de üzerinde durduğu meselelerden biri haline gelen ağnam resminin miktarının belirlenmesi, siyasî bir çehre kazanmıştır. Ankara ve İstanbul hükümetlerinin hâkimiyet

²⁷ BOA, MV., 254/92 1338/Ş/15

²⁸ BOA, MV., 219/68 1338/N/24

²⁹ BOA, MV., 219/92 1338/L/10

³⁰ BOA, MV., 220/14 1338/Z/9

³¹ BOA, MV., 220/128 1339/M/18

³² BOA, MV., 255/50 1339/B/13

³³ BOA, MV., 256/19 1340/C/18

³⁴ V. Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 194

³⁵ Fatih Sarıoğlu, "Türkiye'de Sermaye Birikimi Oluşturma Çabaları ve Vergi Sisteminin Rolü: Dönemsel Bir Analiz (1923-1939)", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, 6/2, 2004, s. 221

sahalarının farklılaşması, aynı dönemde farklı bölgelerde farklı oranlarda toplanılmasına sebep olmuştur.

Sonuç olarak mali endişelerle başvurulmuş kaynaklardan biri olan ağnam grubu vergiler, Milli Mücadele yıllarında etkin bir siyaset malzemesi haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

a. Tapu Tahrir Defterleri

300, 686, 1038 numaralı defterler

b. Meclis-i Vükelâ Mazbataları

218/24, 1338/R/27; 219/31, 1338/Ş/22; 219/68 1338/N/24; 219/92 1338/L/10; 220/128 1339/M/18; 220/14 1338/Z/9; 250/11 1337/R/06; 250/70 1337/C/20; 254/92, 1338/Ş/15; 255/50 1339/B/13; 256/19 1340/C/18 numaralı ve tarihli dosyalar

2. Tetkik Eserler

AYAN, Mustafa A., *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, İstanbul, 2004

du VELAY, A., *Türkiye Maliye Tarihi*, (Derleyen: Maliye Tetkik Kurulu), 1978

DURU, Cihan-TURAN, Kemal-ÖNGEOĞLU, Abdurrahman, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası I. Kitap Mondros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*, Ankara, 1982

ELDEM, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, 1994

ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994

EMECEN, Feridun, "Ağnam Resmi", *DİA*, I, İstanbul, 1998, s. 478

EROĞLU, Onur, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12 Özel Sayı, 2010, s. 57-89

GÜRAN, Tevfik, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Ankara, 1989

KARAMURSAL, Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara, 1999, s. 179

KILIÇ, Orhan, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Elazığ, 2004

KILIÇ, Orhan, *XVI. Yüzyılda Adilceviz ve Ahlat (1534-1605)*, Ankara, 1998

KURTOĞLU, Ramazan, *Türkiye Ekonomisi (1838-2010)*, Ankara, 2012

PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul, 1993

SARIOĞLU, Fatih, "Türkiye'de Sermaye Birikimi Oluşturma Çabaları ve Vergi Sisteminin Rolü: Dönemsel Bir Analiz (1923-1939)", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, 6/2, 2004, s. 215-232

TAŞKIN, Ünal, "1540 (h. 947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Ziraat Gelirlerin Mukayeseli Tahlili", *Turkish Studies, International*

Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, (Ed. Prof. Dr. Gürer Gülsevin- Dr. Mehmet Dursun Erdem), Volume 2/2, Spring, s. 632-653

TAŞKIN, Ünal, “Osmanlı Devleti’nde Hayvanlardan Alınan Vergiler”, *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri 30 Mart-1 Nisan 2006*, (edt: Abdullah Özen), Elazığ 2006, s. 231-240

TEZEL, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul, 2002

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

NİĞDE BASIN TARİHİNDEN BİR KESİT (1924-1931)*

Nevzat TOPAL**

ÖZET

Niğde’de ilk matbaa 1922 senesinde kurulmuştur. Matbaanın kurulması ile beraber Niğde’de basın hayatı gelişmeye, kısa sürede gazete ve dergiler neşredilmeye başlanmıştır. 1924-1931 yılları arasında Feryad, Müdafaa, Nida, Niğde, Tatlıdil, Bilgi, Resmi Niğde gazeteleri ile Güzel Mecmua ve İlkadım dergileri neşredilmiştir. Bu gazete ve dergiler, Niğde’nin kültür hayatının gelişmesinde önemli katkılar sağlamıştır.

Niğde basın tarihinde ilk neşredilen gazete Feryad Gazetesi’dir. 13 Temmuz 1924 tarihinde yayın hayatına başlayan bu gazetenin 1925 yılının sonlarına doğru adı Niğde olarak değişmiştir. Nida Gazetesi ise 1924 senesinin son aylarında neşredilmeye başlanmıştır. 1925 senesinin Ocak ayında Müdafaa Gazetesi yayımlanmaya başlanmıştır. Bu gazetelerin elimizde sınırlı sayıda nüshaları mevcuttur. Ancak ne kadar süre ile yayımlandıkları tespit edilememiştir. Hepsi haftalık olan bu gazeteler 4’er sayfa olarak çıkarılmışlardır. Niğde’de Tatlıdil isminde bir gazetenin varlığı daha bilinmesine rağmen hiçbir nüshasına ulaşılamamıştır. Niğde’de 1928 senesinden itibaren Bilgi isminde bir gazete yayımlanmaya başlanmış olup bu gazetenin adı önce Resmi Niğde, daha sonra da Niğde olarak değiştirilmiştir.

Bu gazeteler dışında Niğde’de 1926-1928 yılları arasında Güzel Mecmua ve İlkadım isimlerinde iki dergi daha yayımlanmıştır. Bu dergilerden Güzel Mecmua’da neşredilen yazıların çoğunda gerçek isimler yerine takma isim kullanıldığı göze çarpmaktadır. Makale ve şiirlerin büyük bir bölümünde yazıların altına düşülen tarihlerden derginin basım tarihinden önce yazıldığı anlaşılmaktadır.

Güzel Mecmua’dan iki, İlkadım Dergisi’nden bir sayıya ulaşılabilmektedir. Bu sayılarda yer alan makaleler ile ilgili olarak çalışmamızda gerekli tablolar oluşturulmuştur. 1924-1931 seneleri arasında Niğde’de tespit edebildiğimiz altı gazete ve iki dergi yayımlanmıştır. Bu gazete ve dergilerin Cumhuriyetin kurulduğu ve inkılâpların ilk uygulandığı yıllarda yayımlanmış olmaları önemlerini daha da artırmaktadır. Bu yayımlar yaptıkları neşriyat ile Cumhuriyet ve inkılâpların halk tarafından benimsenmesinde önemli katkılar sağlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Niğde, Basın, Feryad, Müdafaa, Nida, Bilgi, İlkadım, Güzel Mecmua, Tatlıdil, Resmi Niğde.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Yrd. Doç. Dr. Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, El-mek: nevzattopal@hotmail.com

SECTION FROM THE HISTORY OF NİĞDE PRESS (1924-1931)

ABSTRACT

The first printing house of Niğde was established in the year of 1922. By this establishment the press started to develop and after a few periods the newspapers and magazines were published.

The newspapers Feryad, Müdafaa, Nida, Niğde, Tatlıdil, Bilgi, Resmi Niğde and the magazines of Güzel Mecmua and İlkadım were published during 1924-1931. These newspapers and magazines were highly assisted on improving the cultural life of Niğde.

The first published newspaper in the History of Niğde press is Feryad. The name of this newspaper which began its press life at July 13, 1924 was changed as Niğde at the end of 1925. The newspaper Nida was started to publish in the last months of 1924. Newspaper Müdafaa was also started to publish in the year of 1925 at January. Because we have limited number of copies of these newspapers, the period of press couldn't be determined. All of these papers were weekly and consisting of four pages. Although it has been referred the publishing of a newspaper called Tatlıdil, no copy of the paper couldn't found. In 1928 a newspaper had been published in the name of Bilgi whose name was then changed to Resmi Niğde and to Niğde.

Except for these papers two magazines were published as Güzel Mecmua and İlkadım during 1926-1928. It is conspicuous that the writers were used nicknames for most of the articles published in Güzel Mecmua. It is understood from the footnotes of the articles published in the magazines that the writing dates of the articles were much earlier than the publishing date of the magazines.

Two copies of Güzel Mecmua and one copy of İlkadım could be reached. In our study the necessary tables were composed about the articles published in these copies.

In conclusion, six newspapers and two magazines were published during 1924-1931 according to our survey. The importances of these publishings are higher because they had been published at the first years of Republic and first applications of Revolutions. They were also considerably assisted for the acceptance of Republic and Revolutions by public.

Key Words: Niğde, Press, Feryad, Müdafaa, Nida, Bilgi, İlkadım, Güzel Mecmua, Tatlıdil, Resmi Niğde.

Giriş

Niğde, tarihi, kültürel değerleri ve sosyal hayatı ile Türkiye'nin önemli şehirlerinden birisidir. Şehirde Selçuklu Devleti, Karamanoğlu Beyliği ve Osmanlı Devleti dönemlerine ait çok sayıda mimari eser mevcuttur. Niğde, mimari eserler dışında eğitim-öğretim ve kültürel yönden de oldukça iyi bir tarihi geçmişe sahiptir. Tarihi süreç içerisinde Niğde'de çok sayıda şair ve yazar

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

yetiştirmiştir¹. Örneğin Türkiye Selçuklu Devleti zamanından günümüze ulaşan çok az sayıdaki vakayinamelerden birisi Niğdeli Kadı Ahmed'in yazdığı el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik isimli eserdir².

Niğde'de ilk matbaa 1922 senesinde kurulmuştur³. Matbaanın kurulması ile birlikte kısa sürede basın faaliyetleri gelişmeye başlamıştır. Bu basın faaliyetleri Niğde'nin sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik belleğini oluşturmaları bakımından çok önemlidir. Bu çalışmada Niğde'nin 1924-1931 seneleri arasında basın faaliyetleri değerlendirilmiştir. Çalıştığımız dönem Türkiye Cumhuriyetinin kurulduğu ve inkılâpların halka aktarıldığı bir dönemi ihtiva etmektedir. Niğde basını kamu hizmetlerinin ve duyurularının halka aktarılması ve halkın inkılâplara yönlendirilmesi hususunda önemli katkılar sağlamıştır.

Çalıştığımız gazete ve dergiler yerel olmalarına rağmen, ulusal gelişmelere de çok önem vermişlerdir. Özellikle gazetelerin ilk sayfalarında ulusal gelişmeler aktararak Niğde halkının yapılan inkılâplara yaklaşımı ve basının bu husustaki propaganda faaliyetleri ortaya çıkmaktadır.

A. Gazeteler

Niğde'de 1924-1931 seneleri arasında 6 gazete neşredilmiştir. Bu gazetelerden ilki Feryad olup ismi daha sonra Niğde olarak değişmiştir. Gazete sahiplerinin Avukat ve Diş doktoru gibi meslekleri icra eden kişiler olduğu tespit edilmiştir. Bilgi Gazetesi ise Niğde'nin ilk resmi vilayet gazetesi olup ismi Resmi Niğde ve sonrasında Niğde olarak değişmiştir.

1. Feryad Gazetesi

Feryad Gazetesi 13 Temmuz 1924'te kurulmuştur. Gazetenin elimizde bulunan 5. sayısında sahibinin C. Şehabettin⁴ ve Hamid Şakir, Baş muharririnin ise C. Şehabettin olduğu görülmektedir. C. Şehabettin gazetenin hem sahiplerinden biri hem de başmuharriridir. Beşinci sayısında gazetenin haftalık olduğu ve Çarşamba günleri yayımlandığı belirtilmiştir⁵. Aynı sayının yayımlandığı tarih hatalı olarak 31 Kânunuevvel 1341/31 Aralık 1925 olarak gösterilmiştir. Gazetenin elimizde mevcut olan 14. sayısı 16 Teşrinievvel 1340/16 Ekim 1924 tarihinde yayımlanmıştır⁶.

Gazetenin 14. sayısında sahibi Hamid Şakir, sorumlu müdürü Rıza Ratıb olarak gösterilmiştir. Sahibi ve sorumlu müdürün değişmesi hakkında bir izaha rastlanılmamıştır. Ancak daha sonraki sayılarda ismi Niğde Gazetesi olarak değişen gazetede C. Şehabettin'in avukat olduğu gerekçesi ile gazetede tüm yetkilerini babasına devrettiğine dair bir izah yer almaktadır⁷. C. Şahabettin'in mesleği gereği kısa süreliğine böyle bir değişikliğin yapılmış olması mümkündür. Gazetenin bu sayısı Çarşamba değil Perşembe günleri yayımlanmıştır⁸.

Gazetenin 18. sayısı ve elimizde mevcut diğer sayılarında sahibi, başmuharriri ve sorumlu müdürü C. Şehabettin olarak gösterilmiştir⁹. Gazetenin yayımlandığı sayılar periyodik olarak takip

¹ Niğde'de yetişmiş şair ve yazarlar için bkz. (İsmail Özmel, *Niğdeli Şair ve Yazarlar*, Tekten Matbaası, Niğde 2009, 1231 s.

² Kadı Ahmed ve eseri için bkz., (Ali Ertuğrul, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in El-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik'i*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Sanatları Ana Bilim Dalı, İzmir 2009

³ "Niğde'nin Kültür Durumu", *Niğde İl Yıllığı* 1967, s. 117.

⁴ C. Şehabeddin'in Avukat (Dava Vekili) olduğu Gazetenin farklı nüshalarında verilen reklamlardan anlaşılmaktadır. (*Feryad*, I/18, 13 Teşrinisani 1340, s.4; *Feryad*, I/19, 20 Teşrinisani 1340, s.4).

⁵ *Feryad*, I/5, 31 Kânunuevvel 1341, s.1

⁶ *Feryad*, I/14, 16 Teşrinievvel 1340, s.1

⁷ *Niğde*, I/7, 13 Kânunusani 1926, s. 1

⁸ *Feryad*, I/14, 16 Teşrinievvel 1340, s.1

⁹ *Feryad*, I/18, 13 Teşrinisani 1340, s.1; *Feryad*, I/19, 20 Teşrinisani 1340, s.1; *Feryad*, I/24, 25 Kânunuevvel 1340, s.1; *Feryad*, I/25, 1 Kânunusani 1340, s.1

edildiğinde 25. sayısı 1 Kânunusani 1341/1 Ocak 1925 tarihli olması gerekirken bu tarih hatalı olarak 1 Kânunusani 1340/1 Ocak 1924 olarak basılmıştır¹⁰. Bu tarih gazetenin tesis tarihinden önceki bir tarihe tekabül etmektedir ki, bu mümkün değildir.

Elimizde 5, 14, 18, 19, 24 ve 25 sayıları mevcut olan Feryad Gazetesi'nin birinci sayısına ulaşamamıştır. Ancak gazetenin tesis tarihinin 13 Temmuz 1340/13 Temmuz 1924 olduğu düşünülmüşse ilk sayının bu tarihte yayımlanmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Gazetenin 5. ve 25. sayılarındaki baskı tarihlerindeki yanlışlık diğer sayılar ile yapılan karşılaştırma ile tespit edilebilmiştir. Gazetenin 5. sayısının 13 Ağustos 1340/1924 Çarşamba günü çıkmış olması gerektiği halde gazete üzerinde 31 Kânunuevvel 1341/31 Aralık 1925 yazılmıştır. Yine 25. sayısının basım tarihi 1 Kânunusani 1341/1925 olması gerekirken gazetede 1 Kânunusani 1340/1924 tarihinin yazıldığı görülmektedir.

Gazetenin 5. sayısında Çarşamba günleri yayımlandığı belirtilmişken, 14. sayısında ve elimizdeki diğer sayılarında Perşembe günleri yayımlandığı görülmektedir. Gazete yerel olmasına rağmen ulusal gelişmelere de önemli ölçüde yer vermiştir. Gazetenin elimizdeki sayılarında sahibi, başmuharriri umumiyetle C. Şehabettin olarak belirtilmiş olmasına rağmen 16. sayısında gazete sahibi Hamid Şakir, sorumlu müdür de Rıza Ratıb olarak gösterilmiştir.

Temmuz 1924 tarihinden itibaren yayımlanan gazete 1926 senesi Ocak ayından itibaren isim değişikliğine giderek Niğde Gazetesi adıyla çıkmaya başlamıştır. Niğde Gazetesi'nin 13 Ocak 1926 tarihli nüshasında Feryad isminin mahlas olduğu belirtilerek gazetenin adının Niğde ismiyle değiştirildiği belirtilmiştir¹¹.

2. Nida Gazetesi

Niğde'de baskı tarihi dikkate alındığında ikinci sırada yayın hayatına giren Nida Gazetesi'dir. Gazete 1924 senesinin son aylarında yayımlanmaya başlamıştır. Bir sayısı 4 sayfadan ibaret olan gazetede yerel ve ulusal gelişmeler yer almaktadır. Elimizde gazetenin 4, 5, 7 ve 10. sayıları mevcuttur. 5 Kânunusani 1340/5 Ocak 1924 tarihli 4. sayısında gazetenin 1340/1924 senesinde tesis edildiği ve haftalık olarak Pazartesi günleri yayımlandığı belirtilmiştir.¹² Ancak gazetenin 5, 7, 10 sayıları dikkate alındığında 4. sayının 5 Kânunusani 1341/1925 tarihinde yayımlanmış olması gerekmektedir. Gazetenin 5. sayısı 12 Kânunusani 1341¹³, 7. sayısı 26 Kânunusani 1341¹⁴ ve 10. sayısı 16 Şubat 1341¹⁵ tarihlidir.

Gazetenin sahibi, başmuharriri ve sorumlu müdürü Ratıbzade Ali Rıza Bey'dir¹⁶. Haftalık çıkan Nida Gazetesi'nin ne kadar süreyle yayın hayatında kaldığı tespit edilememiştir.

3. Müdafaa Gazetesi

Niğde'de üçüncü sırada yayın hayatına giren gazetedir. Gazete, 1925 senesinden itibaren yayımlanmaya başlanmıştır. Elimizde 4, 10 ve 11. sayıları mevcuttur. Gazetenin 4. sayısı 29 Kânunusani 1341/29 Ocak 1925 tarihinde yayımlanmıştır. Bu sayıda haftalık Perşembe günleri yayımlanan Cumhuriyetçi Halk Gazetesi olduğu belirtilmiştir. Aynı sayıda gazetenin 1341/1925 tarihinde tesis edildiği yazılmış ancak ay ve gün verilmemiştir. 4. sayının 29 Ocak 1925 tarihinde

¹⁰ Feryad, I/25, 1 Kânunusani 1340, s.1

¹¹ Niğde, 7, 13 Kânunusani 1926, s. 1

¹² Nida, 4, 5 Kânunusani 1340, s.1.

¹³ Nida, 5, 12 Kânunusani 1341, s.1.

¹⁴ Nida, 7, 26 Kânunusani 1341, s.1.

¹⁵ Nida, 10, 16 Şubat 1341, s.1.

¹⁶ Gazetenin farklı nüshalarında Ali Rıza Bey'in Diş Tabibi olduğu hususunda reklamlar yer almaktadır. (Nida, 4, 5 Kânunusani 1340, s.1; Nida, 5, 12 Kânunusani 1341, s.1).

yayımlandığı dikkate alınırsa ilk sayısının 8 Ocak 1925 tarihli olması gerekir. Gazetenin 4. sayısında sahibi hakkında bilgi verilmemiş, sorumlu müdür olarak da C. Şehabettin gösterilmiştir¹⁷.

Gazetenin 10 ve 11. sayılarında ise sahibi ve başmuharriri Karamolla Oğullarından İsmail Hakkı¹⁸, sorumlu müdür C. Şehabeddin gösterilmiştir¹⁹.

Gazetenin yayın hayatının ne zamana kadar devam ettiğini elimizdeki sayılarla tespit etmek oldukça güçtür. Gazete 1925 yılı Ocak ayının ilk günlerinde yayımlanmaya başlamıştır. Gazete 4 sayfadan ibaret olup, diğer gazeteler gibi yerel ve ulusal gelişmelere yer vermektedir.

4. Niğde Gazetesi

Niğde’de dördüncü sırada yayımlanmaya başlayan gazetedir. Ancak bu gazete yeni bir gazete olmayıp Feryad Gazetesi’nin ismi değiştirilerek yayımlanmaya başlamıştır. Gazetenin elimizde bulunan ilk nüshası 7. sayıdır. 7. sayısında gazetenin sahibi ve başmuharriri olarak C. Şehabettin görülmektedir. 13 Kânunusani 1926 tarihli²⁰ 7. sayıda gazetenin 13 Temmuz 1340 tarihinde kurulduğu ve haftalık olarak Çarşamba günleri yayımlandığı belirtilmiştir. Bu tarih Feryad Gazetesi’nin kuruluş tarihidir.

Gazetenin 13 Kânunusani 1926 tarihli 7. sayısında Feryad Gazetesi’nin devamı olduğu açıkça belirtilmiştir. Gazetede, Feryad’ın bir isim değil unvan olduğu, Feryad Gazetesi’nin kuruluşundan bir yıl geçmesinin ardından mahlas olan Feryad isminin terk edildiği ve gazetenin adının Niğde olarak değiştirildiği halka duyurulmuştur²¹.

*“Güzel Yurdumuzda geçen sene doğarak tam bir yıldır feryad iden (Feryad’ın) feryad unvanı hadd-i zatında ismi değil mahlası idi. Artık tam bir sene-i devriye-i veladetini idrak ile mübâhî olan gazetemize bu ateşin mahlası terk ile asıl ismini vermek zamanı hulûl ettiği için yine aynı meslek ve hüviyet siyasiyesiyle gazetemiz bugünden itibaren muskâtının güzel ve munis ismiyle matbû’ât ‘âilesi içine karıştı. Binâenaleyh yeni senenin ilk haftasında hakiki ismiyle intişar eden gazetemizi kariin-i kirama (okuyucularımıza) takdim ile kesb-i şeref eyleriz.”*²²

Niğde Gazetesi’nin 20 Kânunusani 1926 tarihli 8. sayısında ise sahibi, başmuharriri ve sorumlu müdürü değişmiş ve gazete Abdülşahap Cemal Bey’in idaresine girmiştir. C Şehabettin Bey okuyucuların dikkatine başlıklı bir yazısında bu hususu izah etmiştir²³. C. Şehabettin Bey, gazetede tüm yetki ve mal varlığını babası Abdülşahap Cemal Bey’e devretmiştir.

“Kariin-i Kirama

*Kendim avukat olduğum cihetle gazete çıkarmaklığımın kanunen memnû’ bulunduğundan bahisle dahiliye vekâlet-i Celilesinden makâm-ı ‘âlî vilâyete şerefvurud emr-i sâmi vekâletpenâhî mucibince bi-t-tab’ (tabiatıyla) şahsiyet-i resmîyemi gazete sütunundan ayırmak mecburiyetinde bulundum. Fakat atiyende hak verasetini temin etmek emeliyle imtiyazımı babama terk ettiğim bu gazeteden şahsiyet ve maneviyem elbette ayrılamaz. Binaenaleyh fî mâbad baba malı olarak sandığım ve tanıdığım Niğde Gazetesi hakkında kariin-i kiramın kemâ-kân (eskiden olduğu gibi) rağbet ve teveccühlerini isticale ba-arzolunduğu vechile yalnız şahsiyeti resmîyemin hürmet ve vedamı arz eylerim.”*²⁴

¹⁷ Müdafaa, 4, 29 kânunusani 1341, s. 1

¹⁸ Gazetenin 4. sayısında İsmail Hakkı Bey’in Nevşehirli olduğu ve Avukatlık mesleğini icra ettiğine dair bir ilan ve reklam haberi yer almaktadır. (Müdafaa, 4, 29 kânunusani 1341, s. 4).

¹⁹ Müdafaa, 10, 9 Nisan 1341, s. 1; Müdafaa, 11, 16 Nisan 1341, s. 1

²⁰ Niğde, 7, 13 Kânunusani 1926, s.1

²¹ Niğde, 7, 13 Kânunusani 1926, s.1

²² Niğde, 7, 13 Kânunusani 1926, s.1

²³ Niğde, 8, 20 Kânunusani 1926, s.1

²⁴ Niğde, 8, 20 Kânunusani 1926, s.1

Gazeteye ait elimizdeki son sayısı 6 Temmuz 1927 tarihli 67. sayısıdır²⁵. Bu sayıda gazetenin halen sahibi, başmuharriri, sorumlu müdürü Abdülşahap Cemal Bey'dir²⁶. Gazetenin yayın hayatına ne zamana kadar devam ettiği tespit edilememiştir. Ancak 23 Ocak 1928 tarihinde Bilgi Gazetesi yayımlanmaya başladığına göre Niğde Gazetesinin Temmuz 1917 ile Ocak 1928 tarihleri arasında yayın hayatı sona ermiş olmalıdır.

5. Bilgi Gazetesi

Niğde Vilayetinin ilk resmi gazetesidir. Gazete yayın hayatına 23 Kânunusani 1298 tarihinde başlamıştır. Gazetenin başmuharriri ve yazı işleri müdürü Kazım Bey'dir. Gazetenin ilk sayısında haftalık olarak Pazartesi günleri yayımlandığı belirtilmiştir²⁷. Gazete bu isimle 3 yıl yayın hayatını sürdürdükten sonra Şubat 1331'de ismi Resmi Niğde olarak değiştirilmiştir. Gazetenin bu isimle 19 Ağustos 1335 tarihine kadar yayımlandığını görmekteyiz²⁸. 26 Ağustos 1335 tarihinden itibaren ise Niğde ismiyle yayımlanmıştır²⁹.

6. Tatlıdil Gazetesi

Bu gazeteye ait elimizde hiçbir nüsha ve kayıt bulunmamaktadır. 1967 Niğde İl Yıllığı'nda 1922 senesi sonrasında Niğde'de neşredilmeye başlayan gazete ve mecmuaların isimleri verilmiştir. Niğde İl Yıllığı'nda ismi zikredilen gazetelerden birisi de Tatlıdil Gazetesi'dir³⁰. Bu gazete muhtemelen 1925 yılı veya hemen sonrasında yayımlanmıştır. Hakkında başka bir bilgi ve kayda rastlanılmamıştır.

B. Dergiler

Niğde'de 1924-1931 yılları arasında iki derginin yayımlanmış olduğu tespit edilmiştir. Bu dergilerden ilki 1926 senesinde yayımlanan İlk Adım Dergisi'dir. Bu derginin sadece 1 Mayıs 1926 tarihli 8. sayısına ulaşılabilmiştir. Diğer dergi ise Güzel Mecmua'dır. Bu dergi 1928 yılında yayımlanmış olup 1. ve 2. sayılarına ulaşılabilmiştir. Elimizdeki sayıları değerlendirilerek dergiler hakkında tahlil ve değerlendirme yapılmıştır.

1. İlk Adım

Bu dergi 1926 senesinde neşredilmeye başlanmıştır. Elimizde sadece 1 Mayıs 1926 Cumartesi günü basılan 8. sayısı mevcuttur. Derginin kapağında her 15 günde bir neşredilen ilmî, edebî, iktisadî ve fennî bir dergi olduğu belirtilmiştir.

Elimizdeki nüshanın iç kapağında dergi sahibi ve başmuharririnin Hilmi Gültekin, sorumlu müdürünün Kemal Turgud olduğu kaydedilmiştir. Derginin ilk makalesi dergi sahibi ve başmuharrir Hilmi Gültekin'in "Mücadele-i Hayatiye" başlıklı yazısıdır³¹. Bu yazıda canlıların ilk andan itibaren hayatlarının bir mücadele çerçevesinde geliştiği belirtilmiştir. İnsanların toplumda bir yer ve statü elde edebilmesi için mücadele ve çalışmasının şart olduğu dile getirilmiştir. Hayvanlar ve bitkilerdeki gelişmelere örnekler veren makalede insanı üstün kılan vasfın cemiyet içinde yaşaması olduğu dile getirilmiştir.

²⁵ Niğde, 67, 6 Temmuz 1927, s.1

²⁶ Niğde, 67, 6 Temmuz 1927, s.1

²⁷ Bilgi, 1, 23 Kânunusani 1298, s. 1.

²⁸ Resmi Niğde, VII/378, 19 Ağustos 1335, s. 1.

²⁹ Niğde, VII/379, 26 Ağustos 1335, s. 1.

³⁰ "Niğde'nin Kültür Durumu", Niğde İl Yıllığı 1967, s. 117.

³¹ Hilmi Gültekin, "Mücadele-i Hayatiye", İlkadım, I/8 (Mayıs 1926), s. 1-2.

Kemal Bey³² tarafından yazılan “İlk Bahar Koşuları Münasebetiyle” başlıklı çalışma³³ dergideki ikinci makedir. Kemal Bey bu makalesinde Niğde’nin tarım ve hayvancılıkla meşgul olan bir şehir olduğunu belirtmiş, özellikle hayvancılığın gelişmesi hususunda yapılması gerekenleri anlatmıştır. Özellikle Vali Salih Cemal Bey’in bu hususta desteklerinin takdire şayan olduğunu belirtmiştir. Makalenin sonunda ise Kayseri’de Mayıs ayında yapılacak bir at koşusunu haber vererek Niğdeli gençlerin de böyle bir faaliyet yapmasını ümit ettiğini belirtmiştir.

Muallim Hicri Tahsin (Göncel)³⁴ tarafından Bor’da 3 Nisan 1926 tarihinde yazılmış “Gül Dikenleri” isimli bir şiir de bu sayıda yayımlanmıştır. Tahsin Bey bu şiiri dert ortağı olarak ifade ettiği Kerim Sebati Bey’e ithaf etmiştir. Oldukça uzun bir şiirdir³⁵.

Dergideki başka bir makale de Doktor Ekrem³⁶ tarafından hazırlanan “Mektebin Müştemilatı” başlıklı yazıdır³⁷. Bu yazıda okullar ve binaların ve durumları hakkında bilgi verilmiştir.

Dergide Cevad Cenab Bey tarafından Paris’te bulunan Naci Bey’e ithaf edilerek yazılan “Harab” isimli bir şiir yer almaktadır³⁸.

Derginin 6. sayfasında İstanbul’da bulunan M. Ata ve Fazıl beylerin şiirleri yer almıştır. M. Ata’nın şiiri “Güneş Yükselirken”³⁹, Fazıl Bey’in şiiri ise “Kulaktan Aşk”⁴⁰ ismini taşımaktadır. Bu şiirlerin ikisinin altında da İstanbul’da yazıldığı belirtilmiştir. Ayrıca şiirlerin altında M. Ata ve Fazıl beylere gönderdikleri yazıların neşredilmiş olduğu hususunda bir de not düşülmüştür.

Dergide yer alan bir diğer makale ise Ahmed Sami tarafından tercüme edilmiş olan “Çiftçinin Kızı” isimli hikâyenin devamıdır⁴¹. Hikâye bu sayıda tamamlanmamış olup devamının var olduğu belirtilmiştir.

Bir diğer makale de İzmir Erkek Lisesi öğrencilerinden Ekrem Hakkı’nın 1 Mart 1926 tarihli yazısıdır. Ekrem Hakkı bu yazısında 1 Mart 1925’te İzmir Erkek Lisesi yatılı öğrencisi olarak eğitim-öğretim gördüğü sırada yatakhane çıkaran bir yangın ve sonrasında Necdet isimli bir arkadaşının ölümünü ve bundan duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir⁴².

Dergideki bir diğer makale de Lokman tarafından yazılan “Rakı-Sarhoşluk” başlığını taşımaktadır. Bu makalede Anadolu’nun köylerindeki bir düğün tasvir edilerek yapılan eğlencelerden bahsedilmiştir. Düğünde bulunanların eğlence olsun diye rakı içtikleri ve sonrasında sarhoş olarak hoş olmayan tavırlar içerisinde girdikleri anlatılmıştır. Sarhoş olanların silah ve bıçaklara sarıldıkları ve tehlike yarattıklarına dikkat çekilerek insanların bundan uzak durmalarının sağlanmasını istemiştir⁴³.

³² Makalenin sonunda Kemal Bey’in Hayvan Tabibi (veteriner) olduğu yazılıdır. (Kemal, “İlk Bahar Koşuları Münasebetiyle”, *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s. 4).

³³ Kemal, “İlk Bahar Koşuları Münasebetiyle”, *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s. 2-4.

³⁴ Hicri Göncel 1884 senesinde Bor’da doğmuştur. 1900 senesinde Konya Öğretmen Okulunu bitirmiştir. Yaklaşık 43 yıl değişik okullarda Edebiyat öğretmenliği yapmış; 1962 senesinde vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. (Özmel, *age*, s. 152-169).

³⁵ Hicri Tahsin, “Gül Dikenleri”, (şiir) *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s. 2-4.

³⁶ Doktor Ekrem Bey’in Hafız olduğu makalenin başındaki açıklamadan anlaşılmaktadır. (Doktor Ekrem, “Mektebin Müştemilatı”, *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.5.

³⁷ Doktor Ekrem, “Mektebin Müştemilatı”, *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.5-6.

³⁸ Cevad Cenab, “Harab” (şiir), *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.5.

³⁹ M. Ata, “Güneş Yükselirken” (şiir), *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.6.

⁴⁰ Fazıl, “Kulaktan Aşk” (şiir), *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.6.

⁴¹ “Çiftçinin Kızı”, (mütercimi Ahmed Sami), *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.7-8.

⁴² Ekrem, “Acı Bir Hatıra”, *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.9.

⁴³ Lokman, “Rakı-Sarhoşluk”, *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.9-10.

Derginin bu sayısında son olarak Bor Muallimler birliğinin müsameresi anlatılmıştır. Bor'da Numune Mektebi kız ve erkek öğrencileri tarafından düzenlenen müsamereye Vali Salih Cemal Bey, Maarif Müdürü Ali Haydar Bey ve eşinin iştirak ettiği beyan edilmiştir. Müsamere ve diğer gösterilerin oldukça başarılı olduğu belirtilerek düzenleyen ve görev alanlara teşekkür edilmiştir⁴⁴.

Derginin sonunda ise okuyuculara yapılan üç duyuru yer almaktadır. Bunlardan biri Aksaray Tahrirat Müdürü Hilmi Bey'in gönderdiği abone bedelinin alındığına dairdir. İkincisi ise Suzan Nezih Hanım'a şiir konusunda becerisinin yetersiz olduğu nesir yazması yolunda bir tavsiyedir. Üçüncüsü ise Aksaray'da Hasan Basri Bey'e hitaben yazılmıştır. Bu yazıda şiir hakkında göndermiş olduğu tenkit yazısının oldukça sert ve hırçın olduğu belirtilerek bu yazının neşredilmediği belirtilmiştir⁴⁵.

Tablo 1: İlk Adım'ın Sekizinci Sayısında Yayımlanan Çalışmalar

Türü/Konusu	Başlık	Yazarı	Sayfa
Makale	Mücadele-i Hayatiye	Hilmi Gültekin	1-2
Makale	İlk Bahar Koşuları Münasebetiyle	Kemal	2-4
Şiir	Gül Dikenleri	Muallim Hicri Tahsin	2-4
Makale	Mektebim Müştemilatı	Doktor Ekrem	5-6
Şiir	Harab	Cevad Cenab	5
Şiir	Güneş Yükselirken	M. Ata	6
Şiir	Kulaktan Aşk	Fazıl	6
Çeviri (Hikâye)	Çiftçinin Kızı	Mütercim Ahmed Sami	7-8
Hatıra	Acı Bir Hatıra	Ekrem	9
Makale	Rakı ve Sarhoşluk	Lokman	9-10
Müsamere	Bor Muallimler Birliği'nin Müsameresi	-----	10
Duyuru	Okuyuculara		10

2. Güzel Mecmua

İlk sayısı Şubat 1928 tarihinde çıkan Güzel Mecmua'nın kapağında ilim, san'at ve felsefe dergisi olduğu belirtilmiştir. İlk sayısının iç kapağında "Mecmua Tahrir Heyeti Tarafından Teşekkürlerimiz" başlığı ile mecmuanın neden çıktığı hususunda izah yapılmış ve yayımlanmasına vesile olanlara teşekkür edilmiştir. Güzel Mecmua'nın dönemin Niğde Valisi Hüsnü Bey'in teveccüh ve teşvikleriyle neşredildiği belirtilmiştir. Ayrıca Niğde'de yayımlanan Bilgi Gazetesi başmuharriri Kazım Bey'e ve vilayet encümen azalarına teşekkür edilmiştir. Mecmuanın amacının ise millî hars ve irfana hizmet olduğu ifade edilmiştir. Mecmua, Niğde Vilayet Matbaası'nda basılmıştır.

İlk sayısının 18. sayfasındaki "Bir İzah" başlıklı yazıdan derginin sahibi ve tahrir heyeti müdürünün Kerim Gültekin olduğu anlaşılmaktadır. Kerim Gültekin bu yazısında 1340/1924 senesinden beri Bitlis'te yayınlanan "İlim ve Kemal Mecmuası"nın yeni bir şekli olarak Güzel

⁴⁴ "Bor Muallimler Birliği'nin Müsameresi", *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.10.

⁴⁵ *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.10.

Mecmua'yı Niğde'de neşretmeye başladığını belirtmiştir. Bu yüzden Güzel Mecmua'da neşredilen yazıların birçoğunun yeni çalışmalar olmayıp önceden hazırlanmış yazılar olduğunu söylemiştir. Kerim Bey, yayınlanan yazıların bir kısmının 1328/1912 senesinden itibaren kendisi tarafından hazırlanan çalışmalar olduğunu ve bu çalışmaları takma isim ve mahlaslar kullanarak yayımladığını ifade etmiştir⁴⁶.

Kerim Gültekin, 6 Şubat 1928 tarihli bir yazısı ile okuyuculara seslenmiştir. Bu yazıda dergiye gönderilecek olan çalışmalar ve muhtevaları hakkında bilgi verilerek mecmuaya gönderilecek yeni çalışmaların yayımlanacağını bildirmiş, yeni çalışmaların gönderilmesi hususunda okuyucuları teşvik etmiştir⁴⁷.

Derginin Niğde dışında Ankara, Afyonkarahisar, Balıkesir, Bursa, Bitlis, Denizli, Edirne, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kars-ı Kafkas, Kayseri, Konya, Kilis, Kırkağaç, Samsun, Sivas, Tekirdağ, Urfa, Trabzon ve Tarsus'ta dağıtımının yapıldığı bilinmektedir⁴⁸.

Derginin ilk makalesi Güzel Mecmua tarafından "Büyük Gaziye" başlığını taşımaktadır. Bu makalede Gazi Mustafa Kemal ve İnkılâplar hakkında övgü dolu izahlar yapılmıştır⁴⁹. Güzel Mecmua Tahrir Heyeti tarafından hazırlanan "Güzel Mecmua Niçin Çıkıyor" başlıklı sunuş yazısında derginin çıkış amacı izah edilmiştir. Bu yazının Merhum Ziya Gökalp'in hatırasına hürmetle ithaf olunduğu başlığın hemen altında belirtilmiştir⁵⁰.

Derginin bu sayısında "Benim Şiirim" isimli bir şiir yayımlanmıştır. Şiirin altına 12 Nisan 1335/25 Nisan 1919 tarihi düşülmüştür. Ancak şairin ismi belirtilmemiştir⁵¹. Şair şiirde Kerim mahlasını kullanmıştır⁵². Derginin ikinci sayısında yer alan başka bir şiirde ise şairin ismi Kerim olarak kullanılmıştır⁵³.

Dergide yer alan başka bir makale ise M. A. (isimlerinin baş harfleri yazılmış) ismiyle istifa etmiş olan bir Lise Öğretmeni tarafından "Bizde Tarih ve Tarih Kitapları" başlıklı bir makale yayımlanmıştır. Bu makale, Mükrimin Halil Bey'e (Yınanç) ithaf edilmiştir. Bu makalede millî ve mahalli tarihimizin problemleri sıralanarak çözüm yolları önerilmektedir. Özellikle Anadolu Türk tarihinin yeterli düzeyde anlatılamadığı vurgulanmaktadır⁵⁴.

Ekremin isimli bir şairin "Yanakların" isimli şiiri bu sayıda yer almıştır⁵⁵. Dergideki yer alan diğer bir makalede M. A. A. isimli yazarın "Türk Edebiyatının Garb Edebiyatıyla Mukayesesi" isimli çalışmadır. Bu çalışmada genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra Türk edebiyatçıları ve eserleri Batı edebiyatçıları ile eserleri ile mukayese edilmiştir. Namık Kemal, Yakub Kadri, Yahya Kemal vb. edebiyatçıları ve eserleri tahlil edilerek Batı edebiyatı ile karşılaştırılmıştır⁵⁶.

Dergide yer alan diğer makale ise "Hakiki Memleket Coğrafyası Nasıl Yazılır" başlıklıdır. Bu makalenin yazarı M. A. Akif'dir. Bu makalede memleket coğrafyasının nasıl yazılacağı

⁴⁶ Kerim Gültekin, "Bir İzah...", *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 18.

⁴⁷ Kerim Gültekin, "Kâri'atla Baş Başa", *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 18.

⁴⁸ *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), Arka kapak duyurusu.

⁴⁹ "Büyük Gaziye", *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 3-4.

⁵⁰ "Güzel Mecmua Niçin Çıkıyor", *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 5-6.

⁵¹ Kerim, "Benim Şiirim" (şiir), *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 6.

⁵² Şiirin son iki mısrası; "Bir Çiçek destesi, bir başka güzel, şûh bir eda/Bir Fuzûlî, bir Nedîm, bir de Kerîm şeyda.." şeklindedir. (Kerim, "Benim Şiirim" (şiir), *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 6).

⁵³ Kerim, "Şark" (şiir), *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 8.

⁵⁴ A.M., "Bizde Tarih ve Tarih Kitapları", *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 6-7.

⁵⁵ Ekremin, "Yanakların", *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 7.

⁵⁶ M.A.A., "Türk Edebiyatını Garb Edebiyatıyla Mukayesesi", *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 8-10.

üzerinde durulmuştur⁵⁷. Bu yazarın bir önceki yazarla aynı olması ihtimali yüksektir. Çünkü önceki makalenin yazarı M. A. A. olarak gösterilmiştir⁵⁸.

Gültekin tarafından Nisan 1333/Nisan 1917 tarihinde Urfa'da kaleme alınan "Ah O Güzel İken" başlıklı bir nesir çalışması neşredilen makaleler arasındadır⁵⁹. Aynı sayfada M. K. K. tarafından kaleme alınan "İstedğim Şiir..." başlıklı bir şiir yer almaktadır⁶⁰.

Dergide yer alan diğer bir makale ise Kerim Gültekin'in "Niğde'yi Nasıl Gördüm?" başlıklı çalışmasıdır. Yazar bu makalede Niğde şehri hakkındaki görüşlerini anlatmaktadır. Niğde'ye ilk defa kış aylarında gelen Kerim Gültekin şehirde kar ve kış dışında bir şey görmediğini dile getirmiştir. Şehrin bahar ve yaz aylarındaki durumunu henüz görmeyen yazar şehri birkaç kez gezdiğini ve şehrin etrafının bağlık ve bahçelik olduğunu dile getirerek bahar ve yaz aylarının nasıl geçeceği hakkında fikir sahibi olduğunu ifade etmiştir. Yazar şehrin harap durumda olduğunu dile getirmiştir. Şehrin en güzel semtinin Kayabaşı Mahallesi olduğunu fakat dikkat edilmezse buranın da bakımsızlıktan harap olabileceğini söylemiştir. Yazara göre bunun sebebi de mahalleye yerleştirilen sakinlerin ilgisiz davranışlarından kaynaklanmaktadır. Kerim Gültekin'in yazısında bahsettiği diğer bir mahalle de Yenice Mahallesi'dir. Bu mahallenin gelişmeye müsait olduğu ve sık ağaçlıklarla bezendiği anlatılmıştır. Bu mahallede bulunan bir köşkten övgüyle söz edilmiştir. Ayrıca Niğde'nin gelişmesinde hizmet etmiş olan Merhum Muhiddin Bey'i yazısında rahmetle anmıştır⁶¹.

Dergide devamla "Nefiseler Meşheri" başlıklı hikâyenin bir kısmı yer almaktadır. Hikâye yazarı belirtilmemiştir. Yazar, hikâyeyi muhterem ağabeyim dediği Hamid Nusred Bey'e ithafen yazmıştır⁶².

İstifa etmiş olan Lise Edebiyat Öğretmeni Ziya Sinc tarafından Urfa'da 1335/1919 senesinde yazılmış olan "Devrana Gazel" isimli şiir derginin bu sayısında yer almıştır⁶³.

Dergide devamla yazarı belirtilmeyen "Mefkûrenin Azabı" isimli bir roman yayımlanmıştır. Bu roman Reşad Nuri Bey'e ithaf edilmiştir.

Dergide yer alan makalelerden birisi de başmuharrir tarafından kaleme alınan 14 Şubat 1928 tarihli "Yeni Yazılar ve Fikirler" başlıklı çalışmadır. Bu makalede Milli Mecmua ve Hayat Mecmuası'nda yer alan "Bir Başka Ahlak" isimli makale ile Resimli Ay Dergisi'nde yer alan "Türk Tipi Nasıldır" başlıklı makaleler tanıtılmıştır.

Tablo 2: Güzel Mecmua'nın Birinci Sayısında Yayımlanan Çalışmalar

Türü/Konusu	Başlık	Yazarı	Sayfa
	Büyük Gaziye	Güzel Mecmû'a	3-4
Musâhebe	Güzel Mecmû'a Niçin Çıkıyor?	Tahrir Hey'eti	5-6
Şiir	Benim Şiirim	Kerim	6
Tarih	Bizde Tarih ve Tarih Kitapları	M. A.	6-7
Şiir	Yanakların	Ekremin	7
Edebiyat	Türk Edebiyatının Garb Edebiyatı İle Mukayesesi	M. A. A.	8-10

⁵⁷ M. A. Akif, "Hakiki Memleket Coğrafyası Nasıl Yazılır", *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 10-11.

⁵⁸ M.A.A., "Türk Edebiyatını Garb Edebiyatıyla Mukayesesi", *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 8-10.

⁵⁹ Gültekin, "Ah O Güzel İken...", *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 10-11.

⁶⁰ M. K. K., "İstedğim şiir", *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 12.

⁶¹ Kerim Gültekin, "Niğde'yi Nasıl Gördüm?", *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 12.

⁶² "Nefiseler Meşheri", *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 13-15.

⁶³ Ziya Sinc, "Devrana Gazel", *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 15.

Coğrafya	Hakiki memleket Coğrafyası Nasıl Yazılır	M. A. Akif	10-11
Nesir	Ah O Güzel İken...	Gültekin	11-12
Şiir	İstedığı Şiir	M. K. K.	12
Görüşler ve Sezişler	Niğde'yi Nasıl Gördüm?	Kerim Gültekin	12
Hikâye	Nefiseler Meşheri	-----	3-15
Divan Edebiyatı	Devrana Gazel (şiir)	Ziya Sinc	15
Roman	...Mefkûrenin Azabı	-----	16-18
Mütefekkir	Yeni Yazılar ve Fikirler	Baş Muharrir	18.

Derginin ikinci sayısı 22 Mart 1928 tarihinde yayımlanmıştır⁶⁴. İkinci sayının ilk makalesi “Yeni Pervaneler...” başlığını taşımaktadır. Bu makalede Bursa Amerikan Mektebi’ndeki üç kız öğrencinin dinden dönmesi konusu değerlendirilmiştir⁶⁵.

Dergideki diğer bir makale de M. K. K. tarafından hazırlanan “Ferd mi, Cemiyet mi” başlığını taşımaktadır⁶⁶. Bu makalenin yer aldığı 3. sayfanın altında “Bir Güzele...” isimli şiir⁶⁷; 4. sayfasında ise “Milliyet...” isimli şiir yer almaktadır⁶⁸. Bu şiirlerin şairleri olarak gösterilen Ekrem’in ve Kerim Gültekin kuvvetle muhtemel aynı kişidir. Dergide yer alan yazı ve şiirlerin bir kısmı dergiyi çıkaran Kerim Gültekin tarafından farklı takma isimler ve mahlaslar kullanılarak yazılmıştır. Kerim Gültekin bu durumu derginin 1. sayısında izah etmiştir⁶⁹.

Dergide yer alan başka bir makale de “Tarih Bir İlim Olamaz” başlığı ele alınmıştır⁷⁰. Tarih felsefesini ilgilendiren böyle bir konunun mecmuada yer alması oldukça ilginçtir. Bu şekildeki makaleler derginin daha da önemini artırmaktadır. İlk sayısında “Bizde Tarih ve Tarih kitapları” ve “Hakiki Memleket Coğrafyası Nasıl Yazılır” başlıklı makaleler yer alırken mecmuanın bu sayısında da “Tarih Bir İlim Olamaz” konusu ele alınmıştır. Bu makalede günümüze ulaşan belge ve tarih kitaplarının tarafılığı üzerinde durulmuştur. Tarih kitaplarını yazarların döneminin olay ve kişilerinden etkilendiklerinden taraflı oldukları dile getirilmiştir. Bu durumun tarihi ilim olmaktan uzaklaştırdığı hususu dile getirilmiştir. Makalenin son sayfasında ise “Bugünün Şairine” isimli bir şiir yer almaktadır⁷¹.

“Maarifte Son İlmî İnkılâp” başlıklı makale de bu sayıda neşredilen diğer bir çalışmadır⁷². Bu makalenin Kilis’te neşredilen Hudud İli Gazetesi’nin 17, 24, 28 Mart 1341 (1925) tarihli nüshalarında yer alan tetkiklerin yeniden ele alınmış hali olduğu ifade edilmiştir. Makalede eğitim kurumlarımızda ortaya çıkan yeni durum ve inkılâplar değerlendirilmiştir. Bu makalenin bulunduğu 8. sayfanın altında “Şark”⁷³, 9. sayfanın altında “Tabiattan Kitabeler...”⁷⁴ başlıklı şiirler yer almıştır.

⁶⁴ İç kapakta bu tarih 15 Mart 1928 olarak gösterilmiştir. (*Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928))

⁶⁵ “Yeni Pervaneler”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 1-2.

⁶⁶ M. K. K. “Ferd mi, Cemiyet mi”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s.3-4.

⁶⁷ Ekrem’in, “Bir Güzele...”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 3.

⁶⁸ Kerim Gültekin, “Milliyet”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s.4.

⁶⁹ Kerim Gültekin, “Bir İzah...”, *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 18.

⁷⁰ Abdülkerim Akif, “Tarih Bir İlim Olamaz?”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s.5-6.

⁷¹ Ziya Sinc, “Bugünün Şairine”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 6.

⁷² M. A., “Maarifde Son İlmî İnkılâp”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s.7-9.

⁷³ Kerim, “Şark” (şiir), *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 8.

⁷⁴ Kerim, “Tabiattan Kitabeler...”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 9.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Edebiyat konusunun işlendiği diğer bir makale “Büyük Şairimizin Yıl Dönümü” başlığını taşımaktadır⁷⁵. Bu makalede 25 Ekim 1924 tarihinde vefat eden merhum Ziya Gökalp’in hatırası yâd edilmiştir. Ayrıca makalenin bulunduğu 11. sayfada Hadi Tuğrul’un yazdığı “Prens” isimli şiir yer almaktadır⁷⁶.

Dergide yer alan başka bir makale ise “Yeni Edebiyat ve Sanat Nazariyeleri” başlığını taşımaktadır⁷⁷. Yazarı belirtilmeyen ve sayfanın altında mecmua ibaresi bulunan bu yazı kuvvetle muhtemel dergi yazı işleri müdürü Kerim Gültekin tarafından hazırlanmıştır. Bu makalede edebiyat ve sanatta ortaya çıkan yeni nazariyeler konusu ele alınmıştır.

Son makale ise “Toksöz” imzalı mektup sahibine dergi tahrir heyeti tarafından verilen cevabi mektup yer almıştır⁷⁸. Bu makalede Toksöz imzalı bir okuyucunun dergi ve dergide yer alan birtakım makalelere yaptığı eleştirilere cevap verilmiştir.

Tablo 3: Güzel Mecmua’nın İkinci Sayısında Yayımlanan Çalışmalar

Türü/Konusu	Başlık	Yazarı	Sayfa
Musâhebe	Yeni Pervaneler	Mecmû’a	1-2
Felsefe	Ferd mi, Cemiyet mi?	M. K. K.	3-4
Şiir	Bir Güzele	Ekrem’in	3
Şiir	Milliyet	Ekrem’in	4
Tarih	Tarih Bir İlim Olamaz?	Abdülkerim Akif	5-6
Şiir	Bugünün Şairine	Ziya Sinc	6
İlim	Maarifte Son İlmi İnkılâp	M. A.	7-9
Şiir	Şark	Kerim	8
Şiir	Tabiattan Kitabeler	Kerim	9
Edebiyat	Büyük Şairin Yıl Dönümü	A. Mustafa	10-11
Şiir	Prens	Hadi Tuğrul	11
Tefekkür	Yeni Edebiyat ve Sanat Nazariyeleri	-----	11-13
Halk Edebiyatı	“Toksöz” İmzalı Mektub Sahibine (Cevap)	Tahrir Heyeti	14-16

SONUÇ

Niğde’de 1924-1931 seneleri arasında Feryad (adı daha sonra Niğde Gazetesi olarak değiştirilmiştir), Müdafaa, Nida, Niğde, Tatlıdil ve Bilgi (bu gazetenin adı önce Resmi Niğde, sonrasında ise Niğde olarak değiştirilmiştir) isimleri ile altı gazete farklı tarihlerde yayın faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu gazetelerin hepsi haftalık olup yerel ve ulusal gelişmelerin halka ulaştırılması noktasında rehber olmuşlardır. Özellikle yapılacak inkılâplar öncesinde kamuoyu oluşturmak; inkılâplar sonrasında ise halkı bu yeni duruma alıştırmak için önemli bir görevi yerine getirmişlerdir. Bu gazeteler dışında Güzel Mecmua ve İlkadım isimli iki dergi Niğde’de yayımlanmıştır.

Bu gazete ve mecmuaların tüm koleksiyonlarına ulaşmak mümkün olamamıştır. Tatlıdil Gazetesi’nin ise Niğde İl Yıllığı’nda ismi hakkında verilen bilgi dışında hiçbir kayda rastlanılamamıştır. Diğer gazete ve dergilerin elimizde bulunan nüshalarından hareketle Niğde basın tarihinin 1924-1931 seneleri arası ortaya konulmaya çalışılmıştır.

⁷⁵ A. Mustafa, “Büyük Şairimizin Yıldönümü”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 10-11.

⁷⁶ Hadi Tuğrul, “Prens”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 11.

⁷⁷ “Yeni Edebiyat ve Sanat Nazariyeleri”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 11-13.

⁷⁸ “Toksözlü Kari” İmzalı Mektub sahibine”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 14-16.

Niğde’de ilk matbaanın 1922 senesinde kurulmuş olması dikkate alındığında kısa sürede basın hayatının büyük bir gelişme ve canlılık kazandığı aşikârdır. Bu gazete ve dergiler Niğde’nin kültür hayatının gelişmesinde önemli rol oynamışlardır.

KAYNAKÇA

1. Gazeteler

FERYAD, I/5 (31 Kânunuevvel 1341), I/14 (16 Teşrinievvel 1340), I/18, (13 Teşrinisani 1340), I/19 (20 Teşrinisani 1340), I/24 (25 Kânunuevvel 1340), I/25 (1 Kânunusani 1340).

NIDA, I/4 (5 Kânunusani 1340), I/5 (12 Kânunusani 1341), I/7 (26 Kânunusani 1341), I/10 (16 Şubat 1341).

MÜDAFAA, I/4 (29 kânunusani 1341), I/10 (9 Nisan 1341), I/11 (16 Nisan 1341).

NIĞDE, I/7 (13 Kânunusani 1926), I/8 (20 Kânunusani 1926, II/67 (6 Temmuz 1927) (Feryad Gazetesi’nin ismi değişmiştir).

BİLGİ, I/1 (23 Kânunusani 1928).

RESMİ NIĞDE, VII/378 (19 Ağustos 1935) (Bilgi Gazetesi’nin ismi değişmiştir).

NIĞDE, VII/379 (26 Ağustos 1935) (Resmi Niğde Gazetesi’nin ismi değişmiştir).

2. Dergiler

GÜZEL MECMUA, I/1 (11 Şubat 1928), I/2 (22 Mart 1928).

İLKADIM, I/8 (Mayıs 1926)

3. Kitap ve Makaleler

“Bor Muallimler Birliği’nin Müsameresi”, *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.10.

“Büyük Gaziye”, *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 3-4.

“Çiftçinin Kızı”, Mütercimi Ahmed Sami, *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.7-8.

“Güzel Mecmua Niçin Çıkıyor”, *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 5-6.

“Nefiseler Meşheri”, *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 13-15.

“Niğde’nin Kültür Durumu”, *Niğde İl Yıllığı 1967*.

“Toksözlü Kari’ İmzalı Mektub Sahibine”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 14-16.

“Yeni Edebiyat ve Sanat Nazariyeleri”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 11-13.

“Yeni Pervaneler”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 1-2.

A. Mustafa, “Büyük Şairimizin Yıldönümü”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 10-11.

A. M. “Bizde Tarih ve Tarih Kitapları”, *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 6-7.

Abdülkerim Akif, “Tarih Bir İlim Olamaz?”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s.5-6.

Cevad Cenab, “Harab” (şiir), *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.5.

Doktor Ekrem, “Mektebin Müştehatı”, *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.5-6.

Ekrem, “Acı Bir Hatıra”, *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.9.

Ekrem, “Bir Güzele...” (şiir), *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 3.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- Ekremi, “Yanakların” (şiiir), *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 7.
- ERTUĞRUL, Ali, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed’in El-Veledü’ş-Şefik ve l-Hâdidü’l-Halik’i*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Sanatları Ana Bilim Dalı, İzmir 2009
- Fazıl, “Kulaktan Aşk” (şiiir), *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.6.
- Gültekin, “Ah O Güzel İken..” (şiiir), *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 10-11.
- Hadi Tuğrul, “Prens” (şiiir), *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 11.
- Hicri Tahsin, “Gül Dikenleri” (şiiir), *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s. 2-4.
- Hilmi Gültekin, “Mücadele-i Hayatiye”, *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s. 1-2.
- Kemal, “İlk Bahar Koşuları Münasebetiyle”, *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s. 2-4.
- Kerim Gültekin, “Bir İzah...”, *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 18.
- _____, “Kâri’atla Baş Başa”, *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 18.
- _____, “Milliyet” (şiiir), *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s.4.
- _____, “Niğde’yi Nasıl Gördüm?”, *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 12.
- Kerim, “Benim Şiirim” (şiiir), *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 6.
- _____, “Şark” (şiiir), *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 8.
- _____, “Tabiattan Kitabeler...”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 9.
- Lokman, “Rakı-Sarhoşluk”, *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.9-10.
- M. A. Akif, “Hakiki Memleket Coğrafyası Nasıl Yazılır”, *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 10-11.
- _____, “Maarifte Son İlmî İnkılâp”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s.7-9.
- M. Ata, “Güneş Yükselirken” (şiiir), *İlkadım*, I/8 (Mayıs 1926), s.6.
- M. K. K. “Ferd mi, Cemiyet mi”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s.3-4.
- _____, “İstediğim şiiir”, *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 12.
- M.A.A, “Türk Edebiyatını Garb Edebiyatıyla Mukayesesi”, *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 8-10.
- ÖZMEL, İsmail, *Niğdeli Şair ve Yazarlar*, Tekten Matbaası, Niğde 2009.
- Ziya Sinc, “Devrana Gazel”, *Güzel Mecmua*, I/1 (11 Şubat 1928), s. 15.
- _____, “Bugünün Şairine”, *Güzel Mecmua*, I/2 (22 Mart 1928), s. 6.

Feryad Gazetesi, 31 Kanunuevvel 1341

Müdafaa Gazetesi, 29 Kanunusani 1341

Nida Gazetesi, 5 Kanunusani 1340

Niğde Gazetesi, 13 Kanunusani 1926

Turkish Studies

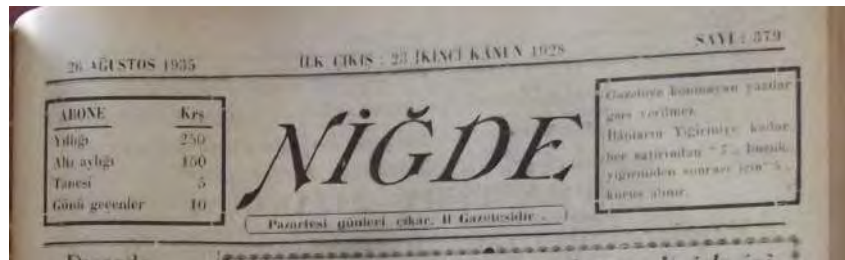
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

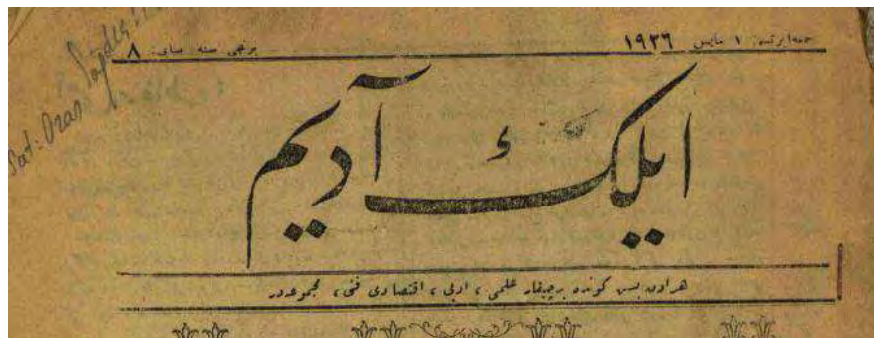
Bilgi Gazetesi, 23 Kanunusani 1928

Resmi Niğde Gazetesi, 16 Şubat 1931

Niğde Gazetesi, 26 Ağustos 1935

İlkadım (Mecmua), VIII (1 Mayıs 1926)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Güzel Mecmua, I (11 Şubat 1928)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

KARAMAN MERKEZ VAİZİ AHMET NEŞET EFENDİ’NİN İSTİKLÂL MADALYASI TALEBİ VE YETKİLİ MAKAMLARCA VERİLEN KARAR*

*Alaattin UCA***

*Aytunç ÜLKER****

ÖZET

Milli Mücadeleye toplumun her kesiminden insanlar katkıda bulunmuştur. Elbette ki bu mücadelede din adamlarının ayrı bir önemi vardır.

Milli Mücadeleyi destekleyen din adamlarından biri de Karaman Merkez Vaizi Ahmet Neşet Efendi’dir. Neşet Efendi Milli Mücadele yıllarında Karaman’da hem askerlere hem de sivil halka yönelik hizmetlerde bulunmuştur. Onları motive ederek mücadeleye teşvik etmiştir. Karaman merkezde halen ibadete açık olan Attariye Camii’nde sivil halka ve aynı zamanda Depo Alayında askerlere vaazlar vererek onların maneviyatının yükseltilmesine çalışmıştır. Bu faaliyetlerinin hem askerler hem de halk üzerinde etkili olduğu kendisine verilen resmi belgelerden anlaşılmaktadır.

Ahmet Neşet Efendi’yi farklı kılan özelliklerinden biri de 1926 yılı Kasım’ında çıkarılan Şapka Kanunu’na uyması ve fötr şapka giyerek bu konuda da halka örnek olmasıdır. Birçok din adamının şapkaya tepki gösterdiği bir ortamda onun bu davranışı toplumun huzuru açısından önemlidir.

Neşet Efendi hem Milli Mücadele yıllarında hem de Cumhuriyetin ilk yıllarında Karaman’da yaptığı bu hizmetlerinden dolayı kendisine İstiklâl Madalyası verilmesi için başvuruda bulunmuştur. İlk başvuruyu 1926 yılında ikincisini ise 1932’de gerçekleştirmiştir. Birinci başvurudan sonuç alamayınca ikinci başvuruyu yapmıştır. İkinci başvuru için Başbakanlık Makamına yazmış olduğu dilekçeye kendisine daha önce verilen taltif belgelerini de eklemiştir.

Ayrıca Başbakanlıktan bir talepte bulunarak kendisine İstiklâl Madalyası verilmesinin kanunen mümkün olmaması halinde dilekçesi ekinde sunduğu belgelerin iadesini istemiştir.

Bu çalışmada İstiklâl Madalyasının tanıtımı yapılacak, din adamlarının Milli Mücadeledeki rolüne kısaca değinilecek, Ahmet Neşet Efendi’nin İstiklâl Madalyası talebi, bununla ilgili olarak yapılan yazışmalar ve yaşanan süreç ele alınacaktır.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: alaattinuca@hotmail.com

*** Arş. Gör. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: aulker@kmu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Ahmet Neşet Efendi, Karaman, Milli Mücadelede Din Adamları, İstiklâl Madalyası.

REQUEST OF KARAMAN CENTRAL CLERIC AHMET NEŞET EFENDI FOR THE MEDAL OF INDEPENDENCE AND DECISION GIVEN BY THE COMPETENT AUTHORITIES

ABSTRACT

All people of the society have supported the National Struggle. The reverends in this struggle have an additional significance.

One of these reverends who supported the National Struggle was Ahmet Neşet Efendi who was Karaman Central Cleric. Ahmet Neşet Efendi served both civilian population and soldiers during the years of National Struggle. He encouraged them for struggle. He preached to civilian population and to soldiers of Depo Regiment in the Attariye Mosque, who is in the centre of Karaman and which is still open for worship. He tried to raise their preaching spirituality in this way. These activities have an impact on both the military and the public. We can understand this from the official documents given to him.

One of the features that make Ahmet Neşet Efendi different is that he complied with the Hat Law, who was issued in November 1926. He set an example to the public by wearing a fedora. Many reverends reacted against the hat but Ahmet Neşet's behavior was important for the peace of society.

Neşet Efendi requested a Medal of Independence for his services in Karaman as well as in the early years of the Republic and the National Struggle. He made the first reference in 1926 and the second in 1932. As the first reference was unable, he made the second. He added to his second letter of application the previously rewarded documents and sent them to the Office of the Prime Minister.

Also he requested the Prime Ministry to give back his previously rewarded documents if they legally can't give him a Medal of Independence.

In this article, Medal of Independence will be advertised, the role of reverends in the National Struggle will be mentioned, the request of Ahmet Neşet Efendi, correspondence and the process related to this event will be held.

Key Words: Ahmet Neşet Efendi, Karaman, Religious men in the National Struggle, Medal of Independence.

Giriş

Avrupalılar, Anadolu'nun fethedilip, Türkleştirilmesini hiçbir zaman kabullenmek istememişlerdir. Dolayısıyla önce Haçlı Seferleri ile meseleyi çözmeye çalışmışlar sonra da Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan ve Anadolu'dan söküp atmak gayesini gütmüşlerdir. Bu maksatla I. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında Anadolu'nun batısından başlayarak bölgeyi tekrar

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

hâkimiyetleri altına almak hayaline kapılmışlardır. Yüzyıllarca devam eden bu düşünce Şark Meselesi olarak da tanımlanmıştır.¹

Avrupa devletleri 19. yüzyılın sonlarında sömürgecilik yarışına girmiştir. Osmanlı Devleti'nin geniş topraklara sahip olması, dünya ticaret yolları üzerinde yer alması, petrol ve diğer yer altı zenginliklerine sahip bölgelerin elinde bulunması ve stratejik konumu açısından Avrupa'ya yakınlığı sömürgeci devletleri cezpt etmiştir. Daha I. Dünya Savaşı devam ederken İtilâf devletleri aralarında gizlice Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaştıkları Londra (17.04.1915), Sykes-Picot (26.04.1916) ve St. Jean Maurienne (17.04.1917) gibi anlaşmaları yapmışlardır.²

Yukarıdaki sebeplerden dolayı İtilâf devletleri Mondros Mütarekesinden sonra hemen harekete geçerek işgallere başlamıştır. İşgalcilerin emellerini öğrenen Türk halkı I. Dünya Savaşı'ndan yeni çıkmış olmasına rağmen Kurtuluş savaşı için kendi arasında örgütlenerek direnişe geçmiştir. Din adamlarının bir kısmı da bu mücadelede yer almıştır.³

Anadolu'daki halkın ruhuna işlemiş olan Milli Mücadele azmi ve direnme gücü din adamları tarafından da desteklenmiştir. Örneğin Müftü Ahmet Hulusi Efendi 15 Mayıs 1919 tarihinde Denizli'de düzenlediği mitingde “*İşgal edilen memleket halkının silaha sarılması dini bir görevdir*” diyerek halkı işgalci güçlere karşı kendi etrafında toplamayı başarmıştır. Ahmet Hulusi Efendi bu hareketi ile Denizli ve çevresinde Milli Mücadele için önemli bir isim haline gelmiştir.⁴

İşgaller sürdükçe din adamlarının faaliyetleri de artmıştır. Örneğin Denizli'nin Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi İzmir'in işgal edilmesinden sonra 17 Mayıs 1919 tarihinde halkı Çarşı Camiinde toplayarak düşman işgaline karşı seyirci kalınmamasını ve silahla mukavemet edilmesi gerektiğini anlatmıştır. Daha sonraki günlerde de aynı camide yapılan toplantılarda halkı düşmana karşı direnme konusunda bilinçlendirmeye çalışmanın yanı sıra teşkilatlandırmayı da başarmıştır. Ayrıca Ahmet İzzet Efendi ilçedeki nüfuzlu kişilerle de görüşerek “*Allahımız bir, peygamberimiz bir, kitabımız bir, vatanımız bir olduğuna göre muhafazasına mecburuz. Mukaddesatımızı müdafaa için Allah'ın ve peygamberin emirlerine uymak gereklidir. Çöken saray saltanatının yerine milletin kalbindeki iman nuru bir kat daha parlamıştır...*” şeklinde bir konuşma yapmış ve bu toplantıda bulunanlardan “*Efendim! Bâlada muharrer esâmî sahipleri, cümlemiz dinimizi, vatanımızı, namusumuzu vikaye için size iştirâk etmeye söz veriyoruz. Buna dair her ne emir olursa ifâsına âmâdeyiz*” imzalı bir senet almıştır.⁵

Milli Mücadele'ye bu şekilde hizmet eden birçok din adamı vardır. Örneğin Acıpayam Müftüleri Hasan Efendi ile Mehmet Arif Akşit, Tavas Müftüsü Cennetzade Tahir Efendi, Muğla'da Hacı Süleyman Efendi, İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi, Manisa Müftüsü Alim Efendi, Balıkesir Müftüsü Hacı Ahmet Efendi, Edremit Müftüsü Cemal Efendi, Adana Müftüsü Hüsnü Efendi, Maraş'ta Vezir Hoca diye tanınan Mehmet Alparslan Efendi, Antep'te Müftü Rıfat Efendi, Konya'da Müftü Ömer Vehbi ile Abdülhalim Çelebi, Ankara Müftüsü Rıfat Efendi gibi birçok din adamı Milli Mücadele'ye hizmetleriyle katkıda bulunmuşlardır.⁶ Bunların büyük bir kısmı sonradan İstiklâl Madalyası ile taltif edilmiştir.⁷

Türk tarihinin en onurlu madalyalarından biri hiç kuşkusuz I. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından çıkarılan İstiklâl Madalyası'dır.⁸ Bu madalya, bağımsızlık uğruna cephede ve

¹Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları I**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s. 17.

²Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 18; Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması**, Ankara, 1975, s. 12.

³Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 19.

⁴Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 19.

⁵Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 20.

⁶Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 20-27.

⁷**TBMM Zabıt Ceridesi**, İ. 106, C. 1, 23.5.1926, s. 421-427.

⁸Madalya, dilimize İtalyanca “*Madaglia*” sözcüğünden geçmiş olup bir özveri, başarı veya yararlılık karşılığında devletin bu olumlu davranışı gösteren kişiyi ödüllendirmek ve başkalarını da özendirmek ve örnek olması amacıyla verilen,

cephede gerisinde mücadele ederek başarı ve fedakârlık gösterenler için 66 sayılı kanunla çıkarılmıştır. Bu kanuna ek olarak 869 sayılı kanun ile de madalyanın kimlere verileceği yeniden düzenlenmiştir. Buna göre 15 Mayıs 1335 (1919) ile 9 Eylül 1338 (1922) tarihleri arasında görev yapan TBMM üyelerine, milli ordunun kuruluşuna katkıda bulunanlara, sivil ve asker ayrımı gözetmeksizin bütün şehitlerin kanuni mirasçılarına ve gazilere madalya verilmiştir.⁹

TBMM tarafından çıkarılan İstiklâl Madalyası'nın madeni, pirinç olup çapı 35x40 mm'dir. Bu madalya, 29 Kasım 1920'de çıkarılan kanunla tanımlanmıştır. İstiklâl Madalyası maden ve kurdele olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Madeni kısım aynı olmasına rağmen kurdeleler, kırmızı, yeşil, beyaz ve kırmızı-yeşil olmak üzere farklı renklerde. Renklerin farklı oluşları madalyayı hak edenlerin Milli Mücadele sırasında bulundukları konum ve görevleri ile ilgilidir. Buna göre;

-Cephede fiilen çarpışanlara kırmızı,

-O tarihlerdeki TBMM üyelerine yeşil,

-Cephe gerisinde görev alanlara beyaz,

-Hem TBMM üyesi olup hem de cephede görev alanlara ise yeşil-kırmızı kurdeleli İstiklâl Madalyası verilmiştir.¹⁰

Madalyanın madeni kısmının ön yüzünün¹¹ ortasında TBMM binası, yanlarında o zamanki Ankara şehrinin camii ve evlerinin resmi bulunmaktadır. Madalya üzerindeki Meclis binasının arkasındaki güneş, zafer ve barışı sembolize etmektedir. Meclis binasının altında Meclisin açılış gününü gösteren 23 Nisan 1336 (1920) tarihi bulunmaktadır. Bu tarih, aynı zamanda madalyanın çıkarıldığı yıla da işaret etmektedir. Meclis binasının alt tarafında bulunan dünya haritası bilgiyi, orak ve tırpanlar tarıma önem verileceğini ve tarım ülkesi olduğunu, iki taraftaki meşe dalları ise barışçı millet ve devlete işaret etmektedir. En alt kısımda kağnısı ile görülen köylü kadını, savaşta Türk kadınının da erkeği ile müştereken İstiklâl mücadelesi verdiğini ve fedakârlığını sembolize etmektedir.¹²

Madalyanın arka yüzünde,¹³ ay yıldız içerisine alınmış Türkiye haritası bulunmaktadır. Türkiye'nin merkezi ve TBMM'nin bulunduğu Ankara şehri, bir yıldız figürü ile Türkiye'nin kalbi anlamında gösterilmiştir. Buradan çıkan altı ışın, Türkiye'nin her tarafına ulaşmaktadır ve bu figür Ankara'dan çıkan ışığın sınırlarımız dâhilindeki her yeri aydınlatacağı anlamına gelmektedir.

çoğunluğu metalden yapılmış, çıkarılma amacının etkisine göre altın, gümüş, bakır ve pirinçten olabilen taltif sembolüdür. Madalyalar sadece askeri başarıları taltif etmek için olmayıp bununla birlikte ekonomik, sosyal, kültürel içerikli ve toplum hayatını derinden etkileyen olaylar için de verilebilir. Madalya almaya hak kazananlara madalya ile birlikte madalyanın veriliş nedeni, zamanı, kim ya da hangi kurum tarafından verildiğini gösteren bir de belge sunulmakta ve buna da "*Berat*" denilmektedir. Belgesi olmayan madalyanın gerçekte pek değeri yoktur. Madalya esas olarak bir onur göstergesidir. Osmanlı Devleti'nde ilk kez I. Mahmut döneminde 1730 yılında "*Ferâhi Madalyası*" adıyla çıkarılmıştır. Dikdörtgen şeklinde altından olan bu madalyanın çıkarılış nedeni tam olarak bilinmemekle birlikte üzerinde sultanın tuğrası ile bazı resimler bulunmaktadır. (Cihat Göktepe, "İstiklâl Madalyası Alana Karşılıklar (İstiklâl Madalyası Kayıt Defterine Göre)", Atatürk Dergisi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, Sayı: 4, 2003, s. 91; İstiklâl Madalyası Tarihçesi ve Tanımı, Türkiye Muharip Gaziler Derneği Yayını, Ankara, 1983, s. 3, 5.)

⁹www.asal.msb.gov.tr (Erişim Tarihi: 17.05.2013); Göktepe, **a.g.m.**, s. 92.

¹⁰www.asal.msb.gov.tr (Erişim Tarihi: 17.05.2013); Göktepe, **a.g.m.**, s. 92.

¹¹(Ek. 1)

¹²Göktepe, **a.g.m.**, s. 93.

¹³(Ek. 1)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Ayrıca bu kısımda 1 Teşrîn-i sâni 1338 (1 Kasım 1922) tarihi yazılıdır ki bu da saltanatın kaldırılmasına işaret etmektedir.¹⁴

Bu kadar büyük anlam yüklü İstiklâl Madalyası'nın o dönemde Milli Mücadeleyi destekleyen, halkın teşkilatlanmasına ve manevi duyguların uyandırılmasına vesile olan din adamlarına da verilmiş olması onların bu hizmetlerinin de devlet tarafından önemsendiğinin göstergesidir.

Din adamları bu dönemde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yapılan kongrelere de katkıda bulunmuşlardır.¹⁵ Ayrıca Milli Mücadele sürecinde Cemiyet-i İlmiyye ve Cemiyet-i İslâmiyye gibi pek çok cemiyet içerisinde faaliyet göstermişlerdir.¹⁶

Karaman Merkezde Vaiz Neşet Efendi de Milli Mücadele yıllarında benzer bir rol üstlenmiştir. O dönemde İzmir'in işgal edilmesinden sonra ilk tepki gösteren yerlerden birisi de Karaman olmuştur. Karaman halkı, 15 Mayıs 1919'da Sadâret'e bir protesto telgrafi göndererek İzmir'in işgalinin büyük bir teessürle haber alındığını, Wilson Prensipleri'nin alenen bozulmasına tepki gösterdiklerini, büyük çoğunluğu İslâm ahalisi olan memleketlerinin Osmanlı Hükûmeti elinde kalmasını arzu ettiklerini, Karaman ahalisi olarak her türlü cebrî istilâlara karşı kanlarının son damlasına kadar mücadele edeceklerini bildirmişlerdir. Bu telgrafta dönemin Belediye Reisi Ahmet, Cemiyet-i İslâmiyye Reisi Mehmet Vasfi ve ulemadan Asım Efendilerin imzaları bulunmaktadır.¹⁷

İzmir'in işgali başta olmak üzere yaşanan olumsuzluklara duyarsız kalmayan Karaman'da Ahmet Neşet Efendi adlı bir din adamı da Büyük Millet Meclisi tarafından 1920'de açılan bir medresede yönetici olarak görev yapmıştır. Bu medrese Şamkapı Caddesi üzerinde ve şimdiki askerlik şubesinin bulunduğu yerde eskiden Dabakhane Medresesi olarak anılmıştır. Karaman'daki bu medresede öğrenciler dini eğitim almıştır. Ahmet Neşet Efendi medresedeki görevinin yanı sıra Attariye Camii'nde¹⁸ de etkili vaazlar vermiştir. Burada Cuma namazlarından sonra ikindiye dek erkeklere, Çarşamba günleri de kadınlara hitap etmiştir. Vaazlara Karaman halkı o kadar çok rağbet göstermiştir ki insanlar camide oturacak yer bulmakta zorluk çekmiştir. Hitabeti çok etkili olduğu için insanların camiden genelde ağlayarak çıktıkları rivayet edilmektedir. Onun sözleri çarşıda pazarda halk tarafından yinelenmiş ve dilden dile aktarılmıştır. Hatta bazı kişiler dükkânlarını kapatıp çocuklarıyla birlikte onu dinlemeye gitmişlerdir. Ahmet Neşet Efendi, "*Keşşaf Hoca*" olarak da bilinmektedir. Karaman'da Külhan Mahallesi'ndeki Süleymanbey Hamamına varmadan Gazipaşa Caddesi üzerindeki bir evde oturduğu bazı kaynaklarda geçmektedir.¹⁹

Karamanlıların çok sevip saydıkları Ahmet Neşet Efendi'ye "*Kafalı Hoca*" da denilmektedir. Konya'daki Kafalızadelerle akraba olduğu için böyle anıldığı da söylenmektedir. Hoca'nın ileri görüşlü olduğu bilinmektedir. Geleceğe yönelik bir takım tahminlerde bulunduğu; yüksek katlı binaların yapılacağına; radyo, televizyon gibi teknik cihazların çıkacağına işaret ettiği de rivayet edilmektedir.²⁰

¹⁴Göktepe, a.g.m., s. 93; İstiklâl Madalyası Tarihçesi ve Tanımı, s. 65; www.asal.msb.gov.tr (Erişim Tarihi: 17.05.2013).

¹⁵Sarıkoçuncu, a.g.e., s. 35-45.

¹⁶Recep Çelik, Milli Mücadele'de Din Adamları – I, Emre Yayınları, İstanbul, 1999, s. 30-41.

¹⁷Çelik, a.g.e., s. 268.

¹⁸Attariye Camii'nin kapısının üzerindeki üç satırlık kitabesine göre H. 1232 ve M. 1816 yılında Hacı İsmail Efendi tarafından yenilenerek yapılmıştır. Geçmişteki yapımdan günümüze pek bir şey kalmamış olsa da hâlâ ibadete açıktır. Mihrabı taş ve minberi mermerdir (Cengiz Topal, Karaman Kültür Envanteri, 3. Baskı, Karaman 2009, s.128). (Ek. 2)

¹⁹Hasan Pınarbaşı, Karaman'ın Geçmiş Elli Yılı ve Tanınmış Kişileri, (Baskı yeri ve yılı yoktur), s. 161.

²⁰Ahmet Mısırlıoğlu, Karaman Tarihi ve Kültürü Bir Zamanlar Karaman, 1. Baskı, Nisan 2006, s. 171.

Ahmet Neşet Efendi aksak yürüyüşü, başında fötr şapkası ve elinde bastonu ile dikkat çekmiştir.²¹ Onun giyim tarzı şapka inkılabını benimsediğini, Şapka Kanunu'na uyduğunu ve bu konuda da halka örnek olduğunu göstermektedir. Çünkü 25 Kasım 1925'te kabul edilen Şapka Giyilmesi Hakkındaki Kanun'un birinci maddesi Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri ile bütün memur ve hizmetlilerin Türk Milletinin giymiş olduğu şapkayı giymelerini mecbur kılmıştır. Türkiye halkının umumi serpuşunun şapka olduğunu belirlemiştir ve buna aykırı bir tutum hükümetçe men edilmiştir.²²

Ahmet Neşet Efendi bir din adamı olarak Hükümet tarafından çıkarılan kanunlara riayet ederek topluma örnek olmuş bir şahsiyettir. Hakkında fazla malûmat bulunmayan Ahmet Neşet Efendi 17 Aralık 1932 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Makamına bir dilekçe vererek Milli Mücadele yıllarında Karaman'daki faaliyetlerinden dolayı İstiklâl Madalyası ile taltif edilmek istemiştir.²³

Ahmet Neşet Efendi bu isteğini İstiklâl Madalyası Kanunu'nun birinci maddesine dayandırmış olmalıdır. Çünkü bu madde şöyle düzenlenmiştir: "*İstiklâl Madalyası bilfiil kıt'a başında (cephede veya dâhili isyanları teskinde) âsarı hamaset ve fedakârî gösteren erkân, ümera ve zâbitan ve efrat ve milli kahramanlara ve cephe gerisinde maksadı ulvinin husulü için âzami ibrazı mesai edenlere, istiklâli milli uğrunda fedayi hayat eden şühedanın da ekber evlâdına veya ailesine verilir.*"²⁴

Dilekçesinde İstiklâl Harbi zamanında Karaman'daki Depo Alayı'nın²⁵ fertlerine askerliğin kutsallığı ve itaatin önemine dair başından sonuna kadar yorulmaz bir azim ile gece gündüz vaaz ve nasihat ederek büyük fayda sağladığını belirtmiştir. Ayrıca bütün subayların yüksek teveccühleri olarak Alay Kumandanlığı Takdirnamesi ve askeri bir mazbata aldığını ifade ederek kendisine İstiklâl Madalyası verilmesini 17 Aralık 1932 tarihli dilekçesiyle bir kez daha talep etmiştir. Daha önce de İstiklâl Madalyası verilmesi için müracaatta bulunduğunu hatırlatarak bu defa sonuç almak için yüksek askeri ve mülki makamların onay ve emirname suretini dilekçesi ekinde Başbakanlık Makamına sunmuştur. Eğer bu talebi kanunen kabul edilmez ise dilekçe ekinde sunduğu takdirname, askeri mazbata, müfettişlik tasdiknamesi ve Halk Fırkası Mazbatasının kendisine iade edilmesini istemiştir.²⁶

Başvekâlete sunulan bu dilekçe 20 Aralık 1932 tarihinde Milli Müdafaa Vekâleti'ne gönderilmiş ve orada 24 Aralık 1932 tarih ve 17092 sayı ile kaydedilmiştir.²⁷

Başvekil adına Başvekâlet Müsteşarı tarafından Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen 12 Ocak 1933 tarih ve 6/143 nolu yazıda Karaman Merkez Vaizi Neşet Efendi tarafından verilen 17 Aralık 1932 tarihli dilekçede İstiklâl Madalyası ile taltifi eğer bu gerçekleşmezse, önceden vermiş olduğu evrakın iadesi istenilmiştir. Bu bağlamda Milli Müdafaa Vekâleti'nden cevaben alınan tezkerede ise istenilen evrakın 23 Mart 1926 tarihli ve 1120 numaralı tezkere ile Vekâlet-i Celilelerinden Başvekâlete verilmiş olduğu bildirilmiştir. Fakat söz konusu tezkereye bağlı cetvelde adı geçen Neşet Efendi'nin ismi yazılı olmadığı ve evrakının Başvekâlete geldiğine dair bir kayıt ve malûmat bulunmadığı anlaşıldığından konunun araştırılması istenmiştir.²⁸

²¹Pınarbaşı, a.g.e., s. 161.

²²Resmi Gazete, 28.11.1925, Sayı 230, Kanun no. 671.

²³Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.197.348.17.7. (Ek. 3)

²⁴Ceride-i Resmîye, 4 Nisan 1337/ 25 Receb 1339/ 4 Nisan 1921, Yıl 1, No. 9, s. 3.

²⁵Eskiden Karaman'da Kırbağı mevkiinde ve Zembilli Ali Efendi Mahallesi'nin bulunduğu yerde Süvari Birlik Okulu, Topçu Taburu ve Mühimmat Depoları olduğu bilinmektedir. (Ahmet Mısırlıoğlu, **Karaman Tarihi ve Kültürü Bir Zamanlar Karaman**, 2. Baskı, Haziran 2008, s. 151.)

²⁶BCA, 030.10.197.348.17.7. (Ek. 3)

²⁷BCA, 030.10.197.348.17.7. (Ek. 3)

²⁸BCA, 030.10.197.348.17.5. (Ek.4)

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya imzasıyla Başvekâlete gönderilen 19 Ocak 1933 tarih ve 187 sayılı yazıda İstiklâl Madalyası ile taltifini isteyen Karaman Vaizi Hoca Ahmet Neşet Efendi'ye ait evrakın 17. İnha Defteri²⁹ ile birlikte 23 Mart 1926 tarih ve 1120 nolu tezkere ile takdim edildiği ve adı geçen kişinin söz konusu defterin 42. sıra numarasında kayıtlı olduğu bildirilmiştir. Bu belgenin altında evrak muavini imzalı ve 21 Ocak 1933 tarihli şu not düşülmüştür: “*Hoca Neşet Efendi'nin İstiklâl Madalyası ile taltifi keyfiyeti Büyük Millet Meclisi Kavanin Şubesi'nden tahkik edilmiş ve inhasının, Yüksek Meclisin 3 Mayıs 1926 tarihinde münakit 94. içtimainın ikinci celsesinde reddedildiği anlaşılmıştır efendim.*”³⁰

Bu durum Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridelerinde de yer almakta İstiklâl Madalyası ile taltif edilenlerden oluşan 118 kişilik listede Ahmet Neşet Efendi'nin adının geçmediği görülmektedir.³¹ Bu listenin orijinali ekler bölümünde sunulmuştur.³² Ayrıca o dönemde İstiklâl Madalyası ile taltif edilen 9 ve 47 kişilik gruplardan da bahsedilmiştir. Bununla ilgili belgeler de ektedir. Fakat bunlarda da Ahmet Neşet Efendi'nin ismi yoktur.³³

Konu ile ilgili yazışma sürecinde Milli Müdafaa Vekâleti de Dâhiliye Vekâleti'nden bilgi istemiştir. Dâhiliye Vekâleti ise verdiği cevapta İstiklâl Madalyası ile taltifini isteyen Karaman Vaizi Ahmet Neşet Efendi'ye ait evrakın 23 Mart 1926 tarih ve 1120 numaralı tezkere ile Başvekâlet-i Celileye arz edildiğini bildirmiştir. Ancak bu belgede verilen tarihler diğer belgelerdeki tarihlerle uyuşmamaktadır.³⁴

Milli Müdafaa Vekâleti Zat İşleri Dairesi'nin Başvekâlete gönderdiği 10 Ocak 1933 tarih ve 4032 sayılı yazıda İstiklâl Harbi'ndeki hizmetinden dolayı İstiklâl Madalyası ile taltifini istemiş olan Karaman Vaizi Hoca Neşet Efendi'nin evrakı gereği yapılmak şartıyla 14 Mart 1926 tarih ve 961 numara ile Dâhiliye Vekâletine gönderilmiştir. Adı geçen şahsın bu ikinci müracaatı üzerine daha önceki durumla da ilgili olarak Dâhiliye Vekâletinden gelen cevapta söz konusu evrakın 23 Mart 1926 tarih ve 1120 numara ile Başvekâlete takdim edildiği bildirilmiştir. Ahmet Neşet Efendi'nin kendisine iadesini istediği evrakı hakkında gereğinin yapılması yani söz konusu belgelerin adı geçen kişiye iadesi için izin istenmiştir. Bu belgenin altına evrak muavini tarafından el yazısı ile 12 Ocak 1933 tarihinde şöyle bir not düşülmüştür: “*Mevzuubahis 1120 numaralı tezkereye merbut cetvelde Neşet Efendi'nin ismi yazılı olmadığı dosyasından anlaşılmıştır efendim.*”³⁵

Başvekâlet makamı yaptırdığı inceleme sonucunda Karaman Vaizi Hoca Ahmet Neşet Efendi'nin adının Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen listede bulunmadığını tespit edince Büyük Millet Meclisi Başkanlığına 21 Ocak 1933 tarih ve 6/252 sayılı yazıyı yazmıştır. Bu yazıda Ahmet Neşet Efendi'ye İstiklâl Madalyası verilmesinin mümkün olamayacağı ve bundan dolayı evrakı arasında bulunan belgelerinin kendisine iade edilmek üzere geri gönderilmesini talep etmiştir.³⁶

²⁹ İnha, memurun amirinden bir isteğini içeren belgedir. Bildirmek anlamına da gelir. Ayrıca bir memurun tayin veya terfii hakkında yazılan belge anlamına da gelmektedir. (Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 67.)

³⁰ BCA, 030.10.197.348.17.4. (Ek.5)

³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 94, C.1, 3.5.1926, s. 17-20.

³² BCA, 030.10.197.348.17.13, 14. (Ek. 11, 12)

³³ BCA, 030.10.197.348.17.9, 10, 11, 12. (Ek. 13, 14, 15, 16)

³⁴ BCA, 030.10.197.348.17.8. (Ek. 6)

³⁵ BCA, 030.10.197.348.17.6. (Ek. 7)

³⁶ BCA, 030.10.197.348.17.3. (Ek. 8)

TBMM Başkanlığından Başvekâlete gönderilen 8 Şubat 1933 tarih ve 2156/1904 sayılı cevabi yazıda ise Karaman Vaizi Hoca Ahmet Neşet Efendi'nin inha evrakı arasında mevcut bulunan ve iadesi talep edilen sekiz adet belgenin ekte sunulduğu ifade edilmiştir.³⁷

TBMM Başkanlığından gönderilen evrak Başvekâlet Müsteşarının imzasını taşıyan 9 Şubat 1933 tarih ve 6/355 sayılı yazı ile Karaman Merkez Vaizi Hoca Ahmet Neşet Efendi'ye bildirilmiştir:

“Neşet Ef.

Merkezde Vaiz

Karaman

17 Aralık 1932 tarihli arzuhalinize cevaptır.

İstiklâl Madalyası ile taltifinize ait inha ve muamelenin B. M. Meclisince kabul edilmediği anlaşılmış ve iadesini istediğiniz sekiz parçadan ibaret vesika ve muameleli arzuhalleriniz merbutan irsal olunmuştur ef.

Başvekâlet

Müsteşarı”³⁸

Sonuç

Karaman Merkez Vaizi Hoca Ahmet Neşet Efendi Milli Mücadele yıllarında kendi ifadesiyle Karaman'daki Depo Alayı'nın fertlerine askerliğin kutsallığı ve itaatin önemine dair başından sonuna kadar yorulmaz bir azim ile gece gündüz vaaz ve nasihat ederek büyük fayda sağlamıştır. Tıpkı yukarıda isimleri geçen Denizli, Muğla, Manisa, İzmir, Ankara ve ülkenin diğer yerlerindeki din adamları ile aynı hizmeti yapmıştır. Bundan dolayı da ilki 1926 ve ikincisi 1932 yılında olmak üzere kendisine İstiklâl Madalyası verilmesi talebinde bulunmuştur. Ancak TBMM tarafından daha önce belirlenmiş olan listelerde adı olmadığı için bu isteği yerine getirilememiştir.

Burada önemli olan İstiklâl Madalyasının verilir verilmemesi değil Ahmet Neşet Efendi'nin Milli Mücadele yıllarında Karaman'da yaptığı hizmetlerin ortaya çıkması ve İstiklâl Madalyası almayı hak ettiğine inanmasıdır.

Karaman'da dönemin askeri yetkilileri tarafından kendisine verilen takdirname, mazbata-i askeriye, müfettişlik tasdiknamesi ve Halk Fırkası mazbatası gibi belgeler de Ahmet Neşet Efendi'nin hizmetlerinin göstergesidir.

Yukarıda ifade edilen süreçten de anlaşıldığı gibi Ahmet Neşet Efendi tarafından 1932 yılında İstiklâl Madalyası talebiyle verilen dilekçe ciddiyetle ele alınmış, ilgili bakanlıklar, Meclis Başkanlığı ve Başbakanlık arasında yazışmalar yapılarak konu sonuçlandırılmış ve ilgilinin isteği doğrultusunda işlem yapılarak dilekçesi ekinde sunduğu ve kendi ifadesiyle “kıymetli ve şerefli evrakım” dediği belgeler kendisine iade edilmiştir.³⁹

³⁷BCA, 030.10.197.348.17.2. (Ek. 9)

³⁸BCA, 030.10.197.348.17.1. (Ek. 10)

³⁹BCA, 030.10.197.348.17.7. (Ek. 3), BCA, 030.10.197.348.17.1. (Ek. 10)

KAYNAKÇA

- BCA, 030.10.197.348.17.1.
BCA, 030.10.197.348.17.2.
BCA, 030.10.197.348.17.3.
BCA, 030.10.197.348.17.4.
BCA, 030.10.197.348.17.5.
BCA, 030.10.197.348.17.6.
BCA, 030.10.197.348.17.7.
BCA, 030.10.197.348.17.8.
BCA, 030.10.197.348.17.9.
BCA, 030.10.197.348.17.10.
BCA, 030.10.197.348.17.11.
BCA, 030.10.197.348.17.12.
BCA, 030.10.197.348.17.13.
BCA, 030.10.197.348.17.14.

Ceride-i Resmiye, 4 Nisan 1337/ 25 Receb 1339/ 4 Nisan 1921, Yıl.1, No.9.

ÇELİK Recep, Milli Mücadele'de Din Adamları – I, Emre Yayınları, İstanbul, 1999.

GÖKTEPE Cihat, “İstiklâl Madalyası Alana Karşılar (İstiklal Madalyası Kayıt Defterine Göre)”, Atatürk Dergisi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, Sayı: 4, 2003.

İstiklâl Madalyası Tarihçesi ve Tanımı, Türkiye Muharip Gaziler Derneği Yayını, Ankara, 1983.

KURAT Yuluğ Tekin, Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması, Ankara, 1975.

MISIRLIOĞLU Ahmet, Karaman Tarihi ve Kültürü Bir Zamanlar Karaman, 1. Baskı, Nisan 2006.

MISIRLIOĞLU Ahmet, Karaman Tarihi ve Kültürü Bir Zamanlar Karaman, 2. Baskı, Haziran 2008.

PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

PINARBAŞI, Hasan, Karaman'ın Geçmiş Elli Yılı ve Tanınmış Kişileri, (Baskı yeri ve yılı yoktur).

Resmi Gazete, 28.11.1925, Sayı 230.

SARIKOYUNCU, Ali, Milli Mücadelede Din Adamları I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

TOPAL, Cengiz, Karaman Kültür Envanteri, 3. Baskı, Karaman 2009.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 94, C. 1, 3.5.1926.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 106, C. 1, 23.5.1926.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

www.asal.msb.gov.tr (Erişim Tarihi: 17.05.2013)

Ekler

Ek 1

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Ek 2

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Ek 3

Baş vekâleti celilesine

Olzaman alay kumandanı bulunan
Halen ankara merkez kumandanı -
alisi miralay timür ali bey efen-
dinin takdirmeleri

Mazbata, i askeriye ile mufettiş-
lik takdiknamesi

Halk fırkası mazbatasıyla muameleli
İstitt, a

Maruz acizleri :

İstiklal harbi zamanında depu alayının efradına askerliğin kudsıyyet ve
itaatının ulviyyetine dair bidayetden nihayetine kadar yorulmaz bir azim
ile kiceli ve gündüzli vazı nasihat ıcrasıyla büyük faide husulüne naza-
ran bütün kıta, at zabitanın teveccühati aliyelerini notik alay kumandan-
lığı takdirmesiyle mazbata, i askeriye lütfünde bulundukları cihetle me-
mensup olduğum muamele, i zatiye dairesince 371 Nomara ile tescil edilmiş-
tir. evvelce şerefi askeriye namına istiklal madalyesiyle taltifim hakkın
da muraat etmiş isemde bu kerre natioeye vakıf olmak için makamı ali, i
askeri ve milkinin delaletlerini merbut emirnamesinin suretini affualini-
ze mağyuran takdim ali ile arz eylerim .

Bu babda taltifim kanunen terviğ olunmadı ise bulada muharrer kıymetli ve
şerefli evrakımın isdesine emru delaletinizin lutuf buyrulmasını istişham
Eylerim efendim Hazretleri 17 Birinci künun 1932

Karar
maizi

32

kesret

CM. M. Vekâletine

20 - XII - 1932

AD. 8
24-12-32
32073

M. M. F.	1
No	14092
Tarih	29-12-32
Levhi	

21.12.32 5997 1

030 10 197 368 17

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Ek 4

T. C.

BAŞVEKÂLET

MUAMELÂT KODUÇLUSU

Sıra :

Sayı :

K. Dosya işaretləri

T. C.
İÇİŞLERİ BAKANLIĞI
MÜHÜRÜ

Evrakın Numarası

Tarihi

Yazan memur

Yazı tarihi

Muavin

Beyaz eden

Beyaz tarihi

Karşılaştıranlar

Sadıra No.

Mebutatu

Sevk tarihi

Kaydeden

Düğüncelear

Dahiliye Vekâletine

Karaman merkez Vâzî Kâzî
teşkilatından verildi 11/12/1933 tarihli arznamele
Tatbiki Hukukî ile ilgili işin mukaddeme
vermiş olduğu evrakın mübâharası içinde istenilmiş
ve bu hafta H. H. Vekâletinden evrakın alına teyis
meyine evrakın 23/3/1926 tarihli ve 1120 numara
teşkilat ile Vekâletî Cihâzından Başvekilâte verilmiş
olduğu bildirilmiş iş de tarih numarası yazılı
gösterele a teyiseye mabut cetvelde münâvâz
Kâzî Kâzî işin işin yazılı olduğu ve evrakın
Başvekilâte geldiğine dair malûmat bulunmadığı
anlaşıldığından teyisiye tatbiki ve işin boyu işin
solarım iş.

Rizâ yaz K.

Başvekilâ
Müstakar

Başvekilâ Mükâmmat Mükâmmat

030 10 198 348 177

Ek 5

T. C.
Dahiliye Vekâleti
V. İ. U. M.
Ş. 2. M.

Sayı
184

Başvekilîti Celileye

Hülasa:

14-I-1933

İstiklâl Madalyasıyla taltif
fını istiyen Hoca Ahmet Neset
efendi u.

C. Muhamelût Kûd'ur'luğu ifadesiyle yazılan 14-I-1933 tarih ve 6/143 Nolu
teskereye;

İstiklâl Madalyasıyla taltifini istiyen Karawan Vaizi Hoca Ahmet Ne-
set efendiye ait evrak 17 inci İhha defteriyle birlikte 23-3-1936 -
tarih ve 1120 Nolu teskere ile taktim kılınmış olup münâileyhin -
mekûr defterin 42 inci sıra numarasında muayyet olduğu arz olunur-
efendim.

Dahiliye vekili

Hoca Neset efendinin İstiklâl Madalyasıyla taltifi
teşvifeti B. M. M. Kavanin şubelerinden tahkik edilmiş
ve onaylanmış, Şişli Hoca'nın 3 Mayıs 1926 Tarihinde
münâkit 94 üncü istinâsının ikinci celsesinde roset
edildiği anlaşılmıştır efendim.

Evrak Muvazim

Tahrirata

21-1-1933

Cevap yazılacak Evrak: Cevap olduğu muharreratin tarih numarasıyla hangi daire ve
Maddeyle yazıldığına derc olunması rica olunur.

1070 10 1933 348 12 4

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Ek 6

T . C
Dahiliye vekâleti
V . İ . U . M
Ş . 2 . M.
Sayı
4135-Ş:3
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ
Millî Müdafaa Vekâletine

8 / II / 932
H. Hoca Ahmet Neşet efendinin is-
tiklâl madalyası hakkında

C. 27/10/932 tarih ve 4032 numaralı tezkereye
İstiklâlmadalyası ile taltifini isteyen Karaman vaizi h-
oca Ahmet Neşet efendiye ait evrak 23/3/1926 tarih ve
II20 numaralı tezkere ile baş vekâleti celileye arz ed-
ilmiştir. Muma ilayhe ait evrak leffen takdim kılındı.
Efendim.

Salih

Dahiliye vekili
Ş. Kaya

askın ayırdı
14-12-972

030	10			197	268	17

8

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Ek 7

T. C. M. M. V. Zat İşleri Dairesi Ş. Kıdem Sayı 4032	Ankara 10-1-933								
	Hülâsa: Neşet ef.nin evrakına x Bağladığı vesaikin kendi sine iadesi hak. Başvekâlete. İstiklâl harbindaki hizmetinden bahsile istiklâl m. sı ile Taltifini istida etmiş olan Karaman valisi Hoca Neşet ef. nin Evrakı icabı yapılmak kaydı ile 14-3-926 tarihinde 961 NO' ile İlişkileri Dahiliye vekâletine Gönderilmiş idi. mumaileyhi n ikinci maracaatı üzerine sebbeden iş'ara Dahiliye vekâle- tinden vurut eden cevapta mezkûr evrakın 23-3-926 tarih 1120 NO: ile Başvekâlete takdim edildiği bildirildiğinden muma- ileyhin evrakına bağladığını ve kendisine iadesini istişham Eylediği vesaiki hakkında muktazasının ifasına emir ve mûsa- ade buyrulması maruzdur ef. M. B. L. Gp. Evrakın 11-1-933 M. M. V. Kıdem Mevzu bahis 1120 numaralı tezkereye merbut cethet de Neşet efendinin ismi yazılı olmadığı doğrudan dan anlaşılmıştır efendim Evrak Muvah Rafz Tahrirata 12-1-933 <table border="1"> <tr> <td>130</td> <td>10</td> <td></td> <td>197</td> <td>148</td> <td>12-1-933</td> <td>291</td> <td>1</td> </tr> </table>	130	10		197	148	12-1-933	291	1
130	10		197	148	12-1-933	291	1		

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Ek 8

T. C. BAŞVEKÂLET MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ Şube : Sayı :		Dosya işaretleri K. 100 19/10/32
T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ		
Evrağın	Numarası	<i>Büyük M. M. İsmet</i> <i>Reisliğine</i> <i>Karaman Vaizi Hoca Ahmet</i> <i>Neşet Efendi'nin İstiklâl Madalyası</i> <i>talefi Meclisi Şubası 3 Mayıs 1926</i> <i>tarihinde minaretin şifinü istinâsın</i> <i>ipinü celâsında redolubilmiz ve</i> <i>munâileğh tarafından Başvekalâti</i> <i>verilen 17/12/1932 tarihli arzuhalde</i> <i>bu haptaki inha</i> <i>arasında mevcut bulunan vesikâtların</i> <i>radarı istenilmiz olduğundan mezkûr</i> <i>vesikâtların kendisine verilmeğe işre</i> <i>irraline minâde buyurulmasını arz eder</i> <i>Ef.</i> <i>Baz mîkil</i> <i>8</i>
Tarihi		
Yazan memur	<i>M. İsmet</i>	
Yazı tarihi	<i>21/1/1933</i>	
Muavin		
Beyaz eden		
Beyaz tarihi	<i>22</i>	
Karşılaştıranlar		
Sadıra No.	<i>6</i> <i>252</i>	
Merbutatı		
Sevk tarihi	<i>22-1-1933</i>	
Kaydeden	<i>19/10/32</i>	
Düşünceler		

1030 10 1 1932 10/10/32

3

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Ek 9

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Riyaseti
Kâtabı Umumiyesi
Kanunlar Şubesi $\frac{2}{3}$
 № 2156
 1904

C. G. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara 8.2.1933

Başvekâlete

22. I. 1933 tarih ve 6/252 numaralı tezkere cevabıdır :

Karaman Valisi Hoca Ahmet Neşet Efendinin inha evrakı arasında mevcut bulunan ve iadesi talep buyurulan sekiz kита vesikası merbutan takdim kılınmıştır Efendim .

B. M. W. Reisi

Tahrirata
9.2.1933

030 10 197 348 17

8-2-13 70518

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/5 Spring 2013

Ek 10

T. C. BAŞVEKÂLET MÜAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ Şube: Sıra:		Dosya işaretleri
T. C. BÜYÜKLAZARLIK CUMHURİYET ARSIVI		
Evrakın	Numarası	
	Tarihi	
Yazan memur	M. Zihni	
Yazı tarihi	9/2/1933	
Muavin		
Beyaz eden		
Beyaz tarihi	9	
Karşılaştırmalar		
Sadıra No.	6/335	
Merbutatı	8	
Sevk tarihi	11-2-1933	
Kaydeden	Hamdi	
Düşünceler		

Neşet Ef.
Merkez Vaiz
Karaman

17/12/1932 tarihli arzuhalimize
cevaptır.

İstiklâl Madalyası ile
taltifinize ait inha ve muamelesinin
B. M. Meclisince kabul edilmesige
onaylanmış ve islemlerini istediğiniz
8 parçadan ibaret vesika ve muamele
arzuhalleriniz merbutan irsal olmuştur.

Başvekalet
Müsteşar

Tarih: 9.2.1933

030 10 197 148 17

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Ek 12

14 U3010	İstiklâl Madalyası Talebi 1. Adı Soyadı: Ahmet Neşet Efendi 2. Doğum Tarihi: 1285 3. Doğum Yeri: Karaman 4. Eğitim Durumu: İktisadî İlimler 5. Mesleği: Öğretmen 6. Hizmet Yılı: 25 7. Hizmet Yeri: Karaman 8. Hizmet Yeri: Karaman 9. Hizmet Yeri: Karaman 10. Hizmet Yeri: Karaman 11. Hizmet Yeri: Karaman 12. Hizmet Yeri: Karaman 13. Hizmet Yeri: Karaman 14. Hizmet Yeri: Karaman 15. Hizmet Yeri: Karaman 16. Hizmet Yeri: Karaman 17. Hizmet Yeri: Karaman 18. Hizmet Yeri: Karaman 19. Hizmet Yeri: Karaman 20. Hizmet Yeri: Karaman 21. Hizmet Yeri: Karaman 22. Hizmet Yeri: Karaman 23. Hizmet Yeri: Karaman 24. Hizmet Yeri: Karaman 25. Hizmet Yeri: Karaman 26. Hizmet Yeri: Karaman 27. Hizmet Yeri: Karaman 28. Hizmet Yeri: Karaman 29. Hizmet Yeri: Karaman 30. Hizmet Yeri: Karaman 31. Hizmet Yeri: Karaman 32. Hizmet Yeri: Karaman 33. Hizmet Yeri: Karaman 34. Hizmet Yeri: Karaman 35. Hizmet Yeri: Karaman 36. Hizmet Yeri: Karaman 37. Hizmet Yeri: Karaman 38. Hizmet Yeri: Karaman 39. Hizmet Yeri: Karaman 40. Hizmet Yeri: Karaman 41. Hizmet Yeri: Karaman 42. Hizmet Yeri: Karaman 43. Hizmet Yeri: Karaman 44. Hizmet Yeri: Karaman 45. Hizmet Yeri: Karaman 46. Hizmet Yeri: Karaman 47. Hizmet Yeri: Karaman 48. Hizmet Yeri: Karaman 49. Hizmet Yeri: Karaman 50. Hizmet Yeri: Karaman 51. Hizmet Yeri: Karaman 52. Hizmet Yeri: Karaman 53. Hizmet Yeri: Karaman 54. Hizmet Yeri: Karaman 55. Hizmet Yeri: Karaman 56. Hizmet Yeri: Karaman 57. Hizmet Yeri: Karaman 58. Hizmet Yeri: Karaman 59. Hizmet Yeri: Karaman 60. Hizmet Yeri: Karaman 61. Hizmet Yeri: Karaman 62. Hizmet Yeri: Karaman 63. Hizmet Yeri: Karaman 64. Hizmet Yeri: Karaman 65. Hizmet Yeri: Karaman 66. Hizmet Yeri: Karaman 67. Hizmet Yeri: Karaman 68. Hizmet Yeri: Karaman 69. Hizmet Yeri: Karaman 70. Hizmet Yeri: Karaman 71. Hizmet Yeri: Karaman 72. Hizmet Yeri: Karaman 73. Hizmet Yeri: Karaman 74. Hizmet Yeri: Karaman 75. Hizmet Yeri: Karaman 76. Hizmet Yeri: Karaman 77. Hizmet Yeri: Karaman 78. Hizmet Yeri: Karaman 79. Hizmet Yeri: Karaman 80. Hizmet Yeri: Karaman 81. Hizmet Yeri: Karaman 82. Hizmet Yeri: Karaman 83. Hizmet Yeri: Karaman 84. Hizmet Yeri: Karaman 85. Hizmet Yeri: Karaman 86. Hizmet Yeri: Karaman 87. Hizmet Yeri: Karaman 88. Hizmet Yeri: Karaman 89. Hizmet Yeri: Karaman 90. Hizmet Yeri: Karaman 91. Hizmet Yeri: Karaman 92. Hizmet Yeri: Karaman 93. Hizmet Yeri: Karaman 94. Hizmet Yeri: Karaman 95. Hizmet Yeri: Karaman 96. Hizmet Yeri: Karaman 97. Hizmet Yeri: Karaman 98. Hizmet Yeri: Karaman 99. Hizmet Yeri: Karaman 100. Hizmet Yeri: Karaman	İstiklâl Madalyası Talebi 1. Adı Soyadı: Ahmet Neşet Efendi 2. Doğum Tarihi: 1285 3. Doğum Yeri: Karaman 4. Eğitim Durumu: İktisadî İlimler 5. Mesleği: Öğretmen 6. Hizmet Yılı: 25 7. Hizmet Yeri: Karaman 8. Hizmet Yeri: Karaman 9. Hizmet Yeri: Karaman 10. Hizmet Yeri: Karaman 11. Hizmet Yeri: Karaman 12. Hizmet Yeri: Karaman 13. Hizmet Yeri: Karaman 14. Hizmet Yeri: Karaman 15. Hizmet Yeri: Karaman 16. Hizmet Yeri: Karaman 17. Hizmet Yeri: Karaman 18. Hizmet Yeri: Karaman 19. Hizmet Yeri: Karaman 20. Hizmet Yeri: Karaman 21. Hizmet Yeri: Karaman 22. Hizmet Yeri: Karaman 23. Hizmet Yeri: Karaman 24. Hizmet Yeri: Karaman 25. Hizmet Yeri: Karaman 26. Hizmet Yeri: Karaman 27. Hizmet Yeri: Karaman 28. Hizmet Yeri: Karaman 29. Hizmet Yeri: Karaman 30. Hizmet Yeri: Karaman 31. Hizmet Yeri: Karaman 32. Hizmet Yeri: Karaman 33. Hizmet Yeri: Karaman 34. Hizmet Yeri: Karaman 35. Hizmet Yeri: Karaman 36. Hizmet Yeri: Karaman 37. Hizmet Yeri: Karaman 38. Hizmet Yeri: Karaman 39. Hizmet Yeri: Karaman 40. Hizmet Yeri: Karaman 41. Hizmet Yeri: Karaman 42. Hizmet Yeri: Karaman 43. Hizmet Yeri: Karaman 44. Hizmet Yeri: Karaman 45. Hizmet Yeri: Karaman 46. Hizmet Yeri: Karaman 47. Hizmet Yeri: Karaman 48. Hizmet Yeri: Karaman 49. Hizmet Yeri: Karaman 50. Hizmet Yeri: Karaman 51. Hizmet Yeri: Karaman 52. Hizmet Yeri: Karaman 53. Hizmet Yeri: Karaman 54. Hizmet Yeri: Karaman 55. Hizmet Yeri: Karaman 56. Hizmet Yeri: Karaman 57. Hizmet Yeri: Karaman 58. Hizmet Yeri: Karaman 59. Hizmet Yeri: Karaman 60. Hizmet Yeri: Karaman 61. Hizmet Yeri: Karaman 62. Hizmet Yeri: Karaman 63. Hizmet Yeri: Karaman 64. Hizmet Yeri: Karaman 65. Hizmet Yeri: Karaman 66. Hizmet Yeri: Karaman 67. Hizmet Yeri: Karaman 68. Hizmet Yeri: Karaman 69. Hizmet Yeri: Karaman 70. Hizmet Yeri: Karaman 71. Hizmet Yeri: Karaman 72. Hizmet Yeri: Karaman 73. Hizmet Yeri: Karaman 74. Hizmet Yeri: Karaman 75. Hizmet Yeri: Karaman 76. Hizmet Yeri: Karaman 77. Hizmet Yeri: Karaman 78. Hizmet Yeri: Karaman 79. Hizmet Yeri: Karaman 80. Hizmet Yeri: Karaman 81. Hizmet Yeri: Karaman 82. Hizmet Yeri: Karaman 83. Hizmet Yeri: Karaman 84. Hizmet Yeri: Karaman 85. Hizmet Yeri: Karaman 86. Hizmet Yeri: Karaman 87. Hizmet Yeri: Karaman 88. Hizmet Yeri: Karaman 89. Hizmet Yeri: Karaman 90. Hizmet Yeri: Karaman 91. Hizmet Yeri: Karaman 92. Hizmet Yeri: Karaman 93. Hizmet Yeri: Karaman 94. Hizmet Yeri: Karaman 95. Hizmet Yeri: Karaman 96. Hizmet Yeri: Karaman 97. Hizmet Yeri: Karaman 98. Hizmet Yeri: Karaman 99. Hizmet Yeri: Karaman 100. Hizmet Yeri: Karaman

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Ek 14

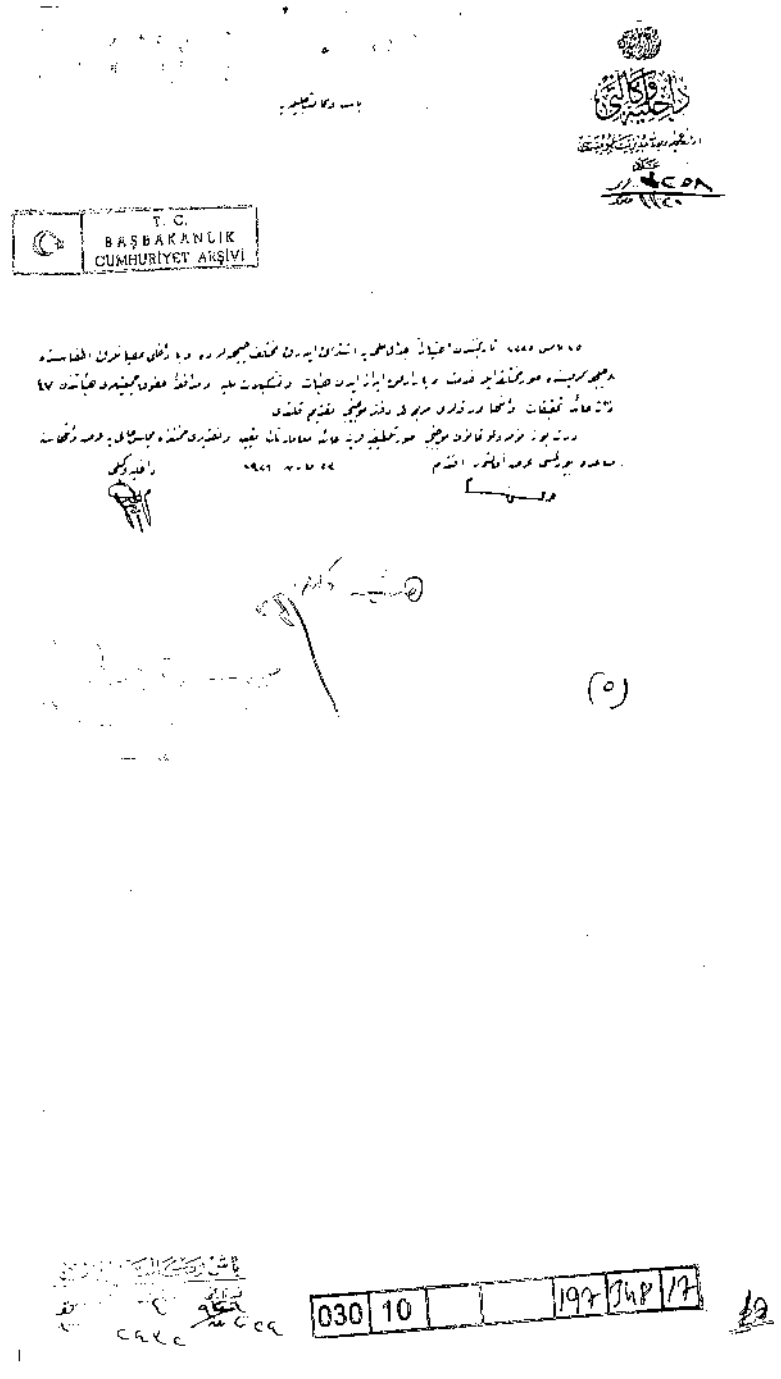

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Ek 16

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ETNO-DİNSEL BİR TOPLULUK OLAN EZİDİLERİN BATMAN VE ÇEVRESİNDEKİ SON YERLEŞİM YERLERİ VE NÜFUSLARI ÜZERİNE*

*Muammer ULUTÜRK***

ÖZET

Ezidilik, XII. yüzyılda kurucusu olduğu kabul edilen Şeyh Adiy b. Müsafir'den sonra kurumsallaşan, farklı din ve inanç sistemlerinden etkilenmesi sebebiyle senkretik özellikler gösteren ve mensuplarını Kürtlerin oluşturduğu bir etno-din'dir.

Günümüzde Batman İlinin sadece Beşiri İlçesine bağlı bazı köylerde sayıca az Ezidi bulunmaktadır. Batman kent merkezinde, Beşiri ilçe merkezinde ve Beşiri'nin köylerinde yaşayan Ezidi nüfusu her geçen gün azalmakta olup toplam nüfus 2012 yılı sonu itibarıyla 140 civarındadır. Batman kent merkezindeki nüfus ise tam olarak tespit edilememekle birlikte 3-5 Ezidi ailenin kaldığı tahmin edilmektedir. 2012 yılı içerisinde bu çalışma kapsamında ziyaret edebildiğimiz Beşiri ve bazı köylerinde yaşayan Ezidiler 1980'li yıllardan itibaren yaşadıkları bir takım siyasi, ekonomik ve dini sorunlar sebebiyle özellikle Avrupa ülkelerine ve Kuzey Irak'a göç etmişlerdir. 1990 yılı başlarından itibaren hızlanan bu göç hareketi halen devam etmektedir. Başta Almanya olmak üzere İsveç, İsviçre, Hollanda ve Danimarka gibi Avrupa ülkelerine yapılan göç yüzünden, Batman ve çevresindeki Ezidi nüfusu yok olma durumuyla karşı karşıya gelmiştir.

Bu çalışma, yurt dışından bir geri dönüş hareketi olmaması halinde gelecek yıllarda nüfus bakımından sıfır noktasına ineceğini düşündüğümüz Ezidilerin Batman'daki son durumlarını, son yerleşim yerleri ile birlikte nüfuslarını ortaya çıkarma amacındadır. Araştırma yapılırken güvenlik sebebiyle bazı Ezidi köylerine gidilebilmiş, görüşme isteğimizi kabul eden ancak isimlerinin açıklanmasını istemeyen Ezidilerin bilgilerine başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ezidiler, Batman, Nüfus, Göç

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Yrd. Doç. Dr., Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, El-mek: m.uluturk@gmail.com

ON FINAL SETTLEMENT PLACES AND POPULATION OF EZIDIS, AN ETHNO-RELIGIOUS COMMUNITY, IN BATMAN AND NEARBY VICINITY

ABSTRACT

Ezidism is a different religion which was institutionalized after Sheikh Adiy b. Musafir, who is accepted as the founder of it in XII century, and shows syncretic features since it has been affected by different belief systems; and is an ethno religion whose members have been formed by Kurds.

Today, there are few Ezidis numerically in some villages of Beşiri, a provincial town, and in Batman. Ezidi population which was approximately 140 by the end of 2012 is decreasing in Beşiri town centre, in its villages and in Batman day by day. The population cannot be determined exactly; however, it is estimated that there are 3-5 Ezidi families living in Batman centre. Ezidis, whom we visited in villages of Beşiri and in Beşiri centre within the context of this study in 2012, migrated especially into European countries and Northern Iraq because of political, economic and religious reasons they experienced in 1980s. This migration has accelerated since the early of 1990, and still continues. Because of the migration into European countries such as Germany, Sweden, Switzerland, the Netherlands and Denmark, the Ezidi population in Batman and its nearby vicinity is at the risk of being extinct.

This study aims to find out the final state, the most recent residential places and Ezidi population in Batman and its vicinity whose number, we think, will descend to zero in terms of population unless there happens a reverse migration from abroad in the future. During the research, some Ezidi villages could not be visited because of security reasons, yet the information was obtained from some Ezidis who accepted our requests to interview in return for their names not being declared.

Key Words: The Ezidis, Batman, Population, Migration

Giriş

Haklarında çok sayıda araştırma yapılmasına, tezler, kitaplar ve makaleler yazılmasına rağmen Ezidilerin ad ve menşesine dair nihai bir sonuca varılabilmiş değildir. Ezidilerin kullanılmasından rahatsız olduğu ve artık kullanılmasını istemediği “Yezidi” sözcüğünün etimolojisiyle ilgili pek çok iddia vardır. Bu husus çalışmamızın amacı dışında kalmakla birlikte, “Yezidi” yerine niçin “Ezidi” kelimesini kullandığımızı açıklamakta yarar görüyoruz.

Bu araştırma kapsamında Batman ve çevresinde görüştüğümüz bütün Ezidiler kendilerini Ezidi/Êzidi/Îzidi sözcüğüyle ifade ederken, Ezidiler dışındaki çoğu kaynak onları isimlendirirken “Yezidi” kelimesini kullanmaktadır. Bir görüşe göre Ezidilik, Haricilerin İbadiye kolundan ayrılan ve Yezid b. Ebu Üneyse tarafından kurulan bir mezheptir ve kurucusunun adından dolayı “Yezidiyye” olarak adlandırılır. Diğer bir iddiaya göre ise Yezidilik, Yezid b. Muaviye’ye dayanmaktadır. Buna göre Yezidilik Muaviye’nin oğlu Yezid’i kutsal sayan bir mezhep olup,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Yezid b. Muaviye'ye bağlı olanlar anlamına gelen "Yezidî" olarak isimlendirilmişlerdir (Bkz. Fırlı: 1993:220-221). Son yıllarda Ezidi toplumu, Yezidi adının Emevi Halifesi Yezid b. Muaviye'ye gönderme yapan küçümseyici, aşağılayıcı bir adlandırma olduğunu belirterek rahatsızlık duyduklarını ifade etmektedirler. Kullandıkları ve kullanılmasını istedikleri ad ise "Ezidi"dir. Buradan hareketle biz de hem kendileri hem de aynı sosyal çevrede yaşayan Müslüman Kürtler gibi Ezidi ismini kullanmayı tercih ettik.

Ezidiliği Yezid b. Muaviye veya Yezid b. Üneys'e dayandıran görüşler olsa da, kurucusu olarak kabul edilen Şeyh Adiy b. Müsafir, muhtelif İslam kaynaklarının bildirdiğine göre Emevi soyuna mensup olup Suriye'de Baalbek dolaylarında M. 1072 veya M. 1074 tarihinde doğmuş, M. 1166 tarihinde Kuzey Irak'ın Musul vilayetinin kuzeyinde yer alan Laleş'te ölmüştür. Ölümünden sonra vasiyeti gereği yerine yeğeni Ebu'l-Berakât b. Sahr seçilmiş, takipçileri de Adevîler (Adevîlik) olarak anılmaya başlanmıştır. Adevîliğin antik inançlarla sentezlenmesi, Şeyh Adiy'in torunu Hasan b. Adiy döneminde olmuştur. Moğolların bölgeyi istilasından sonra 13. ve 14. yy.da bölgedeki otorite boşluğundan yararlanan Ezidilik faaliyeti Musul, Hakkâri, Botan çayı yöresi, Cizre, Nusaybin, Mardin, Van ve Urmiye'deki aşiretler arasında kök salmıştır (Öz, 2007: 21).

Sosyal bir varlık olan insan, içinden geçip gittiği zamanların getirdiği doğal ya da doğal olmayan değişimlere kimi zaman ayak uydurup başkalaşmanın etki alanına girerken kimi zaman da özellikle kültürel ve dini kimliği terk etmeden kendini koruma çabası içinde olabilmektedir. Başat sebebi, -Türkiye'de yaşayan Ezidilerde olduğu gibi- "din" olan korunma alanı değişime direnirken "öteki" kalma riskiyle karşılaşabilmekte, bu durum rakamsal olarak azalmış topluluğun kendini diğerlerine kapatmasını veya süreçte göçü kaçınılmaz kılabilir.

Yaygın kanaate göre, Ezidilik böylesi bir süreç yaşamış, inanç esasları ve ibadet uygulamalarının "diğerleri" nezdinde farklı olması nedeniyle mensupları bazen kâfir ilan edilmiş, bazen de Müslüman nüfuzunun etkisiyle göz ardı edilmiştir. Zikrettiğimiz husus, Ezidilerin kendilerini gizlemelerine ve içe kapanmalarına sebep olmuş, zamanla Ezidilik bir "sır dini" olarak algıлана gelmiştir. Mensuplarının çoğunun bile inanç, ibadet ve geleneğe ilişkin pek çok hususu bilmediği Ezidiliği, yakın çevrede yaşayan diğer din mensuplarının (Müslümanlar, Süryaniler vd.) hemen hemen hiç bilmedikleri görülmektedir. Geçmişte Ezidi coğrafyasına gelen Avrupalı seyyahların yazdıkları ve ikamet ettikleri bölgelerdeki komşu din mensuplarının Ezidilerin şeytana taptığına inanmaları, birlikte yaşadıkları yerlerde onlara karşı önyargılı davranılmasına, baskı yapılmasına ya da dışlanmalarına neden olmuştur. Bununla birlikte Ezidilerle birlikte aynı coğrafyayı paylaşan ve ziyaret ettiğimiz yerlerde bilgilerine başvurduğumuz Müslümanlar ise böyle bir dışlama iddiasını doğru bulmadıklarını, söz konusu durumun devletin bir dönem bölgede uyguladığı politikalarda aranması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Birçok din ve kültürden etkilenen Ezidilik, senkretik özellikler göstermektedir. "Şeytana tapanlar" olarak tanıtılan Ezidiler kendi içlerine kapanmış, değişime kapalı bir topluluk olarak tanınmış olmalarına rağmen, Kürtlerin çoğunlukta yaşadığı alanlarda Kürt aşiretleri içinde yer almışlardır. Ezidiler Irak başta olmak üzere Suriye, İran, Gürcistan, Ermenistan, Rusya ve Türkiye'yi de içine alan geniş bir coğrafyada yaşamaktadırlar. Günümüzde Ezidilerin kutsal kabul ettikleri önemli yerler Musul yakınlarındaki Laleş, Şeyhan ve buna bağlı köylerdir.

Batman ve çevresindeki Ezidi yerleşimi ve nüfusuna geçmeden önce Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş öncesi duruma göz atmakta fayda görüyoruz. L. Jepius'un 1916 yılında yaptığı araştırmada Diyarbakır'da 4000, Van'da 5400, Bitlis'te ise 5000 Yezidi'nin yaşadığı saptanmıştır (Yonan, 1999: 270-271). Türkiye'de yaşayan Ezidiler'in Cumhuriyet'in başlangıcından bu yana nüfuslarının ne kadar olduğu ise tam bilinmemektedir. Hristiyanlık, Musevilik ve İslamiyet dışında kalan Ezidi, Keldani, Nasturi ve Kadim Süryaniler, nüfus sayımlarında farklı etnik köken ve inanişâ sahip olmaları nedeniyle tasnif dışı bırakılarak "bilinmeyen" veya "diğer dinler" hanesinde yer almışlardır. Türkiye'de ağırlıklı olarak yaşadıkları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

illerin başında Mardin, Hakkari, Diyarbakır ve Siirt gelmekte olan bu dini grupların 1927 nüfus sayımına göre toplam sayıları Mardin’de 11.181, Diyarbakır’da 3.496, Siirt’te 2091 olmak üzere ülke genelinde 20 bini bulmaktaydı. 1965 nüfus sayımına gelindiğinde ise bu rakamın ülke genelinde 15 bine düştüğü ve dağılımın Mardin’de 6.500, Siirt’te 2000 ve İstanbul’da 2000 olduğu belirlenmiştir (Dündar, 1999: 63). Bu nüfus bilgileri yalnızca Ezidileri içerisine almamakta Nasturiler, Keldaniler ve Kadim Süryanilerin de içinde bulunduğu diğer dinlere mensup cemaatlerin toplam sayılarını da vermektedir. Bu yüzden Devlet İstatistik Enstitüsü’nün verilerinde, Ezidiler hakkında ayrı bir kategori bulunmamaktadır. Bu nedenle resmi açıdan bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. 1984 yılı Schneider’in tespitine göre Türkiye’de 20.000’in üzerinde Ezidinin yaşadığı tahmin edilerek bu İslamiyet içerisinde kamufle olmuştur. Ayrıca yine 1984 senesi baz alınarak Irak, İran, Suriye, Rusya ve Türkiye dahil, tüm Ezidi nüfusunun 100 bin civarında olduğu belirtilmektedir. Bu 100 bin nüfusun 50 bininin Diyarbakır, Urfa, Van, Bitlis, Musul’dan Kafkasya’ya kadar uzanan bir bölgede yaşadıkları tahmin edilmektedir (Türkdoğan, 2003: 303-304).

1980 askeri darbesi öncesinde Batman’ın Beşiri İlçesi ve Beşiri’ye bağlı 60’a yakın köy ve mevrada 30 bin kadar Ezidi yaşamakta iken¹, gerek bu sürecin olumsuz koşulları, gerekse 1990’lı yıllarda Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşanan tedhiş hareketleri ve kısmen de Ezidilerin komşu din mensuplarınca ötekileştirilmesi sürecine bağlı olarak siyasi, dini ve ekonomik sebeplerin de etkisiyle hız kazanan Ezidi göçleri bölgedeki nüfusu önemli oranda düşürmüştür.

2000’li yılların sonunda eskiden Ezidilerin yaşadığı yerleşim yerlerinde ya hiç Ezidi kalmamış, ya da birkaç aile kalmıştır. Kalan ailelerin çoğunun yeni nesil kuşağı ise Avrupa’da özellikle Almanya başta olmak üzere Belçika ve Fransa’da yaşamaktadırlar.

Türkiye’deki Ezidi nüfusunun 2012 yılı itibarıyla Batman-Beşiri ve Şanlıurfa-Viranşehir ilçe ve köyleri baz alındığında toplam 350 kişi civarında olduğu düşünülmektedir.² Türkiye’de geçmişte Batman, Mardin, Diyarbakır, Siirt, Şanlıurfa ve Gaziantep’te yaşarlarken günümüzde buralardaki nüfusları kesin olarak bilinmemektedir. Köylerde kalanlar sadece yaşlı Ezidilerden ibarettir. Ezidilerin son yıllarda Midyat ve Nusaybin’deki köylerine geri dönme çabaları bulunmakta ve bu konuda girişimde bulunarak bazı köylerde yeni evler yapanlara rastlanmaktadır (Özmen, 2006:108-109). Benzer bir geri dönüş çabası ileride izah edeceğimiz gibi Avrupa’nın muhtelif yerlerinde yaşayan Batman-Beşiri kökenli Ezidiler için de geçerlidir.

Batman ve özellikle Beşiri’ye bağlı köylerde Türkiye’nin en kalabalık Ezidi nüfusu yaşamaktayken bugün Batman’ın Yolveren (Çinerya) köyü, Beşiri’nin Oğuz (Şimze) ve İkiköprü Beldeleri, Onbaşı (Şahsim), Deveboynu, Kuşçukuru, Yolkonak (Hecre), Uğurca (Koruk), Üçkuyular (Feqiran), Kumgeçit, Uğrak ve Kurukavak (Hamduna) köyleri ile Ekinciler ve Meydancık mezarları dışında başka Ezidi yerleşim alanı ve nüfusu kalmamıştır.

Bir saha araştırması olan çalışmamızda, önceki yıllarda yapılan bazı araştırmaların sonuçlarından yararlanılmış, Batman ve İlçelerindeki yerleşim birimlerinde yaşayan son Ezidilere ulaşılmaya çalışılmış, görüşme talebimize izin veren Ezidilerle karşılıklı görüşmeler yapılmıştır. Köy adlarının yanına parantez içinde halk arasında yaygın olarak bilinen Kürtçe adları ilave edilmiştir.

¹ Arif Arslan, Batman Çağdaş Gazetesi Yazı İşleri Müdürü, (10.01.2013 tarihli görüşme).

² Ezidilerle ilgili haberler yapan gazeteci Arif Arslan’a göre Batman’daki Ezidi nüfusu, ilçeler dahil 2012 yılı itibarıyla 140 kişiden ibarettir.

1. Batman İlçe Merkezi ve İlçe Merkezine Bağlı Köylerde Ezidiler

1967 Siirt İl Yıllığı'na göre Batman o dönemde Siirt'e bağlı bir ilçe iken toplam Ezidi nüfusu 124 kişiden ibarettir.³ Batman'da Ezidiler genellikle köylerde yaşamaktadır. Türkiye dışına göç edenler diğerlerinde olduğu gibi arazilerini öylece bırakıp gitmişlerdir.

1.1. Batman Merkez İlçeye Bağlı Yolveren (Çinare/Çinerya/Çineri/Çinêriya) Köyü

Kent merkezinden 23 km uzaklıktaki Yolveren köyü dışında Batman ilçe merkezine bağlı başka Ezidi köyü yoktur. 1967 Siirt İl Yıllığı'na göre köydeki nüfusun tamamı Ezidi olup aile sayısı 13'tür.⁴ 1985 yılında Batman henüz o dönemde il olmadığından Siirt'e bağlı bulunan köyde 120 Ezidi varken (Taşgın, 2005), 2008'de ise sadece bir Ezidi aile kalmıştır (Aksoy, 2009:41). Köyde yaşayan Ezidi Pir Maho'un açıklamalarına göre bu köy Ezidilerin ruhani yapılarının bir parçası olan pirlere "Zeynika Pirlininin" köyüdür. Eskiden 700 hane bulunurken 2009'da bu köyde iki Ezidi aile ve çobanlık (şivanlık) yaparak geçimini sağlayan bir göçer (koçer) ailesi yaşamaktadır (Aksoy, 2009:43). 2012 yılına gelindiğinde köyde Ezidi bulunmamaktadır.

1.2. Beşiri'ye Bağlı Köylerde Ezidiler

1.2.1. Üçkuyular (Feqira/Fakiran) Köyü

İlçe merkezine uzaklığı 25, Batman il merkezine ise 20 km.dir. 1973 Siirt il yıllığına göre hane sayısı 37'dir. Aynı il yıllığına göre bu köyde 236 kişinin yaşadığı belirtilmekte olup 2000 yılında köyde 6 (Taşgın, 2005), 2009 yılında da 4 Ezidi aile kalmıştır (Aksoy, 2009: 46). 2012 yılına gelindiğinde, yerinde gözlemlediğimiz Üçkuyular'da halen 5 Ezidi ailesi yaşamaktadır. Bunun dışında Meydancık (Duşak) ve Onbaşılar (Şasım) ise Oğuz Köyüne bağlı küçük birer mezra olup Onbaşılar Mezrasında halen biri Müslüman diğeri Ezidi olmak üzere iki aile oturmaktadır.

1.2.2. Uğurca (Qoruk/Koruk) köyü

İlçe merkezine 10, İkiköprü Beldesine 3 km. uzaklıktadır. 1940 tarihinde köyde 10, 1945 yılında ise 328 kişi yaşamaktadır (Zengin, 2005). 1973 Siirt il yıllığına göre bu köyde 44 hane ve 271 nüfus bulunmakta, 2000 yılında köydeki Ezidi nüfusu 7 iken 2009 yılında 3 Ezidi aile yaşamaktadır (Aksoy, 2009:46). 2012 yılı itibarıyla köyde biri un fabrikası işleten 3 Ezidi aile ikamet etmektedir.

1.2.3. Yolkonak (Hicrê) Köyü

İlçe merkezine uzaklığı 3, Batman'a 20 km'dir. 1940 tarihinde köyde 244 (Zengin, 2005), 1973 Siirt il yıllığına göre ise köyde 232 kişinin yaşadığı anlaşılmaktadır. 2008 yılında köyde Müslümanlarla birlikte sadece bir Ezidi aile mevcut iken (Aksoy, 2009:48), Yolkonak'ta 2012 yılı itibarıyla hiç Ezidi kalmamıştır.

1.2.4. Oğuz (Şimse/Şimiz) köyü

İlçe merkezine uzaklığı 19, Batman'a 30 km.dir. Köyün nüfusu 1940 tarihinde 335 (Zengin, 2005), 1965 sayımına göre 2951⁵, 1973 Siirt il yıllığına göre de 868 kişidir. 2000 yılında bu köyde Ezidi nüfusu 13 kişiden ibarettir (Taşgın, 2005). 2012 yılında ise köyde 4 Ezidi aile ve Müslümanlar yaşamaktadır.

Oğuz köyüne bağlı mezralar şunlardır: Akdoğan (Kibidir/Kıbildor), Kışlacık (Zevikehaco/Zevikahaço), Onbaşı (Şehzık/Şaşım/Şahsime), Yavuz (Patro/Betro). Bir zamanlar Ezidilerin yoğun olarak yaşadıkları Onbaşı mezrası eskiden beri Ezidi yerleşimidir. 2008 yılında

³ 1967 Siirt İl Yıllığı, s. 106

⁴ 1967 Siirt İl Yıllığı, s. 106

⁵ 1965 Siirt İl Yıllığı, s. 124

mezrada Ezidiler yaşamaktadır ancak sayıları bilinmemektedir (Aksoy, 2009:50). 2012 yılı itibarıyla burada Ezidi nüfusu bulunmamaktadır.

1.2.5. Kurukavak (Hamduna/Hamdunan) Köyü

İlçe merkezine uzaklığı 47, Batman'a ise 19 km.dir. 1940 tarihinde bu köyde 231, 1973 Siirt il yillığına göre 508 kişinin yaşadığı anlaşılmaktadır (Zengin, 2005). 2000 yılında bu köydeki Ezidi nüfusu 10'dur (Taşgın, 2000:9). Köyde yaşamakta olan Ezidi Ali Boran'la yapılan görüşme, köyün 1995 ten sonra boşaltılmış olduğu iddiasını güçlendirmektedir. Köy ilk önceleri 100 haneli iken 2008 yılında yaklaşık olarak 30 haneye düşmüştür. 2009 yılına gelindiğinde köyde 3 Ezidi aile yaşamaktadır (Aksoy, 2009:52). Köyün Ortaalan (Vazde/Vahsit) isimli bir bağısı/mezrası bulunmaktadır. 2012 yılı itibarıyla Kurukavak köyünde 4 aile yaşamaktadır. Bunlardan 3 aile Ezidi ve bir aile de Müslümandır.

1.2.6. Kuşçukuru (Kelhok) Köyü:

Batman'a 23, Beşiri'ye 5 km. uzaklıktadır. Bir Ezidi yerleşimi olup, gerçekleşen göçler sonucu köyde hiç Ezidi kalmamıştır. Batman'ın Beşiri ilçesine bağlı köylerden uzun yıllar önce bazı olumsuz koşullar yüzünden Avrupa'ya göç eden Ezidilerin Türkiye'ye dönmek istediklerine dair Batman yerel medyasında haberler yer almaktadır. Almanya'nın Hollanda sınırındaki Emeric kentinde yaşayan Beşiri Kuşçukuru kökenli bir grup Ezidi 1992 yılında 100 hane olan Kuşçukuru (Kelhok) köyünü emanet olarak teslim ettikleri çevre köylülerinden haklı olarak talep ettiklerini bir basın toplantısıyla dile getirmişlerdir. Bu köyün eski sakinlerinden olan Ezidi Hikmet Erkiş, 70'li yıllarda on binin üzerinde Ezidi'nin yaşadığını günümüzde bu sayının 500'ün altına düştüğünü belirtmekte ve Türkiye'nin Avrupa Birliği yolunda yaptığı reformların Batman kökenli Ezidileri umutlandırdığını, son dönemlerde Batman'a atanan valilerin Ezidilerin geri dönüşü konusundaki mesajlarının kendilerini harekete geçirdiğini söylemektedir. Avrupa'da yaşayan Süryanilerin Mardin'in Midyat ilçesinde köye dönüş projesi kapsamında dönüş yapmalarının kendilerini böyle bir karara götürdüğünü belirten bir başka Ezidi Nedim Erkiş de Avrupa'da yaşayan Ezidilerin topraklarına geri dönmek istediklerini söylemektedir. Ayrıca Ekim ayında Diyarbakır'da yapılan Ezidi Konferansına her coğrafyadan Ezidilerin katılımının dönüş için kendilerini umutlandırdığını ve Kuşçukuru sakinleri olarak son gelişmelerle birlikte Türkiye'ye dönüş kararı aldıklarını ve Avrupa'daki birikimlerini de topraklarında değerlendirmek istediklerini ifade etmektedir. 1992 yılında köyü teslim ettikleri kimselerden bir adım atılmasını beklediklerini ancak karşılık beklemezsizin evleriyle birlikte teslim ettikleri köylerinin kendilerine geri verilmeyeceğini öğrenmelerinin şok etkisi yaptığını ve on bin dönümlük köyün yarısının tapularının kendi adlarına kayıtlı olduğunu söyleyen Erkiş, Kuşçukuru köyündeki ev ve arsalarına yerleşebilmek için hukuki süreç başlattıklarını ifade etmektedir. Aynı köyden Salih Baran da karşılık beklemeden ve icar parası bile talep etmeden topraklarını verdikleri üç ailenin arazileri üzerindeki tasarruftan vazgeçmelerini beklediklerini, engel çıkması halinde ilgili makamlara suç duyurusunda bulunacaklarını söylemektedir (Batman Çağdaş Gazetesi, 02.11.2012).

1.2.7. Ekinciler (İnap) Mezrası

Kuşçukuru Köyüne bağlıdır. 2012 yılı itibarıyla Ezidi kalmamıştır.

1.2.8. Uğrak (Taxari) Köyü

Batman'dan 16 km. uzaklıktadır. Eskiden köy olan Uğrak şimdi Beşiri merkeze dahil olup, Cumhuriyet Mahallesi adını almıştır. 2000 yılında 11 Ezidi bulunurken (Taşgın, 2000), burada günümüzde 4 Ezidi ailesi ikamet etmektedir.

1.2.9. Kumgeçit (Bazivan)Köyü

Batman'a 40 Beşiri'ye 27 km. uzaklıktadır. Kumgeçit köyünde 2000 yılında 15 Ezidi mevcutken (Taşgın, 2000), 2012 itibarıyla 5 Ezidi ailesi kalmıştır.

1.2.10. Deveboynu (Geyduk)Köyü

Batman'a 20, Beşiri'ye 13 km. uzaklıktadır. Geçmişte Ezidilerin yoğun olarak yaşadıkları Deveboynu köyünde 2000 yılında 103 kişi yaşamaktayken günümüzde köyün Müslüman nüfusu azalmış, Ezidi de kalmamıştır.

1.2.11. Yalnca (Sevdik) Köyü

2012 itibarıyla nüfus bulunmayan ancak köye kayıtlı tek bir Ezidi aile halen Kurukavak Köyünde ikamet etmektedir.

Sonuç

Ezidi tarihi birçok farklı yorum ve düşünce etrafında şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Ancak Ezidilikle ilgili çalışmaların, orijinal ve bilimsel bir kimliğe kavuşması gerekmektedir. Bunun için Ezidiler ve Ezidi tarihi, objektif tarihçilerin yeniden araştırma ve yorumlamalarına ihtiyaç duymaktadır.

Ezidilerin Avrupa ülkelerine göçleri, 1960'lı yıllardan itibaren ekonomik sorunlar sonucu gerçekleşirken, Batman'a bağlı Ezidi köylerinin 1990'lı yıllarda yoğunlaşan göç hareketi ise, güvenlik sorunları ve köylerin boşaltılması ile ilişkilidir. Günümüzde Uğurca, Uğrak, Üçkuyular, Oğuz, Kurukavak Köyleri ile Onbaşı mezrasında ve Beşiri merkez de ikamet eden birkaç Ezidi ailesi bulunmakta ve adı geçen köylerde yaşayan Ezidi nüfusunun önemli bir kısmını yaşlılar oluşturmaktadır. Avrupa'ya yapılan göçler neticesinde Ezidilerden boşalan köylere Müslüman köylüler yerleşmişlerdir. Halen köylerde yaşayan Ezidiler kültürlerini korumakta ve Avrupa'ya göç etmiş olan akrabalarıyla da sıkı ilişkiler içinde bulunmaktadır. Son yıllarda, bir zamanlar Batman ve çevresinde ikamet eden Ezidilerin köylerine geri dönüş çabası içinde oldukları görülmektedir.

Yaptığımız görüşmeler göstermiştir ki, Batman ve çevresinde yaşayan Ezidilerin en büyük sıkıntıları doğru anlaşılacak, inançlarının küçümsenmesi ve güven ortamının sağlanması noktasındaki kaygılardan kaynaklanmaktadır. Avrupa ülkeleri başta olmak üzere muhtemel bir geri dönüş olmaması halinde, Batman ve çevresindeki Ezidi nüfusu yakın bir gelecekte tamamen yok olma riskiyle karşı karşıya kalacaktır.

KAYNAKÇA

- AKSOY, Rojhat, (2009), Güneydoğu Anadolu Bölgesi Diyarbakır Mardin Urfa Batman Geleneksel Köy Evleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ARIF Arslan, Batman Çağdaş Gazetesi Yazı İşleri Müdürü (10.01.2013 tarihli görüşme).
- Batman Çağdaş Gazetesi, 02.11.2012 tarihli nüsha.
- DÜNDAR, Fuat (1999), Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar, Doz Yayınları, İstanbul.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, (1993), Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri, Selçuk Yayınları, Ankara.
- ÖZ, Yusuf, (2007), Mardin Yezidileri, İnanç, Sosyal Hayat Ve Coğrafi Dağılım, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Siirt İl Yıllığı, 1967.
- Siirt İl Yıllığı, 1973.

-
- TAŞĞIN, Ahmet, (2005), Türkiye Yezidiler Bibliyografyası, Yazılı Metinlerde Dini-Sosyal Bir Grubun Serüveni, Aziz Andaç Yayınları, Ankara.
- TAŞĞIN, Ahmet, (2000), “Anadolu’da Yok Olmaya Yüz Tutan Dini Topluluklardan: Yezidiler”, Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi, 23-28 Ekim 2000, Ürgüp-Nevşehir.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (2003), Etnik Sosyoloji, 4.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- YONAN, Gabriele (1999), Asur Soykırımı (Çev.: Erol Sever), Pencere Yayınları, İstanbul.
- ZENGİN, Burhan, (2005), Geçmişten Günümüze Batman, Kültür ve Sanat Derneği Yayınları, Batman.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

REFİK HALİT KARAY ÜZERİNE BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ*

Yenal ÜNAL**

ÖZET

Refik Halit Karay Türk tarihinin ve edebiyatının önde gelen yazarlarından biridir. 20. yüzyıl Türkiye tarihi ve edebiyatı için büyük bir önem arz etmektedir. Oldukça üretken bir yazar olan Refik Halit Karay, bugün araştırmacıların yeni yorumlara ulaşabilmeleri için başvurmaları gereken mühim bir bilgi kaynağıdır. İncelememiz araştırmacıların bu önemli şahsiyet hakkında temel kaynaklara rahatlıkla ulaşabilmeleri amacıyla oluşturulmuştur. Bu bibliyografya çalışmasının büyük bir bölümü resmi yayınlar, arşiv kaynakları, gazeteler, dergiler, kitaplar, makaleler, sempozyum, bildiri, lisans, yüksek lisans ve doktora tezleri ve yazarın çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanan makale ve fıkralardan oluşmaktadır. İncelemede Karay'la ilgili en güncel bilgiler kullanılmıştır. Her geçen gün kıymeti daha çok anlaşılan ve muhalif karakteriyle öne çıkan Refik Halit Karay, hayatında iki defa sürgüne gönderilmiştir. Gönderilme nedeni siyasi mizah içerikli yazıları ve mütareke dönemindeki politik faaliyetleridir. Bu açıdan bakıldığında 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki olayların tam anlamıyla anlaşılabilmesi için üzerinde durulması gereken bir şahsiyettir. Bibliyografya incelememizi oluşturan önemli bölümlerden biri de yazarın makalelerinin bir araya getirildiği bölümdür. Bu kısmın yeni bilgiler ihtiva etmesi hasebiyle araştırmacıların ilgisini daha çok çekeceğini düşünmekteyiz. Bu çalışma Refik Halit Karay üzerine hazırlanmış kapsamlı bir bibliyografik araştırmadır. Oldukça büyük bir kalkınma içerisinde bulunduğunu düşündüğümüz Türkiye'de, sosyal bilimler de hızlı bir gelişim süreci içersindedir. Özellikle disiplinler arasındaki katı sınırlar ortadan kaybolmakta ve disiplinler arası bilgi alış veriş her geçen daha çok artmaktadır. Birer önemli bilgi membası olarak edebî eserlerin tarihçiler için önemi giderek daha çok anlaşılmaktadır. İster kurgu ister reel esaslar üzerinde vücut bulsun her edebî eser ortaya çıktığı dönemle ilgili birçok önemli bilgiyi ihtiva eder. Bir tarihçinin kendi disiplinine sadık kalması şartıyla edebiyat eserlerinden de istifade etmesi büyük bir kazanımdır. Öyle ki bu sayede tarihçi yeni bilgilere ulaşacağı gibi klasik tarih kaynaklarıyla çözemediği bazı sorunlara farklı açılardan yaklaşarak çok önemli yorumlara ulaşılabilir. İncelememiz, bu genel felsefe çerçevesinde ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Refik Halit Karay, Bibliyografya, Meşrutiyet Dönemi, Cumhuriyet Dönemi, Türkiye.

* Bu makale çalışması oluşturulurken "Refik Halit Karay'ın Eserlerine Yansıyan Düşünce Dünyası" adlı doktora tez çalışmasından da yararlanılmıştır.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: yenalunal@yahoo.com

A BIBLIOGRAPHIC STUDY ABOUT REFİK HALİT KARAY

ABSTRACT

Refik Halit Karay is one of the leading authors of Turkish history and literature. He is an important figure of 20th century Turkish history and literature. As being a productive author Refik Halit Karay is an important information source that researchers must be applied to reach new comments. Our study is generated for researcher's easily reaching to basic sources about this leading figure. A great part of this study consists of official publications, archives sources, newspapers, periodicals, books, articles, symposiums papers, undergraduate dissertations, postgraduate thesis, PhD dissertations and author's articles that were published different newspapers and periodicals. The most uptodated information is used in this study. As known his dissident character and is being understood value of Refik Halit Karay was exiled two times in his life. Causes of his exile were political activities during the period of armistice and his writings on political satire. In this respect, to understand of the events in the first quarter of the 20th century, Refik Halit Karay must be researched. One of the most important parts of our study is the section where author's articles are gathered. We think that this section attract more attention of researchers because of the containing new information. This study is a comprehensive bibliographic research prepared on Refik Halit Karay.

Key Words: Refik Halit Karay, Bibliography, Constitutional Era, Republican Era, Turkey.

Yakın dönem Türk tarihi ve edebiyatında oldukça önemli ve ilginç bir yere sahip olan Refik Halit Karay, 1908-1965 yılları arasında yapmış olduğu edebî, siyasi ve matbuat faaliyetleri ile bugünün araştırmacısına kaynaklık edebilecek çok sayıda eser bırakmış bir şahsiyettir. Yapmış olduğu siyasi ve matbuat faaliyetleri yüzünden hayatında iki defa sürgün yaşamış olan yazarın yapıtlarının Türkiye Cumhuriyeti tarihi alanında araştırmalarını sürdürmekte olan tarihçiler için de büyük bir önemi bulunmaktadır. Çünkü sadece Refik Halit Karay değil; Tanzimat edebiyatından sonra ortaya çıkan Türk edebiyatçılarının çoğu tarihî konularla da yakından ilgilenmişler hatta kendi öz şahsiyetlerinin yanında bir de tarihî şahsiyet hâline gelmişlerdir. Bir Namık Kemal'in, bir Ahmet Vefik Paşa'nın, bir Ahmet Mithat Efendi'nin bugünün tarihçileri tarafından görmezden gelinmesi hemen hemen imkânsızdır.

Düşünsel bünyenin, edebiyat, tarih, ekonomi, kültür ve hatta gündelik yaşamla iç içe girdiği 1913 ve 1922 yılları arasında birçok edebî şahıs tarafından dönemin en kudretli muharrirlerinden biri olarak kabul edilen Refik Halit Karay'ın, Jön Türk düşüncesinin, Türk milliyetçiliğine, imparatorluğun devlete, ümmetin ulusa, sınırların üç kıtadan Anadolu'ya, Meşrutî yönetimin Cumhuriyete, siyasal gücün İstanbul'dan Ankara'ya geçtiği, köklerini 19. yüzyıldan alan Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık düşüncelerinin etkisi altında ve Ziya Gökalp'in "*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*" düsturunun Türk düşünce, tarih, edebiyat ve siyasal yaşamına yön verdiği bir devrede yazdığı fıkralarıyla bu dönüşümü en iyi sorgulayan ve eleştiren edebî simalardan biri olarak kabul edilmektedir.

Bu nedenle Karay'ın yazdığı eserlerin ve fıkralarının Türkiye Cumhuriyeti tarihi araştırmacılarınca önemsenmesi gerektiği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan İstanbul

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Türkçesi'ni ustaca kullanarak, sade, yalın ve halkın konuştuğu dili hikâyelerinde ustaca kullanan yazar; 1912 yılında dilde sadeleşme parolasıyla ortaya çıkan Genç Kalemler hareketinden birkaç yıl önce zaten sade ve öz Türkçeyi okuyucuya müjdelemiştir. Aynı hikâyelerde kullanılan güzel Türkçenin yanında hemen hemen ilk defa Anadolu insanının edebiyata girmesi bir diğer ifadeyle Türk köylüsünün Türk edebiyatında yer almaya başlamasını ilk defa o başarmıştır.

Bunların da ötesinde 19. yüzyıldan 20. yüzyıla miras kalan Genç Osmanlı ve Genç Türk düşünce ve fikirlerinin 20. yüzyılda eyleme dönüştüğünde, ulaşmak istediği amacın tam tersi bir yönde bir etki yaratıp yüzyılların mirası büyük bir imparatorluğun yok olmasına nasıl neden olduğunu anlatan; bununla da kalmayıp 1908'den 1960'lara kadar olan dönemin siyasal, toplumsal ve kültürel yapısı ile bu dönemde Türkiye'de yaşanan köklü ve hızlı değişimin, başkalaşan kültür dünyasının yansıtıldığı en önemli kronik, mizah-hiciv, roman ve gazete fıkralarını kaleme alan yazarlardan biri yine odur. Bu açıdan bakıldığında Refik Halit Karay'ın Türkiye'nin yakın dönem tarihi ve düşünce dünyasında büyük bir yeri olması gerekir.

Bu denli önemli olduğunu belirttiğimiz Refik Halit Karay üzerine yapmış olduğumuz bu bibliyografya denemesi çeşitli ana başlıklardan oluşmaktadır. Bu ana başlıkları şu şekilde sıralayabiliriz: Resmî Yayınlar ve Arşiv Kaynakları, Gazete ve Dergiler, Ansiklopediler, Kitap, Makaleler ve Tezler, Dergi ve Gazetelerde Yayımlanan Makale ve Fıkraları.

Çalışmamızın büyük bir bölümünü yazarın çeşitli dergi ve gazetelerde kaleme aldığı makale ve fıkraları oluşturmaktadır. Oldukça üretken bir yazar olan Refik Halit Karay'ın tespitlerimiz ölçüsünde 1200'e yakın fıkrası bulunmaktadır. Çeşitli kütüphanelerde 3 yıla yakın bir zamanda yaptığımız araştırmalar sonucunda yazarın tespit edebildiğimiz bu 1200 yazısının yanı sıra başka fıkralarının da olabileceği kanaati oluşmaktadır.

Çünkü hiçbir kütüphanede gazete ve dergilerin tam sayılarının bulunması mümkün olamamaktadır. Bununla birlikte yapmış olduğumuz bu çalışmayla yazarın makale ve fıkralarının oldukça büyük bir bölümünün gün yüzüne çıkarıldığını da söylesek yanlış bir eylemde bulunmuş olmayız.

Bibliyografya denememizin diğer başlıkları da gerek doğrudan gerek dolaylı yoldan olmak üzere Refik Halit Karayla ilgili kitap, makale, tez, röportaj, söyleşi, konuşma, vefat haberi, resmî yayın gibi çeşitli ana kaynaklardan oluşmuştur. Hiç kuşku yok ki incelememizi oluştururken 2012 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalında yapmış olduğumuz “*Refik Halit Karay'ın Eserlerine Yansıyan Düşünce Dünyası*” adlı doktora tez çalışmamızdan azami ölçüde istifade ettik. Ne var ki makale çalışmamızda yeni ve güncel araştırmalara da yer verdik. Bu açıdan bakıldığında çalışmamızın güncel bir bibliyografa olduğunu ifade etmeliyiz.

Edebî kimliğinin yanında bir de gazeteci kimliği bulunan Refik Hali Karay'ın yazın hayatına girişi şu şekilde gerçekleşmiştir. İlk olarak ailecek tanıdıkları *Servet-i Fünûn* dergisi sahibi Ahmet İhsan Bey'e müracaat ederek kendi imzasıyla makalelerini neşretmek istediğini bildirmiştir.

Böylece Ağustos 1908 sonlarında, gazeteciliğe mütercim ve muhabir olarak günlük yayımlanan *Servet-i Fünûn*'da başlayan yazar *Servet-i Fünûn*'a para almadan girmiş burada gazeteciliği öğrenmiştir. Bu dergide mütercimlik, musahhihlik, muhabirlik ve hatta biraz da mürettiblik gibi muhtelif vazifeleri şevk ve hevesle ifa etmiştir. *Servet-i Fünûn* dışında diğer akşam gazetelerinde de ilk satırları yayımlanmaya başlamıştır.

Yazın hayatına bu şekilde başlayan yazar 2 hikâye, 20 roman, 6 mizah-hiciv, 6 kronik, 2 hatırat, 2 tiyatro eseri kaleme almıştır. Gazetecilik mesleğiyle girdiği edebiyat âlemine kazandırdığı 38 eserin yanında bu mesleğine vefatına kadar devam etmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Verdiği ürünler bağlamında oldukça verimli bir yaşam süren Karay'ın, Meşrutiyet devrinden 1960'lara kadar olan dönemde çeşitli gazete ve dergilerde 1200'i aşkın fıkra ve makalesi yayımlanmıştır. Bu yazılar kimi yerlerde bir araya gelerek mizah-hiciv, kronik, hatırat gibi türlerde verdiği eserleri oluşturduğu gibi kitap şeklinde yayımlanan yine birçok eserinin temelini oluşturmuştur.

Fıkra ve makalelerinde siyaset, politik figürler, değişen toplumsal yapı, İstanbul, Halep, Beyrut, Anadolu, Türk insanı, Türk tarihî, dil, edebiyat, sanat, kadın, mevsimler, örf âdet, gelenek görenek gibi birbirlerinden farklı onlarca konuyu işlemiştir.

Yazar, bu alanda tespit edebildiğimiz kadarıyla 1160'dan fazla makale ve fıkra vücuda getirmiştir. Yazılarını kaleme aldığı başlıca gazete ve dergiler şunlardır: *Resimli Kitap*, *Servet-i Fünûn*, *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, *Son Havadis*, *Kalem Dergisi*, *Cem Dergisi*, *Musavver Muhit*, *Yeni Mecmua*, *Zaman Gazetesi*, *Sabah Gazetesi*, *Âlemdar Gazetesi*, *Peyam-ı Sabah Gazetesi*, *Olay*, *Aile*, *Çiçek*, *Divan*, *Panorama*, *Her Kalem*, *Herşey*, *Mizah*, *Aydede*, *Modern Türkiye*, *Tan Gazetesi*, *Yenigün Mecmuası*, *Akşam Gazetesi*, *Hafta*, *Kalem Cep Gazetesi*, *Resimli Yirminci Asır*, *Yeni Tanin*, *Aydabir*, *Yeni İnci*, *Vakit*, *Tasvir-i Efkâr*, *İştirak*, *İstanbul Postası*, *Şiir ve Tefekkür*, *Rûbab*, *Şehrah*, *Sada-yı Millet*, *Doğru Yol*, *Vahdet*.

Refik Halit Karay, üzerine yaptığımız ve oldukça önemli olduğunu düşündüğümüz bu bibliyografya çalışmasının edebiyat ve tarih alanında yeni bilgiler üretecek bilim adamlarına kılavuzluk edecek bir inceleme olacağı kanaatindeyiz. Titizlikle oluşturduğumuz ve tespit edebildiğimiz en yeni bilgilerle güncelleştirdiğimiz bu incelemenin alanında önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Resmî Yayınlar ve Arşiv Kaynakları:

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kararlar Kataloğu (BKKK).
- Düstur, Tertib-i Sani, c. 2, 1335/1919, Kararname No: 115.
- Düstur, Tertib-i Salis, c. 19, 1956, s. 779.
- Düstur, Tertib-i Salis, c. 3, 8 Mart 1938-28 Şubat 1939.
- Nevsal-i Millî, Dersaadet, 1330/1914.
- Resmî Ceride, Nu 608, 15 Haziran 1927.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, TBMM Matbaası, c. 4, s. 435.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası, Af Kanunu, Devre V, İçtima III, c. 18, 1938, s. 1151-1152. (Resmî Gazete ilanı: 16 Temmuz 1938; Sayı 3961-Kabul Tarihi: 29.06.1938).

Taranan Gazete ve Dergiler:

- Akşam
- Âlemdar
- Aydıbir
- Aydede
- Cem

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- Cumhuriyet
- Dünya
- Ekspres
- Haber
- Hafta
- Hayat
- Hergün
- Her şey
- Hürriyet
- Interpres
- İştirak
- K (Dergisi)
- Kalem
- Kalem Cep Gazetesi
- Meydan
- Milliyet
- Modern Türkiye
- Musavver Muhit
- Peyam-ı Sabah
- Radikal
- Resimli İstanbul
- Resimli Yirminci Asır
- Sabah
- Servet-i Fünûn
- Son Saat
- Tan
- Takvim-i Vekayi
- Tasvir-i Efkâr
- Tercüman-ı Hakikat
- Tercüman
- Türk Dili
- Türk Yurdu
- Ulus
- Vakit

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- Varlık
- Yeni İnci
- Yeni Mecmua
- Yeni Gazete
- Yenigün
- Yeni İstanbul
- Yeni Tanin
- Yirminci Asır
- Zaman
- Zübük

Ansiklopediler:

- Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık, c. 18, 1994.
- Başlangıcından Günümüze Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi, c. 12, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1992.
- Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi, Ötüken-Söğüt, c. 12, İstanbul, 1992.
- İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, c. 4, Tercüman Gazetesi Kültür Yayını, 1985.
- Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yayınları, c. 3-4-5, İstanbul, 1981-1982-1998.
- Türk Ansiklopedisi, Millî Eğitim Bakanlığı, c. 21, Ankara, 1974.
- Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, Cem Yayınevi, c. 1. (haz. Atilla Özkırımlı)
- Türk Meşhurları Ansiklopedisi, Yedigün Neşriyatı, İstanbul, 1960.
- Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, c. 1,
- Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi, 2. bs, Ankara, 2002.
- Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, c. 5, 1985.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler:

- Ağzıkara, Gülşen, “*Refik Halit Karay’ın Kadınlar Tekkesi Romanında Dinî-Tasavvufi Muhteva*”, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Akçura, Yusuf, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri 1928 Yazıları*, 2. bs. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- Akı, Niyazi, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, İstanbul, 1960.
- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul, Cem Yayınevi.
- Aktaş, Şerif, *Refik Halit Karay*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- _____, “Millî Edebiyat Dönemi (1911-1923)”, *Türk Edebiyatı Tarihi III*, İstanbul, 2006.
- _____, *Refik Halid'in Hikâye ve Romanları Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1973.
- Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, c. 1, 3. bs. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Alangu, Tahir, *Ömer Seyfettin Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul, 1968.
- Altan, Çetin, “Şeftali Bahçeleri”, *Milliyet*, 04.06.2009.
- _____, “Refik Halit”, *Akşam*, İstanbul, 21 Temmuz 1965.
- _____, “Çekmek, Çektirmek, Çekişmek Üstüne...” *Milliyet*, 23.08.2007.
- Altınkaynak, Hikmet, “Refik Halit Karay”, *100 Temel Eser*, İstanbul, 2004.
- Arslantaş, Bayram, *Refik Halit ve Millî Mücadele*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2003.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003.
- _____, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, IV. Cilt, Ankara 1991.
- Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, İstanbul, 1980.
- Ayaşlı, Hacı Münevver, “Refik Halit Beye Dair”, *Yeni İstanbul*, 30.07.1967.
- Ayda, Adile, *Böyle İdiler Yaşarken*, Ankara, 1984.
- Aytaç, Gürsel, *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*, Ankara, Gündoğan Basın Yayın Dağıtım, 1990.
- Bakırcıoğlu, N. Ziya, *Başlangıcından Günümüze Türk Romanı*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1983.
- Balkan, Ayşe, “Refik Halit Karay'ın Eserlerinde Sosyal Tenkit”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. cilt, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1984.
- Barkın, Oğuz Ahmet, “Karlı Dağdaki Ateş Söndü”, *Meydan*, İstanbul, 27 Temmuz 1965.
- Bartu, Agâh, *Demokrat Parti ve Yüzellilikler*, Doğanlar Basımevi, İzmir, 1947.
- Baydar, Mustafa, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Yayınları, İstanbul, 1960.
- _____, “Sanatçılarla Konuşmalar Refik Halit Anlatıyor”, *Varlık*, 15.01.1959.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Siyasi ve Edebi Portreler*, 2. bs. İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1976.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da 1919-1921*, 2. bs. Kent Yayınları, Ankara, 1981.
- Bilsel, M. Cemil, *Lozan*, Sosyal Yayınları, c. 2, İstanbul, 1998.
- Bingöl, Sedat, *150'likler Meselesi (Bir İhanetin Anatomisi)*, İstanbul, Bengi Yayınları, 2010.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- Birinci, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990.
- _____, “Refik Halit’in Hayat Hikâyesi ve Hatıraları”, *Müteferrika*, Kış 2007, Sayı 32, s. 43-77.
- _____, *Refik Halit Karay-Ankara*, haz. Ali Birinci, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2009.
- Bölükbaşı, Rıza Tefvîk, *Biraz da Ben Konuşayım*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.
- Bulut, Ayşe, “*Refik Halit Karay’ın Hikâyelerinde Söz Dizimi*”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1999.
- Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman (1910-1923)*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1966.
- Çelen, Meral, “Refik Halit Karay’la Bir Konuşma”, *Zübük*, İstanbul, 16 Nisan 1962.
- Dinç, Mihrican, “*Refik Halid Karay’ın Eserlerinde Türk Toplumunu*”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2002.
- Düysebayeva, Dinara, “*Maupassant Tarzı Hikâye ve Refik Halid Karay, Muhtar Avezov, Sabahattin Ali’nin Hikâyeciliği*”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000.
- Ebcioglu, Hikmet Münür, *Kendi Yazılarıyla Refik Halit*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1943.
- Ekiz, Osman Nuri, *Refik Halit Karay (Hayatı ve Eserleri)*, İstanbul, Gökşin Yayınları, 1984.
- Engin, H. Hüseyin, *Refik Halid Karay*, İstanbul, Engin Yayıncılık, 1997.
- Ercilasun, Bilge, *II. Meşrutiyet Devrinde Tenkit (I Türkçü Tenkit)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1995.
- Ertan, Umut Başar, “*Refik Halit Karay’ın Romanlarında Kadın ve Kadın Eğitimi*”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2010.
- Evrimer, Rifat Necdet, *Mehmet Behcet ve Tahsin Nahit*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1961.
- Felek, Burhan, “Refik Halit Bey”, *Cumhuriyet*, 23 Temmuz, İstanbul, 1965.
- Güneş, Zeliha, “*Millî Edebiyat Romanlarında Aydın Tipi*”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997.
- Hanoğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasi Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, c.1, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Hızlan, Doğan, *En Güzel Türk Hikâyeleri*, İstanbul, Altın Kitaplar, 1972.
- Ilgar, İhsan, *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.
- İleri, Selim, *Seni Çok Özledim*, İstanbul, Özgür Yayın-dağıtım, 1986.
- İyioğlu, Gülüzar, “*Refik Halit Karay’ın Hikâyelerinde Değişim*”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.
- Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı III*, 11. bs. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.
- _____, “Kirpi’nin Ölümü”, *Tercüman*, İstanbul, 23 Temmuz 1965.
- Kandemir, Feridun, *Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler*, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, 1964.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- Kaplan, Mehmet, *Hikâye Tahlilleri*, İstanbul Dergâh Yayınları, 1987.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Edebiyatımızda Şair ve Yazarlar*, 8. bs. İnkılap ve Aka Yayınevleri, İstanbul, 1984.
- _____, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, 3. bs. İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1983.
- _____, *Özetli Örnekli Türk Romanları*, 2. bs. İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1989.
- _____, *Resimli Motifli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1980.
- Karabulut, Demet, “*Sürgünlük Edebiyatı Bağlamında Refik Halid Karay’ın Yapıtları*”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.
- Karaca, Alaattin, “Refik Halit Hâlâ Aramızda”, *Kitap Zamanı*, 2 Kasım 2009.
- Karaca, Emin, *150’likler*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2004.
- Karadeniz, Kemal, “Refik Halit’in Ardından”, *Ekspres*, İstanbul, 2 Eylül 1965.
- Karaer, Nihat, *Tam Bir Muhalif Refik Halit Karay*, İstanbul, Temel Yayınları, 1998.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, haz. Atilla Özkırımlı, 2. bs. İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- Karataş, Turhan, “Memleket Hikâyeleri”, *Refik Halit Karay 120 Yaşında Bilgi Şöleni*, Ankara, 10.05.2008.
- Karayavuz, Selahattin, “Refik Halit”, *Son Saat*, İstanbul, 4 Ağustos 1965.
- Karay, Refik Halit, *2000 Yılın Sevgilisi*, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1972.
- _____, *Ago Paşa’nın Hatıratı*, 2. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1939.
- _____, *Anahtar*, 2. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1994.
- _____, *Ay Peşinde*, 2. baskı, İstanbul, Semih Lütüf Yayınevi 1939.
- _____, *Ayın Ondördü*, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1980.
- _____, *Bir Avuç Saçma*, 3. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1994.
- _____, *Bir İçim Su*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2005.
- _____, *Bir Ömür Boyunca*, 2. baskı, İstanbul, İletişim Yayınevi, 1996.
- _____, *Bu Bizim Hayatımız*, 2. baskı, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1964.
- _____, *Bugünün Saraylısı*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2002.
- _____, *Çete*, 3. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi.
- _____, *Deli*, 4. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi.
- _____, *Dişi Örümcek*, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1974.
- _____, *Dört Yapraklı Gonca*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2005.
- _____, *Ekmek Elden Su Gölden*, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1985.
- _____, *Guguklu Saat*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2005.
- _____, *Gurbet Hikâyeleri ve Yeraltında Dünya Var*, 15. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- _____, *İki Cisimli Kadın*, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1972.
- _____, *İlk Adım*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1999.
- _____, *İstanbul'un Bir Yüzü*, 5. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2005.
- _____, *Kadınlar Tekkesi*, 2. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1999.
- _____, *Karlı Dağdaki Ateş*, İstanbul, Arif Bolat Yayınevi.
- _____, *Kirpi'nin Dedikleri*, 3. baskı, İstanbul, Semih Lütfi Yayınevi, 1940.
- _____, *Makiyajlı Kadın*, İstanbul, Semih Lütfi Yayınevi, 1943.
- _____, *Memleket Hikâyeleri*, 21. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi.
- _____, *Minelbab İlelmihrab* (Mütareke Devri Anıları), 2. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1992.
- _____, *Nilgün*, 4. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1986.
- _____, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, 2. baskı, İstanbul, Semih Lütfi Yayınevi, 1940.
- _____, *Sonuncu Kadeh*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1991.
- _____, *Sürgün*, 7. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1998.
- _____, *Tanıdıklarım*, 2. baskı, İstanbul, Semih Lütfi Yayınevi, 1940.
- _____, *Tanrıya Şikâyet*, İstanbul, Semih Lütfi Yayınevi, 1944.
- _____, *Üç Nesil Üç Hayat*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2002.
- _____, *Yer Altında Dünya Var*, 5. bs. İstanbul, İnkılap Yayınevi.
- _____, *Yerini Seven Fidan*, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1977.
- _____, *Yezidin Kızı*, 2. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1992.
- _____, *Yüzen Bahçe*, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1981.
- Kayalı, Kurtuluş, *Keşke Herkes Papağan Olsa*, Ankara, Ay Yıldız Yayınları, 1994.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1973.
- _____, *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*, Edebiyat Yayınevi, Ankara.
- _____, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, c. IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. bs. İstanbul, 1970.
- Koloğlu, Orhan, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- Korkmaz, Ramazan, "Yenileşmenin Tarihi, Sosyo-Kültürel ve Estetik Temelleri", *Türk Edebiyatı Tarihi III*, İstanbul, 2006.
- _____, "Servet-i Fünûn Topluluğu (1876-1901)", *Türk Edebiyatı Tarihi III*, İstanbul, 2006.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- Köksen, Hatice Şebnem, “*Refik Halit Karay’ın ‘Sus Payı’ İsimli Hikâyesinin Cümle Bilgisi Yönünden İncelenmesi*”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2011.
- Köprülü, M. Fuat, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. bs, Ankara, 1999.
- _____, *Bugünkü Edebiyat*, İstanbul, İkbâl Kütüphanesi, 1924.
- _____, “Türk Edebiyatı Tarihinde Usul”, *Edebiyat Araştırmaları I*, Akçağ Yayınları, 4. bs. Ankara, 2004.
- Köprülü, Orhan, *Türk Klasikleri Yunus Emre’den Âşık Veysel’e*, Dösar Yayınları, İstanbul, 1984.
- Kudret, Cevdet, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman (Meşrutiyetten Cumhuriyete Kadar 1910-1923)*, Varlık Yayınevi, İstanbul.
- Kurdakul, Şükran, *Çağdaş Türk Edebiyatı II*, 4. bs. Bilgi Yayınları, Ankara, 1994.
- Kutay, Cemal, *Yüzellilikler Faciası*, c. 1, İstanbul, 1955.
- Kutlu, Şemsettin, *Başlangıçtan Günümüze Türk Romanları*, 2. bs. İstanbul, Toker Yayınları, 1976.
- Levent, Agâh Sırrı, “Ölümünün İlk Yılında Refik Halit Karay”, *Ulus*, Ankara, 19 Temmuz 1966.
- _____, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3. bs. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972, s. 352.
- Mazıcı, Nurşen, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, İstanbul, Dilmen Yayınevi, 1984.
- Moussa Gamal, “*Refik Halit Karay’ın ‘Memleket Hikâyeleri’ ve ‘Gurbet Hikâyeleri’ Adlı Eserlerindeki Cümle Tipleri Üzerine Bir İnceleme*”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.
- Nur, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, Altındağ Yayınevi, c. 3, İstanbul, 1968.
- Necatigil, Behcet, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Varlık Yayınları, 12. bs. İstanbul, 1985.
- _____, *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, Varlık Yayınları, 9. bs. İstanbul, 2005.
- Oğuzcan, Ümit Yaşar, “Sevilen Sanatçılarla Konuşmalar: Refik Halit Karay”, *Yelpaze*, İstanbul, 23 Ocak 1963.
- Okay, M. Orhan, “Refik Halid Karay”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24, İstanbul, 2001.
- _____, “Tanzimatçılar: Yenileşmenin Öncüleri (1860-1896)”, *Türk Edebiyatı Tarihi III*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Oktay, Ahmet, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı (1923-1950)*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993.
- Oral, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi (1728-1922)*, c. 1, İstanbul, Yeni Adım Matbaası.
- Ozansoy, Halit Fahri, *Edebiyatçılar Geçiyor*, İstanbul, Kanaat Kitabevi.
- _____, “Refik Halit Karay’ın Ardından”, *Tercüman*, İstanbul, 27 Temmuz 1965.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- Öner toy, Olcay, *Türk Roman ve Öyküsü*, Ankara, Tisa Matbaası, 1984.
- Öz al p, N. Ahmet, *Okları Kırılmış Kirpi Refik Halit*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2011.
- Özer dim, Sami N. “Şeyhli, Ağalı Türkiye” *Varlık*, İstanbul, 9 Şubat 1967.
- Öz can, Alper, “Refik Halit Karay’ın Gurbet Hikayeleri’ndeki Kelime Gruplarının Tespiti ve Türkçe Öğretimi Bakımından Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2006.
- Öz can, Perihan, “Refik Halit Karay”, *K Dergisi*, İstanbul, Promat Yayınları, sayı 44, 3.08.2007.
- Öz ön, Mustafa Nihat, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı, 1945.
- Öz s ö y k e, Atila, “Refik Halid Karay’ın Memleket Hikayeleri’nde Kelime Grupları”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2001.
- Ö z t o p r a k, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- P a r m a k s ı z o ğ l u, Abbas, *Türk Gazetecilik ve Basın Tarihi*, İstanbul, Dünya Haberler Ajansı Neşriyatı, 1959.
- _____, “Refik Halit’in Ardından”, *Hergün*, İstanbul, 21 Temmuz 1965.
- “Refik Halit Karay 120 Yaşında Bilgi Şöleni”, Türkiye Yazarlar Birliği, Ankara, 10.05.2008.
- R y s b a y, Kanat, *Refik Halit Karay’ın Eserlerinde Mizah ve Hiciv*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- S e v i n ç, Necdet, *İstiklal Harbi’nde Etnik İhanet*, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları, 2011.
- S e v ü k, İsmail Habib, *Tanzimat’tan Beri Edebiyat Tarihi I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1942.
- S i y a v u ş g i l, Sabri, “Bir Refik Halit Var”, *Varlık*, İstanbul, 15 Ağustos 1965.
- _____, “Refik Halit’in Ölüm Yıldönümünde”, *Haber*, İstanbul, 18 Temmuz 1966.
- S o y s a l, İlhami, *150’likler*, Gür Yayınları, İstanbul, 1988.
- _____, “Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul İletişim Yayınları, 1983, s. 2010.
- S o y s a l, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu, c. 1, 2. bs. Ankara, 1989.
- Ş a p o l y o, Enver Behnan, *Türk Gazeteciliği Tarihi*, Ankara, Güven Matbaası, 1971.
- Ş e n g ü l, Mehmet Bakır, “Refik Halit Karay’ın Hikâyelerinde Sosyal Tenkit”, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2001.
- T a n e r, Haldun, “Ölümünün Onuncu Yıldönümünde Refik Halit Karay”, *Milliyet*, İstanbul, 10.08.1975.
- T a n e r, Refik-Asım Bezirci, *Seçme Romanlar*, Yeni Dünya Yayınları, 2. bs. İstanbul, 1980.
- T a n e r, Refik, Asım Bezirci, *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*, 2. bs. İstanbul, Bilgi İletişim Araçları, 1983.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942.
- _____, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, haz. Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları.
- _____, “Türk Edebiyatında Cereyanlar”, *Yeni Türkiye*, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1959.
- Taşan, Orhan, “Bu Şehrin İnsanları, Bu da Bizim Babîâli’nin En Yaşlısı: Refik Halit Karay”, *Tercüman*, İstanbul, 18 Kasım 1961.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 2. bs. Hürriyet Yayınları, c. 1, İstanbul, 1988.
- _____, *Türkiye’de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922*, Hürriyet Yayınları, c. 2, İstanbul, 1986.
- _____, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960.
- _____, “Türkiye’nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön-Türk Hareketinin Fikri Esasları”, *Tahir Taner Armağanı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1956.
- Tuncer, Hüseyin, *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.
- _____, *Türk Yurdu Bibliyografyası (1911-2001)*, Ankara, Kültür Bakanlığı-Türk Ocakları Yayınları, 2002.
- *Türk Dili-Roman Özel Sayısı*, c. 13, 1964, s. 594.
- Tüzüner, Nurdan, *Türk ve Dünya Edebiyatında Şairler-Yazarlar*, 3. bs. Nurdan Yayınları, İstanbul, 1993.
- Ulunay, Refi Cevat, *Millî Mücadele Devri Makaleleri*, haz. Metin Ayışığı, 1994.
- _____, “En Büyük Kaybım”, *Milliyet*, İstanbul, 20 Temmuz 1965.
- _____, “Medeni Cesaret”, *Milliyet*, 25 Temmuz 1965.
- _____, *Sürgün Hatıraları*, haz. H. Hüsnü Kılıç, Arma Yayınları, İstanbul, 1999.
- Uysal, Sermet Sami, *Eşlerine Göre Edipler*, L&M Yayınları, İstanbul, 2004.
- Ünal, Yenal, *Ahmet Ferit Tek*, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları, 2009.
- _____, “Minelbab İlelmihrab” *Tarih Okulu XII*, İzmir, Ocak-Nisan 2012.
- _____, *Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013.
- _____, “Türk Fikir Hayatında Refik Halit Karay” *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XIII. İzmir, 2012.
- _____, “Refik Halit Karay ve Millî Mücadele” *History Studies*, Volume 5, Issue 1, Samsun, 2013.
- Ünaydın, Ruşen Eşref, *Diyorlar Ki*, haz. Şemsettin Kutlu, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1972.
- Vakkasoğlu, Vehbi, *Bazen Hazin Bazen Rezil Bu Vatanı Terk Edenler*, Divan Matbaası, 1977.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- Yalçın, M. Ali, “Refik Halit Karay da...”, *Haber*, İstanbul, 20 Temmuz 1965.
- Yardım, Mehmet Nuri, *Refik Halit Karay (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Eserlerinden Seçmeler)*, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 2002.
- Yazoğlu, Selma, “Ediplerimizle Konuşmalar: Refik Halit”, *20. Asır*, İstanbul, 10 Kasım 1955.
- *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtazer Türköne, Fahri Unan, İrfan Türkdogan, haz. Ömer Laçiner, 3. bs. İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Yerasimos, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 3. bs. İstanbul, E Yayınları, 1980.
- Yılmaz, Durali, *Romanımız ve İnsanımız*, İstanbul, Nakışlar Yayınevi, 1977.
- _____, *Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Yücebaş, Hilmi, “Refik Halit’ten Hatıralar”, *Yeni İstanbul*, İstanbul, 23.07.1967.

Dergi ve Gazetelerde Yayımlanan Makale ve Fıkraları¹

Resimli Kitap

<u>Makale Adı:</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Kurbağanın Aşkı	8	10 Mart 1324/1908.
▪ Gece Kandili	9	17 Mart 1324/1908.
▪ Uçurtmalar	10	5 Mayıs 1324/1908.
▪ Piyano Abajurları	11	-

Servet-i Fünûn

<u>Makale Adı:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Venedikliler’in Kandilleri	4 Şubat 1909/1325.
▪ Kuvvete Karşı	18 Şubat 1909/1325.
▪ Köpekler	19 Teşrinisani 1909/1325.
▪ Onlar, Erenköy	26 Teşrinisani 1909/1325.
▪ Tiyatro Tenkidi	4 Mart 1910/1326.
▪ Senede Bir	24 Haziran 1910/1326.
▪ Hakk-ı Sükut	22 Temmuz 1910/1326.

¹ 2013 yılın Mayıs ayında Yeditepe Yayınevin tarafından yayımlanan “**Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay**” adlı eserimizin 209. sayfasında 307 nolu dipnotta Refik Halid’in bütün gazete makale ve fıkralarının, kitabın ekler bölümünde verileceğinin bildirilmesine rağmen eserin basımında yaşanan teknik bir hatadan dolayı bu bölümün yayımı gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle okuyucularımızdan özür dilediğimizi bildirmek isteriz.

*Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*²

<u>Makale Adı:</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Kütüphaneler	10109	23 Mayıs 1909.
▪ Rütbeler	10112	26 Mayıs 1909.
▪ Libas ve Terbiye	10113	27 Mayıs 1909.
▪ Evkat-ı İştilgal	10115	29 Mayıs 1909.
▪ Şarklılar ve Bahçeler	10116	30 Mayıs 1909.
▪ Aile Riyaseti	10118	01 Haziran 1909.
▪ Para Biriktirmek, İyi Geçinmek	10120	03 Haziran 1909.
▪ Esirler	10122	05 Haziran 1909.
▪ Medeniyet Neye Çalışıyor	10127	10 Haziran 1909.
▪ Kadınlar, Çocuklar	10129	12 Haziran 1909.
▪ Musevilerin Anadolu'da İskânı	10130	13 Haziran 1909.
▪ Guano Ataları	10134	17 Haziran 1909.
▪ Kâğıt Üzerinde İşler	10135	18 Haziran 1909.
▪ Müfid Himmetler	10137	20 Haziran 1909.
▪ Telaş Edelim	10143	26 Haziran 1909.
▪ Kendimize Baksak	10146	29 Haziran 1909.
▪ Ekudupariye Ne Oldu	10150	04 Temmuz 1909.
▪ 10 Temmuz Birinci Sene	10152	07 Temmuz 1909.
▪ İcmal-i Dâhiliye	10153	08 Temmuz 1909.
▪ Muhterem Temmuz İçin	10165	20 Temmuz 1909.
▪ İzmit Körfezinde	10170	25 Temmuz 1909.
▪ Bursa Sergisi Münasebetiyle Müşahadat	10174	29 Temmuz 1909.
▪ Amel-i Millet ve Girit	10176	31 Temmuz 1909.
▪ Bursa Sergisi Münasebetiyle Dizaynlar	10177	01 Ağustos 1909.
▪ Ali Paşa Girit'te	10181	05 Ağustos 1909.
▪ Bursa İpek Fabrikalarında Hayat ve Sıhhat	10184	08 Ağustos 1909.

² Yazar bu gazetede yayımladığı yazıların büyük bölümünde Refik Halit imzasını kullanmıştır. *Tercüman-ı Hakikat*, Ahmet Mithat Efendi tarafından 1878'de yayımlanmaya başlanmıştır. Düşünce ve mücadele gazetesi olması yerine öğretici yanı ağır basan bir gazete olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar yayınına sürdürmüştür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

*Kalem Dergisi*³

<u>Makale Adı:</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Birinci Nüşanın Meşhur Simaları	89	05 Ağustos 1910/1326.
▪ Kafiye-yi Seyaheyin	92	26 Ağustos 1910/1326.
▪ Erzurum Yolunda	93	02 Eylül 1910/1326.
▪ Paris Yolunda	95	16 Eylül 1910/1326.
▪ Polislerin İmtihanı	98	07 Teşrinievvel 1910/1326.
▪ Kaleme Nasıl Çıracak Oldum	99	14 Teşrinievvel 1910/1326.
▪ Vapur Tren ve Tramvayda Herkes Ne Diyor	100	21 Teşrinievvel 1910/1326.
▪ Aile Sahneleri	113	13 Şubat 1911/1327.
▪ Gelecek İntihapta	114	17 Şubat 1911/1327.
▪ Tahtaboş Muşakası	115	18 Şubat 1911/1327.
▪ Zevcem Ev Kadını	118	10 Mart 1911/1327.

*Cem Dergisi*⁴

<u>Makale Adı:</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Arabacının Derdi	1	28 Teşrinisani 1910/1326.
▪ Haftalık Laf u Güzaf	2	04 Teşrinisani 1910/1326.
▪ Teşebbüs-ü Şahsi mi? Heyhat	3	11 Teşrinisani 1910/1326.
▪ Tramvayda Neler Konuştuk	4	18 Teşrinisani 1910/1326.
▪ Vergiyi Nasıl Toplarlar	5	25 Teşrinisani 1910/1326.
▪ Acaba Deli miydi?	6	02 Kânunuevvel 1910/1326.
▪ Akıllı Bu Muydu?	7	09 Kânunuevvel 1910/1326.
▪ Devairde Takib-i Mesalih	8	16 Kânunuevvel 1910/1326.
▪ Bıktık Bu Politikadan	9	23 Kânunusani 1910/1326.
▪ Her Fenalığa Sebep Yolsuzluk	13	05 Şubat 1910/1326.
▪ Tahammülü Az Bir Adam	16	12 Şubat 1910/1326.
▪ Su Bulunmayan Odada Yatmamalı -		25 Şubat 1910/1326.
▪ İkinci 10 Temmuz Dair	33	28 Temmuz 1911/1327.

³ Yazar *Kalem* ve *Cem* dergilerinde yayımladığı yazılarının büyük bir bölümünde Kirpi müstear ismini kullanmıştır.

⁴ Dergi karikatürist Cemil Bey (1882-1950) tarafından çıkarılmıştır. Bu zat Türk karikatürünün kurucularındandır. Çizginin yanı sıra, espiye dayalı alt yazıya da önem vermiştir. Önce *kalem* dergisindeki yazılarıyla tanınmış, 1910-1912 yılları arasında çıkardığı *Cem* dergisinde güncel olayları konu edinen siyasî mizahın başarılı örneklerini vermiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

*Yeni Mecmua*⁵

<u>Makale Adı:</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Cilt:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Şaka	30	c.2	31 Kânunusani 1918.
▪ Sarı Bal	32	c.2	14 Şubat 1918.
▪ Yatır	33	c.2	21 Şubat 1918.
▪ Yatır	33	c.2	28 Şubat 1918.
▪ Vehbi Efendi'nin Şüphesi	35	c.2	14 Mart 1918.
▪ Koca Öküz	38	c.2	04 Nisan 1918.
▪ Lisana Hürmet	38	c.2	04 Nisan 1918.
▪ Yazıya Hürmet	39	c.2	11 Nisan 1918.
▪ Yan Gezidim	41	c.2	25 Nisan 1918.
▪ Harp Zengini	42	c.2	02 Mayıs 1918.
▪ Sinema Derdi	43	c.2	09 Mayıs 1918.
▪ İlk Bahar	44	c.2	12 Mayıs 1918.
▪ Gazetecilikte Noksanlarımız	45	c.2	23 Mayıs 1918.
▪ Tanzimat Sehayatı	46	c.2	30 Mayıs 1918.
▪ Yananlara Yardım	47	c.2	06 Haziran 1918.
▪ Çocukluğumun Ramazanları	48	c.2	13 Haziran 1918.
▪ Bağdadiye Medhiye	49	c.2	20 Haziran 1918.
▪ Bezgin Yürekler	50	c.2	27 Haziran 1918.
▪ Tembel Nesil	51	c.2	04 Temmuz 1918.
▪ Üç Dişli Kargı	53	c.2	18 Temmuz 1918.
▪ Kenan Çobanları	55	c.3	01 Ağustos 1918.
▪ Yaz	56	c.3	08 Ağustos 1918.
▪ Yatık Emine I	56	c.3	08 Ağustos 1918.
▪ Yatık Emine II	57	c.3	10 Ağustos 1918.
▪ Yatık Emine III	58	c.3	22 Ağustos 1918.
▪ İstanbul Sokaklarında	61	c.3	12 Eylül 1918.
▪ Tavır ve Hareketlerimizi Islah Cemiyeti	62	c.3	26 Eylül 1918.
▪ Dediklerimiz	63	c.3	03 Teşrinievvel 1918.
▪ Sulh	64	c.3	10 Teşrinievvel 1918.
▪ İnsaniyet	65	c.3	17 Teşrinievvel 1918.

⁵ Yazar bu gazetede yayımladığı yazılarını Refik Halit imzalı ve bazılarını “Hafta Muhasebesi ve Günler Geçerken” serlevhası altında yazmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

II. sürgünden döndükten sonra bu mecmuada yazılan yazıları:

▪ Zulüm	36	5 Kânunusani 1940.
▪ Yaşlının Derdi	37	12 Kânunusani 1940.
▪ Sina-yı Emel ve Fecr-i Âtî	38	19 Kânunusani 1940.
▪ Çölde İzler-Mezopotamya Harabelerinde	39	26 Kânunusani 1940.
▪ Muharrirliğe Nasıl Başladım	40	2 Şubat 1940.

Zaman Gazetesi⁶

<u>Makale Adı:</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Talihe ve Kadere Dair	117	4 Ağustos 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	175	1 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	176	2 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	178	4 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	179	5 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	180	6 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	181	7 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	182	8 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	183	9 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	184	10 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	185	11 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	186	12 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	187	13 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	188	14 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	189	15 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	191	17 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	192	18 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	195	21 Teşrinievvel 1918.
▪ Ortada Kabahatli Yok	195	21 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	196	22 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	197	23 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	198	24 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	199	25 Teşrinievvel 1918.

⁶ Refik Halit imzalı.

▪ Sakın Aldanma İnana Kanma	200	26 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	201	27 Teşrinievvel 1918.
▪ Mühim Bir Kanun Teklifi	203	29 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	204	30 Teşrinievvel 1918.
▪ Dâhili İstikrazımızın Mürettebat-ı Seviyesi	204	30 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	205	31 Teşrinievvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	208	3 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	209	4 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	211	6 Teşrinisani 1918.
▪ Efendiler Nereye...	211	6 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	213	8 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	214	9 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	216	11 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	217	12 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	218	13 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	219	14 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	220	15 Teşrinisani 1918.
▪ Doğrusunu Benden Dinleyin	221	16 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	222	17 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	223	18 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	224	19 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	225	20 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	227	22 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	228	23 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	230	25 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	232	27 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	235	30 Teşrinisani 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	236	1 Kânunuevvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	238	3 Kânunuevvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	240	5 Kânunuevvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	245	10 Kânunuevvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	246	11 Kânunuevvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	248	13 Kânunuevvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	249	14 Kânunuevvel 1918.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ İstanbul'un İç Yüzü	252	17 Kânunuevvel 1918.
▪ Artık Dönünüz Gözlerimiz Yollarda Kaldı	253	18 Kânunuevvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	257	22 Kânunuevvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	258	23 Kânunuevvel 1918.
▪ Tetkik-i Seyahat	265	30 Kânunuevvel 1918.
▪ İstanbul'un İç Yüzü	270	4 Kânunusani 1919.

*Sabah Gazetesi*⁷

<u>Makale Adı:</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Mütecanis Kabine	10525	05 Mart 1919.
▪ Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Mevkii	10526	06 Mart 1919.
▪ Yeni Heyet-i Vükela ve Asayiş Meselesi	10527	07 Mart 1919.
▪ Aleyhimizdeki Haberlere Dair	10528	08 Mart 1919.
▪ Hükümetle Fırkanın Münasebeti	10529	09 Mart 1919.
▪ Sadrazam Paşa Hazretlerinin Tamimleri	10530	10 Mart 1919.
▪ İntikam Değil Adalet	10531	11 Mart 1919.
▪ İaşede Tedrici Islahat	10532	12 Mart 1919.
▪ Teenni ve İntizar	10533	13 Mart 1919.
▪ Devair-i Devlette Faaliyet	10535	15 Mart 1919.
▪ Kırmızı Kitap ve Harp Mesulleri	10536	16 Mart 1919.
▪ Adalet Karşısında	10537	17 Mart 1919.
▪ Birkaç Mütalaa	10539	19 Mart 1919.
▪ Mütarekeden Sonra-Sulhdan Evvel	10540	20 Mart 1919.
▪ İki Gaye	10541	21 Mart 1919.
▪ Vahdet-i Milliye ve Ayanın Vaziyeti	10542	22 Mart 1919.
▪ Yine Vahdet-i Milliye	10543	23 Mart 1919.
▪ Münasebetsiz Bir Telgraf	10544	24 Mart 1919.
▪ Küçük Milletler Hakkındaki Telakki	10545	25 Mart 1919.
▪ Anadolu'ya Dair	10547	27 Mart 1919.
▪ Af Kararnamesinin Faideleri	10548	28 Mart 1919.
▪ Mevkufların Muhafazası	10549	29 Mart 1919.
▪ Bir Lazime-yi Sıhhat ve Bir Lazime-yi Siyaset	10550	30 Mart 1919.

⁷ Refik Halit imzalı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Bir İkaz	10551	31 Mart 1919.
▪ Muhakkak Mütalaaları	10552	01 Nisan 1919.
▪ Vahdet-i Milliye Meselesi ve Ahmet Rıza Bey	10553	02 Nisan 1919.
▪ Hürriyet ve İtilaf	10554	03 Nisan 1919.
▪ On Senenin Tarihçesi	10555	04 Nisan 1919.
▪ Sualli Cevaplı Bir Makale ve İzah	10556	05 Nisan 1919.
▪ Dünkü Gün	10559	08 Nisan 1919.
▪ İstifalara Dair	10560	09 Nisan 1919.
▪ Dost Sözü	10561	10 Nisan 1919.

*Âlemdar Gazetesi*⁸

<u>Makale Adı:</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Ve Bay Müthiş; İttihatçılık mı?	327/2627	07 Teşrinisani 1919.
▪ Millî Kongreye İthaf	327/2627	07 Teşrinisani 1919.
▪ Anadolu Diyor ki I	328/2628	08 Teşrinisani 1919.
▪ Anadolu Diyor ki II	329/2629	09 Teşrinisani 1919.
▪ Hangisi Doğru	330/2630	10 Teşrinisani 1919.
▪ Ona da Bunlara da	332/2632	12 Teşrinisani 1919.
▪ Bizde Tersine	333/2633	13 Teşrinisani 1919.
▪ Darısı Diğerlerinin Başına	334/2634	14 Teşrinisani 1919.
▪ Dağa Bağa Dair	335/2635	15 Teşrinisani 1919.
▪ İntihabat ve İntisabat	335/2635	15 Teşrinisani 1919.
▪ Koca Yenigün	336/2636	16 Teşrinisani 1919.
▪ Ne Yüzle	337/2637	18 Teşrinisani 1919.
▪ A! Kış Gelmiş	338/2638	19 Teşrinisani 1919.
▪ Bir İstatistik	339/2639	20 Teşrinisani 1919.
▪ Çok Şükür	340/2640	21 Teşrinisani 1919.
▪ Lisan ve İmlamız	341/2641	22 Teşrinisani 1919.
▪ Acı Şaka	342/2642	23 Teşrinisani 1919.
▪ Kahır Veren Mizah	344/2644	25 Teşrinisani 1919.
▪ İstanbul, Hürriyet ve İtilaf	347/2647	28 Teşrinisani 1919.
▪ Peyamak Azizliği	348/2648	29 Teşrinisani 1919.

⁸ Aydede, Kirpi ve Refik Halit imzalı; yazıların birçoğu “Nakş-ı Berab” serlevhası altında yazılmıştır.

▪ İttihatçı Diyor ki	349/2649	30 Teşrinisani 1919.
▪ Deliller, Şahitler	350/2650	01 Kânunuevvel 1919.
▪ Teshilane Doğru	352/2652	03 Kânunuevvel 1919.
▪ Zararda İnat	353/2653	04 Kânunuevvel 1919.
▪ Sanata Hürmet	354/2654	05 Kânunuevvel 1919.
▪ Namzet Listesi	357/2657	08 Kânunuevvel 1919.
▪ Havai Haberler	358/2658	09 Kânunuevvel 1919.
▪ Wilson'un Rahatsızlığı	362/2662	13 Kânunuevvel 1919.
▪ Oyuna, Oynamazlığa Dair...	365/2665	16 Kânunuevvel 1919.
▪ Nesi Eksik	366/2666	17 Kânunuevvel 1919.
▪ Bir Mesele, Bir Muamma	367/2667	18 Kânunuevvel 1919.
▪ Millî Kuvvetler	368/2638	19 Kânunuevvel 1919.
▪ Vah Yavrum Vah!	369/2669	20 Kânunuevvel 1919.
▪ Hürriyet ve İtilafın Galebesi	369/2669	20 Kânunuevvel 1919.
▪ Fani Teselliler	370/2670	21 Kânunuevvel 1919.
▪ Ehline Bırakalım	371/2671	22 Kânunuevvel 1919.
▪ Ferhatlara Mecnunlara Dair	372/2672	23 Kânunuevvel 1919.
▪ Alçaklık Yükseklik	374/2674	25 Kânunuevvel 1919.
▪ Bir Azabiyat	375/2675	26 Kânunuevvel 1919.
▪ İkdama Gün Doğdu	377/2677	28 Kânunuevvel 1919.
▪ Matbuatta Çiftler	380/2680	31 Kânunuevvel 1919.
▪ Sene Hesabı, Selah ve Felaha Doğru	381/2681	01 Kânunusani 1920
▪ Gazete Yanıkları	382/2682	02 Kânunusani 1920.
▪ Lenin Yerine Grinin mi?	383/2683	03 Kânunusani 1920
▪ Nakş-ı Berab	386/2686	06 Kânunusani 1920.
▪ Acep Esbabı Neden	388/2688	08 Kânunusani 1920.
▪ Açılmak mı Kapanmak mı?	393/2693	13 Kânunusani 1920
▪ Mebusan Haberleri	394/2694	14 Kânunusani 1920
▪ Küstahlık	395/2695	15 Kânunusani 1920
▪ Mesail-i Mühime-yi Hazıra	396/2696	16 Kânunusani 1920.
▪ Kabahat Postada	396/2696	16 Kânunusani 1920
▪ Masallı? Rüyalı? Divanelik mi	397/2697	17 Kânunusani 1920.
▪ Mizahta Nezaket	400/2700	21 Kânunusani 1920.
▪ Biz Hainler Biz Vatan Düşmanları	401/2701	22 Kânunusani 1920.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Fahri Hemşehrimiz-Kara Gün Dostumuz	402/2702	23 Kânunusani 1920.
▪ Hoş Amedi	403/2703	24 Kânunusani 1920.
▪ Yine Bir Hoş Amedi	404/2704	25 Kânunusani 1920.
▪ Bugünün Süngüleri	409/2709	30 Kânunusani 1920.
▪ Bizim Taife	409/2709	30 Kânunusani 1920.
▪ Bir İstifsar Hatır	411/2711	01 Şubat 1920.
▪ Topuna Hoş Amedi	412/2712	02 Şubat 1920.
▪ Yeni Bir Yavru Daha	412/2712	02 Şubat 1920.
▪ Hata Ettik Hata	413/2713	03 Şubat 1920.
▪ Meclisteki Cereyanlar	414/2714	04 Şubat 1920.
▪ Meclisteki Cereyanların Membai	415/2715	05 Şubat 1920.
▪ Müstakil Nazırlar	418/2718	08 Şubat 1920.
▪ Fena Bir Haber	419/2719	09 Şubat 1920.
▪ Acaib İşler	425/2725	15 Şubat 1920.
▪ Kirpi ve Aydede Haftası	426/2726	16 Şubat 1920.
▪ Hürriyet ve İtilafın Fazileti	427/2727	17 Şubat 1920.
▪ Gözü Görmez; Kulağı İşitmez	427/2727	17 Şubat 1920.
▪ Üstadlar Arasında	429/2729	19 Şubat 1920.
▪ Damad Ferid Paşa-Yeni Ayan	431/2731	21 Şubat 1920.
▪ Bir Kader	432/2732	22 Şubat 1920.
▪ Nakş-ı Berab	342/2742	03 Mart 1920.
▪ Bir Nasihat	345/2745	06 Mart 1920.
▪ Acaba Kimler	470/2770	01 Nisan 1920.
▪ Isırgan Otu	471/2771	02 Nisan 1920.
▪ Tebdil-i Vükela Tebdil-i İctihad	471/2771	02 Nisan 1920.
▪ Hükm-ü Mev'ud	473/2773	04 Nisan 1920.
▪ Hani Böyle Olmayacaktı	473/2773	04 Nisan 1920.

*Peyam-ı Sabah Gazetesi*⁹

<u>Makale Adı:</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Oradakilere Dair	11117	03 Teşrinisani 1920.
▪ Emanet Var Olsun	11119	05 Teşrinisani 1920.

⁹ Aydede ve Refik Halit imzalı; “Nakş-ı Berab” serlevhası altında yazılmıştır.

▪ Hayırlı Alamet	11120	06 Teşrinisani 1920.
▪ Suya Sabuna Dair...	11120	06 Teşrinisani 1920.
▪ Ümid	11121	07 Teşrinisani 1920.
▪ Zafer-i Nihai	11123	09 Teşrinisani 1920.
▪ Aldanan Kim	11124	10 Teşrinisani 1920.
▪ İşrete İkbale Dair	11125	11 Teşrinisani 1920.
▪ Birleşseler	11126	12 Teşrinisani 1920.
▪ Nerdeler Uyku Vakti	11127	13 Teşrinisani 1920.
▪ Yine Var Olsun	11128	14 Teşrinisani 1920.
▪ Parasızlığa Dair	11129	15 Teşrinisani 1920.
▪ Kömür Kuyuları	11130	16 Teşrinisani 1920.
▪ Kim Ağlar Kim Güler?	11131	17 Teşrinisani 1920.
▪ Tanıdıklarım (Tefrika)	11132	18 Teşrinisani 1920.
▪ Kalpak ve Külâh	11133	19 Teşrinisani 1920.
▪ Belediye Nakilleri	11134	20 Teşrinisani 1920.
▪ Şükür Allaha	11135	21 Teşrinisani 1920.
▪ Amasya Çardağa Dair	11136	22 Teşrinisani 1920.
▪ Yeni Gazetecilik	11137	23 Teşrinisani 1920.
▪ Bir Mukayese	11145	Teşrinisani 1920.
▪ Tuluatla Mülakat	11146	Teşrinisani 1920.
▪ Çıkmak Mastarı	11147	Teşrinisani 1920.
▪ Tanıdıklarım (Tefrika)	11148	Teşrinisani 1920.
▪ 25- İkisi Ortası	11149	Teşrinisani 1920.
▪ İki Liman	11150	Teşrinisani 1920.
▪ Hayvanat Ne Der Ne Düşünür	11151	Teşrinisani 1920.
▪ Kurtuldu-Maymunlar Oyunu	11152	Teşrinisani 1920.
▪ Talat Yine İkbalde	11153	Teşrinisani 1920.
▪ Bakalım	11154	Teşrinisani 1920.
▪ Eşyanın Dili	11155	Teşrinisani 1920.
▪ İttihatçı Olsaydım	11156	Teşrinisani 1920.
▪ Rücuname	11157	Teşrinisani 1920.
▪ Rical-i Meşrutiyetin	11158	Teşrinisani 1920.
▪ Hayat-ı Muhayyel	11159	Teşrinisani 1920.
▪ Darb-ı Mesel	11160	Teşrinisani 1920.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Son Günleri	11161	Teşrinisani 1920.
▪ Nasihat	11162	Teşrinisani 1920.
▪ Benim Zevkim	11163	Teşrinisani 1920.
▪ Vicdanların Zevki	11164	Teşrinisani 1920.
▪ Neler Olmak İstiyorum	11165	Teşrinisani 1920.
▪ Eyvah Hu	11166	Teşrinisani 1920.
▪ Selamet Yolu	11167	Teşrinisani 1920.
▪ Menakıbnâme-yi Bolşevikan	11168	Teşrinisani 1920.
▪ Para Yokluğu Para Çokluğu	11169	Teşrinisani 1920.
▪ Vahşiliğe Tahassür	11170	Teşrinisani 1920.
▪ Tanıdıklarım	11171	27 Kânunuevvel 1920
▪ Cins Meselesi	11172	28 Kânunuevvel 1920
▪ Eşar ile İzah	11173	29 Kânunuevvel 1920
▪ Dilimiz Ne Der, Biz Ne Düşünürüz	11174	30 Kânunuevvel 1920.
▪ Bir Temenni	11175	31 Kânunuevvel 1920
▪ Yeni Sene Duası	11176	02 Kânunusani 1921.
▪ Güle Güle Eskiniz	11178	03 Kânunusani 1921.
▪ Kadıköyünü Takdir	11179	04 Kânunusani 1921.
▪ Niçin Bekliyorlar	11180	05 Kânunusani 1921.
▪ Bir Muhafızın İtirafı	11182	07 Kânunusani 1921.
▪ Babalarımızdan Utandım	11184	09 Kânunusani 1921.
▪ Yeni Cemiyetperverler	11185	10 Kânunusani 1921.
▪ Aşka Dair	11186	11 Kânunusani 1921.
▪ Haberlere Dair	11187	12 Kânunusani 1921.
▪ Bir İstatistik	11188	13 Kânunusani 1921.
▪ İki Oğlun Hikâyesi	11189	14 Kânunusani 1921.
▪ Dünyanın Sonu	11190	15 Kânunusani 1921.
▪ Rahatın Yolu	11191	16 Kânunusani 1921.
▪ Yine Mevsime Dair	11192	17 Kânunusani 1921.
▪ Bir Taarruz	11193	18 Kânunusani 1921.
▪ Cepheye Doğru	11194	19 Kânunusani 1921.
▪ Şan ve Şeref Bahsi	11195	20 Kânunusani 1921.
▪ Hayvanlara Gıpta	11196	21 Kânunusani 1921.
▪ Süslü Hanım	11198	23 Kânunusani 1921.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Kesik Başlar	11199	24 Kânunusani 1921.
▪ Garip Bir Hediye	11200	25 Kânunusani 1921.
▪ Yeni Usul Hikâye	11201	26 Kânunusani 1921.
▪ Oğlumun Oyunları	11202	27 Kânunusani 1921.
▪ Çocukluğuma Dair Üç Hatıra	11203	28 Kânunusani 1921.
▪ Benzetmeyelim	11205	30 Kânunusani 1921.
▪ Serumdan Beklediklerim	11206	31 Kânunusani 1921.
▪ Konfora Dair	11207	01 Şubat 1921.
▪ Yeni Bir Tabir	11208	02 Şubat 1921.
▪ Buna da Şükür	11209	03 Şubat 1921.
▪ Ölüme Dair	11210	04 Şubat 1921.
▪ Yine Konfor	11212	06 Şubat 1921.
▪ Selanik Ankara	11213	07 Şubat 1921.
▪ Hülya Bu Ya	11214	08 Şubat 1921.
▪ Amerika Murahhasları	11214	08 Şubat 1921.
▪ Kesik Başla Beden	11215	09 Şubat 1921.
▪ Maruf Bir Zat	11216	10 Şubat 1921.
▪ Hülya Bu Ya	11217	11 Şubat 1921.
▪ Ankara Murahhasları	11218	12 Şubat 1921.
▪ Ankaracılar	11219	13 Şubat 1921.
▪ Sad Hezar Aferin	11220	14 Şubat 1921.
▪ Hevayı Sohbet	11221	15 Şubat 1921.
▪ Çıkmaz Sokak	11222	16 Şubat 1921.
▪ Ne Diyelim	11223	17 Şubat 1921.
▪ Dolandırmaya Dolandırıcılığa Dair	11224	18 Şubat 1921.
▪ Müjde	11225	19 Şubat 1921.
▪ Ahrettekilere Haber	11227	21 Şubat 1921.
▪ Sıhhat Dair	11228	22 Şubat 1921.
▪ Telifeyn	11229	23 Şubat 1921.
▪ Sıra Bizde	11230	24 Şubat 1921.
▪ Beterinden Beteri Var	11232	26 Şubat 1921.
▪ Helecanlı Mütalaa	11233	27 Şubat 1921.
▪ Darül Muhatara	11234	28 Şubat 1921.
▪ Tercih Vecihler	11235	30 Şubat 1921.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Bab-ı Ali Kapısı	11236	02 Mart 1921.
▪ Takvim Meselesi	11237	03 Mart 1921.
▪ Ah Hani O Günler	11238	04 Mart 1921.
▪ El-İnsaf	11239	05 Mart 1921.
▪ İş Adamları	11240	06 Mart 1921.
▪ Mali Hülya	11241	07 Mart 1921.
▪ Kendime Dair	11242	08 Mart 1921.
▪ Kendime Dair	11245	11 Mart 1921.
▪ Selam Fundalar	11247	13 Mart 1921.
▪ Vah... Vah...	11248	14 Mart 1921.
▪ Yeni Şairlere Dair	11249	15 Mart 1921.
▪ Ha Gayret	11250	16 Mart 1921.
▪ Dertleşme	11252	18 Mart 1921.
▪ Ucuzluk	11253	19 Mart 1921.
▪ Sevr Meselesi	11254	20 Mart 1921.
▪ Bu da Şarkı mı	11255	21 Mart 1921.
▪ Doğrusu Hangisi	11256	22 Mart 1921.
▪ Aratacaklar	11258	24 Mart 1921.
▪ Devenin Derdi	11259	25 Mart 1921.
▪ Heyet İptilas	11260	26 Mart 1921.
▪ Mehtap Altında	11261	27 Mart 1921.
▪ Anadolu'da Bahar	11263	29 Mart 1921.
▪ Satış Bolluğu	11264	30 Mart 1921.
▪ Yalan Aleyhinde	11265	31 Mart 1921.
▪ Bir Hatıra	11266	01 Nisan 1921.
▪ Hayırlı Alamet	11267	02 Nisan 1921.
▪ İnsaf	11268	03 Nisan 1921.
▪ Tanıdıklarım	11270	05 Nisan 1921.
▪ Maymunun Marifeti	11271	06 Nisan 1921.
▪ Bir İrtika	11272	07 Nisan 1921.
▪ Ay Peşinde	11273	08 Nisan 1921.
▪ Rey Meselesi	11275	10 Nisan 1921.
▪ Tanıdıklarım	11277	12 Nisan 1921.
▪ Cehalet	11278	13 Nisan 1921.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/5 Spring 2013

▪ Dönüş	11279	14 Nisan 1921.
▪ Kervanda Muaşaka	11280	15 Nisan 1921.
▪ Bir Müşahede	11281	16 Nisan 1921.
▪ Kıyafet Meselesi	11282	17 Nisan 1921.
▪ Eğlencelerimiz	11283	18 Nisan 1921.
▪ Kervanda Muaşaka	11285	20 Nisan 1921.
▪ Kasaplığa Dair	11286	21 Nisan 1921.
▪ Akrabayı Ziyaret	11287	22 Nisan 1921.
▪ Cephenin Ötesi	11289	24 Nisan 1921.
▪ Sabah Keyfi	11290	25 Nisan 1921.
▪ Bir Kır Gezintisi	11291	26 Nisan 1921.
▪ Acemilik	11293	28 Nisan 1921.
▪ Bir Küçük Facia	11294	29 Nisan 1921.
▪ İrşad Nezareti	11295	30 Nisan 1921.
▪ Yazık Oldu	11296	01 Mayıs 1921.
▪ Tamahkârlık	11297	02 Mayıs 1921.
▪ Tanıdıklarım	11298	03 Mayıs 1921.
▪ Ruhun Tesiri	11299	04 Mayıs 1921.
▪ Yutanlar	11300	05 Mayıs 1921.
▪ On Sekiz Bin Lira	11301	06 Mayıs 1921.
▪ Maazallaf	11302	07 Mayıs 1921.
▪ Halas	11303	08 Mayıs 1921.
▪ Ramazan	11304	09 Mayıs 1921.
▪ Eski Ramazanları Yad	11305	10 Mayıs 1921.
▪ Herkese Oldu	11306	11 Mayıs 1921.
▪ Güvenme	11307	12 Mayıs 1921.
▪ İlk Merak	11308	13 Mayıs 1921.
▪ İğrenç İşler	11309	14 Mayıs 1921.
▪ Yine İlk Merak	11310	15 Mayıs 1921.
▪ Ya Beğenmese İdik	11311	16 Mayıs 1921.
▪ Metapiskos	11312	17 Mayıs 1921.
▪ Günahımız	11313	18 Mayıs 1921.
▪ Zabıta Haberleri	11317	22 Mayıs 1921.
▪ Memnuat	11318	23 Mayıs 1921.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ İş Başındakiler	11319	24 Mayıs 1921.
▪ İki Adalet	11320	25 Mayıs 1921.
▪ Farkımız	11321	26 Mayıs 1921.
▪ Tanıdıklarım	11322	27 Mayıs 1921.
▪ Bekleyen Bir Eser	11323	28 Mayıs 1921.
▪ Misafirliğe Misafirlere Dair	11324	29 Mayıs 1921.
▪ Eski Yaz Akşamları	11326	30 Mayıs 1921.
▪ Müsterah	11327	01 Haziran 1921.
▪ Mektep Farkı	11328	02 Haziran 1921.
▪ Yaz Hakkında	11333	07 Haziran 1921.
▪ Her Gün Bayram	11334	08 Haziran 1921.
▪ Lokman Ruhü	11335	11 Haziran 1921.
▪ Böyle Olmasaydı	11336	12 Haziran 1921.
▪ Beşyüzü Böyle	11337	13 Haziran 1921.
▪ Ahvale Dair	11338	14 Haziran 1921.
▪ Hesapsızlık	11339	15 Haziran 1921.
▪ İdrak Meselesi	11340	16 Haziran 1921.
▪ Cemiyet Hayatı	11341	17 Haziran 1921.
▪ Doğru Söz	11342	18 Haziran 1921.
▪ İntibak	11343	19 Haziran 1921.
▪ Aynı Terane	11344	20 Haziran 1921.
▪ Gazeteciliğe Dair	11345	21 Haziran 1921.
▪ Projeler	11346	22 Haziran 1921.
▪ Diyeceğim Söz	11347	23 Haziran 1921.
▪ Hiç...	11348	24 Haziran 1921.
▪ Bir Dost Daha	11349	25 Haziran 1921.
▪ Birleştiler	11350	26 Haziran 1921.
▪ Talihsizlik	11351	27 Haziran 1921.
▪ Gül Cemal Dedikleri	11352	28 Haziran 1921.
▪ Bir Merhum	11353	29 Haziran 1921.
▪ Haklı Bir Lav	11354	30 Haziran 1921.
▪ Ago Paşa'nın Hatıratı	11355	01 Temmuz 1921.
▪ Ago Paşa'nın Hatıratı	11357	03 Temmuz 1921.
▪ İki Akıllı	11358	04 Temmuz 1921.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/5 Spring 2013

▪ Ago Paşa'nın Hatıratı	11359	05 Temmuz 1921.
▪ Bir İstirham	11360	06 Temmuz 1921.
▪ Cayır... Cayır...	11361	07 Temmuz 1921.
▪ Lezaiz-i Harp	11362	08 Temmuz 1921.
▪ Bir İtiraz	11363	09 Temmuz 1921.
▪ Bir Dahi	11364	10 Temmuz 1921.
▪ Sermaye	11365	11 Temmuz 1921.
▪ Meyvalara Dair	11366	12 Temmuz 1921.
▪ Kârlı İşler	11367	13 Temmuz 1921.
▪ Sebzelere Dair	11369	15 Temmuz 1921.
▪ Yazık Olmuş	11370	16 Temmuz 1921.
▪ Parasızlık	11371	17 Temmuz 1921.
▪ Bir Mütalaa	11372	18 Temmuz 1921.
▪ Ayrılık Gayrılık	11373	19 Temmuz 1921.
▪ Kestirme Yol	11374	20 Temmuz 1921.
▪ Meğerse	11375	21 Temmuz 1921.
▪ Bedbinliğe Nikbinliğe Dair	11376	22 Temmuz 1921.
▪ Bir Ders	11377	23 Temmuz 1921.
▪ Şenlikler	11378	24 Temmuz 1921.
▪ Ne Zannederdim	11380	26 Temmuz 1921.
▪ Fazlası	11381	27 Temmuz 1921.
▪ Musiki Haberleri	11382	28 Temmuz 1921.
▪ Üç Nehir	11383	29 Temmuz 1921.
▪ Besle Kargayı	11384	30 Temmuz 1921.
▪ Eğlence	11385	31 Temmuz 1921.
▪ Anlayamıyorum, Anlayacağım	11387	02 Ağustos 1921.
▪ Sancı	11388	03 Ağustos 1921.
▪ Bozukluk	11389	04 Ağustos 1921.
▪ İkaz	11392	07 Ağustos 1921.
▪ Halimiz	11393	08 Ağustos 1921.
▪ Yazık Oldu	11394	09 Ağustos 1921.
▪ Bir Nevide Bu	11395	10 Ağustos 1921.
▪ Gizli Fikir	11397	12 Ağustos 1921.
▪ Ankara Murahhasları	11397	12 Ağustos 1921.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Yangın Var	11398	13 Ağustos 1921.
▪ Bir İntikam	11399	14 Ağustos 1921.
▪ Bayram	11400	15 Ağustos 1921.
▪ Çıkar Yol	11402	20 Ağustos 1921.
▪ Fasıla-yı Seher	11403	21 Ağustos 1921.
▪ Musibet mi? Saadet mi?	11404	22 Ağustos 1921.
▪ Sakal	11405	23 Ağustos 1921.
▪ Afet	11407	25 Ağustos 1921.
▪ Ankara Yangını	11408	26 Ağustos 1921.
▪ Mazeret	11409	27 Ağustos 1921.
▪ Acele Etmeyelim	11410	28 Ağustos 1921.
▪ Halimiz	11412	30 Ağustos 1921.
▪ Yemeklere Dair	11413	31 Ağustos 1921.
▪ İlmin Cezası	11416	03 Eylül 1921.
▪ Musiki ile Tedavi	11418	05 Eylül 1921.
▪ Üzüm ile İpek Beldesi	11419	06 Eylül 1921.
▪ İki İddia	11420	07 Eylül 1921.
▪ İki İddia	11421	08 Eylül 1921.
▪ Zavallı Boğaziçi	11422	09 Eylül 1921.
▪ Deli Siyaset	11423	10 Eylül 1921.
▪ Sahte Deli	11424	11 Eylül 1921.
▪ Fecr-i Âtî'ye Dair I	11426	13 Eylül 1921.
▪ Mantıkın Zararı	11428	15 Eylül 1921.
▪ Fecr-i Âtî'ye Dair II	11429	16 Eylül 1921.
▪ Nasıl Söyleyeyim	11430	17 Eylül 1921.
▪ Kış	11431	18 Eylül 1921.
▪ Gelecek Sene	11433	19 Eylül 1921.
▪ Muharebe-yi Hayat	11435	22 Eylül 1921.
▪ Yardım	11437	24 Eylül 1921.
▪ Bir Kahraman	11439	26 Eylül 1921.
▪ İhtikâr Sahtekârlığı	11441	30 Eylül 1921.
▪ Hesapsız İşler	11445	02 Teşrinievvel 1921.
▪ Allah'a Emanet	11446	03 Teşrinievvel 1921.
▪ Saat ve Hesap	11447	05 Teşrinievvel 1921.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/5 Spring 2013

▪ Cinayet Bolluğu	11449	06 Teşrinievvel 1921.
▪ İki Davet	11450	07 Teşrinievvel 1921.
▪ Gezinti	11452	09 Teşrinievvel 1921.
▪ Bir Müdafaaname	11453	10 Teşrinievvel 1921.
▪ Havyar Kasesi	11455	12 Teşrinievvel 1921.
▪ İki Madde	11456	13 Teşrinievvel 1921.
▪ Hürmet Görenler	11457	14 Teşrinievvel 1921.
▪ Gül Cemal Münasebetiyle	11458	15 Teşrinievvel 1921.
▪ Aldanış	11459	16 Teşrinievvel 1921.
▪ Kavuklular	11460	17 Teşrinievvel 1921.
▪ Acaba Sağlam mı?	11462	19 Teşrinievvel 1921.
▪ Bir İstanbul'un Yirmi Dört Saati I	11464	21 Teşrinievvel 1921.
▪ Hürriyet Bunlar İçin	11465	22 Teşrinievvel 1921.
▪ Ziraat Perverlik	11466	23 Teşrinievvel 1921.
▪ Yaşanacak Memleket	11467	24 Teşrinievvel 1921.
▪ Bir İstanbul'un Yirmi Dört Saati II	11468	25 Teşrinievvel 1921.
▪ Fuzuli Bir Düşman	11469	26 Teşrinievvel 1921.
▪ Sulh Gazisi	11474	31 Teşrinievvel 1921.
▪ Şarl Nasıl Düşünmeli	11475	01 Teşrinisani 1921.
▪ Serlok Holmes Gibi	11476	02 Teşrinisani 1921.
▪ Tımarhaneyi İmar	11478	04 Teşrinisani 1921.
▪ Bir İstanbul'un Yirmi Dört Saati III	11479	05 Teşrinisani 1921.
▪ Tasfiye	11480	06 Teşrinisani 1921.
▪ İhsan Siyaseti	11481	07 Teşrinisani 1921.
▪ Üç Eksik	11482	08 Teşrinisani 1921.
▪ Cevabım	11483	09 Teşrinisani 1921.
▪ Mütalaat	11488	14 Teşrinisani 1921.
▪ Ağlamak Faslı	11490	17 Teşrinisani 1921.
▪ Bir Mahalle Bakkalının Müşahedesi I	11491	18 Teşrinisani 1921.
▪ Bir Teselli Daha	11494	21 Teşrinisani 1921.
▪ Odun Emaneti	11496	23 Teşrinisani 1921.
▪ Bir Taraftar	11497	24 Teşrinisani 1921.
▪ Bir Mahalle Bakkalının Müşahedesi II	11498	25 Teşrinisani 1921.
▪ Zehi Tasavvur-u Batıl	11499	26 Teşrinisani 1921.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Bir Kurban Daha	11500	27 Teşrinisani 1921.
▪ Arslanla Kurt ve Tilki	11501	28 Teşrinisani 1921.
▪ Çay Belası	11502	29 Teşrinisani 1921.
▪ Tasfiye-yi Ahlak	11503	30 Teşrinisani 1921.
▪ Tasfiye	11504	01 Kânunuevvel 1921.
▪ Kadınların Hakkı	11507	04 Kânunuevvel 1921.
▪ Üç Dua	11510	07 Kânunuevvel 1921.
▪ Kirli Yüzler	11511	08 Kânunuevvel 1921.
▪ Bir İstanbul'un Yirmi Dört Saati IV	11512	09 Kânunuevvel 1921.
▪ İkbal Sevdası	11513	10 Kânunuevvel 1921.
▪ Acarlık	11514	11 Kânunuevvel 1921.
▪ Yapmacık	11515	12 Kânunuevvel 1921.
▪ Sulu Meşe	11516	13 Kânunuevvel 1921.
▪ Anadolu'nun Kışı	11517	14 Kânunuevvel 1921.
▪ Kara Yılın Müdafaası	11518	15 Kânunuevvel 1921.
▪ Zavallı Karagöz	11519	16 Kânunuevvel 1921.
▪ Heyecandan Felaketler	11520	18 Kânunuevvel 1921.
▪ Köprü Belası	11521	19 Kânunuevvel 1921.
▪ Bir İstanbul'un Yirmi Dört Saati V	11523	20 Kânunuevvel 1921.
▪ Ümit ve Teselli	11525	22 Kânunuevvel 1921.
▪ Edebi Komitecilik	11526	23 Kânunuevvel 1921.
▪ Enver'in İstikbali	11527	24 Kânunuevvel 1921.
▪ Kâr Namazın Mucidi	11529	26 Kânunuevvel 1921.
▪ Akıllı Balıklar	11530	27 Kânunuevvel 1921.
▪ Bir İnsafsız	11531	28 Kânunuevvel 1921.

Aydede¹⁰

¹⁰ Fıkra ve makaleler "Aydede", "Kirpi" müstear isimleri ya da Refik Halit imzasıyla yazılmıştır. Dergi 1922 ve 1948-1949 yıllarında iki defa yayınlanmıştır. Her iki yayın devresi de birlikte verilmiştir. II. Yayın devresindeki nüshalarına Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi başta olmak üzere birçok kütüphanede ulaşılamamaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesinde 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 40, 41, 44 ve 110. sayıları eksiktir. II. Yayın devresindeki başyazıların tamamı "Suda Nakışlar" serlevhası altında ikinci ve üçüncü sayfada yazılan yazılar ise "Kirpi'nin Dedikleri" ve "Günler Geçerken" serlevhası altında yazılmıştır. Aydede'nin ikinci yayın devresinde Aydede ve Kirpi müstearları bir araya gelmiştir. Minelbab İlelmihrab adlı hatırat II. Yayın devresinde 7. sayıdan başlamak üzere 70. sayıya kadar yayımlanmış ve bu sayıda bitirilmiştir. Dergi, üzerinde daha önce de durulduğu üzere Millî Mücadele'ye muhalif yazın organlarından biri olarak neşir faaliyetlerinde bulunmuştur. Bk. E. B. Şapolyo, 1971, s. 191; Kapanmasından sonra benzer doğrultuda yayın yapan Yusuf Ziya Ortaç'ın Akbaba isimli mizah dergisi Aydede'yi örnek almış ve bu derginin okuyucusunu çekmeye çalışmıştır. Fakat

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

I. Yayın Devresi:

<u>Makale Adı:</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ İstikbale Dair	1	02 Kânunusani 1922.
▪ Mantolar Neye Maloluyo I	1	02 Kânunusani 1922.
▪ Meslek Bahsi	1	02 Kânunusani 1922.
▪ Punç Hikâyesi I	1	02 Kânunusani 1922.
▪ Minare Tepesinde	1	02 Kânunusani 1922.
▪ Eski Sene Hakkında	2	05 Kânunusani 1922.
▪ Punç Hikâyesi II	2	05 Kânunusani 1922.
▪ Mantolar Neye Maloluyor II	2	05 Kânunusani 1922.
▪ Fikirlerimiz	3	09 Kânunusani 1922.
▪ Caka	3	09 Kânunusani 1922.
▪ Hülya ile Hakikat	3	09 Kânunusani 1922.
▪ Lafla Yürüse İdi...	3	09 Kânunusani 1922.
▪ Semavi Fırkalar	4	12 Kânunusani 1922.
▪ İzzet-i Nefs Meselesi	4	12 Kânunusani 1922.
▪ Hayatımız	5	16 Kânunusani 1922.
▪ Politikacılar I	5	16 Kânunusani 1922.
▪ Gevşeme	6	19 Kânunusani 1922.
▪ Bir Kehanet	6	19 Kânunusani 1922.
▪ Nezaî Sabıka Elçi Hoca Rıza Çelebi	6	19 Kânunusani 1922.
▪ Ölümüne Dair	6	19 Kânunusani 1922.
▪ Ankara Nezlesi	7	23 Kânunusani 1922.
▪ Gayretkeşlik	7	23 Kânunusani 1922.
▪ Sırası Gelenler	7	23 Kânunusani 1922.
▪ Bir Guguklu Saatin Azizliği	7	23 Kânunusani 1922.
▪ Bir Facia-yı Aşk	8	26 Kânunusani 1922.
▪ Delik	9	30 Kânunusani 1922.
▪ Gülmek İçin	9	30 Kânunusani 1922.
▪ İkinci Fasıl	9	30 Kânunusani 1922.
▪ Tal'i	10	2 Şubat 1922.
▪ İyilik	10	2 Şubat 1922.

Aydede'nin devamı ve taklidi olmaktan öteye gidememiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Hâce Münevver Ayaşlı, "Refik Halit Beye Dair", *Yeni İstanbul*, 30.07.1967.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Yeni Sokak Simleri	10	2 Şubat 1922.
▪ Dörtgöz	11	6 Şubat 1922.
▪ Görse İdi...	11	6 Şubat 1922.
▪ Nasıl Evlenirler	11	6 Şubat 1922.
▪ Politikacılar II	11	6 Şubat 1922.
▪ Dilenciye Gıpta	12	9 Şubat 1922.
▪ İstanbul'da Mevsimler Nasıl Değişir	12	9 Şubat 1922.
▪ Onbaşı	13	13 Şubat 1922.
▪ Nasıl Evlenirler	13	13 Şubat 1922.
▪ Güneşe Aleyhtarlık	14	16 Şubat 1922.
▪ Mektup	15	20 Şubat 1922.
▪ Öksürük	15	20 Şubat 1922.
▪ Ziyaret Münasebetiyle	16	23 Şubat 1922.
▪ Acaba Kim	16	23 Şubat 1922.
▪ Amerikalı Seyyahla Muhaverelerim	17	27 Şubat 1922.
▪ Yeni Beyoğlu, Bir Gezinti	17	27 Şubat 1922.
▪ Kuş Beyini	18	02 Mart 1922.
▪ Levha-yı Mazi	18	02 Mart 1922.
▪ Püskül Düşmanları	19	06 Mart 1922.
▪ Dimağımın Derdi	20	09 Mart 1922.
▪ Benim Harp Zenginliği	20	09 Mart 1922.
▪ Öğle Vapuru	21	13 Mart 1922.
▪ Hasiyeler	21	13 Mart 1922.
▪ Bir Tarz Beyan	21	13 Mart 1922.
▪ Kadın Manto ve Elbise ile Mücadele Cemiyeti	22	16 Mart 1922.
▪ Landrev Bana Dedi ki...	22	16 Mart 1922.
▪ Bir Nida-yı Selamet	23	20 Mart 1922.
▪ Bir Yiyecek Paketi Hakkında İlmi, Fenni, Tabiat	23	20 Mart 1922.
▪ Leyleğin Altınları	24	23 Mart 1922.
▪ İki Ruzname	24	23 Mart 1922.
▪ Yangın Bühtü	25	27 Mart 1922.
▪ Bir Vapur Yapıp Veriniz	25	27 Mart 1922.
▪ Madde Muhasebesi, Bir Bela	25	27 Mart 1922.
▪ Kaba Şakalar	26	30 Mart 1922.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Biraz da Erkeklere Bakalım I	26	30 Mart 1922.
▪ Men-i İsrifat Kanunu	27	03 Nisan 1922.
▪ O Benim Elime Geçse İdi...	27	03 Nisan 1922.
▪ Bir Hatıra ve Bir Mütela	28	06 Nisan 1922.
▪ Biraz da Erkeklere Bakalım II	28	06 Nisan 1922.
▪ Haraşuların Azimetü Münasebetiyle	29	10 Nisan 1922.
▪ Olursa Böylesi Olsun	29	10 Nisan 1922.
▪ Yine Talih Kuşu Konuyor	30	13 Nisan 1922.
▪ Acı Bir Bahar Hatırası	30	13 Nisan 1922.
▪ Tehlikesiz Üç Cephe	31	17 Nisan 1922.
▪ Cenova'nın Tesiri	31	17 Nisan 1922.
▪ Ali Kemal Bey'in Kalemî	32	20 Nisan 1922.
▪ Biraz da Erkeklere Bakalım III	32	20 Nisan 1922.
▪ Muamma-yı Hayat	33	24 Nisan 1922.
▪ Musiki, Saz Faslı	33	24 Nisan 1922.
▪ Köprü Meselesi	34	27 Nisan 1922.
▪ Küçük Hanımefendi ile Sohbetler I	34	27 Nisan 1922.
▪ Ya Tutarsa?	37	08 Mayıs 1922.
▪ Doğru Yalan	37	08 Mayıs 1922.
▪ Yeni Edebiyatımız	38	11 Mayıs 1922.
▪ İhtiyar Olmuşuz	38	11 Mayıs 1922.
▪ Nakş-ı Berab	39	15 Mayıs 1922.
▪ Hanımlarla Gezintiler I	39	15 Mayıs 1922.
▪ İtimad, Mutemed ve Amed	40	18 Mayıs 1922.
▪ Hanımlarla Gezintiler II	40	18 Mayıs 1922.
▪ Gazeteci Mübalası	41	22 Mayıs 1922.
▪ Yumurta Bahsi	41	22 Mayıs 1922.
▪ Yeni Hars	42	25 Mayıs 1922.
▪ Koşuya Dair	42	25 Mayıs 1922.
▪ Hanımlarla Gezintiler III	42	25 Mayıs 1922.
▪ Şenlik, Şitaret, Şehr-i Ayin, Elh...	43	29 Mayıs 1922.
▪ Asr-ı Keşfin Neticesi	43	29 Mayıs 1922.
▪ Medhiye, Hicviye ve Mersiye	44	01 Haziran 1922.
▪ Küçük Hanımefendi ile Sohbetler II	44	01 Haziran 1922.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Sarı Lira Bahsi	45	05 Haziran 1922.
▪ Yine Edebiyat	46	08 Haziran 1922.
▪ Yine Fena Huyuma Dair	46	08 Haziran 1922.
▪ Tasma Bahsi	47	12 Haziran 1922.
▪ Bir Yaz Günü Hülyası	47	12 Haziran 1922.
▪ Çavuşun 60 Lirası	48	15 Haziran 1922.
▪ Bir Akıllı Daha	49	19 Haziran 1922.
▪ Keşişin İstihzası	49	19 Haziran 1922.
▪ Yağma Ağa Oğlunun Yüreği	50	22 Haziran 1922.
▪ Bir Tenkid, Bir Mukabele	51	26 Haziran 1922.
▪ Senesi Bir Milyon Lira!	52	29 Haziran 1922.
▪ Velinimetim, Sebebi-i Hayatım Bağış-ı Ömrüm Cemiyet	52	29 Haziran 1922.
▪ Adalar Yolunda Bir Pazar Seferi	52	29 Haziran 1922.
▪ Fetvacılardan İstiane	53	03 Temmuz 1922.
▪ Serdar Delir	54	06 Temmuz 1922.
▪ Yeni Mecmuaya Nasıl Cerağ Oldum	54	06 Temmuz 1922.
▪ Muvazenemizdeki Bozukluk	55	10 Temmuz 1922.
▪ Büyük Adanın Yeni Devri	55	10 Temmuz 1922.
▪ Asr-ı Analık	55	10 Temmuz 1922.
▪ Gördüklerim	56	13 Temmuz 1922.
▪ Gıpta Ettiğim Biri Daha	56	13 Temmuz 1922.
▪ Celal Nuri Beye Açık Mektup	57	17 Temmuz 1922.
▪ Açıklık ve Hafiflik Aleyhinde	57	17 Temmuz 1922.
▪ Ameden Laflık	58	20 Temmuz 1922.
▪ İsmail Hakkı Paşa Hazretlerinin Muharririmize Beyanatı	58	20 Temmuz 1922.
▪ Hakları Varmış	59	24 Temmuz 1922.
▪ Deniz Canavarının Aslı I	59	24 Temmuz 1922.
▪ 10 Temmuz Hasbihalleri	60	27 Temmuz 1922.
▪ Deniz Canavarının Aslı II	60	27 Temmuz 1922.
▪ Sakal Uğrunda	61	31 Temmuz 1922.
▪ Acı ve Tatlı Sözler	61	31 Temmuz 1922.
▪ Kaybolan Hürriyet	63	07 Ağustos 1922.
▪ Efendiler Siz Bize Gülünüz	63	07 Ağustos 1922.
▪ Kavuncuya Mersiye	64	10 Ağustos 1922.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Güz Başı Ticareti	64	10 Ağustos 1922.
▪ Siyahlı-Beyazlı Kadın	65	14 Ağustos 1922.
▪ Anladım ve Acıdım	65	14 Ağustos 1922.
▪ İstanbul'un Oyunu	66	17 Ağustos 1922.
▪ Deniz ve Kadın	66	17 Ağustos 1922.
▪ İkametgâhı Meçhul Biz Zat	67	21 Ağustos 1922.
▪ Bir Eski Türkü İçin	67	21 Ağustos 1922.
▪ Beddeyin Olmalı	68	24 Ağustos 1922.
▪ Kaptan Yerine Çıkmaktaki Fenalıklar	68	24 Ağustos 1922.
▪ Kandilzadeliğim	69	28 Ağustos 1922.
▪ Halisane Bir Tavsiye	70	31 Ağustos 1922.
▪ Evkaf Varidatının Tezyidi	70	31 Ağustos 1922.
▪ Aramızdaki Fark	71	4 Eylül 1922.
▪ Tahmis	71	4 Eylül 1922.
▪ Bilmediğim Bir Hayat	72	7 Eylül 1922.
▪ İncir Bahsi	73	11 Eylül 1922.
▪ Tanıyamadık Gitti	73	11 Eylül 1922.
▪ Beyler Bu Taraftan	74	14 Eylül 1922.
▪ Sivri Sinekler Kulağımıza Ne Der?	74	14 Eylül 1922.
▪ Uygun Bir Hikâye	75	18 Eylül 1922.
▪ Bir Keyif de Budur	75	18 Eylül 1922.
▪ Ben Değilim...O!	76	21 Eylül 1922.
▪ Bir Facia-yı Aşk	76	21 Eylül 1922.
▪ Kara Düşünceler	77	25 Eylül 1922.
▪ Hareketim	78	28 Eylül 1922.
▪ Politika Seyahatlerim	78	28 Eylül 1922.
▪ Vaziyet İcabı	79	02 Teşrinievvel 1922.
▪ Gideceklere Tavsiyelerim	80	05 Teşrinievvel 1922.
▪ Mektuplar Açıldı	80	05 Teşrinievvel 1922.
▪ An Tarihi	81	09 Teşrinievvel 1922.
▪ Bir Zulüm Numunesi	81	09 Teşrinievvel 1922.
▪ Cezaların Beteri	82	12 Teşrinievvel 1922.
▪ Aklımızdan Geçenler	82	12 Teşrinievvel 1922.
▪ Kıymetli Günler	83	16 Teşrinievvel 1922.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Mütarekeden Sonra İstanbul	83	16 Teşrinievvel 1922.
▪ Yeni Bir Ayda	84	19 Teşrinievvel 1922.
▪ Sarsılmaz İnşallah	85	23 Teşrinievvel 1922.
▪ İstikbal Tafsilatı	85	23 Teşrinievvel 1922.
▪ Böyle Dedi	86	26 Teşrinievvel 1922.
▪ Avrupadan Mektup	86	26 Teşrinievvel 1922.
▪ Nakş-ı Berab	87	30 Teşrinievvel 1922.
▪ Baharda Gene Mektup	87	30 Teşrinievvel 1922.
▪ A! Bu İnsanlar...	88	02 Teşrinisani 1922.
▪ Aşkına Bir Mecra	88	02 Teşrinisani 1922.
▪ Dört Zamane Fıkrası	89	06 Teşrinisani 1922.
▪ Ekmek Hatıraları	89	06 Teşrinisani 1922.
▪ Zamane Fıkraları	90	09 Teşrinisani 1922.

II. Yayın Devresi:

▪ Kartaca'yı Yıkmalı! İstanbul'u Yapmalı!	91-7	29 Mayıs 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-7	29 Mayıs 1948.
▪ Zarardan Pîrimiz Hoşlanıyor	91-19	10 Temmuz 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-19	10 Temmuz 1948.
▪ Çantada Keklik	91-20	14 Temmuz 1948.
▪ Amenna ve İllallah	91-21	17 Temmuz 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-21	17 Temmuz 1948.
▪ Bir Hatır, İki Hatır:Üçüncüsünde Vur Yatır!	91-22	21 Temmuz 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-22	21 Temmuz 1948.
▪ Laçka Yalama	91-24	28 Temmuz 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-24	28 Temmuz 1948.
▪ Laf Ebesiyiz Hepimiz	91-35	4 Eylül 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-35	4 Eylül 1948.
▪ Anlayan Beri Gelsin!	91-36	8 Eylül 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-36	8 Eylül 1948.
▪ Büyük Bir Suç	91-37	11 Eylül 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-37	11 Eylül 1948.
▪ Kişi Noksanını Bilmek Gibi İrfan Olmaz	91-38	15 Eylül 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-38	15 Eylül 1948.
▪ Anasından Henüz Doğmamış Babayiğit	91-39	18 Eylül 1948.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Minelbab İlelmihrab	91-39	18 Eylül 1948.
▪ Dış Manzara-İç Manzara	91-42	29 Eylül 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-42	29 Eylül 1948.
▪ Oturalım, Oturduğumuz Yerde	91-43	2 Ekim 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-43	2 Ekim 1948.
▪ Gelemiyor, Olamıyor İşte	91-45	9 Ekim 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-45	9 Ekim 1948.
▪ Çok Pahalı Hürriyet	91-46	13 Ekim 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-46	13 Ekim 1948.
▪ Eskilere Benzetmeyelim	91-47	16 Ekim 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-47	16 Ekim 1948.
▪ Ağaç Kesenin, Yaş Kesenin	91-47	16 Ekim 1948.
▪ Ne Bu Yapıldı, Ne O	91-48	20 Ekim 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-48	20 Ekim 1948.
▪ Çocuklara Mahsus Resimli Zehir	91-48	20 Ekim 1948.
▪ Böyle Olduk, Biz Artık	91-49	23 Ekim 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-49	23 Ekim 1948.
▪ Bir Yazın Tarihi	91-49	23 Ekim 1948.
▪ İyi Hükümet İstememizin Sebebi	91-50	27 Ekim 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-50	27 Ekim 1948.
▪ Bizim Çocukluğumuzdaki Tahsil Günleri	91-50	27 Ekim 1948.
▪ Harbe Girmemek; Demokrasiye Girmek	91-51	30 Ekim 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-51	30 Ekim 1948.
▪ Sevimli Tuhaflık	91-51	30 Ekim 1948.
▪ Bayramsız Altı Ay	91-52	3 Kasım 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-52	3 Kasım 1948.
▪ Bir Bu Eksik Kaldıydı	91-52	3 Kasım 1948.
▪ Affin Hududu	91-53	6 Kasım 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-53	6 Kasım 1948.
▪ Yenilerde ve Eskilerde Nimet Hakkı	91-53	6 Kasım 1948.
▪ Bazı Sözlere Dair	91-54	10 Kasım 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-54	10 Kasım 1948.
▪ Eski ve Yeni Devirlerde Pasta ve Dondurma	91-54	10 Kasım 1948.
▪ İktisadi Tehlike Önünde	91-55	13 Kasım 1948.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Minelbab İlelmihrab	91-55	13 Kasım 1948.
▪ Ah Şu Pavyon Kelimesi	91-55	13 Kasım 1948.
▪ Yerli Yerine Koymak	91-56	17 Kasım 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-56	17 Kasım 1948.
▪ Hamam ve Banyo Hatıraları	91-56	17 Kasım 1948.
▪ Taş Olsa Dayanmaz Yürek	91-57	20 Kasım 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-57	20 Kasım 1948.
▪ Parlamento Politikacılığında Zaaf	91-57	20 Kasım 1948.
▪ Kaçanın Anası Ağlamamış; Uyuşanın Anası ise Gülmüştür	91-58	24 Kasım 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-58	24 Kasım 1948.
▪ Gidenin Arkasından	91-58	24 Kasım 1948.
▪ İdama Kadar Giden Ceza	91-59	27 Kasım 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-59	27 Kasım 1948.
▪ Pasaportsuz ve Dövizsiz Yolculuk	91-59	27 Kasım 1948.
▪ Allah Bu Sefer Meclisi Korusun	91-60	1 Aralık 1948
▪ Minelbab İlelmihrab	91-60	1 Aralık 1948.
▪ Eski Mısır Çarşısı Meğerse Lüks Bir Pazarmış	91-60	1 Aralık 1948.
▪ Şekere Zam, Verem Mücadelesine Hız!	91-61	4 Aralık 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-61	4 Aralık 1948.
▪ Bir Çift Pabucun Başına Gelenler	91-61	4 Aralık 1948.
▪ Hitler Mukallitleri	91-62	8 Aralık 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-62	8 Aralık 1948.
▪ Ayda Bir Uğrayan	91-62	8 Aralık 1948.
▪ Fazla Nezaket	91-63	11 Aralık 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-63	11 Aralık 1948.
▪ Kaybedecek Bir Dakikamız Yok	91-63	11 Aralık 1948.
▪ Kayırma Politikası	91-64	15 Aralık 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-64	15 Aralık 1948.
▪ İlk Tepki-İlk Tekme	91-64	15 Aralık 1948.
▪ 10 Senede Bir Misli Memur	91-65	18 Aralık 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-65	18 Aralık 1948.
▪ Zevk Bozukluğu	91-65	18 Aralık 1948.
▪ Bir Profesöre Teşekkür	91-66	22 Aralık 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-66	22 Aralık 1948.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Mendil Medeniyetsizliği	91-66	22 Aralık 1948.
▪ Pistonlu Haylaz	91-67	25 Aralık 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-67	25 Aralık 1948.
▪ Ört Ki Ölem, Amma Öртеceği Varsa	91-67	25 Aralık 1948.
▪ Dünkü Kör Aletler	91-68	29 Aralık 1948.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-68	29 Aralık 1948.
▪ İstanbul: Bir Dosta Mektup	91-68	29 Aralık 1948.
▪ Yaşı Benzemesin	91-69	1 Ocak 1949.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-69	1 Ocak 1949.
▪ Şahin ve Deve Kuşu	91-69	1 Ocak 1949.
▪ Eşit Kifayetsizlik	91-70	5 Ocak 1949.
▪ Minelbab İlelmihrab	91-70	5 Ocak 1949.
▪ İki Devirde Politikacı	91-70	5 Ocak 1949.
▪ Tarifler Babında	91-71	8 Ocak 1949.
▪ Verem Hakkında Eski Zaman Notları	91-71	8 Ocak 1949.
▪ Bir Yerimizi Çimcikliyeceğimiz Geliyor	91-72	12 Ocak 1949.
▪ Şehir İçi Notlarından: Bu da Bir Türüsü	91-72	12 Ocak 1949.
▪ Dün-Bugün	91-72	12 Ocak 1949.
▪ Bir Müddet Daha Gecikseydi	91-73	15 Ocak 1949.
▪ Hindiler Kabarmağa Hak Kazanıyorlar	91-73	15 Ocak 1949.
▪ Özenti Telaş	91-74	19 Ocak 1949.
▪ Belediye Nerede, Biz Neredeyiz	91-74	19 Ocak 1949.
▪ Küçük Sempatiler	91-75	22 Ocak 1949.
▪ Çatlaklar-Çöküntüler	91-75	22 Ocak 1949.
▪ Kökleştirme-Köstekleme	91-76	26 Ocak 1949.
▪ Geçti Bor'un Pazarı	91-76	26 Ocak 1949.
▪ Fare Doğuran Dağlar	91-77	29 Ocak 1949.
▪ Yakacak Darlığı; Yıkacak Bolluğu	91-77	29 Ocak 1949.
▪ Mücadeleler Silsilesinden	91-78	2 Şubat 1949.
▪ Her Gece 120 Ölü	91-78	2 Şubat 1949.
▪ Pahalıya Oturan Çaba	91-79	5 Şubat 1949.
▪ Apartman ve Palas	91-79	5 Şubat 1949.
▪ Tahripçilikle Mücadele	91-80	9 Şubat 1949.
▪ Bu Balık Başka Balık	91-80	9 Şubat 1949.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Bir Orta Çağ Tedbiri	91-81	12 Şubat 1949.
▪ Kirli Çamaşırlar Piyesi	91-81	12 Şubat 1949.
▪ Sorgu-Sual	91-82	16 Şubat 1949.
▪ Biri Yapılır, Biri Yapılmaz.	91-82	16 Şubat 1949.
▪ Oldu! Diyelim...	91-83	19 Şubat 1949.
▪ Bize mi Düştü	91-83	19 Şubat 1949.
▪ Politikacı İmtihanları	91-84	23 Şubat 1949.
▪ İstanbul: Müzikli Belde	91-84	23 Şubat 1949.
▪ Hükümetlerin Aklı	91-85	26 Şubat 1949.
▪ Hayvanları Koruma Cemiyeti İdare Heyeti Reisi Bay Nazım Kıbrıslı'ya	91-85	26 Şubat 1949.
▪ Bütçede Fark Yok, Zihniyette Fark Var	91-86	2 Mart 1949.
▪ Fena Der İçer! İyi Der İçer!	91-86	2 Mart 1949.
▪ İssiz Saraylar Beldesi	91-87	5 Mart 1949.
▪ Gazeteler Tuvalet Başladı	91-87	5 Mart 1949.
▪ En İyi Satış	91-88	9 Mart 1949.
▪ Nohut Oda, Bakla Sofa	91-88	9 Mart 1949.
▪ Bir Meşalenin Sönüşü	91-89	12 Mart 1949.
▪ Balo Mevsimi Münasebeti ile Şampanya	91-89	12 Mart 1949.
▪ Devre Sonuna Bırakmak Teamülü	91-90	16 Mart 1949.
▪ Efendimiz Yok Efendi Var	91-90	16 Mart 1949.
▪ Balıklar Kirleniyormuş	91-91	19 Mart 1949.
▪ Bulunmadı Gitti	91-91	19 Mart 1949.
▪ Geceler ve Gececiler	91-92	23 Mart 1949.
▪ Basın Toplantıları Modası	91-92	23 Mart 1949.
▪ Olur mu Olur...	91-93	26 Mart 1949.
▪ Dağılmış Takvim	91-93	26 Mart 1949.
▪ Dağ Ardındaki Umut	91-94	30 Mart 1949.
▪ 315 Sene Evvel	91-94	30 Mart 1949.
▪ Böyle Gelmiş Böyle Gider!	91-95	2 Nisan 1949.
▪ Pabucu Dama Atılan Bulmacalar	91-95	2 Nisan 1949.
▪ İkisinden Biri	91-96	6 Nisan 1949.
▪ İmdat İşareti	91-97	9 Nisan 1949.
▪ Zenginlik İçinde Fakirlik	91-97	9 Nisan 1949.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Hakşinas Olalım	91-98	13 Nisan 1949.
▪ Durmak İçin Durdurmak	91-99	16 Nisan 1949.
▪ Uydurma İsmi Kadar Benzeseydi	91-99	16 Nisan 1949.
▪ Akıl Durur	91-100	20 Nisan 1949.
▪ Top ve Baş	91-100	20 Nisan 1949.
▪ Eskiden Olduğu Gibi	91-101	23 Nisan 1949.
▪ Pahallılık ve Terbiye	91-101	23 Nisan 1949.
▪ Karakulak Suyu Değildir	91-102	27 Nisan 1949.
▪ Garplı Terbiyesinde Hocamız: Film	91-102	27 Nisan 1949.
▪ Sürunceme Belası	91-103	30 Nisan 1949.
▪ En Kötü Ehli Hayvan	91-103	30 Nisan 1949.
▪ Bir Otorite Yıkıldı	91-104	7 Mayıs 1949.
▪ Çoktan Yıkılırlardı	91-104	7 Mayıs 1949.
▪ İşin Doğrusu	91-105	14 Mayıs 1949.
▪ Nelere Alıştık, Nelere	91-105	14 Mayıs 1949.
▪ Yine Tenkiset	91-106	21 Mayıs 1949.
▪ Satıcı Sesleri	91-106	21 Mayıs 1949.
▪ Bu Sefer Unutmayalım	91-107	28 Mayıs 1949.
▪ Bitaraflığın Güçlüğü	91-107	28 Mayıs 1949.
▪ İki Kılıç Altında	91-108	4 Haziran 1949.
▪ Eski Zamanda Bira	91-108	4 Haziran 1949.
▪ Gizli Din Gibi	91-110	18 Haziran 1949.
▪ Daha Tehlikeli Olabilir	92-111	25 Haziran 1949.
▪ Doğruluğu Şüpheli Sözler	92-111	25 Haziran 1949.
▪ Ramazan Münasebetiyle	93-112	2 Temmuz 1949.
▪ Göç Arabaları	93-112	2 Temmuz 1949.

Modern Türkiye¹¹

<u>Makale Adı:</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ İstanbul’u Görüyorum	20	9 Temmuz 1938.
▪ Sinop Hatıralarım (İneğe, Öküze ve Buzağıya Dair)	24	6 Ağustos 1938.

¹¹ “İneğe, Öküze ve Buzağıya Dair” isimli yazısı daha önce *Nevsal-i Milli*’de yayımlanmıştı. Bk. *Nevsal-i Milli*, 1914, s. 109-114.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

*Tan Gazetesi*¹²

<u>Makale Adı:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Akrep	08 Ocak 1939.
▪ Köpek	15 Ocak 1939.
▪ Çıban	22 Ocak 1939.
▪ Dil Bahsi	05 Şubat 1939.
▪ Lavrans	12 Şubat 1939.
▪ Gözyaşı	05 Mart 1939.
▪ Güneş Çarpması	12 Mart 1939.
▪ Keklik	19 Mart 1939.
▪ Fırat Kayıkçıları	09 Nisan 1939.
▪ Hülle	16 Nisan 1939.
▪ Antikacı	23 Nisan 1939.
▪ Kiraza Çileğe Dair	14 Mayıs 1939.
▪ Şerbete Dair	21 Mayıs 1939.
▪ İçecek Lehinde ve Aleyhinde Sudan Sözler	25 Mayıs 1939.
▪ Vecizeli Sohbet, İlan, Makale ve İhtar	04 Haziran 1939.
▪ Bir Millet ve Ahlak Meselesi	11 Haziran 1939.
▪ Hatay'ı Hülâsa	23 Haziran 1939.
▪ Bir Ses, Bir Rayiha ve Bir Hatıra	25 Haziran 1939.
▪ Mevsimsiz Sanılan Bir Sohbet: Kürk	02 Temmuz 1939.
▪ Tanrıya Şikâyet	09 Temmuz 1939.
▪ Plajda Gezintiler	16 Temmuz 1939.
▪ Lokman Hekimin Ye Dediği	23 Temmuz 1939.
▪ İsrafil'den Gelen Cevap	30 Temmuz 1939.
▪ Üç İhtiyar ile Üç Huri	06 Ağustos 1939.
▪ İçkiye Vesile Gerek	13 Ağustos 1939.
▪ Machiavel'e Birinci Mektup	20 Ağustos 1939.
▪ Machiavel'e İkinci Mektup	27 Ağustos 1939.
▪ Sabır Taşı Bile Dayanmazdı	03 Eylül 1939.
▪ Fırat ile Dicle Ren ile Tuna	10 Eylül 1939.
▪ Napolyan'a Cevabım	17 Eylül 1939.

¹² Yazılar Refik Halit imzalı ve çoğu "Hafta Muhasebesi" serlevhası altında yazılmıştır. 7 Ağustos 1938'den itibaren *Yezidin Kızı*, tefrika edilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Harp İcadları ve İcapları	24 Eylül 1939.
▪ İstanbul'un Semt ve Sokak İsimleri	01 Ekim 1939.
▪ Avrupa Dört Kıtaya Birden Dert Yanıyor	08 Ekim 1939.
▪ Sonbaharı Pek Severim	15 Ekim 1939.
▪ Bayram ve Sadrazam	22 Ekim 1939.
▪ Yutkunmadan Yürümeyen Şehir	29 Ekim 1939.
▪ Unkapanı Köprüsünden Gazi Köprüsüne Geçerken	05 Kasım 1939.
▪ Tesbih Böceğinin Belkemiği	19 Kasım 1939.
▪ Kanaryam Ölüyor, Avrupa Ötüyor	26 Kasım 1939.
▪ Bir Eski Zaman Masalı	03 Aralık 1939.
▪ Bir kış Felsefesi	10 Aralık 1939.
▪ Kan Ağladık Fakat Fütür Getirmedik	07 Ocak 1940.
▪ Cemaziyelevvelini Bilirim Münasebetiyle	1940.
▪ Biraz Tarih, Biraz Teselli	14 Ocak 1940.
▪ Hindistan Cevizi Ağacı	28 Ocak 1940.
▪ İlkbahar Hazırlıkları	04 Şubat 1940.
▪ Aşkın İlacı Bulunmuş Olsa idi	11 Şubat 1940.
▪ Ne İdim? Ne Oldum? Daha Ne Olacağım?	18 Şubat 1940.
▪ Sarhoşluk Psikoza ve Sarhoşların Tasnif Cetveli	25 Şubat 1940.
▪ Afrodit Rüyama Girdi	03 Mart 1940.
▪ Aşkta Derece ve Çeşitleri	10 Mart 1940.
▪ Dönün Kuşlar Dönün Geldiğiniz Yere	17 Mart 1940.
▪ Seyyar Bir Karakter Laboratuvarı	24 Mart 1940.
▪ Profesör Piscardla Uzaktan Hasbihal	31 Mart 1940.

*Yenigün Mecmuası*¹³

<u>Makale Adı:</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Boy Pos	2	18 Mart 1939.
▪ Yeni Camii Saati	3	25 Mart 1939.
▪ İnsan ve Tahta	4	1 Nisan 1939.
▪ Damlara Bakıp Düşündüm	5	8 Nisan 1939.

¹³ Yazılar Refik Halit imzalı ve “Günler Geçerken” serlevhası altında yazılmıştır. *İstidat Bahsinde Bir Hatıra* Nu 26, 26 Ağustos 1939; *Harp ve Kadın* Nu 27, 2 Eylül 1939 adlı yazılarının sayısı dergide mutlaka yanlış basılmıştır. Birincisi 25; ikincisi 26 sayı numaralı olmalıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Ana, Çocuk ve Oyuncak	6	15 Nisan 1939.
▪ Hiçe Gitti Hüsmen Ağa!	7	22 Nisan 1939.
▪ Ahmet Mithat Efendi	8	29 Nisan 1939.
▪ İnsan ve Bahar	9	6 Mayıs 1939.
▪ Gönül Hakkında	10	13 Mayıs 1939.
▪ Yeni Usul Mecmuacılık Aleyhinde	11	20 Mayıs 1939.
▪ Boğaziçi Olduğu Gibi	12	27 Mayıs 1939.
▪ Üslub'u Müdafaa	13	3 Haziran 1939.
▪ Hatay'ı Hülâsa	14	10 Haziran 1939.
▪ Saffet Ziya İçin	15	17 Haziran 1939.
▪ Weidman Affedildi	16	24 Haziran 1939.
▪ Fransız Edebiyatında Antakya	17	1 Temmuz 1939.
▪ Modası Geçmiş Bir Meşhur	18	8 Temmuz 1939.
▪ Devam Eden Bir İhtilal	19	15 Temmuz 1939.
▪ Tarihe Gömülü Antakya	20	22 Temmuz 1939.
▪ Denizi Yenen Delikanlı	21	29 Temmuz 1939.
▪ Çocukluğumun Denizleri	22	5 Ağustos 1939.
▪ Modern Su Perisi	23	12 Ağustos 1939.
▪ Şöhret Nedir? Kadın Şapkası Modası	24	19 Ağustos 1939.
▪ İstidat Bahsinde Bir Hatıra	26	26 Ağustos 1939.
▪ Harp ve Kadın	27	2 Eylül 1939.

*Akşam Gazetesi*¹⁴

<u>Makale Adı:</u>	<u>Sene</u>	<u>Sayfa</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Karaca Oğlan I	21	7	7333	18 Mart 1939.
▪ Karaca Oğlan II	21	7	7334	19 Mart 1939.
▪ Karaca Oğlan III	21	7	7335	20 Mart 1939.
▪ Karaca Oğlan IV	21	7	7337	22 Mart 1939.
▪ Karaca Oğlan V	21	7	7338	23 Mart 1939.
▪ Karaca Oğlan VI	21	7	7339	24 Mart 1939.
▪ Pek İyi Hatırlarım				16 Eylül 1945

¹⁴ Yazılar Refik Halit imzalı ve “Hafta Konuşması” serlevhası altında yazılmıştır.

Hafta

<u>Makale Adı:</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Cem'e Dair Bazı Hatıralar	29	14 Nisan 1950.

*Her Kalem Cep Gazetesi*¹⁵

<u>Makale Adı:</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Sahneden Akisler	1	1 Aralık 1950.
▪ Hangi Birini Düzeltelim	2	15 Aralık 1950.
▪ Rıza Tevfik'in 4 Yemeği	3	1 Ocak 1951.
▪ Sahte Sesli Türkçe	4	16 Ocak 1951.
▪ Suya Nakışlar	5	8 Şubat 1951.
▪ II. Abdülhamit ve Meşrutiyet Tarihi	6	1 Mart 1951.
▪ II. Abdülhamit ve Meşrutiyet Tarihi	7	7 Nisan 1951.

*Resimli Yirminci Asır*¹⁶

<u>Makale Adı:</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Suya Akisler	1	16 Ağustos 1952.
▪ İmdada Yetişen Hızır	2	23 Ağustos 1952.
▪ Koluma Giren Meçhul Dost	3	30 Ağustos 1952.
▪ Gökalp'in Bir İyiliği	4	6 Eylül 1952.
▪ Dostluk Gören Sürgün	6	20 Eylül 1952.
▪ Taçlılar Resmîgeçidi	7	27 Eylül 1952.
▪ Üç Mutasarrıf Tipi Daha	8	4 Ekim 1952.
▪ Hürriyet Tarihinde Yeri Olan Geyik	9	11 Ekim 1952.
▪ Dolmabahçe Sarayında 2. Abdülhamit'i Nasıl Görmüştüm	10	18 Ekim 1952.
▪ Kendimi Şehzade Gibi Satıyormuşum	12	1 Kasım 1952.
▪ Deme Kış-Yaz Oku Yaz	14	15 Kasım 1952.
▪ Çocukluğumun Çifte Havuzlar Gazinosu	15	22 Kasım 1952.
▪ Öldürdüğümüz Üç Gazeteci	17	6 Aralık 1952.
▪ Cezalarını Bulan Gazeteci Katilleri	18	13 Aralık 1952.
▪ Tantuna Götüren Kitaplar	19	20 Aralık 1952.
▪ Sürücü-Vardacı-Perdeci	20	27 Aralık 1952.

¹⁵ Refik Halit imzalı ve "Suya Nakışlar" serlevhası altında yazılmıştır.

¹⁶ "Suya Akisler" serlevhası altında yazılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

▪ Şimendifercilik Oynadığımız Zamanlar	23	17 Ocak 1953.
▪ Ayastefanostan Yeşilköye	24	24 Ocak 1953.
▪ Beni Görmemezliğe Gelen Adamın Başından Geçenler	29	28 Şubat 1953.
▪ Balkan Harbinde Ayastefanos	30	7 Mart 1953.
▪ Din ve Dil Tiryakiliği	31	14 Mart 1953.
▪ Öyle Deme, Böyle De	32	21 Mart 1953.
▪ Sürgünün Sütü	33	28 Mart 1953.
▪ Kimdi Bu Kadın	34	4 Nisan 1953.
▪ Eski Pehlivanlardan Manevi Vasıflar	35	11 Nisan 1953.
▪ İşte Geldim Gidiyorum; Şen Olasın Halep Şehri	40	14 Mayıs 1953.
▪ Nişan Meraklısı	57	10 Eylül 1953.
▪ İki Boyunduruk Arasında	59	24 Eylül 1953.
▪ Bu Uğurlu Bir İpti	60	1 Ekim 1953.
▪ İlk Defalardan Birkaçı	62	15 Ekim 1953.
▪ Ölümünden Kurtardığım Zabıt	66	12 Kasım 1953.
▪ Aile Berberi	71	24 Aralık 1953.
▪ Sürgünde Yazdıklarım	73	7 Ocak 1954.
▪ Belediye Başkâtipliğim	74	14 Ocak 1954.
▪ Paşaya Verdiğim Pilav	123	23 Aralık 1954.
▪ Nalınlı Kadın	124	30 Aralık 1954.
▪ Bir Mektep Kaçağı İdim	125	6 Ocak 1955.
▪ Yiyemediğimiz Cennet Taamı	126	13 Ocak 1955.
▪ İçkinin Yıkamadığı Adam	127	20 Ocak 1955.
▪ Papazın Son Nefesinde Andığı Müslüman Genci	128	27 Ocak 1955.
▪ Bir Horozun ve Bir Adamın Ölümleri	129	3 Şubat 1955.
▪ Düşmanın Kulağını Yiyen Adam	130	10 Şubat 1955.
▪ Bir Anahtarın Azizliği	131	17 Şubat 1955.
▪ Arka Kapıdan Zamkinos	132	24 Şubat 1955.
▪ Meşhurları Kovan Birahaneci	134	10 Mart 1955.
▪ İlk Yayılım Ateşi	135	17 Mart 1955.
▪ Dedektifliğimin Cezası	136	24 Mart 1955.
▪ Bir Dalkavuk Böyle Eksildi	137	31 Mart 1955.
▪ Gördüğüm İlk Cinayet	138	7 Nisan 1955.
▪ Kumarhane Cinayeti	139	14 Nisan 1955.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

-
▪ Kurşun Yağmuru Altında Nikâh Şahitliğim	141	28 Nisan 1955.

Yeni İnci

<u>Makale Adı:</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Solmuş Hatıralar: Kadınları Korurum	10-31	27 Ocak 1953.
▪ Unutulmaz Hatıralar	13-34	7 Mart 1953.
▪ İstibdat Devri Garabetlerinden	14-35	21 Mart 1953.

Aydabir

<u>Makale Adı:</u>	<u>Numarası:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Bir Sürgünün Aklında Kalanlar: Köpeğim Floş'un Cerrahiliği	27	Eylül 1954.
▪ Yokolası Bir Bekir Ağa Bölüğü Vardı	31	Ocak 1955.
▪ Gizli Zindanın Hikâyesi	32	Şubat 1955.
▪ Bir Yazı Yazacaktım	34	Nisan 1955.

Yeni Tanin¹⁷

<u>Makale Adı:</u>	<u>Tarih:</u>
▪ Bir Ömür Boyunca	30 Mayıs 1964.
▪ Çıkardıklarımız Kimlerdi	31 Mayıs 1964.
▪ Gözüm Muharrirlikte ve Aşkla Alakasız Çapkınlıkta	1 Haziran 1964.
▪ Niyazi Bey'in Geyiği	2 Haziran 1964.
▪ Tantun'a Gitmek	3 Haziran 1964.
▪ Cumhuriyet Rejiminde Yine Polis Müdürlüğüne Davet Edildim	4 Haziran 1964.
▪ Girer Girmez Polise Çağırdım	5 Haziran 1964.
▪ İkinci Politikacı Hocam ve Nisan Merakı	6 Haziran 1964.
▪ Memur Kalsaydım Neler Olabilirdim	7 Haziran 1964.
▪ Günün Birinde Baskın Oldu	8 Haziran 1964.
▪ Abdülhamit'i Korkutan Gözler	9 Haziran 1964.
▪ Kemalizmin Büyük Faydası	10 Haziran 1964.
▪ Bir Şehzade Beni Kurtarmak İstemişti, Aksi Oldu	11 Haziran 1964.
▪ İşkence Yuvası Bir Gizli Zindan	12 Haziran 1964.
▪ Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesini Gördüm	13 Haziran 1964.

¹⁷ Yazılar “Siyasi ve Edebi Hatıralar” serlevhası altında çoğunluğu “Bir Ömür Boyunca” ismiyle ve çeşitli başlıklarla yayımlanmıştır.

-
- Rıza Tevfik'in Tarihi Önemi Olan Mektubu 14 Haziran 1964.
 - İlk Defa Nasıl Tevkif Edildim 15 Haziran 1964.
 - 31 Mart İsyanı İlk Günü Başımıza Gelenler 16 Haziran 1964.
 - Kurşun Yağmuru Altında Nikâh Şahitliğim 17 Haziran 1964.
 - Gizli Zindana Ben de Girdim 18 Haziran 1964.
 - Bir Hidrellez Hatırası 19 Haziran 1964.
 - Sürgünde Yanıma Gelmek İsteyen Kız 20 Haziran 1964.
 - Son Sadrazamın Oğlu Gözümün Önünde Nasıl Öldürüldü 21 Haziran 1964.
 - Fecr-i Âtî Az Daha Sina-i Emel Olacaktı 22 Haziran 1964.
 - Refet Paşa İstanbul'a Girdiği Gün Ben De Mahkeme Huzurundaydım 23 Haziran 1964.
 - Rıza Tevfik ve Mektup Yazma Merakı 24 Haziran 1964.
 - Mahmut Bekirağa Bölüğü 25 Haziran 1964.
 - İki Posta Memuru Nasıl Asıldı 26 Haziran 1964.
 - Bir Anahtarın Azizliği 27 Haziran 1964.
 - Çok Şey Gören Bizim Nesil 28 Haziran 1964.
 - Birahaneden Kavulduğumuzun Resmîdir 29 Haziran 1964.
 - Atatürk'ün Hisliliği ve İçliliği 30 Haziran 1964.
 - Bir Tramvay Grevi Hayatımı Değiştirdi 1 Temmuz 1964.
 - Ahmet Samim ve Gazeteci Katillerine Dair 3 Temmuz 1964.
 - Bir Ömür Boyunca 4 Temmuz 1964.
 - Bir Ömür Boyunca 5 Temmuz 1964.
 - Bir Ömür Boyunca 6 Temmuz 1964.
 - Bir Ömür Boyunca 7 Temmuz 1964.
 - İki Boyunduruk Arasında 8 Temmuz 1964.
 - İttihatçı, İtilafçı Meselesi 9 Temmuz 1964.
 - Rıza Tevfik Gümölcine'de Nasıl Dövüldü 10 Temmuz 1964.
 - Dedektifliğimin Cezası 11 Temmuz 1964.
 - Hayatta En Büyük İntikam Yaşamaktır 12 Temmuz 1964.
 - Sürgündeki Dostlarım 13 Temmuz 1964.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ERMENİLERİN KONTROL NOKTASI: İSKENDERUN LİMANI*

*Naim ÜRKMEZ**

ÖZET

Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetine giren İskenderun, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar çok küçük bir köy hüviyetinde kalmıştır. Yüzyılın sonuna doğru sanayi devriminin etkisi ve ticari emtianın çokça taşınması vesilesi ile önem kazanmaya başlayan şehir özellikle Halep ve ardı ile Güney Anadolu'nun doğal bir limanı olarak gün geçtikçe ön plana çıkmıştır. 1890'lı yıllardan sonra Anadolu'da Ermeni faaliyetlerinin artması ve birçok yerde isyanların çıkmasına paralel olarak Osmanlı Devleti büyük güçlerin müdahalesini engellemek ve Ermeni isyancıları kontrol altında tutabilmek için çeşitli tedbirler almıştır. II. Abdülhamit döneminde başlayan bu olumsuz girişimlere, Sultan çeşitli şekillerde karşı koymaya çalışmıştır. Bu tedbirlerden biri de Halep, Mamuretülaziz, Adana, Kayseri, Bitlis, Van, Diyarbakir, Erzurum vilayetlerinde yaşayan Ermenilerin dış dünya ile irtibatını sağlayan liman olan İskenderun'da kontrol noktası tesis etmektir. Sultan II. Abdülhamit'in talimatıyla tesis edildiği görülen kontrol noktasında, iskeleden harice çıkan veya Anadolu coğrafyasının çeşitli yerleşim yerlerine gelen Ermeni yolcuların aylık muntazam listeleri tutulmuştur. Bu listelerde Ermeni yolcuların nereli oldukları, hangi yerleşim yerinden hangi ülkeye gittikleri veya hangi yabancı ülkeden iskeleye inerek hangi vilayetteki yerleşim yerine gittikleri kaydedilmiştir. Bunun yanında gidip-gelen bu yolcuların ne amaçla, ne kadar süre için gittikleri belirtildiği gibi yanlarında eşleri, çocukları veya başka şahısların olup olmadığı konusunda kayıtlar mevcuttur. Sultanın bu şekilde listeler tutmasındaki amaç kötü niyetli Ermeni tedhişçileri daha rahat kontrol altında tutabilmektir. Bunun yanında İngiltere kontrolündeki Kıbrıs'ta silah ve bomba eğitimi alan Ermenilerin Anadolu'ya girişlerine set çekebilmektir. Bu hususta daha ayrıntılı defterlerin tutulduğu hazırlanan listelerden anlaşılmaktadır. Bu defterler arşiv tasnifinin hızlanması ile gün yüzüne çıkacaktır. Bu çalışmada zikredilen listeler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İskenderun Limanı, Ermeni yolcular, II. Abdülhamit, denetim

* Bu çalışma 2-4 Mayıs 2012 tarihinde 1. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu'nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr. Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: naimurkmez@gmail.com

ALEXANDRETTA PORT - CHECKPOINT FOR ARMENIANS

ABSTRACT

The period of Yavuz Sultan Selim and the Ottoman Empire's entering Alexandretta until the first half of the 19th century had identity of a very small village. Right to the end of the century, the industry revolution's impact and trading goods' large amount of transport means gained importance starting especially in the city of Aleppo and then in one of South Anatolia's natural ports as of the day the preliminary plan came out. After the 1890's the increase of Armenian activities in Anatolia and the outbreak of revolts in many other places parallel the Ottoman government's large forces' involvement to prevent and be able to keep Armenian rebels under control, taking various measures. Abdul Hamid II started under this negative initiative; the Sultan tried to resist in various ways. From these measures in any of the provinces of Aleppo, Mamuretülaziz, Adana, Kayseri, Bitlis, Van, Diyarbakir, or Erzurum, Armenians living in the diaspora and connecting supplier port, as in Alexandretta, have a checkpoint facility. Sultan Abdul Hamid II's direction of the facility is seen at the checkpoint from the dock outside rising or Anatolia geography's various residential areas incoming Armenian travelers often reserved monthly lists. In addition to this, England in the grip of Cyprus was able to check Armenians' entries into Anatolia set by a weapons and bombs training field. It is understood that this matter is elaborated on further in books prepared from lists. These books will come to light with the acceleration of the classification of records.

Key Words: Alexandretta Port, Armenian travelers, Abdul Hamid II, inspection

Giriş

İskenderun, Büyük İskender'in Pers imparatoru Dara'ya karşı elde ettiği başarıdan sonra M.Ö. 333 yılında ona izafeten kurulmuştur.¹ Roma, İran ve İslam ordularının arasında el değiştiren İskenderun, zamanla yaşanan savaşlar neticesinde tahrip olmuştur. Abbasi, Büyük Selçuklu, Eyyubi, Haçlı orduları hâkimiyetinde kalan bölge, 1268 yılında Memluk Devleti topraklarına katılmıştır.² Bu devlete Yavuz Sultan Selim tarafından 1516-1517 yıllarında son verilmesi ile bölge Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.³ Osmanlı Devleti döneminde Payas ve Süveydiye* Limanları ile rekabet etmek zorunda kalan İskenderun, bölgede bulunan bataklıklar nedeniyle bir türlü gelişme gösterememişti. 17. yüzyılın ortalarında İskenderun'a gelen Evliya Çelebi'nin bataklık olarak tasvir ettiği bu muhitte sadece yabancı devlet tebaasından bir kısım tüccar bulunmaktaydı.⁴ Evliya Çelebi'nin çağdaşı Tavernier de İskenderun'da neredeyse kimsenin olmadığından bahisle, yalnızca iskeleye gelip giden yabancı tüccarlara içki satan küçük bir gayrimüslim topluluğun varlığını

¹ Besim Darkot, "İskenderun", *İA*, V/2, 1968, s. 1090.

² Metin Tuncel, "İskenderun", *TDVİA*, İstanbul, 2000, s. 580.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, TTK, Ankara 1995, s. 284-292.

* Şimdi Hatay iline bağlı Samandağ ilçesidir.

⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, III, Yay: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1999, s. 33.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

kaydeder.⁵ İskenderun'daki bu menfi durum ancak 19. yüzyılda değişim göstermiştir. Bu yüzyılın ilk yarısına kadar Adana eyaletine bağlı bulunan İskenderun, bataklıkların kurutulması, Halep ile limanı bağlayan yolun inşasıyla önemli bir konuma gelmişti. Aynı yüzyılda uluslararası ticaretin yaygınlaşması, Halep ve civar şehirlerin Avrupa devletleriyle yaptığı ticaret hacminin de artmasına neden olmuştu. Bu artışla birlikte İskenderun da büyüme kaydetmiş ve bölgede bulunan konsolos vekili sayısı artmıştı. Öyle ki yüzyılın sonunda şehirdeki konsolos sayısı on beşe çıkmıştı.⁶

Böyle bir değişim ve gelişim yaşayan İskenderun, doğal olarak idari manada yeni bir düzenlemeye tâbi tutulmuştu. Başlangıçta Adana eyaletine bağlı küçük bir iskele olan İskenderun, 8 Eylül 1852 tarihinde müdürlük merkezine dönüştürülmüş ve buraya bir müdür tayin edilmiştir. Bir süre sonra 13 Mart 1857 tarihinde Adana eyaletinden ayrılarak Halep eyaletine bağlanmıştı. Bu düzenlemeler sırasında nüfusu hızla artan İskenderun⁷, 13 Mart 1879 tarihinde müstakil bir kaza yapıldı.⁸

Bu büyüme bir takım sıkıntılara da sebep olmuştu. Sahil olması münasebetiyle şehre kara ve deniz yoluyla çok sayıda insan gelmekte, bu durum kaçakçılığın artmasına yol açtığı gibi kontrolleri de zorlaştırmaktaydı. Buna ilaveten şehir, kaçakçılık yapan ve kaçak yolla yurt dışına çıkmak veya ülkeye girmek isteyenler için bir kavşak haline gelmişti.

Yukarıda saydığımız etmenlerin yanında, özellikle 1890'lı yıllardan sonra ortaya çıkan sıkıntılardan biri de, Ermenilerin Anadolu'da müstakil bir Ermeni devleti kurmak için isyan teşebbüsünde bulunmalarıydı. Bu durum İskenderun İskelesi'ni daha da önemli bir konuma getirmişti.

1890 yılında Erzurum isyanı ve Kumkapı gösterisi, 1892-1893 yıllarında Merzifon, Kayseri, Yozgat olayları, 1894 Sason isyanı, 1895 Zeytun isyanı ile Bab-ı Âli gösterisi ve sonrasında çıkan isyanlar Ermenilerin niyetlerini göstermesi açısından önemli dönüm noktaları olmuştu. Yaşanan bu isyanlarda Ermeniler, Osmanlı Devleti topraklarında devlet kurabilmek için devlete karşı savaşmak üzere içeride ve dışarıda çok büyük hazırlıklara girişmişlerdi.⁹

Ermenilerin Kontrol Noktası Olarak İskenderun Limanı

Osmanlı Devleti, Ermenilerin hazırlıklarını bertaraf etmek için bir takım tedbirler almıştı. Özellikle sınırlardan silah, bomba ve mühimmat girişini engellemek; komitacılık ve tedhiş maksadıyla yurt dışına çıkan, yurt dışından gelen veya ülke içerisinde seyahat eden Ermeniler çeşitli kontrol noktalarında denetime tâbi tutuluyordu. İşte bu denetimlerin yapıldığı noktalarından biri de İskenderun Limanı'ydı.

Ermenilerin 1890'lı yıllarda Anadolu'nun güneyinde Adana'ya bağlı Haçin* ve Maraş'a bağlı Zeytin/Zeytun'u* üs olarak görmeleri ve bu bölgeye askeri eğitim görmüş kişilerle mühimmat nakletmek istemeleri bahsedilen bölgenin doğal limanı olan İskenderun'u önemli bir konuma

⁵ J. B. Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, (Çev: Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınları, İstanbul, 2006, s. 165; Selahattin Tozlu, **Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ, 2009, s. 65.

⁶ 20. yüzyılın başlarında İskenderun'da konsolos vekili olan devletler; Fransa, İtalya, İngiltere, İsveç ve Norveç, Hollanda, Avusturya ve Macaristan, Almanya, İran, Amerika Birleşik Devletleri, İspanya, Rusya, Yunanistan, Danimarka, Belçika ve Portekiz'dir. Naim Ürkmez, **Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012, s. 351-379.

⁷ **Salname-i Vilayet-i Halep**, 1310, s. 199; 1868 senesinde İskenderun'un nüfusu yüzlerle telaffuz edilirken, 1892-1893 yıllarında nüfus 12.630'a çıkmıştır. İskenderun'un nüfusu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız; Ürkmez, **Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun**, s. 168-173.

⁸ Ürkmez, **Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun**, s. 25-32.

⁹ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1974, s. 458-498.

* Şimdi Adana iline bağlı Saimbeyli ilçesidir.

* Şimdi Kahramanmaraş iline bağlı Süleymanlı köyüdür.

getirmişti.¹⁰ Bu konumundan dolayı sadece İskenderun kazasında değil aynı zamanda tüm İskenderun Körfezi'nde her zaman güvenlik tedbirlerinin alınması gerekmekteydi. Mesela 1894 senesinde Ermeni faaliyetlerini zayıflatmak için İskenderun ve Mersin gümrüklerine verilen emir üzerine, her kim olursa olsun silahla gümrükten geçmesi veya herhangi bir silahın gümrükten geçirilmesi yasaklanmıştı. Hatta subay ve askeri memurların bile gümrükten silahla geçmesi engellenerek yanlarında bulunan tabanca ve tüfeklere el konulmuştu. Sonrasında mensup oldukları kurumdan getirdikleri ilmühaber kâğıtlarıyla alınan silahlar tekrar sahiplerine iade edilmişti.¹¹ Bu tedbirlere ilaveten iskeleden geçen askeri personel ve yakınlarının, yanlarında görevli olduklarına ve nereye gittiklerine dair belge bulundurması istenmiştir. Komisyon, iskeleye gelen bazı askerlerin hareketlerinden şüphelenmekte, ancak askeri kıyafetleri dolayısıyla denetim yapmamaktaydı. Askeri görevlilere böyle bir belge verilmesi durumunda Ermeni tedhişçiler asker kıyafeti giyerek iskeleden geçemeyeceklerdi.¹²

Bunun yanında İskenderun sahillerinde Ermenileri güçlendirecek bir takım hadiseler de yaşanmıştır. 1895 senesi Ağustosunda bir İngiliz savaş gemisinin 2.000 silahlı Ermeni'yi İskenderun Körfezi sahillerinde bulunan köylere sevk etmeye çalışması bunlardan biridir. Plana göre; karaya çıkarılacak 2.000 kişilik Ermeni tedhişçi gurubu Zeytun'a sevk edilecek ve orada bir isyan başlatılacaktı. Fakat aynı tarihlerde bölgede kolera hastalığının görülmesi bu planı engellemişti.¹³

Ermeni olayları sırasında yabancı devletler, Ermenilere destek ve Osmanlı hükümetine gözdağı vermek amacıyla zaman zaman bölgede donanma veya savaş gemisi dolaştırmaktaydı. 22 Haziran 1895 (10 Haziran 1311) tarihinde on yedi parçadan oluşan İngiliz donanması İskenderun Limanı'na gelmişti.¹⁴ Gelen bu gemilerin körfezde birçok top atışı gerçekleştirmesi Ermeni komitacıları sevindirirken, yerli ahaliyi endişeye sürüklemişti. Her ne kadar İngiliz donanması bu hareketlerin Kafkasya'da yığınak yapan Ruslara karşı olduğunu beyan etmişse de hem Sultan hem de mahalli yönetim bu durumdan rahatsız olmuştu. İngilizlerin, İskenderun sahillerinde dolaşması ve dilediği gibi askeri hareketlere girişmesi, Halep valiliği tarafından İskenderun kaymakamının yetersizliğine bağlanmış ve bu yüzden daha dirayetli bir yöneticinin gönderilmesini talep edilmişti. Yıldız Sarayı bu talebe dil bilir iki dirayetli memurun gönderilmesiyle karşılık vermiştir.¹⁵ Yine 21 Kasım 1895'de Selanik'ten İskenderun Limanı'na gelen İngiltere donanmasına ait Kaptan Langilot yönetimindeki on topu olan 325 askeri bulunan Artuzar isimli savaş gemisi İskenderun Liman'ında torpil talimi yapmıştı. Savaş gemisinin bu hareketi üzerine mahalli yönetim, İskenderun İngiltere konsolos vekâletine durumu bildirerek uyarıda bulunmuştu.¹⁶

Bu tür iç ve dış hadiseler bölgedeki denetimlerin sıklaştırılmasına sebep olmuştu. Bu sebeple 1896 yılında İskenderun'a gelip giden Ermenileri kontrol için üç kişiden oluşan bir iskele komisyonu teşkil edilmişti. Teşkil edilen komisyon, iskeleye gelip giden Ermenileri 1896 sonbaharından başlayarak 1903 yılına kadar düzenli bir şekilde deftere kaydetmiş ve özet niteliğindeki çizelgeleri her ay Dâhiliye Nezaretine sunmuştu.

¹⁰ **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri I**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007, s. 32-34; BOA, A. MKT. MHM: 500-57; Nejla Günay, **Maraş Ermenileri (XIX. Yüzyıl)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 213-315; Ahmet Akter, **Tehcir Öncesi Vilayat-ı Sitte'den Amerika'ya Ermeni Göçü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006, s. 32-33.

¹¹ BOA, YEE. d: 1144, s. 50.

¹² BOA, DH. TMIK. M: 59-13.

¹³ **Osmanlı Belgelerinde Ermeni İngiliz İlişkileri (1894-1895) III**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2006, s. 187-188.

¹⁴ BOA, Y. A. HUS: 330-161.

¹⁵ BOA, İ. AS: 12-1313/M-09.

¹⁶ BOA, Y. PRK. BŞK: 44-28.

Nezarete sunulan tutanaklarda; gelen ve giden Ermeni yolcuların hangi vilayetin hangi sancağından nereye gittiği veya nereden geldiği, gelenlerin hangi vilayetin hangi sancağına gideceği kaydedildiği gibi; bunlar erkek, kadın ve çocuk olarak da ayrı ayrı yazılmıştır. Dâhiliye Nezaretine sunulan bu aylık raporlardan başka, Ermeni yolcuların daha teferruatlı bilgilerinin tutulduğu komisyon defterinin de bulunduğu tespit edilmiştir. Fakat arşivde bu defterlere tesadüf edilememiştir. Arşivdeki evrakın tasnifi tamamlandığında söz konusu defterlerin ortaya çıkması mümkün olabilecek ve bu sayede daha ayrıntılı bilgilere ulaşılabilecektir.

Bahsettiğimiz defterlerde mevcut belgelerdeki bilgilerden farklı olarak gelip giden Ermenilerin “*babalarının isimleri, sıfat ve memuriyetleri, doğum yerleri, yaş ve eşkâlleri, mezhep ve tabiiyetleri, tezkire aldıkları yer, tezkirelerinin tarihi, cilt, evrak numaraları, vize olundukları yer ile tarih, inip bindikleri gemi şirketlerinin isimleri, İskenderun’a geldikleri ve İskenderun’dan ayrıldıkları tarih, ne için geldikleri ve gittikleri*” muntazaman kaydedilmişti.¹⁷

Kayıtların iskelede teşkil edilen komisyon tarafından tutulduğunu belirtmiştik. Komisyon, 1896 Ekim’inden itibaren de İskenderun’da bulunan han ve otelcilerden, buralarda kalan Ermenilerin bilgilerinin birer deftere kaydedilmesi ve defterlerin ara sıra polis tarafından kontrolü için çalışma başlatmıştı.¹⁸ Komisyonun böyle bir şeyi talep etmesi Ermeni yolcuların tamamının yasal yollarla iskeleden ayrılmamalarından ileri gelmekteydi. Yabancı devletlere ait vapur şirketleri ve şehirde bulunan konsolos vekillerinin himayesi ile birçok Ermeni, kaçak yollarla gemiye bindirilmekte veya gelen gemilerden şehre çıkarılmaktaydı. Böyle bir kayıt tutulursa bu durum da az çok açığa çıkacaktı.

Bu çalışmada bahsi geçen tutanaklardan 61 aylık kayıtlar incelenmiş ve genel yorumlar çıkarılmaya çalışılmıştır. Örneğin, iskeleye gelip giden Ermeniler; Kudüs ziyareti, ticaret, hamallık, çobanlık, oyun kumpanyası, öğrenci, memleket ziyareti, hastane tabibi, görevli memur, gazete muhabiri, yağ ve peynir tüccarı, ipek ticareti, göç, tedavi olmak, tabiiyet değiştirmek, eşinin yanına gitmek gibi sebeplerle iskeleye uğramışlardır. Altmış bir ay zarfında iskeleye gelip giden Ermeni yolcuların sayısı aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: 61 Ayda İskenderun İskelesi’ne Gelip Giden Ermeni Yolcu Sayısı¹⁹				
	Erkek	Kadın	Çocuk (12 yaşından küçük)	Toplam
Kara yolu ile gelip deniz yolu ile gidenler	3.051	1.020	821	4.892
Deniz yolu ile gelip kara yolu ile gidenler	2.115	603	435	3.153
Toplam	5.166	1.623	1.256	8.045

¹⁷ BOA, DH. TMIK. M: 24-87.

¹⁸ BOA, DH. TMIK. M: 24-87.

¹⁹ BOA, DH. TMIK. M: 6-80; BOA, DH. TMIK. M: 24-87; BOA, DH. TMIK. M: 26-4; BOA, DH. TMIK. M: 27-27; BOA, DH. TMIK. M: 28-72; BOA, DH. TMIK. M: 31-15; BOA, DH. TMIK. M: 31-23; BOA, DH. TMIK. M: 31-40; BOA, DH. TMIK. M: 35-52; BOA, DH. TMIK. M: 41-6; BOA, DH. TMIK. M: 44-23; BOA, DH. TMIK. M: 48-48; BOA, DH. TMIK. M: 48-87; BOA, DH. TMIK. M: 49-2; BOA, DH. TMIK. M: 50-45; BOA, DH. TMIK. M: 52-83; BOA, DH. TMIK. M: 55-11; BOA, DH. TMIK. M: 57-7; BOA, DH. TMIK. M: 58-60; BOA, DH. TMIK. M: 59-13; BOA, DH. TMIK. M: 61-10; BOA, DH. TMIK. M: 64-58; BOA, DH. TMIK. M: 65-43; BOA, DH. TMIK. M: 68-26; BOA, DH. TMIK. M: 70-40; BOA, DH. TMIK. M: 71-27; BOA, DH. TMIK. M: 72-13; BOA, DH. TMIK. M: 73-48; BOA, DH. TMIK. M: 74-15; BOA, DH. TMIK. M: 74-61; BOA, DH. TMIK. M: 76-43; BOA, DH. TMIK. M: 80-28; BOA, DH. TMIK. M: 82-44; BOA, DH. TMIK. M: 84-46; BOA, DH. TMIK. M: 85-48; BOA, DH. TMIK. M: 88-4; BOA, DH. TMIK. M: 89-17; BOA, DH. TMIK. M: 89-50; BOA, DH. TMIK. M: 94-60; BOA, DH. TMIK. M: 96-65; BOA, DH. TMIK. M: 98-7; BOA, DH. TMIK. M: 99-17; BOA, DH. TMIK. M: 99-28; BOA, DH. TMIK. M: 102-3; BOA, DH. TMIK. M: 105-64; BOA, DH. TMIK. M: 111-58; BOA, DH. TMIK. M: 117-54; BOA, DH. TMIK. M: 120-45; BOA, DH. TMIK. M: 124-33; BOA, DH. TMIK. M: 124-34; BOA, DH. TMIK. M: 128-31; BOA, DH. TMIK. M: 130-22; BOA, DH. TMIK. M: 133-3; BOA, DH. TMIK. M: 133-53; BOA, DH. TMIK. M: 136-34; BOA, DH. TMIK. M: 136-49; BOA, DH. TMIK. M: 140-35; BOA, DH. TMIK. M: 144-26; BOA, DH. TMIK. M: 147-12; BOA, DH. TMIK. M: 147-13.

Belirtilen süre zarfında gelip giden Ermeni yolcuların sayısında dikkat çekici bir nokta vardır. Giden Ermeni yolcu sayısı 4.892 olduğu halde gelen 3.153'tür. Bunların bir kısmı tâbiyet değiştirerek yabancı devletlere gitmiş bir kısmı da Anadolu topraklarının batısındaki vilayetlere göç etmiştir.

Bu bilgilere ilaveten Ermeniler resmiyette çoğunlukla hac farızasını yerine getirmek için Kudüs'e gitmişlerdir. 1896-1903 yılları arasında örneklem aldığımız altmış bir aylık dilimde Kudüs'e gidip Kudüs'ten gelen Ermenilerin sayısı aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: 61 Ayda İskenderun İskeleyi'nden Kudüs'e Giden ve Kudüs'ten Gelen Ermenilerin Toplamı²⁰				
	Erkek	Kadın	Çocuk	Toplam
Kudüs'e gidenler	950	457	325	1.732
Kudüs'ten gelenler	265	134	57	456
Toplam	1.215	591	382	2.188

Ermenilerin Kudüs'ü ziyaret vakitleri Şubat ve Mart ayı idi. Doğal olarak bahsedilen ayda gidip gelen sayısı artmaktaydı. Bunun dışında diğer aylarda da Kudüs'e gelip gitmeler devam etmekteydi. Ancak Kudüs'e gidenlerin tamamı hac farızasını ifa etmek için gitmemekteydi. Ermenilerin bir kısmı bu yolu kullanarak yurt dışına izinsiz kaçmakta veya silahlı eğitim almak için Kıbrıs'a geçmekteydi.²¹ Nitekim söz konusu durum rakamlardan anlaşılmaktadır: Kudüs'e giden Ermeni yolcu sayısı 1.732 olduğu halde dönenlerin sayısı ancak 456'da kalmıştır. Beyrut vilayeti veya Kudüs mutasarrıflığı tarafından gönderilen bilgilerden Ermenilerin gizlice yabancı vapur şirketleri ile yurt dışına firar ettikleri anlaşılmaktadır.²²

Devlet, bu istismarı engellemek için mahalli yönetimler aracılığıyla bir takım çareler üretmeye çalışmıştı. Bunlardan en önemlisi Kudüs'e hac farızası için giden Ermenilerden ellişer liralık kefalet alınmasıydı. Şayet Kudüs'e giden şahıs üç ay içerisinde geri dönmezse bırakılan bu kefalet ücretine el konulacaktı. Fakat bu usul uygulanmaya konulduktan sonra bir takım tereddütler ortaya çıkmıştı. Örneğin 1893 Martında Halep vilayetinden, Sadarete gönderilen bir yazıda, elli lira kefalet akçesi ödedikleri halde Kudüs'e gidip dönmeyen Ermenilerin varlığından bahisle, bırakılan kefalet akçesine el konulup konulmaması hususunda bilgi istemişti.²³

Sultan II. Abdülhamit bu tedbir öncesinde Ermenilerin Amerika ve sair ülkelere gitmelerini veya kaçmalarını bir emir ile yasaklamıştı. Elli liralık kefalet senedinin alınması da bu yasağı temin

²⁰ BOA, DH. TMIK. M: 6-80; BOA, DH. TMIK. M: 24-87; BOA, DH. TMIK. M: 26-4; BOA, DH. TMIK. M: 27-27; BOA, DH. TMIK. M: 28-72; BOA, DH. TMIK. M: 31-15; BOA, DH. TMIK. M: 31-23; BOA, DH. TMIK. M: 31-40; BOA, DH. TMIK. M: 35-52; BOA, DH. TMIK. M: 41-6; BOA, DH. TMIK. M: 44-23; BOA, DH. TMIK. M: 48-48; BOA, DH. TMIK. M: 48-87; BOA, DH. TMIK. M: 49-2; BOA, DH. TMIK. M: 50-45; BOA, DH. TMIK. M: 52-83; BOA, DH. TMIK. M: 55-11; BOA, DH. TMIK. M: 57-7; BOA, DH. TMIK. M: 58-60; BOA, DH. TMIK. M: 59-13; BOA, DH. TMIK. M: 61-10; BOA, DH. TMIK. M: 64-58; BOA, DH. TMIK. M: 65-43; BOA, DH. TMIK. M: 68-26; BOA, DH. TMIK. M: 70-40; BOA, DH. TMIK. M: 71-27; BOA, DH. TMIK. M: 72-13; BOA, DH. TMIK. M: 73-48; BOA, DH. TMIK. M: 74-15; BOA, DH. TMIK. M: 74-61; BOA, DH. TMIK. M: 76-43; BOA, DH. TMIK. M: 80-28; BOA, DH. TMIK. M: 82-44; BOA, DH. TMIK. M: 84-46; BOA, DH. TMIK. M: 85-48; BOA, DH. TMIK. M: 88-4; BOA, DH. TMIK. M: 89-17; BOA, DH. TMIK. M: 89-50; BOA, DH. TMIK. M: 94-60; BOA, DH. TMIK. M: 96-65; BOA, DH. TMIK. M: 98-7; BOA, DH. TMIK. M: 99-17; BOA, DH. TMIK. M: 99-28; BOA, DH. TMIK. M: 102-3; BOA, DH. TMIK. M: 105-64; BOA, DH. TMIK. M: 111-58; BOA, DH. TMIK. M: 117-54; BOA, DH. TMIK. M: 120-45; BOA, DH. TMIK. M: 124-33; BOA, DH. TMIK. M: 124-34; BOA, DH. TMIK. M: 128-31; BOA, DH. TMIK. M: 130-22; BOA, DH. TMIK. M: 133-3; BOA, DH. TMIK. M: 133-53; BOA, DH. TMIK. M: 136-34; BOA, DH. TMIK. M: 136-49; BOA, DH. TMIK. M: 140-35; BOA, DH. TMIK. M: 144-26; BOA, DH. TMIK. M: 147-12; BOA, DH. TMIK. M: 147-13.

²¹ BOA, DH. TMIK. M: 94-60; BOA, DH. TMIK. M: 52-83.

²² BOA, DH. TMIK. M: 65-43; BOA, DH. TMIK. M: 90-27.

²³ BOA, DH. MKT: 3-99; BOA, ŞD: 2224-7.

etmek içindi. Ermeniler, Amerika ve diğer ülkelere amelelik ve çeşitli işlerde çalışmak için gittiklerini kaydetmelerine rağmen, Sultan, bu durumun ileride siyasi mahzurlar doğurmasından endişe etmekteydi. Sultanın endişelerinin başında bir takım menfi fikirli Ermenilerin komitacılık yapması veya yurt dışında bağış toplayarak bulundukları devletlerin maddi desteğini alıp Anadolu'ya silah ihraç etme girişimleri sayılabilir.²⁴ Bunun yanında devlet, hem nüfusu ve vergi gelirlerini korumak için, hem de fakir göçmenlerin yurt dışında Osmanlı imajına zarar vermesi endişesiyle Amerika'ya göçü yasaklamıştı.²⁵

Eldeki kayıtlara göre resmi olarak İskenderun İskeleyi'nden yurt dışına çıkan ve yurt dışından dönen Ermenilerin sayısı aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: 61 Ayda İskenderun İskeleyi'nden Yurt dışına Çıkan ve Yurt dışından Dönen Ermeniler.²⁶				
Yurt dışına Gidenler				
	Erkek	Kadın	Çocuk	Toplam
Mısır (Açık ara farkla ilk sırada İskenderiye, sonra Kahire ve bir kısmı Port Sait)	230	91	32	353
Amerika	37	42	36	115
Fransa	8	7	3	18
Habeşistan	4	3	1	8
İtalya	4	-	6	10
İngiltere	3	1	1	5
Kıbrıs	2	-	-	2
İsviçre	1	-	-	1
Toplam	289	144	79	512
Yurt dışından Gelenler				
Mısır	285	80	55	420
Kıbrıs	48	31	66	145
Amerika	26	-	1	27
İngiltere	5	1	1	7
Fransa	5	1	-	6
İtalya	2	-	-	2
İsviçre	1	-	-	1
Toplam	372	113	123	608

²⁴ BOA, ŞD: 2224-7; Ellişer lira kefalet senedi uygulamasından önce yurt dışına çıkan Ermeniler bir kefil gösterdikleri takdirde çıkış yapabilmekteydi. Üç ay zarfında dönmediklerinde kefillere düşen iş, giden şahsı arayıp bulmak veya nerede olduğunu öğrenip bilgi vermektir. Anlaşılabileceği üzere bu uygulama çok başarılı olamamıştır. Mali bir teminat/kefil alınması bu uygulamanın başarısız olmasından sonradır.

²⁵ Nedim İpek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", OTAM, VI, 1995, s. 263.

²⁶ BOA, DH. TMIK. M: 6-80; BOA, DH. TMIK. M: 24-87; BOA, DH. TMIK. M: 26-4; BOA, DH. TMIK. M: 27-27; BOA, DH. TMIK. M: 28-72; BOA, DH. TMIK. M: 31-15; BOA, DH. TMIK. M: 31-23; BOA, DH. TMIK. M: 31-40; BOA, DH. TMIK. M: 35-52; BOA, DH. TMIK. M: 41-6; BOA, DH. TMIK. M: 44-23; BOA, DH. TMIK. M: 48-48; BOA, DH. TMIK. M: 48-87; BOA, DH. TMIK. M: 49-2; BOA, DH. TMIK. M: 50-45; BOA, DH. TMIK. M: 52-83; BOA, DH. TMIK. M: 55-11; BOA, DH. TMIK. M: 57-7; BOA, DH. TMIK. M: 58-60; BOA, DH. TMIK. M: 59-13; BOA, DH. TMIK. M: 61-10; BOA, DH. TMIK. M: 64-58; BOA, DH. TMIK. M: 65-43; BOA, DH. TMIK. M: 68-26; BOA, DH. TMIK. M: 70-40; BOA, DH. TMIK. M: 71-27; BOA, DH. TMIK. M: 72-13; BOA, DH. TMIK. M: 73-48; BOA, DH. TMIK. M: 74-15; BOA, DH. TMIK. M: 74-61; BOA, DH. TMIK. M: 76-43; BOA, DH. TMIK. M: 80-28; BOA, DH. TMIK. M: 82-44; BOA, DH. TMIK. M: 84-46; BOA, DH. TMIK. M: 85-48; BOA, DH. TMIK. M: 88-4; BOA, DH. TMIK. M: 89-17; BOA, DH. TMIK. M: 89-50; BOA, DH. TMIK. M: 94-60; BOA, DH. TMIK. M: 96-65; BOA, DH. TMIK. M: 98-7; BOA, DH. TMIK. M: 99-17; BOA, DH. TMIK. M: 99-28; BOA, DH. TMIK. M: 102-3; BOA, DH. TMIK. M: 105-64; BOA, DH. TMIK. M: 111-58; BOA, DH. TMIK. M: 117-54; BOA, DH. TMIK. M: 120-45; BOA, DH. TMIK. M: 124-33; BOA, DH. TMIK. M: 124-34; BOA, DH. TMIK. M: 128-31; BOA, DH. TMIK. M: 130-22; BOA, DH. TMIK. M: 133-3; BOA, DH. TMIK. M: 133-53; BOA, DH. TMIK. M: 136-34; BOA, DH. TMIK. M: 136-49; BOA, DH. TMIK. M: 140-35; BOA, DH. TMIK. M: 144-26; BOA, DH. TMIK. M: 147-12; BOA, DH. TMIK. M: 147-13.

Burada daha önce verdiğimiz sayılara nazaran bir farklılık vardır. Yurt dışına giden Ermeni sayısı 512 olduğu halde gelen Ermeni sayısı 608'dir.

İskeleden ayrılan Ermenilerin hepsi resmi yollarla ayrılmıyordu. Yukarıda tablolarda verilen rakamlar söylediğimiz etmen göz ardı edildiği takdirde yanıltıcı olabilir. Ermenilerin şüphesiz büyük bir kısmı kaçak yollarla iskeleden veya limanın çeşitli noktalarından ayrılmaktaydı. 1890-1900 yılları arasında Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya göç eden Ermeni sayısının 12.000, 1915'e gelindiğinde ise 50.000 kişiyi aştığı dikkate alındığında durum daha iyi anlaşılacaktır.²⁷

Ermenilerden bir kısmı ekonomik sebeplerle yurt dışına gitmekteydi. Özellikle Amerika'ya gidenlerde bu kaygı yüksekti. Amerika'ya giden Ermeniler zaman içerisinde Osmanlı coğrafyasında bulunan akrabalarını da yanlarına almak istemişlerdi. Mayıs 1903'de Serkis adlı bir Ermeni İskenderun sahilinde dolaşırken şüphe üzerine gözetim altına alınmış, üstü aranmış ve üzerinde bir adres kâğıdı bulunmuştur. Bu kâğıttan, izinsiz bir şekilde Amerika'nın Boston şehrinin Lorna Sokağında 31 numarada oturan Diyarbekirli Kırkor'un yanına gitmek istediği anlaşılmıştır.²⁸

Bâbîâlî, Ermenilerin göç sorununun sadece güvenlik tedbirleriyle halledilemeyeceğinin bilincindeydi. Bu nedenle yabancı ülkelere giden Ermenilerin göç sebeplerini araştırmak için Ekim 1896'da bir komisyon kurulması için çalışma başlatılmıştı.²⁹

Anadolu'da 1890 yılından sonra yaşanan Ermeni olayları, kötü niyetli Ermenileri harekete geçirdiği gibi, iyi niyetlilerini de rahatsız etmişti. Ermeni tedhişçilerin baskılarından ve ekonomik kaygılardan dolayı bunlardan bazıları yurt dışına çıkmak istemişti. Bunun yanında Anadolu'daki ekonomik durgunluk ve işsizlik de Ermenilerin yurt dışına ve özellikle Amerika'ya gitmelerine neden olmuştu. Çünkü bu sırada Güney Amerika'da tarımsal yatırımlar yükselmiş, Kuzey Amerika'da ise sanayileşme hız kazanmıştı. Netice itibarıyla Amerika'daki tarlalarda ve fabrikalarda insan gücüne ve büyük şehirlerde zanaatçı esnafa ihtiyaç duyuluyordu. Ermenilerin gelişmelerden haberdar olması daha ziyade misyonerler vasıtasıyla olmuştur. Nitekim Amerika'ya göçün çok olduğu yerlere bakıldığında, mesela Mamuretülaziz gibi, misyonerlerin yoğun olarak faaliyet gösterdiği vilayetler ön plana çıkmaktaydı.³⁰

Yurt dışına gitmek isteyenler izin alamadıkları takdirde muhtemelen geçişin kolay olmasından dolayı önce Kıbrıs veya İskenderiye'ye çıkmakta, oradan da yasadışı yollarla yabancı ülkelere gitmekteydiler. Osmanlı iskelelerine uğradıklarında haklarında herhangi bir cezai işlem yapılmamakta ve serbestçe ikametgâhlarına dönebilmekteydiler. Ancak bu hal, çetecilik yapan Ermenilere açık kapı bırakmaktaydı. İskenderun İskele Komisyonu, Temmuz 1898'de Dâhiliye Nezaretinden, anlatılan hususta düzenleme yapılmasını, en azından usulsüz ülke dışına çıkıp dönenler hakkında caydırıcı bir takım cezaların verilmesini talep etmişti.³¹

Ülke dışına yasal veya yasadışı yolla çıkmak isteyenleri misyonerler de ciddi şekilde özendirmektedir. Amerikan misyonerlerinin etkisi ile bazı Ermeniler, eğitim görmek için Amerika'ya gitmekteydiler. Osmanlı hükümeti Ermenilerin yasa dışı yollardan yurt dışına çıkmalarını her bakımdan mahzurlu bulmakta, bunu engellemek için çeşitli tedbirler almaktaydı. Ancak zaman zaman yanlarında küçük çocukların da bulunduğu Ermeni guruplar, kendilerine müdahale edilmemesi için, çocukların nüfus tezkirelerinde Rum veya Yunanî diye değişiklik yapmaktaydı.³²

²⁷ İpek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", s. 263.

²⁸ BOA, DH. TMIK. M: 147-13.

²⁹ İpek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", s. 263.

³⁰ **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I**, 2007, s. 36; BOA, HR. SYS: 2823-49; İpek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", s. 260.

³¹ BOA, DH. TMIK. M: 58-60.

³² BOA, DH. TMIK. M: 57-7.

1897 yılının ilk aylarında Ayıntab, Maraş ve Kilis'ten Ermeni cemaatine mensup 100'ün üzerinde kadın ve çocuk İzmir ve Beyrut yetimhanelerine götürülmek bahanesiyle kandırılmıştı. Bu kişiler Kıbrıs'a götürülerek karın tokluğuna hizmetçi olarak kullanılmışlardı. Kandırıldıklarını anlayarak adadan kaçan yirmi sekiz kadın ve çocuk, 1898 Eylül'ünde İskenderun İskeleyi'ne gelebilmişti.³³ Yine Mayıs 1899'da da kadın ve çocuklardan oluşan otuz sekiz Ermeni, Kilis ve Antep'e gitmek için İskenderun İskeleyi'ne gelmişti.³⁴

Bunun yanında Ermeni müfsitlerin Güney Anadolu'da bozgunculuk çıkarmak için eğitim gördükleri en uygun yer, İngilizlerin denetimindeki Kıbrıs adasıydı. Bu durum limanda sıkı bir denetimin olmasını açıklayan hususlardan biriydi.³⁵ Her ne kadar Kıbrıs'a gidenlerin çoğu İskenderun ve civarından kaçak yollarla gitse de alınan her tedbir bozguncuların işini zorlaştırmaktaydı.³⁶ 1897 senesinde Kıbrıs'ta askeri ve siyasi eğitim ile bomba eğitimi alan Ermeni tedhişçi sayısı yaklaşık 500 kişiydi. Bunların başında da İngiltere'de eğitim görmüş Sivaslı Diran isimli bir şahıs bulunmaktaydı. Şüphesiz bu şahıslar silah vs. eğitimini tamamladıktan sonra İskenderun Limanı'ndan kaçak ve resmi yolları kullanarak karaya çıkıp İskenderun, Adana ve Zeytun'da daha güçlü ayaklanmalar çıkaracaklardı. Bahsettiğimiz tedhişçiler İngiliz ve Fransız vapur şirketlerinin görevlileri vasıtasıyla veya takibatta olmayan Ermenilerin kimliklerine el koyup kısmi değişiklik yaptıktan sonra bunlarla karaya çıkmaktaydılar.³⁷ Aynı zamanda vapur şirketlerinin görevlilerini kullanarak sebze çuvallarının içerisinde karaya barut çıkarmaya çalışmışlardır. Haziran 1896'da böyle bir girişim ortaya çıkarılarak sorumlular tutuklanmıştı.³⁸ Fakat yakalananlar hakkındaki malumatın azlığı, yakalanamayanların oranının fazlalığına işaret etmektedir.

Mahalli hükümet de kaçak sayısının artmasından endişe ederek Bâbüâli ile yazışmaya başlamıştı. Neticede 1896 Ekim'inden itibaren şehrin iki ucunda bulunan Çayağzı ve Fener mevkileriyle İngiliz meyan kökü fabrikaları civarında kontrol noktaları oluşturularak bölgeden kaçakçılık yapılması engellenmeğe çalışılmıştı.³⁹

Ermenilerin bölgede rahat hareket etmesini sağlayanlar arasında yabancı devletlerin konsolos vekilleri ve diğer temsilcileri de bulunmaktaydı. Yurt dışına izinsiz çıkmak isteyen Ermenileri himaye eden konsolos vekilleri ve çalışanları ile vapur şirketleri sık sık mahalli yönetimin otoritesini sarsacak davranışlarda bulunuyorlardı. Örneğin Amerika sefiri Şubat 1894 tarihinde İskenderun hapishanesinde tutuklu bulunan iki Amerika vatandaşı Ermeni'nin salıverilmesini talep etmişti. Talebi kabul edilmeyince Suriye sahiline bir zırhlı gönderilecek diye mahalli makamları tehdit etmişti.⁴⁰ Yine, bu yıllarda komitacılık yapan Ermenilerden bazıları İskenderun'un İngiltere konsolosluğunda istihdam edilerek gizlenmiş ve himaye edilmişti.⁴¹ 1897 Nisan'ında İngiltere'nin Mersin konsolosluğu, bölgedeki Ermenilere 500 lira yardım dağıtmak için İskenderun'a ve civar köylere uğramış, tercümanını da İskenderun'a göndererek İngiliz konsolosluğunu Catoni'nin evinde gizli bir şekilde Ermenilerle görüşmesini sağlamıştı.⁴² Yaşanan bu hadiseden on on beş gün sonra, Fransa'nın İskenderun konsolos vekili de İngilizlerin hamlesinden rahatsızlık duymuş olacak ki Fransız savaş gemisiyle Payas'a gitmişti. Konsolos vekili; Payas, Çokmerzimen

³³ BOA, DH. TMIK. M: 65-43.

³⁴ BOA, DH. TMIK. M: 74-15.

³⁵ BOA, Y. MTV: 281-52.

³⁶ BOA, DH. TMIK. M: 8-73.

³⁷ BOA, A. MKT. MHM: 616-37.

³⁸ BOA, DH. TMIK. M: 6-80.

³⁹ BOA, DH. TMIK. M: 24-87.

⁴⁰ BOA, Y. PRK. HR: 18-55; BOA, Y. A. HUS: 290-36.

⁴¹ BOA, A. MKT. MHM: 616-37.

⁴² BOA, YEE. d, 1144: 12, 13; BOA, DH. TMIK. M: 31-23.

ve civar köylerde yaşayan Ermenilerin ve diğer Hristiyan unsurların baba ve muhtarlarını toplayarak onlara 80 Osmanlı lirası ile 30 Mecidiye 50 kuruş yardımında bulunmuştu.⁴³

Görüldüğü üzere vapur şirketlerinin yanında konsolos vekilleri ve görevlileri de yasa dışı yollardan yurt dışına çıkan ve iskeleye gelen Ermenileri himaye etmekteydiler. Bu ve buna benzer örnekler oldukça fazladır. Mesela 1 Mayıs 1900 (18 Nisan 1316) tarihinde Harput ahalisinden iki Ermeni Amerika'ya gitmek için İskenderun'daki Amerika konsolos vekilinin yanına gelmiş ve konsolos vekilinin Ermeni olan kvasısıyla⁴⁴ birlikte iskeleye gitmişlerdi. Ancak muamelesiz ve usulsüz bir şekilde iskelede bulunan gemiye binmek isteyince iskele komisyonunun engellemesiyle karşılaşmışlardı.⁴⁵ Bu engelleme üzerine Amerika konsolos vekili iskeleye gelerek bir sandala Amerikan bayrağı çekmiş, Ermenileri kvasısıyla birlikte iskelede bulunan gemiye göndereceğini söyleyerek mahalli otoriteyi yok saymıştı.⁴⁶ İskele komisyonu panikleyerek durumu kaymakama haber vermiş, ancak kaymakam olaya müdahale edemedi meseleyi vilayet idaresine bildirmişti. Bu durum devlet otoritesini ve gücünü zedelediği gibi, Ermeni müfsitlerin daha serbest hareket etmesine sebep olmuştu. Bu tür hadiselerde mahalli yöneticinin rolü önemliydi. Siyasetten anlayan, muktedir ve dil bilen kişilerin özellikle yabancıların yoğun olduğu bölgelerde istihdamı gerekirken İskenderun'daki mahalli idareciler bu tür olaylarda pasif kalmış, etkinliklerini sergileyememişlerdi. Bu sebeple hem iskele komisyonunu hem de ahaliyi rahatsız eden gelişmelerden kaymakam sorumlu tutulmuş ve daha önce olduğu gibi kaymakam hakkında sık sık şikâyetle bulunulmuştu. Saray da tedbir olarak daha muktedir kimseleri bu tür yerlere yönetici olarak atamaya gayret göstermişti.⁴⁷

Bu hadiseye benzer başka bir vaka da Aralık 1903'te yaşanmıştı. Yine Amerika'nın İskenderun konsolosu Davis ile iki kvası, Ohannes isimli bir Ermeni'yi Amerikalı olduğu iddiasıyla zorla gemiye bindirmek istemişti. Amerika konsolosunun, pasaportsuz bir şekilde gemiye bindirmek istediği şahsa resmi izin verilmeyince, konsolos vekili sahilde bulunan konsoloshane sandalına Amerikan bayrağı çekip Ermeni'yi vapura götürmeye teşebbüs etmişti. Daha önceki hadisede olduğu gibi davranmayan mahalli idare, bu teşebbüse müsaade etmemiş ve Ohannes tutuklanarak polis tarafından karakola götürülmek istenmişti. Fakat tutuklama sırasında konsolos vekili ve kavasları, görevli polisi darp ederek yaralamışlardı. Bununla da yetinmeyen konsolos ile iki kavas, polis dairesinin kapı ve pencerelerini kırmışlardı. Olayların büyümesi üzerine İskenderun kumandanı, olay mahalline gelerek toplanan ahaliyi dağıtmış ve olayları yatıştırmıştı. Konsolos vekiline de yaptığı davranışın yanlış olduğu münasip bir dille anlatılınca, kayıtlara göre, konsolos vekili mahcup olmuştu. Konsolos vekili bir müddet sonra da tercümanı Nikogos'u vekil bırakarak şehirden ayrılmış ve Beyrut'a hareket etmişti.⁴⁸

Bunların yanı sıra yabancı devlet görevlileri İskenderun'a geldiklerinde pasaport kontrolüne mahsus iskeleden geçerken, İskenderun'da bulunan bir kısım yabancı devlet temsilcisi

⁴³ Ürkmez, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun*, s. 369.

⁴⁴ Kavas: Eskiden vezirlerin maiyetlerinde kullandıkları silahlı adamlara verilen addır. Kavaslar eski şeklini Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar yabancı sefaret ve konsoloshanelerinde muhafaza etmişlerdi. Buna "yasakçı" da denirdi. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 215.

⁴⁵ BOA, DH. TMIK. M: 88-4.

⁴⁶ Pasaport Nizamnamesinde; "Memalik-i Osmaniye limanlarına işleyen vapur ve yelken sefaini kaptanlarının pasaport muayenesi için tayin olunan mevkilerden gayriye yolcu nakil ve ihraç eylemeleri memnu olup buna muhalif hareket eden vapur ve yelken sefaini kaptanlarının on Osmanlı altınından elli Osmanlı altınına kadar ceza-yı nakdi alınacağı" hükmü kayıtlıdır.

⁴⁷ BOA, DH. TMIK. M: 85-48; Bu olaydan bir yıl sonra hadise sırasında kaymakamlık olan Ali Nasib Efendi yaşlılığından ve işlere karşı gösterdiği gevşeklikten dolayı kaymakamlıktan alınmıştır BOA, DH. MKT: 2489-113.

⁴⁸ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni Amerikan İlişkileri (1896-1919) II*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007, s. 173-174.

bu iskeleyi kullanmayıp, dilediği noktadan sandalları vasıtasıyla gemilere gidip gelmekteydiler. Kaçakçılığın önünü açan bu ihlalin engellenmesi için konsoloslara uyarıda bulunulmuştu.⁴⁹

Ocak 1899'da İngiltere ve İtalya devletlerinin konsolos vekillerinin kavasları yetkilerini kullanıp kaçak yollarla yabancı vapur şirketleri aracılığıyla şehre barut sokmaktaydı.⁵⁰ Nisan 1900'de üç kişi Osmanlı tâbiyetinden ayrılarak Amerikan tâbiyetine girmek için İskenderun Amerika konsolos vekâletine müracaat etmişlerdi. Konsolos vekili gelen şahısları Amerikan tâbiyetine aldığını beyan ederek muamelesiz ve kontrolsüz bir şekilde Amerika'ya göndermek istemişti. İskele komisyonu duruma başlangıçta engel olmak istemişse de, gelen diplomatik baskı üzerine engellemeyi kaldırmıştı.⁵¹

İskenderun İskeleyi'nde görev yapan sandalcılar arasında konsolos kavasları da bulunmaktaydı. Konsolos kavası olan sandalcılar kurallara aykırı hareket etmekte, usulsüz işler yapmaktaydı. Yetkililer kavasları cezalandırmak istediğinde, kavaslar konsolosluk yetkisini kullanarak olaydan sıyrılıyordu. Bu durum ise bölgedeki asayiş tehdit etmekteydi.⁵² Fransa'nın İskenderun konsolos vekili Mersine, 1902 yılında zaman zaman iskele komisyonunun bulunduğu yere gelerek yapılan iş ve işlemlere müdahale etmek istemiştir. İskele komisyonunu rahatsız eden tutum şikâyet sebebi olmuştu.⁵³ Amerika'nın İskenderun konsolosluğu tercümanı ile iki kavası Ermeni olduklarından birçok hadiseye müdahale etmekte ve karışıklık çıkarmaktaydılar. Diplomatik yetkiden faydalandıkları için rahat davranan bu şahıslar, kaçak yollarla iskeleden ayrılmak isteyenlere sürekli yardım ederek asayiş bozmaktaydılar. Kavaslar 28 Nisan 1902 tarihinde Amerika bayrağı taşıyan bir gemiye kaçak yollarla Ermeni yolcu naklederken görülmüşler ancak haklarında bir işlem yapılmamıştı.⁵⁴ Konsolos vekillerinin kendilerine tanınan yetkiyi kötüye kullanmakta olduğunu bu örneklerden görmekteyiz.

Konsolosların yanında Amerikan ve İngiliz meyan kökü fabrikacıları da Ermeni tedhişçilerin işini kolaylaştırmaktaydı. Bu sebeple Şubat 1897'de, Maraş ve Zeytun Ermeni çetelerine mühimmat gönderdiği ve dinamit kaçırdığı rivayet edilen, kasabanın Fener mevkiinde bulunan, İngiliz meyan kökü fabrikasının yanına liman muhafaza kulübesi inşa edilmişti.⁵⁵ İskenderun'daki meyan fabrikalarının yanında bulunan hususi iskelelerinde gizlice silah getirebildikleri gibi, yine mahalli hükümetin haberi olmadan Ermenileri denize indirip açıkta bekleyen gemilere bindirmekteydiler.⁵⁶ Burada meyan fabrikacılarının yanı sıra vapur şirketlerinin de yasaları çiğnemesi söz konusuydu. Vapur şirketleri böyle hareket ederek devletlerarasındaki sözleşmeleri ihlal etmekteydi. 1899 senesinde Fransa'nın Messageries Maritimes Vapur Şirketinin Congo isimli vapuru iskeleden hareket ettikten yirmi dakika sonra iki sandalla gelen ve Harput Ermenilerinden olan otuz kırk kadar şahsı, usulsüz bir şekilde gemiye almıştı.⁵⁷ Aynı tarihlerde bahsi geçen şirkete ait Sefalit isimli vapur da gece yarısı iskeleden ayrıldıktan sonra on yedi Ermeni'yi kaçak olarak gemiye almak istenmişti.⁵⁸ Ancak kaçakları taşıyan kayık, Kılıçalı karakol gemisiyle engellenmiş ve kaçak Ermeniler gözaltına alınmıştı.⁵⁹ Ermenilerin karantinaya tâbi tutulmadan salgın riskinin olduğu bir dönemde kaçak yolla bindirilip indirilmesi oldukça

⁴⁹ BOA, DH. TMIK. M: 76-43; BOA, DH. TMIK. M: 48-48.

⁵⁰ BOA, DH. TMIK. M: 65-43.

⁵¹ BOA, DH. TMIK. M: 89-17.

⁵² BOA, DH. TMIK. M: 55-11.

⁵³ BOA, DH. TMIK. M: 133-3.

⁵⁴ BOA, DH. TMIK. M: 128-31.

⁵⁵ BOA, DH. TMIK. M: 31-15.

⁵⁶ BOA, DH. TMIK. M: 31-40.

⁵⁷ BOA, DH. TMIK. M: 72-12; BOA, DH. TMIK. M: 72-13; BOA, DH. TMIK. M: 73-48; Akter, **Amerika'ya Ermeni Göçü**, s. 32.

⁵⁸ BOA, DH. TMIK. M: 72-12; BOA, DH. TMIK. M: 73-48.

⁵⁹ BOA, DH. TMIK. M: 72-12; Yakalanan kaçakların onunun nüfus cüzdanı olduğu halde yedisinin yoktu. Yine on kişi memleketlerinden Adana'ya çalışmaya gidiyoruz diyerek izin aldığı halde diğer yedisinin izni mevcut değildi.

sakıncalıydı.⁶⁰ Uygunsuzluğu İskenderun İskeleyi'ne uğrayan birçok yabancı vapur şirketi yapmaktaydı.⁶¹ Bu nedenle Aydın, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Konya, Tarablusgarp, İskodra, Selanik, Hüdavendigâr, Halep, Adana, Mamuretülaziz, Yanya vilayetleriyle; Biga ve Kudüs mutasarrıflıklarına denetimlerin sıkılaştırılması ve kaçaklara fırsat verilmemesi talimatı verilmişti.⁶² Buna rağmen vapur şirketlerinin ihlalleri devam etmişti. Kasım 1899'da Mamuretülaziz vilayetinden en büyüğü otuz yaşında olan bazı gençler İskenderiye, Beyrut veya İzmir'e gitmek maksadıyla Halep Nüfus İdaresinde geçiş kâğıdı almışlardı. İskenderun'a gelen gençler daha ziyade Fransız vapur şirketlerini bekleyip onlarla bölgeden ayrılmaktaydı. Çünkü Fransız vapur şirketleri onları himaye edip, yasa dışı yollardan Amerika'ya götürmekteydi.⁶³

Bazı yabancı vapur şirketleri kendi sandalları ile pasaport kontrolü yapılan iskeleye uğramayarak vapurlardan kasaba sahiline veya sahilden vapurlara insan kaçırmaktaydılar. Mahalli yönetimi endişelendiren bu durum engellenmeye çalışılmış, ancak personel ve sandal gibi eksiklerden dolayı başarı sağlanamamıştı. Mahalli yönetim kontrolsüz geçişlerin engellenmesi için Dâhiliye Nezaretinden vapur acentelerine ve konsoloslara uyarıda bulunulmasını talep etmişti.⁶⁴

Avusturya'ya ait Loyd (Lloyd) vapur şirketi ise, hava karardıktan sonra yolcu indirip bindirme yasak olduğu halde, gece geç vakitlerde gelerek yolcu sevkiyatı yapmaktaydı. Şirketin bu hareketi kontrolleri zorlaştırdığı gibi yasa dışı yollardan gelip gidenlerin işlerini kolaylaştırmaktaydı.⁶⁵ Yabancı vapur kumpanyaları, devletlerinin Osmanlı Devleti nezdindeki güçlerinden istifade ederek çoğu zaman kanunları ihlal etmekteydiler. Resmi iskele harici yolcu indirip bindirmek yasak olmasına rağmen iskeleden ayrıldıktan sonra açıkta bekleyip kayıklarla gizlice gelen Ermeni yolcuları kontrolsüz bir şekilde gemiye almaktaydılar. Bu hem güvenliği tehlikeye atmakta hem de devleti itibarsızlaştırmaktaydı. 1895 yılından sonra II. Abdülhamit, Osmanlı tâbiyetinden ayrıldıktan sonra yabancı devlet pasaportu ile iskelelere gelen Ermenilerin kabul edilmemesi hususunda emir yayımlamıştı.⁶⁶

Sayılan örneklerin dışında Yunan Pandolyon vapur şirketi ise silah kaçakçılığı yapmaktaydı. İskenderun'da kontroller sıkılaştırılınca, şirketin vapurları denetimin daha az olduğu Adana vilayetine tâbi Payas, Ayas, Yumurtalık ve Karataş İskeleyelerini kullanmaya başlamıştı.⁶⁷

Aslında yaşanan olaylardan sadece kaymakam, yabancı ve yerli tüccarlar, konsoloslar ve İskenderun'da ikamet eden gayrimüslimler sorumlu değildi. Bunun yanında iskelede görev yapan memurlar ile bölgedeki sandalcıların da büyük ihmalleri vardı. İhmallerin en temel sebebi ise rüşvet idi. Memurlar aldıkları rüşvet karşılığında gelen yükleri kontrol etmeden sahile çıkarmakta veya bazı uygunsuzlukları görmezden gelmekteydi. Tüccarlar da bu durumdan nemalanmaktaydı. Bu da iskeleden çok miktarda silah, cephan ve mühimmatın iç bölgelere intikalini kolaylaştırmaktaydı.⁶⁸ Sandalcılar ise para karşılığında yasaların elverdiği saat dışında ve resmi iskele haricinde Ermenileri kaçak olarak gemilere bindirmekteydi. Bu sebeple zaman zaman kurallara uymayan, uygun olmayan zamanlarda resmi iskele harici yolcu nakli yapan sandalcılar cezalandırılmıştı. İskeleye görevli polis memurları ise değiştirilmişti.⁶⁹

⁶⁰ BOA, DH. TMIK. M: 72-12.

⁶¹ BOA, ŞD: 2224-7.

⁶² BOA, DH. TMIK. M: 72-12.

⁶³ BOA, DH. TMIK. M: 80-28.

⁶⁴ BOA, DH. TMIK. M: 89-17.

⁶⁵ BOA, DH. TMIK. M: 61-10.

⁶⁶ BOA, Y. PRK. UM: 34-71.

⁶⁷ BOA, DH. TMIK. M: 76-43.

⁶⁸ BOA, Y. PRK. SGE: 9-124.

⁶⁹ Akter, *Amerika'ya Ermeni Göçü*, s. 46.

Bu tedbir yeterli gelmemiş olacak ki 1896 yılında limanda bulunan sandalcılar kefaletle bağlanmış, sahilin her noktasından gemiye binme yasaklanmış ve sadece resmi iskeleden geliş gidişin yapılması kararı alınmıştı.⁷⁰ Ancak alınan önlemler tek başına bir çözüm olmamıştı. Kasım 1899'da yasa dışı yollardan Amerika'ya gitmek isteyen dört Ermeni, kendilerini açıkta denetimsiz bir şekilde gemiye bindirmesi için 20 Fransız lirası karşılığında İskenderun kayıkçılarından Ömer ile anlaşmışlardı. Olay öğrenilince iskele komisyonu kayıkçı Ömer'i memleketi olan Lazkiye'ye sürmüş, kaçan Ermeniler ise Beyrut'ta tutulup geri gönderilmişti.⁷¹ Ekim 1900'de dört kayıkçı iskele harici yolcu nakli yaptıklarından sürgün cezası ile cezalandırılmak için tutuklanmıştı.⁷² Sandalcılar zaman zaman silah kaçakçılığı da yapmaktaydı. Mesela Mayıs 1903'de İskender Numan isimli kayıkçı Avusturya vapurundan altı deste fişek ile altı tabanca kaçırırken yakalanmıştı.⁷³

İskenderun'da insan ve silah kaçakçılığı gelir getiren bir iş olmuştu. 1899-1900 yıllarında sürekli kırkar elliser kişilik Ermeni amele gurupları İskenderun'a gelmekte, şehirde on on beş gün oyalandıktan sonra bir yolunu bulup yurt dışına çıkmaktaydılar. Gelen Ermenileri yasa dışı yollardan yurt dışına çıkardığı tespit edilen Hancı Agop ile Kahveci Kırkor'a İskenderun polis komiseri de göz yummaktaydı. Aksi takdirde gelen Ermenilerin başka türlü yurt dışına çıkması mümkün olamazdı.⁷⁴ İskenderun'da hancılık yapan Arapgirli Oseb, Ermeni kaçırmakla uğraştığı ele geçirilen mektuplardan anlaşılınca, memleketine sürülmüştü.⁷⁵ Kaçakçılarla zaman zaman polis komiserleri de işbirliğine girmişti. Kasım 1903'de Amerika'ya yasa dışı yollarla gitmek isteyen iki Ermeni'den 16 lira alan Kayıkçı Bogos, yapılan tahkikat neticesinde tutuklanmıştı. Bogos, yurt dışına kaçıracağı iki Ermeni'yi İskenderun'daki İtalya Konsolos Vekili Levante'nin bahçesinde saklamıştı.⁷⁶ Yine İskenderun kayıkçılarından Kırako, hancı İskender ve tüccar Arakil'in, yurt dışına yasadışı yollardan çıkmak isteyen Ermenileri para karşılığı kaçırdıkları tespit edilmiş ve haklarında tahkikat yapılmıştı.⁷⁷ Mayıs 1900'de kayıkçılar yirmi Ermeni'yi Parlını isimli İngiliz Vapur Şirketine ait vapura yasa dışı yollardan kaçırırken görülmüştü.⁷⁸ 1907 yılında Ermeniler İskenderun Limanı'ndan beşer lira karşılığında yurt dışına kaçırılıyordu.⁷⁹ Polis sandallarının eksikliği ve personel yetersizliğinden dolayı sandalcılar insan kaçakçılığına devam etmişlerdi.⁸⁰

1901 yılı son baharında Eğinli iki kadın ile bir çocuk Amerika'da olan akrabalarının yanına gitmek istedikleri için İskenderun'a gelmişti. Ancak Amerika'ya gitmek için izin verilmediğini bilen kadınlar, iskele komisyonunu aldatarak Beyrut'a gidecekleri bilgisini vermiş, fakat komisyondan gerekli izni alamamışlardı. Bunun üzerine İskenderun rüsumat hamallarından İbrahim, kendi eşi adına vize ettirdiği tezkire ile kadınlardan birini vapura bindirerek Amerika'ya kaçmasına yardım etmişti.⁸¹

24 Aralık 1902 (11 K. Evvel 1318) tarihinde Mamuretülaziz ahalisinden üç Ermeni Amerika'ya kaçmak için İskenderun'a gelmiş ve on gün otellerde oyalanarak fırsat kollamışlardı. Otelcinin ihbarı üzerine seyahat evrakının olmadığı tespit edilen bu kişiler için herhangi bir işlem yapılmaması polis hakkında şikâyetlere sebep olmuştu.⁸² Yine yurt dışına kaçmak için kırk kadar

⁷⁰ BOA, DH. TMIK. M: 24-87.

⁷¹ BOA, DH. TMIK. M: 80-28.

⁷² BOA, DH. TMIK. M: 98-7.

⁷³ BOA, DH. TMIK. M: 147-12.

⁷⁴ BOA, DH. TMIK. M: 94-60.

⁷⁵ BOA, DH. TMIK. M: 99-17.

⁷⁶ BOA, DH. TMIK. M: 140-35.

⁷⁷ BOA, DH. TMIK. M: 136-49.

⁷⁸ BOA, DH. TMIK. M: 89-50.

⁷⁹ Akter, *Ermenilerin Amerika'ya Göçü*, s. 51.

⁸⁰ BOA, DH. TMIK. M: 99-28.

⁸¹ BOA, DH. TMIK. M: 124-33.

⁸² BOA, DH. TMIK. M: 140-35.

Ermeni, Eylül 1902'de İskenderun civarındaki Ermeni köylerine gelmiş, ancak kaçmak için fırsat yakalayamamışlardı.⁸³

Yabancı devletlere izinsiz kaçıp tâbiyet değiştirmeyen Ermeniler, Osmanlı topraklarına kabul edildiği halde, izinsiz tâbiyet değiştiren Ermeniler geri çevrilmekteydi. Mesela Mart 1903'de üç Ermeni⁸⁴, 6 Mayıs 1903 (23 Nisan 1319) tarihinde beş Ermeni bu nedenle geri çevrilmiştir.⁸⁵ Bu ve bunun gibi olaylara dair başka örnekler de mevcuttur.⁸⁶ Fakat bazen bu geri çevirmeler netice vermiyordu. Aslen Osmanlı tebaasından olup yasa dışı yollardan Amerika'ya gitmiş ve resmi makamlardan izin almadan tâbiyet değiştirmiş olan Maraşlı bir Ermeni, memleketine gitmek için 27 Mart 1899 tarihinde İskenderun İskeleyi'ne gelmiş, fakat yasaktan dolayı kabul edilmeyip geri çevrilmişti. Ancak İskenderun Amerika konsolos vekili geri çevrilen Ermeni'yi muhafazası altına alarak şehir içerisine çıkarmış ve otoriteyi hiçe saymıştı.⁸⁷ Amerikan vatandaşlığına girip Osmanlı topraklarına geri dönen Ermeniler, Türk mahkemelerinde muhakeme edilemez hükmünden faydalanarak hukuksuz işlere girişebiliyorlardı. Aslında ikili antlaşmalara göre, beş yıl süreyle Amerika'da kalanlar Amerikan vatandaşı sayılabilecekti. Ancak bu gibi kişilerin en az iki yılda bir Amerika'da bulunma zorunluluğu vardı. Lakin Amerikan hükümeti bu hususa dikkat etmemekteydi.⁸⁸ Ağustos 1899'da Amerika Başkonsolosu Charles Dickinson'un şifahen verdiği bir beyanatta Amerikan vatandaşı olup Osmanlı topraklarına dönen Ermenilerin iki yıl içerisinde Osmanlı vatandaşlığına iadesinin söz konusu olacağı bahsi geçmişti. Fakat Amerikan temsilcileri bu konuda samimi değildi.⁸⁹ Yasa dışı yollardan Amerika'ya Ermeni göçünün engellenmek istenmesi ve Amerikan vatandaşlığını elde eden Ermenilerin Osmanlı topraklarına gelerek bir takım diplomatik sorunlar çıkarmaları her iki hükümeti de rahatsız etmekteydi. Bu münasebetle 1905 yılında Amerika sefareti, Amerika'ya ailesi ile birlikte evini göçürmek suretiyle giden Ermenilere müsaade edilmesini istemişti. Osmanlı hükümeti ise bu yolla giden Ermenilerin Osmanlı topraklarına geri dönmemesi koşulu ile izin verileceğini beyan etmiştir. Şayet Amerikan vatandaşlığına kabul edilen bir Ermeni, Amerikan hükümetinin izni olmadan Osmanlı topraklarına geri dönerse Amerikan vatandaşlığından çıkarılacağı gibi Osmanlı vatandaşlığına da alınmayacaktı. Amerika Sefirinin taahhüdü Hariciye Nezaretine iletilmesine rağmen, padişah II. Abdülhamit konunun Meclis-i Vükelâda müzakere edilerek karara bağlanmasını istemişti.⁹⁰

Amerika'dan dönen Ermeniler bazen Osmanlı topraklarına girmek için farklı yöntemler de denemişlerdi. Mısır'dan serbest bir şekilde Osmanlı topraklarına giriş yapıldığını bilenler önce İskenderiye'ye gelip ardından İngiliz yönetimindeki Mısır mahalli idaresinden tezkire alarak ülkeye giriş yapmaktaydı.⁹¹ Tablo 3'ten de bu durum rahatlıkla anlaşılmaktadır. 61 aylık zamanda Mısır'a erkek, kadın ve çocuk toplam 353 Ermeni gittiği halde, Mısır'dan 420 Ermeni, İskenderun İskeleyi'nden Osmanlı topraklarına giriş yapmıştı. Mısır üzerinden gidenlerin büyük bir kısmının geri dönmek üzere Amerika'ya gittiği düşünülürse fark daha da ortaya çıkacaktır. Ancak, bu rakamlar resmi yollarla giriş çıkış yapan Ermenilerin sayısını göstermektedir. Kaçak yollarla gidenlerin sayısının eldeki kayıtlara binaen daha fazla olduğu düşünülmektedir.

⁸³ BOA, DH. TMIK. M: 136-49.

⁸⁴ BOA, DH. TMIK. M: 144-26.

⁸⁵ BOA, DH. TMIK. M: 147-13.

⁸⁶ BOA, DH. TMIK. M: 136-49; BOA, DH. TMIK. M: 80-28; BOA, DH. TMIK. M: 124-33; BOA, DH. TMIK. M: 96-65; BOA, DH. TMIK. M: 117-54; BOA, DH. TMIK. M: 124-34; BOA, DH. TMIK. M: 136-34; BOA, DH. TMIK. M: 133-3; BOA, DH. TMIK. M: 133-53.

⁸⁷ BOA, DH. TMIK. M: 70-40.

⁸⁸ İpek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", s. 265-266.

⁸⁹ BOA, Y. PRK. ZB: 23-43, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni Amerikan İlişkileri (1896-1919) II**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007, s. 122-123.

⁹⁰ BOA. İ. HUS: 132-1323/C097; **Ermeni Amerikan İlişkileri II**, s.162-163.

⁹¹ BOA, DH. TMIK. M: 71-27.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

Mısır, Ermeni tedhişçiler ve yolcular için önemli bir merkezdi. İngilizlerin denetiminde olduğu için rahatça faaliyetlerini yürütüp, toplantı düzenleyebiliyorlardı. Bu nedenle iskele komisyonu Mısır'dan, özellikle de İskenderiye'den gelen Ermenilere çoğu zaman haklı olarak şüphe ile bakmaktaydı. Eylül 1898'de iki yıl önce tedavi maksadıyla Beyrut'a gittiğini beyan eden Ayıntab Ermeni Protestan piskoposu Adanalı Mıgırdıç Efendi, aslında İskenderiye'ye gitmiş ve bir takım faaliyetlerde bulunmuştu. Komisyon, piskoposa Beyrut'tan değil de neden İskenderiye'den döndüğünü sorduğunda, piskopos bazı ihtiyaçları dolayısıyla Beyrut'tan sonra İskenderiye'ye uğradığını beyan etmişti. Ancak pasaport muameleleri incelendiğinde piskoposun Beyrut'a hiç uğramadığı ve doğrudan İskenderiye'ye gittiği tespit edilmişti. Yanında bulunan eşyalar içerisinde 260 adet İngilizce ve Ermenice mektup ele geçirilmişti. Mektuplar arasında bulunan bir beyannamede de, kendisinin on dokuz seneden beri Ermenileri İngiliz kilisesine ve İngiltere hükümetine bağlamaya çalıştığı ortaya çıkmıştı.⁹²

18 yaşında eğitim için Paris ve Amerika'ya giden Agop isimli Ermeni on iki sene sonra 1900 Temmuz'unda Amerikan vatandaşı olarak İskenderun İskeleyi'ne gelmişti. Beyrut iskele yönetimi Agop'un iskeleye çıkmasına müsaade ettiği halde, İskenderun İskele Yönetimi kanunlara aykırı olduğu gerekçesiyle Agop'u geri çevirmişti. İskenderun Amerika Konsolosunun devreye girmesi de sonuç vermemiş, neticede Agop pasaportunun üzerine "Amerika tâbiyetini terk ederek Osmanlı tâbiyetine geri döndüm" yazarak gemiden iskele komisyonuna göndermiştir. Bu sayede memleketi olan Adana vilayetine tâbi Payas kazasının Çokmerzimen köyüne gitmesine müsaade edilmiştir.⁹³

Anlatılan tedbirler aynı zamanda Ermenilerin gizli bir şekilde karaya asker, silah ve mühimmat çıkarmalarını engellemek içindi. Fakat limanın çok geniş olması alınan tedbirlerin arttırılmasını gerektiriyordu. Bu sebeple, kaçakları ve kaçakçıları engellemek için sandallar alınarak İskenderun'da istihdam edilen zaptiye sayısı arttırılmış ve sahil boyunca önemli noktalara karakol ve kuleler inşa edilmişti.⁹⁴

II. Meşrutiyet'in ilanı ve 1909 yılında Sultan Abdülhamit'in tahtan indirilmesiyle yurt dışına izinsiz kaçan Ermenilerin Osmanlı topraklarına dönmesi hususundaki yasak kaldırılmıştır. Yeni yönetim Osmanlı tâbiyetine dönme arzusunda olan Ermenilerin, Amerikan vatandaşlığından ayrıldıklarına dair resmi yazı ile gelmeleri durumunda kabul olunacaklarını beyan etmiştir.⁹⁵ Dolayısıyla II. Abdülhamit'in almış olduğu tedbirler bir anda boşa gitmiştir. Sınırlardan içeri iyi niyetli Ermeniler döndüğü gibi; çetecilik yapacak, fitne çıkaracak tedhişçiler de girmiştir. Ekim 1909'da İstanbul'a gelen on beş Ermeni'nin hepsinin üzerinden tabanca çıkmış, bazılarında ise birkaç tane olup yüzlerce de mermi ele geçirilmiştir.⁹⁶ Nitekim I. Dünya Savaşı sonrasında Ermeniler, işgal ortamından da faydalanarak, özellikle Adana ve civarında çoğunluk sağlayabilmek gayesiyle Amerika'dan ve çeşitli yerlerden göçü teşvik etmiş, bu da bölgede yaşayan Müslüman-Türk aileleri endişeye sürüklemiştir.⁹⁷

SONUÇ

II. Abdülhamit döneminde Ermenilerin kontrolü amacıyla alınan tedbirlerin çok yerinde olduğu, onun tahtan indirilmesinden sonra akabinde yaşanan olaylardan anlaşılmaktadır. İttihatçıların baskıları neticesinde Meşrutiyetin ilan edilmesi ile silah taşımak serbest hale gelmiş, yurt dışında bulunan Ermeni komitacılar affedilmiş ve kontroller kaldırılmıştı. Özgürlük ortamı olarak adlandırılan dönemde Ermeniler hızla silahlanmış ve Anadolu'nun güneyi büyük bir Ermeni

⁹² BOA, DH. TMIK. M: 65-43; BOA, DH. TMIK. M: 94-60.

⁹³ BOA, DH. TMIK. M: 94-60.

⁹⁴ BOA, Y. MTV: 281-52; BOA, DH. TMIK. M: 6-80.

⁹⁵ BOA, DH. MUİ: 33/2-48; **Ermeni Amerikan İlişkileri I**, s. 194-195.

⁹⁶ BOA, DH. EUM. THR: 11-39.

⁹⁷ BOA, DH. ŞFR: 104-182.

eşkuya yatağı haline gelmiştir. Bundan endişe duyan Türkler de silahlanmıştır. Neticede 31 Mart hadisesinin yaşandığı günün akabinde Adana, Mersin, İskenderun, Antakya ve Maraş'ı içine alan bölgede Ermeni isyanları patlak vermiş ve yaşanan olaylar sonunda binlerce Türk hayatını kaybetmiş, bir kısım Ermeni de karşılık verilmesi neticesinde aynı akıbete uğramıştır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- A. MKT. MHM (Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî), 500-57; A. MKT. MHM: 616-37.
- DH. EUM. THR (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemî), 11-39.
- DH. MKT (Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemî): 3-99; DH. MKT: 2489-113; DH. MKT: 2489-113.
- DH. MUI (Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiyye İdaresi Evrakı): 33/2-48.
- DH. ŞFR (Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî): 104-182.
- DH. TMIK. M (Dâhiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu).
- DH. TMIK. M: 6-80; DH. TMIK. M: 8-73; DH. TMIK. M: 24-87; DH. TMIK. M: 26-4; DH. TMIK. M: 27-27; DH. TMIK. M: 28-72; DH. TMIK. M: 31-15; DH. TMIK. M: 31-23; DH. TMIK. M: 31-40; DH. TMIK. M: 35-52; DH. TMIK. M: 41-6; DH. TMIK. M: 44-23; DH. TMIK. M: 48-48; DH. TMIK. M: 48-87; DH. TMIK. M: 49-2; DH. TMIK. M: 50-45; DH. TMIK. M: 52-83; DH. TMIK. M: 55-11; DH. TMIK. M: 57-7; DH. TMIK. M: 58-60; DH. TMIK. M: 59-13; DH. TMIK. M: 61-10; DH. TMIK. M: 64-58; DH. TMIK. M: 65-43; DH. TMIK. M: 68-26; DH. TMIK. M: 70-40; DH. TMIK. M: 71-27; DH. TMIK. M: 72-12; DH. TMIK. M: 72-13; DH. TMIK. M: 73-48; DH. TMIK. M: 74-15; DH. TMIK. M: 74-61; DH. TMIK. M: 76-43; DH. TMIK. M: 80-28; DH. TMIK. M: 82-44; DH. TMIK. M: 84-46; DH. TMIK. M: 85-48; BA, DH. TMIK. M: 88-4; DH. TMIK. M: 89-17; DH. TMIK. M: 89-50; BA, DH. TMIK. M: 90-27; DH. TMIK. M: 94-60; DH. TMIK. M: 96-65; DH. TMIK. M: 98-7; DH. TMIK. M: 99-17; DH. TMIK. M: 99-28; DH. TMIK. M: 102-3; DH. TMIK. M: 105-64; DH. TMIK. M: 111-58; DH. TMIK. M: 117-54; DH. TMIK. M: 120-45; DH. TMIK. M: 124-33; DH. TMIK. M: 124-34; DH. TMIK. M: 125-30; DH. TMIK. M: 128-31; DH. TMIK. M: 130-22; DH. TMIK. M: 133-3; DH. TMIK. M: 133-53. DH. TMIK. M: 136-34; DH. TMIK. M: 136-49; DH. TMIK. M: 140-35; DH. TMIK. M: 144-26; DH. TMIK. M: 147-12; DH. TMIK. M: 147-13.
- HR. SYS (Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı), 2823-49
- İ. AS (İrade Askerî): 12-1313/M-09.
- İ. HUS (İrade Hususî): 132-1323/C097.
- ŞD (Şura-yı Devlet): 2224-7.
- Y. A. HUS (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat): 290-36; Y. A. HUS: 330-161.
- Y. MTV (Yıldız Mütenevvi Maruzat): 281-52.
- Y. PRK. BŞK (Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti): 44-28.
- Y. PRK. HR (Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı): 18-55.
- Y. PRK. SGE (Yıldız Perakende Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arızaları): 9-124.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Y. PRK. UM (Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı): 34-71.

Y. PRK. ZB (Yıldız Perakende Zabtiye Nezareti Maruzatı): 23-43.

YEE. d (Yıldız Esas Evrakı Defterleri): 1144.

AKTER, Ahmet, **Tehcir Öncesi Vilayat-ı Sitteden Amerika'ya Ermeni Göçü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006.

DARKOT, Besim, "İskenderun", **İA**, V/2, MEB, İstanbul, 1968, ss. 1090-1093.

Evliya Çelebi, **Seyahatname**, III, Yay: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1999.

GÜNAY, Nejla, **Maraş Ermenileri (XIX. Yüzyıl)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

İPEK, Nedim, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", **OTAM**, VI, 1995, ss. 257-280.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni Amerikan İlişkileri (1839-1895) I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni Amerikan İlişkileri (1896-1919) II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İngiliz İlişkileri (1894-1895) III, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2006.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983

Salname-i Vilayet-i Haleb (1310).

TAVERNIER, J. B, **Tavernier Seyahatnamesi**, (çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınları, İstanbul, 2006.

TOZLU, Selahattin, **Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ, 2009.

TUNCEL, Metin, "İskenderun", **TDVİA**, XXII, MEB, İstanbul, 2000, ss. 580-582.

URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1974.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, II, TTK, Ankara, 1995.

ÜRKMEZ, Naim, **Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA SOVYET TEHDİDİ KARŞISINDA KALAN TÜRKİYE'NİN BATI İLE İŞBİRLİĞİ YAPMA SÜRECİ*

*Osman YALÇIN***

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın külleri üzerinde başlamıştır. Çözumsuz kalan uluslar arası sorunlar bu savaşın en önemli nedeni olmuştur. Türkiye Batılı devletlerin dayatmalarına boyun eğmemiş ve Milli Mücadele vererek yeni bir dönem başlatmıştır. Ne var ki, 2. Dünya Savaşı Türkiye için de önemli sorunlara neden olmuştur. Savaş yıllarında ithalat ve ihracat miktarı düşmüştür.

Savaşın sona ermesi ile savaşan taraflar silah bırakmasına rağmen Türkiye 1.700.000 askeri silâh altında tutmak zorunda kalmıştır. Ekonomik sorunlar ve ülkenin Sovyetler Birliği tarafından tehdit edilmesi oldukça önemli bir problem sahası olmuştur. Bu durum karşısında Türkiye, Batılı ülkeler ile ilişkilerini geliştirmek için yeni arayışlara girmiştir. Türk ordusunun gereksinimleri için Amerikan yardımı alınmıştır. Amerikan yardımları; Truman Doktrini ve Marşal Yardımı isimleri ile bilinmektedir. Marşal Yardımına sonradan dâhil olan Türkiye bu kapsamda desteklenmiştir. Bu desteğin bir sonucu olarak silah sistemleri oldukça ucuza alınmıştır. Bir süre sonra ise alınan silah sistemlerinin yedek parçaları önemli bir maliyet oluşturmıştır.

Savaş, Avrupa'da tarihin en büyük yıkımına neden olmuştur. Öyle ki, Birinci Dünya Savaşı sonunda ekonomisi çökmeye başlayan ve iki dünya savaşı arasında bu durumu toparlamaya çalışan başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın ve dünyanın belirleyici güçleri için bu savaş büyük bir yıkım olmuştur. Dünyada önemli bir güç dengesi dönüşümü ve eksen kayması yaşanmıştır. Ne var ki, yeni güç odakları tecrübe yoksunlardır ve gelecekle ilgili öngörülerini hemen hemen yok derecesindedir. Yalta ve Potsdam Konferanslarında alınan kararlar bu durumun belgesi hükmündedir. Öte yandan savaş yıllarında savaşan taraflar beklenmedik ittifaklar yapmışlar ve bu durum savaşın tam da ortasında kalan Türkiye için büyük riskleri beraberinde getirmiştir. Türkiye, tarafını değişen dengeler sebebiyle savaşın sonuna kadar netleştirememiştir. Türkiye bulunduğu konum itibarıyla savaşan tarafların ortasında kalan bir ülke olarak tarafların yoğun baskısına maruz kalmıştır. Ancak bununla birlikte Batı çizgisine daha yakın durduğu da bir gerçektir. Savaşın sonunda çöken Batı dünyası kendini idare edecek durumda değildir. Sovyet tehdidi ve 4. Enternasyonal olarak da anılan Komünform yeni bir tehdit unsuru olarak ortaya

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Dr., Hv. Öğ. Bnb., El-mek: o.yalcin@hho.edu.tr,

çıkarken kısa zamanda niyetini göstermekten çekinmemiştir. Savaş sonrasında en güçlü Batılı devlet olarak ortaya çıkan ABD, SSCB'nin barışın devamı için tehdit teşkil eden çalışmalarını bir süre için görememiştir. Ancak 1947'de büyük ölçüde Sovyetlerin yayılmacı tavrından endişe duymaya başlayan Amerikan yönetimi, Sovyet yayılmacılığının önündeki en güçlü kalenin Türkiye olacağına kani olmuş ve bu alanda siyasi kararlılığını ortaya koymaya başlamıştır. Bu gelişme sonrasında Türkiye, bir süre için rahatlamış ve yıllar içinde Kuzey komşusundan gelen baskı azalmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin Doğu Avrupa'da yayılması ve yoğun baskısı Avrupalı devletleri de tesir altına almıştır. Batı devletler bu gelişmeler üzerine önce kendi aralarında güç birliği yapmaya başlamışlar, Brüksel Antlaşması imzalanmıştır. Bilahare bölgesel ve evrensel bir çatışmada güç birliği için 4 Nisan 1949 yılında Washington'da; Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, İngiltere, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz ve Birleşik Devletler tarafından Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (North Atlantic Treaty Organization-NATO)'sı imzalanmıştır.

Türkiye, uluslararası örgütlerin etkin bir üyesi olmaya da özen göstermiştir. Birleşmiş Milletler üyesi olarak Kore Savaşı'na asker göndermiş ve orada savaşa katılmıştır. Türk ordusu büyük kahramanlık göstermiştir. Bu başarı ve kararlılık sonrası Türkiye bir NATO üyesi olarak uluslararası alandaki konumunu daha da güçlendirmiştir. Bu durumun sonucu olarak; hem Sovyet tehdidine karşı kendini emniyete alırken hem de 1950'lerden günümüze barışa destek veren önemli bir ülke olmuştur. Buna son örnekler ise; Bosna-Hersek Savaşı, Kosova Harekâtı ve Afganistan Harekâtı'dır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, NATO, ABD, Marshall, 2. Dünya Savaşı

AFTER THE SECOND WORLD WAR AGAINST THE SOVIET THREAT IN WESTERN TURKEY TO COOPERATE WITH THE REMAINING PROCESS

ABSTRACT

Second World War began on the ashes of First World War. Unresolved problems were the main reason that caused The Second World War. Turkey did not bow to pressures and started a new period of time giving a National Combat. However, Second World War caused important problems for Turkey too. Import and export rates decreased.

As soon as Second World War was over, although both sides laid their arms, Turkey had to keep 1.700.000 armed soldiers. Economical problems and being threatened by Soviets were quite important problem areas. In this situation, Turkey tried to find different ways to improve its relations with Western countries. American aid was received to meet the requirements of Turkish Army. American aid is known as Truman Doctrine and Marshal Aid. Turkey which was included into this aid was supported in this extent. As a result of this support, weapon systems

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013*

were bought very cheap. After a while, substitute parts of those weapon systems created important cost.

Turkey, took pain over being active member of international organizations, too. Being a member of United Nations, Turkey sent troops Korean War and attended the war there. Turkish army showed great bravery. After this success and determination, Turkey strengthened its position in international area being a NATO member. As a result of this situation, Turkey both took itself secure position against Soviet threat and has become a country which gives important support to peace since 1950s. Latest examples of this are Bosnian War, Kosovo Expedition and Afghanistan Expedition.

Key Words: Turkish Republic, NATO, ABD, Marshall, 2. World War

1.1.Giriş:

Günümüzde yaşanan bazı gelişmelerin temelleri önceki yüzyıllara dayanmaktadır. Bazı devletlerin diğer devletler muvazenesinde güçlü ve etkin olması da mücadele ve vizyonlarının bir sonucu olmuştur. Şüphesiz ki, güçlü olmanın önemli bir koşulu, kademeli olarak zamana yayılmış, planlı, programlı ve çağıyla yarışır bir sistemin tasarımı ve uygulaması ile bağlantılı vizyoner yaklaşımlardır. Günümüzde Uluslararası İlişkilerin gelişmesi, diplomasi, planlı kalkınma hamleleri, uluslar arası örgütlenmeler, AR-GE yatırımları hatta çevre duyarlılığına kadar birçok alanda geleceğe yatırım yapılmakta ya da önlem alınmaktadır.

Türkiye, önemli ölçüde siyasal, ekonomik, askeri donanım deteği almasına rağmen Milli Mücadele yıllarından itibaren kuzey komşusuna karşı temkinli yaklaşmıştır. Bu kapsamda Kuzey komşusu ile ilişkiler sürdürülürken, Batılı devletlerle ittifaklar kurulmuştur. Keza Türkiye'nin bulunduğu bölgenin istikrarı ve yayılmacı devletlerin etkisinden kurtulabilmek için Balkan Antantı ve Sadabad Paktı gibi bölgesel ittifaklar kurulmuş ve Türkiye bu girişimlere öncülük etmiştir.

Savaşta taraf olan ülkeler bazen oldubittiler ile ülkelerini harbin tarafı yapmak zorunda kalmışlardır. Japonya da savaşa imparator ve başbakana rağmen ordunun tazyiki ile girmiştir¹. Bu durum Osmanlı İmparatorluğunun Birinci Dünya Savaşı'na girişine benzerlik göstermektedir. Akibeti ise İmparator'un kayıtsız şartsız teslimi ile mümkün olabilmiştir. Hemen birçok ülke benzeri baskılarla büyük kıyımın tarafı olma zorunda kalmışlardır. Türkiye'nin tarafsızlık politikası bu bakımdan önemli bir kazanımdır. Türkiye'nin bu savaşa girmemesi devletin yönetiminin tam bir birliktelik içinde çalışması ile mümkün olurken, İsmet İnönü savaşa girmeme konusunda oldukça gayretkar olmuştur².

İkinci Dünya Savaşı yılları ise Türkiye bakımından oldukça sıkıntılı yıllar olmuştur. Karadan ve denizden savaşın tam ortasında bulunan Türkiye tarafların ciddi tazyiklerine maruz kalmıştır. Alman-Sovyet savaşının devam ettiği bir zamanda Boğazlar vasıtasıyla Ruslara yardım taşımak, Anadolu'ya konuşlanacak uçak filoları ile Ege'de ve Balkanlarda Almanları sıkıştırmak yine savaşma gücü bilinen Türk ordusunu harekete geçirmek gibi faydalar umulmuştur. Tahran Konferansı'ndan başlamak üzere konu uluslararası alanda tartışılmıştır. Churchill, Roosevelt ve İnönü arasında Kahire'de yapılan görüşmeler, İngiltere Başbakanı Churchill bizzat Adana'ya gelerek yapılan görüşmeler bu maksada yönelik olmuştur. Türkiye, bütün uğraşlara rağmen savaşın

¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu:30.01,Yer Kodu.:60.367.13

² BCA, Fon Kodu:490.01,Yer Kodu.:11.60.11(EK-2)

dışında kalmıştır³. Öyle ki, Türkiye'nin savaşa girmesi için bazı zorlukların çıkarılması da seçenekler arasında olacağı Churchill tarafından Tahran Konferansı'nda gündeme getirilmiştir⁴. II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'ye yaklaşık 100 uçak inmiş, 300 personel teslim alınmıştır. Birçok defa Türk topraklarına mühimmat atılırken amacın ne olduğu birçoklarınınca anlaşılamamıştır. İnen birçok uçak ise arşiv belgelerinde dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kazım Orbay imzalı belgeden anlaşıldığına göre Türkiye'ye bırakılmıştır⁵.

Savaş Avrupa'da büyük yıkıma neden olduğundan İngiltere etkisizleşirken, savaş sonrasında en güçlü Batılı devlet olarak ortaya çıkan ABD, SSCB'nin barışın devamı için tehdit teşkil eden çalışmalarını görememiştir. Ancak 1947'de büyük ölçüde Sovyetlerin yayılmacı tavrından endişe duymaya başlayan Amerikan yönetimi, Sovyet yayılmacılığının önündeki en güçlü kalenin Türkiye olacağına kani olmuş ve bu alanda siyasi kararlılığını ortaya koymaya başlamıştır. Bu gelişme sonrasında Türkiye, bir süre için rahatlamış ve yıllar içinde Kuzey komşusundan gelen baskı azalmıştır⁶. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin Doğu Avrupa'da yayılması ve yoğun baskısı Avrupalı devletleri de tesir altına almıştır. Batı devletler bu gelişmeler üzerine önce kendi aralarında güç birliği yapmaya başlamışlar, Brüksel Antlaşması imzalanmıştır. Bilahare bölgesel ve evrensel bir çatışmada güç birliği için 4 Nisan 1949 yılında Washington'da; Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, İngiltere, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz ve Birleşik Devletler tarafından Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (North Atlantic Treaty Organization-NATO)'sı imzalanmıştır⁷.

1.2.1. İkinci Dünya Savaşı Esnasında Türkiye

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile silah satan ülkeler doğal olarak önce kendi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Bu gelişmelerin sonucu olarak Türk dış ticareti gerilemiş, milli sanayi oldukça zayıflamıştır. Türkiye harp malzemesi olarak kullanılabilecek başta krom olmak üzere birçok ihraç ürününü satamaz hale gelmiştir. Sadece sanayi ürünü değil gıda maddelerinin ihracatı ve stoku yasaklanmış. Halkın üretim için Türkiye, 15 yıllık hızlı yükselişten sonra savaşın ağır etkisi ile durgunlukdaha çok çalışması teşvik edilmiştir⁸. Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış, ancak bu savaştan derinden etkilenmiştir. Lozan Antlaşması'ndan bir süre sonra Batılı ülkeler ile karşılıklı mütekabiliyet esasında yeniden ilişkiler kurulmuş, milli imkânlarla kurmakta olduğu sanayi yatırımlarında batıdan destek alınmıştı. Bu destek; yarı mamul ve mamul malzemelerin ithali, eğitim desteği ve kurulan sanayinin modern imkânlarla geliştirilmesini öngörmekteydi. Savaşın başlaması ile savaşa taraf olan ve Türkiye ile dış ticareti olan ülkeler sanayilerini ve kaynaklarını savaş koşullarına göre yeniden düzenledikleri için dış ticaret daralmış hatta birçok alanda durmuştur. Bu durumdan bütün sanayii tesileri başta Nuri Demirağ'ın uçak fabrikası da dâhil olmak üzere olumsuz etkilenmiştir.

Türkiye, 1939-1945 yılları arasında tarımda, sanayide ve hizmet sektöründe yer alan, çalışan ve üreten kesimin önemli bir kısmını silâh altına almak durumunda kalmıştır. Ülke nüfusunun yaklaşık % 9-10'una denk gelen geniş bir kitlenin üretimden ayrılması beden gücünün

³ Valentin Berojkov, **Tahran 1943 Yeni Bir Dünyaya Doğru**, Çev.Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul,2012,s.106,128; Osman Yalçın,**İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi**,Atatürk Yolu Dergisi, Bahar 2011, Yıl:23,Sayı:47,Ankara,s.701-731

⁴ Berojkov, **a.g.e.**,s.116

⁵ **BCA, Fon Kodu:**490.10,**Yer Kodu:**59.402.30(EK-5)

⁶ Hasret ÇOMAK, "İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Harbin Sonrasında Türkiye-ABD İlişkileri, ABD'nin Türkiye'ye Yardım Politikası(Truman Doktrini ve Marshall Planı)", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri 1(20-22 Ekim 1997)**, Gnkur.ATASE Yay.,İstanbul, 1998,s.465-474)

⁷ Hans J. MORGENTHAU, **Uluslar arası Politika Cilt II**, Çev.:Baskın Oran-Ünsal Oskay, İng.4.-Türkçe 1.Bsk., Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1970,s. 670

⁸ **BCA, Fon Kodu:**30.01,**Yer Kodu:**34.204.1(EK-1)

oldukça önemli olduğu, tarım ağırlıklı Türkiye ekonomisi için ciddi bir daralmayı beraberinde getirmiştir⁹. Teknik yetersizlik, iş kaybı ve zayıflayan ülke ekonomisi toplumsal yapıyı da etkilemeye başlamıştır. Bu dönemde ekonomik sorunları altabilme adına uygulamaya konulan Varlık vergisi uygulaması da günümüze kadar gelen tartışma alanlarından biridir¹⁰. Savaşın sona ermesiyle Sovyetler Birliğinden Türkiye'ye yönelik tehdit, beklenen rahatlamayı geciktirmiştir. Hemen her tarafta beklenen barış umuduna rağmen güvenlik endişelerinin giderilememesi, Türkiye'yi uzun süre meşgul etmiştir¹¹.

Savaş bitmesine rağmen etkileri uzun yıllar devam etmiştir. Örneğin savaşın devam ettiği zamanlarda olduğu gibi savaş sonunda da insanların beslenmeleri her tarafta yetersizdi. Almanya'da insanların avurtları çıkmış avurtları çökmüş? ve açlıkla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Arşiv belgelerine göre Türkiye de dünyada en az kalori alan ülkelerinden biri durumundadır¹². Türkiye bu dönemde Batı ile dostane ilişkilerini geliştirmiş, "Yeni Dünya Düzeni"nde yer almaya oldukça istekli davranmak zorunda kalmıştır. Ancak ülkenin mali sıkıntılarının giderilmesi, üretimin arttırılması, sektörler arasında ahengin sağlanması için dış kredi veya hibe alınması yönünde siyasal eğilim güç kazanmıştır. Türkiye, tarım ülkesi olmasına rağmen 1948 yılında yaşanan kıtlık nedeniyle 30.000 ton buğday ithali yapmak durumunda kalmıştır.

Türkiye, savaş sonrası en büyük tehdit olarak Sovyetler Birliğini görmüş olduğundan hazır ve yapranmamış bir askeri gücü olmasına özen göstermiştir. Alman –SSCB Savaşı başladığı tarihten kısa süre sonra 22 Haziran 1941 trihinde çıkarılan Kararname ile tarafsızlığı ilan edilmiştir¹³. Almanların yenilgisi sonrası Türk-Sovyet ilişkilerinde başlayan kademeli gerginlik bu düşüncesindeki öngörünün doğru olduğunu işaret etmiştir. Müttefiklerin yaklaşımı da aslında farklı değildi. Özellikle İngiltere eksenli politik tercihle müttefikler; Ruslara yardımı ağırdan alarak Alman ve Rusların birbirini yıpratmalarını ve petrol bölgelerinin kontrolünün korunması için zamanın gelmesini sabırla beklemiştir¹⁴.

1.4. Türkiye'nin Savaş Sonrası Durumu ve Sovyet-Türk ilişkileri

Savaş sonrasında yeni dünyanın şekillendirilmesi için; Roosevelt, Stalin ve Churchill ve diğer yetkililer arasında görüşmeler başlamıştır. Bu bağlamda: Quebec, Tahran, Yalta, San Fransisko Konferansları yapılmıştır. Konumuz dışında olduğu için bunların ayrıntılarına girilmeyecektir; ancak Yalta ve San Fransisko Konferansları oldukça önemli sonuçlar doğuran bir girişim olmuştur. Türkiye'nin 1945 yılı sonrası politikasında bu konferanslardan San Fransisko'nun derin tesirleri olmuştur. Birleşmiş Milletler teşkilatının veto yetkisi 1945 Şubat ayında yapılan Yalta Konferansı'nda, 25 Nisan-26 Haziran 1945 tarihleri arasında yapılan San Fransisko Konferansı'nda ise BM Antlaşması son şeklini alarak katılan devletlerce imzalanmıştır¹⁵. Burada görüşülen konularda Türkiye, ya büyük güçlerin hüsnüniyetine bel bağlayıp onların istediğini yapacak ya da başta özellikle teknik bir harbe hazır olma adına sivil uçak ve otomobil sanayii kurmak, memleketin savunmasını yeniden tanzim etmek, memleketin her alanda kalkınması için tedbirler alması gibi bir tercihte bulunacaktı¹⁶.

⁹ KARLUK, S.Rıdvan, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, 4 Baskı, Beta Yay., İstanbul, 1996,s.7

¹⁰ Osman YALÇIN, "Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması", *İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Dergisi AVID*, Sayı:1, İstanbul, 2012,s.313-354

¹¹ BCA, Fon Kodu:030.01,Yer Kodu:60.373.3,s.3

¹² BCA, Fon Kodu:030.01,Yer Kodu:60.373.3,s.3

¹³ BCA, Fon Kodu:030.20.01,Yer Kodu:95.54.1

¹⁴ Berojkov, a.g.e.,s.46-50

¹⁵ Harp Akademisi K.lığı, *Devletler Hukuku*, Hv. Tek. Ok.K.lığı Matbaası, İzmir, 2007, s.114-122

¹⁶ Kadir KASALAK,"San Fransisko Konferansı ve Türkiye", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye 20-22 Ekim 1997*, Ankara, 1998,s.210-233; Osman YALÇIN, *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi*, G.Ü. Sos.Blm.Enst., Doktora Tezi, Ankara, 2008,s.155,156

Türkiye, SSCB'nin tedricî olarak artan tehditleri karşısında yeni arayışlara girmiş ve Amerika ile yakınlaşma yönünde bir siyaset izlemeye başlamıştır. 1944 yılı içerisinde Rus ordularının Türk sınırına yaklaşması, 5 Eylül 1944'de Bulgaristan'a savaş ilan etmesi ve Balkanlarda komünistlerin iktidar mücadelesine girmeleri Türkiye'yi endişelendirmiş ve Amerikan dostluğuna daha çok önem vermesine neden olmuştur. 1945 yılı Ocak ayında Moskova'da yapılan görüşmede Stalin, Türk Boğazları hakkında SSCB'nin taleplerini Winston Churchill ve Anthony Eden (İngiltere Dışişleri Bakanı)'e açmış, Churchill 30-31 Ocak 1943 tarihinde yapılan Adana Görüşmesi ve müteakip ısrara rağmen Türkiye'ye kızgınlığı nedeniyle Stalin'in görüşünü destekleyebileceğini bildirmiştir. Doğal olarak bu durum Türk devlet adamlarını endişeye düşürmüştür. Konu 10 Şubat 1945'te Yalta Konferansında gündeme gelmiş ve Stalin Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesini talep etmiştir. Alınan kararda konudan Türkiye'nin haberdar edilmesine karar verilmiştir¹⁷. Esasen Türk Boğazları konusunda İngiltere'nin gündem oluşturabileceği hususu Tahran görüşmeleinde de gündeme gelmiştir¹⁸. Yalta Konferansı'nda alınan bir kararla, kurulacak Dünya Teşkilatını konuşmak üzere davet edileceklerin 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya'ya harp ilan etmeleri kararına varılmıştır. Bu karara uygun olarak Türkiye de 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya'ya harp ilan etmiştir¹⁹. Tahran Görüşmeleri'nde Türkiye üzerinde liderler oldukça fazla konuşmuşlar; ancak Türkiye'yi ikna etmenin güçlüğü ortaya çıkmıştır. Türklerin tarafsızlığı bozmak yerine savaşa girmeyi yeğ tutukları, savaşın dendiği zaman da yeterli silahları olmadığı gerekçesini öne sürdükleri söylenmiştir²⁰. İsmet İnönü, savaşın sona erdiği ve ateşkes ilan edildiği tarihten 2 gün sonra TBMM'de yaptığı konuşmada kazanan tarafların başarısını 6 yıl önceden gördüklerini ve bu doğrultuda politika ürettiklerini söylemiştir. Konuşmasında İngiltere'nin dünya tarihine büyük bir zafer abidesi diktiği ve bu abidenin tepesinde Churchill'in heykelinin olduğunu gördüğünü söylemiştir. Amerikan Başkanı Roosevelt, İnsanlık güneşinin cesur ve dahi bayraktarı olarak anılırken, mevcut başkanın da insanlık bayrağını hiç de az bir iman ve haşmetle dalgalandırmayacağına olan inancını belirtmiştir. Amerika'nın bir taraftan kahramanca savaşırken diğer taratan ülkelere vermiş olduğu silah yardımına değinilmiştir. Keza Stalin'den bahsederken, Almanların vermiş olduğu ağır zayıatlardan ve Rus halkının çekmiş olduğu sıkıntılardan bahsedilmiş ve savaşın en ağır yükünü Rusların çektiği vurgulanmıştır.21

19 Mart 1945 tarihinde SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, Sovyet Hükûmeti'nin iki ülke arasında 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasını 7 Kasım 1935 tarihli protokol hükümlerine uygun olarak II Dünya Savaşı'nda meydana gelen **“derin değişiklikler”**den dolayı yeni şartlara uymadığını bildirmiştir. Bu nedenle ciddi değişikliklere ihtiyaç duyulduğundan feshetme arzusunu Türkiye'nin, Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e bildirmiştir²². Sovyetler 7 Haziran 1945 tarihli 2. notasında mevcut sorunları; Kars, Ardahan ve Artvin'in Sovyet Rusya'ya bırakılması, Türk Boğazlarından SSCB'ye üsler verilmesi, Türkiye'nin Avrupa sınırlarında yani Trakya'da Bulgaristan ve Yunanistan lehine düzenlemeler yapılması,

¹⁷ Mehmet SARAY, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler**, A.A.M., Ankara, 2000, s.69,70; Mehmet GÖNLÜBOL, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 9. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996,s.184

¹⁸ BEROJKOV, **a.g.e.**,s.110

¹⁹ YALÇIN, **a.g.t.**,s.158;Hasret ÇOMAK, “İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Harbin Sonrasında Türkiye-ABD İlişkileri, ABD'nin Türkiye'ye Yardım Politikası (Truman Doktrini ve Marshall Planı)”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye 20-22 Ekim 1997-İstanbul**, Gnkur. Bsm., Ankara,1998, s.459; Berojkov, **a.g.e.**,s.119; GÖNLÜBOL, **a.g.e.**, s.184

²⁰ BEROJKOV, **a.g.e.**,s.116

²¹ **BCA, Fon Kodu:030. 01,Yer Kodu:11.64.1**

²² ÇOMAK, **a.g.m.**, s.459;GÖNLÜBOL, **a.g.e.**,s.185; Ali İhsan GENCER-Sabahattin ÖZEL, **Türk İnkılap Tarihi**, Hv.Bas.ve Neş. Md. lüğü, Ankara,2006, s.248; SARAY, **a.g.e.**, s.71

1936 tarihli Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin tadili ve ilgili devletlerin katılacağı bir konferansın tespiti olarak tanımlanmıştır²³.

Türkiye doğal olarak bu isteklerden, egemenliğini ihlal eden maddeleri reddetmiş, diğer hususlar için açık kapı bırakmıştır. İngiltere'de bu isteklerin Potsdam'a kadar ertelenmesini SSCB'den talep etmiştir²⁴. Churchill, toplantıya katıldığı süreçte konuya önceki açıklamalarına rağmen taraf olmuş ve Türk Boğazları Meselesi'nin yalnız SSCB ile Türkiye arasında bir mesele olmadığını dile getirmiş ve Truman da Churchill'e destek olmuştur. Oysa daha önce Truman, SSCB'nin toprak talebini iki devlet arasındaki bir mesele olarak gördüğünü beyan etmiştir²⁵. Potsdam Konferansı'nda Amerikanın görüşünün Türkiye lehine değiştiği görülmektedir. Boğazların Türk egemenliğinde kalmasına destek olmaya başlaması olumlu bir gelişme olmuştur. Başbakanlıkta bulunan 1957 yılına ait 4 sayfalık arşiv belgesi ABD'nin Stalin sonrası SSCB'sine karşı da oldukça temkinli yanaştığını göstermektedir. Bu belgenin son sayfası ABD'nin takip edeceği süreci sıralamaktadır²⁶. Türkiye'nin çeyrek yüzyıldır gördüğü gerçek ABD yönetimi tarafından oldukça geç farkedilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye yönelik Sovyet tehdidi Türkiye için önemli bir mesele haline gelmiştir. İstiklâl Savaşı'nda Şark Cephesi Komutanı olan İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir Paşa 20 Aralık 1945'te TBMM'de yaptığı konuşmasında; *"Kars Yaylası'na hâkim olmak demek Anadolu'yu istila etmek için pusuya yatmak demektir. Keza Kars Yaylası'na hâkimiyet, Dicle ve Fırat boyunca Akdeniz ve Basra Körfezine inen yolların tepesine hâkim olmak demektir. Kars Yaylası, oralara incek olan büyük seli tutacak olan biricik settir. Oraya el saldırtmayız. Fakat şunu da bilmelidirler ki, Kars Yaylası millî belkemiğimizdir. Kırdırırsak yine mahv oluruz. Eğer Ruslar yer istemekte ısrar ederse, hiç şüphe yok ki dövüşeceğiz"* demiştir²⁷. SSCB'nin istekleri içeride millî birlik ve beraberliğin daha çok pekişmesine vesile olmuştur.

Sovyetler Birliği, Türk Boğazlarının statüsünün değiştirilmesi konusunda ısrarlı olmuşlardır. II. Dünya Savaşı'nın sonunda yeni düzenin tesisi için Almanya ve Japonya ile imzalanacak anlaşmalar hariç diğer devletlerle ilgili anlaşmaları imzalamak üzere 15 Aralık 1946'da "Paris Konferansı" başlamıştır. Görüşmeler 10 Şubat 1947'de anlaşmaların imzalanması ile tamamlanmıştır. Ancak burada Sovyetlerin uzlaşmaz tutumu devam etmiş ve bu durum Amerika ile arasındaki köprülerin atılmasına neden olmuştur²⁸. Sovyetler Birliği, Amerika'nın kademeli olarak uyguladığı eski dünyanın sorunlarına yeniden dönme siyasetini dikkate almamakta ısrarcı olmuştur. Amerika'nın Türkiye yanında açık olarak yer almasının önemli bir nedeni Batı'nın varlığını korumaktı. Nitekim 1947 yılında Amerikan Senatosu Dışişleri Komisyonu üyesi Capper; Amerika 350 milyar dolardan fazla masraf ettikten ve bir milyondan fazla can kaybı verdikten sonra Avrupa'dan, Asya'dan ve Kuzey Afrika'dan çekilmeyi kararlaştıramaz demiştir. Yine General Oliver başkanlığındaki yardım heyetinin üyelerinden D. Lodge yaptığı açıklamada, Türkiye'ye yaptıkları yardımın kendi menfaatlerine uygun olduğunu ama ne tesadüfdür ki

²³ Nasuh USLU, **Türk-Amerikan İlişkileri**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000, s.18,19; Rifat UÇAROL, "İkinci Dünya Savaşı "Misak-ı Milli" ve Türkiye'nin Savaşa Girmemek için Direnişi", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II İkinci Dünya Harbi ve Türkiye 20-22 Ekim 1997-İstanbul**, Gnkur.Bsm., Ankara, 1999, s.539;T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları(1939-1945)**, Dışişleri Yay., Ankara,1973,s.250-270; Recep Şükrü APUHAN, **Menderes**, Timaş, İstanbul, 2007, s. 200-202; ARMAOĞLU, **20. Yüzyıl Siyasi Tar.**, s.414,415

²⁴ SARAY, **a.g.e.**, s.71;GÖNLÜBOL, **a.g.e.**,s.185

²⁵ ÇOMAK, **a.g.m.**, s.462, 463

²⁶ **BCA, Fon Kodu:030.01,Yer Kodu:68.429.5(EK-8)**

²⁷ SARAY, **a.g.e.**, s.73

²⁸ Rifat UÇAROL, **Siyasi Tarih (1945-1999)**, Hv. Bas. ve Neş. Md.lüğü, Ankara,2006,s.2-4

Türkiye'nin de çıkarlarına uygun düşmektedir, demiştir²⁹. Bugünkü Amerikan yönetiminin Türkiye ve dünya siyasetinin temelinde bu anlayışın olduğu görülmektedir. Her iki tarafın da menfaatinin olduğu zaman zaman da çatışmaların olduğu bir süreç olmuştur.

İngiltere 21 Şubat 1947 tarihinde Amerika'ya iki nota vermiştir. Bunlardan biri Türkiye diğeri Yunanistan'la ilgilidir. İngiltere bu notalarda Türkiye ve Yunanistan ile direk ilgilenemeyeceğini, bu ülkelerin batı savunması için çok önemli olduklarını bu sebeple bu ülkelere Amerika'nın destek çıkmasını istemiştir³⁰. Bölgede İngiliz varlığının yerini ABD'nin almasıyla Amerika-Rusya savaşın hemen arkasından iki rakip hâline gelmiştir. ABD'nin, Avrasya'da Sovyet yayılmacılığının durdurmak için ciddi girişimler yapması zorunlu hâle gelmiştir. Türkiye bu gelişmelerin olduğu bölgede oldukça kritik ülke konumundadır. Amerika, Sovyet tehdidi karşısında Türkiye tarafında yer almıştır. Bu süreç ABD'nin 100 yıldan fazla bir süredir uygulamakta olduğu Monro Doktrini'ni güncellemesini zorunlu hale getirmiştir. Türkiye 1945 sonrasında iki devin arasında birinin tehditlerinden kurtulmaya çalışırken diğeriyle nasıl bir ilişki geliştireceğinin denemelerini yapmıştır. Şüphesiz bu süreç bir takım yanlış hamlelerin atılmasına da neden olmuştur.

2.2. Amerika Birleşik Devletleri(ABD)'nin İzalasyon Politikasında Değişiklik Yapması ve Yeni Dönem

Savaş sonrasında İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sonrası hâkimiyet kurduğu Ortadoğu ve Balkanlardan çekilmesi ile bölgede yeni istikrarsızlıklar baş göstermiştir. Diğer taraftan Sovyetlerin, Türkiye üzerindeki yoğun baskısı içeride ve dışarıda etkisini göstermiştir. İlk zamanlar bölgede meydana gelen gelişmelere duyarsız kalan Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, demokratik ülkeler tehlikenin geç farkına varmışlardır. Ancak zamanla bölgenin yeni bir krize doğru gittiğinin anlaşılması ile Batılı güçler Türkiye'ye destek vermişlerdir. Bu dönemde, ekonomik ve güvenlik bakımından ciddi sıkıntıları olan Yunanistan ve Türkiye'nin ekonomik olarak desteklenmesi ve askeri alanda modernleştirilmesi için dönemin Amerikan Başkanı Truman'ın açık destek vermesi önemli bir gelişme olmuştur. Daha çok silahlı kuvvetlerin kalkınması için mali destek öngören yaklaşım, "Truman Doktrini" olarak anılmıştır.

Bu dönemde Amerika tarihi bir siyaset değişikliği yapmıştır. Senatör Vandenberg'in hazırladığı öneri ile Amerika'nın tek tek, bölgesel veya ortak savunma tedbirlerine katılmasını kongre kabul etmiştir. Vandenberg Kararı denilen bu değişiklik ile Amerika 2 Aralık 1823'den beri sürdürdüğü, "**Monroe Doktrini**" denilen izolasyon politikasından vazgeçmiş ve yüzünü eski dünyaya dönmüştür. Nitekim 1948 Çekoslovakya olayları ve Sovyetler Birliğinin yayılmacı politikası, batıda başlayan işbirliği anlayışını geliştirmiştir. 17 Mart 1948'de ilk ciddi ortak savunma harekete geçirilmiştir. Bu aynı zamanda ekonomik, kültürel ve sosyal işbirliğine de ilk emsal olmuştur. Sovyetlerin buna cevabı Batı Berlin'i kuşatmaya almak olurken, Batı ise karşı hamle olarak 4 Nisan 1949'da NATO'yu kurmuştur³¹. Bu yıllarda ülkelerin dış politikadaki atakları bir satranç tahtası gibi olup taraflar planlı olarak hamlelerini yapmaktadır. Demirperde ülkeleri olarak da anılan Sovyetler Birliği ve kontrolündeki ülkeler tarafından takiben Varşova Paktı kurulmuştur.

²⁹ Ahmet AKTER-Dilşen İnce ERDOĞAN, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Askeri Yardımı: Truman Doktrini ve Marshall Planı", **Onuncu Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri 20-22 Nisan 2005 İstanbul**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s.441

³⁰ Durmuş YALÇIN- Yaşar AKBİYİK- Yücel ÖZKAYA- Gülnihal BOZKURT- Dursun Ali AKBULUR- Erdiç TOKGÖZ- Refik TURAN- Nuri KÖSTÜKLÜ- Mustafa BALCIOĞLU- M.Akif TURAL- Cezmi ERASLAN- Cemal AVCI, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.463-465; UÇAROL, **Siyasi Tarih (1945-1999)**,s.10

³¹ UÇAROL, **Siyasi Tarih(1945-1999)**,s.12,13; ARMAOĞLU, **20. Yüzyıl Siyasi Tar.**, s.447-449
NATO: North Atlantic Treaty Organization-Kuzey Atlantik İttifakı

2.3. ABD'nin SSCB'nin Saldırgan Politikasına Karşı Demokratik Ülkeleri Destekleme Politikası

ABD Başkan'ı Truman 12 Mart 1947 tarihinde Kongrede, Senato ve Temsilciler Meclisi'nin ortak toplantısında yaptığı konuşmada; **"ABD dış politikasının, kendilerini boyunduruk altına almak için silahlı azınlıklar tarafından sarf edilen gayretler ve dış baskılara karşı koymaya çalışan hür milletleri desteklemek amacına yönelmesi gerektiği kanısındayım."** görüşünü ortaya koymuş ve bundan doğacak sonuç ne olursa olsun desteklenmelerinin gerektiğini savunmuştur. Bu maksatla Türkiye ve Yunanistan'a toplam 400 milyon dolarlık yardım yapmak, bu ülkelere sivil ve askerî destekte bulunmak ve bu ülkelerin personelinin Amerika'da eğitim almasına olanak sağlanması konusunda yetki istemiştir. İşte bu görüş ve talep **"Truman Doktrini"** olarak kabul görmüştür³². Truman Doktrini Türkiye ve Yunanistan'a münhasır bir politika olan bir uygulama olması nedeniyle kısıtlı bir yardım politikası olmuştur. Esasen Türkiye zaman geçtikçe ABD ile yeni antlaşmalar yapmak suretiyle almış olduğu desteği artırmayı başarmıştır. Tabii bu yardımların nerede, ne amaçla ve nasıl kullanılacağı konusu ayrı bir çalışma konusudur. Nitekim bu durum, sonraki yıllarda önemli bir sorun olmuştur. Ancak savaş sonrasında asıl yardım projesi Marşal'ın ortaya attığı proje olmuştur. Büyük bir alanı kapsayan bu plan Türkiye'nin yakın tarihinde de ayrı bir ehemmiyete haizdir.

Marşal Yardımı öncesinde Batılı ülkeler ile ABD ayrı antlaşmalar imzalayarak bu sürecin 3 Temmuz 1948 tarihine kadar tamamlanmasını ve antlaşmanın yürürlüğe girmesini istemiştir. Türkiye ile de bu tarihe kadar sürecin tamamlanması için özel çaba sarf edilmiştir. Türkiye'nin iç gelişmeler ve dış baskılar altında antlaşmanın tamamlanması için gösterdiği performans bazı zamanlar iç ve dış basında tenkit konusu edilerek resmi makamlara iletilmiştir³³. Türkiye de dâhil 16 Avrupa ülkesi 1947 yılı içinde yapılan konferansla 4 yıl süreli **"Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı"** hazırlamış ve program Amerika'ya verilmiştir³⁴. Bu toplantılara SSCB de davet edilmiştir; ancak SSCB görüşmelere katılmamıştır. SSCB baskı altına aldığı başta Doğu Avrupa ülkeleri olmak üzere küçük devletler de katılamamıştır. Avrupa Devletleri **"Avrupa İktisadi İşbirliği"** adı altında bir araya gelerek, Eylül 1947 yılında bir toplantı yapmışlar ve ihtiyaçlarını ortaya koymuşlardır. Burada oluşturulan rapor, **"Marshall Planı"** olarak anılan planın esasını oluşturmuştur³⁵. Marshall Planı, kuruluş yıllarında 19 ülkeyi ve 170.000.000 nüfusu kapsayan bir alana hitap etmiştir. Bunun sonucu olarak Amerika 3 Nisan 1948'de Ekonomik İşbirliği Kanunu'nu çıkararak Avrupa'ya yardıma başlamıştır³⁶. 16 Nisan 1948'de **"Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü"** kurulmuştur. Bununla Avrupa'nın sağlıklı bir ekonomik kalkınma içine girmesi amaçlanmıştır³⁷.

1.2.2. İkinci Dünya Savaşı Sonunda Avrupa'nın Durumu ve Marşal Planının Ortaya Çıkışı

³² S.Rıdvan KARLUK, **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim**, 4. Baskı, Beta Yay., İstanbul, 1996,s.143; Hakan TÜRK, **Amerikan İmparatorluğu**, 2. Baskı, Ayhan Matbaacılık, İstanbul, 2004,s.165;Hasret ÇOMAK, "İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Harbin Sonrasında Türkiye-ABD İlişkileri, ABD'nin Türkiye'ye Yardım Politikası (Truman Doktrini ve Marshall Planı)", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri 1(20-22 Ekim 1997)**, Gnkur.ATASE Yay.,İstanbul, 1998,s.468,469; Rifat UÇAROL, **Siyasi Tarih (1945-1999)**, Hv. Bas. Ve Neş. Md.lüğü, Ankara,2006,s.10,11; Mehmet GÖNLÜBOL, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 9. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996,s.211; AKTER- ERDOĞAN,a.g.m.,s.455;Erdinç TOKGÖZ, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi(1914-2001)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001,s.121; Fahir ARMAOĞLU, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980 C.I**, Türkiye İş Bankası Yay., 9. Baskı, Ankara, 1993,s.441,442; YALÇIN,a.g.e.,154

³³ BCA, Fon Kodu:030.01,Yer Kodu:219.476.18,s.2; BCA, Fon Kodu:030.01,Yer Kodu:84.564.7,s.3,Tarih:15.09.1948

³⁴ BCA, Fon Kodu:030.01,Yer Kodu:219.476.18,s.2

³⁵ **Marshall Planı**, TBMM Kütüphanesi, Kod:10000-0032, s.2-4

³⁶ UÇAROL, **Siyasi Tarih(1945-1999)**, s.11,12

³⁷ TOKGÖZ, a.g.e., s.122

1945 yılında İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Avrupa genel anlamda çok ağır bir çöküntü içine girmişti. Avrupa kıtasında yer alan devletlerin ayağa kaldırılması için ABD tarafından yardım programları ile desteklenmesi kaçınılmaz olmuştur. Avrupa, II. Dünya Savaşı'nda 8.000.000 insanını kaybetmiş, 20.000.000 (yirmi milyon) insan da yaralanmıştır. Diğer taraftan dünya genelinde yıkımın boyutları bugün bile henüz tam anlaşılamamaktadır. Bazı araştırmacılar savaşta toplam insan kaybının 200 milyona kadar yükselebileceğini iddia etmektedir. Savaşın sona ermesiyle kazanan taraf olan ülkeler de kendilerini koruma iradesini kaybetmiş, savaştan yorgun çıkan ordularının büyük kısmı terhis edilmiştir. Mevcut orduların bir kısmı da yenilgiyi kabul eden ülkelere dağıtılmıştır. Kazanan ve kaybeden taraflar büyük bir kaos ve sefaletin içine düşmüştür.

Dolayısıyla Batılı devletler, savaş sonrası istikrarı kuramadığından, savaşta yorgun düşmüştür. Almanya'nın teslim olduğu zaman Batılı devletlerin 5.000.000 kişilik ordusu varken bir yıl sonra bu sayı 900.000 kişiye inmiştir. Nitekim daha sonra Avrupa Kömür Çelik Topluluğu, Roma Anlaşmaları gibi girişimlerle yıllar sonra yeniden yapılanma sağlanmıştır; Ancak dünyadaki kuvvetler dengesi II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa aleyhine bozulmuştur³⁸. Bu durum aslında sömürgeci devletlerin hukuka aykırı olarak aldıklarını geri vermelerini başlatan bir süreç olmuştur. Nitekim kısa süre sonra bağımsız devletlerin sayısı ikiyüze yaklaşmıştır.

Genelkurmay İstihbarat Başkanlığının 15 Ocak 1952 tarihine kadar elde ettiği bilgilerin arşiv belgelerine yansımaya bakıldığında Avrupa devletleri NATO benzeri bir Avrupa Ordusu kurmak için oldukça emek vermelerine rağmen başarı elde edememişlerdir. 26 Ocak 1951 tarihli toplantıya 5 ülke katılırken, 7 ülke gözlemci olarak katılmıştır. Batı Avrupa ülkelerinin aralarında var olan tarihi ayrılıkların silahlı bir birlik oluşturmaktan uzak oldukları anlaşılmaktadır³⁹. **“Pleven Planı”** olarak da geçen proje hazırlık aşamasında kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrası Berlin'de Amerikan askerlerinin çektikleri film, Avrupa Coğrafyasının içine düştüğü felaketin belgeselidir⁴⁰. Berlin, savaş öncesi 4,5 milyon nüfusa sahipken savaş sonunda bu rakam 1,5 milyona gerilemiştir. Berlin'in Amerikan, Sovyet, İngiliz ve Fransız askerlerinin denetiminde dört sektöre ayrılması yaşanan travmanın bir sonucu olmuştur. Kazananların da durumu kaybedenlerden çok farklı değildir. Savaşın ilk 3 yılının galibinin kaybedenler olması güçler dengesinin birbirini çok ağır şekilde yıprattığını göstermektedir. Atom bombaları ile müttefiklerin sonuç alabilmesi ise kazanan ve kaybedenlerin denk güçlerle birbirlerini zorladıklarını, her türlü imkanlarını harcadıklarını göstermektedir. Keza ABD'nin Almanya'ya atom bombası atmamasına rağmen uygulamış olduğu 1000-1200 uçaklık Stratejik Hava Taarruzu önemli ve ekonomik değeri olan her şeye zarar vermiştir. Savaş sonrası Almanya'da bu zararların telafisi oldukça zor ve zaman alıcı olmuştur. Diğer ülkeler de uzun harp yıllarından oldukça harap olarak çıkmışlardır.

Yukarıda belirtilen durumdan da anlaşılacağı gibi Avrupa'nın kendi imkânları ile ayağa kalkması için uzun zamana ve emeğe ihtiyaç duyulmaktaydı. Diğer taraftan ise SSCB'nin yaklaşımı Avrupalı idarecileri tedirgin etmekteydi. Amerika Dışişleri Bakanı George Marshall, 4 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesinde bazı öneriler ortaya atmıştır. Marshall burada yaptığı konuşmada, amaçlarının her hangi bir devlet veya doktrin ile uğraşmak olmadığını, Avrupa'da baş gösteren açlık, ümitsizlik ve kargaşaya karşı yardımcı olmak olduğunu belirtmiştir. Konuşmasında, Amerikanın Avrupa'ya her türlü iktisadi yardımda bulunacağını; ancak her şeyden

³⁸ Aydın ALACAKAPTAN, *Atlantik İttifakı*, Türk Atlantik Antlaşması Derneği Yay. S.2, Ankara, s.6,7; YALÇIN, a.g.t., s.157

³⁹ **BCA, Fon Kodu:030.01, Yer Kodu:57.348.8(EK-4)**

⁴⁰ Aykut KANSU, *Avrupa Siyasi Tarihi Dersi*, Ufuk Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler 2006–2007 Güz Dönemi Yüksek Lisans Programı 3. Dönem Ders Notları ve Dokümanlar, Ankara, 2007

önce Avrupalılara iş düştüğünü, bir araya gelerek kendilerinin bir yerden başlamaları gerektiğini ifade etmiştir⁴¹. Bakanın bu önerileri **“Marshall Planı”** olarak anılmaya başlanmıştır.

Avrupalı ülkeler savaş öncesi kömür ihraç ederken, Marshall Yardımı öncesi Amerika'nın açtığı 21.000.000.000 Amerikan Doları kredi ile Amerika'dan kömür ithal etmek zorunda kalmıştır. Avrupalıların çoğunluğu, hayati olan gıdalara, barınmaya, suya ve yaşam için gerekli olan zorunlu ihtiyaçların karşılanmasına muhtaçtı. İnsanların açlıktan avurtları çıkmış, belleri kamburlaşmış, hayalleri yıkılmış ve milyonlarca aile parçalanmış veya yok olmuştu. Bunun için her şeyden evvel yaşamın normale döndürülmesi gerekiyordu⁴². Savaş bitmesine ve pek çok ülke ile barış antlaşması yapılmasına rağmen Almanya sorunu masada kalmış, sonuca ulaşamamıştır. Almanya savaş yıllarında işgal ettiği bölgede normal yaşamı felç etmiştir. Belçika, Danimarka, Fransa'da Alman işgali 3-4 ayda kâbusa döndüğünden halk son 6 yıldır yaşam mücadelesi vermektedir. İnsanlar karneye bağlanarak günlük 200 gram ekmek, 65 gram et ve aylık 250 gram yağa bağlı yaşamaktadır. Patates Alman ordusuna tahsis edildiğinden bulunamamaktadır⁴³. Ancak uzak yerlerden fahiş fiyatlara alınabilmektedir. Savaş bittiği zaman da bu bölgede iç açıcı bir gelişme tesirini erken gösterememiştir.

SSCB'nin savaş yıllarında ABD ve İngiltere'nin müttefiki olmasına rağmen savaş sonrasında yayılmacı tutumu, Doğu Avrupa'da olduğu gibi Kafkaslar, Balkanlar, Türkiye, İran, Yunanistan ve Doğu Almanya üzerindeki uygulamaları Batılı devletleri endişeye sevk etmiştir. İngiltere'nin **“Güneş Batmayan İmparatorluk”**la anılan durumu tarihte bir unvandan öte bir anlam ifade etmemeye başlamıştır. İngiltere adalara mahkûm hale gelirken, geçmiş tecrübelerini ABD'ye aktarmıştır. Yeni dönemde eski dünyada kapitalist sistemin en güçlü devleti ABD olmuştur. Oysa Avrupa da ayağa kaldırılmak durumundaydı. Avrupa'nın birikimini sıfırlayan savaşlar ve kaynak paylaşımının yeni dönemde adil olarak kullanılması, savaş malzemelerinin ortak kontrole alınması ve beraber değerlendirilmesi için ortak akıl oluşturulmuştur. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulması yönündeki ilk girişim, 9 Mayıs 1950 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanı Robert SCHUMAN'dan gelmiş ve Avrupa ülkelerine yapılan çağrıda, savaş sanayinin ana maddeleri olan kömür ve çeliğin üretim ve kullanımının uluslar üstü bir organın sorumluluğunda yönetilmesi öngörülmüştür.

Schuman Planı esas alınarak yapılan görüşmeler sonunda AKÇT'yi kuran ve aynı zamanda bugünkü Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan Paris Antlaşması; Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg arasında 18 Nisan 1951 tarihinde Paris'te imzalanmış ve 25 Temmuz 1952 tarihinde yürürlüğe girmiştir. “Montanunion” olarak da anılan bu antlaşma ile, üye ülkeler arasında bir ortak kömür ve çelik pazarı oluşturulması, ekonominin geliştirilmesi ve istihdam ile hayat seviyesinin yükselmesinin sağlanması hedeflenmiştir. Takiben Avrupa ekonomik Topluluğu, 1957 yılında altı Batı Avrupa Devleti (Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya) arasında imzalanan “Roma Antlaşması” ile kurulmuştur. AET'ye hukuken ve fiilen uluslararası bir kuruluş olma niteliğini kazandıran Antlaşma, 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Roma Antlaşması, 248 madde, ekler ve protokollerden oluşmaktadır. Takiben günümüze kadar olan süreç yaşanmıştır. Bu gelişmelerle savaştan sonra kendini koruma gücünden mahrum bir Avrupa, savaş sonrası kademeli olarak birleşmeye doğru ilerlerken, yeniden toparlanma imkânı elde etmiştir. Bu süreçte en önemli destek ABD'nin siyasi, askeri mali desteği ve teşvikleri olmuştur.

3.2. Türkiye'nin Marşal Yardımına Dâhil Edilmesi ve Yardımdan Yararlanması

⁴¹ **Marshall Planı**, TBMM Kütüphanesi, Kod:10000-0032,s.1.; AKTER-ERDOĞAN, **a.g.m.**, s.455; ARMAOĞLU, **20. Yüzyıl Siyasi Tar.**, s.443,444

⁴² Aykut KANSU, **Avrupa Siyasi Tarihi Ders Filmleri**, Ufuk Üniv.,Ankara, 2007

⁴³ **BCA, Fon Kodu:490.01,Yer Kodu:609.112.12 (EK-7)**

Türkiye’de, yıllardır birçok araştırmacı veya konuya ilgi duyanlarca gündemde tutulan hususlardan biri Marshall Yardımıdır. Marshall Yardımı bir görüşe göre Türkiye’nin en zor zamanlarında önemli bir kaynak olurken, bir diğer görüşe göre ise Türkiye’nin milli harp sanayiini köreltmış ve ülkeyi dışa bağımlı hale getirmiştir. Her iki görüşü paylaşılanlar tarihi olaylardan yararlanarak iddialarını destekleyecek argümanları ön plana çıkarmaktadırlar. Aradan uzun bir süre geçmesi nedeniyle, konunun günümüzde daha sağlıklı değerlendirilebileceği öngörülmektedir. Marshall Yardımı temelde bir Avrupa ülkelerini ayağa kaldırma projesidir. Türkiye, projenin ilk safhasında harbe girmediğinden planlama kapsamının dışındadır. Bu planın ortaya çıkış sebebi Avrupa’nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında karşılaştığı güçlüklerin hafifletilmesi projesidir.

Marshall Planı ile başlayan Batı’nın bütünleşme süreci ve işbirliği aslında Türkiye’yi başta hariç tutan bir anlayıştı. Planın asıl amacı savaşta yıkılan ve yakılan Avrupa’yı ayağa kaldırmaktır. Türkiye’nin savaşa girmemesi nedeni ile yeterli derecede güçlü ve orta ölçekli bir sanayisi olduğu değerlendiriliyordu. Diğer taraftan, yeni gelişmeler karşısında özellikle SSCB’nin yayılma emellerinin açığa çıkması ile Sovyetlere sınır olan Türkiye’nin stratejik önemi artmıştır. Amerikalı ve Avrupalı liderlere göre, Türkiye’nin savaşa girmemesi nedeni ile ciddi sıkıntıları olmadığı kanaati genel bir kabul haline gelmişti. Savaş sonrasında asker sayısının azalması ile kendi kendine yeteceği ve Türk ekonomisinin kısa sürede toparlanacağı öngörülmekteydi. Oysa savaş yıllarındaki aşırı fiyat artışları ekonomiyi oldukça olumsuz etkilemiş ve Türkiye 1945 yılında Amerika’dan iktisadi yardım talebinde bulunmuştur. Kaldı ki, bütün dünyada savaş bitmesine rağmen SSCB, Türkiye’nin sınırlarını kuzeyden hala tehdit etmekteydi. Türkiye bu nedenle sayısı 2 milyona yaklaşan bir orduyu silahaltında tutmakla ekonomik olarak rahatlama imkânından mahrum bulunuyordu.

Marshall Yardımı Avrupa ülkelerinin kalkınmasına yönelik bir proje olduğundan, ilk zamanlar Türkiye projenin dışında tutulmuştur. Bu dönemde Türkiye’ye yardım olarak verilen silahların, Türk ekonomisini canlandıracağı değerlendirilmekteydi. Esasen Türk yönetimi de yeni ve vurucu gücü yüksek silahlarla oldukça rahatlayacağını ümit etmekteydi. Oysa kısa bir süre sonra bu silahların bakımı için yıllık 400 milyon lira ödenek gerekmiştir. Bu ödenek ordunun modernleşmesi kapsamında alınan silahların yedek parçası için kullanılmıştır. Dolayısıyla kalkınma programları için kullanılması gereken kredi ve hibeler amacına uygun kullanılamamıştır. Silahlar Amerikan menşeli olduğundan, yedek parçaların Amerika’dan alınması sonucu doğal bir ticari ve savunma alanında bağımlılık oluşmuştur. Amerika’dan yapılan ithalat karşılığında ise kayda değer bir ihracat yapılamamıştır. Bu durum Türkiye aleyhine bir dengesizliği ortaya çıkarmıştır. Türkiye, 1948’de yapılan Paris Toplantısında hazırladığı planı taraflara sunmuş ve 615 milyon dolar dış yardım istemiştir.

Amerikalılar, Türkiye ile ilgili değerlendirmelerinde yardımın amacını; Türk ordusunu teçhiz etmek ve eğitmek, bütçenin yaklaşık yarısını tutan askeri masrafları hafifletmek olarak tanımlıyorlardı. Bu durum Türk idarecileri rahatsız etmiş ve Amerika’ya direk müracaat edilerek Türkiye’nin durumu açık olarak ortaya konulmuştur. ABD, anlaşma yapmadan Türkiye’yi Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECC)’ne dahil etmiştir. Bu gelişmenin sonucu olarak Türkiye’de Marshall Yardımı’na dahil edilmiştir⁴⁴. Bu dönemde askeri masraflara genel bütçeden ayrılan pay % 60’a kadar yükselebilmekte, en az olduğu zamanlarda bile bütçenin % 40’ını bulmaktaydı⁴⁵.

Marshall Planı bir gıda destekleme programından öte kalkınma ve geliştirme programıydı. Bu kapsamda ilk yılda Türkiye’ye 30.000’den fazla tarım aleti teslim edilmiştir. Bunlar arasında traktörlerin özel bir yeri bulunmaktaydı. Yüzyıllardır karasaban ile tarım yapan Türk köylüsü yoğun olarak traktör kullanmaya başlamıştır. İllere ortalama 500-900 arası traktör dağıtımı

⁴⁴ GÖNLÜBOL, a.g.e., s.219,222; ÇOMAK, a.g.m, s.471-474

⁴⁵ BCA, Fon Kodu:030.01,Yer Kodu:60.373.3,s.3

yapılmıştır. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde Aydın'a sevk edilen Marshall Yardımı traktörler tartışma konusu olmuş ve yazışmalarda Aydın'a yönelik bir ayrıcalık yapılmadığı hususuna yer verilmiştir⁴⁶. Türk çiftçisi yeni usul ile verimi dört kat artırmıştır. Yeni metotla ülke genelinde yaklaşık 16.500.000 dönüm yeni tarım alanı işletilmeye başlanmıştır.

1950 yılına kadar Türkiye'ye Marshall Yardımı'ndan verilen miktar 558.000.000 Türk Lirası'dır⁴⁷. Bu meblağ farklı sektörler dağıtılarak her alanda dengeli bir kalkınma sağlanmasına özen gösterilmiştir. Örneğin; tarıma 10.000.000 lira, madencilik ve sanayiye 128.500.000 lira, Ulaştırma 84.500.000 lira tahsis edilmiştir. Karayollarının yapım, onarım ve geliştirilmesi için kamyon, greyder ve buldozerler getirilmiştir. Denizyollarının gelişmesi için de Marshall Planı'ndan 42 gemi alınması planlanmıştır. Teknik yardım kapsamında ise sulama, tarım, sanayi, ulaşım gibi sahalarda projeler geliştirilmiştir. Türkiye 1950'li yıllara kadar sağlık alanında sıtma ve verem hastalıklarından kaynaklanan ciddi sıkıntılar çekmekteydi. Marshall Planı ile bu hastalıklarla mücadele hız kazanmıştır⁴⁸. Marshall Planı (Avrupa Kalkınma Programı) ile elde edilecek yardımların Bütçe ve Hazine hesaplarına intikalinin nasıl yapılacağı 5582 sayılı kanunla belirlenmiştir⁴⁹. Yardım kapsamında, Yardım Komitesi Başkanlığı oluşturulmuş ve başına Mr. Russel Dorr getirilmiştir. Mr. Dorr, Türkiye'de üst seviye yöneticiler ile temaslarda bulunmuş, devlet ve maliye bakanları ile toplantılar yapmış ve gerektiğinde dönemin Başbakanı ile görüşmüştür. Yardım sahası ve genel durum hakkında bir kanaat edinebilmesi için ülke içinde gezilerde bulunmuş ve açıklamalarda bulunmuştur⁵⁰. Mr. Dorr, dönemin Cumhurbaşkanı seviyesinde kabul görmüş ve birçok yurtiçi gezilere katılarak yardım sahalarının tespiti ve Türkiye'nin sonraki yıllarda daha fazla yardım alabilmesi için gözlemlerde bulunmuştur⁵¹.

Tarım sektöründe kısa zamanda geçmişte hiçbir zaman elde edilemeyen yüksek verim elde edilmiştir. Bunda 1950'li yılların başlarında iklimin elverişli olması önemli katkı sağlarken, Türkiye'nin ihracatını artırması ve dışarıdan gelen yoğun talebin de etkisi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin bir tarım ülkesi olması yönünde Batılı müttefiklerin önerileri ile ülke içinde oluşan şartlar oldukça uyumlu bir durum sergilemiştir. Ne var ki, tarım sektöründe yaşanan bahar çok da uzun sürmemiştir. Zira üretimi artıran etkenlerin teknik olarak dışa bağımlı olması ve hazır alınması kısa süre sonra birçok sorunları beraberinde getirmiştir. Yedek parçaları bulunamayan binlerce tarım aleti kullanılamaz hale gelmiştir. Bugün tartışılan konulardan biri Marshall Yardımının Türk sanayiini olumsuz etkilediği hatta bitirme noktasına getirdiği iddialarıdır. Tartışmalar genelde sanayi üzerine yapılmaktadır. Oysa yukarıda belirtildiği ve çalışmada verilen rapor örneklerinden de anlaşılabacağı üzere Marshall Planı, yalnız bedelsiz askeri yardımları, sanayi sahaslarını kapsamamaktaydı. Türkiye'nin bütün kurum ve kuruluşları gözden geçirilmiş, planın bir parçası olarak incelenmiş ve tespit edilen sorunların çözümüne yönelik mali destek sağlanmıştır. Bu alanlara ana başlık olarak; Özel teşebbüs, tarım, bayındırlık, ulaştırma, işletmeler, Tekel, sağlık, ekonomi ve ticaret ve çeşitli mevzular olarak gruplandırılmıştır. Ayrıca bu temel başlıkların alt başlıkları da oluşturulmuş ve planın içerisinde değerlendirmesi yapılmıştır. Planda Türkiye'nin yeraltı madenleri incelenmeye alınmış, özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan, Etibank, Sümerbank, Demiryolları, Hava Meydanları ayrı bir başlık halinde incelenmiştir. Proje kapsamında alınan yardım ve yardımların harcama yerleri devlet bakanlığı tarafından her üç ayda bir değerlendirilmiş ve yapılanlar rapor olarak hazırlanmıştır⁵².

⁴⁶ BCA, Fon Kodu:030.01,Yer Kodlu:132.857.2(EK-11)

⁴⁷ Marshall Planı, TBMM Kütüphanesi, Kod:10000-0032, s.10-15

⁴⁸ Marshall Planı, TBMM Kütüphanesi, Kod:10000-0032, s.20-28

⁴⁹ Kanunlar Dergisi, C.XXXII, Kanun No: 5582,TBMM Bsm.,1950, s.1122-1125

⁵⁰ BCA, Fon Kodu:030.01,Yer Kodlu:60.373.3, s.3-7

⁵¹ Cumhuriyet, 19 Ekim 1950

⁵² Türkiye'de Marshall Planı, Milli Kütüphane 950 AD 1160 336-34, 1950, Ankara

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Marshall Planı yukarıda belirtilen temel sahalara ilaveten pek çok farklı alanda ekonomik yardımı öngörmekteydi. 1950 planında yardımın tahsis edildiği sahalara; Tarım, Karayolları, Su işleri, Devlet Demiryolları, Devlet Denizyolları, Etibank, Sümerbank, Toprak Mahsulleri Ofisi, TEKEL, Petrol (Petrol Ofisi ve Maden Teknik Arama) olmuştur. 1951 yılının ilk üç aylık raporu incelendiğinde ise Türkiye’de hemen her alanda bir çalışmanın başlatıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Marshall Planı’nda tarımın modernleştirilmesi ve Türkiye’nin kendine yeter hale getirilmesine önem verilmiştir. Bunun yanında; sağlık, ulaşım, hava meydanları, yeraltı kaynaklarının değerlendirilmesi ve makineleşme gibi sahalarda ayrı başlıklar altında raporlarda yerini almıştır⁵³.

14 Mayıs 1950 seçimleri ile birlikte Türkiye’de iktidara Demokrat Parti gelmiştir. Dönemin nev’i şahsına münhasır konjonktürü altında Başbakan Adnan Menderes’in kurduğu hükümetlerin savunma sanayiine yönelik ayrı bir programı olmamıştır. Türk ordusunun güçlü hâle gelmesi kurulan hükümetler için hazırlanan programlarda ifade edilmiştir; ama nasıl güçlü olacağı konusunda bir detay açıklamaya yer verilmemiştir. Hükümet programında; Ordu’nun özellikle Amerikan yardımı ve dostluğu marifetiyle güçlü hâle getirileceğine olan inanç belirtilmiştir. Alınan yardımlar karşılığında borç veren müttefik ülkeye minnettar olunduğu yine programlarda ifade edilmiştir. Burada kullanılan ifadeleri Türkiye’nin Sovyetler Birliği tehdidi karşısında almak zorunda aldığı tedbirler ve Batı dünyasına verilen mesajlar olarak da değerlendirmek mümkündür.

Marshall Yardımları bütçe açıklarının kapatılması hükümetler için bir çözüm aracı olmuştur. Zaman zaman Marshall Yardımının amacı dışında kullanılması Türkiye Büyük Millet Meclisinde tartışma konusu olmuştur. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes konu ile ilgili yapılan tenkitler üzerine, harcamalar konusunda Amerika Birleşik Devletleri Hükümetleri ile mutabık kalındığı açıklamasını yapmıştır. Bu konu daha öncesinde de Amerikalı yetkili ECA Misyonu Şefi Yardımcısı Mr. Mc Junkins tarafından bütçe açığı kapatmak ve enflasyonu düşürmek aracı olarak kullanıldığı söylemi kesin bir dille ret edilmiştir⁵⁴.

Marshall Planı kapsamında yapılan yardımların yönetimi 1952 yılına kadar, **“İktisadi İşbirliği İdaresi”** tarafından yapılmıştır. Bu tarihten itibaren bu kurumun adı, **“Karşılıklı Güvenlik Teşkilatı”** idaresi ismini almıştır. Öte yandan; Milli Savunma harcamaları da Marshall Yardım kapsamına alınmıştır. Yardım üç ana başlık altında gerçekleştirilmiştir. Bunlar; a) Milli Savunma, b) Amme, c) Hususi olmak üzere mütalaa edilmiştir. 1952 yılına kadar alınan 352.395.910 Amerikan dolarından; Milli Savunma Sektörüne 32.322.000 dolar, Amme’ye 175.245.633 dolar, Hususi Sektöre 137.677.367 dolar ayrılmıştır. Burada Milli Savunma malzemeleri için alınan malzemeler silah ve teçhizat olmayıp askerin sağlık ve giyecek malzemeleridir. 1953 yılında yardım devam etmiş ve önceki yıllarda açılan harcama sahalарına yönelik programlar da devam etmiştir. Bu yıllarda Bulgaristan’dan gelen Türklere yönelik olarak da uygun bir ortam sağlamak için Marshall Yardımı’ndan istifade edilmiştir⁵⁵. Marshall Yardımı kapsamında Türk Hava Kurumu Uçak ve Uçak Motor Fabrikasının etüt edilmesi için bir uzmanlar grubu oluşturulmuştur. Makine Kimyanın reorganizasyonuna yönelik çalışmalar yapılmıştır. Yardım kapsamında yapılan bir diğer girişim de İstanbul Hilton Otel inşaatı olmuştur⁵⁶. THK Hava Endüstriyel kuruluşlarının kan

⁵³ **Türkiye’de Marshall Planı 1.1.1950-31.03.1950**, Kod No:1950000-0045, Devlet Bakanlığı 1’inci Daire Başkanlığı, Ankara, 1950, s.1-44; **Türkiye’de Marshall Planı 1.1.1951-31.03.1951**, TBMM Kütüphanesi, Kod: 19510000-0035, Devlet Bakanlığı 1 nci Daire Başkanlığı, Ankara, 1951, s.1-35

⁵⁴ **BCA, Fon Nu.:**030.01, **Yer Nu.:**60.373.3,s.7

⁵⁵ Milliyet Gazetesi 13 Temmuz 1950(Tarih Net Olarak Okunamamıştır.)

⁵⁶ **Türkiye’de Marshall Planı 01.04.1952–30.06.1952**, TBMM Kütüphanesi, Kod No: 19520000–0058, Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1952, s.1–55; **Türkiye’de Marshall Planı 01.04.1953-30.06.1953**, TBMM Kütüphanesi, Elektronik Ortam, Kod No:19530000-0077, Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1952, s.1-77

kaybettiği bir zamanın Marşal Yardımı'nın yapıldığı bir zaman dilimine rastlaması Türk Hava Harp Endüstrisi adına talihsizlik olmuştur. Yurt dışına uçak ihracatının başladığı, yeni tekliflerin geldiği bir dönemde ucuz ve istenilen miktarda Amerikan uçağının gelmesi ile kurum fabrikaları kapatılmıştır. Marşall Planı kapsamında gelen havacılık uzmanlarının görüşleri de bu süreci hızlandırmıştır.

Marshall Planı'nın iktisadi boyutunun yanında uluslararası ilişkileri derinden etkileyecek siyasi boyutu da önem arz etmektedir. İkinci Dünya Savaşı oluşan uluslararası konjonktür sonucu Avrupa'da bozulacak dengeler yeni totaliter rejimlerin kurulmasına ve dünya ticaret dengesinin tamamen bozulmasına, sonuçta dünya ticaret dengesinin Amerika ve müttefikleri aleyhine bozulması ve küresel bir krizin daha çıkmasına neden olabilirdi. Ticari hayatın devam etmesi ve savaş sonrası normalleşmenin sağlanabilmesi için yardımlar ilk hareketi veren güç olmuştur. Savaş sonrası bozulan dünya dengeleri ve Avrupa'nın yıkılmış hali savaş öncesi şartların da artık değiştiğini göstermekteydi. İkinci Dünya Savaşı ile Türkiye'nin milli kalkınma programları büyük yara almış, savaş sonrası oluşan uluslararası dengeler ise ülkeyi olumsuz etkilemiştir. Avrupa'nın kalkınmasına verilen Amerikan desteğinden yararlanmak için dönemin idarecileri istekli davranmıştır.

Türkiye ve Yunanistan'ın kalkınma programı olan Truman Doktrini sonrası Marshall Planından da yararlanan Türkiye bu programdan kısa vadede olumlu sonuçlar elde etmiştir. Ancak zaman içinde Batı ile geliştirilen ilişkiler ve Türkiye'nin daha ziyade tarım ülkesi olmak durumunda kalması olumsuz neticelenmiştir.

Bu dönemde Sovyetlerin tehdidi karşısında bütün dünyada ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Batı dünyası gelişmelerin kaçınılmaz bir sonucu olarak **“onlar”** ve **“biz”** düşüncesi ile kamplaşmanın tarafı olmuştur. Bu durum istenilen bir gelişme olmasa da dünya gerçeği bunu zorunlu hâle getirmiştir. Türkiye ise bu ayrışmanın sınırında yer alan bir ülke olarak oldukça fazla etkilenmiştir. Sovyetlerin yayılmacı politikası ve Türkiye'den talepleri karşısında dönemin Türk idarecileri Batı ittifakını ve bu ittifakın askeri gücü olan NATO'nun bir parçası olmayı ülke çıkarları için daha sağlıklı görmüşlerdir. Dönemin bir gelişmesi olarak ortaya çıkan Batı İttifakının desteklenmesi kapsamında ise Marshall Yardımı'ndan destek alınması ülkenin içinde bulunduğu şartlar gereği bir zorunluluk olarak görülmüştür.

Aradan 60 yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen halen tartışılan Marshall Yardımı'nın olumlu ve olumsuz yönleri göz önüne alınarak süreç tenkit edilmektedir. Ülkenin gerçeklerinden hareket edilmeden ve bilimsel veriler dikkate alınmadan söylenenler ve yazılanlar bilimsel veriler ile örtüşmemektedir. Yardım almak veya kredi olarak dış borç almak ülkelerin politikalarının şekillenmesinde tesir eder hale gelmiştir. Bu durum her ülkede aynı sonucu doğurmamakla birlikte sanayileşmesini tamamlayamayan bazı ülkelerde yatırımlara dönüştürülmediği durumlarda ülkenin geleceğini ipotek altına alan bir sorun haline gelebilmektedir.

4.1. Türkiye'nin Kolektif Güvenlik Arayışı Kapsamında Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı

Rus yayılmacılığı karşısında Avrupa'nın durumu iç açıcı değildir. Kendi geleceğini kurtarmaktan planlamaktan yoksun olan kıtanın güvenliği büyük bir endişeyi beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla Batılı devletler, savaş sonrası istikrarı kuramadı. Batılı güçler savaşta yorgun düşmüştür. Almanya'nın teslim olduğu zaman, Batılı devletlerin yaklaşık 4.720.000 kişilik ordusu varken bir yıl sonra bu sayı 780.000 kişiye inmiştir. Oysa SSCB, 4.000.000 askeri varlığını

Makine Kimya daha önce Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü ismi ile 1923–1950 yıllarında faaliyet göstermiştir. Bu tarihte statüsü değiştirilmiş ve özerk hale getirilmiştir. 8 Mart 1950 tarihinde çıkarılan 5591 sayılı yasa ile bu değişiklik gerçekleştirilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

muhafaza etmiştir. Nitekim daha sonra Avrupa Kömür Çelik Topluluğu, Roma Anlaşmaları gibi girişimlerle yıllar sonra yeniden yapılanma sağlanmıştır; Ancak kuvvetler dengesi harp sonrası Avrupa aleyhine bozulmuştur⁵⁷.

4.1.1. NATO'nun Kurulması

North Atlantic Treaty Organization (NATO–Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı) kelimelerinin İngilizce baş harflerinden meydana gelen ve ittifakı tanımlamak için kullanılan bir kısaltmadır. Ağır ve yıpratıcı bir savaştan büyük insan kayıpları vererek çıkmış olan Avrupa ülkeleri, bir yandan silahlı kuvvetlerini terhis ederek kaynaklarını ekonomiye aktarırken, diğer yandan gelişmekte olan bu tehdide karşı güçlerini birleştirme ve müşterek bir teşkilât içinde toplama yollarını aramaya başlamışlardır. Geride kalan büyük harpte; Avrupalıların insan gücünü eritmiş, sömürgelerini genel olarak terk etmek durumunda kalmışlardır.

2'nci Dünya Savaşı sonuçları itibariyle Avrupa'nın çöküşü olarak da değerlendirilebilir. Avrupa son birkaç asırda hiç bu kadar güçsüz düşmemiştir. Mevcut durumun muhafazası ancak güç birliğinden geçmekteydi. Belki de Avrupalıların son zamanlarda yaptıkları en akıllıca bir iş, güçlerini birleştirmek için bir araya gelmeleri olmuştur. Savaş sonunda Sovyetler Birliği, savaş içinde lağvedilen “**Komintern**” yerine “**Kominform**”u kurmuştur. Kurulan “**Kominform**” münasebetiyle yayınlanan bildiride amacın Batılı devletlerin ve rejimlerin yok edilmesi olduğu açıkça beyan edilmiştir. SSCB'nin savaş sonunda Avrupa'da 200 tümen askeri hazır bulunuyordu. Doğu Avrupa'yı yandaş rejimler ile elde etmiş, Berlin ise ablukaya alınmıştı. Sovyetlerin yayılmacı niyetleri Batılıları ürkütmüştür. Batılılar harpten yorgun çıkmış ve askerlerini genel olarak terhis etmişti. Yakın zamanda güç toplamaları pek mümkün görünmüyordu⁵⁸. Savaşın sona ermesiyle barışın, güvenliğin ve esenliğin Birleşmiş Milletler marifetiyle yürüyeceği şeklinde bir anlayış ortaya çıkmıştı. Ancak 5 devletin veto hakkı bulunan Güvenlik Konseyi'nde SSCB, 1949 yılına kadar 30 defa bu hakkını kullanmış ve kurumu işlemez hale gelmişti.

Avrupa'nın kendi imkânları ile ayağa kalkması çok zordu. Amerika dışişleri bakanı-George Marshall, 4 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesi'nde bazı öneriler ortaya atmıştır. Amerika Dışişleri Bakanı Marşal, burada yaptığı konuşmada, amaçlarının herhangi bir devlet veya doktrin ile uğraşmak olmadığını, Avrupa'da baş gösteren açlık, ümitsizlik ve hercümerce karşı yardımcı olmak olduğunu belirtmiştir. Konuşmasında Amerika'nın her türlü iktisadi yardımda bulunacağını; ancak her şeyden önce Avrupalılara iş düştüğünü, bir araya gelerek kendilerinin bir yerden başlamaları gerektiğini ifade etmiştir⁵⁹. Bakanın bu önerileri “*Marshall Planı*” olarak anılmaya başlanmıştır. Truman Doktrini ve Marshall Planı ile SSCB'nin endişe verici yayılma girişimlerine karşı ilk adımlar atılmıştır.

2'nci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan bu gelişmeler karşısında Batılı devletler muhtemel bir tehdide karşı, Marshall'ın önerisi doğrultusunda güç birliği yapmaya karar vermiştir. Bu amaçla 17 Mart 1948'de İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında, “**Brüksel Antlaşması**” imzalanmıştır. Bu anlaşma aynı zamanda NATO'nun da temeli olmuştur; Ancak bu anlaşma ile SSCB karşısında bir şey yapmak mevcut halde mümkün değildi. Oysa Batı'nın esenliği ve refahı için böyle bir organizasyonda Amerika Birleşik Devletlerinin de yer alması zaruriydi. Bunun sonucu olarak 4 Nisan 1949 tarihinde Kuzey Atlantik Antlaşması Washington'da

⁵⁷ ALACAKAPTAN, a.g.e.,s.6,7; Osman YALÇIN, *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi*, G.Ü. Sos.Blm.Enst., Doktora Tezi, Ankara, 2008, s.155-157; Osman YALÇIN, *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi 1913-2009*, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2009,s.148

⁵⁸ Mehmet GÖNLÜBOL - Duygu SEZER, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1945-1965 Dönemi*, 9. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996,s.223

⁵⁹ **MARŞAL PLANI:KOD 10000-0032 Marşal Planı**, TBMM Kütüphanesi, Kod:10000-0032;AKTER-ERDOĞAN,a.g.e.,455;ARMAOĞLU,a.g.e.,s.443,444

imzalanmıştır⁶⁰. Kuruluş amacı; Kuzey Atlantik sahasında barışçıl ve dostane ilişkileri geliştirmek olarak belirlenmiştir. NATO'nun kurucu üyeleri; Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, İzlanda, İtalya Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İngiltere ve ABD'dir. Antlaşmanın giriş bölümünde: demokrasi, bireysel özgürlük ve hukukun üstünlüğü ilkeleri temelinde bütün halkların özgürlüklerini, ortak miraslarını ve uygarlıklarını korumakta anlaşılır. Antlaşmanın 4'üncü maddesi ile üyelerin sorunları birbirlerine danışma, 5'inci maddesi ile BM'nin 51'inci Maddesine göre Öz Savunma ve 6'ncı maddesine göre ise üyelere yönelik silahlı saldırılar karşısında; koruma karar altına alınır. Washington Antlaşması ile Avrupa güvenlik çemberi oluşturulmuştur. 1949 yılı başlarında kurulan ittifakta Türkiye ve Yunanistan yer almamıştır. Antlaşma NATO üyeleri arasında bir hukuk olduğu için Batı ile aynı kampta yer alan Türkiye bu güvenlik kuşağından mahrum kalmıştır.

4.1.2. Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci ve Öncesinde Yaşanan Uluslararası Gelişmeler

Türk Hükümeti, bu gelişmelerin cereyan ettiği zamanda Türk Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, Avrupa ülkelerini dolaşmış ve oluşacak güvenlik kuşağında Türkiye için çalışmalarda bulunmuştur. Brüksel Antlaşması yalnız Avrupa kıtasına münhasırken, Kuzey Atlantik Antlaşması ile İtalya ile Cezayir'in kuzey bölümlerinin de antlaşma kapsamına alınması Türk basınında tenkitlere yol açmıştır. Türkiye bu şekli ile oluşan yeni paktın, SSCB'yi Akdeniz'de serbest bıraktığını iddia ediyordu. Nitekim burada en büyük iki sıkıntı, SSCB karşısında Türkiye'nin güvenliği nasıl sağlanacağı ve Atlantik Paketi ile ABD'nin Türkiye'ye olan askeri yardımın kesilebileceği endişesiydi.

Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 13 Nisan 1949 tarihinde Başkan Truman ile bir görüşme yapmış ve Türkiye'nin güvenlik endişelerini dile getirmiştir. Amerikalı yöneticiler bu görüşmelerde Türkiye'nin endişelerini giderecek teminat vermişler ve İsmet İnönü'ye de gönderdiği mesaja cevap olarak Türkiye'ye olan Amerikan ilgisinin azalmadığı konusunda teminat verilmiştir⁶¹.

Türkiye'nin güvenlik endişesi duyduğu bir anda Kuzey Kore, Güney Kore'ye saldırmıştır. 25 Haziran 1950'de Kuzey Kore, Çin'in desteği ile 38'inci enlem boyunca sınırı geçerek Güney Kore'ye saldırmıştır. Saldırı ile 2 Kore'nin birleştirilmesi amaçlanmıştır. Ne var ki, nükleer silahların gücü bu savaşı engelleyememiştir. Meydana gelen bu olay üzerine, BM Güvenlik Konseyi toplanmış, 56 devletten 53'ü Güney Kore'ye yardım etme konusunda anlaşmıştır. Alınan kararda Kuzey Kore barışı bozmakla suçlanmış, silahlı saldırıyı geri püskürtmek ve eski duruma dönülmesi konusunda mutabık kalınmıştır. Yardım konusunda Amerika'dan sonra olumlu cevap veren ilk ülke Türkiye olmuştur. Türkiye bu gelişmelerden memnuniyetini izhar etmiştir⁶².

Gelişmeler üzerine BM'in 7 Temmuz 1950 tarihinde aldığı karar ile Kore'de Birleşmiş Milletler Ordusu'nu kurmuştur. Komutanlığına ise 1930'lu yılların başında Atatürk ile de görüşmüş olan, tanınmış askerlerden General Mac Arthur atanmıştır. Türkiye 25 Temmuz 1950'de Güney Kore için savaşıcak BM birlikleri emrine 4.500 kişilik bir Türk Tugayı göndermeye karar vermiştir⁶³. Türk Tugayına Tuğg. Tahsin YAZICI komutan olarak atanmıştır. Alay Komutanı

⁶⁰ Hasret ÇOMAK, "İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Harbin Sonrasında Türkiye-ABD İlişkileri, ABD'nin Türkiye'ye Yardım Politikası (Truman Doktrini ve Marshall Planı)", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri 1(20-22 Ekim 1997)**, Gnkur.ATASE Yay., İstanbul, 1998, s.474)

⁶¹ GÖNLÜBOL-SEZER, **a.g.e.**, s.224-226

⁶² Serif DEMİR - Suat AKGÜL - Sema DEMİRTAŞ - İbrahim ÇAĞLAR(Yay.Krl.), **Korede Türk Muharebeleri**, Ankara, 2012, s.23-27; KAYMAKLI Hulusi, **Havacılık Tarihinde Türkler-4**, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2006, s.76,77

⁶³ Meliha YÜCEL-Emine YILMAZ, "Kore Savaşı(1950-1953) Türkiye ve Dünya Açısından Genel Bir Değerlendirmesi", **Askeri Tarih Bülteni**, Ankara, 1995, s.140-164

olarak ise Alb. Celal DORA atanmıştır. Birlik 241'inci Alay ve bağlılarından oluşmuştur. Türk birliğinde; 259 subay, 395 astsubay, 18 Askeri Memur, 4 Sivil Memur ve 4414 er olmak üzere toplam 5090 kişi bulunuyordu. Türk tugayı 17 Ekim'de Kore'ye gönderilmiştir. Türk birlikleri Kunuri başta olmak üzere birçok yerde önemli başarılar sağlamıştır. 230.000 askeri bulan BM Ordusu Kore birliklerini 30 Eylül 1950'de yenilgiye uğratmayı başarmıştır⁶⁴. Yzb. Nusret ERDEM ve Ütgm. Muzaffer ERDÖNMEZ isimli iki Türk pilot subay da bu savaşa katılmıştır. Hv.Plt.Ütgm. Muzaffer ERDÖNMEZ, bir Amerikan B-26 uçağı ile görev esnasında dağa çarparak şehit olmuştur. Türkiye, Güney Kore'de 20.000 civarında askerini bulundurmış ve 1960'lı yılların başlarına kadar Türk birliği burada takım seviyesine kadar küçülerek varlığını sürdürmüştür. Pusan Şehitliği o günlerin anısına iki ülke arasında başlayan dostlukların simgesi haline gelmiştir.

4.1.2.1. Türkiye'nin Üyelik Müracaatı:

Türkiye'de 14 Mayıs 1950'de Demokrat Parti iktidara gelmiş ve yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye 1950 yılı içinde 2 defa NATO üyesi olmak için müracaatta bulunmuştur. İlki Mayıs başında ikincisi 1 Ağustos 1950'de yapılmıştır. Türkiye'nin, NATO'ya girmek için yaptığı müracaatları, İtalya dışında bütün üyeler tarafından olumsuz karşılanmıştır. Bu talepleri NATO Bakanlar Konseyi'nde de kabul edilmemiştir⁶⁵. Tabii bu olumsuz yaklaşımın pek çok nedeni vardır. İskandinav ülkeleri paktın bir kültürü içerdiğini ileri sürüyorlardı. Oysa gerçek niyetleri kendilerine verilen Amerikan yardımının azalma korkusuydu.

İngiltere ise en çok itiraz eden ülkeydi. İngiltere, Ortadoğu'da teşkil edeceği bir komutanlıkta Türkiye'ye yer vermek istiyor ve bölgede kalmak istiyordu. Görüşmeler uzun süre devam etmiş ve Yunanistan ile Türkiye açısından sorun çözülememiştir. Amerikalı askeri yetkililer Türkiye üzerinde Amerikan tesislerinin bulunmasının özellikle Kafkaslar'ın ve Uralların endüstri tesislerinin kontrolü, gerektiğinde havadan bu bölgelerin bombalanması için önemini idrak ettiklerinden, Türkiye ve Yunanistan'ın üyeliklerini olumlu karşılamaya başlamışlardır. Nitekim Türkiye, Fransa'nın da araya girmesi ile İngiltere'nin itirazını, Ortadoğu Kumandanlığına destek vereceği güvencesi ile aşmıştır. Bu proje Mısır'ın olumsuz tavrı nedeniyle gerçekleşmemiştir.

4.1.2.1. Türkiye'nin Üyelğe Kabul Edilmesi ve NATO'nun Konumu

Türkiye'nin NATO üyeliğine kabulü için Ottova'da alınan karar sonrası Başbakan Adnan Menderes yaptığı açıklamada kararı demokrasi âleminin emniyet gayesinin gerçekleşmesi için bir adım ve fırsat olarak gördüğü beyanatını vermiştir⁶⁶. Yapılan uzun görüşmeler sonrasında Türkiye'nin, 18 Şubat 1952 yılında NATO'nun SACEUR'a bağlı Güney Avrupa Harekât Sahası Başkumandalığına bağlanmasına karar verilmiştir⁶⁷. Türkiye'nin 1952'de NATO'ya kabulü, hiç kuşkusuz, Türkiye'yi batı sistemine ve kurumsal yapılarına daha derinden dâhil eden, olağanüstü bir stratejik kazanım olmuştur. Bu adımla Türkiye, fiilen tam bir Batılı ülke haline gelmiştir⁶⁸.

Türkiye ve Yunanistan'ın üye olmasından sonra ilk genişleme Mayıs 1955'de Federal Almanya, 30 Mayıs 1982 tarihinde İspanya anlaşmayı imzalamışlar ve böylece başlangıçta 12 olan ülke sayısı 16'ya yükselmiştir. SSCB'nin dağılması ile NATO tartışmalı duruma düşmüştür. Varşova Paktı dağıldığına göre NATO'ya gerek var mı sorusu tartışılmaya başlanmıştır. Bosna-Hersek Savaşı ve Kosova olayları ile NATO bölgesel krizlerde rol oynayabileceği görülmüştür. Takiben küçülerek etkinleşme ve küresel ölçekte hareket yapabilme gündeme gelmiştir. 21'inci yüzyıla girerken NATO yeniden büyüme sürecine girmiştir. 1999 yılında Polonya, Çek

⁶⁴ DEMİR-ÇAĞLAR, a.g.e., s.65 KAYMAKLI, a.g.e., s.77

⁶⁵ KAYMAKLI, a.g.e., s.77

⁶⁶ BCA, Fon Kodu:030.01, Yer Kodu:13.73.7(EK-10)

⁶⁷ GÖNLÜBOL-SEZER, a.g.e., s.:227-236

⁶⁸ Graham E. FULLER, *Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul, 2008, s.277

Cumhuriyeti ve Macaristan'ın da NATO'ya üye olması ile 19'a çıkmıştır. 2002 Prag Zirvesi ile 7 ülkenin daha üyelik görüşmeleri başlamıştır. NATO 2004 yılında 7 üye adayını daha kabul ederek toplamda 26 üyeye ulaşmıştır. 2004 yılında; Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya Nato'ya girmiştir. Genişlemenin en önemli nedeni yani çatışmaların önüne geçmek için tehdit olabilecek bölgelerde işbirliğini geliştirmektir⁶⁹.

Avrupa'da stratejik dengeyi sağlayarak 1949 yılından günümüze kadar dünya barışına önemli katkılarda bulunmuş olan NATO, Sovyet yayılcılığını önlemiş ve neticede Varşova Paktı ile Sovyetler Birliğinin dağılması ve soğuk savaş döneminin sona erdirilmesinde önemli bir rol oynamıştır⁷⁰.

NATO Anlaşmasının 5'inci Maddesi ile antlaşmaya taraf olan ülkeler, Avrupa veya Kuzey Amerika'da bir veya birkaç müttefik ülkeye karşı yapılan silahlı bir taarruzun, ittifakın tüm üyelerine yapılmış kabul edilmesi üzerinde anlaşmışlardır. BM Antlaşmasının 51'inci maddesinde tanımlanan kişisel veya toplu savunma hakkı çerçevesinde, taarruza uğrayan ülkeye tek tek veya toplu olarak, yardım etmeyi ve Kuzey Atlantik Bölgesi'nin güvenliğini yeniden tesis ve idame ettirmeyi üyeler kabul etmişlerdir.

4.1.2.1. NATO Açısından Türkiye'nin Jeopolitik ve Stratejik önemi

NATO'nun kurulduğu yıllarda SSCB'nin tüm dünyayı tehdit eden tavrı karşısında direnen ve kararlılığını gösteren ilk ülke Türkiye olmuştur. Esasen Türkiye 1930'lardan itibaren Sovyet yayılcılığından endişe duymuş ve birçok uluslararası girişimde önyak olmuştur. Bununla birlikte direk çatışmaya girmeden SSCB ile iyi komşuluk ilişkilerine önem vermiştir. Ne varki, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Sovyetlerin Türkiye'ye yaklaşımı sertleşmiştir. Giriş kısmında da ifade edildiği gibi toprak bütünlüğünü tehdit eden gelişmeler üzerine Türkiye, Batı ile olan münasebetlerini geliştirmeye önem vermiştir. Durumun hassasiyetini İngiltere anlamasına rağmen Amerika konuya Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında bir komşuluk sorunu olarak bakmayı bir süre daha sürdürmüştür. Nitekim Sovyetlerin ağır tahriki Amerikan Yönetimini de harekete geçirmiş ve Türkiye ile Yunanistan'ın güvenliği için bazı tedbirler alınmaya başlamıştır. Türkiye, NATO üyeliği sonrasında 1991 yılına kadar bulunduğu bölgede güçlü ordusu ile Batı'nın güvenlik kuşağı olmayı sürdürmüştür.

Türkiye; büyüklüğü, nüfusu ve dünya coğrafyasındaki kavşak yeri itibariyle kritik bir mevkiye sahiptir. Dünyada cereyan eden olaylar üzerinde merkezi bir rol oynamaktadır. SSCB'nin yıkılmasından sonra gelişen olaylar, Türkiye'yi dünyanın en önemli stratejik noktalarından biri haline getirmiştir. Bağımsız Müslüman ülkeler arasında Türkiye; demokrat, laik, sosyal ve hukuk devleti olması itibariyle farklı bir konuma sahiptir. Türkiye, piyasa ekonomisini kabul etmiş ve Batı standartlarında sistemini geliştirmeyi başarmıştır. Milli Mücadele yıllarından başlamak üzere sömürgeciliğin ve emperyalizmin karşısında; ama Batılı ülkelerin safında izlenen politik çizgi Türkiye'nin tercihi olmuştur. Diğer taraftan Türkiye Ortadoğu'da; sorun yaratan ülkeler ile hemhudut veya ilişkileri olması bu ülkelerin problemlerinin Türkiye'yi de etkilemesi kaçınılmaz olmaktadır. Son 90 yılda bu süreç daima bu şekilde gelişmiş ve Türkiye bölgenin sorunlarından ciddi olarak etkilenmiştir. Türkiye, Ortadoğu barış süreci konusunda aktif ve destekleyici bir role sahiptir. Irak ve Kuzey Irak'a yönelik uluslararası politikalarda Türkiye; tarihi, coğrafi ve etnik nedenlerle önemli bir rol üstlenmektedir⁷¹.

⁶⁹ Uzaktan Eğitim Merkezi (UZEM), NATO , Hv.Tek.Okl.K.lığı Bsm.,İzmir,2009,s.18

⁷⁰ DOKANAKOĞLU, Ercüment, "21'inci yüzyıl içinde Avrasya öncelikli olmak üzere dünyada meydana gelecek gelişmeler ışığında NATO'nun geleceğinin değerlendirilmesi", **Silahlı Kuvvetler Akademisi Tezi**, İstanbul, 2001,s.giriş

⁷¹ AKYAR, M.Sadık, "NATO'nun yeni stratejisinin Türkiye'nin Orta Doğu Ülkeleri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerine etkilerini inceleyiniz. Uygulanacak Politika ve Alınacak Tedbirleri Orta ve Uzun Vadede Değerlendiriniz", **Silahlı Kuvvetler Akademisi Tezi**, İstanbul, 2003,s.9-12

Türkiye'nin NATO üyesi bir ülke olarak jeopolitik durumu değerlendirildiğinde; gerek Spykman ve Mahan, gerek Mackinder'in "**Kalp Sahası-Heart Land**" olarak isimlendirdikleri, jeopolitik nazariyelerinin birleşmekte olduğu ortak bölgenin, Akdeniz ve Ortadoğu'yu içine aldığı bilinmektedir⁷². Bu bölgenin merkezinde yer alan Türkiye, tüm jeopolitik teoriler için bir çıkış noktası olmaktadır. Mackinder tezini geliştirdiği diğer bir ifadesi ile "**..çağın koşullarında deniz gücüyle ulaşılma olanak tanımayan bölgedir**" demektedir. Denize çıkışı sınırlaması bakımından Türkiye'nin önemi deniz sınırı olmayan ülkeler için o denli öneme haizdir⁷³. Nitekim Spykman ve Fransız General Pierre Ckerier, Türkiye'yi kenar kuşak teorisinde kilit taşı olarak nitelemişlerdir.

Stratejik açıdan bakıldığında Türkiye; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birleştiği en önemli kavşak bölgesinde bulunmaktadır. Bu durumu ile Türkiye, bir yandan Ortadoğu ve Afrika'ya geçiş sağlayan kuzey-güney eksenini kontrol ederken, diğer yandan Doğu-Batı istikametinde ya da ters istikametindeki kıtalar arası geçişlere imkân sağlamaktadır. Bu imkân ile kara, deniz ve hava istikametlerini kontrol edebilmektedir. Keza, Türkiye'nin bugün son derece istikrarsız olan Güney Asya, Ortadoğu gibi Batı'nın hayati çıkarlarının bulunduğu bölgelere yakın olması, diğer bir ifade ile Körfez bölgesine yakın olması, mevcut stratejik önemini daha da artırmaktadır. Bu durum tarihin her döneminde önemli bir güç unsuru olmaktadır. II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin harbe dâhil edilmesi çalışmalarında da stratejik konumu etkili olmuştur⁷⁴.

Türkiye, Kafkas Cumhuriyetlerini Akdeniz ve Ortadoğu'nun kritik bölgelerinden ayırmaktadır. Ayrıca Türk Boğazları vasıtası ile Rusya Federasyonunun en önemli deniz yolunu kontrol etmektedir. Diğer taraftan Rusya Federasyonunun ve diğer Karadeniz ülkelerinin yılın her mevsiminde deniz ticareti için elverişli limanları, Karadeniz'deki limanlarıdır. Bu bakımdan Karadeniz, Bağımsız Devletler Topluluğuna gidiş geliş imkân sağlayan en önemli deniz yolunu teşkil etmektedir.

Türkiye, sahip olduğu jeopolitik konumu ve stratejik önemi ile sadece bölge barış istikrarı için değil, aynı zamanda dünya barış dengesinin tesisi açısından da son derece önemli bir ülke olmaktadır. Türkiye bulunduğu bölgede bir denge ve istikrar unsuru olarak, 26'yı bulan NATO üyeleri, Ortadoğu ve 1991 sonrasında bağımsız olan, bölgesel ve küresel oyuncuların tesiri altına giren Türk Cumhuriyetleri arasında önemli bir görev üstlenebilecek konuma sahiptir. Türk Cumhuriyetleri olan akrabalık bağları, diğer ülkelerle olan kültürel yakınlıkları ve tarihten gelen ilişkileri Türkiye'nin bölgesel bir oyuncu olmasına zemin hazırlarken, bu avantajları ile NATO'ya da önemli katkı sağlamaktadır.

4.1.1. NATO'nun Türkiye Açısından Önemi

NATO, Atlas Okyanusu'na kıyısı olan Kuzey Avrupa ve Kuzey ülkelerinin oluşturduğu askerî bir savunma işbirliğiydi. Bu yapının diğer ülkelerle genişletilerek, stratejik konumundan dolayı gerekli görüldüğü için Türkiye'de bu işbirliğine dahil edilmiştir. Türkiye'nin diğer NATO üyesi ülkelerden bulunduğu coğrafi konumu ve kültürel farklılıkları bulunmaktadır. Türkiye'nin NATO üyeliğini ilginç yapan önemli özelliklerden biri budur. Bu farklılık kültürel zenginlik ve farklı toplumların barışı sağlamak için oluşan organizasyondan temsili bakımından dünya barışı için de bir güç unsuru olduğu son 60 yılda anlaşılmıştır. Dolayısıyla NATO'nun geleceği ve yeni stratejileri Türkiye'yi ve Türk Dünyasını yakından ilgilendirmektedir.

Sovyetler Birliğinin emellerinin Türkiye için de büyük bir tehdit oluşturması üzerine, Türkiye kendisini emniyete alabilecek bir müttefik arayışı içerisine girmiş ve uzun uğraşlar

⁷² Süha GÜNEY, **Siyasi Coğrafya C.II**, İst.Ünv.Edb.Fak.Matbaası, İstanbul, 1979,s.30-40

⁷³ Erol MÜTERCİMLER, **Geleceği Yönetmek**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006,s.310

⁷⁴ Berojkov,**a.g.e.**,s.109,112

sonunda 18 Şubat 1952 yılında NATO ittifakının bir üyesi olmuştur⁷⁵. Türkiye bu tarihten günümüze kadar NATO'nun güney kanadının jeopolitik açıdan önemli bir ülkesi olarak yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirmiştir. Türkiye, NATO üyesi olmadan dünya barışının tesisi için Kore Savaşı'nda katkı sağlamış bilahare NATO'ya girmiştir. Esasen Kore Savaşı ile önemli bir müttefik olacağını ortaya koymuş ve itirazları bertaraf etmiştir⁷⁶.

Türkiye, Avrupa topluluğu ve Batı Avrupa Birliğine tam üye sıfatıyla dâhil olmadığı için, Avrupa ile bağlantısı NATO aracılığı ile olmuştur. Türkiye'nin Avrupa ile ilişkisi ve Avrupa'daki askerî varlığının hukuksal dayanağı da NATO ittifakıdır. Türkiye'nin ABD ve diğer ittifak üyesi ülkelerle olan politik, ekonomik ve askerî ilişkilerini NATO gibi bir uluslararası kuruluş içinde sürdürme imkânının olması, Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerini ikili anlaşmalar yaparak yürütmesine gerek bırakmamaktadır. Bu ise Türkiye için önemli bir kazanım olmuştur.

Türkiye; NATO dışında BM ve AGİK gibi dünyada ve Avrupa'da barışı korumak için faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlara da üyedir; ancak bu kuruluşların bir yaptırım gücü olmadığı için Türkiye'ye yönelik barışı tehdit eden bir durum vuku bulduğunda bu kuruluşlardan gerekli kararlar çıkartsa bile sonuç almak için yeterli olmamaktadır. Bu gibi kararların uygulanmasında günümüzde ancak NATO güvenli bir kuruluş olmaktadır⁷⁷. Nitekim 1990'lı yıllarda Balkanlardaki trajedinin sona ermesinde NATO'nun katkısı yadsınamaz.

Türkiye bir imparatorluk bakiyesi olması sebebiyle yaklaşık 20.000.000 km²'lik alanda bağlantıları olan bir ülkedir. Birçok ülkede yaşayan Türkler ve Müslüman unsurların karşılaştıkları sorunlarda destek bekledikleri ilk ülke şüphesiz Türkiye olmaktadır. Türkiye'nin bu toplumlara katkı sağlamada uluslararası kuruluşlarda etkin olması önemli bir kazanımdır. Son 25 yılda yaşanan uluslararası krizlerde görüldüğü gibi bir devletin barışçı amaçlı olsa bile operasyonel hareketi dünya kamuoyunda kabul görmemektedir. Bu bakımdan başta NATO olmak üzere etkin unsurların bi arçası olmak küresel barış için hayati öneme haizdir; ancak milli imkan ve kabiliyetlerin ihmal edilmeden bu kurumların da bir müşteri potansiyeli olarak değerlendirilmesi ayrı bir çalışma konusudur.

1.5. Türkiye'nin Güvenlik Arayışı Girişiminin Basında Yer Alması

İnsanlık tarihinin en kanlı yıkımı İkinci Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşmiştir. Bu savaşta hayatını kaybeden insan sayısının 70-150 milyon arasında olduğu birçok kaynakta yer almaktadır. Kesin bir rakamın tespiti yapılamamakla birlikte yıkımın daha ziyade savaş süresince üretilen 1.000.0000 uçaktan gelmiştir. Hava endüstrisinin gösterdiği gelişme bakımından yalnız Ford firmasının yeni bir üretim şekliyle günde 1.000 uçak üretir seviyeye geldiği basına yansımıştır.

Türkiye uzun harp yılları içerisinde ağır ekonomik sorunlarla mücadele etmek zorunda kalırken, yaşanan süreç basında devletin politikalarına yansıtacak şekilde yer almıştır. Bu durumun nasıl organize edildiği ve haberlerin servis edildiği konumuz dışında olduğundan incelenmemiştir. Bununla birlikte basında yer alan haberlerin ve işleniş tarzının devletin politikasına uygun olduğu değerlendirilmektedir. SSCB'nin başka bir tanımlama ile Stalin'in Boğazlar üzerinde ve Yunanistan üzerinde isteklerini sürdürmesi basında yıllar sonra da yer almaya ve dönemin liderleri tarafından bazı talepler ifşaa edilmeye devam etmiştir⁷⁸. Türkiye, ekonomik alanda yaşadığı sıkıntılar yanında silah sistemlerini modernize edebilmek ve daha az bütçe ayırarak güvenliği sağlayabilmek için 1941 yılında Amerika tarafından uygulanmaya başlanan Kiralama ve Ödünç

⁷⁵ Ergün AYBARS, "İkinci Dünya Harbi Sonrası Türkiye", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri 1(20-22 Ekim 1997)*, Gnkur.ATASE Yay., İstanbul, 1998, s.506

⁷⁶ YÜCEL-YILMAZ, a.g.e., s.140-164

⁷⁷ AKYAR, a.g.e., s.13-15

⁷⁸ Vatan Gazetesi, 13 Nisan 1947, "Çörcil'in Boğazlara Dair İfşaatı"

Verme Kanununun güncellenerek işlerliğinin sürdürülmesine önem vermiştir⁷⁹. Bu süreç günümüze kadar devam eden ve silah sistemi olarak müttefiklerle benzer silah sistemlerinin envantere alındığı bir dönemin ilk girişimleri olmuştur. Bu yıllarda Türk-Amerikan İlişkileri ve Batı ile ilişkiler basında en çok haber yapılan konulardan olmuştur. Son Posta Gazetesi'nde yazan Hasan Ali EDİZ, 13 Temmuz 1946 tarihli yazısında Amerikan yardımını değerlendiren bir yazı kaleme alır ve Amerikan yardımını demokrasinin zaferi olarak takdim eder⁸⁰.

Savaş sonrasında Sovyetlerin Boğazlar konusundaki talepleri, Türkiye'ye yapılması gündeme gelen Amerikan yardımı ve savaş sonrası Batının kendi yarasını sarmaya yönelik olarak dünya siyasetinden çekilmiş görüntüsü açıkça anlaşılmaktadır. İngiliz Başbakanı Churchill'in farklı olarak dünya siyasetinde etkinliğini sürdürdüğü ve Türkiye çevresinde yaşanabilecek muhtemel gelişmeler için Amerika ile olan yoğun temasları dikkati çekmektedir. Son Posta Gazetesi'nin 2 Eylül 1946 tarihli manşetinde "Türkiye-Yunanistan Rusların Karşısında Mevki Tutmuşlardır" haberi yer almaktadır⁸¹. Son Posta, 6 Eylül 1946 tarihli manşetinde Türk ve Amerikan filolarının Çanakale'de selamlaştıkları bilgisi yer almaktadır. Haberde dost Yunan limanlarında bulunan Amerikan donamasının 11 Eylül 1946'da İzmir'e geleceği ve Türk-Yunan ortak tatbikatına müşahit olacağı bildirilmektedir⁸². 29 Eylül 1946 tarihli Son Posta Gazetesi manşetinde; Sovyetlerin Boğazların müşterek savunmasında ısrar ettiği haberi yer almakta ve Türkiye'nin başka bir ülke ile yapacağı askeri işbirliğinden Sovyetlerin duyacağı rahatsızlık dile getirilmektedir⁸³.

Basının ülke çıkarlarına uygun bir anlayış içerisinde haber yaptığı, Batı bloku ile ilgili haberlerde yükselen yeni değerler sisteminin temelini oluşturan demokratik vurguya önem verdiği, oluşmaya başlayan muhalefete de yer verdiği görülmektedir. 13 Haziran 1947 tarihli Akşam Gazetesi'nde yer alan haberde Amerikan Generali'nin beyanatı yer almaktadır. General Oliver, Akşam Gazetesi'ne verdiği demeçte; "Asla ordunuzu kontrol etmek ve herhangi bir şekilde idaresine karışmak niyetinde değiliz." demiştir⁸⁴. Truman Doktrini kapsamında alınan yardımlarda da Türkiye'nin önemli bir hassasiyetinin milli kabiliyetlerini kontrol ettirmemek olduğu görülmektedir. Yunanistan aynı konuda daha toleranslı olmasına rağmen, Türkiye'nin hassasiyetini Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türk ordusunun yabancılar tarafından idaresinden kaynaklanan sorunların subaylarda oluşturduğu olumsuz kanaatin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bu konuda en hassas subaylardan biri Harbiye Nezaretine birçok defa raporlar yazan Mustafa Kemal Paşa olmuştur. 28 Nisan 1947 tarihli akşam gazetesinde Marşal Yardımı ile ilgili bir manşet yer almış ve "Amerika Yeni Tedbirler Düşünüyor, Yardım Kararı, Stalin üzerinde ne tesir yaptı?" ifadesi ile yer almıştır⁸⁵. 1950'li yılların ortalarında Ortadoğu istikrarı için Türkiye'nin ekonomik ve askeri alanda güçlü olmasının dünya barışı için gerekli olduğu Amerika tarafından belirtilmektedir⁸⁶.

Bu dönemde güvenlik için Türkiye'nin taraf olduğu NATO, CENTO gibi kurumlara aşırı bir güven beslenmiştir⁸⁷. NATO'ya giriş için yapılan çalışmalar da dönemin basınında yer almıştır. Dönemin siyasetçilerinden Yusuf Hikmet BAYUR 10 Ağustos 1950 tarihli Vatan Gazetesi haberine göre yaptığı açıklamada; Birleşmiş Milletlerin teminatının yeterli olmayacağını, Kore'ye

⁷⁹ Vakıf Gazetesi, 26 Haziran 1945, "Kiralama ve Ödünç Verme Üzerinden Amerika İle Yaptığımız Antlaşma Dün Meclis'te Onandı"

⁸⁰ Son Haber Gazetesi, 13 Temmuz 1946, "Amerika'nın Müttefik ve Dostlarına Yardımı"

⁸¹ Son Haber Gazetesi, 2 Eylül 1946, "Türkiye-Yunanistan Rusların Karşısında Mevki Tutmuşlardır"

⁸² Son Haber Gazetesi, 6 Eylül 1946, "Türk ve Amerikan Filoları Dün Çanakale'de Selamlaştılar"

⁸³ Son Haber Gazetesi, 29 Eylül 1946, "Sovyetler Boğazların Müşterek Müdâafasında İsrar Ediyor"

⁸⁴ Akşam Gazetesi, 13 Haziran 1947

⁸⁵ Akşam Gazetesi, 28 Nisan 1947, "Amerika Yeni Tedbirler Düşünüyor, Yardım Kararı, Stalin üzerinde ne tesir yaptı?"

⁸⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 5 Haziran 1954

⁸⁷ Nuran DAĞLI- Belma AKTÜRK, *Hükûmetler ve Programları 1923-1960 C.I, T.B.M.M.*, Ankara, 1988
I, s.153-203; *TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, 10, 11, C.I-VI-VIII*, s.153-203

asker sevkinin neticesi NATO'ya girmek olacaksa bir sonucuna değeceği değerlendirmesini yapmıştır⁸⁸.

1.6. Türkiye'nin Sanayini İhmalinin Sonuçları

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin yalnızlığa düşmesi ve Rusya tehdidi karşısında sıkı bir Batılı müttefik olması bir geçiş döneminin yaşanmasına vesile olmuştur. Bu süreçte telafisi uzun zaman alan tercihler yapılmıştır. Lozan Antlaşması'nda Lord Curzon'un bir gün karşımıza gelip yardım talebinde bulunacaksınız sözü Cumhuriyet'in ilk çeyreğine damgasını vurmuştu. 1950'lerde ise farklı bir dünya gerçeği vardı. Türkiye yeni dönemde bir taraftan Batı içinde yer almaya çalışırken diğer taraftan ağır yükler getiren kalkınma hamlelerini yarıda bırakmıştır.

Türkiye II.Dünya Savaşı sonunda harbin can kaybına uğramayan ama ekonomik olarak pek de savaşa katılanlardan farklı olmayan bir ülke konumunda olmanın yanında askerini silah altında tutmanın bir sonucu olarak dış yardım cazip görünmüştür. Oldukça yoğun çalışmalar sonucunda kurulmuş olan Türk uçak ve uçak motor fabrikaları bu yıllarda zarar etmektedir. Oysa basında yer aldığına göre Amerika'nın elinde 80.000 uçak bulunmaktadır⁸⁹. Savaş süresince Türkiye envanterinde ise 500 kadar uçak bulundurabilmektedir. Son Posta'nın 15 Eylül 1946 tarihli sayısında yer alan bir haberin başlığı⁹⁰ ise,Türkiye'nin ekonomik alanda da Amerikan Sistemini incelediği ve bu alanda bir dönüşümün yaşanmakta olduğunu işaret etmektedir.

Türkiye'nin 1950'li yıllardaki dönüşümünü bir güvenlik anlayışı olarak görmeye ilave olarak içeride yaşanan gelişmelerle birlikte değerlendirmek gerekir. 30 yıla yaklaşan tek parti iktidarı yerine çok partili yaşama geçiş beraberinde bir takım tartışmalara neden olmuştur. Alışkanlıkların değiştirilmesi, demokrasinin yerleşmesi, seçimlerin sonuçları ve oluşan tepkilerin dengelenmesi bir gelişme ve olgunlaşma dönemini gerektirmekteydi. Bu dönemde demokratik ülkelerin arasına girme mücadelesi geçmişten devam eden bazı uygulamaların terki sonucuyla neticelenmiştir. Bu değişiklik, Türkiye'nin yeni dünya düzeni içerisinde kendine düşen görevlerle ilgili bir durumun sonucu olmuştur. Ne var ki, kısa süre sonra Türkiye kendi rolünü yeniden değerlendirme ve çizgilerini netleştirme ihtiyacı hissetmiştir. Bütün bunların altında ise sanayisi ve nüfusu yetersiz, konumu oldukça mühim, etki alanı oldukça geniş ve kendini yeniden tanımlama çabasında olan bir ülkenin hikâyesi bulunmaktadır.

Marşal Yardımı'nın alınmaya başlanması ve takiben Batılı orduların silah sistemleri ile Türk ordusunun modernize edilerek standartlaşmaya gidilmesi bir süre için etkin bir orduya sahip olma ümidini kuvvetlendirmiştir. Ne var ki, bu dönüşümün sonucu olarak birçok sanayii tesisi atıl duruma düşmüştür. Milli Mücadele yıllarından itibaren oldukça hassas bir yaklaşımla üzerinde durulan ve Türkiye'nin tam bağımsızlığı mücadelesinde önemli bir saha olarak görülen, büyük yatırımlar yapılan harp sanayii olumsuz etkilenmiştir.

Bir örnekleme olması bakımından Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK)'na ait verilerin analizi yapılmıştır. Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü olarak yapılan askeri savunma sistemleri ve askeri fabrikalar 8 Mart 1950 tarihinde çıkarılan 5591 sayılı kanun ile Askeri Fabrikalar, yeni teşkil edilen Makine Kimya Endüstrisi Kurumuna devredilmiştir⁹¹. Marshall Yardımı hemen her alanda bir takım projeleri beraberinde getirmiştir; ancak bu yıllarda, yeni

⁸⁸ VATAN, 8 Ağustos 1950

⁸⁹ Son Posta,1946,"Amerikan Ordusunun 80.000 Uçağı Var"

⁹⁰ Son Haber Gazetesi, 15 Eylül 1946

⁹¹ Hüsni ÖZLÜ, **Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Ordu Teşkilatında Harp Sanayisi Kurma Girişimleri (İmalat-ı Harbiyeden Askeri Fabrikalara, Uçak Fabrikaları, Tersaneler), 12'nci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I**, Gnkur.Bsm., Ankara, s.498-500; Mehmet EVSİLE, **Atatürk Devri Harp Sanayii (1920-1938)**, Fırat Ün. Sos. Blm. Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1992,s.71-192,s.1-50; **MKEK Tanıtım CD'si**, IDEF-2005, MKEK, Ankara, 2005

kalkınma modeli bir takım birikimlerin de önemini kaybettirmiştir. Bunların içinde Harp Sanayiinin ayrı bir yeri bulunmaktadır. 1948 sonrası birçok MKEK fabrikası kapanmıştır. Millî Savunma Bakanlığı tarafından yapılan siparişlerde ciddi azalma olmuştur. Kabul edilen döner sermaye yasası da sorunu çözememiştir. Millî Savunma Bakanlığı'nın siparişlerinin MKEK'in üretimi içerisinde gerçekleşen miktarı aşağıda tabloda verilmiştir.

Millî Savunma Bakanlığı'nın Muhtelif Yıllara Ait MKEK'e Verdiği Sipariş Tabloda Verilmiştir ⁹²			
Sipariş Yılı	MKEK'in İşi İçindeki Yüzdesi	Sipariş Yılı	MKEK'in Üretim Faaliyeti İçindeki Yüzdesi
1950	% 79	1955	% 24
1959	% 3	1961	% 3
1967	% 21	1974	% 40
1983	% 50	1985	% 59

8 MART 1950 tarih ve 5591 sayılı özel bir kanunla kurumun adı Makine ve Kimya Endüstrisi olmuştur. Kurum bu kanunla Kamu İktisadi Teşekkülü (KİT) hâline getirilmiştir. Kurum sivil ve askerî amaçlara göre yeniden yapılandırılmıştır. 1953 yılında Türk Hava Kurumuna ait Uçak ve Uçak Motor fabrikaları kuruma devredilmiştir⁹³. Almanya da İkinci Dünya Savaşı sonrası benzeri bir durum ile karşılaşmıştır. Almanya aldığı yardımları yalnız sosyal alanlarda kullanmamıştır. Çöken endüstrisini tekrar ayağa kaldırmak için önemli yatırımlar yapmayı başarmıştır⁹⁴. Almanya bu amacına ulaşabilmek için devletler nezdinde 1950'li yıllarda yoğun bir diplomasi yürütmek durumunda kalmıştır.

18 Şubat 1952 tarihinde NATO üyeliğinin onaylanması Türkiye için bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihler harp sanayine ilgisizliğin başladığı tarih olmuştur. Kolektif güvenlik güvencesi ile milli imkan ve kabiliyetlerin ayrı olarak değerlendirilmesi noktasında ayırım yapılmamıştır. 1962 yılında meydana gelen Füze Krizi ve 1964 Kıbrıs Bunalımı bu kapsamda bir takım uygulamaların ve tercihlerin doğruluğunu sorgulatma fırsatı vermiştir.

11'inci Hava Kuvvetleri Komutanı Hv.Org. Muhsin Batur (30.08.1969–25.08.197)

1 Mayıs 1970 tarihinde Türk milleti²ne bir çağrıda bulunarak, **“Kendi Uçağını Kendin Yap”** kampanyasına katılım için çağrıda bulunmuştur. Muhsin Batur Paşa, Eskişehir ve Kayseri'de bulunan Hava İkmal Merkezlerinin harekete geçirilerek **“Millî Havacılık Endüstrisi”**nin kurulabileceğini bildirmiştir⁹⁵. Bu dönemde TBMM'de Türk hava harp sanayiinin kurulmasına matuf olarak 45 numaralı Meclis Komisyonu oluşturmuştur. 25.08.1971 tarih ve 1473 sayılı, **“Türk Hava Kuvvetlerinin Güçlendirilmesi ve Millî Hava Sanayimizin Kurulması Amacıyla Katılma Payı İhdası ve Millî Piyango Hâsılatının Bu Gayeye Sarfı Hakkında Kanun”** çıkarılmıştır⁹⁶. Komisyon çalışmasında havacılığın mevcut durumunu, ülke için önemini etraflıca tartışmış ve yorumlamıştır. İstanbul Milletvekili Sezai Orkunt değerlendirmesinde, TSK'yı iane (yardım) ile

⁹² Mustafa TAŞAN, **Savunma Sanayii ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu**, MKEK Yay., Ankara, 1987,s.6

⁹³ TAŞAN, **a.g.e.**,s.9

⁹⁴ 2006-2007 Ufuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Ders Notları

⁹⁵ İsmail KAYABALI-Cemender ARSLANOĞLU, “Devlet ve Hükûmet Başkanları ile Türlü Teşekküllerin, Vatan ve Milletin Müdafaası ve Türkiye’de Havacılığın Benimsenmesi Hakkındaki Görüşleri, Türk Kültürü, S.116, Hava Kuvvetleri Sayısı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, Haziran 1972,s.592

⁹⁶ TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Yıl: 1971, C.LIV, Kanun No:1473, s. 434,435;YALÇIN,**a.g.t.**,s.212-213

geliştirme alışkanlığından Türk Meclisleri vazgeçmelidir. Bu devlet eliyle yapılmalıdır görüşünü ortaya atmıştır.

1961 Anayasası milletvekili ve senatörlerden oluşması sebebiyle kanun hakkında senatoda da görüşmeler yapılmıştır. Senatör Hamdi Özer (Malatya) yaptığı değerlendirmede NATO sonrası harp sanayiinde çok ihmalkârlık gösterildiğini, bunu inkâra lüzum olmadığını ifade etmiştir. Konuşmasının devamında; millî varlığımızı devam ettirebilmek, yalnız ittifaklara güvenmekle olmaz; her ülke evvela kendi gücüne güvenmelidir. Sadece müttefiklere dayanarak ayakta duran bir ordu, o dayanaklar çekilince düşer. Silah depolarının anahtarlarını elinde bulundurmeyen bir ordu, silahlı kuvvet sayılmaz. Bunun için Türkiye de kendi harp, silah ve vasıtalarını yine kendisi imal etmelidir. Bunun dışında kalanları müttefiklerinden sağlamak yollarını aramalı açıklamasını yapmıştır⁹⁷.

Kayseri Senatörü Hüseyin Dilekçigil de yaptığı konuşmasında kendi tayyaremizi yapmakla mükellefiz, çok üzülüyor, ızdırap çekiyorum demiş ve Kayseri’de Hava İkmal Merkezi çalışanlarının, kendilerine izin verilseydi biz kendi tayyaremizi yapardık dediklerini belirtmiştir. Açıklamasının devamında; Türk’ün gücünün, kabiliyetinin, kuvvetinin bir tarafa atıldığını, dışarıdan yardım edeceğiz diye Türk sanayiinin baltalandığını, bunu kabul etmek gerektiğini, Türk milletinin gücünün kaybettirilerek dilenci duruma getirilecek her şeyin yapıldığını, oysa Atatürk’ün milleti bir davaya, meseleye yokluklar içinde inandırdığına dikkati çekerek bu meselede de milleti inandırmanın önemine değinmiştir⁹⁸.

20’nci asrın 3’üncü çeyreğinde en önemli sorunu Kıbrıs olan Türkiye, politik alanda mücadele ederken diğer taraftan millî sanayiini ihmal etmenin sonuçlarına tanık olmuştur. Yukarıda bahsedildiği gibi başta harp sanayii olmak üzere dışa bağımlılığın zararları; Füze Krizi, Johnson Mektubu, Kıbrıs Barış Harekatı sonrası uygulanan 42 aylık amborga ile bir kez daha görülmüştür. Günümüze bakan yönüyle henüz ayağa kaldırılmaya çalışılan sanayii tesisleri o günlerin karşılaşılan güçlüklerinin bir sonucu olarak doğmuştur. Doğan bebeğin kuvvetlenmesi için sabırla beklemek ve gerekeni yapmak geçmişte Nuri Demirağ, THK Fabrikaları, TOMTAŞ, Vecihi Hürkuş benzeri kırılmaları yaşamamamızı sağlayacaktır.

1.7. Sonuç

Türkiye 1945 sonrasında kuzey komşusu ile devam eden 6 yıllık savaş psikolojisinden sonra 8 yıl süren yeni bir kriz dönemine girmiştir. Karşı karşıya kaldığı büyük tehlike karşısında Batılı devletlerle olan ilişkilerini geliştirmiş ve Batı ittifakı içinde yer almıştır. Türkiye açısından bakıldığında ise ülkenin savaşa girmemesine rağmen yedi sekiz yıl süresince harp şartlarında yaşaması nedeniyle dengeler ve ekonomi bozulmuş durumdaydı. Türkiye, savaşa girmemiş ama savaş süresince aktif tarafsız olarak 17 milyon nüfusun yaklaşık 1.700.000’ni (yaklaşık % 10) silâh altında bulundurmak zorunda kalmıştır⁹⁹. Savaş bittiği zaman taraflar Sovyetler hariç ordularını terhis etmiştir. Türkiye, Sovyet tehdidi karşısında ordusunu terhis de edememiştir. Doğal olarak bu kadar büyük bir ordunun silâh altında tutulması zayıf bir ekonomi için ciddi sıkıntı kaynağı olmuştur¹⁰⁰.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında bütün olumsuzluklara rağmen Türkiye’nin ısrarla takip ettiği ve millî imkânlarla üretim yapma, sanayiileşme politikası yerine tüketim ekonomisinin daha ağır

⁹⁷ YALÇIN, a.g.t., s.213; KAYABALI- ARSLANOĞLU, a.g.e., s.610

⁹⁸ KAYABALI- ARSLANOĞLU, a.g.e., s.614; YALÇIN, a.g.t., s.215

⁹⁹ KARLUK, a.g.e., s.7

¹⁰⁰ Kemal ARI, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye 20-22 Ekim 1997-İstanbul*, Gnkur.Bsm., Ankara, 1998, s.447,448

bastığı ve kazanımlardan kaynaklanan özgüvenin kaybedildiği bir dönemin başlaması ile sonuçlanmıştır.

Devrim arabaları olarak bilinen ve topluma mal olmuş bir örnek olmasına rağmen asıl sorunlar savunma sanayindeki kazanımların ihmali sonucunda ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin 1964-1974 yılları arasında 10 yıl süren Kıbrıs'a çıkarma ve müdahale sürecinde yaşanan sıkıntılarda kendi kendine yetememe ve milli imkânların uzun bir süre atıl kalmasının önemli etkileri olduğu bilinmektedir. Savunma Sanayii alanındaki birikimlerden amaç ülkenin kendi silah sistemini üretmekten öte bir şeydir. Silah sistemleri sürekli yenilenmekte ve kısa süre içinde en modern sistemler demode olmaktadır. Bütün bu süreçleri orta ölçekli bir ülkenin mali gücüyle karşılama mümkün değildir. Karşılanmaya çalışılması halinde bile ülkenin kaynaklarının büyük bir kısmı savunmaya yönlendirilmek zorundadır. Oysa üreten, geliştiren, kullanan, kendine bağımlı son kullanıcıları olan ve harp sanayinde üretici olan bir güç, çağı ile yarışabilir. Aslına bakılırsa son iki yüz yılda Batı dünyasının ve son yüz yılda Amerika Birleşik Devletinin yaptığı da bundan başka bir şey değildir.

Türkler yüzyıllardır büyük bir coğrafyadan çekilmişlerdir. Esasen Türklerin çekildikleri coğrafyada günümüze kadar yaşanan savaşlar, iç kavgalar ve buhranlar Osmanlı İmparatorluğunun tasfiyesinin henüz tamamlanamadığı gerçeğini göstermektedir. Mevcut milli sınırlar bir savaş verilerek görünüşte Yunanistan'a gerçekte batıya ve yüzyılların sorunlarına karşı verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası milli sınırlar uluslararası sorun haline getirilmek istenmiştir. Türkiye, üzerinde yapılan planlara karşı mücadele etmiştir. Birçok farklı strateji uygulamaya çalışmıştır. Şüphesiz ki, burada her şey 70 yıl sonradan bakılınca doğru görünmeyebilir. Olaylara bir de o günün şartlarından bakabilmek belki daha farklı kanaatlerin oluşmasına imkân verecektir.

İkinci Dünya Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın külleri üzerinde başlamıştır. Çözumsuz kalan uluslar arası sorunlar bu savaşın en önemli nedeni olmuştur. Türkiye Batılı devletlerin dayatmalarına boyun eğmemiş ve Milli Mücadele vererek yeni bir dönem başlatmıştır. Ne var ki, 2. Dünya Savaşı Türkiye için de önemli sorunlara neden olmuştur. Savaş yıllarında ithalat ve ihracat miktarı düşmüştür.

Savaşın sona ermesi ile savaşan taraflar silah bırakmasına rağmen Türkiye 1.700.000 askeri silâh altında tutmak zorunda kalmıştır. Ekonomik sorunlar ve ülkenin Sovyetler Birliği tarafından tehdit edilmesi oldukça önemli bir problem sahası olmuştur. Bu durum karşısında Türkiye, Batılı ülkeler ile ilişkilerini geliştirmek için yeni arayışlara girmiştir. Türk ordusunun gereksinimleri için Amerikan yardımı alınmıştır. Amerikan yardımları; Truman Doktrini ve Marşal Yardımı isimleri ile bilinmektedir. Marşal Yardımına sonradan dâhil olan Türkiye bu kapsamda desteklenmiştir. Bu desteğin bir sonucu olarak silah sistemleri oldukça ucuza alınmıştır. Bir süre sonra ise alınan silah sistemlerinin yedek parçaları önemli bir maliyet oluşturmıştır.

Türkiye, uluslararası örgütlerin etkin bir üyesi olmaya da özen göstermiştir. Birleşmiş Milletler üyesi olarak Kore Savaşı'na asker göndermiş ve orada savaşa katılmıştır. Türk ordusu büyük kahramanlık göstermiştir. Bu başarı ve kararlılık sonrası Türkiye bir NATO üyesi olarak uluslararası alandaki konumunu daha da güçlendirmiştir. Bu durumun sonucu olarak; hem Sovyet tehdidine karşı kendini emniyete alırken hem de 1950'lerden günümüze barışa destek veren önemli bir ülke olmuştur. Buna son örnekler ise; Bosna-Hersek Savaşı, Kosova Harekâtı ve Afganistan Harekâtı'dır.

Türkiye'nin 1950'li yıllardaki dönüşümünü bir güvenlik anlayışı olarak görmeye ilave olarak içeride yaşanan gelişmelerle birlikte değerlendirmek gerekir. 30 yıla yaklaşan tek parti iktidarı yerine çok partili yaşama geçiş beraberinde bir takım tartışmalara neden olmuştur. Alışkanlıkların değiştirilmesi, demokrasinin yerleşmesi, seçimlerin sonuçları ve oluşan tepkilerin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

dengelenmesi bir gelişme ve olgunlaşma dönemini gerektirmekteydi. Bu dönemde demokratik ülkelerin arasına girme mücadelesi geçmişten devam eden bazı uygulamaların terki sonucuyla neticelenmiştir. Bu değişiklik, Türkiye'nin yeni dünya düzeni içerisinde kendine düşen görevlerle ilgili bir durumun sonucu olmuştur. Ne var ki, kısa süre sonra Türkiye kendi rolünü yeniden değerlendirme ve çizgilerini netleştirme ihtiyacı hissetmiştir. Bütün bunların altında ise sanayisi ve nüfusu yetersiz, konumu oldukça mühim, etki alanı oldukça geniş ve kendini yeniden tanımlama çabasında olan bir ülkenin hikâyesi bulunmaktadır. Kayseri Senatörü Hüseyin Dilekçigil de yaptığı konuşmasında kendi tayyaremizi yapmakla mükellefiz, çok üzülyor, ızdırap çekiyorum demiş ve Kayseri'de Hava İkmal Merkezi çalışanlarının, kendilerine izin verilseydi biz kendi tayyaremizi yapardık dediklerini belirtmiştir. Açıklamasının devamında; Türk'ün gücünün, kabiliyetinin, kuvvetinin bir tarafa atıldığını, dışarıdan yardım edeceğiz diye Türk sanayiinin baltalandığını, bunu kabul etmek gerektiğini, Türk milletinin gücünün kaybettirilerek dilenci duruma getirilecek her şeyin yapıldığını, oysa Atatürk'ün milleti bir davaya, meseleye yokluklar içinde inandırdığına dikkati çekerek bu meselede de milleti inandırmanın önemine değinmiştir. Türkler yüzyıllardır büyük bir coğrafyadan çekilmişlerdir. Esasen Türklerin çekildikleri coğrafyada günümüze kadar yaşanan savaşlar, iç kavgalar ve buhranlar Osmanlı İmparatorluğunun tasfiyesinin henüz tamamlanamadığı gerçeğini göstermektedir. Mevcut milli sınırlar bir savaş verilerek görünüşte Yunanistan'a gerçekte batıya ve yüzyılların sorunlarına karşı verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası milli sınırlar uluslararası sorun haline getirilmek istenmiştir. Türkiye, üzerinde yapılan planlara karşı mücadele etmiştir. Birçok farklı strateji uygulamaya çalışmıştır. Şüphesiz ki, burada her şey 70 yıl sonradan bakılınca doğru görünmeyebilir. Olaylara bir de o günün şartlarından bakabilmek belki daha farklı kanaatlerin oluşmasına imkân verecektir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu:30.01,Yer Kodu.:60.367.13

BCA, Fon Kodu:490.01,Yer Kodu.:11.60.11

BCA, Fon Kodu:30.01,Yer Kodu.:34.204.1(EK-1)

BCA, Fon Kodu:030.01,Yer Kodu:57.348.8

BCA, Fon Kodu:030. 01,Yer Kodu:11.64.1(EK-6)

BCA, Fon Kodu:490.01,Yer Kodu:609.112.12 (EK-7)

BCA, Fon Kodu:030.01,Yer Kodu:68.429.5(EK-8)

BCA, Fon Kodu:030.01,Yer Kodu:60.373.3

BCA, Fon Kodu:030.01,Yer Kodu:219.476.18

BCA, Fon Kodu:030.01,Yer Kodu:84.564.7

BCA, Fon Kodu:030.01,Yer Kodu:219.476.18

BCA, Fon Kodu:030.01,Yer Kodu:132.857.2

BCA, Fon Kodu:030.01,Yer Kodu:13.73.7(EK-10)

BCA, Fon Kodu:490.10,Yer Kodu.:59.402.30(EK-5)

BCA, Fon Kodu:030.20.01,Yer Kodu:95.54.1

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

RESMÎ YAYINLAR

TBMM, **Tutanak Dergisi, Dönem 9, 10,11, C.I-VI-VIII**

TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Yıl: 1971, C.LIV, Kanun No:1473

Kanunlar Dergisi, C.XXXII, Kanun No: 5582,TBMM Bsm.,1950

T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları(1939-1945)**, Dışişleri Yay., Ankara,1973

Marshall Planı, TBMM Kütüphanesi, Kod:10000-0032

Marshall Planı, TBMM Kütüphanesi, Kod:10000-0032

Marshall Planı, TBMM Kütüphanesi, Kod:10000-0032

Marshall Planı, TBMM Kütüphanesi, Kod:10000-0032

Türkiye’de Marshall Planı, Milli Kütüphane 950 AD 1160 336-34, 1950, Ankara

Türkiye’de Marshall Planı 1.1.1950-31.03.1950, Kod No:1950000-0045, Devlet Bakanlığı 1’inci Daire Başkanlığı, Ankara,1950

Türkiye’de Marshall Planı 1.1.1951-31.03.1951, TBMM Kütüphanesi, Kod: 19510000-0035, Devlet Bakanlığı 1 nci Daire Başkanlığı, Ankara,1951

Türkiye’de Marshall Planı 01.04.1952-30.06.1952, TBMM Kütüphanesi, Kod No: 19520000-0058, Dışişleri Bakanlığı, Ankara,1952

Türkiye’de Marshall Planı 01.04.1953-30.06.1953, TBMM Kütüphanesi, Elektronik Ortam, Kod No:19530000-0077, Dışişleri Bakanlığı, Ankara,1952

MARŞAL PLANI: KOD 10000-0032 Marşal Planı, TBMM Kütüphanesi, Kod:10000-0032

TELİF VE TETKİK ESERLER

ALACAKAPTAN, Aydın, Atlantik İttifakı, Türk Atlantik Antlaşması Derneği Yay. S.2, Ankara

APUHAN, Recep Şükrü, Menderes, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007

ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980 C.I, Türkiye İş Bankası Yay., 9. Baskı, Ankara, 1993

Berojkov, VALENTİN, Tahran 1943 Yeni Bir Dünyaya Doğru, Çev. Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul,2012

DEMİR,Sertif-AKGÜL,Suat-DEMİRTAŞ Sema ÇAĞLAR-İbrahim(Yay.Krl.), Korede Türk Muharebeleri,Ankara,2012

Durmuş YALÇIN- Yaşar AKBIYIK- Yücel ÖZKAYA- Gülnihal BOZKURT- Dursun Ali AKBULUR- Erdinç TOKGÖZ- Refik TURAN- Nuri KÖSTÜKLÜ- Mustafa BALCIOĞLU- M.Akif TURAL- Cezmi ERASLAN- Cemal AVCI, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002

FULLER,Graham E., Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul, 2008

GENCER, Ali İhsan-ÖZEL, Sabahattin, Türk İnkılap Tarihi, Hv.Bas.ve Neş. Md. lüğü, Ankara,2006

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- GÜNEY, Süha, Siyasi Coğrafya C.II, İst.Ünv.Edb.Fak.Matbaası, İstanbul, 1979
- GÖNLÜBOL, Mehmet, Olaylarla Türk Dış Politikası, 9.Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara,1996
- GÖNLÜBOL, Mehmet – SEZER, Duygu, Olaylarla Türk Dış Politikası 1945-1965 Dönemi 9. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara,1996
- Harp Akademisi K.lığı, Devletler Hukuku, Hv.Tek.Ok.K.lığı Matbaası,İzmir,2007
- KANSU, Aykut, Avrupa Siyasi Tarihi İsimli Dersin Filmleri , Ufuk Ünv.,Ankara,2007
- KARLUK,S.Rıdvan,Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim, 4 Baskı, Beta Yay.,İstanbul,1996
- KAYABALI, İsmail-ARSLANOĞLU, Cemender, ”Devlet ve Hükûmet Başkanları ile Türlü Teşekküllerin, Vatan ve Milletin Müdafaası ve Türkiye’de Havacılığın Benimsenmesi Hakkındaki Görüşleri, Türk Kültürü, S.116, Hava Kuvvetleri Sayısı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, Haziran 1972
- KAYMAKLI, Hulusi, Havacılık Tarihinde Türkler-4, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2006
- MÜTERCİMLER, Erol, Geleceği Yönetmek, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006
- MORGENTHAU, Hans J., İslar arası Politika Cilt II, Çev.:Baskın Oran-Ünsal Oskay, İng.4.- Türkçe 1. Bsk., Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları,Ankara,1970
- Nuran DAĞLI– Belma AKTÜRK, Hükûmetler ve Programları 1923–1960 C.I, T.B.M.M, Ankara,1988
- SARAY, Mehmet, Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin NATO’ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Hatıraları ve Belgeler, A.A.M., Ankara, 2000
- TAŞAN, Mustafa, Savunma Sanayii ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu, MKEK Yay., Ankara, 1987
- TÜRK, Hakan, Amerikan İmparatorluğu, 2. Baskı, Ayhan Matbaacılık, İstanbul, 2004
- TOKGÖZ, rdinç, ürkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi(1914–2001),İmaj Yayınevi, Ankara, 2001
- USLU, Nasuh, Türk-Amerikan İlişkileri, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000
- UÇAROL, Rifat, Siyasi Tarih (1945–1999), Hv. Bas. ve Neş. Md.lüğü, Ankara,2006
- Uzaktan Eğitim Merkezi(UZEM), NATO , Hv.Tek.Okl.K.lığı Bsm.,İzmir,2009,s.18
- Uzaktan Eğitim Merkezi (UZEM), NATO , Hv.Tek.Okl.K.lığı Bsm.,İzmir,2009
- Mehmet EVSİLE, Atatürk Devri Harp Sanayii (1920–1938), Fırat Ünv. Sos. Blm. Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1992
- YALÇIN, Osman, Türk Hava Harp Sanayii Tarihi 1913-2009, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2009
- YÜCEL, Meliha-YILMAZ, Emine, “Kore Savaşı(1950-1953) Türkiye ve Dünya Açısından Genel Bir Değerlendirmesi”, Askeri Tarih Bülteni, Ankara, 1995
- SÜRELİ YAYINLAR**
- ARI, Kemal, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar”, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye 20-22 Ekim 1997-İstanbul, Gnkur.Bsm., Ankara,1998

- AKTER, Ahmet-ERDOĞAN, Dilşen İnce, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Askeri Yardımı: Truman Doktrini ve Marshall Planı”, Onuncu Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri 20-22 Nisan 2005 İstanbul, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006
- AKYAR, M.Sadık, NATO’nun yeni stratejisinin Türkiye’nin Orta Doğu Ülkeleri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerine etkilerini inceleyiniz. Uygulanacak Politika ve Alınacak Tedbirleri Orta ve Uzun Vadede Değerlendiriniz, Silahlı Kuvvetler Akademisi Tezi, İstanbul, 2003
- AYBARS, Ergün, “İkinci Dünya Harbi Sonrası Türkiye”, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri 1(20-22 Ekim 1997), Gnkur.ATASE Yay., İstanbul, 1998, s.506
- ÇOMAK, Hasret, “İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Harbin Sonrasında Türkiye-ABD İlişkileri, ABD’nin Türkiye’ye Yardım Politikası (Truman Doktrini ve Marshall Planı)”, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri 1(20-22 Ekim 1997), Gnkur.ATASE Yay., İstanbul, 1998
- DOKANAKOĞLU, Ercüment, “21’inci yüzyıl içinde Avrasya öncelikli olmak üzere dünyada meydana gelecek gelişmeler ışığında NATO’nun geleceğinin değerlendirilmesi”, Silahlı Kuvvetler Akademisi Tezi, İstanbul, 2001
- KASALAK, Kadir, ”San Fransisko Konferansı ve Türkiye”, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye 20-22 Ekim 1997, Ankara, 1998
- KANSU, Aykut, Avrupa Siyasi Tarihi Dersi, Ufuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler 2006–2007 Güz Dönemi Yüksek Lisans Programı 3. Dönem Ders Notları ve Dokümanlar, Ankara, 2007
- MKEK Tanıtım CD’si, IDEF-2005, MKEK, Ankara, 2005
- ÖZLÜ, Hüsnü, Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Ordu Teşkilatında Harp Sanayisi Kurma Girişimleri (İmalat-ı Harbiyeden Askeri Fabrikalara, Uçak Fabrikaları, Tersaneler), 12’nci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I, Gnkur.Bsm., Ankara, 2009
- UÇAROL, Rifat, “İkinci Dünya Savaşı “Misak-ı Milli” ve Türkiye’nin Savaşa Girmemek için Direnişi”, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II İkinci Dünya Harbi ve Türkiye 20-22 Ekim 1997-İstanbul, Gnkur.Bsm., Ankara, 1999
- YÜCEL, Meliha-YILMAZ Emine, “Kore Savaşı(1950-1953) Türkiye ve Dünya Açısından Genel Bir Değerlendirmesi”, Askeri Tarih Bülteni, Ankara, 1995
- YALÇIN, Osman, “Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması”, İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü AVID, Sayı:1, İstanbul, 2012
- YALÇIN, Osman, Türk Hava Harp Sanayii Tarihi, G.Ü. Sos.Bl.m.Enst., Doktora Tezi, Ankara, 2008

GAZETELER

- Akşam Gazetesi, 13 Haziran 1947
- Akşam Gazetesi, 28 Nisan 1947, “Amerika Yeni Tedbirler Düşünüyor, Yardım Kararı, Stalin üzerinde ne tesir yaptı?”
- Cumhuriyet, 19 Ekim 1950
- Cumhuriyet Gazetesi, 5 Haziran 1954
- Milliyet Gazetesi 13 Temmuz 1950

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Son Haber Gazetesi, 6 Eylül 1946, “Türk ve Amerikan Filoları Dün Çanakkale’de Selamlaştılar”

Son Haber Gazetesi, 29 Eylül 1946, “Sovyetler Boğazların Müşterek Müdaafasında Israr Ediyor”

Son Haber Gazetesi, 2 Eylül 1946, “Türkiye-Yunanistan Rusların Karşısında Mevki Tutmuşlardır”

Son Haber Gazetesi, 13 Temmuz 1946, “Amerika’nın Müttefik ve Dostlarına Yardımı”

Son Posta, 1946, “Amerikan Ordusunun 80.000 Uçağı Var”

Son Haber Gazetesi, 15 Eylül 1946

VATAN, 8 Ağustos 1950

Vakit Gazetesi, 26 Haziran 1945, “Kiralama ve Ödünç Verme Üzerinden Amerika İle Yaptığımız Antlaşma Dün Meclis’te Onandı”

Vatan Gazetesi, 13 Nisan 1947, “Çörçil’in Boğazlara Dair İfşaatı”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

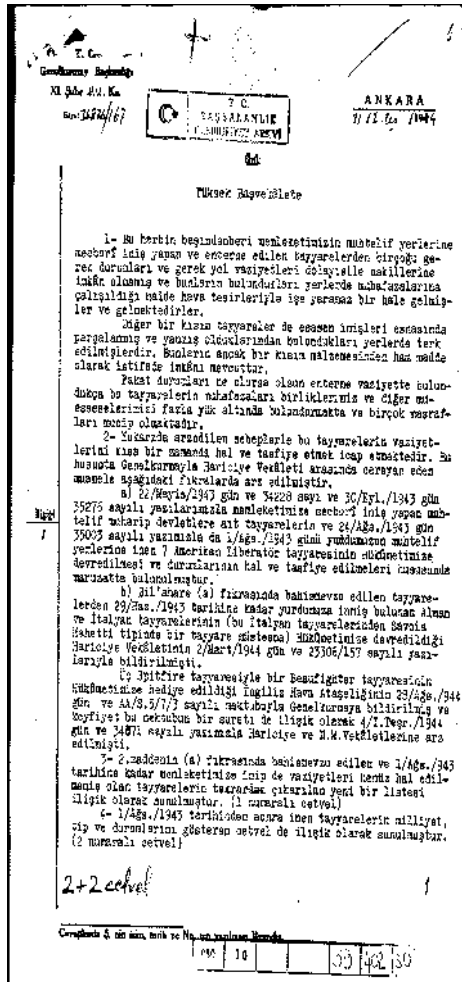

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

EK-5(Enterne Uçaklar)

EK-6(İnönü Meclis'e Hitap Ediyor)-1

[illegible][illegible]

Arastirilar,
Bunun sonuc kilitler arasinda surulmelerina aradan bilgisi ve
teorik olarak gureme polipolite. Bu soru igide de gurevler ilacila-
mat gurevler. Bunun igide kilitler kilit vasililana ve kurevleri
ilacilari gurevleri de kurev vasililana ve kurevleri gurevleri.
Arastirilar,
Bunun sonuc kilitler arasinda surulmelerina aradan bilgisi ve
teorik olarak gureme polipolite. Bu soru igide de gurevler ilacila-
mat gurevler. Bunun igide kilitler kilit vasililana ve kurevleri
ilacilari gurevleri de kurev vasililana ve kurevleri gurevleri.

EK-6(Inönü Meclis'e Hitap Ediyor)-2-3

1920/11/11
01/11/1920

Bir bayrak, bir kan ve bir, hürriyet, adalet, salâmet ve huzur
devletini kurmak için...

Bu milletin her bir üyesi bu devleti kurmak için...
...ve bu millet her bir üyesi bu devleti kurmak için...

Bu milletin her bir üyesi bu devleti kurmak için...
...ve bu millet her bir üyesi bu devleti kurmak için...

Bu milletin her bir üyesi bu devleti kurmak için...
...ve bu millet her bir üyesi bu devleti kurmak için...

Bu milletin her bir üyesi bu devleti kurmak için...
...ve bu millet her bir üyesi bu devleti kurmak için...

030/01 11/11/1920

1920/11/11
01/11/1920

11/11/1920

...ve bu millet her bir üyesi bu devleti kurmak için...

Bu milletin her bir üyesi bu devleti kurmak için...
...ve bu millet her bir üyesi bu devleti kurmak için...

...ve bu millet her bir üyesi bu devleti kurmak için...

Bu milletin her bir üyesi bu devleti kurmak için...
...ve bu millet her bir üyesi bu devleti kurmak için...

Bu milletin her bir üyesi bu devleti kurmak için...
...ve bu millet her bir üyesi bu devleti kurmak için...

030/01 11/11/1920

Ek-7(Alman İşgalinin Durumu)-1-2

DEVLET KURUMU
CUMHURİYET ARŞİVİ
CUMHURİYET HALK PARTİSİ
BÜYÜK MÜDÜRLÜĞÜ
MÜHÜRÜ
TARİHİ: 2

Sözbe veriliyor. Patat memleketin meyve ve sebze bulmak imkânı yok. Almanlar bütün patates mahsulünü getirdüklerinden bir kilo patates bile bulunmuyor.

Benzin fiyatı dört misli artmış ve tedariği de kuvvetli iltimaslara bağlı olduğundan birmuktar benzin tedarik edebilen hususi otomobil sahibi ve çok sevin insanlar köylere giderek kışak suretiler saklanmış bir güzel patates büyük para mukabilinde gizlice otomobilin deposuna atarak evlerine getirebiliyorlarmış.

Belçika milletinin birinci derecede ehemmiyet verdiği şey midesi olduğuna ve vesika ile tedarik edilen gıda normal ihtiyacı üçte birine bile tekabül etmediğine göre fikirlerdeki değişikliğin sebeplerinden birisi de budur, her kes yarının iğde vaziyeti ne olacağı endişesiyle yatağa girmektedir.

Y- Belçikada Kral ve hükümet ikomete memur bir halde olub eski Belçika memurları Alman işgal otoritelerinin kontrolü altında vasifelerine devam ediyorlar.

A- İngiliz istihbarat servisi Belçika dahilinde çok kuvvetli yerleşmiştir. Güyleki gerek fransada gerek Belçikada ve gerekse Pelemenkde en basit bir askerî hareketi n veya teğebbüsün İngilizlerin gözünden kaçmasına imkân yoktur. Bu yüzden İngiltereye karşı bir Almandan istilası imkânsızdır ve zaten böyle bir hareket istihbaratla telakkî ediliyor.

İngiliz ve düşman cenebi radyolarını dinlemek işgal altındaki memleketlerde yasak olmasına rağmen bütün bu memleketler bu radyoları gizli olarak dinliyorlar.

DEVLET KURUMU
CUMHURİYET ARŞİVİ
CUMHURİYET HALK PARTİSİ
BÜYÜK MÜDÜRLÜĞÜ
MÜHÜRÜ
TARİHİ: 3

Almanysada bu yasak daha kuvvetli tatbik ediliyor. çünkü her evde gestapounun bir adamı vardır.

5- İtalyan-Yunan herbi baktındaki itibaların halasası şudur:

İstila altındaki memleketler Rus-Fin harbi esnasında kendi acılarını unutup bütün ruhlarıyla Finlilerin zaferine dua etmişler ve Rus düşmanlığı ile yaşamışlardır. Şimdi İtalyan-Yunan savaşında aynı duygular var. Yunanlılara sempati, İtalyanlara lânet..

Seyahat müddeti, tanışma merasimi vesaire dolayısıyla as sirdüğünden sıhhatinden emin olarak kapatabildiğim malumat bunlardır. Ekseriya harıçteki memurlarımız malumat tedarikinde güçlük ve muvaffakiyetsizlikle karşılaşmakta olduğumu bildiğinden hariciyemizi ve yüksek Başvekkâleti ilgilendirir düşüncesiyle ve boşa gitmesin diye arz etmeyi lüzumlu sayarak yüksek saygılarımla da katarım.

C.H.P. Kocaeli Bölgesi Mlg.
Tekirdağ mebusu

R. Apak

R. Apak

Hâmiş:
İranlı genç Rusya ile Yugoslavya arasındaki savaşa münaasebetin Yugoslavyaya Almanyaya karşı kafa tutmaya sevk ettiğini ve Almanların Balkanlardaki prestijinin sarılmış olduğunu söylemiştir.

İstanbul
L

III
K. 1-94
AP

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

XVI. YÜZYIL TÜRKİYESİ'NDE AHI ADLI ZAVİYELERİN DAĞILIŞI*

*İlker YİĞİT***

ÖZET

Türkiye'de XIII. yüzyıldan itibaren izlerine rastlanan ahilik siyasi, sosyal ve ekonomik yönleri olan bir teşkilattır. Ahilik, ilk bakışta bir esnaf teşkilatı gibi algılsa da icra ettikleri faaliyetler ile Anadolu'nun Türkleşmesi, ıssız yerlerin yerleşime açılması ve yeni yerleşim birimlerinin kurulması gibi konularda da etkin roller üstlenmiş önemli bir kurum olarak karşımıza çıkar. Nitekim bu duruma XVI. yüzyılda şehirseller alanlarda mahallelere; kırsal alanlarda da köy, mezraa, çiftlik ve yaylalara isimlerini vermeleri (Ahi adlı yerleşmeler) kanıt oluşturmaktadır. Ahilerin kırsal ve şehirseller alanlarda etkinliğini sürdürdüğü mekan ise Ahi zaviyeleridir. Esnaf ve zanaatkarların bir araya gelerek oluşturdukları sosyal bir organizasyon (dernek) olan Ahi zaviyeleri, tasavvufi kültürle üyeleri arasındaki dayanışmayı sağlayan, sosyal ve ekonomik hayata yön veren bir müessesedir. Birer kültür ocağı olan Ahi zaviyeleri şehre veya köye hariçten gelenlerin barındıkları bir mekan, şehirlerde ve özellikle medreselerin olmadığı kırsal alanlarda oldukça geniş bir çerçeveden eğitim hizmeti sunan bir kurumdur. Şehirde ve kırsal alanlarda yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesinde önemli rol üstlenerek iskan çekirdeklerinin oluşmasını sağlamışlardır. İşte bu çalışma da konuya Türkiye ölçeğinden yaklaşılarak hem kırsal hemde şehirseller alanlarda etkinliğini sürdürmüş olan Ahi zaviyelerinin XVI. yüzyıldaki dağılışına yer verilmiştir. Türkiye'nin hermen her yerinde rastlanılan Ahi zaviyelerinin faaliyet ve etkinlikleriyle Anadolu'nun Türkleşmesi'nden itibaren etkin roller üstlendiği anlaşılmaktadır. Anadolu'nun Türkleşmesi esnasında "uç bölgeler" olarak kabul edilen sahalarda diğer bölgelere nazaran Ahi adlı zaviyelerinin daha yoğun olması onların misyonlarını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Ahi, Ahilik, Zaviye, Ahi Adlı Zaviyeler, Ahi Teşkilatı, XVI. Yüzyıl Türkiye.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, El-mek: iyigithg@gmail.com

THE DISTRUBUTION OF AKHI LODGES IN XVI. CENTURY TURKEY

ABSTRACT

Akhism, is an organization which has political, social and economic aspects, has been encountered the traces since XIII. Century in Turkey. Akhism has quite different perspectives (in terms of its origin, its socio-economic and social impacts, etc.) and has subjected to several studies. Akhism may be perceived as an artisan organization, however; it is an important organization that has undertaken crucial active roles in such as the execution of Turkization of Anatolia, opening settlements from the desolate places and establishment of new residential units. Indeed, (Ahi's settlements) provide evidence for this situation in XVI. century, especially by giving their names to neighbourhoods in urban areas; and to the villages, hamlets, farms and uplands in rural areas. Akhi lodges are the venues in which the Akhi maintain their effectiveness in rural and urban areas. The Akhi dervish lodges, the social organization (association) created by the tradesmen and artisans together in order to provide mystical solidarity between the members of that culture, are the establishment which give directions to social and economic life in the area. The Akhi dervish lodges are one of the cultural centers in terms of both offering a wide training services where there is no madrasa institution and also hosting shelters where people come from outsides of villages or cities. The Akhi lodges provide the formation of inhabited by having an important role in the establishment and development of the settlements in cities and rural areas. Therefore, this study includes Akhism lodges, which have conducted their effectiveness in both urban and rural areas, and covers the distribution of XVI. century Turkey Akhism lodges. Akhi lodges, which can be encountered in almost every part of Anatolia, are deeply affecting institutions with their activities and events, have undertaken active roles in that period of social, political and economic life of Anatolia since Turkization of Anatolia. It is quite crucial in terms of revealing their missions as being more intense of Zaviye (lodges) named Akhi in the areas considered as "end zones" than other areas during Turkization of Anatolia.

Key Words: Akhi, Akhism, Lodge, Zaviyeler (lodges) named Ahki, Akhi Organization, XVI. Century Turkey.

Giriş

Ahi kelimesi Arapça olup sözlük anlamı “kardeşim”dir. Terim olarak ahilik, belli devrede esnaf ve sanatkarlar birliğini ifade etmektedir. Örgüt olarak ise, XIII. yüzyılın ilk yarısından başlayarak XX. yüzyılın başlarına dek Anadolu şehir, kasaba ve hatta köylerindeki esnaf ve sanatkarlar kuruluşlarının elaman yetiştirme, işleyiş ve kontrollerini düzenleyen bir kurumdur (Çağatay, 1997: 1).

Ahiler, Anadolu’da fütüvvetin ahlaki ilkelerini benimsemiş, zaviyelerde yaşayan, belli bir mesleği ve sanatı olan genç kişilerden oluşan topluluktur (Kayaoğlu, 1991: 151). Bir taraftan İslami-tasavvufi düşünceye ve fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak tekke ve zaviyelerde şeyh-mürid

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ilişkilerini, diğer taraftan işyerlerinde usta, kalfa ve çırak münasebetlerini ve buna bağlı olarak iktisadi hayatı düzenleyen Ahiliğin Anadolu'da kurulup gelişmesinde Ahi Evran'ın büyük rolü olmuştur (Şahin, 1988: 5239; Kazıcı, 1988: 540). Kendilerine Ahi denilen teşkilat üyeleri toplumdaki erkek bireylerden oluşur. O dönemde Türkmen esnaf ve sanatkar hanımlar da Baciyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) adı verilen örgütü kurmuşlardır (Bayram, 2011: 177).

Ahlak ile sanatın uyumlu bileşimi olarak tarif edilen Ahilik, Anadolu'da XIII. yüzyılın başından itibaren görülmeye başlanmış, başta Kayseri, Konya ve nihayetinde Kırşehir'de esnaf birlikleri olarak teşekkül etmiş bir sosyo-ekonomik müesseseseldir. Amacı, zenginle fakiri, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, halk ile devlet arasında iyi ve sağlam ilişkiler kurarak "sosyal adaleti" gerçekleştirmek olan Ahilik, bu amacına, sağlam bir teşkilatlanma modeli ve köklü bir eğitim sistemi aracılığıyla ulaşmaya çalışmıştır (Öztürk, 2002: 43).

Ahilik; ahlaki, kültürel ve ticari hayata dair prensipleriyle, toplumu ayakta tutan ve Anadolu'nun her yanına yayılan bir organizasyondur (Şeker, 2011: 23). Dönemlerinde adeta birer sivil toplum kuruluşu durumunda olan ahi teşkilatı sosyal düzenin korunmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Yaşadıkları toplumda düzeni bozanlara karşı asayiş kuvveti gibi görev üstlenmişler kimi durumlarda ise adeta bir sosyal yardım kuruluşu gibi görev yapmışlar; toplumun derdi ile dertlenmişler çare yolları aramışlardır (Arıcı, 2011: 91-92).

Ahilik, Ahmet Yesevi'den Anadolu'ya uzanan tasavvuf kimliği ile Türk kültürünün bozkır teşkilatçılığına özgü vasıfları bünyesinde birleştirerek Türklere ait bir kurum halinde ortaya çıkmıştır. XI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu'da Türkleşmenin hızlanmasıyla birlikte, Asya'dan göç eden sanatkar ve tüccar Türklerin yerli tüccar ve sanatkarlar karşısında tutunabilmeleri ve yaşayabilmeleri için aralarında bir örgüt kurmalarını zorunlu kılmıştır. İşte bu zorunluluk, dini ahlaki kuralları olan esnaf ve sanatkarlar dayanışma ve kontrol örgütünün, yani Ahiliğin Anadolu'da kurulması sonucunu doğurmuştur (Kolbaşı, 2005: 59-61).

Büyük şehirlerde çeşitli gruplar halinde teşkilatlanan ahilerin her birinin müstakil bir zaviyesi vardı. Küçük şehirlerde ise muhtelif meslek grupları tek bir birlik teşkil edebiliyorlardı. Mal ve kalite kontrolü, fiyat tespiti, bu birliklerin asli görevi idi. Teşkilata ilk defa girenlere *yiğit* veya *çırak* adı verilir, ahilik daha sonra kazanılırdı. Esnaf birliklerinin başında *şeyh*, *halife* veya *nakibler*, bütün esnafın en üst makamında ise *şeyhül-meşayih* bulunurdu. Ayrıca mesleğin geleceği açısından çırakların yetiştirilmesine de çok büyük önem veriliyordu. Anadolu'da köylere kadar yayılan Ahilik pek çok devlet adamını, askeri zümre mensuplarını, kadı ve müderrisleri, tarikat şeyhlerini bünyesinde toplamıştır. Bu durum XIV. yüzyıla kadar sürdü; bundan sonra ise organize esnaf birlikleri şeklini aldı ve iktisadi faaliyet ön plana çıkmaya başladı (Kazıcı, 1988: 541).

Yukarıda kısaca yer verildiği üzere ahilik teşkilatı eğitimden sosyal adaletin sağlanmasına varıncaya kadar oldukça geniş bir yelpazede faaliyet göstermiştir. Ahilik üzerine yapılan çalışmaların genel manada yerel olduğu ve Türkiye ölçeğinde ki durumun ortaya konulmadığı dikkati çekmektedir. Söz konusu kurumun etkinlik sahasını görmek adına daha geniş bir ölçekten yapılan çalışmalara da ihtiyaç vardır. Aksi halde Ahi teşkilatının Türkiye'de genel durumunu (etki sahasını) görmek mümkün değildir. Söz konusu duruma ilişkin olarak bu araştırmanın amacı XVI. yüzyılda Türkiye'de ahi adlı zaviyelerin dağılışı ortaya koymak ve bu dağılışa etki eden sebepleri değerlendirmektir.

XVI. yüzyılda ahi adlı zaviyelere geçmeden önce çalışmada kullanılan kaynaklardan söz etmekte yarar vardır. Bu çalışmada 1530 yılına ait olan tahrir defterlerinde ve XVI. yüzyıl araştırmalarında geçen ahi adlı ahi adlı zaviyeler taranmıştır.¹ Ahi adlı zaviyelerin daha iyi

1 Tarama yapılan kaynaklar: a) Arşiv Kaynakları: Anonim, (1995) *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri* (937/1530), Hüdavendigar, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alaiye Livaları, Ankara, Başbakanlık

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 27; Anonim, (2007) *367 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Rum-ili Defteri İle 114, 390 ve 101 Numaralı İcmal Defterleri I-II* (920-937/1514-1530), Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 89-90; Anonim, (2001) *370 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Rum-ili Defteri I* (937/1530), Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 55; Anonim, (2002) *370 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Rum-ili Defteri II* (937/1530), Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 59; Anonim, (1996) *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Karaman ve Rum Defteri* (937/1530) I, Konya, Beyşehir, Akşehir, Larende, Aksaray, Niğde, Kayseriye ve İçil Livaları, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 32; Anonim, (1997) *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Karaman ve Rum Defteri* (937/1530) II, Amasya, Çorumlu, Sivas, Tokat, Sonisa, Niksar, Karahisar-ı Şarki, Canik, Trabzon, Kemah, Bayburt, Malatya, Gerger-Kahta ve Divriği-Darende Livaları, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 36; Anonim, (1994) *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Anadolu Defteri* (937/1530) II, Bolu, Kastamonu, Kangırı ve Kocaili Livaları, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 20; Anonim, (2009) *75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri* (925/1519), Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 105; Anonim, (1999) *998 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Diyar-Bekr ve Arab ve Zülkadriyye Defteri* (937/1530) II, Şam, Gazze, Safed, Salt-Aclun, Haleb, Hama, Humus, Trablus, Ayntab, Birecik, Adana, Üzeyir, Tarsus, Sis, Maraş ve Bozok Livaları, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 40;

b) XVI. Yüzyıl Çalışmaları: Ö. Lütfi Barkan, ve Enver Meriçli, (1988) *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara, TTK. Yayınları; A. Sinan Bilgili, (1989) *XVI. Asırda Karahisar-ı Şarki Kazası*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; M. Hanefi Bostan, (2002) *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara, TTK. Yayınları; Üçler Bulduk, (1993) *XVI. Asırda Kara Hisar-ı Sahib Sancağı*, (Doktora Tezi), Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü; Şenol Çelik, (1994) *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)*, (Doktora Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hüseyin Çınar, ve Osman Gümüşçü, (2002) *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çubuk Kazası*, Ankara, Çubuk Belediyesi Yayınları; Halime Doğru, (1997) *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, Ankara, TTK. Yayınları; Halime Doğru, (2005) *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, Eskişehir, Odunpazarı Belediyesi Kültür Yayınları; Feridun Emecen, (1989) *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara, TTK. Yayınları; M. Akif Erdoğan, (2006) *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, İstanbul, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık; Özer Ergenç, (2006) *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara, TTK. Yayınları; Gökür Gögebakan, (2002) *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, Malatya, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları; M. Tayyip Gökbiçgin, (1952) *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları; Nejat Göyünç, (1991) *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, TTK. Yayınları; Osman Gümüşçü, (2001) *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara, TTK. Yayınları; Ahmet Güneş, (1994) *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, (Doktora Tezi), Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Yusuf Halaçoğlu, (1979) "Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis/Kozan Sancağı", *İÜ. Tarih Dergisi*, 32, 819-892; Mehmet İnbaşı, (1992) *XVI. Yüzyıl Başlarında Kayseri, Kayseri, İl Kültür Müdürlüğü Yayınları*; Mehmet İnbaşı, (2008) *Osmanlı İdaresinde Tortum Sancağı (1549-1650)*, İstanbul, Yeditepe Yayınları; Orhan Kılıç, (1999) *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, Ankara, TAMGA Yayıncılık; Orhan Kılıç, (1997) *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, Van Belediyesi Yayınları; Zekai Mete, (2004) *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Muğla ve Yöresi*, (Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; İsmet Miroğlu, (1975) *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul, Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları; İsmet Miroğlu, (1990) *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ankara, TTK. Yayınları; Mehmet Öz, (1999) *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik (Samsun) Sancağı*, Ankara, TTK. Yayınları; İbrahim Solak, (2002) *XVI. Yüzyılda Zamanlı Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Yapısı*, Konya, Tablet Yayınları; İbrahim Solak, (2004) *XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563)*, Ankara, Akçağ Yayınları; Ahmet Şimşirgil, (1990) *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, (Doktora Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ayşe Tosunoğlu, (1984) *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı*, (Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; M. Ali Ünal, (1989) *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, TTK. Yayınları; M. Ali Ünal, (1999) *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara, TTK. Yayınları; M. Ali Ünal, (2008) *XV-XVII. Yüzyılda Sinop Kazası*, Isparta, Fakülte Yayınları; Bahaddin Yediyıldız, (1985) *Ordu Kazasının Sosyal Tarihi*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları; Ali Yılmaz, (1990) *16. Yüzyılda Birecik Sancağı*, (Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Fikret Yılmaz, (1995) *XVI. Yüzyılda Edremit Kazası*, (Doktora Tezi), İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmet Yiğit, (1998) *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası*, (Doktora Tezi), Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Doğan Yörük, (2005) *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)* Konya Tablet Kitabevi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

analizlabilmesi ve mekansal dokusunun ortaya konulabilmesi amacıyla taramalar neticesinde sancak bazında elde edilen veriler XVI. yüzyıl sancak merkezlerine göre tablo ve haritaya aktarılarak Türkiye ölçeğinde zaviyelerin dağılışı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de Ahi Adlı Zaviyeler (XVI. Yüzyıl)

Zaviye; yerleşim merkezlerinde veya yollar-geçitler üzerinde kurulan, bir şeyhin yönetiminde, bir tarikata mensup dervişlerin yaşadıkları ve ilgililerin ya da görevlilerin gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek maddeleri ve yatacak yer sağladıkları, bina yahut binalara verilen isimdir (Ocak ve Faroqhi: 1985: 468; Açikel, 2011: 5).

Zaviyeler her şeyden önce din ve tasavvufun, talim, tatbik ve yayma merkezidir. Buralarda belli bir tarikatın gereklerine göre bir yaşantı takip olunacağı açıktır. Selçuklu ve Osmanlı döneminde medreselerin nüfuz edemediği köylerin ve göçebe çevrelerin dini ve sosyal hayatını ayarlama görevini zaviye ve tekkeler üstlenmişlerdir (Ocak, 1978: 267). *Hangah, savmaa, buka, düveyre, medrese, ribat, asitane, tekke, imaret* ve *dergah* kelimeleri de, aralarında bazı küçük farklar bulunmakla beraber, bazı dönemlerde hemen hemen zaviye ile aynı anlamda kullanılmıştır (Savaş, 1999: 461). Selçuklu ve Osmanlı zamanında genellikle yol üzerinde kurulan ve vakıf niteliği taşıyan; büyük çiftliklere, bağ, bahçe ve arazilere sahip tekke veya zaviyelerde, sadece tarikat mensuplarına değil, gelip geçen yolculara da bedava konaklama ve barınma imkanı sağlanırdı (Gülççek, 2000: 270). Tekke ve zaviyeler kuruluş amaçları ve kurumsal yapıları itibarıyla birbirlerinden pek farklı değillerdir. Ancak hepsine birden tekke veya zaviye denilmemesinin sebebi bulundukları mekandan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Belgelerde zaviye olarak tanımlananlar genel olarak şehrin dışında; yol güzergahlarında veya stratejik mevkilerde, tekkeler ise şehrin merkezinde veya kenarında kurulmuşlardır (Alkan, 2006: 22).

Anadolu topraklarında zaviyeler, Anadolu’nun iskanı, Türkleşmesi ve Müslümanlaşması ile bir paralellik arz eder. Bu topraklarda zaviyeler bir iskan unsuru olmuş ve İslamiyet’in yayılmasında önemli roller üstlenmişlerdir (Ocak, 1978: 254). Zaviyeler çok yönlü bir müessese olarak imardan iskana, zanaattan ticarete, askerlikten eğitime ve dini konulara kadar hemen her sahada etkin bir rol oynamıştır. Barkan’ın ifadesiyle “kolonizatör Türk dervişleri” kurdukları zaviyelerle Anadolu’nun kısa sürede İslamlaşmasını ve Türkleşmesini sağlamıştır. XIII. yüzyıl Anadolu’suna psikolojik bir güç sağlayarak kısa sürede Anadolu’da siyasi bir birliğin kurulmasına yardımcı olmuşlardır. Doğu kökenli olan bu dervişler Türk ordularından daha önce kurdukları zaviyelerle hudut boylarına ulaşmışlar böylece gaza, ibadet ve hayır ruhunu canlı tutmuşlardır (Erdoğan, 1994: 89).

Zaviyeler devletin kurulmasında hizmet etmiş, hürmete layık bazı ahilere, babalara ve alperenlere vakıf olarak verilen yerler olup şehir ve kasaba kenarında, köy civarlarında ve yol uğrağında bulunurlardı. Bunlar yeni fethedilen yerleri şenlendirmek, askeri sevk ve idareyi kolaylaştırmak, iç ve dış turizm ile ticaretin engellerini ortadan kaldırmak, fikir ve mal naklini sağlamak, ahlaksızlara doğru yolu göstermek, ümitsizlere kurtarıcı eli uzatmak, dolayısıyla sosyal, ekonomik ve siyasi hayatı kuvvetlendirmek gibi gayelerle, mühim noktalarda vazifelerini sürdürmüşlerdir. Zaviyedar denilen zaviye sahibi kendisine vakıf olarak verilen yeri ekip, biçerek buranın gelirini zaviyesine sarf ederdi; zaviyeye uğrayan her yolcu burada yiyecek, içecek ve yatacak bir yer bulurdu. Köprü, çeşme ve sair içtimai hayata hizmet eden şeyler de ya vakıf suretiyle veya buraların tamiri için yapacakları hizmete mukabil vergi ve resimlerden afedilmiş bir kısım köylü tarafından idare edilirdi (Uzunçarşılı, 1998: 545; Memiş 1999: 514).

Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devlet adamları tarafından topraklarında yer alan şeyhleri ve kurulan zaviyeleri destekledikleri bilinmektedir. Nitekim Selçuklular zamanında XIII. Yüzyılda Anadolu değişik tasavvuf akımlarının kaynaştığı ve yeni sistemlerin ortaya çıktığı renkli bir ülke

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

olmuştu. Özellikle Osmanlı hükümdarları dervişler ve şeyhler aracılığıyla halkın birliğini sağladığı gibi, diğer beyliklerden kazanılan topraklardaki Müslüman ahalinin yeni otoriteye alışmalarını kolaylaştırmış ve nihayet bunların yanında yeni fethedilen sahalarda iskân meselesinin çözümünde derviş ve şeyhlerin büyük faydaları olmuştur. Zaviyelerle ilgili olarak Osmanlı hükümdarlarının izlediği politika iki temel noktada toplamak mümkündür: 1) Yeni fethedilen topraklarda yerleşen şeyhlere vakıflar tahsis edip zaviyeler açmak veya vakfı olanların vakfını genişletmek, 2) Selçuklulardan ve beyliklerden geçen zaviyeleri vakıf ve imtiyazlarını olduğu gibi bırakmak, gerekirse yeni vakıflarla takviye etmek (Ocak, 1978: 254-258).

Osmanlı toplumunda zaviyeler ile halk kesimleri arasında sıkı bağlar söz konusuydu. Kırsal kesimde yaşayan göçebe halkın tekke ve zaviyeler ile olan bağlantısı, yerleşik olan şehirli ve köylüye göre daha fazlaydı. Bunun nedeni, göçebe grupların hayat tarzlarından kaynaklanan kültürel özelliklerinin, *abdâl* adı verilen ve Osmanlı'dan önceki dönemlerden beri Anadolu'da göçebe gruplara dini yaşantıyı telkin eden kişilerle uyum içinde olmasıdır. Osmanlı döneminde de abdallara savaşa katılmaları karşılığında toprak veriliyor, onlar da elde ettikleri topraklara zaviyelerini inşa ediyorlardı (Akis, 2008: 88-98).

Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde başlangıçtan itibaren (XI. yüzyıl) ahi zaviyelerinin etkinliğinin olduğunu ve bu etkinliğin Osmanlı döneminde de belirli bir süre devam ettiğini söylemek mümkündür. Barkan (1942: 292), ahi zaviyelerinin etkinliğinin başlangıç zamanı ile ilgili olarak şu ifadelerle yer vermektedir:

Anadolu'ya doğru yapılmış olan derviş akını ve bu dervişlerin köylere yerleşerek toprak işleri ve din propagandası ile meşgul olmaları hareketi ve zamanın beylerinin bu gibi kolonizatör dervişlere bir takım muafiyetler, haklar ve topraklar bahşetmek suretiyle onların kendi memleketlerine yerleşmelerine temine çalışmaları, *Anadolu istila ve iskânları kadar eskidir*. Anadolu'da yer alan zaviyelerin çoğunun Osmanlılardan evvelki beyliklerin himaye ve nişaneleri ile kurulmuş Ahi zaviyesi olması lazım gelir.

Ahilik kurumunun da hem kırsalda hem de şehirlerde zaviyeleri bulunmaktadır. Bu müesseseler, insanların dünya hayatının çeşitli meşakkat ve sıkıntılarından sıyrılıp ruh dünyalarını dinlendirdikleri yerlerdir. Öyle ki psikolojik, pedagojik ve tıbbi müesseselere varıncaya kadar geniş bir hizmet sahasına sahiptir (Memiş, 1999: 512-515).

Ahiliğe mensup olanlar tekke ve zaviyelerde bir araya gelmişlerdir. Bu mekânlar birer kültür ocağı olmasının yanı sıra o şehre veya köye dışarıdan gelmiş misafir yabancıların sığınağıdır (Şeker, 2011: 25; Yakupoğlu, 2011: 1076). XIII-XIV. ve XV. yüzyıllarda, ahi zaviyeleri çevresinde kurulan köy, kasaba ve mahallelerle hemen bütün Anadolu'da karşılaşmaktadır. Esnaf ve zanaatkarların dernekleri olan bu zaviyeler, tasavvufi kültürle beraber üyeleri arasındaki sevgi ve dayanışmayı da sağlamışlar, siyasi ve iktisadi hayata yön vermişlerdir. Medreselerin olmadığı kırsal bölgelerde bu konuda oluşan boşluğu ikmal etme noktasında daha önemli hale gelen zaviyelerde eğitim, medreselerden farklı olarak geniş bir perspektiften sunulmaktaydı (Topal ve Çolak, 2010: 168-169).

Ahi zaviyeleri aynı zamanda bir eğitim kurumu rolüne sahiptir. Ahlak eğitimi iş dışında, zaviyelerde verilirken, meslek eğitimi iş başında usta-çırak ilişkisi içerisinde verilmiştir. Ahi birliklerinin üyesi olan esnaf ve sanatkârların, iş saatleri dışında akşamları toplandıkları zaviyeler, tam bir halk eğitim merkezi mesabesindeydiler. Özellikle çıraklar, sanatları ile ilgili pratik bilgi ve beceriyi iş yerlerinde öğrenirlerken zaviyelerde onlara, sanat ve teknik adına bir şey gösterilmez, dini ve ahlaki değerler kazandırılırdı. Zaviyelerde eğitim veren kişilere *muallim Ahi*, *emir* denirdi. Çobanoğlu Fütüvvetnamesine göre Ahi zaviyelerinde Türkçe Fütüvvetname, Kur'an okuma, yemek

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

pişirme, oyun oynama, çalgı çalma, şarkı söyleme tarih, önemli kişilerin hayat hikâyeleri, tasavvuf, Türkçe, Arapça, Farsça ve edebiyat öğretilirdi (Duman, 2012: 185).

Ahi zaviyelerinin üyelerini farklı görevleri vardı. Burada işleri yürütecek olan imamlar, müderrisler, hatipler, vaizler, silah kullanmayı yazı yazmayı öğreten talimciler, hattatlar, şairler, şarkıcı ve rakaslar yer alırdı (Çağatay, 1997: 103). Ahi zaviyelerinde eğitimi medreselerden farklı olarak geniş bir perspektifte sunulurdu.² Ahiler eğitimi kişinin hayatının belirli bir periyoduna sıkıştırmamış onlar hayat boyu devam eden bir eğitimi benimsemişlerdir. Ahi zaviyelerinde kırk yaşın üstündeki insanlara da okuma-yazma öğretilmiştir ki hatta bunlar arasında divan yazacak olgunluğa ulaşanların varlığı oldukça dikkat çekicidir (Ekinci, 2012: 195; Sarıkaya, 1999: 11).

Teşkilat müntesipleri kendisine uygun her mahfil, toplantı ve eğlenceye katılabilir ve buralarda yeni şeyler öğrenirdi. Ahi zaviyelerinde suçluların da terbiye edildiği bir merkezdir. Bu durumu Evliya Çelebi'nin şu ifadelerinden anlıyoruz: "İstanbul'un dört mevleviyet yerinde oniki mahallede debbağ kârhaneleri vardır. Bunların içinde nice şahbaz işçiler vardır ki adem ejdarhasıdır. Eğer içlerine bir kanlı yahut bir haricî düşse asla hakime teslim etmezler. Ol kanlı erenlerin elinden halas dahi olamaz. Bîçareyi köpek necisi idman etmeye tayin ederler; ister istemez tâib (tövbekâr) ve tâhir (temiz) olup nihayet bir kâr sahibi olur". Bu ifadelerden Ahi teşkilatının suçluları ıslah ile cemiyete tekrar kazandırma yolunu günümüzden çok önce uyguladıkları anlaşılmaktadır (Sarıkaya, 1999: 11).

Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler devrinde sosyal, kültürel ve dinî çeşitli hizmetlerin yürütülebilmesi için açılmış olan zaviyelerin önemli bir kısmı Ahiler eliyle tesis edilmiştir. Ulaşım ve ticaret yolları üzerinde açılan zaviyeler, ıssız mekanlarda kurulan zaviyeler, derbend bekleme amacıyla inşa edilmiş zaviyeler, bir mahalli mamur kılmak veya bir yöreye dinî-tasavvufî fikir yaymak için açılan zaviyeler bu kabildendir. Ahiler, aynı zamanda bir esnaf örgütü olarak şehir ve kasaba merkezlerinde, ticaret yollarının kesiştiği önemli kavşak noktalarında ticari amaçlı tekke-zaviye inşa etmişler ve hizmet yürütmüşlerdir (Yakupoğlu, 2009: 2264 vd.).

Ahiler esnaf ve eğitim örgütü olmasının yanı sıra yerleşim merkezlerinin kuruluşunda ve boş alanların iskana açılmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Ahi zaviyeleri süreç içerisinde kırsal alanda köy ve mezra; kasaba ve şehirlerde ise mahallelerin oluşmasına sağlamışlardır. Adeta "birer iskan politikacısı" olarak faaliyet göstermişlerdir. Nitekim Afyonkarahisar çevresi ile ilgili olarak yapılan bir çalışmada zaviyelerin yeni yerleşmelerin kuruluşuna yaptığı etki şu cümlelerle ifade edilmektedir:

Afyonkarahisar çevresinde Osmanlılar zamanında pek çok zaviye bulunmaktadır. Bu zaviyelerin birçoğunun kuruluşu, bölgenin fetih dönemlerine dayanmaktadır. Türkler Miryokefalon Savaşı'ndan sonra bölgeyi tamamen kontrol altına aldıklarında, yerleşim merkezlerini büyük ölçüde boşalmış halde bulmuşlardır. Bölgenin iskanının sağlanmasında ise zaviyeler vasıtasıyla, Ahî teşkilatları ile çeşitli tarikatların önemli rol üstlendikleri anlaşılmaktadır. Afyonkarahisar vakıflarının kayıtlarını içeren 1575 tarihli Vakıf Tahrir Defteri'nde Karahisâr-ı Sâhip Sancağı'nda en az 105 zaviyenin bulunduğu dair kayıtlar mevcuttur. Bu zaviyelerin isimleri incelendiğinde 20'sinin Ahî, 25'inin Şeyh, 5'inin Dede, 12'sinin Baba, 2'sinin Abdal, 4'ünün Fakih, 1'inin Gazi olduğu görülmektedir. Bunlardan da açıkça anlaşılabileceği gibi zaviyeler büyük oranda Ahî birliklerine

2 Ahi zaviyelerinde akşam yapılan toplantılarda okunan kitaplar bize eğitim-öğretim müfredatıyla ilgili bir fikir sahibi olmak mümkündür. Fütüvvetnameler bu konuda şu bilgiyi verir: "Kelâmullah-i Teâlâ ve ehâdis-i enbiyâ ve menâkıbât-ı evliyâ ve muâmelat-ı sulehâ ve evsâf-ı müzekkâ ve sergüzeşt-i Şühedâ ve nisbet-i ahibbâ ve letâyif-i zurefâ ve esrâr-ı fukarâ ve sülûk-i suvefâ ve belâğât-ı Şuarâ okunup sema u safâ olunduktan sonra mahfile işaret olunur." Bunların dışında kişiyi savaşa hazırlayan, kılıç ve silah kullanmak, atıcılık, güreş gibi sporlarda öğretilirdi (Sarıkaya, 1999: 11).

bağlı insanlar ile tarikat mensubu insanlar tarafından kurularak faaliyet gösteren teşekküllerdir. Bu zaviyelerin ekseriyeti kırsal alanlarda yer almaktadır (Karazeybek, 2001: 415-416).

Söz konusu kırsal alanlara şeyh/zaviyedar ve onun yakın çevresiyle bir zaviye kurarak yerleşmişlerdir. Zaman içinde ise söz konusu zaviyenin müntesipleri artmış ve o mekana yerleşmek suretiyle yeni bir yerleşim birimi meydana gelmiştir. Bu haliyle ahi zaviyelerinin birer iskan çekirdeğini meydana getirdiği, boş olan Anadolu kırsalının iskana açıldığı ve vatanlaştırıldığı anlaşılmaktadır.

Yapılan taramalar neticesinde elde edilen verilere göre ahi adlı zaviyelerin Türkiye'deki dağılışı şu şekildedir. Doğuda Kulp, batıda Vize, kuzeyde Kastamonu ve Sinop, güneyde Antalya Silifke, olmak üzere Türkiye topraklarının dört bir köşesinde ahi adlı zaviyeler bulunmaktadır. Ahi adlı zaviyelerin idari bölünüş esasına göre dağılışına bakıldığında Menteşe Sancağı (33 ahi adlı zaviye), Karahisar-ı sahip Sancağı (21 ahi adlı zaviye), Kütahya ve Hamid Sancağı (19'ar ahi adlı zaviye), Aydın Sancağı (18 ahi adlı zaviye), Sivas-Tokat Sancağı (16 ahi adlı zaviye) şeklinde sırlanmaktadır (Tablo 1, Harita 1).

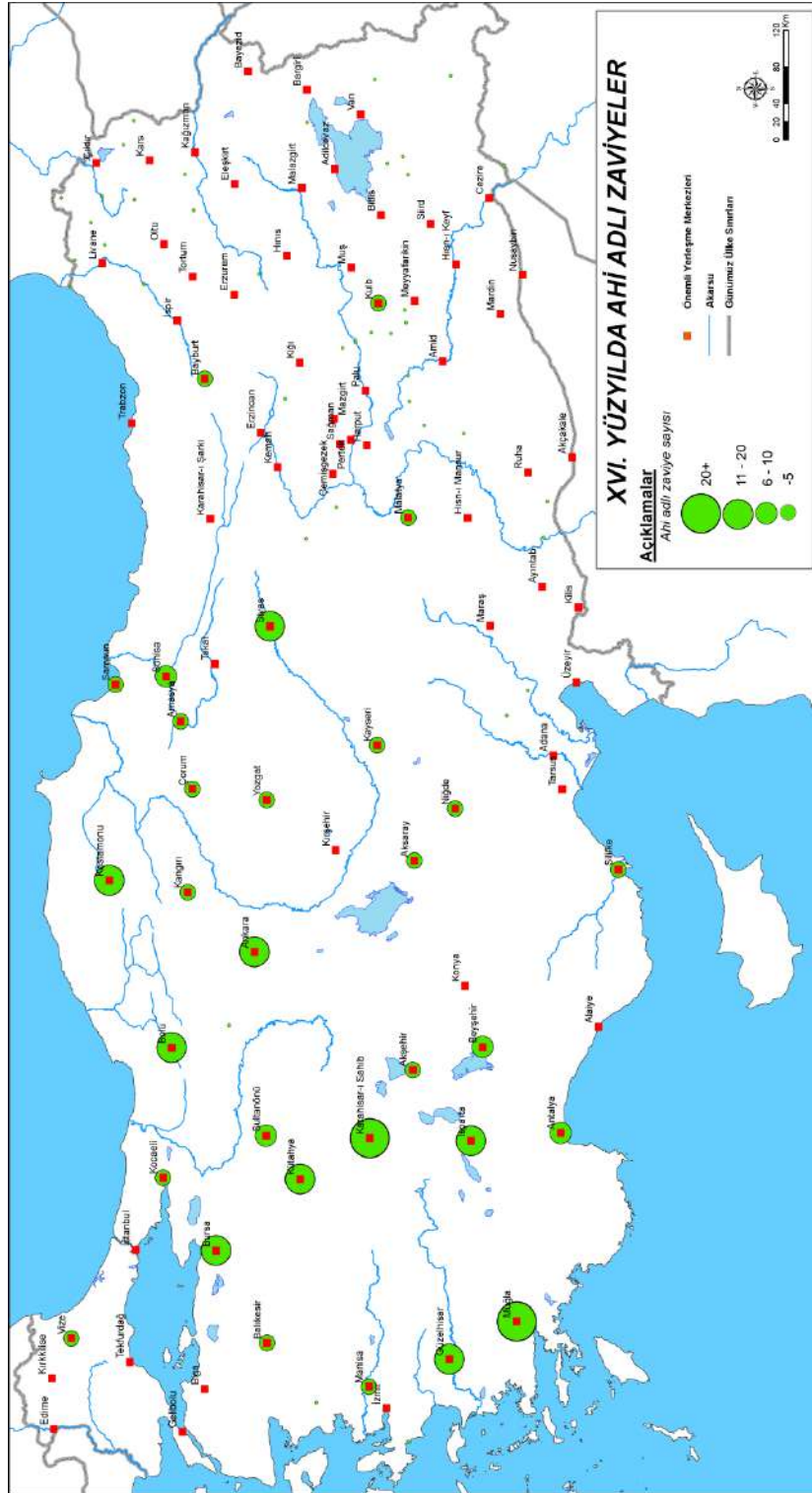
Tablo 1. XVI. Yüzyılda Ahi Adlı Zaviyelerin Sancaklara Dağılışı

Sancak	Zaviye	Tekye	Zaviye Toplamı	Sancak	Zaviye	Tekye	Zaviye Toplamı
Kütahya	15	4	19	Hüdavendigâr	16	-	16
Karahisar-ı Sahip	21	-	21	Biga	-	-	-
Sultanönü	6	-	6	Karesi	4	-	4
Hamid	18	1	19	Saruhan	-	-	1
Ankara	11	-	11	Aydın	18	-	18
Bolu	7	-	7	Menteşe	33	-	33
Kastamonu	4	1	5	Teke	8	-	8
Kengiri	1	-	1	Maraş	-	-	-
Kocaili	3	-	3	Bozok	1	-	1
Konya	1	-	1	Paşa Livası	1	-	2
Beyşehir	7	-	7	Vize	3	-	3
Akşehir	2	-	2	Çirmen	1	-	1
Aksaray	2	-	2	Harput	-	-	-
Niğde	2	-	2	Ruha	-	-	-
Kayseri	2	-	2	Hınıs	-	-	-
İç-il	1	-	1	Gelibolu	-	-	-
Amasya	5	-	5	Çemişgezek	-	-	-
Çorumlu	5	-	5	Adıyaman	1	-	-
Sivas-Tokat	16	-	16	Adilcevaz ve Ahlat	-	-	-
Sonisa-Niksar	7	-	7	Malatya	1	-	1
Karahisar-ı Şarki	-	-	-	Ordu	-	-	-
Canik	4	-	4	Tarsus	-	-	-
Trabzon	-	-	-	Zamantu	-	-	-
Kemah	-	-	-				
Bayburd	3	-	3	Genel Toplam	143	6	149

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Harita 1 XVI Yüzyılda Türkiye’de Ahi Adlı Zaviyeler

Ahi adlı zaviyelerinin, batıda “uç” bölgelerde yoğunlaştığı görülür. Anadolu Selçuklu Devleti tam bir İslam saltanatı haline geldikten sonra başlıca üç bölge “uç” oldu, ve buralara gaziler gelip yerleşti. 1) Güneyde Klıkya (Çukurova)’da Küçük Ermenistan ve Kıbrıs Krallığına karşı bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

emaret-i melik al-sevahil (Merkezleri Alaiye ve Antalya), 2) Kuzeyde Trabzon Rum İmparatorluğu hududunda ve Karadeniz kıyılarında kuzey ucu; bu uc doğu (merkezleri Simere, Samsun ve Bafra) ve batı (merkezleri, Kastamonu ve Sinop) olarak iki kısma ayrılabilir, 3) Kastamonu bölgesinden güneyde Makri körfezine kadar uzanan Bizans'a karşı batı ucu (başlıca merkezleri Kastamonu, Karahisar-ı Devle, Kütahya ve Denizli), (İnalçık, 2010: 49). İşte söz konusu bu "uç"bölgelerde Anadolu'nun Türkleşmesi ile birlikte kademeli olarak hareket etmişler ve yeni fethedilen bölgelerde Türkleşmeyi ve İslamlaşmayı sağlamışlardır. Barkan (1942: 290) bu durumu şu şekilde ortaya koyar:

Osmanoğulları ile beraber, birçok şeyhler gelip Anadolu'nun garb (batı) taraflarına yerleşmişlerdi. Anadolu'nun batı kesimine birçok şeyh ve derviş yerleşmiştir. Bu yeni gelen derviş muhacirlerin bir kısmı gazilerle birlikte, memleket açmak ve fütihat yapmakla meşgul bulundukları gibi; bir kısmı da o civarda köylere tamamen boş ve تنها yerlere yerleşmişler ve oralarda müridleri ile beraber ziraatle ve hayvan yetiştirmekle meşgul olmuşlardır. Filhakika, o zamanlar dini cemaatlere Anadolu'nun hemen her tarafında tesadüf edilmekteydi. Onların tercihen boş topraklar üzerinde kurdukları zaviyeleri, bu suretle büyük kültür, imar ve din merkezleri haline giriyordu.

Zaviyelerin dağılışı ile ilgili olarak dikkat çeken önemli bir durum da ahi adlı zaviyelerin yalnızca şehirlerde değil kırsal kesimde de bulunmasıdır. Örneğin 33 ahi adlı zaviyenin yer aldığı Menteşe Sancağı'nda, 15; 19 ahi zaviyesinin yer aldığı Kütahya Sancağı'nda 8 ahi adlı zaviyenin köylerde yer aldığı görülmektedir. Genel manada zaviyelerin şehirde yoğunlaştığı söylenebilir de kırsal kesimde de zaviyelerin kurulduğunu, söz konusu örneklerde olduğu gibi neredeyse şehirlere yakın bir seviyeye yaklaşabildiğini ve çeşitli görevlerini bu alanlarda da yerine getirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim bu duruma İbn-i Batuta³ tanıklık etmiş ve seyahatnamesinde şehirlerin dışında köylerde de ahilerle karşılaştığını, onun şu ifadesinden açıkça anlamak mümkündür: "Bursa'dan İznik'e gittik, şehre ulaşmadan gece bastırınca Gürle köyünde Ahi'lerin birinin zaviyesinde yatmak mecburiyetinde kaldık" (Şeker, 2007, 140).

Ayrıca gerek şehirlerde ve gerekse kırsal alanlarda hem insanların eğitilmesinde hem de Anadolu'ya Türk akınları ile gelenlerin yurt edinmesinde tutunması ve meslek sahibi olmalarında etkin ol üstlenmişlerdir. Anadolu'nun fetih süreci ve batıya doğru hareketle birlikte zaviyelerde batıya kaymıştır. Zaviyeler, içtimai ve dini mühim cereyanların doğurduğu mühim propaganda ve kültür müesseseleri, yeni açılan memleketlerde yerleşen Türk muhacirlerinin yerleşme ve teşkilatlanma merkezidirler. Söz konusu zaviyelerin kurucuları ve yahut namına kuruldukları şeyhler ve dervişler de umumiyetle o köylerde yerleşen muhacirlerin o mıntıkada öncüleri ve kafil eşleri veya büyük babalarıdır (Barkan, 1942: 295).

Şehirlerde etkinliklerinin yanı sıra kırsal alanlarda ıssız yerleri tercih etmişler ve buraların bir yerleşim yeri olmasında öncü olmuşlardır. Adeta kırsal alandaki zaviyeler yerleşim nüvelerini/çekirdeklerini tesis eden bir kurum olmuştur. Türk dervişlerine ve onların köylerde tesis ettikleri zaviyelere, Türk istilas ile birlikte ilerleyen bir şekilde, bütün Anadolu'da tesadüf edilmektedir. Aynı muhacir akını batıya doğru ilerledikçe bu akının öncüleri olan dervişler ve onların kurdukları ma'mureler (zaviyeler) batıya doğru ilerlemiş ve çoğalmıştır. Misyoner dervişlerin dini ve sosyal fikirler propagandası ile de, halk kültürleri arasında çok faal bir maya gibi faaliyete geçerek, o memleketlerin sosyal bünyesinde ve siyasi kuruluşunda büyük yenilikler yapmak için müsait kaynaşmayı yaratmakta, temsil ve fütihat işlerini kolaylaştırmakta büyük bir etken oldukları muhakkaktır (Barkan, 291-293).

3 İbn-i Batuta Anadolu seyahatinde ahiler tarafından misafir edilmiş ve gördüğü ilgiden oldukça menmun kalmıştır. Batuta'nın seyahat güzergahında ahi zaviyelerinden söz ettiği merkezler; Antalya, Burdur, Gölhisar, Milas, Denizli, Milas Beçin, Konya, Aksaray, Niğde, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, Tire, Manisa Balıkesir, Bursa, Geyve, Yenice, Mudurnu, Bolu, Kastamonu ve Sinop'tur (Şeker, 2011: 40-46).

Sonuç ve Değerlendirme

- Ahiler kurmuş oldukları teşkilatkarı ile hem kırsal kesimde hem de şehirlerde oldukça önemli roller üstlenmişlerdir. Özellikle Anadolu'nun Türkleşme döneminde “uç” bölgelerde misyonlarını devam ettirmişlerdir.
- Şehirlerin yanı sıra özellikle kırsal alanlarda ıssız yerlerde kurmuş oldukları zaviyeler ile Anadolu kırsalında yerleşme nüvelerini/çekirdeklerini oluşturmuşlardır. Zaviyeler etrafında toplanan kişilerin zaman içinde adetlerinin artması neticesinde köyler oluşmuştur.
- Şehir merkezlerinde kurulan zaviyeler çevresinde toplanan insanlar ile ahi adlı mahalleler kurulmuştur. Bu zaviyeler ile Anadolu'ya yeni gelen Türklere mihmandarlık yapmışlar, onların meslek, yer ve yurt sahibi olmalarını temin etmişlerdir.
- Ahi adlı zaviyeler, Menteşe Sancağı (33 ahi adlı zaviye), Karahisar-ı sahip Sancağı (21 ahi adlı zaviye), Kütahya ve Hamid Sancağı (19 ahi adlı zaviye), Aydın Sancağı (18 ahi adlı zaviye), Sivas-Tokat Sancağı (16 ahi adlı zaviye) şeklinde sıralanmaktadır.
- Bu sahalar özellikle Anadolu'nun Türkleşmesinde “uç” bölgeler olduğu hemen dikkati çeken bir durumdur. Anadolu'nun peyder pey Türk yurdu haline gelme sürecinde batıya doğru devam eden fütühatta ahilerinde “misyoner şeyh ve dervişler olarak” batıya doğru kayarak, şehirde ve kırsalda Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli roller üstlenmişlerdir.

KAYNAKÇA

- AKİS, Metin (2008). “16. Yüzyılda Ayıntab Sancağında Zaviyeler ve Mali Kaynakları”, *Bilig Yaz Sayı 46*, s. 87-104.
- ALAGÖZ, C. Arif (1984). “Türkiye Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri* (11-13 Eylül 1984), Başbakanlık Basımevi Ankara, s. 11-23.
- Ali AÇIKEL, (2011). Osmanlı Dönemi'nde Tokat Kazasında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri, I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı C. I, s. 1-21.
- ALKAN, Mustafa (2006). “Osmanlı Döneminde Adana Sancağı'nda Kurulan Tekkeler/Zaviyeler ve Türbeler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi Sayı 39*, s. 21-32.
- Anonim, (1994). *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri* (937/1530) II, Bolu, Kastamonu, Kangırı ve Kocaili Livaları, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 20.
- Anonim, (1995). *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri* (937/1530), Hüdavendigâr, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alaiye Livaları, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 27.
- Anonim, (1996). *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri I* (937/1530), Konya, Beyşehir, Akşehir, Larende, Aksaray, Niğde, Kayseriye ve İçil Livaları, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 32.
- Anonim, (1997). *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri II* (937/1530), Amasya, Çorumlu, Sivas, Tokat, Sonisa, Niksar, Karahisar-ı Şarki, Canik, Trabzon, Kemah, Bayburt, Malatya, Gerger-Kahta ve Divriği-Darende Livaları, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 36.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- Anonim, (1999). *998 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyar-Bekr ve Arab ve Zülkadriyye Defteri II* (937/1530), Şam, Gazze, Safed, Salt-Aclun, Haleb, Hama, Humus, Trablus, Ayntab, Birecik, Adana, Üzeyir, Tarsus, Sis, Maraş ve Bozok Livaları, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 40.
- Anonim, (2001). *370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri I* (937/1530), Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 55.
- Anonim, (2002). *370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri II* (937/1530), Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 59.
- Anonim, (2007). *367 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Rum-ili Defteri İle 114, 390 ve 101 Numaralı İcmal Defterleri I-II* (920-937/1514-1530), Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 89-90.
- Anonim, (2009) *75 Numaralı Gelibolu Livası Mufasssal Tahrir Defteri* (925/1519), Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 105.
- ARICI, Kadir, (2011). “Ahi Örgütlenmesi ve Sosyal Düzenin Korunmasındaki Roller”, I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı C. I, s. 84-92.
- BARKAN Ö. Lütfi (1942). “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Koloniasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi* Sayı 11, s. 279-386
- BARKAN, Ö. Lütfi ve MERİÇLİ, Enver (1988). *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara, TTK. Yayınları.
- BAYRAM, Mikail, (2011). “Ahiliğin Bilimsel Temelleri”, I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı C. I, s. 176-184.
- BİLGİLİ, A. Sinan (1989). *XVI. Asırda Karahisar-ı Şarki Kazası*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BOSTAN, M. Hanefi (2002). *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara, TTK. Yayınları.
- BULDUK, Üçler (1993). *XVI. Asırda Kara Hisar-ı Sahib Sancağı*, (Doktora Tezi), Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇAĞATAY, Neşet (1997). *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, TTK Yayınları, Ankara.
- ÇELİK, Şenol (1994). *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı* (1500-1584), (Doktora Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇINAR, Hüseyin ve GÜMÜŞÇÜ, Osman (2002) *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çubuk Kazası*, Ankara, Çubuk Belediyesi Yayınları.
- DOĞRU, Halime (1997). *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, Ankara, TTK. Yayınları.
- DOĞRU, Halime (2005). *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, Eskişehir, Odunpazarı Belediyesi Kültür Yayınları.
- DUMAN Tayyip (2012). “Ahiliğin Eğitim Anlayışı ve Uygulamaları”, *II. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu* 19-20 Eylül 2012 bildiriler I. Cilt. s. 181-190.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- EKİNCİ, Yusuf (2012). "Ahilik ve Eğitim" *II. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu* 19-20 Eylül 2012 bildiriler I. Cilt. s.191-197.
- EMECEN, Feridun (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara, TTK. Yayınları.
- ERDOĞRU, M. Akif (2006). *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı* (1522-1584), İstanbul, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- ERDOĞRU, M. Akif, (1994). "Karaman Vilayeti Zaviyeleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, s. 89-158.
- ERGENÇ, Özer (2006). *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara, TTK. Yayınları.
- GÖĞEBAKAN, Gökür (2002). *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası* (1516-1560), Malatya, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip (1952). *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1991) *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, TTK. Yayınları.
- GÜLÇİÇEK, A. Duran (2000). "Anadolu ve Balkanlar'daki Alevibektaş Dergahları (Tekke, Zaviye ve Türbeler) (13-19. yy.)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* Sayı 16, s. 270-300.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman (2001). *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara, TTK. Yayınları.
- GÜNEŞ, Ahmet (1994). *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, (Doktora Tezi), Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (1979). "Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis/Kozan Sancağı", *İÜ. Tarih Dergisi*, 32, 819-892.
- İNALCIK, Halil (2010). *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- İNBAŞI, Mehmet (1992). *XVI. Yüzyıl Başlarında Kayseri*, Kayseri, İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- İNBAŞI, Mehmet, (2008). *Osmanlı İdaresinde Tortum Sancağı* (1549-1650), İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- KARAZEYBEK, Mustafa (2001). "Afyonkarahisar'da Zaviyeler" *Afyonkarahisar Kütüğü I*, Afyonkarahisar, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, s. 415-426.
- KAYAOĞLU, İsmet (1991). "Mevlana'nın Çağdaşı Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 31. Sayı 1, s. 148-155.
- KAZICI, Ziya (1988). "Ahilik", *DİA. C: 1, TDV. Yayınları*, İstanbul, s. 540-541.
- KILIÇ, Orhan (1999). *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat* (1534-1605), Ankara, TAMGA Yayıncılık.
- KILIÇ, Orhan, (1997). *XVI. ve XVII Yüzyıllarda Van* (1548-1648), Van, Van Belediyesi Yayınları.
- KOLBAŞI, Ahmet, (2005). "Türk Kültür Turizmi Açısından Ahilik", *Gazi Üniversitesi Ahilik Araştırmaları Dergisi (AHAD)* Cilt 1, Sayı 2, s. 58-67.

- MEMİŞ, Abdurrahman (1999). “Osmanlı’da Tekkeler, Sosyal Fonksiyonları ve İstanbul’da Halidi Tekkeleri”, Edt. G. Eren, *Osmanlı, C: 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları*, s. 512-520.
- METE, Zekai (2004). *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Muğla ve Yöresi*, (Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MİROĞLU, İsmet (1975). *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul, Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.
- MİROĞLU, İsmet (1990). *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ankara, TTK. Yayınları.
- OCAK, A. Yaşar ve FAROQHİ, Suraiya, (1985) “Zaviye” maddesi, *İ. A. (MEB)*, C. 13, s. 468.
- OCAK, A. Yaşar, (1978). “Zaviyeler” *Vakıflar Dergisi*, C. XII, s. 247-270.
- ÖZ, Mehmet (1999). *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik (Samsun) Sancağı*, Ankara, TTK. Yayınları.
- ÖZTÜRK, Nurettin (2002) “Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7, s. 43-56.
- SARIKAYA, M. Saffet (1999). “Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi”, *Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı*, s. 2- 20.
- SAVAŞ, Saim (1999). “Osmanlı Dönemi Zaviyeleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, Edt. G. Eren, *Osmanlı, C: 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları*, s. 459-467.
- SOLAK, İbrahim (2002) *XVI. Yüzyılda Zamantu Kazası’nın Sosyal ve İktisadi Yapısı*, Konya, Tablet Yayınları.
- SOLAK, İbrahim (2004). *XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563)*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ŞAHİN, İlhan (1988). “Ahi Evran”, *DİA*. C: 1, İstanbul, *TDV. Yayınları*, s. 529-530.
- ŞEKER, Mehmet (2011). *Türk İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-namelerin Yeri*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- ŞEKER, Mehmet, (2007). *Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet (1990). *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, (Doktora Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TOPAL, Mehmet ve ÇOLAK, Kamil, (2010). “Osmanlı Devleti’nde Ahilik ve Ahi Zaviyeleri”, *Doğu Batı*, 53, 163-169.
- TOSUNOĞLU, Ayşe (1984). *Tahrir Defterine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı*, (Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1988). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, TTK. Yayınları,
- ÜNAL, M. Ali (1989). *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, TTK. Yayınları.
- ÜNAL, M. Ali (1999). *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara, TTK. Yayınları.
- ÜNAL, M. Ali (2008). *XV-XVII. Yüzyılda Sinop Kazası*, Isparta, Fakülte Yayınları.
- YAKUPOĞLU, Cevdet (2009) *Germiyanogulları Muhitinde Ahiler ve Zaviyeleri*, *Turkish Studies Volume 3/4 Spring*, s. 2264-2285.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- YAKUPOĞLU, Cevdet (2011). “Selçuklular, Çobanoğulları, Candaroğulları ve Erken Osmanlı Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler”, I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı C. I, s. 1073-1088.
- YEDİYILDIZ, Bahaddin (1985). *Ordu Kazasının Sosyal Tarihi, Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- YILMAZ, Ali (1990). *16. Yüzyılda Birecik Sancağı*, (Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILMAZ, Fikret (1995). *XVI. Yüzyılda Edremit Kazası*, (Doktora Tezi), İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YİĞİT, Ahmet (1998). *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası*, (Doktora Tezi), Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YÖRÜK, Doğan (2005). *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)Tablet Kitabevi*, Konya.